

REFERENCE DEPARTMENT **DESK**

Literature Dept

2

BOOK NO.

ACCESSION

38 N75⁸

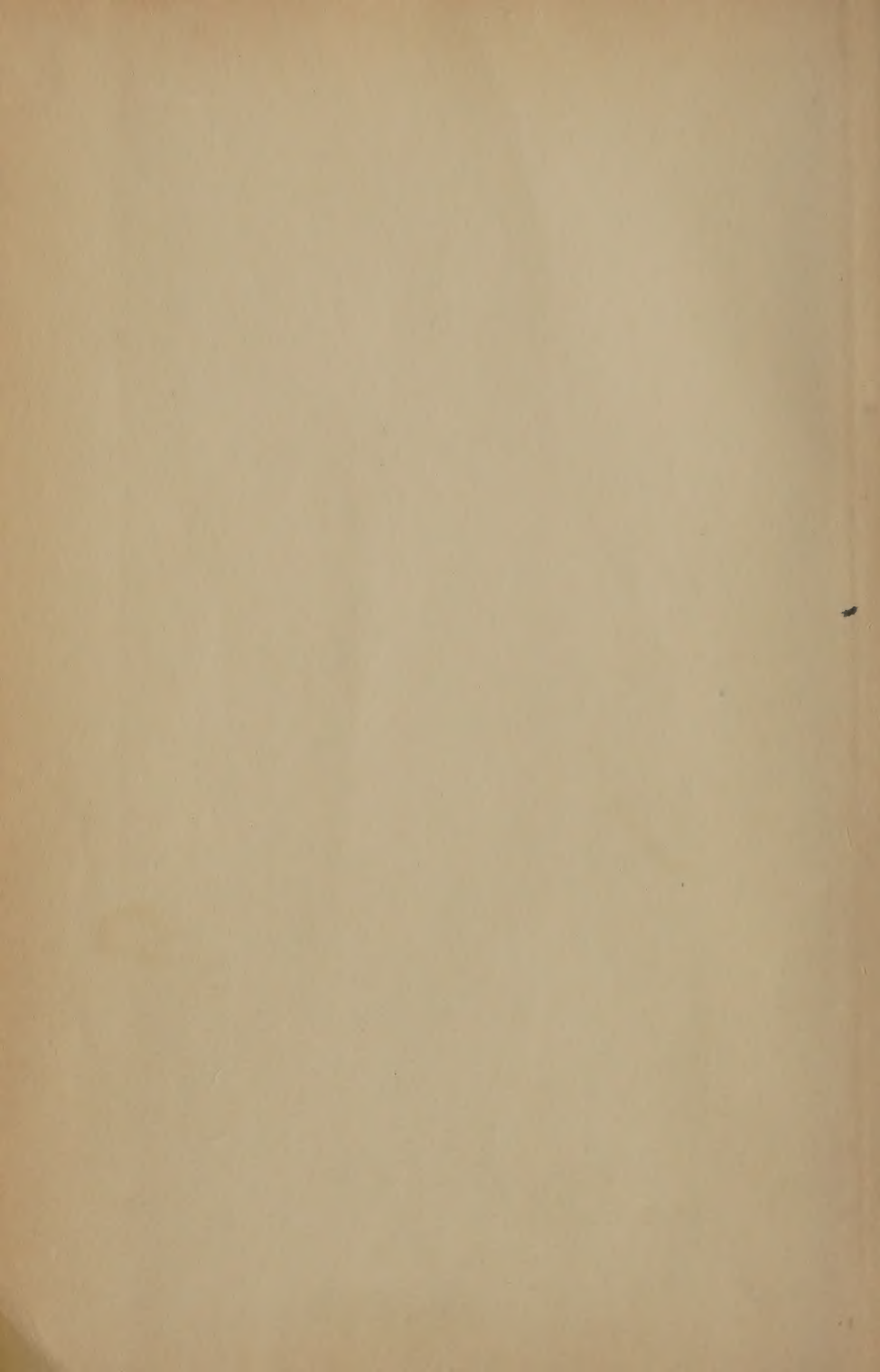
172560 ✓

NOT TO BE TAKEN FROM THE LIBRARY

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY

3 1223 06899 3881

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

NY, REVIDERAD OCH RIKT ILLUSTRERAD UPPLAGA

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

LECHE, V.

PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

NYSTRÖM, J. F.

LEKTOR VID HÖGRE REALLÄROVERKET I STOCKHOLM

WARBURG, K.

PROFESSOR, BIBLIOTEKARIE I SVENSKA AKADEMIENS
NOBEL-INSTITUT

WESTRIN, TH.

ARKIVARIE I RIKSARKIVET,
KOMMITTÉNS ORDFÖRANDE

REDAKTÖR: **TH. WESTRIN**

ÅTTONDE BANDET

FEISS—FRUKTMÖGEL

STOCKHOLM

NORDISK FAMILJEBOKS FÖRLAGS AKTIEBOLAG

x38
N 75⁸

172560

ORDINARIE MEDARBETARE.

Adlerz, G. A., lektor vid Sundsvalls högre allmänna läroverk (G. A—z).
Afzelius, J. F. I., f. d. justitieråd, ordf. i Lagberedningen, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (I. Afz.).
Ahnfelt, O. N. T., biskop i Linköpings stift (O. Aft).
d'Ailly, A., byrådirektör i Järnvägsstyrelsen (A. d'A.).
Alexanderson, A. M., f. d. professor vid Lunds universitet (A. M. A.).
Alföén, A., praktiserande läkare i Stockholm (Avn).
Almqvist, E. B., professor vid Karolinska institutet (E. At).
Almqvist, V., byråchef (V. A—t).
Anderson, F. A., f. d. generaldirektör och chef för Statskontoret (A. A.).
Annerstedt, Cl., f. d. bibliotekarie vid Uppsala universitet (C. A.).
Apelqvist, O. E., filos. licentiat (E. A—t).
Apiarie, E., filos. licentiat, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. A—ie).
Arne, T. J., e. o. amanuens vid Statens historiska museum (T. J. A.).
Arrhenius, S. A., professor (S. A—s).
Bagge, G. A. son, filos. kandidat (G. B—e).
Bäckman, E., direktör (E. Bn).
Berg, F., f. d. statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet, folkskollärare (Frv Brg).
Berg, G. R. G. son, docent vid Stockholms högskola, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (R—n B.).
Bergstrand, C. E., professor, f. d. agrikulturkemist vid Landbruksakademien (C. E. B.).
Bergstrand, C. Ö. E., observator (B—d).
Billing, E. M., docent vid Uppsala universitet (E. Bg).
Björling, C. G. E., professor vid Lunds universitet (C. G. Bj.).
Elmberg, K. H., professor vid Uppsala universitet (K. H. B.).
Boëthius, S. J., professor vid Uppsala universitet (S. B.).
Bohlin, K. P. T., professor, Vetenskapsakademiens astronom (K. B.).
Borin, E., med. doktor (Bvn).
Brate, E., lektor vid Södermalms högre allmänna läroverk (B—e).
Bring, J. M. F. T., teol. assistent vid Uppsala universitet (J. T. B.).
Bruhn, J. O. H., filos. doktor, e. o. amanuens i Riksarkivet (H. B—n).
Bååth, L. M., filos. doktor, e. o. amanuens i Riksarkivet (L. M. B.).
Carpelan, T., friherre, sekreterare vid Helsingfors' universitet (T. C.).
Cederström, C. G. B., friherre, major vid Kronprinsens husarregemente (B. C—m).
Clason, I. G., förste intendent i Öfverintendents-ämbetet (I. G. C.).

Clason, S., professor vid Lunds universitet (S. C.).
Dahl, C. G., filos. kandidat, föreståndare för Adelsnäs' trädgårdsskola (C. G. D.).
Dahlberg, B. H., professor vid Uppsala universitet (B. H. D.).
Dietrichson, L. H. S., professor vid Kristiania universitet (L. D.).
Dillner, G., bergsingenjör (G. D.).
Eckholm, N., amanuens vid Meteorologiska centralanstalten (N. E—m).
Elberling, E., bibliotekarie i danska riksdagens bibliotek (E. Ebg).
Enblom, F., major i Väg- och vattenbyggnadskåren (Fr. E.).
Enström, A. F., filos. licentiat, civilingenjör (A. E—m).
Erdmann, A., professor vid Uppsala universitet (A. E.).
Erdmann, E., statsgeolog (E. E.).
Eriksson, J., professor, Landbruksakademiens växtfysiolog (J. E—n).
Euler, H. K. A. S. von, professor vid Stockholms högskola (H. E.).
Fahlstedt, C. A., lärare vid Beskowska skolan (C. A. F—dt; biträder vid beteckning af italienska ords uttal).
Fahlstedt, E., medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. F—t; redigerar den illustrativa afdelingen).
Fontell, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån i Finland (A. G. F.).
Forssner, G. H., docent vid Karolinska institutet (G. F—r).
Fredholm, E. I., professor vid Stockholms högskola (I. F.).
Funkqvist, H. P. A., länssagronom (H. F.).
Gadelius, B. E., e. o. professor vid Karolinska institutet, öfverläkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka (G—s).
Geete, K. R., amanuens i K. biblioteket (R. G.).
Geijer, P. A., f. d. professor vid Uppsala universitet (P. A. G.).
Granberg, O., bibliotekarie vid Akademien för de fria konsterna (O. G—g).
Granqvist, P. M., skriftställare (P. M. G.).
Grönberg, G., docent vid Stockholms högskola (G. G.).
Grönblad, C., amanuens vid Svenska akademiens Nobel-institut.
Gullstrand, A., e. o. professor vid Uppsala universitet (G—d).
Gyllensvärd, G. V., registrator hos Stockholms stadsfullmäktige (G. V. G.).
Hallendorff, C. J. H., professor, lektor vid Högre allmänna läroverket å Östermalm (C. H. H.).
Hammar skjöld, K. H. L., landshöfding i Uppsala län, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (Hj. H—d).
Hammarstedt, N. E., intendent vid Nordiska museet (N. E. H.).

- Harlock, W. E.*, lektor vid Sjökrigsskolan (W. H—k; biträder vid beteckning af engelska ords uttal).
Hausen, R., statsarkivarie i Helsingfors (R. H.).
Hedenius, P. A. I., med. doktor, laborator (I. H.).
Hedvall, K. Z. K., docent vid Uppsala universitet (K. H—ll).
Hennig, A. H., docent vid Lunds universitet (A. Hng).
Henning, K. F. S., domprost i Växjö (K. H.).
Hertzberg, J., fotograf (J. Htzg).
Hesselman, H., docent vid Stockholms högskola (H. Hn).
Hildebrand, H. O. H., f. d. riksantikvarie (Hs Hd).
Hildebrand, H. R. T. E., riksarkivarie (Ehd).
Hillman, A., konsul (Ad. H—n).
Hjärne, H. G., professor vid Uppsala universitet (H—e).
Holmberger, G., civilingenjör (G. H—r; biträder vid redigeringen af den tekniska afdelningen).
Holmgren, E., e. o. professor vid Karolinska institutet (E. Hgn).
Holmquist, H. F., docent vid Uppsala universitet (Hj. H—t).
Hubendick, L. A., f. d. kapten i K. flottans reserv (L. H.).
Hultin, A., vice bibliotekarie vid Helsingfors' universitetsbibliotek (A. H.).
Höjer, E. B., ingenjör (E. Hjr).
Höjer, T. M., andre arkivarie i Utrikesdepartementet (T. H—r).
Jensen, A., filos. doktor, medlem af Svenska akademien Nobel-institut (A—d J.).
Johansson, J. E., professor vid Karolinska institutet (J. E. J—n; biträder vid redigeringen af den medicinska afdelningen).
Johansson, K. F., e. o. professor vid Uppsala universitet (K. F. J.).
Jolin, S., e. o. professor vid Karolinska institutet (S. J—n).
Jonsson, A., folkskollärare (A. J.).
Juhlin-Dannfelt, H. J. B., professor, Landtbruks-akademiens sekreterare (H. J. Dft).
Jäderin, E., lektor vid Tekniska högskolan (E. J.).
Kallenberg, E. A., professor vid Lunds universitet (E. K.).
Karlsson, K. H., amanuens i K. biblioteket (K. H. K.).
Kinberg, A. V., revisor i Kammarrätten (Kbg).
Kjellberg, C. J. A., mariläkare (J. K.).
Kjellen, J. R., professor vid Göteborgs högskola (Kj.).
Klein, G., professor, rabbin (G. K—n).
Kobb, G., docent vid Stockholms högskola (G. K.).
Koch, N. F. H., professor vid Tekniska högskolan (H. v. K.).
Kolmodin, J. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (A. K.).
Krok, T. O. B. N., f. d. läroverksadjunkt (T. K.).
Lagerheim, N. G., professor vid Stockholms högskola (G. L—m).
Leche, V., professor vid Stockholms högskola (L—e).
Leffler, J. A., filos. doktor (J. Lr).
Lemke, H., major, chef i tredje järnvägsdistriktet (H. L.).
Levertin, A. P., docent vid Karolinska institutet (Ln).
Lidén, B. P. E., professor vid Göteborgs högskola (E. L—n).
Lindahl, P. A. L., öfverstelöjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (P. Ax. L.).
Lindblom, A. F. G., fattigvårdsinspektör (A. L—m).
Lindhagen, A. I., kanslisekreterare (A. Lhgn).
Lindström, P. E., lektor, t. f. byråchef (P. E. L—m).
Löfven, F., filos. doktor, skogschef vid Uddeholmsverken (F. L.).
Lundgren, R. G. F., aktuarie i Generalpoststyrelsen (R. L—n).
Lundstedt, B. V., bibliotekarie i K. biblioteket (B. L.).
Lundström, K. J. V., professor vid Göteborgs högskola (V. Lm).
Lübeck, S. E. J., löjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (S. L—k).
Lönborg, S. E., docent vid Göteborgs högskola (S. L.).
Millqvist, V., skriftställare (V. M.).
Mittag-Leffler, G., professor vid Stockholms högskola (M. L.).
Montelius, G. O. A., riksantikvarie (O. M.).
Mortensen, J. M., docent vid Uppsala universitet (J. M.).
Munthe, C. D. L. V. W:son, öfverste vid Fortifikationen (L. W:son M.).
Munthe, A. W:son, rektor vid Frans Schartaus praktiska handelsinstitut (A. W:son M.).
Myhrman, D. V., docent vid Uppsala universitet (D. M.).
Müller, J., lektor vid Sjökrigsskolan (J. M—r).
Müntzing, A., direktör i Svenska pappersbyrån (M—ng).
Nathorst, A. G., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (A. G. N.).
Nielsen, Y., professor vid Kristiania universitet (Y. N.).
Nilsson, G. A., filos. kandidat (G. N.).
Nordenskiöld, N. E. H., friherre, filos. kandidat (G. N—d).
Nordenstrem, R., filos. licentiat (R. N—g).
Nordensvan, C. O., öfverste vid Värmlands regemente (C. O. N.).
Nordensvan, G. G., skriftställare (G—g N.).
Nordlund, E., kapten vid K. kustartilleriet (E. N.).
Nordström, C. F. Th., landshöfding i Örebro län (Th. N—m).
Noreen, A. G., professor vid Uppsala universitet (Ad. N—n).
Nyblom, H., filos. licentiat (H. N.).
Nyström, E. T., professor vid Veterinärinstitutet i Stockholm (E. T. N.).
Nyström, J. F., lektor vid Högre realläroverket i Stockholm (J. F. N.).
Personne, J. V., domprost i Linköping (J. P.).
Persson, P., professor vid Uppsala universitet (P. P.).
Raphael, A., filos. doktor, juris kandidat (Rphl).
Reuterskiöld, C. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (Rld).
Reuterskiöld, E. H. C., filos. licentiat (E. Rld).
Richert, J. G., professor vid Tekniska högskolan (J. G. R.).
Rinman, E. B., redaktör (E. B. R.).
Romdahl, A. L., intendent vid Göteborgs museum (A. L. R.).
Roosval, B., redaktör af Nordiskt idrottslif (B. R.).

Rosenberg, G. O., docent vid Stockholms högskola (G. O. R.).
 Rydén, A., juris kandidat (A. R.).
 Salin, B., Nordiska museets styresman.
 Samzelius, H., skriftställare (H. Szs).
 Sandegren, S. A. M., filos. doktor, läroverksadjunkt (M. Sdn).
 Santesson, O. G., e. o. professor vid Karolinska institutet (C. G. S.).
 Schéele, F. A. von, professor, folkskoleinspektör i Stockholm (S—e).
 Schotte, G., t. f. notarie i K. domänstyrelsen (G. Sch.).
 Schoug, E. H. T., länsveterinär (S—g).
 Schybergson, M. G., e. o. professor vid Helsingfors universitet (M. G. S.).
 Schützercrantz, K. H., medlem af Nordisk familjeboks redaktion.
 Schöldström, B., skriftställare (B. S—m).
 Sederholm, E., civilingenjör (E. S—m).
 Sidenblad, K., t. f. d. öfverdirektör och chef för Statistiska centralbyrån (K. S.).
 Sjögren, H., docent vid Uppsala universitet (H. Sgn).
 Sjögren, K. J. V., professor vid Uppsala universitet (V. Sgn).
 Söndén, K., med. doktor, ingenjör (K. S—n).
 Sparre, U. O. K., friherre, kapten vid K. flottan (C. K. S.).
 Staaff, E. S., docent vid Uppsala universitet (E. S—f).
 Stangenberg, A. E., med. doktor (E. St—g).
 Stave, E., professor vid Uppsala universitet (E. S—e).
 Stavenow, L. V. A., professor vid Göteborgs högskola (L. S.).
 Stjernberg, N. F., professor vid Stockholms högskola (N. S—g).
 Sundbärg, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån (G. S—g).
 Srenonius, F. V., statsgeolog (S—s).
 Söderberg, F. F. V., filos. doktor (V. S—g; biträder vid redigeringen af den historiska afdelningen).
 Söderblom, L. O. J., professor vid Uppsala universitet (N. S.).
 Tallberg, A., etsare (A. T—g).
 Thyselius, E., skriftställare (T—s).
 Tigerstedt, R. A. A., professor vid Helsingfors universitet (R. T—dt).
 Trybom, F., fiskeriinspektör (F. T—m).
 Törneblad, H. R., f. d. lektor, bankofullmäktig (R. Tdh).
 Ulmgren, O., med. doktor, hofdentist (Ugn).
 Wahlberg, A., litteratör (Wbg).
 Wahlström, Lydia, filos. doktor, studierektor vid Ahlinska skolan (L. W—m).
 Wallis, C., e. o. professor vid Karolinska institutet (W—s).
 Wallis, E., filos. doktor (E. W.).
 Warburg, K. J., professor, bibliotekarie i Svenska akademien Nobel-institut (K. W—g).
 Varenius, P. O., professor vid Stockholms högskola (O. V.).
 Wennerström, G. A., ingenjör, föreståndare för John Lennings väfskola i Norrköping (G. A. W.).
 Westin, O. E., professor vid Tekniska högskolan (O. E. W.).
 Westling, G. O. F., rektor vid Västerviks högre allmänna läroverk (Fr. W.).

Westrin, J. Th., arkivarie i Riksarkivet (J. Th. W.).
 Wetterstedt, C. G. af, kapten vid K. positionsartilleriregementet (G. af Wdt).
 Vide, J. R., revisionskommisarie (R. V.).
 Wiklund, K. B., e. o. professor vid Uppsala universitet (K. B. W.).
 Winroth, A. O., professor vid Stockholms högskola (A. W.).
 Wrangel, E. H. G., professor vid Lunds universitet (E. Wrgl).
 Wrangel, H. G. V., kommandör (H. W—l).
 Zetterstéen, K. V., professor vid Uppsala universitet (K. V. Z.).
 Åkerman, J. H., e. o. professor vid Karolinska institutet (J. Å.).
 Överland, O. A., skriftställare, Norge (O. A. Ö.).

TILLFÄLLIGA MEDARBETARE I DETTA BAND:

Bäckström, E. G. M., byråchef (E. B—m).
 Bergh, S., arkivarie i Riksarkivet (S. B—h).
 Bergman, J., lektor vid Norrköpings högre allmänna läroverk (J. Bgn).
 Broomé, Emilia, fru (E. B—é).
 Castrén, G., docent vid Helsingfors universitet (G. C.).
 Ekman, P. W., lärare vid Skogsinstitutet (W. E—n).
 Ekström, J. P., artist (J. E—m).
 Ernberg, J. A., professor vid Lunds universitet (A. E—g).
 Flodin, K., filos. magister, skriftställare (K.).
 Folcher, E. G., e. o. amanuens vid Nationalmuseum (E. G. F.).
 Fries, S. A., teol. doktor, kyrkoherde (S. A. F.).
 Gripenberg, G. A., friherre, öfverstelöjtnant (G. A. G.).
 Grundel, A., redaktör (Gl).
 Hamberg, A., e. o. professor vid Uppsala universitet (A. H—g).
 Hedrén, G., med. doktor (G. H.).
 Hirsch, A., filos. kandidat (A. H—h).
 Höjer, Anna, fru (A. Hjr).
 Janse, O., andre amanuens vid Statens historiska museum (O. J—e).
 Jungstedt, C. A. H., öfverste och sekundchef vid K. lifregementets grenadjärer (H. J—dt).
 Kjederqvist, J. O. G., lektor vid Högre latinläroverket i Stockholm (Kj—t).
 Landergren, E., med. doktor, laborator.
 Laponius, W. A., direktör i Lifförsäkringsaktiebolaget Suomi, Helsingfors (W. A. L.).
 Lenning, Hj., amanuens vid Helsingfors universitetsbibliotek (Hj. L—g).
 Lönnbeck, G., öfverinspektör för folkskolorna i Finland (Lbk).
 Mannström, O., filos. kandidat (O. M—m).
 Moberg, V. L., docent vid Karolinska institutet (L. Mbg).
 Montell, V., kyrkoherde (V. M—ll).
 Neovius, A., filos. doktor, har i art. Finland skrivit afdelningarna Materiell kultur (jordbruk, boskapskötsel, jakt och fiske, skogshushållning, bergshandtering, industri, handel; sp. 281—288), Sjöfarten (sp. 289—290), Kommunikationer.

tioner, Postväsendet, Telefonväsendet, Elektriska telegrafväsendet, Statshushållningen, Statsutgifterna, Statsskulden (sp. 292—295), Författning och förvaltning (sp. 302—310).

Nordenmark, N. V. E., t. f. registrator i Riksförsäkringsanstalten (N. V. E. N.).

Nordmann, G. P. B., filos. doktor (P. N.).

Norlin, E., civilingenjör (E—t N—n).

Ottelin, O., lektor vid Högre lärarinneseminarium (O. Ö—n).

Pipping, K. H., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (H. P.).

Psilander, E. Hj., e. o. professor vid Uppsala universitet (Hj. P—r).

Fisberg, J. B., lektor vid Linköpings högre allmänna läroverk (B. R—g).

Rodhe, E. M., docent vid Lunds universitet (E. M. R.).

Roos, J. O., civilingenjör (J. O. R—s).

Roosval, A., f. d. redaktör af Fotografisk tidskrift (A. R—al).

Rosberg, J. E., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (J. E. R.).

Sandberg, Hj. E. O., filos. doktor (Hj. Sdg).

Schmidt, C. Hj., fiskerijingenjör, löjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (C. S.).

Schybergson, E., direktör i Finlands hypoteksför-
ening (E. S.).

Schück, J. H. E., rektor vid Uppsala universitet (H. S.).

Setälä, E. N., professor vid Helsingfors' universitet (E. N. S.).

Silfverbrand, Susy, lärarinna (S. S.).

Steffen, L. R., rektor vid Högre allmänna läro-
verket i Visby (R. Stn).

Stridsberg, G., skriftställare (G. Stg).

Svensson, S. H. B., filos. doktor (S—n).

Söderberg, E. N., filos. doktor (E. N. S—g).

Tarkiainen, V., filos. kandidat (V. T.).

Thulin, G., kammarråd (G. T.).

Welin, K. S. V., föreståndare för Älfsborgs läns
folkhögskola (S. W—n).

Westman, K. G., docent vid Uppsala universitet (K. G. Wn).

Wingborg, F. A., filos. kandidat (F. A. W.).

Witt, H. A., lärare vid Skogsinstitutet (Wt).

Zettersten, A., förste marinintendent vid K. flottan (A. Z.).

Åstrand, J. O. G., t. f. rektor vid Blindinstitutet
ä Tomtebodå (G. Å.).

Öhman, Hj., filos. doktor (Hj. Ö.).

I detta band förekomma signerade artiklar af
följande bland den första upplagens ej ofvan nämnde
samt af denna upplagas genom döden borttryckte
medarbetare:

H. N. Almkvist (H. A.), G. Andersson (G. A.),
L. Annerstedt (L. A.), J. A. Ask, R. Bergström
(R. B.), W. G. Billmanson (W. G. B.), F. Björn-
ström (F. B.), A. B. Blomberg (A. B. B.), J. G.
Braune (J. G. B.), E. Bruno (E. B.), O. A.
Busch (O. A. B.), R. Castrén (R. C.), P. T. Cleve
(P. T. C.), C. A. Dellwik (C. A. D.), G. V. J.
von Düben (G. v. D.), C. Eichhorn (—rn), G. Hj.
Eneström (G. E.), A. Flodman (A. F.), G. Fors-
grén (G. F.), L. A. Forssman (L. A. F.), C. v.
Friesen (C. v. F.), A. T. Granlund (A. G.), S. F.
Hammarstrand (S. F. H.), J. H. C. Hellstenius
(J. H.), A. W. Hoffstedt (W. H.), T. Holmberg
(T. H—rg), C. G. Holmerz (C. G. H.), J. Hägg
(J. H—g), V. Köersner (V. K—r), R. Koser, J.
Kruze (J. K—e), N. G. W. Lagerstedt (Ldt), I. S.
Landtmanson (I. L.), J. W. Lindblad (J. W. L.),
K. M. Lindeberg (K. L.), A. Lindgren (A. L.),
C. A. Lindhagen (A. L—n), J. G. O. Linnarsson
(G. L.), J. E. Lundberg (J. L.), N. R. Lundberg
(R. L.), J. A. Lundell (Ll), L. Fr. Löffler (Fr.
L—r), S. E. T. Nordström (S. N.), O. E. G.
Norrböhm (O. E. G. N.), C. R. Nyblom (C. R. N.),
B. F. Olsson (B. F. O.), O. M. Th. Rabenius (Th.
R.), M. G. Relzius (G. R.), L. Rinman (L. R.),
J. Rosén (R—n), C. Rosenberg (C. R.), G. J.
Rossander (Rsr), H. L. Rydin (H. L. R.), E.
Rönnbäck (E. R.), O. T. Sandahl (O. T. S.), B.
Schlegel (B. S.), K. H. B. af Schultén (H. af S.),
A. Th. Sjöberg (A. Th. S.), G. Sjöberg (G. S.),
A. W. Stjernstedt (A. W. S.), J. G. Thiel (J.
G. T.), G. F. O. Uggla (G. U.), G. H. W.
Upmark (Upk), A. Wadstein (A. W—n), T. Wege-
lius (T. W.), Ph. Weibach (Ph. W.), Th. Wisén
(Th. W.), V. B. Wittrock (V. W.), L. H. Åberg
(L. H. Å.), A. F. Åkerberg (A. F. Å.) och Sv.
Ödman (Sv. Ö.).

SIGNERING AF ARTIKLARNA.

Signatur utan parentes betecknar artikelns för-
fattare.

Signatur inom parentes betecknar artikelns gran-
skare.

Asterisk (*) efter en signatur betecknar, att arti-
keln granskats af annan fackman än signatörens
innehafvare, men i det väsentliga bibehållits oför-
ändrad.

UTTALSBETECKNING.

g utläses som g (aldrig som j);
k » » k (aldrig som tj);
o » » ett ljud mellan o och u;
ö » » o-ljudet i svenskt bo;
j betecknar sje-ljud;
n » » äng-ljud;
ö » » sista ljudet i svenskt gosse;
th » » det engelska t-ljudet i think;

ch betecknar de tyska ch-ljuden i ich och ach.
öfver en konsonant anger, att ljudet är tonande (»lent»);
» » » » » vokaler » » » » » nasaleradt;
» » » » » » » » » » » » » » » långt;
» » » » » » » » » » » » » » » kort;
' efter » » » » » denna stavelse har huf-
vudtonvikten;
^ förenande två vokaler anger, att de bilda diftong.

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONER I ÅTTONDE BANDET.

I. Kartor, planscher och andra helsidesillustrationer.

	Spalt
Piesoles målning "Madonna della stella" (plansch).....	176
Botticellis målning "Våren" (plansch till art. Filipepi)	224
Karta öfver Finland	272
Öfversiktskarta öfver Finnmarkerna i mellersta Skandinavien (till art. Finnmarker)	347—348
Fiskodling (helsidesillustration med 9 fig.)	443—444
Fjärilar (2 helsidor illustrationer)	507—510
Flagellata (helsidesillustration med 11 fig.)	523—524
Flaggtafa (färglagd dubbelsidesplansch till art. Flaggta).....	528
Florens (helsidesillustration med 4 bilder)	615—616
Florens, karta	616
Fodermedels sammansättning (2 helsidor illustrationer)	699—702
Svenska folkdräkter (2 färgplanscher till art. Folkdräkt)	745
Folkhögskolor (helsidesillustration med 3 bilder)	759—760
Folkskola (8 planscher med 15 bilder)	784
Fornlämningar, afrikanska (helsidesillustration med 16 fig.)	867—868
Fornlämningar, amerikanska (helsidesillustration med 6 fig.)	869—870
Svenska fortifikationsuniformer från olika tider (helsidesillustration till art. Fortifikationen)	929—930
Fossil (helsidesillustration med 11 fig.)	963—964
Fotografi (helsidesillustration med 11 fig.)	995—996
Fotografi (färgplansch)	1000
Frankfurt am Main (helsidesillustration med 6 fig.)	1091—92
Frankrike (2 kartor)	1104

II. Porträtt

(äfven porträttskulpturer).

	Spalt		Spalt
Fénelon, F. de S. de la M.-	23	Filip den djärive af Burgund	208
Fenger, K. E.	27	» den gode af Burgund	208
Ferber, J. J.	51	» IV, den sköne. (Bild från hans gravvård.)...	211
Ferdinand, prins af Braunschweig	52	» II, hertig af Orléans...	213
» I, furste af Bulgarien	52	» den ädelmodige, landtgrefve af Hessen	214
» I, konung af Bägge Sicilierna	54	» V, macedonisk konung	216
» II, konung af Bägge Sicilierna	54	» II, spansk konung.....	218
» I, romersk-tysk kejsare	56	» IV » »	220
» II, romersk-tysk kejsare	56	» V » »	221
» III, romersk-tysk kejsare	57	Filipepi (Botticelli)	222
» VII, konung af Spanien	60	Fillis, J., till häst	241
» infant af Spanien	61	Fillmore, M.	241
» I, kejsare af Österrike	62	Finlay, G.	340
Fergusson, J.	66	Finsen, N. R.	352
Fernandez y Gonzalez, M.	78	Fischart, J.	398
Fernel, J.	79	Fischer, E. Kuno B.....	401
Ferrari, P.	88	» Emil	403
Ferri, E.	92	Fischerström, J.	404
Ferrner, B.	94	Fiske, J.	428
Ferry, J.	99	Fitzmaurice, W. P.-	465
Fersen, F. A. v.	104	» H. C. K. P.- ...	467
» H. A. v.	109	Fitzroy, R.	470
Ferstel, H. v.	112	Fjellner, A.	476
Fesch, J.	115	Fjellstedt, P.	477
Féris, F. J.	121	Fjord, N. J.	483
Feuerbach, P. J. A. v.	131	Flacius, M. I.	519
» L. A.	132	Flammarion, C.	538
» A.	133	Flamsteed, J.	539
Feuillet, O.	136	Flandrin, J. H.	544
Féval, P. H. C.	139	Flaubert, G.	549
Fibiger, Mathilde	145	Flaxman, J.	554
Fichte, J. G.	147	Fléchier, V. E.	555
Pick, A.	152	Fleck, J. F. F.	555
Fieandt, O. H. v.	168	Fleetwood, G.	557
Field, J.	169	Fleischer, H. L.	558
» C. W.	170	» M.	559
Fielding, H.	170	Fleming, H. K:son	564
Figuera y Moracas, E.	180	» E. H:son	564
Filenius, P.	200	» K. L:son	565
Filicaja, V. da	203	» L. K:son	566
		» K. H:son	567
		» K. A.	569
		» Paul	571
		Flemming, J. H. v.	571
		Flensburg, V.	574
		Fletcher, J.	576
		» A.	577
		Fleury, A. H. de	579
		Fliedner, T.	585

Spalt		Spalt		Spalt	
Flinck, G.	586	Frans I, fransk konung. (Efter Tizians målning)	1176	en stenrelief i klostret S:t Zeno) 1298	
Flodin, J. G.	602	» I Stefan, romersk-tysk kejsare	1178	Fredrik II, romersk kejsare 1300	
Floquet, C. T.	609	» I Josef Karl, kejsare af Österrike	1179	» IV, tysk konung (Grafsten med hans bild.) 1305	
Florian, J. P. C. de	628	» Albert, hertig af Sachsen-Lauenburg	1180	» III, den vise, kurfurste af Sachsen 1306	
Florida Blanca, J. M.	632	Frans från Assisi. (Efter en pa 1220-talet målad fresk)	1183	» August III, konung af Sachsen 1308	
Floris, F.	635	Frans från Sales	1185	Fredrika Dorotea Vilhelmina, svensk drottning 1309	
Floriszoon, P.	635	Frans Josef I, kejsare af Österrike	1186	Fredrik Karl Nikolaus, prins af Preussen 1311	
Florman, A. H.	636	Franz, R.	1227	Fredrikson, J. G. 1317	
Flotow, F. F. A. v.	638	Franzén, F. M.	1228	Freeman, E. A. 1338	
Flourcens, P. M. J.	649	Franzós, K. E.	1233	Freiligrath, F. 1346	
Fock, A. H. E.	692	Fraunhofer, J. v.	1240	Freinsheim, J. 1347	
Fogazzaro, A.	710	Frayssinios, D. A. L. de ...	1242	Frémiet, E. 1352	
Fogelberg, B. E.	714	Fredenheim, K. F.	1245	Fremling, M. 1353	
Folengo, G.	727	Fredenstierna, A.	1246	Frémont, J. C. 1354	
Fonseca, M. D. da	818	Fredholm, J. H. G.	1253	French, sir John 1356	
Fontane, T.	822	Fredrik I, konung af Sverige	1256	Frenssen, G. 1359	
Fontenelle, B. Le B. de	826	Fredrik Adolf, svensk arfprins	1258	Frère, sir Bartle 1361	
Forbes, A.	831	Fredrik, storhertig af Baden	1259	Frère-Orban, H. J. W. 1362	
Forbin, C. de	832	Fredrik Vilhelm, kurfurste af Brandenburg... ..	1261	Frerichs, F. T. v. 1363	
Forcade La Roquette, J. L. V. A. de	834	» I, konung i Preussen	1264	Frescobaldi, G. 1364	
Forchhammer, J. G.	835	» Vilhelm I, konung i Preussen	1265	Fresenius, J. P. 1365	
Forckenbeck, M. v.	836	» II, konung af Preussen	1267	» K. R. 1366	
Forel, A. H.	842	» Vilhelm III, konung af Preussen	1271	Fresnel, A. J. 1367	
Forey, E. F.	843	» Vilhelm IV, konung af Preussen	1273	Frestadius, A. V. 1368	
Foroni, J. G. B.	884	» III, tysk kejsare... ..	1275	Freund, H. E. 1370	
Forsell, K. G. af	890	» I, dansk-norsk konung	1276	Freycinet, C. L. de S. de ... 1373	
Forsgrén, K. R.	893	» II, dansk-norsk konung	1278	Freytag, G. 1375	
Forsius, S. A.	896	» III, dansk-norsk konung	1279	Fries, E. M. 1394	
Forskål, P.	896	» IV, dansk-norsk konung	1281	» T. M. 1397	
Forssell, K. D.	902	» V, dansk-norsk konung	1283	» B. F. 1398	
» O. H:son	905	» VI, dansk-norsk konung	1284	» Ellen	1400
» H. L.	905	» VII, dansk konung	1287	» J. F.	1401
Forster, J. R. och J. A. G.	913	» VIII,	1290	Friesen, K. S. v. 1404	
» W. E.	914	» II, landtgreve af Hessen-Homburg	1292	Frietzky, K. de 1409	
Forteguerrí, N.	923	» III, hertig af Holstein-Gottorp... ..	1293	Frigel, P. 1411	
Fortuny y Carbo, M. J. M. B.	946	» IV, hertig af Holstein-Gottorp... ..	1293	Fris, K. E. 1428	
Foscolo, N. U.	949	» Henrik, prins af Oranien	1295	Frischlin, P. N. 1456	
Foster, sir M.	972	» Vilhelm Karl, prins af Nederländerna	1295	Fristedt, R. F. 1465	
Foucault, J. B. L.	1019	» II, kurfurste af Pfalz	1296	Fritzner, J. 1472	
Fouché, J.	1020	» V, kurfurste af Pfalz	1297	Fröbisher, sir M. 1478	
Fould, A.	1024	» I Barbarossa. (Efter en stenrelief i klostret S:t Zeno)	1298	Fromentin, E. 1481	
Fouqué, F. H. K. de la M.	1025			Frommel, E. W. 1482	
Fouquet, J.	1026			Fromster, J. G. 1493	
» N.	1027			Froude, J. A. 1496	
Fouquier-Tinville, A. Q.	1028			Frugoni, C. I. 1499	
Fourcroy, A. F. de	1028				
Fourier, J. B. J.	1030				
» F. M. C.	1031				
Fourtoun, M. F. O. B. de ...	1035				
Fox, G.	1038				
» C. J.	1039				
Foy, M. S.	1043				
Foy, S.	1044				
Fragonard, J. H.	1047				
France, Anatole	1057				
Francesca, P. della	1060				
Francis, sir Philip	1066				
Franck, César A.	1073				
Francke, A. H.	1074				
François de Neufchâteau, N. L.	1079				
Frank, J. P.	1083				
Franklin, B.	1098				
» sir John	1101				
				III. Andra illustrationer i texten.	Spalt
				Felicitas, rom. myt.	7
				Fellah (2 fig.)	9 o. 10
				Feluck	16
				Femmastskepp	19
				Fenantren (2 fig.)	22
				Fenestella (2 fig.)	25
				Puckelhvalen (till art. Fenhvalar)	29—30
				Rörhvalen (till art. Fenhvalar)	29—30

III. Andra illustrationer i texten.

	Spalt
Felicitas, rom. myt.	7
Fellah (2 fig.)	9 o. 10
Feluck	16
Femmastkepp	19
Fenantren (2 fig.)	22
Fenestella (2 fig.)	25
Puckelhalven (till art. Fenhvalar)	29—30
Rörhvalen (till art. Fenhvalar)	29—30

Spalt		Spalt		Spalt	
Fenicien (7 fig.)	33 o. 34	Finsens nya "Lysinstitut" i		Fluga, <i>fisk.</i> (2 fig.)	651
Fenkölsbåt (till art. Fenkö)	38	Köpenhamn (till art. Fin-		Flugbagger	652
Fennek	38	sen, N. R.)	353	Brokiga flugsnapparen (till	
Ferna säteri	74	Finspångs bruk	384	art. Flugsnapparsläktet)	653
Slottet Ferney	80	Nordiska artilleriverkstäder-		Vanliga flugsvampen (till art.	
Katedralen S. Giorgio (till		nas kanonverkstad i Fin-		Flugsvamp)	654
art. Ferrara)	84	spång	383—384	Flundreartade fiskar (3 fig.)	657
Palazzo de' Diamanti (till		Finspångs slott	385	Rödspottan (till art. Flundre-	
art. Ferrara)	85	Finsta gård i början af 1700-		släktet)	659
Slottet Ferrières	93	talet (till art. Finstad)	388	Fluorapparat (till art. Fluor)	660
Ferula foetida	113	Finsteraarhorn och Finster-		Sciuropterus volucella (till	
Fes, stad i Marokko (2 bilder)	114	aargletschern (till art. Fin-		art. Flygande ekorrar)	664
Feston (2 fig.)	119	steraarhorn)	388	Flygelglas (2 fig.)	667
Ängssvingeln (till art. Fe-		Fiskar (7 fig.)	409—414	Exocoetus volitans (till art.	
stucca)	119	Fiskarringen, del af	419	Flygfiskar)	668
Fettfågeln	124	Fiskars bruk	419	Dactylopterus volitans (till	
Feuillant-munk (till art.		Fiskblåsa	420	art. Flyghanesläktet)	669
Feuillants)	135	Fiske (2 fig.)	421—422	Flyghundar	669
Feuillant-innunna (till art.		Fiskebäckskil	429	Flygmaskin (4 fig.)	671 o. 672
Feuillants)	135	Fiskgäsen	439	Flytande luft. apparater för	
Fiaker	142	Cymothoa oestrum (till art.		(2 fig.)	676
Fial	143	Fiskgråsuggsläktet)	440	Fläder	681
Vanliga fikonträdet (4 fig. till		Fiskredskap (8 fig.)	448—450	Fläddmoss (4 fig.)	683—685
art. Ficus)	154		o. 452—454	Fläkt örn, <i>her.</i>	687
Ficus elastica (till art. Ficus)	156	Fiskväg (4 fig.)	455	Tvårdöjt (till art. Flöjt)	688
Baniantråd på Ceylon (till		Fistulina hepatica	458	Flöte	689
art. Ficus)	156	Fjord (2 fig.)	481 o. 482	Foderverk, <i>her.</i> (3 fig.)	698
Lemniska Athena (till art.		Fjärder, <i>zool.</i> (3 fig.)	484	Fog (9 fig.)	704—709
Fidias)	161	» <i>mek.</i> (4 fig.)	486	Oden, marmorstod (till art.	
Diadumenos Farnese (till art.		Fjäderupphängning	489—490	Fogelberg, B. E.)	716
Fidias)	162	Fjäll, <i>zool.</i> (5 fig.)	491 o. 492	Tor, marmorstod (till art.	
Hammen Levuka på ön Ova-		Fjällbacka	492	Fogelberg, B. E.)	717
lau (till art. Fidji-äarna)	164	Fjällboskap	493—494	Fogstrykning	720
Människotyper från Fidji-		Fjällnäs	497	Foinix	721
äarna (2 fig.)	166	Fjärilar (2 fig.)	502 o. 504	Slottet i Foix (till art. Foix)	722
Fierasfer	173	Vanliga fjärsingen (till art.		Fokiskt bronsmynt (till art.	
Blastophaga grossorum (2 fig.		Fjärsingsläktet)	517	Fokis)	725
till art. Fikonsteklar)	186	Flaggning	530	Dicksonska folkbiblioteket i	
Fil (12 fig.)	188 o. 189	Flamboyant	533	Göteborg (till art. Folkbi-	
Filago montana	191	Flamingo (till art. Flamingo-		bliotek)	734
Ospedale maggiore i Milano		fåglar)	535	Prof på folkböckers utstyrel	
(till art. Filarete, A.)	194	Frismålning af Hippolyte		(till art. Folkböcker)	740
Parti af ön File	198	Flandrin	545—546	Folkdräkt (9 fig.)	743, 746 o. 748
Filigran (5 fig.)	204, 205 o. 206	Fleming, släktvapen	561		—750
Guldstater, slagen för Filip		Flen, <i>bot.</i>	572	Folkets hus i Stockholm	752
II af Macedonien (till art.		Flexur	582	People's palace i östra Lon-	
Filip)	215	Flicksländor	584	don (till art. Folkets palats)	753
Tagalby på ön Luzon (till		Sidoskepp i Floda kyrka (till		Fonograf	815
art. Filippinerna)	227—228	art. Floda)	597	Slottet Fontainebleau	819—820
Filipstad, vapen och situa-		Nilen, antik marmorstaty (till		Fordon (1 fig.)	837—840
tionsplan	234, 235—236	art. Flodgudar)	600	Format (1 fig. Ett tryckark	
Filipstad i början af 1700-		Flodhäst	601	oktav)	849
talet	235—236	Flodiller	601	Fornlämningar, amerikanska	
Filistér, relief	238	Margaritana margaritifera		(2 fig.)	873 o. 875—876
Staden Gasa (till art. Fili-		(till art. Flodpärmussel-		Väggmålning i Fornäsa kyrka	
stér)	239	släktet)	607—608	(till art. Fornäsa)	883
Fikloffe	240	Antikt mynt med Floras huf-		Forsbacka (2 fig.)	887
Filopomen (modern staty)	249	vud (till art. Flora)	611	Relief från Forshems kyrka	
Filtreringsbassäng (till art.		Flora-danica-tallrik (till art.		(till art. Forshem)	895
Filtrera)	258	Flora-danica-servisen)	612	Forsmarks herrgård (till art.	
Fingals grotta	267	Florentinflaska	624	Forsmark)	899—900
Finkartade fåglar (1 fig.)	271	Florett	627	Forsmo bro	899—900
Finnlands vapen	310	Floribus (3 fig.)	629	Fort (5 fig.)	917—922
Jätten Finn i Lunds dom-		Florin (2 fig.)	634	Isis Fortuna (till art. For-	
kyrkokrypta (till art. Finn)	341	Flossaräfnad (till art. Flossa)	638	tuna)	944
Finnboda	343—344	Flottning (4 fig.)	646 o. 647	Foster (5 fig.)	969—970

	Spalt		Spalt		Spalt
Fot, anat.	978	Gamla Fredriksborgstornet		Folktyper från Friesland ...	1409
Fotofon (2 fig.)	987	(till art. Fredriksborg) ...	1312	Frihetsmössa	1421
Fotografi (8 fig.) 992, 993, 997,		Vy från Fredrikshald med		Frijsenborg	1340
998, 1002 o. 1003		fästningen Fredriksten (till		Friktionshjul (4 fig.) ...	1433—34
Fotogrammetri	1006	art. Fredrikshald).....	1313	Frimurarbarnhuset på Kri-	
Fotometer (5 fig.)	1010—14	Svenska arméns minnesvård		stineberg (till art. Frimu-	
Fotometri (2 fig.)	1015	vid Fredrikshald öfver Karl		urarbarnhus)	1439—40
Henrik Fougts boktryckar-		XII (till art. Fredrikshald)	1315	Frimurarhuset i Stockholm	
märke (till art. Fougts, H.)	1022	Fredrikshof	1317	(2 bilder)	1442
Fourcroya longæva	1029	Fredriksskans	1319—20	Frimärke (13 fig.) 1446—	
Fragaria vesca	1046	Karta öfver Fredriksten	1321—22	48, 1450—51 o. 1453	
1-franc-stycke (till art. Franc)	1055	Fredspipa	1330	Del af en fornromersk fris	
Franciskanmunk (till art.		Diagram öfver den 1869—		(till art. Fris)	1454
Franciskanorden)	1067	1900 försiggångna ökningen		Fritillaria Meleagris	1467
Franciskannunna l. klaris-		af de europeiska staternas		Frivillig skarpskytteförening	
sinna (till art. Franciskan-		arméer (till art. Fredsrö-		(2 uniformsbilder)	1476
orden)	1070	relsen)	1335—36	J. Frobens boktryckarmärke	
Rhamnus Frangula (till art.		Freesia refracta	1340	(till art. Froben, J.)	1477
Frangula)	1081	Fregatt.....	1341	Froissart, skrifvande sin krö-	
Fransk lilja	1220	Fregattfågeln (till art. Fre-		nika	1479—80
Fransk sköld	1221	gattfågelsläktet)	1342	Fronton (6 fig.)	1487
Vy af Frascati	1235—36	Mynstern i Freiburg (till art.		Fruktmögel (4 fig.)	1502—04
Fraunhoferska linjerna 1241—42		Freiburg im Breisgau) ...	1344		
Fredensborgs slott	1246	Ruiner af rom. amfiteatern i			
Frederiksbergs slott	1248	Fréjus (till art. Fréjus)	1350		
Guldmynt (augustal), slaget		Vy från Fribourg (till art.			
för kejsar Fredrik II	1302	Fribourg)	1350		

FÖRKORTNINGAR.

abl. = ablativ.
ack. = akkusativ.
adj. = adjektiv.
admin. = administrativt.
adv. = adverb.
afd. = afdelning(en).
afh. = afhandling.
alban. = albanesiskt.
amerik. = amerikanskt.
anat. = i anatomen.
ang. = angående.
angls. = angelsaxiskt.
anon. = anonym (-t, -a).
arab. = arabiskt.
aritm. = i aritmetiken.
arkeol. = i arkeologien.
armen. = armeniskt.
art. = artikel.
artill. = i artilleriväsendet.
astrol. = i astrologien.
astron. = i astronomen.
atm. = atmosfär(er).

b. = boken.
bab. = babyloniskt.
baln. = i balneologien.
bask. = baskiskt.
bd = band.
bearb. = bearbetad.
befästningsk. = i befästningskonsten.
bergsv. = i bergsväsendet.
bibliogr. = i bibliografin.
bildh. = i bildhuggarkonsten.
biljardt. = biljardterm.
biogr. = biografi.
biol. = i biologien.
bl. a. = bland annat.
bokh. = i bokhålleriet.
bokhand. = i bokhandeln.
boktr. = i boktryckarkonsten.
bot. = i botaniken.
br. = bredd.
bras. = brasilianskt.
brit. = brittiskt.
bruksl. = brukligt.
byggnk. = i byggnadskonsten.

C. = Celsius.
cg. = centigram.
cirk. = cirkulär.
civilr. = i civilrätten.
cl. = centiliter.
cm. = centimeter.
ctr = centner.

d. = död; del.

da. = danskt.
dal. kmt = daler kopparmynt.
dal. smt = daler silfvermynt.
dansk. = i danskonsten.
dat. = dativ; daterad(-t, -e).
dep. och depart. = departement.
dermat. = dermatiskt.
dets. = detsamma.
dg. = decigram.
dim. = diminutiv.
dipl. = i diplomaten.
dl. = deciliter.
dlr = delar.
dm. = decimeter.
d. o. = detta ord.
doll. = dollar(s).
d:r = doktor.
dt. = deciton.
d. v. s. = det vill säga.
d. y. = den yngre.
dyll. = dylik (-t, -a).
däv. = dåvarande.
d. ä. = den äldre; det är.
därst. = därstädes.

e. d. = eller dylikt.
eg. l. egentl. = egentligen.
eg. v. = egentlig vikt.
egypt. = egyptiskt.
ekon. = i ekonomen.
e. Kr. = efter Kristus.
elektrot. = i elektrotekniken.
eng. = engelskt.
enl. = enligt.
e. o. = extra ordinarie.
estet. = i estetiken.
etc. = et cetera.
etnol. = i etnologien.
europ. = europeiskt.
ev. = eventuellt.

f. = född.
farm. = i farmakologien.
f. d. = för detta.
fda. = förordanskt.
fem. = femininum.
ff. = och följande.
fi. = finskt.
fig. = figurligt; figur(en).
flos. = i filosofien, filosofie.
finansv. = i finansväsendet.
fisk. = fiskeriterm.
f. Kr. = före Kristus.
fla. = flamskt.
f. n. = för närvarande.
fnegypt. = fornegyptiskt.

f. nfr. = fornfranskt.
fnhty. = fornhögtyskt.
fnisl. = fornisländskt.
fnit. = fornitalienskt.
fnlly. = fornågtyskt.
fno. = fornnerskt.
fnod. = fornordiskt.
fnpers. = fornpersiskt.
folkl. = folkloristiskt.
folkr. = i folkkröten.
fonet. = i fonetiken.
fornk. = i fornkonsterna.
fortif. = i fortifikationsväsendet.
fot. = fotografiskt.
fr. = franskt.
frcs = francs.
fr. Gr. = från Greenwich.
fr. h. = från höger.
frih. = friherre.
fris. = frisiskt.
fr. o. m. = från och med.
fr. v. = från vänster.
fsv. = fornsvenskt.
fullb. = fullbordad(-t, -e).
fys. = i fysiken.
fysiol. = i fysiologien.
fångv. = i fångvärdsväsendet.
fäktk. = i fäktkonsten.
f. ö. = för öfrigt.
följ. = följande.
föreg. = föregående.
förf. = författad.
förrdn. = förordning.
föro. = i förvaltningen.

gael. = gaeliskt.
gen., genit. = genitiv.
geogr. = i geografin.
geol. = i geologien.
geom. = i geometrien.
ggr = gånger.
g. m. = gift med.
gr. = gram.
greksk. = grekisk.
grek. hjälles. = i grekiska hjältesagan.
g. st. = gamla stilen.
G. T. = Gamla Testamentet.
guv. och guvern. = guvernementet.
gymn. = i gymnastiken.

h. = hälften; häfte.
hand. = handelsterm.
handtv. = handverksterm.
har = hektar.

hebr. = hebreiskt.
hedersl. = hedersledamot.
her. = i heraldiken.
hftn = häften.
hg. = hektogram.
hist. = i historien.
histol. = i histologien.
hkr = hästkrafter.
hl. = hektoliter.
h. o. h. = helt och hållet.
holl. = holländskt.
husdjurssk. = i husdjursskötsel.
hydrogr. = i hydrografen.
hyg. = i hygien.

ibid., ibid. = ibidem (lat.), på samma ställe.
ind. = indiskt.
inv. = invånare.
ir. = iriskt.
irl. = irländskt.
i sht = i synnerhet.
isl. = isländskt.
i st. f. = i stället för.
it. = italienskt.

jaktv. = i jaktväsendet.
jap. = japanskt.
j/r = jämför.
jur. = i juridiken.
järnv. = i järnvägsväsendet.
järnvägstekn. = järnvägstekniskt.

k. = kunglig (-t, -a).
kam. = i kameralväsendet.
kand. = kandidat.
kap. = kapitel.
kbcm. = kubikcentimeter.
kbdm. = kubikdecimeter.
kbm. = kubikmeter.
kbbmm. = kubikmillimeter.
k. br. = kungligt bref.
kell. = keltiskt.
kem. = i kemien.
keram. = i keramiken.
k. förkl. = kunglig förklaring.
kg. = kilogram.
kin. = kinesiskt.
kir. = i kirurgien.
kirg. = kirgisiskt.
kl. = klass.
km. = kilometer.
kmt = kopparmynt.
K. Mt = kunglig majestät.
knr = kannor.
kokk. = i kokkonsten.
komp. = kompani; komparativ; komponerad.
konstlind. = i konstindustrien.
konstl. = konstern.
korresp. = korresponderande.
kr. = kronor.
k. regl. = kungligt reglemente.
krigsv. = i krigsväsendet.
krist. = i kristallografien.
kroat. = kroatiskt.
kronol. = kronologiskt.

kung. = kungörelse.
kungl. = kunglig (-t, -a).
kvcn. = kvadratcentimeter.
kvdcm. = kvadratdecimeter.
kvkm. = kvadratkilometer.
kvm. = kvadratmeter.
kvcmm. = kvadratmillimeter.
kymr. = kymriskt.
kyrkohist. = i kyrkohistorien.

l. = eller; liter.
Lx = lispund.
landtbr. = i landtbruket.
landtm. = i landtmäteriet.
lapp. = lapskt.
lat. = latinskt.
led. = ledamot.
lgd = längd; longitud.
litt. = litteratur.
liturg. = i liturgien.
log. = i logiken.
lly. = lågtyskt.

m. = meter.
malaj. = malajiskt.
m. a. o. = med andra ord.
mask. = maskulinum.
maskinb. = i maskinbyggnads-konsten.
maskint. = i maskintekniken.
mat. = i matematiken.
med. = i medicinen; medicine.
medl. = medlem.
mejerisk. = i mejeriskötseln.
mek. = i mekaniken.
metall. = i metallurgien.
meteor. = i meteorologien.
metr. = i metrika.
mexik. = mexikanskt.
m. fl. = med flera.
mg. = milligram.
mht. = medelhögtyskt.
milit. = militärt; i militärväsendet.
mill. = million(er).
miner. = i mineralogien.
mk = mark.
mkg. = meterkilogram.
nlat. = medeltidslatinskt.
mlt. = medellågtyskt.
mm. = millimeter.
m. m. d. = med mera dylikt.
mongol. = mongoliskt.
mrs. = mistress.
Mt = Mount (eng.), berg.
mtl = mantal.
mus. = i musiken.
myntv. = i myntväsendet.
myt. = i mytologien.
målark. = i målarkonsten.

n. = norr, nordlig.
nationalek. = i nationalekonomien.
neutr. = neutrurn.
N. F. = Nordisk Familjebok.
n. h. o. v. = namn, heder och värdighet.
nlat. = nylatinskt.

no. = norskt.
nom. = nominativ.
nord. = nordiskt.
n.r = nummer.
n. st. = nya stilen.
N. T. = Nya Testamentet.
num. = i numismatiken.
nuv. = nuvarande.
nyhty. = nyhögtyskt.

o. = och.
o. a. = och andra.
o. a. s. = och andra ställen.
obstetr. = i obstetrika.
o. d. = och dylikt.
o. f. = och följande.
off. = officiellt.
oftalm. = i oftalmologien.
omarb., omarbet. = omarbetad(-t, -e).
omkr. = omkring.
ord. = ordinarie.
ordf. = ordförande.
ordn. = ordning.
ornament. = i ornamentiken.
o. s. v. = och så vidare.

paleobot. = i paleobotaniken.
paleont. = i paleontologien.
patol. = i patologien.
pd st. = pund sterling.
pedag. = i pedagogiken.
pers. = persiskt; personer.
petr., petrogr. = i petrografen.
pl., plur. = pluralis; *pl.* äfven = plansch.
po. = polskt.
polit. = i politiken.
port. = portugisiskt.
postv. = i postväsendet.
prep. = preposition.
preuss. = preussiskt.
proc. = procent.
prof. = professor.
prov. = provins.
provenc. = provensalskt.
psyk. = i psykologien.

rdr = riksdaler; *rdr b:ko* = riksdaler banko; *rdr rgs* = riksdaler riksgälds.

reg.-omr. = regeringsområde.
reg:te = regemente.
reg.-ton = register-ton.
resol. = resolution.
resp. = respektive.
ret. = i retoriken.
R. F. = regeringsformen.
ridk. = i ridkonsten.
R. O. = riksdagsordningen.
rom. = romerskt.
rst. = runstycke(n).
rum. = rumänskt.
ry. = ryskt.
rätorom. = rätoromanskt.
rättshist. = i rättshistorien.
rör. = rörande.

s. = söder, sydlig.
sag. = i sagor.
sagohist. = i sagohistorien.
sanskrit. = i sanskrit.
schackst. = schackterm.
s. d. = samma dag.
Sept. = Septuaginta.
serb. = serbiskt.
sing. = singularis.
sistn. = sistnämnda.
sjöförs. = i sjöförsäkringen.
sjör. = i sjörätten.
sjöv. = i sjöväsendet.
sk. = skilling.
s. k. = så kallad.
skjutk. = i skjutkonsten.
skogsh. = i skogshushållningen.
skogsv. = i skogsväsendet.
skolr. = i skolväsendet.
skpsb. = i skeppsbygget.
skr. = skrifter.
slav. = slaviskt.
s. m. = samma månad.
smt. = silfvermynt.
S. O. = successionsordningen.
sp. = spanskt; spalt.
spd. = speciedaler.
spelt. = spelterm.
spirit. = i spiritismen.
sportl. = sportterm.
sportv. = i sportväsendet.
språkvp. = i språkvetenskapen.
st. = ställen; stycken; stiftad (-e, -t).
statist. = i statistiken.

statsr. = i statsrätten.
stds. = standards.
straffr. = i straffrätten.
subst. = substantiv.
superl. = superlativ.
suppl. = supplement.
sv. = svenskt.
syr. = syrisk.
s. d. = samma år.
tandlök. = i tandläkarkonsten.
tekn. = tekniskt.
telegr. = i telegrafien.
teol. = i teologien; teologie.
teos. = i teosofien.
t. ex. = till exempel.
text. = i textilindustrin.
T. F. = tryckfrihetsförordningen.
t. f. = tillförordnad.
t. h. = till höger.
thr. = thaler.
tills. = tillsammans.
tjech. = tjechiskt.
tld. = tunnland.
tnr. = tunnör.
t. o. m. = till och med.
toxik. = i toxikologien.
tr. = tryckt.
trol. = troligen.
trädg. = i trädgårdskonsten.
trär. = i trävaruindustrin.
turk. = turkiskt.
t. v. = till vänster.
ty. = tyskt.

u. h. = under hafsytan.
ung. = ungerskt; ungefär.
univ. = universitet.
uppf. = uppförd.
uppl. = upplaga(n), upplagor.
upps. = uppsats.
urmak. o. urmakark. = i urmakarkonsten.
urspr. = ursprungligen.
utg. = utgifven (-et, -na).

v. = väster, västlig.
vanl. = vanligen.
var. = varietet(en).
vend. = vendiskt.
veter. = i veterinärväsendet.
vol. = volym.
väg- o. rattarb. = i väg- och rattarb.-konsten.
växtfys. = i växtfysiologien.
växtpat. = i växtpatologien.

zool. = i zoologien.

ångm. = i ångmaskinsläran.
årg. = årgång, årgångar.
årh. = århundrade.

ö. = öster, östlig.
öfr. = öfversatt, öfversättning.
ö. h. = öfver hafvet.
> = öfvergår till.
< = kommer ifrån.

RÄTTELSE.

Bd I	p.	712	rad 15—16	uppifrån	står	Stockholm	bör vara	London
»	»	»	»	»	»	därstädes	»	Stockholm
»	»	1088	» 3—4	»	»	Fiskareringen	»	Fiskarringen
»	»	1093	» 2	nedifrån	»	tre	»	två
»	»	1133	» 16	»	»	de	»	De
»	»	1369	» 5	»	»	Västerås	»	Västmanlands
» II	»	973	» 28	uppifrån	»	buccoblad	»	buccoblad
»	»	1350	» 23	nedifrån	»	39	»	38
» III	»	698	» 2	uppifrån	»	Se Granberg 3.	»	(se d. o.)
» IV	»	1274	» 9	nedifrån	»	Avia	»	Avila
» V	»	203	» 16	»	»	[tji-]	»	[tjimbåra'sså]
»	»	785	» 7	uppifrån	»	[kåtåpa'chi]	»	[kåtåpa'ksi]
»	»	954	» 15	»	»	9	»	11
» VI	»	189	» 32	»	»	ejler 1788 tillägges (1785 enl. A. Pougin, »La jennesse de Mme Desbordes-Valmore», 1898)	»	
» VII	»	20	» 25	nedifrån	står	mörk och tung	bör vara	mörkt och tungt
»	»	521	» 24	uppifrån	»	1558	»	1588(?)
»	»	555	» 18	»	»	1535	»	1525
»	»	558	» 10	nedifrån	»	1585	»	1586
»	»	601	» 11	uppifrån	»	43 f. Kr.	»	43 e. Kr.
»	»	1244	» 13	nedifrån	»	motsätta	»	motsatte
»	»	1289	» 14	»	»	sektionen	»	sektioner
»	»	1334	» 6	uppifrån	»	förmyndares visit	»	förmiddagsvisit
»	»	1382	» 3	nedifrån	»	stupade	»	afrättades
»	»	1454	» 9	»	»	A. L.	»	A. L.—m.
»	»	1483	» 16	»	»	Febero	»	Febrero
» VIII	»	76	» 6	uppifrån	»	Ange	»	Angel
»	»	»	» 33—32	nedifrån	»	Leandro	»	Nicolas
»	»	77	» 29	»	»	contemporarios	»	contemporáneos
»	»	89	» 18	»	»	Tomayo	»	Tamayo
»	»	96	» 13	»	»	ugn l.	»	elektriska
»	»	181	» 30	»	»	Febero	»	Febrero
»	»	292	» 8	»	»	E. N. S.	»	E. S.
»	»	325	» 8	»	»	1901	»	1899
»	»	368	» 28	»	»	ruktinds	»	ruktinas
»	»	369	» 6	uppifrån	»	ynge	»	äldre
»	»	371	» 19—20	»	»	Tyttärensaaari	»	Tyttärsaari
»	»	»	» 21	»	»	Seitskaarto	»	Seitskäri
»	»	381	» 33—34	»	»	Mag-yar	»	Ma-gyar
»	»	403	» 16	nedifrån	»	xantia	»	xantia
»	»	498	» 7	»	»	ordet frih. utgår.	»	
»	»	503	» 32	»	»	står Pieridæ	»	Pieridæ
»	»	512	» 10	uppifrån	»	postfjärilen	»	frostfjärilen
»	»	»	» 24	»	»	sistula	»	scitula
»	»	626	» 21—20	nedifrån	»	Virnelas	»	Viruelas
»	»	632	» 3	»	»	magasinerade	»	magasinerade
»	»	762	» 1	»	»	Remble	»	Kemble
»	»	867—868.	På illustrationssidan med bilder af afrikanska förlämnningar ha figurerna 5 och 6 råkat att vid pressläggningen bli upp- och nedvända.					
»	»	899	rad 5	S	uppifrån	står och innehåller . . . på F. bör vara . Den på Forsmark förrävarade tafvelsamlingen delades mellan medlemmar af familjen af Ugglas, då F. blef aktiebolag, hvadan nu endast en mindre del af densamma finns kvar på F. Enligt expeditionssekreteraren P. Ulmgrens testamento skulle samlingen, helst orubbad, förbli i familjen af Ugglas' ego och förvaras på någon af dess egendomar.	»	
»	»	1001	» 16	nedifrån	står	silfverklören	bör vara	silfverklorur

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

Feiss [fajs], **Joachim**, schweizisk militär och skriftställare, f. 1831 i S:t Gallen, d. 1895 i Bern, blef 1855 sekreterare vid militärdepartementet i S:t Gallen och 1859 byråchef vid Edsforbundets militärdepartement, hvilket han allt fortfarande tillhörde, äfven sedan han 1874 blifvit vapenchef för infanteriet. 1872—74 var han dock chef för tullverket. I militärtjänst vid infanteriet inträdde han 1854. Han blef öfverste (högsta befintliga graden i fredstid) 1868, brigadchef 1873, divisionschef 1885 och chef för 2:a armékåren 1891. F. inlade stor förtjänst om schweiziska arméns organisativa utveckling, särskildt dess ombildning 1874, och dess truppers utbildning. Bland hans litterära arbeten må nämnas *Das wehrwesen der Schweiz* (1874; 3:e uppl. 1895).

Feith, **Rhijnvis**, holländsk skald, f. 1753 i Zwolle, d. där 1824, skref både populärfilosofiska afhandlingar och poesi, bl. a. de wertheriserande *Julia* (1783) och *Ferdinand en Constancia* (1785), diktsamlingarna *Oden en gedichten* (1796—1814), sorgspelet *Lady Johanna Gray* (1791) m. m. 1824 utgäfvs F:s samlade arbeten (11 bd); 1896 utkom ett urval.

Feizi (eller Fejjāzī), **Abu-l-feiz bin Mubārak**, indisk-persisk skald, f. 1547 i Agra, d. 1595, var broder till storvesiren Abu-l-fazl vid stormogul Akbars hof och upphöjdes tidigt till "skaldekoning" hos samme Akbar. Hans divan omfattar omkr. 9,000 distika och består af kasider, eller längre dikter af elegiskt innehåll, af hvilka de flesta äro skrifna till Akbars lof, och gazeler, dikter af erotisk eller mystiskt innehåll. Dessutom öfversatte han en del af Mahābhārata från sanskrit till persiska, däribland den bekanta episoden om Nala och Damayanti, på persiska *Nal u Daman* (utg. i Calcutta 1831).

Fejan, liten ö i Stockholms skärgård, Rädmansö socken, ö. om Tjockö. Försedd med en utmärkt hamn, har ön vid flera tillfällen på 1890-talet varit använd som karantänsplats för fartyg. Till en början arrenderade staten ett jordområde på ön, men 1894 inköptes ett större område, på hvilket uppförts sjukhus af trä för 50 patienter, läkarbostad, desinfektionshus och nödiga ekonomi-

hus. 1906 års riksdag beviljade ett anslag af 128,100 kr. till en ny sjukhusbyggnad af sten för 100 patienter, efter hvars byggande den gamla kommer att användas till isoleringsbostad för friska.

Fejderätt. Se **Närrätt**.

Fejér. Se **Fehér**.

Fejér, **György**, ungersk polyhistor, f. 1766 i Keszthely, d. 1851, var 1824—43 bibliotekarie vid universitetet i Pest. Han var en af Ungerns lärdeste män och utvecklade en utomordentligt stor, framför allt historisk skriftställarverksamhet. Hans förnämsta verk är *Codex diplomaticus Hungarie* (43 bd, 1829—44).

K. B. W.

Fejerväry, **Géza**, friherre F. de Komlós-Keresztes, ungersk statsman, f. 15 mars 1833 i Josefstadt, utmärkte sig som kapten i generalstaben under fälttåget i Italien 1859, blef 1872 öfverste i ungerska landtvärnet och kort efter statssekreterare i landförsvarsdepartementet. Han tog som fältmarskalkslöjtnant 1884 afsked ur den aktiva militärtjänsten och var 1884—1903 ungersk krigsminister samt genomförde med stor skicklighet organisationen af ungerska landtvärnet. Efter ministären Tiszas fall var F. juni—sept. 1905 chef för en expeditiönsminister och blef, då den s. k. "koalitionen", som hade majoritet i kammaren, vägrade att öfvertaga regeringen, ånyo konseljpresident 18 okt. s. å. För att bryta "koalitionen" makt framlade han då ett ytterst radikalt program med allmän rösträtt och vidtgående ekonomiska reformer. Sedan emellertid en uppgörelse träffats mellan kronan och parlamentet, hvarigenom den långa tvisten dem emellan slutade, drog sig F. tillbaka april 1906.

Fejjāzī, persisk skald. Se **Feizi**.

Fejő, dansk ö mellan Lolland och Själland, 18 kvkm., 1,264 inv. (1906), bildar med två småöar en socken samt jämte Femö och Askö ett "birk" i Maribo amt. Jordbruk är hufvudnäring, sjöfart och fiske bibringar.

Fekäl (af lat. *fecer*, drägg, bottsats) användes förr att beteckna, att något har utseende eller lukt af eller på något sätt står i samband med tarmutömmingarna.

Fekundation (lat. *fecundatio*), befruktning.

Fel, lat., galla (se d. o.). — *F. lău'ri*, oxgalla. Se Galla.

Fel, 1. *Fys.* Observationsfel ha sin orsak i sinnenas ofullkomlighet, i bristande skicklighet hos observatören samt, då det är fråga om instrumentala iakttagelser, i felaktigheter hos de använda instrumenten. I allmänhet är sålunda hvarje iakttagelse behäftad med ett fel, hvars sannolik storlek det är nödvändigt att känna för att kunna bedöma iakttagelsens noggrannhet. Skall t. ex. för en viss ort sekundpendelns längd bestämmas, så öfverensstämma icke alla gjorda iakttagelser fullständigt, utan somliga af dem gifva ett något för stort, andra däremot ett något för litet värde. Äfven det aritmetiska mediet af alla de erhållna värdena är behäftadt med ett fel, hvars sannolik storlek kan bestämmas med tillhjälp af den s. k. minsta kvadratmetoden. — 2. *Jur.* Se Domvilla och Fel eller brist. — 3. Se Korrektur. 1. L. A. F.*

Fela, mus. Se Fiddel.

Felanitx [n'i'tj], stad på spanska ön Mallorca. 11,294 inv. (1900). Vinodling. Tillverkning af lerkärl. F:s hamn är det 14 km. i s. ö. belägna Puerto Colon.

Felb 1. *Felp* (af ty. *felbel* l. *velpel*, it. *felpa*), ett slags sammetstyg, som hufvudsakligen nyttjas till förfärdigande af hattar. Från egentlig sammet och från plysch skiljer sig felben därigenom, att håren äro så långa, att de icke stå rakt upp, utan ligga åt sidan och bilda en glatt yta.

Fel'dafing, by och luftkurort i bayerska reg.-omr. Oberbayern, vid Würm- l. Starnbergsjön. Omkr. 650 inv. Utanför i sjön ligger ön Wörth l. Rosenön med slott. Ln.

Feldberg [fä'tl-]. 1. Högsta toppen i Schwarzwald, i södra Baden, 1,493 m. — 2. Grosser F. ("Stora F.") och Kleiner F. ("Lilla F."), tvänne bredvid hvarandra belägna bergstoppar i Tannus, i preussiska reg.-omr. Wiesbaden. Den förra är 880 m., den senare 827 m. — 3. Köping i Mecklenburg-Strelitz, i en vacker skog- och sjöröknejd (Haus- och Lucin-sjöarna), 220 m. ö. h. Omkr. 1,430 inv. Kallvattenkuranstalt. 3. Ln.

Felder, Franz Michael, tysk folkskildrare, f. 1839 i Schoppnau i Bregenzerwald, d. (1868 eller) 1869 i Bregenz, hvarst hans bild restes 1872, skref pålitliga, socialt hållna berättelser från sin hembygd. Skrifter: *Sonderlinge. Bregenzerwälder Lebens- und Charakter-bilder* (1867) och *Reich und arm* (1868).

Feldis-nötkreatursrasen lever i Domleschg i östra Schweiz. Produktionsriktning är god mjölkförmåga vid svag utfodring. Korna användas till dragdjur. Färgen är brun med hvit ring kring den svarta mulen; å ryggen förekommer en svart strimma. H. F.

Feldkirch [fä'tl-], stad i Vorarlberg (Österrike), vid Il., omkr. 6 km. från Rhen, 455 m. ö. h. 4,616 inv. (1900), nästan alla katoliker. F. är säte för biskopens af Brixen generalvikarie, har ett real- och ett oberggymnasium, ett jesuitkollegium med uppfostringsanstalt samt liflig industri, mest textil-industri. Stadens läge är af stor militärisk vikt, och den har fordom betraktats såsom en nyckel till Tyrolen. 22 och 23 mars 1799 vunno österrikarna under Jellacié en seger därstädes öfver fransmännen under Oudinot och Masséna, och 15 nov.

1805 kapitulerade österrikiske generalen Wolskehl där med 6,000 man.

Feldis mitraljös. Se Kulspruta.

Feldman [fä'tl-], Wilhelm, polsk litteraturhistoriker, f. 1868 i Zbaraż, af judisk börd. Vid sidan af sin publicistiska och belletristiska verksamhet har han såsom litteraturkritiker gjort sig fördelaktigt känd genom sitt samvetsgranna, utförliga arbete om den nyaste polska vitterheten *Piśmiennictwo polskie ostatnich lat 20* (1902). A-d

Feldmann [fä'tl-], Leopold, tysk komedieförfattare, f. 1802 i München, d. 1882 i Wien, var 1850—54 anställd som dramaturg vid nationalteatern i Wien, skref ett stort antal komedier, af hvilka de flesta vunnit afgjord framgång och som äro samlade under titeln *Deutsche originallustspiele* (1844—57). Flera af F:s stycken äro uppförda i Sverige.

Felëgyháza [felëdjhasa], Kis-Kun-F., stad i ungerska komitatet Pest, vid järnvägen Budapest—Szeged. 33,408 inv. (1901). Gymnasium, lärarseminarium. Spannmåls-, trädgård- och vinodling.

Fel eller brist i gods (å vara), *jur.*, uttryck för att föremål, som någon på grund af köp, beställning, byte, hyra e. d. aftal fått mottaga, icke ha det värde eller den användbarhet eller icke uppgå till den myckenhet, som mottagaren skäligen kunnat beräkna. Enär öfverlåtaren anses närmare att hålla reda på godsets egenskaper och myckenhet än mottagaren, gifver vår rätt — i likhet med såväl romersk som öfrig modern rätt — mottagaren särskilda anspråk mot öfverlåtaren på grund af felet eller bristen, äfven om öfverlåtaren saknat kännedom därom. Dessa anspråk gå ut på *dels* häfvande af aftalet, d. v. s. att hvardera parten tar sitt igen eller slipper gälda, hvad han utfäst. *dels* lämnanne af den felande myckenheten eller af "gillt gods" (utan fel) i stället för det felaktiga, *dels* nedsättning i det pris mottagaren egentligen skolat betala för godset, *dels* slutligen ersättande af den ekonomiska skada, som godsets bristfällighet förorsakat mottagaren (han har t. ex. nödgats med större kostnad skaffa felfritt gods från annat håll eller fått andra tillhörigheter skadade genom felet hos det mottagna godset). I hvilka särskilda fall (och till hvilket omfång) hvart och ett af dessa olika anspråk tillkommer mottagaren, beror på flera omständigheter, såsom innehållet i parterna aftal, särskildt huruvida detta gällt individuellt bestämdt föremål eller icke. Felets eller bristens betydighet, öfverlåtarens förhållande m. m. Vår rätts viktigaste regler i ämnet återfinnas i lagen om köp och byte af lös egendom 20 juni 1905, §§ 42 ff. — I en del främmande rättsordningar, icke i nordisk rätt, uppställas särskilda regler angående fel hos förnyttade kreatur. — Vårt rättspråk använder icke uttrycket fel eller brist i gods, då fråga är om fastigheter. C. G. Bj.

Felestad, socken i Malmöhus län, Rönnebergs härad. 497 har. 240 inv. (1906). Annex till Kells-Nöbelöf, Lunds stift, Rönnebergs kontrakt.

Feletz [fä'l's], Charles Marie Dorimon de, fransk författare, f. 1767, d. 1850, var från 1801 under många år medarbetare i "Journal des débats" och blef 1826 ledamot af Franska akademien. Af hans uppsatser, som med en elegant och spirituell stil vidhöll den klassiska traditionen.

ha två urval utkommit: *Mélanges de philosophie, d'histoire et de littérature* (1828) och *Jugemens historiques et littéraires* (1840).

Feliberförbundet, ett inom det provensalska språkrådet af Frankrike bildadt förbund, hvars mål är upprätthållandet af det provensalska språket icke blott såsom talspråk, utan alldeles särskildt såsom litteraturspråk, främjandet af den provensalska litteraturen samt bevarandet af den gamla provensalska konsten och kulturen. — Den provensalska litteraturen hade sedan trubadurpoesiens förfall visserligen alltjämt visat vissa lifstecken, men dock alltmer nedsjunkit till rangen af en ren dialektlitteratur. Under 1800-talets förra hälft framträdde emellertid tendenser till en pånyttfödelse. Framstående skaldar såsom J. Jasmin ådrogo sig allmän uppmärksamhet, och Joseph Roumanille förberedde renässansen genom den med utomordentligt bifall mottagna diktsamlingen "Li Prouvençalo", hvori 31 provensalska skaldar, bland dem Roumanille själf, Aubanel och Mistral, voro medarbetare och till hvilken den utmärkte kritikern Saint-René Taillandier skref ett väckande företal. Detta, jämte några andra publikationer af liknande art, stärkte de tankar på litterär sammanslutning, som en tid legat i luften. Dessa tankar togo sig uttryck i två kongresser, i Arles 1852 och i Aix 1853, till hvilka många skaldar från olika delar af Syd-Frankrike sammankommo i afsikt att rådslå om den språkliga basen för den pågående rörelsen. De överläggningar, som vid dessa kongresser höllös rörande den dialekt, som skulle läggas till grund för litteraturspråket, och om de ortografiska spörsmål, som därmed sammanhänge, ledde dock icke till något definitivt resultat, men kongresserna stegrade intresset för saken, och ett betydelsefullt litterärt resultat af Aixkongressen var den samling af där föredragna dikter, som sedan utgafs under titeln "Roumavagi deis troubairens". — Det blef en mindre grupp af sju skaldar tillhörande Avignon-skolan förbehållit att lägga den definitiva grunden för den provensalska litteraturens renässans. 21 maj 1854 sammankommo hos skalden Paul Giéra på slottet Fontségugne Roumanille, Aubanel, Mistral, Anselme Mathieu, Alphonse Tavan och Jean Brunet till ny överläggning om de frågor, rörande hvilkas lösning de, jämte Antoine Croussillat, redan länge samarbetat. De beslöto vid detta tillfälle att bilda ett förbund till det provensalska språkets fixering och förädling och den provensalska vittnerhetens befrämjande. Mistral, som gifvit uppslaget till förbundet, erhöll i uppdrag att gifva detsamma ett lämpligt namn. Ett sådant namn fann han i en legend, som han hört af en gumma i sin fäderneby Maillane. Legendens hette "L'Ouresoun de Saint Anseume", och där talas på ett ställe om Kristi samtal i templet med de sju skriftlärde, *li set felibre de la lei*. Ordets ungefärliga mening var tydlig, men om dess mera precisa betydelse samt om dess härkomst visste man intet. Olika tolkningar ha försökts, bland hvilka må anföras romanisten A. Jeanroys, som härleder det från spanskans *feligris* (af *filii ecclesie*, kyrkans söner). Namnet blef emellertid antaget, och förbundet benämndes Lou Felibrige. — Förbundets första åtgärd blef att skapa ett organ, som bättre än aldrig så populära diktsamlingar kunde bringa

dess sträfvan den i rapport med de breda lagren. Till detta ändamål beslöt man utgifva en årskalender med folkligt innehåll och i afseende på det språkliga tillämpa de af förbundet fastställda principerna. Första årgången af *Armana provençau* utgafs 1854 i 500 ex., nu tryckes den i öfver 15,000. Dess innehåll utgöres af såväl vers som prosa, och bland dess många medarbetare ha alltjämt räknats de främste provensalske författarna. — Den dialekt, som felibrerna lagt till grund för litteraturspråket, är den s. k. Rhônedialekten, och Mistral har själf i sitt storartade provensalska lexikon "Lou tresor dou felibrige" upptecknat detta litteraturspråks resurser. — Feliberförbundet vann hastigt en storartad tillslutning. 1876 konstituerades det en andra gång, då under Mistrals ordförandeskap en församling af 54 felibrer antog de förbundsstadgar, som ännu i dag äro rådande. Nu inrättades lokala afdelningar, *main-tenances*, en för hvarje större provensalsk dialekt, hvilka i sin tur sönderföll i underafdelningar, *écoles*. Förbundets höga råd, Feliberkonsistoriet, består af 50 medlemmar, hvilkas utmärkelsetecken är "la cigale d'or". Ordföranden kallas *capoulit* och bär den gyllene sjufjuntan, förbundets emblem. De olika underafdelningarna föra en själfständig verksamhet i öfverensstämmelse med förbundets stadgar. Hvert sjunde år hålles en generalförsamling med s. k. *jeux floraux*, vid hvilka den lagerkrönta skalden själf utser festens drottning, som på hans hufvud trycker olivkransen af silfver.

Feliberförbundet har vunnit mycket stor spridning i Syd-Frankrike och har alltjämt att glädja sig åt stor tillslutning. Äfven i Paris ha underafdelningar bildats (se Cigale). Att förbundet haft mycken betydelse för den provensalska litteraturen är allmänt erkänt. Bland skaldar, som under senare tid bidragit till dess rykte, må nämnas Félix Gras och Paul Mariéton. Rörande främsta felibrers diktning se Provensalska språket och litteraturen.

Litt.: G. Jourdanne, "Histoire du félibrige" (1897), N. Welter, "Frederi Mistral" (1899), E. Lintilhac, "Les félibres à travers leur monde et leur poésie" (1895), M. Boheman, "Précis de l'histoire de la littérature des félibres" (Stockholm 1906). E. S.—t.

Felibiën [felibiä'], André, fransk arkitekt och konsthistoriker, "den franske Vasari", f. 1619 i Chartres, d. 1695, blef 1647 ambassadsekreterare i Rom samt 1671 sekreterare vid Académie d'architecture i Paris och 1673 föreståndare för antik-kabinettet. Bland hans förmästa arbeten må nämnas *Entretiens sur les vies et les ouvrages des plus excellents peintres anciens et modernes* (1666—88; ny uppl. 1706), ett för franska konstens historia synnerligen viktigt arbete, *Description sommaire du château de Versailles* (1674; ny uppl. 1703) och *Description des tableaux, des statues et bustes des maisons royales* (1677). Äfven hans söner, François F. (f. 1658, d. 1733) och Michel F. (f. 1666, d. 1719), förtättade konsthistoriska och arkeologiska arbeten.

Felicia Cass., bot., växtsläkte af fam. *Compositae* med 50 småbuskar eller örter, med blåa eller hvita stråblommor och gula disklommor, nästan alla växande på Kap. Flera arter odlas som prydnads-

växter, t. ex. *F. amellodes* och *F. microphylla* (båda äfven kallade *Aster capensis*). G. L.-m.

Felicissima notte! [—tj-ssima nåtte], it., god natt! (eg. den lyckligaste natt).

Felicitas, rom. myt., fruktbarhetens och öfver hufvud den gynnsamma utgångens eller lyckans gudinna (motsv. grekernas *Eutychia*), brukar af

Felicitas. Efter ett antikt mynt.

den bildande konsten (i synnerhet ofta på mynt) framställas såsom en rikt draperad romersk matrona med ymnighetshorn och häroldsstaf (*caduceus*). Från ödets eller slumpens gudinna (Fors I. Fortuna) skiljer hon sig därigenom, att denna representerar äfven den oblidla skickelsen. F. hade i Rom ett af Lucullus grundlagt tempel, hvilket nedbrann under kejsar Claudius (41—54 e. Kr.). Jfr *Agatodemon* och *Bonus eventus*. A. M. A.

Felicitas, martyr. Se *Perpetua*.

Felicitas Julia, romarnas benämning på *Lissabon*.

Felicitera (fr. *féliciter*, af lat. *fēlix*, lycklig), lyckönska, gratulera.

Felina, zool. Se *Kattdjuren*.

Fel'nski, Aloizy, polsk skald och pedagog, f. 1771, d. 1820 såsom lärare i polska språket vid och direktör för gymnasiet i Krzemieniec, öfversatte flera franska diktverk samt skref sorgspelet *Barbara Radziwillowna* (1811). Hans ryktbaraste dikt är den polska folkhymnen *Bóg cię Polskę* ("Polens frihetsbön", öfv. af H. Wieselgren), hvilket gripande stycke vid resningen 1861 blef en verklig folksång, som af tusentals sorgklädda uppstämde i kyrkorna och sedermera införlifvats med den europeiska litteraturen. F:s samlade arbeten utgafvos 1816—21 (ny uppl. i 2 dr 1840). (A—d J.)

Felipe, den spanska namnformen för *Filip*.

Felipe, San. Se *Jativa*.

Felis. Se *Kattsläktet*. — *F. caracal*. Se *Karakalen*. — *F. concolor*. Se *Puman*. — *F. irbis*. Se *Irabis*. — *F. onca*. Se *Jaguar*. — *F. pajeros*. Se *Pampaskatten*. — *F. pardalis*. Se *Ozeloten*. — *F. viverrina*. Se *Mårdkatten*.

Feli'u y Codi'na, José, spansk-katalansk dramatiker, f. 1845 i Barcelona, d. 1897 i Madrid, egnade sig åt tidningarna och teatern och bidrog verksamt att höja den katalanska teatern genom sina dramer på vers och prosa, företrädesvis skildrande folkets seder och bruk i olika delar af Spanien, som han flitigt genomreste. Af hans arbeten på katalanska äro att nämna: *Lo senyor padri*, *La rambla de las Flores*, *Los fadrins externs*, *Lo tamboriner*, *Lo pont de diable*, *Lo rabadà*, *Lo mestre de minyons*, *Cofis y mofs*, *La bolba d'or*, *Lo mäs perdut*, *A cá la sonàmbula*, *L'espaser*, *Un pis al ensanche*, *Del on al son* och *Lo gra de mesch* (några af dessa äro förf. tills. med *Federico Soler*, de flesta öfv. till kastiljanska). *El testamento de un brujo*, *El buen callar* (1889), *Un libro viejo* (1891), *Miel de la*

Alcarria (1896), *Maria del carmen* och *Boca del fraile* äro skrifa på kastiljanska. F:s naturalistiska 3-akts-drama *La Dolores* (1892) vann en kolossal framgång och anses vara hans bästa arbete. *La dida* och *Lo rector de Vallfogona* äro romaner, som af *Soler* dramatiserats. Ad. H.—n.

Felix, *Antonius* (l. *Claudius*?), romersk frigitven, broder till *Pallas* (en af *Neros* gunstlingar) och förmäld med tre kvinnor af furstlig släkt, bland dem *Drusilla*, dotterdotter till triumviren *M. Antonius* och *Kleopatra*, samt en annan *Drusilla*, dotter till *Herodes Agrippa*. F. var från 48 l. 52 till 61 e. Kr. stathållare i kejsarens ställe i Judéen, där han gjorde sig hatad genom en egenmäktig och tyrannisk förvaltning. Denna oroades äfven af inre strider, hvilka slutligen kufvades med hjälp af stathållaren i Syrien, *Quadratus*. Troligen genom sin mäktige broders beskydd undgick F. straffet för sina dåd. F. är den stathållare, som omtalas i *Apg. 23* och *24* och till hvilken *Paulus* fördes häktad från *Jerusalem* till *Cæsarea* år 59 e. Kr. R. Tdh.

Felix, martyr. Se *Adauctus*.

Felix, romerska påfvar.

1. *F. I*. Under hans påfvedöme, 269—274, afgjorde kejsar *Aurelianus* biskopstriden i *Antiochia* så, att kyrkan skulle upplåtas åt den biskop, med hvilken biskoparna i Italien och i staden *Rom* stodo i kyrklig förbindelse. Uppgiften om F:s martyrskap beror på en förväxling med en annan *F.* (se *F. II*).

2. *F. II* valdes 355 till påfve, sedan *Liberius* förvisats, och ehuru F. och prästerskapet i *Rom* edligen förpliktat sig att ej erkänna någon annan än *Liberius* såsom biskop. Ehuru ej själf arian, fogade han sig efter kejsar *Konstantius'* kyrkopolitik och trädde i förbindelse med arianerna. Han fick prästerskapet på sin sida, men folket höll hårdnackadt fast vid *Liberius*. Denne försonade sig med kejsaren och tillåts återvända för att regera tillsammans med F. Den sistnämnde blef dock före *Liberius'* återkomst 358 fördrifven och dog i *Porto* 365. F. hyllades från 500-talet såsom helgon och martyr (äminnelsedag 29 juli), såsom *Döllinger* antager på grund af förväxling med en afrikansk biskop *Felix*, som lidit martyrdöden.

3. *F. III* är framför allt bekant för sitt envisa motstånd mot kejsar *Zenos* monofysitiska kyrkopolitik. Kort före F:s val, 483, hade kejsaren utfärdat det s. k. henotikon och på patriarken *Acacius'* råd gjort monofysiten *Petrus* till patriark i *Alexandria*. F. fordrade nu *Petrus'* afsättning och instämde *Acacius* inför sin domstol. Striden tillspetsade sig, och 484 förklarade *F. Acacius* afsatt, och afsättningen bekräftades af en romersk synod 485. Detta gaf anledning till en mer än trettioårig schism mellan den österländska och den västerländska kyrkan. F. dog 492 och hyllades såsom helgon (äminnelsedag 25 febr.).

4. *F. IV* uppsattes 526 af *Teoderik* på påfvestolen efter den i fångelset aflidne *Johannes I*. F. deltog i den semipelagianska striden, godkände *Cæsarius'* af *Arles* skrift om nåden och den fria viljan och sände till de sydgalliske biskoparna de capitula, som 529 promulgerades såsom beslut på kyrkomötet i *Arles*. Död 530.

5. *F. V*. Se *Amadeus 2*.

Litt.: *Langen*, "Geschichte der römischen kirche

bis zum pontifikat Leos I" och "Geschichte der röm. kirche von Leo I bis auf Nikolaus I". T. H.-r.

Felix, biskop i Urgellis i Spanien, d. 816. Se **Adoptianer**.

Felix, Eugen, österrikisk målare, f. 1836 i Wien, började sina studier hos Waldmüller och utbildade sig vidare i Paris hos Cogniet. Han målar genrestycken samt historiska och mytologiska scener (*Pan bland backantinnor* m. m.), men har skapat sitt rykte förnämligast genom sina porträtt. Representerad i hofmuseet i Wien.

Félix de Valois [de valwa']. Se **Felix Valesius**.

Felixstowe [f'eliks'tâu], hafsbad i östra Suffolk, England, vid Orwells mynning. 2,720 inv. (1901; med det närbelägna Walton 5,815 inv.). Kurorten är mycket besökt, har goda anordningar och anses för en af Englands bästa badplatser. Ln.

Felix Valesius l. **Félix de Valois** (F. från Valois), fransk religionssvärmare, d. 1212. Se **Trinitariernas** orden.

Fe'ikin, Ellen. Se **Fowler**, E. Th.

Fe'llach, by i Kärnten, nära högra stranden af Drava, något öfvanför staden Villach, 600 m. ö. h. Flera kalla natronkällor, hvilkas vatten försändes i handeln. Goda badinrättningar. Ln.

Fella/chia, stad. Se **Dorak el-Atek**.

Fellah, arab., plur. *fellahin* (af *falaha*, arbeta i jorden), "jordbrukare", det allmänna namnet på Egyptens fasta åkerbrukande befolkning, till skillnad från stadsborna å ena sidan och den nomadiska ökenbefolkningen (*beduinerna*) å den

ten bekanta rena egyptiska typen mindre ofta anträffas bland fellaherna än bland de koptiske stadsinvånarna. Den ganska märkbara fysiska olikheten mellan dessa bägge från samma ras härstammande folkklasser beror dels på olikheten i lefnads-sätt, dels ock på fellahernas starka uppblandning med arabiskt blod. Fellahen (jfr pl. *Afrikan-ska folk*, fig. 5) eger vanligen en högväxt och kraftig kroppsbyggnad, är oftast mager och smärt, men saknar den äkta beduinens smidiga och spänstiga gestalt. Den unga egyptiska bondflickan är utomordentligt fin och späd, men detta behag öfvergår mycket tidigt i en afskräckande knotighet och torrhet. Hudfärgen är i allmänhet kaffebrun och ofta mörkare än de mera sydligt boende nubernas, hvilkas hy stöter i rödbrunt. Den genom europeiska konstnärers verk välbekanta egyptiska ansiktstypen — "mandelformiga" ögon, raka, täta, men aldrig buskiga ögonbryn, långa, täta ögonhår, en djup insänkning

vid näsroten, starkt framskjutande kindkotor och stor bred mun med tjocka läppar — är i de flesta fall hämtad från fellaherna. Huruvida denna typ, ik-som de ur ett mycket ofullständigt kran-iologiskt material hämtade etnografiska måtten, mer närmar sig till de asiatiska folkens eller till de afrikanska negerstammarnas allmän-na kännetecken är en mycket omtvistad och ännu fullkom-ligt oafgjord fråga. — Fellahernas eko-nomiska ställning kan måhända i allmän-het bäst jämföras med en utfattig, strängt arbetande

Fellah-kvinna.

torpare; själfogande bönder äro bland dem mycket sällsynta. Blott landets utomordentligt milda och hälsosamma klimat samt en för europeiska jord-arbetare rent af otänkbar förnöjsamhet med den magra kosten kunna, jämte den medfödda sorglös-heten och fatalismen, göra lifvet dragligt för fellahen. Hans bostad är en liten hydda af torkadt Nilslam, täckt med halmkärfrvar, lagda på några palmstammar. Stugan innehåller ett enda rum, utan golf, utan fönster och oftast utan dörr framför den tränga öppning, som bildar ingången. Husgeråden bestå vanligen af ett par stenar till så-dens malning, ett träfat till degberedning, en kupig järnplåt att grädda brödet på och en stor vatten-kruka. Möjligen finner man ock ett täcke eller nå-got klädesplagg upphängdt på en träkrok i väggen. Fellahens föda består hufvudsakligen af öfjät durrabröd (jfr *Sorghum*), hvilket bakas först hvarje dag. Som sovel tjäna dels vegetabilier (böner, lök, rå eller stekt i olja, hibiscus och

Fellaher på färd in till staden.

andra. Fellaherna äro till allra största delen mu-hammedaner, blott ett fåtal är kopter, hvilka i så-dant fall hvarken till utseende eller lefnads-sätt skilja-sig från sina muhammedanska ståndskamrater. Till rasen härstamma fellaherna enligt all sannolikhet från de gamle egypterna, ehuru den från monumen-

gurkor), dels surnad eller ystad mjölk (allt detta i högst ringa kvantitet). Kött, nästan uteslutande af får, förtär han blott en eller annan gång om året. I sitt arbete går fellahen ofta fullkomligt naken eller med blott ett tygstycke eller några hopridda blad kring midjan. Vid högtidliga tillfällen, eller om han befinner sig i en jämförelsevis bättre ekonomisk ställning, bär han en tjock brun, nästan halftjockformig filthuva, en vid, mörkblå bomullsskjorta, djupt urringad framtill, med vida ärmar, och stundom äfven den egendomliga, ärmlösa manteln, kallad *abäje*. Stadsbons hvita vidbyxor och röda eller gula skor äro på landet en sällsynt lyx. De fullvuxna kvinnorna bära vanligen blott ett enda plagg, en lång, fotsid och tämligen snäv skjorta af mörkblått bomullstyg med långa ärmar, hvilka under arbetet uppvikas ofvan axlarna och knyts på ryggen, samt en hufvudduk af samma tyg. Barnen gå fullständigt nakna, flickorna dock ej längre än till 7—9 år. Fellaherna äro godmodiga, sorglösa, ärliga och fridsamma, i yngre åren ofta muntra och lekfulla samt i viss mån vetgiriga. Med trogen tillgifvenhet äro fellaherna fästa vid sin hembygd, sin familj och sin släkt, och under en upplyst och välvillig styrelse skulle de, med sin utomordentliga förmåga af ansträngande arbete och sin förnöjsamhet med en ringa lön, bilda ett förträffligt bondestånd. Nu motvägas deras naturliga goda egenskaper af flera fel, som i manga hänseenden kunna visas vara en följd af det hjärtlösa och oförståndiga sätt, hvarpå jordegarna — till största delen kediven och hans familj — samt alla slags högre och lägre myndigheter behandla den nästan rättslösa massan af landtbefolkningen. Mot sina herrar visar sig fellahen helt anorlunda än mot sina likar. Den största möjliga opålitlighet, allt slags list och lögn, krypande tiggeri och en girighet, som hellre uthärdar de svåraste kroppsstraff, än den gifver ifrån sig den gömda skattepenningen, utvecklar han i sitt förhållande till de förre. Föga bättre ter han sig för den resande europén. Han betraktar "franken" med outtröttlig nyfikenhet, parad med misstro, men öfvertygad, att hvarje europé är omätligt rik och lärd, visar han honom icke sällan den mest slafviska underdånighet och förföljer honom ofta med en odräglig efterhångenhet för att vinna en piaster som bachsjsch (gälda, drickspenning) eller några droppar till läkemedel. I allt detta bildar fellahen den skarpaste motsats till beduinen. Men af sin religion, om hvilken han för öfrigt icke har synnerligen stor kännedom, vet fellahen, att han, som muslim, hvilken eger rätt att vänta sig alla paradiset fröjder till lön för jordelivets mödor, kan och bör med stolt-het se ned på den otrogne franken, som med all sin vishet och makt på jorden aldrig kan undgå helvetets eld.

H. A.

Fellah-korn. Se *Sorghum*.

Fellani, afrikanskt folk. Se *Fulbe*.

Fellata, afrikanskt folk. Se *Fulbe*.

Fellenberg, Philipp Emanuel von, schweizisk filantrop, f. 1771 i Bern, d. 1844 på Hofwyl, var schweiziskt sändebud i Paris, men drog sig 1799 tillbaka och köpte landtgodset Hofwyl, nära Bern, samt började där en verksamhet, som snart ådrog sig hela Europas uppmärksamhet. Öfvertygad om att uppfostran vore enda medlet till folkens andliga och sedliga pånyttfödelse, sökte han genom upp-

fostran förbättra de arbetande klassernas ställning. Sin egendomliga uppfostringsmetod grundade han på den åsikten, att människan i främsta rummet borde betraktas som världsborgare och att jordbruksarbetet framför allt vore egadt att utbilda karaktären i god riktning. Han började med omfattande förbättringar af sin egendom och inrättade sedermera därstädes en skola för föräldralösa barn (1804), en landbruksskola (1807), en högre uppfostringsanstalt för gossar (1808), en uppfostringskoloni (1816), en uppfostringsanstalt för flickor (s. å.) samt en realskola (1830). Alla dessa anstalter stodo i samband med hvarandra och bildade ett system. Med Pestalozzi (se denne) samverkade han en tid, men deras skaplynnen vore alltför olika att medgifva något varaktigt samarbete. F:s omfattande planer omintetgjordes till en del genom de styrandes fördomar och likgiltighet. Så afböjdes hans anbud att till kantonen Bern afstå alla sina jordegendomar, byggnader och läroverk, mot villkor att en stor, af kantonen underhållen bildningsanstalt skulle upprättas på Hofwyl. F. hade 1820 invalts i kantonen Berns stora råd samt blifvit dettas president, medlem af undervisningsdepartementet och förätningsrådet. Utsett för en mängd hätska anfall, lämnade han dessa befattningar 1833. Vid en minnesfest på Hofwyl till hans åra 1871 beslöts att upprätta en Fellenbergsk skola för gossar. Både genom sitt exempel och sina skrifter — *Landwirthschaftliche blätter von Hofwyl* (1808—17) och *Der dreimonatliche bildungskurs* (1833) m. fl. — bidrog F. till utbredandet af en högre odling.

Fellihi. Se *Fellihi*.

Fellihi ("bondspråk", af arab. *jelläh*, bonde), det inhemska namnet på den arameiska dialekt, som i våra dagar talas i Mosul och trakten däromkring. Se *Nysyriska*.

K. V. Z.

Fellin (estn. *Vilandülin*, ry. *Velian*), stad i ryska guv. Livland, vid Fellinkanalen, som förenar Rigaviken med sjön Virzjärv. 7,659 inv. (1897). Staden, som hade ett starkt slott och äfven själf var befäst, intogs af svenskarna under hertig Karl i nov. 1600, hvarefter befästningarna förbättrades. F. belägrades af polackerna under Zamoiski mars—maj 1602, då det måste gifva sig, men återtog af svenskarna under greiven af Mansfeld i juli 1608, hvarpå stadsbefästningarna raserades och slottet, utom "innersta stocken", sprängdes i luften. Kort därefter återföll emellertid F. till polackerna; hvilka iständsätte försvarsverken. 1621 intogs F. åter af svenskarna, som förstärkte särskildt slottsbefästningarna, men blott för att efter en tid åter låta dem förfalla. Slottets raserande beslöts 1682, men ehuru detta icke blef verkställt, var det i mycket dåligt stånd, då det sommaren 1703 intogs och brändes af ryssarna.

L. W. son M.

Felling [fe'lin], stad i engelska grefsk. Durham, vid Tyne. 22,467 inv. (1901). Pappers- och glasbruk samt kolgruvor.

Fellingsbro. 1. Härad i Örebro län, ingår i Lindes domsaga och fogderi samt omfattar socknarna Näsby och Ervalla samt nästan hela Fellingsbro. 49,577 har. 10,156 inv. (1906). — 2. Kontrakt i Västerås stift, omfattande de fyra pastoratn. Fellingsbro; Lindesbergs stads- och landsförsamling; Näsby och Ervalla; Ramsberg. 1,524 kvkm. 25,506 inv. (1906). — 3. Socken i Örebro län, delad af

Fellingsbro härad, 35,749 har, 6,699 inv. (1906), och Lindes och Ramsbergs bergslag, 1,332 har, 111 inv. F. utgör ett regalt pastorat i Västerås stift, Fellingsbro kontrakt. — Se A. Garfvé, "Fellingsbro sockens historia" (1904—05).

Fellman, Jakob, präst, f. 25 mars 1795 i Rovaniemi, d. 8 mars 1875, var kyrkoherde i Utsjoki 1819—32 och sedermera i Lappajärvi, predikade och utvecklade författarverksamhet på lapska, ja, han var den förste, som i skrift använde den dialekt, som talas i finska lappmarken. Han hyste stort intresse för Lappmarken, hvarom framför allt vittnar hans *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* (4 dlr, Helsingfors 1906).

Fellner, Ferdinand, tysk arkitekt, f. 1847 i Wien, är hufvudsakligen teaterbyggare och har — till en början på egen hand, sedan i samarbete med Herman Helmer (f. 1849) — uppfört en mängd teatrar: i Budapest, Augsburg, Bremen, Odessa, Fiume, Prag, Wien (Volkstheater 1889), Berlin (Theater unter den Linden 1892), Wiesbaden (Hoftheater 1895) och Hamburg (Deutsches Schauspielhaus). Han har äfven gifvit ritningar till palats i Wien och Budapest, Kaiserbad i Karlsbad m. m. Som teaterspecialist var F., när det nya operahuset i Stockholm skulle byggas, diktalad för att yttra sig om de år 1887 inlämnade täfplingsritningarna. G—g N.

Felloderm (af grek. *fello's*, kork, och *derma*, hud), *bot.* Se Kork.

Fellogen (af grek. *fello's*, kork, och *genēn*, födas), *bot.* Se Kork.

Felloid (af grek. *fello's*, kork, och *ēidos*, utseende), *bot.*, i fälsk kork, kallas lager af celler med icke förkorkade, ofta förvedade väggar, som finnas inlagrade mellan korklagen. Felloiden är orsaken till, att vissa träd fölla sin bark med längre eller kortare mellantider. G. A.*

Felloplastik (af grek. *fello's*, kork, och *plastik*, se d. o.), korksnideri; den af Agostino Rosa på 1780-talet upfunna konsten att i kork framställa bilder af antika byggnadsverk.

Fellow [fe'lau], eng., eg. kamrat, medlem, i England använd benämning på medlemmarna af lärda korporationer, särskildt af de gamla colleges, som bilda universiteten i Oxford och Cambridge, samt af Trinity college i Dublin. En fellow (titeln blir t. ex. *f. of Oriel college*) är ett slags aföfnad docent med delaktighet i college's förvaltning. Dylika fellowships innehades intill 1858 vanligen på lifstid och voro förbundna med skyldighet till prästvigning och celibat; numera ha dessa kraf bortfallit, och platsen tillsättes i allmänhet på vissa år. I Dublin utses "fellows of Trinity college", efter examen, på lifstid. Se vidare College, sp. 526.

Fellows [fe'lau], sir Charles, engelsk fornforskare, f. 1799, d. 1860, upptäckte 1827 en ny, sedermera af bergbestigare allmänt följd väg upp till toppen af Mont Blanc och företog sedermera en mängd forskningsresor i arkeologiskt syfte till Italien, Grekland och Mindre Asien. Hans förnämsta forskningsbragd var upptäckandet (under flera resor 1839—44) af ett stort antal gamla lykiska ruinstäder, såsom Xanthos, Tlos, Myra m. fl., samt insamling och beskrifning af där anträffade fornninnen. En dyrbar samling af dessa

förvaras numera i British museum. Bland F:s skrifter märkas *A journal written during an excursion in Asia minor* (1839), *More recent discoveries in ancient Lycia* (1841), *Account of the Xanthian marbles* (1843) samt *Coins of ancient Lycia* (1855). (V. S.—g.)

Fellowship [fe'lau'ip]. Se Fellow.

Feloni (af fr. *felonie*, eng. *felony*, af outredd härledning), *jur.*, betecknar i länsrätten i allmänhet hvarje brott mot den länsherren och vasallen åliggande ömsesidiga trohetsplikten. I inskränkta mening är feloni ett sådant trohetsbrott, å hvilket straffet, enligt länsrätten, utgöf för vasallen förlust af länet, för länsherren förlust af länshögheten. Bredvid feloni uppställas kvasifelonien såsom betecknande vissa brottsliga handlingar af vasallen, hvilka, utan att vara rikade mot länsherren, ha länets förlust till följd. Hit hör t. ex. brott, som medför ärelöshet. — I England har begreppet feloni (*felony*) öfvergått till beteckning af svåra förbrytelser i allmänhet, efter en viss uppdragen teoretisk gräns (till skillnad från *misdemeanour*). A. Th. S.*

Felp. Se Felb.

Felräkningspenningar 1. Misräkningspenningar, *förr.*, aföfningsförmån åt vissa i allmän eller enskild tjänst anställda personer, hvilkas verksamhet hufvudsakligen eller till väsentlig del omfattar mottagande och utlämnande af penningar. Felräkningspenningar utgå antingen med bestämt belopp eller i visst förhållande till storleken af omhänderhåfda medel (uppbördsprovision) och äro enligt gällande skattelagar att betrakta såsom beskattningsbar inkomst. Af allmänna medel utbetalas felräkningspenningar, utom till kassörerna i Riksbanken och i ett fåtal centrala ämbetsverk med vidlyftig penningförvaltning, hufvudsakligen till den vid statens kommunikationsverk anställda uppbörds-personalen. R. V.

Fels. Se Kufiska mynt.

Felsberg, ett 501 m. högt berg i Odenwald, i hessiska prov. Starkenburg. Det är i synnerhet märkvärdigt genom sina ofantliga dioritblock, hvilka ligga kringströdda på sluttningen och af allmogen kallas Felsenmeer ("klipphafvet").

Felsenegg, klimatisk kurort i schweiziska kantonen Zug, på Zugbergens västra sluttning, 950 m. ö. h. Begagnas som efterkur efter termalbad. Mildt, föga retande klimat. Säsongsmidten af maj—sept. Ln.

Felsina, stad. Se Bologna, sp. 1035, och Etrusker.

Felsing, Georg Jakob, tysk kopparstickare, f. 1802 i Darmstadt, d. där 1883, son af kopparstickaren Johann Konrad F. (f. 1766, d. 1819) och broder till koppartryckaren Johann Heinrich F. (f. 1800, d. 1875), fick sin utbildning hos Longhi i Milano och uppehöll sig flera år i Italien, återvände 1832 till sin födelsestad, blef där professor och hofkopparstickare samt hedersled. af Europas förnämsta konstakademier. Bland hans många gravyrer, hvilka äro utmärkta af gedigen teknik, korrekt teckning och karaktéristiskt återgivande af originalens ljusverknningar, må nämnas *Den heliga Katarinas förlofning med Kristusbarnet* (1831, efter Correggio), *Fiolspelaren* (1833, originalet då tillskrifvet Rafael) och *Den hel. Cecilia* (1868, efter Hofmann).

Felsit (ty. *felsit*, fr. *petrosilex*), *petrogr.*, en till urberget hörande eruptiv, hård bergart, hvilken för blotta ögat förefaller tät, men under mikroskopet visar sig bestå af en mer eller mindre tydligt mikrokristallinsk blandning af flera olika mineral, hufvudsakligen kvarts och fältspat jämte något glimmer, i växlande förhållanden. Den har mussligt brott, är vaxglänsande eller matt, af olika ljus färg, grå, gul, brun, röd eller svart, och låter i tunn splittra smälta sig för blåsröret. Den är identisk med grundmassan i kvarts- eller felsitporfyr och utgör en från porfyriska insprängningar fri modifikation af denna senare. I Sverige kallas bergarten i allmänhet hälleflinta. Den är tämligen allmän inom trakter, där porfyrer förekomma, och träffas inom Sverige kring gränsen mellan Värmland och Örebro län, vid Dannemora, på några ställen i östra Småland samt i Norrland.

E. E.

Felsitoid, *petrogr.*, en på senare tider inom Sverige använd benämning för den mycket fin-korniga, vanligen glimmerfattiga och då tämligen ljusa bergart, som gått och delvis fortfarande går under namnen eurit, hälleflintgnejs och granulit. Den är Sveriges förnämsta malmförande bergart.

E. E.

Felsitporfyr, *petrogr.*, eruptiv bergart med ythabitus, förekommande dels i massiv, dels gångformigt, dels i horisontella bäddar och bestående af felsitgrundmassa med inneliggande kristaller och korn af kvarts och fältspat (ortoklas eller plagioklas), dels något af dessa mineral ensamt för sig, dels flera af dem tillsammans. Färgen är vanligen röd- eller svartbrun. Felsitporfyr är den i Älfdalens socken i Dalarna allmännast förekommande porfyren, men sådan träffas därjämte i Jämtland, Härjedalen, Småland och andra provinser samt finnes äfven i Tyskland och flera andra länder.

E. E.

Felslut, *log.*, slutledning i strid mot logikens lagar, vanligen beroende därpå, att termerna äro antingen för få eller för många, ehuru detta till följd af någon mångtydighet hos de använda uttrycken e. d. af den slutande förbises. Äro termerna för få (färre än tre), uppkommer hvad man kallar ett cirkelslut (*circulus vitiosus*, "skadlig cirkel", *circulus in demonstrando* eller *in probando*, "cirkel i bevisföring", cirkelbevis). Detta beror därpå, att medeltermen i själva verket är identisk med någon af de andra termerna, till följd hvaraf den ena bland premisserna blir identisk med själfva slutsatsen, den andra blir ett identiskt omdöme, och det hela får någon af formerna

$$\begin{array}{l} P(M) \text{ är } P \\ S \text{ är } P(M) \end{array} \text{ eller } \begin{array}{l} S(M) \text{ är } P \\ S \text{ är } S(M) \end{array}$$

$$\frac{P \text{ är } P.}{S \text{ är } P.} \quad \frac{S \text{ är } P.}{S \text{ är } P.}$$

Ett exempel på sådant felslut erbjuder åberopandet af en människas eller en urkunds egna försäkringar om sanningsenligheten af sina utsagor såsom stöd för denna sanningsenlighet. Översätsen där är nämligen identisk med slutsatsen (allt hvad auktoriteten utgifver för sanning är sant), och undersätsen innehåller ingenting annat än den identiska satsen, att auktoriteten påstår sina utsagor (det den utgifver för sant) vara sanna. Äro termerna för många, så uppkommer hvad man kallar

fallacia adæquationis. Denna benämnes *quaternio terminorum*, ifall det, som skall gälla såsom medelterm, är tvenne olika begrepp, för hvilka samma uttryck användes, t. ex. En saks grund (i tanken) är dess väsen.

Människolivets grund (= förutsättning i tiden) är den fysiska processen i kroppen.

Alltså människolivets väsen är fysiskt.

Detta felslut benämnes *fallacia amphiboliz* (*figuræ dictionis*) l. *fallacia compositionis et divisionis*, alltefter som förhållandet mellan de identifierade begreppen är ett koordinations- eller subordinationsförhållande. Får däremot subjektet eller predikatet i slutsatsen en annan betydelse än i premisserna, uppkommer hvad man kallar *mutatio questionis*, t. ex.

En oafvislig fordran är allmängiltig.

Sedebuden äro oafvisliga fordringar.

Alltså(?) sedebuden fordra af alla människor samma handlingssätt.

Här förblandas allmängiltighet i betydelsen af något, som i alla förhållanden har sin giltighet, med allmängiltighet i betydelsen af något, som för alla och i alla förhållanden innebär eller kräver detsamma. — Andra felslut uppkomma därigenom, att de för de särskilda figurerna gällande reglerna ej rätt tillämpas.

L. H. A.*

Felsö [-jō], ung., "öfre" (motsats *alsö*, "nedre"), förekommer ofta i sammansatta ortnamn.

Felsö-Bánya [fel'söba'nja], stad i ungerska komitatet Szatmár, vid en biflod till Szamos, med gifvande guld-, silver- och blygruivor. 4,584 inv. ungare och rumäner (1900). Bergsskola.

Fel tau'ri, lat., oxgalla. Se Galla.

Felton [fel'ton], John, engelsk officer, f. omkr. 1595, nedstack 23 aug. 1628 Karl 1:s gunstling, hertigen af Buckingham (se Villiers), i Portsmouth, då denne stod i begrepp att inskeppa sig på en expedition till Frankrike. Personlig grämlase öfver utblifven befordran i förening med verkan af de häftiga pamfletterna mot Buckingham torde ha förmått F. till denna gärning. Han af-rättades 28 nov. s. å. och prisades till en tid i vida kretsar som en folkhjälte.

V. S.-g.

Fel'tre, distriktshufvudstad i italienska prov. Belluno (Venezia). 4,090 inv. (1901; som kommun 14,494 inv.). Prästseminarium, gymnasium och yrkesskola. Efter denna stad erhöill franske marskalken Clarke 1809 titeln "hertig af F."

Feluck l. Felucka (it. *feluca*, troligen från turk. *fulk*, fartyg, *skpsb.*, urspr. ett slags mindre galär. I 16:e seklet hade felucken blott en mast med ett latinsegel. De numera i Medelhafvet förekommande feluckerna äro vanligen tacklade med två master, hvilka falla något för-öfver och föra stora latinsegel.

O. E. G. N.*

Felup (Fulup), negerfolk boende på Afrikas västkust, i Senegambien, mellan floderna Casamance och Gambia.

E. N.-d.

Fem., förkortning för femininum.

Fembland. Se Blandsäd.

Femdagsmedia, meteor. Se Medeltemperatur.

Femdomstolar (ty. *femgerichte*, *fehmgerichte*, *vehmgerichte*, af *fem*, straff, dom) kallades vissa under medeltiden arbetande brottmålsdomstolar i Tyskland (i synnerhet i Westfalen), hvilka ännu efter gau-författningens upplösning bibehöll sig såsom en kvarleva af det forngermanska rättsväsendet, med en omedelbart af kejsaren åt dem uppdragen domsrätt i lifssaker. Under det tillstånd af allmän upplösning, som inträdde i Tyskland efter den stora striden mellan påfve- och kejsarmakten och som nådde sin höjd i 14:e och 15:e årh., vunno femdomstolorna stor betydelse och upprättades här och där öfver hela Tyskland. Genom den hemlighetsfullhet, med hvilken de omgäfvö sig, och genom sin snabba rättskipning blefvo de en skräck för mäktiga våldsverkare och för de af dessa hotade och förorättade den sista utvägen att vinna rättvisa. Domstolornas förnämsta verksamhetsområde förblef den "röda jorden", d. v. s. Westfalen, där, till följd af landets och folkets egendomligheter, ingen furstedynasti kunnat uppstå och där således den landsherrliga domsrätten ej kunnat utbilda sig. Medlemmarna af förbundet kallades "fridomare" (ty. *freischöffen*) eller de "vetande". Jämte sitt åliggande att fälla dom, hvarvid minst sju måste vara närvarande, voro de äfven skyldiga att bringa utslagen till verkställighet. Vid sessionerna presiderade en "frigrefve" (ty. *freigraf*). En särskild ställning bland de "vetande" innehade *freijonen* l. *fronboten*, hvilka skulle uträtta "frigrefvens" uppdrag och upprätthålla ordningen vid sessionerna. För att blifva upptagna bland de "vetande" måste man vara en oförvitlig medborgare och af äkta börd. Uppsikten öfver femdomstolorna fördes af landsherren — i Westfalen af ärkebiskopen af Köln — såsom "stolherre". Öfverinseendet tillhörde kejsaren. Femdomstolorna dömdo i synnerhet öfver trolldom, kätteri, våldtäkt, stöld, rån och mord. Blef den anklagade fälld, följde genast straffet (i regel dödsstraff). Infann sig icke den anklagade, blef han dömd *in contumaciam* (*verfehmt*), och hvarje "vetande" var förpliktad att döda honom. Under tider af laglöshet voro dessa domstolar till nytta. Men då de utbredt sig öfver hela Tyskland och de "vetandes" antal ofantligt ökats, var det omöjligt att förekomma många ovärdigas upptagande. Sålunda urartade dessa domstolar och blefvo verktvg för personligt hat och förföljelse. Före slutet af 15:e årh. inträdde en reaktion, som bröt femdomstolornas makt. Jfr Schröder, "Deutsche rechtsgeschichte", och G. Schuster, "Die geheimen gesellschaften", I, 315. (V. Sgn.)

Femelin-nötkreatursrasen, fr. *La race femeline*. har sitt hemvist i dep. Haute-Saône, Jura, Côte-d'Or och Haute-Marne. Rasen besitter tre produktionsriktningar, dock är mjölkförmågan den viktigaste. Lefvande vikten är hos gödda kor omkr. 450 kg. Färgen är hvitgul med en ljusare ryggstrimma samt en ljus ring kring mulen. Hornen äro små samt af ljusgul färg. Sitt namn (af fr. *femelle*, kvinna, kvinnlig) har rasen erhållit på grund af sitt lugna temperament. H. F.

Femern, ty. *Fehmarn*, tysk ö i Östersjön, midt emot nordöstra spetsen af Holstein, hvarifrån

det skiljes genom det omkr. 1,500 m. breda, mycket grunda Femernsundet. Areal 185 kvkm. Omkr. 10,000 inv. Ön är jämn, skoglös, mycket fruktbar och välodlad. Jordbruk, boskapsskötsel och sjöfart äro hufvudnäringar. Ön är omgiven af farliga grund och har 4 fyrtorn, hvaraf det äldsta och största, Marienleuchte, ligger på nordkusten, nära Puttgarden. F. utgör ett eget amt i kretsen Oldenburg, prov. Schleswig-Holstein, och är deladt i fyra socknar. — F., i latinska krönikor kalladt *Imbria* l. *Ymbria*, var i medeltidens början bebott af vender och under flera årh. en anledning till tvister mellan de danske konungarna och de holsteinske grevarna, tills ön genom freden i Vordingborg 1435, jämte hertigdömet Slesvig, öfverlämnades till greife Adolf. Denne pantsatte ön till lybeckarna, från hvilka konung Hans inlöste den 1500. Vid andra delningen af hertigdömena, 1544, kom F. till hertig Hans d. ä. och efter dennes död, genom en ny delning 1581, till hans broder hertig Adolf, hvarefter ön tillhörde de holstein-gottorpske hertigarna till 1713, då den jämte de andra gottorpska länderna af Fredrik IV indrogs till danska kronan. Natten mellan 14 och 15 mars 1864 intogs F. af prussarna och afträdde jämte hertigdömena i freden i Wien s. å. Om det ryktbara sjöslaget mellan svenska och danska flottorna i närheten af F. 1 juli 1644 se Kolberger heide. I sundet mellan F. och Lolland stod 13 okt. s. å. ett nytt sjöslag mellan en svensk-hollandsk flotta under K. G. Wrangel och en underlägsen dansk eskader, hvilken i grund tillintetgjordes. Vid F. öfvermannades schoutbynachten K. H. Wachtmeister med en svensk eskader 24 april 1715 af danske schoutbynachten Kr. G. Gabell se Kolberger heide).

Femfingerberget, berg i Baku. Se Besjbarmak.

Femfingerört, bot., namn på *Potentilla argentea*.

Femhundrarådet l. De femhundras råd (fr. *conseil des cinq-cents*), den ena af de båda kamrar (den andra hette De gamles råd, fr. *conseil des anciens*), som bildade nationalrepresentationen i Frankrike under direktorialförfattningen från år IV (1795) till år VIII (1799). Se Frankrike (historia).

Femina, lat., kvinna.

Femine'll. Se *Calendula* och *Saffran*.

Feminin (lat. *femininus*), kvinnlig; kvinnoaktig.

Feminini ge'neris, lat., af honkön.

Femininum. Se *Genus*.

Femini'sm (fr. *féminisme*, af lat. *femina*, kvinna), sträfvan att förbättra kvinnans sociala ställning. Se Kvinnorörelsen.

Femkamp, grek. *Pentathlon* (af *pe'nte*, fem, och *athlon*, täfning, kamp), idrottsstäfning, som omfattar fem olika arter af idrottsöfningar. I det gamla Grekland utgjordes dessa af kappspringning (grek. *dro'mos* l. *stad'ion*), hoppling (grek. *ha'lma*), brottning (grek. *pa'le*), diskuskastning (grek. *diskoboli'a*) och spjutkastning (grek. *akontismo's*). För att utgå som segrare i täfningen måste man på en och samma dag ha varit första man i hvar och en af de fem olika arterna; slutliga afgörandet skedde genom brottning. Äfven i den moderna idrotten förekommer femkamp. Den försigår efter olika regler, men omfattar alltid fem olika grenar af allmän idrott samt afgöres till förmån för den, som genomgående visat sig vara den bäste och mest allsidigt utbildade

idrottsmannen. Bedömningen kan ske genom poängberäkning eller efter "utslagsmetod".

Vid de olympiska spelen i Aten 1906 vanns femkampstävlingen af svensken Hj. Mellander. 3:e priset i samma täflan vanns likaledes af en svensk, E. Lemming. B. R.

Femmarkshjälpen, kam. Se Kvarntull.

Femmastskepp l. Femmastare, *sjöv.*, segelfartyg med fem master. Det är först under de senaste årtiondena man börjat bygga dylika kolossala

Femmastskeppet "B. C. Rickmers" från Bremen.

segelfartyg. Ett synnerligen vackert exemplar häraf är det tyska stålkeppet "B. C. Rickmers" (se fig.). H. W.-l.

Femme [famm], fr. (af lat. *femina*), kvinna, hustru. — F. de chambre [de jäbr], kammarjungfru. — F. de ménage [menäj], städerska. — Jfr *Cherchez la femme!* och *Où est la femme?*

Femmisakten. Se Episkopalkyrkan, sp. 712.

Femmänning, släkting i femte led, syskonbarns barnbarns barn, "pyssling".

Femmänningar, *krigsv.* kallades en del af de reservtrupper, som uppsattes under Karl XII:s krig. Då armén tåg ut, gjorde sig behovet af en reserv genast kännbart. För att anskaffa en sådan anbefalldes redan 1700 uppsättandet af tremänningsregementen för såväl infanteriet som kavalleriet. 1702 befalldes bildandet af femmänningar och undantagsvis af fyrmänningar. Dessa trupper uppsattes så, att tre, fyra eller fem rotar eller rusthåll tillsammans anskaffade en karl och bestodo honom lega jämte gamla persedlar. Rusthållen anskaffade dessutom för honom en klippare (mindre häst). Karlen och hästen skulle växelvis underhållas af de rotar eller rusthåll, som uppsatt honom. Underbefäl togs ur de ordinarie regementena eller af afskedadt sådant. Officerare erhöles jämväl ur de ordinarie regementena, delvis genom uppräckning i grad och befordran af underofficerare, delvis från upplösta regementen i besittningarna på andra sidan Östersjön, dels slutligen af från utlandet hemkomna landsmän. Dessa truppers uppsättning gick ganska hastigt. De voro afsedda för tjänsten i hemlandet, men fördes snart utom landet ochingo förlorade, hvarefter de till största delen nyuppsattes efter 1709 års olyckor samt ytterligare en eller två gånger, hvarvid deras utrustning föranledde stora svårigheter. Efter freden upplöstes de. C. O. N.

Femoräl, *anat.*, som hör till eller har samband med femur (låret).

Femsjö, socken i Jönköpings län, Västbo härad. 7,294 har. 744 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Växjö stift, Västbo kontrakt.

Femskiftesbruk, växtföljd med åkerjorden indelad i fem skiften. F. är vanligen ett växelbruk, t. ex. 1. rotfrukter, 2. korn, 3. och 4. klöfver och gräs samt 5. vårsäd. Sådana växtföljder äro i Sverige mindre vanliga än de 6—8-åriga. Jfr Växtföljd. H. J. Ott.

Femstenarör. Se Rågång.

Femtedomen, isl. *fímtardómr*, en 1004 eller 1005 på Island inrättad högsta domstol. Se Allting.

Femte monarkiens män. Se Fifth monarchy men.

Femtio äldste, Borgerskapets. Se Äldste.

Femt-än, biflod fr. v. till Klarälven, kommer från Femten m. fl. sjöar i Kopparbergs län och faller ut nedanför Femtå i Klarälven.

Femuddakors. Se Alifkors.

Femur, lat., *anat.* Se Lår.

Femarsberättelser, K. M:ts befallningshafvandes, är vanliga benämningen å de berättelser öfver länens ekonomiska tillstånd, hvilka af öfverståhållaren och landshöfdingarna efter utgången af hvarje femårsperiod till regeringen insändas och af Statistiska centralbyrån befordras till trycket, försedda med en hela riket omfattande öfversiktlig framställning. (Bidrag till Sveriges officiella statistik. Litt. H.) Skyldigheten för landshöfdingarna att afgifva redogörelser för sina län kan spåras tillbaka till uppkomsten af hela landshöfdinginstitutionen. Enligt 1634 års R. F. och 1635 års landshöfdinginstruktion borde nämligen landshöfdingarna hvarje år på bestämd tid personligen inställa sig i Stockholm att svara för sin förvaltning samt efter tre års förlopp nedlägga sina ämbeten och på nytt redogöra för hela sin tjänstetid, men sedermera, 9 maj 1662, fann sig regeringen föranlåten att i st. f. landshöfdingarnas personliga inställelse fordra skriftliga ämbetsberättelser. De ännu förvarade berättelserna från denna tid (de flesta för något af åren 1661—66) ha under titeln "Landshöfdingberättelser från 17:e årh." offentliggjorts (1850) af Samfundet för utg. af handskr. rör. Skandinaviens historia. Detta ändamålsenliga stadgande synes dock inom kort ha fallit i glömska och har kanske aldrig blifvit allmänt efterkommet, men upplifvades 1735, då landshöfdingarna ålades att till hvarje riksdag — således hvar 3:e år — inkomma med berättelse om länets tillstånd, "landskulturen" och skogarna m. m., som kunde leda till "förbättring af landets bästa". Uraktlåtenhet att uppfylla denna föreskrift, åfvensom saknaden af ett gemensamt formulär, vållade dock, att först långt senare (k. br. 11 dec. 1766) en behöfzig fasthet ernåddes. Efter Gustaf III:s statshvälfning (1772) upphäfdes formligen detta åliggande (k. cirsk. 9 sept. 1778), och först genom k. br. 13 maj 1802 återinfördes det, då i form af femarsberättelsers afgifvande (fr. o. m. 1805). Att offentligheten blefvo dessa berättelser lämnade först fr. o. m. 1823, sedan form och innehåll blifvit närmare bestämda genom k. br. 17 april 1821. Beträffande Stockholms stad afgifvos till en början inga femarsberättelser, utan först genom k. br. 4 maj 1827 förordnades, att öfverståhållarämbetet såväl vid nämnda års slut som ock framgent

borde för hufvudstaden afgifva enahanda berättelser, som 1821 blifvit landshöfdingarna anbefallda. Fr. o. m. perioden 1851—55 sammanfaller den i berättelserna behandlade tidrymden med jämna halfdecennala perioder; fr. o. m. perioden 1856—60 ingå berättelserna i serien "Bidrag till Sveriges officiella statistik", och ha af Statistiska centralbyrån enligt afven andra källor än femårsberättelserna utarbetats och offentliggjorts sammandrag för hela riket. — Berättelserna omfatta sex hufvudafdelningar: 1. allmänna topografiska och klimatologiska förhållanden, administrativ indelning m. m.; 2. invånare; 3. näringar; 4. kommunikationer och varu-byten; 5. kamalförhållanden och 6. politi (undervisningsanstalter, banker, försäkringsväsende, hälsovård, fattigvård, fromma stiftelser m. m.). — I *Finland* utgifvas fr. o. m. perioden 1861—65 Guvernernas femårsberättelser om Finlands ekonomiska tillstånd jämte öfversikt däraf, och i *Norge* utgifvas fr. o. m. 1835 femårsberättelser, nu benämnda "Beretninger om amternes økonomiske tilstand." J. H.*

Femö, dansk ö mellan Själland och Lolland, utgör en socken i Maribo amt. Areal 11 kvkm. 680 inv. Den är mycket fruktbar och genomskäres från v. till ö. af en djup dalsänkning, som fordom varit en vik af hafvet och höst och vinter ofta står under vatten. E. Ebg.

Femöreföreningen, ett sällskap för inrättande och underhållande af barnhem i svenska Lappmarken, bildades 8 april 1864, på förslag af dåv. pastorn vid Franska reformerta församlingen i Stockholm H. Roehrich. — Ledamot af föreningen är hvar och en, som erlagt 5 öre i veckan under ett års tid och därefter fortfarande betalar den föreskrifna veckoafgiften. Styrelsen tillsätter distriktskassörer (såväl kvinnor som män); hvilka genom kollektörer eller kollektriser upptaga veckoafgifterna och sedermera insända desamma till skattmästaren. Styrelsen består till en del af personer, som tillika äro ledamöter i Svenska missionssällskapet, hvilket sedan lång tid tillbaka underhållit skolor i Lappmarken och på flera sätt verkat för kristlig undervisningsmedelande åt lapparna. Nämnda sällskap mottager Femöreföreningens medel och använder dem i föreningens syfte, bidrager med egna tillgångar att fylla uppkommande brister och redovisar för medlens användande inför Femöreföreningens styrelse. Föreningens utgifter, som 1865 uppgingo till omkr. 12.800 kr., utgjorde 1905 6,601.⁵⁰ kr., för hvilket belopp, jämte bidrag af Svenska missions-sällskapet, underhölls följande barnhem: Båkskele, i Vilhelmina socken af Västerbottens län, med 22 barn (4,237.²⁰ kr.) och Karesuando, i Karesuando socken af Norrbottens län, med 12 barn (2,279.³⁰ kr.). Vid slutet af 1905 egde Femöreföreningen en grundfond af 8,000 kr., uppkommen dels genom en donation af 2,000 kr., dels genom under de första åren inbesparade medel, hvilkas årliga räntor användas för föreningens ändamål. De insamlade medlen ha ännu icke räckt till att genomföra den egentliga planen vid barnhemmen, hvilka i verkligheten tills vidare äro missionsskolor, som supplera de tre större af Svenska missionssällskapet underhållna missionsskolorna i Lappland. Sistn. sällskap har dessutom i Ånge (Undersåkers socken, Jämtland) inrättat ett verkligt barnhem (med 20 barn) för de på

jämtländska och härjedalska fjällen sig uppehållande lapparnas barn. Femöreföreningens inkomster uppgingo 1905 till 2,721.⁶¹ kr. och dess utgifter till 6,601.⁵⁰ kr.; årliga bristen fylles fortfarande af Svenska missionssällskapet (V. M.—H.).

Fen [fenn], l. Fan (eng. *fun*), kin., eg. tiondel, i Kina som längdmått = 0,1 *tsun* (= omkr. 3,5 mm.), som vikt = 0,1 *tsin*.

* **Fena**, *zool.* Se Fiskar.

Fenacetin, *kem. med.*, en förening af ättiksyra med fenetidid (etyleter af paramidofenol), är ett hvitt, lukt- och smaklöst, af fina kristallnålar bestående pulver, svårslösligt i vatten, lättare i varm alkohol. I dos af $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ gr. verkar det temperaturnedsättande vid feber, vanligen utan betydligare obehagliga biverkningar (se *Febermedel*). Därför har det visat sig vara ett ganska verksamt rognifvande och smärtstillande medel, t. ex. vid vissa former af hufvudvärk (migrän) o. d. C. G. S.

Fenakistoskop. Se Fantaskop.

Fenakit, *miner.*, korta, romboedrisk-tetartoed-riska, mycket hårda kristaller af sammansättningen Be_2SiO_5 , de sönderdelas ej såsom öfriga olivinarter af syror. Fenakit förekommer vid Strjetensk, Framont, i Valais, Miask o. s. v. A. Hng.

Fenantren, *kem.*, ett i stenkolstjära förekommande, af Fittig och Ostermayer 1872 upptäckt kristalliserande kolväte af sammansättningen $\text{C}_{14}\text{H}_{10}$, således isomeriskt med antracen. De båda kolvätena ha följande konstitution:

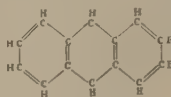

Fig. 1. Anthracen.

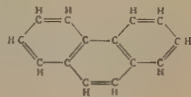

Fig. 2. Fenantren.

Smältpunkt 96° , kokpunkt 340° . Fenantrenkärnan ingår i morfin och öfriga opiumalkaloider; H. E.

Fenazin, *Azofenylän*, *kem.*, modersubstans till viktiga färgämnen. Sammansättningen framgår

af formeln C_6H_4 C_6H_4 . Nälar af smältpunkt

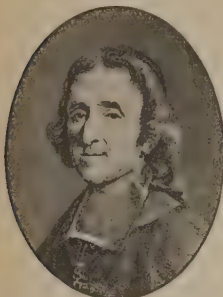
171 $^\circ$. H. E.

Fender l. Fendert, *sjöv.* Se Frihult.

Fendi, Peter, österrikisk målare och kopparstickare, f. 1796 i Wien, d. 1842 därstädes, var en framstående aftecknare af antikens minnesmärken. Som målare var han en af genrens populära representanter i Österrike och utbildade många lärjungar.

Fénelon [fenlän], François de Salignac de la Motte, fransk biskop och författare, f. 6 aug. 1651 på slottet Fénelon i Périgord, d. 8 jan. 1715 i Cambrai, sändes tolfårig till universitetet i Cahors; sedan kom han till Paris, där han studerade i collège du Plessis och genomgick prästseminariet St Sulpice. 27 år gammal fick han uppsikten öfver kongregationen Les nouvelles catholiques, där nyomvända, unga, protestantiska kvinnor uppföstrades. *De l'éducation des filles* (1687; "Om flickors uppföstran", 1881), hvori F. visade sig som vän af en mera utsträckt och grundlig kvinnlig uppföstran, än samtiden hyllade, härrör från denna tid, liksom äfven *Traité de la nature et de*

la grâce, riktad mot Malebranches filosofi. F:s stora talang att vinna själar hade redan fäst Bossuets och konungens uppmärksamhet på honom, hvärför han fick i uppdrag att medverka till hugenotternas omvändelse och sändes till de mest fanatiska trakterna

i Poitou. F. lyckades öfver förväntan, men han lärde därunder själf känna, huru svårt det är att förändra ett folks religion. Någon tolerans mot protestanterna ådagalade han däremot icke, såsom man sagt. Tvärtom uppmanade F. i hemlighet regeringen till stränga politiska åtgärder för att fullständigt bryta motståndet. I samband med denna missionsverksamhet skref

han *Trailé du ministère des pasteurs*, i hvilken han förnekade den protestantiske andlige all prästerliga karaktär och auktoritet. 1689 utsågs han till lärare för hertigarna af Bourgogne, Anjou och Berry, af hvilka den förstnämnde var arftagare till Frankrikes tron. Genom sina ädla tänkesätt och sina lysande gåfvor som uppfostrare öfvade han ett mycket stort inflytande på sin lärjunge, hvars förut vilda karaktär alldeles förändrades; men kanske smakade denna uppfostran alltför mycket af prästseminarium; den var nämligen så strängt disciplinerad, att den bröt all själfständighetskänsla hos den unge fursten. F:s sätt att meddela kunskaper var eljest i många afseenden reformatoriskt, i det han lade an på en roande och åskådlig undervisning. För prinsens räkning skref han sina *Fables*, i hvilka dennes fel åskådligt moraliserades, och *Dialogues des morts* (utkom 1714), i hvilka forna tiders hjältar genom exempel och samtal visa, huru en furste bör vara. Likaledes för prinsen skref han sin berömda roman *Les aventures de Télémaque*, där Télémaques öden berättas i anslutning till Odysseus. I romanen tecknas idealbilden af en furste och en rent utopisk stat. 1693 blef F. medlem af franska akad. och såsom belöning för sin lärarverksamhet 1694 biskop i Cambrai, höjdpunkten af F:s lysande bana. De närmast följande åren bragte honom emellertid i flera trängsmål. Först och främst uppstod mellan honom och Bossuet en teologisk strid. F. hade nämligen kommit i beröring med en mystisk svärmserska m^{me} Guyon, hvars läror fördömdes af ett prästmöte. Såsom svar på en skrift af Bossuet utgaf F. 1697 *Explication des maximes des saints*. Bossuet vann på sin sida konungen, som för öfrigt aldrig varit ideologen F. bevågen. F. fick befallning att lämna Versailles och att begifva sig till sitt stift. Sedan förlorade han äfven titeln och inkomsterna såsom prinsens uppfostrare. Han väjdade till påven, men denne fördömde 1699 skriften såsom kättersk. F. återkallade i ett herdabref sina villomeningar samt erkände domens rättighet. Möjligen berodde den djupa onåd, i hvilken F. vid denna tid föll, äfven på ett bref till konungen. *Lettre à Louis XIV*, i hvilket F. utan all försökning blottade dennes personliga fel och skildrade folkets obeskrif-

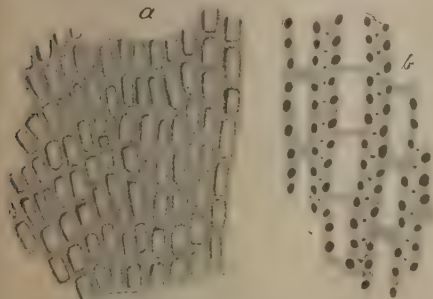
liga lidanden. Detta bref, på hvars existens man länge tviflat, återfanns i F:s egen handskrift och publicerades 1825; men man vet icke med säkerhet, när det framlämnats till konungen. Hvad som emellertid med säkerhet bragte hans onåd till dess spets var utgifvandet af *Télémaque*. En af F:s tjänare hade stulit ett af manuskripten, och detta utgafs 1699 i Amsterdam (första fullständiga upplagan utkom först 1717). Med rätta ansåg nämligen Ludvig, att hans egen person och hans styrelse i detta arbete skarpt angreps och satiriserades, och af samtiden uppfattades *Télémaque* som en nyckelroman. F. leide efter dessa händelser i en slags förvisning i Cambrai, men stod alltjämt i förbindelse med hertigen af Bourgogne, och då denne 1711 blifvit dauphin, vidtog åter en glansperiod för F., hvilken ansågs själfskrifven som minister vid den sjuke Ludvigs snart förestående bortgång. F. utöfvade också vid denna tid en liflig politisk verksamhet; han skref för sin forne lärjunge *Examen de conscience d'un roi*, där han med stor frimodighet uttalar sig om det bestående regeringssystemets brister, och *Esquisse d'un plan dressé pour le gouvernement d'un royaume*, F:s viktigaste politiska skrift, hvori han utkastade en helt ny plan för Frankrikes styrande: man borde minska hären, reformera skatteväsendet, och hvart tredje år borde en konsultativ riksförsamling inkallas. Hertigens oförmodade död 1712 gjorde slut på alla dessa stora planer. Till F:s sista år hörde hans vältaliga skrift *Traité de l'existence de Dieu* (I, 1713, II, 1717) samt hans *Lettre à l'académie française* (1714), i hvilket han visar sig som en skarpsinnig och fin kritiker. Många af hans bref ega äfven litterärt värde och äro af stort intresse.

F. är en af de betydligaste personligheterna och författarna under Ludvig XIV:s regering. Genom sin lifliga intelligens, sina allsidiga intressen, sina stora kunskaper, sin smidighet och sin grace verkar han omedelbart förförlik. Han egde icke Bossuets kraftiga, men grofskurna och ensidigt dogmatiska natur. F. tog mera hänsyn till det inre och individuella och lutade i viss mån åt mysticism och känslokristendom. Tolerant eller liberal i vår tids mening var han visst icke, men han var djupt genomträngd af vissa kristliga idéer (t. ex. att fred bör härska mellan människorna, som alla äro bröder; denna tanke gjorde honom till en hatare af kriget), och dessa åsikter läto honom mer än en gång föregripa 1700-talets filosofer. Han står också som en övergångsfigur mellan de båda seklen. Hans skarpa kritik af Ludvigs regeringssystem är ett tidsstecken. Hans politiska reformförslag erinra ej så litet om "Contrat social" och revolutionen; hans uppfostringsläror utvecklas i viss mån i friare anda af Rousseau. Vid bedömandet af hans person bör man aldrig glömma, att han först och sist var präst, och att med undantag af en viss icke obetydlig personlig ärelystnad den drivande kraften i alla hans handlingar var kyrkans intressen. För att främja dessa voro jesuitismens fina diplomatiska vägar honom långt ifrån främmande. Som stillst hör han till tidens förnämste; hans prosa är ytterst harmonisk, klassiskt enkel, men på samma gång mera beskrifvande än t. ex. Pascals. Han är kanske den förste, som använder språket för dess egen skull och ej blott som ett uttryck för tanken. Det är således icke

underligt, att Télémaque, hans mästerverk, under långa tider tjänstgjort som skolbok. Af F:s verk utkom en upplaga i 9 bd 1787—92. Senare uppl. äro bl. a. en i 19 bd, 1809—11, "édition Lebel" i 33 bd, 1820—30, och "édition de Saint-Sulpice" i 10 vol., 1851—52. "Télémaque" översattes till sv. 1721 af D. Granatenflycht och 1723 af D. Ehrenadler (af den senares översättning inlöste adeln 1723 1,000 ex. för 6,000 dal. kmt); vidare äro tolkade "Den heliga visheten" (1881; 3:e uppl. 1905); "Gudlige betraktelser för hvar dag i månaden" (1867) och "Samtal öfver värtaligheten" (1880). Litt.: Ramsay, "Histoire de la vie et des ouvrages de F." (1723), Querbeuf, "Vie de F." (i uppl. 1787—92), de Bausset, "Histoire de F." (1808), Tabaraud, "Supplément aux histoires de Bossuet et de F." (1822), Gosselin, "Histoire littéraire de F." (1843), Sainte-Beuve, "Causeries du lundi", II och X (1850 och 1854), Faguet i "Études sur le XVII:e siècle" (1890), P. Janet, "F." (i serien "Grands écrivains franç.", 1892), Crouslé, "F. et Bossuet" (1894—95), Mahrenholtz, "F." (1896), Boutié, "F." (1900), Sanders, "F." (1901), St-Cyres, "F." (s. å.), Cagnac, "F., directeur de conscience" (1902) och "F., lettres de direction" (s. å.) samt Fener-Brentano, "F." (s. å.). J. M.

Fener. Se Fanar.

Fenestella Lonsd., *paleont.*, ett under silur-, devon-, karbon- och permtiden levande bryozosläkte. Den af en mängd djurhus sammansatta kolonien är solfjäderliknande eller trattformig, bildad af smala, medelst tvärgrenar förbundna stammar

och därigenom nätkliknande (fig. a). Djurhusens mynningar sitta i två rader, en på vardera sidan om en midtköl på stammens framsida (fig. b). I Gottlands öfversilor finnas två arter. *F. retiformis* Schloth. är ett ledfossil för den permiska zechstenen. A. Hng.

Fenestella, romersk historieskrifvare, d. år 19 e. Kr., författade annaler, som ginga från Roms grundläggning till republikens fall. Han synes snarare ha samlat antikvariska och historiska uppgifter än lämnat en sammanhängande framställning af statens öden. R. Tdh.

Fenestrella, by i italienska prov. Turin, ligger vid den från Césanne öfver Col de Sestrières ned till Chisnedalen och Pinerolo ledande alpvägen. 740 inv. (1901, som kommun 1,359 inv.). F. hörde fördom till Dauphiné, men kom under spanska arf-följdskriget (1708) till Savojen. Fästningen, som därefter förstärktes, intogs 1796 af fransmännen och

förstördes, men orten har fått nya befästningar. De utgöra en del af Dora Riparia-befästningsgruppen såsom skyddande hufvudställningen Susa—Exilles från kringgång i s. och bestå hufvudsakligast af tre fort med annexverk. I ryggen spärras dalen af 2 fort. I n. v. förbindes F. genom batteriet Serre-Mari med Dell' Asietta-ställningen (4 batterier), som förbindes F. med Exilles. I närheten af F. ligger valdensornas dalar. J. F. N. L. Wason M.

Fenetidin. Se Fenacetin.

Fenetol, kem., $C_6H_5O(C_2H_5)_2$, eteriskt luktande vätska, etylester af fenol, framställes ur fenolkalium och etyljodid.

Fenêtres d'enfer [måtr däfar], fr. ("helvetes-fönster"). Se Dråkt, sp. 932.

Fenfotingar, zool. Se Pteropoda.

Feng, isl. *Fengi*, ett af Odens namn, hvilket betyder "den fängande", troligen afseende hans rol af skaldemjödet, som kallas *fengr Óðins*, "Odens fångst". Th. W.

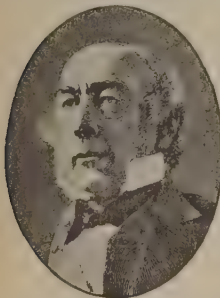
Fenge var enligt Saxo Grammaticus en jylländsk höfding och broder till Horvendel, Amleths (Hamlets) fader, som han af afund mördade, hvarpå han åktade hans gemål Geruth, konung Röres dotter. Amleth ställde sig vansinnig, hvarigenom han lyckades att undkomma alla försåt och fick tillfälle att genom ett straffall väcka en uppriktigt ånger hos sin brottsliga moder. När F. för Rörek och Geruth icke vågade att hemma bringa brorsonen om lifvet, skickade han bort denne till England med en hemlig uppmaning till engelske konungen att låta döda Amleth. Denne uppdagade dock sveket, återvände efter ett års förlopp och tog en fullständig hämnd, i det han upptrände F:s gård med allt folket och dödade farbrodern med hans eget svärd. Efter F:s död blef Amleth konung i Jylland. Horvendel är samma namn som Aurvandel (se d. o.). — I Shaksperes världsberömda dramatisering af Hamletssagan motsvaras F. af Claudius. Th. W.*

Fenger. 1. Peter Andreas F., dansk präst, f. 1799, d. 1878, 1829 kyrkoherde i Slotsbjergby vid Slagelse och 1855 vid Vor frelsers kirke i Köpenhamn, räknades som en af Grundtvigs äldste, besinningsfullaste och själfständigaste anhängare. Han var i sin första befattning en af ledarna för den religiösa väckelsen i Väst-Själland och förde 1833 en kraftig strid mot den rationalistiska riktningen i trakten. Under en lång följd af år deltog han lifligt i diskussionen om kyrkans angelägenheter. I synnerhet verkade han för psalmsångens höjande genom en ny upplaga af Th. Kingos psalmer 1827 samt genom en af honom själf redigerad och i många kyrkor begagnad psalmbok ("Fengers tillägg", 1857; 7:e uppl. 1873). Han sökte äfven framkalla nya psalmmelodier och affattade 1874 förslag till ny altarbok. Se Fr. Barfod, "P. A. Fenger" (1878).

2. Johannes Ferdinand F., den föregående broder, dansk präst, f. 1805, d. 1861, vardt redan 1825 teol. kand. och 1828 licentiat samt tillfide 1833 med K. T. Engelstoft om en professur i teologi vid Köpenhamns universitet. 1834 blef han kyrkoherde i Lyngby vid Sorö och var snart själen i en krets af nitiska, mest grundtvigianska präster i sydvästra Själland. 1836—54 var han ordf. i danska missionssällskapet och skref 1843 Trankebar-missionens historia, hade en viktig del

i bildandet af Roskilde stiftskonvent 1843 samt i det härifrån utgående Selskab for Danmarks kirkehistorie 1848 och i utarbetandet af konventets psalmbok (1850), som 1855 vardt auktoriserad till begagnande i landets kyrkor. Vidare var han led. af kyrkokommissionen 1854. S. å. flyttades han till Høje Taastrup vid Roskilde. En samling småskrifter af F. utkom 1873. E. Ebg.

3. Karl Emil F., den föregående broder, dansk läkare och statsman, f. 9 febr. 1814, d. 21 sept. 1884, blef student 1829 samt aflade kirurgisk examen 1835. Efter att 1836—39 ha studerat

vid främmande universitet, särskildt i Paris, blef han med. licentiat 1840, doktor 1842, lektor i patologi 1843, ord. professor 1850 och var därjämte öfverläkare vid Frederiks-hospitalet i Köpenhamn 1851—59. Som klinisk lärare samlade han omkring sig ett stort antal adepter och främjade det medicinska studiet genom att hufva vikten af patologiska experiment. Älven tog han viktig del i flera hygieniska åtgärder. Därjämte spelade F. en framstående politisk roll. 1850—52 var han medlem af folkettinget och blef "ordförer" (sekreterare) i finansutskottet. Som sådan utöfvade han stort inflytande på finanslagstiftelsens uppsättning och behandling samt sökte i synnerhet gifva detsamma klarhet och formell korrekthet. 1856 invaldes F. i riksrådet och blef äfven då finansutskottets ordförer. I maj 1859 blef han finansminister och kvarstod — med ett kort afbrott — på den posten till slutet af 1863. Två stora reformer genomförde han som minister: den inhemska skuldens konsolidering och 1863 års tull-lag, hvaremot hans stora sparsamhetsiver kom att skada försvarsväsendets utveckling. 1861—76 var F. åter ledamot af folkettinget och utvecklade stor verksamhet som ordförer i finansutskottet 1865—69 och som ordförer vid antagandet af de nya lagarna om härens och flottans organisation 1867—68. Maj 1870—mars 1872 innehade han äro finansportföljen, och 1875—83 var han borgmästare i Köpenhamn för finans- och sjukvårdsafdelningen. Sedan 1853 var F. dessutom ledande medlem af Sundhetskollegium och sedan 1856 direktör för Veterinär- og landbohøjskolen samt hade under årens lopp säte i en mängd viktiga kommittéer och styrelser, bl. a. 1872 i den skandinaviska myntkommisionen. Sedan 1866 var F. geheimeetatråd. E. Ebg.

4. Ludvig Peter F., son till P. A. Fenger, dansk arkitekt, f. 7 juli 1833, d. 9 mars 1905, blef 1852 student och s. å. filos. kandidat, egnade sig därefter åt byggnadskonsten, vann flera gånger medalj vid Konstakademien, var 1867—69 dess resestipendiat och blef efter sin hemkomst medlem af akademien. 1876—80 uppförde han i Köpenhamn Jakobskirken, på Østerbro, i spetsbågsstil, och Matteuskirken, på Vesterbro, i rundbågsstil. 1886 blef han stadsarkitekt i Köpenhamn och har såsom sådan uppfört folkskolor, luftvärnsstationer,

det stora fängelset vid Vestrefælledvej m. m. F. har utgivit *Dorische polychromi* (1886, med stora afbildningar i färgtryck) och, tillsammans med K. V. Bruun, *Thorvaldsens museums historie* (1892). Ph. W.*

Fengr. Se Feng.

Fenhalm [fe'ne]. Se Benwell.

Fenhvalar, *Balanopteridae*, zool., en däggdjursfamilj, som tillhör underordningen bardsvalar och ordningen hvaldjur och som skiljer sig från öfriga bardsvalar genom förekomsten af en ryggfena eller någon gång i dess ställe af en knöl samt därigenom, att strupen och främre delen af buksidan äro försedda med långsgående hudveck. Som de äro oroligare och snabbare än rätthalarna och som de ej ega dessas ofantligt tjocka späcklager, ej heller så långa barder, ha de först på senare tider blifvit föremål för fångst, och detta i synnerhet sedan de jämförelsevis värdefullare rätthalarna i de trakter, där de en längre tid jagats, blifvit allt sällsyntare. Arter af denna familj förekomma i alla haf. Omkr. 20 (delvis osäkert begränsade) levande arter äro beskifna.

Sedan mera än tre årtionden har man vid Norges nordkust jagat de talrikt förekommande fenhvalarna och upprättat fabriker för att tillgodogöra sig denna fångst. En norsk hvalfångare, Svend Foyen, skapade genom uppfinningen af särskilda fångstredskap denna nya industrigen; senare ha flera aktiebolag grundats, som upprättat hvalfångarstationer vid Finnmarkens kuster ända till Kolahalvön. Älven på Island och Björnön ha dylika stationer anlagts. Fångsten bedrives från en liten ångare, hvars för är uppställd en harpunkanon. Ur denna affyras på hvalen en projektil, som består af en grof järnharpun. Denna är fäst vid ångbåten förmedelst ett starkt rep; spännes genom hvalens rörelser detta hårdt, exploderar en å harpunen anbragt granat, hvilket i vanliga fall medför hvalens död.

Släktet *Megaptera*, puckelhvalarna, utmärkes genom tjock, undersigtig kropp, mycket långa främre extremiteter, hvilkas kanter äro ojämna, och låg, knöllig ryggfena; puckelhvalen (*M. boops*, fig. 1), hvars barder äro svarta, uppnår en längd af öfver 17 m. (japanska exemplar uppgifvas blifva 22 m. långa); kroppen är öfvan svart, undertill å strupen och frambrosten hvit, för öfrigt svart med hvita fläckar; främre extremiteten är delvis hvit. Å hufvudet finnas några smärre hudknölar, som bära ett eller ett par borstlika hår och som gifvit upphof till denna hvals norska namn: knölhval. Den främre extremiteten uppnår nära en tredjedel af kroppslängden. Såvida alla individer af detta släkte tillhöra samma art, skulle densamma ha en synnerligen stor utbredning: i både södra och norra delen af Atlantiska oceanen, i Indiska hafvet och i Stilla oceanen ända till Beringssundet. Vid Sveriges kuster är den mycket sällsyntare än vid Norges. Den företager på bestämda årstider regelbundna vandringar. Sålunda infinnes den sig vid Skandinavien kust i febr. och mars, försvinner därpå för att först i juni och juli återkomma dit. Att den företager mycket vidsträckt vandringar framgår däraf, att man i en sommaren 1900 vid Finnmarken i landdrifven puckelhval funnit delar af en amerikansk harpun. Sannolikt stå dessa vandringar i samband med fortplantningen. Honan uppgifves gå dräktig 11—12

månader, den nyfödda ungens längd är 4—4½ m. Puckelhvalens föda utgöres dels af kräft- och blötdjursplankton, dels af smärre fiskar. Huden är rikligen behäftad med snyltdjur ur kräftdjurens grupp.

Fig. 1. Puckelhvalen.

Släktet *Balaenoptera*, fenhvalarna i in- skränkt bemärkelse, utmärkes genom en mer eller mindre smärt, långsträckt kroppsförm, genom korta eller blott medelmåttigt långa främre extremiteter; ryggen är växlande i sin höjd, men alltid väl utbildad och ligger vanligen öfver eller något bakom den vertikala linje, som drages genom analöppningen. Af detta släkte, som innesluter de största nu levande djur, förekomma i Atlantiska oceanens norra del fyra väl skilda arter. Jätte- l. blå hvalen (*B. Sibbaldi*) skiljer sig från andra fenhvalar genom sin karakteristiska färg, enfärgadt blågrå eller skifferblå; endast på sidorna eller under- till finnas några hvita fläckar, hvilka ge dessa ställen ett marmorerat utseende. Jättehvalen uppnår en längd af öfver 30 m.; kroppens höjd i förhållande till längden är 1:5½; bröstfenornas längd utgör ungefärligen 1/7 af kroppens; de mörkblåa barderna blifva ända till 98 cm. långa. Ryggen är mycket liten. Förekommer i hela nordatlantiska oceanen; vid de brittiska öarna ha ofta individer strandat, och vid Norges kuster ha sedan 1865 fångats flera tusen individer; äfven vid Island (där den kallas *Steypireyður*), Newfoundland, Grönland och Spetsbergen är den allmän; dessutom är den föremål för fångst vid östasiatiska kusten och vid Nord-Amerikas väst- kust äfvensom i de antarktiska farvattnen. Vid Sveriges kuster ha endast några enstaka individer

eleganta kroppsförm öfverensstämmer den med den föregående, men är betydligt mindre än denna, 20—23 m. lång; ryggen är större och belägen längre fram; bröstfenans längd utgör omkr. 1/5 af kroppslängden; de längsta barderna äro 950 mm. långa; bakom ryggen är kroppen mycket starkt hoptryckt med en skarp köl öfvan och under; kroppsfärgen är öfvan och å vänstra underkåken svartbrun. under och å högra underkåken och å bröstfenornas insida svart.

Denna är den allmännaste hvalen vid Finnmarks kuster; i mars och april uppträder den därstädes för att jaga loddan, hvilken jämte sill och det öfvan omnämnda kräftdjuret utgör dess hufvudsakliga föda. Äfven vid Väst-Europas öfriga kuster är den mångstades allmän; både i Östersjön och i Medelhafvet har den anträffats. Sannolikt företager den ej så vidsträckt vandringar som de förstnämnda arterna. Den fångas i mängd af de i Finnmarken, på Island. Färöarna o. s. v. stationerade fångstmännen. — Sejhvalen (*B. borealis*) liknar till kroppsförm rörhvalen, men är ännu smärre än denna; kroppslängden uppgår till 16 m., bardernas till 60 cm.; öfvan är kroppen gråblå eller svartblå med aflånga ljusare fläckar, under hvitaktig. Förekommer från Frankrikes kuster till Nordkap; dess uppträdande vid Norges kust är mycket växlande och iakttaget endast under sommarmånaderna. Namnet härleder sig af den omständigheten, att sejen (*Gadus virens*) uppträder samtidigt med sejhvalen vid de norska kusterna; dock förtär den ej denna fisk, utan båda lockas af små pelagiska kräftdjur, som utgöra deras föda. — Vikhvalen (*B. rostrata*) är den minsta af alla bardhvalar; dess längd öfverstiger ej 10 m.; mindre smärt än den föregående (höjd omkr. 1/5 af längden); å ryggen och å underkåkens båda sidor svartbrun, å buksidan vit; bröstfenornas ytersida med ett hvitt tvärband; bröstfenorna små, lansettlika,

Fig. 2. Rörhvalen.

(däribland den på sin tid mycket omtalade "Malm- ska hvalen") strandat. Att denna hval företager vidsträckt vandringar, att samma individer besöka både Nord-Amerikas och Norges kuster, är bevisadt. Märkligt är, att detta det största af alla djur lifnar sig uteslutande af helt små pelagiska organismer, företrädesvis af ett litet kräftdjur, *Boreophausia inermis*, som förekommer i ofantlig mängd i de nordliga hafven; man har funnit hvalens mage propfull — ända till 1,200 l. — af detta kräftdjur. Dräktig- heten beräknas vara något mera än ett år; ungen har vid födselen en längd af 7½—8 m. — Rö- rhvalen (*B. musculus*, fig. 2): i den långsträckt.

högst 1/5 af djurets kroppslängd; barderna hvitgula. Lika litet som rörhvalen torde denna art företaga större vandringar, och i likhet med denna lifnar den sig företrädesvis af fisk. Då den förföljer fisk- stimmen, särskild loddan, beger den sig långt in i fjordarna, hvilket i Norge gifvit den namnet "vaagehval"; stundom drifves den på land af förföljande späckhuggare. Den är mindre nordlig i sin geografiska utbredning än de andra fenhvalarna; vid Norges kuster är den ej sällsynt, vid Sveriges ha endast enstaka individer tillvaratagits. I allmänhet är det endast honor, som om sommaren närma sig Nordens kuster, hvadan de båda könen en stor del

af året tyckas lefva åtskilda. — På Gräsön (Roslagen) ha skelettdelar af en fenihval blifvit upprädda ur jorden, hvilka tillhöra en sannolikt utdöfd form, som benämns *Eschrichtius robustus*. — Litt.: G. Guldberg, "Zur biologie der nordatlantischen finwalarten" (1886) och "Ueber die wanderungen verschiedener bartenwale" (1904), W. Kükenhal, "Die wale der arktis" (1900), och W. Lilljeborg, "Sveriges och Norges ryggradsdjur. I. Daggdjuren" (1874). — L.-e.

Fenicien (grek. *Foinike*, lat. *Phoenice*) kallades under forntiden af greker och romare den del af Syrien, som ligger mellan Libanon i ö. och Medelhafvet i v., och fenicier (grek. *foinikes*, lat. *phoenices*) landets invånare. Namnens ursprung är okänt. Fenicierna tillhörde de semitiska kanaanéernas folkgrupp, som under forntiden, åtminstone från 2000-talet f. Kr., innehade en stor del af Syrien och efter hvilken Palestina före hebréernas invandring hade sitt namn (Kanaan). Själfva kallade sig fenicierna sidonier efter Sidon, som troligen var deras första betydande handelsstad; så betecknas de också i gamla testamentet och stundom äfven af grekiska och romerska författare.

De äldsta mera ingående och säkra underrättelserna om F:s historia lämna de egyptiska fornynden. Efter hyksos' fördrifvande (i 2:a årtusendet f. Kr.; se Egypten) underlade sig de egyptiske faraonerna större delen af Syrien, däribland F. Detta land bestod då af en mängd stadsstater, såsom Arados, Gebal (Byblos), Berytos, Sidon och Tyros (Zor), hvilkas konungar blefvo egyptiska lydfurstar, och vid den egyptiska arab-byn Tell-el-Amarna har man återfunnit en mängd skrivelser, som dessa och andra syriskas furstar sändt till sina egyptiska överherrar (se Amarna). Äfven faraonernas segermonument öfver krigstågen till Syrien lämna upplysningar om F. vid denna tid. Under senare delen af 2:a årtusendet förlorade emellertid Egypten väldet öfver Syrien, och detta land hemsöktes då af från hafvet kommande vandrande krigarfolk, af hvilka ett, filistéerna, blef bofast i Syrien. Ett anfall af dessa på Sidon var möjligen anledningen till, att Tyros, när lugnare förhållanden inträdde, framemot år 1000 i stället för Sidon framsträfsom den förnämsta staten i F., behärskande större eller mindre delar däraf, tidtals också Sidon.

Under den tyrska tiden inföll höjdpunkten af det, som gifvit F. dess ryktbarhet i världshistorien — dess handelsvalde. Beläget mellan de urgamla rika kulturländerna Egypten och Babylonien, hade Syrien tidigt blifvit en förmedlare af handelsförbindelser dem emellan. I F. hade denna handel antagit formen af sjöhandel. Landets beskaffenhet — en smal kuststräcka, afstängd österut af Libanon och söndersplittad genom dettas västliga, till Medelhafvet utlöpande bergar — hänvisade dess invånare till hafvet, som på den feniciska kusten erbjöd många goda hamnar, och Libanons cedrar gäfvö tillgång till skeppsvirke. Under sådana förhållanden blefvo fenicierna det första Medelhafsfolk, som började företaga större handelsfärder till sjöss. Icke utan grund har det sagts, att det var de, "som först införde hafvet i världshistorien". Färderna torde först ha ställts till Egypten och Cypern, men redan omkr. 1500 utgjorde Egeiska hafvet och förmodligen äfven Svarta

hafvet ett feniciskt handelsområde. Därefter uppnåddes Sicilien och västra Medelhafvet, och vid tiden för Tyros' storhet hade fenicierna genom Gibraltar sund ("Herkules' stoder") framträngt till landet Tarsis i sydvästra Spanien (vid Guadalquivirs nedre lopp), hvars rika silfvergruv beredde dem en storartad vinst. Där grundlade de en stad Gades (nu Cádiz), som blef medelpunkten ej blott för den tarsiska silfverhandeln, utan och för handelsfärder och handelsförbindelser bortom Herkules' stoder, både norrut (västra Europa) och söderut (nordvästra Afrika, Kanarieöarna). Genom de förre blefvo fenicierna i tillfälle att förse Medelhafsfolken med det under dessas bronsålder (se d. o.) för dem så viktiga tennet från nordvästra Spanien och Britannien. Äfven andra råvaror tillbytte de sig af de västerländska barbarfolken mot Österlandets industriprodukter, men dessutom spelade slafjakter och slafhandel en viktig roll i deras handelsfärder. Stödet för handeln på de västliga Medelhafsländerna utgjordes af en mängd kolonier, i synnerhet på den nordafrikanska kusten, öfver hvilka, liksom öfver Gades, Tyros under sin storhetstid hade öfverhöghet. Den mäktigaste af de tyriske konungarna under denna tid, Hiram I (969—936 f. Kr.), konung Salomos samtida och bundsförvant, gjorde ett försök att utsträcka det tyrska handelsväldet också till Röda hafvet, men utan varaktig följd, och i allmänhet synas fenicierna ej ha idkat sjöfart ö. om Medelhafvet och Svarta hafvet. Omkr. år 600 ha visserligen feniciska sjömän efter all sannolikhet kringseglat Afrika i västlig riktning, men det skedde på uppdrag af en egyptisk farao (Necho II).

Vid denna tid befann sig Tyros' och i allmänhet F:s maktställning i nedgående. Sjö- och handelsväldet i östra Medelhafvet och Svarta hafvet hade sedan 8:e årh. nästan helt och hållet öfvergått till grekerna. Handelsområdet v. om Italien var visserligen fortfarande feniciskt, men ledningen därinom var på väg att tillfalla den tyrska kolonien Kartago (se d. o.). En väsentlig orsak till det feniciska moderlandets tillbakagång var, att det från 9:e årh. ansattes af Assyrien, såsom framgår af de assyriske konungarnas inskrifter. Tyros lyckades visserligen i 7:e årh. motstå två svåra belägringar af assyrierna, men dess konungar måste dock liksom de andre feniciske stadskonungarna finna sig att nu vara assyriska lydfurstar, och dess härskarställning både öfver moderlandet och kolonierna gick förlorad. Efter det assyriska rikets undergång tillföll väldet öfver de feniciska staterna nybabyloniska riket (omkr. 606), och jämte detta kommo de under det persiska 538 f. Kr. De ordnade förhållandena i perserriket voro gynnsamma för den feniciska handeln, och i det stora kriget mellan perser och greker fullgjorde fenicierna villigt sin vasallplikt till de förre mot de grekiske medtäffarna. Xerxes' flotta vid Salamis (480 f. Kr.) bestod till väsentlig del af feniciska skepp. Under persertiden voro de feniciska lydstaterna blott 4: Tyros, Sidon, Arados och Byblos. Af dessa bildade de 3 förstnämnda ett förbund, för hvilket en gemensam förbundsord, Tripolis ("trestaden"), anlagts. Sidon hade vid denna tid öfverflyglat Tyros och åter blifvit den förnämsta staden i F. När Alexander den store upprättade sitt världsväld (330-talet), blef F. en del däraf och tillföll vid dess delning det seleucidiska riket,

vid hvars fall (64) det införlivades i det romerska såsom en del af prov. Syrien. Den ökade samfärdsel, som Alexanders och sedermera romarnas eröfringar framkallade mellan Österlandet och Västerlandet, var egnad att ge ny fart åt F:s handel, men från och med den seleucidiska tiden hade grekisk kultur allt mer vunnit insteg i landet. Det förlorade därför sin nationella egenart och uppgick i den hellenistiska (hellenistisk-romerska) kulturvärlden.

Feniciernas liksom i allmänhet de syriska folkens egendomliga kultur var en blandkultur, påverkad af babyloniska och egyptiska inflytelser.

grekerna, tillskrefvo dessa fenicierna äran af deras uppfinning, och då de grekiske historieskrifvarnas berättelser (jämte gamla testamentets) voro nästan de enda källorna för eftervärldens kännedom om Österlandets fornhistoria, innan Assyrien-Babyloniens och Egyptens ruinfynd blifvit tillgängliga för forskningen, gällde fenicierna länge såsom det egentliga orientaliska uppfinnarfolket. Deras betydelse är dock icke, att de skapat den österländska kulturen, utan att tack vare dem Västerlandet mottog impulser från denna kultur. Det kanske värdefullaste af allt, som de i detta hänseende åstadkommo, var, att genom deras förmedling de väster-

Litet feniciskt tempel vid Maschnaka (rekonstr.).

Fenicisk silfverskål från Cypern, drifvet och graveradt arbete, med egyptiska, assyriska och grekiska motiv jämsides. (Metropolitanmuseet i New York.)

Förnäm fenicier. Efter egyptisk väggmålning.

Gudinnan Atargatis-Derketo med tärnor. Fenicisk marmorrelief (nu i Louvre).

Feniciskt mynt från Byblos.

Fenicisk sigill-gem af sardonx. Fenicisk glasflaska. (Museet i Florens.)

Deras *gudar* voro till stor del desamma som de stambesläktade babyloniernas, ehuru med något olika namn. Den babyloniske överguden Bel kallades t. ex. här Baal och sammansmälte i Tyros med dess lokalgud, Melkart, sjöfärdernas beskyddare, hvart grekerna sågo sin Herkules (däraf "Herkulesstoder"); den babyloniska gudamodern Istar blef Astarte. Men äfven egyptiska gudar dyrkades, såsom Isis och Osiris.

Fenicierna ej blott drevro handel med egyptiska och babyloniska industrialster, utan lärde sig äfven att efterbilda dem, och med tillhjälp af sitt lands rika naturliga tillgångar skaffade de sig på detta sätt en blomstrande *industri*. Berömda voro i synnerhet deras krukmakeri- och metallarbeten, glasvaror och med purpursäckans saft färgade purpurtyg.

Då den österländska kulturens företeelser först genom feniciernas handelsvaror blefvo kända för

österländska folken erhöles en skrifkonst af mera praktisk beskaffenhet än den babyloniska kil- och den egyptiska hieroglyfskriften (se Feniciska språket).

De feniciska stadsstaternas *författning* var ursprungligen monarkisk-hierarkisk, såsom alla forntida österländska folks, men under inflytandet af handeln uppstod här en världslig aristokrati, som sökte inskränka konungamakten. I Tyros styrde t. o. m. en tid en republikansk myndighet — *suffeter* (domare) — i stället för konungar, och i de feniciska kolonierna blef den republikanska styrelseformen regel.

Litt.: Öfver de jämförelsevis fåtaliga feniciska minnesmärkena: E. Renan, "Mission de Phénicie" (1864) och "Corpus inscriptionum semiticarum" I—II (1887 ff.), utg. af Franska institutet. Historia: Movers, "Die phönizier" (1841—56), Maspero, "Histoire ancienne des peuples d'Orient" (1895—

99), Lenormant, "Histoire ancienne de l'Orient", VI (1888), Gutschmid, "Phoenicia" (i "Encyclopædia britannica", 9:e uppl.), E. Meyer, "Geschichte des Alterthums", I (1884), III (1901), Pietschmann i Onckens "Allgemeine geschichte in einzeldarstellungen" (1889), Guthe i "Realencyklopædie für protestantische theologie und kirche" (XVIII: 280 ff., 1906) samt flera arbeten af Winckler och v. Landau (bl. a. i "Der alte Orient", "Ex oriente lux"), i hvilka nya hypoteser om feniciernas historia framställts, bl. a., att de s. k. feniciska kolonierna i norra Afrika i allmänhet ej grundats genom utflyttningar från F. i sammanhang med handelsresorna, utan att de uppstått genom samma semitiska folkvandring, som på 2000-talet f. Kr. gaf F. dess kanaaneiska befolkning, och att de kommit att uppfattas såsom feniciska kolonier därför, att fenicierna (och därpå Kartago) sedermera i och för sin handelspolitik bragte dem under sitt valde. S. B.

Feniciska språket tillhör den semitiska språkstammen och bildar jämte hebreiskan den kanaaneiska afdelningen af den nordsemitiska grenen. I själfva verket utgöra hebreiskan och feniciskan, sådana de nu föreligga i G. T. och uti inskrifter, ursprungligen endast dialekter af ett och samma språk, hvarför och de till våra dagar bevarade feniciska minnesmärkena endast med tillhjälp af hebreiskan kunnat rätt förstås. Men icke blott G. T:s språk, utan äfven den nyhebreiska (rabbinska) litteraturen har bidragit till tolkningen af de feniciska inskrifterna, därför att denna innehåller mångt urgammalt kanaanitiskt ord, som af en eller annan anledning saknas i den ringa till oss komna fornhebreiska litteraturen (G. T.).

Tidigare än något annat folk, om vi undantaga egypterna, hade fenicierna förstätt att för sitt språk finna ett lämpligt uttryck i en bokstaifskrift, som ligger till grund såväl för de öfriga semitiska språkens skriftecken (med undantag af assyriskans) som också för det grekiska, latinska och avestiska alfabetet, måhända äfven för det indiska devanagari (se A l f a b e t, sp. 552). Om den feniciska skriftens ursprung känner man ingenting med visshet. Långe ansåg man, att den härstammade från Egypten, men detta antagande har icke kunnat bevisas, och alla försök att i detalj uppvisa hieroglyfiska förebilder för de feniciska bokstäfverna ha misslyckats. Andra ha velat härleda det feniciska alfabetet från den assyriska kilskriften, men äfven denna hypotes är förenad med stora svårigheter. De äldsta kända minnesmärkena af den feniciska litteraturen bestå af inskrifter, af hvilka några anses härstamma från 9:e och 10:e årh. f. Kr., medan de flesta tillhöra tiden efter 400 f. Kr. Helt säkert ha äfven fenicierna haft en rikt utvecklad litteratur. Dels af G. T., dels af egyptiska monument veta vi nämligen, att Kanaan tidigt utvecklade sig till en lagbundet ordnad kulturstat, med handel, industri och konst. Redan ett sådant urgammalt stadsnamn som *bok-larkiv-?staden* (Domarb. 1: 11) vittnar om litteraturens betydelse. Men af hela denna litteratur, som, i betraktande af feniciernas vidsträckt förbindelser och civilisatoriska sträfvanden i tre världsdelar, måste ha varit ganska betydande, återstår så godt som intet. Några korta fragment af Sanchuniathons feniciska historia (inne-

hållande kosmogoniska myter) samt af Hannos "Periplus" finnas ännu bevarade i grekiska översättningar, men alla andra feniciers och kartagers skrifter ha spårlost gått förlorade. Vår kännedom om feniciska språket grundar sig alltså på följande källor: 1) i nyare tider funna *inskrifter* (flera hundra) och *mytologender*; 2) hos klassiska författare befintliga feniciska ord och namn samt de *puniska textstyckena* i Plautus' komedi "Poenulus" (akt V, scenerna 1—3). De viktigaste källorna utgöra de äldre inskrifterna, hvilka fyndorter ha varit: Syrien (Sidon, Tyros), Cypern (Larnaka), Egypten (Ipsambul mellan första och andra Nilkatarakten), Aten, Tunis (Kartagos omnejd), Sardinien, Sicilien, Malta och Marseille. Inskrifterna bestå till allra största delen af korta 1—6-radiga graf- och votivskrifter. De största och viktigaste äro följande: Konung Eschmunazars grafskrift från Sidon (22 rader), en votivinskrift af konung Jecheaumele från Byblos (15 r.), en offertafva från Kartago (11 r.) och en offertafva från Marseille (22 r.). Jämte dessa äldre äga vi en hel mängd yngre, uteslutande afrikanska inskrifter, hvilka alla synas tillhöra tiden efter Kartagos fall. I dessa, hvilka än kallats numidiska, än liby-feniciska, än nyfeniciska och (bäst) nypuniska, företer emellertid skriften betydligt förändrade och mångfaldigt växlande former. Trots de sista decenniernas många fynd på detta område är det förefintliga materialet ännu för otillräckligt för att gifva någon fullständig bild af feniciska språkets beskaffenhet. Innehållet i de olika inskrifterna är i allmänhet föga omväxlande, och åtskilliga stereotypa vändningar komma alltiå tillbakå, hvaremot flera viktiga grammatiska former och en hel mängd af de i det dagliga livet mest använda orden aldrig förekomma. Hårtill kommer, att vokalerne mycket sparsamt betecknas i den feniciska skriften. Äfven de puniska texterna hos Plautus måste användas med stor försiktighet. Dels är det nämligen ganska tvifvelaktigt, om den romerske författaren verkligen korrekt återgivit afrikanernas språk, dels ha de puniska formerna på flera ställen blifvit vanställda af senare tiders afskrifvare, som ej förstätt det främmande innehållet. Emellertid är det konstateradt, att feniciskan i fråga om konsonanterna fullständigt överensstämmer med hebreiskan, åtminstone såvidt vi kunna döma af skriften. Däremot tyckes olikheten i vokalisationen ha varit större. Äfven i syntaktiskt och lexikaliskt afseende har man funnit vissa olikheter mellan feniciskan och hebreiskan. I den stora inskriften från Byblos förekomma några egendomligheter, som tyckas antyda en särskild dialekt. För öfrigt är det sannolikt, att äfven språket i de afrikanska kolonierna utvecklats sig själfständigt och tidigt skilt sig från den ursprungliga feniciskan; dock är detta omöjligt att med visshet afgöra. Däremot är det bevisadt, att de nypuniska inskrifterna innehålla åtskilliga former, som tillhöra ett yngre utvecklingsstadium. Särskildt märkes, att gutturalerna förlorat sitt ursprungliga uttal, hvarför också tecknen för dessa konsonanter godtyckligt växla med hvarandra. Denna yngre dialekt fortlevde ännu omkr. 400 e. Kr. i trakten af det forna kartagiska området som ett levande språk. I Fenicien däremot hade det feniciska språket långt förut dött ut och efterträds af arameiskan. — Jfr

Gesenius, "Scripturæ lingueque phoeniciæ monumenta" (1837), Movers, "Die phönizier" (1841—56), Schröder, "Die phönizische sprache" (1869), "Corpus inscriptionum semiticarum" (Paris 1887 ff.), Lidzbarski, "Handbuch der nordsemitischen epigraphik" (1898), och Nöldeke, "Die semitischen sprachen" (2:a uppl. 1899). (K. V. Z.)

Fenier (eng. *fenians*, af ir. *fian*, oblik kasus *feinn*, kämpe), ett revolutionärt förbund af irländare med Irlands lösslitande från Storbritannien som erkändt syftemål. Namnet är lånadt från Geoffrey Keatings (d. omkr. 1644) på ersiska skrifna "Irlands historia", hvilken 1857 utgafs i engelsk öfv. af förbundets stiftare, O'Mahoney; i denna återges nämligen sägnen om *fians* som en fornnirisk i konungarnas tjänst stående krigarflock. Förbundet leder sitt ursprung från det politiska sällskapet "De förenade irländarna", hvars medlemmar efter O'Connells död (1847), förtviflande om en fredlig upplösning (*repeal*) af unionen, i stort antal utvandrade till Amerika, där de funno tacksam jordmån för sin agitation bland de skaror af missnöjda irländare, som emigrerat dit under den stora hungersnöden på Irland 1845—47. Särskildt efter det stora amerikanska inbördeskrigets slut funnos bland de irländske emigranterna många, som voro beredda att inlåta sig på de äfventyrligaste planer. Redan dessförinnan (på 1850-talet) hade "feniska brödraskap" bildats i flera amerikanska städer under ledning af John O'Mahoney (f. 1816, d. 1877), en förpaktare från Tipperary, hvilken 1848 efter ett misslyckadt upprorsförsök öfverflyttat till Amerika, samt James Stephens (f. 1824, d. 1901) från Kilkenny, en annan af deltagarna i 1848 års uppror, hvilken åtog sig ledningen af uppbyggingsarbetet på Irland. Sällskapet fick en militärisk organisation, och styrelsen hade sitt säte i New York. Man förberedde ett infall i Canada och samtidigt därmed ett uppror på Irland. På i Chicago 1863 och New York 1864 hållna kongresser proklamerades den feniska republiken, ämbetsmän utsågos o. s. v. Just då en resning hösten 1865 höll på att utbryta på Irland, ingrep plötsligt regeringen, indrog och konfiskerade feniernas tidning "The Irish people" i Dublin) samt lät häkta flera af ledarna, bl. a. O'Donovan Rossa och Stephens, hvilken sistnämnde dock lyckades fly ur fängelset. Anfallt mot Canada företogs 1866, men tillbakaslogs af kanadensiska trivilliga. Nu ingrep äfven amerikanska regeringen, förbjöd rustningarna och lät häkta några af rörelsens ledare i Amerika. 1867 gjordes (febr.—apr.) en rad misslyckade upprorsförsök på Irland, samtidigt med att våldsdåd planerades af fenier i England (ett försök att plundra arsenalen i Chester, ett anfall på polisen i Manchester, ett försök att spränga Clerkenwell-fängelset i London i luften). Det katolska prästerskapet ogillade emellertid rörelsen, som därför vann föga anslutning från den irländska landtbefolkningen. Upprorsförsöken kufvades med lätthet, men enstaka våldsdåd røjde jäsningens fortvaro och påskyndade den liberala (första Gladstoneska) ministärens ansträngningar att genom irländska reformer dämpa missnöjet. Många af de fångne feniererna fingo 1870—71 amnesti och öfverflyttade till Amerika. Där delades de feniska förbundet på 1870-talet i två hufvudgrenar, *Clan-na-gael* (se d. o.) och det mera moderata "Förenade irländska

brödraskapet". De irländsk-amerikanske feniererna vunnos småningom (särskildt genom M. Davitt) för att understödja den "konstitutionella" agitationen på Irland, hvilken tog sig uttryck i bildandet af "landligan" och "nationalligan". Äfven Parnell underhöll förbindelse med dem och besökte bl. a. New York för att vägbringa en samverkan 1880, kort före de allmänna valen. Feniskt inflytande har sedermera ofta spårats under de senaste årtiondenas agraroroligheter på Irland, och trots det stöd de irländsk-amerikanske feniererna gifva det med konstitutionella metoder verkande nationalistpartiet har den feniska rörelsen aldrig uppgifvit sin väsentligen revolutionära natur och sitt politiska hufvudsyfte, Irlands fullständiga skiljande från det brittiska riket. Se vidare Irland (Historia). V. S.—g.

Fenix. Se Foenix.

Fenixperioden. Se Kronologi.

Fenja, nord. myt. Se Grotte.

Fenknoden, zool. Se Gnodingsläktet.

Fenkål. Se Fänkål.

Fenköl l. Kölfena, *skpsb.*, en vid yttersidan af ett fartygs botten å dennas djupast belägna del och i fartygets längdriktning fäst plåt af järn, stål

Fenkølsbåt färdig att sjösättas. (Fenkølen midt under båten, med bulb nedtill.)

eller annan metall med ändamål att öka fartygets styfhet samt minska adriften. För att ännu mera öka styfheten är kölfenan ofta vid sin nedre del försedd med en blytyngd, *bulb* (se d. o., 2). Fenköl begagnas hufvudsakligen på lust- och kappseglingsfartyg (fenkølsbåtar; se fig.) med stor segelarea i förhållande till fartygsskrofvat. L. H.*

Fenn. Se Venn.

Fennek, Zerda l. Ökenräf (*Canis cerdo* l. *zerda*), *zool.*, hör till hundsläktet (*Canis*) och

hunddjurens familj. Den igenkännes bl. a. på det lilla räffika hufvudet, med de mycket stora, breda, upprättstående öronen, hvilka nästan erinra om flädermössens, de långa borstlika morrhåren, de ovanligt stora ögonen, den långa buskiga svansen

o. s. v. Den har en höjd af 20 cm. och en längd af 43 cm., den 25 cm. långa svansen oberoende. Den mjuka, silkeslena pälsen är på de öfre kroppsdelenas brunlig, på de undre hvit; hufvudet är hvitaktigt, med en isabellfärgad fläck på vardera sidan, mellan ögat och mungipan. Fenneken tillhör Nord-Afrika, för hvars öknar den är mera karakteristisk än själva gasellen. Den är ett nattligt djur. Sakta och försiktigt smyger fenneken omkring i bergsklyftorna eller i gräset på slätten, under det den lyssnar och vädrar åt alla håll. Intet undgår dess uppmärksamhet, vare sig gräshoppan, som surrande gör några språng, eller öfvan, som sakta glider framåt. Bägge utgåra läckerheter för fenneken. Dess hufvudsakliga föda består dock af fågel, synnerligast stäpphöns. J. G. T. (L.-e.)

Fenner von Fenneberg [fä'n], Daniel (enligt en annan uppgift Ferdinand), österrikisk revolutionsman, f. 1820, d. 1863 i Bregenz, var officer i österrikisk tjänst, men tog afsked 1843 och måste för sin skrift *Österreich und seine armée* (1847) lämna landet. Hemkommen följande år, blef F. en af ledarna för oktoberupproret (1848), men måste vid Wiens intagande af de kejserliga trupperna fly till Pfalz, där han i maj 1849 ställdes i spetsen för den pfälziska folkhären. Efter ett misslyckadt försök att öfverrumpla fästningen Landau blef han afskedad. F. begaf sig till Schweiz och Nord-Amerika, där han en tid var järnvägsdirektör. 1858 blef han sinnessjuk, återvände till Europa och fick rätt att vistas i Bregenz. Sina revolutionsminnen skildrade han i *Geschichte der Wiener Oktoberbege* (1849) och *Zur geschichte der Rheinpfälzischen revolution* (2:a uppl. 1850).

Fenneslunda, socken i Älfsborgs län, Ås härad. 2,189 har. 365 inv. (1906). Annex till Södra Ving, Skara stift, Ås kontrakt.

Fennia, nylatinsk namnform för Finland.

Fennia, tidskrift. Se Sällskapet för Finlands geografi.

Fenningberget, diabasberg i Lima socken i Dalarna (se d. o., sp. 1142—43).

Fennofil (af lat. *Fennia* och grek. *filos*, vän), vän af Finland eller dess språk (se Finska språket).

Fennomän, "finsketsfirare", anhängare af den fennomanska rörelsen i Finland. Se Fennomani.

Fennomani (af lat. *fennus*, och grek. *mani'a*, vurm, lidelsefull förkärlek), eg. finshetsvurmeri, namn på en språkligt nationell rörelse i Finland, hvilket första gången påträffas 1810 i svenska tidskriften "Lyceum". Den misströstan, som efter 1809, under intrycket af styrelsens reaktionära grundsatser, gjort sig gällande bland Finlands bildade allmänhet, begynte 1820—40 småningom vika för en fosterländsk rörelse, hvilken omfattade en mängd olikartade politiska och patriotiska sträfvan. Ett moment af stor betydelse i denna riktning var det vaknande intresset för finska språkets uppöfning och för insamlandet af finska folkpoesiens ännu på folkets läppar levande alster. Bland arbetare på detta område må nämnas R. v. Becker, G. Renvall, J. A. Sjögren, J. Judén och Z. Topelius d. ä., hvilka nitiskt verkade för grundläggandet af en litteratur på finskt språk. Deras arbete uppöfades och fortsattes af E. Lönnrot. M. A. Castrén

m. fl. betydande forskare och skriftställare, och denna litterära rörelse erhöi 1831 en centralhård genom grundandet af Finska litteratursällskapet, hvilket genom utgifvandet af sådana verk som Kalevala, Kanteletar m. fl. verksamt bidragit till finska litteraturens höjande. Betydelsefullt i detta afseende var äfven inrättandet af en lärstol för finska språket vid universitetet i Helsingfors, 1851. Ett af regeringen 1850 utfärdadt förbud mot finska språkets användande i andra tryckalster än arbeten af ekonomiskt och religiöst innehåll hämmade endast i ringa mån dessa sträfvan, hvilka icke böra förblandas med den socialpolitiska fennomanien. ehuru de dock med skäl kunna betraktas såsom den mark, ur hvilken denna uppspirade. — Redan i den 1821 af A. I. Arwidsson utgifna tidningen "Abo morgonblad" uttalade sig såväl utgifvaren som en af medarbetarna, E. G. Ehrström, i en anda, som badade, att frågan om finska språkets användande vid domstolarna och ämbetsverken samt i skolorna snart skulle träda i förgrunden. Dock förklingade dessa och andra spridda uttalanden nästan obörda, och det var först J. V. Snellman, som i tidningen "Saima", 1844—46, bestämt och klart formulerade den fennomanska doktrinen. Utgående från de vid denna tid inom den tyska filosofien gällande nationalitetsteorierna, enligt hvilka ett folk genom att upptaga element af främmande härkomst och språk störes i sin bildnings regelbundna utvecklingsgång, sökte J. V. Snellman orsaken till Finlands låga ståndpunkt i litterär och andlig kultur i det svenska språkets och den svenska bildningens förhärskande inflytande. "Vårt land" yttrade han bl. a., "delar öde med flera andra länder, där en utländsk kultur förkrävt uppkomsten af den inhemska". "En sådan utländsk bildning" yttrade han vidare, "måste sakna allt intresse hos nationen, all själfständighet och all kraft att utveckla sig. Och ett folk, som aldrig hinner någon annan bildning, måste själf gå under och försvinna såsom nation". I finska språkets höjande från att vara endast ett allmogespråk, som saknade all betydelse för de högre bildningssträfvandena, till ett bildningens och undervisningens språk såg Snellman det enda medlet för betryggandet af Finlands framtid, ty en inhemska kultur kunde skapas endast af en "ny generation", uppvuxen under inverkan af en nationell finsspråklig bildning. Dessa uttalanden, som öfvertröskt upprepades i "Saima" och i det af Snellman senare utgifna "Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning", blefvo de gnistor, som tände den fuskationella hänförelsen till lif. Sedan begreppet finsspråkig nationalitet var funnet och den svenska kulturen i Finland blifvit benämnd ett "främmande ok", egde den socialpolitiska fennomanien den bas, på hvilken dess framtida utveckling skulle byggas.

Det bör anmärkas, att Snellman, hvars teoretiska yrkanden åsyttade en omgestaltning af Finlands andliga kultur, uttalade sig med mycken moderation i fråga om praktiska åtgärder. Också var det först vid början af 1860-talet som ett praktisk-politiskt parti, det jung-fennomanska, bildade sig med uppgift att genomföra de fennomanska idéerna. Till en början räknades Snellman icke till partiet. Dess hufvudorgan "Helsingin uutiset" (Helsingfors' nyheter), till hvars redak-

törer hörde G. Z. Forsman (Yrjö-Koskinen) och A. Meurman, förklarade 1863 öppet, att Snellmans personliga egenskaper, särskildt hans naturliga öbojighet, hindrade honom att blifva ledare för ett parti, hvarjämte han framställdes såsom mera konservativ än de öfrige finskhetssiffrarna, då det gällde förverkligandet af finskhetens fordringar. Äfven den omständigheten, att Snellman 1863 blef senator, försvårade för honom ett verksamt ingripande i partiförhållandena. Däremot blef G. Z. Forsman, sedan 1863 professor vid universitetet i Helsingfors, partiets ledare. Den första punkten i partiets program var genomdrifvandet af en reform i finska språkets användande vid domstolarna och vid ämbetsverken. I detta fall stodo dock fennomanerna icke ensamma. Tvärtom gjordes äfven från icke-fennomansk sida yrkanden i detta syfte. Ett kejs. stadgande af 1 aug. 1863, hvilket lär utverkats förnämligast genom Snellmans bemödanden, bestämde, att svenska språket visserligen fortfarande skulle förblifva Finlands officiella språk, men att det finska tungomålet skulle anses lika berättigadt med svenskan i allt, som omedelbart rörde den egentligen finska befolkningen i landet, och att denna det finska språkets rätt senast vid 1883 års utgång borde träda i full utöfning äfven i afseende å de från domstolarna och ämbetsverken utgående expeditionerna. Detta stadgande mottogs med nästan odeladt bifall, och ej mindre erkännande rönt en förordning af 20 febr. 1865, hvilken fastställde de åtgärder, som borde föregå reformens slutliga verkställande. Därmed var frågan om finskans ställning vid domstolarna och ämbetsverken i hufvudsak afgjord, men ännu var fennomaniens slutmål långt ifrån uppnådt. "Från blotta rättens och billighetens synpunkt voro de medgifvanden, som blifvit gjorda", sade man på fennomansk sida, "redan nästan nog, men från nationell synpunkt kunde man icke anse dem tillfredsställande". Endast genom de lärda skolornas ombildning kunde man nå den språkenhet, hvarefter man sträfvade. Februari-förordningen, hette det vidare i "Helsingfors tidningar" 1865, vore visserligen af betydelse, men kunde betraktas endast såsom ett steg i utvecklingen, hvars slutmål vore att göra det finska språket "ensamt berättigadt såsom officiellt språk, såsom undervisnings och lagskipnings språk, med ett ord såsom form för hela nationens andliga lif". De fennomanska önskningsmålen i skolfrågan formulerades närmare i några af Y. Koskinen författade och i "Kirjallinen Kuukauslehti" (Litterärt månadsblad) införda artiklar, bland hvilka en uppsats i nämnda tidskrifts marschäfte 1871 är anmärkningsvärd. I Finland finnas, säger förf., två folkklasser med svenskt tungomål, den ena den svenska allmoget, det svenska elementet i etnografisk mening, som kan tolereras utan egentlig skada för den finska nationella bildningen, den andra den svenskspråkiga bildade klassen, hvilken enligt den nationella bildningens kraf bör förvandlas till finskspråkig. I detta syfte böra alla lärda skolor med svenskt undervisningsspråk, belägna i nejder med till flertalet finsk befolkning, förvandlas till finskspråkiga, en princip, som bör tillämpas äfven på öfriga offentliga läroanstalter, fruntimmersskolor, fackskolor o. s. v. — Medan sålunda det fennomanska partiet yrkade på en i språkligt afseende radikal ombildning af de lärda skolorna, var regeringens hållning

varsam. Den ville i främsta rummet tillgodose den finsktalande befolkningens behof af folkskolor och realskolor. Särskildt egnades stor uppmärksamhet åt realskolorna, i det att ett betydande antal sådana undervisningsanstalter med finskt undervisningsspråk (dels tvåklassiga, dels fyrklassiga) upprättades i särskilda städer. Äfven lyceer med finskt undervisningsspråk organiserades i Jyväskylä (1858), Tavastehus, Kuopio och Joensuu. Dessa åtgärder ansågos dock af fennomanerna föga tillfredsställande, så länge de flesta lyceer förblefvo svenska. Missnöjet öfver regeringens hållning i skolfrågan gaf sig luft vid 1872 års landtdag, där särskildt regeringens beslut att förlägga det finskspråkiga normallyceet till Tavastehus och icke till Helsingfors var föremål för klander. Samtidigt inrättades finskspråkiga privatlyceer i Helsingfors och i Uleåborg. Vid 1877 års landtdag framträdde det fennomanska partiet med förstärkta krafter och uttalade sina önskningsmål i en stor mängd petitioner om undervisningsspråkets förändring från svenskt till finskt vid flera af landets lyceer. Anmärkningsvärdt är, att de flesta af dessa petitioner utgingo från bonde- och prästeståndet. Däremot intogo ridderskapet och adeln samt borgarståndet en afböjande hållning gentemot de fennomanska tendenserna, i det att de, förkastande grundsatsen om folkpluralitetens språk såsom norm för de lärda skolornas undervisningsspråk, uttalade sig för, att de bildningssökandes modersmål borde vara bestämmande i detta afseende, hvarför bildningsanstalter med finskt undervisningsspråk borde inrättas endast i den mån det faktiska behovet fordrade sådant. Tillika anhöllo dessa stånd, att, om nya läroverk med finskt undervisningsspråk upprättades, hvilket äfven de förordade, de bestående svenska läroverkens undervisningsspråk måtte förblifva oförändradt. Principiell enighet kunde således icke uppnås, men ständerna förenade sig om att hos regeringen föreslå grundläggandet af särskilda nya, finskspråkiga läroverk. Under intryck af detta ständernas uttalande och med stöd af privata insamlingar upprättades i flera städer privatlyceer med finskt undervisningsspråk, hvilka senare successivt öfvertogs af staten.

Äfven frågan om finska språkets användande vid domstolarna och ämbetsverken sysselsatte fortfarande sinnen. Fennomanerna yrkade på ett radikalt genomförande af 1863 års förordning, medan regeringen var böjd för modifikationer vid dess tillämpning. Om språket i de från domstolarna till säkare utgående expeditionerna fastställdes genom en förordn. af 29 dec. 1883, att det språk, svenska eller finska, hvar på protokollet vid ortens kommunala förhandlingar föres, fr. o. m. 1884 skulle vara bestämmande för de af underrätter, magistrater och ordningsrätter utfärdade akter, såframt icke den eller de, som gjort ett mål anhängigt, begärt, att det andra inhemska språket skulle användas. Sålunda infördes kommunalspråksprincipen inom rättsväsendet. I samband därmed uppstod fråga om det språk, hvaraf ämbetsverken i sin inbördes korrespondens borde begagna sig, och äfven här gjorde sig kommunalspråksgrundsatsen gällande. En förordn. af 4 april 1887 fastställde, att alla lokala lägre myndigheter och tjänstemän skulle affatta såväl ämbetskrifvelser som öfriga förrättningshandlingar på det språk, svenska eller finska, hvar på protokolln vid de kommunala

förhandlingarna fördes, medan det ännu medgafs högre ämbetsverk och myndigheter att själva bestämma om det ena eller andra språkets användande.

1880-talet var för fennomanien en segervinningsårens tid. Vid universitetet i Helsingfors och särskildt hos pluraliteten af dess studerande ungdom gjorde sig det fennomanska uppfattningssättet med allt större kraft gällande. Den finskspråkiga tidningspressen var i oafäktlig tillväxt, och de flesta af dess organ arbetade med växande agitatorisk ifver för de fennomanska tendensernas spridning. I elementarläroverken, såväl goss- och flickskolor som samskolor, fick finska språket en allt vidsträcktare användning såsom undervisningsspråk. 1885 hade bland 263 ny-inskrifna studenter 168 utgått från svenskspråkiga och 95 från finskspråkiga läroverk, 1895 resp. 201 och 183, 1900 resp. 218 och 273 samt 1905 resp. 247 och 467 (se äfven Finland, Undervisningsväsen).

Emellertid samlade sig fennomaniens motståndare i slutna grupper, bland hvilka tyvenne riktingar kunde märkas: den liberala, som i sitt program af 1880 yrkade på arbete för det gemensamma fosterlandet, oafsedt alla språkliga olikheter, och den svekomanska, som verkade för upprätthållandet och stärkandet af det svenska elementet i Finland. I tidningspressen fördes de olika gruppernas talan af "Helsingfors Dagblad" (lib.), "Uusi Suometar" (fenn.) och "Nya pressen" (svek.). Svekomaterna antogo namnet "Svenska partiet", vunno allt större inflyttande i borgarståndet och adeln samt sökte vid landtdagarna bl. a. bekämpa fennomanernas sträfvande att genom sänkandet af röstskalan för val inom borgarståndet förinska detta stånd.

Förryskningsåtgärderna på 1890-talet framkallade splittring inom fennomaniens leder. De gamle ledarna med Yrjö-Koskinen i spetsen förhöllo sig undfallande mot de ryska tendenserna, medan "de unga" ville samarbeta med det svenska partiet i kampen för Finlands författning. Generalguvernören Bobrikovs (se d. o.) politik föranledde en sammanslutning af "de unga" och flertalet svensksinnade till ett "konstitutionellt" parti. Någon egentlig eftergift i språkfrågan ville "de unga", emellertid icke göra. En förordn. af 19 juni 1902, som i hufvudsak genomförde kommunalspråksprincipen äfven vid de högre ämbetsverken, hälsades af dem med bifall. Genom landtdagsordningen af 20 juli 1906 blef det finska språket afgjordt förhärskande inom representationen. M. G. S.

Fenöl (af grek. *fa'nein*, upplysa, emedan den erhålles som biprodukt vid lysgasberedning), kem., farm., kallas ett hydroxylderivat af bensol, sammansatt efter formeln $C_6H_5.OH$. Den erhålles ur en genom destillering af stenkoltstjära erhållen fraktion, kallad *kresotolja*. Den senare utgöres af fenol och åtskilliga kolväten, som afskiljas genom oljans behandling med natronlut, hvaraf fenolen, men ej kolvätena, upplöses. Genom den alkaliska lösningens neutralisering med svafvelsyra eller saltsyra erhåller man ören fenol i form af en olja, som renas genom upprepade destilleringar. I rent tillstånd bildar fenol långa och färglösa, vid $42^{\circ} C.$ smältande nålar, utmärkta af en mycket intensiv lukt af rök och af skarpt brännande smak. Fenol kokar vid $180^{\circ} C.$, löses föga i vatten, är giftig och ett förfräffligt antiseptiskt medel. Fenol är en mycket svag syra, som ger fasta salter blott med alkalierna. Fenol kallas

i dagligt tal vanligen *karbolsyra*. — Fenol är typen för en stor klass mycket viktiga organiska (aromatiska) ämnen, på sätt och vis till sammansättningsart analoga med alkoholerna, från hvilka de skiljas därigenom, att de ej kunna oxideras till aldehyder, ketoner eller syror. De äro liksom alkoholerna hydroxylderivat, men härstamma från aromatiska kolväten. De kunna liksom alkoholerna vara enatomiga, med 1 grupp OH , t. ex. fenol, tvåatomiga, med 2 grupper OH , t. ex. resorcin, hydrokinon, alizarin m. fl., treatomiga, t. ex. pyrogallussyra, floroglucin. Många fenoler förekomma färdigbildade i växtrikets eteriska oljor, t. ex. karvakrol i kumminolja, tymol i timjanolja, eugenol i kryddnejlikolja. Ofta utmärkas de af antiseptiska egenskaper. P. T. C.*

Fenol är ett lokalt retande, i stark lösning etsande medel, som angriper äfven huden och under brännande smärta bringar denna att skrumpa, t. o. m. att aflösas; känseln nedsättes på det angripna stället. Ännu häftigare är verkan på slemhinnor; äfven i små doser och i icke etsande form framkallar fenol vid intagning lätt aptitlöshet, magsmärtor och kräkningar. Fenol uppsuges lätt och förorsakar genom att först reta, därefter förlama centrala nervsystemet, särskildt förlängda märgen, darrning, muskelryckningar och kramp med hastig, försvärad andning och stegradt blodtryck, hvarefter följa förlamning och stark sänkning af blodtrycket, ledande till svår kollaps och död genom kväfnig. Förgiftning hos människa kan framkallas ej blott genom nedsväljning, utan äfven genom oförsiktig användning af fenollösningar i sår, till sköljning af kroppshålor, till omslag, ja t. o. m. genom långvarig inandning af ångor från fenol. Symtomen äro hufvudsakligen, svindel, matthet, bedöfnig, delirier, svår kollaps och förlamning. Spott- och svettsekretionerna äro ökade. Urinen färgas mörk, dragande i brunt eller grönaktigt. Fenol bindes (paras) i kroppen dels vid svafvelsyra, dels vid glykuronsyra och öfvergår såsom salt af sådana parade föreningar i urinen. En del af fenolen oxideras till hydrokinon (se ofvan) och närstående produkter, hvilka förorsaka urinens mörka färg. — Bruk af fenol invärtes (mycket försiktigt i dos af 1—10 cg.), till pensling på slemhinnor (differ) och sköljning förekommer vid vissa infektionssjukdomar. Oftare nyttjas medlet utvärtes såsom antisepticum, mest i 5 proc. eller svagare lösning vid behandling särskildt af infekterade sår, bulnader o. d. samt till desinfektion af en del instrument. På grund af sin giftighet och sina lokalt retande egenskaper har dock fenolen numera för många ändamål blifvit ersatt af andra medel. — Utom fenol (det rena, kristalliniska preparatet, lösligt i 13 delar vatten) upptager Sv. farmakopén äfven preparatet *Phenolum liquefactum*, flytande fenol l. flytande karbolsyra, som erhålles, om 9 delar fenol smältas och blandas med 1 del destilleradt vatten. Det är en färglös eller svagt rödaktig, oljig vätska af stark fenollukt samt utgör en för uppvärmning och lösning mer handterlig form än den kristalliniska fenolen. I stället för den förr använda s. k. råa karbolsyran har i Sv. farmakopén upptagits rå kresol (se Kresol) för gröfre desinfektionsändamål. C. G. S.

Fennoska'ndia. Se Finland (Naturbeskaffenhet).
Fenölfätlein, en af de viktigaste fätleinerna (se

d. o.), är en mycket använd indikator, som, i sig själf färglös, anger redan minimala mängder fritt alkali genom lösningens rödfärgning. Därvid bildar nämligen fenoltalein ett intensivt färgadt alkalisalt.

H. E.

Fenologi (af grek. *fa'ineschai*, komma i dagen, blifva synlig, och *lo'gos*, lära), *bot.* och *zool.* läran om de periodiska företeelsernas uppträdande inom växt- och djurriket. Tiden för löfsprickning, blomning, fruktsättning, löffällning, flyttfågelnas ankomst och afresa etc. på olika orter och under olika år, liksom ock den tid, som förflyter mellan dessa fenomenens inträdande, är af den största vikt, om man vill rätt förstå ett områdes växt- och djurvärld eller bedöma dess klimat. Iakttagelser öfver dessa periodiska företeelser har anställts sedan lång tid tillbaka, men erhålla något större vetenskapligt värde, först då de bedrivas samtidigt och efter samma plan på skilda punkter. Redan Linné anordnade en fenologisk observationsserie öfver löfsprickningen 1750—52, hvilken finnes publicerad i hans "Vernatio arborum". 1839—49 utfördes, på initiativ af E. Fries, A. E. Lindblom och C. J. Hartman, en följd af iakttagelser delvis i samband med de på A. Quételets initiativ anordnade internationella fenologiska observationerna. 1873 återupptogs sådana i Sverige. Jfr H. W. Arnell, "Om vegetationens utveckling i Sverige åren 1873—75" (akad. afh., Uppsala 1878), samt R. Hult, "Recherches sur les phénomènes périodiques des plantes" (1881), de mest omfattande fenologiska arbeten, som hittills utgivits i Sverige.

G. A.*

Fenomen (grek. *faïno'menon*, som visar sig), syn, företeelse (eg. naturföreteelse, himmelstecken); ovanlig, sällsam företeelse l. naturtilldragelse; i någon riktning underbart begåfvad varelse, underbarn, underdjur. — *Filos.*, förnimmelse, i hvilken det förnumma fattas såsom i vissa afseenden annorlunda, än det i sig själf är. Fenomen hänvisar dels på ett väsen, *hvaraf* det är förnimmelse, dels på ett ofullkomligt förnimmelande subjekt, *för hvilket* det är förnimmelse, och har sina förutsättningar i båda. Att i verkligheten, sådan den för oss faktiskt framställer sig, fenomenella moment ingå är obestridligt, och detta förhållande kan sägas utgöra förutsättningen för all vetenskaplig forskning. Men filosofen måste med noggrannhet skilja fenomenet från väsendet, så att den såsom fenomen uppfattar allt, som hänvisar på ett djupare liggande väsen, äfven om det kan tjäna till förklaring af närmare liggande företeelser. Redan Herakleitos (omkr. 500 f. Kr.) lärde, att "sinnena äro dåliga vittnen för barbariska själar". Först i nyare tider har dock den läran börjat göra sig gällande, att den gifna verklighetens ändlighet i det hela förklaras därur, att den är ett fenomen i och för människan. Redan Leibniz (d. 1716) uttalade denna tanke, men det var dock egentligen med Kant (d. 1804) fenomenläran framträdde på ett sätt, som blef bestämmande för vetenskapens hela vidare utveckling. Kant visade nämligen, att tiden och rummet äro sätt eller former, i hvilka människan uppfattar något, som i sig själf ej kan anses vara till i rum och tid. Enligt honom utgör följaktligen hela den sinnliga världen, såvidt den är till i rum och tid, ett fenomen i och för människan. Efter Kant har man och öfver hufvud fasthållit vid antagandet af denna sinnevärldens fenomenella karaktär, ehuru meningarna varit delade, dels därom, för hvilken den

är fenomen, dels därom, hvaraf den är ett fenomen och dels ändtligen därom, hvad det är i sinnevärlden, som utgör just det fenomenella. Hegel besvarar dessa frågor så, att sinnevärlden, såvidt den är tillfälligt bestämd, är fenomen för den absoluta anden af dess egna nödvändiga tankar. Boström lär, att sinnevärlden, såvidt den är i tid och rum, är fenomen för människoanden af väsendet, som i sig själf är lefvande och personligt.

L. H. A.*

Fenomenal. Se Fenomenell.

Fenomenal'ism (se Fenomen), *filos.*, den åsikt, som anser, att människan endast kan fatta fenomen, icke med sin kunskap tränga fram till tingen själfva; omfattas af Kant, Spencer, Renouvier m. fl. S—e.

Fenomene'll (af *fenomen*, se d. o.), som hör till eller har karaktären af ett fenomen. — *Fenomenal*, utomordentlig, sällspord, förbluffande, kolossal.

Fenomenologi (af *fenomen*, se d. o., och *lo'gos*, lära), *filos.*, vetenskapen om fenomenet, har till uppgift att göra reda för hvad det är i sinnevärlden, som måste betraktas såsom fenomen, enär det ej kan sägas vara väsen i egentlig bemärkelse. Den intager en förberedande eller propedeutisk ställning till den egentliga filosofien.

L. H. A. (S—e.)

Fenner. Se Fenresultven.

Fenresultven l. **Fenner**, *nord. myt.*, var det ena af Lokes tre barn med jättinnan Angerboda; de båda andra voro Midgårdsormen och Hel. F. uppfödtes hemma af asarna, och Tyr var den ende, som vågade gå till honom och gifva honom mat. Då ulfven växte alltför mycket och alla spådomar sade honom vara skapad till gudarnas fördärf, beslöt dessa att fängsla honom med en mycket stark järnboja, benämnd Löding, hvilken han dock strax slet itu. Liksom på lek fick ulfven pröfva sin styrka på en annan, dubbelt starkare boja, vid namn Drome, men äfven denna aïslets af honom. Allfader sände då Skirner till några dvärgar för att få en oslitlig boja förfärdigad, och dessa gjorde en sådan af sex slags ämnen: af kattfjätens dån, kvinnans skägg, bergets rötter, björnens senor, fiskens andedräkt och fågelns spott. Bojan var slät och mjuk som ett sidenband och kallades Gleipner. Ulfven och asarna foro därpå till holmen Lyngver i sjön Amsvartner, och gudarna öfvertalade honom att låta sig fängslas med Gleipner. Visserligen anade ulfven någon list, men för att ej synas feg ville han låta binda sig med Gleipner, om någon af gudarna lade sin hand i hans mun till underpant, att allt tillgick utan svek. Asarna tyckte det vara hårda villkor, men slutligen räckte Tyr fram sin högra hand och lade den i ulfvens mun. När F. nu varit bunden, började han slita af alla krafter på bandet, men dess hårdare satt det, och han kunde icke komma lös. Då logo alla gudarna utom Tyr, som miste sin hand. Asarna drogo ändan af bandet genom en stor stenflisa och stötte denna djupt ned i jorden samt lade en annan stor sten därofver. Sedan spärrade de upp F:s gap med ett svärd, så att fästet står i den nedre käften och spetsen i den öfre. Ulfven tjuar förfärligt; af dreglet i hans mun bildas floden Van. Så skall han ligga bunden till Ragnarök, men då kommer han lös och är gudarnas farligaste fiende. Han uppslukar då Odon, men varder själf dräpt af Vidar. Namnet Fenner har blifvit härleadt från ordet *fen* (träsk) eller förklarats såsom *fen*(g)irur "fångaren".

Th. W.*

Fens [fe'nš], eng., "kärr", marsklandens vid

Nordsjöviken the Wash i östra England, delade mellan greisk, Lincoln, Cambridge och Norfolk. De ha en areal af omkr. 3,100 kvkm., äro genomskurna af en mängd för torrläggning grädda kanaler och genom dammar skyddade mot floderna Ouses, Nens, Welands och Withams översvämningar. Redan romarna anlade dammar därstädes, men större kanalaneläggningar gjordes först i 17:e, 18:e och början af 19:e årh., bl. a. af en holländsk ingenjör C. Vermuyden och earlen af Bedford (1632—53), efter hvilken en del af trakten kallas Bedford-Level, ehuru arbeten pågått ända in i senaste tid. Städer och byar äro byggda på kullar, som höja sig öfver slätten. De viktigaste städerna äro Ely, March, Wisbech, Spalding och Boston. Nu utgöra Fens en af Englands bördigaste trakter.

Fensalar, nord. myt., gudinnan Friggs bönings. Namnet tyckes sammanhånga med fornord. *fen*, trask, och syftar kanske på regnmolnen. Th. W.

Fenton, Great Fenton [grøt' fe'ntən], stad i engelska greisk. Stafford, alldeles intill Stoke-upon-Trent. 22,742 inv. (1901). Tillverkning af lervaror.

Fenton [fe'ntən], Elijah, engelsk skald, f. 1683, d. 1730, utgaf ett häfte *Miscellaneous poems* (1717) och tragedien *Mariamne* (1723), hvilken hade stor framgång. Dessutom biträde han Pope vid dennes översättning af Odysseen.

Fenwick [fe'nik], Charles, engelsk politiker, f. 1850 i Cramlington, Northumberland, började vid tio års ålder sin bana som grufarbetare och hade anställning som sådan, då han 1885 invaldes i underhuset, där han alltjämt tillhört de liberale arbetarrepresentanterna. Han har där bl. a. påyrkat införande af arfvode åt underhusets medlemmar samt vid flera tillfällen varit verksam medlem af parlamentariska kommittéer rörande grufarbetsförhållanden. V. S.—g.

Fényes [fénjé], Elek, ungersk geograf och statistiker, f. 1807, d. 1876, var en tid advokat. Han utgaf efter flera års resor och forskningar *Magyarország a hozzá kapcsoló tartományoknak mostani állapota* etc. (6 bd, 1836—40; Ungerns och dess biländers geografi och statistik), ett gediget arbete, prisbelönt af Ungerska akad., *Magyarország statisztikája* (3 bd, 1842—43; Ungerns statistik), m. m. F. blef 1837 medlem af Ungerska akad. 1848 kallades han till chef för den statistiska afdelningen af inrikesministeriet och 1849 till ordf. i krigsdomstolen i Pest. (K. B. W.)

Fényi [fénji], Gyula, österrikisk-ungersk astronom, f. 9 jan. 1845 i Oedenburg, inträdde 1864 i jesuitorden, men egnade sig sedermera hufvudsakligen åt astronomien. F. blef 1881 assistent vid och 1885 chef för det af kardinal Ludwig von Haynald grundade observatoriet i Kalocsa i Ungern. Han har särskildt sysselsatt sig med och publicerat undersökningar öfver solytan och framför allt protuberanserna. B.—d.

Fenyl, kem., bensolresten C_6H_5 , hvilken som radikal ingår i ett stort antal föreningar, t. ex. fenol, anilin, nitrobenzol o. s. v. P. T. C.—g.

Fenyldimetilpyrazolin, farm. Se Antipyrin.

Fenylhydrazin, kem., en 1875 af E. Fischer upptäckt bas, $C_6H_5NH.NH_2$, som erhålles genom inverkan af reduktionsmedel på diazoniumsalter. Färglös, vid 17.° smältande kristaller; kokpunkt 241°. I sin upptäckares händer har fenylhydrazin blifvit af största betydelse för den organiska kemiens ut-

veckling, särskildt för utredningen af sockerarterna. Det utgör nämligen ett mycket känsligt reagens på aldehyder och ketoner, med hvilka det bildar oftast väl kristalliserande hydrazoner. Ur sockerarternas hydrazoner uppkomma under oxidation och inträde af ännu en fenylhydrazinrest de karakteristiska osazonerna, gula, i vatten svårslösliga kristaller. Fenylhydrazin är råämnet för framställning af viktiga organiska föreningar, bl. a. antipyrin. P. T. C. (H. E.)

Fenylnitropropiolsyra, kem. Se Indigo-blått.

Fenzia, bot. Se Gilia.

Fe'o, Francesco, italiensk kompositör, f. omkr. 1685 (dödsåret okänt), blef 1740 Gizzis efterträdare vid den ryktbara sångskola, som han tillsammans med denne och Pitoni stiftat i Neapel. Han skref operor, kyrkomusik, ett oratorium m. m. F. berömmes för en upphöjd stil och djup lärdom. A. L.*

Feodäl (af lat. *fēu'dum*, se d. o.), som angår län, läns-; som hyllar feodalismen. — Feodäle kallas anhängare af länsväsendet och medeltidens statsformer öfver hufvud, i synnerhet för så vidt genom dem godsgegaradelns företrädesrättigheter grundades och bebyggades. — Feodalis'm, länsväsen, feodalsystem, feodalväsen (se Länsväsen); förkärlek för länsväsen, häfande af de ståndsprivilegier, som härstamma från feodaliteten. — Feodalist, kännare af länsrätten. — Feodalitet, länsförhållande. — Feodalparti, reaktionärt adelsparti.

Feodor [fjädär]. Se Fedor.

Feodosij [fjädäsij], grek. *Theodosios*, ryskt munknamn. 1. F. Petjerskij från Kiev, skaparen af det ryska munkväsendet, f. omkr. 1036, d. 1074. Efter skolestudier i Kursk, där hans fader tjänstgjorde vid en domstol, ville han efter dennes död, vid 14 års ålder, företaga en vallfärd till Jerusalem, men blef af modern fasttagen och fångslad. Han lyckades dock rymma och begaf sig till Kiev, där han af Antoniij utnämndes till igumen (klosterföreståndare) vid endast 26 års ålder. F. skaffade sig från Konstantinopel en afskrift af stadgarna för Studijska klostret och organiserade efter dem sitt nya munksamfund, bestående af 100 bröder. Det föreskrefs likhet i klädedräkt och gemensamhet vid måltider. Efter 12 års tråget, strängt klosterarbete byggde F. ett nytt kloster (1073), där han dog.

2. F. Vasiljev, rysk sekterist från Novgorod, d. 1711, stiftade det efter honom uppkallade fri-religiösa samfundet *Fedosievstjina*, en utgrening af "bezpoptvternas" (de prästlöses) sekt. Dess vid spridda medlemmar, hvilkas samlingsort var Probrazienska kyrkogården i Moskva, beslöt på en "synod" (sobor) 1752 att icke tolerera äktenskapet i någon form och att undvika all beröring med gifta personer, bestämmelser, som ytterligare skärptes på en synod i Moskva 1783. De flesta anhängarna af denna sekt, som naturligtvis strängt förföljs af myndigheterna, äro till finnas i de båda hufvudstäderna och i Riga. A.—d J.

Feodosija [fjädäsia], tatar. *Kafé*, it. *Caffa*, distriktsstad i ryska gub. Taurien, på sydöstra kusten af Krim. 27,238 inv. (1897), bestående af ryssar, tyskar, tatarer, greker, armenier och judar. Staden, som är en af de vackraste på Krim, är sätet för en ärkebiskop, har botanisk trädgård,

museum för fornlämningar och bibliotek samt omgifves af en stark mur med torn och graf. Inuti staden ligger ett af genueser byggdt citadell. Bland minnen från forntiden märkas, utom ringmuren, den stora hufvudmosken, de offentliga baden (nu magasin), kanens palats m. m. Tillverkning af säpa, ljus, tegel, pälsar och mattor. Ostronfångst, fiske och kaviarberedning. Hamnen, som utvidgades 1895, är rymlig och djup samt näst Sevastopols den bästa på halvon. Förnämsta exportartiklarna äro spannmål, hudar och ull. — Namnet F. härstammar från den milesiska kolonien Theodosia. Sedan den förstörts (131 e. Kr.), trädde det äldre Kafa i dess ställe, och i dettas grannskap anlade genueserna 1266 der nuv. staden, hvilken snart som fästning och handelsplats täffade med Konstantinopel. Äfven sedan staden genom förräderi 1475 fallit i turkarnas händer, bibehöll den en tid sin storhet. 1771 intogs den med storm af Dolgorukij, och 1774 afträdades den till tatarikanen på Krim, som gjorde den till sitt residens. 1783 intogs staden åter af ryssarna, och 1792 afträdades den jämte hela halvon till dem. F. räknade då ännu 85,000 inv., men genom utvandring nedgick detta antal till några få tusen, och den praktfulla staden blef en ruin. På senare tiden har regeringen vidtagit åtgärder till dess återuppbyggande, och under säsongen är den mycket besökt af badgäster. (J. F. N.)

Feodum. Se Feudum.

Feofan Prokopovitj [pråkåp/vitj], rysk prelat, statsman, f. 1681, d. 1736, var en fattig köpmansson från Kiev. Han studerade såsom yngling i polska skolor och i Rom samt anställdes efter hemkomsten 1704 såsom lärare i poetik och retorik vid teol. akademien i sin födelsestad. Han lyckades ådraga sig Peter Is uppmärksamhet genom den glödande fosterlandskärlek hans våltalighet andades, såväl då fäderneslandet var i fara vid svenskarnas inträngande som efter Peters seger vid Poltava, hvilken han besöjde i ett af honom själf på Peter Is befallning till latin öfversatt poem. Han följde tsaren på tåget mot turkarna 1711, utnämndes till klosterföreståndare i Kiev och akademirektor, kallades 1716 till Petersburg, vigdes 1718 till biskop i Pskov, utnämndes 1720 till ärkebiskop i Novgorod och insattes s. å. såsom vice ordförande i den då nyss bildade öfverstyrelsen för kyrkan, Heliga synoden, hvars ledning nästan helt och hållet öfvergick i hans händer. Han slöt sig fullkomligt till Peters politiska system och arbetade för detsamma såväl i sina predikningar som i en mängd tryckta skrifter. Åt honom uppdrogs bl. a. att författa 1720 års "andliga reglemente" och 1724 års kungörelse om klosterlivets förbättring. I *Pravda voli monarszej* ("härskarviljans rättfärdighet", 1722) försvarade han den oinskränkta suveräniteten, framför allt i frågan om valet af en efterträdare. Samma absolutism var hans ideal äfven på det kyrkliga området, och han förföljde sina medfärfare bland biskoparna, hvilka han öfverträdade såväl i makt som i grundlig lärdom, och hvilka hatade honom, emedan han ej ryggade tillbaka för en ifrågasatt reduktion af kyrkogodsen eller tvekade att bryta en lars för läran om rättfärdiggörelsen genom tron. (Det parti han i vissa fall tog för Luther emot katolska och ryska författare ådrog honom beskyllningen för lutheranism.) F. bidrog

kraftigt till att försäkra Katarina I om kronan (1725), men efter Peter II:s tronbestigning (1727) trängdes han ifrån allt deltagande i statens värf, hvarjämte hans skrifter konfiskerades. När vid Annas tronbestigning (1730) det under Peter II maktiga "öfversta hemliga rådet" sökte införa en konstitution, afsedd att lägga makten i rådets händer, sållade F. sig till försvararna af kejsarinannas oinskränkta makt och ställde sig i spetsen för Heliga synodens opposition emot rådet. Genom sin satiriska stil hade F. ett ej ringa litterärt inflytande på Kantemir och sedan Tatistjev. Hans skrifter på latin utgafvos på 1700-talet i Königsberg och Leipzig. Hans *Slova i rjetji* (Predikningar och tal) trycktes 1765 i 3 dlr. — Rysk litteratur om F.: J. Samarin, "St. Javorski i F. Prokopovitj kak propovjedniki" (J. och F. såsom predikanter; 1844), J. A. Tjstjovitj, "F. Prokopovitj i ego vremja" (F. och hans tid; 1868), P. O. Morozov, "F. Prokopovitj kak pisatelj" (F. såsom skriftställare; 1880). (A—d J.)

Feofyceer, bot. Se Phæophyceæ.

Fer., vid blötdjursnamn förkortning för A. E. Féruccæ.

Feradij, ett af turkiska kvinnor utomhus buret klädesplagg, bestående af en vid och fotsid, hela kroppen omhöljande mantel af mörkt siden, ylle eller bomull, hvilken vid halsen ansluter sig till den hufvudet betäckande slöjan (*jaschmak*).

Feræ, zool. Se Rofdjuren.

Feragen-sjön, insjö i Rörös socken (Söndre Trondhjems amt) i Norge, nära riksgränsen samt ej långt från Rörös och Fämundsjön, 690 m. ö. h. Längd 10 km. Yttnehåll 26 kvkm. Y. N.

Fer'ai (grek. *Φεραί*, lat. *Pheræ*), urgammal forntida stad i grekiska landskapet Tessalien, i sagan berömd såsom Admetos' och Alkestis' härskarsäte. F. erhöi historisk betydelse hufvudsakligen genom det våld, som där grundades af Iason (omkr. 378 f. Kr.) och för en kort tid utsträcktes öfver hela Tessalien. A. M. A.

Ferialia, fest till de afidnos ära (ett slags "alla själars dag"), som firades i Rom 21 februari hvarje år. Man framsatte då mat och allahanda gåfvor åt de hädängänges andar, hvilka troddes då gästa jorden. Dagen därpå firades i familjerna *Caristia*, ett slags kärlekshögtid, hvilken gällde såsom en föreningsfest för de levande, sedan de döde och deras minne förut fått sin hyllning. Dessa båda allmänna högtider motsvara på det närmaste begrafningsseremonierna, nämligen dödsöfret vid gravnen och slutgästbudet för de öfverlevande. R. Tdh.

Féraudy [feradi'], Marie Maurice de, fransk skådespelare, f. 1859, anställd 1880 vid Théâtre français (sedan 1887 som societär), har gjort sig ett namn som komiker (*Chamillac*, *Mercadet* m. fl. roller) och uppträd äfven som författare, med diktsamlingen *Fleurs émuës* (1896) och teaterpjäser, bl. a. *L'école des vieux* (1901), *Leurs amants* (1902) och *Passe et manque* (1903).

Ferber, Johan Jakob, mineralog och kemist, f. 29 aug. 1743 i Karlskrona, d. 17 apr. 1790 i Bern, blef 1761 student i Uppsala och studerade under Cronstedt och Linné. Sedan han en kort tid varit anställd på faderns apotek i Karlskrona, fick han, 1765, anställning vid Bergskollegium. Efter någon tids vistelse i Tyskland och Ungern,

där han ifrigt studerade bergsväsendet; blef han vid sin återkomst erbjuden befattningen som amiralitets-apotekare i Karlskrona, men afsade sig densamma. I stället begaf han sig 1771 åter utomlands och tillbragte största delen af sin återstående tid på resor i Europa. Han vann därunder stort anseende för lärdom och emottog många utmärkelser. Så kallades han 1774 till professor i fysik och kemi vid Gynnasium illustre i Mitau, blef 1775 ledamot af Sv. vet. akad., utnämndes 1783 till professor i mineralogi i Petersburg och ledamot af vet. akad. där, blef 1786 preussiskt öfverbergsråd och invaldes

s. å. i vet. akad. i Berlin. Bland hans skrifter, af hvilka de allra flesta äro utgifna i utlandet, må nämnas *Briefe aus Wälschland über natürliche merkwürdigkeiten dieses landes an J. v. Born* (1773; öfv. på franska och engelska 1776), *Oryktographie von Derbyshire* (1776), *Physikal.-metallurgische abhandlungen über die gebirge und bergwerke in Ungarn etc.* (1780), *Examen hypotheseos de transmutationibus corporum mineralium* (s. å.) och *Réflexions sur l'ancienneté relative des roches et des couches terreuses qui composent la croûte du globe* (1782). Endast hans *Blomsteralmannach für Karlskronas climat*, som 1771 intogs i Sv. vet. akad:s handl., är affattad på svenska. Se "Allg. deutsche biographie", VI (1877), och Sacklén, "Sveriges apotekarehist." (1833).

Ferdausi, persisk skald. Se **Firdausi**.

Ferdinand, hertig af *Anhalt-Köthen*. Se **Ferdinand Fredrik**.

Ferdinand, hertig af *Braunschweig*: 1. **F. Albrekt II**, f. 1680, d. 1735, var son till Ferdinand Albrekt I af Braunschweig-Bevern och efterträdde sin fader i Bevern 1687. I spanska successionskriget (1701—14) deltog han som officer i kejserliga armén och stred sedermera med utmärkelse under prins Eugen i österrikisk-turkiska kriget 1716—18. F. utnämndes 1723 till kejserlig fältmarskalk, 1727 till riksgeneralfältygmästare och 1733 till riksgeneralfältmarskalk. 1735 efterträdde F. sin svärfader Ludvig Rudolf såsom hertig af Braunschweig-Wolfenbüttel. Hans äldsta dotter, Elisabeth Kristina, var Fredrik den stores gemål. Om hans son Anton Ulrik se **Anna**, ryska furstinor, 3.

2. **F.**, prins af Braunschweig och Lüneburg, preussisk generalfältmarskalk, den föregående son, f. 12 jan. 1721, d. 3 juli 1792, åtnjöt en sorgfälligt uppfostran och utnämndes af Fredrik II 1740 till öfverste och regemenschef samt åtföljde Fredrik under båda schlesiska krigen (1740—42 och 1744—45). Under fredsåren vistades F. mycket hos honom och utbildade sig därunder i krigskonsten. 1757 deltog han i fälttågen i Böhmen och Sachsen samt fick därefter befälet öfver den af förbundstrupper bestående armé, som skulle hålla den vida öfverläsna franska armén och tyska riksarmén stänga i västra Tyskland. När

han tog emot trupperna, befunno sig dessa i ett ytterst sorgligt tillstånd, men han vann genom sin krigsföring i Westfalen under fem år, intill stilleståndet i nov. 1762, ett välförtjänt anseende såsom en af Fredriks mest framstående underbefälhafvare. Efter freden (1763) utnämndes han till fältmarskalk och återgick till sin förra ställning såsom guvernör i Magdeburg och chef för ett infanteriregemente. F. råkade i spändt förhållande till Fredrik och tog 1766 afsked ur preussisk tjänst.

Han var sedan dess bosatt i staden Braunschweig eller på sitt lustslott Vechede samt gjorde sig känd som ifrig frimurare och frikostig gynnare af vetenskap och konst. Hans gunstling Mauvillon utgaf 1794 "Geschichte Ferdinands von Braunschweig" i 2 bd. Hans fälttåg äro sedermera skildrade af von dem Knessebeck (i 2 bd, 1857) och Westphalen (6 bd, 1859—73). Af F. författade *Réflexions ... sur la campagne de 1756* äro tryckta i "Urkundliche beiträge und forschungen zur geschichte des preussischen heeres", 1902. — 3. **Karl Vilhelm F.**, den föregående brors son, befälhafvare under krigen mot franska revolutionen. Se **Karl**, hertig af Braunschweig. C. O. N.*

Ferdinand I, furste af *Bulgarien*, f. 26 febr. 1861 i Wien, tillhörande en i Österrike-Ungern bosatt, katolsk gren af huset Sachsen-Koburg-Gotha (öfientligt kallad Koburg-Kohary, sedan den genom gifte kommit i besittning af den ungerska magnatätten Kohárys gods). Hans fader var österrikiske generalen prins August (f. 1818, d. 1881), hans moder konung Ludvig Filips dotter, den energiska prinsessan Clémentine af Orléans (f. 1817, d. 1907). F. studerade i Wien och ingick i den österrikiska armén, där han avancerade till löjtnant. Då den bulgariska regeringen under det oroliga interregnum efter furst Alexanders fall 1886—87 såg sig omkring efter en ny furste, anknöts förbindelser mellan den och F., hvars rikedom och släktförbindelser möjliggjorde en kandidatur, och 7 juli 1887 valdes han i Trnava till furste af Bulgarien. Utan sultanens och stormakternas statsrättsligt erforderliga samtycke begaf han sig i aug. s. å. till sitt nya land, där han 14 aug. öfvertog regeringen. Ehuru han ej på länge vann officiellt erkännande, lyckades dock hans djärva företag, som också onekligen gaf Bulgarien en fastare ställning. Ryslands fiendskap neutraliserades af Englands, Österrikes och Italiens — visserligen icke officiella — medhåll, och de upprepade upprors-

försöken och sammansvärjningarna inom landet nedslagos med hård hand af premiärministern Stambolov, hvilken länge var Bulgariens verkliga regent. F:s egen ställning fick emellertid också efter hand större stadga, särskild sedan han genom sitt giftermål (20 apr. 1893) med prinsessan Maria Lovisa af Bourbon-Parma (f. 1870, d. 1899, dotter till hertig Robert af Parma och Maria Pia af Bägge Sicilierna) och tronföljaren prins Boris' födelse (30 jan. 1894) grundat en dynasti, och i maj 1894 frigjorde han sig från beroendet af Stambolov genom att gifva honom afsked; behandlingen af den störtdade statsmannen utgör en outplänlig fläck på hans regering. Genom att afgjort närma sig Ryssland och slutligen låta högtidligt upptaga den till romersk-katolska läran döpte prins Boris i den ortodoxa kyrkan (14 febr. 1896) lyckades F. ändtilligen 1896 vinna sultanens stadfästelse och stormakternas erkännande. Hans senare regering har varit jämförelsevis lugn, utan att emellertid kunna uppvisa några större framgångar vare sig utåt eller inåt. Vid sitt 20-års jubileum som regent, 1907, skänkte han 4 mill. fr. till lungstossanatorier i furstendömet. Jfr vidare Bulgarien.

H. B.-n.

Ferdinand, Fredrik F., dansk arprins, f. 22 nov. 1792, d. 29 juni 1863, yngste son till arprins Fredrik, visade hvarken som ung eller äldre något sinne för allvarligare sysselsättningar, utan förde tvärtom äfven som gammal man ett privatliv, som var föga värdigt hans höga ställning. Redan 1814 fick han titeln generallöjtnant och åktade 1829 konung Fredrik VI:s äldsta dotter, Karolina. 1840 vardt han general på Själland och fick säte i statsrådet. I mars 1848 skall han ha tillrädt att använda trupperna mot jänsingen bland folket i Köpenhamn och vägrade okt. 1855 att underteckna hellsjöförfattningen, emedan han ansåg en paragraf strida mot den monarkiska principen.

F. Ebg.

Ferdinand (it. *Ferdinando*, *Ferrando*), konung af Neapel och af Bägge Sicilierna:

1. F. I, konung af Neapel, f. 1423, d. 1494, naturlig son till Alfons V af Aragonien, hvilken tillika innehade Neapels tron, blef efter sin faders död, 1458, af påven erkänd som konung i sistnämnda rike, men måste ända till 1465 kämpa om kronan med hertig Johan af Kalabrien, Renés af Anjou son. F. var en statsklok och energisk furste, som sökte förstärka konungamakten genom att försvaga adelsväldet.

2. F. II, konung af Neapel, den föregående sonson, Alfons II:s son, f. 1469, d. i okt. 1496, efterträdde i maj. 1495 sin fader, men måste i maj s. å. fly till Ischia för franske konungen Karl VIII, som, understödd af den neapolitanska adeln, tog landet i besittning och lät kröna sig såsom konung. Redan i juli 1496 återtog dock F. sitt rike, med tillhjälp af den berömda spanske fältherren Gonsalvo de Córdoba.

3. F. I, konung af Bägge Sicilierna (såsom konung af Neapel F. IV), konung Karl III:s son, f. 12 jan. 1751, d. 4 jan. 1825, efterträdde 1759 sin fader i Neapel, då denne blef konung i Spanien. Under hans minderårighet fördes styrelsen af ett regentskap under markis Tanucci, hvilken, äfven sedan F. själf öfvertagit regeringen (1767), bibehöll statsärendenas ledning. Efter 1777 blef konungens gemål, Maria Karolina, den egentligen styrande, men hon läm-

nade 1784 statens ledning åt sin gunstling, engelsmannen Acton (se Acton 1). Denne skilde Neapel från den spanska politiken och förband det med England och Österrike, hvarigenom det indrogs i kriget mot franska republiken. I slutet af 1798 besattes

Neapel af franska trupper, hvarvid hofvet flydde till Palermo. Under fransmännens skydd proklamerades i Neapel "Parthenopeiska republiken" (jan. 1799), men efter fransmännens aftåg besattes hufvudstaden i juni s. å. af en kunglig armé under kardinal Ruffo, och en blodig reaktion följde. 1800 återkom hofvet till Neapel. I ett 1805 med Frankrike slutet

neutralitetsfördrag måste F. förbinda sig att icke tillåta med Frankrike krigförande makters trupper landstiga i Neapel. Då drottningen likväl 1805 låtit en rysk-engelsk flotta lägga till i Neapel, besatte fransmännen åter landet (jan. 1806), och F. flydde ännu en gång till Sicilien. Napoleon förklarade bourbonska dynastien afsatt och insatte såsom konungar i Neapel först sin broder Josef och sedermera sin sväger Joakim Murat. F. bibehöll sig med engelsk hjälp på Sicilien. Genom Wienkongressen återfick F. alla sina stater, återvände till Neapel (juni 1815) och förenade genom ett dekret af 8 dec. 1816 Neapel och Sicilien till ett rike under namn af konungariket Bägge Sicilierna samt kallade sig F. I. Till följd af en af carbonari förberedd och ledd militär-revolution, 1820, måste F. antaga den liberala spanska författningen af 1812, men 1821 undertrycktes revolutionen af en österrikisk armé, och enväldet återställdes. Under de få återstående åren af sin regering sökte F. genom spioneri- och skräcksystem undertrycka alla politiska frihetssträfvanden. Där- emot sökte han upphjälpa landets ställning genom ett kraftigt utpräddande mot jesuiterna, genom upphälvande af en del kloster och genom reformer i stats-hushållningen. — Om F:s och drottning Karolinas barn se Karolina. Efter hennes död, 1814, förmälde han sig s. å. med änkefurstinna af Partana, som 1815 fick titeln hertiginna af Florida.

4. F. II, konung af Bägge Sicilierna, den föregående sonson, Frans I:s och Maria Isabellas af Spanien son, f. 12 januari 1810, d. 22 maj 1859, efterträdde sin fader på tronen 8 nov. 1830. Landets tillstånd vid hans tronbestigning var bedröfligt, men F. sökte upphjälpa det genom åtskilliga förbättringar i förvaltning, lagskipning och finansväsen, hvarjämte han gaf amnesti åt politiska förbrytare. Med tillhjälp af en stark militärmakt och ett skick-

ligt organiseradt spioneri- och polissystem sökte han kväffa hvarje frihetssträfvande i dess födsel. På det andliga området verkade han i samma syfte genom sträng censur och genom att upprätthålla prästvåldet samt jesuiternas inflytande. En rad af sammansvärjningar visade, huru F:s styrelsesystem skattades i riket. I jan. 1848 utbröt slutligen på Sicilien en revolution, hvilken snart efterföljdes af allvarsamma oroligheter äfven i Neapel. F. såg sig nu nödsakad att bevilja en efter franska kartan af 1830 bildad konstitution, men förmådde därmed ej hindra, att sicilianska parlamentet (13 april 1848) förklarade den bourbonska dynastien afsatt. I Neapel måste konungen medgifva författningens modifierande i demokratisk riktning och nödgades afsända en neapolitansk armé till norra Italien för att deltaga i befrielsekriget mot Österrike (april s. å.). Man miss-trodde likväl ärligheten i konungens tillvägagående, och i staden Neapel uppstod oroligheter. F. lät från fortena bombardera hufvudstaden och ädrog sig därigenom binamnet "kung Bomba". Med schweizarrégementenas och de tygellösa lazzaronernas tillhjälp betvang han de liberala och nedslög allt motstånd. Först sedan Sicilien (i maj 1849) blifvit kufvadt, kunde F. upphäffa konstitutionen och återtaga sin gamla ställning såsom absolut konung. En grym förföljelse öfvergick alla, som varit med om den fria författningens införande eller försvarat densamma (1850 förmäktade omkr. 20,000 politiskt komprometterade personer i fängelse). Dessa skändligheter väckte hela det civiliserade Europas harm. England och Frankrike gjorde föreställningar, hvilka hänfullt tillbakavisades af F., som undanbad sig all främmande inblandning i sitt rikets angelägenheter. Efter ett atentat mot konungen (8 dec. 1856) förklarade denne Neapel i belägringstillstånd och drog sig tillbaka till Caserta, där han tillbragte sina sista lefnadsår. — F. trädde 1832 i äktenskap med Maria Kristina af Sardinien, som födde honom kronprinsen Frans (sedermera Frans II). Efter hennes död (1836) förmålde sig F. 1837 med Teresia, dotter af ärkehertig Karl af Österrike, med hvilken han hade nio söner och fyra döttrar. Jfr De Cesare, "La fine di un regno. I: Regno di Ferdinando II" (1900). (V. S—g.)

Ferdinand (Fernando, Fernão), konungar af Portugal: 1. F. I, f. 1340, d. 1383, var son till Peter den grymme och Inés de Castro, tillträdde regeringen 1367 och började 1369, i förbund med Aragonien och England, ett krig mot Henrik II af Kastilien, på hvars krona han gjorde anspråk. 1371 måste han sluta fred i Alcoutim på ofördelaktiga villkor. Efter Henriks död, 1379, förnyade han sina anspråk och började ett nytt krig (1381—83), i hvilket hans flotta tillintetgjordes, och som han slutade utan framgång. F. var rikt begåfvad, men sinnlig och karaktärlös samt illa tåld af sina undersåtar. — 2. F. II August Frans Anton, titulärkonung, f. 29 okt. 1816 i Wien, d. 15 dec. 1885 i Lissabon, var äldste son till hertig Ferdinand af Sachsen-Koburg-Gotha-Koháry, förmålades 1836 med Maria II da Gloria, drottning af Portugal, och erhöll konungatitel 16 sept. 1837. Efter sin gemäls död, 15 nov. 1853, blef han regent under sin äldste sons, Peter V:s, minderårighet (15 nov. 1853—16 sept. 1855) och lyckades trots sin tyska härkomst genom klok och författningstrogen styrelse göra sig populär. F.

ingick 10 juni 1869 nytt gifte med Elise Hensler, som upphöjdes till grefvinna af Edla. Han afböjde s. å. den honom erbjudna spanska kronan.

Ferdinand, romersk-tyiska kejsare:

1. F. I, kejsar Karl V:s yngre broder, f. 10 mars 1503 i Alcalá de Henares i Spanien, d. 25 juli 1564 i Wien, erhöll vid delningsfördraget i Worms 1521 de österrikiska arfänderna (ärkeherzogdömet Österrike, Steiermark, Kärnten och Krain, hvartill senare lades habsburgarnas besittningar i Schwaben samt Tyrolen). S. å. förmålde han sig med den ungersk-böhmiske konungen Vladislavs dotter, Anna, och utsågs (1526) efter sin svägers konung Ludvigs död till konung öfver Böhmen och Ungern. F. blef sålunda den egentlige grundläggaren af den österrikiska monarkien. Ett motparti i Ungern upphöjde emellertid till konung fursten af Siebenbürgen Johan Zapolya; med honom och hans beskyddare sultan Soliman utkämpade F. under hela sin följande regeringstid heta strider (belägring af Wien 1529), hvilka slutade med Ungerns delning mellan F. och turkarna. 5 jan. 1531 valdes F. till romersk konung, var därefter sin broders ställföreträdare vid de flesta riksdagarna och efterträdde honom 24 mars 1558 såsom kejsare. Ehuur varmt tillgifven katolicismen, visade F. fördragsmakt mot protestanterna, emedan han insåg omöjligheten att undertrycka dem (fördraget i Passau och religionsfreden i Augsburg voro sålunda hans verk); för öfrigt önskade han en kyrklig försoning ungefär efter teologen Cassanders (se denne) yrkanden. — Litt. angifes närmare af W. Maurenbrecher i hans uppsats öfver F. i "Allg. deutsche biographie".

2. F. II, den föregående sonson, hertig Karls af Steiermark och Marias af Bavern son, f. 9 juli 1578 i Graz, d. 15 febr. 1637 i Wien. F. uppfostrades af jesuiterna (särskildt åren 1590—95 som lärjunge i jesuitskolan i Ingolstadt, samtidigt med sin kusin Maximilian af Bavern), och dessa väckte hos honom ett oblikkeligt hat till protestantismen. Det brukar berättas, att han på den hel. jungfruns altare i Loreto aflade löftet att göra den katolska läran allenahärskande i sina länder. Sedan han 1596 tillträdde styrelsen öfver Steiermark, Kärnten och Krain, inledde han där en våldsam katolsk reaktion, och inom några år var protestantismen där helt och hållet utrotad. Sedan F. blifvit, redan under kejsar Mattias' lifstid, utsedd till eventuell konung af Böhmen 1617 och af Ungern 1618, fruktade dessa

rikens protestanter en liknande reaktion, och så uppkom 1618 den rörelse i Böhmen, som skulle vidga sig till *trettioåriga kriget* (se d. o.). Böhmens protestantiska ständer afsatte F. och valde till sin konung kurfursten Fredrik V af Pfalz. F. valdes emellertid efter Mattias' död till tysk kejsare, 28 aug. 1619, och sedan han, i synnerhet genom hertig Maximilians af Bajern hjälp, i grund besegrat Fredrik på Hvita berget (8 nov. 1620), genomförde han i Böhmen och sina öfriga länder (med undantag af Ungern och en del af Schlesien) en fruktansvärd katolsk reaktion. I samband med denna undertrycktes ståndernas fri- och rättigheter, och en absolutism efter spanskt mönster infördes. Af egen maktfullkomlighet förklarade F. Fredrik af Pfalz i riksakt och beröfvade honom alla hans besittningar och värdigheter; så flyttades striden till andra nejder af riket. Sedan Kristian IV:s af Danmark intervention till Fredriks förmån misslyckats, och han tvungits att sluta fred (1629), innehade F. en maktställning utan like; stödd af sin väldige general Wallenstein var han nästan allenhärskande i Tyskland (det var nu som han till Wallensteins förmån låt driva bort de mecklenburgska hertigarna från deras länder). I öfvermod utfärdade F. nu restitutionsediktet och skred genast till dess verkställande. Genom Gustaf II Adolfs uppträdande (1630) omintetgjordes emellertid F:s utsikter att bringa habsburgska huset och katolska kyrkan till oinskränkt herravälde i Tyskland. F. var en välmärande, redlig furste, oförvillig i sitt enskilda lif och energisk i det offentliga. Men hans förståndsgåvor voro medelmåttiga, och han hade obetäddt underkastat sitt förnuft den romerska kyrkans lydnad. Klen hushållare, fick han sina finanser alldeles förstörda genom den långa krigstiden. F. gifte sig 1600 med Maria Anna (d. 1616), dotter till hertig Vilhelm af Bajern, och därefter 1622 med prinsessan Eleonora af Mantua. Litt. se vid Stievers uppsats om F. i "Allg. deutsche biographie"; dessutom särskildt Ritter, "Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des dreissigjährigen krieges" (1890—1900).

3. F. III, den föregående och Maria Annas af Bajern son, f. 13 juli 1608 i Graz, d. 2 april 1657, kröntes 1626 till konung af Ungern och 1627 till konung af Böhmen. Efter Wallensteins död (1634) fick han befälet öfver kejsrerliga hären, med generalerna Gallas och Piccolomini såsom biträden; härpå följde eröfringen af Donauwörth och Regensburg samt svenskarnas nederlag vid Nördlingen (aug. 1634). 30 dec. 1636 valdes F. till romersk konung och efterträdde 15 febr. 1637 sin fader som kejsare. Kommen till makten, arbetade han på fred,

hvilken 1648 afslöts i Osnabrück och Münster. På riksdagen i Regensburg (1653) genomdref han sin son F:s val till romersk konung (se nedan). F. deltog såsom Polens bundsförvant i detta lands

krig mot Karl X Gustaf. Som regent var han sin fader snarlik, ehuru något mera fördragsam än denne. I alla kyrkliga frågor inhämtade han sin biktfadars, sitt "samvetsråds" och sina teologers yttrande. Den största svårigheten beredde honom de genom krigen och faderns hushållning förstörda finanserna. F. egde stora insikter i alla på hans tid idkade vetenskaper, i synnerhet filosofien, var en varm vän af de sköna konsterna, i synnerhet musiken (han komponerade med smak), samt berömmes för ett oerhördt minne och en ovanlig människokännedom. — F. var tre gånger gift: 1) 1631 med Maria Anna af Spanien, syster till Filip IV, 2) 1648 med Maria Leopoldina af Tyrolen och 3) 1651 med Eleonora af Mantua.

4. F. IV, den föregående son, valdes 31 maj 1653 till sin faders efterträdare såsom romersk konung, men afled r-dan 9 juli 1654. (C. H. H.)

Ferdinand Viktor Albert Meinrad, tronföljare i Rumänien, f. 24 aug. 1865 i Sigmaringen, andre son till arprins Leopold af Hohenzollern och Antonia af Portugal samt brorson till konung Karl I af Rumänien, var en tid anställd i preussisk militärtjänst och proklamerades efter sin äldre bröder Vilhelms afsägelse till tronföljare i Rumänien 18 mars 1889. Sedan 10 jan. 1893 är han förmyndad med prinsessan Maria af Edinburgh (Sachsen-Koburg och Gotha) och har med henne sönerna Karl (f. 1893) och Nikolaus (f. 1903) samt dottrarna Elisabet (f. 1894) och Maria (f. 1900).

Ferdinand (sp. Fernando, Hernando), spanska konungar: 1. F. I, den store, den förste konungen af Kastilien, son till Sancho III af Navarra. erhöill vid delningen af dennes land (1035) Kastilien såsom särskildt rike. Han utvidgade det genom att eröfra konungariket Leon från sin sväger Bermudo (1037), en del af Navarra (s. om Ebro) från sin broder Garcia (1054) och, genom en rad fälttåg från år 1058, en del af Portugal från morerna. Det så samlade riket skiftades vid hans död, 1065, mellan hans tre söner.

2. F. II, konung af Leon, Asturien och Galicien, d. 1188, erhöill vid sin fader konung Alfons VII:s af Kastilien död, 1157, ofvannämnda riken, medan Kastilien tillföll hans äldre broder Sancho III. F. eröfrade från morerna flera fasta platser och förde lyckosamma krig med portugiserna.

3. F. III, den helige, konung af Kastilien och Leon, son till Alfons IX af Leon, f. 1199, d. 1252, efterträdde 1217 sin morbroder Henrik på Kastiliens och 1230 sin fader på Leons tron, hvarigenom dessa riken för framtiden förenades med hvarandra. F. bekämpade morerna med framgång samt fränryckte dem bl. a. Córdoba, Jaen, Sevilla och Cádiz, så att det kastilianska väldet i s. sträckte sig ända till hafvet. Han grundlade domkyrkan i Toledo och universitetet i Salamanca samt inlade stor förtjänst om rättskipningen genom att förbereda lagverket *Códex de las Partidas*. 1671 kanonisierades han för sina förtjänster om den katolska tron af påven Klemens X.

4. F. IV, konung af Kastilien och Leon, den föregående sonsons son, Sancho IV:s son, f. 1285, d. 1312, uppsteg på tronen 1295 och stod i början under förmynderskap af sin moder, Maria de Molina, som mot flera pretenderer och inkräktare bevarade kronan åt sin son. Själff fördref F. morerna, som infallit i landet, och intog 1309 Gibraltar.

5. F. den rättvise, konung (F. I) af Aragonien, konung Johan I:s af Kastilien son, f. 1380, d. 1416, afslög anbudet på Kastiliens krona, hvilket detta lands ständer gjorde honom vid hans äldre broder konung Henrik III:s död, 1406, men förde med framgång styrelsen under sin brorson Johan II:s minderårighet. 1412 valde Aragoniens cortes honom till konung. Han besegrade 1413 greven af Urgel, en pretendent till Aragoniens tron.

6. F. V, den katolske, konung (F. II) af Aragonien, den föregående sonson och Johan II:s af Aragonien son, f. 10 mars 1452 i Soz, d. 23 jan. 1516 i Madrigalejo, förmålde sig 1469 med Isabella af Kastilien och blef hennes medregent, då hon 1474 tillträdde styrelsen öfver sitt fädernrike. 1479 efterträdde han sin fader i Aragonien. Under F:s och Isabellas regering lades grunden till Spaniens stormaktsställning (se därom närmare Spanien, historia). De yttre framgångarna vunnos till en del genom de framstående statsmän (Mendoza, Jimenes) och fältherrar (Gonsalvo de Córdoba), med hvilka de förstodo att omgifva sig, samt genom de väl öfvade och rustade arméer, som en god stats-hushållning och de efter Amerikas upptäckt (1492) i landet inströmmande skatterna gäfvö dem medel att underhålla. Den inre politiken gick förnämligast ut på att stärka konungamakten och återvinna de kronans länder, som kommit i de store vasallernas händer. En regelbunden och sträng lagskipning upprätthölls. Till skydd för den allmänna säkerheten upprättades en stadsmilis, det s. k. "heliga brödraskapet" (*santa hermandad*). Stormästardigniteten öfver de tre andliga riddarordnarna (San Jago, Alcantara och Calatrava) förenades med kronan. Slutligen återupplifvades inkvisitionen, som i Spanien helt och hållet blef beroende af kronan och tjänade lika mycket politiska som kyrkliga ändamål. Vid dess införande leddes F. nämligen af öfvertygelsen om trosenhetens nödvändighet för statens enhet samt af utsikten till ökande af kronans inkomster och makt. 1492 eröfrades Granada, det sista moriska riket i Spanien. S. å. upptäckte Columbus den nya världen, där stora eröfringar snart gjordes för Spaniens räkning. F:s deltagande i den allmänna europeiska politiken blef af stor betydelse för Spanien: 1495 bildade han i Italien en antifransk liga, hvarigenom fransmännen drefvos ur Italien, sedermera öfverenskom han med Frankrikes konung, Ludvig XII, om delning af riket Neapel, hvilket af dem gemensamt besattes 1501, men 1503 bemäktigade han sig för egen räkning hela riket. 1512 eröfrade han Navarra. Efter Isabellas död, 1504, arfde hennes och F:s dotter, Johanna, Kastilien, där hennes gemål, Filip af Österrike, blef medregent. Men när Filip dog, 1506, och Johanna blef vansinnig, kom F. åter till styrelsen öfver Kastilien. S. å. gifte han sig med Germaine de Foix, Ludvig XII:s af Frankrike systerdotter. — F. var en ovanligt duglig regent, arbetsam, klok, ihärdig, en mästare i diplomatiens konst och hänsynslös i fråga om medlen. Jfr Prescott, "History of the reign of Ferdinand and Isabella" (1838, svensk öfr. i 2 bd, 1859—60).

7. F. VI, konung af Spanien, son till konung Filip V och Maria Ludovica Gabriella af Savojen, f. 23 sept. 1713, d. 10 aug. 1759, efterträdde sin fader 1746. Han var en välmående, men svag furste,

som öfverlämnade regeringen åt sina skickliga ministrar (Carvajal, Ensenada m. fl.), hvilka nitiskt och ofta framgångsrikt sökte befördra det materiella välfärdens höjande i landet. Efter sin gemåls, Maria Barbaras, död (1758) drog F. sig tillbaka till Villaviciosa och försjönk i ett djupt svärmod, som endast musiken kunde skingra (jfr Farinelli).

8. F. VII, konung af Spanien, son till Karl IV och Maria Lovisa af Parma, f. 14 okt. 1784, d. 29 sept. 1833, hyste ifrån ungdomen ett djupt hat till sina föräldrars allsmäktige gunstling, Godoy, hertig af Alcudia ("fredsfursten"), och sedan han 1801 förmått sig med Antoinetta Teresia af Bägge Sicilierna (d. 1806), blef tronföljarparets hof medelpunkten för en opposition mot Godoy. F., som fruktade att blifva utestängd från tronen, trädde i hemliga underhandlingar med Napoleon I, hvilka dock upptäcktes och föranledde hans häktande (1807). Det mot Godoys herravälde riktade upplöppet i Aranjuez, 18 mars 1808, tvang Karl IV att nedlägga kronan till förmån för F. Men Karl återkallade sin afsägelse och sökte Napoleons hjälp. Denne tvang på det ryktbara mötet i Bayonne (5 maj 1808) såväl F. som hans fader att aistå från spanska kronan, som i stället gafs åt Josef Bonaparte. F. hölls i nära sex år under sträng bevakning på slottet Valençay, återfick sin tron först genom fördraget med Napoleon af 11 dec. 1813 och kunde sedan i mars 1814 återvända till sitt hemland. Knappast återkommen, omstörtade han den fria författning, som spanjorerna 1812 gifvit sig, och öfverlämnade statsärendenas ledning åt ett kotteri af hofmän och präster ("kamarillan"). En fruktansvärd kyrklig och politisk reaktion företogs: inkvisition, jesuiter, tortyr, censur återkommo, och alla anhängare af 1812 års konstitution förföljdes på det grymmaste. Nationens tålmod brast snart.

Nyårsdagen 1820 utbröt i grannskapet af Cádiz en militärrevolution, som spred sig öfver hela Spanien. Konungen måste 7 mars s. å. erkänna 1812 års konstitution, som han tre gånger besvor, men för hvars upphäfvande han i hemlighet arbetade. Detta lyckades honom 1823, sedan en fransk armé enligt den "heliga alliansens" uppdrag kommit till hans hjälp, och enväldet återställdes. Trots löftet om en allmän amnesti företogs en skingrig förföljelse mot den fria författningens anhängare. Efter sin första gemåls död var F. förmåld med Maria Isabella af Portugal (1816—18) och sedan med Josefa af Sachsen (1819—29), men alla dessa äktenskap voro barnlösa. 1829 förmålde han sig åter, med Maria Kristina af Bägge Sicilierna. Under hennes inflytande upphäfde han den i Spanien gällande saliska arfslagen och återställde 29 mars 1830, genom en s. k. pragmatisk sanktion, den gamla kastilianska successionsordningen, som icke uteslöt kvinnor från tronföljden. Då en dotter, Isabella, föddes honom 10 okt. 1830, blef hon

sålendes närmaste tronarvingen. Härigenom uppstod en ohjälplig brytning mellan konungen och hans broder don Carlos, som ansåg sin rätt förnämad och, stödd på det ultraklerikala partiet, sedermera framkallade de för Spanien olyckliga carlist-krigen. Oenigheten med de klerikale föranledde under F:s sista regeringsår ett närmande till de liberale. Till följd af svår sjukdom lämnade F. i okt. 1832 riksstyrelsen åt sin gemål, men återtog den redan i jan. 1833. Jfr Hubbard, "Histoire contemporaine de l'Espagne. I: Règne de F. VII" (2 bd, 1869). (V. S.—g.)

Ferdinand, infant af Spanien, den s. k. kardinal-infanten, tredje son till konung Filip III af Spanien, f. 1609, d. 1641, erhöll 1619 den ständiga administrationen af ärkebiskopsstiftet Toledo och kort därefter kardinalsvärdigheten. I spetsen för en spansk armé deltog han i slaget vid Nördlingen (1634) och tågade 1635 till Nederländerna, där han genom en mängd smärre strider uppehöll den fransk-holländska arméns framryckande, öfverskred 1636 franska gränsen och eröfrade för en kort tid Picardie. 1637 sökte han

förgäfvets undsätta det af prins Fredrik Henrik af Oranien belägrade Breda. Däremot besegrade han 1638 vid Kalloo grevne Vilhelm af Nassau och tvang honom att upphäfva belägringen af Geldern, men måste under följtågen 1639 och 1640 mestadels inskränka sig till defensiven.

Ferdinand (it. *Ferdinando*, *Ferrando*), storhertig af Toscana: 1. F. I, son till Kosimo I, f. 1549, d. 1609, blef 1562 kardinal och öfvertog 1587 efter sin broder Frans styrelsen öfver Toscana. — 2. F. II, den föregående sonson, Kosimo II:s son, f. 1610, d. 1670, uppsteg på tronen 1621, men stod till 1628 under sin moders och farmoders förmynderskap. — 3. F. III, storhertig Leopolds son, f. 1769, d. 1824, uppsteg på tronen 1790, då hans fader blef tysk kejsare (Leopold II). F. erkände 1792 franska republiken; han tvangs 1793 att sluta sig till koalitionen mot Frankrike, men slöt fred 1795. Sedermera närmande han sig Österrike, hvilket föranledde fransmännen att 1799 besätta Toscana, hvarvid F. flydde. I Lunéville-freden 1801 måste han afträda Toscana, men fick genom Parisfördraget 1802 i ersättning kurfurstendömet Salzburg, hvilket han dock i Pressburg-freden 1805 nödgades utbyta mot Würzburg, som 1806 uppgjordes till storhertigdöme. 1814 kom F. åter i besittning af Toscana. — 4. Ferdinand IV, den siste storhertigen af Toscana, den föregående sonson, son till storhertig Leopold II och Antoinetta af Bagge Sicilierna, f. 10 juni 1835 i Florens, uppsteg på tronen 1859, efter sin faders 21 juli s. å. gjorda afsägelse. Genom ett dekret af 22 mars 1860 införlifvade Viktor Emanuel Toscana med Sardinien, hvaremot F. inlade en vanmäktig protest, 26 mars s. å. F. är österrikisk fältmarskalklöjtnant.

Ferdinand I, kejsare af Österrike, såsom konung af Ungern och Böhmen F. V (Karl Leopold Josef Frans Marcellinus), son till kejsar Frans I och Maria Teresia af Bagge Sicilierna, f. 19 april 1793, d. 29 juni 1875 i Prag, kröntes 28 sept. 1830 till konung af Ungern och efterträdde sin fader på kejsartronen 2 mars 1835. Han var en godmodig, välmärande och mild furste; men hans sjuklighet (han var behäftad med fallandesot), tröga uppfattningsförmåga och bristande själfständighet i karaktären gjorde honom föga egad att leda ett stort rikets angelägenheter. Också sysselsatte han sig äfven efter sin tronbestigning hufvudsakligen med bokliga studier och välgörenhetsverk samt överlämnade statsärendenas ledning åt andra. Furst Metternich förblef den egentliga styrande, och hans absolutistiska regeringssystem följdes strängt. De liberala sträfvanerna i Ungern, Böhmen och ärkehertigdömet Österrike möttes ofvanifrån med ett hårdnackadt motstånd, men kommo, i mars 1848, till ett våldsamt utbrott. Kejsaren måste aflägsna Metternich, samtycka till inkallandet af en konstituerande församling i Wien och ingå på ungrarnas fordringar på en själfständig ställning och omfattande liberala reformer. F. kom dock snart åter under inflytandet af den reaktionära hofkammarlän, och efter betingandet af upproret i Wien (okt. 1848) var reaktionens seger i Österrike fullständig. Endast ungrarnas underkufvande återstod. (Jfr Österrikisk-ungerska monarkien. Historia.) F., som ej var vuxen situationen, lät af sin ränkfulla svägerska, ärkehertiginnan Sofia, förmå sig att 2 dec. 1848 nedlägga regeringen till förmån för hennes son, Frans Josef. Själ saknade F. i sitt äktenskap med Maria Anna af Sardinien barn. Sina återstående dagar framlede F., "den gudsint" (*der gutige*), i största tillbakadragenhet, för det mesta i Prag.

Ferdinand, ärkehertig af Österrike-Este: 1. F. Karl Josef af Este, fältmarskalk, f. 1781, d. 1850, var son till ärkehertig Ferdinand Karl Anton Josef, erhöi i kriget mot Frankrike 1805 öfverbefälet öfver 3:e österrikiska armékåren (i Schwaben), blef slagen af Ney vid Günzburg (9 okt. 1805) och undkom med omkr. 2,000 man kavalleri till Böhmen, där han utnämndes till öfverbefälhavare. Han levererade bajrarna flera lyckliga drabbningar och betäckte den allierade arméns högra flygel ända till slaget vid Austerlitz (2 dec. 1805). 1809 inryckte han med 36,000 man i hertigdömet Warschau, sökte förgäfvets förmå polackerna till uppror mot Napoleon I och måste redan s. å. utrymma Warschau. 1815 erhöi F. öfverbefälet öfver österrikiska reserven, 1816 öfverbefälet i Ungern och 1830 i Galizien, men afgick efter oroligheterna 1846. — 2. F. Maximilian Josef, såsom kejsare af Mexiko Maximilian (se d. o.). — 3. Frans F. af Österrike-Este, tronföljare i Österrike-Ungern. Se Frans Ferdinand.

Ferdinand, signatur för K. F. A. Holmström (se denne).

Ferdinanda Lag., bot., växtsläkte af fam. *Compositae* med en art, *F. eminens* (*Cosmophyllum calcinoides*), inhemsk i Central-Amerika, en ända till 6 m. hög buske, som för sina mycket stora, grågröna, vålluktande blad odlas som prydnadsväxt. G. L.—m.

Ferdinande'a (Nerita, Julia), en ö, som i juli 1831 till följd af ett vulkaniskt utbrott dök upp i Medelhavet mellan staden Sciacca på Sicilien och ön Pantelleria. Den hade 5—6 km. i omfång och togs genast i besittning såväl af Neapel som af England, men försvann mot slutet af s. å. Sommarens 1833 visade den sig åter. Numera finnes ej ett spår af densamma, men djupet där är endast 34 m.

Ferdinand Fredrik, hertig af Anhalt-Köthen, f. 1769, d. 1830, var son till furst Fredrik Erdmann af Anhalt-Pless, gick 1786 i preussisk krigstjänst och deltog i fälttågen mot Frankrike 1792—95. Efter sin faders död, 1797, tillträdde han det lilla furstendömet Pless. Efter slaget vid Jena, 1806, slog han sig med sitt regemente igenom de fiendliga linjerna, men blef kort därpå vid ett djärft försök att undsätta Breslau trängd inåt Böhmen och afväpnades af österrikarna. Under 1813 års krig var han befälhavare för den schlesiska landstormen. Efter sin kusin Ludvigs död, 1818, blef han hertig af Anhalt-Köthen och öfverlät då Pless åt sin broder Henrik. 1825 öfvergick han jämte sin gemål grefvinnan Julie af Brandenburg (Fredrik Vilhelm II:s dotter med grefvinnan Dönhoff) till katolska kyrkan, inkallade jesuiterna i Köthen och uppräckte därigenom mycket missnöje bland sina undersåtar.

Ferdinandsorden (San Fernandoorden), spansk militärorden. Se Ordnar.

Fère [fär]. 1. La F., befestad stad i franska dep. Aisne, vid Oise. 4,952 inv. (1901). Artilleriskola (den äldsta i Frankrike), stor arsenal. 27 nov. 1870 gaf sig staden åt preussarna. — 2. La F.-Champenoise [fäpwa's], stad i franska dep. Marne, i det s. k. Champagne poulleuse. 2,211 inv. (1901). Där vann de allierades avantgarde under kronprinsen af Württemberg 25 mars 1814 en seger öfver marskalkarna Marmonts och Mortiers armékärer.

Fère, Charles Octave, fransk författare, f. 1815, d. 1875, länge bosatt i Rouen, skref en mängd romaner: *Les chevaliers errants* (1856), *La chanteuse de marbre* (1857, båda i förening med Saint-Yves), *Les mystères du Louvre* (1860), *Les quatre femmes d'un pacha* (1864) m. fl.

Feredschik, stad i turkiska vilajetet Edirne (Adrianopol), 25 km. från Maritsas mynning. Omkr. 4.000 inv. Mineralkällor.

Ferekrates (grek. Φερεκράτης, lat. *Pherecrates*). forngrekisk lustspelsförfattare, lefde och verkade i Aten under senare hälften af 5:e årh. f. Kr. Han var samtida med Eupolis och Aristofanes samt representerar, liksom desse, den s. k. "äldre attiska komedien". Redan af de gamle berömdes han för sin rena och korrekta atticism. Hans lustspel synas ha rört sig mera på det enskilda och litterär-musikaliska än på det politiska lifvets område. I behåll varande fragment hos Kock, "Comiconum atticorum frag-

menta" (1880). Efter honom har uppkallats den sedermera såväl i den egentliga lyriken som i det grekiska dramatiska lyriska strolcher brukliga Ferekratiska versen (lat. *metrum Pherecrateum*), hvilken dock förekommer redan hos äldre skaldar. Dess metrisk schema är:

— — — — — A. M. A.

Ferekratiska versen. Se Ferekrates och Glykoné.

Ferekydes (grek. Φερεκύδης, lat. *Pherecydes*) 1. En af de äldste grekiska filosoferna, bördig från ön Syros, lefde i början af 6:e årh. f. Kr. Han uppgifves såsom den grekiska litteraturens äldste prosaist. De till vår tid komna fragmenten af hans filosofiska verk "Om naturen och gudarna" äro utgifna af Sturz, 1824. — 2. Historieskrifvare (logograf, se d. o.) från ön Leros nära Miletos, lefde i Aten i midten af 5:e årh. f. Kr. Han författade bl. a. ett sagohistoriskt verk i tio böcker, hvilket synes huvudsakligen ha varit en samling af attiska fornsagor. De bibehållna fragmenten hos C. Müller, "Fragmenta historicorum graecorum" 1. A. M. A.

Ferency [färäntsi], Ferenc, ungersk operasångare, f. 1837 i Ungvár (enl. egen uppgift), d. 1881, studerade för Lamperti, gasterade i Tyskland, Italien, Spanien, England, Ryssland och Skandinavien samt var vid sin död på listid engagerad i Weimar. F. kom till Stockholm 1876 med R. Hennebergs tyska operatrupp och förnyade besöket 1877 i spesten "för en egen, fullständigt organiserad trupp, som gaf operorna "Judin", "Fidelio", "Stradella", "Die stumme", "Tannhäuser" och "Lucie" på Mindre teatern. På Stora teatern uppträdde han 1881. F. egde en sympatisk och bildad tenor och hans dramatiska framställning utmärkte sig åtminstone genom glöd. Bäst lyckades han såsom *Masaniello*, *Eleazar* och *Tannhäuser*. A. L.*

Ferentina, forntalisk gudinna, åt hvilken var helgad en vid foten af det albanska berget belägen lund med en helig källa, där latinerna brukade hålla sina sammankomster. A. M. A.

Ferentino, stad i italienska prov. Roma, s. ö. om staden Rom. 8,100 inv. (1901; som kommun 12,398 inv.). Biskopsäte. Staden har flera intressanta lämningar af det forna *Ferentinum*, hvilket en tid tillhörde volskerna, efter 413 hernikerna och från 361 f. Kr. romarna.

Ferentinum. 1. Stad i det forna Etrurien, förstördes i 11:e årh. af invånarna i Viterbo. Ruiner vid det nuv. Ferento, nära Viterbo. — 2. Stad i Latium. Se Ferentino.

Feret [fär], Jean Baptiste, fransk blomstermålare, f. omkr. 1670, d. 1739 i Paris, blef 1709 medlem af Académie royale de peinture et de sculpture i Paris och kom i början af 1730-talet till Stockholm. Berch, som betecknar honom såsom "en ej mindre snäll än vurmaktigt blomstermålare", nämner också, att han "blef strax brukad att måla några taflor för kongl. slottet, som göra hans namn mycken heder". Han kallar honom endast Baptiste, och under detta namn var F. äfven känd i sitt hemland. I sept. 1733 erhöill F. för kongl. slottets räkning i uppdrag att i plafonden i "de fyra världsdalarnas salong", måla alla blommor, festoner, fåglar och andra djur, men sannolikt blef emellertid denna beställning ej utförd. F. lämnade Stockholm i juli 1734 och begaf sig tillbaka till Paris. Blom-

sterstycken af hans hand finnas i flera svenska samlingar. —rn.*

Feretrius, ett af de många binamn, hvilka romarna tillade gudarnas fader, Jupiter. At Jupiter F. hembär den romerske fältherren såsom tackoffer den vapenrustning (*spolia opima*), hvilken han tagit från den af honom själf i striden fälldes fientlige anföraren. Möjligen är ordet feretrius, i enlighet med en redan hos de gamle förekommande tolkning, att härleda från *feretrum*, den bår, på hvilken nämnda segerbytte vid triumftåget brukade bäras. A. M. A.

Fergana (Ferghana), provins i ryska Turkistan, bildad 1876 af det forna kanatet Kokan, begränsas af de ryska prov. Syr-Darja och Semirjetsk i n. och n. ö., Kina (Kaschgar) i ö., Afganistan i s. samt Buchara och Samarkand i v. Arealen uppgifves till 137,861 kvkm., hvaraf omkr. 45,600 ligga på Pamir. 1,572,214 inv. (1897), 11 på 1 kvkm. (sarter, tadsjiker, karakirgiser och ryssar). Genom mellersta delen af prov. gå Alaibergen (Pik Baba, 6,000 m.) och Trans-Alai (Pik Kaufmann, 7,000 m.), skilda af en dal, genom hvilken Amu-darjas biflod Kysylsu flyter mot v. Landet s. om dessa berg är ett vildt högländ, Pamirplatån, som afvattnas af Pandsj och dess biflod Murgab. I Pamirplatåns norra del ligger på en höjd af 3,780 m. sjön Karakul (omkr. 400 kvkm.), som har aflöpf mot ö. till Kaschgar-darja. Längs norra gränsen går Tjatkaltau, tillhörande Tianschan-systemet. Mellan denna kedja och Alai utbreder sig Naryns och dess biflod Kara-darjas breda och bördiga dal, det s. k. Fergana-bäckenet. Större delen af prov. är ett kallt och öde bergland eller stäpp. Klimatet i nämnda dal är kontinentalt med stora ytterligheter; i mars när temperaturen 20° C. och stiger hastigt till 35° i juni—aug.; under fem sommarmånader faller intet regn, så att dalens bördighet är beroende af artificiell bevattning. Af omkr. 10,500 kvkm. odlad jord ha omkr. 7,800 kvkm. konstant och återstoden partiell bevattning. Man odlar hvete, korn, ris, hirs, bomull (skörd 1903: 200 mill. kg.), tobak, lucern och olika grönsaker samt vin och mullbärsträd för den med regeringens understöd uppbomstrande silkesmaskaveln. För öfrigt utgör boskapskötselns viktigaste näringen. Nafta, stenkol, svafvel och salt finnas, men endast det första och sista tillgodogöres. Industrien är mest husslöjd, dock finnas någon silkes- och bomullsindustri samt ett hundratal bomullsserier. Bomull, silke, torkad frukt, hudar, fårskinn och läderarbeten exporteras. Järnvägen, som från Samarkand går genom Fergana-bäckenet förbi Kokan till Andishan, har verkat i hög grad väckande på handel och näringar. Hufvudstad är Nya Märgelan. — F., som är Turkestens mest blomstrande och folkrika provins, sammanfaller till sin centrala del med det forna emiratet Kokan. (Om dess historia se Kokan.) 1891 besatte ryssarna äfven det s. om F. liggande området ända till Hinduksch. Englands och Kinas protester ledde till en gränsreglering, 1895, som utsträckte det ryska F. öfver större delen af Pamir. (J. F. N.)

Fergelanda, socken. Se Färgelanda.

Fergus falls [fä'gäs fä'fä], stad i nordamerikanska staten Minnesota, vid Red River. 6,072 inv. (1900). Flodens forsar drifva kvarnar och sägar. Här ligger North western college (se d. o.), ett läroverk, som tillhör Minnesota-konferensen inom Augustana-synoden, grundlagt 1900.

Tryckt den 18/9 07

Ferguson [fä'gäsən], A d a m, skotsk filosof och historieskrifvare, f. 1723, d. 1816, deltog 1745—48 som fältpäst i kriget mot Frankrike och utnämndes 1759 till professor i fysik och 1764 till professor i moralfilosofi vid universitetet i Edinburgh. 1778 medföljde han som sekreterare de fem kommissarier, hvilka skickades till Amerika för att underhandla. 1784 tog han afsked från sin professur. Hans viktigaste arbeten äro *Essay on the history of civil society* (1767; 7:e uppl. 1814), *Institutes of moral philosophy* (1769), *Observations on civil and political liberty* (1776), *History of the progress and termination of the roman republic* (1783) och *Principles of moral and political science* (1792). Hans moralteori är eklektisk, i det att den söker förbinda egoismen, välviljan och sträfvan efter fullkomlighet i moralprincipen. Se Small, "Memoir of A. F." (1864). S—e.

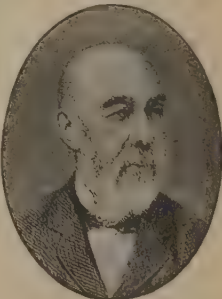
Ferguson [fä'gäsən], sir S a m u e l, engelsk författare, f. 1810 i Belfast, d. 1886, tillhörde de irländske skriftställare, som skapade en "gaelisk renässans" inom Irlands poesi (*Lays of the western gael*, 1865, *Congal*, 1872, *Poems*, 1880), samt sysslade äfven med irländsk arkeologi och filologi. Jfr biografi öfver F. af hans änka (1896).

Fergusonit, miner., ett vid Ytterby fältpatsbrott nära Vaxholm och på Grönland funnet sällsynt, svartbrunt, tetragonalt kristalliserande mineral, som hufvudsakligen utgöres af tantal- och niobsyornas salter med yttrium, erbium, cerium, järn och kalcium. P. T. C.*

Fergusson [fä'gäsən], ö. Se Entrecasteaux-öarna.

Fergusson [fä'gäsən], Robert, skotsk skald, f. 1750 i Edinburgh, d. 1774 som vansinnig, tillhörde de realistiske skildrarna af skotska folklivet och intar som sådan platsen mellan Allan Ramsay och Burns. Han anknöt sig liksom dessa gärna till den tidigare folkliga diktningen i Skottland. F:s *Poems* utkommo 1773 (flera uppl., bl. a. af Aitkens 1895) och voro af stor betydelse just för Burns. Se biografi öfver F. af Grosart (1898) och Henderson, "Scottish vernacular literature" (s. å.). R—n B.

Fergusson [fä'gäsən], J a m e s, skotsk arkeolog och skriftställare, f. 1808, d. 1886 i London, egnade sig först åt handelsyrket och vistades någon tid såsom affärsman uti Indien, där han under vidsträckt resor gjorde sig förtrygen med äldre indisk byggnadskonst. Den första frukten af dessa studier var hans *Illustrations of the rock-cut temples of India* (1845; omarb. uppl. 1864). Därefter följde en mängd, likaledes af honom själf illustrerade arbeten, däribland *Historical inquiry into the true principles of beauty in art* (1848), 1:a delen af ett tilltänkt stort arbete öfver den gamla konsten. Det material, som F. samlat därtill, nyttjade han sedan för sin *Illustrated handbook of architecture* (I, II, 1855; ny uppl. i 3 bd 1865—67, innefattande äfven den

8 b. 3

1862 separat utgifna *History of the modern styles of architecture*). Vidare utgaf han *The holy sepulchre and the temple at Jerusalem* (1865; omarb. af en skrift från 1861), *History of architecture in all countries* (2:a uppl. i 4 bd, 1873—76, tillökad med en *History of indian and eastern architecture*, i sin helhet ett synnerligen gediget och högt uppskattadt arbete), *Tree and serpent worship; or, illustrations of mythology and art in India etc.* (1868; 2:a uppl. 1873), *Rude stone monuments in all countries* (1872) samt, i förenig med J. Burgess, *The cave temples of India* (1880). F. författade äfven flera utmärkta skrifter i fortifikationsväsendet, bl. a. *Essay on a proposed new system of fortification* (1849), hvori han med först långt senare uppskattad framsynthet betonade jordverks företräde framför murade befästningsanläggningar. (V. 8—g.)

Fergusson [fj'gösön], sir William, engelsk kirurg, f. 1808, d. 1877, gjorde sina medicinska studier vid universitetet i Edinburgh, där han under Knox' ledning förvärfvade sig grundliga insikter i anatomen. Sedan han några år verkat som kirurg i nämnda stad, flyttade han 1840 till London, där han som professor vid King's college och hofkirurg förvärfvade sig stort anseende och äfven baronet-titeln (1866). Inom vidsträckt område af kirurgien inlade han stora förtjänster och införde åtskilliga nya behandlingsmetoder. Ifan utgaf bl. a. *A system of practical surgery* (1842; 5:e uppl. 1870) och *Lectures on the progress of anatomy and surgery during the present century* (1867), hvori han redogjorde för de erfarenheter han samlat under sin långa verksamhet såsom kirurg. Det sades om F., att han vid sina operationer förenade en örns öga, ett lejons hjärta och en kvinnas hand. R. T—dt.

• **Fergusson** [fj'gösön], sir James, brittisk politiker, f. 1832, omkommen vid jordbävningen i Kingston på Jamaica 1907, deltog som öfver officer i Krimkriget 1854 och invaldes s. å. i underhuset, där han tillhörde det konservativa partiet. F. var 1866—67 understatssekreterare för Indien och 1867—68 i inrikesministeriet, 1868—73 guvernör öfver Syd-Australien, 1873—75 öfver Nya Zeeland och 1880—85 öfver presidentskapet Bombay. I lord Salisburys andra ministär var han 1886—91 understatssekreterare i utrikesministeriet och 1891—92 generalpostmästare. 1885—1906 var F. en af Manchesters representanter i underhuset; han gjorde sig äfven som direktör i flera stora järnvägs- och ångfartygsbolag (bl. a. Peninsular and oriental company) högt förtjänt om det brittiska samfärdselväsendets utveckling. (V. 8—g.)

Feriæ, lat. Årets dagar i det gamla Rom voro dels *festi*, helgdagar, på hvilka allt arbete var inställt, dels *profesti*, motsvarande våra "söcken-dagar". De förra kallades äfven *feriæ*, i synnerhet när helgen omfattade mer än en dag. Feriæ voro dels offentliga, dels enskilda (t. ex. födelsedagar, begrafningshögtider m. m.). De förra firades dels regelbundet på vissa dagar hvarje år, dels årligen på dag, som bestämdes af vederbörande myndighet, dels ock af särskild anledning vid utomordentliga tillfällen. — I det latinska kyrkspråket betecknade *feriæ* till en början dagar, som firades till Guds eller ett helgons åra, sedermera alla dagarna i veckan (se Dag, sp. 1053), men lördag och

söndag behöllö mestadels namnen *Sabbatum* och *Dominica*.

Från latinet har ordet öfvergått i de nyare språken och betecknar där en viss tids ledighet från bestämd verksamhet. Se Ferier.

Feriearbete, vanligen benämning på det studiearbete, som lärjungarna vid de allmänna läroverken fullgöra under ferierna. I äldre skolordningar (1649, 1807, 1820) föreskrifves eller förutsättes sådant arbete, vanligen bestående i repetition af den förut genomgångna årskursen. Genom k. kung. 22 mars 1895 föreskrefs obligatoriskt *feriearbete* som ett tillägg eller supplement till kurserna. När genom läroverksstadgan 18 febr. 1905 ferierna förkortades med något öfver två veckor, afskaffades det obligatoriska feriearbetet. I stället innehåller stadgan en upfordran till *frivilligt feriearbete* genom bestämmelsen därom, att rektor före slutet af hvarje läsår skall, på förslag af vederbörande lärare, gifva lärjungarna i realskolans fjärde och femte klasser samt gymnasiet tre första ringar anvisning på ett antal för frivilliga själfstudier under sommarferierna lämpliga uppgifter. P. E. L.—m.

Feriebarn har man kallat fattiga stadsbarn, som under skolorferierna blifvit utsända till enskilda hem på landsbygden för att stärka sina krafter och erhålla tillfällen att öka sin erfarenhet om naturen och människolivet. Företrädesvis från Stockholm, där en särskild kommitté under de senare åren verkat för saken, ha dylika barn i stor utsträckning, mer än 2,000 om året, fått njuta af landtlivet. Vistelsen på landet synes i allmänhet ha haft en välgörande inverkan på deras kroppsliga och andliga utveckling. Jfr Barnhårbärge, Fjällkoloni och Skollofskoloni. A. J.

Feriehem, plats på landet, där tillfälle beredits lägre funktionärer i statens tjänst och dylika att tillbringa sin ledighet.

Feriekolonier. Se Skollofskoloni.

Feriekurser, en rad af föreläsningar och öfningar, som under universitetets, högskolors och läroverks ferier hållas af vetenskapsmän i allmänbildande syfte eller till främjande af fackbildning. Vår tids allmänna sträfvning att för så vida kretsar som möjligt öppna tillgång till kulturens skatter har vid vissa universitet framkallat en rörelse, som i England och Amerika, där den först tog fasta former, plägar kallas *University extension* (universitetsutvidgning) och som, i korthet uttryckt, kan sägas gå ut på att bringa vetenskapsmännen och den stora allmänheten i direkt förbindelse med hvarandra. I Sverige togs 1893 efter engelskt mönster vid Uppsala universitet initiativ till ett sådant närmande i form af sommarkurser, ett företag, som sedermera vunnit efterföljd vid landets öfriga universitet och högskolor och äfven annorstädes. Äfven utan direkt samband med högskolorna ha feriekurser anordnats både i Sverige och i andra länder. Vid vissa tyska och franska universitet, där dylika feriekurser för en större allmänhet gifvas, såsom i Jena, Greifswald, Grenoble och Paris, samt vid London university har man lagt väsentlig vikt på undervisningen i språk och kännedomen om de resp. ländernas litteratur, hvarigenom dessa kurser fått en särskild dragningskraft för svenska lärare i främmande levande språk. (Se vidare Universitetsutvidgning.)

Mängnestädes, mest i Amerika, England och Tyskland, har man börjat att genom ordnade kurser i *muscerna* göra dessas samlingar kända och förstådda. Särskildt i Berlin och i Bonn har man under påskferierna anordnat museikurser, hufvudsakligast besökta af gymnasie lärare. I Stockholm har man gjort försök med kurser i Nationalmuseum för arbetare, och i Statens historiska museum gifvas ofta demonstrationer af fornsakerna och hållas föreläsningar i samband därmed.

Regelbundet anordnar Das Kaiserlich deutsche archäologische institut (se Arkeologiska institut) genom sin afdelning i Rom årliga kurser i Rom, Neapel och Pompeji, afsedda för tyska gymnasie lärare, hvilka därvid under ledning af institutets tjänstemän eller andra sakkunniga deltaga i demonstrationer och föreläsningar å ruinplatserna och i de förnämsta samlingarna af antika konstverk. Kurserna ega vanligen rum i oktober. Mera allmänt tillgängliga äro professor Maus likaledes på samma instituts föranstaltande anordnade 14-dagars kurs i Pompeji (i juli månad), närmast afsedd för institutets stipendiater, samt motsvarande kurser (i april eller maj) i Grekland, ledda af professor W. Dörpfeld, föreståndare för institutets atenska afdelning, och omfattande besök vid viktigare ruinplatser på det grekiska fastlandet och på Arkipelagens öar samt vanligen äfven en utfärd till Troja och någon annan viktig utgräfningsort i Mindre Asien (t. ex. Pergamon, Priene).

Sedan 1898 ha på föranstaltande af lektor J. Bergman anordnats hufvudsakligen för svenska lärare i klassiska språk, historia och konsthistoria afsedda historisk-arknologiska feriekurser (från 1899 regelbundet hvarjannat år under läroverkens sommarferien), i Italien (5 gånger) och Grekland samt vissa för den antika kulturens kännedom viktiga platser i Turkiet (en gång). De antika ruinerna ha därvid demonstrerats af samtidens sakkunnigaste arkeologer (så i Rom af Chr. Hülsen, i Pompeji af A. Mau), hvarjämte de förnämsta antikmuseerna genomgått under ledning af fackmän, i Rom och Florens af W. Amelung, i Aten af J. Bergman (skulpturerna) och E. Nachmanson (den epigrafiska samlingen). Vid ett tillfälle har prof. V. Lundström, vid ett annat d:r F. R. Martin (i Konstantinopel) medverkat. Deltagarna ha till största delen varit lärare vid svenska och finländska läroverk äfven som åtskilliga yngre universitetslärare. Kurserna ha pågått 2 å 3 veckor; högsta antalet deltagare har varit 22 (1903), lägsta antalet 7 (1898). Sammanlagt ha hittills 74 personer deltagit. En och annan deltagare har åtnjutit statsunderstöd i form af resestipendium. Ett sådant har också vid två tillfällen meddelats föreståndaren. Medel att honorera de utländska föreläsarna ha delvis erhållits genom en af deltagarna erlagd mindre afgift (vanligen 25 kronor). För öfrigt ha kurserna bekostats af anordnaren.

Den numera starkt uppblossande nykterhetsrörelsen har under de senare åren, särskildt i Sverige och Tyskland, utöfrat en genom litteraturspridning och föreläsningar i hög grad folkbildande verksamhet, hvari populärvetenskapliga feriekurser ingått som ett mycket uppmärksammande moment. Initiativet i detta afseende togs i Sverige af godtemplarorden, som vid flera tillfällen efter år 1898

anordnat "sommars"- och "vinterkurser" i allmänt vetenskapliga ämnen. Så t. ex. hölls en vinterkurs i Stockholm under julferien 1903—04 med föreläsningar af professorerna K. Warburg, V. Leche, F. von Schéele m. fl. samt talrika museibesök med demonstrationer af fackmän. Mera uteslutande för nykterhetsfrågas speciella studium ha de många kurser varit afsedda, som anordnats af det på samma ordens initiativ genom samverkan af samtliga större svenska nykterhetssällskap grundade Centralförbundet för nykterhetsundervisning och af hvilka de i Stockholm i början af jan. hållna "vinterkurserna" vunnit största anslutningen (de båda senaste gångerna omkr. 1,500 deltagare). Liknande anordningar förekomma i Tyskland, där under de senaste åren genom föranstaltande af de samverkande nykterhetsföreningarna i Berlin påskferiekurser hållits för vetenskapligt studium af alkoholfrågas medicinsk-fysiologiska, nationalekonomiska och sociala sidor samt dess historia. Äfven i våra grannländer hållas numera liknande kurser. J. Bgn.

Frier (af lat. *feriae*, se d. o.), en viss tids ledighet från bestämd verksamhet, särskildt de tider af året, då undervisningen vid en läroanstalt hvilat. Enligt skolordningen af 1649 skulle ferierna upptaga två månader af året, en månad om vintern och en om sommaren. Under Frihetstiden ökades de till omkring sexton veckor, hvarjämte sammanlagdt tre veckors ledighet medgafs vid påsk och pingst. Sin största utsträckning erhöilo ferierna genom 1820 års skollag, enligt hvilken de skulle utgöra tjugutvå veckor om året, nämligen två veckor vid påsk och de öfriga enligt eforus' bestämelse. Genom 1856 års skolstadga inskränktes ferierna till omkring sexton veckor; men de ökades åter 1865 med en vecka, eller till sjutton veckor, enär det då förordnades, att påskferierna skulle inräknas i den till 36 veckor bestämda lästiden. Genom 1905 års stadga förlängdes läsåret till 38 veckor, tiden för höstterminens inträdes- och flyttningspröfningar däri ej inräknad. En af de ursprungliga anledningarna till de långa ferierna i Sverige är den, att lärjungarna skulle få tid till den s. k. sockengången. Skolferierna förläggas hufvudsakligen till sommaren och jultiden.

— För universiteten medgäfvos 1600-talets statuter en ferietid af blott två månader. Under 1700-talet ökades ferierna till fem och en half månad, men fr. o. m. midten af 1800-talet ha de åter minskats. De upptaga f. n. (1907) något mer än fyra månader af det borgerliga året (juni, juli, aug., 15 dec.—14 jan. samt tre dagar före och tre dagar efter påsk- och pingstdagen; härvid är dock att märka, att undervisningen vanligen inställes under de 14 första och de 14 sista dagarna af hvarje termin, hvilka användas till examina). — I Finland vara de allmänna läroverkens ferier omkr. 18 veckor, i Norge skola de omfatta 13 till 14 veckor och i Danmark ej mer än 63 hvardagar, tillfälliga lofdagar i bägge fallen inräknade; i Preussen får den sammanlagda årliga ferietiden icke öfverskrida tio och en half vecka. Jfr Semester. G. S. (P. E. L.—m.)

Frierik, arab., "afdelning", betyder i Turkiet dels härens största truppfördelning: division, dels dennas befälhafvare: divisionsgeneral, generallöjtnant (vanligen benämnd *ferik-pascha*), dels slutligen den andra ranggraden bland dem, som föra paschatitel (den första graden motsvarar *muschir*: fältmar-

skalk, general, och den tredje *livā*: brigadgeneral, generalmajor). — Fërik-i-bahrije eller Bahrije-fëriki (af arab. *bahr*, haf), vice-amiral. H. A.

Feringhi, orientalisk förvrängning af namnet *franker* och liksom detta i Österlandet användt om européer i allmänhet. Den vanligaste indiska formen är *farangi*, och *Farangistan* brukas där som namn på Europa.

Ferisjta. Se *Firischta*.

Ferla (Färla), Åke Bengtsson till Eka och Bergshammar, höfvitsman, d. 9 dec. 1578, son af riksrådet Bengt Nilsson (Ferla) och Bengta Åkesdotter (Tott), företog i sin ungdom resor i främmande länder och var 1551 inskriven vid Rostocks universitet. 1562 sattes han till befälhafvare på det af svenskarna i juni s. å. eröfrade Pernau, utnämndes 1563 till fältöfverste i Livland och eröfrade Hapsal och Leal, men hade äfven åtskilliga motgångar. I okt. 1563 efterträdde han i befälet i Livland af Henrik Horn och användes i danska kriget. Han inföll i aug. 1564 i Blekinge och eröfrade Lyckeby, men kallades i okt. s. å. till rikets västra gräns. Då han misslyckades i försöken att intaga Älfsborg och Bohus, afsattes han från befälet, mars 1565, men anförde s. å. jämte Hog. Bielke fotfolket i slaget vid Axterna, efterträdde i slutet af året Mornay såsom kommandant på Varberg (till sept. 1566) och var utsedd till fältöfverste i 1567 års tillämnade, men inställda sommarfälttåg. Under upproret mot Erik, som vid Karin Månsdotters kröning 1568 slog honom till riddare, var han konungen trogen till slutet. Hos Johan III var han af denna och andra anledningar tidtals icke väl anskrifven, men han användes dock stundom äfven af honom i viktiga värf. Så sändes han t. ex. såsom ombud till mötena vid Knäred 1569 och i Rostock 1574. Han omtalas redan 1573 såsom riksråd. F. var en lärjd och förfaren, men ganska egenmäktigt herre. Med honom utdog hans ätt på svärdssidan. Fr. W.

Ferlin, Paul Roland, författare, f. 31 okt. 1795 i Norrtälje, d. 15 jan. 1864 i Stockholm, blef student i Uppsala 1811, aflade kameralexamen 1814, blef, efter att ha innehaft åtskilliga tjänstebefattningar vid kammarverken i Stockholm samt varit landskamrerare först i Norrbottens, sedan i Östergötlands län, 1858 kamrerare i Kammarkollegium och chef för dess 1:a provinskontor. F. är känd som författare på det administrativa området genom det på sin tid mycket anlitade verket *Handbok för så väl vid länsstyrelserna anställda som derunder lydande embets- och tjänstemän samt betjente etc.* (1844, 2:a uppl. 1846), och särskildt genom det om stor flit och förvaltningskunskap vittnade arbetet *Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende* (1854—58), af hvilket ett sammandrag, med oförändrad titel, utgafs 1859.

Ferm. Se *Färm*.

Ferma in posta, it. Se *Fermo in posta*.

Fërmän (ej *firman*, pers., "befallning", sv. pl. *fërmän*er), inom muhammedanska länder den allmänna benämningen på hvarje från suveränen utgången befallning. Särskildt betecknar *ferman* dels hvad som kallas "kunglig order" eller "ordonnans", dels och "öppet bref" eller "fullmakt",

hvarigenom vissa bestämda rättigheter och förmåner tillförsäkras en viss person. *Ferman* skiljes därigenom från *iråde*, *chall-i-humajün* och några andra benämningar, hvilka motsvara hvad som kallas "kunglig skrifvelse", "förordning", "cirkulär" o. d. H. A.

Fermanagh [fëmä'nə], grefskap i irländska prov. Ulster. 1851 kvkm. Folkmängden, som 1841 utgjorde 156,481, har sedan årligen aftagit genom utvandring och var 1901 endast 65,430 inv. (35 på 1 kvkm.), däraf 36,066 katoliker. Floden Erne, som bildar de natursköna Erne-sjöarna, delar grefskapet i två halfter, af hvilka den västra är ett ofrökbart, men på naturskönhet rikt bergland. Jordbruk och boskapskötsel äro hufvudnäringar. Fabriker saknas. Hufvudstad: Enniskillen.

Fermanli (af pers. *ferman*, befallning, fullmakt, med den turkiska adjektivändelsen -li), försedd med en *ferman*, innehafvare af en *ferman*.

Fermät (it. *fermata*, halt, stillestånd, *mus.*, ett tecken (♯), som, anbragt öfver en not eller en paus, antyder ett dröjande på dessa utöfver deras egentliga tidvärde. Anbragt öfver ett taktstreck, betecknar *fermaten*, att en paus där skall inskjutas. Nära slutet af konserterande tonstycken angiver *fermaten*, att där bör solisten infoga en konstrik kadens. I koralen antyder *fermaten* ursprungligen endast versadens slut. A. L.

Fermat [färma'], Pierre de, fransk matematiker, f. 1601 i närheten af Montauban, d. 1665 i Toulouse, där han hade blifvit parlamentsråd 1631. Han egnade alla sina lediga stunder åt matematiken, en vetenskap, för hvilken han ända från barndomen haft särskild häg och fallenhet. F. hade samtidigt med Cartesius kommit på den tanken att representera kroklinjer genom ekvationer, en tanke, hvarur den senare utvecklade den analytiska geometrien. Genom sin korrespondens med Pascal förädlades han att sysselsätta sig med sannolikhetsskalkylen, hvilken förut ej blifvit behandlad. Han uppfann en metod för lösningen af maximi- och minimiproblem och blef därigenom en af differentialräkningens föregångare. Inom talteorin framställde han en mängd viktiga satser. F:s *Varia opera mathematica* utgafros af hans son Samuel de F. 1679 (en ny samling utgafs i 3 bd 1891—96 af Tannery och Ch. Henry). G. E.

Fërmënt (af lat. *fervere*, jäsa, sjuda), kem. indelas i icke organiserade och i organiserade. *Icke organiserade* ferment kallas numera vanligen enzymer (se d. o.). Med *organiserade ferment* l. *fermentorganismer* förstås mikroorganismer, som åstadkomma kemiska förändringar af det omgifvande mediet. Se *Bakteriologi* och *Jäsning*.

Fërmëntceller, bot. Hos många växter, t. ex. *krucefjärer*, *capparidacéer*, *tropæolacéer*, *resedacéer*, förekomma de eteriska oljor, som vid sönderskärning förläna vegetationsorganen karakteristisk lukt och skarp smak, ej färdigbildade i växten. De uppstå först vid sönderskärningen, i det att ett ferment, *myrosin*, inverkar på en glykosidartad kropp, *myrosinhydrat* kali, som sönderdelas i allylsenapsolja (eller en liknande eterisk olja), glykos och kalciumsulfat. *Myrosinet* finnes hos vissa, särskildt differenterade oceller, *fermentceller*. Litt.: L. Guignard, "Recherches sur la localisation des

principes actifs chez les capparidées, tropéolées, limnanthées" etc. (i "Journal de botanique", 1893). H. Hn.

Ferme'torganismer, detsamma som *organisierade ferment*. Se *Ferment*.

Fermetët. Se *Färm*.

Fermez la porte [färme la pärt], fr., stäng dörren!

Fermiers généraux [färmié jenerå], fr. (sing. *fermier général*), "generalförpaktare", kallades i Frankrike före revolutionen de, som arrenderade uppbördén af de statens inkomster, som icke direkte uppburas af staten. De bildade ett privilegieradt skrå på 40, senare 60 medlemmar, som hastigt förvärfvade stora rikedomar. På egen risk åtog de sig uppbördén af dessa statsinkomster samt erlade därför en på förhand fixerad summa. Deras tillsättning berodde på finansministern, som oftast af den utnämnde fick personligen mottaga en anseelig penningssumma. Institutionen förskref sig från Filip den skönes regering (1285—1314), gaf anledning till många missbruk och upphäfdes af konstituerande nationalförsamlingen 1790. E. A.-t.

Fermitët. Se *Färm*.

Fermo [fä'rma], distriktshufvudstad i italienska prov. Ascoli Piceno (Markerna), 7 km. från sin hamn Porto S. Giorgio (4,544 inv.) vid Adriatiska hafvet. 6,600 inv. (1901, som kommun 20,703 inv.). F. har gamla murar och en katedral, som är byggd på ett romerskt Junotempel. Silkesodling. Årkebiskopssäte (sedan 1589), lyceum, gymnasium, yrkesskola, stadsbibliotek (öfver 200,000 bd) och museum. F. är det gamla *Firmum* (i landskapet Picenum), hvaraf några ruiner ännu synas. J. F. N.

Fermo (i L. e'ttera ferma) in po'sta, it., postv., poste restante, afhämtas af adressaten.

Fermor, Villim, greve, rysk general, tillhörande en ursprungligen engelsk släkt, f. 1704 (1702?) i Pleskov, d. 1771, gick vid 16 års ålder i rysk tjänst, befordrades hastigt under kriget med Turkiet 1736, fick 1758 befälet öfver den mot Fredrik II stridande ryska armén, blef slagen vid Zorndorf 25 aug. s. å. och afträdde då befälet, men kvarblef vid armén. 1762—68 var han generalguvernör i Smolensk.

Fermoy [fä'mål], stad i irländska grefsk. Cork (Munster), vid den segelbara Blackwater. 6,469 inv. (1901). Katolskt prästseminarium.

Fern, ö. Se *Farne* islands.

Ferna, järnbruk i Gunnilbo socken, Västmanlands län, och hufvudbruket bland de s. k. Fernaverken eller Ferna och Bockhammars fideikommiss. Detta omfattar jämte Ferna Bockhammars bruk i Gunnilbo och Trummelsbergs hytta i Väster-Våla socken af Västmanlands län samt Finnbo masugn i Norrbärke socken af Kopparbergs län, jämte jordbruksfastigheter i Gunnilbo, Hed, Skinnskattebergs, Munktorps, Ramnäs, Väster-Våla och Västanfors socknar, med en sammanlagd areal af 22,677 har och ett taxeringsvärde (1906) af 1,777,000 kr., däraf 306,600 kr. för annan fastighet än jordbruksfastighet och 82,000 kr. för fastighet, som ej är af fideikommissnatur. Björnhytte bruk i Grangårde socken, Kopparbergs län, och Virsbo bruk i Ramnäs socken, som förut lydt under Ferna, fränsålides på 1890-talet. Af grufvor ega verken delar i Norberg-Risbergs och Nybergs grufvor samt en del smärre grufvor.

— Hufvudgården, F. säteri (se fig.), är slottslikt bebyggd och mycket vackert belägen nära det vattendrag, som förenar de båda Fernasjöarna och slutligen utmynnar i Hedströmmen. Järntillverkningen är numera i hufvudsak koncentrerad vid själva F., som har en lancshiresmedja med 8 hårdar och ett såväl medium- som finvalsverk. Den behöfiga drifkraften erhålles hufvudsakligen från vattenfallet vid gården, men äfven af ånga genererad af det från hårdarna bortgående värmet, samt medelst elektrisk kraft från ett omkr. 4 km. från F. beläget vattenfall, hvilken senare kraft mest användes till belysning, såväl yttre som inre, i verkstäder, stall, ladugårdar och i så godt som alla arbetarbostäderna. Den årliga tillverkningen vid F. är omkr. 5,000 ton vals- och finjärn, af hög kvalitet och mycket

Ferna säteri.

eftersökta. Det därtill behöfliga tackjärnet erhålles från Trummelsbergs och Finnbo masugnar, hvilka tillsammans ha en medeltillverkning af omkr. 6,500 ton pr år. — F. som järnbruk kan man med säkerhet följa tillbaka till 1607, då där fanns en hammare med två hårdar. Det synes då ha varit krono, enär Gustaf II Adolf 1617 förlänade det till en Halfvar Olsson. Buktens egentliga grundläggare var kamrer Abrahamssons änka, Edla Widiksdotter, som 1632—40 utvidgade bruksrörelsen, så att bruket 1641 privilegierades till 1,200 skeppund stångjärnssmide. Ett årtionde senare egdes F. af Abraham Momma (se Reenstierna). Under hans och hans broder Jakobs tid utvidgades bruksdriften: en tredje stångjärnshammare tillkom, en ankar-smedja anlades 1678 och en plåthammare 1685. Före sin död (1690) måste Abraham pantförskrifva F. till Kl. Wilkens. Sedan dennes söner och sonson innehaft F., öfvergick det till hans sondottern man Jak. Ramsell (d. 1804), som betydligt utvidgade Fernapossessionen genom köp af andra egendomar, bl. a. Bockhammar och Trummelsberg, och stiftade (1789) F. och Bockhammars fideikommiss samt utnämnde lagman Lars Fredr. Dahlson (d. 1805) till sin efterföljare. Dennes son Jakob Ramsell Dahlson (d. 1828) utnämnde till sin efterträdare (fideikommisset går i arf blott till bröstarfvingar) sin syster Karolina, gift med greve K. J. von Hermansson. Efter hans sons, greve C. F. von Hermanssons, död 1906 ärides F. af dennes äldsta dotter Eva, gift med bergsingenjören greve Samuel af Ugglas. Då

det blifvit allt svårare att tidsenligt sköta bruket (som saknar goda kommunikationer), så länge fideikommissionaturen häftat vid detsamma, ha nuv. innehafvarna ingått till K. M:t med begäran om tillstånd att sälja egendomen.

Fernambuco. Se Pernambuco.

Fernambuco'd. Se Färnbock.

Fernán Caballero. Se Caballero, Fernán.

Fernandez [-na'ndeth], Alvaro, en af de många portugisiska upptäcktsfarare, som af prins Henrik Sjöfärens utsändes på upptäcktsfärder längs Afrikas västkust. Han var född omkr. 1420, brorson till Madeiras portugisiska upptäckare och förste guvernör João Gonsalves Zarco och deltog i den af 27 fartyg bestående "armada", som 1445 utsändes för att fullborda utforskandet af Afrikas västkust, men som skingrades och återvände efter några strandhugg och strider med infödingar. Zarcos fartyg med F. kom längst, ett stycke bortom Cabo Verde, som Diniz Diaz tidigare på året kringseglat. Följande år (1446) kom han så långt som till Sierra Leone, men sårades i en strid med infödingarna och återvände hem samt fick i belöning 200 dubloner.

Fernandez [-na'ndeth], Lucas, spansk dramatiker, f. i mitten af 15:e årh., samtidigt med Juan del Encina och värdig att ställas vid hans sida såsom grundläggare af den spanska teatern. Före 1500 äro några af hans komedier skrifna, senare äro en del herdespel, ett slags folkkomedier, och *Auto de la Pasión*, afsedt att uppföras i kyrkor. F:s arbeten äro samlade i *Farsas y élogos al modo y estilo pastoril y castellano* (1514), hvaraf endast 1 ex. är känt och finnes i Nationalbiblioteket i Madrid; Spanska akad. lät 1867 utgifva en ny upplaga af arbetet, försedd med en inledning af Cañete, som intagit denna inledning afven i sin "Teatro español del siglo XVI" (1885). Ad. H.—n.

Fernandez [-na'ndeth], Diego, spansk historie-skrifvare, f. i Palencia (födelse- och dödsår obekanta), begaf sig omkr. 1545 till Peru, tjänade där i spanska armén samt fick af högste befälhafvaren, Hurtado de Mendoza, markis af Cañete, i uppdrag att skriva Perus historia. Hans *Historia del Peru* (1571), nu mycket sällsynt, utgör en detaljrik och trovärdig skildring af förvecklingarna inom det nyuppträttade spanska väldet i Peru under närmast föregående decennier.

Fernandez [-na'ndeth], Juan, spansk upptäcktsresande, f. 1538, d. 1602, gjorde många sjöresor till de sydamerikanska kusterna samt upptäckte 1563 de bägge öar, som nu bära hans namn, och 1574 öarna S. Felix och S. Ambrosio. Under en längre resa i Stora oceanen skall han 1576, enligt hvad hans reskamrater senare berättade, ha sett ett större bebodt land, som måste ha varit antingen Australien eller Nya Zeeland. Uppgiften är mycket osäker.

Fernandez Bremón [-na'ndeth], José, spansk författare och tidningsman, f. i Gerona, blef 1856 direktör för "La España", sedan litterär medarbetare i "La epoca" och är sedan 1876 kronikör i "La ilustración española y americana", där hans af originalitet och lekande humor präglade artiklar mottogs med stort bifall. Af hans arbeten må för öfrigt nämnas *Cuentos* (1879), komedier på vers och prosa, såsom *Lo que no te la justicia*, *Pasión de vieja*, *La estrella roja* (1890), *El espantojo*

(1894), *El elixir de la vida*, *Los espiritus* och *Dos hijos*. Ad. H.—n.

Fernandez Caballero [-na'ndeth kavaljërä], Manuel, spansk tonsättare. Se Caballero, Manuel Fernandez.

Fernandez de los R'ios [-na'ndeth], Ange, spansk politiker och skriftställare, f. 1821 i Madrid, d. 1880 i Paris, var militär från 1842 till 1848, då honom anförtröddes en politisk mission till Mendizábal i Paris, hvarefter han deltog med ifver i de politiska fejderna på Cánovas del Castillos och Vega de Armijos sida. När O'Donnells politik blef exklusivt konservativ, ställde sig F. i oppositionens led. 1863—66 bedref han tillsammans med Castelar en energisk agitation mot monarkien, som nödgade honom att fly till Paris. Efter revolutionen 1868 återkom han till Madrid, inträdde i kommunalrepresentationen och arbetade för Madrids förskönande. Såsom diplomatisk agent för Prim, Sagasta, Figuerola och Ruiz Zorilla afgick han 1869 till Lissabon för att erbjuda kung Ferdinand Spaniens krona, men underhandlingarna strandade. Det honom erbjudna guvernörskapet i Madrid afböjde han, men ingick i senaten. Misstroende Zorilla, vägrade F. afven mottaga en ministerpost. Slutligen bröt han med de radikala och arbetade för en sammanslutning af alla republikaner. Med orätt misstänkt för att vara Zorillas agent tillfångatogs F. 1876 och fördes till Portugal, hvarefrån han snart utvisades och begaf sig till Paris, där han stannade till sin död. De förnämsta af F:s arbeten, banbrytande för nya idéer, äro *Estudio politico y biográfico sobre Olózaga*, *Guia de Madrid*, *Mi misión en Portugal* och *Las luchas políticas en la España del siglo XIX*. Ad. H.—n.

Fernandez de Moratín [-na'ndeth]. 1. Leandro F., spansk skald och skriftställare, f. 1737 i Madrid, d. 1780, skref komedien *La petimetra* (1762), tragedien *Lucrecia* och *Desengaños al teatro español*, tre uppsatser om brister och ihålligheter inom den gamla såväl som den dåtida spanska dramatiken, hvilka framkallade många motskrifter. Följde så skaldestycket *La Diana ó Arte de la caza* och tragedien *Hermesinda*, som endast genom greve Arandas protektion kunde komma till uppförande, och trots alla intriger från litterärt och klerikalt håll hade stor framgång. Af öfriga arbeten äro att nämna tragedien *Guzmán el Bueno* (1777) och epuset *Las naves de Cortés*. Trött på de litterära motigheterna, egnade sig F. åt advokatyrket, men skref därunder en del lyrisk.

2. Leandro F., den föregående son, spansk dramatiker och författare, f. 1760 i Madrid, d. 1828 i Paris, utgaf under pseud. "Meliton Fernández" *Lección poética, sátira contra los vicios introducidos en la poesía castellana* (1782), som vann akademiskt accessit, hvarefter följde broschyren *La derrota de los pedantes*, där några högstående personer ej utan skäl ansågo sig porträtterade. I kampen med ekonomiska svårigheter hade F. dels varit i guldmedelslära, dels sekreterare hos greven af Cabarrus, men blef nu präst. Genom beskydd af Godoy, i hvars intriger F. dock aldrig tog del, besegrades hindren för uppförande af den långt förut planlagda komedien *El riego de la niña* (1790) och *El café* (1792). Därefter begaf sig F. till Paris och London, där han mottog djupa intryck på många områden, studerade Shakspeare och öfversatte till spanska Hamlet

(utg. 1798). Med understöd af Godoy företog F. sedan resor i Italien. 1796 afslog han anbudet att öfvertaga direktörskapet för de kungliga teatrarna på grund af den mot honom rasande litterära afunden och religiösa fanatismen. Han hade emellertid fått uppförd komedien *El barón* och 1804 komedien *La mojigata*, som med skärpa gisslar hyckleriet. 1806 skref F. sitt yppersta dramatiska arbete *El si de las niñas*. Trots alla påverkningar från vänner kunde ej F. förmås att skrifa något mera för teatern, då anfallen på honom envist fortsattes. Han ansågs som en "afrancesado", då han af Josef Bonaparte utnämndes till chef för Nationalbiblioteket i Madrid. De sista åren egnade han åt översättningar af Molière och samlande af material för *Origines del teatro español* (utg. i Paris 1825). F:s arbeten ha utkommit till många upplagor. I Rivadeneyras "Biblioteca de autores españoles", vol. II, finnas utom här ofvan omnämnda arbeten öfv. från Molière, *La comedia nueva*, *La toma de Granada* (romance), 9 epistolas, 12 odas, 9 romances, 17 epigramas, 9 öfv. på vers från Horatius, *Discurso preliminar de sus comedias* m. m. Ad. H.—n.

Fernandez Florez [-na'ndeth flá'reth], Isidoro, spansk skriftställare och journalist, f. 1833, d. 1902 i Madrid, uppsatte 1867 tidningen "El imparcial", där han genom sina "Los lunes del imparcial" och "Cartas á mi tio" introducerade litteraturen i dagspressen. Senare uppsatte F. äfven "El liberal", den första spanska tidningen med fullt modern prägel och på samma gång ett ansedt litterärt organ, där han med sina veckorevyer "Entrepáginas del liberal" gaf en ny, elegant och värdefull form åt denna genre. Under Amadeos regering (1870—73) beklädde F. platsen som guvernör i Guipúzcoa; efter återkomsten till Madrid egnade han sig helt åt författarskap. Af hans arbeten, somliga utgifna under pseudonymen Fernanflor, må nämnas *Cuentos rapidos*, *Autores dramaticos contemporarios* (1882), *La escalera*, *Final del acto*, *Sorelita* m. fl., i novellform skarpt gisslande aristokrati och medelklass samt af kritik och publik uppburna sedemålningar och folklifsbilder, såsom *La nochebuena de Periquin*, *La salsa de los caracoles* m. fl. Värdefulla kritiska studier öfver Tamayo y Baus och José Zorilla föranledde närmast F:s inval i Spanska akad. 1898, där han tog inträde med tal öfver *La literatura en el periodismo*. Ad. H.—n.

Fernandez Guerra y Orbe [-na'ndeth gärra i arbe]. 1. Aureliano F., spansk lärd och skriftställare, f. 1816 i Granada, d. 1894 i Madrid, blef professor i litteraturhistoria i Granada, hvarestifrån han flyttades till Madrid såsom generaldirektör för allmänna undervisningen. 1857 tog F. inträde i Spanska akad., hvars bibliotekarie han blef samtidigt som riksantikvarie. Hans historisk-geografiska kartor öfver gamla Spanien och arkeologiska och historiska monografier åtnjuta stort anseende. F. var hedersdirektör i Arkeol. institutet i Berlin, medlem af Vet. akad. i Berlin, af Arkeol. institutet i Rom etc. Af hans otaliga arbeten äro att anteckna romantisk-lyriska dikter, dramerna *La Peña de los enamorados* (1839), *La hija de Cervantes* och *Alonso Cano ó La torre del oro* (1842). Valföränt rykte vann F. genom sina kommentarer öfver "Quevedo" (Rivadeneyras "Biblioteca de autores españoles", bd 23 o. 24). Ad. H.—n.

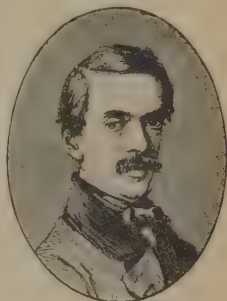
2. Luis F., den föregående broder, spansk skriftställare och målare, f. 1818 i Granada, d. 1890 i Madrid, utöfvade advokatycket, men blef snart lärjunge af Madrazo, utförde goda porträtt, som prisbelöntes, samt arbetade en tid såsom tecknare för "Seminario pintoresco español". F. utmärkte sig tidigt som dramatiker, hvarpå *Merecer para alcanzar* och *El niño perdido* äro exempel, men äro som lyriker obetydligare. Den högst värdefulla biografien öfver *Juan Ruiz de Alarcón y Mendoza* prisbelöntes 1871 af Spanska akad. och föranledde hans inval i denna akademi 1872, där han tog inträde med tal öfver *Teoría métrica de los romances castellanos*. Ad. H.—n.

Fernandez y Gonzalez [-na'ndeth i gåntha'leth], Manuel, spansk skald, dramatiker, romanförfattare, f. 1821 i Sevilla, d. 1888 i Madrid, kunde ha blifvit Spaniens Walter Scott, men blef dess Ponson du Terrail" (Revilla). Hans

kolossala massproduktion — mera än 600 vol. — inbragte honom mellan en och två mill. pesetas på kort tid, men pengarna tillföll hans vänner, och han dog utfattig. De flesta af hans arbeten ha visserligen fallit i glömska, men *El cocinero de su Majestad*, *Martin Gil*, *Los monjes de las Alpujarras* m. fl., glänsande i stil, intressanta, rörliga, äro förträffliga inom den historiska romanens genre. Till tidens allra bästa dramatiska alster kunna räknas *Cid Rodrigo del Vivar* och *Aventuras imperiales*, till form och innehåll ståtliga, inspirerade af spanska historiens lysande tid och af poesien i forna tiders seder och bruk. Hans lyrik är nobel och fosterländsk, exempelvis *Poesías varias* (1857), *El infierno del amor* (1884), arabisk legend, och *La batalla de Lepanto*, epos med lysande inspiration. Af öfriga arbeten må nämnas *Men Rodriguez de Sanabria*, *El condestable don Alvaro de Luna*, *La maldición de Dios*, *El collar del Diablo*, *Don Juan Tenorio*, *Un duelo á tiempo*, *Don Luis Osorio*, *Padre y rey*, *Sansón*, *Nerón* och *La infanta Oriana*. Ad. H.—n.

Fernandina [fönändi'nø], stad med utmärkt hamn i nordamerikanska staten Florida, på västra sidan af Ameliaön, vid Ameliaflodens utlopp i Atlanten. 3,245 inv. (1900). Hafsbad. Vinterkurort. Export af trävaror och föstaf.

Fernando Noronha [närå'nja], ögrupp i södra delen af Atlantiska oceanen, under 30° 50' s. br. och 32° 25' v. lgd, tillhörande brasilianska staten Pernambuco. Arealen omkr. 15 kvkm. Hufvudön, som heter F. N., är en 100 m. hög plåtå af basalt, traktyt och fonolit samt har en vulkankägla *El Pico* (332 m.). Klimatet är mildt och sundt. fruktbart. Denna ö har flera af fästern försvarade hamnar och nyttjas af brasilianska regeringen till deportationsorter för brottslingar. Af omkr. 2,000 inv. äro 160 soldater och omkr. 1,400 deporterade förbrytare. N. ö. om hufvudön ligga

garna Rata, Meio och Sella-Geneta, s. om den farliga ref.

Fernando Póo (F. Po), spansk ö i Biafraviken på Afrikas västkust, 1,998 kvkm., är af ungt vulkaniskt ursprung, en underhålsförlängning af Kameruns vulkanområde. En 876 m. hög insänkning skiljer norra delen (den överksamma kratervulkanen Pico Santo Isabel 1. Clarence Pik, 2,850 m., enl. andra 3,261 m.) från den 2,600 m. höga södra, Cordillera de F., som synes vara något äldre än den förra. Ön, i synnerhet västkusten, har enormt rik nederbörd, öfverallt förekomma klara bergbäckar, erosionsdalar och vattenfall. Klimatet är ej synnerligen hett, men mycket fuktigt och osundt. I Clarencetown faller under omkr. 167 dagar (företrädesvis maj—sept.) 2,557 mm. regn; årsmedeltemperaturen är 25,0°, maximum (i jan.) 27,0°, minimum (i sept.) 23,0°. Tornados äro ej sällsynta, äfven skydrag, af mer än 300 m. höjd, ha iakttagits. Ön är rikt skogbevuxen och frambringar en mångfald tropiska alster: majs, ris, bananer, maniok, jams, kakao, kaffe, sockerrör, bomull, kina, indigo och tobak, men den enda exportvaran är palmolja. Stora boskapsjordar finnas. Invånarna äro omkr. 25,000, utom några få hvita (omkr. 3 proc.) och befriade negerslafvar (poto) från Gabunområdet, för omkr. 400 år sedan invandrade bantunegrer, *bubies*, med gul hudfärg och svagt krusigt hår, hvilka lefva fullkomligt oberoende under höfdingar i det bergiga, svårtillgängliga inlandet. De omvändelseförsök, som gjorts af protestanter och katoliker, ha varit nästan resultatlösa. Huruvida ön, då den omkr. 1470 upptäcktes af portugiser, var varaktigt bebodd är ovisst, men stenredskap från mycket gammal tid ha anträffats. 1778 togs ön i besittning af spanjorer, men öfvergafs snart af dem. 1827—34 begagnade engelsmännen den såsom station för krigsskepp, hvilka skulle bevaka slafhandeln. 1845 återtog den af spanjorerna, hvilka förändrade dess namn till Puerto de Isabel, men föga eller ingenting gjort för dess kultur, inga vägar, inga hamnanläggningar. Hufvudorten är det af engelsmännen vid Clarence Cove på norra kusten anlagda Clarencetown, nu kalladt Santa Isabel, guvernörens säte, med omkr. 1,500 inv. England, Förenta staterna och Tyskland ha kolstationer på ön. (J. E. N.)

Fernanflo'r, pseudonym. Se Fernandez Florez, Isidoro.

Fernan Vaz, en omkr. 70 km. lång och 30 km. bred lagun i Franska Kongo mellan 19 och 20 n. br., upptager flera armar af Ogove och öppnar sig med en 300 m. bred mynning. Inloppet kan endast med svårighet passeras.

Fernbock. Se Färnböck.

Fernebo, härad, kontrakt och socknar. Se Färnebo.

Ferne'l, Jean (latinis. Johannes Fernelius), fransk läkare, f. 1497 i Clermont (Beauvoisis), d.

J. Fernel.

1558 i Paris, en af 16:e årh:s förnämste läkare samt en af dem, som kraftigt bidrog att störta det galeniska systemet, ehuru han själf icke alldeles kunde frigöra sig från dess dogmer ("den nye Galenus"), blef 1534 professor vid medicinska fakulteten i Paris. Mot slutet af sin lefnad var han lifmedikus hos Henrik II. F. sysslade mycket med astronomi och matematik. Hans förnämsta skrifter äro *Universa medicina* (1567) och *Therapeutices universalis libri septem* (1571). F. B.*

Ferner, Bengt. Se Ferner.

Ferney [färnä], officiellt F. - Voltaire, köping i franska dep. Ain, nära schweiziska gränsen, 3,6 km. från Genève-sjön. 1,163 inv. (1901). F. eger sin ryktbarhet genom Voltaire, som 1758 köpte god-

Slottet Ferney.

set F. och där tillbragte återstoden af sitt lif samt genom sin omvårdnad om industrien, särskildt uttillverkningen, och jordbruket blef ortens egentliga skapare (hvarigenom han förvärfvade sig hedersnamnet "patriarken på F."). Framför slottet står ett litet kapell, upbyggdt af honom, med inskriften: "Deo erexit Voltaire" (Ät Gud uppförde Voltaire detta). På torget restes 1890 hans staty (af F. Lambert).

Fernissa (fr. *vernis*), kem. tekn., en vätska, som, utbredd i ett tunt lager på ytan af en fast kropp, intorkar och lämnar ett glänsande hårdt öfverdrag, hvilket gör ytan glatt och skyddar den bestrukna kroppen mot inverkan af luft och vatten. En god fernissa bör efter åratel bibehålla sin glans, genomskinlighet och hårdhet. De många olika slagen af fernissa kunna sammanföras i två hufvudgrupper: oljefernissor och lackfernissor.

Oljefernissor. Vissa feta oljor, exempelvis linolja, öfvergå till sega genomskinliga massor, om de få stå länge under beröring med fria luften. Detta beror ej på intorkning i vanlig mening, utan förorsakas genom s. k. oxidation, d. v. s. upptagande af syre ur luften. Denna syrsättning sker vid vanlig temperatur mycket långsamt, men, som fallet är vid alla kemiska omsättningar, ökas hastigt vid högre temperatur. Oxidationens hastighet kan ökas äfven genom s. k. "katalys". Vissa ämnen kunna utan att själva förändras afsevärdt påskynda eller fördröja den kemiska omsättningen. De feta oljornas syrsättning påskyndas af bly- och mangansalter och dessutom, men i mindre grad, af zink- och koppar-salter m. fl. I synnerhet mangansalterna verka kraf-

tigt. En tillsats af blott 1 proc. manganborat behöves. I en flat panna af koppar eller järn, som uppvärms med ånga eller direkt eldning, upphettas oljan under tillsats af resp. metalloxider eller -salter. Sedan får oljan stå, då på botten afsätter sig en fällning, bestående af dels öfverskott af metalloxid resp. -salt, dels af oxidationsprodukter i oljan. Ju högre oljan upphettas, dess mer mörkfärgad blir den. Därför blekes fERNISSAN sedan ofta i solen. ManganfERNISSA är ljusare än blyfERNISSA. Under det rå linolja torkar först efter 3—4 dagar, är därpå beredd fERNISSA torr inom 12—24 timmar. I sammanhang härmed kan nämnas, att vanliga trycksvärta är en mycket tjock, med 16 proc. kimmör försatt linoljefERNISSA, kokad vid hög temperatur. Till färgtryck användes dylik tjock linoljefERNISSA försatt med lack- eller färdjäger.

På sista tiden ha lackfERNISSORNA fått allt större användning. *Feta lackfERNISSOR* erhållas genom upplösning af hartser i oljefERNISSA och terpentin. De viktigaste hartserna, som härtill användas, kopal och bärnsten, lösas emellertid ej i rätt tillstånd, utan måste först underkastas smältning, hvarvid diverse oljeprodukter, motsvarande mellan 12—30 proc. af råhartset, afdestillera. Vid denna upphettning färgas massan lätt mörkbrun, och det är en stor konst att göra "ljusa smältor". Sedan smältningen är fullbordad, får massan något afsvalna, hvarpå oljefERNISSA och terpentin tillsätts. Den erhållna fERNISSAN måste sedan lagras, då den klaras och "mognar". De feta lackfERNISSORNA användas för lackering af trä- och metallvaror, möbler och vagnar af alla slag. — *SpritfERNISSOR* beredas genom upplösning af en del hartser, såsom sandarak, mastix, schellack och framför allt gummilacka i stark, minst 92-procentig alkohol. Ibland användes i dess ställe träsprit, acetone, bensin eller petroleum-eter. Dessa fERNISSOR benämnas vanligen efter det använda hartset. Färgade lackfERNISSOR får man genom att tillsätta diverse tjärfärger. S. k. *guld-fERNISSA*, som användes för finare metall- och måssingsföremål, göres exempelvis af 2 dlr kornlack, 4 dlr sandarak, 4 dlr elemiharts och 40 dlr alkohol, hvar till sättes en lösning i alkohol af fuchsin, pikrinsyra, martiusgult eller annan gul tjärfärg. — *TerpentinoljefERNISSORNA* torka långsammare, men bli mindre spröda. *Sprit- och terpentinoljefERNISSOR* benämnas ofta *flyktiga fERNISSOR*. De ha den fördelen framför oljefERNISSORNA, att smältprocessen vid beredningen undviks. I öppna eller slutna pannor, upphettade med direkt eldning eller ånga, lösas hartset i lösningsmedlet och tillsätts ämnena i vederbörliga proportioner, hvarefter fERNISSAN filteras och underkastas lagring.

Jämte dessa beskrifna fERNISSOR finnas några andra lösningar, som användas på enahanda sätt. Så lösas kautschuk i en blandning af kolsvafva, kloroform och terpentinolja; denna lösning använder man till att ge ett skyddande öfverdrag åt kopparstick m. m. Celluloidlack är en lösning af lågnitratad nitrocellulosa och kamfer i eter och alkohol. Linoleumattor bereder man genom att pressa en blandning af korkpulver och oljefERNISSA med tillsats af kopal eller kolofonium på grof väf och torka den i ventilerade rum. På likartadt sätt göres s. k. vaxduk. E—t N—n.

Fernissningsdag. Se Vernissage.

Fernkorn, Anton Dominik von, tysk bildhuggare, f. 1813, d. 1878, var lärjunge af Schwanthaler och Stiglismayer i München. Han flyttade 1840 till Wien, där han i flera år förestod det kejserl. bronsgjuteriet. Bland hans arbeten må nämnas en *S:t Georgsstaty* samt de lifligt hållna och ganska imponerande ryttarstatyerna af *Ärkehertig Karl* (1858) och *Prins Eugen* (1865) i Wien. (G—g N.)

Fernow, Erik, präst och skriftställare (hette till 1760 Fernström), f. 4 mars 1735 i Filipstad, d. 5 febr. 1791 i Kristinehamn, aflade 1755 studentexamen, prästvigdes 1766, var brukspredikant vid Karlsdal 1776—77 och innehade sedan olika förordnanden. F:s lifsgärning var utarbetandet och utgifvandet af en synnerligen omsorgfull och fullständig *Beskrifning öfver Wärmeland* (1773—79; ny uppl., utg. af H. O. Norstedt, 1898—99). C. O. N.

Fernow, Karl Ludwig, tysk konstschriftställare, f. 1763, d. 1808, blef 1802 professor i filosofi i Jena och 1804 bibliotekarie hos änkehertiginnan af Weimar. F. var nära vän med Carstens, som testamenterade honom sin konstnärliga kvarlåtenskap, och med Bagesen. Han utgaf åtskilliga värdefulla skrifter, bl. a. *Römische studien* (1806—08), *Leben des Künstlers Carstens* (1806; 2:a uppl. 1867), *Ueber den bildhauer Canova und dessen werke* (1806) och *Ariosto's, des göttlichen, lebenslauf* (1809). Biografi öfver F. af Johanna Schopenhauer (1810).

Fernström, Erik. Se Fernow, E.

Feroce [—rätje], it., mus., vildt, hättigt.

Ferolia variegata (*Parinarium* species), bot., ett till fam. *Rosaceae* hörande träd, som växer i Guiana samt på Guadeloupe och hvars ved under namn af atlasrå (feroliatrå, fr. *bois satiné*) nyttjas till förfärdigande af möbler m. m. Ldt. (G. L—m.)

Féron [ferån], William Josef, landskaps- och genremålare, f. 25 okt. 1858 i Stockholm, d. där 25 juni 1894, var elev vid Tekniska skolan och Konstakademien och studerade på 1880-talet i Paris. Han exponerade landskap med figurer: *Normansk bondkvinna*, *Strandparti*, *Blomstermarknad vid Madeleine*, *Ung flicka i trädgård* (1885; Malmö museum). J. K—e.*

Ferönia, astron., en af småplaneterna.

Ferönia, zool., Latreilles benämning på ett skalbaggsläkte af jordlöparsnas familj, hvilket af senare systematiker uppdelats i flera, bland hvilka må nämnas *Poecilus* och *Pterostichus*. Hithörande arter ha en aflång, ofvan något tillplattad kroppsform, med en storlek växlande från några få till omkr. 20 mm. Till färgen äro de svarta eller metallglänsande i brunt, rött, blått eller grönt. Till lefnadssättet äro de rofdjur. Somliga jaga om dagen, såsom vår allmännaste art, den 10—12 mm. långa, mer eller mindre metallglänsande och med rödbrun antennrot utrustade *Poecilus cupreus*, hvilken träffas springande i solskenet nästan öfverallt på åkrar och fält samt i trädgårdar. Andra dölja sig om dagen under stenar, såsom den helt svarta, bortåt 20 mm. långa, i skogsbyn allmänna *Pterostichus niger*. G. A—z.

Ferönia, fornitalisk gudinna, hvilken dyrkan sannolikt från sabinerna infördes till Rom. Vid Capena i Etrurien, nära berget Soracte, hade hon ett synnerligen rikt tempel och en därtill hörande helig lund (*lucus Feroniae*), som tillika var en besökt marknadsplats. Ett annat låg vid Trebula Mutusca i Sabiner-

landet. Hon dyrkades för öfrigt ur flera olika synpunkter, t. ex. som ärsväxtens, handelns och de frige slafvarnas beskyddarinna. A. M. A.

Feronia elephantum Corr., Elefantäpple, bot., tekn., ett högväxt träd i Ostindien, hörande till fam. Rutaceae. Blommor och blad lukta särdeles angenämt och påminna tillika om anis. De nyttjas såsom magstärkande medel. Ur barken utflyter ett gummi, äkta ostindiskt gummi, som brukas i stället för gummi arabicum till tekniska ändamål och öfverträffar detta i flera afseenden. Feroniagummit förekommer i handeln i form af stora, starkt glänsande, ofta iriserande klumpar och är något mjukare än det arabiska gummit. Till beredning af vattenfärger anses det ostindiska gummit vara bättre än alla andra gummisorter. Den hårda veden af Feronia användes till byggnadsändamål. O. T. S. (G. L.—m.)

Ferozepore [firāzpoʔe]. Se Firozpur.

Ferragus. Se Ulbach, L.

Ferrai, Eugenio, italiensk filolog, f. 1832, blef 1866 professor i grekiska vid universitetet i Padova och har där sysslat med översättning af Platons skrifter (1873—82), utgivit en värdefull bearbetning af Otr. Müllers "Geschichte der griechischen literatur" (1858—59) samt flera klassikerupplagor och haft stor del i återupplifvandet af de klassiska studierna i Italien.

Ferrand [färrä], Antoine François Claude, greve, fransk statsman, f. 1751, d. 1825, var före revolutionen parlamentsråd i Paris, tog som sådan liflig del i striden mot konungamakten samt var en af de förste, som tillstyrkte riksständernas inkallande. 1789 emigrerade han och slöt sig till prins af Condé. Efter bourbonernas återkomst, för hvilken han kraftigt arbetat, blef han greve, statsminister, generalpostdirektör och pär af Frankrike samt fick 1816 plats i Franska akad. Förutom en mängd mindre, politiska skrifter författade F. *L'esprit de l'histoire* (4 bd, 1802; många uppl.), *Théorie des révolutions* (4 bd, 1817), *Histoire des trois démembrements de la Pologne* (3 bd, 1820) m. m. Hans *Mémoires* utgäfvos 1897 af de Broc.

Ferrandais-Foréz-nötkreatursrasen [färrädä-färe] är nästan den enda boskapsras, som förekommer å Forézbergen samt i några delar af franska dep. Puy-de-Dôme. Rasen är förnöjsam; såväl drag-som göd- och mjölkförmågan är tämligen väl utvecklad. Färgen är röd, dock förekomma äfven svartbrökiga djur. H. F.

Ferrara. 1. Provins (fordom själfständigt hertigdöme, därefter delegation i Kyrkostaten) i landskapet Emilien, konungariket Italien. 2,621 kvkm. 271,776 inv. (1901), 103 på 1 kvkm. F. omfattar den nedersta delen af Pos mynningsområde och landet på högra sidan af Po och är ett lågt, af träsk och laguner eller torrlagda sumptrakter fyllt område. Särskildt märkes lagunen Valli di Comacchio. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, i en sumpig och osund, men fruktbar trakt vid Po di Volano och järnvägen Padova—Bologna, endast 2,4—10 m. öfver det 50 km. afägsna hafvet. Omkr. 33,500 inv. (1901; som kommun 87,648 inv.). Det var fordom hertigarnas af Este residens, vid hvilas hof den tidens mest frida italienska skaldar och konstnärer lefde, och i 16:e årh. en blomstrande stad

med öfver 100,000 inv., nu en ort, som med sitt stora omfång och fåtaliga befolkning, med den breda, men öde korsen och sina många tomma, till förfall lutande palats gör ett intryck af ödslighet. F. är näst Turin den regelbundnaste och skönaste staden i öfre Italien. Dess gamla fästningsverk utgöras af en enceinte och ett citadell samt de brohufvud vid Po bildande S. Maria Maddalena-verken. De anmärkningsvärdaste af dess många kyrkor äro katedralen (från 12:e och 13:e årh.), en praktbyggnad i lombardisk stil (se fig. 1), det inre 1712 moderniseradt, S. Francesco-kyrkan i renässansstil (1494—1530), S. Benedetto-kyrkan (1496—1553)

Fig. 1. Katedralen (S. Giorgio) i Ferrara.

och S. Giorgio-kyrkan (utanför Porta Romana i s.), där påven Eugenius IV 1438 öppnade konsiliet (se nedan). Det forna hertigliga slottet (Castello; se fig. vid art. Este), i gotisk stil, med fyra väldiga torn, var senare de påfve legaternas bostad och är nu förvaltnings säte och telegrafbyrå. Mellan slottet och katedralen restes 1875 en marmorstaty af Savonarola, som var född i F. Andra betydande byggnader äro Palazzo del municipio (rådhus), familjen Estes första residens, Palazzo della Ragione (nu domstolslokal), Palazzo Scrofa (nu Beltrami-Calcagnini), Pal. Schifanoia (nu dölstumanstalt), och Pal. de' Diamanti (1493—1567; se fig. 2), så kalladt med anledning af dess beklädnad med fassetterad sten, nu inrymmande bl. a. en läroanstalt och stadens taffelgalleri (mest arbeten af Ferraraskolan). Ariostos oansenliga hus (se fig. vid art. Ariosto, sp. 1404), som skalden själf lät uppbjugga, inköptes 1811 af staden och restaurerades. En staty af skalden restes 1833 på en öppen plats i staden. I S:t Anna-hospitalet visas ännu den cell, i hvilken Torquato Tasso, på Alfons II:s befallning, i mer än sju år hölls inspärrad såsom vansinnig. Det 1391 stiftade, 1402 utvidgade, under franska väldet upphäfdade, men 1824 ånyo upprättade universitetet ("libera universita di F.") omfattar tre fakulteter (juridisk, medicinsk och matematisk-naturvetenskaplig). F. ö. finnas ett stadsbibliotek (närmare 100,000 bd, 1,400 inkunabler och 2,000 handskrifter), ett lyceum, ett gymnasium, ett tekniskt institut, en konst- och en musikskola. F. är säte för en prefekt, en ärkebiskop och flera högre domstolar. Det har fabrikation af tågvrirke och tvål. — F. är säkert omnämndt först i den

aldre medeltiden, då det 757 af langobardernas konung afstods till påfvestolen. Senare, under fejderna mellan guelfer och ghibelliner, höjde det sig faktiskt till självständighet, ehuru det till namnet erkände markgrefvarnas af Toscana öfverherrska. Liksom i de flesta andra orter i öfre och mellersta Italien kämpade äfven i F. tvenne adelspartier om makten. 1208 blef markgreffen Azzo af Este stadens herre; hans ättlingar erhöå af påfven vikariatet i F. till förlänning, och 1471 upphöjde Paul II markgreffen Borso till ärfilig hertig af F., som omskapades till ett glänsande furstehus, ett hem för renässanskultur och den första moderna europeiska staden. Efter hufvudgrenens utlocknande

Fig. 2. Palazzo de' Diamanti i Ferrara.

med Alfons II (1597) indrog Klemens VIII hertigdömet såsom ledigt län och förenade det med Kyrkostaten. 1437 förlade Eugenius IV konsiliet i Basel till F., och i april 1438 öppnade han där en ny synod, som bl. a. bevestades af kejsar Johannes VIII Palaiologos, för att åstadkomma en union mellan den grekiska och den romerska kyrkan. Med anledning af pestens utbrott flyttades konsiliet 1439 till Florens. 1735 upphöjde påfven Klemens XII biskopsstiftet F. till ärkebiskopsstift. Från 1796, då F. intogs af fransmännen, utgjorde det först en del af Cisalpinska republiken, därefter (1805—14) en del af konungariket Italien. Genom Wien-kongressen, 1815, kom det åter under påfvestolen, med undantag af den n. om Po belägna delen, som tillföll Österrike, hvilket äfven höll citadellet i F. besatt. Med det öfriga Emilien kom F. 1859 till konungariket Italien. Litt.: Frizzi, "Memorie per servire alla storia di F." (2:a uppl., 5 bd, 1847—50) och Gruyer, "L'art ferrarais à l'époque des princes d'Este" (2 bd, 1897). (J. F. N.)

Ferrara, Francesco, italiensk nationalekonom och politiker, f. i Palermo 1810, d. i Venezia 22 jan. 1900, blef 1834 chef för Siciliens statistiska byrå och uppsatte tidskriften "Giornale di statistica", fängslades 1847 för sin politiska verksamhet, men kom vid 1848 års revolution på fri fot och blef medlem af Siciliens provisoriska regering. Då Bourbonernas valde återställdes, kvarstannade F. i Piemont, där han befann sig på en politisk beskickning, och var 1849—64 professor i nationalekonomi

först vid Turins och sedan vid Pisas universitet. En kortare tid, maj—juli 1867, var F., som 1865 invalts i italienska deputeradekammaren, finansminister i kabinettet Rattazzi. 1868 blef han direktör för handelshögskolan i Venezia och 1881 medlem af senaten. Som nationalekonom anslöt F. sig nära till "harmohi-ekonomerna" Bastiat och Careys lärar. Han utgaf bl. a. det stora samlingsverket "Biblioteca dell'economista" (27 bd, 1850—68); hans kritiska inledningar till där intagna arbeten, *Esame storico-critico degli economisti*, utkommo samlade i 2 bd 1889—90.

Ferrara-Florenskonsiliet. Den närmaste anledningen till den afgörande brytningen emellan påfvestolen och konsiliet i Basel 1431—49 (se Baselskonsiliet) gaf konsiliets ställning till frågan om unionen med grekiska kyrkan, en fråga, som under trycket af de framstormande turkarnas anfall bragts å bane af den bysantinske kejsaren Johannes VIII Palaiologos. I strid mot konsiliets majoritet, som stannat vid Avignon i valet af ort för unionskonsiliet, stadfäste påfven Eugenius IV minoritetens val af Udine eller Florens. Men han öfverenskom senare med grekerna om unionsförsamlingens hållande i Ferrara, dit han inbjöd kyrkomötet att samlas 8 jan. 1438. I mars anlände kejsar Johannes samt patriarken af Konstantinopel tillika med en mängd grekiska prelater, inalles omkr. 700 personer, bland dem den bekante Bessarion, metropoliten Isidor af Kiev samt ärkebiskopen af Efesos Markus Eugenikus. 9 april öppnades mötet såsom unionssynod, ehuru Baselskonsiliet 24 mars bannlyst "konventikeln" i Ferrara. Ett utskott af 20 personer (10 från hvardera sidan) behandlade under sommaren förgäves tvistefrågorna, hvarefter man öfvergick till att låta dem dröfvas i disputationer mellan sex från hvardera sidan utsedde talare. Meningsbrytningarna gällde naturligtvis i främsta rummet det af den västerländska kyrkan i Konstantinopolitanska symbolum införda ordet *filioque* (se d. o.), hvarigenom uttalades, att den Helige ande utgår af Fadern och Sonen. Under dessa tvister förflyttades af påfven konsiliet från Ferrara till Florens, där det sammanträdde 26 febr. 1439. Såsom orsak till förflyttningen angafs den i Ferrara härjande pesten; den verkliga orsaken torde varit, att påfven af penningnöd drefs att begagna sig af det rika Florens' erbjudande att bestrida de med konsiliets hållande förenade kostnader. I april tillsattes nu ett nytt 20-mannautskott för svårigheternas utjämning, och i maj lyckades man, då turkarnas framgångar gjorde grekerna mörre, i hufvudfrågan ena sig om en kompromissformel, hvarigenom grekerna i sak erkände det ofvannämnda tilläggets berättigande, ehuru de ej förbundo sig att upptaga detsamma i sitt symbolum. Under juni lyckades man finna utvägar till enighet rörande äfven öfriga frågor (skärselden, användningen af syradt eller osyradt bröd i nattvarden, mässoffret, påfvens primat), i den sistnämnda frågan dock blott genom en formel, i hvilken hvardera parten kunde inlägga sin mening, och 5 juli undertecknades unionsbeslutet af 33 grekiska och 115 latinska prelater. Dagen därpå firades unionen med en högtidlig gudstjänst i domkyrkan och 26 aug. återvände kejsaren till Konstantinopel. Äfven med armenier, jakobiter m. fl. åstadkommas under de följande åren unionsöfverenskommelser. 1443 flyttades konsiliet till Rom, där

under 1444—45 ett par betydelselösa sammanträden hölls.

Den sålunda ävägabragta unionen stötte emellertid på starkt motstånd. Markus Eugenikus vägrade sin underskrift, och han fann stöd hos den allmänna meningen inom sin kyrka. Metropolen Isidor, en af unionens tillskyndare, måste lämna sitt stift. Först 12 dec. 1452 firades i Sofiakyrkan en unionsfest. Sedan Bysans året därpå fallit för turkarna, insatte dessa en unionsfende till patriark, och 1472 upplöstes formligen den i Florens med så mycken möda ävägabragta unionen.

Litt.: Fromman, "Kritische Beiträge zur geschichte der Florentiner kircheneinigung" (1872; i "Jahrb. für deutsche theologie", 1877); Hefele, "Konzilien-geschichte", bd 7. T. H.—r.

Ferrari, tillnamn för en mängd norditalienska konstnärer af olika släkter och skolor. Den förnämste bland dem, som lefde under 15:e—16:e årh., var historiemålaren Gaudenzio F., f. 1484 i Valduggia i Piemont, d. 1546 i Milano. Han tillhörde den äldre milanesiska skolan, men kunde dock icke undgå att röna inflytande af Lionardo da Vinci; men han tog därjämte intryck från andra håll, t. ex. från Perugia, i hvars verkstad han en tid var sysselsatt, och äfven från Rafael. Med dessa skiftande skoltraditioner förenade F. ett visst fantastiskt drag, och ehuru icke fri från maner, höjde han sig någon gång till en ganska storartad uppfattning. Han var dessutom en af sin tids mest produktive målare och efterlämnade både fresker och oljemålningar. Hans färg är kraftig, men ofta något brokig, och hans arbeten präglas af själfvullt uttryck och levande framställning, ehuru han icke när den stora stil, efter hvilken han sträfvade. F:s bästa fresker finnas i Breragalleriet i Milano samt i den ryktbara piemontesiska vallfartsorten Varallo. Hufvudfigurerna i den på sistnämnda ställe befinliga *Korsfästelsen* äro plastiska, efter naturen färglagda bilder, under det att på väggen äro, såsom en fortsättning af framställningen, målade skaror af åskådare i fantastiska dräkter. C. R. N."

Ferrari, Lodovico, italiensk matematiker, f. 1522 i Bologna, d. där 1565, upptäckte sättet att lösa en ekvation af fjärde graden. F. utgaf icke själf något matematiskt arbete, men hans upptäckt offentliggjordes af hans lärare H. Cardanus i arbetet "*Ars magna*" (1545). G. E."

Ferrari, Luigi, italiensk bildhuggare, f. 1810 i Venezia, d. där 1894, började sina studier under ledning af fadern, bildhuggaren Bartolomeo F. (f. 1780, d. 1844), och förvärfvade sig sedan på Canovas ateljé stor förmåga i marmorns behandling. Han blef 1851 professor vid konstakademien i Venezia. Bland F:s förnämsta arbeten må nämnas en *Laokoongrupp* (1837, i Brescia), *Endymion*, en *Madonna della concezione*, *Marco Polos staty* (Venezia) samt förträffliga byster af Dante och Rafael.

Ferrari, Giuseppe, italiensk filosof och skriftställare, f. 1811 i Milano, d. 1876 i Rom, blef 1831 juris doktor och studerade sedermera filosofi. Sin litterära verksamhet började han med en teckning af filosofen Romagnosis lif och filosofiska system — *La mente di G. D. Romagnosi* (1835) —, utgaf s. å. Vicos filosofiska skrifter och begaf sig 1837 till Paris, där han blef en flitig medarbetare i

"*Revue des deux mondes*". 1840 utnämndes han till lärare vid ett collège i Rochefort och 1842 till professor i filosofi vid universitetet i Strassburg. Från denna plats blef han emellertid efter några dagar afskedad till följd af klerikalt inflytande. Under titeln *Idées sur la politique de Platon et d'Aristote* utgaf han s. å. de föreläsningar, som föranlett hans afskedande. Sedermera föreläste han filosofi från andra filosofiska lärostolar i Frankrike, men erhöll dock ingen varaktig plats, emedan hans idéer ansågos alltför liberala. 1859 återvände han till Italien, blef professor i Turin och Milano samt invaldes af den senare staden i parlamentet, till hvars utmärktaste talare han räknades. Såsom anhängare af det federativa statssystemet uppträdde han ofta mot Cavour's annexionspolitik. Hans hufvudarbeten äro *Filosofia della rivoluzione* (1851; ny uppl. 1873), i hvilket han utvecklar sitt skeptisk-filosofiska system, *La federazione repubblicana* (1851), som innehåller hans politiska trosbekännelse, och *Storia della rivoluzione d'Italia* (3 bd, 1870—73). Biogr. af Mazzoleni (1877).

Ferrari, Paolo, italiensk dramatiker, f. 1822 i Modena, d. 1889 i Milano, där han under sina senare år var professor i italiensk litteratur. Efter åtskilliga föga uppmärksammade försök vann han sin första och på samma gång största sceniska framgång med den 1851 skrifna fyraaktskomedien *Goldoni e le sue sedici commedie nuove*, som grundar sig på meddelanden i början af 2:a delen af Goldonis memoarer. Till samma grupp hör enaktskomedien *Una pollrona storica*, behandlande en episod ur Alfieris själfbiografi, samt *La satira e Parini* (1856), där han i Parini framställer den urbana satirens målsman midt ibland den korrumperade aristokratien i 1700-talets Milano. Ett icke mindre gynnsamt mottagande röntes F:s arbeten på folklustspelets område, *Il codicillo dello zio Venanzio*, en omarbetning af den redan 1847 skrifna *Bartolomeo calzolaio*, hans första dramatiska försök, samt *La medicina di una ragazza malata*, *La bottega del cappellaio* och *Un ballo in provincia*. Af F:s till omkr. ett fyrtiotal uppgående arbeten faller den största, men också mest omtvistade delen inom den sociala komedien. Dit hör *Prosa* med den förträffliga teckningen af den misslyckade Byronefterteraparen, *La donna e lo scettico*, en förbättrad uppl. af ungdomsarbetet *Lo scetticismo*, vidare den med all sin befogade samhällssatir pinsamt verkande *Cause ed effetti*, där, likasom i *Il duello* och *Il suicidio*, sanning och sannolikhet i karaktärsteckning och handling delvis uppförats för tendensen på ett sktt, som endast försvagat den åsyftade etiska verkan. F:s lifligaste verksamhet inföll under en period af genomgripande sociala och politiska omgestaltningar, då Italien äfven litterärt starkt inflytande af Frankrike och det nya italienska samhällsskicket ännu saknade nödig stadga för att erbjuda tecknaren fullt fasta och bestämda konturer.

Så mycket bättre lyckades F. med det drama, som spelar mot en klar, för alla känd historisk bakgrund äfvensom i framställningen af scener och typer ur folkets lif med dess i regel mera stabila skaplynne. F:s ofvan anförda, till nämnda båda grupper hörande arbeten äro också mestadels fria från de svagheter, som vidlåda hans efterbildningar af franska mönster, den alltför invecklade och alltför påtagligt konstruerade handlingen och den, med glömska af karaktéristiken, moraliserande eller esprittjäktande dialogen, hvilken, till föga fromma för samtalstonens lidighet, i några af de större komedierna är skriven på martelliäns vers. F:s samtliga dramatiska arbeten utgäfvos 1877—84, *Teatro scelto di P. F.* 1890. Litt.: F. d'Arcais' artikel öfver F. i "Nuova antologia" (1889), L. Fortis, "P. F., ricordi e note" (1889), samt V. Ferrari, "P. F., la vita, il teatro" (1899).

Hj. SöG.

Ferrari, Carlotta, italiensk författarinna och tonsättarinna, f. 1837 i Lodi, har i sitt hemland vunnit beröm för sina dikter, dramer och prosaskrifter samt äfven såsom begåfvad kompositris. Hon har tonsatt operor (*Ugo*, 1857; *Sofia*, 1866; *Eleonora d'Arborea*, 1871), en festmessa, ett rekviem och romanser samt själf skrivit texterna till sin musik.

Ferrari, Ettore, italiensk skulptör, f. 1849 i Rom, har utfört Viktor Emanuels ryttarstaty i Venezia, statyerna af *Giordano Bruno* (se Bruno, sp. 361) i Rom och politiken *Quintino Sella* och är f. n. sysselsatt med det för Rom beställda *Mazzini-monumentet* — de högst lifligt och lidelsefullt hållna relieferna för monumentets sockel voro utställda 1906.

G—g N.

Ferrari, Emilio Pérez, spansk skald och dramatiker, f. 1850 i Valladolid, idkade till en början juridiska studier, men tog snart filosofisk doktorsgrad. F. debuterade med en romantisk legend på vers, *La escarcela de un drama*, hvarefter följde novellerna *El impenitente* och *Las almas predestinadas*, skaldestycket *La musa moderna* och ett epos, *Un día glorioso*, *Dos cetros y dos almas*, en historisk novell, som tillförene blifvit prisbelönt i Valladolid under titeln "Las bodas de los reyes católicos", och skaldestycket *Pedro Abelardo* (5 uppl.). Af F:s lyrik är vidare att omnämna *Aspiracion*, *Las dos ruinas*, *Semper!*, *A la orilla* och *Consummationum*. F:s dramatik har rönt mindre framgång; dramat *La justicia del caso* (1881) anses som hans bästa. F. tog 1905 inträde i Spanska akad. efter Tomayo med tal öfver *La poesia en la crisis literaria actual*.

Ad. H—n.

Ferrari, Severino, italiensk skriftställare, f. 1856, lärare i Faenza, har offentliggjort dikter i den italienska folkpoesiens anda samt författat litteraturhistoriska arbeten om denna folkpoesi och dess inflytande på konstdikten.

Ferrari, bot. Se Tigridia.

Ferraris, Galileo, italiensk fysiker och elektrotekniker, f. 1847 i Livorno, d. 1897 i Turin, där han sedan 1879 var professor i fysik vid industrimuseet och krigsskolan samt 1886 upprättade den första elektrotekniska skolan i Italien. Hans värdefulla arbeten öfver elektrisk kraftöfverföring, transformatorer och växelströmteknik möjliggjorde bygandet af växelströmsmotorer. F:s samlade skrifter utgäfvos 1902. I Turin restes 1903 hans staty.

Ferraris, Carlo Francesco, italiensk nationalekonom och statistiker, f. 1850, e. o. professor i Pavia 1878, direktör i ministeriet för jordbruk, industri och handel 1883, professor i statistik och förvaltningsrätt i Padova 1885, har skrivit bl. a. *Principi di scienza bancaria* (1892), *La questione sociale e la trasformazione del sistema tributario in Italia* (1893) och *Teoria del decentramento amministrativo* (1899). F. är en af de främste banbrytarna i Italien för den tyska realistiska riktningen inom nationalekonomen.

Ferraris, Maggiorino, italiensk politiker, f. i Acqui 1856, har utgivit flera värdefulla nationalekonomiska arbeten. Sedan 1886 har F. varit medlem af deputeradekammaren, där han ifrigt bekämpat Rudinis och Giolittis ministärer samt kraftigt medverkat till Italiens handelstraktater med Tyskland och Österrike. I Crispis ministär var han 1893—96 minister för post- och telegrafväsendet. F. är utgivare af den ansedda tidskriften "Nuova antologia".

Ferräs (arab., "matt-utbredare"), i Levanten den tjänare, som städar boningsrummen i förmögare hem; i Medina särskildt titel på 40 enuckor, som ega att hålla rent i och vakta profeten Muhammeds med dyrbara mattor och bonader utstyrda grafkapell.

Ferratin (af lat. *ferrium*, järn), *farm.*, ett järn-ägghvitepreparat innehållande 6 proc. järn. S. k. "naturligt" ferratin bildas i lefvren. I denna förening är järnet mycket fast kemiskt bundet likasom i blodfärgämnet (hämoglobin). I handeln förekommer ett "konstgjordt" ferratin, som framställes af höns-ägghvita och järnsalter vid närvaro af alkali. Detta preparat, ett brunt, i vatten lösligt pulver, är säkerligen ur kemisk synpunkt något annat än det naturliga ferratinet. I det konstgjorda preparatet är järnet vida mindre fast bundet; i magsaft sönderdelas det lätt i järnsalt och ägghvita. Afikten att med ferratinet tillföra sjuka järn i en sådan form (fast bundet vid ägghvita), att det skulle vara värderikare än vanliga järnmedel för blodbildningen, torde därför icke nås, och erfarenheten har visat, att det dyra medlet är betydligt underlägset våra vanliga järnpiller vid behandlingen af t. ex. bleksot. Doserna äro $\frac{1}{2}$ till $1\frac{1}{2}$ gr. 3 gånger dagligen.

C. G. S.

Ferrazzi [färä'ttsi], Giuseppe Jacopo, italiensk litteraturhistoriker, f. 1813 i Cartigliano, d. 1887 i Bassano, skref förtjänstfulla bibliografiska arbeten om Dante, Petrarca, Ariosto och Tasso, m. m.

Ferreira [ä'-], Antonio, portugisisk skald, f. 1528, d. 1569 som hög höftjänsteman, var jämte Sá de Miranda förnämste grundläggaren af den s. k. klassiska smaken i portugisiska litteraturen, där han införde epigrammet, odet och tragedien. Hans *Castro* anses ännu, för sitt upphöjda patos och den ypperliga stilen, såsom en af den portugisiska litteraturens största prydnader, och hans *Cioso* gäller för att vara det första nyuropeiska karaktärslustspelet. Jfr *Castilho*, "Antonio Ferreira, poeta quinhentista" (3 bd, 1874).

Ferreira de Vasconcellos [vaskånse'lås], Jorge, portugisisk författare, d. 1885, var en hofman med lärda och litterära intressen. Hans dramer (*Eufrosina*, *Ulyssippo* och *Aulegraphia*), skrifna på prosa, äro långa, för uppförande olämpliga femakts-

pjeser, författade efter mönstret af "Celestina", utan att i någon mån närma sig genialiteten hos detta berömda verk. Men de innehålla om god iakttagelse vittnande sedeskildringar, och deras språk är naturligt. F. skref vidare en riddarroman *Memorial da Procacia da segunda Tavola Redonda* eller (efter hufvudpersonen, konung Arturs sonson) *Triumpho de Sagramor* (1:a delen; 2:a delen blef uttryckt eller måhända oskrifven), som rör sig inom den bretonska sagokretsen, och dikter, episka och lyriska, inlagda såväl i hans dramer som framför allt i hans roman. — Trots F:s talang har hans författarskap aldrig i Portugal åtnjutit någon högre grad af popularitet. E. S.—f.

Ferrér, S:t Vincentius, spansk dominikan, f. troligen 1350, d. 1419, började 1399 ett kringvandrande lif i apostlarnas efterföljelse och utfödde vidsträckt omvändelseverksamhet bland sarasener och judar samt gjorde dessutom sitt namn känt genom sina predikoresor i Spanien, Frankrike och Italien. Han egde en utomordentlig predikobegåfning. Åtskilliga af hans skrifter (på latin) utgäfvs efter hans död. F. blef kanoniserad 1455. Hans lif är skildradt af bl. a. abbé M. A. Bayle (1855) och dominikanen P. Fages ("Histoire de S. V. Ferrier, apôtre de l'Europe", 2 bd, 1894). (Hj. H.—t.)

Ferrera, romantisk dal i schweiziska kantonen Grisons, genomfluten af Avers-Rhen. Förr drefs här järntillverkning, däraf namnet (af lat. *ferrium*, järn), men brist på bränsle har gjort, att den måst nedläggas.

Ferreras, Juan de, spansk historiker, f. 1652, d. 1735, var präst i Madrid och blef bibliotekarie hos Filip V. Han utgaf *Historia de España* (16 bd, 1700—27; ny uppl. 17 bd, 1775—91; öfv. till franska och tyska), som förtjänstfullt behandlar Spaniens historia t. o. m. 16:e årh.

Ferrero, Annibale, italiensk general och geodet, f. 8 dec. 1839 i Turin, d. 7 aug. 1902 i Rom, ingick 1859 såsom officer vid ingenjörväsendet i Sardinien samt deltog med utmärkelse i striderna 1860—61 och förflyttades till generalstab, hvarefter han utmärkte sig under kriget 1866. Han blef major 1871 och anställdes vid militärgeografiska institutet i Florens, hvars direktor han blef 1885, samt arbetade på ett mönstergillt sätt för utvecklingen af Italiens geodetiska uppmätning och utvecklingen af dess kartverk. F., som 1891 blifvit generallöjtnant och 1893 divisionschef, var 1895—98 ambassadör i London, blef 1897 vice president i internationella geodetiska uppmätningen, i hvars "Handlingar" han publicerade omfattande berättelser om triangulationen, och blef 1898 chef för 2:a armékåren. Från 1892 var han senator. Han blef led. af sv. Krigsvet. akad. 1893. C. O. N.

Ferres [fe'ra's], lord. Se Devereux.

Ferret, Col du Grand F. [kål du grå färrå], ett 2,492 m. högt pass öfver Penniniska alperna. Det ligger mellan Mont Blanc och Stora S:t Bernhard samt förenar Val F. i Valais, en sidodal till Val d'Entremont, med Val F. i italienska prov. Turin.

Ferre'tti, Jacopo, italiensk författare, f. 1784 i Rom, d. där 1852, höll 1812—13 i Collegio romano föreläsningar öfver italienska litteraturen samt var en bland stiftarna af Accademia tiberina.

F. var mycket värderad som improvisatör och fruktad som kritiker. Han skref mest operatexter, till hvilka musik sattes af Rossini, Donizetti m. fl.

Ferre'tti, Luigi, italiensk skald, f. 1836, har liksom sin vän G. G. Belli skrifvit en mängd sonetter på romersk dialekt.

Ferri, Baldassare, italiensk kastråtsångare, f. 1610 i Perugia, d. där 1680, var 1625—55 anställd vid hovet i Warschau och därefter till 1671 vid kejsarhovet i Wien. Han vann ett namn som en af de mest betydande sångvirtuoser.

Ferri, Ciro, italiensk målare och arkitekt, f. 1634, d. 1689, utbildade sig hos P. da Cortona och deltog i utförandet af flera bland sin lärares arbeten, t. ex. freskerna i Pal. Pitti i Florens. F:s förnämsta verk äro freskerna i S:t Maria maggiore i Bergamo. Hans ojemålningar äro sällsynta, men träffas i museerna i Wien, München och Nürnberg, o. s. v.

Ferri, Luigi, italiensk filosof, f. 1826 i Bologna, d. 1895 i Rom, studerade i Paris under inflytande af Jouffroys och Cousins lärjungar samt blef professor vid universitetet i Rom 1871. Han betecknar sin filosofiska ståndpunkt såsom dynamisk monism och försvaret gentemot den engelska associationspsykologien antagandet af en såsom kraft och orsak verksam själssubstans. F. utgaf afhandlingar om Leonardo da Vincis konstfilosofi (1871), om den engelska associationspsykologien (1883) m. fl. samt redigerade "Rivista italiana di filosofia". S.—e.

Ferri, Enrico, italiensk straffrättslärare och politiker, f. 1856, var professor vid Åtskilliga italienska universitet 1881—94, men afsattes för sin lutning åt socialismen af Crispi, höll 1895—96 föreläsningar vid Université

nouvelle i Bruxelles och är nu advokat i Rom samt docent i straffrätt vid universitetet därstädes. 1886 blef han led. af deputeradekamraren, där han slöt sig till yttersta vänstern. F. räknas jämte Lombroso och Garofalo såsom grundläggare af den s. k. italienska kriminalistiskolan, enligt hvilken hvarje brottslig handling med nödvändighet framgår ur brottslingens nedärida karaktär samt den yttre omgifningen (naturen och samhället). Med denna upfattning förlora, såsom F. icke utan talang sökt göra gällande, begreppen skuld och tillräknelighet sin nedärida betydelse. Samhällets verksamhet till brottslighetens bekämpande bör framför allt rikta sig på att undanröja de i samhällsförhållandena grundade orsakerna genom att förändra dessa, och straffet, i den mån det likväl behöfvat tillgripas, blott afse samhällets skyddande mot förbrytaren genom att underkasta honom det härför lämpligaste behandlingssättet, hvilket ingalunda nödvändigt behöfver alse något lidande för den brottslige. Att straffets karaktär af ett afsikligt tillfogadt lidande skulle vara nödvändig för att afskräcka andra från att begå brott, förnekar F. hel och hållet. Sin grunduppfattning af brott och straff

har han framställt i arbetet *Sociologia criminale* (1892; 4:e uppl. 1900; öfv. till tyska och franska). Bland hans öfriga skrifter må nämnas *La teoria dell' imputabilità e la negazione del libero arbitrio* (1878), *Educazione, ambiente e criminalità* (1883) och *L'omicidio nella antropologia criminale* (2 bd, 1895). Med Lombroso har han uppsatt och redigerat (sedan 1880) tidskriften "L'archivio di psichiatria, scienze penali et antropologia criminale". Han är utgivare af socialisttidningen "Avanti" och en af den italienska socialdemokratiens mest framträdande ledare inom deputeradekamraren. I partiet intager han en mellanställning mellan Turatis moderata grupp och de radikale "syndikalisterna" samt har tagit liflig del i de olika socialistgruppernas häftiga inbördes fejder under de senaste åren. — Till svenska öfversattes 1904 F:s "Socialism och modern vetenskap" (N. S.—g.)

Ferryoxalkalium, kem. Se Blodlutsalt.

Ferrières [färriär], by i franska dep. Seine-et-Marne, nära Lagny, med ett slott i rik senrenässans, tillhörigt Parisbankiren Rothschild. Det byggdes

Slottet Ferrières.

1860 ff. af engelske arkitekten sir Joseph Paxton. I detta slott hade preussiske konungen Vilhelm sitt högkvarter 19 sept.—5 okt. 1870, och där underhandlade Bismarck och Jules Favre 19 och 20 sept. s. a. rörande vapenvilan mellan Tyskland och Frankrike.

Ferrières [färriär], Charles Élie de, markis, fransk författare, f. 1741, d. 1804, var medlem af konstituerande nationalförsamlingen (1789—91), men spelade där ingen roll. Mest känd är F. som författare af det synnerligen opartiska och tillförlitliga arbetet *Mémoires pour servir à l'histoire de l'Assemblée constituante et de la révolution de 1789* (3 bd, 1799; intagen i "Collection des mémoires relatifs à la révolution française", 1821). Han skref äfven filosofi, litteraturhistoria och arbeten till dagens politiska frågor.

Ferriföreningar. Se Järn.

Ferrigni [färri'ni], Piero Francesco Leopoldo Coccoluto, italiensk kåsör och kritiker under signaturen Yorick, f. 1836 i Livorno, d. 1895, juris doktor i Siena 1857, deltog med ifver i den nationella rörelsen 1859—60 och kämpade med utmärkelse under Garibaldi på Sicilien och i södra Italien, hvarefter han i Florens

arbetade i pressens tjänst och såsom advokat. F. var samtidens ypperste kåsör uti Italien och en spirituellt kritiker. Flera af hans skrifter vunno en utomordentlig spridning.

Ferryoxalät, kem., $\text{Fe}_2 (\text{C}_2\text{O}_4)_3$, oxalsyrad järnoxid, uppstår därigenom, att man löser nyss fäldt järnoxidhydrat i en koncentrerad lösning af oxalsyra. Saltet, som icke är kristalliserbart, förekommer i form af grönbruna amorfa fjäll eller i lösning. Under ljusets inverkan sönderdelas ferryoxalätet i ferrooxalät (se d. o.) och kolsyra. Till följd af denna ljuskänslighet har det fått stor användning i fotografien, och flera fotografiska kopieringsförfaranden grunda sig på denna egenskap. Se Fotografi.

J. Hitz.

Ferrypyrin l. **Ferropyrin**, med. farm., en förening af järnklorid och antipyrin, innehållande 12 proc. järn och 64 proc. antipyrin, ett fint orangerödt pulver, lättlösligt i vatten. Det verkar blodstillande (se Blodstillande medel) och adstringerande, men uppgifves sakna järnkloridens i stark koncentration etsande egenskaper. Som utvärt blodstillande medel användes ferrypyrin i substans eller i stark (20 proc.) lösning, som adstringerande medel i svagare (1 proc.) lösning. Medlet har äfven försökt invärtes (vid magblödningar) och såsom järnmedel vid bleksot o. d. i dos af 5—20 cg. Ferrypyrinet har ej vunnit någon större betydelse som läkemedel.

O. G. S.

Ferrisulfat, sulfat af 3-värdt järn. Se Järn.

Ferner, Bengt, vetenskapsman, f. 10 dec. 1724 i Nyeds prästgård i Värmland, d. 20 okt. 1802 i Stockholm, blef student i Uppsala 1743 och astron. observator därstädes 1751, efter att ha tagit verksam del i de astronomiska observationer, som 1749—50 anställdes samt vid af M. Strömer i Uppsala, Lande i Berlin och La Caille på Goda Hoppsudden. 1756—58 förestod F. astron. professuren i Uppsala. 1758—63 vistades han på resor i Tyskland, Holland, England, Frankrike, Italien, Österrike och Böhmen, hvarunder han gjorde bekantskap med flera af den tidens ryktbaraste vetenskapsmän, såsom d'Alembert och Euler. Vid sin hemkomst utnämndes han, efter Klingenskjerna, till lärare för kronprins Gustaf, hvilken fann så mycket behag i hans undervisning, att han begagnade sig af densamma ända till sin tronbestigning 1771. F. erhöi då en pension. Redan 1756 hade F. blifvit led af Vet. akad. samt blef led. af Vet. soc. 1784 och af Vitt. hist. o. ant. akad. 1786. Han fick 1765 kansliråds n. h. o. v. och blef 1766 adlad, då han förändrade det faderneärdiga namnet Ferner till Ferner. Riddarhuset invalde honom 1778 och 1786 i lagutskottet, och 1789 hade han plats i hemliga utskottet. Han öfverlämnade till Vet. akad. 1,000 rdr, hvaraf räntan skulle användas till premier för afhandlingar i de matematiska vetenskaperna. Bland hans tryckta skrifter märkas *Afhandlingar*, Tal och

Rön i Vet. akad:s "Handlingar" samt *Bref*, tryckta i "Lärda tidningar" (1757) och i "Svenska Mercurius" (1763—64). Jfr A. G. Silverstolpe, "Tal ... öfver B. F. ... 2 nov. 1802, då hans vapen krossades" (1802).

Ferro (sp. *Hierro*), den sydvästligaste af Kanarie-öarna, 29 km. lång, 276 kvkm, 6,508 inv. (1900). Ön består af ett halfmånformigt vulkaniskt berg, som stupar brant i havet och gör kusten mycket otillgänglig; dess högsta topp, Alto del Malpaso, är 1,415 m. På nordvästra kusten finnes en bukt, El golfo, som är en krateröppning, medan det omgivande berget är en del af kraterkanten. Ön består alltigenom af basalt. Den har ingen flod eller bäck och mycket få källor. Vegetationen är turtigt, dock odlas säd och vin samt fikon, hvilka äro en exportvara. Hufvudort är Valverde i öns nordöstra del, 650 m. ö. h., 7 km. från kusten. — Ön är hufvudsakligen märklig därigenom, att Richelieu 1634 förordnade, att noll-meridianen skulle dragas öfver F., som man ansåg ligga 20° v. om Paris och vara den västligaste punkten af Gamla världen. Senare har man funnit, att F. ligger 20° 23' 9" v. om Paris, men alljämt räknades F.-meridianen dock gå 20° v. om Paris. Numera räknar man i nästan alla länder meridianerna från Greenwich's observatorium (17° 39' 46" ö. om F.); endast fransmännen behålla räkningen från Paris eller från F., hvilket egentligen är samma sak, då det bestämmande för F.-meridianen icke var F.s, utan Paris' läge. J. F. N.

Ferro, Scipione, italiensk matematiker, f. omkr. 1465 i Bologna, d. där 1525 som professor vid universitetet, var den förste, som lyckades lösa tredje gradens ekvationer. Hans upptäckt offentliggjordes först efter hans död af H. Cardanus i "Ars magna" (1545). G. E.*

Ferroaluminium. Se Ferrolegeringar.

Ferrobakterier, bot. Se Järnbakterier.

Ferrocyankalium, kem. Se Blodlutsalt.

Ferrocyanmetaller, kem. Se Blodlutsalt.

Ferrocyanvätesyra, kem. Se Blodlutsalt.

Ferroföreningar. Se Järn.

Ferrokröm. Se Ferrolegeringar.

Ferro, l. El, sjöstad och fästning i spanska prov. La Coruña, vid en vik (med samma namn) af Atlantiska hafvet, 25,281 inv. (1900). Staden är byggd på en i viken utskjutande halvö och omgives af starka fästningsverk. Krigshamnen, en af landets tre förnämsta, försvaras af fästena La Palma och San Felipe samt har ett mycket smalt inlopp. Där finnas landets största arsenal, en skola för utbildning af maskinister och en sjökrigsskola samt varf, dockor, magasin och verkstäder, delvis belägna i den midtemot liggande byn La Graña. Befolkningen lever mest på fiske och kushandel. — Utanför F., som till 1752 var en fiskarby, egde 4 nov. 1805 en sjöstrid rum mellan fransmän och engelsmän, och staden uppgafs åt de senare. 27 jan. 1809 öfverlämnades den genom förräderi till fransmännen, men utrymdes af dem några månader senare. 1823 gaf den sig efter en månads blockad åt fransmännen.

Ferrolegeringar, sådana legeringar af metalliskt järn (lat. *ferrum*) med andra metaller, där dessa senare ingå i betydande kvantiteter och vanligen utgöra (en eller flera) legeringens hufvudbe-

ståndsdelen. De ha i regel hvitt till gråhvitt, mer eller mindre grofkristalliniskt brott samt äro osmidsbara och ofta mycket spröda. Man använder dem inom järn- och ståltillverkningen för att tillföra järn- och stålbadet en önskad halt af den främmande metallen, vid framställning af såväl vanligt järn och kolstål som i synnerhet af lågprocentiga järnlegeringar, s. k. specialstål. De flesta ha blifvit kända och erhållit teknisk betydelse under de senaste 30 åren. De framställas ur blandningar af järnmalm och den legerade metallens malm, vanligen oxidförening, på väsentligen två olika sätt:

A. genom reduktion med kol (koks) vid hög temperatur, antingen i degel, med yttre upphettning (numera föga bruklig), eller i masugn, på liknande sätt som kokstäckjärn, men med en af den erforderliga högre reduktionstemperaturen betingad högre blästertemperatur och i hög grad ökad koksförbrukning, eller i elektrisk ugn (se d. o.) af samtliga de typer, som äro användbara för stålsmältning. Sistnämnda metod är användbar för framställning af alla slags ferrolegeringar. Den enligt dessa metoder framställda produkten är oftast mättad med kol (5 å 10 proc. C); vid användandet af elektrisk ugn kunde de dock erhållas betydligt kolrenare (i vissa fall under 1 proc. C). Då för vissa ändamål önskas fullständigt kolren ferrolegering, användes

B. den aluminotermiska l. Goldschmidts metod (1894). Härvid blandas i degel metalloxiderna intimt med lämplig mängd aluminiumpulver, blandningen bringas någonstades till antändning, hvarefter reaktionen under alstring af mycket hög temperatur (3,000 å 4,000°) fortskrider genom hela massan under bildning af aluminiumoxid och reduktion af de öfriga oxiderna till metall eller legering. Ehuru dyr är metoden af stor teknisk betydelse.

De viktigaste ferrolegeringarna äro ferromangan l. manganjärn, som framställs enligt alla de nämnda metoderna, i masugn med olika manganhalter: från spegeljärn (ca 20 proc. Mn) upptill 80 proc. Mn, som är den vanligen i handeln förekommande; koksåtgång: 2 å 2,5 ggr erhållen legering. Typisk ferromangananalys: 80 proc. Mn, 8 proc. C, 1,5 proc. Si, 0,1 å 0,2 proc. P. Gråhvit, kristallinisk, sönderfaller småningom i fuktig luft. Utom till specialstål har den mycket stor användning som desoxidationsmedel och medel att erhålla blåsria göt och neutralisera skadlig inverkan af svafvel vid framställning af mjukt järn och stål; 5 å 10 kg. pr ton göt. — Ferrosilicium l. kiseljärn framställs övervägande i elektrisk ugn, i Sverige först vid Korfors (1905) i Heroult's ugn l. stålugn, ur en blandning af järnmalm, kvarts och kol. Typisk ferrosiliciumanalys från Korfors: 50 proc. Si, 0,8 proc. C, 0,08 proc. P. Hvit, glänsande grofkristallinisk, mycket spröd; sönderdelas i ringa grad af vatten eller fuktig luft under bildning af antändbara gaser, öfvervägande kolväten, äfven kiselväte och fosforväte, hvilket senare ibland kan uppkomma i så stor mängd, att försiktighet mot förgiftning måste iakttagas. Användes liksom ferromangan i ungefär samma kvantiteter som desoxidations- och tätningsmedel för stålgöt samt som tillsats till vissa slags tackjärn för erhållande af lämplig kiselhalt. —

Ferroaluminium användes liksom de båda föregående som desoxidationsmedel; det framställs liksom rent aluminium i elektrisk ugn, men är dock numera fullständigt ersatt af den rena metallen. — Ferrokrom l. kromjärn framställs liksom ferromangan såväl i masugn och elektrisk ugn som enligt Goldschmidts metod. Koksåtgången vid masugnframställningen är mycket hög, 2,5 å 3,5 ggr erhållen produkt. Kromhalten växlar från 30 till 75 proc. Kolhalten är enligt de första metoderna mycket hög (6 å 10 proc. C). Legeringen är vit, kristallinisk och mycket spröd; den användes uteslutande för framställning af specialstål. — Ferronickel kan framställas enligt samtliga metoderna, för specialstål, men har föga betydelse i jämförelse med ren nickel. — Af öfriga märkas ferrovolfram (vanl. 80-procentig), ferromolybden (50—90-procentig), ferrovanadin (40—50-procentig) och ferrotitan, hvilka numera framställas ur resp. oxider uteslutande i elektrisk ugn eller enligt Goldschmidts metod. De användas för specialstål, ferrotitan dock som desoxidationsmedel och som tillsats till olika sorters gjuttackjärn, hvilkas hållfasthetsegenskaper därvid förbättras. Äfven framställas ferrolegeringar innehållande flera än två komponenter, såsom kisel-manganjärn etc.; slutligen ha legeringar af ännu ett stort antal grundämnen, t. ex. ferrobör, ferrofosfor, ferromagnesium, ferrouran, framställts och pröfvats för skilda ändamål. Ferrolegeringarnas teknik är stadd i snabb utveckling och sysselsätter ett stort antal verk; prisen äro i de flesta fall öfvervägande beroende på den främmande metallens malpris. J. O. R.—s.

Ferromangan. Se Ferrolegeringar.

Ferromeridianen. Se Ferro.

Ferromolybden. Se Ferrolegeringar.

Ferron [färrä'], Théophile Adrien, fransk militär, f. 1830, d. 1894, utmärkte sig vid stormningen af Malakotvornet (vid Sevastopol), tjänstgjorde en längre tid såsom lärare vid ingenjörhögskolan i Metz, deltog i bekämpandet af kommunupproret 1871 och arbetade efter fredsslutet ifrigt på befästandet af Frankrikes östra gräns. Han blef 1880 souschef vid generalstaben, 1886 divisionsgeneral och 1887, efter Boulanger, krigsminister i Rouviers kabinett samt tog i denna egenskap initiativ till flera lämpliga åtgärder. 1889 blef han chef för 18:e armékåren och 1892 medlem af högsta krigsrådet samt ansågs vara afsedd till befälhafvare för den armé, som i händelse af krig skulle uppträda i Alperna. F. utgaf flera arbeten, bl. a. det förtäfliga *Quelques indications pour le combat* (1892). C. O. N.

Ferronickel. Se Ferrolegeringar.

Ferronière. La belle F. [bäl färränjär], "den vackra järnhandlarfrun", en af den franske konungen Frans I:s älskarinnor, d. omkr. 1542, var hustru till en järnhandlare eller en parlamentsadvokat Le Ferron. Driven af svartsjuka och hämndbegär, skall denne ha smittat sin maka med en dödlig sjukdom för att den skulle öfverflyttas på konungen. — Ett i Louvre befinnligt kvinnoporträtt, målad af Lionardo da Vinci (d. 1519), har länge oriktigt gällt som ett porträtt af La belle F. Den pannbindel, som pryder detta hufvud, har åt ordet *ferronnière* gifvit betydelsen af en fruntimmers-pannbindel, framtill smydd med en kamé eller dyrbar sten. R.—n.*

Ferrooxalät, kem., FeC₂O₄, oxalsyrad järnoxidul, uppstår som en gul i vatten olöslig fällning, då en lösning af ferrosalt (t. ex. järnvitriol) blandas med ett alkalioxalat. Vid öfverskott af alkalioxalat löses ferrooxalatet och bildar en gulröd lösning, som på grund af sin reducerande egenskap användes i fotografien som framkallare. Jfr Ferrooxalat, J. Htzg.

Ferroprussiatprocessen, detsamma som Cyanotypi (se d. o.).

Ferropyrin, med. farm. Se Ferripyrrin.

Ferrosilicium. Se Ferrolegeringar.

Ferroti, Schedo. Se Fircks, T. von.

Ferrotitan. Se Ferrolegeringar.

Ferrotyp (af lat. *fe'rrum*, järn, och grek. *ty'pos*, aftryck), ett fotografiskt förfarande för framställning af direkta positiva bilder på ett underlag af svartlackerad järnbleck. Ett med asfaltlack lackerat järnbleck öfverdrages med en hinna af joderadt kollodium och neddoppas i ett silfverbad (silfverniträt löst i vatten), hvarigenom ljuskänsligt jod-silfver bildas i kollodiumhinnan. Den sålunda preparerade plåten belyses i kameran och framkallas med en framkallare, som vanligen består af järnvitriol, vatten, ättiksyra och alkohol och fixeras i cyanalkalium eller undersvafvelsyrligt natron. På grund där af, att den i denna process (jodsilfver-kollodiumprocessen) bildade silfverfällningen är af ljus färg, framstår bilden mot den mörka botten såsom positiv. Ehuru en ferrotyp i detaljrikedom och gradation icke kan täfna med en efter de vanliga fotografiska förfarandena framställd bild, har ferrotypen dock fått användning, när det gäller att på ytterst kort tid framställa en fotografisk bild. En ferrotyp kan nämligen framställas fullt färdig på några minuter. Ferrotypier kunna framställas äfven genom bromsilfvergelatinförfarandet, men då silfverfällningen vid denna process är mörk, synes den icke tydligt mot den mörka botten, utan bilden måste blekas, hvilket sker genom behandling med kvicksilfverklordilösning. I fotografiautomater kommer denna senare metod nästan uteslutande till användning. J. Htzg.

Ferrovanadin. Se Ferrolegeringar.

Ferrovolfram. Se Ferrolegeringar.

Ferrucci [-ro'ttji], Andrea, italiensk bildhuggare och arkitekt, f. 1465 i Fiesole, d. 1526 i Florens, blef 1512 ledare af den plastiska utsmykningen af domkyrkan i Florens. Hans förmåsta arbeten äro nischen öfver dopfonten (hög relief) i Pistojas domkyrka och det vackra träkrucifixet i S:t Felicitä i Florens. F. var en af sin tids mest framstående bildhuggare och i uppfattningen, särskild i själsuttrycket, besläktad med den umbriska skolans bästa målare (Perugino m. fl.).

Ferruginös (fr. *ferrugineux*, af lat. *ferrugi'neus*, rostfärgad, af *fe'rrum*, järn), järnhaltig.

Fe'rrum, lat., järn (se d. o.). — *F. pulveratum.* Se Järnpulver. — *F. reductum.* Se Järnmodel.

Ferry [färrí], Gabriel, pseudonym för Eugène Louis Gabriel de Bellemare, fransk författare, f. 1809 i Grenoble, d. 1852, tillbragte en stor del af sitt lif på resor i Amerika, hvarifrån han hämtade ämnen för åtskilliga af sina arbeten. Mest kända af dessa, som först lästes i "Revue des deux mondes" och utkommo i bokform efter F:s död, äro *Le coureur des bois* (1850;

"Skogslöparen", 1881 och 1882; i bearb. för ungdom 1864; ny uppl. 1900), *Costal l'indien* (1852; "Indianen", 1882), *La chasse aux cosaques, Scènes de la vie mexicaine et Les squatters*. — Hans son, Gabriel de Bellemare, f. 1846 i Paris, har, under samma signatur som fadern, skrivit skådespel (*L'éclipse de lune*, 1868, *Réginah*, 1874, m. fl.), romaner (*Les deux maris de Marthe*, 1884, *Les exploits de César*, 1889, m. fl.) och litteraturhistoriska arbeten om Alexandre Dumas d. y. och Balzac.

Ferry [färri], Jules, fransk statsman, f. 5 apr. 1832 i Saint-Dié (dep. Vosges), d. 17 mars 1893 i Paris, blef 1851 advokat i Paris och egnade sig vid sidan af sin juridiska praktik tidigt åt politiskt

författarskap i frisinade tidningar, särskildt i "Le temps". I 1860-talets valstrider tog han på oppositionens sida liflig del och väckte bl. a. stort uppseende genom en rad af skarpa artiklar mot Seinesprefekten Haussmanns godtyckliga förvaltning (*Comptes fantastiques d'Haussmann*, 1868). Han invaldes 1869 för Paris i lagstiftande kåren och slöt sig där

till vänstern, bland hvars bästa talare han snart räknades. Vid kejsardömet fall 4 sept. 1870 blef F. medlem af nationalförsamlingen och fick på sin lott Seinedepartementets förvaltning samt (16 nov.) mårbefattningen i Paris; i febr. 1871 invaldes han i nationalförsamlingen. Som mår i Paris ledde han under oerhörda svårigheter hela belägringstiden stadens inre förvaltning. Särskildt utmärkte han sig genom den kallblodighet och fasthet han visade vid revolutionärernas upprepade försök att göra sig till herrar i staden. Vid kommunardupprorets utbrott 18 mars 1871 ville F. till det yttersta försvara Hôtel de ville, och han flydde, först sedan trupperna mot hans energiska föreställningar dragits tillbaka och Paris därigenom prisgifvits åt upprorsmännen. 1872—73 var F. fransk minister i Aten, bekämpade sedan i nationalförsamlingen som ledare för vänstra centern den hastigt växande reaktionen och utsågs 1876 att i den nybildade deputeradekammaren representera sin hemort Saint-Dié. Omvald efter kammarupplösningen 1877, stod han i främsta ledet bland motståndarna till Mac Mahons personliga "politik af 16 maj" och blef, sedan marskalken tvingats att afgå och efterträddes af Grévy (30 jan. 1879), undervisningsminister i det af Waddington bildade kabinettet, en befattning, som han i olika ministärer med korta afbrott innehade till nov. 1883. F. omdanade under dessa år grundligt hela det franska undervisningsväsendet genom en rad betydelsefulla lagar. Den centrala myndigheten (*Conseil supérieur de l'instruction publique*), hvari förut en mängd präster, domare och högre ämbetsmän haft säte, ombildades till en ur val af lärarna själva, högsolor och lärda korporationer framgånge församling (febr. 1880). Vidare upphäffdes alla de af staten icke erkända kongregationernas (andliga ordnarnas) skolor. Förslaget härom — den ryktbara "artikel 7" i lagen

om den högre undervisningens frihet — antogs efter heta debatter af deputeradekammaren (9 juli 1879), men föll i senaten på grund af det häftiga motstånd det väckt på klerikalt håll (15 mars 1880). Då utfärdade F. (29 mars) två dekret, som påbjödo jesuitiskolornas stängning, och mot de öfriga ordnar, som ej vunnit statens erkännande, återupplifvades en del gamla lagar, delvis från 1700-talet, hvilka adri upphäfts och som förbjödo dem att existera i Frankrike. Trots häftiga protester bragtes dekretet sedan af F. under sommaren till verkställighet. Jämsides med dessa åtgärder — hvilka ådrogo F. personligen från klerikalernas sida ett ursinnigt hat, som kom att väsentligen försvåra hans framtida politiska bana — pågick omorganiseringen af undervisningen på skolans lägre och mellanstadium. Genom upprättande af en mängd nya seminarier (aug. 1879) främjades en välbehöfvid tillökning af lärarkrafterna vid statens primärskolor. Kompetensfordringarna för lärare vid såväl statens skolor som de privata skärptes betydligt, och samtidigt gjordes undervisningen i statens primärskolor kostnadsfri (juni 1881). Genom lagen af 28 mars 1882 stadgades obligatorisk skolundervisning på nederstadiet; samma lag borttog religionsundervisningen ur statens skolor, som i stället skulle meddela "moralisk och medborgerlig undervisning". Bland reformerna i undervisningen på mellanstadiet märkes upprättandet genom statens försorg af högre flickskolor (genom lagen af 21 dec. 1880). Hela detta reformarbete genomfördes under oafätliga strider mot högergrupperna i deputeradekammaren och framför allt i senaten. Motståndarna beskyldde F. för religionsfientlighet, men i själva verket var antikerikalismen i hans skolreformer — såsom Rambaud uppvissat — rent politisk och till arten vida skild från den radikala, på ateistiska idéer hvilande politik mot kongregationerna och den katolska kyrkan, som sedermera blifvit den officiella.

F. hade i dec. 1879 från Waddingtons ministär öfvergått i den af Freycinet rekonstruerade och blef efter dennes fall med bibehållande af sin portfölj själf konseljpresident (23 sept. 1880), men måste, trots den gynnsamma utgången af 1881 års val, 10 nov. s. å. vika för Gambetta. Då dennes "stora ministär" störtades efter några månader, inträdde F. (30 jan. 1882) som undervisningsminister i Freycinets kabinett, afgick med detta (7 aug. s. å.) och blef — sedan Ducleres och Fallières' ministärer efter hvarandra störtats — 21 febr. 1883 för andra gången konseljpresident med uppgift att samlas en moderat och regeringsduglig republikansk majoritet. Sin gamla portfölj utbytte han 20 nov. s. å. mot utrikesärendenas ledning. F:s konseljpresidentstid upptogs till stor del af parlamentariska strider om författningens revision (se Frankrike, historia), men dess förblifvande resultat var grundläggandet af det moderna franska kolonialväldet, "hvars fyra kärnpunkter han med säker blick för framtiden bestämde i Tunisien, Tonkin, Kongo och Madagaskar" (Hanotaux). Se därom närmare Frankrike, kolonialhistoria, och Frankiska Indo-Kina. Det fördrag, som grundade Frankrikes protektorat öfver Tunisien, afslöts redan i maj 1881. Med Bismarck samverkade F. 1884 om Kongostatsens upprättande på Berlinkonferensen och afslöt med den nya staten 5 febr. 1885 ett fördrag, som bestämde dess gräns

till Franska Kongo. På Madagaskar upprätthöll han energiskt de franska anspråken, lät i början af 1885 besätta hamnen Diego-Suares och utsände de expeditioner, hvilka sedan ledde till afslutandet af det Frankrikes inflytande på ön befästade fördraget i Tamatave (17 dec. s. å.). Den tidigare uppkomna konflikten med Annam ledde under F:s ministär till det efter blodiga strider framvingade protektorsfördraget af 6 juni 1884, föregånget af ett 11 maj s. å. i Tientsin afslutadt fördrag med Kina, som nödgades utlofva att omedelbart draga sina trupper tillbaka från Annam och Tonkin. Tvister om detta fördrags tillämpning framkallade i juni s. å. en allvarlig sammanstötning mellan franska och kinesiska trupper, och därur utvecklade sig småningom ett vidtutseende, i Frankrike högeligen impopulärt krig. Öfverdrifna uppgifter om en tillfällig fransk motgång vid Langson (28 mars 1885) vållade i deputeradekammaren en upphetsning, som till resultat fick ett förkrossande misstroendevotum mot ministären (30 mars), hvilken de hetsigaste radikalerna t. o. m. sökte få ställd under åtal. Dagen därpå erhöi den störtdröda F. telegram om, att de hemliga underhandlingar han under bemiddling af sir Robert Hart (se d. o.) i jan. öppnat med kinesiska regeringen ledt till godt resultat, och 4 april afslöts i Peking för Frankrike förmåliga fredspreliminärer — för sent för att rädda F:s ministär, hvars fall blef inledningen till en parlamentarisk svaghetsperiod och för åraatal hämtrade det franska kolonialväldets utveckling.

Trots sin oerhörda impopularitet — han öknämndes "tonkinesen", hvilket han själf upptog som ett hedersnamn, och beskyldes bl. a. för brottsligt eftergifvenhet för Bismarck — tog F. de följande åren verksam del i partilifvet genom att kring sig samla de moderate republikanerna och i en mängd politiska tal klart uppvisa den fara, som hotade republiken från general Boulanger (se d. o.) och dennes brokiga anhängarskara. Vid presidenten Grévy's nödtvungna afgång blef F. de moderate republikanernas kandidat, men boulangisterna hotade med uppror, om han valdes, och efter första omröstningen, vid hvilken under inverkan häraf blott 212 af 885 valmän vågat rösta på honom, trädde han frivilligt tillbaka för den af Clemenceau i sista stund framkastade kompromisskandidaten Sadi-Carnot (3 dec. 1887). De nya valen till deputeradekammaren 1889 utföllo ej minst genom F:s förtjänst förkrossande för boulangisterna, men själf föll han igenom i sin gamla valkrets, drog sig då tillbaka från det parlamentariska lifvet och utarbetade en försvarsskrift för sin kolonialpolitik i arbetet *Le Tonkin et la mère-patrie* (1890). Upprättelsen kom, då F. i febr. s. å. valdes till medlem af senaten för Vosges och framför allt då han 24 febr. 1893 utsågs till senatens president. Några veckor senare dukade emellertid F. under för ett hjärtlidande, som anses ha framkallats af det attentat, för hvilket han 1887 utsattes från en af de ständiga smädelserna mot honom upphetsad dæresida. I handlingskraftig patriotism och parlamentarisk skicklighet har F. i den tredje republiken haft få sina likar, och han var måhända — åtminstone efter Gambettas död — dess störste statsman. Minnesstoder öfver honom äro resta i Saint-Dié, Tunis och Haiphong, och en insamling pågår till ett hans minne egnadt nationalmonument. Ch. Robiquet har utgivit *Discours et opinions de Jules F.* (7 bd, 1893

—98). Jfr A. Rambauds förtäfliga biografiska arbete "J. F." (1903) och A. Billot, "J. F. Son œuvre coloniale et diplomatique" (1904). V. S.-g.

Fersala (Phersala):. Se Farsalos.

Fersän, *farm.*, ett af nötkreaturs blodkroppar framställt järnpreparat för behandling af bleksot o. d. Det erhålles genom inverkan af saltsyra och utgör ett s. k. acidalbuminat, ett chokoladfärgadt pulver, innehållande blott 0,37 proc. järn. Det har givits i doser af 1—2 teskedar intill 3 gånger dagligen. C. G. S.

Fersen, *von*, svensk adlig ätt, skall enligt en sägen ha härstammat från en urgammal skotsk släkt, *Mac Pherson*. Äldste kände stamfadern, Alexander von Versen, lefde i början af 1200-talet och hans stamgods torde ha varit Versen (nu Veersen) vid Uelzen i Lüneburg. I slutet af 1200-talet kom släkten till Hinterpommern, och en gren af densamma lefver ännu i Tyskland under namnet *von Versen*. En annan gren af ätten bosatte sig (före 1535) under namnet *von Fersen* i Estland, där den kom till stort anseende. När Estland (efter 1561) kom under svenskt välde, blefvo flera medlemmar af ätten svenska undersåtar. Estländska landtrådet Fabian von F:s (f. 1568) sonsöner Herman, Otto Vilhelm (se F. 1), Hans (se F. 2) och Fabian (se F. 3) fingo 1674 svensk friherrlig värdighet (*friherrar von F. till Cronendahl*). Hermans efterkommande bosatte sig först i Mecklenburg, sedan i Slesvig (denna friherrliga linje utdog på svärdssidan 1804; Otto Vilhelm och Fabian slöto själfva sina ättgrenar. Friherre Hans' ättgren upphöjdes med hans son, Reinhold Johan (se F. 4), 1712 i grefligt stånd, och från honom härstammade grefliga ätten von F., som 1839 utgick på manssidan med Reinhold Johans sons sons son, majoren Gustaf Hans, och 1879 på kvinnolinjen med dennes syster, grefinnan Louise Gyldenstolpe. Ätten von F. fortlever i Östersjöprovinserna, förande delvis friherrlig, delvis (sedan 1795) rysk grefligt titel.

1. Otto Vilhelm von F., friherre, fältmarskalk, f. 25 juli 1623 i Reval, d. 23 april 1703 på Kurnal (nära Reval), kom vid 18 års ålder öfver till Sverige. 1643 blef han korsett. Han deltog i danska fälttåget 1643—45 samt i de sista träffningarna under trettioåriga kriget och avancerade därunder till ryttmästare. Efter freds slutet 1648 begaf han sig i fransk kristjänst, utmärkte sig för tapperhet och befordrades 1650 till major; efter återkomsten till Sverige blef han 1654 kammarherre hos Karl X Gustaf. F. deltog sedan i denne konungs polska och danska fälttåg och steg 1657 till öfverste. F. utnämndes 1660 till landtråd i Estland, 1672 till generalmajor och 1674 till generallöjtnant. Såsom sådan blef han i slaget vid Lund 1676 sårad och fången samt fördes till Danmark, men deltog 1678 i marschen till Preussen. 1691 utnämndes F. till generalguvernör öfver Ingermanland och Keksholms län och 1693 till fältmarskalk. 1674 hade han upphöjts i friherrligt stånd.

2. Hans von F., friherre, den föregående syskonbarn, krigare, ämbetsman, f. 1625, d. 1683, var redan 1643 kaptenlöjtnant, blef 1655 öfverste för Västra Nylands regemente, 1665 generalmajor och 1674 generallöjtnant. 1675 utnämndes han till

guvernör i Riga och 1682 till guvernör öfver Ingermanlands och Keksholms län. F. upphöjdes 1674 i friherligt stånd.

3. Fabian von F., friherre, den föregåendes broder, generalfältmarskalk, f. 7 febr. 1626 i Reval, d. 30 juli 1677 i Malmö, kom vid sjutton års ålder öfver till Sverige och erhöll anställning vid Kristinas hof. 1644 tjänade han såsom volontär på flottan, under K. G. Wrangels befäl, men begaf sig efter freden vid Brömsebro till Tyskland, där han 1645 blef kapten och fortfarande utmärkte sig så, att han för hvarje år vann en ny grad och 1648 utnämndes till öfverste. 1654 blef han öfverste för Hvita regementet. 1657 följde han armén till Danmark, där han 1658, utanför Kronborg, fick fem farliga sår, och utnämndes s. å. till generalmajor. 1659—62 var F. öfverkommandant i Stralsund, utnämndes 1663 till guvernör öfver Livland och Riga, 1668 till generallöjtnant samt 1674 till general och friherre. Vid danska krigets utbrott 1675 blef han generalfältmarskalk, och 1676 generalguvernör öfver Skåne, Halland och Blekinge. I denna befattning utmärkte han sig i hög grad, då han 1677 afslög danskarnas stormning af Malmö, hvarvid fienden förlorade öfver 3,000 man.

4. Reinhold Johan von F., greve, den föregåendes brorson, son till F. 2, krigare, ämbetsman, f. 1646, d. 1716 i Stockholm, var först i kurländsk och holländsk tjänst samt gick i slutet af 1670-talet i svensk och blef 1684 öfverste för Västerbottens infanteri. 1688 förordnades F. till vice landshöfding i Västerbotten. 1701 deltog han i den ryktbara öfvergången af Düna och utnämndes 1702 till generalmajor samt förde befäl såsom sådan i slaget vid Klissow s. å. Efter att 1702—05 ha varit kommandant i Göteborg var F. 1705—09 landshöfding i Halland, utnämndes 1709 till generallöjtnant och guvernör i Riga, 1710 till guvernör i Wismar och inkallades 1711 i rådet. 1712 blef F. generalfälttygmästare och 1715 president i Svea hofrätt. 1712 upphöjdes han i grefligt stånd.

5. Hans von F., greve, den föregåendes son, krigare, ämbetsman, f. 2 mars 1683 i Reval, d. 25 maj 1736 i Stockholm, blef 1700 volontär vid Västerbottens infanteri och deltog såsom kapten vid Pommerska dragonerna i slaget vid Klissow (1702), där han erhöll sju svåra blessyrer. 1712 utnämndes F. till öfverste och chef för Upplands dragonregemente. Under krigshändelserna sommaren 1719 utmärkte F. sig vid försvaret af Eda skans mot danskarna och utnämndes s. å. till generalmajor samt 1720 till generallöjtnant. F. synes från början uppriktigt ha omfattat den nya statsförfattningen och kastade sig med iver och hänsynslöshet in i det politiska lifvet, närmast på det uppåtsträfvande holsteinska partiets sida. Vid riksdagen 1723 framträdde han såsom en af de ifrigaste målsmännen för den holsteinske hertigens rätt och för förbindelsen med Ryssland. Till belöning härför fick F. på förmånliga villkor försälja sina i Östersjöprovinserna belägna arigods. Vid följande riksdag (1726—27) kämpade han på riddarhuset oförskräckt, men förgäfves, för det ramlande holsteinska partiet och delade dess allmänna öde att förlora allt politiskt inflytande, medan Arvid Horns makt nådde höjdpunkten. I början af 1730-talet lyckades F. jämte C. Gyllenborg, D. N. v. Höpken

och andra medlemmar af det slagna holsteinska partiet innästa sig i konung Fredriks ynnest genom att i motsats mot Horn tjänstvistigt befordra konungens förbindelse med fröken Taube och på sådant sätt ånyo komma till betydelse. F. utnämndes 1731 af konungen trots rådets välgrundade protester till president i Svea hofrätt. Äfven såsom förespråkare för de mera avancerade merkantilistiska idéer, som rörde sig inom tidens ledande finansiella kretsar, vann F. nytt inflytande. Vid riksdagen 1734 var han en af Horns farligaste motståndare, framförde i sekreta utskottet konungens klagomål mot denne, talade där och i mindre sekreta deputationen ifrigt för förbund med Frankrike och Turkiet och hade en väsentlig del i grundandet af hattpartiet. Men han uppledde icke detta partis seger. De af F. inköpta egendomarna Ljung i Östergötland (1730) och Steninge i Uppland (1736) gjordes 1747 af hans änka, Eleonora Margareta Wachmeister af Målsåker, till fideikommiss i den Fersenska släkten. L. S.

6. Fredrik Axel von F. (Axel von F. d. å.), den föregåendes son, greve, politiker, fältmarskalk, riksråd, f. 5 april 1719 i Stockholm, d. där 24 april 1794, ingick 1737 som volontär vid Lifregementet till häst, trädde 1740 i fransk krigstjänst och kämpade med undantag för den tid, då han deltog i det olyckliga svensk-ryska kriget, under fransk fan i österrikiska successionskriget ända till freden i Aachen 1748. Härunder avancerade han till brigadjär eller generalmajor. 1750 utnämndes han af konung Fredrik och rådet mot tronföljarens bestämda önskan till generalmajor i svenska armén, där han förut var endast korpral vid Lifdrabantkåren. Denna utnämning väckte stort uppseende både på grund af F:s ungdom och korta tjänstgöring i svenska hären och därför att den betecknade den första uppenbara brytningen mellan tronföljaren och rådet. Först 1753 tog F. afsked ur fransk tjänst och sålde det regemente han i denna uppsatt. Han fick snart tillfälle att rättfärdiga sin snabba militäriska befordran, då han med utmärkelse 1757—60 deltog i pommerska kriget. Den af honom utförda eröfringen af Usedom och Wollin på hösten 1759 tillhör detta föga ärofulla krigs bästa bedrifter. F., som 1756 utnämns till öfverste vid Lifgardet och 1757 till generallöjtnant, erhöll 1759 anbud att efterträda sin svägers Lantingshausen såsom högste befälhafvare för armén i Pommern, men afböjde detta uppdrag. 1763 blef han general och 1770 fältmarskalk. — Det var icke som krigare F. skulle göra sin främsta insats i Sveriges öden. Redan vid riksdagen 1751—52 hade F. tagit del i riddarhusets förhandlingar och gjort sig bemärkt för sin talargåva och sin utpräglade hattståndpunkt. Såsom anställd i främmande tjänst hade han dock ej kunnat få plats i sekreta utskottet. Vid 1755—56 års riksdag åter,

då den länge mognade konflikten mellan konung och råd väntades komma till utbrott, blef F. en af hattpartiets främste förtroendemän och valdes till landtmarskalk. Från detta ögonblick är F. nästan ända till sin död en af de mest framskjutne personligheterna i Sveriges politiska lif. Till denna betydelsefulla ställning bidrogo visserligen yttre förhållanden, såsom börd, släktförbindelser och rikedom — genom sitt giftermål med riksrådet De la Gardies dotter och eget arf blef F. en af landets rikaste män — jämte ett manligt utseende och belevadt sätt. Men F. var en stor begåfning på det parlamentariska området. Hans vältalighet, klara förstånd och rika människokännedom, hans praktiska läggning, förmåga att fatta snabba beslut och vana att leda och ordna, hans ovanliga själfbehärskning, principfasthet och oförskräckhet — allt gjorde honom liksom skapad till partichef. Ingen har såsom han kunnat leda riddarhusets oroliga öfverläggningar, bevara sitt lugn och sin klara besinnning midt under stormarna eller sammanhålla sitt parti under de svåraste kriser. F. är otvivelaktigt den ypperste representanten för den rikt utvecklade parlamentariska skicklighet, som frihetstidens statsskick skapade i vårt land. Att han äfven förstod intrigens konst och fullt behärskade riksdagstaktikens alla knep och smygvägar eller förstod att använda det gängse musystemet för att stärka och sammanhålla partileden, faller af sig själf; dylikt hörde med till förutsättningarna för den tidens partilif. På F. själf faller ingen skugga för egen nytta. F. var en uppriktig anhängare af friheten, icke utan en viss republikansk anstrykning i sin åskådning, men på samma gång en ibiten aristokrat, som tänkte sig friheten hvilat på aristokratisk grund och ingalunda var sinnad uppgifva något af adelns privilegierade ställning. Äfven i detta afseende är han en af de yppersta typerna för 1700-talets adliga frihetssträfvanden i vårt land. En statsmannabegåfning af högre rang var F. icke. Därtill var han något för dogmatisk i sin anläggning, och hans politiska vyer voro stundom begränsade nog, ehuru hans fosterländska syften och uppriktiga tro på de konstitutionella idealen icke kunna annat än högaktas. En viss kärhet i sättet bidrog stundom att onödigt skärpa de konflikter, i hvilka han var invecklad. Sitt nit för friheten fick F. tillfälle att bevisa vid 1755—56 års riksdag, då han såsom ständernas främste förtroendeman hade att leda försvaret och utbildandet af den fria författningen, nedslå och hämnas hofvets revolutionsplaner och till den förödmjukade konungen fram-bära ständernas förmaningar och varningar. Det var höjden af hattpartiets triumf. När nästa riksmöte stundade, var partiets ställning redan betydligt försämrad. F. hemkallades af rådet från krigsskådeplatsen i Pommern, för att taga ledningen af partiet, och han valdes af adeln änvat till landtmarskalk vid 1760—62 års riksdag. Han har också en väsentlig andel i, att hattarna icke redan vid denna riksdag störtdades från makten, men för att rädda partiet måste han strax i riksdagens början ingå en öfverenskomelse med de missnöjde hattarna under Pechlin, hvarigenom några af hattregeringens ypperste, Höpken, Palmstierna och Scheffer, offrades åt mössornas hat — en manöver, som knappt bidrog att moraliskt stärka partiet och

därjämte betecknade ett mera dogmatiskt prononcerande af den gamla partiståndpunkten gentemot nya utvecklingslinjer, framför allt på det ekonomiska området. Redan ett år därefter, inemot riksdagens slut, tvangs F. att söka ett ytterligare stöd för sitt parti i en försoning med hofvet. Hattpartiet var räddadt för tillfället från ett fullständigt fall, men ingalunda stärkt eller reorganiseradt. Efter riksdagens slut fortsatte F. en tid förbindelsen med hofvet, men utan annat resultat än att ytterligare splittra och oroa hattpartiet, då hofvet ännu trodde sig kunna stå väl med båda partierna för att behärska dem båda. Vid landtmarskalksvalvet 1765 besegrades F. af mösskandidaten Th. G. Rudbeck. Mösspartiet var nu vid makten, hattregeringen omstörtades och en hänsynslös råfäst anställdes med den fallna regimens män. Då emellertid hofvet såg sig utan vinning, öfvergat det ändligen på sommarens 1765 definitivt förbindelsen med mössorna för att i stället ingå den länge förberedda alliansen med hattpartiet, hvarigenom detta åtminstone återvann öfvervikten på riddarhuset. Denna nya partikombination varade sedan hela frihetstiden ut. Under ingen riksdag har F. uppträdt med sådan fosterländsk insikt och kraft som vid denna, då han skickligt och djärft försvarade sitt fallna parti gentemot de våldsamma angreppen och med utmärkt säkerhet visste att blotta mössornas svagheter, gissla deras öfverdrifter och föra moderationens och den lagliga ordningens talan. Trots sin oppositionsställning framträdde F. mer än någonsin såsom riksdagens mest betydande personlighet och på samma gång vitnade hans uppträdande därom, att det gamla hattpartiet börjat afkläda sig sina gamla brister och i motgången funnit en hälsosam tuktan till bättring. Det är i viss mån höjdpunkten af F:s politiska bana. De segerberusade mössorna sökte beirra sig från den besvärlige motståndaren genom att ställa honom till rätta för ett oförsiktigt uttalande om sekreta utskottet, men angreppet misslyckades, då adelns majoritet troget ställde sig kring den gamle partihöjdingen. Naturligtvis deltog F. lifligt i de planer, som efter riksdagen voro å bane för att omstörta mössorna. Det af dem införda ekonomiska strypsystemet alstrade hastigt nog en stark reaktion i allmänhetens sinnen, och begagnande sig därpå lyckades hofvet och hattarna i förening genom Adolf Fredriks bekanta tronafsägelse i dec. 1768 och den följande ämbetsmannastrejken framtvunga en ertima riksdag i Norrköping 1769. Mellan hofvet, hattledarna och franska ambassadören hade då redan länge underhandlingar om författningsändring i monarkiskt intresse pågått. Äfven F. insåg numera nödvändigheten därpå, men han fasthöll strängt, att en dylik ändring endast genom ständerna själfva skulle genomföras, och ville icke gå längre än till att bota de svåraste bristerna i 1720 års författning. För hans bestämde motstånd måste alla revolutionsplaner och längre gående författningsändringar tills vidare läggas åt sidan. Men därför blef F. mer än andra ansvarig för, att en reform på laglig väg verkligen skulle komma till stånd. Vid riksdagens sammanträde visade sig genast öfvermakten tillhöra de förenade partierna, hofvet och hattarna, och F. valdes för tredje gången till landtmarskalk. Så följde en ny omhvälfning af rådet, som förde koalitionen män till regeringen, och

tiden var inne för det stora reformförsöket. F. stod inför sitt lifs största uppgift, men det visade sig nu, att han ej var mannen att genomföra en reform. Kanske han skrämdes af minnen från 1756 eller fruktade att förlora makten öfver sitt eget parti eller tvekade att sätta i gång en förändring, hvars slutliga resultat han ej kunde beräkna. F:s försiktiga och konservativa väsen var icke egnadt till reformatorns eller revolutionsmannens roll, och hans doktrinära, halft republikanska läggning kunde ej medgifva någon verklig entusiasm för en sådan uppgift som att regelbinda friheten genom en ökad konungamakt — allra helst då hans eget parti nu änyo var vid makten. På F:s yrkande uppskötts reformen till riksdagens slut. Detta var ett svårt fel. Den gynnsamma tiden gick förbi, och sedan väl mössorna hämtat sig från öfverraskningen och hattpartiets enighet åter satts i fråga genom de ekonomiska striderna, var utsikten för en verklig författningsreform i själva verket förbi. Ett förslag till sådan kom visserligen fram genom de förenade utskott, som fått en obestämmd fullmakt att granska författningen, men äfven denna moderata reformprojekt, den s. k. akten om personlig säkerhet och säkerhet om eganderätten, föll i stånden. Ej ens hattarnas djupa led synas ha troget stött det samma. Därmed var det tydligt, att ständerna själva ej maktade reformera statskicket, och F:s anseende hade lidit stort afbräck. Visserligen förblef han fortfarande hattpartiets främste man och stod till utseendet på bästa fot med hofvet, men hans råd hade icke längre samma betydelse. När efter Gustaf III:s uppgång på tronen mössorna änyo vid riksdagen 1771—72 grepo makten, framträdde F. åter såsom en af hattarnas trogna kämpar, men han själf stod utan positivt program, kämpade mera matt än förut och lämnade, så snart kröningen var öfver, den hopplösa riksdagen för att i stillhet se tiden an på sina gods. F. stod också alldeles utanför den berömda statskupp, som 19 aug. 1772 med ens förde slut på ständerväldet och införde en ny författning. Han såg denna händelse knappast med någon verklig glädje, men han insåg dess nödvändighet. På konungens kallelse skyndade han villigt att ställa sig såsom rådgifvare vid sidan af prins Fredrik Adolf, som hade uppdraget att i Östergötland och närgränsande landskap trygga revolutionens framgång, och förmåddes äfven, ehuru mera motsträfvigt, att inträda i riksrådet, dit han in kallades dagen efter revolutionen, för att med sitt anseende stödja den nya regeringen. I denna nya ställning förblef F. icke länge. Han märkte snart nog, att han var blott en dekoration; något verkligt inflytande kom honom ej till del, och då konung Gustafs benägenhet att draga ärendenas afgörande från rådet till kabinettet blef allt uppenbarare, tog F. redan i mars 1773 det uppseendeväckande steget att utträda ur rådet, ehuru ställningen var mer än vanligt farlig och kräfde enighet och samverkan, om de hotande anfallen utifrån skulle kunna undgås. Säkertligen afsåg F. att bevara sina händer mera obundna för att kunna från en oberoende ståndpunkt öfva friare kritik, om utvecklingen gick i alltför despotisk riktning. Otvivfelaktigt bidrog också till brytningen saknaden af personlig sympati mellan den ärelystne, opålitlige och färdfulle konungen och den gamle kärve och maktlystne partichefen.

F:s roll under den gustavianska regimen blef den att såsom oppositionens främste ledare kämpa för en konstitutionell utveckling af författningen, och han var i själva verket konung Gustafs främste motståndare i den följande inre striden. I denna egenskap har F. representerat en nödvändig och djupt rotad idé, som ej fick motståndslöst trängas tillbaka, och han har drivit sin position i festerländskt syfte och med orubblig tro på dess berättigande. Men visserligen kom han under stridens tillspetsning på 1780-talet att skatta åt sin vanliga envishet och dogmatism och förbisåg stundom det berättigade i konungens ståndpunkt eller det farliga i rikets yttre läge. Det kan ej heller nekas, att F. otillbörligt gaf efter för den inom adeln växande personliga bitterheten mot konungen och hans män, satte alltför villig tilltro till de förklenande och illvilliga ryktena och bidrog med sin auktoritet att sprida dem. Redan vid riksdagen 1778—79 framträdde denna opposition mot konung Gustaf, och F. själf utkastade den första stridshandsken, då han väckte frågan om instruktion för bankoutskottet. Men ännu var oppositionen mycket moderat, och F. själf bistod konungen i riksdagens hufvudfråga, realisationens häfjande. Helt anorlunda tedde sig konflikten vid 1786 års riksdag. Oppositionen var då vida mera spridd, fördupad och berättigad, och F. hade triumfen att tillfoga konungen en rad af svåra parlamentariska nederlag, som ådagalade missnöjets styrka och syftade att tvinga konungen in på nya vägar. Men F. sökte på samma gång tillbakahålla oppositionens yngre, ifrigare element, varnade dem att gå allt för bröstgällens till väga och afvisade bestämmdt de alliansanbud, som gjordes af ryske ministern Markov. För denna moderation och festerländska besinnning insatte F. i viss mån sin ledarställning, och från denna riksdag framträdde en viss brytning inom oppositionen mellan den mera moderata och den mera hänsynslöst aggressiva riktningen. F. förblef också under de närmast följande åren främmande för oppositionens förbindelser med Ryssland. Sedan ryska kriget 1788 brutit ut — ett krig, som han ansåg olagligt och riksfördrärligt —, sympatiserade han otvivelaktigt med officerarnas planer att framtinga fred, riksdagskallelse och konstitutionella reformer, men han ogillade Anjalamännens hänvändning till ryska kejsarinnan. När så 1789 den afgörande kampen mellan konungadöme och adel förestod vid den nya riksdagen, var F. åter i främsta ledet af oppositionens tätt slutna skara på riddarhuset. Hans och de öfriga oppositionschefernas häktning vid den nya statskupp, som följde i februari 1789, satte honom emellertid redan några veckor efter riksdagens början utanför den parlamentariska kampen. Därmed var det slut på F:s politiska bana. Hans ålder manade honom också att draga sig tillbaka. De nya erfarenheter, som den franska revolutionen gaf, blottade det onaturliga i den förbittrade kampen mellan konung och aristokrati och måste hos en så konservativ aristokrat som F. väcka besinnning. F. var också alldeles främmande för konungamordet, och han skyndade att uppvakta den döende monarken för att betyga sitt ogillande af attentatet. Helt säkert började det gå upp för den gamle parthöfdingen, att en ny tid var kommen och att för dess väldiga reformkraft den gamla kampen mellan adel och konungadöme, som varit hufvud-

temat i F:s politiska verksamhet, sjönk ned till en underordnad vikt.

F:s hus var ett af den dåtida svenska adelns rikaste och förnämsta. SjälF hade han beklådt rikets högsta värdigheter, var prydd med serafimerorden och medlem af Sv. akad. ifrån dess stiftande. Fostrad i beundran för Frankrike och fransk odling, var han en själskriifven representant för århundradets modekultur. Men F. var för öfrigt ingen egentlig kulturpersonlighet; hans intressen lågo väsentligen å politiken. Han är dock en af våra förnämsta memoarförfattare. På äldre dagar sammanfattade han ur anteckningar, bref, officiella akter och personliga minnen ett vidlyftigt verk, utgifvet af R. M. Klinkowström under titeln *Riksrådet och fältmarskalken A. F. von Fersens historiska skrifter* (8 dir, 1867—72), hvilket afsåg att skildra Sveriges politiska historia under den tid, han själf deltagit däri. Det går tillbaka till frihetstidens början, men skildrar hela denna epok ganska kort och behandlar utförligt blott riksdagen 1755—56 och pommerska kriget under åren 1757—60 (sistnämnda parti är skrifvet på franska och bildar liksom ett verk för sig). Med Gustaf III:s tronbestigning blir skildringen bredare och framföres t. o. m. riksdagen 1789. Arbetet innehåller en rikedom af viktiga upplysningar, är försedt med vidlyftiga aktbilagor och bevarar en mångfald personliga och intima drag från tidens partistrider och hoffif, men det är också fullt af misstag, obestyrkta rykten och anekdoter och afser alltför tydligt att förhålliga F. och nedsätta hans motståndare, framför allt Gustaf III. Det kan därför endast med varsam kritik användas såsom historisk källa. Men i all sin bristfällighet är det ett förträffligt vittnesbörd om 1700-talets politiska partianda, och genom sin läsbarhet har det intresserat en stor publik och för den allmänna upfattningen af frihetstiden och gustavianska tiden spelat en stor roll. — Om F:s dotter Eva Sofia se Piper. L. S.

7. Hans Axel von F. (Axel F. d. y.), den föregående son, greve, riksmarskalk, f. 4 sept. 1755 i Stockholm. Vid femton års ålder skickades han att studera vid militärskolan i Braunschweig,

fulländade därefter sin bildning genom resor i flera af Europas länder och hemkom 1775, hvarefter han utnämndes till kapten vid Lifdragonerna. 1778 reste han till Frankrike, där han redan 1770 antagit till löjtnant vid franska regementet Royal-Bavière, och utnämndes till öfverste. Han blef mycket uppburen inom Paris' förnämsta värld och hedrades med tillträde till drottning Marie Antoinettes förtroeligare krets. Sistnämnda omständighet gaf anledning till åtskilligt skvallor, och t. o. m. svenske ambassadören G. F. Creutz uttryckte, i skrifvelse till Gustaf III, den förmodan, att drottningen var förälskad i F. Såsom adjutant hos greve de Rochambeau deltog han 1780—83 i amerikanska frihetskriget, i hvilket han åtskilliga gånger utmärkte sig,

särskildt 1781 vid belägringen af Yorktown, och mycket användes af Rochambeau vid dennes förhandlingar med Washington. 1783 blef F. öfverste för ett eget regemente, Royal-Suédos. Samtidigt avancerade han hemma, i det han 1782 blef öfverste i armén, 1783 öfverstlöjtnant vid Lifdragonerna och 1787 kaptenlöjtnant vid Lifdrabantkåren samt öfverstlöjtnant vid Adelsfanan, i hvilken egenskap han 1788 bevistade en del af finska fälttåget. F. befordrades 1792 till generalmajor, 1802 till generallöjtnant och 1809 till general. 1799 utnämndes han till excellens samt kansler vid Uppsala universitet och 1801 till riksmarskalk. Vid åtskilliga tillfällen (1800, 1803, 1808 och 1809) var F. tillförordnad medlem af regeringen. — F. var en man af fin bildning, med ädelt utseende och ädelt sinne, men af ett stolt, till och med högdraget sätt. Vid franska hofvet (från slutet af 1788 till juni 1791 vistades F. oafbrutet i Frankrike) var han mycket uppburen och stod, såsom ofvan nämndes, högt i gunst hos Marie Antoinette, hvilken han enade en nästan svärmisk tillgifvenhet. Att något ömmare förhållande egt rum mellan drottningen och 'le beau Fersen' är icke troligt. Han var i motgången hennes riddare utan fruktan, liksom i medgången hennes riddare utan tadel. Gustaf III begagnade sig af F:s ynnest hos den franska kungliga familjen för att ha honom som mellanhand i sina underhandlingar med densamma, vid sidan af Sveriges officiella representant, Ståhl von Holstein. F. kom också att på ett betydelsefullt sätt ingripa i det olyckliga konungaparets förhållanden. Han var en af de tre eller fyra förtrogne, som, efter den öfriga kungliga familjens emigration, och då den ene efter den andre af det gamla konungadömet s vänner afföll, utgjorde Ludvig XVI:s och Marie Antoinettes rådgifvare. Han begrep emellertid föga af politiken och i sin gränslösa harm öfver revolutionen och den kungliga familjens förödmjukelser grep han till åtgärder, som förrådde ett beundransvärdt mod och dödsförrakt, men liten klokhet. Allmänt bekant är hans anordnande af och deltagande i konungafamiljens försök till flykt (juni 1791), då han beledsagade de flyende till Bondy, ett par mil från Paris, men sedan tog en annan väg än de för att leda förföljare på villspår. Då den kungliga familjen greps i Varennes, var F. icke med; han hade lyckats rädda sig öfver den franska gränsen in i Belgien, där han vistades såsom svensk diplomatisk agent till 1794. Men inom eller utom Frankrikes gränser sökte han rädda sina gamla välgörare och deras sak, som i hans ögon var den rättvisa. Efter flykten underhöll han hemliga förbindelser med konungaparet och besökte det själf förklädd och under lifsara i Paris (febr. 1792), där han med det rådslog om den politiska ställningen, om ett nytt flyktförsök m. m. Han hade blifvit så att säga den k. familjens utrikesminister. Han uppsatte förslag till underhandlingar med de främmande hofven. Han hoppades och arbetade på en "väpnad kongress", en allmän europeisk koalition till återställande af den franska monarkien i dess gamla skick. Men hofvens oenighet och revolutionens rastlösa gång gjorde hans ansträngningar om intet. Med Marie Antoinettes afrittning (16 okt. 1793) brusto de band, som fäste honom vid Frankrike. 1794 rappellerades han, misstänkt för förbindelse med Armfelt, af hertigen-regenten från Bruxelles.

1797 skickades han af Gustaf IV Adolf såsom ambassadör till kongressen i Rastatt, men blef i denna egenskap ej erkänd af franska republikens sändebud. Lyckligare var han på sin beskickning till baden-siska hovet, där han uppgjorde giftermålskontraktet mellan konung Gustaf IV Adolf och prinsessan Fredrika. F. stod i allmänhet i högt anseende hos Gustaf IV Adolf, men var för litet politiker för att kunna öfva något större inflytande på denne konungs styrelse. I revolutionen 1809 tog F. alls icke del. Med sin strängt legitimistiska uppfattning ogillade han, att den afsatte konungens son, kronprins Gustaf, beröfvades sin arfsrätt, och räknades i det följande till det gustavianska partiet. Då den utsedde tronföljaren, Karl August, hvilken på grund af sin börd, sitt väsen och sin stora popularitet ansågs mindre behaga den högre adeln, plötsligt afled på Kvidinge hed i Skåne (1810), spred sig ett rykte att han blifvit förgiftad af grefvinnan Piper, F:s syster, och på hans inrådan. Sinnena fattade eld, hvilken underhölls af uppsatser i tidningarna och i synnerhet genom en i "Nya posten" intagen fabel, "Räfvarna". När så det furstliga liket 20 juni 1810 infördes i Stockholm och F. i egenskap af riksmarskalk åkte framför detsamma, blef han ett mål för folkmassans sorl och skrän samt slutligen utsatt för handgripligheter. Då han sökte en tillflykt i rådhuset, släpades han i den där parade-rande militärens närvaro bort och blev slagen till döds. — F:s dagbok och korrespondens utgafvos i 2 bd 1878 af R. M. Klinckowström under titeln "Le comte de Fersen et la cour de France" (eng. öfv. af K. Prescott-Wormeley 1902). Jfr P. Gaulot, "Un ami de la reine (Marie-Antoinette, M. de F.)" (1892); sv. öfv. 1893), F. F. Flach, "Grefve Hans Axel v. Fersen. Minnesteckning jemte utdrag ur hans dagbok och brevvexling" (1896), E. Vest, "Grefve H. A. v. F. En minnesteckning" (i fnska tidskr. "Ateneum", 1898); om "Fersenska mordet", skildrad af drottning Charlotta, se "Personhist. tidskr." 1899. J. Th. W. (L. S.)

8. Fabian Reinhold von F., den föregående broder, greve, militär, hofman, f. 7 okt. 1762, d. 10 mars 1818 i Stockholm, blef vid 12 års ålder fänrik vid Lifgardet, kapten 1783, öfverste i armén och kaptenlöjtnant vid Drabantkåren 1792, sekundchef för Göta garde 1793, sekundchef för Svea garde 1796 och tog s. å. afsked ur krigstjänsten. 1799 utnämndes han till ledamot af Rikets ärendens allmänna beredning, 1802 till öfverstekammarherre och 1809 vid kroningen till excellens. F., som i likhet med brodern ansågs hysa sympatier för den afsatta konungafamiljen, tog efter broderns mord afsked från hovet. (L. S.)

Ferslev, Kristian Lunov Laasby, dansk operasingare, f. 1817, d. 1883, debuterade 1837 på k. teatern i Köpenhamn, utbildade 1842 f. sin duktiga basröst för Garcia i Paris och blef därefter till stor nytta för den danska operascenen, bl. a. som *Gvernören* i "Don Juan", *Orovist* i "Norma", *Kardinal Brogni* i "Judinnan" och *Mefistofeles* i "Faust". Han fick äfven mycken användning vid Musikföreningens konserter.

Ferslewska tryckeriet, omfattande danskt affärs-företag, dirigeradt och egdt af etatsrådet J. Kr. Ferslew v. (f. 1836), som med sitt litografiska etablissemang 1863 förenade ett boktryckeri. Detta har

under årens lopp erhållit betydande utvidgningar, och därifrån utges nu ett stort antal tidningar, "Aftenposten" (sedan 1873), "Nationaltidende" (sedan 1876), "Dagens nyheder" och "Dagbladet" (sedan 1891) m. fl.

Ferstel, Heinrich von, friherre, österrikisk arkitekt, f. 7 juli 1828 i Wien, d. där 14 juli 1883, gjorde sina grundläggande studier vid Wiens konstakademi och utnämndes till professor i arkitektur vid dess polytekniska institut 1866. F. blef baroniserad 1879. Hans första arbeten bestodo i slottsrestaureringar för bömiska storadelns räkning, i början af 1850-talet. 1855 vann F., som då befann sig på studieresa uti Italien, priset i den täflan, hvilken året förut blifvit utlyst till uppförandet af *Voltekyrkan* i Wien (med anledning af kejsar Frans Josefs räddning undan ett mordförsök). Denna kyrka (se pl. XIX till art. Byggnadskonsten), "det vackraste alster af modern gotik i Tyskland", ansluter sig till franska gotikens och Rheintraktens katedraler utan att vara en efterbildning af någon bland dem. Den stod färdig 1879 och hade då kostat omkr. 7 mill. kr. Under tiden byggde F. bl. a. *Nationalbanken* (1856—60) i Wien, i romansk stil. Han fortsatte att odla de medeltida byggnadsformerna, särskildt de gotiska, till början af 1860-talet, från hvilken tid han företrädesvis egnat sig åt renässansstilen. Bland öfriga offentliga byggnader i Wien, hvilka F. utfört, må nämnas det österrikiska *Museet för konst och industri* (fullb. 1871, den vackra arkadgården är särskildt ryktbar) och *Universitetet* (påbörjad 1873). Det sistnämnda är det nya Wiens omfångsrikaste byggnadsverk, utfördt i högrenässans af blandad italiensk och fransk art, med tillsatser af moderna arkitekturmotiv. Palatset innesluter bl. a. 46 auditorier, som på en gång kunna rymma 6,000 åhörare, ett bibliotek, beräknadt för 200,000 band samt med sittplatser för 400 studerande, och, såsom medelpunkt för det hela, en genom tre våningar gående arkadgård. Vidare är F. upphofsman till *ärkehertig Ludvig Viktors palats* och *baron Wertheims palats* midt emot det förra vid Schwarzenbergplatz belägna palats, *rådhuset* i Tiflis i italiensk gotik och *Lloydshuset* i Trieste. Hans präktiga förslag till byggnad för tyska riksdagen blef ej antaget. F. var en lika grundlärn som kraftfull genombrottsman och en af de byggnadskonstruktörer, som gäfvot det moderna Wien dess arkitektoniska karaktär. Han utgaf 1860 i förening med Eitelberger en broschyr, *Das bürgerliche wohnhaus und das wiener zinshaus*, som utgör ett viktigt inlägg i bostadsfrågan. Jfr "H. Freiherr v. F." (festskrift vid aftäckande af hans minnesvärd, Wien 1884). C. B. N. G-g N.

Ferté, La (lat. *Firmitas*), namn på flera franska orter. 1. La F.-Bernard [-bärnar], stad i dep. Sarthe, 4,445 inv. (1901). Vacker kyrka från 15:e och 16:e årh. — 2. La F.-Macé, stad i

dep. Orne, vid en biflod till Gourbe. 4,401 inv. (1901, som kommun 6,467 inv.). Bomullsfäverier. — 3. La F. -Milon [milä'], stad i dep. Aisne, vid floden Ourcq. 1,577 inv. (1901). Racines födelseort. — 4. La F. -sous Jouarre [so-jöär], stad i dep. Seine-et-Marne, vid Marnes och Morins sammanflöde. 3,869 inv. (1901). Tillverkning af kvarnstenar.

Fertil (af lat. *fertilis*), fruktbar, bördig; frukt-sam; säges om en växt, som bär frön, sporer, konidier eller dylika förökningskroppar. — **Fertilitet**, fruktbarhet, fruktsamhet.

Fertö, det ungerska namnet på Neusiedlersjön.

Ferula L. (*Scorodosma*, *Euryangium*), bot. fam., ett släkte inom fam. *Umbelliferae*, hvars elliptiska, platt sammantryckta delfruktar äro trestriimiga. Släktet utmärker sig genom arternas ofta oerhörda storlek (3—5 m. i höjd) och rikedom på en mjölk-saft, som i ymnighet

Ferula foetida. a frukt.

utkväller ur stjälkar och rötter, då dessa säras. Denna saft stelnar till s. k. "gummiharts" (af olika slag ur olika arter), hvilket ofta är mycket stinkande eller af en stark, egen-domlig lukt. *Ferula*-arterna förekomma i det mediterrän-orientalska området, särskildt i Persien och angränsande länder, men arter finnas äfven i Europa (*F. communis* m. fl. af gruppen *Eufurulae*) och i norra Afrika. Gummihartserna af flera *Ferula*-arter ha medicinsk och teknisk användning. Asa fötida (dyvelsträck) erhålles af *F. Asa foetida* (Persien), *F. foetida* (se fig.; aralkaspiska ökenområdet), *F. Narthex* (Tibet), *F. alliacea* (Persien) och *F. persica*, galbanum erhålles af *F. galbaniflua* och andra arter i Persien och Turkestan, gummi ammoniacum erhålles af *F. tingitana* (Nord-Afrika och Syrien), sumbul erhålles af *F. Sumbul* (Buchara). För sitt ståtliga utseende odlas *F. communis*, *F. tingitana* och *F. Asa foetida* som prydnadsväxter. Jfr Dyvelsträck och Galbanum. O. T. S. (G. L.—m.).

Férussac [ferysa'k], André Étienne Juste Pascal Joseph François d'Aubéard de F., baron, fransk zoolog, f. 1786, d. 1836 som professor i geografi och statistik vid generalstabs-skolan i Paris, fortsatte det af hans far Jean Baptiste Louis d'Aubéard de F. (f. 1745, d. 1815) påbörjade betydande arbetet *Histoire naturelle, générale et particulière des mollusques terrestres et fluviatiles* (afslutadt af Deshayes; 4 bd, 1820—51) och skref vidare bl. a. *Tableau systématique des animaux mollusques* (1822).

Fer'ver. Se Fravaschi.

Ferverdin, i de muhammedanske persernas kalender årets första månad, som börjar 20 mars (vårdagjämningen och nyårsfestens dag).

Fes (Fez), en i Grekland, Turkiet, Dalmatien och en del af Kroatien samt i Orienten bruklig hufvudbonad, som sluter tätt till hufvudet, saknar skärm och är förfärdigad af (vanligen rödt) ylle, med blå eller svart tofs (se t. ex. Edhem pascha, porträttet). I Grekland tillhör fesen den kvinnliga såväl som den manliga nationaldräkten. Sultan Mahmud II påbjöd 1826, att turkiska civila och militära ämbets- och tjänstemän skulle bära fes i stället för turban. Namnet härrör däraf, att sådana hufvudbonader först tillverkades i den marokkanska staden Fes. Stor fabriktillverkning af fesar, för export till Orienten, eger rum i Tyskland, Österrike, Frankrike och Schweiz.

Fes (Fez, arab. *Fas*), den ena af hufvudstäderna i sultanatet Marokko, vid Ued Fes, en biflod till den 6 km. aflägsna Sebu, på en af berg omsluten, fruktbar och väl bevattnad slätt samt omgifven af täcka

Parti af "festplatsen" i Fes, med paradtrupper.

blomster- och fruktträdgårdar. Befolkningen torde uppgå till omkr. 100,000—150,000 personer, till största delen morer, arabber, berber, negrer samt omkr. 10,000 judar. F. består af två stadsdelar. Gamla F. (*F. el-Balti*) och det mindre, Nya F. (*F. el-Djedid*), hvardera omgifven af en delvis förfallen, 3—4 m. hög, af torn krönt mur, har trånga, krokiga, i hög grad smutsiga gator, till hvilka aldrig någon solstråle nedtränger, och förete ett medeltidsaktigt utseende. Staden, som i 12:e årh. hade

Parti af Fes med sultanens trädgård.

400,000 inv., har ännu kvar 130 moskéer, däribland Muley Edris och Djama Karubin ("Cherubims moské"), de största och berömdaste i hela norra Afrika. Den senare eger ett bibliotek, förr rikt på handskrifter, och en i gamla former stelnad högskola. Sultanen har i F. flera palats, som han turvis bebor. För öfrigt liknar F., med sina många bad, karavanseräjer och gärkök, alla andra muhammedanska städer. Det driver en betydande karavanhandel med staterna söderut samt är hufvudsätet för Marokkos industri. Där tillverkas bl. a. beduinmantlar, gördlar, sidendukar, mattor, marokäng, röda ylleössor (fesar), men i ringa mängd, samt sadelmakeriarbeten. — Ruiner bevisa, att en romersk koloni legat på F:s nuv. plats; men den förstördes sannolikt af vandalerna. Först ara-

berna byggde här åter en stad, hvars grundläggare var Edris, ättling i fjärde led af kalifen Ali (793). F. ansågs under medeltiden, då det var det marokkanska rikets hufvudstad, för en af de största och präktigaste städerna i den muhammedanska världen och var vida berömdt för sina praktbyggnader och vetenskapliga anstalter, hvilka besöktes äfven af södra Europas kristne. Men genom regeringens förläggande till Marokko, vid midten af 16:e årh., sjönk dess välstånd alltmer, så att det nu eger blott skuggan af sin forna storhet. Sedan 1888 finnes där en engelsk mission bland kvinnor. (J. F. N.)

Fesca, Friedrich Ernst, tysk violinist och tonsättare, f. 1789 i Magdeburg, d. 1826 i Karlsruhe, blef 1808 solospelare i Kassel och 1815 konsertmästare vid hofkapellet i Karlsruhe. Hans kompositioner (förmåligast stråkkvartetter och kvintetter) kännetecknas af flytande stil samt en ren och elegisk, om Spohr erinrande känsla. Samma egenskaper utmärkte äfven hans violinspel, och särskildt berömmes hans föredrag af adagiosatser. — Sonen Alexander Ernst F., f. 1820 i Karlsruhe, d. 1849 i Braunschweig, egnade sig åt pianospel och komposition. Af hans tonsättningar voro en del salongsmusik och sångbara visor (ett femtiotal utg. 1872) länge omtyckta. A. L.*

Fescennia. Se Fescennium.

Fescenninska verser l. **Fescennier** (lat. *fescennini versus*) kallades fordom uti Italien tillfällighetsverser af skämtsamt innehåll, som sjöngos vid de lantliga vinskörsfesterna, vid hvilka maskerade personer svärmade omkring under dans och växelsång. Namnets ursprung är ovist. Af somliga härledes det från den etruskiska staden Fescennia eller Fescennium, likasom atellanerna af Atella, men sannolikare är, att det kommer af ordet *fascinum* (medel mot trolldom) och betecknar ett slags rytmiska besvärjelser mot onda makters inverkan. Ur de fescenninska verserna, i hvilka uppsluppet skämt, såsom egnadt att afvärja illasinnade demoners afund, spelade en stor roll, sägas bröllopskväden af mera grofhornigt innehåll sedan ha utvecklat sig; dock är antagandet härom osäkert, likasom ock, att de gifvit upphof åt satiren. R. Tdh.

Fescennium (*Fescennia*), i forntiden stad i södra Etrurien, i närheten af Soracte, vid den nuv. staden Civita Castellana.

F. E. Sch., vid djurnamn förkortning för tyske zoologen F. E. Schulze.

Fesch, Joseph, fransk kardinal, f. 3 jan. 1763 i Ajaccio, d. 13 maj 1839 i Rom, var son till en kapten vid ett schweizarregemente i fransk tjänst och Napoleon I:s mormoder, i hennes andra gifte, egnade sig först åt det andliga ståndet, men lämnade det vid franska revolutionens utbrott och blef 1796 krigskommissarie vid sin halfsyssterns Napoleon Bonapartes italienska armé. Efter konkordatet mellan påven och Frankrike 1801 blef F. åter präst, vart

1802 ärkebiskop i Lyon, 1803 kardinal och franskt sändebud i Rom, 1804 kejsardömetts storallmoesutdelare, greffe och senator samt valdes 1806 af Rhenförbundets furstprimas Dalberg till hans koadjutor och efterträdare. F., som 1804 i hemlighet gifvit kyrkans helged åt Napoleons förut blott borgerliga äktenskap med Joséphine de Beauharnais, kunde icke i längden foga sig efter kejsarens allt större kraf på kyrkan, hvarför han 1806 återkallades från Rom. Det erbjöda ärkebiskopatet i Paris afslög han, och han vägrade äfvenledes att förklara kejsarens giftermål med Joséphine, som genom ett senatskonsult och en andlig domstol 1809 upplöstes, för ogiltigt. Då Napoleon uppdrog åt honom presidiet på det kyrkliga nationalkonsiliet i Paris 1811, blef han där ledare för oppositionen, som ville antaga kejsarens förslag endast med förbehåll af påvens samtycke. Konsiliet upplöstes då, F. föll i fullständig onåd och måste lefva i ett slags förvisning i Lyon. Under "de hundra dagarna" (1815) utnämndes han till pär och bosatte sig sedan i Rom, där han, ständigt förföljd af de rojalistiske prästerna, egnade sig åt konst och litteratur. 1825 blef han nödsakad att nedlägga sitt kyrkliga ämbete, men behöll sin värdighet, hvarför ärkebiskopstolen i Lyon ända till hans död innehades af en vikarie. — F. bildade i Rom en världsberömd, omfattande tafvelsamling, som sedan såldes på auktion. Hans brevväxling med Napoleon är utg. af A. du Casse, i "Histoire des négociations diplomatiques" (3 bd, 1855). Litt.: Lyonnet, "Le cardinal F." (2 bd, 1841), och Ricard, "Le cardinal F." (1893). 1856 restes i Ajaccio en staty af F. E. A.-t.

Feschn. Se *Faschn*.

Fess (fr. *fa bémol*, eng. *f flat*), *mus.*, den medelst ett b en half ton sänkta tonen *f*; förväxlas enharmoniskt med *e*. A. L.*

Fessån (*Fezzan*), den sydligaste prov. i turkiska vilajetet Tripolis i norra Afrika, sträcker sig från staden Bondjem (Bu-nedjem) i n. till Tümmo l. Warbergen i s., mellan 30° 40' och 22° 50' n. br., omkr. 875 km., och mellan 10° 30' och 19° 5' ö. lgd., omkr. 800 km. Arealen är omkr. 350.000 kvkm. Landet är en öde höglätt på 300—500 m. ö. h., öfver hvilken nakna bergäsar höja sig, såsom Djebel es-Soda ("Svarta bergen"), Djebel Sjerkie och Harudj es-Sod i n. och n. ö. och Akakus-kedjan längst i s. v. F. ö. består landet mest af sand- och stenöknar, de senare antingen täckta af små runda kiselstenar ("serir") eller med stora skarptkantade block ("hammāda"). Till den senare ökentypen höra den stora Hammāda el-Homra i n. v. och den föga mindre Mursuk-hammādan längre i s. Bergen består af sandsten, som är lagrad på kalksten; i norra delen träder kalkstenen i dagen i nästan alldeles horisontala lager; s. om Sokra är den ofta genombruten af eruptivsten (basalt, fonolit och traktyt). Rinnande vatten saknas alldeles; de stora flodbäddarna (wadi), såsom el-Schiati, el-Sjerki, äro breda dalar, i hvilka man träffar vatten vid gräfnig på ringa djup. Däremot finnes en mängd små natronsöjar, ur hvilka fås salt, som är en af landets hufvudprodukter. Jämte öaserna öo dalarna de enda beboeliga delarna af landet. — Klimatet är ett varmt fastlandsklimat, men sundt. Årsmedeltemperaturen är 21°, men i dec. och jan. kan temperaturen sjunka ända till — 5° och i juli stiga till 45°. Regn äro

och Frankrike 1801 blef

F. åter präst, vart

sällsynta, men vatten finnes i ganska riklig mängd i jorden. Detta grundvatten användes äfven till att vattna fälten. Af vilda djur märkas hyenor och sjakaler, ökenräfvar, gasseller, manfår och strutsar. De förnämsta husdjuren äro kamelen, geten och ett par fårarter; åsnor och hästar äro sällsynta. Befolkningen skattas till 100,000 å 120,000 inv., de allra flesta bofasta i omkr. 90 orter. De äro blandningar af kringboende folk, tibbu, bornu, tuareger, berber och araber, till hvilka senare höra de nomadiserande stammarna riah, hotmän och megarha. De tala kanuri (bornuspråk), arabiska samt tuareger eller tibbu-språken. Den allmänna religionen är islam. I oaserna odlas hvete, korn, majs, durra, hirs, meloner, gurkor, tobak, oliver, bomull, fikön och mandlar, men hufvudfödan lämnar dock dadelpalmen, som finnes i en mängd varieteter. Industrien är obetydlig, mest tillverkning af ylle- och bomullsfärdnader samt af mattor, hvilka flätas af palmblad. Handeln är likaledes ringa, i synnerhet sedan den för blomstrande slafhandeln aftagit. Dock går genom F. en af hufvudfarvägarna från Medelhafvet till Sudan. F. är indelad i sju mudirjer (distrikt), hvilkas styresmän (mudirer) tilläts att den i hufvudstaden residerande kaimakamen. Förvaltningen är mycket godtycklig. Trots sin rikedom lämnar landet blott omkr. 800,000 piaster (omkr. 130,000 kr.) årligen i statsinkomster. — Hufvudstad är Mursuk. Andra mer betydande orter äro Sokna, Gatrun och Timmo längst i s., alla, liksom Mursuk, belägna utefter karavanvägen Tripoli—Tschad. — F. är det gamla Phazania, garamanternas land, hvars hufvudstad Garama (det nuv. Djerna el-Kedima) omtalas sedan af Herodotos. Garamanterna antogo kristendomen 567, men i slutet af följande årh. införde araberna islam. Där regerade sedan egna arabfurstar af olika dynastier, till dess Muhammed el-Mukni 1811 eröfrade landet för Tripolis räkning. Senare gjorde Abd-el-Ischelis landet själfständigt (1837—42), men han dukade snart under för den turkiske fältherren Askar Ali. — Bland europeiska resande, som besökt F. och gjort det kända, må nämnas Horne-mann (1798), Lyon (1819), Clapperton (1822), Barth (1850—55), E. Vogel (1854), H. Duveyrier (1860), M. v. Beurmann (1862), G. Rohls (1866 och 1878—79) samt Nachtigal (1869—70). J. F. N.

Fessels rotationsapparat. Se Rotationsapparat.

Fessenden [fe'senden], William Pitt, nordamerikansk politiker, f. 1806 i Boscawen, New Hampshire, d. 1869 i Portland, Maine, blef 1827 advokat i Portland i Maine och började 1832 sin politiska bana i staten Maines lagstiftande församling, där han snart kom att intaga en ledande ställning. 1840 valdes han af whigpartiet till medlem af kongressens representanthus, men undanbad sig 1843 återval. I senaten insattes han 1854 genom en koalition af whigs och de slaverifientliga demokraterna i Maine och väckte genast stort upseende genom ett glänsande tal mot Kansas-Nebraska-billen. F. tog sedan en ledande andel i bildandet af det republikanska partiet och inlade under inbördeskriget stora förtjänster på den krävande posten som ordförande i senatens finanskommitté. På Chase i juni 1864 utträdde ur Lincolns kabinet, blef F. hans efterträdare som finansminister och lyckades genom kloka och energiska åtgärder under

krigets sista skede upprätthålla unionens hårdt ansträngda kredit. Han återvände i mars 1865 till sin plats i senaten samt utfvade som ordförande i båda husens gemensamma "rekonstruktionskommitté" stort inflytande på ordnandet af de besegrade sydstaternas konstitutionella ställning. Ehuru ifrig motståndare till presidenten Johnsons politik trotsade F. sitt eget partis allmänna mening genom att 1868 rösta emot Johnsons domfällande. V. S.-g.

Fessler, Ignaz Aurelius, tysk präst, f. 1756 i Ungern, d. 1839 i Petersburg, blef 1773 medlem af kapucinorden, utnämndes 1784 till lektor och kort därefter till professor i orientaliska språk vid universitetet i Lemberg, invecklades 1787 i en process med anledning af sin tragedi *Sidney*, såg sig därför nödsakad att fly, öfvergick 1791 till protestantism och var ifrån 1796 i Berlin sällsynt med litterära arbeten. 1809 blef han höfråd samt professor i orientaliska språk och filosofi i Petersburg. Men äfven denna befattning förlorade han (1810), då man trodde sig spåra ateism i hans föreläsningar. Slutligen blef han generalsuperintendent öfver lutherska församlingen i Petersburg. Redan i sin ungdom blef F., genom en hemlig skrifvelse till kejsar Josef II, orsaken till upphäfvandet af alla klosterfångelser i den österrikiska monarkien. Under sin vistelse i Berlin stiftade han "Mittwochs- und humanitäts-gesellschaft". F. skref åtskilliga mycket lästa historiska romaner, frimurarskrifter och historiska arbeten (*Geschichte der Ungarn und ihrer landsassen*, 10 bd, 1812—25; 2:a uppl., 5 bd, 1867—83, m. fl.). Intressant är hans själfbiografi: *Rückblicke auf meine siebzigjährige pilgerschaft* (1824; 2:a uppl. 1851).

Fessler, Joseph, österrikisk biskop, f. 1813, d. 1872, var först professor i teologi i Wien och sedan biskop i St. Pölten. Han gjorde sig mest bekant under det vatikanska konsliet 1870, före hvars öppnande han offentliggjorde ett mycket diplomatiskt skrifvet arbete om konsliets uppgitt. Såsom sekreterare vid detta möte arbetade han ifrigt för antagandet af dogmen om påvens ofelbarhet. Biogr. af Erdinger (1874).

Fest (af lat. *festum*). Se Kyrkofest.

Festa, Costanzo, italiensk kompositör, inträdde 1517 såsom sångare i påfliga kapellet och dog 1545. Han betecknas af både Burney och Baini såsom den mest betydande italienske tonsmästaren före Palestrina. Af hans kompositioner äro endast få tryckta: trestämmiga motetter och madrigaler, åttastämmiga litanior m. m. Ett *Tedeum* af F. sjunges än i dag vid påfve- och kardinalsval äfvensom på Kristi lekamens dag och lär vara af beundransvärd skönhet. A. L.*

Festina le'nte, lat., skynda långsamt!, d. v. s. skynda utan att fjäska! (enl. Suetonius ut af kejsar Augustus ofta brukadt ordstaf). Jfr Eile mit weile.

Festiniog, Blaenau F. [festi'niäch], stad i greisk. Merioneth, Wales, vid Dwyryd. 11,435 inv. (1901). Rika koppargruivor och skifferbrott (3,500 arbetare).

Festivitet (lat. *festivitas*), festlighet, högtidlighet.

Festivo l. Con festività, it., mus., festligt, högtidligt.

Festön (af fr. *feston*, it. *festone*, sannolikt af lat. *festus*, festlig), bågformigt slingade band af sammanflätade naturliga blommor, löfverk, frukter

n. d.; konstnärlig efterbildning af dylika band medelst målning eller (plastiskt) i sten, gips, trä, metall

Fig. 1.

till prydnad af byggnadsverk m. m. (se fig. 1; jfr äfven Empirestil, första o. sista fig. å pl.

Fig. 2.

I samt första fig. å pl. II).

— Under antiken smyckade man vid högtider tempel, altare (fig. 2) och triumfbågar med blomsterband, och den bildande konsten upptog detta motiv. Sedermera ha alltifrån renässansen festoner varit ett omhuladt dekorationsmedel. Jfr Girland.

Festspel. 1. Uppförande af dramatiska tillfällighetsdikt till frände af högtidliga tilldragelser eller minnesfester o. d., i synnerhet vid furstehofven under 1600- och 1700-talen. — 2. En serie föreställningar af ett antal bland någon stor operakompositörs eller dramatisk skalds arbeten, uppförda med förstklassig rollbesättning, regi och utstyrsel. Af denna art äro nutidens Richard-Wagner-festspel i Baireuth och London samt på Prinzregenten-teatern i München, Mozart-festspelen i sistnämnda stad o. s. v.

Festtempel. Se Agonaltempel.

Festuca L., Svingelsläktet, bot., växtsläkte af fam. Gramineæ. Arterna äro vanligen

Ängssvingeln.

fleråriga gräs med trinda, jämbredt-lan settlika, i vippa sittande småax. De äro för öfrigt af växlande utseende. De allmänna svingelarterna ha en rätt stor betydelse som foderväxter, i det att de ofta till väsentlig del ingå i beståndet i ängar och betesmarker. Ängssvingeln, *F. elatior*, utgör en betydande del af växtligheten på icke torr jord; denna art odlas ej obetydligt i utlandet och äfven något i Sverige, men lämnar ett ganska groft föder. Än mer gäller detta omdöme om den storvuxna strandssvingeln, *F. arundinacea*, hvilken också stundom förordas till odling. På fuktig mark växer allmänt rödssvingeln, *F. rubra*, hvilken särskildt i Norrland, där den når rätt stor frodighet, lämnar ett mycket godt föder. — Hård- och fårsvingeln, *F. duriuscula* och *F. ovina*, höra hemma på torr mark, och sär-

skildt den senare är af värde som färbete på dylik jord. Ldt. (H. J. Dtf.)

Festum, lat., fest. — *F. apostolorum Petri et Pauli*. Se Peter-Paulsfesten. — *F. assumptionis Mariæ*. Se Himmelsfärd. — *F. Calhedræ Petri*. Se Petri cathedra. — *F. circumcisionis Domini*. Se Omskärelsefest. — *F. conceptionis immaculæ*. Se Aflelse 2. — *F. exaltationis sanctæ crucis*. Se Korsets upphöjelsefest. — *F. fatuorum, follorum l. stullorum*. Se Narrfesten. — *F. incarnationis Christi*. Se Jungfru Marie bebdelsedag. — *F. presentationis*. Se Mariafester. — *F. purificationis*. Se Kyndelsmässan. — *F. rosarii Mariæ, f. septem dolorum (f. spa'smi)*. Se Mariafester. — *F. S. Petri ad vincula*. Se Petri fångslande. — *F. trium regum*, "tre konungars fest". Se Epiphania. — *F. visitationis Mariæ*. Se Jungfru Marie besöksedag.

Festus, Marcus Porcius, den af kejsar Nero utnämnde efterträdaren till Felix (se denne) såsom ståthållare (prokurator) i Judéen, 60—62 e. Kr. Den vid hans ämbetsförfärd såsom fänge i Cæsarea hållne Paulus sände han, då denne vädjade till kejsaren (Apg. 25), till Rom.

Festus, Sextus Pompejus, romersk grammatiker, lefde troligen i 2:a årh. e. Kr. Han gjorde en bearbetning af forskaren och samlaren M. Verrius Flaccus' under Augustus utgifna verk, särskildt det om ordens betydelse, hvarvid han dock begagnade äfven andra källor. F:s arbete omfattade 20 böcker och var uppställt i alfabetisk ordningsföljd. Det behandlade en mängd äldre ords och termers betydelse samt redogjorde för många forntida inrättningar och bruk af religiös och politisk art. Under Karl den store bearbetades ifrågavarande verk af prästmannen Paulus — om den vanligen Diaconus kallade, är mer än ovist — i ett kort utdrag, som egentligen innehåller förklaringar öfver enskilda uttryck. Efter en farnesiensk handskrift är hvad af F. finnes i behåll utgivet i Budapest 1889 och 1893 af Thewrewk de Ponor. R. Tab.

Fet, pastorat i Akorshus amt, Kristiania stift, i Norge, omkring Glommen inflöde i sjön Öieren. 4,354 inv. (1900). Y. N.

Fet (Fjet), rysk skald. Se Sjensjin-Fet.

Fetäl. Se Foetus.

Fetäliebröder. Se Vitalianer.

Fetän (rätorom. Ftan), kommun och luftkuranstalt, 1,648 m. ö. h., i schweiziska kantonen Grisons, 1 km. n. om Tarasp, på vänstra sidan af Inn i nedre Engadin. 403 inv. (1900). Säsongs juni—sept. Ln.

Feta oljor. Se Oljor.

Feta syror, kem. Se Fettsyror.

Fetblad, bot. Se Sedum.

Fetbladsfamiljen, Fetbladsväxter, bot.; svenskt namn på fam. Crassulaceæ (se d. o.).

Fête [fät], fr. (af lat. festum, högtid), fest. — *F. champêtre*, fr. Se Champêtre. — *F. de la rosière* [de la räsär], fr. Se Rosenfest. — *F. des innocents* [däs inäsä], fr. Se Menlösa barns dag. — *F. des morts* [dä mäl], fr., Alla själaras dag (se d. o.). — *Fête-Dieu* [-diö], l. F. du saint sacrement [dy sä sakrmät], fr., Kristi lekamens fest. — *Fêtes galantes* [fät galät], fr.,

"älskogsfester", benämning på en Watteaus, en Chardins målningar med framställning af rokokotidens societetslif i "herdestil". Se Watteau.

Fetöra (fr. *fêter*, af *fête*, fest), fira (någon), festa för, festligt mottaga.

Fetesci [-teji], ort i rumäniska länet Jalomita vid järnvägen Bukarest—F.—Cernavoda—Constanza. Där börjar den väldiga, 1895 fullbordade bron öfver Donau (se Cernavoda).

Fetgäss, zool. Se Pingvinerna.

Feth Ali, persisk schah 1797—1834. Se Persien (Historia).

Fëti, Domenico, italiensk målare, f. 1589 i Rom, d. 1624 i Venezia, tillhörde sin samtids naturalistiska riktning inom konsten och förvärfvade sig, genom studier i Venezia, ett stort mästarskap i koloriten. Taflor af honom finnas i nästan alla större gallerier. Han målade bl. a. en mängd *parabelbilder* (åtskilliga sådana finnas i Dresdens museum).

Fetiales kallades medlemmarna af ett fornomerskt religiöst kollegium (ursprungligen 20, sedan i praxis eller såsom tjänstförrättande 41. 2 personer). Deras allgämden var folkrättsligt, nämligen att fördra upprättelse och skadestånd af främmande folk, förklara krig och afsluta fördrag. Vid krigsförklaringar plägade en fetial kasta ett spjut in på det främmande området. Sedermera, då till följd af våldets utsträckning denna sed svårigen kunde i sin ursprunglighet upprätthållas, infördes i stället en symbolisk handling, som förrättades vid Bellonas tempel i Rom. Då fördrag slöts, tjänstgjorde en af fetialkollegiet för tillfället utsedd medlem, *pater patratus*. B. Tdh.

Fëtis [feti's], François Joseph, belgisk musiklär, f. 25 mars 1784 i Mons, d. 26 mars 1871 i Bruxelles, kom 1800 i Paris' konservatorium, genomreste 1803 Tyskland och Italien, egnade sig högst nitiskt åt musikteoretiska studier, blef 1813 organist i Douai och kallades 1821 till professor i komposition vid konservatoriet i Paris. Där reformerade han undervisningsmetoden, höll föreläsningar öfver musik, föranstaltade historiska konserter och uppsatte 1827 den berömda vetenskapliga musiktidsskriften "Revue musicale". S. å. erhöi han bibliotekariessynen vid konservatoriet. 1833 blef han kapellmästare hos konungen af Belgien och direktör för konservatoriet i Bruxelles, hvilket han bragte till en hög grad af fullkomlighet. — F:s tonverk (operor, kyrkmusik och instrumentalkompositioner) äro regelrätta och något stela. Såsom teoretiker var han en af de utmärktaste och flitigaste musiklärare i alla tider. Bl. a. namngaf han tonalitetens begrepp. Hans skrifter äro af en ofantlig vikt, äfven i trots af de förebräelser för bornerad partiskhet, ytligt fantiserande och otillförlitliga uppgifter, som han — visserligen icke alldeles utan skäl — fått uppbära. Af dessa ofta omfångsrika skrifter må här nämnas *Traité élémentaire d'harmonie et d'accom-*

pagnement (1824), *Traité du contrepoint et de la fugue* (1825), *Quels ont été les mérites des néerlandais dans la musique?* (1829), *La musique mise à la portée de tout le monde* (1829; flera uppl.), *Manuel des principes de musique* (1837), *Traité complet de la théorie et de la pratique de l'harmonie* (1844; flera uppl.), samt hans båda hufvudarbeten *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique* (8 bd, 1835—44; 2:a uppl. 1860—65, med suppl. af A. Pougin i 2 bd, 1878—81), ett, oaktadt alla sina fel, formligen oumbärligt verk, och den ofullbordade *Histoire générale de la musique* (5 bd, 1869—76). — Hans son Edouard Louis François F., f. 1812 och från 1838 konservator vid k. biblioteket i Bruxelles, har utmärkt sig såsom skriftställare (*Histoire des musiciens belges*, 2 bd, 1848, m. m.) A. L.*

Fetisch (af port. *feitico*, lat. *facilius*, konstgjord), förtrollning, förtrollad sak. — Ordet användes sedan 1600-talet om de föremål, som negrerna bruka till magiska ändamål eller egna ett slags religiös dyrkan, fetischism, åt. De Brosse visade i "Du culte des dieux fétiches" (1760), att företeelsen är allmän. Ett mäktigt andestoff eller en ande anses bo i föremålet och förläna det underkraft. Men skillnaden mellan anden och själva saken upprätthålls ej, alldeles som i bilddyrkan bilden och den afbildade anden eller guden fått sammanfalla. Bildens, idolens, åtskillnad från fetischen består däri, att den förre är, om än aldrig så litet, bearbetad af människohand. N. S.

Fetischism. Se Fetisch.

Fetknopp, bot. Se Sedum.

Fetlar [fe'tla], en ö bland Shetlandsöarna.

Fetma. Se Fettsot.

Fettpölsa, en benämning på larven af ollonborren (se d. o.).

Fetsill. Se Sillsläktet.

Fetstil, boktr., ett slags fet rubrikstil (ex. **Fet stenstil**, **Fet kursiv**).

Fetsund, järnvägsstation i Norge, 3 km. öfvanför Glommens utflöde i sjön Öieren. Strax ö. om F. leda på en 460 m. lång järnbro landsväg och järnväg från Sverige öfver floden, och denna viktiga öfvergång försvaras af ett par äldre batterier och af under senare tid mot anfall från s. ö. anordnade artilleriställningar på Löken Vardes sydvästra sluttning och vid Rjeldsrud gård i Fet socken, under det att anmarschvägarna från ö. och n. ö. skulle skyddas af det nu slopade Dingsrudsfästet och Kongsvinger. Fetsundbefästningen utgör vänstra flygeln af den s. k. Glommenlinjen. L. Wilson M.

Fett, kem., kallas i växt- och djurriket förekommande, i vatten olösliga, men i eter, kolvätska och till mindre grad i alkohol lösliga, i rent tillstånd färg- och luktlösa ämnen. I kemiskt hänseende äro de neutrala estrar af glycerin (glycerider) och enbasiska mättade eller omättade syror af alifatiska serien, hvaribland äfven oxysyror, t. ex. ricinoljesyra. De för fetternas kemi grundläggande undersökningarna utfördes af fransmannen Chevreul i början af 1800-talet. De glycerider, som utgöra hufvudmassan af vanliga fettar, äro stearin, palmitin och olein, eller stearinsyrans, palmitinsyrans och oljesyrans glycerider. Sönderdelning med öfverhettad vattenång, svafvelsyra eller vatten och fettsjälkande enzymer (lipaser) kallas

hydrolys. I och för stearinljusfabrikationen spjälkas fast fett (talg) enligt någon af de båda första metoderna. Äfven den fermentativa spjälkningen har fått teknisk användning för framställning af glycerin och oljesyror (Connstein). Fettarnas sönderdelning med lösta alkalier, kalk eller blyoxid kallas *saponifikation*; härvid uppstå motsvarande metallsalter af fetttsyror. Palmitin- och stearinsyrans fasta natrium-salter kallas *tvål*, de till konsistensen lösare kalium-salterna äro *såpa*, blysalterna utgöra *plåster*. Kalk-sakerna äro olösliga i vatten och utfalla därför i flockar, när tvål upplöses i hårdt (kalkhaltigt) vatten. De naturliga fettarterna förekomma i växt- eller djurkropparna innesluta i celler eller hinnor och erhållas, sedan cellmembranen och hinnorna blifvit förstörda eller sönderslitna, genom pressning, utkokning eller extraktion med kolsvafva o. d. Allt efter konsistensen indelas fettarterna i fasta fettarter och oljor. De förra innehålla i öfvervägande mängd palmitin och stearin, de senare olein och andra flytande glycerider. De fasta fettarterna förekomma hufvudsakligen i djurriket, men stundom äfven i växtriket, t. ex. palmolja, kakao-smör, kokosolja, muskotsmör, kinesiskt värtfett och japanskt fettvax (hufvudsakligen tripalmitin och palmitinsyra). Hårda och fasta fettarter kallas *talg*, mjuka *ister* och *smör*. Oljor indelas på grund af det olika förhållande, som de visa i luften, uti *torkande* och *icke torkande* oljor. De förra uppsuga ur luften syre och oxideras till amorf färglösa massor, de senare behålla sin flytande konsistens. Torkande oljor äro t. ex. lin-, hamp-, nöt-, ricin- och vallmoolja, hvilka hufvudsakligen innehålla linolsyra, dessutom de ännu mera omättade linolen- och isolinolensyror, men ingen oljesyra; icke torkande äro oliv- eller bomolja, rof-, mandel- och sesamolja. Oljor ur djurriket äro tran-sorterna af fiskar och hvaldjur. Vid kvantitativ undersökning af fett i organ, mjölk o. s. v. extraherar man det fint fördelade materialet med eter (vanligen i Soxhlets apparat). Fettarna karakteriseras för öfrigt dels af det s. k. "förtvålningstalet", dels af "jodtalet" (Hüb). Det förra är ett mått för ett preparats halt af neutralfett och fria fett-syror, det senare angiver genom mängden jod, som ett preparat kan upptaga, dess halt af omättade syror. Vid djurens näring tjänar fett icke blott till att bilda kroppsfett, utan det är äfven kraft- och värmealstrare. Dessutom är rationens fetthalt af dietetisk betydelse, i det att en fettfattig ration tillgodogöres mindre väl. Monografier angående fett ha utgivits af bland andra Lewkowitsch, Benedict och Ülzer samt Henriques. P. T. C. (H. E.)

Fettbildning, fysiolog. Se Ämnesomsättning.

Fettceller, histolog. Se Bindväf.

Fettdegeneration. Se Degeneration, Fetthjärta och Fosforförgiftning.

Fettdiät. Se Diet.

Fettfena. Se Fiskar.

Fettfågeln 1. Guacharon (*Steatornis caripensis*), *zool.*, är enda arten och släktet af fettfåglarnas familj (*Steatornithidae*) och utmärkes genom en tand, som finnes vid näbbspetsen, långa vingar och lång stjärt o. s. v. Sitt namn har den fått af det betydliga fettlager, som utvecklas under huden och som användes dels till matlagning, dels som lampolja. Fågeln tillhör Central-Amerika, där den vistas i

hålor och grottor. De unga fåglarnas fett utdrages öfver elden af indianerna och hålles i lerkärl samt

är känt under namn af guacharofett 1. guacharoolja. J. G. T.*

Fetthjärta, med., namn på två sinsemellan alldeles olikartade sjukliga tillstånd hos hjärtat. 1. *Fettdegeneration af hjärtmuskulaturen.* Denna förändring i hjärtat (om förloppet därvid se Degeneration) uppträder ej som själfständig sjukdom, utan dels som en lokal följd af olika på kroppen i dess helhet inverkan skadliga inflytelser vid allahanda blodsjukdomar, t. ex. pernicios anemi (äfven vid blodbrist på grund af starka blödningsar), vid flera olika förgiftningsar (däribland kloroform-, alkohol-, fosfor- och kvicksilfverförgiftning), vid de akuta infektionssjukdomarna m. m., dels så att säga som slutresultat af allahanda egentliga hjärtsjukdomar, framför andra sådana, som förlöpa med förstoring (hypertrofi) af hjärtat, denna må nu i sin ordning bero på ett s. k. klaff-fel eller af andra orsaker. Fettdegenerationen inflytande på hjärtat och dess funktion är i själfva verket särdeles svårt att bedöma; å ena sidan är det åtminstone högst sannolikt, att i många fall, där döden uppenbarligen orsakats af hjärtsvagheter, denna senare varit en direkt följd af fettdegenerationen — någon gång inträder t. o. m. af denna orsak bristning af hjärtväggen, hvilket dock är synnerligen sällsynt — men å andra sidan iakttagar man ej alldeles sällan högrgradig fettdegeneration, som helt säkert kraft ganska lång tid för sin utveckling, i hjärtan, som till omedelbart före döden visat normal eller åtminstone god funktion. Som af ofvanstående framgår, uppträder nu nämnda form af "fetthjärta" endast hos förut sedan kortare eller längre tid uppenbart sjuka personer och framträder därvid endast sällan som den egentliga sjukdomen. På grund häraf har den för lekmannen ett mindre intresse än den andra formen af "fetthjärta". 2. *Fettinfiltration* 1. *fettretention i hjärtmuskulaturen.*

Redan normalt förekommer en ganska betydlig mängd fett under hjärtats yttersta lager, hjärtats ytterhinna (epicardium), mellan denna och muskellagret. När fett på ett abnormt sätt ökas i mängd och växer på djupet in i muskulaturen, uppkommer "fetthjärta"; fettet tränger isär de af ett stort antal muskelceller uppbyggda muskelbalkarna, men tränger icke in i cellerna. Sålunda med fullt skal benämnas förändringen äfven "fett på hjärtat". I det öfvervägande flertalet fall uppträder fettbildningen på hjärtat såsom ett led i en allmänt stegrad fettbildning, d. v. s. förändringen förekommer framför allt hos feta personer. Dess patologiska betydelse är ännu tämligen outredd. Alldeles säkert arbeta många mycket "feta" hjärtan mycket bra ända in i den sena ålderdomen, men å andra sidan kan det ej förnekas, att det i hjärtat inväxande fettet i vissa fall direkt minskar hjärtats styrka och uthållighet. Helt visst förorsakas emellertid svagheten hos det feta hjärtat ofta vida mer af den allmänna fettbildningen än af den lokala på hjärtat. Den allmänna, abnormt stegrade fetman har nämligen på många sätt ett mycket skadligt indflytande på hjärtat; dels arbetar detta i en fet organism under ogynnsamma omständigheter (för liten motion, försvärad andhämtning m. m.), dels blir dess arbete ökad, direkte genom den ökade kroppsmassan, indirekte af olika orsaker, som ej här kunna närmare utredas. Feta personer bli därför ofta förr eller senare hjärtsjuka, d. v. s. komma att lida af hjärtsvaghet, och helt naturligt talar man om att de lida af "fetthjärta", men i själva verket är fettbildningen kring deras hjärta ingalunda den egentliga, åtminstone ej den viktigaste orsaken till deras lidande. — Såsom själfständigt sjukdom är sålunda "fetthjärta" ej på långt när så vanligt, som lekmannen i allmänhet torde föreställa sig. I många fall ger ett "fetthjärta" ej upphof till några som helst sjukliga symptom; där sådana uppträda, äro de af samma art som vid hjärtsvaghet af hvilken orsak som helst, andnöd, hjärklappning, oförmögenhet till starkare rörelser, liten, svag, ofta oregelbunden puls, m. m.; genom att blodets till- och aföfde blir rubbadt, kan vattusot utbildas och allahanda organ skadas; genom blodproppsbildning i hjärnan kan t. ex. slaganfall påkomma. G. F.—r.

Fettinfiltration. Se Degeneration och Fetthjärta.

Fettisdag. Se Fastlagen.

Fettistel, bot. Se Sonchus.

Fettkropp, zool. Se Insekter.

Fettkörtlar, histol. Se Talgkörtlar.

Fettlefver, med., kallas den lever, som innehåller fett i abnorm myckenhet. Levern innehåller redan normalt en rätt betydlig mängd (ung. 2—3 proc.) fett, som tillföres densamma, dels som från tarmen direkt resorberad näring, dels genom aflagering af det i blodet för öfrigt cirkulerande fettet. Hvar gränsen mellan det normala och abnormala går, kan ofta vara svårt att afgöra, men i en stor mängd fall uppträder en säkert abnorm fetthalt. Stundom kan fettmängden t. o. m. bli så stor, att levern väger mer än dubbelt så mycket som under normala förhållanden. Orsaken till leverfettets ökning är vanligtast att söka i en abnorm fettbildning i kroppen, som väsentligen beror af två moment: för liten motion (minskad förbränning) och för stor tillförsel

af näring (hvarvid näringens kvantitet spelar en vida större roll än dess kvalitet; af kolhydrat bildas fett i stor mängd). I levern liksom i en mängd andra organ aflagras alltmer fett. Häråf kommer det, att fettlefver är en ganska vanlig feteelse hos allmänt feta personer, men dock synas särskilda moment därvid spela in, i det man ej sällan hos t. o. m. mycket feta individer träffar lefvar med normal fetthalt. (I detta sammanhang kan nämnas, att "gäsliefer" utgöres af enormt fettrik lefversubstans från gäss, som öfvergödas och få stå orörliga, tätt hoppackade i mörka burar.) Å andra sidan uppträder fettlefver äfven, då kroppens förbränningsförmåga är nedsatt, såsom vid anemi, vid långt framskriden lungst o. s. v. Häråf följer det egendomliga förhållandet, att fettlefver påträffas både hos särskildt feta och särskildt aflagrade personer. Synnerligen vanlig är den hos alkoholister, särskildt hos öldrinkare, hos hvilka en öfvernäring och en minskad förbränningsförmåga (på grund af alkoholverkan) samverka. — Vid den nu nämnda formen af fettlefver aflagras fett i för öfrigt väsentligen oförändrade lefverceller, en s. k. fettinfiltration uppkommer. Liksom i andra organ kan emellertid äfven i levern fettdegeneration uppträda. — "Fettlefver" är ingen själfständig sjukdom, utan en del af flera sinsemellan mycket olikartade sjukliga tillstånd. De af densamma förorsakade symptomen träda endast sällan så i förgrunden, att sjukdomen gör intryck af en lefversjukdom, och äro endast ofullständigt kända. G. F.—r.

Fettmetamorfös, detsamma som fettdegeneration. Se Degeneration.

Fettmottet, *Aglossa pinguinalis*, zool., en till mottfjärilarnas grupp hörande nattfjäril, en af de största i gruppen, med en vingbredd, som kan öfverstiga 30 mm. Vingarna äro rödaktigt grå, de främre med tydliga svarta teckningar. Såsom släktnamnet antyder, saknas spiraltunga. Denna fjäril träffas i skafferier, vishus och andra förrådsrum, där dess bruna, glänsande larv förr troddes nära sig af alla slags feta ämnen. Enligt hvad det numera påvisats, utgöres emellertid dess föda af damm och hvarjehanda slags växtaffall. Särskild uppmärksamhet ha dessa larver sedan lång tid tillbaka väckt därigenom, att de stundom blifvit uppräktade af människor efter någon tids magblågor, hvilket framkallat föreställningen, att de genomgått sin utveckling i människans matsmältningskanal. Så kan emellertid ej ha varit fallet, utan de torde ha blifvit tillfälligt införda i magen tillsammans med några på olämpligt sätt förvarade födoämnen. G. A.—z.

Fettjurre, med. Se Njursjukdomar.

Fettorf, bot., geol. Se Torf.

Fettretention. Se Degeneration och Fetthjärta.

Fettsamlare, en apparat, afsedd att afskilja det fett, som alltid medföljer kloakvatten, och som eljest kan åstadkomma afsättningar i aflöpsrören. Den består af en täckt cylinder, där vattnet in- och afledes genom vertikala knårör. Vid strömhastighetens minskning afskiljas fettämnen, hvilka flyta upp och bilda ett täcke, som tidt och ofta måste bortskaffas. Fettsamlare äro oundgängliga tillbehör på aflösnings från hotell och restaurationer, men förekomma mera sällan på vanliga husledningar. J. G. R.

Fettseriens föreningar. Se Alifatiska föreningar.

Fettsot, *Fetma*, *Korpulens* (grek. *lipomatosis*, lat. *obesitas*, *adipositas*, ty. *fettsucht*, fr. *obésité*, eng. *obesity*, *corpulency*), med. Då kroppens naturliga reservnärning, fett, aflagras i så riklig mängd, att därpå hinder uppstår för kroppens och dess organs normala funktioner, anses korpulensen vara patologisk och böra för hälsans skull behandlas. En gammal regel säger, att den vuxna människan bör väga lika många kg., som hennes längd i cm. överskjuter 100. En människa af 170 cm. längd bör således väga 70 kg. o. s. v. I det stora hela taget stämmer denna iakttagelse ganska bra; olika kraftigt utvecklad muskulatur och benbyggnad be- tinga dock, naturligt nog, många afvikelser både uppåt och nedåt, utan att man därför kan tala om något abnormt näringsstillstånd.

Kroppens fettförråd bildas och underhålls af näringen. Födans fettarter kunna dels direkt aflagras, dels genom sin förbränning spara andra fettbildande näringsämnen. Såsom sådana spela särskildt kolhydraterna en viktig roll, under det ägghviteämnena först vid ynnig tillförsel i en rikt tillmätt kost i detta afseende ha någon betydelse. Alkohol kan verka fettaflagring indirekt därigenom, att den förbrännes i stället för en direkt fettbildare.

För uppkomsten af en fettaflagring fordras en abnormt riklig näringsstillförsel, d. v. s. att näringen, uttryckt i kalorier, öfverstiger förbrukningen, uttryckt i samma enheter. Orsaken till fetma är i nästan alla fall blott och bart ett dylikt, lätt påvisbart missförhållande. Allmänheten är emellertid benägen att som orsaksmoment till korpulens alltör ofta antaga också ett abnormt nedsatt näringsbehof, en minskad intensitet i förbränningen hos individer med anlag för fetma, hvarigenom dessa skulle kunna "lägga på hullet" äfven vid skenbart knapp näring. Vid närmare granskning finnes ofta den förefigvet knappa näringen i själfva verket ganska riklig, bestående till stor del af koncentrerade födoämnen, såsom mycket smör, grädder, fet ost, socker o. s. v. I andra fall skall det visa sig, att personen för ett mycket stillasittande lif med litet motion; hans ämnesomsättning blir därigenom den minsta möjliga normala, och den "knappa" näringen blir i alla fall större än det beräknade normala behöfvat. Säkert är att, ehuru man inriktat undersökningarna därpå, har man ännu ej funnit ett enda säkert fall af "ren" fettsot, som företett en abnormt minskad ämnesomsättning. Däremot är en sådan påvisad vid sjukdomen myxödem, som beror på bortfall af sköldkörtels funktion; vid denna sjukdom plågar ofta en viss korpulens af ett abnormt fett utveckla sig, och den förväxlas af allmänheten lätt med fettsot. Kastration (borttagandet af könskörtlarna) utöfvar på båda könen också en sänkning af förbränningens intensitet, hvaraf förklaras den större lättheten att göda kastrater, som gjort, att denna operation vunnit insteg i husdjurskötsel.

Ehuru man ej kunnat påvisa någon ämnesom- sättninganomal i fettsoten, spela onekligen äftrliga anlag, de må nu bestå i ett nedärfadt flegmatiskt temperament, god digestion och aptit o. s. v., en ej obetydlig roll vid dess uppkomst, hos såväl män- niskor och djur. Säkert är, att denna tills vidare okända konstitutionella egendomlighet också dispo- nerar för två andra rubbningar i ämnesomsättningen, nämligen sockersjuka och gikt. I somliga släkter

har man sett dessa sjukdomar jämte fettsot, kombi- nerade eller hvar för sig, angripa än den ena, än den andra individen, generation efter generation.

Fettsotens väsentligaste olägenhet för individen är tvifvelsutan den ökade kroppstyngden. Ty först och främst bär denna skulden till fettsotens progredienta karaktär därigenom, att den utgör ett tröttnande hinder för kroppslig rörelse, inbjuder till ett stilla- sittande lif och på så sätt minskar omsättningen. Vidare orsakar den genom denna kroppsliga trötthet mycket ofta sekundär slapphet i viljan och förstäm- ning af känslan, så att bland de korpulente ofta träffas utpräglade neurasteniker och hypokondrer. För dessa är då en viktreduktion den enda rationella behandlingen.

Det är tydligt, att den ökade kroppstyngden skall ställa stora kraf på blodomloppets organ, särskildt hjärtat. Uppbärandet och medförandet af en fett- massa på t. ex. 20 kg. död vikt äro äfven för en muskelstark, tränad person en betydande påkänning och i ännu mycket högre grad på en vanligen föga muskelstark korpulent person. Hjärtklappning, and- fäddhet och svettning äfven vid obetydliga kraft- yttringar äro därför vid fettsot vanliga symtom på, att cirkulationsorganen ej mäktat fullgöra den arbets- ökning, som den växande belastningen fordrar. Sekundärt kan en till följd af fettsot otillräcklig cir- kulation f. ö. medföra samma symtom som hvarje annan cirkulationsrubbing; exempelvis svindel och venös blodöfverflynnad i diverse organ, särskildt bukens, med därpå följande benägenhet för förstopp- ning och hemorrojder. — Nu vet hvar och en, att korpulens ej är något tecken på hälsa, att den endast pekar hän på ofvannämnda missförhållande mellan näringsupptagande och näringsbehof och att den ej garanterar oemottaglighet för vare sig den ena eller den andra sjukdomen. — Man kan tvista om det berättigade i att på grund af en ej sällsynt coinci- dens mellan blodfattigdom och fettsot vilja skilja en anemisk (blodfattig), resp. klorotisk (hos unga flickor) fettsot från den pletoriska (blodfulla). Till uppkomst och utveckling äro de nog likvärdiga. — Fettsoten kan nå häpnadsväckande grader; det gifves exempel på en kroppsvikt af 425 kg. för en man. I Sverige öfverskrider den endast ytterst sällan 150 kg. för man och 120 kg. för kvinna. — Be- handlingen är i rena fall lämpligt afvägd motion och diet och vanligen ej svår att genomföra (se vidare Diet). Endast då myxödem föreligger, må sköldkörtel-(thyreoidea)-tabletter användas. — Jfr Bindväf, Fetthjärta och Fett- leifer.

E. Landergren.

Fettsvansfår, *zool.* Se Fårsläktet.

Fettsvulst l. *Lipöm*, *med.*, en form af svulster (tumörer), som är bland de allmännast förekom- mande; vanligen finnes blott en, men understundom uppträda de i stor mängd hos samma person. De be- stå af vanligt fett, likt det, som i det naturliga till- ståndet förekommer hos människan, men anordnad i större klumpar och bildande en verklig, begränsad tumör, oftast belägen i det normala fettlagret under huden. Fettsvulsterna uppträda vanligast hos perso- ner mellan 30 och 50 år; deras älsklingssällen äro nacken, skuldran och baksidan af kroppen. De äro lätt igenkännliga genom sin mjukhet, elasticitet och rörlig- het från omgivande delar samt sitt loberade utseende, d. v. s. att de särskilda klumparna äro antydde ge-

nöm motsvarande upphöjningar af huden. Sättet för deras tillväxt varierar mycket; de kunna växa långsamt, men utan afbrott, de kunna tilltaga hastigt i början, men sedan stanna i utvecklingen eller tvärtom, slutligen kunna de öka sig så, att de nå en oerhörd storlek. De äro icke i sig själva farliga; utan tveivel äro de bland de mest godartade tumörer, som finnas, och de återkomma aldrig, då de en gång blifvit borttagna. Men de kunna orsaka ganska stora obehag genom sin storlek och därigenom, att den öfver dem alltid tunna huden af en eller annan anledning kan bli sårig, till och med brandig, och att branden angriper äfven fettsvulsten, då en mycket elakartad varflytning uppkommer. Dessa svulster försvinna aldrig af sig själva, och intet annat medel finnes att befria sig från dem än borttagande medelst operation, hvilken för öfrigt är utan fara. Rsr.*

Fettsyror, kem., kallas en viktig serie af organiska enbasiska och mättade syror af den allmänna formeln $C_nH_{2n+1}COOH$ tillhörande den alifatiska serien. Hitt höra de viktigaste af de i fasta fetter ingående syrorna (palmitin- och stearinsyra), hvaraf seriens namn. Första ledet i serien utgör myrsyra $H \cdot COOH$, och det högsta kända är melissinsyra $C_{30}H_{60}O_2$. De lägre fettsyror (ättik-, propion-, smör-, valerian-, kapron- t. o. m. nonylsyra $C_9H_{19}O_2$) äro vid vanlig temperatur flytande och förlflyktigas med vattenångor. Endast de tre lägsta leden lösas i alla förhållanden af vatten; de utmärkas af stickande sur, de öfriga af vidrig och från lukt. Den obehagliga lukten, som fett antager vid härskning, beror just på frigörandet af sådana lägre fettsyror. Fettsyror, hvilka molekylerna innehålla mer än 10 kolatomer, äro fasta, kristalliserande, i vatten knappast eller ej lösliga samt svårflyktiga ämnen, hvilka styrka som syror aftager med kohalten och är mycket liten. Salterna (tvälena) äro följaktligen starkt hydrolyserade i vattenlösning. Många fettsyror förekomma färdigbildade i naturen, men endast sällan i fri form (myrsyra och ättiksyra). Vanligen anträffas de såsom estrar, antingen med envärd alkohol eller eteriska oljor och i vaxarter eller med glycerin i växt- och djurfetten (se Fett). På kemisk väg uppstå fettsyror genom oxidation af motsvarande envärd alkohol och aldehyder. Genom vidare oxidation öfvergå de till dels tvåbasiska syror af oxalsyreserien, dels hufvudsakligen kolsyra. H. E.

Fett-träd, bot., sådana träd, hos hvilka stärkelsen i stammen vid vinterns början omvandlas i fett. Jfr *Allanblackia*.

Fettvax. 1. Enligt nyaste åsikter eger vid adipocircens uppkomst ingen nybildning af fett rum, endast redan förut befintligt fett framträder. Se *Adipocirc*. — 2. Japanskt fettvax, ett ur japanska Rhus-arter vunnit fett, som hufvudsakligen består af tripalmitin och något fri palmitinsyra. H. E.

Fettväfnad l. **Fettväf**, histol. Se *Bindväf*.

Fetus, lat., foster (se d. o.).

Fetva (plur. *fetäva*, sv. plur. *fetva*; arab., af verbet *afä*, afgifva ett utlåtande, hvaraf ordet *mufti* är ett particip), den tekniska benämningen på hvarje juridiskt utlåtande, som en muhammedansk mufti afgifver rörande en honom förelagd rättsfråga. En sådan fetva grundades ursprungligen på ett koranspråk eller ett traditionellt yttrande af Profeten, men numera, sedan man föranstaltat storartade samlingar af de mest berömda rättslärdes utlåtanden,

äberopas vanligen som grund en redan bekant fetva rörande ett likartadt fall. Därigenom får fetva inom den muhammedanska rätten samma betydelse som prejudikat hos oss. I Turkiet finnes ett särskildt ämbetsverk, *fetva-eminis byrå*, där hvarje enskild kan mot skriftligt ansökan erhålla en fetva öfver hvilken uppgifven tvistefråga som helst. Denna ansökan skall alltid af byråns skriffvare om-sättas i en häfdvunnen frågende form, där de verkliga namnen utbytas mot de stående Zeid, Amr etc. (motsv. vårt A. B etc.), hvarefter muftins svar påtecknas, i vanliga fall med den allra största kort-het, såsom: "ja", "nej", "tillåtet", "otillåtet" o. d. Blott vid viktigare fall motiveras utlåtandet på öfvan anförda sätt. Äfven sultanen brukar i tvistiga politiska frågor inhämta en fetva från någon berömd mufti. H. A.*

Feuchtersleben [fö'jcht-], Ernst von, friherre, österrikisk läkare och författare, f. 1806 i Wien, d. där 1849, blef 1834 med. doktor i Wien, 1847 vice direktör för de medicinsk-kirurgiska studierna där samt 1848 understatssekreterare i undervisningsministeriet, men tog afsked s. å. Jämte några medicinska arbeten, såsom *Zur diätetik der seele* (1838; 4:e uppl. 1896; "Hälsans källa eller förmågan att själv hålla sig frisk. Bidrag till själlens diätetik", 1856; "Till själlens diätetik", 1869), i hvilket han ville bevisa, att kroppens hälsa kan bibehållas eller återställas genom själsverksamhetens och viljekraftens stärkande, samt *Lehrbuch der ärztlichen seelenkunde* (1845), författade F. en samling *Gedichte* (1836; 4:e uppl. 1846) samt *Beiträge zur literatur, kunst- und lebenstheorie* (2 bd, 1837—41). Hans samlade poetiska, kritiska och filosofiska skrifter jämte biografi utgafvös i 7 bd 1851—53 af Fr. Hebbel. Jfr M. Necker, "E. v. F., der freund Grillparzers" (i "Jahrbuch der Grillparzer-gesellschaft", III, 1893), och R. M. Meyer i "Gestalten und probleme" (1904). (R. T.-dt.)

Feuchtwangen [fö'jcht-], kretsetad i bayerska reg.-omr. Mittelfranken, vid floden Rulsach, s. v. om Ansbach. 2,385 inv. (1900). Fri riksdad 1307—76. Tillhörde Preussen 1791—1806.

Féu'dum l. **Fé'o'dum** (mlat., af outredd härledning, enl. flera forskare af got. *faihu*, fnisl. *fé*, få, egendom, förläning, län (motsats: allod). Se *Feodal*, *Län* och *Länsväsen*. — *Feu-datärius*, en som innehar en förläning; vasall.

Feuerbach [fö'jer-], by i Württemberg, Neckarkretsen, förstörd till Stuttgart inv. 11,524 inv. (1905). Kemiska fabriker, tillverkning af maskiner, metallvaror och trikaärtiklar, vinodling.

Feuerbach [fö'jer-]. 1. Paul Johann Anselm von F., tysk rättslär, f. 14 nov. 1775 nära Jena, d. 29 maj 1833 i Frankfurt am Main. Efter att i Jena ha studerat filosofi och rättsvetenskap samt föreläst det senare ämnet såsom professor vid universitetet i Jena, Kiel och Landshut fick han 1805 i uppdrag att författa en ny strafflag för Bayern och kallades därför till München såsom geheimereferendarie i justitiedepartementet samt utnämndes 1808 till geheimeråd. 1813 utkom den bayerska strafflagen, som i sin helhet är ett arbete af F. ensam — ehuru utkastet visserligen vid revisionen, särskildt på grund af F:s motståndare Gönners inflytande, måste undergå icke få förändringar —, och som måste erkännas som ett, åt-

minstone för sin tid, framstående verk. Den har äfven, trots den opposition, för hvilken den senare varit utsatt, tjänat till förebild för en mängd andra tyska brottmålslagstiftningar intill mitten af 1800-talet. F. blef 1814 vice

president vid appellationsdomstolen i Bamberg och 1817 president i samma slags domstol i Ansbach, hvilket ämbete han innehade ända till sin död. 1821 reste F. i Rhenprovinserna, Belgien och Frankrike för att i praxis lära känna den franska rätten. — Genom sina skrifter och sin verksamhet utövade F. ett betydligt inflytande på

rättsvetenskapens utveckling och bildade särskildt epok inom straffrätten genom sitt betonande af straffrättens positivitet samt nödvändigheten af att straffdomaren i sin verksamhet är bunden af lag. F. anslöt sig nämligen till och utbildade ytterligare den från Hobbes utgående riktning, enligt hvilken straffets egentliga ändamål är att afhålla andra än förbrytaren från straff (s. k. afskräckningsteori, se d. o.). Enligt F. åläggdes straffet icke för att utkräva hämnd af brottslingen eller förbättra honom, utan för att hålla det i lagen uttalade straffhotet vid makt; hvaraf följer, att en handling icke bör bestraffas, om icke lagen förut belagt den med straff. Denna sin grundupplattning har han nedlagt i *Die revision der grundsätze und grundbegriffe des peinlichen rechts* (2 bd, 1799—1800). Afskräckningsteorien har efter F:s tid förlorat i betydighet, framför allt emedan straffhotet icke har den allmänna betydelse för undertryckandet af brottsliga böjelser, som F. föreställde sig. Såsom F:s förnämsta vetenskapliga verk räknas dessutom *Lehrbuch des gemeinen, in Deutschland gültigen peinlichen rechts* (1801; 14:e uppl., utg. af K. J. A. Mittermaier, 1847), hvarjämte han gjort sig särdeles förtjänt om kriminalistiken och kriminalpsykologien genom sina arbeten *Merkwürdige criminal-rechtsfälle* (1808; 3:e uppl. 1839), *Actenmäßige darstellung merkwürdiger verbrechen* (1823; 3:e uppl. 1849), *Kaspar Hauser. Beispiel eines verbrochens am seelenleben des menschen* (1832) m. fl. Hans biografi (i form af bref och dagboksutdrag, uppsatser m. m.) utgafs 1852 af sonen Ludwig F. — F. hade fem söner, alla mer eller mindre framstående vetenskapsmän: Karl Wilhelm (f. 1800, d. 1834), matematiker, Eduard August (f. 1803, d. 1843), jurist, Friedrich Heinrich (f. 1806, d. 1880, filolog och skriftställare, som i religionsfilosofiska skrifter populariserade sin ryktbare broder Ludwig Andreas' läror (se F. 3), samt Joseph Anselm (se F. 2). (N. S.—G.)

2. Joseph Anselm F., den föregående aldste son, arkeolog, f. 1798, d. 1851 som professor i filologi i Freiburg, gjorde sig känd i synnerhet genom sitt arbete *Der vaticanische Apollo* (1833; 2:a uppl. 1855). F:s *Nachgelassene schriften* utgafs 1853, i 4 bd.

3. Ludwig Andreas F., den föregående

broder, tysk filosof, f. 28 juli 1804 i Landshut, d. 13 sept. 1872 på Rechenberg vid Nürnberg, studerade i början teologi i Heidelberg; men intagen af Hegels lära reste han 1824 till Berlin för att höra honom och vände efter ett år ryggan åt teologien, af hvilken han ej mer kände sig tillfredsställd. 1828 blef han privatdocent i Erlangen, men måste till följd af den fiendtlighet, hvilken han såsom hegelian ädrog sig af åtskilliga professorer, 1832 lämna denna plats. Han drog sig då tillbaka till Ansbach, hvarifrån han förgäfvos sökte professurer i Frankrike, Schweiz, Grekland och Berlin. 1837 gifte han sig och flyttade till den några mil från Ansbach belägna byn Bruckberg, och i denna lantliga

afskildhet skref han sina flesta epokgörande skrifter. S. å. trädde han i förbindelse med Arnold Ruge och "Hallesche jahrbücher", i hvilka han fullbordade sin brytning både med teologien och hegelianismen. 1848 mottog han en inbjudning af studenter och arbetare att hålla föreläsningar i Heidelberg, men ehuru hans populära skrifter bidragit att sätta sinnena i en orolig rörelse, var hans eget deltagande i kampen dock endast ett rent teoretiskt, åskådande och åhörande. F. var en den djärfva tankens man, men ingalunda den raa handlingens, och filosofen fann därför den praktisk vordna revolutionens handlande personer lika mycket "under sitt mått" som den efterföljande reaktionens samt drog sig fördenskull missnöjd tillbaka till sin lantliga fristad. 1860 blef han emellertid nödgad att sälja sin egendom Bruckberg och flyttade då till Rechenberg. — Bland F:s skrifter märkas: *Gedanken über tod und unsterblichkeit* (1830; 3:e uppl. 1876, ånyo utg. 1903), *Abelard und Heloise* (1833; 4:e uppl. 1889), *Darstellung der geschichte der neuern philosophie* (2 bd, 1833—37), hvartill som bd 3 slöt sig *Pierre Bayle* (1838; i sekularuppl., se nedan, har Bolin försett denna skrift med en omfattande inledning 1905), *Das wesen des christenthums* (1841; 4:e uppl. 1883, ånyo utg. 1903). F:s hufvudarbete, *Thesen zur reform der philosophie* (1842), *Grundsätze der philosophie der zukunft* (1843), *Vorlesungen über das wesen der religion* (1851; ånyo utg. 1892), *Theogonie oder von dem ursprung der götter nach den quellen des klassischen, hebräischen und christlichen alterthums* (1857; 2:a uppl. 1866), *Gottheit, freiheit und unsterblichkeit vom standpunkte der anthropologie* (1866; 2:a uppl. 1890). En samlad upplaga af hans verk utkom 1846—66 i 10 bd; sedan 1903 utgives af A. V. Bolin och F. Jodl en sekularuppl. af F:s verk. F. gick med tiden så långt åt den hegelska skolans vänstra sida, att han bröt med hegelianismen och blef en af de förnämsta mälsmännen för den s. k. "Jung-hegelianismen". Sin största betydelse eger F. som religionsfilosof. Religionen är, enligt honom, blott ett uttryck för ett subjektivt behof hos människan, som i de religiösa

föreställningarna objektiverar detta behof. I sin sanning fattad är all teologi antropologi, ty någon Gud finnes ej, utom i människan själf, i hennes behof och tankar. I sitt arbete "Das wesen des christenthums" gifver han i enlighet därmed en redogörelse för kristendomens innehåll, under opposition mot hvarje försök att referera de religiösa bestämningarna till ett verkligt översinnligt väsen. Kristendomens Gud är i själfva verket ingenting annat än människan, men befriad från de inskränningar, som äro en följd af hennes individualitet. Denna befrielse vinner människan i den lidande, försakande kärleken, hvadan Guds uppenbarelsen såsom människoslåktets frälsare enligt kristendomen är den människoblfne, lidande Guden. Den mänskliga personlighetens behof af en annan person, hvilken hon med sin kärlek kan omfatta, är grunden till den kristna treenighetsläran. Särskild vikt lägges vidare på behovet af ett kvinnligt moment i gudomligheten, hvilket den katolska kristendomen genom sin Mariakult sökt tillfredsställa. — Jfr A. V. Bolin: "Ludwig Feuerbach. Sein wirken und seine zeitgenossen" (1891) och de af densamme utg. "Ausgewählte briefe von und an F." (2 bd, 1904) med en det förra arbetet kompletterande biografisk inledning. L. H. A.*

4. Anshelm F., son af F. 2, tysk målare, f. 12 sept. 1829 i Speier, d. 4 jan. 1880 i Venezia, studerade i Düsseldorf (1845—47), München och Antwerpen samt (1851—54) i Paris, där han var elev af Couture. Han målade på denna tid porträtt, naket, dekorativa bilder; af hans större målningar visar *Hafis i vinstugan* (1852, vackert komponerad) afgjord påverkan af Couretes målningssätt, medan den s. å. utförda *Pietro Aretinos död* med sina många figurer och sitt öfverflöd på stoff mera påminner om Delaroche. 1855 begaf han sig till Italien och

vistades i Rom 1857—72. Där målade han romantiska och idylliska motiv sådana som *Ariostos trädgårdar*, *Hafis vid brunnen*, *Lekande barn*, *Badande barn*, *En italiensk moder med sina barn m. fl.* i sin gynnare Schacks galleri i München, där äfven *En romarinna* och *Pietà* (båda från 1863) finnas. Sökandet efter en stor och enkel stil uppenbaras i flera af dessa verk och har framför allt i det sistnämnda lett till ett särdeles vackert resultat. F. vände sig och till antika ämnen, förstod antikens anda liksom dess formlikt klarare och djupare än flertalet af samtida konstnärer, sökte ett plastiskt formspråk, en stor stiliserad hållning, äfven i koloriten, lyckades ej alltid nå fram till harmoni, men åstadkom likväl intresseräckande och märkliga, i den samtida tyska konsten tämligen ensamstående verk. "Af alla tyska historiemålare i 19:e årh. är han den ende, hvars verk besitta verklig stil, äkta monumentalitet". Hans konst är alltigenom aristokratisk, detta i motsättning till Böcklins (denne var hans kamrat i Rom, och de båda påverkade

då hvarandra ömsesidigt). Bland F:s mest betydande antika kompositioner äro *Medeas flykt* (skiss 1866 i Breslau, ofullbordad målning 1867 i Berlins nationalgalleri, fullbordad med ändrad komposition 1870 i München, Nya pinakoteket), *Platons gästabad* (1867, Karlsruhe, nytt exemplar, större och mera praktfullt och mera monumentalt hållet, 1873, Berlins nationalgalleri), *Orfeus och Eurydike* (ett af F:s stora verk, 1869, museet i Hagen), den stolta, försäglagna framställningen af *Ifigenia* (1871, Stuttgart), *Amasonslaget* (ett utkast från 1869 i Berlins nationalgalleri, utfördt med ändrad komposition 1870—72, Nürnberg). Åren 1873—76 var F. professor i Wien och målade under detta skede *Titanernas störtande* (i olja 1874 i Nya pinakoteket, München, takmålning i aulan i Wiens universitet, aftekt först 1893, sedan rummets dekorering i öfrigt blifvit fullbordad af andra målare). Det stilla, lugnt harmoniska och upphöjda var i själfva verket hans bästa område — i våldsamma, rörliga kompositioner som de sistnämnda kommer hans individuella läggning föga till sin rätt. Från hans sista år stannar den ofullbordade, i koloriten venezianska *Konsert* (1878, Berlins nationalgalleri). Bland hans verk äro för öfrigt att nämna den vackra, men föga själfständiga *Madonna* (1860, Dresdengalleriet), *Paris' dom* (Hamburg), *själporträtt* (flera, i München, Berlin, det måleriskt bästa i Karlsruhes galleri), flera dampporträtt, bland dem den själfva bilden af hans *styfmoder* (1878).

F. var föga uppskattad och föga förstadd af sin samtid. Hans riktning stod i skarp och oförsonlig motsats till de härskande strömningarna, till den historiska realism, som representerades af Piloty och dennes skola, och till Makarts yppiga och ytliga kolorism, som gaf Wiennmåleriet dess karaktär. Hans syn på antiken var olik de erkända klassicisternas, han sökte antikens stilla lugn och jämvikt utan att efterblida dess former. Man förebrådde honom hans tafors odramatiska innehåll, och man saknade där den germanska karaktär, som man på denna tid ville se, äfven i antika motiv. Sedan han brutit med greve Schack, fann han ingen köpare i Tyskland, till museer sålde han summa två tafor — det är först efter hans död, gallerierna tfläat om att tillgea sig hans kvarlätskap. Böcklins stiggande rykte öppnade tyskarnas ögon för ädelheten och noblessen och för den starka och personliga konstnärliga viljan i F:s förnäma och tillbakadragna konst. Nu räknas han bland vägbrytarna inom den tyska konsten och står som klassicismens främste representant i det germanska måleriet. — Efter hans död utgaf hans styfmoder under titeln *Ein vermächtniss von Anshelm Feuerbach* hans bref, som väckte mycken uppmärksamhet (5:e uppl. 1902). Senare har en kritiskt sofrad samling af dessa bref, som nu egas af Berlins nationalgalleri, blifvit utgifven af K. Neumann 1904. Monografier ha utkommit af J. Allgeyer (1894) och T. Heyok (1905), sistnämnda är äfven "Aus A. F:s jugendjahre" af A. v. Deckelhäuser. 33 teckningar af F. utgafvos i München 1888.

G-g N.

Feuillantklubben [föja'nt-], fr. *club des Feuillants*, fransk politisk klubb, som bildades 1791 af de konstitutionelle monarkisterna inom jakobinklubben, med Barère och Sieyès i spetsen, i syfte att verka för författningens upprätthållande. Den fick

namnet efter sin lokal, Feuillantklostret i Paris (se Feuillants), och sammansmälte med den 1790 bildade "1789 års klubb". Bland dess öfriga mera framstående medlemmar märkas Coffinhal, Prudhomme, Roucher, André Chénier och La Fayette. Klubben, som alldeles misslyckades att tillintetgöra jakobinernas makt, gjordes af dessa snart misstänkt inför Parispöbeln såsom aristokratisk och upplöstes efter 10 aug. 1792. Jfr Jakobiner. E. A.-t.

Feuillants [fojã'], fr., lat. *Fulsienses*, feuillanter, en reformkongregation inom cisterciensorden, uppkallad efter det i Languedoc nära Toulouse belägna klostret Notre-Dame-des-Feuillants (*Fulium*), där den omkr. 1580 stiftades af Jean de la Barrière (1544—1600). Till grund för densamma lades den ursprungliga cisterciensregeln med åtskilliga skärpningar. Medlemmarna fingo sålunda ej smaka vin, skulle intaga sina måltider stående på knä, sofva

Fransk feuillant-munk.

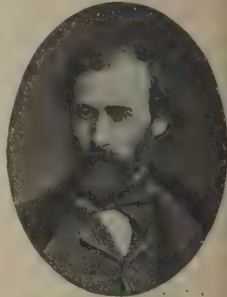
Feuillantinnunna.

på bräder, vandra barhufvade och barfota o. s. v. De nya konstitutionerna stadfastes 7 maj 1589 af Sixtus V, som bestämde, att alla enligt desamma inrättade kloster skulle bilda en kongregation, i de flesta punkter oberoende af Citeaux. Reglerna för mildrades under Klemens VIII 1595, och beroendet af Citeaux upphäldes helt och hållet. Orden nådde en ganska stor utbredning, den anmodades 1587 af konung Henrik III att inrätta ett kloster vid Rue S:t Honoré i Paris. 22 maj 1630 uppdelades af Urban VIII feuillanterna i två kongregationer, med hvar sin general, en fransk "Congrégation de Notre-Dame-des-Feuillants" och en italiensk "Riformati di San-Bernardo". Den förra omfattade under sin blomstringstid 31, den senare 43 kloster; båda ginga under i revolutionstidens stormar. Ordensdräkten var hvit. En kvinnlig gren af orden (*les Feuillantines*, feuillantinnorna) stiftades 1588 af J. de la Barrière och förtleide till franska revolutionen. Se Heimbucher, "Die orden und kongregationen der kath. kirche", I (1896).

Feuillea, bot. Se Feuillea.

Feuillet [fojã'], Octave, fransk författare, f. 11 aug. 1821 i Saint-Lô, d. 29 dec. 1890 i Paris. Efter studier i Paris egnade han sig åt litteraturen

och skref redan 1845 tillsammans med P. Bocage och A. Aubert romanen "Le vieillard" under den gemensamma pseudonymen "Désiré Hazard". Han utvecklade snart en rastlös litterär verksamhet och offentliggjorde en mängd romaner och noveller i tidningar och tidskrifter (särskildt i "Revue des deux mondes"), samtidigt som hans dramer och pro- verb spelades på teatern. Hans arbeten vunno snart många läsare, i det att hans elegans och diskreta, spetsiga dialog behagade den förnäma världen och de mondäna ämnena samt hans hänsynsfulla framställningssätt icke mindre slog an på medelklassens familjekretsar. Han var modeförfattaren under andra

kejsardömet, utsågs till föreläsare hos kejsarinnan Eugénie och till kejserlig bibliotekarie vid slottet i Fontainebleau. 1862 blef han medlem af Franska akademien. Bland hans romaner och noveller kunna nämnas: *Aliz* (1848), *Rédemption* (1849), *Bellah* (1852; sv. öfv. 1874), *Le cheveu blanc* (1853), *La petite comtesse* (1856), *Le roman d'un jeune homme pauvre* (1858; "En fattig ädlings minnen", 1859), som rönt en utomordentlig framgång äfven som drama och översattes på de flest europeiska språk, *Histoire de Sibylle* (1862; "Sibylla", 1866), som skildrar en otrogens omvändelse genom kärleken och mot hvilken George Sand protesterade genom romanen "Mademoiselle de la Quintinie". I någon mån påverkad af Dumas fils och naturalismen gick F. i sina följande romaner djupare i analysen. *Monsieur de Camors* (1867; "Greife de Camors", s. å.) är kanske hans mästerverk och gifver en bild af hela kejsardömet's andliga horisont. Boken väckte stort upseende ej minst därför, att den betraktades som en politisk nyckelroman. Senare följde *Julie de Trécoeur* (1872; "Julia de Trécoeur", s. å.) och *Un mariage dans le monde* (1875; "Ett äktenskap i stora världen", s. å.), *Les amours de Philippe* (1877; "Filips flammor", s. å., två öfv.), *Le journal d'une femme* (1878; "En ung kvinnas dagbok", s. å.), *Histoire d'une parisienne* (1881), *La veuve* (1884), *La mort* (1886; "Den döda", 1892), *Le divorce de Juliette* (1889), *Honneur d'artiste* (1890; "En konstnär's hedersord", 1891). Bland hans skådespel kunna nämnas *Dalila* (1857), *La redemption* (1860; "Aterlösning", 1862), *Montjoye* (1863; "Montjoye", 1864), *La belle au bois dormant* (1865; "Gammalt och nytt", s. å.), *Le Sphinx* (1874), *Un roman parisien* (1883), *Chamillac* (1886; "Chamillac", 1890), m. fl. Af proverben äro följande de mest omtyckta: *Le pour et le contre* (1853), *Le village* (1855; "Ett hem", 1858), *La fée* (1856), *Le cheveu blanc* (1860; "Ett grått hårstrå", 1874), *Le fruit défendu*, *L'acrobate* (1873), *La partie des dames* (1883).

F:s proverb äro eleganta och spirituella samt ha gjort mycken lycka; bland hans större dramer är kanske hans *Dalila* den bästa och visar, att han

förmär något äfven i denna genre; hans dramer äro samlade i "Théâtre complet" (5 bd, 1892—93). Mera betydande är han emellertid som romanförfattare. Han representerar den mondäne och idealistiska romanen under andra kejsardömet; han rönt först påverkan af George Sand och Musset (han kallades en tid "Le Musset des familles") och sedan af Dumas fils och naturalismen öfver hufvud, utan att någonsin denna senare riktningens brutala lifsåskådning och hänsynslösa skildringskonst dreifo honom ut ur hans egna banor. Han bemödar sig framför allt att midt i passionens stormar låta sina hjältar och hjältinnor vara och förbliva män och kvinnor af värld. De glömma aldrig sin egen värdighet och hvad de anse sig vara skyldiga sig själva, deras tänkesätt äro nobla, deras känslovärld förfina. F:s skildringskonst är obestridligen något blek, ofta till och med fadd, och naturalismens skarpa verklighetsstudier äfven i den mondäne genren ha bragt de flesta af hans romaner i glömska. Men "Monsieur de Camors" och "Un mariage dans le monde" eller "Histoire d'une parisienne" och "La morte" förtjåna ännu att ihågkommas. Icke minst lyckad är hans skildring af kvinnor. Hans gamla hertiginnor och markisinnor äro väl träffade, och hans unga höfdragna adelsdamer, något nervösa och fantastiska (Julie de Trécoeur, Petite comtesse), äro nyanserade med mycken finhet. F. är icke någon stor observatör, och han är icke särdeles uppfinningsrik, men han är ofta roande och äfven sann. Hans stil är klar, ren och ädel, både smidig och fast; dialogen är kvick och lagom kryddad. Litt.: Brunetière, "Nouveaux essais sur la littérature contemporaine" (1895), Doumic, "Portraits d'écrivains" (1892), Anatole France, "La vie littéraire", III (1891), Lemaître, "Les contemporains", III (1888), Pellissier, "Essais de littérature contemporaine" (1893), Sainte-Beuve, "Nouveaux lundis", V (1863—72), Zola, "Les romanciers naturalistes" (1881), och Erdmann, "Octave Feuillet" (i "Sv. tidskrift", 1891). J. M.

Feuillet de Conches [fojã/ də kã], Félix Sébastien, baron, fransk skriftställare, f. 1798 i Paris, d. där 1887, var under andra kejsardömet ceremonimästare vid hofvet och introduktör för främmande sändebud. Han skref flera bemärkta arbeten, bl. a. *Méditations métaphysiques et correspondance de Malebranche* (1843), *Leopold Robert, sa vie, ses œuvres et sa correspondance* (1849), *Contes d'un vieil enfant* (1860), *Causeries d'un curieux* (autografer, teckningar m. m., 4 bd, 1861—68) och *Histoire de l'école anglaise de peinture* (1883). Där emot äro de i arbetet *Louis XVI, Marie Antoinette et madame Elisabeth* (6 bd, 1864—73) intagna breven, i synnerhet Marie Antoinettes, af Sybel uppvisade vara till stor del oäkta. F. skref äfven (anonymt) en självbiografi, *Souvenirs de jeunesse d'un curieux septuagénaire* (1877), samt utgaf "Correspondance de madame Elisabeth de France" (1867).

Feuilleton [fojã/]. Se Följetong.

Feuillette [fojã/], fr. (it. *foglietta*), äldre franskt vinmått, lagligen = 134,1 l., i grosshandeln dock beräknadt till 136,97 l. (så ännu i Paris), i Bordeaux = endast 114 l.; ett litet, förr i vissa franska landsorter användt likörmått, = 0,466 l.

Feuk [fök], L. ars, präst, skriftställare, f. 11 juni 1813 i Kristianstad, d. 22 april 1903, blef

1831 student i Lund och 1835 lärare vid Lanceskolan i förstnämnda stad. Han prästviges 1838, blef 1843 slottsprekikant i Kristianstad, 1846 kyrkoherde i Karlskrona stadsförsamling samt fick 1857 transport till Gustafs församling i Skåne. 1867—76 tjänstgjorde han såsom folkskolinspektör. Han var led. af det Nordiske oldskriftselskab i Köpenhamn. Bland hans många arbeten må nämnas *Förslingar i poesi* (1835), *Biografiska skizzer och anekdoter från Villands härad* (1858; 2:a uppl. 1883; under pseudonymen Larihari), *Ett akademiskt album från studenttiden*, 1—2 (1889) och *Miniaturlbilder af bemärkta prästmän i Lunds stift på 1800-talet* (1893). — Hans broder Gustaf Adolf F., f. 1 juni 1820, sedan 1873 kyrkoherde i Västra Ingelstad, var såsom student i Lund medlem af O. Lindblads utvalda sängarkvartet och utgaf 1882 skriften *Otto Lindblad och hans sångare 1840—46*. (E. M. R.)

Feuquières [fökiär], fransk adlig, från Artois härstammande släkt, som utmärkte sig redan på korstågens tid och utgick på manslinjen 1741.

1. Manassès de Pas, marquis de F., krigare, diplomat, f. 1590, blef 1625 generalmajor och utmärkte sig i striderna mot hugenoterna såväl vid La Rochelle (1628) som i Languedoc. 1633—35 var han utomordentligt sändebud i Tyskland, där han (vid kongresserna i Frankfurt, Heilbronn och Worms) hade till uppgift att lifva svenskarna samt de tyska protestantiska makterna till fortsatt strid mot huset Habsburg. Det var egentligen F:s förtjänst att hertig Bernhard af Weimar vanns för Frankrikes intresse. 1635 blef F. generallojtnant. Vid Thionvilles belägring blef han sårad och fången samt afled i nämnda stad 13 mars 1640. — F. författade *Lettres et négociations* (utg. 1753).

2. Isaac de Pas, marquis de F., den föregående son, f. 1618, d. 6 mars 1688 i Madrid, krigare, diplomat, uppfostrades jämte sina syskon i protestantiska läran, men öfvergick sedermera till den katolska. Han trädde helt ung i krigstjänst och gjorde sig bemärkt vid Yvoy och Damvilliers. Efter faderns död (1640) blef han dennes efterträdare såsom guvernör i Verdun och utnämndes till generallojtnant, medlem af statsrådet samt 1660 till vicekonung öfver franska kolonierna i Amerika. 1672 utförde han åtskilliga underhandlingar i Tyskland och utnämndes s. å. till ambassadör i Sverige med hufvudsaklig uppgift att förmå svenska regeringen öfverföra en krigsmakt till Tyskland för att, enligt det svensk-franska förbundet af 3 april 1672, bistå Ludvig XIV i hans krig mot Holland och dess bundsförvanter. Ledd af sin mödernefrändes, dåv. franske utrikesministern A. de Pomponnes råd, utvecklade F. rastlös verksamhet, hvarvid han icke försmäddte att, enl. F. F. Carlsons uttryck, "begagna äfven sådana medel, som lågo utom det offentliga intressets område", och lyckades nå sitt mål. Han snärjde den i penningbehof stadda svenska regeringen genom så listigt affattade subsidiebestämmelser, att denna nödgades kasta sig i det ödesdigra krig, som invigdes med svenska vapenärans förlust vid Fehrbellin (1675) och väsentligen bidrog till upprättandet af Karl XI:s enväld. Motgångarna i kriget och Frankrikes myndiga ton gjorde icke franske ambassadören synnerligen behaglig i Karl XI:s ögon; F:s när-

gångna beteende var ej egnadt att förtaga detta intryck. Så t. ex. ville F., tvärt emot Karl XI:s önskan, truga sig till att bevisa konungens bilägar och "inläta sig i en underlig tvekamp om rättigheten att objuden öfvervara hans förmålningsakt". För att undgå den efterhångsne ambassadören nödgades konungen låta vigseln i all hemlighet före den utsatta tiden försiggå på Skottorp i Halland (6 maj 1680). Missnöjd med Karl XI:s franskfientliga politik, hans enkla ceremoniel och sparsamhet — F. fann en afskedsgåva på 100 "schipons" (skeppund) koppar vara mer än tillbörligt liten —, lämnade F. Stockholm 30 juli 1682. Efter tre års vistelse i Frankrike utan statstjänst afgick han 1685 såsom ambassadör till Madrid. — Hans i franska utrikesministeriets arkiv förvarade depescher (15 vol.) innehålla mycket af synnerlig vikt för Sveriges historia. En liten del af hans ministeriella korrespondens finnes tryckt i den samling af familjen F:s papper, som utgifvits af Étienne Gallois under titeln "Lettres inédites des Feuquières" (1845 —46). J. Th. W.

3. Antoine de Pas, markis de F., den föregående son, krigare, f. 1648 i Paris, d. 1711, deltog i Ludvig XIV:s krig i Tyskland och i Italien 1690—92. 1693 utnämnd till generallöjtnant, hade han stor andel i Luxembourgs seger vid Neerwinden s. å. Efter freden i Rijswijk 1697 föll han i onåd och ledde i en tvungen tillbakadragenhet till sin död. 1731 utgafs hans *Mémoires sur la guerre* i 4 band, det första betydande franska arbetet öfver krigskonsten.

Feurs [fö'r], lat. *Forum segusianorum*, stad i franska dep. Loire, vid Loire. 3,211 inv. (1901). I trakten har man funnit en mängd fornlämningar. I F. slöts 1452 fred mellan Karl VII och hertigen af Savojen.

Feu Saint-Antoine [fö sät ä'twa'n], fr. Se Antoinuseld.

Feussnerska kompensatorn [fö'js-]. Se Elektriska mätningar.

Féva'l. 1. Paul Henri Corentin F., fransk romanförfattare, f. 27 sept. 1817 i Rennes, d. 8 mars 1887 i Paris. Han studerade juridik och blef advokat i sin födelsestad, men uppgaf snart

denna ställning samt begaf sig till Paris. Där vann han först anställning hos en bankir, arbetade därefter en tid dels som korrekturläsare, dels som medhjälpare åt dramatiska författare. Hans första följetongsromaner: *Le club des phoques* (1841), *Les chevaliers du firmament* (s. å.) och i synnerhet *Le loup blanc* (1844) fäste uppmärksamheten på honom, och

i Dumas fils' och Eugène Sues fotspår blef han en af de flitigaste följetongsförfattarna. I *Mystères de Londres* ("Londons mysterier", 1850 och 1876; ett sidostycke till E. Sues "Mystères de Paris"), som han 1844 utgaf i 11 bd under det engelskt klingande namnet *Francis Trollope*, skapade han en ytterst spännande roman, hvilken upplefde en mång-

fald upplagor och 1848 omskrefs till drama. I samma stil voro äfven hans följande romaner under fyrtio-talet: *Les amours de Paris* (1845). *Quilance de minuit* (1846; "Midnattsvedergällningen", 1848) och *Le fils du diable* (1846); den sista dramatiserades äfven. Under februarirevolutionen hade han emellertid åtskilliga motgångar, uppsatte utan framgång tidningar, men grep slutligen åter till pennan och utvecklade en mycket omfattande produktion. Bland dessa hans romaner, af hvilka åtskilliga dramatise-rades och äfven hade framgång på scenen, kunna nämnas: *Alizia Pauli* (1849), *Le bonhomme Jacques* (1850), *Le capitaine Simon* (1853). *Les tueurs de tigres* (1854), *Le paradis des femmes* (s. å.). *M-me Gil Blas* (1857) samt den mest berömda *Le bossu* (1858), *Le capitaine Fantôme* (1862), *Cotillon III*, *Les habits noirs* (1863), *Roger Bonlemps* (1864), *Les revenans* (1865—67; "Gängångarne", 1883). *L'aveulur de sabres* (1868), *L'homme du gaz* (1873). *Le dernier vivant* (s. å.), *La fontaine aux perles* (1874), *Le chevalier de Keramour* (s. å.). *La première aventure de Corentin Quimper* (1876) och *La reine des épées* (1877). F., som 1869 uppträdde till jesuiternas försvar, men för öfrigt fört ett världsligt lif, förklarade 1876 offentligt, att han blifvit omvänd, och samtidigt tog han itu med den svåra uppgiften att omarbota flera af sina gamla romaner enligt sina nyare åsikter. Äfven hans nyare romaner ha en religiös karaktär: *Les jésuites* (1877), *Les étapes d'une conversion* (s. å.), *Les merveilles du mont Saint-Michel* (1879), *Pas de divorce!* (1880), *La première communion* (1880) m. fl. Detta erhörda arbete såväl som hans motgångar (han ruinerades två gånger) bröt hans krafter, och han förklarade förståndet. Träffad af en paralys, tillbragte han sin sista tid i ett kloster. Hans romaner ha översatts till många språk och öfverallt vunnit stor popularitet. Han utmärker sig genom liflig fantasi och dramatiskt förmåga att berätta, således genom ungelär samma egenskaper som den äldre Dumas. Hans stil är emellertid ofta slarvig. J. M.

2. Paul F., den föregående son, fransk skriftställare, f. 1860 i Paris, har skriftvit *Nowelles* (1890) och flera romaner t. ex. *La trombe des fers* (1890), *Les jumeaux de Nevers* (1895). Han har äfven skriftvit för scenen t. ex. *Chantepie* (1896).

Feverham [fe'vø'əm], stad i England. Se Faversham.

Fevillea L. (*Feuillaea* L.), bot., växtsläkte af fam. *Cucurbitaceae*, med 6 arter, förekommande i de varmaste delarna af Amerika. Arterna äro dioika. Frukten utgöres af ett stort, äggförmigt, köttigt, med hårdt skal försedd bär, innehållande stora, platta, nästan cirkelrunda frön af 3—4 cm. genomskärning och försedda med ett tjockt läderartadt fröskal, som omgifver en hvit, fast, oljerik kärna. Dessa frön, hvilka under namn af *semina Nhandirobae* för användes i större doser såsom ett kraftigt och hastigt verkande kräk- och laxermedel, skattades högt för sin gynnsamma verkan mot många växtgifter (de ha af Drapiez med framgång pröfvats mot de giftiga verkingarna af *Manihot utilissima*, *Hippomane mance-nella*, *Strychnos nux vomica*, *Cicuta virosa*, *Rhus toxicodendron* och *Spigelia anthelmia*). I mindre dos äro dessa frön lindrigt afförande och maskdödande, hvilket är fallet äfven med den talg-

artade, bittra oljan, som pressas ur fröna och ger dem en såpartad, bitter och härsken lukt och smak. Den ur fröna pressade oljan, se u a olja, användes som brännolja och till bestrykning af järnvaror för att skydda dem mot rost. De mest begagnade arterna äro *F. cordifolia* ("noix de serpent" l. "boite à savonnette" benämnas fröna i de franska besittningarna i Västindien) och *F. trilobata* (i Brasilien kallad "Fava de S. Ignacio"). *F. Passiflora* i Brasilien, som äfvenledes benämnas "Fava de S. Ignacio" och har liknande användning, bildar ett eget släkte, *Anisosperma*. O.T.S. (G.L.—m.)

Fèvre, Claude le. Se Lefebvre, Cl.

Feydeau [fädä']. 1. Ernest Aimé F., fransk författare, f. 1821 i Paris, död där 1873. Sedan han först sysselsatt sig med affärer och börspekulationer, slog han sig på arkeologiska studier och egnade sig åt litteraturen. Redan 1844 framträdde han med en diktsamling, *Les nationales*, i Victor Hugos stil. Hans rykte hvilat emellertid uteslutande på romanen *Fanny* (1858; öfv. 1859), som på grund af ämnets djärighet väckte ett enormt uppeende, så att boken inom kort upplefde 30 upplagor. Liksom den strax fört utkomna "Madame Bovary" af Flaubert betecknar den naturalismens genombrott i Frankrike. Sainte-Beuve egnade den en stor artikel och jämförde den med B. Constants "Adolphe". (Se "Causeries du lund" XIV.) Det utmärkande för romanen är den naturalistiskt genomförda skildringen af ett äktenskapsbrott: den unge älskaren griper af leda och förakt, då han ser sin älskarinna smekas af hennes man. Skildringen är fullt konstnärlig och syftet moraliskt. Emellertid lyckades F. aldrig mera uppnå en liknande succés, och hans öfriga romaner äro nu glömda. Bland dessa kunna nämnas *Daniel* (1859), *Catherine d'Overmeire* (1860), *Sylvie* (1861), *Monsieur de Saint-Bertrand* (1863). *Un début à l'opéra* (s. å.), i hvars företal F. tillbakavisar de mot honom utslungade beskyllningarna för naturalism och immoralitet, *Le mari de la danseuse* (1863), *Le secret du bonheur* (1864), *La comtesse de Chalis* (1867), en af hans bästa romaner, *Les aventures du baron de Féreste* (1869) och *Le lion devenu vieux* (1872). Han försökte sig också ett par gånger som lustspelsförfattare, men utan framgång: *M. de Saint-Bertrand* (1865) och *Un coup de bourse* (1868). Dessutom skref han flera andra arbeten. I boken *Du luxe des femmes, des moeurs, de la littérature et de la vertu* (1866) prisar han andlig och materiell lyx som bärare och befördrare af all kultur. Man har af honom äfven en med kopparstuck illustrerad *Histoire générale des usages funèbres et des sculptures des peuples anciens* (1857 ff., ofullbordad) samt en resebeskrifning öfver Alger (1859) och den tyskientliga *L'Allemagne en 1871* (1872), *Mémoires d'un coulissier* (1873), *L'art de plaire* (1873), *Théophile Gautier, souvenirs intimes* (1874). Han skref dessutom i åtskilliga tidningar och grundlade 1869 "Revue internationale des arts et de la curiosité".

2. Georges F., den föregående son, dramatisk författare, f. 1863 i Paris, debuterade 1883 med två enakter *Amour et piano* och *Le diapason*. nådde sin första stora succés med treaktskomeden *Le tailleur pour dames* (1888). Han egnade sig där-efter uteslutande åt scenen och har ensam eller i samarbete med Desvallières låtit uppföra ett icke

ringa antal kvicka och habiliter skrifta farser. Bland dessa kunna nämnas *Gibier de potence* (1885), *Fiancés en herbe* (1886), *La lycéenne* (1887), *Bain de ménage* (1888), *Chat en poche* (s. å.), *L'affaire Edouard* (1889), *Championnal malgré lui* (1892), en af hans största succés, *Un fil à la patte* (1894: "Fernands giftmål"), 1896), *L'hôtel du libre-échange* (1894; "Spökhotellet", 1896), *Le dindon*, *La dame de chez Maxim* (1899; "Damen från nattkaféet") m. fl. Särskildt den sistnämnda farsen har gjort stor lycka äfven på svensk scen. J. M.

Feyen-Perrin [fejä' pärrä'], François Nicolas Augustin, fransk målare, f. 1829 i Lothringen, d. 1888 i Paris, studerade i Nancy och Paris. Han började sin bana som historiemålare: *Charons båt* (1857), *De vållustiges krets i Dantes helvete* (1859), *Karl den djärve återfinnes efter slaget vid Nancy* (1865) m. m. Därefter egnade han sig åt landskaps- och sjömaleri med motiv från Bretagnes kust. Bland hans mest framstående arbeten på detta område må nämnas *Våren 1872* (1872), "ett slags patriotisk elegi i färger" och *Återkomsten från ett ostronfiske i Cancale* (1874; Luxembourg). F. var ock en framstående porträttmålare. (G—g N.)

Fez. Se Fes.

Fezzan. Se Fessan.

FF (ff), mus., förkortning för fortissimo.

ff., förkortning för lat. *fecerunt* (de hafva gjort, utfört); i medeltida juridisk stil förkortning för *Corpus juris civilis* (*Digesta* l. *Pandectæ*), uppkom- men genom afskrifvares förvrängning af grekiska bokstafven *II* (P), hvarmed pandekterna begynna; som musikalisk termförkortning = fortissimo (se d. o.); i bibliografiska uppgifter = och (flera) följande (år eller sidor); som handelsbeteckning på varor = finfin, mycket fin, bästa kvalitet; om växlar, reverser o. d. = förfallen.

F. F., eng. ("de tre F-en"), förkortning för tre inom Storbritanniens politiska lif vid flera tillfällen, särskildt af de irländska nationalisterna till förmån för arrendatorerna på Irland, framställda kraf, nämligen *fixity of tenure* (arrendetidens utsträckning till längre tid och säkerhet mot dess plötsliga upphörande), *fair rents* (rättvist afvägda arrendeafgifter) och *free sale* (rättighet för arrendatorn att till annan person försälja sin arrendeterr till jorden). V. S—g.

F. F. F., symbol hos tysk-nationella turn- (gymnastik-)föreningar, förkortning af deras gamla valspråk *frisch, fromm, froh, frei, frisk, from, frank, fri*.

F-hål, mus. Se Ljudhål.

Fi, zool. Se Cerastes.

Fiaba, plur. fiabe, it. Se Commedia dell'arte.

Fia'ker, fr.

fiacre, hel- eller halftäckt hyrvagn; åkardroska. Namnet kommer där-af, att de första fordonen

Fiaker i Paris på 1600-talet.

af detta slag i Paris (1640) uppställdes för allmänhetens betjäning vid värshuset Saint-Fiacre, hvilket hade sitt namn där-af, att på dess skylt fanns en

bild af det iriska helgonet Fiacrius, trädgårdsmästarnas skyddspatron. Akdonet kallas numera äfven *voiture de place*.

Fial (ty. *fiale*, af ovisst ursprung; fr. *aiguille, clocheton, pinacle*), *byggn.*; i den gotiska arkitekturen namn på de små spetsiga, pyramidformigt afslutade torn, som kröna stråpelarna och flankera spetsgaffarna öfver dörr- och fönsterbågar (de s. k. *wimperge*). Fialerna bestå af tvenne delar: den lodräta kroppen (skaffet), hvars fyra sidoytor ofvantill vanligen afslutas med gaffar, och en pyramidal spira, hvars fyra kanter prydas af s. k. krabbor (blad- l. blom-ornament), och som afslutas med en korsblomma. Stundom har fialen äfven en "lot". Under olika perioder och i skilda länder gestaltades dessa små prydnadstorn naturligtvis på många olika sätt: de voro än kompakta, än öppna och baldakinartade o. s. v. Hufvudformen är den ofvan nämnda (se fig.).

Fiale, grek., skålförmigt dryckeskärl. **Fiammingo** [-gå], äldre italienska skriftställares benämning på alla nederländska konstnärer, hvilkas verkliga namn de icke kände. Uttrycket är en italianisering af *Vlaming*, "flamländare". Man känner omkr. tjugu konstnärer under denna benämning. De berömdaste voro målaren D. Calvaert (f. omkr. 1545, d. 1619) och bildhuggaren F. Duquesnoy (1594—1643). C. R. N.*

Fianarantsöa, hufvudstad i prov. Bet-sileo i den centrala delen af ön Madagaskar under 21° 57' s. br., 1.146 m. ö. h. Omkr. 6,000 inv. Staden, som ligger på en kulle, är säte för en katolsk (jesuit-) mission och för norska protestantiska missionen samt har 7 kyrkor. F. står genom en god landsväg i förbindelse med Antananarivo. J. F. N.

Fiant pi'lulæ, lat. Se f. pil.

Fiasco [-kå], it. (fr. *flacon*, sv. *flaska*), flaska, ett i Toscana förr brukligt vinmått, = 2,5 l. och oljemått, = 2 l. — Göra fiasco (it. *far fiasco*), fullkomligt misslyckas, falla igenom (i synnerhet om teaterförfattarens alster och skådespelares prestationer, men numera om hvarje slags misslyckadt offentligt uppträdande). Uttrycket antages härleda sig från en anspelning på glasflaskors kända bräcklighet.

Fiasco. Se Fiasco.

Fiat, lat., det må ske, tillståndes, beviljas. — **Fiat applicatio**, lat., man må göra tillämpningen. — **Fiat justitia**, pe'teat mu'ndus, lat., rättvisan måste ha sin gång, äfven om världen skulle gå under därvid (uppgifves ha varit kejsar Ferdinand I:s valspråk). — **Fiat lege artis**. Se f. l. a. — **Fiat lux!**, lat., värde ljus! — **Fiat mixtura**. Se f. m. — **Fiat secundum artem**, lat. Se f. s. a. — **Fiat voluntas tua**, lat., ske Din vilja!

Fibleån, öfre loppet af *Ronnebyån* (se d. o.).

Fiber (lat. *fibra*), tråd, tåga. 1. F. l. Växtråd, bot., växtdel, som har användning som textilämne, pappersmaterial eller stoppningsmaterial.

Fial.

Fibrer kunna bestå af hårbildningar, såsom hos bomull, segbasteller, såsom hos lin, kärlnippen, såsom hos cor (kokosfiber), ved, såsom hos trämassa, mör, såsom hos kinesiskt rispapper, stjälskar, såsom hos halmflöt, blad, såsom hos sjögräs, blommor såsom hos vassvipp och frukter såsom hos katvedlun. Se vidare Beklädnadsväxter, Pappersväxter och Stoppningsmaterial. G. L.-m.

2. *Histol*, ett trådigt element i en organisk väfnad, t. ex. muskelfiber, nervfiber, senfiber. Denna term är emellertid tämligen obestämd och brukas därför numera aldrig. E. Hgn.

Fiber, lat., bäfvern (se d. o. och Sibet-råttan).

Fibertorf, bot. geol. Se Torf.

Fibeset. Se Bubastis, geogr.

Fibich, Zdenko, böhmisk tonsättare, f. 1850 nära Časlau, d. 1900 i Prag, var 1876—79 andre kapellmästare vid nationalteatern i Prag och 1878—80 kördirektor vid ryska kyrkan. Han blef 1899 operadramaturg vid nationalteatern. F. anses för en af de talangfullaste bland de yngre tjeckiske tonsättarna; han komponerade operor, bl. a. *Bukowin* (1874), *Blanik* (1881), *Bruden i Messina* (1884), trilogen *Hippodamia* (1890—91) och *Sarka* (1898), körsaker, tre symfonier, symfoniska dikter (bl. a. *Othello*, *Wesna l. Våren*, *Vigilie*, *Hakon*), stråkkvartetter, pianokvintett, pianokvartett, solosaker för piano, sånger m. m. Biogr. af C. L. Richter (1899). A. L.*

Fibiger. 1. Johan Adolf F., dansk militär, f. 1791, d. 1851, var 1813—30 lärare i matematik och krigskonst vid Landkadettkorpsen och 1830—35 kommandör vid Den militære höjskole, blef 1836 "land- och sökrigskommissär" i södra Jylland, men tog 1842 afsked som överstelöjtnant. 1818—27 och ånyo 1843—47 var han medutgivare af två militära tidskrifter och skref i dem ett stort antal uppsatser, bl. a. en biografi, *Daniel Rantzau* (1838). E. Ebg.

2. Jakob Scavenius F., den föregående broder, dansk artillerigeneral, f. 1793, d. 1861, var 1820—30 lärare i artilleri vid Artilleriskolen och 1832—42 vid Den militære höjskole. Han blef 1849 öfverste för artilleriet (hvilket han anförde vid Fredericia 1849 och vid Lsted 1850), 1852 öfvertygmästare och 1856 chef för artilleribrigaden. 1848—49 var F. kungavalid medlem af den grundlagstiftande riksförsamlingen och juli-okt. 1851 krigsminister. 1842 utgaf han en *Lærebog i ballistik* och lade därigenom grunden till danska artillerikårens teoretiska utbildning. Dessutom konstruerade han 1831 en ny kanonmodell (af svensk gjutjärn), och 1834—48 genomförde han sina idéer om kanonernas förbättring med stor konsekvens samt skapade ett förträffligt artillerisystem, som gjorde stor nytta under kriget 1848—50. E. Ebg.

3. Ilija F., dotter till F. 1, dansk författarinna, f. 1817, d. 1867, var under koleraepidemien i Köpenhamn 1853 frivillig sjuksköterska på Frederiks hospital och sedan till 1859 öfversköterska därstädes, men egenade sig därefter att att vara fostermoder för öfvergifna småbarn, dem hon med stora försakelser och ansträngningar uppfostrade. I båda dessa fall varldt hon en förebild för många kvinnor, och i Köpenhamn fanns länge ett barnhem med namnet "Ilias minde". Begäfvad och egendomlig

äfven som författarinna, vann hon likväl hvarken publikynnest eller högre konstnärlighet. Hennes arbeten äro *Tre dramer* (1857; däribland "Marsk Stig" och "Hagbarth og Signe"), skådespelet *Synd og sorg* (1862) och lustspelet *Mödsatninger* (uppf. 1860), tragedien *Niels Ebbesen* (1866), ett par samlingar vemodiga och djupsinniga sagor (1859 och 1866); efter hennes död utkom en samling *Digtinger* (1867). Hennes brorsdotter Margrete F., som skrivit nutidsromanen "Annina Hjelm" (1899), skildrade Ilia F:s lefnad i "Et kvindeliv" (1895).

(R-n B.)

4. Johannes Henrik Tauber F., den föregående kusin, dansk präst och författare, f. 1821, d. 1897, blef 1845 teol. kand. och 1850 lärare vid den lärda skolan i Haderslev samt hospitalpräst, flyttades 1859 till Köpenhamn, 1879 till Syd-Själland samt senare till Falster. F. skref bibliska skådespel (*Jephtas datter*, 1849, *Jeremija*, 1850, och *Johannes den döber*, 1857), vidare en medeltidstragedi, *Kors og kjærlighed* (1858), och sju berättelser på vers, *Nogle sagn* (1865). Under märket *Diodoros* utgaf han den antikt formade *Den evige strid* (1873), prosaberättelsen *Mine søstre* (1881), den episka dikten *Graabroderen* (1882) och diktsamlingen *Sorgens genier* (1884). F:s alstring är rik på tankar och stora syner, men tung i formen. Efter hans död utgaf hans fosterson Karl Gjellerup i förkortad form hans minnen, *Mit liv og levede* (1898).

E. Ebg.

5. Mathilde F., den föregående kusin, syster till F. 3, dansk författarinna, f. 1830, d. 1872, var den första danska kvinna, som upptog

spörsmålet om kvinnans emancipation till dryftning, i en liten halft novellistisk skrift, *Tolv breve fra Clara Raphael* (1850), där hon häfde kvinnans rätt till själfständigt tänkande och själsutveckling. Skriften väckte stor uppmärksamhet och framkallade en liflig strid, hvari bl. a. både Grundtvig och Goldschmidt deltog. Hon utgaf vidare *Hvad er emancipation?* (1851), *Et besøg* (s. å.), *En skitse af det virkelige liv* (1853) och *Minora* (1854), som ej funno det bifall de förtjänade. Efter att ha sökt sig ett tarfligt uppehåll med sömnad, undervisning och öfersättning (bl. a. från Auerbach och Hoffmann), blef hon 1866 Danmarks första kvinnliga telegrafist och bröt sålunda liksom sin äldre syster nya banor för sitt kön. Se Fr. Bajer, "Klara Rafael-fejden" (1879), och Margrete Fibiger, "Klara Raphael—Mathilde Fibiger" (1891).

E. Ebg.

Fibla, bot., namn på arter af växtsläktet *Arnica*. *Scorzonera*, *Leontodon*, *Hypochoeris*, *Arnoseris*, *Hieracium* och *Crepis*, alla utmärkta af gula blommor och hörande till fam. *Compositæ*. G. L.-m.

Fibonacci [-bana'ttji], Leonardo, italiensk matematiker. Se *Pisano*, *Leonardo*.

Fibrin (af lat. *fibrā*, tråd, tåga, histol., "fin tråd", det finaste trådelementet i en organisk väf-

nad, t. ex. bindväfsfibrill, muskelfibrill, fibrillerna i nervträdarnas axelcylinder. Jfr *Bindesubstansväfnad*. — Fibrillär (fr. *fibrillaire*) l. Fibrös, som består af fibriller; af fintrådig beskaffenhet (t. ex. fibrillär väfnad. Se *Bindväf*). Fibrillära ryckningar, tätt på hvarandra följande sammandragningar af enskilda muskelpartier. G. R.*

Fibrin (af lat. *fibrā*, tråd, tåga), kem., det ägghviteämne, som i form af fina, färglösa elastiska trådar afsöndras ur blodlymfa, när blodet stelnar eller lefrar sig (se *Blod*, sp. 718). Det framställs genom stark slagning af färskt blod och tvättas successivt med vatten, 5-procentig koksaltlösning, änyo vatten och därpå alkohol och eter. Det så behandlade fibrinet är segt, hvitt och ogenomskinligt som koagulerad ägghvita, och är liksom denna olösligt i vatten, alkohol och eter. I 0,1-procentig saltsyra eller natronlut sväller fibrin till en geleärtad massa, som sedermera långsamt löser sig. Fibrinet afsöndras icke i det cirkulerande blodet annat än i abnorma fall (t. ex. blodpropp). Det uppstår ur fibrinogen under inverkan af fibrin-ferment (se dessa ord). Växtfibrin kallades af Liebig den i alkohol olösliga delen af sädesslagens gluten; den kallas numera glutinkasein. — Fibrinös, som har afseende på, är bildad af fibrin. P. T. C. (H. E.)

Fibrinferment l. *Trombin*, kem., det ferment eller enzym, hvilket koagulerar det i blodplasma lösta fibrinogenet till olösligt fibrin. Till sin kemiska natur har det antagits vara en globulin eller en nukleoproteid. Det framställs ur serum eller defibrineradt blod genom fällning med stort öferskott af alkohol. H. E.

Fibrinogen, kem. (af *fibrin*, se d. o., och *gēnein*, alstras), ett i blodplasma och lymfa förekommande ägghviteämne, som visar globulinernas allmänna egenskaper. I fuktigt tillstånd bildar det flockar, som lätt kläbbas ihop sig till en seg, elastisk massa. Löst fibrinogen koagulerar liksom blodplasma själf vid 56°. Rena fibrinogenlösningar öfvergå ej till fibrin, men denna omvandling inträffar, så snart ett spår blodserum eller fibrintrådar tillsättes. Detta beror på det i blodserum befintliga fibrinfermentet (se d. o.). Om vid öfvergången af fibrinogen till fibrin en spjälkning eger rum, är ännu oafgjordt. H. E.

Fibrinoplastisk substans, kem., detsamma som serumglobulin (se d. o.).

Fibrinös (fr. *fibrineux*). Se *Fibrin*.

Fibroid (af lat. *fibrā*, tråd, och grek. *ēvdos*, utseende), med. Se *Fibrom*.

Fibroin (af lat. *fibrā*, tråd, kem., ett ägghviteämne tillhörande albuminoiderna (se d. o.), utgör tillsammans med sericin l. sidenlin huvudmassan i silke. Vid inverkan af kokande vatten på silke löser sig sericin, men det olösliga fibroinet återstår i form af de ursprungliga trådarna. P. T. O. (H. E.)

Fibrom (af lat. *fibrā*, tråd) l. *Fibroid*, med., en svulst af merendels fast och hård konsistens, sammansatt huvudsakligen af bindväfstrådar. Fibromet kan ha sitt säte i flera olika organ; oftast förekommer det i lifmodern och kan där uppnå en storlek af ett barnhufvud eller därutöver. F. B.*

Fibrovasalsträng, bot. Se *Kärilsträng*.

Fibrös (fr. *fibreux*). Se *Fibrill*.

Fibula, lat., ett såväl hos romarna som hos andra

fortida folk brukligt, af brons, järn, silfver eller guld förlärdigadt spänne, som begagnades till klädedräktens sammanfästande. Se vidare Spänne. — Om F. i anatomisk mening se Lagg.

Ficaria Dill., bot. Se Ranunculus.

Fich, Alma Adèle, operasångerska. Se Almati.

Fiche [fi], fr. Se Fisch.

Fichte. 1. Johann Gottlieb F., tysk filosof, f. 19 maj 1762 i Rammenau i Oberlausitz, d. 27 jan. 1814 i Berlin. Hans far, som var bandväfware,

skall ha härstammat från en af Gustaf II Adolfs svenska soldater, hvilken kvarstannat i Tyskland. Efter att ha fått sin första undervisning i Meissen och Schulpforta begaf F. sig 1780 till universitetet i Jena och därefter till Leipzig. 1788 antog han en huslärarbefattning i Zülich, hvarest han stiftade bekantskap med Lavater och Pestalozzi

samt med Klopstocks systerdotter, som senare blef hans maka. 1790 lämnade han Schweiz och lefde någon tid i Leipzig, där han studerade Kants filosofi. 1792 begaf han sig till Königsberg, och för att introducera sig hos Kant skref han i hast och sände till denne *Versuch einer kritik aller offenbarung* (1792; 2:a uppl. 1793). Denna skrift, som genom ett förbiseende (eller en förläggarrint) utkom utan författarnamn, utgick från Kants allmänna filosofiska ståndpunkt, och då denne ännu ej utgivit någon religionsfilosofi, troddes allmänt Kant vara skriftens författare. Då Kant namngaf den verkliga författaren, blef denne med ens en ryktbar man. Lifligt påverkad af franska revolutionens idéer skref F. *Zurückforderung der denkfreiheit von den ersten Europas* (1793) och *Beiträge zur berichtigung der urtheile des publikums über die französische revolution* (s. å.), i hvilka han häfdade frihetssträfvandenas berättigande gentemot den reaktion, som revolutionstidens terrorism redan framkallat. 1794 kallades han till den efter Reinhold lediga filos. professuren i Jena. Där utvecklade han en lysande lärarverksamhet och ett energiskt författarskap. Han framlade för första gången sitt själfständiga filosofiska system i *Grundlage der gesamten wissenschaftslehre* (1794) samt sin rättslära och etik i *Grundlage des naturrechts* (1796) och *System der sittenlehre* (1798). Emellertid kom han snart i stridigheter både med sina ämbetsbröder — filosoferna kunde ej gilla hans reform af kantianismen, och teologerna förargades öfver hans på söndagarna hållna populära moralföreläsningar — och med en del af studenterna, som han stötte genom sina angrepp mot deras raa kärseder. Den sistnämnda konflikten gick så långt, att F. blef öfverfallen i sitt hem och för en tid måste lämna Jena. Men ödesdigrast blef för honom den s. k. ateismstriden (1799). Anledningen till denna var en i den af honom utgifna filosofiska tidskriften införd afhandling *Über den grund unseres glaubens an eine göttliche weltregierung* (1798), i hvilken

Gud identifierades med den sedliga världsordningen. Att människan personifierar denna är oskadligt, men när hon föreställer sig Gud såsom en makt, genom hvars gunst hon kan erhålla njutningar, så är det en afgud, hon dyrkar. Den oändliga principen kan just på grund af sin oändlighet ej begreppsmässigt fattas, ty att begripa är att begränsa. Hvarje s. k. gudsbegrepp är därför, nödvändigt, begreppet om en afgud. På grund af dessa uttalanden konfiskerades tidskriftshäftet af den kursachsiska regeringen, och hos myndigheterna i Weimar klagade denna regering öfver, att ateistiska läror utbreddes vid universitetet i Jena. F. svarade härpå med de hetsiga stridskriterierna *Appellation an das publicum* (1799) och *Gerichtliche verantwortungsschrift* (s. å.). I Weimar, inom hvars regering Goethe hade den ledande ställningen, ville man helst tysta ned saken. Blott F. hållit sig lugn, skulle han på sin höjdfäkt en varning inför det akademiska konsistoriet. Men detta ansåg han för en förödmjukelse, som han ej var villig att underkasta sig, och därför skref han ett trotsigt brof till en af regeringsmedlemmarna i Weimar och hotade att genast begära sitt afsked, om han skulle utsättas för något dylikt. Nu tröt tålmodet äfven hos Goethe och den öfriga regeringen i Weimar. Man tog F. på orden och gaf honom i skarpa ordalag afsked. En följd af år lefde han sedan såsom privatman i Berlin, sysselsatt med nya framställningar af sitt system och med populära föreläsningar. När efter slaget vid Jena (1806) Berlin blifvit besatt af fransmännen, begaf sig F. till Königsberg, hvarest han en tid undervisade vid universitetet. Då äfven Königsberg föll i fiendernas händer, vistades F. en tid i Köpenhamn. Men efter fredsslutet begaf han sig åter till Berlin och höll där vintern 1807—08 under den franska garnisonsens trumhvirflar sina ryktbara *Reden an die deutsche nation*, i hvilka han med lägende hänförelse hänvisade tyska folket till en pånyttfödelse genom en totalt reformerad uppfostran med andlig frihet och inre själfständighet såsom mål för karaktärsbildningen. Då Berlins universitet grundlagts, kallades F. till professor (1810), och 1811 blef han det nya universitetets förste valde rektor. När frihetsstriden bröt ut (1813), ville han draga med i fält såsom religiös talare. Ehuru denna plan ej kom till förverkligande, blef han dock ett offer för kriget, i det han dog i nervfeber, hvarmed han smittats af sin hustru, hvilken såsom sjuksköterska vid fältlasarettet ådragit sig denna sjukdom. — F:s filosofi är starkt personligt färglagd genom hans oböjliga vilja och hans af moralisk entusiasm burna karaktär. Sina filosofiska övertygelser ville han tvinga på sina läsare och åhörare. Men hans framställningssätt i de vetenskapliga skrifterna var ytterligt abstrakt och svårfattligt. Gang på gang omarbetade han därför sin "vetenskapslära", och försåg den med nya "inledningar" samt framställde sin världsåskikt äfven i populärare form i *Bestimmung des menschen* (1800). *Über das wesen des gelehrten* (1805) och *Anweisung zum seligen leben* (1806).

Sin filosofiska uppfostran hade F. gjort under inflytande af Spinozas världsåskikt. Sedermera blef han bekant med kantianismen, hvars praktiska del gjorde så maktigt intryck på honom att, ehuru Spinozas inflytande alltjämt är märkbart, den kantiska världsåskikten likväl blef den egentliga utgångs-

punkten för hans själfständiga filosofiska forskning. Men under det Kant lärde, att till grund för sinnesintrycken ligger ett af medvetandet oberoende "ting i sig", som utifrån inverkar på sinnet, förkastade F. denna lära såsom obevislig och själfmotsägande. Hans uppgift blef att ur medvetandet, eller, såsom han kallade det, "jaget", förklara hela den verklighet, som förefinnes, och att dymedelst vindicera detta "jag" såsom i fullaste bemärkelse fritt eller rent af absolut ("jaget sätter sig själf"). Men icke i alla afseenden röjer "jaget" omedelbart sin frihet. Endast som sedlig vilja är människan i fullaste mening fri; som förnimmande är hon bunden eller beroende af ett "icke-jag", d. v. s. den omedvetna verkligheten eller naturen. Men detta "icke-jag" är "satt" af "jaget", naturen är ingenting annat än en människoandens själfinskränkning. Men just i och genom denna själfinskränkning röjer anden sin absoluta karaktär. Detta sker därigenom, att den såsom sedlig vilja nedbryter hvarje, på naturen och de naturliga tendenserna beroende, gräns för sitt lif. Inskränkningen eller gränsen blir därför aldrig en "bestäm" eller oöfverstiglig gräns. Den kan i oändlighet utflyttas, utan att dock kunna fullständigt upphävas. Det sedliga arbetets väsen ligger just i ett sådant i det oändliga förtgående "utflyttande" af den för andens lif satta gränsen, ett nedbrytande af hvarje bestämd gräns. Det sedliga lifvet har följaktligen, enligt F., karaktären af oändlig sträfvan, en sträfvan för sträfvandets egen skull. Först därigenom blir det begripligt, huru den i sig själf oändlige anden kan inskränka sig själf och i så måtto vara både ändlig och oändlig. Han är det förre med afseende på hvad han faktiskt är, det senare med afseende på den uppgift, som föreligger honom. Först genom att taga hänsyn till denna den sedliga synpunkten kan man lösa människolifvets gåtor. — F:s sedelära är i öfrigt närbesläktad med den kantiska, hvars principer han i detalj lyckats fullständigare genomföra än Kant själf. Genom hvarje del af densamma gå ett drag af sedligt allvar och en stränghet, som stundom öfvergår till verklig hänsynslöshet. Det subjektivt personliga intresse för dygdens och lyckalighetens slutliga förening, hvilket Kant velat tillgodose genom att hänvisa till ett lif efter detta, där denna förening skall åstadkommas, sköts af F. åt sidan. Det oändliga, som för individen återstår i förverkligandet af den sedliga uppgiften, skall, enligt F., fyllas därigenom, att individen åt släktet öfverlämnar det sedliga arbete, han själf ej kan utföra. — Som rättsfilosof sökte F. häfda den juridiska rättens själfständighet gentemot sedligheten. Bestämdare än sina föregångare framhåller han den juridiska lagens specifika karaktär. Dennes förklaring söker han dock finna i det mänskliga förnuftet. För att "jaget" skall erhålla den första väckelsen till själfständigt lif tarvas dess sammanlefnad med andra jag, som kunna gifva det en sådan väckelse. Men sammanlefnaden åter kan vara möjlig endast under förutsättning att ett rättstillstånd upprättas. För detta ändamål har man ingått samhällsfördraget, hvarigenom man dels bestämmer hvad en hvar har rätt till (egendomsfördraget), dels öfverenskommit att samfäldt skydda hvarandras rätt genom att upprätta staten (skyddsfördraget och det borgerliga föreningsfördraget). —

Hvad statsförfattningen angår, fordrar F. liksom Rousseau och Kant folksuveränitet och folkrepresentation. De styrandes verksamhet skall öfvervakas af ett eforat, hvars medlemmar ega att, då de anse regeringen ha missbrukat sin makt, sammankalla folket för att döma emellan dem och regenten. För öfrigt yrkar F., att polisen skall utföra sträng uppsikt öfver medborgarna, och det i en för den personliga friheten synnerligen inskränkande grad. I *Der geschlossene handelsstaat* (1800) utvecklar han ett socialistiskt program af egendomlig art. Staten skall organisera arbetet, så att en hvar kan lefva utan bekymmer af sitt arbete och ha tid öfrigt för att höja sin ande och sitt öga mot himlen. Därför måste staten blifva en "sluten handelsstat", som själf reglerar in- och utförsel, bestämmer alla varors pris och ordnar produktion och varufördelning, dock utan upphäfvande af den enskilda egendomsrätten. — Hans religiösa åsikter undergingo småningom en utveckling, hvarigenom gudsbegreppet fick en större betydelse, än han tillmätt det under Jena-tiden. Det "jag", hvarifrån hans filosofi utgick, blef allt bestämmande skildt från den mänskliga personligheten, öfver hvilken nu gafs plats åt ett absolut väsen, gudomligheten, och dennas lif fattas ej längre såsom verksamhet utan såsom ett rent varande. Människans högsta uppgift blir hängifvande åt denne Gud genom religiös känsla. Det saliga lifvet består i en kärlek till den evige; allt annat lif är blott ett skenlif, som ej kan tillfredsställa människans djupare behof. — F:s *Sämmtliche werke* utgäfvas 1845–46 i 8 bd af hans son Imm. Herm. von F., hvilken redan 1834 i 3 bd utgivit F:s efterlämnade skrifter. Denne utgaf äfven sin faders lefnadsbeskrifning och hans brevväxling. På svenska utgafs 1904 "Tankar i urval" af F., öfv. af R. Lagerborg. Den fullständigaste historiska framställningen har lämnats af K. Fischer i hans "Geschichte der neueren philosophie" samt "F:s leben, werke und lehre" (3:a uppl. 1900). Af den omfattande Fichteliteraturen må f. ö. nämnas "Die philosophie Fichtes" af J. H. Löwe (1862) samt arbeten af Noack (s. å.), Zimmer (1878), Adamson (1881), Färber (1891), Schneider (1894), Lindau (1900), Weber (s. å.), Kabitz (1902) och Lask (s. å.). L. H. Å. (S—e.)

2. Immanuel Hermann von F. den föregående son, tysk filosof, f. 1797 i Jena, d. 1879 i Stuttgart, studerade filologi och filosofi i Berlin, blef 1822 lärare vid gymnasiet i Saarbrücken, sedermera professor vid gymnasiet i Düsseldorf, 1835 professor i filosofi vid universitetet i Bonn och 1842 i Tübingen. 1867 nedlade han sin professur, upphöjdes i adligt stånd och lefde såsom privatman i Stuttgart. Såsom filosof intog han en förmedlande ställning mellan idealism och realism, panteism och deism. I motsats till den hegelska filosofen, som gör hela den ändliga världen till en försvinnande genomgångspunkt i den absoluta idéns inre själfutveckling, tänker sig F. denna värld bestående af oförgångliga, preexisterande ur-realteter eller monader, hvilkas högsta mål är den absoluta personligheten, Gud, som är allt medvetandes princip och hvars väsen är kärlek. Denna världsåsiikt kallar han konkret teism, till skillnad från den abstrakta teismen å ena sidan och panteismen å den andra. I sina tidigare skrifter

sökte han häfda denna åsikt på spekulationens väg, i de senare på erfarenhetens, genom hänvisande på fakta, som ådagalägga närvaron af något "öfverempiriskt" i det empiriska, en högre andlig individualitet i den lägre jordiska. Denna högre individualitet betecknas såsom "genius" och betraktas såsom föreningslänken mellan det gudomliga och det mänskliga. Dess närvaro i den sinnliga människan söker han ådagalägga genom vissa fakta af klarseende och inspiration samt handlingar af själfuppoftande hängifvenhet. I de förra spårar han ett högre vetande, i de senare ett högre viljande än det vanliga — en gudomlig kärna i det jordiska omhöljet. Genom detta åberopande af fakta, hvilka icke allmänt erkännas såsom sådana, ådrog han sig beskyllningar för mysticism. På grund af sin förmedlande ståndpunkt beskyldes han för eklekticism och halfhet. F:s omutliga sanningskärlek och hans karaktärs fläckfria renhet erkännas äfven af hans motståndare. — Bland F:s skrifter må nämnas *Sätze der vorschule zur theologie* (1826), *Beiträge zur charakteristik der neuern philosophie* (1829; 2:a uppl. 1841), *Die idee der persönlichkei und der individuellen fortdauer* (1834; 2:a uppl. 1855), *Die speculative theologie* (3 dlr, 1846—47), *System der ethik* (2 bd, 1850—53), *Anthropologie* (1856; 3:e uppl. 1876), *Psychologie* (2 bd, 1864—73), *Die seelenfortdauer und die wellstellung des menschen* (1867) och *Der neuere spiritualismus* (1878). F. utgaf 1837—48 "Zeitschrift für philosophie und speculative theologie" (20 bd) och sin faders arbeten, brevväxling och biografi (se F. 1).

Fichtelberg, en 1,204 m. hög topp i Erzgebirge (se d. o.).

Fichtelgebirge, en bergmassa i nordvästra Bavern, reg.-omr. Ober-Franken, har sitt namn efter sina en gång täta skogar (ty. *fichte*, gran) och består till större delen af urberg (gnejs, glimmerskiffer, granit, fyllit); blott i västra delen träffas triaslager. F. är särskildt märkvärdigt såsom Tysklands viktigaste vattendelare. At fyra håll utgå därifrån floder: åt s. Naab till Donau (Svarta hafvet), åt v. Main till Rhen (Nordsjön); åt ö. Eger till Elbe och åt n. Saale, likaledes till Elbe (Nordsjön). En icke mindre märklig centralpunkt är F. för Tysklands berg: fyra bergsträckningar utgå därifrån, bildande vattendelare mellan de nyss nämnda floderna, åt s. ö. Böhmerwald, åt s. v. Frankiska jura, åt n. v. Thüringerwald och åt n. ö. Erzgebirge. F. är en hästskoformad plåt, med utgång åt n. ö. Skarpest begränsad är plåten mot s. v., där den stupar brant ned till en dal, som skiljer F. från den frankiska Juraplåten. I sydvästra delen af F. ligga dess högsta bergstoppar Schneeberg (1,051 m.) och Ochsenkopf (1,023 m.) jämte flera andra, såsom Nusshardt (Nessert; 972 m.), Farnleite (970 m.), Kösseim (938 m.). Mot n. v. begränsas F. af Waldsteinkedjan (880 m.), mot s. ö. af Steinwald (940 m.) och några andra berg med mot ö. aftagande höjd. F:s medelhöjd är omkr. 600 m., hvadan de flesta topparna ej höja sig synnerligen högt öfver den sockel, på hvilken de stå. De äro afrundade och betäckta af anseuiga skogar, men äfven på flera ställen odlade ända till spetsen. F. har en areal af omkr. 1,000 kvkm. Jämte järnmalm (numera obetydligt) finnes

i F., om ock i små mängder, tenn, antimon, bly och stenkol. Området är tätt befolkad. Befolkningen är nu germaniserad, men många ortnamn visa, att den förr varit vendisk (slavisk). Inbyggarna idka mest jordbruk och boskapsskötsel samt skogsbruk och någon industri, i mindre grad bergsbruk (järn). Två hufvudjärnvägar (Nürnberg—Eger och Regensburg—Oberkotzau) gå öfver F., och från dem utgå många bibanor. J. F. 1.

Fichu [hÿv], fr., fruntimmershalsduk, lagd öfver axlarna och barmen. Jfr Dräkt, pl. III, fig. 11, och sp. 939.

Ficinus, Marsilius, italiensk filosof, f. 1433 i Florens, d. 1499, prästvigdes 1476 och blef sedermera kanonikus vid domkyrkan i Florens. Han såg i upplifvandet af den platonska filosofiens studium ett försvynens verk, hvarigenom de filosofiskt bildade skulle föras tillbaka till kristendomen. För öfrigt är hans filosofi, som ej kan göra anspråk på originalitet och vimlar af inkonsekvenser, en blandning af platonism, nyplatonism och vidskepelse. Dess betydelse ligger i dess inflytande på utläggningen och utbredandet af platonska lärosatser. F. var äfven läkare. Hans arbeten utgafvos 1576 och 1641 under titeln *Ficini opera in duos tomos digesta*.

Fick, Adolf, tysk fysiolog, f. 3 sept. 1829 i Kassel, d. 21 aug. 1901 i Würzburg, blef 1861 med. doktor i Marburg, kallades 1866 till professor i fysiologi i Zürich samt var 1868—99 professor i Würzburg. F. var en af 1800-talets originalaste och mest framstående fysiologer. Utgången ur Ludwigs skola, egnade han sig med stor förkärlek och afjord framgång åt de exakta vetenskapernas tillämpning inom fysiologien. Särskildt inlade han en utmärkt förtjänst om utvecklingen af våra kunskaper om musklernas mekaniska arbete och den i dem förgående värmebildningen. Äfven inom blodomloppet och sinnesorganens fysiologi utförde han undersökningar af betydande värde. Därjämte var F. starkt intresserad för filosofiska spörsmål, hvilka han behandlade med stor själfständighet. F. utgaf bl. a. *Die medicinische physik* (1856; 3:e uppl. 1885), *Compendium der physiologie der menschen* (1860; 4:e uppl. 1891), *Lehrbuch der anatomie und physiologie der sinnesorgane* (1864), *Spezielle bewegungslehre* (1880), *Mechanische arbeit und wärmeentwicklung bei der muskelthätigkeit* (1882). F:s *Gesammelte schriften* utgafvos 1903—05 i 4 bd. B. T.-dt.

Fick, August, tysk språkforskare, f. 1833, var 1887—91 ordf. professor i jämförande språkforskning vid universitetet i Breslau. Han har skrivit bl. a. *Die griechischen personennamen* (1874; 2:a uppl. 1894), *Die ehemalige sprachinheit der indogermanen Europas* (1875), *Wörterbuch der indogermanischen grundsprache* (1868), ny uppl. under titeln *Vergleichendes wörterbuch der indogermanischen sprachen* (1870; 3:e uppl. 1874—75; af

4:e uppl. utgäfvos I och II 1891 och 1894). F. har uppställt en teori, att de homeriska dikternas ursprungliga språkform varit eolisk, men har ej fått denna åsikt antagen.

Fickbarometer, en aneroidbarometer i liten skala, lämpad att bäras i fickan. Jfr Barometer 2.

Ficker, Adolf, österrikisk statistiker, f. 1816, d. 1880, verkade 1840—53 som gymnasielärare, blef sistnämnda år utnämnd till sekreterare vid den i Wien befintliga byrån för administrativ statistik och trädde 1864 i spetsen för densamma. På denna plats aflade han många prof på djup lärdom och utmärkt skriftställarförmåga. Ett ännu större fält för hans verksamhet öppnades genom inrättandet af den statistiska centralkommissionen (1863), till hvars president han utnämndes 1873. Vid de statistiska kongresserna i Berlin (1863), Haag (1869), Petersburg (1872) och Budapest (1876) äfvensom vid den permanenta kommissionens sammanträde i Stockholm (1874) var han Österrikes representant. I åtskilliga grenar af Österrikes statistik verkade F. högst förtjänstfullt. Så fick t. ex. dess skolväsen genom honom en viktigaende och för organisationen viktig belysning. Äfven som etnografisk författare intager han ett framstående rum. Utom en mängd uppsatser i åtskilliga tidskrifter skref F. *Darstellung der landwirthschaft und montanindustrie der Bukowina* (1854); *Die bevölkerung der österreichischen monarchie in ihren wichtigsten momenten statistisch dargestellt* (1860), *Die völkerstämme der österreichisch-ungarischen monarchie* (1869) och *Geschichte, organisirung und statistik des österreichischen unterrichtswesens* (1873). 1870—72 utgaf han "Jahresberichte des unterrichtsministeriums".

Ficker. 1. Anna Maria Franciska Charlotta F., skådespelerska. Se Almlöf 1. — 2. Fredrika Matilda, den föregående syster, sängerska. Se Gelhaar 1.

Ficker, Julius, tysk rätthistoriker, f. 1826 i Paderborn, d. 1902 i Innsbruck, blef 1852 kallad till professor i historia vid universitetet i Innsbruck och var 1863—79 professor i juridiska fakulteten därstädes. Han skref bl. a. *Vom reichsfürstenstande* (2 bd, 1860—61), *Forschungen zur reichs- und rechtsgeschichte Italiens* (4 bd, 1868—74), *Beiträge zur urkundenlehre* (2 bd, 1877—78) samt *Untersuchungen zur rechtsgeschichte* (4 bd, 1891—99). I *Untersuchungen zur erbenfolge der ostgermanischen rechte* häfdade han, att langobardisk rätt var besläktad med nordisk och hänvisar särskildt till Gottlands gamla rätt och Gulatingslagen; han utvecklade ytterligare sin ståndpunkt i *Das langobardische und die scandinavische rechte* i "Mitteilungen des instituts für oesterreichische geschichtsforschung", XXII).

Fickstöld, jur. Se Stöld.

Fickur. Se Ur.

Ficoidea, bot. Se Aizoaceæ.

Ficoröniska cistan. Se Cista.

Fiqueimont [fīkīmā], Karl Ludwig, greve, österrikisk statsman och general, f. 1777 i Lothringen, d. 1857 i Venezia, ingick 1793 i österrikisk krigstjänst, blef 1809 öfverste och generalstabschef i ärkehertig Ferdinands armé samt förde 1811—12 tre ryttirregementen mot fransmännen i Spanien. 1813 blef F. generalmajor, ävägsbragte 1815 kapitulationen i Lyon och sändes s. å. som

utomordentligt sändebud till Stockholm. 1829—39 var han sändebud i Petersburg och utmärkte sig där som en verksam förmedlare af den Metternichska politikens inflytande på tsaren. 1840 blef F. chef för krigsafdelningen i utrikesministeriet, öfvertog 20 mars 1848 utrikesportföljen i ministären Kolowrat och blef 4 apr. själf därefter ministerpresident, men måste afgå redan 4 maj till följd af den misstro han väckte hos allmänheten såsom vän till Ryssland. På den militära banan avancerade han 1843 till kavallerigeneral. F. utgaf bl. a. *Aufklärung über die zeit vom 20 märz bis zum 4 mai 1848* (2:a uppl. 1850), *Deutschland, Oesterreich und Preussen* (1851) och *Russlands politik und die Donaufürstenthümer* (1854).

Fictoor [-tår], Jan. Se Victors 1.

Ficus L., bot., växtsläkte af fam. Moraceæ, i synnerhet utmärkt genom sin egendomliga blomställning (*receptaculum*). Dennas axel är nämligen urholkad, med på insidan sittande blommor (se fig. 1 b);

Fig. 1. Vanliga fikonträdet. a blad- och blombärande gren, b längdskuret fikon, c längstiftad honblomma, d gallblomma.

upptill finnes en smal, af skärmfjäll slutet öppning. En sådan bildning kallas fikon. Blommorna blifva sålunda aldrig synliga utvändigt; också förde Linné släktet i början till *Cryptogamia*. Blommorna äro enkönade, med han- och honblommor inom samma eller olika "fikon". Äfven stiplernas beskaffenhet är egendomlig. I början bilda de kring knoppens yngre delar en hylsa, som affaller, när det nästa egentliga bladet utvecklas. Arterna (mer än 600) äro mjölsaffförande buskar eller träd, ibland af

betydande storlek, många med luftrötter af understundom mycket egendomlig art. Några äro lianor. Arterna förekomma i varma länder öfver hela jorden, talrikast på Indiska arkipelagens och Stilla hafvets öar samt i Medelhafsområdet. — Den mest kända är *F. Carica* L., vanliga fikonträdet (fig. 1), som för sina ätliga fikon sedan urminnes tider odlas i Medelhafsländerna, där det också är allmänt förvildadt. I Sverige odlas fikon stundom i större trädgårdar, där träden antingen året om få stå i växthus eller ock endast öfvervintras i sådana för att under sommaren utflyttas i det fria. I förra fallet kan man genom drifning bringa frukten till mognad redan i april eller maj, medan fruktmognaden i senare fallet vanligen inträffar i augusti eller september. — Fikonträdet anses härstamma från östra Medelhafsområdet. Trädet (i vildt tillstånd är växten ofta en buske) når ända till 10 m. höjd och har handnerviga, vanligen hjärtlika, hela eller dikiga blad. Fikonen äro vid mognaden, som inträffar 2—3 gånger på året, vanligen päronformiga; deras axeldel samt blomhyllets blad äro köttigt uppsvällda och mycket sockerhaltiga. I mognadt tillstånd innesluta de en mängd små "kärnor" (stenfrukter). Till färgen äro de ljusa (gröna, gula etc.) eller mörka. En mängd varieteter förekommer (smyrnafikon, kransfikon, dalmatiska fikon m. fl.). — Fikonen ätas vid mognaden antingen råa eller på olika sätt tillagade, antingen färska eller hos oss vanligast torkade, och de utgöra i sydliga länder ett hufvudnäringsmedel för människor och djur. Torkade fikon äro föremål för en betydlig handel och äro jämte russin och apelsiner Europas viktigaste sydfrukt. Fikon voro, jämte säd, oliver och vindruvor, Palestinas värdefullaste alster. De gamle grekerna drefvo en betydande handel med fikon. I Attika förbjöds utförsel af dem, när skörden ej utfallit väl; förbudet öfvervakades af särskilda väktare, sykofanter (af grek. *sykon*, fikon). Staden Aten hade ett fikon i sitt vapen. — Frönjöllets öfverförande till märkena sker genom en liten gallstekel (*Blastophaga grossorum*) på ett i art. Fikonsteklar beskrifvet sätt. Hanblommorna ha 2 ståndare, honblommorna 1 pistill, hvars stift i vissa blommor är långt, i andra kort (se fig. 1, c o. d). De kortstiftade blommorna kallas gallblommor, emedan stekeln endast i dessa, till följd af ägg-läggningsrörets korthet, kan lägga sina ägg. Vissa fikonträd (*Caprificus*) ha endast receptakler med hanblommor och gallblommor, andra (äkta *Ficus*) endast receptakler med långstiftade blommor. Gallblommorna utvecklas långt före hanblommorna, som afämnna sitt pollen, först när steklarna äro utvecklade, och lämna receptaklet. Steklarna öfverföra sedan pollenet till de långstiftade blommorna i receptaklen på *Ficus*, som utvecklas till ätliga fikon. — *F. sycomorus* L., mulbärsfikonträd l. sykomor, är ett högväxt träd, inhemskt i Palestina och norra Afrika; äfven det har ätliga, men hårdsmälta fikon. Det nämnes ofta i bibeln, och det var i ett sådant träd Zacheus hade klättrat upp för att få se Jesus. Af sykomorens ved förädlade de gamle egypterna kistor till sina mumier. — *F. elastica* L., gummiträd (ej att förväxla med de verkliga gummiträden, *Eucalyptus*), ostindiskt kautschukträd (se fig. 2), är en af

de vanligaste och vackraste i växthus och boningar odlade bladväxter, den välbekanta fikus. I sitt hemland, Ostindien, når detta träd en höjd af omkr. 30 m. Af dess mjölk-saft (liksom af flera andra *ficus*-arter's) beredes kautschuk (assam-kautschuk). Af mjölksaften af *F. ceriflua* på Java erhålles vax, som användes på samma sätt som bivax. *F. bengalensis* L., *Baniant*trädet (se fig. 3) är, liksom några andra arter af släktet, märklig för de egendomliga lundar den bildar, och hvilka skenbart bestå af många stammar, med en gemensam krona. Dessa uppkomma på det sätt, att luftrötter nedskjuta från grenarna af ett träd till marken, där de slå rot, förtjockas och antaga utseende af stammar samt göra tjänst som sådana. Sedan utskjuta nya grenar, som i sin ordning nedskicka liknande luftrötter (se Epifyter). I Ostindien, växtens hemland, finnes på ett ställe en sådan lund, bildad af ett enda träd och innehållande öfver 3,000 större och mindre stammar. I dess skugga lära fem kavalleriregementen på en gång kunna slå läger. Trädets frö gror ej sällan i toppen af en palm, dit det förts af någon fågel. Luftrötter nedskickas sedan till marken, hvilka omfamna och till sist kunna döda palmen.

Fig. 2. *Ficus elastica*.

Äfven hos andra arter förekommer stundom ett liknande växtsätt. Äter andra hithörande arter t. ex. brasilianska s. k. mordslingerväxternas, gro visserligen i marken, men deras stam utskickar åt sidan luftrötter, hvilka gripa rundt om stammen af ett närstående träd, som tjänar till stöd åt växten, men hvilket den så hårdt omsluter, att trädet till sist dör ut. Andra mordslingerväxter växa i spiral omkring det träd, som de stöjda sig vid och slutligen döda. — *F. laccifera* Roxb. och den i samma trakter växande *F. religiosa* L., heliga fikonträdet, lämna ett harts, gummilacka, som hos dessa och många andra trädslag utflyter genom stynget af gummilackasköldlusen (*Coccus laccæ*). I Ostindien anses sistnämnda art som ett heligt träd, emedan Buddha skall ha undervisat under dess skugga. Också odlas det kring pagoderna därstädes. — *F. stipulata* Thunb., från Kina och Japan, är en lian, som medelst en mängd luftrötter håftar sig tätt fast vid andra växter, murar, väggar etc. Af denna orsak och för sin snabba tillväxt odlas

Fig. 3. Banianträd på Ceylon.

den ofta i växthus till beklädnad af väggar. — Flera arter, t. ex. *F. Carica* och *F. doliarina* (Brasilien) innehålla ägghvitelödsande enzym (se *Doliarin*). Ldt. (G. L.—m.)

Fidalg'o, port. Se *Hidalgo*.

Finda'nza, Johannes. Se *Bonaventura*.

Fid'del l. *Fela* (fsv. *fjpla*, ty. *fedel*, eng. *fidle*), i det svenska folkspråket benämning på violinen. — *Fidla* l. *fila*, spela violin. — *Fidlare*, dålig violinspelare, spelman, *bir-filare*. A. L.*

Fide, socken i Gottlands län, Södra häradet. 1,494 har. 292 inv. (1906). Annex till Grötlingbo, Visby stifts södra kontrakt.

Fidei defensor. Se *Defensor* och *F. D.*

Fideikommi'ss (af lat. *fideicommissum*, det, som blifvit anförträtt af någons ärlighet, åt någons tro och heder) betyder i romerska rätten en bestämmelse af den, som låter arf efter sig, gifven i annan form än den för s. k. *legat* (se d. o.) föreskrifna, att den insatte arvingen skall lämna ett visst, särskildt objekt ur arfmassan (singularfideikommiss), en jämn del därpå eller det hela (universalfideikommiss) åt en annan efter en viss tid eller vid inträffandet af vissa omständigheter. Arvingen, som skall afträda arvet, kallas *fiduciarius*, mottagaren *fideicommissarius*. För att uppmuntra *fiduciarien* att uppfylla utlämningsplikten, hvartill han ursprungligen ej kunde genom lagliga medel tvingas (af hvilken omständighet hela rättsförhållandet har sitt namn), tillerkändes honom i en senare tid (genom senatusconsultum *Pegasianum* 75 e. Kr.) gentemot *fideikommissarien* samma rätt som gentemot legatarien, nämligen att vid utlämnandet för sig behålla en fjärdedel ("quarta falcidia v. *trebelliana*"). — I den moderna rättsvetenskapen och dagligt bruk har ordet *fideikommiss* kommit att nyttjas hufvudsakligast om de s. k. *fideicommissa successiva*, hvarmed förstas testamentariska stiftelser, som medföra, att en viss förmögenhetskomplex eller enskild förmögenhetsdel blir oförflyttlig, och en viss ordning bestämmes, i hvilken medlemmar af en familj eller andra skola efterträda hvarandra i besittnings- och nyttjanderätten till det *fideikommitterade*, hvilket själf ofta benämnas *fideikommiss*. Sådana stiftelser äro vanligen familjefideikommiss, d. v. s. afsedda att inom en familj bibehålla besittningsrätten till viss egendom. Då emellertid ett sådant bindande af den framtida privatdispositionen öfver egendom, hufvudsakligast jord-egendom, ansetts ur statsekonomisk och social synpunkt mindre lämpligt, har rätten att stifta successiva *fideikommiss* blifvit flerstädes upphäfd eller inskränkt. I Sverige kvarstår den ännu obegränsad i fråga om lösören, hvaremot i afseende å fastighet k. förordn. 27 april 1810 förbjuder att sträcka förordnandet om sådan egendoms förvaltning längre än till förste emottagarens eller dess makas lifstid, eller om eganderätten vidare än till utnämmande af testamentstagararens nästa efterträdare. — Förläring af stiftelseurkunderna till *fideikommiss* (*fideikommissbref*) gifves af K. M:t under samma former, som gälla i fråga om lagförklaring. Till rätt att upphäffa *fideikommiss*, att med *fideikommiss-egendom* göra förändring (utbyte mot annan egendom o. d.) eller att besvara *fideikommitterad* fastig-

het med inteckningar måste jämväl förvärfvas K. M:t:s tillstånd, hvilket i regel ej torde gifvas, om ej samtycke erhållits af alla befintliga personer, hvilka ha eventuellt rätt att komma i besittning af *fideikommisset*. Vid riksdagen ha flera gånger, senast 1906, framställts motioner om upphäfvande af *fideikommissen*. — Fast egendom med *fideikommiss-egenskap* fanns, enligt länsstyrelsernas femårsberättelser, 1900 i Sverige till ett taxeringsvärde af 112,335,540 kronor, motsvarande nära $2\frac{1}{4}$ procent af hela fastighetstaxeringsvärdet i riket, därpå i Stockholm till 4,243,000 kr. och i öfriga städer till 476,600 kr. samt å landet till 107,615,940 kr. Af sistnämnda värde föll å jordbruksfastighet 102,181,800 kr., å annan fastighet 5,008,600 kr., och å frälseränta 425,540 kr. *Fideikommiss* funnos inom alla län med undantag af Gottlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens, hvarjämte i hvardera af Göteborgs och Bohus län, Kopparbergs län och Västerbottens län fanns allenast 1 *fideikommiss*egendom. (Om Småland se E. Åkerhielm, "Småländska *fideikommiss*", 1904). Största antalet *fideikommiss*, 36, hade Stockholms län med ett taxeringsvärde af 10,285,000 kr., hvaremot högsta sammanlagda taxeringsvärdet föll på Malmöhus län med 32,533,900 kr. och fördelades å 18 *fideikommiss*; tillsammans hade de båda skånska länen 25 *fideikommiss* till ett taxeringsvärde af 43,790,800 kr., under det att Mälarlandskapen (Stockholms, Uppsala, Västmanlands, Södermanlands län) hade 87, taxerade till 34,504,000 kr. Antalet personer, som innehade *fideikommiss*egendomar, en eller flera, utgjorde 175, därpå 145 tillhörande ridderskapet och adeln. Af *fideikommiss*, förenade å en hand, fanns 1, hvars taxeringsvärde öfverstege 5 mill. kr.; 8 sådana voro hvardera taxerade till 3 å 4 mill. kr., hvaraf 7 i Skåne; likaledes 8 till 2 å 3 mill. kr., hvaraf 4 i Skåne — samtliga innehafda af personer tillhörande adeln. Af 17 *fideikommiss* med ett taxeringsvärde af hvardera 1 å 2 mill. kr. innehades 2 af ofrälse, hvaremot af 41 *fideikommiss* med hvardera ett taxeringsvärde af under 100,000 kr. 15 innehades af ofrälse; taxeringsvärderade till 10,000 kr. eller därunder voro blott 5 *fideikommiss*; lägsta taxeringsvärdet å själfständigt *fideikommiss* var 1,400 kr. (Karstorp, Älfsborgs län). Hela antalet till synes själfständiga *fideikommiss*egendomar utgjorde 198 och omfattade 23 stadsfastigheter (hvaraf 14 i Stockholm), 389 verk och inrättningar, 942 utjordar och annan i mantal ej satt jord samt $7\frac{1}{2}$ mtl krono, 298, ~~344,344~~ mtl skatte och 2,761, ~~840,434~~ mtl frälse. Rld.

Fideikommissarie, lat. *fideicommissarius*. Se *Fideikommiss*.

Fideikommissbref. Se *Fideikommiss*.

Fidel (fr. *fidèle*, lat. *fidelis*), trogen, trofast; (i det tyska studentspråket:) munter, gemytlig, gladlynt. — *Fidelitet* (fr. *fidélité*), trohet, trofasthet.

Fidèles (plur. af *fidélis*, trogen, af *fides*, tro), lat., de trogne, de troende, de kristne i allmänhet, i motsats till de otrogne (infidèles); på kyrkofädernas tid särskildt de genom dopet till fullmyndiga församlingsmedlemmar upptagne katekumenerna, i motsats till de kristne i allmänhet.

Fidelio, astron., en af småplaneterna.

Fidelis (plur. *fidèles*, se d. o.), lat., "trogen", en af benämningarna på en vasall, särskildt i frankiska

riket under merovingerna. Se närmare Leudes. — Fidelis'ssimus (superl. af föreg.), den allra trognaste. Se Allra trognaste konung.

Fidelis den helige (hette först Marcus Roy), katolsk missionär, f. 1577 i Sigmaringen, var en tid advokat, men inträdde 1612 i kapucinorden, hvarvid han erhöi namnet Fidelis. 1622 insattes han af romerska propagandan i styrelsen för den för Rätien inrättade missionen, hvilken, understödd af militär, skulle till katolicismen omvända invånarna i de landsdelar, hvilka Österrike frångått kantonen Grisons. Där ihjulslogs han s. å. af de förbittrade bönderna.

Fidelis'ssimus. Se Fidelis.

Fidelitas, lat., trohet.

Fidelitet. Se Fidel.

Fidenäs, stad i forntalienska landskapet Latium, vid vänstra stranden af Tiber, omkr. 8 km. n. ö. om Rom. Redan på Romulus' tid skola invånarna i F., fidenaterna, ha kämpat mot Rom, och fientligheterna fortoro med få afbrott ända till 426 f. Kr., då staden efter ett tolfårigt krig intogs och plundrades af romarna. Under republikens senare tid och under kejsardömet var F. en obetydlig ort. Under Tiberius' regering vann det en sorglig ryktbarhet, då genom en amfiteaters instörtande nära 50,000 människor lära ha omkommit. Några ruiner af F. finnas ej. På samma plats ligger nu Castello Giubileo.

Fid'ris, luftkurort i Schweiz, kantonen Grisons, ofvånför ån Landquart och nära järnvägen Landquart—Davos, 1,056 m. ö. h. Alpint klimat med vindskyddadt läge. Järn- och kalkhaltiga källor med goda badinrättningar.

Fides, lat. 1. Trohet, ordhållighet; religiös tro. — Fides pūnica, punisk (kartagisk) trohet, d. v. s. troloshet. — In fidem, till bestyrkande af riktigheten eller trovärdigheten. — Om Bona fide och Mala fide, se dessa rubriker. — 2. En personifikation af troheten och ordhålligheten dyrkades i Rom såsom gudinna (F. pu'b'lica l. F. po'puli romāni) och hade ett tempel på Capitolium. Vid den åt henne helgade gudstjänsten, hvars inrättning tillskrifves Numa Pompilius, hade prästerna sina händer omlindade med hvita bindlar såsom en symbol af handelslagets helighet.

2. A. M. A.

Fides, astron., en af småplaneter.

Fides silentii, lat. Se Arcani disciplina.

Fidias (grek. Φειδίας, lat. Phidias), Greklands förnämste bildhuggare, son af Charmides, föddes i Aten sannolikt mellan 500 och 490 f. Kr. Han hade till lärare först Hegias från Aten och sedan den berömda Ageladas från Argos, hvilken var lärare äfven åt Myron och Polykleitos, alltså åt tre af den grekiska blomstringstidens förnämste mästare inom bildhuggarkonsten. F:s ungdom inföll under den tid, då Grekland i yttre hänseende lefde sina storhetsdagar efter lysande segrar öfver de persiske inkräktarna. Sedan han fullbordat sina studier, hvilka äfven gällde måleriet, började han sin själiständiga verksamhet såsom konstnär, och den första, ungdomligare delen af denna verksamhet sammanfaller med Kimons styrelsetid (470—460 f. Kr.). Då därefter Perikles kom till makten, blef F. denne store statsmans personlige vän och själen i hans planer för den

konstnärliga pånyttfödelse af det genom perserna ödelagda Aten, hvilken redan påbegynts af Kimon. Under medverkan af F. och hans skola fullbordades på 430-talet den plastiska utsmyckningen af Parthenon (se Akropolis). Därefter kallades mästaren till Elis för att gifva Zeus' tempel i Olympia dess konstnärliga utstyrsel. Följd af en mängd lärjungar begaf han sig dit, och efter fullbordandet af sitt största mästerverk, kolossalbilden af den olympiske Zeus, återvände han till Aten. Där hade emellertid under hans frånvaro ett parti bildat sig mot Perikles, hvilket utvalde statsmannens vän, konstnären, till första offer för sitt anfall. F. anklagades för försnillning af en del af det guld, som han fått sig anförtrodd för utförandet af Athena-stoden i Parthenon. Men då guldets kunde aftagas från stoden och vägas, var denna beskyllning lätt tillbakakastad. Hans afundsmän anklagade honom då för hädelse mot gudarna, emedan han på gudinnan Athenas sköld hade anbragt sin egen bild jämte Perikles' bland kämparna i den där framställda amasonstriden. Enligt sägnen skall F. på grund af denna anklagelse ha kastats i fängelse och där inom kort dött.

Under den första perioden af sin konstnärliga verksamhet var F., såsom hvarje annat gryende snille, hufvudsakligen sökande och kämpande. Därom vittna de arbeten, som den konsthistoriska kritiken tillägger honom under denna tid. Bland dem märkes främst ett verk, som hänför sig till perserkrigen, nämligen en, till minne af segern vid Marathon, i Delfi uppställd bronsgrupp af tretton figurer, i hvilken segerns Miltiades intog medelpunkten mellan Athena och Apollon. Denna grupp tyder på, att idealbildaren F. i sin ungdom utgått från en mera realistisk uppfattning. Till dem hör också en Amasonstod, som han utförde i täflan med Polykleitos och Kresilas. Men redan under denna period fick mästaren tillfälle att äfven försöka sig på framställandet af Athens skyddsgudinna, hvars ideal han var kallad att gifva den typiska formen. Så utförde han tidigt en bild i guld och elfeben af Athena för gudinnans tempel i Pellene i Achaja, vidare en kolossalstod af henne i Plataiai, en s. k. akrolit (guldbelagdt trä, med de nakna delarna af marmor), och slutligen jättestoden i brons af Athena promachos för Akropolis i Aten, hvilken reste sig öfver templen som ett sjömarke. Den förgyllda hjälmrusken och lansspetsen syntes nämligen utifrån hafvet för de fartyg, som kommo på höjden af Sunions udde. Man har beräknat, att stoden varit mer än 20 m. hög; men man är oviss om figurens hållning, ty utom fotställningen är hvarje spår af den försvunnet, och de mynt, som ännu finnas i behåll med framställning af Akropolis, skildra gudinnan än med lyft sköld, än med skölden ställd nere vid foten.

Under sin mognads och högsta blomstrings tid öfvergick F. helt och hållet till sin egentliga riktning, den ideala, och därunder fastställde han tvnne af de ädlaste gudytyperna: Athena och Zeus. Det förra gjorde han i kolossalbilden af Athena parthenos, hvilken år 438 uppställdes i Parthenontemplet. Det var en mer än 12 m. hög bild af guld och elfeben (en s. k. kryselefantin; nakna delarna af elfeben, håret samt draperi och vapen af guld; ögonen bestodo af insatta färgade stenar). Gudinnan var framställd stående, i en lång fotsid dräkt, egiden med

Medusahufvudet öfver bröstet och hjälm på hufvudet. I den sänkta vänstra handen höll hon lansens, och med den handen vidrörde hon äfven skölden. Denna var på utsidan prydd med en amasonstrid och hade bredvid sig Athenas heliga orm. På den utsträckt högra handen höll hon en nära 2 m. hög Nike (segergudinna), hvarjämte sandalar och fötställning voro prydda med reliefer. Denna bild omnämnes för sista gången 375 e. Kr., under Valentinianus och Valens, och är sedan spårlost försvunnen. Den i München förvarade bysten från Villa Albani anses vara den bästa återgifningen af Pallas-typens hufvud. Närmast originalets komposition torde ett par små marmorstatyetter komma, af hvilka den ena hittades i Aten, i närheten af Pnyx, 1859, och den andra (se Athena, bild 1) upptäcktes vid Athenagatan i samma stad nyårsaftonen 1880. Att märka är äfven ett i British museum (London) befintligt fragment af en marmor-sköld, som befunnits vara en kopia af gudinnans sköld. Den är nämligen på framsidan prydd med framställ-

Fig. 1. Den (förmodade) lemniska Athena. (Efter marmorkopior i Dresden och Bologna.)

ningen af en amasonstrid, och bland kämparna befinner sig en skallig äldre man, hvilken skall vara ingen annan än F. själf. — Därmed var Pallasidealet fastställt, likväl icke så orubbligt, att ej jämkningar redan af F:s egen hand kunde komma i fråga. Så omtalas flera Pallas-stoder än de redan nämnda af honom; men i synnerhet var en af dem berömd, en bronsstod, som invånarna på ön Lemnos skänkt till Akropolis i Aten. Den var så berömd för sin skönhet, att ett epigram förklarade Paris för en verklig kovakare, eftersom han hade kunnat föredraga Afrodite framför vishetens gudinna. I några bevarade marmorstatyer har man med allt större visshet trott sig återfinna goda kopior af denna bronsstod (se fig. 1).

F:s andra storverk, som han utförde på äldre dagar, var kolossalstoden af Zeus i Olympia, äfven den en kryselefantbild, hvars hufvud nådde nära upp till templets tak (beräknadt till 17,5 m. höjd öfver golfvet), ehuru guden var framställd sittande. Gudars och människors fader hvilade på en mäktig tron, med en olivkrans i de ambrosiska lockarna, en örnprydd spira i den vänstra och en bevingad Nike på den framsträckt högra handen, en gyllene mantel öfver nedre delen af kroppen, men bröstet fritt. Ett underbart gripande uttryck af gudomlig höghet lär ha hvilat öfver anletsdragen. Tronen och

fotapallen voro betydande verk af arkitektonik, utförda i de dyrbaraste material och prydda med stoder, reliefbilder och målningar. Detta härliga verk, som beundrades af hela fornvärlden såsom något af det högsta den frambragt, så att den prisades lycklig, som fått se F:s Zeus, förstördes år 408 e. Kr., då under Theodosius II templet, i hvilket stoden hade sin plats, härjades af brand. Icke heller af detta mästerverk ega vi således något i behåll; knappt en fullständig beskrifning. En mycket ofullkomlig föreställning om kompositionen få vi genom mynt från Elis (se vidare Zeus).

Utom dessa gudabilder utförde F. flera andra, t. ex. en Hermes af marmor, i Tebe, två gånger Afrodite urania ("den himmelska") samt en Afrodite af marmor, i Rom, högt prisad för sin skönhet; men af allt detta finnes ingenting i behåll. Vi skulle sålunda vara ur stånd att bilda oss en föreställning om F:s stil och upplättning, så vida vi ej i hvid som återstår af Parthenons skulpturer egde i behåll konstverk, hvilka med all säkerhet utgått ur hans skola, ehuru det ej är bevisligt, att han själf lagt hand vid dem. Dessa konstverk, hvilka funnits eller ännu finnas på den härjade byggnaden, äro af trenne slag. Först metoprelieferna i frisen, utgörande en följd af enstaka kompositioner, med ett par figurer i stark upphöjning, hufvudsakligen framställande scener ur centaurstriderna samt, under mästarens tillsyn och efter hans anvisning, utförda af många olika lärjungar inom skolan. Därefter de stora gavelgrupperna af många fristående figurer inom samma arkitektoniska ram, komponerade med afseende på templets betydelse och framställande, då de befunno sig i sitt ursprungliga tillstånd, på östra sidan Athenas födelse, på den västra hennes strid med Poseidon om det attiska landet. Af de nu återstående, till största delen i London förvarade fragmenten skulle man föga kunnat sluta, om ej

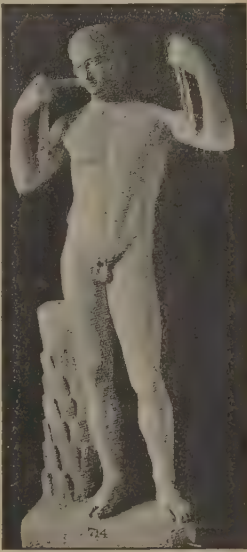

Fig. 2. Diadumenos Farnese (i British museum, London); antages vara kopia efter Fidias' original i brons.

en fransk målare Carrey 1672 atteknat dem före den stora förödelse, som öfvergick Parthenon, då venezianerna 1687 sprängde templet i luften. Dessa stympade bilder utgöra nu den största skatt, som af den antika konsten åt oss bevarats. Exempelvis de sittande och halfliggande gudinnebilderna (se Bildhuggarkonst, pl. II) präglas i utomordentlig grad af lifsvärme i förening med

nåstan övermännisklig höghet och den skönaste draperibehandling; de vittna ofjäktigt om F:s suille. Det tredje och icke minst beundransvärda minnesmärket af denna skolas konst är den långa, kring hela templets utanvägg löpande reliefslinga, som framställer *Panatheneernas festdag*, och hvaraf ännu omkr. 120 m. återstå, innehållande de yppersta och mest växlande bilder af ryttare, vagnar, musikanter, korgbärskor, offerdjur samt flickor med skålar, kannor, facklor och rökelsekär, allt i en låg relief af renaste och strängaste stil, som likväl ej hindrat utvecklingen af frihet och lif (se Bildhuggarkonst, pl. II). Som en direkt återspeglning af ett F:s originalarbete i brons har man vidare på senaste tid trott sig kunna med säkerhet beteckna den sköna *Diadumenos Farnese* i marmor, som numera finns i London (se fig. 2). — Bildhuggarkonstens alla sidor behärskades till fullkomlighet af F. Hans verk förenade natursanning och lifvande uppfattning med djup innerlighet i uttrycket samt en omedelbar riktning åt det storslagna och ideala. Han är stor i kompositionen, huru enkel än hans grundtanke är, huru enkla ock de medel, genom hvilka han söker uttrycka den; han är stor i den hjärtats oskuld och den själens adel, som utmärka dessa skapelser af hans ande; han är stor äfven i utförandet och den outtröttliga sorgfälligheten i arbetet, hvilken kom jämväl de ovan nämnda gävelgrupperna och relieferna till godo, oaktadt de, högt öfvanom kolonnerna, aldrig i fortiden kunde blifva föremål för den noggranna undersökning, som de nu äro underkastade, ställda omedelbart inför den moderne åskådarens blickar.

Litt.: Petersen, "Die Kunst des Phidias" (1873). Collignon, "Phidias" (1886). Springer, "Handbuch der Kunstgeschichte", I, omarb. af Michaelis (1904). Furtwängler och Ulrichs, "Denkmäler griechischer und römischer Skulptur" (s. å.), samt Baumgarten, Poland och Wagner, "Die hellenische Kultur" (1905). C. R. N.*

Fidibus, hopviken pappersremsa, med hvilken man tänder en cigarr eller en tobakspipa. Ordet, som först 1650 dyker upp i tyskt studentspråk, är af oviss härkomst.

Fidit'ier. Se Syssitia.

Fidius dius l. **Dius Fidius**, rom. myt., fornromersk gudomlighet, hvilken likasom Fides representerade helgden af åtagna förbindelser och löften. I likhet med öfriga genom personifikation af abstrakta begrepp uppkomna gudomligheter har han föga själfständig individualitet och förblandas ofta dels med den ursprunglige sabsinske Semo Sancus, dels med Hercules. A. M. A.

Fidji-öarna l. **Viti-öarna** (eng. *Fiji islands*), en till Polynisien hörande ögrupp mellan Nya Hebriderna i v. och Tonga-öarna i ö., mellan 15° 48' och 21° 4' s. br. samt 181° 38' och 176° 51' ö. lgd fr. Greenw., den största, fruktbaraste och med afseende på läget viktigaste ösamlingen i Polynisien, bestående af i allt 255 öar (däraf omkr. 80 bebodda) med en sammanlagd areal af 20,801 (med Rotumah 20,837 kvkm.). De största öarna äro Viti Levu l. Stora Viti (10,644 kvkm.), Vanua Levu l. (6,475 kvkm.), Tavuni (553 kvkm.) och Kandavu (535 kvkm.). Nordväst om Viti Levu ligger Yasavakedjan, ö. om Vanua Levu Ringgold-öarna, s. om dessa östra gruppen, be-

stående af Exploring-öarna och Lakeba-öarna, och s. om Vanua Levu centralgruppen (bl. a. Ovalau, se fig. 1, Ngau och Moala). De större öarna äro bergiga och höga (M:t Freeland på Vanua Levu 1,750 m.), hufvudsakligen bildade af vulkaniska bergarter: basalt, trakyt och vulkaniska agglomerat, men på många bergshöjder har äfven korallkalk anträffats, ett tydligt bevis för att öarna sent höjt sig ur hafvet. På många öar har man äfven funnit såväl sandsten som kopparmalm, järnhaltig sten, guld, flinta och grafit. Förekomsten af dessa äldre bildningar väcker den förmodan, att vi här ha att göra med en sjunken kontinent, af hvilken endast de högsta topparna höja sig öfver hafsvtan. Vulkanisk verksamhet ger sig ännu till känna. Visserligen äro de många kratrarna för längesedan slock-

Fig. 1. Hamnen Levuka på ön Ovalau.

nade, men jordstötter äro icke sällsynta, och heta källor finnas flerstädes. De mindre öarna äro låga korallbildningar, betäckta med ett fruktbart jordlager. Hela arkipelagen ligger i en fullständig korallpark, och rundt om öarna ligga dels långt i hafvet utskjutande kustref, dels barriärer, i hvilka endast här och där trånga kanaler öppna sig, hvilka till följd af häftiga och oregelbundna strömmar äro svåra att passera. Utom på de små korallöarna och vissa kustremsor på de större öarna, särskildt nära flodmynningarna, finnas få jämna platser, eljest öfverallt berg och dalar, toppar och bräddjup, hvilka antaga de mest romantiska former och nästan öfverallt äro klädda med en vacker och rik växtlighet. Vattendragen äro många och ganska stora i förhållande till öarnas omfång och lämna en farbar väg till de bördiga trakterna utmed deras stränder. Klimatet, särskildt under regntiden, från nov. till april, är något ennerverande för européer, men icke ohälsosamt. Februr äro knappast kända. Dysenteri, som är mycket vanlig och den allvarsammaste sjukdomen på öarna, säges ha varit okänd före européernas ditkomst. Tuberkulos och spetsläsa äro vanliga; af sistnämnda sjukdom är 1 proc. af infödingarna angripna. Medeltemperaturen är vid kusten + 26° C.; under den torra årstiden faller temperaturen ned till + 16°, men stiger stundom under regntiden till + 50°. Sydöstra sidan af öarna mottager vida större nederbörd än den nordvästra, emedan den är vänd åt sydöstmonsunen, som blåser större delen af året. Detta är orsaken till den vida rikare vegetationen på öarnas sydöstra del. Vegetationen är hufvudsakligen af tropisk indomalajisk karaktär: tät skog med

stora träd, betäckta med lianer och epifyter. Floran har äfven flera australiska och nyzeeländska samsläktingar, hvilket visar sig företrädesvis på öarnas västra sida genom *Pandanus*, vissa arter *Acacia*, *Epacris*, *Casuarina* och *Dammara*. Värdefullt byggnadsvirke lämna det hårda vesi (*Azelia bijuga*), dilo (*Calophyllum inophyllum*), af hvilka det senare äfven är viktigt för sitt harts och sin olja (i fröna), dakua (*Dammara vitiensis*), som likaledes lämnar harts, damanu (*Calophyllum spectabile* och *C. Burmanni*) och vaivai (*Serianthus myradenia* och *S. ritiensis*), *Casuarina* och andra, företrädesvis af familjerna *Conifera*, *Guttifera*, *Myrtacea* och *Leguminosae*. Infödningarnas kläder förfärdigas af pappersmullbärsträdets (*Broussonetia papyrifera*) bark. Af palmer är kokospalmen den viktigaste; den utgör och jämte sockerrör och bananer den närmsta kulturväxten. Sandelträdet, af hvilket förr utförs hela skeppslaster, är nu nästan utrotadt. Äfven finnas många växter, som lämna droger, kryddor och parfym, hvarjämte flera odlas för sin skönhet, på hvilken invånarna sätta stort värde. Bladen af *Solanum anthropophagorum*, *Trophis anthropophagorum* och *Omalanthus pedicellatus* kokades tillsammans med människokött, hvilket eljest ansågs svårsmält. Kavaroten, af hvilken nationaldrycken tillverkas, har införts, säges det, från Tongaöarna. Bland träd, som lämna ätliga frukter, må utom kokospalmen nämnas brodfrukträd (i många arter) och *Citrus*; vi (*Spondias dulcis*), kavika (*Eugenia malaccensis*), ivi l. tahitiska valnöträd (*Inocarpus edulis*), ananas, sockerrör, majs, kaffe, bomull, tobak, kakao, kanel, kryddnejlikor, vanilj m. fl. ha införts, och flera af dem odlas i större skala för utförsel. Infödningarnas viktigaste födoämnen äro taro och jams. — Djurvärlden var vid européernas ditkomst mycket fattig: af däggdjur endast hundar, svin, en rättart samt fem flädersmusarter. Svinen ha förökats sig ofantligt. Hästar, får och nötkreatur ha införts och aklimatiserats; angorageten uppfödes på några öar i stora hjordar. Rikare på arter är fågelvärlden (endast indiska eller australiska släkten). Af kräldjur finnas 10 arter stora, men oskadliga ormar, 15 arter ödlor och några grodor. Insektvärlden är rik på individer, men fattig på arter. Fiskar samt sköldpaddor, hummer och kräfter finnas i stor rikedom såväl i floderna som i hafvet. Sköldpadd och trepang bilda jämte kokosnötter viktiga exportartiklar. — Invånarna (se fig. 2 o. 3 samt färgplanschen Oceanska folk I. 10 o. 11) höra utan tvifvel till den melanesiska stammen, men skilja sig i hög grad från de öfrige melanesierna, hvilka de öfverträffa i odling. De närma sig i detta hänseende polynesierna, af hvilka de lärt mycket, företrädesvis af tonganerna. De äro smärta och muskulösa, icke så stora som tonganerna, men i genomsnitt längre än européerna. Ansiktsformen bildar en vacker oval; anletsdragen äro i allmänhet behagliga, ofta adla, sällan så råa, som man kunde vänta hos dessa kannibaler. De horisontalt skurna ögonen äro mörkbruna, näsan bred, kindkottorna föga utstående, läpparna sinnligt tjocka, utan att vara fula. Hudfärgen är chokladbrun, men döljes ofta genom insmörjning med kokosolja och curcuma. Det svarta håret, som växer jämnt och ej buntvis, upptornades förr till en väldig hårkrona, som gaf hufvudet en oförmilig storlek, men klipptes nu i allmänhet kort. Skägget är tjockt och yfvigt.

Omskärrelse brukades, hvilket hör till undantagen bland melanesierna. Kvinnornas ställning var något drägligare hos dem än hos öfriga melanesier; polygami var dock allmän. Liksom alla melanesier voro de dåliga sjömän, innan tonganerna däruti blefvo deras läromästare. Förekomsten af ett enda språk (ehuru i flera dialekter) kontrasterar mot den oändliga mångfalden hos melanesierna. Det är rikt, bójligt, väljudande, i grunden melanesiskt, men har såväl till ordförråd som byggnad rönt starkt inflytande af det polynesiska. I intellektuellt hänseende mera begåfvade och mottagliga än de öfrige melanesierna, förstodo öborna tidigt principen om arbetets och produktionens fördelning; de voro skickliga odlare af jorden, goda båbyggare och arbetare i trä. Deras mattor, korgar, nät, tågvirke och andra tillverkningar voro starka och smakfulla, och i tillverkningen af lerkärl öfverträffade de öfriga

Fig. 2. Höfdingedotter från Fidji-öarna.

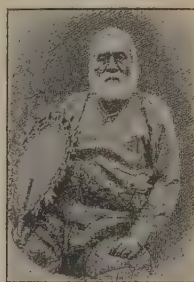

Fig. 3. Höfdingen Thakombau (se s. 167; före sin omvändelse till kristendomen svår kannibal).

öbor i Söderhafvet. Fidjiöbornas karaktär betecknades förr som höjdpunkten af allt afskyvärt. Kannibalismen, om och en gång värdnad af religiös helgd och kanske till en del beroende på saknaden af större däggdjur, hade urartat till en sjuklig lystnad, åt hvilken man vid hvarje tillfälle hängaf sig. Individens lif berodde alltid af höfdingens godtycke. Öborna sakna dock ej alla goda egenskaper. Trots sin feghet och ofta baksluga förrädiskhet ådagalägga de prof på tapperhet och dödsfärd. De äro i hög grad gästfria, och om deras naturliga vänlighet ofta plötsligt slår om i motsatsen, torde detta säkerligen få tillskrifvas en kränkning af deras starka själfkänsla. De höllo ytterst strängt på etiketten, och skarpt markerade voro deras ranggrader. Familjen bildade enheten i samhället. Familjerna voro förenade till släkter under mindre höfdingar, hvilka subordinerade under stammens större höfding. Höfdingarna bildade en verklig aristokrati, öfverlägsen i fysiskt och intellektuellt hänseende, och den vördnad, som visades dem, hade en religiös karaktär. Enligt den feodalörfattning, som rådde på öarna, voro de underordnade skyldiga höfdingen vissa hofveritjänster: de skulle odla och skörda hans fält, bygga hans hus och båtar o. s. v. utan ersättning för sitt arbete, ehuru det var brukligt, att denne belönade dem med rika skänker. Höfdingen förlögade oinskränkt öfver sina undersåtars egendom. Han egde allt, men var

förpliktad att gifva dem hvad de behöfde. Ännu 1840 funnos på öarna minst sju olika stater, hvilka lägo i beständiga fejder med hvarandra. Krig var ock männens hufvudsakliga sysselsättning, och de gingo ständigt beväpnade med klubba, spjut, båge och pilar samt slunga.

Arkipelagen upptäcktes 6 febr. 1643 af Tasman, hvilken kallade de större öarna Prins Willems-öarna och de mindre Hemskeksdrögen. Den förblef likväl obeaktad, och Cook upptäckte den 1774 för andra gången. En närmare kännedom om densamma fick man först genom Dumont d'Urville (1827 och 1838) samt den nordamerikanska expeditionen under Wilkes (1840). Ända till denna tid hade till följd af det dåliga rykte, hvari öborna stodo, samfärdseln med hvita varit mycket ringa. Hotad med intrång af tonganer och nordamerikaner samt djupt skuldsatt erbjöd den mäktigaste höfdingen, Thakombau (d. 1883), som 1854 antagit kristendomen, ögruppen åt engelsmännen redan 1858. För att undvika konflikt med öfriga sjömakter afslög England då erbjudandet, men antog slutligen (1874) Thakombaus tredje anbud: ögruppen blef då en brittisk koloni, förvaltd af en af kronan utnämnd guvernör, biträdd af ett verkställande råd. Infödingarnas lagar, plägseder och förvaltning ha med skonsamhet bevarats. Kolonien, med hvilken 1881 förenades ön Rotumah (se d. o.), är delad i 17 provinser, af hvilka 10 styras af infödda höfdingar och 7 af europeiska resider, hvarjämte omkr. 180 infödda lägre höfdingar användas i förvaltningen. Den infödda befolkningen, som omkr. 1840 antogs uppgå till 200,000, befanns vid 1871 års räkning utgåöra endast 146,000. En koppepidemi 1875 bortryckte omkr. 40,000, och genom stor barndödighet minskas de infödda fortfarande. Inberäknadt Rotumah hade kolonien 1901 120,124 inv., däraf 2,459 européer, 17,105 indiska arbetare, 44,397 fidjjaner, 2,230 rotumaner och 3,933 polynesier, halfblod och andra. Genom wesleyanska (sedan 1835) och katolska missionärers verksamhet har befolkningen allmänt antagit kristendomen och bortlagt sina forna vilda seder. Missionärerna leda ock skolorna, hvilka 1905 besöktes af 20,000 barn. Koloniens inkomster uppgingo 1905 till 192,974 pd st. och utgifter till 132,043 pd. De förnämsta inkomstkällorna äro tullar (82,725 pd) samt infödingarnas skatter (15,477 pd). Dessa erläggas till stor del in natura, och distrikten och byarna få själfva välja produkter, hvilka sedan säljas af regeringen för dessas räkning. Ögruppens skuld utgör 152,815 pd. Den utländska varuomsättningen uppgick 1905 i värde till 1,149,255 pd, däraf 442,852 pd kommo på importen och 706,403 pd på exporten, hvilken hufvudsakligen utgjordes af socker (för 539,600 pd), kokosnötter (för 129,900 pd), frukt, mest bananer (för 29,000 pd) o. s. v. Koloniens hufvudstad är Suva, på södra kusten af Viti Levu, med 1,121 européer (1906). En annan viktig hamn är Levuka på östra sidan af ön Ovalau (se fig. 1). Den brittiska telegrafkabeln från Vancouver till Australien och Nya Zeeland går öfver F.

Litt.: J. Horne, "A year in Fiji" (1881), Miss Gordon Cumming, "At home in Fiji" (1882; 6:e uppl. 1901), W. Reed, "Recent wanderings in Fiji" (1888).

Wbg.

Fidönia, zool., ett fjärilsläkte, tillhörande afd. mätare, är numera uppdeladt i ett fjertal släkten. Om *Fidonia pinaria*, detsamma som *Bupalus pinarius*, se Tallmätaren.

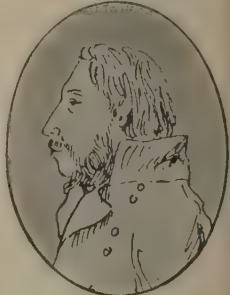
Fiducia, astron., en af småplaneterna.

Fiduciarius, lat. Se Fideikommiss.

Fidus (lat., "den trogne"), pseudonym för J. M. Almqvist.

Fidus Achates. Se Achates.

Fieandt [fiant], Otto Henrik von, finsk militär, f. 1762 i Kristina socken i Finland, d. 1823 på Kananoja gård i Viborgs socken, är känd såsom en bland de af Runeberg besjunga hjältarna i 1808—09 års krig. Redan såsom barn inskrefs han i arméns rullor och erhöll 1778 fänrikssfullmakt. Han var vid början af kriget 1788—90 stabssadjutant hos generallojtnant von Platen och lojtnant vid Tavastehus regemente. Han invecklades i Anjalammäns planer, var en af de mest komprometterade bland arméns yngre officerare samt dömdes att arkebuseras, men benådades. Han blef 1796 major vid Rautalampi bataljon samt 1808 öfverstelöjtnant i armén. Under sistnämnda års krig förde han vanligen egen trupp, hvilket bäst anstod den egensinnige, men tillika kraftfulla och tappra mannen. Han utmärkte sig vid flera tillfällen, särskildt i Perho (8 juni 1808), där han beröfvade ryske generalen Rajevski en betydlig provianttransport. 21 aug. s. å. blef F. vid Karstula angripen af en öfverlägsen rysk styrka under Vlastov. Efter sexton timmars blodig strid drog sig F. i god ordning tillbaka och följde därefter den finska armén under dess återtag norrut. 1810 erhöll F. afsked med öfverstes rang ur svensk krigstjänst och var sedermera bosatt i Finland. M. G. S.

O. v. Fieandt. Efter en något karikerad teckning.

Fiedler [fid-], Harald Valdemar, dansk itykolog, f. 1808, d. 1887, aflade juridisk examen samt verkade som politiker och jurist, men är mest bekant för sina förtjänster om danska fiskeriväsendet. Från 1867 till sin död var han regeringens konsulent i fiskerisaker och 1873 ordf. i en kommission, hvars arbete ligger till grund för fiskerilagen af 1888. Han utgaf (tillsammans med A. Feddersen) "Tidsskrift för fiskeri" (1866—82) samt redigerade senare "Nordisk aarskrift för fiskeri".

Fiedler [fid-], Bernhard, tysk målare, f. 1816, lärjunge af Gerst och Krause, sedan 1848 bosatt i Trieste, hvarifrån han gjort studieresor till Dalmatien, Egypten och Mindre Asien. Utom oljemålningar och teckningar har han utfört en mängd akvareller, som på ett förträffligt sätt återgifva det orientaliska landskapets karaktär.

Field [fi:ld], John, engelsk pianist och tonsättare, f. 26 juli 1782 i Dublin, d. 11 jan. 1837 i Moskva, åtnöt i London Clementis undervisning och följde 1802 denne på hans konstresor öfver Paris och Tyskland till Petersburg, där han 1804 fick öfvertaga Clementis lektioner. Där blef F. med ens en be-

römd storhet både såsom pianolärare och virtuos. 1823 flyttade han till Moskva, och hans konstresor förde honom 1832 änyo till London samt därifrån öfver Belgien, Paris, Schweiz, Italien och Wien tillbaka till Moskva. — F. hörde till sin samtids största virtuoser, och i fråga om sjungande ton

och anslag öfverträffade han både Hummel och Thalberg. Jämte förvånande färdighet och klarhet i passager egde han ett naturligt, otvunget och egendomligt vekt-föredrag, hvilket i synnerhet kom till uppenbarelse i hans berömda och epokgörande (20) "nocturnes", en kompositionsart, som han kan sägas ha skapat och som sedan utbildades af

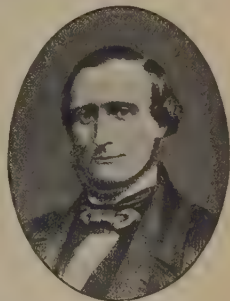

Chopin. Mindre rykte vunno — till följd af arbetets bristande grundlighet — hans öfriga kompositioner (7 konserter, 4 sonater, variationer, en kvintett m. m.). A. L."

Field [fild], gammal nordamerikansk släkt, härstammande från en engelsk puritanfamilj, som i början af 1630-talet öfverflyttade till Nya England samt sedan blef bosatt i Connecticut och Massachusetts. Den kongregationalistiske prästmannen David Dudley F., f. 1781, d. 1867, författare till flera lokalhistoriska arbeten, var fader till nedanstående fyra hvar på sitt område i amerikansk kulturlif framstående män.

1. David Dudley F., rättslärare, f. 1805 i Haddam, Connecticut, d. 13 apr. 1894 i New York, blef 1828 advokat i New York och invaldes 1847 i en kommission för utarbetandet af en ny rättegångsordning för staten New York. Den lag, som denna kommission utarbetade, "Codes of civil and criminal procedure", och hvars förtjänster hufvudsakligen tillskrifvas F., blef antagen af 23 bland unionens stater och territorier samt uppmärksammades äfven vid lagstiftningen för brittiska Indien. Han sysslade äfven på offentlig uppdrag sedan 1857 i 25 år med kodifikationen af i staten New York gällande civil-, stats- och straffrätt. 1867 uppgjorde han planen till en kodifikation af gällande internationell rätt. De därvid tillämpade rättsgrunderna framställde han i *Draft outlines of an international code* (1873). Hans *Speeches, arguments and miscellaneous papers* utgafros i 3 bd 1884—91. — 2. Stephen Johnson F., jurist, den föregåendes broder, f. 1816 i Haddam, Connecticut, d. 1899 i Washington, blef 1841 praktiserande advokat, biträdde till 1848 sin broder i dennes ansedda advokatfirma i New York och flyttade 1849 till Kalifornien, hvars hela rättsväsen han nyorganiserade, från 1859 som denna stats öfverdomare. 1863 blef F. medlem af Förenta staternas högsta domstol. — 3. Cyrus West F., köpman, de föregåendes broder, f. 1819 i Stockbridge, Massachusetts, d. 11 juli 1892 i New York, har inom telegrafens historia skafat sig ett berömt namn. Sedan han med förmögenhet dragit sig från affärerna och 1854 erhållit monopol för 50 år på

upprättandet af en telegrafisk förbindelse mellan fastlandet och Newfoundland samt därifrån till Europa, egnade han sig uteslutande åt sistnämnda företag, hvars lyckliga fullbordan (1866) i främsta rummet får tillskrifvas hans outhärliga ansträngningar. Mer än 50 gånger färdades han i detta ärendet öfver Atlanten, började på nytt efter hvarje misslyckande vid kabelläggningen och öfvervakade själf kabelns slutliga nedsänkning i oceanen från jättefartyget "Great Eastern". Äfven vid nedläggandet af undervattenskabeln mellan Amerika och Japan öfver Sandwichöarna (1871) var han mycket verksam. — 4. Henry Martyn F., präst och författare, de föregåendes broder, f. 1822 i Stockbridge, Massachusetts, verkade som presbyteriansk pastor i St Louis 1842—47 och i West Springfield 1851—54 samt utgaf sedan under många år den vidt spridda tidskriften "Evangelist" i New York. F. har företagit en mängd resor i skilda världsdelar samt förutom sina många resebeskrifningar bl. a. utgivit *The Irish confederate, a history of the rebellion of 1798* (1851), *History of the atlantic telegraph* (1866) och *Faith or agnosticism?*, en religiös polemik med Ingersoll (1888). V. S.-g.

Fielding [fildin], Henry, engelsk författare, f. 22 april 1707 i Sharpsham park, d. 8 okt. 1754 i Lissabon, besökte först skolan i Eton och studerade därefter juridik i Leiden, men då han ej fick tillräckligt understöd hemifrån, begaf han sig till London 1728 och sökte där lifnära sig genom att skriva för teatern samt uppträdde i många år som skådespelare på Bartholomæusmarknaden. Han skref under de närmaste åren ett stort antal farser och liknande såsom *Lore in several masques* (1728), *The Temple beau, The author's farce* (1729), *The coffee house politician* och *Tom Thumb* eller *The tragedy of tragedies* (1731). Flera af dessa stycken hade stor framgång, i synnerhet det sista, som utgjorde en lustig parodi på den uppstyltade stilen i tidens tragedier. Våren 1735 gifte sig F. med Charlotta Craddock, hvars kroppsliga och andliga drag sedan återfinnas i F:s hjältinnor Sophia Western och Amelia. Som hustrun hade litet pengar och han själf ärf ett hus i East Stour efter modern, lefde han någon tid framåt på stor fot med ekipage och betjänt. Snart var det emellertid slut på förmögenheten, och F. begaf sig åter till London, uppsatte en skådespelartrupp och skref en satirisk komedi *Pasquin*, som gjorde lycka; då han emellertid

följande året angripit sir Robert Walpole i en annan komedi, råkade han i delo med censuren. Lifnärande sig med tidningsskrifveri, kastade han sig åter på juridiska studier. 1740 utkom Richardsons "Pamela", som väckte F:s lust att parodiera dess puritanska anda, hvilket skedde i *Joseph Andrews* (1742), hans första roman. Därmed hade F. funnit det område, som skulle göra honom odödlig. Hans komedier, af hvilka ett trettiotal öfverlevat honom, äro däremot utan större betydelse. Den sista, *The wedding day*, skref han 1743. S. å. utkom äfven hans *Miscellaneous*, bland hvilka äfven fanns *Mr Jonathan Wild*, en satirisk tjuroman. Under de följande sex åren känner man föga till hans lif. Troligen dog hans hustru i slutet af 1743, och själf gifte han om sig 4 år senare med hennes piga. 1748 blef han freddsomare i Middlesex och Westminster, och därmed var det slut med hans värsta ekonomiska svårigheter. 1749 utkom *Tom Jones* (öfv. 1765), hans mästerverk; den följdes 1751 af *Amelia*. Hans hälsa hade emellertid försvagats, hvarför han begaf sig till Bath och därefter i juni 1754 till Lissabon, där han dog. I sin *Journal of a voyage to Lisbon* (1755) gaf han en skildring af sina äfventyr under denna resa. Han begrofs på den engelska kyrkogården i Lissabon. — Vid sidan af Richardson är F. den förnämste representanten för den borgerliga romanen i England, som dessa båda män egentligen skapade. F. började visserligen med att parodiera Richardsons sentimentalitet, men han utvecklade sig på samma gång till en djärf och realistisk skildrare af tidens seder, hvilas råhet ännu åskådligt framträder i hans romaner. Hans eget lifsglada väsen, slösande frikostighet och varma hjärta såväl som hans upphöjda humanitet och äkta känsla sprida också värme och glöd öfver alla hans brokiga tafflor. Hans stil är långt bättre än Richardsons, liksom hans kunskaper göra honom till en långt mindre monoton författare. "Tom Jones" är ännu alltjämt en af de bästa romaner, som existera; då den framkom, var det helt enkelt den första, i hvilken man gjort ett försök att skildra lifvet i hela dess fyllighet, utan att lägga an på någon äfventyrlig intrig. F:s *Works* utgäfvos 1762, 1882, 1893, 1898 och 1902 ff. — Litt.: Thackeray, "English humorists" (1853), Lawrence, "Life of H. F." (1855), Dobson, "H. F." (1883, 1889 och 1900 i serien "English men of letters"), och Lindner, "H. Fieldings dramatische werke" (1895). J. M.

Fielding [fild'ɪŋ], **Anthony Vandyke Copley**, engelsk målare, f. 1787, d. 1855, blef 1831 president för *The water-colour-society* i London, gällde länge för en af Englands förnämste akvarellmålare och var mycket eftersökt som lärare. F. målade hufvudsakligen landskap och sjöstycken. Hans tre bröder voro likaledes akvarellister.

Fields [filds], **James Thomas**, amerikansk skriftställare, f. 1816 i Portsmouth, New Hampshire, d. i Boston 1881, bolagsman i en stor bokhandelsfirma i Boston, förvärfvade sig som förläggare och tidningsutgivare stor förtjänst om den amerikanska litteraturen. F. skref själf dikter samt memoarverket *Yesterdays with authors* (1872; flera uppl.). Se hans hustrus "Biographical notes" (1881).

Fiennes [fai'ns], gammal engelsk adelssläkt, här-

stammande från en af Vilhelm Eröfrarens ledsagare och uppkallad efter en ort i Normandie.

1. **James F.**, lord Saye and Seale, var en af Henrik VI:s indytelserikaste rådsherrar, allmänt hatad för sina utpressningar, och mördades vid Jack Cades uppror i juli 1450.

2. **William F.**, viscount Saye and Seale, f. 1582, d. 1662, var under Jakob I:s sista år och Karl I:s regering puritanernas förnämste representant i öfverhuset. På 1630-talet sysslade han med koloniseringsföretag i Connecticut och New Hampshire, men kom ej att själf öfverflytta till Nord-Amerika, enär hans kolonister vägrade att ingå på den aristokratiska styrelseform han föreslog. Under "långa parlamentet" intog han en mycket indytelserik ställning i öfverhuset och utgjorde förbindelselänken mellan lorderna och underhusets puritanske ledare. 1648 arbetade han ifrigt för en uppgörelse med konungen och drog sig efter dennes afrättning tillbaka till privatlivet.

3. **Nathaniel F.**, den föregångandes son, en af "långa parlamentets" ledande underhusmedlemmar, f. 1608, d. 1669, deltog ifrigt i underhusdebatterna om kyrkliga frågor, blef i maj 1643 guvernör i Bristol, men nödgades i juli s. å. kapitulera för de kungliga trupperna under prins Rupert och blef därför af krigsrätt dömd till döden, men benådades samt deltog från 1647 ånyo i det politiska lifvet. Han hörde till de af härens ledare (genom "Prides rensning" 6 dec. 1648) ur underhuset förjagade moderata medlemmarna, blef 1654 medlem af Cromwells statsråd och 1658 af hans öfverhus och satt äfven i Richard Cromwells parlament, men lämnade vid restaurationen det politiska lifvet. V. S.-g.

Fier [fiär], fr. Se **Fjär**.

Fiära. Se **Bergamo** 2.

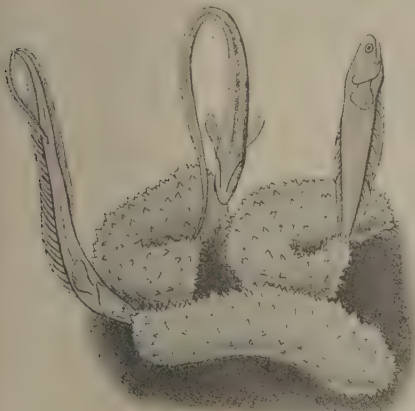
Fierabras [fiä'rabra?], möjligen af lat. *fera brachia*, kraftiga armar, chanson de geste (fransk hjältedikt), tillhörande Karlasagan, skriven omkr. 1200. Dikten, för hvilken inga historiska händelser ligga till grund, utgör en episod i Karl den stores resa till Italien för att hämnas Roms förstöring. Den inledes med ett envig mellan Olivier och den sarasenske jätten Fierabras från Alexandria, hvilken plundrat Rom och röfvat passionsrelikerna. Olivier besegrar jätten och förmår honom dessutom att strax låta döpa sig. I senare delen af dikten berättas, huru Olivier och de tolf pärerna tillfångatagas af sarasenkongen Balant; hans dotter, Floripas, förälskar sig emellertid i en af riddarna, Guion de Bourgogne; hon befriar dem alla och gifter sig slutligen med den älskade. Slutligen berättas, huru de röfvade relikerna af Floripas återlämnas till kejsar Karl.

Denna dikt, som var skriven på nordfransk dialekt, uppnådde en ofantlig framgång och översattes till många språk. En lång tid ansågs den provensalska bearbetningen för originalet, men den utgör endast en översättning från nordfranskan. Dikten föreligger äfven i olika bearbetningar på italienska, portugisiska, spanska och engelska. Sagan om Fierabras ligger äfven till grund för ett drama af Calderon ("La puente de Mantible"). I våra dagar ha sagorna om F. bearbetats på modern franska af Mary-Lafon och utgivits med illustrationer af G. Doré. — Namnet F. har slutligen fått betydelse af

storskrutare, skräflare, bramarbas. Litt.: K. Nyrop, "Den oldfranske heltedigtning" (1883), och L. Gautier, "Les épopées françaises", III och V (1866—68). J. M.

Fieramente, it., mus., stolt, trotsigt. Jfr *Confierezza*.

Fierasfer, zool., ett släkte, tillhörande fam. *Fierasferidae* bland benfiskarna. Kroppen är långsträckt, naken. Rygg- och analfenorna, mycket långa, nå ut till stjärtpetsen; särskild stjärtfena afvensom bukfenor saknas. Analöppningen ligger omedelbart bakom gälspringorna. Fierasfern förekommer i nästan alla tropiska och subtropiska haf, äfven i

Medelhafvet. Den tillbringar större delen af sitt lif i det inre af holoturier och andra tagghudingar, äfvensom i musslor. Den är hvarken parasit eller kommunalist i egentlig mening, enär den iakttagits uppehålla sig i ändtarmen af holoturier, sträckande ut hufvudet för att fånga sin föda utanför sitt bopingsdjur. Litt.: C. Emery, "Le specie del genere *Fierasfer* nel golfo di Napoli" (1880). L.-e.

Fieschi [-e'ski], förnäm genuesisk släkt, som kan följas tillbaka till 1000-talet och som bland sina medlemmar räknat 30 kardinaler och två påfvar (Innocentius IV och Hadrianus V). Dess berömdaste medlem är Giovanni Luigi de' F., vanligen ehuru med orätt kallad Fiesco, greife af Lavagna, f. 1523, d. 1547. Han kom genom sin faders död tidigt till en betydande förmögenhet. Ärelysten och afundsjuk på familjen Doria, särskildt på Giannettino, dogen Andrea Dorias brorson, stiftade han, i syfte att med franskt bistånd rycka till sig styrelsen, en sammansvärjning, som bland sina deltagare räknade bl. a. hans bröder Girolamo och Ottobuono samt hans lärare Giambattista Verrina. Natten till 2 jan. 1547 bemäktigade sig de sammansvurne arsenalen. Andrea Doria undkom, men Giannettino nedstacks. När F. skyddade ned till hamnen för att bemäktiga sig galärerna, halkade han på ett bräde, föll i sjön och drunknade i följd af sin tunga rustning. Genom hans död bragtes upplösning i de sammansvurnes led, den ene brodern fångslades och afrättades, den andre undkom till Frankrike, råkade senare i spansk fångenskap, ut-

lämnades till Genua och blef där dränkt. Familjen i öfrigt förvisades från Genua, och dess palats nedrefs. Schiller har poetiskt behandlat F:s sammansvärjning i sitt sorgespel "Fiesco". Se Staffetti, "La congiura del F." (1892). (T. H.-r.)

Fieschi [-e'ski], Giuseppe, attentatsman, f. 1790 i Murato (Corsica), deltog i ryska fälttåget 1812 och i Murats expedition till Neapel 1815, hvarför han där dömdes till döden, men såsom fransk undersåte blef frigifven. Han tyckes för öfrigt under fälttåget gjort spiontjänst åt österrikarna. 1819 dömdes han på Corsica till 10 års fängelse för stöld. Efter julirevolutionen 1830 begaf han sig till Paris, fick anställning vid polisen, men afskedades på grund af oreddighet och råkade i yttersta nöd. Han beslöt då att mörda konung Ludvig Filip och sköt på denne 28 juli 1835, när han red förbi till en truppervy, från ett hus vid Boulevard du Temple med ett slags mitraljös, bestående af 24 sammanfogade gevärspiror. Konungen blef endast lätt sårad, men af hans svit blefvo 19 personer dödade, bland dem marskalk Mortier, och 23 svårt sårade. F. blef genast gripen och jämte två medbrottslingar, Morey och Pépin, giljotinerad 19 febr. 1836. Litt.: "Cour des pairs, attentat du 28 juillet 1835" (6 bd, 1835—36), och Du Camp, "Les ancêtres de la commune. L'attentat F." (1877).

Fiesco. Se Fieschi, genuesisk släkt.

Fiesole [-esåle], stad i italienska prov. Florens, 7 km. n. om staden Florens. 2,712 inv. (1901; som kommun 17,176 inv.). F. har en 1028 grundlagd katedral (en treskeppig basilika med tvärskepp, nu återställd i sin ursprungliga form, ett af de äldsta och enklaste exemplen på toskansk-romansk stil) och ett palazzo pretorio från 1200-talet (med en samling af fornsaker). Åkerbruk och halmflätning äro hufvudnäringar. Säte för en biskop och till 1899 för jesuiternas general. — F. ligger på samma plats som det gamla *Fasula*, hvaraf ännu en cyklopisk mur och en amfiteater finnas kvar. — S. om staden ligger det forna klostret San Domenico di F., i hvilket målaren Fra Giovanni da F. (se nästa artikel) en tid lefde som munk.

Fiesole [-esåle], den vedertagna benämningen på en af 1400-talets märkligaste florentinska målare, som eg. hette Guido di Pietro och föddes 1387 i Vicchio (prov. Mugello), n. om Florens. 1408 blef han munk (it. *fra*) under namnet Giovanni i dominikanklostret i Fiesole; däraf kallades han Fra Giovanni da F. Redan i lifstiden till följd af sitt "änglalika" väsen och målningssätt kallad Fra Angelico, förklarades han efter sin död 1455 i Rom af kyrkan för "salig" (it. *beato*), så att hela hans namn lyder: Beato Fra Giovanni Angelico da F. — Hans alstring anknyter sig till skilda platser i mellersta Italien, nämligen Cortona, där han med de andra klosterbröderna fann en tillflykt under den påfliga schismens upprörda tid. Fiesole 1418—36, S. Marco-klostret i Florens, där han vistades 1436—45, samt Orvieto och Rom, 1445—55. Han ligger begravnen i kyrkan S. Maria sopra Minerva i Rom. — Ehuru i ämnesval, uppfattning och teknik påverkad af Giotto, Orcagna och Sienaskolans målare (särskildt Simone Martini), höjer sig dock F. i teckningens adel och skönhetskänslans mildhet vida öfver sina förebilder och blir aldrig så kärf som dessa, emedan hans blida sinne skyddade alla våldsamma

moment. Äfven perspektivbehandlingen, fastän sällan alldeles oklanderlig, tenderar i hans senare verk förtjänstfullt till frigörelse från föregångarnas otympliga uppradande af figurerna i ett och samma plan. Kompositionen visar också i allmänhet långt mindre stelhet än de nämnde konstnärernas ofta schematiska gruppering. På några af hans målningar, såsom *Behådelsen* (i Florens' S. Marcokloster, nu omdanadt till ett helt Fra Angelico-museum) och *De saligas dans* (ett parti af "Yttersta domen" i Florens' akademi), förekomma känsligt utförda blomsterströdda gräsmattor eller blommande ängar med lummiga träd, hvilket är ett af de tidigaste tecknen till naturkänslans förnyelse inom den italienska konsten och dessutom antyder en viss frändskap hos F. med ungrenässansens stora naturefterbildande målare. Emellertid tyckas Fra Angelicos landskap tillhöra en annan, högre, så att säga paradissk sfär. För honom var konsten i bokstaflig mening en gudstjänst, och det berättas, att han aldrig fattat penseln för att måla utan föregående bön. Hans skapelser äro ett fullödigt uttryck för medeltidens renaste mystik och han själf hart när oöfverträfflig som religiös målare. Men den innerliga andakt och himmelska frid, som stråla från de festa af hans verk, utesluta ingalunda, att dessas sjäfulla skönhet är samt mänsklig och gripande. Ej heller synes hans svärmeri hemfalla åt någon sjuklig öfverdrift. Genom denna sällsynta sundhet är han i all sin medeltida, öfversinnliga idealism besläktad med de realistiske renässanskonstnärerna. Framför allt några bilder från korsgången och cellerna i S. Marcoklostret samt ett par af de mest stortartade freskerna i Orvieto och Rom visa, att F. kunde utveckla en lika verklighets-trogen karakteristik som dessa; i nyanseringen af personernas själsuttryck torde han t. o. m. öfverträffa många sina samtida och närmaste efterföljare inom det italienska måleriet. Hans gestalter, smärta, fina typer, ofta ljuslockiga med barnsligt oskuldsfulla drag, äro höljda i sida, lätt veckade draperier. De ännu något naivt tecknade figurerna äro vanligen ordnade i härliga, rytmiskt afvägda grupper, ej sällan sjungande och spelande. Färgerna, lysande klara, utgöras hufvudsakligen af rosenrött, himmelsblått och guld. Tyvärr har en del af F:s verk underkastats en misslyckad restaurering, som skadat i synnerhet bakgrunderna. — F. målade både taffor och fresker. Bland de förra må främst nämnas *Madonna della stella* (så kallad efter "stjärnan", it. *stella*, på hennes hufvudkläde; nu i S. Marco i Florens; se planschen), vidare *Marias kröning* (Louvre), *Yttersta domen* (en framställning i Florens' akademi; en annan i Berlins museum), *Tabernakelbilderna i Uffizierna* och *Nedtagningen från korset* (Florens' akademi). Några af sina yppersta fresker målade F. till uppbyggelse för bröderna i S. Marcoklostret. Den stora väggmålningen i kapitelalen, *Andakt vid korset*, är F:s kanske mest gripande verk. Bland korsgångens många ypperliga lunettbilder (halfeirkelformiga fält öfver dörrarna) märkes *Aposteln Petrus' martyrium*, en genom både fysiomiens och gestens uttrycksfullhet lika beundransvärd framställning af tythetslöftet. I klostercellerna förekomma de mest liffulla och rörande målningar, såsom *Konungarnas tillbedjan*, *Kristi förklaring*, *Noli me tangere* m. fl. En bland F:s mest storslagna kompositioner, hvalfmålningen

Yttersta tingen (med världsdomaren, profeternas och apostlarnas körer) i Cappella di S. Brizio i Orvietos domkyrka, är delvis efter mästarens kartonger utförd af lärjungen Benozzo Gozzoli, delvis fullbordad af L. Signorelli, Michelangelos föregångare. Han smyckade slutligen påtven Nikolaus V:s kapell i Vatikanen med de härligaste fresker. Särskildt är bland dessa *Allmoseutdelningen* (ur ärke diakonen S. Laurentius' legend) med sin harmoniska komposition och sina underbart individualiserade och karakteriserade figurer, en ädel förenig af konstnärlig idealitet och realism, ej blott ett af F:s, utan hela det italienska väggmåleriets förnämsta mästerverk vid midten af Quattrocento. Litt.: Förster, "Leben und werke des Fra Giov. da F." (1859), "Fiesole" (1886), Beissel, "Fra Giovanni da Fiesole" (1895). Supino, "Beato Angelico" (1898), Rothes, "Die darstellungen des Fra Giovanni Angelico aus dem leben Christi und Mariä" (1902), M. Wingenroth, "Angelico da Fiesole" (1906). C. R. N. (E. A.-ie.)

Fiesole [-sälle], Mino da, eg. Mino di Giovanni da F., italiensk bildhuggare, f. 1431 i Fiesole, d. 1484 i Florens, arbetade i Florens (hos Desiderio da Settignano) och sedan 1471 i Rom samt är anmärkningsvärd genom förträffliga porträttbyster, som han utförde i täflan med Benedetto da Majano och sina, visserligen ibland något svagt uppbyggda, men med förrenässansens alla dekorationsmotiv smyckade tabernakel, altare och gravvårdar och den utomordentliga produktivit, genom hvilken han kraftigast befordrade utbredningen af en ny stil. Han efterlämnade en mängd grafmonument (den praktfulla, 1466 utförda värden öfver biskop *Salutati*, i Fiesoles domkyrka, m. fl.) och i synnerhet förträffliga porträttbyster (*Piero och Giovanni de' Medici* i Florens' nationalmuseum, *Niccolò Strozzi*, af år 1454, i Berlins museum, m. fl.). Märkligt och sjäfullast är F. i sina sistnämnda ungdomsverk. Med åren blef hans konst fläckare, hvilket kanske mest berodde därpå, att han alltmer begagnade sig af medhjälpare vid utarbetandet af sina skulpturer. (O. G.-s.)

Fiévée [-vè], Joseph, fransk skriftställare, f. 1767 i Paris, d. 1839 därstädes, var en tid medarbetare i den inflytelserika "Chronique de Paris" och i flera moderata tidningar. Efter 9 thermidor år II (27 juli 1794) uppträdde han synnerligen häftigt mot konventet och skref den antirevolutionära broschyren *Sur la nécessité d'une religion* (1795). Till följd af statskuppen 18 fructidor år V (4 sept. 1797) kom han för ett år i fängelse i Temple, där han skref den täcka, med stort bifall mottagna romanen *La dot de Suzette* (1798; öfv. till flera språk). Sedermera bekant med Bonaparte, sändes F. af denne i särskildt uppdrag till England och nedskref till hans tjänst sina intryck därför i *Lettres sur l'Angleterre et réflexions sur la philosophie du XVIII: e siècle* (1802). För sin lifliga intelligens och skickliga penna uppskattades F. af Napoleon och blef 1805 censor och redaktör för "Journal de l'empire" samt senare prefekt i dep. Nièvre. Under restaurationen var han först iirrig royalist, men då han 1818 dömdes till tre månaders fängelse på grund af arbetet *Correspondance politique et administrative* (1817), gick han öfver till oppositionen och blef medarbetare i dess tidningar "National" och "Journal des débats". F. skref äfven romanen *Frédéric*

Fiesoles målning Madonna della stella.

(Hörande till en relikgömma, förr i S. Maria Novella, Florens.)

(1799) och flera noveller samt utgaf *Correspondance et relations de J. F. avec Bonaparte* (15 bd. 1837). E. A.—t.

Fife [fai'/f], greiskap i Skottland, vid Nordsjön, omfattande största delen af halfvn mellan vikarna Tay och Forth. 1,305 kvkm. 218,840 inv. (1901). Kusterna äro till största delen höga och klippiga. Västligaste punkten är det af farliga klippor (Carr rocks) omgifna Fife ness. I v. inskuter en gren af de öchill hills, hvilka af den fruktbara Eden-dalen ("Howe of Fife") skiljas från de östligare Lomond hills. För öfrigt är greskapet slätt eller vågformigt, öfverallt mycket fruktbart och sorgfälligt odladt. De viktigaste vattendragen äro Eden och Leven. Stenkol utskeppas. Hufvudstad är Cupar, men de mest betydande städerna äro Dunfermline och St Andrews.

Fife [fai'/f], earl och hertig af, adelstitlar inom den skotska släkten Duff (se d. o.).

Fiflered, socken i Älfsborgs län, Redvägs härad. 3,356 har. 489 inv. (1906). Annex till Böne, Skara tiff. Redvägs kontrakt.

Fifre [fi'r], fr. (af ty. *peife*, sv. *pipa*), pickolabjöt.

Fifth avenue [fi'fth a'vinjo], gata i New York (se d. o.).

Fifth monarchy men [fi'fth må'noki-men], "femte monarkiens män", en puritansk sekt i England, hvilken uppstod i 17:e årh. och understödde Cromwells regering, i den förhoppning att han vore bestånd att förbereda Kristi tusenåriga rike på jorden l. *femte monarkien*, som skulle följa efter de fyra gudsfräntiga världsmonarkierna (Daniel 3: 31—45). När sekten fann sig sviken i sin förhoppning, började den agitera mot Cromwell, hvarför två af dess hufvudmän, Feake och Powell, fängslades. 1661, efter restaurationen, gjorde femtio medlemmar af sekten ett upprorsförsök i "konung Jesu namn". De flesta af deltagarna blefvo dödade eller fängslade. Kort därefter upplöstes sekten, och dess medlemmar ingingo i andra kilastiska samfund.

Fifvelstad, socken i Östergötlands län, Aska härad. 1,834 har. 825 inv. (1906). Annex till Hagebyhöga, Linköpings stift, Aska kontrakt.

fig., förkortning för figur (afbildning) och figurligt (i figurlig bemärkelse).

Figalia (grek. *Φυαλία*, *Phyalia*, nu Pavliza), forngrekisk stad i södra delen af landskapet Arkadien, berömd hufvudsakligen genom ett i dess närhet, vid Bassai, beläget tempel. (Se därom Bassai och jfr Bildhugarkonst, pl. II).

Figaro (omtvistadt ursprung), namn på en af Beaumarchais (se denne) skapad gestalt, som spelar hufvudrollen i hans båda komedier "Barberaren i Sevilla" (äfvén opera, af Rossini, Paisiello) och "Figaros bröllop" (äfvén opera, af Mozart). Figaro är en typ af förlagenhet, kvickhet och intriglystnad, för hvilka sammanlagda egenskaper hans namn också blifvit ett appellativ.

Figaro l. Le Figaro [lə figarå'], ett från Beaumarchais' allkända komedifigur (se föreg. art.) lånadt namn på åtskilliga franska tidningar, af hvilka den första uppsattes 1826 af Maurice Alhoy och Lepoitevin Sainte-Alme och hade till medarbetare J. Janin, Roqueplan, L. Gozlan, A. Karr m. fl. 1829 blef tidningen politisk. Efter jultrevolutionen, då dess egare, V. Bohain, blef prefekt och dess för-

nämste medarbetare erhöilo statstjänster, öfvergick den i händerna på H. de Latouche och fick till medarbetare F. Pyat, J. Sandeau och G. Sand, men upphörde i slutet af 1833. Under Ludvig Filips regering upptogs namnet ett tiotal gånger. 1848 gjordes ock ett par fåfänga försök att väcka den gamla "Figaro" till nytt lif, men den verkliga pånyttfödelsen skedde dock först genom den bekante Villemessant 1854, efter hvilken tid den egt bestånd. Den tog sin början i april 1854 såsom icke-politisk vecko-, från 1856 halfveckotidning. Bland medarbetarna voro E. About, A. Scholl, A. Villemot, L. Lespès och F. Sarcey. I slutet af 1866 blef F. daglig och politisk och erhöil till nya medarbetare A. Wolff, H. Rochefort, Saint-Genest, F. Magnard m. fl. Den blef i första rummet ett nyhets- och litteraturlblad, som mer utmärkte sig för snabbheten än pålitligheten af sina meddelanden och öfverraskade genom det oförutsedda i sina rörelser, ty det hände alltför ofta, att den själf dementerade sina uttalanden från föregående dag. Det lyckades emellertid det pikanta och lättfärdiga skandalbladet, som merendels var klerikalt och legitimistiskt, alltid simpelt, men också alltid väl redigeradt, att nästa sig in i Parispublikens ynnest, och dess framgång uppkallade en mängd konkurrenter, så att bredvid hufvudtidningen uppstodo *Figaro-Programme*, *Petit-Figaro* m. fl. Efter Villemessants död, 1879, blef F. Magnard hufvudredaktör. Tidningen, som dessförinnan öfvergått i ett aktiebolags ego, var afvrot mot tredje republiken och underbläste boulangismen, men i flera fall utövade Magnard en modererande inverkan på bladets tendenser. Sedan han afidit, 1894, öfvertogs ledningen af hans medredaktörer alltifrån 1879, F. de Rodays och A. Périvier. Under Dreyfusprocessen ställde sig tidningen på den oskyldigt dömdes sida och miste därigenom en mängd afnämare. 1901 aflägsnade Périvier genom en kupp de Rodays och den politiske redaktören Cornély, men blef själf dec. s. å. efter en process afsatt af aktieegarnas "öfvervakande råd", hvarefter G. Calmette utsågs till tidningens utgivare. Enligt det nya programmet har den återvändit till Villemessants mondana traditioner, men stöder ej längre monarkisternas sak. Redaktionen utgifver äfvén en färgillustrerad månadskrift, "F. illustré" (jämväl i engelsk och portugisisk uppl.), samt en musikalisk månadskrift, "F. musical".

Figaro, Stockholm s, en illustrerad skönlitterär veckotidning, som utgafs i Stockholm 1845—47. Dess redaktör och förläggare var förlagsbokhandlaren Albert Bonnier. Innehållet utgjordes hufvudsakligen af poem, noveller samt litteratur- och konstkritiker. Bland medarbetarna voro K. A. Adlersparre (Albano), A. Blanche, J. G. Carlén, M. Cramér (sign. Caprice), J. A. Kiellman-Göransson (sign. Nepomuk), G. H. Mellin, J. Nybom, O. P. Sturzen-Becker (Orvar Odd), V. Stålberg, K. A. Wetterbergh (Onkel Adam) m. fl.

Figaro, veckotidning, som utkommer i Stockholm sedan 1 aug. 1878. Den uppsattes af H. Nisbeth, hvilken innehade och redigerade den till sin död, i juli 1887. Efter honom öfvertogs tidningen af O. E. Norén, 1888 af Georg Lundström (Jörgen), 1903 af T. Nyström och 1904 af J. P. Levart, alltiämt med G. Lundström som medredaktör. Mönstret för tidningen togs af Nisbeth från de amerikanska söndags-

bladen. Jämte noveller, skisser, kåserier, utrikesöfersikt, notisafdelning och kulturhistoriska uppsatser innehöll tidningen politiska artiklar (i liberal anda) samt redogörelser för ryktbara brottmål i utlandet. Dec. 1884—jan. 1886 var tidningen äfven daglig, och bland dess medarbetare märktes då A. O. Wallenberg. Med tiden fick tidningen sin hufvudsakliga färg af Jørgens säregna kåseristil och har alltmåra öfvergått till "bulevardstidning". Upplagan är varierande och kan t. o. m. uppgå till öfver 10,000 ex. "Figuero" är äfven annonsstidning. Prenumerationspriset är för år 5 kr., lösnummerpriset är i Stockholm 10 öre och i landsorten 15 öre.

Figuero, pseud. för M. J. de Larra (se d. o.).
Figuros bröllop. Se Beaumarchais och Mozart.

Figace [fjå'k], arrondissemangshufvudstad i franska dep. Lot, vid högra stranden af Célé. 4,324 inv. (1901; som kommun 5,861 inv.). Staden var fordom befäst, men fästningsverken förstördes 1622. I F. föddes egyptologen Champollion 1790, och till hans åra är en obelisk upprest i staden.

Figeholm, köping i Kalmar län, Tunalåns härad, vid en vik af Kalmar sund, bildar enl. k. br. 19 okt. 1877 egen kommun (areal 9 har), men är i kyrkligt hänseende förenad med Misterhult. 382 inv. (1906). Taxeringsvärdet för hus och tomter s. å. var 90,600 kr. Sjöfart och export af trävaror äro hufvudnäringar. Platsen har tull-, lots-, post-, telegraf- och rikstelefonsstation samt sparbank. I F. hemmahörande fartyg voro 1905 23 segelfartyg om 3,475 ton och en besättning af 131 man. S. å. funnos 6 handlande med 6 biträden och en uppskattad inkomst af handelsrörelsen af 8,450 kr., 8 handverkare med 2 arbetare och en för bevilling uppskattad inkomst af driften af 2,650 kr. Någon fabriksrörelse uppgifves ej. Kommunens tillgångar upptogos 1904 till 20,790 kr. och skulder till 2,250 kr. För fast egendom utdebiterades s. å. kr. 16: 70 och för inkomst kr. 4: 70 pr bevillningskrona.

Figig, oas i östra delen af marokkanska Sahara, strax vid Algeriets gräns, mellan 32° 19' n. br. och 1° 5' v. lgd. 14 kvkm. F. har tio befästa byar (ksur) med 13,000 inv. Hufvudort är Senäga med liflig bytshandel. Emedan de fransk-algeriska karavanerna på sin väg genom F. besvärades af rövvaranfall, besattes det 1903 för kort tid af franska trupper. Genom fredlig öfverenskommelse fick Frankrike s. å. tillåtelse att fortsätta den genom oasen gående Syd-Oranbanan, som nu slutar vid Béchar-Colomb, till Tafilet.

Figner, Nikolaj Nikolajevitj, berömd rysk operasångare (tenor), f. 1857, först sjöofficer, blef efter studier vid konservatoriet i Petersburg och i Neapel engagerad vid kejs. operan i Petersburg (1887), där han fortfarande verkar med stor framgång. A—d J.

Figurius. 1. Edmund F. Se Gripenhielm. — 2. Olof F., den föregående systerbarn, läkare, f. 30 juni 1629 i Linköping, d. 30 sept. 1671 i Stockholm, blef student i Åbo 1649, fortsatte från 1653 sina studier i Uppsala under Olof Rudbecks ledning, anställdes 1659 såsom fältmedikus i kriget mot Danmark samt återvände efter freden till Uppsala. Där utgaf han 1661 *De sero ejusque vasis*, en fortsättning till Rudbecks studier öfver lymfkärlsystemet, samt företog sedan en resa

till Leiden, hvarest han 1663 erhöi doktorsgraden, efter det han utgivit en afhandling *De quartana*. Han antogs 1664 till grufmedikus i Falun och bosatte sig följande år i Stockholm. R. T.—dt.

Figueira da Foz [-ge'ira], stad och mycket besökt hafsbad i portugisiska prov. Beira, distriktet Coimbra, vid Mondegos mynning. Export af salt, olja, vin och sydfrukter. Hafsbad. 6,243 inv. (1900).

Figueras [figé'ras], stad i spanska prov. Gerona (Katalonien) på den fruktbara slätten Ampurdán, vid järnvägen Barcelona—Perpignan, 20 km. från franska gränsen. 10,714 inv. (1900). Det 1,200 m. n. v. om F. liggande kastellet San Fernando har nu föga värde, men ansågs länge vara en nyckel till Spanien. Det intogs dock af fransmännen 27 nov. 1794, återtog 14 juli 1795 af spanjorerna och eröfrades än en gång af de förre i juni 1808, men återvanns genom öfverrumpning 21 apr. 1811 och försvarades sedan af en fåtalig spansk besättning med mycken taperhet mot hela franska kåren Macdonald ända till 18 aug. s. å. Äfven 1823 höll sig F. mot fransmännen från våren till 26 sept. J. F. N. L. W. son M.

Figueras y Moracas [figé'ras i må'ra'kas], Estanislao, spansk politiker, f. 1819 i Barcelona, d. 1882 i Madrid, anslöt sig först till progressisterna, men öfvergick 1840 från dem till de då ännu ytterst fåtalige republikanerna, måste snart för en tid lämna Madrid och återvände först 1848. Efter fåfänga försök att förverkliga sina republikanska idéer bosatte han sig såsom advokat i Tarragona. 1850 invaldes han i cortes och bildade där tillsammans med Orense, Lozano o. a. en republikansk grupp, deltog flera gånger i sammansvärjningar med republikens införande som syfte och fängslades 12 maj 1867 på Narvaéz' befallning. Efter Isabellas fördrifvande, 1868, var F. jämte Pi y Margall och Castelar ledare af den republikanska minoriteten och bekämpade den monarkiska förättningen af 1869 samt hertigens af Montpensier och Amadeus' tronkandidatur. Efter den senares tronafsägelse utnämndes F., 12 febr. 1873, till "exekutiva maktens president" i den nybildade republiken, men nedlade redan i juni s. å. detta uppdrag i händerna på cortes och genomdref proklamerandet af en federativ-republik. Efter återställandet af den bourboniska monarkien under Alfons XII (1874) drog sig F. tillbaka från politiken.

Figueroa [figerá'a], spanska författare. 1. Bartolomé Cayrasco de F., f. 1540, d. 1610, kanik vid domen på Gran Canaria, var mycket ansedd af sina samtida skaldebröder. Hans hufvudverk är *Templo militante, triunfos y virtudes, festividades y vidas de Santos* (4 bd. 1602—15) om alla i katolska kalendern intagna helgons lif. Hans daktyliskt rimmade *Versos esdrújulos* väckte samtides beundran. F. gaf äfven en politisk skildring af

Kanarieöarna och översatte till spanskan Tassos "Gerusalemme liberata".

2. Cristóbal Suárez de F., f. i midten af 16:e årh. i Valladolid, mångsidig och produktiv på vers och prosa. Hans stridslystnad bragte honom i konflikt med Cervantes, Lope de Vega och flera samtida, närmast med anledning af innehållat i det dialogiserade arbetet *El Pasajero* (1617). Bland hans öfriga arbeten må nämnas herderomanen *La constante Amarilis* (1609), hjälteboken *España defendida* (1612) och *Plaza universal de todas las ciencias* (1615).

3. Francisco de F., kallad "El divino", f. 1500-talets början i Alcalá de Henares, d. 1620, deltog i krigen i Italien och Flandern, hvarunder han hänryckte sina kamrater med sina eldiga, af djup känsla präglade, utmejslade dikter, hvilka han af blygsamhet brände. F. var ledamot af akademerna i Rom, Bologna och Siena. Hans herdedikter på blankvers efter italienskt mönster och hans mest berömda eklog *Tirsis* äro intagna i Rivadeneyras "Biblioteca de autores españoles" (bd 42). Ad. H.—n.

Figuroa [figerá'a], Francisco de, uruguayisk skald, f. 1791 i Montevideo, d. 1862, utmärkte sig tidigt för latinsk poesi, som dock ej publicerades förrän 1811, då Montevideo fick sitt första tryckeri. F., hvars namn är ett af de bästa inom spansk-amerikanska litteraturen, emigrerade 1814 till Rio de Janeiro, men återvände 1818 till Montevideo, där han blef chef för nationalbiblioteket och museet. Hans första betydande arbete är ett historiskt epos på olika versslag öfver händelserna i Montevideo 1812—14, skrifvet dag efter dag under belägringen, fullt af dramatiskt spännande scener. Vidare att anteckna är en diktsamling med titel *Mosaico poetico* (1857). Ad. H.—n.

Figuroa [figerá'a], Pedro Pablo, chilensk författare under pseudonymen Julian Febero, f. 1857 i Copiapó, medarbetare i många nord-amerikanska och spanska tidningar och tidskrifter, mångsidigt bildad, äfven framstående teknare, har uppsatt flera tidningar i Chile. Af hans romaner, sedelskildringar, biografisk-litterära arbeten etc. må anföras *La cortesana*, *La odisea del desierto* *Apuntes historicos*, *Galeria de escritores chilenos*, *Publicistas contemporaneos*, *Periodistas nacionales*, *Tradiciones y leyendas*, *El periodista Martir*, *La historia de un romance*, *Romelia*, *El señorador* och *Don Benjamin Vicuña Mackenna*. Ad. H.—n.

Figuer [figië]. 1. Guillaume Louis F., fransk vetenskapsman och skriftställare, f. 1819 i Montpellier, d. 1894 i Paris, blef 1846 professor vid École de pharmacie uti Montpellier och 1853 vid École de pharmacie i Paris. Sedan han vunnit ett namn genom artiklar i "Revue scientifique" och "Journal de pharmacie", blef han 1855 redaktör för den vetenskapliga följetongen i "La presse" och erhöi sedermera samma befattning i "La France". Bland hans många arbeten, hvilka bära vittne om fransk esprit, men på samma gång om ytlighet, märkas *Exposition et histoire des principales découvertes scientifiques modernes* (4 bd, 1851—53, 6:e uppl. 1862; "Sednare tidens viktigaste vetenskapliga upptäckter och uppfinningar", 1853—56), *Histoire du merveilleux dans les temps modernes* (4 bd, 1859—62), *L'alchimie et les alchimistes* (1854; 3:e uppl. 1860), *La terre avant le déluge* (1862; "Jorden före

syndafloden", 1868), *Vies des savants illustres depuis l'antiquité jusqu'au XIX:e siècle* (5 bd, 1865—72; 2:a uppl. 1875), *Les merveilles de la science* (5 bd, 1867—91) och *Le lendemain de la mort etc.* (1872, 10:e uppl. 1894; "Efter döden, eller det kommande lifvet i enlighet med vetenskapen", 1876), en vetenskaplig fantasi rörande själarnas förflyttning till andra planeter, det af Franska akad. prisbelönta *Les nouvelles conquêtes de la science* (4 bd, 1883—85) och *Les mystères de la science* (2 bd, 1887). Han försökte sig äfven som dramaturg. Sedan 1856 utgaf han *L'année scientifique et industrielle*, en årsbok, som vunnit stor spridning och framkallat en rad af liknande företag.

2. Juliette F. (vanligen kallad madame Louis), den föregående hustru, fransk författarinna, f. 1829, d. 1879, skref åtskilliga noveller i "Revue des deux mondes", hvilka sedan särskildt utgivits såsom *Nouvelles languedociennes* (1860), *Les saurs de lait* (1861), *Le gardien de la Camargue* (1862) och *L'Italie d'après nature* (1868) samt teaterstycken.

Figulus, P. Nigidius, pretor i Rom 58 f. Kr., anhängare af Pompejus och vän till Cicero, var en mångkunnig och lärđ man, som med förkärlek egnade sig åt åtskilliga filosofiska och teologiska undersökningar och forskning af mer eller mindre mystisk art samt åt astrologiska grubblerier. Enligt Cicero skall han ha återupprättat Pythagoras' filosofi. Han uppträdde äfven såsom forskare och författare i grammatik. Hans många arbeten synas tidigt ha råkat i glömska. R. Tah.

Figür (lat. *figūra*, gestalt, kropp, form), skapnad, kroppsbildning, yttre form, en persons gestalt i. växt; en människa med afseende särskildt fäst på hennes utseende eller uppträdande; afbildning af ett föremål, illustration; tecknad, målad eller snidad bild; teckning, mönster, fason; danssteg, utförda efter vissa beskrifna linjer.

1. *Fys.* Se Chladnisk klangfigurer och Elektriska figurer. — 2. *Geom.*, en geometrisk yta, begränsad af en eller flera linjer; en teckning till förtydligande af ett geometriskt eller matematiskt bevis. — 3. *Mus.*, hvarje notgrupp, som är uppkommen antingen genom sönderdelande af en väsentlig not i flera mindre, hvilka tillsammans motsvara den föras tidvärde (rytmisk figur), eller genom huvudnotens utsmückning med genomgående noter och växelnoter (melodisk figur), eller genom ett ackords brytning i arpeggiert (harmonisk figur). — 4. *Sportv.*, spår på isen, som uppkomma vid det slags skridskoåkning, som benämnas figuråkning. De uppträas på den åkande efter visst system samt åstadkommas dels genom förändringar af fotens och skridskons riktning, dels genom olika fart, hållning och balansering af kroppen. Jfr Skridskoåkning.

5. *Log.*, slutledningsfigur, en slutlednings bestämmdhet med afseende på termernas, särskildt medeltermens, plats. Figuren uppgifvas vanligen vara fyra till antalet, enl. följande schema (öfvertermen = P, medelt. = M, undert. = S):

¹	²	³	⁴
M—P	P—M	M—P	P—M
S—M	S—M	M—S	M—S
S	—	—	P

Inom hvarje figur finnas flera *modi*, beroende på

premissernas kvantitet och kvalitet, hvilka angifvas af följande minnesverser, som på samma gång mnemotekniskt antyder, huru den enskilda modus af någon bland de senare figurerna kan reduceras till en motsvarande modus af första figuren:

Barbara, Celarent, primæ, Darii Ferioque; Cesare, Camestres, Festino, Baroco, secundæ; Tertia grande sonans recitat Darapti, Felapton; Disamis et Datisi nec non Bocardo, Ferison; Quartæ Bamalip, Calemes, Dimatis, Fesapo, Fresison.

Den tankegång, på hvilken *första figuren* hvilat, är en enkel användning af den satsen, att det, som gäller (icke gäller) om släktet, gäller (gäller icke) om arten och individ. Öfersatsen skall här alltid vara ett universellt omdöme, undersatsen alltid ett positivt. Ex.:

Alla däggdjur äro vertebrerade djur.

Hästen är ett däggdjur.

Alltså: Hästen är ett vertebrerat djur.

(Barbara).

Ingen fyrsidig figur är en cirkel.

Alla kvadrater äro fyrsidiga figurer.

Ingen kvadrat är en cirkel.

(Celarent).

Andra figuren hvilat på den tankegången, att, om af två begrepp det ena är uteslutet från och det andra omfattadt i en tredje sfär, så äro de uteslutna från hvarandra. Öfersatsen måste här alltid vara universell, en af premisserna negativ och slutsatsen alltid negativ. Ex.:

Alla hvalar äro däggdjur.

Inga fiskar äro däggdjur.

Inga hvalar äro fiskar.

(Camestres).

Inga fiskar äro däggdjur.

Några vattendjur äro däggdjur.

Några vattendjur äro icke fiskar.

(Festino).

Tredje figuren hvilat på den tankegången, att om två begrepp båda i sin sfär omfatta ett tredje, eller om det ena omfattar, men det andra utesluter det tredje, så omfatta de så tillvida i förra fallet hvarandra, men utesluta i senare fallet hvarandra. Slutsatsen är här alltid partikulär, undersatsen affirmativ. Ex.:

Alla hvalar äro varmblodiga.

Alla hvalar lefva i vatten.

Några djur, som lefva i vatten, äro varmblodiga.

(Darapti).

Några däggdjur äro icke hundar.

Alla däggdjur äro vertebrerade.

Några vertebrerade djur äro icke hundar.

(Bocardo).

Fjärde figuren hvilat på samma tankegång som den första. Den uppkommer ur denna därigenom, att man låter premisserna byta plats och konverterar slutsatsen. Den nyttjas i vanligt resonemang sällan eller aldrig. Ex.:

Alla hästar äro däggdjur.

Alla däggdjur äro vertebrerade djur.

Några vertebrerade djur äro hästar.

(Bamalip).

Aristoteles upptog de tre första af figurerna; den fjärde skall ha tillagts af Galenus (se d. o.), efter

hvilken den ock plägar kallas "den galeniska figuren". Jfr Modus, Omdöme och Slutledning.

6. *Ret., gramm.*, talfigur, ett från det vanliga språkbruket afvikande uttryckssätt. Jfr Trop.

3. A. L.* 4. B. R.* 5. L. H. A.*

Figūra, lat., *her.*, sköldemärke eller vapenbild, en teckning eller afbildning på fältet af en heraldisk sköld.

Figurabilitet (fr. *figurabilité*), den egenskap hos kropparna, att de fylla ett visst ändligt rum, hvars gränser äro bestämmande för vår föreställning om kropparnas form.

Figūra cata, mat. Se Transversal.

Figuræ honorabiles, lat. Se Heraldiska sköldemärken.

Figuralmusik. Se Mensuralmusik.

Figura'nt (se *Figurera*), vid teaterbalett anställd dansör, som (i motsats till en solodansör) icke dansar ensam, utan alltid uppträder i förening med andra. — *Femin*: figurantska.

Figuration (lat. *figuratio*), gestaltning, formgifning, bildlig framställning; användande af bildrikt, utsmyckande språk; en musiks egenskap att vara figurerad (se d. o.). — *Figurativ*, bildlig, förebildande, sinnebildlig, symbolisk.

Figurera (lat. *figurare*, gifva gestalt l. form), utföra vissa föreskrifna danssteg (figurer) och ställningar i kontradanser; uppträda (vanl. på ett sätt, som väcker upseende); förekomma, synas, "skyl-dra"; vara framställd i en skildring. Se vidare *Figurerad*.

Figurerad (it. *figurato*, af lat. *figurare*, gifva gestalt l. form). 1. *Mus.* Figurerad kallas i allmänhet hvarje musik, i hvilken melodinoter upplösas i "figurer" (se *Figur* 3). — *Figurerad* kontrapunkt är ett i smärre noter än huvudtemat (*cantus firmus*) sig rörande bitema, hvilket sättes emot det förra. *Figurerad sång* (*canto figurato*) uppstår, då huvudtemat själf figureras. Figurerad koral kan använda ettdera eller båda sätten. — 2. *Mat.* Figurerade tal. Se *Figurtal*.

1. A. L.*

Figurin (it. *figurina*, konstl., liten figur, statyett. *Figurlig*, bildlig (motsats: egentlig). — *Figurliga tal*, mat. Se *Figurtal*.

Figurplöjning, *landtbr.*, kallas det plöjningssätt, då jorden ej upplägges i tegar med mellanliggande fåror, utan plöjningen sker rundt fältet, jämnloppande med dettas sidor, med början antingen utifrån kanten eller ock inifrån utåt, i hvilket senare fall man plöjer upp en med fältet likformig figur i dess midt och sedan fortsätter rundt denna. Då åkrarna vanligen äro fyrkantiga, kallas detta plöjningssätt äfven fyrkant- l. carréplöjning. Genom figurplöjning sparar arbete och tidsutdräkt med tegruggs och slutfårens uppkörande. Men frånvaron af fåror gör detta plöjningssätt mindre lämpligt för höstplöjning af lerjord, från hvilken vattnet bör afledas. Det passar bäst för trädesbruk på jämn mark.

H. J. Ditt.

Figurtal, *Figurerade* l. *Figurliga tal* (lat. *numeri figurati*), *mat.*, sådana talserier, som bildas genom successiv addition af termerna i aritmetiska serier eller i andra figurtalserier. Så bildas t. ex. ur den aritmetiska serien

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 o. s. v.

sakna punktögon samt ha blott små fasettögon, hvilka t. o. m. hos några andra arter alldeles försvunnit. För att anpassas efter det inskränkta utrymmet inom fikonen ha de förlorat sina vingar eller ha blott helt rudimentära dylika, och i samband därmed har deras thorax, som ej längre behöver omsluta och stödja någon flygmuskulatur, antagit en helt annan form än de bevingade honorernas. Deras antenner äro helt korta, hvaremot kakarna äro starkt utvecklade. De befruktade honorna däremot lämna fikonet för att lägga sina ägg inuti unga, ännu blommande fikon. De äro mörkt färgade, ha stora antenner och fasettögon, äfvensom oceller och vingar. Att den betydande olikhet, som sålunda finnes mellan könen, uppstått småningom, framgår däraf, att hannarna hos vissa arter äro dimorfa, i det såväl bevingade hanner som vinglösa eller med rudimentära vingar utrustade finnas inom samma fikon. Så är förhållandet inom släktena *Crossogaster*, *Heterandium*, *Colystichus* och *Aepocerus*. De bevingade hannarna äro mindre afvikande från honorna. Men då vingar inuti fikonen icke blott äro fullkomligt onyttiga, utan äfven lätt kunna vara till hinder, torde väl dessa bevingade hanner framdeles alldeles försvinna, såsom redan inträffat hos många arter, som sålunda bättre anpassat sig efter sitt nuvarande lefnadssätt.

Den roll, som en af dessa steklar, *Blastophaga grossorum*, ansetts spela för befruktningen och den fullständiga utvecklingen af de odlade fikonen, är i våra dagar något omvistad. Ännu i dag är det emellertid i Italien och Grekland sed att upphänga afbrutna, fruktbärande grenar af det vilda fikonträdet (*Caprificus*) bland de odlade, hvarvid de ur vildfikonen utkrypande befruktade *Blastophaga*-honorna uppgifvas intränga i de unga odlade fikonen och dels medföra frömjöl till pollinering af deras uteslutande honkónade blommor, dels genom att bita och gräva i fikonets insida framkalla den retning med däraf följande uppsvallning, som förvandlar fikonet till en ätbar frukt. Dessa åtgärder, den s. k. kaprifikationen, ha särskildt uppgifvits vara nödvändiga för att framkalla den utmärkta beskaffenheten af Smyrnafikonen. Om emellertid *Blastophaga* lägger sina ägg inuti de odlade fikonen, så utvecklas de dock aldrig där, och kaprifikationen måste därför upprepas hvarje år. Ett viktigt skäl, som talar mot kaprifikationens betydelse, är emellertid, att i vissa trakter de odlade fikonen nå sin fulla utveckling, utan att någon kaprifikation någonsin eger rum. — Fikonsteklar finnas i alla trakter, där fikonträd växa. Talrikast tyckas de förekomma i Syd-Amerika. G. A.—z.

Fikonträd, bot. Se Ficus.

Fiktión (fr. *fiction*, lat. *fi'ctio*, af *fi'ngere*, dana; uppdiktat; jfr *Fingera*), dikt, inbillning, förefigande, någonting uppdiktadt; osanning; (i rättslivet) antagande mot verkligheten, ett antagande att vissa omständigheter äro för handen, utan att de faktiskt behöva vara det. Sådana rättsliga fiktioner ha brukats mycket, särskildt i romerska rätten och engelska lagskipningen. Fiktionen besk sålunda det medel, hvarigenom nya förhållanden kunde, utan att lagen ändrades, inordnas under gamla rättsbud. Interpretationen var i Rom icke en uttolkning af lagen, utan en intolkning i lagen, och för möjlig-

görande häraf blef nödvändigt att behandla en mängd rättsförhållanden, såsom om de egentligen varit andra. Härigenom fick och pretorn såsom organ för rättskipningen ett högst betydande inflytande på rättsutvecklingen, i det att af honom berodde att afgöra, huruvida och på hvad sätt en fiktion finge användas. Fiktionen har emellertid haft äfven en mera teoretisk användning, nämligen inom rättsvetenskapen, som, följande exemplet från praxis, i många fall sökt förklara ett visst positivt rättsinstitut, hvilket varit mer eller mindre svårförklaradt, genom att komplettera detsamma med underförstådda regler, hämtade från andra institut. Sålunda har t. ex. aktiebolags, förenings, dödsboms förmåga att vara bärare af rättigheter och skyldigheter förklarats genom begreppet juridisk person, d. v. s. dessa bildningar ha betraktats såsom personer. Likaså ha åtskilliga förmögenhetsrättsliga skyldigheter, som ålegat ett subjekt utan att vara grundade i utfästelse eller aftal, förklarats bero af vederbörandes antagliga vilja, oaktadt uppenbart varit, att viljan på intet sätt riktats därpå. Visserligen kan ej sällan med fullt fog hos kontrahenterna presumeras en viss, ej uttryckt, vilja, emedan det normala är, att de själva anse en regel själfklar; om rätten då härtill anknyter en föreskrift, att denna regel, oaktadt den ej uttalats, skall gälla, är det i själva verket lagen och icke viljan, som är den omedelbara grunden. Ännu mera gäller detta i andra fall, när en sådan reglering sker, oaktadt det är tydligt, att viljan icke skulle ha i det konkreta fallet omfåttat regeln, ehuru den efter lagstiftarens mening bort göra detta: att då grunda regeln på viljan, vore en uppenbar fiktion. Inom den moderna rättsvetenskapen ha fiktionerna mer och mer öfvergifvits, och särskildt har, hvad den svenska rätten angår, E. V. Nordling skarpt och klart betonat deras oförmåga att tjäna som teoretiska förklaringsgrunder, huru lämpliga de än må i praktiskt afseende vara. — Fiktiv (fr. *factif*), uppdiktad, inbillad, förefigven, fingerad. Rld.

Fikus, bot. Se Ficus.

Fil (fr. *file*, af lat. *filum*, tråd), rad (af flera, den ena bakom den andra, t. ex. vagnar, rum o. s. v.).

Fil, mek. tekn., verktyg för bearbetning af metaller och andra materialier genom afrivande eller afstötande af små partiklar, filspån, från det bearbetade föremålets yta medelst de på filens sidor befäntliga skarpa tänderna (filtänder) l.

Fig. 1.

graderna (filgrader). Filen utgöres i allmänhet af ett stångformigt stycke af hårdadt stål, som vid den ena ändan med den tillspetsade filtången är infäst i ett rundt träskaf, filskafet (se fig. 1). Små, smala filar infästas understundom B med spännbackar vid hvarandra ändan, förenade med en filbåge (se d. o.). Filens ytor förses genom regelbundna, bredvid hvarandra anbragta parallella mejselslag, filhugg, med nyss nämnda tänder eller grader. Hvilkas första rad (ab i fig. 2) benämnas under-

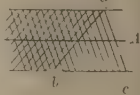
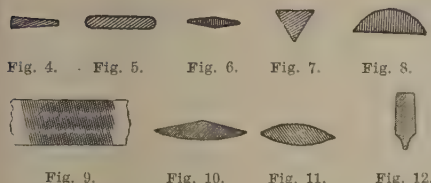

Fig. 2.

grad eller grundgrad, hvilken därefter på sned- den öfverkorsas med öfvanpå densamma anbragta parallella mejselslag, öfvergrad l. korsgrad (ac). Undergraden går vanligen i 50° lutning mot flens midtlinje AB, under det att öfvergraden står i 70° lutning mot densamma, till följd hvaraf de trapetsformiga filtändarna äfven få en viss lutning mot flens främre, skaffet motsatta ända, hvarigenom dessa komma att under filningen tämligen likformigt angripa arbetsstycket och gifva det en jämn, glatt yta (se i öfrigt Filhuggning). Har filen blott undergrad, kallas den enkelgradig, till skillnad från de mest begagnade dubbelgradiga filarna med både under- och öfvergrad.

Fig. 3.

Filarna växla mycket såväl till storlek och finhet som till form. Längden varierar vid de vanligaste filsorterna från 25 till 600 mm. Finheten bestäms af antalet filhugg i öfvergraden, där sådan finnes, på en viss längd, t. ex. 4 till 10 pr cm. vid de gröfre, under det att de finare ha 20 till 30 pr cm. (urmakarfilarna visa ända upp till omkr. 90 hugg pr cm.). Alltefter finheten få filarna olika benämningar: grofthuggna filar kallas bestötfilar, medelfint huggna förfilar l. bastardfiler och finhuggna slätfilar, utaf hvilka sistnämnda man ofta skiljer på förslät- l. halfslätfilar. slätfilar och finslät- l. superfina filar.

Till formen äro de flesta filar spetsiga, d. v. s. mot den främre, skaffet motsatta ändan skarpt afsmalnande och där antingen utlöpare i en spets eller och dessförrinnan afhuggna, halvspetsiga. Eljest förekomma de också jämntjocka, d. v. s. med öfverallt lika bredd och tjocklek. Efter längden göras de flesta filar kullriga eller konvexa, hvilken form bättre än den raka möjliggör framställande af fullt plana arbetsytor och äfven hindrar, att filarna slå sig krokiga vid hårdningen.

Med hänsyn till tvärsnittet å filen anföras följande oftare förekommande filsorter. Fyrkantiga filar (fig. 1) med kvadratisk tvärsnitt, spetsiga och kullriga samt huggna på alla fyra sidorna, begagnas för bearbetning af gröfre föremål och fyrkantiga hål. Flata filar, handfiler (fig. 3), ha rektangulärt tvärsnitt, lika bredd öfverallt och äro obetydligt aftunnade mot ändan. Ofta äro båda eller den ena af smalsidorna ohuggna för att kunna bearbeta ansatser, hvarför filarna då benämnas ansatsfiler. Spetsflata kallas dessa filar, när alla fyra sidorna äro tillspetsade och

kullriga; de förekomma äfven såsom ansatsfiler. Utaf de spetsflata filarna särskiljer man: knif- filar (fig. 4), med smalt kilformigt tvärsnitt, såsom ett knifblad, för utfilning af skarpa skär- ror; gaffelfilar (fig. 5) med rundade smal- sidor för utfilning af afrundade inskärningar, t. ex. mellanrummet mellan gaffelklorna; svärdfiler (fig. 6), med tillspetsadt rombiskt tvärsnitt, hvars skarpa kanter något tillrubbas och likasom öfriga sidor filhuggas, för filning af inskärningar i skruf- hufvuden m. m.

Trekantiga filar (fig. 7), med liksidigt triangulärt tvärsnitt, tillspetsade och alla tre sidorna huggna. användas för bearbetning af spetsiga vinklar. En art af dessa äro sågfilarna, hvilka skilja sig från föregående däruti, att vinkelspetsarna blifvit tillplattade och huggna; de begagnas för skärpning af slöa sägar och måste därför vara mycket hårda.

Runda filar, med cirkulärt tvärsnitt och spetsiga, tjäna till runda håls och djupa hålkålars utfilning. De minsta, smala dimensionerna benämnas rätt- svansnitt, nål- l. fjäderfiler. Halfrunda filar ha cirkelsegment-tvärsnitt med 90° till 120° centrumvinkel (fig. 8), äro spetsiga samt huggna på både den plana och den runda sidan. Graden på den senare sidan framställs med raka mejslar på det sätt, att hvarje öfver hela bredden gående grad sammansättes af flera korta hugg (se fig. 9). Kugghjulsfiler (fig. 10) äro spetsiga halfrundfiler med den runda sidan huggen, men de bakre, i vinkel ställda plana sidorna ohuggna; dessa filar användas för kuggarnas bearbetning å små kugghjul till ur etc. En art af dem äro de s. k. fågeltungorna (fig. 11), hvilkas tvärsnitt bildas af två cirkelsegment med gemensam korda, men för det mesta olika stora radier. En särskild form å hithörande verktyg erbjuda vals- filarna (fig. 12) med två konkava huggna halva cirkelsegment på den ena filkanten och begagnade af urmakare för kuggarnas afrundning på små kugghjul (valsar). Vid pärlfilarna är endast den ena urholkade, konkava smala kanten försedd med hugg; dessa filar tjäna till framställande af pärlformade band genom att föras tvärs öfver runda utstående lister.

Polerfiler äro antingen metallfiler, till- verkade af släta stänger utaf någon metalllegering (koppar, tenn, zink och bly), på hvilkas ytor slip- eller polermedlet anbringas under arbetet, eller läderfiler, trästänger beklädda med smäskinn, å hvilket smärgel eller annat slipmaterial lägges.

Filar för bearbetning af trä och andra mjuka material benämnas raspar. De äro till skillnad från andra filar ej försedda med ett nät af rät- liniga filhugg, utan med hakänder, som för hand uppdriivas medelst en särskildt formad dorn. Raspar äro vanligen till formen flata, halfrunda eller runda.

W. H.

Filadelfer (fr. *philadelphes*, af grek. *fila'delfos*, den som älskar sin broder) kallades ett hemligt politiskt sällskap i Frankrike under Napoleon I, hvilket torde ha bildats utaf republikaner och rojalister, förenade genom sitt gemensamma hat mot kejsaren. Sällskapet tyckes ha haft flera tusen medlemmar bland arméns officerare, ledades först af en öfverste Oudet, sedan af Moreau och till sist af general Malet, hvars sammansvärjning 1812 var

det till sin historia mycket ofullständigt kända sällskapets sista lifsyftning.

Filadelfi (af grek. *filos*, vän, och *adelfo's*, broder), broderskärlek, kärlek till nästan. — Filadelfiska systemet (af staden *Philadelphias* namn). Se Fängelsesystem. — Filadelfiska sällskap, sådana sällskap, som ha välgörenhet till ändamål.

Filadelfia l. *Filadelfia* (grek. *Φιλαδέλφεια* l. *Φιλαδέλφια*, lat. *Philadelpia*). 1. I forntiden stad i östra Lydien, vid foten af berget *Tmolos*, s. ö. om *Sardes*. Där fanns tidigt en kristen församling, som i Uppenb. 3: 7—13 lofordas för sin trohet. Staden hade sitt namn efter sin grundläggare, konung *Attalos I* *Filadelfos* i *Pergamon* (241—197 f. Kr.). Ruiner af densamma finnas vid det nuv. *Alasjer*. — 2. I forntiden stad i *Peréen*, omkr. 37 km. från *Jordan*, vid ett litet tillflöde till *Jabbok*. Såsom ammoniternas hufvudstad hette den *Rabba*; namnet *F.* fick staden efter den egyptiske konungen *Ptolemaios II* *Filadelfos*, som återuppbyggde densamma. Ruiner vid *Amman* (se d. o.).

Filadelfia, stad i nordamerikanska staten *Pennsylvania*. Se *Philadelpia*.

Filadelfos, grek. (lat. *Philadelphus*), broderskärlek, binamn på konung *Ptolemaios II* i *Egypten* och konung *Attalos I* i *Pergamon*.

Filago L., bot. fam., ett till fam. *Compositae* hörande växtsläkte, hvilket har alla blommornas skalfrukt med pensel eller blott de yterstas utan sådan samt holsten kägellik med ett slags ytterholk af fem ulligt ludna fjäll. Fyra arter finnas i Sverige, alla växande på torra backar och sandfält; allmänast är *F. montana*, ullört. De äro hvit- eller gråulliga upprättas små växter, hvilkas örtstånd, *herba filaginis* l. *impia*, haft användning i medicinen. O. T. S. (G. L.—m.)

Filagra'm (förvrängning af *filigran*, se d. o.), vattenstämpel (se d. o.) å papper.

Filament, bot. Se **Ståndare**.

Fila'mmon (lat. *Philammon*), mytisk skald och sångare från *Tracien*, kallades af *delfierna* till hjälp mot flegerna och stupade i striden. De *deliska* jungfru-körerna, hvilka besjöngo *Letos*, *Apollons* och *Artemis'* födelse, sägas vara inrättade af honom. Äfven skall han ha stiftat de *lernaiska* mysterierna. Såsom hans söner uppgifvas de *lakedais* mytiske skalderna *Thamyris* och *Eumolpos*.

Filangieri [-ndjeri]. 1. *Gaetano F.*, neapolitansk rättslärd, f. 1752, d. 1788, härstammade från en gammal furstlig släkt, vann anseende och

hofgunst genom det sätt, hvarpå han försvarade ministern *Tanuccis* reformförslag, och blef till sist finansråd. I sitt stora, på flera språk öfversatta verk *La scienza della legislazione* (8 bd, 1780—88) framställde han sitt lagstiftningsideal, hvilket från de andliges sida ådrog honom beskyllningar för gudslöshet.

2. *Carlo F.*, den föregående son, neapolitansk general och ministerpresident, f. 1784, d. 1867, ingick 1803 i franska armén och utmärkte sig bl. a. vid *Austerlitz* (1805). 1806 återvände han till *Neapel*, utnämndes 1811 till öfverste och 1813 till generalmajor i neapolitansk tjänst, användes 1814 af *Murat* i diplomatiska beskickningar till *Wien*, *Paris* och *Milano* samt var dennes generaladjutant i 1815 års fälttåg mot österrikarna. Efter konung *Ferdinand I:s* återvändande (1815) blef *F.* ledamot af högsta krigsrådet, utan att dock fullt åtnjuta den nya regeringens förtroende. 1848 undertryckte han upproret på *Sicilien*, erhöll därefter titeln furste af *Satriano* och hertig af *Taormina* samt utnämndes till stathållare på *Sicilien*. Detta ämbete nedlade han 1855 af missnöje med det vid hofvet härskande, ytterligt reaktionära partiet. I juni 1859 blef han krigsminister och ministerpresident, men nedlade presidiet efter några månader s. å. och krigs-portföljen i mars 1860. Jfr v. Reumont, "Carlo F." (i "Hist. taschenbuch", 1871), och en af *Fis* dotter, hertiginnan *Ravaschieri*, författad biografi "Il generale Carlo F." (1902).

Filantrop (grek. *filanthropos*, af *filos*, vän, och *anthropos*, människa), människovän, person, som oegennyttigt verkar för att förbättra sina medmänniskors ställning; benämning på främjarna af *filantropismens* uppfostringssystem (se *Basedow*). — *Filantropi*, människokärlek, strävan att förbättra villkoren för naturens och samhällets vällottade. — *Filantropisk*, människokärlande; som går ut på *filantropi*. Med *filantropiska* stiftelser menas företrädesvis på enskildt initiativ tillkomna välgörenhets- och understödsinrättningar, sjuk- och ålderdomshem, anstalter för vård af andessvaga, lytta, blinda, döfstumma, föräldralösa m. m., skolfolkolonier, arbetstugor, skyddshem, förbättringsanstalter för vanartiga eller fallna o. s. v. — Om exegetiska och *filantropiska* sällskapet se *Norden-sköld*, *Karl Fredrik*, d. y.

Filantropin l. *Philantropin* (se *Filantrop*) var namnet på den uppfostringsanstalt, som *Basedow* 1774 grundade i *Dessau*. — *Filantropini'sm*, *Filantropi'sm*, *Basedows* och hans anhängares uppfostrings- och undervisningssystem. Se *Basedow* och *Çampe*.

Filare. 1. Person, som utför finingsarbete (se *Filning*). — 2. I studentslangen person, som ämnade afäggas "filen", d. v. s. teologisk-filosofisk, juridisk-filosofisk eller medicinsk-filosofisk examen.

Filaret, ett i den ryska kyrkans historia flerstädes förekommande namn. De märkligaste bäraarna af detta namn äro:

1. *Filaret*, rysk patriark, f. (senast) 1560, d. 1633 i *Moskva*, fader till tsar *Michail Fedorovitj Romanov*, hette egentl. *Fedor Nikititj* och var son af bojaren *Nikita Romanovitj*. Han fick en för sin tid utmärkt uppfostran, var 1586 bojar och stathållare i *Nizijnj* *Novgorod*, deltog i svenska fälttåget 1590 och användes i diplomatiska för-

Filago montana. a blomkorg med ytterholk, b flygfrukt.

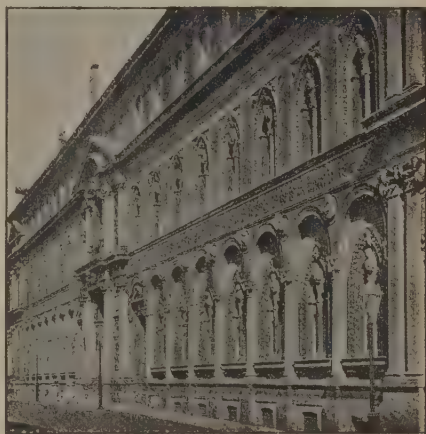
handlingar med kejsaren. Han var gift med Ksenia Ivanovna Sjestovaja, med hvilken han hade fem söner och en dotter, af hvilka endast tsar Michail öfverleefde sin fader. 1601 blef han munk med namnet Filaret och sändes till Antoniev-Sjisklostret i guv. Archangelsk, utnämndes af den förste "falske Dimitrij" till metropolit af Rostov 1605 och af den andre till "hela Rysslands patriark" 1609. Efter 8 års fångenskap hos polackerna blef han högtidligt mottagen af sin son i Moskva 1619, vigdes till patriark och betraktades som sin sons faktiske medregent. Såsom patriark visade han sig mycket energisk i att befästa den ortodoxa läran, sprida andliga tryckskrifter och reformera den kyrkliga administrationen, men undertryckte skoeningslöst alla frilreligiös rörelse. Så t. ex. lät han 1627 bränna Kirill Trankvillion Stavrovetskis "Undervisande evangelium", ehuru det ej innehöll något kätterskt. 1620 inrättade han ett tryckeri i Moskva och lade grunden till det sedan betydande s. k. typografiska biblioteket. Genom en mängd åtgärder ökade han betydligt patriarkatets maktställning och inkomster, utgaf förordningar och föreskrifter för prästerna och grundade i Tjudovoklostret en grekisk-latinska skola.

2. Filaret, egentl. Vasilij Michailovitj Drosdov, metropolit i Moskva, f. 1783 i Kolonna, d. 1867, blef prästvigd 1806, munk 1808, arkimandrit 1811 och 1812 rektor vid Alexander-Nevskij-akademien i Petersburg. Genom sina predikningar, som förenade en glänsande välthet med korrekt stil och fin smak, ädrog han sig kejsar Alexanders uppmärksamhet, särskildt genom ett tal vid Kutusovs död, samt utnämndes till biskop i Reval 1817, till ärkebiskop i Tver 1819, till ärkebiskop i Moskva 1826 och kort därefter till metropolit. — På samma gång F. nitiskt egade sig åt värden om sitt ämbete, grep han ofta in i sin tids politiska händelser, särskildt dem, som rörde den ortodoxa kyrkans intressen, och var en af de mest nitiske medlemmarna i det af Araktjejev m. fl. förföljda Bibliska sällskapet. Under orientaliska kriget och den polska revolutionen sökte han elda folket genom flera manifest och herdabref. Lifegenskapsens upphäfvande understödde han med hela makten af sin auktoritet. Ännu på sin höga ålderdom begagnade han prinsen af Wales närvaro i Moskva 1866 för att väcka Englands sympatier för dess kristna trosbröder i Orienten. Utan tvifvel var F. näst Nikon Rysslands mest begäfvade och inflytelserika kyrkofurste. Utom flera band predikningar (1:a uppl. 1845, en del af dem öfv. på tyska och franska) utgaf han flera skrifter på det religiösa området. På hans initiativ — mot öfverprokuratorn greve Tolstojs önskan — begynte 1858 den nya ryska bibelöfversättningen, som fullbordades året efter F:s död.

3. Filaret, rysk kyrkohistoriker, f. 1805, d. 1866, son af en präst i guv. Tambov. Han var professor och rektor vid andliga akademien i Moskva och uppsatte dess tidskrift, blef 1835 arkimandrit och 1857 ärkebiskop i Charkov, sedan i Tjernigov. Bland hans många teologiska skrifter märkas hans grundliga *Pravoslavnoje dogmatitjeskoje bogoslovie* (1864, 3:e uppl. 1882), en utredning af den ortodoxa dogmatiken, vidare hans utförliga *Istoriija russkoj tserkvi* (Ryska kyrkans historia;

1847, 6:e uppl. 1894), en yttlig och ensidig, men mycket innehållsrik historik i formell-ortodox anda och stil (en förkortad upplaga däraf, utg. 1859, har många gånger publicerats såsom lärobok i ryska seminarier). Af bibliografiskt värde är hans *Obzor russkoj duchevnoj literatury* (3:e uppl. 1884), en, om det ganska ofullständig, öfversikt af Rysslands andliga litteratur. A—d J.

Filarete, Antonio, eg. Antonio Averulino, italiensk bildhuggare och arkitekt, f. i Florens i början af 1400-talet, d. 1469 i Rom. Det första alstret af hans konstnärsvksamhet var den 1439—45 utförda bronsporten för hufvudingången till Peterskyrkan i Rom. Uppdraget gafs honom af påven Eugenius IV, som därtill föranleddes af Ghibertis bronsportar till baptisteriet i Florens, med hvilka F:s dock icke uthärdar en jämförelse. Den framställer i sällsam blandning religiösa och historiska ämnen jämte antikt mytologiska, dels i

Ospedale maggiore i Milano (fasaden), byggd af Filarete.

större fält, dels insatta i ett ramverk af arabesker och ornament. Andra bevarade skulpturverk af hans hand äro en ryttarstatyett från 1465 i Dresdens Albertinum och (resterna af kardinal *Antonio Chievas' grafmonument* i S. Giovanni in Laterano i Rom. Emellertid kallades F. 1451 till Milano af Francesco Siorza för att först arbeta på *kastellet* därstädes (det nu förstörda) och sedan för att där utföra det ännu i dag såsom välgörenhetsinrättning af det mest storartade slag verksamma och såsom arkitektoniskt mästerverk beundrade *Ospedale maggiore*. Grunden lades 1456. Byggnaden, ett af de rymligaste och största sjukhus, har att framvisa en fasad (se fig.), som står ensam i sin art, dels genom en harmonisk sammansmältning af ungenässansens moderna former med den gotiska stilens spetsbågar, dels och genom den glänsande användningen af materialet, tegel och terracotta, i hvilket sistnämnda fönstrens fina poster och rosverk äro utförda på ett sätt, som gör dem till de rikaste och elegantaste i världen. Litt.: W. von Öttingen, "Über das Leben

und die werke des Antonio Averlino, genannt F." (1888). C. R. N. (O. G.-g.)

Filargi [-a'rdji], Pietro, påfve. Se Alexander V.

Filária medine'nsis Gmelin, *zool.*, *pat.*, Linnés *Gordius medine'nsis* och nyare författares *Dracunculus medine'nsis* Lister, ofta kallad *Guineamasken* (tyskarnas *Fadenwurm*), tillhör egentligen tropikernas stränder och vattensamlingar, men är funnen äfven vid Kaspiska hafvet. Vid Ganges' stränder, Persiska viken, sydliga delen af Röda hafvet, Guineakusten och närgränsande delar af Afrikas västkust förekommer denna pågsamma inhyssing hos människan; från Syd-Amerika, dit den kommit med negrerna, skall den numera vara åter försvunnen. Man antager, att de "ormar", hvilka enligt Mose angrepp israeliterna under deras vandring genom öknen vid Röda hafvet, voro guineamaskar. Plutarchos beskriver denna mask under det grekiska namnet "*drako'nion mikro'n*", som åter sig in under huden hos människorna vid Arabiska viken, rullar sig samman i musklerna och förorsakar svåra smärtor". Honan af guineamasken, som hör till *nematodernas* ordning, har en trådlik kropp, hvars längd funnits växa mellan 30 och 80 cm. eller t. o. m. däröfver, med en tjocklek af 0,5 till högst 2 mm. Främre änden är afrundad; munöppningen begränsas af två läppar, bakom hvilka utstå sex papiller; bakändan är något tillspetsad och utrustad med en 1 mm. lång tagg. Tarmkanalen med undantag af främre delen är tillbakabildad; största utrymmet i kroppshåligheten upptages af den långa lifmodern. Den senare upptäckta hannen är mycket mindre än honan (4 cm lång); den bakre kroppshälften är böjd eller upprullad i spiral. I de trakter, där guineamasken är endemisk, angriper den människor af alla raser. Den lever i svulster å kroppsytan, hufvudsakligen i benen (särskildt vid fotleden). Väl inkomnen under huden växer masken hastigt, och inom ett år efter dess inträngande börja svåra symtom framträda, såsom oödliga smärtor och bulnader, förorsakade af snyltgåsten, som ibland vandrar från en kroppsdell till en annan. Högst sannolikt intränga embryonerna ur vatten i människokroppen. De små embryonerna leva i stillastående vatten eller fuktig jord samt uthärdar flera timmars uttorkning, utan att därpå dödas; man har vidare iakttagit, att embryonerna vandra in i stötvattenskräftdjur och i dessa ömsa huden samt antaga annan kroppsförm. — De från tropiska länder hemförda berättelserna om denna farliga, trådfinna mask ha sannolikt föranlett den hos menige man utbredda tron, att den i våra vattensamlingar förekommande, fullkomligt oskyldiga "tagelormen" l. "tagelmasken" (*Gordius aquaticus* L.) äfvenledes är farlig för människor. L.-c.

Filária sa'guinis (efter upptäckaren äfven kallad F. Bancrofti), en rundmask (*nematod*), som tropikerna är en farlig parasit. Honan är 15, hannen 8 cm. lång. Masken lever i lymfkärl, särskildt i pungen och de nedre extremiteterna, kan förekomma i ganska stort antal och ge upphof till af lymfistas förorsakad elephantiasis (se d. o.). Ur dess ägg utvecklas 0,35 mm. långa larver eller embryoner, som i stor myckenhet kunna spridas öfver hela kroppens lymf- och blodkär. Särskildt ofta intränga de i urinapparatusens fina kärl och i

de grofva lymfstammarna i bukhlåan; genom tilltappning af kärlen uppkommer blod- och lymfstockning, och till sist inträffar bristning af blod- eller lymfkärl. Därigenom åstadkommes ofta tillblandning af lymfa eller blod till urinen och tarm-innehållet, *chyluri* (se d. o.), chylöst diarré, blodpinkning och blodigt diarré. — De senaste årens undersökningar ha visat, att larverna från människan upptagas af ett särskildt slags myggor som insuga dem med blodet. I myggan genomgår larven på 2—3 veckor ett nytt utvecklingsstadium och är därefter färdig att infektera en ny människa. Sannolikt sker detta, liksom vid malaria, direkte vid myggans stick. G. F.-r.

Filärmikrometer (af lat. *filum*, tråd). Se Astronomiska instrument. sp. 297.

Filårsubstans (af lat. *filum*, tråd). Se Cell, sp. 1381.

Filateli (af grek. *filos*, vän, och *ale'leia*, skattefrihet, i öfverförd bet. "frimärke"), kännedom om och hopbringande, i ordnade samlingar, af de för postförsändelsers frankering i skilda länder och under olika tider använda postvärdetecken. I afseende å dessa skiljer den att filateli hängfina, filatelisten, mellan märken och s. k. *helsaker*, såsom frankokuvert, brefkort och kortbref. I allmänhet ega frimärkena m. m. för filatelisten större intresse i den mån de blifvit vid postförsändelses behandling använda och sålunda äro försedda med poststämpel. Filatelien vaggas var England, där snart nog efter frimärkenas (se d. o.) införande lusten väcktes för samlande af de efter hand allt talrikare frimärksstrycken, först — mer planlöst — hos ungdomen, senare — mera strängt metodiskt — hos de äldre. Filateliens utbredde sig sedan till Amerikas förenta stater, Belgien och Frankrike — hvarest ordbildningen "Philatelie" först lär kommit i bruk — samt något senare till Tyskland och de skandinaviska länderna m. fl. Det är ett i sin art vidsträckt forskningsfält, inom hvilket filateliens numera rör sig. Antalet olika slag af frimärken, som i rörelsen förekommit, är högst anseeligt. Vårt svenska postmuseum t. ex. eger — förutom en synnerligen vacker kollektion af Sveriges frankotecken — omkr. 22,000 olika utländska frimärken. Det bör betonas, att för den utbildade filatelisten gäller det icke blott insamlandet af så många slags postvärdetecken som möjligt, utan äfven deras klassificering i olika serier, emissioner, underafdelningar och typer, sammanställandet af prof å olika frimärksupplagors ofta mycket svårskönjbara skiljaktigheter i afseende å färger och mönster m. m., vissa vid tryckningens uppkomna nyanser m. m. Sist, men icke minst, utgör upptäckandet af de allt oftare framträdande falsifikationerna — äfven ur rent postal synpunkt — viktig del af det arbete, den moderna filateliens satt sig före. Man kan sålunda förstå den professionelle filatelists anspråk att få sin verksamhet i viss mån jämfäst med de rent vetenskapliga metoderna. Om det emellertid för icke-filatelisten erbjuder en viss svårighet att fullt uppskatta värdet af denna verksamhet, måste dock medgifvas, att filateliens i sin fulländade, moderna skenad icke saknar en viss kulturhistorisk läggning. — Redan en helt vanlig frimärkssamling på ett och annat tusental nummer kan vara rätt dyrbar. En kollektion af

alla sedan Världspostföreningens stiftande utsläppta, till flera tusental uppgående frimärkstyper representerar ett ganska vackert kapital. Men för att mäta värdet af en ur filatelistisk-kronologisk synpunkt någorlunda fullständig samling, omfattande jämväl äldre märken, fälsktryck, falsifikationer o. d., måste man tillgripa rent fabulösa siffror. Exempelvis anses den Rothschildska samlingen i Paris ega ett penningvärde af flera hundra tusen francs. — En egenomlig företeelse inom filatelién utgöra de s. k. Hamiltonmärkena. I mars 1889 slöt postförvaltningen i Salvador de Hamilton banknote and printing co. i New York ett aftal, enligt hvilket bolaget skulle under tio år fullgöra för republikens behof erforderliga leveranser af frimärkstryck o. d. på det sätt, att för hvarje år en ny emission efter ändrad modell levererades. Som ersättning fick bolaget för filatelistiskt ändamål disponera restupplagorna af de efter hvarje års utgång ur kurs satta värdetecknen. Costa Rica, Nicaragua, Honduras och Ecuador afslöto sedermera liknande, för staterna i fråga och leverantörerna lukrativa, men ur filatelistisk börsynpunkt obehväma aftal. — Bland de talrika föreningarna i utlandet med filatelistiskt ändamål må nämnas Philatelic society i London och Internationaler philatelisten-verein i Dresden, världens största filatelistiska förening. I Sverige bildades, på initiativ af ingenjören R. J. Bruzelius, 19 sept. 1886 i Stockholm Frimärkssamlarföreningen, hvars namn 1900 ändrades till Sveriges filatelistförening. Dess samling af falsifikater är i afseende af omfattning och beskaftenhet en af de mest betydande. — Filateli'st, som hängifvit sig åt filateli; frimärkssamlare. R. L.-n.

Filbertsnötter, bot. Se Hassel.

Filbåge, mek. tekn., verktyg, som tjänar att fasthålla små, smala filar med spännbackar vid hvardera ändan, förenade medelst en båge, i hvilken dessa med vridbara skruvvar kunna ansättas eller lossas. Arbetet med en dylik båge är bekvämare än handterandet af de små filarna med vanliga fiskskatt (se Fil). W. H.

Filbänk, mek. tekn., bänk eller bord, vid hvilken filningsarbete utföres. W. H.

Fildes [få/ldš], Luke, engelsk målare, f. 1844, började som tecknare samt illustrerade Dickens' och Levers sista verk. Bland hans taylor märkas *Nattens inbrott* (1868), *Den tomma stolen* (Dickens' arbetsrum, 1871) och *Änkemannen* (1876). Se biografi af Thomson (1895).

File (grek. *Φίλοι*, lat. *Philæ*), en liten ö (460 m. längd, 150 m. bred) i Nilen, tätt ofvanför den första katarakten, hvilken ö tidtals utgjort Egyptens gräns mot s. Därpå syftar äfven dess egyptiska namn *Pilak* (gränsön), hvilket af grekerna förändrades till *Filal*. Ön egde i forntiden stor helgd såsom Osiris' och Isis' begravningsplats och var med anledning däraf öfverfylld af tempel och praktbyggnader. Dock har man ej där funnit några fornlämningar af synnerligen uråldrigt datum. De äldsta år o. samtida af konung Nechtanebo II (4:e årh. f. Kr.). Det stora Osiris- och Isis-templet (se *Byggnadskonsten*, pl. I) är grundadt af Ptolemaios Filadelfos. Genom den 1897—1903 byggda väldiga Nilfördämningen (*Barrage du Nil*) vid Assuan är F. under flera månader af året översvämmadt, hvarför man befarar, att

dess tempelbyggnader gå en snar förintelse till mötes. Öns nuv. arabiska namn är *Kasr* (borg) eller *Djeziret*.

Parti af ön File. (1860-talet.)

Anas el-Vogüd. Jfr Bénédict, "Le temple de Philæ." (1893). A. M. A.

File, fr. *filet* (dimin. af *file*, tråd). 1. *Kokk.*, det långa och smala, benfria köttstycke, som ligger mellan njurarna och rebenen på slaktdjur och utgör det finaste, mest möra partiet af deras kött. Viktigast är oxfilen, fr. *filet de boeuf*, som ingår i inre sidan af den s. k. rostbiffen (l. ryggstycket mellan fram- och bakleden) samt ofta förväxlas med "oxharen", hvilken utgör rostbiffens yttre, större sida. File af fisk (gös, gädda, sjötungor o. s. v.) består af fiskköttets ryggstycken, befriade från ben och skurna som kotletter. — 2. *Finare knyttningsarbete*, finmaskigt nät (fillettarbete, t. ex. file-gipyr). — 3. *Bokb.*, verktyg (stämpel) för anbringande af förgyllda linjer och ornamentslister.

Fileas (grek. *Φίλας*, lat. *Philæas*), forngrekisk geograf och resebeskrifvare från Aten, leide i 5:e årh. f. Kr. och författade ett geografiskt arbete med titeln "rundresa" eller "världsomsegling" (*peri-plōi*), af hvilket några fragment återstå. A. M. A.

Filefjeld [-fjäll]. Se Filefjeld.

Filehne (po. *Wielen*), kretsstad i preussiska reg.-omr. Bromberg (prov. Posen), vid Netze. 4,307 inv. (1900). Pedagogium Ostrau (Ostrowo).

Filelfo (lat. *Filelphus*), Francesco, italiensk humanist, f. 1398 i Tolentino, d. 1481 i Florens, kom 1420 till Konstantinopel, där han erhöll Johannes Chrysoloras till lärare i grekiska. 1427 återvände han till Italien med en del grekiska handskrifter och började sin verksamhet som lärare i klassisk filologi i Bologna, Florens, Milano m. fl. st. Själfklar och stridslysten, invecklade han sig i en mängd tvister både med andra lärda och med sina furstliga gynnare, hvarför han ej hade någon förblifvande stad, utan flackade Italien rundt. Han ansågs vara sin tids ypperste latinske stilist och förnämste kännare af grekiskan. Af hans många dikter och översättningar har emellertid endast fåga blifvit tryckta. Hans bref föreligga emellertid i samlingar från 1485 (fullständigast 1502), 1890 och 1892; *Orationes et nonnulla alia opuscula* utkom 1481 (flera

uppl.). Se biografier öfver F. af Rosmini (1808) och Benaducci (1902).

Filemon (grek. Φιλέμων, lat. *Philēmon*). 1. *Grek. myt.*, en frygier, hvilken tillika med sin maka *Baukis* (lat. *Baucis*) gästvänligt mottog de på vandring stadda gudarna Zeus och Hermes, då ortens öfriga inbyggare för dem stängt sina dörrar. Till belöning därför blef vid en stor öfversvämning deras hydda ensam räddad och förvandlades till ett tempel. De båda makarnas bön att få dö samtidigt beviljades sålunda, att de båda förvandlades till träd. — 2. Forngrekisk lustspelsförfattare och vid sidan af Menandros den förnämste representanten för den s. k. nyare attiska komedien. Han dog, nära hundraårig, i Aten 262 f. Kr. Antalet af hans dramer uppgifves till 97. Bibehållna fragment hos Kock, "Comicorum atticorum fragmenta" (1880). A. M. A.

Filemon, mottagaren af det lilla paulinska privatbref, som i nya testamentet bär hans namn, var en förmögen och ansedd medlem af den kristna församlingen i den frygiska staden Kolosai och hade upplåtit sitt hus för de kristnas sammankomster. I detta bref uppmanar Paulus, delvis i allskligt skämtsamma ordalag, F. att förlåta sin förrymde slaf Onesimus, mottaga honom med samma kärlek, som F. skulle mottaga aposteln själf, och taga honom åter i sin tjänst. Onesimus hade nämligen på sina irrfärder kommit till Rom och där blifvit omvänd till kristendomen af den fångne aposteln. Nu återvändande han ängerfull till sin herre med Paulus' bref. Ehuru detta bref bär alla inre spår af äkthet, bestreds dess äkthet dock af F. C. Baur, men erkännes af nyare forskare. J. F.

Filen, Simon Joakim, pedagog, f. 10 sept. 1794 i Småland, d. 1858 i Jönköping, blef student i Uppsala 1812, prästvigdes 1820 och tog filos. graden 1821. Från 1827, då han blef apologist vid Jönköpings skola, egnade han hela sitt lifs verksamhet åt detta läroverk, hvars rektor han blef 1847, då han tillika tillträdde Barnarps rebrendepastorat. F. utvecklade en omfattande verksamhet såsom läroboksförfattare, och hans arbeten åtnjöto stort anseende och användning, icke endast i Sverige, utan äfven i Finland. Bland dem märkas *Lärobok i allmänna och svenska grammatiken*, jemte en kort *rättskrifningslära* (1834; har utkommit i 13 uppl. i Sverige och 10 i Finland), *Lärobok i aritmetiken* etc. (1835; 3:e uppl. 1840), *Lärobok i tyska grammatiken* (1839), *Tysk läsebok* (1841; 2:a uppl. 1860) m. fl. F. utarbetade jämväl ett *Förslag till stadgar för ett svenskt räntepensionsbolag jemte motiver* (1843).

Filenius, Petrus, biskop, f. 15 april 1704 i Rödinge församling i Malmöhus län, d. 2 juni 1780 i Linköping, blef student i Lund 1721 och promoverad till filos. magister 1730. Genom kanslipresidenten Arvid Horn, för hvars ende son F. var lärare, vann han 1731 anställning såsom adjunkt i filosofiska fakulteten i Åbo och förordnades 1732 tillika till akademisekreterare. 1735 utnämndes han till professor i österländska språk vid samma universitet och företog de närmast följande åren vidsträckt studieresor utomlands. Efter att 1740 ha erhållit prästerlig ordination utnämndes F. till teol. doktor och öfverflyttades 1741 till teol. fakulteten. 1742 nödgades han på grund af ryska kriget

fly öfver till Sverige, där han utnämndes till professor i österländska språk vid Lunds universitet. Redan 1744 flyttade han såsom domprost till Linköping och blef 1761 biskop därsteds. — F. bevistade från 1746 ända till frihetstidens slut samtliga riksdagar och räknades bland hattpartiets bästa och pålitligaste krafter i prästeståndet. Vid flera riksdagar tjänstgjorde han såsom vice-talman och var ståndets talman under riksdagen 1769—70. Såsom stiftschef var F. verksam och nitisk. Han berömmes äfven för välgörenhet. F. var ledamot af flera utländska lärda sällskap och utgaf en mängd tryckta skrifter, mest akademiska disputationer och program samt tal och predikningar. L. S.

Filera tonen (it. *filår il tuono*; eg. utspinna, draga ut tonen, af filo, tråd), mus., låta en sångton strömma ut jämnt och uthålligt, alltså eg. icke med det crescendo och decrescendo, som utmärka *mezza di voce* (se d. o.). E. F.-t.

Filetär/ros (grek. Φιλέταρος, lat. *Philetærus*). 1. Grekisk lustspelsförfattare i Aten under senare hälften af 4:e årh. f. Kr. Han stod på gränsen mellan den s. k. "mellersta" och "nyare attiska komedien". — 2. Grundläggare af det pergameniska riket, insattes af Lysimachos till stathållare i Pergamon och vårdade af de där förvarade skatterna, men afföll 284 f. Kr. till Seleukos och gjorde sig efter Lysimachos' död (281) till själfständig härskare. Vid hans död (262) ärfdes riket af hans brorson Eumenes. A. M. A.

Filétas (grek. Φιλήτας, lat. *Philetas*), grekisk skald och grammatiker från Kos (eller Rhodos) omkr. 300 f. Kr., lärare åt Ptolemaios Filadelfos, Zenodotos och Theokritos. Han diktade företrädesvis elegier af erotisk innehåll, hvilka skola ha utmärkt sig genom en djup känsla och okonstlad form. De ha efterbildats af Propertius och Ovidius. Endast ringa fragment återstå. A. M. A.

Filett. Se *Filé 2*.

Filey [fa'i], köping och hafskurort i East riding af engelska grefsk. York, 11 km. s. ö. om Scarborough. 3,004 inv. (1901). Mycket besökt kurplats. Säsongs juli—sept. Lu.

Filfräs (ty. *vielfrass*), zool. Se *Järfsläktet*.

Filgrad, mek. tekn. Se *Fil*.

Filharmonisk (af grek. *filos*, vän, och *harmonia*, samklang), musikalskande. Filharmoniska sällskap, musikföreningar, som odla den högre kör-(oratorie)- eller orkestermusiken.

Filharmoniska sällskapet i Stockholm stiftades i jan. 1885 af ett antal herrar och damer, bland hvilka främst märkes tonsättaren A. Hallén. Sällskapet egde bestånd till hösten 1903 och utförde årligen vid tre ord. konserter större och mindre tonverk för blandad kör med eller utan orkesterackompanjemang. Hvad klangfull stämbesättning och fint nyanserad samsjunga beträffar, kan sällskapet anses ha höjt nivån därför i

Stockholm. För att komplettera den verksamhet, som Nya harmoniska sällskapet och dess efterträdare Musikföreningen ditills utförat, lade Filharmoniska sällskapet an på ett dels odla körsång för blandade röster a cappella, dels introducera alster af de nyare musikalska stilriktningar, som uppstått efter midten af 1800-talet, nämligen större verk af Brahms ("Deutsches requiem", 1886, m. fl.), Liszt, Wagner, Rubinstein, Bruch, Rheinberger, Jensen, Saint-Saëns, Massenet, César Franck, Dvořák, Bruckner, Grieg, Hallén, V. Stenhammar m. fl. Men äfven ur de äldre skolorna blefvo betydande arbeten introducerade af sällskapet, bl. a. passionsmusik af H. Schütz, Seb. Bachs "Matteuspassion" (1890) och "Johannespassion" (1898) samt Beethovens "Missa sollemnis" (1894), hvarjämte på programmen varit representerade Händel, Haydn, Mozart, Cherubini, Mendelssohn, Schumann, Berlioz, Gounod, Gade, Heise, A. F. Lindblad, Hallström, Wennerberg, A. Söderman, P. U. Stenhammar m. fl. Sällskapets kör har alltifrån början utgjort 130—150 personer. Hallén var dirigent från stiftandet till 1895, därefter I. E. Hedenblad 1895—97, V. Stenhammar 1897—1900 och E. Åkerberg 1900—03. Hofkapellet anlätades merendels för orkesterpartiernas utförande. Efter utländska musiksällskaps föredöme införde sällskapet 1888 med framgång abonnemangsteckning till sina konserter. — Sedan sällskapet i sept. 1903 upplösts, stiftades i nov. s. å. Nya filharmoniska sällskapet, som i det väsentliga utgjorde en direkt fortsättning af det förra och med heder fullföljt dess traditioner. Det nya sällskapet har titel dirigentskapet (vid två ord. årskonserter) "ambulera" (mellan V. Stenhammar, F. Rung, C. Nordqvist, A. Järnefelt, med V. Wiklund oafbrutet som ledare af inöfningen). Bl. a. ha större verk af Elgar och Tinel samt Stenhammars "Ett folk" introducerats. E. F.—t.

Filhellen (af grek. *filos*, vän, och *he'llen*, grek), "grekvän", kallades hvar och en, som genom personlig krigstjänst eller på annat sätt understödde grekerna i deras frihetskamp (1821—30). Filhellenföreningar bildades, och en filhellenkår, sammansatt af grekvänner från många länder, tog en ärofull del i grekernas strider, men sprängdes fullständigt i slaget vid Peta (16 juli 1826).

Filhol [hja'l], Henri, fransk zoolog, f. 1843 i Toulouse, d. 1902, blef, efter att ha beklädt olika befattningar vid sin födelsestads universitet och företagit flera resor i zoologiskt syfte, 1885 anställd som professor i jämförande anatomi vid naturhistoriska museet och underdirektör för det jämförande anatomiska laboratoriet vid Sorbonne i Paris. Han har gjort sig känd företehradvis genom sina vidlyftiga och flitiga beskrifningar af en mängd utdöda däggdjur från Frankrikes tertiäraflager; de viktigaste af dessa arbeten äro *Recherches sur les phosphorites du Quercy* (1877), *Etude des mammifères fossiles de St.-Gérard le Puy* (1879), *Notes sur quelques mammifères fossiles de l'époque miocène* (1882), *Études sur les mammifères fossiles de Sansan* (1891). Dessutom har han sysselsatt sig med djuphafsaun. L.—e.

Filhuggning, mek. tekn., tillverkning af filar, sker vanligen för hand, i det att den på förhand af bästa cementstål utförda och genom slipning

formade stången medelst mejselhugg förses först med undergrad och sedan med öfvergrad (se Fil). Därvid hvilat filen på ett huggstād, som för att skona färdighuggna sidor å filen är försedt med blybeklädnad, blysänke. De för huggningen använda mejslarna äro 60 till 100 mm. långa med rak, konkv eller konvex egg utaf 3 till 50 mm. bredd, alltefter fordringarna på graden. En skicklig filhuggare kan vid grofva och stora filar göra 70 till 90 slag i minuten och vid finare intill 240. Efter huggningen upphettas filarna för härdning till rödvärme, sedan de först öfverdragits med ett lämpligt skyddande lager (af rågmjöl och salt) för att förekomma de fina gradspetsarnas förbränning. Efter afkylning aflägsnas den under uppvärmningen uppkomna glödspånen m. m. genom borstning med sand och vatten, behandling med sandblåster eller betning i utspädd svafvelsyra, hvarpå följer hastig torkning på en uppvärmd järnhäll. De ännu varma filarna neddoppas så i bomolja, som sedan får afdrypa, hvarefter filtången utglödgas. Slutligen förpackas de i papper, som skyddar dem mot rostning.

För handarbetets ersättande har man länge — ända sedan 1735 — försökt konstruera filhuggningsmaskiner, med hvilka man åtminstone för vissa slag af filar lyckats ernå någorlunda tillfredsställande resultat, dock utan att därmed handhuggningen blifvit undanträngd i fråga om en noggrannare arbetsprodukt. De flesta af dessa maskiner hvilat på den principen, att en huggmejseln uppbärande hejare lyftes medelst en roterande lyftkam och därpå får under inverkan af en vid rörelsen uppåt spänd fjäder åter hastigt falla ned, hvarvid mejseln åstadkommer ett filhugg å den i en släde på stådet hvilande filkroppen. Sedan hejaren ånyo lyfts, frammätas släden med filen ett stycke, afpassadt efter filgradens groflek.

Efter en tids användning blir filgraden fullstoppad af filspån, hvilka å gröfre filar aflägsnas medelst fina stålspetsar och å finare med borstar af ståltråd, hvarvid är fördelaktigt att fukta filarna med petroleum. Slöslitna filar kunna ånyo skäras med tillhjälp af sandblåster eller renslipis och upphuggas på nytt. W. H.

Filhuggningsmaskin, maskinb. Se Filhuggning.

Filia, lat., dotter. Jfr Filius.

Filiäl, Filiäl- (af lat. *filius*, son), eg. sonlig i dotterlig, härstammande från; dotteranstalt, i yttre hänseende själfständig underafdelning under annan inrättning af samma slag, t. ex. filialkontor, i motsats till hufvudkontor, filialkyrka (äfven dotterkyrka), i motsats till moderkyrka o. s. v. — Filialapotek. Se Apoteksprivilegium. — Filialbank. Se Enskild bank.

Filiation (se Filiäl), släktledning, härstamning; barns förhållande till eller beroende af sina föräldrar på blodsbandets vägnar; en dotterkyrkas förhållande till moderkyrkan. Jfr Affiliera.

Filibö. Se Filippoi och Filippopol.

Filibedijk. Se Filippoi.

Filicaja, Vincenzo da, Italiens under senare hälften af 1600-talet förnämste lyriker, f. 1642 i Florens, d. där 1707. Efter i Pisa afslutade studier blef han 1664 medlem af Crusca-akademien, utnämndes af storhertig Cosimo III till senator, blef

1696 guvernör i Volterra och 1700 i Pisa, hvilken post han lämnade för en anställning (som "segretario delle tratte") vid finansverket i Florens. Dessa ämbeten synas emellertid ej ha skyddat honom för ekonomiskt trångmål. Drottning Kristina af Sverige,

som högt skattade hans begåfning och karaktär, lät bekosta hans söners uppfostran och upptog honom själf i den litterära krets, som hon samlat omkring sig och som efter hennes död ombildades till Arkadia-akademien, af hvilken äfven F. blef medlem. Hans stoft hvilat i Santa Croce i Florens. En olycklig ungdomskärlek, som på F:s af naturen vecka och för

melankoli böjda sinne gjorde ett outplågligt intryck, kom honom att fatta beslutet att aldrig besjunga annat än religiösa och uphöjda ämnen. De af hans samtid en gång så beundrade *canzoni*, skrifna med anledning af Wiens belägring af turkarna, verka nu delvis mera uppskrufvade än äkta med sin stundom lika stillösa som hyperboliska bildstätt, i hvilket hänseende F. synes påverkad af den rådande smakriktningen. Huru han äfven i det af rent personliga känslor burna lofkvädet kunde skjuta öfver målet, visar den Kristina egnade *canzone* *La poesia*, där drottningen hyllas som den italienska diktningens räddande försyn. Själ af hon knappt sin lofsångare efter i bombastiskt smicker, då hon tillskref honom: "Om Alexander den store lefde, skulle han med skäl mera afundas vår tids furstar att ega er än han afundades Akilles att ha haft en Homeros". Sann och gripande är däremot den känsla, som möter i några af F:s sonetter. Eftervärldens beundran har särskildt egnat den välbekanta *Italia, Italia, o tu cui feo la sorte*, där skalden ger uttryck åt sin fosterländska smärta öfver Italien, som med sin lockande, af ingen manlig kraft värnade skönhet blir tummelplats eller byte för roflystna grannfolk. Manligare är med sin lågande harm tonen i sonetten *Dov'è Italia, il tuo braccio*, hvilken dock aldrig nått den förras berömdhet. Om F. som barn af ett under jesuitism och absolutism enerveradt Toscana ej gaf fritt lopp åt allt hvad hans fosterländskänsla kräfde, lärer det honom dock alltid till heder att under en tid af nationell försumpning ha väckt sina landsmän till medvetande om deras förnedring och trældom. F:s dikter utgäfvos af hans son Scipio F. under titeln *Poesie toscane di V. da F.* (1707). Af senare upplagor *Poesie e lettere di V. da F.* med biografisk inledning (1864) samt ett urval af hans dikter i "Biblioteca classica economica" n:r 60 ("Lirici del secolo XVII con cenni biografici"). Se vidare Angelo Fabroni, "Vite italorum doctrina excellentium qui seculis XVII et XVIII floruerunt", Ugo Foscolo, "Poeti minori italiani", och Caponi, "V. da F. e le sue opere" (1901).

Hj. Sdg.

Filicales, **Filicineæ**, **Ormbunkar**, **bot.**, första klassen af pteridofyterna, som utmärkes däraf, att de ofta stora och delade, i knoppen spiralformigt

inrullade bladen nästan alltid äro kraftigare utvecklade än stammen. Sporangierna sitta oftast i sori (sporplättar) vid kanten eller på undersidan af vanliga eller särskildt utbildade blad; de fertila bladen äro icke inskränkta till bestämda delar af skottet och begränsa ej dess tillväxt. Klassen indelas i 3 serier: *Filicales leptosporangiatæ*, hvilkas sporangier uppkomma ur en cell och hvilkas prothallium är ofvanjordiskt och i regel platt och bladlikt *Marattiales*, hvilkas sporangier uppkomma ur cellkomplexer, och *Ophioglossales* med underjordiskt, knöligt prothallium. Den första serien delas i två underserier: *Eufilicineæ* och *Hydropteridineæ* (se dessa ord). Af *Filicales* äro kända omkr. 4,000 levande arter, dessutom många fossila former. De växa i synnerhet i varmare länders skogar. G. L.-m.

Filices, **bot.** Se **Pteridofyter**.

Filicineæ, **bot.** Se **Filicales**.

Filicites, **paleobot.** Denna benämning nyttjades fordom såsom ett kollektivnamn för fossila ormbunkar i allmänhet, innan man ännu bildat särskilda släktnamn äfven för sådana, hvilka ej tillhöra nu levande släkten. A. G. N.

Filicudi, en af Lipariska öarna, 9,5 kvkm., 1,495 inv. (1901).

Filigrän (af lat. *filum*, tråd, och *gränum*, korn. De stundom förekommande formerna *Filigram* och *Filigramm* äro oriktiga). — 1. Ett inom guldsmedskonsten mycket använt prydnadsätt, i hvilket ornamenten bildas af guld- eller silfvertrådar. lagda i arabesklila mönster samt vridna eller försedda med små inskärningar, så att de se ut, som

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 1 o. 2. Delar af svärdselideslag, fornsvenska filigranarbeten i guld från 500-talet. (Statens historiska museum, Stockholm.)

vore de sammansatta af efter hvarandra lagda små korn (se fig. 1—3). Benämningen nyttjas dock, ehuru något oegentligt, äfven då trådarna äro släta eller räfflade. Filigranprydnader än anbringas såsom fyllning på en underliggande slät metall-yta, än bilden de, sammanhållna af en starkare infattning, genombrutna arbeten. Trådarna fästas

vanligen först med något klabbigt bindmedel vid hvarandra och vid underlaget för att sedermera fastlödas. I förening med filigranprydnader förekommer ofta en beläggning af metalltyterna med

Fig. 3. Silfverfiligranspänne, svenskt arbete från 900-talet. (Statens historiska museum, Stockholm.)

Fig. 4. Bägare i genombruten silfverfiligran med medalljonger i cellemalj, svenskt arbete från 1896 af Rud. Wittkoft, Stockholm. (Nationalmuseum.)

finna små guld- eller silfverkorn. De använda mönstren äro i allmänhet af rent ornamental art, bildande cirklar, öglor, spiraler, system af kroklinjer o. d. Sin hufvudsakliga användning finner denna teknik å smycken, t. ex. spännen, broscher, örhängen, armband och hårnålar, men äfven å smärre husgeråd och prydnadskärl, såsom skrin, dosor, skålar, bägare, underställningarna till Orientens kaffekoppar o. s. v. Från 1600- och 1700-talen förekomma jämväl bokpärmar med filigranbeläggning. Arbetssättet är urgammalt och finnes användt i både Orienten och Västerlandet. I många länder (Italien, Tysklands bergstrakter, Norge, Europeiska och Asiatiska Turkiet) har det ända fram till våra dagar öfvats som husslöjd. Nordiska filigranarbeten förekommo redan under förhistorisk tid (se t. ex. en stor mängd föremål i Statens historiska museum i Stockholm, bland hvilka några här afbildas i fig. 1, 2 o. 3); senare ha de haft en vidsträckt användning som allmogesmycken. I konstindustriella samlingar i Sverige träffas vackra filigranarbeten (bägare, se fig. 4, dosor, bokpärmar) af delvis svenskt ursprung från tiden omkr. 1700. Bland moderna alster af denna konst ha i synnerhet de norska vunnit ryktbarhet; smakfulla arbeten förfärdigas emellertid äfven i Sverige och Danmark. Bland icke-nordiska intaga de italienska ett högst framstående rum. Filigrantekniken är emellertid jämförelsevis enkel och fattig på medel, hvadan åt densamma ej kan tillmätas samma konstnärliga betydelse som åt drifning, gjutning, ciselering och andra dekorationsätt. — 2. Ett prydnadsätt för glas, bestående däri, att den ofärgade massan synes genomdragen med ett system af färgade, oftast mjölkhvita trådar (it. *laticinio*). Sålunda dekorerade föremål (fat, skålar, bägare, pokaler o. d.; se

Fig. 5. Filigranglaskanna med fat, venezianskt arbete. (Nationalmuseum i Stockholm.)

fig. 5) äro förfärdigade af med hvarandra samman-smälta eller på annat sätt omformade glasstänger, i hvilka ifrågavarande färgade trådar blifvit förut

insmålta. Denna teknik var känd redan af de gamle romarna och nådde sedermera i Venezia under 1500- och 1600-talen sin högsta grad af fulländning. Prof finnas i de flesta konstindustriella samlingar, jämväl i svenska statens i Nationalmuseum och å Ulriksdal. Ungefärligen likbetydande benämningar äro *it. vitro di trina, a riortori, a reticelli*. — 3. (Jfr Filagram) Vattenstämpel & papper. Se Vattenstämpel. Upk.*

Filikromen, benämning på en ryktbar gatmusikant i Stockholm på 1810-talet, om hvars lefnadsöden man ej vet mera, än att han var f. d. gardist. "Ehuru han blott för den lägsta folkklassen var rolighetsminister, smögo sig dock många gång vettet och bildningen för att göra några minuters bekantskap med denna parodi på folksångare, hvilken med alla segertecken af en Bacchi hjälte, fastän själf ett krigsbytte för den milde gudens eröfringar, stod där — vild, rödbrusig och försupen — bland en troget lyssnande folkskara och under de sällsammaste åtbörder, det våldsammaste ansiktsspel sjöng till sin skorrande fiol allehanda visor och slagdängor, somliga af egen tillverkning, merendels utmärkta af en förvånande oförsåmdhet och inblandning af Filikromens beryktade namn" (Rydqvist). — Namnet F. gafs sedermera åt en samling skämtsamma visor, utgifna af pseudonymen Axel I. Ståhl (L. Th. Öberg) 1850—65 (9 h., ord och musik; delvis flera uppl.). A. L.*

Filinto Elysio. Se *Mano e ldo Nascimento*.
Filioque [filjåkvæ], lat. ("och af Sonen"), ord, som det inom den västerländska kyrkan, under inflytande af Augustinus' treenighetslära, småningsom blef öffigt att tillägga till den punkt i den niensk-konstantinopolitanska trosbekännelsen, som ursprungligen lärde den Helige andes utgående endast "af fadern". Tillägget synes ursprungligen ha gjorts utan någon mot den österländska kyrkan polemisk syftning, men fasthölls trots den lifliga anstöt det där väckte, vann slutligen officiell kyrklig stadfästelse och blef en af anledningarna till schismen mellan grekisk-katolska och romersk-katolska kyrkorna. Än i dag spelar denna punkt en roll i de båda kyrkornas inbördes polemik, och den härpå syftande beskyllningen för "symbolförfälskning" hör till den grekiska kyrkans hufvudanklagelser mot den romerska. (E. Bg.)

Filip, svensk konung, var son till Inge d. ä:s broder och medregent Halsten samt efterträdde, jämte sin broder Inge d. y., konung Inge d. ä. vid dennes fränfalle. I Västgötalagens konungalängd heter det om de båda bröderna, att "de foro väl med Sverige", och om F. säges, att "ingen kunde beskylla honom för lagkränkning". Han var enligt en nära samtidigt, till Hervararsaga fogad konungalängd gift med den norska konungadottern Ingegärd (se denna) samt endast kort tid konung och afled 1118, hvarefter brodern var ensam konung. Öfver huru stor del af riket de rådde, är svårt att veta. V. S.—g.

Filip (fr. *Philippe*), hertig af Burgund.

1. F. I, den djärfve, stiftare af det yngre huset Burgund, f. 15 jan. 1342, d. 27 april 1404, var fjärde sonen till franske konungen Johan den gode. Redan vid 14 års ålder förvärfvade han sig genom sin i slaget vid Poitiers (1356) ådagalagda tapperhet tillnamnet den djärfve. Han blef emellertid vid detta tillfälle tillfångtagen och återvann

friheten först genom freden i Brétigny 1360. Då den äldre burgundiska grenen följande år utdog och hertigdömet Burgund hemföll till kronan, blef F. först stäthållare öfver detsamma och belönades därmed 1363. Genom sitt 1369

ingångna giftermål med Margareta af Flandern lade han 1384 därtill Franche-Comté, Artois, Flandern och Nevers. Efter Karl V:s död (1380) kämpade han med sina bröder om förmynderskapet för sin brorson Karl VI och lyckades 1382 vinna hufvudinflytandet. Han utnyttjade Frankrikes makt för sina egna dynastiska planer och företog sålunda s. å. för att hjälpa sin svärfader greve Ludvig af Flandern ett krigståg mot de för sin frihet kämpande städerna därstädes, som s. å. ledot det förkrossande nederlaget vid Roosebeke. Karl VI frigjorde sig visserligen 1388 från beroendet af sina farbröder. Då han emellertid 1392 blef sinnessjuk, tillskansade sig F. åter högsta makten och behöll denna i rivalitet med hertig Ludvig af Orléans till sin död.

2. F. II, den gode, den föregående sonen, f. 1396, d. 15 juli 1467. Sedan han efter sin fader Johan den oförskräcktes mord i Montreau 10 sept. 1419 blifvit hertig af Burgund, slöt han sig af hat mot den för delaktighet i mordet misstänkta dauphin, sedermera konung Karl VII, till Henrik V af England och ingick med honom fördraget i Troyes 20—21 maj 1420. Henrik skulle förmåla sig med Katarina, Karl VI:s dotter, föra styrelsen i Frankrike under Karls lifstid och vara arvinge till kronan efter hans död med undanskjutande af dauphin. F. kämpade under de följande åren på engelsmännens sida, men ingick omsider i Arras 21 sept. 1435 en förlikning med Karl VII. Denne uttalade sin afsky öfver mordet på hertig Johan, tillerkände Filip städerna vid Somme samt för hans och sin lifstid suveränitet för hans besittningar. F. utvidgade emellertid alltmera sitt maktområde: han vann Namur genom köp, Brabant och Limburg genom arf; han satte sig i besittning af Hainaut, Holland, Zeeland och Frisland samt köpte Luxemburg. Både genom sina länders utsträckning och framför allt genom deras blomstrande näringslif blef F. en af sin samtids rikaste och mäktigaste furstar. Han grundlade en centraliserad förvaltning, som tjänstgjort som förebild för reformer i andra länder, förde ett lysande hof (1431 stiftades Gyllene skinnets orden) och uppmuntrade konster och vetenskaper. Vid

Filip den djärfve. Efter en målning af Jan van Eyck.

sin död efterlämnade han åt sin son Karl den djärfve, frukten af hans (tredje) äktenskap med Isabella af Portugal, en välordnad statsförvaltning och en förträfflig armé, hvars kärna bildades af ett lysande ridderskap. Se Lavisse, "Histoire de France", IV: 1, 2 (1902) samt där anförd litteratur. (T. H.—r.)

Filip (fr. *Philippe*), franska konungar.

1. F. I, äldste son af Henrik I och Anna af Ryssland, f. 1052, d. 1108, blef krönt i Reims 1059 under faderns lifstid, besteg 1060 tronen och stod till 1066 under förmynderskap af greve Balduin V af Flandern. Han låg nästan ständigt i fejd än med sina vasaller, än med Vilhelm Eröfraren i England. F., som 1092 försköt sin gemål Berta af Holland och s. å. bortförade samt gifte sig med Bertrade de Montfort, hustru till greve Fulco af Anjou, blef på grund däraf flera gånger bannlyst af påven och måste sedan under hela sin regering kämpa mot följderna däraf. Spänningen mellan Bertrade och F:s son med Berta, Ludvig, förorsakade den senares flykt till England. Sedan han 1101 återkommit till Frankrike, blef han sin faders medregent, och slutligen öfverlämnade F. styrelsen nästan helt åt Ludvig. 1104 blef han försonad med kyrkan.

2. F. II August, son af Ludvig VII och Adèle af Champagne, f. 24 aug. 1165 i Paris, d. 14 juli 1223 i Mantes, kröntes i Reims 1179 under faderns lifstid och deltog därefter genast med kraft i styrelsen. Efter Ludvigs död (1180) stod F. till en början under förmynderskap af Filip af Flandern, onkel till F:s gemål, Isabella af Hainaut, men bröt redan 1181 med denne och hans anhängare samt besegrade dem och tvang Filip 1186 att sluta fred och afstå betydande områden. Där- efter började F:s långa strid med hans vasaller, konungarna af England. Han uppgjorde först Rikard Lejonhjärta och Johan utan land mot deras fader, Henrik II, följde därpå den förstnämnde på det tredje korståget, i den hemliga afsikten att komma tillbaka före honom och begagna hans frånvaro till sin fördel, och återvände i juli 1191 till Europa. I samförstånd med Johan utan land inföll F. i Normandie, men Rikard återkom 1194 och försvarade sig med framgång. Vid hans död 1199 uppväckte F. en rival åt hans efterträdare Johan utan land, i Artur (se d. o.) af Bretagne, och vid dennes mystiska död (1202) dömdes Johan af de franske päerna att mista sina länder, hvarefter F. med lätthet eröfrade Normandie och Johans alla besittningar i Frankrike. Dennes tvist med Innocentius III samt afsättning (1212) återuppväckte F:s ärelystnad, och han beredde sig att med en armé öfvergå Kanalen, men måste afstå, när Johan och påven försonades. I stället angrep F. greve Ferrand af Flandern, som var Johans bundsförvant. Det förhärjande krig, som följde 1213—14, ledde till en stor koalition mot F., af Johan, kejsar Otto IV och en mängd nordfranska vasaller. Men deras armé besegrades i grund af F. vid Bouvines (se d. o.) 27 juli 1214, och när Johan sedermera kom i strid med sina engelska baroner, erbjöds den engelska kronan åt F:s son Ludvig, som med en stark här sändes till England 1216. Men då Johan s. å. afled, förklarade sig engelsmännen för hans son Henrik, och Ludvig måste återvända hem 1217.

F:s regering var af synnerlig betydelse för Frankrike. Genom sina eröfringar från England och

genom förvärfvandet af flera andra områden (1183 bemäktigade han sig grefskapen Amiens, Vermandois och Valois, och 1191 tillföll honom Artois) mer än fördubblade F. kronans område. Förvaltningen ordnades, pårdsdomstolen erhöll ökad betydelse, de kungliga förordningarna började få mera allmänt gällande kraft, än de egt efter Karl den enfaldiges tid. I vasallernas fejdträtt gjordes viktiga inskränkningar. Äfven mot prästerskapet uppehölls kronans rättigheter. Däremot gynnade F. städerna, särskildt Paris, som förskönades och erhöll en ny mur. Såsom en vän af vetenskaperna försåg han Paris' universitet med stora privilegier. Med påven stod han ej alltid på god fot, ehuru han understödde korstågen mot albigenserna. Då han 1193 förskjutit sin andra gemål, danska prinsessan Ingeborg, och 1196 förmått sig med Agnes af Méran, belade påven (1200) hans land med interdikt och tvang honom att skilja sig från Agnes, hvars barn med F. dock förklarades legitima, samt att återtaga den förskjutna. F. efterträdades af sin son med Isabella af Hainaut, Ludvig VIII. Litt.: V. Petit-Dutaillis, "Ph. Aug., roi de France" (1878) och där anförd litteratur samt A. Cartellieris stort anlagda biografi, hvaraf hittills utkommit 2 bd (1898—1906).

3. F. III, den delte djärfve, son af Ludvig IX (den helige), f. 3 apr. 1245, d. 5 okt. 1285, deltog i faderns korståg och afslöt efter hans död (1270) ett fördelaktigt fördrag med de otrogne, hvarefter han återvände till Frankrike. Hans undergifna lynne och osjälftändiga karaktär gjorde honom snart till en lekboll för partierna vid hofvet och honom närstående. Men kronans besittningar växte alltjämt. 1271 fick F. större delen af arivet efter den barnlöse Alfons af Poitiers, hvarigenom Poitou och återstoden af länet Toulouse förenades med kronan, utom Venaissin, som gafs åt påven. Efter Henrik III:s af Navarra död (1274) blef han inblandad i tronstrider på Pyreneiska halfön, där han förgäves sökte förhjälpa sina systersöner till Kastiliens krona. Genom sonen Filips (Filip IV) giftermål med Johanna af Navarra (1284) fick Frankrike emellertid detta rike (till 1328) och Champagne. Men hans försök att hämnas "sicilianska aftonsången" genom att på Aragoniens tron uppsätta sonen Karl, misslyckades fullkomligt för F., som afled på återtaget därifrån. Litt.: Langlois, "Le règne de Philippe III le Hardi" (1887), och Walter, "Die politik der kurie unter Gregor X." (1894).

4. F. IV, den sköne, den föregående son med Isabella af Aragonien, f. 1268, d. 29 nov. 1314, efterträdde 1285 sin fader och slutade snart hans gagnlösa krig med Aragonien. Genom hänsynslöshet och en planmässig politik lyckades han förena med kronan flera franska områden, bl. a. Lyon, Angoumois och La Marche, hvarvid han hade kraftigt stöd i de läggatte rättslärde, som till största delen bildade hans råd. Genom hans andre sons, gifte med arftagerskan till Franche-Comté kom detta land en tid under Frankrike. Däremot misslyckades F:s försök att förvärfa Guienne, som innehades som län af Edvard I af England. Denne inständes inför Parisparlamentet, och, då han vägrade att infinna sig, eröfrades Guienne (1294), hvarefter F. i hast lät utrusta en flotta för att landstiga i England samt trädde i förbund med skottarna (1295). På Edvards sida

stodo grefvarna af Flandern och Bar, men genom ett fördrag 1297 slöts stillestånd mellan honom och F., efterföljdt af freden i Paris 1303, hvarvid Guienne återlämnades, och giftermål mellan F:s dotter Isabella och Edwards son beslöts. F. vände sig därefter mot Flandern, som eröfrades (1300) och ytterligt förtrycktes genom hans ståthållare, med den påföljd, att folket 1302 gjorde uppror och tillfogade det franska ridderskapet ett förkrossande nederlag vid Courtrai (7 juli s. å.). Juni 1305

Filip IV den sköne. Bild från hans gravvård i klosterkyrkan Saint-Denis.

ingick F. därför ett fördrag och afstod från Flandern på andra sidan Lys. Däremot hade F. fullständig framgång i sin strid med påven Bonifatius VIII (se denne), hvilken strid gaf anledning till, att en fransk ständerförsamling in kallades 1302, i hvilken äfven ombud från städerna för första gångeningo deltaga (se *États généraux*). Och när Bonifatius efterträdde Benedikt XI 1304 afidit, lyckades F. genomdrifva, att till hans efterträdare utsågs Klemens V, förut ärkebiskop i Bordeaux, som i allt rättade sig efter honom, förlade sitt säte till Avignon (1309) och sålunda inledde påfvarnas "babyloniska fångenskap". Genom hans skändliga beredvillighet lyckades också F. få tempelherreorden (se d. o.) upplöst (1312), hvarefter han tillagnade sig en stor del af dess rikedomar. Under F:s regering växte kronans makt i hög grad i Frankrike på bekostnad såväl af länsherrarnas som af kyrkans. Förvaltningen förbättrades, och parlamentet organiserades. Tillika främjades finansväsendet, ehuru genom de dyrbara krigen föranledda myntförsämringar framkallade mycken ovilja. Det är dock omtvistadt, i hvilken utsträckning F. själf tagit initiativ till de åtgärder, som mest karakterisera hans regering. F. förmälde sig 1284 med Johanna af Navarra (d. 1305). Litt.: Boutaric, "La France sous Philippe le bel" (1861), och Funck-Brentano, "Les origines de la guerre de cent ans. Philippe le bel en Flandre" (1897) samt arbeten af E. Renan (1900) och Wenck (1905).

5. F. V, den långe, den föregående andre son med Johanna af Navarra, f. 1294, d. 3 jan. 1322 i Longchamp, blef vid sin äldre broders Ludvig X:s död 1316 riksföreståndare och proklamerade sig följande år till konung, sedan hans postume brorson kort efter födelsen afidit. Sedan riksståndarna 1317 godkännt detta, ehuru Ludvig X hade en dotter i lifvet, utövade F. med kraftig hand regeringen, omorganiserade förvaltningen på alla områden, förbättrade finansväsendet och sökte, ehuru förgäves, åstadkomma enhet i mått, mål och vikt öfver hela landet. Liksom sin fader följde han judarna, hvilkas egendomar konfiskerades och till stor del föllo på konungens lott. F. var på grund af sitt reformnitt föga afhållen af folket, men stödde sig icke desto mindre på riksståndarna, men sammankallade tre gånger. Litt.: Lehueur, "Histoire de Philippe V le long" (1897).

6. F. VI af Valois, son af Karl af Valois,

yngre bror till Filip den sköne, och Margareta af Sicilien, f. 1293, d. 22 aug. 1350 i Nogent-le-Roi, blef vid sin kusin Karl IV:s död 1328 riksföreståndare och s. å. konung. Han vände sig genast mot Flandern, som förgäts sin greve, och vann en lysande seger vid Cassel (23 aug. 1328). F:s makt och anseende voro synnerligen stora, och ett lysande hof med fester och turneringar gaf glans åt hans regering. Hans förhållande till Edvard III i England, som gjorde anspråk på franska tronen såsom F. den skönes dotterson, öfvergick 1337 till öppet krig. Sedan F. vunnit några mindre framgångar, besegrades hans stora flotta fullständigt af Edvard vid Sluys 24 juni 1340, men F. hade fortfarande lyckta till lands, hvarför ett stillestånd (1340—46) afbröt kriget. 1346 utbröt det ånyo, föranlett af tronstrider i Bretagne, och 26 aug. s. å. blef F. i grund slagen vid Crécy. Följden af segern blef Calais' fall 1347, och i sept. s. å. ingicks genom påvens medling ett stillestånd. Trots sina motgångar i kriget ökade F. anseendet kronans områden. Grefskapen Valois, Chartres, Anjou och Maine, dessutom Champagne, Brie och Montpellier samt Dauphiné (se d. o.) voro hans förvärf. Men landet hemsöktes af digerdöden och nedtrycktes till följd af krigens af stora skatter, bland hvilka den tyngsta och förhatligaste var saltskatten (fr. *la gabelle*), som nu blef beständig. Detta i förening med hans motgångar i kriget gjorde folket missnöjdt. F. efterträdades af sin son med sin första gemål Johanna af Burgund, Johan II, den gode; i sitt andra gifte var han föräldrad (seffran 1349) med Blanche af Navarra. Om F:s regering se vidare Lavisse, "Histoire de France", III (1901), och där anförd litteratur. E. A.—t.

Filip (fr. *Philippe*), franska prinsar.

1. Filip I, hertig af Orléans, stamfader för det ännu lefvande huset Orléans, son af Ludvig XIII och Anna af Österrike, f. 21 sept. 1640 i St-Germain, d. 9 juni 1701 i St-Cloud, fick 1660 af sin broder Ludvig XIV det till kronan hemfallna hertigdömet Orléans samt innehade dessutom hertigdömena Valois, Chartres och Nemours samt (sedan 1693) hertigdömet Montpensier. Härigenom grundlades släktens kolossala förmögenhet. 1661 blef han föräldrad med Karl II:s af England syster Henrietta Anna och inträdde 1667 i krigstjänst samt utmärkte sig synnerligen i kriget i Nederländerna. Han ädrog sig dock snart konungens onåd och misstänktes vid sin gemäls plötsliga död 1670 att ha förgiftat henne. 1671 gifte han om sig med Charlotta Elisabet af Pfalz, fick 1672 öfverbefälet i Flandern och besegrade Vilhelm af Oranien vid Mont-Cassel 1677. Hemkallad på grund af konungens afund öfver hans framgångar, försökt han alltmer i utsväfnar och förde ett dådlöst lif vid hofvet, tills han dog af slag.

2. Filip II, hertig af Orléans, kallad Regenten, den föregående son med Charlotta Elisabet, f. 2 aug. 1674 i St-Cloud, d. 2 dec. 1723 i Versailles, var af naturen rikt utrustad och fick en, särskild i naturvetenskaperna, vårdad uppfostran. Hans lärare Dubois (se d. o.) utövade dock ett skadligt moraliskt inflytande på F. Genom sin föräldring (1692) med mademoiselle de Blois, dotter af Ludvig XIV och madame de Montespan, vann

han i början konungens gunst, som han visade sig värdig genom krigiska bedrifter i palziska tronföljdskriget. Hemkallad, började han emellertid att föra ett ytterst utsväfvande lefnadssätt, men idkade på samma gång med framgång naturvetenskapliga studier. Såsom öfverbefälhåfvare i Italien under spanska tronföljdskriget besegrades han af Eugen af Savojen vid Turin (1706), där han blef sårad, men vann lysande framgångar i Spanien 1707 och 1708. Men han intrigerade för att själf vinna Spaniens krona och föll därför i onåd samt hemkallades. Hans utsväfvande lefnadssätt gjorde honom hatad af folket, som

t. o. m. beskyllde honom för att genom mordiska anslag mot åtskilliga medlemmar af kungl. huset, hvilka plötsligt afled, bana sig väg till tronen. Vid Ludvig XIV:s död blef han 1715 president i regentskaprådet under Ludvig XV:s omtyndighet med en genom konungens testamente starkt kring-skuren makt. Genom parlamentet i Paris lät F. då kassera testamentet och utsågs till regent med full konungslig myndighet. Fyllt af reformtankar, sökte F. nu genomföra dessa på alla statslivets områden. Förvaltningen omdanades och underkastades starkare kontroll. Genom besparingar och "afskrifningar" på statsskulden sökte man bringa ordning i finanserna, men genom F:s böjelse för äfventyrliga planer uppmuntrades en del svindelföretag, bland hvilka John Laws (se d. o.) vållade en oerhörd oreda i statens affärer och bragte tusentals familjer till ruin. Toleransen främjades till en början, och jesuiternas makt inskränktes. Men F. gick för brådstörtadt till väga, och de flesta af hans reformer måste därför inom kort afskaffas. Den osedlighet, som efter F:s och Dubois' föredöme rådde vid hofvet, fördärvade också den allmänna moralen i landet. Äfven inom utrikespolitiken infördes under F:s styrelsetid, den s. k. *régence*, ett nytt system. F. aflägsnade sig från Spanien och slöt med England och Holland 1717 en "trippellallians", 1718 utvidgad till en "kvadrupellallians" med kejsaren, mot Alberonis (se d. o.) och spanska hofvets äfventyrliga politik. Detta ledde till ett krig med Spanien 1719, som dock genom Berwicks energi och framgångar redan 1720 upphörde. Efter Ludvig XV:s kröning (febr. 1723) drog sig F. tillbaka, men förmåddes att efter Dubois' död (aug. s. å.) intaga presidiet i regeringen. Kort efteråt dog han dock af slag. Jfr Orléans. Litt.: de Lenglet-Dufrenoy, "Mémoires de la régence" (1749), Wiesener, "Le régent etc." (3 bd, 1891—99), och Haggard, "The regent of the roués" (1905). E. A.-t.

Filip (ty. *Philipp*) den ädelmodige, landgreve af Hessen, f. 13 nov. 1504 i Marburg, d. 31 mars 1567 i Kassel. Han efterträdde 1509 sin fader, Vilhelm II, under sin moders förmynderskap och öfvertog själf regeringen 1518. I förening med kurfurstarna af Trier och Pfalz besegrade han 1523 Frans von Sickingen. 1525 tog han del i bonde-

krigets undertryckande. Redan 1524 förklarade han sig för reformationen och införde den 1526 i Hessen. S. å. afslöt han Torgau-Gotha-skyddsförbundet med kurfursten Johan af Sachsen, uppslaget till följande protestantiska sammanslutningar. 1527 grundade han i Marburg det första evangeliska universitetet och föranstaltade på slottet därstädes 1529 religionssamtalet mellan den tyska och den schweiziska reformationens anhängare. I riksdagsförhandlingarna i Speier (1529) och Augsburg (1530) tog han verksam del. 1530—31 bildade han det schmalkaldiska förbundet mellan protestantiska riksständer. Efter protestanternas nederlag vid Muhlberg 1547 underkastade han sig kejsar Karl V, som trolöst lät kvarhålla honom i fängelse, till dess F:s måg, kurfursten Morits af Sachsen, genom Passaufördraget (1552) tvang kejsaren att sätta honom på fri fot. Efter sin återkomst sände F. hjälptrupper till de franske hugenotterna. Genom sitt testamente öfverlät han hufvudparten af sina länder åt de fyra sönerna i hans första gifte, hvaraf Hessens uppehåll i skilda stater vållades. — F. var en af sin tids klokaste och mest upplysta furstar, liksom han ock hörde till de mäktigaste inom Tyskland. Särskildt inlade han stora förtjänster om reformationen, af hvilken han var en ifrig anhängare. Hans ställning som protestanternas ledare försvagades dock genom hans tvegitte. Med sin gemål Kristinas (d. 1549) samtycke och med Luthers och Melancthons gillande lät han nämligen 1540 sammanviga sig med Margareta af Saale, utan att hans förra äktenskap blifvit upplöst. En af hans döttrar i första giften, Kristina (se d. o.), blef 1563 förlöfvad med Erik XIV af Sverige, men förbindelsen bröts 1564, innan giftermälskontrakt hunnit uppsättas. Litt. Arbeten om F. af Rommel (3 bd 1830), Falckenheiner (1887), Heidenhain (1890), Turba (1896), Paetel (1897), Rockwell (1904), Varrentrapp (s. å.) och de s. å. utgifna "Festschrift zum gedächtnis Philipps" och "Philipp der grossmütige. Beiträge zur geschichte seines lebens und seiner zeit" samt "Politisches archiv des landgrafen Philipps".

Filip (grek. *Φίλιππος*, lat. *Philippus*), macedoniska konungar.

1. F. I, Argaios' son, af Temenidernas hus, tillhörande det macedoniska rikets sagoperiod, skall ha regerat omkr. 600 f. Kr. och stupade i en strid mot illyrierna.

2. F. II, son af konung Amyntas II, föddes 382 f. Kr. I sin ungdom lämnades han såsom gisslan till illyrierna och från dem till tebanerna. En treårig vistelse i Tebe gaf honom godt tillfälle att förvärfa sig kännedom om grekiska förhållanden. Efter återkomsten till Macedonien öfvertog F. 360 (l. 359), till en början såsom förmyndare för sin minderårige brorson Amyntas III, rege-

ringen öfver det af yttre fiender angripna och af långvariga tronföljdsstrider sönder slitna riket. Inom kort lyckades han dock, ehuru med stora ansträngningar, icke blott att trygga rikets gränser mot de rofgrige pationerna och illyrerna, utan äfven att återställa lugnet i det inre och själf blifva erkänd såsom konung. För att kunna fullfölja sin eröfrings- och stormaktspolitik vannade han sig framför allt om upprättandet af en stark krigsmakt, hvilken genom en nyupfunnen taktik, den s. k. macedoniska falangen, erhöll en hög grad af öfverlägsenhet. Eröfringen af Traciens sydvästra kuststräcka öppnade rika hjälpkällor genom besittningen af guldgrufvorna i berget

Guldstater, slagen för Filip II af Macedonien, med Apollons hufvud på åtsidan.

Pangaios, i hvars närhet han anlade staden Filipoi, och å andra sidan underlättades hans planer väsentligen genom den i grannländerna och icke minst i de grekiska staterna rådande inre splittringen. I första hand vände han sig mot de på den macedoniska och traciska kuststräckan belägna grekiska städerna, bland hvilka det viktiga Amfipolis redan 357 och icke långt därefter äfven Potidaia och Methone föll i hans händer. Kallad till hjälp af de mäktige aleuaderna i det tessaliska Larissa, led F. i början två svåra nederlag mot de med tyrannerna i Ferai förbundne fokierna, men lyckades till slut vinna en lysande seger öfver den fokiske fältherren Onomarchos (352). Då han ville angripa fokierna i deras eget land, hindrades han af atenarna, hvilka besatte passet vid Thermopylai. I stället egnade sig F. tills vidare åt fullföljandet af sina eröfringar i n., där bland andra orter det med Aten förbundna Olynthos, den mäktigaste bland alla de grekiska städerna på Macedoniens kust, efter ett förtvifadt motstånd föll i hans händer och förstördes 348. Vid fredsslutet med Aten (346) förstod F. att genom skänker och förbindligt bemötande vinna den attiska beskickningens medlemmar (utom Demosthenes) och under hvarjehanda föröfning uppehålla dem, till dess han hunnit tillskansa sig flera fördelar. Samtidigt fick han anledning att inblanda sig i Greklands inre angelägenheter, genom det sedan tio år tillbaka pågående s. k. "heliga kriget", hvilket fördes af Tebe mot fokierna, under förvärdning att dessa tillägnat sig ett det deliska templet tillhörande stycke land, men i själfva verket delade hela Grekland i två fientliga här läger. Såsom Tebes bundsförvant inträdde F. i Fokis, förstörde dess städer och lät upptaga sig i fokiernas ställe såsom medlem af det amfikyoniska förbundet. (Se A m f i k t y o n e r.) År 339 beslöt amfiktyonerna ett nytt "heligt krig", denna gång mot det fokiska Amfissa och under enahanda förvärdning som förut mot Fokis. Beslutets utförande anförtröddes åt F., hvilken ofördröjligen infann sig i spetsen för en väldig här. Men i stället för att vända sig endast mot Amfissa ryckte han in i Fokis och upprättade ett be-

fäst läger invid Elateia, hvilken plats just utgjorde nyckeln till Beotien och det mellersta Grekland. På Demosthenes' inrådan förenades Athens och Tebes stridskrafter. Dessa ryckte fienden till mötes, men ledo efter tappert motstånd ett afgörande nederlag i slaget vid Chaironeia (338). Detta slag afgjorde Greklands öde. Tebe underkastade sig obetingadt, men Aten, som rustade sig till ett förtvifadt motstånd, behandlades af F. med mycket undseende och erhöll jämförelsevis goda fredsvillkor. En grekisk nationalförsamling i Korint erkände F:s hegemoni och utkorade honom till grekernas öfverfältsherre i ett tillämnadt krig mot Persien. Under förberedelserna till detta stora företag mördades F. 336 i den macedoniska staden Aigai af Pausanias, en officer vid den kungliga livvakt. Mången misstänkte att mordet anstiftats af hans egen gemål Olympias. Sitt väldiga rike och de vidtutseende krigsplanerna lämnade han i arf åt sin son Alexander. — F. är obestriddligen en af världshistoriens betydelsefullare personligheter, såsom den egentlige grundläggaren af det världsvälde, hvilket var bestämdt att under de grekiska staternas inre upplösning och förfall blifva bärare af den grekiska kulturen och sprida densamma vida utom Greklands landamären. Hans statsmannakaraktär är föga tilltalande. List, mutor, förställning och öfver hufvud alla de utvägar, som stå en bakslug och samvetslös statskonst till buds, voro de medel, hvilka han helst använde, och genom dem vann han i allmänhet sina syftsmål. Krigslycken var honom icke alltid huld, men hans mod och tillförsikt nedslogos aldrig af motgången; å andra sidan förmodade icke de mest glänsande segrar beröfva honom hans själfbehärskning. Med beundransvärdt tålmod förstod han afbida det gynnsamma ögonblicket och vända till sin fördel hvarje tillstötande omständighet. Hans personliga uppträdande var, när han så ville, älskvärdt och vinnande. Hans enskilda lif fläckades af grofva laster, men dessa slappade ej hans handlingskraft och inkräktade icke på hans politiska planer. Litt.: Brückner, "König Philipp" (1837), och Schaefer, "Demosthenes und seine Zeit" (2:a uppl. 1885-87).

3. F. III Arridaaios, en oäkta son af F. II, utropades efter Alexanders död till konung (323 f. Kr.), men kastades omedelbart därefter i fängelse och aflifvades 317.

4. F. V (stundom kallad F. III, till följd däraf, att såväl F. Arridaaios som F. IV, Kassandros' son, hvilka i själfva verket aldrig regerat, uteslutas ur

Mynt, slaget för Filip V af Macedonien, med hans bild.

den macedoniska konungalängden) var son af Demetrios II och uppsteg 220 såsom sjuttonårig yngling på Macedoniens tron efter Antigonos Doson. F. var en svag regent och ingalunda vuxen de svåra politiska förhållanden, under hvilka han tillträdde sty-

relsen. Han ingick förbund med Hannibal (215), men försummade att verksamt understödja honom och ådrog sig därigenom ett krig med det af romarna mot honom uppgedade etoliska förbundet. Efter föga betydande krigshändelser afslutades detta krig genom en fred (205) mellan romarna, F. och bådas bundsförvanter. Genom angrepp på Egypten, Rhodos och Pergamon retade han emellertid ånyo romarna, hvilka, så snart de efter det andra puniska krigets slut fått fria händer, förklarade krig mot F. (200). Till en början fördes detta krig tämligen lamt af romarna, men afgjordes slutligen genom konsuln Flamininius' lysande seger vid Kynoskefalai (197). F. måste nu göra fred på hårda villkor, hvilka innefattade, att han, förutom gäldandet af dyra krigskostnader, skulle afstå sina grekiska besittningar samt utlämna sin flotta, begränsa sin krigsmakt till 5,000 man och icke utan romerska senatens samtycke företaga något krig utanför Macedoniens gränser. Under romarnas därefter följande krig mot Antiochos III stod F. på deras sida; men sedan Antiochos väl var besegrad, fick han röna nya kränkning. Uppbragt däröfver började han rustningar till ett nytt krig mot romarna, men dog (179), innan han hunnit bringa sina planer till utförande. Hans sista år förbittrades af husliga sorger, vållade däraf, att han af sin äldre son, Perseus, låtit förmå sig att afliuva den yngre, Demetrios, såsom skyldig till förräderi. A. M. A.

Filip, hertig af Parma, infant af Spanien, som till Filip V af Spanien och Elisabet Farnese, f. 1720, d. 1765, fick tack vare sin moders ihärdiga ansträngningar genom freden i Aachen (1748) de gamla Farnesiska hertigdömena Parma, Piacenza och Guastalla, som 1731—35 innehafte af hans äldre broder don Carlos (sedermera Karl III af Spanien), men därefter af Österrike. Starkt påverkad af upplysningsfilosofien sökte han med tillhjälp af sin minister, fransmannen Dutillot, regera i den upplysta despotismens anda. Han genomförde en del nyttiga reformer, gynnade personligen vetenskap och konst, understödde handel och jordbruk, inskränkte efter förmåga kyrkans makt och fördref jesuiterna, hvarför han bannlystes af påven. F. var stamfader för den ännu levande parnesianska linjen af släkten Bourbon (se d. o.). E. A.—t.

Filip araben, Marcus Julius Philippus, romersk kejsare, bördig från Arabien (däraf tillnamnet), lyckades 243 uppnå den vid denna tid ytterst inflytelserika ställningen af gardschef (*praefectus praetorio*) samt störtade 244 kejsar Gordianus III och besteg själf tronen. Hans regering inledde en tid af nöd för det romerska riket i följd af härens opålitlighet, finansiella svårigheter, farsoter och de numera kraftiga gränsvolkens, särskildt germanernas, angrepp. 248 fridades med utomordentlig prakt det tusenåriga minnet af Roms grundläggning. F. stupade 249 mot Decius, som legionerna i Pannonien utropat till motkejsare.

Filip (sp. *Felipe*), spanska konungar: 1. F. I, den sköne, konung af Kastilien, son af kejsar Maximilian I och Maria af Burgund, f. 22 juli 1478 i Brugge, d. 25 sept. 1506 i Burgos. Han ärfde 1482, genom sin moders död, de burgundiska länderna, hvilka under hans minderårighet styrdes af hans fader. 1496 förmådde han sig med Johanna af Kastilien, Ferdinands och Isabellas dotter. Efter Isabellas död antog han titeln konung af Kastilien, men

råkade därigenom i strid med sin svärfader, som ville öfvertaga styrelsen i den sinnessvaga dotterns namn. Icke dess mindre blef F. erkänd som konung, men väckte sina undersåtars missnöje genom att gynna nederländerna. F. var fader till de romersk-tyske kejsarna Karl V och Ferdinand I och till dottrarna Eleonora, g. m. Emanuel I af Portugal och därefter med Frans I af Frankrike, Elisabet (Isabella), g. m. Kristian II af Danmark, Maria, g. m. Ludvig II af Ungern, samt Katarina, g. m. Johan III af Portugal. (C. H. H.)

2. F. II, den föregående sonson och son till kejsar Karl V och Isabella af Portugal, f. 21 maj 1527 i Valladolid, d. 13 sept. 1598 i Escorial. Han erhöill en omsorgsfull uppfostran samt hölls framför allt till sträng lydnad under den katolska kyrkans dogmer. Redan vid sexton års ålder förmåldes han med den portugisiska prinsessan Maria och förordnades 1543 att, under faderns vistelse i Tyskland, med Alba vid sin sida, föra styrelsen i Spanien. Då Karl V, som förgäves sökt utverka hans val till sin efterträdare såsom romersk-tysk kejsare, tröttnade vid regeringsbördan, afträdde han till F. 1555 Nederländerna och sina italienska besittningar (Milano, Neapel, Sicilien) samt 1556 Spanien med dess ofantliga kolonier. Eget nog nödgades F., kyrkans hängifne försvarare, börja sin regering med att bekriega påven, Paul IV, som dock, sedan Alba två gånger ryckt mot Rom, fick fred på billiga villkor (1557). I förbindelse med England, hvars dronning, den honom svärmiskt hängifna Maria Tudor, han äktat 1554, bekämpade han från 1556 fransmännen. Dessa, som genom påvens tillskyndelse brutit sitt nyss ingångna stillestånd med Spanien, besegrades vid S:t Quentin (aug. 1557), af Filibert af Savoyen, och vid Gravelingen (juli 1558), af Egmont, samt tvungos till freden i Cateau-Cambrésis (april 1559). I sammanhang med detta fredsslut förmådde sig F. med franske konungen Henrik II:s dotter, Elisabet, sedan han efter Maria Tudors död (1558) förgäves anhållit om hennes halfsysters, Elisabets, hand. F:s politik antog därefter en alltmer utpräglad karaktär af förföljelse mot religiös och borgerlig frihet, hvarhelst den framträdde, inom hans eget rike eller utom dess landamären. I Spanien och de italienska besittningarna utrotade den blodiga inkvisitionen protestantismen i grund, och de skrankor, som möjligen stodo enväldet i vägen, nedbröts. I Nederländerna stötte dock hans absolutistiska och katolska sträfvanen på ett motstånd, som klädde sig i vapen och ledde till en del af dessa provinser fullständiga affall (1581). Hans utrottningskrig mot Andalusien och Granadas för muhammedanism misstänkta inbyggare, moriskerna, invecklade honom i kamp med turkarna. Ehuru hans halfbroder, Don Juan d'Austria, i förening med flera italienska staters flottor slog de otrogne i den ryktbara drabbningen vid Lepanto (okt. 1571), fullföljde F. dock icke segern. Han

öfverföll och eröfrade Portugal, då detta land efter den då regerande konungaättens utskolkande (1580) icke ville godkänna de anspråk på tronen, hvilka han framställde i egenskap af Emanuel den stores dotter-son. Han kränkte sedermera portugisernas rättigheter samt beredde deras handel och kolonialvälde en obotlig skada genom att indraga dem i striden mot Nederländerna. Kriget mot dessa förtick utan afbrott under F:s hela regering. Emedan det protestantiska England, själfv omhvarfadt af F:s intriger, sände Nederländerna hjälp och Elisabet låtit dödsdomen öfver Maria Stuart, F:s skyddsling, gå i fullbord (1587), sökte han rikta ett dräpslag mot protestantism och frihet i såväl England som Nederländerna genom den "öfvervinneliga armaden" (1588). Det var en kraftanstängning, hvars misslyckande kostade Pyreneiska halön dess öfvervalde till sjöss. Holländarna togo bort de portugisiska besittningarna i Ostindien, och Spaniens kuster hemsöktes af engelsmännen (spanska flottans sänkning i Cádiz' hamn och denna stads förstöring, 1596). Icke heller till lands var lyckan F. bevågen, då han (1585—98) på Guisernas sida gjorde Henrik af Bourbon franska kronan stridig och bekämpade hugenotterna. Ända till det afägsna Sverige sträckte sig hans rekoltiseringsplaner. Han dog samma år som Nantesiska ediktet utfärdades, hvilket gaf Frankrikes protestanter religiös och borgerlig frihet, samma år som slaget vid Stångebro befäste protestantismens ställning i Sverige. — F:s bild har tveifvelsutan åtskilligt vanställt af den protestantiska traditionen. Han var sin tids mäktigaste furste genom sina affägsna länders massa och rikedom, men han förstod icke att bibehålla, långt mindre att förkofra sitt arf. Spaniens stormaktsställning undergräfvades genom hans till ytterlighet ensidiga politik, hvilken i allmänhet sträfvade att fullfölja de universalistiska anspråken från Karl V:s dagar. För sin egen allmakt och — såvidt det kunde ske utan intrång i hans egen myndighet — för den allena saliggörande kyrkans herravälde arbetade han utan återvändo, till sitt rikes ruin — trots Perus och Mexicos skatter —, men till den katolska reaktionens fromma. Han var denna reaktions huggande svärd, och det torde vara vanskligt att säga, huru den förbittrade striden mellan Rom och "affällingarna" vändt sig, om han ej funnits. Han ville lägga "sitt eget rike och hela kristenheten under en järnhård världslig och andlig despotism, och han hade tillräcklig blick att inse båda deras sammanhang". F. utvecklade en rastlös arbetsamhet, men visade sig långsam och vacklande vid beslutsfattande. Af misstro till andras duglighet eller af siktet ledde han i egen person ärendena från Madrid, som han gjorde till sitt rikets hufvudstad, från Escorial eller från Aranjuez, under det hans gunstlingar, hertigen af Alba, fursten af Eboli och Antonio Perez, utförfade föga eller intet betydande inflytande på riktningen af hans politik och allena voro hans verktyg. F:s fanatism, hans af naturen högdragna och inbundna väsen, hans härsklystnad samt med åren tilltagande misstänksamhet och människoförakt spredt skrämsel och kyla öfver hans omgivning, äfven då han umgicks med sina närmaste, samt gjorde honom i det offentliga lifvet hård, oförsonlig och ej sällan oödel. Öfver hans enskilda lif breder hans äldste, af hans första gemål födde, son Don Carlos' sorgliga öde en djup skugga. Denne exalterade yngling

hatade sin fader till ursinne och blef af honom inspärrad i fängelse, hvarest han dog en, såsom det numera antages, naturlig död (24 juli 1568). Huru högt F. aktade den offentliga moralen, därom vittna bl. a. lönnmorden på nederländska sändebudet i Spanien de Montigny (1568) och på Vilhelm af Oranien (1584). I sitt fjärde äktenskap, med kejsar Maximilian II:s dotter Anna, hade F. sonen Filip (III). Litt.: Gachard, "Correspondance de Philippe II", Prescott, "History of the reign of Philip the second, king of Spain" (1859), Forneron, "Histoire de Philippe II" (3:e uppl. 1887), Philippson, "West-Europa im zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich IV" (1882), Lavisse och Rambaud, "Histoire générale", V (1895). J. Th. W. (C. H. H.)

3. F. III, den föregående son, f. 14 april 1578 i Madrid, d. där 31 mars 1621, fick en dålig uppfostran, och hans viljekraft blef tidigt bruten genom det förtryck, hvori hans misstänksamme och despotiske fader höll honom. 1598 mottog han regeringen efter denne. Statens styrelse öfverlämnade han till hertigen af Lerma och, sedan denne af folket hatade minister blifvit störtad, till hertigen af Uzeda. Genom fördrifvandet af moriskerna fullbordade han Spaniens ruin. Han efterlämnade landets finanser i det uslaste tillstånd. — F. var gift med Margareta af Österrike, syster till kejsar Ferdinand II, och hade med henne sonen Filip (IV) samt dottrarna Anna, g. m. Ludvig XIII af Frankrike, och Maria, g. m. kejsar Ferdinand III. (C. H. H.)

4. F. IV, den föregående son, f. 8 april 1605, d. 17 sept. 1665, tillträdde regeringen 1621. Han öfverlämnade 1623 ledningen af statens angelägenheter helt och hållet åt hertigen af Olivarez. Åtskilliga åtgärder vidtogos för jordbrukets upphjälpan. Främmande kolonister inkallades för att bota den skada det lidit genom moriskernas fördrifvande. Men krigen för bevarandet af habsburgska husets makt (trettioåriga kriget, 1618—48) och för Nederländernas underkufvande uppslukade statens inkomster. Holländarna tillintetgjorde Spaniens utländska handel. Därtill kommo krig med Frankrike och dess bundsförvant England samt uppror i Kastilien och Andalusien. Den pyreneiska freden 1659 gaf det för all världen synliga beviset, att Spanien nu måst afstå sin ledande politiska ställning till Frankrike. F. var gift: 1) med Elisabet af Frankrike, Henrik IV:s dotter, med hvilken han hade dottrarna Maria Teresa (g. m. Ludvig XIV) och Margareta Teresa (g. m. kejsar Leopold I) samt 2) med Maria Anna af Österrike, kejsar Ferdinand III:s dotter, med hvilken han hade sonen Karl II, den siste habsburgaren på Spaniens tron. Litt.: Cánovas del Castillo, "Estudios del reinado de Felipe IV" (3 bd. 1888—90). (C. H. H.)

5. F. V., den föregående dottersons son, f. 19 dec. 1683 i Versailles, d. 9 juli 1746 i Madrid, var sonson till Ludvig XIV och son till dauphin Lud-

vig och Maria Anna af Bavern samt bar såsom fransk prins titeln hertig af Anjou. Af sin farmors, den spanska prinsessan Maria Teresas, broder, Karl II, konung af Spanien, insattes han genom ett af Ludvig XIV gilladt testamente 1700 till arvinge af hela spanska monarkien. Efter Karls död (1 nov. s. å.) tillträdde han sitt rike, men måste i spanska successionskriget försvara det mot den österrikiska grenens af habsburgska huset arfsanspråk. (Se härom Spanska tronföljdskriget.) Katalonien, som under kriget hyllat den habsburgske pretendenten, kufvades och förlorade sina fri- och rättigheter,

men Milano, Neapel och Spanska Nederländerna (Belgien) stannade genom Rastatt-freden (1714) i Österrikes händer. Sedan hans första gemål, Maria Lovisa af Savojen, hvilken under krigsåren eggat honom till större energi, afidit 1714, försjönk F. alltmera i överksamhet. Han lät helt och hållet styra sig af sin andra gemål, Elisabet af Parma (med hvilken han s. å. förmäldes) och hennes gunstling, kardinal Alberoni. Hennes önskan att till förmån för sina och F:s barn återvinna de forna spanska besittningarna uti Italien blef nu bestämmande för Spaniens utrikespolitik och invecklade landet i krig (1717—20; se Alberoni). I jan. 1724 nedlade F. regeringen till förmån för sin son Ludvig, men återtog den efter dennes död (aug. s. å.). Därefter regerade han under Elisabets och gunstlingen Ripperdas inflytande. 1731 erkände han den pragmatiska sanktionen mot det att Parma och Piacenza tillförsäkrades hans son Karl. I polska successionskriget (1733—38) sände han 30,000 man till Italien samt lyckades verkligen vinna Neapel och Sicilien för Karl (1735). F. led af svärmodigt lynne, som än försänkte honom i viljelöshet, än öfvergick till djup melankoli, hvori han plägade söka lindring genom sin gunstling Farinellis sänger. Jfr Baudrillart, "Philippe V et la cour de France 1700—1715" (5 bd, 1890—1901). (V. 8—g.)

Filip af Schwaben, tysk konung 1198—1208, yngste son af kejsar Fredrik I och Beatrix af Burgund, f. före 26 juli 1178. Ursprungligen uppföstrad för andliga ståndet, blef han 1191 (d. 1190) biskop af Würzburg, men lämnade 1193 efter sin broder Fredriks död det andliga ståndet, blef 1195 markgreffe af Toscana och 1196 hertig af Schwaben samt åktade 1197 den grekiska prinsessan Irene (Maria), dotter till kejsar Isak Angelos. Efter sin broder kejsar Henrik VI:s död 1197 sökte han genomdrifva erkännandet af dennes son Fredrik (se d. o.), som under faderns lifstid blifvit vald till tronföljare. Då detta ej lyckades, lät han själf af det hohenstaufiska partiet välja sig till konung på en riksdag i Mühlhausen 8 mars 1198. Det welfiska partiet valde till motkonung Otto af Braunschweig; denne vann 1201 påfven Innocentius III:s erkännande, kröntes af honom till kejsare och vann på sin sida de mest betydande furstarna, liksom han äfven

fann stöd i England. F., som i början haft framgång, blef 1201 af påfven bannlyst och var en tid i svårt trångmål, som nådde sin höjdpunkt 1203, då han af sina motståndare inneslöt i Erfurt. Men sedan vände sig lyckan (1204). F. lyckades för sig vinna flera af de affallne furstarna; 1206 eröfrade han Köln, löstes 1207 från bannet och försonades med påfven. Däremot ledde de med Otto inledda underhandlingarna ej till något resultat. 21 juni 1208 mördades F. af pfalzgrefven Otto af Wittelsbach, som han vägrat sin dotters hand. Se E. Winkelmann, "Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig" (2 bd, 1873—78), och Engelmann, "Philipp von Schwaben und Innozenz III. 1198—1208" (1898). (T. H.—r.)

Filip Birgersson, jarl. Se Folkunga-ätten.
Filipepi, Alessandro di Mariano, vanligen kallad Sandro Botticelli [-tjälli], italiensk konstnär, f. 1447 i Florens, d. där 1510. Först kom han i skola hos en guldsmed, Botticelli, hvars namn lärjungen efter tidens plägsed antog, men erhöi senare till lärare målarmunken Filippo Lippi. På kallelse af påfven Sixtus IV utförde Botticelli 1480—84 fresker i Sixtinska kapellet. Efter återkomsten till Florens blef han starkt gripen af Savonarolas glöddande predikningar mot lyx och sedefördärf. Botticellis medfödda böjelse för mystik och för svärmodigt grubbel gaf dock åt denna hans senare lifserfarenhet en djupare, personligare färg än hvad som i allmänhet var fallet med hans samtida landsmän. Han var en ovanligt fantasifull och flitig konstnär, hvars alstring vittnar om ett säregt, omordentligt rörligt, alltmera vidgad och fördjupadt inre lif. Tidigt kom också hans egenart till uttryck i hans konst, ja redan i det första själfständiga arbete af honom, som Vasari omnämner, allegorien *Fortitudo* (Tapperheten, nu i Uffizierna), ehuru inflytande från Verrocchios och bröderna Pollajulus naturalistiska stil däri röjer sig. Ännu bättre kan Botticellis utveckling, både hans anslutning till och frigörelse från förebildernas uppfattning och teknik, studeras i hans många tafflor med religiösa ämnen, där inflytande spörjes äfven af Filippo Lippis älskvärdt genreaktiga och lifsvarma uppfattning af madonnen och ännu i ett så moget verk som *Madonna med sex helgon* (Florens' akademi) äfven af Lionardo da Vincis geniala komposition, individualiserande karaktärsteckning och perspektiviska behandling. Karakteristiskt för Botticelli, då han helt och hållet ger uttryck åt sitt eget temperament, är, att han intresserar sig hvarken för det oblandadt goda, såsom t. ex. Fra Angelico i sina madonnor och änglar, eller det oblandadt onda, såsom t. ex. Orcagna, utan blott för män

Sandro Botticelli. Efter själfporträtt i fresken "Bestrafningen af Korahs uppror".

och kvinnor på så att säga ett mellanstadium, med rikt sammansatt själslif. Hans religiösa figurer få därigenom något så äkta mänskligt, men på samma gång något sällsamt vemodigt. Obestriddigen kan en viss tröttsam enförmighet ej fränkännas hans madonnatyp med det ständigt af svärmod nedböjda hufvudet, de tunga ögonlocken, det bleka, trånsjuka anletet och armarna liksom afvärande sträckta mot barnet. Men å andra sidan kan väl konsten knappast uppvisa mera tjugande, förändligade väsen än hans madonnor och uppvaktande änglar, ynglinga-gestalter med öfverjordisk hängifvenhet i blick och hållning. Bland hans yppersta religiösa staffilbilder, ofta i rundt format, må nämnas *Mariabilden i Louvre*, *Madonnan i furst Chigis galleri i Rom*, *Madonnan med Johannes döparen och evangelisten Johannes* (Berlin), den af hans djupa Dante-studier i kompositionen synbarligen påverkade *Marias himmelsfärd* (London) och framför allt *Magnificat* (i Uffizierna), som betecknar höjdpunkten af konstnärrens framställningar ur Marias lif. Af hans altarbilder är *Konungarnas tillbedjan* (i Uffizierna) särskildt framstående. — Samma poetisk-melankoliska känsla, som genomströmmar andaktsbilderna, ingjuter han äfven i sina framställningar af antika myter och allegorier. De ryktbaraste, *Vären* (se planschen; i Akademien i Florens) och *Venus Anadyomene* (i Uffizierna), inspirerade af A. Polizianos poesi, äro ett monumentalt vittnesbörd om renässansens nyväckta hänförelse för antiken, men ega på samma gång i kolorit och stämning en än underton af det svärmod, som ofta utmärka den medeltida konstens skapelser. Landskapet på Botticelli's "Vären" kan nu ej utöfva hela sin forna tjuskraft, därför att temperafärgerna betydligt mörknat, men gestalterna verka ännu lika ungdomligt friska och intagande. Värsgudinnan anses vara en af renässanskonstens yppersta allegoriska gestalter, Venus i taflans midt säges likna Simonetta, Giuliano di Medicis älskarinna, och honom själf har man velat känna igen i Mercurius framför de tre sväfvande gratiernas för-tjugande grupp. Draperierna äro här ej så våld-samt fladdrande som ofta på Botticelli's målningar. Hvad beträffar "Venus uppstigande ur hafvet", har F:s skumbörra, guldblonda Afrodite på sin snäcka fläktad i land af vindgudarna, som äfven strö ut rosor, af konstkritiken blifvit föremål för ganska olika omdömen. Från franskt håll har hon klandrats såsom maniererad antikimitation, C. Laurin tycker, att hon "påminner i sin kyska men bländande skönhet genom sin ställning om Praxiteles' Afrodite", W. Pater anser, att hon erinrar om Ingres' felfria studier af det nakna, och E. Steinmann jämför henne med Giorgiones "Liggande Venus" (Dresden). — Till allegorierna hör äfven *Förtalet* (i Uffizierna) med ämne från en under renässansen populär skildring hos Lukianos. Genom sin arkitektoniska bakgrund, sitt öfvermått af förgyllning och sina olika grupper af ypperligt karakteriserade personer med passionerade rörelser samt häftigt fladdrande draperier är taflan en af Botticelli's mest egendomliga verk från hans senare period. — Nästan samtidig härmed är den i all sin enkelhet utomordentligt rörande, tyvärr ej så väl bibehållna lilla genrebilden, *Den utstötta* (turst Pallavicinis samling i Rom), som gör ett fullt modernt intryck. — Karakteristiska verka äfven några af hans profilporträtt,

särskildt af *Giuliano de' Medici* (i Berlins museum) och af en blond pärlsmydd dam (i Frankfurt a. M.).

Bland Botticelli's större kompositioner behandla freskerna i Sixtinska kapellet *Mose och Jethrus döttrar*, *Bestraffningen af Korahs uppror* (med ett fängslande porträtt af konstnären själf, se fig.) och *Kristi frestelse i öknen och på tempellinnarna* bibliska ämnen med en rikedom af uttrycksfulla scener och figurer. En märklig plats i hans produktion intaga de under arbetets gång genom ett allt suveränare herravälde öfver stoff och form framstående *Dante-illustrationerna* (84 i Berlins kopparstickskabinett, 8 i Vatikanen; samtliga reproducerade i ett 1896 af Lippmann utgivet verk), omfattande de allra flesta af "Divina Commedias" sånger. Botticelli's intressanta personlighet har haft ett anmärkningsvärdt inflytande på vissa riktningar af modern konst, särskildt de engelske preraphaeliterna. Litt.: Vasari, "Vite" etc. (1550), hvars ej fullt tillförlitliga uppgifter om vissa episoder i konstnärrens lif här uteslutits, Crowe och Cavalcaselle, "A new history of painting" (1864—72), W. Pater, "The renaissance" (1888), E. Steinmann, "Botticelli" (1897), och Supino, "S. Botticelli" (1900). Jfr äfven en uppsats (i sv. öfv.) af W. Pater om Botticelli i "Ord och bild" (1899). E. A.—ie.

Filipinos. Se Filippinerna, sp. 229.

Filippa, drottning i Sverige, Danmark och Norge, dotter af konung Henrik IV i England, föddes troligen 1393. Underhandlingar om ett giftermål mellan henne och unionskonungen Erik XIII fördes flera år, och först mot slutet af 1405 blef saken fullt afgjord. F:s öfverresa från England egde rum under sommaren 1406, och bröllopet firades i Lund 26 okt. s. å. Genom sina personliga dygder och sina förtjänster om nordens riken har F. i dessas historia förvärfvat ett älskadtt och aktadt namn. Med sin gemål lefde hon, såvidt man känner, i ett godt förhållande, och det finnes många bevis på det förtroende denne hyste för henne. Det inflytande han lämnade henne på sina rikens styrelse var, åtminstone vissa tider, anseeligt. Visst är, att detta också lände till konungens fördel, ty F. egde en kraft och en klohet, som visat henne vara en värdig syster till Henrik V i England. Under Eriks långa bortovaro från sina riken — från aug. 1423 till maj 1425 — skötte drottningen regeringen och det med vida mera framgång än hennes gemål. Äfven efter konungens återkomst fortfor hon att ingripa i regeringsärendena. Hon dömdo i tvister mellan undersåtar samt deltog i revisionen af svenska slottsfogdars räkenskaper och (1426) i öfverläggningar med svenska rådet. 1428, då hansestädernas flotta hotade Köpenhamn, uppeldade hon försvararnas mod och bidrog härigenom till farans afväjande. Vid ett besök i Sverige afled hon 5 jan. 1430 i Vadstena, hvarest hon äfven be-frofs. Fr. W.

Filippa af Hainaut, engelsk drottning, dotter till greve Vilhelm af Hainaut, f. omkr. 1314, d. 1369, 1328 förmlad med engelske konungen Edvard III, har förvärfvat sig ett vackert namn i historien genom sin godhet och människokärlek. Så t. ex. hindrade hon 1347 genom sina entränga föreställningar konungen från att verkställa sitt beslut att låta afträta de efter Calais' eröfring utlämnade borgarna. F. beskyddade historieskrifvaren Froissart,

Botticellis målning Våren. (Till art. Filippini.)

anställde honom som sin sekreterare i fem år (1361—66) och uppmuntrade hans författarskap. Hans berättelse, att hon personligen ledt den krigshär, som under Edvard III:s frånvaro i Frankrike 1346 besegrade och tillfångatog skotske konungen David Bruce vid Neville's cross, betvivlas af nutida engelska forskare. Biografi öfver F. finnes hos Strickland, "Queens of England", I (1840). (V. 8—g.)

Filipperbrevet, ett bref i nya testamentet, hvilket, enligt den allmänna traditionen, är skrivet 63 l. 64 e. Kr. af aposteln Paulus under hans fångenskap i Rom. Anledningen till brevet var ett penningunderstöd, som den kristna församlingen i den macedoniska staden Filippi eller Filippi tillsände aposteln under denna hans fångenskap. Brevet är rikt på personliga känslor, för att icke säga ömhet, hvilket visar, att denna församling särskildt var apostelns hjärtebarn. Utom brevet till Filemon, finns kanske intet annat pauliskt bref, där de inre äktetsbevisen äro så påtagliga som i detta bref. Det oaktadt bestreds dess äkthet af Baur och Schwegler, men på skäl, hvilka af flera nyare bibelforskare, äfven sådana, som tillhöra den rationalistiska riktningen, ansetts otillräckliga. J. P.

Filippides (grek. *Φιλιππίδης*, lat. *Filippides*), grekisk lustspelsförfattare (omkr. 300 f. Kr.), åtnöjt stor gunst hos konung Lysimachos. Hans död lär ha orsakats af glädje öfver en i dramatisk täflan vunnit seger. Af vid pass femton bland hans stycken finnas fragment och titlar i behåll. A. M. A.

Filippiker l. Filippiska tal kallades ursprungligen tre tal af den atenske talaren Demosthenes (4:e årh. f. Kr.), hvilka voro riktade mot konung Filip II och den macedoniska politiken. Utom dessa tre tal (och ett fjärde, oäkta), hvilka bära öfverskriften "Mot Filip", finnas bland Demosthenes' statstal bevarade åtskilliga andra, hvilka behandla samma ämne och därför stundom äfven räknas till de filippiska talen. Namnet filippiker öfvergick sedermera på fjorton af Cicero, efter samma mönster, författade tal mot Antonius. Ännu betecknar man stundom med "filippik" hvarje häftigt och angräpande strafftal i politiska ämnen. A. M. A.

Filippin (fr. *philippine*, förvrängdt af ty. *liebchen*, hjärtevän, eller *filbchen*, af littauiska *filbas*, ett litet par, näml. hasselnötter), en folksed med urspr. erotisk anstrykning, bestående i ett slags vad, som ingås på det sättet, att tvänne personer (vanligen af olika kön), sedan en af dem i en krakmandel, en nöt e. d. anträffat två kärnor, uppåta hvar sin af dessa och därvid öfverenskomma, att den, som, då de nästa gång (eller efter en viss förfuten tid) råkas, först ropar "filippin", vinner, hvaremot den andre förlorar.

Filippiner, en andlig orden. Se Oratorianer.
Filippinerna (sp. *Islas Filipinas*), en under Förenta staterna lydande ögrupp, som utgör den nordligaste delen af ostindiska arkipelagen. Öarna omgifvas i v. af Syd kinesiska hafvet och Sulu- l. Jolósjön, i s. af Celebessjön, i ö. af Stilla oceanen samt äro i n. genom ett 200 km. bredt sund skilda från Formosa. I fredsslutet 1898 bestämdes som gränser midten af Bashikanalen (ung. 21° 30' n. br.), 127° 5. lgd., 4° 45' n. br. mellan 127° och 119° 35' ö. lgd.), 119° 35' till 7° 40' n. br., denna linje till 116° ö. lgd., en rät linje därifrån till den punkt, där 10:e breddgraden skär 118:e

längdgraden, samt sistnämnda till 21° 30'. Politiskt räknas således till F. äfven Paláwan-ön och Joló (Sulu)-öarna, hvilka som bryggor leda öfver till Borneo. Inräknadt dessa äro upptagna F. en areal af 296,310 kvkm. eller något mer än Italien (af Förenta staternas kust- och fälmätningsskär har den beräknats till 309,614 kvkm.). Däraf komma på hufvudön, Luzon, som är den nordligaste, 122,346 kvkm., enligt amerikansk beräkning; därefter följa: den sydligaste, Mindanáo, med 93,854 kvkm., Samar 13,052 kvkm., Negros 12,570 kvkm., Panay 12,193 kvkm., Mindoro 10,287 kvkm., Paláwan l. Paragua 10,197 kvkm., Leyte 7,026 kvkm., Cebú 4,512 kvkm., Bohól 3,727 kvkm. och Másbate 3,341 kvkm. Vanligen brukar man sammanföra öarna i tre grupper: Luzonggruppen, Mindanáogruppen samt alla öarna emellan Mindanáo och Luzon, hvilken grupp kallas Visayas. Härtill komma slutligen Jolóöarna och Paláwangruppen, till hvilken räknas Calamianes-öarna.

Redan en blick på kartan visar, huru F:s bergssystem vidga sig åt s. och sammandragas mot n. samt att tre eller fyra berggrenar gå från Borneo, Celebes och Molukkerna öfver till F. Dessa berg anser Suess vara kvarlevor af stora bergbågar, som gått parallellt med asiatiska fastlandskusten och som sönderbrutits genom de väldiga förkastningar, som under tertiärtiden bildat de östasiatiska ögrupperna. Den östligaste går från Molukkerna öfver Talaut-öarna till sydöstra Mindanáo och följer dess östra kust, den andra markeras af de vulkaniska, till Celebesgruppen räknade Sangi-öarna samt går genom mellersta Mindanáo, där den v. om Davao-bay har en vulkantopp Apo (3,200 m.); den tredje drar fram öfver Joló- l. Sulu-öarna och när på ön Basilan 1,020 m. samt fyller Mindanãos västra hälft; den fjärde går genom Paláwan- och Calamianes-öarna till Mindoro och Luzon och har flera höga toppar, såsom Mantalingayan (2,085 m.) på Paláwan, Halcon (2,700 m.) på Mindoro. På Luzon fortsätter den i Sierra de Zambales (1,841 m.) utefter öns västra kust, medan denna ös öfriga kedjor, Sierra Madre utefter dess östra kust och den höga Cordillera del Norte i nordvästra delen (med toppen Tonglon, 2,260 m.), äro fortsättningar af de andra bergbågarna. I södra delen af ön ligger vulkanen Mayon l. Volcano de Albay (2,715 m.). Genom förkastningar ha dessa bergbågar slitits sönder, lämnande rum för vikar och sund samt för stora slätbygder i öarnas inre delar. De äro rika på vulkaner (öfver ett tjugotal), som äro grupperade efter hvarandra i rader; den verksamaste synes vara Mayon, som särskildt i juni 1897 hade flera ödeläggande utbrott. Jordbäfningar äro mycket vanliga och våldsamma; Paláwan och Calamianes-öarna synas dock vara nästan oberörda af dem. Till sin geologiska byggnad äro F. föga kända. En kärna af granit, gnejs, serpentin och gabbro synes bilda grundberget, som framträder i dagen på Mindanáo samt i mellersta och västra Luzon, men eljest täckes af kalksten och stenkolsförande sandsten, båda af obestämd ålder, samt tertiär kalk, som på sina ställen lyfts till 1,200 m. ö. h., samt unga marina bildningar och alluviala slätter i norra Luzon och östra Mindanáo. Slutligen ha vulkanerna utbredt sin lava öfver stora områden. En följd af bergens riktning är, att slätter och dalar gå mot s. s. v. eller s. samt att floderna flyta i nordlig eller

Tagalby på ön Luzon. (Tagalernas gulbruna hudfärg ter sig för mörk i den reproducerade bilden.)

sydlig hufvudriktning. Föga har hittills gjorts för utveckling af öarnas mineraltillgångar, men undersökningar pågå nu med iver och loifa goda resultat. På Luzon ha anträffats rika och vidsträckt koppar-, guld- och stenkolsfyndigheter. Guld förekommer på nästan alla de större öarna och har liksom kopparn på några af dem sedan länge bearbetats af in-födningarna.

Klimat. F. hör till det indiska monsunområdet med nordöstliga vindar under vintern och sydvästliga under sommaren. Årsmedeltemperaturen växlar mellan 24,6° i Bayombong (253 m.) i det inre af Luzon och 26,8° i Ilo-Ilo (på Panay); Manila har 27°. Den varmaste månaden är öfverallt maj med 26,7° i Bayombong, 28° i Ilo-Ilo och 28,3° i Manila; de svalaste månaderna äro dec. och jan. med 21,6°—25,1°. Regnmängden är betydlig: i Manila på Luzons västkust 1,916 mm. per år, i Albay på dess östra kust 3,400 mm., i Linao på Mindanáo 3,828 mm. I allmänhet har östra sidan af ögruppen större nederbörd än den västra. Det mesta regnet faller i vissa delar på sommaren, i andra på hösten; på sydöstra Mindanáo regnar det under vintern. Vid den tid då monsunerna slå om, i synnerhet i sept. och okt., uppstå ofta svåra stormar, "colla", och hvirfvelvindar, "baquio", som kunna åstadkomma otvifvel förödelse.

Växt- och djurvärld. F:s flora, som är mycket rik, visar de allmänna dragen af den malajiska floran, men väsentliga beståndsdelar felas. Öarna skola ha omkr. 4,000 kärlväxter, däraf en åttondel ormbunkar. Sex släkten äro endemiska. Orkidéerna äro synnerligen talrika. I öfverensstämmelse med regnmängden är den östra sidan mer tropisk äfven till sin växtlighet än den västra: på

den förra finnas verkliga tropiska urskogar med talrika palmer och lianer, medan i västerns skogar invandrare från norden påträffas, såsom två barrträd, *Pinus insularis* och *P. Merkusi*. Inalles finnas öfver 450 trädslag, och skogsafverkning anses få stor betydelse. Bland träden märkas särskildt tikträdet (*Tectona*) och många *Dipterocarpus*-arter. En ordnad skogsvård har införts, och ögruppen har indelats i skogsdistrikt under tillsyn af skogstjänstemän. På de högsta bergstopparna möter en alpfloa med egendomliga former. — F. anses numera, hufvudsakligen på grund af vissa egenheter i sin däggdjursfauna, bilda en särskild subregion i den orientaliska regionen (se Djurgeografi). Den i Luzons (och sannolikt ock Mindanãos) bergstrakter förekommande faunan är tydligt vis gammal och visar vissa gemensamma drag med Australiens, medan slätternas mera öfverensstämmelser med den allmänna orientaliska typen; egendomligt nog är släktskapen med Celebes' djurvärld ej skarpt utpräglad. Förutom ett tjugotal flädermöss äro nu kända omkr. 60 vilda däggdjursarter; bland dessa märkas tre apor (hvaribland den endast här förekommande arten *Tarsius philippinensis*), en halfapa, flera för F. egendomliga gnagare, två hjortar och en med den på Celebes förekommande buffeln nära besläktad art (se *Anoa*), stundom uppiadt som en bastard mellan den förra och indiska buffeln. Vidare förtjänar anmärkas saknaden af en del för den malajiska arkipelagens öar kännetecknande former, såsom björnar, myrkottsläktet, dvärgmyskdjuren, apor af släktet *Semnopithecus* m. fl. Bland de tama däggdjuren är kerabaun (*Bos kerabau*), ett slags buffel, den viktigaste; den förekommer ock i förvildadt skick. Af tamdjur finnas dessutom getter,

zebu, hästar m. fl. Äfven fågelfaunan erbjuder många särdrag: af 159 landtåglär uppgifvas 100 såsom egendomliga för F.

Befolkning. F:s invånarantal var 1903: 7,635,426 pers. (27 på 1 kvkm.), däraf 647,740 civiliserade infödingar. Inalles funnos på Luzon-gruppen 3,798,500 inv., på Visayas 2,658,000 inv., däraf 743,650 på Panay och kringliggande små öar, 592,300 inv. på Cebu och kringliggande öar, 460,800 inv. på Negros, 357,650 inv. på Leyte och Bilarán, 243,000 inv. på Bohól och Siquijor, 222,690 inv. på Samar och biöar samt 38,000 inv. på gruppens småöar; vidare beräknade man för Mindanáo 500,000 inv., för Jológruppen 32,000, för Basilan 12,000 och för Paláwgruppen 67,500. Tätast befolkadt är Cebu (77), glestast Mindanáo (3 på 1 kvkm.). Såsom öarnas urinvånare betraktas de till negritosfolken vanligen förda *negritos* l. *aeta*, som nu i ringa antal (1903: 23,000) bo i de inre delarna af öarna öar, särskildt Luzon. De äro småväxta (männan i medeltal 1,44 m., kvinnorna 1,40 m.) samt svagt byggda, med mörkbrun hudfärg, tät, krusigt, svart hår, svag skäggväxt och brakycefal hufvudform (jfr pl. *Asiatiska folk*, nr 18, *negrito*). De föra mestadels ett kringvandrande jägarliv. På Mindanáo finnas *indonesier*, i fysiskt afseende öfverlägsna både negritos och malajer, högväxta och väl utvecklade, med hög panna och örnäsas samt vågigt hår, ofta också med riklig skäggväxt. De äro hedningar, och flera stammar äro mycket krigiska. Den stora massan af ögruppens befolkning är af malajiskt ursprung, ehuru malajiska rasen ej finnes ren någonstades, utan öfverallt modifierad genom blandning med andra folk. De äro delade i närmare 50 olika stammar, däribland de viktigaste äro *tagaler*, *visayaer*, *igorroter*, *bikoler* och *ilokaner*. Tagalerna (se fig.) äro den mest betydande. De bebo mellersta Luzon, nästan ensamt, vidare dess sydöstra halfö Camarines, Mindoro och i små kolonier också alla andra öar, äfven Mindanáo. De ha brun färg (mörkare än indonesiernas), välväxt, spådkropp, rundt hufvud, stor mun, låg panna samt pyggt, svart, rakt hår och äro i regel skägglösa. Deras namn lär betyda flodinvånare, och i verkligheten ligga deras byar vid vatten. De lefva hufvudsakligen af jordbruk, men äfven af boskapsskötsel, jakt och fiske. Till deras nöjen höra tupp- och tjurfäkningar. Flertalet af malajerna har antagit europeisk kultur och kristendomen. De infödingar, som äro muhammedaner, kallas *moros*, de, som äro hedningar, *infeles*. En annan viktig grupp af F:s invånare bilda *kineserna* (omkr. 100,000), som redan under medeltiden beväpte öarna, men särskildt efter spanjorernas ankomst större antal drogo dit öfver. Hela minuthandeln ligger i deras händer, men de återvända nästan alltid till Kina, sedan de skaffat sig kapital. Enligt lag af 1902 få de endast under vissa villkor inflytta och måste registreras. *Spanjorerna* ha aldrig varit talrika; de lefde här mest som soldater, ämbetsmän och munkar. De spanjorer, som höllo sig stolt afsondrade från infödingarna, kallades *peninsulados*, de fullt acklimatiserade kreolerna *filipinos*. De senare ingingo förbindelser med infödingarna; afkomlingarna kallas *nestios*. Året 1903/04 invandrade till F. 27,988 pers., däraf 13,151 amerikaner, 1,560 européer, 2,270 japaner och 9,098 kineser; följ. år invandrade 25,901 pers.

Näringsar. Hufvudnäringen är jordbruk, som hittills drivits tämligen primitivt. Infödingarna odla hufvudsakligen ris jämte andra östasiatiska näringsväxter, såsom kokospalmer, bananer, ananas, sapote, mango, batater, sagopalmer, arekapalmer, majs, jams och grönsaker. De hvide kolonisterna odla mest tobak, kaffe och socker samt hampa. För jordbrukets höjande har nu inrättats en jordbruksbyrå, som låter företaga odlingsförsök med olika kulturväxter, vidtager anstalter för bekämpande af skadeinsekter och för kreatursrasernas förbättrande. De viktigaste exportvarorna ur växtriket äro hampa, socker, kopra och tobak. Af hela exporten utgjorde växtprodukterna året 1904/05 96,9 proc. Viktigast var den s. k. manillahampa, som gaf 64,2 proc. af hela exportvärdet, eller 22,1 mill. gulddollars. Den började odlas 1820 och försäljes hufvudsakligen till Förenta staterna (60,9 proc.) och London (30 proc.). Den odlas dels i sydöstra delen af Luzon, dels och hufvudsakligen på öarna Samar, Leyte, Cebu, på södra Negros och i nordöstra Mindanáo. Närmast i exportvärde kommer socker, som 1904/05 exporterades till ett värde af 5 mill. gulddollars, men denna odling har under senare år gått betydligt tillbaka, dels till följd af konkurrensen med hvitbetssockret, dels därför att en mängd plantager ödelades under kriget 1898—1901. De viktigaste sockertrakterna äro Negros, vissa delar af Luzon, Panay och Cebu. Den förnämsta exporthamnen för socker är Ilo-Ilo på Panay. Det afsattes mest (öfver 90 proc.) till Kina och Japan; återstoden går till Förenta staterna. Först i fjärde rummet (efter kopra) kommer tobak med omkr. 2,36 mill. gulddollars exportvärde (1904/05). De viktigaste tobaksplanteringenarna finnas i nordöstra delen af Luzon. Kakao trives väl på alla fuktiga kuster och har börjat exporteras, indigo har på senaste tiden börjat odlas i hela södra delen af Luzon, likaledes majs, hirs och hrete. Kaffeodlingen har däremot gått tillbaka, och all kaffeexport upphörde med 1896. Industrien producerar flätverk af manillahampa, väfnader och stickerier samt tobak, cigarrer och, viktigast, cigaretter. Fisket gifver trepang, sköldpadd och pärlmor jämte fisk. Utrikeshandeln hade 1904/05 ett importvärde af 30,9 mill. doll. och ett exportvärde af 32,4 mill. doll. Importen utgjordes väsentligen af ris (öfver 7 mill. doll.) och andra födoämnen samt boskap, lyxartiklar, manufakturvaror och halfabrikat samt stenkol. Största omsättningen göres med Förenta staterna, Storbritannien, Spanien, franska och brittiska Indien samt Kina. — Sjöfarten omfattade 1904/05 840,504 ton i kustfart och 1,417,396 ton i sjöfart på andra länder. — En 193 km. lång järnväg med bibanor (112 km.) går från Manila till Dagupan, och nya järnvägsanläggningar äro under byggnad eller föreslagna på flera af de större öarna. — Under spanska väldet var mexikanska dollarn hufvudmyntet, men dess växlande värde förorsakade mycken oreda. Sedan 1904 är på grund af kongressens beslut en filipinsk dollar lika med $\frac{1}{2}$ amerikansk gulddollar.

Den rent militära styrelse, som upprättades kort efter den amerikanska okkupationen, ersattes småningom åren 1899 och 1900 af civil förvaltning utom i de delar, som bebos af muhammedaner, moros (på Mindanáo och Suluöarna), där militära tjänstemän ännu finnas. Centralregeringen består af en generalguvernör, som är den högsta verkställande myndig-

heten, och sju kommissarier (4 amerikaner och 3 filippiner), hvilka bilda en lagstiftande korporation. 1 aug. 1907 förrättades val till en nyttillkommen folkvald kamrare med begränsad befogenhet. Regeringen är fördelad på fyra departement: inrikes-, finans- och justitie-, handels- och politi- samt undervisningsdepartementet, hvar ett och ett med en af de fyra amerikanske kommissarierna som chef. Ögruppen är delad i 39 provinser, hvar och en med en guvernör, sekreterare, skattmästare, kontrollör och allmän åklagare. Lokala municipalstyrelser finnas i omkr. 600 "städer", hvilka äro så godt som oberoende af provinsregeringarna. För rättskipningen finnas en högsta domstol (med 7 domare) samt 15 domstolsdistrikt, hvar ett och ett med en underrätt. — Flertalet af befolkningen är katoliker. På Luzon har nyligen bildats en oberoende filippinsk kyrka. Några hundra tusen äro muhammedaner (moros), och ett ännu större antal är hedningar. Under spanska styrelsen egde de religiösa ordnarna (dominikaner, augustiner, franciskaner m. fl.) stora jordbesittningar, hvilka utarrenderades åt infödingar. 1902 antog kongressen en lag, som bemyndigade F:s regering att inköpa dessa jordbesittningar och sälja eller utarrendera dem, och dylika inköp ha sedan gjorts, så att 1904 165,000 har inköpts för 7,2 mill. doll. — Undervisningsväsendet sorterar under en generalsuperintendent och en öfverstyrelse, och i hvar ett och ett af de 35 skoldistrikt, hvori ögruppen är delad, finnas en superintendent och en skolstyrelse. Lärarpersonalen omfattade år 1904 865 amerikanska lärare för alla stadier, 400 filippiska lärare afönade af allmänna medel (omkr. 1,2 mill. doll.) och 4,000 afönade af kommuner (omkr. 500,000 doll.), hvilka och bekosta skollokaler. Engelska läses i alla offentliga skolor, omkr. 3,000. Mars 1905 voro 514,600 barn inskrifna. Aftonskolor för äldre hade 25,000 elever. Ett lärarseminarium har öppnats, likaså arbets- och yrkesskolor. S:t Thomasuniversitetet i Manila har fem fakulteter. Budgeten för 1904/05 upptog utgifterna till 17,9 mill. doll. och inkomsterna till 16,1 mill., däraf tullar 8,4 mill. Ett nytt skattesystem infördes 1904, då skatt lades på bank- och försäkringsrörelse samt handel och industri, hvarjämte afgifter lades på tillverkning och försäljning af öl, spritdrycker, tobak m. m. samt tändstickor. Äfven personliga skatter upptagas. Af dessa inkomster gå 75 proc. till centralregeringen, 10 proc. till provins- och 15 proc. till municipalmyndigheterna, hvilka sistnämnda måste använda 1/3 af sin andel till de offentliga skolorna. Hufvudstad är Manila, som bildar en särskild provins (219,928 inv.).

Historia. Öarna upptäcktes 1521 af Magalhães, som dödades af infödingarna på den midt emot Cebú liggande lilla ön Mactan (27 april 1521). Han hade kallat ögruppen S:t Lazarus-arkipelagen. Först 1565 började spanjorerna under Legazpi taga öarna i verklig besittning, och därvidingo de efter konung Filip II namnet Filippinerna. Under 1600-talet anfölls de flera gånger af holländare och engelsmän, men bevarades dock för Spanien. Under sjuåriga kriget eröfrade de engelske amiralerna Draper och Cornish Manila, men efter freden i Paris 1763 återlämnades staden till Spanien. Under 1800-talet förekommo några uppror af infödingarna; det viktigaste utbröt 1896. (Om tillståndet före dess utbrott se

Hj. Stolpes uppsats "José Rizal" i "Nord. tidskr." 1899.) Dess ledare var Aguinaldo y Fama (se denne). Upproret kufvades 1897, och straff utkräfs på dem, som sympatiserat med upprorsrörelsen. När kriget mellan Förenta staterna och Spanien i april 1898 utbröt, sände de förra en flotta under amiral Dewey mot Manila, och denne tillintetgjorde 1 maj 1898 spanska flottan under amiral Montojo. Pasaron utanför Cavite, hvarefter Manila blockerades och 13 aug. gaf sig åt Dewey. Under tiden hade de upproriske under den återkomne Aguinaldo och med amerikansk hjälp sökt organisera en federativ republik. Genom freden i Paris 10 dec. 1898 afstod Spanien öarna till Unionen, men denna måste i sin tur, äfven sedan Aguinaldo i mars 1901 tillfångatogs, kämpa med självständighetspartiet. Upproret förklarades visserligen i juli 1902 afslutadt, och presidenten Roosevelt utfärdade en vidt gående amnesti för de upproriske, men i flera trakter ville infödingarna icke upphöra med fientligheterna, och ännu 1907 hade lugnet icke fullt återställt.

Litt.: C. Semper, "Reisen im archipel der Philippinen" (9 bd, 1857—98), A. B. Meyer och A. Schadenberg, "Die Philippinen" (2 bd, 1890—93), H. H. v. Schwerin, "Filipinerna. Kort historisk sammanfattning" (Lund 1898), C. Worcester, "The Philippine islands and their people" (1898), J. Foreman, "The Philippine islands" (3:e uppl. 1906), Algué, "El archipiélago Filipino" (2 bd, 1900), F. H. Sawyer, "The inhabitants of the Philippines" (1900), Tornow, "Die wirtschaftliche entwicklung der Philippinen" (1901), E. H. Blair m. fl., "The Philippine islands 1493—1903" (1903 ff., beräknadt att omfatta 55 bd), Le Roy, "Philippine life in town and country" (1905), Taft, "The Philippines" (s. å.), och F. W. Atkinson, "The Philippine islands" (1906). J. F. N.

Filippino Lippi. Se Lippi.

Filippiska epöken. Se Kronologi.

Filippiska tal. Se Filippiker.

Filippi/ster, anhängare af den försonande teologiska riktning, som i 16:e årh. representerades af Filip Melancthon. I motsats till den stränga lutherska ortodoxien sökte den filippistiska riktningen, såvidt möjligt, utjämna och försona motsatserna mellan de olika kristna konfessionerna, särskildt mellan den lutherska och den reformerta kyrkan. Jfr artikeln om de antinomistiska, kryptokalvinska och synergistiska striderna.

Filippii (grek. Φίλιπποι, lat. Philippi), forntida, af konung Filip II anlagd stad i den med Macedonien förenade delen af Tracien, viktig genom de närbelägna guldbergen i berget Pangaios och historiskt ryktbar genom Antonius' seger öfver Brutus och Cassius (42 f. Kr.). Aposteln Paulus upprättade därstädes (53 e. Kr.) en af de äldsta kristna församlingarna, till hvilken äfven ett bland hans breff är ställdt. F. var ännu mot slutet af medeltiden en blomstrand stad, tills den förstördes af turkarna. Dess ruiner kallades ännu *Filibé* eller *Filibjick*. A. M. A.

Filippo Lippi. Se Lippi.

Filippöner, en rysk sekt med förgreningar i Rumänien, Bukovina och Östersjöprovinserna. Ursprungligen bildades den af bonden-soldaten Filipp, som efter nederlaget vid Narva flydde från strjeflekta regementet och grundade ett "präslöst"

kyrkosamfund (1701). För att icke behöfva underkasta sig andra myndigheter läto Filipp och hans närmaste anhängare frivilligt innebränna sig 1743. Äfven hans båda närmaste efterföljare omkommo på samma sätt, så att själfmord nästan uppfattades såsom något heligt. Bekännare af denna lära, *Filippovstjina*, som ännu finnas kvar i några sydliga och västliga guvernemang af Ryssland, lära numera utmärka sig för flit, ordningssinne och redlighet, men äro därjämte fanatiska, vidskepliga och likgiltiga för det öfriga samhället samt hysa ännu en viss sympati för själfmord såsom ett godt medel och själfändamål. Efter förföljelserna i Ryssland utvandrade en del till Rumänien, där de kallas *lipoveni*, samt till polska och baltiska landsänder (*lipovaner*). Deras historia är föga känd. Det bästa arbetet om denna sekt är författadt af rumänske metropoliten Melchisedek, "Lipovenismulu adice schismaticii seu rascolnicii si ereticii rusesci" (1871), men denna bok är numera ytterst svåråtkomlig, enär lipovanerna köpte upp och brände alla exemplar de kunde komma åt. A—d J.

Filippopol (grek. *Filippo'polis*, nygrek. *Filippo'poli*, turk. *Filibé*, bulg. *Plodiv*), hufvudstad i Östrumilien, på båda sidorna af Maritsa, där den börjar blifva segelbar, samt vid järnvägen Konstantinopol—Sofia—Belgrad. 45,572 inv. (1905), däraf $\frac{2}{5}$ bulgarer, $\frac{1}{5}$ turkar, $\frac{1}{5}$ greker, vidare armenier, zigenare, spanska judar (spanioler) o. a. F. ligger på flera syenitkullar, en bergsstad mitt på Maritsaslätten. Den har under senare år mycket utvidgats och förskönats, men består mest af trähus. I F. finnes ett stort antal moskéer och kyrkor, ett museum, ett nationalbibliotek, en appellationsdomstol. Det har siden-, klädes- och bomullsfabriker samt matt- och obakstfabriker, stor trädgårdsskötsel, vin- och risodling. Liflig handel. Säte för en bulgarisk och en grekisk-ortodox metropolit samt den apostoliske vikarien för Sofia och F. Staden hette ursprungligen *Eumolpias*, men fick namnet *Filippopolis* efter macedoniske konungen Filip II, stadens egentlige grundläggare. Af romarna kallades det *Trimontium*, emedan det låg på tre kullar, och var under den romerska tiden hufvudstad i prov. Thracia. 250 e. Kr. intogs och plundrades F. af goterna. 1363 föll staden i turkarnas händer. 15—17 jan. 1878 vann ryske generalen Gurko vid F. en seger öfver Sulejman pascha. (Ryskt minnesmärke häröfver i F.). (J.F.N.)

Filippo'polis. Se **Filippopol**.

Filippos (Φίλιππος), grekisk namnform för Filip.

Filippus, judisk furste, tetrark, son af konung Herodes den store och Kleopatra, erhöi efter faderns död (4 f. Kr.) områdena Batanæa, Trachonitis, Auranitis, Gaulanitis och Panias, belägna i norra delen af landet ö. om Jordan. Han förde en lugn och fredlig regering under romersk öfverhöghet och var den bäste af Herodes' ättlingar. Det gamla Panias vid södra ändan af Hermon och en af Jordans källor ombyggde han och kallade det till kejsarens ära Cæsarea med tillägget *Filippi* till skillnad från det vid hafvet belägna. Betsaida vid Jordans inlopp i sjön Gennesaret ombyggde han likaledes och kallade det efter kejsar Augustus' dotter B. Julias. F. dog 33 eller 34 e. Kr. I evangelierna uppgifves F. såsom gift med Herodias, hvilken Herodes Antipas skall ha tagit från honom (Mark. 6: 17, Matt. 14: 3). Men enligt Josefos hette Herodias' förste gemål Herodes, en son af Herodes den store,

som ej erhöi något område vid faderns död, utan lefde som privatman. För att förlika evangeliernas uppgifter med Josefos' ha därför flera antagit, att äfven denne Herodes burit namnet Filippus. B. 8—e.

Filippov, D a n i l o, rysk sektarist (ej att förväxla med filipponerens stiftare), stiftade "gisslarnas" samfund (*chlystovskaja sekta*). F., en bonde från guv. Kostroma, rymde från soldattjänsten och slog sig omkr. 1631 ned i guv. Vladimir, där han påstod sig ha fått en gudomlig uppenbarelse och grundade ett med "stymparnas" sekt besläktadt samfund, som förkastade allt slags äktenskaplig sammanlefnad. Han förföljdes af myndigheterna och satt fängslad en tid, hvarpå han förlade sitt "gudahus" till staden Kostroma. F. åtnjöt gudomlig dyrkan af sina anhängare, men skildringarna af hans lif och verksamhet ha högeligen förfälskats — så t. ex. legenden att han just på nyårsdagen 1700 skulle ha "upptagits till himlen", d. v. s. dött. Till hans förmenta graf i byn Kriusjino företagas fortfarande vallfärder af hans trogna. A—d J.

Filippo'vstjina. Se **Filipponer**.

Filippus, en af Jesu tolf apostlar, nämnes i de synoptiska evangeliernas apostelförteckningar jämte Bartolomeus, men omtalas i dem ej vidare. I Johannesevangeliet däremot uppträder han vid flera tillfällen talande och handlande. Betsaida i Galileen nämnes där såsom hans födelseort (Joh. 1: 44). Enligt den gamla kristna traditionen predikade han evangelium i Frygien och dog vid hög ålder i Hierapolis, men enligt nyare forskare beror denna uppgift på en förväxling af aposteln F. med evangelisten F. (Se 5 å planschen till art. A p o s t e l.) (J. P.)

Filippus, evangelist, var en af de sju män, som af den kristna församlingen i Jerusalem utsågos att förvalta dess gemensamma egendom (Apg. 6: 1—6). Han är den förste, som berättas ha förkunnat evangelium utom judendomens område (Apg. 8: 5—8 o. 26—39) och kan i detta hänseende betraktas såsom en föregångare till Paulus. Han kallades evangelist, d. v. s. missionär, var en tid bosatt i Cæsarea, där han besöktes af aposteln Paulus, och hade fyra döttrar, hvilka egde profetisk begåfning (Apg. 21: 8, 9). Nyare forskare hänföra till honom hvad den kyrkliga traditionen berättar om aposteln F:s verksamhet i Mindre Asien. Några ha också ansett, att den bild Johannesevangeliet ger af aposteln F. beror på nämnda förväxling af honom med evangelisten af samma namn, i det att bådas drag i den senare traditionen skulle ha sammansmält till ett helt. (J. P.)

Filip Simonsson. Se **Bagler**.

Filipstad, bergsstad i

Värmlands län, i en mycket naturskön trakt, vid norra ändan af sjön Daglösen och genomfluten af ett från Lersjön kommande och i Daglösen utfallande vattendrag. Stadsplanen har varit omkr. 18 har, men ny sådan, omfattande det närmast n. om staden belägna området, är utarbetad för att under den närmaste tiden under-

Filipstads vapen.

ställas K. M:s pröfning. Dess areal blir därigenom mer än fördubblad. Stadens hela egovidd, satt till 4 mtl, utgör 2,555 har, däraf 379 har vatten. 3,983

rörelsen af 186,800 kr., 61 handverkare med 131 arbetare och en uppskattad inkomst af handverksdriften af 85,600 kr. samt 20 fabriker med 174

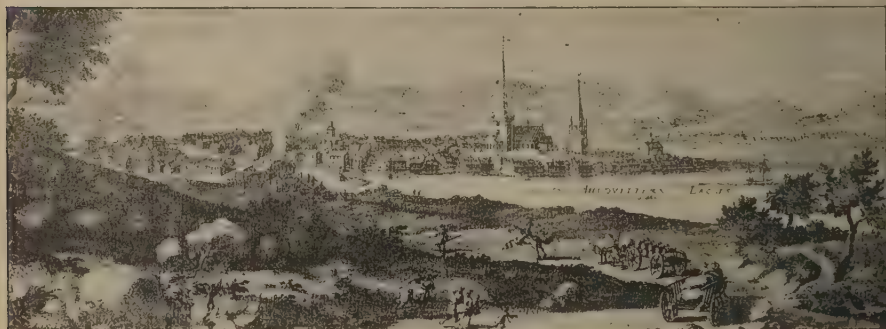
arbetare och ett tillverkningsvärde af omkr. 600,000 kr. Staden har en samskola (huset är under byggnad) samt en bergselementarskola, stiftad 1830 och upprätthållen genom anslaget af Järnkontoret (f. n. 19,000 kr.) och staten (gällande regl. af Järnkontorets styrelse fastställt 9 sept. 1903). I F. finnas sparbank (stiftad 1823) samt afdelningskontor af Värmlands enskilda bank och Kristinehamns enskilda bank. Staden har vattenledning (sedan 1896) och elektrisk belysning. Genom Bergslagens, Filipstads norra bergslags och Mora—Vänerns järnvägar eger staden förbindelse med det svenska järnvägsnätet. Från tryckerier i staden utgifvas "Filipstads stads och bergslags tidning", "Bergslagen" och "Bergslagens nyheter". För riksdagsmannaval är F. förenadt med Kristinehamn till en valkrets. I kyrkligt hänseende utgör F:s stadsförsamling jämte Färnebo (F:s landsförsamling) ett regalt pastorat i Karlstad stift, Nyeds kontrakt. På öfversta kullen af F:s nya kyrkogård hvilas i ett 1895 fullbordadt grafkapell John Ericssons stoft (se bild i art. Ericsson, sp. 771). — Stadens vapen är en harnesklädd ryttare i silfverfält. — Staden anlades på grund af privilegier, utfärdade af Karl IX 6 april 1611, och

Situationsplan af Filipstad.

inv. (1906). Taxeringsvärdet var s. å. 5,974,300 kr., hvaraf 835,300 kr. för jordbruksfastighet och 655,500 kr. för bevillningsfri fastighet. Staden är

sp. 771). — Stadens vapen är en harnesklädd ryttare i silfverfält. — Staden anlades på grund af privilegier, utfärdade af Karl IX 6 april 1611, och

Filipstad i början af 1700-talet, ur Suecia-verket. (Sjön Daglösen kallas där Ahlqvittern.)

oregelbundet byggt, med krokiga gator och gränder. Förmästa byggnaden är kyrkan (påbörjad 1775, invigd 1785). 1905 var antalet handlande 89 med 136 betjante och en uppskattad inkomst af handels-

erhöll sitt namn efter hans yngste son, Karl Filip. Till följd af tvister mellan bergsmännen och borgarna samt en eldsvåda, som 1694 lade större delen af staden i aska, förlorade den 11

april 1695 sina privilegier och lades under landsrätt. Genom en k. resolution 15 dec. 1720 bestämdes, att 50 familjer skulle få bo kvar på platsen och att densamma skulle "blifva en köping eller marknadsplats, hvarst bergsmän måge drifva köpen-skap med brukspatroner, bönder och stadsbor, sälja sitt tackjärn och tillhandla sig ätande och nötande varor till sina bergsbruk". Några år senare erhöilo ytterligare tio familjer bosättningsrätt, och F. fick (1731) egen justitiarius, men först 1835 fulla stadsrättigheter.

Filipstads bergslags kanal, i Värmland, mellan sjöarna Daglösen och Lungen med Alkvättern m. fl., fullbordades 1857. Slussarna ha en längd af 28,8 m., en bredd af 3,8 m. och ett djup af 1,8 m. Kanalen, som före anläggningen af Östra Värmlands järnväg förmedlade trafiken mellan Filipstad och Sjöandans lastningsplats och järnvägsstation vid Bergsjön och då trafikerades af flera ångbåtar, användes numera obetydligt, i det inkomsterna under 1906 utgjorde endast 151 kr. Från Alkvättern fortsätter den s. k. Knapfors kanal längs Timsälven ned till Bofors järnvägsstation.

Filipstadsgranit, *petrogr.*, en i friskt tillstånd violettgrå, vittrad, mera röd, vanligen porfyrisk granit med stora, ofta oligoklaskantade fältspats-individer i en glimmerrik och stundom hornblände-forande, medel- till småkornig grundmassa. Före-kommer inom östra Värmland och angränsande delar af Dalarna och Västmanland, äfvensom kring norra delen af Vättern samt i trakterna s. och s. ö. om Linköping. E. E.

Filipstads landsförsamling. Se Färnebo.

Filipstads norra bergslags järnväg (sign. F. N. B. J.), en Filipstads norra bergslags järnvägsaktie-bolag tillhörig, smalspårig (0,881 m.), 17 km. lång järnväg, som utgår från Bergslagens järnvägsstation i Filipstad i nordlig riktning förbi Ångrufvorna, Agegrufvorna och Finnmossegrufvorna till Nordmarks hytta och grufvor. Vid ändpunkten, Nordmarks station, anknyter densamma till Nordmark—Klarälvens järnväg. Banan, som öppnades för all-män trafik 3 april 1876, trafikeras af denna senare järnväg. Byggnadskostnaden uppgick 31 dec. 1905 till 924,243 kr., hvaraf för rullande materiel 103,950 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Filipstad. Aktiekapitalet är 319,400 kr. och kan utgöra högst 400,000 kr. J. L. (A. d. A.)

Filistéen. Se Filistéer.

Filistéer (hebr. *pelišti*, plur. *pelištim*, *peleşet*; assyr. *Palastu*, *Pilistu*) är namnet på en folkstam, som bebodde en landsträcka, Filistéen, i syd-västra delen af Palestina, ung. från gränsen mot Egypten i s. utetter Medelhavets kust till ung. Jafa i n. Filistéerna voro icke födda i landet, utan ha i likhet med israeliterna invandrat dit, förmodligen dock något senare än dessa. Deras ursprungliga hem utgjordes enligt flera samstäm-miga uppgifter i G. T. af Kattor (Amos 9: 7; Mos. 2: 23; Jer. 47: 4), ett land, som vanligen sammanställs med Kreta, men hvars läge man ej med visshet känner. I nyare tid är man i allmänhet böjd för att söka filistéernas ursprungliga hemland i sydvästra delen af Mindre Asien, i det man lik-ställer dem med de i egyptiska inskrifter från Ramses III:s tid uppträdande Purasati (i förvandlas i egyptiskan vanligen till r), mot hvilka nämnde

konung skall ha utkämpat strider i trakten af Libanon (se fig. 1). Därefter synas de ha trängt fram längre mot s. och slutligen slagit sig ned i de trakter, där vi möta dem i G. T:s skrifter. Filistéerna voro sålunda icke af semitiskt, utan af ariskt ursprung. Men efter allt att döma ha de tillegnat sig det kana-neiska språket, så att de utan någon tolk kunde för-stå eller göra sig förstådda äfven af israeliterna, hvilka talade samma språk. Likaledes torde de ha tillegnat sig kananéernas religion. I motsats till israeliterna erkände de icke omskärelsen, hvarpå G. T. ofta lägger vikt (Dom. 14: 9; 1 Sam. 18: 25: 31: 4 m. fl. st.). I Israels urkunder omtalas endast ett par af deras gudar, Baal Sebul (se Ekron och Dagon). Andra gudanamn förekomma i andra

Fig. 1. Defilerang af fångna filistéer inför Ramses III. (Från en fornegyptisk relief i Medinet-Habu.)

urkunder: Marna ("vår herre") och Derketo, de äro likaledes semitiska, om än importerade från araméerna. Filistéerna hade gudabilder och togo dem med i krig (2 Sam. 5: 21). Deras spåmän hade stort anseende (Jes. 2: 6). Filistéerna utmärkte sig, enligt Israels urkunder, såsom mycket tappra krigare och blefvo för en lång tid mycket farliga grannar till de före dem invandrade hebreerna. I afseende på kultur torde de icke i någon högre grad ha skilt sig från kananéerna, men ha såsom dessa sannolikt i detta stycke öfverträffat israeliterna. I politiskt hänseende bildade de ett statsförbund under fem furstar (hebr. *seranim*) med hvar sitt område, representeradt af någon bland städerna Gasa (se fig. 2), Askalon, Ekron, Asdod och Gat. Möjligen hänvisar denna organisat-ion på tillvaron af flera grenar inom folkstammen; om den varit af beständig eller endast temporär art, är dock svårt att säga. — Först mot slutet af domar-tiden ha filistéerna börjat blifva farliga för Israel, och de ha faktiskt förtryckt det ända till dess att David (se d. o.) för alltid tuktrade dem, så att de ej vidare utgjorde någon fara, så länge Israels hela makt var samlad under en konung. De voro från denna tid hänvisade till sitt egentliga område. Sannolikt ha de ej heller vidare kunnat draga så stora fördelar som dittills af den stora handels-vägen, som gick genom deras land till Egypten, ty denna makt synes redan på Salomos tid ha under-lagat sig Filistéen. Efter Israels rikes delning upp-trädde filistéerna endast sporadiskt i G. T:s urkunder,

och de ha ej längre samma betydelse som förr, hvilket torde sammanhänga därmed, att deras samlade styrka nu brutits och fördelats på särskilda städer. Då assyrier, babylonier, perser och greker underlade sig Palestina,ingo filistéerna vanligen dela lott med israeliterna, med hvilka de understundom (såsom under Hiskia) kunde ingå förbund mot gemensamma fiender. Under makabeernas kamp mot seleuciderna

Fig. 2. Staden Gasa (i nyare tid).

var Filistéen ofta skådeplatsen för häftiga strider, och under denna tid har det för första gången lyckats judarna att nå fram till Medelhavet och sålunda sätta sig i besittning af flera filisteiska städer; en af dessa, Jamnia, blef efter Jerusalems förstöring genom Titus för en tid judarnas andliga medelpunkt i Heliga landet. — Från Filistéen härrör det nu vanliga namnet på Israels land. Palestina är nämligen hos Herodotos namn på Filistéen, men har sedermera af greker och romare så småningom öfverflyttats på hela det område, som vi nu beteckna med Palestina. E. S.—e.

Fil'ister (ty. *philister*, filisté), i tyskt student-språk hvar och en, som icke är student. Ordet har sedan spridit sig till flera andra språk, äfven svenskan, i betydelsen kalkbörgare, bracka, trångbröstad person o. d. Se om ordets ursprung F. Kluge, "Deutsche studentensprache" (1895). — Filiströs, kalkbörgerlig, brackaktig. R.—n B.

Fil'istos (grek. *Φίλιστος*, lat. *Philistus*), grekisk statsman och historiskriftare i Syrakusa, f. omkr. 433 f. Kr., bistod sin släkting Dionysios d. ä. vid förvärfvandet af enväldsmakten. Sedermera råkade han ut för dennes misstänksamhet och landsförvisades. Af Dionysios d. y. återkallades han för att vara honom behjälplig mot Dion, men blef efter en förlorad sjödrabbning tillfångtagen och dödad eller beröfvade sig själf lifvet (356). Under sin landsflykt författade F. ett, numera förlorat, historiskt verk i 13 böcker öfver Sicilien, hvarvid Thukydides skall ha tjänat honom såsom mönster. Fragment hos Müller, "Fragmenta hist. græc.", I. A. M. A.

Filiströs. Se Filister.

Fil'it (af lat. *filum*, tråd), ballistit (se d. o.) i trådform, använd såsom krut i Italien.

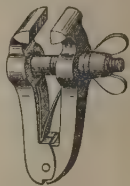
Fil'tier. Se Syssitia.

Filius, lat., son; filia, dotter. F. leg'i'timus (filia leg'i'tima), laglig l. äkta son (dotter); f. (filia) natura'lis, naturlig l. ökta son (dotter). — Filius Sa'n'cti Pe'tri, Sankt Peters

son, en titel, som påfven förlänar åt furstar, hvilka visat honom särskild tjänstvillighet.

Filixsyra. Se Maskfördrifvande medel.

Filklofve, mek. tekn., ett litet skrufstycke, som hålles i handen och tjänar till inspännande af små föremål, som skola bearbetas med fil. Den vanligaste formen å detta verktyg återgifves i vidstående fig. och består af två nedtill medelst charner vridbart förbundna backar med flårtadt huggna käftar för arbetsstyckets fasthållande. En skruv med vingmutter tjänar att sammanpressa backarna mot hvarandra, medan den mellanliggande fjädern åtskiljer desamma, när muttern lossas. Understundom förses klofven nedtill med ett längre handtag för att kunna bekvämare skötas. W. H.

Filkloppa, mek. tekn., lös trä-, koppar- eller blybackning, som insättes mellan ett skrufstyckes käftar för att skydda det mellan dem insatta arbetsstycket för märken af dessas skarpa kanter. W. H.

Fille [fij], fr. (lat. *filia*), dotter. — Fille de France [-de fräs], "Frankrikes dotter", förr titel på k. prinsessorna i Frankrike. — Fille d'honneur [-dånör], hofröken.

Fillefjeld [-fjäll] kallas den del af de norska fjällen, som ligger mellan Valdres och Lærdal i Sogn (Nordre Bergenhus amt), s. om Jotunfjeldene. Öfver F. leder, genom Smeddalen, den äldsta hufvudvägen mellan det östän- och det västanfjällska Norge. Passhöjden är 1,004 m. Vid vägen ligga tvenne fjeldstuer, nämligen den gamla "Maristuen" (från omkr. 1300) och "Nystuen". Till F. höra de höga topparna Jukuleggen (1,917 m.) och Suletind (1,771 m.). Y. N.

Fillér, ungarskt skiljemynt (=Österrikes heller) = $\frac{1}{100}$ korona (Österrikes krone).

Fillias [filia'], Achille Étienne, fransk författare, f. 1821 i Aubusson, d. 1881, blef 1841 bergsingenjör och företog på enskildt uppdrag en del forskningsresor i Algeriet. 1848 slog han sig på journalistik och medarbetade i åtskilliga radikala tidningar. Efter statskuppen 2 dec. 1851 blef han landsförvist, men fick senare anställning i Algeriets civila förvaltning. F. redigerade flera delar af de statistiska berättelserna om denna koloni och skref dels under eget namn, dels under pseudonymen Ch. Besson en mängd artiklar i tidningar och tidskrifter, flera förtjänstfulla arbeten om Algeriet och *Histoire de Suède et de Norvège* (1857).

Fil'lis, James, världsberömd engelsk ryttare och författare, på ridkonstens område, f. 1830, hängaf sig först åt jakt- och kapplöpningsporten i England, hvarefter han öfverflyttade till Frankrike. Efter att i 25 år där ha egenat sig åt hästdressyr och ridundervisning, utgaf F. *Principes de dressage et d'équitation* (1890), ett arbete, som allmänt erkännes vara ett af den hippologiska litteraturens mera betydande verk, lika lärorikt för skolryttaren som för fält- och kapplöpningsryttaren. Under 1890-talet uppträdde F. ofientligt i Europas flesta länder med sina i den s. k. höga skolan utomordentligt väl-dresserade engelska fullblodshästar, hvilkas dressyr

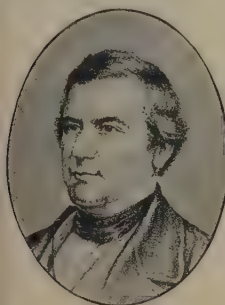
öfverallt rönt fackmännens odelade beundran. F. kallades därefter till stallmästare hos kejsaren i

J. Fillis på "Germinal" under högergalopp på tre ben.

Ryssland. Han har verkat äfven som ridlärare vid militära ridskolan i Petersburg. B. C.-m.

Fillmore [fj'l'mæ], Millard, Förenta staternas trettonde president, f. 7 febr. 1800 i Summerhill, staten New York, d. 7 mars 1874 i Buffalo, New York, var son till en fattig landbrukare, uppväxte

i armad och kom i lära vid en klädesfabrik. Efter någon tid började han idka juridiska studier, samtidigt uppehållande sig som skollärare, och blef 1823 praktiserande advokat. 1828 invaldes F. i staten New Yorks lagstiftande församling, där han snart kom att intaga en ledande ställning inom whigpartiet. 1833—35 och 1837—43 var han ledamot af

kongressens representanthus och utsågs vid 1848 års val som whigpartiets kandidat till Förenta staternas vice-president. Som sådan ledde han med kraft och opartiskhet de stormiga förhandlingarna i senaten om Kaliforniens upptagande som stat och Clays stora kompromissförslag 1850. Då presidenten Taylor plötsligt afled (9 juli s. å.), intog F. presidentstolen. Hans uppriktiga patriotiska syfte erkändes af alla, men han var för svag och vacklande för att kunna behärska den kritiska situation, hvori landet kommit genom konflikten mellan Norden och Södern i slaffrågan. Med betydande grupper inom sitt eget parti stötte han sig, då han i sept. s. å. sanktionerade den stora kompromissens ödesdigra och mest omtvistade del, lagen om rymda slafvars utlämnande till egaren. (Se därom Nord-Amerikas förenta stater. Historia.) Personligen hoppades F. på en lösning af slaffrågan genom koloniseringsföretag i Afrika, men han lät af sitt kabinett förmå sig att utelämnas förslaget därom ur sitt sista budskap till kongressen (dec. 1852). Vid presidentvalet s. å. var F. whigpartiets kandidat, men föll igenom och fränträdde sitt ämbete 4 mars 1853, hvarefter han tillbragte några år på resor i Europa. Han uppställdes 1856 ånyo som president-

kandidat af "det amerikanska partiet", men detta hade då redan spelat ut sin roll, och F:s vacklande hållning hade från honom aflägsnat hans forna partivänner, *whigs*, hvilka mestadels uppgått i det nya republikanska partiet. Han led därför ett afgjordt nederlag och lefde sedermera alldeles skild från det politiska lifvet. Jfr Chamberlains till presidentvalkampanjen 1856 utgifna "Biography of Millard Fillmore". V. S.-g.

Film (plur. *films*), eng. (hinna, tunn hud l. skinn), *fol.*, med bromsilfvergelatinemulsion försedd folie, vanligen af celluloid, som i fotografien fått mycket stor användning vid sidan af de förr uteslutande använda glasplåtarna, hvilka senare på grund af sin stora tyngd och bräcklighet voro mindre lämpliga på resor. Filmen förekommer dels i rullar, *rullfilms*, som efter insättning i en därtill särskild konstruerad kamera genom en särskild mekanism framrullas stycke för stycke för exponering, dels i form af plana blad, *planfilms*. Såväl rull- som planfilms äro vanligen så förpackade, att deras insättning i (resp. uttagande ur) kameran kan ske i ljuset, *dagsljusfilms*. J. Htzg.

Film, socken i Uppsala län, Olands härad. 13,179 har. 2,316 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Uppsala stift, Örbyhus kontrakt. Inom socknen ligga Österby bruk, med en folkmängd däromkring af 878 pers. (1900), äfvensom en del af Dannemora gruvsamhälle.

Filmarön. Se Maskmedel.

Filmaskin, *maskinb.*, en för handarbetets ersättande vid filning konstruerad maskin (se Fil och Shapingmaskin). W. H.

Filmer [fj'l'mæ], sir Robert, engelsk politisk skriftställare, f. omkr. 1590, d. 1653, är bekant som 1600-talets kanske längst gående teoretiske författare utaf den kungliga maktfullkomligheten af Guds nåde. Utom en rad smärre politiska skrifter författade F. det beryktade arbetet *Patriarcha or the natural power of kings asserted*, hvilket utgafs först 1680, under den Stuarts reaktionens värsta tid. Han häfdade där, att konungens vilja är lagens enda rätta källa och att konungen har fullständigt o begränsad faderlig makt öfver sina undersåtar; att kritisera någon hans handling vore syndigt. F. anföll Hobbes för dennes fördragsteori, men gillade hans slutsats om folkets rättslöshet mot regenten. F:s samhällslära utsattes för det skarpaste klander, särskildt af Locke i dennes "Two treatises of government" (1690). V. S.-g.

Filmjolk. Se Mjolk.

Filmogén, *farm.*, ett preparat, som man framställer genom att lösa celloidin i acetone. Det användes såsom kolloidum (se d. o.). C. G. S.

Filning, *mek. tekn.*, metallers och andra materialers bearbetning för hand med fil (se d. o.), ett arbete, som kräfver stor ömning och omsorg, om därmed skola ernås plana, släta ytor med skarpa, ej afrundade kanter och reguljära filstråk. Filningen börjas med gröfre filar, bestöfilar, och fortsättes med allt finare och finare, slätfilar; för vinnande af släta arbetsytor utan spår efter filarna plägar man vid bearbetning af smidesjärn och stål begjuta ytor med olja. Det för hand utförda filningsarbetet ersättes numera mycket genom föremålens bearbetning i filmaskiner (se Shapingmaskin), fräsar och slipmaskiner (se dessa ord). W. H.

Fil'o, den judiske. Se Filon.

Filochöros (grek. *Φιλόχορος*, lat. *Philochoros*), förtjänstfull forngrekisk historieskrifvare i Aten under förra delen af 3:e årh. f. Kr. Hans förnämsta verk var en i 17 böcker affattad "Attisk historia", från äldsta tider till 261 f. Kr., hvilken i forntiden stod i högt anseende och särskildt med afseende på kronologien var den viktigaste urkunden rörande Athens forntid. Ett betydligt antal fragment därur är bevaradt hos senare författare. Såsom motsändare till Demetrios Poliorketes och Antigonos Gonatas blef han af den senare aflifvad efter Athens intagande (261). A. M. A.

Filochöros, danssällskap. Se Philochoros.

Filodemos (grek. *Φιλόδημος*, lat. *Philodemos*) från Gadara i Palestina, epikureisk filosof i 1:a årh. f. Kr., vistades en längre tid i Rom hos Lucius Calpurnius Piso. Han var samtida med Cicero, hvilken prisar såväl hans lärdom och fina bildning som hans poetiska talang. Man eger af F. 34 stycken på grekiska språket författade epigram af mestadels erotiskt och skämtsamt innehåll, hvarjämte betydliga fragment af hans filosofiska skrifter återfunnits i de halförbrända herkulanska bokrullarna. (Jfr Faidros 2.) A. M. A.

Filogyn (af *fil'os*, vän, och *gynē*, kvinna), kvinnovän. (Motsats: Misogyn). — **Filogyni**, kärlek till eller sympati för kvinnokönet.

Filoktetes (grek. *Φιλοκτήτης*, lat. *Philoktetes*), grek. hjälte., son af Poias, konungen öfver malierna i Tessalien, och Demonassa, utmärkt bågskytt, deltog enligt Homeros i fälttåget mot Troja, men kvarlämnades, då han insjuknat till följd af ett ormbett, på ön Lemnos, hvarifrån han sedermera lyckligt återvärdade hem. Senare skaldar ha utbildat sagan sålunda, att F. under färden til. 'Troja på ön Chryse blef biten af en orm och med anledning dels af den olidliga stank, som såret spridde, dels af de för reskamraterna störande jännerrop, hvilka han utstötte, på Odysseus' och Atridernas föranstaltande kvarlämnades på Lemnos. Där framläpade han under grymma kval ett eländigt lif, till dess han på tionde året afhämtades af Odysseus och Diomedes (eller, enligt Sofokles, Neoptolemos), emedan Troja ej kunde intagas utan Herakles' pilar, af hvilka F. var i besittning. Efter ankomsten till grekernas läger vid Troja helades han af Machaon och fälde med sina pilar Paris, hvarefter Trojas eröfring följde. Sofokles' drama F. finnes ännu i behåll. Äfven Aischylos och Euripides hade gjort denna saga till ämne för tragisk diktning. A. M. A.

Filoläos (grek. *Φιλόλαος*, lat. *Philoläus*), berömd pytagoreisk filosof från Kroton, lefde under senare hälften af 5:e årh. f. Kr. Han är, såvidt man vet, den förste, hvilken i skriftlig form meddelat och utvecklat de pytagoreiska lärosatserna. Han efterlämnade ett filosofiskt verk i tre böcker, hvilket fördom var högt ansedt. Vi ega däräf några fragment, hvilkas äkthet dock varit ifrågasatt. A. M. A.

Filologi, idkare af filologi (se d. o.).

Filologi (lat. *philologia*, af grek. *filologi'a*, af *fil'os*, vän, och *lo'gos*, tal) betydde urspr. kärlek till tal, d. v. s. filosofiska undersökningar, och vardt snart liktydigt med sträfvan efter vetenskaplig i. allmän litterär bildning. Denna betydelse hade ordet ända till humanismen, då enbart studiet af den antika grekisk-romerska kulturen, den "klassiska" littera-

turen och de båda språk, på hvilka denna fanns d. v. s. hvad vi nu vanligen kalla klassisk filologi, betecknades som filologi, en betydelse, som ordet ännu stundom har och som särskildt F. A. Wolf utpräglat. Sedan man under senare hälften af 1700-talet börjat vetenskapligt studera de moderna folks kulturlif, inrycktes äfven detta studium under benämningen filologi, som sålunda numera fattas som vetenskapen om den andliga odlingen hos alla kulturfolk. Alltefter den etnografisk-geografiska enhet (de språk, land, ras, folk), som utgör föremålet för den särskilda filologiska forskningen, kallas denna germansk, nordisk, semitisk o. s. v. filologi. Vissa grenar betecknas dock vanligen med andra termer: assyriologi är liktydigt med assyrisk filologi, egyptologi egyptisk filologi o. s. v.; germanistik nyttjas stundom i st. f. germansk filologi. Någon gång betecknas forskningen rörande en onstaka författare som filologi, t. ex. Goethe-, Shakspere-filologi.

I sin vidsträcktaste omfattning, såsom t. ex. Böckh fattar filologiens begrepp, har den till föremål den mänskliga kulturen i hela dess omfattning. Det är emellertid omöjligt för en forskare att kunna behärska och bearbeta mer än en liten del af detta kolossala arbetsområde, hvarför en arbetsfördelning är nödvändig. Denna får emellertid ej gå för långt, ty lika litet som ett folks kultur kan studeras isolerad — enär den aldrig utvecklat sig så själfständigt, att ej andra folks kulturer påverkat den —, lika litet kan en speciell kulturföreteelse studeras helt och hållet för sig, emedan sammanhanget mellan olika delar af en andlig odling är oupplösligt. Generaliserande undersökningar måste därför förbinda specialstudierna, hvilka bäst uttömma en ämnesgrupp, om de så att säga korsä hvarandra. Specialiseringen inom filologien sker naturligtvis efter den olika arten af de källor, som stå till buds för rekonstruktionen af ett folks andliga lif. I enlighet med grundbetydelsen af ordet filologi afsondras från denna först konstens och handverkets historia samt arkeologi (och etnografi), hvilka väsentligen behandla annat material än språkminnesmärken. Själfständigt organiserade vetenskaper, hvilka idkare ej pläga kallas filologer, äro också (politisk) historia, rättshistoria (jurisprudens) m. fl.

Filologi i inskränkt bemärkelse blir sålunda en underafdelning af vetenskapen om den mänskliga kulturen. Det torde emellertid vara omöjligt att tillfredsställande definiera filologi eller afgränsa den mot andra kulturgrenar, då termen från början ej var skarpt begränsad, sedermera har förskjutits högst väsentligt och företer stor vacklan. På många håll gör man filologi liktydigt med språkvetenskap (se d. o.) l. lingvistik, medan andra åter sätta dessa båda som hvarandras motsatser. Merendels torde man anse filologi som sammanfattningen af språk- och litteraturvetenskapen, med lingvistik och litteraturhistoria, folkloristik, mytologi m. m. som särskildt differentierade discipliner. Som centrum åter betraktas då studiet af litteraturen, hvarvid textkritik och interpretation bli de båda hufvudgrenarna. I fråga om äldre kulturstadier är förbindelsen mellan språk- och litteraturstudiet trängre och nödvändigare än i fråga om yngre perioder, då källorna äro rikare och pålitligare. Men äfven för dessa senare är, som redan

Herder framhållit, samarbete nödvändigt; lingvisten kan ej umbära de skriftliga urkunderna, hvilkas tolkning ej är möjlig utan litteraturhistorisk metod, medan litteraturhistorikern å sin sida måste ty till filologen för den grundläggande textbehandlingen, för kännedomen om den allmänna beskaftenheten af en tids språkbruk och fastställandet af det individuella språket, stilen, som är föremål för stilistiken. Se H. Paul, "Grundriss der germanischen philologie" (2:a uppl. 1901 ff.), som i hufvudsak följts i ofvanstående, och Gröber, "Grundriss der romanischen philologie" (1888 ff.), samt vidare F. A. Wolf, "Darstellung der altertumswissenschaft" (1801; ny uppl. 1833), Böckh, "Encyclopädie und methodologie der philol. wissenschaften" (1877; ny uppl. 1886), Usener, "Philologie und geschichtswissenschaft" (1882), Brugmann, "Sprachwissenschaft und philologie" (1885), och Voszler, "Sprache als schöpfung und entwicklung" (1905). Jfr Filologiens historia, Filologmöten samt artiklarna rörande de särskilda disciplinerna och olika språkområdena såsom Assyriologi, Byzantinsk filologi, Egyptologi, Germanisk språk, Klassisk filologi, Realfilologi, Romanska språk m. fl. B-n B.

Filologie kandidatexamen. Se Filologisk kandidatexamen.

Filologiens historia. Som grundläggare af den filologiska vetenskapen kunna de alexandriniske lärde (se Alexandrinska bildningen), de s. k. grammatikerna, betraktas. De egnade den i Alexandrias bibliotek samlade grekiska litteraturen ett omsorgsfullt och mångsidigt studium, som blef förbildande för äfven långt senare tiders grammatiska och kritiska verksamhet. Hos romarna vardt filologien hufvudsakligen praktisk och riktades på undervisningsändamål; under medeltiden var den som vetenskap så godt som utdöd. Den återupplefde i Italien vid midten af 1300-talet, då den s. k. renässansen änyo framkallade ett vetenskapligt studium af anticens litteratur och kultur. I främsta rummet afsåg man att lära känna den klassiska forntiden för att kunna efterlikna den i anda och stil, hvarför den kritiska delen af forskningen icke kom till sin rätt. I Tyskland och Holland fick detta studium af den äldre litteraturen något senare en rik blomstring, den s. k. humanismen, hvars främsta namn äro Reuchlin (1455—1522) och Erasmus (1466—1536). Vid 1500-talets midt öfvergick ledningen inom filologien till Frankrike, där många framstående forskare voro verksamma på vidt skilda fält, bl. a. Budé, de båda Scaliger, boktryckarna Estienne, Casaubonus (1559—1614) och de Saumaise (1588—1653). Emellertid flyttades på 1600-talet tyngdpunkten till England och Holland, där filologien särskildt koncentrerades på kritisk behandling af textmaterialet. Bentley (1662—1742) gäller ännu som en af den filologiska kritikens mestare genom sin behärskning af ämnets olika sidor. Bland holländarna var särskildt Hemsterhuis (1685—1766) ryktbar.

En ny epok inträdde genom F. A. Wolfs (1759—1824) systematiserande och metodiskt förnyande verksamhet. Han följdes af Hermann (1772—1848), kritikern Lachmann (1793—1851) och den väsentligen realfilologiske Böckh (1785—1867), alla på den klassiska filologiens område. Den jämförande

språkforskningen grundlades af Bopp (1791—1867), germanistiken af Jakob Grimm (1785—1863), den romanska filologien af Diez (1794—1876), egyptologien af Champollion (1790—1832). Arkeologi och mytologi, lingvistik och litteraturhistoria, alla grenar af filologien ha under 1800-talet fått strängare metoder, bearbetas planmässigare och i långt större utsträckning än förut. Till de filologiskt verksamma nationerna ha på senare tider äfven ryssar och nordamerikaner slutit sig. — Utom i fråga om de nordiska språkens utforskning samt arkeologi, hvilka förträdesvis odlats i Sverige (se Nordiska språk och Svenska språket), ha svenska filologer väsentligen sysslat med romansk, klassisk och orientalsk filologi. Se artiklarna om de resp. språken och G. Sundbärg, "Sweden" (1904).

Filologisk kandidatexamen (Filologie k.-e.) var under förra hälften af 1800-talet vid Lunds universitet den förra af de två afdelningar, i hvilka filos. kandidatexamen aflades. Den omfattade klassiska och orientalska språk, historia och estetik (litteraturhistoria); 1844 upphäffdes den. Jfr F. E. Braune, "Om den filosofiska graden vid Lunds universitet" (i "Nordisk Universitets-tidskrift", 1863).

Filologmöten. Efter mönstret af de tyska "Versammlungen deutscher philologen und schulmänner", som ega rum hvarvt eller hvarvannat år och jämte hvilka sedan 1886 äfven årliga "Neuphilologentage" hållits, ha filologer inom Sverige, Finland, Danmark och Norge sedan 1876 ungefär hvarvt femte år samlats till nordiska filologmöten. Det första hölls nämnda år i Köpenhamn, det andra 1881 i Kristiania, det tredje 1886 i Stockholm, det fjärde 1892 i Köpenhamn, det femte 1898 i Kristiania och det sjätte 1902 i Uppsala. De olika sektioner, i hvilka deltagarna fördelats, ha omfattat klassisk filologi, germaniska språk, nordiska språk, romanska språk, historia och pedagogik. Redogörelser för mötenas förhandlingar, delvis innehållande föredrag in extenso, föreligga i tryck (1879, 1881, 1893, 1899 och 1903). B-n B.

Filologos, ett binamn på Eratosthenes (se denne).

Filomèle (grek. Φιλομήλη, lat. *Philomela*), grek. myt., en dotter af den attiske sagokonungen Pandion, skändades af den trakiske fursten Tereus, hvilken var förmäld med hennes syster Prokne. För att hemlighålla sitt brott afskar han tillika hennes tunga; men medelst några i en duk inväfdade tecken lyckades F. för sin syster tydliggöra hvad som vederfarits henne. För att hämnas dödade systrarna Tereus' och Proknes son, Itys, samt anrättade honom till en måltid af fadern. I raseri förföljde Tereus de båda systrarna, men gudarna räddade dem genom att förvandla Prokne till en svala och F. till en näktergal. Tereus själf förvandlades till en hök eller en härfågel. Sagan om F. är poetiskt behandlad af den romerske skalden Ovidius i 6:e boken af hans "Metamorfoser". Jfr Aedon. A. M. A.

Filomëtor (grek. Φιλομήτωρ), "den moderälskande", tillnamn på den egyptiske konungen Ptolemaios VI.

Filon, den judiske (grek. Φίλων, lat. *Philon judæus*), den främste målsmannen för den grekisk-judiska filosofien, föddes i Alexandria omkr. år 20 (hans dödsår är okänt) f. Kr. Han härstammade

från en rik och förnam judisk släkt. Sedan en längre tid tillbaka hade de i Alexandria bosatte judarna påverkats af den därstädes rådande grekiska bildningen, och bland dem gjort sig gällande en benägenhet att genom allegorisk tolkning af de heliga skrifterna, liknande den, som stoikerna först infört på de hedniska gudamyterna, bringa gamla testamentets inre, förborgade mening i öfverensstämmelse med den grekiska filosofiens lärosatser. Denna riktning fullföljdes af F. med mycken lärdom och stort skarpsinne. Han egde grundliga studier i grekiska litteraturen, framför allt den filosofiska. Bland de grekiska filosoferna hade i synnerhet Platon och stoikerna tillvunnit sig hans bifall. Hans bemödande gör således huvudsakligen ut på att i Moses böcker med tillhjälp af en spekulativt allegorisk tolkning uppvisa platonska och stoiska grundsatser. Dock har den platonska filosofien hos F. förlorat en icke ringa del af sin rent idealistiska prägel. Han fasthåller med värme och öfvertygelse begreppet om en enda, personlig och levande Gud och söker hålla det rent från antropomorfism och antropopatism, men i likhet med Platon antager han ett slags materie, af hvilken Gud skapat allt, äfven tiden. Ty "att tro, att världen blifvit till på just sex dagar eller öfver hufvud i tiden, är enfaldigt", säger F. Beröringen mellan gudomen och den ändligen världen förmedlas genom en mångfald af gudomliga krafter, hvilka sammanhållande enhet är det gudomliga förnuftet (*logos*). Den första "himmelska människan" är en proexisterande idealmänniska, ofläckad, oförgånglig och utan könslik differens. Därefter kommer paradismänniskan och sist den vanliga skuldbelastade människan. Genom *logos* ske all gudomlig uppenbarelse och all gudomlig kraftverkan. Såsom källa för vår kunskap om Gud gäller Skriften och för vissa utkorade den inre åskådningen — F:s med mystiska element starkt uppblandade spekulation saknar visserligen klarhet och sträng följdriktighet, men den intager dock en viktig plats i vetenskapens historia såsom förmedlare mellan judisk tro och hellenisk visdom och såsom förelöpare till den spekulativa kristna teologien, som af densamma tagit starka intryck. I hvilken grad detta gäller redan om vissa urkristliga skrifter, t. ex. prologen till det fjärde evangeliet, de paulinska breven och hebréerbrevet, är en ännu icke fullt säkert besvarad fråga. Till den judiska nationalreligionen intager hans filosofi ungefär samma ställning som neoplatonismen till den grekiska hedendomen, men han har dock strängt hållit fast vid judarnas speciella uttorelse och trådt i opposition mot de riktningar inom den hellenistiska judendomen, som ville upphäva både sabbat och omskärelse. I sedelärnan var han af asketisk riktning och i en skrift "om det kontemplativa lifvet" (i fall den är äkta) en entusiastisk idealiserande skildrare af de s. k. terapeuternas religiösa och moraliska lif i Egypten. I öfrigt återgaf han i sin sedelära såväl bibliska som platonskt stoiska idéer och dygdebegrepp. För sitt folks välfärd hyste F. ett lifligt intresse, och i ändamål att utverka en skonsammare behandling af judarna deltog han (39 l. 40 e. Kr.) i en beskickning till Rom, hvilken dock på ett snöpligt sätt afvisades af kejsar Caligula. Han författade sedermera en försvarsskrift, hvilken efter kejsarens död upplästes i senaten. Likaledes skall F. ha företagit en resa till Palestina, hvarest han besökte

Jerusalem och andra heliga orter. Berättelsen att F. i Rom gjort bekantskap med aposteln Petrus och öfvergått till kristendomen är säkerligen uppdiktad. Hypotesen att F. skulle vara identisk med Teofil i det tredje evangeliet och Apostlagärningarna är föga trolig. — Af F:s många, på grekiska språket författade skrifter finnes icke obetydligt i behåll. Om äktheten af flera bland dem råder ganska stort tvifvel. De bästa editionerna äro af Mangey 1742 (sedermera omtryckt i en Tauchnitz-edition 1851—53) och af Cohn-Wendland 1896—1906 (hittills 5 bd). Öfver den synnerligen rikhaltiga Filon-litteraturen ger Schürer "Geschichte des jüdischen volkes im zeitalter Jesu Christi", III (3:e uppl. 1898), s. 487—542, en fullständig förteckning. A. M. A. (S. A. F.)

Fil'lon (grek. *Φίλων*, lat. *Philo*) med förmånet Herennius (grek. filolog, lat. philologus), grekisk grammatiker från Byblos i Fenicien, lefde omkr. 100 e. Kr. och utgaf en grekisk öfv. af Sanchuniathons till sin äkthet mycket beivrade och möjligen af F. själf uppdiktade feniciska historia. För öfrigt nämnes han såsom författare till flera numera förlorade skrifter. A. M. A.

Filon [fil'å]. 1. Charles Auguste Désiré F., fransk historiker, f. 1800 i Paris, d. där 1875, blef efter studier i juridik och historia lärare i detta ämne vid normalskolan i Paris 1840, professor däri vid "faculté des lettres" i Douai 1853 och inspektör för Paris' undervisningsdistrikt 1858. F. skref bl. a. *Histoire comparée de France et d'Angleterre* (1832), *Histoire de l'Europe au XVI:e siècle* (2 bd, 1838), *De la diplomatie française sous Louis XV* (1843), *Du pouvoir spirituel dans ses rapports avec l'état* (1844), *Histoire du sénat romain* (1850) och *L'alliance anglaise au XVIII:e siècle* (1860).

2. Pierre Marie Augustin F., den förras son, fransk författare, f. 1841 i Paris, var först lärare vid lyceet i Grenoble och 1867—75 för "kejsarprinsen", Napoleon III:s son, som han 1870 åtföljde till England, där han stannade flera år. F. har skrivit en mängd historiska och kritiska arbeten samt romaner. Hans *Histoire de la littérature anglaise* (1883) blef prisbelönt af Franska akad. F. ö. märkas *Nos grands-pères* (1887), *Amours anglais* (1888), *Violette Mérian* (1891), *Profs anglais* (1893), *Le théâtre anglais* (1896), *De Dumas à Rostand* (1898), *Sous la tyrannie* (1899) m. fl.

Filopätor (grek. *Φιλοπάτωρ*), "den faderälskande", tillnamn på den egyptiske konungen Ptolemaios IV.

Filopoimen (grek. *Φιλοποίμην*, lat. *Philopoemen*), grekisk fältherre, akaiska förbundets strateg, f. i Megalopolis i Arkadien omkr. 253 f. Kr., utmärkte sig först vid försvaret af sin födelsestad mot den spartanske konungen Kleomenes III och i slaget vid Sellasia 222 (eller 221), där han väsentligen bidrog till den macedoniske konungen Antigonos Dosons seger öfver Kleomenes. År 207 blef han akaiska förbundets strateg, hvilket ämbete han beklädde inalles sju gånger. Mera fältherre än statsman, vinnlade han sig i synnerhet om härens organisation, och den första frukten af hans ansträngningar var förbundets seger vid Mantinea (207) öfver spartanerna. Fem år därefter befriade han Messenien från den spartanske tyrannen Nabis. Sedan F. 192, då han efter en tids vistelse på Kreta för tredje gången valdes till

strateg, förmått Sparta och äfven Messenien att sluta sig till akaiska förbundet, stod detta på höjden af sin makt. Då spartanerna, som endast ogärna velat finna sig i den underordnade ställning de intogo inom förbundet, afföllo och därför fingo undergå en sträng bestraffning af F., påkallade de romarnas hjälp. Understödda af dessa, afföllo messenierna från förbundet, och då F. med en mindre styrka drog i fält mot dem, blef han öfverrumplad och tillfångatagen samt tvingad att tömma giftbägaren (183). Man har kallat F. "den siste hellenen". Flera grekiska städer reste bildstoder till hans ära (ryktbar är en modern staty, se fig. och David, P. J.), och hans lefnad finnes utförligt skildrad af Plutarchos.

Filopoimen. Modern marmorstaty af David d'Angers. (Louvre, Paris.)

Filosellsilke (fr. *filoselle*, af lat. *folliculus*, kokong), garn spunnet af silkesaffall. Jfr Sidenindustri.

Filosof (se **Filosofi**), vishetsvän, tänkare, person, som idkar själfständiga forskningar i den filosofiska vetenskapen; inätvänd och ofruktbart grubblande person; en som med jämnt sinne bär lifvets alla växlingar; student, som tillhör filosofiska fakulteten.

Filosofem (grek. *filoso/ema*), eg. tankeresultat, filosofisk sats; filosofiskt system; filosofiskt hugskott, grundlös och vidtöfvande filosofisk sats.

Filosofera (se **Filosofi**), tänka i filosofiska ämnen, sysselsätta sig med filosofiska spekulationer, göra undersökningar ang. någontings väsen och grund, göra slutsatser ur förnuftsgrunder; tänka djupsinnigt, grubbla, vara försänt i begrundande.

Filosofi (af grek. *fi/los*, vän, och *sofi/a*, vishet), den vetenskap, som söker ästadkomma en allmän världsförklaring och lifsåskådning. Uttrycket "filosofera" förekommer i den bevarade grekiska litteraturen först hos Herodotos och detta i sin ursprungliga betydelse af att hysa kärlek till visheten och sträffa efter denna. I samma bemärkelse användes uttrycket också i Perikles' bekanta grafal hos Thukydid. Sin betydelse såsom vetenskaplig term torde ordet ha fått först hos sokratikerna, särskildt hos Platon och Aristoteles. Hos dem motsvarar det närmast, hvad man i modern tid kallar vetenskap, hvarför de också tala om flera olika "filosofier" i betydelsen af olika vetenskaper. Den särskilda betydelsen såsom namnet på den allmänna principvetenskapen till skillnad från specialvetenskaperna förbereddes hos Aristoteles därigenom, att han skilde mellan "den första filosofien" och de öfriga filosofierna. Inom den antika kulturen närmast efter Aristoteles' tid började åter filosofien hos epikureerna och stoikerna att förlora denna särskilda betydelse af vetenskap, i det att ordet användes i betydelsen af lefnadskonst, den teoretiska vishet och praktiska visdom, hvarigenom

människan kunde nå sitt mål här i lifvet, under det att de egentliga vetenskaperna gingo hvar och en under sitt namn. Under antikens sista dagar trädde återigen filosofien hos neoplatonikerna i nära förbindelse med den teologiska spekulationen; så var också fallet under medeltiden, då filosofien fattades såsom en den kristna "trons tjänarinna". Med vetenskapernas pånyttfödelse under renässanstidshvarvet afkastade äfven filosofien detta teologiska ok och sökte att på egen hand, med erfarenhetens och det mänskliga förståndets hjälp, tillfredsställa det mänskliga kunskapsbegäret rörande världens och lifvets djupaste frågor. Därunder har filosofiens utveckling till våra dagar väsentligen gått fram i två olika strömlinor, allteftersom erfarenheten eller förnuftet användts såsom den yttersta kunskapskällan. Därigenom ha uppstått två olika uppfattningar af filosofen och dess metod, hvilka ännu stå såsom oförsonade motsatser i nutiden, å ena sidan den erfarenhetsmässiga empirismen, såsom hvars uppslagsman Bacon plägar betraktas och som sedan framför allt utvecklats i England, men under de sista årtiondena mycket utbredd sig äfven i öfriga kulturländer, och å andra sidan rationalismen, hvilken grundlades af Cartesius och sedan utvecklats på det europeiska fastlandet och i Sverige.

Enligt denna sistnämnda åsikt, hvilken först kom till en rikare utveckling och kan sägas ha upptagit Platons tvåvärldsteori, har människan i sitt förnuft (lat. *ratio*) en kunskapskälla af högre art än den sinnliga erfarenheten. Genom rent tänkande kan därför människan bilda sig ett begrepp om en absolut verklighet, ett själfständigt och fullkomligt vara, som på samma gång måste vara all annan verklighets yttersta grund och dess utvecklings högsta ändamål. Filosofien blir då vetenskapen om detta absoluta och om det relatvas (den osjälfständiga och ofullkomliga verklighetens) förklaring därur, under det att de andra vetenskaperna handla om olika arter af det relativa och förklara dem ur grunder, som själfva tillhöra den relativa verkligheten. På denna ståndpunkt har sålunda filosofien ett annat föremål än de öfriga vetenskaperna, det absoluta, och en annan kunskapskälla, det osinnliga förnuftet. Visserligen kan den vid världsförklaringen hämta kunskap om det relativa ur samma sinnliga erfarenheter, som bearbetats af de empiriska vetenskaperna, men dess betraktelsesätt af denna relativa värld och dess fakta blir dock ett helt annat än de andra vetenskapernas därigenom, att filosofien ser äfven det ändliga i oändlighetens ljus, såsom på något sätt en uppenbarelse af det absoluta. En del af de tänkare, som hyllat en sådan rationalistisk ståndpunkt, har såsom Spinoza och Hegel tillmätt det förnuftiga förståndet en förmåga att själf konstruera sitt innehåll oberoende af all erfarenhet; andra ha, såsom Boström, i den förnuftiga känslan sett en erfarenhet af annan art än den sinnliga och sålunda i den religiösa känslan, i samvetets bud och i hjärtats aningar om det oändliga sökt stöd för sin metafysik. Men äfven för den sistnämnda blir begreppet det enda egentliga sanningskriteriet, ty endast i dess form kan man med bestämdhet skilja mellan det sinnliga och det osinnliga. Och därigenom får den rationalistiska filosofien alltid en metod, som mycket skiljer sig från de öfriga vetenskapernas, vare sig att denna blir Spinozas "geometrisk demonstration", Hegels "dialektiska

metod" eller Boströms och hans lärjungars sätt att tillägga verkligheten "attribut" från olika synpunkter.

På empirismens (af grek. *empeiri'a*, erfarenhet) ståndpunkt står däremot filosofien mycket närmare de öfriga vetenskaperna. Under det att den rationalistiska filosofien börjar med det absoluta och därifrån går ned till det relativa, går däremot den empiriska filosofien, såsom de öfriga vetenskaperna, nerifrån och uppåt, d. v. s. börjar med det relativa och faktiska och söker genom hypoteser att finna dess grunder, börjande därvid med företeelsernas närmaste grunder, hvarvid förklaringarna ha blott en ringa omfattning, och fortsättande genom att söka grunderna till dessa grunder o. s. v. genom allt mera omfattande förklaringar, med såsom mål en slutlig förklaring, som omfattar all verklighet. Filosofien kan då sägas börja, där de öfriga vetenskaperna sluta. Den bygger sig på deras resultat, men söker efter förklaringsgrunder af djupare och allmänare art, än de, hvilka komma till användning i specialvetenskaperna, hvilka ha sin begränsning däri, att de hvar för sig ej göra förklaringarna längre tillbaka, än som är behöfligt för förklaringen af företeelserna på specialområdet i fråga. Filosofien söker enligt denna uppfattning slå bryggan öfver mellan specialvetenskaperna och äfven mellan dessa och den lifsåskådning, som utgör uppfattningen af människans förhållande till livets religiösa och moraliska ändamål. För att nå en sådan allomfattande världsförklaring och lifsåskådning måste filosofen arbeta med djärfvare hypoteser och i sin åsikt inlägga mera af sin personlighet än forskaren inom specialvetenskaperna, men ytterst har han att använda samma metoder som dessa, och äfven hans hypoteser måste verifieras, styrka sin sannolikhet genom den grad, hvori erfarenhetens fakta genom dem blifva förklarade. Då filosofien enligt denna uppfattning har samma mål och samma metoder som de öfriga vetenskaperna och blott skiljer sig från dem såsom den allmänna principvetenskapen från specialvetenskaperna, komma de allesammans att ingå i en enda totalvetenskap, då slutligen hvarje vetenskap funnit sina principer och filosofien med dem lyckats sätta sin universalprincip i motsäggelselöst sammanhang.

Dock skulle man äfven med denna uppfattning kunna tillerkänna filosofien ett specialområde, som ej faller inom någon af de andra vetenskapernas gebit och som af ålder tillerkänts filosofiens, nämligen de kunskaps-teoretiska spörsmålen om hvad sanning är och huru den för människan är möjlig att nå. Det är särskildt Kant, som väckt uppmärksamheten på dessa frågors principiella betydelse och gjort gällande, att endast den filosofi, som löst dem och bragt hela sitt innehåll till öfverensstämmelse med denna lösning, kan erkännas för vetenskaplig, under det all annan filosofi är okritisk och dogmatisk. Många nutidsfilosofier begränsa filosofien till endast kunskaps-teori och betrakta allt annat filosoferande såsom en ovetenskaplig metafysik.

Än längre i underkännande af filosofiens själfständighet i förhållande till de öfriga vetenskaperna gå de moderne positivisterna (se Positivism), som fatta filosofien endast såsom en sammanfattning af specialvetenskapernas allmänna resultat.

Filosofiens gränsreglering mot teologien är gifven därigenom, att en vetenskaplig teologi är en historisk disciplin, som handlar blott om en viss religions-stiftares och motsvarande religionssamfundets lif och lära och sålunda är en specialvetenskap såsom andra vid sidan af filosofien. Uppträder teologien med andra anspråk såsom redogörelse för den religiösa sanningen såsom sådan, måste den antingen sammanfalla med religionsfilosofien eller skilja sig från denna genom sin dogmatiska bundenhet och därmed ovetenskaplighet.

Historiskt har filosofiens förhållande till de öfriga vetenskaperna varit det, att flertalet af dem ur den samma framgått genom en fortsatt differentiering. Först har man i en mindre strängt vetenskaplig form förklarat allt på filosofiskt sätt, och sedan har småningom det ena området efter det andra gjorts till föremål för en specialvetenskap, som utsöndrats ur filosofien. Denna utsöndring fortgår ännu, och först i vår tid har psykologien frigjort sig från det filosofiska förmynderskapet, under det att rörande etiken, religionsvetenskapen och samhällsläran utsöndringsprocessen kan sägas ännu pågå.

Filosofien omfattar förutom en propädeutik, som framför allt måste innefatta kunskaps-teori, dels en förklaring af det, som är, dels ett uppställande af livets mål, det, som bör vara. Inom den svenska filosofien är det vanligt att kalla den förra delen för teoretisk filosofi, den senare för praktisk filosofi. Den förra omfattar dels metafysik om det absoluta, dels kosmologi om det relativa, den senare religionsfilosofi, etik och rättsfilosofi.

Detta om filosofen såsom en särskild vetenskap, hvars innehåll kan framställas i mera strängt vetenskaplig eller mera populär form (se Populär-filosofi). Men uttrycken filosofi och filosofisk fattas och ofta i vidsträcktare bemärkelse. Så är det särskildt i England vanligt att så kalla hvarje teori, som ej stannar vid de rent enskilda företeelserna, utan går tillbaka till något allmänare grunder. Så kallas fysiken ofta naturfilosofi (*natural philosophy*) och man talar om "uppfinnningarnas filosofi", "matmålnings filosofi" o. s. v. En annan vidsträcktare bemärkelse af ordet ansluter sig till epikurernas och stoikernas uppfattning af filosofien såsom lifsvisdom och lefnadskonst. En filosofi är då den, som förstår att taga lifvet såsom en vis man.

S.—e.

Filosofie doktor (magister). Se Doktor. **Filosofie kandidatexamen** och F. licentiatexamen. Se Kandidat och Licentiat.

Filosofiens historia är vetenskapen om den filosofiska forsknings utveckling. Den tager hänsyn till de gamla orientaliska systemen, endast såvidt de spelat in i det med den grekiska filosofien börjande europeiska tänkandet. Numera anses deras roll vara i hög grad indirekt och förmedlad, ytterst litet direkt. Den tyske filosofihistorikern W. Windelband (f. 1848) definierar därför filosofiens historia såsom vetenskapen om den process, hvori den europeiska mänskligheten nedlagt sin uppfattning af världen och sin lifsåskådning (eller lifsvärdering) i form af vetenskapliga begrepp.

Filosofiens historia kunde ej börja, förrän filosofien själf genomgått någon utveckling. Aristoteles och än mer hans skola, den peripatetiska, ha i kritiskt syfte återgivit föregående filosofer eller

satser därur. Längre fram utvecklade sig en mängd doxografer, där skildringar af eller anekdoter ur filosofernas lif spela hufvudrollen. Tiedemann (1791) och Degérando (1822) börja mera kritiskt behandla systemens betydelse. Hegel såg en logisk ordning, en förnufts utveckling i enlighet med dess inneboende begrepps innehåll, i den tidliga ordningen, något som, hvad det förra beträffar (insikten i den pragmatiska förklarings nödvändighet), gjorde det, som varit blott ett brokigt virrvar eller en kronik-artad framställning, till en *vetenskaplig* filosofiens historia, en vetenskap af relativt själfständig natur. Öfrväxlingen af den logiska och den kronologiska ordningen var ett fel af Hegel, beroende på förbi-seende af andra synpunkter, hvarom mera nedan. Filosofiens historia har flera uppgifter: 1. den *filologiska*, rent berättande, 2. den specifikt *historiska* och 3. den *kritiska*. Den första innebär ett framställande af hvad filosoferna lärt; för denna uppgifts fyllande fordras källforskning i form af källkritik och direkta källstudier m. m. Den specifikt historiska uppgiften är att förklara systemen, hvarvid dels den pragmatiska synpunkten (sammanhanget med föregående och eventuellt samtida system), dels den kulturhistoriska (sammanhanget med systemets öfriga kulturella betingelser, dess kulturella miljö), dels slutligen den individuella psykologiska synpunkten (sammanhanget med den filosoferande individen) kommer i fråga. Slutligen fordras en kritisk behandling af filosofemets dels hvar för sig, dels i sammanhanget sinsemellan. Det förra betraktelsesättet blir en värdering efter logisk konsekvens (principens identitet med sig själf fordras) och historisk fruktbarhet, hvarvid naturligen filosofhistorikern egen filosofiska åsikt principiellt bör — så godt det är möjligt — hållas undan.

Filosofiens historia har 3 huvudperioder: den *antika*, omkr. 600 f. Kr.—529 e. Kr., den *medeltida*, omkr. 100 e. Kr.—1640, då Cartesius grundlade den sista perioden, den *nya filosofien*. Tiden 1440—1640 bildar öfvergång från medeltidens till den nya tidens filosofi och kallas *renässansens* tid.

Såsom belysande det pragmatiska förklaringsättet, hvarom ofvan talats, är den grekiska filosofiens utveckling t. o. m. Aristoteles lämpligast att anföra.

Thales (omkr. 600 f. Kr.) och hans skola, den *miletiska*, formulerade det filosofiska problemet om det obetingade ena i all växling och mångfald på naivt materialistiskt sätt så: hvad är urämnet? Detta fattades än såsom ett bestämdt empiriskt ämne, än bestämdes det såsom ett öndligt något, hvarur världen utvecklar sig. Men urämnet måste, då det angafs blott genom en kvalitet, själf drabbas af växlingen, något som strider mot dess begrepp. Motsägelsen i denna filosofi framkallade motsatsen mellan Herakleitos (omkr. 500 f. Kr.), af grekerna kallad "den dunkle", som fattade växlingen som det sanna och varaktigheten såsom tillfällig och skenbar, och eleaternas, som antogo mångfalden och växlingen vara blott sken (utan att dock ur någon grund kunna förklara skenet). Denna motsättning ville förmedlingsfilosoferna försona genom att fatta principen såsom mångfaldig och rörlig, hvarigenom mekanistiska system uppkommo. Viktigast i denna förmedlingsfilosofi äro atomistiken (Demokritos) och pythagoreismen, genom hvilkas förening i långt senare tid skapats den matematiska natur-

vetenskapen. Sofisterna uppräddade emellertid och drogo med blicken vänd på mångfalden af olika filosofiska "meningar" den slutsatsen, att människan ej kan skilja sant och falskt, ja, att ingen sådan skillnad finnes, hvaraf följer, att heller ingen skillnad finns mellan godt och ondt. Individualismens fulländning gör allt till tillfällig privatsak, makt är rätt. Häremot liksom också mot den naiva tron på den sedliga och kunskapliga allmängiltigheten härkomst ur en yttre auktoritet uppräddes Sokrates (469—399 f. Kr.), den andliga "nykterhetens entusiast", och uppvisade, att vi i förnuftet såsom förmåga af begrepp ega ett verkligt vetande, som ock är norm för det rätta handlandet och sålunda identiskt med det goda (= det yttersta ändamålet eller det, som alla ytterst vilja och i förhållande hvar till allt annat "viljes" såsom medel allena). Härmed är teoretisk och praktisk rationalism uttalad. Men om det goda är vetandet om det godas begrepp, så återstår att ange det innehåll, som detta begrepp har. Platon, Sokrates' lärjunge, finner ett sådant i de eviga, andliga och systematiska idéerna eller objektiva begrepps innehållen. Men dessa, tänkta såsom något väsentligt annat än den gifna verkligheten, kunna föga bättre än eleaternas rena "vara" förklara sinnevärlden. Därför vill Aristoteles, Platons lärjunge, ur denna inducera idéerna, af honom kallade "former", och betraktar dessa ej såsom skilda från sinnevärlden, utan såsom tillsammans med materia bildande det i sanning varande, de individuella ting. Den efteraristoteliska filosofien är moralfilosofi och senare religionsfilosofi. I denna senare har individen insett sin oförmåga att genom sin egen kraft vinna det goda eller att blifva god, och så är senantikens filosofi, genomsyrad som den är af orientaliska läror, i sin asketiska vändning från världen befröjdad med den uppspirande kristendomen.

Medeltidens filosofi är blott en från platonismen och Aristoteles lånad form åt och systematisering af kristen tro (skolastiken), en trons tjänarinna.

Cartesius (1596—1650) grundlägger den nyare filosofien, hvars förnämsta representanter i öfrigt till 1800-talets början äro: på kontinenten de dogmatiska rationalisterna Spinoza och Leibniz, inom den engelska filosofien de psykologiske empiristerna Locke, Berkeley och Hume, hvilken sistnämnde ledde bägge riktningarna till skepticism.

Kant (1724—1804) har med sin "Kritik der reinen vernunft" upphöjt rationalism och empirism i en högre enhet, han är den förste verkligt *kritiske* filosofen, som grundar filosofien på en analys af *hela* kunskapsbegreppet, ej blott på dess psykologiska sida. Härur utvecklar sig en kritisk metafysik med Fichte, Schelling, Hegel och Herbart som de förnämste filosoferna, alla gående i olika riktningar. Hegels filosofi var länge allhärskande, delades snart i en höger- och en vänsterriktning, den senare företräd af bl. a. den betydande Feuerbach, materialist och religionsfilosof, den förre af bl. a. Lasson.

Mot den högt drifta, konstruerande spekulationen kom en stark reaktion, hvars förnämsta representanter voro de bekante grofmaterialisterna Vogt, Büchner och Moleschott (omkr. 1800-talets midt). Andra fordrade återgång till Kant (Liebmann, Lange m. fl.). Comte utförde Humes

tankar till positivism. I England ha Bentham, James Mill och J. Stuart Mill samt Spencer uppehållit den där traditionella empirismen, men de ha i princip ej kommit med något nytt utöver den af Hume vederlagda ståndpunkten. Under det Aristoteles och Schelling hyllade en teleologisk utvecklingslära, har Spencer framställt en mekanisk sådan. "Evolution" och "genetisk förklaring" ha efter biologiska analogier (Darwin, Hæckel) blifvit ett slagord för många filosofer. Andra bearbeta den rena logiken (t. ex. Husserl), åter andra utgå från en rationalistisk kunskapslära (Riehl, Cohen, Rickert m. fl.); bägge dessa riktningar vilja därifrån häfda empirismens oduglighet som filosofisk grundtanke.

Af de nutida skandinaviska filosoferna är Höfding den mest bemärkte på grund af sin populärt klara och lättfattliga behandling af filosofiska problem. Han är empirist. Den svenska filosofien har varit rationalistisk och betygas af utländsk historio-grafi som självständigare än öfriga skandinavisk filosofi. De mest lysande namnen äro personlighets-filosoferna Højjer, E. G. Geijer, Biber, Grubbe, Boström, Ribbing och Sahlin. Nutida svenska filosofer äro professorerna Burman, K. R. Geijer, H. Larsson, Liljeqvist, Norström och von Schéele, docenterna Herrlin, Hågerström och Pettrini samt doktor A. Vannerus.

Kortare filosofihistoriska arbeten, som lämna god inblick i ämnet, äro Windelband, "Geschichte der philosophie" (1889-91), och Falckenberg, "Geschichte der neueren philosophie" (5:e uppl. 1905). Längre och betydligt utförligare äro Zellers, K. Fischers och Ritters verk, som behandla resp. antiken, nya tiden och medeltiden. K. H.—II.

Filosofisk (se Filosof), som tillhör eller har afseende på filosofien; förnufts-enlig, begreppsmässig; djuptankande, djuptänkt; lefnadsvis, som från filosofiens synpunkt bedömer lifvet och dess händelser; som med sinnesro och ståndaktighet bär ödets slag.

Filosofiska stenen I. De vises sten. Se Alkemi.

Filosofisk rättslära. Se Boström, sp. 1282.

Filosofisk sedelära. Se Etik.

Filosofisk ämbetsexamen. Se Examen.

Filostratos (grek. *Φιλόστρατος*, lat. *Philostratus*), Flavius F. den äldre, grekisk retor och sofist från Lemnos, lefde omkr. 200 e. Kr. och tillhörde en tid kejsarinnan Julia Domnas lärda omgivning i Rom. Han efterlämnade bl. a. en romanartad lefnadsteckning i 8 böcker af undergöraren Apollonios från Tyana och en samling kortfattade biografier öfver sofister, talare och retorer under titeln *Bioi sofistôn* (lat. *Vitæ sophistarum*). Ett honom tillskrifvet arbete, *Eikônes* (lat. *Imagines*), som innehåller en beskrifning af ett verkligt eller fingeradt taffelgalleri, anses numera af många häröra från någon annan F. af samma släkt. En yngre F., dotterson till den förnämnde, har likaledes författat ett sådant arbete. Det är intaget i den af Kayser (1870—71) utgifna uppl. af samtliga de skrifter, som finnas i behåll af den äldre F. Jfr Bergk, "Fünf abhandlungen zur geschichte der griechischen philosophie und astronomie" (1889). A. M. A.

Filotas (grek. *Φίλωτας*, lat. *Philotas*), två macedoniska krigare. 1. F., son af Parmenion, ung-

domsvän till Alexander den store, deltog med utmärkelse i hans tidigare fälttåg, men ådrog sig snart konungens vrede genom att öppet lägga i dagen sitt ogillande af dennes öfvermod. Med anledning af en sammansvärjning, om hvilken F. haft kännedom utan att yppa den, ställdes han inför krigsrätt och dömdes till döden (330 f. Kr.). —

2. F., en annan af Alexander den stores fältherrar, nämnes såsom befälhafvare öfver besättningen Kadmeia (335 f. Kr.), deltog sedermera med utmärkelse i det persiska fälttåget och erhöll efter Alexanders död ståthållarskapet i Cilicien. A. M. A.

Filotion, kem., ett af en fransk kemist, de Rey-Pailhade, förmodadt enzym. Genom en viss behandling af jäst samt ur olika djur- och växtorgan erhålles en saft, hvilken utmärker sig genom sin förmåga att i beröring med svafvel utveckla svafvelväte. Denna verkan ansåg Rey-Pailhade vara förorsakad af ett reducerande enzym l. reduktas (se d. o.). Enligt nyare undersökningar är emellertid existensen af ett dylikt enzym mycket tvifvelaktigt. H. E.

Filoxenianska öfversättningen af bibeln. Se Bibelöfversättningar, sp. 246.

Filoxénos (grek. *Φιλόξενος*, lat. *Philoxenus*). 1. Grekisk dityrambiktare från Kythera omkr. 400 f. Kr., besökte en mängd städer i Grekland, Italien och på Sicilien, öfverallt föredragande sina dikter. Hos Dionysios den äldre i Syrakusa var han en gärna sedd gäst, men genom ett ofördelaktigt omdöme om dennes dikter ådrog han sig hans vrede och inspråddes i stenbrotten, från hvilka han dock sedermera frigafs. Han dog i Efesos (380). — 2. (Xenaios) En ifrig monofysit, 485 biskop af Hierapolis, afsattes af kejsar Justinus 518, hvarefter han flydde till Egypten. F. var en af den syrisk kyrkans mest framstående skriftställare. Flera handskrifter af honom förvaras i British museum. Om den på hans föranstaltande verkställda öfversättningen af bibeln se Bibelöfversättningar, sp. 246. 1. A. M. A. 2 J. P.

Fils [fiss], fr. (af lat. *filius*, se d. o.), son; (efter släktnamn) sonen, den yngre, t. ex. Dumas fils. — 1. Fils ainé de l'église [äné de legli], "kyrkans äldste son", förr titel på de franske konungarna. — 2. Fils de France [-de frâ's], "Frankrikes son", förr titel på de franske konungarnas legitima söner.

Filskaff, mök. tekn. Se Fil.

Filspån, mök. tekn. Se Fil.

Fil-sö, insjö i västra Nörrejylland, s. om Ringkjöbing-fjord, har aflopp till Nordsjön, hvarifrån den skiljes genom ett 3 km. bredt klitterbälte. F. var 1848 en af Danmarks största sjöar (28 kvkm.), men är nu till öfver $\frac{2}{3}$ torrlagd.

Filt, tekn., ett genom sammantryckning, gnidning, klappning eller borstning, under inflytande af värme och fuktighet, frambragt tyg af djurhår. Möjligheten af filtnig beror på den beskaffenhet hos hår af vissa daggdjur, att de på tytan äro försedda med små fjällliknande utväxter, som gripa in i hvarandra, då håren sammanpressas. Bäst filta sig får- och vikunjaull. Här af hare, kanin och bäfver måste först undergå en förberedande behandling genom betning men en lösning af kvicksilfver i salpetersyra. Filt nyttjas i Europa förnämligast till hufvud- och fotbeklädnad, hos asiatiska folk äfven till mantlar,

tälduk o. s. v. En i Amerika uppfunnen filtduk förklarigas till betydlig längd och bredd på det sätt, att håren behandlas medelst en kardmaskin, som ordnar dem till lösa vaddar, hvilka sedan läggas öfver hvarandra och sammanpressas medelst en valkmaskin. Därefter färgas, pressas och appreteras fabrikatet, hvilket nyttjas till mattor, täcken, foder o. d. Grofva filter sorter indränkas med asfalt och nyttjas som takfilt och, vid skeppsbyggnad, som underlägg för kopparförhydning. Andra finare, med fernissa behandlade filter sorter kallas lackerad filt och begagnas till mösskärmar, i vagnmakeriet o. s. v. En af den finaste merinoull beredd filt är hammarfilten till beklädnad af pianohammare. — Ordet filt nyttjas äfven om väfda tyg, hvilka genom valkning och rugning fått en verklig filt liknande yta och begagnas för samma ändamål som sängtäcken, till skydd mot kölden under resor o. s. v. (G. A. W.)

Filtand, mek. tekn. Se Fil.

Filtduk. Se Filt.

Filter, mlat. *filtrum*, plur: *filtra* (af ty. *filz*, sv. *filt*), en porös massa, afsedd att genomsläppa och rena vätskor, hvarvid i dem befintliga lösta ämnen afskillas å filtrets yta. Se vidare Filtrera.

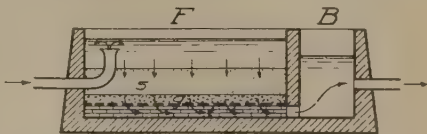
Filtkalendar. Se Appretera, sp. 1253, och Kalendar.

Filttra. Se Filter.

Filträt, vätska, som passerat ett filter (se d. o. och Filtrera).

Filtrera (se Filter), i allmänhet sila eller skilja en vätska från i denna befintliga lösta ämnen. Denna operation, som ytterst ofta förekommer såväl vid rent kemiska arbeten som inom den kemisk-tekniska industrien, utföres så, att man låter den vätska, som skall renas, till följd af sin egen tyngd eller och påverkad af något ytterligare tryck passera genom en porös kropp (filter), hvars porer äro af den storlek, att de genomsläppa vätskan, men kvarhålla de uti densamma befintliga fasta partiklarna. Vid filtrering i smält (t. ex. vid kemiska analyser) nyttjas vanligen ett filtrum af olimadt papper (s. k. filtrerpapper, se d. o.), som inpassas i och stödes af en tratt. Om denna tratt lufttätt inpassas i det kärl, hvaruti filtratet, d. v. s. den vätska, som passerat genom filtrum, uppsamlas, och luften i detta kärl förtunnas genom inverkan af någon lämplig sugapparat (t. ex. en s. k. vattenluftpump), så pressar det yttre lufttrycket den ofiltrerade vätskan genom filtrum, och filtreringen försiggår på detta vis mycket snabbare än eljest. I åtskilliga fall kunna pappersfilter icke begagnas, utan måste ersättas af asbest, glaspulver, bomull o. s. v. De apparater, som användas vid filtrering i stort (vid fabriker o. d.), äro ofta ganska invecklade och mycket olikartade, allteftersom afsikten är att tillvarata det lösta (de afiltrerade ämnena) eller lösningen (filtratet). I förra fallet är filtreringen vanligen förenad med utpressning af den afiltrerade massan. Operationen utföres då i s. k. filterpressar, och påsar eller säckar af tyg (pressduk) användas som filtra. I stor skala användes filtrering för rening af vattenledningsvatten, som får passera genom en bädd af fin sand (se fig.). Vatnet inledes i bassängen *F*, passerar genom sandbädden *s* och gruslagret *g* till samlingsstrumman *t* och vidare genom utloppsbrunnen *B*. Sandlagret består

af ren, jämn sand med korn af $\frac{1}{4}$ —1 mm. storlek, hvars porer genomsläppa vattnet, men kvarhålla mekaniskt uppslammade ämnen samt äfven bakterier, detta dock först sedan slam börjat afsättas på sandytan. För vattnets frampressande genom sandbädden erfordras en viss tryckhöjd, som gifver sig till känna genom höjdskillnaden mellan vattenytorna i bassängen

F och brunnen *B*. Ju längre tid filtreringen försiggår, desto mera slam afsättes, och desto mera ökas den erforderliga tryckhöjden, d. v. s. höjdskillnaden mellan vattenytorna. Då höjdskillnaden nått en viss gräns, vanligen 0,6—0,8 m., bör filtret afstängas, tömmas och rensas, hvarvid den öfversta orena sanden afskyfflas till ett par centimeters djup. Med tillhjälp af sådan filtrering har man lyckats att i tillfredsställande grad rena äfven flodvatten, som är starkt infekteradt af tyfus- och kolerabäfrön. Ett exempel härpå erbjuder vattenledningen i Hamburg, där filtreringen infördes först efter koleraepidemien 1893, under hvilken syskonstaden Altona nästan helt och hållet gick fri, tack vare dess förträffliga filterverk. — Utom dessa s. k. "biologiska" filter (se vidare Biologisk rening) förekomma äfven "mekaniska" filter för att afskilja grofva slam. Därvid användas jämförelsevis små bassänger med groft grus, som lättare passeras af vattnet, och hvari slammet nedtränger djupare. Rensningen sker genom kraftig spolning, hvarvid slammet medföljer det utströmmande vattnet. Dylka filter användas dels i samband med biologiska filter, hvilka då få öfvertaga den slutliga och mera fullständiga reningen, dels vid rening af järnhaltigt grundvatten, som i regel är fritt från bakterier och således endast behöfver befrias från det järnslam, som bildas, då vattnet kommer i beröring med luft. Med "naturlig" filtrering menas den rening, som regnvatten undergår efter infiltration i marken, då det genom inverkan af luft och bakterier småningom erhåller de egenskaper, som karakterisera grundvattnet. Vid åtskilliga moderna vattenledningar begagnar man sig af den naturliga filtreringen för att rena flod- eller sjövattnet, som genom lämpliga anordningar inledes i sandlager och sedermera uppsamlas genom brunnar. — Äfven gaser kunna filtreras. Sålunda kan luft befrias från det i denna alltid förekommande dammet, om den i långsam ström ledes genom ett rör, som innehåller bomull. Om i st. f. bomull såsom filtrum användes bomullskrut, som är lösligt i en blandning af alkohol och eter, eller något annat lösligt ämne, så kan man efter filtreringen upplösa filtrum och undersöka de lösliga, afiltrerade partiklarnas natur och beskaffenhet. — Såsom ett eget slag af filtrering skulle möjligen kunna betraktas äfven den absorption (eller adsorption) af verkliga upplösta ämnen (vissa salter och i synnerhet organiska färgämnen), som eger rum, då lösningar af dessa ämnen passera genom lager af åkerjord, kol (särskildt sådant, som erhållits genom förkolning af djuriska ämnen) o. s. v. Så t. ex. lämnar en indigolösning, som får rinna

genom ett lager af djurkol, ett färglöst filtrat. I stort ha kolfilter mycken användning, t. ex. vid raffinering af socker, vid rening af brännvin, dricksvatten o. s. v. Åkerjordens förmåga att ur vissa saltlösningar afskilja och kvarhålla en del af förut upplösta salter och gaser är otvifvelaktigt af största betydelse för jordbruket. Jfr Absorption. S. J—n. J. G. B.

Filtrerpapper (se Filter), allt olimadt papper, som begagnas till att sila en vätska igenom, men företrädesvis de renaste, för kemiska ändamål användbara papperssorterna. Vid kvantitativa kemiska analyser är det i synnerhet af vikt, att det använda papperets halt af oorganiska beståndsdelar (dess askhalt) är så liten som möjligt. I detta liksom andra afseenden har under många år det svenska filtrerpapper, som tillverkas vid Grycksbo, af alla länders kemister erkänts vara det bästa. På senare tiden tillverkas godt filtrerpapper också i Tyskland och Frankrike, men ännu bibehålles äfven i utlandet benämningen svenskt filtrerpapper såsom liktydigt med bästa möjliga vara. Det renaste filtrerpapper behandlas i regel med klorvätesyra och ofta äfven med fluorvätesyra, för att så noga som möjligt befrias från askbeståndsdelar, och består af nästan alldes ren cellulosa. S. J—n.

Filtrum. Se Filter.

Filtz, Anton, tysk violoncellvirtuos och tonsättare, f. omkr. 1730, d. 1760, åtnöjt på sin tid ett betydande rykte såsom tonsättare af sångrika melodier. Möjligen var det denne F., hvars duetter Ulla Vinblad sjöng vid konserten på "Tre bytter" (Bellman, Fredm. ep. 51). I Schillings och Mendels musiklexika nämnes han likväl endast såsom kompositör af instrumentalsaker (symfonier, klavertrior, violintrior, konserter för violoncell, flöjt, oboe, klarinett m. m.). A. L.*

Filtång, mek. tekn. Se Fil.

Filur (af fr. *filou*, listig tjuf, bedragare), listig person, skålm, skojare, spetsbof (nyttjas ofta jämväl i skämtsam betydelse).

Fimafeng, nord. myt., enligt en annan läst Funa-feng, kallades en af hafsguden Ägirs tjänare. Namnet Fimafeng betyder den flinke, den raske. Han blef dräpt af Loke. Th. W.*

Fimbria, Cajus Flavius, en djärf och hängsynslös partigångare i Rom, hvilken 86 f. Kr. såsom underbefälhafvare följde konsuln Valerius Flaccus till Asien. Han ställde sig där in hos hären, som till följd af hans stämplingar gjorde myteri och fördref sin fältherre, hvilken af F. förföljdes och dödades. Efter åtskilliga lyckliga strider med Mithridates fick han att kämpa med Sulla och gaf sig, öfvergifven af hären, själf döden, år 85. B. Tdh.

Fimbul-Tyr, nord. myt., betyder den store guden och är ett af Odens många namn. Att Fimbul-Tyr skulle beteckna den i öfrigt okände härskaren i den nya världen efter Ragnarök saknar stöd i de mytiska urkunderna. Th. W.*

Fimbulvinter (Fimbulvetr), nord. myt., kallas den stora vinter, som enligt eddasången Vaftrudnesmal utgör världens undergång. Snorres Edda säger, att den varar i tre år och närmast föregår Ragnarök. Se A. Olrik, "Om Ragnarök", s. 167 ff. (i "Aarb. f. nord. oldkynd. og hist.", 1902). Jfr Eskatologi, sp. 870. Th. W.*

Fimreite, gård vid Sognfjorden, i Sogndals socken (Norde Bergenhus amt) i Norge. 1184 stod där ett sjöslag mellan Sverre Sigurdsson och Magnus Erlings-son, i hvilket den senare stupade. Y. N.

Fimtardömr, isl. Se Femtedomen.

Fin., förkortning för lat. *Finis* (slut).

Finæus, latinsk namnform för Finé, O. (se d. o.).

Final, Final- 1. Mus. (it. *finale*, af lat. *finis*, slut), som tillhör eller utgör afslutningen (final tempo, final sats); slutstycket i en större instrumentalkomposition eller en operaakt. I den äldre Haydniska sonaten och symfonien är finalen oftast ett lätt, gladt och lifligt tonstycke (i rondo-form), hvilket har till uppgift att liksom skämta bort de allvarsammare känslorörelser, som de föregående satserna kunnat väcka. Hos Mozart och ännu mer hos Beethoven får finalen småningom till mål att i högsta grad stegra den föregående stämningen (Beethovens a-dursymfoni) eller och bilda afslutningen i en nästan dramatisk själsprocess (c-mollsymfonien och nionde symfonien). En sådan betydelsefull final närmar sig i afseende på byggnad gärna till första (allegro-) satsen. — I operan består finalen vanligen af flera mångstämmiga, i hvarandra löpande sater, af olika karaktär, genom hvilka handlingen utan uppehåll rycker fram mot en katastrof. Den äldre opera serien egde inga dylika finaler. I opera buffa gjorde Logroscino (omkr. 1750) första ansatsen därtill, och hans försök utbildades ytterligare af Puccini ("Cecchina", 1760) och Mozart ("Figaros bröllop"). — 2. Filos. och språk., som innebär ändamål, t. ex. finalorsak (ändamålsorsak; se under Causa) och finalsammanhang (tings inbördes förhållande såsom ändamål och medel); som uttrycker ändamål afiskt (final konjunktion). 1. A. L.*

Finäle. 1. Kommun i italienska prov. Genua, vid Genuabukten, består af de tre tätv. vid hvarandra belägna orterna Finale Borgo, F. Marina och F. Pia. 8,075 inv. (1901). Handel med olja, vin och hampa. — 2. F. nell' Emilia, stad i italienska prov. Modena, vid floden Panaro. 4,197 inv. (1901); som kommun 12,798 inv.). Siden- och yllevärfverier.

Final konjunktion. Se Konjunktion.

Finance [finäs], Financier [finäsia], fr. Se Finanser.

Finansbetänkande, jur., statsr., statsutskottets memorial angående den verkställda statsregleringen samt ansökande af de för Riksgäldskontorets utgifter erforderliga medlen. Sedan icke allenast de på riksdagens statsreglering inverkande anslagen och lånefrågorna blifvit af riksdagen afgjorda, utan och de summor fastställda, hvar till statsverkets såväl ordinarie inkomster som de till beivllningen hörande tull-, post-, stämpelpappers-, brännvinsbrännings- och hvitbetsockertillverkningsafgiftsmedlen m. m. skola beräknas, framlägges statsutskottet ifrågavarande memorial. I finansbetänkandet meddelar utskottet resultatet af statsregleringen och föreslår i sammanhang därmed det belopp, hvar till riksdagen skall åtaga sig allmän beivllning, samt att beivllningsutskottet må erhålla uppdrag att föreslå sättet, huru denna beivllning må utgå, hvarjämte statsutskottet verkställer den detsamma allgäande utredningen af Riksgäldskontorets behof i och för de på detta verk anvisade utbetalningarna och framlägger förslag till hvad som skall upplånas. (Jfr Rydin, "Svenska riksdagen", senare delen, 1887, s. 122—123.) Be-

villningsutskottets inkomstberäkningar läggas till grund för statsutskottets finansbetänkande. Se Bevillningsutskottet. Ask.

Finansdepartementet, Kungliga, ett af de åtta departement, i hvilka den svenska statsförvaltningen är delad. Detta departement handlägger — enligt k. stadgan 31 mars 1900 och k. kung. 30 jan. 1903 — ärenden rörande jordeboksväsendet samt frågor om de jord eller lägenheter åtföljande rättigheter och skyldigheter, som icke äro hänförliga under någon af de till andra departement hörande grenarna af förvaltningen; statens skatteväsen ävensom den allmänna förvaltningen och redovisningen af statsmedlen; statsregleringen; anslagen till hof- och slottstaterna; den till konungens och konungahusets bruk anslagna fasta och lösa egendom; statens till andra styrelsegränar icke upplåtna fasta och lösa egendom; mantalsskrifningen; myntväsendet; kontrollstämplingen; bank- och hypoteksinrättningar samt frågor angående bankstiftning, äfven sådana, som äro af civillags natur, med undantag af dem, som röra bankers konkurs, skolande gemensamt med chefen för Justitiedepartementet beredas de frågor angående banklagstiftning, som äro af civillags natur; aktiebolag, utom järnvägs- och försäkringsaktiebolag, samt handelsbolag och enkla bolag, föreningar för ekonomisk verksamhet äfvensom handels- m. fl. register; tillverkning och försäljning af brännvin; försäljning af vin och maltdrycker; justeringsverket; pensionering af statens civile tjänsteinnehafvare; pensionsinrättningar, som icke tillhöra annat departement; bergsbruk och undervisning i bergshandtering; fabriker och handverk; industriutställningar; patent samt skydd för mönster och modeller; handel och handelsundervisning; statistik; sjöfart; skydd mot yrkesfara, minderårigas och kvinnors användande i arbete. — Ärendena *föredragas* inför konungen i statsrådet af departementets chef, som alltid är statsråd och officiellt bär titeln ”statsråd och chef för Finansdepartementet”, men i dagligt tal oftast benämnas finansminister.

För ärendenas beredning och beslutens expedierande har departementschefen till sitt förfogande en afdelning af K. M:t:s kansli, hvilken afdelning för närvarande (1907) består af en expeditiionschef, två kansliråd (byråchefer), tre kanslisekreterare, en registrator, bankbyrån med en bankspektör (byråchef och chef för bankspektionen), kontroll- och justeringsbyrån (till 1907 års slut) samt e. o. tjänstemän (amanuenser). Till Finansdepartementet höra: Kammarkollegium, Statskontoret, Myntverket, Kontrollverket, Kommerskollegium med bergsstaten och bergsskolorna, yrkesinspektörerna, handelsinstituten och sjömanshusen, väfskolan i Borås, Kammarrätten, Generaltullstyrelsen och tullstaten, Statistiska tabellkommissionen och Statistiska centralbyrån, Överintendentsämbetet, Styrelsen för postsparbanken, Patent- och registreringsverket, justerare af mått och vikter, Bankspektionen, Kontroll- och justeringsstyrelsen (fr. o. m. 1908), Järnkontoret, Styrelsen öfver Sveriges allmänna hypoteksbank och Styrelsen öfver allmänna hypotekskassan för Sveriges städer; Direktionen öfver civilstatens pensionsinrättning, Direktionen öfver handelsflottans pensionsanstalt och Direktionen öfver allmänna änke- och pupillkassan. Anslagen till Finansdepartementet (”sjunde. hufvudtiteln”) upptagas i riksstaten för

1908 till 12,077,000 kr., hvaraf 1,696,843 kr. e. o. anslag.

När det kungliga kansliet enligt kansliordningen af 1713 delades i ”expeditioner”, efter ärendenas beskaffenhet, upprättades en särskild Handelsexpedition, som skulle handlägga ärenden ang. handel, handverk, städerna, bergsbruk, myntväsen, bankverket och tullväsen samt dessutom äfven kyrko- och skolärenden. Handelsexpeditionen försvann emellertid redan efter Karl XII:s död. Enligt kansliordningarna af 1719 och 1720 behandlades nämligen alla inrikesärenden, utom justitie- och krigsärenden, af den s. k. Inrikes-civilexpeditionen. Under Gustaf III:s tid inrättades åter en Handels- och finansexpedition enligt kansliordningen af 1773, men samtidigt sköttes vissa finansärenden af det s. k. Finanskontoret l. Finansdepartementet. (Jfr S. Clason, ”Det s. k. finanskontoret eller finansdepartementet 1787—1793” i ”Meddelanden från svenska riksarkivet.” Ny följd 1-11.) Handels- och finansexpeditionen indrogs 1793, men återupprättades enligt kansliordningen af 1809 och fick vid departementalstyrelsens införande och kansliets omorganisation 1840 benämningen Finansdepartementet. S. B.-h.

Finansdepartementets kontroll- och justeringsbyrå. Se Kontroll- och justeringsstyrelsen.

Finanser [-a'ŋser], fr. *finances* (af infr. *finer*, afsluta en affär medelst kontant betalning, af lat. *finis*, slut, gräns), eg. kontanta penningar; inkomster och utgifter (särsk. statens; jfr Drätsel), statskassans ställning; förmögenhetsställning, penningställning, tillgång på kontanter. — **Finansiell** (fr. *financier*), som har afseende på finanser, penning-, som angår statskassan eller penningställningen i allmänhet. — **Finansiöra**, anskaffa de nödiga penningmedlen för, ekonomiskt stöda ett företag. — **Finansiär** (fr. *financier*), ”finansman”, penningkarl, en som är hemmastadd i penningangelägenheter eller egnar sig åt finansiella företag, åt betydande finansoperationer, bemedling af större lån o. d. — **La haute finance** [åt finä's], fr.; penningfurstarna, ”börsadeln”.

Finansexpeditionen i Finland s. s. en af handlägger ärenden rörande landets finanser, handel och näringar m. m. Expeditionen förestås af en af ekonomidepartementets senatorer såsom chef. Jfr förordn. af 13 sept. 1902 om ärendenas behandling i kejs. senaten för Finland.

Finanshöghet. Se Höghetsrättigheter.

Finanskontoret. Se Finansdepartementet.

Finanslov, da. Se Danmark, sp. 1287.

Finansminister. Se Finansdepartementet.

Finans- og tolddepartementet i Norge var urspr. två departement, organiserade 1814, ett för finanserna samt ett för handels- och tullärenden. Genom k. kung. af 30 nov. 1814 sammanslogos dessa till ett departement, för finanser, handel och tull. Till 1845 hörde dessutom inrikesärenden till detta departement. I spetsen för detsamma står ett statsråd, och närmast under honom handfvas ärendena af två expeditionssekreterare. Y. N.

Finansrätt, jur., sammanfattningen af de rättsregler, som angå den offentliga hushållningen —

anskaffandet af statens och kommunernas inkomster samt dessas disponerande. Jfr Kameralagfarenhet.

Finanstull. Se Tull.

Finbränning. Se Finering.

Finby, kapell under Bjärnä pastorat i Åbo och Björneborgs län, Finland. Landarealen 74 kvkm. Befolkningen, omkr. tredjedelen svensktalande, 1,814 pers. (1905). A. G. F.

Finch [fɪnʃ], gammal engelsk adelsätt, hvilken enligt genealogen Dugdales osäkra antagande skulle ha samma härkomst som släkten Herbert (earlerna af Pembroke). Den omtalas med säkerhet mot medeltidens slut och erhöll på 1600-talet earlvärdighet af Nottingham och Winchilsea.

1. Sir Heneage F., d. 1631, invaldes första gången i underhuset 1607 och var dess talman 1626, hvarvid han gjorde sig bemärkt för sin eftergifvenhet mot Karl I:s maktspråk.

2. Sir John F., den föregående kusin, ämbetsman, f. 1584, d. 1660, invaldes 1614 i underhuset och blef 1628 dess talman. Bekant är den scen vid upplösningen af parlamentet 1629, då F. med våld hölls kvar i talmanstolen, medan sir John Eliot uppläste och förklarade antagna de berömda resolutionerna mot olaga beskattning. F. blef 1635 kunglig öfverdomare och fällde som sådan en mängd ytterligt stränga domar i konungens intresse, hvarjämte han var nitiskt verksam i Stjärnkammaren. Genom sitt utlåtande 1637 åtog han sig hufvudansvaret för "skeppspenningarnas" laglighet. 1640 utnämndes F. till storsigillbevarare (*lord keeper*) och upphöjdes till peer (baron F.). "Långa parlamentet" skyndade s. å. att ställa honom under åtal, och han flydde då (i dec.) till Holland, hvarefrån han återkom först vid restaurationen 1660. F. var fullt uppriktigt i sitt högkyrkliga och rojalistiska nit, som med åren blef nästan fanatisk.

3. Heneage F., 1:e earl af Nottingham, son till F. 1, ämbetsman, f. 1621, d. 1682, framträdde efter restaurationen 1660 som åklagare i målet mot "konungamördarna" och förfäktade i underhuset under de följande åren med ifver hofvets och kyrkans intressen. 1670 blef F. generaladvokat (*attorney general*) och 1673 efter Shaftesbury storsigillbevarare, upphöjdes 1674 till peer (baron F. of Darenty) och blef s. å. i dec. lordkansler. 1681 upphöjdes han till earl af Nottingham. F. var som domare opartisk och rättträdig samt inlade stora förtjänster om utvecklingen af den engelska "billighetsrätten" ("equity"). I politiken lydde han fogligt Karl II:s anvisningar samt förstod att i parlamentet, där han var tråget verksam i en mängd kommittéer, utöfva ett förmedlande inflytande.

4. Daniel F., 2:e earl af Nottingham och sedan 1729 genom arf äfven earl af Winchilsea, den föregående son, politiker, f. 1647, d. 1730, invaldes 1679 i underhuset, intog 1682 vid faderns död dennes plats i öfverhuset, där han fick stort inflytande som ledare för de strängt högkyrkliga tories, hvilka misstrodde Jakob II:s katolisierande planer. Vid 1688 års revolution gjorde han ett försök att rädda tronen åt Jakobs son under ett regentskap, men fogade sig snart och var 1688—93 konung Vilhelms statssekreterare för krigsärenden. Samma ämbete innehade han 1702—04 under Anna, men utträngdes sistnämnda år

genom whigs' växande inflytande. 1714—16 var F. under Georg I lordpresident i dennes råd, men nödgades sedan afgå på grund af sitt försök att utverka mildare behandling af de jakobitiska parer, som voro invecklade i 1715 års resning.

5. William F., den föregående son, diplomat, sändes i juli 1719 med instruktioner till amiral Norris, som då kryssade med en flotta i Östersjön samt utnämndes i mars 1720 till envoyé i Stockholm. Han hemkallades i sept. 1724.

6. Edward F., den föregående broder, diplomat, d. 1771, afslöt 1718 sina universitetsstudier i Cambridge och sändes hösten 1728 som engelsk envoyé till Stockholm. Som sådan sökte han 1734 förgäves mot subsidielöften utverka användning af svenska trupper i striderna om polska konungavalet. F. stödde Horns politik och klagade i sina depescher öfver hattchefernas engelskfehlighet. 1738 sökte han utan framgång främja förslaget om ett svenskryskt förbund, bemödade sig nästa år lika fruktlöst att genom bestickning rädda mössrådet undan ständernas anfall och förflyttades i sept. s. å. efter rådets fall till Petersburg. Därför återvände F. hem 1742 och innehade sedan åtskilliga hofämbeten. 1727—64 var han i underhuset representant för Cambridges universitet. Han antog 1764 af afrikskal namnet Finch-Hatton.

7. George William F.-Hatton, earl af Winchilsea och Nottingham, den föregående sonson, f. 1791, d. 1858, arfde 1826 de båda earltitlarna och bekämpade i öfverhuset som strängt protestantisk konsrvativ med ytterlig häftighet förslaget om katolikernas emancipation. Tristerna därom ledde 1829 till en mycket omtalad duell mellan honom och hertigen af Wellington. V. S.-g.

Finch-Hatton [fɪnʃ hætŋ], Se Finch 6 o. 7.

Finchley [fɪnʃli], förstad till London, i grefsk. Middlesex, 12 km. n. om Hyde park, med högre skola (Christ's college), kloster och konvalescenthem. 22,126 inv. (1901).

Finck, Friedrich August von, preussisk general, f. 1718 i Strelitz, d. 1766 i Köpenhamn, tjänade först i österrikiska och sedermera i ryska armén samt ingick 1743 som major vid preussiska hären, i hvilken han med utmärkelse deltog i andra schlesiska (1744—45) samt sjuåriga kriget (1756—63). 1759 blef han generallöjtnant, men måste s. å., i den olyckliga affären vid Maxen (i hvilken han, på konungens befallning och trots sina däremot gjorda föreställningar, nödgats inlåta sig), med sin kår sträcka vapen för de öfverlägsne österrikarna (21 nov.) samt dömdes därför till afstättning och ett års fästningsstraff. 1764 kallades han till Danmark och blef där general vid infanteriet.

Fincke, Gustaf, finsk ämbetsman, f. omkr. 1510, d. 1566, utnämndes 1547 till höfvitsman på Nyslott, hvarunder Savolaks lydde. Norra delen af detta landskap var då nästan obeboad. Understödd af Gustaf I, vidtog F. verkamma åtgärder att för odlingen vinna detta område, och inom kort uppstod där den vidsträcktä Tavisalmi socken. Längre fram (1552) förmådde F. invånarna från Savolaks att grundlägga nybyggen i de inre, öde trakterna af Österbotten. Äfven norra Tavastland, omfattande de nvr. socknarna Laukas, Viitasaari och Saarijärvi, erhöll genom hans nit sina första fasta bebyggare (1551). F., som sålunda förvärfvat sig ett aktadt

namn genom sin verksamhet för odlingens främjande i Finlands öde nejder, emottog flera bevis på Gustaf I:s nåd och användes af Erik XIV bl. a. såsom sändebud i Ryssland, ståthållare i Reval och guvernator öfver Finland. M. G. S.

Fincke, Thomas, dansk läkare, f. 1561 i Flensburg, d. 1656, studerade sedan 1577 utomlands, i synnerhet i Montpellier och Padova, kallades 1590 till professor i matematik vid Köpenhamns universitet samt blef 1603 professor i medicin och innehade denna tjänst i två mansåldrar, längre tid än någon annan dansk universitetsman; efter 1641 höll han likväl inga föreläsningar. En hans son och fyra mågar blefvo professorer under hans lefnad (bl. a. Kaspar Bartholin och Oluf Worm), och under hela 1600-talet voro hans åttlingar rådande vid universitetet. Ett rykte, att han skulle uttalat sig nedsättande om Tyko Brahe, synes orgrundadt. E. Ebg.

Finckenstein [-stajn], Karl Wilhelm, greve Finck von F., preussisk statsman, f. 11 febr. 1714 i Berlin, d. där 3 jan. 1800, son af general-fältmarskalken greve Albrecht Konrad F. (d. 1735), var barndomsvän till Fredrik II och sändes af dennes fader, konung Fredrik Vilhelm I, redan 1735 i en utomordentlig beskickning, dock utan officiell karaktär, till svenska hovet, där han stannade till 1740. Han var 1740—42 preussisk minister i Köpenhamn och förde 1743 viktiga underhandlingar med konung Georg II af England. 1744 var han svenska krounprinsessan Lovisa Ulrika följaktigt till Stockholm, där han kvarblef till 1746. Året därpå utnämnd till verklig geheime statsminister, var F. 1747—48 sändebud i Petersburg och utnämndes 1749 till kabinettminister, hvilken post han innehade mer än ett halft sekel. — F:s korrespondens med Fredrik II bär utom sin officiella äfven en privat karaktär; detta visar sig i synnerhet kort före och under sjuåriga kriget. Under längsta tiden af detta krig, 1758—63, eller under Podewils' sjukdom och efter hans död till Hertzbergs inträde i regeringen, skötte F. ensam alla kabinettsgöromålen. Under senare delen af Fredriks regering trädde han något tillbaka för den driftigare och mångsidigare Hertzbergs, men bibehöll sin konungs förtroende oförminskadt. Äfven Fredrik Vilhelm II inhämtade gärna hans råd.

Fiñderup [-rupp], by i Jylland, 9 km. s. v. om Viborg, är historiskt bekant genom det mord, som därstädes föröfvades på konung Erik Klipping natten till 22 nov. 1286. På platsen för det hemska dådet uppfördes kort efter detsamma ett kapell, som blef ädfrivet 1551. Ett minneskors restes 1895. E. Ebg.

Fin de siècle [få de siäk], fr., ”sekslut”, ett under 1890-talet från Paris spridd (och från P. Bourgets roman ”Mensonges” hämtadt) uttryck, med hvilket betecknas de ultramoderna, i klädsel och seder, konst och litteratur framträdande yttringarna af det utleftrade, nervöst öfverdrifna, blaserade och osunda hos den västerländska öfverkulturen vid 19:e årh:s slut.

Findhorn [få'nd-hån], flod i Skottland, har sina källor i grefsk. Inverness på norra sidan af Monadhliadbergen, flyter i nordöstlig riktning genom den romantiska dalen Strath Dearn, grefsk. Nairn och Elgin samt faller ut i Moray Firth. Längd 100 km.

Findlay [få'ndle], stad i nordamerikanska staten

Ohio, vid en järnvägsknut 70 km. s. om Toledo. 17,613 inv. (1900). Källor af brännbar gas, som framkallat en betydande järn- och glasindustri. Petroleumindustri.

Findstrup [få'nstrupp]. Se Holstenshus.
Fine, it., mus., slut, ett tonstyckes avslutning, särskildt (i satser med da capo) beteckning vid det ställe, där man vid omtagningen skall stanna (se Da capo).

Finé (Finæus), Oronce, fransk matematiker, f. 1494 i Briançon, d. 1555 i Paris, stod hos sin samtid i stort rykte för sina insikter i den rena och använda matematiken. Mest känd har han emellertid blifvit genom skriften *Quadratura circuli, tandem inventa et clarissime demonstrata* (1544), hvori han förtömte sig ha löst problemet om cirkelns kvadratur. Denna skrift framkallade flera vederläggningar af samtida matematiker. G. E.

Fine'lli, Carlo, italiensk bildhuggare, f. 1782, d. 1853, en af Canovas efterföljare, sökte hålla medelvägen mellan idealism och realism. Bland hans arbeten nämnas *Amor och Psyche*, *Amor med fjärln*, *Venus, som stiger ur badet* och *Trajanus' triumftåg* (fris i Kvirinalen; motstycke till Thorvaldsens ”Alexandertåg”).

Fineman, Karl Olof, pedagog, läroboksförfattare, f. 15 maj 1793 i Älgå socken i Värmland, d. 29 juli 1863 i Stockholm, blef student i Uppsala 1813 samt filos. magister och präst 1818. Efter ett par års prästerlig tjänstgöring i Stockholm mottog han 1821 kallelse till lärarbefattningen vid denna stads allmänna barnskola, där han 1 okt. s. å. öppnade undervisningen efter växelmetoden. Denna befattning innehade han till 1859. 1828 blef han led. i kommittén för öfverseende af rikets allmänna undervisningsverk. Hans läroböcker, hvilka i åtskilliga ämnen voro de första, som för folkskolans behof utgäfvos, äro *Lärobok uti räknekonsten* (1826; 2:a uppl. 1833), *Rättstafnings- och rättskrifningslära* (1828), *Bokstafs-, stafpelse-, ord- och renläsningsbok* (1829; 4:e uppl., med titel *Lärobok för stafpelse och renläsning* etc., 1856), *Inledning till geometrien, jemnte lineartecknings öfningar* (1832), *Utanstafnings- och dicteringskurs* (1842), *Svensk språklära* (1852), *Svensk rättstafnings- och rättskrifningslära* etc. (1854) och *Tabula och förberedande öfningar till de fyra allmänna räknesätten* etc. (1855). Han utgaf dessutom predikningar, smärre skrifter rörande folkskolan m. m.

Finering (ty. *feinbrennen*, eng. *refining*, fr. *affinage*) l. *Finbränning* kallas den metallurgiska behandling, hvarigenom silver och någon gång äfven andra metaller renas (raffineras) från små delar af främmande ämnen. Silfrets finering åsyftar aflägsnande af de efter afdrifning eller extraktion återstående främmande metallerna och utgör egentligen en förnyad afdrifning, ehuru på ett underlag af benaska, som upptager blyoxiden jämte de främmande metalloxiderna, dock endast såvida blyhalten är tillräcklig, hvarför man i vissa fall måste före finbränningen tillsätta bly. L. R. (G. H.-r.)

Fines herbes [få'ns å'rb], fr. (”fina örter”), kokk., benämning på en finhackad, med smör tillsatt blandning af persilja och andra kryddväxter, företrädesvis schalottenlök, körfvel, champinjoner, dragon och timjan.

Fine'ss (fr. *finesse*, af *fin*, fin, prydlig; föntlig,

af lat. *finitus*, fulländad), finhet; sinnrikhet, sinne för fina åtskillnader, mjukt och fint handlag, fint och karakteristiskt användande af (ett språk), en konststart o. s. v.) hjälpmedel; fin och behagligt verkande nyans; noggrann konstskicklighet; slughet, förslagenhet; listigt knep.

Fineu's (grek. *Φινεύς*, lat. *Phi'neus*), grek. myt., konung i Salmydessos i Tracien, son af den feniciske konungen Agenor, hade af Apollon erhållit siargåfvan, men straffades för någon på olika sätt uppgifven försyndelse med blindhet. Då han, på anstiftan af sin andra gemål, Idaia, lät blanda sina söner i förra giftet, hemsöktes han af en ny straffdom. Hvarje gång han ville äta, infunno sig nämligen harpyorna, vederstyggliga roffäglar med kvinnoansikten, och dels uppåto, dels nedsmutsade maten. Från detta elände befriades F. slutligen af Boreas' söner, Kalais och Zethes, deltagare i Argonauttåget, hvilka, själfva bevingade, jagade harpyorna på dykten. A. M. A.

Fingal (Finnl. *Find Mac Cumail*), "den hvite Finn", hjältegestalt i de irländska Ossiansägnerna. Se Ossian.

Fingals grotta (se *Fingal*), grotta vid stranden af den lilla ön Staffa, belägen v. om ön Mull, vid Skottlands västra kust (Argyllshire). Den har bildats till följd af hafsvågornas sönderbrytande inverkan på den i lodräta pelare förklyftade basaltbergart, hvaraf hela ön Staffa består. Mot hafvet

öppnar sig grottan med en nära 35 m. hög och mera än 15 m. bred ingång, hvarifrån den, med aftagande bredd och höjd sträcker sig i rak linje inåt, till en längd af omkr. 89 m. Väggarna bestå af vid hvarandra stående, oftast sexkantiga basaltpelare, och taket utgöres af de afbrutna och genom vågorna bortförda pelarnas kvarvarande öfre delar, hvilka nedåt vända ändar bilda liksom ett storartadt mosaikvalf. Den inre gäfvälgången har (till följd af pelarnas olika storlek därstädes) utseende af framsidan på en jättestore orgel. — Grottans botten ligger, t. o. m. vid inre ändan, en eller annan meter under vattenytan vid ebbitid. Hafsvågorna drifva således fritt sitt spel därinne och frambringa ett ofta öfvervåldigande dån och brus, vid lugnt väder blir ljudet mera sångartadt. Endast vid mycket lugnt väder kan man i bår besöka grottans innersta del, eljest måste man anlita en smal och slipprig gångstig, som går fram på högra sidan, öfver de där vid 4. m. öfver vattnet afbrutna basaltpelarna. Längst inne i grottan härskar

halfdunkel, och därifrån kan man med en endablick överskåda den härliga pelarsalen. Grottan är ett vackert exempel på den hos åtskilliga vulkaniska och eruptiva bergarter utbildade pelarformiga aföndringen eller förklyftningen. E. E.

Finger, *anat.* Se *Fingrar*.

Fingera (lat. *fingerare*, eg. bilda, dana), uppdikta, hitta på, låtsa, föreställa sig något inbilladt som verkligt. Jfr *Fiktional*.

Fingerad räkning, it. *Conto finto, hand.*, en fullständig inköps- eller försäljningsräkning öfver en fingerad transaktion, som en köpman förskaffar sig för att få en föreställning om, huru en affär i en ny vara eller med en ny plats, hvans förhållanden med afseende på omkostnader och usancer han ej känner till, skulle komma att gestalta sig. A. W. son M.

Fingeraftryckssystem. Se *Daktyloskopi*.

Fingerborgsblomma, *bot.* Se *Digitalis*.

Fingerborgsörtblad, *farm.* Se *Digitalis*, sp. 406.

Fingerdjursläktet, *Chiromys*, *zool.*, en af de mest egendomligt byggda halfaporna. Fingerdjuret har endast två framtänder öfvan och nedan, hvilka fullkomligt likna gnagnas; och liksom hos dessa saknas hörn- och mellankindtänder, hvarfor man och tidigare hänfört släktet till gnagnas ordning. Där emot äro i mjölk tandssystemet ej blott flera framtänder, utan och hörn- och förkindtänder för handen, så att det unga djuret med afseende på tänderna bättre öfverensstämmer med öfriga halfapor än den fullt utbildade individen. Äfven därigenom afviker släktet från sina släktingar, att endast stortån är utrustad med nagel, medan öfriga fingrar och tå bära klor. Den omständigheten, att tredje fingret är ovanligt tunt, har givit släktet dess namn. Den enda arten, *Ch. madagascariensis*, lefver på Madagaskar. Se vidare *Ai-Ai*. L.-o.

Fingerhattsläktet, *bot.*, namn på växtsläktet *Digitalis*.

Fingerling, *skpsb.*, på rodrets förkant sittande hake eller bult, som påhåkas å akterstävven sittande öglor (s. k. *rosmaljor*) och därigenom förenar rodret med akterstävven. C. K. S.

Fingerspråk. Se *Åtbördsspråk*.

Fingersvamp, *bot.* Se *Clavaria*.

Fingersättning 1. *Applikatür* (fr. *doigter*), fingrarnas ändamålsenliga begagnande 1. fördelning vid spelandet på musikinstrument. För blåsinstrument inläres fingersättningen efter gifna tabeller; lättast är den för bleckblåsinstrument, som ha så pass få ventiler (pistonger o. d.), att ena handens fingrar räcka till för dem. Mer invecklad är den för träblåsinstrument, på hvilka tonhållens och klaffarnas antal öfverstiger de tio fingrarnas. Än svårare är fingersättningen för stråkinstrument och svårast för piano samt orgel. Vid fingersättningen för de sistnämnda användas i allmänhet talen 1—5, då 1 betyder tummen, 5 lillfingeret; för violinen åter nyttjas 1—4, då 1 betyder pekfingeret, 4 lillfingeret. Engelsmännen begagna endast fyra siffror äfven för pianot, i det de beteckna tummen med + (tidigare betecknades den med 0). Sistnämnda sed är en kvarleva från tiden före Seb. Bach, då man vid klaveret gjorde föga eller intet bruk af tummen och lillfingeret, utan hufvudsakligen endast använde de tre mellersta fingrarna. A. L.

Fingertång, *bot.* Se *Laminaria*.

Fingerörtsläktet, *bot.* Se *Potentilla*.

Fingradt blad, *bot.* Se *Blad*, sp. 619.

Fingrar, *anat.*, de i regel fem (på hvardera handen), sinsemellan fria, i ett plan fästa, trinda bildningar, i hvilka de dittills enkla öfre lemmarna hos människan delas vid perifära ändan. Motsvarande delar å nedre lemmarna kallas tår. Fingrarna leda mot ett lika antal, mellanhanden (handkåfrån) tillhörande, af gemensam hud täckta ben. Första fingret (tummen) har blott en led mellan två ben; de öfriga fingrarna ha 2 leder mellan 3 ben, de s. k. falangerna. Utom af dessa ben och leder består hvarje fingers massa af böj- och sträckmuskler senor, af hud med tillhörande nagel samt af underliggande bind- och fettväf. Fingrarna äro rikt försedda med blodkärl och nerver, synnerligen på bösidan. Alla fem fingrarna ha särskilda namn: tumme, pek-, lång-, ring- och lillfinger. (Se J. Nordlander, "Om fingrarnas namn i svenskan", i "Sv. fornminnesförs. tidskr.", 1884.) Missbildningar förekomma icke sällan på det sätt, att de fyra fingrarna äro i mer eller mindre utsträckning förenade, eller så, att antalet fingrar är större eller mindre än fem. Jfr *Hand*. G. v. D.*

Fingrar och tår, *bot.* Se *Plasmodiophora*.

Fingu. Se *Kaifir*.

Finigurre, Maso (Tommaso), utmärkt florentinsk guldsmed och arbetare i *niello* (se d. o.), f. 1426 i Florens, d. där före 1464. Ett F. af Vasari tillskrifvet *osculatorium* (se d. o.) l. *paz* för kyrkan S. Giovanni i Florens, identifieradt med ett dylikt konstverk i Bargellos museum (Florens), har den nyare forskningen frändömt honom och i stället tillerkänt guldsmeden Matteo Dei, som förfärdigt det 1455. Vid utarbetningen af nämnda osculatorium omkr. 1452 säges F. ha fyllt den graverade metallplattan med svart färg och sedan tagit ett aftryck därpå på papper, hvarigenom han, enl. Vasari och italienarna, skulle ha uppfunnit kopparstickarkonsten. Äfven denna sista uppgift är oriktig. Först och främst graverade han ej såsom kopparstickare för att mångfaldiga en teckning (en af de italienare, som tidigast utförde sådana gravyrer, var Baccio Baldini, nämligen i slutet af 1400-talet för en florentinsk Danteupplaga med S. Botticellis teckningar; och vidare utföves kopparstickarkonsten redan förut, nämligen 1446, i Tyskland. C. R. N.*

Finis, lat., slut. — F. *corōnat* o'pus, ändan kröner verket; när slutet är godt, är allting godt. — F. *malōrum*! "nu är det slut på allt ont!", "nu är allt öfverståndet! — Finis *Polōniæ*! "nu är det slut med Polen!"; nu är allt förlorat! Traditionen låter Kosciuszko utropa dessa ord i det ögonblick, då han i slaget vid Maciejowice (10 okt. 1794) sårat störtade till marken. Denna berättelse har Kosciuszko själf vederlagt i bref till Säger (1803).

Finish [fɛnɪʃ], eng., *sportv.*, avslutning, slutkamp, den sista afgörande delen af en kapplöpning. B. Ö.-m.

Finistère [-stär], västligaste departementet i Frankrike, utgör en del af det forna landskapet Bretagne. 7,029 kvkm. 773,014 inv. (1901; 109 på 1 kvkm). Det är ett af Frankrikes tätast befolkade dep. och ett af de få, där befolkningen har en naturligt tillväxt. På landsbygden talas bretonska. Två låga bergskedjor, Montagne d'Arrée och Montagne noire, genomskära landet från ö. till v. Den

förre har en topp på 391 m., den högsta i hela Bretagne. Kusterna äro nästan öfverallt höga och branta, omgifna af väldiga klippmassor och en mängd öar, Batz, Ouessant, Sein m. fl., samt sönderskurna af vikar, hvilka bilda förträffliga hamnar, Brest, Douarnenez, Forest, Bénodet o. a. De närmaste floderna äro Aune, Elorn och Odet, af hvilka den första är genom en kanal förenad med Blavet och bildar en del af den stora segelleden mellan Brest och Nantes. Klimatet är genom hafvets tempererande inflytande mycket mildt, men fuktigt. Jordbruket är ej särdeles utveckladt, men lämnar dock såd tillräckligt för behovet. Boskapsskötseln är däremot anseelig, och dep. intager i detta hänseende främsta platsen bland alla i Frankrike. Honing är en exportartikel. Vid kusten är fisket, i synnerhet sardellfisket, hufvudnäring. Industrien är obetydlig. Dep. är indeladt i 5 arrondissement: Brest, Châteaulin, Morlaix, Quimper och Quimperlé. Hufvudstad: Quimper.

Finistère, Cabo de [kabá de], lat. *Promontorium Nerium*, en udde på Spaniens nordvästra kust, slutpunkten på en halvö af samma namn i prov. Coruña, v. om Ria de Coreubion, 42° 52' 45" n. br. och 9° 19' 52" v. lgd. 3 maj 1747 vann engelska flottan under Anson där en seger öfver den franska, anförd af La Jonquière, och 22 juni 1805 stod där en oafgjord sjöstrid mellan den fransk-spanska flottan under Villeneuve och den engelska under Calder.

Finit (af lat. *finitum*, begränsadt, bestämdt), *språk*., kallas en verbform, som blott användes såsom predikat i satsen. Motsatsen är *infinitiv* form eller *nominal* form. Svenska verb ha följande finita former: presens, imperfektum, imperativ och optativ. Jfr *Infinitiv* och *Verb*. R.-n B.

Finja, socken i Kristianstads län, Västra Göinge härad. 5,782 har. 1,956 inv. (1906). F. bildar med Hörja ett regalt pastorat i Lunds stift, Västra Göinge kontrakt.

Finjasjön, insjö i Skåne, Kristianstads län, delad mellan Finja, Mätteröds, Brönneå och Stoby socknar, ligger 46 m. ö. h., har en yttvid af 13,36 kvkm. och afrinner genom en kort å till Almaån, ett af Helgeåns tillflöden.

Finjord, *landbr.* Den näring, som växterna upptaga ur jorden, hämtas hufvudsakligen från de finfördelade jordpartiklarna, i det att dessa lättast undergå förvittring och därjämte absorption (se d. o.) af i lösning tillförda ämnen sker hufvudsakligen genom dem. Dessa delar, af den tyske kemisten Knop först sammanfattade under benämningen *feinerde* (finjord) i motsats till jordens skelle t t l. *grofj* ord, äro därför de för jordens frukthet viktigaste. Gränsen mellan finjord och skelle t t sättes olika af olika författare, vanligen, efter Knop, så, att till finjord räknas hvad som går genom 0,5 mm. sikthål eller också lera och de jorddelar, som icke kunna fränskiljas från denna genom slarning i vatten. H. J. Dtt.

Fink, Gottfried Wilhelm, tysk musikschriftställare, f. 1783 i Thüringen, d. 1846 i Leipzig, var först präst, men egnade sig sedan åt musiken, redigerade 1827—41 "Allgemeine musikalische zeitung" och blef 1842 filos. hedersdoktor samt musikdirektor vid universitetet i Leipzig. F. komponerade sånger och andra stycken samt utgaf "Musikalischer hausschatz der deutschen" (1,000 sånger, 1843; 10:0 uppl. 1892) och "Die deutsche Lieder-

tafel" (100 sångkvartetter, 1846; ny uppl. 1863). Bland hans teoretiska skrifter må nämnas *Wesen und geschichte der oper* (1834) och *System der musikalischen harmonielehre* (1842). A. L. *

Finka. 1. Järnvägtekn., en föräldrad benämning å vissa slag af järnvägsvagnar. Den förekommer i sammansättningar, såsom Ångfinka, bagagefinka m. m., benämningar, som numera utbyts mot värmeledningsvagn eller vagn försedd med ångpanna för ånguppvärmning, reggodsvagn m. m. — 2. Vulgärt namn för polshäkte. 1. B. Hjr.

Finkar. zool. Se Finkartade fåglar.

Finkartade fåglar, *Fringillide*, zool., en familj, tillhörande underordningen *Oscines* och orden *Passeriformes*. Näbben (jfr fig.) är afspädd till att skala

ganska korta. Fjäderbeklädnaden är tät och mjuk. Könen bära vanligen olika dräkter. Somliga hämta sin näring uteslutande ur växtvärlden, medan andra om sommaren förtätra förefärdssvis insekter, under öfriga åretiden däremot växtämnen af olika slag. De hefta om sommaren parvis, om vintern ofta i stora flockar. Deras sång är vanligen tilltalande och omväxlande; flera egna sig förtärligt till burfåglar.

De till den skandinaviska faunan hörande släktena äro följande:

I. Gommen försedd med en hård knöl eller köl: Underfam. *Sparrivar* (*Emberizini*).

II. Gommen utan knöl eller köl: Underfam. *Finkar* (*Fringillini*).

A. Öfver- och underkäkens spetsar korsas ej hvarandra.

a. Öfvernäbbens spets nedböjd.

1. Näbben mera lång än hög; underkäkens bakkant bågformigt urringad: *Tallbitsläktet* (*Picolini*).

2. Näbben nästan lika hög som lång; underkäkens bakkant i midten försedd med en svagt framstående knöl: *Dominharresläktet* (*Pyrrhulini*).

b. Öfvernäbbens spets rak.

1. Tarsen icke kortare än mellantån med köl: *Finksläktet* (*Fringilla*).

2. Tarsen kortare än mellantån med köl: *Stenkärksläktet* (*Coccothraustes*).

B. Öfver- och underkäkens spetsar korsas hvarandra: *Korsnäbbsläktet* (*Lariini*).

Omkr. 600 arter finkfåglar äro beskrifna; de vanligaste svenska arterna äro snösparven, gulsparven, domherten, gråsparven, pilfinken, höfinken, hämpningen, grå- l. alsiskan och grönsiskan. 1.-6.

Finke, Heinrich, tysk historiker, f. 13 juni 1855 i Krechting (Westfalen), blef 1891 e. o. och 1897 ord. professor i historia vid Münsters universitet och är sedan 1898 professor i historia vid universitetet i Freiburg (i Breisgau). F. har som vetenskaplig författare mest sysslat med den senare medeltidens kyrkopolitiska historia samt dessutom utgivit en mängd urkunder rörande Westfalens äldrehistoria. 1892 var han en af utgivarna utaf den af honom och de Waal grundade "Römische qualtalschrift für christliche archäologie und kirchengeschichte" och utgaf därefter 1896-99 "Zeitschrift für geschichte und altertumskunde Westfalens". F. har utgivit bl. a. "Papsturkunden Westfalens bis zum jahre 1378", I (1888), "Westfälisches urkundenbuch", IV (1888-94) samt "Acta concilii Constanciensis", I (1890). Bland hans historiska skrifter må nämnas *Forschungen und quellen zur geschichte des Konstanzer konzils* (1889), *Konzilienstudien zur geschichte des XIII. jahrhunderts* (1891), *Das ausgehende mittelalter* (1900), *Aus den tagen Bonifat VIII.* (1902) och *Bilder vom Konstanzer konzil* (1903). F. har dessutom utgivit konstärtsmonografierna *Karl Müller* (1896) och *Der madonnenmaler Franz Ittenbach* (1898). V. 8.-12.

Finkel 1. Finkelbrännvin kallas ofullständigt renad brännvin, som icke blifvit befriad från finkelolja (se Brännvinsbränning) och till följd däraf har vidrig lukt och smak samt är skadligare för hälsan än renad brännvin. Finkels essenskaper växa med de råmaterial, som används vid brännvinsbränningen (säd, potatis, hvitbets o. s. v.), beroende på olikheten i mängd och beskaffenhet hos de samtidigt bildade finkelolja. Finkelbrännvin, som förr under husbehöfsbrännings dagar var mycket vanligt, torde numera, till följd af förbättrade metoder vid tillverkningen och reningen af brännvin, sällan eller aldrig förekomma i handeln. S. 3.-n.

Finkel, Ludwik, polsk historiker, f. 1868 i Galizien, professor i historia vid universitetet i Lemberg 1892 och en af grundarna af det 1886 därstädes stiftade Historiska sällskapet, hvars sekreterare han är sedan 1891 och hvars tidskrift "Kwartalnik historyczny" han redigerade 1886-91. Förutom en mängd vetenskapliga skrifter rörande polsk historia från olika skeden har F. i förening med Henryk Sawczynski utarbetat en polsk historisk bibliografi 2 delar (1891). A.-d. J.

Finkelbrännvin. Se Finkel.

Finkeljokum (af ty. rotvillskeorden *funkeln*, bränna, af *funke*, guista, och *jochem* l. *joham*, af hebr. *jajin*, vin), brännvin (däligt brännvin), nyttjades i denna betydelse redan af Linné i en uppsats "Annmärkingar om brännvin" i en af O. P. Hjorter utgifven almanack för 1748. Ordet nyttjades äfven af Holberg ("finkeljokum") och O. v. Dalin ("finkeljokum").

Finkelnburg, Karl Martin, tysk läkare, f. 1832, d. 1896, blef 1853 med. doktor och 1862 docent i psykiatri och rättsmedicin i Bonn och utnämndes 1872 till e. o. professor därstädes. Han var 1876-80 ledamot af Reichsgesundheitsamt i Berlin, återvände sedan till sin professur, från hvilken han tog afsked 1893. F. förvärfvade sig ett aktadt namn genom sina inlägg på den allmänna hälsovårdens område och utvecklade särskildt inom

detta fack en omfångsrik skriftställarverksamhet. R. T.-dt.

Finkelolja. Se Alkohol, sp. 608, och Brännvin, sp. 426.

Finkenwerder, ö i Elbe, s. v. om Hamburg, delad mellan Preussen (Hannover) och staden Hamburg. Omkr. 4,300 inv. Skeppsvarf.

Finknät, *sjöv.*, nät, som uppbars af på relingen sittande klykor l. stötter och i hvilket manskapets kjojer samt stundom äfven säckar "stufvades" (nedlades). Däraf bildades sålunda en skyddsmur emot fiendens handgevärskulor. Finknätet började användas i slutet af 17:e årh., men har sedan ersatts af fasta trälårar. — Jfr Bastingering. O.E.G.N.*

Finksläktet, *Fringilla*, *coel.*, tillhör älgfamiljen *Fringillidae* och ordn. *Passeriformes*. Man har uppdelat detta släktes arter i flera grupper, som stundom uppfattas som skilda släkten och af hvilka följande tillhöra den skandinaviska faunan:

I. Näbben mot spetsen mer eller mindre konisk, icke tunn eller hoptryckt.

A. Näbben kullrig med böjd rygg: Husfinksläktet (*Passer*) med arterna: Gråsparfven (*P. domesticus*) och Pilfinken (*P. montanus*).

B. Näbben rak, nästan fullkomligt kägelformig, endast vid spetsen något nedböjd.

a. Öfvernäbben bakom spetsen inskuren: Finksläktet (*Fringilla*) i trängre bemärkelse (*F. coelebs*) med arterna Bofinken (*F. coelebs*) och Bergfinken (*F. montifringilla*). Bergfinken l. Norrkvinten skiljer sig från bofinken (se d. o.) förnämligast genom sin hvita bakrygg. Hannen, som är omkr. 17 cm. lång, har (om sommaren) hufvudet, bakhalsen och främre delen af ryggen svarta, strupen, bröstet och skulderfjädrarna rostgula; de öfriga undre kroppsdelarna hvitaktiga. Honan har hufvudet och nacken ofvan askgrå, strupen och bröstet rostgula med grå anstrykning; de öfriga undre kroppsdelarna ljusgrå. Bergfinken har i Sverige om sommaren sitt stambäll i den högre nordens skogs- och fjälltrakter, i synnerhet i björkskogar. Om vintern finnes den i södra Europa och Indien. Dess lefnadssätt är mycket likt bofinkens, men dess sång är mycket underlägsen dennes. "Boet är byggt af mossor med inblandad spindelväf, innanför mossan med ett lager af torra grässtrån och innerst fodradt med fjäder, tagel eller hår" (Kolthoff och Jägerskiöld). Äggen, vanligen 6, likna bofinkens. Köttet har en något besk smak.

b. Öfvernäbben utan eller med ytterst obetydlig inskärning bakom spetsen: Håmplingsläktet (*Linola*) med arterna Grönfinken (*L. chloris*). Håmplingen (*L. cannabina*) och Gulnåbbade håmplingen (*L. flavirostris*). Se vidare Håmplingsläktet.

II. Näbben mot spetsen tunn och mycket hoptryckt med skarp ryggkant: Sisksläktet (*Acanthis*) med arterna Grönsiskan (*A. spinus*), Gråsiskan l. Alsiskan (*A. linaria*) och Steglitsan (*A. cor-duelis*). Se vidare Sisksläktet.

Hithörande fåglar äro dels flyttfåglar (änkarua), dels stannfåglar (husfinkarna), dels stann- och strykfåglar (siskor och håmplingar). De flesta bygga sina bon i träden; husfinkarna, som ha sitt ständiga tillhåll i människans närhet, bygga ock vanligen sina bon under hustak e. d. Släktet har en vidsträckt utbredning i den palearktiska regionen. L.-e.

Finlaji, R. Se Finlay.

Finland (ä. Suomi l. Suomenmaa), storfurstendömet.

Läge och storlek. F. är beläget ung. mellan 60° och 70° n. br. samt 19° och 33° ö. lgd fr. Greenw. Den nordligaste punkten ligger vid bäcken Skoarrejoks inflöde i Tana älf, 70° 6' n. br. och 27° 58' ö. lgd, den sydligaste udden. Hangöudd, när med sin spets till 59° 48' 39" n. br. Sjön Unusjärvi, ytterst i ö., är belägen vid 32° 47' ö. lgd, och Signilsskärs klippor, som äro landets västligaste punkt, ligger vid 19° 30' ö. lgd. F. gränsar i n. till Norge, mot hvilket Tana älf är naturlig gräns på en lång sträcka, i v. till Sverige med Muonio- och Torne älfrar samt Bottenviken, Kvarken. Bottenhafvet och Ålands haf som naturliga gränser. i s. och ö. till Ryssland, med Finska viken och Ladoga som naturliga gränser. Gränslinjen går i öfrigt genom ödsliga trakter, här och där markerad af något mindre vattendrag eller något berg. Eljest upphuggen i skogen eller stakad från fjäll till fjäll. Yttnehället utgör enligt finska landmäteristyrelsens beräkningar 371,481 kvkm., oberäknadt F:s andel i sjön Ladoga, enligt general Strelbitskys däremot endast 366,788 kvkm.

Naturbeskaffenh. Ytan är småkuperad samt upptagen af barr- eller blandskogar och hagar, myrar och mossar, smärre bergbackar, vida sandmoar samt otaliga sjöar, men endast föga odlad mark. Den är i det stora hela enformig, men har att upprisa en rikedom på natursköna enskildheter. — Berggrunden är danad under urtiden, sedan hvilken tid F., enligt hvad man vet, mycket länge varit höjdt öfver hafsytan, hvarför vittringen varit enorm, och de nuv. bergen äro att anse såsom försvinnande rester af en gång vida högre toppar och ryggar. F. torde jämte Skandinaviska halfön, Kola-halfön och ryska Karelen ursprungligen utgöra en s. k. horst, d. v. s. ett kvarstående parti af jordytan, kring hvilket omgifningen sänkt sig. Denna del af vår jord ha geologerna kallat Fennoskandia. Bergarterna äro hårda och kristalliniska (granit, diorit, diabas, rapakivi m. fl. eruptiva bergarter samt gnejs, skiffer o. a. hårda bergarter af sedimentärt ursprung). Sedan dessa aflägsna geologiska tidsåldrar ha inga bergskedjor vidare bildats, men den vulkaniska kraften fortfar att verka in i den s. k. paleozoiska tiden, från hvilken F:s yngsta eruptivbergarter härstamma. Sedermera har landet varit underkastadt höjningar och sänkningar, och särskildt ha vid danandet af dess yta s. k. dislokationer och förkastningar verkat ingripande. Än ha lågesträckta partier af ytan sjunkit (s. k. sänkingsgräfrar, i hvilka dalar och sjöar uppkommit), än

har marken sönderknäckt mera oregelbundet (ehuru äfven parallellt gående förkastningssystem finnas), hvarvid en del partier blifvit kvarstående, medan andra sänkts. I F. brytas framför allt graniterna (Hangö, Nystad, Sordavala) samt den för landet egendomliga rapakivin (Pyterlaks), som förekommer i ett stort område mellan Lovisa, Viborg och Villmanstrand, vid nordöstra Ladoga, på Åland samt ö. om Raumo och Nystad. Bland öfriga brytvärda stenarter märkas täljsten (Nunnanlaks, Vuokatti), marmor (Ruskeala) och kalksten (Pargas). Malmer förekomma mycket sparsamt. Vid Ivalojoiki, i Lapp-land, vaskas guld, som äfven finnes i fast berg, fastän i icke brytvärd mängd; vid Pitkärama finnas tenn, koppar och järnmalm, i Kuusamo m. fl. ställen finnes koppar. Flera bruk i östra F. använda sjö- och myrmalm, i sydvästra F. finnes något magnetisk järnmalm (Jussarö), men traktens bruk bearbeta företrädesvis svensk malm. — Ganska stora förändringar undergick landets yta under istiden. Isen täckte nämligen för långa tider hela F., och såväl vid nedsinings början som vid dess slut härberge-rade landet stora glidande eller "döda" ispartier. Vitttringsgruset, som under tiderna före isens ankomst sannolikt hade anhopats till stor mäktighet i synnerhet under varmfluktiga perioder, delvis bortfördes med isen, delvis omlagrades och blandades med det genom isens verksamhet åstadkomna krossstengruset; vid isens afsmältning lagrades sådant grus i stor myckenhet på den af isen slipade berg- grunden och går i dagen i de flesta backslutningar samt bildar en lämplig jordmån för landets stora barrskogar. Ur grustäcket sticka de glättade och afrundade bergställarna upp. Vid isens afsmältning aflagrades också mycket i vatten omsvalladt grus, s. k. rullstensgrus, än såsom långa ändmoräner framför den smältande iskanten — den mest framträdande af ändmoränerna är Salpausselkä, som jämte sin parallellrygga sträcker sig från Hangö udd, öfver Lahtis och Villmanstrand bortom Joensuu in i Ryssland — än såsom långa rullstensåsar, hvilka beteckna den glidande isens rörelseriktning, vanligtvis stryka fram i dalarna mellan sjöar och sumpmarker och gifva landskapet dess yppersta prydnader (af turister uppsökta rullstensåsar äro bl. a. Pyynikke, Kangasala-åsen, Hattelmala-åsen, Punkaharju, Tolvajärvi-åsen); äfven aflagrades sand i stora fält. Isen kvarlämnade äfven på landet talrika stenblock, som den fört med sig. Huruvida äfven de ofta i isriktningens utdragna sjöbäckarna uppkommo genom isens slipande förmåga, då den varit späckad med fastfrosna stenar och grus, är ännu en öppen fråga. Landets relief blef emellertid mycket förändrad genom isens arbete. Äldre dalar blefvo uppdamade och afbrutna, gropar fylldes med grus, medan somliga trakter miste sin grusbetäckning, och dräneringsförhållandena på den nedvittrade, flacka berggrunden blefvo helt andra, än de varit före istiden. Då skapades äfven F:s många sjöar, hvilka gifvit landet namnet "De tusen sjöars land", ett namn, som dock ingalunda säger tillräckligt, ty sjöarnas antal är flera hundratusen. — Efter istiden sänktes landet till större delen under hafvet, så att endast de högsta bergen i mellersta F. reste sig ur vattnet, bildande en arkipelag af holmar. Därvid omlagrades och "tvättades" gruset; mycket sand och lera (hvarfvig lera) aflagrades. Sedermera be-

täckte hafvet de lägre partierna af landet utmed kusterna, men ännu så sent som under sten- åldern lågo kusterna ända till 100 km. bredd under ett jämförelsevis salt hafs vågor. Vid alla dessa öfversvämningar omsvallades gruset och bildade stora sandmoar eller afsattes lera på de då bildade kustslätterna. De förra bära vanligen endast skog af smärta tallar, men lerslätterna öro landets äkta jordar, ja, man kan säga, att odlingen i F. ännu hunnit föga utöfver dessa leraflagringar. I nyast tid har landet ytterligare uppvuxit ur hafvet (landhöjningen har varit större än 1 m. vid Vasa och omkr. 0,5 m. vid Helsingfors under senaste sekel); vågorna och vinden ha anhopat dyner utmed Botten- vikens kust från Gamla Karleby norrut och utmed Kronstadtska vikens kust samt mångenstädes på Karelska näset, mellan Ladoga och Finska viken; sjöarna ha mångenstädes utfyllts af torvmossar, hvilka lämpa sig för odling. Torfmarkerna intaga dock fortfarande omkr. $\frac{1}{5}$ af F:s areal. — F:s yta är i detalj ganska ojämn i följd af att berggrunden nedvittrat ojämnt och förkastningar sönderknäckt marken "liksom ett illa lagdt mosaikgolf". På denna kuperade grund ha visserligen glaciala och senare aflagringar verkat utjämmande, hvilket i synnerhet kan märkas i kusttrakterna. I stort sedt är således landet tämligen plant, med en svag lutning från mellersta Lappland såväl mot n. som s. och från de högländare östra gränstrakterna mot v. och s. v. På en mindre profil med naturliga höjdförhållanden blefve ojämnheterna på landets yta knappast märkbara. Högst är marken på den arm, som från Lapp- marken utgår mot n. v. mellan Norge och Sverige, där gränssjället Haldatjokko når 1,254 m. På bergsryggen Ounasselkä är högsta toppen Himmel- riiki i. Taivaskero, omkr. 858 m., på den öde fjällgruppen Saariselkä, vid ryska gränsen, på några toppar öfver 700 m., men utom de lapska fjällen ligger hela landet lägre än 300 m. Och bortser man från de nordöstra gränstrakterna, när F:s yta blott i isolerade toppar mera än 200 m. ö. h., d. v. s. landet är i stort sedt ett lågland, men ett backigt sådant. De berg, som höja sig öfver det låga landet, kunna visserligen spela en stor roll hos kringboende befolkning, men äro rätteligen inga berg efter geografisk måttstock, utan endast klippor. Lerslätterna sträcka sig i ett omkr. 100 km. bred kustbräm, utmed Bottniska och Finska vikarna, något bredare utmed den förra, något smalare utmed den senare, och innanför dem utbreder sig ett 100—150 m. ö. h. liggande, rikt kuperadt plåtaländ, som omfatar F:s flesta sjöar och därför fått namnet Sjö- plåta n. Denna utgör ett amfibielandskap, där sjöarna i förgrenade flökar tränga in i landet, och detta är så sönderdeladt, att knappast ett hemman finnes så litet, att det icke har eget fiskevatten i en sjö. Ett motstycke till sjölandet är skär- gården, som i synnerhet är rik mellan Åland och Åbo-kusten. Bland halföar, som tränga ut i skärgården från fastlandet, må nämnas: Porkkala- och Hangö uddar (den senare med vintersjöfart); bland större äro "Fasta Åland", Korpo, Nagu, Rimito, Kusto, Kimito, alla i "Skärgårdshafvet", samt Pyttis och Björkö öster ut. I öppna hafvet ligger den natursköna klippen Hogland i Finska viken. I Bottniska viken är skärgården i allmänhet knapp, rikast i Kvarken; den största ön är Karle

utanför Uleåborg. — Hafvet utanför F:s kuster är grundt. Djupast äro Alands haf och norra Ladoga, i hvilka sänkloset sjunker mer än 200 m., i Bottenhafvets mittend äro de djupa ställen 100 m. djupa rännar, men Finska viken och Bottenviken äro mycket grundare, så att man först i deras mitt träffar djup öfver 50 m. Hafsvattnet är föga salt, lätt upprördt af vindarna, och strömmar märkas flerstädes vid kusterna, så att skeppen drivas ur sin kurs. — Sjöplatåns vattendrag äro genom låga vattendelare åtskilda från hvarandra. Vattnet rinner från sjö till sjö (i s. k. stråtar) och samlas slutligen i vattenområdets lägst liggande sjö, eller i "stråtarnas centralsjö". Ur denna tömmes det genom en större älf i hafvet. De stora vattenområdena äro: 1. Saima-vattensystemet i ö., bestående af omkr. 120 större och tusentals mindre sjöar, hvilka genom det praktfulla vattenfallet Imatra och floden Vuoksi utmynna i Ladoga, 2. Päijänne-vattensystemet i landets centrum, benämndt efter den långa och smala sjön Päijänne, i hvilken vattenmassan norrifrån samlas för att genom Kymmene älf ledas till Finska viken, och 3. det sydvästra vattensystemet, hvars sjöar genom sjön Pyhäjärvi, invid Tammerfors, och Kumo älf utfalla i Bottenhafvet. Bland öfriga sjöar och vattensystem må nämnas Ule-vattensystemet, i hvilket centralsjön utgöres af Uleå träsk, som genom Ule älf utfaller i Bottenviken. — I Lappland strömma många vattenrika och klara älfvar ned från fjällen, t. ex. gränslöden mot Norge, Tana älf, Pasvik älf l. Paatsjoki, som tömmer den stora sjön Enare, gränslöden mot Sverige, Torne älf med dess låga biflod Munio älf, och F:s längsta flod, Kemi älf. Öfver det österbottniska slättlandet rinner ett antal mer vattenfattiga floder, hvilkas betydelse såsom kommunikationsmedel därför är ringare än de lapska flodernas. Södra F:s lerslätter genomströmmas af korta, vanligen starkt slingrande åar (Aura-, Vanda- och Borgå å). På de flesta större sjöar röra sig ångbåtar, vid de större forsarna finnas fabriker (Kyröfors, Tammerfors, Nokia, Valkeakoski, Kuusankoski, Imatra, m. fl.).

Klimatet är mildt i förhållande till landets nordliga läge, i följd af att det ligger öppet mot varmare haf och för västliga och sydvästliga vindar. Gynnsamma omständigheter äro vidare: Golfströmmens närhet, den ringa höjden öfver hafvet, de många invattnen och terrängens stigning mot n. ö. På 64:e parallellen har F. 6° högre temperatur än detta bältes medeltemperatur jorden rundt. F:s medeltemperatur ligger mellan + 2° och + 3° C. Genom landets sydvästra hörn stryker Ärisotermen för + 5,5°, längst i n., nära Enare sjö, isotermen för -2°. Nederbörden är i södra F. omkr. 500 mm. eller mera, i norra och mellersta delarna af landet 400 mm. eller därunder. Största regn mängden faller i kusttrakterna under hösten, inne i landet under sommaren. Minsta nederbörd råder i allmänhet under febr. Snötäckets tjocklek ökas ställvis ända till 1 m. under mars månad, men blir vanligen därunder, hvarefter det börjar minska. Ofta inträffa sommarnattfrostar, i synnerhet i landets nordöstra delar, och framkalla missväxt samt lokal nöd.

Växtvärlden. 10 proc. af landets yta upptagas af sjöar och floder, 33 proc. af skogbevuxna kärr, berg och impediment, 47 proc. af torr skogsmark och endast nära 10 proc. af odlad jord och

naturlig äng. F. ligger inom barrskogarnas bälte, men i kustrakterna äfvensom vid de goda flottingslederna äro de fordom präktiga skogarna i hög grad sköfjade. De bästa skogarna (företträdesvis kronans) ligga på Suomenselkä, eller den breda vattendelaren mellan Österbotten å ena sidan och Satakunta-Tavastland å den andra, samt i de östra och nordöstra gränstrakterna. Gran, tall och björk finnas i hela landet. I s. märkas några mellan-europeiska löfträd här och där i lundar och skogsbryn (lind, lönn, alm, ek, ask m. fl.); bok saknas. Bland sädeslag odlas allmänt råg, som går ända till 67°—68° n. br., korn, till 68° n. br., och hafre. Hvete odlas, ehuru till ringa mängd, i södra delen, bohvete i landets östra nejder, lin till 64° n. br. och hampa till 65° n. br. Potatis odlas allmänt i hela landet.

Djurvärlden påminner i hög grad om den skandinaviska. Bland större rotdjur må nämnas björn, varg, räf, järf och lo, bland gnagare flygande ekorn och haren, hvilka allmänt jagas, och bland idisslare vildrenen, som dock håller på att dö ut. hvaremot den hålles tam eller half-tam i norra Österbotten och Lappland, samt älgen. Sälen är ganska allmän i skärgården och ett par af de största sjöarna. Af vilka fåglar faller ärligen mycket skogsfågel (tjäder, orre, järpe, ripa) samt sjöfågel (ejder, and, älfgal, skrake). Vid de många vatten finnas många arter vadare, och öfver skog och fält sväfva roffåglar. Föremål för fiske vid kusterna är strömming, torsk och hvass-buk; i älvarna fås lax, harr och sik, i sjöar och hafsvikar gädda, abborre, gös, id, braxen, lake, ål m. fl. Huggormar är talrika i skärgården. Af lägre djur är skadeinsekter ofta till stort förlägn.

Litt.: K. E. F. Ignatius, "Finlands geografi" (1881 ff.), R. Hult, "Finlands geografi i korthet framställd" (1896), Sällsk. f. Finlands geografi, "Atlas öfver Finland", text (1899). J. E. R.

Befolkningsförhållanden. Följande siffror utvisa den progressiva tillväxten af F:s befolkning sedan 1815:

1815.....	1,095,957
1820.....	1,177,546
1830.....	1,372,071
1840.....	1,445,626
1850.....	1,636,915
1865.....	1,843,245
1870.....	1,768,769
1875.....	1,912,647
1880.....	2,060,782
1885.....	2,208,518
1890.....	2,380,140
1895.....	2,525,558
1900.....	2,712,562

399,000 personer eller 13,8 proc. af hela befolkningen. Den faktiska befolkningen i hufvudstaden Helsingfors utgjorde 5 dec. 1900 93,217, i Åbo 41,920, i Tammerfors 38,778 och i Viborg 36,808. Vid utgången af 1905 beräknades folkmängden (den kyrkskrifna) i Helsingfors till 117,317, i Åbo till 43,680, i Tammerfors till 41,307 och i Viborg till 35,065 personer. Därefter följa i ordningen Nikolai-stad (Vasa) med 18,600 pers., Uleåborg med 17,869 pers. och Björneborg med 16,269 pers. I konfessionellt hänseende voro invånarna 1900 fördelade sålunda, att 2,662,171 (98,1 proc.) bekände sig till den evangelisk-lutherska läran, 46,466 till den grekisk-ortodoxa religionen och 755 till den romersk-katolska religionen. Bekännare af andra kristna religioner voro få. Judar (som ej kunna förvärfa medborgarskicket) funnos likaledes till föga betydande antal. I nationellt och språkligt afseende företräda befolkningen betydande skiljaktigheter. Finska språket talas af den öfvervägande majoriteten af invånarna (86,75 proc.), svenska språket af större delen bland de s. k. bildade klasserna och af befolkningen på Åland, i södra Nyland, södra delen af Egentliga Finland och längs Vasa läns kuststräcka. Bland stadsbefolkningen är det svenska elementet vida starkare än bland landtbefolkningen och utgör omkr. 24 proc. af densamma. Jämte de finska och svenska folkgrupperna, hvilka sedan urminnes tid lefvat sida vid sida med hvarandra, ingå i F:s befolkning några andra, vida svagare element: ryssar, omkr. 6,000 (den i landet stationerade ryska militären icke inberäknad), till större delen handlande i städerna, tyskar, omkr. 1,900, hufvudsakligen bosatta i Helsingfors och Viborg, zigenare, till ett antal af 2,000, spridda mest i östra delarna af landet, och inemot 1,000 lappar. Den kvinnliga befolkningen är betydligt talrikare än den manliga. Bland landets inv. (1905) voro 1,435,073 män och 1,457,015 kvinnor, eller omkr. 1,000 män mot 1,015 kvinnor. Årliga medeltalet af födda på 10,000 pers. 1891—1900 var 322, men år 1905 endast 306 och af döda under samma tid 197 (1905 endast 184). Giftermålstrekvensen på 10,000 pers. utgjorde 1891—1900 i städerna 84, å landsbygden 68 och för hela landet 70; år 1905 uppgick den emellertid till resp. 75, 63 och 65. De dödes medellålder var åren 1891—1900 för mankön 28,71 år, för kvinnkön 32,02 år och för bägge könen 30,32 år (1905 resp. 30,88, 33,38 och 32,38 år). Befolkningen var 1905 fördelad på de skilda läns sländna, att Nylands län (11,789,9 kvkm.) hade 333,519 inv., Åbo och Björneborgs län (24,565,2 kvkm.) 475,068, Tavastehus län (22,081,1 kvkm.) 320,659, Viborgs län (35,849,7 kvkm.) 466,796, St Michels län (22,885,1 kvkm.) 192,682, Kuopio län (44,750,1 kvkm.) 319,501, Vasa län (41,622,8 kvkm.) 484,413 och Uleåborgs län (166,739,1 kvkm.) 299,450.

Läskunnigheten var så allmän, att 1900 af personer äldre än 15 år 98,82 proc. voro läskunniga och endast 1,18 proc. analfabeter. Inom de lutherska församlingarna uppgick de senares antal till endast 0,77 proc., men i de grekisk-ortodoxa till 39,31 proc. Skrifkunniga voro i de lutherska församlingarna inom samma åldersgrupp 38,82 proc., men bland de grekisk-ortodoxe 45,97 proc. och bland de rom.-katolske 77,31 proc. På hvar hushåll räknades i medeltal för hela landet 4,21 pers. (3,25 pers. i stä-

derna och 4,38 pers. på landsbygden). Af landets folkmängd egnade sig omkr. 57 proc. åt jordbruksnäringen och 15 proc. åt handeln och industrien samt transportväsendet (däraf 11 proc. åt industrien ensamt). M. G. S. (A. G. F.).

Utvandring. Finnar voro med redan i kolonien Nya Sverige (se d. o.), men den egentliga emigrationen begynte först på 1850-talet, sedan guld upptäckts i Kalifornien. Den var länge obetydlig, men ökades i midten af 1880-talet till något tusental pers. om året. 1893 var den redan 9,000 om året, men nedgick 1897 till 2,000; 1898 var den 3,500. Under de Bobrikovska ofärdsåren och i följd af dem ökades den hastigt: var 1899 12,000, 1900 öfver 10,000 och 1901 öfver 12,000, tills den 1902 på grund af den nya olagliga militärförordningen af 1901 sprang upp till sitt maximum: mer än 23,000, mestadels unga män. 1903 steg den till 17,000, 1904 till 11,000 och 1905 till öfver 17,000 pers. Finnarna i Nord-Amerika (inkl. i Finland födda svenskar) äro nu uppskattade till omkr. 200,000 pers. Största mängden, några 10,000-tal, bo i Michigan (grufarbetare), nästan lika många i Minnesota (grufarbetare och jordbrukare), vidare i Dakota och Wyoming samt i Oregon (faxfiskare). I östra staterna finnas jämförelsevis de flesta i Massachusetts (sten- och fabriksarbetare). Finnarnas "hufvudstäder" äro Hancock och Calumet i Michigan.

Under de två senaste årtiondena har bland finnarna i Amerika ett nitiskt nationellt väckelse- och samlingsarbete pågått. Främst ha finsk-nationella församlingar stiftats, hvilka till stor del sammanslutit sig till en evangelisk-luthersk *Suomisyndod* med säte i Hancock. Denna grundades 1890 med 9 församlingar och omfattade 1898 omkr. 40 församlingar med omkr. 10,000 medlemmar samt 1904 omkr. 80 förs. med omkr. 30,000 medl. En annan kyrklig sammanslutning utgör *Finska evangelisk-lutherska nationalkyrkan i Amerika*, grundad 1898 i Rock Springs (Wyoming) och omfattande (1904) 7 församlingar. Vidare finnas fristående lestadianska och kongregationalistiska församlingar. Suomisyndoden grundlade 1896 i Hancock ett läroverk (*Suomi-opisto*), organiseradt som hemlandets klassiska lyceer och ämnadt att med tiden blifva en högskola. 1903 hade det 73 elever, och 1904 utvidgades det med ett teol. seminarium med 2-årig lärokurs. — Det egentliga föreningslivet koncentrerar sig kring nykterhetsrörelsen, hvarförutom några kvinno- och arbetarföreningar finnas. Tre centralnykterhetsförbund existera: Finsk-nationella nykterhetsbrödraskapskapet i Hancock (grundadt 1888), hvilket 1904 omfattade öfver 100 föreningar, Nykterhetsvännernas förening i Calumet (grund. 1889), omfattande 1904 omkr. 30 fören., och det tredje, grundadt omkr. 1896 i östern, dit öfver 10 föreningar anslöto sig. Några nykterhetsföreningar ha äfven afdelningar för liförsäkring och sjukhjälp. Den finskspråkiga tidningspressen är väl redigerad och omfattade 1904 14 tidningar, hvaraf de flesta veckotidningar.

De svensktalande finnarna utgöras till stor del af sjömän (i New York och San Francisco), handverkare och dagelönare. Deras antal är uppskattadt till 30,000 pers. De vistas mest i östern, där Worcester, Mass., är deras hufvudort. Där utkommer deras enda tidningsorgan, "Finska Ameri-

kanaren". Vidare bo de till större antal i Michigan och Kalifornien. I intresse för andliga och sociala sträfvanden stå de efter de finsktalande, men ha bildat några egna församlingar och flera nykterhetsföreningar, hvilka sammanslutit sig till ett centralförbund. Utom i Nord-Amerika och Canada förefinnes en finsk bosättning af personer, tillhörande den bildade klassen, i Argentina, dit flera expeditioner under 1906 afgingo för att å ett af regeringen upplåtet område i terr. Missiones bilda en nationellt afgränsad jordbrukarkoloni.

Litt.: Aks. Järnefelt, "Suomalaiset Amerikassa" (Finnarna i Amerika; 1898—99). Finl. off. stat. XXVIII. Emigrationsstatistik. T. C.

Materiell kultur. Jordbruket och dess binärningar sysselsätta omkr. 75 proc. af F:s befolkning. Den odlade jorden upptager 3,75 proc. och de naturliga ängarna 6 proc. af landets areal. De förnämsta sädesväxterna äro hafre, råg och korn, som tillsammans gifva nära 90 proc. af hela sädeskörden. Skördebeloppets storlek (i tusental hl.) var i medeltal per år under nedanangifna femårsperioder följande:

	Råg	Korn	Hafre
1861—1865.....	2,990	1,670	1,500
1871—1875.....	4,150	2,180	2,080
1881—1885.....	3,696	1,956	3,433
1891—1895.....	4,083	1,845	5,253
1899—1903.....	3,792	1,561	5,783
1905.....	4,071	1,874	6,364

Före 1887 var rågen hufvudsädeslaget, därefter har hafren blifvit det. I medeltal för hela landet har rågen gifvit något mer än 6:e kornet, kornet och hafren omkr. 5:e. 1905 skördades af hvete 46, blandsäd 156, bohvete 3,8, ärter och böror 100, potatis 7,296, öfriga rotfrukter 1,773 tusen hl. samt af lin 993 och hampa 355 ton. F:s spannmålsproduktion motsvarar icke ens under goda år behovet, afven om man frånräknar det, som åtgår till brännvins- och maltdrycksfabrikationen (1906: 12,2 mill. kg.). Visserligen exporteras spannmål till utlandet (mest hafre till England och Sverige samt något utsädesråg till Sverige och Ryssland, 1906 inalles omkr. 9 mill. kg.); men importen är mångdubbelt större och steg 1906 till 112 mill. kg. spannmål samt 241 mill. kg. mjöl. Denna import sker hufvudsakligen från Ryssland (1906: 52 proc.), Tyskland (35 proc.), Danmark, Amerika och Frankrike. — Mer än tredjedelen af landets areal (13,85 mill. har) tillhör statsverket, men denna del utgöres hufvudsakligen af skogar och kärrmarker. Endast ett fåtal lägenheter tillhör kommuner eller kyrkor. Största delen af jorden, särskildt den odlade, eges af privatpersoner. Med afseende å rättigheten att förvärfa fastighet finnes numera ingen skillnad mellan olika klasser, sedan adelns uteslutande rätt till s. k. ypperligt frälse genom förordn. af 2 april 1864 blifvit upphäfd, efter att redan tidigare faktiskt ha förlorat största delen af sin förra betydelse. Fideikommiss, som i F. anses kunna stiftas genom privaträttsligt, af regenten godkändt förordnande, finnas endast till mycket ringa antal. — Med afseende å den jord, som tillhör enskilda personer, är en fullständig egande- och dispositionsrätt dessa personer i grundlagen tillerkänd. antingen lägenheten är i det närmaste fri från all

beskattning (det s. k. ypperliga frälset), eller större eller mindre skatt till kronan utgöres (skatte- och frälsejord). Äfven en icke ringa del af kronojorden (kronohemman och kronorusthåll) besittes af enskilda med så till vida tryggad rätt, som dessa lägenheter, emot utgörande af en gång för alla fastställda afgifter, kvarstanna hos innehafvaren (därest han ej genom vanhäld eller dylikt förverkar sin rätt) och efter hans död öfvergå till någon af hans familj samt jämväl kunna under vissa förbehåll på annan man transporterats. Innehafvare af kronohemman eller kronorusthåll är dessutom berättigad att emot en jämförelsevis obetydlig lösesumma erhålla fullständig eganderätt till lägenheten. Afvikande är förhållandet med ett antal kronolägenheter, som förr voro anslagna till kronoboställen åt särskilda statstjänstemän, men numera af kronan upplåtas till enskilde mot en årlig arrendesumma. Arrendetiden fastställes till ett visst antal år (numera 25 år). I fråga om förvaltningen äro innehafvarna underkastade en ständig uppsikt från statsverkets sida. Jordlägenheterna äro i allmänhet små. De själfständiga jordegendomarnas antal utgjorde 1901 omkr. 123,000 med omkr. 67,000 torpare. Af dessa jordlägenheter omfattade endast 2 proc. mer än 100 har brukad jord, 19,5 proc. 25—100 har, 51 proc. 5—25 har och 27,5 proc. mindre än 5 har. Antalet af de större egendomarna har tendens att aftaga, antalet af de små att växa. — Redan enligt förordnande af 19 dec. 1864 var egostyckning tillåten, med villkor att hvarje lägenhet blefve så stor, att tre fullvuxna och arbetsföra personer under vanliga år däraf kunde påräkna säker utkomst och bärgring. I förordningen fastställda formaliteter och de med dem förenade kostnader och besvärigheter afhöll dock mången från att begagna sig af den utväg till jordstyckning, som i förordningen medgafs. För att underlätta jordstyckningen har därför 12 juni 1895 utfärdats en ny lag, och äfven andra direktare åtgärder ha på den senaste tiden vidtagits för att befördra den i vissa delar af landet talrika lösa befolkningens jordförvärf och dess höjande i öfrigt. Egarna af jorden äro i allmänhet bosatta å sin lägenhet och ha själfva dess förvaltning om händer; och äfven då ett motsatt förhållande eger rum, förvaltas lägenheten för egarens räkning och utarrenderas endast undantagsvis i sin helhet. Däremot är det vanligt, att småre delar af en lägenhet öfverlåtas till brukning åt s. k. landbönder eller torpare, mot viss arbetsskyldighet till själfva lägenheten samt särskilda afgälder i spannmål m. m. Dessa torpare intaga ofta en själfständig och i ekonomiskt hänseende någorlunda god ställning; missförhållanden ha dock funnits; till tryggnad af deras rättsliga ställning och förbättrande af deras villkor i öfrigt har en ny lag om lega af jord på landet utfärdats 1902. Emellertid står frågan om förbättrandet af torparnas ställning och om obesuttnas förhjälpande till egen jord fortfarande på dagordningen. På senaste tid ha försöksvis flera större egendomar inköpts af staten för att parcelleras till småbruk och ytterligare förbättringar af agrarlagstiftningen äro under förberedning. — Jordbruket var ursprungligen svedjebruk. Då detta brukningssätt är skogsodande och utarmar jorden, har man i lagstiftningsväg försökt inskränka detta. Två- och treskifte är ännu det vanliga

brukningssättet i stora delar af landet. Rationellt växelbruk vinner dock småningom allt allmänare användning. — Den odlade jorden ökas, utom på skogens bekostnad, genom fortsatta sjöänkningar och kärrodlingar. Användningen af såväl andamåls- enligare jordbruksredskap (äfvén maskiner) som af artificiella gödselmedel m. m. har blifvit allmän ända bland allmogén i de med hånseende till kommunikationer bättre lottade delarna af landet. Mycket har gjorts för såväl den lägre som högre jordbruksundervisningen. 1904 funnos 24 högre och lägre jordbruksskolor, 25 mejeriskolor, 25 kreaturs-skötar- och 12 trädgårdsskolor med sammanlagt 357 lärare och 1,253 elever; dessutom har en landbruksakademi inrättats vid universitetet i Helsingfors. Ett icke ringa hinder för ett intensivt jordbruk förefinnes i den omständigheten, att jordlägenheterna, oaktadt de i allmänhet äro små, ha egerna ofta i hög grad splittrade. Genom det på grund af 1775 års förordn. införda storskiftet afsågs visserligen, att hvarje lägenhet skulle erhålla sina egor i ett sammanhang. Men dels har storskiftet ännu icke omfattat hela landet, dels har det utförts på ett ofullständigt och föga tillfredsställande sätt.

Boskapskötseln har sedan ingången af 1870-talet vunnit en hastigt ökad betydelse. Den är hufvudsakligen riktad på produktion af smör. Smörexporten, som före 1880-talet gick mest till Ryssland och Tyskland, har därefter i alldeles öfvervägande grad riktats på England. Den utgjorde 1861 1,8, 1871 4,8, 1881 4,4, 1891 7,1, 1897 14,5, 1901 9,0 och 1906 15,1 mill. kg. till ett värde af 37,5 mill. mk. Smörproduktionen är numera till stor del grundad på andelsmejerier. Antalet vinterfödda kreatur uppgick 1905 till 284,000 hästar, 39,000 föar, 74,000 oxar och tjurar, 1,097,000 kor, 310,000 ungboskap, 938,000 får, 220,000 svin, 6,000 gettar, 142,000 renar och 540,000 höns. Tillgången på goda betesmarker möjliggör underhållet af en stor mängd boskap under sommaren. Hötillgången för vinterbehovet har däremot tidigare varit klen. I jämbredd med mejerihandteringsens uppsving har emellertid en rationell höödning blifvit allt allmänare, och vissa år har t. o. m. export af pressadt hö förekommit. Regeringen har sökt främja boskapskötseln genom inköp af afvelsdjur af utländsk ras, genom bidrag till mejeriskolor, genom anställande af konsulenter m. m. De goda resultaten på detta område måste emellertid till stor del tillskrifvas den förmånliga afsättning, som det finska smöret erhållit i England, där det betingat högsta gångbara pris. Den växande smörexporten har väsentligen bidragit till uppkomsten af en regelbunden ångbåtstrafik på England året om, för hvilket ändamål isbrytare anskaffats till Hangö hamn och densamma förbättrats genom omfattande hamnanläggningar.

Jakt och fiske idkas hufvudsakligen såsom binärningar till jordbruket. Undantag utgöra endast skårgårdssocknarna, där fisket, framför allt strömmingsfisket, är för befolkningen en vida mer väsentlig och inbringande sysselsättning än jordbruket. Laxfisket är, särskildt i en del af de nordliga älvarna, af betydelse. Exporten af ifrågavarande näringsprodukter, hvilken eger rum såväl till Ryssland som till Sverige, har på senare tiden ökats, men likväl icke uppnått något betydande omfång.

En fiskeriinspektör (sedan 1861) och en fiskeriför- ening (sedan 1891) arbeta på höjande af fiskerinäringen, för hvilken landet genom sin vattenrikedom har så stora förutsättningar. Fiskets afkastning har uppskattats 1880 till 15, 1890 till 21, 1900 till 15 och 1905 till 18 mill. kg., hvaraf hälften representeras af strömming och en fjärdedel af siklöja och nors samt resten af annan fisk. Nu gällande förordning om jakt är utfärdad 20 okt. 1898 och den senaste fiskeristadgan 23 juli 1902.

Skogshushållningen spelar en betydande roll. Skogsarealen omfattar omkr. 152,000 kvkm. torr skogsmark, hvartill komma 175,000 kvkm. vatten, kärr, mossar och andra dylika impediment. Här af tillhöra den finska staten 53,000 kvkm. torr skogsmark samt 87,000 kvkm. kärr, mossar och impediment. Kronoskogarnas förvaltning handhafves af en särskild forststyrelse, med därunder lydande öfverförstamästare, förstamästare och skogvaktare. Då största delen (hittills öfver 90 proc.) af statens skogar varit belägen i norra F., har statsverket, till förekommande af skogsbrist i andra delar af landet, inköpt skogsparker af delvis betydande omfång. Inkomsten af kronoskogarna, som i början af 1880-talet utgjorde blott omkr. 1 mill. mark, hvaraf hälften åtgick till förvaltningen, steg 1905 till 5 mill. mark. Gällande skogslag är utfärdad 3 sept. 1886. — Exporten af trävaror, till öfvervägande del omfattande sågadt virke, bjälkar och ved, antog under 1870-talet så betydande proportioner, att den en del år i värde utgjorde mer än hälften af landets hela export. 1870—74 uppgick exporten af sågadt trävirke i årligt medeltal till 611,000 kbm., 1880—84 till 1,200,000, 1890—94 till 1,470,000, 1900—04 till 2,308,000 och 1906 till 2,713,000 kbm. 1906 utgjorde hela trävaruexporten i värde 140 mill. mark eller 51 proc. af landets hela export. Ända till slutet af 1860-talet bestod exporten öfvervägande af handsågad vara. 1879 egde landet redan 63 ång- och 181 vattensågar med en arbetspersonal af 4,163 män, 845 kvinnor och 1,120 barn under 15 år, eller tillsammans 6,128 pers.; 1905 funnos 400 ång- och 189 vattensågar och 9 sågar med petroleum eller elektriska motorer. Arbetspersonalen bestod af 21,640 pers., hvaraf 19,245 män, 2,216 kvinnor och 179 barn. Bland skogsprodukterna må nämnas äfven tjära, som utföres, särskildt från Uleåborg, där F:s största tjärrupplag finnes. Exporten af tjära uppgick 1880 till 175,000 hl., 1906 till 49,000 hl. Vikti- gare är skogarnas bidrag till landets utvecklade pappersindustri, som 1906 exporterade 157 mill. kg., motsvarande 38 mill. mark eller 14 proc. af landets hela export. 1885 utgjorde pappersexporten 20 och år 1895 58 mill. kg.

Bergshandtering. De mineral, som F:s berg innehålla, äro i allmänhet föga gifvande. Koppar har anträffats bl. a. i Orijärvi gruufa i Åbo län, och såväl koppar som tenn i Pitkäanta gruufa i Viborgs län, men produktionen har varit så obetydlig, att den knappast förtjänar omnämnas. Detta ödmöne gäller i ännu högre grad de silfvergruufor, med hvilka man gjort försök. Vid Ivalojoki (se d. o.) ha upprättats vaskerier med anledning af där 1868 upptäckta guldförande alluviallager, men afkastningen, alltid klen, har blifvit betydelselöst. — Järnhandteringen företer ett växlande resultat. Medan 1858 16 gruufor voro i bruk och 7 mill. kg. malm upp-

hämtades ur dem, bearbetades 1874 endast två, med en produktion af 460,000 kg., hvarefter beloppet ytterligare sjönk. Först efter 1890 har upptagandet af bergmalm börjat ökas och utgjorde 1901—05 i årligt medeltal 14 mill. kg., växlande mellan 9 och 22 mill. kg. Mer gifvande har malmtakten ur sjöar och myrar varit, afkastande under de senaste åren (efter 1900) mellan 60 och 40 mill. kg. årligen. Järnindustrien har därför till stor del arbetat med svensk vara; 1901—06 importerades sålunda i årligt medeltal 10 mill. kg. tackjärn.

Industri. Likasom den ekonomiska verksamheten i allmänhet har också industrien i F. under de senaste årtiondena gått snabbt framåt. Dess utveckling har ett godt stöd i den rikliga tillgången på vattenkraft; en 1889 uppgjord förteckning upptager 955 forsar, representerande en arbetsmängd af 3 mill. hästkrafter, hvaraf dock endast en del är åtkomlig för industriell användning. Då emellertid F:s hela industri förbrukar omkr. 46,000 ånghästkrafter (emot 9,700 år 1887) och, enligt ungefärlig uppskattning, endast omkr. 60,000 vattenhästkrafter (mot omkr. 40,000 år 1890), synes, att den naturliga krafttillgången tillåter en betydande utveckling. Gällande lag om vattenrätten är af 23 juli 1902. — Såsom naturligt är stå träindustrin (se ofvan) och pappersindustrien främst med afseende å utvecklingsmöjligheterna såsom grundade på inhemsk råvara, hvaraf riklig tillgång finnes. Följande tabell ger en öfverblick af industrien och dess utveckling:

Industrier:	Antal arbetsställen.		Antal arbetare.		Produktion i mill. mk	
	1887	1905	1887	1905	1887	1905
Mettall- o. mek. ...	880	1,600	7,228	19,719	14.7	62.2
Sten- o. glasind. ...	178	363	4,283	9,695	4.3	14.2
Kemisk ind.	181	249	1,264	2,883	2.0	11.5
Läderind.	635	895	1,986	3,783	8.1	17.0
Textilind.	46	87	5,121	11,902	16.1	46.0
Pappersind.	95	162	2,728	9,906	9.7	43.2
Träind.	526	899	8,807	25,466	28.0	90.4
Byggnadsind.	274	404	1,855	3,776	2.0	7.5
Närings- o. njutn. ...	1,912	2,898	5,945	11,527	22.2	81.2
Beklädnadsind.	826	1,332	2,900	6,071	3.9	11.4
Grafisk ind.	62	170	966	3,150	1.8	7.8
Summa	6,615	9,054	43,083	107,828	113.4	392.6

Medan 1887 på hvarje arbetsställe i genomsnitt

kommo 7,7 arbetare, omkr. 7 hästkrafter och 2,000 mk produktionsvärde, utgjorde 1905 motsvarande siffror 11,8 arbetare, omkr. 12 hästkrafter och 4,300 mk. hvilket antyder en tendens mot storindustri. 1905 funnos i städer och köpingar 4,161 arbetsställen med 56,949 arbetare och 229 mill. mk produktionsvärde, medan industrien på landsbygden representerades af 4,893 arbetsställen med 50,879 arbetare och 163 mill. mk produktionsvärde. Med afseende å produktionsvärdet äro Helsingfors, Tammerfors, Åbo, Vasa, Viborg, Björneborg, Jakobstad, Uleåborg, Kotka och Kuopio landets främsta industristäder: viktiga industriella verk, särskildt inom pappers- och metall-, men äfven inom textilindustrien finnas ock på landsbygden: Utom i den inhemska marknaden afsättas den finska industriens alster främst till Ryssland (särskildt pappers-, trä- och metallindustriernas, mekaniska verkstädernas, textil- och läderindustriernas), däreft till England, Tyskland, Frankrike o. a. västerut liggande länder (hufvudsakligen trävaror och papper). Afsättningen på Ryssland, som försvaras genom där rådande protektions-system, stöder sig f. n. på en traktatsmässig öfverenskommelse af 1897.

Främst bland landets industrier står trävaruindustrien, hvilken jämte jordbruket och mejerihandteringen utgör den egentliga grundvalen för landets ekonomiska välbstånd. Från att dess exportvärde 1836 utgjorde endast 2,2 mill. mk eller 26 proc. af landets hela export, steg den 1866 till resp. 15,8 mill. mk och 51 proc., växlande under 1870-, 1880- och början af 1890-talen mellan 36 och 50 mill. mk, motsvarande 40 å 50 proc., och har sedan stadigt vuxit ända till 140 mill. mk eller 51 proc. 1906. Inom denna industri intager sågverksrörelsen främsta rummet; 1905 funnos 598 arbetsställen, 21,640 arbetare och producerades för 79 mill. mk (jfr tab. här ofvan). Snickerierna representerade samtidigt 221 arbetsställen, 1,904 arbetare och 4,8 mill. mk produktionsvärde. Nämnas må äfven trädrullfabrikerna och tändsticksfabrikerna. Sågverksrörelsens hufvudpunkter äro Björneborg och Kotka vid mynningarna af de vidsträcktä Näsijärvi- och Päijänne-vattendragens utloppsalvar, Kumo och Kymene. Vid de ännu vidsträcktare Saima-vattnen, som sakna ett för flottning lämpligt utlopp, ligga sågverken spridda i det inre af landet, medan deras export hufvudsakligast är koncentrerad i Viborg. — Pappersindustrien representerade 1906 38 mill. mk eller 14 proc af landets export, och utförseln till Ryssland utgjorde 24 mill. mk. — Järnbruken och mekaniska verkstäderna arbeta hufvudsakligen för den inhemska marknaden, hvaremot exporten till Ryssland är begränsad genom limitbestämningar, hvilka öfverskridande hindras genom starkt ökade tullsatser. — Textilindustrien arbetar hufvudsakligen för den inhemska marknaden; exporten, nästan allt till Ryssland (limitbestämningar), uppgick 1906 till 3,8 mill. mk. — 1905 funnos i landet 14 glasbruk med 4,6 mill. mk produktionsvärde; exporten steg 1906 till omkr. 0,8 mill. mk, nästan allt till Ryssland. — Stenindustrien åter har ännu icke nått den utveckling, som de naturliga resurserna synas betinga; export, 1906 till ett värde af 1,5 mill. mk, eger rum mest till Ryssland, men äfven till Tyskland och t. o. m. till Skottland. — 5 sockerbruk (2 i Helsingfors, 1 i Åbo, Vasa och Jakob-

stad), skyddade genom relativt höga finanstullar, behårens den inhemska marknaden. — 1905 funnos 28 tobaksfabriker med 2,980 arbetare och ett produktionsvärde af 15,1 mill. mk. — Brännvins- och maltfabrikationen befinner sig i en särskild ställning, i det de i nykterhetens intresse äro strängt reglerade och högt beskattade. Brännvinsskatten utgår med 1,20 mark per liter och maltskatten med 12,5 å 15 penni per kg. förbrukat malt. Import af utländskt brännvin är förbjuden. Brännvinstillverkningen steg i medeltal 1870—74 till 8,0 mill. liter å 50 proc. alkoholhalt, 1880—84 till 9,6, 1890—94 till 6,9 och 1902—06 till 6,6 mill. l. Af öl och porter tillverkades 1890 20 mill. l., 1900 29 mill. l. (samt 8 mill. l. svaga maltdrycker) och 1905 21 mill. l. (utom 5 mill. l. svaga maltdrycker). Från en mängd nykterhetsföreningars sida drives en ifrig propaganda för ytterligare inskränkningar och allmän förbudslag.

1876 hölls i Helsingfors F:s första och tills vidare enda allmänna industriutställning.

I fråga om den industrien berörande lagstiftningen äro att märka: förordn. ang. skydd för arbetare i de industriella yrkena af 15 april 1889 jämte en densamma kompletterande kung. af s. d.; instruktion för yrkesinspektörerna af 21 dec. 1889 med senare tillägg; lag ang. arbetsgifvares ansvarighet för kroppsskada, som drabbar arbetare, af 5 dec. 1895 med kompletterande kungörelser af 18 febr. och 9 dec. 1897; förordn. ang. arbetarunderstödkassor af 2 sept. 1897 samt lagen om andelsverksamhet af 10 juli 1901.

Statens omvårdnad om industriens förkofran och intressen är koncentrerad i handels- och industriexpeditionen i Senaten samt en densamma underlydande Industristyrelse i Helsingfors. För den tekniska undervisningen finnas ett polyteknikum i Helsingfors och 10 industriskolor, vidare 52 högre och lägre handverksskolor samt 2 konstindustriskolor, med sammanlagt 363 lärare och 3,165 elever. I industriens intresse arbeta äfven särskilda föreningar (Tekniska föreningen i Helsingfors med flera sektioner, Konfliktföreningen, Finska handarbetets vänner, Finlands allmänna slöjdförening m. fl.). Särskilda konstindustriutställningar ha egt rum.

Handel. Värdet af exporten utgjorde 1875 85,4, 1880 123,1, 1885 89,9, 1890 92,4, 1895 142,8, 1900 197,7 och 1906 276,8 mill. mk. Af de exporterade varorna intagas med afseende å värdet främsta rummen af följande varugrupper:

	1890	1900	1906]
	mill. mark		
Trävirke och arbeten af trä	36,4	113,9	140,4
Ladugårdsprodukter (mest smör)	15,0	25,3	41,8
Trämassa och papper	8,0	21,6	38,5
Metaller, metallarbeten och maskiner	4,1	5,7	12,9
Fartyg och båtar	1,5	3,2	11,2
Hudar och skinn	2,7	4,7	9,2
Fisk	2,4	2,5	4,7
Garn och väfnader	4,5	7,3	3,9
Mineral och tillv. därpå	2,6	3,8	3,0

Värdet af importen steg 1875 till 157,7, 1880 till 138,8, 1885 till 109,0, 1890 till 140,6, 1895 till 150,3, 1900 till 270,7 och 1906 till 313,9 mill. mk. Till importvärdet bidrogo följande varugrupper med största andel (i mill. mk):

	1890	1900	1906
Spannmål, mjöl o. d.	22,1	71,1	73,2
Kolonialvaror och tobak	26,3	35,7	35,7
Garn och väfnader	17,4	22,3	27,3
Metaller och metallarbeten	11,7	16,6	22,0
Spånadsämnen	8,9	15,2	21,2
Maskiner och maskindelar	6,1	16,6	18,4
Växter, frön och växtämnen	2,0	6,2	14,1
Hudar och skinn	6,4	8,5	14,1
Mineral	5,3	11,6	10,3
Oljor och fetter samt tillv.	4,3	7,4	9,7

Tullinkomsterna utgjorde 1895 24,1, 1900 39,0 och 1906 46,5 mill. mark. Ännu i midten af 1800-talet var finska handeln, såväl exporten som importen, i händerna på utlänningar, hufvudsakligen affärsmän i Hamburg och Lybeck. Sedermera ha förhållandena väsentligen förändrats. Förbättringarna i bank- och penningväsendet, kommunikationernas utveckling, den ökade kapitaltillgången och ökade affärsinsikter ha satt den finske köpmannen i tillfälle att äfven utan dyrköpta medlare skaffa sig en marknad öfverallt i affärsvärlden. Till F:s varuomsättning med utlandet ha de olika länderna bidragit på följande sätt: Exporten går främst till Storbritannien (1906: 83,8 mill. mk eller 30,3 proc.), Ryssland (82,7 mill. mk eller 29,9 proc.), Tyskland (28,8 mill. mk eller 10,4 proc.), Frankrike (22,3 mill. mk eller 8,1 proc.), Nederländerna (15,9 mill. mk eller 5,7 proc.), Belgien (13,5 mill. mk eller 4,8 proc.), Danmark (12,6 mill. mk eller 4,6 mill. mk) och Sverige (8,1 mill. mk eller 2,9 proc.). Importen sker främst från Tyskland (123,7 mill. mk eller 39,4 proc.), Ryssland (95,5 mill. mk eller 30,5 proc.), Storbritannien (36,1 mill. mk eller 11,3 proc.), Danmark (19,0 mill. mk eller 6,1 proc.), Sverige (16,3 mill. mk eller 5,2 proc.) och Belgien (8,0 mill. mk eller 2,6 proc.). Beträffande inrikeshandeln må nämnas, att landthandeln gått betydligt framåt, i det landthandlarnas antal från 2,094 1880 vuxit till 4,845 1905. Angående gårdarihandeln, som tidigare varit endast i inskränkt mån tillåten för finska medborgare, men alldeles förbjuden för utlänningar, ehuru dock ryska karelar (s. k. archangeliter) ganska allmänt ofofligen sysslade därmed, har 1906 ärs landtag antagit i någon mån friare lagbestämmelser; dessa ha dock ännu icke sanktionerats. Handelsundervisningen bedrivs vid 9 privata, af staten delvis understödda handelsskolor, hvilka läsåret 1904—05 hade 85 lärare och 597 elever. Gällande förordning om handel och näringar är utfärdad 31 mars 1879; lagen om aktiebolag är af 2 maj 1895 likasom ock lagen om handelsregister samt firma och procura. Ett förslag till ny näringslag har förelagts 1907 års landtag.

Andelsverksamheten i F:s ekonomiska lif är af jämförelsevis färskt datum. Visserligen uppstodo i form af aktiebolag redan på 1880-talet å landsorten mejeri- samt i städerna och å fabriksorter handelsföretag, hvilka delvis förverkligade principerna för andelsverksamhet. Men mera målmedvetet och i fullständigare organisationsformer framträdde andelsverksamheten först såsom en frukt af "ofärdens" sträfvän att höja folkets ekonomiska och intellektuella ställning. Af de många planer, som 1899 i detta syfte framkastades, har den otvivelaktigt mest fruktbärande blifvit grund-

låglandet af sällskapet Pellervo (se d. o.), hvars uppgift är "att befärma landtbefolkningens, särskildt den mindre bemedlades ekonomiska förkroft genom samarbete". 10 juli 1901 utfärdades lag om andelsverksamhet, med fullständiga föreskrifter ang. andelslags organisations- och rättsförhållanden. Den upplomstring af andelsverksamheten, som därefter framträdde i F., bör främst tillskrifvas Pellervo, hvilket genom sin vidutbredda tidskrift med samma namn (på svenska och finska), sina handböcker och broschyrer samt genom en energisk instruktionsverksamhet arbetat såväl för idéns spridning som för dess ledande i rätta spår. Andelslagens antal var vid utgången af 1902 51 och 1906 880, deras medlemsantal 1902 5,500 och 1906 79,000 samt deras årsomsättning 1902 2,300,000 mk och 1906 38,7 mill. mk. De förmåsta formerna af andelsverksamheten äro *andelsmejerier*, till hvilka smärre och medelstora jordbrukare anslutit sig, *handelsandelslag*, hvilka uppstått såväl bland industriarbetare som bland landtbefolkningen i dessas egenskap af konsumenter, och *andelskassor*, genom hvilka särskildt småbrukare söka tillfredsställa sitt kreditbehof. Af ofvannämnda tal komma å hvarje af dessa hufvudgrupper 1906: antal resp. 292, 177 och 262, medlemsantal 1906: 2000, 43,000 och 5,500, omsättning 18,0, 18,0 och 0,7 mill. Samtliga dessa hufvudgrupper representeras äfven af centralaffärer, af hvilka Andelskassornas centralåenfond, ett af för saken intresserade personer grundlagt aktiebolag, hvars aktier med tiden öfvergå till andelskassorna, samt Centralaffären för jordbruksförmådenheter Hankkija ("Leverantören") tillkommit på direkt initiativ af Pellervo, medan Handelsandelslagens centrallag och andelsmörexportaffären Valio ("Utvald") grundlagts på initiativ af resp. andelslag. — Andelsverksamheten är ett af de få områden i F., som under de senaste åren i hufvudsak bevarats från det politiska partilivets inflytelser.

W. A. L.

Sjöfarten. Handelsflottan utgjordes 1892 af 1,602 segelfartyg med en sammanlagd dräktighet af 229,150 reg.-ton och 193 ångfartyg med 23,961 reg.-ton; 1905 funnos 2,538 segelfartyg med 297,851 reg.-ton och 411 ångfartyg med 56,726 reg.-ton (härvid medräknas icke farkoster under 19 reg.-ton). 1905 ankommo till F. i handelssyfte inalles 9,367 fartyg under olika flagg med tillsammans 2,4 mill. ton och afgingo 8,930 fartyg med 2,4 mill. ton. Segelfartygens nedåtgående betydelse i den internationella fraktmarknaden samt förlusterna under Krimkriget medförde under senare hälften af 1800-talet en tillbakagång i F:s tidigare betydande skeppsfart. Håri inträdde dock efter 1890 en förbättring, hvar till bidragit uppkomsten af några stora ångfartygsbolag och en tidsenligare rederiörelse. Med stora finska ångfartyg upprätthålles numera regelbunden förbindelse med grannländerna samt med Lybeck, Stettin, Köpenhamn, Antwerpen, England (Hull och London), Havre, Bordeaux och Spanien. Den regelbundna ångfartygsförbindelsen med Sverige upprätthålles f. n. hufvudsakligast längs linjerna Helsingfors—Hangö—Stockholm (af Finska ångfartygsaktiebolaget, landets största, sommartiden med 4 båtar och 4 turer i veckan i hvardera riktningen) samt Åbo—Mariehamn på Åland—Stockholm (af ångfartyg. Bore med 2 båtar och 3 turer i veckan). Å båda linjerna underhålles vintertrafik (med minskadt

antal veckoturer). Dessutom upprätthålles sommartiden af lokala bolag regelbunden ångbåtstrafik å linjerna Vasa—Sundsvall, Vasa—Stockholm, Björneborg—Sundsvall—Gäffe, Kaskö—Sundsvall samt Gamla Karleby—Luleå (en gång i veckan i hvardera riktningen). Gällande sjölag är utfärdad 9 juni 1873. En lag ang. fartygsredares ansvarighet för kroppsskada, som drabbar sjöman i tjänsten, är utfärdad 23 jan. 1902. Till sjöfartens betryggande funnos 1904 utom känningsbåkar och sjömärken vid landets hafskuster 48 större och 261 mindre fyrar, 21 lifräddningsstationer samt 244 lotsplatser och uppsanningsställen. Lots- och fyrbetjäningens antal utgjorde 1,172 pers. För den högre sjömansutbildningen funnos 1904 7 navigationskolor med 23 afdelningar, 53 lärare och 163 elever.

Mynt, mått och vikt. Sedan 13 nov. 1865 har metalliskt mynt varit enda lagliga värdeåmåtaren i F. Landets myntvärde var först grundadt på silfver, men genom lag af 9 aug. 1877 har guldmyntfot blifvit införd. Af guld präglas myntstycken å 10 mark och 20 mark. Ett kilogram myntguld, som utgör en legering af nio viktdeklar fint (= rent) guld och en viktdeklar koppar, utmyntas till 310 tiomarkstycken eller 155 tjugumarkstycken. Af silfver slås 2-mark-, 1-mark-, 50-penni- och 25-pennistycken, af koppar 10-penni-, 5-penni- och 1-pennistycken. 1 mark (= 1 franc = 72 öre) utgör 100 penni. Mått och vikt voro fordom i hufvudsak desamma som de gamla svenska. Men sedan 1 jan. 1892 har i kraft af förordn. 16 juli 1886 det metriskå mått- och viktsystemet införts i landet. Sårskilda antagna benämningar äro: *nylfamn* = 2 m., *vårst* (metrisk) = 1 km., *mål* (metr.) = 10,000 m., *vacka* = 10 l., *lod* (metr.) = 10 gr., *lispund* (metr.) = 10 kg., *cental* = 100 kg., *ton* = 1,000 kg. Dessa nya benämningar användas dock mera sällan. Såsom mått för ved användes *famn* (metr.) = 4 km., och för träkol *löst* = 2 km. eller 20 hl. Vid skeppsmåttning användes en *registerton* = 2,532 km., för pröfning af kraftmaskin eller motor en *håstkraft* = 75 kilogrammeter, d. ä. den kraft, som förmår lyfta 75 kg. 1 m. högt på en sekund.

T. W. (A. G. F.)

Penningväsendet. Så länge F. utgjorde en del af Sverige, var penningväsendets utveckling identisk i båda dessa länder. Myntet var naturligtvis detsamma för hela svenska riket, och någon särskild myntning egde icke rum i F., med undantag af en kortare period under medeltiden, då ett slags kopparmynt, s. k. örtug, slogs i Åbo. Efter skilsmässan från Sverige antogs, på Borgå landtdag 1809, den ryska rubeln såsom F:s mynt. Ryskt metalliskt mynt förefanns emellertid icke vid denna tid i allmänna rörelsen, och sedelmyntet, de s. k. bankoassignmenterna, hvilka redan 1808 nedgått till hälften af sitt nominella värde, sjönk 1811 till $\frac{1}{3}$ och slutligen till $\frac{1}{7}$ af sitt värde. De sedlar, som landets eget penninginstitut, det år 1811 inrättade Växel-, låne- och depositionskontoret (numera Finlands bank), berättigades utgifva å 20, 50 och 75 kopek samt å 1, 2 och 4 rubel i bankoassignmenten, följde det ryska sedelmyntet i alla dess värdeväxlingar. Det svenska sedelmyntet, som under kriget utträngts ur rörelsen, vann emellertid, alla förordningar och införseförbud till trots, under de första årtiondena efter föreningen med Ryssland allt större insteg i den finska marknaden. 1840 inträdde en väsentlig

förändring i penningväsendet. Sex år förut hade Sveriges riksbank öppnats för inväxling af det svenska sedelmyntet, och 1839 hade samma åtgärd vidtagits i Ryssland med bankoassignmenterna. Det i F. cirkulerande sedelmyntet, såväl det ryska som det svenska, kunde sålunda utbytas mot metalliskt mynt. I och med den s. k. myntrealisationen 1840 bestämdes därför metalliskt mynt såsom det enda lagliga betalningsmedlet. Finlands bank berättigades s. å. att utgifva sedlar, mot skyldighet att vid anfordran inlösa dem med metalliskt mynt. Den stadsa landets penningväsen sålunda vann blef af föga varaktighet därigenom, att myntenheten fortfarande var densamma som Rysslands samt därigenom att det ålades Finlands bank att mottaga den ryska bankens sedlar i likhet med sina egna. Det ryska sedelmyntet förlorade i värde (särskildt till följd af Rysslands skuldsättning under orientaliska kriget) och gick därefter med tvångskurs, hvilket vållade, att de af Finlands bank utgifna sedlarna likaledes föll i värde. Först den s. k. myntreformen, hvilken efter många förberedelser och svårigheter genomfördes 13 nov. 1865, afhjälpte dessa missförhållanden därigenom, att silfvermynt förklarades för det enda lagliga betalningsmedlet, jämte det landet fick sin egen myntenhet, den finska marken (indelat i 100 penni). Silfvermyntfoten bibehölls, äfven sedan de flesta länder, med hvilka F. stod i affärsförbindelser, öfvergått till guldmyntfot. Olägenheterna däraf voro icke synnerligen anmärkningsvärda, så länge värdet förhållandet mellan guld och silver bibehöll sig någorlunda konstant. Men 1876 trädde svårigheterna i dagen skarpare än förut. Under det en finsk silfvermark ursprungligen haft i det allra närmaste samma värde som en franc och under det man ännu i juni 1876 (efter det prisförhållandena mellan guld och silver redan ansevärt förändrats) kunde förskaffa sig 100 francs i guld för 114 mark finst silfvermynt, nödgades man redan en månad därefter för samma belopp francs erlägga 120 mark, hvarefter under aug. och sept. priset på 100 francs sjönk till 109 å 112 mark. Den däraf vållade osäkerheten i alla affärsförhållanden afhjälptes genom en 9 aug. 1877 utfärdad lag om storfurstendömet Finlands mynt. Enligt denna lag är landets myntväsen grundadt på guld såsom enda värdemätare, hvarjämte såsom enhet gäller samma vikt fint guld. (francs-systemet), som är antagen för myntet i Frankrike, Belgien, Italien Schweiz m. fl. länder. Genom förordn. af 15 nov. 1866 inträdde med afseende på sedelutgifningen den förändringen, att jämväl privata banker berättigades att utgifva sedlar. Den privatbankerna sålunda medgifna sedelutgifningsrätten har dock varit af föga betydelse. Föreningsbanken är den enda finska privatbank, som utgivit sedlar; dess sedelutgifningsrätt var begränsad till 1,5 mill. mark; det utelöpande beloppet uppgick i allmänhet till endast 1 mill. mark, och från 1882 hade Föreningsbanken, som dittills utgivit sedlar å 15 mark, icke vidare rätt att emittera sedlar å lägre valör än 25 mark. Genom förordn. 10 maj 1886 upphäfses privatbankernas sedelutgifningsrätt. Sedelutgifningen är därför koncentrerad hos Finlands bank, hvars utelöpande sedelstock under senaste decennier varierat mellan 36 mill. mark (år 1879) och 94 mill. mark (år 1907). — Finlands bank började sin verksamhet vid slutet af 1811. Dess grundkapital,

ursprungligen afsedt att utgöra 2 mill. rubel silver, utgjorde dock i själva verket endast $\frac{1}{4}$ däraf, eller 1 mill. rubel bankoassignmenten, som utgingo ur statsverkets fonder, men som endast småningom, under åtskilliga års lopp, kunde till banken utbetalas. Jämte denna s. k. primitiva fond erhöll banken rätt att, mot hypotek i ryska bankoassignmenten, utgifva s. k. småsedlar till hypotekets treubbla belopp. Efter sin grundläggning har Finlands bank, som inom kort erhöll förvaltningen och utlåningen äfven af statsverkets fonder sig anförtrödd, undergått åtskilliga förändringar, bl. a. 1840 och 1859. Den väsentligaste omgestaltningen egde rum 1868, då banken öfverlämnades till landtdagen, som eger att genom 6 af landtdagen valde och med instruktion af densamma försedde fullmäktige öfvervaka bankens förvaltning samt välja 4 bankrevisorer äfvensom nödigt antal suppleanter för såväl fullmäktige som revisorer. Förvaltningen af statsverkets fonder var anförtrödd åt Finlands bank till 1876, då ett särskildt statskontor inrättades. Bankens kapital har betydligt ökat. Grundfonden utgjorde 1907 25 och reservfonden 21,5 mill. mark; dessutom utgjorde de s. k. vinstmedlen, hvilka stå till landtdagens disposition, omkr. 12 mill. mark. Banken har filialkontor i tretton af landets städer samt i Petersburg. Dess senaste reglemente är dateradt 19 febr. 1895. De öfriga bankerna i landet år (1907): Föreningsbanken i Finland (stiftad 1862; egna fonder 25,5 mill. mark), Nordiska aktiebanken för handel o. industri (1872; fonder 20,5 mill.), Vasa aktiebank (1879; fonder 7,5 mill.), Nylands aktiebank (1887; fonder 12 mill.), Kansallis osakepankki (1889; fonder 12,5 mill.), Privatbanken i Helsingfors, aktiebolag (1896; fonder 9,5 mill.), Åbo aktiebank (1896; fonder 3,5 mill.), Tampereen osakepankki (1898; fonder 3,5 mill.), Nykarleby aktiebank (1899; fonder 350,000 mark) och Suomen kauppapankki (1907; aktiekapital 4 mill. mark). Deras sammanlagda inlåning var 1907 498 mill. mark. — Finlands hypoteksförening, upprättad 1862, har till ändamål att bereda landets jordbrukare amorteringslån mot inteckning i landegendomar. Föreningen hade 1906 utestående lån till belopp af 50 mill. mark. Aktiebolaget Städernas i Finland hypotekskassa grundades 1895 i ändamål att gifva amorteringslån mot inteckning i stadsfastighet, lånerörelse, som samtidigt upptogs äfven af några af privatbankerna. Hypoteksskassans utestående lån utgjorde 1905 45 mill. mark. — Sparbankens väsendet är ordnadt genom förordn. af 19 jun. 1895. Sparbankernas antal 1904 var: 36 i stad 232 på landet med insättningar af resp. 77 och 43 mill. mark. Sparbankernas egna tillgångar uppgingo till i det närmaste 13 mill. mark. Den första sparbanken grundades 1823 i Åbo. — Jfr J. V. Tallqvist, "Det svenska myntets historia i Finland sedan 1808" (1900); "Statistisk årsbok", utg. af Statistiska centralbyrån.

Kommunikationer. Landsvägsnätet kan det närmaste anses fullbordadt i Nylands, Åbo och Björneborgs. Tavastehus, S:t Michels och störr delen af Viborgs län. Däremot år nya väganläggningar i de norra delarna af landet fortfarande af behovet påkallade. Sammanlagda längden af samtliga landsvägar beräknas till 45,000 km. Diligens

förbindelser finnas icke, utan fortskaffas de resande med hållskjuts. Det åligger fastighetsegarna att hålla hästar och åkdon i beredskap på gästgiverierna, hvilka förekomma vid de flesta landsvägar till ett sammanlagd antal af 1,234 (år 1903) och på 8 å 25 km. afstånd från hvarandra. Antalet utgående skjutsar utgjorde 1903 310,000 mot 649,000 1882. Landsvägarnas underhåll samt brobyggnadsskyldigheten åligger fastighetsegarna. På senare tiden ha dessa nästan öfverallt öfverlämnat sitt åliggande att fortskaffa de resande med hållskjuts åt entreprenörer, hvilka för sitt åtagande erhålla en ofta betydande penningersättning af de skjutsningsskyldige. — Ehuru sjökommunikationen måste upphöra under en del af den långa vintern, har dock sjöfarten, till följd af landets långa kuststräcka och rikedom på insjöar, en utomordentlig betydelse såsom kommunikationsmedel. Den anmärkningsvärdaste kanalen är Saima kanal (öppnad för trafik 1856, 59 km. lång), som vid Viborg förenar Finska viken med de betydande Saimavattendragen. Andra kommunikationsleder äro Piells kanal (öppnad 1879), som möjliggjort ångbåtstrafik mellan Pielsjärvi sjö och Saimavatten förbi Joensuu stad, Konuus och Taipale kanaler, i farleden mellan Nyslott och Kuopio, Lembois kanal, mellan Tavastehus och Tammerfors, samt Vesijärvi kanal, mellan Pajijärvi och Vesijärvi sjö. Till dess strand leder en bibana från järnvägen mellan Helsingfors och Petersburg samt en smalspårig bana från Lovisa stad. — *Järnvägar.* Järnvägen mellan Helsingfors och Tavastehus, den första, som byggdes i F., öppnades för trafik 17 mars 1862. Sedan har järnvägsbyggnaderna fortsatts med ifver. Följande tabell visar det finska järnvägsnätets och trafikens tillväxt.

År	Nätets längd i km.	Inkomster i mill. mark	Utgifter i mill. mark	Mill. person- km.	Mill. godston- km.
1863	110	0,8	0,8	—	—
1873	492	3,8	3,0	44	27
1883	1,158	7,8	5,3	68	59
1893	2,098	13,4	9,1	132	146
1903	2,962	30,2	24,6	382	378
1905	3,329	31,7	28,3	426	351

1903 fullbordades Uleåborg—Torneå-banan, hvarigenom finska järnvägsnätet kommit i beröring med gränsen mot Sverige. 1906 års landtdag beslöt nya järnvägar af sammanlagd omkr. 380 km. längd, bl. a. en bana från Kemi längs Kemi älf till Rovaniemi under polcirkeln. Utom de på kartan (se denna) upptagna järnvägarna, skall äfven en bana från Östmyra till städerna Kaskö och Kristina börja byggas 1909 eller 1910. Af järnvägsnätets hela längd upptogs 1905 endast 283 km. af privatbanor. Sammanlagda anläggningskostnaden (222 mill. mark.) jämte nybyggnadskostnader och kostnaderna för senare ökad rörlig materiel, d. v. s. hela kapitalvärdet, uppgick för alla statsbanorna 1905 till 330 mill. mark. 1897 infördes en betydlig nedsättning i biljettprisen, hvilket omedelbart framkallade en stark trafikstegring.

Postväsendet är en finsk statsinstitution. F. är medlem af världspostföreningen och har sedan 1881 sitt postväsen ordnat i hufvudsaklig öfverensstämmelse med förhållandena i andra europeiska länder. Antalet postanstalter utgjorde 1896 743 och 1906 1,523; tjänstepersonalen växte samtidigt

från 1,864 till 4,346 pers. Hela antalet befordrade postförsändelser utgjorde 1897 31 mill. och 1906 83 mill. Antalet enkla bref har under denna tid vuxit från 12 till 22 mill., antalet postkort från 1,6 till 9,0 mill., korsbanden från 2,5 till 5,0 mill., paket från 0,2 till 0,5 mill., rekommenderade och assurerade försändelser från 1,0 till 1,8 mill. o. s. v. Antalet genom posten rekvisierade tidningar och tidskrifter utgjorde 1897 13,3 mill. och 1906 44,8 mill. nummerexemplar. Värde för genom posten befordrade försändelser jämte förskott och anvisningar utgjorde 1897 188 och 1906 323 mill. mark. 1897 utgjorde postens inkomster 2,8 och utgifterna 2,2 mill. mark; 1906 hade inkomsterna stigit till 5,3 och utgifterna till 4,2 mill. mark. En postsparbank finnes.

Telefonväsendet. Näst efter posten intager numera telefonväsendet i F. främsta rummet såsom hjälpmedel för meddelandens befordran. Telefonen gjorde sitt inträde i F. år 1882, då telefonnäten i Helsingfors och Åbo öppnades för användning med till en början blott resp. 100 och 30 abonnenter. Numera äro F:s alla städer försedda med lokala telefonnät, hvarjämte telefonen omslutt äfven kringliggande landsorter och ett vidsträckt interurbant telefonnät uppkommit, som numera med hvarandra förbinder landets nästan alla städer och viktigare orter. Telefonväsendet är helt och hållet ett verk af den enskilda företagsamheten och upprätthålles af bolag och s. k. telefonföreningar. I Helsingfors (antal inv. år 1890 65,500 och 1905 117,000) var antalet telefonabbonenter 1890 1,402 med 3 mill. samtal per år, 1898 2,821 med 6,7 mill. samtal samt 1905 5,478 med 13,8 mill. samtal. Enahanda bild af en snabb utveckling företor telefonväsendet äfven å andra orter. Därtill har icke litet bidragit det billiga priset; i Helsingfors utgör årsafgiften mellan 60 (med egen apparat) och 90 mark; i de mindre städerna växlar det mellan detta pris och 10 mark. Sammanlagda längden af F:s telefonledningar var vid 1905 års slut 61,491 km.

Elektriska telegrafväsendet i F. räknar sitt upphof från orientaliska kriget (1853—56). Olägenheterna af den i början af kriget begagnade optiska telegrafan föränledde ryska regeringen att 1855 anlägga en elektrisk telegrafledning mellan Petersburg och Helsingfors samt att kort därefter utsträcka denna linje till Åbo. Ursprungligen var den afsedd endast för krigsbehof, men inom kort uppläts den äfven för enskild korrespondens, till en början på ryska samt andra utländska språk (från 1858 på svenska och senare jämväl på finska). Den elektriska telegrafan — järnvägs-telegrafan undantagen — tillhör fortfarande ryska statsverket. Stationer finnas i samtliga städer äfven som i en del landsorter. Till allmänhetens betjäande funnos 1907 61 telegrafanstalter (inberäknadt järnvägsstationerna 293), linjernas längd var 4,950 och trådlängden 9,583 km. (däraf 197 km. kablar). Två underhållskablar äro af Det store nordiske telegrafelskab sträckta från Nystad till Grisslehamn. Dessutom är en kabel sträckt mellan fasta landet och Åland samt därifrån till Grisslehamn. Den ryska elektriska telegrafan i F. hade 1899 en linjelängd af 4,901 km. och en trådlängd af 9,079 km. Den längs de finska järnvägarna inrättade telegrafan till-

hör däremot finska statsverket; den befordrar äfven privat korrespondens; längden af dess ledningar uppgick 1905 till 5,876 km., hvartill kommo 1,374 km. telefonledningar.

Statshushållningen. Budgeten för 1907 visar följande inkomster (i finska mark):

A. Af statens förmögenhet. Arrenden af domäner 1,256,000; kronofskorierna 95,000; kronoskogarna 7,600,000; kanalerna (brutto) 750,000; statsjärnvägarna (brutto) 37,000,000; räntor 1,815,000. — Summa: 48,516,000 mark. *

B. Skatter. 1. Direkta: grundskatter 3,459,000, näringskatter 513,000; personlig skatt 2,150,000; summa direkta skatter: 6,122,000. 2. Indirekta: tullmedel 40,260,000; brännvinsskatt 5,000,000; beviljning för maltdrycker 500,000; beviljning och stämpelavgift för spelkort 63,000; summa indirekta skatter: 45,823,000. 3. Skatter af blandad natur: stämpelbeviljning 2,000,000; diverse poster 759,000; summa 2,759,000 mark. — Summa skatter: 54,704,000 mark.

C. Afgifter för anlåtande af statsanstalter: postinkomst 5,200,000; bakafigter 1,100,000; sjukhusavgifter 700,000; skolafigter 408,500; diverse 2,000. — Summa: 7,410,500 mark.

D. Diverse uppbörd (däribland andel i utskänkingsbolagens nettovinst 900,000); 3,556,800.

Summa statsinkomst: 114,187,300 mark.

Statsutgifterna beräknades för samma år såhunda: Monarkens dispositionsmedel m. m. 325,900; landtdagskostnader 728,600; styrelseverken 2,551,200; justitiestaten och fångvärderna 4,322,303; landsstaten, polisen, medicinalverket m. m. 11,127,645; finansväsendet och tullverket 3,169,150; statsrevisionen, försväsendet och boställsvärden 2,606,955; militieverket 325,146; eklestikstaten och undervisningsväsendet 13,823,833; landtmäteriet och jordbruket 6,336,365, kommunikationsväsendet 41,829,550; handeln, sjöfarten och industrien 4,592,810; diverse utgifter 4,072,300; pensioner och understöd 4,920,000; statsskulden 6,248,700 mark. — Summa statsutgift 106,980,457 mark. Härtill kommer enligt tilläggsstatsförslaget: inkomster 100,000 och utgifter 1,460,500 mark.

Statsskulden utgjorde vid 1906 års ingång 140,773 mill. mark och bestod af 1868, 1889, 1895, 1898 samt 1901 och 1903 hufvudsakligen med Finlands bank, Crédit Lyonnais och S. Bleichröder kontraherade lån, till större delen å 3½ proc., till en mindre del (52,230 mill.) å 3 proc. Alla dessa lån ha upptagits för järnvägsbyggnader (1889 års lån delvis för konvertering af äldre järnvägslån af högre räntetyp). Statsjärnvägaras kapitalvärde uppgår emellertid till ett vida högre belopp, 330 mill. mark. Dessutom förfogar finska statsverket öfver betydande fonder, dels placerade i lätt realiserbara värdepapper, dels utlånade åt kommuner och enskilda för ekonomiska och kulturella ändamål.

Undervisningsväsendet. *Folkskoleväsendet* organiserades genom förordn. af 1866 (jfr Cygnæus, Uno). Före denna tid fanns icke något ordnat folkskolesystem, utan endast här och där i städerna och på landet några enskilda skolor, som kunde anses motsvara folkskolor, samt dessutom i landsförsamlingarna ett större antal lägre, d. ä. söndags- och byskolor samt ambulatoriska skolor,

afsedda för den första undervisningen i innanläsning och kristendomskunskap samt stående under prästerskapets tillsyn. Hvarje stadsförsamling är skyldig att inrätta lägre och högre folkskolor till så stort antal, att alla barn, som icke på annat sätt erhålla motsvarande eller mera omfattande bildning, blifva undervisade från 8 till 14 års ålder. Sedan 1898 är äfven hvarje landskommun pliktig att inrätta och underhålla folkskolor till det antal, att hvarje skolåldern varande barn kan, såvidt möjligt, erhålla undervisning på sitt modersmål, med iakttagande att vägens längd från hemmet till skolan i regel icke öfverstiger 5 km. F. n. (1907) utarbetas lagförslag för införande af allmänt läroväg samt den första undervisningens sekularisering och omgestaltning. Folkskolorna på landet, hvilka såsom grundval förutsätta undervisning i hemmet eller lägre skolor, äro afsedda för barn från 9 till 16 års ålder och motsvara städernas högre folkskolor. Nästan alla folkskolor på landet äro samskolor. Beroende på om skolan förestås af lärare eller lärarinna, anställas för eleverna af det andra könet särskild handarbetslärarinna eller slöjdlärare. Flera än 50 elever få ej undervisas af samma lärare eller lärarinna. Undervisningsämnen i städernas lägre folkskolor äro religion, läsning och skriftning af modersmålet, räkning och geometrisk formlära samt teckning, sång och gymnastik. I de högre folkskolorna, såväl i städerna som på landet, komma till dessa ämnen ytterligare geografi och historia, ytors och rymders mätning, naturkunskap och dess tillämpning samt handarbete, som i landskolorna är ett obligatoriskt öfningsämne. Den lokala tillsyn öfver folkskolorna utöfas af folkskoleinspektionen, bestående af 6 af skolans underhållare valda och en sjunde af och bland lärarpersonalen vald medlem. För inspektionen äro folkskolorna på landet indelade i 27 distrikt med hvar sin af senaten utnämnde och uteslutande för detta ändamål anställda inspektör. Hvarje stad har sin särskilda inspektör, som antages af stadsfullmäktige. När folkskolan är ordnad enligt författningen, beviljas statsunderstöd, som för hvarje stad bestämmes särskildt och uppgår till 25 proc. af vissa effektiva utgifter och på landet utgör med 800 mark för skolföreståndare och 600 mark för föreståndarinnan, under villkor att kommunen, byalaget eller den enskilde, som inrättat skolan, gifver nödiga lokaler, inventarier, bränsle och minst två å tre tunnland uppodlad jord samt foder och mulbete för en ko. Efter 5, 10, 15 och 20 års tjänstgöring ökas statens lönebidrag för lärarna och lärarinorna i landsfolkskolorna, med 20 proc. hvarje gång. Efter 30 års tjänstgöring erhåller lärare 1,000 och lärarinnan 750 mark i pension. Vid obotlig sjukdom erhålles pension redan efter 5, 10, 15 eller 20 års tjänst, i sistnämnda fall full pension. I afhörandet af särskild handarbetslärare eller lärarinna (se ofvan) deltaga staten med 50—75 mark. Under utarbetning är nu (1907) lagförslag som afser en betydlig höjning af lärarpersonalen såväl löner som pensioner. Såsom ord. lärare och lärarinnor i de högre folkskolorna kunna endas sådana personer anställas, som genomgått ett seminarium eller en läroanstalt med dimissionsrätt till universitetet eller minst två klasser af statens fortbildningsläroverk samt, i sistnämnda båda fall, kompletterat sina studier vid ett seminarium. Vi

seminarierna, hvilka dels äro inrättade uteslutande för lärare eller för lärarinnor ("enkla"), dels äro gemensamma för båda könen ("sammansatta"), med parallellafdelningar, är kursen 4-årig. Till hvarje seminarium höra en 6-klassig och en 4-klassig öfningsskola. Med de äldre seminarierna är förenadt internat, som dock ej upptager alla eleverna. För den svenska befolkningen i landet finnes ett lärar- och lärarinneseminarium (i Nykarleby och Ekenäs), för den finska tvenne "sammansatta" (i Jyväskylä och Sordavala) samt fyra "enkla" utan internat (i Brahestad, Raumo, Heinola och Kajana). — Antalet högre folkskolor på landet utgjorde läsåret 1905—06 inalles 2,400 och antalet elever i dem litet öfver 100,000, hvilket antal dock ej utgör ens hälften af antalet barn i folkskoleåldern. Af den första, företrädesvis kyrkliga undervisningen i religion och innanläsning voro alla barn, med få undantag, delaktiga. Lbk.

Rörande Finlands *folkhögskolor* se d. o.

Allmänna läroverken, hvilka i F., liksom i öfriga länder, under medeltiden grundlades af kyrkan, förde efter reformationen ett tydande lif och erhöilo först under Gustaf II Adolfs och drottning Kristinas tid en stadgad organisation. De indelades då i trivialskolor och katedralskolor, till hvilka sedermera kommo gymnasierna (det första gymnasiet i F. upprättades i Åbo 1630). Trivialskolorna indelades åter i högre l. fullständiga skolor, med fyra klasser, och lägre skolor l. pedagogier, med en eller högst två klasser. Denna indelingsgrund bibehölls i skolordningarna af 1649, 1693 och 1724, bland hvilka den sistnämnda var gällande i F. till 1841. Latinet var blott det hufvudsakligaste läroämnet, utan till en del äfven undervisningsspråket. Likväl var den reala bildningen icke alldeles förbised, ty pedagogierna skulle delvis tillgodose de lokala behoven, och med trivialskolan var förenad en s. k. apologistklass, hvilken hade till uppgift att bibringa de kunskaper, som erfordras i det dagliga lifvet. Domkapitlet styrde nästan enväldigt läroverken, hvilka inom de olika stiften voro organiserade på väsentligen olika sätt. Omorganisationen af läroverken begynte med tvenne förordningar, af 1841 och 1843, hvilka stadgade, att elementarundervisningen skulle handhafvas af: *lägre elementarskolor*, för grundläggandet af den vetenskapliga bildningen; *högre elementarskolor*, för samma ändamål, men med utvidgad kurs, och *gymnasier*, för elementarbildningens fulländande, samt *fruntimmersskolor* för kvinnlig elementarundervisning. Såsom undervisningsspråk infördes svenskan, men åt studiet af latinet och den romerska litteraturens egna des fortfarande vida flera lärotimmar än åt något annat ämne. Undervisningen i svenska och finska språken var i hög grad bristfällig. Elementarläroverken voro således fortfarande väsentligen latinska skolor. En ytterligare omorganisation, ehuru med bibehållande af den förra indelningen, undergingo läroverken genom gymnasie- och skolordningen af 1856, hvilken sökte bereda rum för fackundervisningen på det sätt, att från och med tredje klassen i den högre elementarskolan och på alla stadierna af gymnasium en särskild lärokurs anordnades för de elever, som önskade egna ett inskränktare timantal åt studiet af de klassiska språken, hvarjämte gymnasiets högsta klass ombildades till en specialklass, med ändamål att utbilda eleverna för särskilda studier. Det dröjde

emellertid icke länge, innan nya reformer infördes. 1864 upprättades i Helsingfors en normalskola, sedermera kallad *normallyceum*, med ändamål att vara en centralanstalt för lärarkandidaters utbildning. Denna skola står under uppsikt af pedagogie professorn vid universitetet. Lärarkandidaterna utbildas genom att följa undervisningens gång, gifva lektioner, hålla föredrag, deltaga i konferenser o. s. v. 1873 grundades ett finskspråkigt *normallyceum* i Tavastehus, hvilket 1886 flyttades till Helsingfors. Normallyceerna, som förut varit klassiska läroverk, utvidgades 1906 med realafdelningar. Genom en förordning af 1869 beröfvades domkapitlen all myndighet inom skolverket, hvilket ställdes under ledning af en skolförstyrelse, bestående af en öfverdirektör, en öfverdirektörsadjoint, öfverinspektörer för elementarläroverken, en öfverinspektör för folkskolorna samt andra tjänstemän. Genom skolordningen af 8 aug. 1872 indelades elementarläroverken i lyceer, realskolor och fruntimmersskolor, men denna ordning blef icke länge bestående. Förordn. af 29 nov. 1883 indelade goss- läroverken i åttaklassiga *klassiska lyceer* med undervisning i latin och grekiska, åttaklassiga *reallyceer*, i hvilka språkundervisningen är byggd på de moderna kulturspråken, samt *elementarskolor*, motsvarande lyceernas lägre klasser. Därjämte finnas kommunala real- och borgarskolor. Vid några klassiska lyceer äro reallinjer inrättade. Fruntimmersskolorna omorganiserades genom en förordn. af 27 nov. 1885. Kursen fastställdes till femårig och inträdesåldern till 11 år. Till de två fruntimmersskolorna i Helsingfors, den ena med svenskt, den andra med finskt undervisningsspråk, fogades två förberedande klasser, hvarjämte i förbindelse med dem hvardera treklassiga "fortbildningsläroverk" inrättades, afsedda att utbilda lärarinnor och gifva tillfälle till fortsatta studier. Den betydliga utvecklingen af stats- och kommunalskoleväsendet hindrade icke uppkomsten af en mängd privata läroverk, hvilka snart kommo i åtnjutande af statsunderstöd och till största deleningo dimissionsrätt till universitetet. Det växande intresset för samskoleundervisningen (den första högre samskolan inrättades 1883 i Helsingfors), hvilket lättare kunde göra sig gällande i privat- än statsskolorna, medverkade därtill. Lsåret 1904—05 funnos klassiska statslyceer, normallyceerna inberäknade: svenska: 5 med 83 lärare, 920 elever och 473,000 mk statsanslag; finska: 11 med 183 lärare, 2,556 elever och 938,000 mk statsanslag; samt reala statslyceer: svenska: 3 med 57 lärare, 667 elever och 262,000 mk statsanslag; finska: 7 med 116 lärare, 1,727 elever och 528,000 mk statsanslag. Privata fullständiga lyceer funnos: 1 svenskt för gossar, 10 svenska och 16 finska samskolor, med resp. lärare 21, 166 och 234 samt resp. elever: 224, 1,701 och 3,772 (det sammanlagda statsunderstödet steg till 551,000 mk). Statens elementarskolor (5-klassiga) eller samskolor voro: 4 svenska och 3 finska, privata och kommunala real- och borgarskolor (5—6-klassiga): 7 svenska och 13 finska; statens fruntimmersskolor: 5 svenska och 9 finska; privata flickskolor: 8 svenska och 5 finska. De finskspråkiga elevernas, i och med den växande elevfrekvensen, proportionsvis tilltagande antal i elementarläroverken framgår af följande siffror: 1877—78 funnos svensktalande elever 4,548, af hvilka i statssk. 3,163, i privata, 1,385, finsktalande 1,535, af

hvilka i statssk. 1,092, i privatsk. 443; 1894—95 funnos svensktalande elever 5,249, af hvilka i statssk. 2,345, i privatsk. 2,904, finsktalande 4,886, af hvilka i statssk. 3,582, i privatsk. 1,304; 1903 —04 funnos svensktalande elever 6,491, af hvilka i statssk. 2,856, i privatsk. 3,635, finsktalande 12,793, af hvilka i statssk. 5,952, i privatsk. 6,841. — För utarbetande af förslag till reform af elementarundervisningen tillsattes 1906 en skolkommitté. Den lokala inspektionen öfver elementarläroverken är till väsentlig del anförtrord åt skolråden, som bestå af ledamöter, hvilka representera den kommun, inom hvilken skolan är belägen. Rektor tillsättes i statsläroverken genom skolöfverstyrelsen.

Packundervisningens utveckling framgår af följande siffror. Förstintutiet i Eoiv hade läsåret 1904—05 5 lärare, 30 elever, 38,000 mk statsanslag; 24 jordbruksskolor hade 195 lärare, 716 elever, 655,000 mk statsanslag; för jordbruksundervisningen funnos dessutom 25 mejeriskolor, 25 kreaturskötarskolor och 12 trädgårdsskolor. Högre handverksskolor funnos 14 med 106 lärare och 1,140 elever, lägre handverksskolor 38, slöjdskolor för manlig slöjd 44, slöjdskolor för kvinnlig slöjd 50, industriskolor 10 med 70 lärare och 520 elever.

Universitetet och *polytekniska institutet* i Helsingfors äro de högsta institutionerna för vetenskaplig och teknisk fackbildning. Se *Helsingfors'* universitet och *Polytekniska institutet* i Finland. M. G. S.

Abnormundervisningen bedrefs af 8 döfstumskolor, 3 blindskolor och 1 privat anstalt för andesvaga.

Musik. Dikt och sång ha sedan hedenhögt hållits i ära af det finska folket. Dess rika skatt af runmelodier, folkvisor, andliga sånger och dansmelodier har emellertid först i våra dagar hopbragts af flitiga samlare och till sist blifvit den källa, ur hvilken de yngste finske tonsättarna sugit sin näring. Konstmusiken i Finland är ej gammal. Den första organiserade musikföreningen i Finland var "Musikaliska sällskapet" i Åbo, stiftadt 1790. Efter stadens brand och universitetets förflyttning till Helsingfors 1827 förlamadess småningom sällskapets verksamhet. I den nya hufvudstaden fortsatte emellertid muskläraren vid universitetet K. V. Salgé (1779—1833) de akademiska traditionerna och odlade särskildt studentsången efter uppsaliensiskt mönster. Den genialiske B. Crusell, som var finne till börden, men redan vid unga år öfverflyttade till Sverige, utövade icke något indytande på musikens utveckling i sitt hemland. Däremot blef det hamburgaren Fredrik Pacius (1809—91) beskärdt att i Finland inleda en ny musikalisk epok. Med rätta betraktas han som den finska musikens fader. Själ en framstående violinist och rikt begåfvad, om och ej i högre betydelse ursprunglig tonsättare, väckte han till lif intresset för tonkonstens odling genom bildandet af en symfoniorkester och en sångförening, hvilka under hans ledning utförde en rad af klassiska och moderna mästerverk. För studentsången komponerade han ett antal vackra manskvartetter, och då hans opera "Kung Carls jagt" första gången 1852 utfördes af amatörer i Helsingfors, betraktades detta som en betydelsefull festerländsk bragd. Än större blef Pacius' inlägg i det finska nationalmedvetandet genom de två folksånger, "Vårt land" och "Suomis sång", han skänkte sitt land. Den efterklassiska,

tysk-romantiska stil, som utmärkte Pacius' tonsättningar, tryckte sin prägel äfven på andra samtida tonsättare i Finland, såsom Konrad Greve, Karl Collan, Filip v. Schantz m. fl. Såsom musiklärare vid universitetet och sångledare i hufvudstaden efterträdess Pacius af den icke minst genom sina oratoriekonserter förtjänstfulle Rikard Faltin (f. 1835). Hvad landet och hufvudstaden emellertid saknade, ett musikkonserverium och en modern konsertorkester, uppnådde man omsider genom stiftandet af Helsingfors' musikinstitut och Filharmoniska sällskapets orkester, båda från 1882. Musikinstitutets förste direktor blef Martin Wegelius (1846—1906), som med stor hängivenhet organiserade och förestod anstalten, och orkesterns dirigent blef Robert Kajanus (f. 1856), som fortfarande står i spetsen för densamma och kan sägas ha skapat hela det rika konsertlif, som numera blomstrar i den finska hufvudstaden. Medan i musikinstitutet kammarmusiken odlats och de fleste yngre finska tonsättare, pianister och sångerskor där fått sin första utbildning, har orkestern vinnlagt sig om ett konstnärligt utförande af äldre och nyare mästerverk på instrumentalmusikens område. Med sin "sinfonikör" har Kajanus dessutom utfört flera stora oratoriekompositioner, bl. a. Beethovens "Missa sollemnis". Nämda orkesters betydelse för danandet af det yngsta Finlands instrumentala tonsättartalanger är mycket stor. Landets störste moderne kompositör Jean Sibelius (f. 1865) har med Helsingfors' filharmoniska orkester kreerat en lång rad af orkestertonsättningar, hvilka kunna sägas inleda en ny era i den finska musikens historia. Han var den förste, som ställde sina tonsättningar på verkligt finsk-nationell grund, sålunda skapande en såregen ton, ytterst besläktad med den äldriga finska runosångens. Begåfvade nationella tonsättare äro äfven Armas Järnefelt (f. 1869), Oskar Merikanto (f. 1868), Erik Melartin (f. 1875), Ernst Mielck (1877—99), Selim Palmgren (f. 1878) m. fl. Den, som tidigast inspirerades till orkestrala tonsättningar med poetiska motiv ur den finska nationaldikten "Kalevala", var Kajanus, ehuru hans kompositioner bära ett starkt wagnerskt tycke. Sibelius däremot förräder en fullkomlig originalitet i sina stora verk med finsk-nationella ämnen, och äfven de nyssnämnde yngre tonsättarna sträfvat att anslå en egen finsk ton. Raden af finska sångerskor, som äfven i utlandet skapat sig ett namn, är stor; exempelvis må nämnas Johanna v. Schoutitz (1813—63), Ida Basilier-Magelssen (f. 1846), Hortense Synnerberg (f. 1856), Alma Fohström (f. 1856), Aino Ackté (f. 1876), Ida Ekman (f. 1875), Maikki Järnefelt (f. 1871), Adée Leander-Flodin (f. 1873). Af sångare må nämnas Filip Forstén (f. 1852) och Hjalmar Frey (f. 1856), af instrumentalpianisterna Alie Lindberg (f. 1849), Karl Ekman (f. 1869) och Sigrid Sundgrén-Schnéevoigt (f. 1878), violoncellisten Georg Schnéevoigt (f. 1872), ännu mer bekant som orkesterledare, samt violinisten Johan Lindberg (f. 1837). Af stor betydelse för musiklivet i landet ha Finska operan och de af Armas och Maikki Järnefelt åvägabragna Wagnerföreställningarna varit. Studentkörsällskapen M. M. och

Suomen laulu ha bidragit att göra den finska manskången känd och erkänd äfven utom landets gränser.

K.
Teater. I F. liksom öfverallt annorstädes framträdde skådespelet i sin äldsta form — mysterierna, miraklerna, fastlags- och julupptågen — redan under den katolska medeltiden. Men dessa teatraliska föreställningar liksom senare skolkomedierna och studentspektaklen vid Åbo akademi, från hvars invigningsfest 1640 och promotioner man upptecknat berättelser om då uppförda dramer, voro alltför enstaka och spridda företeelser för att erhålla någon som helst betydelse för teaterns utveckling i landet. Först i slutet af 18:e årh., då den dramatiska konsten i Sverige under Gustaf III blomstrat upp på inhemsk grund, kan man tala om egentliga föreställningar af yrkesskådespelare också i de finska städerna. Den första teatertrupp, som anordnade representationer i Åbo, sedan äfven i Helsingfors och de större landsortsstäderna, stod under ledning af K. G. Seuerling, hvilken 1780—90 tillgodosåg publikens teaterbehof med sina i afseende å både repertoaren och framställningens ytterst anspråkslösa föreställningar i lador och lidor. Det nyväckta intresset för skådespel och teater i landet lockade äfven andra sällskap att resa öfver till F. från Sverige och uppträda framför allt i Åbo och Helsingfors. Bland dem nämnas Lindqvist-Rydqvists trupp, Gellerstedts, änkefru M. Seuerlings och K. G. Bonuvers trupper m. fl. Dessutom anordnade amatörer både i städerna och på landsbygden sällskapsspektakel af visserligen ännu anspråkslösare art än de turnerande yrkesartisterna. 1813 uppfördes en egen lokal för teatern i Åbo, och 1827 erhöill Helsingfors det första egentliga teaterhuset. Representationerna anordnades fortfarande af tillfälligtvis gasterande resande sällskap, hvilka — dels på svenska, dels på tyska — bragte till uppförande såväl skådespel som operor. Under 1830- och 1840-talen besökte sålunda Westerlunds och Schultz' trupper landet, samtidigt med att utmärkta konstnärer från Sverige — bl. a. Emelie Högquist, de båda Deland, Torsslow och N. Almlöf — inledde gästspel af längre eller kortare varaktighet, hvarunder den dramatiska litteraturens måsterverk icke sällan stodo på repertoaren. 1850—53 gäfvos regelbundna föreställningar i Helsingfors, Åbo och Viborg af Stjärnströms utmärkta sällskap, och frågan om inrättande af en stående trupp kom då på dagordningen, i synnerhet som man under intrycket af feststämningen efter premiären af Pacius' "Kung Carls jagt", uppförd af amatörer i Helsingfors 24 mars 1852, beslutit uppföra ett nytt tidsenligt teaterhus i hufvudstaden. Efter många svårigheter kom denna nya teater till stånd och invigdes 28 nov. 1860 med en festrepresentation, hvarvid Topelius' "Prinsessan af Cypern" med musik af Pacius uppfördes. En ljusare framtid syntes nu randas för teatern i F. Ett godt svenskt sällskap, Pierre Delands, förhörde teatern för ett år framåt, och redan under det andra året bildades af teaterhusbolaget en "stående trupp", sammansatt af flera verkligt goda förmågor. Repertoaren var gedigen och inrymda plats jämväl för den nya inhemska dramatiken, som begynte spira upp och betecknades af namnen Runeberg, Topelius och Wecksell. En förhärjande eldsvåda lade natten 8—9 maj 1863 den nya teatern i grus. Men redan 2 okt. 1866 kunde den ur sitt bål återupp-

ståndna *Nya teatern* firar invigningsfest. Det första året förhörde teatern till ett resande sällskap (det Ahman-Pousettoska), men efter denna tid uppsattes åter den s. k. "stående truppen", denna gång af en inom publiken bildad garantiförening, som sedan dess egt beständ. Åhmanska truppens förnämsta medlemmar med direktören själf i spetsen engagerades; bland dem förtjåna särskildt nämnas Fritiof Raa (d. 1872) och hans hustru Hedvig (f. Forsman, d. 1907), hvilka båda intaga en betydande plats i den finska teaterns historia. Sedan denna tid har *Nya teatern* eller, som dess officiella namn numera lyder, *Scenska teatern* innehafts af en stående trupp med svenskan till språk och för det mesta sammansatt af artister från Sverige. Repertoaren har upptagit dramatiska verk af alla slag; tidtals ha äfven operor och operetter uppförts. — I samband med den sig starkt utvecklande finshetsrörelsen under 1800-talets midt väcktes naturligtvis också tanken på grundläggandet af en dramatisk konst på *finska* språket. Redan 1844 framlade den då adertonårige A. Meurman i en artikel i "Helsingfors tidingar" för första gången offentligen ett förslag i denna riktning. Åran af att ha grundlagt en finsk scen tillkommer doktor K. Bergbom (se denne; d. 1906), som i slutet af 1860-talet ledde en amatörförening för finskspråkiga sällskapsspektakel i hufvudstaden och tog initiativet till den märkliga föreställning, som egde rum 10 maj 1869 och från hvilken den finska teaterns uppkomst kan dateras. Programmet upptog A. Kivis "Lea", och den ofvannämnda svenska skådespelerskan fru Raa hade åtagit sig den svåra uppgiften att på finska språket, som hon ej alls förstod, utföra titelrollen. Företaget utföll öfver all förväntan väl, och efter svårigheter af många slag lyckades Bergbom samla en trupp, med hvilken finska teaterns första föreställning gafs i Björneborg 13 okt. 1872. 1873 begynte teatern sina representationer i Helsingfors uti *Arkadiateatern*, som blef dess hem ända till 9 april 1902, då den nya ståtliga *Finska teatern* (Suomen Kansallisteatteri) vid Järnvägstorget invigdes. 1873 grundlades äfven den finska operan, hvilken efter en kort, men lysande period på grund af ekonomiska skäl måste nedläggas. Den finska tal-scenen har däremot utvecklats sig till en konstanstalt, som icke blott fostrat skickliga, ja t. o. m. utmärkta konstnärer, såsom Iida Aalberg, utan också för den finska publiken förmedlat bekantskapen med litteraturens yppersta sceniska dikterverk och främjat uppkomsten af en finsk dramatik, hvars mest representativa namn äro A. Kivi och M. Canth. — Utom de båda stående teatern i hufvudstaden äro f. n. flera mindre scener verksamma. Svenska inhemska teatern (sammansatt af svenskspråkiga inhemska skådespelare) och flera finskspråkiga resande teatersällskap sprida intresset för den dramatiska konsten i landsorten, och i Helsingfors ha den svenskspråkiga *Folkteatern* (grundlagd 1898) och den finska *Työväen teatteri* (Arbetarteatern) sökt tillgodosä de breda lagrens teaterbehof. H. L.-g.

Författning och förvaltning. Under sin förening med Sverige utgjorde F. en del af den svenska staten. Redan i 14:e årh., sedan det svenska väldet vunnit stadga, tillerkändes de finska landskapen samma politiska rättigheter som de svenska. Titeln storfurstendöme, som sedan 1581

blifvit använd om F., afsåg icke att angifva en särskild politisk ställning inom Sveriges rike; den var blott det gemensamma namnet för de finska landskapen, hvilka i geografiskt och etnografiskt hänseende icke sammanföll med det egentliga Sverige, men likväl med detsamma bildade ett politiskt helt.

Sedan det under 1808 års krig lyckats Rysslands arméer att, ehuru ofta motade och slagna, tränga de svensk-finska trupperna från alla deras positioner inom F. och detta land sålunda faktiskt blifvit taget i besittning, ville kejsar Alexander I, utan afvaktan af fredsslut med Sverige, ordna F:s framtida politiska ställning. En på hans befallning vald deputation, hvilken samlades i Petersburg i slutet af 1808, yrkade, efter att ha framhållit sin inkompetens att föra landets talan, på ständernas sammankallande. Detta råd följdes. 1 febr. 1809 kungjordes kallelse till F:s ständer att, i enlighet med gällande riksdagsordning, sammanträda till allmän landtdag i Borgå 22 mars s. å. Där utfärdade Alexander, som personligen öppnade landtdagen, följande försäkran (dagtecknad 27 mars 1809) till F:s inbyggare: "Vi Alexander I, med Guds nåde, kejsare och själfhärskare öfver hela Ryssland etc., storfurst till Finland etc., Göre vederligt: att sedan Vi, efter försynens skickelse, tagit storfurstendömet Finland i besittning, hafve Vi härmedest velat bekräfta och stadfästa landets religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hvart och ett stånd inom berörde storfurstendöme i synnerhet, och alla dess inbyggare i gemen, så höga som låga, hittills, enligt konstitution, åtnjutit; lofvandes att bibehålla alla dessa förmåner och författningar fasta och oförtryckta i sin fulla kraft". — Två dagar därefter, 29 mars, afade ständerna tro- och huldhetens åt Alexander I och hyllade honom såsom F:s storfurst. — Dessa två statshandlingar, Alexanders försäkran och ständernas på grund däräf gifna hyllning, utgöra de väsentligaste momenten i danandet af F:s nya politiska ställning. De innebära, att landet icke blef såsom provins eller lydland underlagt Ryssland, utan såsom en stat, med sin egen konstitutionella författning, förenadt med nämnda kejsardöme, hvars monark tillika skulle vara F:s. — Fredsslutet i Fredrikshamn, 17 sept. 1809, mellan Ryssland och Sverige reglerade endast rättsförhållandena mellan dessa båda stater samt mellan Sverige och F. Hvad F:s ställning till Ryssland angår, beröres den i fredsslutet blott såsom en fait accompli. — F:s förening med Ryssland har karaktären af en dynastisk statsunion (eller, såsom den äfven benämnes, realunion); tronföljdslagen i Ryssland gäller och för F.; i folkrättsligt hänseende bildar F. med Ryssland ett kollektivt rättssubjekt, hvilket städse är fallet med verkliga statsunioner; i alla inre angelägenheter är F:s statslif, som ledes af dess egna styrelseorgan, skildt från och oberoende af Ryssland. — F:s konstitutionella statsförfattning hvilat på Regeringsformen af 21 aug. 1772, Förenings- och säkerhetsakten af 21 febr. och 3 april 1789, Landtdagsordningen af 20 juli 1906, hvilken ersatt Landtdagsordningen af 15 juli 1869, samt lagen ang. yttrande-, församlings- och föreningsfrihet af 20 aug. 1906, hvilken sistnämnda förutsätter med landtdagens medverkan tillkomna speciallagar angående tryckfriheten, föreningar och allmänna sammankomster. Sådana lagar antogos

afven af 1906 års landtdag; men af dem har tills vidare endast lagen om allmänna sammankomster vunnit vederbörlig sanktion och trätt i kraft 20 febr. 1907. På samma sätt har en i landtdagsordningen förutsatt lag om landtdagens rätt att granska lagligheten af styrelseledamöternas ämbetsåtgärder ännu icke kommit till stånd. I fråga om styrelseverkens organisation äro, utom hithörande stadghanden i Regeringsformen och Förenings- och säkerhetsakten, hufvudsakligen att märka: reglementet för regeringskonsejen (sedan 1816 benämnd Senaten) af 1809, delvis ändradt genom senare förordningar angående Senaten (1892 och 1896), instruktionerna för generalguvernören och prokuratorn af 1812 samt förordningen om statssekretariatet af 1826. — *Kejsarestorfursten*, som vid sin tronbestigning utfärdar en regentförsäkran, eger styra landet enligt dess lagar. Senaten är dels monarkens råd, dels ett styrelsekollegium, som i hans namn afgör de ärenden, hvilka icke äro hans eget beslut förbehållna. Generalguvernören är Senatens ordförande. *Senaten* utgöres af ett Justitiedepartement och ett Ekonomidepartement. Det förre, bestående af en vice ordförande och nio ledamöter, är landets högsta domstol. Ekonomidepartementet, som leder statsförvaltningen och närmast motsvarar andra staters ministärer, har en vice ordförande och elfva ledamöter samt omfattar åtta expeditioner: justitie-, civil-, finans-, kammar-, ekklesiastik-, jordbruks-, kommunikations- samt handels- och industriexpeditionerna. För hvarje expedition är en senator chef; dessutom finnas f. n. en biträdande chef i civilexpeditionen och två senatorer utan portfölj. Expeditionerna ha dels att afgöra smärre ärenden, dels att bereda och i departementet föredraga de viktigare frågorna. Senatens sessioner äro: plenum (gemensamt sammanträde af bägge departementen under generalguvernörens eller vice ordförandens ordförandeskap), allmänna sammanträden inom hvardera departementet (under generalguvernörens eller vice ordförandens presidium) och sammanträden på divisioner inom departementen (under ordförandeskap af departementens vice ordförande eller främste ledamot). I plenum behandlas sådana frågor, som skola överlämnas till landtdagen, samt några andra viktigare ärenden. — Förutom funktionen att vara Senatens ordförande har *generalguvernören* att såsom högste chef vaka öfver den civila förvaltningen och är chef för den finska armén, hvilken dock år 1902 lagstridigt upplöstes och ännu (år 1907) icke återupprättats. — *Prokuratorn*, biträdd af en adjoint, utöfvar tillsyn öfver lagarnas behöriga efterlefnad vid domstolar och ämbetsverk samt är högste aktör i landet. — *Ministerstatssekreteraren*, som är stationerad i Petersburg, föredrager inför monarken alla finska ärenden, med undantag af militära kommandomål. Vid förfall för ministerstatssekreteraren är hans adjoint föredragande. — Monarkens beslut utfärdas antingen i sådan form, att han egenhändigt undertecknar och ministerstatssekreteraren kontratsignerar desamma, eller och genom skrifvelser af ministerstatssekreteraren, hvilka åberopa monarkens beslut och äro kontratsignerade af förste expeditionsekreteraren. De militära kommandomålen föredragas, enligt den gällande, men lagstridigt ur kraft försatta finska värnpliktslagen af 1878, af krigsministern i kejsardömet, som äfven var krigs-

minister för F. Hans expedition för dessa mål förestods af en finsk militärperson. — De *förfallande myndigheter*, som lyda under Senaten, äro dels centrala, dels lokala. De förra, med säte i Helsingfors, utöfva, hvar och en inom sitt fack, sin verksamhet öfver hela landet; sådana äro fängvårdsstyrelsen, medicinalstyrelsen, öfverstyrelsen för allmänna byggnaderna, tullstyrelsen, allmänna revisionsrätten, forststyrelsen, öfverstyrelsen för skolväsendet, landtmäteristyrelsen, landtbruksstyrelsen, öfverstyrelsen för väg- och vattenbyggnaderna, järnvägsstyrelsen, poststyrelsen, lotsstyrelsen, industristyrelsen m. fl. De lokala myndigheterna äro *länsstyrelser*, *magistrater* och *polis-kamrar*, hvilkas verksamhet är begränsad till visst län eller viss kommun. Statsförvaltningens organ ega emellertid blott en ringa befattning med kommunernas förvaltning, hvilken är ordnad enligt den medborgerliga självstyrelsens princip. Organen för den kommunala självstyrelsen äro i städerna *rådhusstämma* och *stadsfullmäktige* jämte drätselkammare, och andra nämnder, på landet *kommunalstämma*, *kommunalfullmäktige* (tills vidare införda endast i ett fåtal kommuner) samt *kommunalnämnd*. Gemensamma kommunalstämmor för flera grannkommuner kunna i vissa fall förekomma. Kommunal rösträtt tillkommer enhvar myndig finsk medborgare, som råder öfver sig och sitt gods (således äfven ogift kvinna eller änka), erlagt kommunala skyldigheter, har god frejd och icke är annans tjänstehjon. Census utgör två inkomstskatteören (i stad å 200 till 400, på landet å 100 till 300 mark). Enhvar har rätt till en röst per skatteöre intill högst 25 röster i stad och $\frac{1}{15}$ af vid stämman närvarandes röstetal på landet. Reform af den kommunala rösträtten är förestående. Själistyrelsens princip är och tillämpad på de kyrkliga församlingarnas förvaltning. *Kyrkoherdarna* väljas af församlingarna, men utnämnas dels af domkapitlet (konsistoriella pastorat), dels af Senatens ekonomidepartement (imperieella pastorat). *Domkapitlen* ha, hvar och ett i sitt stift, ledningen af de kyrkliga angelägenheterna. *Kyrkomöten*, som är sammansatt af såväl präster som lekmän och sammanträder hvar femte år, är de evangelisk-lutherska församlingarnas gemensamma representativa organ. *Universitetet* intager en autonom ställning. De ärenden, i hvilka dess konsistorium ej eger beslutanderätt, underställas dels vicekanslern, dels kanslern, hvilken senare antingen själf afgör eller hos monarken föredrager desamma. — *Finlands bank* står under landtdagens garanti och vård samt förvaltas under inseende af landtdagens bankofullmäktige. — De *lagskipande myndigheterna* äro på landet häradsrätter, bestående af häradshöfding och nämnd, i städerna rådstufvurätter, bestående af borgmästare och råd. Öfver dessa första instanser stå tre hofrätter (i Åbo, Vasa och Viborg) med kollegial organisation. Högsta instans är, såsom ofvan nämndes, Senatens justitiedepartement, hvilket dömer i kejsaren-storfurstens namn; lagförslag om dess afskiljande till en fristående högsta domstol är utlofvadt till 1907 års landtdag. — De *högre ämbetsmännen* utnämnas af monarken själf, de lägre af Senaten, de lägsta af vederbörande ämbetsmyndighet. Innehafvare af förtroendesysslor (administrativa och militära sysslor med minst öfverstelöjtnants rang) kunna af monarken efter behag entledigas;

öfriga ämbetsmän, särskildt alla domare, kunna icke utan laga rannsaking och dom afsättas; likväl gäller denna oafsättlighet icke för lägre polis- och uppborðsbefattningar. Endast finska medborgare ha tillträde till finsk statstjänst; undantag från denna regel kunna göras beträffande generalguvernörsposten och eljest endast i sådana undantagsfall, när utlännning genom synnerligen framstående egenskaper kan göra landet märkligt gagn.

Storfurstendömet *F:s landtdag* representerar det finska folket. Till och med 1906 bestod landtdagen af fyra stånd: ridderskapet och adeln, präste-, borgar- och bondestånden. Adeln bestod af hufvudmännen (eller i vissa fall annan själfskrifven representant) för de olika ätterna; i prästeståndet suttu valda ombud för prästerskapet samt för universitetets och statsskolornas lärarkårer; borgarståndet var en representation för städernas alla kommunalt skattskyldiga invånare; och valrätt till bondeståndet tillkom egare af i mantal satt jord på landet och arrendatorer af kronoboställen. — Enligt den 1906 utfärdade nya landtdagsordningen bildar landtdagen numera en kammare, bestående af 200 landtdagsmän. Landtdagsmannaval förrättas hvar tredje år samtidigt i hela landet. Mandatet är således treårigt. Kejsaren-storfursten eger dock rätt att förordna om nya val äfven före utgången af treårsperioden. Landtdagsmännen utses genom omedelbara och proportionella val enligt en på d'Hondts regel grundad metod; landet är indelat i 16 valkretsar, af hvilka en, Lappmarkens, sänder endast 1 representant, de öfriga ett antal, som hvar tionde är bestämdes af Senaten i förhållande till kretsarnas folkmängd (1907 bestämdt till mellan 6 och 23 representanter för hvar). Vid valen ha alla valberättigade lika rösträtt. Valrätt får ej utöfvas genom ombud. Närmare bestämmingar angående valkretsarna samt tiden och sättet för valen meddelas i särskild vallag. Valberättigad är enhvar finsk medborgare, såväl man som kvinna, som före valåret fyllt 24 år. Valrätt tillkommer dock ej: den, som står i aktiv militärtjänst; den, som står under förmynderskap; den, som icke under de tre sistförflutna åren varit i landet mantalsskrifven; den, som af annan orsak är medellöshet, styrkt genom intyg af kommunalstyrelse, uraktlåtit att gälda honom för två nästföregående år på förda kronoutskylder; den, som för sig åtnjuter understöd af fattigvården, där understödet icke är blott tillfälligt; den, som afträdt sin egendom till sina borgenärers förnöjande, intill dess han sin stat beedigt; den, som för lösdrifveri dömts till allmänt arbete, ända till utgången af tredje året från det, då han från arbetsanstalten frigafs; den, som på grund af laga dom bör anses sakna god frejd eller är övrigadt att nyttjas i landets tjänst eller att föra annans talan; den, som öfvertygats att ha vid landtdagsmannaval köpt eller sålt röst eller gjort försök därtill, eller på flera än ett ställe afgifvit sin röst, eller genom våld eller hot stort valfriheten, ända till utgången af det sjätte kalenderåret efter det, då slutlig dom i saken gafs. Valbar till landtdagsman är, utan afseende å boningsort, enhvar som är valberättigad. Lagtima landtdag sammanträder årligen i Helsingfors, på särskild för hvarje gång utfärdad kallelse, 1 febr., såframt ej kejsaren-storfursten annan dag af året bestämmer, och åtskiljes, enligt monarkens

förordnande, å nittionde dagen därefter, utom i de fall, då kejsaren-storfursten enligt sin egen pröfning eller på hemställan af landtdagens bestämmer, att landtdagen skall tidigare eller senare åtskiljas. Förordnar kejsaren-storfursten under lagtima landtdag om nya val, upplöses landtdagen å dag, som han låtit tillkännagifva. I sådan händelse skall efter nyvalen lagtima landtdag ånyo sammanträda senast å första dagen i den månad, som begynner näst efter nittio dagar från upplösningen. Utfärdas förordnande om nya val efter det lagtima landtdag åtskilts, och kunna valen ej slutföras före 1 nästföljande febr., uppskjutes lagtima landtdagens sammanträde till första dagen i den månad, som följer efter det valens utgång beaktgjorts. — Af kejsaren-storfursten beror att sammankalla urtima landtdag samt att bestämma, när den skall åtskiljas. Urtima landtdag får ej börja tidigare än å femtonde dagen efter kallelstens utfärdande, ej heller förtgå längre än till och med sista helgfria dag före den, då lagtima landtdag vidtråder. Vid urtima landtdag må endast förekomma ärende, som föranlett landtdagens sammankallande eller eljest af kejsaren-storfursten till densamma öfverlämnas, så och hvad med dylikt ärende står i oskiljaktigt sammanhang. Landtdagen väljer inom sig talman och två vicetalmän. Intill dess så skett, föres ordet af äldste landtdagsmannen. Sekreterare och kanslipersonal antagas på sätt landtdagen bestämmer.

Monarkens initiativrätt utöfas genom till landtdagen öfverlämnade propositioner. — Vid början af hvarje lagtima landtdag öfverlämnas till landtdagen en proposition om anskaffande af medel till de behof, för hvilkas bestridande de ord. statsinkomsterna ej förslå; för utredning härom biläggas propositionen en beräkning af statsverkets ord. tillgångar och behof för nästa finansår. Så snart lagtima landtdag öppnats, bör statsverkets tillstånd för landtdagen uppvisas. — Landtdagen har samma initiativrätt (genom motioner) som monarken i alla frågor, utom i frågor rörande grundlag och lag om landt- och sjöförsvarets organisation, i hvilka densamma tillkommer endast indirekt initiativ (genom petitioner). Landtdagens rätt att framställa petitioner, å hvilka kejsaren-storfursten fäster det afseende han finner för landet nyttigt, är obegränsad. Landtdagsbeslut med anledning af regeringens propositioner och landtdagens motioner kan monarken endast oförändrade godkänna eller förkasta. Landtdagen tillkomma interpellationsrätt och rätt att pröfva lagligheten af styrelseledamöternas ämbetsåtgärder. Vid landtdagen förekommande ärenden beredas i specialutskott; medlemmarna i dem väljas genom elektor, hvilka till ett antal af minst 35 väljas af landtdagen genom proportionella val. — En särskild uppgift tillkommer det s. k. *Stora utskottet*, hvars 60 medlemmar väljas direkt af landtdagen på samma sätt som elektorerna. Landtdagens förhandlingar vid plenium äro offentliga, såframt ej landtdagen för visst fall annorlunda bestämmer. Vid *Stora utskottets* sammanträden äga landtdagens samtliga medlemmar rätt att närvara. Vid landtdagens förhandlingar användes finska eller svenska språket. Senatens medlemmar äga rätt att öfvervara landtdagens förhandlingar och deltaga i öfverläggningarna, men icke i besluten, där de ej äro med-

lemmar af landtdagen. Ärenden rörande lagstiftningsfrågor skola underkastas tre skilda behandlingar i landtdagens plenium. Efter första behandlingen, som sker på grundvalen af specialutskotts betänkande, öfverlämnas ärendet, utan att beslut i själfva saken fattats, till *Stora utskottet*, som det åligger att där afgifva yttrande och framställa de förslag, till hvilka utskottet kan finna anledning. Vid andra behandlingen fördrages *Stora utskottets* betänkande. Godkännes detta i alla delar, förklaras andra behandlingen afslutad. I motsatt fall öfverlämnas lagförslaget, i den lydelse det genom landtdagens beslut erhållit, ånyo till *Stora utskottet*, på hvilket det ankommer att förorda förslaget med eller utan ändringar eller att afstyrka dess antagande. Ha förändringar af *Stora utskottet* tillstyrks, besluter landtdagen om deras godkännande eller afböjande, hvarefter andra behandlingen förklaras afslutad. — Vid tredje behandlingen, som eger rum tidigast å tredje dagen efter det andra behandlingen afslutats, fördrages ärendet till slutligt afgörande. På yrkande af minst en tredjedel af landtdagens samtliga medlemmar, skall lagförslaget lämnas hvilande till första landtdag efter det nya val egt rum, då det bör afgöras. — Förslag angående stiftande, ändring, förklaring eller upphäfvande af grundlag skall alltid, för så vidt icke landtdagen med $\frac{2}{3}$ majoritet förklarar ärendet brådskande, lämnas att hvila till första efter nya val sammankommande landtdag; för antagande af sådant förslag fördras $\frac{2}{3}$ majoritet. — Beskattningsfrågor och frågor om upptagande af statslån behandlas i samma ordning som lagstiftningsfrågor, dock att sådant ärende ej får förklaras hvilande samt att hithörande förslag anses förfallet, därest det ej godkänns med $\frac{2}{3}$ majoritet. — Landtdagen är obetaget att till sitt *Stora utskott* hänskjuta äfven andra frågor. I ärende, som ej förvisats till *Stora utskottet*, må landtdagen kunna besluta, att detsamma skall undergå två behandlingar samt att det afgörande beslutet skall fattas vid andra behandlingen, som i sådant fall eger rum tidigast å tredje dagen efter den första behandlingen. Dylika frågor få ej lämnas hvilande till en följande landtdag. Om landtdagens myndighet öfver Finlands bank se ofvan, sp. 292.

Utän representationens medverkan är monarken berättigad att utfärda förordningar i administrativa ämnen, d. v. s. för lagarnas verkställighet och statsförvaltningens handhavande. Gränsen för denna administrativa lagstiftningsmakt är icke i grundlag närmare bestämd, hvarför i tvifvelaktiga fall presumptionen städes är för behöfgheten af landtdagens medverkan.

I fråga om *statsförvaltningen* må följande omständigheter framhållas. Monarken är i utrikes-ärenden icke bunden att inhämta landtdagens bifall; dock kan lag icke ändras genom folkrättsligt fördrag. Till följd af F:s förening med Ryssland har den ryske utrikesministern att handlägga äfven de F. gällande utrikesärendena, därvid vägledd af Senatens utlåtande. — I *statshushållningen* gäller delvis samverkan af monark och landtdag. De ord. statsutgifterna bestämmas af monarken ensam, såvida de ord. inkomsterna därtill förslå. När extra tillgångar af landtdagen äskas, besluter denna tillika angående medlens användning. Den allmänna regeln, att beskattningen å folkets vägnar utöfas af folk-

representationen, är underkastad det undantag, att tullafgifterna (sedan 1772) bestämmas af monarken ensam. Statens domänlängheter tillgodogöras genom utarrendering. De få icke säljas utan landt-dagens samtycke. Kronoskogarna förvaltas omedelbart för statens räkning. Samtliga statens järnvägar förvaltas af järnvägsstyrelsen, enligt instruktioner af regeringen. En särskild ingenjörkår har till uppgift att bygga kanaler och leda sjösänkingsarbeten m. m. dyl.

Den lokala statsförvaltningens hufvudområden äro de åtta länen: Nylands, Åbo och Björneborgs med Åland, Tavastehus, Viborgs, S:t Michels, Kuopio, Vasa samt Uleåborgs län. (I historiskt hänseende har F. af gammalt varit deladt i nio landskap: Karelen, Savolaks, Tavastland, Nyland, Egentliga Finland, Satakunta, Österbotten, Lappmarken samt Åland.) Såväl ärenden rörande ordning och säkerhet, väg-byggnad och skjutshållning, ekonomisk förvaltning och kommunalväsen som ock uppbörds- och andra finansärenden handläggas af länsstyrelserna, i spetsen för hvilka stå guvernörerna (med enahanda kompetens som landshöfdingarna i Sverige). Hvarje län består af ett antal *härad*, hvilka äro uppbörds- och polisområden och som ytterligare delas i *länsmans-distrikt*. Den borgerliga *kommunens* område sammanfaller vanligen med den kyrkliga församlingens. Stads- och landskommunernas beslutanderätt i deras ordnings- och hushållsangelägenheter är inskränkt endast så till vida, att frågor angående upptagande af län på längre tid, afyttring af kommunal fastighet samt antagande af vissa ordningsstadgar underställas dels senatens, dels guvernörens stadfästelse.

I kyrkligt hänseende omfattar F. 4 *biskopsstift*: Åbo ärkestift samt Borgå, Nyslotts och Kuopio stift. Hvarje stift är deladt i *prosterier*, och i spetsen för hvarje prosteri står en kontraktsprost.

Lagskipningsområden i första instans äro städerna och domsagorna, de senare till antalet 62, enhvar bestående af 3 eller flera tingslag. Domsagorna äro fördelade under tre hofrättsjurisdiktioner. — Monarken tillhör makten att bevilja nåd och mildra straff, sedan Senaten sig däröfver utlåtitt; dock är åt Senaten öfverlämnadt att i hans namn afgöra om benådning för mindre straff. — Dispens från stadgande i allmän lag kan af monarken beviljas endast i de fall, då lagen själf därtill hänvisar; från tillämpning af administrativ förordning kan han dispensera efter fri pröfning.

Finsk medborgarrätt vinnes genom födelse eller naturalisation. Den sistnämnda beviljas af monarken. Äfven rysk undersåte kan blott efter särskild ansökning och finska myndigheters yttrande erhålla finsk medborgarrätt. — Principen af allas likhet inför lagen är erkänd och genomförd i den finska rättsordningen. Särskilda lagar ha beredt insteg åt det finska språkets användning vid domstolar och ämbetsverk och småningom gjort hvardera af de inhemska språken, finskan och svenskan, till landets likaberättigade officiella språk. — Den senaste näringslagen, af 1879, är byggd på principen af arbetets frihet, i det den erkänner hvarje enskilds rättighet att egna sig åt det yrke, han eller hon vill omfatta. Ett förslag till ny näringslag har öfverlämnats till 1907 års landtdag. — Fullständig religionsfrihetslag saknas ännu, men en dissenterlag af 1889 medger religionsfrihet åt protestantiska sekter,

hvarutöfver den politiska valrätten och valbarheten gjorts alldeles oberoende af trosbekännelsen; en kommitté arbetar i. n. (1907) på ett förslag till lag om religionsfrihet.

Litt.: Finlands författningssamling. — L. Meckelin, "Storfurstendömet F:s grundlagar" (2:a uppl., 1891); "Bidrag till F:s officiella statistik" (Handel och sjöfart, Bergshandtering, Industri, Statsjärnvägarna, Postväsendet m. fl.; utkomma årligen); "Översikt af F:s ekonomiska tillstånd" (hvar femte år; den senaste omfattar 1896—1900); "Statistisk årsbok för F."; "Atlas öfver F. med text" (utg. af Sällskapet för F:s geografi, 1899); "Notices sur la Finlande publiées à l'occasion de l'exposition universelle à Paris en 1900" (1900); "F. i 19:e seklet" (2:a uppl., 1898); G. Grotenfelt, "Landtbruket i F." (1896).

Storfurstendömet F:s vapen utgöres af ett upp-rättstående, af ett antal rosor omgifvet, krönt lejon i

rött fält; det reser sig med bakfötterna på en nedåtvänd sabel och håller i högra väpnade framfoten ett uppåtvändt svärd. F. eger ingen särskild handelsflagg; finska fartyg använda den ryska flaggan. M. G. S.

Historia. F:s äldsta historia är höljd i mörker. Skandinaviska och ryska historieskrifvares meddelanden lämna ett föga säkert stöd för den historiska forskningen, hvarför endast arkeologiens resultat kunna åberopas. Fornforskarna (J. R. Aspelin) ha delat stenålderns F. i två områden: det sydvästra samt det norra och östra. Fynden från sydvästra F. ha delvis en påfallande likhet med de skandinaviska stenåldersfynden, så t. ex. de till stort antal tillvaratagna s. k. "båtformiga" hammaryxor. I det östfinska området märkes inflytande från öster. F:s bronsåldersfynd uppvisa ett starkt skandinaviskt inflytande samt å vissa former ett sådant från ö. Under järnålderns olika skeden märkes fortfarande en täflan mellan österländska och västerländska kulturförhållanden. Språkforskningen kastar jämte arkeologien och historiska urkunder ljus öfver hedna tidens befolkningsförhållanden. F. var tidigt befolkadt af lappar, som idkade boskapsskötsel och genomströfvade landet intill dess sydligaste delar. Senare, troligen först flera sekel e. Kr., inflyttade finska

folkstammar: de egentliga finnarna, som bosatte sig i nejden af nuv. Åbo och vid Bottenhafvets sydligaste kuststräcka; tavasterna, som valde boningsplatser i nuv. Tavastland och Nyland, och karelarna, som befokade landets sydöstra nejder. Dessa folkslags samhällsskick var patriarkaliskt; dock torde, åtminstone delvis, ett allmänne föreningsband funnits i det s. k. "kihlakunta" (gislag), som omfattade flera med hvarandra förbundna familjer och släkter. En högre kulturståndpunkt hade de hedniska finnarna icke uppnått. Hufvudnäringarna voro jakt, fiske, boskapskötsel och nomadernas jordbruk, svedjande. Bland slöjder var smideskonsten med förkärlek idkad. Religionen bestod i trolldyrkan l. schamanism. När den svenska befolkningen bosatt sig i södra F:s kusttrakter är en ännu icke afgjord fråga. En del forskare går i fråga om dess ålder tillbaka ända till stenåldern, medan andra, med erkännande af Ålands svenska befolknings höga ålder, förlägga den svenska befolkningens framträdande i Egentliga F. och Nyland till en jämförelsevis sen tid, några ända till 1100—1300.

Kristendomen vann fotfäste i landet genom Erik den heliges korståg, mot slutet af 1150-talet; året 1157 är godtyckligt antaget såsom korstågsår. Emellertid befann sig den kristna församling, som enligt en ganska gammal tradition upprättades af biskop Henrik i Uppsala, länge i en vacklande och osäker ställning. Den oroades af de hedniska tavasterna och karelarna, som understöddes af ryssarna, medan Sverige, sönderslitet af inre strider, kunde erbjuda endast ringa eller ingen hjälp. Dominikankonventen Tomas, som omkr. 1220 blef utnämnd till F:s troförligen förste biskop, lyckades till en början gifva församlingen ökad stadga, men rönt senare motgång. Han tog afsked 1245 (d. 1248). Ställningen förblef bekymmersam, tills Birger jarl antagligen 1249 företog ett andra korståg. Han landsteg, såsom de fleste ansett, på F:s södra kust, framträngde till trakten af nuv. Tavastehus och grundlade där Tavastehus' l. Kronobergs slott. Samtidigt antages landets svenska befolkning ha ökat med från Sverige inflyttade bebyggare. Från denna tid uppbar svenska regeringen skatt i F., och äfven kyrkoordningen vann större stadga. Biskoparna Bero (1245—58), Ragvald (1258—66), Catillus (Kettill, 1266—86), Johannes I (1286—90) och Magnus I (1291—1308) nämnas såsom finska kyrkans stvresmän. Genom Tyrgils Knutssons fälttåg (1293) och freden med Ryssland i Nöteborg (12 aug. 1323) mellan konung Magnus Eriksson och fursten i Novgorod Jurij Danilovitj blefvo katolicismen och svenska våldet slutligen befästa i F. Ryssland afstod till Sverige tre gislag af Karelens: Savo, Jaäskis och Äyräpää. Gränsen drogs från Systerbäck till Vuoksen och södra Saima, men dess vidare sträckning är osäker. Några anse, att den gick till Bottniska viken och att Pyhäjoki i Österbotten var gränsflod, medan enligt de flestes mening gränsen gick till Ishavet. I hvarje händelse befolkades norra Österbotten med svenska och finska kolonister (jfr Birkarlar), hvarigenom området faktiskt tillföll svenska kronan. Svensk befolkning har sedermera varit bosatt längs Österbottens södra kuststräcka.

Att svensk lag och svenskt samhällsskick vid denna tid infördes i F., kan slutas af de förhållanden,

som sedermera inträdde. Hafden meddelar emellertid inga närmare upplysningar om, huru det skedde. Den enda handling, som i detta hänseende kan åberopas, är konung Birgers skyddsbref (af 1316) för kvinnorna i Karelens, genom hvilket dessa tillförsäkras full fred och säkerhet enligt svensk lag. Orden "jus carelicum", "jus finnicum", "jus helsingonicum" och "jus svevicum", som förekomma i handlingarna, beteckna olikartad skatteuppbörd. Jämförelsevis rikare äro de källor, hvilka belysa de kyrkliga förhållandena. Biskop Magnus, som flyttade biskopssätet från Rantamäki l. St Marie till Åbo, efterträddes af Ragvald II (1308—21) och denne af Benedictus (Bengt, 1321—38). Ryktbarare än dessa är biskop Hemming (1338—66), som nitiskt verkade för den finska kyrkans andliga förkofran och ökan det af dess egendom samt skänkte till domkyrkan i Åbo en för den tidens förhållanden betydlig boksamling. Denne prelat medverkade till en regeringsåtgärd af ej ringa betydelse i landets historia. Vid Håkan Magnussons konungaval stadgades nämligen, i bref af 15 febr. 1362, att "emedan Österland (Finland) är ett biskopsdöme och lagmansdöme och våra föräldrar alltid ha rönt kärlek och trohet af detsamma, så är det väl tillbörligt, att de för framtiden vinna den heder och kärlek, som tillkomma andra biskopsdömen och lagmansdömen, så att hvarje gång, då konung skall väljas, då skall lagmannen/komma med präster och tolf män af allmogen och konung döma å all allmoges vägnar i Österland". Genom detta viktiga konungabref kom F. i åtnjutande af samma lagliga rättigheter som rikets öfriga landskap. Benämningen "Österland" gaf smärningom vika för "Finland" (Fennia), som ursprungligen var namnet för "Egentliga Finland". Österbotten räknades under medeltiden och långt in i nya tiden såsom hörande till det egentliga Sverige. Ännu under 1600-talet talades i aktstycken om "Finland och Österbotten". F. led under konung Albrekt (1363—89), drottning Margareta (1389—1412) och Erik af Pommern (1412—39) genom det växande stormansvåldet och unionistens stormar. Den främste bland rikets stormän under Albrekts af Mecklenburg regering, Bo Jonsson Grip, innehade till sin död (1386) hela F. i förläning. På denna tid torde Raseborgs, Kastelholms och Korsholms slott blifvit anlagda. När Karl Knutssons riksförståndarskap 1440 upphörde och Kristofer af Bajer blev antagen till konung i Sverige (1440—48), erhöi Karl Knutsson i förläning, jämte några län i Sverige, äfven alla slott och län i "Österland", med undantag af Kastelholms slott och Ålands län. Han bodde på Viborg, tills han 1448 valdes till konung. Andra gången beröfvad konungavärdigheten, 1465, såg han sig än en gång trungen att söka sin tillflykt i F., där han fortfarande innehade betydliga förläningar och bodde på Raseborg, tills han för sista gången vann kronan (1467—70). Äfven den i unionistens oroliga politik djupt invigde Erik Axelsson Tott utöfvade från 1457 intill sin död (1481) ett maktigt inflytande i F. såsom innehafvare af Viborgs (med Nyslott) och Tavastehus län. Sedermera, vid konung Hans' antagande till svensk konung (1497), erhöi Sten Sture d. ä. i lifstidsförläning hela F., med alla dess slott. Ännu en maktig länsinnehafvare må nämnas, nämligen Erik Turesson Bielke, som 1499—1511 innehade Viborgs och

Nyslotts län. Mindre förlänningar tilldelades vanligen inhemska frälsemän dels mot tjänstskyldighet, dels på "afgift". Men ej sällan bibehölls länen till regentens omedelbara disposition och förvaltades då af fogdar, som vanligen voro medlemmar af den inhemska adeln. Under unionstiden leddes F:s kyrkostyrelse af åtskilliga kraftfulla biskopar, bland hvilka de fleste höllo sig fjärran från de politiska förvecklingarna, men däremot nitiskt egnade sig åt landets förkofran. Ryktbarast bland dem är Magnus Olai Tavast, medlem af en finsk adlig ätt. Under den långa tid (1412—50) denne man (d. 1452) innehade biskopsstolen sökte han på hvarjehanda sätt höja sin kyrkas anseende; han grundade Nådendals kloster, och troligen bör man äfven tillskrifva honom en väsentlig del i två åtgärder till rättskipningens förbättring, hvilka 1435 vidtoges af Erik af Pommern. Den ena af dessa åtgärder bestod däri, att F. delades i två lagsagor, Söderfinne och Norrfinne, den förra omfattande sydöstra delen af Egentliga F., Nyland, östra och västra Karelen samt Tavastland, den senare nordvästra delen af Egentliga F., Satakunta, Österbotten och Åland. Aura å var gräns mellan lagsagorna. Den andra åtgärden (som redan 1407 varit ifrågasatt) var, att domsrätten i F. öfverlämnades åt en s. k. "landsrätt", hvilken 1411 och 1414 omtalas såsom verksam, men först 1435 erhöi en slutlig organisation. Vid landsrätten, som sammanträdde i Åbo midsommartiden, skulle ett riksråd, såsom konungens domhufvande, föra ordet i närvaro af biskopen, några medlemmar af domkapitlet, så många riksråd, som i landet funnos, lagmännen, alla häradsböfdingarna och alla fogdarna. Denna domstol egde troligen icke länge bestånd, ty efter 1447 omnämnes den endast sällan. Bland Magnus Tavasts efterträdare var Konrad (Kort) Bidz (1460—89) en betydande kyrkofurste. Handedn låg i hansestädernas händer. Finland hade sex städer: Åbo, Ulsby (1558 flyttad till Björneborg), Viborg, Raumo, Borgå och Nådendal. Ett blodigt skimmer faller, genom det s. k. stora ryska kriget, öfver slutet af F:s medeltidshistoria. Redan 1473 öfverföll ryssarna (hvilkas mod vuxit, sedan Ivan III Vasiljevitj grundlagt det moskovitiska väldet) F:s östra gränstrakter. Till skydd emot dem anlades 1475 af Erik Axelsson Tott fästningen Olofsborg, sedermera äfven kallad Nyslott. Under de följande åren företogs från rysk sida spridda härjningståg, men först 1495 bröt stormen fullt lös. Genom biskop Magnus III Stiernkors' (1489—1500) och befälhafvaren på Viborgs slott Knut Posses energiska åtgärder (traditionen om den s. k. "Viborgska smällen" har föga grund) räddades landet. Ännu ödesdigrare blef det följande året. Redan i mitten af jan. inbröto ryssarna öfver gränsen och framträngde härjande ända till närheten af Tavastehus. Riksföreståndaren Sten Sture d. ä:s (1470—97; 1501—03) för sent vidtagna försvarsåtgärder blefvo fruktlösa, men lyckligtvis visade sig ryssarna inom kort benägna för fred. 3 mars 1497 afslöts i Novgorod ett stillestånd på sex år, hvilket 1504 och ofta sedermera förnyades, utan någon förändring i gränsförhållandena. Under Svante Stures riksföreståndarskap (1504—12) härjades kusterna hårdt af danskarna. Sören Norby eröfrade 1507 Kastelholm, och Otto Rud plundrade 1509 Åbo. Efter

Sten Sture d. y:s död föll landet 1520, i likhet med Sverige, i danskarnas händer.

Sedan Gustaf Vasa i Sverige börjat sin kamp (1521) mot det danska väldet, reste sig äfven finska män, bland dem främst Erik Fleming, Ivar Fleming och Nils Grabbe, mot Kristian II, hvars blodiga stränghet gjort sig gällande också i F. Dessas bemödanden ledde till afgörande framgång, först sedan Gustaf Vasa, efter Stockholms fall (1523), sett sig i stånd att sända hjälptrupper till F. Före slutet af 1523 var danska makten krossad äfven i F. Från denna tid är reformationsverket hufvudangelägenheten i F., liksom i Sverige. Sedan F:s siste katolske biskop, Arvid Kurck, dött 1522, föresteds Åbo biskopstift 1524—27 af Erik Svensson såsom valbiskop ("electus"), som icke utöfvade full biskopsmyndighet. Efter dennes afgång utsåg konungen Martin Skytte till biskop i Åbo (1528—50). Skytte vigdes till sitt ämbete på vanligt katolskt sätt och blef för sin egen del i hufvudsak den gamla läran trogen, men icke dess mindre tillmötesgick han reeringen vid reformationens införande. 1531 hölls den första svenska mässan i Åbo, och någon tid senare förordnades, att gudstjänsten skulle firas på landets språk. 1537 nedbrann dominikankloster i Åbo, och 1538 utdrefvos munkarna ur franciscankloster i Raumo. Äfven landets öfriga kloster, franciscan- och dominikanklostren i Viborg samt Käkars franciscankloster, delade snart samma öde. Endast birgittinkloster i Nådendal egde, ehuru i förfallet skick, bestånd till seklets slut. Samtidigt med att de gamla kyrkoinrättningarna upphäfdes, tillsegnade sig Gustaf Vasa med stor hänsynslöshet en stor del af kyrkans inkomster och egodelar. Bildningsanstalterna rönta ringa omvårdnad, men lyckligtvis egde F. i rektorn vid Åbo katédralskola, sedermera biskopen (1554—57) Mikael Agricola en man, som med hängifvenhet egnade sig åt bildningens främjande. Han intager en betydande plats i F:s bildningshistoria särskildt såsom författare till finska kyrkliga skrifter och öfersättningar från bibeln, arbeten, som voro den finskspråkiga litteraturens förstlingar. Om F:s förste reformator, Peder Särkilaks, är föga bekant. Biskopstiftet delades 1554, hvarvid Paul Juusten blef biskop i Viborgs stift (1554—63). I ekonomiskt afseende var Gustaf Vasas regering en tid af rik uppbloomstrid. Särskildt egnades mycken uppmärksamhet åt de öde inre bygdernas, de s. k. erämarkernas, befolkande. Till de obebyggda nordliga områdena i Savolaks, Tavastland och Satakunta, äfvensom till trakterna omkring Uleå träsk, sändes nybyggare, i synnerhet från Savolaks, hvarest ståthållaren på Nyslott, Gustaf Fincke, med ifver befordrade kolonisationen. Helsingfors ("Gamla Helsingfors") grundlades 1550 vid Vanda ås mynning. Gustaf Vasas tvååriga krig med Ryssland (1555—57), som slutades genom freden i Moskva i mars 1557, hämmade icke i väsentligare mån landets ekonomiska utveckling. Men frukterna af Gustaf Vasas fredliga regering gingo till stor del förlorade under hans söners oroliga tidevarf. Den första striden mellan Erik XIV och hertig Johan, hvars 1556 grundlagda hertigdöme omfattade Egentliga F., Satakunta, Åland och en del af Nyland, utkämpades i F., där hertig Johan på Åbo slott blef belägrad och tagen till fånga (1563).

Det krig med Ryssland, som utbröt i början af Johan III:s regering (1570), utförde ett ödesdigert inflytande på F:s förhållanden därigenom, att F. var de svenska truppernas vapenplats och proviantmagasin, hvarförutom östra F. härjades under flera krigståg. (Under loppet af detta krig, 1581, gafs F. titel af storfurstendöme.) Den finska adeln vann under kriget ära och makt samt gjorde t. o. m. anspråk på särskilda privilegier. Efter freden i Teusina (1595) fastställdes, med traktaten i Nöteborg af 1323 såsom grundval, gränsen genom från båda sidorna utsända gränskommissarier. Kort därefter blefvo F. och Estland en af hufvudskaådeplatserna för kampen mellan hertig Karl och konung Sigismund. Befälhafvaren öfver F., riksmarsken Klas Eriksson Fleming, hade kort efter Johan III:s död (1592) visat böjelse att motsätta sig hertig Karls befallningar samt ställa sig omedelbart under konungens ledning, och han förtjog så mycket beslutsammare i denna riktning, som han rönt stor uppmuntran af Sigismund. Förgäfvos manade honom hertig Karl och det svenska riksrådet att infinna sig i Stockholm. Han vägrade att åtyda deras befallningar och fäste ännu mindre afseende vid de beslut, som blifvit fattade på Söderköpings riksdag (1595). Samtidigt tryckte hans valde i synnerhet genom borglägret tungt på allmogen i F., och särskildt var förbittringen allmän i Österbotten, hvars bönder slutligen — eggade, såsom det berättas, genom några af hertig Karl i vredesmod fällda yttranden — reste sig mot förtrycket. Så utbröt Klubbekriget (1596—97). De ordnade österbottniska bondhoparna blefvo slagna i flera drabbningar, bland hvilka den förmästa stod vid Ilmola å 24 febr. 1597. Någon tid därefter dog Fleming (natten mellan 12 och 13 april 1597), men därigenom förbättrades icke ställningen, ty hans politik upptogs och fullföljdes af Arvid Eriksson Stålarms och andra ledande män bland den finska adeln. Det visade sig emellertid snart, att F. icke länge kunde upprätthålla en särskild ställning. Redan 1597 eröfrade hertig Karl, efter en kort belägring, Åbo slott, hvilket dock mot slutet af året återföll i Arvid Stålarms händer, och 1599 kvädes det finska upproret fullständigt, hvarvid hertigen ådagalade en hänsynslös hämndlystnad. Den finska adeln måste afstå från sina anspråk på särskilda privilegier. Såsom konung främjade Karl med allvar och rättvisa F:s utveckling. Städerna Uleåborg (1605) och Vasa (1606) grundlades. Under Gustaf II Adolf (1611—32), som själf flera gånger besökte F. och 1616 i Helsingfors sammanträffade med de till landtdag församlade ständerna, delade F:s invånare troget kamp och ära med svenskarna. Därjämte förtjog F:s utveckling med vida raskare fart än förut. Genom freden i Stolbova (1617) tryggades gränsen mot Ryssland; upprättandet af Åbo hofrätt (1623) beredde en ny era för det finska rättsväsendet, och flera läroverk, bl. a. ett gymnasium i Åbo (1630), inrättades. Ännu mer välsignelsebringande för F. var den tid under Kristinas regering, då Per Brahe såsom F:s generalguvernör (1637—40 och 1648—54) utförde en verksamhet, som lefver i tacksamt minne hos det finska folket. Biträdd af den kraftige biskop Isak Rothovius (1627—52), lade han sin vinn i synnerhet om undervisningsväsendets förbättrande. Trivialskolor inrättades i de större,

pedagogier i de mindre städerna. 1640 grundlades i Åbo det finska universitetet, hvilket från denna tid varit en hufvudhård för det finska bildningsarbetet. Flera nya städer anlades. Helsingfors flyttades 1640 till sin nuvarande plats på Sörnäs udde. Men äfven tidens missförhållanden, det tilltagande adelsväldet och förläningsväsendet, slogo djup rot i F. Per Brahe själf innehade i förläning en stor del af norra och mellersta F. Äfven återna Leijonhufvud, Horn, Wittenberg, Oxenstierna, Tott m. fl. innehade betydande greiskap och friherreskap i F. Särskildt olycklig var ställningen i Keksholms län, hvars öden voro nära förbundna med F:s, sedan det genom freden i Stolbova förenats med riket, ehuru det ännu ansågs ligga utom F:s område. Oaktadt alla ansträngningar lyckades svenska regeringen icke införa en ordnad förvaltning och organisation i detta landskap, där under de långvariga krigen nästan fullständig laglöshet varit rådande. Landskapets befolkning, som tillhörde den grekisk-katolska kyrkan, hyste ett bittert aggt mot den nya styrelsen. Förgäfvos sökte man förmå befolkningen att öfvergå till lutherska läran, och lika fruktlöst sökte man stäffa ämbetsmännens ofog och egen nytta. Slutligen förlänades hela landskapet åt ett antal adelsmän, hvarigenom förhållandena naturligtvis ytterligare förvärrades. Medan Sverige under Karl X Gustafs (1654—60) regering låg i krig med Polen och Danmark, gjorde Ryssland ett försök att eröfra Östersjöprovinserna och F. Detta land, hvars krigare till öfvervägande antal tjänade i Karl Gustafs arméer, var nästan utblottadt på trupper, men genom folket modiga och energiska ansträngningar afvärdades faran. Borgare, bönder och skolgudom täfades i offervillighet, och ständerna, som 1656 och 1657 sammanträdde till landskapsmöten i länens hufvudorter, bidrogo beredvilligt till landets försvar. 'Det icke synnerligen långvariga kriget (1656—58), som slöts genom stilleståndet i Vallisaari (1658), bekräftadt genom freden i Kardis (1661), är betydelsfullt i F:s historia genom de förändringar, som under det samma skedde i Keksholms läns befolkningförhållanden. Länets grekisk-katolska befolkning blef nämligen under kriget till större delen nedgjord eller tvungen att utflytta, hvaremot invånare af luthersk bekännelse västerifrån inflyttade. Keksholms län blef från denna tid närmare än förut förenadt med riket och med F. Karl XI:s regering (1660—97) är i F:s historia utmärkt genom reduktionen, högadelns fall och indelningsverket. Rusthållsinrättningen, hvars spår kunna följas ända till Karl IX:s tid, slutfördes på 1680-talet, hvarefter F. hade tre indelta kavalleriregementen. Roberingen ordnades genom på 1690-talet med allmogen ingångna knektekontrakt (med Österbottens allmoge afslöts knektekontrakt först 1733); sju roterade infanteriregementen uppställdes. Befäluts afdelning ställdes på indelt fot genom inrättande af boställen. Den finska indelta armén bragtes till en styrka af 10,200 man. I religiöst afseende betecknas tidens riktning genom den strängaste ortodoxi. Den synkretistiskt sinnade biskopen Johannes Terserus' (1658—64) afsättning blef en stor seger för ortodoxien, som härskade under biskoparna Johannes Gezelius d. ä. (1664—90) och dennes son Johannes Gezelius d. y. (1690—1718), hvilka inlagt förtjänst såsom finska

skolväsendets och finska folkbildningens främjare. Det välstånd, som uppspirat under den långa fredstiden, minskades betydligt genom de fruktansvärda missväxter, som härjade landet under Karl XI:s senaste regeringsår. Karl XII:s regering (1697—1718) bildar, genom Stora nordiska krigets härjningar, en dyster period i F:s historia. Under krigets första år sökte befälhåfvarna öfver den i F. kvarlämnade svaga krigsmakten, Cronhjort och Majdell, förgäves förstöra tsar Peters nya anläggningar, Kronstadt och Petersburg. Ställningen blef ännu svårare, sedan befälet 1707 öfverlämnats åt generalmajor Georg Lybecker, hvars oduglighet vid flera tillfällen trädde i dagen. Viborg eröfrades 1710, hvaremed östra F. föll i fiendens händer, och tsaren själf landsteg 1713 vid Helsingfors. Vid Pälkäne kyrka (1713) och vid Napue by i Storkyro socken (19 febr. 1714) sökte förgäves Karl Gustaf Armfelt (Lybeckers efterträdare) göra fienden motstånd. Slagen, nödgades han med spillborna af sin här draga sig tillbaka till Sverige. Genom slaget på Rilaks-fjärden (27 juli 1714), där Nils Ehrenschöld utmärkte sig, blef tsar Peter herre äfven till sjöss. En stor del af invånarna lämnade därefter landet. De, som stannade kvar, i synnerhet allmogem, prisgäfvos åt fiendens godtycke, och landet blef ett rof för den vildeste ödeläggelse. Den ryske öfvergeneralen, furst Michail Golitsyn, sökte visserligen lätta bördorna, såvidt i hans förmåga stod, men äfven han maktade endast i ringa mån hämma "Stora ofredens" faser. Freden i Nystad (1721), hvarigenom södra och sydöstra Karelen, med städerna Viborg, Keksholm och Sordavala, afträdades till Ryssland, beredde en länge efterlängadt befrielse från långvariga lidanden. Gränsen drogs från Nederlaks kyrka, hvilken förblef på svenska sidan, 5—15 km. från hafsstranden samt vidare n. om Viborg och längs den linje, som ännu i dag skiljer Viborgs och Kuopio län från hvarandra. På framställning af två kommissioner, som blifvit tillsatta för undersökning af landets tillstånd, beviljades skattefrihet såväl åt hemmansägare på landsbygden som åt städernas invånare; undervisningsanstalterna och administrationen återupprättades; försvarsväsendet byggdes på ny grundval. Folkmängden återväxte med stor snabbhet. I den med Ryssland förenade delen af F. råkade allmogem i en tryckt ställning genom förlänningar åt ryska herrar, hvarigenom de s. k. donationsgodsen (se d. o.) i dessa nejder uppkommo.

Fästn större delen af det finska folket återknöt den gamla förbindelsen med Sverige, innebar dock framtidn hotande faror. Hattpartiets ryska krig (1741—43) ådagalade noggsamt, huru ösaker ställningen dåmera var. Fienden gick väl mildare till väga än under "Stora ofreden", men kejsarinnan Elisabets manifest af 18 (g. st.) mars 1742, som talade om F:s förening med Ryssland såsom en särskild stat under ryskt beskydd, vittnade om den ryska regeringens åsikter. Äfven sedan freden i Åbo (1743) blifvit ingången, hvarigenom ett betydligt område, med städerna Fredrikshamn, Villmanstrand och Nyslott, afträdades till Ryssland och Kymmene älf blef gränslod, sökte Elisabet, ehuru utan nämnvärd framgång, på inträngs väg utbreda sitt inflytande i F. De följande åren af Fredrik I:s regering och Adolf Fredriks tid (1751—71) utmärktes dels därigenom, att svenska språkets ställning såsom landets kultur-

språk befastes, hvaremot finska språket jämförelsevis förbisågs, dels genom den förkärlek, hvarmed frågorna om F:s ekonomiska utveckling omfattades. De naturvetenskapliga och ekonomiska studierna bedrefvos med framgång under ledning bl. a. af J. Brovallius och K. Fr. Mennander. Vid Åbo universitet inrättades 1747 en professur i ekonomi, kärröddingar uppmuntrades, och de vid Bottniska viken belägna städernas handel vann ny styrka, sedan det gamla handelsträngnet vid 1765—66 års riksdag, till ej ringa del genom finnen Anders Chydenius' (se denne) nitiska verksamhet, blifvit afskaffadt. Ur de för de finska ärendena af regeringen och riksdagarna tillsatta kommissionernas och riksdagsdeputationernas arbeten framgick planen till storskiifte, hvilken dock ännu endast till ringa del genomfördes. Uppförandet af Sveaborgs fästning begynte 1749 under ledning af Augustin Ehrensvärd. 1772 års revolution genomfördes i Finland af Jakob Magnus Sprengtporten. I hufvudsak fortgick F:s utveckling i oförändrad riktning under Gustaf III:s regering (1771—92). Storskiiftet fick fart genom en förordning af 1775, enligt hvilken en del af skogsmarkerna tillföll jordegarna och det öfriga afvittrades för kronans räkning; landets indelning i sex län (länen hade förut varit fyra), upprättandet af Vasa hofrätt (1775; invigd 1776) och förbättrandet af F:s försvarsväsen genom vargeringen och passevolansen äro åtgärder från denna tid. Emellertid uppgjordes ånyo planer till F:s lösräckande från Sverige, denna gång af en finsk man, befälhåfvaren för Savolaksbrigaden, Göran Magnus Sprengtporten, hvilken, sedan han 1786 flyttat till Ryssland, fullföljde sina stämplingar. Oron bröt ut i början af kriget med Ryssland 1788—90. Sedan konungens angrepp mot Fredrikshamn strandat, uppsatte själständighetsmännen J. A. Jägerhorn, K. H. Klick m. fl., hvilka vunnit äfven generalen K. G. Armfelt för planen, den s. k. Liikalanoten 9 aug. 1788, som afsåg att öppna underhandling om fred med Katarina II. Jägerhorn, som framlämnade noten i Petersburg, hade dock ringa framgång. Sedermera följde undertecknandet af den s. k. Anjala-förbundsakten (se Anjala-förbundet) 12 aug. 1788, hvarigenom man ville förmå konungen att sluta fred och sammankalla ständerna. Rörelsen, där själständighetssträfvandet icke längre var bestämmande, öfvergick därefter äfven till de svenska regementena. Genom att i hast återvända till Sverige undkom Gustaf III den hotande faran. Folkets ovilja mot planerna att i F. grundlägga ett adelsvälde under ryskt beskydd hade tydligt gifvit sig till känna, och konungen kunde därifrö, sedan konspirationens kraft blifvit bruten, utan hinder fullfölja striden mot Ryssland. 1789 måste konungen, som ryckt in på det ryska området, efter nederlaget vid Kaipiais (15 juli) retirera öfver Kymmene älf. Krigshändelserna i Savolaks voro icke afgörande. 24 aug. blef skärgårdsflottan slagen vid Svenskund. 1790 års krig började med smärre krigshändelser i Savolaks. Konungens djärva plan att låta skärgårdsflottan operera särskildt ledde till reträtten vid Viborg 3 juli 1790. Krigshändelserna slutade med den svenska skärgårdsflottans seger vid Svenskund 9 juli 1790. Freden i Värälä 14 aug. 1790 medförde ingen gränsförändring. Under Gustaf IV Adolfs regering (1792—1809) fortsattes de patriotisk-ekonomiska

och bildningssträfvandena. Finska hushållningsällskapet, som stiftades 1797, utfödde en gagnande verksamhet för jordbrukets och näringarnas befrämjande, och universitetet i Åbo, bland hvars lärare voro H. G. Porthan, M. Calonius, Fr. M. Franzén och J. Tengström, stod under denna tid på höjden af sitt anseende. F. hade sålunda genom århundradens arbete vunnit en fast bas för sin kulturutveckling, då det krig begynte, hvilket bröt landets politiska förbindelse med Sverige. Sedan kejsar Alexander I förgäfves uppmanat Gustaf IV Adolf till brytning med England, lät han 21 febr. 1808 sina trupper under v. Buxhoevden gå öfver Kymmene älf. Finska armén, som fördelades på två afdelningar, den ena vid Kymmene, öfver hvilken öfverbefälhafvaren V. M. Klingspor tog befäl, den andra i Savolaks under J. A. Cronstedt, retirerade snabbt norr ut ända till GamlaKarleby och Uleåborg. Södra F. tillföll fienden, Svartholm föll 18 mars, Hangöuds små fästen 21 mars, och Åbo besattes 22 mars. Hufvudfästningen Sveaborgs motståndskraft försvagades genom förrådiska stämplingar, som stodo i samband med de gamla självständighetsplanerna. Öfverbefälhafvaren K. O. Cronstedt gaf vika och in-gick 6 april en konvention, till följd hvaraf fästningen 4—6 maj besattes af ryssarna. De finska trupperna hade emellertid efter segrar vid Siikajoki, Revolaks och Pulkila (18 och 27 april samt 2 maj) ryckt söderut. Västra armén segrade under K. J. Adlercreutz vid Nykarleby 24 juni; ryssarnas ställning bröts vid Lappo 14 juli, och östra armén återtog under J. A. Sandels en stor del af Savolaks, hvarefter Sandels drog sig tillbaka och intog en fast ställning vid Toivola pass norr om Kuopio. Men snart fingo ryssarna betydande förstärkningar. De finska trupperna måste ånyo anträda återtaget mot norden och ledo därvid det afgörande nederlaget vid Oravais 14 sept. Genom konventionen i Olkijoki 19 nov. bestämdes, att finska armén skulle draga sig v. om Kemi älf. De ryska expeditionerna öfver Åland, Kvarken och Tornå i mars 1809 ledde bl. a. till konventionen i Seivis 25 mars 1809, hvarigenom finska arméns hufvudafdelning nedlade vapnen. Det illa ledda kriget, hvarunder F. erhållit ganska ringa undsättning från Sverige, afslutades efter affärerna vid Skellefteå 15 maj, Hörnefors 5 juli samt Sävar och Ratan 19 och 20 aug. genom freden i Fredrikshamn 17 sept. 1809, hvori Sverige åd Ryssland afträdde de sex finska länen jämte Åland och en del af Västerbotten intill Torne och Muonio älfvar.

Redan i juni 1808 hade kejsar Alexander I gifvit befallning, att ett antal deputerade för F:s särskilda stånd skulle infinna sig i Petersburg för att med honom öfverlägga om landets angelägenheter. I F. mottogs denna befallning med delade känslor, och man skred till de åskade valen i Åbo län och stift, först när den ryske öfverbefälhafvaren, greve v. Buxhoevden, uttryckligen förklarar, att deputationen icke skulle anses såsom ett i nationens namn beslutande ständermöte, utan endast såsom en rådgifvande församling. Deputationen, som leddes af frih. K. E. Mannerheim såsom ordförande och ofta benämnts *Finska deputationen*, inskränkte sin verksamhet hufvudsakligen till att råda kejsar Alexander att med det svaraste sammankalla en landtdag, och detta råd förverk-

ligades genom landtdagen i Borgå, där F:s nuvarande statsskick grundlades. Sedan landtdagen 22 mars 1809 sammanträd, anlände kejsaren 27 s. m. till Borgå och utfärdade s. d. sin regent-försäkran, hvori han, i egenskap af F:s storfurste, bekräftade och stadfäste landets religion och grundlagar samt ständens och enskildas privilegier och rättigheter. Denna försäkran meddelades de deputerade i kejsarens närvaro 29 mars, hvarefter de svoro kejsaren trohet. Hyllningsakten afslutades a kejsaren med ett tal, hvori han bad om styrka och vishet att "styra detta aktningsvärda folk efter dess lagar och den eviga rättvisans oryggeliga ordning". Några särskilda grundlagar nämndes icke, men att Rogeringsformen af 1772 och Förenings- och säkerhetsakten af 1789 främst afsågos var själfallet. Också återopades dessa akter ofta under och efter landtdagen. Till landtdagens afslutande 19 juli intann sig kejsaren återigen och höll därvid ett tal, hvori han bl. a. förklarade det finska folket upphöjdt bland nationernas antal. Därefter skred man till organisationen af landets nya styrelse. Ett högsta styrelseverk, kalladt "Regeringskanselj" (från 1816 "Kejsarlig senat"), inrättades i enlighet med landtdagens förslag. En "Kommitté för de finska ärendena" upprättades i Petersburg 1811, hvarjämte en statssekreterare tillsattes med uppdrag att inför kejsaren-storfursten föredraga frågor rörande F. S. å. återförenades den ryska delen af F., det s. k. "Gamla Finland", med det öfriga landet under namn af Viborgs län, och därigenom erhöi F. sitt nuv. omfång. G. M. Armfelt, som var kommitténs förste ordförande, bidrog till dessa och andra organisationsåtgärder. Efter hans död, 1814, ledde kommittén hufvudsakligen af R. H. Rehinder såsom statssekreterare; den upplöstes 1826, hvarefter Rehinder, under benämningen ministerstatssekreterare, ensam representerade Finland inför monarken. 1819 flyttades de centrala ämbetsverken och 1828 (efter Åbo stads brand) universitetet till Helsingfors, som 1812 förklarats för landets hufvudstad. Under Alexander I:s efterträdare, Nikolaus I (1825—55), gjorde sig den reaktionära riktning, som härskade i Ryssland, gällande äfven i F. Ständernas sammankallande, som ännu mot slutet af Alexander I:s regering hade varit påtänkt, ifrågasattes icke mera, generalguvernörerna A. Zakrevski (1823—31) och furst A. Mensjikov (1831—55) utfödde en nästan despotisk makt. 1850 utfärdades på furst Mensjikovs initiativ ett förbud mot utgifvandet af andra skrifter på finska språket än sådana, som afsågo ekonomisk nytta och religiösa uppbyggelse, hvilket dock 1854 i hufvudsak upphäffdes. Den grundlagsenliga ordningens former upprätthölls emellertid i hufvudsak bl. a. genom ministerstatssekreteraren, greve Alexander Armfelts (1841—76) bemyndanden. Det tryck, som hvilade på folket, gaf vika först efter Alexander II:s (1855—81) tronbestigning och afslutandet af det orientaliska kriget (1853—56), hvarunder Bomarsunds fästning på Åland förstördes aug. 1854 och Sveaborg bombarderades aug. 1855 samt F:s handelsflotta till största delen gick förlorad. 1857 återupprättades Kommittén för de finska ärendena. 1859 erhöi Senatén i uppdrag att förbereda de ärenden, som borde behandlas af ständerna. På senator F. Langenskiöld's initiativ sammankallades 10 april

1861 ett utskott af landets ständer, hvilken åtgärd föranledde fruktan, att utskottet skulle träda i stället för den grundlagenliga folkrepresentationen, men oron skingrades genom en kejsarlig förklaring, att utskottet endast skulle ha att förbereda den blifvande landtdagens arbeten. Utskottet, som med anledning af att det sammanträdde i januari 1862 blifvit kalladt "Januariutskottet", inskränkte sig till allmänna uttalanden i de förelagda frågorna. Efter dessa förarbeten sammankallade kejsaren-storfurstens till Helsingfors en landtdag, hvilken af honom öppnades 18 sept. 1863 och varade i sju månader. Landtdagen utgjordes enligt den ordning, som vid de svenska riksdagarna varit rådande, af själfskrifna medlemmar af adeln samt valda representanter för präste-, borgar- och bondestånden; adeln var fördelad i tre klasser, hvilka vid voteringarna hade hvar sin röst. I tronålet lofvade Alexander II att efter tre år åter sammankalla ständerna, hvarjämte förhoppning gafs om landtdagarnas periodicitet. När ständerna 1867 åter sammanträdde, förelades dem en ny landtdagsordning, hvilken stadfästes 15 april 1869 och stadgade, att landtdag skulle hållas minst hvar femte år. Klassindelningen på riddarhuset afskaffades, och valrätten samt valbarheten inom de ofrånse stånden utvidgades i betydlig mån.

I kriget mellan Ryssland och Turkiet 1877—78 deltog F. genom Finska gardesbataljonen, som utkommanderades till krigsskådeplatsen. Vid 1877—78 års landtdag framlades proposition om allmän värnplikt. Stånden förenade sig om afskaffandet af indelningsverket och upprättandet af en värnpliktig armé, bestående af aktiva trupper, reserv och landtvärn. Värnpliktslagen utfärdades 18 dec. 1878. Medan häre enighet vanns, framkallade språkstriden (jfr Fennomanen) en allt djupare söndring i sinnena. Förordningen af 1 aug. 1863 om finskans användande vid domstolar och ämbetsverk tillfredsställde icke fennomanerna, som under Yrjö-Koskinens ledning yrkade på finskans herravärld i det officiella lifvet och såsom bildningsspråk. Det liberala partiets (se d. o.) förmedlingsprogram af 1880 ledde icke till den önsyade sammanslutningen mellan de skilda grupperna. Den s. k. Vikingagruppen (se Vikingen) utvidgade sig till ett "svenskt parti", som inom kort vann majoritet inom ridderskapet och adeln samt borgarståndet vid landtdagarna. Efter Alexander II:s mord (13 mars 1881) undertecknade efterträdaren, Alexander III (1881—94), sin regentförsäkran till F:s invånare. Tillika skedde flera personalförändringar inom styrelsen. Generalguvernören greve N. Adlerberg efterträdades af greve F. Heiden (1881—97) och ministerstatssekreteraren frih. K. K. E. Stjernvall-Walleen af T. Bruun (1881—88). Ledarna för det fennomanska partiet G. Z. Yrjö-Koskinen och för det liberala L. Mechelin kallades 1882 till ledamöter af Senaten. Oaktadt Heiden ansågs vara en afgjord anhängare af den nationell-ryska meningsriktningen, fortgick utvecklingen under några år framåt i de gamla spåren. Under medverkan af ständerna, som numera sammanträdde hvar tredje år (1882, 1885, 1888, 1891, 1894, 1897), genomfördes flera lagstiftningsåtgärder. Vid 1885 års landtdag slutfördes frågan om motionsrätt, hvarigenom ständernaingo rätt att framlägga definitivt affattade lagförslag. 1889 utfärdades på grund af

ett ständerbeslut en dissenterlag, som medgaf protestantiska religionssamfund, stående på bibelns och den apostoliska bekännelsens grund, rättighet att såsom dissenterförsamlingar offentligt utöfva sin religion. Indragningen af de åt rusthållen anslagna räntorna genomfördes fr. o. m. 1889 på grund af 1888 års landtdags beslut. Efter baron Bruuns död utnämndes general J. K. Ehrnrooth till ministerstatssekreterare (1888—91).

Emellertid hade från den nationalistiskt sinnade ryska tidningspressens sida en fejd öppnats mot F:s konstitutionella ställning, hvilken med ökad skärpa fullföljdes, medan de finska tidningarna tillbakavisade angreppen. Sedan en af det ryska nationalpartiets män, K. Ordin, 1889 offentliggjort sin bok "Finlands underkufvande", antog polemiken en mera vetenskaplig karaktär. Bland ryska statsrättsliga skriftställare, som uppträdde, må nämnas Korkunov, medan Mechelin, J. R. Danielson ("Finlands förening med ryska riket") och R. Hermanson ("Finlands statsrättsliga ställning") vederlade deras påståenden. Att den ryska nationalistiska tidningspressens yrkanden vunnit anslutning äfven i ryska regeringskretsar, visade sig genom de hinder, som mötte vid utfärdandet af den länge förberedda strafflagen. Sedan densamma, godkänd af ständerna, i dec. 1889 blifvit offentliggjord, inberedades verkställigheten på grund af att ryska myndigheter gjort anmärkningar mot lagen såsom icke öfverensstämmande med Rysslands intressen. Efter förnyad behandling vid landtdagarna 1891 och 1894 kunde den först 21 april 1894 påbjudas till efterlefnad vid domstolarna. I samband med behandlingen af denna fråga erhöi general Ehrnrooth afsked från ministerstatssekreterarämbetet och efterträddes af general W. K. v. Daehn (1891—98); Kommittén för finska ärenden i Petersburg upplöstes samtidigt. Redan tidigare hade den invecklade frågan om kodifikation af F:s grundlagar under v. Weissenbergs ledning behandlats i en finsk kommitté, hvars förslag dock i Petersburg förkastades. Sedan Senaten i Helsingfors yttrat sig därom, sammanträdde 1891 i Petersburg en grundlagskodifikationskommitté under presidium af ryske ministern Bunge; ett förslag till "reglemente för storfurstendömet F:s förenade provinser", som generalguvernören Heiden i egenskap af medlem af denna kommitté framlade, blef bekant i F. och väckte allmän förbittring, såsom afseende en förtelt af F:s konstitution. Ställningen karakteriserades äfven därigenom, att pressen öfvervakades med skärpt stränghet och gen.-guvernören fick makt att godtyckligt indraga tidningar, samt genom åtgärder för befordrandet af rysk språkkunskap inom ämbetsmannakåren. I jan. 1890 tillkännagafs, att kejsaren anbefallt nedsättandet af tre särskilda kommissioner, sammansatta af finska och ryska högre ämbetsmän under gen.-guvernörens ordförandeskap, för utarbetandet af förslag till post-, tull- och myntväsendets bringande i öfverensstämmelse med motsvarande institutioner i kejsardömet. Endast postkommissionen slutförde sitt arbete, hvars resultat framträdde i postmanifestet af 12 juni 1890, hvilket bestämde, att ledningen af finska postverket skulle "koncetreras" i inrikesministeriet i kejsardömet samt öfverstyrelsen för posten och telegrafnärdrästades. Senatorn L. Mechelin och prokuratorn A. B. v. Weissenberg, hvilka sökt motverka manifestet, nödgades taga

afsked och emottogo bevis på allmänhetens sympatier. Den sinnesstämning, som till följd af allt detta rådde i landet, gaf sig uttryck vid de valmöten, som föregingo 1891 års landtdag och i de yttranden, med hvilka landtmarskalken V. von Haartman och talmännen vid öppnandet af landtdagen besvarade det kejserliga hälsningstalet. Sedan bondeståndets talman, enligt kejsarens önskan, skriftligen närmare redogjort för orsakerna till den hos allmogon rådande betryckta sinnesstämningen, meddelades ständerna ett kejserligt reskript af 28 febr. 1891, hvori kejsaren försäkrade, att han oförändradt skulle bevara de "rättigheter och privilegier", som blifvit det finska folket förädlade af Rysslands monarker, och att det ej inginge i hans afsikt att "ändra principerna för den i landet gällande ordningen för den inre styrelsen". I särskilda petitioner framhölls ytterligare finska folkets önsknings i de sväfvande frågorna. Vid 1894 års landtdag affattade ständerna en till kejsaren ställd skrifvelse, i hvilken de med anledning af de mot F:s konstitution stridande förslag, som framträdit i den nämnda kodifikationskommittén, uttalande sin förtröstan, att i sådana frågor ingen åtgärd skulle vidtagas utan landtdagens medverkan. Ständernas beslutsamma uppträdande torde väsentligen ha bidragit till att en fördelaktigare vändning inträdde. Reformifvern i Petersburg svalnade, kommissionerna upplöstes, och några vidare åtgärder hördes icke af. Kodifikationsfrågan förblef sväfvande. Alexander III, hvars regering sålunda varit en tid af oro för F., dog 1 nov. 1894 i Livadia. Hans son och efterträdare, Nikolaus II, undertecknade 6 nov. 1894 sin regentförsäkran till F:s invånare.

Frågorna rörande F:s förhållande till kejsardömet återupptogs 1898 från ryskt håll med syfte att förnta F:s konstitutionella ställning och genomföra en assimilerings med kejsardömet. Ministerstatssekreteraren W. K. von Daeon tog i juni 1898 afsked, hvarefter hans plats icke besattes, utan ämbetet handhades af ministerstatssekreteraradjointen V. N. Procopé. På hösten s. å. utnämndes en af det ryska nationalpartiets anhängare, generaladjutanten N. Bobrikov, till gen.-guvernör, hvars post sedan greve Heidens afgång (jan. 1897) stått obesatt. De förslag till omgestaltning af F:s militära institutioner, hvilka sedan 1891 varit under behandling i särskilda, hufvudsakligen af ryska funktionärer bestående kommittéer, föranelde, under inflytande af krigsministern Kuropatkin, ett kejs. påbud af 19 juli 1898 om öppnande af ertima landtdag i jan. 1899 för att "bringa värnpliktslagen för storfurstendömet F. i öfverensstämmelse med de i detta afseende i kejsardömet gällande grunder". Samtidigt var en kommitté, hvori sutto fyra ryska och två finska medlemmar, bland dem general Dandeville såsom ordförande, sysselsatt med utarbetande af en ny värnpliktslag jämte förordning om de finska truppers organisation och förvaltning. Oafsedt de anmärkningar och invändningar, som gjorts af de finske medlemmarna, godkändes den Dandevilleska kommitténs betänkande af kejsar Nikolaus II och lades till grund för två landtdagspropositioner om värnpliktslag och om grunderna för de finska truppers organisation och förvaltning. De sålunda tillkomna propositionerna, hvilka innebörd belystes genom af samma kommitté utarbetade "förklaringar"

och som till ständerna öfverlämnades för "utlåtande" och "granskning", gingo ut på att upplösa den finska armén såsom sådan. Bestämmandet af antalet manskap, som årligen komme att uttagas, samt andra likartade omständigheter skulle bero på ryske krigsministern med utsläskjutande af finska myndigheter. De i Ryssland gällande bestämmelserna om krigstjänsttiden skulle införas, hvarigenom värnpliktskungan komme att i hög grad ökas. Tjänstgöring i Ryssland för det manskap, som ick. erfordrades till de finska truppers komplettering, förutsattes. Ständerna, som sammanträdde i Helsingfors 19 jan. 1899, ordnade med afseende å tidsförhållandena sitt arbete på ett från föregående ständermötens arbetsordning afvikande sätt, i det att sekretess iaktogs vid ständens enskilda sammanträden och utskottens möten, hvarjämte öfverläggningarna vid privata klubbmöten spelade en förut okänd roll. Oron bland allmänheten var i oafäktlig tillväxt, hvartill den godtyckliga stränghet bidrog, hvarmed tidningspressen under gen.-guvernörens ledning öfvervakades, medan de mot F. föntliga ryska tidningarna, i synnerhet "Novoje Vremja", obehindradtingo fullfölja sin polemik. Tillika förmärktes ett för sederna i F. främmande öfvervakande från gendarmeriets sida. De ledande personerna i Petersburg befärade snart nog, att ständerna skulle afböja eller väsentligen modifiera landtdagspropositionerna, hvarför de beslöt att med ett slag förnta landtdagens myndighet och i sådant syfte upptogo ett redan inom den Buneska kodifikationskommittén väckt, men sedermera på Nikolaus II:s befallning återtaget förslag om ordningen för stiftandet af lagar gemensamma för kejsardömet och storfurstendömet. En hemlig konferens tillsattes med endast t. f. ministerstatssekreteraren såsom finsk medlem gentemot åtta ryska funktionärer, och ur dess öfverläggningar, vid hvilka general Procopé hade ingen annan utväg än att inlägga reservation, framgick ett kejs. manifest af 15 (n. st.) febr. 1899, hvilket jämte bifogade "grundstadganden" innebar en mot F. riktad statskupp, i det att stiftandet af lagar för F. i hufvudsak öfverflyttades till ryska myndigheter. Manifestet, hvars tillkomst i olaglig form — det hade hvarken förelagts ständerna eller fördragits af ministerstatssekreteraren — var uppenbar infördes omedelbart i "Regeringsbuddbäraren". Petersburg, men promulgeringen i F. berodde på Senatens i Helsingfors åtgärd. Denna myndighet, som stod under stark påtryckning från gen.-guvernörens sida, beslöt enhälligt, att en underdånig hemställan om de betänkligheter manifestet var ögnadt att framkalla skulle afåtas till kejsaren, men i fråga om promulgationen af manifestet, som endast i afskrift förelåg, delade sig Senaten vid plenum 18 febr. sålunda, att 10 senatorer röstade emot promulgationen och 10 för densamma. D. sistnämnde utgjorde majoriteten, i det att vice ordföranden i Ekonomidepartementet, C. Tudeur, som förde ordet i plenum och hade utslagsröst, hörd till denna grupp. Prokuratorn V. Söderhjelm afgaf därefter ett yttrande af innehåll, att Senaten, förfrådd den skridit till promulgation, bort hos kejsaren anhålla om återtagandet af manifestet eller utfärdandet af en förklaring af innehåll, att dess innebörd icke vore afsedd att minska landets ständers grundlagsenliga rätt. Promulgationen skedde s. d.

(18 febr.), hvarefter prokuratoren och vice ordföranden i Ekonomidepartementet till Petersburg framförde Senatens hemställan, som gick ut på utarbetandet af förslag till lag om behandling i lagstiftningsväg af ärenden, berörande rikets allmänna intressen, hvarefter proposition i ämnet skulle föreläggas ständerna till grundlagsenlig behandling. Dessa män blefvo dock icke emottagna af kejsaren, som vid föredragning af Senatens skrivelse förklarade, att densamma icke föranledde till någon åtgärd. Manifestets promulgation hade emellertid framkallat sorg och bestörtning i hela landet, och allmänhetens innesstämmning gaf sig, oaktadt det skärpta öfvervakandet, på mångfaldigt sätt uttryck. Å ständernas vägnar afreste till Petersburg landmarskalken frih. S. W. v. Troil, samt de öfriga talmännen: ärkebiskop G. Johansson, kommerserådet J. Kurtén och bonden K. Wärri, med en af lagutskottet formulerad skrivelse. Denna innehöll, att manifestet, som utkommit utan ständernas medverkan, icke kunde i F. ega kraft af lag, hvarför ett ordnande af frågan på grundlagsenlig väg begärdes. Kejsaren vägrade att emottaga äfven dessa. Vid ett medborgerligt möte i Helsingfors 20 febr. beslöts anordnandet af en masspetition till kejsaren med anhållan, att monarken skulle bringa manifestet till öfverensstämmelse med grundlagarna. Denna rörelse vann en sällspord omfattning, i det att medborgare och medborgarinor till ett antal af 522,931 i alla, äfven de mest afägsna, delar af landet 5 mars och närmast därpå följande dagar undertecknade adressen, hvars framläggande inför monarken öfverlämnades åf omkr. 500 representanter för F:s kommuner, den s. k. stora deputationen. Kejsaren gaf icke heller denna deputation audiens. Ständerna åtskildes i slutet af maj, sedan de utarbetat ett eget förslag till värnpliktslag, som dock icke vann afseende å högsta ort. Till t. f. ministerstatssekreterare utsågs under hösten 1899 däv. riksssekreteraren, sedermera inrikesministern V. v. Plehve, som i jan. 1900 utnämndes till ord. innehafvare af ämbetet och äfven förordnades att handha kanslersfunktionerna vid universitetet i Helsingfors. I honom fann Bobrikov en mäktig bundsförvant. För gäfvos uttalade sig ständerna, som i jan. 1900 sammanträdde till lagtima landtdag, i petitionsform emot missriktningarna i landets förvaltning. Det fastställdes, att följande ständermöte skulle ega rum först fyra år senare, af hvilken tid Bobrikov ville begagna sig till att fullt genomföra sitt system. Stränga bestämmelser mot pressen utfärdades, och tidningar indrogs till stort antal af Bobrikov och en vid hans sida ställd censurkommitté. Brehemligheten kränktes. Polisöfvervakandet och spioneriet skärptes. Ett demoraliserande angifvarsystem utsträcktes öfver hela landet. Ämbetsverkens och skolornas förryskning förbereddes. En adress till kejsaren af ett mycket stort antal bland Europas förnämsta vetenskapsmän och skriftställare, som i början af juli 1901 skulle öfverräckas af en internationell deputation, mottogs icke och hade ingen verkan. Främst var dock uppmärksamheten fortfarande riktad på värnpliktsfrågan. 12 juli 1901 utfärdades en ny värnpliktslag, som tillintetgjorde den finska armén såsom själfbestående institution och afsåg att i hufvudsak i F. genomföra det ryska militärsystemet. Kring denna lag rörde

sig därefter i hufvudsak striden. Bland ämbetsmännen märktes ett "passivt" motstånd mot värnpliktslagen och andra olagliga förordningar. Den värnpliktiga ungdomen uteblef, oaktadt vidtagna straffåtgärder, under ledning af studenterna, massvis från värnpliktsuppbåden. Värnpliktslagens tillämpning måste i hufvudsak suspenderas, men Bobrikov kämpade energiskt för att bryta motståndet. De finska värnpliktiga trupperna indrogs; sedan äfven den värfvade gardesbataljonen 1905 blifvit upplöst, har F. helt och hållet saknat en egen krigsstyrka. Myndigheterna fingo makt att i administrativ väg från tjänsten skilja tjänstemän såväl vid de civila ämbetsverken som vid justitiestaten, hvaraf Bobrikov i vidsträckt mån begagnade sig. Rätten att väcka åtal mot tjänstemän för tjänsteförbrytelser gjordes beroende af öfverordnade myndigheters samtycke. Med stöd af en förordning af 2 april 1903 om vidmakthållandet i F. af den statliga ordningen och det allmänna lugnet förbjöds vissa personer att vistas inom F:s gränser, och senare ledde gendarmeriangifvelserna till deporteringar till särskilda orter i Ryssland. Antalet af dem, som förvisades från landet eller deporterades, steg slutligen till omkr. 50. Gen.-guvernörens makt utvidgades genom en ny ämbetsinstruktion. Gendarmeriet, som förut stått främmande för finska statsverket, ställdes på finsk stat.

Bobrikov var så mycket mera viss om framgång, som han genom att besätta platserna i Senaten med "undfallenhetsmän" gjort detta styrelseverk till ett redskap för sina önskingar, hvarjämte han vunnit förbindelser inom det s. k. gammalfennomanska partiet. Många tecken tydde redan på, att oppositionen var försvagad, då det rysk-japanska krigets utbrott i början af febr. 1904 och dess för Ryssland ofördelaktiga gång framkallade en förändring. 16 juni 1904 fick Bobrikov i senatshuset i Helsingfors banesår af E. Schauman. Mordet föranledde till en början en ytterligare skärpning af polisöfvervakandet och nya deporteringar. Men sedan äfven v. Plehve 28 juli i Petersburg fallit offer för ett attentat, försvagades reaktionens makt i F. liksom i Ryssland. Till generalguvernör utnämndes först I. Obolenskij, som medgaf pressen någon yttrandefrihet. De finska ständerna kallades att sammanträda till lagtima landtdag i slutet af dec. 1904. Med anledning däraf fingo förvisade och deporterade, som på grund af själfskrifvenhet eller val hade rätt till plats vid landtdagen, återvända, hvilket sedermera beviljades äfven deras olycksbroder. Vid landtdagsvalen förenade sig det svenska och det ungfinska partiet till ett "konstitutionellt" parti, som vann afgjord seger öfver det gammalfennomanska partiet. Landtdagens hållning bestämde därigenom. Ständerna affattade en underd. petition "beträffande åtgärder för den lagliga ordningens återställande i landet", i hvilken de lagliga förhållandenas återupprättande energiskt påyrkades, men vägrade att till behandling upptaga frågor, som icke egde samband därmed. Något svar hade icke erhållits, då landtdagen 15 april 1905 afslutades. Värnpliktsstadgans af 1901 tillämpning inställdes tills vidare. I landtdagens sista timme behandlades en regeringsproposition om ett årligt bidrag af 10 mill. mark, som af finska statsverket åren 1905—07 skulle erläggas till ryska riksskatt-

kammaren för försvarsväsendets upprätthållande. Ständerna biföll, men endast för år 1905.

Arbetspartiet, som under dessa förhållanden organiserat sig i socialistisk riktning, hade emellertid träd i förbindelse med de revolutionäre i Ryssland. När generalstrejk i slutet af okt. 1905 utbröt i Ryssland, anslö sig såväl arbetarsociationerna som de konstitutionelle i F. till rörelsen. "Storstrejken" (30 okt.—6 nov. 1905) genomfördes i hela landet på alla områden och vann sålunda en sällspord omfattning och styrka. Styrelsemyndigheten var så godt som förintad. I några städer, t. ex. i Helsingfors och Tammerfors, hade arbetspartiet makten i sina händer. I Helsingfors härskade det s. k. "röda gardet" under ledning af en f. d. officer J. Kock. Visserligen kunde arbetarna icke genomdriva yrkandet, att en nationalförsamling skulle sammankallas för att gifva F. en ny författning, men i öfrigt bestämdes rörelsens riktning väsentligen af dem. Gen.-guvernören Obolenski och Senaten trängdes att anhålla om afsked. En delegation af konstitutionella landtdagsmän sammanträdde i Helsingfors och affattade en till kejsaren ställd framställning, hvilken omedelbart överlämnades till monarken, som i ett manifest af 4 nov. 1905 i hufvudsak godkände de däri framställda yrkandena. Februarimanifestet af 1899, hvars upphäfvande påyrkats, suspenderades "intill dess de däri berörda frågorna varda genom en lagstiftningsakt ordnade"; flera under de senaste åren tillkomna olagliga förordningar upphäffdes; Senaten fick i uppdrag att utarbета förslag till ny landtdagsordning "med tillämpning vid val af folkrepresentanter af den allmänna och lika valrättens grundsatsar" samt att uppgöra förslag till grundlagsstadganden rörande folkrepresentationens rätt att kontrollera lagligheten af styrelsemedlemmars ämbetsåtgärder äfvensom om ordets frihet, församlings- och föreningsfrihet; den preventiva censuren verksamhet skulle inställas. Tillika utfärdades landtdagskallelse. Någon tid senareingo de till största delen af Bobrikov tillsatte senatorerna afsked. De nye senatorerna utsågos nästan alla bland det konstitutionella partiets medlemmar. L. Mechin blef vice ordförande i Ekonomidepartementet och frih. R. A. Wrede i Justitiedepartementet. Geheimerådet N. Gerard blef gen.-guvernör. Till ständerna, som sammanträdde till urtima landtdag i dec. 1905, överlämnades en proposition om representationsreform, enligt hvilken ständsrepresentationen skulle afskaffas och en enkammarrepresentation införas, grundad på allmän och lika valrätt och valbarhet, med proportionellt val sätt, för män och kvinnor, som fyllt 24 år. Detta lagförslag antogs af ständerna, och 20 juli 1906 utfärdades den nya landtdagsordningen, jämte vallagen. Ständerna antogo därjämte lagar om tryck-, församlings- och föreningsfrihet samt om afskedandet af de olagligt tillsatte ämbetsmännen och återinsättandet af de under den föregående regimen olagligt afsatte tjänstemännen i deras ämbeten. Regeringens och ständernas legislativa åtgärder tillfredsställde icke arbetspartiet, som stod under inflytande af den revolutionära propagandan i Ryssland. "Röda gardena" upprätthölls flerstädes och förbundo sig med de ryska revolutionära organisationerna. Då i slutet af juli 1906 ett soldatmyteri utbröt på Svea-

borgs fästning, anslöt sig "röda gardet" i Helsingfors till de upproriske ryske soldaterna. Resningen på Sveaborg kvädes, och försöket att ånyo upprätta storstrejk i Helsingfors strandade i sin början, men anarkistiska våldsbegär begingos fortfarande på många orter. 18 sept. 1906 afslutades den sista af de finska ståndslandtdagarna. De ofrånse stånden upphörde därmed att existera. Ridderskapet och adeln fortbestår som korporation med eget riddarhus och egna fonder.

Under hösten 1906 och vintern 1907 organiserade sig partierna för landtdagsvalen, som i mars 1907 förrättades i 16 valkretsar. Det socialistiska partiet framgick med seger och vann omkr. 80 platser af kammarens 200. Närmast stodo gammalfennomaternerna, medan det ungfiniska partiet vann knappt flera platser än "Svenska folkpartiet". Den på radikal-demokratiska principer byggda representationen sammanträdde till sitt första plenum 23 maj, åtskildes före midsommar och sammanträdde ånyo 2 sept., då bl. a. en proposition förelåg om öfverlämnandet till ryska riksskattkammaren af 20 mill. mark såsom bidrag till riksförsvarets upprätthållande för 1906 och 1907.

Litt.: H. G. Porthan, "Pauli Juusten Chronicon episcoporum finlandensium" (disp., 1784—1800), E. Grönblad, "Nya källor till Finlands medeltidshistoria" (1857), A. I. Arwidsson, "Handlingar till upplysning af Finlands häfder" (10 bd, 1846—58), J. E. Waaranen, "Samling af urkunder rörande Finlands historia" (5 bd, 1863—78), R. Hausen, "Bidrag till Finlands historia" (3 bd, 1881—1904) och "Åbo domkyrkas Svartbok" (1890), "Handlingar rörande förvaltningen i Finland 1808", utg. af Finska historiska samfundet (2 bd, 1893—95), "Adelns, präste-, borgare- och bondeståndets protokoll vid Borgå landtdag", utg. af Svenska litteratursällsk. i Finland (4 bd, 1886—1905), Yrjö Koskinen, "Suomen historia" (1:a uppl. 1873, 2:a uppl. 1882, öfv. till svenska 1874 med titeln "Finlands historia"), M. G. Schybergson, "Finlands historia" (2 bd, 1:a uppl. 1889, 2:a uppl. 1903), Yrjö Koskinen, "Nuijasota, sen sytt ja tapaukset" (1:a uppl. 1857—59, öfv. till svenska 1865 med titeln "Klubbekriget" etc.; 2:a uppl. 1877), J. E. Waaranen, "Landtdagen i Helsingfors 1616 och Finlands dåvarande tillstånd" (disp., 1862), M. G. Schybergson, "Bidrag till Finlands inre historia 1721—1731" (disp., 1875), J. R. Danielson, "Suomen sota ja Suomen sotilait 1808—1809" (1896, öfv. till svenska med titeln "Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809", 1897), C. v. Bonsdorff, "Åbo stads historia under 17:e seklet" (2 bd, 1889—98), J. W. Ruuth, "Björneborgs stads historia" (1897) och "Viborgs stads historia" (2 bd, 1905), "Åbo universitets lärdomshistoria", utg. af Svenska litteratursällsk. i Finland (bd 1 1890, 10:e bandet under tryckning 1907). M. G. S.

Finland, hertigdöme. 1284—91 var Birger jarls son Bengt hertig af F., 1302—17 Magnus Ladulås son Valdemar. 27 juni 1556 äftrös Egentliga F. och södra Satakunta (Åbo och Kumo-gårds län) samt Åland såsom årtlig förlänning af Gustaf Vasas son Johan; hertigdömet utvidgades 7 sept. 1557 med västligaste delen af Nyland (Raseborgs län), men frändömdes Johan 1563. 1590—1606 bar Johan III:s son Johan titeln hertig af F.

Finland, storfürste af, en titel, som sedan 1581 ingick i svenska konungatiteln till Finlands skilsmässa från Sverige genom freden i Fredrikshamn 1809, hvarefter den ingått i ryske kejsarens titel. Åtskilliga svenska prinsar ha burit titeln storfürste af F., nämligen Johan III:s son Sigismund, Karl IX:s son Gustaf Adolf (1607—11) och Gustaf IV Adolfs son Karl Gustaf (1802—05).

Finlandi'sm, ord eller uttryckssätt, som är egendomligt för den i Finland talade och skrifa svenska. Se A. Noreen, "Vårt språk" I: 312 ff. (1904), och Svenska språket.

Finlands allmänna slöjdförening har till uppgift att befrämja den ekonomiska slöjden i landet. För detta ändamål har den uppställt såsom program att inrätta och upprätthålla slöjdskolor och slöjdstugor för undervisning i manlig och kvinnlig slöjd, vidtaga åtgärder för utbildande af slöjdlärare, anskaffa mönster och modeller för slöjdalster och verktyg, föranstalta utställningar, förmedla afsättning af inhemska slöjdalster, utdela stipendier och pris, ombesörja publikationer i föreningens syfte m. m. Direktionen är förlagd till Helsingfors och består af 9 på 3 år valda ledamöter; dessa jämte 9 andra valda personer bilda en förstärkt direktion, som besluter i frågor af större vikt. Föreningen upprätthåller i Helsingfors en yrkesskola för träslöjd med 2-årig kurs, försäljning af slöjdtillverkningar, pristäffingar m. m. Med uppköpta slöjdalster har den föranstaltat lotterier för befordrande af slöjden. T. C.

Finlands bank. Se Finland, sp. 291—292.

Finlands hypoteksförening. Se Finland, sp. 292.

Finlands litteratur. 1. Den svensk-språkiga. Finlands litteraturhistoria börjar senare än de öfriga nordiska ländernas litterära häfder. I senare hälften af 1400-talet lefde Finlands förste kände författare, Nådendalsmunken Jöns Buddé, hvars arbeten ha stort värde som språkliga dokument. Från reformationstidshvarvet är främst att nämna astrologen Sigfrid Aronius Forsius (d. 1624), som äfven gjorde sig känd såsom andlig skald. Samtidig med Forsius var den berömda historikern Johannes Messenius (d. 1636), som under sin fängelsetid i Kajaneborg 1629 författade sin "Rimkrönika om Finland och dess inbyggare" (tryckt 1774; ny uppl. 1865), det första kända forskningsarbetet i Finlands historia, hvilket förskaffat Messenius namnet "den finska historiens fader".

Sedan Åbo akademi grundlagts 1640, blef den medelpunkten för en uppbloomstrande litterär odling i landet. I Åbo inrättades 1642 Finlands första tryckeri, redan 1668 tillkom ett andra och 1688 i Viborg ett tredje. Den diktart, som först spirade upp vid akademien, var skoldramat. Västgöten Jakob Chronander skref "Surge" (1647) och "Belésnack" (1649), hvilka ha betydande kulturhistoriskt intresse genom skildringar af dåtida studentlif och groteska folkscener, Erik Kolmodin (d. 1665) fick 1659 uppförd "Genesis ætherea eller Jesu Christi födelse" (bearb. efter Petrus Pachius, predikant vid tyska skolan i Stockholm), som realistiskt behandlar det bibliska ämnet, och Petrus Carstenius (d. 1712) gaf 1674 med "Thet himmelske consistorium" en senfödd medeltidsmoralitet.

Vid denna tid upphör skoldramat, medan däremot poesien började odlas flitigare. Johan Paulinus (sedermera greve Lillienstedt, 1655—1732) författade en messiad öfver "Den korsfästade Kristus" (1686), men hans skalderykte hvilat egentligen på "Klagen öfver Iris afresa", en af tidens vackraste kärleksdikter. Samtida med Paulinus voro Olof Vexionius d. y. (1656—90), hvars "Sinne-afwel" (1684) är den första af en finne utgifna diktsamling, didaktikern och satirikern Daniel Achrelius (1644—92) och Torsten Rudeen (1661—1729), hvilken diktade vackra erotiska visor och stora fågnesånger öfver Karl XI och Karl XII. — Vetenskapen begagnade sig under denna tid i F. som annorstädes af latin, och teologien var den mest florerande disciplinen. Bland tidens lärda teologer framstodo särskildt Enevald Svenonius (1617—88), den ortodoxa teologiens mest typiske företrädare i Åbo, hvilken författade vidlyftiga teologiska stridskrifter och höll 2,497 predikningar, samt Johan Gezelius d. ä. (1615—90) och d. y. (1647—1718), särskildt minnesvärda genom sin mångsidiga litterära verksamhet, hvars betydelsefullaste resultat var det stora Gezeliuska bibelverket, af hvilket nya testamentet utkom i två delar 1711—13 och gamla testamentet i fyra delar 1724—28. Öfriga vetenskaper stodo ännu helt och hållet under teologiens inflytande, särskildt gäller detta filosofen. På detta område framträdde bl. a. Anders Thuronius (1632—65), anhängare af den gamla skolastiska filosofen, och Mikael Vexionius (adlad Gyldenstolpe, 1609—70), en polyhistor, som bl. a. lämnade den första historisk-geografiska beskrifningen öfver Sverige och Finland. Elias Brenner (1647—1717) bedref fornforskningar, grundlade den svenska myntvetenskapen genom sin "Thesaurus nummorum sueo-gothicorum" (1691) och fäste uppmärksamheten på förekomsten af gamla germanska länord i finskan. Som "botanikens fader i Finland" gjorde sig läkaren Elias Tillandz (1640—93) bemärkt; han utgaf 1673 den första förteckningen öfver inhemska växter.

Frighetidens litterära skaplynne är i F. detsamma som i Sverige, dock är den ekonomisk-praktiska riktningen ännu mera öfvervägande. Periodens två främsta skaldar diktade båda i Sverige. I början af frighetiden utgaf Jakob Frese (1690—1729) sina "Andelige och werldslige dikter" och öfriga poetiska verk. I dessa visar han sig som en öfvergångsförfattare, hos hvilken man finner den karolinska tidens stämningar blandade med intryck från tiden efter Stora ofreden. Han besjög äfven sitt eget långvariga lidande i rörande strofer ("Värbe-traktelser"), hvilkas vemod, innerlighet och resignerade ton ansetts typiska för den finska dikten och gett Frese plats i litteraturhistorien som den förste finske skalden. Frese är i detta afseende en föregångare till Gustaf Filip Creutz (1731—85), som tillhör frighetidens senare skede. Hans herdedikt "Atis och Camilla" (1761) var sin tids populäraste och mest beundrade dikt. Bland de smärre poeterna må nämnas den pietistiske Abraham Achrenius (1706—69), författare till andliga sånger på svenska, finska och latin, Alexander Hacks (d. 1740), hvars tillfällighetsdikter "Eskolagubbens visor" förtelvat till se-

naste tider, och den akademiske festpoeten Karl Fredrik Mennander (1712—86). Inom vetenskaperna träder det teologiska inflytandet alltmer tillbaka, medan naturvetenskaperna och ekonomin vinna mark och snart dominera. Uppbyggelseskriter spridas i mängd, särskildt af separatistiskt innehåll. Den wolska filosofien härskade under frihetstiden; den sökte ersätta den ortodoxa teologien med den s. k. naturliga teologien, som ur naturen hämtade bevis för Guds existens. I filologien märkes ett undanskjutande af de klassiska språkstudierna, hvilka likväl hade en framstående förkämpe i Åbo uti den som lärare utmärkte Henrik Hassel (1700—76), hvaremot intresset för de inhemska och moderna språken väckes och ökas. Svenskan framträdde först nu som lärdomens språk vid universitetet; finskans ordförråd samlades och utgafs af biskop Daniel Juslenius (1676—1752). Inom historien började den finska häfda- och bygdeforskningen träda i förgrunden, bl. a. genom den antikvariskt anlagde Algot Scarin (1684—1771), och vid århundradets midt öfvergick man till rent ekonomiska ortsoch landskapsbeskrifningar. Som memoarutgivare verkade Johan Arckenholtz (1695—1777). Framför allt odlades naturvetenskaperna. Linnés system infördes i F. af Johan Browallius (1707—55) och den ofvannämnde K. F. Mennander, hvilka äfven ifrigt verkade för svenska Vetenskapsakademiens ekonomisk-praktiska program. 1747 fick universitetet en professur i ekonomi, hvars förste innehafvare blef den berömda resanden Per Kalm (1716—79), hvars omfattande "En resa till Norra Amerika" (1753—61) och "Flora fennica" äro af stort intresse. Synnerligen verksam för periodens ekonomiska sträfvaner var, jämte Kalm, Per Adrian Gadd (1727—97), som 1761 erhöll universitetets första professur i kemi och var en mycket återstrik, praktiskt intresserad man. Den mest geniale af dåtidens ekonomiska skriftställare var Anders Chydenius (1729—1803), hvilken icke blott som de föregående intresserade sig för hemlandets ekonomiska upphjälpande, utan främst verkade vid riksdagarna genom en mångfald uppsedeväckande memorial och ströskrifter, i hvilka han kämpade för seglationsfrihet, handels- och närings-, tryck- och religionsfrihet och öfver hufvud framstod som en själfständig, prononcerad och framsynt anhängare af tidens ekonomiska liberalism. Hans idéer gjorde sig gällande icke minst genom det stilistiska mästernskap, hvarmed han utvecklade dem. Som politisk skriftställare, men i främsta rummet som naturvetenskapsman gjorde sig Peter Forskål (1732—63) bemärkt. Redan före Chydenius hade han på ett radikalt sätt uttalat sig för närings- och tryckfrihet; han deltog vidare i en vetenskaplig färd till Arabien, gjorde stora naturalhistoriska samlingar och efterlämnade tre stora arbeten, genom hvilka han kan betraktas som växtgeografens grundläggare.

Den gustavianska perioden börjar i F. med de af sällskapet Aurora utgifna "Åbo tidningar", de första i F., hvilka blefvo organet såväl för tidens vitterhetsiddare som för dess vetenskapliga forskare. Där uppträdde som skaldar J. H. Kellgren, A. N. Clewberg-Edelcrantz (1754—1821), G. Tidgren (1743—88) m. fl. Med denna tid börjar den svenska vitterheten i F. uppblomma. En höjdpunkt inföll under Gustaf IV Adolfs tid, då Frans

Mikael Franzén (1772—1847) var periodens främste skald. Franzéns ungdomslyrik (Selmasångerna) bröt med det konventionella och behandlade innerligt och graciöst ämnen ur hemlifvet, gaf idylliska genrebilder och kärleksdikter i enkel, naturlig diktning. Med "Sång öfver G. F. Creutz" vann han Svenska akademien stora pris, ehuru den bröt med alla gällande smakregler. Därefter varldt hans diktning mera filosoferande och moraliserande, ehuru vackra lyriska ingifvelser (Fannysångerna) fortfarande utmärka hans alstring. Han drogs alltmer till stora episka ämnen, men dessa blefvo för det mesta utdragna, sväfvande och planlösa. Ännu mindre lyckades Franzén som dramatiker. Däremot framstår Franzén som prosaist genom ett stort antal minnes-teckningar, som genom formens skönhet och den konstnärliga sammansättningen höra till det yppersta i sitt slag. Mikael Chorus (1774—1806) författade, närmast påverkad af Franzén, poetiska prisskrifter och lärodikter i tidens retoriska maner, men äfven elegier och smärre lyriska dikter, utmärkta af naivitet och idyllisk naturkänsla, samt i yngre år muntra och satiriserande stycken. Som poeter uppträdde äfven teologie professorn Jakob Bondorff (1763—1831) med filosofisk och moraliserande diktning samt ärkebiskopen Jakob Tengström (1755—1832) med sällsapsvisor, berättelser och smådikter för barn samt flera viktiga historiska verk. Som historiker var han påverkad af Henrik Gabriel Porthan (1739—1804), efter hvilken hela denna period i F:s litteraturhistoria stundom blifvit uppkallad, med hänsyn till att Porthan dels var den ledande kraften i landets enda litterära organ, dels utförde ett mångsidigt och fruktbringande arbete som universitetslärare. På den finska historieforskningens område var han banbrytande. Hans största arbeten voro väl i hufvudsak materialsamlingar, men genom flera smärre arbeten skingrade han en mängd gamla födomar rörande Finlands äldre historia, och han bildade en historisk skola, som egde bestånd ända till midten af 1800-talet. Som rättslärare och statsman var Mattias Calonius (1737—1817) namnkunnig; hans forskningar i inhemska rättshistoria blefvo grundläggande. Framstående vetenskapsmän voro vidare filosofen Gabriel Israel Hartman (1776—1809), matematikern Anders Johan Lexell (1740—84), fysikern Gustaf Gabriel Hållström (1775—1844), kemisten och mineralogen Johan Gadolin (1760—1852) m. fl.

Efter F:s skilsmässa från Sverige upprätthölls fortfarande de litterära förbindelserna med moderlandet. Uppsaloromaniken erhöi en skara efterbildare vid Åbo akademi, hvilkas litterära organ blefvo kalendern "Aura" (1817—18) och tidskriften "Mnemosyne" (1819—23). Främst i kretsen stod Adolf Ivar Arwidsson (1791—1858), hvilken som "fosforistisk" skald hade mindre betydelse än som publicist och historieforskare. Han sökte väcka den slumrande nationalitetskänslan, främst kärleken till fäderneslandet, dess språk (finskan) och dess ära. Efter sin öfverflyttning till Sverige utgaf Arwidsson större samlingsverk, såsom "Handlingar till upplysning af Finlands häfder". En annan af "Auras" medarbetare var Axel Gabriel Sjöström (1794—1846), som bl. a. översatte antikens skaldar och Goethe.

Sedan universitetet 1827 flyttats från Åbo till Helsingfors, vidtar den mest lysande perioden i F:s litteratur, uppborn framst af Runebergs och Topelius' alstring. Johan Ludvig Runeberg (1804—77) är F:s obetingadt förnämsta litterära namn. Bland hans förebilder har man främst visat på Goethe (för de episka idyllerna, lyriken och öfver hufvud objektiviteten) samt vidare Franzén, Ossian, Almqvist och antikens poesi samt folkdiktningen. I den nyare litteraturen är Runeberg "en af de allra första stora realisterna, en af dem, som återställt sambandet mellan lif och poesi, åter låtit dikten springa ur verklighetens fasta grund, föröfnat den kraft och sanning i innehåll, naturlighet och enkelhet i formen". Hans största betydelse är dock att vara sitt lands nationalskald, som skapat dess härliga folksång ("Vårt land"), skildrat dess inbyggare och dess bragdrika minnen ("Bonden Paavo", "Elskvyttarne", "Fänrik Ståls sägner").

Näst efter Runeberg vardt Zakarias Topelius (1818—98) F:s populäraste författare. Af ett mera drömmande och vekt sinne lag än Runeberg blef Topelius mera en representant för romantiken än för nyklassicismen. I hans diktsamlingar spåras mycken natursymbolik i nyromantisk anda, men ofta äro naturbilderna omkläddade för varmt fosterländska stämningar. Topelius' lyrik utmärker sig för en synnerligen musikalisk form. Äfven i sina många berättelser var Topelius starkt påverkad af nyromantiken (spökcener, sällsamma motiv); när han valde en historisk-fosterländsk bakgrund (såsom i "Fälskarns berättelser", "Hertiginnan af Finland"), lyckades han bäst. Han skref äfven skådespel och operor. Som författare för barn var Topelius en af nordens produktivaste och populäraste. Vid sidan af Runeberg och Topelius verkade under denna F:s vittra guldålder flera andra skaldar. Fredrik Cygnæus (1807—81) var en alsterrik lyrisk och dramatisk skald, hvars iderikedom kom mera till sin rätt i hans lysande högtidstal och hans verksamhet som lärare i estetik och litteratur. Som kritiker har han särskild betydelse genom att tidigt och energiskt ha framhållit Runebergs stora nationella betydelse. Johan Jakob Nervander (1805—48) var en löftesrik lyriker, men öfvergaf snart poesien och egnade sig åt fysiken. Lars Jakob Stenbäck (1811—70) var också en rikt utrustad skald, men fick tidigt pietistiska betänkligheter mot den världsliga poesien och upphörde att dikta. Emil von Qvanten (1827—1903), äfven lyriker, författade den allmänt omtyckta "Suomis säng". Johan Gabriel Leistenius (1821—58) skref humoristiska dikter, Fredrik Berndtson (1820—81) noveller och skådespel, Karl Robert Malmström (1830—1900) var en lyriker af Topelius' skola, Anders Teodor Lindh (1833—1904) skref dels dikter, dels skådespel, Vilhelm Gabriel Lagus (1837—96) författade stora dikter och skådespel, litteraturhistoriska och historiska verk, Josef Julius Wecksell (1838—1907) väckte stora förhoppningar både som lyriker och dramatiker ("Daniel Hjort"), men vardt tidigt sinnessjuk; bland de kvinnliga författarna märkas Fredrika Runeberg (1807—79), skaldens maka, som författade noveller och historiska romaner, Sara Elisabet Wacklin (1790—1846), som skildrade barndomsminnen från Österbotten,

och skaldinnan Vilhelmina Nordström (1815—1902). — Som de sista epigonerna från denna period kunna framhållas Rafael Hertzberg (1845—96), som påverkades af Topelius i lyrik och novell samt öfversatte finsk folkdikt, och Odo Morannal Reuter (f. 1850), som utom entomologiska och geografiska arbeten skrivit äfven dikter och berättelser.

Till den Runeberg-Nervander-Cygnæusska kretsen ("Lördagssällskapet") hörde äfven Johan Vilhelm Snellman (1806—81), verksam och betydande såsom tidningsman, tänkare och statsman, samt Johan Jakob Nordström (1801—74), som skref "Svenska samhällsförfattnings historia"; han öfverflyttade sedermera till Sverige. Bland vetenskapliga författare äro vidare att märka språkforskaren och resanden Mattias Alexander Castrén (1813—52), orientalisten Georg August Wallin (1811—52), historikerna Gabriel Rein (1800—67) och Mattias Akiander (1802—71), juris professorn Vilhelm Gabriel Lagus (1786—1859) och hans son, Jakob Johan Vilhelm Lagus (f. 1821), verksam som biograf och kulturhistoriker, vidare Karl Gustaf Estlander (f. 1834), som varit en betydande estetiker, konsthistoriker och litterär kritiker, filosofen Karl Gabriel Thiodolf Rein (f. 1838), botanisterna William Nylander (1822—99) och Sextus Otto Lindberg (1835—89), polarforskaren Nils Adolf Erik Nordenskiöld (1832—1901), som sedan 1857 verkade i Sverige, och astronomen Johan August Hugo Gyldeén (1841—96), som 1871 öfverflyttade till Sverige.

Den senaste epoken räknar som sitt främsta namn Karl August Tavaststjerna (1860—98), den förste representanten för den moderna realismen i Finland. Genom sina diktsamlingar förnygrade han den poetiska formen; hans romaner och noveller beteckna till innehåll och form ett genombrott i Finlands berättande litteratur. Samtidigt med Tavaststjerna uppträdde Johan Jakob Ahrenberg (f. 1847), som med fantasi och en lätt, fyndig stil gett skildringar från östra Finland och Ryssland. Mikael Lybeck (f. 1864) har gjort sig bemärkt genom i formellt hänseende synnerligen värdade dikter och noveller, Gustaf Adolf von Numers (f. 1848) har skrivit historiska skådespel och populära lustspel, Viktor Karl Emil Wichmann (f. 1856) har i sina dikter anslagit en nordisk ton, Konni Zilliacus (f. 1855) har utgivit flera samlingar berättelser från främmande länder, Jonatan Reuter (f. 1859) har uppträdt som skald och berättare från hafvet och skärgården, Adolf Paul (f. 1863) slutligen har författat noveller och historiska skådespel, men är numera bosatt i Tyskland och skriver på tyska. Bland det yngsta släktledets författare må nämnas lyrikerna Hjalmar Procopé (f. 1868), Jakob Tegenren (f. 1875), Arvid Mörne (f. 1876) och Bertel Gripenberg (f. 1878).

Bland den nyare generationen af vetenskapsmän märkas historikern Magnus Gottfrid Schybergson (f. 1851), som skrivit "Finlands historia", filologerna Fridolf Gustafsson (f. 1853) och Ivar August Heikel (f. 1861),

litteraturhistorikern *Jarl Verner Söderhjelm* (f. 1859), sociologen *Edvard Alexander Westermarck* (f. 1862), botanisten *Fredrik Elfvig* (f. 1854) och fysiologen *Robert Adolf Armand Tigerstedt* (f. 1853).

Litt.: *S. G. Elmgren*, "Översigt af Finlands litteratur" (1861 och 1865), *G. Lagus*, "Den finsksvenska litteraturens utveckling" (1866—67), och *A. Hultin*, "Den svenska vitterheten i Finland under stormaktstiden 1640—1720" (1904) och "Finlands litteratur under frihetstiden" (I, 1906). Vetenskapernas historia har behandlats i en serie monografier, som utgivits af Svenska litteratursällskapet i Finland. A. H.

2. Den finskspråkiga litteraturen har egentligen först under den senare delen af 1800-talet utvecklats sig till uttryck för folkkandan på alla bildningsområden. Grunden till densamma lades dock redan på 1500-talet under inflyttandet af reformationens folkliga strömningar. Den förste, som i skrift odlade finska språket, var biskopen i Åbo *Mikael Agricola* (1508—57). Nätalskande för folkets och prästernas elementarbildning, utgaf han en abcbok, en bönbok m. fl. andliga verk samt översatte nya testamentet jämte delar af det gamla. Under de följande 250 åren utkom på finska nästan enbart andlig litteratur: psalmböcker, postillor, katekeser o. s. v. Af största betydelse var på detta område bibelöversättningen (nya testamentet) af år 1548. Den världsliga litteraturen under denna tid representeras endast af några smärre folkskrifter eller dikter, de sistnämnda skildrande historiska tilldragelser; all högre andlig odling uppträdde ännu i svensk eller latinsk form. Om den rikhaltiga finska diktpoesien, hvars ursprung sträcker sig betydligt längre tillbaka i tiden än den upptecknade litteraturen och som lefde och utvecklade sig på folkets läppar såsom årligt tradition, hade man i de lärdes krets knappt en aning. Det är *Henrik Gabriel Porthans* (1739—1804) förtjänst, att han fäste sin uppmärksamhet vid denna diktning och genom sina på latin affattade undersökningar väckte intresset för dessa nationella minnesmärken. På grund af denna väckelse begynte på 1800-talet ett tråget arbete för finska språkets utveckling. I början af seklet utkämpades den s. k. "dialektstriden", då de finska hufvuddialekterna, den östfinska och den västfinska, hvar för sig sträfvade att bli ensamt rådande och utgöra den enda grunden för skriftspråket. Denna strid bragtes till ett slut genom *Elias Lönnrots* (1802—84) föredöme och storartade litterära verksamhet. Han försonade de stridande makterna sålunda, att i skriftspråket upptogs beståndsdelar ur båda dialekterna. Lönnrot uppgadde en stor mängd af folkpoesiens skatter och sammanfogade de å olika håll samlade berättande forndiktarna till ett nationalepos *Kalevala*, hvilket utkom 1835 samt i en betydligt tillökad redaktion 1849. Dessutom utgaf han en samling lyriska dikter (*Kanteletar*) samt ordspråk, gåtor och trollrunor. Folksagor på prosa, hvilka delvis redan af Lönnrot uppsamlats, utgafvo i fyra delar 1852—66 af *Eero Salmelainen* (Rudbeck). Sålanda bearbetades den jordmän, hvarur den egentliga skönlitteraturen småningom kunde uppspira. Men det dröjde länge, innan något verk af större betydelse utkom. Den första skönlitterära för-

fattargenerationens betydelse har varit nybyggarens och banbrytarens. *Jaakko Juteini* (Judén) (1781—1855) behandlade i sin diktning och sina prosaskrifter "varianta ämnen" i upplysningsstidshvarfets förståndsmässiga anda, *Karl Axel Gottlund* (1796—1875) rörde sig likaledes på flera områden (han utgaf bl. a. ett slags kalender vid namn "Otava" 1831—32), *Jakob Fredrik Lagervall* (1787—1865) försökte sig på de första dramerna och *Pietari Hannikainen* (1813—99) på de första novellerna på finska språket. Större konstnärligt värde hade *Abraham Poppius* (1793—1866) och *Samuel Gustaf Berghs* (1803—53; pseud. *Kallios*) fåtaliga lyriska alster. Vid samma tid uppträdde äfven en talrik skara skaldar ur folkets led, t. ex. *Paavo Korhonen* (1775—1840), *Olli Kymäläinen* (1790—1855), *Antti Puhakka* (1816—93) m. fl., hvilka alla voro från östra Finland. I deras enkla, på Kalevalameter byggda sånger söka sig ofta folkets sträfvan till bildning och väntan på bättre framtid uttryck.

Litteraturens naturliga framåtskridande hämmades betydligt genom censurförordningen af 1850, hvilken förbjöd tryckandet af finskspråkiga böcker med undantag af sådana, som hade religiöst eller ekonomiskt innehåll. Denna förordning återtog definitivt först 1860. Då vid denna tid de sociala intressena vunno större lifaktighet, grydde äfven för litteraturen en period af snabb utveckling. Den hos folket framträdande törsten efter vetande sökte man tillfredsställa medelst såväl översättningar som originalarbeten. Talrika tidskrifter och tidningar funno intresserade läsare äfven i de aflägsnaste trakter. Genom skalderna *A. Oksanen* (August Engelbrekt Ahlgvist, 1826—89) och *Suonio* (*Julius Krohn*, 1835—88) erhöi finska språket större böjlighet i modernare, konstnärligare versformer. Oksanens samling "Säkeniä" innehöll manliga, tanke- digra dikter, hvilka ha en grundläggande betydelse i den finska konstopoesien. En vekare, kvinnligare ton rädde i Suonios dikter. Tyngdpunkten i dessa två mäns väsen och verksamhet låg dock snarare åt det vetenskapliga än åt det konstnärliga hållet. De voro bägge universitetslärare. — Först i *Aleksis Kivi* (Stenvall, 1834—72) föddes en skald, som helt och hållet lefde för sitt konstnärskall. Med sitt originella geni öppnade han nya banor för den finska litteraturen. Han var, liksom Lönnrot, son till en fattig byskräddare, och genom umbäranden och hinder banade han sig väg till akademisk bildning. Tyvärr bröts i lifvets hårda kamp hans hälsa och slutligen äfven hans andliga kraft. Kivis dramer ("Kullervo", "Nummisuutarit", "Kihlaus", "Lea") ha en bestående betydelse i den finska dramatiken utveckling, och hans mästerliga skildringar af södra Tavastlands natur och dess folks dagliga lif i romanen "Seitsemän veljestä" ha blifvit ett manande, konstnärligt exempel för senare författare. Särskildt utmärkande för Kivi är den kraftiga originalitet, den naturtrohet och den saftiga, folkliga humor, som påträffas i hans skildringar. Hans inverkan på prosalitteraturen kan jämföras endast med den inverkan, som "Kalevala" utfövat på den poetiska produktionen. — Den största dramatiska förmågan efter Kivi var fru *Minna Canth* (1844—97). Hon slöt sig till den nordiska naturalistiska

iktningen och framträdde såsom en djärf och kraftig social reformator i flera af sina skådespel ("Työmiehen vaimo", "Kovan onnen lapsia", "Papin perhe") samt i sina noveller. Bland öfriga dramatiska författare från nyare tid förtjäna omnämnande: den finska teaterns framstående skapare och ledare Kaarlo Bergbom (1843—1906), författaren af smärre lustspel Robert Kiljander (f. 1848), den skicklige öfversättaren Tuokko (Antti Törneros, 1835—96) samt skalden Juhani Henrik Erkkö (1849—1906), hvilken bl. a. författade några skådespel med motiv ur "Kalevala" ("Aino", "Kullervo").

Det ännu lefvande författarsläkte, som omkr. 1890 bildade det unga realistiska ledet, innehöll många olika karaktärer och temperament. Det har därför äfven i sin senare utveckling förgrenat sig till olika håll. Den mest bekante bland dem, Juhani Aho (Brofeldt, f. 1861), har under franska och norska inflytanden utbildat sig till den finska novellens främsta representant. Han vann först rykte såsom de vecka stämningarnas och känslornas prosakald samt för sin mästertliga språkbehandling (novellsamlingen "Lastuja"). Samtidigt tecknade han äfven lifsbilder af större omfång ur närvarande tid, hvarvid han ser på lifvet med mildt, passivt vemod ("Yksin", "Papin rouva" m. fl.). Men sedermera har han vändt sig till den historiska bildningen och skapat två stort anlagda romaner, belysande förgångna tider i Finland ("Panu" samt "Kevät ja takatalvi"). Ett kraftigt och djupt temperament röja Arvid Järnefelts (f. 1861) litterära alster. Redan i sitt första arbete, romanen "Isänmaa", ställde han för sig en fordrande psykologisk uppgift. Han har behandlat lifvets djupaste frågor än i form af personlig bekänneelse ("Herämiäni"), än åter i form af objektiv karaktärsteckning i romanerna "Veljekset", "Helena", "Maaemon lapsia" samt i skådespelen "Samuel Cröell" och "Orjan oppi"). I sin världsåskådning är Järnefelt en lärjunge af Leo Tolstoj. — Teuvo Pakkala (f. Frosterus 1862) skildrar främst minnen från sin födelsestad Uleåborg. Från dess omnejd härstamma hans roliga skildringar af barnlifvet ("Lapsia") samt motiven till hans förmästa romaner ("Elsa" och "Vaaralla"). Han har fördjupat sig i enkla människors öden, hvilka lida i tränga förhållanden, och dessa personligheter har han skildrat med den största sympati och naturtrohet. — Santeri Ingman (f. 1866) debuterade också som nutidsskildrare, men senare har han mestadels rört sig på den historiska omanens område ("Juho Vesainen", "Anna Fleming" m. fl.), hvartil vetenskapliga forskning har ledt honom. Af senaste tids kvinnliga författare är fru Maila Mikkola (pseud. Maila Talvio, f. 1871) den mest produktiva. Hon har skildrat kvinnans fälsklif i novellerna "Aili" och "Kaksi rakkautta" samt sociala missförhållanden i tendentiösa romaner, "Pimeänpirtin hävitys", "Juha Joutsia" och "Louhilinna". — En särskild grupp af skönlitterära författare bilda de många folkskriftställare, hvilka utgångna ur landtbefolkningens led, i sina noveller och romaner skildra egna upplefvanden eller folkets lif i deras omgifning. Den äldste och allmänast bekante är Pietari Päiväranta (f. 1827), som utgivit en stor mängd små berättelser ("Elämään havainnoita" m. fl.). De mest framstående

bland dem äro Santeri Alkiö (Alexander Filander, f. 1862) och Kauppi-Heikki (Heikki Kauppinen, f. 1862), båda ganska produktiva. Alla dessa sluta sig till den realistiska riktningen. — Under senaste årtionde har konstiktningen visat spår af nyromantik. Denna riktning har främst representerats af Volter Kilpi (f. 1874) i hans färg- och känslomättade berättelser "Bathseba" och "Parsifal" samt Joel Lehtonen (f. 1882) i hans ungdomsfriska förstlingsarbeten "Perm" och "Paholaisen viulu". Äfven Johannes Linnankoski, i hvars alster ("Ikninen taistelu" och "Laulu tulipunaista kukasta") en rik och kraftig fantasi framträder, röjer en viss gemenskap med samma riktning.

Den finskspråkiga lyriken har sedan Oksanens tider allt intill våra dagar funnit många odlare. Af det äldre släktets skaldar må nämnas, utom J. H. Erkkö, som författat äfven naturlyrik och fosterländska dikter, den skicklige Shakspeare-översättaren Paavo Cajander (f. 1846) samt Kaarlo Kramsu (1855—95), känd såsom författare af kraftiga historiska dikter. Äfven Kasimir Leino (Lönnbohm, f. 1866) har författat klangfulla dikter samt dessutom det historiska skådespelet "Jaakko Ilkka" med motiv från Klubbekriget. De förmästa representanterna för den nyare finskspråkiga lyriken äro Eino Leino (Lönnbohm, f. 1878) och Lari Kyösti (Larson, f. 1873), hvilka vid sidan af sin lyriska alstring rört sig äfven på novellens och dramatets område, samt Otto Manninen (f. 1872), känd såsom en framstående lyrisk översättare och såsom författare af den formfulländade lyriska samlingen "Säkeitä". V. T.

Finlands statsarkiv. Tolfte artikeln uti freds slutet mellan Sverige och Ryssland 17 sept. 1809 stadgade, i något dunkla ordalag, att kronans eganderättshandlingar "les titres domaniaux", "arkiv och andra offentliga och enskilda dokument", samt planer och kartor öfver afträdde fästningar, städer och orter skulle af svenska regeringen senast inom ett år till finska staten öfverlätas. Med anledning däraf utsåg finska styrelsen ett antal kommitterade, hvilka skulle från resp. ämbetsverk i Sverige mottaga förenämnda handlingar. Denna utlämning försiggick 1810—12. De af Sverige utleverade handlingarna fördes till en början till Åbo, där de ställdes under den nyligen bildade regeringskanseljens vård. Sedan denna konselj 1816 fått den förändrade benämningen Kejslerlig senat för Finland, bildades af ofvannämnda handlingar, i förening med de från nämnda styrelseverk aflämnade akter, ett "Kejslerliga senatens arkiv", öfver hvilket, enl. förordnande af 13 nov. 1816, en på extra stat "tills vidare" anställd arkivarie skulle ha uppsikt. Sedan Senaten 1819 förlyttats till den nya huvudstaden Helsingfors, blef äfven senatsarkivet dñ öfverfördt. De från Sverige erhållna handlingarnaingo där ligga oordnade och utsatta för oförsynt plundring af personer, som forskaffat sig tillstånd att för forskningar begagna arkivet, tills regeringen i början af 1840-talet uppdrog åt doktor E. Grönblad att ordna och katalogisera desamma, hvilket arbete han äfven utförde beträffande Kammarkollegiets forna handlingar för tiden 1531—1634. Arkivet hade emellertid alltsedan 1816 föreståtts af lägre senatsjänstemän utan all

vetenskaplig bildning. Först i slutet af 1862 uppdrogs värden af arkivet åt en verklig historieforskare, och sedan den tiden har detsamma haft karaktären af en vetenskaplig institution, på samma gång dess samlingar vunnit en anseelig tillökning. 1869 omorganiserades verket till statsarkiv. Finlands statsarkiv utgöres nu af en äldre eller historisk afdelning samt en nyare eller administrativ afdelning, mellan hvilka året 1809 bildar gräns. Stommen till den historiska afdelningen utgöres, som redan är antydt, af skatteräkenskaper, jordeböcker, landsböcker, verifikationer m. m. från Kammarkollegiets arkiv. Med dessa högst viktiga handlingar ha sedermera förenats akter, ankomna från Justitiekollegiet och Dirigerande senaten i Petersburg, samt vidare de från utrikesministeriets arkiv i Moskva aflämnade handlingar och räkenskaper rörande Viborgs län, det s. k. Gamla Finland, under dess förening med Ryssland. Det äldre arkivet innehåller dessutom en ej obetydlig samling "acta historica" i original, sammanslagen af flera smärre samlingar, såsom Gottlundska, Stichæuska, Tameländerska och Bomanssonska samlingarna. Vidare må nämnas Waaranens och Hausens afskrifter af medeltidshandlingar, Grönblads afskrifter från svenska Riksarkivet samt slutligen Furuhielmska samlingen, innehållande afskrifter ur ryska arkiv och hufvudsakligen berörande händelserna 1741—43 och 1788—89. — 1890 indflyttade arkivet i en för detsamma enligt modernaste principer uppförd byggnad. S. å. erhöi det ny instruktion. Verkets tjänstepersonal utgöres af statsarkivarien, 2 arkivarier, 3 amanuenser och 1 kopist. Staten uppgår till 50,100 mark. Arkivalierna uttaga f. n. (1907) ett utrymme af omkr. 6,600 sträckmeter.

Finlands statskontor inrättades 1875, då Finlands bank frigafs från förvaltningen af statsverkets fonder. Statskontoret har till uppgift att under Finansexpeditionens i Senaten inseende utföra den närmaste kontrollen öfver statsverkets kassaförhållanden och ombesörja bokföringen af dess inkomster och utgifter samt handha förvaltningen af statsverkets kapital och af statsskulderna. Det förvaltas af en direktion, bestående af 1 öfverdirektör såsom ordförande och 2 direktörer såsom ledamöter. Öfriga tjänstemän äro 1 sekreterare, 1 ombudsman, 4 kamrerare, 1 kassör och 3 bokhållare. Statskontorets reglemente är af 3 maj 1899. T. C.

Finlands stämpelkontor uppstod 1894 genom ombildning af det förra kartasigillatkontoret (inrättadt 1816). Dess instruktion är af 6 mars sagda år. Tjänstemännen äro 1 kamrerare och 1 kontrollör. Kontoret öfvervakar tillverkningen af och tillhandahåller stämpelpapper och stämpelmärken, postverkets frankotecken, kvittenskuponger och sparmärken äfvensom andra beskattningsmärken. T. C.

Finlay l. **Finlaij** [fɪnˈlɛi], Robert, köpman, tillhörde en gammal skotsk adlig släkt och föddes 5 nov. 1719 i Dublin, där fadern var bankir. 1744 slog han sig ned i Stockholm, gifte sig med den ryktbare köpmannen Plomgrens dotter och ingick med sin svåger J. Jennings ett bolag (Finlay et Jennings), som på sin tid var det mest betydande köpmanshuset i Sverige. 1755 blef F. naturaliserad såsom svensk adelsman och erhöi 1762 kommerserads titel. 1761 upplöstes bolaget, som då i fast egendom innehade flera bruk och faktorer i Uppland, Dalarna, Norrland och Finland samt dessutom ett

garveri på Kungsholmen i Stockholm. F. dref där efter affärer för egen räkning och erhöi 1762 jämte ett konsortium privilegium på den ostindiska handelen ("det tredje ostindiska kompaniet"). 1771 gjorde F. konkurs och flyttade i aug. 1772 till Bordeaux, där han dog 1785. — De förne bolagsmännen, F. och Jennings, råkade mot frihetstidens slut ut för de hätskaste, till en del af personligen skäl dikterade, anfall från den ryktbare nationalökonomén Nordencrantz' sida. Vid riksdagen 1777—78 anklagade denne (i 4:e delen af sina "Tankar om hemligheter och tysthetseder") dem — i synnerhet Jennings — för att ha orsakat de sista årens ekonomiska osäkerhet och politiska misshäligheter därigenom, att de såsom landets största järnvarusutseppare och växelgivare efter godtycke höjt och sänkt kursen. Tröts orimligheten af denna beskylldning framtvungade de ofrånse mössorna tillsättandet af en ständernas kommission för att pröva densamma, men 1772 års revolution kom emellan, och saken nedlades. (L. S.)

Finlay [fɪnˈlɛi], George, engelsk historieskrifvare och filhellen, f. 21 dec. 1799 af skotska föräldrar i Faversham, d. 26 jan. 1875, begaf sig efter några års juridiska studier vid Glasgows och

Göttingens universitet till Grekland för att "bilda sig ett eget omöde om landets tillstånd och krigsutsikterna". Under sin vistelse i Grekland sammanträffade han med Byron, men lämnade, trött på de inbördes tristerna bland grekerna, landet 1825 och afade s. å. sin juridiska examen vid universitetet i Edinburgh. Redan s. å. begaf han sig tillbaka till Grekland, där han för framtiden bosatte sig. F:s försök att genom sitt personliga ingripande höja Greklands materiella kultur rönt ingen framgång, och han egnade sig därför åt "den ofruktbara uppgiften att förtälja dess olyckor", såsom han själf säger. Hans förnämsta arbeten är *Remarks on the topography of Oropia and Diacria* (1838; tysk uppl. 1842), *Greece under the romans from its conquest by the romans until the extinction of the roman empire in the East* (1844, ny uppl. 1857; tysk öv. 1861), *History of Greece from its conquest by the crusaders to its conquest by the turks and of the empire of Trebizond 1204—1461* (1851; tysk uppl. 1853), *History of the byzantine and greek empires from 716 to 1453* (1853—54), *History of Greece under the ottoman and venetian domination* (1856) och *History of the greek revolution* (1861). En ny uppl. af hans historiska arbeten utgafs i 7 band 1877 af H. F. Tozer under titeln *A history of Greece from its conquest by the romans to the present time, B.C. 146 to A.D. 1864*. F. när icke upp till Gibbon i vid historisk blid eller elegant framställning och effektivt gruppering af ämnet; men han har mera än denne sinne för den sociala utvecklingen. I sin skildring af den tid, i hvars händelser han själf deltagit, framsta

man såsom en skarp, men ej opartisk iakttagare. — F. var under sin vistelse i Grekland korrespondent till "Times" och "Athenæum". (T. H.-r.)

Finlayson [-lëisan], J a m e s, finsk industriidkare, f. 1771 i Glasgow, d. 1852 i Skottland, flyttade i sin ungdom till Petersburg. Genom kejsar Alexander I:s besök i Finland 1819 uppmärksamgjord på den rikliga krafttillgången i fallet vid Tammerfors och lockad af utsikten till fristadsprivilegier för staden, slog man sig 1820 ned där och anlade, understödd af regeringen, en klädesfabrik, som senare följdes af ett bomullsspinneri. Affären gick dock ej bra, förvarför F. 1835 nödgades försälja den åt ett konortium, som under firma Finlayson & C: i fortsatte densamma. Firman eges nu till största delen af handelslän C. S. Nottbecks efterkommande. F. öfverflyttade 1838 till Skottland. Han var kväkare och vårdade sig mycket om sina arbetares andliga och timliga väl. Genom sitt bomullsspinneri — klädesfabriken blef ej långvarig — lade han grunden ej blott till ett af Finlands allra största industri-företag utan äfven till utvecklingen af Tammerfors till "Finlands Manchester". T. C.

Finländare, invånare i storfurstendömet Finland utan hänsyn till nationaliteten.

Finländsk-svenska. Se Finsk-svenska.

Finmålare, de holländska kabinettsmålarna, hvilas berömdaste representant var Dou (se d. o.).

Finn, vanligt fornnordiskt personnamn. 1. En dvärg eller alf, som omnämnes i Eddan.

2. Konung öfver friser och jutar, öfverföll förättligt Hnäf, en höfvitsman hos den danske konungen Healfdene (Halfdan), som med 60 kämpar gästade honom på Finnsburg och efter fem dagars strid föll med stora förluster äfven å frisernas sida. F. öfverföres jämte stora skatter till Danmark. I den anglosaxiska hjälte-dikten "Beowulf" besjunger en skald hos Healfdenes son Hrodgar (Roar) några år före 1015 e. Kr. dessa strider, som sålunda förmodligen stått i slutet på 400-talet.

3. Jätte, som enligt folksagan byggde Lunds domkyrka åt S:t Laurentius. Jätten skulle till belöning för sitt arbete ha sol och måne eller och den helige mannens båda ögon, såvida icke denne före arbetets afslutande kunde uppgifva jättens namn. Laurentius fick emellertid höra en jättinna sjunga för sitt barn, att dess fader Finn skulle komma hem med helgonets ögon. Glad skyndade han då till kyrkan och kallade vid namn jätten, som just skulle foga slutstenen i byggnaden. Förbitterad öfver sitt fel-

Den s. k. jätten Finn i Lunds domkyrkokrypta.

slagna hopp skyndade F. ned i kraftkyrkan (kryptan), omfamnade en pelare och ville kullstörta hela templet, men förvandlades plötsligt till sten. — Legendan om F. har Tegnér användt i poemet "Gerda". Liknande sägner finnas om flera andra kyrkskyrks uppbyggande. Sägner om jätten Finn torde under århundradenas lopp ha vuxit upp kring en intill en pelare i Lunds domkyrkokrypta från början utskulpterad mansbild (se fig.), som vid en annan pelare har en motbild i en utskulpterad kvinna med ett barn. Enligt en rimlig tydning af F. Beckett (i "Kult och konst", 1906) har konstnären velat med dessa tre figurer framställa den nordiska menigheten (föräldrar och barn) såsom ifrig att stödja den kristna tempelbyggnaden. Jfr äfven L. Weibull, "Studier i Lunds domkyrkas historia" (1906), T. Wahlins recension däraf i "Kult och konst" (1907) samt C. W. v. Sydow, "Studier i Finnsägner och besläktade byggnads-sägnar" (i "Fataburen", s. å.). 1. 3. Th. W.* 2. B.-e.

Finn. Se Fingal.

Finn, pseudonym för P. A. Gödecke.

Finn-Alf, med tillnamnet den gamle, en halfmytisk konung i Norge. Han samt många hans fränder och afkomlingar omnämnas i sagan om Fornjot och hans ättlingar. Th. W.

Finnar, den till största delen i Finland bosatta grenen af den till mongoliska rasen hörande finsk-ugriska folktamiljen. Se Fennoman, Finland (särskildt afd. Befolkningsförhållanden, Utvandring och Historia), Finska språket och Finsk-ugriska språk. I Sverige förstås i tal och skrift vanligen med finnar invånare i Finland utan afseende på rasen, således såväl de mongoliske finnarna som de kaukasiske svenskarna ("svensk-finnarna"). Jfr Finländare.

Finn Arnesson. Se Arnmödlingarna.

Finnberg, Gustaf Vilhelm, målare, f. 1784 i Pargas socken i Finland, d. 1833 i Stockholm, var målargesäll i Åbo, men studerade någon tid vid konstakademien. Återkommen 1817, uppehöll han sig i Åbo, sökande där en förtäglig genom målning af altartaflor och porträtt. Vid stadens brand 5 sept. 1827 förde F. sina taflor från gård till gård, men måste slutligen öfverlämna dem åt de förföljande lågorna. Utblottad och husvill, hamnade han änyo i Stockholm, där hans framtid blef hvarken ljus eller lång. "Jag skall komma till Rom, äfven om jag måste krypa dit", plägede han säga, men denna önskan fick han aldrig se uppfyllt. H. af S.*

Finnbo. Se Ferna.

Finnboda, varf och mekanisk verkstad, tillhörigt Bergsunds mekaniska verkstads aktiebolag, ligger i Nacka socken, Stockholms län, på södra sidan af den klippude inom Stockholms hamnområde, som bildas af Stockholms ström, det s. k. Håstholmsundet och Svindelsviken. Platsen användes i forna tider som hamnplats för finnskutor, däraf namnet. Om dess förhistoria i öfrigt må nämnas, att F. med gamla och nya Beckbruket (nuv. F. och Gåddviken) år 1800 för 7,000 rdr köptes af kommerserådet S. B. Hebbe, 1808 för 8,788 rdr af handelshuset Kantzow & Biel, 1816 för 22,500 rdr af grosshandl. K. G. Beck och 1844 för 103,500 rdr af F. Beckbruksbolag, som därifrån 1873 afsöndrade F. med nya Beckbruket till Bergsunds bolag och

Finnboda. (Pansarkryssaren "Fylgia" förtöjd invid.)

ungefär samtidigt gamla Beckbruket (nuv. Gäddviken) till Stockholms superfosfatfabriks aktiebolag. 1892 inköptes och lades det mellan F. och Gäddviken belägna Finnberget å Danviks hospitals utmark med omkring hälften till hvardera lägenheten, så att F. varfs areal nu utgör 1,768,86 ar. — Bergsunds-bolaget tog strax efter 1873 itu med varfsanläggningen samt byggde en reparationsverkstad, en upphallningsbädd, som afsynades och provvades 12 jan. 1878, och några arbetarbostäder. Chefskapet innehades först af f. d. sjökaptanen L. A. Törnqvist, men har sedan mars 1881 innehaft af ingenjör Kurt v. Schmalensee, som numera jämväl är direktör i Bergsunds bolag. Rörelsen har under hans ledning tagit stort uppsving. På upphallningsbädden ha öfver 1,900 fartyg torrsatts, och från byggnadsbädden ha sjösatts bl. a. 3 kerosinångare för Kaspiska hafvet, finska isbrytaren "Murtaja", lastångaren "Gottfried", ryska kanonbåtarna "Sievtj" och "Koreetz" (hvilken aflossade första skottet i senaste rysk-japanska kriget, febr. 1904), de svenska pansarbåtarna "Thule", "Oden", "Thor" och "Vasa", torpedkryssaren "Psilander" och pansarkryssaren "Fylgia", till hvilka alla (utom "Psilander") bolagets afdelning å Bergsund levererar maskinerna. Tillverknigen omfattar dessutom ett par hundra haverireparationer och tusentals andra reparationer samt diverse brobyggnader i samverkan med Bergsund.

Det inom bolaget bildade Aktiebolaget flytande skeppsdockorna, som öfvertagit förutvarande Aktiebolaget Skeppspontonens två flytdockor, har förlagt dessa dockor vid F. (jfr Docka, sp. 604—605, med fig. 3), hvarigenom man väntar en ännu större utveckling af verksamheten. Tillverkningsvärdet uppgick 1906 till 763,174 kr. Arbetarnas antal var 380, af hvilka ett mindretal bor i bolagets

hus vid F. Taxeringsvärdet å fastigheter är 1907 557,000 kr.

Finnboge den starke (isl. *Finnbogi enn rammi*), en isländsk sagohjälte, som måhända är en historisk personlighet, ehuru hans saga ("Finnbogasaga ens ramma", utg. af Hugo Gering 1897) är ett fullkomligt fantasifoster och hör till de senisländska äfventyrssagornas kategori. F. Jönsson anser den vara författad omkr. 1300. R. N.-g.

Finnbär, bot. Se *Hippophaë*.

Finne (grek. *akne*, rättare *akme*), *med.*, en hudsjukdom, som består i en inflammation i hårsäckar och talgölöklilar och deras omgifning genom retning från en talgpropp (*comedo*). Kring talgproppen bildas var; huden upphöjes till en gul blemma (pustel) med röd omgifning. Oftast förekomma finnar i ansiktet hos unga personer af båda könen, i synnerhet under och efter pubertetsutvecklingen, men ärö vanliga äfven å hals- och bröst huden samt andra kroppsdelar. Såsom en egen art betraktas "skäggfinnar" (*sykosis*), som utveckla sig kring skäggrötterna och bero på en speciell infektion. Dylika finnar benämnas äfven *skäggsvam p*. Finnar kunna framkallas äfven genom vissa som läkemedel begagnade ämnen, använda vare sig invärtes (jod, bromkalium) eller utvärtes (tjälroljor o. d.). Många medel ha försökts mot finnar. Bland de verksammaste må nämnas salvor, spec. de s. k. skalpastorna, i hvilka ofta ingå bl. a. svafvelblomma och sprit. Finnar kunna ofta förekommas därigenom, att man i tid klämmer ut stagnerande hårda talgproppar. I svårare fall kräves operation med knif eller lansett. F. B. (I. H.)

Finne, Jan, en såsom björnjägare vidtbekant kronoskogvaktare i Värmland, var höfjägmästaren Falks ständiga biträde vid större björnjakter och kallades med anledning därpå "Falks högra hand". Han dog 1876 vid omkr. 90 års ålder. J. W. L.*

Finne, Edvard Gabriel, norsk författare, 1866 i Bergen, d. 1899 i Kristiania, där han en tid var tidningsman, skref berättelserna *Filosofen* (1889), *Doktor Wangs barn* (1890), *Unge syndere* (s. å.), *To damer* (1891), med en kvinneskildring, om påverkats af Strindberg, *Rachel* (1895) och *I fgrunden* (1898) samt skådespelen *Uglen* (1893), *Öfver afskeden* (s. å.) och *Konny* (1895). F. var en ytterlig naturalist, hvars skildringar äro hemiska och örtviflade. Se Hj. Christensen, "Unge nordmænd" (1893), och Nærup, "Ill. norsk litteraturhist." (1905).

R—n B.

Finne-Grønn, Stian Herloisen, norsk personhistoriker, f. 1869 i Risør, sekreterare i Statistiska centralbyrån, har utgivit ett antal genealogiska arbeten, såsom om släkterna Carstensen (1895), Due (1897) och matematikern Abels släkt (1899). Jämte C. A. Thomle redigerar han sedan 1906 "Norska personhistorisk tidskrift". O. A. O.

Finnekumla, socken i Älvsborgs län, Kinds härad. 1,589 har. 392 inv. (1906). Annex till Gällstad, Östeborgs stift, Kinds kontrakt.

Finner, i Norge namn på lapparna.

Finneröjda, socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 24,892 har. 2,842 inv. (1906). F. utgör ett eget pastorat i Skara stift, Norra Vadsbo kontrakt.

Finne von Melsted, Henning, författare, f. 1 juni 1875 i Stockholm, aflade mogenhetsexamen 1892 och juris kandidatexamen i Uppsala 1897, verkade äfven en kort tid som jurist, men egenade sig snart teslutande åt författarskap. F. har företagit åtskilliga resor i England, Tyskland, Frankrike, Spanien och Italien. Han debuterade med de anonyma *Georg Dahna* (1898; öfv. till tyska 1905) och *Leo Dahna* (1899) samt har under eget namn utgivit *Noveller dialog* (1901), dramerna *Starkare än lifvet* och *Drömmingar* (1902), *Kärleksresan* (s. å.), *Stormtider* (1903), *Nöd* (1904; 2:a uppl. 1906), *Fred*. *En politisk kättares anteckningar* (s. å.), *Kvinnöden* (1905), *Tankred* (följetong i "Sv. dagbladet", 1906) och *Fantomen* (s. å.).

Finney [f'i ni], Charles, nordamerikansk väckelsepredikant, f. 1792, d. 1875, åstadkom och ledde omfattande väckelserörelser i Nya England på 820-talet och senare. I *Lectures on revivals of religion* (1835; många uppl.) betonade han starkt ett andliga lifvets lagbundenhet. Väckelse kommer, enligt F., genom rationella religiösa metoder till stånd lika säkert som skörd efter säd. N. S.

Finnforsen, vattenfall i Skellefte älf, 36 km. v. m Skellefteå.

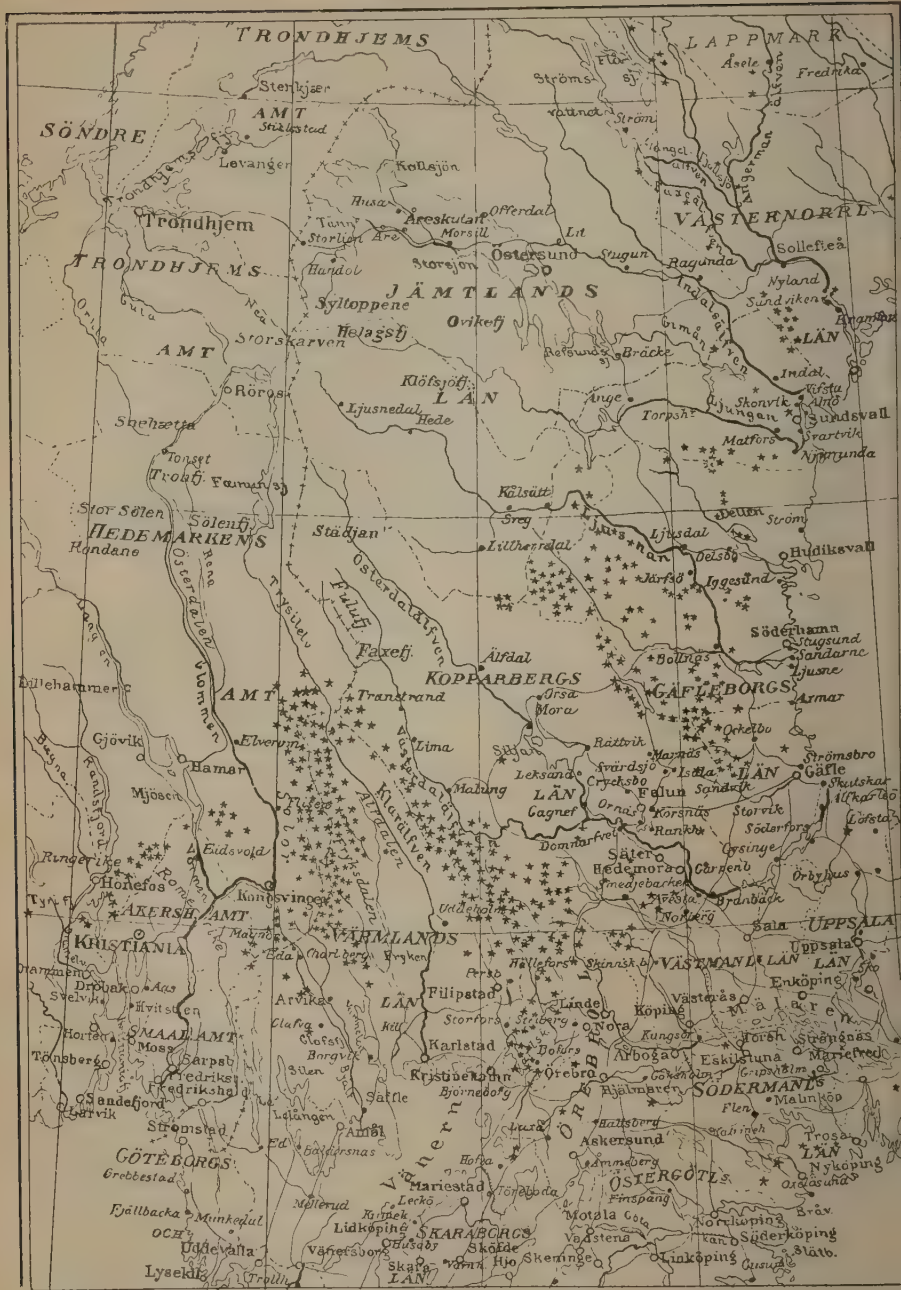
Finngrund, två grundflack i södra delen af Bottiska viken, men i allmänhet icke obetydligt djup, men med spridda grund uppstigande ända till 1—3 m. djup. Östra banken, nästan rund, af 14 km. genomskärning, utmärkes sedan 1859 med ett fyrskepp, kalladt *Finngrundet*, hvilket visar hvitt blixken med 2 blänkar 11,4 m. öfver vattenytan, med en lysvid af 12 minuter. Västra banken, skild från den östra genom en 7 km. bred rädda, sträcker sig med 8 km. bredd och omkr. 16 km. längd mot s. v. och fortsättes i riktning åt Gäfle af en lång och smal undervattensås. Denna bank blef 1881 utmärkt med ett fyrskepp, Västra banken, som visar 4 vita blixtsken. A. G.

Finnheden. Se Finnved.

Finn Magnusen. Se Magnusson, Finnur.

Finnmark. Se Finnskog.

Finnmarken, den nordligaste delen af Norge, har ett yttnehall af 46,404 kvkm. 32,952 inv. (1900). Kusten, som för det mesta saknar en skyddande skärgård, är sönderskuren af djupa och breda fjordar: Altenfjord, Porsangerfjord, Laxe-fjord, Tanafjord och Varangerfjord. Utanför västra kusten ligga stora öar: Söröen, Seiland (med Europas nordligaste skridjök), Kvalöen och Mageröen. På den sistnämnda ligger Nordkap. V. om Nordkap skjuter Knivskjærodden litet längre mot n. Fastlandets nordligaste punkt är den längre österut belägena Nordkyn l. Kinnerodden. En tredje udde är Sverhøltklubben. F. har åtskilliga stora älvar: Altenälf, Tanaälf, Pasvikälf m. fl. F. är ett platåland med branta sluttningar mot hafvet. Af invånarna äro många lappar (no. *finner*, dels bofasta, dels nomader) och finnar (no. *kvæner*). De sistnämndes antal är, till följd af invandring, i jämnt stigande. Under senare år har organiserats en motsvarande norsk invandring. F. bildar ett eget amt och delas i 5 sorenskrivier. Där finnas 3 städer: Hammerfest, på Kvalöen, Vardö, med fästningen Vardöhus, och Vadsö. — I Alten trives kornet, men jordbruket har blott ringa betydelse som näringskälla. Viktigast är fisket, i synnerhet torskskiset (loddefisken) på våren, hvilket lämnar en årlig afkastning af omkr. 15 mill. st. fisk. Under senare år har i östra F. uppstått en betydlig bergverksdrift, och i Alten har länge (om och med långa afbrott) pågått sådan. — Ursprungligen var F. icke en integrerad del af konungariket Norge, utan betraktades som ett skattland eller en koloni. Mot medeltidens slut synas emellertid normmännen faktiskt varit i besittning endast af öarna och nöjt sig med att uppbära vissa afgifter af lapparna. Men under Gustaf Vasas tid började äfven svenskarna utkräva skatt af dessa från Titisfjord till Malagen, medan moskoviterna å sin sida gjorde detsamma från Malagen till Varanger. Lapparna måste således skatta till tre riken. Sedan ryssarna i Teusina-freden (1595) afträdit sina rättigheter v. om Varanger till Sverige, gjorde detta anspråk på att uppbära $\frac{2}{3}$ af lappskatten äfven mellan Malagen och Varanger. Frågan om F. gaf anledning till många underhandlingar mellan svenska och danska regeringarna samt blef under Karl IX:s tid, sedan Kristian IV 1598 förbjöd lapparna att betala skatt till Sverige, en hufvudpunkt för dem. Kung Karl antog 1607 titeln "lappars i Nordlanden konung", anlade befästningar (blockhus) i F. och inbjöd främmande staders borgerskap att idka fiskeri vid F. Twisten om F. blef 1611 en af de förnämsta anledningarna till det s. k. Kalmarkriget 1611—13, som slutade genom freden vid Ulisbäck så, att Sverige afstod från anspråken på sjölapparnas land mellan Titis- och Varangerfjord och på högheten öfver hafvet i dessa trakter, men först genom gränsfördraget med Sverige 1751 och med Ryssland 1826 blefvo gränserna fastställda. Vardöhus fästning (anlagd omkr. 1300) har i hög grad bidragit till upprätthållandet af norska väldet. Där bodde länsherrarna och sedermera, under en följd af år, antmännen. I 16:e årh. voro näringarna i F. i ett blomstrande tillstånd, men till följd af okloka åtgärder från styrelsens sida tynade de åter af, i synnerhet efter 1660.

Öfversiktskarta öfver Finnmarkerna i mellersta Skandinavien. (***) Finnmarker.) Efter en karta af S. Lönnberg i "Tmæ", 1902.

begagnades då mycket som deportationsort. Till 187 var handeln på F. merendels ett privilegium för några få personer, eller och drefs den för statens räkning, men då frigafs den, fr. o. m. 1789. Förmligast efter 1814 har F. gått betydligt framåt. Nu finnas där telegraflinjer och ångbåtskommunikationer utefter hela kusten, med snabbturer till Trondhem och Bergen.

Y. N.

Finnmarker kallas ännu i dag många skogstrakter i mellersta Sveriges landskap (Värmland—Ängermanland), som en gång koloniserats af finnar. Redan under Gustaf Vasa gick en stark ström af utvandrare från Finland till Sverige. Finska arbetare kommo härje höst öfver hit ochingo under vintern tröskarsarbete hos bönderna, särskildt i Uppland, ochervände på våren hem med sina arbetsförtjänster. Å de kungliga afvelsgårdarna och vid grufvorna i Uppland och Västmanland användes finnar året om stor utsträckning. Under de följande åren tilltog denna invasion af finnar betydligt på grund af det lyckliga tillståndet i Finland under slutet af 1500-tallet och början af 1600-talet. Under Karl IX och Gustaf Adolf understöddes också invandringen kraftigt af en svensk regering, som öfverallt på kronologarna upplåt boplatser åt koloniserande finnar, stödde dem med utsäde och lämnade dem flera års attfrihet. Vid mitten af 1600-talet hade invandringen nått sitt maximum. Finska nybyggen funnos öfverallt på skogarna i Ängermanland, Medelpad, Ålsgård, Gästrikland, Dalarna, Västmanland och Värmland (se kartan), och de finsktalande kolonisternas antal i de ifrågavarande landskapen torde till denna tid ha uppgått till 12 å 13.000 personer. Även i andra landskap, särskildt i Södermanland, Värmland och Uppland, fanns ett ej obetydligt antal finnar. Finneröjda kan räknas som en finnmärk, och även i skogarna s. om Östergötlands och Västergötlands slättbygder uppfördes ett och annat finskt ort.

Under senare hälften af 1600-talet upphörde invandringen till stor del dels på grund af de förändrade förhållandena i Finland efter Per Brahes död, dels på grund af den förändrade hällning, som regeringen intog mot finnarna. De s. k. "lösfinnar", som utan stadigvarande bostad ströko omkring i skogarna, svedjade och utrotade villebrådet, hade länge varit en nagel i ögat på de svenske bönderna. Då nu också en massa bruksegare började säga öfver de skogsförödjande finnarna, utfärdade regeringen 1637 ett strängt plakat mot lösfinnar. Sedermera vidtoges äfven mot de bofasta åtgärder, som hämmade kolonisationen. I Värmland och äfven i norra delarna ledde missförståningen mellan svenskar och finnar till verkliga småkrig, hvarom sägnerna ännu till att berätta.

De invandrade finnarna bibehöllt sitt språk och sin finska kultur. Finska pörten och badstugor byggdes öfverallt i de svenska skogarna. På flera håll, som i Grythytt och Ljusnarsberg, byggde kolonisterna kapell, där under många år hölls finsk andstjänst. På 1690-talet gjorde pastor Schæfer i Hälso lands och Gästriklands finnmärker och predikade för finnarna på finska. Men för öfrigt hörde det till undantagen, att deingo finna någon präst tala deras modersmål. Trots regeringens stränga påbud 1682, att finnarna omedelbart skulle lära sig svenska, försiggick försvenskningen

ganska långsamt. I Dalarnas finnmärker utdog sålunda språket fullständigt först på 1880-talet, och i Värmland finnas ännu flera byar, såsom N. och S. Vigen (nära Rödensjöarna), där befolkningen talar finska. Finska rökstugor finnas ännu rätt allmänt kvar, och den finska rasen har flerstädes bibehållit sig så oblandad, att man utan svårighet också bland de svenske finnarna kan särskilja de tre rastyperna savolaksare, tavaster och kareler. Litt.: P. Nordmann, "Finnarna i mellersta Sverige" (1888), K. B. Viklund, "Finska språkets nuvarande utbredning i Värmland och Grue finnskog" (i "Ymer" 1902), S. Lönnborg, "Finnmarkerna i Mellersta skandinavien" (i "Ymer" s. å.), O. Matson, "Fra Solørs finnskog" (i "Norvegia", s. å.), och G. Åkerhielm, "En antropologisk resa genom Värmlands finnskog" (i "Ymer", 1907). Se också art. Gottlund, K. A.

S. L.

Finnmyrten, *Cassia andra calyculata*, bot., en till fam. *Ericaceae* hörande upprätt buske, ungefär så stor som blåbärsris, med aflånga, läderartade blad och hvita blommor i ensidig klase. Den är i Sverige funnen endast i kärr utefter Torne älf, men förekommer däremot mångstädes i Finland, särskildt i östra delen af landet.

G. L.—m.

Finnskog 1. Finnmärk kallas i Norge sådana skogstrakter, i hvilka (omkr. 1600) från Finland inflyttade finnar slog sig ned. Finnskogen i Solör, som stöter intill Värmland, är den mest bekanta, och där leva ännu den ursprungliga befolkningens ättlingar. Äfven s. om Tyrifjorden, mellan Liers och Modums socknar, är en stor finnmärk, som dock numera behos uteslutande af norrman. — Jfr Finnmärker.

Y. N.

Finnskoga, en kapellförsamling och en socken i Värmlands län. Se Norra Finnskoga och Södra Finnskoga. — Finnskoga pastorat. Se Södra Finnskoga.

Finnur Jónsson. Se Jónsson, Finnur.

Finnus Johannæus. Se Jónsson, Finnur.

Finnved (Finnheden, Finnveden), fsv. *Finnvid*, fordom ett af Smålandens (Småland), motsvarande Sunnerbo härad af Kronobergs län samt Östbo och Västbo af Jönköpings län.

Finnviksheden, kronopark i Burträsk socken och revir af Västerbottens län, afsatt till kronopark genom K. Mts befallningshafvandes resolution 5 mars 1880. Areal 945 har.

G. Sch.

Finnåker, gods i Fellingsbro socken och härad, Örebro län, vid den å, som förenar sjön Upåsen med Finnåkerssjön. 7 mtl. tax. till 411,500 kr. (1906), hvartil komma 30,000 kr. för annan fastighet. Egendomen tillhörde Louis De Geer, öfvergift 1660 till Soopska släkten och sedan till dennas arvingar inom släkten Persen, Dohna m. fl., till dess egendomen efter en långvarig rättsgång stannade i Fersenska släktens uteslutande ego. I senare tider har den egt af Gammelbo bruksbolag och öfvergift efter detta bolags upplösning till f. d. statsrådet K. J. Thyselius. Den forna bruksdriften är för länge sedan nedlagd. Numera eges F. af fru Siri Collet Voug, hofintendent Knut Radhe och frih. H. Ramel å Löberöd.

Finnäs, kronopark i Bodsjö socken, Jämtlands län (Östra Jämtlands revir), är bildad af indragna furirbostället Finnäs n:o 1, som enligt k. br. 22 juni 1892 skulle ställas under skogsstatens

omedelbara vård och enligt Domänstyrelsens beslut 29 dec. 1906 benämnas kronopark. Areal 2,436 har. G. Sch.

Finnö, socken i Stavanger amt, Kristiansands stift, i Norge. 1,395 inv. I annexförsamlingen Talgö ligger en gård af samma namn (fno. *Tolga*, *Gaute-Tolga*), hvilken under medeltiden beboddes af en bland Norges främsta ätter, Tolga-ätten, och till slut egdes af herr Olof Nilsson, som dräptes af huseaternas 1456. Y. N.

Finow, flod i preussiska prov. Brandenburg, mynnar vid Liepe ut i Alte Oder. Nedre delen från Eberswalde är kanaliserad.

Finowkanalen, kanal i preussiska reg.-omr. Potsdam, börjar vid Liebenwalde vid Havel, förenar sig vid Eberswalde med Finow och sammanfaller sedan med denna flod och Alte Oder till utloppet i Neue Oder vid Hohensathen. 69,5 km. lång, 1,5 m. djup. Den byggdes 1744—46. Från n. mottar den Werbellinkanalen (11 km.) från Werbellinsjön.

Finsbury [fín'sbəri], en af de 28 boroughs, i hvilka grefsk. London är indeladt, belägen n. om City. 101,463 inv. (1901).

Finsch, Otto, tysk zoolog, företrädesvis ornitolog, och resande, f. 1839 i Schlesien, hade 1864—78 ledningen af naturhistorisk-etnologiska museet i Bremen och har företagit vetenskapliga resor till många europeiska länder (äfven Skandinavien) och andra världsdelar. Så reste han 1876 med Brehm och greve Waldburg-Zeil till västra Sibirien, kinesiska Altai och Kariska hafvet; 1879—82 besökte han en mängd af barna i Söderhafvet och undersökte 1884—85 nordöstra kusten af Nya Guinea, hvilket ledde till förvärfvandet af densamma såsom tyskt skyddsområde (Kejsar Vilhelms land). Resultaten af sina resor och studier har F. nedlagt i en mängd arbeten. F. blef 1897 föreståndare för ornitologiska afdelningen i naturhist. riksmuseet i Leiden och 1904 vid etnografiska museet i Braunschweig.

Finsen. 1. Hannes F. (skref sig äfven Fins-son), isländsk lärfd, f. 1739 på Reykholt, i södra delen af Island, son till biskop Finnur Jónsson, var från 1777 till sin död, 1796, biskop i Skálholts stift. Bland hans många skrifter äro följande de märkligaste: *Norvegia jux ecclesiasticum priscum* (1759—60), den viktiga afhandlingen om "Konungs skuggsjá" (Konungaspejeln): *Dissertatio historico-critica de speculo regali* (1766). *Breve om agerdyrkingens mulighet på Island* (1772) och en serie isländska afhandlingar, under titeln *Kvöldvörkur* (1794—96). F. intresserade sig mycket för praktisk-ekonomiska frågor och arbetade med ord och gärning på sitt lands höjande i både ekonomiskt och intellektuellt afseende. I Islands kulturhistoria har han lämnat djupa spår efter sig.

2. Vilhjálmur Hlökkvör (Ludvig) F., den föregående sonson, isländsk rättslärfd, f. 1 april 1823 i Reykjavík, d. 23 juni 1892 i Köpenhamn, genomgick latinskolan på Bessastaðir, blef student 1841 i Köpenhamn och juris kandidat 1846. Han var borgmästare i Reykjavík 1852—60, assessor i Viborg 1860—68, landsöfverrättsassessor i Reykjavík 1868—71 och hofjesteratsassessor i Köpenhamn 1871—88. Efter sitt afskedstagande egnade han sig odeladt åt den isländska rättshistorien, som redan förut varit föremål för hans studier. Han författade *Fremstilling af den islandske familieret efter Graa-*

gaas (i "Annaler for nordisk oldkyndighed", 1849—50), *Om de islandske love i fristatstiden* (i "Aar-bøger f. nord. oldkyndighed", 1893) och *Om den oprindelige ordning af nogle af den islandske fristats institutioner* (1888, i "Videnskabernes selskabs skrifter") samt utgaf en textupplaga af "Grágás" (jämte dansk öfv. 1852; ny uppl. 1879 på grundvalen af en annan handskrift), fragmentariska handskrifter jämte glossarium till hela arbetet (1883). Klarhet, nykterhet, skärpa och grundlignhet känneteckna hans arbeten, som väl kunna betecknas som "standard works". F. var utan tvifvel den ypperste kännaren af den isländska rätten.

3. Sören Hilmar Steindór F., den föregående kusin, dansk-isländsk ämbetsman, f. 28 jan. 1824 i Kolding, d. 15 jan. 1886 i Köpenhamn. F. tog 1841 student- och 1846 juris kandidatexamen, var 1850—64 borgmästare i Sønderborg samt blef 1865 stiftsamtman på Island och 1873 landshöfding därstädes, den förste innehafvaren af detta ämbete. Varmt tillgifven sin ätts stamland, hvars språk han lärde sig behärska, egnade han sina bästa krafter åt Island. Han stod emellertid i en pinsam ställning mellan ett på sin rätt yrkande folk och danska regeringen. Likväl tröttnade han ej att mäkla mellan dem bägge, och han hade till en väsentlig del förtjänsten af 1874 års författningslag om Islands särskilda angelägenheter. Också vann han starka sympatier hos det isländska folket. 1883 kallades F. till överpresident i Köpenhamn och 1884 till inrikesminister, men måste afgå redan 1885 till följd af sjukdom. R. N.-g.

Finsen, Niels Ryberg, dansk-isländsk läkare, f. 15 dec. 1860 i Thorshavn på Färöarna, där hans fader, af gammal isländsk släkt, var stiftsamtman. F. gick i skola i Reykjavík och blef student där 1882.

Därefter eggnade han sig åt medicinska studier i Köpenhamn, blef med. och kir. kandidat 1890 samt anställdes s. å. som anatomie prosector vid Köpenhamns universitet. Redan 1893 lämnade han emellertid denna post för att odeladt egna sig åt vetenskaplig forskning. Hans tankar hade nämligen alltifrån 1888 rört sig kring frågan om solljusets inverkan på kroppen och dess förrättningar, och han hade ställt såsom sin lifsuppgift att närmare utrona och tyda denna. Härigenom leddes han också in på frågan om ljusets inflytande på huden vid vissa sjukdomar. Widmark hade 1889 visat, att särskildt de ultravioleeta strålarna utöfvade en egenomdlig, starkt retande inverkan på huden och ögats främre medier. Häraf väcktes hos F. tanken på att vid smittkoppor medelst rött glas, röda gardiner o. s. v. utestänga dessa strålar och sålunda förebygga deras retande inverkan på den sjuka, starkt känsliga huden. Resultatet af denna behandling, som daterar sig från 1893, var i hög grad tillfredsställande. Ännu mera betydelsefullt skulle F:s försök att i terapeutiskt syfte använda de ultravioleeta strålarna blifva. Kunde icke dessa

raftigt verkande strålar begagnas såsom ett läkemedel mot den i huden lokaliserade form af tuberkulos, som kallas lupus? Förhoppningarna i detta hänseende voro ju på förhand icke så små, då man sedan åtskilliga år visste, att ljuset hämmar bakteriers utveckling och t. o. m. förmår döda dem. I nov. 1895 började F. att med ultraviolette strålar behandla fall af lupus. Resultatet var glänsande: all af sjukdomen, som dittills trotsat hvarje behandling, blefvo nu botade. Från alla håll strömmade patienter till F., och redan 1896 inrättades först i en helt liten, anspråkslös skala "Finsens medicinske lysinstitut" i Köpenhamn. Genom understöd af mecenater och af danska staten utvidgades anstalten och erhöi 1900 en ny, monumental byggnad (se fig.). Där

Finsens nya "Lysinstitut" i Köpenhamn.

edrefvs nu en intensiv vetenskaplig forskning rörande ljusets terapeutiska verkningar likasom beträffande ljusets allmänna inflytande på de levande varelserna. Intill 21 okt. 1903 hade där med största framgång behandlats 1,100 sjuka, af dem 924 danskar och 176 utlänningar. Redogörelser för resultatet af F:s och hans medarbetares verksamhet lämnades i åtskilliga arbeten, såsom *Om användelse i medicinen af koncentrerade kemiske lysstrålar* (1896), *Über die Bedeutung der chemischen strahlen des lichts für medicin und biologie* (1899), samt i de af F. utg. *Meddelelser fra Finsens medicinske lysinstitut*, af hvilka från 1899 till 1904 nio häften utkommo. För sina arbeten öfver behandlingen af sjukdomar och särskildt af lupus vulgaris med koncentrerade lysstrålar erhöi F., som 1898 hade fått professorstitel, 1903 Nobelpriset i medicin. — Sedan unga år hade F. lidit af en svår kronisk hjärt- och leversjukdom. Här af leddes han på tanken att för dylika åkommor å till stånd en särskild sjukvårdsanstalt, och genom hans åtgöranden upprättades 1901 i Köpenhamn ett sanatorium för hjerte- och leversjukdomme. Till detta sanatorium skänkte F. af sitt Nobelpris 60,000 kronor; 50,000 kronor donerades af honom till "Lysinstitutet", och af hela priset behöll han, oaktadt hans ekonomiska ställning ingalunda var lysande, för egen räkning blott en obetydlighet. Men han fick genom Nobelpriset och genom medel, hvilka samtidigt af mecenater ställdes till hans förfogande, sin högsta önskan uppfylld, att kunna upprätta ett Sanatorium för kroniska sjukdomar, där ljuset jämte andra fysikaliska metoder skulle användas vid behand-

lingen. Längre förunnades det dock honom ej att fortsätta sin själfuppoffrande verksamhet; 23 sept. 1904 dukade han under för sitt långa lidande, efterlämnande minnet af en stor forskare och en sällsynt ädel människa. Ett monument öfver honom (modelleradt af R. Tegner) skall 1908 resas vid Ijusinstitutet i Rosenvengets hufvudallé samtidigt med att ett nytt Finsenssanatorium för hjärtsjukdomar skall invigas. B. T.-dt.

Finshyttan, järnbruk i Färnebo socken, Värmlands län, 2 km. från Filipstad, vid F. järnvägsstation å Filipstads Norra Bergslags och Mora—Vänerns järnvägar. Bruket, som med tillhörande jordbruksfastighet är tax. till 147,200 kr., omfattar masugn, gjuteri och mekanisk verkstad. Det började anläggas 1868 af O. Bergström och har sedan småningom utvidgats. Tillverknigen omfattar hvarjehanda grufförnödenheter, såsom gruvspeil och tryckpumpar, axelledningar och linskitvor, men företrädesvis turbiner och turbinregulatorer, med ett sammanlagt värde (1906) af 140,000 kr. Egare äro Bergströms arvingar, som 1904 bildade Aktiebolaget Finshyttan.

Finska bibelsällskapet, som arbetar för de heliga skrifternas spridning i Finland, stiftades i Åbo 24 mars 1812. Sällskapet, som har filialafdelningar i flera af Finlands städer och som rönt understöd af Brittiska och utländska bibelsällskapet i London, har verksamt bidragit till höjandet af det religiösa lifvet i Finland. Sällskapets centralstyrelse finnes i Åbo, där äfven dess årshögtid firas, i midten af sept. M. G. S.

Finska deputationen, en beskickning från Finland till kejsar Alexander I i Petersburg under 1808—09 års krig. Se Finland (Historia) och R. Castrén, "Finska deputationen 1808—09" (1879).

Finska deputationer, utskott tillsatta vid riksdagarna 1742—62. Se Deputation.

Finska dragonregementet. Se Finska värnpliktiga militären.

Finska eklesiastikstatens änke- och pupillkassa började sin verksamhet 1842 samt delades jämlikt resol. af 23 maj 1878 mellan eklesiastikstaten och skolstaten. Dess nu gällande reglemente är af 2 dec. 1880. Kassans inkomster utgöras af vakansbesparingar och årsavgifter (15 proc. af pensionen). Inkomsterna stego 1905 till 602,000 mark, utgifterna till 347,000 mark och behållningen till 6,972,000 mark. Direktionen består af fem ledamöter, valda af delegaterna, och har sitt säte i Åbo. T. C.

Finska fornminnesföreningen bildades af några unga män vid Helsingfors' universitet och hade sitt första ord. möte 1 okt. 1870. Enligt stadgarna är föreningens ändamål att befrämja fosterländskt arkeologisk, etnologisk, konst- och kulturhistorisk forskning. Föreningen sammanträder till ord. möte en gång i månaden, med undantag af sommarmånaderna. Dess styrelse utgöres af ordförande, vice ordförande, sekreterare, skattemästare och arkivarie, hvilka väljas årligen. Bland företag, som utgått från föreningen, må nämnas flera expeditioner för undersökning af Finland i konsthistoriskt afseende. Ett betydande resultat har vunnits genom den 1876 uppgjorda planen att medelst stipendiaterna låta häradsvis anteckna, beskrifva samt delvis afteckna och kartlägga Finlands fornlämningar. En stor del af Finlands härad

har enligt denna plan genomströfvats af arkeologiska stipendiater, och man kan förutse, att redan under nästa decennium hela Finlands areal skall vara undersökt i detta hänseende. Stipendiaternas illustrerade och med fyndkartor försedda berättelser redigeras på det språk, som af allmogens talas i resp. härad, och publiceras dels i Fornminnesföreningens tidskrift, dels i Vet. societetens "Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk". I öfrigt har föreningen med stor framgång bedrivit insamling af genealogiska stamtaflor, etnografiska och arkeologiska fornsaker, anställt en undersökning om inhemska porträttsamlingar m. m. Föreningen tog initiativ till de forskningsfärder, som 1887, 1888 och 1889 under prof. J. R. Aspelins ledning företogs för undersökning af inskriptionerna i Objs och Jenisejs källområden. Föreningen publicerar "Finska fornminnesföreningens tidskrift", hvaraf 23 bd utkommit, och sedan 1894 en mindre, periodisk publikation, "Suomen museo", och "Finskt museum", hvaraf årg. I—IX utkommit i skilda upplagor på svenska och finska, årg. X—XIII i tvåspråkiga upplagor. 1901 slutfördes utgifvandet af en släktbok ("Suku-kirja") öfver finska oadliga släkter, red. af A. Bergholm. Allmänhetens intresse har visat sig i de rika gåfvor föreningen mottagit. Den åtnjutit ett statsunderstöd af 5,000 mk årligen. M. G. S.

Finska forstföreningen, hvars stadgar äro af 23 maj 1878, har till ändamål att befordra en närmare samverkan af landets forstmän, jordegare, skogs-näring idkande samt öfriga intresserade medborgare och sålunda framkalla väckelser till en bättre skogshushållning. Medlemmar antagas af direktionen efter anmälan af någon medlem. Direktionen består af 7 ledamöter och 3 suppleanter, valda för 3 år, samt har sitt säte i Helsingfors. Föreningen utger "Meddelanden", innehållande dess förhandlingar samt uppsatser och afhandlingar (23 bd, 1879—1906). Under de senare åren har föreningen, understödd af statsmedel, gifvit sin verksamhet en mer praktisk riktning, men förslag är väckt att afskijla denna och öfverlämna den till en särskild föreningsf. T. C.

Finska förlagsföreningen, grundlagd 1858, äsyftar, enl. sina 1906 godkända stadgar, "att befrämja den inhemska litteraturens utveckling, att verka för enhet och ordning i finska bok-handeln samt att trygga finska förläggares rätt". Föreningen, i hvilken hvarje förläggare eller distributör af inhemska litteratur, musikalien, kartor och planscher kan vinna inträde, räknade 1906 26 medlemmar och har 58 kommissionärer, af hvilka 7 i Helsingfors. Föreningens styrelse består af fem medlemmar, som inom sig välja ordf. och vice ordf. Årsmötet hålles 25 maj i Helsingfors. M. G. S.

Finska gardesregementet kallades 1803—08 det värfvade, tidtals i Finland, tidtals i Sverige förlagda infanteriregemente, som sedan fick namnet Andra lifgardet och numera heter Göta lifgarde (se d. o.).

Finska gardet eller, rättare, Lifgardets 3:e finska skarpskyttebataljon härstammar från Finska jägarregementet, hvilket jämte två infanteriregementen, samtliga på 2 bataljoner å 600 man, uppsattes genom värfning 1812—13. Från det förstnämnda afdelades 1817 en kommandering till bildande af en finsk öfningsbataljon, till en början

formerad på 2 kompanier och benämnd Helsingfors bataljon, ehuru ända till 1824 förlagd i Tavastehus. Namnet ändrades 1827 till Finska undervisnings-skarpskyttebataljonen, hvarjämte två nya kompanier tillkommo. 1829 upphöjdes bataljonen af Nikolaus I till rang af ungtd gråde under namn af Lifgardets finska skarpskyttebataljon, uttågade 1831 till polska kampanjen, hvarunder den bl. a. deltog i stormningen af Warschau (sept. 1831) och förvärfvade sig för utmärkelse i fälttåget S:t Georgs ordens fanor. Äfven till den s. k. ungerska kampanjen (1849) samt det stora orientaliska kriget (1853—56) ryckte bataljonen i fält, ehuru den därunder ej, i likhet med öfriga gardesstrupper, deltog i någon strid. I sept. 1877 uttågade bataljonen till rysk-turkiska kriget och deltog bl. a. i det svåra tåget öfver Balkan. Efter kriget erhöi bataljonen rang af gammalt garde. Efter införandet af allmän värnplikt i Finland kompletterades äfven gardesbataljonen (från 1881) med värnpliktigt manskap från hela landet. Dekretet af 12 juli 1901 om indragningen af den finska militären berörde visserligen ej bataljonen, men i aug. 1905 förordnades, att den skulle indragas, och sålunda försvann den sista återstoden af landets inhemska försvarskrafter. Det sätt, på hvilket åtgärden genomfördes, väckte en djup förstämning i landet. Litt.: G. A. Gripenberg, "Lifgardets 3 Finska skarpskyttebataljon 1812—1905", I (1905). G. A. G.

Finska grenadjär-skarpskyttebataljonen uppsattes genom värfning 1846 och stationerades i Åbo. Två kompanier deltog 1854 i försvaret af Bomarsund (på Åland) och råkade vid fästningens fall i fångenskap; de två öfriga kompanierna voro 1855 med vid försvaret af Drumsö (utanför Helsingfors) under engelsk-franska flottans anfall på Sveaborg. 1856 omformerades bataljonen till en Finsk undervisningsbataljon, som snart ombildades till en Skarpskytteskola, hvilken indrogs 1860. G. A. G.

Finska handarbetets vänner. Det intresse för den finska etnografien, som i midten af 1870-talet uppstod, hade till följd, att en förening 1879 bildades med uppgift att uppmuntra den finska hemslojden och förädla denna i fosterländsk och konstnärlig riktning. Genom lotterier och konserter insamlades medel. Stadgarna för Finska handarbetets vänner stadfästes 14 juli 1880. Sitt mål fullföljer föreningen genom att anskaffa samlingar af mönster och modeller till väfnader och annan konstslöjd; genom att inköpa värdefulla alster af allmogens hemslojd dels för modellarbeten, dels för afsättning; genom att bereda arbetsförtjänst åt mindre bemedlade personer; genom att använda mönstren för moderna behof och genom att meddela undervisning i konstslöjd. Föreningen har genom agenter i landsorten (och en filial i Jyväskylä) låtit mönster cirkulera, deltagit i utställningar (äfven i utlandet), föranstaltat pristävlingar (från 1891 i broderi och 1893 i möbelfärgning), utgifvit (från 1894) samlingar af mönster i färglad litografi med handledande text. Utom till väfnader och möbler ha de finska mönstren användts till silfver- och metallarbeten samt inbrända i träarbeten. Sedan 1900 gifves undervisning i alla slag af konstfärfnad och sedan 1902 i färgning med växtfärger vid föreningens eget färgeri. Ända till slutet af 1890-talet användes endast allmogemönster, men därefter och särskildt efter deltagandet i Parisutställningen 1900 har föreningen i association med

monsträrer gynnat en s. k. finsk stil, oberoende de etnografiska mönstren, men grundad på finska motiv och starkt påverkad af den engelska "studio"-stilen. Vid föreningen äro sedan 1900 fast anställda tre artistiskt biträde och två mönsterriktorskor. Aftningarna var 1885 2,700 mark, 1895 11,000, 1900 18,500 samt 1905 30,900 mark (dessutom materialier för 13,500 mark). Styrelsen består af 7 personer. En historik för åren 1879—1904 har utgivits af E. Aspelin.

Finska historiska samfundet, bildadt 1875 i Helsingfors, har, enligt stadgarna af 25 febr. 1875, till uppgift att "genom detaljforskningar i finsk historia, arkeologi och dithörande hjälpretenskaper, inom historiska urkundens utgivande i tryck, genom anslag till arkivforskningar o. s. v. sprida ljus i inlands häfder". Det utgöres af högst 24 medlemmar, sammanträda en gång i månaden (med undantag af sommarmånaderna) och firar sin årsdag nov. Dess styrelse består af ordf., sekreterare och skattmästare. Samfundet utgiver *Historiallinen* (Historiskt arkiv), hvars 4 första bd publicerades af Finska litteratursällskapets s. k. historiskaktion, hvarefter bd 5—19 utkommit såsom samfundets publikationer. De innehålla dels uppsatser och meddelanden, dels samfundets protokoll och förordanden. Samfundet har äfven ombesörjt ett finskt etnografiskt lexikon ("Biografinen nimikirja") 1879—83 samt utgivit urkundssamlingar till Finlandsamerala och administrativa historia. Samfundet ordnade i sept. 1906 de första "finska historikerkongresserna" i Helsingfors.

Finska hushållningssällskapet stiftades i Åbo i nov. 1797, för att, såsom det i stiftelsemötets protokoll heter, "understötja och rikta den i nationen utkände hushållningsandan till det meniga bästas däre förkofran". Kallelsen till detta möte utgick från biskopen i Åbo J. Gadolin, som äfven utsågs till förste ordf. i sällskapet, hvilket 4 febr. 1798 höll k. sanktion och namnet "Kungliga finska hushållningssällskapet". När Finland 1809 förenades med Ryssland, förklarade sig kejsar Alexander I efter honom ha Finlands alla följande storfurstar gifvit samma förklaring för sällskapets "høge betydtdare", och efter den tiden kallas det "Kejserska finska hushållningssällskapet". Alltifrån sin stiftelse har sällskapet utöfvat en betydelsefull verksamhet. Potatisodlingens införande och vaccinationens utbredande i landet hōra till dess tidigaste och första förtjänster. Uppsikten öfver vaccinationsarbetet utfördes af sällskapet till slutet af 1824, då den öfverlämnades åt Collegium medicum. Genom en af sällskapet anställda vaccinatörerna blefvo 1803—24 mera än 200,000 barn i alla delar af landet vaccinerade. Om jordbruket och dess binärningar i allmänhet har sällskapet inlagt stora förtjänster. Under en tidigare period var linnkulturen och linneodlingen föremål för sällskapets särskilda omvårdnad. Land de mest ingripande åtgärder, till hvilka sällskapet tagit initiativ, står främst inrättandet af inlands första landbruksinstitut, som 1838 började sin verksamhet på Mustiala, i Tammela socken, och som till 1860 stod under sällskapets inseende. F. n. 1907 arbetar sällskapet för främjande af jordbruket, skogs- och trädgårdsskötsel, ladugårdsskötsel och jolkhushållningen, hästskötseln samt slöjdskunnigheten, öfver hvilkas utveckling årsberättelser i tryck

utgifvas. Alltifrån sin stiftelse har sällskapet utgivit populära ekonomiska skrifter på finska och svenska språken och dessutom arbetat i samma riktning genom små uppsatser, som genom dess försorg införas i almanackorna. Tid efter annan har sällskapet dels sjållt utgivit, dels understödt utgifvandet af periodiska skrifter i landthushållning. Till bestridande af sina utgifter har sällskapet att tillgå för kortare eller längre tid beviljade statsanslag samt dessutom räntorna från sällskapets egna, genom donationer och testamenten tillkomna fonder, hvilka 1906 uppgingo till ett sammanlagdt belopp af öfver 630,000 mark. I spetsen för sällskapet, som tre gånger om året sammanträder till plenum, står en ordf., hvilken årligen väljes. Viceordf. väljes likaledes årligen. Sällskapets angelägenheter vårdas närmast af "bestyrelsen", hvars ordf. är sällskapets viceordf. och som dessutom består af fyra för två år valda ledamöter. Sällskapet har två ständiga, aflönade tjänstemän: sekreterare och kamrerare. Sekreteraren är föredragande och protokollist vid plena och styrelsens sammanträden, hvarförutom det åligger honom att skōta sällskapets korrespondens, att för sällskapets räkning utöfva en ganska omfattande litterär verksamhet samt taga initiativ till åtgärder för främjande af sällskapets syften o. s. v. Därför stå sällskapets arkiv, bibliotek och museum för landtbruket och dess binärningar, hvilket museum numera är inrymdt i Åbo stads historiska museum i Åbo slott, samt dess slöjdskola under sekreterarens inseende. Dessutom aflōnar sällskapet konsulenter och instruktörer uti kreaturskötsel, skogshushållning, trädgårdsskötsel och rotfruktsodling. Under sällskapet sorterar en kemisk och frökontrollstation. — Sällskapets inländska ledamöter utgöra ett antal af omkr. 1,300, spridda kring hela landet, som af sällskapet indelats i 41 ombudsmannadistrikt. De utländske hedersledamöternas antal är 26 (1907).

Finska hästen tillhör en ännu föga förädlad landtras, hvarför och exteriörfel ofta förekomma. Den är liten till växten, mäter i regel ej mer än 146—150 cm. öfver manken, men är särdeles stark för sin storlek, uthållig och synnerligen förnöjsam samt en framstående traifvare. Färgen är vanligen brun.

Finska indelta militären. Då det under orientalska kriget (1853—56) visade sig, att Finlands egna stridskrafter icke närmelsevis motsvarade vare sig landets tillgångar eller behöfvat af försvarsmedel, uppsattes 1854—56 successivt 9 skarpskyttebataljoner à 4 kompanier på 150 man hvarje. Härvid tog man i anspråk den skyldighet, som enligt det gamla, från svenska tiden ärida indelningsverket ålag rote- och rusthållare att uppställa manskap. Efter kriget, hvarunder blott några af dessa bataljoner deltog i ett par smärre träffningar, nedattes numerären till 320 man. 1863 samlades alla nio bataljonerna till gemensamt lägermöte å Parola malm (invid Tavastehus), där de mönstrades af Alexander II. Särskilda omständigheter föranledde dock dessa truppers fullständig indragning 1868.

Finska jaktföreningen, hvars stadgar stadfästes 7 dec. 1865, har till uppgift att befrämja en rikligare tillgång på nyttigt villebråd, vaka öfver jaktlagarnas efterlefnad, söka åstadkomma rofdjurs utödande, beförda jaktens ändamålsenliga utövande

och vård samt att för upprätthållande af jaktskyrkens anseende genom skjutöfningar bilda skickliga och i gevärets bruk kunniga jägare. Också föranstaltas årligen skjuttäfningar öfver hela landet (föreningen har egen skjutbana invid Helsingfors), utdelas premier för dödade rofjäder samt åt personer, som genom nit för jaktlagarnas efterlevnad och jaktvård gjort sig däråf förtjänta. Direktionen består af 7 på tre år valda ledamöter. T. C.

Finska kadettkåren, Finlands enda högre militärläroverk, ledde sitt ursprung från den på Haapaniemi (i Savolaks) 1780 af G. M. Sprengtporten grundade "krigsskolan". Skolan indrogs helt och hållet 1808, men i dess ställe inrättades 1812 darsamastades en Topografisk kår för utbildande af skickliga rekognoscörer. Sedan kårens byggnader blifvit genom våldeld förstörda 1818, flyttades anstalten till Fredrikshamn och ombildades till Finska kadettkåren, hvars verksamhet vidtog 1821 och hufvudsakligast gick ut på att utbildna truppofficerare. Öfver hufvud taget var högsta antalet kadetter 120, fördelade på 4 allmänna och 3 specialklasser. Vid utexamineringen egde kadetterna rätt att, beroende af examensresultatet, vinna befördran till officerare vid gamla gardet, artilleriet (unga gardet) eller armétrupperna. Särskildt karakteristiskt för detta läroverk var den synnerligen högt utvecklade kårandan, framkallad och underhållen af det utmärkt väl organiserade "kamratskapet". Då finska militären upplöstes 1901 —02, kom turen till Finska kadettkåren att blifva föremål för generalguvernör Bobrikovs förföljelse, och genom generalorder af 24 juli 1903 anbefalles dess upplösning. — Inalles hade från anstalten utexaminerats 960 officerare till olika vapenslag. Litt.: "Finska kadettkåren 1812—1887" (1890). G. A. G.

Finska konstföreningen stiftades 1846, till en början på tre år. 1849 konstituerade sig föreningen ånyo med hufvudsäte i Helsingfors, en filial i Åbo och ombudsmän i de flesta landsortstäderna. Den skiljer sig i flera hänseenden från dylika föreningar i andra länder. Den underhåller en skola i Helsingfors (sedan 1848), hvarför den åtnjuter ett statsunderstöd, som 1906 uppgick till 13,750 mk (omkr. 9,800 kr.). Den egde äfven en ritskola i Åbo (grundlagd 1846 af R. V. Ekman), som 1906 öfvertogs af Åbo konstförening. Vidare eger föreningen en konstsamling, bestående af omkr. 800 tafflor och 200 skulpturverk. Hufvuddelen af det under föreningens vård stående galleriet består numera af de Antellska konstsamlingarna; det innehåller äfven konstverk, inköpta af staten eller deponerade af enskilda. Dessutom finnes ett specialbibliotek för konst (omkr. 500 nummer). Föreningen anställer årliga expositioner, utdelar på sin årsdag 3 premier om 10, 20 och 30 dukater, bispriser behöfvande yngre konstnärer med understöd samt bortgifver årligen resestipendier för studier utomlands. I sista rummet kommer utlotningen af konstverk bland föreningens ledamöter, hvilka bestå af ständiga ledamöter och årsledamöter. Ledamöternas antal var 1906 2,827, af hvilka 1,905 voro betalande eller årsledamöter; årsafgiften utgör 10 mark. Vinsternas värde steg 1906 till 16,000 mark. Föreningens kontanta tillgångar utgjorde ultimo dec. 1905 435,148 mk, förnämligast af enskilda donerade fonder. Dess största donation är F. Hovings (af 1876, omkr. 230,000 mk), hvaraf räntan an-

vändes dels till konstnärers understöd, dels till inköp af konstverk. Föreningen utdelar ett Hovingskt resestipendium om 3,000 mk, två Hovingska understöd för yngre artister å 600 mk, det Lindemarckska stipendiet å 800 mk samt Löfgrenska stipendiet å 200 mk. Genom föreningens prisenämnd har under senare år utdelats en af staten anslagen summa af 2,000 mk, fördelad i ett pris om 1,200 mk och ett accessit om 800 mk, första året åt landskapsmålare, and året åt genre målare och tredje året åt bildhuggare. Dessutom infördras föreningens direktionens utlåtande årligen af Senaten för bortgifvande af statens resestipendier. — Föreningens angelägenheter skötas närmast af en direktion i Helsingfors, bestående af ordf. och 6 ledamöter. Ordförandeplatsen har innehafts af K. Walleen (1846—49), K. O. Cronstedt (1849—55), K. v. Kothen (1855—61), S. Gripenberg (1861—63), F. Cygnæus (1863—78), K. G. Estlander (1878—96), L. Mecklin (1896—1903), A. Edelfelt (1903—05) samt friherre R. F. v. Willebrand (från 1906). Jfr J. J. Tikkanen, "Finska konstföreningen 1846—96" (1896), utg. med anledning af föreningens femtioårsfest 10 mars 1896. T. C.

Finska krig kallas i Sveriges historia de krig, som utkämpats mellan Sverige och Ryssland hufvudsakligen eller utslutande i Finland, särskildt krigen 1741—43, 1788—90 och 1808—09. Se Finland (Historia).

Finska kyrkan i Stockholm. Se Finska nationella församlingen.

Finska kyrkohistoriska samfundet, hvars stadgar stadfästes 30 juni 1891 och hvars verksamhet vidtog följande år, har till ändamål att samla och offentliggöra uppgifter ang. Finlands kyrkohistoria samt i allmänhet att få finska kyrkans lif och förhållanden under forna och nuvarande tider närmare kända. Det åtnjuter ett mindre statsanslag och har utgifvit "Protokoll och meddelanden" (I—IV, 1892—1904) samt "Handlingar" (6 dlr, till 1906), hvaribland herdaminnen, Åbo domkapitels protokoll 1656—61, Chronographia Scandinavie, B. Murenius' Acta visitatoria 1637—66. Styrelsen har sitt säte i Helsingfors och består af 7 ledamöter, valda på 3 år. Tillträdet till samfundet är öppet mot 5 mks årsafgift. T. C.

Finska litteratursällskapet stiftades i Helsingfors 16 febr. 1831 af ett antal yngre universitetsmän, bland hvilka må nämnas lektorn i finska språket K. N. Heikman, den sedermera såsom svensk riksarkivarie kände J. J. Nordström, professorn I. Ilmoni, docenterna G. Rein, J. A. Gadolin, B. O. Lille, J. L. Runeberg och kandidaten E. Lönnrot. I sällskapets stadgar angifves dess syftemål vara att befördra kunskapen om fäderneslandet och finska språkets odling genom att insamla ej allena arbeten (vare sig tryckta eller i handskrift, på finska eller andra språk) rörande Finlands historia, poesi, mytologi, geografi, statistik, språk och öfriga liknande fosterländska ämnen, utan äfven finska sånger, traditioner, fornsaker och böcker i hvad ämne som helst, blott de äro på finska språket affattade, samt att, såvida tillgångarna medgifva, såväl låta trycka arbeten, som åro af gagn för landets historia och litteratur, som ombesörja en särskild tidskrift för dessa ämnen; genom utfästa premier uppmuntra till publikation af arbeten på finska språket;

enom att bestämma täflingsämnen inom de literaturområden, åt hvilka sällskapet engar sig. Sällskapet sammanträder en gång i hvarje månad, med undantag af juli och aug., och firar sin årsdag 16 mars (H. G. Porthans dödsdag), då ordf., vice ordf., sekreterare, bibliotekarie och skattmästare väljas. Inom sällskapet finnas fyra sektioner historisk, skönlitterär, lingvistisk och etnografisk), hvilka väsentligen verka såsom granskningsutskott. Ämte en tidskrift "Suomi" (65 bd sedan 1841), vars innehåll under senare tiden varit mest lingvistiskt och folkloristiskt, utgifver sällskapet "Toimiuksia" (verk), hvaraf 113 nummer utkommit. Sällskapet har utgivit Elias Lönnrots folkloristiska publikationer: "Kalevala" (1835), "Kanteletar" (1840), "Sananlaskuja" (ordspråk; 1843), "Arvoituksia" (gätor; 1844) och "Loitsurunoja" (trollsånger; 1880). Det folkloristiska arbetet har fortsatts under ledning af Julius Krohn och Kaarle Krohn. Samlingarna omfattade 1906 öfver $\frac{1}{4}$ mill. nummer: sagor, gamlavisor, nyare sånger, vidskepliga bruk, ordspråk, åtor, melodier, lekar och ordsamlingar. Bland historiska publikationer märkes H. G. Porthans "Opera selecta" (5 dlr, 1859—83) och bland ordöcker Elias Lönnrots "Suomalaisruotsalainen sanarja" (Finsk-svensk ordbok, 1866—80). Sällskapet är i öfrigt utgivit språkvetenskapliga och etnografiska arbeten, läroböcker, poetiska översättningar, och ex. flera af Shakesperes dramer m. m. Biblioteket innehåller bl. a. en fullständig samling af finskpräktiga tidningar. Sällskapet åtnjuter ett statsunderstöd af 15,000 mk årligen och eger dessutom till sitt förfogande betydande fonder, bildade genom omskilda donationer. Inkomsterna voro: 1840 1,485 mk, 1860 7,355 mk, 1880 25,762 mk, 1905 20,400 mk; utgifterna: 1840 2,109 mk, 1860 8,201 mk, 1880 33,819 mk samt 1905 136,462 mk. Sedan 1892 är en styrelse tillsatt för handläggning af ekonomiska frågor. Sällskapet eger sedan 1890 ett hus i Helsingfors. Såsom uppmanran till litterär verksamhet uddelas årligen pris för vetenskapliga och skönlitterära arbeten samt ungdomslitteratur. Finnesdotter restes på sällskapets initiativ 1864 i Åbo öfver H. G. Porthan och 1902 i Helsingfors öfver Elias Lönnrot. Till femtioårsminnesfesten 1881 utarbetades af E. G. Palmén på finska en historik, som 1882 utkom i fransk öfv. under titeln "L'œuvre émigrée de la société de littérature finnoise et le mouvement national en Finlande de 1831 à 1881". M. G. S.

Finska läkarsällskapet i Helsingfors stiftades på förslag af dåv. generaldirektören för Medicinalverket C. D. v. Haartman 11 okt. 1835. Till ledamot af sällskapet kallas hvarje legitimerad finsk läkare; äranämne kunna till ledamöter inväljas finska naturforskare och utländska läkare. Sällskapets angelägenheter skötas närmast af en för året vald ordförande samt af sekreteraren, skattmästaren, bibliotekarien och redaktören, hvilka alla väljas för tre år i sänder. Ursprungligen bestod sällskapets uppgift väsentligen i att genom uppköp af tidskrifter förkaffa medlemmarna tillgång till medicinsk litteratur och att sätta dessa i tillfälle att vid regelbundet återkommande sammanträden — numera hvarannat vecka under det akademiska läsåret — meddela sina rön inom medicinens olika områden. Redan 1841 började sällskapet emellertid utgifva en tidskrift under

titeln "Finska läkarsällskapets handlingar". Dessa utkommo först i tvångfria häften; åren 1870—79 utgäfvo de i 4 häften årligen; från 1880 ökades häftenas antal till 6, och sedan 1887 utkomma handlingarna med ett häfte i månaden. F. n. (1907) pågår utgifningen af 49:e bandet. 1849—52, 1854—69 utgaf sällskapet därjämte en månadsskrift, "Notisblad för läkare och farmaceuter". I anledning af sitt femtioårsjubileum offentliggjorde sällskapet 1885 en festskrift i 2 bd, af hvilka det första innehåller en af O. Hjelt författad historik öfver sällskapet. Bland sällskapets publikationer bör ytterligare nämnas en enligt dess uppdrag af O. Hjelt utarbetad *Finlands medicinska bibliografi 1640—1900 systematiskt ordnad*. — Sällskapets inkomster utgöras dels af ledamotsafgifter, dels af statsanslag. Summan af dess fonder utgjorde 31 dec. 1906 omkr. 50,000 mk. Dess årsbudget uppgår till omkr. 20,000 mk. R. T.-dt.

Finska militärens änke- och pupillkassa. Se Änke- och pupillkassan för personer anställda vid militärväsendet.

Finska missionssällskapet stiftades Henriksdagen 19 jan. 1859 i ändamål att främja evangelisk-lutherska lärans utbredning bland hedningarna. I detta syfte skulle den ombesörja utgifvandet af missionsskrifter och missionstidningar, en gång i månaden anställa missionsbön, där bidrag skulle insamlas o. s. v. 1863 utsträcktes verksamheten till jude-mission och 1865 till arbetet för den inre missionen, i hvilket afseende den tryckt och kolporterat uppbyggelseskrifter. Sällskapets hufvudmål är dock hednamissionen, som man påbörjade redan 1861 genom att understötta två tyska missionärer, som upprättade en egen station, "Suomi", bland santalerna i Bengalen, och utsända missionselever till ett tyskt institut. 1864 blefvo de två förste santalerna "insamlade till Herrans församling", men företaget upphörde efter några år. Sedan sällskapet 1862 inrättat en missionsskola i Helsingfors (stängd 1872—80), beslöt det välja sig ett eget missionsfält bland ovambofolket på gränsen till nuv. tyska Sydväst-Afrika, där 1870 två stationer grundlades. Stationernas antal var redan 1873 sex, men nedgick 1888 till en och var 1906 åter sex (med 9 bistationer). Sällskapet har sedan 1876 utgivit religiösa skrifter på ovambospråket, men det dröjde ända till 1881, innan de två förste ovambomännen blefvo döpta (en negerflicka dock redan 1876 i Helsingfors). De döpte hedningarnas antal steg 1870—1906 till omkr. 1,300 och de kristnes hela antal till 1,498 (1895—676 och 1900—827). De döptes antal under 1906 var 75, missionärernas 15, lärarinornas 3 och de inhemska lärarnas 26. Hela antalet missionärer, som sällskapet utsändt, är 40. Af dessa ha 4 sändts till Kina, där sällskapet 1901 började egen missionsverksamhet i nordliga delen af prov. Hunan. I Kina verka dessutom 2 lärarinnor och 11 inhemska lärare på två hufvudstationer och sex bistationer. 1904 döptes två, 1905 åtta och 1906 tre kineser. Den första kyrkan uppfördes i Chingshi 1906. Sällskapet upprätthåller en småbarnsskola för judar och inrättade 1906 en kvinnlig missionsskola. — Sällskapets inkomster, för hvilka ökande omkostnader frivilliga gåfvor och testamente en öfrig propaganda bedrivs äfven genom af sällskapet understödda resetalare, stego 1906 för hednamissionen till 266,000 mk, utgifterna

för samma ändamål till 307,000 mk och behållningen till 296,000 mk. Summan af tillgångarna, hvaribland ett 1892 uppfördt eget hus, var 794,000 mk. Sällskapets senaste stadgar äro af 16 maj 1906. Dess styrelse består af 9 ledamöter utom missionsdirektorn, valda på tre år. De af detsamma utgifna tidningarna äro "Missionstidning för Finland" och "Suomen lähetysseuranomia". T. C.

Finska mosskulturföreningen stiftades vid allmänna finska landtbruksmötet i Vasa 1894 och fick sina stadgar stadfästa 18 okt. s. å. (nya af 1907). Dess ändamål är att befrämja kärr- och mossodlingens utveckling i Finland genom att anordna försöksverksamhet, föranstalta vetenskapligt och praktiskt bedriven undersökning af kärr och mossar, erbjuda jordbrukare praktiska råd af sakunniga, utgifva skrifter m. m. Föreningen har på sitt program äfven spridande af insikter om mossjordens och torvens tillgodogörande för tekniska och andra ändamål. Föreningen har utfövat en liflig verksamhet, understödd af statsanslag, som 1907 utgjorde 35,200 mk. Den har anställt gödslingsförsök (och täfningar däri) i olika delar af landet, gjort systematiska undersökningar af torfmarker, inrättat tre fasta försöksfält och två försöksstationer (Leteensuo i Hattula, Tavastland, 1902 och i Ilmola, södra Österbotten 1907), deltagit i utställningar, föranstaltat mossodlingskurser, utredning om landets bräntorftillgångar m. m. Dess årliga möten hållas i olika trakter af landet. Föreningens årsbok har utkommit sedan 1896. Styrelsen har sitt säte i Helsingfors och består af 13 ledamöter och 8 suppleanter, af hvilka 8 ledamöter och suppleanter väljas länsvís på 4 år af föreningens medlemmar; länrepresentanterna åter välja ytterligare 5 ledamöter, bosatta i Helsingfors, och 2 suppleanter, hvilka bilda ett förvaltningsutskott. Hos föreningen äro anställda två konsulenter, en botanist, en kemist, en brännstoffsingenjör samt föreståndaren för dess försöksstation. T. C.

Finska nationella församlingen i Stockholm räknar sin upprinnelse från den svensk-finska reformationens tidigare år, i det att övergången från latinet till modersmålet som kyrkospråk alstrade behovet af finsk gudstjänst i den svenska hufvudstaden för de många finnar, som uppehöll sig där och mestadels kient behärskade svenska språket. Äldsta underhållet om församlingen är från 1533, då, enligt Stockholms tänkebok af det året, Svartbrödraklostret i Stockholm uppläts till finsk predikolokal och prästgård. Sedan klostret 1547 rifvits, hölles församlingens gudstjänster närmare två hundra år än här, än där — i ett kapell på Söder, i Storkyrkan, i St Gertrud (1561—1607, de sista åren turvis med tyskarna), i Riddarholmskyrkan (1607—1719), i Katarina och i Skeppsholmskyrkan. 1665 började församlingen själf med understöd bl. a. från det finska prästerskapet att uppföra en kyrkobyggnad, där riksdagshuset nu ligger, men tornen, som skänkts af förmyndarregeringen, togs tillbaka af Karl XI. Först 1725 erhöå finnarne en egen kyrka i Stockholm, i det att församlingen då inköpte det för kyrkligt bruk inredda Lilla bollhuset (se Bollhus). Kyrkans officiella namn är *Friderici kyrka* (efter Fredrik I, af hvilken den eger en god marmorbytt och ett större porträtt) eller *Finska nationella församlingens kyrka*. Till 1741 begagnades uteslutande finska språket vid guds-

tjänsterna. På de finske riksdagsmännens samt församlingens begäran stadgades sistnämnda år, att också svensk högmässa skulle hållas. Numera hålles svensk högmässa hvarje söndag kl. 11 f. m. och finsk högmässa hvarannan söndag så när som på ett par månader under sommaren. Medlemmar af församlingen, som utgör ett privilegieradt regalt pastorat (konungen utnämner till kyrkoherde den, som vid val erhållit de flesta rösterna, och församlingen kallar själf propredikanter), äro enl. k. br. af 21 dec. 1841 "personer födda i Finland eller annorstädes af finska föräldrar, män af finsk börd och deras hustrur, oafsedt dessas nationalitet, äfvensom barn, styfbarn och fosterbarn af finska föräldrar". Alla finnar, som komma till Stockholm och stanna längre tid där, anmälas å finska pastorexpeditionen. Folkmängden var vid 1906 års slut 2,100. Kyrkoherdebeställningen, hvarmed följer medlemskap af Stockholms stads konsistorium, kan sökas af svenskar och finnar, måktiga de båda språken. Till 1800-talet voro församlingens präster så godt som uteslutande finnar. Den ryktbaraste af dem är den äldste kände, herr Mårten (omkr. 1550), som verkställde den första finska öfversättningen af Sveriges landslag. O. M—m.

Finska sjökipaget [-pajet], värfvad, finsk marin-trupp på 4 kompanier å 250 man, uppsattes 1830 —31 i Helsingfors. I saknad af egna fartyg nödgades truppen till en början göra sina sjökampanjer på ryska örlogsfartyg, men senare "utlånades" till ekipaget från ryska "baltiska" eskadern ett linjeskepp, en fregatt och en skonert. Truppen deltog i försvaret af Sveaborg sommaren 1855, reducerades 1862 till ett "kaderekipage" på 100 man samt indrogs helt och hållet 1890. 1854 uppsattes, likaledes genom värfning, "2:a finska sjökipaget", till en början på 2 kompanier å 250 man, men upplöstes redan 1856. G. A. G.

Finska sjömannapensionsanstalten är en blandad lifränte- samt änke- och pupillkassa för befälhafvare och sjöfolk från finska handelsfartyg. Dess reglemente är af 28 mars 1879. Inkomsterna bestå af statsbidrag, lästafgifter, kollektier i kyrkorna och pensionsafgifter. Direktionen, som har sitt säte i Åbo, består af 5 medlemmar, af hvilka ordf. tillsättes af regeringen och ledamöterna väljas på 4 år af direktionerna för sjömannshusen. Anstaltens tillgångar utgjorde 1906 4,361,000 mk, pensionernas belopp 400 390 mk för sjökaptenar, 260 för kofferdiskeppars styrmän och maskinister samt 130 för öfrigt sjöfolk och eldare, årsafgifterna äro resp. 60, 40 och 20 mk. T. C.

Finska sjömansmissionssällskapet stiftades 1874 i ändamål att anställa präster för att i utländska hamnar utföra själavård och i öfrigt med råd och dåd bistå finska sjömän samt för att i hemlandet främja sjömansmissionens sak. Dess nu gällande stadgar äro af 25 maj 1893. 1898 utsträcktes verksamheten till finska emigranter på orter, där dessa icke äro i stånd att hålla egen präst. Sällskapet har nu präster anställda å följande orter: London, Hull, New York, San Francisco, Hamburg, Liverpool och Antwerpen samt dessutom två resepredikanter i hemlandet (den ene är tillika dess sekreterare). Det utger en tidskrift, "Sjömansvännen" (äfvén på finska). Sällskapets inkomster (statsanslag, medlemsafgifter, penniföreningar, syföreningar m. m.) voro 1906 77,000 mk och utgifter 88,000 mk samt

tillgångar 80,000 mk. Styrelsen består af 7 ledamöter, valda för två år, och har sitt säte i Helsingfors. T. C.

Finska skolstatens pensionskassa bildades 1879 genom delning af ecklesiastik- och skolstatens änke- och pupillkassa. Dess inkomst består i vakansbesparing samt årliga afgifter, som utgöra 10 proc. af pensionsbeloppen. Ånkepensionerna utgöra 1,400 mk efter öfverlärare vid normallyceerna, 1,200 mk efter lektorer, kolleger och föreståndare för abnormskolor, 800 mk efter abnormskollärare, 500 mk efter lärare i sång, teckning m. m. och 200 mk efter vaktmästare. Kassans tillgångar utgjorde 1906 5,893,000 mark. Nu gällande reglemente är af 19 maj 1883. Direktionen har sitt säte i Åbo och består af 3 ledamöter, valda på 3 år. Äfven privatskolornas lärare ha en pensionskassa, hvars reglemente är stadfäst 21 dec. 1893. T. C.

Finska språket (fi. *suomi*, *i. suomen kieli*) hör till den finsk-ugriska språkfamiljen (se Finsk-ugriska språk) och talas i nästan hela Finland, med undantag af Nylands och Österbottens kustland samt Åland, hvarst svenska talas, liksom svenska äfven — på grund af de historiska förhållandena — talas eller förstås af nästan alla bildade i Finland. I Ryssland talas finska i Ingermanland (nuv. Petersburgs guv.) samt i några kolonier i Sibirien (om karelskan och andra finskan nära stående språkformer i Ryssland se Finsk-ugriska språk). På Skandinaviska halön talas finska i norra Sverige (i Torne- och Muonidalen och i största delen af Gellivare socken) och Norge, äfvensom i "finnskogarna" i Värmland och angränsande trakter i Norge, dit nnnar inflyttat omkr. 1600, men där deras språk håller på att dö ut. Många finnar äro dessutom bosatta i Amerika. Inalles torde de finsktalandes antal f. n. utgöra omkr. 3 mill., af hvilka 2,5 mill. i Finland. Finskan sönderfaller i en mängd dialekter, hvilka kunna indelas i två grupper i. hufvuddialekter, den västra och den östra. Dessa hufvuddialekters gräns går uttelfer en linje (som man tänker sig dragen) från Fredrikshamn till Nykarleby; någon skarp gräns kan dock naturligtvis icke dragas. De nordligaste dialekterna borde måhända riktigare anses bilda en grupp för sig; de östligaste dialekterna ha sin direkta fortsättning i karelskan på ryska sidan om gränsen. Det finska *skriftspråket* öfverensstämde, då det på 1540-talet grundlades af Mikael Agricola, i hufvudsak med dialekten i och kring Åbo stad, hvilken dialekt då allena kallades *suomen kieli*; under århundradenas lopp har dock dess språkform till den grad förskjutits, att det f. n. mera liknar de centrala dialekterna. Det nuv. skriftspråket och det därmed öfverensstämmande bildade talspråkets ljudform är i alla fall allt fortfarande hufvudsakligen västfinsk, men det har ändå från första början och i synnerhet efter de stora i östfinsk dialekt affattade folkdiktspublikationernas framträdande upptagit former och ord från östfinskan. Ortografin är enkel och följdriktig; samma ljud betecknas alltid med en och samma bokstaf, och samma bokstaf användes alltid såsom tecken för ett och samma ljud (dock saknas eget tecken för äng-ljudet, hvilket betecknas med *n* eller *ng*: honka: hongan). Både vokal- och konsonantlängd (gemination) utmärkes genom dubbelskrifning.

Det finska ljudsystemet är mycket rikt på vokaler, men fattigt på konsonanter. Utom korta och långa vokaler, hvilka förekomma fullkomligt oberoende af stafvelsbeotningen och mycket skarpt skiljas från hvarandra, finnes en mängd diftonger (*ai, äi, oi, au, öy*, o. s. v. samt *uo, yö, ie*). Med afseende å vokalismen dela sig alla enkla ord i två grupper: ord med bakre (låga) vokaler, i hvilka förekomma blott bakre vokaler (*a, o, u*) eller dessa tillsammans med *e, i*, samt ord med endast främre (höga) vokaler; i följd af denna egenskap, den s. k. vokalharmonien, förekomma alla ändelser med annan vokal än *e* eller *i* i dubbelformer med bakre och främre vokaler, t. ex. *huolimattomuudellansa*, "genom sin värdslöshet", *väsymättömyydellänsä*, "genom sin outtröttlighet". Af konsonanter finnas endast *p, t, k, s, h, m, n, r, l, v, j* samt i inljud *ng* och *d* (det sistnämnda dock ersatt på olika sätt i de skilda dialekterna). Skillnaden mellan korta (enkla) och långa (geminerade) konsonanter är lika skarp som den motsvarande skillnaden inom vokalismen. Ett ord kan börja endast med en konsonant; i lånord från andra språk med en konsonantförbindelse i uttljud bibehållas i följd häraf endast den sista konsonanten, t. ex. *kaunis*, uergm. "skaunis", sv. *skön*, ruovt, sv. *skruf*. I inljud förekomma sällan förbindelser af flera än två konsonanter (t. ex. *myrsky*, storm), i uttljud förekomma endast vissa enkla konsonanter (*n, s, t*, den i skrift icke betecknade s. k. slutaspirationen, samt sällan *r, l*), medan de flesta orden sluta på vokal. Den första stafvelsen i ordet är alltid den tryckstarkaste och tillika musikaliskt högsta (har "hufvudaccenten"); i längre ord ha i regel de udda stafvelserna svagare "biaccent". — Af ljudväxlingarna märkes särskildt konsonanternas "gradväxling" *l*. "aflyd" (tidigare kallad "konsonantförmindring"), spår af en uråldrig kvantitativ och kvalitativ växling, som antagligen urspr. berott på accents- och kvantitetsförhållanden, t. ex. *luku*, tal, gen. *luvun*, *antaa*, han gifver, 1 pers. sing. *annan*, *ukko*, gubbe, gen. *ukon*.

Böjning och afledning försiggå genom ändelser (suffix, icke genom förstafvelser eller prefix). Böjningsändelserna äro i allmänhet desamma i alla ändelser, och det förekommer följaktligen blott en enda deklination och konjugation; det finnes dock skilda böjningstyper därigenom, att särskilda ljudförändringar inträffat i stammen eller i ändelsen eller vid sammans och ändelsens förbindelse med hvarandra. Grammatiskt kön existerar icke; t. o. m. pronomen för 3:e pers. *hän* betecknar både "han" och "hon" (ljudlikheten med de svenska orden är blott tillfällig). Vid nominalböjningen möta vi, utom nominativen, som saknar ändelse, en mängd kasus (15), hvilka uttrycka samma förhållanden, som i många språk beskrifvas genom prepositioner, t. ex. nominativ *järvi* (stam *järve-*), sjö; genitiv (hvarmed akkusativen sammanfallit) *järven*, sjöns; partitiv *järveä* (en del af en) sjö; essiv *järvenä*, såsom sjö, i egenskap af sjö; transitiv *järveksi*, (förvandlas) till sjö; inessiv *järvessä*, i sjön; elativ *järvestä*, ur sjön; illativ *järveen*, in i sjön; adessiv *järvellä*, på (ytan af) sjön; ablativ *järvellä*, från (ytan af) sjön; allativ *järvelle*, till (ytan af) sjön o. s. v. Nominativen i plur. har ändelsen *t*, t. ex. *järvet*, sjöarna, men i öfriga kasus äro ändelserna i allmänhet desamma som i sing., men förbundna med pluralstammen, bildad

med karaktären i eller *j*, t. ex. *talo*, gård, part. sing. *taloa*, (en del af en) gård, part. plur. *taloja*, (många) gårdar, iness. sing. *talossa*, i gården, iness. plur. *taloissa*, i gårdarna o. s. v. Det finnes äfven en possessiv böjning, hvarvid ändelser (possessiva suffix) betecknande egaren tilläggas kasus, som äro bildade på vanligt sätt, t. ex. *taloni*, min gård, *talossani*, i min gård, *talossasi*, i din gård, *talossamme*, i vår gård, *talossamme*, i våra gårdar. Verbalparadigmet är icke rikt på tempus- och modusformer; men därför är i en mängd infinitiv- och participbildningar, genom hvilka, använda i olika kasus och med possessivsuffix, detsamma uttryckes som i många andra språk genom hela satser, t. ex. *laulaessansa*, i det han sjunger, sjöng, *laulettuansa*, sedan han sjungit. — Genom ändelser kan ibland äfven uttryckas detsamma som i andra språk genom partiklar, t. ex. *minäkin tulen*, äfven jag kommer. — Afledningen är synnerligen produktiv och språkets bildbarhet därigenom mycket stor; i synnerhet böra märkas de många verbala afledningarna, genom hvilka olika begreppsynanser uttryckas (t. ex. *seison*, jag står, *seisoelen*, seiskolen, står ofta, *seisatan*, stannar någon, *seisahdan*, stannar plötsligt, *seisahtelen*, stannar plötsligt flera gånger o. s. v.). Särskildt afseende förtjäna de många onomatopoetiska (natur- eller härmande) verben, som kunna bildas nästan i oändlighet, t. ex. *kahisee*, *kohisee*, *kihisee*, *kuhisee*, uttryck för olika slag af buller. — Af sammansättningar saknas nästan h. o. h. sammansatta verb; verb med förstafvelser, hvilka i de indoeuropeiska språken spela en så stor roll, förekomma icke. — Bland ordfogningar märkas förbindelser af substantiv och postpositioner, hvilka sistnämnda i regel äro böjningsformer af ursprungligen själfständiga ord, t. ex. *pöytä*, bord, *pöydän alla*, under bordet, *pöydän alta*, "underifrån" bordet, *pöydän alle*, under bordet ("till det under" af bordet). Genom ordfogning uttryckes verbets negation, hvarvid förnekningssordet böjes med personaländelser, men själfva verbet är oböjdt: *tule-n*, *tulet*, jag, du kommer, *e-n tule*, *e-t tule*, jag, du kommer icke. — Metern i den gamla finska folkdiktningen, som ursprungligen var afsedd endast för sångföredrag, afviker från såväl de klassiska som moderna språkens diktformer. Versen består af "trokéer", d. v. s. versfötter med en tryckstark första stavelse (arsis) och en trycksvag andra stavelse (tesis) och grundar sig på de betonade stavelsernas kvantitet. Bortsett från den första versfoten, hvars båda stavelser alltid äro "likgiltiga" (ancipites), kan en lång betonad stavelse stå endast i arsis, en kort betonad endast i tesis, hvaremot alla obetonade äro ancipites, t. ex. *miele/ni mi/nun te/kevi*, *aivo/ni a/jatte/levi*. I den moderna konstopoesien spelar accenten hufvudrollen.

Genom sin stora rikedom samt genomskinliga, i många afseenden mycket ursprungliga form intager finskan den främsta platsen bland de finsk-ugriska språken. Dess språkliga minnesmärken gå visserligen icke längre tillbaka i tiden än till 1500-talet. — Äldre äro blott de finska ort- och personnamn, som träffas i äldre latinska och svenska urkunder — men det finnes andra källor, med tillhjälp af hvilka en äldre finsk språkform kan med framgång rekonstrueras. Först och främst har man en rikt gifvande källa i de finskan nära stående språken

(karelska, vepsiska, votiska, estniska, liviska, se Finsk-ugriska språk), genom hvilka en närmelsevis riktig bild af den för alla dessa språk gemensamma *urfiniska språkformen* kan vinnas. En annan betydande källa har man i de länord, hvilka finskan under äldre tider upptagit från kända indoeuropeiska språk och hvilka äro mycket viktiga äfven i kulturhistoriskt afseende samt dessutom upplysande äfven för indoeuropeisk språkhistoria. Genom användande af båda dessa källor kommer man till den uppfattning, att det "urfiniska" språket talats s. om Finska viken och af finskan sedan den tiden, under loppet af två årtusenden, visserligen förändrat sig med afseende å ljudformen, men icke ens närmelsevis i liknande grad som t. ex. de nordiska språken under samma tidsåld. Redan från en tidig urfinsk period — från tiden före vår tidräknings början — härstamma de baltiska l. litauisk-lettiska länorden i finskan, t. ex. *tytär*, dotter, af lit. *dukter*-, *siemen*, frö, af lit. *semens*, *kirves*, yxa, af lit. *kirovis*, *hihnä*, rem, af lit. *siksizna* (med en senare öfvergång af urfinskt *s* [= lit. *sz*] till *h*), *halla*, nattfrost, af lit. *szalna* (med en öfvergång af urfinskt *ln* till *ll*), *niisi*, välskaft, af lit. *ny/tis* (med en öfvergång af *t* framför i till *s*) o. s. v. (V. Thomsen, "Beröringer mellem de finske og de baltiske [litauisk-lettiske] sprog", 1890). Af lika stort språkhistoriskt, men på samma gång af betydligt större kulturhistoriskt intresse än det baltiska inflyttandet är det germanska, hvilket synes börja något senare, men i alla fall under den urfinska tiden och sannolikt likaledes redan f. Kr. De äldsta germanska länorden härstamma från ett språk med urgermansk (ur-östgermanskt) språkform, som småningom öfvergått till gotiska: t. ex. *jukko*, *jukka*, ok, = got. *juk*, finisl. *ok* (urgerm. **juka* och ännu tidigare **juko*), *ansas* (äfven *ansos*), bjälke, = got. *ans*, finisl. *äss*, sv. *äs* (urgerm. **ansaz*, ännu tidigare **ansoz*); *tanhu*, boskapsväg, finisl. *to*, finsv. *ta*, *tæ* (urgerm. **tanhu*); *ruhtins*, furste, = finisl. *drottin*, sv. *drott(en)* (urgerm. **ruhtinaz*). Därför finnes det äfven gamla länord, som otvetydigt härstamma från urnordiskan, t. ex. *saatto*, höstack, finisl. *säta*, finsv. *säta*, nysv. *säta* (urnord. **sätön*), *napakaira*, nafvare, = finhty. *nabager*, finisl. *najarr*, sv. *najtare* (urnord. **nabagaiRaR*). Dessa ord ha sannolikt blifvit upptagna i Finland, sedan finnarna (senast under 4:e årh. e. Kr.) började flytta öfver Finska viken och i sitt nya hemland sammanträffade med där bosatta germaner. Den äldsta germanska (urnordiska) befolkningen i Finland synes ha väsentligen sammanmält med den finska (måhända delvis med den senare invandrade svenska?); emellertid skönjes i finskan (icke i de närmast besläktade språken) ett senare nordiskt (svenskt) inflytande, som står i förbindelse med svenskar bosättningar i Finland samt landets politiska förening med Sverige. Detta inflytande synes börja omkr. vikingatiden; det har sedan fortgått i i den allra nyaste tiden och varit mycket starkt i de västligaste dialekterna, i synnerhet kring städerna Åbo och Björneborg. Exempel på hithörande äldre lån: *kauunki*, stad, gutn. *kaupung*, nuv. *köping*, *sunnuntai*, söndag, af äldre *sunnudagher*. (V. Thomsen, "Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske", 1869; E. N. Setälä, "Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefinnischen sprachen",

1906, i "Journal de la Société Finno-ougrienne", XXIII. 1.) — Senare än det äldsta germanska börjar det slaviska inflytandet, som sedan fått en så stor betydelse för de i Ryssland talade finska dialekterna. De äldsta slaviska länorden äro några århundraden yngre än de äldsta skrifna ryska minnesmärkena. Några ex.: *suntio*, *sontio*, kyrkväktare, ry. *sud'a*, domare; *kuontalo*, totte = ry. *kudel'* (båda härstammande från äldre former med bevarad nasal); *turku*, torg (äfvén det finska namnet för staden Åbo) = ry. *torg* (äldre *türgü*), *tappara*, stridsryxa, = ry. *topor*; af särskildt intresse äro några ord med kyrklig betydelse: *pakana*, hedning, *pappi*, präst, *risti*, kors, *raamattu*, bibel af de ryska *pogan*, *krest* (tidigare *kristü*), *gramota* (J. J. Mikkola, "Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen sprachen", Helsingf. 1894).

Af stor betydelse för finska språkets odling var utan tvifvel dess urgamla användning i folkdiktningen, hvars egendomliga form af ätminstone finsk-estnisk, måhända betydligt äldre. Denna folkpoesi förblef likväl oupptecknad och hade under långa tider knappt något inflytande på litteraturen, hvars innehåll nästan uteslutande var religiöst och hvars språkform var starkt påverkad af svenskan. Det sistnämnda språket var det officiella och i synnerhet sedan stormaktstiden äfvén de högre klassernas tal-språk. Finskan förtlede såsom allmogeklassens och efter reformationen äfvén såsom kyrkans språk. Intresset för finskan vaknade under 1700-talet (hos de s. k. *fennofilerna*), men först efter skismässan från Sverige började arbetet för språkets riktande, för dess renhet och fasthet. Den finska rörelsen (se *Fennomani*), som till sin innersta kärna var kulturell, men hvarmed äfvén en politisk rörelse med syfte att uppväcka den finska befolkningen till nationellt och politiskt medvetande förband sig, har burit en vacker frukt i det afseende, att finska språket, på samma gång det småningom blifvit det främsta språket för landets förvaltning, tillika genom oför-trutet arbete utvecklats till ett allsidigt kulturspråk.

Den första finska språkläran, af professorn vid Åbo universitet, svensken Eskil Petréus (1649), var affattad på latin och efter den latinska grammatikens mönster. Efter denna är att märka Barthold Vhaels förtjänstfulla "Grammatica fennica" (1733): af senare språklärar de af R. v. Becker (1824), G. Renvall (1840), G. E. Eurén (1846 och senare), Fab. Collan (1847), A. Genetz (1881) och E. N. Setälä (1898). För praktiskt bruk kan anbefallas "Finsk ordböjningslära" af J. Sjöros (1889 och 1900). Finska språkets satslära har framställts af v. Becker i hans ofvån nämnda grammatik samt i skilda arbeten af Yrjö-Koskinen (1860), A. G. Co-rander (1861), A. V. Jahnsson (1871) och E. N. Setälä (1880 och senare). En vidlyftigare framställning af finska språkets byggnad under titeln "Suomen kielen rakennus" påbörjades af A. Ahlqvist 1877. Den första ordbok, där finska ingår, är en ordförteck-nung på fyra språk (latin, svenska, tyska och finska) af E. Schroderus (1637). Det första egentliga lexikonet, "Suomalaisen sana-lugun coetus. Finsk ordaboks förskök", en finsk-latinsk-svensk ordbok af D. Juslenius, utkom 1745. Af senare ordböcker äro de viktigaste Renvalls förtjänstfulla finsk-latinsk-tyska "Lexicon linguae fennicae" (1826) och Lönnrots stora finsk-svenska (1886—80) med tilläggshäfte af

Kallio (1886). Ett tämligen vidlyftigt svensk-finskt lexikon påbörjades af J. A. Hahnsson samt fort-sattes af A. H. Kallio, H. Paasonen och K. Cannelin (1899); den sistnämnde har utgivit ett kortare svensk-finskt lexikon samt en kortfattad finsk-svensk ordbok. Det finnes äfvén ordböcker från och till andra språk (latin, tyska, franska, engelska, ryska, ungerska); af dessa må anföras den finsk-tyska af Ervast (1888), den finsk-franska af E. S. Yrjö-Koskinen (1900) och den tysk-finska af B. F. Godenhjelm (1873), hvaraf en ny, vid-lyftigt, fullständigt omarbetad uppl. till hälften utkommit (1906). Ett stort ordboksarbete, afsedt att omfatta det finska folkspråkets samt det äldre och nuv. litteraturspråkets ordförråd, är påbörjadt af Finska litteratursällskapet. — Den första undersök-ningen af finska dialekter utgafs af Porthan. Under nyare tid har en mängd dialektundersökningar offentliggjorts i Finska litteratursällskapets tidskrift "Suomi" (sedan 1841 ha utkommit 65 bd); de nyaste motsvara äfvén höga anspråk i fonetiskt och språkhistoriskt afseende. Ett år 1876 stiftadt säll-skap Kotikielen seura (Sällskapet för hemspråket) utgiver en tidskrift "Viritäjä" (Tändaren), inne-hållande kortare uppsatser om finska språket; 1871—74 redigerade Ahlqvist en förtjänstfull tidskrift för finsk språkvetenskap under titeln "Kieletar" (Språkets genius). Angående den första språkveten-skapliga litteraturen jfr för öfrigt Ahlqvist, "Bidrag till finska språkforskningens historia för Porthan" (1854), O. Donner, "Öfversikt af den finskugriska språkforskningens historia" (1872), årsberättelserna i "Journal de la Société Finno-ougrienne", E. N. Setälä i "Finland i 19:de seklet"; bibliografer i tidskriften "Finnisch-ugrische forschung" (af E. N. Setälä och K. Krohn, sedan 1900). E. N. S.

Finska vetenskaps societeten, grundlad af ve-tenskapsmän i Helsingfors, erhöi 21 maj 1838 stad-fästelse. Societeten består af tre sektioner, den matematisk-fysiska, den naturalhistoriska och den historisk-filologiska sektionen, hvarje sektion (sedan 1904) med 20 ledamotsplatser. Till ord. ledamöter inväljas män af vetenskaplig förtjänst, i synnerhet sådana, som genom utgifna arbeten på societetens arbetsfält gjort sig kända såsom själfständiga forskare. Till hedersledamöter kunna män, kända såsom ve-tenskapens idkare och gynnare, inbjudas. Societetens ord. ledamöter utvälja bland sig ordf. och vice ordf. Val af vice ordf. sker hvarje år på societetens hög-tidsdag (29 april), och den valde är året därefter själfskriven ordf. Sekreteraren är ständig och väljes bland ledamöterna. Societeten, som åtnjuter ett statsunderstöd af 24,000 mark, utgiver sedan 1842 "Acta Societatis scientiarum fennicae" (i 4:o), af hvilka 32 bd utkommit, "Öfversigt af Finska veten-skaps societetens förhandlingar" (48 bd, 1907) och "Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk" (64 bd, 1907). Därjämte har societeten utgivit "Bidrag till Finlands naturkännedom, etnografi och statistik" (10 bd, 1857—65) samt några fristående arbeten. Under societeten lyder Finlands meteorolo-giska centralanstalt, som i särskilda serier offentlig-gör sina observationer. Därjämte stå de på Finland ankommande internationella hydrografiska undersök-ningarna under societetens öfverinseende. Jfr A. E. Arppe, "Finska vetenskaps societeten 1838—1888. Dess organisation och verksamhet". R. T—dt.

Finska viken (fin. *Suomen lahti*), den östligaste viken af Östersjön, begränsad i n. af Finland, i s. af guvern. Estland och Petersburg. Längden är 427 km., bredden från 75 km. vid mynningen till 52 km. mellan Porkkala udde och Rogoniemi i närheten af Reval, ökas därefter och uppnår mellan Fredrikshamn och Narvabukten en bredd af omkr. 120 km. för att sedan åter aftaga, så att dess stränder på ett afstånd af endast 10—30 km. omsluta det innersta hörnet eller Kronstadt-viken. Djupet utgör på många ställen 90—110 m. Till följd af sin ringa salthalt tillfrysar ofta vikens vatten från Petersburg ända till Hogland, men isen är farbar blott under mycket stränga vintrar. Den norra sidan, längs finska kusten, har en oafbruten skärgård, och den östligaste delen, i synnerhet mellan Petersburg och Kronstadt (Kronstadt-viken), har många sandbanker och grund. Midt i viken ligga bärna Hogland 1. Suursaari, Tyttärensaari, Sävvi, Lavansaari, Peninsaari och Seskär 1. Seitskaarto, hvilka alla tillhöra Finland. Sjöfarten på Finska viken är därför besvärlig, till och med farlig, särskildt om våren, då Neva och andra floder tillföra densamma väldiga ismassor. Det oaktadt är viken en af de mest befarade delarna af Östersjön. Den betydande handel, som Petersburg driver, ditför årligen tusentals fartyg från alla världens delar. Vid dess stränder finnas äfven många andra blomstrande sjö- och handelsstäder, t. ex. Hapsal, Baltischport, Reval i Estland, Narva i Ingermanland, Viborg, Fredrikshamn, Kotka, Lovisa, Borgå, Helsingfors och Ekenäs i Finland. Nästan alla dessa städer ha förträffliga hamnar. Reval, Kronstadt och Sveaborg utgöra därjämte stationer för den ryska Östersjöflottan. I Finska viken finnas omkr. 40 fasta fyror och fyrskepp.

Finska värnpliktiga militären uppsattes 1881 på grund af den af regent och ständer på landtdagen 1877—78 antagna lagen af 27 dec. 1878 om införandet af allmän värnplikt i Finland. Till en början uppsattes 8 skarpskyttebataljoner på 4 kompanier hvar och förlagda i länsresidensstäderna. 1883 tillkommo 32 reservkompanier, vid hvilka under sammanlagt 90 dagar (fördelade på 3 somrar) öfvades det vapenföra manskap, som icke insatts på de aktiva bataljonerna. 1890 uppsattes i Villmanstrand ett finskt dragonregemente på 6 skvadroner. Fredsnummerären var för bataljonerna fastställd till 22 officerare samt 505 man underbefäl och manskap, för dragonregementet däremot till 39 officerare samt 619 man underbefäl och manskap. I spetsen för denna militärförformation stod en finsk generalperson med sin stab; högsta befälet öfver densamma fördes af landets generalguvernör. Befäl och underbefäl voro infödda finnar. Så liten denna finska militär än var till sin numerär, ansågs den dock af det slavofila partiet i Ryssland utgöra en fara för rikets säkerhet. Trots finska landtdagens opposition lyckades gen.-guvernör Bobrikov genomdrifva slopandet af 1878 års värnpliktslag och utfärdandet (12 juli 1901) af en ny förordning om organiserandet af landets försvarsväsen, högst väsentligt afvikande från den förra. I denna nya, utan ständernas medverkan tillkomna och således olagliga förordning påbjöds indragning af de 1881 uppsatta 8 bataljonerna samt deras reservkompanier, och i nov. 1901 upplöstes jämväl Finska dragon-

regementet. Härmed hade landets eget försvarsväsen med ett slag tillintetgjorts; blott Finska gardesbataljonen kvarstod till aug. 1905 under vapen. Den olagliga värnpliktsförordningen af 1901 upphäides dock genom manifestet af 4 nov. 1905. G. A. G.

Finsk badstu. Se Badstuga.

Finsk konst. De äldsta minnesmärkena af byggnadskonst i Finland äro de i de svenske korsfärdarna spår byggda kyrkorna och borgarna af gråsten. De fåga bildbara materialet är orsaken till deras enstående enkla monumentalitet, där de för tiden förhärskande konststilarnas inflytande knappast märkes. De första kyrkorna, grundlagda i 13:e årh., ha ännu romansk grundplan och rundbågssystem på särskilda byggnadsdelar, medan hvalfen i regel äro gotiska. Karakteristiska för dem liksom för Finlands gråstenskyrkor öfver hufvud äro den höga, branta takresningen och de massiva, af fönster sparsamt genombrutna murarna. Så när som på Åbo domkyrka, hvilken har basilikaform, äro de finska kyrkorna byggda i form af hallkyrkor. Det cyklopiska granitmurverket räcker stundom upp till gavlens spets, men oftare är gälvfretrekanten af tegel med i puts utförda fördjupningar i form af kors, rundlar, spetsbågsfönster och lister. Till långhuset ansluter sig i s. det s. k. vapenhuset (ofta yngre än det förra), i n. sakristian. Med undantag af en del åländska kyrkor och domkyrkan i Åbo sakna de finska kyrkorna torn. I stället ha de vanligen en nära intill dem byggd klockstapel. De medeltida borgarna, afsedda till bälverk för den unga finska kyrkan eller till värn för den svenska eröfringen, förråda med sin mäktiga murar uteslutande sitt krigiska ändamål. Någon inhemsk skulptur kan man knappast tala om i medeltidens Finland. I kyrkorna närmast Åbo och en del österbotniska socknar träffar man dock på helgonbilder, påfallande otymligt arbetade, som synas tillverkade inom landet. I motsats till skulpturen öfvades det kyrkliga måleriet flitigt under medeltiden. Nästan hvarje mera betydande kyrka prunkade i färgrik bildskrud, hvilken numera flerstädes befriats från senare tiders hvita kalkfärg och restaurerats. Inom det finska kyrkomåleriet kan man särskilja två epoker. Den tidigare representeras af några om de fornordiska hällristningarna påminnande, i svagt tegelröd färg utförda målningar i Nousis kyrka samt en framställning af korsfästelsen Hattula, hvilken bild tydligen visar tillbaka på romanska förebilder. Den senare epoken, hvilken betecknar finska kyrkomåleriets blomstring, infaller under de konstålskande biskoparna Olaus Magni, Konrad Bitz och Magnus Stiernkors, d. v. s. senare hälften af 15:e årh. (målningarna i Töfsala, Nykyrko, Pargas, Sagu, Lojo, Hattula m. fl.). Målningarna, som i mycket påminna om dylika i Uppland och Roslagen, äro utförda al secco i kalkfärg och med enkel konfuterkning utan valörer. Där framställas scener ur bibeln och helgonens lif (äfven de nordiskas) jämte tafflar af moraliskt uppbyggande art (intressanta djäfrulsframställningar). Under nära tre sekel, renässansens, barockens och rokokons tidrymd, står konstverksamheten nästan stilla i Finland. Några herrgårdbyggnader på landet (Karuna gård, Villnäs) vittna om stormarsvåldets korta era i Finland. En mängd barockkyrkor af trä, som uppfördes på 1600-talet, visa, huru arkitekturen gått ned sedan

medeltiden. Först mot slutet af 18:e årh. byggdes gamla hofrättshuset i Vasa af K. F. Adelcrantz och den efter mönster af Pantheon i Rom uppförda kyrkan i Tavastehus. Akademihuset i Åbo (1802—15) af Ch. Bassi är till det yttre en torr kasernbyggnad i empire, men solenittensalen däri är väl proportionerad och vackert dekorerad. De sex mycket medelmåttiga basreliefer med ämnen från den finska myten och historien, hvilka Sergels elev, finnen E. Cainberg (1771—1816), utförde på väggarna i nämnda sal, äro de enda skulpturverk man känner från denna period. — Tidehvarvet i riss mening blomstrande kyrkomåleri hade sin enda skolbildade representant i M. Toppelius (1734—1821), skalden Topelius' farfar. I ett fyrtyotal kyrkor i Österbotten och Savolaks träffar man på hans yppiga och färgrika rokokogestalter i ofta summariska, men alltid fantasirika sammanställningar.

19:e—20:e seklet. Byggnadskonsten. Uppbyggandet af den efter föreningen med Ryssland utsedda nya huvudstaden Helsingfors uppdrogs åt den tyske arkitekten J. K. L. Engel (1778—1840), hvilken i sina palatsbyggnader för senaten och universitetet ansluter sig till den fransk-romerska renässansen, i bibliotekshuset och Nikolaikyran åter närmar sig den af Schinkel i Berlin odlade grekiska stilen. Svensken Th. Chiewitz (1815—62), som byggde Riddarhuset och Svenska teatern i Helsingfors, samt A. H. Dalström (1829—82), som uppförde Studenthuset, företråda en rätt torr eklekticism. I den åt ungrenässansen hänfinge F. A. Sjöström (1840—85) fick Engel en värdig efterföljare. I hans spår ha gått hans lärjungar K. G. Nyström (f. 1856), hvilken i en mängd betydande uppgifter (Statsarkivet, Ständerhuset) lagt i dagen en alltmör frigjord grekisk formbildning, och S. Gripenberg (f. 1850). En jämförelsevis själfständig ställning intar Th. Höijer (f. 1843) med sina pittoreska renässansbyggnader. Sekelskiiftet betecknar en vändpunkt i den finska byggnadskonstens historia. Täfian för den för världsutställningen i Paris 1900 afsedda finska paviljongens frambragte ett utkast, hvilket inleder en ny riktning inom den inhemska arkitekturen. Det var någonting af gråstenskyrka och fornborg i utkastet, ehuru de medeltida motiven med skicklig fantasi blifvit lämpade efter det nya ändamålet. Paviljongens upphöfsmän och den nya nationell-romantiska riktningens banerförare, arkitekturfirman Gesellius, Lindgren och Saarinen, söka i den finska medeltiden förebilder för sina fasadskisser, medan de i det inre tillämpa ändamålsenlighet och en enkel och originell dekoration. Den nya stilen behärskar redan delvis hela stadsdelar, t. ex. Skatudden i Helsingfors. T. o. m. i stadsplaner göra sig de nya grundsatserna gällande i ett efter terrängförhållandena lämpadt gatunät med måleriska, om de medeltida stadsvyerna påminnande interiörer. Afvikande från den romantisk-arkelogiserande riktningen företräder L. Sonck (f. 1870), segren i täfian om stadsplan för området Fjällal i Helsingfors, i sina kyrkobyggnader och offentliga hus en åt den nybelgiska rationalismen i viss mån lutande egenart. Hans byggnader sakna nästan fullständigt yttre dekoration, de afse en samklang mellan linjer och ytor, ett akord af tak- och väggfärger, åstadkommet såvidt möjligt genom pietetsfullt behandlad naturligt

material. Äfven W. Jung (f. 1879) har med framgång arbetat i samma anda.

Skulpturen. Först efter konstföreningens stiftelse 1846 och under inflytande af den stora väckelsen på den nationella kulturens alla områden brjode skulpturen småningom spira upp i Finland. Af intresse för denna kultur, men närmast för att utföra en minnesdof öfver Porthan (aftäckt i Åbo 1864) kom 1856 den svenske bildhuggaren K. E. Sjöstrand (1828—1906) öfver till Finland. Han blef banbrytare för den moderna finska bildhuggarkonsten och nationell i sin tids mening redan därför, att han hämtade ämnen till sina förnämsta verk ur "Kalevala". I hans ateljé och hos R. V. Ekman i Åbo fick V. Runeberg (f. 1838) sina första konstnärsimpulser. Under fortsatta studier hos H. V. Bissen i Köpenhamn, i Rom och Paris har Runeberg i en rad framställningar ur den antika myten såväl hvad beträffar uppfattningens idealitet som formbehandlingsen något operosliga, men ädla skönhet visat sig såsom en anhängare af den Thorvaldsenska skolan. Hans monumentalverk från senare tid (J. L. Runebergs och Alexander II:s statyer i Helsingfors och Per Brahes staty i Åbo) och många porträttbyster röja i individualiseringen inflytande af den franska realismen. J. Takanen (1849—85) studerade hos Sjöstrand och Bissen, reste 1873 till Rom och anslöt sig i sina kvinnofigurer afjordt till den moderna skolan. En realist med dragning åt det dramatiskt lidelsefulla är R. Stigell (f. 1852). Äfven V. Vallgrens (f. 1855) tidigare arbeten förråda i sin sträfvän efter kraftig karaktéristik franska läromästares inflytande. Men från senare hälften af 1880-talet arbetar sig Vallgren under en flitig produktion (bl. a. Eko, Staty öfver Torckel Knutsson, Mariatta) fram till en egen graciös och förändlig form, hvilken han utvecklat äfven i små stiliserade natursymbolistiska bronsarbeten för konstindustriella ändamål. E. Wikström (f. 1864) har i sin konst kommit den moderna naturalismen närmast. I början af sin bana upptog han med förkärlek de för tiden kännetecknande nationella ämnena och ådagalade i dem liksom i sina monumentala verk (Lönnerotsstatyn och Ständerhusets gavelgrupp i Helsingfors) kraft i karaktéristiken och fantasi i framställningen. Den åt det nationella skattande naturalismen har inom den yngsta bildhuggargenerationen fått många anhängare (E. Halonen m. fl.), medan andra (V. Malmberg, F. Nylund, E. Cedercreutz o. a.) söka förebilder inom den skandinaviska eller franska konsten.

Målarkonsten. Dyster tedde sig det finska måleriets framtid under hela den långa tidrymd, som ligger mellan Finlands förening med Ryssland och Finska konstföreningens stiftelse (1846). De verkliga förmågorna måste i främmande länder söka sin utkomst, så A. Lauréus (1783—1823), hvars af det holländska måleriet påverkade konst helt och hållet utvecklade sig på utländsk grund. G. V. Finnborg (1784—1833) måste med gäckade konstnärsdrömmar lämna fosterjorden och dog i armod i Stockholm. Först R. V. Ekman (1808—73) lyckades bryta sig en bana i eget land. Efter långa studier i utlandet (bl. a. hos Delaroche i Paris) slog han sig 1845 varaktigt ned i Finland och började under inflytande af den rådande nationella entusiasmen än i genrens, än i historiemålningens

form behandla fosterländska ämnen, scener ur det finska folklivet, händelser från "Kalevala" samt Runebergs och Topelius' dikter, framställningar ur den finska kyrkans historia (freskomålningar i Åbo domkyrkas kor), hvarjämte han flitigt målade altartaflor för de finska kyrkorna. Ekman's patriotism uppbars dock ej af en mäktigare konstnärlig skaparkraft, och hans teknik gick med åren mycket nedåt. V. Holmberg (1830—60), elev af H. Gude i Düsseldorf, intog i sina landskapsmålningar från Tyskland, Norge och Finland, utmärkt af en manligt kraftig teknik, tidigt en bemärkt ställning bland den düsseldorfiska skolans mestare. E. J. Löfgren (1825—84) representerar i sina känslösa bilder det af nämnda skola odlade romantiska historiemåleriet, medan K. E. Jansson (1846—74) i taflo ur det åländska folklivet med talang arbetade i den novelistiska genren. Den düsseldorfiska skolan tillhöra vidare Alexandra Frosterus-Sältin (f. 1837), A. Liljelund (f. 1844) samt äfven i sina tidigare arbeten Fr. Ahlstedt (1839—1901), Th. Waenerberg (f. 1846) och O. Kleinh (f. 1846). Mindre utpräglad är S. Falkmans (1831—89) och A. von Beckers (f. 1831) ställning till de rådande konstskolorna. Den senare återger i sina genrebilder mest idylliska interiörer ur finskt eller franskt folklif. Äfven H. Munsterhjelm (1840—1905), Fanny Churberg (1845—92), B. Lindholm (f. 1841) och V. Westerholm (f. 1860) erhöilo sin första utbildning i Düsseldorf, men frigjorde sig mer eller mindre fullständigt från det düsseldorfiska inflytandet. Munsterhjelm framställer helst mänskensstämningar och insjöldyller, Lindholm skogsinteriörer och hafsvyer, utförda med minutöst observerade detaljer. Fröken Churberg och Westerholm öfvergingo till den impressionistiska friluftsbilden. Den mest utpräglade impressionisten bland de finska målarna är A. Munsterhjelm (f. 1873). Den moderna franska skolans främste representant i Finland blef A. Edelfelt (1854—1905). Han gick först i skola hos historiemålarna, öfvergick därpå till det realistiska folklifsmåleriet och friluftsförställningarna, hvilka i hans konstnärsvänner Bastien-Lepage och Dagnan-Bouveret hade sina mestare, och målade därunder bilder ur det nyländska skärgårdslivet (bl. a. "Gudstjänst i nyländska skärgården"). Under ett allt enklare ämnesval och en alltmer fördjupad karakteristik vann han efter hand ett mästarskap, som han utvecklade än på porträttets, än på illustrationens (Snoilskys "Svenska bilder", Runebergs "Kung Fjalar" och "Fänrik Stål"), än äter på det religiösa måleriets område för att i sitt sista stora verk (väggmålningarna i universitetets i Helsingfors solennitetssal) ännu en gång upptaga det fosterländska historiemåleriet. Honom närmast till skaplynn, om också icke till begåfning, står G. Berndtson (1854—95). I utsökt fina kostymstycken, porträtt och genrebilder utvecklar han en om miniatyrmålningen påminnande teknik. Till denna konstnärsgrupp hör A. Uotila (1858—86), som målat färrikä bilder från södern och vackra stämningslandskap. Också A. Gallén (f. 1865) började hos de franske naturalisterna. Hans första bilder ur det finska allmogelivet utmärkas af en karakteristik af enastående ursprunglighet och kraft. Småningom lämnande de naturalistiska uttrycksmedlen, upptar han i starkt arkaiserande framställning ämnen ur

den finska myten och inslår i fria fantasiskapelser (väggmålningar i Juseliusska grafkappellet i Björneborg) en starkt förenklad teknik, företrädesvis egnad för en symboliskt suggestiv verkan, hvarjämte det mystiska och aningsfulla får ett allt större spelrum i hans framställningar. Snart sagdt en kontrast till honom är E. Järnefelt (f. 1863), i sina landskap lyriskt drömmande, i sina små djur- och blomsterstudier en känslig och fin naturiakttagare och särskildt i porträtt af sina familjemedlemmar en karaktärstecknare af hög rang. Någon gång väller en satirisk åder fram i hans konst. En humoristisk och fantastisk åder kväller rik hos H. Simberg (f. 1873), som jämte M. Enckell (f. 1870) och V. Blomstedt (f. 1871) i midten af 1890-talet representerade det gängse idémåleriet. Enckell arbetar sig snart från de dunkla ungdomsdrömmerna till en solig och färgglad verklighetsskildring, och hans senare målningar kännetecknas af sjäfullhet och koloristisk finhet. Blomstedt har i utskat till "Kalevala" och dekorativa landskap, P. Halonen (f. 1865) i figurmålningar och landskap och G. Engberg (f. 1872) i stämningstycken tillämpat ett syntetiskt förenkladt förfaringssätt. L. Sparre (f. 1863) och S. Wlasoff, ehuru ursprungligen främningar, tillkommer, den förre för sina målningar, illustrationer och sitt arbete för utvecklingen af den ungfinska konstindustrien, den senare för sina stämningsbilder från Sveaborg en aktad plats inom den finska konsten. T. Wasastjerna (f. 1863) är företrädesvis stämnings- och idémålare, medan A. Gebhard (f. 1869) både såsom landskaps- och figurmålare samt tecknare röjer ett realistiskt skaplynn. Såsom landskapsmålarinna intar jämväl Helmi Ahlman-Biese (f. 1867) inom den yngre konstnärsgenerationen ett framstående rum. De flesta af de finska kvinnliga artisterna äro friluftsmålare och realister i fransk anda, så Maria Wiik (f. 1853), Hanna Rönberg (f. 1860), Helena Schjerfbeck (f. 1862), Elin Danielson-Gambogi (f. 1861) och Venny Soldan-Brofeldt (f. 1863).

Ehuru hvarken Edelfelt eller Gallén bildat skola, skönjer man allredan inflytandet af deras hvar i sin art epokgörande konst i två tydligt framträdande riktningar bland de unga. Den ena, som kunde kallas den nationellt finska, hämtar sina ämnen företrädesvis från de af kulturen relativt oberörda finska inlandsbygderna, den andra, mera kosmopolitisk, är nära förbunden med modern europeisk, oftast fransk konst. Till den förre höra J. Rissanen, W. Sjöström, V. Hämäläinen, P. A. Laurén m. fl., till den senare bl. a. W. Thomé, A. Favén, A. Haartman, B. Lagerstam och H. Gallén.

Litt.: K. G. Estlander, "De bildande konsternas historia från slutet af 18:e årh. till våra dagar" (1867), E. Aspelin, "Suomalaisen taitien historia pääpiirteissään" (1891), E. Nervander, "Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden" (1887—88), och J. J. Tikkanen, "Finska konstföreningen 1846—1896" (1896) och "Die kunst in Finnland" (i tidskriften "Die graphischen künste", årg. 1906).

Finsk kvinnoförening uppstod i jan. 1883 såsom en diskussionsklubb, hvilken fastare organiserades under detta namn med stadgar af 28 maj 1884.

Dess ändamål är att verka för kvinnans höjande i intellektuellt och sedligt afseende och för förbättrande af hennes ekonomiska och medborgerliga ställning. Dess program var 1884: lika rätt och tillfälle till kunskapers förvärfvande för kvinna som för man, lika lön för lika arbete, gift och ogift kvinnas myndigblifvande vid 21 år (således kvinnan tillförsäkrad full egande- och förvärfsrätt), giftermålsålderns framskjutande öfver 15 år för kvinnan, samma fordringar på sedlighet för hvaradera könet, friare skilsmässolagstiftning i hustruns intresse, lika kommunal och politisk valrätt för kvinna och man, kommunal valbarhet för kvinnan. Detta sitt mål har föreningen sökt nå genom utgivande af broschyrer, serielitteratur och kalendrar ("Excelsior" 1886—89), genom föredrag, landtdagspetitioner, verksamhet i tidsningspressen, arbete för kvinnornas deltagande i kommunala och politiska val m. m. Då inom föreningen tyranni och själfkrädighet ansågos råda samt godtyckliga åtgärder till nedtystande af kritik förekommit, utträdde 1892 en del medlemmar och bildade kvinnosaksförbundet Unionen. Sedermera utvidgades Finsk kvinnoförenings verksamhet på det praktiska området; föreningen har därefter organiserat elementarkurser för arbeterskor och allmogekvinnor, ambulatoriska kurser och fasta skolor i matlagning, handarbeten och trädgårdsskötsel, understötd skolgång af fattiga flickor, anordnat arbetsförmedling, sommarkolonier för arbeterskor, föredrag rörande hemmens intressen m. m. Den hade 1907 i landsorten 37 filialer; till en del af dessa ha sedan 1893 äfven män tillträdde. — Det 1907 stiftade Finska kvinnoförbundet bör ej förblandas med denna förening. T. C.

Finsk militär tidskrift utgafs 1881—82 i 4 och 1884—1901 i 12 häften om året, men upphörde sistnämnda år i sammanhang med finska militärens indragning. G. A. G.

Finsk mytologi. Se Mytologi.

Finsk nötboskap. Redan 1845 försökte man förädla den finska nötkreaturstocken medelst importerade raser. Till att börja med försökte man med flera olika raser, men framför allt med anglerrasen, hvilken dock småningom utträngdes af ayrshire-rasen. Numera finnas många framstående ayrshire-besättningar i Finland, hvarför importen af ayrshire-tjurar kunnat minskas högst betydligt. På sista tiden har man äfven börjat ett energiskt arbete på renodling af de finska landtraserna, af hvilka man särskiljer 3 olika slag: längst i n. en obehörnad boskap, som är identisk med svensk fjällboskap, i östra Finland Kiuruvesirasen och i västra Finland huvudsakligen Tavastlandsrasen. Kiuruvesirasen är till färgen ljusröd med hvita tecken å huvud, bål och extremiteter. Mankhöjden håller sig omkr. 112 cm., och mjölkafkastningen, som är huvudsak, utgör i vålfodrade besättningar omkr. 2,600 kg. pr djur och år. Tavastlandsrasen har ungefär samma produktionskraft, men när hos bönderna sällan öfver 2,000 kg. i årlig afkastning pr ko, under det att en och annan herrgårdsbesättning af rasen nått en medelafkastning af ända till 5,500 kg. Mankhöjden är 115 cm. och färgen gråbrun eller röd-aktig. H. F.

Finsk oxel. Se Oxelsläktet.

Finsk stil, konstind. Se Finska handarbetets vänner.

Finsk-svenska l. Finländsk svenska, den

i Finland talade och skrifna formen af svenska riksspråket ("högsvenskan"). Se Svenska språket.

Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik började i okt. 1876 utgivas i Helsingfors af C. G. Estlander. Med ingången af 1887 lämnade Estlander utgifvar- och redaktörskapet, hvilket övertogs af F. Gustafsson och M. G. Schybergson och sedan 1896 utöfvas af den sistnämnde och frih. R. F. von Willebrand. Tidskriften, som utkommer i 12 månadshäften, intager ett framtående rum genom det utmärkte sätt, på hvilket den redigerats, och genom det intresse, hvarmed den följer företelserna icke blott i Finland, utan äfven i de öfriga nordiska länderna.

Finsk-ugriska språk. Finska, Ugriska, Finsk-ungerska språk, indelas i följande grupper och underafdelningar: 1) De finska l. östersjöfinska språken (kallas äfven västfinska af dem, som benämna hela familjen finsk), till hvilka höra a) *finska* (fi. *suomi*, som kan anses typiskt för de finsk-ugriska språkens byggnad, se Finska språket) samt ett antal nära besläktade språk, hvilka skilja sig från hvarandra ungefär lika mycket som svenska, norska och danska, näml. b) *karelska*, som omedelbart ansluter sig till de östliga dialekterna i Finland och som talas på ryska sidan längs Finlands östra gräns från Kandalaks och Hvita havet i n. till ung. 62:a breddgraden i s. och 52:a längdgraden i ö., äfven- som i några delar af Ingermanland (där karellarna kallas äfven *ingrer* l. *ischorer*, fi. *inkeroiset*) samt i följd af invandringar efter freden i Stolbova i Tverska och Novgorodiska guvernementen; karellarna (till bekännelsen grekiska katoliker), hvilas område ö. om Finlands gräns tidigare säkerligen har sträckt sig mera österut, torde uppgå till 200,000; c) *olonetsiska* (*lügi* l. *lüdi*) i guv. Olonets (fi. *Aunus*), i Ryssland samt i Salmis härad på finska sidan, står mycket nära karelskan, med öfvergångsdialekter till d) *vepsiska* (kallas äfven *nordtjudiska*), ett i historiskt afseende synnerligen intressant språk, talas af omkr. 20,000 pers. i två grupper, den ena på Onegas västra strand, den andra s. om Svir, kring floden Ojats (biflod till Svir) öfre lopp; folknamnet återfinnes måhända i ryska krönikornas *ves*; e) *voliska*, ett utdöende språk, bildande mellanlänk mellan finska och estniska, talas af endast ett par tusen voter (ryska krönikornas *vod*) i Ingermanlands nordvästliga del; f) *estniska* (se d. o.) i Estland och norra delen af Livland, därjämte inom mindre områden i guv. Pskov, Vitebsk och Petersburg samt i flera nyare kolonier, talas af något öfver 1 mill.; g) *liviska*, ett synnerligen intressant språk, talas af ett fiskarfolk om 3,000 pers. på en liten landremsa på Kurlands nordligaste udde; tidigare har liviskans område sträckt sig på båda sidor af Rigabukten både i Kurland och Livland, i hvilket senare landskap liviskan numera är utdöd (1858 funnos 8 personer vid Salis-floden, som talade liviska; den siste dog 1868); äfven i Kurland håller liviskan på att h. o. h. gifva vika för lettiskan. 2) *Lapska* (se d. o.) talas af icke fullt 30,000 personer i de nordligaste delarna af Norge, Sverige, Finland och Ryssland (Kola-halvön). Lapparna, hvilka tidigare i Finland, men icke på

Skandinaviska halfön, bott sydligare, afrika i antropologiskt afseende betydligt från finnarna och synas ha utbytt ett ursprungligen främmande språk mot ett finsk-ugriskt. Lapskan sönderfaller i flera från hvarandra mycket afvikande dialekter; trots många likheter med finskan företräder den en fullt egenartad typ, som ibland visar närmare öfverensstämmelser med de öfriga finsk-ugriska språken och erbjuder stort intresse i språkhistoriskt afseende.

3) Mordvinska talas i två huvuddialekter, mokscha och ersa, af omkr. 1 $\frac{1}{4}$ mill. människor, spridda och omgifna af ryssar på båda sidor om Volga s. om dess krökning. Mordvinerna (på ryska *mordva*, hos Jordanes *modens*; mordvinerna själfva använda blott namnen *mokscha* och *ersa*), ett tidigare ganska betydande folk, ha ursprungligen bott endast på Volgas högra strand; en nordvästlig förgrening af mordvinerna synes man ha i ett för länge sedan utdött folk, som i de ryska krönikorna kallas *muroma*. 4) Tjeremissiska talas i tre huvuddialekter (ängs-, bergs- och östtjeremissiska) v. om Kazan på båda sidorna af Volga vid dess krökning samt i guv. Ufa och Perm af omkr. 370,000 pers. (delvis hedningar). En västlig förgrening af tjeremisserna (som själfva kalla sig *mari*, människa) synas de utdöda merierna (*merja* i de ryska krönikorna, *merens* hos Jordanes) i de nuv. guv. Kostroma, Jaroslavl och Vladimir ha utgjort. 5) Den permiska gruppen omfattar två systemspråk: votjakiska, som talas af omkr. 440,000 pers. (delvis odöpta), boende mellan Vjatka och Kama, samt syrjanska, hvilken är spridd öfver ett mycket vidsträckt område, huvudsakligen vid floderna Vytjegda (jämte bifl. Sysola), Mesen, Pejora (bifl. Isjma) och Kama. Syrjänerna, hvilka sedan gamla tider idkat ganska omfattande handel, äro till antalet omkr. 200,000; det är dessa, som omtalas under namn af *perem*, *perm* i de ryska krönikorna och *bjarmar* i de fornordiska källorna (ännu i dag kallas en del af syrjänerna *permier*). Af det syrjanska språket ha bevarats några få äldre minnesmärken med egna syrjanska bokstäver, som omkr. 1375 efter de kyrillisk-slaviska bildades af syrjänernas missionär, den helige Stefan. 6) Voguliska talas på båda sidorna om Ural vid floderna Tavda (jämte bifl. Lozva och Pelym), Konda och Sosva af — enligt de senaste beräkningarna — endast 5,000 pers. (kallande sig *manzi*, hvilket namn torde stå i förbindelse med ungrarnas nationella namn *magyar*). Jämförelsevis nära detta språk står: 7) Ostjakiska, hvars språkområde ligger ö. om voguliskans och omfattar floderna Obs och Irtyjsj mellan de öfriga och nedre lopp jämte bifloder och som talas af 18,000 pers. De bägge sistnämnda i fonetiskt och historiskt afseende intressanta språken, som med raska steg gå sin undergång till mötes, bilda tillsammans den s. k. ob-ugriska språkgruppen. Voguler och ostjaker, hvilka äro endast till namnet kristna, men i grund och botten hedningar, idka uteslutande jakt och fiske som näringsfång. 8) Ungerska l. magyariska språket i Ungern, talas af omkr. 9 mill. människor, är närmast besläktadt med de sistnämnda språken, med hvilka det ofta hänföres till den s. k. ugriska gruppen. Ungarna ha ursprungligen haft sitt hem i Volga-Ural-trakten, hvarifrån deras närmaste släktingar synas ha blifvit trängda

norrut och barbariserade, medan ungrarna vandrade mot s. och v. och kommo att spela en roll i historien såsom intet annat finsk-ugriskt folk.

Den finsk-ugriska språkfamiljen bildar ett skarpt afgränsadt helt, men frågan om dess ställning till öfriga språkgrupper står allt fortfarande öppen. De ha vanligen tillsammans med de samojediska, turkiska, mongoliska och mandtschu-tungusiska språken hänförs till en enhet, till den s. k. uraltaiska språkstammen; dessa språks — i synnerhet de tre sistnämnda språkfamiljernas — samhörighet med den finsk-ugriska är likväl ännu obevisad. Det har äfven anförts, delvis på fullt vetenskapliga grunder, öfverensstämmelser med de indoeuropeiska språken; man torde dock ha skäl att tills vidare vara något reserverad med afseende å slutsatserna af dessa likheter. Med de sistnämnda språken ha de finsk-ugriska i alla fall mycket tidigt — också redan i sitt urhem (i mellersta eller sydöstra Europeiska Ryssland, v. om Volga?) — haft lifliga förbindelser och från dem upptagit lån, hvilka äro egnade att i hög grad belysa dessa språks äldre historia. Det är att beklaga, att de äldsta af de indoeuropeiska länen, de ariska eller indoiranska, icke blifvit på ett tillfredsställande sätt behandlade (det på ungerska 1901 utkomna arbetet af Munkácsi öfver dessa lån förtjänar beaktande såsom rikhaltig materialsamling, men icke såsom metodisk undersökning). Man synes ha skäl att antaga, att de ariska länen härstamma från iranskan; det är dock att märka, att en del af dessa hänvisar till ett ariskt språk, som står indiskan närmare än något af de äldsta kända iranska språken (t. ex. fi. *sata*, af **sata*, hundra, = ind. *śata*, mordv. *papas*, lycka, gud, = ind. *bhaga-s*, mordv. *azoro*, herre, gud, ind. *asura*); om dessa lån verkligen äro af iransk härkomst, måste de vara mycket gamla. Det förekommer äfven några indoeuropeiska ord med vokalismen *o* och *e* (i st. fi. ariskt *a*), t. ex. fi. *mehiläinen*, bi, mordv. *mäks*, *meš*, jfr ind. *mākṣa*, fluga, *mākṣikā*, fluga, bi; fi. *ora*, borrh, jfr ind. *ārā*; fi. *orpo*, föräldralös, jfr armen. *orb*, grek. *ὀρφανός*; fi. *onki*, krok, metkrok, jfr grek. *ὄγκος*, ind. *aṅka*; dessa förutsätta följaktligen en arisk språkform, där *o* och *e* icke öfvergått till *a*, ifall de icke härstamma från något obekant indoeuropeiskt språk (tracisk-frygiskt?). Jfr E. N. Setälä, "Smirnovs undersökningen över die ostfinnen" (s. 30—32). Äfven de senare beröringarna med indoeuropeiska språk: de ungska språkens med de baltiska, germanska och slaviska (se Finska språket) samt ungerskans med de slaviska (undersökta af Miklosich, senare af Asbóth och Melich) och äfven med de germanska, ha visat sig vara en gifvande källa för den finsk-ugriska språkforskningen; detsamma kan sägas äfven om de enskilda finsk-ugriska språkens beröringar med turkiska språk, hvilka delvis äro rätt gamla (med bulgariska, resp. tjuvasjiskan o. a.). Jfr undersökningar af Wichmann, Paasonen, Munkácsi, Gomboz o. a.

Jämte ländern utgör jämförelsen mellan de olika finsk-ugriska språken inbördes den viktigaste källan för finsk-ugrisk språkhistoria. Härvid är man mest hänvisad till de nu levande dialekterna af dessa språk, ty få af dem ha litterära minnesmärken, och ej heller dessa äro gamla. Det äldsta sammanhängande språkliga minnesmärket på ungerska är från förra

hälften af 1200-talet, för syrjänskan ega vi några från slutet af 1300-talet (se ovan), för finskan äro de äldsta från 1500-talet, för de flesta från 1800-talet. Endast ungerskan och finskan ha fullt utvecklade sig till kulturspråk; alla öfriga (utom estniskan) ha ingen eller nästan ingen litteratur. De flesta af dessa språk väckte först under 19:e seklet de lärdes uppmärksamhet, tack vare undersökningar utförda på själfva språkområdena af sådana forskare som finnarne M. A. Castrén, Aug. Ahlqvist samt ungern Reguly. Dessas exempel har vunnit efterföljd, och numera ha alla finsk-ugriska språk blifvit på ort och ställe undersökta af vetenskapligt skolade forskare, af hvilka några ha egnat 4—5 års oafbrutet studium åt ett enda språk. Redan på 1600- och 1700-talen fanns det lärda, hvilka hade reda på finskans, lapscans och ungerskans (den förste var hamburgaren Martin Fogel, d. 1675, hvilken i handskrift efterlämnat en hithörande undersökning), delvis äfven på de öfriga finsk-ugriska språkens inbördes örvenskap. Detta bevisades på grund af språkens byggnad i ett äfven i metodiskt afseende betydande arbete af S. Gyarmathi, "Affinitas lingue hungaricæ cum linguis fenicæ originis grammaticæ demonstrata" (1799), ett verk, hvarmed den finsk-ugriska språkvetenskapen kan anses börja. Den första systematiska indelningen af finsk-ugriska språk har framställts af Rask, och denna indelning har följts äfven af senare forskare, t. ex. Castrén, och håller med vissa modifikationer streck ännu i dag. Af arbeten, som behandla alla de finsk-ugriska språken, förtjåna i främsta rummet omnämmande J. Budenz' jämförande etymologiska ordbok ("Magyar-ugor összehasonlító szótár", Budapest 1873—81) och finsk-ugriska formulära (oafslutad). Från ljudlärans område må nämnas E. N. Setälä's "Samfinsk ljudhistoria", "Yhteissuomalainen äännehistoria" (konsonantläran, 1889—90) med flera tillägg i särskilda afhandlingar och uppsatser. Af tidskrifter, hvilka hufvudsakligen eller h. o. h. varit egnade den finsk-ugriska språkvetenskapen, äro de viktigaste: "Nyelvtudományi közlemények" ("Språkvetenskapliga meddelanden", Budapest, sedan 1862, 37 bd), "Journal de la Société Finno-ougrienne" (Helsingfors, sedan 1886, 23 bd) samt "Finnisch-ugrische forschungen" (utg. af E. N. Setälä och K. Krohn sedan 1901, 6 bd); äfven den i Ungern af B. Munkácsi och I. Kúnos sedan 1900 utgifna "Revue orientale" innehåller jämte turkologi rätt mycket finsk-ugrisk forskning. Arbeten i de finsk-ugriska språkens lexikografi, grammatik och språkhistoria ha hufvudsakligen offentliggjorts i Finsk-ugriska sällskapets och Vetenskapsakademietens i Helsingfors samt i ungerska och ryska vetenskapsakademiernas publikationer, delvis också annorstädes (Sjögren, Wiedemann, Hunfalvy, Ahlqvist, Budenz, Genetz, Halász, Munkácsi, Friis, Qvigstad, Wiklund, Paasonen, Wichmann, Karjalainen, Patkanov, Szilasi, Pápay o. a.). Såsom universitetsämne studeras finsk-ugriska språk naturligtvis ifrigast i Finland (ord. professor för finska språket sedan 1850 med M. A. Castrén som förste professor, delad i två 1893, den ena för finska språket och litteraturen, den andra för finsk-ugrisk språkvetenskap) och i Ungern (professor för ungerska 1791, för ural-altaisk språkvetenskap 1872, i. n. flera professurer), men de ha bedrifvits äfven vid

andra universitet (lärostolar i Uppsala och Kristiania, föreläsningar af V. Thomsen i Köpenhamn m. fl.). Öfersikter af finsk-ugriska språk äro gifna t. ex. af O. Donner i "Journal de la Société Finno-ougrienne" (I, med språkkarta) och E. N. Setälä i "Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar" (1885—88). Jfr O. Donner, "Öfersikt af den finsk-ugriska språkforskningens historia" (1872) och de årliga berättelserna i Finsk-ugriska sällskapets ofvannämnda tidskrift samt bibliografierna i "Finnisch-ugrische forschungen". E. N. S.

Finsk-ugriska sällskapet, grundlagt 15 nov. 1883 i Helsingfors på initiativ af O. Donner (se denne), har till syfte att främja kännedomen om de finsk-ugriska folken i språkligt, arkeologiskt, fornhistoriskt och etnografiskt hänseende. Utom genom föredrag på möten verkar sällskapet för sitt ändamål genom att utsända stipendiater till de finsk-ugriska folken (stipendiater, af hvilka några flera år vistats på ort och ställe, ha skickats bl. a. till lappar, mordviner, tjeremisser, votjaker, voguler och ostjaker) samt genom att utgifva arbeten på detta område i sin tidskrift "Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja — Journal de la Société Finno-ougrienne" (sedan 1886, 23 bd utkomna), i sina "Toimituksia — Mémoires" (sedan 1890, 24 bd utkomna) samt i serien "Kansatieteellisiä julkaisuja — Travaux ethnographiques" (3 dlr med planscher utk. sedan 1898). 1892 utgaf sällskapet på grund af d:r A. O. Heikels i Central-Asien gjorda undersökningar det storartade verket "Inscriptions de l'Orkhon", som innehåller en fotografisk och typografisk reproduktion af inskrifter, funna vid Orchonfloden i Mongoliet och skrifna med samma titintills obekanta alfabet, som äfven funnits i inskrifter från trakterna kring Jenisej. Dessa inskrifter dechifferrades i nov. 1893 på ett genialiskt sätt af V. Thomsen, hvilken visade, att språket i dem var fornturkiska, och offentliggjorde i sällskapets "Mémoires" en transkription och fransk öfv. af inskrifterna på de två viktigaste turkiska monumenten (fr. åren 732 och 735 e. Kr.). Såsom häraf framgår, har sällskapets verksamhet omfattat äfven icke-finsk-ugrisk forskning, i syfte att samla material för den slutliga lösningen af frågan om den finsk-ugriska språkfamiljens ställning till öfriga språkstammar; utom på det turkiska området ingå i sällskapets publikationer arbeten ang. mongoliska (en sällskapets stipendiat, d:r G. J. Ramstedt, har flera år vistats i Mongoliet), tibetanska och kinesiska (äfven till Kina har utsändts en stipendiat). E. N. S.

Finsk-ungerska språk. Se Finsk-ugriska språk.

Finslät-fil, mek. tekn. Se Fil.

Finsmide kallades fordom det föremål af smidt järn eller stål, hvilket var fladt, slipadt eller pole-radt, d. v. s. hade en blank yta, till skillnad från svart smide, hos hvilket en sådan yta icke var regel. L. R.*

Finspång (Finspong), landt- och bruksegen-dom samt kanonverkstad i Östergötlands län, omfattade enl. femårsberättelsen år 1900, då det odeladt egdes af Aktiebolaget Finspångs styckebruk, 64^{66/100} mtl jordbruksfastighet i Hällestads, Risinge, Regna, Vånga, Skedevi, Ö. Eneby, Kvillinge, Simonstorps och Tirserums socknar, taxerade till 2,796,800 kr., samt annan fastighet och frälseräntor med ett tax.-

värde af 1,643,700 kr., bl. a. F., 2 mtl frälse säteri med 1 mtl ladugård, i Risinge socken, vid Finspångsån utlopp i sjön Dojvern, jämte 2 masugnar, 1 lancashirehärd, valsverk, ett större och ett mindre tackjärnsgjuteri, klippspiks-, rällspiks- och hästskofabrik samt mekanisk verkstad eller kanonverkstad, Butbro sågverk och hyfveri vid bolagets järnväg F.—Lotorp, Lotorps järnbruk, Stens bruk vid Grafversfors, Graifversfors stenhuggeri och shiperi samt Näkna såg och hyfveri. F. var då den största possessionen i Östergötland med en egovidd af omkr. 45,000 har, däraf omkr. 3,000 har öppen åker.

Af detta eger Aktiebolaget Finspångs styckebruk kvar i Hällestads socken: 16¹¹/₁₂ mtl jordbruksfastighet, tax. till 547,700 kr. (1906), samt annan fastighet, tax. till 37,500 kr., däraf frälseräntor 10,000 kr., Djurshytte såg (med 2 ramar) och Ströms kvarn (3 par stenar); i Risinge socken: 20⁶⁷/₄₈₀ mtl jordbruksfastighet, tax. till 823,400 kr., annan fastighet och frälseräntor 48,100 kr., däraf Öfersäters tegelbruk 3,000 kr.; i Regna socken: 4⁹/₁₆ mtl, tax. till 185,500 kr., annan fastighet 9,600 kr., däraf Björkö kvarn (3 par stenar) 6,000 kr.; i Vånga socken: 3¹/₄ mtl, tax. till 193,100 kr., annan fastighet 2,300 kr.; i Kullerstads socken: Ljusfors ångsåg, tax. till 25,000 kr.; i Stjärnorps socken: frälseränta med ett tax.-v. af

1,500 kr., och i Tirserums socken 1 mtl, tax. till 38,000 kr. — Till det 1902 bildade Stens bruks aktiebolag höra i Risinge socken: Finspångs säteri, 2 mtl (tax.-v. 138,000 kr.), jämte

Fig. 1. Finspångs bruk.

7⁷/₄₀ mtl underlydande, tax.-v. 389,800 kr., samt annan fastighet, tax. till 1,804,900 kr., bl. a. F. järnbruk med 2 masugnar (f. n. ej i bruk), stångjärnbruk, gjuteri, fin- och grofvalsverk, hästsko- och spikfabrik, kvarn (med 5 par stenar och 2 par valsar), slakteri och bageri, Butbro sågverk och hyfveri (med 2 ramar och 3 hyfvelmaskiner), Lotorps bruk med 10 lancashirehärdar och 2 martinugnar,

Fig. 2. Interiör af A. B. Nordiska artilleriverkstädernas kanonverkstad å Finspång.

en större manufakturmedja med 5 ånghammare och yxfabrik; i Hällestads socken: en lägenhet med elektricitetsverk (tax. till 60,000 kr.); i Skedevi socken: $\frac{1}{4}$ mtl, tax.-v. 23,000 kr.; i Kvillinge socken: $\frac{1}{2}$ mtl, tax.-v. 133,500 kr., samt annan fastighet (2 masugnar) tax. till 384,900 kr.; i Simonstorps socken $\frac{7}{24}$ mtl, tax. till 482,300 kr., och annan fastighet, tax. till 50,000 kr. Det 1903 bildade Aktiebolaget Nordiska artilleri- och verkstäderna (aktiekapital 2,7 mill. kr.) inköpte då samtliga vid F. och Lotorp belägna industriella verk och anläggningar samt inom Risinge, Hällestads och Vånga socknar belägna egendomar, omfattande omkr. 3,350 har; men vid 1904 års början öfvertog Stens bruks a.-b. dessa egendomar med undantag af den mekaniska verkstaden med dithörande anläggningar samt ett område af 168,5 har, hvarå sedermera uppförts nybyggnader till ett värde af 617,529 kr., däribland kanonverkstad (se fig. 2), smedja, träbearbetningsverkstad och ångpannehus samt en större och en mindre uppsättningsverkstad. Dess fastigheter voro 1906 tax. till 566,000 kr., däraf 19,500 kr. för jordbruksfastighet.

Det på en holme i Finspångsån belägna F:s slott (se fig. 3) grundlades 1668 af Louis De Geer

Fig. 3. Finspångs slott.

d. y. och fullbordades af dennes sonson öfverintendenten Louis De Geer 1742. Det där förr förvarade stora biblioteket, omkr. 30,000 bd och häften, såldes 1904 till Norrköpings stad. Tafvelsamlingen på F. var en af de äldsta och rikhaltigaste i Sverige och omfattade enl. 1809 års katalog 250 n:r, men minskades s. å. till hälften vid ariskiftet efter frih. J. J. De Geer, tillökades sedermera af K. E. Ekman till 224 n:r, i synnerhet nederländska och svenska mästares taflor (enl. katalog af G. Göthe, 1894), men har sedan dess väsentligen skingrats. I en slottslygel finnes ett kapell, där gudstjänst förrättas af brukspredikanten. Slottet omgives af en särdeles vacker park, som prydes af orangerihus med alfreskomålningar, tempel, holmar, förenade med parken genom broar, samt vattenkonster och monument. Vid F. finnes ett större skolhus, dessutom länslasarett med läkare, vårdshus, apotek, postkontor, telegrafstation m. m. Vid gården ligger F. järnvägsstation, hvarifrån linjer utgå till Fälsboda och Norsholm samt en Stens bruks aktiebolag tillhörig linje (7 km.) till Lotorp. Skogarna, hvaraf omkr. 22,500 har tillhöra aktiebolaget Finspångs styckebruk och 15,000 har Stens bruks aktiebolag, ha i flera årtionden vårdats rationellt genom en skogsodling, hvartill knappast någon annan enskild egendom torde kunna uppvisa

motstycke. Af torfmossarna (flera tusen har) tillverkas årligen (vid Börgöl, Olstorp och Sandudden) stora mängder bräntor. I förening med landtbruket drifves äfven en betydande mejerihandtering. Vid F. anlades af K. Ekman en fiskodlingsanstalt, som 1891 öfvertogs af staten, hvarefter där uppfördes ett zoologiskt laboratorium.

Tillverkningen utgjorde 1906 vid F. 3,644,7 ton stångjärn och stål, 130 ton valstråd, 2,049,7 ton ssm- och annat finjärn samt 183 ton stångjärnsafhugg (sammanslagdt värde 6,88 mill. kr.), och förarbetades däraf 257,8 ton gjutgods, 1,197 ton plåt, 1,489,8 ton klippspik och 388 ton hästskor, med ett sammanslagdt värde af 613,400 kr. Arbetarnas antal var 66 vid järnverket och 135 i verkstaden. Vid Lotorp var tillverkningen s. å. 5,881 ton lancashiresmältstycken, 5,081 ton maringott och 20,8 ton gjutgods (värde 1,132,300 kr.), 2,828 ton blooms, billets och plåtämnesjärn, 458,8 ton stångjärn och stål samt 598 ton ånghammarsmidn för afsalu (tills. värde 556,765 kr.), och förarbetades däraf 97,8 ton gjutgods, 35,8 ton yxor (21,324 st.) och diverse järnmanufaktur för 21,800 kr. Arbetarnas antal var 171 vid järnverket och 30 i verkstaden. Vid F. har bolaget anlagt en ny kraftstation för en kostnad af 450,000 kr., hvarigenom hela vattenkraften, omkr. 1,280 hkr, uttages i ett fall och öfverföres på elektrisk väg till resp. förbrukningsställen, bl. a. till de flesta arbetarbostäderna och omkr. 150 hkr medelst en omkr. 6 km. lång ledning till Lotorp. Vid Graufversfors (Stens) masugnar tillverkades 10,987,4 ton smidestackjärn, bessemer- och martin-samt gjutgods med ett värde af 783,250 kr. Vid stenhuggeriet och sliperiet därstädes ha levererats flera stora arbeten till byggnader såväl i Sverige som i Danmark. — Aktiebolaget Nordiska artilleri- och verkstäderna, som förfogar öfver 2 fasta ångpannor, 20 bormaskiner, 5 fräsmaskiner, 20 hyvelmaskiner, 61 svarfmaskiner samt 22 maskiner af annat slag, tillverkade i sina verkstäder vid F. 41 ton projektiler af tackjärn, 258,8 ton projektiler af stål och 54 st. kanoner af stål, diverse järnvägsmateriel, arbetsmaskiner och maskingsdö för tills. 1,256,800 kr. Arbetsstyrkan var 283 män.

Grufdrift förekom i dessa trakter redan på 1300-talet, men först ett par årh. senare möter man namnet F. I en skattelängd från 1535 uppräknas fem bönder i F. 1572 och 1573 nämnes F:s hammare. I järnbruk i en skatteredogörelse för Hällestads och Vånga bergslag. Den drefs då för kronans räkning, men var förfallen. 1580 började nya bruksbyggnader uppföras under ledning af Willam de Wijk, och af räkenskaperna framgår, att där byggdes kvarnrännor, hytta och hammarsmedja, götos kulor o. s. v., men äfven stångjärn och spik tillverkades. Afkastningen motsvarade ej omkostnaderna, och enligt kontrakt af 1 febr. 1587 bortarrenderades "F. bruk och gård med Orga hammare och en hytta på Vånga bergslag" för 5,194 rdr till nämnde de Wijk. 1593 förnyade hertig Karl öfverlåtelsen, och efter de Wijks död 1595 fick sonen W. Willamsson 7 april 1598 tillåtelse att behålla det, men då han befanns tillhöra Sigismunds anhängare, vardt han 11 aug. s. å. fångslad och skjuten, hvarefter hans egendom indrogs till kronan. Hertig Karl lät nu fogden öfver Östgöta bergslag öfvertaga förvaltningen af F., som kom att tillhöra hertig Jo-

hans hertigdöme. Under hans tid förföll F. genom vanskötsel, så att det, när det 1618 åter kom under kronan, öfverlämnades 16 juli 1618 "med dess bruk och underliggande län" på 6 års arrende till Velam Gilliusson de Besche mot en årlig afgift af 5,675^{77/100} rdr specie. Förläggare var egentligen Louis De Geer, och sedan han blifvit svensk medborgare (1627) och fått svenskt adelskap (1641), köpte han 1641 hela F:s gods, som då bestod af 79^{1/2} hemman jämte 5^{1/2} hemman i Danne-mora bergslag, för 50,557 rdr 38 öre 6^{1/2} penning in specie i afräkning på sina stora fordringar hos kronan. De Geer gjorde F. till "den svenska storslöjdens förnämsta härd". Det innehades sedermera af släkten De Geer (af hvilken en gren 1797 blef friherrlig med namnet De Geer af F.) till 1841, då sista sjättedelen därpå såldes till arvingarna efter utrikesministern greve af Wetterstedt (gift med en dotter till förste frih. De Geer af F.), som vid sin död 1837 egde ⁵/₆ däraf. Dessa arvingar (styfsonerna riksmarskalken greve A. F. N. Gyldenstolpe och kammarherren greve K. A. Gyldenstolpe samt dess systerdottrarna frih. E. J. Leijonhufvud och fröken Ch. E. Troil) egde F. gemensamt i flera år och hade till förvaltare K. E. Ekman (se Ekman 5), som 1856 köpte hela F. Detta tillökade han genom nya inköp, hvarjämte han utvidgade bruksrörelsen, förbättrade landt-hushållningen i alla riktningar och uppdref skogs-skötsel. 1885 bildade han Aktiebolaget F. stycke-bruk, till hvilket samtliga egendomar och verk-städer öfverlämnades. 1902 fränsålde detta bolag sina industriella verk och anläggningar jämte närmast bruken belägna egendomar till Stens bruks aktiebolag och Aktiebolaget Nordiska artilleriverk-städerna.

Finspångs läns härad, i Östergötlands län, bildar Finspångs läns härads domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Godegård, Tjällmo, Hällestad, Risinge, Regna, Skedevi, Vånga. 1,797 kvkm. 26,427 inv. (1906).

Finspångs läns härads domsaga, Östergötlands län, utgöres af Finspångs läns härad.

Finspång—Norsholms järnväg. Se Norra Östergötlands järnvägsaktiebolags järnvägar.

Finspångs revir utgöres af Finspångs läns härad med undantag af de områden, som tillhöra Karlsby kronopark i Ombergs revir, samt Bråbo, Memmings, Gullbergs, Akerbo, Lösings, Björkekind och Öst-kindens härad af Östergötlands län. Reviret är uppdeladt i 4 bevakningstrakter (Godegårds, Finspångs, Vikbolandets och Gullbergs) och omfattar omkr. 30,000 har allmänna skogar, fördelade å 131 skilda skogar. Inom reviret äro belägna 4 kronoparker om 8,000 har. Inkomsterna från kronoparker och därmed jämställda skogar utgjorde 1904 omkr. 40,000 kr., däraf nettobehållningen belöpte sig till omkr. 18,000 kr. G. Sch.

Finspångsån, sjön Glans största tillflöde, börjar n. ö. om Vättern och afvattnar Storsjön i Närke samt flera sjöar (Ansjön och Lien) i norra Östergötland, mottager från v. Hätörps- l. Godegårdsån samt från s. v. sjöarna Salsterns, Västers och Stråkens aflöpp, rinner genom sjöarna Tron och Bönern förbi Finspång, där den bildar ett par fall, samt slutligen genom Dofvern till Glan. Vatten-

område (oberäknadt Dofvern) 1,225 kvkm., däraf sjöar upptaga 65 kvkm.

Finsson, Hannes. Se Finsen 1.

Finsta. Se Finstad.

Finstad l. Finsta, säteri i Skederids socken, Sjuhundra härad, Stockholms län, nära sjön Björken. På detta gods föddes 1302 l. 1303 den heliga Birgitta, hvars fader, Upplandslagmannen Birger Petersson, redan då antagligen egde del i Finsta (1318 köpte han af Magnus Nilsson dennes gårdar där-)

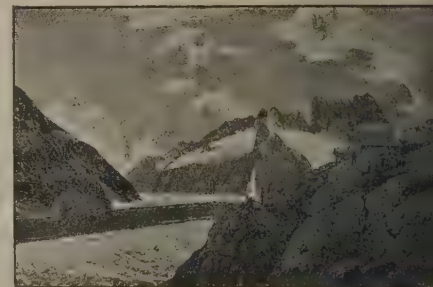

Finsta gård i början af 1700-talet. Ur Suecia-verket.

städes). Sedermera egdes F. af Eka-ätten, släktarna Brahe, Grip, Keith, Natt och Dag, Sparre, Leijonmark. 2 mtl jämte tegelbruk (tax.-v. 115,000 kr. 1906) tillhöra grosshandl. A. L. Hultgren, 4³/₄ mtl jämte kvarn (tax.-v. 113,000 kr.) tillhöra V. Arnberg. I gårdens närhet finnes en mängd fornninnen, och fordom stod där ett af trä uppfördt "S:t Britas bönekapell".

Finsteraargletschern [-är-], den sydligare af de båda glaciärer (den andra är Lauteraargletschern), som förenade nedanför Abschwung bilda Unteraargletschern.

Finsteraarhorn [-ärhårn], högsta toppen bland Bernalperna i Schweiz, på gränsen mellan kantonerna Bern och Valais. 4,275 m. Från n. v. ter

Finsteraarhorn och Finsteraargletschern.

sig F. som en ispyramid, men i verkligheten bildar den en lång och taggig, s. ö.—n. v. löpande kam med mörka klippväggar, genomfärade af snöräfflor och isband. Första försöket att bestiga F. gjordes 1812 af d:r Rud. Meyer från Aarau, hvilken dock e-nådde toppen. Detta gjorde först Sulger från Basel (1842).

Finstermünz, pass i Tyrolen, vid Inns utlopp ur Grisons (Engadinalen), 1,137 m. ö. h. Sedan 1855 går därigenom en storartad alpväg från

Tyrolen till Schweiz. Detta i strategiskt hänseende viktiga pass har under tidernas lopp flera gånger varit befäst, hvarom lämningar ännu vittna. I nyare tid har det änyo blifvit starkt befäst. I mars 1799 eröfrades passet af fransmännen.

Finsterwalde, stad i preussiska reg.-omr. Frankfurt (Brandenburg). 11,685 inv. (1905). Realskola. Klädes-, cigarr-, möbel-, gummi-, maskin- och tvål-fabriker. I trakten ligga flera brunkolgruvor.

Finström, en af Finlands äldsta socknar, i Åbo ärkestift, Ålands kontrakt, omfattar nordvästra delen af Ålands fasta land jämte en mängd öar, holmar och skär. Den bildar jämte Geta kapellförsamling ett imper. pastorat af 1:a kl. Landarealen 188 kvkm. Befolkningen, svensktalande, 3,773 pers. (1905). A. G. F.

Fint (it. *finta*, af lat. *finġere*, låtsa) kallas i fäktning hvarje rörelse med vapnet, hvarigenom man hotar motståndaren med en stöt för att narra honom att parera och sålunda mer eller mindre blotta sig. C. O. N.

Fintias (Phintias). Se **Damon**.

Finvid den funne. Se **Arnmödlingarna**.

Fiol. 1. Populär benämning på violini (se d. o.). — 2. *Biljard*, ett stöd för spelarens kö. Se **Biljard**, s. 380.

Fiol, Szwapolt, polsk boktryckare i Krakau, d. omkr. 1525, var den förste, som tryckte böcker med cyrilliska typer, nämligen den religiösa sångboken *Osmioglosnik* (1491) jämte några andra skrifter af bibliskt innehåll. F., sannolikt af tysk härkomst (Feyl-Sweypoldus), blef 1492 anklagad för kätteri, men frikändes. Öfver hans lif och verksamhet hvilat dock ännu mycket dunkel, som gifvit anledning till olika förmodanden. A.-d. J.

Fiolblock, *sjöv.*, block med två olika stora skifvor i samma plan, begagnas på örlogsfartyg till talja på dirkarna. O. E. G. N.*

Fionia, det latiniserade namnet på Fyn.

Fioravanti, Valentino, italiensk kompositör, f. 1764 i Rom, d. 1837 i Capua, blef 1800 intendent för teatern i Lissabon och 1816 kapellmästare vid Peterskyrkan i Rom. Bland hans många (77) buffaoperor, hvilka utmärkte sig för en frisk komisk fläkt och ett lätt skriftsätt, som skyldte tygligheten och bristen på originalitet, voro *Le cantatrici rillane* (1806) och *I virtuosi ambulanti* (1807) de mest berömda. A. L.*

Fiore della Neve, pseudonym för holländske författaren M. G. L. van Loghem.

Fiorelli, Giuseppe, italiensk arkeolog, f. 1823 i Neapel, d. där 1896, blef redan 1845 ledare af utgräfningarna i Pompeji, men afskedades 1849 af politiska skäl. 1860 återfick han denna plats, var en tid professor i arkeologi i Neapel och grundade 1864 en arkeologisk skola i Pompeji. Det grundliga, systematiska utgräfningsarbetet därstädes daterar sig från F:s tid. F. blef senator 1865. Han utnämndes 1875 till generaldirektör för museer och utgräfningar i Rom och 1881 för hela Italien. Bland hans många arbeten må nämnas *Pompeianorum antiquitatum historia* (1860—64), katalog öfver museet i Neapel, om vaser från Cumæ m. m., *Documenti inediti per servire alla storia dei musei d'Italia* (1878 ff.) samt en mängd uppsatser i vetenskapliga tidskrifter.

Fiorentino, italiensk målare. Se **Rossi**.

Fiorentino, Pier Angelo, italiensk och fransk skriftställare, f. 1806 i Neapel, d. 1864 i Paris, flyttade till Frankrike, där han gjorde sig bemärkt som skicklig, men hänsynslös musikalisk och dramatisk kritiker. F. skref i "Moniteur", under pseudonymen A. de Rouvray, i "Constitutionnel" och "La France". En Danteöfversättning af F. har utgifvits i många upplagor. Efter hans död utkom en samling af hans skrifter, under titeln *Les grands guignols* (2 bd, 1870—73).

Fiorenzuola d'Arda [fiärendsoåla], distrikts-hufvudstad i Italiens prov. Piacenza, vid högra stranden af Arda. 3,700 inv. (1901; som kommun 7,700 inv.). 923 besegrades därstädes Berengar I af Italien af Rudolf II af Öfre Burgund. I närheten finnas ruiner af den gamla staden *Veleia*, hvilken förstördes af ett jordskred i 4:e årh.

Fioriolo. 1. Johann Dominik F., tysk målare och skriftställare, af italiensk härkomst, i. 1748 i Hamburg, d. 1821 i Göttingen, tillhörde Batonis skola i Rom och var i flera år anställd som historiemålare vid hofvet i Braunschweig, i hvilken stad fadern, Ignazio F. (f. 1715, d. 1787), var kapellmästare. 1781 flyttade han till Göttingen, där han blef först ritlärare och slutligen professor i filosofi. F. eger sin egentliga betydelse såsom en flitig banbrytare på konsthistoriens område. Han utgaf bl. a. *Geschichte der zeichnenden künste von ihrer wiederauflebung* etc. (5 bd, 1798—1808) och *Geschichte der zeichnenden künste in Deutschland und den Niederlanden* (4 bd, 1815—20).

2. Federigo F., den föregående broder, violinist, f. 1753 i Braunschweig, d. omkr. 1824, var 1783—85 kapellmästare i Riga och uppträdde därefter i Paris och London, sista gången 1794. Af F:s många kompositioner ha endast hans mycket värdefulla violinetyder (36 "Caprices"; nyttgifna af Spohr och Ferd. David) bibehållit sig. 2. A. L.*

Fioringräs, bot., namn på *Agrostis stolonijera* (se **Agrostis**).

Fiorino, Fiorino d'oro [fiärinä därä], "guldflorin", medeltida italienskt mynt. Se **Florin**.

Fioritür (it. *fiortürä*, af *fiore*, smycka med blommor) l. *Manër, mus.*, utsmyckning af melodien (särskildt i sång), upplösning af melodiska hufvudnoter i smärre binoter. Jfr **Figur 3**. A. L.*

Fiotispråket ("negerspråket"), mindre riktig benämning på Kongospråket. "Fioti" är en förvrängning af *mfoti*, "neger"; språkets inhemska namn är *Kisi-kongo*. Se vidare **Kongospråket**. K. V. Z.

Fira, *sjöv.*, gradvis släppa efter på ett tåg, som är styvt, utan att helt och hållet lossa det. F. af, f. loss, f. vackert, f. villigt äro olika grader af firning, de två första liktydiga med "lossa". Man "firar" eller "firar ned", föremål, såsom båtar, märsrår, gafflar, hvilkas tyngd är fullt tillräcklig att öfvervinna friktionen å gmnor, fall, litsor o. d. Lättare föremål måste halas ned, i synnerhet då vinden "tar dem", t. ex. stagsegel, flaggor och vimplar. Jfr **Låta gå** och **Släcka**. O. E. G. N.*

Firan, en af beduiner bebodd oas på Sinai-halvön, på norra sidan af Serbal, vid Wadi F., som alltid innehåller vatten och förvandlar hela dalen till en blomsterträdgård. Lopsius förlägger dit Re-

fidim, där Mose framkallade vatten ur klippan och där amalekiterna blefvo slagna (2 Mos. 17: 1—13). Sedan 2:a årh. låg där staden Faran, biskopssäte och medelpunkt för hela munk- och anakoretlifvet på Sinai-halvön; genom konsiliet i Chalcedon (451) fick staden ärkebiskop. Många ruiner af kyrkor och kloster. Vid F., men i synnerhet n. v. därom, i Wadi el-mukattab, finnas de s. k. sinaitiska inskrifterna från 1:a till 6:e årh. e. Kr., groft inristade figurer af människor, djur och bokstäver på klippväggarna, hvilka enligt J. Euting ("Sinaitische inschriften", 1891) häröra från kameldriftare och köpmän, hvilka under rasterna därstädes roat sig med att inrista dem.

Fircks, Theodor von, baron, rysk politisk skriftställare (pseud. Schedo Ferroti), f. 1812 i Kurland, d. 1872 i Dresden. Efter längre verksamhet i rysk statstjänst (i väg- och vattenbyggnadsdepartementet) egnade han sig åt publicistiskt författarskap, särskildt såsom medarbetare i "Augsburger allgemeine zeitung" och i "Nord" i Bruxelles. Han skildrade ryska samhällsförhållanden ur moderat-konservativ synpunkt, polemiserade med Katkov i den polska frågan och med Alex. Herzen. Hans viktigaste arbeten äro *La libération des paysans* (4 uppl. 1857—61), *Principes du gouvernement et leur conséquences* (1857), *Malversations et remèdes* (1859), *La noblesse* (s. å.), *Le militaire* (1860) och *Les serfs non encore libérés* (1861), samlade under gemensam titel *Etudes sur l'avenir de la Russie*, vidare *Que fera-t-on de la Pologne?* (1864), *Le nihilisme en Russie* (1867) och *Le patrimoine du peuple* (1868). A—d J.

Firdafayli. Se Fjordenen.

Firdausi (pers., "den paradisiske"), mindre riktigt Firdusi eller Ferdusi, pseudonym för Abul-Kāsim (somliga tillägga Mansūr, andra Ahmed eller Hasan), Persiens berömdaste episke skald. Han föddes antagligen 935 eller 936 (dödsåret, ej säkert känt, är enligt somliga 1020 eller 1021, enl. andra 1025 eller 1026), men med säkerhet i Tūs uti Chorāsān, där han lefde i anspråkslösa förhållanden såsom innehafvare af en mindre landegendom. Det verk, som gjort hans namn så berömt i världslitteraturns historia, är den stora episka dikten *Schāhnāme* ("Konungaboken"), som i ung. 60,000 dubbelverser innehåller en skildring af de persiske konungarnas bragder ifrån äldsta tider till den sasanidiska dynastiens undergång (642 e. Kr.). Materialet till detta oerhört omfattande arbete hämtades från de gamla eranska folksagorna, hvilka redan förut blifvit öfversatta från pehlevi (medelpersiska) till nypersisk prosa. Den förste, som grep sig an med en poetisk bearbetning häraf, var den berömda skalden Dakikī (se denne), och då denne plötsligt afled efter att ha fullbordat ung. 1,000 verser, beslöt F. att fortsätta arbetet och införllivade den del, som Dakikī redan utarbetat, med sitt eget verk, ehuru han uttalande sig tämligen ofördelaktigt om sin föregångare. Efter åtskilliga års arbete förelåg ett afslutadt helt, som F. 999 öfverlämnade till en samandisk storman, Ahmed bin Muhammed i Chanlandjan i närheten af Isfahan. Elfva år senare var hela dikten färdig, och F. hade då enligt egen uppgift användt trettiofem år på sitt verk. I den form, i hvilken "Schāhnāme" nu föreligger, är den tillagnad sultan Mahmūd bin Sabuktigin i Gazna,

som på flera ställen, i synnerhet i inledningen, prisas som en mäktig och ädel furste. Enligt den vanliga uppgiften begaf sig F. själf till Gazna för att öfverlämna sitt arbete åt Mahmūd. Däremot är det alldeles oriktigt, att han, såsom man för antagit, af denne fått något slags officiellt uppdrag att fullfölja Dakikīs påbörjade verk. Det enda historiska här torde vara, att F. icke erhöi den förtäliga belöning han väntat och med anledning häraf hämnades på sultanen genom en bitter satir, i hvilken han i bitande ordalag hänade uppkomlingen för dennes låga sinnelag och lumpna girighet. Af traditionen har denna händelse utsmyckats med hvarjehanda fantastiska tillsatser. Satiren har blifvit bevarad till våra dagar, men om legendens öfriga detaljer verkligen äga någon historisk grund, är ej lätt att afgöra. Så mycket är emellertid säkert, att F. för en tid tog sin tillflykt till bujiden Behā ed-daula eller snarare hans son Sultān ed-daula, där Mahmūd ej kunde nå honom, och att han till sist återvände till sin fädernestad Tūs och stannade där till sin död. F:s graf är belägen utanför stadens område. Detta förklarar traditionen så, att skalden, som gjort till sin uppgift att förhålliga den förmuhammedanska tidens hjältar, af det fanatiska prästerskapet beskyldes för katteri och därför ej ansågs värdig att hvilat på de rättrogne muhammedanernas gemensamma kyrkogård.

"Schāhnāme" börjar med de förste sagokonungarna, som under ständiga strider med Ahriman lade grunden till den äldsta kulturen på jorden. Därefter skildras den gyllene tidsåldern under Djamscheds 500-åriga regering, den onde Dahhaks tusenåriga skräckvalde och landets slutliga befrielse genom en ättling af den gamla eranska konungasläkten. Sedan börjar den oförsonliga kampen mellan Iran och Turan, som gaf de eranske heroerna anledning att utmärka sig genom hvarjehanda sagolika bedrifter, och så småningom antager dikten en i någon mån historisk karaktär. Efter Darāb och Dārā (Darius) kommer Alexander, hvars historia stöder sig på Pseudokallisthenes. Om arsciderna har F. föga att förtälja. Från och med Ardeschir I ansluter sig "Schāhnāme" i hufvudsak till historien, ehuru framställningen äfven här är utsmädd med hvarjehanda romantiska tillsatser. Dikten slutar med den siste sasanidkonungen Jezdegrid III:s sorgliga död.

F. har utöfvat ett utomordentligt stort inflytande på den persiska litteraturen, och hans verk har blifvit förebild för en hel mängd episka dikter af samma art. Stilen är i allmänhet enkel och okonstlad och språket ej på långt när uppblandadt med arabiska lånord i samma grad som i de yngre skaldernas verk. De till våra dagar bevarade handskrifterna af "Schāhnāme" äro synnerligen talrika. Många äro utomordentligt elegant utförda och till stor del försedda med bilder, som äfven i konsthistoriskt afseende äro af stort intresse. De äldsta manuskripten härstamma från 1200- och 1300-talen. Tyvärr ha afskrifvarna i allmänhet handskats tämligen vårdslöst med texten, och redan i de äldsta handskrifterna förekomma många oriktiga läsarter.

Utom "Schāhnāme" har F. författat äfven några lyriska stycken och ett romantiskt epos med titeln *Jūsuf u Zalicha*, hvari han behandlar Josefs historia på grundvalen af framställningen i Koranens 12:e kapitel. Ut i inledningen till detta arbete uttalar

han sitt ogillande af sin dikt till de gamle eranske "konungarnas och hjältarnas" ära och loftar att för framtiden sysselsätta sig endast med "heliga sånger och hymner till profeternas lof". Afsikten med detta uttalande, som tolkats på olika sätt, torde ha varit blott att hos den bujidske furste, som skänkt skalden en fristad, tillförsäkra sig större erkännande än det, som kom honom till del vid hovet i Gazna, ty bujiderna voro strängt ortodoxa schiiter. Äfven F:s bearbetning af sagan om Josef har givit upphof till många efterbildningar, ehuru detta arbete icke blifvit så vidt spridt som hans förnämsta mästerverk. Hela "Schähnäme" utgafs för första gången på persiska af Turner Macan i Calcutta 1829. En kritisk foliouppl. af denna text jämte fransk öfv. ("Le livre des rois") utgafs af J. Mohl 1839—78 (ny uppl. af öfv. i mindre format 1876—78). En annan edition påbörjades af Vullers och fortsattes efter hans död af Landauer ("Liber regum", I—III, 1877 ff.), men är ännu ofullbordad. Ett utdrag (2 bd) i tysk öfv. på prosa utgafs af J. Görres 1820 under titeln "Das heldenbuch von Iran". Åtskilliga episoder i förtäflig metrisk öfv. på tyska publicerades af A. F. von Schack 1851 och 1853 (2:a uppl. 1865 under titeln "Heldensagen von Firdusi"). Den bästa versifierade öfv. till tyska är Fr. Rückerts, som dock icke omfattar hela arbetet ("Firdusi's Königsbuch", 1890 ff., ännu icke fullständigt utgifven). Till italienska har hela arbetet öfverflyttats af Italo Pizzi ("Il libro dei rei", 1886—88). På engelska har episoden om Rustam och Suhrab jämte den persiska texten utgivits af J. Atkinson (Calcutta 1814). Dessutom har samme förf. publicerat en engelsk öfv. af "Schähnäme" t. o. m. Alexander i starkt förkortad form ("The Shāh Nāmeḥ translated and abridged", 1832). "Jūsuf u Zalicha" har flera gånger utgivits i Orienten. En kritisk textupplaga förberedes f. n. af Ethé. Dessutom har hela dikten översatts till tyska af Schlechta-Wssehrd under titeln "Jūsuf und Suleicha" (1889). Se vidare Geiger och Kuhn, "Grundriss der iranischen philologie", II (1904). K. V. Z.

Firdūsī. Se Firdausi.

Firendschi. Se Frengi.

Firengi, Firengistān. Se Frengi.

Firenze [fīr'ntse], italienska namnformen för Florens (se d. o.).

Firenzuola [-tsoäla], Agnolo (eg. Michel-angiolo Girolamo, af släkten Giovanni, kallad Firenzuola efter stamorten), italiensk novelist, f. 1493 i Florens, d. omkr. 1550 i Prato. Efter att i Siena och Perugia mot häg och bjelåse ha studerat juridik blef han anställd vid påfliga kansliet i Rom och genom Bembo's bemedling väl upptagen af Klemens VII, som fann behag i hans skrifter, utan att F. dock fick röna någon reell fördel af den påfliga ynnesten. F., som redan tidigt ingått i Vallombrosas klosterorden och efter Klemens VII:s död lämnat Rom, utnämndes 1539 till abbot af Vaiano nära Prato. Utom de båda lustspelen *I Lucidi*, efter Plautus' "Menæchi", med den lustiga parasitfiguren Sparecchia, samt *La trinuza* (Det trefaldiga bröllopet), efter Bibbias "Calandria", skref F. äfven lyriska dikter samt i berättelseform med från Decameron lånad ram *Ragionamenti*, samtal mellan tre ungdomliga par rörande kärlekens väsen, erinrande om Bembo's "Asolani",

med inströdda kväden, som ibland ge uppslag till språkliga och stilistiska meningsutbyten. I den politisk-didaskaliska berättelsen *Discorsi degli animali* har F. fritt återgivit de gamla indiska fablerna, förmedlade genom Johannes' af Capua latinska version "Directorium humane vite", likasom han fritt bearbetat Apulejus' berömda fantastiska roman "Metamorphoseon, sive de asino aureo libri XI" i sin bland Italiens språkligt intresserade kretsar knappt mindre prisade berättelse *L'asino d'oro*, där han sätter sig själf i den berättande hufvudpersonens ställe och i inledningen ger några korta meddelanden om sin hemort, släkt och första verksamhet. Betecknande för det intresse, hvarmed skönhetsproblemet omfattades i dåtidens Italien, äro de båda dialogerna *Delle bellezze delle donne*, i hvilka F., som Quetelet (i "L'anthropométrie") visat, dock blott återger Vitruvius' åsikter samt gängse traditionell upfattning. I striden mot Trissino, som ville införa några grekiska bokstäfver i italienska alfabetet för att beteckna skillnaden mellan öppet och slutet *e* och *o* samt hårdt och mjukt *z*, deltog F. med skriften *Dissacimento delle nuove lettere inutilmente aggiunte nella lingua toscana*. I sina noveller, inflätade i "Ragionamenti", skattade F. åt den samtida novellistikens själfsväldiga ton. Hans brist på ursprunglighet och skapande fantasi ersattes i hans beundrars ögon af hans äkta florentinska språkonst.

Bland senare upplagor af F:s arbeten må nämnas *Opere di A. F.* med företal af B. Bianchi (2 bd, 1848), *Biblioteca classica economica* n:r 20 med biografisk inledning af E. Camerini samt *Prose scelte di A. F.*, annotade af S. Ferrari (1895). Om F:s lustspel se äfven "Teatro classico del secolo XVI" (1879).

Hj. Sdg.

Firewood [fā'v-wood], eng., i Sverige benämning på bräd- och plankstump ($\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$ eng. fot). Firewood utgöres af användbara bitar, som blifvit öfver vid klampingen. Kallas numera vanligen split ved. Säljes hufvudsakligen till England, där den användes till bränsle, lädämnar o. d.

Firischta (Ferishta), Muhammed Kāsim Hindūschāh, persisk historiekrifvare, f. omkr. 1550 i Asterābād, d. omkr. 1623 i Bidjapur, där han tillbragt större delen af sitt lif, hos schah Ibrāhīm 'Adil. På dennes uppdrag skref han en utförlig historia öfver Indien, *Tārīch-i-Firischta* l. *Gulshen-i-ibrāhimi*, hvilken ännu är af värde och 1829 utgafs i engelsk öfv. af J. Briggs under titeln "History of the rise of the Mahomedan power in India". Den persiska texten är utgifven i Bombay 1832. (K. V. Z.)

Firkin [fī'kin], eng. ("fjårding"), engelskt rymdmått för maltdrycker, sedan 1826 = $\frac{1}{4}$ barrel = 9 gallons = 40,811 l. (tidigare och ännu i Nordamerika = omkr. 37 l. för öl och 41,5 l. för porter); föråldrad engelsk vikt för smör och såpa, = för smör 56 pounds avoirdupois = 25,4 kg., för såpa 64 pounds = 29,03 kg.

Firle, Walter, tysk målare, f. 1859 i Breslau, har studerat i München, Italien och Holland och väckt upseende genom känsligt och fint stämde interiörer från sistnämnda land: *Morgonandakt i Amsterdams änkhus* (1885, Berlins nationalgalleri), *Söndagsskola* (1886, galleriet i Budapest), *Sorge-*

huset (1889), *Fader vår* (triptyk, 1893—95, i Nya pinakoteket, München), *Den heliga natten* (äfvén triptyk, 1897), *Den korsfäste och kvinnorna* (1901). Hans barnbilder ha också blivit omtyckta. F. är bosatt i München.

Firma (af it. *firma*, namnunderskrift, af *firmare*, undertecknad), ty. *firma*, eng. *firm*, fr. *raison sociale*, it. *ragione l. ditto*, i allmänhet det namn, under hvilket en affärsrörelse bedrivs och som användes vid underskrifter för dess räkning; i dagligt tal ofta också själfva affären, "huset". På grund af den stora betydelse fasta och bestämda firmanamn ega för affärslivet har lagstiftningen i de flesta länder gifvit särskilda föreskrifter angående firma. Enligt gällande svensk lag (se Lag ang. handelsregister, firma och prokura 13 juli 1887, med ändringar 23 juni 1895, 8 april och 30 sept. 1904) är firma det namn, hvarunder någon bedriver handelsrörelse eller annan näring, med hvars utförfande följer skyldighet att föra böcker och som han vid därvid förekommande underskrifter tecknar. För olika former af rörelse gälla olika bestämmelser angående hvad firma skall innehålla. Så skall enskild näringsidkares firma innehålla hans tillnamn med eller utan förnamn; handelsbolags firma skall innehålla namnet å minst en af bolagsmännen och får ej innehålla namn å annan person än bolagsman; finnas kommanditidelegare, skall firma innehålla ordet "kommanditibolag". Anmälan om firma till införande i handelsregistret (se d. o.) skall ske, innan näringens utförfande börjar. Sker ändring i något förhållande, hvarom inskrifning skett i handelsregistret, eller sättes rörelse under förvaltning af sysselmän eller under likvidation, eller fortsättes enskild näringsidkares rörelse af stärbhusdelegare, skall anmälan därom göras så fort ske kan. Försummas föreskrifven anmälan angående firma, stadgas böter från fem till ethundra kronor. Se Bolag, Handelsregister och Prokura. A. W. son M.

Firmame'nt (lat. *firmamentum*, stöd, fäste), himlafästet, himlahalvvet. — I betydelsen "himmel" förekommer ordet ej i den klassiska romerska litteraturen. I senare tiders latin har det stundom betydelsen "tak"; och den tyske filologen J. G. Eccard förklarar, att ordet firmamentum, använt om himlen, är likabetydande med *orbis tectum*, "jordens tak". A. L.-n.*

Firm, oriktig form för *firma* (se d. o.).

Firmaregister. Se Handelsregister.

Firmen'ch, Johann Matthias F. Richartz, tysk germanist, f. 1808 i Köln, d. 1859 i Potsdam, nära förbunden med Thorvaldsen, H. Vernet, Cornelius och Auersperg, utgaf sorgspelet *Clotilde Montalvi* (1840), lustspelet *Nach hundert Jahren, oder die emancipirten frauen* samt åtskilliga dikter. F:s största förtjänst är nationalverket "Germaniens völkerstimmen" (1843—68), en rikhaltig samling af folkdikter och sagor på tyska munarter.

F'rmian. 1. Leopold Anton von F., greve, ärkebiskop af Salzburg, f. 1679, d. 1744, är beryktad genom den förhøjelse, som han anställde mot de inom hans stift boende protestanterna. Vintern 1731—32 tvang han omkr. 30,000 af dem att utvandra och indrog till en del deras egodelar. En episod från denna salzburgarnas emigration inspi-

rerade Goethe till epolet "Hermann und Dorothea". Se Arnold, "Die ausröttung des protestantismus in Salzburg unter erzbischof F." (2 bd, 1900—01).

2. Karl Joseph von F., greve, den föregående brors son, tysk statsman, f. 1716 i Tyrolen, d. 1782 i Milano, sändes 1753 af Maria Teresia som sändebud till hovet i Neapel och var 1759—82 minister för Lombardiet, hvarest han utförfade en synnerligen förtjänstfull verksamhet, bl. a. såsom outtröttlig gynnare af vetenskap och konst, genom upprättande af bibliotek o. s. v. Han efterlämnade ett storartadt bibliotek (40,000 bd) och dyrbara konstsamlingar.

F'rmicus. 1. Julius F. Maternus, romersk matematiker (hedning), lefde i 4:e årh. e. Kr. och skref på mindre rent latin ett astrologiskt verk, *Matheseos libri VIII*, hvori han behandlade himlakropparnas inflytande på människornas lif. — 2. En kristen med liknande namn, hvilken 347 e. Kr. utgaf en apologetisk skrift om de hedniska religionernas villfarelse. Denna skrift är ställd till kejsarna Konstantius och Konstans. R. Tdh.

Firmen-Didot [färm' didä]. Se Didot.

Firminy [-ni], stad i franska dep. Loire, vid floden Ondaine. 14,924 inv. (1901). Stenkolsgruvor, järn- och stålverk.

F'rmitas, latinsk namnform för La Ferté (se Ferté).

Firn 1. Firnsnö (ty. *firn*, fr. *fond, neige*), geol., ett på alpernas och högfjällens öfre, men ej högsta eller brantaste delar förekommande mellanting mellan vanlig snö och is, bestående af runda, jämstora, genomskinliga iskorn. Firnsnön är egentligen gammal snö i motsats till nyfallen; den är kram och tung samt mindre bländvit än denna senare, af hvilken den bildas genom solvärmens och varma vindars inverkan, i följd hvaraf snöns yta smälter och smältvattnet nedtränger mellan de ursprungliga snökristallerna, som därvid först afrundas och sedan genom frysnig förnyade gånger omgifvas af en isskorpa, så att firnkornen småningom tilltaga i storlek och sammankittas, för att slutligen genom hopning och därpå uppstånden tryck öfvergå till tät is i form af glaciärer. Den nivå eller gräns, oförför hvilken snö eller firn kvarligget året om, kallas snögräns, snölinje l. firnlinje (om denna se vidare Snö). Se Nathorst, "Jordens historia", sid. 412 ff. E. L.

Firmiss, ty. *hand*. Se Bärnsten, sp. 853.

Firnlinje. Se Firn.

Firnsnö. Se Firn.

Firozpur [färsäp'se], Ferozepore. 1. Distrikt i brittisk-ostindiska prov. Punjab. divisionen Jullundur, på ömse sidor om floden Sutlej. 11,142 kvkm. 958,072 inv. (1901). — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid Sutlejs gamla flodbädd, nära 5 km. från den nuv. floden. 49,341 inv. (1901). Stor arsenal och lägerplats.

First commissioner of works [fä'st kəmi'jənər ev wə'ks]. Se Storbritannien (Författning). Jfr Arbetsminister.

First lord of the admiralty [fä'st lɔ'd ev θi æ'dmirəlti] och **First lord of the treasury** [-the tre'jəri], eng. Se Storbritannien (Författning).

First-rate [fä'st rē't], eng., af första klassen, förstärangs, bästa sorts, prima kvalitet.

Firth [fɜːθ], ofta skrivet Frith, eng. (isl. fjörðr, sv. fjord, fjärd), i Skottland namn på djupt in i landet inskjutande hafsvik; smalt ställe i hafvet, sund; flodmynning.

Firth [fɜːθ], Charles Harding, engelsk historiker, f. i Sheffield 16 mars 1857, har sedan 1883 utövat historisk lärarverksamhet i Oxford, sedan 1904 som professor i nyare tidens historia. F. har både som utgivare af historiska källskrifter och i sitt vetenskapliga författarskap mest sysslat med det stora inbördeskrigets och Cromwell-tidens historia samt är efter Gardiners död den förnämsta auktoriteten på detta område. Bland hans arbeten märkas *Scotland and the Commonwealth* (1895), *Scotland and the protectorate* (1899), *Oliver Cromwell* (1900) och *Cromwell's army* (1902). Han har vidare kritiskt utgivit "Life of colonel Hutchinson" (1885), "The Clarke papers" (4 bd, 1891—1901) och "Ludlow's memoirs" (1894). V. S.-g.

Firth of Clyde [fɜːθ ɒv klaɪd]. Se under Clyde.

Firth of Forth [fɜːθ ɒv fɔːθ]. Se Forthviken.

Firth of Tay [fɜːθ ɒv teɪ]. Se under Tay.

Firuzābādī, Medjd ed-din Abu-t-Tāhir Muḥammed, arabisk skriftställare, f. 1329 i Karazin i Persien, d. 1414, gjorde resor i Syrien, Egypten, Mindre Asien, Indien och Arabien samt bosatte sig slutligen i Zebid, en stad i Jemen. Hans mest bekanta arbete är ett arabiskt lexikon, *El-Kāmūs el-muḥit* (Det omfattande hafvet), hvilket dock är blott ett sammandrag af ett större arbete, som han tänkt utgifva i 60 band. Detta lexikon har utgivits flera gånger, bl. a. i Calcutta under titeln *The Kamoo's or the ocean* (1817) och i Bulak (1862 jämte flera yngre uppl.) äfvensom i turkisk öf. (1814—17). Se vidare Kāmūs.

Fiscaliter, på fiskalisk väg. Se Fiskal och Fiskalisk.

Fiscal reform [fiˈskəl riˈfɔːm], eng., eg. "skatte-reform", ofta använt slagord i den engelska partistriden, antaget som lösen för J. Chamberlains (se d. o., sp. 35) anhängare i kampen för en omläggning af de indirekta skatterna i England i syfte att värna den inhemska industrien mot utländsk konkurrens och åstadkomma en ekonomisk sammanlutning mellan moderlandet och kolonierna. Ett nära liktydigt, något mera protektionistiskt färgadt lösenord är Tariff reform. Jfr Storbritannien (Historia). V. S.-g.

Fiscamnum. Se Fécamp.

Fisch, fr. *fiche*, spelmark.

Fisch. 1. Vid djurnamn förkortning för tyskryske zoologen och paleontologen Gotthelf Fischer von Waldheim, f. 1771 nära Leipzig, d. 1853 som föreståndare för naturhistoriska kabinettet i Moskva, författare till bl. a. *Entomographia imperii russici* (5 bd, 1820—51). — 2. Vid blötdjursnamn förkortning för franske zoologen Paul Henri Fischer (se denne).

Fischart, Johann, kallad Mentzer, tysk skriftställare, f. i midten af 16:e årh., sannolikt i Strassburg, blef 1574 juris doktor i Basel, lär 1581 och 1582 ha verkat som advokat i Speier, blef 1583 amtman i Forbach vid Saarbrücken och dog under vintern 1590—91. Han utgaf en mängd skrifter, hvilka dock ej alla äro kända, och be-

gagnade vid olika tillfällen olika pseudonymer (B. Mentzer, Menzer, Reznem, Huldreich Elloposkleros, Jesuwalt Pickhart m. fl.). Hans utmärktaste arbeten äro själfständiga bearbetningar af främmande original: *Aller praktik grossmutter* (1572, efter Rabelais' "Prognostication pantagrueline"), *Affenheurliche und ungeheurliche geschichtschrift vom leben, rathen und thaten der . . . herren Grandgusier, Garganloa und Pantagruel* (1575, efter 1:a boken af Rabelais' "Gargantua"; ny uppl. med något förändrad titel 1582), *Podagrammisch trostbüchlein* (1577) samt *Binenkorb des heyligen römischen menschenwarms* (1579, efter holländaren Philips van Marnix) m. fl. satirer, hvilka gissla påfvedömet, munkväsendet, jesuiterna, astrologerna, lärda pedanter o. s. v. Närbesläktadt med nämnda skrifter är originalarbetet *Flohhatz, weibertratz* (1573). Af helt annan beskaffenhet äro den metriskt dikten *Das glückhafte schiff von Zürich* (1576) och *Psalmen und geistliche lieder* (s. å.). F:s prosaiska skrifter äro mera fulländade än hans metriskt. Han är sin tids mest betydande protestantisk publicist. I hans komik och satir ingår, såsom ett förmlirande element, en mycket djup känsla för religion, sedlighet och fosterland. Omfattande kunskaper äro hos honom förenade med en ovanligt rik lifserfarenhet. Också äro F:s skrifter en af de yppersta källorna för studiet af sederna och sedligheten på 1500-talet. Med afseende på språket står han bland alla tyska författare högst i fråga om djärphet i ordbildning, och få äga så stor kraft och så stor konstnärlighet i periodbyggnaden. Jfr Vilmar, "Zur literatur Johann Fischarts" (2:a uppl. 1865), Wackernagel, "Johann Fischart von Strassburg und Basels antheil an ihm" (2:a uppl. 1875), v. Meusebach, "Fischartstudien" (1879), och P. Besson, "Étude sur Jean Fischart" (1889).

Fischbach. 1. Johann F., tysk landskapsmålare, f. 1797, d. 1871, gjorde sig känd förnämligast genom den förtäfliga teckningsserien *Die waldbäume Deutschlands* (fotogr. i 28 blad). Jfr Mayer Mathies, "J. F." (1872). — 2. Friedrich F., tysk ornamenttecknare, f. 1839, blef 1870 lärare i ornamentik vid konstakademien i Hanau, var 1883—89 direktör för konstväfnadsskolan i St. Gallen och har utgivit en mängd för konstindustrien högst viktiga arbeten: *Album für stickerei, Südslavische ornamente, Ornamente der gewebe, Stilistische fachelemente, Album für wohnungsdekoration* (1872—75) m. fl.

Fischbacher-alperna, en till Cetiska alperna (se Alperna, sp. 699) hörande gnejsalpgrupp, s. om Mürz-dalen i Steiermark. Högsta toppen är Stuhleck (1,783 m.).

Fischbeck-nötkreatursrasen. Dess afvelsområde ligger i prov. Sachsen på högra Elbestanden midt emot Tangermünde. Färgen är svartbrogig. Typ och produktionsförmåga som hos ostfrisiska rasen. H. F.

Fischeln, by i preussiska reg.-omr. Düsseldorf, sydlig förstäd till Krefeld. 7,534 inv. (1900). Låfåg industri. Här stod slaget vid Krefeld 23 juni 1798.

Fischer, Johann, luthersk teolog, f. omkr. 1636 i Lybeck, d. 17 maj 1705 i Magdeburg, var en tid superintendent i Sulzbach, utnämndes 1673 att vara superintendent i Livland jämte Preussius och tillträdde 1674 sin befattning. Efter Preussius' död 1675 blef han ensam superintendent öfver den livländska kyrkan. Såsom sådan utvecklade han stort nit och outtröttlig verksamhet. Han gjorde sig i hög grad förtjänt om landets skolväsen, lät 1686 utgifva N. T. på dorptska dialekten af estniska språket (hela bibeln har aldrig utkommit på denna dialekt) och föranstaltade, att hela bibeln utgafs på lettiska 1689. (N. T. på Reval-estniska dialekten utkom först 1715 och hela bibeln 1739.) Han sörjde äfven för utgivandet af många andra nyttiga arbeten, såsom af psalmböcker på både tyska, lettiska och estniska. Genom sitt nit och sin benägenhet för pietismen, men äfven genom ett hänsynslöst och egenmäktigt uppträdande skaffade F. sig många fiender, men han åtnöt länge stor ynnest hos Karl XI, utnämndes 1690 till prokansler för Dorpts universitet och promoverades 1693 till teol. doktor i Uppsala. Då han slutligen till följd af sin egenmäktighet föll i onåd hos Karl XI och Karl XII, blef hans ställning outhärdlig. Han lämnade därför 1699 sin befattning och utnämndes 1701 till generalsuperintendent i Magdeburg. Se Fr. Westling, "Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710" (i "Kyrkohist. årsskrift", II, 1901). Fr. W.

Fischer, namn på åtskilliga tyska musiker: 1. Johann F., violinist och tonsättare, f. omkr. 1650 i Schwaben, d. 1721 såsom markgrefflig kapellmästare i Schwedt i Pommern, var en på sin tid berömd virtuos och besökte under sina konserter äfven Sverige (efter 1701). Han komponerade i fransk stil instrumentalstycken och sånger. — 2. Johann Christian F., oboist, f. 1733 i Freiburg im Breisgau, blef 1780 kammarvirtuos i dröttingens af England kapell och dog 1800. Åtskilliga af hans kompositioner (för oboe m. m.) ha ända till närvarande tid bibehållit sig i bruk. — 3. Ludwig F., operasångare, f. 1745 i Mainz, d. 1825 i Berlin, debuterade i Mannheim 1767 och uppträdde med glänsande framgång i München (1778), Wien (1779), Paris (1783), Italien (1784), Berlin (1788—1815) o. s. v.. F. skapade *Osin* i Mozarts "Enleveringen". Enligt O. Jahn var hans en artist af ovanlig begåfning i fråga om röstens omfång (D—a²), makt och skönhet, egde jämväl en konstnärlig fulländning i både sång och spel samt var sannolikt den störste tyske bassångaren. Han komponerade den kända bassången "I djupa källarhvalfvat". A. L.

Fischer, namn på en mängd tyska målare, bildhuggare och arkitekter, bland hvilka följande äro de förmästa: 1. Johann Martin F., bildhuggare och professor i anatomi vid konstakademien i Wien, f. 1740 i Algau, d. 1820 i Wien, modellerade bl. a. en berömd anatomisk staty (1786), hvilken ännu nyttjas vid undervisning i bildhuggarkonst.

2. Karl von F., arkitekt, f. 1782, d. 1820. utbildade sig uti Italien och införde därifrån till

München en förhärskande smak för renässansstilen. Hans förmästa verk är *Münchens hofteater*, som invigdes 1818, nedbrann 1823, men sedan åter uppbyggdes efter oförändrad plan.

3. Ferdinand August F., broder till medaljgravören Johann Karl F. (f. 1802, d. 1865), bildhuggare och medaljgravör, f. 1805 i Berlin, d. där 1866, var lärjunge af Rauch. Hans hufvudsakliga verksamhet låg i medaljgravören och i förfärdigandet af modeller till guld- och silverarbeten (bordsuppsatser o. d.). Utförandet af de fyra ideala grupper, som F. modellerade för Belle-allianceplatsen i Berlin, fick han icke själf uppleva.

4. Joseph Anton F., målare i München, f. 1814, d. 1859, studerade under H. Hess samt i Italien, där han i synnerhet kände sig dragen till Fiesoles verk. Han utförde en mängd färgkartonger till fönstermålningar i Münchens Aukirche och i Kölns domkyrka (kartonger i München, Nya pinakoteket). Bland hans oljemålningar märkas *Kristi grafläggning* (München, Nya pinakoteket), *Kristi himmelsfärd* (Odessa) m. fl.

5. Ludwig Hans F., f. 1848 i Salzburg, tecknare, oljemålare och i främsta rummet akvarellist, är ock en framstående etsare och kopparstickare. Bosatt i Wien.

Fischer, Johan Olfert, dansk sjöofficer, f. 4 aug. 1747 af holländskt släkt, d. 18 febr. 1829, blef 1763 löjtnant och 1788 kapten samt förde 1789—99 flera linjeskepp. Som kommandör ledde han med stor tapperhet försvaret till sjöss vid engelska flottans anfall på Köpenhamn 2 april 1801 och blef själf sårad. 1807—13 var F. chef för batteriet "Tre kronor" (utanför Köpenhamn) och de fartyg, som voro där förlagda. 1825 blef han vice amiral. E. Ebg.

Fischer, Frederik, dansk patriot i Sönderjylland, f. 1809 i Aabenraa, d. där 1871, blef 1830 urmakare i sin födelsestad, förvärfvade sig goda insikter i naturlära och i Danmarks historia samt öfvertog 1839 en på tyska utkommande veckotidning, hvilken han redigerade i afgjordt dansk anda och från 1 april 1840 utgaf på danska ("Aabenraa ugeblad"). Trots ekonomiskt betryck och förföljelser kämpade han djärft och talangfullt mot de vaknande upprorsidéerna samt väckte hos borgare och bönder den slumrande kärleken till modersmålet. Hans hus var samlingsplatsen för traktens danska parti. Under upproret 1848 måste F. fly till Als. Därefter började han åter utgifva sin tidning, som han nu kallade "Freja", och fortfor därmed till 1859, då han af fattigdom nödgades sälja densamma. Genom den obetingade konsekvens, hvarmed han vidhöll nationalitetens sak, hade han råkat i strid med den härskande liberala riktningen, till hvilken många af hans meningsfränder hörde. Äfven efter 1864 fortfor han att vara ett af det danska partiets frofastaste stöd. — F. utgaf en samling "Slesvigske folkesagn" (1857) och en slesvigsk klockares, Hans Mikkelsens, dikter (1860). E. Ebg.

Fischer, Johan Kristian, dansk politiker, f. 1814 i Slagelse, d. 1885 i Köpenhamn, blef 1842 teol. kandidat och var 1844—52 adjunkt vid läroverket i sin födelsestad. 1852 vardt han medlem af folketinget, slöt sig närmast till Tscherning och försvarade som ifrig helstatsman ministären Ørsted

i ett par bra flygskrifter. Han återvaldes därför ej 1854, men representerade 1855—66 i tinget en annan valkrets. I allmänhet stod han på bondevännernas sida, men röstade likväl 1855 för helstatsförfattningen och stred 1861 ifrigt för jylländska järnvägsförslaget. Hans oförsonliga bitterhet mot nationalliberalerna förde honom 1865 öfver till gods-egarpartiet och till att understödja grundlagsrevisionen. Till lön därför vardt han 1866 kungavalid ledamot af landstinget och vann där stort inflytande. 1853—75 var han statsrevisor och ådagalade stor duglighet i detta värf. Juni 1875 vardt han kyrko- och undervisningsminister i ministären Estrup, men undde ej genomdrifva någon större reform i riksdagen, trots sina tidigare förbindelser med vänstern. Däremot använde han dessa för att främja riksriktssanklagelsen mot f. d. ministrarna Krieger och Hall, i afsikt att vidga klyftan mellan vänstern och de nationalliberala, samt var mellanhand mellan Berg och krigsminister Kauffmann i frågan om härordningens revision, men aflägsnades på denna grund ur ministären i aug. 1880. F. var direktör för Frederiks hospital från 1892 till sin död. E. Ebg.

Fischer, Johann Georg, tysk skald, f. 1816 i Württemberg, d. 1897 i Stuttgart, var 1862—85 professor i historia och litteratur vid öfver-realskolan i Stuttgart, tillhörde som lyriker den schwabiska skolan och skref såväl politiska som naturskildrande dikter, men har framför allt betydelse genom de sist-nämnda, *Gedichte* (1854; 3:e uppl. 1883), *Neue gedichte* (1865), *Den deutschen frauen* (1869), *Aus fischer luft* (1872) och *Neue lieder* (1875). F. skref dessutom några dramer. Se H. Fischer, "Erinnerungen an J. G. F." (1897). R-n B.

Fischer, Ernst Kuno Berthold, tysk filosof, f. 23 juni 1824 i Sandewalde i Schlesien, d. 5 juli 1907 i Heidelberg. F. studerade filosofi, filologi och teologi i Leipzig och i Halle. Från 1850 höll han någon tid såsom privatdocent filosofiska föreläsningar i Heidelberg; men ehuru dessa vunno stort bifall, blefvo de likväl 1853 förbjudna af det baden-siska kultusministeriet till följd af en i en kyrkotidning mot F. framställd beskyllning för utspridande af läror, stridande mot kyrkans. Han försvarade sina åsikter i ett par skrifter, *Das interdict*

meiner vorlesungen (1854) samt *Apologie meiner lehre* (s. å.), och sökte docentur i Berlin. Denna blef honom först förvägrad, och när den sedan erbjöds honom, hade han redan (1856) emottagit kallelse såsom e. o. professor i filosofi vid universitetet i Jena. Hans glänsande, om Reinholds och Fichtes tid påminnande förmåga som talare och föreläsare förskaffade honom därefter den ena utnämningen efter den andra: han blef ord. professor, geheime-hofråd m. m. och erhöi 1872 den upprättelsen att blifva kallad såsom professor till Heidelberg, hvarest han sedan ända till sin sena ålderdom verkade. — Sina ägna filosofiska åsikter, i hvilka han visade sig så-

som en lärjunge af Hegel, men äfven upptagit aristoteliska och kantiska element, utvecklade han bl. a. i *Logik und metaphysik oder wissenschaftslehre* (1852; 2:a uppl. 1856) samt *Philosophische schriften* (3 bd, 1891—92; 1:a bandet, *Einleitung in die geschichte der neuern philosophie*, 5:e uppl. 1902), men sin största betydelse har han genom sina bidrag till den vetenskapliga behandlingen af filosofiens historia. Såsom ett klassiskt arbete räknas hans stora verk *Geschichte der neuern philosophie* (6 bd, 1852—77, flera af banden i 3 uppl.; jubileumsuppl. i 9 bd, 1897—1903). Såsom inledning till denna kan betraktas *Bacon von Verulam* (1856; 3:e uppl. 1904). Därför utgaf han flera litteraturhistoriska arbeten om Shakspeare, Lessing, Goethe och Schiller m. fl. Jfr Falkenheim, "K. F. und die literarhistorische methode" (1892). S-e.

Fischer [fɪʃər], sir Henry Charles, engelsk ämbetsman, f. 1833, d. 1905, uppfostrades i Tyskland och inträdde 1852 i hannoveranska statstelegrafens tjänst. 1856 fick han anställning hos ett engelskt telegrafbolag och utsågs, när engelska staten 1870 öfvertog telegrafn i landet, att organisera dess styrelse (*Central telegraph office*), hvars chef (*controller*) han var till 1898. F. var ombud för England vid en mängd internationella telegrafkongresser.

Fischer [fɪʃər], Paul Henri, fransk zoolog, f. 1835 i Paris, d. där 1893, läkare, assistent vid paleontologiska museet i Jardin des plantes i Paris, är särskildt känd som författare af ett stort antal arbetsskrifvande och faunistiska arbeten öfver blötdjuren. Här må nämnas *Catalogue des nudibranches et céphalopodes des côtes océaniques de la France* (1867—75), *Faune conchyliologique marine du département de la Gironde et des côtes du sud-ouest de la France* (1864—73), *Une nouvelle classification des bivalves* (1885), *Manuel de conchyliologie et de paléontologie conchyliologique* (1885—87), *Études sur les mollusques terrestres et fluviatiles* (i "Mission scientifique en Mexique et dans l'Amérique centrale", 1893—94), tillsammans med H. Crosse. L-e.

Fischer, Thomas Alfred (eg. Ernst Ludwig), tysk-skotsk författare, f. 1844 i Lybeck, d. 1906, studerade vid tyska universitet och flyttade sedermera öfver till Edinburgh. Han egnade sig åt forskningar rörande skottar i främmande länder samt utgaf *The scots in Germany* (1902), *The scots in Eastern and Western Prussia* (1903) och *The scots in Sweden* (1907; utg. efter F:s död af J. Kirkpatrick).

Fischer, Gustav, tysk bokförläggare, f. 1845 i Altona, öfvertog 1878 en äldre förlagsaffär i Jena, hvilken han upparbetat till en af de allra största i sitt slag. Firmans hufvudområden äro medicin, nationalekonomi, statsvetenskap och alla grenar af naturkunnighet. F. har erhållit hedersdoktors värdighet inom både medicinska och filosofiska fakulteten.

Fischer, Theobald, tysk geograf, f. 1846, sedan 1883 professor i geografi i Marburg, har gjort vidsträckt resor i Medelhafsländerna, såväl i Europa som i Afrika, och på grund af därunder gjorda studier offentliggjort bl. a. *Studien über das klima der Mittelmeerländer* (suppl. till "Petermanns Mitteilungen", 1879), *Die datelpalme* (därst. 1881), *Die südeuropäischen halbinseln* (i Kirchhoffs "Länderkunde von Europa", bd 3, 1893).

Fischer, Franz, tysk musiker, f. 1849 i München, utbildade sig till framstående violoncellist, användes af Rich. Wagner som körledare vid Nibelungen-cykeln's första uppförande i Baireuth 1876, var hofkapellmästare i Mannheim 1877—79 och har därefter verkat i samma egenskap vid k. operan i München, där han äfven med osedvanlig framgång ledt akademikonserterna. F. har dirigerat vid Wagner-festspelen i Baireuth.

Fischer, Emil, tysk kemist, f. 9 okt. 1852 i Euskirchen vid Köln, studerade vid universiteten i Bonn, Strassburg och slutligen i München, där han under A. v. Baeyer 1878 blef docent i kemi och

1879 e. o. professor. 1882 kallades han till Erlangen såsom ord. professor, 1885 till Würzburg och 1892 till Berlin. F:s första självständiga arbetsområde var trifenylymetangruppen. Tillsammans med sin kusin Otto Fischer lyckades han 1878 utreda rosanilinfärgämnenas konstitution. Redan året förut hade han gjort en upptäckt af grundläggande be-

tydelse, i det att han lyckades genom reduktion af diazoniumsalter framställa en ny bas, fenylhydrazin (se d. o.). Därmed hade F. nyckeln till sockergruppens kemi. Detta förut föga kända område har sedermera genom hans och hans lärjungars arbeten blifvit ett af den organiska kemiens bäst genomarbetade och fullständigast utredda. Först genom de olika sockerarternas kombination med fenylhydrazin till svårösliga, kristalliserande osazoner blef det möjligt att isolera och karakterisera dem alla samt fastställa deras inbördes släktskap. Snart lyckades F. genomföra den fullständiga syntesen af flera sockerarter (se A k r o s). Han lärde känna viktiga metoder att öfverföra sockerarterna i hvarandra och att ur lägre sockerarter uppbygga högre sådana. Han kunde så, utom många naturliga sockerarter, framställa en mängd nya, i naturen ej påträffade. Vid systematiseringen af de talrika, stereoisomeriska sockerarterna fann Van't Hoff's stereokemiska teori sin mest glänsande bekräftelse. F:s nästa stora arbetsområde omfattar urinsyregruppen, till hvilken fysiologiskt så viktiga ämnen som urinsyra, kaffein och xantina höra. Han icke blott fastställde alla dessa kroppars konstitution, utan kunde äfven ange metoder för deras syntes samt lyckades slutligen att framställa gruppens gemensamma modersubstans, purin. Med samma enastående framgång har F. sedan några år tillbaka börjat bearbeta den största och svåraste af den organiska kemiens hufvudgrupper, nämligen ägghviteämnen. Dels har han genom sin metod att separera de olika spjälkningsprodukternas estrar genom fraktionerad destillation i vakuum vunnit en väsentligt ökad inblick i ägghviteämnenas sammansättning, dels har han genom konsekvent, steg för steg upprepade synteser ur aminosyror redan uppbyggt föreningar, hvilka stå de naturliga ägghviteämnen mycket nära. F. benämner dessa peptonerna närmast likande kroppar

peptider. Ej blott inom den rena kemien ha F:s arbeten varit epokgörande, utan i minst lika hög grad ha de främjat fysiologiens utveckling, ja, varit banbrytande för denna vetenskap. De hittills vunna resultaten på sitt nuv. arbetsområde har F. samlat i bokform under titeln *Untersuchungen über aminosäuren, polypeptide und proteine* (1906). Af F:s arbeten må f. ö. nämnas *Anleitung zur darstellung organischer präparate* (1887; 7:e uppl. 1907). F. är ledamot af nästan alla länders akademier och lärda sällskap, bl. a. af svenska Vet. soc. i Uppsala (1892), Fys. sällsk. i Lund (1903) och Vet. akad. (1905). Han erhöill 1902 Nobelpriset i kemi. H. E.

Fischer, Peter Frederik Vilhelm, dansk arkitekt, f. 26 jan. 1868, gick 1892 ut från Konstakademien och blef 1895 tecknare hos arkitekten M. Nyrop vid uppförandet af Köpenhamns nya rådhus. Han byggde själf det stora *Hotel Bristol* (med ett 56 m. högt torn) i Köpenhamn, hvilket 1902 vann det första af de pris, som stadens kommunalstyrelse beslutat utdela årligen för det bästa nya privathuset. E. Ebg.

Fischer, S., tyskt förlag i Berlin, grundlagt 1886, omfattar särskildt modern skönlitteratur i original och öfversättningar.

Fischers batteri på Vallö i Norge, 5 km. ö. om Tönsberg, byggdes 1707 och bestyckades med skeppskanoner. Batteriet desarmerades 1814 och fick därefter förfalla. L. W. son M.

Fischerström, Johan, skriftställare, f. 28 juli 1735, d. 28 nov. 1796 i Stockholm, studerade i Lund, egnade sig i yngre år åt vittert författarskap och var en af stiftarna af sällskapet "Utile dulci".

Han tog del i revolutionen 1772 på Gustaf III:s sida. F. gjorde studier i de ekonomiska vetenskaperna och efterlämnade på detta område många skrifter, bland hvilka må nämnas *Påminnelser vid Sveriges allmänna och enskilda hushållning* (1761), *Några rön och anmärkningar vid strand- och insjöfisket* (1768), *Den enskildes naturforskaren* (1768—72), *Nya svenska ekonomiska dictionnairen*. Eller försök till et almänt och fullständigt lexicon, i svenska hushållningen och naturläran (1779—92, del. I—IV, t. o. m. art. *Cypripedium calceolus*), *Utkast till beskrifning om Mälaren* (1785), *Underrättelse, huru säckerkokning m. m. kan verkställas* (1791), samt åtskilliga rön och uppsatser i k. Vet. akad:s handl. och i Patriotiska sällskapets journal. Han var andre sekreterare i nämnda sällskap och blef 1786 led. af Vet. akad. — F:s minne har bevarats hos eftervärlden förnämligast genom hans förhållande till skaldinnan Nordenflycht (se d. o.). Jfr J. Kruse, "Hedvig Charlotta Nordenflycht" (1895), och O. Sylwan, "Svenska pressens historia" (1896).

Fischerström, Per Filip Jakob Waloddi, ryttare och hippolog, f. 8 juli 1828, d. 1892, blef 1846 underlöjtnant vid Konungens värfvade husarregemente (nuv. Kronprinsens husarregemente), hvil-

ket han lämnade som ryttmästare 1864. Sedan 1861 var han adjutant hos Karl XV. Han utnämndes 1867 till major i armén, 1868 till chef för Strömsholms stuteri (sedermera hingstdepå) och ståthållare å Strömsholms slott samt till chef för den s. å. vid Strömsholm upprättade ridskolan för kavalleriet, vid hvilken han äfven såsom stallmästare och riddlärare verkade till sin död. F. utbildade sig i ridning vid den s. k. spanska ridskolan i Wien, där ännu ridkonsten bedrivs och läres efter den s. k. höga skolans lärosatser. F. ansågs på sin tid som en ovanligt framstående ryttare och körmästare samt inlade på Strömsholm stora förtjänster om svenska kavalleriofficerarnas utbildning i ridning, äfven om hans personliga färdighet och utbildning mera ingo ut på ridkonsten inom manegen än på fältet. Han var dock med om den nuv. ryttarandans och fältridningens genombrottsår vid ridskolan, och hans namn är oupplösligt förenadt med svenska kavalleriets och dess ridskolas historia. F. var vid sin död hofstallmästare och öfverste i armén. B. C.—m.

Fischer von Erlach [-iänn-], Johann Bernhard, österrikisk arkitekt, f. 1656, d. 1723, utbildade sig i Rom, där han anslöt sig till Borrominis riktning. Hans flesta byggnader äga genom storartade proportioner och kraftig totaleffekt ett betydande konstvärde, t. ex. lustslottet *Schönbrunn*, *Universitetskyrkan* i Salzburg och *Clam-Gallaspalatset* i Prag samt *Karl-Borromeus-kyrkan*, *Peterskyrkan*, *Hofbibliotekssalen* och en mängd palats (*prins Eugens m. fl.*) i Wien, hvilken stad först genom F:s verk fick sin monumentala prägel. Han var verksam äfven som kopparstickare och skriftställare. Många af F:s planritningar utfördes af hans son och lärjunge Joseph Emanuel F. v. Erlach (f. 1695, d. 1742). Litt.: Ilg, "Leben und werke J. B. F. v. E. des vaters" (1894).

Fischer von Waldheim [fånn va'lthajm], G. Se Fisch.

Fischhausen, kretsstad i preussiska reg.-omr. Königsberg (Ost-Preussen), vid en vik af Frisches haff. 2,746 inv. (1900). 4 km. i s. v. låg borgen Lochstädt, där biskopen af Samland residerade. F. besattes af svenskarna 1626, och efter ritning af ingenjör Thome anlades 1628—31 kring slottet och staden befästningar. F. hade sedan svensk garnison till 1635, då det utrymdes. L. W.—son M.

Fischhof, Sigrid Arnoldson—F., sångerska. Se Arnoldson 2.

Fischer [-jæ], Per Edvard Magnus, skolföreståndare, f. 1852 i Stockholm, idkade studier vid universitetet i Uppsala 1870—73, där han aflade teoretisk och praktisk teologisk examen. Han utnämndes till öfverlärare vid Philipénska skolan i Stockholm 1874 och blef rektor vid Grevesmühlska skolan därstädes samt föreståndare för Stockholms borgarskola 1880. I sistnämnda egenskap har han inlagt mycket förtjänst genom den omväxling och det värde han förstätt gifva åt skolans serier af populära föreläsningar. F. har redigerat samlverken "Barnens bok" (1885—86, 1889) och "Enhvar sin egen lärare" (1892—93).

Fischietto, Il [il fiskia'ttå], it. (Hvisselpipan), italiensk skämttidsning, som utkommer sedan 1848 i Turin, där den uppsattes af boktryckaren G. Cas-sone, och utmärker sig för sina träffande politiska karikatyrer.

Fischy. Se Fichu.

Fiscus (lat., egentligen en flätad korg, fruktkorg, penningkorg), en särskild kassa, företrädesvis den, öfver hvilken de romerske kejsarna förfogade. Till denna ingingo inkomsterna af de provinser, som förvaltades af de kejsarliga ståthållarna, arls-medel, gåfvomedel, afkastningen af kejsardomänerna samt på grund af brott förverkadt gods m. m., hvar-
emot å andra sidan vissa utgifter, särskildt för de kejsarliga provinserna, bestredos ur den. En särskild adelning i fiscus bildade kejsarnas enskilda förmögenhet, men gränsen emellan denna och den öfriga delen var ej skarpt uppdragen. Dock ändrades detta förhållande, sedan fiscus och ærarium (se d. o.) efter Septimius Severus' tid sammansmält till en kassa, i det att för kejsarens enskilda egodelar upprättades en egen förvaltning. R. Tah.

Fisetin. Se Fisettt-trä.

Fisettholts, fisettholtslack. Se Fisettt-trä.

Fisettt-trä l. Fisettholts (ty. *fisetholz*), som äfven benämnas oäkta gulholts, ungerskt gulholts eller ung fustik (i motsats till äkta gulholts, gul bresilja, som kallas för gammal fustik; se *Chlorophora*), är den gröngrula, brunstrimmiga, från bark befriade, tämligen hårda veden af *Rhus cotinus*, af fam. *Anacardiaceæ*, växande i södra Europa. Detta färgträ nyttjas antingen ensamt eller i förening med andra färgämnen (t. ex. koschenill) till färgning af ull, läder o. d.; det gifver i förra fallet en gul eller brun färg, som dock är mindre hållbar än den, som erhålles ur äkta gulholts. Det för fisettholts egendomliga färgämnet kallas *fisetin* eller *justin* och uppgifves vara sammansatt enligt formeln $C_{11}H_{10}O_6$. Dess förening med lerjord går i handeln under namn af *fisettholtslack*, en degartad, olivgrön massa. S. J.—n. (G. L.—m.)

Fish [fɪʃ], Hamilton, amerikansk statsman, f. 3 aug. 1808 i New York, d. i Garrisons, staten New York, 7 sept. 1893, slog sig 1830 ned i sin födelsestad såsom advokat, blef 1837 medlem af sin stats legislatur, satt 1842—45 i unionskongressens representanthus, var 1847—50 guvernör i staten New York, 1851—57 senator och 1869—77 statssekreterare (under Grants hela presidenttid). I sistnämnda egenskap ådagalade han mycken skicklighet och afslöt bl. a. den konvention med Storbritannien (1871), enligt hvilken den beryktade Alabama-frågan (se d. o.) hänsköts till en internationell skiljedomstols afgörande. Genom sitt besinningsfulla uppträdande lyckades han 1873 förhindra ett hotande fredsbrött mellan Förenta staterna och Spanien med anledning af den s. k. Virginus-affären (se Cuba, sp. 937). F., som tillhörde de moderate republikanerna, bidrog under inbördeskriget 1861—65 med sin förmögenhet frikostigt till främjande af unionisternas sak och var mycket verksam för att under krigets sista år samla New Yorks republikaner kring Lincolns politik. V. S.—g.

Fisher [fɪʃə], John, engelsk präst, f. omkr. 1460, blef 1504 biskop i Rochester och innehade sedan jämväl åtskilliga andra maktpåliggande befattningar. Han stod länge i stor ynnest hos Henrik VIII, hvilken han var behjälplig i striden mot protestantismen och vid författandet af boken "De septem sacramentis"; men 1535 blef han fängslad, misshandlad och afrättad, därför att han vägrade

att foga sig i konungens kyrkliga politik. Jfr den i art. Episkopalkyrkan nämnda litteraturen.

Fisher [fi/ə], sir John Arbuthnot, engelsk amiral, f. 1841, kom i sjö tjänst 1854, blef löjtnant 1860, deltog i Krimkriget och i Kinakriget 1859—60, där han särskildt utmärkte sig vid eröfringen af Kanton och Peiho-forten, samt såsom chef af slagskeppet "Indeflexible" i egyptiska kriget 1882. 1886—91 var F. chef för engelska flottans artilleri och blef sistnämnda år varfsefchef i Portsmouth. Han var 1892—97 amiralitetslord och därefter högste befälhafvare öfver nordamerikanska och västindiska eskadern intill 1899, då han, som varit delegerad vid Haagkonferensen, blef högste befälhafvare öfver engelska Medelhafslottan. Han var "second naval lord of admiralty" 1902—03 och befälhafvande amiral i Portsmouth 1903—04 samt blef sistnämnda år "senior naval lord of admiralty". Kraftigt understödd af marinministern lord Selborne, gick F. genast med utomordentlig energi till verket att omskapa engelska flottan. Detta skedde förnämligast dels genom omfattande förändringar i personalens organisation och utbildning, dels genom en radikal omkastning af de rustade eskadrarnas sammansättning, dels och genom sloping af ett hundratal mindre tidsenliga örlogsfartyg. Samtidigt lyckades han, utan att saken kom till den stora allmänhetens kännedom, låta bygga åtskilliga slagskepp af kraftigare typ än alla föregående ("Dreadnoughts"). Medan F. sålunda å ena sidan nedbragte årsanslaget till flottan från 36 till 33 mill. pd st., gaf han engelska marinen ett ytterst värdefullt försprång framför dess eventuella medfäfare. H. W.—I.

Fisk har i nyare tider användts på Island såsom värdemätare. En fisk af omkr. 2 markens (0,8 kg.) vikt ansågs i värde lika med en half aln (0,8 m.) vadmal; 48 fiskar uppgifvis från 1700-talet i värde lika med en riksdaler danskt mynt (2 kr.). På isländska böcker kan man sålunda finna priset an gifvet i fiskar. Th. W.*

Fisk l. Mastfisk, *skpsb.*, mastspår, masthåll. Namnet härleder sig antagligen från den fornnordiska tiden, då båtarna, att döma efter den 1880 vid Sandefjord i Norge funna, hade en på bottnen liggande grof ekbalk, vid båda ändarna formad i likhet med stjärten af en fisk. I denna var spår uttaget för masten, hvilken kunde fällas akteröfver och som, sedan den blifvit rest, försäkrades medelst en låsinnätning. Sedan man börjat däckta fartygen, blef benämningen mastfisk utsträckt äfven till masthålen i däck. O. E. G. N.*

Fisk, Clinton Bowen, nordamerikansk filantrop, född 8 dec. 1828 i Livingston, New York, d. 9 juli 1890 i New York, arbetade sig upp från jordbruksarbetare och handelsbiträde till förmögen affärsman, blef vid inbördeskrigets utbrott öfverste för ett Missouri-regemente samt avancerade 1862 till brigadgeneral och 1865 till generalmajor. Efter krigets slut blef han kommissarie vid en anstalt för hjälp åt flyktade och frigjorda slafvar i Kentucky och Tennessee samt utgaf som sådan en vida spridd broschyr *Plain counsels for freedmen*. F. verkade med framgång för ävagarbringande af bättre förhållande mellan hvita och färgade samt grundlade 1866 en skola för frigjorda negrer, hvilken småningom utvecklades till det efter F. uppkallade

Fisk university i Nashville. F. var äfven en af den amerikanska metodistepiskopalkyrkans främste män samt stor nykterhetsfirare och uppställdes som sådan 1888 såsom förbudspartiets presidentkandidat. — Från Fisk university utsändes upprepade gånger negersångare, *Fisk jubilee singers*, hvilka i Förenta staterna på kort tid sjöngo in öfver 100,000 dollars för undervisningsarbetet bland negrerna. Samma namn förde en skara negersångare, hvilken på 1890-talet med stor framgång konserterade i Sverige. V. S.—g.

Fiska, *sjö*. 1. Medelst dragg uppfånga i vattnet förlorade föremål. Jfr Dragg. En kabel eller tross säges ha fiskat, när den blifvit oklar af något föremål på sjöbottnen. — 2. Medelst järnskenor, träspiror o. d. samt med band eller surringar förstärka eller hopsätta "sprunga" (afbrutna) rundhult (mindre vanlig betydelse). — 3. Uppflytta ankarets krona till relingen, sedan det blifvit "kattadt". I denna betydelse nyttjas på örlogsfartyg oftast ordet kipa. O. E. G. N.*

Fiskäl (lat. *fiscalis*, af *fiscus*; se d. o. och Fiskus), tjänsteman, hvilken i egenskap af åklagare skall beifra öfverträdelse af lag och författningar. Stads- och landsfiskal, tullfiskal, advokatfiskal (se dessa ord) äro fiskaler med olika åligganden. Fiskal i hofrätt är icke åklagare, utan har till åliggande att föredraga inkommande besvär i brottmål samt besörja expeditionen af hofrättens i dessa mål gifna utslag. I. Afz.

Fiskälisk (se Fiskal och Fiskus), som tillhör eller är företagen på grund af en fiskals åliggande; som hör till eller har afseende på statskassan. — Fiskälisk aktion, *jur.*, åtal, som i hofrätt anställes af allmän åklagare (advokatfiskal, justitiekansleren eller justitieombudsmannen) mot ämbets- eller tjänstemän för fel eller försummelse i tjänsten. — Fiskälisk rätt, *fiskusrätt*. Se Fiskus.

Fiskäliter, på fiskälisk väg. Se Fiskal och Fiskälisk.

Fiskar, *Pisces*, *zool.*, en klass bland ryggradsdjuren. Om vi afskilja lansottfischen (se d. o.) och rundmunnarna (se d. o.) från de egentliga fiskarna, bilda dessa en klass bland ryggradsdjuren, hvars medlemmars inbördes släktskapssammanhang ej kan ifrågasättas. Den fullkomliga tillpassningen till lifvet i vattnet är utpräglad i fiskarnas hela *kroppsbyggnad*. I allmänhet är kroppen spolformig; hufvud, bål och stjärt äro ej skarpt afsatte från hvarandra. Stundom är dock kroppen skifformigt hoptryckt från sidorna (såsom hos flundrefiskarna) eller nedplattad (såsom hos rockorna); hos hajarna åter är kroppen nästan trekantig i genomskärning med plattad buksida. Stjärten, som hos de flesta är det förnämsta ställflyttningsorganet, är synnerligen muskulös.

Öfverhuden är tunn och saknar hornlager; de i denna liggande körtlarna afsöndra det slem, som betäcker fiskroppen. Läderhuden innehåller vanligtvis förbeningar, af hvilka de mest bekanta äro de hos benfiskarna förekommande *fjällen*: tunna benskifvor, som äro fästa i fickformiga fördjupningar af läderhuden. Hajfiskarnas fjäll betecknas som "hudtänder", enär dessa till byggnad och utveckling fullkomligt motsvara tänderna i munhålan. De

benplåtar, som hos många fiskar bekläda kroppen, äro ombildningar af sådana hudtänder (se Fjäll). — Knappast några andra djur, ej ens insekter eller fåglar, förete en sådan färgprakt och färgrikedom, som somliga fiskar utveckla. Emellertid blekna eller försvinna dessa färger vanligen omedelbart efter döden, hvarför de vanliga museipreparaten härom lämna ingen eller blott en mycket ofullständig föreställning. De intensivast färgade och brokigaste fiskarna lefva inom tropikerna; men äfven vissa nordiska former, framför andra bergfiskarna (se d. o.), utmärka sig genom synnerligen lysande färger. Fiskarnas färg beror dels på i läderhuden liggande celler, som innehålla färgämne (s. k. kromatoforer), dels på iridocyter, d. v. s. kroppar, som ega förmåga att reflektera ljuset. Flera fiskar ega förmågan att växla färg. Denna färgväxling beror på de nämnda kromatoforerernas egenskap att hastigt kunna förändra form, storlek och läge. En sådan färgförändring iakttagar man stundom hos fiskar, hvilka plötsligt förflyttas ur skuggan i solskenet eller från kallt till varmt vatten. Vidare må erinras om flundrefiskarnas förmåga att åtminstone inom vissa gränser afpassa sin färg efter omgifningen, hvarigenom de dels skydda sig för upptäckt af sina fiender, dels göra sig oigenkännliga för de offer, på hvilka de lura. — Huden å ett stort antal fiskar tillhörande olika grupper, både pelagiska och djuphafsformer (se nedan), är försedd med mer eller mindre talrika, runda eller aflånga, starkt begränsade och glänsande fläckar: fosforescerande organ. Den väsentligaste delen af dessa organ, som i öfrigt kunna vara af ganska växlande byggnad, utgöres af körtelartade celler, oftast omgifna af ett pigmentlager; härtill kan komma en ljusbrytande linsartad cellgrupp. Dessa organs anordning, läge och antal äro mycket olika hos olika fiskar. Vanligtvis äro de belägna på sidorna och buken, anordnade i rader (fig. 1). Det utstrålade ljuset tjänar påtagligen till att upplysa vägen för fisken, då den ströfvar omkring efter rof i de stora

hafsdjupen; andra af dessa lysorgan ha måhända till uppgift att locka de djur, som tjäna fisken till näring.

Skelettet (fig. 2) består hos en del fiskar förutom af ryggrången af brosk, i hvilket förkalkningar kunna uppträda; hos andra ersättes brosket af benväfnad. Ryggraden utgöres hos lungfiskar och vissa ganoider och bredmunnar af den cylindriska ryggrången, omgifven af en bindväfsskida med öfre och (delvis) undre broskbågar; hos flertalet bred-

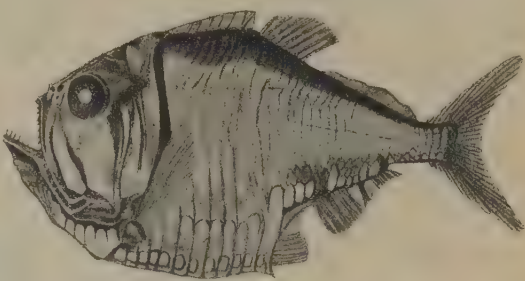

Fig. 1. Fisk med fosforescerande organ.

munnar undantränges ryggrången delvis genom uppkomsten af timglaslika (bikonkava) broskiga kotkroppar; hos andra ganoider och hos benfiskarna bestå kotkropparna äfvensom kotbågarna till större delen af ben. I motsats till de högre ryggradsdjuren kan man å fiskarnas ryggrad skilja på endast två regioner: bål- och stjärtheregionen (rörande den senare se nedan). Bröstben saknas alltid. Refbenen, som saknas hos vissa broskfiskar, äro i allmänhet väl utvecklade hos ganoider och benfiskar. Dessutom förekomma hos de senare ofta s. k. birefben (tyskarnas "gräten"): fina, smala ben, som äro för- enade med kotorna eller med de egentliga refbenen och som äro förbeningar i muskulaturens tvärskilje- väggar; de tjäna till att stödja musklerna. Då dessa birefben förekomma i större mängd, kunna de göra köttet mindre värderadt som födoämne, emedan det blir alltför "benigt".

Fig. 2. Skelett af abborre.

Å hufvudets skelett äro hjärnskåls- och ansiktsdelarna i allmänhet ej sammanväxta med hvarandra. Hos bredmunnarna är hjärnskålen (fig. 3) en sammanhängande broskkapsel; hos de öfriga fiskarna består den blott under ett tidigare utvecklingskede af brosk; senare dels träda huden i förbindelse med hjärnskålen och undantränga brosket, dels "förbenas" brosket i större eller mindre utsträckning, så att i de högst utbildade benfiskarnas skalle endast små broskpartier komma att kvarstå. Vid hjärnskålsdelen är upphängd antingen genom ligament eller (hos de högre formerna) genom leder skallens ansiktsdel, hvilken består af ett antal s. k. visceralbågar, vanligen sju på hvardera sidan. Det första

är ryggradens bakersta afdelning rak, stjärtfenans rygg- och buksidor äro likformigt utbildade: fisken kallas då difycerk (rätstjärtad, fig. 4). Hos flertalet bredmunnar och ganoider är däremot ryggradens bakersta ända böjd snedt uppåt, och den på buksidan belägna delen af stjärtfenan är mycket mera utvecklad än ryggssidans; sådana fiskar benämnas heterocerca (snedstjärtade, fig. 5).

Fig. 4. Difycerk stjärtfena.

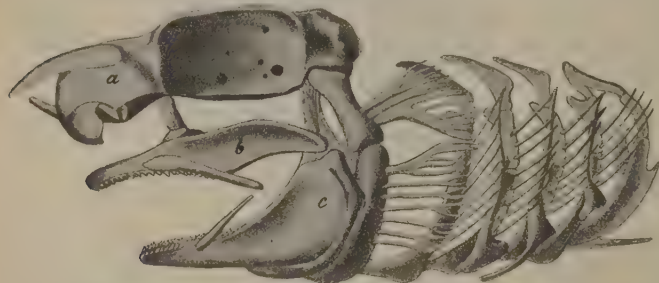

Fig. 3. Hufvudets skelett af en hajfisk. a hjärnskål, b öfverkäk (palato-quadratum), c underkäk.

paret, käkbågen, uppbär hos bredmunnarna tänderna och har därigenom uppnått en betydligare storlek än de öfriga samt utgör munnsens ram; de efterföljande, tungbensbågen och gälbågar, ha förträdesvis till uppgift att uppbära gälarna. Hos benfiskarna och flertalet ganoider är käkbågens brosk till större delen ersatt af ett större antal benstycken, som delvis träda i intimare samband med hjärnskålen än hvad förhållandet är hos de flesta bredmunnarna.

Kännetecknande för denna klass är förekomsten af pariga och opariga fenor, hvilka bestå af i allmänhet solfjäderformigt anordnade strålar (fenestrar), mellan hvilka en hinna är utspänd. Fenorna kunna spännas ut och veckas ihop. Fenestrålarna äro dels mjukstrålar, som äro böjliga, på tvären ledade och i regel klufna i spetsen, dels taggstrålar, som äro styva, oledade och spetsiga; mellan dessa båda slag finnas dock öfvergångar. Af de pariga fenorna finnas två slag, bröst- och bukfenor, som motsvara de öfriga ryggradsdjurens främre och bakre extremiteter. Medan de förra alltid äro belägna omedelbart bakom hufvudet och sällan saknas, rycka de senare, som nästan alltid äro mindre och i allmänhet ligga mellan strupen och tarmöppningen, stundom under eller framom bröstfenorna; flera fiskar sakna bukfenor. De opariga fenorna äro alltid hos fiskynglet, stundom äfven hos den fullt utbildade individen, representerade af en sammanhängande fena, som går längs ryggen och buken; vanligen differentieras den i en eller flera ryggfenor, stjärtfenan och en eller flera analfenor. Ryggradens bakersta del och dess förhållande till stjärtfenan förte tre olika grundformer. Hos ett ringa antal fiskar (lungfiskarna, somliga ganoider)

är ryggradens bakersta afdelning rak, stjärtfenans rygg- och buksidor äro likformigt utbildade: fisken kallas då difycerk (rätstjärtad, fig. 4). Hos flertalet benfiskar förhåller sig ryggraden på väsentligen samma sätt, men de sista kotoras öfre bågar äro förkrympta, medan de undre växa ut till breda benskiivor; den öfre hälften af stjärtfenstrålarna är kongruent med den undre; dessa fiskar benämnas homocerca (fig. 6). Det förtjänar påpekas, dels att det finns många öfvergångar mellan de tre här som typer anförda stjärtformerna, dels att de homocerca fiskarna under sin individuella utveckling (som larver) successive äro dify- och heterocerca, innan de uppnå det definitiva homocerca

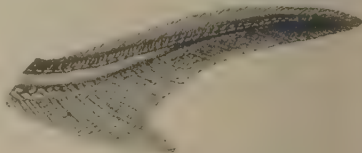

Fig. 5. Heterocerk stjärtfena.

stadiet. En s. k. fettfena, som hos några fiskar (t. ex. laxfiskarna) finnes bakom ryggen, saknas

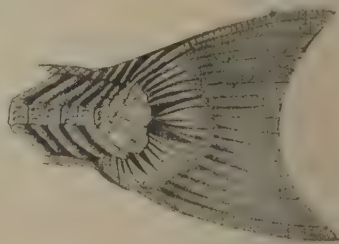

Fig. 6. Homocerk stjärtfena.

utbildade strålar och utgöres blott af en hudflik. Som redan har påpekats, äro stjärten och stjärtfenan fiskens förnämsta rörelseverktyg. De pariga fenorna

torde däremot hos flertalet spela en mera underordnad roll vid simningen: de tjänstgöra som balansredskap; bröstfenorna kunna dessutom användas som styrredskap. Ryggfena och analfena gifva stadga åt fiskens rörelser, verkande som ett slags öfre och undre köl; undantagsvis kunna de ock göra tjänst som simredskap.

Rörande de hos en del fiskar förekommande *elektriska organen* se Djurelektricitet, sp. 565.

Ett för fiskarna egendomligt organ är *sidolinjen*: ett smalt rör med sinnesceller, hvilket ligger i huden längs hvardera kroppssidan och genom flera små öppningar utmynnar på ytan; röret fortsättes ut på hufvudet, hvarest det delar sig i flera grenar. Till rörets väggar träda starka nerver, och det lider ej något tvifvel, att denna bildning är att uppfatta som ett sinnesorgan med för oss obekanta funktioner.

För benfiskarnas *tarmkanal* äro de blindsäckar karakteristiska, hvilka stundom till ett antal af

blodet något af det i vattnet upplösta syret och afgifver kolsyra. Sedan vattnet strömmat öfver gälarna, föres det ut ur gälhåligheten genom gälhållspringan.

Hos de flesta fiskar finnes en *simblåsa* (fig. 7 s); en vanligen oparig, luftfylld, ofta med tjocka väggar försedd säck eller blåsa, som ligger mellan rygggraden och tarmkanalen. Hos en del fiskar står simblåsan genom en vanligen trång kanal, luftgången, i förbindelse med främre delen af tarmkanalen; hos andra är denna förbindelse tillstädes blott under embryonalstadiet, enär luftgången sedermera tillbakabildas eller helt försvinner. Simblåsans form växlar något: vanligen är den enkel, stundom försedd med större eller mindre bihang, stundom sammansatt af två bakom hvarandra liggande afdelningar; mera sällan är den parig. Den luft, som simblåsan innehåller, härstammar icke omedelbart från atmosfären, utan afsöndras af simblåsans vägg, som är utrustad med ett blodkärlsnät. Simblåsan anses hos flertalet fiskar tjänstgöra förnäm-

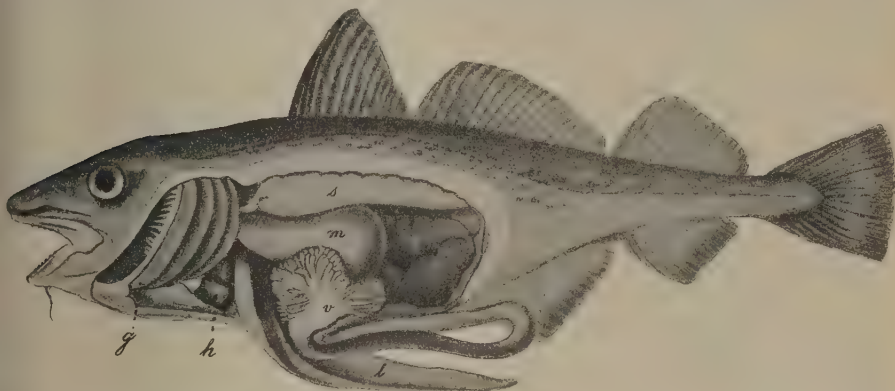

Fig. 7. Torsk, på hvilken vänstra gällocket och vänstra kroppsvägen blifvit bortskurna. *g* gälar, *h* hjärtkammaren (ofvantför denna synes förmaket), *l* levern, *s* simblåsan, *v* blindsäcken.

öfver hundra utmytna i tunntarmen tätt intill magsäcken (fig. 7 v); de äro afsöndringsorgan. Hos broskfiskar, ganoider och lungfiskar förstöras tunntarmens slemhinna genom ett spiralförmigt veck, som skjuter in i tarmhåligheten.

Gälar. Bredmunnarna ha på hvardera kroppssidan 5-7 gälspringor, hvilkas skiljeväggar utgöras af lodräta, kulissartade och på gälbågarna fästa skifvor; på dessa sitta gälbladen, hudveck, som äro försedda med ett fint blodkärlsnät; inåt stå gälspringorna i förbindelse med munhålan. Dessutom finnes hos flertalet broskfiskar mellan käk- och tungbensbågen ett spruthål, som utmynnar ofvån på hufvudet och i hvilket kan finnas en liten gäl. Hos ganoider, lung- och benfiskar äro de nämnda skiljeväggarna förminskade, så att gälarna fritt skjuta ut i den gemensamma gälhåligheten, hvilken inåt står i förbindelse med munhålan och utåt är täckt af det baktill fria gällocket. Hos flertalet fiskar tillslutes, sedan vattnet inkommit i munhålan, denna, och tungan höjes, hvarigenom vattnet pressas ut i gälhåligheten öfver gälarna; härvid upptager

ligast som hydrostatisk apparat, d. v. s. som en apparat, som underlättar fiskens rörelser i vertikalplanet. Hos en del fiskar har simblåsan, på samma gång den undergått förändringar i sin byggnad, öfvertagit andedräktsfunktionen. (Se *Dipnoi* och *Lunga*.)

Blodomloppet. Hjärtat, som är beläget omedelbart bakom hufvudet, består af ett tunnväggigt förmak och en under detta belägen tjockväggig hjärtkammare (fig. 7 h), som hos vissa fiskar framtill är förlängd till en rörformig del, den s. k. conus arteriosus. Såväl hvad läge som byggnad beträffar öfverensstämmer fiskarnas hjärta i det närmaste med detta organs embryonalstadium hos de högre ryggradsdjuren. Från hjärtkammaren pressas blodet in i en stor kärlstam, som på hvardera sidan utsänder grenar till gälarna. Från dessa grenar föres blodet vidare genom talrika småkärl till gälarnas kapillärnät; efter att ha afgifvit kolsyra och upptagit syre flyter det arteriella blodet in i kroppspulsådern, hvilken går under ryggraden och afgifver grenar till kroppens olika delar. Det venösa blodet åter-

vänder till förmaket. Blodet passerar sålunda hjärtat blott en gång för hvarje omlopp, hvaran blodomloppet såges vara enkelt; blodomloppet är vidare fullständigt, enär allt det venösa blodet föres till anderräksorganen. Endast hos de fiskar, hos hvilka äfven simblåsan tjänstgör som anderräksorgan, ha äfven blodomloppsorganen blifvit mera komplicerade, närmast sig mera till förhållandet hos de lungandande ryggradsdjuren. — *Kroppstemperaturen* höjer sig hos fiskarna endast obetydligt öfver det omgivande vattnets temperatur. Många fiskar tåla mycket väl en betydande afkylning och kunna t. o. m. infrysas i is samt blifva vid lif, om de långsamt upptina.

Sinnesorgan. Luktorganet uppträder vanligtvis i form af ett par groplika fördjupningar å hufvudets främsta del; slemhinnan i dessa fördjupningar är i allmänhet radiärt veckad. Ögonen äro vanligen stora, linsen är klotlik, rörliga ögonlock saknas. I ögats senhinna utvecklas brosk eller ben. Hörselorganet representeras endast af hinnalabyrinten, som är innesluten i skallens sidovägg. Hos benfiskar och benganoider finnas i labyrinten större eller mindre porlingartade hörselstenar, s. k. otoliter. Hos tvär-munnarna står labyrinten genom en kanal i öppen förbindelse med kroppsytan.

Fortplantning och fortplantningsorgan. Med några få undantag äro fiskarna skildkroade. Testiklar (mjölken) äro alltid, äggstockarna i allmänhet pariga organ och kunna i moget tillstånd uppnå betydande storlek. Äggen (rom) erbjuda mycken olikhet i storlek, i form och i beskaffenheten af sina höljen. De ägg, som ega en större mängd af näringsgula, såsom förhållandet är med bredmunnarnas ägg, äro betydligt större än benfiskarnas äggulefattigare ägg. Bredmunnarnas ägg äro inneslutna i ett hornaktigt skal. Hos benfiskar och ganoider är ägghölet genombradt af en, undantagsvis flera öppningar (mikropyle), genom hvilken spermatozoen tränger in i ägget. Äggen af somliga fiskar (lax, gädda, abborre, karpfiskar m. fl.) sjunka ned till botten, så snart de blifvit lagda. Hos andra (torsk-, flundre-, makrillfiskar m. fl.) flyta äggen omkring på vattenytan; de äro pelagiska. Dessa ägg skilja sig från de förra därigenom, att de äro mindre, lättare och genomskinligare. Somliga nära besläktade fiskar förhålla sig i detta afseende olika; sålunda flyta sardinens och skarpsillens ägg omkring på vattenytan, medan sillens sjunka till botten och fästa sig på denna eller på bottenväxter etc. — Fiskarnas fortplantningsbestyr benämnas *lek*. Många fiskar företaga oftast i stora skaror längre eller kortare vandringar för att leka. Så draga sillfiskarna från djupet in mot stränderna, laxarna och störarna vandra från hafvet uppför floderna, ålarna däremot ur floder och insjöar ut i hafvet. När fiskarna kommit i närheten af eller fram till sina lekplatser, förlora de ofta sin medfödda skygghet och fångas därför i sådeles stor mängd (laxar, torsk- och sillfiskar). I allmänhet intaga de ej någon föda under lektiden. Samtidigt med könsprodukternas mognad anlägga många fiskar en från deras vanliga utseende ganska afvikande bröllopsdräkt med i ögonen fallande, praktfulla färger; hos somliga uppstå på hufvudets, ryggens och kroppssidornas hud särskildt hos hannarna många små knölar. — Lektiden infaller för olika fiskar mycket olika, i våra trakter ofta under våren och sommaren, samt varar vanligen flera veckor.

Antalet ägg, som en hona under lekperioden lägger, är i regel mycket stort. Medan spiggen ej alstrar mera än 60—80 ägg åt gången, lägger sillen 21—47 tusen; torskens äggstock kan innehålla ända till 6 mill., enligt andra uppgifter 9 mill., och långans öfver 28 mill. ägg. De många fiender, som förfölja särskildt fiskynglet, och de mångahanda olycksöden, för hvilka detta är utsatt, låta oss förstå, hvarför de könsmognade individerna anta trots denna massproduktion af ägg under vanliga förhållanden ej märkbart tilltar. — Medan det största antalet fiskar lägger ägg, föda flertalet bredmunnar och några få benfiskar lefvande ungar. Hos de förra försiggår befruktningen utanför moderjurets kropp sålunda, att, sedan honan utsläppt ägg, hannen utgjuter sådesvätskan öfver dem eller i deras närhet; hos de senare förekomma en verklig parning och inre befruktning. Endast undantagsvis draga de någon försorg om äggen och ynglet. Hannen af stensimpan tillreder en håla för äggläggningen, och när äggen blifvit lagda, håller den vakt vid dem. Spigghannen bygger af växtämnen ett pungförmigt bo, i hvilket honan afsätter sina ägg, och sedan de befruktats, stannar hannen vid boet, tills äggen äro kläckta, och försvarar dem med raseri mot fiender af alla slag; genom ideligt vittande med bröstfenorna tillför han äggen ständigt nytt syrerikt vatten. Äfven hos andra fiskarter öro hannarna bobyggande. Hos hannarna af kantnålarna utveckla sig under fortplantningstiden på buksidan tvenne hudveck, som med sina fria ränder lägga sig intill hvarandra och sålunda bilda en lång säck, i hvilken äggen, som af honorna blifvit afsatta å hannens buksida, undergå sin fullständiga utveckling; äfven ynglet kvarstannar, då det redan är låget framskridet i sin utbildning, i nämnda säck. Hos närstående fiskar (hafsålarna) saknas denna kläckpås, och äggen fästas helt enkelt å hannens buksida. Mycket sällan drager honan försorg om äggen, såsom hos *Aspredo*, ett sydamerikansk malfisksläkte; honan hos dessa fiskar bär äggen fastklibbade på buksidan, tills ynglet är kläckfärdigt. Hos en med kantnålarna besläktad fisk (*Solenostoma*) bilda insidorna af honans buken tillsammans med bukhuden en säck, i hvilken äggen upptagas och genomlöpa sin utveckling. — Honan af karpfisken *Rhodeus amarus* afsätter sina ägg förmedelst ett långt äggläggningsrör i mantelhåligheten af musslor (*Unio* och *Anodonta*). Där befruktas de genom spermatozoer, hvilka inkomma med respirationsvattnet, och genomgå hela sin utveckling. Hos benfiskarna genomgår det nykläckta ynglet en mer eller mindre genomgripande metamorfos. Näringsgulan ligger som en stor säck å ungens buksida, och till en början hämtar fisken ur denna hela sin näring; först sedan gulan är förtärd, lifnär ungen sig af hvarjehanda små vattenorganismer. Många fiskar äro å ungdomstadiet försedda med en del organ, som det fullt utbildade djuret saknar, såsom yttre gälar, sugskålar, långa fenbihang etc.

Näring och lefnadssätt. De flesta fiskar äro rof-djur, som lifnära sig af större eller mindre lefvande djur; endast få äro växtätare. Det största antalet lever i hafvet, färre i sött vatten, somliga både i salt och sött vatten. Bland hafs-fiskarna har man med afseende på deras förekomstssätt skilt på kustfiskar, pelagiska fiskar och djuphafsfiskar. Kustfiskar kallas sådana, som uppehålla sig i kusternas omedelbara närhet och ej gå längre ned än

till 300 famnars djup. Som deras utbredning är beroende ej blott af ytvattnets värmegrad, utan ock af bottens och kusternas beskaffenhet, ha de i allmänhet ett mera inskränkt utbredningsområde än de två andra kategorierna. De pelagiska fiskarna förekomma i regel långt ute på hafvet i de öfversta vattenlagren; flertalet leker och i öppna hafvet. Djuphafsfiskar kallas de, som ha sitt tillhåll på så stora hafsdjup, att de äro så godt som oberoende af ytvattnets temperatur och ljusförhållanden. Utmärkande för dem är, att skelett och muskulatur äro mycket svaga, hvarför de ej oskadade kunna komma upp till ytan. Enär de vistas på sådana djup, där lefnadsförhållandena äro nägorlunda likartade från ekvatorn upp till polernas närhet, ha många af dem en mycket vidsträckt utbredning. Med hänsyn till sötvattensfiskarnas utbredning öfver jorden har man urskilt tre stora hufvudområden: den norra, den ekvatoriala och den södra zonen. Den norra kännetecknas genom förekomsten af störar, talrika karpfiskar, laxar, gäddor och ett fåtal malfiskar. För den ekvatoriala zonen, området mellan vändkretsarna, är formrikedomen af malfiskarna karakteristisk; i det indiska och afrikanska gebitet af denna zon förekomma karpfiskar och labyrinthgäldade fiskar, hvilka saknas i den amerikanska och den australiska delen. I den södra eller antarktiska zonen är artantalet ringa; karpfiskar saknas alldeles, och malfiskarna äro fåtaliga.

Fiskarnas andliga förmågheter stå på en lägre utvecklingsgrad än de öfriga ryggradsdjurens. Somliga fiskar, t. ex. foreller och karpar, kunna dock blifva mycket tama. — Vissa fiskar kunna uppnå en hög ålder; sålunda uppgifves gäddan kunna blifva 200 år gammal. Somliga fiskar, såsom många karp- och ålfiskar, hålla ett slags vintersömn.

Fiskarna plågas af flera slags parasiter. Å huden, å gälarna och i munhålan lefva ej sällan snyltgäster af kräftdjurens klass, medan tarm, kroppshåla m. m. bebos af olika slags parasitiska maskar.

Paleontologi. *Arternas antal.* Redan under silurperioden leide fiskar, sannolikt broskfiskar. I devonperioden uppträda ganoider, hvilka spela hufvudrollen inom denna djurklass ända intill krittiden, då de utträngas af benfiskarna, hvilkas första representerer kunna spåras redan under triasperioden, och hvilka nu för tiden äro de talrikaste: af de omkr. 12,000 nu lefvande fiskarterna äro mera än 11,500 benfiskar. Öfver 220 fiskarter tillhöra Skandinavien fauna.

Fiskarna äro nyttiga för människan företrädesvis som födoämne; hela folk (t. ex. eskimåerna) äro för sitt uppehälle hänvisade nästan endast till dem. Stundom är dock deras kött giftigt (se Fisk gift). Fångst och beredning af eller handel med fisk (särskildt sill och torsk) utgöra viktiga näringsfång (se Fiske). Äfven industrien tillgodör sig vissa delar af fisken i form af tran, husbloss, fiskskinn etc., och fisk nyttjas äfven som gödselmedel.

Om vi taga hänsyn uteslutande till de större och viktigare grupperna, ter sig *fiskarnas system* sålunda: 1. ordn.: *Pleuropterygii* } dessa tre ordningar om-
2. » *Ichthyotomi* } fatta några få utdöda
3. » *Acanthodei* } former, funna i de paleozoiska lagren.
4. » *Plagiostomi*, Bredmunnar l. Broskfiskar.

1. underordn.: *Selachii*, Hajfiskar.

2. » *Batoidei*, Rockor.

5. ordn.: *Holocephali*, Hafsmusfiskar.

6. » *Ganoidei*, Ganoider.

1. underordn.: *Crossopterygii* (stundom uppfattad som själfständig ordning).

2. » *Chondrostei*, Broskganoider.

3. » *Holostei*, Benganoider.

7. » *Dipnoi*, Lungfiskar.

8. » *Teleostei*, Benfiskar.

1. underordn.: *Malacopterygii* l. *Phylostomi*, Blåsmunnar: simblåsan med luftgång; fenor utan eller med få taggar; de fyra främsta kotorna ombildade.

2. » *Ostariophysii*: simblåsan med luftgång; fenor utan eller med få taggar; de fyra främsta kotorna ombildade.

3. » *Catostomi*: luftgång saknas; bukfenor abdominala.

4. » *Anacanthini*, Mjukfeningar: luftgång saknas; bukfenor under eller framom bröstfenorna; ej taggstrålar i fenorna.

5. » *Acanthopterygii*, Taggfeningar: utan luftgång; bukfenor under eller framom bröstfenorna; taggstrålar i rygg- och analfenorna.

6. » *Plectognathi*, Fastkäkar: utan luftgång; refben saknas; öfverkäksbenen vanligtvis örlligt sammanväxta med mellan käken; bukfenor mycket reducerade eller saknas.

(Såsom en grupp, hvars plats i systemet ännu ej är fastställd, må nämnas de paleozoiska *Ostracodermi*.)

Litt.: Nyare mera omfattande arbeten äro A. Günther, "Introduction to the study of fishes" (1860), Bashford Dean, "Fishes living and fossil" (1895), Bridge och Boulanger, "Fishes, in the Cambridge natural history" (1904), C. Siebold, "Die süßwasserfische von Mitteleuropa" (1863). Rörande Skandinavien fiskar se W. Lilljeborg, "Sveriges och Norges fiskar" (3 bd, 1881—91), F. A. Smitt, "Skandinavien fiskar" (2 bd text, 2 bd tafvor 1892, 1895), och A. Stuxberg, "Sveriges och Norges fiskar" (1895). L—o.

Fiskarholms skans. Å den s. k. Fiskarholmens utanför Visby fanns redan då Gottland 1645 afträdades till Sverige en gammal skans, som 1712 iständsattes. När Visby hamn sedermera ordnades, försvann holmen och med den skansen. L. W. son M.

Fiskarna (lat. *Pisces*), *astron.*, namn på dels ett tecken i djurkretsen, nämligen det, som ligger mellan 330 och 360 graders longitud, dels ock en

stjärnbild. Denna senare får ej förväxlas med Södra fisken (*Piscis austrinus*). A. L. — n. *

Fiskarnas system. Se Fiskar, sp. 417—418.

Fiskarringen (lat. *annulus piscatorius* eller *piscatoris*), påfärens sigillring, bär den regerande påfärens namn tillika med en afbildning af Petrus' fiskafänge

(se fig.) — en erinran om att Petrus, påvestolens förste innehafvare, varit fiskare, innan han blef apostel. Ringen såsom attribut till den biskopliga värdigheten förekom ända från fornkyrkans sista tid och uppfattades först såsom ett *signum pontificalis honoris vel signaculum secretorum*,

men tyddes senare såsom en symbol af herdens förmåning med den honom anförtrödda hjorden. Ända från 1200-talet förseglades med fiskarringen de från kurian utgående skrifter, som kallas *brevia*, hvilka sades vara gifna "sub annulo piscatorio" (se Bulla). Vid hvarje påfäres död sönderbrytes fiskarringen af kardinalcamerlengen, och den nyvalde efterträdaren får af staden Rom en ny ring. (T. H.—r.)

Fiskars, bruksegendom i västra Nyland, var redan på 1600-talet en af de mest betydande egendomarna i Finland. 1649 erhöi handlanden P. Thörvöst i Åbo privilegier att anlägga masugn, stångjärnshammare och manufakturverk vid Fiskars' ström i Pojo socken.

Fiskars. (Manbyggnaden uppförd efter ritning af J. K. L. Engel. I förgrunden silpriet och fämsmedjan, där bakom kontorsbyggnaden.)

Ännu i början af 1700-talet egdes bruket af denna familj. 1752 försålles det af J. Montgomery till Ch och W. Tottie i Stockholm, 1755 köptes det af J. Jennings och R. Finlay, och 1778 öfverlätos alla verken af Finlays konkursmassa till J. & C. Hasselgren i Amsterdam. 1783 köptes samtliga anläggningarna af B. M. Björkman, från hvars son de 1822 öfvergingo till däv, assessorn J. Julin, som med insikt och kraft uppfred bruksafkastningen och förbättrade jorden. Särskildt åtnjoto F:s fämsmeden under hans tid högt anseende. Under bruket lydde då egendomar om sammanräknadt 76 mantal (belägna i sju socknar) samt dessutom Orijärvi vidsträckt kop-

pargrufvor, åtskilliga mindre järngrufvor, Kärkel kopparbruk i Karis (anlagdt 1765), Koskis järnbruk i Bjärnä (privilegieradt 1679), Antskogs bok- och vaskverk (anl. 1630) samt klädesfabrik (eges numer af ett aktiebolag). Efter Julins död (1853) splittrade lägenheterna mellan hans arvingar; bruket och största delen af egendomen öfvertogs af sonen E. I. von Julin. Stigande konkurrens och andra ogynnsamma förhållanden verkade emellertid ett nedgående i affärerna. 1884 ombildades affären till ett aktiebolag, hvilket till 1906 med framstående skicklighet leddes af J. v. Julins yngre son A. v. Julin. Bolaget eger nu, utom F., Äminnefors bruk i Pojo Skogby ängså i Bromarf och Trollshofda masugn i Tenala socknar. A. F. tillverkas fämsmeden, jordbruks- och mejerieredskap, grofsmed och pudladt stångjärn å Äminnefors götjärn, stångjärn och plåt (1906 till 4,300 ton), å Trollshofda tackjärn (1906 2,100 ton). Hela tillverknings värde utgjorde 1906 2,1 mill. mk, arbetarnas antal 380. Afställningen sker inom landet och Ryssland. Härtill komma skogsskötsel, jordbruk och mejeriförelse. Jordegendomens totala areal är 21,600 har om 55 mantal. — Fiskars äfver ett vackert beläget i en af Finlands mest odlade nejder. Brukets historia har tecknats af P. Fager "Minnesblad ur F. bruks historia 1649—1899" (1899). R. C. (T. O.)

Fiskarskap. Se Fiske, sp. 426.

Fiskarstek, *sjöo.*, ett slags "stek" (knot), användt hufvudsakligen på läsegelsrår fastsätta fallet Jfr Stek. O. E. G. N.

Fiskartorpet, ett idylliskt beläget ställe vid Stockholm, på Norra Djurgården (se kartan till art. Djurgården), invid den från Värtan inskjutande Husarviken. Där finnes ännu kvar en koja som Karl XI begagnade, då han vistades där för att fiska, och som bär inskriften: "Konung Carl XI:s Fiskarstuga. Reparerad år 1818". — P. Bellmans tid fanns där äfven ett mycket besöks värdshus. Ställets naturskönhet inspirerade skaldet till den beundrade idyllen "Ulla, min Ulla, sä, får jag dig bjuda" etc. I närheten har Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige anlagd (1896) en kostnad af 63,000 kr.) en skidbacke.

Fiskben. Se Barder.

Fiskblåsa (ty. *fischblase*, simblåsa, fr. *flamme*, ornament., ett i den franska sengotikens (1400-talets) fönstersirverk förekommande mönster (se fig.), som liknar en simblåsa. Jfr Flamboyant.

Fiskdrag. Se Drag, fisk.

Fiskdäfvort l. Kipdäfvort, *sjöo.*, en från en örlogsfartygs bog utspringande kort däfvort (se d. o.) af järn, i hvars ytterända sitter ett järnblock hvarigenom ledes en kort kätting (kipskänkel). Denna är i ena ändan försedd med en sthake, fishhake, hvarmed ankarets ena arfångas, och i den andra ändan med en ring, hvilken den s. k. kippigan hugges. Medelst denna inrättning lyftes ankarets ena flyp till relingen, där det försäkras med s. k. rustlina. Någon gång förekommer ännu fiskdäfvort af trä, hvilken reses utombords och tilltacklas för tillfälle på handelsfartyg begagnas i allmänhet ej däfvor utan hugges i stället kippigan i en frän förstån; toppen gående "hangare". O. E. G. N.

Fiske, egentligen fångst af fisk, betecknar äfven fångst af nyttiga vattendjur öfver hufvud, såsom ostron, hummer, kräftor, koraller o. s. v., och ej sällan äfven säl- och hvalfångst. Sistnämnda handlingar torde dock med större skäl böra hänföras till jakten. För människan på lägre odlingsgrad utgöra fiske och jakt de hufvudsakliga näringskällorna, och äfven under en högt utvecklad odling

och äro föremål för de största och mest inbringande fiskena i världen. — Största *sillfisket* försiggår i Nordsjön, hufvudsakligast utanför Skottlands och Englands kuster, tämligen långt ute till haf, ung. mellan 55:e och 60:e breddgraderna. Jämte skottar och engelsmän deltaga holländare, tyskar och svenskar i detta fiske (se fig. 1). Det förr högst betydliga vår- och storsillfisket vid norska kusten har

Fig. 1. Sillfiske med drifgarn. (Båtens mast fälld.)

är fisket, framför allt hafs fisket, en ytterst viktig näring. Det utgör en källa till välstånd för hela nationer, och dess produkter ha, i synnerhet genom nutidens lätta kommunikationer samt förbättrade fångst- och beredningssätt, kunnat såsom födo-
mnen tillgodogöras äfven af millioner människor,

under senaste årtiondet aftagit. Äfven vid Islands och Nord-Amerikas kuster, i St Lawrencebukten och vid Newfoundland, drivas betydande sillfiske. — Vid sistnämnda kuster har man äfven världens största *torsk- l. kabeljofisken*, hvaruti engelsmän, amerikaner och fransmän deltaga. Med dessa fisken

Fig. 2. Ängare, släpande trål.

som bo långt bort från kusten. Ehuru de varmare ländernas haf visa en vida större rikedom på fiskarter, uppträda dock dessa därstädes vanligen ej i en oerhörd mängd af individer, såsom fallet är med åtskilliga af den norra och tempererade zonen fiskarter. I detta förhållande har man till en del att söka orsaken till, att de största och mest inbringande fiskena drivas i sistnämnda trakter af jorden. Det är i synnerhet två fiskarter, *sillen* och *torsken*, som härvidlag spela den viktigaste rollen

täfla i storlek torsk- l. skrefiskena vid norska kusten. Hufvudplatserna för sistnämnda fiske äro Lofoten och Finnmarks kuster. Betydliga kvantiteter torsk fångas äfven, af holländare m. fl., på de stora fiskebankarna i Nordsjön. Bland öfriga betydande hafs fisken förtjäna nämnas engelsmännen med flera nationers släpnot- l. trålfiske (se fig. 2) i Nordsjön, hvarvid hufvudsakligen fångas *kolja* och *flundrearter*, vidare *makrillfisket*, som idkas af samtliga kring Nordsjön boende nationer, *sardin*fisket

på franska kusten och italienarnas *tonfiskfångst*. Nedanstående statistiska uppgifter torde kunna gifva någon föreställning om oivannämnda fiskens storlek och ekonomiska betydelse samt tjäna till jämförelse med svenska förhållanden.

De omkring Nordsjön boende nationernas sillfiske uppgick 1905 till följande mängder, räknadt i tunnor: för Skottland 1,376,371, Norge 957,660, England (Yarmouth-Lowestoft) 810,736, Holland 577,870 och Tyskland 246,480 (en engelsk, skotsk och holländsk tunna innehåller 125 à 126, en norsk 117 à 118 liter). Norges torskfiske, som förut varit uppe i årsfångster af 60 à 70 mill. st., lämnade 1905 44,900,000 st. med en sammanlagd vikt af 92 mill. kg., hvaraf från Finnmarken 15,2 mill. och från Lofoten 13,8 mill. st. torsk (skrej). Största antalet vid Lofoten närvarande fiskebåtar utgjorde 5,747 och fiskare 20,600. Bland utlandetets sötvattensfisker förtjäna anföras *larfiskerna* i Englands, Skottlands m. fl. europeiska länders älvar och i Canada samt på Nord-Amerikas västkust, *störfsket* i de ryska floderna, italienarnas storartade *älfisken* vid Comacchio o. s. v.

De svenska fiskena uppnå visserligen icke de oivannämnda största fiskena i omfattning och ekonomisk betydelse, af det skäl att det haf, som sköjer största delen af Sveriges kuster, Östersjön, är ett saltfattigt innanhaf, hvars både djur- och växtvärld är jämförelsevis fattig på arter och till följd af denna sin beskaffenhet, i allmänhet visar mera, så att säga, förkrympta former af de fåtaliga egentliga hafsarter, som där förekomma. Endast den hafssträcka, som omgifver västra kusten och särskildt Bohuslän, gör därifrån undantag, emedan den genom sin närmare förbindelse med Nordsjön fått verklig hafskaraktär. Om svenskarna således icke f. n. kunna täfja med de största fiskeidkande nationerna, intaga de dock ett aktadt rum bland dessa, och den svenska fiskerinäringen är af stor betydelse, en betydelse, som genom den utveckling, hvaraf den är mäktigt, utan tvifvel kommer att ytterligare ökas. De svenska fiskena kunna delas uti: 1:o *det egentliga hafs fisket*, vid Sveriges västra kust, 2:o *Östersjö- och Öresundsfisket* samt 3:o *sötvattens fiskerna*.

Bland fiskena vid Sveriges *västra kust* låg bohuslänska sillfisket, som i forna tider periodvis var så rikt, att det kunde räknas bland de förnämsta sillfisker i världen, efter 1808 en lång tid så godt som nere, men under hösten 1877 och vintern 1877—78 uppträdde sillen inom bohuslänska skärgården åter i oerhörda massor, jämförliga med hvad förhållandet varit under föregående århundradens stora sillfiske i Bohuslän. Oktadt man var oförberedd på så ymnig fiskstillgång och till följd däraf ej kunde fullt tillgodogöra sig densamma, fångades dock från början af dec. 1877 till midten af mars 1878 öfver 200,000 tnr sill, representerande ett värde af omkr. 600,000 kr. 1878—79 visade sig sillfisket mindre betydande än året förut, till en del emedan sillen höll sig längre från land och därför var mindre åtkomlig för de i Bohuslän vid detta fiske nästan uteslutande brukande stora sillnotarna l. vadarna. Så småningom steg afkastningen af länets sillfiske. Vintern 1885—86 saltades 54,511 tnr "storsill", och värdet af sillfisket utgjorde 658,510 kr. Vintern 1891—92 var det bohuslänska sillfisket, med inberäkning af drifgarnsfångad höstsill (96,713 kr.),

uppe i ett värde af 2,345,735 kr., hvaraf för sillfångad med vadar 1,070,873 och med sättgarn 1,178,149 kr. Till mängden utgjorde då vadsillen 1,403,438 och sättgarnssillen 228,708 hl., så mycket högre pris betingade den senare. Detta var de bästa sillåren under perioden. Vintern 1899—1900 gick vintersillfisket plötsligt ned till 198,188 kronor värde från 1,501,232 kr. närmast föregående vinter. Tack vare det nu starkt utvecklade fisket med snörpevadar och det nyinförda bruket af fotogenmotorer har värdet af det bohuslänska vintersillfisket, oktadt sillen ej som förut under fiskeperioden gått in i skärgården, stigit till 2,258,630 kr. (1900—06), hvaraf blott 8,840 kr. för sättgarnsfångad sill. Då vadsfisket hufvudsakligast utföras med snörpevadar, har sillprisen stigit högst betydligt mot förut, hvaraf följden blifvit, att sillsaltningen aftagit och att den mesta sillen exporterats först till utlandetes rökier. Det nämnda bohuslänska drifgarnsfisket på hösten gaf 1905 233,410 kr. inkomst. De stora sillmassornas inträngande i eller uteblifvande från bohuslänska skärgården har genom de svenska hydrografiska undersökningarna visat stå i ett intimt samband med växlingar i hafsströmarna. Sommaren 1906 gjordes, delvis med statsunderstöd, lyckade sillfiskeförsök med snörpevadar vid Island och med drifgarn vid Shetlandsöarna. Norrmännens under de senaste tio åren uppkomna sillfiske vid Island, som 1905 lämnade 106,983 tnr håller nu på att alltmer öfvergå till snörpevadsfiske. Den bekanta bohuslänska *ansjovistillverkningen* af *skarpsill* har utvecklat sig till en betydelsefull industri. Hösten 1904 fångades i Bohuslän 5,633 hl. skarpsill till ett värde af 121,260 kr. Från Norge infördes till våra ansjovisfabriker samm. år 25,000 tnr färdigryddad skarpsill. Näst sillfisket har bland Bohuslänns fisken under senare år *makrillfisket* lämnat största afkastningen: 1,071,280 kr. 1904 och 952,195 kr. 1905. Detta fiske utöfvas dels med drifgarn i Kattegatt och Skagerak dels med dörj i samma farvatten samt senare på sommaren (aug., sept.) i Nordsjön, hvilket senare fiske är det ojämförligen mest gifvande. Vid det samma liksom vid *storsjöfisket* begagna sig de bohuslänske fiskarna nu af "kuttrar" eller från England inköpta, större segelfartyg ("loggers") hvaraf i länet 1906 funnos 199. Detta senare fiske utöfvas med storbackor (linor eller långrefvar) uti för Jyllands och Norges västra kuster, vid Shetlandsöarna och i Nordsjön. Därvid fångas hufvudsakligast *långa*. De gamla bohuslänska *bankestruktorna* äro nu försvunna ur fisket. I 1905 års storsjöfiske, som lämnade en bruttoafkastning af 593,030 kr., deltog 1,569, i vintersillfisket 3,072 man. Näst storsfisket kommer i värde *hummerfisket*: å 1904 492,135 humrar värda 410,785 kr., 1905 värde 435,260 kr. Sistnämnda är deltaga här 2,263 man. Af öfriga bohuslänska fisken må nämnas det under 1900-talet påbörjade *trålfisket*, som 1900—06 drefs med 6 ångare, hvilka fiskade i Kattegatt, Skagerak och Nordsjön samt aflämnade sin fisk, hufvudsakligen kolja, i Göteborg; sammanlagt värde 212,078 kr. Vidare må nämnas *flundrefiske* (rödspätta, tunga, piggar och slätrar), hufvudsakligast i Kattegatt och med snurrevad från motorförsedda kvasar eller sumpfartyg, hvari fisken förvaras lefvande. Flundrefisket inbragte 193,550 kr.

år 1905. Det bohusslänska *ostronfisket* har nu gått mycket starkt tillbaka; under perioden 1859—69 uppfiskades i årligt medeltal 1,212 "trä" (å 200 st.), 1905 blott 122 "trä", de senare till ett värde af 3,820 kr. I sin helhet inbragte det bohusslänska fisket under året april 1905—mars 1906 i brutto 5,477,810 kr. — Vid halländska kusten drives sillfiske — uteslutande garnfiske — dels af hallänningar, dels af skånska fiskare. För öfrigt fiskas därstädes, liksom vid bohusslänska kusten, flundror, hvitling, kolja m. fl. hafsfiskar ävensom lax utanför kusten och i åarna. År 1905 gaf saltsjöfisket i Halland 474,158 kr. i bruttoafkastning.

I Öresund förekomma väsentligen samma fiskarter som i Kattegatt, men ju närmare man kommer Östersjön, dess mer aftaga de i antal och storlek eller försvinna alldeles, i samma mån som vattnets salt-halt minskas, och blott de få arter, som uthärda Östersjöns vatten, återstå. Det skånska torsk- och rödspettfisket i Kattegatt har på senare tider aftagit.

I Sundet fiska danska och svenska fiskare omväxlande vid hvarandras stränder, och skånska fiskare plåga fiska äfven invid Möen och andra delar af danska kusten. Fiskare från Blekinge fiska ofta vid Bornholm och stundom ända bort vid tyska kusten. År 1905 gaf saltsjöfisket i Malmöhus län 671,759 och i Blekinge 907,240 kr. i bruttoafkastning.

I Östersjön utgör sill- l. strömmingsfisket det ojämförligt viktigaste. Af fiskare vid Skånes södra och östra kust samt Blekinges yttre skärgård liksom kring Gottland idkas det uteslutande med drifgarn. Både äldre och nyare tider ha gjorts upprepade försök att införa drifgarnsfiske äfven vid den öfriga Östersjö-kusten, men utan åsyftad verkan. I skärgårdarnas inre vikar idkas hela kusten uppefter, ända till Haparanda, hufvudsakligen notfiske efter strömmingen, då den om våren inkommer för att leka. Därjämte brukas (vid de yttre skären uteslutande) strömmingsfiske med sättgarn l. s. k. skutar. Strömmingen leker i Östersjön dels på våren, dels på sensommaren och hösten, och därför sker fisket hufvudsakligen under dessa tider. Däremot leker sillen vid Skånes sydkust och i synnerhet uppåt Sundet nästan uteslutande på hösten (sept. och okt.). Värdet af den sill eller strömming, som fångas i Östersjön och Öresund, kan, lågt beräknadt, sättas till omkr. 2,500,000 kr. Årligen i medeltal. Då fiskarna bo spridda längs hela denna vidsträckt kust, äro emellertid fullt noggranna statistiska uppgifter ytterst svåra att åstadkomma. Det torde emellertid böra erinras, att priset på saltad strömming i allmänhet ställer sig högre, ju längre man kommer mot norden. Skarpsill fångas icke i någon afsevärd mängd uti Östersjön från Sverige; däremot mycket från södra Finland, Östersjöprovinserna och Tyskland. Vårt *torskfiske* i Östersjön har på senare tider aftagit; *flundrefisket* synes däremot vara i tilltagande. På spridda ställen vid kusten af Stockholms län, vid Östergötlands, Kalmar läns, Blekinges och Skånes kuster idkas numera ett indräktigt fiske med ryssjor eller hommor efter ål, då denna på sensommaren och hösten är stadd på vandring ut mot sina i Atlanten belägna lekplatser. Större delen af den sålunda fångade ålen exporteras lefvande till Tyskland. Bruttoafkastningen af detta fiske

utgjorde 1905 omkr. 900,000 kr. Det under senaste årtiondena af 1800-talet ganska rika *laxfisket* med drifgarn, ref och not från Blekinge samt östra och södra Skåne har nu mycket försämrats liksom det norrländska kustfisket och allt annat fiske efter lax i Östersjö-området. I våra till detta område hörande skärgårdar fiskas för öfrigt mycket af de vanliga insjöfiskarna gädda, abborre, sik och id. Af *älf-fiskerna* är laxfisket det mest betydelsefulla. Rikast på lax äro de stora norrländska älvarna (Torne, Kalix, Lule och Ume älvar, Angermanälven, Indalsälven och Ljusnan), vidare Dalälven, Klarälven, Mörrumsån, Lagan och Ätran. I de tre sistnämnda kan laxfisket i det hela icke sägas ha aftagit. Årliga medelafkastningen af detta fiske i Sveriges samtliga laxförande större vattendrag kunde under 1870—90-talen uppskattas till minst 700,000 kr.

I de nordliga delarna af riket spela för *insjö-fisket* arterna af laxfamiljen (siken, rödingen, laxöringen eller börtingen och harren) långt större roll än längre söderut. I mellersta och södra Sverige äro däremot gäddan, abborren, gösen, arterna af mörtfamiljen (braxen, mörtan, aspen m. fl.), laken och ålen föremål för de viktigaste sötvattensfiskerna, ehuru äfven här sik, siklöja m. fl. också äro af stor betydelse i många sjöar. Härtill kommer kräftfisket, som på grund af allttjämt stigande pris och ökad export nu lämnar en mycket afsevärd inkomst.

Sverige är ett bland de sjörikaste länderna i Europa, och många bland dess sjöar ha ännu god tillgång på fisk, om än den länge hörda klagan öfver fiskets aftagande utan tvifvel i många fall kan vara berättigad. Af Sveriges stora sjöar äro Vänern, Hjälmaren och Mälaren kända för sin fiskerikedom. I Vänern fiskas för omkr. $\frac{1}{2}$ mill. kr. årligen.

Insjöfisket drives utom vid de största sjöarna, där åtskilliga egentliga fiskare finnas, nästan uteslutande såsom binäring till jordbruket. Huru stort antal af landets kustbefolkning, som lifnar sig uteslutande af fiske, är svårt att bestämdt uppgifva. Enligt inkomna uppgifter utgjorde 1875 antalet egentliga fiskare med hustrur och barn inom Skåne, Blekinge och Gottland tillsammans omkr. 15,000 personer. 1880 var antalet inom de båda skånska länen 8,456. I Malmöhus, Blekinge och Kalmar län funnos 1905 5,186, i Gäfveborgs och Väster-norrlands län 3,063 hafs- och skärgårdsfiskare. Med undantag af Bohuslän samt Halland, Skåne och Blekinge utgöres den fiskeidkande befolkningen öfvervägande af kustallmogen, som jämte fiske äfven idkar jordbruk. I åtskilliga norrländska städer finnes en del fiskare, som sedan gammalt räknas bilda en särskild afdelning af borgerskapet, s. k. fiskarskap.

Sverige har visserligen under senare årtionden exporterat ganska mycket fiskvaror, synnerligast färsk fisk, och dess fiske lämnar ett synnerligen afsevärdt bidrag till befolkningens födoämnen, men införseln af saltad och torkad fisk är dock fortfarande stor. Redan under medeltiden med dess ringa folkmängd infördes torrfisk från Norge. Enligt Kommerskollegii berättelse öfver rikets handel 1905 gestaltade sig Sveriges in- och utförsel af fiskvaror på följande sätt:

Införsel:		Värde kr.
Färsk fisk, alla slag kg.	4,554,697	455,470
Skarpsill, kryddad ... »	1,998,087	639,418
Sill, strömming, skarpsill m. m., saltadt »	38,559,319	10,581,760
Sej, torkad eller saltad »	523,877	209,551
Sardeller, saltad fiskrom, kaviar m. m. »	67,258	104,440
Andra slag af fisk, saltad eller torkad ... »	2,561,762	1,024,705
Hummer st.	29,574	22,181
Kräfter »	3,096,979	46,455
Ostron kg.	79,334	59,501
Kräftstjartar »	7,488	7,488
Summa kr.		13,150,969

Utförsel:		Värde kr.
Färsk fisk, sill kg.	30,767,698	1,846,062
» » andra slag »	2,425,388	2,061,580
Skarpsill, kryddad, i tunnor och i mindre kärl »	12,637	5,025
Salt sill, strömming, skarpsill m. m. ... »	5,505,054	1,541,415
Sej och annan fisk, torr eller saltad.... »	323,468	132,367
Hummer st.	274,156	205,617
Kräfter »	2,776,895	41,653
Ostron kg.	238	179
Fiskrom »	7,050	5,852
Summa kr.		5,839,750

Vissa af dessa fiskvaror äro för lågt värderade; så stodo kräfter ung. i dubbla värdet mot det här upptagna.

Går man så långt tillbaka som till 1879, utgjorde, enligt samma källa, värdet af införda fiskvaror 5,898,292 och af utförda blott 423,533 kr., hvori kanske dock en stor del af exporten ej medtagits. Värdet af en sådan ganska betydande utförselpost som ansjovis i bleckkärl framgår ej af Kommerskollegii berättelse. Vår nutida utförsel af fiskvaror omfattar hufvudsakligast: sill, lätt strösaltad eller isad i lådor, till Tyskland, Danmark och England, lefvande ål med kvasar till Tyskland, isad lax till Tyskland och England, lefvande kräfter och karp hufvudsakligast till Tyskland, diverse färsk och lefvande fisk till Köpenhamn o. s. v. Jfr Fiskerilagstiftning, Fiskodling, Fiskredskap och Fiskvägar. R. L. (F. T.-m.)

Fiske [fisk], Daniel Willard, amerikansk språkvetenskapsman, f. 11 nov. 1831 i Ellisbury, staten New York, d. 17 sept. 1904 i Florens, studerade nordiska språk i Köpenhamn och 1851—52 vid Uppsala universitet. Han tillhörde där Västmanlands-Dala nation, hvars bibliotek han sedermera ihågkom med en penninggåfva och böcker. F. hade 1852—59 anställning vid Astor-biblioteket i New York, var 1861—62 attaché (under Motley) vid amerikanska legationen i Wien, 1864—66 tidningsredaktör i Syracuse, staten New York, och 1868—81 professor i nordeuropeiska språk samt överbibliotekarie vid Cornell university i Ithaca (New York). 1879 besökte F. Island och blef där mycket frärd för sitt intresse för ön och dess litteratur. Från 1881 var F. som privatlärare bosatt i Florens. Han har utgivit bl. a. *Icelandic notes* (Berlin 1880) samt åtskilliga bibliografiska

arbeten. F. var framstående schackspelare och utgaf (jämte P. Morphy) 1857—60 tidskriften "American chess monthly". Biogr. af B. T. Melsted (1907). V. 8-g

Fiske [fisk], John, nordamerikansk skriftställare och historiker, f. 30 mars 1842 i Hartford, Connecticut, d. 4 juli 1901, hette ursprungligen Edward Fiske Green, men antog vid unga år sin mors fars namn John F. Han debuterade redan 1861 som författare med en skarp kritik öfver Buckle i "National quarterly review", tog 1865 juridisk examen vid Harvard, men öfvergaif efter några månader sin advokatverksamhet för litterära sysslor. 1869—71 var han föreläsare i filosofi och historia vid Harvard och 1872—79 underbibliotekarie därstädes.

1884 utnämndes F. till professor i amerikansk historia vid universitetet i St Louis, men bodde likväl kvar Cambridge, Massachusetts, där han länge tillhörde Harvarduniversitetets styrelse (*board of overseers*). F:s populärfilosofiska skriftställeri är starkt påverkat af Darwin och Spencer, hvilkas evolutionslära han sökte utbilda i teistisk riktning. Han utgaf bl. a. *Myth and mythmakers* (1872), *Outlines of cosmical philosophy based on the doctrine of evolution* (2 bd, 1874), *Darwinism and other essays* (1879, ny tillökning uppl. 1885), *The destiny of man* (1884) och *The idea of God as affected by modern knowledge* (1885). Under sina senare år egnade han sig förnämligast åt historisk forskning. Hans förnämsta historiska arbeten, utmärkta af en med åren stigande grundlighet och alltid fångslande stil, äro *American political ideas* (1885), *The critical period of american history 1783—1789* (1888), *The beginnings of New England* (1889), *The american revolution* (3 bd, 1891), *The discovery of America* (2 bd, 1892), *Old Virginia and her neighbors* (1897), *Dutch and quaker colonies in America* (2 bd, 1899) och *New France and New England* (postumt utg. 1902). Efter hans död utgafvos äfven *Essays, historical and literary* (2 bd, 1902) och en samlad upplaga af hans arbeten (24 bd, s. å.). Om väckandet af historiskt intresse bland den amerikanska allmänheten har F. inlagt mycket betydande förtjänst, och hans arbete om oafhågelighetskriget och unionsförfattningens tillkomst betraktas som banbrytande inom modern amerikansk historieuppfattning. V. 8-g

Fiskebank, sjö-, vidsträckt grund i öppna sjön där fiske i stor omfattning idkas. Synnerligen betydelsefulla fiskebankar finnas i Nordsjön och utar för Newfoundland. H. W.

Fiskeby, pappersbruk och sulfittfabrik nära Fiskeby järnvägsstation på Östra stambanan, i Östra Enebys socken, samt träsliperi i Borgs socken. Redan på 1700-talet fanns vid det därstädes i Motala strö befintliga vattenfallet ett pappersbruk, hvilket senare förändrades till bresiljekvarn (nedbrunnen 1855). 1872—73 uppfördes på samma plats ett storartadt bruk för tillverkning af förhrydningspapp och om

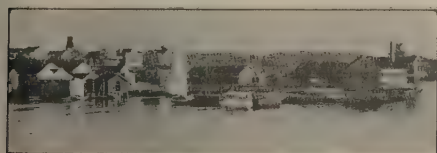

slagspapper, hvartil senare kommit ett träsliperi på andra sidan strömmen, allt tillhörigt Fiskeby fabriks aktiebolag. Taxeringsvärdet (1906) 1,026,600 kr., däraf 63,200 kr. för jordbruksfastighet. Pappersbruket har 6 papp- och pappersmaskiner, träsliperiet 2 sliperi och sulfittfabriken 2 kokare, det förra drivs af 6 vattenturbiner om 450 hkr och 1 om 40 hkr för elektrisk generator, sliperiet af 4 turbiner om 425 hkr samt 2 för elektr. generatorer. Tillverkningen uppgick 1906 till 1,283 ton papp (förhållnings-, press- och takpapp), 4,121 ton kardus-, makulatur- och annat groft papper samt 3,700 ton kemisk våt trämassa och 1,750 ton mekanisk d:o, alltsammans med ett värde af 1,714,000 kr. Antalet arbetare var 236 vid pappersbruket och 81 vid trämassafabriken.

Fiskebåt, *sjöo.*, båt, vanligen öppen, d. v. s. odäckad eller halfdäckad, som användes vid idkande af fiske. Kustfiskebåtar, men ej hafsfiskebåtar och fiskefartyg, anses undantagna från uppböringning af örlogsfartyg i krigstid, ehuru seglande under fientlig flagga. H. W.-I.

Fiskebäck, socken. Se Gustaf Adolf.

Fiskebäckskil, kommun och municipalsamhälle (endast hälsovårdsstadgan för stad tillämpas) i Göteborgs och Bohus län, Orusts västra härad, Skåftö församling, på ön Skåftölandet, vid södra stranden af Gullmarsfjorden, snedt emot Lysekil. 646 inv.

Parti af Fiskebäckskil med badinrättningen.

(1906). Taxeringsvärde å hus och tomter 201,500 kr. (1906). Husen, alla af trä, ligga sammangyttade på och emellan strandklipporna. Kyrkan, äfvenledes af trä, är bekant genom sina naiva tak- och väggmålningar, framställande scener ur gamla och nya testamentet. F. har poststation och växeltelfonstation, läkarstation och gästgivargård samt flera handlande och handverkare. Samhällets närmsta näringsfång är skeppsrederi. Antalet i F. hemmahörande segelfartyg var 1906 7 om 625 reg.-t. och 1 ångfartyg om 140 ton. Sommartiden står F. i nästan daglig ångbåtsförbindelse med länets städer och med Kristiania, och det är sedan början af 1870-talet en mycket besökt badort (omkr. 600 badgäster), som har mildt och jämnt hafsklimat och goda badinrättningar. Säsong 10 juni—början af sept. — F. är f. d. kapellförsamling med kyrka för en del af Skåftö församling. Inom kommunen, nära fiskeläget, ligger Kristinebergs zoologiska station.

Fiskefartyg, *sjöo.*, ett mindre, däckadt fartyg, som användes vid idkande af saltsjöfiske. Åtskilliga förordningar ang. dylika fartygs registrering, numrering m. m. finnas, såsom k. kung. 2 juni 1882, 10 nov. 1899 och 27 sept. 1901 och konventionen af 6 maj 1882, hvilken senare särskildt afser att reglera fisket å fiskebankarna i Nordsjön. H. W.-I.

Fiskegräns, *sjöo.*, en särskild gräns inom en stats sjöterritorium, hvarinom fiske förbehålles statens egna

undersåtar. I Sverige sammanfaller fiskegränsen numera med sjögränsen, hvilken går 4 nautiska mil (7,408 m.) utanför de yttersta skären. H. W.-I.

Fiskegård. Se Fiskeredskap, sp. 450, 452.

Fiskeled. Se Eganderätt 1.

Fiskeläge, ställe vid hafskusten endast eller till större delen bebodt af fiskare. Många fiskelägen, särskildt på västkusten, kunna till invånarantalet jämföras med en och annan af våra småstäder eller köpingar och ha organiserats till municipalsamhällen.

Fiskemaaned [-måned], da. Se September.

Fisken, symbol för Kristus. Se Kristusmonogram och Kristusymboler.

Fiskepass, *sjöo.*, af tullmyndighet för ett fiskefartyg utfärdadt, för kalenderår gällande pass eller intyg. Se k. kung. 2 juni 1882. H. W.-I.

Fiskerisagent. Se Fiskeritjänstemän.

Fiskeriasistent. Se Fiskeritjänstemän.

Fiskerideputationen. Se Deputation, sp. 169.

Fiskerifonden. 1. En på grund af 1751 års riksdags beslut bildad fond. Se Fiskerilagstiftning, sp. 434. — 2. F. l. Fonden för fiskerinäringens befrämjande. Med anledning af framställningar från Landtbruksstyrelsen och från Hallands län ingick K. M:t med proposition till 1901 års riksdag om ett anslag af 100,000 kr. till bildande af en fond med ofvan anförda namn, från hvilken i mån af tillgång och på vissa af riksdagen angifna villkor län finge tilldelas landsting och hushållningssällskap, som förklarat sig villigt att utlämna låneunderstöd för anskaffande af fiskebåtar och fiskeredskap eller för anläggande af smärre inrättningar för tillgodogörande och förädling af fiskets produkter. Inflytande räntor äfvensom afbetalningar tilläggas fonden undan för undan. Räntan har hittills utgått med 3 proc., och amorteringstiden har varit högst 10 år. Fonden förvaltas af Statskontoret, och intet särskildt län har hittills fått öfverstiga 10,000 kr. För Göteborgs och Bohus län är det K. M:ts befallningshafvande, för öfriga län Landtbruksstyrelsen, som beviljar lånen till landsting eller hushållningssällskap. Proportionen mellan det belopp, som skall utdelas af hvardera af dessa myndigheter, bestämmes för hvarje år af K. M:t efter förslag af Landtbruksstyrelsen och har växlats så, att K. M:ts befallningshafvande haft än 80, än 85 proc. till sitt förfogande, som där i länet lämnats till landstinget. Riksdagen har två gånger förstärkt fonden med 100,000, två gånger med 500,000 kr., så att de för densamma anslagna statsmedlen tillsammans och förutom influtna räntor 1907 utgjorde 1,8 mill. kr. Nämnda års riksdag ökade åter denna fond, så att under hvar och ett af åren 1907—1911 750,000 kr. skulle få utlånas, dock skulle räntan för denna ökning utgöra 3,6 procent (jfr k. kung. 7 aug. 1907). Fonden har i hög grad bidragit till det stora uppsving, som hafsfisket under senare år tagit vid vår västkust, och har verkat mycket godt äfven för saltsjöfisket i våra södra kustlän samt flera af våra östra. F. T.-m.

Fiskeriföreningen i Finland erhöi sina stadgar stadfästa 21 maj 1891 och konstituerades 19 sept. s. å. Dess hufvudsyfte är att sprida intresse för och insikt i fiskerinäringens rationella bedrivande, att verka för en ändamålsenlig fiskerilagstiftning och söka befordra fiskberedning och fiskhandel.

För sådant ändamål har den anordnat själfständiga fiskeriställningar, inrättat en fiskeriförsöksstation (i Leppävirta, Kuopio län), arbetat för kräftexportens utveckling, för förbättrade metoder för fiskrökning och strömmingssaltning, utsändt fiskerilinstruktörer, utgivit premier för utrotande af skadedjur och föranställt kurser i båtbyggnad för fiskare. Vidare har föreningen arbetat på att åstadkomma yrkesundervisning för skärgårdsfiskare, föreningar för försäkring mot förlust å redskap och båtar, fiskevårdsföreningar och fiskelag, att befrämja andelsverksamhet bland fiskare m. m. 1903 anställde föreningen som fiskerikonsulent den genom den Bobrikovska Senaten afskedade fiskerinspektören O. F. Nordqvist för att kunna göra hans insikter fruktbärande på detta område, men Senatens förföljelser tvungo denne att lämna platsen. Föreningen, som tidigare uppburit ett statsunderstöd af 10,000 mk, beröfvades af Senaten detsamma och måste med år 1904 upphöra med utgifvandet af sina tidskrifter "Fiskeritidskrift för Finland" och "Suomen kalastuslehti" (från 1892). De började dock under senare hälften af 1905 åter utkomma, och under den nya regimen erhöill föreningen ånyo statsunderstöd. Föreningens styrelse, med säte i Helsingfors, består af 7 ledamöter, valda för 3 år. T. C.

Fiskerielagenjör. Se Fiskeritjänstemän.
Fiskerinspektör. Se Fiskeritjänstemän.
Fiskerinspektörsassistent. Se Fiskeritjänstemän.

Fiskerintendent. Se Fiskeritjänstemän.
Fiskerilagstiftning, jvr., är sammanfattningen af de lagstadganden, hvilka dels reglera egande- och nyttjanderätten till fiskevatten, dels äfse att förhindra fiskens utödnad och att befördra dess tillväxt samt fiskerinäringens förkofran. — I fråga om egande- och nyttjanderätten till fiskevattnen har i Sverige, liksom i öfriga germanska länder och i de länder, där germanska begrepp inverkat på rättsbildningen, fisket urspr. betraktats såsom tillbehör till jord-egendomen. Det är strandeganderätten, som i regel bestämmer eganderätten till vattnet, med där befintligt fiske. Att tillämpa denna regel i vatten, som helt omgifves af jord, tillhörande en egare, har naturligtvis icke mött någon svårighet. När flera strandegare finnas vid ett fiskevatten, måste däremot ur civilrättsliga grunder uppstå inskränkningar i nyttjanderätten till vattnet, enär lagstiftningen naturligtvis måste förhindra en strandegare att nyttja sin rätt så, att annans lika goda rätt därigenom lider intrång. Särskildt gör sig ett sådant behof gällande i fråga om fiskerätten i rinnande vatten, hvarest vanligen förekomma många delegare, och där möjlighet förefinnes för en strandegare att aistänga eller omöjliggöra fisket för ett flertal, särskildt för alla ofvanför boende.

Något allmänt reglerande af fiskerätten innehålls icke i 1734 års lag, utan upptogs där, i Byggningsab., endast några detaljbestämmelser, hvilka tydligen utgå från den ofvan angifna uppfattningen af fisket såsom pertinsens till jordegendomen. Genom bestämmelse i kap. 20 Byggningsab. om öppen- hållande af kungsådra, som af ålder varit, tillgod- sågs i viss mån delegars i fiskevattnen intresse, att fiskeled ej skulle af viss fiskeberättigad kunna af- stängas till men för andra, som jämväl i samma vattendrag hade fiskerätt. I "K. M:ts nädiga all-

mäns stadga och ordning för rikets hafs-, skär-, ström- och insjöfiske" af 14 nov. 1766 sammanfattas- des därefter de regler, som bestämde egande- och nyttjanderätten till fiskevattnen, jämte åtskilliga andra föreskrifter, som berörde fisket och dess utövande. Denna fiskeristadga upphäfdes och ersattes genom den förnyade fiskeristadgan af 29 juni 1852. I an- ledning af ifrågasatt revision af denna samt öfriga författningar, som berörde fiskerinäringen, utarbet- des af en af K. M:ts tillsatt kommitté ett 1883 af- givet betänkande med förslag till ny fiskeristadga. Vid behandlingen af detta förslag ansågs emellertid lämpligt, att — till vinnande af nödig reda i de föreskrifter, som rörande fisket borde i allmänhet gälla — de bestämmelser, som voro af allmän lags- natur, sammanfattades i en särskild lag och så- lunda fullständigt skildes från de ekonomiska och administrativa föreskrifterna i ämnet. En kom- mitté tillsattes för utarbetande af förslag till dylik lag. I hufvudsaklig öfverensstämmelse med det af denna kommitté 15 nov. 1894 afgifna förslag, ut- färdades sedermera "lag om rätt till fiske", 27 juni 1896. Genom denna lag upphäfdes 1852 års fiskeristadga till de delar, som behandlade frågor, hvarom i den nya lagen stadgats. Fiskeristadgans administrativa och ekonomiska bestämmelser gällde däremot fortfarande, men de sålunda återstående delarna af 1852 års fiskeristadga jämte vissa andra fiskeriförhållandena rörande författningar upphäfdes och ersattes genom den förnyade fiskeristadgan af 17 okt. 1900.

Beträffande egande- och nyttjanderätten till fiske- vatten äro i 1896 års lag de enligt äldre lag- stiftning gällande bestämmelserna i hufvudsak bibehållna. Fiskerätten tillkommer som regel strand- egaren, därvid området för hans enskilda fiskerätt vid öppna hafsstranden samt utom skären begränsats till 180 m. från det ställe vid stranden, där stadigt djup af 2 m. vidtager. För det fall, att fiskevattnet tillhör flera gemensamt och är odelat dem emellan, äro i lagen närmare föreskrifter ang. delegarnas rätt till detta oskifta fiskevatten med- delade; och stadgas särskildt med afseende å s. k. allmänningsskiften, d. v. s. fiskevattnen som höra till härads- eller sockneallmänningar, att fiskerätten tillkommer dem, som i allmänningen äga del. — Af olika skäl kan emellertid fiskerätt tillkomma annan än strandegaren. Detta kan vara förhållandet på grund af upplåtelse från strand- egarens sida, hvarvid kan anmärkas, dels att ett upplåtande af jord äfven innebär ett upplåtande af det fiske, som till jorden hör, där ej annorledes af- talas, dels att allmänningsskifte enligt 1896 års lag kan utarrenderas för allmänningsintressenternas gemensamma räkning, om beslut därom fattas i enlighet med gällande föreskrifter ang. allmän- ningens förvaltning, dels ock att delegare i oskift- fiskevattnen ej eger upplåta fiskerätt i vattnet å någon, som ej är delegare, utan samtycke af de fleste öfrige delegarna. Vidare kan på grund af särskildt för visst fiskevatten gällande förhållande annan än den enligt de allmänna reglerna fiske- berättigade ega utöfva fiskerätten i allmänhet eller med afseende å visst fiskeslag; och uttryckligt be- stämmelse meddelas, att kronans enskilda fiske- n, hvilka till väsentlig del under äldre tider kommit i kronans besittning på grund af äldre

regler ang. upptagande af fiske och kronans rätt att af fiskena njuta inkomst, skola vara kronan eller hennes rättsinnehafvare förbehållna. Största delen af den betydliga mängd dylika fisken kronan förut innehaft har dock numera efter k. br. till Kammar-kollegium 22 mars 1850 ang. dispositionen af kronofiskena i riket, öfvergått i enskild ego. Vissa allmänna inskränkningar i den strandegaren som regel tillkommande uteslutande fiskerätten äro och stadgade med afseende å saltsjöfiske *dels* hufvudsakligen till främjande af de stora fiskena (strömmingsfisket i Bottenhafvet, sillfisket i Kattegatt), *dels* i deras intresse, som af ålder oklandradt utöfvat fiske eller agtänkt vid annans strand. Där dessa inskränkningar äro att tillämpa, måste strandegaren i viss utsträckning tåla att jämväl andra idka fiske i det till hans fastighet hörande vattnet.

Nu berörda bestämmelser äro tillämpliga, vare sig stranden tillhör kronan eller är i enskild ego. För vissa fall äro särskilda föreskrifter meddelade ang. fiskerätten vid kronans stränder. Så gäller beträffande de s. k. allmänna kronofiskena, d. v. s. ström- eller insjöfisken vid kronans öfverloppsmarker, allmänningar, parker och holmar, äfvensom vid oafvittrad mark, där ej kronan dessa fisken sig eller annan förbehållit, att de inom häradet eller socknen boende ega därstädes fiska efter tillstånd af K. M:ts befallningshafvande, eller, där fråga är om fiske vid kronopark, af Domänstyrelsen. — Vid sådana kronan tillhöriga hafsstränder samt i saltsjön belägna skär och holmar, hvilka icke till något hemman höra eller under särskilda villkor innehafvas, eger hvarje svensk undersäte fiska, men viss fast fiskredskap må ej där utsättas utan behörigt tillstånd. Dylik fiskerätt tillkommer för öfrigt hvarje svensk undersäte jämväl i öppna hafvet, äfvensom i de delar af större insjöar, till hvilka strandeganderätten ej sträcker sig; och eger därjämte hvarje svensk undersäte rätt att idka fiske med krok eller ref å djup i yttre skärgården och i hafsbandet.

Behovet af föreskrifter till förekommande af att viss strandegare skulle kunna afstänga eller omöjliggöra fisket för andra i samma vattendrag fiskeberättigade söker fiskelagen väsentligen tillgodose genom *dels* ett ovillkorligt förbud att i kungsådra utsätta fast eller rörlig fiskredskap, som kan hindra fisken att framgå, *dels* ett motsvarande förbud beträffande ålf, ström, å eller sund, där kungsådra ej finnes, men fisken har sitt dref. Där skall dock ej såsom i fråga om kungsådra en tredjedel, utan endast en sjättedel af bredden i djupaste vattnet lämnas fri, och är förbudet ej ovillkorligt, utan kan befrielse från stadgandets iakttagande medgifvas af K. M:ts befallningshafvande.

Af bestämmelser, som åsyfta att förhindra fiskens utödande och befordra dess tillväxt, torde i främsta rummet vara att märka de stadganden, som afse fiskes fridlysnande och förbud mot användande af vissa fiskesätt. Atskilliga hithörande föreskrifter upptagas omedelbart i gällande fiskeristadga. Så förbjödes där bedrivande af fiske medelst utläggande i vattnet af redskap, laddade med sprängämne, äfvensom idkande af fiske medelst giftiga eller döfvande ämnen eller med vissa i stadgan särskildt nämnda fiskredskap. Fridlysningsbestämmelser återfinnas i fiskeristadgan endast i fråga om hummer,

ostron och kräftor. — Jämte de allmänna i fiskeristadgan omedelbart upptagna stadgandena kunna emellertid ytterligare föreskrifter om fiskets vård och lämpliga bedrivande inom viss område meddelas af K. M:ts befallningshafvande, sedan i hvarje fall vederbörande fiskeritjänstemän yttrat sig i frågan samt delegarna i fiskevatten inom samma område blifvit satta i tillfälle att å behörigen utlöst sammanträde öfverlägga och yttra sig. Därvid gäller såsom fiskeridelegarnas mening det, hvarom de fleste förenat sig. Skulle K. M:ts befallningshafvande finna, att för ett fiskeområde gifna bestämmelser borde tillämpas äfven å vattenområde, dit strandeganderätten ej sträcker sig, har han att hos konungen därom göra framställning.

Med afseende å fiskeristadgan är för öfrigt att göra den allmänna anmärkningen, att dess bestämmelser öfver hufvud taget ej ega tillämpning å fiskevatten, som tillhör uteslutande en egare och ej med annat vatten har någon för fiskens gång afsevärd förbindelse.

De lagstiftningsåtgärder, som afsett att draga kapital och arbete till fiskerierna, härröra hufvudsakligen från en tid, då härskande statsökonomiska grundsatser ifrigt manade till ett dylikt ingripande från statens sida. För ändamålet användes under 18:e årh. alla de därför i allmänhet brukliga medlen: privilegier, premier, tullagstiftning m. m. Bland privilegierade bolag för storsjöfiske må här nämnas endast det, som 1745 bildades af handelsfirman Abraham och Jakob Arvedsson & Co:o, och som fortgick till inemot seklets slut. Premier till fiskets upphjälpande utgingo från den s. k. fiskerifonden, hvilken bildades genom en afgift, som af 1751 års riksdag för upphjälpande af de inhemska fiskerierna lades på in-förseln af fisk och sedermera utsträcktes till salt, vin och brännvin. Premierna ur fiskerifonden utgingo till 1780-talet, då de upphörde; emellertid ha dylika uppmuntringar äfven sedermera någon gång förekommit. Tillfriheten omfattade icke blott den utom riket fångade färska fisken, utan äfven det för fiskerinärningen nödvändiga saltet. Arbetare drogos till näringen genom frihet från värfring och utskrifning samt genom skattefrihet eller skattelindring. I förening med ändrade statsekonomiska åsikter ha dessa sätt att befordra fiskerinärningen allmänt öfvergifvits af staten. För anskaffande af fiskebåtar och fiskredskap eller för anläggande af smärre inrättningar för tillgodogörande och förädling af fiskets produkter kan emellertid lån af statsmedel bekommas ur den under Statskon-torets förvaltning stående Fiskerifonden (se d. o. 2). A. Th. S. (B. H. D.)

Fiskerimuseum i Stockholm. För de stora internationella fiskeriställningarna i Berlin 1880 och London 1883 inköptes på statens bekostnad samlingar af fiskredskap och båtmodeller, hvilka samlingar sedan kommo att utgöra stammen till det nuv. under Landtbruksakademiens inseende och förvaltning ställda fiskerimuseet. Genom inköp samt delvis också genom skänker ha dessa samlingar nu vuxit ut till ett rikhaltigt museum, som förutom svenska fiskredskap i original och modeller samt modeller af svenska fiskebåtar innehåller äfven apparater för fiskodling och modeller af sådana apparater, en del modeller af intressantare utländska

fiskredskap, en samling fotografier belysande svenska fisken m. m. Fiskerimuseet inrymmer tillika med akademiens landtbruksmuseum i den nyuppförda museibyggnaden å Experimentalfältet. F. T.-m.

Fiskeristipendiat. Se Fiskeritjänstemän.

Fiskeritillsyningsman. Se Fiskeritjänstemän.

Fiskeritjänstemän. Särskilda tjänstemän för uppsikten öfver och värden om fisket ha först i senare tider funnits i Sverige. I äldre tider funnos visserligen hamnfogdar för ordningens upprätthållande vid fiskelägena, och under bohuslänska sillfiskets lysande tid förordnades 1799 en intendent för sillfisket i detta län. Denna befattning upphörde 1821, sedan sillfisket icke mera var gifvande. Först 1855 beviljades statsanslag såsom bidrag till aflöning af en fiskeritillsyningsman i Bohuslän, hvilken till 1905 lydde under K. M:ts befallningshafvande i detta län. Samtidigt med nämnde tillsyningsman antogs af Landtbruksakademien en undervisare i fiskodling med uppgift att liksom akademiens öfriga undervisare tillhandagå allmänheten med råd och upplysningar.

1864 inrättades under samma akademi fiskeritendentens befattningen för rikets Östersjö- och sötvattensfiskerier. Vid Landtbruksstyrelsens instiftande 1889 indrogs nämnda befattning, och i stället tillsattes en fiskeriinspektör såsom ledamot i denna styrelse och med åliggande att där föredraga fiskeriärenden, att närmast under styrelsens leda och öfervaka de öfrige fiskeritjänstemännens verksamhet, att taga initiativ till fiskerinäringens ändamålsenliga befrämjande m. m. Han skall och till K. M:ts befallningshafvande afgifva utlåtanden rörande fiskeristadgar.

Jämte fiskeritendenten tillsattes 1864 också en förste fiskeriasistent för att handha värden om statens då befämliga normalstation för fiskodling, biträda den förre i hans verksamhet och på rekvisition tillhandagå allmänheten med råd och upplysningar. Förste fiskeriasistenten fick 1897 öfvertaga en del af de åligganden, som från början tillhört fiskeritendenten, bl. a. att afgifva af myndigheter infortrade yttranden i fiskerifrågor. Sommaren 1869 tillsattes en andre fiskeriasistent för att utföra undersökningar i fråga om fiskevattnen m. m. För att tjäna svenska fiskexportörer såsom sakkunnigt biträde och i allmänhet verka för afsättningen af fisk och fiskprodukter tillsattes 1885 en fiskeriagent i London, hvilken befattning 1888 öfverflyttades till Berlin. Alltsedan Landtbruksstyrelsens upprättande lyda statens samtliga fiskeritjänstemän under densamma.

Genom K. M:ts och riksdagens beslut 1904 och sedan administrationen af västkustens hafsfisken året förut öfverflyttats från Kommerskollegium till Landtbruksstyrelsen, indrogs de förutvarande fiskeriasistentbefattningarna och platsen såsom undervisare i fiskodling, hvarefter riket uppdelades i 6 distrikt, hvart och ett med sin fiskeritendent. Västra distriktet består af Hallands samt Göteborgs och Bohus län, Södra af Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län. Mellersta af Älfsborgs, Skaraborgs, Värmlands och Örebro län, Östra af Stockholms, Uppsala, Västmanlands, Södermanlands, Östergötlands och Gottlands län, Nedre norra af Kopparbergs, Gäfleborgs,

Västernorrlands och Jämtlands samt Öfre norra distriktet af Västerbottens och Norrbottens län. Fiskeritendenterna ha hvar och en för sitt distrikt öfvertagit de åligganden, som förut tillhörde förste fiskeriasistenten eller de allra flesta af förre fiskeritendentens uppdrag. Samtidigt med upprättandet af dessa nya fiskeritendentensbefattningar tillsattes 1905 en ny fiskeriasistent för att vid förefallande behof tjänstgöra inom Landtbruksstyrelsen och biträda fiskeritendenterna eller liksom dessa utföra fiskeriundersökningar. Vidare förordnades då en fiskeriingenjör med uppdrag att biträda med utarbetande af förslag och ritningar till inrättningar för fiskens framkomst i vattendragen, till anstalter för undvikande af vattendragens förorenande m. m. Slutligen inrättades fr. o. m. sistnämnda är två fiskeristipendiat-platser, afsedda för utbildande af fiskeritjänstemän. Fiskeristipendiaterna äro, då sådant erfordras, äfven skyldiga att tjänstgöra såsom extra fiskeriasistenter. (En fiskeristipendiatplats hade förut funnits, fr. o. m. 1891.)

I Finland tillsattes redan 1860 en inspektör för fiskerierna. Han eger att utföra tillsyn öfver, att de fiskerierna gällande stadgandena för författningarna efterlefas, att arbeta för fiskeafvelns befordrande m. m. Hans instruktion är af 16 jan. 1861. Till biträde har han en äldre och en yngre fiskeriinspektörsassistent. Under hans öfverinsende står statens fiskeriförsöksanstalt å Evis. Fiskeriinspektören utgifver "Meddelanden". F. T.-m. T. C.

Fiskernäs, handelsplats i Syd-Grönland, på västra kusten, på en af de stora öarna i mynningen af Södra Fiskfjorden under 63° 5' n. br.

Fiskerätt. Se Fiskerilagstiftning.

Fiskevattnen. Se Fiskerilagstiftning.

Fiskfjäll, zool. Se Fjäll 2.

Fiskfjällsutslag, med. Se Ichthyosis.

Fiskfloden, Stora, namn på floder i 1. Nordamerika (Black-river), 2. Namaland (Aub) och 3. Kaplanet. Se Stora fiskfloden.

Fiskfoderkakor, landbr. Se Fiskfodermjöl.

Fiskfodermjöl, landbr. Ur hvalkött, torsk, sill och annan hafsfisk vinnes olja genom urkokning och stundom genom pressning. Återstoden finner vanligen användning som konstgödsel, fiskguano (s. d. o.), men kommer också, då den ej undergått förskämning, i handeln såsom fodermedel och kallas då alltefter sin form fiskfodermjöl eller fiskfoderkakor. Dessa fodermedel, som bestå af fiskkött, oftast jämte ben, om varan beredts af sill och annan smärre fisk, äro därför mycket rika på ägghviteartade ämnen, men de ha icke fått någon afsevärd användning och förekomma sällan i den svenska marknaden. H. J. Ditt.

Fiskgift. Härmed kunna förstås tre olika slag af gifter: 1) sådana, som uppstå i döda fiskar genom af bakterier framkallad sönderdelning; 2) sådana, som under lifvet normalt, ständigt eller tidvis, alstras i vissa organ hos en del fiskar, samt 3) giftiga ämnen, som man använder för att underlätta fångst af fiskar genom att bedöfa dem eller på annat sätt hindra dem att fly (se t. ex. Kockelkärror).

Många fiskars kött ruttnar lätt och blir därigenom skadligt. Antagligen emedan därvid skilda fiskslag angripas af olika bakterier och i dem uppstå giftiga

produkter af olikartad verkan, ha observerats flera former af fiskförgiftning (*ichthyism*), med väsentligt olika symptom. Så framkallas en häftig, koleralik åkomma (*ichthyismus choleriformis*) med häftiga kräkningar och diarré bl. a. af förskämda exemplar af vissa flundrearter, af stör, torsk, sill, af de till hafsbraxnarna hörande släktena *Pagrus* och *Sparus* samt af pilgåddor (släktet *Sphyræna*), särskildt den västindiska arten, *Sphyræna Picuda* ("barraeuda").

En annan form af åkomma, ådragen genom förtärande af skämd fisk, är *ichthyismus exanthematicus*, som kännetecknas af hudutslag, erinrande om rosteber (erysipelas) eller skarlakansfeber, samt af klåda, feber och allmänt illamående. Denna form alstras särskildt af fördärfade tonfiskar (*Thynnus*-arter) samt af *Caranx fallax*. Slutligen märkes *ichthyismus paralyticus* l. *neuroticus*, karakteriserad af svåra nervsymtom, särskildt egendomliga förlamningar t. ex. af ögon- och ögonlocksmuskler, svalgmuskler, af spott- och slemkörtlarnas nerver, af stora hjärnans bark, hvaraf försakas medvetelslöshet. Denna form af "fiskförgiftning" alstras i synnerhet af vissa störarter (*Acipenser Sturio*, *A. Huso*, *A. Ruthenus*). Symtomen kunna vara synnerligen egendomliga och svåra: 1 till 5 timmar efter förtärande af den förskämda fisken inställa sig tryck i maggropen, svindel och nedsatt synförmåga, förbunden med, att omgivande föremål synas gula eller röda (*scantopsi* och *erytropsti*); vidare infinna sig brännande torrhet i halsen, heshet, oförmåga att tala och svåla samt olidlig törst; försöken att stilla denna leder — såsom vid vattuskräck (lyssa) — till kramp och kväfningsanfall; förstoppning eller diarré förekomma; buken blir indragen och hård samt värker. Svårare fall leda till allmän förlamning med vida pupiller och dubbelseende; medvetandet plågar vara kvar ända till döden, som inträder genom respirationsförlamning. Många fall af detta slag ha förekommit i vissa trakter af Ryssland (i guvern. Moskva, Kazan, Kaluga och Tula); öfver hälften af de insjuknade har aflidit. — De giftiga ämnena, som af bakterierna alstras i de förskämda fiskarna, likasom ibland uti kött, korf o. d., äro s. k. förruttnelsebaser, likalkaloider eller ptomainer. Några af dessa äro mycket giftiga, såsom neurin, likatropin och likmuskarin. — Ibland ha förgiftningar försakats däraf, att fiskarna redan under lifstiden varit sjuka, hvarvid genom bakterier eller på annat sätt skadliga ämnena bildats i deras kroppar. Äfven torde människor i dylika fall stundom ha direkt nedsmittats med levande smittämne från de sjuka fiskarna.

Väl att skilja från föregående förgiftningsformer äro de intressanta fall, då vissa fiskar i enstaka organ konstant eller tidvis alstra specifika gifter, med hvilka tillkomst bakterier o. d. ej ha något att skaffa. Hit räknas den s. k. barbenkoleran, som anses uppstå genom förtärande af mjölke från den s. k. barbfisken (*Barbus vulgaris* L.), särskildt om den fångats vid lektid. I sällsynta fall lär äfven mjölke af karp, gädda, braxen och några andra fiskar ha framkallat liknande symptom. Den s. k. laxerfisken (*Sparus mæna*) skall framkalla ett lindrigt diarré. I samma riktning verkan, men farligare, äro, åtminstone ibland, ett par släktingar till skarpsillen; häftiga kräkningar och

diarré, kramp och blödningar från sår i tarmarna ha i flera fall fört till döden. — Mycket märkligt är vidare det s. k. fugu-giftet, som finnes hos många ostasiatiska *Telrodon*-arter. Dessa ha i Japan sedan länge tillbaka använts till mord och själfmord. Farligast äro äggstockarna, men äfven lever, testiklar, mage, tarm och hud äro giftiga, musklerna däremot ej. Det här förekommande giftiga ämnets (eller ämnas) kemiska natur är omtvistad; de verka förlamande på hjärta och andning samt, likt det amerikanska pilgiftet kurare, på rörelsenervernas ändapparater i musklerna, hvarigenom äfven skelettmuskulerna försättas ur verksamhet. På liknande sätt giftig är den s. k. tigerfisken (*Chilomycterus tigrinus* Cuv.) i Indiska oceanen. — Vissa ålarter (t. ex. *Muræna moringa* i Atlanten) hysa i blodserum ett gift, som antages vara ett ägghvitartadt ämne, ett s. k. *toalbumin* (*ichthyotoxin*). Detta gift erinrar mycket om vissa ormgifter. Om det nedsväljes, är det utan verkan; införd under huden eller i blodet, alstrar det däremot slöhet och sömnighet, förlust af känselsinnet, först retning, därefter förlamning af andningsapparaten, konvulsioner och död genom kväfnig. Blodet förlorar förmågan att lefra sig, och de röda blodkropparna upplösas. Äfven sutaren (*Tinca vulgaris*) uppgifves innehålla ett liknande gift i blodet. Vissa ålar (*Muræna helena* och *M. moringa*) ha i gommen en med giftkörtlar beklädd, säckformig bildning. Denna tömmer sig invid vissa gom- eller käktänder, hvarigenom deras bett blir giftigt. — Nejonögon (*Pelromyzon fluviatilis* och *marinus*) hysa dels ett med ålens *ichthyotoxium* nära öfverensstämmande gift i blodserum, dels ett gift i huden, hvilket djuret afgifver jämte en stor mängd slem, om dess kropp beströfs med salt. Medan giftet i blodserum förstöres vid kokning, är detta icke fallet med det i huden befintliga; detta senare framkallar ett svårt, rödsotartadt diarré. — Vissa simparter (*Coltus*), såsom rötsimpan (*C. scorpius*), ha på gällocken spetsiga, ihåliga taggar, genom hvilka sekretet från särskilda giftkörtlar utgjut sig i de hål, som taggarna lätt försaka, t. ex. när man fattar fisken i handen. Sären, om än små, ha svårt att läkas, och den närmaste omgifningen blir lätt brandig. Hos andra fiskar förekomma å vissa ställen på kroppen taggar, ihåliga eller försedda med en ränna och stående i förbindelse med en giftkörtelapparat, så hos vissa rockor (örnrockan, *Myliobatis aquila*, och spjutrockan, *Trygon pastinaca*), hvilka gifttagg sitter på den smala stjärten; en dylik apparat finnes äfven hos pigghajen (*Acanthias vulgaris*). Ett par arter af släktet *Caranx* (taggmakrill). *C. crumenophthalmus* och *C. hippos*, bär en gifttagg framför ryggen, så ock ett par arter af släktet *Plotosus*. Af särskildt intresse är den vid Sveriges västkust, i Nordsjön, Atlanten och Medelhafvet förekommande fjärsingen (*Trachinus draco*), hvilken jämte ett par andra arter af samma släkte (*Tr. vipera* och *Tr. radiata*) har en tagg å gällocken äfvensom de främsta taggarna å den främre (mindre) ryggen förbundna med giftapparater. Själva giftvätskan är klar och svagt sur. Vid styng försakar den häftig smärta och stark lokal inflammation med utgång i brand. I riktigt svåra fall inställa sig förlamning, kväfningskänsla och djup dvala med delirier; dödsfall uppgifvas ha förekommit. På grund af gammal

erfarenhet plåga fiskare, om de förgiftats af fjärsingsstyg, intaga fiskens egen lever som motgift — sannolikt med rått, likasåväl som de giftiga ormarnas lever och galla med framgång användas mot verkningarna af dessa djurs gift. Liknande förhållanden råda hos ett par arter af släktet *Thalasophryne*. — Vissa sågabborrar (*Serranus*), t. ex. skriftabborren (*S. scriba*), uppgifvas ha gifttaggar å buken. Andra fiskar åter ega delvis giftiga taggar i större antal både å hufvud och bål, så t. ex. åtskilliga representanter af familjen *Calatrachti* (kindpansrade), bland hvilka må nämnas flera *Scorpena*-arter, ett par vingsimpor (*Pterois*) samt arter af släktena *Pelor* (sadelhufvuden), *Amphacanthus* och *Uranoscopus* (stjärnkikare). — Särdeles farliga sägas de i Indiska oceanen och i australiska farvatnen förekommande trollfiskarna (*Synanceja horrida* och *verrucosa*) vara. Invid de 13 till 16 taggarna i ryggbenan finnas rymliga giftsäckar, i hvilka särskilda körtelbildningar gjuta sitt sekret. Beröres ryggbenan ovarsamt, så brister den, och giftet sprutar meterlångt omkring. Kommer det in i ett af taggarna förorsakadt sår, inställa sig genast stark smärta och lokal inflammation, ledande till brand, hvarjämte uppträda feber, kräkningar, diarré, konvulsioner samt högradig kraftnedsättning (kollaps), ledande till ett månadslångt sjukdomstillstånd eller stundom till döden. C. G. S.

Fiskgjusar, *Pandionidæ*, *zool.*, en familj tillhörande ordn. *Falconiformes*. Hithörande fåglar utmärkas därigenom, att yttertan är vändbar, att underbenet är mer än dubbelt så långt som tarsen, samt genom saknaden af bifjäder. I dessa egenskaper finna vi en öfverensstämmelse med ugglorna. Tårna, nästan lika långa, sakna hudfäll vid roten. Näbben är stark med mycket lång hake. Skänkeljädrarna äro synnerligen korta och tilltryckta. Vingarna äro långa, stjärten jämförelsevis kort.

Familjen innefattar blott ett släkte, fiskgjussläktet (*Pandion*), med högst tre arter. Af dessa förekommer fiskgjusen, fiskkörnén l. fiskhöken

Fiskgjusen.

(*Pandion haliaetus*; se fig.) i Skandinavien. Den är ofvan mörkbrun; alla undre kroppsdelar, skänkeljädrarna och de undre stjärtäckarna äro hvita, vaxhuden och den nakna delen af benen blåaktiga. Längd 55—69 cm. Fiskgjusen har en ovanligt vidsträckt utbredning: Europa, Afrika, norra Asien, Indien, Kina och Amerika söder ut till Brasilien. I Sverige häckar den vid de större sjöarna från sydligaste Skåne till långt inom polcirkeln. Radd och ytterst försiktig, för den ett ganska ensligt lif.

Fiskgjusen lever så godt som uteslutande af fisk. Till följd af sin uthålliga flykt är den i stand att timtals sväfva af och an öfver vattenytan, och på grund af sin skarpa synförmåga kan den från en anseelig höjd upptäcka de fiskar,

som komma upp till vattenytan. De synnerligen starka fötterna med de stora hvassa klorna egna sig särdeles väl till att gripa rofvet. Lyckas den fånga en fisk, höjer den sig sakt och rofvet i klorna, stannar, när den kommit ett stycke upp och flyger sedan rakt till skogen för att förtära sitt byte. De öfriga fåglarna, som bo i samma trakt som fiskgjusen, hysa icke den minsta fruktan för densamma; de tyckas vara medvetna om, att den ej vill den något ondt. Det uppgifves, att den såväl som hafsvörn slår ned på större fiskar, än den förmår upplyfta, och själf blir af dem neddragen under vattnet. Fiskare berättar, att de funnit dessa fåglars klor eller skelett fastsittande i stora gäddor. Fiskgjusen flyttar från Sverige i början af vintern, då det faller sig svårt för densamma att skaffa sig föda, men redan i midten af april återkommer den. Sitt stora bo, som består af grenar och invändigt är fodradt med jordtorfvor, bygger den i toppen af något otillgängligt träd; vanligen får samma bo tjänstgöra under flera år. Äggen, 2—4 till antalet, äro gulaktiga med mörka fläckar. Som fiskgjusen förtär en stor mängd matnyttig fisk, måste den anses på skadligt sätt ingripa i människans hushållning. L—e.

Fiskgjusen. Se Fiskgjusar.

Fiskgjussläktet. Se Fiskgjusar.

Fiskgroddjur, *zool.*, detsamma som gälgroddjur. Se Amfibier, sp. 829.

Fiskgräsuggsläktet l. Hafs-

lussläktet, *Cymothoa*, *zool.*, hör till likfotingarnas ordning (*Iso-poda*) ibland kräftdjuren (*Crustacea*). Arterna leva parasitiskt på fiskar. I motsats till öfriga likfotingar äro fiskgräsuggorna hermafroditer, men ej så, att de samtidigt äro hannar och honor, utan de äro som ungar hannar och öfvergå, sedan de hanliga könsorganen tillbakabildats, till honor, i det äggstockar utvecklas. En hithörande art, *O. oestrum*, finnes i Nordsjön och uppnår en längd af omkr. 6 cm. J. G. T. (L—e.)

Cymothoa oestrum.

Fiskguano, konstgödselmedel, beredd af torkade och malda fiskrester, innehåller af växtnärande ämnen hufvudsakligen: kväve 7—10 proc., fosforsyr 5—13 proc., beroende på mängden ingående, samt obetydligt, omkr. 1 proc., kali. Vid rikt sillfiske på Sveriges västkust har fiskguano i rätt stor mängd tillverkats, men förekommer eljest föga eller alls ej i handeln i Sverige. Det är ett utmärkt, om än ej hastigt verkande gödselmedel. H. J. Dft.

Fiskhake, *sjöo.* Se Fiskdäffvert.

Fiskholmen, befäst holme i Marstrandens hamn, fick några år efter det Bohuslän blifvit svenskt (1658) namnet Hedvigsholmen (se d. o.). Fiskholmsskansen var en murad redutt, som af danskarna påbörjats, men ej hunnit fullbordas, då Bohuslän 1658 afträdtes till Sverige, hvarför Wårnschiöldh då lät fortsätta arbetena å densamma. L. W. son M.

Fiskhök. Se Fiskgjusar.

Fisk jubilee singers [f'isk djo'bili si'ngs]. Se Fisk, C. B.

Fisklefverolja, Fiskolja, Torsklefvertran (eng. *Cod-liver-oil*, fr. *Huile de foie de*

morue, lat. *Oleum jecoris aselli*, *jarm. med.*, den ur levern af flera torskarer ymnigt erhållna tranen eller oljan. Den norska torsklevertranen, som mest värderas, fås öfvervägande af *Gadus Morrhua* L., vanliga torsken, som lever i otroliga massor i norra Atlantiska oceanen. Andra arter, såsom *G. Eglefinus* L. (koljan), *G. virens* L. (gräsej) m. fl., lämna blott i mycket underordnad mängd medicinskt använd fiskleverolja. Vid beredning af den fina, medicinskt använda fiskoljan uttagas lefverna, befrias från gallblåsan och möjligen sjuka delar, tvättas i färskt vatten och föras så skyndsamt som möjligt till fabriken eller behandlas omedelbart i kokapparat ombord på fartyg, som befinna sig ute tillsammans med fiskefloren. Lefverna upphettas i pannor med dubbla väggar, mellan hvilka ånga inledes och en konstant, ej särdeles hög temperatur underhålles. Fettcellerna brista därvid sönder, och den utflutna tranen aftages, alltefter som den träder ut, filtreras, befrias genom afkylning till -5° C. från fast fett samt tappas sedan på bleckkanistrar eller glasflaskor och utsändes i handeln. 1898 funnos i Norge omkr. 80 ångkokerier i land och 40 ombord på fartyg. Den finaste oljan utsältes ur lefverna vid hindrad lufttillträde, i det att luften utdrives ur pannorna medelst en ström af kolsyra. På detta sätt skall oljan bäst bibehålla sina goda egenskaper. Så beredd tran är nästan färglös eller endast svagt gulaktig och kallas i handeln *Ol. jecoris aselli album* l. hvit fiskleverolja och är numera den enda i Sverige officinella sorten. Denna tran är klart genomskinlig, något tjockflytande, med svag lukt af fisk och mildt fet smak samt föga retande i svalget. Dess eg. vikt är 0,923—0,928, dess reaktion neutral eller mycket svagt sur. Den löses lätt i eter, föga i kall, men något mera i kokhet alkohol och intorkar ytterst långsamt. — En sämre lefvertran, *Ol. jecoris aselli flavum*, erhålles på det sätt, att torskleverna utan rengöring eller gallblåsans afägsnande kastas i tunnor, som, när de blifvit fyllda, tillsprundas och först om en eller annan månad eller efter fiskets slut hemföras och öppnas. Då lefverna under tiden ruttnat, har oljan träd ut ur dessa. Den aftappas nu och utgör den nyssnämnda handelssorten, gul fiskleverolja. Dess färg växlar mellan rent gul och ljusare brändgul; den har starkare, mer obehaglig lukt och smak, starkare sur reaktion och högre specifik vikt än den hvita tranen. Sedan den aftappats, tömmas lefverna i pannor, som uppvärmas öfver öppen eld. Därvid uppflyter en småningom allt mörkare brun tran, som periodvis afskummas, hvarvid erhålles dels en klar brun fiskleverolja, *Oleum jecoris aselli fuscum clarum*, dels en ogenomskinlig, brunsvart sådan, *Oleum jecoris aselli fuscum empyreumaticum* l. *nigrum*, d. v. s. svart fiskolja. Dess lukt och smak äro synnerligen vidriga; såväl den gula som den bruna och svarta fiskoljan användas numera endast för tekniska ändamål, icke som läkemedel. — Fiskoljans beståndsdelar äro ofullständigt kända. Vanligen uppgifves, att hufvudmassan utgöres af en blandning af vanliga fettarter, triglycerider af olje-, stearin- och palmitinsyra, hvar till komma kolesterol samt mycket små mängder jod, organiska baser o. d. Enligt den norske kemisten Heyerdahl skall hufvudmassan utgöras af för tranen

egendomliga fettarter, glycerider af terapinsyra, jecoleinsyra m. m. jämte små mängder vanliga fettarter.

Redan i forntiden nyttjades lefverolja af fiskar som läkemedel, och torsklevern jämte dess flytande fett har sedan urminnes tider varit och är ett näringsmedel för de arktiska ländernas invånare. Inom europeiska medicinen började fiskoljan taga fart på 1820-talet, och den är numera ett ofta anlitadt medel vid åtskilliga barnsjukdomar, såsom "engelska sjukan" (rakitit) och "skrofler", samt vid lungrot m. m. Man ser ofta gagn af att under längre tid använda detta medel i sådana fall, i hvilka ett lättsmält näringsfett anses vara af värde. Att fiskleveroljan skulle öfverträffa andra feta oljor i näringsvärde, är dock icke bevisadt. I oljan förekommande bibeståndsdelar (jod, produkter ur torsk-galla, förruttnelsebaser), vid hvilka man förr lade vikt och för hvilka skull man nyttjade gul eller t. o. m. klarbrun, på sådana ämnen rikare tran såsom läkemedel, anses numera vara utan betydelse. Dosen af fiskolja är en tesked till en matsked, efter åldern, 2 gånger om dagen. — Fiskleverolja har i gångna tider kombinerats med en del andra läkemedel dels för att underlätta intagningen af oljan — något som numera är mindre behöfigt, då endast ren, hvit olja nyttjas — dels för att samtidigt med och lösa i tranen gifva andra preparat. Särskildt har kombinationen med järn varit vanlig, t. ex. i den uti Sverige officinella järntranen, *Oleum jecoris aselli ferratum*, som beredes på det sätt, att först af mandelolja, kalilut, sprit, vatten och järnklordlösning framställes järntvål, som löses i eter och befrias från vatten, hvarefter etern afundstas och resten löses i fiskleverolja. Järntranen är klar, rödbrun och innehåller omkr. 0,5 proc. järn. Preparatet användes väsentligen i barnpraktik, då man önskar förbinda järnets stärkande med tranens närande verkan. Vidare märkas sammansättningar af fiskolja med jod (*Ol. j. a. jodatum* med 10—15 cg. jod i 500 gr. tran), med fosfor (1 cg. på 100 gr. tran) vid rakitit, skrofler m. m., med kreosot (4 gr. på 80—100 gr. tran) vid lungrot o. s. v. O. T. S. C. G. S.

Fisklim. Se Husbloss.

Fiskmjöl. Se Födoämnen.

Fiskmåsen, *zool.* Se Måssläktet.

Fiskmårläsläktet, *Cymothoa*, *zool.*, detsamma som fiskgråsuggsläktet (se d. o.).

Fiskodling, i vidsträckt mening alla åtgärder, som man vidtager för att direkt befördra fiskens förökande genom inplantering från ett vattendrag uti ett annat, uppfödande i dammar o. s. v.; i inskränkt betydelse fiskyngels utkläckande uti därtill inrättade kläckningsapparater, sedan, genom människans åtgörande, rom och mjölke blifvit blandade med hvarandra och sålunda befruktning egt rum. Till en början var man mycket noga med, att denna blandning af rom och mjölke skulle ske i vatten, men ryssen V raski fann 1856, att man kunde vinna bättre resultat genom att först blanda rommen och mjölken och därefter tillsätta vatten. Denna befruktningemetod ("den torra") har efter hand utträngt befruktningen på våta vägar. Är moderfiskens väl leknogon, så kan, när den (t. ex. en laxhona) hålles på lämpligt sätt med hufvud snedt uppåt, hela rommängden afgå utan afbrött,

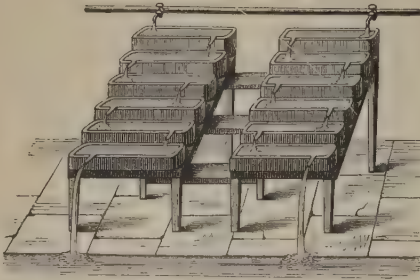

Fig. 1. Kläckningslådor af brändt lergods.

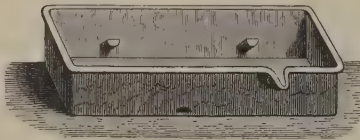

Fig. 2. En af dessa lådor i större skala.

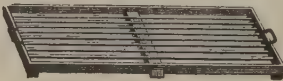

Fig. 3. Ram af glasstafvar tjänande till underlag för fiskrommen i näst föregående figur.

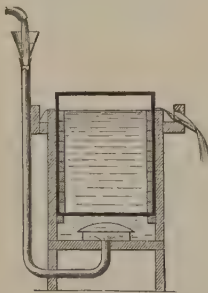

Fig. 4. Holtons romkläckningsapparat, bestående af ett system ramar med vattnet inströmmande underifrån.

Fig. 9. Kläckningstråg, a tvärsnitt.

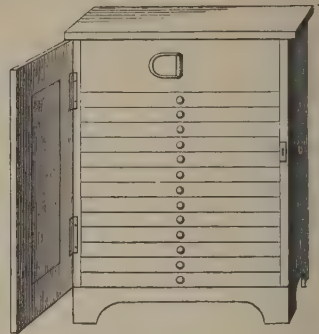

Fig. 5. Apparat för kläckning af fiskrom medelst smältande is.

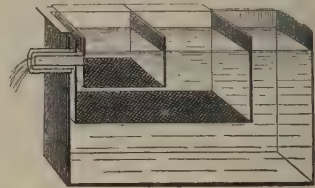

Fig. 6. Von dem Bornes kaliforniska kläckningsapparat.

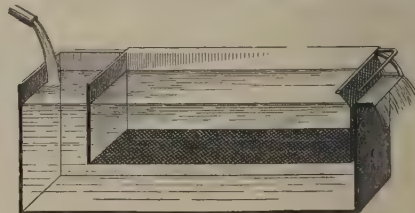

Fig. 7. Eckardts kaliforniska romkläckningsapparat.

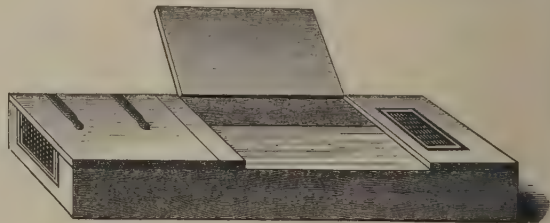

Fig. 8. Jacobis kläckningslåda.

och utan att fisken behöfver kramas, knappast ens strykas på buken. Hannen afgifver däremot nästan aldrig all mjölken på en gång, och en hanne är tillräcklig för befruktning af flera honor rom. Vid odling af höstlekande fiskar (i Sverige lax-, röding- och sikarter), hvilkas befruktade rom under den kalla årstiden kräver en jämförelsevis lång tid för att kläckas, är man nödsakad att hålla rommen inomhus eller i särskilda odlingsanstalter, där också det späda ynglet en tid förvaras, i allmänhet till dess att buk- eller gulblåsan blifvit förtärd. Därefter behöfver ynglet matas, hvilket vid större lax- eller sikodlingsanstalter skulle erfordra väl stora kostnader och mycket arbete. De af vatten genomflutna lådor eller apparater, hvari rom och yngel hållas i odlingsanstalterna, äro konstruerade på många olika sätt. Än får vattnet strömma in vid ena och ut vid motsatta sidan af kläckningslådorna (se föreg. sid., fig. 1—3), än underifrån och ut vid kärlets öfverkant (se fig. 4, 6 och 7); i senare fallet regleras strömmen ofta så, att rommen kommer i en hvirlande rörelse, dock utan att de friska romkornen bortföras. Döda romkorn, som snart blifva lätta, bortföras däremot automatiskt af strömmen, hvilket mycket underlättar skötseln af den i kläckning stadda rommen. Denna metod användes företrädesvis vid utkläckning af mindre rom, såsom af sik. Den ungefär årtistora laxrommen brukar man låta ligga stilla i kläckningslådorna. Genom att afkyla vattnet kan man få kläckningen att försigga mycket långsamt. Är detta önskvärdt för mycket långvariga försändningar eller af annan orsak, begagnar man sig med fördel af att från befruktningen, till dess att kläckningen är omedelbart förestående, låta rommen ligga på flanelldammar eller på lager af hvitmossa, som hållas tillräckligt fuktiga endast därigenom, att smältande is finnes anbrindad öfver dem (se fig. 5). Många fiskarter (såsom braxen, mört, karp, gös, sill) ha kläbbig rom, som fäster sig vid växter, stenar eller andra föremål på botten. Äfven sådan rom kan befruktas på konstgjordt sätt, men vid odling af t. ex. gös får man, för att erhålla godt resultat, förfara annorlunda, än som här beskrifvits. Afvelsfisken (honor och hannar) hållas i sumpar eller smärre dammar, hvari man anordnat lämpliga vidfästningsföremål för rommen, mattor af renskölda starrötter, enris o. d. Då fisken i sumparna eller dammarna på vanligt sätt lekt, upptagas riskvistarna eller de nämnda rötterna med den på dem vanligen tjockt sittande, befruktade rommen, hvilken därpå inlägges för kläckning i för ändamålet konstruerade kår eller försändes för utsättning i vatten, där man vill inplantera gös. I stället för detta förfaringsätt låter man också ofta gösrommen utkläckas och ynglet mer eller mindre lång tid kvarblifva, där det kläckts, innan det uppfångas till omflyttning eller försändning.

Fiskodling, för så vidt den inskränker sig till att fiskrom insamlas på lekplatserna och sedermera utkläckes i dammar o. s. v., kan sägas ha sedan uråldriga tider varit känd och utöfvad af kineserna, men upptäckten af det numera brukliga sättet att befrukta och utkläcka fiskrom daterar sig från mitten af 1700-talet, då en hannoveransk løjtnant *Jacob* lyckades på detta sätt utkläcka foreller. 1763 offentliggjorde han sitt rön i en afhandling. Han begag-

nade sig af kläckningslådor (se fig. 8), som utsattes på botten af bäckar eller andra vattendrag. *Jacob* upptäckte delgafs åtskilliga vetenskapsmän och väckte en viss uppmärksamhet, men råkade sedermera alldeles i glömska, till dess att i början af 1840-talet två fransmän, fiskaren *Remy* och värdshusvärden *Gehin*, gjorde lyckade försök att befrukta och utkläcka forellrom. Dessa försök kommo efter några år till franska vetenskapsmäns kännedom, och genom dessa fästes uppmärksamheten inom vidsträcktare kretsar på sakens praktiska betydelse. Professor *Coste* (se denne) i Paris tog med utomordentlig iver fiskodlingen om hand. Han väntade sig oerhörda fördelar af denna upptäckt och trodde sig kunna, så att säga fabriksmässigt, producera fisk i snart sagt hvilken mängd som helst. *Coste* tillämpade idén äfven för odling af ostron m. fl. nyttiga hafsdjur, och han förespeglade Frankrike, att det af denna nya näringsgren skulle skörda en oberäknelig stor vinst. Försök med fiskodling anställdes i nästan alla civiliserade länder. Verkligheten motsvarade dock icke dessa öfverspända förhoppningar. Några års erfarenhet visade, att det icke var nog med att utsläppa massor af fiskyngel för att föröka fiskutgången, utan att detta måste ske med ömdöme, och att fisket därjämte måste bedrivas på ett förnuftigt vis samt afseende fästas därvid, att ej resultatet tillintetgjordes genom på fiskens trefnad skadligt inverkande förhållanden. Emellertid kan det icke förnekas, att fiskodlingen, om man på densamma ställer rimliga anspråk, har stor praktisk betydelse, och intresset för densamma är i stigande såväl inom Sverige som i andra länder. Dess stora vikt för aklimatisering af nyttiga fiskarter är påtaglig. Man har med stor framgång lyckats öfverföra befruktad lax- och laxöringsrom från Europa och Nord-Amerikas västkust till Australien (Tasmanien) och Nya Zeeland samt där utsätta däraf kläckt yngel. Dessa för denna del af världen förut främmande fiskarter äro där nu fullkomligt aklimatiserade. I Europa ha två från Nord-Amerika på samma sätt inplanterade laxartade fiskar — regnbågsforell och backröding — nu blifvit fullt hemmastadda. Genom fiskodling ha för öfrigt flera fiskarter blifvit inplanterade i vattendrag, där de förut ej funnits, och tillgången på redan befintliga fiskarter har ofövitelaktigt ökats, ehuru den af helt naturliga skäl mången gång varit svår att bevisa, emedan en tillökning kan tillskrifvas äfven andra orsaker. Bland nationer, som med synnerlig iver och duglighet sysselsatt sig med fiskodling, intaga nordamerikanerna och tyskarna framstående rum. I Nord-Amerika ha ständiga förbättringar vidtagits uti de brukliga fiskodlingsapparaterna, och man har där med mycken framgång företagit odling af såväl laxartade fiskar, särskildt foreller, som af åtskilliga i Amerika inhemska fiskarter, speciellt *the shad* (*Alosa præstabilis*, en till sillfamiljen hörande fiskart, som från hafvet uppstiger i floderna), hvilken värdefulla fiskart från Atlant-området öfverförts till Stilla-hafs-staterna och dessas kust, där den nu är allmän. Den förut för Nya världen främmande karpen har från Tyskland planterats öfver till Nord-Amerika och är där sedan några årtiönder tillbaks en mycket spridd fisk. I Förenta staterna bedrivas fiskodling i allmänhet efter en mycket storartad metoddock. Liksom vid Newfoundland, i Norge m. fl. st. har man där företagit vidt omfat-

tande försök med odling äfven af hafsisk, särskildt torsk. Odling af hummer har också utförts med god framgång. Nord-Amerikas, Englands, Frankrikes, Hollands, Danmarks m. fl. staters ostronodling är väl bekant. Ehuru hittills blott försöksvis företagen, har ostronodlingen på alla sista tiden visat sig kunna lyckas äfven vid vår västkust.

Hvilket uppsående fiskodlingsförsöken i Frankrike väckte i hela den civiliserade världen är redan nämnt. Kännedomen därom spreds äfven till Sverige genom öfersättningar af utländska arbeten samt uppsatser i tidningar och tidskrifter, och försök i mindre skala anställdes ganska snart. Ordentliga laxodlingsanstalter upprättades vid mitten af 1860-talet, då statens normal-laxodlingsanstalt i Östansbäck vid Ångermanälven inrättades. Dylika anstalter ha sedermera uppstått vid de flesta af landets laxförande älvar. På 1880-talet funnos mellan 50 och 60 laxodlingsanstalter i vårt land, 1907 utgjorde de något öfver 40. Den största ligger vid Lagan.

Fiskodlingen har omfattat hufvudsakligen de laxartade fiskarna. I fråga om åtgärder till förökande af öfriga sötvattensfiskar kan Sverige sägas ha gått i spetsen. De första hittills kända försöken i denna väg anställdes nämligen på 1700-talet i sjön Roxen af rådmän Karl Fredr. Lund i Linköping, hvilken i Vet. akad:s handlingar 1761 offentliggjorde ett af honom upfunnet sätt att utläcka abborrar m. fl. insjöfiskar uti invändigt med ris beklädda sumpar, i hvilka fiskarna insläpptes för att leka. Detta enkla och praktiska sätt att utläcka fisk råkade dock, liksom Jacobis ungefär samtidiga upptäckt af sättet att odla laxartade fiskar, i glömska och har fört med fiskodlingens återupplifvande i senare tider äno och med framgång upptagits. De för vårt sötvattensfiske af stor betydelse varande fiskarterna gös och röding ha hos oss med lyckadt resultat inplanterats i en del sjöar. Med plantering af de båda förut nämnda amerikanska fiskarna regnbågsforell och röding har man lyckats t. o. m. i Jämtland. Rom och yngel af dessa liksom af vissa värdefullare inhemska fiskarter finnas nu årligen till afsalu vid statens fiskodlingsanstalt vid Finspång och vid Ängelsberg (i Västmanland), där ett bolag sedan 1894 idkat fiskodling i stor skala. Den gamla skånska karpodlingen i dammar hade i det allra närmaste upphört, då i slutet af 1870-talet denna odling systematiskt och i stort utförd åter upptogs vid Gustafsberg, i Kristianstads län. På senaste tid har man börjat odla karp och sutare i dammar i trakterna af Lamhult och Vislanda inom Kronobergs län, där 1907 Södra Sveriges fiskeriförening vid Aneboda nära Lamhult håller på att anlägga en försöks- och mönsteranstalt för dammkultur. Ända uppe i Värmland odlar man nu karp. En af staten understödd skola för fiskodling och fiskevård finnes vid Ängelsberg, och Södra Sveriges fiskeriförening står i begrepp att anordna en skola för fiskodling i dammar m. m. vid nyss nämnda försöksanstalt, hvartill statsanslag af 8,000 kr. lämnats för 1908. Statens fiskeritjänstemän lämna undervisning i fiskodling, och de i hushållningssällskapens tjänst anställda fiskerilinstruktörerna äro verksamma för utbredningen af denna odling.

Litt.: Lund, "Rön om fiske-plantering i insjöar" (1767), Coste, "Instruction pratique sur la pisciculture" (1853), Feddersen, "Fiskeavl" (1881), Norbäck, "Handledning i fiskevård och fiskafvel"

etc. (1884), Trybom, "Fiskevård och fiskodling" (1893), Nordqvist, "Fiskevården och fiskodlingen i Nord-Amerika" (1895), von dem Borne, "Künstliche fischzucht" (4:e uppl. 1895), den af Föreata staternas fiskerikommission utgifna "Manual of fish culture" (1897), och Susta, "Fünf Jahrhunderte der teichwirtschaft zu Wittingau" (1898). R. L. (F. T.-m.)

Fiskolja. Se Fiskeleverolja.

Fiskplanka, skpsb. Se Däck, sp. 1193.

Fiskredskap. Med förbigående af redskap för hval- och sällångst, hvilka böra räknas snarare till jakt- än till fiskredskap, kunna de i Nord-Europa vanligaste fiskredskapen med hänsyn till användningssätten, formen, det material, hvaraf de äro förfärdigade, och de fisk- eller öfriga djurarter, för hvilkas fångande de äro afsedda, fördelas i här nedan följande grupper. Något strängt genomförd system kan emellertid ej uppställas. Gränserna mellan de olika grupperna af fiskredskap äro också i många fall svåra nog att bestämt uppdraga.

I. Redskap, hvarpå fisken biter eller slukar sig fast, krokredskap med naturligt eller konstgjordt agn eller bete:

A. Krokredskap, som får ligga mer eller mindre lång tid i vattnet, utan att därunder särskildt passas af den fiskande: *re f.*

a. Med flera krokar: *långref, lina* eller *backa*.

b. Med en eller blott några få krokar: 1. Faststående: *ståndkrok, angelkrok* (fig. 1). 2. Angjord till flöte och drivande med vinden: *flytkrok*.

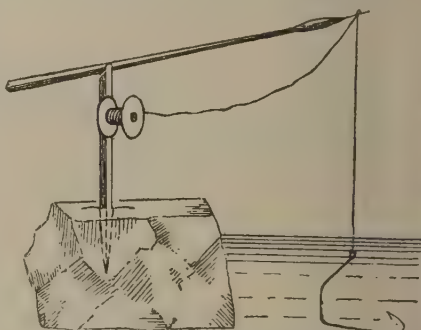

Fig. 1. Angelkrok. Skafvet med rullen fastsatt i isen. Kroken utan påsatt bete. (Efter modell.)

B. Krokredskap, som passas af den fiskande och uppdrages efter napp:

a. Krokredskap, som drages efter eller från sidan af båt eller fartyg: 1. Med en eller få krokar: *drag* (se d. o.), *svivel* (svirivel; se *Drag* med fig. 2), *makrilldörj* (se *Dörj*). 2. Med flera krokar: *uttr* (fig. 2 o. 3).

b. Krokredskap, som skötes för hand, utan att dragas efter båt: vanligt metel, *met-spö*, *slantkrok*, *vanlig dörj*, *vinter-* eller *ismet*, *flerstädes* benämndt *glinder*.

II. Hugg- eller stickredskap:

A. Krok- eller hakeformadt huggredskap, van-

ligen utan hulling. spetsarna vända i riktning mot den fiskande:

Fig. 2. Utterbräde med lina på vef och tafsar.

Fig. 3. Utter, använd från roddbåt.

- a. Huggkrok, fäst vid ref: 1. Med färre krokar: pilk, huggkrok för lax. 2. Med flera, kransformigt anordnade krokar: lakeäks, bläckfiskkrok. 3. Krokar på linor och tafsar: kaspiska störlinor, "själfångande".
- b. Huggkrok, fäst vid skaft: störkrok.
- B. Pigg- eller taggformadt eller med sågtänder forsedt huggredskap; spetsarna vända från den fiskande.
- a. Redskap med skaft eller stång, som handteras af den fiskande: 1. Taggarna med hullingar eller blott tillspetsade: ljuster, pik. 2. Taggarna motsvaras af sågtandade, långsträckt blad: sägljuster.
- b. Redskap med tåg och starkt belastadt: plumpljuster.
- c. Kaströdsredskap: harpun (se Eskimåer, fig. 2).
- C. Redskap med piggar utan hulling, anordnade i kamform vid stång; föres vid botten från sida till sida: ålharka.

III. Nätförmiga redskap af garn:

- A. Redskap, afsedda för att fisken skall sätta sig fast i deras maskor:
- a. Fastsatt eller stående redskap: 1. Med enkel nätvägg: α. Redskap, fäst eller hängande vid stakar eller pålar: norrländska stakenät (laxnät). β. Redskap, som hålles på sin plats blott med sänken eller krabbar. Dessa synnerligen vanliga, till maskstorlek och i flera andra afseenden, äfvensom till användning mycket växlande redskap benämnas i de flesta fall efter det fiskslag, för hvars fångst de

äro afsedda, så t. ex. laxgarn eller laxnät, gäddnät, sillgarn, strömmingsnät (skötar) o. s. v. — 2. Med tredubbel nätvägg, den inre eller mellersta försedd med finare, de båda yttre med mycket stora maskor: grimgarn l. grimnät.

b. Drifvande redskap, blott med tåg fastgjorda till båt eller fartyg: drifgarn (se Fiske, fig. 1).

c. Redskap, som framföres mellan två kanoter eller mellan båt- och flytkagge, i strömmar: lax x draggarn, flytnät för storfiske.

B. Redskap, hvori fisken ingår eller hvarmed den omslutes och i hvilket fängsten kan ske, utan att fisken sätter sig fast i maskorna:

- a. Stående eller fast eller ock på botten utlagdt redskap, hvori fisken ingår af sig själf och som är så konstrueradt, att den har svårt att hitta ut. 1. I form af en gård eller ett, med undantag af ingångsöppningarna. slutet rum utsatt redskap, som upptill enligt regel når upp öfver vattenytan och

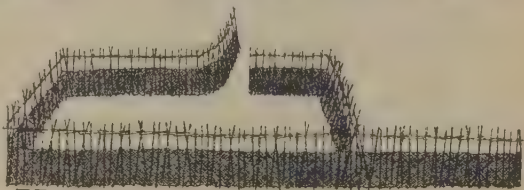

Fig. 4. Laxpata. (Efter modell.)

saknar tak; land- eller ledarm finnes i de allra flesta fall: bottengarn, strandsätt, fiskegårdar, vissa slag af pator (se fig. 4) eller kar-

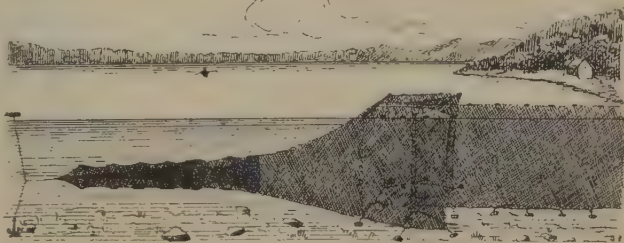

Fig. 5. Storryssja.

sinor, laxbåsar m. fl. 2. Med undantag af ingångsöppningen slutet redskap; land- eller ledarm finnes: α. Redskap, som hålles utspändt med bågar eller ringar eller med ramar: rýssjor, stor-

ryssjor (fig. 5), ålhom m. o. β. Redskap, som ej hålles utspändt på nämnda sätt, utan blott med flöten, krabbar eller stänger: norska kilnotar m. fl. 3. Med undantag af ingångsöppningen eller ingångsöppningarna slutet redskap; land- eller ledarm saknas.

α. Redskap, som utsättes horisontellt eller lägges till botten: mjärdar (vissa slag), tinor eller kupor (vissa slag), kräftburar (vissa slag), ållanor m. fl. β. Redskap, som nedhänges vertikalt: hängryssja.

b. Redskap, hvarmed fiskstim omedelbart före fångsten säcklikt, d. v. s. rundt kring och nedtill, omslutes på den plats, där stimmen anträffas: snörpvad, ringnot.

c. Redskap, som drages horisontellt, vanligast efter botten, och hvarmed fisken vid dess användande hopsamlas från större områden, än som kan omslutas af redskapen.

1. Säckformadt redskap, som drages eller släpas efter farkosten, utan eller blott med helt korta armar; mynningen hålles vid fiskandet utspänd medelst "utterbord", stång(bom) eller genom att redskapets båda dragtåg fastgjorts vid hvar sin särskilda båt eller ock vid hvar sin bom i farkostens för och akter: trål (uttertrål, bomtrål; se Fiske, fig. 2), segelnot, spillernot, dansk åldrivvad. 2. Redskap med långa armar och jämförelsevis liten eller ingen säck vid midten; drages till land, till förankrad båt eller upp på is: flera slag af landnotar eller vadar, snurrevad, is- eller vinternot.

Obs.! I fråga om vissa vadar är det svårt att afgöra, huruvida de böra räknas till grupp 1 eller 2. Så t. ex. är snurrevaden, hvilken uppdrages till förankrad farkost, numera stundom försedd med ett utterbord vid ändan af hvardera armen. Den danska åldrivvaden har jämförelsevis långa armar o. s. v.

d. Uppått öppet, strut- eller säckformadt eller nästan flatt redskap, som hålles utspändt med ring, båge eller ram, och som med tåg eller snöre drages uppåt i vattnet, eller som är försedd med skaft och föres med hand: häfvar, hvaribland agnhäf, kräfhäf (fig. 6), Hertzmans häf m. fl. Hit kunna ock räknas sådana redskap som den gamla ålglipen.

e. Rundt nät att hastigt kastas öfver fisken och sedan snabbt hopdragas: kastnät.

Till grupp III B kunna och hänföras redskap, som utsätts så, att de nå från botten till ytan, och som få blifva stående mer eller mindre lång tid för att omsluta eller i mindre vikar inestänga fisk, utan att denna är slutligt fångad: stångvadar, stångnät.

IV. Redskap med maskor af andra ämnen än garn, såsom metalltråd, bast o. s. v. jämte spjäl (spröt) eller vidjerredskap samt redskap af

korgmakeriarbete. Detta redskap är konstrueradt för att fisken af sig själf skall gå in i detsamma:

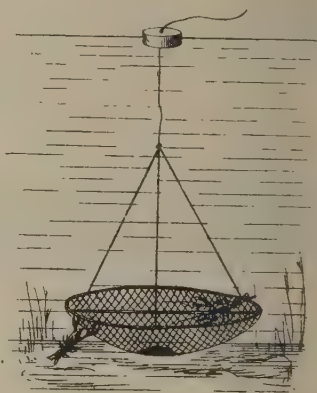

Fig. 6. Kräthäf.

A. Blott med undantag af ingångsöppningen eller ingångsöppningarna slutet redskap.

a. Faststående redskap i ramar eller ställningar, ofta mellan grindar eller risarmer, som afstänga vattendrag. Redskapen af metalltrådsduk på spjälverk eller af spjäl, spröt, vidjor eller järnstafvar: vissa slag af tinor och mjärdar, såsom laxtinor m. fl.

b. Redskap att utläggas på botten och gjordt af metalltrådsnät, vidjor, spröt, bast, korgmakeriarbete m. m.: flera slag af mjärdar och tinor, såsom kräftburar (fig. 7) och hummertinor (vissa slag), ålkorgar eller kupor m. m.

Fig. 7. Kräftbur 1. kräftkorg.

B. Redskap utan tak, faststående och vanligast försedda med land- eller ledarm, tillverkningsämnet åtminstone oftast spjäl, spröt eller vidjor: katsa, flera slag af fiskegårdar.

V. Bygda eller timrade, större, fasta redskap med konstruktion växlande efter lokaliteterna: laxtinor, laxkar, fisken för fångst af

lax, som efter leken vandrar eller "vråker" utför vattendragen ("vrakhus", "sla"), vissa slag af pator för lax och sikkångst, h o eller hopplåda ("lippa") för lax och laxöring, ålkistor m. fl.

VI. Snaror af metalltråd med stång eller spö för fångst af gädda, lax m. fl. fisksorter.

VII. Redskap för fångst af ostron och musslor:

A. att släpas på botten: skrapor, ulkar.

B. att upplocka djuren med: tänger.

Bland "hjälpredskap" vid

fiske kunna exempelvis nämnas: puls, att skrämma fisk med på nät, eller så att den ej utgår ur notar, kläpp, ett handredskap bestående af en stark krok i ändan af ett kort skaft att hugga större fiskar med, då dessa från ref eller eljest skola hämtas in i båten, flera slag af häfvar o. s. v.

Fiskregn, fiskars nedfallande ur luften, har några gånger observerats, t. ex. i Madras 1775 under en storm. Genom skydrag hade fiskarna då ryckts upp i luften tillika med halsvattnet.

Fisksalamander, *Ichthyofida*, zool., benämning för gälgroddjuren (se Amfibier, sp. 829—830).

Fiskskinn, handelsnamnet på den gulgråa, torrade, med hårda taggar besatta huden af flera olika fiskarter, företrädesvis hajar (arter af släktet *Squalus*), men äfven rockor m. fl. Fiskskinn nyttjades förr ofta till slipning af träarbeten o. d., men begagnas numera hufvudsakligen till beredning af s. k. fiskskinnsschagrång (till etuier o. d.), hvarvid taggarna först bortslipas och själva huden garlvas samt ofta färgas. S. J.—n.*

Fiskslus, fisk. Se Fiskväg.

Fisktionde, en afgift, som utgjordes till prästerskapet af dem, som idkade fiske såsom näring. För denna beskattnings behöriga ordnande finnas bestämmelser ej blott i de stora allmänna författningarna ang. prästrättigheterna af 1617 och 1681 samt 1723 års speciella författning i detta hänseende för Skåne, utan jämväl i en mångfald af andra författningar och resolutioner, som utfärdats för särskilda landsändar och för särskilda fall (anförda i Wiskmans "Ecclesiastiske werk", 1781). Fisktionen är nu, såsom annan prästtönde, genom de, på grund af k. förordn. 11 juli 1862 om allmänt ordnande af prästerskapets inkomster, fastställda löneregleringarna, utbytt mot kontant afgift. A. Th. S.

Fisktorped. Se Torped.

Fisktrappa, fisk. Se Fiskväg.

Fisktärnan, zool. Se Tärnsläktet.

Fiskumfos, ett stort vattenfall i Namsenälven i Norge, Nordre Trondhjems amt.

Fiskumvandet [-vannet]. Se Ekern.

Fisk university [fisk jönive'siti]. Se Fisk, C. B.

Fiskus, lat. Fiscus (se d. o.), kallas inom finansrätten staten såsom subjekt för förmögenhetsrättigheter. Sammanfattningen af de fiskus till-

erkända rättsliga förmåner, bestående i särskilda privilegier i afseende på preskription, panträtt o. s. v., utgör den fiskaliska rätten. I trängre mening förstås med fiskalisk rätt äfven en

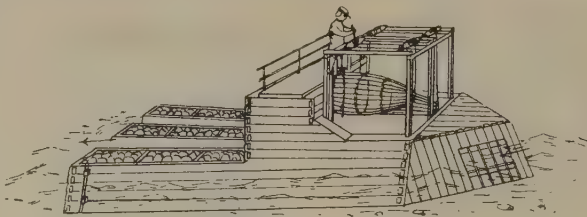

Fig. 8. Laxtina. (Efter modell.)

bestämd inkomst eller finanskälla för staten, nämligen rätt till böter och förbrutet gods enligt strafflagar, polisförordningar, tull- och andra förordningar rörande skatteväsendet; rätt till olagliga gåfvor, såsom mutor o. d.; rätt till efterlämnadt gods, till hvilket arfvinge icke finnes (dana-arf, *bona vacantia*); rätt till herrelösa ting (*adespota*). — I svensk rätt brukas uttrycket *Kronan* (se d. o.) i stället för fiskus för att beteckna staten såsom förmögenhetsrättsligt subjekt. A. Th. S.*

Fiskuttern, zool. Se Uttersläktet.

Fiskviken, Stora (port. *Bahia dos tigres*), vik på kusten af Mossamedes, i portugisiska Väst-Afrika, n. om Kunenes mynning, skyddad på västra sidan mot hafvet af den låga dynbildningen Tigerhalvön (port. *Península dos tigres*), hvars norra spets ligger under 16° 30' s. br. — Nordligare, ungefär under 15° 7' s. br., ligger Lilla Fiskviken (*Bahia de Mossamedes*), vid hvilken staden Mossamedes är belägen.

Fiskväg, konstgjord anordning för att bereda vandringsfiskens, särskildt laxen och ålen, väg förbi dammbyggnader och branta vattenfall upp till lämpliga lek- och näringsplatser. Fiskvägar kunna uppdelas i två hufvudgrupper, "trappor" och "ledare", de förra afsedda hufvudsakligen för laxfiskarna, de senare för ålen. (Rörande dessa fiskarters lefnadsvanor se dessa ord.) Vägarnas utseende och placering bero på de lokala förhållandena; ofta måste flera anläggas vid samma dammbyggnad, särskildt om vattnet på viss sträcka under någon del af året fullständigt afledes från vattendraget för att användas för vattenkraftsändamål. Största svårigheten ligger gifvetvis i att anordna vägarnas utlopp så, att fisken hittar dessa; där så skett, ha de ofta visat sig effektiva. Som allmän regel gäller, att utloppet förlägges omedelbart nedanför hindret; för trapporna (fisktrappor, laxtrappor) gäller dessutom, att vattnet bör utströmma så rikligt och med sådan hastighet, att det af fisken uppmärksammas. Den öfre mynningen anordnas så, att vid varierande vattenstånd ett någorlunda jämnt inströmningstryck erhålles. — I öfrigt finnes en mängd olika konstruktioner, särskildt för fisktrappor, som för lax och andra fiskslag äro hvarandra tämligen lika, churu laxtrapporna kräva större dimensioner och starkare ström. De vanligaste typerna för laxvägar visas å vidstående afbildningar.

Fig. 1 visar en 3—4 m. bred utsprängning i form af en bäck med jämn lutning och försedd med uppresta stenar, som minskar strömhastigheten. A fig. 2 och 3 ser man trappor i form af bassänger

fotingarnas ordning (*Entomostraca*) bland kräftdjuren och som tjäna till föda åt fisk. J. G. T.*

Fisködlä, paleont. Se *Ichthyosaurus*.

Fiskörn, zool. Se *Fiskgjusar*.

Fig. 1. Laxtrappa från Invermoriston i Skottland.

Fig. 2. Laxtrappa vid München.

Fig. 3. Laxtrappa vid Rygenfos, Arendal.

med vinkelräta eller snedt ställda tvärväggar och med öppningarna anbringade i sicksack i väggöfverkanterna eller vid ena sidan. Trappan å fig. 4 saknar öppningar, och laxen måste där hoppa mellan bassängerna. Ofta utgöres trappan af en omkr. 3 m. bred ränna, där vattnet medelst tvärväggar och afvisare ledes i en mängd krökar. Sådana trappor

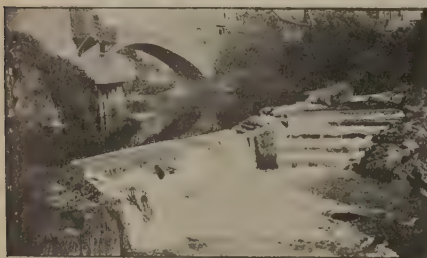

Fig. 4. Trappa för laxöring vid Rahyader, Wales.

finnas utförda såväl i Amerika och Norge som äfven hos oss, bl. a. vid Domnarfvet och Kvarnsveden, men torde numera få anses onödigt komplicerade.

På sista tiden har föreslagits användande af automatiskt verkande fiskslussar, hvilka dock ännu icke pröfvats i praktiken.

Ledarna anordnas hufvudsakligen för det uppgående ålynglet (ålyngelledare). De bestå stundom af öppna rännor eller diken, vanligen dock af täckta trätrummor i lutning från 1:1 till 1:10, delvis fyllda med sten eller ris, hvar emellan vattnet silar fram. Ledarnas dimensioner lämpas efter ynglets storlek, hvilken varierar för olika vattendrag. Jfr C. Schmidt, "Studier öfver fiskvägar" (1906).

C. S.

Fisk-ät, zool. namn på en mängd små hafsdjur, t. ex. *Calanus* m. fl. släkten, hvilka höra till klyf-

Fiss (fr. *ja dièse*, eng. *f sharp*), *mus.*, den medelst ett ♯ en half ton höjda tonen *f* eller sjunde tonen i vår kromatiska skala; förväxlas enharmoniskt med *gess*. — **Fississ** kallas *f*, höjdt med två halftoner. A. L.*

Fiss dur (fr. *ja dièse majeur*, eng. *f sharp major*), *mus.*, den durtonart, som har *fiss* till grundton och företecknas med sex ♯, nämligen för *f*, *c*, *g*, *d*, *a* och *e* (parallelltonart: *diss moll*). A. L.*

Fissibranchiäta (af lat. *fissus*, klufven, och *branchia*, gälar), *zool.*, snäckor med två skilda, fjäderformade och symmetriskt liggande gälar; mantel och skal med en springliknande utskärning i yttre randen. Hit höra *Haliotis*, *Pleurotomaria*, *Fissurella*, *Bellerophon* m. fl. A. Hng.

Fissil (fr. *fissile*, af lat. *fendere*, klyfva), klyfbar.

Fissil'nguia, zool., benämnes en underordning bland ödlorna (*Saurii*), hvars medlemmar ha en lång, tunn, i spetsen tvåklufven tunga, som kan sträckas långt ut ur munnen. Som ej alla genom detta kännetecken utmärkta ödlor äro närmare besläktade med hvarandra, fördelar man numera de fordom till *F.* sammanförda släktena på skilda familjer. L.-e.

Fissipedia, zool., är en benämning för landtrofjdjuren i motsats till säldjuren, *Pinnipedia*.

Fissiro'stes, zool., benämning på en fågelgrupp, omfattande svalor, nattskärnor och tornsvalor, hvilka dock numera räknas till skilda fågelgrupper. L.-e.

Fississ, mus. Se *Fiss*.

Fiss moll (fr. *ja dièse mineur*, eng. *f sharp minor*), *mus.*, den molltonart, som har *fiss* till grundton och i likhet med sin parallelltonart, *a dur*, företecknas med tre ♯, näml. för *f*, *c* och *g*. A. L.*

Fissot [fisså], *Alexis Henri*, fransk tonsättare, f. 1843, d. 1896, elev af Paris-konservatoriet, var framstående pianist och orgelspelare samt skref en mängd fina pianostycken.

Fissur (lat. *fissura*, spricka), *med.*, kirurgernas benämning på sår, hvilka ha form af smala sprickor, vanligast iaktagna å benen och huden. Sprickor i

benen kunna vara enkla eller sammansatta (multipla); de uppkomma genom yttre våld af alla slag, stötar, inverkan af kulor, fall o. s. v. Ett bland de ställen, där de oftare visa sig, är hufvudskålen i hela dess utsträckning, således äfven dess bas; för öfrigt förekomma de i de platta liksom de rörformiga benen. Om huden öfver dem är oskadd, kunna fissurerna vara ganska svåra att med bestämdhet igenkänna, i synnerhet om ej stycken eller skivor af benet blifvit verkliga lösgrjorda. Numera ha vi genom Röntgenfotografering ett godt och pålitligt sätt att upptäcka dem. Behandlingen sammanfaller med den af andra benbrott, till hvilka de ofta sälla sig. Endast sprickorna på hufvudskålen kunna i vissa fall nödvändiggöra särskilda och mera ingripande åtgärder, såsom trepanation. — Fissurerna å huden ha vanligen sitt säte i kanterna på mynningarna för de inre håligheterna, således i läpparna, näsborrarna samt tarmkanalens, urinrörets och slidans mynningar. Dessa fissurer äro väl ej sällan följder af yttre våld, men detta behöfver visst icke vara synnerligen stort; ofta uppkomma de själfständigt. De äro i allmänhet ganska svårsläta, synnerligen om de bero på allmänna sjukdomar, och de framkalla vanligen krampaktiga samt ytterst smärtsamma sammandragningar i den muskelring, som omgifver de flesta af dessa mynningar. Mest känd är den kramp i ändtarmens mynning, som ofta beror på dylika fissurer och som utgör ett mycket svårt lidande för därmed behäftade patienter. Lyckligtvis är hjälpen att vinna på ett sätt, som är på en gång alldeles ofarligt och nästan fullständigt säkert, en oblodig operation eller en inskärning i slutmuskeln. Rsr. (J. Å.)

Fissura Sylvii, lat. Se Hjärnan.

Fistel (lat. *fistula*, rör). 1. Med., eg. ett rörformigt sår, som förbinder en naturlig eller tillfällig hålighet med den yttre världen. Dylika sår kunna förekomma hvar som helst på kroppen; utgångshålan kan vara såväl hjärnkaviteten som någon af de andra, större eller mindre hålorna, tarsäcken, munnen, tandhållarna, bröstet (lungsäcken och lungan), buken (magsäcken och tarmarna, särskild ändtarmen), urinröret o. s. v. Från en tillfällig hålighet, en abscess, synnerligast om sjukt ben finnes i dess botten, kan en lång och smal kanal leda ut till den yttre öppningen, hvilken, då den blifvit gammal och visar ringa eller intet anlag för läkning, visserligen också kallas fistel. Slutligen kallas fistlar eller fistelgångar sådana kanaler, som både börja och sluta i huden, men emellan sina båda öppningar ha en lång och smal väg att gå. Fistlarnas allmännä kända svårsläktighet härrör däraf, att främmande ämnen från utgångshålorna ständigt passera igenom dem: luf, tårar, spott, var, födoämnen, ekskrementer, urin o. s. v., hvarigenom deras väggar slutligen blifva förtjockade. Till sist kan t. o. m. i vissa fall den naturliga utgångskanalen, fisteln, helt och hållet öfvertaga den normala roll; så är t. ex. ej sällan fallet vid tår-, spott- och urinfistlar. Ofta kan en fistelgång bringas till läkning därigenom, att en i dess botten befintlig främmande kropp (ett dött benstycke, en tand) uttages; understundom är det nog att återställa den naturliga utförgångens ränna, om den är förträngd eller helt och hållet tilltäppt. Vissa fistlar låta utan svårighet läka sig därigenom, att man uppskräpar dem i hela deras längd (de vanliga "fistelgångarna", ändtarmsfistlar); men för många

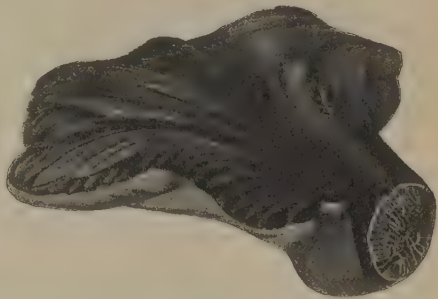
fordras mycket komplicerade operationsmetoder. Ordet fistel utgör för öfrigt hos en viss del af den "lidande mänskligheten" en källa till förskräckelse, som oftast är obefogad, alltid öfverdrifven. Se äfven Var. — 2. Mus., tysk benämning på falsettrösten (se Falsett). 1. Rsr.*

Fistelgång, med. Se Fistel.

Fistularia, zool. Se Pipfiskar.

Fistulätor. Se Lagerbjelke.

Fistulina hepatica Fr., Oxtungsvamp, bot., är typen för en egen grupp inom fam. *Polyporaceæ* (rör- eller pipsvampar). Den "vanliga oxtungsvampen" växer på levande ekstammar. Hatten har ofta en tunglik form af något växlande storlek samt är 10—20 cm. lång och bred eller däröfver,

2—4 cm. tjock, slemmig eller fuktig, på öfre ytan knottig och rödbrun, till formen och ytan erinrande om en oxtunga, till färgen liknande en lever. Ett längdsnitt genom svampen visar omväxlande kötttröda och vitaktiga fågor, af slående likhet med snittet af en verklig, rökt oxtunga. Hattens undre yta är blekgul och tätt besatt med sinsemellan fria, mycket smala rör. Svampen har en egen, nästan fruktlik lukt och en slyrig smak samt kan användas såsom sallat och andra anrättningar; dock bör man före tillagningen utdraga dess halt af garfsyra genom att låta svampen ligga i kallt vatten under ett par timmar. O. T. S. (G. L.-m.)

Fistulipora M'Coy, paleont., ett paleozoiskt bryozoläkte med två slags rörliknande djurhus, de mindre stående i flera rader, omslutande ett större; de mindre med många, de större med glesare tvärbottnar. A. Hng.

Fistulös (fr. *fistuleux*), fistelartad. Se Fistel.

Fit, fnsv., sidlän slätt, i synnerhet utmed vattnet; strand. Jfr Agnefit.

Fit [fít], eng., sporto., färdig, redo. En häst är "fit", då den på grund af träning har uppnått bästa möjliga kondition för att deltaga i en kapplöpning. B. C.-m.

Fitch [fít], Ralph, engelsk köpman och forskningsresande (födelse- och dödsår okända), var den förste engelsman, som färdades landvägen öfver Syrien och Eufratdalen till Indien och besökte Burma. Af sin 1583—91 företagna resa författade han en värdefull skildring, som 1599 utgafs af Hakluyt i dennes "Voyages". F. anses ha utöfvat stort inflytande på grundläggandet af engelsk-ostindiska kompaniet 1601; han omtalas som regeringens rådgifvare rörande österländska förhållanden och forsk-

1606. Jfr Ryley, "Ralph F., England's pioneer in India and Burma" (1899). V. 8-g.

Fitch [fítʃ], John, nordamerikansk uppfinnare, f. 1743, d. 1798, nämnes som konstruktör af det första ångfartyget i Amerika. På 1780-talet sysselsatte han sig med utarbetandet af en karta öfver de stora vildmarkerna i norra Västern, och under de resor han för detta ändamål företog på floderna vaknade först hos honom den tanken, att dessa skulle kunna befaras medelst ångfartyg. Sedan han förfäfvats hos de särskilda staternas styrelser sökt erhålla medel för tillämpande af denna sin idé, lyckades det honom äntligen att 1786 i Philadelphia bilda ett bolag, för hvars räkning en af honom byggd liten ångbåt, med en utlofvad hastighet af 8 miles (14,5 km.) i timmen, kort därefter lopp af stapeln och verkligen någon tid fraktade passagerare på Delaware, men med förlust, så att bolaget 1790 måste upplösas. 1793 begaf han sig till Frankrike, men hans försök att där göra uppfinningen gällande misslyckades. Hans patens prioritet framför Fultons lär ha lagligen pröfvats och godtagits af myndigheterna i hans hemland.

Fitchburg [fítʃbɔrg], stad i nordamerikanska staten Massachusetts, vid Nashuafloden. 31,531 inv. (1900). Betydande fabriksverksamhet (1900: 308 verk, 6,796 arbetare, 14,5 mill. doll. produktionsvärde) i synnerhet i bomull, papper, skor, ull, maskiner och järnvaror.

Fitero [-tärå], stad i spanska prov. Navarra, vid Ebro biflod Alhama, 223 m. ö. h. 3.469 inv. (1900). Varna källor (48°), som innehålla klorcalcium. Ln.

Fittger, Arthur, tysk målare och skald, f. 1840 i Delmenhorst, gjorde sina grundläggande studier i München, Antwerpen och Paris, vistades 1863—65 i Rom och är sedan 1869 bosatt i Bremen. Han målar både stafflitafor (*Barbarossas uppvaknande*, 1870, m. fl.) och med förkärlek väggmålningar af dekorativ och monumental art, helst med fantastiskt eller romantiskt innehåll, tämligen opersonligt i utförandet. Han gjorde väggmålningar i trapphuset i Hamburgs konsthall 1883—84, i börsen i Bremen (en 72 m. lång fris, 1890—92), i Hamburgs rådhuskällare 1895, i Kejsarsalen och andra rum i rådhuset 1897, utförde 1898 två stora bibliska taflor för domkyrkan i Bremen och stora dekorativa målningar på slottet i Oldenburg (anses vara hans bästa arbete), har dessutom dekorerat i slott, privathus och ångbåts-salonger. F. visar mycken tilltagssenhets och oräddhet och behandlar sina ämnen på ett alltigenom lättfattligt sätt. — F. är äfven verksam som skald och har skrivit flera lyriskt färgade, teatraliskt effektfulla dramer, såsom sorgespelen *Adalbert von Bremen* (1873; 2:a uppl. med epilogen *Hie Reich! Hie Rom!* 1875), *Die hezze* (1878; 6:e uppl. 1895), "Hexan", uppl. 1887 i öfv. af Snoilsky, utg. s. å.; omarbetad till operatext, *Heksen*, med musik af A. Enna, 1892; "Häxan", uppl. i Stockholm 1894), *Von Gottes gnaden* (1883; 3:e uppl. 1895), *Die rosen von Tyburn* (1888), *Jean Meslier* (1894) och *San Marcos tochter* (1902; 2:a uppl. 1903) samt de litterärt mycket betydelsefulla diktsamlingarna *Fahrendes volk* (1875; 2:a uppl. 1883), *Winternächte* (1880) och *Requiem* (1894). F. har äfven översatt ett par stycken af Augier samt Byrons "Marino Faliero". (G—g N.)

Fitinghoff, Laura Matilda Bernhar-

dina, författarinna, född Runsten, f. 14 mars 1848 i Sollefteå, Västernorrlands län, gifte sig 1871 med bruksegaren K. B. Fitinghoff (d. 1892), har utvecklat ett flitigt författarskap, dels i tidningar och tidskrifter, dels i större arbeten, af hvilka flertalet är afsedt till barn- och ungdomsläsning, såsom *En liten värld bland fjällen* (1885; 2:a uppl. 1901), *I rosenård* (1890; 2:a uppl. 1892), *I löfsprickningen* (1891; 2:a uppl. 1892) och *Världsluft* (1892); vidare romanen *Gamla Naset* (1895; öfv. till norska 1897), *Skisser och berättelser* (1:a saml. 1901, 2:a 1904) samt den mot "hvita slafhandeln" riktade *Vid gränsen* (1906), utgifven under märket Eli Heiki.

Fitja, socken i Uppsala län, Lagunda härad. 1,060 har. 250 inv. (1906). Annex (till Hjalsta) i Hjalstaholms pastorat, Uppsala stift, Lagunda kontrakt. Fitja kyrka är nedlagd, men kyrkoherdebostället är kvar i socknen.

Fittig [fítʃtich], Rudolph, tysk kemist, f. 1835 i Hamburg, studerade i Göttingen och promoverades där 1858, utnämndes till professor vid samma universitet 1866 och kallades 1870 till Tübingen samt var 1876—1902 professor i Strassburg. Hans arbeten falla inom den organiska kemien. 1864 uppfann han den efter honom uppkallade metoden att syntetisera aromatiska kolväten genom inverkan af natrium på radikalerne halogenföreningar. Fenantren (se d. o.) upptäcktes 1872 af F. Af stor betydelse äro äfven hans arbeten öfver laktoner och omättade syror. H. E.

Fittja, gästgärfgård och poststation nära Mälaren, i Botkyrka socken, Stockholms län, 15 km från Stockholm. Öfver sundet emellan Mälaren och Albynsjön leder Fittja bro. Detta pass ansågs redan Dahlbergh vara synnerligen viktigt för hufvudstadens försvar, och 1677 ombesörjde han därför dess befästande. Efter krigets slut fick befästningen förfalla. Ett 1808 föreslaget slutet batteri vid F. kom ej till utförande. L. W. son M.

Fittin [fítʃn], Mary, hofdam hos drottning Elisabet af England och älskarinna åt William Herbert, earl af Pembroke, har af flera forskare påståtts vara den "mörka dam", som omtalas i Shaksperes sonetter. Osannolikheten af detta antagande har utförligast uppräpats af lady Newdegate i "Gossip from a muniment room" (1897). V. 8-g.

Fittönia Coëm., bot., växtsläkte af fam. *Acanthaceae* med 2 lågväxta, mjukhåriga örter i Sydamerika. I varma växthus och terrarier odlas ofta *F. Verschaffeltii* med vackra röd- eller hvitådriga, mattgröna bländ; blommonna äro oansenliga. G. L.—m.

Fittri (Bulala), landskap i mellersta Sudan, mellan Bagirmi i v. och Wadai i ö., tributpliktigt till det senare, har enligt *Nachtigal* omkr. 90,000 inv., arabiska bulala, kuka, infödda abu-simmim, nomadiserande tibbu och araber. Det på Leo Africanus' tid (början af 1500-talet) maktiga riket har sitt namn efter lagunen F. (l. Candie), som från ö. mottager floden Batha, vid hvilken landets hufvudstad Java ligger. Sjöns omfång växlar betydligt efter årstiderna.

Fituna, säteri i Sorunda socken, Sotholms härad, Stockholms län (Södertörn), vid Kaggfjärden, en vik af Östersjön. 9½ mtl. Taxeringsvärde 274,500 kr. (1906). Hufvudbyggnaden, af sten, uppfördes 1811. F. egdes under medeltiden af släkten Bått, kom se-

dermera genom giftermål till släkten Fleming och på 1670-talet till ätten Bonde, hvilken innehade det-samma till för några år sedan, då det såldes till grevfe R. von Rosen. Konung Kristian II hade (1518) sitt läger vid F. 1719 brändes F. af rysarna.

Fitz [fīts; af lat. *filius*, son], son, normandiskt ord, som ingår såsom första sammansättningsled i åtskilliga engelska namn (t. ex. Fitzwilliam, Fitzwalter, Fitzgerald) och har sin motsvarighet i det skotska *Mac*, det irländska *O'*, det walesiska *Ap* och det orientaliska *Ben*. Stundom betecknar Fitz äfven oäkta härstamning från engelska konungar, t. ex. i namnen Fitzroy och Fitzjames.

Fitz., vid djurnamn förkortning för österrikiske zoologen Leopold Joseph Fitzinger, f. 1802, d. 1884, författare till bl. a. *Systema reptilium* (1843).

Fitzalan [fīts'aløn], gammal engelsk adelssläkt af normandiskt ursprung, omtalad redan på Henrik I:s tid (1100-talets början). En af dess medlemmar, John F., lord af Oswestry, f. 1223, d. 1267, förtrogen vän till Edvard I, ärde 1243 af släkten Albini staden och slottet Arundel, och hans sonson, Richard F., f. 1267, d. 1302, var den förste af släktens många mäktiga medlemmar, som bar titeln *earl af Arundel* (från 1291). Om släktens öden se Tierney, "History and antiquities of Arundel" (2 bd, 1834), och Yetman, "Early genealogical history of the house of Arundel" (1882). Richard F:s son, Edmund F., earl af Arundel, f. 1285, d. 1326, var en af kungagunstlingen Gavestons dödsfiender, men trädde sedan på Edvard II:s sida och afträttades 1326 vid dennes störtande. Hans son, Richard F., earl af Arundel och Warenne, f. omkr. 1307, d. 1376, var en af Edvard III:s högst betrodda män, försträckte konungen stora penningssummor till franska kriget, anförde en af engelska härens flyglar vid Crécy (1346) och användes mycket i diplomatiska värf. En af hans söner, Richard F., earl af Arundel och Surrey, f. 1346, vann som amiral flera sjösegrar öfver fransmännen, spelade en af de ledande rollerna i inbördesstriderna under Rikard II och afträttades, invecklad i en sammansvärjning mot konungen, 1397; en annan, ärkebiskop Thomas Arundel, f. 1353, d. 1414, var under en lång tid Rikard II:s kansler, landsförvisades vid broderns fall 1397, men återkom med Henrik af Lancaster (Henrik IV) 1399, återfick sin andliga värdighet och var sedan själen i religionsförföljelsen mot lollarderna. Släktens mest berömda medlem var den siste earlen af Arundel inom denna ätt, nämligen:

Henry F., 12:e earl af Arundel, f. omkr. 1511, d. 1580. Han stod i hög gunst hos sin gudfader, Henrik VIII, ledde 1544 stormningen af Boulogne och belönades därför med utnämning till lordkammarherre. F. tillhörde det regentskapsråd af 12 stormmän, åt hvilket Henrik VIII i sitt testamente anförtrött styrelsen under Edvard VI:s minderårighet, understödde först Northumberland mot protektorn Somerset, men motverkade sedan Northumberlands årelystna planer och ingrep vid Edvard VI:s död 1553 afgörande genom att i tid sända prinsessan Maria en varning och sedan ställa sig i spetsen för resningen mot Jane Grey. Af drottning Maria belönades han med höga värdigheter och bibehöll under Elisabet, ehuru misstrodd, i början sin inflytelserika

ställning. Han trädde emellertid i spetsen för det gammalkatolska adelspartiet, intrigerade med Spanien och sökte åvägabringa en giftermålsförbindelse mellan sin måg, hertigen af Norfolk, och Maria Stuart för att sedan genom en katolsk resning söka skaffa dem Englands krona. För delaktighet i Rikardis sammansvärjning 1571 satt han ett år i fängelse och tillbragte sedan sin återstående lefnad i stillhet. En af hans biktfader författad biografi, "The life of Henry Fitzalan, last earle of Arundell of that name", är tryckt i "Gentleman's magazine", 1833. Titeln öfvergick efter hans död till släkten Howard.

Fitzclarence [fītsklå'rens], namn på engelske konungen Vilhelm IV:s (före tronbestigningen hertig af Clarence) oäkta söner med skådespelerskan Mrs Dorothy Jordan (f. 1762, d. 1816). Den äldste af dem, George Augustus Frederick F., earl af Munster, f. 1794, d. genom själfmord 1842, deltog med utmärkelse i spanska fälttåget och kriget mot maratterna, blef till sist generalmajor, befordrade ifrigt orientaliska språk- och konststudier samt var president i "Royal asiatic society". Släkten förtäfler ännu.

Fitzgeorge [fītsdʒe'dʒ]. Se Cambridge 2.

Fitzgerald [fītsdʒe'røld], gammal irländsk adelsläkt, inflyttad till Irland vid den första engelska eröfringen på 1100-talet och härstammande från en af Vilhelm Eröfrarens i Domesdaybook omtalade normandiske ledsagare Walter Fitzother. Efter dennes sonson Gerald, gift med Nesta, dotter till konung Rhys den store af Syd-Wales, plågar släkten stundom kallas *the Geraldine family*. Hans son Maurice F., d. 1176, kom öfver till Irland 1169 från Wales för att hjälpa konung Dermot af Leinster att återfå sitt rike och spelade sedan en framträdande roll i eröfringsstriderna. Hela medeltiden igenom var släkten en af Irlands förnämsta, nästan ständigt i strid med arfviänderna af släktarna de Burgh och Butler (huset Ormonde). Den äldsta grenens hufvudmän buro titeln earl af Kildare (efter familjens stamslott), en yngre gren förvärfvade titeln earl af Desmond. Släktens genealogi är utredd i markisens af Kildare arbete "The earls of Kildare and their ancestors from 1057 to 1773" (1858), fullständigadt genom en kritisk undersökning af sir W. Bethel, "Pedigree of the Fitzgeralds" (i "Journal of the historical and archaeological society of Ireland", 1868—69). Dess under medeltiden synnerligen starka politiska makt bröts under Henrik VIII:s tid, då Gerald F., 9:e earl af Kildare, dog som fånge i Tower 1534 och hans son, Thomas F., lord Offaly, efter ett misslyckadt anfall på Dublin greps och afträttades, 1537. Bland släktens medlemmar i nyare tid märkas följande:

1. James F., 20:e earl af Kildare, 1:e hertig af Leinster, f. 1722, d. 1773, blef 1756 ståt-hållare på Irland (*lord deputy*) och belönades för sitt regeringsvänliga sinne 1766 med irländsk hertigtitel (af Leinster), den enda då bland irländska peerer förekommande.

2. William Robert F., 2:e hertig af Leinster, den föregående son, f. 1749, d. 1804, gaf som den främste inom Irlands adel engelska regeringen värdiskt stöd vid unionens genomförande 1800. Han ogillade sin broders (se nedan) upprors-

försök 1798, men gjorde upprepad, fast fruktlös försök att rädda denne personligen.

3. Lord Edward F., den föregående broder, upprorsman, f. 1763, uppfostrades i Frankrike, trädde vid unga år i engelsk krigstjänst och deltog 1781—83 med utmärkelse i amerikanska kriget. Efter freden blef han medlem af irländska parlamentet, drefs för en kort tid af sin Rousseauanska naturdyrkan att sluta sig till en indianstam i Canada, vistades 1792 i Paris och trädde där i nära förbindelse med ledande franska revolutionärer, hvar för han som "demagog" ströks ur engelska arméns rullor. Hemkommen till Irland, slöt han sig allt närmare till därvarande upproriska element och blef en af ledarna för sällskapet *Society of united irishmen*, hvars syfte var att med fransk hjälp grunda en af England oberoende irländsk republik. Han samrörde i detta syfte med general Hoche och inledde förbindelse med direktoriet, men sammansvärjningen fördröjades för engelska regeringen (1798), och efter att en tid ha lyckats hålla sig dold blef F. uppsårad och efter en häftig strid fångslad (19 maj); han afled i fångselst af sina i denna strid erhållna sår (4 juni s. å.). Jfr Moore, "Life and death of lord Edward F." (2 bd, 1831; senast utg. af Mc Dermott, 1897), samt Fitzpatrick, "Lord Edward F. or notes on the Cornwallis papers" (1859) och "The sham squire" (1866). — F. gifte sig 1792 med Pamela, f. omkr. 1776, d. 1831, fosterdotter till madame de Genlis och enligt ett allmänt glänsse, men troligtvis grundlöst rykte hennes öfka dotter med Filip Egalité, hertig af Orléans (hennes moder torde ha varit från Newfoundland och hetat Sims). Efter F:s död var hon en kort tid gift med en engelsk köpman och lefde sedan i stillhet på en orléansk pension i Frankrike. V. S.—g.

Fitzgerald [fítsdʒe'róld], Edward, engelsk författare, f. 31 mars 1809 i Bredfield house, Suffolk, d. 14 juni 1883, lefde ett tillbakadraget litterärt lif, mestadels i Woodbridge. Hans originalarbeten (dialogen *Euphranon* 1851 — sista uppl. 1903 — m. m.) ha haft föga betydelse, medan däremot en af hans översättningar, "The Rubáiyát" (1859; 2:a uppl. 1868) af den persiske skalden Omar Alchajami (d. 1127), småningom vunnit den vidsträcktaste popularitet och utöfvat ett stort inflytande samt af de mest hänförliga beundrarna prisats som en af de märkligaste engelska dikterna på grund af formens utsökta skönhet och tankeinnehållets djup. F. översatte vidare skådespel af Calderón, Aischylos, Sofokles m. m. F:s "Letters and literary remains" utkommo i 3 bd 1889, "Letters to Fanny Kemble" 1895, "More letters" 1901; *Works* utkommo i 2 bd 1887. Se arbeten af H. Jackson (1899), J. Clyde (1900) och W. F. Prideaux (1901 och 1903).

Fitzgerald [fítsdʒe'róld], Percy Hetherington, engelsk författare, f. 1834 på Irland, där han länge praktiserade som advokat, har utgivit en stor mängd romaner och biografier. Bland biografierna må nämnas de öfver Sterne (1864; ny uppl. 1896), Charles Lamb (1865), Ch. Townshend (1866), Garrick (1868; ny uppl. 1899), konstnärsfamiljen Kemble (1871), Georg IV (1881), Vilhelm IV (1884) och Sheridan (1887).

Fitzgibbon [fítsgi'bən], John, earl af Clare, irländsk statsman, f. 1749, d. 1802, blef 1778

medlem af underhuset för Dublins universitet och 1783 generaladvokat (*attorney general*) samt var sedan till afslutandet af 1800 års union den förnämste verkställaren af Englands irländska politik. 1789 blef han lordkansler för Irland och samtidigt irländsk peer (lord F.), 1793 viscount F. och 1795 earl af Clare. F:s namn är nära förknippadt med den engelska tvångspolitikerna på Irland under 1790-talet, och unionsaktens antagande tillskrifves för nämligast hans verksamhet. Af sina motståndar gjorde han sig ursinnigt hatad, och unionisterna voro lika öfverdrifna i loford öfver den smidige mannens statsmannaegenskaper. V. S.—g.

Fitzherbert [fítshe'rbət], Maria, i hemlighet förmäld med prins Georg af Wales (sedmera konung Georg IV), f. 26 juli 1756, d. 27 mars 1837, dotter till Walter Smythe, tillhörande en gammal katolsk släkt, gifte sig 1775 med Edward Weld (som dog s. å.) och ingick 1778 nytt äktenskap med en annan rik katolsk godsegar, Thomas F., hvilken afled 1781. Den unga och vackra änkan kom 1784 till London, där hon snart blef mycket frad i societeten och bestormades med kärleksförklaringar af den då 22-årige prinsen af Wales. Efter upprepad försök att undandraga sig hans uppmärksamhet lät hon (15 dec. 1785) förena sig med honom genom en hemlig vigsel i vittnens närvaro, förrättad af en anglikansk präst enligt högkyrklig ritual och fullt giltig enligt kanonisk rätt. Däremot stred äktenskapet mot *Royal marriages act* af 1772 (som förklarar engelska prinsars giftermål före 25 års ålder ogiltiga, då de ingås utan den regerande konungens samtycke) samt utsatte prinsen för att gästmiste om sin tronföljdsrätt, enär han åktat en katolik. Mrs F. kom ytterligare i en skef ställning, då Ch. Fox i underhuset (apr. 1787) — missledd af ett dubbeltydigt skriftligt meddelande, som prinsen ett par dagar före vigseln tillställt honom — med åberopande af dennes auktoritet förnekade, att någon vigselceremoni egt rum. Förbindelsen bröts af prinsen 1794, men återknöts 1800, sedan påven, på tillfrågan af mrs F., förklarat hennes äktenskap med prinsen fortfarande giltigt, trots det att denne i apr. 1795 åktat prinsessan Karolina af Braunschweig. Den slutliga brytningen företogs af prinsen 1811, sedan han blifvit regent, och mrs F. bodde under sin återstående lefnad mest i Brighton, under sina sista år af konungafamiljen behandlad som Georg IV:s änka. De papper, som bevisade hennes anspråk (bl. a. den af båda kontrahenterna 1784 undertecknade vigselattesten och prins Georges testamente af 1796, där han kallar henne "sin enda och verkliga hustru" och testamenterar henne all sin egendom), förvaras sedan 1905 i kungliga privatarkivet på Windsor castle och ha för första gången fått tillgodogöras af forskningen i W. H. Wilkins arbete "Mrs Fitzherbert and George IV" (2 bd, 1905), där hennes af samtiden länge missuppfattade ställning till Georg IV till fullo utredes. Hennes äktenskap med honom var barnlöst. V. S.—g.

Fitzinger, L. J. Se Fitz.

Fitzjames [fítsdʒe'jməs], fransk hertiglig släkt, som härstammar från James F., hertig af Berwick. Bland släktens medlemmar må nämnas Édouard de F., hertig, statsman, sonson till hertigen af Berwick (se d. o.), f. 1776 i Versailles, d. 1838 nära Rouen, emigrerade i början af revolutionen

och slöt sig till Condés armé. 1801 fick han återvända till Frankrike, där han ledde i tillbakadragandet till 1814. Då tog han ifrigt bourbonernas parti och blef under restaurationen öfverste vid nationalgardet och pär af Frankrike. Under "de hundra dagarna" följde han Ludvig XVIII till Gent, hörde sedan till "ultras" i pärskammaren, där han på grund af sin bitande vältalighet och hänsynslösa öppenhet fick stort inflytande, bekämpade Decazes' moderata ministär och var ett af Villèles och Polignacs förnämsta stöd. Efter julirevolutionen 1830 afgick han ur pärskammaren och blef 1832 häktad som misstänkt för stämplingar tillsammans med hertiginnan af Berry, men frigafs af brist på bevis. 1835 och 1837 valdes han till deputerad.

Fitzmaurice [fitsmä'ris], en af Englands förnämaste och rikaste adelslättar, som redan under medeltiden innehade stora jordegendomar på Irland, i grefskapet Kerry, och sedermera genom familjeförbindelser högst betydligt ökat sin förmögenhet. Thomas F., 1:e earl af Kerry, var gift med dottern och arftagerskan till den berömda statistikern och nationalekonomen sir William Petty (f. 1623. d. 1687), och hans son, John F., earl af Shelburne, antog 1751 namnet Petty; numera kalla sig släktens medlemmar Petty-Fitzmaurice. Sedan 1784 bär släktens hufvudman titeln markis af Lansdowne.

1. William Petty, 1:e markis af Lansdowne, mest bekant under sin irländska titel lord Shelburne (son till John F., se ovan), statsman. f. 20 maj 1737, d. 7 maj 1805, blef 1761 medlem af underhuset, men tog vid faderns s. å. timade död plats i öfverhuset. Han var nära förbunden med lord Bute och användes af denne till att övertala Fox att skaffa underhusets gillande åt Parisfreden 1763. S. å. blef han handelsminister i Grenvilles ministär, men afgick efter några månader, då han ej lyckades få in Pitt d. ä. i kabinettet. I

Pitts andra ministär blef han "statssekreterare för södra departementet" och fick som sådan äfven ledningen af kolonialärendena. I likhet med Pitt, hvilken han plågade kalla sin "läromästare i politiken", sökte han genom en försonlig politik åstadkomma en uppgörelse med de nordamerikanske kolonierna, men Pitts tilltagande sjukdom lämnade honom utan stöd mot de öfrige ministrarnas och konungens omedelbara åskådning, och i okt. 1768 fick han afsked. Under hela 1770-talet tillrådde han, såsom en af oppositionens främste talare och efter Pitt d. ä:s död 1778 dess ledare i öfverhuset, eftergifter åt kolonierna samt inträdde i mars 1782 som inrikesminister i Rockinghams ministär, hvars chef han blef efter Rockinghams död i juli s. å. Fox lämnade då ministären, och Pitt d. y. inträdde som skattkammarskansler. Nu afslöts ett provisoriskt fredsfördrag med kolonierna, hvori Förenata staternas oberoende erkändes (nov. 1782),

och fredspreliminärer aftalades med Frankrike och Spanien, men fredsvillkoren förkastades af underhuset (22 febr. 1783), och ministären Shelburne fick vika för koalitionen mellan Fox och North. Den besegrade premiärministern afböjde 1784 att inträda i Pitt d. y:s ministär och upphöjdes då i stället till markis af Lansdowne. Han understödde sedermera i det hela Pitts politik, men sökte vid flera tillfällen (1793, 1797 och 1803) vinna öfverhuset för ett fredsslut med Frankrike. — Han hade väsentligen ökat sin släkts rikedom genom sitt giftermål (1765) med Sophia Carteret, arftagerska till earl Granville (se Carteret 3), och inköpte 1767 af lord Bute dennes ståtliga palats i London, nu Lansdowne house, som blef en samlingsplats för Londons politiska och litterära värld. Själf var han ständigt impopulär och misstrodd (Burke t. ex. jämförde honom både med Catilina och Borgia), men en senare forskning har gjort större rättvisa åt hans statsmannablick och syftet med hans oftast genom ett taktlöst framförande misslyckade reformsträfvan. Jfr Lord Edmond Fitzmaurice, "Life of William, earl of Shelburne" (3 bd, 1875—76).

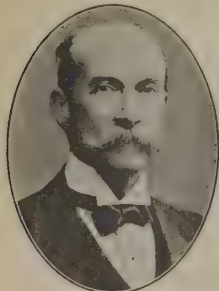
2. Henry Petty-F., 3:e markis af Lansdowne, den föregåendes son, statsman, f. 1780, d. 1863, valdes 1802 till medlem af underhuset (han hette då lord Henry Petty) och blef i jan. 1806 vid föga mer än 25 års ålder skattkammarskansler i "alla talangernas ministär" (under Grenville och Fox) med hvilken han afgick i mars 1807. I underhusets whigopposition var han sedan på god väg att förvärfa en ledande ställning, då han 1809 efter sin halvbroders död fick taga säte i öfverhuset, till hvars talangfullaste förfäktare af liberala grundsatser han sedan räknades. Han uppträdde bl. a. för slaveriets afskaffande, katolikernas emancipation, frihandelsvänlig ekonomisk politik och undsättningsåtgärder för de utarmade arrendatorerna på Irland. 1827 var F. synnerligen verksam för åvägbringandet af Cannings förbund med de moderatliberala, inträdde i ministären som inrikesminister och kvarstod som sådan äfven i Goderichs kortlivade ministär (till jan. 1828), hvarunder han inlade stor förtjänst om kriminallagstiftningens förbättrande. Han satt sedermera som lordpresident i Greys reformministär (1830—34), i Melbourne's båda ministärer (1834 och 1835—41) och i Russells ministär (1846—52). Utan särskild ämbete kvarstod han i kabinettet äfven under Aberdeen (1852—55) och Palmerston (1855—58). Såväl vid representationsreformens genomförande som vid spannmållagslagarnas upphäfvande var hans stora personliga inflytande i öfverhuset af synnerligt värde för regeringen. F. var enligt egen utsägo "en mycket moderat whig" med skarp blick för nödvändigheten af liberala reformer; vid flera tillfällen (1830, 1852, 1855) var han tillbjuden premiärministerposten, men afböjde såväl den som en 1857 erbjuden hertigtitel.

3. Henry Thomas Petty-F., 4:e markis af Lansdowne, den föregåendes son, f. 1816, d. 1866, var 1847—56 medlem af underhuset och 1856—58 — med säte i öfverhuset — understatssekreterare för utrikes ärenden under Palmerston.

4. Henry Charles Keith Petty-F., 5:e markis af Lansdowne, den föregåendes son, statsman, f. 14 jan. 1845, efterträdde 1866 sin fader i peersvärdigheten och slöt sig i enlighet

med familjens tradition till det liberala partiet. Han var 1869—72 skattkammarlord och 1872—74 understatssekreterare för krigsären i Gladstones första ministär, blef i april 1880 understatssekreterare för Indien i Gladstones andra ministär,

men afgick redan i juli s. å. till följd af missnöje med regeringens irländska politik samt skilde sig till följd af home-rulerfrågan småningom helt och hållet från det liberala partiet. 1883—88 var F. generalguvernör öfver Canada och 1888—93 vice-konung öfver Indien samt ädagalade på båda dessa poster mycken takt och administrativt skicklighet. 1895

inträdde han jämte de andre ledande liberala unionisterna (Chamberlain, Devonshire, Selborne m. fl.) i Salisbury tredje ministär, där han var krigsminister till ministärens rekonstruktion i nov. 1900, då han blef utrikesminister, på hvilken post han kvarstod äfven i ministären Balfour till dennas fall i dec. 1905. Som krigsminister fick han bära sin dryga del af ansvaret och tadlet för det otillfredsställande skick, hvari armén befann sig vid boerkrigets utbrott 1899, men desto lifligare erkännande kom hans verksamhet som utrikesminister till del. Afslutandet af den engelsk-japanska alliansen (30 jan. 1902) och dess förnyande i utvidgad form (12 aug. 1905) samt den engelsk-franska öfverenskommelsen af 8 apr. 1904 jämte därmed sammanhängande "hjärtligen samförstånd" mellan England och Frankrike äro de förnämsta resultaten af hans fasta och skickliga utrikespolitik. Efter unionisternas nederlag vid de allmänna valen i jan. 1906 har F. varit oppositionens ledare i öfverhuset och därvid bl. a. medverkat till afvisandet af det liberala Birrellska skollagsförslaget (dec. 1906) och af det skotska jordlagsförslaget (aug. 1907). Hans personliga inflytande inom öfverhuset är synnerligen stort.

5. Edmond George Petty-F., baron Fitzmaurice, den föregående broder, politiker och skriftställare, f. 19 juni 1846, blef 1868 medlem af underhuset, som han tillhörde till 1885, då han af sjuklighet afböjde återval, inträdde där ånyo 1898 och förflyttades i dec. 1906 som peer (baron Fitzmaurice; han var förut känd som lord Edmond F.) till öfverhuset för att som understatssekreterare för utrikesärenden i den liberala ministären Campbell-Bannerman inför lorderna företrädare regeringens utrikespolitik. F. utsågs 1881 till en af kommissarierna för reorganisationen enligt Berlinfördraget af de turkiska provinsernas förvaltning, var 1883 brittisk fullmäktig vid London-konferensen om Donauseglationens ordnande, 1882—85 understatssekreterare för utrikesärenden (under lord Granville i Gladstones andra ministär) och åtnjuter allmänt anseende som auktoritet i Balkanpolitiska frågor. Bland alstren af F:s historisk-biografiska författarskap må nämnas *Life of William, earl of Shelburne* (3 bd, 1875—76), *Sir William Petty, the political economist* (1895) och *Life of Granville*

George Leveson-Gower, second earl Granville (2 bd, 1905). V. 8-g.

Fitzpatrick [fɪtspə'trɪk], William John, irländsk skriftställare, f. 31 aug. 1830, d. 24 dec. 1895, uppfostrades vid det romersk-katolska kollegiet i Clongowes wood och blef 1876 professor i historia vid Royal hibernian academy i Dublin. F. författade en mängd biografiska arbeten, mest behandlande ämnen ur Irlands historia under senare delar af 1700-talet, stilistiskt tämligen klena, men utmärkta af stor förmåga att utreda sammanhanget i hemlighetsfulla och ofullständigt kända händelser. Misslyckadt var hans försök att fränkänna Walter Scott författarskapet till en stor del af Waverleyseriens romaner, hvilka enligt hans hypotes i stället skulle ha skrivits af dennes broder Thomas Scott (*Who wrote the Waverley novels?*, 1856). I två mycket uppmärksammade arbeten behandlade F. historien om rebellen lord Edward Fitzgeralds fängslande: *Lord Edward Fitzgerald or notes on the Cornwallis papers* (1859) och *"The sham squire" and the informers of 1798* (1866). Bäst är F:s *Daniel O'Connell, the liberator: his letters and correspondence: with notices of his life and times* (2 bd, 1888), hvilket arbete belönades med en hög påfåg orden och hedersdoktorsvärdighet vid Dublins universitet. Bland F:s öfriga skrifter märkas *Lady Morgan: her career, literary and personal* (1860), *Ireland before the union, with the unpublished diary of John Scott, earl of Clonmel, 1774—1798* (1867, 5:e uppl. 1869) samt *The secret service under Pitt* (1892; 2:a uppl. 1893). V. 8-g.

Fitzpatrick [fɪtspə'trɪk], sir James Percival, sydafrikansk politiker, f. 24 juli 1862 i King William's Town i Kapkolonien, flyttade 1884 till Transvaal och var en tid grufarbetare i Barberton, fick 1892 anställning hos gruffirman Eckstein & Co i Johannesburg, var synnerligen verksam som sekreterare i den bland därvarande utländers bildade "reformkommittén" samt som sådan invecklad i det misslyckade upprorsförsöket mot boerregeringen i samband med dr. Jamesons infall i Transvaal 1896. Hans kort före boerkrigets utbrott 1899 utgifna häftiga och sakrika angreppsskrift mot boerregimen, *The Transvaal from within*, utgick i en mängd uppl. och fick oerhörd spridning. F. är sedan 1898 delegare i öfvannämnda firma, blef 1902 president i Witwatersrands grufkammare och adlades (blef "knight") s. å. Han är en af de förnämsta ledarna för progressistpartiet och valdes 1907 att representera Pretoria i Transvaals lagstiftande församling. V. 8-g.

Fitzroy [fɪtsrɔɪ]. 1. Flod i Queensland, Australien, uppstår genom föreningen af Mackenzie och Dawson, blir farbar vid Rockhampton äfven för oceanångare och faller nära vändkretsen genom flera armar ut i Keppel bay af Stora oceanen. — 2. Flod i norra delen af Väst-Australien, faller genom 3 km. bred mynning ut i King sound. I sitt öfre lopp upptager den från v. Margaret.

Fitzroy [fɪtsrɔɪ], stad i Victoria, Australien, 3 km. n. ö. om Melbourne, till hvilket det utgör förstad. 31.610 inv. (1901).

Fitzroy [fɪtsrɔɪ], engelskt adligt släktnamn, vid olika tillfällen förblandat okäta ättlingar af konungahuset. Det bars tidigast af Henrik VIII:s son med Elizabeth Blount Henry F., hertig af Rich-

mond, f. 1519, d. 1536, hvilken 1525 fick hertigtitel och sedan öfverhopades med höga ämbeten (storamiral, lördöjtnant öfver Irland m. m.), så att han en tid ansågs designerad till konung af Irland eller rent af till tronföljare. Vid 14 års ålder för målades han med en dotter till hertigen af Northumberland. Denna, Mary Fitzroy, hertiginna af Richmond, d. 1557, misstänktes under Henrik VIII:s sista år med orätt för att vara invecklad i sin faders och sin broders, earlens af Surrey, stämplingar samt bidrog genom sitt vittnesmål mot den senare till hans domfällande. — Karl II:s öakta son med Lucy Walters, hertigen af Monmouth (se d. o.), kallades en tid John Fitzroy. Namnet F. har sedermera blifvit släktnamn för Karl II:s öakta barn med hertiginnan af Cleveland samt för deras efterkommande (af den hertiglga släkten Grafton).

1. Henry F., 1:e hertig af Grafton, f. 1663, d. 1690, andre son till Karl II och Barbara Villiers, sedermera hertiginna af Cleveland, blef redan vid 9 års ålder (1672) gift med en rik arftagerska, Isabella Bennet, dotter till earlen af Arlington (se d. o.), blef 1675 hertig af Grafton, utnämndes 1682 till "Englands vice-amiral" och deltog med utmärkelse i kufvet af Monmouths uppror 1685. Han öfvergick 1688 till Vilhelm af Oranien, vann mycken popularitet genom sin tapperhet i sjöslaget vid Beachy head mot fransmännen (10 juli 1690) och stupade sedan på Irland (i okt. s. å.). — Hans båda bröder, Charles F., hertig af Southampton och Cleveland, f. 1662, d. 1730, samt George F., hertig af Northumberland, generalöjtnant, f. 1665, d. 1716, voro mindre betydande.

2. Augustus Henry F., 3:e hertig af Grafton, den föregåendes sonson, statsman, f. 1735, d. 1811, satt 1756—57 som lord Euston i underhuset, årde sistnämnda år sin faders hertigtitel och blef då i öfverhuset en af de ifrigaste medlemmarna af oppositionen mot Butes och Grenvilles ministärer. 1765—66 var han "statssekreterare för norra departementet" i Rockinghams ministär och inträdde 1766 som nominell chef (förste lord af skattkammaren) i Pitts andra ministär. Då Pitt genom tilltagande sjukdom urständsattes att deltaga i styrelsen, blef hertigen från sept. 1767 äfven faktiskt ledande minister. I ministären påyrkade han 1769 upphäfvande af den för de amerikanska kolonierna förhatliga tetullen, men öfverröstades af sina egna kolleger, bland hvilka den nye skattkammarskansen lord North utövade starkt inflytande. Samtidigt anförlls han skarpt i de s. k. "Junius-brefven", (se d. o.) för sedeslöshet och osedlighet samt rönt i öfverhuset motstånd af den nu åter tillfrisknade Pitt. Han afgick då (jan. 1770), men inträdde i juni 1771 som sigillbevarare i lord Norths ministär (dock utan säte i kabinettet och därför ur stånd att effektivt påverka dennes fördärfliga nordamerikanska politik). F., som alltid påyrkat ett försenligt uppträdande mot kolonisterna, afgick i nov. 1775, då hans dit hänsyftande råd ej påaktades. Han var sedan oppositionens ledare i öfverhuset till 1782, då han som sigillbevarare inträdde i Rockinghams ministär, kvarstod vid dennes rekonstruktion under Shelburne och afgick med denne i apr. 1783. Sedan drog han sig alltmör tillbaka från det offentliga lifvet och

sysslade med religiöst skriftställer i unitarisk riktning. Hans själfbiografi utgafs 1899. F. var i sitt offentliga lif oegennyttig och rättsskaffens samt egde en icke obetydlig statsmannaförmåga, men saknade kraft att verksamt göra den gällande.

3. Sir Charles Augustus F., den föregåendes sonson, koloniguvernör, f. 1796, d. 1858, blef 1837 vice-guvernör öfver Prince Edward island, var 1841—45 guvernör öfver Leeward islands och blef 1846 guvernör i Nya Syd-Wales, där han genom takt och tillmötesgående i hög grad vann kolonisternas förtroende och 1849 hjälpte dem att motsätta sig regeringens försök att återupplifva deportationen dit af förbrytare. 1850 erhöi han titeln generalguvernör öfver Australien och återvände hem 1855. Han befrämjade bl. a. de första järnvägsanläggningarna i Australien. V. S. g.

4. Robert F. (Fitz Roy), den föregåendes broder, sjöofficer, koloniguvernör och naturvetenskapsman, f. 1805, inträdde 1819 i brittiska marinen tjänst, blef 1828 befälhavare på örlogsbriggen "Beagle", som användes vid kartläggning af Patagoniens och Eldslandets kuster, samt förde samma fartyg på den världsomsegling (27 dec. 1831—2 okt. 1836), hvilken i naturvetenskapernas häfder blifvit frejdad genom Charles Darwins deltagande i expeditionen som dess naturvetenskapsman. Hemkommen erhöi F. Geografiska sällskapets guldmedalj

(1837) och skildrade färderna i *Narrative of the surveying voyages of H. M. S. Adventure and Beagle* (I—II, 1839, 2:a uppl. 1848; del III är Darwins allbekanta resejournal). 1843 utsändes F. som guvernör till Nya Zeeland, där just då förhållandena voro synnerligen kritiska till följd af kolonisternas strider med maori-infödingarna om jordeganderätten. F. erkände infödingarnas rätt och råkade därigenom från början i konflikt med kolonisternas ledare, hvilka han retade genom ett måhända alltför sträfft uppträdande. Deras intriger i hemlandet vållade, att han återkallades i nov. 1845. F. lämnade den aktiva marintjänsten 1850 och avancerade 1863 till vice-amiral. Från 1854 var han föreståndare för handelsministeriets nyrundade meteorologiska anstalt i London. Som sådan var han en af de förste, som använde telegrafien i den praktiska meteorologiens tjänst, i det att han i febr. 1861 började utsända telegram, hvarigenom 50 hamnar, som stodo i telegrafisk förbindelse med meteorologiska centralstationen, därifrån på förhand mottogo varning för annalkande stormar. I aug. 1861 började F. äfven utsända allmänna väderleksutsikter för Brittiska öarna och utvidgade samtidigt stormvarningssystemet, så att därefter 130 platser erhöi varningstelegram. Vid dessa platser hissades, då varningen anlände, stormsignaler bestående af en cylind och en kon. Vände konen spetsen uppåt, så väntades stormen från nordkanten, vände den spetsen nedåt, så väntades stormen från sydkanten.

ten. Hissades konen ensam, betecknade det en svagare storm, under det att konen och cylindern tillsammans betydde svår storm. Numera använda de brittiska stationerna endast konen. Men i det svenska stormvarningssystemet, som började sin verksamhet i sept. 1905, ha de trene varningsgraderna upptagits, endast att cylindern af praktiska skäl utbytts mot ett klot. Systemet är beskrifvet i F:s *Weather book; a manual of practical meteorology* (2:a uppl. 1863; "Anvisning till att förutsäga väderleken", 1864), och han sökte — i förening med Leverrier och andra lärde — att få det infördt i alla länder. Efter F:s död tillsattes en kommitté, på grund af hvars utlåtande stormvarningarna 7 dec. 1866 upphäufdes. Men snart därefter inkom till centralstationen en mängd skrivelser från olika kuststäder med anhängan om deras återupprättande, hvilket också skedde i dec. 1867. F:s signalsystem har med vissa förändringar småningom införts i de flesta andra europeiska länder, där sjöfart idkas, samt i Canada och andra utomeuropeiska brittiska biländer.

Vid sidan af sin ansträngande verksamhet som meteorolog egnade sig F. med otroligt energi åt det engelska lifräddningsväsendets ordnande som sekreterare i "Life boat association". Överansträngning framkallade ett anfall af sinnesförvirring, hvarunder han gjorde slut på sitt lif, 30 apr. 1865. — Bland F:s skrifter märkas ytterligare *Remarks on New Zealand* (1846), *Sailing directions for South America* (1848) och *Meteorological observations* (från 1859).

V. S.-g. N. E.-m.

Fitz-Roya patagonica, bot. Se Alerze.

Fitzwalter [fitswå'lte], Robert, d. 1235, en af de förnämste ledarna för de engelske baronernas resning mot Johan utan land, blef 1212 landsförvist till följd af upprorsplaner, men fick följande år återvända, sedan Johan underkastat sig påfven. F. valdes af baronerna 1215 till anförare för deras härstyrka ("Guds och den heliga kyrkans här") samt utsågs till en af exekutorerna af *Magna charta*. Då Johan bröt sina löften, reste F. till Frankrike, erbjöd där Englands krona åt prins Ludvig och understödde fransmännen ända till 1217, då han vid Lincoln besegrades af den unge Henrik III:s härförare William Marshal. F:s fiendskap med Johan har af sägnen romantiskt utsmyckats, och sägnen om hans dotter, "den kyska Matilda", har satts i samband med sänger och sägner om Robin Hood; den är poetiskt behandlad bl. a. af Drayton (1594).

V. S.-g.

Fitzwilliam [fitswí'ljem]. 1. William Wentworth F., 2:e earl Fitzwilliam, f. 1748, d. 1833, var skolkamrat och ungdomsvän till Fox, tog 1769 säte i öfverhuset och tillhörde länge oppositionen, men förändrades af motvilja mot franska revolutionen att i likhet med flera andra "gamla whigs" öfvergå på Pitts och regeringens sida, hvarefter han i juli 1794 som lordpresident inträdde i Pitts ministär och i jan. 1795 som lordlöjtnant sändes till Irland. Han hade emellertid missförstått Pitts afsikter och visade större eftergifvenhet för katolikerna, än regeringen gillade, hvarför en konflikt genast uppstod och F. redan i mars s. å. nödgades nedlägga sitt ämbete, till stor sorg för den af Grattan ledda irländska befolkningen. Snart försönade han sig åter med regeringen, tillhörde oppositionen mot Addingtons ministär (1801—04) och var 1806—07 änyo

lordpresident (i ministären Grenville-Fox). F. var systerson och arftagare till den bottenrike markisen af Rockingham och förde på Wentworth house en lysande stat (bl. a. omtalas en fest, hvarvid han skall ha undfågnat 40,000 personer).

2. Charles William Wentworth F., 3:e earl Fitzwilliam, den föregåendes son, f. 1786, d. 1857, var (som lord Milton) medlem af underhuset från 1807 till faderns död, 1833, då han fick säte i öfverhuset. F. var en framsynt och själfständig politiker, uppträdde tidigt för lindring af spännmålstullarna och understödde kraftigt såväl billen om katolikernas emancipation (1829) som den stora representationsreformen. Han utgaf tillsammans med sir Richard Bourke 1844 i 4 bd Edmund Burkes korrespondens. (V. S.-g.)

Fiume. 1. (Slav. *Rieka*, ty. *S:t Veit am Flaum*), hamnstad på ungerskt område, vid floden Fiumaras utlopp i Quarnerobukten. 38,057 inv. (1900), däraf 45 proc. italienare, 42 proc. slaver (kroater, illyrer), 7 proc. magyarer och 5 proc. tyskar. F. består af en amfiteatraliskt uppstigande äldre stadsdel med hopträngda oansenliga hus och tränga, krokiga gator samt det vid bergets fot, längs hafsstranden liggande nya F. med breda kajer, ståtliga gator och torg och många offentliga och allmänna praktbyggnader, såsom rådhuset, Kasinoteatern, guvernörens residens, ärkehertig Josefs villa, marinakademien, navigations-skolan m. fl. I gamla staden märkas den från 10:e årh. härrörande domkyrkan och en gammal romersk triumfbåge. — F. är näst Trieste monarkiens största hamnstad. Det har storartade fabriksanläggningar, bl. a. ett stort petroleumraffinaderi, en stor riskvarnaren berömd torpedfabrik (Whitehead), en kungl. tobaksfabrik med öfver 2,100 arbetare, en stor pappersfabrik, tillverkning af kakao och konjak, läder m. m. Det forna skeppsbyggeriet har däremot upphört. 1872—84 anlades för en kostnad af 21 mill. kr. en af en 1,000 m. lång vägbrytare skyddad, 36 har stor hamn med en kajlängd af 3,000 m. Magasinen upptaga en areal af 68,560 kvm. F. var frihamn 1717—1891. Införseln sjövägen steg 1900 till 378,900 ton och ett värde af 68 mill. kr., utförseln till 798,900 ton, värda 123,7 mill. kr.; med järnvägar ankommo s. å. 865,000 ton och afgingo 280,403 ton varor. Flera stora ångbåtsbolag trafikera F. 1902 anlände 11,593 fartyg om 1,880,418 ton. Stadens (d. v. s. Ungerns) handelsflotta räknade 12 fartyg om 90,723 ton. En kanal skall dragas från F. till Budapest. I F. finns en marinakademi, en navigationsskola, ett gymnasium, en handelsakademi o. a. skolor. F. har elektriska spårvägar, vackra promenader och parker (Scoglietto, Giardino pubblico). På andra sidan Fiumara ligger kroatiska förstaden Sušak. — F. jämte område, det s. k. ungerska Litorale, till hvilket även hör byarna Cosala, Drenova och Plasse, omfattar 19,57 kvkm. och förvaltas af ett under de ungerska ministerierna lydande "gubernium" med en guvernör, som är medlem af Ungerns öfverhus; till Ungerns andra kammare sänder det ett ombud och är berättigadt att sända två ombud till Kroatiens landtag, men har aldrig begagnat denna rätt. — F. ligger antagligen på samma plats som den gamla liburniska staden *Tersatica*, hvilken senare fick namnet *Vitopolis* och längre fram *Fanum sancti Viti ad Flumen*, hvaraf dess nuvarande tyska namn bildats. 1471 köptes det

af kejsar Fredrik III, hvilken införlivade det med habsburgska husets besittningar. 1776 förenades det af Maria Teresia med Kroatien, och 1779 förklarades det vara ett "corpus separatum" af ungerska kronan. 1809 lades det till franska Illyrien, 1814 till Österrike. 1822 förenades det åter med Ungern, men efter revolutionen 1849 lades det mot sin vilja till Kroatien, med hvilket det var förenadt till 1868. — 2. Komitat i Kroatien. Se Modrus-Fiume. J. F. N.

Fiume Valca. Se Cremera.

Fiumicino [fjomitjinå], hamnplats i italienska prov. Roma, v. om Ostia, vid Tibers norra mynningsarms utlopp i Medelhafvet. Omkr. 300 inv. (1901), med Porto och Ponte Galera 1,693 inv. Hafsbad. F. anslades 1825 och är genom järnväg förenadt med Rom.

Five o'clock tea [fälv åklå'k ti], eng., "klockan-fem-te", en i engelska högre umgängeskretsar veder-tagen visittimme med servering af te och kall "smörgåsmat" kl. 5 e. m., ett par timmar före middags-måltiden.

Fives [fa'vz], eng. (plur. af *five*, fem). Se Bollspel, sp. 1028.

Fix (fr. *fixe*, af lat. *fixus*, fast, fäst, orörlig), fast, stadig, bestämd, orörlig, orubblig, trygg. — 1. **Fixa punkter** på termometern äro kokpunkten och fryspunkten. Se Termometer.

2. **Fix idé, med.**, en på sjukdom beroende falsk föreställning, som för långa tider eller oftast för alltid så fäst sig i medvetandet, att den ej rubbas af några skäl. Den brukar tidtals framträda mer, tidtals mindre samt är förenlig med godt omdöme utanför det sjuka området och med skarp logik äfven inom detsamma. Dylika föreställningar kunna framkallas af sinnesvillor eller uppträda såsom förklaringsförsök af egendomliga känslor eller liksom fullrustade springa in i hufvudet utan märkbara förberedelser. Äfven andra upkomstsätt finnas. All behandling är merendels fruktlös. — **Fixa idéer** utmärka företrädesvis den form af sinnessjukdom, som i den svenska officiella statistiken öfver sinnessjuk-vården kallas kronisk förryckthet, men förekomma äfven i andra former. — Termen användes hos oss oftare i dagligt tal och i populär-medicinsk stil än i vetenskapligt sammanhang. Jfr Tanke-villa. Sv. O. (G-s.)

3. **Fix luft** (eng. *fixed air*), kem., kallades af J. Black (1755) kolsyra, emedan han ansåg, att denna gasart förekom i fast tillstånd i kolsyrade salter, ur hvilka den bortgår vid tillsats af starkare syror. P. T. C.*

Fix. 1. **Théodore F.**, fransk nationalekonom af schweizisk börd, f. 1800 i Solothurn, d. 1846 i Paris, kom 1830 till Paris, där han 1833—36 utgaf "Revue mensuelle d'économie politique". 1846 utkom hans förnämsta, ytterst konservativa arbete, *Observations sur l'état des classes ouvrières*, hvori han sökte orsakerna till kroppsbetarnas nöd i dryckenskap och brist på omtanke, uttalade sig emot alla arbetarorganisationer samt för höjande af arbetarnas ställning och i stället rekommenderade förbättrad undervisningsväsen, bättre hygieniska förhållanden och upphörande af arbetet i fängelserna.

2. **Théobald F.**, den föregående broder, filolog, f. 1802 i Solothurn, d. 1874 i Paris, kom,

efter slutade studier i Leipzig, till Paris, erhöi där en lärostol vid Collège Henri IV samt blef 1855 bibliotekarie vid Conseil d'état. — F. utgaf förträffliga editioner af klassiska författare samt tillsammans med Sinner "S. Joannis Chrysostomi opera", hvarjämte han deltog i utarbetandet af nya upplagan af Henri Estiennes "Thesaurus linguae graecae".

Fixafatal, jur. Se Dröjsmål, sp. 951.

Fixa punkter. Se under Fix.

Fixation (se *Fix*), fastställande, bestämmande (i synnerhet af pris o. d.). — *Med.* Se Extension.

Fixa vätskor. Se Afödunstning.

Fixera (se *Fix*), fastställa, bestämma; göra (en flytande kropp) fast l. hård; skarpt och oafbrutet betrakta någon.

1. *Fot.* Se Fixering.

2. *Bot.*, behandla celler eller väfnader med vissa vätskor (fixeringsvätskor) eller gaser, som hastigt döda protoplasman, men såvidt möjligt ej åstadkomma någon skrumpling eller synbar förändring af strukturen. För användes härtill oftast enbart alkohol; nu betjånar man sig vanligen af kromsyra, öfverosmiumsyra, platinaklorid, sublimat, formalin, ättiksyra, kloroform m. fl. Vanligen användas blandningar, t. ex. Flemmings lösning (kromsyra, öfverosmiumsyra, ättiksyra), Merckels lösning (kromsyra, platinaklorid), Carnoys lösning (alkohol, kloroform, ättiksyra) och andra. Som fixerande gaser komma öfverosmiumsyra och jod till användning. Efter preparatens fixering följer en "hårdning" i alkohol. G. L.-m.

Fixärbad, fot. Se Fixering.

Fixering, fot., kallas den process, som har till ändamål att göra den fotografiska bilden ljusbeständig, d. v. s. utlösa de ljuskänsliga ämnen, som efter ljusets (resp. framkallarens) inverkan finnas kvar i papperets eller plåtens hinna och som icke förbrukats för själva bildens åstadkommande. Den lösning, som användes därtill, kallas fixärbad. Fixermedlet rättar sig naturligtvis efter det använda ljuskänsliga ämnet; för klor-, brom- och jodsilfver användes undersvafvelsyrligt natron (natriumthiosulfat), för jodsilfver i vissa fall äfven cyan-kalium. Se vidare Fotografi. J. Hvg.

Fixeringsvätska, bot. Se Fixera 2.

Fixernatron, kem. Se Natriumthiosulfat.

Fixersalt, fot., handelsnamn på vattenfritt natriumthiosulfat (se d. o.). Surt fixersalt är en blandning af vattenfritt natriumthiosulfat och kaliummetabisulfid. J. Htzg.

Fix idé, med. Se under Fix.

Fixity of tenure [fiksiti ov te'nje], eng. Se F. F. F.

Fix luft, kem. Se under Fix.

Fixpunkter, landtm. Se Nivellering.

Fixstjärna, astron. Se Stjärna. — **Fixstjärnornas acceleration.** Se Acceleration 1.

Fizeau [fiså], Armand Hippolyte Louis, fransk fysiker, f. 1819 i Paris, d. 1896 i Venteuil, var den förste, som lyckades att med tillhjälp af jordiska ljuskällor bestämma ljusets hastighet (1849). "Annales de physique et de chimie" och "Comptes rendus de l'Academie des sciences" innehålla många

och viktiga afhandlingar af F. Han var led. af Franska institutet (1863), af Vet.-soc. i Uppsala (1870) och af Vet.-akad. (1877).

Fjæstad, Gustaf Adolf, målare, f. 22 dec. 1868 i Stockholm, studerade vid konstakademien 1891—92 och för Liljefors och C. Larsson. Redan i de första målningar han utställde (hos Konstnärsförbundet) hade han valt sitt område, som han sedan fasthållit vid och utvidgat. Han framstod som *snöns* målare, de öfversnöade skogarnas, den svenska vinternaturens, ensamhetens, oberördhetens och den stilla tystnadens tolk. Han har med mycken konsekvens sträfvat till ett förenkladt dekorativt uttrycksätt med enkla, stora linjer, och han har tillämpat det såväl på landskapsutsikter som på detaljer — motiv sådana som *Snödrifva öfver en gårdegård* och *Snötynad gren i sol* — och ej minst lyckadt på mönster för väfnad. Hans målningssätt visar intryck af japansk konst, men är på samma gång ganska originellt. Bland hans målningar må nämnas *Klar höstdag* (utst. 1897), *Rimfrost i mänsken*, *Våt skog*, *akvarellen Kommer aldrig våren?*, *Vinterdag i Värmland* (alla utst. 1898), *Rakstahöjden* (1899), *Snö* (1900) och *akvarellen Vinternatt* (1901, båda å Göteborgs museum), *Rimfrost på is* (1901, Thiels gallery), *Is med drifsnö* (1902), *Spår i snön* (1904, Thiels gallery), *Aftonsol på fjörclutern* (1904) och *Vinternämssken* (1905, båda på Nationalmuseum), *Sommarnatt*, *Björken* och *Morgonbris* (båda 1905) och från 1906 *Ödemarken*, *Rinnande vatten* (Thiels gallery) och flera varianter af *Vinternatt*. *Rimfrost i sol* och *Stormande kuling på sjön* köptes 1906 af Köpenhamns konstmuseum. Bland väfnadskompositioner, af hvilka flera blifvit utförda i konstväfnad af F:s hustru och syster, märkas *Vinternatt*, *Älrotter och rinnande vatten* (1902), *Vägskaup* (flera olika, i behandlingen af dylika motiv har F. funnit originella dekorativa uttryck för små vågors glittrande rörelse i solskin), *Algrenen*, *Grangrenen*, *Naken unge mot vatten*, *Rinnande vatten* (flera varianter, två 1905 i Thiels gallery, en 1907 i Göteborgs museum), *Vår vinter* (1907, Nationalmuseum), ett *Snömotiv* och en utsökt golfmatta (båda hos Thiel) m. m. Fyndighet och ursprunglig nyskapande förmåga uppenbara äfven hans alster inom andra grenar af tillämpad konst: "stabbestolar", snidade ur en trästam, lyktor och lampor i järn och koppar med furumotiv o. a. Som en energisk och envis sökare och en talang med personlig naturuppfattning och egenartadt stilsinne intager F. en mycket framstående plats bland de samtida svenske konstnärerna. F. är bosatt i trakten af Arvika sedan 1898. — F:s hustru Kerstin Maria (Maja) F., född Hallén, f. 30 maj 1873 i Hörby (Skåne), var elev af konstakademien 1891—92, gift 1898, har utfört gobeläng- och annan slags väfnad efter sin mans och efter egna mönster. Hon har äfven målat porträtt och landskap, utfört tapeter, rumdekoration, träskulptur m. m. G—G N.

Fjalar, nord. myt., namn på skilda mytiska väsen i olika eddasånger: 1. jätte i Havamal, 2. jätte i Harbardsljöd, 3. dvärg i Voluspå och i Snorres Edda, 4. tupp (en faggröd hane i Jotunheim) i Voluspå. Namnet betyder "gömmaren". B—e.

Fjalar och **Galar**, nord. myt., två dvärgar, som dräpte den vise Kvaser (*Kväsir*) och tömde hans blod i kärlen Odrörar, Son och Bodn. Därefter blaudade

de honung i blodet, hvaraf uppkom en så härlig mjöd, att hvar och en, som dricker därpå, blir skald och kunskapsrik. Dvärgarna bragte sedan jätten Gilling och hans maka om lifvet, men måste till följd därpå utlämna skaldemjöden i förlikningsbot åt Gillingss son Suttung (se d. o.). Jfr Schück. "Stud. i nord. litteratur- och religionshist." I, s. 51 ff. (1904). Th. W.

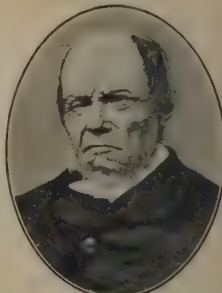
Fjalar, "Gautiods kung", hufvudpersonen i J. L. Runebergs (se denne) episka dikt "Kung Fjalar". Jfr Runebergs egen uppsats "några ord om poemet Kung Fjalar" etc. (i "Samlade skrifter"), T. Hasselqvist, "Ossian" i den svenska dikten och litteraturen" (1895), samt W. Söderhjelm, "Källorna till Kung Fjalar" (i "Förhandlingar och uppsatser", 20, utg. af Svenska litt.-sällsk. i Finnland, 1906). R—N B.

Fjalar, pseudonym för K. L. Östergren. **Fjallabaksvegur** [fjaddlabaksvegur], farlig fjällväg, som bakom (d. v. s. n. om) Islands sydligaste fjällrygg (Tindfjallajökull m. fl.) förbinder Rangárvalla syssla med västra Skaptafells syssla. C. R.*

Fjellstuer (sv. Fjällstugor) kallas i Norge stationerna vid de vägar, som leda öfver högfjället. De äldsta voro ett slags hospitier, som ledde sitt ursprung från de gamla själåhusen. Fjällstugorna på Dovre anses vara de äldsta, af dem är Hjerkin anlagd 1107—10 af Eysteinn Magnusson. F. n. (1907) finnas tillsammans fyra: Fokstuen, Hjerkin, Kongsvold och Drivstuen. Vid Valdresvägen ligger Maristuen (från omkr. 1300) och Ny-stuen; vid Hallingdalsvägen de senare anlagda Bjöberg (omkr. 1,013 m. ö. h.) och Breistölen. Ursprungligen voro dessa fjällstugor obebodda, men en del af dem synes ha haft fasta invånare före 1600. Äfven på enstaka fjällöfvergångar, från Sätersdalen ända upp till Finnmarken, finnas fjällstugor, hvilka dock icke alla äro bebodda. Alla de gamla fjällstugorna voro från början statens egendom, men i en senare tid ha flera bland dem sålts till enskilda personer. Samtliga egare af fjällstugor åtnjuta statunderstöd. Namnet torde antagligen brukas också om enstaka hus för resande vid Bergensbanans högst belägna stationer. Y. N.

Fjelle, socken i Malmöhus län, Torna härad. 2,054 har. 1,066 inv. (1906). F. bildar med Flädie ett regalt pastorat i Lunds stift, Torna kontrakt.

Fjellner, Anders, präst, f. af lapska föräldrar 18 sept. 1795 i Härjedalen, d. 28 febr. 1876 i Sorsele, genomgick Frösö skola och Härnösands gymnasium och blef student i Uppsala 1818. Ännu under skolåren lär han ha tillbragt sina somrar hos sina stamförvanter i fjällen. Han blef 1821 missionär i Torne lappmark, prästvigdes 1828 och flyttade 1842 som kyrkoherde till Sorsele. Hans namn har blifvit känt i samband med några episka

dikter på lapska, som han enligt egen uppgift upptecknat ur lapparnas mun i Torne lappmark och som skulle ha varit kända äfven i Sorsele och Härjedalen. De utgafvos bl. a. af G. v. Düben i hans verk "Om Lappland och lapparne" (1873) och af D. Donner i "Lieder der lappen" (1876) och ansågos länge vara de enda kvarblifna minnena från en period, då den lapska folkpoesien stod högre än nu. De märkligare bland dem äro dock säkerligen oäkta och ha icke varit kända för folket själf, utan ha på grundval af allahanda folksånger hopsatts af F., som därvid begagnade det i den finska folkpoesien vanliga framställningssättet med fyrtrokaist meter, alliteration och parallellsim. Jfr K. B. Wiklund, "Lapparnes sång och poesi" (1906).

Fjellstedt, Peter, missionär och missionslärare, f. af bondeföräldrar 17 sept. 1802 i Silleruds församling i Värmland, d. 4 jan. 1881 i Uppsala, antogs 1819 i Karlstads lärdomsskola, blef student i

Lund 1823, ingick vid teol. seminariet därstädes 1825 och prästvigdes i Karlstad 1828. Året därefter erhöill han kunglig tillåtelse att med bibehållande af prästerligt ämbete och tjänsteårsberäkning utgå såsom evangelisk predikant i engelska episkopala missionsällskapets tjänst. Han reste strax till Basel för att utbilda sig till missionär; han vistades

sedan ett halft år vid missionsinstitutet i London, där han under professor Lee studerade orientaliska språk. Därför afgick han såsom lärare till ett prästbildningsseminarium för infödda i Tinneveli i Ostindien, hvarest han därefter predikade på tamuliska för hedningarna. Efter fyra år nödgades han, till följd af klimatets skadliga inverkan, återvända till England, hvarefrån han efter kort hvilat sändes till Turkiet, med station i Magnesia, nära Smyrna i Mindre Asien, där han 1836—40, genom bibelspridning samt utgifvande af undervisnings- och uppbyggelseböcker på turkiska, verkade för spridande af kristlig upplysning. Under samma tid företog han äfven en revision af den turkiska bibelföversättningen. Med nedsatt hälsa vände han åter till Europa, men började genast sin betydelsefulla verksamhet såsom resepredikant i Baselska missionsällskapets tjänst bl. a. i Schweiz, Frankrike och Tyskland, och från 1843 i Sverige, som han därefter egnade största delen af sina krafter. 1846 blef han föreståndare för ett året förut i Lund inrättadt missionsinstitut. Till 1856, då institutet flyttades till Stockholm, fortsatte han med denna verksamhet, därmed förenande redaktionen af "Lunds missionstidning" (1846—61) och "Bibelvännen" (1848—61). 1853 promoverades F. till teol. doktor vid universitetet i Halle. Tvenne gånger erhöill han kallelse till patronella pastorat, hvilka han dock afsade sig. Han behöll dock öfverinsende öfver missionsinstitutet, som 1859 flyttades till Uppsala och där snart förvandlades till en skola för blif-

vande präster, den s. k. Fjellstedtska skolan i Uppsala. Sedan skolan 1862 öfvergått till annan ledning, vistades F. mest på resor. 1864—72 var han till namnet kaplan hos sin vän domprosten Wieselgren i Göteborg. De sista åren bodde han i Uppsala. — Hos få tyckes en omedelbar inre kallelse i så hög grad ha gjort sig gällande som hos F., ty sällan ha hos någon nit och fromhet förekommit i en innerligare förening. Redan då han såsom herdegosse, ensam och ofta hungrande, vallade boskap, vaknade denna kallelse hos honom och antog under studenttiden en beständare form, samtidigt med att hans ovanliga språksinne gaf sig till känna och väckte förundran, då han snart kunde både gamla och nya testamentets kodex på grundspråket. Under hans beredsetid för missionsverket och arbete däri utvecklades denna förmåga så, att han, enl. Wieselgren, kunde tala 12 språk, skriva ytterligare 4 samt förstå att läsa ännu 14. Ett verk af F:s språkkunskap och bibelkännedom är den såsom uppbyggelsebok allmänt kända *Biblia, det är all den heliga skrift, med förklaringar* (1849—55; 9:e uppl. 1886), äfvensom *Bibels apokryfiska böcker* (1855). Bland F:s öfriga skrifter må nämnas *Andaktsbok för fångar* (1849; ny uppl. 1853; öfv. på finska 1866), *Några grunddrag af nya testamentets lära om det andeliga presterskapet och församlingens embeten* (akad. afh., försvarad i Uppsala 1857) samt ett kort historiskt företal till "Concordia pia. Evang.-lutherska kyrkans symboliska böcker, jemte Uppsala mötes beslut af år 1593" (1853; nya uppl. 1854 och 1880). Af F. finnas dessutom åtskilliga tidskriftsuppsatser. Hans samlade skrifter utgafvos 1883—84 i 3 delar; i 3:e delen finnes hans själfbiografi. Jfr dessutom Emilia Ahnfelt-Laurin, "Peter Fjellstedt, hans verksamhet i fosterlandet mellan åren 1843—81" (1881). A. F.*

Fjellstedtska skolan, en af P. Fjellstedt grundad och efter honom uppkallad uppfostringsanstalt, anlades i Stockholm 1856 och flyttades till Uppsala 1859. Dess första uppgift var att gifva den förberedande bildningen dels åt sådana allvarligt sinnade ynglingar, som ville egna sig åt missionskallet, dels åt sådana, som pröfvades lämpliga att blifva präster i hemlandet eller och ansågos kunna blifva dugliga skollärare, kolportörer eller kateketer i Lappmarken. Efter flyttningen till Uppsala ställdes skolan under en styrelse af fem personer, och dess uppgift inskränktes till att uteslutande uppfostra gudfruktiga och begåfvade ynglingar för predikoämbetet. Skolan, som numera är indelad i sju ettåriga klasser, motsvarar de högre allmänna läroverken på klassiska linjen och eger dimissionsrätt till universitetet. Undervisningen besörjes af en föreståndare och flera dels fasta, dels tillfälliga lärare bland yngre akademici. Lärjungarna, hvilka under läsåren 1904—07 utgjorde omkr. 110, bo alla inom anstalten, där de erhålla ej endast undervisning, utan äfven husrum, kost, städning och lyse. Äfven föreståndaren och några af lärarna ha sin bostad inom inrättningen. Högsta årsafgiften utgör 600 kronor, den lägsta 100 kronor; afgifterna bestämmas med hänsyn till lärjungarnas tillgångar. Inga friplatser finnas. Som de flesta af lärjungarna äro alldeles medelösa, betalar endast en och annan 200 å 300 kr. om året, de öfrige 100 kr. Anstalten underhålles därför huf-

vudsakligen af frivilliga, mestadels tillfälliga gåvor, hvarjämte skolan erhåller statsunderstöd. Inträdesåldern är lägst 16 och högst 21 år. Bland dem, som fått sin uppfostran i densamma, har största delen blifvit präster i Sverige och i Amerika. Några ha blifvit missionärer i Ostindien och i Afrika.

Fjellstedtska studenthemmen (Johannesgatan n:r 13 och 26), två i Uppsala genom initiativ af rektorn vid Fjellstedtska skolan J. Kerfstedt 1883 och 1885 upprättade och till minne af P. Fjellstedt uppkallade hem för studerande vid universitetet (det första begynte 1883 med en våning i ett hus vid Järnbron och hade då plats för 12 studenter med en årsafgift af 250 kr.). De stå under ledning af en styrelse, som bl. a. bestämmer om ekonomi och inträde, samt förestås af en föreståndare samt af en husmoder och en bland studenterna af styrelsen utsedd husfader, kurator. Behöfvande studenter af alla fakulteter kunna erhålla plats; dock lämnas företräde för studenter af teol. fakulteten. I hvartera hemmet finnas 16 platser; årsafgiften är f. n. 400 kr. för tiden 1 sept.—1 juni, med rätt att fritt bebo rummet äfven under mellanterminerna. Se N. P. Ödman, "Besök i ett studenthem i Uppsala" (1885) och studentkatalogerna. H. J. H.-t.

Fjellström, P. er, lappmarkspräst, f. 2 mars 1697 i Silbojoki i Pite lappmark, d. 30 juni 1764 i Lycksele, blef student i Uppsala 1715 och lärare i Skytteanska lappskolan i Lycksele 1719, där han med nit och framgång verkade i 20 år. 1739 befordrades han till kyrkoherde i Lycksele och arbetade såsom sådan med rastlös iver för utbredningen af kristendomskunskap och folkbildning i sin församling. Det goda religiösa och sedliga tillståndet bland Lycksele lappar vid 1700-talets mitt kan väsentligen tillskrifvas F:s verksamhet. Honom tillkommer också förtjänsten att ha lagt grunden till ett enhetligt lappsk bokspråk för de sydligare lappmarkerna. 1738 utgaf han en *Grammatica lapponica* och *Dictionaryum sueco-lapponicum* samt en öfv. af Srebiljus' förklaring öfver Luthers lilla katekes, hvilken 1744 följdes af en lappsk abc-bok, Luthers lilla katekes, en kyrkohandbok (*Gåt-Kirje*) och en psalm- och evangeliebok, hvilka alla utkommit i flera uppl. En öfv. af nya testamentet af hans hand (*Ädde testament*) utkom 1755. Märkelig är äfven hans *Kort berättelse om lapparnas björna-fänge samt deras der vid brukade vidskeppelser* (1755). Jfr E. Haller, "Svenska kyrkans mission i Lappmarken under Frihetstiden" (1896). K. B. W.

Fjellstrup, Sören August, dansk jordbrukare, född 1773, död 1859, blef 1794 student, men måste 1796 antaga en informatorsplats på Jylland och vann därigenom intresse för landtbruk. 1803 vardt han förvaltare (inspektör) på en herrgård och köpte 1809 Sindinggård i Ringkjøbings amt, där han tillbragte de femtio senare åren af sin lefnad. Han blef en utmärkt landtman och uttänkte bl. a. en gräsblandning, som särskild lämpade sig för ortens magra jordmän, men vann betydelse framför allt genom sin outtröttliga verksamhet för de jutska hedarnas kultur samt för trädplantering (utdelade många tusen trädplanter från sina trädskolor). Han utgaf *Veiledning til et godt jordbrug for den danske bondestand* (1820—21) och *Försök til en håndbog for den danske landmand, indeholdende*

koens, fårets og svinets hensigtsmessigste behandling og pleie (1826) samt författade en mängd mindre uppsatser i "Tidsskrift for landøkonomi" och "Ugeskrift for landmænd". F. hörde 1832 till de "upplyste män", som skulle rådslå om provinsialständernas organisation och deltog i den jutska ständerförsamlingen såsom kungl. deputerad 1836—40 och såsom folkvald 1842—46. 1857 fick han titeln etatsråd. E. Ebg.

Fjenneslev, by på Själland, 10 km. från Sorø. Där bodde Knut Lavards fosterfader, Skjalm Hvide, och efter honom hans son Asser Rig; där föddes 1127 och 1128 de två berömda bröderna Esbern Snare och Absalon. Kyrkan, som 1872—74 återställdes till sin ursprungliga stil, är mycket egenodlig med sina två fyrkantiga torn och korta fyrsidiga spiror (dessa uppsattes 1898). Den har gamla kalkmålningar, af hvilka en framställer Asser Rig med modellen till kyrkan och hans hustru Inga (rörande sägnen om tornen se Asser Rig). Ruiner af Skjalm Hvides gård ses mycket nära kyrkan. E. Ebg.

Fjolner, isl. *Fjölair*, nord. *myt.* 1. Ett af Odens många namn. — 2. Sveakonung i den euhemeristiska Ynglingasagan, hvars första konungar bära idel mytiska gudanamn. Han säges där vara en son af Frej och Gerd. Om honom berättas att han vid ett besök hos konung Frode på Själland råkade att sömna och döddrucken omkomma i ett mjödkar, hvidan skalderna sjöngo, att han drunknat i "vindlös våg". Den samme Fjolner säges ha sålt trällinnorna Fenja och Menja till Frode. — Fjolners saga är af F. V. Scholander framställd i en serie teckningar med åtföljande versifierad text ("Fjolners saga, berättad och ritad af Acharius" 1867). Jfr Ynglingaätten och Schück, "Stud. i nord. litteratur- och religionshist.", I (1904). — 3. Harald Blåtands listige rådgifvare enligt Joms-vikingasaga. Namnet är icke känt som verkligt personnamn. Th. W.

Fjolsvinn, nord. *myt.*, den mångkloke, ett af Odens namn. F. heter äfven vaktaren i Menglods borg. Se Fjolsvinnsmal.

Fjolsvinnsmal, en af sångerna i Eddan, är af följande innehåll. Menglod, den af smycken glänsande, heter en mö, hvars borg bevakas af Fjolsvinn. En främling, som uppgifver sig heta Vindkall nalkas, men bortvisas af vaktaren. Ett samtal uppstår mellan dem om grunden och muren omkring Menglods boning samt om andra föremål där. Hennes sal står på Lyfjaberg (hålsöberget), är omsluten af fladdrande lågor och vrider sig om spetsen af ett spjut, hvarpå den hvilat. Vid Menglods fötter sitta nio mör, som hjälpa människor ur all nöd, om man blotar till dem. Vid dörren hålles vakt af två hundar, som sova växelvis. Dessa kunna blikas endast med två vingstekar af tuppen Vidofner, som sitter i trädet Mimameid, hvilket hvarken eld eller järn kan skada. Vidofner åter kan fällas endast med trollspöt Lavatein, som eges af jättinnan Sinnmara, men hon lämnar trollspöt blott till den, som kan gifva henne en af Vidofners stjärtfjädär i stället. Endast för Svipdag är den solbjärta Menglod bestämd till maka. Främlingen ger sig då till känna såsom Svipdag. Hundarna fåna honom, grunden öppnar sig, alla hinder gifva vika, Svipdag välkomnas af den längtande Menglod, och de ålskande föra

sin förening. — Som inledning till Fjolsvinnsmaal är den sannolikt yngre eddadikten Grogalder att betrakta, hvilket framgår af likheten mellan Grogalder och Fjolsvinnsmaal å ena sidan samt den danska folkvisan om Ungen Sveidal eller de svenska visorna om Herr Svedendal. (hos Arwidsson) och Hertig Silfverdal (hos Geijer och Afzelius) å den andra sidan. De danska och svenska visorna ha bevarat diktens ursprungliga enhet, om än eddaskvaderna i mycket annat kunna uppvisa mera forntrogna drag. — Fjolsvinnsmaal är ett af de mest svårtolkade af Eddans kväden. Folksagans motiv med skenbart oföfvervinneliga svårigheter ligger till grund för sången. Jfr Schück, "Stud. i nord. litteratur- och religionshist." II, s. 106 ff. (1904). Th. W.*

Fjord (isl. *fjörðr*, no. *fjord*, da. *fiord*, eng. *firth*), långt in i landet ingående smal hafsvik, som i förhållande till bredden eger ett betydligt djup och vanligen begränsas af branta, ofta nästan lodräta, höga bergväggar. Norge är säkerligen jordens mest utpräglade fjordland. Hela dess kust är sönderskuren af större och mindre fjordar. Dessa äfvensom västra Skottlands djupa bukter äro väl bekanta. Kusterna där stå i skarp kontrast mot konfigurationen af t. ex. Frankrike och Spanien. De norska fjordarna uppnå ofta flera tiotal km. i längd; deras djup är betydligt, hos Hardangerfjorden 800 m. och hos Sognefjorden 1,244 m. Största djupet ligger i de flesta fall icke vid mynningen af fjorden, utan närmare dess inre del. De begränsande klippväggarna resa sig till hundratal meter öfver hafsv

Fig. 1. Sörfjord, en bifjord till Hardangerfjorden.

ytan (jfr fig. 1). På Nord-Amerikas nordvästra kust i British Columbia sträcker sig Jervis inlet mera än 70 km. in i landet, med en bredd, som sällan öfvergår 3 km.; på båda sidor resa sig nästan lodräta bergväggar till 1,500 å 1,800 m. höjd, och djupet under hafsytan realiserar nästan med fjälltopparnas höjd. — Fjordfenomenet är bundet vid jordens nordliga och sydliga breddgrader, eller hufvudsakligen vid de trakter af jorden, där man finner spår efter en istid, hvaremot det nästan helt och hållet saknas i den lägre tempererade och heta zonen. Inom södra halfklotet kan fjordbildningen äfven taggas i Syd-Amerika, särskildt å dess västra kust, nedanför 42:a breddgraden, samt på västsidan af Nya Zeelands sydö, men saknas på hela den afrikanska kontinenten. Inom Sverige finnas flera, ehuru ej typiskt utbildade, fjordar längs Bohusläns-kusten; äfven Valdemarsviken och Gamlebyviken ha karaktären af fjordar, och från fjälltrakterna kan

anföras sjön Paijeb Kajtumjaure i Lule lappmark såsom egande ett fjordliknande utseende (se fig. 2). Rörande fjordarnas uppkomstsätt härka ännu olika meningar bland geologerna. Somliga torde fortfa-

Fig. 2. Lapskt fjordparti: västra delen af Paijeb Kajtumjaure.

rande hylla den amerikanske naturforskaren J. Danas åsikt, att fjordarna äro i klippan urholkade af väldiga glaciärer, andra, och troligen flertalet, anse, att de äro gamla, på land bildade dalgångar, som vid de respektive landsdelarnas sänkning kommit under hafsvytan, och därvid framhållas, att de trakter, där fjordar företrädesvis äro utvecklade, såsom Norge, Grönland, vissa delar af Skottland och Nord-Amerika, utgöras dels af urberg, dels af andra relativt gamla bergarter, som sedan långt tillbaka legat betydligt öfver hafsvytan, hvarför djupa erosionsdalar där hunnit utskulpteras före istiden, innan landsänkningen egde rum. Dessa djupa dalar ha istidens glaciärer måst följa, hvarvid tilläfsventyrs befintligt vittringsgrus blifvit bortfördt samt dalbottnar och väggar jämnsliplade och repade. Enligt en annan åsikt skulle fjordarnas uppkomst hufvudsakligen bero af sättningar inom berggrunden medelst förkastningar. Att Kristianiafjorden på sådant sätt uppkommit och att isens verksamhet endast bestått i att bortföra en del af de lösare silurbergarterna därstädes har genom Bröggers undersökningar blifvit klargjort. — Se A. Helland, "Om dannelsen af fjordene og fjorddalene" etc. (i "Öfv. af Vet. akad:s Förh.", 1875), och O. Nordenskjöld, "Topogr.-geologische studien in fjordgebeten" (i "Bulletin of the geological institution of the university of Upsala", vol. IV, 1898—99). E. E.

Fjord, Niels Johannes, dansk fysiker, f. 27 april 1825 på ön Holmsland i Ringkjöbing fjord, d. 5 jan. 1891, blef 1845 seminarist och var 1855 skollärare i Aarhus. Efter aflagd examen vid polytekniskt läroverk blef F. 1858 lärare i fysik vid landbohöjskolen. Han gjorde sig först känd genom sina kokningsförsök (för att döda trikiner) och genom att konstruera en ängryta till bruk vid mejerier, men i synnerhet (sedan 1874) genom sina undersökningar angående sättet att begagna is och snö i mejerierna samt om bruket af centrifugier, hvilka efter hand ledde till en omdaning af danska mejeriväsendet. 1882 blef F. föreståndare för det af honom skapade laboratoriet för försök på jordbruksområdet, och han

förenade med detta ett helt nät af försöksstationer rundt omkring i landet. I det han så mycket som möjligt förenade teori och praktik, blef hans verksamhet ban-

brytande icke allenast för Danmark, utan äfven för utlandets landbruk. 1883 blef F. en af de tre presidenterna i det k. landthushållningssällskapet. Dessutom inlade F. stor förtjänst om skollärarståndets höjande såsom medlem af examenskommissionen (1857—77) samt som föreståndare för statens lärarkurs och mångårig ordförande vid skolmöt. Stort inflytande

utövade han också på folkskoleväsendets utveckling 1869—86 i Frederiksberg. En staty öfver honom restes 1892 framför laboratoriet. E. Ebg.

Fjordene, gemensamt namn för distrikten Søndfjord och Nordfjord, i Nordre Bergenhus amt, i Norge. Där inskjuta Dahsfjord, Førdefjord och den stora Nordfjord, som bär åtskilliga namn. Området motsvarar forntidens *Firda fylke*. Y. N.

Fjorgyn, isl. *Fjorgyn*, nord. myt., ett namn på gudinnan Jord, Odens maka och Tors moder. Ordet *fjorgyn* förekommer äfven appellativt i betydelsen jord, land; det motsv. gotiska *fairguni*, angl. *fyrgen*, betecknar berg. — I Eddorna förekommer ock ett maskulint namn *Fjorgynn*, fader till Frigg. Hos letter och litauer är åsgudens (Fjorgudens) namn Perkunas, hvilket synes motsvara Fjorgynn. Th. W.*

Fjorsvartner, isl. *Fjorsvartnir*, nord. myt., benämning på Nattens häst, som vanligen kallas *Rimfaxe* (se d. o.). — Namnet antyder, att F. insveper världen i mörker. Th. W.*

Fjugesta, municipalsamhälle (sedan 1906) i Örebro län, Knista socken. Järnvägsstation & linjen Örebro—Svarta, 27 km. från Örebro.

Fjuk, tyr i Vättern på en holme midt emellan Motala och Karlsborg, uppförd 1852. Fyrljuset, som lyser med fast, hvitt och rött sken samt klippsken och har en lysvidd af 6 till 9 minuter, är anbragt i ett trätorn, 15,3 m. öfver vattenytan.

Fjäder. 1. *Zool.*, en bildning eller utväxt på fåglarnas hud. Den fåglarna utmärkande fjäderbeklädningen är blott en högre utbildningsform af de fjäll, som uppträda hos fåglarnas stamformer kräldjuren (något genetiskt samband mellan däggdjurens hår och fåglarnas fjädrar existerar däremot ej). Detta framgår ock ur öfverensstämmelsen mellan fjäder och fjäll under fosterutvecklingen: båda uppstå som små hudvårter (hudpapiller). Medan fjället omedelbart genom förstoring framgår ur denna värt, är däremot för fjädern värtformen endast ett genomgångsskede: värtan tillväxer i längd och nedsänkes i en fördjupning af huden, fjädersäcken; af värtans yttre lager utvecklas själva fjädern, i det detta bildar långsgående veck, hvilka förhorna och formas till fina hornstrålar. Dessa utbilda sig till *dunpenslar*, som bilda fågelns första *dundräkt*. Hvarje dylik dunpensel sitter på spetsen af en blifvande fjäder och faller af, när den senare växer fram (fig. 1).

Det är att märka, att det endast är ungens första fjäderbeklädning, som uppkommer ur fria hud-

vårter; anlagen till de senare fjädrarna växa fram ur de affallande fjädrarnas säckar. — Fjädrarna visa olika utbildningsgrader. Täck- l. konturfjädrar (fig. 2) bestå af följande delar: *spolen*, som utgör den basala delen och är fast i fjädersäcken samt trind, hård och ihållig; den fortsättes upptill i det af en mjuk hornartad massa fyllda *skaftet*, som vanligen är fyrkantigt och ofta i närheten af spolen bär ett annat mindre skaft, det s. k. biskafet eller bifjädern. *Fanet*, som är fast på ömse sidor om skaftet, utgöres af mer eller mindre tättsittande strålar, hvilka äro försedda med två rader bistrålar; den främre radens bistrålar bära fina hakar, som gripa omkring bistrålarne af den närmast framom dessa belägna strålen. Genom denna anordning kommer fanet att bilda en enda tät skifva, som gör det möjligt för konturfjädrarna att bjuda ett tillräckligt motstånd mot luften under fågelns flykt. *Dunfjädrarna* a l. endast *dunen* — ej att förväxla med fågelns första dunbeklädning (dunpenslarna) — betäckas i allmänhet af konturfjädrarna och skiljas från dessa därigenom, att skaftet är smalare och mjukare, stundom rudimentärt, samt att strålar och bistrålar äro mjuka och de senare sakna hakar. Mellan kontur- och dunfjädrar finnas öfvergångsformer. Ett annat slags fjädrar äro de s. k. *fjäderborsten*, hvilka skaft äro mycket smala och böjliga, medan fanet är rudimentärt eller saknas. Konturfjädrarna ha till uppgitt att skydda kroppen mot väder och vind eller att verka mot luften med en större yta; dunen tjäna blott till att bibehålla kroppsvärmen. — Endast sällan, t. ex. hos pingviner och strutsfåglar, äro fjädrarna likformigt fördelade öfver hela kroppen. Vanligen äro de samlade i grupper, s. k. *fjäderfält* (*pteryla*), mellan hvilka finnas nakna gångar (*apteria*). Anordningen af dessa fält och gångar är olika hos

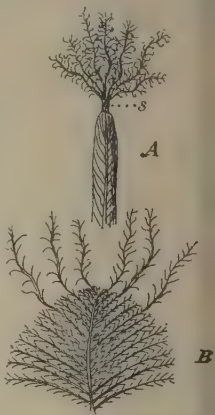

Fig. 1. A Dunpensel, som sitter på spetsen af en täckfjäder, hvilken ännu är omgifven af en hornelida. s dunpenselspole. Bspetsen af en täckfjäder med några kvaretsittande dunstrålar. (Förenklade bilder.)

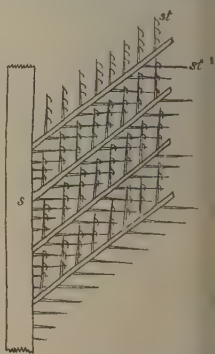

Fig. 2. Förenklad bild af en fjäder. s skaft, st främre radens bistrålar med hakor, st bakre radens bistrålar.

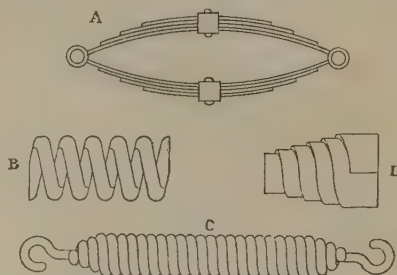
olika fåglar. — De konturfjädrar, som äro fästa på främre extremiteten (vingen), vingpennor, och på stjärten, stjärtpennor, äro af särskildt intresse. Vingpennorna äro fästa i en rad längsefter vingens ben, och deras basala delar täckas af flera rader mindre konturfjädrar, de s. k. vingtäckfjädrarna. Vingpennorna ha, alltefter som de äro fästa på handens, underarmens eller överarmens ben, fått namn af *hand-, arm- och överarmspennor*; de på tummen sittande benämnas *lillvingen*. Motsvarande benämningar bära vingtäckfjädrarna. Stjärtpennorna äro likaledes vid roten på öfre och undre sidan försedda med täckfjädrar.

På i allmänhet bestämda tider fallas fjädrarna och ersättas med nya. Detta fjäderombyte, den s. k. ruggningen, äger rum hos nästan alla fåglar minst en gång om året, vanligen om hösten efter slutad häckning, och omfattar då alla fjädrar. Fjäderombytet försiggår i allmänhet småningom, men en del vattenfåglar faller inom loppet af några dagar hand- och armpennor, hvarigenom de blifva oförmögna att flyga. Hos många fåglar förekommer och en värruggning, hvilken aldrig är så fullständig som höstruggningen; stundom utbytas blott huvudets och halsens fjädrar mot andra. En del fåglar undergår mot våren förändringar i sin dräkt därigenom, att de förlora vissa delar af fanet, hvarigenom den kvarblifvande, vanligen mera bjärt färgade delen af fjädern, blir mer synlig, en företeelse, som man gifvit namnet *brämfiällning*. Tack vare denna utbytes t. ex. hos många sångfåglar den oansenligare och varma vinterdräkten vid fortplantningstidens början mot en sval och grannare trölplockstym. Genom ruggningen erhåller fågeln stundom ett helt annat utseende och möjliggöres tillpassningen till den efter årstiderna olikartade omgifning, i hvilken fågeln lever. Så får t. ex. fjällripan genom höstruggningen sin vinterdräkt, hvit som snön, medan den om sommaren är brunspräcklig som den fjälltrakt den bebor.

Fjäderdräkten hos hannar och honor är ofta mycket olikartad; dessutom kan hannen hos vissa arter under fortplantningstiden smyckas med egendomliga fjädrar, som efter denna period bortfalla, såsom förhållandet är med brushanens halskrage. Ungfågelnas dräkt är vanligen lik honans, men ej sällan fullkomligt olik föräldrarnas. Dessutom har man iakttagit, att särskildt i sistnämnda fall de till en viss besläktad fågelgrupp hörande arternas ungar med afseende på fjäderbeklädnaden likna hvarandra mycket mera än de vuxna göra.

2. *Maskinb.*, maskindel af något elastiskt material — stål, mässing, trä, kautschuk etc. —, hvilken på grund af elasticiteten är i stånd att upptaga och mildra stötar, bär-, fordon- och buffertfjädrar, att frambringa rörelse, drif- och urfjädrar, att utföra tryck, tryckfjädrar, att spänna snören m. m., spännfjädrar, att uppmätta drag- och tryckkrafter, dynamometerfjädrar, att framkalla ljud, ton- och slagfjädrar o. s. v. I allmänhet utföras fjädrarna såsom kroppar med lika hållfasthet förallt — jämstarka kroppar —, på det att materialets styrka skall kunna utnyttjas fullständigt intill dess högsta tillåtna spänning; och skola de redan i hviloläget vara spända till en viss grad

samt anbringas på sådant sätt, att de undergå blott måttlig formförändring, alltså verka med stor kraft på liten väg. Materialet tages därvid i anspråk för dragning eller tryck, för böjning och för vridning (*drag-, tryck-, böjnings- och vridningsfjädrar*). Alltefter den yttre formen benämnas fjädrarna blad-

fjädrar (A i närstående fig.) och spiral- 1. skruvfjädrar (B, C och D) samt cylindriska (B), koniska (D) och dubbelkoniska (C).

Bladfjädrarna ha vanligen rektangulär sektion och tillverkas af stålplåt eller tillplattad ståltråd samt begagnas dels enkla eller lagda flera på hvarandra, t. ex. *vagnsfjädrar* (A), dels raka eller böjda, t. ex. *C-fjädrar* för fordon och *urfjädrar*. De sistnämnda utgöras af tunna, långa, spiralformigt upplindade stålband af bestämd hårdhet. För deras tillverkning utvalas råmaterialet till 250 mm. breda och intill 0,1 mm. tjocka remсор, som aflagas mellan roterande smärgelskivor och därefter ituskaras med cirkelsax till band af erforderlig bredd, åt hvilka genom hårdning och anlöpning gifvas önskad styrka och elasticitet. De finaste urfjädrarna underkastas noggrann justering till bredd och tjocklek, i det att de slipas och poleras mellan ställbara valsar.

Spiralfjädrar tillverkas af härddragen eller valsad ståltråd af för det mesta cirkelrund, men äfven kvadratisk och rektangulär sektion. Tråden upplindas på en afpassad järndorn, hvars yta har skrufinjeformigt anbragta spår, motsvarande fjädermaterialets sektionsform, eller ock böjes den, då fråga är om gröfre fjädrar, i maskiner, till principen liknande de inom bleckslagerier använda böjnings- och bockningsmaskinerna (se Bleckslageri), eller omböjes fjädern genom smidning öfver dorn. För de dubbelkoniska fjädrarna utgöres dornen af två koner, hvilka vid basytorna äro lösbar förbundna på sådant sätt, att de kunna dragas ut ur den upplindade fjädern. Upplindningen sker antingen för hand med vef eller i svarf-stol eller i särskildt konstruerade fjäderspinningsmaskiner.

3. *Skpsb.* Se Köl. — 4. *Träv.* Se Späntning.

1. L-c. 2. W.H.

Fjäderalun, miner., aluminiumsulfat (svafvelsyrad lerjord), som i form af fina kristallnålar utvittrar ur alunskiffer, stenkol, brunkol, trakyt o. s. v. P.T.C.*

Fjäderboa. Se Boa.

Fjäderboll. Se Bollspel, sp. 1028.

Fjäderborst, zool. Se Fjäder 1.

Fjäderborstgräs, bot. Se Pennisetum.

Fjäderbroms, maskinb., en sådan bromsanord-

ning, där inverkan af en mekanisk kraft på bromsstängerna förmedlas af en fjäder (se Broms). W. H.

Fjädercirkel, *mek. tekn.*, ett ritinstrument (se d. o.).

Fjäderdosa, **Fjäderhus**, *maskinb.*, det vanligen cylinderformiga omhöljet till spiraldriffjärdrar vid ur och andra fjäderdrifverk. I dosans midt sitter fjäderstiftet, den axel, vid hvilken spiral-fjäderns inre ända är fäst, under det att dess yttre ända fastgöres vid dosans omkrets. Fjädern spännes eller uppdrages antingen genom fjäderstiftets kringvridande, då fjäderdosa fasthålls, eller genom det senares omvridning vid fast stift. W. H.

Fjäderdynamometer. Se **Dynamometer** 1.

Fjäderfil, *mek. tekn.* Se **Fil**.

Fjäderfå, en inom husdjurskötelsen vanlig benämning på höns, kalkoner, ankor och gäss.

Fjäderfåafvel. Se **Fjäderfåskötsel**.

Fjäderfällning, *zool.* Se **Fjäder** 1.

Fjäderfält, *zool.* Se **Fjäder** 1.

Fjäderfåskötsel (**Fjäderfåafvel**), den gren af husdjurskötelsen, som omfattar anka, gäs, höns och kalkon (se artiklar rörande dem). Se även Sveriges allmänna fjäderfåafvelsförening.

Fjädergräs, *bot.* Se **Stipa**.

Fjäderhammare, *mek. tekn.* Se **Hammar**.

Fjäderhus, *mek. tekn.* Se **Fjäderdosa**.

Fjäderkompensation, *fys.* Se **Pendel**.

Fjädermalen, *zool.* Se **Malffjärilar**.

Fjädermoln, *Cirrus*, *meteor.* Se **Moln**.

Fjädermotor, *maskinb.*, maskin, som begagnar spännkraften hos en fjäder såsom drifkraft. Den kom förr till användning i fråga om små kraftbehof, t. ex. för driftvärd af symaskiner m. m., men har alltmer blifvit utträngd af de modernare elektromotorerna. W. H.

Fjädermott, *Pterophoridae*, *zool.*, en familj af små nattfjärilar med spenslig kropp, långa, taggiga ben och i de flesta fall båda vingparen långsefter klufna i smala, i både fram- och bakkanten fransade flikar, som ha en viss likhet med fjädrar. Under hvilat hållas vingarna rakt utsträckta åt sidorna. Larverna äro, i olikhet mot mottfjärilarnas, tröga, hårbeklädda och lefva dels öppet på bladen af sin näringsväxt, dels i det inre af stjälken. Fjärilarna sitta om dagen gömda under något blad. Allmänna i vårt land äro *Pterophorus pterodactylus*, som är rödgul, och *P. pentadactylus* (se **Fjäril**, bildsida 2), som är snövit. Båda ha framvingarna klufna i 2, bakvingarna åter i 3 flikar. Den förras vingbredd är 20—25 mm., den senares 28—30 mm. Larverna af båda dessa arter uppgifvas lefva på bladen af *Convolvulus*, den förras även på *Veronica chamædrys*. — Besläktadt med fjädermotten, men stundom räknadt till en särskild familj, är släktet *Alucia* 1. *Orneidas*, hos hvilket vingarna äro delade i hvardera sex flikar. I södra Sverige förekommer ej sällsynt *A. hexadactyla* med gulgrå vingar, de främre med mörka, hvitkantade tvärband. — Atminstone 29 arter fjädermott äro anträffade inom Skandinavien. G. A.-z.

Fjädermyggor, *Chironomidae*, *zool.*, en till myggornas grupp hörande familj med spenslig kroppsform, kort, ej framåtriktad snabel samt långa, spensliga ben, af hvilka de främre under hvilat vanligen hållas upplyfta. Antennerna äro hos hannarna fjäderhåriga, hos honorna kranshåriga. Bland

hithörande släkten må särskildt framhållas släktet *Chironomus*, som i vårt land förekommer med ett hundratal arter, till utseendet ganska lika stickmyggor och liksom sådana ofta dansande i stora skaror i närheten af vattensamlingar, men olika dem däri, att de ej suga blod. Larverna lefva i vatten, t. o. m. i hafsvatten, och ha mer än stickmyggornas anpassat sig för ett sådant lefnads sätt, i det de hafva utveckladt eller förkrympt trakésystem och e heller behöfva komma upp till vattenytan för att hämta luft. I bottenlammet förfärdiga de sig rör och gångar, i hvilka de vistas. Framtagna därur, simma de med slingrande rörelser. Till färgen äro några röda, och af särskildt intresse är, att denna färg utgöres af hemoglobin, d. v. s. samma färgämne, som i ryggradsdjurens blod spelar så stor roll för respirationen. Tack vare denna hemoglobinhalt kunna dessa larver upptaga och magasinera i vattnet löst syre och vistas t. o. m. på stora djup, ända till 300 m. under vattenytan. Hos en del arter saknas emellertid hemoglobin, i hvilket fall larverna lefva i grundare vatten och ha mera utvecklade andrör. Till de med röda larver utrustade arterna hör bl. a. en af våra största och vanligaste, den omkr. 12 mm. långa *Ch. plumosus*, hvars flygtid infaller under våren och sommarens början. Hos en *Chironomus*-art har man funnit en könlos fortplantning redan under puppstadiet, i det vägenerationens puppor kort före sin kläckning lägga i ett geleaktigt hölje inneslutna ägg, hvilka partenogenetiskt utvecklas till nya larver. Höstgenerationens fortplantning hos samma art uppgifves däremot försigga på vanligt sätt. — Till samma familj hänföres också det från *Chironomus* betydligt afvikande släktet *Ceratopogon* med många arter, af hvilka det hos oss allmänna, omkr. 2 mm. långa svidknottet (*C. pulicaris*) i skog och buskmark, i synnerhet i Lappland, uppträder som en envis och för sina ganska känbara styng synnerligen obehaglig blodsgare. Det är öfvervägande svart, med hvita brunpunkterade vingar. Detta släktes larver lefva under bark eller i mult. ande växtämnen. G. A.-z.

Fjädermyggsläktet, *Chironomus*, *zool.* Se **Fjädermyggor**.

Fjädernejlika, *bot.* Se **Dianthus**.

Fjädernervig, *bot.* Se **Blad**, sp. 616.

Fjäderspensel, *bot.* Se **Pensel**, *bot.*

Fjäderprofningsmaskin, *maskinb.*, apparat för utförande af belastningsprof med bladfjädrar till fordon i ändamål att utröna deras verkliga påkänning under drift. Fjädern upplägges med sina båda ändar på små rallvagnar, som löpa på ett horisontellt underlag, medan fjäderns midt belastas medelst en med vägskål eller löpvikt försedd häfstånsmekanism. W. H.

Fjäderrör, *maskinb.* Se **Rör**.

Fjäderspinningsmaskin, *maskinb.* Se **Fjäder** 2.

Fjädertofsspinnare, *Orgyia*, *zool.*, fjärilssläkte tillhörande fam. *Liparidae* 1. *Lymantriidae* bland spinnarna. Egendomligt är detta släkte genom sina klumpigt byggda honor, hvilka vingar äro förkrympta till små hudflikar eller äro nästan omärkliga. Hannarna ha däremot spenslig kropp, med breda vingar och mycket längre kamtänder på antennerna än honorna. Dessa senare lägga sina ägg utanpå kokongen eller inuti puppan, hvarför arterna kunna spridas endast genom larvernas vandringar.

Egendomligt är släktet vidare genom sina larver, som äro prydda med hårborstar och tofsar. I vårt land finnas två arter. Allmän nästan öfverallt är streckade fjädertoifsspinnaren, *O. antiqua*, hvars hanne har gulbruna vingar med mörkare teckningar och en vit fläck nära bakhörnet af de främre. Vingbredden är 27—33 mm. Den omkr. 15 mm. långa honan är gulgrå. Larverna äro mörkt blågrå med röda vårtor och fyra svavelfula, tvärskurna hårborstar på ryggen, två framåtriktade knippen af svarta, greniga hår på 1:a leden, ett bakåtriktadt på ryggsidan af 11:e leden samt ett sidoriktadt af samma beskaffenhet på hvardera sidan om 5:e leden. De lefva på hvarjehanda löfträd. G. A.—z.

Fjädertång, mek. tekn. Se Pincett.

Fjäderupphängning, järnvägstekn. På grund af ojämnheterna å ett järnvägsspår och för att ej öfverföra hjulens stumma rullande på skenorna till det öfriga fordonet insätts å järnvägsfordon mellan axlarnas lagerboxar och ramverket eller underredet fjädrar, som fjädra i lodrät led. För att utjämna belastningen förenas ofta, särskildt vid lokomotiv, fjädrarna med balansarmar.

Beträffande fjädrarnas och balansernas inverkan på säkerheten under gången är det tydligt, att t. ex. det lokomotiv löper säkrast, vid hvilket trycket på skenorna från hjulen, i synnerhet de å främsta axeln, är minst föränderligt. Ju mjukare fjädrarna äro, desto mindre ändra sig hjultrycken, och ett järnvägsfordon med mjuka fjädrar löper trots de större svängningarna säkrare än ett med styfva fjädrar. Löper fordonets främsta axel öfver en ojämnhet i banan, höjer eller sänker axeln sig, fjädrarnas spänning förändras och fordonets framända söker att följa rörelsen, hvilket medför en förändring af de öfriga axlarnas belastning. Emedan fordonets tyngdpunkt redan vid stöten på första axeln erhåller en rörelse i stötriktningen, verkar stöten på de öfriga fjädrarna mindre starkt och på bakaxelns svagast. För öfrigt verkar vid fjädrar, som äro oberoende af hvarandra, hvarje stöt på framaxeln med sin fulla kraft och åstadkommer ett motsvarande starkt nickande hos fordonet, hvarigenom en omväxlande belastning och aflastning af ändaxlarna åstadkommes. Denna förändring af belastningen å axlarna är oberoende af fordonets axelafstånd och dess mindre, ju mera fjädrande fjädrarna äro. Hittills har antagits, att ojämnheterna i spåret äro lika stora för båda skensträngarna. Är detta ej fallet, inträda förutom nickningen äfven sidorörelser af mer eller mindre sammansatt beskaffenhet.

I figuren visas anordningen af fjäderupphängningen för svenska statens järnvägars lokomotiv litt. L. Af densamma framgår, att ramverket på hvardera sidan uppbares af två af hvarandra oberoende fjäder-

system, af hvilka det främres fjädrar äro balanserade medelst vinkelhjärfar med dragstänger och det bakres genom en tvåarmad, rak balans. E. Hjr.

Fjädersväg, mek. tekn. Se Våg.

Fjäderätare, zool. Se Palsätare.

Fjädning, mek., formförändring hos en fjäder under inverkan af en kraft. W. H.

Fjädrundaland. Se Folklanden.

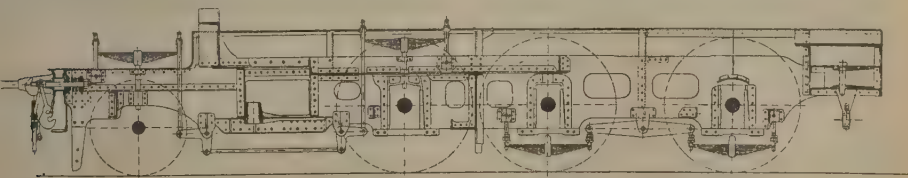
Fjälkestad, socken i Kristianstads län, Villands härad. 5,481 har. 1,680 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Lunds stift, Villands kontrakt.

Fjälkinge, socken i Kristianstads län, Villands härad. 2,432 har. 1,226 inv. (1906). F. bildar med Nymö ett regalt pastorat i Lunds stift, Villands kontrakt.

Fjäll. 1. Geogr., sådana höga berg eller höjdsträckningar, som nå upp öfver trädgränsen (lägfjäll) eller högt därofvan, långt upp i de permanenta snöfaltens region (högfjäll) och som således äro ofruktbara och skoglösa samt, åtminstone hvad högfjäll beträffar, till större eller mindre del ständigt snötäckt. Längs riksgränsen mellan Sverige och Norge, alltifrån Dalarna norrut, upptages ett åtskilliga tiotal km. bredt bälte af en mer eller mindre sammanhängande fjälltrakt, hvarest dels mera enstaka fjäll, såsom Städdjan i Dalarna, Helagsfjället i Härjedalen, Åreskutan m. fl., höja sig öfver en jämförelsevis lägre omgivning, dels väldiga fjällkomplex majestätiskt resa sina ofta skarpa toppar och kammar, såsom Sulitelma-, Sarjek- och Kebnekaismassiven m. fl. inom Norrbottens lappmark. Flera af dessa förete verkliga alpformer och äro rika på glaciärer (jökler) af imponerande storlek. Kebnekaise, Sveriges högsta fjäll, har en höjd af 2,123,1 m. ö. h. — På norska sidan äro Snehätta bland Dovrefjällen och Galdhøpiggen bland Jotunfjällen de högsta topparna, resp. 2,321 och 2,560 m.

Begreppet fjäll fattas inom olika trakter något olika. Fjäll kallas t. ex. den blott omkr. 120 m. ö. h. höga bergsträcka, hvilken i v. begränsar Dalslätten på Dalsland, Kroppefjället, ehuru den på långt när icke når upp till trädgränsen. Troligen är det den skarpa skillnaden mellan nämnda bergsträcknings ofruktbara, stenbundna natur (den har likväl fordom varit skogbeväxt) och den bördiga slätten ö. därom, som gifvit anledning härtill. Jfr Berg, geogr. E. E.

2. Zool., den gemensamma benämningen på en del mycket olikartade ombildningar af den yttre huden, i hvilkas tillkomst både öfver- och läderhuden (se Hud) deltaga och hvilka ha till uppgift att skydda kroppsytan. Hos vissa ryggradsdjur spela fjällen särskildt därigenom en viktig roll, att de innesluta förbeningar och sålunda representera ett yttre eller hudskelett. Detta är förhållandet hos

Fjäderupphängning å svenska statens järnvägars lokomotiv litt. L.

Fig. 1.

Hos andra ganoider (störarna) ha dessa basalskifvor omdanats till större och mindre benplåtar, som bilda ett starkt hudskelett. Äfven hos en

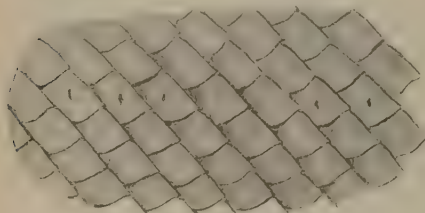

Fig. 2.

del benfiskar (maliskar) är kroppen beklädd af större och mindre, ofta hudtänder bärande benplåtar. Fler-talet benfiskar däremot eger fjäll af annan byggnad i tunna benskifvor, som ligga i fack i läderhuden ("fjällfickor"); de ligga helt ytligt, beklädda endast af ett tunt hudlager, och täcka hvarandra tak-telligt. Man skiljer på ktenoidfjäll (af grek. *ktē's*, genit. *kteno's*, kam; fig. 3), hvilkas fria

Fig. 3.

Fig. 4.

bakre rand är utrustad med fina spetsar af olika form, och cykloidfjäll (af grek. *ky'klos*, hjul), som sakna dylika spetsar (fig. 4).

Hos kräldjuren är huden utrustad med ett segt

hornlager, hvilket hos ormarna och hos några ödlor ömsas flera gånger om året, i det sagda lager som ett helt afägsnas. Hos flertalet ödlor affaller dock hornlagret styckvis. Kräldjurens fjäll förete hos olika grupper olika utvecklingsskeden (fig. 5).

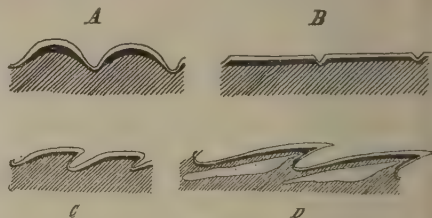

Fig. 5.

Sålunda äro de hos gecko ej annat än enkla, runda vårtor (kornfjäll, fig. 5 A). Hos många kräldjur ha fjällen utbildats till s. k. sköldar: stora, skiff-formiga fjäll, som genom regelbundna fåror äro skilda från hvarandra (fig. 5 B). Vanligtvis äro fjällen bakåt utdragna i en fri kant, som taktegellikt öfverlagrar det bakom liggande fjällets främre del (fig. 5 C); en modifikation af denna form äro de "skenor", som bekläda bälens buksida hos ormarna. Fjällen kunna bilda ett verkligt hudskelett, om i hvarje fjälls läderhud uppkommer en förbening (fig. 5 D), såsom förhållandet är hos t. ex. ormslän. — Äfven hos fåglar (å de bakre extremiteterna) och hos en del däggdjur (å extremiteterna och svansen) före-komma fjällbildningar, som ansluta sig till förhållan-dena hos kräldjuren. Bland däggdjuren ha myr-kottarna den starkast utbildade fjällbeklädnaden. Om fjällen på fjärilarnas vingar se Fjärilar, sp. 503, 505. L-e.

3. Bot. Se Palea.

Fjällbacka, fiskeläge och municipalsamhälle i Kville socken, Göteborgs och Bohus län, på hem-manet Lerstens mark. Ypperlig hamn med 4-9 m. djup; liflig rörelse; fiske och sjöfart äro viktigaste

Fjällbacka. Utsikt från Ropekullen.

näringarna. Utförselvaror äro spannmål och ansjovis. På stället finnas apotek och extra provinsialläkare samt post-, telegraf- och rikstelefonstation. 644 inv. (1906). Daglig ångbåtsförbindelse med Göteborg och Strömstad. Taxeringsvärde 48,300 kr. för jordbruksfastighet och 269,300 kr. för annan fastighet (1906). F. är ock en hafsкурорт af mera

anspråkslös natur. F. med omnejd anses vara kapellförsamling (1,100 inv. 1906) till Kville, Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt. — Utanför F. ligger D y n g ö lotsplats.

Fjällbenet. Se D ä g g d j u r, sp. 1200.

Fjällbete, landtbr. Bete i fjälltrakter anses vara särdeles närande och hälsosamt för kreaturen, hvilket kan bero på växtlighetens stora innehåll af närande beståndsdelar och på aromatiska ämnen, hvilka inverka fördelaktigt på fodrets smaklighet och på matsmältningen såväl som på beskaffenheten af under betestiden alstradt kött och mjölk. Troligen ligger orsaken än mer i den hälsobringande inverkan, som det rörliga lifvet i den friska luften har på djuren. För tillgodogörande af fjällbetena anläggas fåbodar (sättrar) eller bodvallar. Se F å b o d. H. J. Dtf.

Fjällborstsvansar, zool., benämning på de med metallglänsande fjäll beklädda borstsvansarna af fam. *Machilidæ* och *Lepismidæ*, underordningen *Thysanura*. Utom genom den nämnda fjällbekläd-

Af denna fam. finnas i vårt land två släkten med hvar sin art, *Machilis polyopa* och *Petrobius maritimus*, af hvilka den förra ej är sällsynt under stenar och växtaffall på bergen utmed östkusten, medan den senare ofta ses vimla i mängd på branta klippväggar vid västkusten. Fullvuxna nå de en längd af omkr. 14 mm.

Hos fam. *Lepismidæ* är kroppen mera nedplattad; ögonen äro belägna långt ner på hufvudets sidor och sammansatta af blott få fasetter; extremitet-rudiment finnas blott på bakkroppslederna 8 och 9, och hoppförmåga saknas. I vårt land finnes af fam. blott en art, den intill 10 mm. långa, framåt bredare och bakåt hastigt afsmalnande, med silfverglänsande fjäll beklädda *Lepisma saccharina*. Denna träffas ej sällsynt öfver större delen af landet i skafferier och skåp, där matvaror förvaras. Den springer mycket snabbt. De glänsande fjällen lossna lätt vid beröring. G. A.-z.

Fjällboskapen l. Nordsvenska boskapen

Kor af nordsvenska boskaperasen, bild från Härjedalen. (Till art. Fjällboskapen.)

naden afvika dessa borstsvansar från de båda öfriga fam. *Iapygidæ* och *Campodeidæ* af samma underordning genom förekomsten af sammansatta ögon, genom mundelar, som ej äro insänkta i en munhåla, utan inledade på samma sätt som hos de med bitande mundelar försedda insekterna, samt slutligen genom tillvaron af tre trådlika bihang i abdomens spets. (Jfr *Iapygidæ* och *Larvborstsvansar*.)

Hos fam. *Machilidæ* är kroppen ofvan starkt kullrig, beklädd med bruna, metallglänsande fjäll, som mycket likna fjärlarnas vingfjäll. Stora, af många fasetter sammansatta ögon finnas på öfre sidan af hufvudet, där de sammanstöta, och den 10-ledade bakkroppens 2—9 bukplåtar äro i bakre kanten utrustade med hvar sitt par bihang, af hvilka det sista är störst och utbildadt till hopporgan. Af särskildt intresse är, att dylika bihang finnas äfven på höftlederna af de 2 bakre benparen, hvarför man med sannolikhet har att i dessa hos alla borstsvansar, fast i mindre antal, förekommande bakkroppsbihang se sista återstoden af fordom förefintliga extremiteter äfven på denna del af kroppen.

har numera sitt hufvudsakliga hemvist från Sveriges nordligaste delar ned till mellersta Dalarna och Värmland, men i äldre tider var den spridd t. o. m. i Östergötland och Dalsland. Den finnes äfven i Rysslands, Finlands och Norges nordligare delar. Mest typisk förekommer rasen i det inre Norrland, där den undgått korsning med kulturraser, men äfven därstädes finnas två slag, en kullig samt en behornad. Den förra har inom sig de bästa djuren både med afseende på produktion, exteriör och hårdighet. De bästa djuren finnas inom Jämtlands län, hvarst djuren äfven bäst bibehållit sin ursprungliga form, "fjälltypen". Den typiska färgen är vit, men svarta, gula och röda fläckar förekomma ofta. Karakteristiska för de kulliga djuren äro låga ben samt hög nackkam och bred panna (jfr fig.): levande vikten varierar mellan 250 och 400 kg. Rasen är synnerligen förnöjsam. Under sommaren får den i regel nöja sig med dåliga beten, och vinterfodret utgöres hufvudsakligen af sämre hö. I mer välskötta besättningar lämnar den dock en synnerligen god afkastning i förhållande till sin storlek och utfodring. Mjölkmängden växlar där i

medeltal per år från 2,000 till 3,000 kg.; goda kor gifva 4,000 kg. och däröfver. H. F.

Fjällbrosmen, *zool.* Se *Phycis*.

Fjällbrud, *bot.* Se *Saxifraga*.

Fjällbär (Ripbär), *bot.* Se *Arctostaphylos*.

Fjälldaggsskålen, *bot.* Se *Alchemilla* och *Alp växter*, sp. 709.

Fjällflora kallas med ett gemensamt namn de växter, som kläda fjällen ofvanför barrskogsgränsen i de skandinaviska fjällen. Fjällfloras växter likna alpväxterna. De äro i regel fleråriga, ha låg, nedtryckt växt, men vackra, klart och rent färgade blommor (se *Alp växter*). Den skandinaviska fjällfloran utmärkes af arter tillhörande släktena *Ranunculus*, *Saxifraga*, *Pedicularis*, *Hieracium*, *Carex*, *Draba*, *Salix*, *Betula* samt framför allt af åtskilliga ljungväxter, som utgöra hufvudbeståndsdelen i fjällden (se d. o.). De skandinaviska fjällväxterna finnas äfven på Alperna, Karpaterna, Ural och Altai eller i polarområdet. Ingen skandinavisk fjällväxt är endemisk, d. v. s. förekommer uteslutande i Skandinavien. H. Hn.

Fjällglansstarrar, *zool.* Se *Lamprotornis*.

Fjällglim, *bot.*, namn på *Silene acaulis*.

Fjällgräns, gränsen emellan kalfjället och skogen (i Sverige björkskogen). Jfr *Kulturgrens* och *Odlingssgräns*.

Fjällgräsfjärilen, *zool.* Se *Erebica*.

Fjällgröe, *Poa alpina*, *bot.* Se *Alp växter* och *Poa*.

Fjällgröna, *bot.* Se *Diapensia lapponica*.

Fjällgäsen, *zool.* Se *Andfåglar*, sp. 966.

Fjällhed, *bot.*, den torftiga, låga, oftast tätt till marken tryckta vegetation, som kläder de öde, sakta sluttande fjällvidderna i Skandinavien. Den är våra fjälls mest karakteristiska växtsamhälle. Hufvudmassan af vegetationen utgöres af allahanda ris och mycket lågväxta buskar. De mest karakteristiska äro dvärgbjörken (*Betula nana*), kråkriset (*Empetrum nigrum*), fjällbäret (*Arctostaphylos alpina*), *Azalea procumbens*, *Phylodoce caerulea*, *Diapensia lapponica*; gräs och örter äro sparsamma, såsom lappspiran (*Pedicularis lapponica*) och *Carex rigida*. Låivar och mossor spela en viktig roll; bland de förra märkas i synnerhet renlåven (*Cladonia rangiferina*), isländslåven (*Cetraria islandica*) samt *Cetraria nivalis*. Fjällhedarna äro de stora betesmarkerna för lapparnas renhjordar om sommaren. Jfr *Fjällflora*. H. Hn.

Fjällhår, *bot.* Se *Eufilicinea* och *Palea*.

Fjällig bläcksvamp, *bot.* Se *Coprinus*.

Fjällig taggsvamp, *bot.* Se *Hydnum*.

Fjällkampe, *bot.* Se *Pheum*.

Fjällkloart, *bot.* Se *Astragalus*.

Fjällklätt, *bot.* Se *Wahlbergella*.

Fjällkiöfver, *bot.* Se *Sibbaldia*.

Fjällkolonier kallas ett särskildt slag af skollofskolonier (se d. o.). Fjällkolonierna äro afsedda för sådana mycket kläna eller med svagt bröst försedda skolbarn, hvilka för hälsans återvinnande ha behof af fjällluft. Den första fjällkolonien utsändes 1896 från Stockholm till Jämtland i närheten af Änns järnvägsstation, och sedermera ha dylika kolonier hvarje år blifvit ditsända. 1907 utgjorde barnantalet i fjällkolonien 130. Största förtjänsten om tillkomsten och utvecklingen af fjällkolonien ha öfverlärares Axel Blomqvist och fru Julia Blomqvist. A. J.

Fjällkräldjur, *zool.* Se *Fjällreptilier*.

Fjällkäpa, *bot.* Se *Alchemilla*.

Fjäll-labben I. Berglabben, *Lestris buffoni*, *zool.*, hörande till labbsläktet (*Lestris*) bland *Charadriiformes*, har hufvudets öfre del, ända under ögonen, samt nacken svarta, ofta något glänsande. Ryggen och vingtäckfjädrarna ha brungrün färg, dragande i grått; halsen, strupen, bröstet och magen äro hvita, med gulaktig anstrykning på halsen. Sitt egentliga stamhåll har denna fågel i den högre Norden. Den finnes om sommaren vid sjöar och myrar högt ofvan trädgränsen på Norrlands och Lapplands snöfjäll, ehuru ingenstädes synnerligen talrik; i södra Sverige är den mycket sällsynt. Fjäll-labben mäter i längd 51—58 cm. Mindre djäri och tilltagas än sina släktingar, är den med äfven underlägsen i flygskicklighet och när sig mest af insekter, fjällmoss, fågelägg o. d. Sina ägg lägger den på tufviga fjällmyrar. J. G. T.*

Fjäll-lämmel, *zool.* Se *Lämmelsläktet*.

Fjällmjilka, *bot.*, namn på *Viscaria alpina*.

Fjällning, *med.*, är en uppklyfning och afstötning i form af små platta skilvor, "fjäll", af de ytligaste cellagren i öfverhuden (*epidermis*). Redan under normala förhållanden sker en ständigt tillväxt af öfverhuden genom nybildning af celler i dess djupaste lager, under det att samtidigt de äldre cellerna skutas mot ytan, förhornas och afstöts, så att öfverhuden oaktadt sin tillväxt alltjämt bibehåller samma tjocklek. Denna fysiologiska afstötning försiggår i regel ganska omärkligt, men då af en eller annan orsak de förhornade och döda cellagren anhopas på hudytan eller då hela processen stegras, uppstår en synlig affjällning af huden. Fjällning på grund af den förstnämnda orsaken kan ofta iakttagas hos åldringar, sängliggande sjuka eller hos personer, hos hvilka den normala afstötningen hindras genom åsittande förband eller bristande renlighet. Likaså finnas personer, som ständigt ha en fjällande och skroflig hud, beroende på en medfödd anomali i öfverhudens förhörning. Denna rubbning är ärftlig, och man finner den därför ofta hos flera medlemmar inom samma familj. Fjällning på grund af en lifigare nybildning och afstötning af öfverhuden uppstår under en mängd sjukliga förhållanden ej blott vid rena hudsjukdomar, utan äfven vid en del andra, t. ex. vid flera af våra akuta infektionssjukdomar. Särskildt bekant och viktig är den fjällning, som uppstår under sista stadiet af skarlakansfeber. Flera iakttagelser tyda nämligen på, att denna fjällning är smittförande, hvaraf följer den regeln, att isoleringen af den sjuke bör fortsättas, till dess fjällningen upphört. Vid rena hudsjukdomar är fjällning ett mycket vanligt symptom och förekommer än öfvergående under blott ett stadium af sjukdomen, än kan den vara den viktigaste förändringen. Än är fjällningen fin och mjög, än afstöts huden i stora sammanhängande lameller, än äro fjällen torra, silfverglänsande, än mera feta. Det är otroligt, huru hastigt och i hvilken mängd fjällen kunna bildas under vissa sjukdomar. Skadas huden genom ett retmedel utifrån, såsom kemiska retmedel, starkt soljus, stark kyla eller utifrån inträngande bakterier eller svampar, uppstår ofta fjällning. Denna fjällning är ett viktigt moment i organismens försvar mot mikroberna, då huden därigenom eger förmågan att åter afägsna de inträngande parasiterna. Flera af våra vanligare parasitär

hudsjukdomar visa också såsom hufvudsakligt symptom en mer eller mindre begränsad fjällning. Särdeles vanlig är fjällning på den hårbevuxna delen af hufvudet, *mjällbildning*. Då orsaken till mjällbildningen kan vara än den ena, än den andra hudsjukdomen, är det själfallet, att behandlingen måste blifva olika, beroende på sjukdomsorsaken, och att något visst medel icke finnes, som hjälper mot all mjällbildning. Som allmän regel gäller dock, att den ofta brukliga kamningen med fin kam mera skadar än gagnar, då därigenom huden retas, så att fjällningen i stället blir rikligare. Lämpligare är i de mesta fall att aflägsna mjäll med tvättningnar med vatten och tvål eller såpa. För att helt aflägsna sjukdomsorsaken fordras ofta långvarig behandling med lämpliga medel.

L. Mbg.

Fjällnäs, sanatorium och högfjällspension i Härjedalen, Tännäs socken, Malmagäns by, i en storlagen natur (780 m. ö. h.) nära norska gränsen, vid Malmagänsjön, som har aflopp till Ljusnan genom

Tännaälven, och vägen mellan Funäsdalen och Rörös, det afståndet är omkr. 56 km. Anstalten, som är den största i sitt slag inom landet och kan på en gång hysa 70—80 gäster samt är inrättad äfven till vinterpension, ligger ofvan grängränsen, omgifven af delvis snötäckt fjäll: Hummelfjället, Svansjökläppen, Gråstötten, Vigeln (delvis i Norge), Stora Rutfjället och Lilla Rutfjället (i Norge). Läkar-, postkontor, telefon m. m. Platsen lämnar tillgång till varma och kalla bad, friluftslif i hög och ren luft samt terrängkur. Lungsotspatienter mottagas ej.

Fjällpiparen, *zool.* Se Piparsläktet.

Fjällpiparen, *zool.* Se Piparsläktet.

Fjällrackan, *zool.* Se Räfsläktet.

Fjällreptiler l. Fjällkräldjur, *Squamata* l. *Plagiobremata*, *zool.* Det intima släktskapsförhållande, som råder mellan de två vanligen som skilda kräldjursordningar uppfattade grupperna ödlor och ormar, har föranlett, att dessa djurformer stundom sammanfattas under benämningen fjällreptiler. Dessa utmärkas därigenom, att huden är försedd med stundom förbenade fjäll eller smärre sköldar; kvadratbenet är rörligt, ej sammanväxt med skallen; kopulationsorganet parigt, beläget bakom den tvärställda kloakspringan. Denna djurgrupp, som först uppträder under juraperioden, innefattar det vida öfvervägande antalet af nu levande kräldjur. Se Kräldjur.

L—e.

Fjällripan, *zool.* Se Ripsläktet.

Fjällros, *bot.* Se *Rhododendron*.

Fjällruta, *bot.*, namn på *Thalictrum alpinum*.

Fjällräfven, *zool.* Se Räfsläktet.

Fjällsippa, *bot.* Se *Dryas octopetala*.

Fjällsjö, socken i Västernorrlands län, Ramsele tingslag. 79,527 har. 2,266 inv. (1906). Annex till Bodum, Härnösands stift, Ångermanlands västra kontrakt. F. skall framdeles blifva särskildt pastorat.

Fjällsjöälven, den mellersta af Ångermanälvens källflödar, upprinner bland de ogästvänliga fjällen i nordligaste Jämtland och bildas af två källarar, Slipsik- l. Saxälven, som börjar på Orrnäs-fjällen och på en lång sträcka bildar gräns mellan Lappland och Jämtland och efter 100 km. lopp utfaller i den 37 km. långa, smala Täsjön, som jämväl upptager en sydlig källarm, Joug-dälven (75 km.), hvilken strömmar genom sjön Jougden (463 m. ö. h.). Sedan älven, nu kallad Täsjöälven, lämnat den för sin rika växtlighet berömda Täsjödal, upptager den från v. afloppet för den stora Flåsjön (130 kvkm., 297 m. ö. h.) i Jämtland samt något längre ned, i Bodum-sjön, den från n. kommande Rörströmsälven (100 km.), aflopp för en mängd sjöar och bäckar på Byrg- och Blakfjällens södra sluttningar, strömmar genom Fjällsjön (208 m. ö. h.), hvarefter den får namnet F., samt skyndar vidare genom Fjällsjö och Ramsele socknar, där den från v. upptager en förgrening från Faxcälven, Vängelälven, och förenar sig i Lidens socken på 105 m. höjd med Ångermanälvens norra älfgren. Längd 250 km., vattenområde 8,700 kvkm. (7,2 proc. sjöar), däraf 10 kvkm. i Norge.

Fjällskiffrar, *geol.*, kollektivbenämning för de kristalliniska skiffrar (hornblände-, glimmer- och ler-glimmerskiffrar), som uppbygga hufvudparten af fjäll-regionerna på ömse sidor om riksgränsen mellan Sverige och Norge alltifrån Jämtland norrut, oafsedt om de tillhöra Seve- eller Køligruppen (se dessa ord). E. E.

Fjällskifving, *bot.* Se *Lepiota*.

Fjällskred l. Bergskred, lossnande och nedrasande af jämförelsevis större klippblock och berg-partier utför mer eller mindre branta bergsluttningar. Inom Sverige äro bergsars föga vanliga, men i Norge och i Alperna förekomma sådana oftare, ej sällan af ganska ödeläggande beskaffenhet. Jfr Jordskred. E. E.

Fjällskäfte, gods i Floda socken, Södermanlands län, fideikommiss inom släkten Celsing, utöfver med underlydande i Floda och Lerbo socknar 14 $\frac{1}{2}$ mtl, tax. till 464,000 kr., med en egovidd af omkr. 2,600 har, däraf 410 har odlad jord. Därtill kommer en såg, tax. till 3,900 kr. F. nämnes redan på 1400-talet, mot hvars slut det kom till släkten Kagg, som det tillhörde i 200 år. Riksmarsken Lars Kagg's änka miste F. vid reduktionen på 1680-talet. Åter enskild egendom, kom F. i slutet af 1700-talet till presidenten frih. Gustaf Celsing, hvars broder Ulrik 1804 stiftade det stora Celsing'ska fideikommisset, sedermera deladt, men bibehållande sin fideikommissnatur. Nuv. innehafvare af frih. Lars Gustaf Ulrik Celsing.

Fjällskära, *bot.*, namn på *Saussurea alpina*.

Fjällstugor. Se Fjeldstuer.

Fjällsyra, *bot.* Se *Oxyria*.

Fjälltraf, *bot.* Se *Arabis*.

Fjällträdet, *paleobot.* Se *Lepidodendron*.

Fjällugglan, *zool.* Se Ugglesläktet.

Fjällvallmo, bot. Se Papaver.

Fjällveden, kronopark (Daga revir), 1,073 har, i Råby och Lids socknar, Rönö härad af Södermanlands län. Jämlikt k. breven 30 mars 1897 och 14 okt. 1898 inköptes den till statsverket för 69,446 kr. Parken består af hemmanen Oppeby n:r 1 och 2 samt Lundby n:r 1 i Råby socken och Lundby n:r 1 och 2 samt Svista n:r 1 och 2 i Lids socken. G. Sch.

Fjällvicker, bot., namn på *Phaca frigida*.

Fjällviol, bot. Se Viola.

Fjällvråken, zool. Se Vråksläktet.

Fjällört, bot. Se Lathræa.

Fjär (af fr. *fiere*, stolt), stolt, afvisande, tvär.

Fjärd (jfr Fjord), en jämförelsevis större, öppen del af en insjö eller skärgård, begränsad af dels fastland, dels större och mindre öar och holmar, t. ex. Björkfjärden i Mälaren och Kanholmsfjärden i Stockholms skärgård. E. E.

Fjärdedelsfurste. Se Tetrark.

Fjärde dimensionen, filos. Se Dimension 3.

Fjärde Esra bok. Se Esra bok, sp. 921.

Fjärdeparten kallades förr delarna eller aktierna i Falu grufva och i Stora kopparbergs bergslag. Se Falu grufva, sp. 1342. Th. N.-m.*

Fjärde partiet (eng. *The fourth party*), en liten och övergående, men inflytelserik partigruppering i engelska underhuset 1880—84. Den utgjordes af endast fyra medlemmar (lord Randolph Churchill, sir Henry Drummond Wolff, sir John Gorst och Arthur J. Balfour), alla tillhörande det vid 1880 års val besegrade torypartiet och drifna till samverkan i oberoende ställning genom gemensamt missnöje med den officiella partiledningens, särskildt sir Stafford Northcotes, lamsa opposition mot den Gladstoneska ministärens politik. Den lilla partigruppen bildades under de stormiga förhandlingarna våren 1880 om frifänkaren Bradlaugh's upptagande som medlem af underhuset (se Bradlaugh, sp. 1404), och såväl i denna tvist som vid behandlingen af regeringens förslag till lag om olycksfallsersättning för arbetare och en mängd andra ärenden lyckades de fyra "frilansarna" genom god sammanhållning och överlägsen oratorisk skicklighet gång efter annan sätta regeringen, trots dess starka majoritet, i svår förlägenhet samt tillvinna sig ett växande, för de officiella ledarna allt annat än välkommet inflytande på toryoppositionens allmänna taktik. Den lilla gruppens — och framför allt dess ledares, Churchills — hufvudsyfte var torypartiets förnying i demokratisk riktning, hvilken också af Churchill efter häftiga inre partikonflikter genomfördes 1884 (jfr Churchill, sp. 277), hvarefter han utan Gorsts samtycke slöt fred med den officiella partiledningen (i juli s. å.). Därmed upphörde till de båda stora partiernas ömsesidiga låtnad det energiska lilla "fjärde partiets" verksamhet. Balfour hade i denna tagit den minst verk samma delen och redan 1883 fullständigt skilt sig från de tre andra, då Churchill började angripa äfven hans morbror, lord Salisbury, samt för egen del tycktes göra anspråk på Beaconsfields "Eliasmantel" och den faktiska ledningen af det nyorganiserade torypartiet. Jfr H. Gorst, "The fourth party" (1905), och W. Churchill, "Lord Randolph Churchill", I (s. å.). V. S.-g.

Fjärdepartsräfsen. Se Reduktion.

Fjärde profpredikant. Se Pastorat.

Fjärde ståndet, en i senare tid, först i Tyskland, uppkommen politisk term, som man nyttjar för att beteckna den stora klass af människor, som måste använda sin tid och sina krafter uteslutande på ett dagligt arbete och på förvärfvande af lifsuppehälle, i motsats till det s. k. tredje ståndet, representanterna för kapitalet och en tryggad ekonomisk tillvaro. Fjärde ståndets styrka ligger, säger Bluntschli, i den stora massan af stadernas småborgare (handverkare, småhandlande, smärre industriidkare) och arbetare samt af bönderna på landet, d. v. s. hvad vi stundom kalla "småfelket", och det bör noga skiljas från proletariatet, hvilket väl hufvudsakligen rekryteras ur fjärde ståndet, men äfven ur samhällets öfriga klasser. Fjärde ståndet bildar, genom sin ofantliga massa, basen i det moderna samhället, och staten hämtar därifrån hufvudsakligen sin finansiella och militära styrka. Medvetandet därom måste drifva det till anspråk på delaktighet i det politiska lifvet och statens styrelse, ett deltagande, som, i motsats till åtskilliga statsrättslärares betänkligheter, icke behöfver gå ut på den demokratiska republikens upprättande. Fjärde ståndet vänder sig i sin kamp mindre mot monarkien än mot tredje ståndet, hvars lyckliga sociala och ekonomiska samt, efter de bägge "högre" ståndens (adels- och prästeståndens) fall, förhärskande politiska ställning väcker dess afund eller leda. Frankrikes nyare historia lämnar därpå ett öfvertygande bevis: det var med böndernas, småborgarnas och arbetarnas hjälp, som Napoleon III upptimrade sin kejsartron. Han lockade dem med skenet af allmän rösträtt, det är sant. 1848 års republik hade lovat dem detsamma, men, till följd af deras politiska okunnighet och oförmåga, skänkt landet en representation — för tredje ståndet. — Uttrycket fjärde ståndet i ofvan anförda mening är icke tillämpligt på svenska förhållanden. Under den tid ständsrepresentationen fanns, egde Sverige redan ett politiskt myndigt fjärde stånd, bondeståndet, och det gamla borgarståndet representerade en annan del af kontinentens "fjärde stånd". 1866 års riksdagsordning gjorde visserligen slut på ständsförfattningen, men gaf de samhällslager, som dessa två stånd omfattade, fortfarande ett stort politiskt inflytande. J. Th. W.

Fjärdhundra. 1. F. norra kontrakt, i Uppsala stift, omfattar fyra pastorat: Öster-Våla, Nora Harbo, Huddunge. 79,335 har. 9,603 inv. (1906). — 2. F. södra kontrakt, i Uppsala stift, omfattar sju pastorat: Norrby; Simtuna och Altuna; Hvittinge; Fröshult och Härnevi; Tärna; Torstuna; Väster-Löfsta och Enåker. 83,828 har. 14,908 inv. (1906).

Fjärdhundra, ett af de tre folklanden (se d. o.).

Fjärdhundraland. Se Folklanden.

Fjärding (äldre form: Fjärdung), fjärdedel. — 1. Käril för våta varor och stundom för lakegods = $\frac{1}{4}$ tunna = 2 åttingar = 31,4 l., för torra varor = $\frac{1}{8}$ tunna = $\frac{1}{4}$ spann = 4 kappar = 18,3 l. — 2. Förr en af de fyra delar, hvori ett härad var deladt; äfven fjärdedelen af ett skeppslag, en by o. s. v. — 3. (Isl. *fiördungur*). Se Allting.

Fjärdingen 1. Fjärdingsroten, namn på den äldre, väster om Fyrisån belägna delen af Uppsala stad.

Fjärdingsbol kallas i Skånelagen fjärdedelen af ett bol eller af en hel gård. Jfr Attungsbol.

Fjärdingsbönder. Se Bonde, sp. 1087, och Torp.

Fjärdingsdomar (isl. *fjórðungsdomr*). Se Allting.

Fjärdingsman (jfr Fjärding 2), från äldre tider namn på en person, som är anställd till kronobetjäningens biträde, vare sig med uppbörderna af skatterna eller med polisen och ordningen å landet o. s. v. (Se t. ex. Karl IX:s förslag till förordning om fogdars, länsmäns och fjärdingsmäns befattning med uppbörderna 8 dec. 1606; häradsfogdeinstr. 9 okt. 1688, § 21.) Samma befattning tillkommer honom ännu på sätt i särskild lag finnes närmare föreskrifvet (lag ang. fjärdingsmansbestyrets utgörande 29 sept. 1899 och instruktion s. å.). Denna befattning, som förr utan ersättning ålåg innehavare af krono-, skatte- och frälsejord och omgångsvägen mellan dem utövades, är fortfarande ett menighetsbestyr, men fjärdingsmannen utses numera å kommunalstämma för en tid af minst tre år och förses med skälig ersättning, som bestämmes å kommunalstämma och utgöres efter enahanda grund som andra kommunalutskylder. I regel skall en fjärdingsman finnas inom hvarje socken, men är denna af större vidd, må två eller flera fjärdingsmän, efter pröfning af K. M:t befallningshafvande, där anställas, liksom två eller flera smärre socknar inom samma länsmansdistrikt kunna förena sig om en. Kronofogden pröfar den utsedde personens lämplighet för befattningen och anmäler, om han finner honom icke lämplig, förhållandet för K. M:t befallningshafvande, som eger att förordna om nytt val, om skäl därtill föranleda. Th. R.*

Fjärdingsroten. Se Fjärdingen.

Fjärdingsväg, fjärdedelen af den gamla svenska milen, 9,000 f. = 2,672 m.

Fjärdälsläktet, zool. Se Sälldjur.

Fjärdung. Se Fjärding.

Fjärdvik, ängsåg med 2 ramar i Bjärträ socken.

Västernorrlands län, tillhör Trävaruaktiebolaget Locknö. Tillverkning 1906: 15,550 kbm. sågade trävaror samt 60,000 hl. träkol, med ett sammanlagt värde af 462,000 kr. 106 arbetare.

Fjäre, härad i Hallands län, ingår i länets norra domsaga och Kungsbacka fögderi samt omfattar socknarna Olmevalla, Landa, Frillesås, Gällinge, Idala, Fjärås, Förlanda, Hanhals, Tölö, Lindome, Älsåker, Förlanda, Vallda, Släp. 71,520 har. 19,177 inv. (1906).

Fjäre och Viske kontrakt, i Göteborgs stift, omfattar de nio pastoraten Tölö, Lindome och Älsåker; Vallda och Släp; Onsala; Kungsbacka stad och Hanhals; Fjärås och Förlanda; Olmevalla och Landa; Frillesås, Gällinge och Idala; Värö och Stråvalla; Veddige, Ås och Sällstorp. 94,211 har. 26,783 inv. (1906).

Fjärrestad (ej Fjerrestad l. Fjärrestad), socken i Malmöhus län, Luggude härad. 1,368 har. 585 inv. (1906). Annex till Bärslöf, Lunds stift, Luggude kontrakt.

Fjärilar, *Lepidoptera*, zool., insektordning, hvars hufvudkännetecken äro: fullständig förvandling, fyra helt eller delvis fjällbetäckta vingar samt en under hvilat spiralformigt hoprullad, af de båda underkåarna (maxillerna) bildad sugtung. Ej sällan saknas emellertid sugtung hos nattfjärilar eller är åtminstone förkrympt, i synnerhet ofta hos spinnarfjärilar, som i utbildadt tillstånd ej upptaga någon föda. Hos vissa nattfjärilars honor kunna äfven

vingarna vara förkrympta eller alldeles saknas, såsom hos de masklika honorna af släktet *Psyche*. — Fjärilarnas hufvud upptages till betydlig del af de stora fasettögonen på hufvudets sidor, hvarjämte många äro ufrustade äfven med ett par små i den täta hårligheten på hufvudets öfre del dolda punktögon. Antennerna äro af mycket växlande form: klubbformiga, spolförmiga, kamtandade, fjäderlika eller helt enkelt trådformiga, långsamt afsmalnande mot spetsen. Då mundelarna (se fig. 1) äro utvecklade, äro de sugande, i det de långa, smala, rännformiga maxillerna äro inpassade mot hvarandra, så att de tillsammans bilda ett sugrör, hvilket i utsträckt tillstånd kan vara

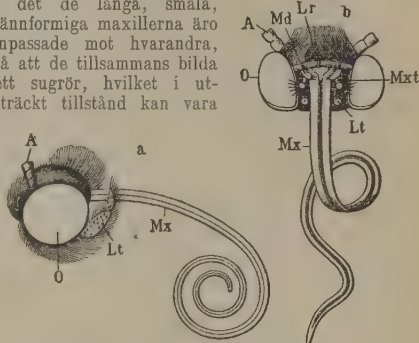

Fig. 1. Mundelar: *a* af *Zygena* (sedd från sidan), *b* af noctuid (sedd framifrån, med oregelbundet upprullad sugnabel). *A* antenner (afskurna), *Lr* överläpp, *Lt* underläppspalper (på *b* afskurna), *Md* mandibel l. överkäk (förkrympt), *Mx* maxill l. underkäk, som tillsammans med den närsittande underkåken på andra sidan bildar den långa sugnabeln, *Mx* underkåkspalper, *O* fasettöga. (Förstorad bild.)

längre än hela kroppen. Dess öfre del är hornartad och styf, medan däremot yttersta spetsen alltid är mycket böjlig, mjuk och känslig samt besatt med små hvarsa tornar, med hvilka den kan bana sig väg in i blommans stundom svåråtkomliga honungsgömmen. I hvilande tillstånd ligger det till en platt spiral hoprullade sugröret oftast alldeles dolt mellan de från hufvudets undersida vanligen snedt framåt och uppåt riktade, stora och starkt ludna labialpalperna. Öfriga mundelar pläga vara mycket förkrympta. Märkvärdigt afvikande i mundelarnas bildning och användning äro de s. k. Yuccamalarna (se d. o.). Afvikande äro äfven de till fam. *Eriocephalidæ* hörande småfjärilarna, som ha bitande mundelar med väl utvecklade mandibler och som lefva af pollen. — Mellankroppens vanliga 3 leder äro fast förenade. Prothorax är helt kort och på hvardera sidan utrustad med ett mer eller mindre utveckladt hudbihang (*palagium*), som är tätt betäckt med fjäll och hår och bildar den s. k. halskragen. Synnerligast hos vissa nattflyn är denna halskrage stor och besitter en viss rörlighet. Man har stundom i dessa bihang velat se en kvarleva af ett tredje par vinglika bihang på främsta mellankroppsleden af vissa paleozoiska insekter. Mesothorax är mellankroppens största parti och bär framtill på hvardera sidan två hudbihang (*tegule*), som äro tätt håriga och fjällbeklädda och täcka framvingarnas rot. De fyra hinnaktiga vingarna hållas utspända af ett växlande antal vingribbor l.

vingnervver, som lämna viktiga kännetecken för särskiljande af grupperna. Vanligen äro de främre större än de bakre, ofta mycket betydligt. Under hvilat hopläggas vingarna på ett för de olika grupperna utmärkande sätt. Hos dagfjärilar i full hvilat hållas de upptät hopslagna öfver ryggen, så att deras öfre ytor beröra hvarandra, och endast deras undre sidor bli synliga. Hos skymningsfjärilar, spinnare och de flesta nattflyn hållas vingarna takformigt nedvikta utesfver bakkroppen, hvarvid de bakre mer eller mindre fullständigt döljas af de främre, af hvilka man ser endast de öfre yterna. Hos vissa nattflyn, såsom hos jordflysläktet (*Agrotis*), läggas vingarna platt öfver hvarandra öfvanpå bakkroppen, hvarvid icke blott bakvingarna fullständigt döljas af framvingarna, utan äfven den ena af dessa senare delvis täckas af den andra. Mätarna hvilat vanligen med platt utbredda vingar, hvarvid de bakre endast delvis täckas af de främre. Hos flertalet af de s. k. småfjärilarna slutligen hopläggas vingarna takformigt öfver bakkroppen på det sätt, att bakkanten sammanstöta öfver ryggen midt. Hos andra åter äro de smala vingarna liksom sammanrullade kring bakkroppen. I allmänhet kan det sägas, att vingställningen under hvilat aser att göra fjärilen så litet i ögonen fallande som möjligt. De lifigast färgade delarna äro därvid dolda, och ofta visa de synbara vingytorna en färgteckning, som liknar det underlag, på hvilket fjärilen sitter. Sålunda äro t. ex. bakvingarnas undre ytor hos sandgräsfjärilen jämte åtskilliga andra gräsfjärilar försedda med en af grått, hvitt och brunt bildad skyddsteckning, som är förträffligt egnad att dölja fjärilen på de lafvevuxna klippor, som den med förkärlek väljer till hvilplats. Hos hannen af aurorafjärilen (se *Pieridæ*), hvars framvingar i sin yttre hälft äro lysande orangeröda, döljes den granna färgen under hvilat af bakvingarna, hvilas utåtvända sidor äro brokiga af grönt, gult, svart och hvitt, en färgteckning, som harmonierar med fjärilens vanliga hvilplats på hundlokans flockar eller på åkersenapens blommar. I båda de nämnda fallen äro de längre framvingarnas spetsar, som under hvilat lämnas obetäckta af bakvingarna, försedda med en liknande skyddsteckning, medan åter de dolda delarna ha en helt annan färg. I tropiska länder finnas många fjärilar, som på undre sidan äro tecknade som blad med deras hufvudnerv och binerver, hvarjämte vingarna i själfva formen likna blad. Hos nattfjärilarna är det vingarnas öfre ytor, som pläga vara försedda med en skyddsteckning af grått och brunt, hvilken gör fjärilen föga synlig, där den om dagen hvilat på gärdesgårdar, plank och trädstammar. — Det fina, färgade stoft, med hvilket fjärilsvingarnas båda sidor äro betäckta, och som vid oförsiktig behandling lätt lossnar och fastnar vid fingrarna, visar sig under mikroskopet bestå af små regelbundet formade fjäll, som medelst korta skaft äro fästa i små fackliga fördjupningar i den genomskinliga och färglösa vinghinnan (se fig. 2). De äro ordnade i tvärrader, som täcka hvarandra taktegelformigt. Dessa fjäll ha ofta de sirligaste former, tandade i spetsen och fint strimmade på längden. De äro egentligen ombildade hår, och mellan de breda, platta fjällen och de vanliga långa, smala och trinda håren finnas alla möjliga öfvergångar. Vingarnas utkanter äro försedda med ett bräm af långa,

tätt sittande fjäll, de s. k. vingfransarna, som ofta ha en annan färg än vingens andra delar. Färgerna bero icke alltid på något särskildt färgämne i fjällen. Så t. ex. visa sig de fjäll, som ästadkomma den blå färgen, sedda i genomfallande ljus, under mikroskopet vara i det närmaste färglösa. Och i allmänhet kan sägas, att metallglänsande eller sidenskimrande färger äro s. k. interferensfärger, framkallade af ljusets spel på fjäl-

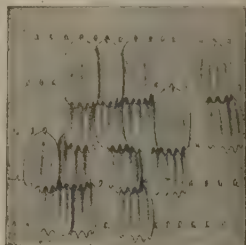

Fig. 2. Förstorad bild af ett stycke fjärilsvinge med dels i rader sittande fjäll, dels gropar i vinghinnan, där afskrapade fjälls skaft haft sitt fäste.

lets inre aflagrad färgämne. Stundom saknas fjällbetäckning på större eller mindre del af vingarna, såsom långa framvingarnas utkant hos apollofjärilen och på större delen af vingarnas midtytor hos glasvingarna. Äfven sådana blottade delar af vinghinnorna visa stundom skimrande interferensfärger. — Under flykten, då vingarna äro utspända, fasthållas de hos de flesta fjärilar (utom dagfjärilarna) vid hvarandra med en s. k. hållhake, d. v. s. ett vid framkanten af bakvingens innersta del fast styft borst (eller ett knippe af några få sådana), som griper in i en ögla på framvingarnas undre sida, nära deras bakre kant.

Af mellankroppens tre benpar är stundom det främsta (såsom hos nymphalidernas familj bland dagfjärilarna) förkrympt och användes ej vid gången. Förmödligen har det betydelse endast såsom putsningsredskap. Stundom, såsom hos guldvingar och blåvingar, är samma benpar förkrympt endast hos hannen, medan det hos honan är väl utbildadt.

Bakkroppen har hos hannarna 9 leder, hos honorna blott 8. Den är hos hannarna smärtare än hos honorna samt har i spetsen en af 2 sidoklaffar och en mellan dem befintlig tagg bildad genitalbeväring, hvilken saknas hos honan. Vid basen af de som en griptång tjänstgörande sidoklaffarna finnes hos många hannar, särskildt hos nattflyn, en yvig behåring, hvarigenom bakkroppens spets förefaller bredt attrubbad, medan den hos honan är mera kägelformig eller åtminstone ej så tydligt utbredd i själfva spetsen. Stundom (hos vissa nattfjärilar) är honans bakkropp tillspetsad till ett utskjutbart ägglägningsrör. Utom dessa könsskillnader, som stå i ett mera direkt samband med fortplantningsakten, visa fjärilarna ofta mycket utpräglade sekundära könskaraktärer. Sålunda äro hannarna ofta utrustade med större ögon och bättre utvecklade antenner. Särskildt bruka t. ex. spinnarnas hannar ha fjäderlika eller med långa kamtänder försedda antenner, medan honornas äro af enklare byggnad. Detta står i samband med en nästan underbar utveckling af luktsinnet hos hannarna, som långväga ifrån ses komma flygande till platser, där honor hållas inspärrade, och t. o. m. midt inuti städerna ses försöka bereda sig inträde genom stängda fönster

eller genom skorstenspipan för att nå inomhus förvarade honor. I samband därmed att hannen med få undantag (t. ex. rotätarna) är den uppsökande parten, är den lifligare i sina rörelser och har ofta en annan vingform, som gör den mera snabbflugan. Stundom har honan förkrympta vingar, såsom hos frostfjärilarna eller i ännu högre grad hos fjäderspinnaren. Stundom förblir honan t. o. m. hela lifvet masklik, utan vare sig vingar, ben, antenner eller ögon, såsom hos säckfjärilarna. Vida vanligare än sådana ytterliga fall af könsdimorfism äro de färgskillnader mellan könen; som ofta återfinnas i synnerhet hos dagfjärilarna. Liksom hos fåglarna är det i allmänhet hannarna, som äro prydda med de vackraste färgerna, medan motsatsen är mycket sällsynt. De obeskrifligt praktfulla färger och de påfallande teckningar, som i synnerhet bland tropiska länders fjärilar så ofta smycka hannarnas vingar, äro utan tveivel att betrakta som eggelsemedel, afsedda att vid frieriet inverka på de vanligen vida oansenligare färgade honorna. Andra eggelsemedel äga vissa hannar i den blomliknande doft, som de sprida, och hvilken anses utgå från hudkörtlar i samband med egendomligt bildade vingfäll. Dessa s. k. *hanfjäll* l. *dotfjäll* kunna ha mycket olika former, men äro alltid olika vingarnas öfriga fjäll och saknas alltid hos honorna. Än äro de spridda öfver framvingarnas hela yta, såsom hos lycæniderna och kalfjärilarna, än äro de samlade längs en eller flera af framvingarnas nerver, såsom hos pärlmorfjärilar. Stundom ligga de insänkta i fördjupningar på olika delar af framvingarna samt täckas, då de ej användas, af särskildt för detta ändamål ombildade stora fjäll. Ovisst torde vara, om de ljud, som frambringas af en del fjärilar, kunna betraktas såsom eggelsemedel, hvarmed det ena könet söker inverka på det andra, men i vissa fall blir det sannolikt, då ljuden frambringas ensamt af hannarna eller, såsom Darwin iakttagit hos en brasiliansk *Papilio*, att två fjärilar, sannolikt hanne och hona, jaga hvarandra under starkt knäppande ljud. Fastän hannarna i sin färgteckning vanligen mer afägsnat sig från den allmänna släktypen, ha de i vissa fall liksom dragit honorna med sig och öfverflyttat sina nyförvärfvade färger äfven på dem, så att släkten finnas, inom hvilka båda könen äro lika grant och påfallande färgade. Stundom är det däremot honorna, som afvikit från släktypen. Sålunda uppträder *Papilio Merope* i olika delar af Afrika med icke mindre än fyra olika honformer, af hvilka blott den på Madagaskar förblifvit lik hannen, medan hvar och en af de tre öfriga både i form och färgteckning liknar någon inom samma utbredningsområde levande fjärilart af en helt annan familj, nämligen Danaidernas, hvars medlemmar äro kända för att såsom oätbara lämnas i fred af insektätande fåglar. I detta fall af könsdimorfism aser därför färgolikheten ej att eggande inverka på det andra könet, utan att meddela honan ett skydd, som för henne såsom äggproducent är af särskild vikt. Många andra fall äro kända, i hvilka fjärilar, som ej af någon vedervärdig smak skyddas från förföljelse af insektätande fåglar, skaffat sig ett annat slags skydd genom att anlägga samma dräkt som någon i trakten allmänt förekommande öatlig fjärilsart af annan familj. Då emellertid åtskilliga fall, i hvilka äfven två öatliga arter härma

hvarandra, äro kända, har det från många håll blifvit bestridt, att den antydda förklaringen till förklädnaden skulle vara den riktiga, och saken kräfer ytterligare utredning. Däremot tycks det vara uppenbart, att de fjärilar, som i sitt utseende på ett slående sätt likna gaddsteklar af olika slag, anlagt denna förklädnad för att komma i åtnjutande af den respekt, som de nämnda steklarna tack vare sitt fruktansvärda vapen ingifva. Synnerligen påfallande blir detta, då härmningen ej inskränker sig till färgteckning och form, utan äfven yttrar sig i hotande rörelser af samma slag som gaddsteklarnas, då de bereda sig att sticka (se *Stekelfjärilar* och *Syntomidae*). — En annan hos fjärilar i senare tid mycket uppmärksamman företeelse är den s. k. *årstidsdimorfismen*, hvarmed förstås det förhållandet, att hos en del fjärilar, som uppträda i två årliga släktled, de särskilda släktleden kunna visa större eller mindre olikheter, stundom t. o. m. så stora, att de ansetts som skilda arter, innan deras samhörighet blifvit uppdagad. Sådana olikheter finnas t. ex. mellan vår- och sommargenerationerna af vår vanligaste dagfjäril, rapsfjärilen. Långt ansenligare äro dock de olikheter, som de särskilda generationerna af den i Tyskland förekommande *Vanessa levana* förete (se *Vanessa*). Medan man förr föreställde sig, att årstidsdimorfism kunde förekomma endast i klimat, där vinterköld råder, och hos fjärilar, hvilas ena generation öfvervintrar i puppstadiet, känner man nu åtskilliga dylika fall äfven från länder, där ingen egentlig vinter råder, men där en torr och svalare årstid omväxlar med en fuktig och varmare. Likaså har det visat sig, att äfven arter, som öfvervintra i larvstadiet eller såsom fullbildade fjärilar, kunna vara årstidsdimorfa. Att olika temperatur- och fuktighetsgraders inverkan på utvecklingsstadierna spelar en roll för framkallandet af generationernas olikhet, tror man sig veta, men huru pass direkt denna inverkan är i de särskilda fallen, är ännu ovisst. Om således någon fullt antaglig förklaring till årstidsdimorfismen ännu ej kunnat framställas, så är detsamma i ännu högre grad förhållandet, då det gäller att förstå fördelen för de särskilda släktleden af att uppträda i olika dräkter, något hvarom man ännu svärfar i fullständig okunnighet.

Fjärilarna lägga sina oftast hårdskaliga ägg enstaka eller i hopar på eller i närheten af larvens näringsväxt. Äggens form är mycket växlande. Ofta äro de på ytan försedda med långsgående eller nättlikt förenade åsar eller i rader ordnade intryckta punkter. Deras färg är afpassad efter underlagets. Stundom täcker honan dem medelst från kroppen afskrapade hår. Embryonalutvecklingen kräfer under sommaren en tid af 1—flera veckor. På hösten lagga ägg öfvervintra och kunna utan något skyddshölje utvärda den skarpaste köld. Då äggen lagts hopvis, hålla sig de nykläckta larverna i början tillsammans i sällskap och förfärdiga då ofta en gemensam spånad, inom hvilken de vistas, särskildt vid tiden för de första hudömsningarna. *Larverna* äro i regel mer eller mindre cylindriskt masklika, mera sällan breda och korta, samt ofvan kullriga. Utom hufvudet uppgifves deras kropp vanligen bestå af 12 leder, hvarmot andra räkna 13 leder, enär sista leden är mer eller mindre tydligt afdelad i 2. Fransedt de ytterst få fall (fam. *Micropterygidae*), i hvilka fötter alldes

Fjärilar

Vanessa Io (a) med larv (b) och puppa (c). (Dagfjäril.)

Sphinx pinastri med larver af olika ålder. (Svärmartfjäril.)

Clisiocampa neustria (Ringspinnaren), hane, ägg och larv. (Spinnare.)

Hadena tritici med larver.
(Nattfly.)

Abraxas grossulariata (Krusbärrsmätaren) med larv och puppa.
(Mätare.)

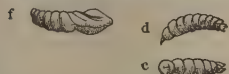
Fjärilar af olika underordningar, med utvecklingsstadier.

Fjärilar

Trochilium apiforme med larv och puphud.
(Stekelfjäril.)

Cossus cossus (Trädödaren) med larv och puphud.
(Trärfjäril.)

Psyche unicolor. a hanne, b fast-spunnen honsäck, c honpuppa, d hona, e hanlarvens säck, f hanpuppa. (Säckfjäril.)

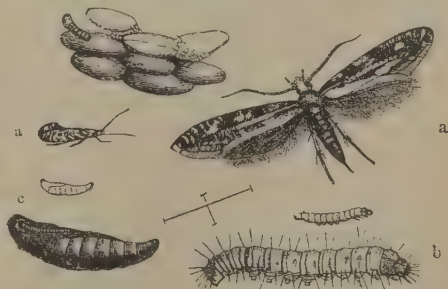
Retinia resinella. a fjäril, b gallbildning med utskjutande puppskal, c parasitstekel. (Vecklarfjäril.)

Pterophorus pentadactylus.
(Fjädermott.)

Orobena extimalis med larv.
(Mottfjäril.)

Tinea granella (Kornmalen). a fjäril, b larv, c puppa, d af larven hopspunna sädskorn. (Maltfjäril.)

Fjärilar af olika underordningar, med utvecklingsstadier.

saknas, äro åtminstone de 3 närmast bakom hufvudet följande lederna utrustade med hvar sitt par smala, ledade s. k. *bröstfötter*, som ändas med en enkel klo. Dessa fotpar motsvara den fullbildade fjärilens extremiteter. Mycket sällan (hos snigelfjärilarna, se d. o.) sakna alla de öfriga lederna fötter. Hos det öfvervägande flertalet fjärilslarver är ett större eller mindre antal af dessa öfriga leder försedd med fötter af helt annan beskaffenhet, tjocka, köttiga och oledade, ändande i en platt sula och åtminstone kring ytterkanterna beväpnade med hakar. Högsta antalet af dessa s. k. *bukfötter* är 5 par. Vissa leder, såsom de närmast efter bröstfötterna följande och de som närmast föregå sista kroppsleden, sakna alltid bukfötter. Sista kroppsledens fötter kallas vanligen *analfötter*. Dessa äro stundom ombildade till ett par smala, bakåt och uppåt riktade utskott (jfr *Ekorsspinnare* och *Gaffelsvansen*). Larverna sakna fasettögon, men ha några små, endast vid förstoring synbara punktförmade ögon på hufvudets sidor. Mundelarna äro bitande, och strax ofvanför de starka mandiblernas bas ses ett par ytterst små, fäledade antenner. Alldeles enastående inom ordningen äro larverna af den ofvan omtalade fam. *Eriocephalidae*, i det hvar och en af de bakom bröstfötterna följande 8 lederna är försedd med hvar sitt par bukfötter utan den vanliga krepssulan och äfven i öfrigt afvikande till formen, hvarjämte antennerna ha en för fjärilslarver ovanlig längd. — Larvernas hud är mera sällan jämn och slät samt alldeles naken. Vanligen är den utrustad med i rader anordnade vårtförmiga knölar eller förgrenade tornar samt därtill ofta mer eller mindre tät hårig eller borstig. Tornbeväpningen ävensom den täta och långa hårhigeten torde bl. a. kunna anses för ett försvarsmedel mot parasitsteklar och parasitflugor, af hvilka fjärilslarver äro mycket hemsökta och hvilka de söka förfaga genom att våldsamst slå omkring sig med framkroppen. Andra äro för samma ändamål beväpnade med giftafsöndrande hudkörtlar, såsom *apollo-* och *machaonfjärilarnas* larver, som ha utskjutbara giftkörtlar i nacken, samt gaffelsvansens larv, hos hvilken dylika finnas i de bakåtriktade analfötterna. Hos åtskilliga starkt håriga spinnarlarver intränga vid beröring med handen de afbrutna hårens spetsar i huden och åstadkomma en stark retning, som segtras till oödlighet, om de komma i beröring med svalgets eller lufttrörens slemhinnor, i hvilket fall följderna kunna bli högst allvar-samma. Mest bekant är detta slags försvarsmedel hos larverna af processionsspinnaren (se d. o.). I brist på särskilda försvarsvapen ha somliga fjärilslarver sökt ernå välbehöfvidt skydd på en helt annan väg, nämligen genom att i färg eller form eller i bådadera härma de växtdelar, bland hvilka de vistas, såsom t. ex. piltandvingens larv, som liknar knöliga asp-kvistar, och många måtarlarver, som vid fara sträcka ut sig styfva och orörliga, så att de se ut som afbrutna kvistar. Andra söka verka afskräckande genom en underlig färgteckning och en hotande hållning. Så göra larverna af vissa svärmar-fjärilar (se *Deilephila*). Så göra också larverna af *gaffelsvansen* och *ekorrspinnaren* (se d. o.). Ännu andra förfärdiga af silke och hvarjehanda växtdelar eller af sina egna ekskrementer ett fodral, hvilket de släpa med sig och inom hvilket de söka skydd, då fara hotar, såsom larverna af *säckfjärilarna*. Andra slutligen dölja sig om dagen, då deras

farligaste fiender, parasitsteklar och insektätande fåglar, äro i rörelse, och komma först nattetid fram ur sina gömställen för att äta. Denna metod användes t. ex. af *gräsfjärilarnas* larver. Det vida öfvervägande flertalet fjärilslarver är växtätare och lever antingen af yttre växtdelar eller inuti stam-mar, rötter eller frukter. Många äro skadliga för af människan odlade växter, såsom larverna af *kålfjärilen*, *ringsspinnaren*, *kålflyet*, *sådesbroddflyet*, *slökorflyet*, *hvitkåflyet*, *postfjärilen*, *krusbärsmäla-ren*, *ärtvecklaren*, *äppelvecklaren*, *rönnbärsmälen*, *kålmalen* m. fl., och icke få kunna uppträda i sådana massor, att de alldeles ödelägga stora sträckor. af värdefull skog, såsom larverna af *löjskogs-nunnan*, *barrskogs-nunnan*, *tallspinnaren* och *tallflyet*, eller utrota ångsmarkernas örtartade växtlighet, såsom larven af *gräsflyet*, den s. k. *gräsmasken*. Vissa larver, i synnerhet af nattflyn, uppträda vid brist på växtämnen såsom rofdjur och uppåta hvarandra. Så göra t. ex. larverna af *kålfjärilen* samt af nattflysläkterna *Calymnia*, *Cosmia*, *Scopelosoma* och *Senta*. Några fjärilslarver äro kända för att leva uteslutande af sköldlöss eller bladlöss, såsom larverna af det sydeuropeiska nattflyet *Erastria sistula*, af den nordamerikanska mottfjärilen *Dakrura coccidi-ora* samt den likaledes nordamerikanska dag-fjärilen *Penicsea tarquinius* af lycænidernas familj. Larverna af några småfjärilar, såsom malfjärilarna, äro välbekanta såsom svåra skadedjur på pälsverk, ylle, fjäder och andra produkter ur djurriket. I senaste tid har man äfven lärt känna en med vax-malen besläktad småfjäril, *Bradypodica Hahnelt*, hvars larv lever som ektoparasit i pälsen på lefvande sengångare af släktet *Bradypus*, på hvilken för fjärilar enastående uppehållsört äfven själva fjärilen anträffats. — Under det fjärilslarver eljest äro utpräglade länddjur, ha somliga afpassat sig för lefnadsätt i vatten. Så t. ex. de starkt håriga larverna af det sydamerikanska spinnarsläktet *Palustris*, hvilka, ehuru försedda med små andhål liksom luftandande insekter, tillbringa sitt lif under vattnet, där de simma omkring med slingrande rörelser, och i hvilket somliga arter kvarstanna äfven under puppstadiet. Bland mottfjärilarna finnas flera släkten, hvilka larver likaledes leva i vatten, såsom *Hydrocampa*, *Paraponyx* och *Acentropus*. Sist-nämnda släkte har afpassat sig efter vattenlivet i högre grad än några andra fjärilar, i det icke blott larverna, utan äfven de bland de fullbildade honorna, som ha förkrympta vingar eller alldeles sakna sådana, tillbringa hela sitt lif i vattnet och komma upp till ytan endast för att para sig med de däröfver kringflygande hannarna. — Den tid en fjäril tillbringar i larvstadiet växlar under den varma årstiden mellan en vecka och ett par månader. Många larver öfvervintra emellertid antingen såsom nära fullvuxna, i hvilket fall de pläga förpuppas nästa vår, utan att ha upptagit någon ny näring, eller också såsom helt unga, hvarvid de nästa vår fortsätta att äta. Somliga förfärdiga sig af blad ett slags öfvervintringshus, såsom de små larverna af aspfjärilen (*Limenitis populi*). Tillväxten sker under hudom-byten, hvilkas antal växlar mellan två och sju. Hvarje hudömsning föregås af en hviloperiod, under hvilken larven upphör att äta och håller sig i stillhet. Sista hudömsningen sker vid förpuppningen, eller inträdet i den hviloperiod, under hvilken de genom-

gripande inre och yttre omdaningar ega rum, som förvandla den masklika larven till *imago*, d. v. s. till den fullt utvecklade insekten med dess så ytterligt afvikande byggnad och lefnadssätt. Till denna förpuppning bereda sig olika larver på olika sätt.

Medan sådana fjärilslarver, hvilka lefva i jorden eller inuti trädstammar, stanna kvar och *förpuppa sig* på samma plats, ses däremot sådana, som lefva i det fria, vid slutet af sin åt-tid krypa oroligt omkring för att uppsöka en passande hviloplats för sin förvandling. Somliga gräva för detta ändamål ner sig i jorden eller intränga under stenar eller mellan på marken löst liggande växtaffall, där de förpuppas, utan att spinna någon verklig kokong. Så förhålla sig de flesta nattflyn samt en del skymningsfjärilar, mätare och några få dagfjärilar, såsom apollofjärilen och en del gräsfjärilar. Andra uppsöka liknande gömslen och spinna där en mer eller mindre tät silkeshylsa eller kokong, inuti hvilken förpuppningen eger rum. Ofta inblandas i kokongen jord, träsmulor, bladbitar och annat på platsen tillgängligt växtaffall. Ett sådant skydd för *puppan* anordna framför allt spinnarna. Sådana larver återigen, hvilka redan från början förfärdigat sig en hylsa, hvilken de alltmät släpa med sig, förpuppas inom denna. De spinnkörtlar, med hvilka tillhjälp kokongerna förfärdigas, äro visserligen starkast utbildade hos spinnarnas larver, men de finnas äfven hos de öfriga. De utgöras af två långa, smala körtelrör, som redan hos den helt unga larven intaga kroppens hela längd, men som hos den fullvuxna kunna ha vuxit till ferdubbel kroppslängd, hvarför de för utrymmets skull lägga sig i slingor och bukter. I sin främre del utvidgas de till sekretbehållare, från hvilka utgår en smal utföringsgång. Båda utföringsgångarna förena sig och utmynna på ett litet utsprång på underläppen. Nära utföringsgångarnas föreningspunkt inmynna i dem några små i hufvudet belägna drufkloformade körtlar. Det klibbiga sekret, som utpressas ur spinnkörtlarna, stelnar i luften till en fin silkestråd, som larven i ett stort antal hvarf lindar kring sin kropp, till dess denna är alldeles innesluten. Olika arter lägga hvarfven mer eller mindre regelbundet och inomånga bland trädarna mer eller mindre klibbämne. Sådant klibbämne afsättes i större mängd i de inre lagren, men det kan förekomma så rikligt äfven i de yttre lagren, att kokongen alltigenom erhåller en pergamentartad beskaffenhet. Slutligen är det en mängd fjärilar, som, i likhet med flertalet dagfjärilar och en del mätare, hänga sina puppor fritt på växter och andra föremål ett stycke öfver marken. Larven öfver-spinner en liten fläck af detta föremål med silkestrådar, vid hvilka den håller sig fast med analfötterna, hvarefter den antingen spinner en likaledes vid underlaget fast silkesögla, som omfattar ryggsidans midt, eller ock helt enkelt låter kroppen hänga fritt, med hufvudet nedåt, utan stöd af en dylik ögla. Efter någon tids förlopp brister larvskinet öfver främre delen af ryggen, och *puppan* börjar framträda därur, d. v. s. insekten framträder i en under sista delen af larvstadiet länge förberedd, men nu genom hudens bristning plötsligt afslöjad, helt olika gestalt, på hvilken man kan urskilja, fast ännu i utveckladt skick, den blifvande fjärlens yttre organ. Man ser där vinganlagen, lagda bakåt, utefter kroppens sidor på det sätt, att framvingarna täcka de bakre och ving-spetsarna nästan mötas på baksidan. Dock ej full-

ständigt, ty mellan dem ser man ytterst antenn-anlagen, därinnanför benanlagen samt innerst, i bröstets midtlinje, det rakt utsträckt anlaget till sugtungan. Under våldsamma slingringar på kroppen kränger puppan af sig återstoden af larvskinet, som till sist i hopskrynkadt tillstånd makas ända upp till analfötternas fäste vid silkesväfven. Slutligen drager den ut sin med ett smalt utskott (*cremaster*) slutande bakända och låter de talrika därpå sittande små kitinhakarna trassla in sig i silkestrådarna, till dess den hänger fast vid ett tillräckligt starkt knippe af sådana. Puppen ser i början fuktig ut, emedan den tunna huden afsöndrar en segflytande vätska, som dock inom kort stelnar och fastklibbar vid kroppen de slidor, som omslutaanlagen till vingar, extremiteter, sugsnabel och antenner. Puppen är sålunda en s. k. *pupa oblecta* och har en mycket inskränkt rörelseformåga. Någon sådan är ej heller af nöden, då ju puppstadiet är ett hvilostadium, under hvilket ingen näring upptages. Dock besitta pupporna en viss rörelseformåga i bakkroppens borte leder, som kunna kraftigt böja kroppen åt sidorna i en mer eller mindre hastig pendelrörelse, hvilken pupporna ofta utföra vid beröring och hvilken förmodligen spelar rollen af ett slags försvar mot parasitsteklar. De fritt hängande pupporna antaga ofta en med underlagets öfverensstämmande, döljande färgteckning. Stundom äro de dock prydda med blänkande silver- eller guldglans, hvilket torde vara den ursprungliga anledningen till benämningen *chrysalid*, som dock numera utsträcks till att beteckna puppor i allmänhet. — I puppstadiet tillbringa fjärilarna alltefter sin art mycket olika tid. Under den varma årstiden utvecklas t. ex. de flesta dagfjärilspuppor på ett par veckor, medan andra däremot öfvervintra, somliga t. o. m. flera gånger. Några dagar före puppens kläckning kan man i allmänhet tvärsigenom vinganlagens slidor se teckningsmönstret framträda i förminskad skala. Kort före kläckningen ses teckningen åter mindre tydligt, beroende på att vinganlagen lossnat från slidorna och nu skiljas från dem af ett tunt luftlager. Vid kläckningen brister pupphuden i fogen mellan vinganlagens och antennernas slidor samt ungefär samtidigt tvärs öfver nacken och längs mellankroppens rygsida. Först frigöras hufvud, sugsnabel, antenner och ben, och sedan fjärlen sålunda fått fotfäste, skyntrar den sig att draga fram vingarna ur deras slidor och bakkroppen ur dess hölje. Ännu hänga vingarna helt veka och slappa. De äro i början ej större än vinglidorna, men då fjärlen funnit en plats, där de kunna hänga med fritt, utan att stöta emot, börja de hastigt växa och med dem teckningarna, med bibehållande af samma inbördes afstånd och proportioner mellan de senare. Denna till utseendet så gåtfulla tillväxt beror därpå, att vinganlagen äro lagda i fina och täta, regelbundna veck, som alltmär slätas ut, förmodligen i samma mån, som blodet pressas in i de ihåliga vingribborna och luften i de inuti dem löpande trakéerna. I de fall, då puppan är omsluten af en kokong, behöfver fjärlen för att bana sig väg ut afsöndra något ämne, som kan upplösa silkestrådarna. Hos stora gaffelsvansen utgöres detta ämne af kaustiskt kali.

Frånsett den nyssnämnda *Acentropus*, hvars vinglösa honform lefver i vatten, äro fjärilarna i imago-stadiet utpräglade landdjur. Med undantag af det

pollenätande släktet *Eriocephala* lefva de af blom-mornas honung eller utsipprande träd-saft, som de upphämta med sin långa sugtung, hvarvid dock är att märka, såsom förut framhållits, att många natt-fjärilar i fullbildadt skick ej upptaga någon föda. Uteslutande i rörelse om dagen äro ej blott dagfjärilarna, utan äfven en mängd till de öfriga grupperna hörande arter, hvilkas närmaste släktingar föra ett nattligt lefnadssätt. Sådana äro t. ex. dagsvår-marna (se d. o.), bastardsvårarna (se *Zygæ-nidæ*) och stekelfjärilarna bland våra svenska arter samt bland tropiska framför allt fam. *Uranidæ*, som antagit dagfjärilarnas både gestalt och sätt att flyga. — Öfvervintringssättet växlar mycket inom samma grupp. Medan somliga arter öfvervintra såsom ägg, öfvervintra däremot andra såsom helt unga larver, ännu andra såsom nära fullvuxna larver eller puppor och icke få slutligen såsom fullbildade fjärilar. — Periodiska massförökningar förekomma liksom inom andra insektgrupper och kunna, då det gäller arter, hvilkas larver lefva på odlade eller för människan eljest värdefulla växter, leda till fruktsvärdä för-härjningar af skog, fruktträd eller växande gröda. Bland de särskildt i vårt land mera uppmärksam-made skadedjuren af denna insektgrupp ha ofvan de viktigaste blifvit omnämda. För människan direkt nyttiga äro däremot de olika slagen af silkes-fjärilar (se d. o.).

Omkr. 50,000 fjärilsarter torde f. n. vara beskrifna, men att döma af den hastiga ökningen i antal, i samma mån som förut mindre kända områden blifvit noggrannare utforskade, kan man sluta, att antalet nu levande arter sannolikt är det ferdubbla. En framstående fjärilskännare antager omkr. 200,000. Det vida öfvervägande flertalet förekommer i de tropiska trakterna. I all synnerhet är det två regioner, som framför andra äro beryktade för rikedom och prakten af sina fjärilar, nämligen det tropiska Syd-Amerika samt övärlden mellan Indien och Australien. Mot polerna aftager artantalet hastigt. Inom Skandinavien ha antäffats omkr. 1,800 arter. Ännu på Grönland förekommer ett 30-tal, hvaraf 4 dagfjärilar. Äfven inom det antarktiska området har en fjärilsart träffats (på Kerguelens land). Fossila fjärlar äro med säkerhet kända först från tertiär-tiden. Såsom fjärilarnas närmaste släktingar bland andra insektgrupper pläga *nattsländorna* anses.

Fjärilarnas ordning kan indelas i följande sexton underordningar: Dagfjärilar, Svärmar-fjärilar, Spinnare, Natflyn, Flick-fjärilar, Mätarfjärilar, Snigelfjärilar, Trärfjärilar, Säckfjärilar, Stekfjärilar, Fjädermott, Mottfjärilar, Vecklarfjärilar, Malfjärilar, Rottfjärilar och Käkfjärilar. Af dessa plägar man sammanfatta fjädermott, mottfjärilar, vecklarfjärilar, malfjärilar och käkfjärilar under be-nämningen småfjärilar (*Microlepidoptera*), under det alla de öfriga kallas storfjärilar (*Macrolepidoptera*). Svärmarfjärilarna benämnas äfven skymningsfjärilar l. aiftonfjärilar. Sedan dessa jämte dagfjärilarna undantagits, pläga alla de återstående kallas nattfjärilar. Såsom förut framhållits, motsvara dock ej dessa be-nämningar fullständigt flyttiderna för de tre grup-perna. På de två bildsidorna i art. visas represen-tanter för de viktigare bland de ofvan uppräknade

underordningarna, i sina naturliga omgifningar och med sina utvecklingsstadier. — Af nyare svensk litteratur öfver fjärilar må nämnas Chr. Aurivil-lius, "Nordens fjärilar" (1891), samt G. Adlerz, "Svenska fjärilar i urval" (1905). G. A.-z.

Fjärilsblomma, *bot.*, sådan blomma, som genom sin byggnad är anpassad till pollinering af fjärilar. Honungen i dessa blommor ligger i botten af ett långt och trångt rör (kronröret eller sporrén), så a-den kan nås endast af en fjärils långa och fina sug-organ. Dagfjärilsblommor, t. ex. *Crocus*, *Gymna-dien*, *Dianthus*-arter, pråla ofta i vackra färger och teckningar, nattfjärilsblommorna, t. ex. *Platanthera*, *Hesperis tristis*, *Nicotiana affinis*, äro hvita eller blekt färgade, öppna sig oftast först mot aftonen och äro då starkt väluktande. G. L.-m.

Fjärilsflnk, *zool.* Se Bengalist.

Fjärilsläk blomkrona, *Corolla papilionacea*, *bot.*, utmärker afd. *Papilionatæ* af fam. *Leguminosæ* samt består af 3 fria och 2 (vanligen) sammanvuxna kron-blad. Det största bladet i blomkronan, *seglet*, sitter öfverst och är i knoppen vikt öfver de andra. På sidorna om seglet sitta *vingarna*, och mellan dem be-finner sig den med 2 klor eller fästén försedda och af 2 blad bildade *kölen*, som till formen liknar den främre hälften af en båt. Kölen döljer vanligen ståndarna, som äro till antalet 10, af hvilka (hos de flesta svenska arternas blommor) 1 är fri och de öfriga 9 ha strängarna sammanvuxna till en stam. O. T. S. (G. L.-m.)

Fjärilsmyggor, *Psychodidæ*, *zool.*, familj af små (1,5—4 mm.) myggor, som med sin af långa och täta hår betäckta kropp samt sina breda, håriga och fjäll-betäckta, takformigt hoplagda vingar till formen erinra om små nattfjärilar. De träffas sittande eller lifligt kringkrypande på blad, somliga ofta i närheten af trädden. Larverna lefva i vatten eller under ruttnande växtstämnen och spillning. I Sverige finnas af denna familj 15 arter, fördelade på 4 släkter, bland hvilka särskildt må framhållas *Pericoma* och *Psychoda*. G. A.-z.

Fjärilandsfjorden. Se Balestrand.

Fjärrfotografi. Se Telefotografi.

Fjärrhållningsbatterier, *fortif.* Se Fästning.

Fjärrkraft, *fys.* Se Fjärrverkan.

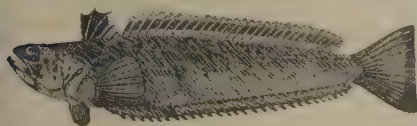
Fjärrpunkt, *med.*, den punkt, hvori, eller, rättare sagt, det afstånd, på hvilket föremål kunna tydligt uppfattas af ögat, då det befinner sig i fullkomlig hvila, d. v. s. utan att akkommodationen tagas till hjälp. För normala ögon är detta afstånd det oändliga fjärran, naturligtvis såvidt föremålen äro till-räckligt stora för att kunna förnimmas utan särskild hjälp; för närsynta är fjärrpunkten belägen på mer eller mindre nära afstånd; för översynta (hyper-ope) finnes ingen naturlig fjärrpunkt. Jfr Akkommodation 2, Myopi och Hyperme-tropi. Rsr.*

Fjärrverkan, *fys.*, en kropps (hypotetiska) verkan på en annan, aflägsen kropp utan hjälp af något mellanliggande medium. Tyngden samt de elek-triska och magnetiska krafterna betraktades länge såsom fjärrkrafter, utan att man fann någon tankesvärlighet häri. Efter de Faraday-Maxwellska idéerna seger inom elektricitetsläran kvarstår såsom skenbar fjärrkraft endast den allmänna gravita-tionen. G. N.

Fjär singlar, *Trachinidæ*, *zool.*, en familj, hörande

till de taggfeniga fiskarna (*Acanthopterygii*) och utmärkt af långsträckt, hoptryckt, med små fjäll täckt kropp, tämligen stor, uppåttstående munöppning, en mycket liten taggstrålig ryggfena, stora gälöppningar o. s. v. Till dessa fiskar, hvilka vistas i hafvet, räknas öfver 100 arter från nästan alla haf. Se Fjärsingsläktet. L—e.

Fjärsingsläktet l. Drakfisksläktet, *Traichinus*, zool., utmärkt genom familjens kännetecken (se Fjärsingar) samt genom sina mycket små cykloida fjäll (se Fjäll), två ryggfenor, genom sitt men en bakåt riktad tagg beväpnade gällock samt därigenom att bukfenorna ligga framom bröstfenorna. Detta släkte har i Skandinavien en art, vanliga fjärsingen, *T. draco*, hvilken förekommer icke sällsynt vid västra kusten samt i södra Östersjön.

Vanliga fjärsingen.

Äfven vid det öfriga Europas kuster är den ganska allmän. Den är till färgen på ryggen och sidorna uppåt mörkbrun, med svarta, blåa och gröna streck, på sidorna nedåt hvit, med ljusblåaktiga, gul- eller gråaktiga, snedt öfver kroppen gående band samt uppnår en längd af inemot 40 cm. Fjärsingen, hvars bakre ryggfena är, liksom analfenan, synnerligen lång, lever ensligt på medelmåttigt djup med sandbotten, där den gräver sig ned uti sanden och håller sig gömd för att obemärkt öfverfalla sitt rof (smärre fiskar, kräftdjur o. s. v.). Den leker under högsommaren. I förbindelse med gällockstagen och taggarna i den första ryggfennan står en giftapparat (se därom Fiskgift, sp. 438—439). Köttet säges vara välsmakande. J. G. T. (L—e.)

Fjäräs, socken i Hallands län, Fjärä härad. 14,452 har. 3,250 inv. (1906). F. bildar med Förlanda ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Fjärä och Viske kontrakt.

Fjäräs bräcka, en tvärs för västra ändan af sjön Lygnern vid Fjäräs kyrka i nordligaste Halland beäntlig, omkr. 50 m. hög, åsformad vall, bestående af rullstensgrus, som af en glaciäralf afsläpats framför landisens kant, då denna under afsmältningsperioden en tid befann sig vid denna punkt. E. E.

Fjäten. 1. Västra F., kronopark v. om Fjätälven i Särna socken och revir, Köpparbergs län, bildades på grund af Domänstyrelsens beslut 10 april 1902 och omfattar 8,574 har.

2. Östra F., kronopark i samma socken ö. om Fjätälven, gränsar i n. och ö. mot Lillherrdals socken i Härjedalen. Kronoparkens I—V block omfatta 40,684 har. G. Sch.

Fjätälven. Se Dalälven, sp. 1201.

Fjöl, äldre beteckning för plogens vändskifva. Se Plog.

Fjölne, nord. myt. Se Fjolner.

Fjörgyn, nord. myt. Se Fjorgyn.

Fjörsvartnir, nord. myt. Se Fjörsvartnir.

Fjösbenta vråken, zool. Se Vråksläktet.

F-klarinett, mus. Se Klarinett.

F-klav, mus. Se Bas-klav.

f. Kr. (f. Kr. f.), vid årtal förkortning för före Kristus (före Kristi födelse).

Fl. 1. Kem., tecken för fluorens atomvikt, 19,0.

— 2. Förkortning för lat. *Flaminus*, *Flavius* och *flamen* (se d. o.).

fl., förkortning för florin.

f. l., förkortning för lat. *javête l'nguis* (se d. o.).

Fla., förkortning för Florida.

f. l. a., en på recept förr använd förkortning för lat. *fiat læge a'rtis*, må tillredas enligt konstens föreskrift. Jfr f. s. a.

Flaavand [flåvann]. Se Bandak.

Flaccus. 1. Gajus Valerius F. Setinus Balbus, latinsk skald, d. före 90 e. Kr., skref, antagligen kort efter Jerusalems eröfring (70 e. Kr.), ett epos, *Argonautica*, som han tillägnade Vespasianus och som i ofullständigt skick kommit till oss. Dikten är en fri efterbildning af Apollonios Rhodios' epos. Största delen upptages af måleriska beskrifningar af de nejder, som argonauterna besökte på sin färd. Genom skildringens liflighet, skarp karaktärs-teckning och motivering af händelserna har F. i vissa partier öfverträffat sin förebild, men är honom underlägsen i andra, genom svulstiga öfverdrifter, retoriska utsmyckningar samt sökta bilder och liknelser. Hans förebild i språket var Vergilius. De viktigaste upplagorna utgäfvos 1863 af G. Thilo, 1871 af C. Schenkl, 1875 af E. Baehrens samt 1904 af Giarraratano. — 2. Quintus Horatius F. Se Horatius.

Flach [flakk], svensk adlig ätt, som härstammar från Elsass, där den innehade adlig värdighet och omnämnas redan 1209. Ätten inkom till Sverige 1685, naturaliserades 1719 och introducerades på riddarhuset 1720.

1. Ulrik Ferdinand F., lärare och läroboksförfattare, f. 29 mars 1820 i Sandhems socken, Skaraborgs län, d. 23 dec. 1891 i Skara, blef student i Uppsala 1838, filos. doktor 1845 och kollega vid Skara allmänna läroverk 1849 samt var 1859—85 lektor i främmande levande språk därstädes. F. utgaf *Tysk läsebok* (1857; 3:e uppl. 1876), *Förberedande läsöfningar i tyska språket* (1858; 2:a uppl. 1862), *Tysk språklära* (1861; 5:e uppl. 1878) jämte *Extemporaliebok* (3:e uppl. 1881) och *Schlüssel zum deutschen extemporalienbuch* (3:e uppl. 1880) samt *Tysk elementarbok* (3:e uppl. 1874). (P. E. L—m.)

2. Fredrik Krister Sigismund (Sigge) F., den föregående brylling, landthushållare, f. 2 okt. 1839 i Fors socken, Älfsborgs län, genomgick Chalmerska slöjdskolan i Göteborg, aflade 1860 studentexamen och blef 1861 underlöjtnant vid Skaraborgs regemente, där han 1879 befordrades till kapten. Han tog afsked ur armén 1891, men återinträdde där som kapten 1905. Egare af landtårdarna Prinshaga och Ökull vid Åxevalles järnvägsstation i Västergötland, har F. inlagt synnerligen stora förtjänster om svenska jordbruks-närigen genom sin framgångsrika verksamhet för nötboskapsafvelns förbättring, särskildt genom sitt förslag till premiering af nötboskap, hvilket blifvit antaget i de flesta län. F. är en af de ledande

männen i Skaraborgs läns hushållningssällskap och led. af Landtbruksakademien (1884). Han erhöi Skaraborgs läns hush.-sällskaps stora medalj 1890 och Landtbruksakad:s skådepenning i guld 1896.

3. Axel Vilhelm F., den föregåendes sys-sling, f. 16 aug. 1857 på Srenksund, Konungssunds socken, Östergötlands län, aflade studentexamen 1877, studerade vid Uppsala universitet 1877—79 och idkade mejerirörelse i Östergötland 1885—92. Han var sekreterare hos Sveriges utsädesförening 1892—1900 och hos Malmöhus läns hushållningssällskap 1896—1900. F. utnämndes 1900 till kanslisekreterare i Jordbruksdepartementet då han samtidigt förordnades till byråchef, samt 1906 till kansliråd och byråchef därstädes. F. har författat åtskilliga broschyrer i landtushållning och utgifver sedan 1890 tidskriften "Landtmannen". Led. af Landtbruksakad. 1896. H. J. Dtt.

Flachat [fla[ʃa], Eugène, fransk ingenjör, f. 1802, d. 1873, ledde 1840—57 järnvägsarbetena vid S:t Germain- och västbanorna samt blef därefter öfveringenjör vid såväl dessa som sydbanorna. Han anlade de mekaniska verkstäderna vid Aboinville, Jussey och Vierzon, stiftade flera franska ingenjör-föreningar samt var en bland de mest nitiska be-fördrarna af järnvägen mellan Paris och S:t Germain (öppnad 26 aug. 1837). Bland F:s många arbeten må nämnas *Etablissemens commerciaux, docks de Londres, entrepôts de Paris, projets de docks à Marseille* (1836), *Rapport sur le canal du Rhône au Rhin* (1840), *De la traversée des Alpes par un chemin de fer* (1860) och *Mémoire sur les travaux de l'isthme de Suez* (1865).

Flachsinder, J., nylatinsk skald. Se Dan-tiscus.

Flachsénius, Johannes, universitetslärare, matematiker, f. 1636, d. 1708, blef 1653 student i Abo, filos. magister 1661, matheseos professor 1669 och slutligen ord. teol. professor 1692 (i Åbo). Bland hans arbeten må nämnas almanackor för åren 1672 och 1674, *Relation om kometen 1680—81* och *Algebræ compendium* (1692). G. E.*

Flácius, Matthias Illyricus (illyriern), eg. Vlacich, luthersk teolog, f. 1520 i Albona (Istrien), blef 1544 professor i hebreiska i Witten-

berg. Han var utrustad med en förvånande lär-dom, energisk och väl-talig. Då Melancthon och hans lärjungar till-styrkte antagandet af det s. k. Augsburg-er-interim, uppträdde F. så våldsamt emot dem (jfr Adiafora), att han till följd däraf må-ste nedlägga sin profes-sur. Hans nedgörande kritik gentemot Interim bidrog dock mer än något annat till

lutherdomens räddning. F. var efter Luthers död ej blott den lärdeste, utan ock den mest betydande karaktären i sin kyrka under 16:e årh. Hans obøjlighet stegrades dock lätt till fanatism. Så drefs han till att i tidens lutherska lärostrider lidelsefullt kämpa på yttersta högra flygeln. Detta skedde redan

i majoristiska och osiandriska striderna (på ett år författade F. 17 skrifter mot Osiander); hårdast blef striden, när han 1557 blifvit professor i teologi i Jena. Där bekämpade han den s. k. synergismen (se d. o.) och utverkade, att hans ämbetsbroder Strigel blef häktad, emedan han försvarade nämnda åsikt. I sitt försvar för lutherska läran om arf-synden gick F. slutligen så långt, att han 1560 förklarade arfsynden ej vara något i människa-natur tillfälligt (accidentellt), utan tvärtom något för henne väsentligt (substantiellt). För dessa åsik-ters skull anklagades han för manikeism och fördrefs från Jena 1562 samt vandrade därefter en tid om-kring med sin talrika familj under tryckande öko-nomiska förhållanden. Slutligen fann han en till-fälligt vistelseort i Frankfurt am Main, där han dog i armod på ett hospital 1575, sedan rådet redan utfärdat ett utvisningsdektret mot honom. — F. skref betydande arbeten i bibelkunskap, t. ex. *Clavis scripturæ sacræ* (1567) etc.; men framför allt blef han epokgörande på kyrkohistoriens område genom det bekanta kyrkohistoriska arbetet *Centuriæ Magde-burgensæ* (se Magdeburgcenturierna). Jfr W. Preger, "M. Fl. Illyricus und seine zeit" (2 bd, 1859—61), och G. Kawerau, "Reformation und gegen-reformation" (1899). (Hj. H.—t.)

Flackarp, kommun och f. d. socken i Malmöhus län, Bara härad. 213 inv. (1906). Se under Stora Uppåkra.

Flackbanepjäs, artill., en artilleripjäs, som känne-tecknas däraf, att projektiler afskjutna från den-samma beskrifva flacka, d. v. s. obetydligt krökta, kulbanor i luften. Flackbanepjäser använder man-dels för att erhålla stor bestyrkning, dels för att er-hålla en stor anslagskraft hos projektilen mot vertikala mål, t. ex. mot fartygspansar. Flack-banepjäsens utmärkande egenskap är stor utgångs-hastighet, som vid moderna pjäser, afsedda för beskjutning af fartyg, icke nämnvärdt understiger 1,000 m. per sekund. E. N.

Flackgraf, bejästningsk., en i allmänhet grund-graf med starkt sluttande ytterbrant och lång-sluttande innerbrant, som äfven bildar grafbott-nen. Dess profil är sålunda triangulär. (Jfr För-graf.) L. W. son M.

Flacktång, mek. tekn. Se Tång.

Flacktänder, tandlåk., ett slags konstgjorda tänder med platt och jämn inre yta och 2 cylindriska platinastift. Ugn.

Flackvall, bejästningsk., en i allmänhet låg vall med brant innerslutning och ända till marken ut-draget, långsluttande krön. Den har sålunda tri-angulär profil. (Se vidare Fältvall.) L. W. son M.

Flacon [-kå/], fr., flaska. Jfr Fiasco.

Flacourt [-kør], Etienne de, fransk kolonisa-tör, f. 1607 i Orléans, utnämndes 1648 till kom-mendant för de franska trupperna i Fort-Dauphin på Madagaskar. Som kolonien där befann sig i synnerligen dåligt tillstånd, nödgades F. gripa in med en stränghet, som gjorde honom hatad såväl bland de infödde som bland hans egna trupper. F., som bemäktigat sig äfven ön Bourbon, fick åter-vända 1655. Utnämnd till direktör för "la com-pagnie de France orientale", drunknade han 10 juni 1660 på vägen till Madagaskar. F. inlade stora, än i dag värderade förtjänster om utforskande af denna ö, synliga framför allt i hans *Histoire de*

la grande île de Madagascar (1658). Dessutom skref han en katekes på malagassiska (1657) och ett lexikon, *Dictionnaire de la langue de Madagascar* (1658). Litt.: Malotet, "E. de F." (1898). (E. A.-t.)

Flacourtia [-körtia], Juss., bot., växtsläkte af fam. *Flacourtiaceæ* med omkr. 15 träd eller buskar af Asiens och Afrikas tropiska trakter. Blommorna äro små, frukten är en bärlik stenfrukt. För de välsmakande, plommon- eller körsbärsstora frukterna odlas *F. Ramontchi*, batokopplommon l. maronplommon, flerstädes i varma länder, särskildt i hela Syd-Asien, *F. Jangomas* och *F. Rukam*. Det hårda och fasta virket användes till byggnadsändamål, de rabarbersmakande bladen användas på Java som magstärkande medicin. G. L.-m.

Flacourtiaceæ [-körtiasee], bot., växtfamilj af serien *Parietales*, besläktad med violacéerna och ännu mera med turneracéerna. De omkr. 500 arterna äro alla träd eller buskar med i två rader ställda strödda, läderartade, hela blad, ofta små, regelbundna och vanligen tvåkånade blommor och kapsel eller bärlik frukt. Flacourtiaceéerna förekomma nästan uteslutande i tropikerna; ingen art finnes i Europa eller Nord-Amerika. Familjens nytta är ej stor. De syrliga bären af *Flacourtia*- och *Doryalis*-arter äro välsmakande, de oljerika fröna af *Pangium edule* ätliga. Flera arter lämna ett godt virke; af *Azara microphylla* i Chile erhålles t. ex. det mycket fasta chinchinträet. Många arter ha i hemlandet medicinsk användning. Fettet i fröna användes ofta som brännolja eller på annat sätt. Se vidare *Doryalis*, *Flacourtia*, *Gynocardia* och *Pangium*. G. L.-m.

Fladderma'kien, zool. Se *Galeopithecus*.
Fladdermina, Fugasse, befästningsk., en landmina, som anlägges såsom stormhinder framför en befästning och göres antingen själfständande (trampmina) eller med tändledning (stubin eller elektrisk). Jfr *Fältmina* och *Mina*. L. W. son M.

Fladdermöss, zool., en af åtskilliga författare använd form i st. f. fläddermöss (se d. o.).

Fladeby, gård. Se Öieren.

Fladstrand, fiskeläge och fäste. Se *Frederikshavn*.

Flämingsialand, fornnordiskt namn på Belgien. Jfr *Flamländare*.

Flämingiär. Se *Flamländare*.

Flagella'nter (af lat. *flagelläre*, gissla), Gisslare, kallades medlemmarna af vissa medeltida brödraskap, som trodde sig genom kroppens gisslande kunna förvärfva syndaförlåtelse. Sådana rörelser uppstod sporadiskt under tider af nöd. Största utbredning togo flagellanterna efter digerdödens härjningar vid midten af 14:e årh. De uppträdde då i formliga processioner och framkallade mycken förtorgelse samt fördömdes af flera påfvar, bl. a. Klemens VII (1378—94).

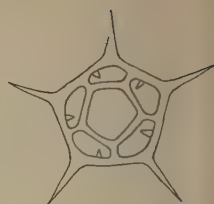
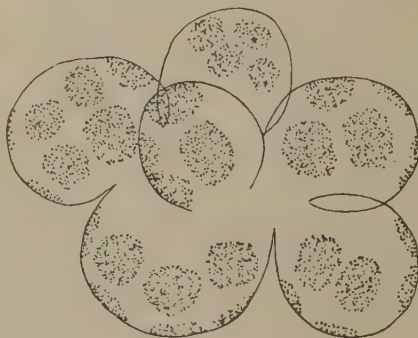
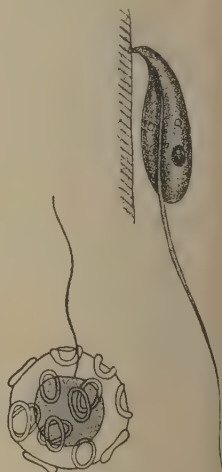
Flagellata, Flagellater, bot., zool., en afdelning af de encelliga, mikroskopiska, ensamma eller kolonibildande, organismerna, intagande en mellanställning mellan växter och djur. Cellkroppen, som har bestämd form, begränsas utåt endast af ett plasmatiskt hudskikt eller af en fast plasmamembran (*periplast*) och är i aktivt stadium försedd med ett eller flera flimmerhår (*flagellum*, där af afdelningens namn). Hos de kolonibildande choanoflagellaterna (af grek. *cho'anos*, gjutform) är peri-

plasten förlängd till en trattlik bildning. Fortplantningen sker vanligen genom längsdelning; könlig förökning är endast i ett fåtal fall iakttagen. Hvilceller (*cyster*) förekomma antagligen hos alla eller de flesta formerna. Näringsupptagandet sker på animalisk, saprofytisk, parasitisk eller holofytisk väg. Flagellaterna visa släktskap med alger, särskildt med volvocacéerna, med monadinéerna bland mycetozoerna och med ciliaterna och heliozoerna bland protozoerna; från flagellaterna kunna öfriga växter och djur härledas.

Nästan i hvarje vattensamling träffas flagellater. Mycket vanliga äro de äfven på fuktig jord, och många af dem äro parasiter eller kommensaler hos djur. Synnerligen talrika äro flagellater i vatten med ruttande ämnen. Med undantag af de parasitiska formerna äro åtminstone de flesta kosmopoliter. Alltetter förekomsten eller saknaden af munöppning, kromatoforer och stärkelse, efter plastens beskaffenhet, flimmerhårens anordning o. s. v. indelas flagellaterna i ett flertal underafdelningar och familjer. Bland viktigare former kunna följande omnämnas. I förorenadt vatten förekomma ofta *Oicomonas termo* (fig. 1 å följ. sida), arter af *Monas*, *Bodo* (fig. 2) m. fl.; kännedomen om dessa är viktig för bedömandet af ett vattens godhet. *Euglena viridis* (fig. 3) färgar ofta små vattensamlingar i närheten af ladugårdar gröna; en annan art, *E. sanguinea*, åstadkommer en blodröd färgning af vattnet. Flera chrysomonadinéer äro viktiga planktonformer, t. ex. *Dinobryon* (fig. 4) och *Phaeocystis* (fig. 5). Närbesläktade med chrysomonadinéerna och liksom dessa utmärka af gulbruna kromatoforer äro de i hafvet som plankton förekommande silicoflagellaterna, karakteriserade af sirligt kiselskelett (fig. 6), och kockolitoforiderna (fig. 7) med skelett af kalkplattor (kockoliter; se *Krita*). Många bland protomastiginéerna och distomatinéerna, hvilka grupper sakna kromatoforer, äro parasiter hos människor eller djur, såsom *Costia necatrix* (fig. 8), som förorsakar förhärjande epidemier bland unga foreller, *Costiopsis Nitschei* (fig. 9) på guldfiskar, *Tetramitus hominis* i människans tarm, *Trichomonas vaginalis* (fig. 10) i vagina och urinröret hos människan, *Megastoma entericum* (fig. 11) i människans och djurs tunntarm samt de fördärfigaste af alla, *Trypanosoma*-arterna, som äro orsaken till mycket farliga sjukdomar hos människor och husdjur, t. ex. sömnsjukan, surrasjukdomen m. fl. Se vidare *Chrysomonadinéæ* och *Trypanosoma*. G. L.-m.

Flagellum (lat., eg. piska, gissel), zool., bot., flimmerhår. Se *Cilier* och *Flagellata*.

Flageolet [fla'jë'le], fr. *flageolet* (diminut. af *infr. flajol*, flöjt; it. *flautino*, eng. *flute*), mus. 1. Liten *pipa* af buxbox, elfenben eller ebenholts, med 6—7 tonhål och näbbformigt munstycke samt omkr. två oktavers omfång och samma tonläge som piccoloflöjten (1 oktav högre än vanliga flöjten). Flageoletten var i bruk redan under 1500-talet, men begagnas nu endast som folkinstrument, mest i Holland, Schwarzwald och Schweiz vid dressyr af fåglar. I förbättrad form konstruerades flageoletten af Bainbridge i London 1802 och inrättades för harmonimusk i likhet med flöjten, men nyttjas för detta ändamål endast i Frankrike, Belgien och England. — 2. Ett *orgelregister* om 0,5—0,8 m. — 3. Flageolet-ton (se d. o.). A. L. *

Fig. 1. *Oicomonas termo*.Fig. 2. *Bodo saltans*.Fig. 3. *Euglena viridis*.Fig. 6. Kisel skelett af *Distephanus speculum*, hörande till *Silicoflagellata*.Fig. 4. *Dinobryon Sertularia*, koloni.Fig. 5. *Phaeocystis Poucheti*, koloni.Fig. 7. *Pontosphæra Huxleyi*, hörande till *Coccolithophoridae*.Fig. 8. *Costia neatrix*, parasiterande på en epitelcell.Fig. 9. *Costiopsis Nitschei*, sedd från olika sidor.Fig. 10. *Trichomonas vaginalis*.Fig. 11. *Megastomum entericum*. 1 ventralsidan fixerad och färgad, bievkformig kärna och biefaroplast; 2 sedd från sidan; 3 epitelcell med parasiterande megastoma; 4 hvilcell sedd från sidan.

Flageolet-ton (jfr Flageolet; fr. *son harmonique*), *mus.*, den något flöjtlänkande, höga och eteriskt mjuka ton, som frambringas på stråkinstrument, då man, under ett jämnt sträckdrag, med fingret helt lätt berör den fria eller förkortade strängen i någon af dess delningspunkter. Strängen vibrerar då icke i hela sin (fulla eller genom fast nedtryckning med tummen förkortade) längd, utan blott $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ o. s. v. därpå. De toner, som på detta sätt framkallas, äro strängens alikvotter (se d. o.). A. L.*

Flagflojt, *mus.*, ett 8 fots manual-flojtverk i orgeln.

Flagga l. Flagg, en vanligen af glest ylletyg tillverkad duk af bestämd form och färg, i främsta rummet använd såsom nationalitetstecken, nationalflagga, och i öfrigt brukad antingen såsom tecken på rang eller befäl, kunglig flagga, amiralsflagga o. s. v., eller såsom signaltecken, signalflagga, för att på optisk väg gifva meddelande, särskildt fartyg emellan.

Nationalflaggorna ha sannolikt utvecklats från standar. Säkert är, att de under flera århundraden företrädesvis och mångenstädes uteslutande används i fartyg såsom kännetecken på dessas hemort eller nationalitet. Ordet flagga kan också med fog sägas tillhöra sjöväsendet; dess motsvarighet i land är fanan. — Sveriges nationalflagga har sedan Vasatiden (säkerligen från Gustaf I:s dagar) varit blå med gult kors uti eller, såsom det heter i ett k. brev 19 april 1562, "gult uti korssvijs fördeelt på båten". Denna flagga synes hufvudsakligen ha användts såsom "kungsflagga", "kronoflagga" eller "fälttecken till sjöss", m. a. o. såsom örlogsflagga och har såsom sådan till en början varit försedd med 2 "tunor" eller "spetsar", sedermera (från mitten af 1600-talet) med 3 sådana.

Enligt k. plakat af 6 nov. 1663 fingo enskilda ej föra kronans flagg, men det stod dem fritt att föra flaggor efter hvarje stads i Sverige och därunder lydande provinsers färger på sina fartyg, som de funne bäst skicka sig med själfva stadens vapen och kännetecken; de fingo också bruka flaggor med gult kors uti, men "icke med spetsar", utan "fykantige och jämnt afskurna". Handelsflaggan hade således ett växlande utseende. 1730 heter det (i Rajalins "Nödig underrättelse om skiepsbyggeriet"), att "coupvardieflaggan har samma proportion som kungzflaggan, men inga spetsar utan jämt afskuren".

Genom k. br. af 18 aug. 1761 erhöi Arméns flotta (se d. o.) en helblå flagga med tre spetsar, men den af "örlogsflottan" (segelflottan) i motsats till roddflottan förda blågula flaggan finge dock begagnas, när chefen för arméns flotta så pröfvade lämpligt. Denna helblå flagga upphörde att användas 1813.

7 mars 1815 fastställdes en för Sverige och Norge gemensam örlogsflagga, som var alldeles lik den dittills brukade svenska örlogsflaggan, utom att det öfre hörnet närmast stängen var rödt med ett diagonalt hvitt kors. Såsom handelsflagga fördes i början af unionstiden i båda länderna den svenska. Emellertid bestämdes genom k. kung. 17 juli 1821, att "som den förenade svenska och norska flaggan (likadan som örlogsflaggan, men tvärskuren) är af alla sjömakerna känd och erkänd", så kunde endast de svenska och norska handelsfartyg, som förde denna flagga, bortom kap Finisterre påräkna skydd

af svenska örlogsfartyg och bistånd af de förenade rikenas konsuler. Hitom nämnda uddo finge handelsfartygen föra vare sig "den förenade" flaggan eller "hvardera rikets särskilda flagga", d. v. s. svenska fartyg den helt blågula och norska fartyg "den flagga, som vi särskildt för Norrige i nåder fastställt". Detta förhållande egde bestånd till 1844, då genom k. br. 20 juni Norge erhöi sin särskilda örlogsflagga och handelsflaggorna bestämdes skola vara hvardera rikets särskilda flagga, i öfversta inre fältet försedd med ett *unionstecken*, som bildades genom en symmetrisk sammanställning af de till båda rikenas flaggor hörande färgerna.

Enligt tid efter annan utfärdade bestämmelser skulle örlogsflagga föras äfven å vissa fartyg och byggnader, tillhörande lots-, tull- och postverken, dock med den förändring, att i midten af det gula korset skulle finnas ett hvitt fält, på hvilket i guld- eller bronsfärg var anbragt: för lotsverket (fr. 1881) ett ankare med stjärna öfver, för tullverket (fr. 1844) ett T med k. krona och för postverket (fr. 1844) ett posthorn med k. krona. Beträffande enskilda personer tillhöriga fartyg, som kontraherats att för postverkets räkning föra post, bestämde k. brefvet 1 aug. 1838, att de fingo föra svensk flagga med två tunor (s. k. klufven flagg, d. v. s. utan gul tunga). — Redan sex år före unionsupplösningen (k. br. 11 okt. 1829) beslöt man i Norge att ur handelsflaggan, hvilken småningom blifvit nationalflagga, aflägsna unionstecknet. I Sverige försvann detta först efter unionsupplösningen, i det att en k. förordn. 27 okt. 1905 bestämde, att fr. o. m. 1 nov. s. å. skulle i såväl handels- som örlogsflaggan i unionstecknets ställe införas ett blått fält. Sistnämnda dag kl. 9 f. m. hissades den nya flaggan under kanonsalut å fästningar och kastell. Samtidigt hissades den å ett stort antal enskilda fartyg och byggnader, särskildt i Stockholm, under det att det där ringdes från kyrktornen och anghvisslorna ljudet från åtskilliga ångfartyg på strömmen och från en mängd fabriker.

I privilegier af 31 okt. 1786 erhöi Västindiska kompaniet rätt att föra kronans flagg i västindiska farvattnen, då ej något örlogsskepp där vore för handen. Eljest var det 27 febr. 1832 som i Sverige för första gången lämnades tillåtelse att å enskilda farkoster föra den tretungade flaggan, i det att Svenska segelsällskapet då erhöi tillstånd att föra örlogsflagga med en hvit ruta i det gula korset samt i den hvita rutan ett förgyllt O med furstlig krona, hvilken senare 1878 ändrades till kunglig. 7 juni 1893 fick äfven Göteborgs segelsällskap tillåtelse att föra svensk örlogsflagga med hvit ruta i det gula korset samt i den hvita rutan bokstäverna G S S, förgyllda och med en förgyllt femuddig stjärna öfver. Rättigheten för dessa segelsällskap att föra tretungad flagga har emellertid genom flagglagen bortfallit (se nedan).

7 maj 1897 hade åtskilliga nya bestämmelser ang. svenska flaggens förande å statens fartyg och byggnader utfärdats, hvarigenom bl. a. statsgats, att vid sidan af örlogsflaggan skulle finnas en annan statsflagga, utan gul tunga, hvilken skulle hissas å sådana statens fartyg och byggnader, som icke borde föra örlogsflagga. Dessa bestämmelser upphäffdes genom den "Lag angående rikets flagga", som efter riksdagens hörande utfärdades 22 juni 1906. Denna lag, som innefattar noggranna be-

stämmelser om flaggans form och färg m. m., innehåller visserligen icke något uttryck om "Sveriges nationalflagga", men stadgar, att svenska flaggan skall vara "blå med gult kors". Korset skall dela flaggan i fyra rätvinkliga, lika höga fält. Färgen å flaggans sidofält skall vara "ljust mellanblå", och å korset "guldgul". Flaggan skall vara tvärskuren, utom då den användes såsom örlogsflagga, i hvilket fall den skall vara tretungad. Örlogsflagga skall föras å flottans fartyg, båtar och byggnader; å rikets fästningar; å härens kasernbyggnader, läger och öfningsplatser, så ock å hären tillhörande fartyg och båtar, när de föras af militär befälhafvare; och å byggnad, som i sin helhet är upplåten till stab, truppförband eller militär utbildningsskola. — Konungen och med hans tillstånd medlem af kungl. huset må föra tretungad flagga, med eller utan rikets vapen å hvitt fält i korsens midt, så ock använda sådant tecken i den tvärskurna flaggan. — Enligt bestämmelser, som konungen meddelar, må i tretungad flagga, för utmärkande af befäl, föras visst tecken, anbragt i det öfre inre fältet. I öfrigt får ej flaggan föras med märken, bokstäver eller andra tecken. — Den, som orättmätigt brukar tretungad flagga eller flagga med obehöriga märken etc. eller håller till salu flagga, som skiljer sig från hvad som föreskrifves eller som icke håller de bestämda inbördes måtten, skall böta fr. o. m. 10 t. o. m. 100 kr. — Flagglagen brukade i kraft 1 juli 1906. Dock må "hittills brukliga flaggor" föras intill utgången af 1908.

I de flesta länder ha örlogsflaggan och handelsflaggan olika utseende. Skillnaden är dock i allmänhet obetydlig utom i vissa länder, såsom England, Ryssland, Tyskland och Japan, hvilkas handelsflaggor alls icke likna örlogsflaggorna. Följande länder ha däremot blott en enda flagga såsom national-, örlogs- och handelsflagga, nämligen Belgien, Brasilien, Chile, Cuba, Frankrike, Förenta staterna, Kongostaten, Korea, Liberia, Marokko, Nederländerna, Portugal, Sansibar, Schweiz, Serbien, Tunisien, Turkiet och Uruguay. I några få länder finnes en *särskild* nationalflagga; eljest är denna vanligen densamma som handelsflaggan. Den till art. hörande kolorerade flaggtaflan visar olika länders national-, örlogs- och handelsflaggor.

I äldre tider hade krigsfartyg sina flaggor och standertar "bläsande" på skeppssidorna, på masttopparna och rännokarna; sedermera fick flaggan sin plats på flaggspelet akterut, hvilken plats ännu i allmänhet bibehålles, i synnerhet i hamn; till sjöss föra tacklade fartyg merendels flaggan under den aktersta gaffeln.

Till nationalflaggor räknas äfven gösen, hvilken å örlofsfartyg begagnas hissad å ett mindre flaggspele, "gösstake", i förstäven eller vid ändan af bogsprödet samt i brist på särskild "lotsögs" hissad på förtoppen såsom signal efter lots. Gösen användes i allmänhet äfven såsom konsulatflagga. Före unionsupplösningen utgjordes gösen i Sverige och Norge af det gemensamma unionstecknet. Numera är gösen likadan som örlogsflaggan; men i regel användes en mindre flagga såsom gös. I de länder, hvilkas flaggor ha unionsmärke eller särskildt utseende å flaggens öfre inre fält (t. ex. "stjärnbaneret" i Förenta staternas flagga) användes vanligen detta unionsmärke eller särskilda fält såsom gös.

Parlamentärflagga är en hvit flagga, som man hissar under strid för att tillkännagiva önskan om stridens tillfälliga upphörande och om underhandlingars inledande.

Hälsa med flaggan, sänka flaggan under en kort stund och därpå hissa den i topp. Sådän hälsning bör alltid besvaras af det fartyg den gäller. — Flagg på half stång, föra flaggan hissad ung. till hälften, användes såsom tecken på sorg vid dödsfall och begrafningar. — Flagg i schau benämnas en vid midten hopbundna flagga, hissad af fartyg såsom tecken på nödställd belägenhet. — Stryka flagg, hala ned flaggan såsom tecken till undergifvenhet. Eldgifning mot fartyg, som strukt flagg, är icke tillåten. Ej heller får någon stryka flagg såsom krigslist. Å eröfrade fartyg plågar eröfraren (pristagaren) hissa sitt lands flagga öfver den ursprungligen förda flaggan. Att hissa en nationalflagga under en annan på samma sejnfall anses därför såsom förnedrande eller som en förolämpning mot det land, hvars flagga kommer underst. — Falsk flagga, å fartyg olagligt fördd flagga. Våldshandlingar under sådan flagga eller under icke erkänd flagga anses återstädes såsom sjöövereri. Fartyg, som i krigstid för falsk flagga, är utsatt för att uppbibras af de krigförandes örlogsfartyg. Jfr Flaggkontroll och Flaggrätt. En särskild bland flaggor intager Genëveiflaggan eller Röda korsets flagga (fyrkantig med ett rött, stående kors på hvit botten), hvilken enligt Genèvekonventionens beslut 22 aug. 1864 i krigstid utgör det yttre och för alla nationer öfverensstämmande tecknet för neutralitet för sjukhus och förbandsplatser m. m. samt enligt förslag af en annan Genèvekonvention (20 okt. 1868) bör användas äfven inom sjökriget, d. v. s. å sjuktransport- och lasaretsfartyg (se Genèvekonventionen).

Den mest omfattande publikationen rörande flaggor torde vara "Flaggenbuch", utg. af Reichsmarineamt i Berlin (1905). Den innehåller i vackert färgtryckt afbildningar af flera tusen olika flaggor, nämligen 1) de tyska furstehusens standar; 2) tyska flottans befäls-, rang- och särskilda flaggor och tecken, tyska sjökuststaternas särskilda flaggor, främmande statsöfverhufvudens flaggor, främmande örlogs- och handelsflaggor samt främmande sjömakters befäls- och särskiljande tecken; 3) lotsflaggor; 4) jaktklubbars och segelsällskaps flaggor, samt 5) rederi-flaggor. Ett äldre arbete af liknande art, men af något mindre omfattning, är "Album des pavillons nationaux et des marques distinctives des marines de guerre et de commerce", utg. af franska flottans generalstab. Om svenska flaggan se J. Hägg, "Vår flagga, några upplysningar och råd till Sveriges ungdom" (1906). — Jfr Amiralflagga, Banner, Befälstecken (befälstecknen ha dock efter unionsupplösningen undergått förändringar; se Suppl.), Flaggtafla, Gös, Signalflagga, Standert och Vimpel.

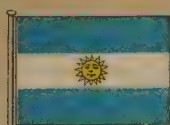
H. W.-I.

Flagga, *sjöov.*, vid högtidliga tillfällen pryda fartyg med flaggor, standertar och vimplar mellan masttoppar och rår. Vid mindre ceremonier flaggas med nationalflaggor på masttopparna. Se Flaggning.

O. E. G. N.*

Flaggdjutant, *sjöov.*, adjutant tillhörande en högste befälhafvares, eskaders, afdelnings- eller divisionschefs stab. Då flaggkapten ej är kommenderad, skö-

Olika länders nationalflaggor och Gen

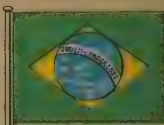
Argentina (Ö.)

Belgien

Bolivia (Ö.)

Brasilien

B

Danmark (Ö.)

Danmark (H.)

Dominikanska re-
publiken (Ö.)

Ecuador (Ö.)

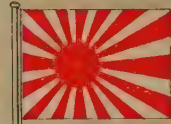
E

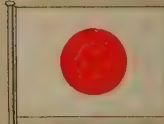
Italien (Ö.)

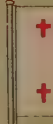
Italien (H.)

Japan (Ö.)

Japan (H.)

J

Kreta

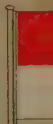
Liberia

Marokko, Sansibar

Mexico (Ö.)

M

Norge (Ö.)

Norge (H.)

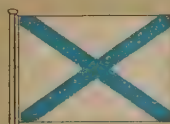
Paraguay (Ö.)

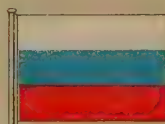
Paraguay (H.)

P

Ryssland (Ö.)

Ryssland (H.)

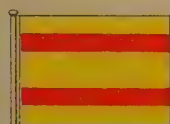
Salvador (Ö.)

Salvador (H.)

S

Spanien (H.)

Storbritannier (Ö.)

Storbritannien
(flottans reserv)

Storbritannien (H.)

S

Tunisien

Turkiet, Egypten,
Tripolis

Tyskland (Ö.)

Tyskland (H.)

U

Förkortningen Ö. här ovan betecknar örlogsflagga, och H. handelsflagga. Där ingen spec

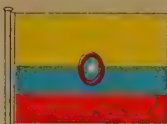
konventionens flagga. (Till artikeln Flagga.)

(H.)

Chile

Colombia (H.)

Costarica
(nationalfl.)

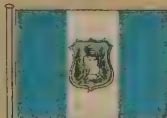
Cuba

ke

Grekland (Ö.)

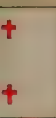
Guatemala (Ö.)

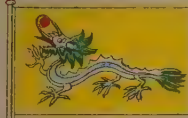
Haiti (Ö.)

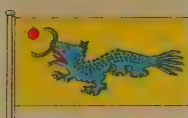
Honduras
(nationalfl.)

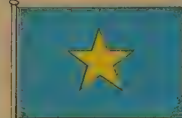
n (H.)

Kina (Ö.)

Kina (nationalfl.)

Kongo-staten

Korea

o

Montenegro (H.)

Nederländerna

Nicaragua
(nationalfl.)

Nord-Amerikas
förenta stater

(Ö.)

Persien (H.)

Peru (Ö.)

Portugal

Rumänien (Ö.)

z

Serbien

Siam (Ö.)

Slam (H.)

Spanien (Ö.)

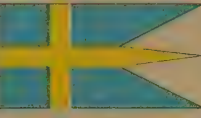
en: Aus-
ger-fl.)

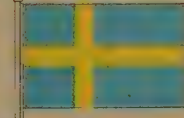
Storbritannien: Aus-
tralien (H.)

Storbritannien:
Canada

Sverige (Ö.)

Sverige (H.)

ay

Venezuela (Ö.)

Österrike-Ungern
(Ö.)

Österrike-Ungern
(H.)

Genèvekon-
ventionens flagga
(Röda korset)

ning tillfogats efter landets namn, gör flaggan tjänst som både örlogs- och handelsflagga.

ter i hans ställe äldste flaggadjutanten, som i allmänhet är af kaptenens grad. flaggkaptenens äligganden, ehuru han ej är stabschef. O. E. G. N.*

Flaggdragare, sjöv., kallades förr på svenska örlogsfartyg de sjömän, som hade att vårda flaggorna, hissa och nedhala dem, verkställa signaler samt hålla utkik. Numera benämnas de signalmän. O. E. G. N.*

Flaggduk, sjöv., glest ylletyg, hvaraf flaggor och signalmärken tillverkas. O. E. G. N.*

Flaggen, sjöv., benämning på äldste befälhavarens stabsexpedition i flotta, eskader eller afdelning. Jfr Stab. O. E. G. N.*

Flagg i schau. Se Flagga, sp. 528, och Schau.

Flaggjunkare, sjöv., urspr. sådan vid Arméns flotta anställd underofficer, som ålagt officers-examen och erhållit rättighet att, i likhet med underofficer vid Svea lifgarde, bruka officers fälttecken. Vid brist på officerare kunde flaggjunkare, enl. k. brefvet 6 okt. 1796, beordras att förrätta officerstjänst. 1799 utsträcktes denna värdighet äfven till örlogsfloTTan. Vid sammanslagningen af Arméns flotta och örlogsfloTTan, enl. k. brefvet 2 nov. 1824, stadgades, att flaggjunkartiteln ej mer finge utdelas. Den har emellertid återupplifvats inom kustartilleriet, såsom titel för underofficerare af 1:a graden vid minörfdelningen. O. E. G. N. (H. W.-I.)

Flaggkapten, sjöv., officer, af kommandörs eller kommandörkapstens grad, kommanderad såsom "högste befälhavare" stabschef. Enligt före 1875 gällande reglemente var flaggkapten en officer af flaggmans eller regementsofficers grad, kommanderad till trädde åt chefen för en flotta af minst sex linjeskepp, fregatter eller bataljoner skärgårdsfartyg. O. E. G. N.*

Flaggkonstapel, sjöv. Se Flaggunderofficer.

Flaggkontroll, sjöv., undersökning genom granskning af ett fartygs nationalitetshandlingar, huruvida fartyget har rätt att föra den flagga, som visas. Sådan granskning utföres af örlogsfartyg, tillhörande krigförande makt, när anledning till misstanke förefinnes. I frad får den ske endast med yttersta varsamhet och då bestämd anledning till misstanke om orätt bruk af flagga föreligger. H. W.-I.

Flaggkvarterman, sjöv. Se Flaggunderofficer.

Flagglina, sjöv., fall, hvarmed flaggor och signaler hissas och nedhållas. Jfr Sejnfall. O. E. G. N.*

Flaggman, sjöv., amiral, viceamiral, konteramiral eller annan officer, som på toppen af det örlogsfartyg, på hvilket han i tjänsten och till följd af sitt ämbete färdas, för örlogsflagga eller särskild amirals-, sjöminister- eller inspektörsflagga (till skillnad från standard och vimpel). Jfr Amiral och Amiralsflagga. O. E. G. N.*

Flaggmaskinist, sjöv. Se Flaggunderofficer.

Flaggnattskärsläktet, zool. Se Nattskärsernorna.

Flaggning, sjöv., klädsel (af ett fartyg) med flaggor och signaler. Liten flaggning säges ega rum, då, jämte flagg och gös, endast nationalflaggor å masttopparna föras; stor flaggning, då dessutom en mängd signalflaggor föras å "gölingar" från förstärken öfver masttopparna till akterstärken eller ock — i synnerhet å fullriggade fartyg — från mast-

topparna, till rånockarna å ömse sidor. (Om det oriktiga i att hissa en nationalflagga under en annan på samma sejnfall se Flagga, sp. 528). H. W.-I.

Flaggrustmästare, sjöv. Se Flaggunderofficer.

Flaggrätt, fr. droit de pavillon, sjöv., rätt för ett fartyg att såsom synligt tecken på sin nationalitet föra den stats (national-) flagga, hvilken fartygets egare tillhör. H. W.-I.

Flaggskepp, sjöv., den vanligaste benämningen på det fartyg, å hvilket antingen en högste befälhavare öfver en flotta eller eskader eller en eskader- eller afdelningschef jämte stab har embarkerat och från hvilket han utöfvar sitt befäl. Till tecken härå blåser ständigt befälhavarens flagga (eller annat befälstecken, högre än vimpel) å en af masttopparna på detta fartyg. Är befälhavaren amiralsperson, kallas flaggskeppet stundom amiralskepp. Då flera flaggmän finnas på samma flotta, kallas deras flaggskepp efter deras grad. Så förekommo i svenska floTTan under gångna tider öfver en benämningarna amiralskeppet, viceamiralskeppet och schoutbynachtsskeppet o. s. v. Benämningen cheisfartyg (se d. o. l) användes också någon gång å flaggskepp, men hänförs sig egentligen till ett bestämdt fartyg. H. W.-I.

Flaggskeppare, sjöv. Se Flaggunderofficer.

Flaggspele, sjöv., stång, på hvilken flaggor, befälstecken och signaler hissas; det vanligaste förekommande flaggspelet är det akterut befäliga för nationalflaggan. O. E. G. N.*

Flaggstyrman, sjöv. Se Flaggunderofficer.

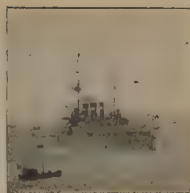
Flaggtafla, sjöv., plansch l. tafla, hvarpå flaggor eller signaler äro afbildade och på hvilken tillhörande förklaringar finnas. O. E. G. N.*

Flaggtorpedmästare, sjöv. Se Flaggunderofficer.

Flaggunderofficer, sjöv., underofficer af 1:a (äldsta) graden vid k. floTTan. Graden inrättades 1761 och bestod då af k. flaggstyrman, k. flaggkonstaplar och k. flaggskeppare. Den upphäfdes 1824, men återupprättades 1841. Flaggunderofficerarna, hvilka från 1875 varit indelade i fyra och därefter i sju yrkesafdelningar l. "stater", utgöras numera af följande: flaggkonstaplar (å artilleri-, ekonomi- och minörstaterna), flaggskeppare (å skepparstaten), flaggstyrman (å styrmansstaten), flaggmaskinister (å maskiniststaten), flaggrustmästare (å rustmästarstaten), flaggtorpedmästare (å torpedmästarstaten) och flaggkvartermän (å kvartermansstaten). Deras antal i 1907 års stat är 165. — Flaggmaskinister finnas äfven vid kustartilleriet. H. W.-I.

Flagrant (lat. fla/grans, af flagräre, brinna), brinnande, het; tydlig, uppenbar, ögonsenlig. — Inflagranti (crimine), mlat., under utförelsen af förbrytelsen, på bar gärning. Jfr En Flagrant délit.

Flahault [flää], Charles Henri Marie, fransk botanist, f. 1852 i Baillleul (dep. Nord), blef

Stor flaggning. Pannarbåten Oscar II på Cowen's redd, 1907.

filos. doktor 1878, studerade 1879 vid Uppsala universitet, blef professor i botanik i Montpellier 1881 och prefekt för botaniska institutionen där 1889. Sina tidigare studier egnade F. åt anatomi och fysiologi, men har senare hufvudsakligen sysselsatt sig med Frankrikes sötvattensalger och växtgeografi. Bland hans skrifter må nämnas *Recherches sur l'accroissement terminal de la racine chez les phanérogames* (1878), *Nordenskiöld* (1880), *Revision des nostocacées hétérocytées* (1886—88; tills. med Bornet), *La distribution géographique des végétaux dans un coin du Languedoc* (1893), *Flora de la Camargue et des alluvions du Rhône* (1894), *La naturalisation et les plantes naturalisées en France* (1899). — F. är sedan 1889 led. af Fysiogr. sällsk. i Lund och sedan 1905 af Vet.-soc. i Uppsala samt blef vid Linné-jubiléet 1907 med. hedersdoktor i Uppsala. T. K.

Flahault de la Billarderie [flaå de la bijardri], Auguste Charles Joseph, greve de F., fransk militär och diplomat, f. 1785 i Paris, d. där 1870, emigrerade jämte sin moder, sedermera markisinnan de Souza (se d. o.), till England, sedan hans fader, general F., 1793 giljotinerats. 1798 ingick han som simpel soldat i franska armén, vann under Napoleon I snabb befordran, blef på slagfältet vid Leipzig (1813) divisionsgeneral och kort därefter greve. Under "de hundra dagarna" sändes han till Wien som underhandlare, men anhölls i Stuttgart och återvände till Paris, där Napoleon utnämnde honom till pär. Vid Waterloo var han en af kejsarens adjutanter, lefde sedan i frivillig landsflykt i Schweiz och England, där han åktade en dotter till lord Keith, och återvände 1830 till Frankrike, där han ånyo blef pär och divisionsgeneral. 1841—48 var han franskt sändebud i Wien, 1853 blef han senator. F. var fader till den bekante hertigen af Morny.

Flahult, by i Barnarps socken, Jönköpings län, omkr. 3 km. från Norrahammars och Småländs Tabergs stationer vid Jönköping—Vaggeryds järnväg. Å den till F:s gård hörande Granarps mosse öfvertog Svenska mosskulturföreningen 1890 på arrende en areal torfjord, där utdikning och odling s. å. påbörjades. Genom köp 1894 och 1900 utvidgade föreningen sitt område, och nu uppgår dess sammanlagda egendom, "Mossfältet", till 125 har, hvaraf 86 har mosse, 5,3 har kärr och 30 har sandjord och skogsmark. Resten består af sandtag, afloppsdiken, vägar, gårdsplan o. d. 1907 voro af hela arealen uppodlade för försöksfältet 36,4 har och för två kolonat 16 har. Gården är försedd med nödiga byggnader, stall för 15 kor, 3 par oxar och 1 häst, och här bedrivs en vidsträckt försöksverksamhet rörande olika frågor hörande till mosskulturen och dess praktiska utförande. Resultaten offentliggöras i föreningens tidskrift samt spridas äfven genom populära föredrag, som af föreningens tjänstemän hållas i landets skilda delar. Till egendomen höra två af föreningen uppsatta "kolonat", hvartdera omfattande 8 har, hvaraf större delen torfjord. Kolonaten äro försedda med nödiga byggnader och utlämnades först 1897 på arrende på 4 år. Vid tillträdet var 1 har odlad, kalkad och gödslad, och under de följande åren iordningställdes föreningen årligen ytterligare 1 har. Arrendesumman för kolonatet var första året 30 kr. och fjärde 60 kr. Efter de fyra åren hembjödtes kolonaten inne-

halfvarna till köp för ett pris af 3,000 kr. att amorteras under 15 år. Kolonisterna arbeta på försöksgården under all ledig tid.

Fleischlen, Cäsar, tysk författare, f. 12 maj 1864 i Stuttgart, egnade sig först åt bokhandel, men studerade sedan filologi och promoverades 1890 till filos. doktor. Han har offentliggjort diktsamlingarna *Nachtschatten* (1884), *Vom Haselnuss* (1891, på dialekt) och *Aus den Lehr- und wanderjahren des Lebens* (1899; 4:e uppl. 1906), skådespelen *Graf Lolhar* (1886), *Toni Stürmer* (1892) och *Martin Lehnhardt, ein Kampf um Gott* (1894), naturalistiskt öfverdrifna, samt berättelserna *Professor Hardtmut und Flügelmüde* (1897), *Von alltag und sonne* (1898; 5:e uppl. 1907) och *Jost Seyfried* (1905), hvartill komma arbeten öfver O. H. von Gemmingen (1890) och O. E. Hartleben (1896). F. redigerade den moderna antologien "Neuland" (1894), som var en af utgångspunkterna för den vittra "hembygdskonsten", och tidskriften "Pan" (1895—1900) samt har utgivit Hauffs verk. — Biogr. af Muschner-Niedenführ (1904). R.-n. B.

Flakaträsk, kronopark i Kalix revir af Norrbottens län. Areal 2,875 har. G. Sch.

Flakeberg, socken i Skaraborgs län, Viste härad. 1,735 har. 676 inv. (1906). Annex till Särestad, Skara stift. Väne kontrakt.

Flakebäck, nu Flabäck, utfaller från s. v. i Sagsjön på gränsen emellan Källareds socken (Askins härad, Västergötland) och Lindome socken (Fjäre härad, Halland). Vid bäcken höllo Sveriges och Danmarks fullmäktige möten 1591 och 1603.

Flakkebjerg, by och socken i sydvästra Själland 8 km. från Slagelse (två gränshärad kallas Öster- och Vester-Flakkebjerg herred). På en till denna by hörande gård (med 36 har jord) upprättades 1836 en uppföstringsanstalt för vanartiga gossar från hela landet, hvilka i åldern 8—15 år skulle lära jordbruk och sedan utsändas till tjänst. Dessutom är anstalten efter slutad skolgång ett tillfälligt hem för dem, som blifvit arbetslösa. Då F. efter hand vardt för litet för det växande lärjungeantalet, inköptes 1867 Landerupgård nära Kolding (med 141 har jord), och där upprättades en liknande anstalt. Intill 1890 leddes båda gemensamt af K. K. Möller (1810—90), lika utmärkt skolman som filantrop, men efter hans död fingo de hvar sin styrelse, ehuru de arbeta i gemenskap och efter samma plan. F. får sina lärjungar (50 å 60) endast från Fyn och Jylland, Landerupgård (80 å 90) däremot från Köpenhamn och Själland, hvarigenom rymningar försvåras. Inalles hade de till 1904 upptagit omkr. 1,700 gossar, af hvilka endast 6 proc. sedan hemfallit till förbrätleter. Utom betalning från släkt eller kommun få anstalterna årliga tillskott från staten (5,600 kr.) och enskilda gåfvor (13,500); de ega ett kapital af omkr. 200,000 kr. och ha ungefär samma summa i donationer. E. Ebg.

Flamael [-mäl], B. Se Flémalle.

Flaman i. Flamadn [-mä], A. Se Flamen.

Flambard [flämbård], Ranulph, engelske konungen Vilhelm I Rufus' förnämste rådgifvare, d. 1128, blef 1099 biskop af Durham, fängslades af Henrik I omedelbart efter dennes tronbestigning, men flydde till Normandie och eggade hertig Robert till hans invasion i England. F. blef 1106 försonad med Henrik I och egnade sig sedan mest åt stor-

artade byggnadsföretag i sitt stift. F. var synnerligen hatad såsom Vilhelm Rufus' medhjälpare vid dennes penningutpressningar af sina undersåtar och gjorde sig särskildt känd som upphofsman till Vilhelms politik att behandla alla kyrkliga ämbeten som världsliga län.

Flamberge [fläbä'r]; fr., ordets härledning omtvistad], ett namn, som en och annan gång i riddarsagorna gifves åt paladinen Rolands svärd (eljest vanligen kalladt *Durandal*; se *Rolandssagan*) och åt Renauld de Montaubans. Namnet öfverflyttades sedermera på de i slutet af 15:e årh. i Frankrike och Nederländerna begagnade, fem tot långa slagsvärden. Till följd af sin tyngd fördes dessa vapen med bågge händerna och voro därför försedda med långa dubbla fästen samt en vidt utbredd tillbakaböjd parerstång. Orikigt är föreställningen att namnet flamberge brukades särskildt om slagsvärden med "flammig" eller vågformig klinga. Däremot bars namnet af ett slags på 1640-talet uppkommen och ända till inemot slutet af 1700-talet bruklig duellvärja med ovanligt lång och smal klinga.

Flamblomma, bot. Se *Phlox*.

Flamborough head [flä'mbərə he'd]. Se *Bridlington*.

Flamboyant [fläbawajä't], fr., flammande, fladdrande, lågande. — F.-stil (fr. *style flamboyant*, ty. *flammenstyl*), byggn., namn på den franska sen-gotiken (från 1400-talets början), hvilken kännetecknas af sin godtyckliga, praktfulla, nästan öfverlastade ornamentik. Namnet har uppstått däraf, att de genombrutna fönstersirverkens ("massverkens") figurer äro sammansatta af flamlika mönster, se s. k. fiskblåsa (se d. o.), hvilken ornamentsform af fransmännen kallas *flamme*, låga. Äfven öfriga former i denna arkitekturstil äro i allmänhet fantastiskt bildade (svängda kölbågar på portalerna, en mångfald af sirverksmönster i hvalfvén o. s. v.), och en djärf, pikant lek drivres framväl med åtskilliga af strukturens viktigaste element. Flamboyantstilen framträder

i sin mest glänsande prakt i städerna Rouen och Troyes. Den motsvarades i den engelska gotiken af den s. k. perpendikularstilen.

Flamel [-mä'l], Nicolas, fransk alkemist och edsvuren skrifvare vid Paris' universitet, f. i förra hälften af 1300-talet, d. 1418, förvärfvade stora rikedomar på ej fullt känt sätt, men mähända genom affärsförbindelser med de den tiden hårdt förföljde judarna, hvilkas egendom han tog i förvar och tillagnade sig vid egarnas död. Folket trodde honom kunna göra guld, och många vunderligheter berättades om honom. Han skall ha grundat en mängd hospital och kapell och doterade rikt kyrkorna St-Jacques-la-Boucherie och des Innocents.

Flämen (plur. flämines), lat. (offereldtändare?), hos de gamle romarna en präst, som tjänade en särskild gudomlighet. De viktigaste bland de femton flämines voro Jupiters (*F. dialis*), Mars' och Quirinus', hvilka alla synas ha tagits bland patrierna. En sådan flämen, i synnerhet den förstnämnde, var med hela sitt hus liksom helgad åt den gud han tjänade samt bunden genom en mängd religiösa fordringar och bruk. Så fick han icke tillbringa någon natt (senare ej två nätter å rad) utom Rom m. m. Hans maka tjänstgjorde som *fläminica* (offeränderska). *F. dialis*' ämbete, hvilket bl. a. C. Julius Cäsar erhöi år 86 f. Kr., men ej kom att förvalta, var under republikens sista tid obesatt i sjuttiofem år.

Flamen 1. *Flaman*, *Flamand* [-mä'l], Albert, fransk kopparstickare, arbetade 1648—64 i Paris och efterlämnade mer än 600 raderingar i Hollars maner, bland hvilka märkas *Drottning Kristinas af Sverige intåg i Paris* samt åtskilliga intressanta planer och utsikter, särskildt af Paris. F:s afbildningar af fåglar och fiskar äro i hög grad karaktäristiska och naturtrogna samt mycket efter-sökt.

Flameng [flamä']. 1. Léopold F., fransk gravör, f. 1831 i Bruxelles af franska föräldrar, kom till Frankrike 1853, gjorde sig känd genom trägravyrer och raderingar, utställde sedan 1859 gravyrer efter gamla mästare (van Eyck, van der Goes, Rembrandt, van Dyck, Rubens, Murillo, Watteau) och efter samtida (Regnault, Jules Breton o. a.). F. belönades med hedersmedaljen i salongen 1886. Han är medlem af Institutet. — 2. François F., den föregående son, fransk målare, f. 1856 i Paris, elev af fadern, af Cabanel och J. P. Laurens, är en mångsidig konstnär. Förutom porträtt, i synnerhet dampporträtt, har han mest utfört historiemålningar, *Barbarossa besöker Karl den stores graf* (1876), *Girondisternas utmarsch* (1879), *Segrarna vid Bastiljen* (1881), *Camille Desmoulins talar i Palais royal* (1882), *Marie Antoinettes järd till giljotinen* (1885, banal i uppfattningen), samt flera franska krigs- och soldattafor (*Eylau*, 1902, i Luxembourg). F. har utfört äfven dekorativa väggmålningar (i Sorbonne, Opéra comique, festsalcn vid världsutställningen 1900 m. fl.) samt illustrativa arbeten, akvareller till bokomslag, banksedlar (de franska 1,000-francedslarna) o. a.

Flameng [flamä'], Marie Auguste, fransk målare, f. 1843 i närheten af Metz, d. 1893 i Paris, var först finanstjänsteman, studerade måleri för Delaunay, Puvis de Chavannes m. fl., debuterade på salongen 1870 med landskap, öfvergick sedan till att skildra hafvet och fiskarlivet vid Frankrikes nordkust. Bland hans arbeten må nämnas *Fiskarbåt vid Dieppe* (1881, Luxembourg-galleriet), *En tremastares affärd från Havre* (1882), *Storm och Sardinfiskare*.

Flame-tree [flä'm-tri], bot. Se *Brachychiton*.

Flämines. Se *Flamen*.

Flami'ngo, *Phoenicopterus roseus* l. *Ph. antiquorum*, zool. Se *Flamingofåglar*.

Flamingofåglar, *Phoenicopteridae*, zool., en fågelfamilj, som lätt igenkänns genom den långa, på midten tvärt krökta, med hornlameller utrustade näbben, genom lång hals och mycket långa ben med korta, genom simhud förenade framtår; baktån är liten eller

saknas. Rörande dessa fåglars släktskapsförhållande har rådt och råder delvis ännu mycken osäkerhet. Medan somliga anse flamingon för en svan med storkben och gäsöfver, andra för en stork med ombildad andnåb, ha åter andra gjort den till representant för en grupp likvärdig med stork- och and-

fåglarna. Familjen består af ett enda släkte, flamingosläktet (*Phoenicopterus*) med omkr. 9 arter, af hvilka en (*Ph. roseus*), med blekt rosenröd dräkt, röda ben och svart näbbspets (längd 120—130 cm.), bebor södra Europa, norra Afrika och en del af Asien. Andra arter finnas i södra Afrika, på Madagaskar och i Syd-Amerika. Släktet uppträdde redan under miocentiden i Frankrike. Hafsstränder och strandsjöar med salt eller bräckt vatten utgöra flamingons käraste vistelseorter. Sin föda upptager den ur vattnet på det sätt, att den böjer sin hals så långt nedåt, att den kommer i samma nivå som fötterna och gräver med öfvernäbben i dyn; allt åtbart, d. v. s. vattendjur af olika slag, som kommer in i näbben, afsilas från det obrukbara. Flamingon är mycket skygg, hvarför dess jakt erbjuder ganska stora svårigheter. Den går ofta ut på djupt vatten, där den simmar med ledighet. På laguner och floddeltor uppföres boet, som består af en i spetsen urholkad dykägla; äggens antal är vanligen 2. Fåglarna häcka i kolonier af flera hundra stycken. I de nordegyptiska städerna salubjudes flamingon i stort antal, enär dess kött är ett högt värderadt födoämne. I zoologiska trädgårdar trives flamingon förträffligt. L.-o.

Flamingosläktet. Se Flamingofåglar.

Flamí'nia via, romersk chaussé och militärväg, anlagd 220 f. Kr. af censorn C. Flaminius, ledde (öfver Apenninerna) från Rom till Ariminum, hvarifrån den sedan fortsattes genom två längre fram anlagda vägar, båda med namnet *Æmilia*, den ena till Placentia (sedan fortsatt till Aquileja), den andra öfver Pisæ och Luna till Ligurien. R. Tdh.

Flamí'nica. Se Flamen.

Flaminius, Titus Quinctius, romersk krigare och statsman, besegrade 197 f. Kr. konung Filip V af Macedonien vid Kynos kefalai (Cynocephale) och erhöll sedan af senaten i uppdrag att ordna Greklands angelägenheter. Detta uppdrag fullgjorde han skickligt och i det hela till belåtenhet för grekerna, hvilka han gynnade så mycket han kunde. Dock var det budskap, som han vid istmiska spelen 196 kungjorde angående Greklands återställda frihet, i själva verket icke af någon betydelse. 194 frade han i Rom en präktig triumf, och 183 fordrade han sasom sändebud hos Prusias i Bitynien Hannibals utlämnande. F. var vän af och förtrogen med den grekiska bildningen, för hvilken han också i Rom var en förkämpe. R. Tdh.

Flamí'nius, Cajus, romersk krigare och statsman, uppträdde 232 f. Kr. såsom folktribun med ett lagförslag ang. jordutdelning, hvilket han under häftiga strider med senatspartiet lyckades genomdrifva. Därefter stred han framgångsrikt med gallerna och anlade 220, såsom censor, den viktiga flaminiska vägen (se Flaminia via) äfvensom *Circus Flaminius*. Under kriget med Hannibal blef han till följd af folkpartiets ynnest och förtroende vald till konsul, men de stora förhoppningar han själf och andra gjort sig om blifvande segrar motsvarades icke af verkligheten. Hannibal förstod att locka F. till en för denne högst ogynnsam stridsplats vid sjön Trasimenus, hvarest konsuln och större delen af hans här stupade (217). Vanligen har F., möjligen efter motståndarnas uppgifter, framställts såsom en orolig demagog. En helt annan bild af honom ger V. Lundström i "Studier till andra puniska krigets historia. I. C. Flaminius och Hannibal" (1898, rec. i "Hist. tidskr.", 1899). Lundström ser nämligen i honom en framsynt socialpolitiker, hvilken i det inre ville utjämna klyftan mellan samhällsklasserna och dessutom sökte stadga romarnas välde i norr till skydd mot gallers och kartagers angrepp. R. Tdh.

Flamiska språket. Se Flamländska.

Flamijuslampa. Se Båglampa, sp. 806.

Flamländare (ty. *flamländer*, *flamänder*), namn på den såväl till härkomst som språk (se Flamländska) lågtyska befolkningen (vlämen, vlamingen) i Belgien. Denna är öfvervägande i prov. Antwerpen, Brabant, Limburg samt Öst- och Väst-Flandern. Det gammalsvenska namnet på F. var *flæmingiar*, hvaraf Belgien fick heta *Flæmingialand*. Se vidare Belgien, sp. 1249, 1260.

Flamländska, *Flamska* eller *Flamiska* språket (holl. *vlaamsch*, ty. *flämsch*) är en från holländskan obetydligt skild dialekt och tillhör den lågtyska språkgruppen; stamspråket för flamländskan liksom för holländskan kallas fornlågtyska frankiska (se Frankiska) och, på ett senare skede, medelnederländska (se Holländska språket). Flamländska skriftspråket, som är grundadt på den lefvande flandriska dialekten af det nederländska (holländska) språket, hade intill den nyaste tiden behållit den äldre nederländska rättskrifningen (med t. ex. *ae* för långt *a*, *y* för diftongen *ei* af ursprungligt *ai*, såsom *aerde*, *jord*, *myñheer*, min herre), hvilket skriftsätt jämte en del provinsialismer var huvudskillnaden från holländskan, som antagit ett nyare skriftsätt (med *aa*, *ij* i de nämnda fallen). Sedan den store flam-

ländske språkforskaren, skalden och historikern Willems länge kämpat för en gemensam rättskrifning för flamländskan och holländskan samt sökt bevisa, att skillnaden mellan båda språken blott var skenbar, åstadkoms på språkkongressen i Gent 1841 en sammanslutning mellan båda skriftspråken, hvilka därigenom måste anses ha uppgått i ett språk, det nederländska. Ordböcker, som för några årtionden sedan kallades flamländska, heta nu nederländska. "Dictionnaire néerlandais-français" af abbé Olinger (1874) kallades i äldre upplagor med den gamla rättskrifningen "flamand-français". Ehuru det nuvarande skriftspråket i Belgien i flera punkter (t. ex. i fråga om ordval, genus, syntax och fraseologi) förete afvikelser från det holländska, har skillnaden mellan flamländska och holländska numera framför allt tillämpning på folkspråket. Flamländska talas i södra Holland, i den germanska delen af Belgien — med undantag af en liten trakt i öster, som är rent tysk, — samt i franska Flandern. Gränsen mellan flamländska och franska (samt *vallonska*) språken går i nästan rak riktning från ö. till v. genom mellersta Belgien och ett hörn af norra Frankrike, eller från trakten strax s. ö. om Louvain väster ut något s. om Bruxelles (där likväl en mycket talrik vallonsk befolkning finnes) till franska gränsen något v. n. v. om Lille och där sedan in i den nordligaste delen af Frankrike nära intill staden St Omer i v. och Gravelines i n. v. Sträfvandena att åt det flamländska språket förvärfa större inflytande och att motarbeta det franska språkets öfvervalde i Belgien äro kända under namnet den flamländska rörelsen. Många af Belgiens yppersta män, såsom Willems, Blommaert, Conscience, van Duyse m. fl., ha gått i spetsen för denna riktning. Om flamländska språkets officiella ställning i Belgien se d. o. — Af nyare skrifter öfver flamländska dialekter kunna nämnas de Bo, "Westvlaamsch idioticon" (1873; 2:a uppl. 1893), och Schuermans, "Algemeen vlaamsch idioticon" (1865—70). — Se f. ö. Te Winkel, "Geschichte der niederländischen sprache" (1898), och Verdam, "Uit de geschiedenis der Nederlandsche taal" (1903). Fr. L.-r.

Flamländska hästen förekommer på Nordsjökusten och tillhör det kallblodiga slaget. Den karakteriseras af grof benbyggnad, stort huvud, tjock hud och stark hårväxt, särskild å benen och i manen. Den är mörkfärgad, och dess blod ingår i de tyngre såväl engelska som franska arbetshästarna. H. F.

Flamländska konsten. Se Målarkonsten.

Flammarion [-riä], Camille, fransk astronom och skriftställare, f. 25 febr. 1842 i Montigny-le-Roi, ingick 1858 som lärjunge vid astronomiska observatoriet i Paris, öfvertog 1863 redaktionen af "Cosmos" och 1865 af den vetenskapliga delen af "Siccle". 1868 gjorde han flera ballongfärder för att studera fuktighetsförhållandena och luftströmmarna i atmosfärens öfre lager. Sin egentliga ryktbarhet har F. vunnit genom sin förmåga att på ett underhållande sätt popularisera naturvetenskaperna, särskildt astronomen. Men hans skrifter röja på samma gång en benägenhet för mysticism, och flerstädes visar han en uppenbart spiritualistisk världsåskådning. Af hans skrifter har i synnerhet *La pluralité des mondes habités* (1862; "Bebodda världar", 1868; ny uppl. 1906) väckt ett oerhördt uppsående och öfversatts på de flesta språk. Äfven *Les*

mondes imaginaires et les mondes réels (1864; "Fantasiens världar och verklighetens världar", 1867) och *Dieu dans la nature* (1866; "Gud i naturen", 1868), *Les merveilles célestes* (1865; "Himlens under", 1870), *Astronomie populaire* (1880; "Populär astronomi", 1889—97), *Urania* (1889; 2 sv. öfv. "Urania" i flera uppl. 1890), *La fin du monde* (1893; "Världens undergång", s. å.), *L'inconnu et les problèmes psychiques* (1900; "Det okända och livets psykiska gåtor", s. å.) och många andra ha vunnit stor spridning. Bland F:s arbeten af något mera vetenskaplig karaktär märkas *Catalogue des étoiles doubles et multiples* (1878) och *La planète Mars et ses conditions d'habitabilité* (1892). Med understöd af en privat donation öppnade F. 1887 ett eget observatorium i Juvisy, ej långt från Paris. F. uppsatte 1882 månadsskriften "Astronomie" samt stiftade 1887 den populärvetenskapliga Société astronomique de France, hvars "Bulletin" han fortfarande utger. Flera af hans arbeten ha utgått i ett 40—50-tal upplagor. (B—d.)

Flammberg, Gottfried, pseudonym. Se Eb-rard, A.

Flammarmont [-mä], Jules, fransk historiker, f. 1852, d. 1899 i Lille, professor i historia i Poitiers och Lille, skref bl. a. *Négociations secrètes de Louis XVI et du baron de Breleuil* (1885), *Etudes critiques sur les sources de l'histoire du XVIII:e siècle* (1886), *Lille et le Nord au moyen âge* (1888) samt *De l'authenticité des Mémoires du Talleyrand* (1892), det sistnämnda arbetet ett skarpt angrepp på tillförlitligheten af hertig de Broglies edition af de Talleyrands memoarerna.

Flammula, Bitterskiffing, bot., ett släkte bland hattsvamparna. Arterna likna *Pholiota tubabilis* och växa liksom denna på stubbar och stockar, men skiljas lätt från denna därpå, att de sakna ring på foten. Deras smak är bitter och obehaglig. G. L.-m.

Flammningstemperatur. Se Bergolja, sp. 1484, och Eldfarliga oljor.

Flamska språket. Se Flamländska.

Flamsk väfnad. Se Haute-lisse.

Flamsteed [flä'mstid], John, engelsk astronom, f. 14 aug. 1646 i Derby, d. 31 dec. 1719, utgaf redan omkr. 1667 sitt första arbete, som handlar om tidsekvationen. Sedan han 1673 blifvit magister artium vid universitetet i Cambridge, där han dock ej synes ha studerat, utnämndes han 1676 till "astronom royal" och direktör för det 1675 af Karl II inrättade observatoriet i Greenwich. — Samtidigt med att den celesta mekaniken genom Newton undergick en fullständig revolution, införde F. så betydande förbättringar i observationskonsten, att Bailly räknar den moderna astronomiens uppkomst från 1676, då F. började sina observationer. Dessa finnas samlade i F:s *Historia coelestis britannica* (1712; utg. 1725 af Halley i ny, fullständig uppl.)

och omfatta iakttagelser på fixstjärnor, planeter, kometer, solfläckar och Jupiters drabbanter. — Newton och F. tyckas ej ha stätt i särdeles godt förhållande till hvarandra. Detta hindrade dock ej, att F. försåg Newton med alla månbobservationer, som blifvit gjorda före 1685 och med stöd af hvilka den senare i "Philosophiæ naturalis principia mathematica" utvecklade sin gravitationsteori. A. L.-n.*

Flamugn. Se Ugn.

Flanc [flä], fr., sida. — *F. dextre* [dekstr]. Se Post, her. — *F. sinistre* [sini'str]. Se Ginpost. **Flanconade** [fläkåna'd], fr. Se Faktkonst.

Flandern (fla. *Vlaenderen*, sp. *Flandes*), fordom grefskap vid Nordsjön. Det gränsade till Zeeland, Brabant, Hainaut, Picardie och Artois (hvilket sistnämnda äfven en tid tillhörde grefvarna af Flandern) och tillhör nu dels Belgien (nämligen det forna österrikiska F., f. n. bildande de båda provinserna Öst- och Väst-Flandern), dels Holland (södra delen af prov. Zeeland, det s. k. Statenilanden), dels Frankrike, där det utgör delar af dep. Nord och Pas-de-Calais (den senare franska provinsen F. omfattade därjämte landskapen Cambresis och Hainaut). Västra delen af grefskapet, från Nordsjön till floden Lys, kallades Sjö-Flandern, och den östra, från Lys till Scarpe, Vallonska F. — Landskapet F. utmärkes såväl genom högt utveckladt jordbruk, handel och industri som genom invånarnas egendomlighet i språk och seder. 1. Öst-Flandern, belgisk prov., omfattande östra delen af det forna österrikiska F. Det gränsar i n. till Zeeland, i ö. till Antwerpen och Syd-Brabant, i s. till Hainaut och i v. till Väst-Flandern. 3,000 kvkm. 1,088,320 inv. (1905), 363 inv. på 1 kvkm. Det är ett ytterst bördigt slättland, genomflutet af Schelde, som där upptager t. h. Dender, t. v. Lys, samt af flera kanaler. Jordbruket, i synnerhet linkulturen, boskapsskötseln och industrien (speciellt textilindustrien) äro högt uppdrifna. Invånarna äro hufvudsakligen flamländare. Hufvudstad: Gent. — 2. Väst-Flandern, belgisk prov., begränsad af Nordsjön, Zeeland, Öst-Flandern, Hainaut och Frankrike. 3,234 kvkm. 853,818 inv. (1905), 264 inv. på 1 kvkm. Provinsen genomflytes af Schelde, Lys och Eperle samt flera kanaler och består nästan uteslutande af sandmark. Boskapsskötsel är hufvudnäring. Linspinning, väfning, blekning och spetslilverknig äro de förnämsta industrigrenarna. Strandboarna drifva lifligt fiske, och handeln är ganska betydande. Hufvudstad: Bruges (Brügge). (J. F. N.)

Historia. På Cæsars tid beboddes de trakter, som senareingo namnet F., af flera keltiska stammar (moriner, menapier m. fl.) och efter deras underkufvande tillhörde landet den romerska provinsen *Belgica secunda*. I F. bedrefs redan under romartiden tillverkning af yllemantlar och linneväfnader. I slutet af 3:e årh. inträngde germanska stammar,

särskildt de saliske frankerna, eröfrande i landet, och då Stiliko i början af 5:e årh. nödgades kalla alla nordliga legioner ned till det hotade Italien, upphörde alla försvarsförsök här uppe från romarnas sida. Genom sitt aflägsna läge förblef landet tämligen oberördt af den merovingiska tidens stormar inom det frankiska konungadömet, en ganska liflig handel på England och Skandinavien upplomstrade och den karolingiska kulturen hade i F. och angränsande trakter af Nederländerna sin klassiska mark. Genom fördraget i Verdun (843) kom det redan germaniserade landet v. om Schelde till Frankrike, medan den vallonska delen i s. ö. tillföll Lothars område; då Mersen-fördraget 870 gjorde slut på buffertstaten (Lotharingen) kom denna sistnämnda del af F. att räknas till Tyskland. Landet led under 800-talet svårt af vikingarnas härjningar, till dess efter Arnulfs stora seger vid Louvain 891 dessa småningom upphörde. Under 800-talet blef benämningen F. allt vanligare; dess etymologi är obekant, och den betecknade ursprungligen endast kustlandet närmast n. och v. om Bruges. Namnet kom att användas om hela det område franske konungen Karl den skallige (omkr. 864) gaf som ärtligt län till greve Balduin I ("den järnhärde", l. "Järnarmen", d. 878 l. 879), hvilken kommit sig upp genom att enlevera Karls dotter Judit, änka efter den angelsaxiske konungen Ethelwulf. Utom de nuv. belgiska provinserna Öst-F. och Väst-F. omfattade det äfven ett stycke af Frankrikes nordvästkust (nu dep. Nord och Pas-de-Calais). Där uppbyggde Balduins i allmänhet kraftiga och statskloka efterkommande en stark makt såsom själfkrådiga vasaller för olika delar af sitt område åt såväl Frankrike som Tyska riket. Balduin I:s son och efterträdare Balduin II ("den skallige", d. 918) stred tappert mot nordmännen och inledde förbindelser med det angelsaxiska väldet genom att äkta en dotter till Alfred den store. Hans son Arnulf (918—964) antog titeln markgreve, var en af sin tids mäktigaste furstar och stred i förening med kejsar Otto den store mot hertigarna af Normandie, som hindrade hans makttillväxt västerut. Länförhållandet till tyska riket inleddes af Balduin IV (989—1035) och utbildades af hans son Balduin (V) af Lille (1036—67); den förre erhöi Valenciennes och Walcheren, den senare de Zeeländska öarna som tyskt län. Balduin af Lille, hvilken 1060—65 under Filip I:s minderårighet var Frankrikes regent, lyckades få sin son, Balduin (VI) af Mons (1067—70), gift med Richeldis, arftageren till grefskapet Hainaut, som därigenom tillföll ätten. Efter Balduin VI:s död uppkommo strider mellan hans änka Richeldis och hans broder Robert (I) Frisern, hvilka slutade därmed, att Robert med hjälp af länderna i kusttrakten besegrade Richeldis och för sig eröfrade F., medan hennes och Balduin VI:s son Balduin fick nöja sig med Hainaut. Robert (1071—93) förlade tyngdpunkten i sitt valde, som äfven omfattade de Zeeländska öarna, upp till Bruges, lyckades utsträcka den flandriska handels inflytande till Östersjön och förmålde i detta syfte sin dotter Edel med konung Knut den helige i Danmark. Roberts son, Robert (II) af Jerusalem (1093—1111), var en af anförarna i första korståget, och honom erbjöds för Gottfrid af Bouillon konungariket Jerusalems tron;

efter hemkomsten deltog han i Ludvig VI:s strider i Normandie mot engelske konungen Henrik I och stupade vid belägringen af Meaux. Hans son Balduin VII var den siste flandriske grefven af Balduin I:s ätt; efter hans död 1119 öfvergick grefveärdigheten till hans kusin Karl den danske, konung Knut den heliges och Edels son, hvilken uppfostrats i F. och sedan spelat en betydande roll som Balduin VII:s högtbetrodde rådgivare. Han skyddade borgare och bönder mot de mäktige storvasallerna och föll till sist offer för en samman-
svärning af dessa, i det att han i mars 1127 mördades i Donatus-kyrkan i Bruges. Under den gamla grefveätten hade i F. uppruxit en stark och enhetlig makt, främst stödd på den kraftiga kustbefolkningen, hvilken sysslade med hvalfångst (ännu i 12:e årh. förekommo hvalfiskar i Nordsjön) och sillfiske samt under sin sträfvning att genom dammbyggnader torrlägga sumptrakterna vid kusten sammanslöt sig till väl organiserade arbetsförbund (*wateringues*). I 11:e årh. vidtog en rätt stark utvandring från F. till England i samband med den normandiska eröfringen; i nästa årh. gick den inåt Tyskland upp till Holstein och Brandenburg, hvarjämte flandriska krigare i mängd deltog i korstågen eller på annat håll togo tjänst som soldknektar. Inemot år 1100 började i F. yllefabrikationens nya uppsving, och Bruges blef hufvudort för den lifliga handelsförbindelsen med England.

Efter Karl den danskes död utsatts F. under flera århundraden för de franske konungarnas försök att med kronans område införliva detta län liksom så många andra. Ludvig VI:s sträfvning i denna riktning under striderna mellan de många retendenterna 1127 strandade på städernas motstånd, och F. tillföll 1128 Robert Friserns dotter-son Didrik af Elsass (d. 1168). Hans ätt utdog redan med sonen Filip, som deltog i tredje korståget och stupade utanför Acre 1191, hvarefter F. och Hainaut förenades under Filips syster Margareta och hennes gemål, Balduin af Hainaut. Deras son Balduin IX, den siste af huset Flandern, deltog i fjärde korståget, blef 1204 den förste latinske kejsaren i Konstantinopel och dog i bulgarisk fångenskap efter nederlaget vid Adrianopel 1205. Franske konungen Filip August återupptog genast Ludvig VI:s inblandningspolitik, tog Balduins döttrar i sin vård och bortgifte 1212 den äldsta, Johanna, med Ferdinand af Portugal, hvilken emellertid genom den flandriska befolkningens starka intresse af fred med England drefs öfver till Filip Augusts motståndare och 1214 fämt engelsmän och tyskar stred mot sin länsherre vid Bouvines. Han hölls sedan i fångenskap i Paris till 1226 och styrde sedan landet som lydig fransk vasall till sin död 1233. F. tillföll efter Johannas död 1244 Balduin IX:s yngre dotter Margareta, sedan 1223 gift med en riddare från Champagne, Guillaume de Dampierre. Efter långvariga tvister tillerkändes 1246 genom Ludvig IX:s skiljedom Hainaut åt hennes barn i ett tidigare gifte med Burchard af Avesnes. Under huset Dampierre nådde den flandriska handeln och industrien sin rikaste utveckling. De stora flandriska handelsstäderna (Bruges, Gent, Ypres m. fl.) blefvo internationella stapelplatser för handeln både på germaniska och romanska länder, emigrationen upphörde

vid 1200-talets slut, befolkningen tillväxte starkt, och omfattande nyodningar företogs vid halskusten. Furstarna frigjorde sig alltmer från beroende af sina vasaller och organiserade en effektiv fogdeförvaltning, men deras makt inskränktes faktiskt genom den skuldsättning, hvari de råkade till städerna och där bosatta lombardiska bankirer. I städerna uppstod från slutet af 1200-talet en allt starkare motsats mellan de franskvänliga patricierna och det alltmer om sin styrka medvetna handtverkarproletariatet, med hvilket grefve makten småningom kom att allt oftare samverka. De häftiga strider, som tid efter annan utbröto, fingo genom de franske konungarnas inblandning esomofast skenet af att vara af nationell art, men i grund och botten voro de i stället af social natur. Drifven af den flandriska industriens behof af säker ullimport från England, närmade sig Margaretas son och efterträdare Gui de Dampierre (d. 1305) konung Edvard I i England, ingick 1297 förbund med denne mot Filip IV i Frankrike, men blef lämnad i sticket af sin allierade och råkade 1300 i fransk fångenskap. Filip införlifvade nu F. med franska kronans länder och ditsände en ståhållare, Jacques de Chatillon. Dennes godtyckliga styrelse framkallade ett handtverkaruppror i Bruges, och vid Courtrai besegrades den franska adelsvären i grund af en flandrisk folkhär, ledd af Guis söner och fränder (11 juli 1302). I den slutliga uppgörelsen 1320 med Guis son Robert af Béthune (1305—22) vann franske konungen visserligen det vallonska området med Lille och Douai — redan Filip August hade vunnit Artois —, men de franska införlifningsförsöken voro definitivt tillbakaslagna. Landet blef nu enhetligare germansk, och till det franska inflytandets minskning bidrog äfven tillbakagången i betydelse hos de stora marknaderna i Champagne. De rika flandriska städerna sökte under dessa strider snarare skaffa sig ett slags riksomedelbar ställning än bryta all politisk förbindelse med franska kronan. Den sociala uphetsningens framkallade 1323 ett uppror mot adeln af kustbefolkningen i Väst-Flandern under ledning af Nikolaus Zannekin, och till resningen anslöt sig genast äfven handtverkarna i Bruges. Den till hela sin läggning franske grefven, Roberts af Béthune sonson Ludvig af Nevers (1322—46), förjagades, och borgmästaren i Bruges, Vilhelm De Deken, lofvade erkänna Edvard II i England som fransk konung, om hjälp från England kunde erhållas. Franske konungen Filip af Valois kufvade 1328 efter segern vid Cassel denna resning, lät stegla De Deken och återinsatte Ludvig af Nevers, hvilken städse utan tanke på de rent flandriska intressena som trogen vasall stod honom bi mot tronkräfvaren konung Edvard III i England. Denne inledde hundraårskriget genom att 1338 landstiga i Antwerpen och 1340 låta i Gent hylla sig som rättmätig fransk konung. Hans bundsförvant i F. var den statskloke folkledaren Jakob van Artevelde (se d. o.) i Gent, hvilken 1338 förjagat Ludvig af Nevers och en tid utöfvade nästan diktatorisk makt i sin hemstad, som han sökte göra till den ledande i F. Han döddes emellertid i ett af väfvarna tillståndt uppror 1345, året innan den af köpmännen och de smärre handtverkarna i harmen öfver väfvarnas skräckvalde ånyo hyllade greve Ludvig af Nevers stupade vid Crécy. Hans son och

efterträdare, Ludvig af Maele (1346—84), den siste af huset Dampierre, var enligt nyare forskning en smidig och statsklok politiker, som skickligt förstod att i sin svåra mellanställning mellan de demokratiska borgarna och de stridande konungarna i Frankrike och England öka sitt landområde och i allmänhet häfda sin ställning. Särskildt växte hans makt genom det skydd han sökte gifva de småre städerna mot förtryck från de tre största, "de tre leden i F." (Bruges, Gent och Ypres), hvilka vanligen höllo ihop, men stundom förnötte sin kraft i blodiga inbördes fejder. En 1379 utbruten strid mellan Gent och Bruges öfvergick till en allmän social resning; ledaren af Gents försvar, Filip van Artevelde (se d. o.) företog 1382 ett motanfall på det Ludvig tillgifna Bruges, hvarvid dess patricier utplundrades, men Ludvig återkom med en fransk hjälphär, och den trotsiga flandriska demokratiens makt krossades i det blodiga slaget vid Roosebeke (23 nov. 1382). Genom Ludvigs dotter Margaretas giftermål med Filip den djärfve af Burgund blef denne hans arftagare, och F. öfvergick, ehuru med bibehållen administrativ särställning, till den *burgundiska* statskomplexen (1384) och kom efter Karl den djärfves död (1477) med det öfriga burgundiska arvet till *huset Habsburg*. F:s industriella blomstring var då sedan länge på återgång under inflytande af konkurrensen från den nya väfnadsindustrien i England, hvarjämte den engelska ullexporten sökt sig andra vägar. Vid medeltidens slut voro de forna industristäderna Ypres och Bruges nästan utarmade, medan spannmålshandeln någorlunda höll Gent uppe och Antwerpen blef hufvudsätet för den alltjämt lifliga och vinstgifvande flandriska mellanhandeln.

Vid tyska rikets indelning i kretsar (1512) lades F. till burgundiska kretsen samt tillföll med denna (1555) Filip II och *habsburgarnas spanska linje*. Dess område minskades i westfaliska freden 1648 genom afträdande af det s. k. Statenflandern (strandområdet s. om Schelde) till Förenta Nederländerna, och Ludvig XIV räckte upprepade gånger till sig stora områden, hvilka erkändes som hans rättmätiga besittningar genom Pyreneiska freden (1659) och fredssluten i Aachen (1668), Nijmegen (1679) och Utrecht (1713). Återstoden af F. afträdades genom freden i Rastatt 1714 till Österrike. Hela F. var 1795—1814 förenadt med *Frankrike* samt bildade departementen Lys och Schelde, hvilka 1815 som Väst-F. och Öst-F. tilldelades konungariket *Nederländerna* för att slutligen genom belgiska revolutionen 1830 tillfalla det då nybildade konungariket *Belgien*.

Litt. Det förmåsta arbetet för F:s historia under medeltiden är Pirenne, "Histoire de Belgique" I—II (1900—03, i tysk öfv. af Arnheim 1899—1902). Dessutom märkas Vanderkindere, "Le siècle des Artevelde" (1879) och "Histoire de la formation territoriale des principautés belges au moyen âge" I (1899), Funck-Brentano, "Philippe-le-Bel en Flandre" (1897), och Pirenne, "Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323—1328" (1900). Detaljerad bibliografi hos Pirenne, "Bibliographie de l'histoire de Belgique" (2:a uppl., 1902). V. 8—g.

Flandern, greve af, är enligt en förordn. af 16 dec. 1840 titel för belgiske konungens andre son eller

ock för den, som närmast efter kronprinsen är berättigad till Belgiens tron.

Flandin [flädž'], Eugène Napoléon, fransk målare och tecknare, f. 1809 i Neapel, d. 1876, besökte i början af 1840-talet Persien och Assyrien (1843—44 i sällskap med Botta) samt gjorde sig känd genom förträffliga teckningar till åtskilliga praktverk: *Voyage en Perse* (1843—54, i förening med Pascal Coste), *Monuments de Ninivé* (1847—50 med Botta) och *L'Orient* (1856—64).

Flandrin [flädrä'], Jean Hippolyte, fransk målare, f. 24 mars 1809 i Lyon, d. 21 mars 1864 i Rom. Fadern var en fattig miniatyrmålare. Jämte sin yngre broder vandrade Hippolyte med en liten

sparslant i fikan till Paris, där de inträdde i Ingres' skola. Hippolyte blef snart den främste bland mästarens lärjungar och lyckades 1832 vinna Romerska priset, hvarpå han delade det årliga anslaget med brodern och tog honom med sig till Italien. Där lefde han några lyckliga och bekymmerfria år under studium af de store form-mästarna, Rafael, florentinarna och antikens bildhuggare, studerade därjämte bibeln, Dante och de gamle skalderna samt hemsanda studiefigurer, bland dessa *Nakad fiskargosse vid hafstrand* (1836, i Louvre). Efter att ha målat en del historiska bilder framträdde F. 1839 med *Kristus välsignar barnen*, som bildar öfvergången till hans religiösa måleri. Hemkommen fick han i uppdrag att dekorera Johannes' kapell i St-Séverin i Paris. Han målade där *Nattvard*en, *Johannes'* och *Jakobs kallande till apostlar* och *Apokalypsen*, af hvilka bilder i synnerhet den första väckte uppmärksamhet och beundran. Vidare målade han 1842—44 korets väggar i St-Germain-des-Prés, där han på guldgrund framställde *Kristi intåg i Jerusalem* och *Korsbärningen* jämte allegoriska figurer samt 1846—48 i själfva koret *De tolf apostlarna*. Nu stod F. på höjdpunkten af förmåga, och hans stil var fullt utbildad. Koloriten var för honom visserligen icke något oviktigt element, ty han höll fast vid, att målaren skulle "faire de la peinture" och icke blott "rendre les idées" eller "les écrire", såsom han själf uttryr om tysken Overbeck; men färgen var dock för honom endast ett medel för det andliga och därför underordnad. Han sträfvade aldrig efter realitet, och därför var och den monumentala väggmålningen med vaxfärger eller al fresco det bästa uttrycksmedel för hans konst. Teckningen, hvari han var mästare, blef för honom hufvudsak. Han egde därvid en förmåga att framställa det väsentliga med användande af minsta möjliga karaktéristik, som beundransvärdast framstår i skildringen af hans hundratals helgonfigurer. Högst står han dock i framställningen af kvinnlig renhet och oskuld, och därpå påminner han om både Rafael och Fiesole. Med största sorgfällighet skildrade han allting efter naturen, och därför ega hans skapelser friskhet och trovärdighet.

1848—49 målade han i den nybyggda basilikan S:t Paul i Nîmes Kristus mellan Petrus och Paulus, Evangelister och Kyrkofäder samt på skeppets murar en Procession af martyrer och heliga jungfrur. Denna senare tanke upptog F. igen i S:t-Vincent-de-Paul i Paris. Där målade han 1850—54 en stor fris på hvar-dera väggen, framställande ett 6ndligt tåg, på den ena sidan af apostlar, kyrkofäder och manliga martyrer, på den andra af kvinnliga martyrer (se fig.) och botgörerskor, tillsammans mer än 150 figurer, som vandra fram till den i korot tronande Kristus. Denne

framdelen ofta är svagt utvecklad. Mankhöjden är 135 cm., bröstomfånget 196 cm. och lefvande vikten 450—550 kg. hos fullvuxna kor. Färgen är oftast enfärgadt brun, från ljus rödbrun till djupt mörkbrun. Dock förekomma hvita tecken och fläckar å hufvud, jufver och bröstets främre del. Hornen äro hvita med svarta spetsar. Rasen har flera underafdelningar, bland hvilka Maroillaise-slaget är det mest bekanta. Stambok finnes sedan 1886. H. F.

Flane// (fr. *flanelle*, it. *flanella*), ett slags mjukt ylletyg. Bomullsflanell, en imitation af det före-

Grupp af kvinnliga kristna martyrer, från H. Flandrins frismålningar i kyrkan S:t-Vincent-de-Pauls skepp.

enare är målad af Picot. Slutligen utförde F. i hufvudskeppet af S:t-Germain-des-Prés en stor bildcykel af 20 målningar, omfattande hufvudmomenten i nya och gamla testamentet. Han efterlämnade dessutom en mängd nobelt och gediget upptattade porträtt — bland dem ett berömt heligursporträtt af Napoleon III. Hans dampporträtt beundrades för sin intima, nästan religiösa grace. Särskildt berömd är bilden af en ung flicka: *La jeune fille à l'ailette rouge* (1859), som gaf kritiken anledning att kalla honom den ärbare kvinnans målare. Han kan med skäl nämnas som den högste målsmannen för det religiösa måleriet i den moderna tiden, ty hos honom förenades den rena religiösa åskådningen med ett konstnärligt sinne af rikaste begåfning. Jfr J. B. Poncet, "H. F." (1864), de Montond, "H. F." (3:e uppl. 1876), Delaborde, "Lettres et pensées d'H. F." (1877), C. G. Estlander, "H. F., hans lefnad och verk" (1890), L. Flandrin, "H. F., sa vie et son oeuvre" (1902). — Hans roder, Paul F., f. 1811, d. 1902, var en ansead landskapsmålare, utförde äfven religiösa bilder och iggmålningar (i S:t-Séverin, i hederslegionens alats m. fl. st.) och en mängd porträtt, målade eller tecknade. Representerad i Luxembourg och i franska rovinsmuseer. C. R. N. (G—g N.)

Flandriskä n6tkreatursrasen (fr. *La race flamande*), som omfattar omkr. 100,000 renblodiga djur, är sitt förnämsta afvelsområde i norra delen af dep. öst och nordöstra delen af Pas-de-Calais. Rasen består kombinerad mjölk- och gödförmåga, och jölmängden belöper sig till i medeltal 3,000 kg. per år och ko. Mot kroppsformen kan anmärkas, att

gående, väfves i 3- eller 4-skaftad kypertbinding med tämligen fin varp och tjockare, lössnodd inslag samt ruggas för att bli ullig och mjukt. Såväl ylle- som bomullsflanell användes hufvudsakligen till underkläder och foder, tryckt flanell till barnkläder m. m. G. A. W.

Flanöra (fr. *flanör*, af okänd härledn.; möjl. af inisl. *flanni*, njutningslysten människa), promenera utan mål, gå och drifva på gatorna i behaglig sysselsöhet och ofta stanna för att betrakta än det ena, än det andra. — **Flanör** (fr. *flanör*), en som flanerar, dagdrifvare.

Flank (fr. *flanc*, sida). 1. **Befästningsk.**, en befästningslinje, som har till uppgift att långs efter bestryka, flankera, en annan längre linjes graf och närmast framför liggande terräng. Den flankerande linjen bör med den flankerade bilda en mot egen ställning ingående vinkel af minst 90°. (Jfr Bastion.) Flank kallas äfven en tillbakadragen befästningslinje, som har till ändamål att skydda en ställnings sidor eller flanker för fiendens kringgående rörelser. (Jfr Lynett.) — 2. **Krigsv.**, den yttersta punkten af en i något slags formering uppställd truppfdelning eller af en stridsställning. Benämningen högra och vänstra flanken bibehålles äfven efter vändning från fienden. Om en truppfdelning är vänd åt flanken, säges den stå i flankställning, och då den rör sig i denna, kallas rörelsen flankmarsch. Då minsta stridsverksamheten kan utvecklas i flanken, är denna en trups eller en ställnings sårbaraste del, hvilken fienden gärna vill åt och hvilken därför måste skyddas genom en bakom densamma uppställd truppfdelning, om naturligt

skydd, flankstöd, icke finnes. Ett mot flanken riktadt anfall kallas flankanfall. I krigsföringen i stort kan man rikta sitt hufvudanfall mot den fientliga arméns flank (Napoleon i okt. 1806), i hvilket fall det antager formen af flankanfall, och likaså kan den försvarende intaga en ställning på sidan om motståndarens sannolika rörelse-(eller operations-)linje, en flankställning, för att från denna hota motståndarens flank eller nödga honom ändra anfallsriktning (preussarna 1806). — 3. *Landtbr.* Se Flanker.

1. O. A. B. (L. Wison M.) 2. C. O. N.

Flankanfall, krigsv. Se Flank 2.

Flankbatteri, fortif., kasematteradt batteri för fästningsgravens betrykning.

L. Wison M.

Flanker 1. Hungerpropar, *landtbr.*, kallas hos hushjuren det kroppsparti, som ligger under länden mellan refben och höft. De höja och sänka sig vid andningen, så att man af flankslagen kan iakttaga andningens hastighet. Häftiga flankslag hos djur, som äro i stillhet, tyda på feber; *dubbla flankslag*, då flankernas höjning och sänkning sker i 2 afdelningar, ger anledning att antaga, att djuret lider af kvickdrag (se d. o.).

H. J. Dft.

Flankera. Se Flank.

Flankformering, sjövä., den formering (se d. o.), uti hvilken fartygen inom en division eller annat förband följa på en rad, formeringslinje, snedt bakom det främsta fartyget. Flankformeringar finnas af en mängd olika slag beroende dels på formeringsvinkeln eller pejlingsvinkeln storlek, d. v. s. storleken af den vinkel, som formeringslinjen bildar med kurslinjen, dels af huruvida det främsta fartyget har lägsta eller högsta numret inom divisionen, dels och på hvilkendera sidan om det främsta fartyget de öfriga intaga. Sålunda förekommer t. ex. "45° flankformering styrbord på lägsta numret", "10° flankformering babord på högsta numret" o. s. v.

Jfr Formering.

H. W.—I.

Flankgarde, krigsv., kallades i Sverige en tid en truppadelning, som utsändes från en marscherande kolonn för att skydda dess ena flank, om denna hotades af fienden. Benämningen har numera blifvit ersatt af sidodetachemang (se d. o.).

Flankmarsch. Se Flank.

Flankslag, landtbr. Se Flanker.

Flankställning, krigsv. Se Flank 2.

Flankstöd, krigsv. Se Flank 2.

Flankvinkel, befästningsk. Se Bastion.

Flankörer (fr. *flanqueurs*), *krigsv.*, ryttare, som spridas på kedja framför en kavalleriadelning för att dölja denna samt rekognoscera fienden och terrängen. De kallas numera vanligen eklärörer (se d. o.), men kunna äfven ersättas af patruller.

C. O. N.

Flannan islands [fla'non a'land's] 1. Seven hunters [se'vn ha'nt's], grupp af sju små öbehödda öar bland de yttre Hebriderna. De kallas af Buchanan *Insulæ sacra* och ha flera minnen af culdeerna. De äro nu tillhåll för stora skaror sjöfågel.

Flanör. Se Flanera.

Flash-spektrum [fla'ʃ-]. Se Solen.

Flaskbatteri, fys., vanligen liktydigt med *elektriskt batteri*, består af Leiden- eller laddflaskor. Se Batteri 3.

Flaskkurbitsen, bot. Se Lagenaria.

Flaskpost, befordring af underrättelser (vid olycks-

fall och af andra anledningar) i vattentätt slutna flaskor, hvilka från ett fartyg utkastas i hafvet för att fortskaffas af hafsströmmar till någon bebodd strand, en hamn o. s. v. Flaskposten är folkrättsligt skyddad; de funna flaskorna öfverlämnas till ortsmyndigheten och af denna till vederbörande nations konsul. I arkiska trakter har man med fördel använt flaskpost för att öfverbringa underrättelser om polarexpeditioner. Men äfven för mätning af hafsströmmarnas riktning och hastighet har man begagnat densamma. Resultaten tillkännagifvas årligen i "Nautical magazine" (sedan 1840), "Annalen der hydrographie" (sedan 1873) o. s. v.

Flaskträdet (eng. *bottle-tree*), *bot.* Se Australien, sp. 453, och Brachychiton.

Flasrig struktur, geol. Se Struktur.

Flassan [-säl], Jean Baptiste Gaetan de Raxis, greve de F., fransk diplomat och historiker, f. 1760 i Bédouin (dep. Vaucluse), d. 1845 i Paris, emigrerade i början af revolutionen och slöt sig till Condés armé, men tog efter Robespierres fall (27 juli 1794) anställning i franska utrikesministeriet under välfärdsutskottet. I egenskap af d. emigrant anklagades han och måste fly, men återkom under Napoleons regering, blef 1812 lärare i historia vid kavalleriskolan i St-Germain-en-Laye och s. å. historiograf i utrikesdepartementet. I denna egenskap åtföljde han de franska sändebuden på kongressen i Wien 1815. F. författade bl. a. *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française depuis la fondation de la monarchie jusqu'à la fin du règne de Louis XVI* (6 bd, 1808; 2:a uppl. 7 bd, 1811), *Histoire du congrès de Vienne* (2 bd, 1829) och *Solution de la question d'Orient et neutralité de l'Égypte* (1840).

E. A.—I.

Flat [flät'], eng. (eg. platttryckt), *mus.*, engelsk tillägsbenämning på den medelst ett 7 en half ton sänkta tonen, t. ex. *d flat* = *dess* o. s. v.

Flata filar, mek. tekn. Se Fil.

Flatbow [flät'båu], flod. Se Kootenay.

Flatby, isl. Se Flatö.

Flatfiskar, zool. Se Flundreartade fiskar.

Flathead river [flät'hed ri'vø]. Se Clark's river.

Flatheads [flät'heds], eng. ("platt-hufvuden") indianstam i nordvästra Amerika vid öfre Oregon och dess bifloder. Se äfven Nordvästindianer. E. N.—d.

Flatholmen, municipalsamhälle (från 1906) i Stenkyrka socken af Göteborgs och Bohus län.

Flatius, Phthirus pubis, zool. Se Löss.

Flatow, kretsstad i preussiska reg.-omr. Marienwerder (Westpreussen). 4,018 inv. (1900). Brännerier.

Flatsilke. Se Sidenindustri.

Flatteåra (fr. *flatter*, eg. jämna med handen stryka, af fhnty. *flaz*, sv. *flat*), smickra, smeka. — **Flatterie** [-eri], fr., smicker. — **Flatteår** (fr. *flatteur*), smickrare.

Flatteår. Se Flattera.

Flatule'ns (af lat. *flatus*, väder), väderstinnhet eller gassamling i någon del af kroppen. Man använder termen vanligen för att beteckna ansamling af gaser i digestionskanalen. Jfr Meteorism.

Flatö (isl. *Flatøy*). 1. En ung. midt i Breidifjorden vid Islands västra kust belägen ö, bekant

litteraturhistorien, genom den där funna Flatöboken (se d. o.).

2. En ö vida större än F. 1 i Skjalfandi-viken på norra Island.

Flatöboken kallas en mycket omfångsrik isländsk handskrift, fordom tillhörig en ansedd isländsk bonde-släkt på Flatö, vid Islands västkust, och nu förvarad i Köpenhamns kungl. bibliotek, dit den öfversändes 1656 af den isländske biskopen Brynjólfur Sveinsson. Den är skriven af två präster för en isländsk stormans räkning 1387—94 och (ett senare inskott) i slutet af 1400-talet samt innehåller hufvudsakligen Olof Tryggvesson, Olof den heliges, Sverres och Håkan den gamles sagor, annaler m. m., hvartill sedan fogats Magnus den godes och Harald Hård-rådes sagor. Alla dessa framställas i synnerligen utförlig form, och i konungasagorna infickas dessutom många andra berättelser (s. k. *pættir*), som angå icke blott Norges historia, utan handla äfven om Island, Orkneyöarna, Färöarna o. s. v. Innehållet är således rikhaltigt, men saknar öfverskådlighet och är icke konstnärligt ordnadt. Flatöboken utgafs af C. R. Unger och G. Vigfusson i 3 bd 1860—68. Se vidare "Katalog over de oldnord.-isl. håndskrifter i det store K. bibliothek", utg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat, sid. 10 ff. Th. W. (Ad. N.—n.)

Flau, ty., kraftlös, vanmägtig, matt. — *Hand*. En handelsvara säges vara flau, då den röner föga eller ingen efterfrågan och visar benägenhet att falla i pris, likaså en marknad, då inga eller obetydliga affärer göras.

Flaubert [flåbår], Gustave, fransk romanförfattare, f. 12 dec. 1821 i Rouen, d. 8 maj 1880 på sitt landställe i Croisset strax utanför Rouen. F. var son af en ansedd och förmögen läkare, öfverkirurgen vid sjukhuset i Rouen; hans moder tillhörde en gammal normandisk familj. 18 år gammal kom han till Paris för att studera juridik, men han intresserade sig endast för litteraturen. Han svärmade vid denna tid för romantiken, för Byron och Hugo, för Chateaubriand och Gautier. 1840 företog han en resa till Pyrenéerna och Corsica i sällskap

med Maxime Du Camp, med hvilken han gjort bekantskap i Paris. Hans ungdomsvänner voro eljest icke många, men de voro förenade genom samma lågande kärlek för litteraturen: Ernest Chevalier, Louis Bouilhet och Alfred Le Poitevin (död redan 1848). Då hans fader och den högt älskade systern Caroline 1846 voro döda och modern kände sig ensam, flyttade han s. å. tillbaka till Rouen och slog sig ned på ett familjen tillhörigt landställe i Croisset. Där vistades han sedan i 34 år till sin död, nästan uteslutande sysselsatt med studier och nedskrifvandet af sina romaner. Hans oberoende ställning tillät honom att obetingadt följa sin egen smak. Hans ensamma studielif afbröts endast af en resa till Bretagne 1846 och till Orienten 1849 i sällskap med Maxime Du Camp. Från och med 1846 egnade

han sig helt och uteslutande åt litteraturen. Han skref icke många böcker, men de han skrifvit äro så mycket mera omsorgsfullt genomarbetade och betydelsefulla. Han är en af grundläggarna af den nya realistiska skolan, naturalismen, som omkr. 1850 uppstod i Frankrike i reaktion mot den föregående romantiken. Det, som utmärkte F. och denna skola, var, att den i anslutning till de nya naturvetenskapliga åsikterna och den positivistiska filosofien sökte i sina skildringar komma verkligheten närmare än förut. Detta skedde framför allt genom observationen, i det att författaren skildrade endast hvad han själf direkt eller indirekt iakttagit och studerat. I detta tillvägagående, som var lånat från de experimentella vetenskaperna, låg en reaktion mot romantikens lika ensidiga betonande af endast fantasien såsom diktningens källa. Man bemödade sig om ett rent personligt framställningssätt såsom mera vetenskapligt. F., som i fragment från ungdomstiden gärna anslår en lyrisk patetisk ton, predikade under sina senare år alltid denna opersonlighet i framställningssättet såsom det högsta i litteraturen. I sin diktning är emellertid F. långt ifrån så ensidig som i sina teorier; det är tvärtom två strömningar, som flyta samman i hans skriftställarskap. Å ena sidan utgår han från den romantiska skolan, och särskildt har Chateaubriand öfvet starkt inflytande på honom; å andra sidan har han lärt af tidens store realist, Balzac. Denna dubbelhet präglar hela hans skriftställarskap, och man återfinner den äfven i de enskilda arbetena, som alla innesluta både ett starkt realistiskt och ett romantiskt element. I grund och botten är han kanske mera romantiker än realist, fast han obestridligen skapat en ny form för den senare riktningen. Detta skedde redan genom hans första roman *Madame Bovary*, som utkom i "Revue de Paris" hösten 1856 ("Madame Bovary", 1883). Boken väckte uppmärksamhet, kanske icke minst på grund af den process för osedligt skriftsätt, som följde i februari nästa år, men i hvilken F. frikändes. Kritiken emottog arbetet tämligen surmulet, få insågo dess betydelse, och det var betecknande för tiden, att Feydeaus långt svagare arbete "Fanny", som uppkommit under inflytande af F:s roman, fördunklade densamma. Man fann författarens obarmhärtiga blottande af en liten landsortsfurus erotiska förvillelser posistiskt. Numera betraktas däremot denna roman som en af århundradets yppersta, och man beundrar såväl analysens skärpa som stilens mästerskap. 1857—61 var F. sysselsatt med arbetet på sin följande roman, *Salammbo* (sv. öfr. 1885), som gaf en historisk skildring från det nästan okända Kartago. Den utkom 1862. F. hade för att skriva denna roman förberedt sig genom mångåriga forskningar i Kartagos forntid. "Salammbo" är också ett mycket märkligt arbete, som inleder en ny fas i den historiska romanens utveckling. Hittills hade författare af historiska romaner vid skildrandet af en förgångens tids kultur insatt sin egen samtids människor, endast lätt kostymerade i historisk dräkt. Man ansåg sig på detta sätt göra skildringen mera "allmänmänsklig" och njutbar för samtiden. F. sökte däremot liksom historikern uteslutande efter det typiska: han framställde människor så kartaginensiska till uppfattning och känslor, som det var honom möjligt utan att taga hänsyn till hvad intryck de

gjorde på samtiden. "Salammô" betecknar därför ett försök i en ny riktning. F. har äfven bemödat sig att återgifva Orienten i hela dess lysande färgprakt. Han skildrar i starka färger, och beskrifningen blir stundom något för överlastad. Någon större lycka gjorde detta arbete icke; man hade väntat en ny "Madame Bovary". Sedan har arbetet bildat skola, och det är från F:s "Salammô", som bl. a. Anatole Frances historiska skildringar utgå. 1869 återkom F. med en nutidsroman, *L'éducation sentimentale*, en skildring från hans egen ungdomstid, en roman utan alla romantiska händelser, men i hvilken alla människolifvets illusioner och särskildt kärleksillusionen bittert sönderplockas. Äfven detta arbete föll till jorden; publiken fann det helt enkelt tråkigt. Den hade ännu icke fått ögonen öppna för den rikedom af fina observationer af det samtida lifvet, som här framställdes med plastisk klarhet, om ock kanske stundom med ett öfverflöd af detaljer.

Hans melankoli och hans åsikters pessimism förvärrades med åren. Kriget 1870, den ringa framgång, som hans senaste böcker haft, moderns och hans få, men högt älskade vänners bortgång, förlusten af större delen af hans förmögenhet, som han ädelmodigt öfverlämnat åt släktingar, hans sjukdoms förvärrande fördyrade hans sista år. Hans tröst var vänskapen med George Sand, med hvilken han stod i liflig brevväxling, hans nièces, m-me Commanvilles, trogna vård, och umgänget med Guy de Maupassant, hvars litterära utbildning han under dessa år öfvervakade som en fader. Men aldrig hade hans lifssyn varit så mörk, aldrig hans ironi så skärande skarp och hans människoförakt så svart som i hans följande arbete. En oerhörd beläsenhet ligger gömd bakom skildringarna i *La tentation de Saint Antoine*, som utkom 1874. För att skriva denne egyptiske botgörarens lif hade han genomforskat teologien, kyrkohistorien, filosofien, och han låter i munkens syner de olika gudavärldarna och systemen skrida förbi våra ögon och njuter af att visa intigheten af all mänsklig kunskap. Det ligger något af Goethes panteism och Fausts anda öfver detta arbete. Samma år uppfördes hans enda drama, lustspelet *Le candidat*, men utan framgång. 1877 utkommo hans *Trois contes*, en novellsamling, hvilken i sina tre berättelser visar de olika sidorna af hans talang: den mäterliga nutidsberättelsen "Notre coeur", medeltidslegenden "Saint-Julien l'hospitalier", hvars berättelsesätt blifvit bestämmande för alla senare framställningar af denna art, och den historiska skildringen från Johannes döparens dagar, "Herodias". De sista åren af sitt lif skref han på romanen *Boward et Péuchet*, i hvilken skildrades två underliga original, som samla på alla slag af mänsklig dumhet, ett arbete, i hvilket F:s romantiska hat mot kalkborgarna får sitt mest skärande uttryck. Den blef emellertid aldrig mer än ett fragment, som utkom efter hans död (1881). 1885 utgafs *Par les champs et par les grèves*, innehållande hans resa i Bretagne samt diverse, delvis synnerligen intressanta, fragment af hans ungdomsdiktning. Dessutom har man publicerat hans *Lettres à George Sand* (1884), hans *Correspondance* 1830—80 (I—IV, 1887—93), hans *Lettres à Caroline* (1906). 1890 restes ett monument med hans porträttmedaljong och en allego-

risk figur af Chapu i parken utanför museet i Rouen. 1907 restes därstädes dessutom en staty öfver honom. Man håller på med att anordna den enda återstående byggnaden af hans landställe i Croisset, en liten trädgårdspaviljong i Ludvig XVI:s stil, till ett Flaubertmuseum. — F:s "Œuvres complètes" utkommo 1885 i 8 bd.

Under årens lopp har hans rykte växt. Hel den naturalistiska skolan, Daudet, bröderna Goncourt, Zola m. fl. såväl som hela den följande generationen, har lärt af honom. Både den senare realismen och den nyvaknade romantiken stå i skuld hos honom. Såsom stilist är han en af den franska litteraturens förnämste. Få ha med större utsläthet filat på sina verk än han. Han afskydde upprepningar af samma ord, pålade sig själf de strängaste och ofta äfven onödiga och hämmande regler. Men hans språk är färgrikt och kraftigt och hans perioder fylla af en hemlighetsfull musik. — Litt.: *Sainte-Beuve*, "Causeries du lund", XIII, och "Nouveaux lundis", IV, Zola, "Des romanciers naturalistes" (1880), Bourget, "Essais de psychologie contemporaine" (1883), Brunetiere, "Le roman naturaliste" (s. å.), G. Brandes, "Mennesker og værker" (s. å.), Maxime Du Camp, "Souvenirs littéraires" (s. å.), Maupassant, "Étude sur Flaubert" (inkl. till "Lettres" af G. Sand), E. Faguet, "F." (1899), i "Les grands écrivains français", E. Lundquist, "Om Flaubert och hans författarskap" (i öfv. af "Madame Bovary"), och Sofia Adlersparre, "G. F., tecknad af honom själf" (i "Finsk tidskr." 1885). J. M.

Flaugergues [flå'ærg], Honoré, fransk astronom, f. 1755 i Viviers, d. där 1835, lefde som privatman i sin födelsestad. F., som var en ihärdig astronomisk observatör, är bekant i synnerhet genom upptäckten af den stora kometen af år 1811. B-d.

Flauta'ndo (it., "flöjtaktigt", af *flauto*, flöjt), *mus.*, en för stråkinstrument stundom brukad föredragsbeteckning, som anger, att stråcket bör förs nära grippbrädet, hvarigenom tonen får en något klarinettertadt klangfärg.

Fläu'to, *mus.*, italiensk benämning på flöjten. — F. *piccolo*, liten flöjt (se Flöjt). — F. *traverso*, flöjträvar, tvärflojt (se Flöjt).

Flavescere (lat. *flave'scere*, af *flavus*, gul), gulna. — *Flavesc'ent*, gulnande, gulaktig.

Flavia cæsar'ien'sis. Se Britannia, Ståförd 1 och Warwick 1.

Flavia Nea'polis. Se Nablus.

Flavianus, romersk biskop. Se Fabianus.

Flavi'anus, namn på åtskilliga patriarker. 1. F., patriark i Antiokia, f. omkr. 320, d. 404, tillhörde unigenenarna i arianska striden; i folkmedvetandet ihågkommen, emedan han genom sin vältalighet lyckades förmå kejsar Theodosius att gifva amnesti åt dem, som 387 framkallat ett stort uppror i Antiokia. — 2. F., patriark i Konstantinopel, presiderade på det kyrkomöte i nämnda stad, hvilket afsatte Eutyches (448), men afsattes själf 449 af kyrkomötet i Efesos. På resan därifrån dog han, troligen dock ej af misshandling vid mötet, såsom allmänt berättades. Kyrkomötet i Chalkedon kanoniserade honom såsom martyr, och äfven den latinska kyrkan erkände honom såsom sådan. — 3. F., patriark i Antiokia, tillträdde sitt ämbete 498. Han försökte bilägga den genom chalkedonska kyrko-

mötets beslut uppkomna striden, men lät af kejsaren förmå sig att antaga det s. k. henotikon. Oro-
ligheter i Antiochia gävo anledning till hans af-
sättning och förvisning till Petra, där han dog 518.
Han upptogs efter sin död bland grekiska kyrkans
helgon och blef sedermera upptagen äfven bland
latinska kyrkans.

(Hj. H.-t.)

Flaviernas dynasti regerade i Rom 69—96. Till
densamma hörde kejsarna Vespasianus, Titus och
Domitianus. Jfr Flavius.

Flavigny [-vinji], M. C. S. de. Se d'Agoût,
M. C. S.

Flavigny [-vinji], Caroline de, grefvinna,
fransk författarinna, född Moitessier, f. i Paris
1843, har skrivit det i många afseenden förträffliga
arbetet *Sainte Brigitte de Suède. Sa vie, ses révéla-
tions et son œuvre* (1892; ny uppl. 1906). Bland
hennes öfriga verk må nämnas *Sainte Catherine de
Sienne* (1880; omarbetad uppl. 1895) och *Une fille
de France. La bienheureuse Jehanne* (1464—1505),
utg. 1896.

Flavin (af lat. *flavus*, gul), ett gult färgämne,
hvilket erhålles ur kvercitron, som är barken af
den nordamerikanska färgen (*Quercus tinctoria*).
Det i kvercitronen förekommande färgämnet kver-
citrin spaltas af utspädda syror i isodulcit och
keercetin, hvilket senare kallas flavin. Efter be-
tinning med lerjord och zinkoxid ge kvercitron och
kvercetin ylle och bomull gula färger. Flavin
kommer i handeln i form af ett fint citrongult
pulver. Se Kvercitron. S. J.-n. E.-t N.-n.

Flavio-Biondo, latinis. Flavius Blondus,
italiensk historiker och arkeolog, f. 1388, d. 1463,
var sekreterare hos flera påvar och Pius II:s
medarbetare vid dennes historiska och arkeologiska
arbeten. F:s skrifter, tryckta efter hans död (bl. a.
Italia illustrata, 1474, *Historie*, omfattande åren
410—1440; samlade arb. utg. i Basel 1559), inne-
hålla värderika iakttagelser bl. a. öfver det offent-
liga och enskilda lifvet i forntidens Rom.

Flaviska amfiteatern. Se Colosseum.

Flavitskij, Konstantin Dmitrievitj,
ryske historiemålare, f. 1830 i Petersburg, d. 1866.
Efter studier under prof. Brunis ledning och efter
vistelse i Italien blef F. 1862 medlem af konst-
akademien i Petersburg för sin i Rom utförda taffla
Kristna martyrer i Colosseum och fick 1864 pro-
fessorstitel för sin uppspandeväckande *Furstinnan
Tarakanovas död* (i Peter-Paulsfästningen). Ett svårt
bröstlidande gjorde för tidigt slut på hans konst-
närliga verksamhet, som, trots vissa brister i den
anatomiska troheten, utmärkte sig för styrka i kom-
position och kolorit. A.-d. J.

Flavius brigantium. Se Betanzos.

Flavius, namn på en romersk släkt. Bekant är
Onesius F., som var skrifvare hos Appius
Claudius. Med dennes hjälp och på hans föranstäl-
lande offentliggjorde han kalendern öfver *dies fasti*
(se Fasti) samt processformulären. 304 f. Kr. be-
ställdes han det kurliska edilsämbetet. — Äfven
kejsarna Vespasianus, Titus, Domitianus, Konstan-
tinius Chlorus och Konstantin den store buro namnet F.
Se äfven Arrianos. R. Tdh.

Flavius Blondus. Se Flavio-Biondo.

Flaxman [fläksmen], John, engelsk bildhug-
rare, f. 6 juli 1755 i York, femton år efter Sergel,
två år före Canova och femton år före Thorvaldsen,

var jämte de nämnde konstnärerna en af dem, som
bidragit att pånyttföda den antika plastikkens stil.
Särskildt har han förtjänst om den antika relief-
stilen, hvilken han sökte tillägna sig hufvudsakligast
genom studium af vas målningar. På 1790-talet
befann F. sig i Rom.

Resultatet af hans stu-
dier därstädes blef
enkla, men med storart-
ad upptätning och i
renaste stil utförda kon-
turteckningar till scener
ur Homeros, Hesiodos,
Aischylos och Dante,
hvilka förmåligast be-
varat hans namn ät ef-
tervärlden. Han blef pro-
fessor i London 1810.
Bland hans öfriga ar-
beten, som bestå af
grupper och stoder,
reliefer och gravvårdar,
berömmes särskildt hans
efter årslångt arbete 1818 färdiga återgivande
af *Akilles' sköld*, efter Homeros' beskrifning i
Iliadens 18:e sång. Skölden, som var 2,7 m. i
omkrets och med oändlig flit och skicklighet ut-
arbetad, köptes af ett par guldsmeder i London för
620 pd st. och afgöts i flera exemplar af förgylld
silfver. Bland dess bilder berömmes främst Apollon
på sin vagn i midten af skölden samt därjämte ett
förtäffligt behandladt angrepp af lejon på en ox-
hjord. F. utförde flera skulpturverk med antika
ämnen och flera monument, bland dessa öfver
Nelson, *Reynolds* och *Adam Howe* i Paulskyrkan,
Pitts staty i Glasgow. F. dog i London 7 dec.
1826. Hans *Lectures on sculpture* utgafvos 1829.
1833 utgafvos hans anatomiska teckningar. C. E. N.*

Fl. dan., förkortning för Flora danica.

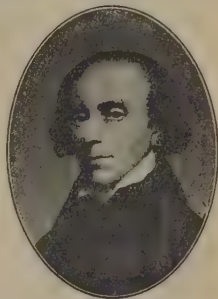
Flëbile, it. (af lat. *flëbilis*, gråtande), *mus.*, klag-
gande.

Flëbit [af grek. *flëbs*, ven], *med.*, inflammation
i en ven. Vanligen bildas i det inflammerade kärlet
en fibrinpropp (*tromb*), som sammanväxer med kär-
lväggen (*adhesiv flëbit*), eller som ryckes
med blodströmmen och blir en embolus (se
Blodpropp). Stundom bildar sig var (*suppu-
rativ flëbit*), som kan föras med blodströmmen
och förorsaka varförgiftning (*pyëmi*). Stundom för-
vandlas fibrinproppen till kalk och bildar då en
ven-sten eller flëbolit. F. B.*

Flëbolit, *med.* Se Flëbit.

Flèche [flä], La, arrondissementshufvudstad i
franska depart. Sarthe, vid Loir. 7,642 inv. (1901;
som kommun 10,519 inv.). Berömd militärskola
(*''Prytanée militaire''*), hufvudsakligen afsedd för
officerssöner, som förbereda sig för krigsskolan i St.
Cyr. Skolan är sedan 1808 förlagd i ett af Henrik
IV 1607 anlagdt jesuitkollegium, bland hvars lär-
jungar märkas Descartes och prins Eugène af
Savojen. Tillverkning af papper, handskar och
velocipeder. På Place du Pilori står en staty af
Henrik IV (af Bonnassieux), hvilken gärna vistades
i denna stad. Äfven kompositören L. Delibes, som
var född i närheten af F., har en staty.

Flechia [flëkia], G. Iovanni, italiensk språk-
forskare, f. 1811 i Piverone, d. 1892 såsom pro-
fessor i jämförande språkforskning och romanistik

vid Turins universitet, var en stor kännare af Italiens dialekter och lade grunden till den italienska ortnamnsforskningen.

Fléchier [-'sie'], Valentin Esprit, fransk andlig talare, f. 1632 i Pernes (grefsk. Avignon), d. 1710 i Montpellier, var en tid lärare i retorik i Narbonne och vann som predikant i Paris (sedan 1660)

stort rykte. Han blef 1673 medlem af Franska akad. samt 1685 biskop i Lavaur och 1687 i Nîmes. Han utgaf *Mémoires sur les grands jours tenus à Clermont en 1665*, *Vie de Théodose le grand* (1679; ny uppl. 1892), *Oraisons junèbres* (1681; flera uppl., senast 1878), som bl. a. innehåller måsterliga liktal öfver Bossuet och Turanne, *Panegyriques des saints* (1690; flera gånger omtryckt) och *Histoire du cardinal Ximenès* (1693; flera gånger omtryckt), hvarjämte han författade franska och latinska dikter, efter hans död utgifna i *Œuvres posthumes* (1712). Hans *Œuvres complètes* utkommo i 10 bd 1782 (ny uppl. 1826). Som liktalare var F. öfverlägsen Bossuet i språkets korrekthet, men underlägsen honom i tankerikedom och förmåga att rycka åhörarna med sig.

Flechsigt, Paul Emil, tysk psykiater och anatom, f. 1847 i Zwickau, blef 1870 med. doktor i Leipzig, 1873 assistent vid det fysiologiska laboratoriet samt 1877 e. o. och 1884 ord. professor i psykiatri därstädes. F. är en af nutidens allra förnämsta forskare inom det centrala nervsystemets anatomi och har genom många större och mindre skrifter, bland hvilka *Die Leitungsbahnen im Gehirn und Rückenmark etc.* (1876) och *Gehirn und Seele* (1896) särskildt böra nämnas, i betydande grad bidragit till utvecklingen af våra kunskaper på detta område.

Fleck, Johann Friedrich Ferdinand, tysk skådespelare, f. 10 juni 1757 i Breslau, d. 20 dec. 1801 i Berlin, var först teol. student, men följde sin obetvingliga håg för skådebanan och debuterade i Leipzig 1777. Han tillhörde 1779—83 Ackermanns och Schröders sällskap i Hamburg, därefter Döbbelins trupp i Berlin och från 1786 nationalteatern därstädes, åren 1790—96 jämväl som regissör. — F. anses för den yppersta kraft Berlin-scenen egt. Han var rikt begåfvad i yttre och inre händelsen och grep publiken icke minst genom sin mäktiga, sjäfulla stämma. Han utmärkte sig framför allt genom sitt genialiska och helgjutna spel i tragiska roller sådana som *Karl Moor*, *Wallen-*

stein, *Essex*, *Götz* och *Kung Lear*, men äfven i trohjärtade, fint komiska roller inom det borgerliga dramat. E. F.-t.

Flé'ekisen [-ajsen], Karl Friedrich Wilhelm Alfred, tysk filolog, f. 1820 i Wolfenbüttel, d. 1899 i Dresden, 1861—89 konrektor vid Vitzthumska gymnasiet i Dresden, skaffade sig ett namn genom kritik af Plautus och Terentius samt som utgivare af "Jahnsche jahrbücher für philologie und pädagogik".

Flectämus ge'nua, lat. ("höjom knäna"), låtom oss bedja!, diakonens uppmaning till bön i katolska kyrkor.

Flé'ctere si ne'queo su'peros, Achero'n'ta mo-vēbol, lat., "om jag ej kan beveka de öfverjordiske (gudarna), skall jag sätta afgrunden i rörelse", ett ur Vergilius' "Æneis" (bok VII, v. 312) hämtadt uttryck, som där är lagdt i Junos mun.

Fleet-in-being [flit-in-bi'ing], *sjövä.*, eg. "en flotta, som finnes till", enligt sjöstrategien "en tidsenlig, handlingsfri och målmedveten flotta". Begreppet fleet-in-being härrör från amiral Torrington (se *Beachy head*), hvilken i sin ryktbara försvarsskrift till engelska regeringen (1690) med anledning därpå, att han undvikit afgörande strid med den öfverlägsna franska flottan, framhöll, att, medan hans fleet-in-being, under skydd af för fienden okända grund och bankar i Thames' mynning, iakttog franska flottan, bands denna, så att den icke kunde uträtta någonting vare sig mot engelska kusten eller mot engelska sjöhandeln. Därför ville han ej utsätta sig för ett nederlag. Ty "om vi bli slagna, är allt lämnadt åt deras nåd och barmhärtighet". Uttrycket i fråga har upptagits i den vetenskapliga terminologien först af amiral Colomb i "Naval warfare". Därefter har det småningom vunnit burkskap inom allt vidare kretsar. — Särskildt för Sverige, som i händelse af krig sannolikt blir utsatt för anfall öfver hafvet af en öfverlägsen motståndare, måste studiet af fleet-in-being-principen och dess tillämpning på våra säregna förhållanden vara af yttersta vikt. H. W.-I.

Fleetwood [flit'wud], stad i England, Lancashire, vid floden Wyres utlopp i Irländska sjön. 12,093 inv. (1901). Stor docka och en hamn, som är tillgänglig för de största fartyg. Staden är uppkallad efter sir Peter Hesketh Fleetwood (1801—66), som på sitt gods Rossall 1836 grundlade staden, hvilket snabbt utvecklades till en liflig fiskarhamn och mycket besökt kurort.

Fleetwood [flit'wud], engelsk släkt från Lancashire, af hvilken en gren med öfverste Georg F. (se nedan, 1) öfverflyttade till Sverige och här ännu fortlever. Georg F. introducerades 1649 på svenska riddarhuset och upphöjdes i friherrligt stånd 1654.

1. Georg F., friherre, krigare och diplomat, f. 1605 (ej 1603), d. 1667, tog 1629 med en trupp ryttare anställning i Gustaf II Adolfs här, där han fick öfverstelöjtnants befäl och 1630 utnämndes till öfverste. 1630 och 1636 sändes han till England i värningsuppdrag. 1641—53 var han svensk kommandant i pommerska staden Kolberg och blef sistnämnda år generalmajor af infanteriet samt 1654 upphöjd till friherre. F:s släktskap med Cromwells familj (se *Charles F.*) gjorde, att Karl Gustaf 1655 anförtrödde honom en diplomatisk beskickning till protektorn för att vid dennes hof verka för ett svensk-engelskt förbund. Hans egentliga uppgift var att sondera ter-

rängen för den samma år till Cromwell afsände ambassadören Krister Bonde och genom sina familjeförbindelser underlätta dennes mission. Dessutom hade han i uppdrag att värfva soldater. F. kvarstannade

efter Bondes hemresa (sept. 1656), döljande sin egenskap af svensktsändebud, samt förhandlade 1657—58 jämte den på hösten 1657 utsände Friedensorff om en mot de katolska makterna riktad off- och defensiv allians. Först i sept. 1660 lämnade F., som 1656 utnämns till generallöjtnant, definitivt London och återvände till Sverige, där han 1665 utnämndes till krigsråd. Om hans diplomatiska underhandlingar i London se Guernsey Jones, "The diplomatic relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden" (1897), och J. Levin Carlbon, "Sverige och England 1655—aug. 1657" (1900). F:s betydande korrespondens med svenska regeringen under denna tid förvaras i Riksarkivet.

2. Charles F., den föregåendes yngre broder, engelsk krigare, d. 1692, tog vid inbördeskrigets utbrott tjänst i parlamentets här och blef 1644 öfverste för ett rytteriregemente samt spelade 1646 som ifrig independent en framträdande roll under tvisterna mellan hären och parlamentet. 1650 utmärkte han sig mot skottarna vid Dunbar, blef 1651 medlem af statsrådet och förde s. å. närmast under Cromwell befäl i slaget vid Worcester. Cromwells dotter Bridget, som s. å. blef änka efter Ireton, ingick 1652 äktenskap med F., hvars politiska inflytande därigenom hastigt ökades. Han sändes samma år som befälhafvare till Irland, där han sysslade med koloniseringsen af Connaught och i hög grad gynnade de protestantiska sekterna. Hemkommen från Irland 1655, intog F. sedan till protektorns död en ledande ställning vid dennes hof, blef s. å. en af de 12 "major-generals" Cromwell då utsåg (se Cromwell, sp. 883), var medlem af dennes kortlivade öfverhus och påstods af ryktet t. o. m. ha varit påtänkt af Cromwell till dennes efterträdare såsom protektor. Under Richard Cromwells protektorat var F. en tid arméns högste befälhafvare, men förlorade småningom sitt inflytande inom hären till Lambert och Monck samt afsattes af parlamentet i dec. 1659. Vid restaurationen utsläpp F. alla efterräkningar och tillbragte sin återstående lefnad i sträng tillbakadragenhet. Hans släktgren utslocknade på 1700-talet. V. S.-g.

Flegel, Eduard Robert, tysk Afrikareisande, f. 1855 i Vilna, d. 1886 i Brass vid Nigerdeltat, var till yrket köpman och kom i denna egenskap till Väst-Afrika. 1879 for han uppför Binue, 200 km. längre upp än någon dittills kommit, och 1880 uppför Niger till Gomba och därifrån till Sokoto samt nådde 1882 på en alldeles ny väg Jola och på återresan till Ngaundere i aug. Binues källor. Med understöd af Afrikanska sällskapet och Tyska kolonialföreningen sökte han öppna Binueområdet för den tyska handeln, men förekom af det engelska Nigerkompaniet.

Fleg'ethon l. **Pyrifleg'ethon**, grek. *Πυριφλεγέθων* (af pyr, eld, och fle'gein l. fleg'ein, brinna, flamma), lat. *Pyriphle'gethon*, en af de floder, hvilka, enligt den forngrekiska religionsläran, genomströmmade underjorden, i synnerhet ofta omtalad af latinska skaldar. A. M. A.

Flegier [flejē], A n g e, fransk tonsättare, f. 1846 i Marseille, lärjunge till Bazin och Ambr. Thomas vid Pariskonservatoriet, har skrivit orkesterstycken (bl. a. sviten *Scènes antiques*), instrumentala duor, trior och kvartetter, marscher, pianostycken, körer, kantater och omtyckta solosånger m. m.

Fleg'ma, grek. 1. Slem, förment kallt slem i blodet såsom (enligt forngrekernas mening) orsak till många sjukdomar och till flegmatiskt temperament (se Temperament), tröghet, säfthet, brist på liflighet. — 2. Kem. Se Destillera. — Flegmätiker, en som har ett flegmatiskt temperament. — Flegmatisk, trög, lugn och säf, senfärdig och föga stark i sina känslorörelser, likgiltig.

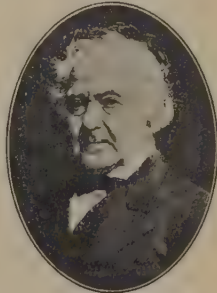
Flegmasi, *Phlegmasia* (af grek. fle'gein, brinna), med. Se Inflammation.

Flegmön (grek. *flegmonē*, eg. hetta), patol., varbildning (se d. o. och Bakteriologi, sp. 718). — Flegmonös, som åtföljes af varbildning, t. ex. flegmonös gastrit.

Flegreiska fält (lat. *Campi phlegreæ*) l. Brinnande fält kallades fordom, med anledning af markens vulkaniska natur, företrädesvis en i södra Italien vid Kampaniens kust, v. om Neapel, mellan Cumæ och Capua liggande slätt, den nuv. dalen Solfatara. Jfr Agnano. A. M. A.

Fleg'gyas (grek. *Φλεγγίας*, lat. *Phle'gyas*), grek. myt., en son af Ares och Chryse, konung öfver fleggyerna i Orchomenos i Beotien, dödades af Apollon, emedan han uppränt dennes tempel. A. M. A.

Fleischer [flä'jer], Heinrich Leberecht, tysk orientalist, f. 21 febr. 1801 i Schandau, vid Elbe, d. 10 febr. 1888. F. tog teol. ämbetsexamen i Leipzig, studerade 1824—28 i Paris orientaliska språk under ledning af Silvestre de Sacy och fick 1831 anställning vid Kreuzschule i Dresden. 1836 tillträdde han professuren i orientaliska språk vid universitetet i Leipzig och utöfvade där ett utomordentligt stort inflytande. Inom den arabiska filologien ansågs han med rätta som sin tids förnämsta auktoritet och införde en verklig metod i denna vetenskap. Hans egna arbeten äro mönstergilla, men ännu större betydelse ega hans många kritiska granskningar, hvilka stundom svälde ut till gedigna afhandlingar. F. var äfven en bland stiftarna af tyska orientaliska sällskapet i Halle och Leipzig (1845) och redigerade i flera år dess tidskrift, "Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft". De viktigaste af hans arbeten äro *Abulfeda, Historia antislamica* (med latinsk öfv., 1831), *Catalogus codicum manuscriptorum orientalium*

bibliotheca Dresdensis (s. Å.), *Ali's hundert sprüche, arabisch und persisch paraphrasirt von Reschid-eddin Watwat* (med tysk öfv., 1837), *Beidhawii commentarius in coranum* (2 bd, 1846—48, jämte indices af Fell 1878), fortsättningen af det genom Habichts död afbrutna utgifvandet af "Tausend und eine nacht" (bd 9—12, 1842—43) och öfv. och bearbetning af Mirzä Muhammed Ibrahim's nypersiska grammatik (*Grammatik der lebenden persischen sprache*, 1847; 2:a uppl. 1875) jämte en stor mängd recensioner och tidskriftsuppsatser, sedermera ånyo utgifna under titeln "Kleinere schriften" (3 bd, 1885—88). — Biografi af A. Müller i Bezzenbergers "Beiträge zur kunde der indogermanischen sprachen", XV (1889). K. V. Z.

Fleischer [fläi'jer], Moritz, tysk kemist, en af grundläggarna af den nutida mossodlingen, f. 1843 i Kleve, Rhenprovinzen, riktade sina universitetstudier i Berlin (1862—64 och 1868—69) och Greifswald (1864—67) på den organiska kemien samt egnade sig där-efter såsom assistent hos G. Kühn i Möckern, E. Wolff i Hohenheim och Henneberg i Weende och som föreståndare (1875—77) för landbrukscentralföreningens för Rhenprovinzen försöksstation i Bonn så godt som uteslutande åt undersökningar rörande husdjurens näringsfysiologi och utfodring. 1877

kallades han att i Bremen organisera och leda en försöksanstalt för odlingen af moss- och hedjord. Härmed kom han att utöfva ledningen af den från senare delen af 1800-talet så kraftigt framdrifna mossodlingen, ej blott i Tyskland, utan i viss mån äfven i andra länder. Mosskulturstationen i Bremen var under F:s föreståndarskap centralpunkten för forskningarna på detta område. Därifrån utgick initiativet till omfattande mossodlingar i norra Tyskland samt till den storartade tillverkningen af mosstorf och det på användningen af detta ämne grundade tillvaratagandet af städernas latrin; där vann och en stor del af dem, som kommo att leda mosskulturens utveckling i andra länder, sin utbildning. 1891 blef F. professor vid landbrukshögskolan i Berlin och medlem af den där förlagda Central-moor-kommission samt fick fortfarande som kurator för anstalten i Bremen ett visst inflytande på dennas ledning. Med bibehållande af sin lärarpost vid landbrukshögskolan i Berlin är F. sedan 1898 föredragande råd i preussiska jordbruksministeriet och har erhållit titel af geheimeoberregierungsrath. Han är sedan 1887 led. af Landbruksakad. F. har offentliggjort många berättelser och andra afhandlingar rörande till mossodling hörande ämnen, företrädesvis i "Mitteilungen des vereins zur förderung der moorkultur im Deutschen reiche", "Thiels landwirtschaftliche jahrbücher" och "Biedermanns Centralblatt" samt har utgivit *Die torfstreu* (1890), "Tillverkningen och användandet af torfströ", (1891) samt *Das stadtbremische abfuhrwesen, eine kritische studie*. H. J. Ditt.

Fleischer [fläi'jer], Oskar, tysk musikhistoriker, f. 1856 i prov. Sachsen, blef 1883 filos. doktor, studerade musikvetenskap för Phil. Spitta, fick 1888, efter vidsträckt studieresor, i uppdrag att ordna och förestå det k. musikhistoriska museet i Berlin och blef 1895 e. o. professor i musikvetenskap vid Berlins universitet. Han stiftade 1899 Internationala musikgesellschaft samt redigerade till 1904 dess månadsskrift och kvartals-sammand. F. har författat bl. a. *Neumen-studien* (3 bd, 1895—1904) med viktiga utredningar angående den äldre medeltidens notskrift, och biografien *Mozart* (1900). E. F.-t.

Fleischmann [fläi'j-], Gustav Friedrich Wilhelm, tysk agronom, f. 1837, blef efter flera föregående anställningar i olika delar af Tyskland och Schweiz såsom lärare i naturvetenskap och ledare af landbruks- och mejeriförsök 1876, förste föreståndare för den nyinrättade mejeriskolan i Raden i Mecklenburg-Schwerin samt professor i landthushållning 1886 i Königsberg och 1896 i Göttingen. F. har författat bl. a. *Studien über das molkeviewesen in Dänemark, Schweden und Finnland* (1875; tills. med Petersen och Boysen), *Das Schwartzsche aufzuchtungsverfahren* (1874; 2:a uppl. 1878) samt den stora handboken *Lehrbuch der milch-wirtschaft* (1893; 3:e uppl. 1901). H. J. Ditt.

Flekkefjord, stad i Lister og Mandals amt, i sydligaste Norge. 2,072 inv. F. var länge en betydande köping, innan det 1842 fick stadsprivilegier. F. är östra slutpunkten för järnvägslinjen F. — Stavanger (150 km.). — Stadsen invånare anlade 1807 och bestyckade 2 batterier till sitt skydd, det ena på Grønnes, det andra på Svæggodden. Batterierna hade ännu 1815 kvar sina kanoner, men finga sedan förfalla. Y. N. L. W.-son M.

Flekkerö (Andre F.), en utanför staden Kristiansand, i Norge, belägen hamn. På Ytre F. har anlagts ett kustsanatorium. — 1556—61 låg på Gammelholm ett blockhus, kalladt **Flekkerö slott**. På 1630-talet anlades å en holme i östra Flekkerö hamn en befästning, Kristiansö, som 1654 utvidgades och senare fick namnet Fredriksholm. Fredriksholm bestod af ett öfre tenaljeradt verk med ett stentorn såsom reduit samt ett nedre verk. Under 1700-talet förföll fästningen, 1801 fördes dess bestyckning till Kristiansand, och 1804 utrymdes densamma fullständigt. 18 sept. 1807 sprängde engelsmännen en del af det öfvergifna Fredriksholm i luften; men 1808 började det åter iständsättas, hvarjämte några batterier anlades på fastlandet för att skydda fästningens rygg och försvara östra inloppet till F. 1854 upphjälptes fästningsverken än en gång, men 1871 evakuerades de ånyo. Samtidigt utrymdes det omkr. 1 km. n. om Fredriksholm 1848 anlagda Gammeløens batteri. Y. N. L. W.-son M.

Flekkerö slott. Se **Flekkerö**.

Flekterande språk (af lat. *flectere*, böja), böjande språk. Se Monosyllabiska språk och Polysyndetiska språk.

Flem, lat. Se **Flims**.

Flem., vid djurnamn förkortning för skotske zoologen John Fleming, f. 1785, d. 1857 som professor i Edinburgh, författare till bl. a. *British animals* (1828).

Flemael. Se **Flemalle**.

Flemalle, **Flemael** l. **Flamael** [-mäl],

Bertholet, belgisk historiker och porträttmålare, f. 1614 i Liège, d. där 1675, fick sin konstnärliga utbildning i Rom och vistades länge i Paris, där han utförde åtskilliga kyrkomålningar samt kallades till professor vid den kungl. akademien. F:s taflor röja inflytande af Nic. Poussin. Han saknade icke kompositionstalang, men var i formen akademisk och i koloriten svag. Hans flesta arbeten finnas i Belgien. Nationalmuseum eger af honom en *Akilles, sårad af Paris*.

Fleming, svensk-finsk adlig ätt, troligtvis — som namnet antyder — af flamskt (flandriskt) ursprung. Dess äldste med säkerhet kände svenske stamfäder var riddaren Peder F., som omtalas i handlingar mellan åren 1366 och 1406. Från hans sonsöner Henrik Klasson (lagman i Norra Finland i senare delen af 1400-talet) och Magnus Klasson till Ylais och Moisis, härstamma släktens båda huvudgrenar, "den äldre" och "den yngre". Den

förres sonson var den framstående finske stormannen Erik Joakimsson F. (se F. 1), och dennes son Klas Eriksson F. (se F. 2) blef vid Johan III:s kröning 1569 friherre (hans friherrliga ätt, F. till Vik, utgick på svärds-sidan 1599), medan Erik F:s brorson Lars Ivarsson F. (se F. 3) blef friherre 1561 vid Erik XIV:s kröning (hans gren, friherrliga ätten F. till Nynäs, utgick redan på 1570-talet med stiftarens son). I början af 1600-talet var hela den äldre ättegrenen utgången. Den yngre grenen introducerades 1625, med Henrik Klasson F. (se F. 4), som n:o 4 bland adelsätter på svenska Riddarhuset. Hans son, Erik Henriksson F. (se F. 5), upphöjdes 1654 i friherrligt stånd och blef stamfader för *friherrliga ätten F. af Lajs*, som 1786 utgick på svärds-sidan. Från ofvannämnde Henriks syskonbarn, Klas Larsson F. (se F. 6), hvars barn 1651 fingo friherrligt värdighet, härstammar den ännu lefvande *friherrliga ätten F. af Libelits*. En gren af denna ätt introducerades 1818 som n:o 1 bland friherrrar på finska Riddarhuset, men utgick 1852 på svärds-sidan och 1881 på kvinnosidan. Från ofvannämnde Klas F:s sonson, Klas Hermanzon F. (se F. 10), ivars änka och barn 1687 fingo grefflig värdighet, härstammande *greffliga ätten F.*, som 1689 introducerades och utgick på svärds-sidan 1729. Äfven en annan *grefflig ätt F.*, som introducerades 1820 och utdöknade 1831 med stiftaren Klas Adolf F. (se F. 12), var en gren af friherrliga ätten F. af Libelits. Den *adliga ätten F.* utgick 1825.

1. Erik Joakimsson F., sonson af den ofvan nämnde Henrik Klasson, krigare och statsman, lefde slutet af 15:e seklet, d. 14 dec. 1548, ar en af Finlands främste adelsmän under Gustaf Vasas regering. Under befrielsekriget (1521—23) isade han stort nit för den fosterländska saken och sändes under sommaren 1523 i spetsen för 400 yttare och 2,000 man fotfolk till Finland för att befria landet, som Norby hade i förläning, från ett danska våldet. Kustö slott eröfrades inom kort, och Åbo slott gaf sig efter någon tids belägring. Sedan äfven Viborgs slott underkastat sig, var F. åter i Finland. Till belöning för dessa tjänster utnämndes F. till riksråd (1523), lagman i Syd-nne lagsaga (1525) och riddare (1528). Han var

Gustaf Vasas högt betrodd rådgifvare i alla angelägenheter, som rörde Finland, och kallades därför "hos et columna Finlandie" ("Finlands blomma och pelare"). År 1535, under den s. k. grefvefejden, var F. jämte Severin Kijl sändebud till Danmark. F. har verksamt bidragit till Finlands materiella förkofran. Ett mörkt drag i hans, likasom i andra samtida stormäns, historia är det öfvermod han ådagalade mot sina underlydande, i synnerhet mot bönderna, hvarför han ej sällan emottog skarpa varningar af konungen. F. innehade betydande förläningar i södra Finland. M. G. S.

2. Klas Eriksson F., friherre till Vik, den föregående son, Finlands höfvitsman 1591—97, föddes mellan åren 1535 och 1540 och omnämnes första gången under Gustaf Vasas ryska krig. Han var en af de adelsmän, som 1563 belägrade Åbo slott, då hertig Johan här försvarade sig mot konung Erik XIV, men slöt sig sedermera till Johan i upproret mot Erik och blef vid Johan III:s kröning (1569) upphöjd till friherre. Han intog genom börd, rikedom och gifte med Ebba Stenbock, syster till Gustaf Vasas tredje gemål, en betydande ställning i riket och steg, till följd af konungens gunst, oförlätligt från värdighet till värdighet. 1587 utnämndes han till riksamiral, 1591 till öfverbefälhafvare i kriget mot Ryssland och höfvitsman öfver Finland och Estland samt 1594 till riksmarsk. Han var den mest betrodd af rikets höga ämbetsmän, särskildt sedan han ensam uti rådet afstyrkt Johan III från att sända Sigismund till Polen. Också vid det bekanta mötet i Reval (1589) mellan Johan III och Sigismund stod han ensam på konungens sida. Därigenom ådrog han sig de svenske rådsherrarnas ovilja, och äfven adelsmännen i Finland hade föga skäl att betrakta honom med välvilja. Den följelse, som 1590 träffade den tappra Karl Horn, var nämligen till ej ringa del F:s verk. F. var öfver hufvud icke i besittning af de egenskaper, som framkalla förtroende och tillgifvenhet. Motståndarnas skildringar af hans råa seder äro kanske i mycket öfverdrifna, men det synes dock otvifvelaktigt, att han äfven för sin tids förhållanden stod på en låg bildningsgrad. Vid ett besök i Polen benämndes han af de polske adelsmännen Dominus Admirabilis ("Herr Besynnerlig") i st. f. Dominus Admiralis ("Herr Amiral"), och de finske bönderna kallade honom "Sot-näsan" eller "Svidje-Klas", efter hans gård Svidja i Sjunde socken, där han ofta vistades. Af naturen härsklysten och befallande, förband han med dessa egenskaper oryggelig beslutsamhet och stor hängivenhet för den sak, åt hvilken han egat sig, ett karaktärsdrag, som väsentligen föranledde den roll han spelade under striderna mellan hertig Karl och konung Sigismund. F., som redan omedelbart efter erhållen underrättelse om Johan III:s död (1592) visat benägenhet att motsätta sig hertig Karls befallningar, beslöt, sedan hertigen och rådet egenmäktigt sammankallat Uppsala möte (1593), att för framtiden betrakta konung Sigismund i Polen, icke regeringen i Stockholm, såsom sitt enda lagliga öfverhufvud. I ett bref till invånarna i Uppland uppmanade han dem bl. a. att förblifva konungen trogna, "om någon annan ville stifta sig emellan och tränga H. K. M. från det säte, som honom tillkommer". Han vägrade att, enligt hertig Karls önskan, efter afslutan-

det af stillestånd med Ryssland (1593) afskoda krigsfolket i Finland eller öfersända sin flotta till Sverige. Han begaf sig tvärtom under sommaren 1593 med en del af flottan till Danzig, hvarefrån han öfverförde konung Sigismund till Sverige. Efter konungens kröning (1594) följde han honom till Polen, hvarefrån han återvände försedd med ny, vidsträckt fullmakt till Finland. Förhållandet mellan honom och hertig Karl blef allt spändare. Hertigen sammankallade ständerna till Söderköping (1595), men marsken vägrade att infinna sig eller underkasta sig det beslut, som där blifvit fattadt. Hertigen sände några adelsmän till Finland för att förmå detta lands ständer till lydnad. Ville F. icke foga sig efter Söderköpings beslut, borde hans höfdingedöme beröivas honom. Men F. sammankallade i början af 1596 ett möte i Åbo, där man förenade sig om det svar, att Söderköpings beslut skulle underställas konungens afgörande och att finnarna, allt enligt hans önskan, skulle foga sig efter eller förkasta det samma. Äfven andra omständigheter vittnade om, att marsken beredde sig till väpnadt motstånd mot hertigens planer. De få finnar, som infunnit sig i Söderköping, förlöjdes; personer, som flytt från Sverige, fingo skydd i Finland; och äfven sedan freden i Teusina blifvit slutet (1595), afskedade marsken icke krigsfolket i Finland, utan förlade det i borgläger bland bönderna rundt kring landet. Allmogens klagomål hjälpte icke, och slutligen reste sig bönderna i Österbotten. Vid underrättelsen därom tågade F. mot slutet af 1596 till norra Satakunta, där han vid Nokia i Birkkala socken slog en del af bondehären. Sedan upproret, det s. k. klubbekriget, utbredd sig äfven till norra Österbotten, inryckte marsken i början af 1597 i detta landskap, där bönderna skyndade honom till mötes, men 24 febr. 1597 i Ilmola lido ett nederlag, som med ens ned slog hela resningen. F:s makt var nu mera befäst än någonsin, och han beredde sig att med Finlands alla stridskrafter angripa hertig Karl, då han öfverraskades af döden, natten mellan 12 och 13 april 1597. — F. framstår såsom en af tidehvarfvets märkligaste personligheter genom den orubbliga hängivenhet, hvarvid han förfäktade konungens rätt gentemot hertig Karls visserligen fosterländska, men revolutionära sträfvan. M. G. S.

3. Lars Ivarsson F., friherre till Nynäs, den föregående kusin och son af riksrådet Ivar F., var sändebud till Danmark 1553 och stathållare på Viborgs slott. Han blef friherre vid Eriks kröning och 1561 guvernör i Estland och dog i Reval någon af dagarna 25—27 febr. 1562 (ej 1561). F:s friherrliga gren utgick med hans son.

4. Henrik Klasson F., ättling i 5:e led af den i släktöfversikten nämnde Magnus Klasson och son till stathållaren Klas Hermansson F., krigare, diplomat, landtmarskalk, f. 15 aug. 1584 på Åkersholm, d. 7 nov. 1650, bevestade, under Gustaf II Adolfs befäl fälttågen mot Danmark och Ryssland samt afslöt såsom svensk fullmäktigt freden i Stolbova, 1617. S. å. blef han stathållare öfver Viborgs och Nyslotts fästningar och län, 1620 landshöfding i Ingermanland, 1622 öfverste för hela finska rytteriet och 1628 viceamiral. Jämte riksrådet F. von Scheiding och E. Gyllenstierna affärdades han 1634 såsom sändebud till ryske storfursten i Moskva. Han fick uppbara regeringens skarpa tadel, emedan han ej

utan höjda "tärepenningar" velat åtaga sig detta uppdrag. Såsom landtmarskalk ledde han ridderskapets och adelns öfverläggningar vid riksdagarna 1643 och 1644. 1 mars 1644 underlade sig F. med några hundra man hela Jämtland och förmådde invånarna att svärja Kristina tro och lydnad. F. efterlämnade en stor förmögenhet, som han förvärfvat dels i kriget, dels på affärsspekulationer. A. B. B.*

5. Erik Henriksson F., friherre till Lais, den föregående son, riksråd, president, landtmarskalk, f. 19 febr. 1616 på Edeby, troligen i Salems socken, Stockholms län, d. 19 april 1679 på Riksten: Botkyrka socken. Han åtföljde 1634 under titeln kammarherre sin fader på beskickningen till Moskva. 1635 blef han auskultant och 1637 assessor i Bergskollegium, hvarpå han 1639—42 gjorde en vetenskaplig resa till Tyskland, Holland (där F. 1640 inskref sig vid Leidens universitet), Spanska Nederländerna, England, Skottland och Frankrike samt under rättade sig om bergverksens tillstånd och drift i dessa länder. 1643 befordrades han till kommissarie i Bergskollegium och rikets bergslag, 1651 till landshöfding öfver Stora Kopparbergs län — platse dåmera förenad med ledamotskap af Bergskollegium — samt 1652 till president i Bergskollegium och kammarråd. 1654 var F. landtmarskalk vid riksdagen i Uppsala, där drottning Kristina afsade sig regeringen, och 1655 vid riksdagen i Stockholm, för hvars behandling af reduktionsfrågan hans kännedom om bergväsendet och finanserna gaf honom så skilda förutsättningar. Såsom medlem af Bergskollegium hade han under de föregående åren upprepade gånger måst uppträda mot drottningens seri genom afsondringen af med hänsyn till bergslagens behof förbudna orter. På riksdagen intog han såsom en klok och försiktig man en medlande hållning, men fick mot dess slut skäl att klaga öfver konungens och ständernas brådskas att komma dådan hvarigenom besluten delvis blevo provisoriska, oklar samt svåra att verkställa. F. blef 1654 upphöjd friherrligt stånd med rätt att skriva sig friherre till Lais, som dock blott var titulär friherreskap, 1655 riksråd, med bibehållande af sitt presidentsämbete och s. å. kommissarie i Reduktionskollegium. Under förmyndarstyrelsen (1660—72) tillhörde F. i allmänhet sparsamhetsvännerna och sökte främja reduktionsarbetet. Han insattes 1668 i den kommission, som kort före detta års riksdag inkom med en fullständig redogörelse för statsverkets ställning, d.

s. k. "blå boken" (se d. o.), som dock först efter riksdagen af regeringen togs under behandling. F. erhöi på egen begäran afsked från Reduktionskollegium 1678. F:s bref till A. Oxenstierna äro tryckta i dennes "Skrifter och brefvexling", d. 11 (1905). (S. C.)

6. Klas Larsson F., den föregående sars kusin, son till ståthållaren Lars Hermansson F., riksråd, amiral, f. 1592 i Finland, studerade vid flera utländska högskolor och deltog efter sin hemkomst

1612 i kriget mot rysarna, hvarunder han hade tillfälle att bliwa känd och värderad af Gustaf Adolf. 1620 blef F. amiral, 1625 riksråd, 1630 rikskammarråd, 1634 första amiralitetsråd, tillika öfverståthållare i Stockholm och 1637 därjämte president i Kommerskollegium. Såsom ämbetsman utvecklade han stor och omfattande verksamhet: han satte

bl. a. örlogsfloktan åter i flykt, så att den kunde mäta sig med den danska, och flyttade dess station från den tränga och farliga platsen vid Blasieholmea, den s. k. gamla Skeppsholmen, till nya Skeppsholmen, där ändamålsenliga byggnader uppfördes och större utrymme erhöi. Han var för flottan under Gustaf Adolf hvad H. Wachtmeister var för densamma under Karl XI. Såsom rikskammarråd biträdde han i tre år verksamt pfalzgreffen Johan Kasimir, som 1630 fått styrelsen af kammarärendena om hand. Såsom öfverståthållare i Stockholm — den förste i denna befattning — inlade F. stora förtjänster. Han befordrade med kraft både stadens och malmarnas, i synnerhet Norrmalms, refning och planering samt bestämde gatornas, gårdarnas och kvarterns läge. Vid Söderström byggdes den första ordentliga slusen, slottet återställdes efter en detsamma 1642 öfvergångens svår våld, Jakobs halfärdiga kyrka fullbordades, allmänna barnhuset uppfördes m. m. Under 1620—29 var F. nästan hvarje år ute med flottan och beklädde därunder oftast den ansvarsfulla platsen som riksamiralens (Karl Karlsson Gyllenhielm) närmaste man. År 1644 erhöi han befälet öfver den flotta, som till stor del var hans verk och som han i kriget mot Danmark förde med lika stor skicklighet, som han ådagalagt vid dess istandsättande. Han seglade först nedåt tyska vällen, gjorde läreför en påhållning i Sundet och inlöpte sedan i Kielfjorden. Efter att i Kristianspris ha sammanträffat med fältmarskalken Torstenson eröfrade han tillsammans med denne Femern (29—30 juni 1644) och sammandrabbade 1 juli vid denna ö i den vidt-bekanta sjöstriden med konung Kristian IV; kampen, som varade från middagstiden till sent på aftonen, blef oafgjord. Han förlade därefter flottan i Kielfjorden, där han, i väntan på en förhyrd holländsk hjälpflotha under Martin Thijssen, träffades ombord på sitt amiralskepp, 26 juli, af en förlupen dansk kula samt dog efter två timmar. — Hans barn hugnades 1651 med friherrlig värdighet. Sv. akad. lät 1801 prägla en minnespenning öfver F.,

och K. G. Nordin författade ett äreminne öfver honom (i "Sv. akad:s handl. ifrån år 1796", d. 3, 1807). Om F:s verksamhet i kriget se A. Munthe, "Svenska sjöhjältar", V (1905). A. B. B.*

7. Herman Klasson F., friherre till Libelits, den föregående son, president, riksråd, f. 17 sept. 1619 på Villnäs gård i Finland, d. 28 sept. 1673 i Stockholm, studerade 1637—40 i Uppsala och begaf sig därefter på utländska resor, hvarunder han 1640 inskref sig som student vid Leidsens universitet och två år studerade skeppsbyggnadskonsten i Amsterdam. 1644 utnämndes han till skeppskapten och deltog i denna egenskap i den sjöexpedition, som kostade fadern lifvet. 1645 blef F. amirallöjtnant, 1650 riks- och amiralitetsråd samt öfverståthållare i Stockholm, hvilket ämbete han förestod i tvenne år. 1653—60 var han president i Kammarkollegium, 1654—57 därjämte generalguvernör öfver drottning Kristinas underhållsländer, och 1657 blef han lagman i södra Finland. Under förberedelserna till reduktionen uppdrog Karl X 12 okt. 1654 åt F. att jämte Karl Soop m. fl. anställa undersökning om kronans gods, räntor och inkomster samt hvad däraf kommit i andra händer och därom afgifva en noggrann redogörelse. 9 juli 1655 utnämndes F. till ordförande i Reduktionskollegium och blef själen i detta verk samt sökte med oblidkeligt nit genomdriva reduktionsbeslutets ordagranna tillämpning, utan afseende på hög eller låg. Därigenom ådrog han sig mycken ovilja, hvilken hans sträfvä sätt icke var egnadt att förminska. F. hade i Karl X:s testamente (1660) blifvit utnämnd till riksskattmästare och erhöiit konungens fullmakt på ämbetet samt blef vid riksdagen i Stockholm 1660 af rådet insatt i detsamma, men då adelns påstående, att rådet blott hade att föreslå, ständerna att välja ledamöter i regeringen, segrade, och då adeln ej godkände F:s utnämmande till denna post, blef han, ehuru till en början understödd af de tre öfrige stånden, olagligt förbigången. Han drog sig nu nästan helt och hållet tillbaka från den politiska skådeplatsen, men hans planer öfverlefde honom. 1664—69 var F. generalguvernör i Finland. — 1651 blefvo han och hans syskon upphöjda i friherrligt stånd med Libelits såsom friherreskap. — Till lynnet slutet och dyster, egde F. den outtröttligaste verksamhetslust och det varmaste nit, synnerligast för arbetet med reduktionen; under hans senare år hämmades emellertid hans arbetskraft af sjuklighet. A. B. B. (S. C.)

8. Lars Klasson

F., friherre till Libelits, den föregående broder, riksråd, f. 3 jan. 1621 på Norrnäs på Värmdön, d. 9 mars 1699 i Stockholm, vistades i unga år utomlands och inskrefs 1640 som student i Leiden. Han blef 1651 kammarråd och 1652 landshöfding öfver Stockholms län, hvartill 1654 lades äfven Uppsala län, men förordnades s. å. till landshöfding öfver Dorptska kretsen. Då ryssarna 1656

med en armé af omkr. 15,000 man belägrade Dorpt, försvarade han och öfverste Wolmar von Ungern i elfva veckors tid denna stad med en garnison af omkr. 500 man, men trungos omsider att gifva sig. Efter Dorpts fall kallades F. till Polen och utnämndes 1657 till öfverkrigskammarräspresident vid svenska hären, hvilket ämbete han förestod både under polska och danska kriget. 1665 blef han president i Dorpts hofrätt och 1668 riksråd. I rådet var han en af sparsamhetspartiets mest nitiske anhängare och varnade (1670) mot flera donationers bortgifvande, enär en svår efterräkning en gång kunde komma; 1672 var han bland motståndarna till förbundet med Frankrike. 1676 blef han såsom rikskammarråd förordnad att biträda riksskattmästaren Sten Bielke i Kammarkollegii förvaltning. 1678 sändes han till Estland för att med ridderskapet och adeln därstädes öfverenskomma om en särskild bevilning till det då pågående kriget mot Danmark. 1680 utnämndes F. till lagman i södra Finland; 1682 tillhörde han de riksråd, som Karl XI vid rådets rensning tillät kvarstanna i detsamma. Under de sista åren af sitt lif bevisade han, till följd af sin svaga hälsa, sessionerna i rådet endast sällan. — 1651 upphöjdes han i friherrligt stånd. A. B. B. (S. C.)

9. Göran Klasson F., friherre till Libelits, den föregående broder, riksråd, diplomat, f. 29 okt. 1628, blef student i Uppsala 1637, erhöi 1651 jämte syskonen friherrlig värdighet och utnämndes 1660 till riksråd och rikskammarråd. F. var en af reduktionsmännen i släkten samt yttrade sig i rådet, tycktes det, mera bestämt för reduktionen och öfver hufvud emot det Delagardieska partiet än de flesta andra. I april 1666 skickades han jämte hofrådet P. J. Coyet såsom ambassadör till England med uppgift att åstadkomma en närmare förening emellan detta land och Sverige samt att medla i det krig, som pågick mellan England & ena sidan samt det af Frankrike och Danmark understödda Holland & den andra. Medlingen antogs omsider af samtliga makter, underhandlingarna fördes sedan maj 1667 i Breda, och där undertecknades frederna 31 juli (n. st.) 1667. F. dog 27 sept. 1667 i Breda, där hans kollega Coyet aflidit 11 juni (n. st.) s. å.

10. Klas Hermansson F., friherre till Libelits, den föregående brorson, son af F. 7, president, landtmarskalk, kungligt råd, f. 15 febr. 1649

i Stockholm, d. 31 juli 1685 i Aachen, erhöi, i likhet med de flesta manliga medlemmarna af de stora släkterna denna tid, en till hälften civil, till hälften militärisk uppfostran. Efter slutade studier vid Abo akademi 1669 tjänstgjorde han i Riksarkivet och Svea hofrätt samt invigdes af sin fader i kändedomen af statsverket, kammarväsendet och landets

näringsförhållanden. 1671—74 vistades han utrikes, inskref sig som student i Groningen och tjänstgjorde vid svenska beskickningen i Paris och Köln. 1674 blef han hofråd i kungliga kansliet. Vid 1675

års riksdag i Uppsala understödde han ett yrkande, att rådet borde redogöra för de tillgångar det beredt till det pågående kriget, och utsågs till medlem af den kommission, som, i anslutning hertil, vid riksdagen tillsattes för att undersöka finansförvaltningen under minderårigheten; s. å. blef han fullmäktig i Rikets ständers bank. 1677 befordrades F. till kansli-råd och utnämndes 1678 till öfverste för ett finst värfvad regemente till häst. Det stora förtroende, som konungen hyste för hans ovanliga duglighet och arbetsförmåga, beredde honom en mängd uppdrag. Såsom landtmarskalk vid den viktiga 1680 års riksdag visade han sig väl underrättad om konungens önsknin- och fullkomligt villig att befordra dem samt var en af enväldets och reduktionens ifrigaste främjare. I enlighet med den plan, som uppgjorts före riksdagen, gick man därvid så till väga, att förslagen om de tilltänkta stora förändringarna ej fram-lades af konungen, utan i regel väcktes bland stän-derna själfva, hvarvid F. alltid främjade dem. F. ville emellertid ej utsträcka reduktionen till det yt-tersta. Det visade sig vid riksdagen 1682, då han, gentemot de ofrånse ständens förslag om en ytter-ligare reduktion från adeln, ville ställa indragningar, som skulle drabba äfven dessa stånd. F. utnämndes 1680 till landshöfding öfver Närke och Värmland samt president i Reduktions- och Likvidationskom-missionerna. 1681 förflyttades han till Uppsala höfdingedöme och blef tillika president i Kammar- och Kommerskollegierna samt kungligt råd. Han var nu Sveriges mest framstående statsman, som näst konungen starkast påtryckte regeringen dess prägel. Han rådfrågades i allt, deltog i allt, räckte till öfverallt; hans ihärdighet brottades med alla hinder, han uppbär en arbetsbörda utan like (han utarbetade t. ex. själf saker, som bort älliga hans underord-nade att uträtta) och dref med otrolig kraft alla sina tunga arbeten framåt. 1683 förordnades F. att ha uppsikt äfven öfver det gamla Reduktionskolle-gium. Han var således på en gång president i fem kollegier. Äfven för F:s arbetsförmåga var detta för mycket, hvarför konungen genom ett särskildt bref måste ordna hans verksamhet och tillåta honom att vara frånvarande från Likvidationskommissionen, när mindre viktiga mål där förekommo, samt bevista Kammar- och Kommerskollegiernas sammanträden endast då, när han hade någon tid öfrig. Efter riks-skattmästaren Sten Bielkes död, 1684, öfvertog F. helt och hållet ledningen af rikets kammarverk, och 1684—85 var han därjämte kansler för Lunds universitet. Men hans hälsa var nu svårt angripen. Icke blott mödorna, äfven bekymren, anfallen, hatet hade fört på hans lifstråd. En resa till de varma baden i Aachen gagnade till intet. — F. var otvivelaktigt, för att begagna Karl XI:s ord, "af Gud synnerligen begåfvad"; han satte sitt högsta beröm och sin största ära uti att tjäna sin konung, för hvilken han hyste en obegränsad, personlig till-gifvenhet, som af konungen i lika mått återgäldades, och för arbetet glömde och eftersatte han, såsom en minnestecknare säger, hälsa, ro och timlig väl-färd. Karl XI tillerkände änkan några gods för lifstiden samt tvenne nådar — boet var fattigt — "för hennes mans oförtrotne, hulde och mycket considerable tjänster". 1687 upphöjdes F:s änka och barn "för hans förtjänster om riket" i grefligt stånd.

A. B. B. (S. C.)

11. Otto Hermanisson F., friherre till Libelits, den föregående brorson, riksråd, f. 20 dec. 1696, d. 24 nov. 1778, ingick 1715 vid lifgardet, där han 1740 blef kapten, och utnämndes 1748 till öfverste i armén samt s. å. till svenskt sändebud i Köpenhamn, där han 1750—51 fick genomföra underhandlingarna om prins Gustafs förlofning med Sofia Magdalena. F. deltog lifligt i Frihetstidens politiska strider och tillhörde hattpartiet. Vid 1746—47 och 1751—52 års riksdagar satt han i Mindre sekretä deputationen. Vid sistnämnda riksdag uppfördes han på rådsförslag och blef 1755 riksråd. I rådet röstade han för kriget mot Preussen 1757, men synes i finansiella frågor haft sundare åsikter än flertalet af sina medbröder, ty 1758 afstyrkte han, ehuru förgäves, upprättandet af ett nytt växelkontor för att reglera kursen; s. å. ville han äfven upphäva det stora införselsförbudet af 1756. 1765 blef han, i anledning af mösspartiets seger, entledigad från rådsämbetet. Sedan hattarna, vid riksdagen 1769, återfått makten, erbjöds honom att åter inträda i rådet, men han vägrade att mottaga anbudet. A. B. B. (S. C.)

12. Klas Adolf F., greve, statsråd, riksmarskalk, son af hofmarskalken Johan Kasimir F., f. 24 april 1771 på Lydinge gård i Uppland, d. 12 maj 1831 i Stockholm, kom 1781 till Uppsala, där han fullföljde sina studier till 1794, då han kallades till hofvet. Redan följande år utnämndes han till öfverstekammarjunkare hos Gustaf IV Adolf, som visade honom synnerlig vänskap och använde honom i åtskilliga ceremonieskickningar, hvar för också Reuterholm, som började frukta för sin ställning, betydligt fjäsade för honom. F. var konungen följaktig

på dennes ryktbara friarresa till Petersburg (1796), där han synes ha stärkt Gustaf Adolf i beslutet att afstå från förbindelsen med den ryska prinsessan. Vid riksdagen 1800 var han ledamot af riddarhusutskottet, men i det politiska lifvet inträdde han egentligen först vid 1809 års riksdag, då han var ordf. först i stats- och sedan i konstitutionsutskottet samt revisor öfver riksdiskontverket. Vid riksdagen 1810 var han landtmarskalk och utnämndes i nov. s. å. till statsråd, hvilket ämbete han beklädde till 1824, då han blef president i Kammarrätten. F. utnämndes 1814 till En af rikets herrar, upphöjdes vid kroningen 1818 i grefligt stånd och blef 1824 riksmarskalk. Han blef hedersled. af Vitt. hist. o. ant. akad. och Akad. för de fria konsterna 1810, Landbruksakad. 1812 och Vet.-soc. i Uppsala 1821 samt led. af Sv. akad. 1799 och Vet.-akad. 1824. — F. var ifrig frimurare och stod väl vid Karl XII:s hof; som statsråd var han en obetydande och eftergifven rojalist. Som personlighet var han ridderlig, taktfull och synnerligen hjälpsam. Han var i besittning ej blott af en fin världsmannabildning, utan ock på vissa områden, särskildt

historieforskningens och bibliografiens, af verkliga kunskaper. Sitt dyrbara bibliotek testamenterade han till Uppsala universitet. För sitt tidiga inal i Sv. akad. ansågs han i första rummet ha haft konungagunsten att tacka, men hans omfattande litterära studier och synnerligen blomsterrika vältalighet ha säkerligen också spelat en roll därvidlag. Han var på den tiden ledare i det litterärt musikaliska Stockholmsällskapet Nyttä och nöje. Inom akademien slöt han sig närmast till Leopold. Själf tillgifven den franska smaken, var F. dock ej ogynnsamt stämd mot den nya vitterheten. Af F:s många tal vid skilda tillfällen är blott en mindre del tryckt. — Lefnadsteckningar öfver F. förekomma i Sv. akad:s Handl. XV (inträdestal af K. A. Agardh, 1833) samt i Vitt. hist. o. ant. akad:s handl. XV (af E. G. Geijer, 1832). Jfr H. Schück, "Ur Clas Flemings papper" (serien "Sv. memoarer och bref", 1906), Brinckmanska arkivet, II, och Trolle-Wachtmeisters "Anteckningar och minnen" (utg. af Tegnér, 1889). L. W.—m.

Fleming, Hans, fästningsbyggare och arkitekt, inkallades af Johan III till Sverige från Nederländerna och blef 11 aug. 1590 byggmästare på Vadstena slott samt fick 1603 inseende äfven öfver Jönköpings slottsbyggnad och 1605 tillika öfver Älfsborg, Gullberg, Nylöse och det nyanlagda Göteborg. Redan 1603 hade F. dock tillkallats för att bestämma, hvad som borde byggas å Älfsborg och Gullberg, och i början af följande år hade han utstakat den nya staden å Hisingen, till hvilken han uppgjort ritning, liksom äfven till dess befestning, men sistnämnda ritning blef dock ej följd, utan konungen godkände med en del ändringar i stället en, som uppgjorts af holländaren de Kemp, som därefter blef byggmästare i Göteborg 1607. F. återfick emellertid öfverinseendet öfver sistnämnda stads- och fästningsbyggnad 1610. 1613 erhöi han ny beställning som byggmästare i Jönköping och uppgjorde nu ritning till ny stad därstädes samt till stadsbefästning, och sedan den förra gillats af konungen, utstakade F. staden och utdelade dess tomter samt öfvervakade sedan bebyggandet; äfven F:s fästningsritning godkändes med någon ändring, hvarefter befästningsarbetena påbörjades. Han utarbetade äfven ritningar till Jönköpings slott och dess förborg samt 1620 ny ritning till staden, hvilken senare därefter stadfästes; och slutligen hade han äfven att göra med nya Göteborgs anläggande. Under tiden hade F. 1613 varit hertig Johan behjälplig med Johannishörs anläggande och 1617 fått byggmästarbeställning äfven för Kalmar och Borgholm jämte rätt till stenhuggeri å Öland och till utskjeppning därifrån äfven till utrikes orter. Han levererade sedermera stenhuggeriarbeten till trappor, portaler o. d., bland annat till Vaxholm och Stockholms slott. F., som redan 1612 kallats "Hans Gamal", synes ha dött 1623. L. W.—son M.

Fleming, Flemming l. Fläming, Paul, tysk skald, lakare, f. 1609 i Sachsen (Voigtland), studerade medicin i Leipzig och begaf sig 1633, med anledning af trettiöariga krigets oroligheter, till Holstein. Han sändes 1634 med en beskickning från den holsteinske hertigen till ryske tsaren och persiske schahan. Efter sin hemkomst promoverades F. i Leiden till med. doktor 1640 och dog

s. å. i Hamburg. Hans dikter publicerades första gången 1642. En förträfflig uppl. af hans *Deutsche gedichte* utgafs 1866 af Lappenberg, som ock ombestyrde en upplaga af F:s latinska dikter. Utvalda dikter utgafvos bl. a. 1870 af Tittmann och 1885 af Osterley. F. var en af 17:e årh:s förnämste lyriske skald- och tillhörde den schlesiska diktarskolan. I uttryckets kraft och skönhet samt i känslans och fantasiens rikedom öfverträffade han t. o. m. Opitz, hvilken däremot var honom öfverlägsen i formens korrekthet. Hans erotiska dikter äro de vackraste, hvaremot

hans poetiska reseskildringar äro tillämpligen svaga. Af högt värde äro hans kraftiga, originella sonetter. F:s dikter ha i några fall påverkat den svenska poesien under 1600-talets senare del. Hans (af Max Meissner modellerade) staty restes 1896 i hans födelseort Hartenstein i Erzgebirge. Se arbeten af Tropsch (1895) och Bornemann (1899).

Fleming, John. Se Flem.

Fleming, Williamina Paton, amerikansk astronom, f. 1857 i Dundee, Skottland, är anställd vid det stora Harvard-observatoriet i Cambridge, Mass., och har gjort flera betydelsefulla undersökningar och upptäckter inom astrofysiken, särskildt beträffande fixstjärnspektra och föränderliga stjärnor. Utom en mängd föränderliga stjärnor har hon på fotografisk väg upptäckt ej mindre än 7 s. k. nya eller temporära stjärnor (se Variabla stjärnor). B—d.

Flemming, Paul. Se Fleming, P.

Flemming, Jakob Heinrich von, greve, sachsisk kabinetsminister och fältmarskalk, f. 13 mars 1667 i Pommern, d. 30 april 1728 i Wien. F. stod successivt i åtskilliga furstarnas tjänst, följde

Vilhelm af Oranien på dennes expedition till England 1688, trädde 1689 i brandenburgsk krigstjänst och 1693 i kur-sachsisk samt deltog i August den starkes ungerska fälttåg. Han avancerade härunder till öfverste och tillvann sig i så hög grad sin herres förtroende, att denne 1697 skickade honom som sitt sändebud till Polen för att genomdriva hans kungaval.

Genom skickliga underhandlingar och frikostiga mutor lyckades ock F. skaffa sin herre ett starkt, fast ej afgörande parti, och han deltog därpå energiskt, när August med vapenmakt satte sig i besittning af den polska tronen och tvang sina motståndare till underkastelse. F. knöt nära släktskapsband med några af de polska magnathusen och blef framgent Augusts mest förtrogne medhjälpare vid hans polska

företag, men hans inflytande hämmades alltid i viss mån genom konungens regeringsprincip att aldrig gifva någon sitt förtroende helt, hvilket å andra sidan vållade, att F. starkt intrigerade mot sina medtäffare i konungens ynnest. Vid Augusts åtgärder mot Sverige spelade F. en mycket betydande roll: han introducerade Patkul hos konungen, han afslöt det hemliga fördraget med Danmark i sept. 1699, ledde såsom generalöjtnant (sedan 1699) i början af 1700 anfallet mot Livland samt fick sig under den närmaste tiden särskildt anförtrödda de hemliga underhandlingar med Brandenburg-Preussen, hvilka åsyftade att indraga denna stat i förbundet mot Sverige. Hvarken F:s skrupelfria diplomatiska konst eller hans militära bravur (han deltog bl. a. i slaget vid Klissow, där han sårades, och som chef för en sachsisk ryttarkår i slaget vid Gadebusch) förmådde dock förbättra Augusts ställning, men personligen bibehöll han sig städe i ynnest hos konungen, för hvilken hans muntra, lättsinniga väsen och förfinade umgängessätt förträffligt passade, blef sålunda 1705 general och kabinetsminister för krigsväsendet, 1710 president i hemliga krigsrådet, 1711 generalfältmarskalk och 1712 dirigerande kabinetsminister. År 1715 uppförde han det präktiga Japanisches palais i Dresden, som senare förvärfvades af konung August, ombygdes och numera inrymmer det stora k. sachsiska biblioteket. F:s karaktäristik af konung August (i manuskript i sagda bibliotek) samt hans ytterst vidlyftiga korrespondens (i k. sachsiska hufvudstatsarkivet i Dresden) höra till tidens viktigaste historiska källor och belysa bjärt hans och hans herres hänsynslösa kabinetspolitik. — Litt.: C. Hallendorff, "Konung Augusts politik åren 1700—01" (1898), och "Historiska handlingar", XIX, 2 (1907). C. H. H.

Flemming, Friedrich Ferdinand, tysk tonsättare, f. 1778 i Sachsen, d. 1813 som läkare i Berlin, var medlem af Zelters "liedertafel" och har gjort sig känd genom den klassiska tonsättningen till Horatius' ode "Integer vitae", för manskor.

Flemming, Walter, tysk anatom, f. 1843, d. 1905, blef 1868 med. doktor, 1871 docent i

anatomi i Rostock, 1873 e. o. professor i Prag och 1876 ord. professor i anatomi i Kiel. Utom en stor mängd afhandlingar i tidskrifter utgaf han *Zellsubstanz, kern- und zelltheilung* (1882) och *Studien über regeneration der gewebe* (1884). F. var led. af Vet.-soc. i Uppsala (1898) och Fysiogr. sällsk. i Lund (s. å.).

Flemminge. Se Boxholm.

Flemmings föning, bot. Se Fixera.

Flen l. Magilen, gammal svensk benämning på magsyra eller magkatarr.

Flen l. Rörflen,

Rörflen. 1 vippa före blomningen, 2 vippa i blomning, 3 strå och blad af randgräs, 4 småax, 5 småax med skärnfjällen borttagna.

Balclingera arundinacea (*Phalaris arundinacea*), bot., ett mångårigt, styft, blågrönt, 1 à 1½ m. högt gräs, med långa, något breda blad med skärande kanter. Vippan (se fig.) är stor, ofta blekröd eller ockrigtbrun samt slutligen hopdragen. Småaxen är borstös, enblommiga, gytttrade ensidigt. Flöden är ett af Sveriges större gräs, som allmänt förekommer vid sjöstränder. I trädgårdar odlas en form med hvitrandade blad, kallad randgräs l. bandgräs (se fig.). Endast såsom ung ätes flöden af kreaturen; då detta gräs blir äldre, är det för hårdt till föda. O. T. S. (G. L.—m.)

Flen, socken i Södermanlands län, Villåttinge härad, 5,016 har. 2,349 inv. (1906). Annex till Lilla Mellösa, Strängnäs stift, Villåttinge kontrakt.

Flen, municipalsamhälle (sedan 1901) i Flens socken vid F. järnvägsstation å Västra stambanan och Oxelösund—F.—Västmanlands järnväg, omfattar F. järnvägsstation samt densamma närmast omgivande delar af kronoskattehemmanet Orresta l. Årsta n:r 1 samt de under Stenhammars säteri lydande hemmanen ½ mtl kronoskatte Nybble n:r 1 och 1½ mtl frälse Salsta n:r 1 och 2. Ordnings-, byggnads- och brandstugan för rikets städer samt hälsovårdsstugan i hvad den afser stad tillämpas på ett område af 122,19 har (för järnvägens område endast den sistnämnda), enl. k. br. 31 dec. 1901. Omkr. 1,325 inv. (1906). Taxeringsvärde 1,462,400 kr. (s. å.). Där finnas, jämte post- och telegrafstation, rikstelefestation, hotell, läkare och medikamentsförråd (länsläsarett i närheten vid sjön Orrhammaren), afdelningskontor af Södermanlands ensk. bank, ett flertal handlande och handverkare samt åtskilliga fabriker, bl. a. snickerifabrik, ångsåg, vagnfabrik, mek. reparationsverkstad, mejeri (andelsmejeri).

Flenus, med. Se Återom.

Fleninge. Se Flénninge.

Flénninge (Flénninge), socken i Malmöhus län, Luggude härad, 2,214 har. 1,456 inv. (1906). Annex till Allerum, Lunds stift, Luggude kontrakt.

Flens, tekn., en utstående kant på rör, plåt och vissa maskindelar, afsedd att lämna fäste för skruvar, bultar eller andra medel att sammanfoga enskilda delar till hela ledningar e. d. O. E. G. N.*

Flensburg, stad. Se Flensburg.

Flensburg, Karl Julius, dansk general, f. 1804, d. 1852, blef 1822 artilleriofficer och 1839 kapten i generalstaben. Som chef för krigsministeriets första afdeling (härens personal) var han 1848 en utmärkt hjälpare för Tscherning vid ordnandet af härens administration och tjänstgjorde under de två följande krigsåren som stabschef hos öfvergeneralerne Bülow och Krogh, såväl vid Fredericia som Isted. Till belöning avancerade han till öfverste och generalmajor och blef okt. 1851 krigsminister, dock endast i tre månader. E. Ebg.

Flensburg (da. *Flensborg*), stad och stadskrets i preussiska prov. Schleswig-Holstein, reg.-omr. Schleswig, ligger hästskoformigt omkring den innersta bukten af Flensburgsfjorden, en 30 km. lång vik af Östersjön. 53,771 inv. (1905). Staden har fyra evangeliska och en katolsk kyrka, gymnasium, realgymnasium, navigationsskola och flera andra läroanstalter. F. har ett varf för byggande af ång- och segelfartyg af järn med stora dockor och omkr. 2,500 arbetare, tre järngjuterier, maskin-, glas-, sprit-, tobaks-, pappers-, möbel- o. a. fabriker, kvarnar,

bryggerier samt liflig handel och sjöfart. Hamnen är förträfflig. — F. var redan en betydande stad, då det 1284 af hertig Valdemar IV fick en särskild stadslag. I mitten af 14:e årh. omgafs staden med murar och gravvar, hvarjämte samtidigt det fasta slottet Duborg uppfördes. I F:s hamn dog drottning Margareta, 1412. På dess kyrkogård ligga de danske officerare och soldater begrafna, hvilka stupade i slaget vid Isted (25 juli 1850). Det kolossala lejonmonumentet (af Bissen), som danskarna (25 juli 1862) reste till minne af segern, flyttades 1864 till Berlin, hvarefter det uppställdes framför kadettskolan i Lichtenfelde. (J. F. N.)

Flensburg, svensk släkt, som härstammar från borgaren i Flensburg Hans Gredersen (d. 1618), hvars son Johan Hansson (1615—93), inflyttade till Sverige, antog namnet F. och var skomakarälderman i Malmö. Flera af släktens medlemmar ha beklädt prästsysslor i Lunds stift, medan de öfrige till stor del egnat sig åt köpmansyrket.

1. Vilhelm F., biskop, f. 3 aug. 1819 i Södra Rörums socken i Malmöhus län, d. 31 okt. 1897, blef 1834 student i Lund och 1841 filos. doktor. 1847 förordnades han till docent i systematisk teologi, prästvigdes 1849 och utnämndes s. å. till teol. adjunkt samt kyrkoherde i Stångby prebendepastorat. Efter att på förordnande ha skött åtskilliga professurer inom teol. fakulteten utnämndes han 1858 till professor i dogmatik och moralteologi samt till kyrkoherde i Hällestad prebendepastorat. 1860 blef han teol. doktor, var vid riksdagen 1865—66 fullmäktig för Lunds stift samt utnämndes 1865 till biskop öfver nämnda stift och prokansler för Lunds universitet. Vid jubelfesten i Lund 1868 var F. promotor inom teol. fakulteten. Såsom själskriifven ledamot deltog F. 1868, 1873, 1878 och 1883 i kyrkomötena och var vid de två sistnämnda vice ordförande i kyrkolagutskottet. Af sjukdom hindrades han att bevista de följande kyrkomötena. Han tillhörde äfven den kommitté, som tillsattes 1872 för att ombesörja en revision af 1686 års kyrkolag. F. var, jämte E. G. Bring och A. N. Sundberg, redaktör af "Svensk kyrkotidning" (1855—63) och utgaf för öfrigt från trycket åtskilliga akademiska afhandlingar och program samt predikningar och religiösa tal. Bland de förra märkas *De vero sensu parabole Luce XVI: 19—31* (1849), *Om Guds alleslades närvaro* (1847), *Krönik framställning af Schleiermachers lära om försoningen* (1865), *Om den naturliga viljans förmåga i andligt hänseende* (1868) m. fl. Efter hans död ha utkommit *Kyrkliga tal* (1897—98). F. var såsom tänkare skarpsinnig och klar och såsom talare och stiftschef i hög grad framstående samt synnerligen uppuren af sitt stifts prästerskap, som med stor enighet kallat honom till biskop.

2. Nils Olof Mattias F., den föregående

son, lingvist, f. 22 april 1855 i Lund, blef student där 1873, filos. kandidat 1880, licentiat 1886 och doktor 1888 samt docent i sanskrit s. å. Han förestod under flera år professuren i österländska språk och utnämndes 1898 till e. o. professor i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning vid Lunds universitet. Af hans utgifna skrifter må nämnas *Studier öfver den forindiska tempusläran* (grad.-afh., 1889), *Über ursprung und bildung des pronomens Aitrōs* (1893), *Studien auf dem gebiete der indogermanischen wurzelbildung*. *Semasiologisch-etymologische beiträge*. I. *Die einfache basis* *ter-im indogermanischen* (1897) samt flera kantater och andra tillfällighetsdikter. — Hans broder Karl Axel Vilhelm F., f. 1856, med. doktor i Lund och docent i pediatrik vid Karolinska institutet 1894, är fr. o. m. 1898 H. M. konungens läkare, sedan 1904 med titel förste lifmedikus. F. har i facktidsskrifter skrivit åtskilliga artiklar, särskildt om albuminuri.

Flenört, bot. Se *Scrophularia*.

Fleraxlig, bot., kallas en växt, där växtens olika blad äro fördelade på flera olika slags skott. Hufvudskottet bär lågblad och örtblad, skottet af andra ordningen högblad, skottet af tredje ordningen är t. ex. blomma. Fleraxliga växter äro t. ex. groblad (*Plantago major*) och teårenpris (*Veronica chamaedrys*). Jfr *Enaxlig* och *Tvåaxlig*. H. Hn.

Fleringe, socken i Gottlands län, Norra häradet. 6,820 inv. 410 inv. (1906). Annex till Rute, Visby stift, Norra kontraktet.

Flers [flär], stad i franska dep. Orne, vid Vère. 11,280 inv. (1901). F. är säte för en liflig industri, hvilken sysselsätter omkr. 28,000 arbetare och omfattar förträdesvis tillverkning af linne, kattun, damast, möbелtyg och bolstervar, till ett värde af 38 mill. frcs.

Flersidigt symmetrisk, **Flersymmetrisk**, **bot.** Se *Blomma*, sp. 753.

Flerårig växt, bot. Se *Hapaxanth* och *Penn*.

Flesch (fr. *flèche*), **befästningsk.**, den befästningsform, som uppkommer af två rätta linjer, hvilka med hvarandra bilda en mot den fientliga sidan utgående vinkel. Fleschens sidor kallas faser. En större flesch kallas redan. — Se *Fältbefästning*. O. A. B. (L. W. son M.)

Flessibile (it., af lat. *flexibilis*, böjlig), **mus.**, smidigt, med glatt föredrag.

Fletcher [fle'tʃə], engelsk släkt, till hvilken hörde flera på Elisabets och Jakob I:s tid bekanta författare.

1. **Giles F.**, diplomat och författare, f. omkr. 1549, d. 1611, blef 1581 jur. doktor, verkade 1586 som engelsk diplomat i Tyskland och företog 1588—89 en hemlig beskickning till Ryssland, där han personligen blef rätt illa behandlad, men till sist lyckades utverka åtskilliga förmåner för sitt hemlands köpmän. Hans intressanta resebeskrifning och skildring af ryska förhållanden *Of the russe common wealth* (1591) blef snart indragen af fruktan för att F:s omdömen om tsaren skulle skada de engelske köpmännens behandling i Ryssland. Senast är den utgifven hos E. A. Bond, "Russia at the close of the sixteenth century" (1856). F. utgaf äfven en del religiösa poem.

2. **John F.**, den föregående brorson, dramati-

ker, f. 1579 i Rye, Sussex, d. 1625, var son till biskop Richard F., d. 1596, en fanatisk kalvinsk prästman, som klumpigt officierade vid Maria Stuarts afkrättning. F. studerade i Cambridge och fick 1606 efter 1607 sitt första lustspel, *The women-hater*, uppfördt. Härpå följde de under ett åttioårigt intimt samarbete med F. Beaumont (se denne) skrifta verkningssfulla tragedierna *Philaster* och *The maid's tragedy* m. fl. samt komedierna *The knight of the burning pestle*, *Coxcomb*, *Wit at several weapons* o. a. Frågan om de båda författarnas respektive andel i dessa skådespel är lifligt omdebatterad. F.

skref dessutom troligen ensam tragedien *Thierry and Theodoret* och (1609 l. 1610) herdespelet *The faithful shepherdess*, ett af de bästa alstrnen i England af denna diktart. Efter Beaumonts död (1616) författade F. dels ensam, dels i samarbete med andra — mest med Massinger, men äfven med Rowley och Shirley — tragedierna *Bonduca* och *Sir John van Olden Barnavell*, vidare *The pilgrim*, *The false one*, *A wife for a month*, sedekomedierna *Rule a wife and have a wife* och *The little french lawyer*, det liffulla lustspelet *The wildgoose-chase* m. fl. I hans senare komedier röjer sig ett växande spanskt inflytande (från Cervantes). F. anses ha haft stor andel i Shaksperes "Henry VIII", och man har velat spåra Shaksperes hand i vissa partier af det F. tillskrifna, under bägges namn 1634 utgifna skådespelet "The two noble kinsmen". — F. och Beaumont voro högt uppburna af publiken, efter hvars smak för naturalistisk skildring de fogade sig. Betydande dramatiske skicklighet, kraftig karaktärsteckning och — hos F. — lekande humor utmärkte de bättre af deras dramer. Bästa uppl. af deras skådespel är af Dyce (11 bd, 1843—46); ett godt urval ger S:t Loe Strachey i sin uppl. (2 bd i "Mermaid series", 1887). Jfr G. C. Macaulay, "Francis Beaumont, a critical study" (1883), en uppsats af Fleay om dessa dramers kronologi i "Englische studien", IX, och E. Köppel, "Quellenstudien zu den dramen... Beaumont's und Fletcher's" (1895).

3. **Phineas F.**, den föregående kusin, son till F. 1, skald, f. 1582, d. 1650, var 1611—16 fellow vid King's college i Cambridge och från 1621 kyrkoherde i en landsförsamling. Hans *The purple island or the isle of man* (skrifven senast 1616, utg. 1633) utgör en anatomisk-allegorisk beskrifning af människokroppen, dess dygder och laster under bilden af en ö, där kullar motsvara benen, floder ådrorna o. s. v. Enstaka beskrifvande partier erinra om Spenser, men i sin helhet har diktverket blott kuriositetsvärde, medan hans *Piscatory eclogues* anses äga större förtjänster. Se vidare F. 4.

4. **Giles F. d. y.**, den föregående broder, religiös skald, f. omkr. 1588, d. 1623, blef efter studier i Cambridge 1618 kyrkoherde i en landsförsamling. Han utgaf 1610 det efter mönster af Spenser och Du Bartas skrifta religiösa diktverket

Christ's victorie and triumph, som ej varit utan inflytande på Miltons behandling af samma ämne i "Paradise regained". — Båda bröderna F:s dikter äro kritiskt utgifna af d:r Grosart i "Fuller worthies library" (5 bd, 1868—69), Giles F:s arbeten äfven i Grosarts "Early english poets" (1876). V. S.—g.

Fletcher [flɛtʃə], Andrew, of Saltoun, skotsk politiker, f. 1655, d. 1716, erhöill en synnerligen värdad uppfostran under ledning af Gilbert Burnet, sedermera biskop af Salisbury, invaldes i skotska parlamentet 1678, men förde där en så våldsam opposition mot de Stuartske konungarna, att han 1682 måste fly till Holland. Han återvände med hertigen af Monmouth vid dennes upprorsförsök 1685, men lämnade till följd af en enskild tvist snart dennes skara och flydde till Spanien, där han egnade sig åt studier, samt stred sedan under

någon tid i kejsarens här mot turkarna i Ungern. Sedan slöt han sig i Haag till Vilhelm af Oranien och återkom i samband med 1688 års revolution till hemlandet, där han snart återvann sin politiskt inflytelserika ställning. F. var en glödande skotsk patriot och engelskhatare samt hyllade rätt fantastiska republikanska idéer, hvilka han utvecklade i en rad djärfva flygtskrifter. Därjämte uppträdde han som liflig främjare af det bekanta Darienkompaniets (se d. o.) misslyckade kolonisationsföretag. I de häftiga parlamentariska strider, som föregingo afslutandet af den engelsk-skotska unionen 1707, spelade F. en framträdande roll från 1703, då han ånyo fick sätte i skotska parlamentet. Han påyrkade en mycket utsträckt folklig skotsk själfstyrelse — bl. a. ifråde han för egen skotsk diplomati — och ville göra konungen helt beroende af parlamentets beslut samt vid hans sida mellan parlamentssammanträdena sätta en med vidsträckt befogenheter utrustad, af parlamentet tillsatt delegation. Då dessa förslag ej påaktades, yrkade han, att skotska parlamentet skulle besluta skilsmässa från England, att inträda efter drottning Annas död. Från 1705 aftog emellertid hans inflytande, och moderatäre politiker trädde i förgrunden i det skotska parlamentet. I häftiga broschyrer bekämpade F. det slutliga unionsförslaget. Efter dess antagande egnade han sig mest på sitt gods Saltoun (nu Salton) i East Lothian genom exempel och skrifter åt sträfvanden för det skotska jordbrukets upphjälpande. I sin lättrodda patriotism, sin temperamentfulla, antiunionella politik och sina världsförbättringsplaner förete han ej få likhetspunkter med Bj. Björnson. F:s *Collected works* utgafvos 1737. Jfr J. Mackinnon, "The union of England and Scotland" (1896), och G. W. T. Omond, "Fletcher of Saltoun" (1897). V. S.—g.

Fletcher's cement, tandlak., ett slags cement, som användes till öfverkappning af känsligt tandben (i kariösa hål) och består af en blandning af zinkoxid, magnesia, natron och något järn, hvilket pul-

ver med en syrupstjock lösning af något reducerande ämne göres till ett hårdnande cement. Ugn.

Fletschhorn [härn], två toppar i Valais-alperna, mellan Saas dalen och Simplonpasset. Norra F. är 4,001 m., Södra F. 1. Laquinhorn 4,005 m. högt.

Fleuranges [flœrɑ̃ʃ], Robert III de La Marck, seigneur de F. Se La Marck.

Fleur de lis [flœr də li], her. Se Fransk lilja.

Fleurette [flœrɛt], fr. (dimin. af *fleur*, blomma), kärligt smicker, komplimang, fagert snack.

Fleurier [flœri], köping i schweiziska kantonen Neuchâtel, på högra sidan af Travers dalen, 128 km. s. v. om staden Neuchâtel, 3,768 inv. (1900). Urmakarskola och stor urindustri (ärligen omkr. 100,000 ur).

Fleuri'st [flœ-]. Se Flörist.

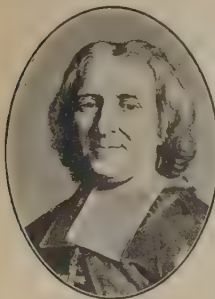
Fleurs de garance [flœr də garɑ̃s], tekn. Se Krapp.

Fleurus [flœryʁs], köping i belgiska prov. Hainaut, vid Sambre, 12 km. n. ö. om Charleroi. 6,231 inv. (1902). Kolgrufvor. Staden är bekant genom slagen 29 aug. 1622, mellan tyskar och spanjorer, 1 juli 1690, då fransmännen under marskalken af Luxembourg besegrade en af spanjorer, holländare och tyska rikstrupper sammansatt armé under fursten af Waldeck, samt 26 juni 1794, då en österrikisk-holländsk armé besegrades af en fransk armé under general Jourdan. Vid F. stod 16 juni 1815 den strid, som vanligen kallas slaget vid Ligny.

Fleury [flœri], Claude, fransk kyrkohistoriker, f. 1640, d. 1723 i Argenteuil, var först advokat vid parlamentet i Paris och lät 1667 prästviga sig. 1689 blef han underlärare för Ludvig XIV:s söner hertigarna af Bourgogne, Anjou och Berry. För den fördragsamhet, som han lade i dagen under striden mellan molinister och jansenister, utnämndes han 1716 till Ludvig XV:s biktader och bibehöll denna befattning till 1722 samt var därefter prior i Argenteuil. 1696 blef F. ledamot af Franska akad. Bland hans skrifter märkas *Grand catéchisme historique* (1679; öfv. till flera språk, ny uppl. 1858), *Moeurs des israélites* (1681), *Moeurs des chrétiens* (1682; ny uppl. 1810), *Traité du choix et de la méthode des études* (1686; ny uppl. 1784), *Institution du droit ecclésiastique* (1687), *Histoire ecclésiastique* (1691—1720, fortsatt af J. Cl. Fabre och sedan af A. Lacroix), hans förnämsta arbete, prägladt af flit och oförlighet, med uppbygglig tendens, men utan kritisk skärpa (20 bd, af F. framfördt till 1414), samt *Discours sur les libertés de l'église gallicane* (1690, flera uppl.). Alla hans kyrko- och statsrättsliga arbeten präglas af fast galikanism. En lefnadsteckning finnes i *Opusculs* 1780, "Discours sur la vie... de M. l'abbé Fleury". (Hj. H.—t.)

Fleury [flœri], André Hercule de, fransk statsman, kardinal, f. 22 juni 1653 i Lodève (Languedoc), d. 29 jan. 1743 i Paris, uppfostrades vid ett jesuitkollegium i Paris och anställdes 1679 såsom allmoseutdelare hos drottning Maria Teresa och efter hennes död hos konung Ludvig XIV. hvilken 1686 gaf honom ett abbotstift och 1698 befordrade honom till biskop af Fréjus. På dödsbädden utsåg Ludvig XIV honom till lärare för dauphin, sedermera konung Ludvig XV. F. skötte sitt uppfostrarkall på ett sätt, som skaffade honom

hans lärjunges orubbliga tillgifvenhet och fulla förtroende. Så länge hertigen-regenten lefde, afhöll F. sig diskret från all inblandning i politiken. Efter hertigens död 1723 insattes F. i statsrådet, men då Ludvig XV ville göra honom äfven till statsminister, afböjde han detta och hänvisade konungen i stället till hertigen af Bourbon. Under dennes styrelse utöfvarde F. ett ständigt växande och konkurrerande inflytande, till dess att han i juli 1726 fann tiden vara inne att störta den oduglige hertigen och själf öfvertaga ledningen af Frankrikes regering. Strax därefter utnämndes han af påven till kardinal. F., som vid

73 års ålder tillträdde makten, bevarade densamma orubbad på grund af konungens förtroende ända till sin död. — F:s långa regering betecknar i Frankrikes inre historia en tid af välbehöfelig hvila och sammanfattning. De många fredsåren och regeringens förståndiga och ofärdliga uppmuntran kommo handel, industri och jordbruk att ånyo uppblossa. Statens finanser, som betänklighetsfullt rubbats under de föregående styrelserna, förbättrades hastigt genom sparsamhet och ordning, på samma gång som betydande skattelindringar genomfördes. Inom förvaltningens fullbordades intendantsorganisationen, och åtskilliga lagarbeten utfördes. F. var dock icke lagd för några större och genomgripande reformer, och han upprätthöll strängt absolutismen, hvilket bragte honom i upprepade konflikter med parlamenten. I religiöst afseende förföljde F. såsom jesuiternas trogne lärjunge janse-nisterna, och den mot dem riktade bullan "Unigenitus" (af 1713) blef nu först under häftiga strider fullt antagen af franska kyrkan. F. var en bildad man och intresserade sig för vetenskapen och litteraturen — han var sedan 1717 medlem af Franska akad. —, men han tillhörde genom hela sin bildning det förgångna seklet och gynnade det kulturella arbetet i dess anda. I viss mån kan F:s inre styrelse betecknas såsom en återgång till Ludvig XIV:s regeringssystem, ehuru i moderatere form. Äfven i den yttre politiken upptager F. den traditionella franska diplomatien, fast i mildare och fredligare former. I början vårdade han noga den af Dubois och hertigen-regenten skapade vänskapen med England och underhöll en nära förbindelse med Walpole, men F. sträfvade konsekvent att återställa Frankrikes sjalfständiga ställning och inflytande i Europa genom ett vidt utgrenadt allianssystem i den gamla stilen. Särskildt betydelsefull blef försöringen med den spanska grenen af bourbonska dynastien; det bourbonska familjefördraget af 1733 blef sedan med några afbrott grunden för de bourbonska hovens nära samhörighet ända till revolutionen. Härigenom kunde F. småningom emancipera sig från England, en brytning, som från 1731 var uppenbar. Genom inblandning i polska successionskriget lyckades F. 1735 förvärfa Lothringen åt Frankrike och Neapel och Sicilien såsom sekundo-

genitur åt de spanske bourbonerna — en glänsande framgång, som väl i väsentlig mån får tillskrifvas F:s genialiske utrikesminister Chauvelin. Såsom fredsmedlare i Orienten visste F. att i freden i Belgrad 1739 förödmjuka Österrike, rädda Turkiet ur Rysslands klor och återställa Frankrikes inflytande i Levanten; de af sultanen utverkade kapitulatio-nerna 1740 blefvo sedan allt framgent grunden för Frankrikes ekonomiska och öfriga privilegier i de turkiska länderna. I Sverige, i Tyskland och Polen, öfverallt firade den franska diplomatien triumfer och återknöt gamla politiska förbindelser. Frankrike var på god väg att återförvärfa sin förhärskande ställning i det europeiska statssystemet. Då invecklades Frankrike 1740 mot F:s vilja i det österrikiska successionskriget, i det att F:s inflytande korsades af bröderna Belle-Isles hänsynslösa agitation, buren af en chauvinistisk strömning, som åtföljde den återväxande kraftkänslan. Efter stora framgångar i början följde ett hastigt bakslag, som beredde Frankrike stora motgångar och med ens rubbade den glänsande diplomatiska maktställning och den inre finansiella ordning, som F. mödosamt upprättat. Midt under dessa olyckor afed F. — F. hör ej till Frankrikes stora statsmän, men han var en utomordentligt fin och seg politiker och hans styrelse i det hela klok, hofsam och välgränsad. Personligen var han en man af mildt och angenämt sätt, rättvis och aktningvärd, redlig och oegennyttig — idel egenskaper, som låta hans bild framstå i en skarp och fördelaktig motsats mot den närmast föregående store kardinal-regenten Dubois". — Litt.: Verlaque, "Histoire du cardinal Fleury" (1879). och Jobez, "La France sous Louis XV" (del. II och III).

L. S.

Fleury [flöri], Robert. Se Robert-Fleury.

Fleury [flöri], Emile Félix, fransk militär och diplomat, f. 1815 i Paris, d. 1884, inträdde efter att ha gjort slut på sin förmögenhet 1837 i den då nybildade spahikären, utmärkte sig på ett glänsande sätt i striderna i Algeriet och avancerade snabbt. Som skvadronchef återvände han 1848 till Frankrike, där han blef ifrigt bonapartist samt en af prins Napoleons verksamaste medhjälpare vid statskuppen 2 dec. 1851. F. blef brigadgeneral (1856), divisionsgeneral (1863) och senator (1865) samt fick åtskilliga högre hofcharger. Han stod ständigt i hög gunst hos kejsaren, som 1866 sände honom i ett diplomatiskt uppdrag till Viktor Emanuel, efter annekteringen af Venedig. Sept. 1869—okt. 1870 var han fransk ambassadör i Petersburg, men lyckades icke i sina försök att vinna Rysslands understöd åt Frankrike i kriget mot Tyskland. Efter kejsardömet fall var han försatt i disponibilitet till 1879, då han fick afsked ur krigstjänsten. 1897—98 utgafvs *Souvenirs du général comte Fleury* (2 bd) och 1902 *La France et la Russie en 1870*, efter F:s papper.

E. A.-t.

Fleury [flöri], Alice Marie Céleste Henry, fransk författarinna. Se Durand, A. M. C. H.

Fleury de Chaboulon [flöri de jabolän], Pierre Alexandre Edouard, baron, fransk ämbetsman, f. 1779, d. 1835, var vid 16 års ålder chef för en bataljon af nationalgardet och blef efter en förtjänstfull ämbetsmannabana i centralförvaltningen underprefekt i Château-Salins (dep. Meurthe). Under

den fientliga invasionen i Frankrike blef han prefekt i Reims 1814 och organiserade som sådan ett kraftigt motstånd. Under "de hundra dagarna" blef han Napoleons förtrogne handsekreterare och afgick som sådan i en diplomatisk mission till Basel för att söka försona Napoleon och Österrike. Vid den andra restaurationen (1815) begaf han sig till London, där han nedskref sina intressanta *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie privée, du retour et du règne de Napoléon* (2 bd, 1819). Senare återvände F. till Frankrike, där han 1834 valdes till deputerad för Château-Salins.

Fleury-Husson [flöri-ysä], Jules, fransk författare, känd under pseudonymen *Champfleury*, f. 1821 i Laon, d. 1889 i Sévres, skref 1847 en uppseendeväckande realistisk roman, *Chien-Caillou*, som följdes af skildringar från Parisbohemienernas äfventyrliga lif, *Confessions de Syltius* (1849) och *Les aventures de Mariette* (1856), den satiriska kalkborgarmålningen från landsorten *Bourgeois de Molinechart* (1855) samt *Les excentriques* (1852), *Les souffrances du professeur Delteil* (1853), *Les amis de la nature* (1859), *Le violon de Faience* (1862), *Les demoiselles Tourangeau* (1864), *La Pasquette* (1876) m. fl. Utom sina realistiska berättelser, hvilka nämnts vid sidan af Balzac som grundläggande för den franska verklighetsskildringen, skref F. äfven groteska pantomimer för "Théâtre des funambules", som han ledde en tid, samt *Histoire générale de la caricature* (1865—85; tilläggband 1888), *Histoire des fauences patriotiques sous la révolution* (1866; 3:e uppl. 1875), *Histoire de l'imagerie populaire* (1869; 3:e uppl. 1886), en biografi öfver Balzac (1852), ett arbete om katterna m. m. Från 1873 var F. direktör för keramiska museet i Sévres. — Se Sainte-Beuve i "Nouveaux lundis" IV, P. Endel, "Champfleury" (1891) och "Champfleury inédit" (1903), samt Troubat, "Jules Champfleury" (1900).

Fleury-sur-Loire [flöri syr löär], lat. *Floriacum*, äfven kalladt S:t Benoît-sur-Loire, berömt benediktinkloster i stiftet Orléans i Frankrike, dep. Loiret, nära byn S:t Benoît-sur-Loire. Klostret stiftades i mitten af 600-talet och vann stort rykte, sedan den helige Benediktts kvarlevor ditflyttats från Monte Cassino. Odo grundade där en vidt frejdad klosterskola. Klostrets dyrbara bibliotek gick förloradt vid dess sköfing af hugenoterna 1562. Klostret upphäfses 1796, och af det samma återstår nu endast den romanska kyrkan med Filip I:s graf. (T. H.-r.)

Flevo lacus, romarnas benämning på Zuiderzee, som i forntiden var en insjö, motsv. södra delen af nuv. Zuiderzee.

Flexibel (fr. *flexible*, lat. *flexibilis*, böjlig), böjlig, smidig. — **Flexibilität**, förmåga af böjning, böjlighet.

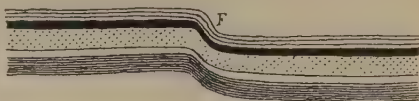
Flexion (lat. *flexio*), språk., böjning (se d. o. 3).

Flexiv (af lat. *flexere*, böja), språk., Se Böjning 3. — **Flexivisk**, som hör till eller har afseende på flexion.

Flexörer (af lat. *flexere*, böja), anat. Se Böjmuskler.

Flexur (lat. *flexura*, böjning), geol., en vanligen genom sänkning uppkommen böjning af ett mer eller mindre horisontellt berglager, hvilken ej är så stark som ett verkligt veck, hvartill den dock genom sidetryck kan öfvergå. Om lagren vid böjningsstället af-

brytas, öfvergår flexuren till en förkastning (se d. o.). A. G. N.

Tvårsnitt genom horisontella berglager. F flexur.

Flge., vid växtnamn förkortning för tyske botanisten Johann Flügge, f. 1775 i Hamburg, d. som läkare där 1816, författare till *Graminum monographia* (1810).

Fliasia. Se Flius.

Flibustjär, fr. *flibustier* (antagligen förvridning af holl. *vygbuiter*, af *vyg*, fri, och *boot*, byte), fribytare. Flibustjärerna, hvilka äfven kallades buccanjärer (se d. o.), voro djärfva och måktiga sjörfvare, som hade sitt tillhåll i Västindien från mitten af 17:e till början af 18:e årh. Den blomstrande handel, för hvilken de spanska kolonierna i Amerika voro säte, lockade till dessa trakter en mängd äfventyrare, som sökte rikta sig genom smughandel och sjöförveri och som, till följd af spanjorernas öfvermod och sträfvan att från denna handel utesända alla främmande folk, tolererades, om ej understöddes, af engelsmän, fransmän och holländare. Sedan dessa äfventyrare förjagats från Saint Christopher och Santa Cruz, togo de sin tillflykt till den lilla ön Tortuga. Ett härnadståg, som spanjorerna företogo mot denna ö (där de, under det flibustjärerna voro frånvarande på jakt, nedgjorde kvinnor, barn och sjuka), uppväckte en brinnande hämndkänsla hos flibustjärerna samt dref dem åter till sjöförveri och till förbittrad krig mot spanjorerna. Förstärkta med andra äfventyrare, bildade de en verklig röfvarkoloni, sammanhållna af den strängaste disciplin. Efter att till en början hufvudsakligen ha uppbringat spanjorernas rikt lastade handelsskepp angrepp de sedermera deras krigsfartyg och slutade med att bemäktiga sig och plundra flera af deras kolonier. Bland deras märkligaste anförare må nämnas F. l'Olonais, som 1666 hemsökte Maracaibo, och H. Morgan, hvilken 1670 intog och brandskattade Puerto Belo och Chagres samt därefter tågade mot Panamá, som brändes och plundrades. Såväl på östra som på västra kusterna af Amerika voro flibustjärerna en skräck för spanjorerna, och deras oförvägna tapperhet gjorde deras bistånd eftersökt af de i dessa farvatten krigförande makterna. 1697 voro de förenade med den franska eskader, som under Pointis eröfrade Cartagena, hvilken stad de utplundrade. På återvägen anfollo de och förstörde en engelsk och en holländsk flotta. Sedan de europeiska sjömakterna börjat undandraga dem sitt beskydd och sedan spanjorernas välde i de amerikanska farvatnen brutits, upphörde flibustjärväsendet i början af 18:e årh. Många af dessa sjörfvare återgingo till fredliga yrken, bl. a. W. Dampier (se d. o.), som blef en ryktbar upptäcktsfarare. — Jfr Burney, "History of the buccaneers of America" (1816; omtr. 1902), och Stockton, "Buccaneers and pirates of our coasts" (1898). O. E. G. N.*

Flickan från Norge. Se Margareta, norska furstinnor.

Flickan i det gröna, bot. Se Nigella.

Flickfjärilar, Brepidae, zool., en liten grupp af nattfjärilar af så omtvistad systematisk ställning, att den lämpligast torde böra betraktas som en underordning, jämställd med spinnare, nattfjyn och matrare, med hvilka underordningar den af olika författare blifvit förenad. Af det hithörande släktet *Brephos* förekomma i vårt land blott två arter, af hvilka den vanligaste är bruna flickfjärilen (*B. parthenias*), en medelstor fjäril med bruna, gråpradade framvingar samt orangegula bakvingar, hvilka liksom de framre äro försedda med svarta teckningar. Fjärilen är ej sällsynt om våren i björskog och flyger om dagen.

G. A.—z.

Flick- och samskoleföreningen, en i Stockholm 14 juni 1901 bildad förening af lärarinnor och lärare vid Sveriges högre flickskolor och samskolor, har till uppgift att arbeta för dessa skolors och deras lärarkårs intressen. Medlemmarna äro fördelade på krets-föreningar, som genom sina ordförande stå i förbindelse med centralstyrelsen, hvilken består af 7 ledamöter och 3 suppleanter. Vid slutet af 1906 omfattade föreningen 55 krets-föreningar med inalles 1,001 medlemmar. Bland de syftemål föreningen hittills sökt verka för må nämnas följande: 1) viss kompetens för afgångsbetyg från 8-klassig flickskola, större hänsyn till de kvinnliga lärjungarnas intressen vid samskolorna, tillätselse att för studentexamen vid flickskolor och högre samskolor få kombinera ämnen och kurser på annat sätt än vid de allmänna läroverken; 2) åstadkommandet af förbättrade läroböcker i en del ämnen, införandet af reformer i rättstafningen, hållandet af sociala föreläsningar för skolgungdom; understödjandet af skolbibliotek (14 biblioteksstipendier å 50 kr. ha utdelats till skolor å smärre och aflägsne belägna orter); 3) förbättrade löne- och pensionsförhållanden för de enskilda skolornas lärarkår; 4) upprättandet af en skolbyrå med uppgift att förmedla inköp af undervisningsmateriel och reproduktioner af konstverk m. m., att ombesörja platsförmedling, tillhandagå med uppsynningar o. s. v. Byrån, som f. n. (1907) fungerar endast på försök, har sin lokal i Stockholm. S. S.

Flickskolemöten. Se Lärarmöten.

Flickskolor. Se Skolväsen.

Flicksländor, Agrionidae, zool., familj af ordn. råtvingsländor, underordn. *Odonata*. Hitt höra jämförelsevis små (vingbredd 26—52 mm.), spensliga sländor med lång, smal bakkropp, tvärställt, cylindriskt hufvud, långt åtskilda fasettögon samt lika formade fram- och bakvingar, som mot basen afsmalna till ett "skaft". Vingarna hållas under vilan af de flesta hopslagna öfver ryggen, hos några få utbredda såsom hos trollslandorna. Flykten är föga snabb, och hithörande arter jaga därför ej i flykten, utan välja sina byten bland stillasittande insekter. Flicksländorna vistas, liksom andra odonater, i synnerhet i närheten af kärr och mindre vattensamlingar samt bland vass och säf utmed sjöarnas och vattendragens stränder. Till färgen äro de oftast metallgröna eller bruna, med ljusblå eller ljusgröna teckningar. Vingarna äro glasklara, med tämligen gles ådring samt med ett litet mörkt vingmärke i framkanten, nära spetsen. Vid parningen griper hannen med sin tång i bakkroppens spets om

honans hals, och på detta sätt förenade flyga sländorna länge omkring, den ena bakom den andra, ibland hvilande på något blad eller på ett sästrå. Alltbland ses honan därvid kröka upp spetsen af sin bakkropp mot basen af hannens, där den hos alla odonater befintliga sädesblåsan redan blifvit fylld med sperma. Omedelbart efter befruktningen börjar äggläggningen, hvarvid honan, sittande på stjälken af en vattenväxt och alltmått fasthållen vid nacken af hannens tång, med sitt ägglägningsrör borrar ett hål i stjälken och däri med sin starkt krökta bakkropp inför ett ägg (se fig.). Detsamma upprepas, under det paret flyttar sig allt längre ned uteder stjälken, och det fortsättes äfven under vattenytan, ända ner till botten, utan att hannen släpper sitt tag, fastän han där genom att starkt kröka sin bakkropp låter märka,

Flicksländors äggläggning.

att han känner sig omgifven af ett främmande element. Larverna, som tillbringa hela sin utvecklingstid i vattnet, äro smärre än trollslandornas, hvilka de eljest likna i sin allmänna kroppsform och i den till ett tångformadt, framsträckt fångstorgan ombildade underläppen. Men en utpräglad skillnad ligger däri, att flicksländornas larver ha tre stora bladlika trakegälar i spetsen af bakkroppen i stället för trollslandlarvernas små inuti ändtarmen dolda s. k. tarmgälar. Dessa stora yttre gälar tyckas också spela rollen af simfenor, under det larverna med slingrande rörelser förflytta sig i vattnet. På Sandwichöarna uppfivas larverna af en flickslända, på grund af sällsyntheten af stillastående sötvattensamlingar, ha afpassat sig för att leva i små vattensamlingar på bladen af vissa på torra landet växande liljeväxter. — I Sverige finnas af denna familj 15 arter, fördelade på släktena *Lestes*, *Platyscelus* och *Agrion*. Flera arter äro allmänna öfver hela landet.

G. A.—z.

Flickveckan. Se Vecka.

Fliedner [fid-], Theodor, grundläggare af den protestantiska diakonissverksamheten, f. 21 jan. 1800 i Nassau, d. 4 okt. 1864 i Kaiserswerth, blef 1822 pastor för den evangeliska församlingen i Kaiserswerth, nära Düsseldorf. Denna församling bestod hufvudsakligen af fattiga fabriks-

arbetarfamiljer och hotades t. o. m. af upplösning genom en kort efter F:s ankomst till Kaiserswerth inträffad handelskris. F. insamlade emellertid under en resa i Tyskland, Holland och England (1822—24) så rika bidrag, att församlingens tillvaro betryggades. Under denna resa hade hans blick alltmera riktats på den djupa andliga och materiella nöden inom det moderna samhället, och de yttringar af kristlig kärleksverksamhet till denna nöds afhjälpan — uppfostringsanstalter, barnhem, sjukhus m. m. —, hvilka han i England lärt känna, hade på honom gjort ett mäktigt intryck. Han beslöt

därför att söka framkalla en dylik verksamhet i Tyskland. 1826 stiftades, hufvudsakligen genom hans medverkan, den första fångvårdsföreningen i Tyskland, som regeringen tog under sitt beskydd, och 1883 upprättade han på sitt pastorsboställe det första hemmet i Tyskland för frigifna kvinnliga fångar. Hans egentliga livsuppgift var återupplifvandet af det fornkristna diakonissämbetet (se Diakonissa, sp. 301). Äfven till Nord-Amerika och Orienten utsträckte han sin verksamhet. Outtröttlig, seg ut hållighet, sund, praktisk blick och frisk humor voro för F:s personlighet utmärkande drag. Hans skrifter, bland hvilka må nämnas *Das buch der martyrer* (3 bd, 1853—60), äro till största delen af religiöst och pedagogiskt innehåll. Jfr G. Flineder, "Th. F." (3:e uppl. 1892; i sammandrag på sv. 1896). (J. T. B.)

Fliegende blätter [flig-], ty., "flygande blad", namn på en tysk illustrerad skämttidning, som utkommer i München sedan 1844 med ett nummer i veckan. Den uppsattes af xylograferna K. Braun och F. Schneider och har vunnit spridning i alla länder genom sina konstnärligt värdefulla teckningar samt textbidragens folkligt gemytliga humor och harmlösa kvickhet, som konsekvent håller sig fjärran från politikens område (dock beträdde tidningen äfven detta under en period på 1840—50-talet). Bland illustratörerna märkas den nämnde Braun, målaren M. v. Schwind samt humoristerna W. Busch och A. Oberländer. Under tidningens 50:e år, 1893, steg upplagan högst (till 93,000 ex.).

Fligglanden, kronopark i Råneå socken och revir af Norrbottens län. Areal 3,514 har. G. Sch.

Fliktblad, bot. Se **Blad**, sp. 617 och sp. 619, fig. 5.

Flimmerfotometer, Roods, tys. Se **Fotometer**.

Flimmerhår, bot. Se **Cilier** och **Flagellata**.

Flimmerskotöm, *Migraine ophthalmique*, *oftalm.*, beror på en öfvergående och fullkomligt ofarlig rubbning i innervationen af de kärl, som förse syncentrum i hjärnan, och uppträder oftast vid uttröttnhet eller efter öfverretning af hjärnan, såsom efter genomvakade nätter, starka eller långvariga sinnesrörelser o. d. Det visar sig såsom flimrande eller oroligt växlande ljusförnimmelser i en och samma del af

synfältet på båda ögonen och intager i utpräglade fall hela ena synfältshalvan. Då blindhet samtidigt inträder i den ifrågavarande delen af synfältet, ser patienten i dessa fall endast halva ansiktet af en person, hvars näsa han fixerar. I mindre typiska fall, när defekten intager endast en mindre del af synfältet, kan den sjuke ej alltid öfvertyga sig, att den förefinnes å båda ögonen. Detta beror därpå, att synfältet är mycket större i riktning utåt än inåt, så att vid en begränsad defekt i t. ex. högra synfältshalvan denna är större och lättare att iakttaga för högra ögat än för vänstra. Rubbningen uppträder såsom ett plötsligt anfall och brukar räcka ungefär en fjärdedels timma. Samtidigt, eller vanligare strax efter, inställer sig huvudvärk. Jfr **Hemianopsi**. G.-d.

Flims (latin. *Flem*), mycket besökt luftkurort i schweiziska kantonen Grisons, 1,102 m. ö. h. 19 km. v. om Chur, vid ett litet tillflöde till Vorder-Rhein, på södra sidan af Glarner-alperna. Kuranstalten **Waldhaus-Flims**, anlagd 1877 1 km. s. om byn, på 1,150 m. höjd, är en mönsteranstalt. S. ö. om den sistnämnda ligger **Flims-l. Caumassjön**, utan synligt till- eller aflopp (8,3 har), med badanstalt. Ln.

Flimssjön. Se **Flims**.

Flinck, Govaert, holländsk porträtt- och historiemålare, f. 1615 i Kleve, d. 1660 i Amsterdam, var först elev af målaren-mennonitpredikanten Lambert Jacobsz. i Leeuwarden, men öfverflyttade 1634 till Amsterdam och inträdde då i Rembrandts ateljé. De första åren af sin verksamhet följde han mästaren troget i spåren, och hans arbeten från denna period ha den Rembrandtska skolans allmänna karaktär, men snart afsvor han lärarens sätt att behandla ljusdunklet och öfvergick — såsom det påstås efter bekantskapen med van Dycks målningar — till det s. k. "ljusa" maneret. F. behandlade liksom Rembrandt ofta bibliska motiv, men var afgjordt lyckligast såsom porträttmålare. Porträttstycken af hans hand ses i de flesta af Europas museer — Sveriges Nationalmuseum har att uppvisa blott en sannolik kopia efter honom: *Porträtt af en ung gosse*. Hans ståtligaste verk är en stor, i B. van der Helsts stil utförd *Skyttefest med anledning af westfalska freden* (1648, i Amsterdams museum), som jämte en fem år tidigare utförd *Grupp af skyttar uppställda på en trappa* intager en hedersplats i hans produktion. O.-G.-g.

Flinders [flin'des], Matthew, engelsk upptäcktsresande, f. 1774, d. 1814, gick 1790 till sjöss och började 1795 tillsammans med skeppskirurgen George Bass en upptäcktsresa längs sydöstra kusten af Australien, s. om Port Jackson, upptäckte 1798 Bass-sundet och kringseglade Tasmanien, hvars egenkap af ö därmed ådagalades. 1801 utskickades han af engelska regeringen på en ny upptäcktsfärd, undersökte södra kusten af Australien, från Kap

Leeuwin, i hvars närhet en vik bär hans namn, för därefter 1802 mot n., längs östra kusten, därvid undersökande Great barrier reef, genomseglande Torres' sund och kartlade kusten vid Carpentariaviken. På hemresan blef han tillfångatagen på Mauritius och kvarhölls där till 1810. Sina upptäckter beskref han i *A voyage to Terra Australia* (1814) och *Observations on the coast of Van Diemen's land, on Bass's strait etc.* (1801). F. var en utmärkt kartläggare och hydrograf och en af de förste, som iakttog järnerts i ett fartyg inverkan på kompassnålen.

Flinders' river [fi'ndəs ri'və], en stor flod i brittisk-australiska staten Queensland. Den upptrinner under 20° s. br. och flyter i en stor bäge mot s., v. och n. samt utfaller i Carpentariavikens sydligaste del under 17° 30' s. br. Längd omkr. 820 km.

Flinders' ö [fi'ndəs], den största af Furneaux-öarna (se d. o.).

Flinga, metcor. Se Snö.

Flink, Gustaf, mineralog, f. 18 jan. 1849 i Ås socken af Skaraborgs län, aflade folkskollärarexamen i Göteborg 1869 samt blef lärare vid Stockholms folkskolor 1871. F. åtföljde A. E. Nordenskiöld på hans Grönlandsexpedition till Island för insamlande af mineralier och växtförsteningar 1883 och besökte samma ö 1893. Af k. danska kommissionen för ledelsen af geologiske och geografiske undersökelser i Grönland hade han 1897 i uppdrag att anställa mineralogiska undersökningar i Syd-Grönland. Till filos. hedersdoktor promoverades han i Uppsala 1900. F. har utgivit många uppsatser uti Vet. akad:s förh. och bihang (1883, 1885: *Undersökning af en serie diopsidvarieteter*, belönad med Cronstedtsmedaljen, 1886, 1888, 1889, 1891 och 1894: *Om kristaller af beryllium och vanadium*, tills. med W. C. Brögger), i Geol. förens förh. (tills. med A. Hamberg 1887: *Om sarkinit från Harstigen*), i "Ymer" (1890 och 1899: *En mineralogisk resa i Grönland* 1897), i "Nyt magazin för naturvetenskaberne" (Kristiania 1885), i "Meddelelser om Grönland" (Köpenhamn 1900: *On the minerals from Narsarsuk on the firch of Tunugdliarfik in Southern Greenland*), i "Zeitschrift für kristallographie" etc. (Leipzig 1890 och 1894: *Beschreibung eines neuen mineralfundes aus Grönland*) samt i "Bulletin of the Geol. inst. of Upsala" (1898).

Flinsberg, by och badort i preuss. reg.-omr. Liegnitz (Schlesien), i Queis' romantiska dal, omkr. 500 m. ö. h. Omkr. 2,000 inv. F. har flera järnkällor, som hålla dubbel kolsyrad järnoxidul af samma styrka som källorna vid Porla, men äro rika på fri kolsyra. Därjämte mycket begagnade gyttebad. Platsen begagnas och som klimatisk kurort och besöks af flera tusen kurgäster. Säsong maj--sept.

Flint. 1. Grefskap i norra Wales. 660 kvkm. 81,485 inv. (1901), 123 inv. på 1 kvkm. Det är den minst bergiga delen af Wales och erbjuder en angenäm växling af kullar och romantiska, fruktbara dalar. De viktigaste floderna äro Dee, med dess biflod Alyn, och Clwyd. Bergen äro rika på mineral, bl. a. bly, koppar, zink, järn och stenkol. — 2. Hufvudstad i nämnda grefskap, vid Dee. 4,624 inv. (1901). Kemiska fabriker. — 3. Stad i nordamerikanska staten Michigan, vid Flint river,

90 km. n. om Detroit. 13,103 inv. (1900). Statens döfstumstitut. Sägverk. — 4. Källflod till Saginaw i nordamerikanska staten Michigan. — 5. Flod i nordamerikanska staten Georgia, i hvars sydvästra hörn den förenar sig med Chattahoochee och får namnet Appalachian. Längd 480 km.

Flinta, petrogr., en af en blandning af amorf och kristalliserad kiselasyra bestående bergart, som förekommer inom kritsystemet, t. ex. i England, Frankrike, Danmark och Skåne, där bildande oregelbundna bollar eller mera sammanhängande lager. Inom Skånes kritsystem är flinta anträffad i danien och mucronatazonen, men ej inom systemets äldre delar. Under det den i Malmöområdets skriffrita anträffade flintan är djupt svart och enfärgad, blir den från Kristianstadsområdets krita härstammande flintan vid vitting spräcklig med ljusare fläckar på mörkt grå eller gråbrun botten. Flintans kiselasyra härstammar från kiselskelett hos vissa organismer, hufvudsakligen spongiar, och flintbollarna bildas såsom konkretioner i kalkstensmassan, som härvid förtränges och ersättes af flintsubstans. Stenåldersfolket i södra Sverige tillverkade sina vapen och redskap hufvudsakligen af flinta. Den under yngre stenåldern i Tullstorpstrakten ö. om Malmö bearbetade flintan uttogs ur skriffritan i verkliga grufschakt (se vidare Stenåldern). A. Hng.

Flintberg, Jakob Albrekt, juridisk författare, f. 1750, d. 1804, blef 1771 kopist och 1776 kanslist i Kommerskollegium, fick 1801 lagmans fullmakt samt utnämndes 1803 till kommerseråd. Bland F:s skrifter märkas *Borgerliga förmöner och skyldigheter* (1786), *Bruksidkares, släders och borgerskaps ömsa förmöner och skyldigheter* (1788—89), *Anmärkingar till Sveriges rikets sjölag* (1794, 1802, 1815), *Städernas med handel, sjöfart och bruksrörelse gemenskap ägande inkomst af tolag m. m.* (1795), *Lagfarenhetsbibliothek* (1796—1807). — Det var denne F., som en gång råkade olyckligt ut för Kellgren, hvars poem "Vid första besöket i herr Sergells atelier" han hade egnat en våldig kritik. Kellgren svarade honom nämligen bl. a. med det bekanta versifierade bref, som börjar: "O store Flintberg, granskare, och bror till Flintberg, rimmare!"

Flintbollar kallas de mer eller mindre bollformigt utbildade knölar och körtlar af flinta, som förekomma i vissa af kritsystemets berglager. Jfr Konkretion. E. E.

Flintbössä. Se Handeldvapen.

Flintenbergh, Johan David, historisk forskare, f. 3 maj 1762 i Stockholm, d. därstädes 13 maj 1819, blef student i Uppsala 1777, filos. mag. 1785 samt docent i lärdomshistorien 1786. Efter att 1787 ha erhållit Vitt. hist. o. ant. akad:s stora pris för en *Afhandling om hansestädernas handel med Sverige* etc. blef han 1792 sekreterare vid kungl. museum i Stockholm och 1793 riksantikvarie. På grund af sjuklighet nödgades han 1795 taga afsked från sina tjänstebefattningar, men utnämndes 1805 till rektor vid Stockholms katedralskola. Bland hans skrifter märkes, utom åtskilliga disputationer, översättningar och läroböcker, *Anmärkingar om utländske specier, nyttjade i Sverige uti 16 seklet* (Vitt. hist. o. ant. akad:s handl. VIII, 1808).

Flintglas. Se Glas.

Flintläs. Se Handeldvapen.

Flintporälin. Se Fajans, sp. 1283.

Flintrännen, ett mellan skånska kusten och danska ön Saltholmen i Öresund beläget farvatten. De hufvudsakligaste grunden omkring denna farled är: Björn med ett djup af 2 m., Nordflint med brännningar, Gustaf af Klint 3, m., Sjollen 2, m., Kalkgrundet 2,7 m., Syddifnt med stenar öfver vattnet, Oskars grund 5, m. samt Trindelnd 2,7 m. Alla dessa grund äro utpräklade. Vid Kalkgrundet och Oskarsgrundet äro fyrskepp utlagda. En nautisk mil ö. om Sjollen är utlagd ett fartyg, som lämnar och afhämtar lots, likaså ett på Malmö redd. Sedan ofvannämnda seglingsmärken utlades, har F. blifvit mycket trafikerad. Den är icke endast bekväm för ångbåtar, som vid flera tillfällen välja denna väg i stället för den smalare och grundare, af fartyg uppfyllda Drogden (se d. o.), utan den erbjuder äfven för seglande fartyg flera fördelar under vissa förhållanden. Djupet i segeklännen är minst 7 m., måhända 8 m. Ärligen företagas stenrensningar i farleden. (Härtill samt till undersökning rörande djupförhållandena ha under senare tid ärligen anvisats statsmedel.) Äfven mellan grunden Björn och Nordflint å ena sidan samt Gustaf af Klint och Sjollen å den andra finnes en farled, som dock kan användas endast om dagen. — 1873 utgjorde lotsningsrättigheten i Drogden och Flintrännen föremål för diplomatiska underhandlingar mellan svenska och danska regeringarna. Pressen behandlade denna fråga med största liflighet, en mängd artiklar skrefs på både svenska och danska, och debatten erhöi småningom det betecknande namnet "lotskriget". Genom en i Köpenhamn 14 aug. 1873 utfärdad "Deklaration angående svenska och danska undersåter tillkommande rätt till lotsning i Öresund" afgjordes denna tviste-rätt på ett sätt, som inhämtas af följande utdrag ur Art. I. "I de delar af Öresund, som på ena sidan begränsas af dansk och på den andra sidan af svenskt land, skall lotsningen med lika rätt tillkomma hvardera staten — — Hvarest båda stränderna tillhöra samma land, tillkommer lotsningsrätten uteslutande det landet, och ega det landets myndigheter att därom fastställa närmare bestämmelser". På grund af denna artikel ega danska lotsar rätt att lotsa genom Flintrännen, hvarest svenska lotsar ej få lotsa genom Drogden. — Bestämmelsen trädde i gällande kraft 21 aug. 1873. J. H.-g.*

Flira, *zool.* Se Faren.

Flirt [flɔʈ], eng. (af angl. *flirt*, dumt streck), kurtis, ydlig älskogslek. — **Flirta** [flɔʈta], kokettera, smått förläsa sig utan allvarliga afsikter.

Flis, *bergsv.* 1. F. l. Flisa, ett större eller mindre, tjockare eller tunnare, platt bergartsstycke, uppkommet genom bergartens klyfning eller sönderslagning. Man säger, att en sten är "slagen på flis", då den blifvit tudelad eller klufven så, att lagrings- eller skiffringsytorna framkommit, under det man säger, att den är "slagen på borst", då brottytan tvärt afskär nämnda ytor. — 2. En vid de skånska kolgrufvorna antagen benämning på en med svart kolhaltig skiffer ymnigt upplandad sämre sort stenkol med hög askhalt. Den förekommer vanligen i särskilda lager, tillsammans med de renare och bättre slagen stenkol, och nyttjas som brännmaterial. Flis kallas också "tertia stenkol" l. "stenkol n:o 3". E. E.

Flisa, *bergsv.* Se Flis.

Flisby, socken i Jönköpings län, Södra Vedbo härad. 11,390 har. 1,658 inv. (1906). F. bildar med Norra Solberga ett regalt pastorat i Linköpings stift, Södra Vedbo kontrakt.

Flisen älf, ett af Glommens betydligaste tillflöden, kommer från Osenstjörn i Österdalen och förenar sig med Glommen i Solör, Hedemarkens amt. Längd omkr. 165 km. Y. N.

Fliseryd. 1. Socken i Kalmar län, Handbörds härad. 26,707 har. 3,503 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Kalmar stift, Handbörds kontrakt. — 2. Fideikommisssegendom i nämnda socken, omfattande 4 mil, tax. till 131,800 kr. (1906), hvartill komma kvarn, såg och hyfferi, tax. till 10,800 kr. Manbyggnaden, ett stort tvåvånings trähus, uppfördt 1813 efter den stora eldsvåda, som 1811 hem-sökte bygden, ligger helt nära Emmån. Fideikommisset stiftades 1802 af amiralen J. Nordenankar, som förordnade, att det från brodern Alexander skulle öfvergå till dennes yngre son och från denne i rätt nedstigande led. Om ätten utdöde, skulle egendomen tillfalla k. krigsakademien på Karlberg eller — om denna då icke existerade — Vadstena adliga jungfrustift. Det eges sedan 1899 af stiftarens broders sonsens son K. G. A. V. Nordenankar.

Flishult, egendom i Näsby socken, Östra härad, Jönköpings län, vid den af Emmån genomflutna Flögen l. Näsbystjörn. 3½ mtl med Kalkaby, tax. till 90,000 kr., kvarn och såg m. m. till 13,000 kr. F. är en urgammal sätesgård. Under medeltiden, då gården kallades Flidishult, egdes den af släkten Båt i flera led.

Flis' skans i Norge, Finnskogens socken, där vägen från Södra Finnskoga i Värmland går öfver Glommens biflod Flisen älf. Redan 1644 anordnades där förhugningar, och sedan byggdes en skans, som besattes såväl 1718 som 1814, men därefter fick den förfalla. L. W.-son M.

Flistad. 1. Socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 1,970 har. 444 inv. (1906). F. bildar med Götlanda ett konsist. pastorat i Skara stift, Södra Vadsbo kontrakt. — 2. Socken i Östergötlands län, Gullbergs härad. 1,706 har. 629 inv. (1906). Annex till Ljung, Linköpings stift, Gullbergs och Bobergs kontrakt.

Flitpengar, en inkomst, som utom den fasta lönen förr tillkom skådespelarna vid de kungliga teatrarne i Stockholm. De berättades för hvarje sujtet efter det antal akter, i hvilka han eller hon uppträd. Enligt regeln belöpte sig denna inkomst till 1 kr. pr akt för dem, som hade ettåriga kontrakt, och till 2 kr. för dem, som hade tvååriga sådana. Se vidare Tjänstgöringspengar.

Flitsch (it. *Plez*, slov. *Bovec*), köping i österrikiska greiskapet Görz, vid Isonzo. 1,378 inv. (1900), sloverne. I närheten ligger bergsslottet *La chiesa di Plez* (ty. *Flitscher klausse*) vid passet af samma namn. Passet har blifvit ryktbart genom österrikarnas försvar af detsamma mot fransmännen 1809.

Fluis (grek. *Φλοῦς*, lat. *Phluis*), en liten fornekisk, själfständig stad i nordöstra delen af Peloponnesos, hufvudort i det lilla landskapet *Fliaisia*. F. stod under Grekländs ständiga inbördes strider vanligen på Spartas sida och slöt sig sedermera till Akaiska förbundet. Fornlämningar af staden

och dess akropolis lönas i närheten af byn Hagios Georgios. A. M. A.

Fljótisdalur, vidsträckt och fruktbar dalgång i östra delen af Island. Den genomflytes af älven Lagarfljót, som under en stor del af sitt lopp vidgar sig till en insjö af samma namn. C. R.*

Fljótshlíð, fruktbar sluttning på södra sidan af fjällen i rhyningur och Tindfjallajökull, i södra delen af Island, begränsas i s. af älvarna Markarfljót och Jörvar. Där ligga de historiskt märkvärdiga gårdarna Storoðshvöll, Breiðbólstaðir och Hlíðarendi. C. R.*

Flo, *geol.*, äldre benämning för lager, hvarf. Jfr Floka och Flolägriga berg. E. E.

Flo, *landbr.*, gång i kreatursstall bakom spiltorna. H. J. Dtt.

Flo, socken i Skaraborgs län, Åse härad. 6,408 har. 1,357 inv. (1906). F. bildar med Ås och Sal ett regalt pastorat i Skara stift, Väne kontrakt.

Floamannasaga, isländsk ättesaga från det syd-ländska läglundet. Handlingen försiggår i slutet af 900-talet dels på Island, dels på Grönland. Sanning och dikt äro hopplöst sammanblandade i sagan, som hör till de yngsta (omkr. 1300). Den utgafs af Guðbrandr Vigfússon 1860. R. N.-g.

Floby, socken i Skaraborgs län, Vilske härad. 2,909 har. 1,112 inv. (1906). F. bildar med Göteve, Trevattna och Hällestad ett regalt pastorat i Skara stift, Vånga kontrakt. I F. prästgård föddes J. H. Kelgren 1 dec. 1751.

Flock, isl. *flokk*, kallades i fornordiska litteraturen en kortare äredikt, som icke delades i afdelningar genom staf (ett slags omkväde) och därigenom skilde sig från drapan. Jfr art. Drapa. Versmåttet var vanligen *dróttkvæðr hátt*. Men egnde en flock åt höfdingar, jarlar o. s. v., men ej gärna åt konungar eller andra, som man ville synnerligen hedra, emedan flocken ansågs mindre ärofyll än drapan. Th. W.

Flock, *bot.* Se Blomställning.

Flockarv, *bot.*, namn på *Androsace septentrionalis* (se Rosaceae).

Flockblomstriga, *bot.*, namn på växtfamiljen Umbelliferae.

Flock och farnöte (någon gång följe eller farnöte) är en för allitterationens skull gjord sammanställning, som ofta träffas i de äldre svenska lagarna. Den förekommer vanligast i fråga om delaktighet i brott. Så stadgas det i en stor del af lagarna (t. ex. Kristofers landsl. edsöresb. 1) att, om någon hemsköter annan i afsikt att skada göra bonden eller hans hjon o. s. v. och dräper eller på vissa sätt misshandlar någon, som är under hemfredens skydd, då ha alla "tho, ther meth æro i sluk oc farnöte", brutit edsöret. Östgötalagen stadgar i flera fall för den, som är "forman" (hufvudman) vid brotts begående, 40 markers bot, men för hvar och en som är "i sluk oc farnöti meth" endast 3 markers bot. — Sammanställningen förekommer emellertid äfven i andra fall. Så stadgas det i Upplandslagen, kyrkob. 21, att alla de, "þær guzlikamæ fylghie oc þær æru i flok ok i farnöti meth" (alla de, som deltaga i de högtidliga processioner, hvarvid det invigda brödet, *hostian*, kringbäres för att tillbedas, och alla de, som åtfölja dessa), skola "i guzfriþi værne". I. L.*

Flocksilke, garn, spunnet af silkesafvall. Se Sidenindustri.

Flockväxter, *bot.*, namn på växtfamiljen Umbelliferae.

Flocon [fläk], Ferdinand, fransk politiker och publicist, f. 1800 i Paris, d. 1866 i Lausanne, deltog i det republikanska partiets alla strider under 1800-talets förra hälft, var medarbetare i åtskilliga tidningar och utnämndes 1848 till sekreterare i, sedermera medlem af den provisoriska regeringen. Han invaldes i konstituerande församlingen, där han tillhörde "berget", var några månader jordbruksminister och genomförde som sådan en del reformer, uppträdde med skärpa mot juniupproret, men fordrade sedan allmän amnesti. Mot presidenten Napoleon gjorde han skarp opposition och utgaf 1849—51 en demokratisk tidning i Kolmar, då han icke blifvit invald i lagstiftande församlingen. Efter Napoleons statskupp blef han landsförvist (1851) och ledde sedan i fattigdom i Schweiz. Bland skrifter af F. märkas *Dictionnaire de morale jésuitique* (1824), en bitter pamflett mot jesuiterna, samt romanen *Ned Wilmore* (1827).

Floconné [fläkänné], ett tjockt, mjukt, ulligt fasoneradt yltyg, som användes till vinteröfverrockar. Väfnaden består af en fin, men stark ullgarnsvarp samt 2 eller 3 lager inslag af tjockt, lössnott ulgarn. Det öfversta inslagslaget väfves i fasonerad, tämligen gles bindning, hvars skott sedermera skola ruggas af och kvarlämnas tofsar eller flockar (fr. *flocons*), ordnade i ränder, rutor eller andra fasoner. Dessa floconnéskott utgöras af mycket lössnott garn af fin, mjuk ull och inväfvas dubblade för att bilda tillräckligt fylliga tofsar. Under floconnéskotten inväfvas grund- eller binde-skotten, som sammanhålla väfven, och under dessa anbringas man vanligen ett lager afvigs-kott för att göra tyget tillräckligt tjockt och varmt. Floconnéernas m. k. ratinerings eller friserings (se Appreterare, sp. 1252). G. A. W.

Flod. 1. *Fys.* Se Ebb och flod. — 2. En jämförelsevis betydlig vattenmassa, som, innesluten inom en på jordytan befintlig naturlig, rännformig fördjupning, med större eller mindre hastighet förflyttar sig (rinner) från högre belägna till lägre trakter och slutligen utfaller i hafvet eller i någon större insjö. Liksom strömmar och åar uppkomma genom förenig eller sammanflöde af källsprång och bäckar, så äro floderna (älfvarna) bildade genom förenig af strömmar och andra större vattendrag. Det är således hufvudsakligen storleken (bredden, djupet, vattenrikedomen m. m.), som utgör skillnaden mellan bäckar, åar, strömmar och floder. I allmänhet ha floderna sitt ursprung i ett märkligare källsprång, ett träsk, en sjö eller en smältande glaciär långt uppe bland bergen i högtakterna. Detta ursprung, af hvilketdera slaget det än må vara, kallas flodens källa. Den i början anspråkslösa fjällbäcken eller älven ökas genom tillflöden från sidorna (bifloder) tämligen hastigt i vattenrikedom och antager ganska snart dimensionen af en flod. — Riktningen eller utsträckningen af en flod kallas flodens lopp, fördjupningen, i hvilken den flyter och hvilken den oftast själf urholkat, benämnas flodens bädd eller kanal, och de vanligen sluttande stränderna eller

sidorna kallas flodbankar l. flodbräddar. Nedersta delen af en flod, där den utrinne i något större vatten, kallas mynning eller utlopp. Ofta består utloppet af flera grenar. Där marken och strandbottnen vid utloppet äro låga och jämna, uppstå ej sällan deltabildningar (se Delta, 2). — Uttrycken uppför och utför en flod ha afseende på det naturliga förhållandet, att floderna flyta från högre till lägre nivåer. — En flods högsta bank eller sida är den, som ligger till höger, dess vänstra den, som ligger till vänster, då man färdas *utför* floden. Hela det landområde, från hvilket en flod med sina bifoder och andra mindre tillflöden uppsamlar och afleder vattnet, kallas flodens bassäng, bäcken (i stort sedt bildar nämligen detta område, i förhållande till angränsande trakter, en mer eller mindre flack eller dalformig insänkning af marken), flodområde eller vattenområde. Flera flodbassänger sammanlöpa och förena sig uti den större ytförjunkningen af någon insjö eller instängd haf och bilda på detta sätt en större bassäng. Så talar man t. ex. om Dalälvens flodområde, Thames' bassäng, Mälarbassängen eller Mälarbäcken, Östersjöns och Medelhafvets bassänger o. s. v. — Sammanfattningen af alla de större och mindre vattendrag och sjöar, som förena sig till en flod, eller som utrinna i en insjö eller ett haf, benämnes flodens, sjöns eller hafvets flodsystem. Det finnes således flodsystem af betydligt olika storlek eller af olika ordningar, af hvilka ett antal underordnade tillsammans bilda ett öfverordnat system. De flesta flodsystems vatten utfaller slutligen i världshafven, men det finnes dock flodsystem, de s. k. kontinentala, hvilkas vatten aldrig omedelbart når oceanen, utan minskas eller hålles i jämvikt endast genom afdunstning och absorption. De hufvudsakliga bland dessa kontinentala flodsystem äro det Aralo-kaspiska, de i Utah och Mexico i Nord-Amerika, det på Andernas platå i Syd-Amerika samt antagligen liknande bassänger i Australien och Central-Afrika. — Emedan vattnet i de kontinentala bassängerna, hvilka näturenligt förekomma endast i regnfattiga trakter, icke har något aflopp, utan afföres i ångform (afdnstar), måste det slutligen blifva mer eller mindre salt. Däraf härrör t. ex. Kaspiska, Aralska och Döda hafvens samt Saltsjöns (i Utah) salthalt. — Den bergrygg, landhöjd eller linje, som skiljer en bassäng, ett flodsystem eller flodområde från ett annat, kallas vattendelare, vattendelningslinje eller vattenskillnad; på ömse sidor om vattendelaren strömma alla bäcker och andra vattendrag i motsatta riktningar till hvar sitt flodområde. Ej alltid utgöres vattendelaren af märkbara landhöjder eller bergsträckor; några få fots nivåskillnad är stundom tillräcklig att orsaka strömmarnas skilda riktning.

Flodernas lopp bestämmes i det stora hela af kontinenternas och ländernas allmänna lutningsförhållanden i stort. I Gamla världen, med dess mot n. och s. vända hufvudlutningar, rinna de märkligare floderna just i dessa riktningar, hvaremot de inom Nya världen ega östligt och västligt lopp, i enlighet med denna kontinents reliefform. Mångfaldiga orsaker bidraga emellertid att modifiera och åstadkomma undantag och afvikelser från denna

blott i stort allmängiltiga regel; dessa orsaker äro bergslagrens strykningsriktning och ställning, förekomsten af rännor och sprickor i berggrunden, öfvergång från lösare till hårdare berglager jämte flera andra geologiska förhållanden.

En flods längd, vattenrikedom, djup, strömhastighet m. m. äro beroende af storleken, lutningen, läget och beskaffenheten i allmänhet af dess område. Genom blotta angifvandet af en flods längd erhåller man intet verkligt begrepp om dess storlek eller betydighet; under det att omedelbara afståndet från källan till utloppet är t. ex. 300 km., kan flodens absoluta längd, till följd af en mängd böjningar och slingringar, uppgå till flera tusen. Det är kvantiteten och konstantheten af vatteninnehållet samt strömhastigheten, djupet och kanalens eller bäddens beskaffenhet, som äro afgörande vid bestämmande af en flods storlek och betydelse i naturligt eller ekonomiskt afseende. — I allmänhet är vattenkvantiteten (volymen) hos tempererade länders floder tämligen konstant, om man fränser den under torra somrar vanligen förekommande minskningen och den ökning, som ofta åstadkommes af höstregnen och vårsnösmältningen, den s. k. höstfloden och vårfloden (eller rättare höst- och vårflödet). Inom tropiska trakter däremot antaga dylika af regn och snösmältning orsakade flöden karaktären af regelbundna och periodiska öfversvämningar (t. ex. Nilens öfversvämning).

I fråga om en flods strömhastighet skiljer man mellan öfre, mellersta och nedre loppet. Det första kännetecknas af en mycket stor strömhastighet, brant nedstörande forsar och vattenfall, det andra af mindre hastighet, men likväl af här och där förekommande större eller mindre "fall" och forsar, det nedre loppet utmärkes däremot vanligen af ett jämnt och långsamt framflytande genom jämförelsevis plana slätter och dalar. Ju djupare floden är, dess större är i allmänhet, under för öfrigt lika förhållanden, strömhastigheten; störst är denna i flodens midt, flodfåran, och tillika något under vattenytan, hvarest friktionen mot sidorna och bottnen är minst. Öftare är det en alltför stor strömhastighet än ett för ringa djup, som gör floderna osegelbara.

Flodernas geologiska verksamhet är, ehuru icke alltid vid första ögonkastet märkbar, synnerligen stortad, hufvudsakligen till följd af sin under årtusenden utan uppehåll pågående fortvaro. Den yttrar sig därigenom, att floderna inom de högre trakterna, i sina öfre och mellersta lopp, sönderbryta och rycka med sig delar af berg- och jordlagren, föra dessa delar framåt längs sina bäddar, nöta och stöta dem mot bottnen samt mot hvarandra och på sådant sätt småningom söndersmula dem till gruspartiklar, sand och fint stoft, som hålles uppslammadt i det framrinnande vattnet, och som efter hand afbördas i någon insjö eller i hafvet, där det slutligen afsätter sig på bottnen, bildande nya aflagringar, ofta helt och hållet olika dem, från hvilka de leda sitt ursprung. När sådana slamuppfyllda floder i sitt nedre lopp framflyta öfver mycket låga och jämna marker och strömhastigheten således nedgår till ett minimum, afsätter sig en del af slammets i själva flodbädden, hvars botten därigenom alltmer höjes, tills vattnet

ej längre rymmes i sin forna bädd, utan tidsals flodar öfver sina bräddar och på sidorna af desamma efter hand afsätter allt mera slam. Under årens längd bygger floden sålunda sin bädd allt högre och högre, så att den slutligen, såsom t. ex. Po å italienska slätten, kommer att flyta i en af naturliga vallar begränsad ränna eller kanal, på ej obetydligt högre nivå än den omgivande slätten.

Jordens största flod är Amasonfloden, ej med afseende på längden, hvilken beräknas till 5,500 km. från källflödena i Anderna till utloppet i oceanen, utan med afseende på vattenrikedomen (35,000 kbm. vatten i sekunden till hafvet) och flodområdet (7 mill. kvkm.). Ända till 3,200 km. från utloppet är den segelbar. Längst är Missouri-Mississippi (6,600 km.). I Europa är Volga den förnämsta floden, i Asien torde Ganges, Indus och Jenisej, i Afrika Kongo, Niger och Nilen vara de betydligaste. Sveriges längsta flod är, om man fränsar Klarälven-Göta älf, Dalälven (455 km.); dess vattenrikaste flod är sannolikt Ängermanälven. E. H.

Rörande flodernas längd må anmärkas, att uppgifterna härom äro mycket osäkra. De erhållas genom mätningar på karta, och dessa lämna mycket olika resultat alltefter kartans skala, i det att en större skala, som möjliggör en noggrannare mätning, gifver samma flod en större längd än en mindre skala. Då nu utomeuropeiska floder äro uppmätta vanligen på kartor af mindre skala, torde uppgifterna om deras längd vara alltför små i förhållande till liknande uppgifter för de europeiska floderna. Jordens längsta floder äro följande (enl. H. Wagner, utom för Nilen, för hvilken nyare siffror anförts ur "Geogr. journ.", bd 26):

Missouri-Mississippi.....	6,600 km.
Kagera-Nilen.....	6,400 »
Ucayali-Amason.....	5,500 »
Itisj-Ob.....	5,300 »
Selenga-Jenisej.....	5,200 »
Jang-tse-kiang.....	5,100 »

Räknar man endast huvudfloden, men icke den längsta källfloden, blifva följande floder de längsta:

Nilen (till midten af Ukereve).....	5,590 km.
Jang-tse-kiang.....	5,100 »
Ucayali.....	4,900 »
Mackenzie.....	4,600 »
Amur-Kerulen.....	4,500 »
Kongo.....	4,200 »

De största flodområdena ha följande floder:

Amasonfloden.....	7 mill. kvkm.
Kongo.....	3,7 » »
Mississippi.....	3,25 » »
La Plata med Uruguay.....	3,1 » »
Ob.....	3,1 » »
Nilen.....	2,87 » »
Niger.....	2,5 » »
Jenisej.....	2,5 » »
Lena.....	2,35 » »
Amur.....	2 » »
Jang-tse-kiang.....	1,8 » »
Ganges-Brahmaputra.....	1,7 » »
Mackenzie.....	1,7 » »
Volga.....	1,46 » »
Sambesi.....	1,4 » »
S:t Lawrence.....	1,25 » »
Saskatchewan-Nelson.....	1,1 » »

Den skandinaviska halföns längsta flod är Klarälven—Göta älf, 703 km., med ett flodområde af 48,160 kvkm. J. F. N.

Floder äro af betydelse i krig, om de utgöra ett hinder för en framryckande trupp, som måste öfvergå dem, en försvarslinje eller ett flankstöd för en till försvar hänvisad truppstyrka eller en förbindelseväg för en truppafdelning, som rycker framåt eller till baka i flodens riktning. Sin största betydelse ha floderna såsom försvarslinjer, och de erbjuda i själva verket ganska goda fronthinder, i synnerhet om de äro breda och djupa. Den anfallande lyckas dock vanligen öfvergå floden, emedan han kan verka genom öfverraskning och på en punkt föra öfver floden större truppstyrka, än den försvarande hinner samla vid densamma under den tid, som åtgår för öfverfarten. Den försvarande kan nämligen längs floden ställa endast mindre afdelningar, under det huvudstyrkan af hans trupper intager en mera central ställning, från hvilken den kan nå alla sannolika öfvergångspunkter. Platsen för öfvergången väljes så, att de taktiska, tekniska och fortifikatoriska fordringarna för en fördelaktigt sådan så mycket som möjligt tillgodoses. I taktiskt hänseende bör öfvergångsstället ligga nära truppernas marschriktningar, ej kunna behärras från fiendliga stranden och helst väljas, där vattendraget gör en bäge åt egen sida, ha skylande och för försvar lämpad egen strand samt älfven kunna skyddas från punkter å motsatta stranden. I tekniskt hänseende är fördelaktigt, om vattendragets bredd ej är stor, om botten är fast och jämn, där broslagning med fasta stöd skall förekomma, om större arbeten för upp- och nedfartens anordnande och behöfas samt om lämpliga öfvergångsmaterialier finnas i närheten. I fortifikatoriskt afseende är bra, om lämpliga punkter för befästningars anläggande finnas. Själva öfvergången bör göras så hemligt och öfverraskande som möjligt. Fiendliga stranden bör snarast möjligt besättas och försvaret af densamma understöddas från egen strand. Verksamast blir försvaret för den, som har fästningar eller starka brohufvud vid floden och sålunda behärskar dess båda stränder (österrikarna vid Inn 1800, Napoleon I vid Elbe 1813). — I Sveriges krigshistoria märkas bland flodöfvergångar Gustaf II Adolfs öfvergång af Lech vid Oberndorf 1631, Karl X:s öfvergång af San vid Sandomierz 1656 och Karl XII:s öfvergång af Düna vid Riga 1701. C. O. N. L. W:son M.

Floda. 1. Socken i Kopparbergs län, Näs tingslag. 39,033 har. 2,608 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Västerås stift, Västerdals kontrakt. — 2. Socken i Södermanlands län, Öppunda härad. 26,265 har. 3,667 inv. (1906). F. utgör ett till egaren af Fjällskäfte patronellt pastorat i Strängnäs stift, Öppunda östra kontrakt. — Socknens under medeltiden byggda kyrka, hvilken på 1880-talet undergick en väsentlig om- och tillbyggnad i vacker gotisk stil (etter ritningar af A. H. Hägg), har märkliga, väl bevarade målningar från 1400-talet på vägarna och i hvalfen i det nuv. norra sidoskeppet (se fig. å sp. 597 och Didrikssagan). Vid kyrkans östra ända uppfördes 1666 ett praktfullt grafkor i barockstil öfver fältmarskalken L. Kagg, efter ritningar af E. Dahlbergh.

Floda, gods i Skallsjö socken, Älfsborgs län, nära Floda station å Västra stambanan och Sälveåns utlopp ur Sälvelången, 2 mtl frälsesäteri, jämte 8²/₃₂

mtl underlydande, tax. till 302,900 kr. (1906), samt såg och kvarn m. m. (tax.-v. 31,500 kr.). F. tillhörde fordom Visingsborgs grefskap och sedermera medlemmar af släkten Örnevinge. Sedan 1848 egdes det af C. von Proschwitz, hvars änka nu eger det samma.

Norra sidoskeppet i Floda kyrka (se sp. 596).

Flodbank. Se Flod 2.

Flodbrädd. Se Flod 2.

Floden [fla'dn], kulle i engelska grefsk. Northumberland, 18 km. s. om Berwick. Där vunno engelsmännen och blef 1786 ledamot af Vitt. hist. o. ant. akad. Efter fjorton års sjuklighet afled han 1789. — F. var framstående latinsk vältalare och poet. Bland hans skrifter märkas, utom 153 akadem. disputationer, för hvilka han presiderade, samt tal och verser på latin, *Exercitationes philologicae in Matthæi evangelium ejusque metaphrasis suecana* (1763—71) och *Versio suecana selectorum ex Paulinis epistolis locorum* (1771—79).

Floddike, landlbr. Se Afloppsdikey.

Flodärus. 1. Johannes F., akademisk lärare, lingvist, f. 1721 i Växjö, blef 1738 student i Uppsala, 1743 filos. magister, 1752 docent i grekiska litteraturen, 1757 adjunkt och 1762 professor i grekiska samt 1779 därjämte kyrkoherde i Gamla Uppsala. 1773 utnämndes han till medlem i Bibelkommissionen och blef 1786 ledamot af Vitt. hist. o. ant. akad. Efter fjorton års sjuklighet afled han 1789. — F. var framstående latinsk vältalare och poet. Bland hans skrifter märkas, utom 153 akadem. disputationer, för hvilka han presiderade, samt tal och verser på latin, *Exercitationes philologicae in Matthæi evangelium ejusque metaphrasis suecana* (1763—71) och *Versio suecana selectorum ex Paulinis epistolis locorum* (1771—79).

2. Manfred Mustafa F., den föregående sonsons son, skolman, läroboksförfattare, f. 17 febr. 1832 i Fundbo, Uppsala län, blef student i Uppsala 1850, filos. kandidat 1857, filos. doktor s. å., lektor i naturvetenskap vid Uppsala katedralskola 1859 och rektor därstädes 1866. Han erhöi afsked

1899. F. åtnjöt synnerligen stort anseende som skolman och har varit mycket anlitad i allmänna värf. Så har han varit led. i kommissionen för behandling af åtskilliga till undervisningen i matematik och naturvetenskap inom elementarläroverken hörande frågor (1869—71) samt i kommittén för revision af läroverksstadgan (1870—72), för afgifvande af förslag till läroverksstadga (1874), för utarbetande af förslag till en pedagogisk utbildningsanstalt för elementarlärare (1873), för utarbetande af förslag till stadga för en examen för blifvande lärare vid rikets elementarläroverk (1877—78), ang. lönereglering för lärarna vid rikets allmänna läroverk m. fl. undervisningsanstalter (1878—79) och för utarbetande af förslag till ändringar i författningarna rörande de allmänna läroverken (1890—93). F. har utgivit bl. a. *Beskrifning på ett sätt att från en telegrafstation samtidigt afsända 2 underrättelser på samma ledningsråd* (i "Öfv. af Vet.-akad:s förh.", 1856), *Om dubbel och tyrdubbel telegrafering* (1857, gradualafh.), *De viktigaste äsigterna om ozon* (1859, afh. för lektorat), *Fysikens första grunder* (2 dlr, 1862—65; 5:e uppl. 1901—03), *Öfningsexempel till sistnämnda arbete* (1865; 4:e uppl. 1889).

Flodfart, sjöfart på floder och kanaler, idkades redan af de äldsta kulturfolket, långt innan kustfarten och farten på öppna sjön uppstodo vid Persiska vikens och Medelhafvets stränder. Nilen kan anses såsom flodfartens vagg. Enligt Herodotos voro de äldsta Nilbåtarna (grek. *bairis*) förfärdigade af akaciaplankor, fästa till långa stänger och tätade med papyrus. De voro således tämligen ofullkomliga. Men ehuru egypterna ej voro ett sjöfarande folk, lärde de sig med tiden att bygga förträffliga flodbåtar både med afseende på storlek, form och rigg. Lika gammal som den egyptiska var flodfarten på Eufrat och Tigris, af något senare datum torde farten på Indus och på Kinas stora floder ha varit. Liksom egypterna lärde sig snart kaldeerna att gräva kanaler och företaga strömregleringar för att använda faran af tvillingflodernas plötsliga öfversvämningar. Bergsborna vid flodernas öfre lopp fraktade sina produkter till Babylon på timmerflottar eller på båtar af vidjor, öfverdragna med skinn och öfversmetade med jordbeck. Dylika farkoster äro ännu i bruk på nämnda floder. Hinduernas farkoster voro ock af en ganska enkel konstruktion; de utgjordes förnämligast af kanoter, förfärdigade af grofva bamburör. Af två till hvarandra surrade kanoter bildades stundom ett slags dubbelbåt, liknande dem, som begagnas af invånarna på Söderhafsaöarna. Ganska sannolikt skilde sig kinesernas äldsta farkoster föga från de flodbåtar, som ännu under namn af "junk" och "paro" förekomma på Kinas floder och italtaliga kanaler. Sedan Medelhafvets östra och västra länder genom feniciernas och kartagernas sjöfart satts i förbindelse med hvarandra, blefvo Galliens floder, förnämligast Rhône, Garonne, Loire och Seine af betydelse för handeln, och genom dessa förmedlades samfärdseln med få afbrött från Medelhafvet till Galliens västra och norra kuster. Först senare förändrades dessa floder genom kanaler. Under 1100-talet, med korstågen, började handeln mellan det inre Europa och Konstantinopel samt de italienska sjöstäderna att söka sig en väg på Donau och Rhen, hvilken senare flod blef ett medel för odlingens sprid-

dande från Nederländerna öfver en stor del af Tyskland. Under medeltiden blefvo Nederländerna en sammanbindningslänk mellan den indiska handeln och den nordiska, mellan de italienska republikerna och hansestäderna. Då samtidigt inhemsk slöjdfit tog fart i Nederländerna, uppstod en liflig inre samfärdsel, som, till följd af landets egendomliga natur, tog form af flodfart. Holländarna blefvo de förste i Europa, som i stor skala tillgodogjorde sig sitt lands naturliga vattenvägar och utvidgade dem genom kanalisering. Under senare tider har flodfarten nått en ofantlig utveckling, och en mängd kanaliseringar, strömsrensningar och strömregleringar till dess upphjälpande har företagits. Orsakerna därtill äro den oerhördt ökade oceanhandeln och den däraf föranledda lifliga samfärdseln folken emellan, den hastigt uppbloomstrande industrien, förbättrade tekniska hjälpmedel samt de billiga fraktkostnaderna å vattenvägar. Fortskaffning medelst dragkraft i land, s. k. *träckning*, har efterträds af *ångbogsering* och, på Frankrikes och Tysklands viktigaste floder, där trafiken är stor och strömmen stark, äfven af *ånghalning* (fr. *louage*) vid en i floden nedsänkt kätting eller stältrådslina. Genom sistnämnda anordning erhålles större dragkraft. I Tyskland låg flodfarten länge nere. Genom kongressen i Rastadt, 1798, och freden i Lunéville, 1801, frigjordes flodfarten på Rhen. På Donau kom en liflig flodfart till stånd först efter Krimkriget (1853—56), sedan Sulinamynningen blifvit på internationell bekostnad kanaliserad, och äfven farten på Tysklands öfriga floder räknar sin egentliga uppbloomstring från senaste tider. 1869 bildades en centralförening i Berlin för flodfartens lyftande i Tyskland. — Sverige är synnerligen rikt på strömmar, men flodfarten är dock icke mycket utvecklad, ty många strömmar äro uppfyllda af forsar och fall, så att de hufvudsakligen begagnas endast såsom flottleder för det från skogarna kommande timret, andra äro endast delvis segelbara för större eller mindre fartyg. Landets viktigaste vattenvägar äro genom kanaler förbundna till sammanhängande farleder. Norra Asien torde inom en ej alltför aflägsen framtid genom flodfart få ordnade förbindelser med hafvet och på samma gång komma i åtnjutande af civilisationens fördelar. Amurfioden utgör redan en stråkväg för handeln och samfärdseln med Stilla hafvet. Genom svenska nordpolsexpeditioner ha försök blifvit gjorda att göra äfven Jenisej till en handelsväg mellan hafvet och de inre delarna af Sibirien. — Framgången af det inre Afrikas pågående civilisering torde i ej ringa mån bero därpå, om flodfart kan komma till stånd på denna världsdels förnämsta floder, Kongo, Niger m. fl. — För omkr. 50 år sedan började Amasonfloden erhålla en ordnad flodfart, och efter dennas införande har jordens största flodområde med dess ofantliga rikedomar blifvit tillgängligt för världshandeln. — I Nord-Amerikas förenta stater har man sedan lång tid tillbaka förstätt att i hög grad tillgodogöra sig landets naturliga vattenvägar samt förena dem sinsemellan och med hafvet. Alltsedan befrielsekrigets dagar (1775—83) har flodfarten varit i stigande, och samtidigt ha stortartade kanaliseringsarbeten företagits. Jfr Kanaan a l.

Flodfåra. Se Flod 2.

Flodgudar. Floderna höra till de naturföremål, som af ålder hyllades såsom besjälade af en för män-

niskorna särskildt viktig andemakt. Man höll dem blida med att i vattnet göra libationer och offer af levande väsen. På grund af flodernas betydelse för

Nilen. Antik marmorstaty i Vatikanen.

de stora jordbrukskulturerna fång sådana flodgudar som Nilen (se fig.) en kraftigare personifikation och vidsträcktare anseende. N. S.

Flodhästen. Se Flodhästsläktet.

Flodhästsläktet, Hippopotamus, zool., är den enda levande representanten för familjen *Hippopotamidae*, tillhörande de partåiga höfdjurens underordning (*Artiodactyla*). Djurets hela byggnad är anpassad för vistelsen i vatten och å sumpmark. Den väldiga, synnerligen plumpa bålen uppbares af mycket korta ben, hvilka knappast kunna hindra buken att vidröra marken; å alla extremiteterna finnas fyra tjänstgörande tår, som erbjuda en synnerligen utbredd trampyta, väl behöfvid å den terräng, där flodhästen har sin varelse, medan hos öfriga partåiga höfdjur, som ställa större fordringar på snabbare ställflyttning, en förlängning af de mellersta och tillbakabildning af de yttre tårna äro regel. Ögonen och näsborrarna äro, såsom ofta hos vattendjur, belägna å det massiva, plattade hufvudets öfre sida; öronen äro små, nosen bred, i spetsen tvärt aftrubbad. Den hos ungen köttfärgade, hos det äldre djuret skiffergrå huden är endast hos den förra beklädd med tätt stående mjukare hår; äldre djur ha blott glest växande borst å kroppens ryggside. Fram- och hörntänder ha öppna rötter och tillväxa därför under djurets hela lifstid; sammansatt magsäck; ingen blindtarm. — Den vanliga flod- l. nilhästen, *H. amphibius* (se fig.), uppnår en längd af öfver 4 m. och en höjd af 1,5 m.; en sådan jättes vikt uppgår till omkr. 2,500 kg. Den är säkerligen identisk med den i Jobs bok omtalade Behemet. Den var fordom utbredd i hela Afrika s. om Sahara på för honom lämpliga områden afvensom i Nilen ända till dess mynning, men har nu blifvit utrotad såväl i södra Afrika (i Kapkolonien sågs den sista flodhästen omkr. 1874) som i Egypten och Nubien. Däremot anträffas den fortfarande i större floder och sjöar i Afrikas inre. Ännu under kvartärperioden leide flodhästar äfven i Europa norrut ända upp till England. Redan under miocentiden uppträder flodhästsläktet. Mer än något annat höfdjur hänvisad till vattnet, går flodhästen blott undantagsvis upp på land. Detta sker regelbundet om natten i trakter, där i vattnet ej finnes nog födoämnen för att tillfredsställa dess aptit, om dagen såges den lämna vattnet endast för att hvila på en sandbank e. d. Den rör sig med ganska mycken ledighet i vattnet, simmar och dyker väl samt håller sig nära fem minuter under vatten;

vanligen lyfter den endast öfre delen af hufvudet öfver vattenytan. På odlade ställen gör den ofta mycket stor skada genom sin glupskhet och därige-

nom, att dess plumpa fötter trampa och bryta sönder en mängd växter. På sina landpromenader angriper flodhästen, äfven osärad, stundom människan, och som den rör sig mycket snabbare än hvad den klumpiga gestalten låter förmoda, är den en mycket farlig fiende; särskildt vildsint är flodhästhonan, då hon åtföljes af en unge. Enligt nyare resande skall flodhästen dock i sådana trakter, där den ej genom täta förföljelser ofredats, vara ganska fromsint. Förutom människan torde knappast andra varelser än mygg, blodiglar och inälmsmaskar ofreda flodhästen. Infödingarna jaga den med lans och kastspjut, ett företag, som ställer jägarens styrka, list och skicklighet på hårda prof. Jaktens afkastning är ej obetydlig: köttet och späcket värderas ganska högt, och särskildt de yngre djurens kött anses vara en läckerhet; af huden förfärdigas förträffliga ridpiskor, käppar, sköldar m. m.; fordom bearbetades tänderna till "löständer", hvilka dock numera erhållas af lämpligare material. Honan föder en unge åt gången, hvilken, då modern simmar, ligger gränsle öfver dess hals. Vid lämplig vård trives flodhästen ganska väl och fortplantar sig i fångenskap. — I västra Afrika (Liberia) förekommer en mindre art (*H. liberiensis*), som skiljer sig från den större arten bl. a. genom blott två framtänder i underkäken, medan den sistnämnda har fyra. L.-e.

Flodillern. Se Flodillrar.

Flodillrar. *Lutreola*, zool. Under denna benämning har man sammanfört några vesselarter, af hvilka en, flodillern l. mænken (*Lutreola*

intreola, se fig.), tillhör Europas fauna. Denna skiljer sig från den vanliga illern genom något smärre kroppsförm, mera plattadt hufvud, längre svans, något mera utbildade simhinnor, mindre yfvig hårfäll och annan färgteckning: medan illern

är mörkare på buk- än på ryggssidan och har hvitkantade brönspetsar, är flodillern ofvan och under enfärgadt mörkbrun med brönspetsar af samma färg. Flodillern uppnår en längd af omkr. 50 cm. Äfven till lefnadssättet skilja sig flodillrarna från de öfriga vesslorna därigenom, att de afpassat sig till lifvet i och vid vatten. Sålunda är flodillern förträfflig simmare och uppehåller sig företrädesvis vid flod- och sjöstränder, där den gräver ut en håla, i hvilken den inreder sitt bo. Dess födoämnen utgöras företrädesvis af vattendjur, såsom kräftor, grodor, fisk, vattenfåglar m. m. Parningen försiggår vid vinterns slut, och i juni föder honan 3—6 ungar. Flodillerns egentliga hemland är östra Europa; i Finland är den ganska allmän; äfven på några ställen i norra Tyskland, såsom i Holstein och i trakten af Lybeck, har den anträffats. Mycket nära besläktad med den europeiska flodillern är den i Nord-Amerika vanliga minken (*Lutreola vison*). Båda dessa arter (företrädesvis den amerikanska) lämna ett högt värderadt pälsverk. L.-e.

Flodin, Samuel Konrad, donator, f. 1726, d. 9 juni 1800 i Stockholm, där han var rådman och titulär borgmästare, stiftade genom testamente 28 maj 1795 med tillägg 15 sept. 1796 en stipendiefond till förmån för studerande vid Uppsala universitet och Linköpings högre allmänna läroverk. Fonden uppgick vid 1906 års slut till 163,525,00 kr. samt förvaltas af Stockholms magistrat och borgerskapets femtio äldste.

Flodin, Johan Gustaf, biskop, f. 18 jan. 1741 i Torshälla, d. 4 jan. 1808 i Västerås, blef 1759 student i Uppsala, 1764 filos. magister och 1766 docent i grekiska. 1767 prästvigdes han, blef s. å. adjunkt hos pastorn i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm och utnämndes 1771 till hofpredikant. När Adolf Fredriks församling 1773 skildes från Klara, blef F. dess förste kyrkoherde och erhöll 1782 Solna till prebende. 1786 utnämndes han till pastor primarius. 1786—94 var han lärare i kristendom för kronprins Gustaf Adolf.

1792 utnämndes F. till öfverhofpredikant och confessionarius, 1794 till ordensbiskop och 1800 till biskop öfver Västerås stift. 1793 blef han ledamot och sedermera ordförande i Ecclesiastikkommittén, bevestade riksdagarna 1786, 1789, 1792 och 1800 samt var under en längre tid fullmäktig i Rikets ständers bank. Sedan 1779 var F. teol. doktor. 1799 upphöjdes hans barn i adligt stånd, med namnet af Flodin. — Som biskop lefde F. i stillhet, "styrde fridsamt i domkapitlet, var uppmärksam på läroverket och umgicks förtroligt med sina prester". Han beskrives såsom en man af "starkt, alltid lugn själ och med behag blandad värdighet" samt var en af samtiden värderad predikant. För åtskilliga af sina hastiga befordringar torde han ha haft mycket att tacka inflytelserika släktingar (särskildt svågern Elis Schröderheim).

Såsom Gustaf Adolfs religionslärare utfölvade F. genom sin varma, något pietistiska religiositet ett starkt, churu ej alltid lyckligt inflytande. Adlerbeth säger, att "han inskärpte hos denne en ofördragssam ortodoxi — — — och förhöjde begreppen om konungamaktens oinskränkta rätt till blind lydnad". F:s skrifter utgöres hufvudsakligen af predikningar och religiösa tal. (E. M. R.)

Flodin, Louise Charlotta Kristiana, född Söderqvist, typograf, f. 17 sept. 1828 i Kils socken i Örebro län, en tid lärarinna, tog 1856 anställning som elev vid ett boktryckeri i Örebro och började 1858 utgifva "Arboga tidning", hvilken hon till en början ensam redigerade, satto och tryckte. 1862—64 utgaf och redigerade hon tidskriften "Iris". Förstnämnda är flyttade hon till Stockholm, där hon upprättade och till 1874 ledde ett tryckeri, hvars personal utgjordes af kvinnor. Under tiden (1865) trädde hon i äktenskap med bokförläggaren Sigurid Flodin (f. 6 jan. 1827). Fru F. har tagit första steget till svenska kvinnans användande i boktryckarkyrket och har såndana i Sverige öppnat ett nytt och lämpligt verksamhetsfält för kvinnlig intelligens och arbetsförmåga. Hon är den första kvinna, som i Sverige uttagit tillståndsbrev för utgivande af tidning.

Flodin, Karl Teodor, finsk musikschriftställare, f. 10 juli 1858 i Vasa, af en från Sverige i början af 1800-talet indflyttad och musikaliskt begåfvad släkt, blef student i Helsingfors 1877 och filos. magister 1886, iåkade samtidigt musikstudier för R. Faltin och sedermera vid Leipzigs konservatorium, har sedan 1886 verkat som musikkritiker i "Nya pressen" m. fl. tidningar i Helsingfors och blef 1902 ansvarig utgivare af "Helsingforsposten", som upphörde 1905. Han utgaf 1900 den varmt skrifna essaysamlingen *Finska musiker och andra uppsatser i musik*. I Sv. litteratursällsk. i Finland Runcebergs-festschrift 1904 författade F. den stora kritiska bibliografien *Om musiken till Runcebergs dikter*. Som tonsättare har han uppträtt med pianostycken, solosånger, duetter, körstycken (bl. a. *I sommarnatt* för blandad kör samt de otryckta *Helena*, sångscen med text ur Goethes "Faust", *Requiem för Mignon*, *I skären*, cykel för mansröster) och tillfällighetskantater. — F. är sedan 1900 gift med den finska sångerskan Adollina Thereso (Adèle) Leander (f. 1873), som företrädesvis gjort sig bemärkt genom koloraturfärdighet; hon konserterade med sin man 1900 i Stockholm.

Floding, Per Gustaf, kopparstickare, f. 3 mars 1731 i Stockholm, d. där 17 okt. 1791, blef 1747 antagen som lärling hos den bekante gravören J. E. Rehn och visade mycken flit och begåfning samt utförde snart flera smärre arbeten (notgravyr m. m.). Med flerårigt understöd af Manufakturkontoret vistades F. sedan 1755 i Paris för att utbildas sig i den egentliga gravyrn med grafsticket. Han gjorde flitiga studier och utförde skilliga särdeles förtjänstfulla arbeten. Han hörde föreläsningarna vid målarskolan, tecknade för Vanloo, Boucher, Vien och Roslin samt lärde sig grafstickets bruk under handledning af Cochin. Cars, Dupuis och Le Bas, med ett ord den tidens förnämsta mästare. Hans yppersta blad från denna tid (ett af de vackraste, som en svensk man utfört) var en 1758 börjad och 1761 fullbordad allegorisk

sammansättning efter en teckning af Cochin: *Adolf Fredrik omgiven af riksstånden, mottagande af Minerva fyra genier, representerande de sköna konsterna*. Detta konstverk framkallade så stor förvåning, att F:s årsunderstöd 1761 förvandlades till ett tvåårigt stipendium på 2,000 livres. Året därefter gjorde han, jämte fransmannen Charpentier, upptäckten att i kopparsticket fullkomligt troget efterbildade laverade handritningar, och han erhöi för dess vidare utvecklande ett understöd af 600 livres. En så riklig uppmuntran och så stora anslag hade ingen svensk konsnär före F. åtnjutit. Detta harrörde ej blott af hans ovanliga skicklighet, utan i synnerhet af den ynnest han genom Rehn åtnöjt vid hovet och det bifall Tessin egnade hans arbeten. Med den sistnämnde brefväxlade han under hela sin vistelse i Paris. F. var en ganska mångsidigt bildad och för konstens lyftande i hemlandet varmt intresserad man. Han studerade målarskolan och författade en afhandling i detta ämne. Därjämte gjorde han samlingar till en bibliografi öfver böcker rörande konst till ett gravörlexikon m. m. Redan innan han lämnat Paris, blef han, på grund af dessa studier, i mars 1763 utnämnd till k. hofgravör och garde d'estampes hos däv. kronprinsen Gustaf. — Omedelbart efter sin återkomst till fäderneslandet (hösten 1764) erhöi han tills vidare ett understöd samt började kort därefter arbeta på inrättandet af en gravrykskola under sin ledning. I denna afsikt ingaf han ett vidlyftigt memorial till riksdagen 1765, hvilket remitterades till Manufakturkontoret och öfverintendenten Cronstedt samt af båda tillstyrktes. 1766 utgaf F. sina inlagor m. m. under titel *Handlingar rörande en ny uppfinnning i gravuren*, och s. å. offentliggjorde han ett kopparsticket, *Den öma modren* (efter en taffla af Blanchard), tillägnadt rikets ständer. Detta hade åsyftad vorkan; ty i okt. s. å. beslöt ständerna, att en gravrykskola för fyra läringar skulle upprättas under F:s ledning, samt försågo honom med lön och anslag emot vissa ganska lindriga villkor. Skolan kom till stånd, men uträttade i det hela ej synnerligt för höjande af den svenska gravrykskonsten. Där utbildades endast några medelmåttiga ynglingar, såsom J. L. Caton och Joh. Snack, hvilkas senare arbeten ej synnerligen utmärka sig. (Alla öfriga mera framstående gravörer på F:s tid, Åkrel, Gillberg, Martin m. fl., utbildade sig fullkomligt oberoende af honom.) Däremot blef skolan af vikt därigenom, att den otvivelaktigt väckte till nytt lif tanken på inrättandet af en fullständig konstskola för Sverige, en tanke, som på Adelerantz' initiativ blef verklig, då 1768 den forna Ritarakademien återupplifvades. — F. hade visat för mycket intresse för den svenska konstbildningen för att ej intaga en betydande plats inom den nydanade akademien. Också blef han professor i teckning vid densamma samt skötte tillika sekreterarsysslan. I mars 1773 erhöi han k. förordnande å båda dessa befattningar vid den då företagna ombildningen af k. Målar- och bildhuggarakademien. Han hade då under flera år föreläst där, bl. a. 1770 "öfver några delar af kostymen hos de gamla grekiska och romerska folkslagen", samt uppsatt det förslag till statuter, som i hufvudsak vann K. M:s stadfästelse. Men inom kort lär oenighet ha uppkommit mellan F. och hans medbröder i akademien.

och särskildt tyckes ett mycket spändt förhållande mellan honom och Adelcrantz länge ha egt rum. Man påstod, att F. ej med synnerligt nit skött sin syssla, hvadan akademien på sitt förslag till stat för 1778 upptog F:s lön till blott hälften af de andre professorernas och i dec. 1777 frantog honom sekreterarsysslan samt rättigheten att deltaga i akademien rådslag. Striden fortsattes, då akademien året därpå afstyrkte allt vidare understöd till F:s gravrykskola, hvaraf följden och blef, att hans lön och den dittills af akademien bestridda hyran för samma skola 1779 indrogos. Oenigheten nådde sin höjd, då F. 1782 hos k. Kammarrevisionen anhöll om att blifva befriad från allt ansvar för sin delaktighet i förvaltningen af akademien medel och i ett kort därpå ingifvet memorial ej otydligt lät förstå, att tillgångar till ej ringa belopp spårblott försvunnit ur akademien räkenskaper från 1768 till 1777 års slut. Därom utspänn sig en vidlyftig rättegång, hvars alla handlingar F. lät trycka, och först genom K. M:ts utslag på hans bevär af 23 mars 1784 blef denna afgjord så, att besvären underkändes och han själf för vanvördigt skriftsätt ålades en lindrig plikt samt att undfå tjänlig och allvarsam föreställning med åtvarning "att hädanefter med mera saktmodighet och tillbörlig aktning sig emot akademien uppföra". I hufvudsak, eller hvad vidkom förvaltningen af akademien tillgångar och det förvirrade skick, hvari dess räkenskaper befunno sig, synes emellertid F. ej haft alldeles orätt. — Sedan denna tid försvinner han fullkomligt från skådeplatsen. — Som kopparstickare intager F. ett af de förmåsta rummen inom Sveriges konst. Det är i synnerhet genom sina rena grafstickelsarbeten, *Allegorien öfver Adolf Fredrik*, *Den öma modren*, *Sofrande flicka* (efter Deshayes) samt de präktiga porträtten af *Gustaf III*, *Gustaf I*, *Roslin* och *grefinnann Tessin*, som han inlagt mycken förtjänst. Han förde sin stickel med fulländad säkerhet, ehuru en viss torrhet i behandlingen är märkbar, samt elegans och lätthet ej hålla jämna steg med fastheten. De fina "gravures au lavis", som han utförde efter sin nyuppfunna metod, återgifva ganska fullkomligt karaktären af laverade handteckningar, men metoden hade för liten praktisk betydelse för att vinna någon vidsträcktare tillämpning. Minst lycklig var han i enbar etsning, såsom i bladet *Le ravissement des sabinas* (1775). Äfven hans planschverk *Solemniteter*, som föreföllo i Stockholm åren 1771 och 1772 är af underordnad värde ur konstsynpunkt. Efter sin hemkomst utförde F. egentligen ej många blad, och från omkr. 1780 upphörde hans verksamhet, såvidt känt är, fullständigt. Se C. U. Palm, "Per Floding och hans konstnärsskap" (i Föreningens för grafisk konst "Meddelande", n:r III), L. Loostrom, "Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735—1835" (1887—91).

Flodinska stipendier. Se Flodin, S. K.

Flodkräftsläktet. Se Kräftsläktet.

Flodman, Johan Kristofer, präst, katekesförfattare, f. 22 mars 1794 i Linköping, d. 3 juli 1870 i Vadstena, blef student i Uppsala 1813 och filosof. magister 1821. Efter att i några år ha egenat sig åt skolorundervisning lät han prästviga sig 1829, blef 1830 komminister i Skinberga och 1836 i Södra Vi samt 1843 kyrkoherde i Herrestad och

Källstad i Östergötland. — F. är mest känd som författare till den på sin tid allmänt begagnade katekesen, *Hjelpreda för menige mans barn vid inhemtande af christendoms-kunsken*, af K. M:t belönad med högsta priset bland täfningsskrifter för folkskolorna och folkskollärarseminarierna samt otryckt flera gånger, senast 1876. Bland hans öfriga arbeten märkas "Psaltaren", öfv. och utläggning efter A. Tholuck (1858—59), och "Urval af bibelspråk och psalmverser för läroverken" (1860).

Flodman, Anders August Eugen, skriftställare, f. 3 juli 1835 i Norrköping, d. 21 april 1884 i Stockholm, student i Uppsala 1854, idkade tidigt litterära studier och sysselsättningar samt uppträdde 1858 offentligt såsom författare med berättelser i tidningarna. 1867 uppsatte han "Eskilstuna tidning". 1872—84 var han kritiker i "Aftonbladet". Utom uppsatser, recensioner, berättelser m. m. i tidningar och tidskrifter, utgaf han, under märket Anders R.....n, novellsamlingen *Blad ur min praktik* (1860, öfv. till danska och tyska; ny uppl., tillökt med en senare serie 1876—78), romanen *En själsständig man* (1861), *Upp och ned, teckningar ur olika kretsar* (1862), *Under strecket, karakterer, typer och situationer* (1878 och 1879) samt, under eget namn, *Kritiska studier* (1872).

Flodman, Karl Samuel, målare, etsare, f. 17 dec. 1863 i Stockholm, d. där 27 okt. 1888. var 1883—86 elev vid konstakademien, erhöll 1888 kungliga medaljen för ett höstlandskap. Bland hans oljemålningar märkas *Vid Kungsör* (1886, Konstakademien) och *Strandbild* (1888, Nationalmuseum). F. utförde äfven landskap i pennteckningar och — under det sista halfåret af sitt lif — etsningar (de flesta egas af Nationalmuseum), hvilka utmärka sig för en distingerad enkelhet i tekniken, renhet och smak i linjeföringen samt mycken finess i uppfattningen. — Jfr G. Lamms monografi i "Meddel. från Föreningen för grafisk konst", II (äfven separat). J. K.-e. (G-g N.)

Flodmark, Johan Hugo Andreas, teaterhistoriker, Bellmansforskare, f. 9 sept. 1837 i Stockholm, student i Uppsala 1863, kammarskrivare i kommerskollegium 1875—95, tjänsteman hos Stockholms stads drätselnämnd (till 1902) och föreståndare för stadsarkivet (sedan 1896), har från tyskan och franskan bearbetat ett större antal lustspel och opeletter och författat bl. a. *Bellmansmelodiernas ursprung* (1882), *Kongl. svenska skådeplatsen i Stockholm 1737—1753* (1887), *Stenborgska skådebanorna* (1893), *Bollhusen och Lejonkulan i Stockholm* (1897) och *Elisabeth Olin och Carl Stenborg, två gustavianska sångargestalter* (1903), arbeten af stort intresse och mycken betydelse för svenska teaterhistorien.

Flodmusselsläktet l. Målarmusslor, *Unio*, *zool.*, hörande till flodmusslornas familj (*Unionidae*). är kännetecknad genom en eller två långsgående lister bakom läständerna å de tjocka, fasta och aflånga skalen. Den öfver hela Europa förekommande målarmusslan, *U. pictorum*, af ånda till 11 cm. längd, är allmän i sjöar och åar (helst med sandig botten) i mellersta och södra Sverige. Till färgen är skalen på den yttre sidan mörkgröna, på den inre oftast pärlmorglansande. Musslan har fått sitt namn därpå, att man i dess liksom

i de andra arternas skal kan med fördel riiva, blanda och förvara målarfärger. Det hvitaktiga, köttiga djuret har i färskt tillstånd oftast en fisklik lukt och ätes i vissa trakter. Stundom har man i skalen funnit pärlor. J. G. T.*

Flodmusslor, *Unionidæ* l. *Najades*, *zool.*, en familj, hörande till musslornas klass (*Acephala* l. *Lamellibranchiata*) bland blötdjuren (*Mollusca*) och utmärkt genom blott till ringa del sammanväxta mantelblad, stor, tjock, tungformig fot, två tunna, liksidiga skal med tjock, vanligen olivfärgad epidermis, låset utan tänder eller med få sådana o. s. v. De lefva i sött vatten och gräva sig, med framåndan förut, ned i gytjian på botten. Af viktigare dithörande släkten ha *Unio* och *Margaritana* skallåset försedt med tänder; sådana saknas hos *Anodonta*, där de motsvaras af en list eller ribba. J. G. T. (L.-e.)

Flodnejonögar, *zool.* Se *Nejonögon*.

Flodnyfj. Se *Najader*.

Flodoard l. *Frodoard* [-är], fransk krönikeskrifvare, f. 894, d. 966 såsom kanik i Reims. Han skref på latin en historia öfver kyrkan i Reims (1617, ny uppl. jämte fransk öfv. 1854) samt en krönika omfattande tiden 919—966 (öfv. af Guizot i dennes "Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France").

Flodmråde. Se *Flod 2*.

Flodpärlmusselsläktet, *Margaritana*, *zool.*, hörande till flodmusslornas familj (*Unionidæ*), saknar de hos flodmusselsläktet förekommande listerna eller lamellerna vid skallåset. Släktet tillhör företrädesvis

kropp, som kommit in mellan skalen och mantelbladen. I samband med ett visst sjuklighetstillstånd hos djuret inträder en kalkafsöndring omkring det främmande föremålet eller kärnan uti den blifvande pärlan. Se *Pärlor*. J. G. T.*

Flodström, *Isidor*, statistiker, författare, f. 1856 i Hedemora, 1874 student och 1880 filos. kandidat i Uppsala, blef efter tjänstgöring i Statistisk centralbyrån (1894) och i Kommerskollegium (1896) 1897 aktuarie i sistnämnda ämbetsverk samt har på särskildt officiellt uppdrag utfört ett antal statistiska undersökningar, bl. a. rörande stegringen i varuprisen. Även i andra vetenskapliga och politiska ämnen har han utfört en flitig författarsamhet. Bland alstrnen därpå märkas *Om konsoantgeminationen* (1880, i "Nord. tidskr. f. filol."); öfv. till tyska, *Förslag till lärobok i svensk rättskrifning* (1886), *Arbet af lefvebröd* (1896, i "Nationalek. för:s förh."), *Einige hauptgesichtspunkte der allgemeinen handelsstatistik* (1899, i "Allgem. statist. archiv"), *Proportionella valmetoder* (1900), *Den svenska statistikens reformering* (1906, i "Ekonomisk tidskr."), *Politik, samhälle och moral* (1907) och *Underligheter i modern svensk statskonst* (s. å.). F. har i flera af dessa samt i andra arbeten förberedt utgifvandet af årliga preliminära statistiska översikter. Han har äfven översatt Spencers "Grunderna för etiken" (1884).

Flodsystem. Se *Flod 2*.

Flotid. Se *Ebb och flod*.

Flodvatten. Se *Vatten*.

Flöem, *bot.* Se *Kärlsträng*.

Flögisticära (se *Flögiston*), desoxidera.

Flögistik kemi. Se *Eld*.

Flögisto'n (grek., brändt, antänd), det hypotetiska ämne, som enligt en länge härskande teori ansågs vara den gemensamma, verksamma principen vid alla brännbara substansers förbränning. Jfr *Antiflogistiska skolan* och *Eld*.

Flöh [flå], *Der* ("loppan"), en österrikisk skämttidning, som utkommer sedan 1868 i Wien med 1 nummer i veckan och blifvit omtyckt för sina lustiga vers och stora karikatyr-

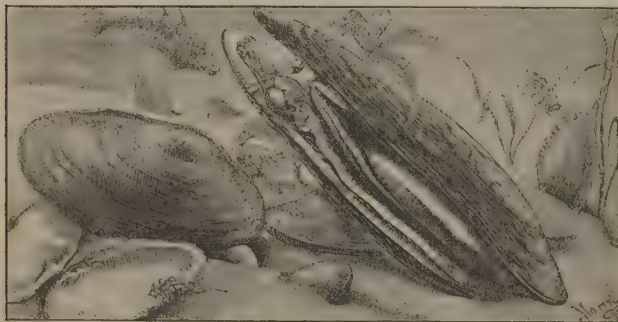
ritningar från politikens och sällskapslivets fält.

Flöhiade (Flöia). Se *Makaronisk poesi*.

Flöka, *bot.*, namn på arter af växtsläktena *Charophyllum*, *Torilis*, *Pleurospermum*, *Helosciadium*, *Heracleum*, *Helosciadium* och *Bupleurum*, samtliga tillhörande fam. *Umbelliferae*. G. L.-m.

Flöka (pl. flökor), *bergsv.* och *tekn.*, lager; lokalbenämning på de med alunskiffer omväxlande lager af orstenskalk, hvilka förekomma i Halle- och Hunnebergs kalkbrott i Västergötland. Arbetarna i dessa brott skilja mellan bottenflökan, stora flökan, kortelflökan m. fl. E. E.

Flöki Vilgerðarson, norsk viking, upptäcktsresande, hade hört talas om det land svensken Gardarr Svávarsson upptäckt långt i n. v. och begaf sig omkr.

Margaritana margaritifera. T. h. ett halföppnad exemplar med pärla under mantelbladet; därbakom vandrande musslor.

Nord-Amerika. Den omkr. 11 cm. långa europeiska flodpärlmusslan, *M. margaritifera*, förekommer flerstädes i norra och mellersta Europa, äfven å Skandinaviska halfön, i vattendrag med stenig botten. De aflånga, utvändigt brunsvarta skalen äro på insidan belagda med den vackraste pärlmor och innesluta stundom pärlor (af en ärtas eller någon gång, såsom det säges, af en hasselnöts storlek), hvilka i godhet någon gång kunna täfva med de orientaliska pärlorna och hvilka bestå af samma ämnen som skalen, d. v. s. af fina organiska hudbildningar, i och mellan hvilka kalk har aflagt sig. Pärlornas glans beror på sättet för kalkens afslagning och på hudarnas genomskinlighet. Pärlbildningen framkallas ofta af någon främmande

368 ut för att uppsöka "Gardars holme", som han mycket riktigt fann och gaf namnet Island efter den mängd af driftis, som om våren fyllde de nordvästra fjordarna. Efter två års vistelse på västra Island återvände F. till Norge, men begaf sig några år senare tillbaka till Island och tog land i Flokedalen på nordlandet, där han bodde till döddagar. R. N.-g.

Flokkur, isl. Se Flock.

Fjolågriga berg, *geol.*, fordom använd benämning för af sedimentära, horisontella eller nästan horisontella bergartslager (*flor*) uppbyggda berg. — Fjolågriga bergarter, detsamma som lagrade bergarter. E. E.

Flonflon [flånfl], fr., muntert omkväde, visrefräng.

Flood [flood], Konstantius, norsk författare, f. 7 aug. 1837 i Porsgrund, var först till sjöss, kom sedan i landbruksskola och var en tid landbrukare i S. Trondhjems amt, senare i Lister og Mandals amt. Sedan 1878 bosatt i Kristiania, har han egnat sig åt litterära sysselsättningar. Af hans arbeten ha i synnerhet hans sjöromaner från kapartiden i början af 1800-talet fått en mycket stor släskrets. De mest kända äro *Ritter & Co* (1883; flera uppl.; sv. öfv. 1884), *Stærke Jansen* (1887; flera uppl.), *Ufredstid* (1889; flera uppl.), *Alvorsdyst og eventyr* (1890), *Under kaperlag* (1894; flera uppl.) och *Magnus Barfod og hans sønner* (1896). Ett urval af hans berättelser är utgivet i 2 bd (1892). Ofredsåren i början af 1800-talet äro på grundval af historiska handlingar skildrade i hans skrifter *For otti aar siden* (1890) och *Under krigen* (1892). Af hans topografiska och historiska verk kunna nämnas *Listerlandet* (1875; 3:e uppl. 1894) och *Povel Juul* (1876). O. A. O.

Floorings [flå'ri'ns], eng., träv. Se Bräder.

Floors Castle [flå's kå'sl]. Se Kelso.

Floquet [flå'kæ], Pierre Amable, fransk historiker och arkeolog, f. 1797, d. 1881, blef 1829 advokat i Rouen och beklädde 1828—43 en post såsom förste notarie vid k. domstolen i Rouen. Vid sidan af sina ämbetsgöromål sysselsatte han sig med arkeologiska och historiska forskningar. Resultatet af dessa nedlade han i en mängd arbeten, hvilka till större delen röra Normandie, hans födelsebygd. Bland dem må nämnas *Histoire du privilège de saint Roman* (1833), *Anecdotes normandes* (1838), *Histoire du parlement de Normandie* (1840—43).

Floquet [flå'kæ], Charles Thomas, fransk politiker, f. 1828 i Saint-Jean-Pied-de-Port (dep. Basses-Pyrénées), d. 1896 i Paris, studerade juridik och blef 1851 advokat i Paris och juris doktor. Under kejsardömet gjorde han flera betydande angrepp mot regeringen i en rad politiska mål och medarbetade i "Le temps" samt andra inflytelserika tidningar. Han tog en framstående del i revolutionen 4

sept. 1870 och i försvaret af Paris mot tyskarna, blef s. å. adjoint åt måren i Paris och 1871 af dep.

Seine invald i nationalförsamlingen. Efter att förgäves ha sökt medla fred mellan det upproriska Paris och regeringen i Versailles afsade han sig mandatet som representant och blef såsom misstänkt för hemliga förbindelser med kommunen för en kort tid arresterad 1871. 1872 invaldes F. i Paris' municipalsråd, blef 1875 dess president och 1876 invald i deputeradekammaren. Framstående talare, blef han inom kort en af kammarens mest bemärkta ledamöter och president för gruppen "Union républicaine". 1882 var han en kort tid Seineprefekt och 1885—88 deputeradekammarens president, på hvilken post han verkade med synnerlig takt och opartiskhet. Efter Tirards fall blef han apr. 1888 ministerpresident och framlade som sådan ett förslag till författningsrevision. F. hade att utkämpa en hård strid med boulangismen, som utmynnade i en duell mellan honom och general Boulanger (se d. o.), hvilken blef sårad. Febr. 1889 måste F. afgå på grund af revisionsfrågan, och s. å. blef han den nyvalda deputeradekammarens president samt omvaldes som sådan 1890—92. Hans inblandning i Panamaaffären vållade hans förlust af presidentposten 1893 och mandatet som deputerad vid nyvalen s. å., men 1894 valdes han efter Goblet till senator i Seine-departementet. Se A. Faivre, "Discours et opinions de M. Charles Floquet" (1885). E. A.-t.

Flor, ett slags tunt, genomskinligt tyg; slöja; luggen, loffen eller hårytan på ruggade tyger, tofsytan på sammet; det tunna, löst sammanhängande lager af fibrer, som utgår från kardmaskins framvals (se Kardning). G. A. W.

Flor (af lat. *flos*, blomma), blomstring, blomstrände tillstånd, högsta utveckling, skede af kraftig verksamhet, välsänd.

Flor [flår], Roger di, italiensk krigare, f. omkr. 1260, tillhörde tempelherrarnas orden, men rymde från dem under belägringen af St Jean d'Acre och begaf sig till Genua. Han uppträdde därefter som condottiere, kämpade för konung Fredrik II af Sicilien mot Karl II af Neapel och gick 1302 i tjänst hos kejsar Andronikos II i Bysans. Denne utnämnde honom till öfverbefälhafvare öfver hela den bysantinska krigsmakten, gaf honom en af de kejsarliga prinsessorna till äkta och förlänade honom slutl. titeln cäsar. F. besegrade turkarna. Då han emellertid i Mindre Asien sökte grunda ett rike för egen räkning, blef han mördad 1307. (T. H.-r.)

Flor, Pierre Poumeau, norsk politiker, f. 1775, d. 1848 såsom titulärt krigsråd, var representant för Drammen vid storting 1818, 1821, 1822 och 1842 samt ädros sig ofta, såsom en ifrig och stortalig debattör, mycken uppmärksamhet för ögonblicket, men utträttade intet. Y. N.

Flor, Kristian, dansk patriot, f. 1 jan. 1792 i Köpenhamn, af norska föräldrar, d. 31 mars 1875, blef 1822 präst på Själland och 1825 flos. doktor vid Kiels universitet, men utbytte 1826 prästkallet mot professuren i danska språket och litteraturen i Kiel. Såsom sådan var han jämte K. Poulsen den yttersta förposten för dansk nationalitet. Det var på F:s inrådan, som N. Lorenzen (1836) i ständerna yrkade, att danska språket skulle användas vid Nord-Slesvigs domstolar, som P. C. Koch (1838) i Haderslev uppsatte tidningen "Dannevirke", och som P. Hjort Lorenzen (1842) i ständerförsamlingen yrkade sig på danska. F. skref 1843 det tal, med hvilket

Laurids Skau vann sitt första rykte på Skamlings-bankemötet. Likaledes var det F., som gaf anledning till stiftandet af den slesvigska föreningen i Haderslev (1843) och den s. k. "hjälpföreningen" i Köpenhamn samt till upprättandet af den första folkhögskolan, i Rödning, hvilken han själf förestod under dess första år, 1845—47. Till lön för sin verksamhet blef F. etatsråd 1848 och vald till medlem af den grundlagstiftande riksförsamlingen (1848—49) samt af danska partiet i de slesvigska ständerna 1855 utsedd till medlem af riksrådet, som han tillhörde till 1863. Någon synnerligen framstående roll spelade han dock icke i denna församling. Äfven efter 1864 upprätthöll F. förbindelsen med de danske ledarna i Sönderjylland och fick Rödninghögskolan flyttad till Askov. Skrifter: *Haandbog i den danske literatur* (1831; 7:e uppl. 1872), *Dansk retskrivningslære* (1858) och *Dansk sättningslære* (1864). E. Ebg.

Fornromersk de-nar med Floras hufvud.

Flóra (af lat. *flos*, blomma), *rom. myt.*, var i den fornitaliska religionen blomster-gudinnan. Till hennes ära firades i Rom med glädje och lust festen *Florālia* (28 april—1 maj). Blommor, särskildt rosen, voro sin-bilder af hennes kraft och verk-samhet, hvilken icke föreställdes in-skränkt till naturen, utan troddes uppenbara sig i den mänskliga lei-naden, i det världiga ungdomslivet och hvarhelst glädjens blomster trif-des. — Om farnesiska "Flora" se Farnesiska konstverket, sp. 1403. R. Tdh.

Flóra, lat. (af *flos*, blomma), *bot.*, eg. blomster-gudinnans namn (se föreg. art.) hos romarna, hvilket namn numera användes inom botaniken dels såsom betecknande sammanfattningen af ett lands eller en trakts växtvärld, t. ex. Sveriges flora, Skånes flora, fjällflora, hafslora etc., dels såsom benämning å den systematiska beskrifningen af de inom något visst område förekommande växterna. Sådana "floror" i sistnämnda mening kunna alltså vara mer eller mindre omfattande. Man kallar dem, som beskrifva ett mindre områdes, t. ex. ett landskaps, växtvärld, "specialfloror", "landskapsfloror" o. s. v., alltefter omfånget. O. T. S.*

Flóra, *astron.*, en af småplaneterna.

Flóra dānica (eg. *Icones floræ Dānicæ*), ett praktfullt plantsverk, som utgafs i Danmark 1761—1883 på konungarnas bekostnad och som innehåller afbildningar i koppartryck samt kortfattade beskrifningar af alla i Danmark (med Island och Grönland) funna vilda blombarande växter och en del blomlösa. Meningen var ursprungligen att upptaga alla i danska monarkien funna växter, hvarför också de norska medtogos intill 1814 och de holsteinska intill 1864; först från 1840 uteslöt man de blomlösa. Arbetet omfattar 17 band eller 51 häften med inalles 3,060 planscher i folio och text på såväl latin som danska (till 1864 äfven på tyska); det påbörjades 1761 af Oeder och fortsattes af O. F. Müller, M. Vahl, J. W. Hornemann, S. Drejer, F. Liebmann och Joh. Lange, som 1883 afslutade det. Ett supplementband (1853—74) omfattar i Sverige och Norge funna växter. 1887 utgafs ett fullständigt register, "Nomenclator". E. Ebg.

Flóra-dānica-servisen, en monumental bordsser-

vis, utförd å Den kongelige danske porcellænsfabrik i Köpenhamn och dekorerad med danska blommor efter planscherne i det botaniska praktverket "Icones floræ Dānicæ". Servisen beställdes 1788 af Kristian

Flora-dānica-tallrik med *Ribes alpinum*, skänkt af Fredrik VII till Karl XV. (Nationalmuseum, Stockholm.)

VII, blef färdig 1799 och omfattade då öfver 2,700 pjäser. Enligt traditionen var den urspr. älsedd som present till kejsarinnan Katarina II af Ryssland, men 1803 inlöstes servisen för danske konungens räkning och har — till större delen — förvarats på Rosenborgs slott i Köpenhamn. E. G. F.

Floralia. Se *Flora*, *rom. myt.*

Floralut. Se *Lut*.

Floréal, fr. (af lat. *flos*, blomma), "blomstermå-naden", den franska republikanska kalenderns åttonde månad, hvilken åren I—VII (22 sept. 1792—22 sept. 1799) började 20 april och slutade 19 maj samt åren VIII—XIII (23 sept. 1799—22 sept. 1805) började 21 april och slutade 20 maj.

Flöreas, lat., mätte du blomstra! mätte det gå dig väl! — *Flöre* at, mätte han (hon, det) blomstra!

Florén. Se *Florin*.

Florence [flåra's]. 1. Franska namnet på Florens. — 2. Ett slags identytg, som ursprungligen tillverkades i Florens.

Florence [flårons], städer i Nord-Amerikas för-enta stater. 1. Stad i Alabama, vid Tennessee. 6,478 inv. (1900). Statens normalskola, Southern female university och Synodical female college. Järn- och kolgrufvor, järnindustri. Ångbåtsförbindelse med St Louis. — 2. Stad i South-Carolina. 4,647 inv. (1900). Tobaks- och bomullshandel. — 3. Stad i Arkansas. 3,728 inv. (1900). Petroleum-källor, kolgrufvor.

Florens (it. *Firenze*, "den blomstrande"). 1. Provins i Italien, nordöstra delen af Toscana, i n. och ö. ett bergland (Apenninerna, Monte Falterona. 1,654 m.), för öfrigt kuperad terräng, vattnad af Arno och dess många tillflöden, i allmänhet bördig och väl odlad. 5,867 kvkm. 939,054 inv. (1901). beräknad folkmängd 1906 984,114. 160 inv. på 1 kvkm. — 2. (Latinis. *Florentia*) Hufvudstad i

nämnda provins, på en slätt vid foten af Apeninerna, på ömse sidor om Arno (de breda kanjerna kallas *Lungarno*, "längs Arno"), under 43° 46' 4" n. br. och 11° 15' 28" ö. lgd fr. Greenwich, 55 m. ö. h. 205,589 inv. (1901). Klimatet är underkastadt stora växlingar, medeltemperaturen i jan. är 4,5°, i juli 24,5°, för året 14,5°. Den vackraste tiden är senare delen af våren samt hösten. Genom den gamla ringmurens räfning (efter 1865) har F:s område ökat, men genom nedrivandet af flera gamla kvarter (Ghetto m. m. i Centro) för framdragnings af nya gator ha många intressanta byggnader och historiska minnen försvunnit. Det har dock kvar flera väl bibehållna stadsportar från 13:e och 14:e årh. (Porta alla Croce, S. Gallo, S. Frediano etc.). F. är säte för prefekt, ärkebiskop (sedan 1420), kassations-, appellations- och assisdomstol, militärgeografiskt institut, 8:e armékårens kommando m. fl. myndigheter. Vackra kullar och vågiga berg omgifva dalen, men i det ihre är staden fylld af gator och torg, som äro mera intressanta än vackra, beroende därpå, att husen mestadels äro höga och sammanträngda samt byggda af ett allvarligt material i en enkel stil, som förlämnar staden en stolt republikansk prägel, men icke vid första anblicken gör den intryckande på samma sätt som Venezia och Genua. Vill man rätt fatta tilläggsordet *la bella* ("den vackra"), som F. fått af italienarna, så skall man uppsöka några af de härliga punkterna utom staden, i synnerhet den på höjden utanför den södra stadsmuren belägna kyrkan *San Miniato*, hvarifrån utsikten öfver staden med dess torn och kupoler midt i den rika omgifningen framträder som en af de skönaste inom det annars i detta hänseende så rika Italien. Innersta delen af den nuv. staden utgjorde det antika F., som under medeltiden tre särskilda gånger utvidgades genom framflyttande af ringmuren. Stadens hufvudgrupper ordna sig kring dess förmåsta byggnadsverk, först och främst kring Brunelleschis katedral med dess stolta kupol och Giotto's eleganta klocktorn (*campanile*); vidare kring *Piazza della Signoria*, som utgör medelpunkten för F:s lif, med det gamla stadshuset, *Palazzo Vecchio*, och republikens öppna hall, *Loggia dei Lanzi*, samt den florentinska konstens stolta hem, *Palazzo degli Uffizi* (se därom vidare sp. 617), samt i gamla stadens utkanter, i n. v. kring *S. Maria novella*, där F. står som den nya konstens vagga, i s. ö. kring *S. Croce*, inom hvars murar flera af världens största män, F:s söner, hvilat i sin fädernestads Pantheon, och i s. v. kring *Palazzo Pitti*, där den moderna konsten har ett af sina högkvarter. Bland stadens många kyrkor må några särskildt påpekas. Katedralen *S. Maria del Fiore* (se sp. 615—616, fig. 1), anlagd 1296, efter ett utkast af Arnolfo di Cambio, krönt med den af Brunelleschi år 1420 (enligt nyaste forskningar) påbörjade, 1434 färdiga kupolen (se Brunelleschi, fig. å sp. 343 och beskrifning å sp. 344; västra fasaden utfördes först 1878—88). *Kampanilen* (se sp. 615—616, fig. 1), Giotto's mästerverk, fristående, såsom vanligen de italienska klocktornen, är ett smärt, fyrkantigt torn, uppstigande i fem, af härliga gotiska fönster genombrutna, våningar och helt beklädt med en bländande marmorskud, som jämte de fina formerna gör det, oaktadt dess väldiga höjd, till en af världens

elegantaste arkitekturskapelser. Den tredje byggnaden i denna grupp är *Baptisteriet* (it. *Battistero*; se sp. 615—616, fig. 1), helgadt åt F:s skyddspatron, Johannes döparen, och i äldsta tider F:s katedral, numera dess dopkyrka, en härlig, urgammal, åttkantig kupolbyggnad, världsbekant för sina vackra antika arkitekturdetaljer och sina tre par bronsportar. Den äldsta porten är ett verk af Andrea Pisano, de andra båda af Lorenzo Ghiberti (se Ghiberti, där en afbildning af bronsportarna meddelas), renässansskulpturens förste mästare, som i de sist utförda portarna till hufvudportalen (af hvilka Nationalmuseum i Stockholm eger en afgjutning i gips) gjorde det första ödesdigra steget till inblandning af perspektiv och pittoresk anordning i reliefen, hvilket sedan förde till barocken och konstens förfall. *S. Maria novella*, en dominikanerkyrka i italiensk gotik, är berömd för sin renässansfasad (af Alberti), i hvilken voluter såsom förbindelse mellan öfver- och undervåning första gången förekomma, samt för sina målningar af Cimabue, Orcagna och flera af Giotto's efterföljare samt af Filippino Lippi, Domenico Ghirlandajo och andra renässansens förste mästare. *S. Croce* (fig. 3), en väldig franciskankyrka, med ny fasad (färdig 1863), är begravningsplatsen för Michelangelo, Alfieri, Machiavelli, Galilei m. fl. *S. Marco*, det sedan Medicernas tid berömda dominikanklostret, har ett uppvisade två världshistoriska namn, Fra Giovanni da Fiesole och Savonarola; klostret är numera ett museum, i hvilket Fiesoles fresker utgöra den rikaste och skönaste skatten. *S. Lorenzo* är berömd såsom renässansens första stora kyrkobyggnad, utförd af Brunelleschi, äfvensom för Medicernas grafkor med de af Michelangelo utförda bildstoderna och figurerna ("Dagen" och "Natten", "Morgonrodnaden" och "Aftonskymningen"). *S. Spirito*, likaledes ett verk af Brunelleschi, är renässansens vackraste kyrka i F. och bjuder dessutom på en mängd konstverk af den florentinska skolan. I dess närhet, på södra stranden af Arno, ligger *S. Maria del Carmine*, en arkitektoniskt löga betydande kyrka, men af så mycket större vikt i målarkonstens historia genom de i *Cappella Brancacci* af Masaccio i början af 1400-talet utförda fresker, som bröto vägen för det nyare måleriet och långt in i tiden studerades af dess störste mästare, såsom Lionardo, Michelangelo och Rafael. Slutligen är *S. Miniato* berömd både för sin vackra arkitektur (basilikaform med en ädel fasad af inkrusterad marmor) och sin härliga utsikt öfver Arnodalen. Upp till *S. Miniato* kommer man numera medelst en storartad väganläggning, *Viale dei Colli*, förbi en nyanlagd plats, *Piazzale Michelangelo*, med bronskopior af Michelangelos David och af hans öfvan nämnda figurer ur Medicernas grafkapell såsom sockelbilder. Stadens öfriga promenader äro *Le casine* (i n. v., längs Arno), den stora *Giardino di Boboli* (i s. v., bakom Palazzo Pitti); utom staden sträcka sig vackra promenader, i s. till *La Certosa* (ett gammalt kloster), i v. *Bello Sguardo*, med sin vackra utsikt, samt norrut *Fiesole*. — Stadens karaktär beror för öfrigt mycket af floden Arno, hvilken om sommaren alldeles uttorkar, så att dess botten erbjuder en torr stenbädd utan en vattendroppe, om våren åter ofta öfversvämmar, så att närliggande gator och platser befaras med båtar. Florentinarna tillstoppa då sina kallargluggar under

Katedralen.

Kampanilen. Baptisteriet.

Palazzo Vecchio.

Fig. 1. Utsikt öfver Florens.

Fig. 2. Palazzo Vecchio (nu stadshus).
T. h. Loggia dei Lanzi.

Fig. 3. Kyrkan Santa Croce och Dantestatyn.

Fig. 4. Palazzo Pitti.

utropet: Siamo in pericolo! ("Vi äro i fara!"). Öfver floden leda sex broar. Den äldsta och märkvärdigaste af dessa är *Ponte Vecchio* med sina berömda guldsmedsbodar och sin täckta gång, som leder från Palazzo degli Uffizi öfver till Palazzo Pitti och nu utgör en förvaringsplats för handteckningar och kopparstick. Men sin egentliga karaktär får F. af sina mörka, fästningslika, enkla och dock i hög grad ädla palats, hvilka under den första delen af medeltiden ej voro annat än familjeborgar, afsedda att kunna utstå en belägring under inbördesoroligheterna. Hela gator finnas, som erhålla sin karaktär af dessa mörka stenkolosser, på hvilka den moderna arkitekturform, som kallas rustica, först uppstått. Gotiken gaf dem någon form genom förädling af fönster och gårdar, och från dessa dagar återstå några märkvärdiga exemplar. Främst står det jättestora, på historiska minnen rika *Palazzo Vecchio* (se fig. 1 o. 2), som med sitt fantastiska, skyhöga torn når 94 m. öfver marken. (Både palats och torn ha murkrön höga som trevåningshus.) Därefter kommer *Bargello*, med den mest pittoreska medeltidsgård och med ädla forngemak, i hvilka F. nu inredt sitt nationalmuseum, och slutligen Orcagnas stolta *Loggia dei Lanzi* (börjad före 1376), under hvars väldiga öppna hvalf (se fig. 2) republikens öfverhet förrättade sina högtidliga funktioner och talade till folket "under en tid, då florentinerna kände sig som världens första folk". Till renässansens första väldiga skapelser, som ännu knappt behärskades af formen, höra *Palazzo Pitti* (fig. 4), Brunelleschis titaniska verk, i hvilket rustican första gången användes fullt konstnärligt, *Palazzo Strozzi* (se Byggnadskonsten, pl. XIV), höjdpunkten af ungenrässansens palatsbyggnadskonst i F., med den första stora gesimsen i nya tider, utförd af Cronaca, *Palazzo Riccardi*, i hvilket typen ännu mera förmildrats, *Palazzo Rucellai* (se Byggnadskonsten, pl. XIV), där rustica förbindes med pilasterbyggnad (ett verk af Leon Battista Alberti), m. fl., alla med pittoreska gårdar, omgifna af kolonner och arkader i flera våningar. Till högrenässansens hör *Palazzo Pandolfini*, ett ädelt och enkelt verk af Rafael, och till dess efterblomstring det vackra *Palazzo degli Uffizi*, med sin dubbla pelargång, prydd i nyare tider med marmorstoder af Toscanas stora män, såsom Lorenzo il Magnifico, Orcagna, Giotto, Donatello, Alberti, Lionardo da Vinci, Michelangelo, Dante, Petrarca, Boccaccio, Machiavelli, Guicciardini, Amerigo Vespucci, Farinata degli Uberti, Galilei, Guido Aretino, Benvenuto Cellini och många andra. Om konstsamlingen därstädes se nedan.

Oafsedt sina konstskatter har F. betydelse för vetenskapen genom sina akademier och vetenskapliga inrättningar. En högskola inrättades redan 1349, men låg tidtals nere och flyttades 1473 till Pisa. Det nuvarande studieinstitutet (*R. istituto di studi superiori, pratici e di perfezionamento*), som kom till stånd 1872, består af en filosofisk-filologisk, en fysisk-naturvetenskaplig och en medicinsk-kirurgisk afdelning jämte en farmaceutisk skola och besökes af närmare 600 studerande (de fleste medicinare). Därjämte finnas ett socialvetenskapligt institut, "Cesare Alfieri" (grundadt 1874 af markis Alfieri di Stostegno, reorgan. 1888), med rättskola, för blifvande diplomater, en kvinnlig högskola (omkr. 150 stud.), 3 lyceer (med gymnasium), uppkallade

efter de tre störste florentinerna Dante, Michelangelo och Galilei, lärar- och lärarinneseminarium, en statens högre flickskola, 1 statens och 4 privata realskolor, militärläkar-, konst-, musik- och konstslöjdskola, botanisk trädgård, astronomiskt (i Aratri, 2 km. s. om Arno) och meteorologiskt observatorium. Vidare nationalbiblioteket (bildadt af A. Magliabechi genom gifva af hans bibliotek, öppnadt 1747), omkr. 540,000 band, 685,000 mindre skrifter, 26,000 musikalien, 9,000 kopparstick och handteckningar, 20,000 porträtt, 4,000 kartor, 3,600 inkunabler, 20,000 handskrifter, 360,000 bref och autografer o. s. v.; synnerligen viktiga äro Guicciardinisamlingen (9,000 bd) och den stora Dante- och Savonarolasamlingen. Det är nu deladt på 3 byggnader, men anslag har beviljats till en nybyggnad i närheten af kyrkan S. Croce. Andra bibliotek och samlingar äro Biblioteca medico-laurenziana (i öfre våningen af kyrkan S. Lorenzo, öppnadt 1571; se Biblioteksbyggnader, sp. 292 och fig. 1), 11,000 bd och 10,000 handskrifter af grekiska och latinska klassiker, Bibl. marcelliana (öppnadt 1752, 150,000 bd, 17,000 kopparstick), Bibl. riccardiana (bildadt af R. Riccardi mot slutet af 16:e årh., 35,000 bd, 653 inkunabler och 3,900 handskrifter), statsarkivet l. Toscanas centralarkiv (omkr. 140,000 pergamentsurkunder), Galleria degli Uffizi — i rikedom på konstskatter ett af de främsta i världen: antika bildverk, taffor af Rafael, Michelangelo, Fra Angelico, Tizian, Dürer o. a., öfver 400 målarpporträtt (till större delen själfporträtt), kopparstick och handteckningar, gemmer (öfver 400) —, nationalmuseum (grundadt 1865, medeltida och renässanskonst), naturvetenskapligt museum (grundadt af storhertig Leopold I), arkeologiskt museum (egyptiska, etruskiska och klassiska fornlämningar, myntkabinett), domkyrkomuseum (konstverk från domen och baptisteriet), konstakademi, med antika och moderna gallerier (hufvudsakligen florentinska mästare från 14:e och 15:e årh. samt umbriska från 15:e årh.), Casa Buonarroti (Michelangelomuseum), Accademia della Crusca (se Akademi), tyskt konsthistoriskt institut (1897, för främjande af konsthistoriska studier, privatföretag med statsunderstöd), italienska Dantesällskapet (bildadt 1888 för att utgöra en samlingspunkt för Danteforskningen och förbereda en kritisk upplaga af Dantes verk) m. fl. lärda sällskap, 6 teatrar, af hvilka den äldsta, Della Pergola, byggdes 1638, och 2 arenor. Af de många välgörenhetsanstalterna må nämnas Spedale S. a. Maria nuova (stift. 1285 af Folco Portinari), hittebarnshuset Spedale degli innocenti (med A. della Robbias medaljonger af lindebarn i loggian, 1421—25, delvis af Brunelleschi), blind- och därvarldsanstalter. — I F. idkades under medeltiden och blomstrar ännu en betydande konstflit, vidare finnas två statens tobaksfabriker och drifves tillverkning af majolika, mosaiker, filthattar, silver- och sidenvaror samt porsyner, konstgjorda blommor och halmflåtor. Under medeltiden deltog F., till en början genom Genuas förmedling, men efter 1421, sedan det af genueserna köpt Livornos hamn, med egna skepp i den levantiska handeln. Det tillverkade eller beredde och afsatte på Orienten i synnerhet ylletyg. Under 1200- och 1300-talen drevvo florentinerna (t. ex. husen Peruzzi och Bardi) en omfattande bankirverksamhet. Till och med

venezianska affärsmän begagnade sig för sina levan-
tiska affärer af florentinska kapital, trots den oer-
hörda rântan (20, t. o. m. 40 proc.). Det var i
synnerhet det florentinska köpmansståndet, som under
medeltiden befordrade handelsväsendets utveckling i
Europa. Nu driver F. handel endast till lands.
I F. mötas järnvägslinjerna F.—Pisa—Livorno,
Bologna—F.—Rom samt F.—Faenza—Rimini, som
ha två stationer i staden; lokaltrafiken ombesörjes
af elektriska och ångspårinjer. Arno är trafikabel
endast under vintern och regntiden.

Konst och litteratur. F. är mer än någon
annan stad uti Italien berömdt för sina bildverk,
utställda på offentliga platser. Det finnes knappt
en stad, där själfva folket haft ett så rent intresse
för konsten. Detta konstsinne visar sig ännu i dag
i de måsterliga guldsmedsarbeten och de mosaiker
i "pietra dura", som utgöra en hufvudsaklig
industri för florentinarna. F:s betydelse som den
italienska konstens viktigaste hufvudort framträder
bäst genom skildringarna af de särskilde floren-
tinske konstnärernas verksamhet. Den må endast
antydast genom angifvandet af några bland de be-
römdaste märkesmännen: de mångsidige 1300-tals-
mästarna Giotto, Andrea Pisano och
Andrea Orcagna, ungrenässansens banerförare
målaren Masaccio, bildhuggarna Lorenzo
Ghiberti och Donatello, arkitekten Fi-
lippo Brunelleschi, 1400-talskonstnärer som
skulptörerna Luca och Andrea della
Robbia, Andrea del Verrocchio, måla-
rna Fra Angelico, Filippo och Filip-
pino Lippi, Sandro Botticelli (Filipe-
pi) och Domenico Ghirlandajo, hög-
renässansens geniale vägvisare Lionardo da
Vinci och dess titaniske fullkomnare och upplösare
Michelangelo Buonarroti. Florentinarna
höra till de mest måttfulle och belevade bland italie-
nare och äro icke utan skäl stolta öfver att ha gifvit
italienska språket dess rykt och ans samt italienska
litteraturen dess första lyftning, att ha inom sig
utvecklat den kanske viktigaste sidan af den moderna
konsten och att ha skapat en högst betydelsefull
statshistoria. Den *litterära* lyftning, som utgick från
Florens, är redan i slutet af 1200- och början
af 1300-talet bunden vid tre af Italiens första namn.
Ännu medan latinet var härskande skriftspråk,
föddes den italienska nationalpoesien i Toscana, i
det att talspråket, *la lingua volgare*, upphöjdes till
skriftspråk. Den förmästa nyskaparen var renäs-
sansens förste store förelöpare, Dante Ali-
ghieri (1265—1321), den andre var Fr. Petrarca
(1304—74), den tredje Boccaccio
(1313—75). Men humanismen med sin hänförelse
för latinet, som i F. representerades af bl. a. den
mångkunnige Leon Battista Alberti, undanträngde
den italienska poesien, till dess, med Lorenzo
de' Medici (1449—92), en ny dag, också i
Florens, uppgick för Italiens skaldekonst. Vid hans
sida stodo A. Poliziano (1454—94) samt de
tre bröderna Pulci. Genom Machiavelli
(1469—1527) författarskap inom historien och kome-
dien och Michelangelos (1475—1564) sonett-
diktning höll F. sitt vittra anseende uppe under
den tid, då det poetiska livets tyngdpunkt flyttat
till Ferrara, och i slutet af 1500-talet uppstod genom
samfälliga bemödanden af framstående florentinska

patricier och tonkonstnärer den första operan i Flo-
rens, nämligen "Dafne" (1594). Äfven 1600-talets
förmästa italienske lyriker, Filicaja (1642—
1707), var florentinare, och i slutet af 1700-talet
fick den italienska frigörelsens bebdare, Alfieri
(1749—1803), i F. sin utbildning. Äfven bland
den nyromantiska riktningens och den verkliga fri-
görelsens vittra kämpar voro några af de förmästa
florentinare, nämligen dramatikern Niccolini
(1782—1861) och G. Giusti (1809—50). —
Litt.: B. Berenson, "The florentine painters of the
renaissance" (1901), Brockhaus, "Forschungen über
Florentiner kunstwerke" (1902), Niké, "Florence
historique, monumentale, artistique" (2:a uppl.
s. å.), Bode, "Florentiner bildhauer der renaissance"
(s. å.), Schubring, "Die gemädegalerien der
Uffizien und des Palazzo Pitti" (s. å.).
Cocchi, "Le chiese di Firenze" (1903), och Phi-
lippi, "Florenz" (bd 20 af "Berühmte kunststätten",
1903). C. R. N."

Historia. Det nuv. F. räknar sina arno från
en af köpmän från Fiesole vid Mugnones inföde i
Arno tidigt anlagd handelsplats. Genom romarna
växte den sedan till en stad, *Florentia*, hvilken nått
ganska rik blomstring, då den härjades af Sulla
(82 f. Kr.). I första årh. f. Kr. — årtal och
grundläggare äro omstridda — anlades där en
romersk koloni. Under langobardernas väld i
Toscana gick F:s betydelse tillbaka, och det om-
talas på 700-talet som ett slags förstäd till Fiesole.
Men frankarna gjorde platsen till säte för en greve,
och Karl den store visade på flera sätt staden sin
bevägenhet, hvarför och senare sägner framställdes
honon som F:s återuppgbyggare. Under 1000-talets
kyrkliga strider residerade flera påfvar, bortdrifna
från Rom genom folktumult, långa tider i F., där
markgrefinnan Matilda gaf dem sitt skydd, och
staden deltog med iver på den påfliga sidan i
striderna mot kejsar Henrik IV. Dess kommunala
själfstyrelse utbildades under de följande decen-
niernas strider mellan F:s borgare och de roi-
dare på adelsborgarna i grannskapet, hvilka
hotade handelns trygghet. Något bestämt årtal
för den florentinska "kommunens" uppkomst torde
emellertid vara svårt att uppge. 1125 förde F:s
inbyggare ett blodigt krig mot Fiesole, som nästan
helt och hållet förstördes, hvarpå ett stort antal
af Fiesoles borgare flyttade till F. In till staden
flyttade äfven under 1100-talet många adelsfamiljer
från grannskapet, hvilkas slott raserats under det
ständigt pågående arbetet för handelsvägarnas
tryggande. Dessa adelsfamiljer jämte infödda florentinska
patriciska släkter blefvo mot 1100-talets slut
de rådande i F., men deras och stadsens makt
försvagades snart genom de inbördes strider, som
blefvo allt vanligare samt fylla de närmaste århun-
dradenas florentinska historia. Som utgångspunkt
för dessa släkt- och partifejder plägar anges mordet
på riddaren Buondelmonte Buondelmonti påskdagen
1215, ett utbrott af rivaliteten mellan släkterna
Buondelmonti och Uberti. De redan förut
i staden befintliga partierna började nu benämnas
med de ursprungligen tyska partinamnens guelfer
och ghibelliner, och släktmotsatserna för-
knippades under kejsar Fredrik II:s strider med
påfvekmakten snart på det närmaste med denna stora
konflikt. På den guelfiska (påfliga) sidan märktes

släkterna Buondelmonti och Donati, på den ghiblinska (kejsrerliga) släkterna Uberti, Amidei, Caponsacchi m. fl. De förmögne borgarna (*popolo grasso*) stodo i allmänhet på den kyrkliga sidan, som äfven bland det lägre folket (*popolani*) räknade många anhängare. Stadens ledande myndigheter utgjordes på 1100-talet af (troligen 12) konsulter, hvarjämte 1193 som högste ämbetsman första gången nämnes en *podestà*; detta ämbete blef snart mycket inflytelserikt, och till dess innehafvare utsågs vanligen en icke-florentinsk adelsman. En genomgripande författningsreform egde rum i samband med striderna mellan guelfer och ghibelliner i F. 1247—50. Kejsar Fredrik II:s vänner under familjen Ubertis ledning ryckte med hjälp af tyska trupper till sig makten, och guelfernas ledare måste gå i landsflykt (febr. 1249). Samtidigt med de kejsrerliges stora motgångar året därpå och kort före kejsarens död återtog guelferna makten i F. samt insatte till motvikt mot podestån en folkhövding, *capitano del popolo*, hvarjämte som centralmyndighet upprättades en församling af 12 "folkets äldste" (*anziani del popolo*). Denna F:s "första folkliga styrelse" (*primo popolo*), som sedermera af stadens historieskriivare högt prisades, varade blott 10 år, i det att ghibellinerna med hjälp af F:s arfienne Siena efter slaget vid Montaperti (1260) återtog våldet i staden och ändrade dess författning i aristokratisk riktning. Efter slaget vid Benevento 1266 bröts emellertid ghibellinernas makt i hela Italien, och i F. underlättades guelfernas seger af handverksbefolkningens och skrånas i jämbredd med industriens utveckling växande styrka. Den dualistiska författningen med podestå och folkhövding, hvaradera omgifven af två råd, återinfördes, och åt skrånas föreståndare inrymdes ganska stort inflytande. Karl af Anjou utsågs till F:s beskyddare, men på 1270-talet upphörde småningom hans inflytande i F., sedan han brutit med påven Nikolaus III. Bland guelferna utbröto inre strider mellan familjegrupperna Adimari och Donati, och 1280 kom det till allmän försöring och uppgörelse genom den af påven ditsände legaten, kardinal Latino de Frangipani. Freden blef af kort varaktighet, nya författningsändringar följde, och från 1282 utöfvades den verkliga styrelsemakten i F. af skrånas för två månader valda priorer, 6 till antalet. Med inskränkt myndighet bibehölls såväl podestå som folkhövding, den förre som domare i brottmå, den senare med väsentligen finansiell befogenhet. De 6 priorernas ämbetsmyndighet upphörde helt först 1532, och i F. blef från 13:e århs slut med adels undanskjutande den kapitalistiska bourgeoisie'n råddande; äfven adelsmännen måste inträda i något af de mäktiga skråna (*arti*). Staden gick nu raskt framåt i välstånd och stadgade sin hegemoni i hela Toscana, men efter de yttre fiendernas kufvande upplammade ånyo de inre striderna. Om dessa strider mellan "de hvite" (*bianchi*) och "de svarte" (*neri*) — som partierna troligen under påverkan af en motsats mellan två så benämnda partier i Pistoja började kallas — se vidare Dante, sp. 1367. I spetsen för det förra partiet stod Vieri de Cerci och hans släkt, det senare leddes af Corso Donati. Till "bianchi" hörde vidare bl. a. familjerna Adimari och Cavalcanti samt skalden Dante Alighieri, till "neri" släkterna Pazzi och Buondel-

monti. Släkthet och personliga motsatser snarare än några tydliga politiska grundsatser behärskade dessa bittra strider, hvilka drefvo många af F:s äldste söner — bland dem Dante 1302 — i ständigt landsflykt och till sist, sedan kejsar Henrik VII afidit (1313) och därmed intervention från kejsarmakten ej mer var att påräkna, resulterade i fullständig seger för de i allmänhet guelfiskt sinnade "neri". De rika köpmanssläkterna — Aldobrandini, Mancini, Ricci, Strozzi m. fl. — styrde nu staden i guelfisk anda och utöfvade tidvis godtyckligt förtryck mot alla, som misstänktes för kejsrerliga sympatier. Med stöd från Frankrike lyckades Gautier de Brienne, hertig af Aten, 1342 som "konservator och protektor" tillskansa sig ett slags diktatur på listid, men han störtades redan 1343, och därefter företogs nya författningsändringar i demokratisk riktning. Svarta dödens härjningar i F. (1348), skildrade af Boccaccio, tillfogade stadens välstånd ett svårt slag, och till dess efterverkningar hörde där liksom på många andra ställen stark jämsning bland de socialt lägst stående samhällsklasserna. Det sociala missnöjet tog sig omsider 1378 uttryck i en resning af det lägre folket under ledning af ulkardaren Michele di Lando. En ny resning s. å., som utbröt, enär de vidtagna författningsreformerna ej tillfredsställde hopen, undertrycktes af Lando, hvilken styrde staden som *gonfaloniere* och stödde sig på de lägre skråna. Redan 1382 undanträngdes emellertid dessa af de högre skråna och aristokraterna; "popolo grasso" återtog sin makt, och Lando förvisades från staden.

Köpmansaristokratien hade än en gång segrat, men F. mögnade under dessa strider alltmer för enväldsstyrelsen. Mot det gamla guelfiska fåmannaväldet började med det lägre folkets hjälp huset Medici förskaffa sig allt större inflytande. Genom kloka beskattningsreformer hade redan bankiren Giovanni de' Medici (d. 1429) för sin släkt förvärfvat det lägre folkets ynnest, och hans son, Cosimo de' Medici (d. 1464), en smidig politiker och frukostig gynnare af litteratur och konst, blef omkr. 1434 faktiskt enärdande, ehuru de republikanska formerna bibehölls. Om F:s historia under den s. k. mediceiska tidsäldern se närmare Medici. Cosimo efterträddes af sonen Piero (1464—69), och under dennes son Lorenzo de' Medici (1469—92), kallad *il magnifico* ("den praktiska"), inföll F:s i konstnärligt och litterärt hänseende mest lysande tid. Ett med påfäst understöd företaget försök att krossa Mediceernas makt, den s. k. Pazziska sammansvärjningen, misslyckades fullständigt, sedan dock Lorenzos broder Giuliano 1478 fallit offer för lönnmördare, hvilka i själfva katedralen midt under gudstjänsten öfverföll de båda bröderna. Den i sammansvärjningen invecklade ärkebiskop Salviati blef afriättad, och detta föranledde påven Sixtus IV att mot F. bilda en farlig liga, hvars anfall Lorenzo dock 1480 lyckades afvärja genom en förmälig fred, efter hvilken hans enväldsmakt, nominellt utöfvad af ett nybildadt råd på 70 medlemmar, syntes fastare rotad än någonsin. Stadens handelsställning började vid denna tid rubbas genom de västerländska nationalstaternas raska ekonomiska uppsving, och uppgiften ledde till nedgång äfven på moralens område. Reaktionen mot det öfverhandtagande sedefördärfvet och öfver hufvud mot världsligheten kom

genom den entusiastiske reformifraren, munken Savonarola (se d. o.), som med sina straffpredikningar vände sig äfven mot Medicerna och sträfvade att i de desorganiserade gamla institutionernas ställe upprätta en kyrklig demokrati. Lorenzos son, den svage Piero II (d. 1503), fördrefs 1494, och Jesus Kristus utropades till konung af Florens. En sträng sedereformatorisk rörelse behärskade de närmast följande åren de lätttrörlige florentinarna, men Savonarolas puritanska enväldsmakt blef i längden tryckande, motpartier uppstodo, och påfven Alexander VI bannlyste den djärfve bättringspredikanten. Sedan denne som kättare dömts till döden och bränts på bål (1498), försonade sig det segrande aristokratpartiet (*arrabiati*) med de moderatare bland Savonarolas forna anhängare (*grateschi*), och en borgarregering upprättades, i spetsen för hvilken som gonfaloniere på listid ställdes Pietro Soderini (1502). Medicerna återkallades emellertid 1512; de förjagades visserligen ånyo 1527, enlär deras politik hotade F. med det s. å. utplundrade Roms öde, men sedan staden efter en långvarig belägring eröfrats 1530, blef Alessandro de' Medici af Karl V utsedd till ärftlig hertig öfver "florentinska republiken", som ställdes under kejslerlig öfverhöghet. Hans efterträdare Cosimo II fick 1569 af påfven titeln storhertig af Toscana. I det nya storhertigdömet Toscana (se d. o.) var F. hufvudstad och införlivades jämte detta 1860 i konungariket Italien. 1865—71 var F. Italiens hufvudstad.

Om kyrkomötet i F. 1439—43 se Ferrara-Florenskonsiliet. Om synoden 1787 se Florenssynoden.

Litt. Villanis och Machiavellis florentinska historier inledda den rika litteraturen om F:s medeltidshistoria. Af nyare litteratur märkes Scheffer-Boichorst, "Florentinische studien" (1874), Capponi, "Storia della repubblica di Firenze" (2 bd, 1875), Hartwig, "Quellen und forschungen zur ältesten geschichte der stadt Florenz" (2 bd, 1875—80), Perrens, "Histoire de Florence" (9 bd, 1877—90), Villari, "I primi due secoli della storia di Firenze" (2 bd, 1893—94) och "La storia di Girolamo Savonarola" (2:a uppl., 2 bd, 1887), Davidsohn, "Forschungen zur ältern geschichte von Florenz" (3 bd, 1896—1901) och "Geschichte von Florenz" (I, 1896), Heyck, "Florenz und die Mediceer" (1902) samt Hyett, "Florence; her history and art to the fall of the republic" (1903). V. 8—g.

Florenser, munkorden. Se Floriacenser. **Florenssynoden**, en 1787 af storhertig Leopold i Toscana sammankallad synod af landets samtliga biskopar. Inför denna framlade han ett kyrkligt reformprogram, som året förut vunnit anslutning af ett stiftsmöte i Pistoja och som bl. a. innefattade antagandet af de gallikanska artiklarna samt ett uttalande mot kyrkans rätt att fastställa nya dogmer. De påtänkta förändringarna rönt emellertid af mötets majoritet ett så starkt motstånd, att Leopold upplöste detsamma. (T. H—r.)

Florentia, det latinska namnet på Florens.

Florentina, astron., en af småplanetera.

Florentinaren l. Toskanaren, en ryktbar diamant på 139 $\frac{1}{2}$ karat (se pl. till art. Diamant, fig. 3 o. 5), har förordnats af Karl den djärfve och tillhör nu den kejs. österrikiska skattkammaren.

Florentinflaska, kem. tekn., flaskformigt kärl,

vanligen af glas, nedtill försedd med ett smalt uppstigande afloppsrör, hvars öfre ända, hvilken ligger lägre än själva flaskans mynning, är hälfvertformigt omböjd. Florentinflaskor användas såsom förlag vid destillationer, där det gäller att tillvarata små mängder af en lättare vätska, som öfverdestillerar samtidigt med en tyngre vätska, men icke blandar sig med denna, t. ex. då väluktande växtdeklar destilleras med vatten, hvarvid små mängder af flyktig olja öfverdestillerar tillsammans med ojämförligt mycket större mängder vatten. Såväl vattnet som oljan upptages i florentinflaskan; oljan, som är lättare, flyter naturligtvis ofvanpå vattnet, och därpå följer, att då vätskan i flaskan stigit till en viss höjd, vattnet fortfarande afriener genom afloppsröret, under det att oljan småningom samlas i större mängd. Den ursprungliga, här antydda formen på florentinflaskan är numera i praktiken utträngd af en mera ändamålsenlig modell, försedd med ett högre upp beläget afloppsrör äfven för den lättare vätskan. S. J—n.

Florentinkyrkomötet. Se Ferrara-Florenskonsiliet.

Florentinlack, kem., framställer man genom att till nyss fäldt lerjordshydrat sätta ett afkok på koschenill samt uttvätta och torka fällningen, eller också genom att koka koschenill med alunlösning samt fälla extraktet med soda eller pottaska. Det utskrepades fordom hufvudsakligen från Florens (därat namnet) och har vanligen utseendet af små toppformiga, lätta korn, hvilka bära ega djup karmosinröd färg och vara lätt rifbara till ett fint pulver. Ju mera lerjord varan innehåller, dess sämre är den. En sådan sämre sort kallas kugellack och är vanligen ljusare till färgen, såvida ej färgämnet blifvit förfalskad med krapp eller färbock. Florentinlack nyttjas mest som oljefärg och är som sådan värderad på grund af sin ljusbändighet. Användes äfven till färgning af tandpulver o. d. S. J—n.

Florentinmosaik. Se Mosaik.

Florentinolja kallas en sort mycket fin olivolja som exporteras hufvudsakligen från Livorno.

Florentinska musikreformen, den omkr. 1600 af Peri, Caccini och Cavaliere m. fl. tonsättare (som tillhörde den estetiserande kretsen i ädlingarna Bardi och Corsis hem i Florens) införda nya musikstil, som, i motsättning till Palestrina-skedets konstrikt instrumentala gestaltning af den förstämiga sången, utvecklade den recitativiska solosången med natursann deklamation och instrumentaledsagning. Däri låg fröet till nyare tidens opera, oratorium, kantat och homofona instrumentalmusik. E. F—t.

Florentinska sträckkvartetten. Se Becker, J. (sp. 1146).

Florentinus, Julianus. Se Bugiardini.

Florera (af lat. *florere*, blomstra), stå i flor, vara stadd i stark utveckling, blomstra (i synnerhet i figurlig betydelse).

Flores. 1. (Floris) Nederländernas ö, den näst största af de Små Sunda-öarna, s. om Celebes, mellan 8° 5' och 9° 1' n. br. samt 119° 44' och 123°

7' ö. lgd. F. är 375 km. i ö.-v., men ingenstades öfver 55 km. bred samt skiljes i v. från Rindja genom det smala Molosundet och i ö. från Solor och Adonara genom Lobe Tobisundet. Arealen är 15,174 kvkm. (med biöarna, af hvilka Rindja är störst, 15,539 kvkm.), hvaraf på den västligare, till giv. Celebes hörande delen komma 4,745 kvkm. och på den östra, till residentskapet Timor hörande, 10,429 kvkm. Östra delen lyder under en nederländsk resident i Endehe, medan i västra delen regerar sultanen af Mangarai, som lyder under sultanen af Bima på Soembawa. Ön är ännu föga känd, de vilda bergstammarna hindra resande att intränga i det inre. I östra och södra delarna förhärskar tertiära bildningar med en mängd vulkaner, bland hvilka de mest bekanta äro Rokka (2,420 m.), Keo (2,000 m.), Api (1,450 m.) och Lobe Tob (2,170 m.), samtliga på södra sidan. Den sistnämnda är nu slocknad, men flera uppsända ännu rök. I sin midt har ön en kamhöjd af 1,000 m.; betydligt lägre äro landskapen Mangarai i v. och Endehe i midten; ö. om det senare intränger Geliting bay djupt i landet (från n.). Produkter äro koppar, svafvel, salpeter, sandelträ, kanel, sköldpadd och ätbara fågelbon. Befolkningen är endast omkr. 250,000 inv. (16 inv. på 1 kvkm.) och utgör en blandning af malajiska, javanska, buginesiska och portugisiska invandrare; i det inre ha papua bibeållet sig i två stammar. Vid kusterna äro fisket och produktion af salt viktiga näringskällor. Handeln är obetydlig, mest byteshandel. Hamnarna besökas sällan af några fartyg, och holländarnas inflytande är mycket ringa.

2. Den västligaste ön bland Azorerna (se d. o.).
3. Departement i Uruguay. 4,519 kvkm. 17,086 inv. (1904), 3 inv. på 1 kvkm. Hufvudort är Torongos l. Trinidad, med 4,000 inv.

4. En västlig förstad till Buenos Aires. Se San José de Flores. J. F. N.

Flores [flå'ras], Juan de, spansk författare, lefde i slutet af 15:e och början af 16:e årh., sevilanare, åtnjöt stor popularitet äfven utom Spanien hufvudsakligen genom sina sentimentala riddarromaner. Hans *Amorosa historia de Aurelio e Isabella, hija del rey de Escosia* öfversattes till italienska, franska och engelska, *La historia de los dos enamorados Flores y Blanceflor* (1512 och 1604) till italienska och tyska. Största ryktet vunno *La historia de Grisel y Mirabella* etc. (1524 och 1526), öfv. till engelska, hvarur Shakspeare hämtat stoff till åttskilliga scener i "Stormen", och *Trinjo de Amor*. Ad. H.—n.

Flores [flå'ras], Juan José de, president i Ecuador, f. 1801 i Venezuela, d. 1864 som guvernör i Guayaquil. Han slöt sig med ifver till resningen mot Spanien, tjänade under Bolivar, hvars generaladjutant han var, och erhöi öfverbefälet i Ecuador. Efter segern öfver Peru vid Targui (1828) erhöi han ståthållarskapet öfver Colombia samt var, sedan Ecuador blifvit en särskild republik, president därstädes 1831—35, 1839 och slutligen 1843—45. Sistnämnda är tvangs han af en revolution att lämna landet, men gjorde upprepade försök att återvinna makten (se därom Ecuador, sp. 1322—23).

Flores [flå'ras], Benancio, president i Uruguay, f. 1809, väckte först uppmärksamhet 1853 såsom deltagare i upproret mot presidenten Giro och blef dennes efterträdare 1854. Då hans parti, "colo-

rados" (de "röde") l. de liberala, snart dukade under för "blancos" (de "hvite") l. de konservativa, måste han redan 1855 nedlägga sitt ämbete och 1858 fly till Buenos Aires. 1865 lyckades han med brasiliansk hjälp åter komma till makten i Uruguay och slöt s. å. förbund med Brasilien och Argentinskans republiken mot presidenten Lopez i Paraguay samt utmärkte sig i flera träffningar under kriget mot detta land. Han mördades på anstiften af blancos 19 febr. 1868. — Hans broder, Don Manuel F., utsågs då af senaten till provisorisk president, men afled plötsligt redan 22 febr. s. å., såsom man miss-tänkte af gift. Jfr Uruguay (historia).

Flores Ciná, farm. Se Maskmedel.

Florescu, Joan Emanuel, rumänsk general och politiker, f. 1819, d. 1893, idkade militära studier i Frankrike, medverkade under sin svärfader Georg Bibescos hospodarid i Valakiet på 1840-talet till utbildandet af dess militärväsen och deltog på rysk sida (som öfverste) i kriget mot Turkiet 1854. Under furst Kusa och Karl I var han flera gånger minister, bl. a. krigsminister i Catargius ministär 1871—76, då han inlade stora förtjänster om den rumänska härens organisation, men jämte sina kolleger ställde i anklagelsestillstånd, fick han ej deltaga i dess insats i rysk-turkiska kriget 1877—78. Han blef 1890 senatens president och bildade i mars 1891 ett liberal-konservativt kabinett, som emellertid redan i dec. s. å. trädde tillbaka för Catargius nya ministär.

H. B.—n.

Flores Garcia [flå'ras garthi'a], Francisco, pseudonymen Córcholis, spansk teaterförfattare, tidningsman och politiker, f. 1846 i Malaga. Såsom ung var F. metallarbetare i Bordeaux, samtidigt med att han skref lyrik, hvaraf första samlingen utkom 1866. Såsom politiker tillhörde F. Salmeróns parti och var under republiken guvernör i Ciudad Real. F. är fullständig autodidakt, men har genom tränga studier ersatt bristen på universitetsbildning och har aldrig skattat åt dålig smak. Af hans sedeskildringar och noveller förtjåna nämnas *Galería de tipos*, *La camara oscura* och *Cosas del mundo*. Sedan 1877 har han skrifvit uteslutande för teatern massor af stycken i olika genre, af hvilka de bästa äro *El 11 de diciembre*, komedi på vers, *Un defecto*, *Se desea un caballero*, *El nacimiento de Tirso*, *Los vidrios rotos*, *Galeotto*, *Meterse en honduras*, *Virnelas locus*, *Ganar el pleito*, *Guzmán el Malo*, *El oro de la reacción*, *La gente de bronce*, *El paraíso*, *La carla de una mujer*, *La pastora*, *Juicio de faltes* (1889), *El primer actor* (1891), *El rey de los animales* (1892), *Doña Juanita* (1895), *Las travesuras* (1897) och *Rosario* (1899).

Ad. H.—n.

Flores och Blanzeflor, medeltida riddardikt. Se Eufemiavisorna och Florios och Platziäflora.

Florestan I [-stã'], furste af Monaco, f. 10 okt. 1785, d. 20 juni 1856, var son till Honoré IV och efterträdde 1851 sin broder Honoré V. Se vidare Monaco.

Flores zinci. Se Oxidum zincicum.

Floretin, kem., en kondensationsprodukt mellan floretinsyra (en oxifenylpropionsyra) och fluoroglucin (se d. o.). Floretin själf förekommer bundet vid drufsöcker i glykosiden floridzin.

H. E.

Flore'tt (fr. *fleur*et, af it. *fior*etto), fäktk., ett slags fäktvärja, som nyttjas vid undervisning i värj-

föring. Den består af ett skaft eller handtag med parerplåt samt en smal, af synnerligen spånstigt fjäderstål gjord fyrkantig klinga, försedd med en, oftast med läder öfverklädd knapp i den fria ändan,

i stället för spets. Till följd af klingans spånstighet och den omnämnda knappen, hvilken senare liknats vid en blomknopp (it. *florello*) och gifvit anledning till vapnets namn, blifva de utförda stöterna oskadliga för den angräpn. Floretten har länge använts vid undervisning i värjeföring, i synnerhet i Frankrike och Italien. Redan Charles Besnard, som skref 1653, omnämner detta vapen. I Tyskland åter begagnar man sig af ett mindre elastiskt vapen, som kallas *stossrapier*. G. U.*

Florettsilke (fr. *fleuret*), garn, spunnet af silkesaffall. Se Sidenindustri.

Florez [flä'räth], Henrique, spansk historie-skrifvare, f. 1701, d. 1773, ingick 1715 i augustinorden och blef sedermera teol. professor vid universitetet i Alcalá. Bland hans arbeten, som till största delen röra sig kring spanska kyrko- och profanhistorien samt de historiska hjälpvetenskaperna, i synnerhet numismatiken, är *España sagrada, teatro geografico-historico de la iglesia de España* (29 bd, 1747—73) det förnämsta.

Florez, Juan José de. Se Flores.

Florez Estrada [flä'räth], Don Alvaro, spansk nationalekonom och politiker, f. 1769, d. 1853, blef 1808 generalprokurator i prov. Asturien, uppträdde som politisk skriftställare mot Napoleon och försvarade sedermera i skriften *Representacion á Fernando VII* (1818), hvilken öfversattes på nästan alla europeiska språk, spanska folkets rättigheter mot Ferdinand VII samt redigerade sedan 1820 det i Cádiz utkommande oppositionsbladet "El tribuno del pueblo". Vid restaurationen 1823 måste han utvandra till Frankrike, där han under titeln *Elementos de economia política* (1841) utgaf ett sammandrag af sitt berömda arbete *Curso de economia política* (5:e uppl. 1843, fransk öfv. i 3 bd, 1833).

Floriace'nser (Florens, Floriens, Floriens, *Ordo Florens*, oriktigt *Fleuriens*), en af den berömda cisterciensabbotten Joakim af Floris (nu San Giovanni in Fiore) stiftad benediktinkongregation. Joakim lämnade 1192 cisterciensklostret Corazzo och grundlade tre år senare det nämnda klostret San Giovanni in Fiore, för hvars invånare han utarbetade en reformerad benediktinregel, påminnande om cisterciensernas, men strängare än denna. (Om Joakim se vidare *Eskatologi*, sp. 876.) Regeln bekräftades af påven 25 aug. 1196, och kongregationen vann särskildt i Neapel och Kalabrien en ej ringa utbredning, ehuru den på grund af sin stiftares verksamhet misstänktes för kätteri. Efter Joakims död och på grund af hans helgonrykte vann orden än vidare utbredning och räknade snart 34 kloster, alla värdande abboten i Floris såsom sin general. Efter 1470 förföll den dock, och dess kloster anslö sig 1505 till cistercienserna, kartusianerna eller dominikanerna. Ordensdräkten var af groft hvitt tyg. Äfven en kvinnlig gren af orden fanns, som räknade fyra kloster.

Litt.: Janauschek, "Origines Cistercienses" (1877), Hoimbacher, "Die orden und kongregationen der katholischen kirche", I (1896). T. H.-r.

Flori'acum. Se Fleury-sur-Loire.

Florian [flä'riä], Jean Pierre Claris de, fransk författare, f. 6 mars 1755, d. 13 sept. 1794, blef 1768 page hos hertigen af Penthievre, var sedan militär, inträdde därefter änyo i hertigens af Penthievre tjänst, som kammarjunkare, samt lefde ömsom i Paris och ömsom på nämnde hertigs gods. Såsom adelsman blef han häktad vid revolutionens utbrott, men återfick snart friheten. 1788 blef F. medlem af Franska akad. Han började sin skriftställarbana med att efterbilda den spanska herderomanen (Cervantes' "Galatea"), utgaf därefter ett original-

arbete i samma stil, *Estelle*, och *Galatée* (1783), skref sedan komedier, noveller, romaner och fabler samt utgaf slutligen en öfv. af "Don Quijote". Hans *Fables* (1792; "Fabler", öfv. af J. M. Stjernstolpe, 1824—25), stå icke mycket efter La Fontaines, som utgjorde deras förebilder. Komedierna *Les deux billets* ("Biljetten och lottsedeln", 1785), *Le bon ménage* ("Det lyckliga hushållet", s. å.), *Les deux jumeaux de Bergame* ("Tvillingarne från B.", s. å.), *Le bon père*, *La bonne mère* ("Den goda modren", 1790), *Le bon fils*, *Myrtil et Chloe*, *Jeannot et Colin* ("Jeannot och Colin", 1796), *L'enfant d'Arlequin perdu et retrouvé* och *Arlequin maître de maison* utmärka sig genom osökt kvickhet och barnslig glädtighet. Hans episka dikter *Numa Pompilius* (1785; öfv. på svenska 1795 och 1837), som påminner för mycket om Fénelons "Télémaque", *Gonzalve de Cordoue* (1791) och *Guillaume Tell* (1802), som skrefs i fängelset, äga mindre värde. *La jeunesse de Florian* (1807) är själfbiografisk. F:s *Œuvres complètes* utgafvos bl. a. af Renouard 1820, och hans *Œuvres inédites* af Pixérécourt 1825. Se biografier öfver F. af de Rosny (1797) och de Montvaillant (1879).

Floriano'polis (förr kalladt Desterro l. Nossa Senhora de Desterro l. Santa Catharina), hufvudstad i brasilianska staten Santa Catharina, på västra kusten af den fruktbara ön Santa Catharina och genom en 400 m. bred fararm skild från fastlandet. 16,000 inv. (1902). F. har en god, men svårtillgänglig, befäst hamn, arsenal och lyceum. Export af hudar, ris, socker, kaffe och lervaror. J. F. N.

Floribus (af lat. *flos*, blomma), ett nu för tiden ytterst sällsynt slags dryckeskärl, som enligt S. Ödmann ("Hågkomster från hembygden och skolan") bestod af en två alnar lång glastub, i ändan försedd med en eller flera tomma kulor (fig. 1). Det påfylldes ur stänkor med tillhjälp af en lång pipa, och den påtömda drycken upptogs af kulan, som rymde ej fullt ett halft stopp. Att dricka ur ett sådant kärl fordrade sin egen konst. — J. G. Carlen omnämner i en not till sin Bellmans-upplaga, två andra slags

floribus: det ena med upptill utvikta kanter (fig. 2). det andra med fot af samma form som vanliga

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

champagneglas, men tre till fyra gånger större (fig. 3).

Florida [förkortadt Fl a.; flå'rida], den sydligaste staten i nordamerikanska unionen, belägen mellan $24^{\circ} 31'$ och 31° n. br. samt $79^{\circ} 48'$ och $87^{\circ} 38'$ v. lgd, består af en 700 km. lång, omkr. 150 km. bred halfö mellan Atlantiska hafvet och Mexikanska viken jämte en kuststräcka längs nämnda vik samt gränsar i n. till Georgia och Alabama, i v. till sistnämnda stat; genom Floridasundet är halfön i s. skild från Cuba. Kustområdet vid Mexikanska viken kallas ofta "Väst-F.", halfön åter "Öst-F.", och man talar om de "båda Florida". Areal 151,981 kvkm., däraf 11,500 kvkm. vatten. F. är den lägsta delen af unionens område med en höjd af i medeltal blott 18 m. ö. h. och ingenstades öfverstigande 60 m. Den 2,000 km. långa kusten är vid Atlantiska hafvet och Floridasundet garnerad med dyner och sandbankar samt lagunbildningar och är nästan alldeles utan hamnar: däremot bildar Mexikanska viken flera vikar och bukter, såsom Whitewater bay, Charlotte harbor, Tampa-, Appalachicola- och Pensacola-vikarna. I s. omgifves halfön af en 320 km. lång bäge af små kalkstens- och korallöar, Florida Cays (Keys), bland hvilka man urskiljer flera grupper, såsom Cay Biscayne, Cay Largo, Vaccas Cays, Pine islands, Cay West, Marquesas Cays och Tortugas Cays. Viktigast är Cay (Key) West-gruppen (se Cay west). — F. var, såsom Dall visat, ännu i mellersta tertiärtiden en ö eller en grupp öar, hvilka liksom Bahamaöarna hörde till Västindiska övärlden, men har senare genom en negativ nivåförändring fogats ihop med kontinenten. Den fasta berggrunden är öfver hela F. kalksten, i hvilken förefinnas talrika s. k. karstbildningar: stora, mestadels med vatten fyllda grottor, doliner, jätteskällor, bl. a. den 54 m. djupa

Wakulla-källan vid St Marks eller Silfverkällan vid Ocala, som är 24 m. djup och 180 m. bred, o. s. v. En mängd sjöar och träsk (swamps) förekommer, ofta beroende på, att hålör störtat in (lime sinks). De största äro Okeechobeesjön (2,600 kvkm., med endast 6 m. djup), Lake Apopka (310 kvkm.) och Lake George (400 kvkm.), som genomflytes af St John's river, den största floden på själfva halfön. Väst-F. genomflytes af flera norrifrån kommande floder, bl. a. Suwannee, Appalachicola, Choctawhatchee och Escambia. Af träsktrakterna äro de s. om Okeechobeesjön belägna Everglades de största; de stå genom underjordiska kanaler i förbindelse med nämnda sjö. De utgöra ett 257 km. långt, nära 100 km. bredt, men endast 0,3—1 m. djupt träsk, som ligger 2,5 m. ö. h., nästan öfverallt är bevoxet med det hvassa halfgräset *Cladium effusum* och som alltefter årstid och vindriktning har växlande aflopp, än till Atlantiska hafvet, än till Mexikanska viken. — Klimatet är utom i grannskapet af träskerna mycket sundt, hvarför F. om vintern besökes af sjuklingar från de norra staterna. Medeltemperaturen i juli är i Jacksonville i norra F. sanit i Tampa $27,4^{\circ}$, i östaden Cay west $26,1^{\circ}$; vintern, som i regel är mycket kort, utmärkes genom perioder af köld, då isbildning kan förekomma äfven i Everglades och på Okeechobeesjön, skilda från hvarandra genom längre perioder af värme. I Tampa förekomma temperaturväxlingar på 17° , så att man icke kan tala om ett tropiskt klimat, utan de tropiska och halftropiska växter, som odlas på halfön, behöfva skydd under vintern. Senast på 1890-talet gjorde några stränga vintrar med flera cm. djup snö stor skada, bl. a. på orangeträden. Medeltemperaturen i jan. är likväl i Tampa $14,6^{\circ}$, i Jacksonville $12,9^{\circ}$. Årsmedeltemperaturen är i sistnämnda stad 20° och i Tampa $21,6^{\circ}$, medan det insulära Cay west når ända till $25,1^{\circ}$ samt sydöstra kusten till $23,1^{\circ}$. Nederbörden faller till största delen på höst och vinter, oftast i häftiga skurar, ledsagade af åska, medan sommaren är utpräglat torr, så att konstgjord vattning af åkerfälden ofta måste tillgripas. Den årliga regnmängden är på östra kusten 1,450 mm., i Jacksonville 1,354 mm., i Tampa 1,353, medan Cay west har endast 975 mm. — Växt- och djurvärlden utmärkas genom en blandning af nordiska och tropiska former. Karaktärsträd äro *Quercus virens*, *Sabal Palmetto*, *Pinus australis*; dessutom märkas alltid gröna ericaceer (t. ex. den trädartade *Vaccinium arboreum*), som förena denna region med Mississippiskogarna, mahogny, järnträd (*Reynosa latifolia*), sumpcypressen (*Taxodium distichum*), sju arter magnolier och en mängd epifyter. I södra F:s träskområden växa mangroveträd (*Rhizophora mangle*). Södra F. hör i floristiskt afseende snarare till Antillerna än till de atlantiska sydstaterna. Af skogsprodukter exporteras årligen för 7—8 mill. doll. Af kulturväxter märkas bomull, sockerrör, ramie, ris och andra sädesslag, batater, kassave (*latropha manihot*), sydfruktar, bland hvilka de viktigaste äro oranger, citroner, ananas, bananer, guave, kokosnötter samt grönsaker och trädgårdsfrukter. — Vargar, kuguarer, råfvar och opossum, uttrar, hjortar och björnar tillhöra F:s fauna; alligatorer finnas i floder och sjöar. De sistnämnda ha dock nedlagts i så stora mängder (1880—94 2,5 mill.), att man för att tillfredsställa industrins behof

af alligatorskinn vidtagit anstalter för att utkläcka alligatorägg och uppföda ungar. En utomordentlig mängd vattenfåglar, moskiter, som sprida malariefiebern, samt en stor rikedom af myror utmärka slutligen F:s fauna. — Af mineralprodukter lämnar F. fosfat (det är ett af de mest fosfatproducerande områden på jorden), kalklera och kaolin.

Befolkningen utgjorde 1890 391,422 och 1900 528,542 pers. (3 inv. på 1 kvkm.). Sistnämnda år voro 297,333 hvita, 230,730 negrer och mulatter, 120 kineser, 1 japan och 358 indianer. På 100 kvinnor kommo 108 män. Endast 4,8 proc. voro födda i utlandet, däraf 561 i Sverige, med 1,133 afkomlingar i första led. Antalet offentliga skolor var 1904 2,366, däraf 1,722 för hvita och 644 för färgade, med resp. 2,205 och 723 färgade lärare, och besökta af omkr. 84,000 barn. Skolvärd finnes ej. S. å. funnos 48 "high schools" med 2,100 lärjungar samt två seminarier. Staten underhåller ett s. k. universitet och två colleges samt bidrager till flera högre läroanstalter för färgade. Hela utgiften för "public schools" steg 1904 till 1,023,000 doll. Af 139,600 män af 21 år och däröfver voro 1900 öfver $\frac{1}{10}$ okunniga i skrifning (däraf 80 proc. färgade). — Af arealen voro 1900 12,8 proc. under kultur. 210,230 har voro 1900 odlade med majs, 13,540 har med hafre och (1899) 60,450 har med bomull, som lämnar 40—90 tusen balar. Den vanliga bomullsorten är s. k. Sea island cotton. Boskapskötseln är likaledes betydande. Fisket lämnar lifven ostron och svampar. Af industriinrättningar äro endast ångsågar och tobaksfabriker af större vikt. Utom virke fås ur skogarna mycket tjära, harts, terpentin o. a. produkter. 1904 hade staten 5,722 km. järnvägar och 136 km. elektriska banor; af floderna voro 2,930 km. segelbara. — Enligt författningen af 1885 (med ändringar 1894, 1896 och 1904) styres F. af en för 4 år vald guvernör, hvilken icke kan omedelbart omväljas. Representationen, som sammanträder hvarannat år under högst 60 dagar, består af en senat af 32 och ett underhus af 68 medlemmar, de förre valda för 4 år (hälften afgår hvarannat år), de senare för 2. Förslag till författningsändringar kunna väckas i hvilcendera kammaren som helst, och om de antagas med $\frac{2}{3}$ af rösterna i hvardera kammaren, underställas de allmän folkomröstning och blifva lag, om de därvid få majoritet. Röst rätt och val rätt inom staten har hvarje manlig medborgare (utom idioter och för brott dömda), som i staten bött ett år och i grefskapet sex månader före valet samt är inregistrerad. Staten sänder 3 ledamöter till representanternas hus af kongressen. F. är deladt i 46 grefskap. Hufvudstad är Tallahassee; största staden är Jacksonville.

Historia. F. upptäcktes af Ponce de Leon, som här sökte "lifvets källa", 1512 på påskdagen (sp. *Pasqua florida*) och fick däraf sitt namn. 1565 grundade spanjorerna här staden St Augustine, men brydde sig icke mycket om detta land, där guld ej var att finna. Det afträdades till England genom freden i Paris 1763, men återlämnades till Spanien 1783, som sålde det till Förenta staterna i okt. 1820 för 5 mill. dollars. Det organiserades 1822 till territorium. Då var den hvita befolkningen 10,000 pers., indianerna omkr. 4,000, mest seminoler. Dessa fördes 1842 v. om Mississippi. 3 mars 1845 upptogs F. såsom stat i unionen. I

secessionskriget på 1860-talet hörde det till sydstaterna. — Litt.: Arbeten af Fairbanks (ny uppl. 1898), Lanier (2:a uppl. 1881) och E. Ruidiaz (1894). J. F. N.

Florida [flå'ride]. 1. (Anuda) En af de brittiska Salomonöarna, har med böar en areal af 440 kvkm. Yppig vegetation, god hamn, Wiseman, missionsstation och handelsfaktorer. — 2. Departement i Uruguay. 12,107 kvkm. 48,454 inv. (1904). Hufvudstaden F. (Villa de S. Fernando de la F.) vid Montevideo—Duraznobanan har omkr. 5,000 inv.

Floridablanca, Don José Monino, greve af F., spansk statsman, f. 1721, d. i nov. 1808, blef först advokat, sedermera (1772) sändebud i Rom och 1777 premiärminister under Karl III. I denna ställning utöfvade han till en början ett välgörande indflytande, i det han bekämpade kyrkans öfvermakt, främjade folkundervisningen samt sökte utveckla Spaniens länge försummade handel, industri och kommunikationer. Men tillika inledde han landet i det dyra och ändamålslösa kriget med England, 1779—83. Efter Karl III:s död, 1788, förlorade han en stor del af sitt inflytande, men kvarstod dock som Karl IV:s utrikesminister till 1792, då han störtades för att lämna plats åt drottning Maria Lovisas gunstling Godoy. Han förvisades till Murcia och satt en tid i fängelse. Vid spanska folkets rening mot det franska väldet, 1808, blef F. medlem af juntan i Murcia och i sept. s. å. president för centraljuntan i Aranjuez. (V. S.-g.)

Floridaströmmen [flå'ride-]. Se Atlantiska hafvet, sp. 339.

Floridasundet [flå'ride-], det sund, som skiljer staten Florida från Cuba och Bahamaöarna samt förönar Mexikanska viken med Atlantiska hafvet. På sitt smalaste ställe är det 100 km. bredt och 677 m. djupt, men mellan Cay west och Habana 160 km. bredt och 1,545 m. djupt.

Florideæ, Floridéer, bot., klass af afdelningen *Rhodophyceæ* bland algerna. Floridéerna pråla med praktfulla färger, röda, purpurfärgade, blågröna eller violetta. Endast få tillhöra sött, rinnande vatten. De allra flesta förekomma i hafvet, där de utveckla en stor mängd former och bilda en rik vegetation invid kusterna, ofta på djupt vatten, såväl i kallare som i varmare haf. Bålen är antingen trädlik eller plattad, utbredd, med mycket olika form, eller bildande ett skorpligt öfverdrag på stenar o. s. v.; corallinacéernas bål är till följd af den starka kalkinkrusteringen korallliknande (se Kalkalger). Hos somliga finnes skillnad mellan stamdelen och från denna utgående blad, försedda med medelnerv, såsom hos *Delesseria*. Floridéernas celler äro förenade med hvarandra genom porer och bilda ofta särskilda assimilerande, mekaniska, ledande eller magasinerade väfnadssystem. Fortplantningen är dels könlös, dels könlig. Den könlösa fortplantningen sker genom enkla, orörliga, nakna celler,

uppkomna genom fyrdelning (tetrasperer), bildade antingen i korta sidogrenars toppceller, eller oftast insänkta i bålen. Könstfortplantningens organ äro antheridier (se *Antheridium*) och karpogoner, aldrig utvecklade på sådana stånd, som bilda tetrasperer, och vanligen ej heller förekommande på samma stånd. Antheridierna växla mycket i form och bildas antingen af ändcellerna hos korta grenar, vanligen tätt gytttrade, eller sitta insänkta i bålen; de innesluta rundade spermater utom cilier och fri rörelse. Karpogonet består af en långsträckt, nedtill uppsväld cell, hvilken upptill härlikt förlängda del kallas trikogyn. Spermater fastna på trikogynen och befrukta äggcellen (karpogonet nedre del). Den befruktade äggcellen ger indirekt, olika hos olika slakten, upphof till karposporer, som äro samlade till ett cystokarp. Till floridéerna höra öfver 300 slakten, af hvilka 55 förekomma vid Sveriges kuster. Deras användning är ringa. Några arter ätas. Caragheen erhålles af *Chondrus crispus* och *Gigartina mammosa*, agar-agar af arter tillhörande släktena *Eucheuma*, *Gracilaria* m. fl. Drogen *helminthocorton* utgöres af en blandning af *Aspidium Helminthocorton* (Medelhafvet) och andra fintrådiga arter. G. L. m.

Floridéer. Se Floridéer.

Florida [fläri-], stad i italienska prov. Siracusa (Sicilien), vid Ciani, ett tillflöde till Anapo. 12,067 inv. (1901). Spannmåls-, vin- och olivodling.

Floridsdorf, förr kommun i Nedre Österrike, på vänstra Donastranden (36,599 inv. 1900), sedan 5 jan. 1905 införlivad med Wien och bildande en del af dess XXI:a bezirk, F., 9,134 har. 1866 anordnade österrikarna till Wiens skydd vid F. en provisoriskt befäst ställning, som utgjordes af 2 inre verk, vid Taborbron vid F. och vid en nära Stadelau slagen krigsbro, samt af flera verk i en yttre linje från Bisamberg öfver Aspern till Lobau. Den bestyckades med öfver 400 artilleripjäser, och säkerhetsbataljonen utgjordes af omkr. 9,000 man. Vapenstillståndet förekom anfall mot ställningen. Brohufvudet vid F. ansågs länge som ett typiskt exempel på användandet af provisoriska befästningar. L. W. son M.

Floridzin, kem. fysiol., en i rotbarken af fruktträd förekommande glykosid (se d. o.), som bildar fina, silkesglänsande kristallnålar af bitter smak, lätt lösliga i hett vatten och i sprit. Floridzinet har försökt såsom ersättningsmedel för kinin, utan att som sådant vinna någon betydelse. Särdeles egendomlig är iakttagelsen, att, om en lösning af floridzin bibringas hundar, dessas urin blir sockerhaltig; man kan således med floridzin framkalla ett slag af artificiell sockersjuka. Sockerhalten i urinen kan stiga till 5—15 proc. Äfven hos människor kan man framkalla "floridzin-diabetes". Denna anses bero därpå, att medlet framkallat förändringar i njurarna, hvilka därefter ej mer hindra det i blodvattnet (blodplasma) normalt förekommande sockret att öfvergå i urinen. C. G. S.

Florinser, munkorden. Se Floriacenser.

Florigiegum, mlat. (af lat. *flōres*, blommor, och *gēre*, samla), egentl. blomstersamling; samling af valda skaldestycken (jfr *Antologi*); utvald samling (af pekoraltier e. d.).

Florin l. *Florēn*, mlat. *florēnus* (af lat. *flōs*, blomma), *it. fiorino*, fr. *florin*, ett guldmynt, som ursprungligen (från 1252) präglades i Florens och

på den ena sidan bar stadens vapen (en lilja) med inskriften *Florentia* och på den andra Johannes dopparens bild (se fig. 1) samt beräknas ha i värde motsvarat 8 kr. 75 öre. I Frankrike eftergjordes florinen från Ludvig IX till Karl V. Från florinen härstammade medeltidens "goldgulden" och den nyare tidens gulden, hvilken senare ännu i dag betecknas med Fl.

Florentinsk guldflorin.

I Toscana präglades 1826—50 silverfloriner af 2½ paolis (= 90 öre) värde. I England präglades 1849 ff. silvermyntstycken af 2 shillings (omkr. 1 kr. 80 öre) värde, hvilka kallades *florins* (se fig. 2). Se vidare Gulden.

Engelsk silverflorin.

Florina, stad i turkiska vilajetet Monastir, på östra slutningen af Neretschaberget. Omkr. 7,000 inv. Grekisk ärkebiskop.

Florinskij, Timofej Dmitrievitj, rysk slavist, f. 1854, professor i slavisk filologi vid universitetet i Kiev. Bland hans vetenskapliga arbeten märkas *Juznnye slavjane i Vizantija vo vtoroj tjetverti XIV veka* (Sydslaverna och Bysans i 14:e årh:s andra fjärdedel, 1882), *Politicheskaja i kulturnaja borja na grecheskom Vostoke v pervoj polovine XIV v.* (Den politiska och kulturella kampen i grekiska östern i förra hälften af 14:e årh., 1883) och det rent filologiska arbetet *Lektsii po slavjanskomu jazыkoznaniju* (om sydväst- och nordvästslaviska språk, 2 dlr 1895, 97).

A.-d. J.

Flörös och Platziaflöra (grek. *Φλόριος και Πλατσιαφλόρη*), en på orimad politisk vers i senare delen af 14:e eller början af 15:e årh. gjord, vulgärgrekisk bearbetning af sagan om Flores och Blanzeffor (se Eufemiavisorna). Närmaste källa var sannolikt den italienska bearbetningen "Cantare di Florio e Bianciflore". En tillfredsställande upplaga af den både språkligt och litterärt intressanta grekiska versionen saknas ännu. V. Im.

Floripa'r, bot. Se *Diafys* 2.

Floris. Se *Flores* 1.

Floris, Joakim af. Se *Eskatologi*, sp. 876, och *Floriacenser*.

Flöris, Frans, eg. Frans de Vriendt [frint], berömd nederländsk historiker och porträttmålare, f. omkr. 1516 i Antwerpen, d. där 1570, blef vid 20 år elev af Lambert Lombard i Liège och fortsatte sina studier i Rom, där han, starkt gripen af Michelangelos konst, särskildt dennes "Yttersta dom", vid hvars aftäckande han var närvarande, ifrigt efterbildade mästarens muskulösa gestalter, i blind beundran öfverdrivande dennes redan förut ofta nog till det svulstiga gränsande formgivning och frossade i tecknandet af tillvrängda ställningar och virtuösmässigt gjorda förkortningar. Återkommen till Antwerpen 1547, där man förut

icke sett något dylikt, slog han sin naiva samtid med häpnad öfver sin manieristiska skicklighet och kunskap i anatomiska ting och öfver sin oerhörda produktivitet — han formligen skakade sina kompositioner ur armén och målade en gång 210 figurer på fem veckor. Också gaf man honom, den för vår tid föga njutbare manieristen, det omotiverade hedersnamnet "den flamske Rafael"; han upptogs i de förnämligaste kretsar, erhöill icke sällan besök af Vilhelm af Oranien samt grefvarna Egmont och Hoorn och ledde ett särdeles högt lif, beundrad, frad och

omgifven af en mängd lärjungar — deras antal lär ha uppgått till mer än 120. De flesta af F:s arbeten förgingos under bildstornarnas dagar, och nu återstå af dem blott ganska få. Ypperst bland dessa är mansporträttet *Falkeneraren* (1558, i Braunschweigs museum), ett bland de många exemplen på, huru förträffliga saker äfven de i italiseringe manierism mest fångne nederländske målarna kunde frambringa inom porträttfacket; ett af hans mest typiska, "skickligast" utförda, d. v. s. mest maniererade verk är annars hans *De onda änglarnas nedstörtande* (1554, i Antwerps museum). Af *Herdarnas tillbedjan* i Dresdens museum finnas flera repliker. Drottning Kristina egde flera i Prag 1648 tagna målningar af F., såsom *Adam och Eva*, *Amors bilägen* och *Hajsgudarnas festmåltid* (1561), af hvilka den sistnämnda nu ses i Sveriges Nationalmuseum. Andra taflor af F. finnas i Berlins, Haags, Wiens m. fl. museer. En *Memento mori*, framställande två putti, den ene gråtande, den andre slumrande invid ett afhugget manshufvud (förmodligen en allegori öfver spanjorernas blodiga framfart i Nederländerna) tillhör O. Granberg. O. G.—g.

Flori'st (se *Flora*, bot.), kännare af ett lands eller en trakts o. s. v. flora. — **Flori'stisk**, som har afseende på en flora, t. ex. floristiskt arbete, ett verk, som beskriver de inom ett visst område förekommande växterna. O. T. S.*

Floristisk. Se **Florist**.

Floriszon [—sån] l. **Florisz.**, Pieter, neder-

ländsk sjöhjälte, f. i Hoorn i Nord-Holland troligen något af åren 1605—10, var 1652 schoutbynacht i nederländska flottan och utmärkte sig under Tromps öfverbefäl i striderna mot engelska flottan under Blake 1652—53. I nov. sistnämnda år utnämndes han till vice-amiral. F. förde 1658 under Wasse-naers öfverbefäl en eskader till danskarnas hjälp under Karl Gustafs andra krig mot Dan-

mark och stred i det ryktbara slaget i Öresund (29 okt. s. å.) tappert på sitt amiralskepp "Jona" mot svenskarna, som två gånger antrade fartyget. Deras angrepp afvärdades båda gångerna, men F. själf stupade. Hans lik fördes under stora hedersbetygelser till hemlandet och nedsattes i Hoorns kyrka. På Generalstaternas bekostnad restes där öfver F. ett präktigt grafmonument, som svårt skadades vid kyrkans brand 1838. Jfr Grove, "Samtidige billeder fra slaget i Öresund 1658" (i "Kunst", 1905). V. S.—g.

Florman, Arvid Henrik, universitetslärare, anatom, f. 4 sept. 1761 på Tosterups gård i Tostarps socken, Kristianstads län, d. 21 jan. 1840 i Lund, blef student i Lund 1777, filos. kandidat

1781 och med. licentiat 1786. Han kallades 1785 till docent i anatomi i Lund och 1787 till anatomie sektor. 1788 tjänstgjorde han som e. o. expeditionsmédikus på k. örlogsflootten och bevistade slaget vid Hogland (1789). 1789—90 var han anställd som öfverläkare på sjukhuset i Karlskrona, där han "på hög befallning" undervisade de yngre lasarettsskurgerna i anatomi. De erfarenheter han samlat under denna tjänstgöring nedlade han i *De febre biliosa anno 1788 nautas afficiente*, hans afhandling till doktorsgraden, hvilken han tog 1791. Efter en studieresa i Tyskland utnämndes han 1801 till professor i anatomi, kirurgi och veterinärvetenskap. Från denna befattning tog han afsked 1831. F. blef 1808 ledamot af Vet. akad. och tillhörde dessutom en mängd andra lärda samfund. Vet. akad. lät 1851 prägla en medalj öfver F. (se fig.). — F. utövade ett viktigt inflytande på den svenska läkarbildningen och anses med rätta som grundläggare af ett rationellare studium af anatomen i Sverige. Veterinärvetenskapen står ock i stora förbindelser till honom. Äfven på ett annat område utövade F. en betydande verksamhet, i det han i väsentlig mån kan sägas ha gifvit väckelse åt den nykterhetsrörelse, som på 1830-talet tog sin början i Sverige. — Bland F:s många vetenskapliga skrifter märkas *Pharmacopœa veterinaria*, eller handbok för häst- och boskapsläkare (1809), *Thesaurus anatomicus* etc. (1817). *Anatomisk handbok för läkare och zoologer* (1823—30), *Om bruket af de mest bepröfvade præservativer och botemedel mot den nu i Europa grasserande cholerasjukdomen* (1831; ny uppl. 1834).

Underrättelse om hushållsdjurens vård och skötsel etc. (1834; 6:e uppl. 1880). A. Retzius' bref till F. utgäfvos af Furst 1896. Om F. och veterinärvetenskapen se Fursts afhandling i Lunds universitets årsskrift, bd 35 (1899). Biografi öfver F. i "A. Retzius' skrifter i skilda ämnen" (1902). (R. T.—dt.)

Florman, Johan Gösta Mauritz, fotograf, f. 1 sept. 1831 i Gäfve, d. 11 april 1900 i Stockholm, blef 1852 underlöjtnant vid Göta artilleriregemente, 1856 löjtnant vid Värmlands fältjägarbatal och erhöill 1872 afsked med kaptnens rang. F. öppnade

1863 fotografiateljé i Kristinehamn, hvilken han 1867 flyttade till Karlstad och 1871 till Stockholm. Han utbildade sig i konsten genom utländska resor, ansågs länge som Sveriges främste fotograf och var från början ordförande i Svenska fotografernas förbund. Hans arbete var elegant och i tekniskt afseende utmärkt.

Flormanska priset. Se Vetenskapsakademien.

Floroglucin, kem., trevärdig fenol, symmetrisk $C_6H_3(OH)_3$, isomer med pyrogallol (pyrogallussyra) och oxihydrokinon. Bildas vid smältning af resorcin samt af vissa hartser och andra ämnen, t. ex. floretin (se d. o.) med kali. Det bildar stora, sött smakande kristaller af smältpunkten 218° . Ger i saftsur lösning rödfärgning med ved. P. T. C.*

Florsländor, *Hemerobidae*, zool., en familj af nätingarnas (*Neuroptera*) ordning bland insekterna. Dithörande arter ha borstformiga eller pärlbandslika antenner och likformiga, tämligen långsträckta, mer eller mindre genomskinliga och med talrika tvärnervor försedda vingar, som under hvilan hållas takformigt hoplagda. Liksom nätingar i allmänhet äro de tröga och föga uthålliga flygare, som vanligen träffas stillasittande på blad af träd och buskar. Sina ägg fästa de medelst mer eller mindre långa, upprätt stående skaft på blad. Dessa ägg ha förr ansetts vara ett slags svampar och beskrifvits såsom sådana under namnen *Crateromyces candidum* och *Ascophora ovalis*. Larverna äro bredast på midten och afsmalnande mot ändarna. De lefva af smärre djur, framför allt bladlöss, hvilka de utsuga medelst sina långa och spetsiga, rakt framsträckta mandibler. Hithörande larver pläga därför kallas bladluslejon. Många af dem ha för sed att betäcka öfre sidan af sin kropp med utsuga bladlusskinn eller med små fragment af vegetabiliskt ursprung, hvilka larverna själfva medelst sina mandibler fästa på sin plats, där de kvarhållas af med hakar försedda hår. Före förpuppningen spinner larven in sig i en kokong, som fästes vid något blad, och då puppan är nära färdig att genomgå sin förvandling, genombryter den kokongen och vandrar med en för puppstadiet ovanlig rörlighet omkring och uppsöker lämplig plats för sin sista hudömsning. — I vårt land förekomma åtminstone 39 arter, fördelade på 8 släkter, af hvilka de artrikaste äro *Hemerobius* och *Chrysopa*. Af sistnämnda släkte, hvars arter äro mer eller mindre blekt gröna, med halfklotformade, förgyllda fasettgögen och tunna, genomskinliga, i regnbågens färger skiftande vingar, må särskildt framhållas den vanligaste, den gräsgröna, ofta äfven rödaktiga *Chr. vulgaris*, som har en kroppslängd af omkr. 9 mm. och en vingbredd af omkr. 27 mm. Den förrirrar sig ofta, synnerligast framomet hösten, in i rummen och visar sig vid beröring ha en obehaglig lukt i likhet med flera af släktets arter, hvilket gifvit anledning till benämningen stinksländor. G. A.-z.

Florus, Julius l. L. Annaeus, lefde i 2:a årh. e. Kr., sannolikt under Hadrianus, och var författare till ett historiskt verk (*epitome*?) om Rom, i hvilket arbete, till romarfolkets förhållande, dess historia, särskildt krigshistorien, behandlas. Det har föga värde till följd af de oriktigheter i sak, särskildt tidräkningen, som det innehåller. Fram-

ställningssättet är retoriskt och svulstigt samt språket öfverlastadt med bilder. Under medeltiden lästes och begagnades F:s verk rätt mycket. Man har förr, dock utan grund, tillskrifvit F. de s. k. *periochæ* l. *epitomæ* till Livius' böcker. R. Tdh.

Florvingar, zool. Se Nätingar.

Flos Cinæ, farm. Se Maskmedel.

Flo'skler (af lat. *flosculus*, dimin. af *flos*, blomma), vältalighetsblomster, grannlåt i tal och skrift, svulstighet, tomma ord. — Floskulös, blomsterrik, grann, svulstig.

Flossa kallas en svensk allmogeväfnad, hvars rätsida är helt eller delvis täckt med ulltofsar af olika färger. Framställningssättet är följande. I en tämligen gles varp af starkt bomulls- eller lingarn inplockas tofsar af tjockt ullgarn, ordnade i mönster efter sina färger. Mellan hvarje tofsrad inväfas 2, 3 eller flera bindeskott af starkt bomullsgarn eller ock, om vissa delar af ytan skola vara släta, af fint ullgarn. Om tofsarna medelst snaror knyts kring varpträdarna, kallas väfnaden trånsflossa. Användes hufvudsakligen till mattor. G. A. W.

Flosta källa, ett vid Flosta herrgård, i Altuna socken, Västmanlands län, från den stora rullstensåsen n. därom framspringande källföde, som uppgifves lämna nära 9,000 l. vatten i minuten och som bildar en stor damm, vid hvars kanter källädror här och där öppna sig. Dess vatten driver h. o. h. en i närheten belägen kvarn. E. E.

Flotagräs, bot. Se Sparganium.

Flotow [flätv], Friedrich Ferdinand Adolph von, friherre, tysk tonsättare, f. 27 april 1812 på godset Teutendorf i Mecklenburg, d. 24 jan. 1883 i Darmstadt, studerade för Reicha i Paris och fick, sedan han med några glädttigt melodiosa ungdomsarbeten gjort sig känd, af direktören för Renaisance-teatern (Paris) i uppdrag att komponera operan *Le naufrage de la Méduse* (1839), som inom ett år upplefde 54 föreställningar. Därpå

Gammal skånsk åkdyna i flossa-väfnad.

följde bl. a. operorna *L'esclave de Camoëns* (1843), *Alessandro Stradella* (1844; i Stockholm 1847) och *Martha* (1847; i Stockholm 1850), af hvilka de båda sistnämnda med stort bifall blifvit gifna på de flesta operascener. Bland hans senare verk vunno endast *Die grossfürstin Sophia Catharina* (1850; "Storfurstinnan", 1852) och *Indra* (1853) en mera nämnvärd framgång. Dessutom skref F. operorna *Pianella* (1860; i Stockholm 1884), *L'ombre* (1870), de postuma *Rosellana* och *Die musikanten* m. fl., vidare en anslående musik till Shaksperes "Vintersaga", äfvensom uvertyrer, trior, sånger m. m. 1856—63 var han intendent vid hofteatern i Schweirin. Sedermera vistades han mest i Paris, Wien och Italien. — F. måste, efter Kreutzer och Lortzing, anses såsom Tysklands förnämste kompositör af komiska operor, oaktadt hans stil är vida mera fransk än tysk. Hans arbeten utmärka sig genom behaglig melodisk uppfinning, flytande harmoni och liflig rytm, pikant och glatt instrumentation, men mindre genom inre sanning och djup. Dock saknas här heller drag af varmare känsla, hvilken visserligen har en något sentimental anstrykning. F:s biografi skrefs af hans änka (1892). A. L.*

Flott (da. *flot*, ty. *flott*, af fr. *flottes*, flyta, af lat. *fluētus*, böja). 1. *Sjöv.*, uppuren af vatten. Blifva 1. komma 1 flott, komma af grund. — 2. Flytande, rask, ledig; glad, öfverdagig. 1. O. E. G. N.*

Flotta, *sjöv.* 1. Örlogsflotta, en stats sjövapen 1. krigsmakt till sjöss. De första spåren till en svensk örlogsflotta härröra från den tid, under hvilken Sverige bildades till ett rike. Af sveakonungen uppbyggades då från de olika häraden skepp till "ledning", när fara hotade landet eller allmänt härnadståg beslutits. Enligt denna äldsta organisation af sjökrigsmakten ålåg fartygens utrustning såväl som deras bemanning de frie jordägarna, hvilka därför voro indelade i "hamn-" och "skeppslag". Efter vikingatiden, hvilken kan anses såsom den svenska flottans första blomstringsperiod, råkade Sveriges sjömak i ett förfall, som räckte nästan oafbrutet under hela återstoden af medeltiden. När Gustaf I tillträdde regeringen (1523), bestod flottan icke af annat "än en hop skärjebåtar och annat prakeri ther hvarken hjälp eller tröst medförde", men konungen, som erfarit behöfvat af en flotta, vidtog kraftiga åtgärder till skapande af en sådan och efterlämnade vid sin död öfver 30 krigsskepp. Under Erik XIV nådde flottan sin glanspunkt. Den uppgick 1566 till 68 skepp, med tillsammans omkr. 2,000 kanoner samt öfver 7,000 mans besättning, dels ständigt, dels värfvad sjöfolk, dels knektar. Flottan underhölls i dessa tider af rikets allmänna medel, hvarjämte städerna stundom lämnade krigsfartyg; i dess provianterande deltog alla utom adeln. Någon ordnad öfverstyrelse fanns ej ännu, utan vapnets styrka berodde mest af regentens personlighet. Det förföll också hastigt under Johan III och Karl IX. Flottans tredje blomstringsperiod inträffade under Gustaf II Adolf, Kristina och Karl X. Klas Flemings klokhed och energi bidrogo förnämligast till dess nydaning. En ordnad öfverstyrelse, A miralitetskolegium, grundades 1617 och organiserades 1634; det ständiga båtsmanshållet, omkr. 3,000 man, inrättades 1635. En skärgårdsflotta bildades och bestod 1643 af 150

mindre fartyg (lodjor). 1640 räknade stora flottan 40 skepp och 40 galejer, och dess bestyckning utgjorde omkr. 1,300 kanoner. 1654 hade skeppens antal ökat till 50. Karl XI:s förmyndarregering gjorde litet eller intet för att hålla flottan i tjänstbart skick; följden visade sig i de olyckliga sjöstrider, som den utkämpade mot den tidens dugligaste sjömän, holländare och danskar. 1675 räknade flottan 27 rangskepp och 8 fregatter, med en bestyckning af 1,934 kanoner, men hade fyra år senare smält ihop till 16 skepp, utom fregatter och mindre fartyg. Med Hans Wachtmeisters kraftiga bistånd skapade Karl XI snart en ny, tidsenlig flotta. En lämpligare örlogshamn (Karlskrona) anlades, öfverstyrelsen flyttades dit från huvudstaden, och personalen ordnades så, att redan 1679 funnos 758 befäl och underbefäl samt öfver 11,000 sjömän, flertalet indelte och roterande båtsmän. Örlogsflottan hade vid konungens död (1697) ökat till 37 rangskepp och 8 fregatter, oberäknadt den i Stockholm förlagda galäreskadern. Med Sveriges fall från sin stormaktsställning började för svenska flottan en långvarig vnamakt. Frihetstidens män saknade dock ej god vilja att återupprätta sjövapnet, hvilket synes af de många planer, som af ständerna uppgjordes till dess ordnande. 1756 funnos 24 linjeskepp, 12 fregatter och 26 mindre fartyg, med en bestyckning af omkr. 2,000 kanoner. S. å. upprättades Arméns flotta (se d. o.). Gustaf III lyckades att för en kort tid återgifva flottan dess forna glans. Dess numerära styrka uppgick 1790 till 26 linjeskepp, 16 fregatter och 280 skärgårdsfartyg. Öfverstyrelsen flyttades 1776 till Stockholm; fyra år senare inrättades generalamiralsämbetet i Karlskrona. De 11 linjeskepp och 6 fregatter, som utrustades 1808, utgjorde en föga lifskraftig kvarleva från svenska flottans sista glansperiod. Efter "stora flottans" (linjeskepp och fregatter) och "lilla flottans" (skärgårdsfartyg) sammanslagning (1824) gjordes tid efter annan iafångna bemödanden att återupprätta sjöförsvaret. 1850 funnos 10 skepp, 5 fregatter, 9 mindre fartyg och 228 skärgårdsfartyg, af hvilka dock en stor del var otjänstbar. Angkraftens införande ledde ej heller till skapande af en stark flotta. Vid tiden för de första pansarfartygens byggande i Sverige (1864) bestod den af 7 linjeskepp, af hvilka 2 med ångmaskin, 6 fregatter, af hvilka 1 med ångmaskin 7 korvetter, af hvilka 3 med ångmaskin, 19 mindre fartyg, af hvilka 12 ångfartyg, samt 169 roddfartyg. 1866 delades sjövapnet i en örlogsflotta och en skärgårdsflotta, men dessa flottor sammanslogos 1873 åter till ett vapen. Sveriges örlogsflotta var vid den tiden nästan förintad, materielen innefattade blott 4 stridsdugliga fartyg, monitorerna, och den ständigt tjänstgörande personalen hade under de närmast följda 50 åren gång på gång i hög grad minskats. Dock egde flottan i båtsmanshållet ännu en talrik manskapsstam. Efter sammanslagningen 1873 har svenska flottan åter småningom gått framåt, men ännu står den långt tillbaka i jämförelse med sin storlek och styrka under 16:e, 17:e och 18:e årh., glansperioderna oräknade. Om svenska örlogsflottans nuv. styrka se Sverige. — Om skildringar af svenska flottans historia se Krigshistoria.

2. En nations handelsflotta (se Handelsflotta).

3. En större samling örlogsfartyg

under befäl af en chef. I äldsta tider, då fartygen voro af ringa storlek och bevärade endast med "spiroren" (*rostrum*) samt då sjöstriderna afgjordes hufvudsakligast genom handgemäng, voro krigsflottorna sammansatta af ett stort antal fartyg. Den grekiska flotta, som låg vid Troja, uppgifves af Homeros ha bestått af 1,186 fartyg. Ungefär samma antal "triremer" förde perserna i striden vid Salamis, där grekerna hade 380 triremer. Äfven i de nordiska länderna förekommo särdeles talrika krigsflottor. Styrbjörnen medförde ej färre än 1,200 skepp, då han 984 kom för att eröfra Sverige, och Saxo lämnar åtskilliga fabelaktiga uppgifter om nordiska flottor, uppgående från 2,500 till 30,000 fartyg. Medeltidens historia omtalar rätt ansehliga flottor. Ludvig den helige berättas 1246 ha gått till sjöss med 1,800 fartyg. Sedan galärerna, till följd af ett allmänna bruk af kanoner ombord, ersatts af större krigsskepp, minskades skeppens antal i samma mån. Den "öfvervinneliga armadan" (se Armada) 1588 räknade 128 fartyg. Under engelsmännens och holländarnas märkliga sjökrig på 1600-talet uppgingo flottorna i allmänhet till 70—80 skepp och fregatter, någon gång ända till 100. De svenska och danska flottor, som vid samma tid kämpade om herraväldet i Östersjön, öfverstego vanligen ej halva detta antal. Vid Beachy head (1690) förde Tourville i elden en flotta af 112 fartyg, hvaraf 59 i linje; den förenade engelsk-holländska flottan utgjorde 100 fartyg, af hvilka 65 lågo i linje. Ut i sjöstriderna under franska revolutionskrigen kämpade ännu fåtaligare flottor; ty dels hade skeppen vuxit betydligt i storlek, dels måste de krigförande hålla starka eskadrar i kolonierna. I slaget vid Trafalgar (1805) lågo 27 engelska skepp i linje mot 33 fiendliga. Den största sjöstyrka, som i senare tider varit samlad under en chef, var den, hvarmed amiral Duperré 1830 företog expeditionen till Algeriet. Den utgjordes af 35 linjeskepp och fregatter, 40 korvetter och briggar samt 7 ångfartyg och uppgick, med transportfartyg m. m., till 675 fartyg. I Tsushimaslaget (1905) hade japanerna 5 slagskepp, 8 pansarkryssare och 15 pansardäckskryssare, med tillsammans 336 svåra och medelsvåra kanoner, samt omkr. 70 torpedfartyg mot ryssarnas 7 slagskepp, 4 kustförsvarsfartyg och 9 pansardäckskryssare med 221 svåra och medelsvåra kanoner, samt omkr. 12 torpedfartyg. — En utrustad flotta i delades under segelfartygens tid vanligen i 3 "eskadrar"; avantgarde, corps de bataille och arriärgarde, hvilka hvar för sig delades i 3 "divisioner". Idealantalet linjeskepp i en sådan flotta var 27 och antalet flaggmän i flottan 9. Numera är indelningen af en flotta oftast mindre bestämd, utan beroende på sjöstyrkans beskaffenhet. En större flotta utgöres dock i regel af alla fartygsslag: linjeskepp l. slagskepp, kryssare, torpedfartyg och trångfartyg, samt delas antingen omedelbart i divisioner eller i eskadrar och divisioner. Jfr Bataljon, Brigad, Division och Eskader.

4. En större samling handelsfartyg, fiskarfartyg o. d., som segla tillsammans. Till skydd mot sjöröfvare, kapare och fiendliga kryssare har det, i synnerhet förr, då hafvet var mindre säkert att befara, varit

vanligt att handelsfartyg seglat i flottor, oftast under konvoj (se d. o.) af örlogsfartyg. Vissa nationers fiskarfartyg, såsom de holländska på Nord-sjöbankarna, pläga äfven bilda flottor. Öfver en dylik fiskarflotta föres ett slags befäl af den utsedde chefen (amiralen). O. E. G. N. (H. W.—l.)

Flottans arkiv, inrymdt i den s. k. tyghusbyggnaden å flottans varf på Skeppsholmen i Stockholm, omfattar f. d. Amiralitetsskollegiets arkiv, hvilket bildar stammen, samt handlingar rörande flottan, aflämnade från Riks-, Kammar- och Krigsarkiven samt Kammarrätten m. fl. verk. Arkivalierna, som sedan 1882 ordnats efter en af dåvarande kammareren A. Zettersten uppgjord plan, äro fördelade i 23 särskilda afdelningar och utgöra sammanlagt omkr. 80,000 bd uppställda i 3 km. hyllfack. I brist på utrymme förvaras numera en del arkivalier ä i vind. De äldsta handlingarna, de s. k. "skeppsgårds-handlingarna", utgörande räkenskaper för flottans många skeppsgårdar 1541—1640, bilda en särskild afdelning (med undantag af k. bref samt amiralitetets och Amiralitetsskollegiets handlingar från samma tid, hvilka äro förda till särskilda afdelningar). För öfrigt finnas särskilda afdelningar för flottans öfverstyrelses handlingar, för de olika eskadrar och stationer, i hvilka flottan varit delad, för Amiralitetskammarrätten, för kommittéer och kommissioner, för prisverkets handlingar, för tjänsteförteckningar o. s. v. Arkivet är ställt under stationsbefälhavaren vid flottans station; närmaste tillsyn utöfvas af en marinintendent. A. Z.

Flottans konstruktionskår hade till hufvudsakligt åliggande att uppgöra ritningar och förslag rörande sjökrigsmaterielen samt att öfvervaka arbetena å kronavarven. — Vid flottorna fanns ifrån äldre tider en byggnadsstat, bestående af öferskeppsbyggmästare, skeppsbyggmästare och underskeppsbyggmästare. Genom k. br. 23 nov. 1793 organiserades denna stat på militärföt och erhöi militära grader och rang. Genom k. br. 4 maj 1798 förordnades sedermera, att konstruktionsstaten vid bägge flottorna (jfr Flotta) skulle sammanslås och ställas under befäl af tjänstgörande generaladjutanten för flottorna, och kårens numerär bestämdes till 1 öfverstelöjtnant, 1 major, 4 kapten, 4 löjtnanter och 4 konstruktörer (från 1816 kallade underlöjtnanter). Vid flottornas sammanslagning 1824 bestämdes genom k. br. 2 nov., att kåren skulle bestå af 1 öfverste och sekundchef, 1 kapten, 4 premiärlöjtnanter, 8 sekundlöjtnanter, 3 underkonstruktörer och 3 elever. Genom k. br. 22 febr. 1841 bestämdes vidare, att nyssnämnda personals titlar skulle förändras på det sätt, att de fyra premiärlöjtnanterna skulle kallas kaptenlöjtnanter samt de fyra äldste sekundlöjtnanterna premiärlöjtnanter. — Konstruktionskåren egde under förenämnda organisation bestånd till 1868. Till följd af riksdagsbeslut 1867 samt ett med anledning däraf 17 dec. s. å. utfärdat kungligt bref bildades af en del af de dåv. konstruktionsofficerarna och maskinist-officerarna en ny *civil* stat under namn af K. Mariningenjörstaten, hvilken fr. o. m. 1906 kallas Mariningenjörkåren. Den återstående delen af konstruktionsofficerarna och maskinistofficerarna, hvilken ej blef öfverflyttad till Mariningenjörstaten, sattes på indragningsstat. J. G. B.*

Flottans maskiniststat, en af afdelningarna inom flottans underofficerskår. Se i öfrigt Maskinist-officer.

Flottans mekaniska kår. En särskild byggnadsstat var inrättad för nya dockbyggnaden i Karlskrona; men när dockbyggnadsarbetet inställdes, förordnades genom k. br. 28 juni 1814, att denna byggnadsstat skulle sammanslås med Flottans mekaniska kår. I sammanhang med den 1815 beslutade löneregleringen stadgades sedan genom k. br. 20 aug. 1816, att nämnda byggnadsstat framdeles, liksom dittills, skulle utgöra en särskild, men till tjänstgöring vid flottornas stationer förbunden kår, under namn af Flottans mekaniska stat, under chefskap af generaladjutanten för flottorna. Flottans mekaniska kår, liksom dess konstruktionskår, undergick 1824 en reglering. Ytterligare befvoro för de på stat stående officerarna af denna kår löneregleringar genomförda såväl 1854 som 1858. Det för denna kår senast utfärdade reglementet är af 25 okt. 1855. Ännu i början af 1870-talet funnos vid Flottans mekaniska kår officerare dels på stat, dels öfver stat. Till den förra klassen hörde de officerare, som tjänstgjorde vid flottans stationer och som därför åtnjoto lön på flottans stat. Denna klass af mekaniska kårens officerare har emellertid efter Mariningenjörstatens organisation (1867) h. o. h. försvunnit, ty de på Mariningenjörstatens aföningsstat uppförde byggmästarna utföra numera alla sådana byggnadsarbeten af flottans stationer, hvilka fordom utfördes därstädes af mekaniska kårens på stat befintliga officerare. För de mekaniska kårens officerare, som kvarstodo öfver stat, var däremot benämningen officer vid Flottans mekaniska kår blott en titel, som icke stod i något beroende af den verksamhet, som dessa officerare utförde, enär denna motsvarade officerarnas vid Väg- och vattenbyggnadskåren. J. G. B.*

Flottans pensionskassa är genom k. regl. 22 jan. 1892 namnet på den förra Amiralitetets krigsmanskassan, en pensions- och gratialinrättning för svenska flottans personal, som grundlades 1 juni 1642, då de fleste tjänstemännen och befräntade vid amiralitetet öfverenskommo att till denna kassa bidraga med en fyrk å hvarje daler af lönen, hvarefter 1646 stiftades ett hospital i Stockholm för orkeslösa sjömän. Plats därtill å Ladugårdsgärdet äfvensom penningmedel anvisades af kronan. Kassan (armbössan) anlätades sedermera af ständiga tvångslån; gratialisternaingo ej ut sin rätt, och 1770 miste 4 mill. dal. smt afskrifva af kassans då till något öfver 5 mill. dal. smt bokförda tillgångar. Därefter tillväxte kassan småningom och uppgick 1873 till öfver 2 mill. kr., till ungefär lika belopp fördelade på pensions- och gratialfonderna.

Genom 1892 års reglemente samt genom förnyadt regl. 17 nov. 1899 ha bestämmelserna för kassan undergått väsentliga förändringar. Ur pensionsfonden, till hvilken statsverket i mån af behof bidrager, erhåller efter viss tjänstetid och viss ålder afskedad militär eller civil tjänsteman pension, hvilken uppgår till högst följande belopp, nämligen för den, som innehafv lön ej öfverstigande 1,000 kr., med lönsens hela belopp, för innehafvare af lön, från 1,000 till 6,000 kr. med 80 proc. af lönen samt för innehafvare af 6,000 kr. lön eller

däruöfver med 75 proc. af lönen. Af dessa belopp utgöra $\frac{2}{3}$ pension (full pension) och $\frac{1}{3}$ fyllnads-pension. För att få full pension erfordras att ha uppnått 55 lefnadsår och tjänat i 30 år. För erhållande af fyllnads-pension skall dessutom flaggman ha uppnått 65 år, kommandör 60 och öfriga 55 år. Afgång från tjänsten vid 50 års ålder och efter 30 tjänstår berättigar endast till $\frac{3}{4}$ pension till dess 55 lefnadsår uppnåtts, då full pension (men icke fyllnads-pension) erhålles. — Pensionsafgiften utgör 4 proc. af pension jämte fyllnads-pension. Kassans behållning vid 1906 års utgång bestod i pensionsfonden af 858,268,06 kr. och i gratialfonden af 1,961,500,57 kr.

Ur gratialfonden erhålla änka och barn efter af-liden kassadelegare visst understöd eller "gratial". Som gratialfonden ej har något så beskaffadt statsanslag som pensionsfonden, måste, då brist uppstår, fyllnaden tagas från fondens kapitaltillgång, hvilket gjort fondens ställning mindre god. För vinande af rättelse härutinnan ha vissa temporära bestämmelser införts, bl. a. en minskning med 5 proc. af gratialerna. Dessa skola eljest numera utgå efter följande grunder: änka erhåller 1) efter flaggman eller vederlike 1,000 kr., 2) efter kommandör, kommandörkapten eller vederlike 750 kr., 3) efter kapten, löjtnant, underlöjtnant eller vederlike 510 kr., samt 4) efter underofficer 237 kr. 50 öre. Om änka ej finnes, få två eller flera barn (under 21 år) uppbära hela gratialet; ett barn får blott halft gratial. Anmärkningsvärd är bestämmelsen i det nya reglementet, att gratialrätten förfaller, bl. a. om delegare stupar i krig mot rikets fiender. Framställning till K. M:t skall emellertid i hvarje dylikt fall göras. Kassan förvaltas af en direktion i Karlskrona, bestående af 1 ordf., 3 direktörer och 1 öfverkommissarie. Frågor, som ligga utanför direktiörens befogenhet, afgöras af fullmäktige, 1 ordf., utnämnd af K. M:t, och 16 ledamöter, valda bland kassans delegare. L. H. (H. W.-1.)

Flottans reserv. Flottans nya och permanenta reservstat. Se Reserv.

Flottans stab, sjö. den institution vid flottan, som motsvarar Generalstabens vid hären. Den består af en chef af flaggmans eller kommandörs grad samt af ett antal officerare (17 år 1907) af k. flottan och kustartilleriet, som kommanderas till tjänstgöring i staben. Flottans stab har till uppgift att uppgöra planer för flottans mobilisering samt behandla frågor, som röra sjöförsvarets inständsättande och användande; att följa och uppgöra förslag till personalens utbildning och öfningar; att följa sjökrigs-väsendets utveckling inom och utom riket; att verkställa sjökrigshistoriska forskning, utarbete erforderliga författningar, reglementen o. d.; samt att verkställa utredningar i sjömilitära frågor. — Arbete-na i staben äro fördelade på två afdelningar med hvar sin afdelningsschef, nämligen mobiliserings- och statistiska afdelningen samt kommunikationsafdelningen (k. kung. ang. organisationen af Flottans stab och denna stabs verksamhet i fredstid 29 maj 1896). Närmare bestämmelser ang. stabens verksamhet i fredstid äro utfärdade genom gen.-order 22 okt. 1904. — Genom sin s. k. generaladjutantsinstruktion bildade Gustaf III en generalstab äfven vid sjövapnet. Enligt gen.-order 1805 och k. bref 1806 skulle flottornas generalstab utgöras af samtliga

flaggmän, generaladjutanter, öfver- och stabsadjutanter vid sjövapnet. Flottans stab utgjordes därefter af de i Sjöförsvarsdepartementets kommandoexpedition tjänstgörande officerarna samt flaggkapten och adjutanter hos amiralen. 1 okt. 1884 förordnades en särskild chef för Flottans stab. Fast organisation erhöi staben först 1 okt. 1896. H. W.-I.

Flottbek, två byar i preussiska prov. Schleswig-Holstein, på Elbes högra sida: Gross-F., villaförstad till Hamburg-Altona, 2,877 inv. (1900), med högre flickskola, musikläroverk, och s. därom Klein-F., 1,350 inv., med ångbåtsstation, stor park, handelsträdgårdar och trädskola, exportölbryggeri.

Flottbro. Se Bro, sp. 196.

Flottchef. Se Flottning.

Flotte, *sjöo.*, den enklaste och sannolikt äldsta typen för farkoster. De gamla folken sammanfogade sina flottor af grenar och trädstammar, af lerkärl täckta med lätta bräder (Egypten), af uppblåsta lädersäckar (Indien), af bamburör (Kina) eller af pumpor (Afrika). Hos några få vilda folk har flotten ej ännu blifvit undanträngd af andra farkoster. Hos civiliserade folkslag förekommer flotten i form af timmerflotte, arbetsflotte o. d. (se Flottning). Vid skeppsbrott nödgas dock stundom sjöfarande att af rundhult och plankor förfärdiga en flotte, för att åt denna primitiva farkost längre eller kortare tid anförto sina lif. O. E. G. N.*

Flottolmar, *geol.*, i skogssjöar, med torfstränder, flerstädes förekommande, smärre holmar, som bestå af torf och jord, genomväfda och sammanhållna af träd- och gräsrotter, och hvilka flyta på vattnet samt t. o. m. fritt kunna ändra läge alltefter olika vindar. Stundom bära de levande träd och buskar. En mycket bekant flottolme finnes i sjön Rälängen inom Marbäcks socken, Jönköpings län. Denna var känd redan vid slutet af 1600-talet och har för öfrigt den märkliga egenskapen att tidtals vara nedsjunken under vattenytan och då osynlig. I rättsligt hänseende gäller om flottolme, att den tillfaller honom, som "den vid land sit faste" (1734 års lag, jordab. 12, 4). Se uppsatser i "Geol. fören:s förhandl.", 1890 och 1894. E. E.

Flottl/ij (fr. *flottille*), *sjöo.*, liten flotta, flotta af mindre fartyg eller båtar. Ordet förekommer hos oss numera (från 1906) officiellt i benämningen torpedflottl/ij, en samling torpedbåtar under gemensam chef. O. E. G. N.*

Flottled, *jur.*, det farvatten, i hvilket flottning eger rum. Allmän flottled är enligt vår gällande lagstiftning det farvatten, där enhvar eger rätt att låta flottgods löst framflyta. I motsats till denna art af flottning, som benämnes *lösflottning* l. *stykcketsflottning*, står framförande af flottgods i sammanlagda flottor. Sistnämnda art af flottning utgör ett af de ändamål, som allmän farled afser att tjäna. Ännu i 1734 års lag finnas inga särskilda stadganden om flottled; för flottning får man anses ha haft befogenhet att anlita kungsådra och farled. Nu gällande lagstiftning i ämnet har med klarhet uppmärksammat den synpunkt, att lösflottningen kan inverka störande på annan samfärdsel i vattendraget. Särskilda bestämmelser om flottled meddelas i fiskestadgan 14 nov. 1766 med förklaring därför 24 jan. 1771, hvilka bestämmelser, nästan ordagrant lika, ha öfvergått till fiskeristadgan 29 juni 1852. Gällande hufvudstadganden om allmän flottled finnas

i k. förordn. 30 dec. 1880 om allmän flottled, till hvilken författning sluter sig flottningsstadgan af s. d. Förstnämnda författning stadgar, att i vattendrag, där vid den tid, då förordningen träder i kraft (1 maj 1881), flottning på grund af dittills gällande lag eller särskilda föreskrifter allmänligheten idkas eller är tillåten, skall allmän flottled fortfarande bibehållas. Kan vattendrag, hvarest allmän flottled ej finnes, därtill användas, eger ock K. M:t:s befallningshafvande, där sådant prövas vara af nöden och kunna medföra väsentligt gagn för orten eller eljest lända till nytta för det allmänna, att förordna, det i vattendraget skall vara allmän flottled. Närmare bestämmelser om förfarandet vid dylik åtgärd meddelas i flottningsstadgan (om virkes flottning jfr Afbarkning). Där sådana omständigheter yppas, att flottningen kan anses vara alldeles nedlagd, eger K. M:t:s befallningshafvande jämväl aflysa allmän flottled; uppstår eljest fråga om aflysning af allmän flottled, ankommer ärendet på K. M:t:s pröfning. Till förmån för allmän flottled kan expropriation ega rum. I allmän flottled må ej så byggas, att flottningen hindras (k. förordn. 30 dec. 1880 om jordegares rätt öfver vattnet å hans grund § 7). Allmän flottled åtnjuter straffrättsligt skydd jämlikt 19:e kap. 15:e § af 1864 års strafflag. A. E.-g.

Flottmo l. Flottsdan benämnes i vissa landsdelar en fin, lerblandad sand, som har den egenskapen att i vattendränkt tillstånd bilda en degartad, nästan flytande massa. Den kallas också flytsand, jäsjord, kvicksand, kvägsand och vesar. År leran öfvervägande, kallas jordarten flytlera, kväglera o. s. v. E. E.

Flottning kallas den åtgärd, hvarigenom flytande virke framforslas uti ett vattendrag. Flottning förekommer af såväl timmer som kol- och pappersved; stundom flottas äfven props och brännved. F. n. flottas helst barrträd, emedan dessa trädslog flyta bättre än löfträden. Man har dock börjat flotta äfven björktimmer. För att kunna framflotta virket har man måst uppföra särskilda flottningsbyggnader. De viktigaste äro *dammar* l. *spar-dammar*, afsedda att hopsamla vatten, hvarigenom

Fig. 1. Timmerränna (sedd nedåt) vid Borgeströmmen, Svärdsjöns utlopp, Dalarna.

flottningen å vissa svårare delar i flottleden skall kunna ske med mera vatten och alltså lättare; *ledare*, *skälf*- l. *styrdammar*, lägre dammar, som anläggas parallellt med vattendraget dels för att hoptränga detsamma och sålunda göra det djupare, dels äfven

för att leda virket i krokiga flottleder. Vidare användas *flottningsrännor* l. *timherrännor* (fig. 1 o. 2), som leda virket förbi platser, där det antingen alls ej eller ock med yttersta svårighet skulle kunna flottas, och *bommar* l. *länsor*, d. v. s. i rad lagda stockar,

Fig. 2. Torr timherränna vid Indalsälven (Liden).

hopfogade med vidjor eller *flottningsmiden* för att leda virket (fig. 3). Dessa bommar fasthållas i vattendragen genom dykdalber, stenkistor eller sänkstöd

Fig. 3. Flottled vid Töckfors, Värmland.

På grund af den korta tid (10 å 20 år), som virket varar i flottningsbyggnaderna, använder man numera i stället stenbyggnader eller andra mera varaktiga byggnadssätt. Sålunda byggs stendammor och stenedare, och i st. f. timherrännor uppressas flottleden i största möjliga grad.

Fig. 4. Flottläggning af timmer (sjön Fryken, Värmland).

Virket (fig. 4) framföres såväl löst (lösflottning) som i flottar. Lösflottningen förekommer

i våra bäckar, åar och älvar, flottarna åter i större insjöar, i hafvet eller i kanaler. Man skiljer mellan *ringbommar*, som äro flottar, i hvilka de olika stockarna flyta oberoende af hvarandra, dock omgifna med en bom, och *fasta flottar* l. *mosor*, *bunkar*, i hvilka timret hoplugs och hvari det sammanhålls med särskilda stag. Lösflottningen bedrivs i såväl allmänna som enskilda flottleder. De förra innehållas af *flottningsföreningen* för vattendragets fråga. Flottningsföreningen är en kooperativ förening af dem, som ega det för året framflottade virket. Verkställande direktören i denna förening kallas *flottningschef* l. *flotttchef*. Föreningen sammanträder två gånger om året å *flottningsstämmor* och har sitt arbetssätt fastställt i *flottningsreglementet*. Den viktigaste delen i detta handlar om *flottningskostnadernas* beräkning. Dessa betalades förr pr styck, *stycktalsberäkning*, med den begränsningen, att virket vanligen skulle vara mellan 10 och 27 (29) fot. Var timret längre, utgingo kostnaderna 2, 4, ja ända till 48 gånger högre än för ett *enkelt flottgods* (timmerenhet). Den senare införda *kortlängdsberäkningen* reducerar kostnaden för flottning af småvirket, så att exempelvis 10 fots virke betingar $\frac{1}{8}$, 13 fots virke $\frac{3}{8}$ af kostnaderna för timmer, som är mellan 15 och 27 fot. I den af V. Ålund i vårt land bekantgjorda *kubikfotsberäkningen* lägges virkets verkliga kubikmassa till grund för beräkningen af *flottningskostnaderna*. I flottningen ingår äfven sorteringen eller gallringen, d. v. s. skiljningen af flottgodset. Denna är möjlig på grund af de *flottningsmärken*, som hvarje flottande inslagit i sitt virke.

I Sverige, där man på grund af flodernas läge och vattenföring bättre än i andra länder kan betjäna sig af flottningen, framföres omkr. 30 å 40 mill. flottgods om året. Af dessa sjunka under flottning omkr. 2 å 3 proc., mera af frodvuxet än af senvuxet virke. Man anser, att det flottade virket blir mera lättarbetadt än det oflottade, hvarjämte det erhåller en jämnare färg. W. E.—n.

Flottningsbyggnader. Se Flottning.

Flottningschef. Se Flottning.

Flottningsförening. Se Flottning.

Flottningskostnader. Se Flottning.

Flottningsmärke. Se Flottning.

Flottningsreglemente. Se Flottning.

Flottningsränna. Se Flottning.

Flottningssmide. Se Flottning.

Flottningsstadga. Se Flottled.

Flottningsstämma. Se Flottning.

Flottsand. Se Flottmo.

Flottsbro skans byggdes och bestyckades 1677—78 till skydd för passet mellan Alby- och Tullingsjöarna s. om Stockholm. Skansen desamerades redan 1681. L. W. son M.

Flottyr, kokk., hvarjehanda feta ämnen, förnämligast renadt stekfett af oxkött eller njurfett af ox, hvilka man använder för att steka fisk, skuren potatis m. m. uti, att koka kroketter eller grädda bakverk i.

Flottör (fr. *flotteur*, af *flotte*, flyta). 1. *Bot.*, i vatten flytande föremål, såsom bitar af säf och vass, trädgrenar och andra växtddelar, isstycken o. s. v., på hvilka frön eller frukter, som äro tyngre än vattnet, fastna och därigenom spridas.

Dylka vattenflottörer äro mycket vanliga i driften (se Drift 2). Om vindflottörer se Marklöpare. — 2. *Tekn.*, en på en vätska flytande kropp, hvilken har till uppgift att låta vätskans nivåförändringar åstadkomma någon mekanisk effekt, vanligen af reglerande art. Om t. ex. en vätska, som nedrinner i ett kärl, ej får öfverstiga en bestämd nivå, kan man medelst en kedja af motsvarande längd förena kärlets bottenventil med en flottör. Skulle vätskan genom för starkt tillflöde sträffa att stiga öfver den bestämda nivån, drager flottören, som höjer sig i samma mån som vätskeytan, upp ventilen, då vätska tappas ut, tills nivån och flottören sjunkit så mycket, att ventilen åter stänges. Flottörer förekomma i praktiken förenade med en mångfald anordningar för afgifvande af alarmsignaler, automatiskt uppmätande af vätskemängder, angifvande af vattenstånd m. m. Se Alarmsapparater. 1. G. L. m. 2. G. H. r.

Flourens [florä']. 1. Pierre Marie Jean F., fransk fysiolog, f. 13 april 1794 i Maureilhan (dep. Hérault), d. 6 dec. 1867 i Montgeron vid Paris, studerade i Montpellier och begaf sig efter där

vunnen doktorsgrad till Paris. Där förvärfvade han sig småningom en betydande ställning. 1832 utnämndes han till professor i jämförande fysiologi vid Musée d'histoire naturelle; 1833 valdes han till vet. akad:s ständige sekreterare, och 1835—48 var han professor vid Collège de France. Sedan han 1864 lämnat sekreterarämbetet vid akademien, bosatte han

sig på landet. F. var en af sin tids ledande fysiologer; hans undersökningar öfver lilla hjärnans förättningar och hans upptäckt af de egendomliga koordinationsrubbnigar, som uppträda vid skador å bäggångarna i innerörat, skola inom vetenskapen allt framgent bevara hans minne. Under en lång följd af år var hans lära om stora hjärnans förättningar tämligen allenahärskande. Stödd på talrika experiment ansåg han, i sträng opposition mot den gamla frenologien, att alla delar af stora hjärnan hade samma uppgifter; de rubbnigar, som efter lesioner å stora hjärnan visade sig, berodde uteslutande på storleken af det skadade stället, under det att dettas läge icke utöfvade något som helst inflytande. Denna doktrin är icke mera hållbar. De inkast, som redan tidigt gjordes mot densamma, tillbakavisades visserligen såsom utgörande uttryck för en skenvetenskap, men sedan Broca, Meinert och framför allt Fritsch och Hitzig (1870) uppvisat den funktionella olikheten hos olika delar af stora hjärnan, måste F:s ståndpunkt definitivt öfvergifvas. Också inom åtskilliga andra områden af sin vetenskap gjorde F. inlägg af betydelse. I sina skrifter visar han sig såsom en synnerligen framstående stilist och rönt ett betydelsefullt erkännande häraf, då han i konkurrens med Victor Hugo 1840 invaldes i Franska akad. F:s skrifter äro mycket talrika; bland dessa böra särskild nämnas *Recherches expérimentales*

sur les propriétés et les fonctions du système nerveux (1824; 2:a uppl. 1842) och *Eloges historiques, lus dans les séances publiques de l'Académie des sciences* (2 bd, 1856). R. T.-dt.

2. Gustave F., den förres son, fransk politiker, f. 1838, begaf sig, efter en kort naturvetenskaplig verksamhet i Frankrike, till Turkiet och Grekland samt deltog energiskt i upproret på Kreta 1866, i hvars nationalförsamling han invaldes och som hvars ombud han sändes till Aten. Efter återkomsten till Frankrike 1868 uppträdde han ytterst hätskt mot kejsardömet och blef därför dömd till fängelse samt slutligen till deportation. F. flydde då till England, men återvände efter 4 sept. 1870 till Paris, där han var en af ledarna för upproren i okt. 1870 och jan. 1871. 26 mars 1871 valdes han till medlem af kommunen och utnämndes af densamma till öfverste. Under utfallet mot regeringsstyrkorna 2 april blef han slagen vid bangården i Rueil och strax efteråt dödad. Utom en del politiska flygskrifter författade F. *Histoire de l'homme* (1863), *Science de l'homme* (1865) m. m. E. A.-t.

3. Léopold Émile F., den förres broder, fransk politiker, f. 1841 i Paris, var 1863—68 auditor i "conseil d'état" och blef 1879 medlem däraf samt direktör i kultusministeriet. På sistnämnda post var han mycket verksam för alla antiklerikala åtgärder. 1886—88 var han utrikesminister i Goblets, Rouviers och Tirards kabinett, hvarunder han lade i dagen mycken takt och skicklighet. 1888 valdes han till deputerad och slöt sig till vänstra centern. Han omvaldes 1889 och 1893, men föll igenom 1898. 1902 återinsattes F. af Paris i deputeradekammaren, där han bekämpade Combes' politik, men föll ånyo igenom 1906. Han har utöfvat en flitig författarverksamhet; bland hans skrifter märkas *Organisation judiciaire et administrative de la France et de la Belgique 1814—1875* (1875), *Conférence sur la politique extérieure* (1893) och *Alexandre III, sa vie, son œuvre* (s. å.). E. A.-t.

Flourish [fla'riʃ], eng. (eg. blomstring, grannlåt), mus., festfanfar (se Fanfär).

Flower [flau'e], William Henry, zoolog, f. 30 nov. 1831 i Stratford-on-Avon, d. 1 juli 1899, deltog som regementsläkare i Krimkriget, blef 1860 konservator vid anatomiska museet vid Royal college of surgeons i London. 1870 professor därstädes i jämförande anatomi samt 1884 direktör för naturhistoriska afdelningen af British museum. 1895 blef han led. af svenska Vet. akad. F. lämnade många värdefulla bidrag både till daggdjurens anatomi och till utredningen af dessa djurs systematik på anatomisk grundval. Af hans mera betydelsefulla arbeten må nämnas *Lectures on the comparative anatomy of the organs of digestion of the mammalia* (1872), *On the development and succession of the teeth in the Marsupialia* (1867), *On the commissures of the cerebral hemispheres of the Marsupialia and Monotremata* (1865), *On the mutual affinities of the Edentata* (1882) och *On the value of the characters of the base of the cranium in the classification of the Carnivora* (1869). Mycket anlitade äro hans båda handböcker *An introduction to the osteology of the Mammalia* (1870; 3:e uppl., tillsammans med Gadow, 1885) och *An introduction to the study of mammals*

living and extinct (1891; i förening med *Lydekker*). L.-e.

Flox, bot. Se *Phlox*.

Fl. pl., *trädg.*, förkortning af *floribus plenis*, d. v. s. med fyllda blommor. Se *Fördubbling*.

Flu. Se *Eldstad*, sp. 182—183.

Fluctuat nec mergitur, lat. Se *Devis*, med fig. 2.

Fludd [fla'd], lat. *De Fluctibus*, Robert, engelsk läkare och filosof, f. 1574, d. 1637 i London, är ryktbar såsom en försvarare af *Paracelsus'* mystiska och fantastiska system. Han betraktade värme och köld såsom naturens grundkrafter; sjukdomarna ansåg han vara följder af synden och orsakade af en mängd demoner, hvilka han utförligt skildrade. I bönen och Guds nåd såg han de enda botemedlen. F:s förnämsta arbete är *Philosophia mosaica*, i hvilket han utgår från Mose såsom den förste och förnämste filosofen. F. B.*

Fluent, mat. Se *Fluxion*.

Fluga, fisk., konstgjordt bete eller agn vid mete, afsedt att efterhärma de insekter, hufvudsakligen dagsländor (efemerider), nattsländor (tryganider) och andra såsom larver i vattnet eller på botten levande grupper, men äfven landinsekter, hvaraf en mängd företrädesvis laxartade fiskar (laxöring l. forell, harr, lax) i väsentlig mån lever under sin vistelse i sött vatten under sommaren. Fig. 1 och 2 utvisa sådana vid krok fästa "flugor" af fjädrar och dun. De tillverkas

Fig. 1.

Fig. 2.

numera fabrikmässigt i stor skala litet hvarstädes, t. o. m. i det aflägsna Japan. Man söker få de konstgjorda "flugorna" att så nära som möjligt likna insekter, som stå fisken till buds i det fria på skilda orter och under olika delar af sommaren. Utbytet af "flugsket" beror nämligen i hög grad på, att man för hvarje tillfälle lyckas välja passande "flugor". F. T.-m.

Flugbagg, *Cantharis*, zool., ett släkte af familjen *Cantharidæ* bland skalbaggar. Det utmärkes genom långsträckt, något plattad kropp, mjuka och böjliga täckvingar, frambröst, hvilket saknar utsprång bakom höfterna, och tämligen långa antenner. Flugbaggarna leva af andra insekter och äro så glupska, att honan stundom ses äta upp hannen efter parningen. De svarta, sammetshåriga larverna öfvervintra under stenar eller i jorden, men framkomma, då töväder inträffar, och krypa stundom i stort antal omkring på snön, hvilket gifvit anledning till berättelser om maskregn (se d. o.);

man har också af denna anledning gifvit dessa larver namnet snömaskar. Flugbaggarna förekomma allmänt på gräs och blommor, i synnerhet umbellater, i skogar och på ångar. Till Skandinaviens fauna höra omkr. 20 arter, som ha svarta eller grågula täckvingar samt vanligen rödgul halssköld, med eller utan svart fläck. De större arterna nå en längd af omkr. 15 mm. J. G. T. (G. A.-z.)

Flugblomma, bot., blomma, som genom sin byggnad är tillpassad till pollination af flugor. Honingarna i dessa blommor ligger antingen öppen eller är endast delvis dold, så att den utan svårighet kan åtkommas af flugornas korta sugorgan. Flugblommor finnas t. ex. hos umbellaterna, *Veronica*-arter, *Saxifraga*-arter, *Euonymus*, *Ruta*, *Stapelia*, *Aristolochia* och andra växter med illaluktande, ej sällan asluktande, blommor. G. L.-m.

Flugblomster, bot. Se *Ophrys*.

Flugfångare. 1. Bot., namn på växtfamiljen *Droseraceæ* (se d. o.). — 2. Zool. Se *Flugsnapparesläktet*.

Flugfållan, bot. Se *Dionæa*.

Flugmyggor, zool., en benämning, som användts i två olika bemärkelser, en vidsträckt och en inskränkt.

1. I vidsträckt mening har uttrycket användts om gruppen *Crassicornia* af myggornas underordning. Denna grupp omfattar sådana myggor, som antingen ha 2—3 punktögon eller som sakna punktögon och i senare fallet ha antennerna kortare än mellankroppen. Till denna grupp räknas familjerna fönstermyggor (*Rhaphidæ*), knott (*Simuliidæ*), svampmyggor (*Mycetophilidæ*) och hårmysggor (*Bibionidæ*).

2. I inskränkt mening har uttrycket användts såsom ett annat namn på ofvannämnda familj hårmysggor (se d. o.). G. A.-z.

Flugor, zool., den gemensamma benämningen på de mycket talrika till ordn. *Diptera* och underorden. *Orthorapha*, afdelningen *Brachycera* samt hela underordningen *Cyclorapha* (se *Diptera*) hörande arterna. Förutom till de under artiklarna *Diptera* och *Brachycera* uppräknade hänvisas till *Blomsterfluga*, *Husflugor*, *Köttflugor*, *Långbenflugor*, *Snäppflugor*, *Svåflugor* och *Vapenflugor*. G. A.-z.

Flugpapper, läskapper, indränkt med någon giftig lösning (förr ofta arsenikhaltig, numera, sedan detta blifvit förbjudet, vanligen kvassiatinktur), hvarigenom det blir användbart till förgörande af flugor.

Flugsjukan, *Myiasis*. Se *Muscidæ*.

Flugsimmel. Se *Skimmel*.

Flugsnapparesläktet 1. *Flugfångarsläktet* (*Muscicapa*), zool., hör till fam. *Muscicapidæ* och tättingarnas ordn. (*Passeriformes*) bland fåglarna. Det igenkännes på den tämligen korta, vid roten mycket breda och nedtryckta näbben, de af fram-

liggande, glesa fjäderborst till hälften dolda näsborrarna o. s. v. Flugsnapparna vistas uti skogar, lundar o. s. v. och äro i nästan oafättlig rörelse ibland trädens grenar. Under fortplantningstiden tåla de bägge makarna icke några andra af sina likar inom det område, som de utsett åt sig. Vågar emellertid någon sig in på deras jaktmark, börjar nästan alltid en strid, hvarvid de tappert svänga om med hvarandra i luften. Utmärkande för flugsnapparna (liksom för svalorna) är deras förmåga att kunna tumla om i luften. Man kan räkna flugsnapparna till de företrädesvis nyttiga fåglarnas antal, enär de lifnära sig af insekter, som till största delen äro skadliga för skogarna och de odlade växterna, hvarför värden om dessa fåglar bör ligga hvarje jordbrukare, skogs- och trädgårdsodlare varmt om hjärtat. (Se k. kung. 27 mars 1907 ang. skydd åt för landtbruket nyttiga fåglar.) De äro flyttfåglar, som tillbringa vintern uti det inre af Afrika, och förekomma flera tillsammans vanligen endast under flyttningarna. De gifva då och då ifrån sig ett fint hvisslande ljud. Några ibland dem äro rätt goda sångare, medan andra äro ytterst dåliga sådana. Sina bon, som göras öppna, lägga de vanligen uti ihåliga träd o. d. Flertalet hithörande arter bebor de varma och endast ett fåtal de tempererade luftstrecken. I Skandinavien finnas fyra arter. En uti hela Europa allmänt känd art är den brokiga flugsnapparen (*M. atricapilla*), hvilken äfven finnes öfver hela Skandinavien, från sydliga Skåne till långt upp i Lappland. Den flyttar upp till

Brokiga flugsnapparen.

norden redan i början af maj eller stundom ännu något tidigare. Till färgen är den vanligen spräcklig af svart och hvitt och har en längd af omkr. 14 cm. Af naturen begäfvad med ett gladt lynne, påminner den genom sin klara och vackra sång icke obetydligt om sångarnas släkte. Under våren är det i synnerhet hannen, som låter höra sina behagliga toner. Honan lägger 6—8 blåhvita, ofläckade ägg. En synnerligen allmän fågel är äfven den grå flugsnapparen (*M. ficedula s. grisola*), som ofvantill är gråbrun, med svartbruna fläckar på huvudet, och under hvit, med brungrå, långsgående streck och fläckar på hals och bröst. Den mäter i längd omkr. 16 cm. och finnes liksom den förre öfver hela Skandinavien, dit den anländer såsom flyttfågel i början af maj eller något senare. Tack vare en förträfflig matlust fångar den ifrigt insekter af allahanda slag och blir på detta sätt till stor nytta. I allmänhet föga rädd, beger den sig, då den blifvit skrämd, till närmast stående träd, där den i nästa ögonblick åter är sysselsatt med att fånga insekter. Äggen, vanligen 5 till antalet, äro gråaktiga med bruna fläckar. Hvitthalsade flugsnapparen (*M. collaris*) skiljer sig från den närstående brokiga flugsnapparen förnämligast genom förekomsten af en hvit fläck på den hoplagda vingen mot basen af handpennorna samt en bred hvit ring kring halsen hos han-

nen. Denna art, hvars egentliga hem är södra och mellersta Europa, förekommer inom Sverige företrädesvis på Gottland. Af lilla flugsnapparen (*M. parva*) ha blott några få exemplar iakttagits i Sverige. J. G. T. (L.-e.)

Flugsvamp, Amanita muscaria (*Agaricus muscarius* L.), bot., en svampart, hörande till skifsvamparnas familj (*Agaricaceae*), skiljer sig från öfriga "skiflingar" genom sina två hyllen. Det yttre hyllet omgifver före utvecklingen hatten och foten, och under dessas utväxande antingen brister det sönder i vartlika små plättar, hvilka kvarsittas jämliken regelbundet strödda på hattens öfre yta, eller också öppnar det sig i spetsen och blir kvar som en hylsa eller slida nedomkring foten. Det inre hyllet bildar en nedhängande ring kring fotens öfre del. Sporrerna äro alltid hvita. Den vanliga l. brandgula flugsvampen bildar, innan hatten utvuxit, en randad, nedtill alltid tjockare, hvit knöl, som är täckt af en gropig hvit hinna (yttre hyllet), hvilken efter regeln sönderbrister i de ofvannämnda hvita plättarna på den rödgula hattens öfre, kullriga, i fuktigt väder klubbiga yta. Om svampen skjuter upp genom mossor eller under starkt regn, afstrykas eller afsköljas dessa plättar, så att svamphatten blir ofläckad. En varietet har brun hatt. Hattens kött närmast under huden är gult. Foten är lökformigt uppsvällad och omgifven af kransstättande fjäll. Hymeniumlagret ("fröskifvorna" i dagligt tal) är hvitt. — Den fullt utvuxna flugsvampen kan icke gärna förväxlas med någon åtlig svamp; men det har händt, att utvecklade exemplar tagits för champinjoner, från hvilka flugsvampen dock lätt skiljes genom sin ojämn, knottriga och gropiga öfverdel samt lökformigt förtjockade nedre del. Ett misstag är högst farligt, ty flugsvampen innehåller häftigt verkande gifter (se nedan). Flugsvampen förekommer under hösten allmänt i Sverige, i synnerhet i löfskogar. Andra mycket giftiga arter äro *A. phalloides*, ofläckad flugsvamp, *A. bulbosa*, lömsk flugsvamp, och *A. virosa*, hvit flugsvamp. De ha ofta förväxlats med unga champinjoner, men skiljas säkert från dessa genom de alltid hvita fröskifvorna, den lökliga fotbasen med sin slida eller tvåra kant, något klubbiga hatt och fräna lukt. Men äfven åtliga flugsvampar finnas, t. ex. *A. rubescens*, rodnande flugsvamp, som är allmän i skogar och utmärkt af sin rodnande fot, och *A. caesarea*, kejsarsvampen, som förekommer i mellersta och södra Europa och redan af de gamle romarna (af dem kallad *boletus*) ansågs för den yppersta af alla matsvampar.

Vanliga flugsvampen.

Flugsvampens giftighet är allmänt bekant. Den har sitt namn däraf, att bitar af densamma, lagda i vatten eller mjölk, utgöra en anrättning, hvaraf flugor dö. Såsom verksamma ämnen har man i flugsvamp funnit alkaloiden (ammoniumbasen) *muskarin* samt ett till sin kemiska natur ännu okänt s. k. *svamptoxin*; dessutom finnas däri den muskarinet kemiskt nästående, föga giftiga ammoniumbasen *kolin* (*amanilin*) samt äfven, åtminstone i vissa trakter, något atropinlikt verkande ämne (*svampatropin*, *muskaridin*). Muskarinet är ett i vatten och alkohol lätt lösligt ämne af formeln

som troligen uppstår i svampen genom oxidation af kolin. Det framkallar retning af många perifera nervapparater. Inom hjärtat retas andapparaterna af organets hämningsnerv (*vagus*), hvarigenom hjärtat bringas att slå långsamt eller rent af att stanna i diastole. (Hos människa och hund föregås denna effekt af ett stadium af hastig puls.) I ögat retar muskarinet andapparaterna af den nerv (*oculomotorius*), som bringar pupillen och akkommodationsmuskeln att sammandraga sig. I många körtlar retas afsöndringsnervernas andapparater, hvaraf alstras spottflytning, svettning m. m. I magens och tarmens vägg retas vissa nervbildningar, hvarigenom uppstår kräkningar och diarré. Alla dessa retande verkningar af muskarinet kunna hastigt upphävas genom en dos atropin, som är muskarinets "fysiologiska antagonist", i det att det förlamar de nervbildningar, som muskarinet retat. På centralnervsystemet verkar muskarinet förlamande. — En flugsvampgiftning är emellertid icke, som man förr trodde, en ren muskariniförgiftning; den företer symptom, som ej tillkomma muskarinet, och äfven flugsvampkvantiteter, som innehålla för litet muskarin för att döda, kunna dock medföra döden. Orsaken härtill synes vara den, att i svampen jämte muskarinet finnes ett annat, ännu giftigare ämne, det s. k. *svamptoxinet*, lösligt i vatten, men olösligt i sprit. Det uppuges och verkar långsamt, men intensivt; dess mest karakteristiska symptom äro ett slags rus samt häftiga krampattacker. Atropin är icke verksamt som motgift mot svamptoxinet. Genom torkning af flugsvamp försvagas giftigheten betydligt; i synnerhet minskas mängden svamptoxin, medan muskarinet, åtminstone delvis, finnes kvar. Muskarin har påvisats i *Amanita pantherina* och *Boletus luridus*; möjligen finns det äfven i *Amanita phalloides* och i *Russula*-arter. Svamptoxinet har måhända en ännu större utbredning bland de giftiga svamparna. I hvilket förhållande detta gift står till vissa andra svampgifter, t. ex. till det ofvannämnda *svampatropinet*, är okänt. Det sistnämnda ger rusymtom och pupillutvidgning, men finnes ej konstant i flugsvamp. Enligt uppgifter från Sibirien skulle flugsvampen därstädes innehålla öfvervägande eller uteslutande rusgiftande ämnen (*svampatropin*), föga eller intet (färdigbildadt) muskarin. Svampen skall där, t. ex. af kantsjadalerna, användas till beredande af en rusdryck. På grund af betydande växlingar i fråga om arten och mängden af de giftiga beståndsdelen växlar flugsvampförgiftningen högst betydligt beträffande symptom och intensitet. — Detta är kanske i än högre grad förhållandet med den för-

giftning, som förorsakas af *Amanita phalloides*, hvari man uppger sig ha funnit såväl en giftig alkaloid (muskarin?) som ock, åtminstone ibland, gifter, som förorsaka antingen, likt fosfor, stark fettdegeneration i inre organ eller (mer undantagsvis), likt giftet hos murklor, högrgradig förstöring af blodfärgämnet och de röda blodkropparna. Symtomen af denna förgiftning bestå vanligen af häftiga kräkningar och diarré, kollaps, djup dvala med delirier och död. O. T. S. (G. L.—m. C. G. S.)

Flugsvampgift, Muskarin, toxi. Se **Flugsvamp**.

Flugumyrr, gård i Skagafjords syssla, i norra delen af Island, var under Sturlungatiden flera gånger höfdingsäte och är namnkunnigt genom det öfverfall, som där gjordes på Gizur Þorvaldsson (*Flugumyrarbrenna*) och som var nära att kosta denne höfding — sedermera Islands förste jarl — lifvet. C. E. (R. N.—g.)

Fliudalstruerad, geol., utbildad med fliudalstruktur (se **Struktur**). E. E.

Fliudalstruktur, petrogr. och geol. Se **Struktur**.

Fluiditet (af lat. *flu'idus*, flytande), de minsta delarnas förskjutbarhet och lättrorlighet hos gaser och vätskor. Äfven fasta kroppar visa spår till fluiditet l. plasticitet vid inverkan af långvariga eller mycket stora krafter. En glasstaf, som lägges horisontellt med understöd vid ändarna, böjer sig under sin egen tyngd småningom i en bäge nedåt. Af metallernas plasticitet begagnar man sig inom tekniken t. ex. vid framställning af kärl för oljefärgar. På botten af en cylinder lägges ett stycke tenn, och en kolf, hvars diameter är något mindre än cylinderns, tryckes ned. Tennet pressas upp i mellanrummet mellan kolf och cylinder, och man erhåller ett kärl af önskad form utan några lödfogar. — På metallernas fluiditet beror också präglandet af mynt och medaljer. G. N.

Flu'idum, lat. (af *flu'ere*, flyta), allt, som är eller tänkes i flytande form, sålunda äfven hypotetiska fluida, t. ex. de elektriska.

Fluktuation (se **Fluktuer**a), eg. böljande rörelse; ostadighet, föränderlighet; vacklande, obeslutsamhet. — *Med.*, det tecken, hvarpå man direkte igenkänner närvaron af en vätska (vattenaktigt blod eller var), hvilken samlat sig antingen i någon af kroppens håligheter, som äro tillgängliga för direkt undersökning, eller i en tillfällig sådan hålighet. Vid de minsta samlingarna kan för undersökningen endast ett finger användas; vid tryckning med fingerblomman kännes i sådana fall en egendomlig, mera mjuk elasticitet. Är massan af flytande ämne större, begagnas två fingrar, bäst ett från hvardera handen. Det ena hålles stilla vid ena gränsen af det mistänkta stället, med det andra trycker man på en motsatt punkt. Därigenom skjutes vätskan till en del undan, och man känner anslaget däraf mot det förstnämnda fingret, hvilket liksom lyftes. Vid större samlingar, t. ex. i bukkaviteten, begagnas på samma sätt båda flathänderna. Ligger samlingen djupt in i kroppen, under muskler, kan symtomet vara rätt svårt att framkalla. Dess iakttagande fordrar en ganska uppvädd förmåga och utgör därför en verklig probsten på en kirurgs färdighet, så mycket hellre, som hans handlingsätt i många viktiga fall är beroende däraf. Rsr.*

Fluktuationsstruktur, petrogr. och geol., det samma som fluidalstruktur (se Struktur).

Fluktuära (lat. *fluctuare*, af *fluctus*, ström, bölja), eg. föras af vågen, kastas hit och dit; stiga och falla; växla, vara ombytlig; vackla, vara obeslutsam.

Flumendosa [flumendäsa], flod på östra kusten af de Sardinien, rinner upp på Monti Allori (1,270 m.) och har en längd af 135 km.

Fluminia, bot. Se *Scolochloa*.

Flundra. Se Flundreartade fiskar.

Flundre, härad i Älfsborgs län, ingår i Flundre, Väne och Bjärke domsaga och Väne fogderi samt omfattar socknarna Romeled, Fors, Upphärad, Fuxerna, Asbräcka, 15,158 har. 6,839 inv. (1906).

Flundreartade fiskar 1. Flatfiskar, *Pleuronectidae*, zool., en familj tillhörande gruppen *Acanthopterygii* inom benfiskarnas (*Teleostei*) underklass. Kroppen är starkt hoptryckt och hög, i allmänhet med blott ena sidan färgad, och på denna sida, som under dessa fiskars naturliga läge är horisontell och vänd uppåt, sitta båda ögonen. Bukfenor liksom bröstfenor kunna stundom saknas; rygg- och analfenan äro långa, vanligen skilda från stjärtfenan. Simblåsa saknas hos det köns mogna djuret. Munnen är framskjutbar, ögonen äro särdeles rörliga. Hithörande fiskar skilja sig från alla andra genom sin osymmetriska kroppsbyggnad, hvilken är mest utpräglad å hufvudet. Att emellertid denna afvikande kroppsform ej är något för dessa djur ursprungligt, utan småningom förvärfvats såsom en tillpassning till det afvikande lefnadssättet, framgår af deras utveckling. När den unga flundrefisken lämnar ägget, är hela dess glasklara kropp (se fig. 1) lika symmetrisk som hos annat fiskyngel; dess ögon äro belägna ett på hvardera sidan, och den simmar i hafsytan lodrätt på vanligt sätt.

Fig. 1.

Fig. 2.

Men snart börjar det ena ögat att under tillväxten småningom flyttas öfver på samma sida som det andra; denna det ena ögats vandring framkallar en vridning af främre delen af hufvudet, som blir mycket osymmetriskt (se fig. 2 o. 3). Samtidigt

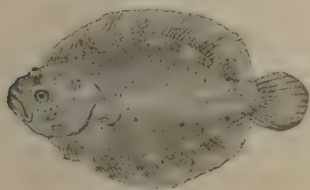

Fig. 3.

erhåller endast den sida, på hvilken ögonen sitta, färg, hela muskulaturen utvecklas starkare på denna sida, medan däremot tänderna och käkarna kunna vara mera utbildade på den blinda (ofärgade) sidan

m. m. (se fig.). Medan dessa förändringar i byggnaden försiggå, blir och djurens lefnadssätt ett annat: från att ha lefvat nära hafsytan blifva de bottenfiskar, som alltid simma med den färgade sidan uppåt. De kunna gräva ned sig i sandbotten och ha förmågan att i högst väsentlig mån ändra sin hudfärg efter omgifningarna. Af allmänt biologiskt intresse är också, att af de många hithörande arterna (öfver 500 äro beskrifna) några ej uppnå den höga grad af osymmetri som våra kusters flundrefiskar, utan ögat har under sin vandring hos det unga djuret stannat så att säga på halva vägen, hvarigenom öfvergång till andra symmetriska, höga och starkt hoptryckta fiskar förmedlas. I detta sammanhang förtjänar och påpekas, att under eocentiden lefvat en fisk (*Amphistium*), hvilken i hvarje afseende synes förverkliga prototypen för flundrefiskarna, innan de hade antagit den osymmetriska gestalt, som kännetecknar nutidens former. — Flundrefiskarna förtära vid och på halsbotten förekommande djur (fiskar, blötdjur, maskar m. m.). Med få undantag lefva dessa fiskar i hafvet och anträffas från de norra polartrakterna till den södra hemisfärens sydskuter. I ekonomiskt afseende spela de, då en del ätliga arter förekommer i mycket stort antal och uppnår rätt betydande dimensioner, en synnerligen viktig roll.

De sex till Skandinavien fauna hörande släktena kunna urskiljas på följande sätt:

I. Käkarna och tänderna ungefär lika utbildade på båda sidor.

A. Ryggfenan börjar öfver öfre ögat; ögonen på högra sidan.

1. Öfverkäkens tänder sitta i två eller flera rader. Helgef flundresläktet (*Hippoglossidae*).

2. Öfverkäkens tänder sitta i en enkel rad. Lerskädsläktet (*Hippoglossidae*).

B. Ryggfenan börjar framom öfre ögat; ögonen på vänstra sidan.

1. Tänder på plogbenet förefinnas. Hvarisläktet (*Rhombus*).

2. Tänder på plogbenet saknas. Tung-hvarisläktet (*Arnoglossus*).

II. Käkarna och tänderna mycket mera utbildade på blindsidan än på ögonsidan.

A. Det öfre ögat sitter icke framom det nedre. Flundresläktet (*Pleuronectes*).

B. Det öfre ögat sitter framom det nedre. Tungsläktet (*Solea*). L-e.

Flundresläktet, *Pleuronectes*, zool., hörande till flundrefiskarnas familj (*Pleuronectidae*), har en nästan rutformig kropp, liten, sned mun, käktänderna både till antal och storlek mindre på ögonsidan än på blindsidan, ögonen vanligen belägna på högra sidan. De fem vid Sveriges kuster förekommande arterna af detta släkte skiljas sålunda:

A. Kotornas antal större än 45.

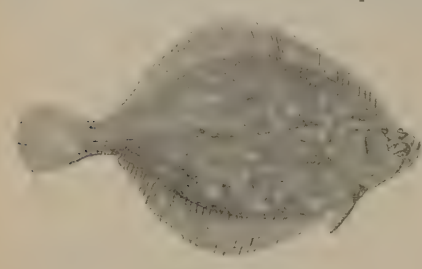
1. Analtagg förefinnas; bukfenornas strålar 6; ögonsidans kroppsfärg gråaktigt rödbrun med gråblå fenor; bröstfenan delvis svart: Skärflundran (*Pl. cynoglossus*).

2. Analtagg saknas; bukfenornas strålar 5; ögonsidans kroppsfärg rödbrun eller gulbrun; bröstfenan af kroppens färg: Bergskäddan (*Pl. microcephalus*).

B. Kotornas antal mindre än 45.

3. Sidolinjen starkt hågböjd ofvanför bröstfenorna; ögonsidans kroppsfärg gulbrun med ljusare fläckar; bröstfenan af kroppens färg; Sandflundran (*Pl. limanda*).
4. Sidolinjen nästan rak; en rad af 4—7 knölar bakom ögonen, men utan taggar på kroppssidorna; å ögonsidan röda eller brandgula, brunkantade fläckar, spridda på kroppen såväl som på de opariga fenorna; Rödspottan (*Pl. platessa*).
5. Sidolinjen nästan rak; kroppssidorna längs basen af rygg- och analfenorna med taggiga knölar, men inga knölar bakom ögonen; å ögonsidan mörka oregelbundna fläckar och strimmor samt mindre röda eller gula fläckar; Skrubbskäddan (*Pl. flesus*).

Sandflundran l. Sandskäddan, som uppnår en längd af 35 cm., förekommer längs hela Skandinavien västkust och intränger i Östersjön åtminstone till Gotthland. Den lever på ringa djup och har ett välsmakande kött. — Rödspottan

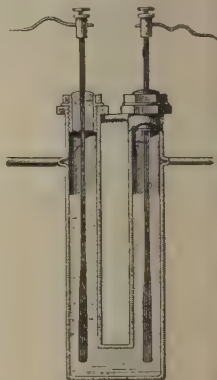
Rödspottan.

1. rödspottan, hvars vanliga längd är 25—35 cm., högst 80 cm., är släktets största art och förekommer längs hela västkusten af Europa från dess nordligaste delar söderut till södra Frankrike; i Östersjön går den upp till Stockholms skärgård. I Kattegatt, Skagerak och Nordsjön äfvensom i Engelska kanalen och Irländska sjön är rödspottan föremål för mycket vinstgivande fiske; sålunda lämnade rödspottfisket i Danmarks haf innanför Skagen under åren 1885—88 en inkomst växlande mellan 708,151 och 892,004 kr. årligen. Den fångas i Nordsjön med trål; vid de svenska kusterna tages den vanligen med tunnmaskiga nät, s. k. skäddegarn. I Jylland och Frankrike lever den ock i färskvatten. Dess föda utgöres af alla de djur, hvilka liksom den själf leva på sandbotten (snäckor, kräftdjur, borstmaskar, tagghudingar och bland fiskar förnämligast tobis). Leken förrättas på grundt. vatten och infaller vid Sveriges västkust från febr. till april. Efter lek-tidens slut vandrar rödspottan ut på djupare vatten. Som bekant anses den vara en af de mest välsmakande bland flundrearterna. — Som skrubbskäddan är den allmänaste bland våra flundror, går den flerstädes under kollektivnamnet flundra. Dess vanliga kroppslängd är 20—25 cm.; någon gång lär den uppgå till 45 cm. Skrubbskäddan förekommer rundtom Skandinaviska halfön, i Östersjön åtminstone upp till Kvarken. Den lever både i salt, bräckt och sött vatten. I Bohuslän

lever den i mars och april, i Östersjön i maj, vid långgrunda stränder. Vanligen fångas skrubbskäddan i nät eller skäddegarn, mera sällan med krok på långreel. Som födoämne skattas den mindre högt än rödspottan, men högre än sandskäddan. L. e.

Flundre, Väne och Bjärke domsaga, i Älfsborgs län, omfattar dessa tre härad, förenade till ett tingslag. 78,912 har. 32,779 inv. (1906).

Fluor [fluär], kem., grundämne, hvars atomvikt är 19,0 och tecknas F. eller Fl., framställdes 1886 af H. Moissan genom elektrolys af fluorväte, blandadt med litet fluorkalium i vidstående apparat. (U-röret består af koppar och rymmer omkr. 300 kubcm.; elektroderna bestå af platina-iridium). Fluor är en svagt grönaktigt gul gas, som vid — 187° förtäts till en gul vätska. Den angriper häftigt andningsorganen, förenar sig under eldfenomen med jod, svafvel, kol, fosfor och de flesta metaller. Vätgas förenas med fluorgas under häftig explosion. Med vatten ger fluor ozon och fluorväte. Äfven guld och platina angripas, ehuru svagt, af fluor, likaså koppar, däremot ej glas. H. E.

Fluor albus, med. Se Hvit fluss.

Fluorescein, kem., resorcin-ftalein, $C_{20}H_{12}O_5 + H_2O$, ett af Baeyer genom upphettning af italsyreanhydrid och resorcin med klorzink erhållet färgämne, hvars utspädda lösning utmärkes af en praktfull, gulgrön fluorescens. Tetrabromfluorescein kallas eosin (se d. o.) och nyttjas såsom rödt färgämne för silke och ylle. P. T. C.*

Fluoresceins, Fluorescensljus, fys. Se Luminiscens 2.

Fluorider. Se Fluorvätesyra.

Fluorit, detsamma som fluss-spat.

Fluorofyll, tozik. Se Fagopyrism.

Fluorosköp (af fluor, se d. o., och grek. *skopēin*, se). Se Luminiscens 2.

Fluorürer. Se Fluorvätesyra.

Fluorvätesyra l. Fluss-spatsyra, kem., förening af fluor och väte, framställdes 1771 af Scheele. Den erhålles genom upphettning af fluss-spat eller kryolit med svafvelsyra i retorter af bly eller platina, hvarvid en vattenlösning af fluorvätesyra öfverdestillerar. Den vattenhaltiga syran upptages och förvaras i kärl af bly eller gutta-perka, emedan den angriper glas och andra ämnen, som innehålla kiselsyra; den ger nämligen med kiselsyra vatten och gasformigt fluorkisel, SiF_4 . Af samma orsak nyttjas syran till etsning af glas. Den är en starkt frätande, men tämligen svag syra af formeln HF: FH, som med baser ger salter, kallade fluorider och fluorurer. De flesta af dessa äro i vatten lösliga, några, såsom CuF_2 och PbF_2 , svår-lösliga; kalcium-, strontium- och bariumfluorid äro olösliga. Fluorider bilda ofta dubbelsalter, t. ex. kryolit

Na_3AlF_6 , af alkalimetallerna finnas sura fluorider, t. ex. KFFH . Ur denna förening framställes vattenfritt fluorväte, som är en färglös, vid $19,5^\circ$ kokande, vid $-102,5^\circ$ stelnande vätska. Gasformigt fluorväte ryker starkt i luften och är ett för organismen ytterst farligt gift. P. T. Ö. (H. E.)

Flushdäckad [fla' -], af eng. *flush deck* (helt däck), *skpsb.* Se Däck.

Flushing [fla' ſiſſiſ]. 1. Förr villasamhälle i nordamerik. staten New York, vid Flushing bay, på norra kusten af Long island, 10 km. från New York, ingår sedan 1897 i borough Queens i "the greater New York". — 2. Engelskt namn på Vlissingen.

Fluss (ty. *fluss*, af *fließen*, flyta). 1. *Med.*, flytning, en serös, stundom varblandad afsöndring från vissa slemhinor och andra yttre delar af kroppen, liktydigt med det mera moderna ordet *katarr* (se d. o.). Förr kallade man en katarral affektion af ögonens bindehinna för *ögonfluss*, flytning ur örat *öronfluss*, katarr i svalget *halsfluss*, katarr i vagina *hvit fluss*, ett hudsekem, som rikligt utgjutet vätska, *sallfluss*, den stundom åtföljande lindriga febern *flusseber* (numera *katarralfeber*) o. s. v.

2. *Metall. kem.* Vid smältning af metaller till-sätter man ofta lättsmälta ämnen, hvilka alltefter sin beskaffenhet antingen tjäna till att bilda ett skyddande slagöfverdrag, som hindrar den smälta metallen från att angripas af luftens syre, eller ock ha en bestämd kemisk inverkan (afgifva syre eller svafvel till metaller, borttaga syre ur metall-oxider o. s. v.). Sådana ämnen kallas med ett gemensamt namn *flusser* eller *flusmedel*. Som exempel på det förra slaget af flusser kunna anföras fluss-spat, borax, koksalt och slagger i allmänhet. Dessa ämnen tillsätts ofta äfven vid smältning af malm, hvarur metall skall reduceras; de bidraga då att göra malmen smältbarare och underlätta därigenom metallpartiklarnas afskiljande och förenande till en massa (*regulus*). Bland flusser med kemisk inverkan må nämnas *svart fluss*, som erhålles genom upphettning af 1 del salpeter med 2 till 3 delar vinsten och består af en blandning af kaliumkarbonat och fint fördelat kol (den har till följd af sin kolhalt reducerande verkan och nyttjas vid omsmältning af metaller); *hvit fluss*, som fås genom sammansmältning af lika delar salpeter och vinsten samt utgör en blandning af kaliumkarbonat och salpeter, nyttjas till att delvis oxidera den smälta metallen; *Baumés snällfluss*, som är en blandning af 3 delar salpeter, 1 del svafvel och 1 del hartsrik sågspån, och hvari man med stor lätthet kan smälta silver och koppar, emedan dessa metaller förena sig med svafvet och därvid gifva upphof till lättsmält svafvelsilver eller svafvelkoppar o. s. v. Någon bestämd gräns mellan de båda klasserna af flusser kan icke uppdragas. 1. F. B.* 2. S. J.—n.*

Flusfeber, *med.* Se *Fluss* 1.

Flusmedel, *metall. kem.* Se *Fluss* 2.

Fluss-spat (Fluorit), *miner.*, ett i malmförande gångar förekommande, utomlands mycket vanligt, i kuber eller oktaedrar kristalliserande mineral, som utgöres af fluorkalcium. Namnet har afseende på mineralens användning som flusmedel eller tillsats vid vissa smältprocesser (se *Fluss* 2). Mineraler är oftast genomskinligt, stundom färglöst, men vanligtast rött, gult, violett eller grönt, ofta vackert fluoresce-

rande. I Sverige är fluss-spat ej särdeles sällsynt: det har påträffats vid Hardeberga och Gladsax i Skåne, vid några grufvor i Värmland, vid Grängesberget o. s. v. — I England arbetas mineraler till dosor, vaser m. m. De gamle romarnas Vasa murina förfärdigades af fluss-spat. Dess hufvudsakliga användning är som tillsats i vissa emaljer och glasyrer t. ex. på järnföremål samt vid glas-etsning, emedan den vid behandling med svafvelsyra bildar fluorvätesyra, som etsar glas. Fluss-spat nyttjas äfven vid nedsmältning af koppar- och silvermalmer. P. T. C.*

Fluss-spatsyra, *kem.* Se *Fluorvätesyra*.

Flustra, *zool.*, ett släkte tillhörande mossdjuren klass. De enstaka djuren äro förenade till bladlika, förgrenade kolonier, bestående af två lager horn-artade celler; dessa stöta med sidokanterna intill hvarandra. Kolonien är böjlig och upprättstående. Kolonierna af vissa arter kunna uppnå en storlek af 15 cm. Finnes i Nord- och Östersjön. L.-e.

Fluta-fä, *kam.*, en statsinkomst i äldre tider, bestående af målsegares ej inom bestämd tid lyfta depositioner i dräp- och säramål. Kbg.

Fluviäl, *Fluviatil* (lat. *fluviälis*, *fluviättilis*, af *fluvius*, flod), som hör till en flod; *bot.*, som växer i floder; *miner.*, som aflagrats i rinnande vatten.

Fluviäles, *bot.* Se *Helobia* och *Potamogetonaceæ*.

Fluviatil. Se *Fluvial*.

Fluvioglaciäl (af lat. *fluvius*, flod, och *glacies*, is), *geol.*, bildad genom verksamheten hos glacialtidens älfvar, isälfrar. De inom Sverige, Skottland och Nord-Amerika allmänt förekommande rullstens-åsarna äro fluvioglaciäl bildningar. E. E.

Flux de bouche [fly de bo'ſ], fr., eg. flytning från munnen, salivafsöndring; ordsvall, ordföde, gödt munläder, lätthet att finna ord, svada.

Fluxion, *mat.*, kallade Newton den hastighet, hvarmed en föränderlig storhet i hvarje ögonblick tillväxer eller aftager. På modern matematiskt språk skulle fluxion återgifvas med "derivata i afseende på tiden" (jfr *Derivata*). Själfr den föränderliga storheten kallades af Newton *fluent* (af lat. *fluere*, flyta, förändras). Då fluxionen var proportionell mot storhetens oändligt små tillväxter (af Newton kallade *momenta*, moment), kunde den i kalkylen ersätta dessa och gjorde således samma tjänst som en differential (se *Differentialräkning*). Newton betecknade fluxionerna med punkter ofvanför själfr storheten, så att t. ex. fluxionen af x tecknades $\dot{x}$, fluxionen af $\dot{x}$, eller andra fluxionen af x , på samma sätt $\ddot{x}$ o. s. v. Termen är numera bortlagd, ehuru beteckningen ännu användes af engelska författare. — Fluxionsräkning l. fluxionskalkyl kallades metoden att ur en fluent finna dess fluxion, och tvärtom, samt tillämpningen däraf vid lösningen af matematiska problem. Fluxionsräkningen, som i sak sammanfaller med differentialräkningen (se d. o.), uppfanns af Newton i senare hälften af 1600-talet, men lyckades på grund af sin mindre tillfredsställande metod aldrig vinna någon egentlig spridning utom England och eger numera blott historiskt intresse. Bland framställningar af fluxionsräkningen må nämnas Maclaurins "Treatise on fluxions" (1742; ny uppl. 1801). G. E.*

Fluxionskalkyl, Fluxionsräkning, mat. Se Fluxion.

Fly, *sjöf.* Se Ankare.

Fly [flä], flod i brittiska delen af Nya Guinea, upprinner under 5° 30' s. br., förenar sig under 7° 50' med den jämströmda Strickland och faller genom ett stort delta ut i Papuaviken. Floden, upptäckt 1843, befors 1890 af Mc Gregor, på en sträcka af 970 km. från mynningen.

Flyakografi (af grek. *fly/aks*, gycklare, upptagsmakare, och *gra/fein*, skrifu), ett slags parodiskt drama, äfven kalladt hilarotragedi.

Flück., vid växt- och drognamn förkortning för F. A. Flückiger.

Flückiger, Friedrich August, schweizisk kemist och farmakognost, f. 1828 i Langenthal, d. 1894 i Bern, var 1853—60 apotekare i Burgdorf och 1857—66 president i schweiziska apotekarförbundet. 1861 blef han docent vid universitetet i Bern och 1870 professor därstädes samt var 1873—92 professor i farmakognosi vid universitetet i Strassburg. F. har genom sina undersökningar och skrifter i hög grad befordrat sin vetenskapsutveckling och gällde som en af de förmästa auktoriteterna på farmakognosiens område. Äfven som lärare var F. synnerligen framstående. Utom en mängd uppsatser i tyska och engelska factidskrifter utgaf han *Lehrbuch der pharmacognosie des pflanzenreiches* (1867; 3:e uppl. 1891). *Grundlagen der pharmaceutischen waarenkunde* (1873), *Pharmacographia, a history of the principal drugs of vegetable origin met with in Great Britain and British India* (1875; 2:a uppl. 1879; i förening med Hanbury), *Pharmaceutische chemie* (1879; 2:a uppl. 1888) och *Grundriss der pharmacognosie* (1884; 2:a uppl. 1894). Han redigerade 1872 "Pharmacopoea helvetica". Se Tschirch, "F. A. Flückiger" (1895).

Flüe, Nikolaus von der, schweizisk helgon, f. 1417 i kantonen Unterwalden, d. 1487. Han visade redan i ungdomen benägenhet för ett kontemplativt lif, men tog sedermera på ett verksamt sätt del i de allmänna angelägenheterna såsom krigare, landträd och domare. 1467 tog han afsked af sin hustru och sina tio barn och drog sig tillbaka till en ödemark i Ranft, där han lede såsom eremit, känd under namnet brodern Klaus och vördad såsom ett helgon. Genom F:s fridsmaningar till de tvistande schweizerna kom det ryktbara "Stanser verkommis" 1481 till stånd (se Schweiz, Historia). F. kanoniserades 1669 som salig. Ansträngningarna att få honom upphöjd till helgon ha ej lyckats; men 1887 firades hans 400-års dödsdag med entusiasm af det katolska Schweiz. J. von Ah utgaf då en praktfull festschrift öfver honom, "Des seligen einsiedlers Nikolaus von der Flüe wunderbares leben" etc. Än i dag vallfärdas till Stans, i hvars vackra kyrka F. ligger begravnen. Jfr Segesser, "Beiträge zur geschichte des Stanserverkommis" (1879). (Hj. H.—t.)

Flüela, en sidodal till Davos-dalen i schweiziska kantonen Grisons, bildande Flüelasset, 2,388 m. öfver hafvet, mellan Weisshorn och Schwarzhorn, hvilket leder öfver till Inndalen (Engadin).

Flüelen, af turister mycket besökt by i schweiziska kantonen Uri, 438 m. ö. h., vid sydöstra delen af Vierwaldstättersjön och St. Gotthards-järnvägen.

602 inv. (1900; som kommun 968). I närheten vid sjön Tells platte och Tells kapell.

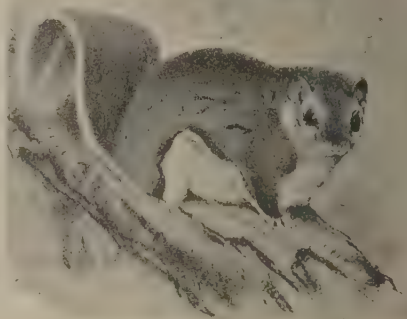
Flyer [flä/ø; af eng. *fly*, flyga], *sportv.*, en häst, som förmår utveckla stor snabbhet på kort bana, men icke utmärker sig för uthållighet. En häst med motsatta egenskaper kallas stayer (af eng. *stay*, hålla stånd, hålla ut i täflan). B. C.—m.

Flygande, *sjöf.*, kallas rår, hvilka föras utaf brassar och toppiantor, äfvensom seglen på dylika rår, hvilka bärgas på det sätt, att de halas ned i däck, t. ex. flygande öfverbramsegel. Stagssegel, som ej är litsadt till ett fast stag, utan vid bärgning halas in på däck, kallas äfven flygande, t. ex. flygande jagare. Jfr Fast.—Flygande eskader kallas stundom en mer eller mindre själfständigt uppträdande eskader af snabba kryssare. O. E. G. N.*

Flygande draken, Dracosläktet, *zool.* Se Agamidæ.

Flygande droppar. Se Desinfektion, sp. 217—218.

Flygande ekorrar, *zool.*, en grupp inom gnagarfamiljen *Sciuridæ*. Dess mest framträdande kännetecken är förekomsten af ett mer eller mindre bredt hudveck, som sträcker sig längs kroppssidorna från hufvudet, inneslutande de främre och bakre extremiteterna samt stundom äfven fortsättande till

Sciuropterus volucella (assapanen).

svansens rot. Detta hudveck tjänstgör som fallskärm och sätter djuret i stånd att med lätthet hoppa betydliga sträckor uppifrån nedåt, hvarvid den långa, yviga svansen tjänstgör som styre. De äro nattliga djur, som uteslutande uppehålla sig i träden och företrädesvis lifnära sig af växtämnen. Af släktet *Pteromys* lefva omkr. 15 arter i orientaliska regionen; den största af dessa (*P. petaurista*) från Burma, Ostindien och Ceylon uppnår en katts storlek. Nära besläktade med *Pteromys* äro de nära 40 arter, som hänförs till släktet *Sciuropterus*, flygekorrsläktet. De skilja sig från *Pteromys*-arterna genom fallskärmens något svagare utbildning (den saknas mellan de bakre extremiteterna och svansen), genom den plattade och tvärsidigt häriga svansen (hos *Pteromys* är den cylindrisk); tjock-

och blindtarm uppnå ej den öfvervikt öfver tunntarmen som hos *Pteromys* o. s. v. *Sciuropterus* har ock en större utbredning: palearktiska regionen, Nord-Amerika och Indien. Af dessa arter är en, *Sc. volans*, af intresse, därför att den enligt Linné omkr. midten af 1700-talet förekom i svenska Lappland, hvarifrån den numera torde vara försvunnen. Denna art, hvilken är ganska allmän i nordöstra Europa och Sibirien, är betydligt mindre än vår vanliga ekorre (kroppslängd 17 cm.), svansen utgör blott $\frac{2}{3}$ af kroppslängden, hårfällan är tät, fin, ofvan ljusgrå, under hvitaktig. Den håller sig såväl i barr- som björkskog och har sitt bo i hål i träden, där den ligger dold under dagen. Under vintern lever den af det förråd, som den samlat i boet; lika litet som ekorren faller den i vinterdvala. En annan art, assapanen, *Sc. volucella* (se fig.), är ännu mindre än den föregående, upptill rödgrå, undertill hvitgul, den bebor Nord-Amerikas skogar och hålles ofta i fångenskap, hvilken den uthärdar med stor lätthet. — En i Gilgit lefvande stor form har hänförs till släktet *Eupelataurus*. L.-e.

Flygande eskader, sjö. Se Flygande.

Flygande holländaren, en vida utbredd, men först på 1800-talet upptecknad saga, som sannolikt ej är äldre än 1600-talet, om en skeppare, som till straff för sina förbrytelser är dömd att för evigt utan rast och ro segla omkring på hafvet, utan att någonsin hinna stranden. Förmåligast visar han sig i närheten af den för sina plötsliga stormar berömda Goda Hoppssudden, ehuru han äfven påstås ha blifvit sedd anörstades, och bringar ofärd åt mötande fartyg. — Delvis har sagan upptagit äldre folktroställningar om spökskepp o. d. Sagan har behandlats af bl. a. Walter Scott och Marryat, Brachvogel, Levin Schücking, Hauff och Heine, från hvilken sistnämnde R. Wagner hämtade ämnet för sitt musikdrama. I svensk litteratur har bl. a. V. Rydberg upptagit motivet. Se W. Söderhielm i "Kaukomieli", II (1890), och Bassett, "Sea phantoms" (1892). R.-n B.

Flygande katten, zool. Se Pälssladdarna.

Flygande kår, krigsv. en vanligen af alla vapen, men någon gång endast af kavalleri och artilleri bestående truppafdelning, som har till uppgift att genomströfva en viss trakt för att rensa denna från upprorska skaror och smärre fientliga afdelningar eller att binda fientliga stridskrafter, hvarvid den flygande kåren genom sin rörlighet söker vilsledda fienden i fråga om sin verkliga styrka. Flygande kår kallas stundom mobil kolonn. C. O. N.

Flygande pungapan och **Flygande pung-ekorren, zool.** Se Flygpungdjur.

Flygande råttan, zool. Se Flygpungdjur.

Flygande sjö, sjö. Se Fast.

Flygande ödian, släktet *Draco*. Se Agamidæ.

Flyge-Carlén, Emelie. Se Carlén I.

Flygblad (ty. *flugblatt*, fr. *brochure*, eng. *pamphlet*) l. Flygskrift, en tryckt skrift af högst några få arks omfång, hvilken sprides för att tjäna något aktuellt intresse, påverka allmänna meningarna för eller emot någon viss sak eller person. Under tiden närmast efter boktryckarkonstens uppfinning tjänstgjorde flygbladen i släktet för de sedermera framträdande tidningarna.

Flygbrygga. Se Färja.

Flygekorrsläktet, zool., är den gemensamma

svenska benämningen på de numerä allmänt som skilda släkten upplättade gnagarsläktena *Pteromys* och *Sciuropterus* (med bl. a. arten assapanen). Se Flygande ekorrar.

Flygel (ty. *flügel*, eg. vinge). 1. **Krigsv.**, såväl den yttersta delen som hvardera delen på ömse sidor om midten af en uppställd trupp eller en ställning. Benämningarna högra och vänstra flygeln bibehållas äfven efter vändning från fienden. — Flygelbefäl, flygelman o. s. v. kallas det befäl, den man o. s. v., som har sin plats på flygeln. — Flygelframdragnin kallas vid kavalleriet den riktningförändring, som under marsch uppkommer genom framstävängning med den ena flygeln, under det den andra något minskar takten. Den motsvaras vid infanteriet af direktionsförändring (se d. o.). C. O. N.

2. **Bygnk.**, hvardera af en långsträckt byggnads båda sidopartier; hvardera af de rörliga halfvorna på en dubbeldörr, dörrflygel; (flyglar l. flygelbyggnader) vanligen symmetriskt omkring, framför eller bakom en hufvudbyggnad grupperade mindre sidobyggnader; från en byggnads hufvudmassa utskjutande, vanligen lägre, sidobyggnader. I. G. C.

3. **Mus.** Se Pianoforte.

Flügel, Johann Gottfried, tysk-engelsk lexikograf, f. 1788 i Barby a. d. Elbe, d. 1855 i Leipzig, vistades 1810—19 i Nord-Amerika, blef 1824 lektor i engelska vid universitetet i Leipzig och 1838 Förenta staternas konsul där. 1848 valdes han af "Smithsonian institution" i Washington till korrespondent för Tyskland. I förening med J. Sperschil utgaf han *Vollständiges englisch-deutsches und deutsch-englisches wörterbuch* (1830; 5:e uppl. 1900 i omarbetning af F:s son Karl Felix Alfred F., f. 1820, d. 1904). Bland hans öfriga skrifter må nämnas *Triglotte, oder kaufmännisches wörterbuch in drei sprachen: deutsch, englisch und französisch* (1840; 2:a uppl. 1854). F. medverkade äfven i *Practical dictionary of the english and german language* (1847—52; 15:e uppl. 1891).

Flügel, Gustav Leberecht, tysk orientalist, f. 18 febr. 1802 i Bautzen, d. 5 juli 1870 i Dresden. F. var 1832—50 lärare i Meissen och flyttade 1851 till Wien, där han utarbetade en katalog öfver *Die arabischen, persischen und türkischen handschriften der k. k. hofbibliothek* (1865—67). Hans viktigaste arbete är den på bekostnad af Oriental translation fund utgifna uppl. af *Haji Khalifa, lexicon bibliographicum et encyclopaedicum* (med lat. öfv. och utförligt register, 1835—58). Därjämte utgaf han en ypperlig stereotypupplaga af koranen efter egen textgranskning (1834; ny uppl. 1870), en *Concordantie corani arabice* (1842; ny uppl. 1898) och en edition af Alī bin Muhammed el-Djurdžānī's *Definiciones* (ordbok öfver sufisk terminologi, 1846) jämte åtskilliga andra arbeten. 1871—72 utgäfvö Röddiger och Aug. Müller en af F. utarbetad uppl. af det stora encyklopediska verket "Kitab el-fihrist". K. V. Z.

Flygeladjut'nt, i flera utländska arméer, såsom den preussiska och den ryska, benämning på regementens personliga adjutanter, såvida de icke innehå generaladjutants grad, i hvilket fall de benämnas generaladjutanter. Jfr Adjutant. C. O. N.

Flygelaltare. Se Altare.

Flygelbatterier, *krigsv.*, kallas de batterivärn, som under en belägring byggas vid 1:a parallellens flyglar till skydd mot utfall (se Fästningskrig).

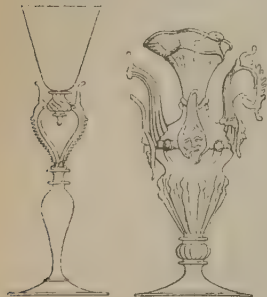
L. W. son M.

Flygelbefäl, *krigsv.* Se Flygel 1.

Flygelbyggnad, *bygkn.* Se Flygel 2.

Flygelframdragnig, *krigsv.* Se Flygel 1.

Flygelglas (af ty. *flügel*, vinge), *konstind.*, en

Venezianska flygelglas.

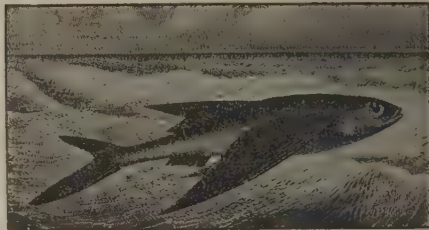
art praktfulla venezianska dricks-
glas med hög och
smacker, stängel-
formig fot, å hvil-
ken två vanligen
likformade, åt hvar-
dera sidan stående
utsprång äro vid-
smälta. Dessa, som
kallas flyglar, åter-
gifva fantastiska
djurformer eller äro
godtyckligt forma-
de och bestå oftast
af hopslingade glas-
trådar samt äro ej
sällan blå-, röd-
eller grönfärgade. Jfr Glasfabrikation.

Flygelhorn, *mus.* Se Bygelhorn.

Flygelman, *krigsv.* Se Flygel 1.

Flygfiskar, *zool.*, benämning på en del fiskar, hvilka ega förmågan att höja sig ur vattnet och längre sträcker sväfva fram genom luften. Vanligen betecknar man med detta namn arterna af släktet *Exocoetus*, ett till afdelningen blåsmunnar hörande släkte bland benfiskarna. För detta släkte utmärkande kännetecken äro långa bröstfenor, djupt klufven stjärtfena, hvars undre flik är större än den öfre, stora ögon samt ovanligt stor simblåsa. Släktet omfattar omkr. 50 arter tillhörande de tropiska och subtropiska haven, ehuru några sträcka sitt utbredningsområde äfven in i den tempererade zonen. — Angående den närmare beskaffenheten af dessa fiskars flykt äro uppgifterna något olika hos olika iakttagare; möjligen förhålla sig de skilda arterna härvidlag olika. Flygfiskarnas fenor skola ej utgöra något verkligt flygorgan i strängare mening, utan tyckas snarare, utspärrade åt sidorna, verka som något slags fallskärm, närmast att jämföra med sidovingarna på de kastpilar af papper, som pojkar bruka tillverka. Flygfisken tar sats i vattnet, hvarvid stjärtfenan torde spela den största rollen, och beskriber en bage i luften samt nedfaller vanligen efter att ha tillryggelagt en sträcka af 6—10 m. Harvid höjer han sig i regel 1—2 m. öfver hafsytan. Stundom tager han dock starkare art och höjer sig 4—5 m. samt påstås kunna göra luftsprång på öfver 100 m. längd. Enligt några författare skulle flygfiskarna visserligen kunna utföra sidovändningar under flykten, men efter en sådan vändning omedelbart falla ned; enligt andra däremot skulle de såväl efter behag kunna ändra flyktens riktning åt sidorna som äfven höja och sänka sig, så t. ex. på upprördt haf följa vågornas kammar och dalar och ej beskrifva regelbundna bågar. Enligt några iakttagares uppgifter skulle flygfiskarna verkligen röra fenorna under flykten. Flygandet tyckes delvis ha till ändamål att undgå fiender bland roffiskarna, hvilket sär-

skildt torde vara händelsen, då hela stim af flygfiskar flyga fram i en viss riktning. Stundom ses de dock röra sig hit och dit i hvarandra korsande banor. De flesta flygfiskar inlängas på så sätt, att de, vanligen nattetid, slå mot fartygets segel och nedfalla på däck. Ehuru deras kött är ättligt, ja, enligt upp-

Exocoetus volitans.

gift välsmakande, ätas de dock endast undantagsvis. — Bland de mera bekanta arterna kan nämnas *E. volitans*, svalfisken, som förekommer i Medelhafvet och når en längd af intill 50 cm. Till flygfiskar kunna räknas äfven flygsimporna l. flyghanarna, *Dactylopterus*. Se Flyghanesläktet. G. G.

Flügge, Johann, botanist. Se Flygge.

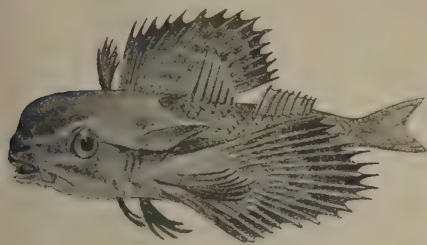
Flügge, Karl, tysk läkare, f. 1847, blef 1870 med. doktor i Göttingen, 1878 docent i hygien i Berlin, 1883 e. o. professor i hygien i Göttingen, 1885 ord. professor därstädes samt 1887 professor i hygien i Breslau. Förnämligast i den af honom tillsammans med Koch 1885 uppsatta "Zeitschrift für hygienie und infektionskrankheiten" har han offentliggjort en mängd afhandlingar i sin vetenskap; därjämte har han utgifvit *Handbuch der hygienischen untersuchungsmethoden* (1881), *Die mikroorganismen* (1886; 3:e uppl. 1896) samt *Grundriss der hygienie* (1889; 5:e uppl. 1902). R. T.-dt.

Flüggen, Gisbert, tysk målare, f. 1811 i Köln, d. 1859, gjorde sina studier i München. F. skildrade företrädesvis sådana scener, hvilka erbjuda lösningen af någon psykologisk uppgift, kontraster och konflikter i det husliga och sociala lifvet, och har därför äfven blifvit jämförd med Hogarth och Wilkie. Bland hans tafflor må nämnas *De öfverraskade tjänarna* (1839), *Det brutna äktenskapskontraktet* (1840), *Äktenskaplig lycka* (1845), *Utslag i processen* (1847), *De lurade arfvspekulanterna* (1848), *Utpantningen* (1854), *Konung Augusts af Sachsen sista ögonblick* (museet i Hannover), *En furstes förmak* (München, Nya pinakoteket). (G—g N.)

Flyghafre, *Avena fatua*, förekommer stundom som ogräs i odlad hafre. När den mognar tidigare än denna, äro dess korn till allra största delen utfallna före sädeskörden. Flyghafren är numera långt mindre allmän än förr i hafreåkrarna, beroende därpå, att utsädet numera bättre rengöres, och därpå, att man nu mer än förr låter hafren omväxla med andra grödor, i hvilka de af i jorden kvarvarande frön uppkommande flyghafreplantorna icke nå full utveckling. H. J. Dtt.

Flyghanesläktet l. Flygsimpsläktet, *Dactylopterus*, *zool.*, hörande till de taggeniga fiskarnas

afdelning (*Acanthopterygii*). En dithörande art, *D. volitans*, finnes i Medelhafvet. Den är till färgen ofvan brun, under rödaktig, med svartbruna, af blått

Dactylopterus volitans.

fläckiga fenor, och har en längd af omkr. 0,4 m. Med sina bröstfenor, hvilka äro starkt utvecklade och räckta bakåt till stjärtfenan, lyfter sig fisken ur vattenet i luften, då den är utsatt för sina fienders förföljelser, och den kan genom fenslag sväfa fram i luften ganska betydliga sträckor. J. G. T.*

Flyghud, zool. Se **Fläddermöss**.

Flyghundar, *Pteropodidae*, zool., en underordning af fläddermössen (se d. o.) och i viss mening de

lägst utbildade inom denna däggdjursordning. Vingarna afvika hos flyghundarna något mindre

från de vanliga däggdjursarmarna, och deras utbildande inflytande på den öfriga organisationen är mindre. Sålunda är pekingret ej så starkt omdanadt som hos de öfriga fläddermössen och har hos flertalet flyghundar bibehållit klon (armågsben och vadben äro ej så mycket tillbakabildade som hos flertalet öfriga fläddermöss); hufvudets ansiktsdel är mindre omformad, ögonen äro normala, öronen mindre och enklare, öronlocket ej utbildadt o. s. v. Svansen är vanligen förkrympt. Som de väsentligen lefa af frukter i stället för af insekter, ha kindtänderna omdanats på ett egendomligt sätt och till en del tillbakabildats: spetsarna äro försvunna eller sammansmält till långskammar, som begränsa en fåra. På grund af fruktdieten uppnå hithörande fläddermöss mycket betydligare dimensioner än flertalet insektätande former. Alla flyghundar bebo Gamla världens varma region. Som de på sina ställen förekomma i stora skaror och därjämte utveckla en oerhörd aptit, göra de mycken skada å banan-, persiko- och dadelplanteringar. När de förtärt en trakts fruktförråd, begifva de sig i stora skaror till en annan. I tätta urskogar flyga de understundom om dagen, men deras egentliga verksamhet börjar först i skymningen. Deras kött ätes i flera trakter och uppgifves vara mycket välsmakande. I fångenskapen kunna de bliwa mycket tama och fortplanta sig.

De hithörande fläddermössen ha delats i två grupper:

1) *Pteropodinae*: tungan af vanlig form, kindtänder väl utbildade. Hit höra bl. a. släktena *Pteropus*, som bebor Australiens övärld, den orientaliska regionen och Madagaskar samt omfattar de största fläddermössen (sommiga uppnå 1,5 m. bredd mellan vingspetsarna), och *Epomophorus* från Afrika, hvars arter vant sig vid att förtära särskildt saftiga frukter såsom äpplen och hos hvilket på den grund ovanligt stora läppar utbildats, medan kindtandsraden förminskats.

2) *Macroglossinae*: tungan lång; kindtänderna tillbakabildade. Hit höra släktena *Macroglossus* (*M. minimus* är den minsta arten bland flyghundar) från Ostindien, Malajiska arkipelagen etc. och *Megaloglossus* från Afrika m. fl. L.-e.

Flyghönssläktet, zool. Se **Stäpphönsen**.

Flygmaskin, en apparat, hvars ändamål är att sätta människan i stånd att höja sig upp i luften, att sväfa i densamma och att, oberoende af luftströmmens riktning, röra sig åt hvilket håll som helst. Lusten att efterhärma fåglarnas flykt har funnits i alla tider, äfven i de förhistoriska, hvilket bevisas af sagan om Daidalos och Ikaros samt smeden Volund. Archytas i Tarent skall ha förfärdigat en flygande duva af trä. Den mångfrestande Lionardo da Vinci efterlämnade i sina skrifter en utförlig beskrifning af en flygapparat. En viss Danti, som lefde i Perugia på 1600-talet, berättas ha försett sig med vingar och med en mekanism för deras manövrering samt med denna apparat kastat sig ut från ett högt torn. Han lär, med stort buller och bång, lyckligt ha kommit öfver stadens torg och äfven flera gånger flygande kastat sig ned i Lago di Perugia (Trasimenussjön). Urmakaren Jakob Degen anställde 1808 i Wien försök med en flygmaskin. Med en ballong uppsteg han först ganska högt, gjorde sig sedan fri från ballongen, sänkte sig därpå småningom och

kom till marken utan att ha tagit skada. Långt flera än de lyckade flygförsöken äro emellertid sannolikt de, som haft en ogynnsam utgång. Berättelserna om flygförsök i äldre och nyare tider bevisa, att flygmaskinens problem erbjuder de största svårigheter.

L. A. F.*

Det framgår af teorien (enligt Helmholtz, 1873) och bekräftas af erfarenheten, att människan icke genom någon vingliknande, af hennes egen muskelkraft drifven, om än aldrig så sinnrik mekanism torde kunna lyfta sin egen tyngd i höjden och hålla sig kvar uppe i luften. Flygmaskinernas utveckling har också betingats af teknikens framsteg på motorområdet och särskildt främjats af de lätta, kraftiga explosionsmaskinerna (se d. o.). En väsentlig faktor i flygproblemets lösning är nämligen åstadkommandet af maskinkraft med mycket ringa vikt per enhet (hästkraft). Beträffande flygmaskinernas konstruktion ha hittills endast de vunnit någon framgång, som grunda sig på användandet af s. k. aéroplan (se d. o.), verkande enligt den fysiska lagen, att om en plan eller ännu bättre svagt hvälfad yta (1:12 å 1:15) träffas af en luftström under en liten infallsvinkel, så kommer en betydande del af vindens kraft att verka lyftande på denna yta; samma är förhållandet, om ytan af en egenrörelse föres mot luften. — Banbrytande på detta område var tysken Otto Lilienthal (d. 1896). Ledd af studier öfver fåglarnas flykt påvisade han genom systematiska försök de bärande egenskaperna hos svagt hvälfda plan och genomflog från en försökshöjd om 30 m. sträckor upp till 400 m. utan annan drifkraft än fritt fall i riktning mot vinden. Hans idé var att genom dylika glidförsök lära sig balansera och styra en flygapparat samt först därefter genom en motor bibringa apparaten egenhastighet. Han omkom dock, innan dessa planer förts till slut. Hans verksamhet frammanade emellertid flera efterföljare, af hvilka amerikanerna Chanute, Herring och bröderna Wright samt australiern Hargrave framgångsrikt fortsatt Lilienthals glidförsök och utvecklat de s. k. fria aéroplanens teknik. Försök gjordes äfven under 1890-talet af engelske ingenjören Maxim och den framstående amerikanske fysikern Langley att konstruera brukbara motordrifna aéroplan, d. v. s.

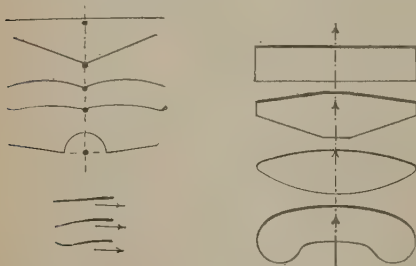

Fig. 1-3. Aéroplaners anordning, profil och plan.

verkliga flygmaskiner; deras maskiner erhöles visserligen fart och stigkraft, men saknade säker jämvikt. Aéroplanen förekomma vid dessa försök som vingformiga bärytor, anordnade i ett plan eller ock

i flera plan ofvanför hvarandra. Med afseende på sina egenskaper i luften likna de i mycket drakarna. Fig. 1-3 visa anordning, plan och profil å de vanligaste formerna.

På sista tiden (1906-07) ha anmärkningsvärdt lyckade konstruktioner af motordrifna aéroplan utförts, som visa, att flygmaskinsproblemet åtminstone till en viss grad kan på denna väg lösas. Mer bekanta äro brasilianaren Santos Dumonts försök i Paris med ett tvåvingadt, dubbelplanigt aéroplan med cellindelning och styre af Hargraves

Santos Dumonts aéroplan.

system (se Drake) samt försedt med en i horisontell led verkande tvåbladig propeller, drifven af en 24 hkr bensinmotor; apparatens största längd var 10 m., största bredd 12 m. och vikt med förar 210 kg. Denna maskin (fig. 4) lyckades Dumont 12 nov. 1906 med egen maskinkraft lyfta 6 m. från marken och på 21 1/2 sekunder framföra en sträcka af 226 m., ett hittills ouppnådt resultat. De motordrifna aéroplanen lida tills vidare samtliga af den olägenheten, att deras bärkraft helt och hållet är beroende på en betydlig egenhastighet i horisontell led, hvarför såväl igångsättning och manövrering som landning ännu äro förknippade med stora svårigheter.

Ett annat system, som innebär stora teoretiska fördelar, är den både i vertikal och horisontell led propellerdrifna flygmaskinen, men någon brukbar sådan har hittills icke kunnat framställas. Flygmaskiner afsedda att efterhärma fåglarnas vingslag genom fram- och återgående rörelser af större eller mindre bärytor ha rönt lika liten framgång.

Flygmaskinen representerar inom luftseglningskonsten principen "tyngre än luften" och är således ett dynamiskt luftskepp, till skillnad från det statiska luftskeppet, ballongen, som särskildt i sin senaste styrbara form ännu har det tekniska försteget. Se Luftballong.

G. H.-r.

Flygmyra, folklig benämning på de med vingar utrustade hannarna och honorna bland myrorna, till skillnad från de ständigt vinglöse arbetarna (se Myror).

G. A.-z.

Flygpungdjur, zool. Pungdjursfamiljen *Phalangistidae* innehåller en del former, hvilka genom utbildningen af en hudfäll, som sträcker sig längs kroppssidorna mellan de främre och bakre extremiteterna samt gör tjänst såsom fallskärm, utmärka sig framför familjens öfriga medlemmar. Som tillvaron af en dylik fallskärm för klättrande djur

måste vara af största betydelse, enär de därigenom sättas i stånd att göra längre och säkrare språng, ha flera olika släkten inom denna familj förvärfvat detta organ. I öfverensstämmelse härmed har ock påvisats, att hvar och ett af de med fallskärm utrustade flyggungdjuren är närmare besläktadt med en icke-”flygande” form inom samma familj än sinsemellan. Med andra ord: fallskärmen är hos sannolikt hvar och ett af de flygande släktena ett själfständigt förvärf. Sålunda härledes t. ex. den med fallskärm försedda *Acrobates* (*A. pygmaeus*, flygande råtta) från *Distoechurus*, hvilken ej skulle skiljas från den större, ifall den likaledes vore utrustad med fallskärm. Bland andra hithörande djur må nämnas flygande pungapan (*Petaurista volans*) och flygande pungekorren (*Petaurus sciureus*). Alla leva i Australien. L.-e.

Flygrönn, bot., benämning på rönn, som växer som epifyt på ett annat träd, dit bären förts af fåglar. Flygrönnen är föremål för mycken öfvertro. En kvist af ett dylikt träd kunde användas vid skölandet efter dolda skatter. I Norge brukade man lägga en kvist i smörkärnan, när man af en eller annan orsak ej hastigt nog fick smör, och i de skotska högländerna påstå de unge männen, att flickorna ej kunna emotstå dem, om de bära på sig en liten bit af en flygrönn. G. L.-m.

Flygsand, sand, som i närheten af kusterna och på slättmarker eller i öknar är underkastad vindens inflytande, så att en omflyttning mellan sandkornen eger rum, stundom i så hög grad, att sanden likt dammoln föres fram öfver marken och hopar sig i högar eller vågformiga upphöjningar. Denna lättörighet hos sanden (”flygandet”) åstadkommer flerstädes stor skada, nämligen därigenom att sanden dels öfvertäcker odlade fält, dels hopar sig i sådan myckenhet, att hela byar småningom blifvit begrafna därunder. De kring Danmarks, Nord-Tysklands, Hollands och Frankrikes flacka kuster förekommande dynerna (se d. o.) äro ej annat än flygsandsbildningar. Äfven Saharaökens öfre betäckning är flygsand. — Flygsandsfält, sådana, vanligen plant utbredda marker, hvilkas yta utgöres af flygsand. E. E.

Under 1700-talet härjade flygsanden förödande utmed kusterna i Halland och Skåne. I Söndrums by n. om Halmstad blefvo t. ex. 5 hela hemman fullständigt ödelagda. Flygsanden ansågs såsom en landsplåga, och åtgärder mot densamma utfyrades vid 1727 och 1734 års riksdagar. Föreskrifter utfärdades om fältens hägnande. Rishag uppsattes, mot hvilka sanden samlades, och påbyggdes, allteftersom dynerna växte i höjden. Sedermera planterades kullarna med sandgräs (*Psamma arenaria*) planterades första gången 1739 vid Ängelholm). Sedan sålunda fälten blifvit någorlunda läkta, började de besås med tallfrö. De tidigare skogsplanteringarna misslyckades; först 1790—1820 började skogsodlingarna visa bättre resultat, och numera äro de längst från hafvet belägna flygsandsområdena beväxta med ganska vacker tallskog. De närmare hafvet belägna jämna områdena samt de yttre flygsandskullarna ha i senare tider planterats med tall med ringa framgång samt efter 1870 med bergtall, som bättre förmår motstå alla där befintliga vanskligheter.

Flygsandsfält förekomma ännu i Sverige dels utmed kusterna, dels äfven inuti landet. I Halland finnas sådana i nästan sammanhängande sträcka från Falkenberg till Hallandsås. I Skåne förekomma de vid Torekov, östra kusten af Skelderviken, vid Ängelholm, mellan Hålsingborg och Råå, vid Saxtorp, Hoftetorp och Löddeköpinge, vid Skanör och Falsterbo, på sydkusten vid Sandhammaren och Ystad samt flerstädes å östra kusten, såsom gamla Espet vid Åhus. Äfven vid Blekinges kuster finnes något flygsand, såsom vid Torsö. Utmed Östersjön och Bottniska viken förekomma flygsandsfälten mera sparsamt utmed fastlandet, såsom vid Sandhamn utanför Stockholm och nordligast vid Halsön i Kalix skärgård. Mera betydande flygsandsfält finnas däremot på Öland, dels på östra kusten n. om Boda, dels på den västra vid Byerum och Byxelkrok, samt å Fårön med den bekanta flygsandslåten Ullnau och å hela Gotska Sandön (se fig. till art. Dynen). Af flygsandsfälten inuti landet är slättösand i Torskinge socken, Jönköpings län, störst (omkr. 80 har) och mest omtalad. — För flygsandsfältens skötsel i Hallands län finnas särskilda bestämmelser i bl. a. k. br. 27 juli 1860, hvarigenom egarna skola ställa sig till efterrättelse de föreskrifter för fältens begagnande, som meddelas af skogsförvaltningen. Flera jordegare i Halland och Skåne ha dock afstått sina fält till kronan; 1907 omfattade kronoflygsandsfälten 1,343 har. För öfriga flygsandsfält gäller lagen ang. skyddsskogar 24 juli 1903. G. Sch.

Flygsandsfält. Se Flygsand.

Flygsapp. Se Sapp.

Flygsimpsläktet, zool. Se Flyghanesläktet.

Flygskrift. Se Flygblad.

Flygvärk, en vanlig benämning på reumatiska smärtor. Se Reumatism. J. E. J.-n.

Flygödlor, zool., släktet *Draco*. Se Agamidæ.

Flyinge, kungsgård i Södra Sandby socken, Malmöhus län, vid Kärlingeån. 3³/₁₆ mtl, tax. till 253,000 kr. Gården, hvars namn fordom skrefs Flykinge, Flyinge, Fligande och Flinge, tillhörde under medeltiden ärkebiskoparna i Lund. Vid reformationen indrogs den till danska kronan, men blef längre fram enskild egendom. Den siste danske egaren af godset var Axel Sehested. Han sålde det till danska kronan, hvilken lämnade det till den svenska såsom ett bornholmskt vederlagsgods. Under Karl XI:s tid slogs F. och Dalby kungsgårdar till stallstaten, och ett stuteri upprättades på F. Genom k. br. 11 okt. 1836 blef det hingstdepå och ställdes under Stuteriöfverstyrelsen. 1851—87 var det åter stuteri, men är efter sistnämnda nu endast hingstdepå.

Flykt, *krigsv.*, kallas det ordnade återtag, som vanligen är följden af ett fullständigt nederlag och hvarvid all ledning af truppen går förlorad. Flykt till följd af feghet var förr belagd med dödsstraff eller decimering, och i alla strafflagar stadgas ännu hårda straff för flykt. Den, som i drabbning, eller då sådan förestår, med ord eller tecken söker förläda egna trupper till flykt, är, enligt Sveriges nu gällande strafflag för krigsmaktens, förfallen till dödsstraff eller straffarbete på lifstid. O. O. N.

Flykten (grek. *flyktaina*), en blåsliknande bildning å bindehinnan eller hornhinnan vid skrofulöst ögonlidande. Se Ögonsjukdomar.

Flyktiga oljor. Se Eteriska oljor.

Flyktiga vätskor. Se Afdunstning.

Flyktighet, fys., den egenskapen hos en kropp, att den lätt, äfven vid lägre temperatur, öfvergår i gasform. Jfr Afdunstning.

Flyktigt a/alkali. Se Alkali.

Flymen, namn på en kapellförsamling, som är beslutad att bildas inom Augerums socken, Blekinge län.

Flymosse, mosse om 5,500 har i Bredaryds, Forsheda och Kulltorps socknar i Västbo härad, Jönköpings län. Af mossen äro 250 har efter afdikning genast odlingsbara, 1,000 har skogsbärande och framdeles odlingsbara. Återstoden, 4,250 har, bär hvitmossa till ett djup af 4,5 m. samt utmed mossens kanter af 1—3 m. djup. Bottnen består af sand.

Flynderborg. Se Helsingör.

Flypynt, sjö. Se Ankare.

Flysch, geol., i Schweiz använd benämning för en i Alperna och Karpaterna utvecklad faciesbildning af kritsystemet och undre tertiär, bestående af ytterst fossilfattiga sandstenar, kalkmarglar och skifferleror. E. E.

Flytande batteri, sjö. Se Batteri 2.

Flytande docka. Se Docka, sp. 601 o. 603.

Flytande extrakt, farm. med. Se Extrakt 2.

Flytande fenol, kem. Se Fenol.

Flytande grunder. Se Etsningsgrund, sp. 1011.

Flytande karbolsyra, kem. Se Fenol.

Flytande kristaller, fys. Se Kristall.

Flytande luft, atmosfärisk luft bragt i vätskeform. Först Cailletet och Pictet lyckades 1877 förtäta syrgas till vätska, den förre därigenom, att en till 300 atm. komprimerad mängd syrgas plötsligt fick utvidga sig, den senare genom tryck och samtidig afkylning med flytande etylen. Apparaterna förbättrades af Wróblewski, Olszewsky och Dewar. Äfven kväfgasen har på liknande sätt blifvit bragt till flytande form. En apparat för öfverförande af större mängder luft till vätska konstruerades 1895 af C. von Linde i Berlin och samtidigt af engelsmannen W. Hampson. Båda konstruktionerna grunda sig på det från Joules och Thomsons försök kända faktum, att komprimerad luft, som får utvidga sig, utan att utträffa yttre arbete, det oaktadt afkyles. Hampsons apparat visas å vidstående fig. 1. Vid *A* inpressas till 200 atm. sammanpressad, från koldioxid och vattenånga befriad luft; den passerar genom rörspralerna *B*, hvilkas ändamål är att regenerera kolden (principen är framställd af Siemens 1857), och afkyles där genom beröringen med de rörspralerna, genom hvilka redan afkyld luft går ut ur apparaten tillbaka till kompressionspumpen. Vid *C* sitter en reduktionsventil, vid hvars passerande luftens tryck sänkes till atmosfärtryck, under hvilket den utgår i kammaren *G*. Ventilen manövreras med handtaget *E*, som sitter på ventilsjindeln *D*. Från *G* går luften, som vid expansionen afkylts, tillbaka genom regeneratoren och släppes därpå ut i det fria. Afkylningen i *G* blir slutligen så stark, att luften förtätas till vätska och kan aftappas genom vridning på handtaget *T*, som öppnar ventilen *P*, så att luften strömmar ut genom röret *R*. *O* är en manometer. Sveriges första fabrik för framställning af flytande luft anlades i Örebro 1906 af E. Nerliens aktiebolag.

Priset i Sverige är 5 kr. per liter (1907); i Tyskland och England kan flytande luft erhållas vida

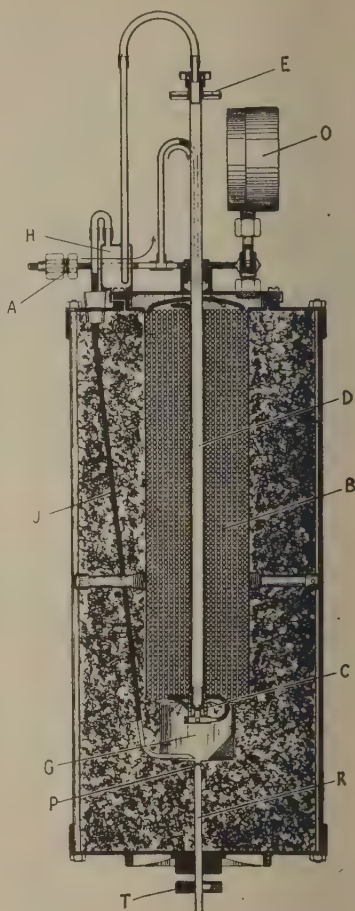

Fig. 1. Hampsons apparat i tvärsnitt.

billigare. Flytande luftens temperatur är vid atmosfärtryck — 191°. Den är en lättvätska med svagt blå färg, som med tiden blir djupare, emedan kvävet afdunstar hastigare än syret och luften därför anrikas på syre, som i flytande tillstånd är blått. Den är tyngre än vatten. För förvaring af flytande luft användas s. k. Dewars kärl, af glas med dubbla väggar, mellan hvilka luften är utpumpad. I sådana kärl (se fig. 2) kan luften förvaras flera dagar. Den kritiska temperaturen för luft är — 140°, dess kritiska tryck 39 atm. För vetenskapliga

Fig. 2. Dewars kärl

ändamål har flytande luft fått mycket stor användning, enär den är det bekvämaste medel man eger att ernå en intensiv köld. Vid flytande lufts temperatur förändra många ämnen färg. Kemiska reaktioner vid denna temperatur ega ej rum med undantag af fluors förening med väte. Så t. ex. inverkar klorväte ej på natrium redan vid -80° . En fotografplåt förlorar $\frac{1}{2}$ af sin känslighet. Metallers styrka samt elasticitet blifva afsevärdt större, den elektriska ledningsförmågan samt värmeledningsförmågan ökas ofantligt. Vid -273° , den absoluta nollpunkten, beräknas den elektriska ledningsförmågan vara oändligt stor. Metallernas specifika värme aftagar och närmar sig till noll vid absoluta nollpunkten. Isens dielektricitetskonstant (se d. o.), som vid -10° är 68, minskar till 2.4. Flytande luft utgör utgångsmaterialet för framställning af de sällsynta gaserna i luften, neon, argon, krypton och xenon. Till afkylningsändamål kan flytande luft icke med fördel användas på grund af sin dyrbarhet. Den kan ej användas till desinfektionsändamål, ty bakterier dödas i allmänhet icke vid dessa låga temperaturer, ej ens af flytande vätsgas. Äfven frön kunna förvaras i flytande luft utan att förlora sin grobarhet. Till drifvande af motorer har man försökt använda den flytande luften, kanske dock mera såsom en kuriositet. Dess viktigaste användning är till framställning af syrgas. För detta ändamål underkastas den flytande luften i en af Linde upfunnen apparat fraktionerad destillation, hvarvid kvävet förflyktigas och syret återstår. Syret kan användas i flytande form eller komprimeradt i stålcyllindrar; om syret får återgå till gasform, regenereras den härvid erhålla kölden i apparatens rörspiraler. Syrgasens största tekniska användning är till s. k. autogen svetsning. Flytande syre äfvensom flytande luft kan användas för framställning af sprängmedel (se nedan). Vidare har Dewar funnit, att kolpulver vid den flytande luftens temperatur ytterst kraftigt absorberar gaser, och har på denna iakttagelse grundat en metod för evakuering af glaskärl, exempelvis elektriska glödlampor. Slutligen kan flytande luft få användning för andningsapparater i stället för komprimerad syrgas. Beträffande andra flytande gaser än luft se dessa samt vidare *Kondensation*.

Flytande luft som sprängmedel. Den i handelen förekommande flytande luften är på grund däraf, att syret har högre kokpunkt än kvävet, syrerikare än den atmosfäriska luften. Blandas sådan flytande luft med organiska ämnen, såsom alkohol, paraffin, trämassa, bomull, träkol o. d., erhåller man ett sprängämne, som säkert bringas till detonation af en knallkricksilvertändhatt. Genom modifikationer vid framställningen af den flytande luften kan den med lätthet erhållas med en syrehalt af 40 å 50 proc. Ett sprängämne, bestående af sådan flytande luft och träkolpulver, har under namn af oxylikvit i stor skala försökts bl. a. vid sprängning af Simplon-tunneln, utan att det likväl, oaktadt sin större sprängkraft, visat sig kunna uthålla konkurrensen med de vanliga sprängämnen. Svårigheten vid användningen ligger däri, att till följd af den starka värmetillledningen till patronen från borrhållets väggar den flytande luften förgasas, så att sprängämnet lufthalt efter hand nedgår, till dess att det efter några minuter ej mera är explosivt. Dess an-

vändning kan ej gärna ifrågakomma annat än vid sådana sprängningar, där den flytande luften kan framställas på platsen.

Litt.: J. Lefèvre, "La liquéfaction des gaz et ses applications" (1901), Morris W. Travers, "Experimentelle untersuchung von gasen" (1905), O. Kausch, "Die herstellung, verwendung und aufbewahrung von flüssiger luft" (s. å.), C. Linde, "Saurstoffgewinnung mittels fraktionierter verdampfung flüssiger luft" (1902), R. Nowicki och H. Mayer, "Flüssige luft" (1906), D. S. Hector, "Flytande luft" (s. å.); de båda sist anförda arbetena äro populära framställningar. Wt. E. S.-m.

Flytande metoden. Se Akvatinta-gravyr.

Flytblad, bot., sådana blad hos vattenväxter, som flyta på vattnets yta. De äro i regel af annan form och byggnad än de i vattnet nedsänkta. Flytbladen ha stor, ofta rund eller oval bladskiva, som är väl afgränsad mot bladskafat. Ett slags flytbad äro de s. k. simbladen (se Blad, sp. 619). H. Hn.

Flytkrok. Se Fiskredskap, sp. 448.

Flytlara, geol. Se Flottmo.

Flytnät. Se Fiskredskap, sp. 450.

Flytsand, geol. Se Flottmo.

Flyttblock, geol. Se Erratiska block.

Flyttdufan l. Vandringsdufan, *Columba migratoria*, zool., som vanligen räknas till ett särskildt släkte (*Ectopistes*), är till färgen skiffergrå, med bröstet brunaktigt och buksidan nästan hvit samt mäter i längd omkr. 40 cm. Flyttdufvorna tillhöra Nord-Amerikas skogar, företrädesvis Canada och angärande delar af Förenta staterna, och förekommo fördom i svärmar på flera millioner, som under starkt dån flaxade och trängdes om hvarandra från de lägre trädgrenarna ända upp till trädens toppar. Vid deras häckplatser, hvilka stundom hade en längd af 60 km. och flera km. bredd, saknade marken hvarje spår af grönska och var beträckt med ett högt lager af spillning, med tjocka trädgrenar, som afbrutits genom de tätt bredvid hvarandra packade fåglarnas tyngd, samt med nedfallna ägg och ungar. Nästan hvarje träd var besatt med ända till hundra bon, hvilka i allmänhet innehöllo hvar och ett endast en unge. Skorar af gamar, örnar och andra roffåglar samlade sig där och skattade flitigt dufvornas bon. Innan ungarna ännu lämnat boet, drog befolkningen i grannskapet till häckplatsen för att börja den s. k. skördefesten. De på bon rikaste träden nedhöggos, hvarvid ett enda träd kunde lämna inemot hundra unga duvor. Numera är flyttdufan på grund af de hänsynslösa förföljelserna på många ställen, där den förr förekom talrikt, ytterst sällsynt eller alldeles försvunnen. J. G. T.*

Flyttedag, jur. Se Flyttning.

Flyttfåglar, zool. Se Fåglar.

Flyttning. 1. Jur. a) Ubyte af en bostad mot en annan. Den dag, då detta sker, kallas flyttedag eller fardag och kan vara frivillig eller lagbestämd (se Fardag). b) Ett lagstadat tjänstehjems frivilliga inträde i tjänst eller utträde därur med husbondens begifvande. Dagen, då detta sker, kallas flyttningssdag (se Legohjon). A. Th. S.*

2. Pedag., en eller flera lärjungars förflyttning inom en skola från en klass till en högre. Man skiljer mellan årsflyttning och s. k. fri flyttning. Då lärjungarna i en klass eller afdelning sammanhållas vid undervisningen, så att de i alla

ämnen intaga ungefär samma ståndpunkt och på en viss, förut bestämd tid flyttas till högre klass, följes grundsatsen af årsflyttning, och sådana klasser kallas fasta eller slutna. Om lärjungarna däremot erhålla tillfälle att oberoende af hvarandra, efter olika anlag och flit, fortgå i de särskilda ämnena och således kunna flytta till högre klass hvar och en för sig och vid hvilken tid af året som helst, tillämpar man grundsatsen af fri flyttning. Den fria flyttningen utgjorde en af kärnpunkterna i den 1828 inrättade Nya elementarskolans i Stockholm program. Efter förebild från denna skola infördes detta flyttningssystem vid åtskilliga andra läroverk. Denna anordning har numera helt och hållet uppgifvits vid de allmänna läroverken, äfven vid Nya elementarskolan, där den fria flyttningen, ehuru i modifierad och inskränkt form, bibehöll sig in på 1890-talet. G. S. (P. E. L.-m.)

Flyttningsbetyg i. Flyttningsbevis. Se Betyg.

Flyttningsdag, jur. Se Flyttning.

Flyttningsexamen. Se Examen.

Flyttningshjälp utgår på grund af 1901 års riksdags beslut från anslaget till "extra utgifter" till officerare och underofficerare med vederlik vid armén, "vilka utan att vinna befördran för längre tid förflyttas från en ort till en annan". Ansökan om flyttningshjälp skall i hvarje särskildt fall göras hos K. M:t med företeende af räkning å järnvägsfrakt e. d., hvarefter beslut fattas af K. M:t. Vid flottan beviljas flyttningshjälp likaledes efter ansökan hos K. M:t åtföljd af räkning. Högre flyttningshjälp än 10 proc. af fasta lönen (hvertill personalen förr var berättigad) beviljas dock icke vid flyttning mellan olika stationer. C. O. N. H. W.-I.

Flyveposten, danskt dagblad i Köpenhamn, upprättadt 1845 af E. Meyer (f. 1813, d. 1880, ursprungligen handtvverkare) som tidning för den lägre medelklassen, med romanföljetong och mycket lokalnotiser, vann stor spridning, men intet inflytande. 1852 såldes det till Meyers forne medarbetare J. Daviden och G. Siesbye och blef då organ för helstatspartiet och den konservativa riktningen, men måste upphöra 1870. E. Ebg.

Flåhacks, landtblr. Se Flåhackning och Hacka.

Flåhackning, landtblr., utföres med den s. k. flåhackan och består däri, att tuvor och tyjorden löshackas från grunden. Användes vid nyodling, särskildt af kärr- och mossjord. Jfr Bränning. H. J. Dft.

Flären och **Furen**, två sjöar i Småland, på gränsen mellan Jönköpings och Kronobergs län, den senare genom en kort å, Arån i. Edsån, förenad med den förre, som är betydligt större, omkr. 37 kvkm., och har en längd af omkr. 20 km. Båda sjöarna ligga på omkr. 150 m. höjd och ha genom Toftåns aflöpp till Vidöstern och Lagan.

Fläsjön. Se Fjällsjöälven.

Flätt, zool. Se Fästing.

Flächenfachwerk (ty.), skogsh. Se Fackverk. **Fläck** (ty. *flecken*), litet stads- eller köpingsliknande samhälle.

Fläcka, skogsh. Se Bläcka.

Fläckebo, socken i Västmanlands län, Norrbo härad. 12,681 har. 1,232 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Västerås stift, Väster-Färnebo kontrakt.

Fläckfeber, med. Se Fläcktyfus.

Fläckpage'llen, *Pagellus centrodonatus*, zool., en till hafsrudornas familj (*Sparidae*) bland de taggfeniga fiskarna (*Acanthopterygii*) hörande fiskart, som har en hög, från sidorna sammantryckt kropp och i längd måter omkr. 46 cm. Till färgen är den ljusröd med en svartaktig fläck framtill på hvardera sidan; buksidan är hvitaktig. Fläckpagellen, hvilken egentligen tillhör Medelhafvet och de tempererade delarna af Atlantiska hafvet, har någon gång blifvit funnen äfven vid Sveriges västra kust. J. G. T.*

Fläckplanka, skpsb. Se Bärghult.

Fläckskiffer, petrogr., en art lerskiffer, hos hvilken äro utvecklade små konkretionsliknande, vanligen mörkare fläckar, som i allmänhet visat sig ega samma sammansättning som bergarten för öfrigt, men som stundom till större eller mindre del bestå af klorit eller något annat mineral. E. E.

Fläcktyfus i. Fläckfeber, Exantematisk tyfus, Hungertyfus, Krigstyfus, *med.*, en tyfös feber, utmärkt genom sin stora smittsamhet och benägenhet att uppträda i särskilda epidemier samt den stora dödlighet den vanligen försäkrar. Förut ej säkert känd, erhöi den i början af 16:e årh. stor spridning i Europa, dit den ansågs ha blifvit införd från Cypern öfver Italien. Under de följande båda århundradena var den en trogen följeslagare till de stora krigen, hvilkas fasor den ökade. Äfven i början och midten af 19:e årh. har sjukdomen, under de napoleonska krigen och Krimkriget, gjort skäl för namnet krigstyfus. Sedermera ha sjukdomens härjningar aftagit i samma mån, som man såväl i krig som fred börjat alltmär i stort tillämpa hälsöläran. Fläckfebern öfverföres icke blott direkt från den sjuke till en annan person, utan äfven indirekt, genom friska personer, som fått smittämnet i kläderna o. d. Dess utbredning och elakartade natur ökas i betydlig grad genom osund luft, tränga bostäder, dålig föda och alla andra sanitära missförhållanden. Sjukdomssymtomen äro följande. Efter ett inkubationsstadium, 10—14 dagar, inträder några dagars prodromstadium med de vanliga förebuden till en feber (hufvudvärk, matighet, värk i lederna, frossbrytningar, känsla af beklämning i maggropen). Vanligen inledes därefter febern med en stark frosskakning, hastig temperaturstegring, som redan första dagen uppgår till 40° C., häftig hufvudvärk, yrsel, sömnlöshet och ofta äfven förstoppning. Med ringa sänkning ("remission") om morgnarna stegras temperaturen hvarje afton ända till fjärde aftonen, då den vanligen står högst eller vid 41°. I gynnsamma fall aftager febern redan efter en vecka, men eljest vanligen först å slutet på andra veckan och sjunker då hastigare ("rapid defervescens") än i nervfeber (abdominaltyfus). I dödliga fall åter stegras temperaturen ytterligare ända till 42°. Utom af det egenomliga i feberns förlöpp karakteriseras fläckfebern äfven af ett utslag (*exantem*), hvaraf den fått sitt namn. Detta utslag visar sig vanligen på tredje eller fjärde dygnet och består af röda fläckar eller kvisslor, som vanligen framträda först i maggropen och därifrån sprida sig i tusental öfver hela kroppen (i olikhet med det liknade mässlingsutslaget förekommer detta utslag minst i ansiktet). Fläckarna, som först äro ljusröda, bli sedermera, i svårare fall, mörkröda eller svartblåa genom blodutådringar

Mjälten svullnar, ehvisa katarrar uppträda i hals, strupe och luftrör, medförande heshet och pinsam hosta. Dödligheten har visat sig mycket olika i olika epidemier. I Krimkriget, 1855—56, dogo 50 proc. af de insjuknade. F. B.*

Fläckvatten, tekn., i vidsträcktaste mening en vätska, med hvars tillhjälp fläckar kunna utplånas. Vanligen plägar man emellertid gifva benämningen fläckvatten endast åt sådana vätskor, som användas till uttagande af fettfläckar, samt åt sådana, som genom sin halt af fri klor verka utplånande på fläckar, härrörande från organiska färgämnen (t. ex. vinfläckar). Till det förra slaget höra bensin, bensol, terpentin, petroleumeter (gasolja), ammoniak, alkohol, eter m. fl., enbara eller i blandningar; af det senare slaget äro de vanligaste lösningar af underklorsyriga salter af kalium (eau de Javelle; se Eau), natrium (eau de Labarraque, klornatron; se Eau), kalcium (klorkalklösning) o. s. v. S. k. engelskt fläckvatten är en blandning af bensol, ammoniak och sprit. S. J.—n.*

Fläder, *Sambucus nigra* L., bot. fam., en buske, hörande till fam. *Caprifoliaceæ*. Den vanliga flädern

1 Kvist med blommor och blad, 2 blomma, 3 pistillen med blomfodret, 4 bär (stenfrukter), 5 bär i tvärsnitt, visande de tre plattade fröna.

är vild i största delen af Europa, äfven i Sveriges och Norges sydligare delar, samt förekommer ofta förvildad i närheten af trädgårdar, i hvilka denna 3—5 m. höga buske ofta odlas för blommornas skull.

Dessa sitta i greniga, jämntoppade knippen och utspricka under högsommaren. Den hvita eller gulaktiga blomkronan är hjulformig, med 5 bredt ägg-runda flikar. Ståndarna äro 5, med gula knappar. Frukten, som är svart, inuti röd, är en 2—3-runnig stenfrukt, fläderbär. De torkade blomknippen äro officinella under namnet *Flos Sambuci*, fläder-blo m o r. Blommorna böra insamlas i klart väder och torkas, utbredda i enkelt lager, i skugga. Torkade äro de mer eller mindre starkt gulaktiga och lätt affallande. Lukten är egendomlig, smaken något slemmig och skarp. Drogen innehåller jämte slem och garfämne m. m. äfven en ringa mängd flyktig olja, hvilken upptages i öfvergjutet kokhet vatten. På detta sätt beredes det sedan äldre tider i husmedicinen mycket begagnade s. k. fläderteet, som har svettdrifvande verkan, förnämligast genom den rikliga mängden varmt vatten. Fläderbären användas till beredning af saft, mos och sirap, hvilka hufvudsakligen nyttjas till färgning af viner och som njutningsmedel. Fläderns märm är mycket stor och lätt samt användes till hvarjehanda leksaker ("trollgubbar"), till elektriska apparater och i den botaniska tekniken. Jfr *Sambucus*. O. T. S. (G. L.—m. C. G. S.)

Fläderblommor. Se Fläder.

Fläderbär. Se Fläder.

Flädermärm. Se Fläder.

Flädermöss, *Chiroptera*, zool., en ordning bland däggdjuren, äro de enda former inom denna klass, som förvärfvat flygförmåga. Det är den främre extremiteten, som utbildats till flygorgan af helt annan beskaffenhet än hos fåglar (se d. o.) och flygödlor (se *Agamidae*): hos flädermössen är flertalet af denna extremitets ben starkt förlängdt och uppbär ett enormt förstoradt, naket eller gleshårigt, tunt hudveck (*flyghuden*), som sträcker sig utesfver kroppens sidor, omfattande äfven de bakre extremiteterna (utom tärna) och vanligen också svansen (fig. 1). Vanligen sakna alla fingrarna utom tummen klor; tummen, som ej är förlängd eller innesluten i flyghuden, har bibehållit sin ursprungliga uppgift att vara ett redskap för klättring. Flygmekanismen har omgestaltat äfven andra delar af flädermössens organisation. Sålunda har å bröstbenet utbildats en köl för vidfästning af de starka flygmusklerna; lungorna och sammanhang därmed bröstkorgen ha förstorats, reffbenen ha blifvit bredare, reffbensbrosken kunna tidigt förkalkas, nyckelbenet har blifvit större o. s. v. De flesta flädermöss äro i rörelse under skymningen och vägladas, såsom anställda försök ådagalagt, företrädesvis af den ytterst fina känseln. Flädermöss, som man bländat och på hvilka man tillstoppat öron och näsborrar, har man låtit flyga omkring i ett rum, i hvilket en mängd trådar kors och tvärs voro utspända; utan att stöta emot någon af dessa funno flädermössen sin väg. Denna känsel förmedlas af sinnesorgan förnämligast å flyghuden, öronen och å de på mycket olika sätt formade hudbihängen i ansiktet, hvilka förläna vissa flädermöss den mest groteska fysiologi, som öfver hufvud uppträder bland däggdjuren (fig. 2 och 3). Som den bakre extremiteten vid flädermössens ställfyttnings spelar en underordnad roll, är den med undantag af foten svagt utvecklad. Rörelsen på marken är ganska otydlig, emedan bakre extremiteten är inhöljd i flyghuden. Som djuren

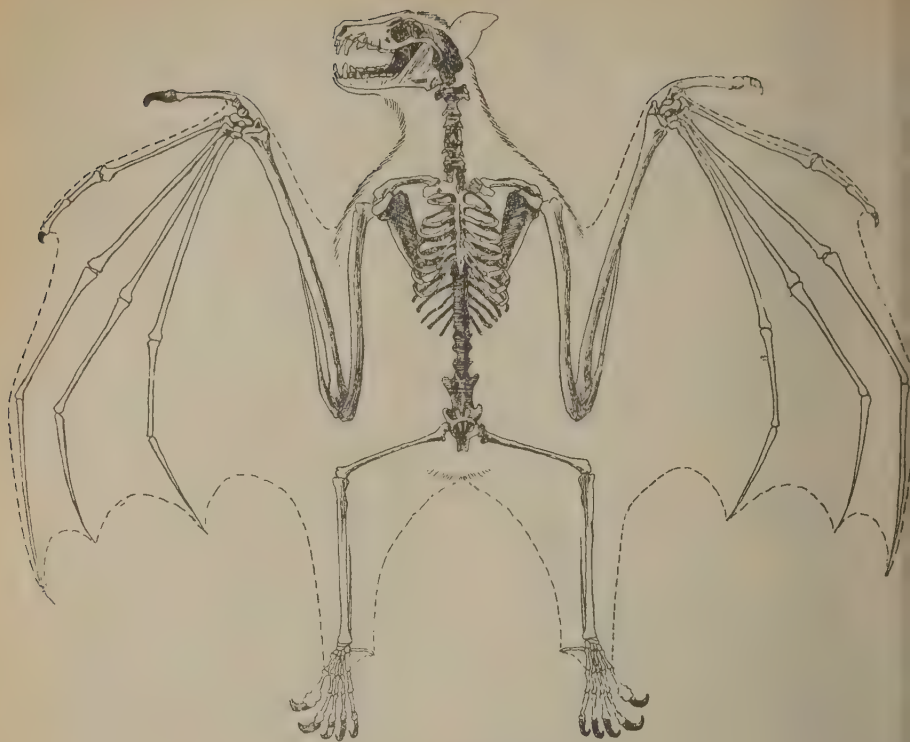

Fig. 1. Skelett af flädermus, med flyghud.

vanligen hvila i hängande ställning med hufvudet nedåt och fästa med bakfötternas klor, äro dessa senare starka och krökta (fig. 4). — Ytterörat

uppnår hos vissa flädermöss en betydligare utbildning och storlek än hos något annat djur med ofta starkt utbildadt "örlock" (*tragus*). Man har goda skäl att antaga, att flädermössen ha synnerligen skarp hörsel. Som de insektätande flädermössen fånga sitt byte i flykten,

Fig. 2. Flädermusansikte.

är munöppningen rätt stor. Kindtändernas beskaffenhet växlar med dieten. Hos alla äro mjölk-tänderna något tillbakabildade och hakformiga griporgan, förmedelst hvilka ungen håller sig fast vid moderdjurets spene. Alla europeiska flädermöss lefva företrädesvis af insekter; i varmare länder finnas flera slag af fruktätande. De äro i allmänhet sällskapliga djur; ofta träffar man ett större eller mindre antal tillsammans i ett slags koloni.

Vintern tillbringa de i kalla eller tempererade klimat lefvande flädermössen i dvala. I allmänhet födes blott *en* unge åt gången. Parningen försiggår

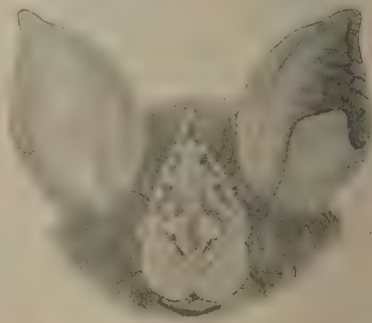

Fig. 3. Flädermusansikte.

hos de europeiska arterna på hösten, och spermatozoerna hålla sig lefvande i honans lifmoder ända till våren, då djuret vaknar ur vinterdvalan, och då först eger befruktningen af ägget rum.

Typiska flädermöss förekommo redan under eocen-tiden. Omkr. 750 levande flädermusarter äro beskri-fna.

Fig. 4. Hvilande flädermus.

Flädermössen, hvilka förekomma talrikast i de varmare trakterna af jorden, kunna indelas i följande familjer, fördelade på två underordningar.

I. Underordn. *Megachiroptera* (*Pteropodidae*). I allmänhet större former och uteslutande växtätare; kindtänder med en långsfåra; mindre fullständigt apassade till flygning; vanligen med klo äfven å 2:a fingret; utdragen, ej ombildad nos; svans vanligen rudimentär. Arterna tillhöra Gamla världens tropiska och subtropiska trakter.

II. Underordn. *Microchiroptera*. I allmänhet mindre former, af hvilka flertalet är insektätare; kindtänderna äro flerspetsiga; 2:a fingret saknar alltid klo; nosen är kortare och oftast starkt ombildad.

1. Fam. *Rhinolophidae*: Näsöppningen på hufvudets öfre sida med hudbihang; mellankäk förkrympt, lång svans, innesluten i flyghuden.

2. Fam. *Phyllostomatidae*: Nos eller haka med hudbihang; mellankäk vanligen väl utbildad; en del är fruktätare eller blodsugare och har starkt ombildade tänder. Hithörande arter leva uteslutande i Amerika.

3. Fam. *Emballonuridae*: Nos utan hudbihang; mellankäk förkrympt; svans ej innesluten i flyghuden; öron stora.

4. Fam. *Vespertilionidae*: Nos utan hudbihang; öronen ofta stora; svans lång, innesluten i flyghuden. Samtliga de i Sverige funna flädermössen tillhöra fam. *Vespertilionidae* och släktena *Plecotus*, *Synotis*, *Vesperugo* och *Vespertilio*.

Plecotus auritus, långörade flädermusen: Öronen sammanväxta öfver pannan, mycket längre än hufvudet; 5 kindtänder på hvardera sidan i öfver- och 6 i underkåken; kroppslängd omkr. 50 mm. Den förekommer från Skåne till Norrland.

Synotis barbastellus, barbastellen: Öronen sammanväxta öfver pannan, knappt så långa som

hufvudet; 5 kindtänder på hvardera sidan i öfver- och underkåken; kroppslängd omkr. 53 mm. Uppgifves flyga snabbare än föregående. Anträffad i Skåne och Blekinge.

Vesperugo: Öronen skilda, tjocka, kortare än hufvudet, den yttre kantens fäste sträcker sig nära munvinkeln; öronlocket kort; kindtänderna på hvardera sidan i öfverkåken 4 eller 5, i underkåken 5. Af detta släkte finnas i Sverige fem arter: *V. discolor*, gråskymliga flädermusen: 4 kindtänder å hvardera sidan af öfverkåken; rygg-sidan gråaktig. Kroppslängd 61 mm. Den är tämligen allmän i Svea- och Götaland. — *V. borealis*, nordiska flädermusen: nära besläktad med den föregående, från hvilken den skiljer sig till sitt yttre genom den olika färgteckningen (midten af kroppens öfre sida ljusgrå), öronlockets afvikande form och något mindre storlek (55 mm.). Allmän från Skåne till Lappland. — *V. noctula*, stora flädermusen: 5 kindtänder å hvardera sidan af öfverkåken, den främsta helt liten, ej synlig utifrån; öronlocket mycket kort; gulbrun ovan och under; kroppens längd 78 mm. Denna den största af våra svenska flädermöss förekommer i de södra och mellersta delarna af landet. — *V. pipistrellus*, dvärgflädermusen: 5 kindtänder å hvardera sidan af öfverkåken, den främsta synlig utifrån; kroppslängd 42 mm. Denna den minsta svenska flädermusen förekommer från Skåne till mellersta Sverige. — Med denna nära besläktad är *V. abramus*, som anträffats några gånger i Skåne.

Vespertilio: Öronen skilda, tunna, den yttre kantens fäste när ej fram till munvinkeln; öronlocket långt; kindtänderna på hvardera sidan i båda käkarna 6. Vingarna äro kortare än hos *Vesperugo*-arterna, hvarför flykten är mera fladdrande. Fem svenska arter: *V. Daubentonii*, *Daubentons flädermus* (se d. o.). — *V. mystacinus*, mustaschflädermusen, skiljer sig ifrån den föregående dels därigenom, att de ofvannämnda elastiska tvärbanden äro regelbundna och tydliga, dels genom mindre storlek (45 mm.). Den förekommer från Skåne till Lappland, men ingenstädes i mängd. — Af de öfriga tre till detta släkte hörande svenska flädermössen (*V. dasycneme*, *V. Nattereri* och *V. Bechsteinii*) ha endast enstaka individer anträffats i södra delarna af landet.

Litt.: G. E. Dobson, "Catalogue of the Chiroptera in the British museum" (1881), H. Winge, "Jordfundne og nulevende flagermus fra Lagoa Santa, Brasilien" (1893), G. S. Miller, "Families and genera of bats" (1907). L.-e.

Fläderte. Se Fläder.

Flädie, socken i Malmöhus län, Torna härad. 583 har. 558 inv. (1906). Annex till Fjelie, Lunds stift. Torna kontrakt.

Fläkt, maskint. Se Blåsmaskin, Centrifugalventilator, Elektromotor och Fläktvanna.

Fläktvanna 1. Fläkt, landtr., maskin, på hvilken frö eller säd rensas från främmande inblandningar med tillhjälp af en stark luftström, som frambringas af roterande fläktvingar. Se Frörensningssmaskin och Sädrensningssmaskin. H. J. Dtt.

Fläkt örn, her., benämnes den heraldiska örnen, emedan den alltid föreställes framvänd med åt

ömse sidor utspända vingar och klor. Den kallas dubbelörn (se fig.), när den tillika har två hufvud och två halsar. A. W. S.*

Fläming, en landrygg i nordtyska lälandet mellan Elbe, Havel och Dahme (en biflod till Spree). I sin västra del når den en höjd af 201 m. Namnet härrör från de flamländske kolonister, som Albrekt Björnén inkallade dit. J. F. N.

Fläming, P. Se Fleming, P.

Flänsförbindning, maskinb. Se Rörförbindning.

Flänsrör, maskinb. Se Rör.

Fläskbaggar, *Dermestes*, zool., ett till familjen *Dermestidae* (se d. o.) hörande skalbaggsläkte. Den mest bekanta arten, vanliga fläskbaggen l. fläskkängern (*Dermestes lardarius*), anträffas ofta i skafferier och vishusbodar, hvaräst såväl larverna som de fullbildade djuren lefva af fläsk, torrt kött o. d. Äfven för skinn, pälsverk, zoologiska samlingar, särskildt stoppade djur, äro de skadliga. Den fullbildade skalbaggen är svart, främre delen af skalvingarna askgrå med tre svarta prickar å hvardera vingen. Längd omkr. 8 mm. Larven är på ryggsidan brun med långa bruna hår, på buksidan hvit. G. G.

Fläskbodol, *sjöv.*, benämning på proviantrummet i handelsfartyg. O. E. G. N.*

Fläskgrafven, folknamn sedan Linnés tid på den i kritkalklagren vid Balsberg i nordöstra Skåne befintliga Balsbergsgrottan (se d. o.). E. E.

Fläskkällaren. Se Aspeboda.

Fläskängar, zool. Se Fläskbaggar.

Flätsöm. Se Sömnad.

Flätter. Se Drätt.

Flättring, provinsnamn på korn (se d. o.).

Flätverk, *befästningsk.*, består af i marken på 0,5 m. afstånd från hvarandra nedslagna smäckra pålar, mellan hvilka en flätning af sammanvridna mjuka riskvistar är utförd på det sätt, att tvenne parter äro tagna växelvis utanför och innanför pålarna och på samma gång snodda omkring hvarandra. Flätningen utföres i hvarf fram och åter, tills den erhållit tillräcklig höjd, då sista hvarvet med järntråd eller vidjor fästes vid hvarannan påle. Flätverk förfärdigas vanligen i lösa stycken om 2 m. längd och användas till att beklåda branta jordsluttningar å bröstvärn o. d. För att flätverket ej skall kullstjälpas af jordtrycket, böra dess pålar förankras inuti vallen. Jfr Beklädnadsarbete. O. A. B.*

Flödbord l. Skibord, *anordning* å dammar eller i kanaler för att afleda öfverflödsvattnet (se Dam, sp. 1222 ff.).

Flög, *Flöjl*. *Flöjel*, *sjöv.*, en liten vimpel eller smal påse af flaggduk, löpande kring en spindel på masttoppar, för att angifva vindens riktning. I mycket laber bris nyttjas stundom en lätt flöjel af fjädrar, instuckna i korkskifvor, hvilken uppsättes i närheten af däck. Se Galjadt. O. E. G. N.*

Flögel, Karl Friedrich, tysk litteraturhistoriker, f. 1729 i Jauer, Schlesien, d. 1788 som

Fläkt örn.

professor vid "Ritterakademie" i Liegnitz, författade bl. a. *Geschichte der komischen literatur* (1784—87), hans förmästa verk, *Geschichte des grotesk-komischen* (1788; bearb. af Ebeling 1867; 5:e uppl. 1888), *Geschichte der hofnarren* (1789) och *Geschichte des burlesken* (1794).

Flöj, *sjöv.* Se Flög.

Flöjel, l. *Sjöv.* Se Flög. — 2. (Fsv. *flögel* flughel, da. *flöjel*, holl. *fluweel*), sammet.

Flöjt (it. *flauto*, fr. *flûte*), *mus.*, ett blåsinstrument, sannolikt det äldsta bland alla, i hvilket tonen alstras därigenom, att en smal luftström ledes mot en skarp kant. Flöjten förekommer i olika former hos alla gamla folk, såsom kineser, egypter, assyrier, greker m. fl. I Europa har man bland vapen från stenåldern funnit flöjter af ben. En för antiken egenomlig art var dubbelflöjten (se d. o.). Efter sättet för anblåsningen, som skedde antingen från spetsen — då instrumentet hölls rakt ut från munnen — eller från sidan — då det hölls tvärs för den spetsade munnen —, uppstodo två hufvudarter af flöjten, hvilka senare på italienska kallades *flauto dolce* och *flauto traverso* och på franska *flûte douce* och *flûte traversière*, hvaraf de förvridna svenska namnen flöjtdans och flöjttravar uppkommit. Den förra hade sitt namn af sin milda ton, åstadkommen medelst ett stämpipartadt munstycke, hvars näbbform gaf åt instrumentet äfven namnet *flûte à bec*. Detta instrument, som behandlades nära nog på samma sätt som oboen och klarinetten, förekom på 1500-talet i fyra storlekar och lägen: basflöjt, tenorflöjt, altflöjt och diskantflöjt (med gemensamt namn kallade blockflöjt) samt var ännu mot midten af 1700-talet den vanliga arten af flöjt. Sedermera undanträngdes *flauto dolce*

Tvärfilöjt.

alldeles af *flauto traverso* l. *tvärfilöjten*, som nu är den enda brukliga. Detta instrument, den egentliga flöjten, är ett enkelt rör af buxbom eller ebenholts och elfenben, stundom silver, porslin e. d., som i början var försedd blott med hål, men sedermera erhöll äfven klaffar, hilkas system Th. Böhm i München 1832 bragte till den högsta fulländning. Flöjten förfärdigas af tre stycken: hufvudstycket med det ovala munhålet, mellanstycket (som äfven delats itu) och foten, på hvilka senare stycken de vanligen 14 tonhålen med klaffar äro anbragta. Stämningen reglerades af Quantz 1726 genom en skrufpropp i öfre ändan. Utom den vanliga flöjten, som står i C, med omfång af omkr. c¹—c⁶ (kromatisk), samt noteras i violinklav, finnes en mängd afarter: *flûte d'amour*, stående en liten ters djupare, *tersflöjten*, en liten ters högre, *kvartflöjten*, en kvart högre, *oktav- eller pickolaflöjten* (it. *flauto piccolo*), en oktav högre, o. s. v. Flöjtens stora rörlighet och spelfärdighet äro bekanta: drillar, snabba passager, arpeggier, vida språng äro utan svårighet möjliga. Stackato utföres i långsam rörelse för hvarje ton genom en enkel tungstöt (enkel tunga), i snabb rörelse genom en dubbel (dubbel tunga, se d. o.). Flöjten har alltför 1600-talet intagit en plats bland orkestrernas viktigare instrument och var i synnerhet i början af

1800-talet mycket omtyckt såsom konsertinstrument. Bland virtuoser på och tonsättare för flöjt må nämnas S. Bach, Quantz, A. E. Müller, Drouet, Berbiguier, Fürstenau, Wunderlich, Tulou, Kuhlau, Jos. Fahrbach och Terschak. Flera af dessa ha utgivit flöjtskolor. Jfr Böhm, "Über den flötenbau" (1847) och "Die flöte und das flötenspiel" (s. å.), Schwedler, "Katechismus der flöte und des flötenspiels" (1897), och Prill, "Führer durch die flötenliteratur" (1899). A. L.*

Flöjt 1. Flöjtskepp, *sjöv.*, ett slags flatbott-nadt, fylligt och tungt handelstartyg från 17:e årh., hvilket förekom först och allmännast hos holländarna. Benämningen bevarad som flöjt (fr. *armé en flûte*) nyttjades förr om ett krigstartyg, som tillfälligtvis begagnades såsom handelstartyg och af denna anledning förde endast en del af sin bestyckning. O. E. G. N.*

Flöjtdiås, *mus.* Se Flöjt.

Flöjtskepp, *sjöv.* Se Flöjt.

Flöjttravär, *mus.* Se Flöjt.

Flöjtverk, *mus.*, den afdelning i orgeln, hvars pipor äro försedda med labium (se d. o. och Orgel).

Flörettt. Se Fleurette.

Flörist (fr. *fleuriste*, af *fleur*, blomma), blomsterodlare; tillverkare eller försäljare af konstgjorda blommor (fr. *fleuriste-artificiel*).

Flöte, *fisk.*, en apparat, hvarmed vissa fiskredskap hållas flytande. På det att kroken med betet vid mete ej skall sjunka längre än till önskad djup, är reffen vanligen försedd med flöte, afpassadt framför allt så, att man på flötet lätt ser,

Flöte till metref.

när det nappar, och oftast af den form, som fig. utvisar. Den afrundade delen utgöres af kork. Krokens djup i vattnet afpassas medelst den lilla ring, som synes å den kortare delen af flötets skaft och genom hvilken reffen löper. Af långt större betydelse äro de flöten, hvarmed nät eller garn och notar hållas i upprätt ställning eller flytande. De bestå äf af kork-, äf af bark- eller trästycken, stundom af näfverullar eller små hoppressade buntar af säf. De äro fästa än direkt vid nätens eller notarnas öfverteln, än vid ett särskildt tåg (å drifgarn). T. o. m. de kaggar eller träklampar ("vakare"), som uppårä sildrifgarnslänkarna eller strömmingskötarna, kunna betraktas såsom flöten. Långrefvar (backor) äro försedda med flöten af olika slag. På nedsänkta backor äro ofta hvarje känsa eller tafs försedd med ett litet flöte. Till större flöten, som skola stå nere i vattnet och äro utsatta för dess tryck, t. ex. vid laxlångrefvar eller laxlänkar i södra delen af Östersjön, nyttjar man med fördel glaskulor, tätt omgifna af starkt nät. F. T.-m.

Flöteskattsmän var i vissa delar af Finland under 1500-talet kameralistisk benämning på rusttjänstadel, hvars hemman återgått under skatt. Den för jorden utgående skatten från sådana hemman kallades *flöte-*

skatt. Begreppen försvunno mot århundradets slut. A. G. F.

Flöts, *geol.*, ett bergartslager, som genom sin olikartade beskaffenhet och sammansättning tydligt skiljer sig från det närmast öfver- och underliggande, med detsamma parallella lagret och hvilket utgöres af något i tekniskt afseende nyttigt eller användbart ämne. Allmännast nyttjas benämningen i fråga om stenkolslager (stenkolsflöts), mindre allmänt om malm- eller kalklager. Benämningen stenkolsflöts omfattar ofta tillika de jämte stenkolen (öfver eller under desamma, eller växlande med dem) förekommande lagren af svart skiffer, hvilka vid grufarbetet samtidigt lösbrutas. — Flötsformationen är ett numera längesedan ur bruk kommet kollektivnamn för alla de rent sedimentära bergartslagren (sandsten, kalksten, rikskeffer m. fl.), till skillnad från de kristalliniska, vanligen mindre tydligt lagrade urbergarterna. Med flötsmalm (malmflöts, se Malm) förstås egentligen den inom stenkolsformationen och andra yngre formationer såsom lager förekommande lerjärnstenen (eng. *clay-ironstone*), hvilken i England och flera andra länder begagnas såsom järnmalm. Kalkstenslager, som ligga flackt, kallas på somliga orter *flokor* (se d. o.). E. E.

Flötsformationen, *geol.* Se Flöts.

Flötsmalm, *geol.* Se Flöts.

f. m., förkortning för a) före middagen, b) förra månaden, c) lat. *fiat mixtura*, må blandas (på recept).

f. moll (fr. *ja mineur*, eng. *f. minor*), *mus.*, den molltonart, som har *f* till grundton och företecknas med 4 ♭, näml. för *h*, *e*, *a* och *d* (parallelltonart: *a* ss dur).

f. n., förkortning för för närvarande.

Fnöske, *Agaricus* 1. *Fungus chirurgorum*, *bot. farm.*, erhålles af fnösksvampen, *Polyporus fomentarius* af fam. *Polyporaceae* bland hymenomyceterna, som växer parasitiskt på löfträd. Fnösksvampen är en mångårig hattsvamp, hvars mycelium utbreder sig i veden af det träd, hvarå svampen lever. Hatten saknar fot, är med ena sidan fäst vid trädstammen och kan nå 30 cm. i bredd. Till formen liknar den en hof med höghvåld, kullrig öfvertyta, hvilken med en tämligen skarp vinkel begränsas mot den undre, plana, blekt eller (då den är äldre) mörkt brungråa ytan, som visar tätt ställda fina porer. Yttersta öfre lagret är hårdt, trårtadt; under detsamma finnes ett mjukt, för känseln lent, flockigt, brungult eller rostbrunt lager, det s. k. fnöskslagret; under detta finnes det mycket tjocka, i horisontala skikt (ett sådant bildas hvarje år) afdelade sporslagret, som består af mycket fina, ganska långa, raka, vid hvarandra fästa rör. — Fnöske utgöres af hattens "fnöskslager", som lutats i pottasklöning (asklut), kokats, torkats och bultats. Sålunda beredd förekommer det i form af platta, bruna eller brunaktiga bitar eller stycken, hvilka ha liksom trasiga kanter, äro lätta, mjuka, böjliga, rifbara och ega något ojämn, matta ytor. Fnöske består af hopflätade, långsträckt svampceller. Om fnöske indränkes med en salpeterlösning, så erhålles "luttrad fnöske", hvilket sprakar vid antändning. Sådant fnöske (tunder) använde man förr till att upplånga gnistan, när man "slog eld" med stål och flinta. Det icke luttrade fnöskec brinner med sakta glöd samt förkolas stilla och jämnt. Sådant fnöske begagnades förr af kirur-

ger och tandläkare såsom blodstillande medel. Om ett stycke fnöske tryckes mot ett blödande ställe i det sår, afstannar ofta blödnigen dels genom trycket, dels och förnämligast, emedan blodet, då det trängt in i de fina hålrummen mellan svamptrådarna, synnerligen lätt lefrar sig. Massan af fnöske och lefradt blod bildar då ett hinder för vidare blodflöde från såret, och snart lefrar sig blodet äfven i de skadade blodkärlen; på grund däraf uppstår icke någon ny blödnig, äfven om fnösket efter en stund försiktigt aflägnas. Fnösket har numera öfvergiftits och utesluts ur Sv. farmakopén. I stället användes annat, lättare steriliseradt material, gastyg o. d., som vid tryck mot en blödande yta gör ungefär samma tjänst. — Fnöske kan äfven erhållas, ehuru mindre godt, af *P. igniarius* och andra arter af *Polyporus*. O. T. S. (G. L.—m. C. G. S.)

Fnösklager. Se Fnöske.

Fnösksvamp, bot. Se Fnöske och Polyporus.

Fo, kinesernas namn på Buddha.

Foa [foa'], Eugénie (eg. Eugénie Rebecca Rodrigues Gradis), fransk författarinna, f. i slutet af 1700-talet, d. 1853, grundlade "Journal des enfans" och skref romaner samt barnberättelser, bl. a. *Le petit Robinson de Paris* (1840); "Den lille Robinson af Paris eller redlighetens seger", 1865).

Foajé, fr. *foyer* (eg. hård, eldstad; brännpunkt; samlingspunkt; af mlat. *foecurium*, af lat. *focus*, hård), den inom en teaterbyggnad och i närheten af teatersalongen belägena sal, där publiken har tillfälle att fritt röra sig och samtala under mellanakterna (fr. *foyer public*). Ofta står detta rum i förbindelse med en byffé. Vanligen finnes en särskild artisternas foajé (samlingsrum för teaterns artister), i vissa fall äfven en kunglig foajé (för de kungliga personerna med uppvaktning). Foajéerna i bättre teatrar ha merendels en konstnärlig utsmyckning.

Fob l. f. o. b., hand., förkortn. för *Free on board* (se Fritt om bord).

Fo'bos och **Dē'mos** (grek. *Φόβος* och *Δαίμος*, "Frukta" och "Skräck", motsv. romarnas *Pallor* och *Pavor*) benämnas hos Homeros och andra skalders krigsguden Ares' söner och medhjälpare, hvilka spänna för hans vagn och följa honom i slaktingens tummel. Jfr Mars, astron. A. M. A.

Foča [fätja], stad i Bosnien, kretsen Sarajevo, vid Drina. 4,217 inv. (1895). Berömdt för sina silfverhögslanarbeten.

Foci, lat., plur. af *focus* (se d. o.).

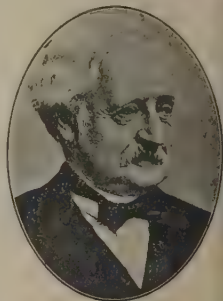
Fock, *sjöv.*, understa råseglet på fockmasten och i allmänhet seglet på främsta masten på båtar. Stagfocken på båtar och mindre fartyg plägar stundom benämnas fock. Se Bark I och Segel. O. E. G. N.

Fock, svensk-finsk adlig ätt, urspr. från Westfalen, nedsatte sig i 16:e årh. i Livland och naturaliserades i Sverige 1651. En gren erhöll 1719 friherrlig värdighet, men utgick med stiftaren 1729; en annan upphöjdes 1778, en tredje 1815 i friherrligt stånd. En gren af ätten inskrefs 1818 på finska riddarhuset. En medlem af den 1778 i friherrligt stånd upphöjda grenen bosatte sig i England och blef där 1789 naturaliserad engelsk undersåte. Hans ättegren naturliefer ännu i England under namnet de Robeck.

1. Gideon F., krigare, son till öfverstelöjtnanten och kommandanten på Nöteborg Märten F., som jämte sina bröder 1651 blef naturaliserad svensk adelsman, föddes 1668, deltog med utmärkelse i Stora nordiska kriget, hvarunder han bevisade slagen vid Narva (1700), Fraustadt (1706), Holowczyn (1708), Malatitze (s. å.) och Poltava (1709), tillfångatogs sedan vid Perevolotjna och stannade i rysk fångenskap ända till krigets slut. Efter sin återkomst (1722) utnämndes han till generallöjtnant och dog 1723.

2. Berndt Vilhelm F., friherre, militär, ämbetsman, f. 9 aug. 1763 i Åbo, d. 15 april 1837 i Stockholm, började sin militära bana såsom fänrik vid Åbo länns regemente 1779, var i fransk krigstjänst 1780—82, deltog i kriget i Finland 1788—90, utnämndes till generalintendent för armén på Åland under finska kriget 1808 och s. å. till öfverste och generaladjutant. 1812 blef han landshöfding i Uppsala län, upphöjdes 1815 i friherrligt stånd, tog 1830 afsked från landshöfdingeposten och utnämndes 1836 till t. f. öfverpostdirektör.

3. Alfred Henrik Edvard F., friherre, fysiker, ämbetsman, politiker, f. 9 okt. 1818 på Näs, i Bjurbäcks socken, Skaraborgs län, d. 19 febr. 1901 i Stockholm, blef 1837 underlöjtnant vid Kronobergs regemente, genomgick 1838

—41 Mariebergs högre artilleriläroverk, tjänstgjorde 1841—44 såsom repetitör därstädes och förordnades 1846 till lärare i fysik vid samma läroverk, hvilken befattning han behöll till 1858, då han blef professor i allmän och tillämpad fysik vid Teknologiska institutet, där han hade varit lärare i samma ämnen från

1847. F. tog äfven 1858 afsked ur krigstjänsten. Inom hvilken han avanceradt till kapten. 1870 utnämndes han till expeditionssekreterare i K. M:ts kansli och byråchef i Civildepartementet samt blef 1872 chef i Finansdepartementets byrå för kontroll å tillverkningsafgifter och 1878 kansliråd i K. M:ts kansli. 1884 tog han afsked ur statstjänsten. I alla kommittéer, som sedan 1863 varit tillsatta för Sveriges utpräandande i internationella konst- och industriutställningar, deltog F. och fungerade såsom kommissarie vid den skandinaviska industriutställningen i Stockholm 1866. Han var ordf. i den 1871 tillsatta kommittén ang. ny ordningsstadga för brännerierna och från 1879 i kommittén ang. tillverkning och försäljning af brännvin 1873—74 och ang. författningar rörande mått och vikt 1877—78. Efter att ha bevisat ett par af de senaste ständsriksdagarna, valdes han 1866 till led. af Andra kammaren för Stockholms stad, i hvilken egenskap han fungerade t. o. m. 1893 års riksdag (med undantag af perioden 1888—90, då hans val af formella anledningar upphäldes), och blef han

slutligen kammarens ålderspresident. Med moderat-liberala och frihandelsvänliga åsikter intog han och en försonlig hållning till tidens maktegande landmannaparti och rönt fleraåldiga bevis på dess förtroende. Så var han 1870—83 led. af bevillnings-kottet (och 1875—82 dess ordf.) samt fungerade som fullmäktig 1869—74 i Riksgäldskontoret och 1874—93 i Riksbanken. 1863—68 var han stadsfullmäktig i Stockholm. — F. blef led. af Musik. akad. 1852, af Krigsvet. akad. 1854, af Vet. akad. 1856 och af Landbruksakad. 1859, i hvars hushållnings- och slöjdfdelning han 1862 blef föredragande och till hvars hedersled. han 1888 kallades. — Bland hans utgifna skrifter märkas *Geometrisk konstruktion och beräkningar* (1848; 3:e uppl. 1864), *Tillämpad värmelektra* (1851; 2:a uppl. "Anteckningar ur tillämpad värmelektra" 1864), *Lärobok i fysiken* (1853—55; 3:e uppl., utg. af G. R. Dahlander, 1873—75) samt åtskilliga översättningar och bearbetningar af utländska arbeten i fysik och meteorologi. 3. (V. M.)

Fock, Otto, tysk historieskrifvare, f. 1819 på Rügen, d. 1872 i Stralsund, bosatte sig 1843 i Kiel, där han höll föreläsningar öfver olika delar af kyrkohistorien och deltog i den schleswig-holsteinska rörelsen 1848. Han utgaf s. å. "Norddeutsche freie presse" och blef 1850 medlem af schleswig-holsteinska landsförsamlingen. Efter återställandet af danska väldet i Holstein begaf han sig till Pommern. Han författade bl. a. *Rügen-pommersche geschichten* (6 bd, 1861—72). Jfr Pyl, "Otto F:s leben und schriften" (1874).

Fockbonnet, *sjöov.* Se Bonnett 2.

Focke, Wilhelm Olbers, tysk botanik, f. 1834, praktiserande läkare i Bremen 1858—68, läkare vid straffanstalten Oslebshausen 1873—1901, medicinalråd, skref bl. a. *Synopsis ruborum Germaniae* (1877) och *Die pflanzenmischlinge* (1881). T. K.

Fockebog-stag, *sjöov.* Se Stag.

Fockebolin, *sjöov.* Se Bolin.

Fockebukgårding, *sjöov.* Se Gårding.

Fockegigtåg, *sjöov.* Se Gigtåg.

Fockehals, *sjöov.* Se Hals.

Fockehalsdävert, *sjöov.*, en från bogen utskjutande kort balk, till hvilken focken halsas. Den nyttjas merendels på fartyg, som ha fockmasten placerad långt för-ut, för att lofvartslikt på focken skall kunna erhålla behörig sträckning. F. stötts underifrån medelst stag, buteljonsstag. Jfr Butelj och fig. (k) i art. Bogspröt. O. E. G. N.*

Fockenockgårding, *sjöov.* Se Gårding.

Fockenocktalja, *sjöov.* Se Nocktalja.

Fockereftalja l. Fockereftgöling, *sjöov.* Se Reftalja.

Fockeskot, *sjöov.* Se Skot.

Focketopplanta, *sjöov.* Se Topplanta.

Fockgaffel, *sjöov.* Se Gaffel.

Fockmast, *sjöov.*, främsta masten på ett skepp, en brigg eller en skonare och i allmänhet på båtar med flera än en mast. Jfr Mast. O. E. G. N.*

Fockrå, *sjöov.*, fockmastens understa rå. Jfr Rå. O. E. G. N.*

Fockröst, *sjöov.* Se Röst.

Fockstag, *sjöov.* Se Bogspröt och Stag.

Fockvant, *sjöov.* Se Vant.

Focșani [făk'fani], stad och fästning i länet (judet) Putna, Rumänien, på ömse sidor om floden Milcovu,

som bildar gräns mellan Moldau och Valakiet. 24,183 inv. (1905), däraf omkr. 6,000 judar och 2,600 utlänningar. Säte för en appellationsdomstol; lyceum. Stor handel med spannmål, vin och boskap. Grannskapet är rikt på järn- och kopparmalm, stenkolk och petroleum. Vid F. vunno 1 aug. 1789 österrikare och ryssar i förening, under prins Fredrik Jostas af Koburg och Suvorov, en seger öfver turkarna. F. är sedan 1889 i n. och ö. omgivet af en vid gördel Schumanska pansarbefästningar i 3 träffen. Befästningsgördeln stöder vid bägge ändarna mot den v. och s. om staden rinnande Milcovuströmmen. F. bildar Serethlinjens vänstra flygelstödpunkt. J. F. N. L. W. son M.

Foccus, lat., plur. foci, eg. hård, eldstad; fokus, brännpunkt (se d. o.).

Fod, da. Se Fot.

Fodder [fä'da], Fother l. Fudder, engelsk bergsvikt för bly, = 1 ton l. 20 hundredweights (= 1,016,048 kg.) för bly i rullar, för bly i tackor däremot varierande mellan 19¹/₂ och 22¹/₂ hundredweights l. centner.

Foder, fiodom brukligt svenskt rymdmått för våta varor = 360 knr (942,5 l.). Äfven i Tyskland nyttjades förr ett anseeligt rymdmått, hvilket kallades fuder och var af olika storlek inom de olika staterna.

Foder. 1. Bot. Se Blomfoder och Blomma, sp. 753. — 2. *Landtbr.* Se Fodermedel.

Foderberedning, *landtbr.* Se Fodermedel, sp. 695.

Foderberäkning, *landtbr.* Se Utfodring.

Foderbeta (se Beta och Betodling), *landtbr.*, är ett utmärkt fodermedel för mjölkkor, hvilka däraf kunna erhålla 30 kg. Till göddjur kan man gifva ända till 50 kg. Svin erhålla alltefter åldern 2—10 kg. För arbets- och ungdjur böra mindre mängder användas för att ej verka förslappande. För dessa djurslag bör ej mer än ¹/₄—¹/₅ af fodrets hela torrsubstansmängd gifvas i form af rottrucker. H. F.

Foderblad, *bot.* Se Blad och Blomma (sp. 617).

Foderduk, *sjöov.*, förstärkningsduk på ett segel. Se Segel. O. E. G. N.*

Foderenhet, *landtbr.* Se Fodermedel.

Foderholk, *bot.* Se Malvaceæ.

Foderhästar, *kam.* Se Fodring.

Foderinläggning, *landtbr.* Se Pressfoder.

Foderkakor, *landtbr.*, foder, beredt i form af kakor af säd, kli, potatis, agnar, blod, skummjolk m. m., men framför allt af biprodukter vid oljebere-
dning. Om de sistnämnda se Oljekakor. H. F.

Foderkrubba, *Se* Ladugård och Stall.

Foderlista, *landtbr.*, förteckning å de foder-
mängder hvarje djur dagligen bör erhålla.

Fodermått, *kam.* Se Fodring.

Fodermarsk (se Marsk). 1. Under Vasatiden (se 1544 års hofordning) en bland de förnämste hof-funktionärerna. Hans uppgift var dels att biträda vid upprätthållande af god ordning vid hofvet, dels också att särskildt medverka vid krigsfolkets för-läggning i borgläger. — 2. En till betjäningen vid ridskolan å Strömsholm, vid hingstdepåerna och vid remontdepåerna hörande person, med uppgift att ut-mäta fodret till djuren, öfvervaka, att det kommer dem fullt till godo, och tillse, att stallbetjäningen

fullgör sina åligganden. — 3. Enskild person, som mottager hästar till förvar, skötsel och utfodring och som biförjänst därjämte stundom ombesörjer hästhandel eller idkar hofslagaryrke. I denna mening torde ordet på senare åren ha utbytt mot "innehafvare af utfodringsstall". Ätminstone i Stockholm upphörde fodermarskens bästa tid, då staden fick järnväg. — 4. Tillsyningsman vid s. k. bondkvarter, där bönder mot en ringa penning få ha sina hästar och fordon stående, medan de i staden uträtta sina sysslor; "passopp" åt åkardrängarna vid de större åkarstationerna, som ger hästarna vatten, håller fodertunnan i ordning o. s. v. E. B.-m.

Fodermarskhafre och **Fodermarskpenningar, kam.**, en af det skånska prästerskapets utskylder under medeltiden, erlades in natura till ärkebiskopens i Lund fodermarsk l. ryttarchef och var i själfva verket ett slags gästeri. Utskylden kallades därför äfven formarskgästeri. Vid reformationen indrogs den till kronan. Kbg.

Fodermarskpenningar, kam. Se **Fodermarskhafre**.

Fodermedel, landtbr., näringsmedel för husdjuren, plåga indelas i följande slag: 1) stråfoder, hvartill räknas *hö, grönfoder* och *pressfoder, halm* och *agnar*, hvilka olika slag utgöra hufvudmassan af hästars, nötkreaturs, fårs och getters utfodring; 2) *krafftoder* såsom sädeslagens *frön*, i synnerhet hafre, korn, majs samt vicker, ärter och bönor (som vanligen gifvas malda till gröpe), *kli, glutenfoder, oljekakor* och *melassfoder*; 3) *rotfrukter*, i synnerhet *betor, rofvor, kålrötter* och *morötter*; 4) andra saftiga fodermedel såsom *drank, draf* l. *mäsk* och *melass* samt *mjolk* och *vassle*; 5) slutligen kunna som *nöddoder*, d. v. s. sådant, som användes för landtmännens husdjur egentligen blott vid svår foderbrist, anföras *renlaf, islandslaf, granris, tallris* samt *löffoder*, hvilket sista dock rätt allmänt, äfven utan foderbrist, insamlas af mindre jordbrukare i norra Sverige. (De olika fodermedlen beskrifvas under sina resp. namn.) Om fodermedlens användning och utfodringens sammansättning se **Utfodring**.

Fodermedlen gifvas vanligen utan särskild beredning, men *foderberedning* användes i vissa fall för att lätta fodrets tuggning och höja dess smältbarhet. Stråfoder, särskildt halm, skäres ofta på hackelsemaskin till *hackelse*, hvarigenom vinnes, att det kan blandas med smakligare fodermedel, såsom krafftoder och skurna rotfrukter, så att det hela begärligare förtäres. Rotfrukter skäras i skivor för att lättare kunna tuggas af djuren. Grönfoder, betsnitsel och rotfruktsblast hopläggas i färskt tillstånd till jäsning i stora stackar eller i grafvar i jorden, hvarigenom dessa saftiga fodermedel bevaras från förskämning och beredas till mycket smakligt foder, *pressfoder, surfoder* l. *ensilage*. Förr var det mycket vanligt och det begagnas ännu allmänt i norra Sverige att bereda *sörpa* l. *brüssel* genom att med vatten fukta en blandning af hackelse och hösmål (småfoder) och gröpe eller annat krafftoder, och äfven brukas stundom att låta blandningen stå att jäsna före utfodringen (s. k. *jäs-foder*); äfvenså i norra Sverige att koka lag på hösmål och löffoder, allt hufvudsakligen åt nötkreaturen. Mera sällan förekommer kokning, ångning eller rostning af fodermedel, hvilket i de flesta fall är onödigt och olämpligt utom hvad be-

träffar potatis, som aldrig bör utfodras utan att vara kokad.

Fodermedlens *näringsvärde* beror af deras innehåll af smältbara näringsämnen, nämligen proteinämnen, fett, kolhydrat och oorganiska salter. Med proteinämnen förstås egentligen ägghviteartade ämnen, men då halten af dessa vanligen beräknas på grund af fodermedlens kväfvähalt, betecknas oft med proteinämnen alla fodrets kvävehaltiga beståndsdelar, "råprotein". Häråf äro dock blott de egentliga ägghviteartade ämnena afgjort användbara för kroppens näring. I hvilken mån öfriga, mindre sammansatta kvävehaltiga organiska ämnen, vanligen betecknade som "amider" (såsom asparagin, glutamin, leucin, betain m. fl.) tillgodogöras af kroppen, är en omtvistad fråga. Fodrets oorganiska kvävehaltiga ämnen, förmåligast nitrat, anses icke ha något näringsvärde. — Vid fodermedels analys bestämmes fetthalten vanligen genom lösning i eter, men då därvid löses ej blott fett, utan äfven harts, vax, organiska i vatten olösliga syror m. m., kallas det med eter extraherade vanligen "råfett"; af dessa ämnen räknas dock blott de egentliga fetarterna som närande beståndsdelar. — Af fodrets kolhydrat är en del, såsom socker, stärkelse samt slem- eller pektinämnen, lättmält och fullt tillgodogörbar och betecknas oftast såsom kvävfria extraktivämnen; de svårslösliga kolhydraten, hvilka bilda hufvudmassan af växternas cellväggar, kallas vanligen växttråd l. cellulosa, men utgöras ej blott af detta sistnämnda kolhydrat, utan äfven af pentosaner och vedämne (lignin), under det å andra sidan en del af cellulosan och pentosanerna är smältbar och upptages af matsmältningsorganen. — Af fodermedlens oorganiska ämnen äro hufvudsakligen fosforsyra, kalk, natron och kali af vikt. Olika fodermedels sammansättning åskådliggöres i grafisk framställning å sp. 699—702.

Smältbarheten växlar mycket hos olika fodermedel och pågar angifvas genom smältbarhetskoefficienter, d. v. s. tal, som angiva, hur många procent af ett fodermedels totalhalt af ett visst näringsämne tillgodogöras i djurkroppen. Smältbarhetskoefficienten hos en foderväxt aftager i allmänhet med den framskridande utvecklingen, särskildt efter blomningen, på grund däråf att lättsmälta kolhydrat alltmör övergå till svårsmält "växttråd", hvilken dessutom hindrar matsmältningssaftarna att nå och upplösa de i cellerna innesluta lösliga näringsämnen. Således äro t. ex. ungt gräs och annat grönfoder till allra största delen smältbara, under det att smältbarhetskoefficienten i seneskördadt hö kan nedgå under 50 proc. Rotfrukter och blast äro nästan fullständigt smältbara, och likaså säd och andra fruslag samt däråf beredda fodermedel, dock med den inskränkning, att medföljande hårda fruktskal, såsom blomfjällen (skalen) hos hafre och korn, nedsätta smältbarheten. Torkning af fodret inverkar ej på smältbarheten, men denna kan vid bärgning af foder starkt nedgå, dels om de mer lättsmälta bladdelarna bortfalla, dels också därigenom, att fodrets närande beståndsdelar urlakas af regn eller att fodret möglar eller unknar, hvarigenom näringsbeståndsdelar förstöras och smakligheten nedsättes. Smakligheten inverkar rätt mycket på fodrets upplösning i matsmältningsapparaten. Upphetning af foder minskar smältbarheten af ägghviteämnena,

hvarför kokning af kreatursfoder i regel är olämplig. Äfven själfupphetning vid beredning af pressfoder, brunhö och jäsfoder minskar smältbarheten, men denna olägenhet kan motvägas däraf, att fodret blir smakligare genom jäsnigen. Slutligen bör också märkas, att olika djurarter och individer ha olika förmåga att smälta och tillgodogöra sig fodrets beståndsdelar.

Enligt förr gängse uppfattning tjänade kolhydrat och fett i näringen uteslutande till att underhålla andningen och värmealstringen i kroppen, (de plåga därför betecknas som respirationsmedel) samt i mindre mån till bildning af kroppsfett, under ett att ägghviteämnena tjänade till att bilda kroppssubstans, såväl kroppens ägghviteartade ämnen som fett och kraft. Ägghviteämnena ansågos på grund häraf som viktigare och värdefullare beståndsdelar af fodret, och ägghviterika fodermedel plåga betecknas som kraftfodermedel. Senare tidens forskningar ha emellertid visat, att såväl kolhydrater som fett, ägghvita och amider tjäna att underhålla andningen och den därvid skeende förbränningen i kroppen samt därvid alstra kraft, och att den effekt de därvid åstadkomma står i direkt förhållande till deras innehåll af potentiell energi, d. v. s. deras bränslevärde eller kalorimetriska (dynamiska) värde, hvarför man ock i vetenskapliga verk numera ofta uppskattar deras näringsvärde i kalorier. På denna grundval jämställas numera i stort sedt ägghvita och kolhydrat i fysiologiskt näringsvärde, under det att fettets näringsvärde räknas omkr. 2,2 gånger högre. Ägghviteämnena intaga dock en särställning så till vida, som endast de kunna tjäna som material för bildning af kroppens ägghviteartade ämnen, hvarför de fortfarande ha en större betydelse för kött- och mjölkbildning, men icke för kraftalstring.

För praktiska ändamål har fodermedlens fodervärde förr uppskattats i förhållande till hörs fodervärde. Med höv värde förstod man den viktsmängd af ett fodermedel, som i utfodringen motsvarade en viktsenhet medelgodt anghö, hvarvid hövärdet af rågs sattes till 2,5, halm 0,8—0,5, potatis 0,4, rapskakor 3 o. s. v., och använde dessa reduktionstal vid såväl foder- som gödselberäkningar. Sedan man emellertid kommit till insikt, att värdeförhållandet mellan hö och andra fodermedel icke fann ett pålitligt uttryck i hövärdetalen, kommo dessa småningom ur bruk. I stället blef det, särskildt i den tyska landbrukslitteraturen, vanligt att uppskatta fodervärdet efter fodermedlens kemiska sammansättning, i det att en viktsenhet kolhydrat togs som enhet och fett efter sitt "respirationsvärde" (se ofvan) värderas 2,4 gånger högre samt ägghvita af olika författare 5, 2,5 eller 2 gånger högre än kolhydraten. Denna värdering i kolhydratenheter har man i den skandinaviska Norden alldeles frångått och beräknar numera allmänt fodermedlens värde i foderenheter, hvarmed förstås 1 kg. blandadt kraftfoder, eller den fodermängd, som motsvarar detta i verkan vid utfodring af mjölk- eller göddjur. Dessa värden ha ursprungligen fastställts vid utfodringsförsök anställda vid det danska Landökonomisk försöglaboratorium af N. J. Fjord och hans efterföljare, hvarför de också kallas Fjordska ersättningstal, och ha sedan kontrollerats och jämkats på grund af erfarenheter särskildt inom kontrollföreningarna (se d. o.). Enligt detta beräk-

ningssätt plågar, särskildt vid beräkning af foders värde i utfodring för mjölkdjur, 1 kg. hö i medeltal beräknas till 0,4, halm 0,35, potatis 0,2, rotfrukters torrämne 1, kli 0,8, gröpe och melassfoder 0,8, raps- och solroskakor 1, samt bomulls- och jordnöttkakor 1,2 foderenheter. Efter den tyske forskaren O. Kellners förslag har man börjat att uttrycka olika fodermedels näringsvärde i stärkelsevärde, hvilket uttrycker den verkan ett fodermedel som fettbildande medel har, jämfördt med motsvarande verkan af samma viktsmängd stärkelse. Stärkelsevärdena, som äro dels utrönta genom utfodringsförsök, dels beräknade, öfverensstämma någorlunda med de skandinaviska foderenhetererna.

H. J. Ditt.

Fodernorm, landbr. Se Utfodring.

Fodernöt, kam. Se Fodring.

Foderordning, landbr. Se Utfodring.

Foderstreck, krigsv. Se Furage.

Fodersäck, krigsv. Se Furage.

Fodertabell. Se Utfod-

ring.

Foderverk 1. Pälsvverk (fr. *fourure*, her., användes som vapenbild eller som foder på vapentältet. Hermelin framställes som i rader ställda, egendomligt formade svarta figurer, liknande små kors, som sluta nedtill i tre spetsar (fig. 1). Ett

Fig. 1.

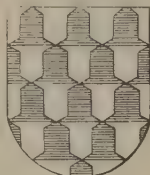

Fig. 2.

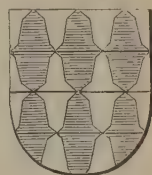

Fig. 3.

annat slag af foderverk äro de s. k. stålhattarna (ty. *eisenhüte*; fig. 2 o. 3). B. S.*

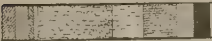
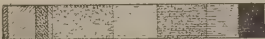
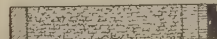
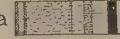
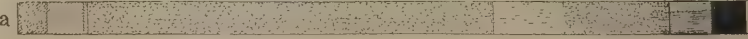
Fodervicker. Se Vicia.

Fodervärde, landbr. Se Fodermedel.

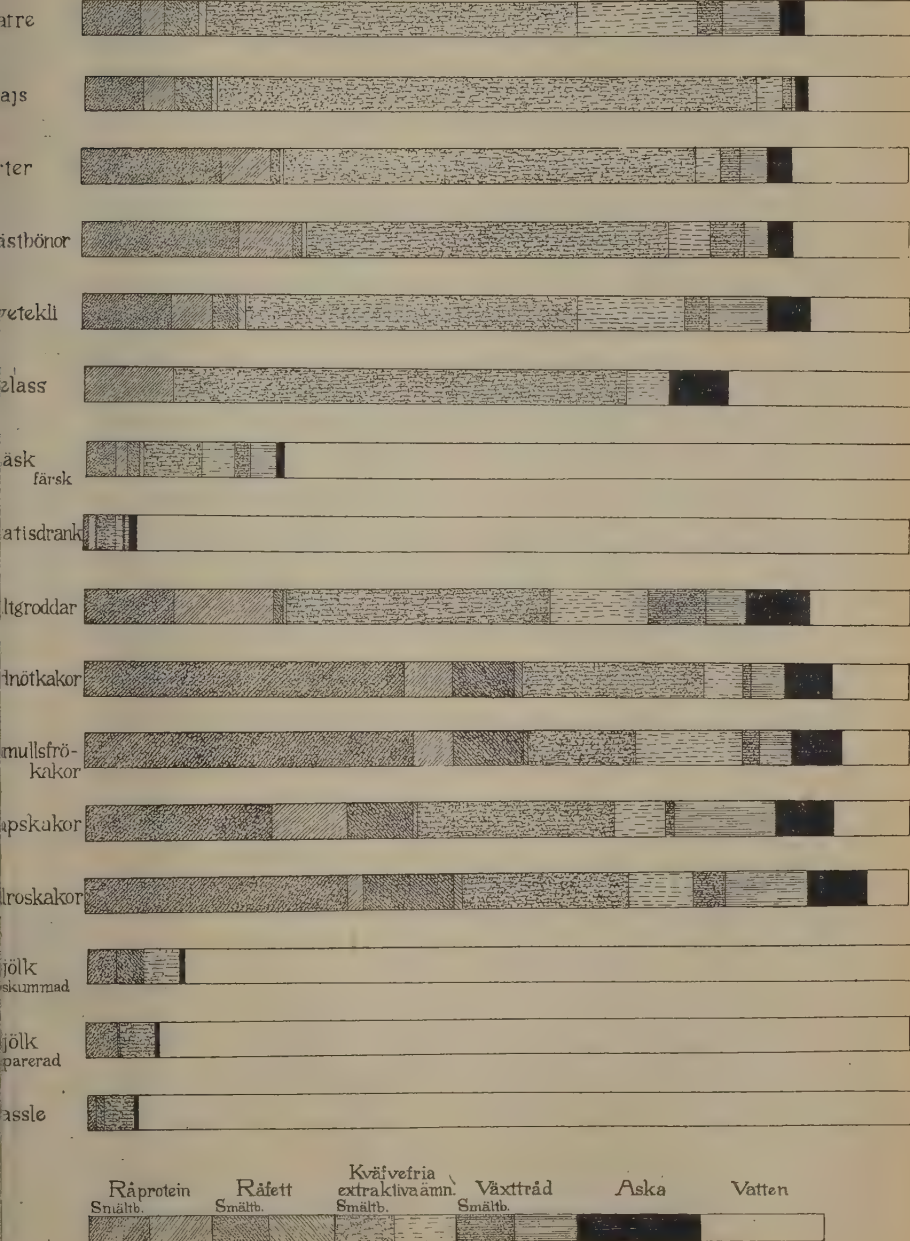
Foderväxter. Alla växter innehålla de ämnen, som djuren behöfva för sin näring, nämligen ägghviteämnena, kolhydrat och fett samt organiska ämnen eller askbeståndsdelar, men åtskilliga arter äro till följd häraf, att de innehålla bittra ämnen, eller af andra skäl, icke smakliga för kreaturen. Af de växter, som kreaturen förtära, plågar man vanligen som foderväxter beteckna endast dem, som odlas till foder, eller som ingå i ångars och betesmarkers sammansättning. Flertalet af dessa tillhör gräsens och halvväxternas naturliga familjer (*Gramineæ* och *Leguminosæ*), de senare särskildt värdefulla på grund af sin höga halt af ägghviteämnen. Viktiga foderväxter äro också rotfrukterna: roifvor och kålrötter (tillhörande fam. *Cruciferae*), morötter och palsternackor (fam. *Umbelliferae*) samt betor (fam. *Chenopodiaceæ*). I öfrigt odlas stundom hvit senap (fam. *Cruciferae*), spargel (fam. *Alsineæ*) och bohvete (fam. *Vaginales*) samt potatis (fam. *Solanaceæ*) till foder.

I de vilda ångarnas och betesmarkernas bestånd äro åtskilliga arter af gräs och halvväxter de viktiga, men därjämte har också en del örter, särskildt

FODERMEDELS SAMMANSÄTTNING.

Färskt gräs	
Stråsäd grönskördad	
Grönklöver	
Grönvicker	
Härdvallshö	
Sidvallshö	
Klöverhö	
Pressfoder af gräs	
Härfrehalm	
Ärthalm	
Härfreagnar	
Pötatis	
Foderbetor	
Rafvor	
Morötter	
Betmassa färsk	
Betmassa syrad	
Betmassa torkad	

FODERMEDELS SAMMANSÄTTNING. (FORTS.)

af de flockblomstrigas (umbellaternas) familj, en viss betydelse som foderväxter. H. J. Dfr.

Fodja. Se Fokaja.

Fodor-Mainvielle [fådr-mävie'll], Joséphine, fransk sångerska, f. 1793 i Paris, dödsåret okänt, leide från 1794 i Petersburg, hvarest hon 1810 debuterade på hofteatern. 1812 gifte hon sig med skådespelaren J. B. Mainvielle och reste med honom till Stockholm (1813), Köpenhamn, Hamburg och Paris, hvarest hon 1814 tog anställning vid Théâtre italien. 1816—18 vistades hon i London, sedermera omväxlande i Paris, Italien och Wien, hvarunder hon sjöng *Rosina*, *Desdemona*, *Sémiramide* m. fl., tills hon 1825 angreps af en heshet, som slutligen tvang henne att draga sig tillbaka till privatlivet. Hennes röst var ej blott kraftig, utan äfven utomordentligt mjuk och rund. Hennes utsökta föredrag tjänade till förebild för Henriette Sontag. A. L.*

Fodral (ty. *futteral*, af *futter*, foder, af mesogöt. *fodr*, svärdsblida, balja), särskildt gjord beklädnad för åtskilliga lösören, till skydd mot damm, sol, fuktighet o. s. v.; omhölje, öfverdrag.

Fodring, Foring, Foderhästar, kam., i äldre tiden en påлага, som utgjordes på det sättet, att allmog, efter öfverenskommen turberäkning, till utfodring mottog ett antal af konungens eller de förmåste andlige och världslige ämbetsmännens hästar. Detta kallades *hæstelopp*. Efter egaren till djuren uppkom benämningarna kungshästar, slottshästar (äfven kallade årliga hästar), biskopshästar, lagmanshästar, fogdehästar. Med tiden förvandlades fodringsskyldigheten till en årlig afgift, hvilken såsom en ständig skatt blef införd i jordeböckerna, där den återfinnes såsom rättetitel under jordeboksräntan och är antingen satt i penningar eller förvandlad till någon annan persedel, såsom foderböt, foder-malt m. m. Kbg.

Fodvig. Se Fotevik.

Foe, De. Se Defoe.

Foedus [fēdus], lat., fördrag, förbund. — Foederati, förbundne, bundsförvanter. Jfr Civitas.

Foeniculum [fe-], bot. Se Fänkål.

Foenum græcum [fēnum], bot. farm. Se Trigonella fœnum græcum.

Foenus [fēnus], zool. Se Evaniidæ.

Foersom [fôr-]. 1. Peter Thun F., dansk skådespelare och skriftställare, f. 1777. d. 1817, blef student 1793 och ingick 1799 som skådespelare vid k. teatern samt visade sig i synnerhet framstående i hjälteroller (yppest som *Hamlet*). Siit rykte vann han dock främst som öfversättare af Shakspere (4 dir, 1807—16; 5:e d. afslutades af P. F. Wulff, 1818; öfversättningen omfattade 10 skådespel). I synnerhet var F. en mästare i att återgifva den shaksperska humorn, och Falstaffs-figuren fick genom honom sin typ i Danmark. Efter F:s död utkom ett band (mindre betydande) originaldikter (1818). Jfr T. C. B. Bondesen, "Skuespilleren P. Foersom, Shakspereas tolk" (1907).

2. Kristen Martin F., den föregående brorson, dansk skådespelare, f. 1794. d. 1850, var från 1821 komisk karaktärsskådespelare vid k. teatern i Köpenhamn samt utmärkte sig i synnerhet i vådevillen och lustspelet såsom framställare af kalkborgerliga roller (inalles 300 roller). 1. C. R. 2. E. Ebg.

Foerster [fôr-], tyska författare och vetenskapsmän. Se Förster.

Foësius, Annucius (Foës, Anuce), fransk läkare och hellenist, f. 1528, d. 1595, gjorde sig känd såsom återställare af Hippokrates' medicinska läror och såsom utgivare af en kritisk upplaga af hans skrifter: *Hippocratis medicorum omnium facile principis opera omnia, quæ exstant* (1595).

Foetal [fetal]. Se Foetus.

Foetus [fētus], lat., foster. — Foetal I. fetäl, som angår l. rör foster eller fosterlif. Se Foster.

Fofanov, Konstantin Michajlovitj, rysk poet, f. 1862 i Petersburg, saknade nästan elementär uppföstran, men började tidigt skriva verser och anses nu som Rysslands mest produktive poet. Denna formella lätthet att skriva verkade visserligen ofördelaktigt på originaliteten, och hans diktning är ganska öjäm. Han är rent lyrisk-konventionell och väljer alltid sina ämnen ur fantasins värld eller från exotiska nejder, som han aldrig besökt och därför tecknar något schablonmässigt, med dunkla konturer och färger. Den musikaliska tonen i hans lättflytande verser och det lättfattliga känslolänet ha emellertid gjort honom mycket populär i vida kretsar. Någon "tendens" eller skola finnes ej i hans diktning. Hans första diktsamling utkom 1887, ett nytt band *Stichotvorenija* (Dikter, 1889), *Tjeni i Tajny* (Skuggor och hemligheter, 1891), *Illusioner* (1900) samt en stor samling lyriska dikter, bestående af häftena Smådikter, Rimmade studier, Prinsessan Snövit, Majfåktar och Monologer (1896). Ett urval af F:s dikter utkom i tysk öfv. af F. F. Fiedler (i Reclams univ. bibl.) 1900. A—d J.

Fog, bygnk., den generella benämningen på mellanrummen mellan stenarna i en mur, i ett hvalf, i ett golf o. s. v. Fogarnas läge och behandling äro i första rummet en konstruktionsfråga, beroende af det använda materialets natur och styrka, af den belastning muren är afsedd att bära samt af ekonomiska förhållanden, men den är också en för byggnadsverkets utseende mycket viktig fråga. I vissa fall söker man i möjligaste mån dölja fogarna, i andra åter får det nätverk, som fogarna bilda, utgöra utgångspunkten och grunden för byggnadens förmåsta arkitektoniska smycke (t. ex. Palazzo Diamanti i Verona, d:o i Bologna, samt i allmänhet alla "rusticerade" fasadytor, se Byggnadskonsten, pl. XIV). Såsom exempel på förstnämnda tendens må anföras egypternas och grekernas af väldiga block uppförda monumentalbyggnader med stenarna lagda på hvarandra "kallt", d. v. s. utan murbruk i fogarna och dessa sammanslipade. För att möjliggöra en effektiv sammanslipning äro i de grekiska templen blockens fogtyr urskälade i midten, så att endast kanterna bilda anliggningsytor (se fig. 1). Ännu i dag lär det vara svårt att urskilja

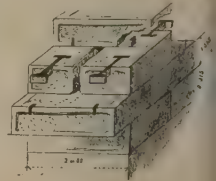

Fig. 1. Konstruktion af Parthenons cellamur, visande anliggningsytorna äfvensom kramlor och dubbar.

ogarna på en del af Parthenons kolonner. Genom den vertikalt gående räfflingen af de grekiska kolonnerna drogs naturligtvis uppmärksamheten ännu mer ifrån de horisontala fogarna; man nådde fullständigt effekten af monolit. Detta byggnadssätt utan vind- och tätämne i fogarna kan förekomma endast ett varmt klimat vid byggande med stora block samt med sådana konstruktioner, att endast tyngdkraften illåtes arbeta inom massorna, d. v. s. att endast

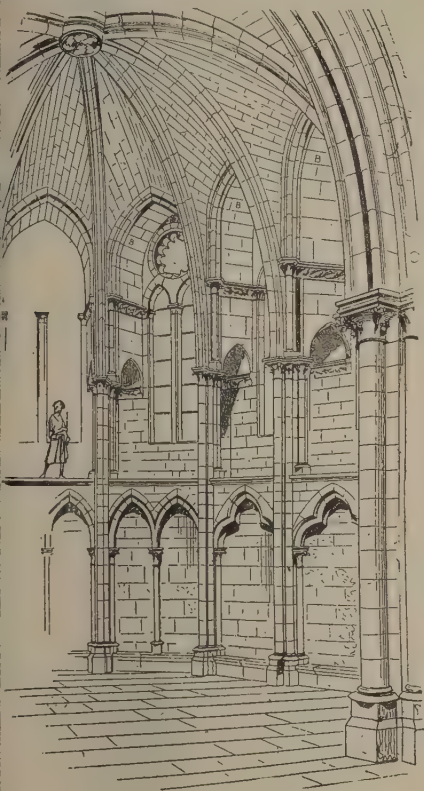

Fig. 2. Koret i kyrkan i Rieux, Frankrike.

vertikala tryck förekomma. Romarna upptogo och utvecklade hvalfkonstruktioner äfven i monumentala byggnader. De vunno härigenom möjlighet att med lätthanterliga stenar af ringa storlek öfvertäcka mycket större spännvidder än greker och egypter med sina för transport obekväma, väldiga stenbjälkar. Men samtidigt infördes i byggnaden de snedt verande, spännande, sprängande hvalftrycken, för hvilkas reglerande, utjämnande och motverkande det ar af stor vikt att förmedelst murbruk — om också icke för ögat, dock konstruktivt sedt — förvandla de i oändligt många små delar (oftast tegel) sammanatta murmassorna till monoliter. I det dekorativa skäl, med hvilket romarna omslöt den sålunda

bildade konstruktiva kärnan och hvilket utfördes af naturlig sten i stora block, förekommer icke murbruk i fogarna. Nödig sammanhållning åstadkommes här liksom hos grekerna medelst kramlor och dubbar. Medeltidens romanska och gotiska byggmästare uppförde sina hvalfda tempelhallar af relativt små block, sammanhållna med murbruk, och utan tanke på att dölja fogarna; snarare skulle man kunna säga, att den gotiske byggmästaren sökte med fogarna demonstrera konstruktionen (se fig. 2). Den tidiga renässansen bibehåller i viss mån detta drag,

Fig. 3. Detalj från Maison de la grosse horloge i Rouen.

i det att den skickligt anpassar orneringen efter fogindelningen. Den står ännu på den sunda ståndpunkten att konstruera först och ornera sedan. Högrenässansens och barockens mestare utvecklade däremot sina praktfulla former utan att mycket bekymra sig om de konstruktiva detaljerna eller huru fogarna komma att skära öfver deras listverk, ornament och figurer (se fig. 3).

Fogindelningen i en fasad af naturlig sten framhåfves, såsom ofvan nämnts, i allra högsta grad genom "rusticering", d. v. s. genom att låta stenen på ett eller annat sätt svälla utanför det plan, i hvilket fogarna befinna sig. Anledningarna till dylik be-

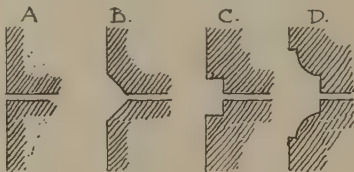

Fig. 4. Några rustikprofiler.

handling af stenarna kunna vara både af konstruktiv och af konstnärlig natur. Genom en enkel affasning (se fig. 4 B) af stenens kanter minskas risken att under byggnadstiden och vid sättningar få kanterna sönderstöta. Vanligare är dock, att rustiken bildas genom rundt stenens kanter huggna lister med profiler af de typer, som å fig. 4 C och D visas. Det är klart, att härmed intet resultat i ofvan antydd riktning vinnes, utan åtgärden är tillkommen uteslutande i ändamål att pryda eller gifva byggnadsmassan någon önskad rytm. Rusticerade murar finnas

bevarade från äldsta tid, såsom fig. 5 visar. Det är möjligt, att detta ofta använda arkitekturmotiv af konstnärsögat först upptäcktes vid beskådandet af en icke färdighuggen stenvägg. De stora blocken i de grekiska tempelmurarna, kolontrummorna och arkitravstenarna uppsattes tiltuktade, men icke fär-

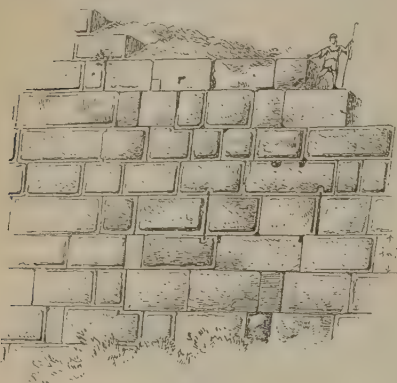

Fig. 5. Terrassmur under stora templet i Baalbek (se d. o.).

dighuggna, för att icke skadas vid transporten och uppsättningen. Efter byggnadens uppförande fortgick ren- och finhuggningen uppträffande och nedåt. För att emellertid kunna sätta ett stenblock rätt i muren måste fogkanterna vara skarpa och grada. Omkring den råa midtytan måste alltså redan vid uppsättningen hvarje sten ha ett "slag" finhugget rundt alla fyra kanterna. Muren är alltså i sitt första ofullbordade stadium "rusticerad".

Betydelsefull ur dekorativ synpunkt är ock behandlingen af fogarna i en vanlig tegelmur. Fogarna upptaga där icke mindre än omkring 20—23 proc. af ytan. Deras tjocklek, färg och form bli afgörande för murens utseende. Yrkesmannen kallar de horisontella fogarna *liggfogar* och de vertikala *stötfogar*. Vid all murning gäller den regeln, att en stötfog icke får anläggas midt öfver en stötfog i närmast underliggande skikt, d. v. s. att en sten alltid skall hvila på minst två underliggande stenar eller, med andra ord, att stenarna skola läggas i *förband*. Felar en murare mot denna regel, säges han ha murat "futs i futs" och nödgas bjuda sitt lag på någon förtäring. Denna regel iakttages äfven vid uppförande af s. k. cyklopiska murar med oregelbundna block, vare sig dessa ha omsorgsfullt sammanhuggna fogar, såsom i de flesta af de betydande apparelmurar af granit, som på senare tider uppförts i olika delar af Stockholm, eller mellanrummen mellan de råa blocken utfyllas med mindre stenar och skärf, s. k. "skol", såsom i alla våra af gråsten lagda grundmurar samt i äldre gråstensmurverk i kyrkor, fästningar o. d.

Fogarnas tjocklek i tegelmurverk varierar hos oss mellan 1 och 1,5 cm. I gamla romerska murverk finner man fogar af ända till 4 cm. tjocklek. Murverk af naturlig sten af små dimensioner, såsom silurisk kalksten, nubben af granit, sandsten o. d., uppföras med fogar af 6 mm. tjocklek; vid stora

stendimensioner, då murbruket gjutes tunnflytande under det på träkilar inriktade blocket, blir fogarnas höjd omkr. 3 mm.

Vid solbänkar af naturlig sten under fönster, vid balkongplattor, vid taklister och andra framsprång af naturlig sten måste inträffa, att stötfogar befinna sig obetäckta, oskyddade för regnvattnet, hvilket småningom skulle tära sig ner i sådana fogar och slutligen spränga sönder murverket, om icke lämpliga anordningar vidtoges för fogarnas skyddande (t. ex. genom stenens täckande med plåt) eller för murverkets skyddande (genom att i stenen under stötfogen göra en liten utåt lutande ränna eller genom att afleda vattnet från fogen). Detta senare åstadkommer man på ett, sedan gammalt känt, rätt fyndigt sätt

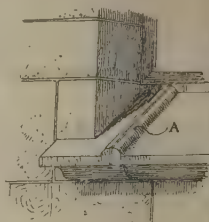

Fig. 6. Parti af en solbänk.

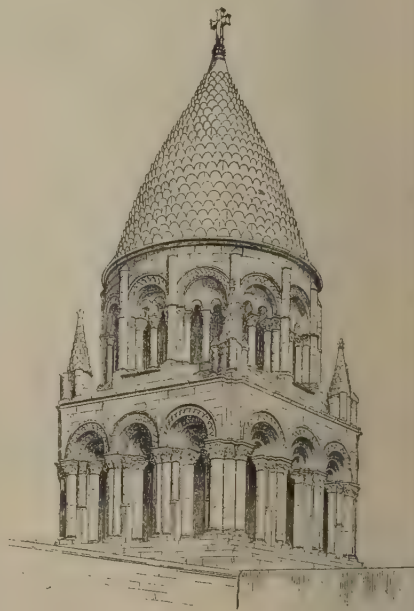

Fig. 7. Tornet å Abbaye des Dames i Saintes, Frankrike

genom att anordna stötfogen på åsen af en valk, såsom fig. 6 A visar. Intressanta exempel på tillämpningen af detta system visa åtskilliga romanska tornhufvar af naturlig sten i Frankrike. Dessas utseende (se fig. 7) har h. o. h. fått sin egendomliga karaktär genom de vid hvarje vertikal fog bildade, uppåt halvcirkelformigt afslutade, från den koniska grundformen utspringande valkarna. Konstruktionen framgår närmare af fig. 8.

Vid yttertrappor ser man ofta stötfogar af det utseende, som fig. 9 A visar; hvalffogar göras

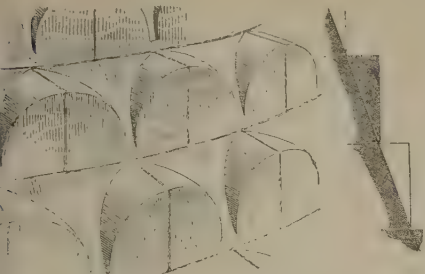

Fig. 8. Detalj af nüstföregående fig.

stundom med hak- eller s-formiga krokor (se fig. 9 B); båda fallen äro dessa s. k. "lås" älsedda att

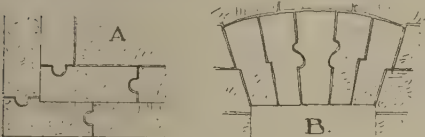

Fig. 9. S. k. lås.

bättre än med enbart rak fog läsa fast stenblocken vid hvarandra. — Om fog, *geol.*, se Fogar. J. G. C.

Fog [få/g], eng., dimma, tjocka, mist.
Fog, Brun Juul, dansk biskop, f. 11 mars 1819, d. 22 febr. 1896. Han blef 1843 teol. kandidat och påverkades i synnerhet af Martensen; öfkade dessutom filosofiska studier och vardt 1856 filos. doktor på afhandl. *Cartesius, den nyere filosofis ader*. 1847 blef han kyrkoherde i Syd-Själland, örflyttades 1857 till Holmens kyrka i Köpenhamn och blef 1867 prost vid samma kyrka. Han var en i synnerhet bland de bildade kretsarna omtyckt predikant, och såsom docent i pastoralteologi (sedan 1865) utövade han ock stort inflytande på många yngre teologer. 1881 blef F. biskop i Aarhus stift och 1884 i Själlands, men tog 1895 afsked. 1879 blef han teol. hedersdoktor vid universitetet. 1884 —96 utgaf han 4 samlingar *Prædikener*. E. Ebg.

Fogar, Skiktningfogar l. Skiktningssklyfter, *geol.*, kallas de fina sprickor eller "släppor", som ofta förefinnas mellan de särskilda lagren eller skikten hos en lagrad bergartsnassa, och hvilka bero af längre eller kortare afbrott i tillförseln af material under själva aflagingsprocessen eller i någon olikhet hos det aflagrade materialets beskaffenhet. Genom fogarna underlättas bergartens (t. ex. sandstens, kalkstens) brytning i plattformiga stycken. Jfr Afsöndring 2, p. 299. E. E.

Fogaras [få/gara]. 1. Komitat i södra Siebenbürgen, mellan Aluta och Transsylvanska alperna. 2,433 kvkm. 92,801 inv. (1901), 90 proc. rumäner, 6 proc. ungrare, 4 proc. tyskar. Jordbruk på den rikthara slätten utefter Aluta; kreaturskötsel med särskildt användande af de utmärkta alphetena, dit

stora hjordar för sommaren drivas äfven från långt aflägsna trakter. Fogarasbergen, ett parti af Transsylvanska alperna, nå i Negoj en höjd af 2,536 m. — 2. Stor kommun i nämnda komitat, vid Aluta. slutstation för järnvägen Hermannstadt—F. 6,457 inv. Säte för komitatssstyrelsen. Berömdt statsstuteri. Slott från 1300-talet, tillbyggt af Bethlen Gábor 1613, nu kasern. Efter denna stad har ett grekisk-uneradt ärkebiskopstift (F. och Gyula-Fehérvár l. Karlsburg) sitt namn, men ärkebiskopen residerar i Balázsalva. Vid F. blefvo, 12 juli 1849, de ungerske insurgenterna under Bem slagna af den ryske generalen Engelhardt. (K. B. W.)

Fogarasi [få/gara:si], János, ungersk rättslärd och språkforskare, f. 1801 i komitatet Abauj, d. 1878, gick in på ämbetsmannabanan, innehade 1848 en rådsplats i Kossuths finansdepartement och efter revolutionens slut åtskilliga lägre och högre domar- och ämbetsmannabefattningar. Han utgaf en mängd juridiska och lexikografiska arbeten, af hvilka den tillsammans med Czuczor (se d. o.) utgifna ungerska ordboken *A magyar nyelv szótára* (6 bd, 1862—74) är mest känd; till följd af sin föräldrade och ovetenskapliga metod är denna ordbok dock alldeles förfelad. K. B. W.

Fogaté. Se Fog de.

Fogazzaro [få/gatsará], Antonio, italiensk skald, romanförfattare, f. 1842 i Vicenza, blef juris doktor i Turin 1861, men egnade sig senare åt författarskap. Den första dikt af honom, som väckte uppteende, var novellen *Miranda* (1874), författad på orimmade vers, som närma sig prosan; den handlar om en egoistisk poets förhållande till en ung flicka, som han försöker; *Valsolda* (1876) är en samling lyriska dikter, mest naturmålningar från Alperna, hvilka sedan ingått såsom första afdelningen i hans lyriska diktsamling *Poesie scelle* (1898). Det är emellertid icke inom lyriken, som F. funnit sitt egentliga område, utan inom prosadikten. Hans förlstlingsverk på detta område, *Malombra* (1881. sv. öfv. 1888), har vunnit stor spridning såväl i Italien som i andra länder; hjältinnan har haft en underlig dröm, som ingifvit henne den föreställningen, att hennes olyckliga mormors själ tagit bostad inom henne och att hon är kallad att hämnas den oförrätt, som tillfogats mormodern; handlingen är något oredig och dunkel, karaktärsteckningen eger förtjänster, men som helhet verkar arbetet snarast som en fantastisk sensationsroman. Af vida högre värde är däremot den psykologiska, af en viss stoisk och på samma gång kristen åskådning präglade romanen *Daniele Cortis* (1885; "Daniel Cortis", 1886), hvilken af många anses såsom F:s främsta verk. Dess motiv utgör den sedliga viljans seger öfver kärlekens sensuella sida, i det såväl den starke politikern Cortis som hans älskade Elena pålägga sig försakelser — den senare fortsättande ett sorgligt liv med en förtäktlig make. I *Il mistero*

del *poeta* (1888; "Skaldens hemlighet", s. å.) har F. lämnat en något känslösam skildring af en italiensk poets kärlek till en engelsk dam, som dör, sett när de skola vigas. 1896 utgaf F. sin berömda stora lokal- och dialekroman *Un piccolo mondo antico*, som skildrar en fritänkarskas omvändelse till religiös tro, med 1850-talets politiska rörelser såsom bakgrund; händelsen är förlagd till Valsolda vid Luganosiön under åren 1852—59, och skalden tecknar Italiens pånyttfödelse i det då österrikiska landet; vid sidan af bokens allvarliga motiv — särskildt de religiösa tvisterna mellan den troende mannen och den icke troende kvinnan — förekomma humoristiska enskildheter och personer, som röja inflytande från Dickens. I öfrigt närmar han sig Manzonis berättarkonst, äfven i detaljteckningens bredd. I *Piccolo mondo moderno* (1901) har F. på sätt och vis fortsatt den förra romanen; hjälten är nämligen sin till det äkta paret i den förra; författaren skildrar här en krets af skvallersjukt småfolk och slöder och mitt bland dessa en tragisk kärlekshistoria mellan två älskande, som äro bundna hvar på sitt håll, den ena till en ovärdig man, den andre vid en sinnessvag hustru; de segra i kampen, men med brustna hjärtan. Boken innehåller sublima partier, men teckningen af "småfolkets" kallprat och skvallar lider af betänkliga longörer. — I *Il Santo* (1905; "Ett helgon", 1907) har F., trots att han är troende katolik, riktat ett angrepp mot den katolska kyrkans ledning; den utgör ett slags fortsättning af de båda förra romanerna, men utgör dock mera en redogörelse för F:s åsikter i religiösa, filosofiska och sociala ämnen — i liberal katolsk anda och med gisslande af svagheter i den katolska kyrkan — än en egentlig berättelse. Hufvudpersonen är densamma som i "Mondo moderno"; han har här dragit sig tillbaka till ett asketiskt klosterlif, dock utan att ikläda sig munkkåpan, och med meningsfränder och vänner dryftar han kyrkans ställning och dess reformkraf. Han lefver senare ett helgonlif och söker, ehuru förgäves, vinna påfven för sin åskådning, liksom han riktat ett straffadt mot den världsliga makten. Boken väckte stort upseende, men angreps skarpt såväl från ultramontaner som från irreligiöst håll; den upptogs på "Index", och som rätttrogen katolik har F. böjt sig härför. F. har utom dessa större arbeten utgivit flera novellsamlingar samt en filosofisk bok, *Ascensione umana* (1899), i hvilka han bl. a. sökt slå en brygga mellan kyrkans lära och Darwins evolutionsteori. F. räknas till den nutida italienska litteraturens yppersta krafter, och hans båda romaner "Daniele Cortis" och "Piccolo mondo antico" tillhöra tvifvelsutan den moderna romanlitteraturens bästa alster. Litt.: Molmenti, "A. F., vita e opere" (1900).

Fogde (sv. *foghati*, *fogate*, da. och no. *foged*, af lat. *advocatus*; se **Advokat**), kam., var under äldre tider en ämbetsman, som å regeringens vägnar förestod styrelsen och uppörden antingen inom ett landsområde, som kallades län, någon gång *fogderi*, eller i en stad. Hufvudorten inom ett län var under medeltiden ofta ett fäste. Dit hade de skattskyldige bönderna att inlämna de varor, hvari de betalade sina skatter, och där användes dessa i främsta rummet till besättningens underhåll, liksom fästets byggnadsverk till stor del höllos i stånd genom böndernas dags-

verken. Det var under sådana förhållanden förklarligt, att den, som hade att sörja för uppörden, i regel äfven var fästets befälhafvare. För en sådan kungens ämbetsman började med 1300-talet titeln *advocatus l. fogde* ersätta den äldre benämningen *praefectus*. Däridens förhållanden medgäfvö icke någon strängare uppdelning af förvaltningen i olika grenar. Man finner i Magnus Erikssons landslag, att fogden toges i anspråk äfven inom politiväsendet, särskildt för gripandet af gröfte förbrytare, ett uppdrag, som han tydligen erhölet på grund af sin ställning som befälhafvare öfver nödig militärmakt. Då konungens verkliga regeringsmakt till stor del berodde på hans förmåga att behålla kontrollen öfver fogdeförvaltningen, undergräddes gifvetvis hans myndighet genom utvecklingen under medeltidens senare del, då länsindelningen blef underlaget för ett stormannavälde. De store, gentemot kungamakten mera själfständiga länsherrarna började nu kalla sig höfvitsmän i st. f. fogdar, under det fogdetiteln bibehölls för dem, hvilka såsom innehafvare af "län på räkenskap" ("fataburslän") stodo i större beroende af kungamakten. Gustaf Vasas stora förvaltningsreform bestod till väsentlig del däri, att han ersatte medeltidens själfständiga länsinnehafvare ur stormannaklassen med lagtätade fogtar, som voro räkenskapskyldiga och berende af konungen. För att organisera fogdestyrelsen utfärdades sedermera under 1500- och 1600-talen flera olika stadgar, som röja svårigheten att på naturhushållningens tid åstadkomma en verksam kontroll öfver den centrala myndighetens uppördsjämsmän. Välbekanta äro t. ex. Karl IX:s drastiska tillvitelser till fogdarna för örlighet. Under denna tid omtalas slotts-, gårds-, härads- och bergsfogdar. Snart börjar äfven titeln *kronofogde* (se d. o.) uppträda; den blir slutligen ensam rådande för att beteckna innehafvaren af de rester, till hvilka den gamla fogdemyndigheten krympt ihop till följd af förvaltningens uppdelning. — I stad skulle enligt stadslagen finnas en fogde (konungens fogate) med uppgift att tillvarata de kungliga rättigheterna öfver staden och till detta ändamål i regel tillsammans med stadens råd utöfva den judiciella och administrativa myndigheten inom staden. I vissa städer afskildes på 1400-talet befattningen med kronans uppörd från fogdens verksamhet och anförtröddes åt en särskild tjänsteman, *byfogden*. Titeln "konungens fogate" bibehöll sig ända in till våra dagar för en tjänsteman i Stockholm. På öfverståthållarämbetets stat fanns nämligen intill 1881 uppförd en "konungens fogate". Litt.: Styffe, "Samling af instructioner för tjänstemän vid landtregeringen" (1852), Malmström, "Om centralisation, ämbetsmän och län i Sverige under medeltiden" (i "Tidskr. f. litter.", 1851), C. T. Odhner, "Bidrag till svenska stadsförvaltningens historia" (1861), och L. G. Linde, "Svenska kamerallagfarenheten" (1867).

I Danmark var, från medeltidens senare skede, foged namnet på konungens ombudsman, som skulle vara närvarande vid rättegångar såväl i städerna ("bytinget") som på landet ("herredstinget") för att därvid först och främst bevaka konungens rätt till ådömda böter, men därjämte också tillse, att förbrytelser åtalades samt att ådömda straff verk-

ställdes. Småningom övergick själva den dömande makten till fogden, som numera utöfvar både ordnings-, förhårs-, doms- och exekutivmakten samt således står i spetsen för hela rättegångsväsendet i första instansen. Efter jurisdiktionens art kallas han byfoged (jfr Byfogde) eller herredsfoged. Blott i Köpenhamn är kongens foged en särskild ämbetsman, hvilken det äligger att låta utkräva alla ådömda bötesstraff samt verkställa alla domar och förlikningar i civila mål. Uppstå under en sådan förrättning nya rättsfrågor (till följd af invändningar o. d.), afgöras de af fogden, hvilken således i dylika fall uppträder som domare och då utgör fogedretten. C. R.*

På landsbygden i Norge utöfvar fogden den ordningsmakten samt uppbar skatter och afgifter. Hans ämbetsområde kallades fogderi. Antalet fogderier var 56. Jfr Byfogde. Fogdetjänsterna äro nu afskaffade, och man går efter hand öfver till en ny ordning, hvarvid skatter och afgifter uppbaras af amtskassören. Y. N.

Fogdefana, krigsv. Se Fogderusttjänst.
Fogdefännicka, krigsv. Se Fogderusttjänst och Fännicka.

Fogdehåstar, kam. Se Fodring.

Fogden, liten fyr, belägen på en holme i Dalbosjön (Vänern), vid inloppet till Amål.

Fogderusttjänst förekom första gången under Johan III:s tid, då det ålades fogdar och andra landsstatens tjänstemän att till kavalleriets fullständigande uppsätta och utrusta ryttare. Karl IX anbefallde 1601 bildandet af en fogdefana, för hvilket ändamål hvarje fogde skulle utrusta 3 (senare 4), hvarje häradsskrifvare 2 (senare 3) och hvarje länsman 1 ryttare. Medel för uppsättningen af detta rytteri togos dels af uppbörden, dels af inkomsterna från särskildt anslagna förläningshemman. Samtidigt omnämnes vid infanteriet äfven en fogdefännicka. I sammanhang med krigsmaktens ordnande af Gustaf II Adolf upphörde fogdarnas skyldighet att rusta. C. O. N.

Fogdhytte grufvor kallas med gemensamt namn omkr. 100 mindre grufvor, belägna å Fogdhyttebys mark, omkr. 7 km. v. om Nora stad, Örebro län. Grufvorna ha arbetats dels på svartmalm af olika, men i allmänhet godartad beskaffenhet, dels på kvartsrandig blodstensmalm. Bergarten i trakten är en ljusgrå eurit med omväxlande strykning. De malmförande lagren gå hufvudsakligen åt n. v. — s. ö. Intet grufföretag af större betydelse finnes här, utan de flesta grufvorna äro tillfälliga skärpningar eller produkten af spekulationen under goda järnkonjunkturer. Undantag göra Rödbergsfältet (där rätt stora arbeten äro utförda, men hvilket fälts malmer dock äro kishaltiga), Humlaberget med en särdeles rik och god svartmalm, som dock förekommer endast i mindre körtlar, samt Glisfa gruffält med god tillgång på randig blodsten. Ur Rödbergsfältet brötos 1906 4,487 t. skrädd svartmalm, ur Grindgrufvan 2,671 t. skrädd blodsten, hvarjämte något malm bröts ur Glisfa gruffält, men för öfrigt gjordes endast försvarsarbeten. Th. N.—m.*

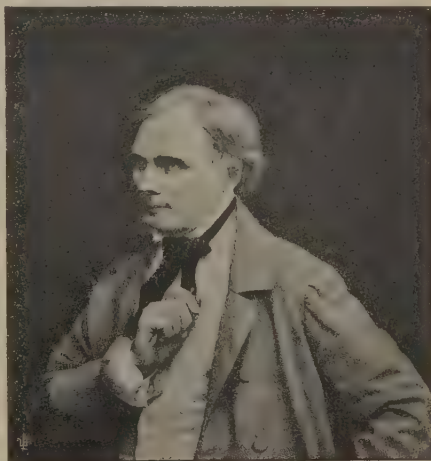
Fogdö, socken i Södermanlands län, Åkers härad. ungefär motsvarande den forna Fogdön (se nedan) och en del af Tosterön. 5,142 har. 1,211 inv. (1906). F. bildar med Helgarö ett patronellt pastorat i Strängnäs stift, Domprosteriet. Patronats-

rätten utöfvas gemensamt af egarna till Hesselbyholm, Bergshammar och Edeby. — Socken är mycket rik på fornlämningar, bland hvilka må nämnas "Stenby skans" och "Karleby borg". Om ett på ön under medeltiden befintligt nunnekloster af cisterciensorden se Vårfruberga. Grundritning af de i senare tider uppträdda ruinerna finnes hos Dybeck, "Mälarens öar" (1861).

Fogdön, fordorn en ö i Mälaren, bildar numera jämte det i v. belägna Helgarö och det i s. ö. belägna Vansö, hvilka fordorn äfven varit öar, en från Södermanland åt n. v. i Mälaren utskjutande landtunga, som omgifves i s. v. af Söderfjärden samt i n. och n. ö. af Granfjärden och Norrfjärden. F. är till större delen slättmark. Från Vansö var F. skild genom det nu igenvuxna Kråksundet och Vansö från fastlandet genom det igenvallade Eldsundet, som under medeltiden och långt in på 1500-talet var så bredt och öppet, att där måste hållas färja. Ännu 1723 var det farbart med fartyg, men nu är sänkan helt och hållet utfylld af kärrmarker, hvilkas högsta punkt ligger knappt 1 m. öfver Strängnäsfloden.

Foged. Se Fogde.

Fogelberg, Bengt Erland, bildhuggare, f. 8 aug. 1786 i Göteborg. Fadern var gälbjutmästare, och sonen bestämdes för samma handverk; vid sin konfirmation 1802 kallas han gälbjutar-

lärling. I sept. 1803 kom han till Stockholm, där han 1804 inskrefs som lärling hos hofsciselören Rung och 1806 erhöll gesällbref. Emellertid hade hans allt från barndomen visade håg för konstnärlig verksamhet — en håg, som gaf sig luft i ritande, modellerande, gjutande af små konstföremål — fått näring genom studierna vid konstakademien, där han erhöi sin första belöning, en "jetton i figurprinciperna", 1805. Han lämnade snart handverkarens yrke för att uteslutande egna sig åt konsten. Efter att tre gånger å rad (1809, 1810 och 1811) ha erhållit den första medaljen valdes han 1812 till akademiens agré.

Umgänget med Sandberg och John v. Breda och

med de konstnärer, som samlades i dennes faders, K. F. v. Bredas, hem, förde F. in i den krets af konstnärer, som under namn af "Sällskapet för konststudium" bildade ett slags opposition mot det akademiska väsendet, en opposition, som, ehuru i betydligt mildrad gestalt, motsvarade den, hvilken inom litteraturen några år förut väckts mot Svenska akad., och den gustavianska skaldekonsten. Till följd därpå blef F., mot sin vilja och alldeles mot sitt lynne, föremål för åtskilliga små tvister inom akademien. Sålunda inlämnades hans och de båda vännernas täfingsarbeten 1815 för sent för att införas i förteckningen eller komma under ompröfning. På hösten s. å. föreslog Linnell dem alla tre till ledamöter af akademien, men denna beslöt att ej invälja sådana konstnärer, som ämnade söka resepsension. Följande året var ingen af de föreslagna representerad med något arbete vid akademiens utställning. 1817 utfärdade Götska förbundet inbjudning till en pristäffing med ämnen hämtade ur den nordiska gudalära, dessa ämnen, hvilka akademiens preses i sitt tal vid högtidsdagen 1815 offentligent stämplat såsom "de raa och vidunderliga fostren af de äldsta nordiska folkslagens utbildningskraft" och hvilka Geijer i sin Idunauppsats (1817), med anledning af pristäffingens utlysande, underkastade en allt annat än uppmuntrande granskning. F., som vid denna tid umgicks med Hammarsköld och Ling, utställde endast på Götska förbundets exposition våren 1818, och han uppvisade därvid jämte en *Filoktetes* flera modellerade eller tecknade skisser till nordiska gudomligheter, bland dessa gipsstatyetter af *Oden*, sittande på sin tron, *Tor*, stödjande sig på hammaren, och *Frej*. Oaktadt sin brist på jämnhet och säkerhet väckte dessa skisser, som F. själf sedermera kasserade, likväl ett visst uppteend. Under dessa år i hemlandet utförde F. porträttbyster och medaljonger, motiv ur den klassiska mytologien, dekorativa allegorier för Göteborg, lejonen vid Karl XIII:s staty, reliefer m. m. 10 aug. 1819 fick F. ett resestipendium på tre år. F. kunde dock ej afresa förrän i aug. 1820, efter att ha fått sig en särskild utresepenning tillagd af besparade medel. I sept. 1820 anlände han till Paris. Han var då 34 år gammal. Resepsensionen bibehöll han till hösten 1826. I bref till hemmet angaf han själf den ställning han kände sig intaga i den franska skolan, som var mäktigt och rikt utbildad, med fasta traditioner och stränga fordringar af helt annat och högre slag, än dem man i hemlandet ställde på de akademiske lärjungarna, "maniererade, okunniga och egenkära gossar om 30 år och däröfver", såsom han kallar sig och sina samtida. Med den viljekraft, som utgör ett af hans mest framstående karaktärsdrag, grep han sig emellertid an med att fylla luckorna i sin konstnärliga bildning. Han tecknade efter lefvande modell för Guérin och modellerade på Bosios ateljé, studerade äfven på École des beaux-arts. De intryck F. under denna tid inhämtade blefvo bestämmande för hans närmaste framtid. Han skall under detta år ha modellerat en *Faun* (aldrig utförd). I sällskap med arkitekten A. Nyström lämnade han hösten 1821 Paris och anlände 6 nov. till Rom. Där utförde han först en marmorbyst af M. G. *Anckarsvärd*. Under sommaren 1822 modellerade han en *Sittande Psyche*. Ungefär samtidigt arbetade

han på *Mercurius Argusdödan*, som 1823 beställdes af greife Trolle-Bonde och 1825 blef färdig. Detta hans egentligen första arbete af högre prägel stadgade hans konstnärsrykte i Rom. I maj 1824 omtalar F., att han modellerat *Amor i snäckan* och begynt dess utförande i marmor. Omedelbart därpå grep han sig an med *Paris*, i något mindre än naturlig storlek, äfven den år 1825 öfverförd marmor på beställning af brukspatron Tamm på Österby. Före årets slut hade han dessutom modellerat en *Hebe*. Det är påtagligt, att F. i dessa arbeten närmade sig den riktning, som Thorvaldsen danat, men tillika ej förmådde gifva nytt lif åt dessa former, som af ålder utgöra alla bildhuggares commune bonum.

Det är inom ett annat område hans mera betydande arbeten äro att söka. Hans första försök som monumental skulptör var en bronsbyst af *Gustaf Vasa*, aftäckt på Uppsala slotts borggård

Fogelbergs *Oden*, marmorstod. (Nationalmuseum, Stockholm.)

1827. Året därefter erhöi han, tack vare ifriga bemödanden af nitiska vänner hemma, Karl Johans beställning å *Oden* (se fig.), att utföras i marmor och i kolossal storlek. Det har mångenstädes uppgifvits, att konungen vid göternas utställning 1818 skulle ha så godt som beställt de tre asagudarna i marmor. Det måtte likväl varit mindre än ett halft

löfte, konungen gifvit. F. har *hoppats* få utföra sina gudar i ädelt material åt konungen, men det är också allt. Nu underhandlas med vederbörande hemma om Odens ställning, om han skall framställas sittande eller stående. Den stående ställningen valdes, Oden framställas som härgud, blickande ut öfver landet. I mer än två år arbetade F. på det stora verket, som blef färdigt i början af 1831. I Stockholm framkallade stoden allmän hänförelse, då den på hösten s. å. dit anlände. Jämte Oden hemsände han en *Amor döjlande Mars' vapen*, hvilken i modell tillhör 1820-talet. Strax därefter begynte han en af Karl Johan beställd stod, *Karl XIII* i kröningsdräkt, som fullbordades 1832. Redan förut hade han modellerat en *Karl IX*, som dock aldrig blef utförd. 1832 började han sina studier öfver Gustaf Adolf, Gustaf Vasa m. fl., förberedelser till framtida verk. Under återstoden af 1830-talet fulländades en följd antika ämnen, *Apollon med cittran*, *Venus med äpplet*, *Venus stigande i badet*, *Amor och Psyche* m. fl. I Stockholm hade han 1832 kallats till medlem af konstakademien, 1833 blifvit vice professor och 1839 professor för teckningen, likväl utan skyldighet att vistas hemma. Sistnämnda år hemsände han skisser till *Tor* (se fig.) och *Balder* (se d. o., med fig.) — den sistnämnde insattes i stället för Frej i trilogien af asagudarna —, och nu följde snart beställning på dem.

Fogelbergs *Tor*, marmorstod. (Nationalmuseum, Stockholm.)

I *Tor* är kämpalifvet, i *Balder* det milda, veka i det nordiska lynnet uttryckt. *Tor* utgör det yppersta

af hvad någon svensk konstnär dittills utfört i nordisk anda. Statyerna fullbordades i marmor 1844 och hemsändes 1845. Samtidigt besökte F., efter ett fjärdedels sekels frånvaro, fäderneslandet — på resa dit och tillbaka till Rom besökte han Paris och Tyskland och fick nya intryck af modern skulptur. Hans lif i Rom hade varit tyst och indraget, först af behof, sedan af vana och en viss blyg försynthet, som afskydde all ståt och allt personligt braskande samt utgör ett af de vackraste dragen i F:s karaktär som människa. Han egenade sig jämväl åt arkeologiska studier — hans vackra samling af grekiska och romerska medaljer afstods sedermera åt en enträgen engelsman, hans terrakottasaker åt konungen af Bayern. Som arkeolog var han ledamot af Istituto archeologico i Rom och af Franska institutet samt efterlämnade till och med en liten skrift: *Osservazioni d'arte fatte su i colossi di Monte Cavallo* (Rom 1843). För öfrigt var han en välvillig vän för unga konstnärer och landsmän, som besökte Rom, om än hans slutenhet och försiktighet lade hinder i vägen för ett förtroligare umgänge.

Från F:s sistnämnda vistelse i hemlandet förskriva sig de uppgångna han erhöi af monumental art: *Birger Jarls staty* (se Birger, sp. 444), *Gustaf Adolfs staty* (se Gustaf II Adolf), den förra beställd af Stockholms, den senare af Göteborgs stad, och *Karl XIV Johans staty* (se Karl XIV Johan). Känslan af att folket är konstens egentliga hågnare fick först genom dessa beställningar ett klart uttryck i Sverige. Dessa stora arbeten utfördes under de följande åren i Rom, och modellerna götos 1853—54 i München. Sistnämnda år blefvo de aftäckta. Karl Johan och Birger Jarl i Stockholm, Gustaf Adolf i Göteborg. F. står i dessa skapelser på höjden af sin utveckling, karakteristiken af dessa sinsemellan så olika hjältegestalter har genomförts med kraft och skicklighet, och de historiska studier, som nedlagts i dem, ha gifvit dem en realistisk klarhet, större än hos något äldre svenskt arbete af liknande slag. — Konstnären åtföljde statyerna och blef under sin vistelse i fäderneslandet denna gång föremål för en storartad hyllning. Han anträdde återfärden i slutet af nov. I Trieste insjuknade han, och på morgonen 22 dec. 1854 fann man honom död i bädden. Hans lik begrofs i Trieste, men blef sedan fördd till Göteborg.

F. var en reflekterande natur, en beräknande och betänksam sökare, ihärdig, försiktig, strängt själfkritisk. Den dristighet han kan visa är sansad och lugn, fri från öfvermod och ungdomshetta. De nordiske gudarna intresserade honom tvifvelsutan som nya och lockande uppgifter — hans vänner i Rom misstänkte likväl, att hans hänförelse för det fornordiska i grund och botten ej var synnerligen stor, och de delade alls icke F:s senare biografers åsikt, att den ledande tanken i hans konstnärlif allt från ungdomen var den att pånyttföda nordiskheten i konsten. Genom sina historiska statyer betecknar han inom Sveriges skulptur öfvergången från klassicism till en modernare stil.

I Nationalmuseum ha flera af F:s verk samlats: de tre nordiske gudarna, *Karl XIII*, *Paris*, *Apollon*, *Venus*, *Amor* i snäckan m. fl., dessutom många af hans modeller i gips och åtskilliga utkast. I Göte-

borgs museum finns bl. a. *Odin*, kolossalbyst i marmor. Af Gustaf II Adolfsstatyn är det första bronsexemplaret uppställt i Bremen — fartyget, som medförde statyn, led skeppsbrott vid Helgoland och bågarna sålde statyn till staden Bremen. Göteborgarna beställde hellre en ny afgjutning, än de betalade den dryga bågarglön, som begärdes. — Jfr uppsats af G. Planche i "Revue des deux mondes" (1855), C. Leconte, "L'œuvre de F." (praktverk, 1856), Beskow i "Sv. akad:s handl." (s. å.), A. Sohlman i "Biogr. lex. Ny följd", d. 28 (separattryck 1862), J. Böttiger, "Bengt Erland F." I (1880), skildrar F:s lefnad endast intill 1825), och G. Nordensvan i "Svensk konst och svenska konstnärer" (1892). F:s bref till Sandberg (omkr. 1,200 st.), som aldrig varit tillgängliga för forskare, tillhöra samlaren Kr. Hammers arfvingar. F:s namnteckning finnes å pl. IV till art. Autograf. —n. (G—g N.)

Fogelberg, Johannes, musiker, f. 1806, d. 1895, blef musikdirektör vid Kronobergs regemente 1833, sånglärare vid Växjö gymnasium och skola 1836 samt director musices därstädes 1844. Han komponerade visor, hvaraf några, såsom "Trubadurens dödsång", fordom voro populära bland dilettanter. A. L.*

Fogelfors, socken. Se Fågelfors.

Fogelmarck, Fredrik Emil Teodor, matematiker, f. 1833 i Västervik, d. 1904, blef 1858 adjunkt i matematik och mekanik vid Tekniska högskolan samt 1875 professor i ren matematik därstädes, från hvilken befattning han afgick 1899. F. har författat en del läroböcker i matematik. I. F.

Fogeltofta, socken. Se Fågeltöfta.

Fogelvik, socknar. Se Västra Fågelvik och Östra Fågelvik.

Fogelås, socknar. Se Norra Fågelås och Södra Fågelås.

Foggia [få/ddja]. 1. Provins i italienska landskapet Apulien, före 1871 kallad Capitanata. Dess areal är officiellt 6,962 kvkm. 425,450 inv. (1901), 1905 enl. beräkn. 447,489 inv. (66 på 1 kvkm.). Provinsen, som innesluter det isolerade Monte Gargano, 1,056 m., är en feberalstrande kalkslätt ("tavoliere di Puglie") med goda vinterbeten för får, genomdragen af lägre åsar från Apenninerna (Monte Cornacchia, 1,151 m.). Kusten, från Saccione i n. till Ofanto i s., är merendels låg med träsk och laguner och fattig på hamnar. Fårafvel och jordbruk (40 proc. odlad jord) samt odling af sydfruktar och vin jämte saltberedning äro hufvudnäringar. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, på slätten, knutpunkt för flera järnvägar. 48,931 inv. (1901; som kommun 53,151). Biskopssäte, med domkyrka från 1170-talet, lyceum, gymnasium, seminarier, teknisk skola. Ärligen stor marknad i maj. Handel med spannmål, boskap (mest får), ull, olja, vin och kaporis samt järnverk och tillverkning af makaroner och lakrits. N. om F. finnas ruinerna af det gamla Arpi. — F. anlades sannolikt i 9:e årh. I närheten af F. vann Manfred, 2 dec. 1254, med saracenernas hjälp en seger öfver Innocentius IV:s legotrupper. (J. F. N.)

Foghäti, fsv. 1. Befallningsman, fogde (se d. o.). — 2. En sådan tjänstemans område, fogderi.

Foglieta [fåljeta], Uberto, italiensk historie-skrifvare, f. 1519 i Genua, d. 1581, skref, på

renässanslatin, bl. a. *Historie genuensium libri XII* (1585), en synnerligen god framställning af Genuas äldre historia.

Foglietta [fåljetta], it. (dimin. af *foglia*, lat. *fo'lum*, blad, löf), föräldradt italienskt rymdmått (för vin, brännvin och olja), = $\frac{1}{4}$ boccale (se d. o.); äfven ett vinfat på 135 l.

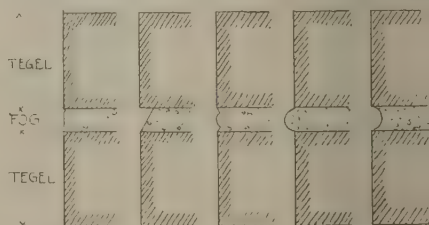
Foglietto [fåljetta], it. (eg. litet blad), mus., i instrumental- och sångstämmor en vid slutet a någon paus till orientering anbragt del af hufvudstämman (med förminskad notskrift).

Foglossning, med. Åtskilliga ben i människokroppen äro med hvarandra förenade ej medelst verkliga ledgångar, utan medelst bandmassor, hvilka medgifva endast en mycket inskränkt rörlighet. Dessa fogar kunna blifva mera lösa, antingen till följd af yttre våld, vrickningar och direkta stötar eller genom inflammatorisk uppmjukning. De vanligaste af dessa foglossningar äro de, som under barnsångar inträffa i bygdensfogen eller i fogen emellan bäckenet och korsbenet. Stillhet är vanligen tillräcklig för att åter bringa fogen i normalt skick. Men foglossningar blifva farliga, när de äro förbundna med inflammatoriska förändringar, framför allt om varbildning tillstötter, ty varet kan taga långa vägar och anställa svåra härjningar, innan det kommer ut. Rsr. (J. Å.)

Foglum, socken. Se Fåglum.

Fogo (port. "eld"), den högsta af Kap Verde-öarna, en ännu verksam vulkan (2,975 m.) med en 1,5 km. bred kraterkittel (senaste utbrott 1860). 443 (485, enligt Supan) kvkm. Omkr. 16,000 inv.

Fogstrykning, byggn. Murar af tegel eller naturlig sten, som icke skola öfverputsas, fogstrykas hvarvid tillgås så, att muraren med en smal mursluf inpressar murbruk i de förut till några cm:s djup

renkratsade och fuktade fogarna och ger framsidan af fogen dess slutliga form. För att minska arbetet med utkratsningen uppföras murar, som äses för fogstrykning, med "öppna fogar", d. v. s. muraren lägger icke bruket ända ut till kanten, utan stannar med detsamma några cm. innanför murlivet. Muraren kan icke samtidigt med uppförandet af en mur fogstryka densamma, af flera skäl, bl. a. därför, att fogstrykningen bör, för att bli jämn och bra, utföras från ställning utanför muren, men muraren, som uppför muren, står innanför densamma. Fogslifven måste ha den form, som man vill gifva fogen. Den liknar närmast ett plant eller skålförmigt stämjärn. I. G. C.

Fohström-von Rode, Alma Evelina, finsk sångerska, f. 2 jan. 1856 i Helsingfors. Efter studier för fru Nissen-Salomén i Petersburg och Lamperti i Milano debuterade hon 1878 i Helsingfors såsom *Margareta, Lucie* och *Somnambula*, sjöng s. å. i

Berlin, studerade 1879 ånyo i Italien, uppträdde där äfvensom i Polen och Ryssland 1880, i Bukarest 1882, i Syd-Amerika 1883, i Berlin ånyo på Kroll's teater 1884, i Nord-Amerika 1885, England 1886—87, Wien s. å., New York m. m. 1888, Finland och Ryssland 1889 samt var 1890—1904 primadonna vid hofoperan i Moskva. I Stockholm konserterade hon 1878 och 1896. F. är en skicklig koloratursångerska med fenomenal höjd och fågelartad böjlighet. 1889 ingick hon äktenskap med ryske stabskaptenen, num. öfversten B. von Rode. A. L.*

Foibe (grek. Φοῖβη, lat. *Phæbe*) var, enligt den äldre grekiska gudaläran, en kvinnlig gudomlighet, tillhörande titanernas släkte. Hon var, enligt Hesiodos, dotter af Uranos och Gaia, föräldad med Koios och moder till Asteria och Leto. Hos romerska skaldar är Phæbe ett binamn för Diana (se Diana). A. M. A.

Foibidas (grek. Φοιβίδας, lat. *Phæbidas*), spartansk fältherre, är bekant hufvudsakligen därigenom, att han under ett mot Olynthos i Macedonien företaget fälttåg (383 f. Kr.), utan sin regerings befallning, besatte borgen Kadmeia i Tebe och därigenom förhjälpde det oligarkiska partiet i denna stad till makten. Han åtföljde sedermera Agesilaos på ett nytt fälttåg till Beotien, där han insattes såsom befälhåfvare öfver garnisonen i Thespiæ och stupade vid ett utfall. A. M. A.

Foibos (grek. Φοῖβος, "den klare", "lysande", lat. *Phæbus*, sv. *Febus*), ett af solguden Apollons namn. Se Apollon.

Foi de gentilhomme [fwa' de [ätijå'm], på adelsmanna tro och heder.

Foïnix (grek. Φοῖνιξ, lat. *Phœnix*, sv. *Fenix*). 1. I den grekiska fornsagan mytisk representant för fenicierna, särskildt med afseende på deras förhållande till grekerna. Enligt Homeros var F.

Fornegyptisk framställning af fågeln Fenix i sitt näste i toppen af ett träd.

Europas fader, men enligt den yngre sagan hennes broder och son till Agenor. Då han på dennes uppmaning drog omkring för att uppsöka sin bortrövade syster, påträffade han i Afrika ett folk, åt hvilket han gaf sitt namn. Med Alfesiboia hade

han sonen Adonis. — 2. En son af Amyntor, deltagare i den kalydonska jakten. Såsom ung ädrog han sig sin faders förbannelse och sökte med anledning därpå en fristad hos sin vän Peleus, som gjorde honom till konung öfver doloperna. Han uppfosttrade dennes son Akilles och åtföljde honom sedan i det trojanska kriget. — 3. En underbar, helig fågel hos forntidens egypter. Han afbildades lik en örn, med röda och gyllene fjädrar. Hans hemvist var, enligt Herodotos, i Arabien, hvarifrån han hvart 500:e år begaf sig till Heliopolis i Egypten för att i solgudens tempel därstädes begräva sin fader, hvilkens döda kropp han medförde, innesluten i ett af myrra bildadt ägg. Enligt andra sagor tillreder han, när han kommer till hög ålder (hans lifslängd uppgives olika, från 500 till 7,006 år), ett näste, och så snart han dött, framträder en ny F. därur, eller bränner han sig själf på ett bål för att ur dess aska uppstå i förnygrad gestalt. Redan hos de gamle gällde han därför såsom en sinnebild af odödligheten. F. är ursprungligen sannolikt intet annat än en mytisk-allegorisk beteckning af en astronomisk tidsperiod. A. M. A.

Foix [fwa'], lat. *Fuxum*. 1. Fordom grefskap och provins i södra Frankrike, motsv. största delen af nuv. dep. Ariège. Henrik IV förenade det 1607 med franska kronan. — 2. Fordom hufvudstad i nämnda grefskap, nu hufvudstad i dep. Ariège,

Slottet i Foix.

vid floden Ariège och foten af Pyreneerna. 400 m. ö. h. 4,657 inv. (1901; som kommun 7,065). Järnindustri. Järnkällor (110) med badanstalt. Lyceum, lärar- och lärarinneseminarium. På en klippa midt i staden kvarstår ännu ruiner af grefvarnas af F. slott (se fig.).

Foix [fwa'], fransk grefvesläkt, leder sin härkomst från greve Roger, hvars sonson Roger II omkr. 1050 antog titeln greve af F. — 1. Raymond Bernard I, greve af F. (1188—1222), deltog med utmärkelse i tredje korståget (1189—92). Han miste sedermera, såsom försvarare af albigenarna, sina besittningar. — 2. Gaston III, greve af Foix (1343—91), kallad Phébus, understödde 1345 franske konungen Filip VI mot engelsmännen, deltog 1356 i ett korståg mot de hedniska letterna och befriade 1358, under Jacquerie-

kriget, den kungliga familjen ur de upproriske parisanas händer. Han besegrade 1362 greven af Armagnac, som tvangs att till honom afträda Béarn. Han var äfven författare (se *Febuseri*). Efter hans död förlänade Karl VI grefskapet Foix åt Matthieu, greve af Castelbon, också en ättling af greve Roger I. Sedan Matthieu afidit barnlös 1398, tillföll grefskapet Foix dennes syster och hennes gemål, Archambaud de Grailly. — 3. Gaston IV, dessas sonson, d. 1472, gjorde franske konungen Karl VII stora tjänster i kriget mot engelsmännen och utnämndes af denne till pär af Frankrike. — 4. Gaston de F., hertig af Nemours, den förras sonson och son af Jean de F., vicomte af Narbonne, samt Maria af Orléans, konung Ludvig XII:s syster, f. 1489. Han erhöll 1505 hertigdömet Nemours och utnämndes 1511 till öfverbefälhafvare för den franska hären i Italien, där han för sin tapperhet och snabbheten i sina krigsrörelser förvärfvade tillnamnet *Le foudre de l'Italie*. Efter att ha blockerat Bologna och intagit Brescia besegrade han spanska armén i slaget vid Ravenna, 11 april 1512, men omkom under förföljandet af fienden. Med honom utdog huset F. på manssidan. Dess besittningar tillföll till det kungl. huset Navarra. Jfr Castillon, "Histoire du comté de F." (2 vol., 1852). — Hans syster Germaine de F., f. 1488, d. 1538, förmålades 1506 med sin då 54-åriga frände, Ferdinand den katolske af Aragonien. Med honom fick hon en son, Johan, hvilken afled före faderns död. Hon blef änka 1516 och gifte sig sedermera först med markgreve Johan af Brandenburg, sedan med hertig Ferdinand af Kalabrien.

Fojano, F. della Chiana [fåjănä de'la kiănä], stad i italienska prov. Arezzo, i Chianadalen. Omkr. 2,000 inv. (1901, som kommun 7,657 inv.).

Fokä'ä (grek. Φόκαια, lat. *Phocæa*), forngrekisk betydande handelsstad i Jonien, på Mindre Asiens västkust, ej långt från Smyrna. Stadens läge och två förträffliga hamnar inbjödo till sjöfart, och dess invånare sägas ha varit de förste greker, som företogo långväga sjöresor. F. uppgifves ha varit koloni från Aten och grundade själf en stor mängd kolonier, bland hvilka Massilia (nu Marseille) i Gallien var den mest berömda. I närheten af lämnningarna efter den gamla staden ligger det nya Fokäa (turk. *Fodja*). A. M. A.

Fokäl (af lat. *focus*, händ, brännpunkt), *fys.*, som har afseende på brännpunkten.

Fokäldista'ns I. Brännvidd, *fys.* Se Brännpunkt.

Fokas (grek. Φωκας). 1. F., bysantinsk kejsare 602—610, var eg. endast en underofficer, som genom listighet och brutal kraft blef ledare för ett genom kejsar Maurikios' alltför långt drifna sparsamhet uppkommet myteri i den mot slaverna kämpande hären vid Donau. De upproriske stormade hufvudstaden, F. utropades till kejsare, Maurikios och hans fem söner mördades. F:s regering blef ett hemskt våld- och blodsregemente, som dessutom kännetecknades af svåra krigiska motgångar på rikets östra gräns. I okt. 610 gjorde exarken i Afrika Herakleios, som med den afrikanska flottan inlöpte i Konstantinopels hamn, slut på F:s valde. F. blef efter en äfven för bysantinska förhållanden gräslig

tortyr af lifvad och Herakleios utropad till kejsare. I Västerlandet har F:s namn blifvit mest känt genom den 608 af hans inställsamma exark i Rom på Forum romanum uppresta, ännu kvarstående, 17 m. höga Fokaskolonnen, Roms sista antika monument. På dess kapital stod en gång F:s staty i förgylld brons. — 2. Leon F. d. ä., bysantinsk general, led genom sin medtäflares, amiralen Romanos Lekapenos', förrådiska hållning 917 ett svårt nederlag mot bulgarerna vid Acheloos. Leons förhoppningar på makten i det bysantinska riket gingo därmed om intet, och medtäflaren blef ett par år senare den unge, svage kejsar Konstantin Porfyrogennetos' medkejsare (se Romanos). — 3. Bardas F., den föregående broder, bysantinsk ämbetsman och general, spelade under senare delen af Konstantin Porfyrogennetos' regering och under Romanos II en betydande roll tillsammans med sina tre söner Nikeforos, Leon d. y. och Konstantin. Den förstnämnde blef 963 Romanos II:s efterträdare (se Nikeforos). — 4. Leon F. d. y., den föregående son (se ofvan), gjorde 970 efter sin kejsarliga broders fall och död uppror mot dennes efterträdare Johannes Tzimiskes. Upproret misslyckades, och F. blef jämte sina båda söner blandad. V. Lm.

Fokaskolonnen. Se Fokas 1.

Fokäa. Se Fokäia.

Fokien. Se Fukiën.

Fökier, invånare i Fokis (se d. o.).

Fökion (grek. Φωκίων, lat. *Phocion*), forngrekisk fältherre och statsman, f. omkr. 400 f. Kr., i Aten, var af ringa härkomst. Helt ung åtföljde F. Chabrias på dennes fälttåg och bidrog väsentligen till atenarnas seger i sjöslaget vid Naxos (376). 350 skickades han till Eubea för att kuäva en af Macedonien anstiftad resning och vann en lysande seger vid Tamynai samt återställde Athens inflytande på ön. Genom energisk utsättning af Byzantion (339) tvang han konung Filip af Macedonien att upphäfva belägringen af denna stad och tillfogade honom flera andra förluster. Samtidigt arbetade han dock alljämt för att åvägbringa fred med Macedonien, och efter det olyckliga slaget vid Chaironeia (338) tillstyrkte han på det ifrigaste de erbjudna fredsvillkorens antagande. Äfven efter Filips död (336) motsatte han sig krigets förnyande och förordade t. o. m., att atenarna, enligt Alexanders fordran, skulle utlämnas Demosthenes och öfriga folktalare, hvilka hade motarbetat Macedoniens intressen. På grund af denna sin hållning var han högt värderad af Filip och Alexander, men tillbakavisade ständaktigt deras skänker. Mot den i Grekland efter Alexanders död upplågande frihetsskampen (det s. k. lamiska kriget) protesterade F. på det eftertryckligaste, och Antipatros efter slaget vid Krannon (322) ryckte mot Aten, utsändes han och Demades såsom underhandlare samt nödgades afsluta fred på synnerligen hårda villkor. Under den af Antipatros införda aristokratiska författningen stod F. jämte Demades i spetsen för statsstyrelsen, men anklagades sedan för förräderi och måste, vid mer än åttio års ålder, tömma giftbägaren (317). Han utmärkte sig genom hos hans samtida bland grekerna högst ovanlig anspråklöshet och oegennytta i förening med mycken kraft och duglighet. Han valdes, utan att någonsin ha sträfvat därefter, fyrtiofem gånger till

strateg (överbefälhavare), det mest ansedda och inflytelserika af alla statsämbeten. Han var en mycket framstående fältherre, men saknade såsom statsman den ideala hänförelse, som utmärkte Demosthenes. För öfrigt har han blifvit mycket olika bedömd, allt efter den uppfattning, man haft af Athens och Greklands strider mot Macedonien. F:s lefnadslopp är tecknad af Plutarchos och Cornelius Nepos.

Fökis (grek. *Φωκίς*, lat. *Phocis*), landskap i mellersta Grekland, kring berget Parnassos, gränsade i s. till Korintiska viken och var genomflutet af Kefissos, hvars floddal bildar landets bördigaste del. Dess befolkning, **fokierna** (grek. *fokeis*),

Fokiskt bronsmynt, med strategen Onymarchos' namn på framsidan.

var hufvudsakligen eolisk, men innehöll därjämte doriska och traiciska element, och landets har, enligt sagan, fått sitt namn efter en invandrande från Korint, Fokos, hvilken äfven uppgifves såsom dess förste härskare. F. egde under den historiska tiden 22 eller 23 städer, hvilka tillsammans bildade en fokisk förbundsstat. Ryktbarast bland dessa var Delfoi (se Delfi), som dock efter 448 f. Kr. var skildt från det fokiska förbundet och utgjorde en själfständig tempelstat. Genom sin vägran att erlagga en bötessumma, hvilken dömdes dem af amfiktyonerna, emedan de tillägnat sig en åt templet i Delfoi helgad jordlott, invecklade fokierna sig i det s. k. "heliga kriget" (356—346), hvilket slutade med de fokiska städernas förstöring och fokiernas uteslutande ur det Amfiktyoniska förbundet. Det fokiska förbundet upprättades dock ånyo och bestod ännu under den romerska tiden. I det nuv. konungariket Grekland bildar F. tillsammans med Lokris och Ethiotis ett förvaltningsområde, nomarki, hvars hufvudstad är Lamia. A. M. A.

Fokschani. Se *Focșani*.

Fokus (lat. *fo'cus*, härd), fys. Se Brännpunkt, Lins och Spegel.

Fokylides (grek. *Φωκῆλίδης*, lat. *Phocylides*), forngrekisk skald från Miletos, leide omkr. 540 f. Kr. Af hans skaldestycken, hvilka tillhörde den s. k. gnomiska diktarten (d. v. s. korta, i poetisk form affattade tänkespråk), återstår blott några fragment (samlade i Bergks "Poëtae lyrici graeci"), hvilka utmärka sig genom skonad form och kärnfullt innehåll. Den metrisk formen är dels oblandad hexameter, dels elegiskt distikon. En F. tillskrifven sedolärande dikt af större omfång är oäkta. A. M. A.

fol., förkortning för folio.

Folard [fålar], Jean Charles, chevalier de F., fransk krigare och militärskriftställare, f. 1669 i Avignon, d. där 1752, deltog från unga år i Ludvig XIV:s krig, var adjutant åt hertigen af Vendôme i Italien (1702) och utmärkte sig som kapten i slaget vid Malplaquet (1709). Efter freden i Utrecht (1713) kämpade han i malteserriddarnas strid mot turkarna samt gick sedermera i tjänst hos Karl XII, som han åtföljde till hans död. Vid återkomsten till Frankrike blef han "mestre de camp" och drog sig slutligen tillbaka till sin födelsestad. F. skref flera länge högt skattade arbe-

ten öfver krigskonsten, bland dem *Nouvelles découvertes sur la guerre* (1724) och *Défense des places, commentaires sur Polybe* (1727—30, flera uppl.), som väckte stort upseende och föranledde Fredrik II att skriva "Esprit du chevalier de F." (1761), ett utdrag af F:s arbeten. E. A.—t.

Folcher, Johan, teolog, f. 1664 i Kalmar, d. 24 nov. 1729 i Asarum, blef 1684 student i Uppsala, men studerade sedermera i utlandet och blef 1696 teol. licentiat i Giessen. 1698 utnämndes han till lektor vid Kalmar gymnasium, ehuru domkapitlet mistänkte honom såsom "Hallensis, pietist, Spenerian". Strax efter tillträdet kom han i tvist med sina ämbetsbröder och sökte sig därför från Kalmar samt blef 1701 teol. professor i Pernau. Efter någon tid råkade han där i konflikt med två af sina ämbetsbröder, I. Bröms och N. Wiræus, samt superintendenten öfver Livland, G. Skragge, hvilka F., som själf utmärkte sig för en fläckfri vandel, angripit för deras mindre exemplariska lif. Dessa hämnades genom att anklaga honom för att i sin i Giessen utgifna disputation ha uttalat pietistiska villemeningar. En deputation, bestående af de tre nämnde jämte tre präster, tillsattes. F. dömdes skyldig 1709. Den deputation, som under biskop Gezelius' ordförandeskap 1710 tillsattes i Stockholm för att granska domen, bestyrkte delvis hans irrärlighet. Efter mycken strid under ömsesidiga beskillningar för kätteri afgjordes saken i justitierevisionen 1718: F. dömdes sitt ämbete förlustigt och insattes i fängsligt förvar. Frigifven följande år, erhöi han efter sina vedersakares död upprättelse, då riksdagen 1723 beviljade honom en lifstidspension. E. M. R.

Foldalen, dalgång i Hedemarkens amt, i Norge, genomflytes af Glommens biflod Folla. Odlingen går där ända till omkr. 1,000 m. ö. h. Dalens gamla koppargruvor ha åter börjat bearbetas. Y. N.

Folden, två stora fjordar i Norge. 1. F., fjord i Nordre Trondhjemms amt, är tätt omgiven af vilda fjäll. Äfven hafvet utanför fjorden kallas F. och är beryktadt som en af de farligaste passager vid Norges kust. — 2. F., fjord i Nordlands amt, är med sina många armar (Nord- och Sörfolden, Sjonkfjorden, Lertfjorden, Sagfjorden, Tørfjorden o. a.) Norges mest förgrenade fjord. På dess kuster ligger Foldens socken. Y. N.

Fole, socken i Gottlands län, Norra häradet. 2,797 har. 442 inv. (1906). F. bildar med Lokrumme ett konsist. pastorat i Visby stift, Norra kontraktet.

Folembray [fåläbrä], by i franska dep. Aisne, 1,749 inv. (1901). Ett af de största glasbruket (Vivier) i Frankrike.

Fole'ngo, Gerolamo, italiensk skald, f. 1492 i Cipada, en ej mera existerande by i närheten af Mantua, ingick vid sexton års ålder i benediktinorden i S. Eufemia i Brescia, därvid utbytande sitt dopnamn mot Teofilo. Sedan han af omtvistad anledning lämnat klostret, idkade han under Pietro Pomponazzi filosofiska studier i Bologna och fick, efter slutad anställning som lärare i Venezia, tillstånd att återinträda i orden, om han ville underkasta sig någon tids eremitlif. Återupptagen i orden 1534, sändes han till Sicilien som prior i klostret S. Maria delle Ciambre nära Palermo, hvilket han lämnade för klostret S. Croce i Campese i när-

heten af Bassano, där han afled 1544. — Genom sitt på hexameter affattade satiriska epos *Macaronea* l. *Baldus* (1517 i 17 böcker, i följande uppl. ökade till 25), offentliggjordt under pseudonymen Merlin Cocai, blef F. den ypperste representanten för den "makaroniska" poesien, hvars blandning af latin och italienska med godtyckligt anbragta latinska ändelser redan fått betydelse af litterär konstform genom Tifi Odasis 1490 skrifna "Macaronea". I F:s epos råder samma burleska ton som i episoden om Margutte i Pulcis "Morgante". Baldus,

en ättling af Rinaldo, växer upp i Cipada. Han läser helst riddarböcker och vill bli en ny Orlando. Vorden herre öfver Cipada, där alla landsvägsriddare och slagskämpar ställa sig under hans ledning, kallas han inför rätta i Mantua att svara för begångna öfvergrepp. Kastad i fängelse, befrias han af sina tre vänner, jätten Fracassus, tjuften Cingar och hundmänniskan Falchettus. Efter strider med sjörofvare, häxor och vidunder intränga de i helvetet och komma där, under ledning af Merlin Cocai själf, till de poetiska lögnernas afdelning, en ofantlig, ihålig kurbits, i hvilken de finna en samling astrologer, andebesvärjare, sångare och poeter, på hvilka tretusen barbarer för hvarje osanning utrycka en tand, som växer upp på nytt. Merlin stannar här i poeternas krets som hemma hos sig, plötsligt afklippande dikten med ett farväl till Baldus. Parodien på de vandrande riddarnas öfvermänskliga bedrifter går här hand i hand med satiren öfver medeltidstraditionerna i kyrka och samhälle, allt paradt med en flödande humoristisk uppfinningsrikedom och en skildringskonst, som förmår klassiska reminiscenser och generellt hållna uttryck för att i stället med de mest precisa detaljer ge äfven de befängdaste scener skenet af påtaglig verklighet. Den komiskt verkande motsatsen af klassisk form och parodiskt barbariseradt språk är på samma gång uttryck för ledan vid den pedantiska antikimitationen. — Äfvenledes på makaronisk latin är *Zanitonella*, i burlesk pastoralstil skildrande Zaninas och Tonellos kärlek, samt *Moscheis*, som efterbildar Batrachomyomachien, besjundande striden mellan fugor och myror. Som författare till *Orlando*, ett poem på ottave rime i åtta kapitel med ämne från 6:e boken af "I reali di Francia", kallade sig F. med en ny pseudonym *Limerno Pitocco*. *Limerno* är anagram af *Merlino*, och han benämnde sig *Pitocco*, tiggare, med anledning af den vulgära ton han anslag i dikten, hvilken karikerar riddarböckerna och samtidigt ger uttryck åt författarens kätterska åsikter, såsom rörande helgontillbedjan och aflåtshandel. *Il chaos del Triperuno* är en sällsam blandning af prosa och vers, den senare omväxlande på italienska samt klassiskt och makaroniskt latin. F. genomgår där, i allegorisk form och paroderande Dantes "Commedia", sina lefnadsöden till den punkt, då han, befriad ur sina

villfarelsers kaos, ej längre är vare sig *Merlino* eller *Limerno* eller *Teofilo*, i hvilka tre gestalter han irrat, utan den renade och återlöste *Triperuno*. — Under sina senare år behandlade F. äfven rent religiösa ämnen, såväl i episk som dramatisk form. — F. är en af Italiens originellaste författare och kan närmast sammanställas med Rabelais, för hvilken hans "Macaronea" i mycket var förebild. F. själf omnämnes också som *Merlinus Coccaius* i Rabelais' "Pantagruel" (bok II, kap. 7, samt III 11). A. Luzio, som i sina Folengostudier rörande några data afviker från de gängse biografierna, har äfven påvisat det inflytande Erasmus af Rotterdam utöfvat på F:s satir. Jfr Portioli, "Le opere maccheroniche di Merlin Cocai" (1882—83), Luzio, "Nuove ricerche sul F." (i "Giornale storico della letteratura italiana", XIII) och "Studi Folenghiani" (1899), De Sanctis, "Storia della letteratura italiana" (1873, vol. II, kap. XIV), och Fr. Berlinghieri, "Teofilo Folengo e la Poesia Maccheronica" (1875). H. Sjdg.

Foley [få'li], sir Thomas, engelsk amiral, f. 1757, d. 1833, kom i sjö tjänst 1770, deltog i operationerna under Keppel 1778 och under Hardy 1779, tjänstgjorde såsom flaggkapten å engelska flottan i Medelhafvet 1793 och i slaget vid St Vincent 1797. Såsom chef å linjeskeppet "Goliath" ledde han den engelska kolonnen med oförliknelig skicklighet vid dess insegling till Abukir 1798 och anföll franska flottans tät från inre sidan. Änno flaggkapten 1801, understödde han med stor kraft Nelson i slaget på Köpenhamns redd. F. blef konteramiral 1808, viceamiral 1812 och amiral 1825 samt tjänstgjorde från 1830 såsom befälhafvande amiral i Portsmouth. Litt.: J. B. Herbert, "Life and services of admiral sir Th. F." H. W.-I.

Foley [få'li], John Henry, irländsk bildhuggare, f. 1818, d. 1874 i London. Ett af F:s tidigare arbeten, *Yngling vid en flod* (1844), visar en lycklig förenig af antik behag med natursanna former och skaffade honom bl. a. beställningar på statyer för parlamentshuset i London. Hans bästa verk tillhöra porträttskulpturens område: *Lord Hardinges ryttnarstaty* (1856, i Calcutta), *Sir J. Outrams staty* i London, *Prins Alberts staty* i Hyde park, London, m. fl. Jfr C. Monkhouse, "The works of J. H. F." (1874).

Folgefonnen är näst Jostedalsbränen och möjligen Svartisen Norges största glaciär. Den ligger på ryggen af det fjäll, som begränsas af Hardangerfjorden med dess armar, Sörfjorden och Aakrefjorden, samt höjer sig ända till 1,654 m. ö. h. Dess största utgreningar äro Bondhusbräen i v. och Buarbräen i ö., den senare länge bekant genom sin raska framskridning. F. är icke ett sammanhängande helt, utan består af tre mindre partier, som skiljas från hvarandra af djupa dalar. Y. N.

Folgore da San Gimignano [djaminjånå], italiensk skald, tillhörande den folkliga och humoristiska diktarskola, som blomstrade i Toscana under förre hälften af 1300-talet. Af honom finnas två s. k. sonettkransar (*corone di sonetti*). Den ena, skildrande de olika månadernas förströelser (*corona de' mesi*), är tillägnad ett sällskap unga män i Siena, i hvilket man trots sig återfinna den *brigata godereccia* eller *spendereccia*,

hvars vansinniga slöseri är föremål för Dantes satir i slutet af 29:e sången af "Inferno". Den Niccolò, som fräas i F:s inledningssonett såsom där omnämnda sällskaps hufvudperson, skulle då vara identisk med den af Dante åtförd ställe omtalade Niccolò, som tillhörde familjen Salimbeni (enl. andra Bon-signori). Från annat håll har på goda grunder visats, att det hos F. är fråga om en Niccolò di Nisi, hvilken också varit samtidig med och sannolikt vän till den Carlo Caviccioli från Florens, som F. tillägnat den andra sonettkranzen, hvilken skildrar de olika veckodagarnas nöjen (*corona della settimana*). Det var för öfrigt till denna tid i hela Italien och särskildt i Toscana mycket vanligt, att rika unga män slöto sig tillsammans för att göra sig glada dagar. I F:s sonetter finnas dessutom inga bestämda antydningar om ett slösande sällskap, utan nöjer han sig med en revy af de efter årstiderna lämpade förlustelser, med hvilka han skulle vilja lyckliggöra den *brigata nobile e cortese*, till hvilken han i den första coronans inledningssonett vände sig. — Från en annan sida visar sig F. i de tre politiska sonetter, i hvilka han skonslöst går till rätta med sina guelfiska partivänner, hvilka genom sin feghet låto besegra sig af ghibellinerna vid Montecatini 1315. — Jfr G. Navone, "Rime di F. da S. G. e di Cene della Chitarrà" (1880), Vincenzo Nannucci, "Manuale della letteratura del primo secolo della lingua italiana" (1874, vol. I), D'Ancona, "Studi di critica e storia letteraria", och Bartoli, "Storia della letteratura italiana", vol. II, kap. XI.

Folia. Se Folium.

Foliceæ, bot. Se Levermossor.

Folia'nt (se Folio), bok i folioformat.

Foliation, geol., engelsk benämning för en bergarts skiffring eller skiffrighet parallellt med skiktningen; äkta skiffring. Jfr Förskiffring. E. E.

Fölie (af lat. *folium*, blad, löf), tunt metallbleck. Se Folium.

Folie d'Espagne [fåli despa'ñ], fr. ("spanskt tokeri"), gammal spansk solodans, i $\frac{3}{4}$ takt, af gravitetisk karaktär. Den går igen i Corellis bekanta stycke "La folia" för soloviolin. A. L.*

Foliera (af *folium*, se d. o.). 1. *Hand.*, numrera sidorna i en räkenskapsbok så, att hvarje uppslags båda sidor erhålla samma nummer (jfr Folio). — 2. *Tekn.*, belägga med folie (se Foliering). I. A. W. son M.

Foliering (af lat. *folium*, se d. o.), beläggning på speglar med af tenn och kvicksilver bestående s. k. tenn-amalgam. Tennet utvalsas till mycket tunna skivor eller blad, s. k. stannioli, hvilka utbreddas på ett horisontellt underlag, som ej angripes af kvicksilver. Stanniolen öfvergutes med kvicksilver, och glaslet, sorgfälligt rengjort, skjutes därefter öfver, så att det på alla punkter kommer i beröring med kvicksilfret, utan att skada stanniolen. Därefter pressas glasskivan mot stanniolen. Mindre glas kunna genast tagas ur pressen, men större få vanligen kvarligga en dag i densamma. L. A. F.*

Folies-Bergère [fåli bär'är], fr., en vid Rue Richer i Paris belägen, elegant varietélokal, där en mycket omväxlande repertoar bjudes.

Folies-dramatiques, Théâtre des [teåtr då fåli dramati'k], fr. ("teater för dramatiska toke-

rier"), namn på en teater i Paris, hvilken öppnades 1831, är belägen vid Boulevard St Martin samt har odlat hufvudsakligen vådevillen och operetten. 1900 bar teatern en tid namnet *Opéra populaire*.

Folies-nouvelles, Théâtre des [teåtr då fåli nove'l], namn på en 1854 i Paris vid Boulevard du Temple öppnad teater (jfr Altaroche), som 1859 fick namnet Théâtre Déjazet (efter direktisen, Virginie Déjazet, se denna).

Foligno [fåli'njå] l. Fuligno, stad i italienska prov. Perugia (Umbrien), vid floden Topino. 8,951 inv. (1901; som kommun 26,111 inv.). Biskopssäte med vacker katedral (S. Feliciano från 1130-talet, flera gånger ombyggd, delvis förstörd 1903) och flera andra kyrkor (för klosterkyrkan Sant' Anna målade Rafael den nu i Vatikanen befintliga *Madonna di F.*). I F. finnes ett pinakotek, ett gymnasium, en teknisk och en handverksskola. Ölje- och pappersfabriker. — F. var i förntiden ett romerskt municipium, *Fulginium*, och under medeltiden, då dess namn var *Fulignum*, ett oberoende samhälle, tills det 1439 förenades med Kyrkostaten. (J. F. N.)

Folio, förkortadt fol. (egentl. abl. af lat. *folium*, blad, löf), (på en viss) sida i en bok (jfr Pagina); boktr., bokformat, som uppkommer därigenom, att hvarje pappersark vikes (falsas) endast en gång (i två blad l. fyra sidor); *hand.*, uppslag eller öppning i räkenskapsbok; därå angifvet nummer (jfr Folia). — **Folio recto**, på bladets framsida (i handskrifter). — **Folio verso**, på bladets baksida. — **Folioräkning**, detsamma som upp- och afskrifningsräkning. Se Bank, sp. 858. — In folio, i folioformat.

Folium (af lat. *folium*, plur. *folia*, blad, löf). 1. Blad, sida i en bok (jfr Folio). — 2. *Metall.* (äfven Folia, jfr d. o.), tunt bleck af tenn, guld, silver eller annan metall (se Bladmetall och Bleck). — 3. *Med. farm.*, blad, drog, som utgöres af blad, hvilka i regel förvaras i torkadt tillstånd och användas till beredning af läkemedel. Bland bladdrogor märkas följande, hvaraf de med * utmärkte äro intagna i Sv. farmakopén: *Folium Aurantii* (se Citrus), *F. Belladonnae** (se Belladonna), *F. Betle* (se Areca och Piper), *F. Bucco* (se Buckoblåd), *F. Cardui benedicti** (se Cnicus), *F. Carobæ* (se Jacaranda), *F. Coca* (se Erythroxylon), *F. Digitalis** (se Digitalis), *F. Faham l. Faham-te* (se Angrecum), *F. Farjara* (se Tussilago), *F. Hamamelidis** (se Hamamelis), *F. Hyoscyami** (se Hyoscyamus), *F. Jaborandi* (se Jaborandi), *F. Menyanthes** (se Menyanthes), *F. Salviae** (se Salvia), *F. Sennæ** (se Senna), *F. Stramonii** (se Datura), *F. uva ursi** (se Arctostaphylos). C. G. S.

Folkare, häråd i Kopparbergs län, ingår i Hedemora domsaga och fogderi samt omfattar socknarna Grytnäs, Avesta, Folkärna och By. (Af Avesta är numera ingen del att räkna till Västmanlands län). 65,493 har. 18,658 inv. (1906). F. är det enda häråd, som sträcker sig n. om Dalälven.

Folkbad, den badform, som genom långvarigt bruk utvecklat sig hos ett folk. Folkbadstypen varierar i olika länder. Svettningsbadet (*badstugubadet*) är det äldsta folkbadet; det är ett renings-

bad af största värde, och därvidlag har naturinstinkten ledd folken rätt. Dit höra de hvarandra nära stående svenska, finska och ryska folkbaden, utmärkta af hög temperatur med växlande fuktighetsgrader. Det svenska l. Curmanska badstugubadet med sin riktiga blandning af torr och fuktig luft är det bästa folkbadet. *Bassängbadet* under vintern få betraktas som en mera förenklad form af detta bad, då det hos oss är stadgat, att man först gör sig ren i varnstugan, hvarpå simningen i bassängen får betraktas som en hårdnings- och rekreationsprocess. Att rengöra hudorganet i en sådan s. k. vinterbassäng, den må vara än så stor, är omöjligt, ty att förnya vattnet medför så stor kostnad, att det ej kan utföras. Folkbad bestående i ljum *dusch* med efterföljande kall har den fördelen, att det är billigt, men det har en hel del olägenheter. Metoden är mycket begagnad i Tyskland, där skolbadet, arbetarbadet vid fabriker och de militära kasernbadet o. s. v. äro sålunda inrättade. Nu har i Sverige badstugubadets stora värde som renings- och uppfryskningsbad så ingått i folkmedvetandet, att man ej kan inslå på andra vägar. Folkbadet i Japan består af heta bassängbad, men de mana ej till efterföljd, åtminstone ej i nordiska klimat. Jfr A. Leverin och C. Curman, "Om bad" (i "Hälsöfverförhållanden", 1890), och N. Englund, "Om hudens vård och folkbad" (1897). Se vidare B ad 1 och B ad 2 g a.

Folkbank, jur., öfver hufvud en organisation, som driver bankrörelse i relativt mera begränsadt omfång, med uppgift att tillgodose den mindre om-sättningen å en viss ort. Under tiden före 1903 års banklagstiftning användes beteckningen folkbank dels af s. k. solidariska folkbanker — hvilka ansetts ega handelsbolagets rättsliga natur — dels och af vissa aktiebolag. I det af K. M:t befallningshafvande i Örebro län 1867 fastställda regl. för Örebro folkbank — en solidarisk folkbank —, hvilket sedermera tjänat till förebild vid uppgörandet af reglementen för solidariska folkbanker, uppgifves banken ha till ändamål att genom sammanslutning, besparingar och ordentlighet söka bereda sig och sina delegare kredit och förlag. I sammanhang med utfärdandet af lag 29 juli 1892 ang. sparbanker blefvo äfven folkbankerna i viss mån föremål för särskilda bestämmelser, likartade med sparbankslagens stadganden. Genom lag af nämnda dag ang. tillsyn å vissa s. k. folkbanker och med folkbanker jämförliga penninginrättningar stadgades nämligen, att därest s. k. folkbank eller annan därmed jämförlig penninginrättning drefve sin rörelse utan af konungen stadfäst reglemente och därest vidare bland dess rörelsegrenar inginge sådan inlåning, som sparbank bedref, skulle penninginrättningen beträffande rörelsen i dess helhet vara underkastad tillsyn af K. M:t befallningshafvande i länet. Denna lag ang. tillsyn etc. afsåg att, med fränskiljande af verkliga sparbanker, omfatta dels s. k. solidariska folkbanker, dels folkbanksaktiebolag, som idkade sin rörelse utan af K. M:t fastställt reglemente, dels och inrättningar, som drefvo sparbanksrörelse med rätt till vinst för stiftarna och därför icke kunde hänföras till sparbankerna. Liksom de i nyssnämnda lag afsedda penninginrättningar icke hörde under sparbankslagen, så hemföll de icke heller under banklagstiftningen rörande enskild sedelutgifvande

bank och bankaktiebolag. Enligt banklagstiftningen 18 sept. 1903 får emellertid efter dess trädande i kraft (1 jan. 1904) i firmabeteckningen ordet bank icke begagnas af andra enskilda penninginrättningar än solidariska bankbolag, sparbanker och bankaktiebolag — med undantag af sparbanker allenast inrättningar, för hvilka konungen stadfäster reglemente och meddelar oktroj. Man har nämligen ansett, att därest benämningen bank finge användas äfven af sådana penninginrättningar, som icke äro underkastade den egentliga banklagstiftningen, ett i många fall oberättigadt förtroende kunde komma dylika företag till del. Därjämte har stadgats, att sådant solidariskt bankbolag, hvars grundfond understiger 1 mill. kr., skall använda beteckningen folkbank, medan annat solidariskt bankbolag skall benämnas enskild bank. Något hinder för bankaktiebolag att i sin firma, som nödvändigtvis skall utmärka bolagets egenskap af aktiebolag, äfven begagna uttrycket folkbank förefinnes ej. De s. k. folkbanker, som hemföll under 1892 års lag ang. tillsyn etc., ega alltså enligt 1903 års banklagstiftning, därest de icke ombildas, icke rätt att använda beteckningen folkbank. I anslutning till detta förhållande har nyssnämnda lag upphäffts och ersatts med en likartad af 18 sept. 1903 ang. tillsyn å vissa penninginrättningar, som drifva sin rörelse utan af konungen fastställt reglemente.

Folkbeväpning, Folkhär, *krigsv.*, kallas den krigsmakt, som åstadkommes, då folket i massa griper till vapen. Det krig, hvari en sådan krigsmakt kämpar, kallas folkkrig. I forntiden utgjordes härarna merendels af det väpnade folket eller af en ur detsamma uttagen del, tills bruket af legoknektar, först i Grekland och sedan i romerska riket, utträngde folkhären. Äfven under den äldre medeltiden trädde hela folk i vapen, men småningom sjönk folkhärarnas betydelse tillbaka för feodaladelns rytteri och de värfvade trupperna (landsknektar m. fl.), om de än vid folkresningar (t. ex. schweizarnas, husiternas) utvecklade stor kraft. I Sverige kallades folkhären vanligen *bondehär* (se d. o.). Under nyare tiden togs folket i allmänhet i anspråk för krigsmakten endast tillfälligtvis för densammas uppbringande till fulltalig styrka, då värfningen icke gaf till fyllest, men franska revolutionen gjorde genom uppbåd i massa härarna åter till folkhärar. Den sedermera i de flesta länder antagna allmänna värnplikten gör väl härarna till folkhärar, då folkets alla beståndsdelar ingå i dem, men med folkbeväpning förstår man dock egentligen blott den resning i massa, som tillställas vanligen i den fientliga härens rygg, och hvar till *landstormen* (se d. o.), där sådan finnes, tjänar såsom stöd. Folkbeväpningen åstadkom stora saker under Napoleon I:s krig i Spanien, där väpnade hopar öfverallt anföll fransmännen och tillfogade dem stor skada i smärre strider, s. k. *gerillakrig*. De genom folkbeväpning hopkomna trupperna erkännas enligt nutidens folkrätt såsom lagliga krigare endast då, när de bära uniform eller ett på gevärshåll synligt tecken. så fäst vid kläderna, att det icke i en handvändning kan aftagas. I motsatt fall anses de såsom upprorsmakare.

Folkbibliotek kallar man en offentlig boksamling, hvilken äfser att bereda tillfälle till kunskapsgifvande och underhållande läsning åt allmänheten, särskildt

den kroppsarbetande klassen. Folkbiblioteken skiljas härigenom från de boksamlingar, som i främsta rummet tillgodose rent vetenskapliga och speciella behov. Då de bredare samhällslagrens läskunnighet är en jämförelsevis sen företeelse, sträcker sig folkbibliotekens historia ej särdeles långt tillbaka. Helt naturligt var det i de anglosaxiska länderna, särskildt Förenata staterna, med deras demokratiska samhälls-inrättningar och därpå härledda insikt om folkbildningens betydelse, som de moderna folkbiblioteken först utvecklade sig.

I Sverige hade vid början af 1800-talet folkbibliotek (sockenbibliotek) upprättats på ett och annat ställe inom landet, särskildt i Värmland och Uppland, och dessa företag understöddes af Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande (stiftadt 1833). Genom 1842 års folkskolestadga erhöles sträfvandena att upprätta folkliga boksamlingar ett kraftigt stöd. I densamma infördes en bestämmelse, hvarigenom prästerskapet ålades att "uppmuntra till inrättandet och begagnandet af sockenbibliotek och därtill tjänliga böcker föreslå" i syfte att underhålla i skolan förvärfvade kunskaper och "synnerligen för befrämjandet af sann kristelig bildning". Under 1850-talet upprättades många sockenbibliotek. 1860-talet är sockenbibliotekens blomstringsperiod: 1868 var deras antal 1,437 (många dock synnerligen obetydliga och föga eller alls icke anlitade och omfattande nästan uteslutande religiös litteratur). Under 1870- och 1880-talen gingo sockenbiblioteken alltmer tillbaka. Därefter började emellertid ett kraftigt uppsving inom folkbiblioteksväsendet, sammanhängande med det ökade intresse för folkbildningens höjande, hvilket kännetecknade den demokratiska rörelse, som sedan 1890-talet gjort sig gällande. Socken- och stadsbiblioteken börja ryckas upp ur sitt förfall, och flera nya biblioteksformer vinna spridning: arbetarbibliotek, nykterhetsbibliotek. Läsrum (läsestugor) upprättas, och de allt talrikare arbetarinstitutionen (se d. o.) förses med bibliotek. Särskildt bland Uppsala-studenterna visade sig ett lifligt intresse för folkbildningsarbetet. De båda studentföreningarna Heimdal och Verdandi gingo i spetsen. Verdandi öppnade redan 1891 ett arbetarbibliotek i Uppsala. Båda föreningarna ha bl. a. utgifvit ypperliga populärvetenskapliga skriftserier samt upprättat *bokförmiddlingsbyråer*. Dessa, liksom Folkbildningsförbundets och Svenska sällskapets för nykterhet och folkkupföstran likartade byråer i Stockholm, ombesörja bokinköp till nedsatta pris af folkbibliotek, uppgöra bokförlag, uthyra vandringsbibliotek, d. v. s. lätt transportabla skåp, innehållande 40—60 bd vald litteratur, och tillhandagå i allmänhet biblioteken med råd och dåd. Den alltmät växande folkbiblioteksrörelsen erhöles 1903 i det af Folkbildningsförbundet utgifna "Folkbiblioteksbladet" ett eget organ. Vid sekelskiftet väcktes i riksdagen flera motioner om statsbidrag till folkbibliotek, och 1905 anvisade riksdagen dels 50,000 kr. att utgå såsom understöd till folkbiblioteken vid deras bokinköp, dels 10,000 kr. till de centrala anstalter, som förmedla dessa bokinköp eller uthyra vandringsbibliotek. Statsbidraget utgår till kommunbibliotek och församlingsbibliotek (sockenbiblioteken benämnas numera så, alltefter som de sortera under kommunal- eller kyrkostämna) samt till föreningsbibliotek, som af K. M:t för-

klarats likställda med de förutnämnda biblioteken. Statsbidraget utgår under vissa villkor med den alldeles för låga summan af 75 kr. till hvarje bibliotek. Första året beviljades statsbidrag af 628 bibliotek. Antalet lifskraftiga folkbibliotek i Sverige torde f. n. (1907) uppgå till omkr. 1,800.

Stockholms största folkbibliotek är *Stockholms arbetarbibliotek*, upprättadt 1892, hvilket eges af ett biblioteksförbund, bestående af 131 föreningar med 22,000 medlemmar. Biblioteket omfattar 17,000 bd och utlånade 1906 82,500 boklån. 8 af Stockholms territoriella församlingar ega s. k. *församlingsbibliotek* (det största, Kungsholms, med 52,000 boklån), hörande under kyrkostämorna. I syfte att samla och leda de förut spridda sträfvandena för upprättandet af folkläsningsanstalter inom hufvudstaden bildades 1900 Föreningen för folkbibliotek och läsestugor. Denna, som upprättat flera folkbibliotek med såväl hemutlåning som läsning på stället, ingick 1903 i Folkbildningsförbundet (se d. o.), som eger 4 folkbibliotek i Stockholm. Det förvaltar dessutom 2 andra offentliga bibliotek. Stockholms stadsfullmäktige understöjda dessa bibliotek med 16,000 kr. årligen (1907). — Göteborgs stad eger 3 folkbibliotek, bland hvilka märkes det af bruksegaren James Robertsson Dickson 1861 grundlagda s. k.

Dickson'ska folkbiblioteket i Göteborg.

Dickson'ska folkbiblioteket, hvilket sedan 1897 är inrymdt i en präktig byggnad (se fig.), hvartil Hans Hedlund uppgjort ritningen. Utlånssifra 1906: 53,000 bd. Under Rob. Dicksons stiftelse, som närmast förvaltar detta bibliotek, sortera äfven *Redbergslids* samt *Majornas folkbibliotek*, upprättade resp. 1902 och 1903. Göteborgs utskänkningsaktiebolag har upprättat 7 läsrum, till hvilka stadsfullmäktige lämna anslag (32,000 kr. 1907). Besöken uppgå till flera hundratusen årligen. — I Malmö öppnades i slutet af 1905 ett *stadsbibliotek*, som uppstått ur föreläsningföreningens bibliotek. Det afser att vara ett folkbibliotek och att lämna tillfälle till mera speciella, företrädesvis praktiska studier samt är ordnad efter amerikanskt mönster. Malmö arbetarkommun eger ett större folkbibliotek. *Malmö arbetares bibliotek*. Betydande folkbibliotek finnas dessutom i Norrköping, Luleå, Sundsvall m. fl. städer. Knappt något stadssamhälle är numera i saknad af folkbibliotek.

I *Förenta staterna* har frånvaron af äldre vetenskapliga institutioner åstadkommit, att splittringen mellan folkbibliotek och vetenskapliga boksamlingar undvikits och att man i stället erhållit "enhetsbibliotek" (*free public libraries*), afsedda för alla olika klasser och sysselsättningar bland befolkningen. Dessa bibliotek ha vunnit en storartad utveckling. Den moderna amerikanska biblioteksrörelsen daterar sig från 1847, då Bostons stadsfullmäktige anhöll om befogenhet att upptaga en biblioteksskatt för upprättandet af ett offentligt bibliotek. Flera stater (Massachusetts redan 1890) ha upprättat särskilda bibliotekskommittéer (*state library commissions*) för understödjan af de offentliga biblioteken. De uppmuntra upprättandet af bibliotek, utdela statsbidrag, utgifva bokföretekningar, lämna råd och upplysningar ang. uppförandet af biblioteksbyggnader, utsända vandringsbibliotek, främja samarbetet mellan biblioteken och andra bildningsföretag etc. Utlåns sker utan borgen, och allmänheten har ofta tillträde till boksamlingens hyllor (*open access*). Till hufvudbiblioteken äro i alla större städer anknutna filialbibliotek samt utlåningsstationer. Barnafdelningar med särskilda läsrum förekomma allmänt. Samarbetet med skolan är synnerligen intimt. Biblioteksreforeningen *American library association* (A. L. A.) har sedan 1876 utträtt betydande ting för biblioteksrörelsens främjande, särskildt i tekniskt afseende. A. L. A. utgifver studielistor och tryckta katalogort till alla nyutkomna böcker. Bibliotekarietutbildningen sker i särskilda bibliotekarieskolor, den i Albany (sedan 1884) har 1—3-åriga kurser. Somliga bibliotek äro oerhördt stora (se Bibliotek, sp. 274—275). Biblioteken ha kraftigt understöds af enskilda personer, så har Andrew Carnegie intill 1907 skänkt öfver 32 mill. dollars till upprättandet af bibliotek. F. n. finnas i Förenta staterna öfver 6,000 bibliotek med mer än 1,000 bd i hvarje. Till biblioteken höra ofta samlingar af skön konst, konstindustriella föremål m. m. samt föreläsningssal och festhallar. — I *England* grep man sig vid 1800-talets början an med att upprätta en mängd folkbibliotek (*free people libraries*), ej minst i samband med arbetarinstitutionens framträdande. Rörelsen främjades genom antagandet af W. Ewarts bill 1850 (se Bibliotek, sp. 274) ang. upptagande af en biblioteksskatt. Städerna ha omkr. 600 bibliotek med 50 mill. boklån. Londons budget upptager 1,5 mill. kr. för folkbiblioteken. På den engelska landsbygden äro biblioteksförhållandena mindre tillfredsställande. Ett karakteristiskt drag hos de engelska folkbiblioteken är förekomsten af särskilda läsrum dels för tidsskrifter, dels för tidsningar. — I *Tyskland* ha folkbibliotek länge funnits, men först på senare tid blifvit föremål för större intresse, särskildt sedan man börjat verka för enhetsbibliotek efter amerikansk mönster. För bibliotek i småstäder och på landsbygden ha flera stora föreningar verkat, framför allt Gesellschaft für verbreitung von volksbildung, som sedan sin stiftelse utdelat öfver 3 mill. kr. Dessutom må nämnas Comeniusföreningen och flera katolska sällskap. Den konfessionella splittringen och myndigheternas partiskhet i fråga om litteraturen ha nog bidragit till de tyska folkbibliotekens efterblifvenhet gentemot de angelsaxiska. Stora, modernt inrättade folkbibliotek finnas i Breslau, Düsseldorf, Frankfurt am Main, Berlin, Charlottenburg, Essen, Elberfeld,

Jena, Dresden, Hamburg m. fl. städer. Berlin har ett 30-tal folkbibliotek förutom af staden underhållna läsrum. — I *Österrike* har upprättandet af folkbibliotek varit h. o. h. öfverlämnadt åt den enskilda företagsamheten. Genom prof. Ryers arbete har Wien erhållit tillfredsställande biblioteksförhållanden. Äfven i Prag, Graz och Brünn finnas goda folkbibliotek. — I *Frankrike*, där Nationalkonventet under revolutionen upprättade offentliga boksamlingar af klostren och emigranternas bibliotek, tog folkbiblioteksrörelsen först efter 1870—71 års krig något större uppsving. Paris eger ett 100-tal folkbibliotek, af hvilka många dock ha en ringa lånefrekvens. F. n. torde i Frankrike finnas omkr. 3,000 folkbibliotek med 4,5 mill. band. — I *Finland* finnas folkbibliotek i så godt som hvar och en af landets kommuner. Stora bibliotek finnas i Helsingfors (40,000 bd), Åbo och Viborg. En af senaten tillsatt kommitté uppgjorde 1906 förslag till organiserandet af statsunderstödet åt folkbibliotek. — Af *Danmarks* folkbibliotek äro Köpenhamns de mest betydande. Statsunderstödet (19,000 kr. året 1906 —07) utdelas genom Statens komité till understöttelse av bogsamlingar dels direkt, dels i form af vandringsbibliotek. Därför verkar Udalget för folkeopplysnings fremme (statsunderstödet 20,000 kr.) genom att utgifva goda böcker, som gratis eller till billigt pris tillhandahållas folkbiblioteken. 1905 bildades föreningen Danmarks folkebogsamlinger. — *Norges* och Nordens största folkbibliotek är det "Deichmanske bibliotek" i Kristiania (se Bibliotek, sp. 278), som fick sin karaktär af folkbibliotek genom den fullständiga omorganisationen 1898 efter amerikanska principer (*open access*). Betydande folkbibliotek finnas i Bergen (90,000 bd) och Trondhjem (17,000 bd). Staten understödjer folkbiblioteken med 20,000 kr. årligen. Antalet statsunderstödda bibliotek är ung. 800.

Litt.: V. Söderberg, "Sveriges sockenbibliotek och öfriga anstalter för folkläsnig" (1901), Folkskoleinspektörernas femårsberättelser, Förhandlingarna vid Studenternas folkbildningsmöte 1901 och vid Andra svenska folkbildningsmötet 1907, Riksdagsförhandlingarna 1905, "Folkbiblioteksbladet" (1903 ff.), Schadowitz, "Folkbiblioteken i Finland" (1903), J. Ogle, "The free library" (1897), Andr. S. Steenberg, "Folkebogsamlinger" (1900), E. Schultze, "Freie öffentliche biblioteken" (s. å.), M. Pellissou, "Les bibliothèques populaires l'étranger et en France" (1906), J. D. Brown, "Manuel of library economy", och E. Jaeschke, "Volksbibliotheken" (1907, i "Sammlung Göschen"). Bästa källan för studiet af folkbiblioteken i de resp. länderna äro faktidskrifterna: "The library journal" och "Public libraries" för Amerika, "The library world" för England, "Blätter für volksbibliotheken und lesehallen" för Tyskland, "Bulletin des bibliothèques populaires" för Frankrike, "Bogsamlingsbladet" för Danmark, "For folke- og barnebogsamlinger" for Norge samt det ofvannämnda "Folkbiblioteksbladet" för Sverige. A. H.-b.

Folkbildningsarbetet i vidsträcktaste betydelse omfattar naturligtvis alla offentliga och enskilda sträfvanden att sprida kunskaper bland ett folk och höja dess bildningsgrad. I denna bemärkelse hör sålunda dit äfven den verksamhet, som utöfas af statens offentliga läroanstalter. (Se om dem art. Folkskola, Folkskolor [hög]re, Skol-

våsen, Tekniska läroanstalter, Universitet och afd. Undervisningsväsen under de särskilda länderna.) Vanligen använder man emellertid ordet folkbildningsarbete för att beteckna det vid sidan af det officiella undervisningsväsendet pågående, i många skiftande former bedrifna och vanligen från enskildt initiativ utgående arbetet att göra den andliga odlingens skördar tillgängliga för allt vidare kretsar, öka vetandet, förädla tänkesättet, väcka håg till självstudier och gifva ledning vid sådana samt bereda tillfälle till verkligt bildande förstörelser. Detta arbete kan mer eller mindre direkt ansluta sig till de officiella undervisningsanstalterna och särskildt till det mått af medborgerlig bildning de elementära skolorna kunnat gifva. Folkskolebildningen t. ex. uppträskas och utvidgas i de aftonskolor af hvarjehanda slag och med olika benämningar, som i de flesta länder, särskildt i stora industricentra med tillgång på intresserade lärarkrafter, pläga anordnas af föreningar eller enskilda bildningsifrare (jfr Borgarskola). För Finland särskildt karakteristiska äro de hemsckolor (se d. o.), som i samband med de politiska händelserna 1899 (februari manifestet, den stora petitionen till tsaren o. s. v.) med mycken energi organiserades på landsbygden för att råda bot för de svåraste bristerna i allmogebefolkningens elementäraste bildning. I de nordiska länderna ha med utgångspunkt i N. F. S. Grundtrivs pedagogiska tankar upprättats de för unga män och kvinnor af folket afsedda fria folkliga läroanstalter, som kallas folkhögskolor (se d. o.) och som på sista tiden alltmer börjat stöjas genom offentliga anslag. Från universiteten ha i många länder — särskildt de angelsaxiska, och efter deras föredöme på sista tiden äfven de nordiska — utgått energiska folkbildningssträfvanden, hvilka olika arter pläga sammanfattas under benämningen universitetsutvidgning (se d. o. och jfr Chautauqua och Feriekurser). Som centralpunkter för lokala folkbildningssträfvanden, särskildt i form af populärvetenskapliga föredragsreser, ha mångenstädes upprättats s. k. arbetarinstitut (se d. o.). Den akademiska ungdomens folkbildningsarbete i de nordiska länderna har haft och har sina centralhärder i vid universiteten bildade studentföreningar, hvilka i större eller mindre utsträckning satt folkbildningsarbetet på sitt program (jfr för svenska förhållanden artiklar om föreningarna Heimdal, Laboremus, Studentur och arbetare och Verdandi samt om danska Studentersamfundet). I den mån folkbildningsarbetet på de senaste åren hastigt tillvuxit i omfattning och intensitet, har studentföreningarnas banbrytande verksamhet på detta område till stor del öfvertagits af fastare organisationer, bland hvilka i Sverige må nämnas Folkbildningsförbundet (se d. o.) i Stockholm, likartade sammanslutningar i landsorten, såsom Västra Sveriges folkbildningsförbund i Göteborg och Sydöstra Sveriges folkbildningsförbund i Norrköping, Centralförbundet för socialt arbete (se d. o.) i Stockholm samt de fasta delegationer för folkbildningsändamål, som tillsatts utaf de större nykterhetssällskapen. En särskildt för nykterhetssällskapens folkbildningsarbete karakteristisk form är upprättandet af s. k. studiecirklar (se

d. o.), hvar och en under sin studieledare och med särskild uppmärksamhet riktad på deltagarnas självverksamhet. För det svenskspråkiga folkbildningsarbetet i Finland, förmågligast i fråga om anskaffande af lämplig föreläsning, finnes en centralpunkt i Folkupplysningssällskapet i Finland (se d. o.).

Det moderna folkbildningsarbetets arter och medel äro, som ofvan antydts, många och skiftande. Vid sidan af den direkta undervisningen i skolor och därmed jämförliga anstalter ("kurser" af olika slag) komma företrädesvis folkliga föredrag, böcker och tidsningsartiklar till användning. Om den numera i Sverige rikligen understödda folkliga föreläsungsverksamheten se Populärvetenskapliga föreläsningar, om anstalter för spridande af bildande läsning se Folkbibliotek, Läsestugor och Populärvetenskapliga småskrifter. För åstadkommande af populärvetenskapliga tidsningsartiklar inom landsortspressen ha flera af de ofvan nämnda svenska och danska studentföreningarna varit verksamma. Dessa och andra föreningar ha därjämte genom bokförmedlingsbyråer och förteckningar på böcker, lämpade till föreläsning, sökt underlätta folkbibliotekens och enskilda bildningssökandes bokförvärf, hvarjämte i Sverige ett par nykterhetssällskap föranstaltat om utgifvande af särskilda *studievägledningar* till tjänst vid självstudium inom olika kunskapsgränar. Mestadels i samband med universitetsutvidgningsrörelsen ha flerstädes metodiskt ordnade *museibesök* anordnats och vägledningar för sådana utarbetats. Till sist må i denna öfersikt öfver folkbildningsarbetets olika grenar nämnas de sinsemellan till organisation och uppgift rätt skiftande ungdomsföreningar, som i stort antal bildats i de nordiska länderna; denna "ungdomsrörelse", hvilken först i synnerhet utbredt sig i Norge och Finland, har på de sista åren fått raskt uppsving äfven i Sverige. Bl. a. har den tagit sig uttryck i hållandet af ungdomsmöten. I Finland har man för folkbildningsändamål med stor framgång anordnat äfven stora *sång- och musikfester*, och till folkbildningsarbetet hör för öfrigt i de flesta länder, där det lifligare bedrives, beredande af tillfälle för de breda lagren att gratis eller för billigt pris åhöra god musik. Tanken på att genom s. k. vandringsmuseer (se d. o.) göra samlingar af hvarjehanda slag mera tillgängliga för en större allmänhet har inom de nordiska länderna ännu endast i mycket ringa mån hunnit förverkligas. — Om folkbildningsarbetet inom de nordiska länderna och särskildt Sverige se "Förhandlingarna vid studenternas folkbildningsmöte i Upsala och Stockholm 9—12 maj 1901" (1901, med summariska redogörelser för dess dåv. ståndpunkt), "Om folkbildningsarbetet" (1904, utg. af Folkbildningsförbundet, Stockholm), "Andra svenska folkbildningsmöters förhandlingar" (1907) samt under här ofvan anförda specialartiklar anförd litteratur.

V. S.—g.

Folkbildningsförbundet är en i Stockholm bildad sammanslutning med ändamål att bidraga till folkbildningsarbetets organiserande, underlättande och stödjande, särskildt genom främjande af folkbibliotek och folkliga föredrag. Förbundet bildades 1903 genom sammanslagning af två i Stockholm förefintliga

föreningar, den 1900 bildade Föreningen för folkbibliotek och läsestugor samt den 1902 bildade Centralföreningen i Stockholm för populärvetenskapliga föreläsningar. Förbundets arbete är fördelat på tre afdelningar med en gemensam öfverstyrelse: *Centralbyrån för bokförmedling*, hvilken bl. a. förmedlar inköp af böcker åt folkbibliotek, anordnar och uthyr vandringsbibliotek, lämnar råd för upprättandet och handhafvandet af bibliotek samt utger "Folkbiblioteksbladet"; *Centralbyrån för föreläsningar*, hvilken bl. a. förmedlar populärvetenskapliga föreläsningar, uthyr ljusbildsserier med text och meddelar råd för föreläsningssrörelsen; *Afdelningen för folkbiblioteken i Stockholm*, hvilken har vårdn af förbundets fyra bibliotek och lärum inom hufvudstaden samt af två andra, under förbundets förvaltning ställda Stockholmsbibliotek. Dessa bibliotek afse ej blott hemlån, utan äfven läsning på stället, hvarför man vid deras inredning alltmör börjat söka tillämpa konstnärliga synpunkter för ästadkommande af trefnad i dem. Förbundet åtnjuter understöd af staten (för 1906 4,000 kr.) och af Stockholms stad (för s. å. 8,000 kr.). Under 1906 förmedlades bokinköp för mer än 27,000 kr. och föreläsningar till ett antal af 1,353; vandringsbiblioteken voro till antalet 37, boklånen vid förbundets folkbibliotek i Stockholm uppgingo under s. å. till 39,232 och besöken till 110,350, hvilket allt vittnar om en år efter år ökad verksamhet. Från enskilda personer ha 1907 öfverlämnats 26,000 kr. till en *centralboksamling* för biblioteken inom Stockholm. O. O.-n.

Folkböcker kallas en del allmänt kända skrifter, emedan de efter hand trängt ned till de samhällets klasser, om hvilka ordet *folket* företrädesvis nyttjas. De förtjåna detta namn äfven på *den* grund, att de vunnit spridning inom hela folk och alla klasser inom dem, den ena efter den andra. De utgöra vanligen mer eller mindre ombildade former af äldre litterära alster, mest medeltida riddardiktning. De voro länge de enda böcker, som tillfredsställde de breda lagrens begär efter underhållande lektyr. Under en lång följd af generationer kunde de behålla den ynnest de förvärfvat sig ochingo upplefva otaliga upplagor. "Se vi icke hvart år", säger J. Görres, den förste, som litteraturhistoriskt behandlade dem ("Die teutschen volksbücher", 1807), "i den högre litteraturen ögonblickets foster som Saturnus sluka sina barn; men *dess* böcker lefva ett odödligt, oförstörbart lif: under många århundraden ha de sysselsatt hundratuseentals människor, ett oberäkneligt publikum; aldrig föråldras de, tusen sinom tusen gånger återkomma de, alltid välkomna; outtröttligt pulserande genom alla stånd och mottagna af oräkneliga själar, som tillegnat sig dem, ha de alltid förblifvit lika roande, lika vederkvickande, lika undervisande för så många, många sinnen, som utan fördom upplåtit sig för den ande, som bor i dem."

Huru begärliga dessa böcker varit, intygas bl. a. däråf, att de brukat säljas icke blott i boklådor, utan tillika på andra sätt, såsom af kringvandrande gubbar och gummor, på torg och marknader och i Sverige i snusbodar. Då den allmänhet, för hvilken de voro ämnade, icke var synnerligen kritisk, försumrades texterna i hög grad, och utstyrseln blef den mest torftiga. Så t. ex. trycktes sådant "skillingstryck" på simplaste tryckpapper och illu-

strerades med träsnitt, som merendels voro alldeles barbariska, om de också icke saknade en viss stil. Från 1100- och 1200-talen, till en del ännu tidigare, ha dessa böcker varit en allmän och omtyckt läsning bland italienare, fransmän, tyskar, holländare och engelsmän; något senare gingo de ända upp till Danmark. De ha således bestått ett praktiskt prof, som mera än något annat skulle kunna tala för dem. "Med sitt tryckt i år", säger A. W. Schlegel, "framlägga de sin naiva tillförsikt att aldrig blifva gamla", och en af deras mest framträdande egenskaper är äfven ungdom, med dess fel och förtjänster, bland de senare särskildt deras starka poetiska tro, som icke låter dem frukta för några fantasiens luftfärder. Thorild säger, att han aldrig återfunnit det innerliga patos han en gång fann i *Raimond* och *Melusina*, det höga episka i *Olger Dansk*, den rörande sedeläran i *Carsus och Moderus*. den poetiskt lifjva hänryckning han kände

The Tolf

Sibyllers Spådommar / som många vnderfamme händelser ifrå verdensnes begynnelse in til enden tilfenna gifwa.

Sampe

Nicaula Drotningennes i Saba Prophetier / som hon R. Salomon öppenbarat hade.

Såsom och

Merkelige tilkommande ting / som aff S. Birgitta / Cyrillo, Methodio, Joachimino, Broder Reynhart / Johanne Lichtenberger / och Broder Jacob aff Spasnien / äre beskrefne.

Anno M. D. L. XV.

Nw aff itte Tydske Exemplar försiwenlat / aff MAGNO ANDREÆ Past. Wallentuncnf.

Tryckt i Stockholm / hos Ignatius Meurer / år 1620.

Prof på folkböckers utstyrsel: förminskad kopia af titelbladet till "Sibyllers spådommar", äldsta svenska upplagan (1620).

af *Fågel Blå*. Till deras fel höra det utvecklade, det drömlika, konturlösa hos dem. De synas nu därför också vara på väg att förlora sin makt öfver folkets fantasi; väd tid är för andligt avancerad för dem, den har för allvarsamma uppgifter för att kunna hängifva sig åt deras oordnade fantastik, den har ej ro att fördjupa sig i deras föga omväxlande stämningar, att lyssna till den långt dallrande ton, som är dessa dikters kanske egentligaste styrka. Tidningar och allahanda kolporterad litteratur ha nu så godt som fullständigt undanträngt dem.

Görres var, som ofvanför nämndes, den förste, som utgaf en bok om folkböckerna; men före honom hade redan den fitige bibliotekarien R. Nyerup i Köpenhamn vändt sin uppmärksamhet till dem.

Det 1793 stiftade "Selskabet for efterslægten" hade inom sig tillsatt en kommitté, som skulle ombesörja bl. a. utgifvandet af skrifter för allmogen. Däraf föranleddes Nyerup, en af kommitténs medlemmar, att taga kännedom om, hvad folket redan hade af läsning, som slagit an på det. En följd af hans studier blef ett litteraturhistoriskt arbete: "Almindelig morskabslæsning i Danmark og Norge igien-nem aarhundred" (1816). Oktadt Att er b o m genom bearbetningar af två folkböcker, *Fågel Blå* och *Lycksalighetens ö*, bort kunna vända uppmärksamheten på folkböckerna, hvilka redan den mångfrestande Hammar sköld påpekade genom den samling "Svenska folksagor" (1819) han tillsammans med en Imnelius påbörjade, och som innehöll *Helena Antonia*, *Melusina* samt den efter tradition upptecknade *Pelle Båtsman*, gjordes i Sverige ingenting för denna litteratur, förrän P. O. Bäckström utgaf "Svenska folkböcker, sagor, legender och äfventyr efter äldre upplagor och andra källor utgifne" (1845, 1848). Samlingen, oundgänglig för studiet af de svenska folkböckerna, innehåller tjuu sagor, fem legender och sex äfventyr samt är försedd med en värderik litteraturhistorisk apparat, men lämnar i kritik åtskilligt att önska. Skillnaden mellan folkbok, en från början skriven dikt, ett litterärt alster, och folksaga, hvilken på traditionens luftiga väg flyger från land till land och byter dräkt samt gör sig hemmastadd öfverallt, är icke iakttagen i detta arbete. Ännu mycket mindre är detta förhållandet i "Folksagor för gamla och unga" (1839—44; ofullbordad), som till utgifvare lär ha haft K. J. Lénström. Bäckströms arbete åtföljes af en ganska god "Öfversigt af svensk folkläsning" (äfven särskildt utgifven 1848). Han indelar folkböckerna i sagor; noveller; historiska berättelser; legender; trolldomshistorier; syner, uppenbarelser och spökhistorier; spådomar och drömböcker; äfventyr; smärre skämtsamma skrifter och skrifter i blandade ämnen (bonde-praktiken, färgböcker o. s. v.). Alla dessa för allmogen utgifna, för den till stor del enkom skrifna och mest af den lästa skrifter kunna visserligen kallas folkböcker; men vi ha här med detta ord betecknat de romantiskt färglagda skrifter, som, med anor från medeltiden och bortom den, gått öfver hela det kristna Europa och mestadels öfver Danmark kommit till Sverige, såsom *Helena Antonia af Konstantinopel*, *Grisilla*, *Melusina*, *Fortunatus*, *Jerusalems skomakare* o. s. v.

I Frankrike trycktes tidigt "blå böcker", såsom folkböckerna där kallades efter färgen på de omslag deingo i Troyes. I denna stad, hvilken tyckes ha varit medelpunkten för detta slags litteratur, var boktryckaren Jean Oudot redan på 1600-talet verksam för deras spridning. På 1700-talet idkades samma slags förläggarskap af en Garnier och på 1800-talet af en Baudot. Äfven i Paris, Rouen och flerstädes trycktes "blå böcker". Flera gånger ha sådana blifvit samlade i ett mer eller mindre omfattande "Bibliothèque bleue". I Tyskland utgaf Marbach (1838 ff.) en samling "Volksbücher", fortsatt af O. L. B. Wolff, hvilken senare äfven utgivit "Volksromane" (1848—50); en annan samling utgafs af Simrock (1839—67). — 1852 nedsattes i Frankrike en kommission för undersökning af den kolporterade litteraturen, och dess sekre-

terare, Ch. Nisard, har om denna utgifvit ett anmärkningsvärt arbete, "Histoire des livres populaires" (2:a uppl. 1864; illustr.). Detta arbete jämte de förut anförda af Görres och Nyerup samt J. Dunlops, af F. Liebrecht till tyska öfversatta, rättade och ökade "Geschichte der prosadichtungen" (1851) utgöra det viktigaste af litteraturen öfver det rika, mångskiftande och i flera afseenden svårbehandlade ämnet.

R. B."

Folkdanser. Se Dans (om de svenska folkdanserna särskildt sp. 1326).

Folkdräkt, för allmogebefolkningen inom ett visst större eller mindre område särskildt utmärkande beklädnad. Ofta användes i samma mening uttrycket nationaldräkt, med hvilket ord dock nogare taget böra betecknas endast sådana folkdräkter, som känneteckna hela folk eller nationer i förhållande till andra. I de flesta fall äro emellertid ej heller nationaldräkterna enahanda; ehuru hufvudkaraktären är densamma, skilja de sig genom mer eller mindre betydande detaljlikheter i distriktsdräkter. Verkliga nationaldräkter tillhöra i regel endast sådana folk, som stå i öfvervägande grad främmande för den västerländska kulturen. Inom Europa förekomma dylika dräkter t. ex. i Balkanstaterna, Kaukasusländerna och hos finska folk. Någon gång finner man dock, att äfven i Väst-Europa en konstaterad särställning i etniskt eller språkligt hänseende åtföljes af en särskild klädedräkt. Så är t. ex. förhållandet med baskerna och skottarna samt, inom den skandinaviska halföns gränser, med lapparna. Å andra sidan kan en särskild dräkt, äfven om denna är af ganska sen typ, när andra anledningar till en dylik förmodan förefinnas, vara ett bestyrkande intyg om, att en befolkning till härkomsten afviker från de omkring boende invånarna. Oftare visar sig dock, hvad mellersta och västra Europa beträffar, särskildheten i dräkt hufvudsakligen bero dels på social eller kulturell afsondring, dels på en viss hos allmogen ej sällan förekommande högdragen själskänsla och ovilja mot nyheter, parad med individuell rädsla för att vara olisk sina grannar och likar, dels slutligen och ej minst på en mer eller mindre målmedveten tendens att befästa samhörigheten inom ett samhälle gentemot utomstående. Att en främling — en "utbörding" — skulle drista antaga en folkdräkt, som han ej genom härkomst egde rätt till, var fördom en orimlighet, som det allmänfolkliga rättsmedvetandet genast skulle ha bestraffat och omintetgjort. Folkdräkterna kunna således i sistnämnda hänseende på sätt och vis jämföras med tatueringen hos de s. k. vilda folken. Det ligger i sakens natur, att de folkdräkter, som tillhöra, hela folk, vanligen äro af vida högre ålder än de, som utmärka endast mindre samhällen, samt att på ju ursprungligare kulturståndpunkt ett folk står, desto ålderdomligare blir ock i regel folkdräkten. En nationaldräkt kan icke bildas genom någon plötslig reform, än mindre genom enskildt ingripande; den måste, om ock väckt till lif af främmande inflytanden, så att säga växa fram hos folket själf. Att Gustaf III misslyckades i sitt försök att i vårt land införa en nationaldräkt (se Svenska dräkten), finner således redan i rent folkpsykiska orsaker sin förklaring. Emellertid vore det ett stort misstag att tro, att folkdräkterna, när de utvecklats sig, bibe-

hålla ett en gång för alla fastställt utseende. Äfven de ha i alla tider, om ock jämförelsevis långsamt, varit underkastade växlingar, men dessa förändringar ha, ehuru i regel orsakade af yttre kulturintryck, dock alltid skett så, att det utifrån upptagna genom folklig bearbetning verkligen införlivats med det folkligt forärfade. Ätminstone i de allra flesta fall leder emellertid äfven detta senare, när det gäller kultiverade eller halfkultiverade folk, sitt ursprung från främmande håll. Ega folkdräkterna sällan på grund af sin förekomst rätt att kallas nationaldräkter, göra de det på sätt och vis ännu mer sällan på grund af sin härkomst. I regel utgöres hela den folkliga insatsen af en fortsatt, mer eller mindre genomgripande eller yttlig bearbetning af former, som lånats från en gång härskande modedräkter. I östra Europa låta dessa förbilder ofta direkt eller indirekt härleda sig från orientaliska kulturer, i mellersta och västra Europa åter från västerlandets kulturcentra. Detta är ock förhållandet med våra svenska folkdräkter, för hvilka här må något närmare redogöras. För kännedom om folkdräkter hos andra folk hänvisas till de i detta arbete ingående artiklar, som afhandla främmande folk och länder.

De svenska folkdräkterna präglas ej af någon genomgående, särskildt för vårt folk utmärkande grundform, utan ha utdanat sig på det hela taget oberoende af hvarandra. De olika ortsdräkternas områden äro ock icke allenast spridda, utan äfven af jämförelsevis obetydligt omfång: socknar och härad. Däremellan ligga ofta vidsträckt

bemärkas, att allmogen samtidigt med att den tillägnade sig nya former äfven bibehöll en del af det gamla. En eller flera klädespersedlar kunna således ha vida äldre anor än andra, som tillhöra en och samma folkdräkt. En viktig orsak till de gamla dräkternas bibehållande under lång tid var dessas för sin tid särdeles stora penningvärde och durabla skick. Så kunde t. ex. en skånsk eller värendas kvinnas högtidsdräkt motsvara en hel gård i värde. Förekomsten af en folkdräkt förutsatte alltså gärna en viss burgenhet hos ortens befolkning. Mest af allt verkade dock otvivelaktigt äfven i vårt land känslan af social samhörighet till folkdräkternas bibehållande. Giftermål utom socknen eller t. o. m. byn betraktades ju ännu för ej synnerligt länge sedan hos vår allmoge såsom något otillbörligt och samhällsstridigt. Att äfven under medeltiden och måhända långt därförut invånarna i olika orter i mer eller mindre mån skilt sig från hvarandra genom sin klädedräkt är antagligt. Solidariteten inom de mindre samhällena var då otvivelaktigt minst lika stor som någonsin senare. Emellertid följer dels af dessa aflägsna tiders mindre resurser, dels af deras långvariga kulturepoker, att likformigheten måste ha varit vida större än under senare tider. Det är renässansen, hvilken här likasom på så många andra områden, dock ej så fort hos allmogen som hos de högre klasserna, sätter allt i vägsvall efter medeltidens långvariga stiltje. Redan Gustaf Vasa ansåg sig föranlåten att i åtskilliga skrivelser förmana menige man att förblifva vid fädernas enkelhet. Med kännedom om maktlösheten i dylika förbud och om tidsförhållandena under de närmast följande Vasaregenterna kan man med allra största sannolikhet sluta till, att slutet af 1500-talet och början af 1600-talet är den tid, då våra äldre allmogedräkter uppstodo. (Jfr Dans, fig. 7, hvilken framställer en försvenskad bild efter original af Sebald Beham.) Det var ock under denna tid, som en del handverkare (skräddare, skomakare och skinnare) begynte bosätta sig i landsorterna, därvid medförande sådana herremoder, som de i städerna lärt känna. Detta antagande om folkdräkternas ålder bestyrkes icke allenast af våra äldsta kända folkdräkters snitt och utseende, utan äfven af de äldsta uppgifter, vi ega om dem. Redan i slutet af 1600-talet fattades sålunda på åtskilliga håll, t. ex. i Vingåker, Fellingsbro o. s. v., sockenstämmobeslut om bevarande af den gamla folkdräkten, och under 1700-talet dels förnyas och skärpas de gamla bestämmelserna, dels uppstå på många orter nya sådana. A andra sidan omtalar biskop H. Spegel redan 1683, att bönderna på Gottland "hafva ingen viss klädebonat, såsom utj andra landskap, utan kläda sig måst på samma sätt som borgarna". — Det är dock egentligen den genom nederländskt inflytande förenklade spanska dräkten, som under förra hälften af 1600-talet genomgripande omdanade den svenska allmogens dräkt. En bonde på en målning af Teniers d. y. skiljer sig sålunda till klädebonaden högst obetydligt, om ens något, från mången svensk bonde vid samma tid, och på t. ex. en Pieter de Hoochs tecknad möta ofta kvinno- och barnfigurer, hvilkas kläder påfallande erinra om dylika, som ännu förekomma hos vår dalallmoge. Det är från denna tid, som hos männen de vida knäbyxorna, hvilka ofta buros flera par samtidigt, de

Fig. 1. Svensk bonde under 1400-talet. (Efter målning i Kalmar kyrka i Uppland.)

Fig. 2. Svensk bondkvinna under 1400-talet. (Efter målning i Ösmo kyrka i Södermanland.)

områden, från hvilka man saknar all kännedom om att någon utpräglad folkdräkt någonsin förekommit. Likasom på så många andra håll äro äfven i vårt land folkdräkterna ursprungligen lån från stadsbefolkningen och medelklasserna, och det kräfvades i de flesta fall icke synnerligen djup dräktkännedom för att inse, när på de respektiva orterna dessa lån tidigast kunnat ske. Härvid bör dock noga

Färs härad
(Skåne)

Herrestads härad
(Skåne): Skördedräkt

Ingelstads härad
(Skåne): brudpigedräkt

Villands härad
(Skåne)

Göinge härad
(Skåne)

Östra härad
(Bleking)

Värend
(Småland)

Sunnerbo härad
(Småland)

Södra Unnaryds socken
(Småland)

Norra Öland

Vånga socken
(Östergötland)

Skedevi socken
(Östergötland)

Toarps socken
(Västergötland)

Toarps socken
(Västergötland)

Vingåkers socken
(Södermanland)

Mörkö socken
(Södermanland)

Hälsjö socken
(Uppland)

Hälsjö socken
(Uppland)

Östervallskogs socken
Nordmarks hd (Värmland)

Näs socken
(Dalarna)

Leksands socken
(Dalarna)

Rättviks socken
(Dalarna)

Rättviks socken
(Dalarna)

Ore socken
(Dalarna)

Mora socken
(Dalarna)

Mora socken
(Dalarna)

Delsbo socken
(Hälsingland)

Delsbo socken
(Hälsingland)

korta, med haktör hopfästa tröjorna, likaledes gärna anbragta flera utanpå. Hvarandra, samt de höga svarta filthattarna förskriiva sig. I kvinnodräkterna härleder sig från samma tid seden att utanpå hvarandra bära ett stort antal kjortlar, af hvilka i Skåne ännu inpå 1800-talet en kallades "klockan", en benämning, som redan den kupolförmiga kjorteln, vertugallen, på sin tid erhö. Äfven bruket att tätvecka, "goffra", ytterkjolen samt att bära smala förkläden — ej sällan flera samtidigt — leder sina anor från tiden inemot eller omkr. 1600. Under 1700-talet framträngde de franska moderna i viss grad småningom äfven till vår allmoge: knäbyxorna blefvo trängre, skörtrockar med ärmuppslag, ficklock och knappar, västar, skor med spännen samt lågkulliga hattar kommo i bruk. Kvinnorna anlade under samma tid den för många af våra folkdräkter typiska långrandiga kjolen, och den bekanta hufvudbonaden "stycke och mössa" utträngde på de flesta håll sin släkting, den gamla hufvan, "hatten", "hättan" eller det ansenligt äldre hufvudklädet, "hucklet", i dess olika former. Med 1800-talets inträde skänkte revolutionsmodernerna bl. a. vår allmoge cylinderrhatten, hvilken såsom högtidshufvudbonad vann stor spridning. De efter 1500-talet inträdande dräkthereformerna inverkade emellertid på det förhållande som folkdräktsmaterial i vissa orter mer, i andra mindre, och sålunda uppstod en mängd så att säga kulturskikt, hvilka genom folkets egen bearbetning småningom och stundom nästan till oigenkännlighet deformerades. "Klädedräkten differerar i riket nästan som jordmånerna", säger 1756 A. Tidström i sin resebeskrifning. Det är under sådana förhållanden nästan omöjligt att ens i ett större arbete redogöra för våra samtliga folkdräkter, så mycket mer som dessa bygdedräkter icke allenast skiftat inom olika kulturperioder, utan och samtidigt haft olika utseende ej blott för sommar och vinter samt skilda åldrar och kön, utan och för olika tillfällen (brud- och brudgumsdräkt, brudtärnedräkt, sorgdräkt, nattvardsdräkt), ja i viss mån äfven för olika samhällsställning, för så vidt nämligen denna inom ett bysamhälle gjorde sig gällande. Ej allenast gift och ogift, utan stundom äfven öfverårig ogift kvinna hade sålunda något särskildt utmärkande i sin dräkt. De äldsta uppgifter om och teckningar af folkdräkter, som vi ega, förskriiva sig, på ett eller annat undantag när, från slutet af 1600- och början af 1700-talet. Inemot midten af sistnämnda århundrade blir genom Linnés inflytande intresset för dem mera vaket och har sedan hållit i sig för att under de senaste årtiondena genom Nordiska museets inflytande erhålla ett lifligt uppsving.

De svenska folkdräkter, som mest tilldragit sig eller mest förtjäna uppmärksamhet, torde vara följande. (Ett trettiotal bland märkligare sådana från 1700- och 1800-talen finnas afbildade på de två till art. hörande färgplanscherna.) Bland Hälsinglands folkdräkter är Delsbodräkten, beskrifven vid midten af 1700-talet (K. Nilsson-Lenæus, "Delsbo illustrata", 1764), i synnerhet bekant (se pl. II). Äfven från-Bjuråker, Järfås, Alfsta m. fl. socknar i detta landskap äro folkdräkter kända. I Gästrikland torde Hedesunda- och Valbo-dräkterna företrädesvis bära omnämnas. Beträffande Dalarna, där folkdräkterna på ett aktningvärdt

sätt fortfarande inom flera socknar bibehålla sig, finnas redan tidigt goda och utförliga underrättelser dels af Linné om folkdräkterna i Bjursås, Rätt-

Fig. 3. Morafolk under början af 1700-talet. Efter samtida kopparstick.

viks (se pl. II), Orsa, Mora (se fig. 3 och pl. II), Älfdalens, Gagnefs, Floda, Nås (se pl. II), Särna, Malungs och Lima socknar ("Iter Dalecarlicum institutum 1734", i "C. v. Linnés ungdomsskrifter

samlade af E. Åhring", ser. 2, 1889), dels af Hülphers, hvilken utom nyssnämnda socknar äfven mer eller mindre utförligt behandlar dräkterna i Äl, Lek-sand (se pl. II), Öre (se pl. II), Vänjan, Transtrand, Äppelbo, Järna, Sundborn, Svärdsjö, Hedemora, Söderbärke och Norrbärke (A. A. Hülphers "Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande län och

Fig. 4. Dalafolk 1794.

År 1757", 1762). För kännedom om daldräkterna under senare tid hänvisas till F. Arosenius' "Beskrifning öfver provinsen Dalarne" (1862—68) samt V. Körsner, "Dalarne" (1885). Inom Dalarnas och Västmanlands bergslager bars af bergsmännen redan under slutet af 1600-talet

en för dem utmärkande beklädnad, den s. k. bergsmansdräkten, bestående af lågkullig filthatt, rock med häkter eller, senare, tygknappar, utan fickor, men med ärmuppslag och uppstående krage, knäbyxor, strumpor, skor och handskar, allt i svart eller svartbrun färg. Såsom käpp brukades den för detta stånd kännetecknande bergsmansxan. Kvinnornas dräkt liknade de enklare borgarfruarnas. Från Västmanland är för öfrigt egentligen endast en folkdräkt känd, nämligen den s. k. Fellingsbrodräkten (se J. C. Schultz, "Fellingsbro förr och nu", 1851). Inom Värmland är det företrädesvis Nordmarks härad (se pl. II), som i senare tid gjort sig känt för sina ännu efter midten af 1800-talet bibehållna folkdräkter. Från midten af 1700-talet finnas dock beskrifningar öfver flera sockendräkter inom Karlstads och Kils härad (E. S. Ekman, "Wärmland i sitt ämne och i sin upodling", 1765), och äfven rörande Fryksdals härad föreligga från samma tid uppgifter, af hvilka framgår, att kvinnorna burit gröna tröjor och röda kjolar af kläde. En dylik kjortel värderades till 4 daler och en tröja till 5 daler, under det en ko vid samma tid kostade 3½ daler. I Älfdals härad — Dalby och Norra Ny socknar — buros ännu vid midten af 1800-talet särskilda sockendräkter (se M. Axelson, "Vandring i Wermlands elfdal och finnskogar", 1852). Närke har, för så vidt vi veta, varit fattigt på folkdräkter. Från Kräklinge socken finnes dock en beskrifning öfver en 1600-talets allmogedräkt likasom och öfver den förändring denna vid midten af 1700-talet undergått (G. Hedin, "Beskrifning öfver Kräklinge socken i Neriket" i Vet. akad:s Handlingar, XV, 1754). Märklig är och folkdräkten i Stora Mellösa socken (R. Dybeck, "Runa" 1842—43, h. 4, 1843). Hvad Uppland angår, finnes från 1711 en beskrifning öfver folkdräkten i Sko socken under 1600-talet, hvilken tydligt visar, huru man på detta håll redan tidigt sökte efter bästa förmåga imitera herreklassen. De socknar inom detta landskap, som för öfrigt blifvit bemärkta för en karakteristisk folkdräkt, äro Häfverö (se pl. II) och Tierp (se "Uppland, skildring af land och folk", bd 2 s. 344 ff.; under utgifning). Inom Södermanland ådraga sig främst Västra och Östra Vingåkers folkdräkter uppmärksamhet såväl genom sin älderdomlighet som sin måleriska karaktär. Beträffande Västra Vingåkers (se fig. 5 och pl. II) kvinnodräkt finnas uppgifter redan från slutet af 1600-talet, hvaraf framgår, att kvinnorna buro kort tröja af svart kläde, röd, brun eller grön klädeskjortel, sammansömmad med snörlifvet, hvilket var af brokigt siden, huckle af kammarduk, läderbälte med vikhängande nålhus, pung, silfversked och slidknif, handskar, strumpor af grönt kläde eller af sämsk samt skor. Redan 1674 fattades här sockenstämmobeslut om sockendräkts bevarande, hvilket beslut förnyades 1693, då det bl. a. uttryckligt fastställdes, att som "mycken osed i klädedräkten härkommer mehrendels af en part lätt sinnige, ostadige, wispsinpte och högfärdige skräddare och skomakare, desse ingalunda skola fördrista sig til att göra andra kläder och skor än kyrkoherden och församlingens 24 äldsta kända för goda och tianliga" (se N. A. Lundgren, "Beskrifning öfver Västra Vingåkers socken", 1873). Äfven från Mörkö (se pl. II och C. U. Ekström, "Beskrifning

öfver Mörkö socken", 1828) samt Sorunda socken (se R. Dybeck, "Runa 1844", 1844—46) äro folkdräkter kända. I Östergötland märkas under

Fig. 5. Vingåkersbor 1794.

senare tid särskildt dräkterna inom Vånga (se pl. I) och Skedevis (se pl. I) socknar. Egendomliga voro i synnerhet i den förra socknens mansdräkt de korta, nedtill öppna vidhyxorna (se R. Dybeck, "Runa 1844", 1844—46). Om folkdräkten i Näsby (nu sammanslagen med Rystads) socken i början och vid midten af 1700-talet finnes en beskrifning från sistnämnda tid (H. Hederström, "Näsby socken i Östergötland beskrifven år 1755" i Vet. akad:s Handl., XVIII, 1757). Bland Västergötlands folkdräkter är den vackra Toarpsdräkten (se pl. I) mest förtjänt af omnämnande. Småland utmärker sig i likhet med Dalarna och Skåne för sina många utpräglade och i allmänhet redan tidigt uppmärksammade och beskrifna allmogedräkter. Berömdast af dessa är den Värendska kvinnodräkten (se pl. I), hvilken genom sägen om Blanda onödigtvis erhållit ett ohistoriskt skimmer. Redan Linné anser denna dräkt vara den både täckaste och dyraste han sett hos allmogen i riket. Om Värendsdräkterna inom skilda socknar finnes redan från 1700-talet flera goda och utförliga beskrifningar ("C. Linnæi Öländska och Gothländska resa åhr 1741", 1745, sid. 317 ff.; Stenbrohults socken, och "C. Linnæi Skånska resa åhr 1749" (1751), sid. 41 ff.; Virestads socken, samt S. Krok, "Om Urshults pastorats inbyggares seder" o. s. v., 1768). En utförlig undersökning om denna dräkt finnes i G. O. Hyltén-Cavallius, "Wärend och Wirdarne", del 2 (1868). Äfven inom andra områden af detta landskap förekomma märkliga folkdräkter, såsom i Sunnerbo härad (se pl. I), Södra Unnaröys härad (se pl. I) samt i Östra härad (se P. G. Wistrand, "En småländsk folkdräkt från 1830-talet" i "Meddelanden från Nordiska museet 1901", 1903), och i Västbo härad (se Gaslander, "Beskrifning, Om swenska allmogens sinnelag, seder" o. s. v., 1774, och G. Djurklou, "Unnars-

boarnes seder och lif", 1874). Äfven den till Kalmar län hörande delen af landskapet har haft sina särskilda folkdräkter (se M. G. Crælius, "Försök till ett landskaps beskrifning, uti en berättelse om Tuna läns, Sefvedes och Aspelands häraders fögderie", 1774, s. 410 ff., samt A. Modeer, "Oeconomisk beskrifning öfver Halltorps och Voxtorps socknar" i Vet. akad:s Handlingar, XXVIII, 1767, och A. Wijkström, "Alhems sockens beskrifning", därst., XX, 1759). Smålandsdräkten är för öfrigt den svenska folkdräkt, hvarom vi ega den äldsta skriftliga uppgiften. 1634 skrifver nämligen fransmannen Charles Ogier, hvilken då besökte Sverige, att de småländske bönderna buro kläder af svart ylle, läderstöflar — icke träskor — samt nattmössliknande

141 Järrestads härad, s. 148 ff. Herrestads härad se pl. I, s. 235 ff. Skytts härad, s. 257 Ljunits härad och s. 273 ff. Färs härad, se pl. I) samt i A. Tidströms

Fig. 6. Småländsk bonde 1686.

Fig. 7. Halländsk bonde 1715.

hufvudbonader (alltså toppmössor) och yllevantar. Inom Bohuslän synas folkdräkterna, så till vida som sådana där förekommit, ha tidigt försvunnit. I Skede socken anträffade dock Kalm en äfven efter den tidens fordringar utpräglad allmogedräkt, hvilken han, hvad kvinnorna beträffar, rätt utförligt skildrar ("P. Kalms Västgötha och Bohusländska resa 1742", 1746, s. 100 ff.). Beträffande Halland finnas från mitten af 1700-talet beskrifningar öfver ett par märkliga folkdräkter, den ena från norra, den andra från södra delen af landskapet (A. Tidström, "Resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756", 1891, s. 6 ff., och P. Osbeck, "Utkast till beskrifning öfver Laholms prosteri" i "Hallands forn. för:s årsskrift", 1868, s. 20 ff.). Hvad Skåne angår, äro dess folkdräkter af den betydelse, att de föranlett utgifvande af ett särskildt planschverk, det till in på senaste tid i vårt land ojämförligt främsta i sitt slag, nämligen O. Wallgren, "Skånska allmogens klädedrägter" (1860—63). Om de skånska allmogedräkterna finnas för öfrigt goda uppgifter från 1700-talet i Linnæi "Skånska resa" (s. 65 ff. Västra Göinge härad, s. 102 och 110 Gälds härad, s. 119 Albo härad, s.

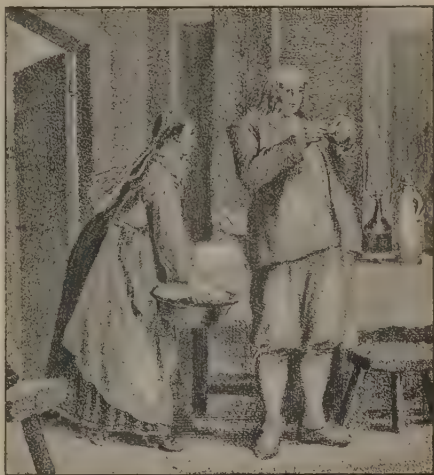

Fig. 8. Skåningar 1794.

"Resa i Halland" o. s. v., 1891 (s. 58 ff. Järrestads härad). Märkliga folkdräkter ha ock förekommit i andra härad, såsom Villands (se pl. I), Östra Göinge (se pl. I), Vemmenhög och Ingelstads härad (se pl.

Fig. 9. Blekingar 1794.

I; sistnämnda dräkt utförligt beskrifven i N. G. Bruzelius' "Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne", 1876), Skytts härad dräkt beskrifves i N. Lovéns (Nicolovius) "Folklivet i Skytts härad i Skåne" (1847). Blekinge allmogedräkter (se fig. 9 o. pl. I) tillhöra våra mest kända folkdräkter och ädrogo sig

redan Gustaf III:s intresse. De finnas och noga beskrifna vid slutet af 1700-talet (N. H. Sjöborg, "Utkast till Blekinges historia och beskrifning", 1792, s. 148 ff., hvarmed må jämföras F. W. v. Schubert, "Resa genom Sverige, Norrige" o. s. v., 1823, s. 101 ff.). Om Öland's folkdräkter (se pl. I) finnas tidiga och rikhaltiga upplysningar. Redan 1703 utkom härom en beskrifning med afbildningar (N. O. Wallinus, "De Oelandia dissertatio gradualis", s. 73 ff., öfv. i "Samfundet för Nordiska museets främjande 1895—96", 1897), hvilken alltså framställer 1600-talets dräkt. Från midten och slutet af 1700-talet finnas flera beskrifningar (Linnæi "Öländska och Gothländska resa", 1745, s. 75 ff. Ås socken, s. 93 Gräsgråds socken, s. 97 Hulterstads socken, s. 123 Högby socken, samt S. L. Gahm Persson, "Beskrifning öfver Öland, besynnerligen det Norra Motet", 1768, s. 137 ff., och D. Brusenius, "Försök till en beskrifning öfver Löt och Alböke församlingar på Öland" i Vet. akad:s Handlingar, XXXVII, 1776, s. 48 ff.). Hvad Gottland beträffar, har här redan anförts biskop Spegels yttrande från slutet af 1600-talet, att denna ö då saknade någon folkdräkt. Emellertid påträffade Linné i södra delen af ön, Rone socken, om ock med möda, 1741 en mansdräkt af 1600-talets grundtyp (Linnæi "Öländska och Gothländska resa", 1745, s. 245).

Utom till den i det föregående angifna litteraturen samt andra under senare tid utkomna ordsbeskrifningar bör här hänvisas till följande specialarbeten och planschverk öfver svenska folkdräkter: O. Forssell, "Ett år i Sverige" (sista uppl. 1864), Hård m. fl., "Svenska folkdräkter" (1857), C. A. Dahlström, "Svenska folkets seder, bruk och kläde-dräkter" (1863), båda dessa af underordnad värde, H. Thulstrup, "Afbildningar af nordiska dräkter" (1888—89), P. G. Wistrand, "Nordiska museets utställning af svenska allmogedräkter 1902" (1902) och samme författares likaledes företrädesvis på Nordiska museets samlingar grundade, noggranna och förträffliga verk "Svenska folkdräkter" (1907) samt älven H. Schlichting, "Trachten der schweden an den küsten Ehistlands und auf Runö" (1854). Bland de mångtaliga utländska arbetena och plansch-verken öfver folkdräkter inom Europa må exempelvis nämnas: G. Prah, "Samling af Norges mest eendommelige bonde drægter" (1827—30), J. Frich, "Norske nationaldragter" (1847), C. Tönsberg, "Norske nationaldragter" (1850—52), F. C. Lund, "Danske nationaldragter" (1861), T. Schvindt, "Finska nationaldragter" (1902), C. Jensen, "Die nordfriesischen inseln Sylt, Föhr, Amrum und die Halligen vormals und jetzt" (1891), A. Kretschmer, "Deutsche volkstrachten" (1870), F. Justi, "Hessisches trachtenbuch" (1900—05), F. Zell, "Bauern-trachten aus dem bayerischen hochland" (1903), J. Hoerli, "Die schweizer-trachten vom XVII—XIX. jahrhundert" (s. å.), och A. O. Heikel, "Trachten und muster der mordwinen" (1899). Se ock Dräkt samt där angifven litteratur. Om lapparna dräkter se Lappar.

N. E. H.

Folke (lat. *Fulco*). 1. Namn på flera medlemmar af Folkungaätten (se d. o.). — 2. Ärke-biskop i Uppsala. Se Ängel, svensk släkt.

Folke Algotsson. Se Algotssönerna.

Folkeforening, Dansk, politisk förening, stiftades i jan. 1865 som efterföljare af den i mars 1864

bildade "Marsföreningen" och som organisation för nationalliberala partiet. Hufvudföreningen var i Köpenhamn, men filialer funnos rundt i kring i landet; föreningen sökte genom föredrag och småskrifter stärka den nationella andan och medvetenheten samt upprätthålla förbindelsen med de danske slesvigarna och västna folkfriheten. Den stod i öppen motsats mot Årgustaföreningen å ena sidan och Bondevetnernes selskab å den andra. O. Lehmann var dess ordförande; efter hans död och fransk-tyska krigets oväntade utgång själfdog den.

E. Ebg.

Folkkekirke, folkkyrka, kallas i Danmark sedan 1849 den evangelisk-lutherska kyrkan, emedan det öfvervägande flertalet (mer än 98 proc.) af rikets invånare bekänner sig till denna. Se vidare Danmark, sp. 1282—83.

Folkapos. Se Epos.

Folkestad, Halvor Olsson, norsk skolman, biskop, f. 28 nov. 1807 i Bø, Nedre Telemarken, d. 30 sept. 1889 i Hamar, var först folkskollärare, studerade och blef 1836 teol. kandidat. Han tjänstgjorde sedan som präst i flera församlingar i Telemarken samt i Fredrikshald, blef 1864 biskop i det nyupprättade Hamar stift och tog afsked 1889. F. var en framstående talare och inlade stora förtjänster om det norska folkskoleväsendets förbättring. Ö. A. Ö.

Folkestone [fau'kston], stad i engelska grefsk. Kent, vid Kanalen, ligger dels i en trång dal, öfver hvilken går en stor järnvägsviadukt, dels v. därom längs kusten. 30,650 inv. (1901). Mycket besökt hafsbad och viktigt öfverfartsort till Boulogne. Bronsstaty af W. Harvey (1881), som var född i F., och ett efter honom uppkalladt institut.

Folketing, den ena af danska riksdagens kamrar. Se Danmark, sp. 1287.

Folkets hus, byggnader uppförda i syfte att be-

Folkets hus i Stockholm, Barnhusgatan 14.

reda arbetarorganisationer samlings- och expeditiions-lokaler. De egas af andelsföreningar (se *Kooperation*), i hvilka fackföreningarna äro de störste delägarna. Det första Folkets hus byggdes i Malmö i början af 1890-talet. Stockholms Folkets hus (se fig.) uppfördes 1898—1902. I detta äro inrymda Sveriges socialdemokratiska partis styrelse, "Socialdemokratens", landssekreterariats och ett flertal fackförbunds expeditioner, flera samlings-salar samt en teater (se Stockholms teatrar). I hela landet finnes f. n. omkr. ett hundratal Folkets hus i olika städer och municipalsamhällen samt i närheten af större industriella anläggningar på landsbygden. Till län åt Folkets hus-föreningar har landsorganisationen afsatt en särskild fond, till hvilken utgår en afgift af 2 öre i månaden för hvarje medlem af till landsorganisationen ansluten organisation. Liknande institutioner finnas i flera länder; idén torde först ha kommit från England (se Folkets palats). G. B.-c.

Folkets kärlek min belöning, konung Karl XIV Johans valspråk.

Folkets palats i östra London (eng. *People's palace for East London*), en till vederkvickelse och nytta för de lägre folkklasserna i Londons arbetar-

People's palace i östra London.

stadsdel Eastend inrättad anstalt, bestående af trädgårdsmörgårdade byggnader, som inrymma en stor sal för konserter och andra förädlade nöjen, ett bibliotek, läsrum, lokaler för gymnastik, sport och fria lekar, badbassänger, salar för diskussioner och sällskapslif, handelsbodar samt en omfattande teknisk skola (sedan 1888). Allt detta får af befolkningen åtnjutas fritt eller mot låga afgifter. Idén och impulsen till inrättande af ett sådant "Folkets palats" gafs 1882 af W. Besant (se d. o.) i hans roman "All sorts and conditions of men". "Folkets palats" öppnades i hela sin omfattning 1892. — Äfven i andra storstäder har man sedermera sökt åvägbringa inrättningar med samma eller liknande namn. Jfr Folkets hus.

Folkets röst, tidning, som utgafs i Stockholm 1849—61 af hoifrätsnotarien Frans Sjöberg. Första numret utkom 6 okt. 1849, sista numret 16 mars 1861. Tidningen utgafs till en början hvarje lördag, men från 4 okt. 1851 därjämte om onsdagarna, i nummer om 4 sidor. Tidningen förklarade själf sin uppgift vara "att bekämpa maktens missbruk och vindicera äfven de arbetande och medellösa folk-

klassernas mänskliga och medborgerliga rättigheter". Dess utgivare och "ansvaringar" blefvo flera gånger åtalade och dömda för tryckfrihetsbrott (smådeskriveri). Bland medarbetarna voro A. Krook och Kr. Bülöw. M. J. Crusenstolpe skref flera år tidningens revy "Till våra läsare i landsorten", och G. Wahlbom var dess tecknare och träsnidare. Prenumerationspriset uppgick de senare åren till 10 rdr rmt.

Folkets väl min högsta lag, konung Karl XIII:s valspråk.

Folketymologi (jfr *Etymologi*), en (vanligen hos allmogen försiggången) naiv association af sinsemellan obelästa uttryck, framkallad af en viss ljudlighet hos deras hufvudbeständsdelar. Den ojämförligt talrikaste klassen af folketymologier är den, där uttrycket ändras sin form till större öfverensstämmelse med det eller de associerade uttrycken, t. ex. sv. dial. *skamdal* (skandal), ombildadt efter *skam*, *åkipasj* (ekipage) efter *åka*, uppl. *skärkötteribod* (charkuteribod), västgöt. *tehall* (d. v. s. tillhåll) för hotell, värm. *stirreskåp* för stereoskop, jämtl. *dra'tvårs* för travers (tvärspråk på järnbanor), *under-visitet* för universitet, *badgång* för bassäng. Eller och händer det, att uttrycket ändras sin betydelse, men icke sin form, i den angifna riktningen, t. ex. sv. dial. *talang* i betydelsen "åftande talförmåga". Såsom ex. på huru uttrycket förblir både till form och betydelse oförändradt må gälla sv. *Bellehem*, associeradt med *hem*. Från folketymologien bör noga skiljas den nära befryndade ordleken (eller *vitsen*), som fullt afsiktligt sammanställer det etymologiskt icke sammanhörande, såsom då t. ex. *jurist* stafvas *djurist*. Se vidare A. Noreen, "Folketymologier" (i "Svenska landsmålen", VI, 1889, och "Spridda studier" I, 1895), K. Nyrop, "Sprogets vilde skud" (1882), och G. Andresen, "Über deutsche volksetymologie" (6:e uppl. 1899).

Folkförbundet, Svenska. Se Svenska folkförbundet.

Folkförsäkring, detsamma som arbetarförsäkring (se d. o.).

Folkhem, ställe, där mindre bemedlade få mot en ringa afgift tillgång till böcker, tidningar och skrifmaterial. Vanligen serveras på stället äfven kaffe, te o. d. Flera sådana "folkhem" finnas i Stock-holm.

Folkhushållningslära. Se Nationalekonomi.

Folkhär. Se Folkbeväpning.

Folkhögskolor, undervisningsanstalter, som afse att bibringa män och kvinnor af folket (urspr. landt-befolkningen) ett högre mått af medborgerlig bildning än hvad folkskolan kan gifva.

Danmark är folkhögskolans ursprungsland, och den, som man har att tacka för tanken på och planen till folkhögskolor, är N. F. S. Grundtvig (se d. o.). Redan 1831 framhöll han önskvärdheten af "en högskola för folklig vetenskaplighet och borgerlig bildning", och i flera småskrifter (i synnerhet "Skolen för livet og akademiet i Soer" (Sorø), 1838, och "Bøn og begreb om en dansk højskole i Soer", 1840) utvecklade han närmare sina tankar. Han tillämnade en ungdomsskola för danandet af goda och nyttiga samhällsmedlemmar. Ändamålet var ej att meddela ett visst mått af kunskaper, utan att väcka fosterlandskärlek och sinne för odling genom att utbreda kännedomen om folkets egen historia och

nationella utveckling samt fosterlandets natur- och samhällsförhållanden. Undervisningen skulle ske genom fria föredrag ("det levande ordet"), och sång- öfningar voro ett viktigt led i planen, men om främmande språk var icke tal; läxläsning och examina skulle ej heller förekomma.

Först då nationalitetsstriden i Slesvig, där den dansktalande allmogen stod tämligen ensam mot den tyska aristokratien och byråkratien, 1842 vardt häftigare, fick man ögonen öppna för, att man i Grundtvigs högskoletanke hade ett godt vapen till värn för danskheten. En af stridens ledare, professor K. Flor, fick 1844 den första folkhögskolan öppnad i Rödning i nordvästra Slesvig, och den samlade snart många lärjungar från hela Danmark. Ombildningen af Sorø akademi till en realhögskola, hvartill konung Kristian VIII givit sitt bifall, förhindrades emellertid däri-genom, att de nye ministrarna 1848 ej godkände planen. Skolan i Rödning måste stängas 1848—49, men öppnades ånyo 1850, sedan Slesvig kommit under danskt valde. Kr. Kold upprättade på Fyn 1851 en folkhögskola, där han nästan till ytterlighet genomförde Grundtvigs tankar, i det att all vikten lades på andlig väckelse och skolan fick en utpräg-lad demokratisk karaktär genom lärarnas dagliga samli-f med lärjungarna. Dessutom öppnades skolan om somrarna för vuxna unga flickor, något som Grund-tvig icke alls tänkt på. 1851 öppnades en folkhög-skola i Vejle och 1852 en vid Hindholm, 1854 en vid Gjedved och 1856 den s. k. "Grundtvigs högskola" på Marielyst nära Köpenhamn. Efter kriget 1864 vann högskolerörelsen stor utbredning i Danmark. 1865—70 upprättades inalles 43, af hvilka de viktigaste voro Askov (L. Schröder), Rød-kilde på Møen (F. Bojsen), Vallekilde (E. Trier) och Testrup (J. Nørregaard). Till 1894 hade det upp-rättats 120, men 50 hade ånyo blivit nedlagda. 1906 egde 71 ännu bestånd, men därtill böra läggas en del landbruksskolor, som i anläggning och arbets-ordning ha mycket stor likhet med folkhögskolorna. Vid många folkhögskolor finnas särskilda afdelningar för handverkare och vid några för sjömän. 1902 upprättades en för "husmän" (torpare) och det påtänktes en för fiskare. Däremot har det trots gjorda försök ej lyckats att skaffa folkhögskolorna inträde i Köpenhamn eller öfriga städer.

De flesta äro anlagda af Grundtvigs anhängare. Endast ett par hyllade en mot honom fientlig rikt-nig. I synnerhet var detta fallet med Viby vid Aar-hus, och på senare år ha några skolor bildats af inre missionen med hufvudvikten lagd på kyrklig väckelse, såsom Haslev 1891. Först lade man mesta vikten vid allmän andlig väckelse, men sedermera ha fram-för allt de större skolorna sträfvat att ge sina lär-jungar bestämda kunskaper. Läroämnena äro ännu företrädesvis historia och danskt språk samt littera-tur, men man medtager äfven naturvetenskaperna och söker afhjälpa de brister i skrifning och räkning, som folkskoleundervisningen lämnat. Sången är vid alla af största betydelse och likaledes gymnastiken, särskildt efter det svenska systemet. I Askov ut-sträcktes 1878 undervisningen, för hvilken förutsättes genomgången folkhögskola, och i flera folkhögskolor har man haft korta höstkurser, där lärare från flera skolor arbetat gemensamt för en större krets åhörare. Medan lärjungeantalet vid de danska folkhögskolorna 1853—54 icke steg till 200 och 1863—64 ännu

knappt var 500, växte det sedermera raskt; 1905—06 funnos i de egentliga folkhögskolorna 3,500 manliga och 3,200 kvinnliga lärjungar samt i landbruksskolorna resp. 1,100 och 100, alltså in-alles 7,900. Omkr. 180,000 personer, mest barn till hemmansegare, men äfven till andra jordbrukare och landthandverkare, torde ha besökt folkhög-skolorna. Att folkhögskolorna haft den största betydelse för spridandet af upplysning och kultur på landsbygden, kan icke betvivlas. Genom att vidga synkretsen och framkalla självverksamhet hos sina lärjungar ha de också medelbart haft väsent-ligt inflytande på själva landbrukets kraftiga utveckling under den senaste mansåldern. De ha givit bönderna deras naturliga ledare i socken- och amtsråden och den stora andelsverksamheten, hvar-jämte flertalet af de bönder, som blifvit riksdagsmän, fått sin egentliga utbildning i folkhögskolor, något som Grundtvig tidigt satte som en hufvuduppgift för dessa. Äfven flera af slesvigarnas ledare ha varit lärjungar på Rödning eller Askov. Då den andliga väckelsen bland bönderna i politiskt hänseende när-mast kom vänstern till godo, riktades under de stora brytningarna på 1880-talet från högren klagomål mot folkhögskolorna: de skulle utbreda halfbildning och uppblåsthet och göra sina lärjungar odugliga för praktiskt landbruk, men det ogrundade i dessa klagomål uppvisades till fullo.

Ursprungligen förhöll sig staten mycket kall mot folkhögskolorna; de erhöles först 1852—53 ett årligt anslag af 4,000 kr. Detta har småningom ökats och är för finansåret 1907—08 bestämdt till 151,500 kr., hvartill komma 252,200 kr., som utdelas till lär-jungarna, särskilda anslag för anskaffande af ny ma-teriel o. s. v., så att statens samtliga tillskott till folkhögskolorna uppgå till nära 430,000 kr. Sedan 1876 har staten haft en tillsyningsman, som afgif redogörelser till ecklesiastikdepartementet, men ej ingriper i undervisningen. Årligen (sedan 1895) hållas af universitetsprofessorer och andra veten-skapsmän särskilda kurser för högskollärare. Som ett organ för den från folkhögskolorna utgående rikt-ningen kan anses den sedan 1876 i Kolding utkom-mande veckotidningen "Høiskolebladet", hvarjämte bildats en mängd "Høiskoleforeninger" för män och kvinnor, som genomgått folkhögskolorna. Bland dan-skarna i Förenta staterna ha flera försök gjorts att upprätta folkhögskolor efter 1877; af dessa finnas ännu tre. Litt.: N. F. S. Grundtvig, "Snaaskrifter om den historiske høiskole" (1872), O. Möller, "Den danske høiskole i Sorø betragtet som en dansk velfærdssag" (1878), M. Steenstrup, "Anklagerne mod højskolerne belyst ved kjendsgjensninger" (1886), H. Rosendal, "Danmarks folkehøjskoler og landbrugsskoler. 1844—94" (1894), och L. Schrö-der, "Den nordiske folkehøjskole" (1905). E. Ebg.

I Sverige inrättades 1868 de första folkhögsko-lorna: en i Malmöhus län, en i Kristianstads och en i Östergötlands. Den första idén till dem hämtades icke från Danmark, hvars folkhögskolor 1868 voro föga kända i Sverige. I fråga om organisation, metod och uppfattning af ändamålet förefinnas icke få skill-aktigheter mellan de danska och svenska folkhög-skolorna, ehuru de förra, med sin större erfarenhet, alltså i mycket stå som förebilder för de senare. De svenska folkhögskolorna ha uppstått till följd därpå, att inom de kroppsarbetande klasserna vaknat

begär efter en upplysning, motsvarande tidens kraf, samt på grund där af, att de i svenska folkets medborgerliga lif så djupt ingripande nya kommunalförfattningarna och 1866 års riksdagsordning icke blott ha förlänat nya rättigheter åt dessa klasser, utan äfven hos dem väckt en känsla af skyldighet att skaffa sig medborgerlig bildning. Detta insåg först af allmogens mest erfarna män, riksdags- och landstingsmän, men därjämte ha äfven personer inom andra klasser omfattat de nya skolorna med varmaste intresse. Oftast ha, vanligen af riksdagsmän, framlagts motioner i landstingen om inrättandet af dylika skolor. Stundom har emellertid det första förslaget blifvit framställt vid ett folkmöte, i ett hushållningssällskap o. s. v. Folkhögskolorna ha ej uppstått genom initiativ af föreståndarna, och dessa ega ej skolorna; de stå icke i opposition mot de lärda skolorna; de ha ej framkallats af någon sådan religiös väckelse som den grundtvigianska, och de stå icke i någon fientlig ställning till den svenska kyrkan. — I öfverensstämmelse med de särskilda folkhögskolornas stadgar kan dessa läroverks ändamål sägas vara: att dana den mognade ungdomen för det *medborgerliga lifvet* genom att hos densamma framkalla en varm fosterlandskärlek, grundad på en lefvande undervisning om Sveriges land och folk, dess historia, språk och lagar; att förbereda denna ungdom för det *praktiska lifvet*, så att den till sitt eget gagn och landets bättnad kan arbeta på bästa sätt i sin kallelse; vidare att i någon mån göra ungdomen förtroelig för *naturens lif*, så att den får en inblick i skapelsens sammanhang, naturens former, krafter och verksamhet. Från vanliga skolor skiljer sig folkhögskolan därigenom, att den icke fordrar någon inträdes- eller afgångsexamen, ej vid undervisningen använder läxor eller förhör, ej riktar sitt arbete förnämligast på lärobokskurser samt icke utdelar några betyg. Mycken vikt lägges vid, att fasta kunskaper inhämtas, men undervisningen meddelas förnämligast genom lättfattliga föredrag, omväxlande med frågor, läsning och förklaring af läroboken, förevisning och förklaring af åskådningsmateriel, skriftliga arbeten o. s. v. Läroämnen äro modersmålet med litteratur och affärsskrifning, historia och geografi, naturlära och hälsolära, kommunal- och statskunskap, räkning, geometri, fältmätning och avvägning, välskrifning, bokföring, ritning, gymnastik och sång. — De för manliga lärjungar afsedda folkhögskolorna, som hösten 1907 uppgingo till ett antal af 39, ha under senare åren årligen besökts af omkr. 1.100 lärjungar, från 18 till 36 år gamla samt med en medelålder af 21 å 22 år. Af föreståndarna ha de flesta akademisk bildning. Till "andre lärare" och biträdande lärare bruka vanligen utses personer med akademisk bildning, men äfven agronomer, jägmästare, ingenjörer, officerare, folkskollärare o. s. v. Undervisningstiden omfattar vanligen 6 månader (nov.—april). Den egentliga folkhögskolekursen är i de allra flesta fall endast ettårig, men med flertalet skolor (25) äro förenade landtmannaskolor, som bilda en andra årskurs eller fortsättningskurs. Dessa äro följande: Tierp (Uppsala län), Åsa (Södermanlands), Lunnevad (Östergötlands), Nässjö (Jönköpings), Grimsjö (Kronobergs), Gamleby och Högalid (Kalmar), Hemsö (Gottlands), Ronneby (Blekinge), Önnestad (Kristianstads), Hvilan och Svalöf (Malmöhus), Katrineberg (Hallands), Herr-

ljunga och Färgelanda (Älfsborgs), Molkom (Värmlands), Käfvesta (Örebro), Tärna (Västmanlands), Fornby (St. Kopparbergs), Bollnäs (Gäffleborgs), Älsta och Håla (Västernorrlands), Degerfors (Västernorrlands) samt Boden och Matarenge (Norrbottens). På några ställen har man en andra årskurs med ung. samma ämnen som i landtmannaskolorna, och på några andra, t. ex. Hvilan, en andra årskurs med allmänbildande ämnen, däribland språk. — Den första svenska folkhögskolan för kvinnor öppnades 1869. F. n. (1907) lämnas undervisning åt kvinnor vid alla folkhögskolor utom en. Där det ej är samundervisning, begagna vanligen de kvinnliga skolorna samma lokaler, i hvilka manliga folkhögskoleelever undervisas om vintern. Kursen för kvinnor räcker i allmänhet 3 månader (vanligen under sommaren). Undervisningsämnen äro i allmänhet modersmålet och litteratur, svensk historia och geografi, hälsolära och hushållslära ("kökets kemi"), alla slags handaslöjder, räkning, bokföring, välskrifning, gymnastik och sång. Till elever mottagas endast vuxna flickor (vanligen med en medelålder af 20 år). Vid flera kvinnliga skolor har man en fortsättningskurs, vanligen benämnd *husmodersskola*, där hufvudämnet är huslig ekonomi. Antalet kvinnliga elever är omkr. 900. Åtskilliga af folkhögskolorna äro samskolor, särskildt i Norrland, tillsammans 8. — Vid ett stort antal folkhögskolor, särskildt de med landtmannaskolor utvidgade, hållas kortare praktiska kurser, småbrukarkurser, trädgårdskurser, mejerikurser, kontrollassistentkurser m. fl.

Till bestridande af de löpande utgifterna ha folkhögskolorna, utom statsbidrag, att beräkna lärjungarnas afgifter (15 å 80 kr. för hvarje elev; ett par skolor upptaga dock några elevavgifter), bidrag från landsting (500 å 3,500 kr. årligen, från hushållningssällskap, kommuner och s. k. folkhögskole- l. garantiföreningar, bestående af enskilda personer. Statsanslag för folkhögskolor beviljades — med anledning af väckta motioner — första gången vid 1872 års riksdag, då 10,000 kr. uppfördes för detta ändamål på extra ordinarie stat. Anslaget höjdes vid 1875 års riksdag till 20,000, vid 1876 års till 30,000, vid 1878 års till 40,000, vid 1893 års till 55,000 kr. Anslaget flyttades vid 1876 års riksdag på ord. stat samt blef redan vid 1873 års riksdag ett förslagsanslag. Dessutom finnes (sedan 1882 års riksdag) på extra ordinarie stat ett anslag (f. n. 35,000 kr.). "Till understöd åt mindre bemedlade lärjungar vid sådana folkhögskolor, som åtnjuta bidrag af statsmedel". Å det förra anslaget beviljade K. M:t för 1906 ett understöd af 161,206,88 kr. samt å det senare ett understöd af 35,000 kr. Såsom villkor för åtnjutandet af statsunderstöd är föreskrifvet bl. a. (k. kung. 18 okt. 1907), "att landsting, kommuner eller enskilda, hvar för sig eller gemensamt, till vederbörande skola eller kurs lämna bidrag, hvilka, inberäknadt skolavgifter, sammanlagdt uppgå till minst enahanda belopp som statsbidraget", hvilket sistnämnda dock ej må öfverstiga 3,000 kr. till hvarje skola, vid hvilken lärokursen genomgås på minst 20 veckor. Till kvinnlig folkhögskola, som pågår omkr. 12 veckor, lämnas högst 1,800 kr. Till kvinnlig kurs, som samtidigt med manlig folkhögskola pågår med väsentligen skild undervisning, lämnas högst 1,000 kr. Till en andra årskurs beviljas högst 2,000 kr.,

Fig. 1. Tärna folkhögskola i Västmanland.

Fig. 2 Folkhögskolan Hvilan i Skåne.

Fig. 3. Arbetstimme i folkhögskolan Hvilan.

dock endast för så vidt i samma kurs ett antal elever, motsvarande minst fjärdedelen af dem, som under närmast föregående läsår genomgått den första årskursen, begagnar undervisningen. Till anordnande af parallellafdelningar lämnas ett extra anslag af högst 1,000 kr. till hvarje skola. Då statsunderstöd begäres för både den manliga och den kvinnliga afdelningen, räknas, såsom framgår af dessa bestämmelser, vid beviljandet hvardera afdelningen såsom en särskild skola. — De allra flesta folkhögskolor ega tomt och hus, flera dessutom större eller mindre hemmansbruk.

Folkhögskolornas antal i Sverige utgör f. n. (hösten 1907) 39, hvaraf i Stockholms län 1 (Hammarby, både manlig och kvinnlig), i Uppsala 1 (Tierp, d:o d:o), i Södermanlands 1 (Åsa, d:o d:o), i Östergötlands 1 (Lunnevad, d:o d:o), i Jönköpings 2 (en i Nässjö d:o d:o och en i Värnamo, samskola), i Kronobergs 1 (Grimsjöf, manlig och kvinnlig), i Kalmar 3 (Gamleby, Högalid och St. Rör, d:o d:o), i Gottlands 1 (Hemse, d:o d:o), i Blekinge 1 (Ronneby, d:o d:o), i Kristianstads 2 (Önnestad och Hammenhög, d:o d:o), i Malmöhus 5 (Hvilan, Skurup, Svalöf och Tomelilla, d:o d:o, och Eslöf, samskola), i Hallands 1 (Katrineberg, m. och kv.), i Göteborgs och Bohus 2 (Grebbeastad och Tyft, d:o d:o), i Älfsborgs 2 (Herrljunga och Färgelanda, d:o d:o), i Skaraborgs 1 (Stenstorp, d:o d:o), i Värmlands 2 (Molkom, d:o d:o, och Säffle, samskola), i Örebro 1 (Käivesta, m. och kv.), i Västmanlands 1 (Tärna, d:o d:o), i Kopparbergs 3 (Fornby och Mora, d:o d:o, och Brunnsvik, samskola), i Gäfveborgs 1 (Bollnäs, m. och kv.), i Västernorrlands 2 (Ålsta, manlig, och Håla, samskola), i Jämtlands 1 (Birka, samskola), i Västerbottens 1 (Degerfors, m. och kv.), i Norrbottens 2 (Boden och Matarengi, samskolor); således 1 med endast manliga, 30 med både manliga och kvinnliga afdelningar och 8 samskolor. (3 skolor, som börja hösten 1907, räknas som både m. och kv.). Under år 1906 har de manlige lärjungarnas antal uppgått till 1,089 och de kvinnligas till 812. T. H.—rg. S. N. (S. W.—n.)

Finland. Den första folkhögskolan (svensk) inrättades 1889 i Borgå. F. n. (hösten 1907) äro i verksamhet 11 svenska (i Borgå, Kronoby, Esbo, Pargas, Ingå, Finström, Närpes, Pärnå, Pojo, Lappljär och Vörå) och 22 finska (i Ilmola, St. Michel, Limingo, Hvittis, Lahtis, Sääksmäki, Laukas, Kuopio landsförsamling, Vederlaks, Nykyrka, Kihtelysvaara, Haapavesi, Pemas, Vichtis, Sammatti, Sippola, Implaks, Orimattila, Otava, Laihela, Lappo och Neder-Torneå). De äro samskolor; kursen är ettårig. Folkhögskolorna, för hvilka understöd af statsmedel (3,500—6,000 mark) numera beviljas, underhållas genom bidrag af garantiföreningar och enskilda personer. I grundandet af och arbetet för folkhögskolorna ha Finlands studenter tagit en verksam del. Den största donation, som af enskild person gifvits, utgöres af Teodor Holmströms folkhögskolefond (235,000 mark); dess räntor fördelas årligen af direktionen för Svenska folkskolans vänner på svenska folkhögskolor, företrädesvis de i Nylands län. P. N.

Norges första folkhögskola öppnades 1 nov. 1864 på Sagatun vid Hamar af teol. kandidaterna Herman Anker (d. 1899) och Olaus Arvesen, hvilken sistnämnde 1893 ensam öfvertog den. Senare upprätta-

des folkhögskolor på Vonheim i Gausdal, i Sogndal, Beitstaden, på Frosta, Bynesset, Ullensvang, Landvik o. s. v. Deras blomstringstid tillhör i allmänhet 1870-talet. De voro samtliga fullkomligt privata och uppehöllos genom duktiga och begåfvade mäns själfuppförf. Statsmakterna funno det småningom nödvändigt att upptaga arbetet på ungdomsskolornas förbättring. Man följde likväl ej Danmarks exempel att stödja de redan befintliga folkhögskolorna, utan på förslag af landets skoledirektörer (ungefär = folkskoleinspektörer) gjorde regeringen 1875 proposition till stortinget om ett anslag på 30,000 kr. till ett nytt slags skolor, de s. k. aften- och amts-skolorna, beräknade för den ungdom, som lämnat folkskolorna. Stortinget knöt till anslaget den bestämmelsen, att skolorna skulle ställas under ledning af en amts-skolekommission, vald af amtsstinget och biträdd af vederbörande skoledirektör. I den konkurrens, som sålunda börjades af statsmakterna, kunde de privata folkhögskolorna endast med svårighet reda sig. Efter nya hänvämdelser till stortinget uppnåddes emellertid småningom en säkrare ställning för dessa skolor. Alltsedan 1899 har anslag (1907—08 40,000 kr.) årligen tilldelats de s. k. "vidaregående folkhögskolorna", som f. n. äro till antalet 5 och ha ett lärjungeantal af i genomsnitt 200. Bidraget till amtskolorna (43) utgör för 1907—08 136,800 kr., till folkhögskolor och privata skolor med samma uppgift som amtskolorna (20) 44,160 kr. och till stipendier för behöfvande lärjunga 43,700 kr. Till aftensskolorna ha samtidigt beviljats 12,212 s. kr. O. A. Ö.

Folkkrig. Se Folkbeväpning.

Folkkök. Se Angkök.

Folkland [fau'kländ] torde i England under den angelsaxiska tiden ha varit benämning på den jord, som innehades på grund af häfd och folklig sedvarena till skillnad från bookland (l. böckland), "bokland", hvars innehafvare grundade sin egendarrätt på en skriftlig urkund, "bok". Mot denna förklaring, som bl. a. framställts redan af den engelske rättshistorikern Spelman (d. 1641), framkom John Allen 1830 med en sedermera länge af vetenskapen antagen hypotes. Enligt denna skulle folkland betyda den folket i dess helhet, staten, tillhöriga jorden, från hvilken afsöndringar för evärdlig tid, d. v. s. folklands förvandling till bookland, kunde ske endast med riksförsamlingens, witenagemöts, bifall. Konungen skulle, enligt samma hypotes, småningom ha fått ensam dispositionsrätt öfver denna statsjord, så att på 900-talet skillnaden mellan denna statsjord och konungens land (*terra regia*) alldeles försvunnit. Allens hypotes accepterades bl. a. af Kemble, Hallam, Stubbs, Pollock, Maurer, Gneist och Brunner, men blef 1893 föremål för en synnerligen skarp-sinnig och öfvertygande kritik af P. Vinogradoff ("Folkland", i "English hist. review", VIII). Denne påvisade, att de få ställen, där termen "folkland" användes i bevarade anglosaxiska urkunder, enklast förklaras enligt den gamla uppfattningen, hvilken och af etymologiska grunder är den sannolikare. Allens hypotes däremot strider mot det faktum, att under tiden närmast före den normandiska eröfringen fria jordegare funnos i mängd, hvilka ej hade fått urkund ("book") på sin egendom och ej heller voro åbor på statsjord. För deras jord hade Remble uppfunnit termen *etel* (jfr sv. Ödaljord),

men den har intet stöd i källorna. Enligt Vinogradoff betyder *folkland* en enskild mans jordegendom, som innehafes på grund af gammal folkrätt och därför är underkastad inskränkande bestämmelser, som afse att bevara den inom familjen. medan däremot *bookland* inncchas i kraft af en urkund, ett särskildt "privilegium"; denna senare form af eganderätt medför friare dispositionsrätt och torde ha vunnit insteg under påverkan af romerska rätters idéer och kyrklig praxis. Pollock och Maitland ansluta sig numera (i "The history of english law", I, sid. 38—40) till Vinogradoffs förklaring af de båda uttrycken. V. S.—g.

Folklanden kallades de tre inuti landet belägna områden, Attundaland, Tiundaland och Fjädrundaland, som, jämte kuststräckan Roden, sedermera förenades till landskapet Uppland. Folklanden delades i hundari och Roden i *skiplagh*. Det senare anskaffade roddare, men det ålåg de förra att underhålla krigshären, såsom och synes af namnet folkland, enär *folk* urspr. betyder en i slagordning uppställd här.

De tre folklandens namn äro att härleda från det antal hundaren (8, 10 och 4) de urspr. omfattade, och grunden till denna indelning synes därför snarare vara af administrativ än folklig natur.

Attundaland bestod i början af 1300-talet af följande 8 hundaren: Bro-, Sollenda-, Sæmingja-, Arleñde-, Lang-, Sæ- och Lyhundare, hvarjämte "Attundalands Rod" omfattade Färingön (nu Svartsjölandet), Lofön och kuststräckan utmed Östersjön från Stockholm och till Edebo-viken (t. o. m. Häverö socken). Området motsvaras nu i det närmaste af Lyhundara, Sjuhundra, Långhundra, Sæminghundara, Erllinghundara, Vallentuna och Sollen-tuna härad, Vaddö, Bro, Frötuna, Åkers, Dander-yds och Värmdö skeppslag, Lofön och Svartsjö-landet i Mälaren, allt i Stockholms län, samt Bro härad i Uppsala län. — Tiundaland utgjorde landskapets mellersta del och omfattade ursprungligen, som namnet angiver, 10 hundaren, men enligt den äldsta (från 1314) till vår tid bevarade översikten af folklandens hundaren följande 11: Habo-, Rasbo- och Nærdingjahundari samt Hagund, Ullarakir, Bæling, Vaxald, Norund, Öland, Vendil och Gestrikaland (hvilket dock redan från förra hälften af 1300-talet ansågs skildt från Tiundaland). "Tiundalands Rod", senare kallad "Norra Roden", omfattade Upplands kustland utmed Östersjön från Edeboviken till Dalälven samt kusttrakten af Gästrikland. Området motsvaras nu i det närmaste af Lagunda, Håbo, Hagunda, Ulleråker, Vaksala, Bålinge, Norunda, Rasbo, Ölands och Örbyhus härad i Uppsala län, Nærdinghundara och Frösåkers härad i Stockholms län, Våla härad i Västmanlands län, samt Gästriklands domsaga i Gäfleborgs län. — Fjädrundaland omfattade urspr. 4 hundaren, men 1314 följande 5: Trögd, Ashundari, Simbohundari, Lagund och Thorsakir, af hvilka det sistnämnda torde vara en nybildning. Nu motsvaras området af Trögds, Åsunda och Lagunda härad i Uppsala län samt Torstuna och Simtuna härad i Västmanlands län. I med tiden till Fjärdhundara ändrad form förekommer namnet ännu som geografisk beteckning inom den eklelesiastiska förvaltningen, nämligen Fjärdhundara södra och

Fjärdhundara norra kontrakt, hvilka af det forna F. omfatta endast Simtuna och Torstuna härad, men dærfjämte en del, Våla härad, af det forna Tiundaland. De tre folklanden sammanslogos 1296 till en enda lagsaga under Upplands lagman med gemensamt tingsställe, Folklands tingsstad i Lunda socken, Sæminghundara härad. Detta tingsställe var på 1300-talet på väg att utveckla sig till stad, men rörelsen dærstades undertrycktes af flera kungliga påbud, framkallade af det närbelägna Sigturnas månet om sin egen handel. Före 1296 omtalas särskild lagman i Attundaland (man känner där namnen på två från 1200-talet) och i Tiundaland, hvars tingsställe var (Gamla) Uppsala. Någon särskild lagman för Fjädrundaland finnes ej i till vår tid bevarade källor omtalad. — Förhållandet mellan "folklanden" och Roden är svårt att med nu bevarade källor utreda. (V. S.—g.)

Folklands tingsstad. Se Folklanden.

Folklekar, hos ett lands allmogé efter traditionella regler och former utfövrade förströelser. Tages ordet i en mindre vidsträckt betydelse, skiljas däriifrån sådana lekar, som under beledsagande af sång eller musik utföras i en viss takt (dans), sådana, som i öfvervägande grad afse uppöfning eller ådagaläggande af kroppslig färdighet (idrott) samt sådana, där deltagarna eftersträffa fingerad eller verklig vinst (spel). Emellertid äro de sålunda uppdagna gränserna ytterst obestämda och svävande. Särskildt ingår ådagaläggande af vighet och styrka i våra svenska folklekar i så betydande grad, att det ofta nog är svårt att säga, när det i dem blir hufvudsak. — Då redan de högre djuren, särskildt i ungdomsstadiet, verkligen leka i detta ords egentliga bemärkelse, är det naturligtvis fullt berättigadt att, hvad människorna beträffar, anse leken lika gammal som människosläktet. Detta antagande stödes och af såväl arkeologiska som etnografiska iakttagelser. Hos primitiva folkslag får leken emellertid, när den utfövas af vuxna, gärna en allvarlig prägel och blir en rituell handling, hos krigiska folkslag antager den ätr karaktären af kroppssöfning. Båda dessa drag kunna ännu spåras och i det senare hånseendet omedelbart iakttagas äfven hos våra svenska folklekar. Hos fornegyptererna förekommo redan årtusenden före vår tidräkning mångahanda lekar, såsom flera slags bollspel, blindlekar, ringkastning, "udda och jämt", ett slags morraspel o. s. v. Hos fornegrekerna utvecklade sig folklekarna t. o. m. till nationella högtider: de olympiska, pytiska, nemeiska och istmiska spelen, och äfven utom dem hade det lifliga och beäfvade grekiska folket lekar af flera slag. Ett omtyckt nöje var t. ex. bollspel (se d. o.) redan långt tillbaka i forntiden. Äfven romarna hade offentliga lekar, såsom de apollinariska, de kapitolinska och "de stora", i hvilka alla mer eller mindre ingick hvad vi förstå med folklekar. Hos forntidens nordbor förekommo många lekar, hvilka dock naturligtvis buro en öfvervägande karaktär af idrott. Sådana lekar voro kapplöpning, brottning, skid- och islägglöpning, hoppning med stång, täfinesdragning med rep, hank eller ock ett skinn, bollspel, lek med kastade kortsvär o. s. v. Utöfvelaktigt förekommo äfven lekar af annat kynne, ehuru de i de gamla hjältesagorna icke blifvit beaktade. Hvad nutida svenska folklekar beträffar, förekomma ännu många

sådana landet rundt. Man skulle kunna indela dem i tankelekar, d. v. s. sådana, som särskildt kräva fyndighet eller sinnessnärvaro, såsom gåtor, de flesta pantlekar, såsom "hålla och släppa", "lasta ett skepp", "gömma ring", "låna eld", o. s. v., samt kroppslekar, bland hvilka exempelvis må nämnas "hoppa bock", "bryta stubbe" eller "knäkrok", "bryta arm", "draga fingerkrok", "brottas", "hoppa med stång", "kasta trissa", "tämja stutar", "kurra gömma", "ta" fatt", "kåppas om hälet", "springa sista paret ut", "mala salt", och hvad de allt heta dessa lekar, alltför välbekanta för att här behöfva beskrifvas. Förbigås må ej den kända, tämligen burleska pojkleken "spänna kyrka" (spåna kyrka), hvilken under benämningen *balderone* redan tidigt under medeltiden var en omtyckt lek t. o. m. vid hofven.

Det landskap, där våra gamla idrottslekar bäst bibehållit sig, är otvifvelaktigt *Gottland*. När *Ling*, anmärker C. Sæve i "Bemærkninger over öen Gotland" etc. (1843), som det egentliga målet för sina gymnastiska sträfvanden uppställde allmänna folklekar, i hvilka de gamla nordiska kroppsöfningarna skulle ingå, förädlade med plastik från det klassiska Hellas, visste han ej, att denna vackra dröm redan till en viss grad hade lif och fäderneärdig verklighet i ett litet folksamhälle i vårt land, på *Gottland*. De gottländska lekarna äro ett märkligt drag i det svenska folklivet, dels i sig själfva och dels därför att de antagligen äro kvarlevor från allmänna nordiska bruk; åtminstone hänvisar deras terminologi på det senare, då flera af dessa lecars namn kunna härledas från isländska ord och nästan endast af sådana förklaras. Lekarna äro: 1. *Pärk*, ett bollspel, i hvilket icke sällträn nyttjas; det har sitt namn af "pärken", en fyrkant af på marken utstängda stänger, som i längd måter ung. 2,5 m. och i bredd 75 cm. (Se en detaljerad beskrifning af denna lek i *Bollspel*, sp. 1016—18.) — 2. *Kastä varp*, hvilket tillgår så, att en flat och, så mycket som möjligt, cirkelrund sten kastas fram och tillbaka mellan två mål. — På ett formligt "våg" (täflan), till hvilket en hel vecka före den utsatta täflingsdagen inbjudning utgått, vare sig till "än"- och "insocknes" (ut- och insocknes) eller blott till "aigänäs" och "laigänäs" (själfegande och lejda) inom samma socken, förekomma följande lekar: — 3. *Rännä i kämp*, springa kapp. — 4. *Drägä honk*, draga handkaffe, hvilket tillgår så, att två personer sätta sig på marken och draga om en kort, rund käpp (i äldre tider förmodligen en vidjering). De täflande söka att antingen med långsam dragning taga käppen från hvarandra eller med häftiga ryck lyfta motståndaren från marken. — 5. *Drägä krokfinger*, draga fingerkrok. — 6. *Springä langu* eller *lang-stikel*, hoppa öfver en smal käpp, som ligger öfver två i jorden instuckna andra. — 7. *Störtä stang*, då det gäller att så långt som möjligt slunga en 6—7 m. lång stång från axeln. Flera andra, mer eller mindre gymnastiska lekar finnas. Efter öfverenskommelse lekas 3—5 lekar på ett "våg". Äfven bygdens "päikor" (flickor) kunna utmana karlarna, likväl icke till annat än ett "drägä hank" och "rännä i kämp", hvarvid de senare i allmänhet ha den artigheten att låta flickorna vinna. På ett "våg" tillhöra alltid samma deltagare en och samma flock; den flock, som vunnit i de flesta lekarna, förklaras

för den segrande och ljudes af den tappande, som därjämte betalar spelmännen, på förtäring. Lekarna taga sig vackert och till och med ståtligt ut, t. ex. då bollen utan rast i höga bågar flyger mellan de spelande. För *Gottlands* folklekar finnes en utförlig redogörelse i C. J. Bergmans "Gottländska skildringar och minnen" (1882; nya uppl. 1901, 1906).

Det landskap, som näst *Gottland* torde framvisa de flesta folklekar under bar himmel, är *Skåne*. Jon. Floræus talar i "Flores antiquitatis Scanicæ" (1743) om "the Skandiskas *Floralia* och Midsommarsfröjd", som "äro så högtideligen hållna, at vid stora eldbrasar the i skog och mark församlade med dansande och sjungande sig förlustat hafva. Til bestyrkande här af", fortär han, "äro ock the gamla Skånskas Mayvisor (*cantilena Florales*), Maylekar (*ludi Florales*), Maygrefvar (*Flori*), Somargillen (*conventus Florales*), Blomsterpyndader, Midsommars offrande och mera sådant, som til förna här öfver alt varit i bruk, men nu til största delen afskaffadt är, eftertänckelige". I sin "Skånska resa" berättar Linné, att "lekar, som brukades af the gamla Romare, voro ännu här (Falsterbo, midsommardagen 1749) i bruk". Han omtalar en under namnet *Slå katten ur tunnan* på följande sätt: "I Fastlagen taga drängarne en tunna, bära på henne hål, träda därigenom et rep och hänga henne up emellan tvenne hus öfver gatan, sedan the förut inuti tunnan inneslutit en eller två lefvande katter; när detta är bestält, rida de til rings, eller förbi tunnan med störar, och den som af dem kan slå henne sönder blifver kallad, mera oskyldigt än djerft, kung, som därpå prydes med krantsar, och får taga af pigoskaran, hvilken han behagar till dronning; härpå dansas med andra menlösa nöjen. Efter et par dagar anställes en annor lek med *Löpande*, målet utsättes, och en dräng certerar i loppet med några pigor, han är starkare, men de lättare, då pigorna löpa i sårken. Den som vinner målet och vadet, prisas, kringföres och blifver fägnad med sina sponsorer. Detta är ej annat än en del af de gamlas *Ars gymnastica*, och det *Ceramen*, som hos dem kallades *Cursus Olympicus* eller *Pythicus*, som var inrättadt att göra ungdomen qvick och färdig". I sin intagande bok "Folklivet i Skytts härad" (1847) uppgifver Nicolovius (N. Lovén), att "tornerspelet" med katten ännu skall öfvas; huruvida åter de två arter af "väddelöb" han omtalar såsom förr brukliga på fastlagsmåndagar ännu voro vid lif, omnämner han ej. Till folklekar kunde ock hänföras plägseden att *Bära Maj i by*. Sista aftonen i april utgingo i skymningen byns ynglingar, med kvastar af nyss utspruckna björkkvistar i händerna, för att sjunga utanför stugorna. Där emottagandet varit godt och man fått ägg i sina korgar till pingstgillet, sattes en löfruska i taket. (Jfr R. Dybecks "Runa", 1842, n:r 2, sid. 66 ff.). Äfven N. G. Bruzelius ("Allmogelivet i Ingelstads härad", 1876) talar något om folklekarna i Skåne. Ifall de gamla nordiska folkfesterna, om hvilka bl. a. Olaus Magnus ("Historia", bok 15) talar, icke kunna kallas lekar, voro likväl sådana förknippade med dem; särskildt kan påpekas ("Runa", 1844) en intressant uppteckning, med melodi, från Grythytte bergslag, af en danslek på valborgsmässoaftnens fest.

Såsom redan påpekats, spåras i åtskilliga af våra

svenska folklekar otvetydiga reminiscenser eller omklädda kvarlevor af hednisk sed och kult. Åtminstone ett par sådana lekar, vid valborgsmässa och midsommar, har redan omnämnts. Särskildt är detta förhållandet med de lekar, som ursprungligen förbundna med vissa årshögtider, och framför allt är det fallet med jullekarna, bland hvilka många torde vara ofantligt gamla, t. ex. den bekanta leken *blindbock* (ty. *die blinde kuh*, eng. *hidmans-blind*, fr. *colin-maillard*, it. *gotta cieca*) hvilken egentligen uteslutande är en jullek. "En ny och vacker jule-vijsa, för år 1772" uppräknar en hel mängd, delvis numera måhända alldeles för-gåtna jullekar, såsom "plocka rosor", "skära hafre", "taga jultuppen", "blindbock", "stekta harar, gödda svin", "domaredans", "skrämma Juten", "Bollerman och Bollermans dräng", "Sisslas barnsång", "nappa stek", "understol", "Simon i Selle", m. fl., bland hvilka redan namnen på åtskilliga ha en mycket ålderdomlig klangfärg. En del jultupptåg, såsom "rida Staffan", "julbock", "tre vise män" och andra, bära t. o. m. ännu en så påtaglig prägel af fornkult, att de knappast låta räkna sig till lekar (se Jullekar). J. E. Rydqvist har i "Nordens äldsta skådespel" (Vitt. hist. o. ant. akad:s handl., 19:e d., 1850) vidrört hvad han kallar en "dramatik på naturlifvets ståndpunkt": jullekar och juldanser. Dessa ega, säger han, något dramatiskt i anläggning eller utförande, och någon gång ha de följts af en art förklädnad. En värdefull redogörelse för svenska folklekar finnes i A. I. Arwidssons "Svenska fornsånger" (d. 3, 1842). R. Dybeck har och upptecknat ett antal folklekar, meddelade här och där i hans tidskrift "Runa". Andra uppteckningar finnas strödda där och hvar i ortbeskrifningar m. m. Flera handböcker för anordnande af lekar ha under de senare årtiondena sett dagen, såsom L. M. Törnqvist, "Fria lekar" (1879; 2:a uppl. 1880), J. W. Åkermark, "Ut till lek!" (1895) och "Ut till lek, flickornas friluftssånger" (1898), "Stockholms folkskolors lekserier" (1901—06), Sällskapet för friluftssånger i Göteborg, "Friluftssånger" (1906). Bland utländska, mer vetenskapliga arbeten på detta område må nämnas E. L. Rochholz, "Alemannisches kinderlied und kinderspiel aus der Schweiz" (1857), A. B. Gomme, "The traditional games of England, Scotland and Ireland" (1894, 1898). Jfr också Dans, Idrott och Spel. R. B. (N. E. H.)

Folkliteratur. Se Folksagor, Folkskrifter och Folkvisor.

Folklore [-lär; eng. uttal: fəʊ'klɔː, eng., eg. "läran om folket", en på senare tiden från engelskan till andra språk öfvergången vetenskaplig term, som kan tagas i dubbel bemärkelse. Dels betecknar nämligen folklore sammanfattningen af alla hos det lägre folket fortlevande sagor och sägner, fabler, visor, barnrim och "ramsor", ordspråk och ordstäf, gåtor, lekar, danser och melodier, vidskepelser och skrokor (delvis kvarlevor af forna mytologier), besvärjelser, folkmedicin, seder och vanor, rättsbruk, folkspråk o. d., alltså m. a. o. den af litterär kultur nästan oberörda och naturen närliggande allmogens "vetande" och vitterhet i muntlig tradition. Dels och oftare tagas folklore i betydelsen af själva den vetenskap, som sysselsätter sig med samlandet, offentliggörandet och det jämförande

studiet af dessa öfverlämnningar. Man har definierat denna vetenskap, som ofta äfven bär namnet folkloristik, såsom en antropologi, hvilken behandlar den ociviliserade människans psykiska lifsytringar. Tyskar och holländare ha öfversatt det engelska ordet med *volkskunde* ("volkskunde" omfattar emellertid icke blott "folklore", utan äfven vetenskapen om folkets materiella kultur i husbyggnad, bohus, dräkt m. m.), medan i Frankrike förekommer dels den nationella beteckningen *traditions populaires*, dels den engelska. I Danmark brukas mest termen "folkeminder"; såsom svenskt ord kan föreslås "folklifsforskning". Folklore omfattar I. Folkets praxis (etologi), seder och bruk vid bröllop, barndop, begrafning o. s. v., vid jul, påsk, pingst o. s. v., umgängesvanor, matordning, rättsbruk ("sedvanerätt") o. d. II. Folkets tro och vetande: om andevärlden (mytologi, demonologi), om människan i hennes olika faser, t. ex. mara, spöken (antropologi), om växter och djur (botanik och zoologi), om land och folk (geografi och etnografi), om den yttre naturen, väderleksmärken m. m. (kosmologi), om medlen att utforska framtiden (mantik), om hälsa och sjukdom (folkmedicin). Folkets praktiska filosofi ligger delvis i ordspråken, dess historiska vetande i sägner, dels mytiska, dels historiska, vanligen fästa vid kända personer, ting eller orter (hit kunna äfven räknas de islandska "mytisk-heroiska" sagorna, om Ragnar Lodbrok, Orvar Odd o. d.). III. Folkets konstverksamhet: historisk-poetisk i hjältedikter (t. ex. de homeriska dikterna, sagorna om Karl den store, Nibelungenlied, Helgekväderna, Kalevala o. d. bunden stil), historisk-poetisk och lyrisk-poetisk i folkvisan (ballader, romanser, rent lyriska dikter, barnrim, sånglekar, vallvisor), i folksagan på prosa (undersagor, skämtsagor, anekdoter, fabler), i gåtor, i folkmusik (melodier), i lekar och förströrelser af olika slag. (Folkets bildande konst faller under den materiella etnografien.) Naturligtvis gå de olika grupperna öfver i hvarandra. Till folkloristiken räknas stundom, särskildt i Skandinavien, äfven dialektforskningen, som dock lämpligare föres till språkvetenskapen. — Begynnelsen af folkloristiken såsom vetenskap brukar räknas från bröderna Grimms utgifvande af sagosamlingen "Kinder- und hausmärchen" (1812) och Jakob Grimms "Deutsche mythologie" (1835). Ordet folklore bildades af fornforskaren Will. J. Thoms (f. 1803, d. 1885), som, under pseudonymen Ambrose Merten, först nyttjade det, i betydelsen "folkets vetande", i en uppsats i "Athenaeum" (1846) och 1878 stiftade Folklore society i London, hvars organ är tidskriften "Folklore". Rörelsen har samtidigt spridit sig snabbt till andra länder. Frankrike har två folkloristiska tidskrifter (en tredje, "Mélusine", upphörde 1901), Tyskland bl. a. "Zeitschrift des vereins für volkskunde" (sedan 1891; uppsatt af K. Weinhold), Amerika "The journal of american folklore" (1888); uti Italien ha de viktigaste samlingsarna gjorts af den sicilianske läkaren G. Pitri i Palermo, och för samma mål arbeta föreningar och tidskrifter i Portugal, Holland, Belgien, Ungern, Rumänien och de slaviska länderna. I Finland finnes vid Helsingfors universitet en professur i finsk och jämförande folklore (Kaarle Krohn), och där ha Nyländska studentafdelningen och Finska litt.-

sällskapet offentliggjort stora samlingar. Danmark intager på detta område en framstående plats genom Sven Grundtvig, som kan sägas ha grundlagt den danska "folkeminder"-vetenskapen dels genom sin 1853 påbörjade stora edition af "Danmarks gamle folkeviser", dels genom hæfte-skriften "Gamle danske minder i folkmunde" (1854—63). Hans verksamhet har fortsatt af docenten vid Köpenhamns universitet i nordisk litteratur och folklore A. Olrik, läraren E. T. Kristensen, som 1883 stiftade Dansk samfund til indsamling af folkeminder och som utgivit betydande samlingar (t. ex. "Jydske folkeminder", 13 bd, 1897), d:r H. F. Feilberg, dialektforskare, förf. af en hel rad afhandlingar i folkloristiska ämnen. Det vetenskapliga hufvudorganet är tidskriften "Dania" (10 bd, 1890—1903), fortsatt af "Danske studier" (fr. o. m. 1904). Sedan 1904 finnes i Köpenhamn Selskabet Nordiske folkeeminderforskere. Såsom äldre norska representanter för folkloristiken kunna nämnas P. Chr. Asbjørnsen och J. Moe, samlare och utgivare af "Norske folkeeventyr" (1842—52), folkvisesamlaren M. B. Landstad ("Norske folkeviser", 1850) samt professorerna S. Bugge och M. Moe (i folktradition och medeltids-litteratur).

I Sverige kunna såsom föregångsmän nämnas A. A. Afzelius, R. Dybeck, G. O. Hyltén-Cavallius och N. G. Djurklou, vidare R. Bergström, J. A. Lundell, särskildt såsom utgivare af den sedan 1878 utkommande tidskriften "Svenska landsmål och svensk folklif", urspr. ett organ för de på 1870- och 1880-talen verksamma "landsmålsföreningarna" vid universiteten. Ytterligare kunna nämnas E. Svensén, Aug. Bondeson, A. Ahlström, R. Steffen och E. Hammarstedt. Såsom organ för den svenska folklifsforskningen böra utom "Svenska landsmålen" i första rummet nämnas Nordiska museets publikationer, bl. a. tidskriften "Fatburen" (utg. sedan 1906 af B. Salin) samt forminnesföreningarnas (se d. o.) tidskrifter. (R. Stn.)

Folkklät, mus. Se Lät.

Folkmarknad. Se Västerås.

Folkminskning. Se Befolkningsstatistik, sp. 1178—80.

Folkmoot [få'lkmaüt]. Se England, sp. 606.

Folkmal, detsamma som dialekt, bygdemål, munt., landsmål m. fl.

Folkmängdstäthet. Se Befolkningsstatistik, sp. 1180.

Folknamn. Se Namn.

Folkomröstning. Viktiga politiska frågor ha stundom i nyare tid i olika länder med förbigående af folkrepresentationerna eller i form af bekräftelse på deras beslut underställts allmän folkomröstning. För dylika omröstningar i Frankrike och de därvid alla franska medborgares godkännande underställda resolutionerna upptogs under revolutionstiden det klassiska namnet plebiscit (se d. o.). Napoleon I och Napoleon III använde såväl detta namn som folkomröstningsmetoden, hvilken särskildt af den senare utbildades till att blifva en tom form, afsedd att med "folkviljans" sanktion helga redan på förhand faktiskt afgjorda resultat af regeringspolitiken. Sålunda kallades Napoleon III till tronen genom folkomröstningen 20—21 nov. 1852, efter en i Savojen och Nizza år 1860 företagen omröstning införlivades dessa områden med Frankrike, och

folkomröstningen af 8 maj 1870 skulle genom godkännande af den Ollivierska konstitutionella reformplanen stärka kejsardömets vacklande ställning. Liknande folkomröstningar egde rum i Norge 13 aug. 1905 till bekräftande af stortingets åtgärder för unionens upplösning och 12—13 nov. ang. den monarkiska styrelseformens bibehållande. Genom folkomröstningar i Australiens alla stater godkändes 1899—1900 den nya förbundsstatens författning. Som en statsrättslig institution ingår folkomröstning i Schweiz' statsskick; se därom Referendum och Schweiz (Författning). V. S.-g.

Folkparker. Se Folkträdgårdar.

Folkpartiet, svenskt politiskt parti 1895—1900. Den genom öfverraskning tillvägabragta "sammanslagningen" af Gamla och Nya landtmannapartiet vid 1895 års riksdag, till hvilken det föras mera utpräglade vänsterelement vägrade ansluta sig, framkallade bland vänstern ute i landet liflig förtrytelse. Denna tog sig bl. a. uttryck däri, att ett 30-tal redaktörer af frisinade landsortstidningar vid ett sammanträde i Stockh. lm i mars s. å. utfärdade ett upprop om bildande af ett frisinadt folkparti. Uppmaningen hörsammades af 32 medlemmar af Andra kammaren, hvilka 29 april 1895 bildade folkpartiet, som angaf sig vara en sammanslutning emellan frisinade riksdagsmän från land och stad, med uppgift att verka för bl. a. utvidgad politisk och kommunal rösträtt, lifsmedelstullarnas afskaffande, utvecklad arbetarskyddslagstiftning och verksam nykterhetslagstiftning, införande af själfdeklaration och progressiv inkomstskatt, de s. k. ministeriella målens öfverflyttning till statsrådet och riksdagens medbestämmanderätt i fråga om krig och traktater, unionens be-fästande på likställighetens grund med gemensam utrikesminister (svensk eller norman) och gemensam diplomati i utlandet. Bland partiets förtroenderåd märktes J. Bromé i Billsta, M. Højer och F. Berg, och som dess bakom kulisserna mest verkande kraft angafs oemotsagdt D. Bergström. Vid 1896 års allmänna val kastades stridshandsken af partiet och dess tidningar mot landtmannapartiet och dess män. Första stöten lyckades öfver förväntan, då landtmannahöfdingen O. Jonsson i Hof föll igenom för folkpartiets kandidat, J. Ericsson i Vallsta. Men flera af partiets tidningar sviktade i attacken mot framskjutna motståndare, och folkpartiets numerär blef ej högre 1897 än 1896. Icke desto mindre hade dess anfall undergräfat landtmannapartiets maktställning, i det att på grund af valmännens påtryckningar åtskilliga af dess mera frisinade element 1897 utbröto sig ur partiet ochingo som "vildar", hvilkas antal aldrig under det nya representationsskicket varit så stort som under perioden 1897—99. Folkpartiet höll emellertid troget samman kring sitt program. Och sedan genom 1899 års val dess numerär stigit till 46 och den politiska vinden äfven i öfrigt blåst i liberal riktning, ansågs vid början af 1900 års riksdag tiden mogen för en sammanslutning på bredare grund af Andra kammarens frisinade element. Sedan inbjudning utfärdats till en sådan af 8 personer, med S. von Friesen och greve H. Hamilton i spetsen, bildades i jan. 1900 liberala samlingspartiet (se d. o.), i hvilket folkpartiet beslöt uppgå. V. M.

Folkpartiet i Finland, Svenska. Se Svenska folkpartiet i Finland.

Folkpensionering, en på senare tid förekommande benämning, som vanligen afser samma ändamål som invaliditetsförsäkring (se d. o.), t. ex. det af frih. C. A. Raab m. fl. 1906 till K. M:t inlämnade förslaget till allmän folkpensionering i Sverige, men äfven kan anses motsvara ålderdomsförsäkring (se d. o.).

Folkpsykologi (ty. *völkerpsychologie*), genom språkforskarna Lazarus (se d. o.) och Steinthal (se d. o.) införd beteckning för vetenskapen om människans som samhällsvarelse i motsats mot individuell psykologi. Se Psykologi.

Folkraaser. Se Människoraser.

Folkrepresentation l. Nationalrepresentation, samlingen af de män, som, på grund af val, utnämning eller arfsrätt, utöfva de folket såsom ett politiskt helt tillkommande rättigheterna, såsom rätt att lagstifta (eller deltaga i lagstiftningen), rätt att sig själf beskatta, välja statschef, ställa ministrarna till ansvar o. s. v. Folkrepresentationen bär i olika länder olika namn, t. ex. riksdag, storting, parlament, nationalförsamling, kongress, riksduma och landtdag.

Folkriksdag var namnet på de sammankomster, som 1893 och 1896 höllös i Stockholm af genom val på grundvalen af allmän rösträtt för män och kvinnor utsedda delegerade och till syfte hade den allmänna rösträttens införande i Sverige. Beslutet om den första "folkriksdagens" anordnande fattades på ett rösträttsmöte i Stockholm 1892, och namnet antyde ett anspråk på att fullständigare än den lagliga riksdagen representera det svenska folket. Ordförande var vid den första "folkriksdagen" J. Mankell och vid den andra filos. d:r (numera generalkonsul) D. Bergström (se d. o.), hvilken sistnämnde var den egentlige ledaren utaf denna gren af rösträttsagitationen.

Folkkränkning. Officiell räkning af ett lands eller en orts befolkning är något, som enstaka förekommit sedan äldsta tider. Regelbundet hölls "census" i det gamla Rom, men omfattade icke hela folkmängden. I nyare tid ha regelbundet återkommande folkkränkningar införts först i Sverige, år 1749, till en början hvarvt år, sedan hvarvt tredje, därefter hvarvt femte och slutligen, fr. o. m. 1860, hvarvt tionde år (med uträkningar äfven för de mellanliggande åren på grund af kyrkoböckerna). Näst Sverige följde Förenta staterna, med allt sedan 1790 hvarvt tionde år återkommande "census", hvarvid inhämtas ej blott uppgifter om folkmängden, utan en mängd upplysningar inom alla näringslivets områden. I Europas länder hållas folkkränkningarna äfven mestadels hvarvt tionde år (i regel mot årets slut och under årtal, som sluta på 0, men bl. a. i England och Frankrike med deras kolonier under våren af årtal, som sluta med 1). Femåriga folkkränkningar äro införda i Tyska riket och Frankrike och erkännas allmänt vara ett önskemål. — En nutida folkkränkning försiggår helst på en enda dag och afser ett visst klockslag; den sysselsätter därför i de stora länderna tiotusentall räknares och kräver stora omkostnader. I Sverige ske folkkränkningarna icke på ofvan angifna sätt, utan genom afskrifter ur församlingsböckerna. Detta blir synnerligen billigt och ger tillförlitligare kännedom om ålder och civilstånd m. m., emedan uppgifterna hämtas ur officiella handlingar och ej, såsom i andra länder, lämnas af invånarna själfva. För att fungera

på ett tillfredsställande sätt kräfer dock systemet en synnerlig noggrannhet vid kyrkobokföringen. Vid folkkränkningarna efter den allmänna metoden (med räknares) hänföres hvarje person till den ort, där han på folkkränkningdagen befinner sig, i Sverige åter till den ort, där han är kyrkskrifven. Äfven här är naturligtvis den svenska metoden att föredraga; dock är skillnaden mellan dessa båda olika folkmängder (den "faktiska" och den "rättsliga") i regel mindre betydande. Vid folkkränkningarna pläga inhämtas upplysningar äfven om lytta (hvilket dock närmast tillhör medicinalstatistiken) samt om yrke. I senare tider har man i Tyskland infört särskilda *yrkesräkningar*, hvilket är att föredraga. Ett önskemål vore att få en dylik yrkesräkning utförd äfven i vårt land, emedan i detta hänseende våra kyrkoböcker äro mindre noggranna. G. S.-g.

Folkkrätt (lat. *jus gentium*, fr. *droit des gens*, eng. *law of nations*, ty. *völkerrecht*), jur., sammanfattningen af de rättsregler, som bestämma de till folkkrättssamfundet hörande staternas förhållande till hvarandra. Till folkkrättssamfundet räknas de stater, hvilka på grundvalen af gemensamhet i kultur och intressen ha gemensam öfvertygelse beträffande normerna för sina inbördes rättigheter och plikter. Om hänsyn tages till *en viss* stats rättsförhållanden till andra, så erhålla, från denna synpunkt betraktade, de folkkrättsliga reglerna karaktären af yttre statsrätt. Folkkrätten var ursprungligen ett slags naturrätt, och romarnas *jus gentium* utgjorde en supplementarrätt, att tillämpas på de rättsfall, för hvilka privaträtten (*jus civile*) saknade bestämmelser, äfvensom då mål rörande främlingars rättsförhållanden drogos inför romersk domstol. Då i de kristna staterna folkkrättsliga spörsmål begynte afgöras på fredlig väg, sökte man i det utbildade romerska rättssystemets grundsatser ledning för rättsfrågornas bedömande och lösning, och namnet "jus gentium" låg nära till hands för att därmed beteckna de rättsgrundsatser, som tillämpades på internationella rättsförhållanden, ehuru benämningen *jus inter gentes*, *jus internationale* (mellanfolklig rätt) vore rikigare. Man har satt i fråga, om det finnes någon folkkrätt, när det icke gifves någon med förpliktande kraft gällande folkkrättskodex och det för folkkrättsfrågor saknas såväl lagstiftande makt och domstol, hvars domar kunna få sig tillkännadt rättskraft, som exekutiv makt att bereda sådana domar verkställighet. De regler, som följas, förmenas vara dels endast sedlighetsmaximer, dels fragmentariska alster af en godtycklig häfd, som stundom fått sitt uttryck i statsfördrag, af långt ifrån säker hegd. Däremot måste emellertid invändas, att såväl rättsmedvetandet som rättsbegreppet fordrar tillvaron af folkkrätt. Så snart en ömsesidighet af rättighet och förpliktelse kommit till stånd, måste i och med detsamma en viss gemensamhetsordning vara grundad, hvilken just utgör karaktären hos rätt. Lika nödvändigt som det är att inom staten alla gemensamhetsförhållanden, som framkallas af individernas samverkan för förnuftig verksamhet, måste, för att komma till stånd och ega varaktighet, ordnas efter hvad rättsgrundsatserna i de särskilda fallen fordra, lika oumbärligt är ock att rätt för verkligas i staternas inbördes förhållanden, om ock ej på samma sätt som inom staten. Äfven folken emellan måste rättigheter och förpliktelser upp-

komma, så snart någon gemensamhet dem emellan uppstår, om också ingen positiv lag det bjuder. Dessa rättigheter och förpliktelser betydelse och verkan kunna ej heller lämnas å sido, äfven om det för tvistefrågor slående saknas en öfver de särskilda staterna stående domstol, hvars domar tillerkännes förpliktande kraft. Genom användning af skiljedomare, kompromisser m. m. gifvas i förlikningsväg medel för pröfning och afgörande. Det finnes äfven folkrättsliga exekutivmedel, t. ex. kriget, som, ur denna synpunkt betraktadt, ej har svårare betydelse af våld än det fysiska tvång, som är förenadt med verkställigheten af dom eller straff i den enskilda staten. Skillnaden är visserligen den, att den exekution, som af statens myndigheter utfövas, grundar sig på domstolsutslag i kraft af positiv lag och utgör ett rättsmedel, men att åt det folkrättsliga tvångsmedlet, kriget, dessa egenskaper ej alltid kunna tillerkännas, vare sig med afseende på dess befogenhet i det särskilda fallet eller det sätt, hvarpå det användes. Men äfven om man måste medgifva, att mycket återstår att önska, för att en betryggad internationell rättsordning skulle kunna danas, så får man ej förneka tillvaron af själva rätten. Erfarenheten har visat, att förnuftsfordran på ett rättsligt ordnande af staternas förhållanden alltmer tillfredsställes samt att folkens rättsmedvetande erhåller allt rikare innehåll och utfövar allt större inflytande såsom ett slags lagstiftare, medan hvarje folk blir alltmer känsligt för historiens dom och erkänner sanningen af ytttrandet: *die weltgeschichte ist das weltgericht* (världshistorien är världsdomstolen). Ehuru således folkrätten ej under samma form som den enskilda statens offentliga och privata rätt gör sina rättsgrundsatser gällande och ehuru den viktigaste rättskällan, positiv lag, saknas, så har rättsvetenskapen kunnat i afseende på staternas inbördes förhållanden framtälla en sammanfattning af rättsregler, hvilkas giltighet erkännes af de europeiska staterna och öfriga, som stå på ungefär samma odlingsgrad. Det rättssystem, som sålunda kan anses erkändt af de civiliserade folken, har blifvit bildadt genom sammanfattning af de rättsregler, som förnuftet deducerar såsom öfverensstämmande med allmän rättvisa ur naturen af det samband, hvilket finnes mellan folken, och af de bestämmingar eller modifikationer, som kunna ha blifvit eller blifva fastställda af sedvänja och allmän öfverenskommelse. Vill man taga kännedom om dessa folkrättsliga grundsatser, har man att vända sig till vetenskapsmännens skrifter, som dels upptaga de rättsliga grundsatserna, sådana de ur rättsbegreppen utveckla sig, dels uppvisa dem sådana de blifvit i det internationella samlivet tillämpade samt därvid modifierats och utbildats. Ursprungligen hade folkrätten hufvudsakligen en rättsfilosofisk karaktär. Dess vetenskapliga grund lade Hugo Grotius med sitt berömda verk "De jure belli et pacis" (1625). Ehuru han haft en likartad betydelse för rättsfilosofien, nöjde han sig ej med att framtälla endast själva rättsprinciperna. Han sökte nämligen äfven genom utdrag ur bibeln och framstående författares skrifter visa, att dessa grundsatser blifvit framhållna såsom rättesnören för människans handlingar, och genom exempel ur historien ådagalägga, att de blifvit tillämpade af staterna i deras inbördes

förhållanden. Innan det historiska materialet blifvit samladt och bearbetadt, utgjorde folkrätten, med undantag af vissa speciella tvistefrågor, föremål för rättsfilosofernas bearbetning. Men sedan traktatsamlingar blifvit utgifna och sedan man öfvergått från diskussionen om, hvilka rättsgrundsatser böra vinna erkännande till en undersökning af de rättsgrundsatser, som verkligen blifvit tillämpade och allmännare erkända, har folkrättsvetenskapen alltmer erhållit karaktären af positiv rätt, som upptager endast de rättsnormer, hvilka verkligen blifvit erkända. Den vetenskapliga verksamheten har gått ut på att sammanföra de rättsregler, som verkligen blifvit tillämpade och hvilka äro att söka i traktater, i kongressbeslut, i folkrättsliga skiljedomar, krigares och diplomaters historia, de särskilda staternas lagar, förordningar, proklamationer, deras domstolars utslag i folkrättsliga tvistefrågor, särskildt i sjökrigsmål. Af dessa rättsregler finnas åtskilliga införblifvade med särskilda länders rättssystem och ha tagit form af positiva lagbud, utgörande bestämmelser af yttre statsrättslig natur. Denna praktiska riktning inom folkrätten gjorde sig gällande i midten af 1700-talet. Schweizaren Emerich de Vattel's verk ("Droit des gens", 1758) förskaffade sig, genom sin mera praktiska och lättlästa framställning, plats bredvid Grotius' arbeten i statsmännens bibliotek. Det är dock G. Fr. von Martens, som genom sina arbeten i folkrätten ("Précis du droit des gens modernes de l'Europe", 1789; senaste uppl. 1864) och traktatsamlingar ("Recueil des principaux traités", 7 bd, 1791—1801, suppl., 2 bd, 1802; 2:a uppl., 8 bd, 1817—35) kan anses ha lagt grundstenen till en vetenskaplig bearbetning af den positiva folkrätten. Denna litteratur har i senare tider vuxit betydligt. Utom Martens böra nämnas H. Wheaton ("Elements of international law", 1836; ny upplaga, af Atley, 1904), A. W. Heffter, "Das europäische völkerrecht der gegenwart" (1844; 8:e uppl. 1888, bearb. af F. H. Geffcken, v. Holtendorff, "Handbuch des völkerrechts" (1885—89), F. v. Martens, "Völkerrecht. Das internationale recht der zivilisierten nationen" (1882; 2:a uppl. 1887 ff.), Rivier, "Lehrbuch des völkerrechts" (2:a uppl. 1899), Matzen, "Forelæsninger over den positive folkeret" (1900), Fr. von Liszt, "Das völkerrecht" (4:e uppl. 1906) o. s. v. Af hithörande tidskrifter böra särskildt nämnas "Revue de droit international et de législation comparée" samt "Revue générale de droit international public". Ofvannämnda traktatsamling har fortsatts af "Nouveau recueil de traités" (16 bd, 1817—42; suppl., 3 bd, 1839—42) och "Nouveau recueil général de traités" (20 bd, 1843—75). Öfriga folkrättsliga samlingsverk äro "Staatsarchiv" och "Archives diplomatiques" samt det af Des-camps och Renault utgifna "Recueil international des traités du XX:e siècle".

Stor förtjänst om folkrättens utveckling har inlagts af Institut de droit international (se d. o.).

Benämningen internationell rätt (fr. *droit international*) såsom synonym med folkrätt är mindre lämplig, enär den omfattar icke blott folkrätten, utan äfven den internationella privat- och straffrätten, hvilken bör skiljas från folkrätten. Den internationella privat- och

straffrätten angifver, i hvilken utsträckning ett lands styrelse, domstolar och exekutiva myndigheter böra taga hänsyn till främmande staters lagar, domstolsutslag och verkställighetsbeslut. Men hvarje särskild stat har att genom sin nationella lagstiftning bestämma, om i förekommande fall inländsk eller utländsk rätt skall komma till användning. Ett privat rättsförhållande eller ett delictum får icke folkrättslig karaktär därigenom, att det ena eller det andra kan komma att bedömas efter ett främmande lands rätt.

H. L. R. (Ask)

En särdeles viktig del af folkrätten är den, som rör kriget. Folkrätten bjuder, att i krig sådana medel icke användas, som förorsaka enskild eller allmän skada, utan att bereda krigföringen något gagn. I samma mån som civilisationen gått framåt, har grymheten i krig minskats, och flera försök ha gjorts att medelst mellanfolkliga fördrag lagbinda krigföringen. Endast i mindre delar har detta lyckats rörande kriget till lands, genom *Genevekonventionen* af 22 aug. 1864, förnyad 1906, som ställer all sjukvård och dem, som ha befattning med denna, under neutralitetens skydd, och genom *Petersburg-deklarationen* af 11 dec. 1868, som förbjuder bruket af explosiva kastkroppar af mindre vikt än 400 gr. För öfrigt yttrar sig folkrätten endast i gällande krigsbruk, hvilka iakttagas af alla civiliserade folk, så långt krigets ändamål tillåter det. Sålunda är det, enligt allmänna föreställningssättet, ett brott att använda öarliga och svekfulla krigsmedel, såsom förgiftade vapen, utspridandet af ämnena, som alstra smittsamma sjukdomar o. s. v. Att bedraga fienden genom att begagna hans fana, uniform, signaler m. m. anses däremot berättigadt äfvensom att nyttja spioner, ehuru dessa, om de ertappas, äro utsatta för dödsstraff, likväl icke utan föregående rannsaking vid krigs- eller ståndrätt. Statens krigsmän ega folkrättens skydd endast då, när de bära uniform eller något slags på gevärshåll synligt tecken, så fäst vid kläderna, att det icke i en handvändning kan aftagas. Endast dessa samt truppernas s. k. icke stridande blifva, om de öfvermannas eller gifva sig, behandlade såsom krigsfångar, d. v. s. skonade till lifvet, få behålla sina enskilda tillhörigheter med undantag af hästar och vapen, åtnjuta personligt skydd och frigivas efter fredsslutet. Andra, som tagas med vapen i hand, plåga nedskjutas. Fredliga medborgare äro skyddade till sina personer, såvida de icke på något sätt uppträda fientligt. All störning, som icke nödvändiggöres af krigföringen, och tillgrepp af offentlig eller enskild egendom, som icke har något med krigföringen att skaffa, anses strida mot folkrätten. Bombardering af såväl öppna som befästa städer, hvilka sätta sig till motvärn, är likväl berättigad. Afslutna fördrag skola, enligt folkrätten, strängt hållas, och parlamentärer äro oantastliga, då de rätta sig efter gifna föreskrifter. Inkräkternas har rätt att ockupera fiendens land, då den lagliga styrelsen blifvit urständsat till vidare utföra sin myndighet, men han själf förmår det. Han öfvertar då landets styrelse, förfogar öfver dess allmänna medel, uppbär skatter till staten och gör de rekvitioner, af hvilka han har behof.

C. O. N.

Folksagor. De förste, som på modernt vetenskapligt sätt upptecknade folksagor, voro de berömda tyske forskarna bröderna Jakob och Wilhelm Grimm. 1812 utgävo de första bandet af "Kinder- und

hausmärchen", hvilket innehöll allt hvad de då (under sex års tid) samlat. Boken fick snart vännen, som understödde företaget. Detta deltagande och några lyckliga fynd af rika sagokällor gjorde, att redan efter två år ett nytt band kunde utkomma, så att 1814 alltså annat hundratal sagor voro bärade från sitt mörker. I mer eller mindre bearbetade former ha emellertid folksagor framträtt i kons litteraturen, så länge någon sådan funnits. De äldsta folksageuppteckningar vi känna finnas i egyptiska papyrushandskrifter från mera än 2000 år f. Kr. I den semitiska och grekiska litteraturen finna vi flera alster, som tydligen grunda sig på folksagor. Ett synnerligen betydligt bidrag till sagolitteraturen har lämnat af Indien. Buddistiska lärare sammanarbetade en mängd sagor i större verk "ramberättelser". De märkligaste äro: "Pancatantra" (Fem kvällar), som Benfey (1859) utgivit på tyska, och den ur dessa och andra källor härstammande "Hitopadeça" (Sundt råd). "Pancatantra" anses redigerad i förra hälften af 6:e årh. e. Kr.; omkr. 570 öfversattes den på persiska, därefter på arabiska, grekiska, hebreiska och latin samt sedermera på italienska, spanska och franska. Den har inverkat på "Gesta romanorum", den kristna medeltidens äldsta sago- och legendbok, som anses redigerad omkr. 1340, vidare på Straparola, utgivare af "Tredici piacevoli notti" (1550—57; sedan flera uppl.), och Giambattista Basiles "Pentamerone" (1637). Från "Hitopadeça" forskrifter sig sannolikt den bekanta hopflåtningen af sagorna i "Tusen och en natt", denna allbekanta samling, som antagligen redigerad under loppet af 14:e årh., finnes öfversatt på de flesta bildade språk, på franska af Galland 1704 (sista svenska öfv. 1875). Sålunda under medeltiden som under större delen af nyare tiden upptogo författare folksagornas motiv och bearbetade dem till litterära konstprodukter. Detta gäller om de franska sagoverken: Charles Perraults "Contes de ma mère l'Oye", som utkom 1697, och en kort därefter utgifven samling af grefvinnan d'Aulnoy. Enligt Hettner var det i synnerhet de förnåmna kretsarna, som med förkärlek omfattade det nya diktslaget. En mängd efterbildningar utkom, alla med aristokratiska författarnamn, och under en tid voro sagorna så på modet, att den förnåmna världen nära nog icke läste något annat. En stor del af denna litteratur fördes, likväl först under 1700-talets senare hälft, i bearbetningar öfver till Tyskland, utan att man kom att tänka på, att det vore skäl att taga vara på de likartade traditioner, som leide hos tyska folket. Vål hänvisade Herder till dem, men detta synes ha blifvit utan verkan. — Wieland polemiserade med sin "Don Sylvio von Rosalba" (1764) mot fesagorna, men något senare måste han själf från dem tillgripa ämnena, hvilka han emellertid behandlade ironiskt. Efter honom synes Musäus ha bildat sin "Volksmärchen der deutschen" (1782—86). Få af dessa äro verkliga sagor; de flesta äro poetiskt bearbetade sägner, ty man skilde då ännu icke mellan de förra och de senare, och Chr. B. E. Naubert bearbetade i sina "Neue Volksmärchen der deutschen" (1789—93) endast folksägner. Bröderna Grimm bestämde skillnaden mellan sagor och sägner. Sägnera (ty. *die sagen*) äro alltid fästa vid något bekant, vid en viss ort, eller vid något historiskt (verkligt eller föregifvet)

namn; de göra sålunda ett visst anspråk på sanningsenlighet, medan däremot sagorna (ty. *die märchen*) alltid af folket själf, åtminstone i Europa, betraktats såsom rena dikter, rika på osannolika och underbara händelser. Ordet *äfventyr* (det romanska *aventura*, tilldragelse, berättelse om en tilldragelse) i betydelsen *saga* förekommer redan i 12:e årh. i Tyskland (*abenteuer*), jämte *mähr*, och har vunnit fullt intärande i danskan (*eventyr*), men icke, ehuru det användes i t. ex. "Flores och Blanzeflor", blifvit rätt hemmastadt i svenskan. Sagor (äfventyr) heta vidare it. *conti*, fr. *fabliaux* l. *contes populaires*, eng. *tales*, *fairy-tales*, *nursery-tales*.

Äfven med afseende på sättet för uppteckningen voro bröderna Grimm banbrytare. Ingen hade före dem uppställt som högsta grundsats, att folkets eget sätt att berätta vore värdet alla uppmärksamhet och att detta sätt borde troget återgivas, utan godtyckliga utsmyckningar. De berättade så nära som möjligt på folkets sätt; enskildheter torde härröra från dem, men allt egendomligt iakttago de, intet väsentligt i innehållet, ingen omständighet, intet drag utplånades eller förskönades af dem, liksom de icke tillade något för saken främmande.

Sedliga, t. o. m. kristligt sedliga, motiv äro icke främmande för sagorna. Kärlek och ödmjukhet förhålligas, ondska och öfvermod straffas. Otidiga önskingar komma på skam. En hel klass af sago-hjältar är hjälpsam mot människor och djur, full af skonsamhet och medlidande; den enfaldige, med ett godt hjärta, öfvervinna den listige och världskloke. Jämte dessa finnas sådana, i hvilka den förslagne och smidige vinner öfver den otympliga styrkan. Så förhåller det sig ook med det slags karaktärer, som påminna om den forne landsknektens typ, såsom bröder Lustig, hvilken oöfversäkrat lurar Sankt Per och skrämmer fan, så att han icke törs släppa in honom i helvetet. Storskrivaren, väpet ("dumma pojken"), den late äro gängse typer. Öfver hufvud är allt, till och med det omöjliga och lögnliga, tillåtligt för den, som har inre enhet och handlar följdriktigt. Äfven liflösa ting få tala och bära sig åt som människor, blott de icke falla ur rollen.

Sagornas ursprung döljer sig i en urtid, som trofgen är oåtkomlig för forskningen. Hypoteserna ha växlat, men ingen kan göra anspråk på att ha lämnat den enda riktiga förklaringen. Grimm ansåg, att sagorna voro återstoder af de indoeuropeiska ur-folkens ursprungliga myter, som sålunda fortlefvat hos de olika folken. Denna åsikt är fullständigt öfvergifven, ty dels äro sagorna synnerligen spridda äfven hos icke-indoeuropeiska folk, dels är man nu fullkomligt viss på, att de ej i någon afsevärd grad kunna vara förbleknade eller ombildade myter. Tysken Benfey uppställde därefter den hypotesen, att sagornas hemland var Indien, hvarefrån de alla vandrat till andra länder, hvilket återigen motsäges af bl. a. det förhållandet, att vi ha mycket äldre uppteckningar från Egypten. Vidare ha engelsmännen E. B. Tylor och A. Lang förfäktat den åsikten, att sagorna själfständigt uppstått hos olika folk och att deras likhet förklaras af psykologiska förhållanden: den primitiva människans öfverallt likartade fantasi.

En fjärde ståndpunkt, "den geografiska", har intagits af finnen K. Krohn, enligt hvilken alla folk

under alla tider haft sagor, hvarefter utbyte och växelverkan skett. Forskningen måste tills vidare rikta sig på att utforska enskilda sagors utbredning och möjliga ursprung, såsom t. ex. skett i Folklore societets sammelvark "Cinderella" (London 1893).

Näst bröderna Grimms samling böra nämnas de "Norske folke-eventyr", med hvilka P. Chr. Asbjörn-sen och J. Moe uppräddt (1842; forts. 1844; sedan flera förökade upplagor). Båda dessa utgivare hade hämtat sagorna från själfva folket, båda hade genom umgänge med folket — Asbjörn-sen under färder som forstman — tillägnat sig dess sätt att berätta; därpå en enkelhet i stil och en konstlös humor, som sätta denna samling mycket högt. Asbjörn-sens berättarkonst framstod ännu mer i hans "Norske huldre-eventyr og folkesagn" (1845; sedan flera nya uppl.), hvilka utmärka sig genom en beundransvärd trohet i naturskildringen och i framställningen af de handlande personernas sätt att känna, handla och tala. Genom denna trohet få alla skildringarna ett stort etnografiskt värde. — Asbjörn-sens inflytelse på den norska litteraturen, på Welhaven, Björnson och Ibsen, har varit ofantligt, och äfven i den norska konsten, den bildande och musiken (Grieg), skönjas drag af den ande han kallade till lif. Flera norska samlingar af sägner finnas också, bl. a. Fayes "Norske sagn" (2:a uppl. 1844).

Med J. M. Thiele ("Danske folkesagn", 1818) fick Danmark sin förste sagoförfattare. Något motsvarande bröderna Grimms och Asbjörn-sens och Moes samlingar egde det icke, förrän Sv. Grundtvig utgaf sina "Danske folkeeventyr" (1876—78), som dofta af äkta sagemantik och i hvilka den konstlösa, folkliga tonen i framställningen är fullt bevarad. Den danska folksageuppteckningen, såväl egentliga sagor som ook sägner, har sedermera med utomordentlig framgång fortsatts, i synnerhet af E. T. Kristensen, som uteifvit flera band i serien "Jydske folkeminder" (1876—95) samt "Danske sagn" (6 bd, 1892—1901). Kristensens sago-uppteckningar omfatta i manuskript f. n. 2,200 särskilda nummer. Mot ingen af dessa norska och danska samlingar har Sverige något jämförligt att uppställa; ty Stephens' och Hyltén-Cavallius' "Svenska folksagor och äfventyr" (1844—49) äro alldeles vanställda af ett synnerligen arkaiseradt språk och en uppstyld stil. Bland senare sagosamlingar märkas: Aug. Bondeson, "Halländska folksagor" (1880), "Svenska folksagor" (1882) och "Historieugbar på Dal" (1886), N. G. Djurklou, "Sagor och äfventyr, berättade på svenska landsmål" (1883), E. Svensén, "Sagor från Emådalen" (i "Svenska landsmål." II: 7, 1882), E. Wigström, "Sagor och äfventyr upptecknade i Skåne" (i "Sv. landsmål.", V: 1, 1884), R. Steffen, "Svenska sagböcker efter berättarnas egna uppteckningar", I—II (1902: flera förberedas). De svenska sägnerna ha icke blifvit sammanförda i någon samling; men här och där i ortbeskrifningar och, till ej ringa antal, i Dybecks "Runa" finnas sådana upptecknade.

R. B. (R. Stn.)

Folkskola (ty. *volks- 1. elementarschule*, fr. *école primaire*, eng. *common school*), läroanstalt, som afser att åt landets uppväxande ungdom meddela skolbildningens första grunder, s. k. primär undervisning. Upprättandet af sådana skolor går i Sverige tillbaka till slutet af 1500- och början af 1600-talet. Vid slutet af 1600-talet egde det

egentliga Sverige 40—50 barnaskolor (se d. o.), såsom folkskolorna då merendels kallades, af hvilka somliga funnos i städerna, men de flesta på landsbygden. Några voro grundade på donationer, andra underhöllos af krono- eller kyrkotionde. Vid 1682 års riksdag anhöll bondeståndet, "att K. M:t täcktes på några orter förordna små barnskolor och till deras præceptorer något underhåll förordna låta". Någon åtgärd i det af bondeståndet begärda syftet tyckes emellertid ej ha följt. Lärskunnighetens allmänna spridning blef mycket främjad genom åtskilliga föreskrifter i 1686 års kyrkolag. Det föreskrefs bl. a., att ingen skulle trolovas, som icke kunde Luthers katekes och hade begått nattvarden; att kyrkoherden skulle låta sig angeläget vara, att ungdomen i hans socken lärde läsa i bok och förstode sina kristendomsstycken; att föräldrarna skulle förmanas att låta sina barn i deras kristendomsstycken väl och flitligen undervisas och att de, som den omsorgen i församlingen ålåg, vare sig kapellan eller klockare, skulle tillhållas att flitigt driva barnaläran och undervisa barnen att läsa i bok; att i kyrkorna skulle hvarje söndag eller helgdag hållas katekesförhör, till hvilka församlingens ledamöter voro skyldiga att rotevis sig infinna. Ur denna sista föreskrift utvecklade sig sedan de s. k. husförhören, först föreskrifna genom K. M:ts plakat af 12 jan. 1726. Dessa medverkade äfven till lärskunnighetens spridning. Detsamma var förhållandet med den undervisning, som föregick ungdomens första nattvardsgång. Redan i 1686 års kyrkolag föreskrefs, att de, som ej kunde göra reda för sig i sina kristendomsstycken, ej skulle tillåtas begå nattvarden. Ur dessa stadganden utvecklade sig efter hand konfirmandundervisningen, hvilken efter midten af 1700-talet torde ha vunnit allmänna utbredning och större omfattning.

Vid flera tillfällen under och efter 1700-talet inskräpte regeringen de med hänsyn till barnaundervisningen gifna stadganden samt prästers, klockares och föräldrars skyldigheter i detta hänseende; men inrättandet af barnskolor förblef i hufvudsak beroende på församlingarnas fria vilja, och resultatet af förmaningarna och påbuden blef otillfredsställande.

Stadgan af 18 juni 1842 angående folkundervisningen i riket bildade epok i denna viktiga angelägenhet. Ämnet blef föremål för behandling vid riksdagen 1840—41, dels genom flera enskilda motioner, dels genom en k. proposition. I denna nämnes, att under de senare 30 åren en mängd nya skolor tillkommit. Af en tabellbilaga inhämtas bl. a., att af Sveriges 2,308 församlingar 1,211 skakade såväl fasta som ambulatoriska (flyttande) skolor, att antalet fasta skolor utgjorde 1,009, att ambulatoriska skolor funnos i 377 församlingar, samt att 43,277 barn besökte de fasta skolorna. Bland de punkter, i hvilka riksdagens i skrivelse till K. M:t afgifna förslag till lag om folkundervisningen skiljer sig från den k. propositionen, förtjänar framhållas grundsatsen, att skolgången skulle vara obligatorisk (med undantag endast för de barn, som i hemmen erhöello motsvarande undervisning). Denna grundsats, som ej fanns i den k. propositionen, upptogs sedan i 1842 års stadga, som för öfrigt är byggd på följande hufvudgrunder: i hvarje församling bör finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare; skolläraren skall åtnjuta en viss angifven

minimilön jämte bostad och andra naturaförmåner; för utbildande af skollärare inrättas folkskollärarseminarier (se d. o.); skolbarnen böra, innan de lämna skolan, ha inhämtat åtminstone en viss angifven minimikunskap. Omkostnaderna skulle enligt 1842 års stadga bestridas af församlingarna; dock kunde medelless församlingar erhålla understöd af statsmedel för lärarens aföning. Sedermera har emellertid staten småningom i allt högre grad bidragit till lärarnas aföning. F. n. utgör statens bidrag, oberoende af församlingarnas större eller mindre behof, två tredjedelar af lärarens lagstadgade minimilön (i visst fall något mera).

Nu gällande folkskolestadga är utfärdad 10 dec. 1897, och bestämmelserna om lärarnas aföning samt om statsbidrag till denna aföning äro af 14 sept. 1906. — Barnens skolgång är, enligt gällande skolstadga, kostnadsfri.

För hvarje skola skall skolrådet upprätta läroplan, omfattande antalet klasser, i hvilka barnen böra vara indelade, äfvensom läroämnen och lärokurser för de särskilda klasserna. Läroplanen bör upprättas med ledning af den för undervisningen i rikets folkskolor och småskolor utgifna normalplanen (senaste uppl. 1900). I normalplanen är lärokursen för småskolan beräknad till två år samt för folkskolan och mindre folkskolan till fyra år. Lärokursen i kristendoms-kunskap omfattar bibelläsning, berättelser ur bibliska historien, Luthers lilla katekes med den antagna utvecklingen samt ett 60-tal psalmverser. I afseende på modersmålet böra lärjungarna vinna färdighet att rätt och ledigt läsa i bok, för-måga att uppfatta och muntligt redogöra för det lästa, någorlunda felfri rättskrifning samt kännedom om de viktigaste delarna af språkläran, hvarjämte de böra övas i väl-skrifning och uppsatsskrifning. I räkning genomgås de fyra räknesätten i hela tal och bråk med tillämpning på praktiska uppgifter. Lärokursen i geometri omfattar upptrining, beskrifning och mätning af linjer, vinklar, tresidningar, fyrsidningar och cirklar äfvensom beskrifning och mätning af sådana solida figurer, som ha nämnda ytor till bas och mot grundytorna vinkelräta sidor. Vid geografiundervisningen behandlas hufvuddraget af den fysiska geografin, fäderneslandets geografi utförligare och de öfriga kulturländernas i kortare framställning. Fäderneslandets historia skall genomgås i kort framställning med utförligare skildringar af de mest betydande personer och händelser. Lärokursen i naturkunnighet omfattar de allmännaste naturföremålen, människokroppen, de viktigaste naturföreteelserna samt himlakropparna. För öfrigt skall undervisning meddelas i teckning, lineär-ritning, sång och gymnastik samt, där omständigheterna sådant medgifva, i trädgårdsskötsel, slöjd och huslig ekonomi.

De allmänna folkundervisningsanstalterna äro af 3 hufvudslag: folkskolor, mindre folkskolor och småskolor. — De särskildt s. k. folkskolorna måste vara försedda med vederbörligen examinerade lärare och lärarinnor, som åtnjuta full minimilön. — Mindre folkskolor kunna i allmänhet ej sträcka sin undervisning så långt, som ofvan angifna lärokurs antyder; lärarna vid dem ha ej aflagt folkskollärarexamen och ha lägre lön än den för folkskollärarna stadgade minimilönen. — Småskolor böra meddela endast förberedande undervisning för

folkskolan. — Inom alla tre slagen kunna skolorna vara antingen *fasta*, d. v. s. sådana, i hvilka undervisningen under hela läsåret meddelas på samma ställe, eller *flyttande*, d. v. s. sådana, i hvilka undervisningen på olika tider meddelas på två eller flera stationer inom olika delar af skoldistriktet. — För erhållande af statsbidrag till lärarnas aföning skall undervisningstiden utgöra minst åtta månader af året. Den dagliga undervisningstiden bör i folkskola ej utgöra mer än sex och i småskola ej mer än fem timmar. Där kyrkostämman därtill beviljar medel, må folkskolan utvidgas med en högre afdelning, omfattande en, två eller tre årsklasser.

Den s. k. fortsättningssskolan är afsedd för de lärjungar, som genomgått folkskolans lärokurser samt icke öfvergå till folkskolans högre afdelning. Undervisningsämnenäna böra vara kristendoms-kunskap, hufvudsakligen inhämtad genom bibel-läsning, modersmålet, företrädesvis med öfning att skriftligen begagna detsamma, räknekonst och geometri med afseende på den praktiska tillämpningen däraf, teckning samt, såvidt möjligt, fäderneslandets historia och naturkunnet, hvarvid i skolor på landet förnämligast de delar af naturläran böra förekomma, hvilka ha betydelse för jordbruket. Undervisningen bör fortgå under minst 180 timmar om året, och dessa böra helst vara förlagda utom folkskolans ordinarie undervisningstid. Till lärarnas aföning bidrager staten under vissa villkor med halva beloppet.

Utom de allmänna folkundervisningsanstalterna finnes äfven ett mindre antal högre folkskolor (se Folkskola, Högre) och folkhögskolor (se d. o.).

Hvarje församling eger att i samråd med skolstyrelsen bestämma den ålder, vid hvilken barnens skolgång bör taga sin början; dock bör denna ej uppskjutas längre än till slutet af nionde året. Mellan 7 och 14 års ålder räknas barnen vara i den s. k. skolåldern.

Inom hvarje församling eller skoldistrikt utöfvar skolrådet den närmaste värden om folkundervisningen. Utgifter för folkskoleväsendet beslutas i allmänhet af kyrkostämman. Biskopen och domkapitlet i hvarje stift åligger att ha uppsikt öfver anstalterna för folkundervisningen samt vaka öfver deras ledning och utveckling. Högsta ledningen af folkundervisningen utöfvar K. M:t genom Ecklesiastikdepartementet, inom hvilket finnes en särskild afdelning (byrå) för ärenden ang. folkundervisningen. Inspektion af de särskilda stiftens folkskolor utöfvas af folkskolinspektörer (se d. o.), hvilka utses af K. M:t.

Enligt de, jämlikt föreskriften i § 67 af gällande folkskolestadga samt k. cirkulären af 24 nov. 1882 och 6 okt. 1893, från folkskolinspektörerna och öfverstyrelsen för Stockholms stads folkskolor insända uppgifter angående folkundervisningen under 1905 funnos då i hela riket följande antal hithörande skolor:

	Fasta	Flyttande	Summa
Folkskolor	4,893	455	5,348
Mindre folkskolor ...	1,423	746	2,169
Småskolor	4,387	1,015	5,402
Summa	10,703	2,216	12,919

I dessa skolor undervisade:

	Lärare	Lärarinnor	Summa
I folkskolorna	5,349	3,311	8,660
» mindre folkskolorna	195	1,986	2,181
» småskolorna	147	6,557	6,704
Summa	5,691	11,854	17,545

Desutom funnos 365 lärare och 867 lärarinnor, eller tillsammans 1,232, som särskildt undervisade i öfningsämnen eller handslöjder. Antalet barn mellan 7 och 14 år utgjorde:

Gossar	432,628
Flickor	416,931
Summa	849,559

Bland dessa hade under året undervisats på något af nedan angifna sätt 773,462 under året ej åtnjutit sådan undervisning 70,473 hvarjämte uppgifter saknades om..... 5,624

Summa 849,559

Bland de vid 1905 års slut befintliga barnen i 7—14 års ålder undervisades under året i sina egna distrikts

fasta folkskolor	422,369
flyttande folkskolor	30,351
fasta mindre folkskolor	50,403
flyttande mindre folkskolor	26,560
fasta småskolor	151,498
flyttande småskolor	32,703
folkskolor, mindre folkskolor och småskolor utom sina egna distrikt.....	16,019
Summa	729,903
högre folkskolor	426
allmänna läroverk och fackskolor	13,823
skolor för abnorma barn	1,128
enskilda skolor	17,793
hemmen	10,389

Summa 773,462

Bland de vid 1905 års slut befintliga barnen i 7—14 års ålder, hvilka under året ej åtnjutit undervisning på något af ofvan angifna sätt, hade 8,647 inhämtat folkskolans minimikurs,

» 42,511 undergått godkänd afgångspröfning samt uteblefro 3,298 till följd af sjukdom eller naturfel och » 16,017 af annan anledning.

Summa 70,473

Med inräknande af de under året afidna samt af dem, som voro öfver eller under den ofvan angifna skolåldern af 7—14 år, undervisades i folkskolor, mindre folkskolor och småskolor 761,809.

Utgifterna för högre folkskolor, folkskolor, mindre folkskolor och småskolor utgjorde under år 1905 enligt nedannämnda uppgifter:

för lärares och lärarinnors aföning:	
kontant	15,092,901 kr.
in natura	1,488,990 »
för skolbyggnader, skolplatser och inventarier	6,004,174 »
undervisningsmateriel	485,690 »
för öfriga behof	5,206,360 »
Summa	28,278,115 kr.

Ensamt Stockholms utgiftsstat för folkskoleväsendet beräknades för 1907 till 4,540,000 kr.

Statsbidrag af allmänna medel ha för 1905 för aflönande af lärare och lärarinnor vid folkskolor, mindre folkskolor och småskolor utgått med till sammans 6,893,431 kr.

Understöd har för 1905 utgått till lärares aflöning vid 1,819 fortsättningskolor med 117,533 kr.

För 1905 har understöd utgått för främjande af undervisning i slöjd för gossar med 339,545 kr. samt af undervisning i slöjd för flickor med 207,844 kr.

Pl. I—VIII visa bilder från olika svenska folkskolor, förnämligast hufvudstadens.

Jfr Folkskollärarnas pensionsinrättning. — Om folkskoleväsendet i andra länder än Sverige se i de särskilda artiklarna om de resp. länderna. Litt.: P. Paulsson, "Historik öfver folkundervisningen i Sverige från äldsta till närvar. tid" (1866), N. Torpson, "Svenska folkundervisningens utveckling från reformationen till 1842" (1888), C. O. Arcadius, "Bilder ur svenska folkundervisningens historia" (1897), B. G. W. Westling, "Hufvudragen af den svenska folkundervisningens historia" (1900) och "Lärobok i undervisningsväsendets, särskildt folkskolans historia" (1901), och N. G. W. Lagerstedt, "Svenska uppfostringsväsendets historia" (1903). S. N. (A. J.)

Folkskola. Högre. De s. k. högre folkskolorna ha tillkommit på grund af motioner vid 1856—58 års riksdag, hvilken beviljade ett anslag till understöd för sådana skolor. Enligt gällande bestämmelser förstås med högre folkskola "en sådan skola, som för ett eller gemensamt för flera skoldistrikt på landet eller i stad, där allmänt läroverk icke finnes, inrättas i ändamål att bereda barn, som genomgått den egentliga folkskolan eller på annat sätt vunnit motsvarande kunskaper, tillfälle att inhämta ett högre mått af bildning, utan att barnen dragas från sina vanliga lefnadsförhållanden eller nödig öfning för duglighet och hårdighet vid arbete". En sådan skola kan erhålla understöd dels af statsmedel till högst dubbla beloppet af hvad till skolan i distriktet sammanskjutes, dock högst 1,200 kr. Årligen för hvarje årsklass och för hvarje skola ej öfverstigande 2,400 kr. om året, dels och två tredjedelar af lärarnas ålderstillägg. Till lärjungar må ej andra mottagas än de, som visat sig redan inneha de kunskaper, hvilka meddelas i den egentliga folkskolan. För att kunna antagas till ordinarie lärare erfordras att vara väl vitsordad för studier, idkade vid universitet, och att antingen ha med godt vitsord genomgått den praktiska öfningskursen vid ett folkskollärarseminarium eller på annat af K. M:t godkändt sätt förvärfvat sig undervisningsskicklighet, eller att ha erhållit godkändt afgångsbetyg från högre lärarinneseminarium, eller att ha förvärfvat högre utbildningstillägg vid folkskoleseminarium eller allmänt läroverk, eller ock att ha med goda vitsord genomgått folkskoleseminarium samt därefter af K. M:t blifvit förklarad behörig att antagas till ord. lärare vid högre folkskola. De högre folkskolorna stå, liksom de vanliga folkskolorna, under inseeende af vederbörande domkapitel och folkskolinspektörer. År 1905 utgjorde de högre folkskolornas antal 20. Lärarnas antal var 28 (24 manliga och 4 kvinnliga), lärjungarnas 426. Om-

kostnaderna torde ha uppgått till omkr. 50,000 kr., hvaraf staten bidragit med 30,600 kr. S. N. (A. J.)

Folkskolans vänner. Se Svenska folkskolans vänner.

Folkskoleafgift. Personlig, medgafs redan i 1842 års folkskolestadga. Genom k. kung. 13 mars 1846 bestämdes, att hälften af den till statsverket ingående s. k. personliga skyddsafgifter skulle under namn af folkskoleafgift tillfalla de resp. församlingarna för att användas till folkundervisningen. Genom k. kung. af 30 nov. 1876 fastställdes den till minst 6, högst 50 öre att utgöras af hvarje skattskyldig person i församlingen för att "bereda tillgång till kostnaderna för skolväsendet", där ej andra medel funnos tillgängliga; hvarutöver en årlig afgift af högst 50 öre finge upptagas af hvarje barn, som bevisade skolan, likvisst med befrielse för dem, som åtnjöt fattigunderstöd, eller hvilkas föräldrar fått årets kronoutskylder afkortade. Genom k. kung. af 1 juni 1883 bestämdes, med upphäfvande af ofvannämnda stadganden, att behöfliga tillskott till bestridande af kostnaden för skolväsendet skola inom hvarje distrikt tillskjutas efter de grunder, som för kommunala utskylders utgörande i allmänhet äro stadgade. Dock är det skoldistrikt medgifvet att, såsom bidrag härtill, upptaga en särskild afgift af hvar och en, som erlägger mantalspenningar, till belopp af högst 50 öre af man och hälften af kvinna. J. H.*

Folkskoleseminarium. Se Folkskollärarseminarium.

Folkskolinspektör. I k. propositionen till riksdagen 1859—60 framhölls behöfgheten därpå, att sakkunniga personer förordnades för att i egenkap af skolinspektörer, hvar och en inom ett bestämt distrikt, besöka därstädes befintliga folkskolor samt öfver deras tillstånd och behof afgifva berättelse, såväl till vederbörande domkapitel som till Ecclesiastikdepartementet. De förste inspektörerna — till antalet 20 — förordnades 15 juni 1861, och af s. d. år äfven den för dem utfärdade instruktionen; deras inspektionstid bestämdes till två år, räknadt från midten af juli 1861 till samma tid 1863. Folkskolinspektörernas antal har sedermera ökats, hvarjämte inspektions-tiden förlängts. 28 inspektörer förordnades för åren 1864—66, 39 för 1867—68, 44 för 1869—71, 49 för 1872—76, 41 för 1877—81, 46 för 1882—86, 52 för 1887—92, 47 för 1893—98, 47 för 1899—1904 samt 47 för 1905—10. För hvar och en af de tilländagångna inspektionsperioderna äro de till Ecclesiastikdepartementet ingifna berättelserna genom dess försorg utgifna af trycket. I början utsågos inspektörerna af chefen för Ecclesiastikdepartementet, men numera förordnas de af K. M:t, som ock för dem utfärdar instruktion. — Den nu gällande instruktionen är af 11 nov. 1904. Enligt densamma åligger det folkskolinspektören bl. a. att inom det honom anvisade området med uppmärksamhet följa folkundervisningens gång, personligen besöka de inom området befintliga folkskolorna, inhämta kännedom om deras tillstånd och behof samt söka kraftigt främja folkskoleväsendets förbättring. Beträffande anmärkta brister samt nödiga ändringar och förbättringar har han att dels muntligen meddela sig med skolstyrelsen eller dess ordförande samt vederbörande lärare och lärarinnor, dels att tillsända skolstyrelsen skriftlig

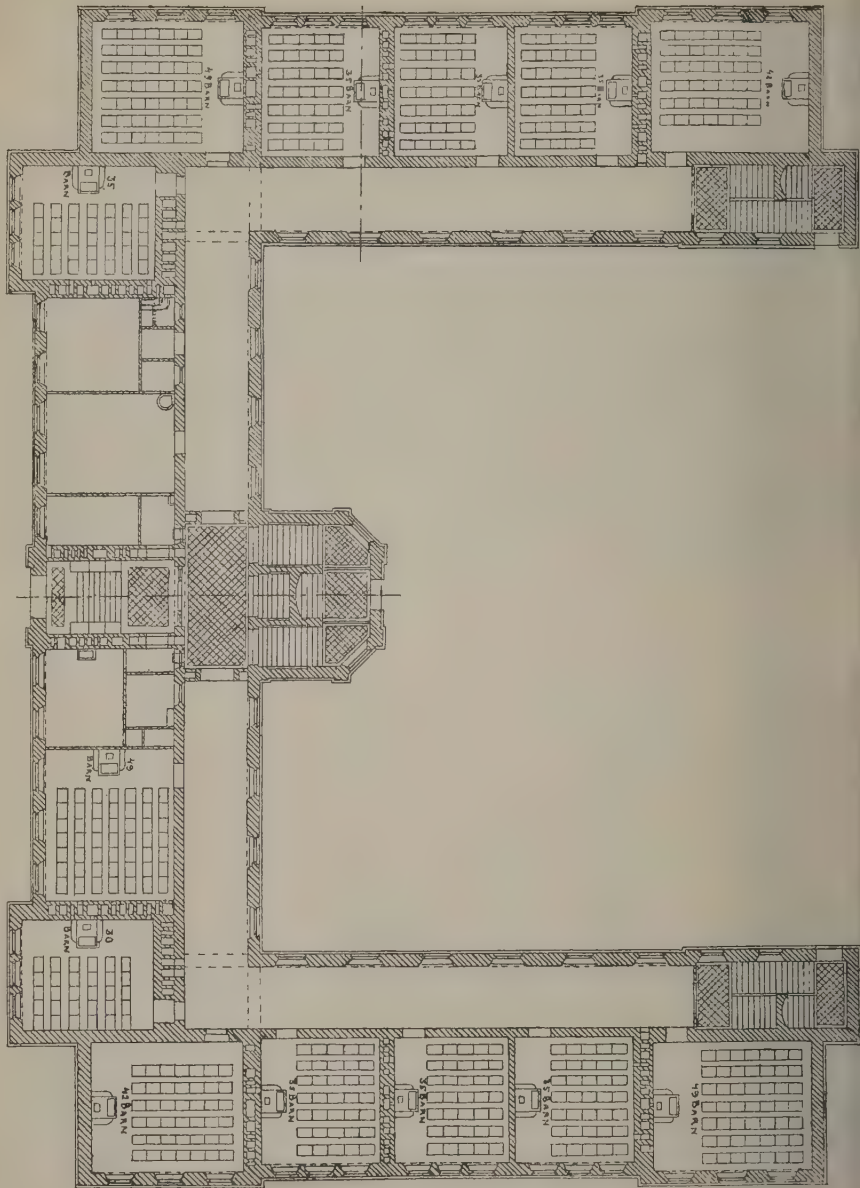

Engelbrekts folkskola vid Valhallavägen, Stockholm.

Maria folkskola vid Ringvägen, Stockholm.

Plan af bottenvåningen i Maria folkskola vid Ringvägen i Stockholm, utvisande lärorummens fördelning.

Klassrum i folkskola, Stockholm.

Klassrum i folkskola, Stockholm.

Träslöjdssal i folkskola, Stockholm.

Metallslöjdssal i folkskola, Stockholm.

Söjdsal för flickor (handarbete, måttagning) i folkskola, Stockholm.

Skolkök i folkskola, Stockholm.

Bassängbad i folkskola, Stockholm.

Badstubad i folkskola, Stockholm.

Gymnastiksal i folkskola, Stockholm.

Folkskolebyggnad i Borås.

Karlsborgs folkskola, Västergötland.

Husby-Långhundra folkskola med skolträdgård, Uppland.

eromemoria i ämnet, hvarjämte, där rättelse icke sker, anmälan därom ofördröjligen skall göras hos vederbörande domkapitel. Om sin verksamhet skall inspektören afgifva berättelse, dels i korthet efter svar på af de fem första årens förlopp till domkapitlet, dels utförligare och i ett sammanhang efter sex år till Ecklesiastikdepartementet. Statens inspektion omfattar icke Stockholms stad, hvilken själf utser och afser folkskolinspektör. Äfven flera andra af de större städerna utse och aflöna egna folkskolinspektörer, men dessa städer stå likväl under den allmänna inspektionen. Äfven några landsting ha, dels genom bidrag till inspektörernas arvoden, dels genom afönande af egna inspektörer, medverkat till folkskolinspektionen. Till arvoden och resekostnader för folkskolinspektörerna utbetalades under år 1905 omkr. 113,000 kr. Folkskolinspektionen liar utan tvifvel ganska betydligt medverkat till det svenska folkskoleväsendets utveckling och förbättrande. S. N. (A. J.)

Folkskollärarinneseminarium, en undervisningsanstalt för bildande af folkskollärarinnor. Se Folkskollärarseminarium.

Folkskollärarmöten. Se Lärarmöten.

Folkskollärarnas i Finland änke- och pupillkassa begynte sin verksamhet på grund af reglementet af 11 mars 1880. Direktionen (Helsingfors) består af 3 ledamöter och 3 suppleanter, valda för 3 år. Kassans inkomster bestå af årliga afgifter, som alla ord. och vikarierande lärare och lärarinnor äro skyldiga att erlägga; pensionsavgiften är 80 (undantagsvis 40) mk. Pensionerna utgåro 600 (undantagsvis 300) mk om året. Kassans tillgångar 1906 utgjorde 2,260,000 mk, inkomsterna 243,000 och utgifterna 59,000 mk (hvaraf utgående pensioner 53,000 mk). T. C.

Folkskollärarnas pensionsinrättning. Enligt 1842 års folkskolestadga berodde det af församlingens och skolstyrelsens pröfning att åt en uttjätt skollärare, i mån af hans behof och tjänstgöringsår, tilldelas såsom pension större eller mindre del af lönen. Vid 1850—51 års riksdag beslöts, att af de vid 1851 års slut befintliga besparingarna å de vid föregående riksdagar anvisade medlen till folkundervisningens befrämjande 80,000 rdr b:ko finge afsättas, samt att, därest inom nästa riksdag åtgärder blefve i ett eller flera stift vidtagna, till följd hvaraf genom folkskollärarnas och församlingarnas bidrag en fond bildades inom hvarje särskildt stift till lärarnas pensionering, samt reglementen, byggda på vissa allmänna grunder, upprättades och af K. M:t fastställdes, K. M:t då skulle ega att, med beräkning af summans billiga fördelning mellan alla stiftan, af nämnda belopp tilldelade ett bidrag för en gång till grundfond åt hvarje sålunda tillkommen pensionsanstalt. Vid följande riksdag blef det afsatta beloppet ställt till K. M:ts disposition äfven under följande statsregleringsperiod. Likartade beslut fattades vid de följande riksdagarna, hvarjämte vid 1862—63 års riksdag till fondens förstärkning anvisades den besparing, som för 1861—63 kunde uppkomma å de till folkskoleväsendets befrämjande af den personliga skyddsavgiften anvisade anslagen. — Endast inom 2 stift, Linköpings och Härnösands, kommo pensionsinrättningar till stånd. Reglementena för desamma blefvo 1856 fastställda af K. M:t, som af de för ändamålet afsatta medlen tilldelade den förra pensionsinrättningen såsom grundfond 7,540 rdr b:ko och

den senare 4,500. Ännu 1864 omfattade hvardera pensionsinrättningen endast ett mindre antal af stiftets skoldistrikt och skollärare, och inom dem båda yrkades på en omorganisering, så att pensioner måtte beredas äfven skollärarnas änkor och barn. Riksdagen, som 1857 på K. M:ts förslag medgifvit en sådan förändring i förut bestämda grunder, att två eller flera närbelägna stift finge förena sig om en gemensam pensionsinrättning, anhöll 1863, att K. M:t måtte låta undersöka, på hvilka grunder pensioneringen för folkskollärare mest ändamålsenligt skulle kunna ordnas. Sedan särskilda kommitterade 1864 afgifvit "Betänkande angående ordnandet af pensionsväsendet för folkskolelärarna samt deras änkor och barn", hvari de utgått från de grundsatserna, att pensionsinrättningarna borde omfatta hela riket samt att folkskollärarnas pensionering borde åligger kommunerna med understöd af statsverket, men pensioneringen af änkor och barn däremot skollärarna själfva, afgaf K. M:t proposition i ämnet vid 1865—66 års riksdag. I hufvudsaklig öfverensstämmelse med K. M:ts förslag medgaf riksdagen, att såväl den ännu inestående delen, 101,940 rdr, af den för ändamålet afsedda fonden som de till understöd för pensionsinrättningarna i Linköpings och Härnösands stift anvisade 18,060 rdr, under förutsättning af bifall af delegarna i nämnda inrättningar, finge användas för folkskollärarnas pensionering, samt anvisade för pensioneringens upprätthållande ett årligt anslag på ord. stat af 30,000 rdr, hvarjämte riksdagen såsom bidrag till folkskollärarnas änke- och pupillkassa anvisade ett årligt anslag af 2,000 rdr. Sistnämnda belopp var afsedt till bestridande af förvaltningskostnaderna. Dessutom hade, såsom ofvan är nämnt, redan 1862—63 års riksdag till fondens förstärkning anvisat en besparing, hvilken i kommitterades beräkningar var förslagsvis upptagen till 78,060 rdr och äfven till samma belopp öfverlämnades åt folkskollärarnas pensionsinrättning, då den 1867 började sin verksamhet. Från Linköpings och Härnösands stift aflämnades till pensionsinrättningen 30,338 rdr, utgörande ofvannämnda statsanslag jämte räntor. De ord. statsanslagen till pensionsinrättningen samt till folkskollärarnas änke- och pupillkassa ha flera gånger ökats och utgåro nu för den förra 622,773 kr. och för den senare 63,500 kr. — För folkskollärarnas pensionsinrättning utfärdades af K. M:t reglemente 30 nov. 1866, hvari sedermera flera ändringar gjorts, senast genom k. kung. af 28 juni 1907. Förbindelse till delaktighet i pensionsinrättningen åligger hvarje skolområde för hvar och en af dess lärartjänster vid högre folkskola samt hvarje skoldistrikt för dess ord. lärartjänster vid egentlig folkskola, hvarförutom delaktighet beviljats för 29 tjänster vid folkskollärarseminariernas öfningskolor och för 37 tjänster vid småskollärarseminarierna äfvensom åtskilliga andra befattningar. Såsom pensionsavgift skall årligen erläggas af skolområdet eller skoldistriktet 5 proc. och af läraren $2\frac{1}{2}$ proc. af den lön, för hvilken delaktighet vunnits. Lärarinnor är, lika med män, till pension berättigade. Pensionen är antingen *hel* eller *afkortad*. Hel pension, $\frac{3}{4}$ af den lagstadgade kontanta lönen, tillkommer hvarje pensionsberättigad efter uppnådda 55 års ålder och 30 tjänstår, hvaraf minst 20 ordinarie. Vid 1905 års slut uppgick antalet delegande lärartjänster till omkr. 7,300.

Från inrättningens början till 1905 års slut ha utfärdats 2,641 pensionsbref, af hvilka 1,346 voro vid årets slut gällande. Pensioneringssumman för 1905 uppgick till 764,344 kr. och influtna pensionsafgifter s. å. till 368,700 kr. Kapitalbehållningen utgjorde vid 1905 års slut 16,096,159 kr. — Folkskollärarnas änke- och pupillkassa. Om denna kassas tillkomst se ofvan. Reglemente för densamma utfärdades af K. M:t 15 okt. 1875; ändring däri gjordes genom k. kung. af 12 juni 1880 och 21 juni 1901 samt 28 juni 1907. Skyldighet att vara delegare i kassan åligger folkskollärare, som efter 1 jan. 1876 blifvit ord. innehafvare af tjänst, för hvilken delaktighet vunnits i folkskollärarnas pensionsinrättning, samt hvarje i sagda inrättning blifvande pensionstagare, hvilken under sin tjänstetid ingått såsom delegare i kassan. Rättighet att vara delegare i kassan tillkommer äfven folkskollärarinna. Årlig pensionsavgift till kassan erlägges af lärare med $\frac{3}{4}$ och af lärarinna med $\frac{1}{2}$ proc. af den lön, för hvilken delaktighet vunnits i folkskollärarnas pensionsinrättning, samt af manlig pensionstagare i sagda inrättning med $\frac{2}{2}$ och af kvinnlig sådan med $\frac{1}{4}$ proc. af den lön, efter hvilken pension i samma inrättning beräknas. Änka efter delegare utan barn åtnjuter i pension, i fall delegaren varit lärare vid egentlig folkskola, 25 proc. men i andra fall 20 proc. af den lön, för hvilken delaktighet vunnits i folkskollärarnas pensionsinrättning. Efterlämnar delegare, förutom änka, ett eller flera pensionsberättigade barn (intill 18 års ålder), höjes pensionen med hälften. Efterlämnar delegare icke änka, utan endast pensionsberättigade barn, och äro barnen tre eller flera, uppbära de hela beloppet af den för änka med barn bestämda pensionen: lefva endast två barn, ega de uppbära samma pension som änka utan barn; lever endast ett barn, uppbär det hälften af sist nämnda pension. Samma bestämmelse gäller, då änkas pensionsrätt upphör samt då lärarinna efterlämnar barn, äfven om fadern lever. Barn, hvilka både fader och moder vid dödsfallet egt delaktighet i kassan, åtnjuter pension efter båda. Kassan förvaltas af Direktionen för folkskollärarnas pensionsinrättning. Vid 1905 års slut uppgick antalet i tjänst varande folkskollärare, som voro delegare i änke- och pupillkassa, till 4,836, af hvilka 11 lärarinnor, samt antalet delegare, som voro pensionstagare i pensionsinrättningen, till 829. Från den tid, då kassan trädde i verksamhet, till 1905 års slut hade utfärdats 1,136 pensionsbref, af hvilka 834 voro vid årets slut gällande. Pensioneringssumman för året uppgick till 131,764 kr. och influtna pensionsafgifter samma år till 182,104 kr. Kapitalbehållningen uppgick vid 1905 års slut till 6,328,710 kr. — Under direktionens förvaltning är äfven ställd Småskollärares m. fl. åldersdomsunderstödsanstalt (se d. o.). S. N. (A. J.)

Folkskollärarnas änke- och pupillkassa. Se Folkskollärarnas pensionsinrättning.

Folkskollärarseminarium, undervisningsanstalt för bildande af folkskollärare och folkskollärarinnor. På grund af föreskrift i 1842 års folkskolestadga inrättades detta och följande år de första seminarierna. F. n. finnas 14 dylika af staten inrättade och underhållna läroanstalter, nämligen 8 för manliga (i Upp-

sala, Linköping, Växjö, Lund, Göteborg, Härnösand, Karlstad och Strängnäs) och 6 för kvinnliga lärjungar (i Stockholm, Skara, Kalmar, Falun, Umeå och Landskrona). För dem gäller K. M:ts stadga af 29 jan. 1886 jämte sedermera föreskrifna ändringar och tillägg. Vid seminariet är undervisningen fördelad på fyra årsklasser. Den årliga lärotiden omfattar 38 veckor 4 dagar, fördelade på en höst- och en vårtermin. Den dagliga lärotiden bör för hvarje lärjunge ej utsträckas öfver sex timmar, hvaruti dock ej inräknas tiden för gymnastiköfningar. Undervisningen äsyftar att bibringa lärjungarna dels de kunskaper och färdigheter, som de behöfva för sitt framtida kall, dels erforderlig undervisningsskicklighet i alla folkskolans läroämnen. Undervisningen omfattar följande kunskaps- och öfningsämnen: kristendoms-kunskap, svenska språket, räkning och geometri, historia och geografi, naturkunighet, pedagogik och metodik, välskrifning, teckning, musik och sång, gymnastik, trädgårdsskötsel och trädplantering samt slöjd. Vid seminarierna för manliga lärjungar meddelas äfven undervisning i vapenöfning. De tre första läroåren egnas hufvudsakligen åt meddelande af teoretisk undervisning, det fjärde året till väsentlig del åt praktiska öfningar. För främjandet af dessa är med hvarje seminarium förenad en öfningskola, omfattande en folk- och en småskoleafdelning samt, där omständigheterna sådant medgifva, en folkskolans högre afdelning eller en fortsättningskola. Läroplan för öfningskolan uppgöres med ledning af den för folk- och småskolor gällande normalplanen. För undervisningen i kunskapsämnena äro vid hvarje seminarium anställda en rektor samt fyra eller fem adjunkter. Därjämte finnas lärare i teckning, i musik och sång, i gymnastik, i trädgårdsskötsel och trädplantering samt i slöjd, hvarförutom vid öfningskolan vanligen två lärare äro anställda. Vid lärarinneseminarium skall minst en af adjunktsbefattningarna bestridas af lärarinna, hvarjämte undervisningen i öfningsämnen vanligen skötes af lärarinnor. Likaledes äro lärarinnor förordnade för undervisningen i den med sådant seminarium förenade öfningskolan. Rektor utnämnes eller förordnas på viss tid af K. M:t, sedan vederbörande konsistorium gifvit någon bland de sökande förord eller ock afgifvit förslag å annan lämplig person. Adjunktsbefattningarna tillsätts af konsistorium, sedan rektor yttrande inhämtats. Öfriga lärare förordnas af konsistorium på förslag af rektor. Lärare och lärarinnor i kunskapsämnena vid seminarium böra bekänna sig till den rena evangeliska läran. Beträffande kompetensfordringarna för lärare vid seminarium gälla för öfrigt väsentligen likartade bestämmelser som i fråga om motsvarande befattningar vid rikets allmänna läroverk. I afseende på löner och pensioner äro lärarna också hufvudsakligen likställda med motsvarande lärare vid de allmänna läroverken. För att kunna förordnas till lärare i öfningskola fordras att vara behörig för anställning såsom ord. lärare vid folkskola. För att blifva antagen såsom lärjunge vid seminarium fordras bl. a. att vid början af det kalenderår, då inträde sökes, ha uppnått en ålder icke understigande 16 och icke öfverstigande 26 år samt att ega sådana kunskaper och färdigheter, som meddelas i en väl ordnad folkskola. Till följd däraf att de inträdessökandes antal ej obetydligt öfverstiger antalet intagna lärjungar, komma emellertid kun-

skapsfordringarna för inträde i verkligheten att blifva afsevärdt högre än de i stadgan angifna. — Lärjungarnas antal höstterminen 1906 utgjorde 1,431 (839 manliga och 592 kvinnliga). Afgångsexamen undergingo 1906 års vårtermin 357 (202 manliga och 155 kvinnliga). Småskolläroexamen aflades samma termin vid folkskoleseminarierna af 73 lärjungar (1 manlig och 72 kvinnliga), hvilka genomgått första och andra klassernas lärokurser.

För utbildande af lärare vid småskolor och mindre folkskolor äfvensom biträdande lärare vid folkskolor finnas för öfrigt 19 af landstingen och 10 af enskilda personer upprättade och underhållna seminarier. År 1906 undergingo vid de af landstingen underhållna seminarierna 379 (däraf 4 manliga) och vid de af enskilda anordnade seminarierna 323 lärjungar föreskrifven afgångspröfning. Ett seminarium för bildande af lärare och lärarinnor vid lapska småskolor är af staten inrättadt genom k. br. 21 maj 1875 och nu förlagt till Murjek. Vid detta voro höstterminen 1906 intagna 65 lärjungar. S. å. undergingo 17 lärjungar afgångsexamen. För bildande af lärare och lärarinnor vid småskolor i de finska församlingarna inom riket är ett seminarium af staten anordnat genom k. br. 16 april 1875 i Haparanda. Vid detta voro höstterminen 1906 intagna 19 lärjungar. Föreskrifven afgångspröfning undergicks s. å. af 15 lärjungar. Till stipendier åt lärjungar vid folkskoleseminarierna ha 1906 af statsmedel anvisats 87,500 kr., hvarjämte stipendier till ett belopp af 29,560 kr. utdelats till seminarieelever, som tala finska eller lapska språket. Hela anslaget till seminarierna utgör f. n. omkr. 800,000 kr.

13 juli 1906 uppdrog K. M:t åt en kommitté att, efter granskning af gällande bestämmelser rörande organisationen af och planen för folkskoleseminarierna i riket äfvensom af öfriga i omedelbart samband därmed stående föreskrifter rörande folkundervisningen, afgifva det utlåtande och det förslag, hvartill nämnda granskning kan föranleda. S. N. (A. J.)

Folkskrifter, en gängse benämning på sådana (vanligen smärre) skrifter, som genom ämne och framställningssätt äro särskildt egnade att förstås af och intressera sådana lager af ett folk, som ej erhållit högre skolundervisning, och som kunna förvärfvas för lågt pris. Gifvetvis kan ingen egentlig gräns dras mellan folkskrifter och öfrig litteratur, ehuru vissa författare genom gry, intressen och stil nå vidare läsekreter än litteraturen merendels trängre fram till. Dels äro nämligen de betydande författarna vanligen allmänmänniskt intresserade och intresserande, dels ha de viktigaste litterära arbetena visat sig småningom vinna den allmänna utbredning, som vid deras första framträdande ej alltid kom dem till del. Namnet folkskrifter har gifvits särskildt åt ett stort antal billiga skriftserier af dels vittret, dels populärvetenskapligt innehåll, som utgifvits af såväl enskilda som föreningar och sällskap med folkupplysningsvite. Sådana ha i Sverige utgifvits sedan 1830-talet (t. ex. K. J. L. Almquists folkskriftbilder); särskildt kunna nämnas de, som publiceras af Föreningen för skogsvård samt studentföreningarna Verdandi och Heimdal. Se vidare Populärvetenskapliga småskrifter.

Folkstone [fau'kstøn]. Se Folkstone.

Folkström, kronopark om 2,721 har i Finspångs revir, har bildats genom inköp jämlikt k. br. 20 dec.

1895 för 150,000 kr. af Folkströms kronoskattejord med såg och kvarn, frälsehemmanen Hofslagaretorp, Simonhult, Stockhult och Svarfaretorp, skattehemmanen Lyrbo, Lyrboholm, Björnsmossen och Hökebäcken samt lotter i Folkströms f. d. rekognitions-skog och i Svarfaretorps f. d. allmänning, samtliga i Hällestads socken, Finspångs läns härad af Östergötlands län. G. Sch.

Folksång, i allmänhet sång af eller för folket, särskildt en hymn af lyftad stämning och lättfattlig form, som sjunges af menigheten vid patriotiska festtillfällen. Fordom torde man ha fäst detta begrepp egentligen vid sådana sånger, i hvilka folket hyllar sin härskare, t. ex. den engelsk-svensk-preussiska *God save the king* (se Engelska folksången), den svenska *Ur svenska hjärtans djup*, den danska *Kong Christian stod ved højen mast*, den österrikiska *Gott erhalte Franz den kaiser o. s. v.* Med mera rätt tänker man sig numera under namnet folksång en nationalsång, i hvilken folket hyllar sitt fosterland (*Vårt land; Du gamla, du fria, du fjällhöga nord*, se d. o.) eller ger uttryck åt sin frihetskänsla, sin stridslust och sitt segerjubel (*La marseillaise, Die wacht am Rhein*). A. L.*

Folkteatern. Se Stockholms teatrar.

Folktribün. Se Tribun.

Folktro, hos ett helt folk eller en ortsbefolkning förekommande fornärfda föreställningar och åsikter, som gå på sidan om eller strida mot rådande religionsförfattningar och upplysningsförhållanden. I regel använder man ordet för att beteckna hos kulturfolken kvarlevande forntro eller spår och lämningar däraf. Denna forntro tar sig uttryck antingen i muntlig tradition (sågor och sagor, sånger, talesätt och besvärjelser) eller i rituella och magiska bruk och ceremonier, hvilkas innebörd och betydelse utöfvarna dock numera obetydligt eller alls icke känna till, ja som stundom t. o. m. så förlorat sin helgd, att de urartat till lekar och upptåg (jfr Folklekar) eller aldeles meningslösa sedvänjor. Folktroföreteelserna äro till finnasdes förträdesvis inom folkklasser eller ortsbefolkningar, till hvilka nyare kulturströmningar ha svårt att tränga fram, men de kunna anträffas äfven i kulturcentra och inom de bildade klasserna, stundom visserligen såsom endast pietetsfullt bibehållna plägseder, men stundom och med vidhängande öfvertro. Folktron har under senare tid alltmer gjorts till föremål för vetenskaplig undersökning. Folktroforskningen, hvilken i korthet kan karakteriseras såsom den andliga odlingens arkeologi, har därvid konstaterat, att äfven hos kulturfolkens vida lager andliga fornämningar bibehållit sig till och med från folkens primitivaste och i tiden aflägsnaste odlings-skeden. Allt det väsentligare i det förlutna har i folksjälen lämnat spår efter sig. Dessa kvarlevor, hvilka i vår tid mer än någonsin hotas med förgängelse, söker folktroforskningen samla för att med ledning af den logiska konsekvens, som, ehuru för folket i öfvervägande grad omedveten, i själfva verket behärskar dem, med hvarandra sammanställa dessa andliga fornämningar och så att säga inordna dem i de kulturlager, dit de till sitt egentliga väsen höra. Hand i hand med myt-forskningen, arkeologien och andra etnologiska och kulturhistoriska vetenskaper sträfvat folktroforskningen att framvisa de olika folkens andliga till-

stånd under tidigare, i regel förhistoriska, skeden för att sålunda samtidigt lämna sitt bidrag till kunskapen om lagarna för mänsklighetens andliga utveckling. Jfr Folklore, Psykologi, Mytologi och Religionsvetenskap. N. E. H.

Folkträdgårdar l. **Folkparker** (ty. *Volks-garten*), trädgårdsanläggningar, afsedda till nytta och nöje främst för de arbetande klasserna. I kontinentens i stor stil anlagda folkträdgårdar l. lustparker utföres vanligen under den vackra årstiden gratismusik ett par gånger i veckan, och jämväl lustbarheter af andra slag anordnas där någon gång. Anläggningar af detta slag saknas strängt taget i Sverige. Någoting i den vägen har emellertid af Uppsala—Margrethills järnvägsbolag anordnats vid Alfkarleö. Slottsskogen i Göteborg och möjligen Vanadis-, Tanto- och Kronobergslunderna i Stockholm synas också utveckla sig till folkträdgårdar i bästa mening. De af arbetarpartiet till medlemmarnas nytta och förströelse gjorda trädgårdsanläggningarna äro afsedda jämväl för partisammankomster och för föredrag i det fria. I Malmö hållas i en dylik folkträdgård idrottsöfningar o. d. I vidsträcktare betydelse användes namnet folkträdgård om de anläggningar, som under de senare åren fått namnet koloniträdgårdar (se d. o.). F. A. W.

Folkunga-ätten, denna i Sveriges historia så ryktbara släkt, föres af Bureus ("Sumlen") tillbaka till en Folke Fylbyter, hedning, som skall ha haft sönerna Ingemund, Halstan och Ingevald, hvilken sistnämnde åter var fader till Folke den tjocke. Såsom stöd för denna släktledning anföras anteckningar af en Varnhemsmunk, men då dessa ej tyckas vara äldre än från slutet af 1400-talet, torde man knappast ha rätt att lämna dem någon större tilltro. — Folkungaättens med säkerhet kände förste medlem är en Folke, efter hvilken släkten och sannolikt erhållit sitt namn och som lefde omkr. år 1100 och, enligt vittnesbörd af den ett årh. senare levande danske händelsekännaren Saxo, var "den mest höghorne man i Sverige". Enligt samme författare förmådde sig Folke med Ingegärd, en dotter till den 1086 mördade danske konungen Knut den helige. Att denne Folke var farfader till jarlen Birger Brosa och hans bröder, säges också uttryckligen af Saxo. Däremot känner han ej Folkunganamnet såsom släktnamn, hvilket först några årtienden senare användes af en svensk kronist. Att utröna sambandet mellan alla de stormän, som enligt Rimkrönikan och andra handlingar räknades till "Folkungaroten", är dock numera omöjligt, och troligt är, att flera af dem endast på kvinnolinjen kunna föras dit. Någon gemensam vapenbild tyckes ej heller ha förts af ättens alla medlemmar. Såsom Folkungavapnet betecknas i allmänhet ett lejon öfver tre snedbjälkar l. ginbalkar, men denna vapenbild fördes endast af den kungliga grenen samt den östgötska lagmansätten. Stamfadern Folke själf tyckes ha fört en liljeliknande figur, och hans sonson Västgötagalmanen Eskil förde ett lejon, men utan snedbjälkar l. ginbalkar.

Släktens stamhåll tyckes från början ha varit Götaland, särskildt landskapet Östergötland, där Bjalbo gård redan i 12:e årh. var fäst vid Magnus Minniskiölds namn. Men ätten har säkerligen redan långt tillbaka i tiden haft besittningar i andra landskap; så t. ex. egde Birger Brosa gods i Värmland. Dess höga börd, rikedom och inflytande visas bäst

däraf, att jarlvärdigheten från senare hälften af 1100-talet stannade inom släkten och att Birger Brosa tyckes ha varit den förste jarlen för hela riket (ätminstone funnos två jarlar, Ulf och Gutorm, samtidigt under konung Karl Sverkersson). Släkten var och genom flera giftermålsförbindelser knuten till de nordiska konungahusen och banade sig äfven därigenom slutligen väg till Sveriges tron. De betydande del, som den tog i Sverkerska och Erikska husens strider (samtiden tillskref Folkungarna Sverkers fall), och än mera den inbördes strid, som utbröt inom släkten, sedan Birger jarl lyckats lyfta sin ättgen på tronen (1250), bidro dock att småningom föröda den fordom så vidt utgrenade ätten, och omkr. 1400 försvinner den egentliga Folkunga-ätten ur Sveriges historia.

Från de tre bröderna Birger Brosa, Magnus Minniskiöld och Karl Döfve, Folkes sonsöner, härstammade tre linjer, tillsammans utgörande den egentliga Folkungasläkten.

I. Birger Brosa, jarl (d. 1202), hade med norske konungen Harald Gilles dotter Birgitta (änka efter Erik den heliges mördare, Magnus Henriksson) sönerna Filip jarl och Knut jarl samt dottern Ingegärd, hvilken såsom Sverker II:s gemål blef moder åt konung Johan. Filip jarl stupade i Norge 1200 och efterlämnade endast en dotter. Från henne härstammar antagligen den s. k. Blå-släkten. Knut jarl hade med svenske konungen Knut Erikssons dotter Sigrid en son, Magnus Broke, med hvars son Knut, afträttad 1251 för upproret mot Birger jarl, släktgrenen utgick. — Birger Brosa säges ha haft ytterligare två söner, Folke och Magnus. Den förre är möjligen den Folke jarl, som 1210 stupade vid Gostilren. Hans son Sune Folkesson, d. 1247, egde, med Sverker II:s dotter Helena, dottrarna Katarina, gift 1244 med konung Erik Eriksson, och Benedikta, som s. å. borttröfvades af Östgötagalmanen Lars Pedersson och sedermera blef gift med Svantevald Knutsson, en son till hertig Knut af Reval (Valdemar Sejrs naturlige son). Från en annan son till Folke, Holmger, härstammar släkten Hama, som i vapnet förde en stengävel. Den utdog omkr. år 1300.

II. Magnus Minniskiöld, gift med Ingrid Ylfa, hade fem söner: 1) Eskil, som var lagman i Västergötland i början af 1200-talet och gift med Erik den heliges dotterdotter Kristina, änka efter norske jarlen Håkon Galen. Från honom torde, om och blott på kvinnolinjen, härstamma flera med Västergötland förbundna stormän, som i sitt vapen förde ett lejon. Af dessa må nämnas Västgötagalmanen Peter Näf (1251—53), den från omkr. 1300 kände Västgötagalmanen Bengt Hafridsson, farfarsfar till den ryktbare hertigen Bengt Algotsson (se d. o.), som dödades 1360, och med hvars broder riddaren Knut Algotsson denna släktgren något senare utgick; vidare marsken och riksföreståndaren Tyr-gils Knutsson, afträttad 1306, samt hans brorson Knut Magnusson, som var lagman först i Värmland och sedan i Västergötland. Genom hans dotter Birgittas gifte med nor-

ske riddaren Jon Haftorsson ärfdes lejonvapnet af en i Norge bosatt ätt. Vidare Karl Ulfsson, som 1305 för lejonet, och Margareta Ulfsdotter, g. m. Västgötalagmannen Gudmar Magnusson, hvars son Ulf Gudmarsson (g. m. den hel. Birgitta) upptog lejonvapnet. 2) Karl, biskop i Linköping, död 1220 på korståget mot esterna. 3) Bengt, Karls efterträdare som biskop, död 1237. 4) Birger, jarl, d. 1266. 5) Elavus, fariader till en Peter Filipsson. — Af dessa efterlämnade, utom Elavus, endast Birger söner. Med sin första hustru, Ingeborg, konung Erik Knutssons dotter (med sin andra gemål, danska änkedrottningen Mechtild, tyckes han ej haft barn), egde han 1) Valdemar, konung 1250—75. 2) Magnus Ladulås, konung 1275—90. 3) Erik, hertig, död 1276. 4) Bengt, biskop i Linköping 1286—91. Han eller en halvbroder till honom var möjligen fader till Magnus Bengtsson, lagman i Östergötland, d. 1263. Denne förde, i likhet med sonen, Folkunga-lejonet öfver tre ginbalkar. Dottern Ulfhild var gift med Birger Filipsson, som afträttades 1280 för upprорот till Magnus Ladulås och som af Rimkrönikan räknas till släkten, ehuru han förde annat vapen. Sonen Bengt Magnusson, lagman i Östergötland, dog 1294. Af Bengts döttrar gifte sig Ingeborg med lagman Birger Petersson i Uppland, Katarina med drotsen Knut Jonsson. Bengts ene son hette Magnus och var äfvenledes lagman i samma landskap. 5) Rikissa, som var gift först med Håkan Håkansson, konung i Norge, och sedermera med Henrik, furste af Werle i Mecklenburg. 6) Kristina, som var gift med Sigge Guttormsson af Ljuna. Från jarl Birgers naturlige son, Gregers, härstammar högst sannolikt en släkt, som i vapnet förde två snedbjälkar och oriktigt kallats Lämaätten. Den utdog först mot slutet af 1400-talet.

Konung Valdemar hade med Sofia, danske konungen Erik Plogpenningss dotter, sonen Erik, hvilken dog som ensild person 1330. Med dennes sonson, Erik Valdemarsson, utgick linjen omkr. år 1400. Af Valdemars döttrar gifte sig Ingeborg med Gerhard II af Holstein, Rikissa med Przemyslaw, hertig af Polen, och Marina med greven af Diepholtz.

Magnus Ladulås efterlämnade med Helvig, syster till greve Gerhard II, tre söner (och två döttrar, Rikissa och Ingeborg).

1) Birger Magnusson, konung, fördrifven 1318. Hans son med Märta, konung Erik Klippings dotter, var Magnus, halsuggen i Stockholm 1320. Med Birgers död, 1321, utgick linjen.

2) Erik, hertig, d. 1318. Eriks dotter Eufemia, gift med hertig Albrekt af Mecklenburg, blef moder till konung Albrekt; Eriks son var konung Magnus (se nedan).

3) Valdemar, hertig, d. 1318, barnlös. Magnus Eriksson, konung 1319—65, d. 1374, hade med Blanche af Namur två söner:

1) Erik, vald konung i Sverige, d. 1359. Måkan, Beatrix af Brandenburg, och den efter faderns död födde sonen aföde s. å.

2) Håkan, vald konung i Norge, d. 1380. Med hans son Olof, konung i Danmark och Norge, född af Margareta Valdemarsdotter, utgick Magnus Minniskjölds ätt, 1387.

III. Karl Döfve, jarl, d. 1220 på korståget mot esterna, efterlämnade två söner: 1) Ulf Fasi, jarl, d. 1248, hvars son, den s. k. junker Karl, stupade 1260 vid Durben i Svärdsriddarnas strid med hedningarna. 2) Riddar Karl, som var fader till riddaren Ulf Karlsson, en af Magnus Ladulås' förnämste anhångare. Ulf dog 1281. Sannolikt var denne Ulf stamfader till den s. k. Ulf-släkten, som i vapnet förde en tillbakaseende ulf. Denna ätt utdog först på 1500-talet.

Till Folkungaätten hörde däremot antagligen icke Knut Holmgerson, äfven kallad Knut Långe, som 1229—34 bar Sveriges krona. Han tyckes nämligen ha tillhört en sidogren af den Erikska ätten. C. A. (K. H. K.)

Folkupplysningssällskapet i Finland stiftades 26 sept. 1874. Dess ändamål är att utgifva populär och billig litteratur på svenska och finska språken och äfven genom andra medel väcka folkets håg för vetande. Sällskapets angelägenheter ledas af en styrelse i Helsingfors, bestående af ordförande, fem ledamöter, tre suppleanter och en sekreterare. Sällskapet, hvars medlemsantal varierat mellan 3,000 och 5,000, har utgivit ett större antal folkskrifter, musikaler, plancher m. m. Därför har sällskapet på annat sätt sökt verka för folkbildningens höjande. 1881 anordnade sällskapet den första i Finland hållna sång- och musikfesten i sammanhang med ett allmänt möte (sällskapets "festmöte") i Jyväskylä. Därefter ha sådana dels årligen, dels med några års mellanrum hållits på olika orter i landet. Sällskapet har med kraft tagit sig an folkbibliotekssaken och sedan 1897 årligen tilldelat understöd åt lifskraftiga bibliotek, som därjämte af sin omgivning eller sin kommun lyckats utverka sig understöd. Understöden ske i form af bokgåvor, hvilkas sammanlagda värde 1903 steg till 12,000 mark. De senaste åren har sällskapet för detta ändamål åtnjutit ett mindre statsanslag (5,000 mk). För beförande af sitt syftemål eger sällskapet på flera orter i landsorten filialer, f. n. inemot 30. Några bland dem ha till sitt enda ändamål att underhålla folkhögskolor, andra arbeta hufvudsakligast för lokala folkbibliotek, andra anordna föredragskurser, folkfester, sprida skrifter m. m. Sällskapet disponerar öfver särskilda fonder för folkhögskolan, däribland två stipendiefonder, för folkbiblioteken och för skriftspridningen. M. G. S.

Folkvandringen. Den stora, kallas den vid slutet af 300-talet begynnande rörelse och omflyttning af de germanska folken i Europa, som medförde Västromerska rikets upplösning och förberedde bildandet af de nyuropeiska folken och staterna. Den förnämsta orsaken därtill var, jämte vandringlust, att den kraftigt tillväxande folkstammen behöfde ökad utrymme. Germanernas jordbruk bestod denna tid i besående af ögödsadt svedjeland, hvars alstringsförmåga snart var uttömd. Under sådana förhållanden begävo sig ofta hela fylken, ja hela stammar på vandring, sökande ny odlingsjord, och genom de sammanstötningar, som därvid egde rum, förorsakades nya förskjutningar. Rykten om Romar-

rikets fruktbarhet och rikedom, till hvilkas spridande det germanska legotrupperväsendet i romersk tjänst väsentligen bidrog, riktade tidigt rörelsen mot detta rikes gränser.

Redan omkr. 100 år f. Kr. bröto de germanske cimbbrerna upp från Jylland, genömtågade nuv. Tyskland och försökte intränga i Romerska riket; de tillbakakastades visserligen genom Marius' segrar, men deras tåg var ett försäp till liknande försök af större betydelse (se Cimbbrer).

Germanerna voro fördelade på tre stora afdelningar: västgermanerna, östgermanerna och nordgermanerna. De skandinaviske germanerna (se Germaner). Under århundradet f. Kr. trängde västgermanska skolor in i Gallia transalpina (nuv. Frankrike), hvars keltiska befolkning ej visade sig synnerligt motståndskraftig. Den romerske fältherren Cæsar dref emellertid ut dem ur Gallien, och då han nu gjorde detta land till en romersk besittning (omkr. 50 f. Kr.), erhöll Rom för långa tider ett bälverk mot de orolige germanerna på andra sidan Rhen. I 2:a årh. e. Kr. uppstod emellertid en stark utvandring af de östgermanska folken (öst- och västgoter, rugier, burgunder, vandaler m. fl.) omkring nedre Oder och Weichsel mot s. Härigenom trängdes de västgermanske markomannerna i Böhmen (Bohem) — hvaraf de fingo sitt senare namn, bajrare — mot romerska Donaugränsen, som endast med svårighet värjdes af Marcus Aurelius (167—180). Troligen var det också östgermanernas framträngande, som orsakade, att Rhengränsen i början af 3:e årh. åter började oröas af germanerna, nämligen de västgermanske alemanerna l. schwaberna, hvilka vid århundradets slut här lyckades sätta sig i besittning af *Agri decumates* (se d. o.). Af östgermanerna drogo äfven burgunderna mot Rhengränsen, men de öfrige vek o af mot s. ö. Romarna tvungos genom detta anlopp att upplåta Dacien (se d. o.), där västgoterna slog sig ned; östgoterna åter upprättade (omkr. 200) vid Svarta hafvets norra kust ett stort välde, som omfattade barbarfolk ända upp mot Östersjön.

Om man med den stora folkvandringen förstår den rörelse, hvarigenom Västromerska riket störtades, böra de nu skildrade vandringarna ej räknas dit, men i alla fall voro de dock förberedelser därtill och förklara dess förlopp. Från 200-talets början kunde germanerna utveckla större styrka än förut i sina anlopp mot Romerska riket, emedan de då sammanlutit sig till stora stamförbund, vanligen under konungar. Ännu förnämde dock romarna till en tid att — med undantag af *Agri decumates* och Dacien — värja sina provinser, men det oakadt nådde germaner i ganska stor utsträckning sitt mål att finna utkomst på romerskt område. Bristen på försvars- och arbetsvilliga hade nämligen i det öfverciviliserade riket blifvit sådan, att stora skaror af germaner såsom krigstjänstskyldiga bundsförvanter (*foederati*) eller jordbruksarbetare (*coloni*) tillätos slå sig ned inom detsamma, och att Romerska riket sålunda till stor del var germaniseradt före eröfringarna, underlättade väsentligen slutkatastrofen.

Början till det germanska massinbrottet — folkvandringen i egentlig mening — räknas från 375, då de asiatiske hunnerna (se d. o.) anföllo goterna.

Af dessa underkastade sig östgoterna till sto del och följde segrarna västerut, men västgoterna s huvudmassa öfvergick (376) Donau, sökand skydd på romerskt område, besegrade en stor romersk här vid Adrianopel (378) och fick därefter bostäder på norra Balkanhalvön och i Ungern. Då nu Romerska riket 395 delades i Öst-Rom och Väst-Rom, var det till en början det förre, som kom att lida af de västgotiska invasionen, men 401 bröto västgoterna under sin konung Alarik upp mot Italien. De tillbakaträngdes väl af den romerske ministern Stiliko (själf en german), och 405 tillintetgjorde denne också en från flera germantolk sammanräfsad stor här som öfver Alporna inbrutit i Italien. Men då han för att motstå dessa anfall måst draga de romerske legionerna från Gallien, genombrots där omside Rhengränsen. Vandalererna, som slagit sig ner i nuv. Ungern, hade lämnat detta land och tillkämpade sig nu 406, förstärkta af brottstycken från andra barbarfolk, tillträde till Gallien, hvars gränsskyddades endast af frankiska "foederati". Efter två års härjningar tågade de väl öfver Pyrenéerna till Spanien, men Gallien fick därför icke lugn. Begagnande sig af förvirringen, utbreddes alemanerna sig på andra sidan Rhen (Elsass) och i östra Schweiz och frankerna i nordöstra Gallien; äfven burgunderna inbröto nu i detta land, i hvars sydöstra del de slutligen upprättade ett rike, som sträckte sig öfver västra Schweiz (se Burgund l. o. 2). Emellertid förnyade Alarik sitt infall i Italien och intog Rom 410. Efter hans död s. å. trädde västgoterna i västromerske kejsarens tjänst för att åt honom återerfå Gallien och Spanien. Ansatta af dem, öfvergingo vandalerne 429 till Afrika, hvars västromerska del de eröfrade. Västgoterna nöjde sig emellertid ej med att vara "foederati", utan grundade äfven de ett eget rike i Gallien s. om Loire och intogo slutligen fögen räkning hela Spanien, som blef deras huvudland. Dessförinnan hade de dock ännu en gång uppträtt såsom romarnas bundsförvanter. Efter östgoternas kufvande hade hunnerna trängt afven en del andra germanstammar till underkastelse, och tillika med de germanska lydiofken inbröto de 450 under sin konung Attila i Gallien, hotande med förödelse ej blott Roms återstående besittningar, utan äfven de nya germanrikena därstädes. Då förenad sig i allmänhet dessa med romarna, och i ett stort slag på Katalauniska fälten besegrade hunnerna (s. å.). Efter Attilas kort därpå inträffad död upplöstes det hunniska väldet, och de kufvad germanfolken återunno sin själfständighet. Rom välde i Gallien återställdes däremot ej, och vid denna tid förlorade det fullständigt också Britannien (England). Äfven därifrån hade legionerna i början af 400-talet måst dragas till det hotade Italien. De kristne britterna hade då själfva inkallat germanska soldanärer till försvar mot de hedniske kelterna (pikter och skoter) i nuv. Skottland, men detta hade till följd, att germaner från Nordsjökusten, anglo och sachsare, massvis seglade öfver till Britannien och underlade sig detta (omkr. 450). För Väst-Roms kejsare återstod dämera nästan blott Italien, och där upprätthölls hans makt af germanska legotrupper. 476 störtade emellertid dessa under anförande af Odovakar, den siste kejsaren och gjorde sig till herrar öfver Italien. E

tid därefter kommo de från Böhmen utvandra de barbarerna i besittning af östra Alpländerna och Donaulandet ö. om de alemanniska gränslöden Lech, hvilka trakter förut varit en tummelplats för germanstammar, som ej lyckades grunda bestående riken, såsom rugier och heruler. Efter Väst-Roms fall 476 bibehöll sig en romersk ståtthållare i Gallien mellan Sonme och Loire, men äfven detta område eröfrades 486 af de saliske frankerna (se Franker). Sålunda var hela den landmassa, som utgjort Väst-romerska riket, inkräktad af germaner. Att en så mäktig kulturstad dukade under för barbarfolk, berodde förnämligast på dess egen upplösning; att befolkningens försvars- och arbetsovillighet nödvändiggjorde upptagandet af barbarerna och att dessa till följd af regeringsmaktens förfall ej kunde hindras från att upprätta egna statsbildningar. Så urartadt hade Roms statvesen med sin byråkratism och sina ruinerande skattebördor blifvit, att den romerska befolkningen i. o. m. på sina ställen hälsade barbarernas våld såsom en befrielse.

Därigenom att germanfolken i så öfvervägande grad vände sig mot Väst-Rom, undgick Östromerska riket att duka under för folkvandringen. En allvarsam fara för detsamma inneburo emellertid östgoterna, som efter hunnerväldets upplösning sökt sig in på dess område, men 488 bröto de, antagligen därtill föranledda af östromerske kejsaren Zeno, upp mot Italien och störtade under sin konung Teoderik den store Odovakars våld. Östgotariket i Italien blef så mäktigt, att det tycktes skola få ett slags öfverhöghet öfver alla de andra nya germanrikerna, men under Teoderiks efterträdare försvagades det. Då beslöts den kraftfulla östromerske kejsaren Justinianus I att söka återställa Romerska riket i dess gamla utsträckning. Visserligen lyckades han ej här, men han underlade sig dock 534 vandalernas rike i Afrika och återtog efter en hårdnackad kamp Italien, hvarefter vandaler och östgoter försvunno ur historien. Redan 568 förlorade dock Öst-Rom större delen af Italien till langobarderna, hvilka ursprungligen bott vid nedre Elbe och nu under sin konung Alboin utförde folkvandringens sista riksgrundläggning.

Den germanska storstat, hvars upprättande synes föresväfvat Teoderik, kom verkligen till stånd genom de frankiske regenterna af merovingiska och karolingiska ätterna, som underlade sig hela Gallien, större delen af nuv. Tyskland och Italien (se Franker), och följden häraf blef ett nytt romerskt kejsarrike (se Karl, romerska kejsare 1). Dessa frankiska eröfringar inneburo dock i allmänhet ej ombyte af folkens bostäder, d. v. s. folkvandringar, men de voro af stor betydelse med afseende på de nya statsbildningar, som den stora folkvandringen låt uppstå i stället för det Västromerska riket. — I vissa förut romerska områden utrotades eller undanträngdes genom folkvandringen den äldre befolkningen, såsom i sydvästra Tyskland (Agri decumates), England, östra Schweiz samt Alp- och Donaulandet närmast öster därom, hvilka områden sålunda helt och hållet germaniserades. I Italien, Gallien och Spanien förtlefde däremot den romerska (eller romaniserade) befolkningen och behöfde blott afstå en del ($\frac{1}{4}$ eller $\frac{2}{3}$) af sin jord åt de germanske inkräktarna, hvilka, underlägsna i antal och kultur, småningom uppgingo i densamma. Därigenom

bildades Väst-Europas romanska folk. — Den antika kulturen gick i stort sedt under genom folkvandringen, men de nya folken mottogo dock impulser därifrån. Detta skedde i synnerhet genom den kristna kyrkan och frankerna. Att de flesta germanfolken vid bosättningen voro arianer (se Arianism), försvarade deras sammansmältning med den romerska befolkningen, men detta gällde ej frankerna, som under Klodvig direkt öfvergingo till romersk-katolska kyrkan, och deras stora våld blef därför ett medel att till andra germanfolk utbreda romerska kulturinflytelser. S. B.

Folkvångr, isl., "folkfältet", enligt Eddan namnet på Frejas boning, där halva antalet af de i strid stupade kämparna samlades, under det att andra hälften tillhörde Oden och därför kom till Valhall. Det ser ut, som om Freja urspr. varit eller ock i sig hade upptagit en dödsjudinna. I F. fanns, enligt Grimmesal, salen *Sessrymner*. Föreställningen om F. som ett hemvist efter döden för älskande par förskriver sig ej från heden tid, utan från 1800-talets romantiker med Öhlenschläger i spetsen. R. N.-g.

Folkvisadanser. Se Dans, sp. 1324—25.

Folkvisor. 1. *Litt. hist.* Ehuru ordet folkvisor är en i dagligt tal mycket använd term, är dess begrepp i litteraturhistoriskt afseende icke så lätt att fixera, och såsom vetenskaplig term är ordet därför ej lämpligt. Äldst menade man därmed — och menar väl fortfarande — konstlösa, af bondebefolkningen sjungna visor, oafsedt om dessa äro af religiös eller världslig art, episka eller lyriska, dansvisor eller icke, men med Herder och nyromantiken uppställes därjämte den teorien, att en folkvisa diktats af "folket", d. v. s. en mer eller mindre diinnigt fattad kollektivpersonlighet, under det att konstdikten, dess motsats, skrivits af en enskild individ. I denna form är naturligtvis åsikten oriktig, ty hvarje dikt har en bestämd författare, ehuru å den andra sidan teorien dock så till vida är berättigad, som vi fordra, att en folkvisa skall vara upptecknad efter muntlig tradition hos det s. k. folket. Och däraf följa två fakta: för det första att dikten är ett uttryck för "folkets" litterära smak, och för det andra att dikten, åtminstone i regel, icke föreligger i sin ursprungliga form, utan omarbetad af de sångare, hvilka föredragit visan, den ene efter den andre. På så sätt kan den ju sägas vara diktad af många, af "folket". Men häraf följer icke, att visan från början författats af någon bondeskald; i somliga fall är detta händelsen, i andra icke, och särskildt de nordiska och engelskotska visorna ha utan allt tvifvel diktats för riddarklassen och af ridderliga skaldar, ehuru de sedermera sjunkit ned till det lägre folket.

Folkvisans historia är ännu oskrifven, till en del beroende på de nyromantiska idéer, med hvilka man laborerade och som länge hindrade en nykter, vetenskaplig uppfattning att göra sig gällande, till en del i följd af det bristfälliga och sena materialet. De äldsta samlingar, som finnas tryckta, äro de danska samt de spanska, skotska och engelska. Redan 1511 utgafs i Valencia en samling, kallad "Cancioneros generales", innehållande trettiosju poem, de flesta af kända skaldar, men äfven några gamla folkliga romanser utan författarnamn. Ändå viktigare var "Cancionero de Romances", som mellan 1546 och 1550 utkom i Antwerpen och

innehåller blott folkliga romanser. Arbetet åtföljdes af andra samlingar ända till "Romancero general" (1605—14 i 13 afdelningar), hvarefter intresset för romanslitteraturen afstannade i Spanien. På 1500-talet trycktes också en stor mängd engelska ballader såsom "broadsides" eller "skillingstryck"; den första samlingen utkom redan 1530. Men på 1600-talet förlorade man intresset för dem; puritanerna ansågo dem syndiga, och kavaljererna föredro de franska chansonetterna. Den förste, som åter fäste uppmärksamheten på de gamla balladerna, särskildt på "Chevy Chase" var Addison (i "Spectator", 1711), och 1719 utgafs denna berömda dikt af den lärde Hearne. 1723 följde den första tryckta samlingen "Collection of old ballads", och s. å. utgaf den skotske barberaren Allan Ramsay sin antologi "The Evergreen", hvori lästes balladen "Johnie Armstrong". 1765 följde biskop Percys stora samling "Reliques of ancient english poetry", och genom detta arbete blef den engelska balladen populär äfven utanför England. Men egentligen var det dock först med Herder, som uppmärksamheten fästes på *das volkslied* — ett ord, som i denna bemärkelse först användes af honom. Han var nämligen den förste, som såg ämnet från litteraturhistorisk synpunkt och som studerade icke blott hemlandets, utan äfven andra länders folkliga diktning. I sina 1778—79 utgifna "Volkslieder" (sedan kallade "Stimmen der völker") intog han folkvisor icke blott från de flesta europeiska länder, utan äfven från vilda folk, och han kan således anses ha grundlagt ett komparativt studium af ämnet. Efter Herder kastade man sig ock med allvar på insamlande af material. Den första betydande tyska samlingen var den af Arnim och Brentano utgifna "Des knaben wunderhorn" (3 bd, 1806—08) dels efter gamla tryck, dels efter muntlig tradition, och sedermera har i Tyskland en kolossal massa dylika samlingar utgifvits (en bibliografi finnes i Pauls "Grundriss der germanischen philologie", II). Däremot har man icke fullföljt Herders uppslag till ett litteraturhistoriskt studium af folkvisan, ehuru man af tyskarnas flit och kosmopolitiskt vetenskapliga intresse kunnat förmoda, att just ett dylikt studium skulle hos dem särskildt drivas.

Den i metodiskt afseende mest betydande samlingen är därför fortfarande den, som gjordes af S. Grundtvig, "Danmarks gamle folkeviser", som påbörjades 1853 och efter hans död fortsattes af Axel Olrik. Här anföras alla kända uppteckningar af hvarje visa, och dessa versioner ordnas så, att Grundtvig får fram den mest ursprungliga, efter hvilken de öfriga ordnas i stamträd. En framställning af visans litteraturhistoria inleder hvarje artikel. Grundtvigs epokgörande samling utgöf mönstret för ett motsvarande förträffligt arbete, nämligen Childs "English and scottish popular ballads" (1882 ff.). Bibliografer öfver den engelska samt den nordiska folkviselitteraturen finnas i Pauls "Grundriss", II. — Frankrikes folkvisor ha först på den sist tiden blifvit föremål för studier; samlingar från vissa landskap finnas, men icke något arbete i samma stil som Grundtvigs. — Under 1800-talet började äfven studiet af den ytterst rika slaviska folklitteraturen, som i estetiskt afseende förefaller vara den mest betydande af alla och som öfverflödar af såväl episka som lyriska dikter; särskildt

betydande är den ryska och serbiska folkdikten, hvilken senare är oss svenskar bekant genom några af Runeberg från tyskan gjorda översättningar. — Nya äro också de italienska folkvisestudierna, men de bedrivas med ganska mycken iver, och samlingar finnas från de flesta distrikt, från Sicilien af Pitre, från Piemont af Nigra o. s. v. (jfr Lundell i "De svenska landsmålen", II, där öfversikt giufes af det folkloristiska arbetet i Europa intill 1879).

Något komparativt studium af "folkvisan" har ännu knappt börjat, och ett dylikt studium är ytterst svårt, enär uppteckningarna, på några få undantag när, börja först på 1400-talet, egentligen först på 1500-talet. Den teori, som här framställles kan därför blott göra anspråk på att vara en hypotes. Såvidt man nu kan se, kan Europa indelas i vissa folkvisedistrikt — i ö. det stora slaviska med en rik episk och lyrisk diktning, med sagocyklerna om Vladimir, Marko m. fl. nationella hjältar vidare det finska, också med en rik lyrisk och mytisk diktning ("Kalevala"-sångerna och "Kanteletar"), samt slutligen det grekiska med en företrädesvis lyrisk folkdikt. Den tyska folkdikten är likaså öfvervägande lyrisk, men därjämte finnas där några historiska och novellistiska ballader. De äldst af dessa gå dock ej längre tillbaka än till 1200-talet (den yngre "Hildebrandslied"), och från 1200-talet ha vi därjämte lyriska dansvisor af Neidhart, hvilken dikter visserligen ej tillhöra folklyriken, men dock utgå från och äro efterbildningar af en dylik. Ehuru denna tyska dikt, sådan vi nu känna den, ganska mycket inverkade på den danska och svenska under 1500- och 1600-talen, är de dock till hela sin karaktär skild från denna. En grupp för sig bildar Syd-Italien, som så godt som fullständigt saknar episk folkdikt och eger blott lyrik. Nord-Italien sammanhänger däremot med Provence, det öfriga Frankrike och Katalonien samt utgör en romansk grupp, hvars folkdikt är half episk, halft episk. En liknande dikt förekom redan under medeltiden, ehuru endast ett fåtal dylika visor bevarats, de s. k. "Chansons de toile". En ren episk folkdikt finnes däremot i Spanien, Bretagne, England, Skottland och Skandinavien (med Island och Färöarna), och i alla dessa länder är denna folkdikt synnerligen rikt utvecklad. Trots alla olikheterna kan man därför sammanföra dem till en grupp inom folkpoesien.

Det äldsta namnet på den skandinaviska "folkvisan" var dans, d. v. s. den hade ett franskan lånadt namn, och dikten sjönges såsom akompanjemang till en ringdans, hvilken "traddes" (d. v. s. utfördes med långsamma steg), under det att försångaren sjöng själfva visan, medan de öfriga stämde in i omkvädet. Båda dessa fakta äro av vikt, då det gäller att undersöka dansvisans härkomst. De gamle germanerna kände icke dansen, och deras språk hade icke ens ett ord för detta begrepp. De episka dikter, vi ha från forntiden, t. ex. Sigurdsångerna i Eddan, sjönges ej heller, utan talades. Dansvisan kan således ej ha varit ursprungligen nordisk eller germansk. Och lika lite kände romarna någon egentlig folkdans, d. v. s. en af gemene man själf, till eget nöje utförd dans. Från dem kunna vi således ej ens indirekt ha fått dansvisan. Men hvarifrån har den då lånats?

Tydligen från ett folk, med hvilket skandinaverna stått i nära beröring, ett folk, som älskat dansen och som brukat att såsom ackompanjemang till denna sjunga episka sånger — ty det är just det episka innehållet, som är det karakteristiska för den skandinaviska folkvisan.

Första gången den episka dansvisan nämnes är ett franskt (latinskt) arbete från 800-talet, men som i sig upptagit en ännu äldre legend från 600-talet. Där omtalas Klotar II:s seger öfver saxarna kort före 628), och författaren tillägger, att en olkvisa om denna seger (*Carmen publicum iuxta rusticitatem*) allmänt sjöngs till en af kvinnor utförd ringdans. Därefter meddelas — olyckligtvis ej på oldkdialekt, utan på latin — den första och sista strofen af dikten, af hvilka framgår, att innehållet varit rent episkt. Dyliska episka "carmina vulgaria" sjöngs ock om andra folkhjältar, Karl den store, Pippin m. fl. Den dansvisa, som här omtalas, kan icke ha lånats från de romerska eller från de germanska folkelementen i Frankrike, utan måste härröra från de keltiska, ty den erotiskt anlagde kelten har alltid älskat dans. De bretonska balladerna ("gwerziou") äro episka dikter i strofer, ofta på två verser, och, som vi skola se, är detta af betydelse för denna fråga. Germanens episka dikt var däremot ej strofisk, utan rapsodisk (den äldre "Hildebrandslied", "Beowulf") och sjöngs ej, utan leklamerades. Genom inflytande från det germanska folkelementet uppstod dock i Frankrike på 800- eller 900-talet en episk, rapsodisk diktform, "chanson de geste", som utträngde den strofiska romansen, så att denna tyckes ha sunkit ned till en bondekiktning i motsats till den mera höfviska "chanson de geste". Men från de nu förlorade episka romanerna tyckes man dock någon gång ha lånat innehållet de rapsodiska "chansons de geste". Under medeltiden omtalas nämligen ofta en dansvisa, kallad "carole". Denna utfördes i regel — alldeles som sången om Klotar — af kvinnor i ringdans, men även af både män och kvinnor. En af dem "sjöng öre", och de andra "svarade", d. v. s. stämde in i omkvädet. Tyvärr finnes ingen fullständig "carole" kvar, men man känner början till en mängd, och af dem att döma var innehållet snarast episk-lyriskt — en ung flicka står upp, går till en brunn, begifver sig till dans o. d. Andra voro rent lyriskas och lofprisade våren, kärleken o. s. v. I vad strofen beträffar, bestod den i regel af två verser med omkväde. Det ser häraf ut, som om den från början rent episka visan utvecklats sig i lyrisk riktning, möjligen därför, att epiken fått ett namn i "chanson de geste". Redan på 1000-talet tyckes den episka dansvisan ha spridit sig till Rhenstrakten och England. Från Rhenstrakten, ha vi — tyvärr också i latinsk öfv. — en balladstrof, som förekommer i en legend från 1000-talet. Där sjunga de sådande:

Equibat Bovo per silvam frondosam.

Ducebat sibi Mersuindem formosam.

Quid status? Cur non imus?

Strofen förekommer ock i fornsvensk öfv. från latinet i Codex Bildstenianus.) Som vi märka, ha vi här "carolens" form: en tvåversig strof med omkväde, och denna dikt har säkerligen ej varit den enda. Men sedan dröjer det ända till 1359, då vi en handskrift med detta årtal påträffa en ny episk

visa, den yngre "Hildebrandslied". Emellertid har Edzardi visat, att den norska, på lågtyska sagor och kväden byggda Didriks saga af Bern (omkr. 1250) begagnat en version af denna visa, som således måste föras till 1200-talets förra del. Detta är viktigt. Ty då en af berättelserna i sagan är byggd på en dylik "volkslied", är också troligen en stor del af de öfriga prosaiska omskrifningar af dylika visor, och vi nödgas således antaga tillvaron af en mängd lågtyska ballader om de germanske sago-hjältar, som behandlas i sagan. Dessa ballader tillhöra 1200-talets början. Men säkerligen funnos äldre. "Nibelungenlied" från slutet af 1100-talet är skriven i strofer, och denna form kan knappast ha valts af annan anledning, än att också de äldre dikter, som lagts till grund för detta epos, varit strofiska, d. v. s. varit ballader. Men därmed komma vi för den tyska balladen fram till 1100-talets början eller till en tid, kort efter den, till hvilken den nyss citerade dansvisan hör. Anledningen, att inga eller så få episka visor finnas från det högtyska språkgebietet, var förmodligen densamma som i Frankrike: att de utträngdes eller ställdes i skuggan af den utförliga episka dikten; i Neder-Tyskland, där intet dylikt epos fanns, tyckes balladen däremot ha bibehållit sig längre och bättre. Å den andra sidan har man knapp någon grund att antaga, att den episka folkvisan i Tyskland sjungits såsom ackompanjemang till dans — den yngre "Hildebrandslied" har intet omkväde, åtminstone ej mer än ett embryo till ett dylikt —, och den tyska dansvisa, vi känna genom Neidharts efterbildningar, hade ungefär samma karaktär som den franska "carolen", d. v. s. var episk-lyrisk (de handla om en ung flicka, som beger sig till dans o. d.). Slutligen hade strofen i Tyskland från två verser utvecklats till sig fyra eller fler. Svårare är det att afgöra den spanska romansens förhållande till den gamla romanska dansvisan. För det första äro dessa romanser i regel ej strofiska, ej heller ha de omkväde, och de synas ej ha sjungits till dans — allt olikheter i förhållande till Klotarsången. De nu kända romanserna anses vidare ej vara äldre än 1500-talet, men detta hindrar ej, att äldre kunna ha funnits, af hvilka 1500-talsromanserna äro yngre afläggare; så omtalas i ett arbete från 1100-talets midt "Mio Cid, de quo cantatur", d. v. s. spanska dikter, som *sjöngos* om Cid, den mest populära af de spanske romanshjältarna. Men ännu så länge är allt detta en öppen fråga. Sårare äro vi om de engelska balladerna. Visserligen äro de äldsta handskrifterna, som finnas, först från 1400-talet, men vi ha underrättelser om äldre; så berättas i ett arbete från 1100-talet om en saxisk hjälte, Hereward, att "kvinnor och jungfrur besjöngo honom i ringdanser", och denne Hereward är i själfva verket prototypen för den berömdaste af Englands alla balladhjältar, Robin Hood. Redan på 1100-talet funnos således dansvisor, och visorna tyckas ha bestått af strofer på två verser. En dylik strof är bevarad i ett annat arbete från samma årh. och lägges där i Knut den stores mun:

"Rowed, enites, noer the land
and here we thes muneches sæng".
(Ro, svenner, tätt till land
och låt oss höra dessa munkars sång).

Denna form tyder på, att den engelska balladen

lånats från Frankrike, hvars kultur redan före 1066 börjat behärska England.

Vi ha nu kommit fram till de nordiska balladerna, som efter nationaliteten delas i danska, svenska, norska, isländska och färöiska. De tre sista grupperna föreligga först i yngre uppteckningar — af dessa äro särskildt de färöiska af vikt, emedan de ännu utföras som dansvisor — de danska och svenska därjämte i en samling visböcker från 1500-talet och senare; de danska föreligga också i tryck från samma årh., i Vedels 1591 utgifna samling (1657 åtföljd af "Tragica" och 1695 af "Syvs Et hundrede viser"). Men därjämte ha vi flera fragment, som visa, att balladen hos oss är äldre. Ett — i Codex Runicus af Skänelagen — är ung. från år 1300, och första gången "danz" omtalas är i rimkrönikans redogörelse för Valdemars och Sofias bröllop 1260. Mycket äldre torde balladformen knappt vara i Norden, ty Saxo (omkr. 1200) har svärigen känt den. På Island tyckes den visserligen redan på 1100-talet ha varit mycket populär, men var där, att döma af fragmenten och notiserna om "dansen", icke episk, såsom i Danmark och Sverige, utan erotisk-lyrisk och satirisk. Dylika visor förekommo nog också i Danmark och Sverige, ehuru så godt som inga bevarats. Men karaktären af medeltidens svensk-danska visor framgår säkrast af Olaus Magnus' skildring af den. Män och kvinnor — berättar han — samlas vid vårens början på torgen i städerna eller på de öppna fälten, där eldar upptändas samt ringdansar utföras. Under dansen besjunga de de forne kämparnas stordåd i hembygden och i främmande länder eller de bragder, som utmärkta kvinnor utfört för att förvärva sig evig ära och skydda sin dygd. I svenska visor och vid ljudet af strängaspel och pipor skildra de de dåd, som vansläktade och fega ädlingar, grymme tyranner och dygdförgätna kvinnor begått. Vidare sjunga de unga flickorna, därom undervisade af sina mödrar, om de många fel, som de äkta männen ha — om deras spelsjuka, deras kroggräl, deras bjölsje för gycklare och deras fylleri. Och ynglingarna å sin sida svara med att sjunga om, huru lata, nyckfulla, lögnaktiga, grällystna, gnatiga, småaktiga och trölosa kvinnorna äro. I olika sänger och vid ljudet af musikinstrument framställa de svekfulla borgares, förslagna skälmars, gårdfarihandlars och falska bönders knep, förrädares och smickrares konster samt girige fogdars dåd. Slutligen saknas ej heller sedeslösa visor. Såsom häraf framgår, voro visorna, alldeles som de franska carolerna, dels episka, dels episk-lyriska, dels satiriska, och i dessa senare fall erböjda de troligtvis en viss likhet med Neidharts dansvisor. Icke osannolikt är, att de rent lyriska omkväderna till de episka visorna ofta lånats från enbart lyriska dansvisor, i hvilka våren och naturen prisats. Omkvädet anger så att säga visans melodi. Hvad formen angår, äro våra äldre visor af två slag; strofen kan nämligen ha antingen två verser eller fyra — i bägge fallen med omkväde. Sannolikt har den tvåradiga strofen lånats från England, dit den åter kommit från Frankrike, och att en förbindelse verkligen funnits mellan Norden och Västern, antydes af de många balladämnen, som äro gemensamma för Skandinavien samt England, Bretagne, Frankrike och Spanien. Den fyrradiga strofen har förmodligen lånats från lågtyskan i samband med

de visor om Didrik af Bern m. fl., som troligen redan på 1200-talet vandrade öfver till Norden. I bägge fallen förmedlades öfverflyttningen sannolikt genom resande köpmän, särskildt hanseaterna. Efter alla tecken att döma inföll balladens blomstringstid i Norden under perioden 1250—1400, och då behandlades såväl utländska som inhemska ämnen i balladform. Den tid, med hvilken man helssysselsatte sig, var folkungatiden och motsvarande period inom Danmarks historia. Särskildt populära voro i Sverige de oroliga, ridderliga Algots-sönerna och i Danmark Marsk Stig, och om denne senare utbildade det sig en hel cykel, som i poetiskt afseende väl är den nordiska medeltidens främsta alster. Andra ballader utpräddas såsom historiska, men äro det endast i ringa mån, i det att de handlande väl bära historiska namn, under det att själva handlingen däremot lånats från någon novell eller saga (t. ex. balladerna om Valdemar och Tove). Norska ämnena äro sällsynta, ehuru Norge antagligen haft stor betydelse för öfverförandet af de engelska balladstoffn till Norden. Den nordiska balladen utmärker sig för sin strängt episka stil. Författaren träder där aldrig fram med sin person eller sina ömdömen, och äfven till de handlande personernas sjäslif få vi sluta oss blott af deras handlingar, ty några reflexioner uttala de icke. Ej heller inlåter författaren sig på någon psykologi, på någon beskrifning af personernas yttre eller något försök att gifva en miljö (naturens eller tidens). De synpunkter, efter hvilka personerna handla, äro individens, och de politiska, religiösa eller sociala spörsmålen komma i balladen aldrig på tal; Marsk Stig t. ex. mördar konungen ej af politiska motiv, utan därför att denne våldtagit hans hustru. De personer, med hvilka dikten rör sig, äro få och tillhöra alla samma klass: stormännens — det lägre folket existerar däremot icke för skalden. Lyriken är förvisad till omkvädet, som är af olika slag. Antingen afser detta att återgifva grundtanken i dikten, eller berör den blott balladens egenskap att vara en dansvisa, som sjöngs vid vårens inbrott.

Under 1400-talet började balladens förfall, och detta röjer sig i den s. k. romanvisan, som nu tyckes ha kommit på modet. Denna utmärker sig först och främst genom sin längd och sin brist på koncentration; äfventyr följa på äfventyr alldeles som i en roman, under det att den äkta balladen har en enda, stramt byggd handling. Vidare karakteriseras den genom en allt starkare sentimentalitet och genom öfverdriften i de romantiska motiven (Habor t. ex. fångslas med ett af Signils härsträn, som han ej vill slita sönder). Slutligen voro dessa visor (Torkel Troneson m. fl.) sannolikt ej afsedda för dans, utan blott för läsning och uppläsning.

Under reformationstiden samlades balladerna — jämte tidens lyrik och religiösa dikter — i stora visböcker, särskildt af adliga damer, och i Danmark trycktes en dylik samling, Vedels, redan 1591. En stor mängd danska visor bli då bekanta i Sverige, men äfven tyska. Den äldsta, som finnes tryckt på svenska, är från 1583 och är en öfvers. från tyskan. Dessa tyska visor ha en alldeles ny meter; strofen består oftast af fler än fyra verser och omkvädet saknas. Men äfven i de gamla nordiska visorna börjar omkvädet nu på att falla bort,

eröende därpå, att balladen nu upphörde att vara ansvis. Att dess tid är förbi, antydes också därpå, att balladstilen nu efterbildas inom konstopoesien "Kung Carols Wijsa", "Göta kämpavisa om omningen och Herr Peder", Dalins höfdikter m. fl.).

Under medeltiden hade balladen varit en diktning för stormansklassen; nu hade den sjunkit ned till allmog. Men denna hade också andra "folkvisor", först och främst religiösa (t. ex. Dufvans sång på Jekvist, Den signade dag o. s. v.), och på 1700-talet hade också det föregående århundradets herdediktning öfvergått till "folkvisa". Särskildt omrösta voro då politiska visor (t. ex. Odels Sinclairs-sal). I slutet på 1700-talet började dock de bildade klasserna åter att rikta sin uppmärksamhet på balladen. Först efterbildades de tyska Bürgerska balladerna, men snart fann man, att också Norden hade en skatt af dylika, och så utkommo Geijers och Afzelius' "Svenska folkvisor" (1814—17) samt Arwidssons "Svenska fornsånger" (1834—42). Svenska folkvisor ha också utgivits af Dybeck, af de olika fornminnesföreningarna och i tidskriften "De svenska Landsmälen", som också redigerar en uppgift af 1500- och 1600-talets visböcker. Motsvarande norska samlingar äro Landstads (1853) och Rugges (1858). För Island ha vi Grundtvigs "Islands Fornkvæði" (1854—85) och för Färöarna Sjurbrar Kvæði" (1851), "Færöiske Kvæder" (1855) samt "Færöisk anthologi" (1886—91), alla af Hammershaimb. Den förnämsta samlingen är fortfarande en danska (af Grundtvig och Olrik), och det bästa arbetet, som finnes om den nordiska folkvisan, är Strupps "Vore folkeviser" (1891).

2. Mus. I musikalliskt hänseende betecknas med ordet folkvisa en från allmogens läppar utvecklad sångmelodi af okänd upphofsman samt okonstlad och ofattlig till sin byggnad. Folkvisornas musikalliska skaffenheter äro enstämmig melodik, obeledsagad melodi, hvilket ej utesluter, att de kunna innebära öfver till mer eller mindre rik harmoniutveckling. Undersökningarna om denna ymniga sångmusiks uppkomst ha hittills icke nått fram till några säkra resultat. Beträffande en så viktig och oss näraliggande grupp som de nordvästeuropeiska balladmelodierna från medeltiden kan dock numera med ganska stor öfverensstämmelse sägas, att de mestadels diktats inom riddarklassen och icke af allmog, fastän de hos den senare trofast bevarats. Med sina enkla, stora, rena melodier äro de i själfva verket att betrakta som alster af sin tids högsta musikalliska odling. De bära omistadeliga vittnesbörd om en gemensam och nära frändskap med den allhärskande gregorianska kyrkosången, som då (under 1200—1400-talen) stod i sitt högsta blom och sedermera i de germanska länderna affödde en lutherska koralen. Detsamma gäller om medeltidens religiösa folkvisor. Liksom kyrkosången äfvidade balladsången icke konstnjudning eller psykologisk utmåling, utan nöjde sig med att anspråklöst trycka och frambara texten, som starkt tog åhörarnas i sinne fästan; därpå hängivenheten i dessa melodier. Den världsliga balladsången, ehuru lämpad för fast versrytm och afsedd att utföras under stilla öfning (med en föresångare och de öfrige som korus deltagande i omkvädet), nyttjade tydligtvis samma tonsystem som de gregorianska melodierna, vilka dock voro diktade till prosatext och rörde

sig i fritt böljande rytm samt vidtomspännande koloratur. Hos bäggadera samma tonarter, samma sätt att bygga upp melodigångar, samma kännetecknande figurer och formler. Emellertid mångfaldigade sig balladmelodierna hos olika folk och ängo särtycke äfven i olika bygder därinom, medan texten kunde vara gemensam för flera nationer. Så hände äfven, att visor anpassades efter befintliga melodier, eller att sådana anpassades efter nydiktade visor. Under den långa tid, som balladmelodierna sedan lefde kvar uteslutande hos bondeklassen, ändrade de småningom karaktär, deras tonarter moderniserades efter våra nyare, på 1600-talet införda, de melodiska fraserna anpassades efter nya mönster. Helt visst har äfven i en mängd fall utveckeln, förledd af sitt vid det moderna tonsystemet vanda öra, missuppfattat de älderdömliga melodigångarna. Likafullt återfinnes man exempelvis i de gamla svenska folkvisor, som samlats, icke sällan kyrkotonarter och vida oftare spår af sådana. Talrikast förekommer en med den doriska tonarten befrindad grundtyp (t. ex. i melodien till "Liten Karin"); därefter är den lydiska typen vanlig, i synnerhet i senare visor och danslekar.

De nyare, rent lyriska folkvisemelodier, som frodigt växt fram hos vidt skilda europeiska folk, få nog anses ega sitt upphof förnämligast hos allmog, och de olika nationella lynesdragen taga sig beaktansvärda uttryck i dem. I Sverige har en mängd dylika diktats under 1600- och 1700-talen och senare. Genom förtrogenheten med balladernas melodiskhet har vårt landfolks innebörande musikalliska begåfning utvecklats, och frukten har blifvit icke blott en rikedom af fagra dansmelodier (se D a n s, sp. 1326), utan också säregt sköna folkvisor af mindre strängt arkaiskt tycke än många bland de medeltida. Den danska och den tyska visan ha öfvat en viss inverkan på den svenska utveckling. I enlighet med den nordiska naturens vemodsdrag gå våra äldre och yngre folkvisor helst i moll. Melodierna äro genomgående sångbara, sakna utsmykningar och röra sig mest i sekund- eller tertintervaller; därefter förekomma ofta kvartsprång, äfven kvintsprång och på sin höjd sexter. Modulationen sker alltid till dominantens tonart eller till parallella (dur- eller moll-) tonarter. Efter första satsen förekommer vanligen ett halflut på dominanten. Melodierna börja mestadels med upptakt och sluta vanligen på tonikan, med föregående septima eller sekund. Sällan brukas andra än jämna taktarter ($\frac{2}{4}$, $\frac{4}{4}$ o. s. v.).

De värdefullare bland folkvisemelodierna ega en ursprungsfriskhet och ett innerligt, till hjärtat talande behag, som burit dem genom tiderna. Också kan man hos olika skeden och hos de störste tonskötare iakttaga, huru konstmusiken föryngrat sig genom att ösa ur folkmelodiernas källsprång, liksom ju äfven konstopoesien ofta hämtat ny, frisk ingivelse hos den gamla folkdiktningen. Redan 1400- och 1500-talens konstfulla polyfona sångkomposition frossade på bearbetning af folkvisemelodier, och den nyare sångromansen och visan ha sin egentliga rot i folkvisan.

Under senaste århundradet har det nyväckta intresset för arten i flera länder föranlett samlandet och utgifvandet af folkvisemelodier. Bland verk samma män på detta område må det vara nog att nämna: i Sverige Råaf, Afzelius, Drake, Arwidsson, Dybeck, Hyltén-Cavallius, Ahlström och Rosenberg, i

Norge Lindeman, i Danmark Berggreen (11 bd melodier från olika europeiska nationer), i Finland Finska litteratursällskapet, Emil Sivori och Ilmari Krohn, i England (med Skottland, Irland och Wales) Gould, Graham, Bunting, Parry, Chappell och G. Thomson, i Frankrike Weckerlin och Tiersot, i Tyskland v. d. Hagen, Silcher, Erk, Böhme, v. Liliencron, i Österrike Rosegger och Aug. Hartmann. Om de svenska och danska folkvisemelodiernas egenskaper ha K. Valentin och T. Laub gjort goda undersökningar. 1. H. S. 2. E. F.-t.

Folkärna, socken i Kopparbergs län, Folkare härad. 21,066 har. 6,113 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Västerås stift, Hedemora kontrakt. Inom socknen ligger Krylbo municipalsamhälle med 1,092 inv. (1905).

Folkökning. Se Befolkningsstatistik, sp. 1178—80.

Folla, nord. myt. Se Fulla.

Follen (Follénus), August, sedan Adolf Ludwig, tysk skriftställare, f. 1794 i Giessen, d. 1855 i Bern, deltog 1814 i fälttåget mot Frankrike och var en tid tidningsman i Elberfeld, hölls 1819—21 fängslad i Berlin såsom invecklad i politiska oroligheter och innehade sedan lärarplatser i Schweiz. F. författade åtskilliga dikter, riddarromanen *Malegys und Vivian* (1829) m. m. Hans polemiska sonetter *An die gottlosen nichts-wütheriche. Fliegendesblatt von einem verschollenen* (1845; 2:a uppl. 1846) framkallade en litterär fejld med Ruge. — F:s broder Karl F., f. 1795 i Oberhessen, d. 1840 i Amerika, skref under sin studenttid åtskilliga politiska visor (bl. a. *Brause, du freiheitsang*), som rönt mycket bifall, men äfven ådrogo honom förföljelse. Efter att en tid ha varit bosatt i Schweiz som lärare utvandrade F. 1824 till Nord-Amerika. Hans skrifter utgäfvo i Boston 1842 i 5 bd.

Follénus. Se Follen.

Follette [fåla't], fr. (eg. toka). Se Dräkt, sp. 938.

Folli'kel (lat. *folli'culus*, påse, hölje, af *follis*, säck). 1. *Anat.*, gammalt namn på mycket olika anatomiska föremål, såsom slutna blåsor, säckformiga höljen för de i huden insänkta hårrötterna, säckformiga körtlar (dels enkla och raka, dels slingrande) m. m. — 2. *Tandläk.*, den lilla blåsa, som å käken hos fostret utvisar första anlaget till tanden. 2. Ugn.

Follingbo, socken i Gottlands län, Norra häradet. 3,685 har. 497 inv. (1906). F. bildar med Åkeböck ett konsistorielt pastorat i Visby stift, Norra kontraktet.

Folliis (lat., eg. blåsbäl), fornromersk ballongboll. Se Bollspel, sp. 1015. — F. *aërostaticus* och F. *hydrostaticus*, fördräde apparater afsedda att åskådliggöra, den förra lufttryckets, den senare vattentryckets större verkan på en större yta.

Folo [fåla], Giovanni, italiensk kopparstickare, f. 1764, d. 1836 i Rom, var lärjunge af Volpato, men utbildade sig sedermera efter R. Morghen. Han öfvergick från punkteringsmaner till det egentliga grafstickararbetet och förstod i synnerhet att upplatta och troget återgifva Rafaels stil. Bland F:s mästerverk må nämnas *Madonna dei candelabri* och *Marias förmålning*, efter Rafael, *Adam och Eva*,

efter Tizian, samt *Kristus uppöcker änkans son i Nain*, efter Ann. Carracci.

Folquet l. *Foulques de Marseille* [fålkå l. folk de marså'j], fransk biskop, f. omkr. 1160, d. 1231, var först trubadur, blef sedan cisterciensmunk och 1205 biskop i Toulouse. Såsom sådan understödde han Simon af Montfort i korståget mot albigenserna, af hvilka han fick namnet *L'évêque des diables* ("djäffarnas biskop"). Bland tjugufem poem, som ännas i behåll efter F., är en hymn till jungfru Maria särdeles framstående.

Foltitschöni, stundom nyttjad namnform för Fältticieni (se d. o.).

Foltz, Philipp von, tysk målare, f. 1802 i Bingen, d. 1877 i München, kom 1825 till München, där Cornelius strax förut blifvit direktör för konstakademien, vistades 1835—38 uti Italien och blef efter sin återkomst till München professor vid därvarande akademi. 1865—75 var han centralgalleri-direktör därstädes. — Under Cornelius' ledning utförde F. åtskilliga fresker i Glyptoteket, och i förening med Lindenschmit målade han i de nya k. slottet 23 framställningar efter Schillers ballader. Senare utförde han där 19 målningar till dikter af Bürger. Han efterlämnade en mängd taflor, skildrande dels historiska tilldragelser, dels livet i alptrakterna. Hans bästa arbeten torde vara *Sångarens förbannelse*, efter Uhland (1838 i Kölns museum), *Kejsar Fredrik I inför hertigen Henrik lejonet och Perikles angriper af Kleon* (båda i Maximilianeum i München). — F:s broder Ludwig F., arkitekt och bildhuggare, f. 1809, d. 1867 i München såsom professor i ornamentik till därvarande polytekniska skola, byggde och restaurerade i medeltidsstilar. (G—G N.)

Folz, Hans, tysk mästarsångare, bördig från Worms, var barberare i Nürnberg, där han dog för 1515. Mest bekant är han genom sina fastlagspsalmer, hvilka ha kraft, men äfven råhet och sinnlighet. F:s arbeten äro änyo utgifna i Kellers "Fastnachts spiele aus dem 15. Jahrhundert" (1853—58).

Folåsa, skyddshem, omkr. 10 km. s. v. från Linköping, nära Bankebergs järnvägsstation i Rappestråds socken, Östergötland, inrättades 1865 såsom räddningshem, men blef enl. lagen af 13 juni 1902 ang. uppfostran åt vanartade barn ett skyddshem med reglemente af 6 nov. 1903. Hemmet åtnjöt anslag af staten (100 kr. för hvar elev) och lands tinget, hvarjämte för hvar där intagen gosse af resp. kommun betalas 75 kr. om året. Anstalten tillgångar 1906 voro 48,779:53 kr. (hvaraf egen domens Folåsa 25,500). Sedan hemmet trädde verksamhet ha där varit intagna 238 gossar.

Fomahaud. Se Fomalhaut.

Fomalhau't l. *Fomalhaut* (α *Piscis austrini*) arab., *astron.*, stjärna af första storleken i Södra fiskens konstellation.

Fome'nt (lat. *fome'ntum*, värmande omslag). Se Omslag.

Fömes, bot. Se Polyporus.

Fon, dahomeernas inhemska namn.

Fonautograf (af grek. *fonē*, ljud, *auto's*, själf och *gra'fein*, skrifa), *fys.*, apparat för automatisk uppteckning af akustiska svängningar. En stäm gaffels svängningar uppträffas på en lätt, fjäderad metallspets, fäst vid gaffelns ena skänkel, på en sotad roterande cylinder, som under vridning

Ångsamt förskjuter sig i riktningen af sin axel. Skriftpetsen ritar kring den spirallinje, som motvarar cylinderaxelns stigning, en våglinje i sotet såsom en trogen bild af stångaffelns rörelse. För uppteckning af luftvågor utbytes stångaffeln mot en parabolisk ljudtratt, hvars förträngda ände är tilltappad med en elastisk membran, på hvilken ritstiftet sitter fast. För absolut bestämning af tonhöjden markeras med någon särskild inrättning märken på våglinjen för hvarje hel eller half sekund.

Fonautografer ha konstruerats af Scott och König, Barlow, Schneebeli och Hipp samt framför allt af V. Hensen. Närmare uppgifter finnas hos H.ipping i "Zeitschrift für biologie" (bd XXVII, f. f.). Vid sidan af sin huvuduppgift, som består att återge ljud, göra Edisons fonograf och grammonen tjänst äfven såsom fonautografer. G. N.

Fonblanque [fånbla'ŋk], Albany William, engelsk tidningsman, f. 1793, d. 1872, vardt 1830 hufvudledare och något senare egare af "Examiner", som under honom blef en månstertidning, hvilken bland sina medarbetare räknade bl. a. Thackeray, Stuart Mill och Dickens. 1847 blef sekreterare i den statistiska afdelningen uti "Board of trade" och afgick då från sin redaktörsbefattning. F. var en fängslande, satirisk och kritisk tidningsman. Urval af hans artiklar offentliggjordes 1837 och, jämte biografi, 1874.

Foncaude [fåkä'd], mycket besökt kurort i franska depart. Hérault, 3 km. från Montpellier, i Mossons dal, 40 m. ö. h. Vattnet (25,6° C.) från en rikt gifvande källa håller kolsyrad kalk. Lm.

Foncé [fåse], fr., djup-, mörk- (om olika färger).

Fond [fånd], fr. *fond* (af lat. *fundus*, grund, botten), egentl. grund, botten. 1. Bakgrund (i ett landskap, på en taffel); den längst bort från åskådaren belägena delen (bakgrunden) af en teaterscen; den dekoration, som bildar skådebanans bakgrund, fonddekoration; den del (fr. *face*) af en eatersalong, som är midtför (längst bort från) scenen. — 2. (Fr. *fonds*, eng. *fund*), grundkapital, en penningssumma, som tjänar till grundval för ett företag eller till bestridande af vissa utgifter på ett sätt, att endast den årliga afkastningen får för ändamålet användas, men själfva hufvudstolen lämnas orubbad. Speciellt afsatta fonder äro amorteringsfond, byggnadsfond, reservfond o. s. v. Ordet nyttjas äfven i figurlig betydelse, t. ex. en rik fond (d. v. s. förråd, mängd) af kunskaper, erfarenhet o. s. v. — Plur. *fonder*, äfven statspapper. Uttrycken *fonderna* falla eller stiga beteckna, att räntan på statspappren blir lägre eller högre. Skulder i *fonderna*, köpa eller sälja statspapper med beräkning af vinst vid räntans fallande eller stigande. — *Fonds* [få], fr., *arkivterm*. Se Arkivvetenskap, sp. 1498. — *Fonds d'état* [detå], fr., statskuldförskrifningar. — *Fonds perdu* [pår-ty], fr. ("förlorat fond"), lifränta, ett från kreditorsida ouppsägbart kapital, hvaraf han åtnjuter endast äntan. — *Fonds publics* [pybli'k], fr., af offentliga korporationer utfärdade obligationer; allmänna fonder, statspapper. Jfr äfven Hemliga fonder.

Fondaco [-kå], it. (af arab. *funduk*, grek. *pando'ktion*, härbärge), affärshus. — F. de' tedeschi

(tyskarnas affärshus), palats nära Rialtobron i Venezia, sedan 13:e årh. tyskarnas härbärge och affärshus, ånyo uppfördt 1505—08 efter en eldsvåda. Af Tizians och Giorgiones berömda fresker på ytterväggarna synas nu några spår endast på sidan åt kanalen. — F. de' turchi, Venezias vackraste romanska palats (11:e årh.), sedan 1621 turkiska köpmäns kvarter, 1880 ombyggt och inredt för Museo civico Correr.

Fondamento, it. (eg. grundval; jfr *Fundament*), *mus.*, grundstämman, basen.

Fondbörs. Se Börs, sp. 907.

Fondbörsauktion. Se Auktion, sp. 420.

Fond du Lac [fr. utt. få dy la'k, eng. utt. få'nd dō lä'k], stad i nordamerikanska staten Wisconsin, vid södra ändan af Winnebago-sjön. 15.110 inv. (1900). Handel med trävaror och boskap. Något öfver 4 km. östlågare ligger S:t Mary's springs med sanatorium.

Fonden för fiskerinäringens befrämjande. Se Fiskerifonden.

Fonden för reserverade medel. Genom k. beslut 26 jan. 1877 föreskrefs, att ett konto under ofvannämnda rubrik skulle uppläggas i rikshufvudboken, för redovisande af öferskott och brister i statsregleringarna. Fondens behållning vid 1906 års slut uppgick till 21,690,000 kr., däraf redan 10,978,000 kr. disponerats enligt 1907 och 1908 års riksstatser. Kbg.

Fonderade län. Se Statsskuld.

Fondi, stad i italienska prov. Caserta, n. ö. om Terracina, genomskäres af den gamla Via Appia och har lämningar af cyklopiska ringmurar. 9,930 inv. (1901). Mellan staden och hafvet ligger Lago di F. (*Lacus fundanus*), i en vattensjuk trakt, hvilken dock till stor del blifvit torrlagd. — Staden hette i forntiden *Fundi*, och 190 f. Kr. fick den romersk medborgarrätt. I trakten växte det ryktbara cæcuberwinet. 1534 plundrades och brändes staden af Hairaddin Barbarossa, då han misslyckats i sitt försök att för sultan Soliman II:s räkning bortröfva Italiens på den tiden skönaste kvinna, Giulia Gonzaga, Vespasiano Colonnas maka.

Fondmäklare. Se Mäklare.

Fonds [få], fr. Se Fond.

Fönduk, ett turkiskt guldmynt, gängbart omkr. 1790—1830 och = omkr. 7 kronor; ett långt fram på 1800-talet gängbart egyptiskt guldmynt, = omkr. 4 kr. 25 öre.

Fonéidosköp (af grek. *fonē*, ljud, *eidōs*, bild, och *skopē'n*, se), *fys.*, enligt ordets betydelse hvarje instrument, hvarigenom en ljudande kropps vibrationer göras synliga, så t. ex. Chladnis klangfigurer, Lissajous' ljusfigurer, Königs manometriskålagor, fonautografen m. fl. Speciellt kallas de figurer fonéidoskopiska, hvilka framställas på följande sätt: en blank kvicksilfveryta beläggas med ett ytterst tunt vätskelager därigenom, att man andas mot donsamma eller dryper ett par droppar af någon flyktigt vätska på den; i detta vätskelager uppkomma då interferensringar, hvilka genom förändringar i sin form med stor tydlighet återgifva de rörelser, som uppstå i kvicksilfvermassan, om en ton frambringas i närheten af densamma. K. L.

Fonem (af grek. *fonē*, ljud) l. Språkljudskvantum kallas hvarje större eller mindre massa af i ett taladt språk förekommande ljud, så snart

dessa betraktas blott såsom språkligt material, utan att man fäster sig vid deras innebörd för tanken, deras "betydelse" (eller brist på betydelse). Det minsta fonemet är det enskilda (språk)ljudet, t. ex. *s, k, r, i*. Flera dylika tillsammans i omedelbar följd bilda ett större fonem, ljudförbindelsen, t. ex. *sk, skr, skri, skriker du*. Om fonemen handlar den del af grammatiken (språkläran), som kallas fonologi (se d. o.). Ad. N.-n.

Fonetik (af grek. *fonē*, ljud, röst), vetenskapen om språkljuden. För åstadkommandet af språkljud äro fem faktorer nödvändiga: 1. en verksamhet i hjärnans talcentrum, 2. af hjärnverksamheten framkallade rörelser hos talorganen, 3. af dessa rörelser förmedlade luftvibrationer, 4. af luftvibrationerna framkallade processer i örat, 5. en af öronprocesserna framkallad affektion af hjärnans hörselcentrum. Till fonetiken höra sålunda I. talorganens, örats och delvis äfven hjärnans anatomi och fysiologi och II. den fysikaliska akustiken, läran om vibrationer, hvilka af örat uppfattas såsom ljud. Den deskriptiva fonetiken rör sig h. o. h. inom de nyssnämnda läroområdena, men i den historiska fonetiken behandlas de förändringar språken undergått genom successiva förskjutningar af ljudens kvalitet, kvantitet och inbördes gruppering.

Redan i några årh. f. Kr. hade indiska grammatiker uppställt ett på iakttagelser rörande talverktygens funktioner grundadt fonetiskt system, som icke öfverträffats förrän i nyaste tider. Grekernas och romarnas insikter i fonetik voro mycket tårfliga i bredd med indernas. Under medeltiden var det i allmänhet icke tal om någon själfständig fonetisk forskning. Märkliga och värdefulla äro dock några iakttagelser, som upptecknades af en isländsk grammatiker på 1100-talet. På 1500-talet vaknade intresset för fonetiken ånyo (Ickelsamer, Palsgrave m. fl.), och den ställdes af en spansk munk, Pietro Ponce (d. 1584), hvars verk dock gått förlorade, i döfstumundervisningens tjänst. I samma filantropiska syfte fördes fonetiken vidare i afhandlingar af spanjoren J. P. Bonet (1620), engelsmännen J. Wallis (1653) och W. Holders (1669), schweizaren Amman (1700), och ännu i dag eger samarbete rum mellan fonetiker och döfstumlärare. Från 1791 har man att anteckna ett ytterst viktigt arbete af en österrikisk ämbetsman, W. v. Kempelen. Hans *Mechanismus der menschlichen sprache* är full af själfständiga iakttagelser, som gå vida utöfver hvad språkvetenskapsmännen af facket på den tiden kunde prestera. Fonetikens framsteg på 1800-talet stå väsentligen i samband med inflytelser från två olika håll. Den alltmör spridda bekantskapen med formlärarnas grammatikaliska arbeten bibragte språkvetenskapen om talorganens funktioner, som de försmått att förskaffa sig genom direkt själf-iakttagelse. Och dessutom vaknade småningom insikten om, att en lingvist för att fullt behärska sitt ämne måste gå i skola hos naturvetenskapsmännen. Banbrytare på fonetikens område blef i England A. J. Ellis (*Essentials of phonetics*, 1848 m. fl. skrifter), just emedan han icke blott var en betydande språkvetenskapsman, utan därjämte egnat mycken tid åt matematik och naturvetenskap. I Tyskland blef fysiologen E. Brücke

kes *Grundzüge der physiologie und systematik der sprachlaute* (1856, 2:a uppl. 1876), sammanställning för lingvisters och döfstumlärare behöf, den byggas som ledde språkvetenskapen in på den strängt vetenskapliga fonetikens område. Af läkare och fysiologer (Türck, Čermak) lärde sig språkvetenskaperna användningen af struphufvudspegeln, som år 1854 uppfunnits af sängläroaren Manu Garcia.

I betraktande af att talorganen äro jämförelsevis lätt tillgängliga för våra iakttagelser, är det klart att deras funktioner länge i öfvervägande grad skulle tilldraga sig forskarnas uppmärksamhet, och den ofvan refererade litteraturen omfattar också för såvidt den innehåller observationer af objektiva värde, väsentligen undersökningar på nämnda område af fonetiken. Men vid sidan af dylika forskningar har förtgått ett med ären allt framgångsrikare arbete på den fysikaliska och fysiologiska akustikens område, och det är i främsta rummet vokalläran, som skördat frukterna häraf. Svagisningar om vokalerens akustiska egenskaper framträdde redan hos van Helmont (*Alphabet vere naturalis hebraici brevissima delineatio*, 1667) och Samuel Reyer (*Mathesis mosaica*, 1679). Chr. Fr. Hellwag (*De formatione loquelae*, 1780) uppställde, med ledning af de subjektiva intryck han hade af vokalerens klangfärg, ett vokalsystem, som i allt väsentligt verifierats genom objektiva fysikalisk analys, verkställd mera än hundra år efteråt. Äfven den nyssnämnde v. Kempelen gjorde med blotta örat anmärkningsvärda iakttagelser öfver vokalerens egenskaper. Icke oviktiga förberedelser till studiet af vokalklangerna voro de försök att frambraga konstgjorda vokaler, som gjordes af v. Kempelen, Kratzenstein (1782) och framför allt af Willis (1829). Hörstenes i den moderna vokalläran är emellertid Ohms teori för klanganalysen, uppställd år 1843. Matematikern och indologen H. Grassmann var den förste, som tillämpade denna teori på vokalläran. Hans grundläggande uppsats i Stettinggymnasiets program för 1854 låg bortglömd ett par tiotal år, men den i förtid bortgångne Ohms tankar fördes på ett glänsande sätt vidare af Helmholtz (*Die klangfarbe der vokale*, 1859, *Die lehre von den tonempfindungen*, 1862, 5:e uppl. 1896), som, själf både fysiker och fysiolog, stödde Ohms hypotes med viktiga fysikaliska experiment och kombinerade den med en snillrik teori beträffande örats funktioner. Trots de angrepp, som på sista tiden gjort mot denna teori (bl. a. af L. Hermann), hyllas den ännu af många fackmän.

Ett nytt och viktigt hjälpmedel har fonetiken fått genom införandet af den grafiska undersökningsmetoden, som består däri, att man låter ett apparat automatiskt uppteckna de luftvibrationer som karakterisera ljuden eller talorganens rörelser. En mängd af sådana apparater har konstruerats och används af fransmannen Marey och hans skola (Rosapelly, Rousselot m. fl.). De noggrannaste och elegantaste uppteckningarna af luftens vibrationer ha emellertid gjorts med V. Hensens "Sprachzeichner" och med L. Hermanns apparater för fotografering af kurvor som registrerats på Edisons fonografrollar. Kar Verner's förträffliga experiment med en Edison

fonograf af äldre konstruktion blefvo först efter hans död i någon mån tillgängliga för en större publik.

I betraktande af att fonetiken omfattar flera olika arbetsfält, och då dessa kräva olika arbetsmetoder, är det ej förvånande, att fonetikerna äro söndrade i olika skolor. Den s. k. genetiska skolan vill göra gällande, att endast talorganens verksamhet behöfver beaktas i den historiska fonetiken och att följaktligen undersökningen af språklydets fysikaliska och fysiologiska akustik angår blott naturvetenskapsmannen, icke språkforskaren. Den akustiska skolan anser däremot, att hörselförnimmelserna utgöra en af de viktigaste regulatorerna i språkets lif och att språkforskaren därför bör egnas de akustiska företeelserna en liflig uppmärksamhet, i synnerhet nu, då användningen af den grafiska metoden möjliggör strängt objektiva undersökningar på detta område. Till den genetiska skolan hör det stora flertalet mera bekanta fonetiker, såsom i Storbritannien A. M. Bell (flyttade till Amerika år 1879) och H. Sweet, i Tyskland E. Sievers, i Danmark O. Jespersen och i Norge J. Storm. Äfven i Sverige, där fonetiken tagit ett stort uppsving genom Fr. Löffler, J. A. Lundell, A. Noreen, A. Kock och Fr. Wulff, ha företrädesvis genetikernas undersökningsmetoder kommit till användning.

Den akustiska fonetikens märkesmän äro framför allt naturvetenskapsmän sådana som H. v. Helmholtz (d. 1894), V. Hensen och L. Hermann, men de akustiska undersökningarnas betydelse för språkhistorien har häfdats i teori och praktik af icke så få lingvister. Nämnas må R. J. Lloyd i England, J. P. Rousselot i Frankrike, O. Bremer i Tyskland, A. Verschuur i Holland och H. Pipping i Finland.

Den historiska fonetiken har födts och utvecklats jämsides med den jämförande språkforskningen, om det och måste medges, att denna sistnämnda vetenskaps äldsta representanter, en Bopp och en Grimm, mindre bekymrade sig om själva språklyden än om de skriftecken, bakom hvilka ljuden dölja sig. Ett genombrott i den historiska fonetikens historia betecknas af ungrammatikernas, närmast Leskiens, på 1870-talet uppställda lära om "ljudlagarnas undantagslöshet", som trots sin föga lyckliga formulering gifvit den lingvistiska metodiken en stadga och skärpa, som förut saknades.

Parallellt med undersökningarna af språklyden har ofta gått sträfvetandet att införa en konsekvent ljudbeteckning (se Fonetiska bokstäver), och man har härvid velat tillämpa principen: ett tecken och blott ett tecken för hvarje ljud. Men då ljudens antal är obegränsadt och äfven de märkbart divergerande ljudens mängd är mycket stor, synas sträfvandena efter ett universalalfabet utopiska, och äfven inom de alfabet, hvilka äro afsedda att gälla för begränsade språkområden, måste mot hvarje tecken svara ett ljud af en viss variationsamplitud. H. P.

Fonetisk (se Fonetik), hvad som afser ljud, särskildt språklyd. — **Fonetisk skrift**. Se Fonetiska bokstäver. — **Fonetisk stafning**, ljudenlig rättstafning. Se Rättstafning.

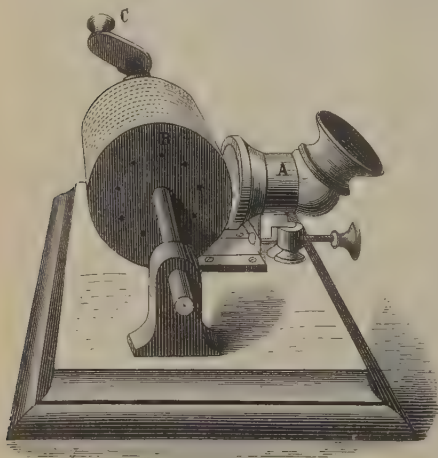
Fonetiska bokstäver (se Fonetik) kallas

sådana skriftecken, hvilka ändamål är att åstadkomma en verklig *ljudskrift*, en så trogen bild af det talade språket som möjligt, och hvilka således återgifva språklyden vida noggrannare än de vanliga, oftast mycket ofullkomliga alfabeten. I ett fonetiskt alfabet böra alla de enkla ljuden i ett språk, hvilka, jämte det att de bildas olika, också af örat fattas som skilda språklyd, motsvaras af hvar sitt särskilda skriftecken. Många försök att uppställa fonetiska alfabet ha blifvit gjorda. Man har därvid dels utgått från det vanliga europeiska (latinska) alfabetet, dels bildat fullständigt nya tecken. På sistnämnda sätt ha bl. a. tysken E. W. Brücke och engelsmannen A. M. Bell förfarit, den förre i sin "Phonetische transcription", den senare i sitt i hög grad fullkomliga alfabet "Visible speech", i hvilka tecknen ha symbolisk betydelse, så att af de element, af hvilka en bokstaf är bildad, motsvarande ljuds fysiologiska karaktär angives (se Brücke, E. W.). Bland fonetiska alfabet, som utgå från det latinska såsom grundval, kunna nämnas de af engelsmannen Ellis, tyskarna Max Müller och Lepsius samt svensken K. J. Sundevall uppfunna. Ellis har dels för vetenskapligt ändamål bildat ett fonetiskt alfabet af vanliga latinska typer med tillhjälp af olika stilsorter, omvända bokstäver m. m., hvilket alfabet kallas det paleotypiska (emedan endast de gamla, grek. *palaio's*, vanliga typerna nyttjas), och hværtill bland andra H. Sweet anslutit sig; dels har Ellis i förening med Pitman till praktiskt bruk och särskildt för det engelska språket uppfunnit ett fonetiskt alfabet om 40 bokstäver genom ökande af det latinska alfabetets 22 tecken (*k, q, a* förkastas) med 18 nya, bildade i analogi med de förra. Med detta alfabet ha böcker blifvit tryckta i England alltsedan 1840-talet, bl. a. bibeln, delar af Shakspeare m. fl. mycket spridda verk. 1873 ändrades detta alfabet något af Pitman. En fonetisk tidskrift ("The phonetic journal") begynte 1842 verka för detta fonetiska alfabetets spridning i England. M. Müller har, hufvudsakligen enligt samma principer, som ligga till grund för Ellis' paleotypiska skrift, bildat ett "missionsalfabet". Lepsius begagnar sig i sitt "standard alphabet" af den utvägen att jämte användandet af några grekiska typer bilda nya bokstäver af de vanliga latinska medelst en mängd tillsatta tecken, liksom då i olika språk nya bokstäver bildas af *c, d, e* (jfr dessa art.) m. fl. genom s. k. diakritiska tecken. Lepsius' alfabet har vunnit en vidsträckt användning och gjort mycket gagn vid det af missionärer företagna upptecknandet af nya språk, särskildt vid bibelns översättning till dessa, men det kan i vetenskaplig skärpa och noggrannhet icke måta sig med de af Bell och Ellis uppfunna alfabeten. Sundevall har i afhandlingen "Om fonetiska bokstäver" (i Vet. akad:s Handl. Ny följd, I, 2, 1862) framställt ett alfabet om 78 bokstäver, i hvilket de nybildade tecknen äro mer eller mindre betydliga ombildningar af de vanliga latinska tecknen för de närmast besläktade ljuden. Med anslutning till detta ha de svenska landsmålsföreningarna i Uppsala genom J. A. Lundell uppställt ett lika praktiskt brukbart som teoretiskt välgrundadt fonetiskt alfabet, hufvudsakligen utgörande ett fullständigt och beriktigande af Sundevalls. Det Svenska landsmålsalfabetet nyttjas i tidskriften "Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt

folklif", hvilken begynte utkomma 1879. Bland språkforskare, som oppstallt fonetiske alfabet, må ytterligere næmnes J. Storm (Norge) og O. Jespersen (Danmark). Fr. L.—r.*

Fonnesbech, Kristen Andreas, dansk statsman, f. 1817, d. 1880, blef juridisk kandidat 1840 og kjøpte 1843 Vesterbyggaard nära Kalundborg, at hvilken egendom han egnade den omsorgsfullaste skøtsel. 1848 blef han medlem af Holbæks amtsråd og var 1858—72 medlem af folketinget, i hvilket han spillede en vigtig roll som finansutskottets "ordfører" (referent) og vid diskuterandet af en mængd lagforslag (vid riksdagen 1860—61 var han "ordfører" for tolv utskott). 1860 var F. en af oppfohmændene till det første centerpartiet ("de uafhængige") og valdes s. å. till medlem af riksrådet. 1864—66 var han medlem af riksrådets landsting, blef i nov. 1865 finansminister, i maj 1870 inrikesminister, i juli 1874 konselpresident og s. å. landstingsman. I juni 1875 uttrådte han ur regeringen, där han visat stor duglighet samt mycken ifver för utvecklingen af telegraf- og järnvägsnåten, liksom äfven för "faste"-väsendets upphörande. 1876 blef han geheimekonferensråd. E. Ebg.

Fonograf (af grek. *fonē*, ljud, stämma, og *grafēin*, rista), *fys.*, en apparat, medelst hvilken vokal- og instrumentaltøner kunna så att säga magnaseras og därefter åter framkallas, konstruerades

1877 af den nordamerikanske fysikern Th. Edison. (Ofvanstående figur visar fonografen i dess äldsta og enklaste form.) Ett böjdt rör A täckes vid ena ändan af en tunn metallskifva eller spänd hinna, i hvars midt en liten stålspets är fäst. Röret är, såsom fig. visar, så fastsatt vid den träskifva, som utgör hela apparatens fotställning, att det medelst en skruf kan föras närmare till eller längre från metallcylindern B. Denna hvilas med sin axel på två stöd. Axeln, som i sin helhet är något mer än tre gånger så lång som cylindern, är försedd med skruvånga, så att cylindern, när den kringvrides medelst vevfen C, småningom dyttas från det ena stödet till det andra. Vore röret A ställidt så nära cylindern, att

stålspetsen vidrörde densamma, skulle denna rita en spiralvriden linje på cylindern under dess kringvridning. Längs just denna spiral är en skära nedskuren i cylindern. Då apparaten skall begagnas, beklädes cylindern med ett tunt stanniöblad, og stålspetsen sättes i beröring med cylindern, som kringvrides, under det att man talar i rörets öppna ända. Därvid kommer metallskifvan (eller hinnan) som utgör botten i röret A, i vibration, hvarigenom stålspetsens intryckes mer eller mindre i stanniöbladet just öfver skäran, där således en serie af punkter uppkommer. För att åter frambringa de ljud, som åstadkommo intrycken i stanniöbladet, aflägsnas A från beröring med cylindern, under det denna placeras i sin ursprungliga ställning, hvarefter A framflyttas, så att metallspetsen återigen berör stanniöbladet. När nu cylindern kringvrides, måste spetsen följa punktserien å cylindern, hvarigenom metallskifvan tvingas att ånyo göra aldeles samma vibrationer som förut og följaktligen äfven att återgifva samma ljud, som från början åstadkommo punktskriften å cylindern. Somliga fonografer äro försedda med särskild apparat för ljudets återgifvande, hvilken i det väsentligaste liknar röret A. Det återgifna ljudet blir alltid svagare än det ursprungliga; kringvridningen bör i båda fallen ske med samma hastighet, emedan annars ljudens tonhöjd ändras.

En fonograf af helt annan konstruktion är den af danske ingenjören Valdemar Poulsen 1900 uppfunna telegrafonen l. telefonografen (af grek. *tele*, fjärran). En elektromagnet inkopplad i samma strömkrets som en mikrofon fäster växlingarna i mikrofonströmmen og därigenom medelbart äfven det talade ordet på ett omkr. $\frac{1}{20}$ mm. tjockt stålband, som af ett urverk föres förbi elektromagneten med en hastighet af omkr. 1 m. per sekund. När stålbandet sedermera ånyo ledes förbi elektromagneten med samma hastighet, uppväcker bandets växlande magnetisering i magnetens lindningar induktionsströmmar, hvilka ledas i en vanlig hörtelefon og där reproducera ljudet. — Denna nya elektriska fonograf är den Edisonska öfverlägsen i flera hänseenden. Orden återgifvas med större klarhet og skärpa, og klangfärgen bibehålles bättre. Dessutom är antalet reproduktioner praktiskt taget obegränsadt; anställda försök ha visat, att efter 10,000 reproduktioner ingen märkbar försämring i återgifvandet af orden inträdd.

Telegrafonen gaf impulsen till uppfinnandet af ännu ett par nya fonografer, nämligen den af E. Ruhmer 1901 konstruerade fotografafonen, fotografonen l. fotofonografen (af grek. *fōs*, gen. *fotō's*, ljus) og W. Nernsts og R. v. Liebens samma år försökta elektrolytiska fonograf. Vid fotografafonen koncentreras ljuset från en talande ljusbåge (se Elektrisk ljusbåge) medelst en cylinderlins på en fotografisk film, som föres förbi med en hastighet af ungefär 3 m. i sekunden. Efter framkallningen synes på filmen ett band af konstant bredd (= längden af den af cylinderlinsen åstadkomna ljuslinjen), men med omväxlande svärtning, beroende på de af mikrofonströmmarna framkallade variationerna i bågens ljusstyrka. För reproduktion af ljudet ledes negativet eller en fotografisk kopia (positiv) med samma hastighet som vid exponeringen mellan en projektlampa og en selencell, i hvars

strömkrets en telefon är inkopplad. Filmremsans olika värtning medför en växlande ljusabsorption och därigenom en växlande belysning af selencellen, så att strömmen genom denna kommer att variera likförmigt med den ursprungliga mikrofonströmmen. Ljudet återges i hörtelefonen med öfverraskande tydlighet. Jfr Fotofon, Selen och Trådlös teleoneri ng.)

Vid den elektrolytiska fonografen begagnas för magasinering af en mikrofonströms variationer polarisationen af en platinatråd, som med jämn hastighet drages fram genom en elektrolyt och där tjänstgör som ena elektroden. För återgivande af talet behöver endast mikrofonen utbytas mot en telefon. — Se vidare Grammofon. — Litt.: Parzer-Mühlbacher, "Die modernen sprechmaschinen" (1902). K. L. (G. N.)

Fonografi (af grek. *fonē*, ljud, och *gra'fein*, skrifa), ljudskrift. I denna mening är egentligen alla de vanliga skriftsystemen fonografiska, i motsats till t. ex. den kinesiska skriften, som är ideografisk (d. v. s. dess skriftecken representera icke ljud, utan begrepp). Särskildt brukas benämningen fonografi för åtskilliga ljudbeteckningsförsök, om göra anspråk på att återgifva språkljuden med större noggrannhet än de vanliga alfabeterna. — I England och Amerika är fonografi den vanliga benämningen på den Pitmanska stenografien (upfunnen af J. Pitman 1837), som i sin ursprungliga form eller med mindre förändringar är så godt som den enda i dessa länder brukliga formen af stenografi. Till skillnad från äldre engelsk stenografi, som ansökt sig till den vanliga principlösa engelska ortografien, kref Pitman efter uttalet, hvilket var ofantligt mycket enklare. Senare uppgjordes äfven ett vanligt alfabet ("longhand"), som Pitman kallade *fonotypi*. Ett organ för Pitmans fonografi och fonotypi, tidskriften "The phonetic journal", begynte utkomma 1842. — Fonografi kallades en tid äfven ett af K. Faulmann upfunnet, i Österrike mycket användt stenografiskt system. (H. P.)

Fonolit (af grek. *fonē*, klang, och *lithos*, sten), *petrogr.*, en merendels gröngrå, vulkanisk bergart, hvars af sanidin, nefelin (eller leucit) och augit bestående finkristalliniska till täta grundmassa större kristaller af samma mineral stundom ligga utskilda om strömkorn, hvarigenom bergarten får ett porfyrtadt utseende. Till följd af de platta sanidinkristallernas parallella anordning eger fonoliten ofta en tunt plattformig ålsöndring eller t. o. m. skiffighet, och den låter sig då klyfva i plattor eller aflor. För slag afgifva dessa ett klingande ljud; häraf namnet ("klingsten"). Bergarten uppträder oftast i kugel- eller kupolförmade berg samt förekommer i Böhmen, Ungern, Rhentrakterna och centrala Frankrike. Egentlig fonolit finnes ej i Sverige, men en fonolitartad bergart (kankrinjgirinsyenit) förekommer i Siksjöberget inom Särna socken i Dalarna samt såsom lösa stenar i trakten af Älfdalen. Vid Älfdalens forna porfyrvärk slipades på sin tid smärre arbeten af sådana stenar, men bergarten gick där under den oriktiga benämningen "serpentin". E. E.

Fonologi (af grek. *fonē*, ljud, och *lo'gos*, lära). Ljudlära, *språkv.*, i vidsträckt bemärkelse den del af grammatiken, som handlar om fonemen (se d. o.) och noga bör skiljas från fone-

tiken (se d. o.), d. v. s. vetenskapen om fonemens akustiska, anatomiska och fysiologiska förutsättningar. Ljudläran i inskränkt bemärkelse är den del af fonologien, som afhandlar fonemens absoluta egenskaper, d. v. s. dem, som de ega oberoende af all jämförelse sinsemellan, alltså deras "kvalitet", i motsättning mot fonologiens andra del, prosodiken l. prosodien (se d. o.), som redogör för deras först vid inbördes jämförelse framträdande relativa (eller "prosodiska") egenskaper: sonoritet, kvantitet, intensitet och tonalitet. Såväl den kvalitativa som den prosodiska ljudläran kan vara dels deskriptiv, redogörande för de olika slagen af fonem, deras bildning och förekomst, dels etymologisk, redogörande för de särskilda fonemens historiska utveckling och deras därpå beroende förhållande af inbördes växling. Se vidare A. Noreen, "Vårt språk" I, 50, 340 ff. och 406. Ad. N.-n.

Fonosköp (af grek. *fonē*, ton, och *skopē'n*, se), en af danske döfstumskolföreståndaren i Nyborg G. Forchhammer upfunnet instrument, hvarigenom döfstumma kunna iakttaga toners höjd.

Fonotypi (af grek. *fonē*, ljud, och *ty'pos*, aftryck). Se Fonografi.

Fons l. **Fontus**, *rom. myt.*, källguden, son till Janus och källnymfen Juturna. Han hade en helgedom på Janiculum. 13 okt. firade man en allmän källfest, *fontinalia* l. *fontanalia*, vid hvilken man bekransade brunnarna och kastade kransar i källorna.

Fonsagråda, kommun i spanska prov. Lugo (Galicien). 17,302 inv. (1900). Yllemanufakturter.

Fons Ebra'ldi. Se Fontevraut.

Fonseca [-sã'ka], M. J. P. do. Se Brasilianiska litteraturen, sp. 8.

Fonseca [-sã'ka], Manoel Deodoro da, Brasiliens förenta staters förste president, f. 5 aug. 1827 i Alagoas, d. 23 aug. 1892 i Rio, tjänade i kriget mot Paraguay (1865—70), grundade sedan en militärklubb i Rio, hvilken var en medelpunkt för de missnöjde, utnämndes 1886 till guvernör öfver prov. Rio Grande do Sul, återkallades s. å. till följd af sina stämplingar, men utsågs i dec. 1888 till befälhafvare för en armé i Mato Grosso, erhöi marskalks värdighet och återvände i sept. 1889 till Rio, där hans starka inflytande inom armén gjorde honom till en farlig motståndare för den kejserliga regeringen. F. spelade en framträdande roll vid den revolution, som 15 nov. s. å. störtade Dom Pedro, utsågs till provisoriska regeringens president och blef i febr. 1891 formligen vald till president i den nya förbundsrepubliken. Genom sin godtyckliga styrelse kom F. snart i strid med kongressen och tvangs (23 nov. s. å.), efter ett misslyckadt försök att göra sig till diktator, att nedlägga sin värdighet, hvarefter han ledde i tillbakadragenh. Jfr Brasilien, sp. 22—23. V. S.-g.

Fonsecaaviken [fånsä'ka-] i. A mapalaviken, hafsvik på västra kusten af Central-Amerika, mellan staterna Salvador, Honduras och Nicaragua, vid den 35 km. breda mynningen flankerad af vulkanerna Cosiguina (1,169 m.) och Conchagua (1,236 m.). Den är grund (högst 25 m. djup) och var sannolikt förr en sjö samt har flera öar (Sacata Grande, vulkanen El Tigre med hamnstaden Amapala, se d. o.). Genom järnväg står den i förbindelse med Puerto Cortes, vid Honduraskusten.

Fons Mariæ, latinska namnet på Marienquelle, fordom birgittinkloster i Danzig.

Fontaine [fåtän]. Se Fontän. — F. lumineuse [lyminöös], lysande springbrunn.

Fontaine [fåtän], Nicolas, fransk lärdd, f. 1625 i Paris, d. 1709 i Melun, ingick vid tjugu års ålder i den jansenistiska föreningen i Port-Royal. Utom åtskilliga religiösa arbeten har man af honom *Mémoires pour servir à l'histoire de Port-Royal* (1736), i hvilket man bl. a. finner den ryktbara "Conversation de Pascal et de M. de Sacy sur Epictète et Montaigne".

Fontaine [fåtän], Pierre François Léonard, fransk arkitekt, f. 1762 i Pontoise, d. 1853 i Paris, studerade 1786—89 i Rom och blef efter sin återkomst till Paris den framstående arkitekten Perciers medarbetare. Kejsardömet's "nygrekiska" stil fick i dessa båda arkitekter sina diktatorer — deras makt sträckte sig äfven till konstindustrien. I sina byggnader efterbildade de med ganska nykter uppfattning romerska verk. F. uppförde *Karusell-platsens triumfbåge* i Paris — efterbildning efter Septimius Severusbågen i Rom —, byggde jämte Percier *Louvers norra långa utefter Rue de Rivoli* samt det öfver Ludvig XVI och Marie Antoinette uppförda *Chapelle expiatoire*. Äfven anläggningen af Rue de Rivoli med dess enförmiga arkader stannar från F. och Percier. De lämnade ritningar till en mängd möbler och prydnadsföremål. F. hade titeln kejsarens "förste arkitekt", liksom David var hans "förste målare". I förening med Percier utgaf F. *Palais, maisons et édifices modernes dessinés à Rome* (1798), *Recueil de décorations intérieures* (1812) och *Résidences de souverains* (1832) m. m. Jfr M. Fouché, "Percier et Fontaine" (1905). (G—g N.)

Fontaine [fåtän], Hippolyte, fransk ingenjör,

f. 1833 i Dijon, utförde 1886 ett af de första praktiska försöken med elektrisk kraftöfverföring och lyckades därvid bevisa möjligheten att tekniskt och ekonomiskt realisera detta problem. Han använde flera seriekopplade likströmsmaskiner såväl för den elektriska energiens alstring som för dess mottagande; han erhöi en verkningsgrad af öfverföringen af omkr. 50 proc. F. har utgivit bl. a. *Eclairage à l'électricité* och *Transmissions électriques*. A. E—n

Fontainebleau [fåtänblå], arrondissementshufvudstad i franska dep. Seine-et-Marne, 3 km. från västra stranden af Seine, 59 km. s. s. ö. från Paris. 10,786 inv. (1901; som kommun 14,160). I F. finnas ett collège, en artilleri- och ingenjörsskola, växtfysiologiskt laboratorium, flera monument öfver berömda fransmän (bl. a. öfver presidenten Carnot) samt en fajans- och porslinsfabrik. I trakten sandstensbrott, frukt- och vinodling. F. är i synnerhet bekant för sitt lustslott, som af gammalt var de franske konungarnas älsklingsort och nu är presidentens sommarresidens. Frans I och Henrik IV förvandlade det 998 byggda jaktslottet till ett kungligt residens och använde ofantliga summor på dess försköndande. Under Ludvig XV fick slottet förfalla. Men Napoleon I och Ludvig Filip restaurerade det. En mängd af historiska minnen är förbundna med detta slott. Filip den sköne, Henrik III, Ludvig XIII och Ludvig XV föddes därstädes, och den förstnämnde äfven dog där. 23 aug. (2 sept.) 1679 slöt Ludvig XIV här fred för sin och Karl XI:s räkning med Danmark, ehuru den senare freden ej blef definitiv, utan endast lades till grund för fredsslutet i Lund s. 3 nov. 1762 afslötos i F. fredspreliminärerna, som ändade kriget mellan Frankrike och Spanien å ena sidan samt England och Portugal å den andra. 11 april 1814 undertecknade Napoleon I sin afsägelse därstädes, och 20 s. m. tog han i "cour du cheval-blanc" (sedan kallad "cour des adieux") afsked af sina garden. I "galerie des cerfs" lät drottning Kristina af Sverige 10 nov. 1657 afträta sin stallmästare Monaldesco. Påfven Pius VII, hvilken 1804 krönt Napoleon, hölls 1812—14 af denne fången på slottet. Detta med tillhörande trädgårdar och park (84 har) ligger utanför staden omgifvet af den vackra F.-skogen, som har en areal af 16,880 har. Om lustslottet i F. se Pfnor: "Monographie de F." (prakt-

Slottet Fontainebleau, öfverblicksvy.

verk med text af Champollion Figeac, 1873, 150 planscher, och 1880, 80 planscher). (J. F. N.)

Fontainebleauskolan [fåtänblå-] kallas i konsthistorien dels den grupp af italienska målare, som efter 1530 utsmyckade slottet Fontainebleau — de voro manierister som Primaticcio, Niccolò dell' Abate, Rosso m. fl. —, dels de franske målare, som omkr. 1830 och senare med förkärlek studerade och återgäfvoro naturen i och omkring Fontainebleauskogen. Några af dem bosatte sig för listiden i byn Barbizon strax utanför parkens västra sida, andra gästade nejden på längre eller kortare besök. Till skolan räknas främst Th. Rousseau, François Millet, Jules Dupré, Corot, Diaz, Jacque, Troyon. De voro så olika hvarandra i naturuppfattning och framställningssätt, att det i själfva verket är oegentligt att tala om gruppen som "skola". Intim och personlig naturkänsla utmärker dem alla. I måleriets utveckling spelade de en betydande roll. I Sveriges nationalmuseum är kretsen representerad genom en donation af Heilborn. G—g N.

Fontaine des Bertins [fåtän dä bertä'], Alexis, fransk vetenskapsman, f. 1705, d. 1771, var sedan 1733 ledamot af Académie des sciences i Paris och skref i denna akademis handlingar åtskilliga uppsatser i mekanik, geometri och ekvationsteori. Hans samlade arbeten, *Mémoires des mathématiques*, utkommo 1764. K. L.*

Fontaine-l'Évêque [fåtän-levä'k], stad i belgiska prov. Hainaut, 10 km. v. om Charleroi. 6,297 inv. (1902). Järnmanufaktur.

Fontainier [fåtänje], fr. (af *fontaine*, springbrunn), tjänsteman, som eger att sköta och utföra lillsyn öfver de i en stad, vid ett slott e. d. anlagda fontänerna.

Fontan [fåtä'], Louis Marie, fransk skald, f. 1801, d. 1839, skref oder, epistlar och skådespel (*Jeanne la folle* m. fl.) ävensom åtskilliga liberala tidningsartiklar. Hans mot Karl X riktade satir *Le mouton enragé* (1829), för hvilken han dömdes till fängelse och höga böter, väckte på sin tid stort upseende. Hans litterära verksamhet var präglad af skarp politisk tendens, vare sig den var journalistisk eller dramatisk.

Fontäna, italienska konstnärer, bland hvilka följande äro märkligast.

1. Prospero F., historiemålare, f. 1512 i Bologna, d. där 1597. I historia finnas af honom en målning i kyrkan S. Salvatore, en i S. Giacomo Maggiore och en i Pinakoteket (*Kristi grafläggning*). I Rom utförde F. en del dekorativa målerier i Vigna di Papa Giulio. Hans dotter och lärjunge Lavinia F. föddes 1552 och dog 1602.

2. Giovanni F., arkitekt, f. 1540, d. 1614, arbetade tillsammans med Carlo Maderna på Peterskyrkans byggnad och utförde (1612) fontänanläggningen Acqua Paolina i Rom.

3. Domenico F., den föregåendes broder, arkitekt, f. 1543, d. 1607 i Neapel som vicekonungens hofarkitekt, var en af den romerska barockens förnämsta målsmän. Han utförde bl. a. Sixtus V:s kapell i S. Maria Maggiori i Rom, Lateranpalatset, Palazzo Reale i Neapel och fontänanläggningen Acque Felice i Rom.

4. Carlo F., arkitekt, f. 1634, d. 1714, var verksam hufvudsakligen i Rom, där han utförde bl. a. fasaden till S. Marcello. A. L. R.

Fontänafredda, stad i italienska prov. Udine. Omkr. 1,250 inv. (1901; som kommun 4,802 inv.). Där vunno österrikarna under ärkeherligt Johan 16 apr. 1809 en seger öfver fransmännen och italienarna, anförda af E. Beauharnais.

Fontanälia (Fontinalia). Se Fons.

Fontane [fåtäne l. fätän], Theodor, tysk författare, f. 30 dec. 1819 i Neu-Ruppin, d. 20 sept. 1898 i Berlin, växte upp i Neu-Ruppin och Swinemünde och kom 1835 i lära hos en apotekare i Berlin. 1844 fick F.

göra en resa till London, hvilken vardt afgörande för hans lifsgärning. Efter ett par år lämnade han sitt yrke och egnade sig sedan uteslutande åt litterära sysselsättningar såsom tidningsman, medarbetande först i "Kreuzzeitung", sedan i "Vossische zeitung". Ofta stadd på resor, besökte F. England ånyo 1852 och 1855—59 för att studera dess konst, teater och litteratur. Som krigskorrespondent deltog han i krigen 1864, 1866 och 1870—71, från hvilka han lämnat omfattande och intressanta skildringar, bl. a. *Gefangen. Erlebtes* 1870 (1871), där han berättar om sitt tillfångatagande trots folkrätten och om sitt fängelselif i Besançon samt på ön Oléron, och *Der krieg gegen Frankreich* (2 bd, 1873—76). Sedermera verkade han som teaterkritiker ända till 1889. Samma år blef han hedersdoktor vid Berlins universitet.

F:s första vittra verk utgjordes af dikter, *Männer und helden* (1850), *Von der schönen Rostmunde* (s. å.), *Balladen* (1861) och *Gedichte* (1851; 11:e uppl. 1905), i hvars senare uppl. hans lyriska och episka dikter äro samlade. Egentlig lyriker var F. likväl ej; däremot tillhöra hans historiska ballader, som visa stort indflytande från de engelska och skotska samt ofta hämta sina ämnen från England (*Archibald Douglas*), Tysklands bästa inom denna genre, och åtskilliga ingå i den populära tyska diktskatten. Under sin andra litterära period sysslade F. hufvudsakligen med beskrifvande arbeten. Han offentliggjorde en rad intressanta reseskildringar från Storbritannien (sedan samlade i *Aus England und Schottland*, 1899) samt ett stort verk om sin hembygd, *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* (1862—82; senaste uppl. 1905). Den tredje och viktigaste perioden är hans novellistiska, som inleades med *Vor dem sturm* (1878) och följdes af den ena stora romanen efter den andra: *Grete Minde* (1880), *Ellernklipp* (1881), *L'adullera* (1882), *Schach von Wuthenow* (1883), *Graf Petöfy* (1884), *Unterm birnbaum* (1885), *Cécile* (1887), *Irrungen, wirrungen* (1888), *Stine* (1890), typisk för hans romanteknik, *Quitt* (1891), *Unwiederbringlich* (1892), *Frau Jenny Treibel* (s. å.), *Effi Briest* (1895; sv. öfv. 1902), af många ansedd för hans förnämsta arbete, *Die Poggenpuhls* (1896) och *Der stechlin* (1898), hvilka alla utgivitvis i många upplagor och nu äfven föreligga i F:s *Gesammelte werke* (1905 ff.), hvars första serie (10 bd) de

bilda. Därtill komma ytterligare de självbiografiska *Meine kinderjahre* (1893) och *Von zwanzig bis dreissig* (1898), resentycken *Von vor und nach der reise* (1894) samt *Christian Friedrich Scherenberg und das literar. Berlin von 1840 bis 1860* (1885). Efter hans död ha vidare utgivits *Casereien über theateineindrücke* (1904), *Briefe* (s. å.; 3:e uppl. 1905) och *Literarischer nachlass* (1907).

Det säregna, så godt som exempellösa i F:s litterära bana är, att hans ojämförligt mest betydande alstring tillhör hans älderdom. Hans romaner bära på grund häraf en prägel af mognad och lefnadsvishet samt en utomordentligt vid och solid människokänedom. F. betraktas som den tyska vittnerhetens förste konsekvente realist. Liksom Wilibald Alexis, under hvars påverkan hans första verk stå, utgick han från Walter Scott och sträfvade efter historisk karaktär och lokalfärg. Samtiden tog emellertid snart hela hans intresse. Han var framför allt karaktärstecknare, händelserna i hans böcker afse framför allt att låta personerna visa sig i olika förhållanden, och F:s egentliga lust var att iakta samt med trogen konst återge det iaktagna. Hans områden voro dels de högre klasserna i hans hembygd, dels adel och börgare i Berlin, hvars klassiske tecknare han är. De smärre berättelserna äro kriminalhistorier och syssla med den äldre romantikens "intressanta ämnen"; de stora romanerna äro socialpsykologiska och experimentella, ha en rikedom på levande, individuella figurer, men samla sig äfven till skildringar af hela samhällsskikt. Trots en städes stark portion af berlinsk ironi öfvervågde hos F. en varm människokärlek, som yttrade sig i mildt förstående analyser af felande och brottsliga. En staty af F., modellerad af M. Wiese, afstäcktes 1907 i Neu-Ruppin. — Se E. Schmidt i "Deutsche rundschau", 1898, R. M. Meyer i "Deutsche litt. des 19. jahrh." (2:a uppl., 1900) samt Franz Sveraes, "Th. F." (s. å.), och J. Ettlinger, "Th. F." (i "Die literatur"). R-n B.

Fontane (*it. fontane*, *lat. fontanus*). 1. *Anat.*, namn på de rutformiga luckor, som finnas i hufvudskålens takhvalf hos späda barn. De platta ben, som hos den fullvuxna människan bilda hufvudskålens takhvalf, utvecklas ur en fibrös massa på det sätt att därpå på vissa punkter uppstår benväf, hvilken utbreder sig åt alla håll. Vid barnets födelse har denna benbildning icke hunnit så långt, att de särskilda benskifvorna nå hvarandra. Härigenom möjliggöres den formförändring af fosterhufvudet, som är nödvändig för att detsamma må kunna passera bäckenkanalen. Fontanellerna äro sex till antalet. Den största (stora fontanellen) är belägen å främre delen af hjässan, där hörnen af pann- och hjässbenen mötas. Fontanellerna fyllas småningom af ben, men på växlande tid hos olika individer; vanligen i andra och tredje året. — 2. *Kir.*, ett litet, rundadt sår, som åstadkoms antingen medelst snitt med en knif genom den i ett veck upplyfta huden eller genom användning af en liten bit frätsten (kalihydrat) af högst 3 mm. genomskärning eller (dock mindre ändamålsenligt) genom en liten spansk fluga. Då varbildning kommit i gång, underhåll man densamma vanligast genom att i såret inlägga och dagligen ombyta en ärta,

som kvarhölls med häftplåster. Om varbildningen minskades, kunde den förökas genom att ärtan beströks med fontanellsalfva (se d. o.). Oftast anbragtes fontaneller å öfverarmarna, just i den grunda fördjupning, som finnes vid delta-muskeln faste, men de upptogs äfven å lårrens insida något öfvan den inre lårbensknölen. Fontaneller nyttjades för såsom "afledande" medel vid nervsmärtor, gikt, värk o. s. v. Deras användning tillhör numera helt och hållet historien. 1. G. v. D.* 2. O. T. S. (J. Å.)

Fontanellpapper (*lat. charta ad fonticulos*), *farm. med.*, beredde man enligt Ph. suec. ed. VII genom att i vattenbad smälta tillsammans 20 delar tjock terpentin, 40 dlr skirad talg, 60 dlr gult vax och 120 dlr gult harts samt i den ännu varma massan innimnga 5 dlr pulveriserad ättiksyrad kopparoxid (renad, "kristalliserad spanskgroön"). Blandningen silades, och med densamma indränktes blad af tunt, starkt, hvitt papper ("postpapper"). Dyligt grönt fontanellpapper begagnades för såsom ett retande medel å s. k. fontaneller. Bruket af fontaneller och fontanellpreparat har numera alldeles upphört, och fontanellpapperet är struket ur Sv. farmakopén. O. T. S. (C. G. S.)

Fontanellsalfva (*lat. unguentum ad fonticulos*), *farm. med.*, beredd på så sätt, att man digेरade 80 delar silad spanskflugsalva (*unguentum cantaridum colatum*) med 4 dlr spanskgroön (*æruugo, acetia cupricus crudus*), som förut blifvit väl utrifven med olivolja. Sedan spanskgroön blifvit väl löst och innimnga i salfvan, silades denna. Fontanellsalfvan hade intensivt grön färg. Man nyttjade den på fontaneller och, utblandad med basiliksalfva, till att förbinda (under några få timmar) såren efter spanska flugor, då de började läkas, men man likväl önskade ännu längre vidmakthålla varafsöndringen från en sådan "fluga". Behandlingsmetoden likasom preparatet äro föråldrade och alldeles komna ur bruk. O. T. S. (C. G. S.)

Fontanes [fåta'n], Louis de, markis, fransk statsman och skald, f. 1757, d. 1821 som chef för Frankrikes undervisningsväsen, ledamot af Institutet och senaten m. m., prisade varmt Napoleon I och höll sig därefter i ynnest hos Bourbonerna. F:s lyriska och didaktiska skaldestycken samt tal år mönster af korrekthet och blomstrande pomp. Hans samlade arbeten utgafvos af Sainte-Beuve i 2 bd 1839.

Fontanetum, Se Fontenoy.

Fontange [fåtä'j], fr. 1. Se Fontanges. — 2. F. l. Fonta'ng, en hög, terrassformigt uppstigande fruntimmerhårklädsel af band, spetsar eller veckadt musslin o. s. v. Den började nyttjas i Paris omkr. år 1670, men bestod då ännu endast af en tämligen hög bandrosett framtill på håret, hvilket var upprulladt i lockar. Denna prydnad växte hastigt i höjd och var under 1600-talets sista årtionde dubbelt högre än hufvudet (jfr Dräkt, sp. 937 och pl. III: 8). Fontangen forlor att vara modern i nära femtio år, naturligtvis äfven i andra länder än Frankrike. Uppfinningen af densamma tillskriives Ludvig XIV:s älskarinna hertiginnan af Fontanges.

Fontanges l. Fontange [fåtä'j], Marie Angélique de Scorailles de Rous-silhe, hertiginna af F., en af Ludvig XIV:s älskarinnor, f. 1661, d. 1681, blef vid sjutton års

ålder hofvörken hos hertiginnan af Orléans och förstod snart att fångsla konungen, hvilken tröttnat på Montespanns härsklystna och nyckfulla lynne. Sedan hon efter en nedkomst mist sin skönhet, upphörde hon att vara Ludvig XIV:s älskarinna. Hon drog sig tillbaka till klostret Port-Royal i Paris. Om ett slags fruntimmershårklädsel med namnet fontange (se d. o. 2).

E. W.

Fontanini, Giusto, italiensk präst och skriftställare, f. 1666 i Friuli, d. 1736, gjorde sig först känd som kritiker genom ett försvar för Tassos "Aminta", förvärfvade sig sedan genom lärda arbeten inom den kyrkliga paleografien den heliga stolens ynnest. Han vardt slutligen biskop i partibus i Ancyra, men var vid sin död beröfvad alla sina värdigheter, sedan han på grund af sin våldsamhet som politisk skriftställare fallit i onåd. De förnämsta bland F:s många arbeten äro *Oratio de usu et prestantia bonarum literarum* (1704) och *Ragionamento della eloquenza italiana* (1706).

Fontaria, zool., toxik., ett släkte af myriapoder (tusenfotingar), tillhörande ordn. *Chilognatha*. I särskilda körtlar, hvilka mynna på båda sidor af ryggen, beredes en till djurets försvar afsedd giftig vätska. Denna anses innehålla en glykosid, som genom inverkan af ett enzym (ferment) sönderdelas, likasom amygdalin i bittermandlar, uti bensaldehyd (eller bittermandelolja) och blåsyra.

C. G. S.

Fontelius, Petrus Olai, universitetslärare, d. 1684, blef 1642 student, 1652 filos. magister och 1660 professor i matematik vid Uppsala universitet samt 1669 pastor i Gäfve. F. utgaf såsom professor ett stort antal disputationer, af hvilka dock endast ett par behandlar matematiska ämnen, bland dem *Cyclometria veterum* (1667), i hvilken han redogör för åtskilliga äldre författares geometriska arbeten, särskildt beträffande beräkningen af cirkelns yttinnehåll.

K. L.*

Fontell, August Gideon, finsk historiker och statistiker, f. 11 juni 1854 i Kristinestad, blef student 1872, försvarade 1883 afh. *Finska och svenska rätten* och blef 1886 filos. doktor. Efter att ha varit amanuens (1878) och aktuarie (1883) vid Finlands statsarkiv utnämndes han 1885 till förste aktuarie vid Statistiska centralbyrån. F. har på offentlig uppdrag verkställt statistiska och ekonomiska utredningar samt utgivit bl. a. "Finlands sölfskattsregister 1571" (1892), "Åbo akademis äldre protokoll" (I—II, omfattande tiden 1640—64), 2:a uppl. af Ignatius' "Statistisk handbok för Finland" (1890) samt för Nordisk familjeboks 1:a och 2:a uppl. författat en mängd artiklar rörande Finland, hufvudsakligen af statistisk och topografisk innehåll.

Fontenay-aux-Roses [fåtnå å rås], kommun i franska dep. Seine, 4 km. s. om Paris' enceinte, vid Orléans-banan och foten af fort Châtillon. 3,402 inv. (1901). Högre normalskola för utbildning af lärarinnor vid lärarinneseminarier. Ett af Boucicaud stiftadt ålderdomshem. Stor odling af rosor, violer, smultron och andra trädgårdsalster.

Fontenay-le-Comte [fåtnå le kåt], urgamal stad i franska dep. Vendée, vid Vendée, en biflod till Sèvre-Niortaise. 7,504 inv. (1901; som kommun 10,512). Märklig kyrka (Notre-Dame) från 1400-talet, i gotisk stil, samt flera intressanta byggnader från renässansens tidevarf. Industriella anläggningar, handel med spannmål och trävaror. Vid

F stodo 1793 två slag mellan de upproriske i Vendée och republikens trupper.

Fontenay-sous-Bois [fåtnå so bwa], stad i franska dep. Seine, ö. om Vincennes. 8,985 inv. (1901). Trädgårdsodling.

Fontenelle [fåtnå/], Bernard Le Bovier de, fransk skriftställare, Pierre Corneilles syster, f. 11 febr. 1657 i Rouen, d. 9 jan. 1757 i Paris. Sedan han blifvit utexaminerad ur ett jesuitkollegium med vitsordet att vara "en i alla hänseenden fullkomlig ung man", egnade han sig åt advokatyrket, men förlorade sin första och enda process. Han beslöt då att egna sig åt litteraturen. 1680 debuterade han med tragedien *Aspar*, hvilken gjorde fullständigt fiasko, och, med undantag af operan *Thétis et Pelée* (1689; "Thétis och Pelée", 1773), rönt hans följande dramatiska skapelser icke stort bättre framgång. 1683 utgaf han *Dialogues des morts*, hvilket arbete förskaffade honom ett verkligt litterärt anseende. Ännu ryktbarare blef han genom *Entretiens sur la pluralité des mondes* (1686; nya uppl. 1800, 1852 och 1864), i hvilket Descartes' astronomiska teorier framställas med en populariseringsförmåga, som dittills varit okänd. 1687 bosatte han sig i Paris och utgaf s. å. *Histoire des oracles* (bearbetad efter ett latinskt arbete af holländaren van Dale), hvilket framkallade vederläggningar från prästerligt håll. 1691 blef han medlem af Franska akad. och 1699 ständig sekreterare i vet. akad. I denna senare egenskap utgaf han *Histoire de l'académie des sciences* (1699) och *Eloges des académiciens* (1708; ny uppl. 1719), hans båda hufvudarbeten, af hvilka det senare ännu är en öfverläffad modell för lofta i akademisk stil. Bland F:s öfriga arbeten må särskildt nämnas *Géométrie de l'infini* (1727) och *Théorie des tourbillons cartésiens* (1752). Hans *Œuvres*, 11 bd, utgäfvo 1766 (flera uppl.).

F. utgör i den franska litteraturen en länk mellan den period, som representeras af Corneille, Racine och Boileau, och den nya tid, hvars främsta målsmän äro Voltaire, d'Alembert och Diderot. Dock tillhörde han mera 18:e århs "philosophes" än 17:e seklets "beaux esprits". Han är en lysande representant för fransk klarhet i uppfattning och framställning. Som vetenskapsman intager han en högst underordnad ställning; såsom bearbetare i populär form är han däremot banbrytare. Till sitt skaplynn var han lugn, jämnmodig och behaglig, men i högsta grad själfvisk. I konsten att föra en kvick konversation och att bilda medelpunkten i sin tids "bureaux d'esprit" var han öfverträffad.

Litt.: Trublet, "Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des ouvrages de F." (1759), Charma, "Biographie de F." (1846), Flourens, "F. ou de la philosophie moderne" (1847), Sainte-Beuve, "Causeries du lundi", III (1851), Faguet, "Études littéraires sur le XVIII:e siècle" (1890), och Laborde-

Milaå, "F." (i "Les grands écrivains français", 1905). B. F. O.*

Fontenoy [fåtnwa']. 1. By i belgiska prov. Hainaut, vid Schelde, bekant genom marskalken Morits' af Sachsen seger 11 maj 1745 öfver en engelsk-österrikisk-holländsk här under hertigen af Cumberland. — 2. F.-en-Puisaye [-å puiså], lat. *Fontanetum*, kommun i franska dep. Yonne, vid ett tillflöde till Ouanne, 28 km. s. v. från Auxerre. 716 inv. (1901). Historiskt bekant genom det blodiga slaget 25 juni 841, i hvilket Lothar blef besegrad af sina bröder Karl den skallige och Ludvig den tyske.

Fon'tes Matti'aci. Se Wiesbaden.

Fontevault [fåtvå], lat. *Fons Ebraldi*, stad i franska dep. Maine-et-Loire, nära Viennes inflöde i Loire. 1,230 inv. (1901; som kommun 2,302). For-dom ryktbart kloster, som tillhörde Fontevraultorden, ett af botgörare af båda könen sammansatt klostersällskap, som bildades 1099 af Robert från Arbrissel (se d. o.) och följde benediktinernas skärpta regler (även dess munkar lydde under abbedissan). I klosterkyrkan begrofvos Henrik II af England och hans gemål Eleonora af Guyenne samt Rikard Lejonhjärta och Johans utan land gemål Isabella af Angoulême. Klostret, som egde bestånd till 1789, hade stort anseende, och flera prinsessor af blodet buro titeln "abbedissa af F." Sedan 1804 nyttjats det till fängelse. Jfr J. Joubert, "Les rois angevins af F." (1903), där en öfversikt af litteraturen öfver F. lämnas.

Fontevraultorden [fåtvå]. Se Fontevrault.

Fontin, ett omkr. 60 m. högt berg på bohusslänska fastlandet strax n. om Bohus, som fullständigt behärskas från F. och dess af röd fälsparat bestående spets "Röda kon". Vid belägringar af Bohus ha batterier vanligen byggts på F., såsom i febr. 1564 af Gustaf Olofsson Stenbock och Klas Kristersson Horn, i mars 1566 af Nils Boije och i maj-juli 1678 af U. F. Gyldenlöve. L. W. son M.

Fontinalia. Se Fons.

Fontinalis, Källmossa, *bot.*, ett släkte af bladmossorna, af hvilket den å stenar i rinnande vatten och även i källor växande arten *F. antipyretica* L. är allmän. Den blir ofta 30 cm. lång eller där-öfver, har svartgrön färg, med klarare gröna grenspetsar, och bladen skarpt kölad, nästan hopvikna. Källmossan har haft det ryktet om sig att vara ett förträffligt eldsläckningsmedel; och måhända har densamma äfven ansetts kunna förebygga eldfara, hvarom det linnéanska artnamnet *antipyretica* ("eldvidrig") lämnar en antydning. O. T. S. (G. L.-m.)

Fontarilles [fåtra'j], Louis d'Astarac, markis de Marestang, vicomte de F., fransk memoärförfattare, f. i början af 1600-talet, d. 1677, tog del i Cinq-Mars konspiration och flydde sedan till England, hvarifrån han återkom vid Richelieus död (1642). Han författade *Relation des choses particulières de la cour arrivées pendant la faveur de M. de Cinq-Mars, avec sa mort et celle de M. de Thou*, införd i Montresors "Mémoires" (1663) samt i Michauds och Poujoulat's "Collections des mémoires".

Fon'tus. Se Fons.

Fontän (fr. *fontaine*, af lat. *fontānus*, af *fons*, källa), springbrunn, vattenkonst. — Intermitte'nt fontän, *fys.*, springbrunn, från hvilken vattnet framströmmar endast stötvis. Se Springbrunn.

Fonvielle [fåvie'll], Wilfrid de, fransk skriftställare och luftseglare, f. (1824, 1826 eller) 1828, var först lärare i matematik, men egnade sig sedan dels åt tidningspressen, dels åt vetenskapligt författarskap. Särskildt har han gjort sig bemärkt genom sina snabba och säkra luftfärder, hvilka han i allmänhet företagit i vetenskapligt intresse. Skrifter: *Le souverain* (1853), *L'entrevue de Varsovie* (1860), *L'homme fossile* (1865), *Les merveilles du monde invisible* (1865; 5:e uppl. 1880), *Eclairs et tonnerres* (1866), *L'astronomie moderne* (1868) och *Le siège de Paris à vol d'oiseau* (1895).

Fon-Vizin, rysk författare. Se Vizin.

Foot [fu't], eng., pl. feet [fi't], fot, engelskt längdmått, = $\frac{1}{4}$ yard = 12 inches (tum) = 30,476 cm. = 1,0625 sv. fot; förr äfven en i tennhandeln använd vikt, = 60 pounds avoirdupois = 27,2 kg.

Foot [fu't], Samuel, engelsk dramatiker och skådespelare, f. omkr. 1720 i Cornwall, d. 1777, äride två gånger en ganska betydlig förmögenhet, men slösade bort sina penningar och ingick därefter vid teatern. Från 1747 var han både direktör, skådespelare och författare vid Haymarket-teatern i London. I sina satiriska lustspel framställde F. åtskilliga på hans egen tid levande offentliga personligheter. Det bästa af hans arbeten är *The mayor of Garratt* (1763); *The minor* förlöjligade metodisterna. Se de till upplagorna af hans verk fogade biografierna af W. Cooke (1805) och J. Bee (1830).

For. Se Dar-Fur.

Forage [fåra'j], fr., cylindriskt hål, borrhål; *krigsv.*, borrhinna. Se Mina. L. W. son M.

Forain [fåra'j], Jean Louis, fransk tecknare, f. 1852 i Reims, vann på 1880-talet ett berömt namn genom sina teckningar i parisiska tidningar ("Courrier Français", "Le Figaro" m. fl.). Många samlingar af hans teckningar äro utgifna i album-och bokform, *La comédie parisienne* (1892), *Les temps difficiles* (s. å.), *Doux pays* (1897) m. fl. F. är en inträngande karakteristiker, en kall och besk realist. Hans fantasi är allt annat än godmodig och gladlynt. Någon skönhet eller något behagfullt element skall man förgäves söka i hans framställning af det samtida lifvet i Paris och dess typer, men väl kan man säga, att han framställer lasten så osminkad och vämjelig, som en moralist kan begära. Hans blick på samtiden och på samhället är intensivt föraktfull, och han har sin plats bland hatets och bitterhetens säningsmän. Under Dreyfus- och Zolaprocesserna gick hans penna nationalismens och antisemitismens ärenden, han var medlem af patriotiska styrelse och startade två små tidningar "Le Filtre" och "Pst!" (den sistnämnda i förening med Caran d'Aché). Hans teckningssätt, som har sin utgångspunkt i Degas' stil och är på ett alltigenom personligt sätt utarbetadt, är ytterst summariskt — figurerna gifna i helt få, starka, uttrycksfulla linjer. Han har äfven utställt målningar (*Vid byfén, Änklingen, Domstolsscen, Från kapplöpningarna, Bakom kulisserna*) med praktiga typer och af samma innehåll och karaktär som hans teckningar, men måleriskt utan betydelse. G-g N.

Foråmen, lat., hål, öppning. F. magnu-m. Se Hufvudskål. — F. opticu-m. Se Öga. — F. ovåle, den ovåla öppning, som under fosterlifvet finnes på väggen mellan hjärtförmaken.

Foraminifera, zool. Se Rhizopoda.

Forb., vid djurnamn förkortning för Edward Forbes (se Forbes 7).

Förbach, kretsstad i Elsass-Lothringen, reg.-omr. Lothringen. 8,208 inv. (1900). Tillverkning af glas och pappermaché. I grannskapet finnas rika kollager samt sandstensbrott. 6 aug. 1870 var F., i slaget af Spichern, högkvarter för 2:a franska armékåren (Frossard).

Forberg [får-], Ernst, tysk kopparstickare, professor i Düsseldorf, f. därstädes 1844, har lämnat märkta raderingar efter moderna målare, porträtt m.

Forbes [få/b's], gammal vidtutgrenad skotsk släkt från Aberdeenshire, uppkallad efter godset Forbes, som på 1200-talet omtalas i dess ego. Alexander F., den förste lord F., d. 1448, stred på franska sidan i hundraårskriget (bl. a. vid Beaugé 1421) och var en af konung Jakob I:s trognaste hängångare. En af hans söner, Duncan F., var amfader till grenen F. of Corsindae, från hvilken svenska adliga ätten nr 249 Forbes och friherrliga ätten Forbus härstamma; en annan, Patrick F., gaf upphof åt släktgrenen F. of Corse, från hvilken ättarna af Granard, teologen John F. (se nedan 1. m) f. härstamma. Från en broder till den förste lord F. stammar grenen F. of Tolghoun, från hvilken svenska adliga ättarna Forbes af Lund och nr 542 Forbes ledde sitt ursprung. V. S.-g.

1. John F., i Sverige känd under namnet Johannes Forbesius, kalvinistisk teolog, f. mkr. 1570 i Skottland, d. 1634 i Delft. Lands-örvrisad under striderna mellan presbyterianerna och Jakob I, begaf han sig 1606 till Holland och kom till Sverige 1608 på kallelse af Karl IX för att biträda honom i hans planer på svenska kyrkans närmande till den reformerta. En disputation anställdes på konungens befallning i Uppsala 7 nov. 1608, hvarvid F. framlade 68 teser, en sammanfattning af den reformerta läran. Striden förde sig förmånligast om det ovillkorliga nådavalet. Den lutherska ståndpunkten förfäktades i främsta rummet af ärkebiskop Olaus Martini jämte professorerna Cl. Opsopæus och Petrus Rudbeckius med ådan kraft, att F. ett par gånger blef svarslös, hvilket gaf anledning till det sedan ofta använda lagordet *Ad hæc Forbesius nihil* ("På detta hade F. intet att svara"). F. lämnade Sverige följande år, men inkallades åter af konungen 1610 och arbetade en tid tillsammans med Johan Messenius och kyrkoherden i Stockholm Johan Raumannus på en öfverens mellan den lutherska och reformerta beaktelsen. På grund af svenska prästerskapets häftiga angrepp förföll saken, och F. lämnade landet. Han begaf sig till Holland, där han blef engelsk predikant, först i Middelburg, sedan i Delft. Bland hans skrifter märkas *The saint's hope* (Middelburg 1608) och *A treatise tending to the clearing of justification* (Middelburg 1616). — Hans äldre broder Patrick F., f. 1564, d. 1635, blef 1618 biskop af Aberdeen, hans son Patrick F., f. 1611, d. 1680, först (1641) faderns efterträdare som pastor i Delft och till sist 1662 biskop af Caithness. Brorsonen, John F., f. 1593, d. 1648, professor i Aberdeen 1620—39, var ifrig motståndare till "the covenant" och försvarade i flera skrifter den biskopliga författningen.

2. Sir Arthur F., den föregående broder, krigare, bosatte sig 1620 på Irland, där han erhöi stora gods och byggde slottet *Castle Forbes* i grefskapet Longford, samt stupade 1632 i Hamburg i duell, på väg till den tyska krigsskådeplatsen för att med ett af honom uppsatt regemente inträda i Gustaf II Adolfs tjänst.

3. Sir Arthur F., 1:e earl af Granard, den föregående son, krigare, f. 1623, d. 1696, stred under Montrose i inbördeskriget för Stuartarnas sak, erhöi efter restaurationen viktiga ämbeten på Irland och upphöjdes 1684 till earl af Granard. Hans protestantiska sinnelag ådrog honom Jakob II:s onåd, och han bistod under sina sista år Vilhelm III vid dennes eröfring af Irland.

4. Alexander F., 10:e lord F., uppgifves ha tjänat i svenska hären under Gustaf Adolf, stred 1643 i skotska armén på Irland, erhöi 16 aug. 1652 ett följande år bekräftadt privilegium af drottning Kristina att vid det svenska rikets kuster upptaga sjunkna fartyg samt uppgifves ha affidit i Stockholm 20 april 1672.

5. George F., 3:e earl af Granard, sonson till F. 3, krigare, f. 1685, d. 1765, deltog både till lands och sjöss som engelsk officer i spanska arfföljds-kriget, var 1716—18 guvernör öfver Menorca, sändes 1719 till Wien för att organisera en österrikisk flotta och var 1729—30 guvernör öfver Leeward-öarna. F. blef 1733 amiral och var 1733—34 engelsk minister i Petersburg, där han afslöt ett engelsk-ryskt handelsfördrag: F. afböjde det honom erbjudna öfverbefälet öfver ryska flottan.

6. James David F., naturforskare, f. 1809, d. 1868, tillhörde ättgrenen Forbes of Pitsligo, blef 1833 professor i naturvetenskap vid universitetet i sin födelsestad Edinburgh och 1859 rektor för United college vid St Andrews' universitet. — F. är bekant hufvudsakligen genom sina arbeten öfver glaciärerna. Bland hans skrifter märkas *Travels through the Alps of Savoy* (1843; 2:a uppl. 1900), *Illustrations of the viscous theory of glacier motion* (1846), *Letter of glaciers* (1847), *Norway and its glaciers* (1853) och *Review of the progress of mathematical and physical science* (1858).

7. Edward F., naturforskare, f. 1815 i Douglas på ön Man, d. 1854 i Edinburgh, tillhörde ättgrenen Forbes of Oakhill, deltog 1841—43 i en expedition till Mindre Asien och blef därunder utnämnd till professor i botanik vid King's college i London. 1851 anställdes han såsom professor i naturhistoria vid bergsskolan i London och 1854 såsom professor i naturalhistoria vid Edinburghs universitet. F. var den förste, som nyttjade trålnätet, och möjliggjorde därigenom en noggrannare kännedom om underhafsfauunas zoner. Han författade bl. a. *Malacologia Monensis* (1838), *History of british starfishes* (1841), *Report on the Mollusca and Radiata of the Aegean sea* (1843), *Description of fossil invertebrate from South-India* (1846), *Travels in Lycia* (1846, tillsammans med Spratt), *British Mollusca* (1852, med Hanley), *Zoology of the european seas* (1859).

8. David F., den föregående broder, geolog, metallurg och kemist, f. 1828, d. 1876, vistades en tid i Norge såsom föreståndare för Espedalens nickelverk, hvarvid han äfven sysselsatte sig med geologiska iakttagelser, samt gjorde sedermera resor i Chile, Peru och Bolivia. Till Iron and steel institute,

hvärest han 1872—76 var sekreterare, afgaf han rapporter rörande världens järn- och stålproduktion. — F:s förnämsta arbeten, utgifna dels på norska, dels på engelska, äro *On the relations of the silurian and metamorphic rocks of the south of Norway* (1855), *On the causes producing foliation of rocks etc. in Norway and Scotland* (s. å.), *The chemical composition of the silurian and cambrian limestone. The action of sulphurets on metallic silicates at high temperatures* (s. å.), *On the geology of Bolivia and southern Perú* (1861), *On the Aymara indians of Bolivia and Perú*, jämte en grammatik öfver aymarapråket. 1. E. M. B. 2—5. V. 8—g. 6, 8. (E. E.)

Forbes, svenska adliga släkter, om hvilkas härstamning från den skotska släkten Forbes se d. o. Från Skottland utvandrade medlemmar af släkten började inkomma till Sverige under 1500-talets senare hälft. En af dessa, **Henrik F.**, tillhörande ättegrenen **F. of Tolghoun**, stupade i svensk krigstjänst vid Kirkholm 1605. Hans äldre son, sedermera öfverste **Jakob F.**, naturaliserades som svensk adelsman 1631 och blef stamfar för adliga ätten n:r 174 **Forbes af Lund**. Hans broder **Peter F.** naturaliserades som svensk adelsman 1651 (under n:r 542) och var på 1630-talet räntmästare vid svenska krigsmakten i Tyskland samt 1656 räntmästare i Preussen; dennes ätt utgick med major **Alexander F.**, som 1710 stupade vid Hälsingborg. En från Skottland utflyttande **James F.** af ättegrenen **F. of Corsindæ** hade sonsonen **Ernald F.**, hvilken från Mecklenburg inflyttade till Finland och där blef bofast. Hans båda söner **Arvid** och **Mattias F.** naturaliserades 1638 som svenska adelsmän (under n:r 249). Den äldre, **Arvid** (se **Forbus**), upphöjdes 1652 till friherre, och hans ätt utdog på svärdsidan med honom 1665, på kvinnosidan med hans dotter 1701. Ätten F:s medlemmar skrefvo sig under 1600-talet omväxlande **Forbes** och **Forbus**. Alla svenska grenar af släkten **F.** ha utlocknat, ätten **Forbes af Lund** först på 1800-talet. Denna ätt blef 1818 under namnet **Forbes** inskrifven på finska riddarhuset, men utgick i Finland på svärdsidan redan 1831. V. 8—g.

Forbes [få'bs], **Archibald**, engelsk författare och tidningskorrespondent, f. 1838 i Morayshire, Skottland, d. 30 mars 1900, tjänstgjorde efter slutade studier vid Aberdeens universitet flera år vid "Royal dragoons", tog 1867 afsked och egnade sig åt journalistisk verksamhet. Under franska kriget 1870—71 åtföljde han tyska hären såsom krigskorrespondent för "Daily news". Han besökte Indien under hungersnöden 1874 och vistades 1874—75 under karlistkriget i Spanien, än bland regeringens trupper, än

bland de upproriskes. 1875—76 åtföljde han såsom representant för ofvannämnda tidning prinsen af Wales på dennes indiska resa. Under sommaren och hösten 1876 var han i Serbien och medföljde ryska hären under det rysk-turkiska

kriget 1877—78. Han var närvarande vid Donauöfvergången, slaget vid Plevna (30 juli 1877), striderna i Schipka-passet och ryssarnas stormning af Plevna (i sept. s. å.). 1878 sändes han af "Daily news" såsom särskild korrespondent till Cypern för att afgifva en berättelse om öns tillstånd. På hösten s. å. begaf han sig till Asien och deltog i samt skildrade afganska fälttåget, gjorde 1879 ett besök i Burma och reste sedermera till Syd-Afrika, där han åtföljde lord Chelmsfords armé i sulukriget och var närvarande vid slaget vid Ulundi (4 juli 1879), om hvars utgång han efter en vågsam ridt till närmaste telegrafstation lämnade de första underrättelserna till de brittiska myndigheterna. F:s stora personliga mod, outtröttliga energi, lifliga och åskådliga framställningssätt samt den nästan otroliga snabbhet, hvarmed han befordrade sina korrespondenser, ha gjort honom världsberömt. Bland hans många skrifter märkas *Drawn from life* (1870), *My experience of the war between France and Germany* (1871), *Soldiering and scribbling* (1872), *Life of Chinese Gordon* (1884), *Barracks, bivouacs and battles* (1891), *Memoirs and studies of war and peace* (1895), "Minnen från krig och fred", 1897 och den ytliga biografien *Life of Napoleon III* (1898, "Napoleon III:s lefnad", 1899). På svenska utgafs 1896 "En krigskorrespondents minnen". (V. 8—g.)

Forbes [få'bs], **Henry Ogg**, engelsk naturforskare och resande, f. 1851 i skotska grefsk. Aberdeen, gjorde 1878—83, åtföljd af sin hustru, en resa till Java, Sumatra, Timor och Timorlaut, undersökte 1885 Nya Guinea, där han trängde längre in än någon af sina föregångare, och företog 1898 med O. Grant en zoologisk resa till Sokotra och Abdakuri. Han är nu direktör för museet i Liverpool. Skr.: *A naturalist's wanderings in the Eastern archipelago* (1885), *New Guinea* (1886), *Natural history of Socotra* (1902) m. fl.

Forbësius, **J.** Se **Forbes**, skotsk släkt, 1.

Forbin [fårbä], **Claude de**, greve, fransk sjöman, f. 1656, d. 1733, tjänade i sin ungdom under Valbelle, Jean d'Estrées och Duquesne samt gjorde sig då lika bemärkt genom djärphet och förslagenhet som genom frimodighet och obändigt lynne. 1685 åtföljde han en fransk beskickning till Siam, hvars konung förmodade honom kvarstanna i egenskap af amiral och general öfver rikets flotta och armé. Efter 3½ år återvände han till Frankrike. Såsom löjtnant förde han 1689 en liten fregatt och blef tillika med Jean Bart fången af engelsmännen under en sjöstrid i Kanalen, men lyckades befria sig ur fångenskapen, hvarefter han blef utnämnd till skeppskapten. Under spanska successionskriget (1701—13) kommanderade **F.** en liten fregatteskadern i Adriatiska hafvet. Sin största ryktbarhet vann han i de nordiska farvatten, där han med sin eskader tillfogade engelsmännens och holländarnas handel betydliga förluster, i det han under loppet af

ren 1706 och 1707 eröfrade, sänkte eller brände öfver 180 fartyg, af hvilka en del seglat under rydd af engelska örlogsmän. 1707 besegrade han i förening med Duguay-Trouin en engelsk eskader, som hade under konvoj en stor transportflotta, bestämrad till Portugal. Kort därefter utnämndes han till eskaderchef och upphöjdes i grefligt stånd. 1710 tog han afsked och sysselsatte sig sedan med att skriva sina *Mémoires* (1730). Se Richer, "Vie de F." O. E. G. N.

Forbin [färbö], Louis Nicolas Auguste, greve de F., fransk målare och skriftställare, f. 1777, d. 1841, började sina konststudier hos Boissieu i Lyon, ingick sedermera i krigstjänst och kom, efter slutad fälttåg, till Paris, där han arbetade på Davids ateljé. Efter att ha gjort nya fälttåg (till Portugal och Tyskland) samt någon tid uppehållit sig i Rom, vände han åter till Paris och ledde sedan i sällskap för konsten. 1814 blef han medlem af en franska konstakademien och generaldirektör öfver de kungl. museerna samt företog 1817 en resa till Grekland, Syrien och Egypten, hvilken färd han kildrade i *Voyage dans le Levant en 1817 et 1818* (1819). F. författade därjämte *Souvenirs de la Sicile* (1823), *Un mois à Venise* (1824—25) m. m. Som målare odlade han företrädesvis interiörfacket, likom hans vän Granet, hvilken han dock var underlägsen till följd af sin förkärlek för aventyrliga ljuseffekter. Bland hans målningar må nämnas *Interiör af klostret Alcobaça i Portugal*, *Kapell i Colosseum* (Louvre), *Nunnan uti inkvisitionens jängelse och Plinius' död vid Vesuvius' utbrott*.

Forbus, Arvid, friherre, riksråd, f. 1598, uppt. på Anås gård i Borgå socken i Finland, d. 9 maj 1665 i Stettin, tillhörde en af de i Sverige naturaliserade släkterna Forbes (se d. o.) och spejade en icke obetydlig roll i Sveriges krig under Gustaf II Adolfs, Kristinas och Karl X Gustafs regeringar. F. nämnes 1630 såsom öfverstelöjtnant vid ett fiskt fotregemente, deltog i slaget vid Nördlingen (1634), följde därefter hertig Bernhard af Weimar samt anförde i flera drabningar dennes hela infanteri. 1638 återvände F. till Sverige, där han emottogs med stora hedersbetygelser. 1641 utnämndes han till befälhafvare i Vorpommern och kommandant i Stralsund och 1648 till viceguvernör i hela Pommern, 1650 till krigsråd samt 1653 till riksråd. Slutligen blef han generalmajor af infanteriet. F. är begravnen i Riddarholmskyrkan i Stockholm. 1638 blef han naturaliserad svensk adelsman och 1652 friherre. Jfr Elof Tegnér, "Arvid Forbes och Margareta Boije" (i "Svenska bilder från 1600-ålet", 1896, omtryckt i "Valda skrifter", V). Om F:s dotter Sofia Juliana se Dela Gardie 8. M. G. S.

Forbuþ, fsv. (af *forþiupa*), jur., förbud, inkränkning af medborgerliga rättigheter (t. ex.: "vara i konungs forbuþ", vara landsförvist, särskildt af rättigheten att deltaga i den allmänna gudstjänsten och i den hel. nattvards begående, en mildare form af bannlysning, den s. k. *excommunicatio minor*. Jfr Bann 2.

Forçada [färsad], fäkt. (ett på franskt vis bildadt ord, af fr. *forcer*, spränga, tvinga), tryckning (se Fäktkonst).

Forcade La Roquette [färka'd la råka't], Jean Louis Victor Adolphe de, fransk stats-

man, f. 1820, d. 1874, var yngre halfbroder till marskalk Saint-Arnaud. Han blef 1841 advokat och 1852 *maitre des requêtes* i "conseil d'état". 1857 utnämndes han till generaldirektör i skogsstyrelsen, blef 1859 generalutbildnings- och medlem af "conseil d'état", samt ingick

1860 i regeringen som finansminister. På sistnämnda post verkade han för frihandelsidéernas seger, men visade tillika en alltför stor eftergifvenhet för kejsarens önskan att få fritt förfoga öfver statens medel. Till följd däraf steg snart den sväfvande statsskulden till en betydlig höjd. F:s försök att afhjälpa de därigenom uppkomna svårigheterna voro mindre lyckliga. I nov. 1861 erhöi han afsked. Två dagar senare utnämndes han till senator och 1863 till vicepresident i "conseil d'état". I jan. 1867 inträdde han i det af Rouher rekonstruerade kabinettet såsom jordbruks- och handelsminister, och i dec. s. å. blef han tillika inrikesminister. Såsom sådan tillämpade han med stränghet de nya lagarna om pressen och församlingsrätten och använde vid valen 1869 alla de medel, som stodo honom till buds för att få de officiella kandidaterna valda. Emellertid led regeringen denna gång flera nederlag än vid valen 1863. Då kejsaren i sitt budskap i juli 1869 utlofvat ministeransvarighet, begärde F. sitt afsked, men kvarstannade likväl i det rekonstruerade kabinettet, som ledde statsärendena under lagstiftande karens ferier. I dec. s. å. afgingo emellertid F. och alla hans kolleger för att lämna rum för det skenliberala kabinettet Ollivier. I jan. 1870 afsade sig F. sin plats som senator och valdes af dep. Lot-et-Garonne till deputerad. I deputeradekammarerna blef han en af högerns ledare. Då efter kejsardömet fall (1870) nationalförsvarsregeringen ville låta häkta honom, flydde han till Spanien och stannade där till krigets slut (1871). Därefter återvände han till Frankrike, men deltog icke vidare i det politiska lifvet. Han utgaf *Défense du traité de commerce avec l'Angleterre* (1872) och *Les nouvelles traités de commerce et la loi sur les matières premières* (1873). E. W.

Force [färs], fr. (it. *forza*, af lat. *fortis*, stark), styrka, kraft, makt, tvång; fart, eftertryck. — *Force des choses* [-då [äs], fr., omständigheternas tvingande makt. — *Force majeure* [-ma'jör], fr. (eg. större makt), tvingande nöd, laga förfall; oundviklig tilldragelse, som medför skador, hvilka icke kunnat afvändas genom än så stort förutseende; särskildt i sjörätten (vid mål angående ansvar för skada på lasten) någon oförutsett tilldragelse (t. ex. orkan, ljungeld, tjocka, sjööverfi, härjning genom insekter). Jfr *Par force*.

Forcellini [färtjällini], Egidio, italiensk språkforskare, f. 1688, d. 1768 såsom professor i Padua. Hans storverk är den ryktbara ordboken *Lexicon totius latinitatis*, hvars utarbetande tog trettiofem års arbete; en allmän revision medtog ytterligare

två år, afskriften åtta och tryckningen tio år. När arbetet slutligen utkom (1771), var F. död. Nya uppl. däraf ha ända intill senaste tider utkommit uti Italien, England och Tyskland. Jfr Ferraris biogr. öfver F. (1742).

Forceps, lat., tång; **med.**, förlösningsstång (se Chamberlen); **krigsv.** Se Cuneus.

Forcëra, fr. *forcer* (se Force), tvinga, anstränga, pådrifva, påskynda; öfvervåldiga, öppna med våld, storma, spränga. — 1. *Krigsv.*, med våld tilltvinga sig inträde i fiendens ställning, öfvergång öfver ett vattendrag, genomgång genom ett pass o. s. v. — 2. *Sjöv.*, uppdriiva farten till den högsta möjliga. Å nutidens örlogsfartyg sker detta genom användande af forceradt drag (se Drag) i eldrummen. — *Forcera* med segel, föra så mycket segel, som ett fartyg kan tåla utan risk för rundhult eller tackling; med forsa (”forcerade”) segel, med så många segel tillsatta som omständigheterna tillåta ett fartyg föra. Se Pressa. 1. C. O. N. 2. O. E. G. N.*

Forcërad (jfr *Forcera*), öfverdrifven, konstlad, ansträngd.

Forceradt drag, tekn. Se Drag.

Forceringsfart, sjöv. Se Fart 1.

Forchhammer. 1. Johan Georg F., dansk geolog, grundläggare af Danmarks geologi, f. 26 juli 1794 i Husum i Slesvig, d. 14 dec. 1865 i Köpenhamn. 1823 blef han lektor i kemi och mineralogi vid Köpenhamns universitet, 1829 professor i samma ämnen vid Polyteknikum i nämnda stad och 1835 professor vid universitetet. 1851 blef han Örstedes efterträdare som sekreterare vid Videnkabernes selskab och som föreståndare för Polyteknikum. F. var en af sin tids mest ansedda geologer och en särdeles mångsidig författare. Han utgaf ett

stort antal geologiska, mineralogiska och kemiska skrifter. De förstnämnda afhandla hufvudsakligen Danmarks, Färöarnas och Bornholms geologiska förhållanden. Mycket berömda äro hans undersökningar rörande hafsvattnets sammansättning m. m. på olika delar af jordklotet. Bland hans arbeten må särskildt nämnas *Om Färöernes geognostiske beskaffenhet* (1824), *Danmarks geognostiske forhold* (1835), *Om de bornholmske kulformationer* (1838), *Ueber die bestandtheile des meerwassers, seine strömungen und deren einfluss auf das klima der küsten von Nord-Europa* (1846) samt *Om midlerne til at bestemme mængden af de organiske bestanddele i vandet* (1850). E. E.

2. Peter Wilhelm F., den föregående broder, tysk filolog och fornforskare, f. 1803 i Husum i Slesvig, d. 1894 i Kiel, var sedan 1836 professor i filologi och arkeologi vid universitetet i Kiel. De viktigaste af F:s skrifter, som hufvudsakligen behandla mytologi och topografi, äro *Die athenen und Sokrates* (1837), *Topographie von Athen* (1841; 2:a uppl. 1873) och *Beschreibung*

der ebene von Troja (1850). Jfr minnesblad Höck och Pertsch (1898).

3. Johannes F., son af F. 1, dansk skolman f. 1827, blef 1849 filologie kandidat och tog 1851 magistergraden, var öfverlärare i Aalborg och 1857—92 rektor i Herlufsholm. Utom smärre filologiska afhandlingar och skolböcker skref F. en rad af handlingar om nordisk historia vid 1800-talens början, särskildt rörande prins Karl Augusts ”Dansk maanedsskrift” 1867—68), samt öfversatte fem lustspel af Plautus (1884—86). E. E.

Forchheim [-hajm], stad i bayerska reg.-om Oberfranken, vid floden Regnitz och Ludvigskanalen, 7,591 inv. (1900). Betydlig textil- och anna industri. Stadens ålder går tillbaka ända till Karol den stores tid. 1007—1802 tillhörde den, med kort afbrott, biskopssittet Bamberg. I F. valde Ludvig Barnet (900), Konrad I (911) och med konungen Rudolf af Schwaben (1077) till tyska konungar. 6 och 7 aug. 1796 vunno fransmän under Jourdan, en seger därstädes öfver österrikarna, under Wartensleben. F. var fästning till 1838.

Forchtenstein [-stajn]. Se Fraknö.

Forcit, en gelatindynamit, som i rätt stor utsträckning användes i Belgien och Amerika.

Forckenbeck, Max von, tysk politiker, f. 1831 i Münster, d. 1892 i Berlin, anställdes 1847 vid rådhusrätten i Glogau, blef 1849 statsadvokat i Elbing, tog en viss del i 1848—49 års politiska strider samt blef 1858 vald till medlem af preussiska deputeradekammaren, hvilken han tillhörde till 1873 (då han fick plats i herrehuset) och hvars president han var 1866—73. Från 1867 till sin död var han ledamot af tyska riksdagen och 1874—79 dess president. F. var 1861 en bland stiftarna af Fortschriffs-partiet, men utträdde 1866 ur detsamma, på grund af dess häftiga opposition mot regeringens tysk-nationella politik, och deltog i stiftandet af nationalliberala partiet. Detta parti, som stod Bismarck troget bi i hvar stortyska sträfvanden, vann majoritet såväl inom preussiska deputeradekammaren som inom tyska riksdagen och kunde därför sätta F. på talmanstolen i bägge församlingarna. I början af 1878 uppstod emellertid en brytning inom partiet i anledning af Bismarcks tullpolitik, det miste majoritet och F., som kraftigt uttalat sig bl. a. mot spanmålstullar, såg sig föranlåten att nedlägga riksdagspresidiet. Han utträdde 1881 jämte andra förtroendevalda ur det nationalliberala partiet och bildade den ”liberala föreningen”, som 1884 förenades med det tysk-frisinnade partiet. 1873 valdes till öfverborgmästare i Breslau, 1878 till öfverborgmästare i Berlin. Såsom talman ådagalade mycket lugn och stor öfverlåtelse samt god vilja väl afpassade kompromisser underlätta ärendens gång.

Ford [förd], John, engelsk författare, f. 1815

i Ilslington, Devonshire, d. omkr. 1640, blef 1602 advokat vid "Middle temple" och återvände 1639 från London till sin hemort. F. författade en rad skådespel, i hvilka mänskliga passioner analyseras med psykologisk skärpa och den alltid värde ditionen är rik på ställen af betagande lyrisk skönhet. Hans brist på teknisk färdighet och de ohyggliga ämnen han ofta valde ha emellertid hindrat honom från att någonsin bli populär som dramatiker. Af F:s skådespel märkas *The lover's melancholy* (1628), det våldsamt skakande sorge-spelet *'Tis pity she's a whore* (tryckt 1633), den vemodigt romantiska tragedien *The broken heart* och *Love's sacrifice* (tryckta s. å.) samt det om Shaksperes "Chronicle plays" och Marlowes "Edward II" erinrande, fast byggda historiska skådespelet *Perkin Warbeck* (1634). I samarbete med Dekker och Rowley skref han, troligen omkr. 1621, *The witch of Edmonton* (tr. 1658); flera af honom skrifna tragedier äro förkomna. F:s arbeten utgäfvos samlade af Gifford (2 bd, 1827; reviderad uppl. i 3 bd af Dyce, 1869) samt i urval senast af Havelock Ellis (i "Mermaid series"). — Se Swinburne, "Essays and studies" (1875). V.S.-g.

Ford [fä'd], Edward Onslow, engelsk bildhuggare, f. 1852 i London, d. 1901, studerade i Antwerpen och München, debuterade i sitt hemland med byster, utförde statyer af *Sir Rowland Hill* (1882), *Gladstone* (1883), *H. Irving* (såsom Hamlet, s. å.). Han studerade sedan i Italien, uppehöll det rykte han med den sittande Hamletbilden vunnit genom statyerna *Musiken*, *Dansen*, *Eko*, *Uppsluppenheten*. Mycket uppsående väckte det 1892 fullbordade monumentet öfver *Shelley*, framställande desiens genius sörjande vid skaldens bår — det hela gör intryck af ett elegant och bräckligt praktstycke —; det är uppställt i universitetet i Oxford. 1892 följde *Lord Strathnairns* ryttarstaty (London), därefter *Gordon*, ridande på en kamel (Chatham och Kartum), drottning *Viktoria* (Manchester). G-g N

Fordell, Hans Hansson, en af den österbottniska allmogens ledare under det s. k. Klubbekriget, f. omkr. 1530, d. sannolikt i början af 1606, tillhörde en släkt, som genom förmögenhet och giftermålsförbindelser var en af de främsta i Österbotten. Under striderna mellan Klas Fleming och hertig Karl tog F., som alltid stått allmogens nära och åtnjutit dess förtroende, ifrigt hertigens parti. Han manade Österbottens allmoge till ett allt beslutsammare motstånd mot Fleming och var ett af de ombud, som i juni 1595 begäfro sig till Sverige för att inför hertigen framlägga den österbottniska allmogens klagomål. Återkommen till hemorten, såg han sig tvungen att fly till Sverige, där han stannade såsom ett österbottningarnas ombud hos hertig Karl. Genom bref och sändebud på-

skyndade han verksamt Klubbekrigets utbrott, 1596. Se Th. Westrin, "H. F., en folkleddare under klubbekriget" (i "Hist. bibliotek", V, 1878), och "Bidrag till släkten Fordells historia" i Sv. litt. sällskapets i Finland Förh. o. upps., I. M.G.S.

Fordicidia (af lat. *fordus*, dräktig), enligt sagan en af Numa Pompilius inrättad offerfest till Tellus, jordgudinnans, ära. Vid denna fest, som firades i april, utgjordes offerdjuren af dräktiga kor, hvar på äfven namnet hänsyftar. A.M.A.

Fordon, en maskin afsedd att på ett kraftbesparande sätt forsla laster. Det består af ett öfverrede för lastens förvarande och ett underrede, försedt med en eller två axlar med hjul

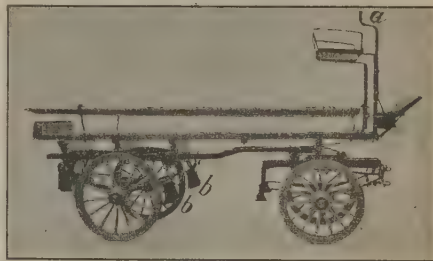

Fig. 1. Brädvagn. a bromsstäng, b bromsklotsarna.

(se fig. 1 o. 3). (Underredet kan utgöras äfven af medar eller kälkar.) — Axeln består af mellanaxeln (fig. 2 a) och axelarmarna (b), i hvilka ändar hål finnes för lunsen (c), som insättes, sedan hjulet och lunsringen (d) blifvit påträdd; mellan axelarmen och mellanaxeln sitter stossen (e), hvars ändamål är att hindra hjulet glida in på mellanaxeln och öfverredet. — Ett hjul består af nafvet (fig. 3 a), hvilket antingen är af trä eller metall (tjonehjul), och har ett hål för hjulbössan (fig. 2 f), i hvilken axelarmen trädes. I nafvet fästas med sin ena ändan ekrarna (8 till 14), som antagligen fått sitt namn däraf, att de företrädesvis tillverkats af eke (nu förfärdigas de äfven af järn och, för lyxåkdon, af hickoryträ). Ekrarna utöfva gent emot nafvet ett slags häfstängsverkan. Ju längre de äro, d. v. s. ju större höjden hjulet har, desto mindre blir nafvets gnidning mot axeln under hjulets kringvridning. Med sin andra ända äro ekrarna fästa i lötarna, som tillsammans bilda hjulringen, hvilken sammanhålls af hjulskenan (se fig. 1 o. 3). — Till dragarnas anspänning och fordonets styrande finnas åtskilliga inrättningar. För styrandet finnes en tistel eller skalmär, hvilka äro stelt förenade med framvagnens underrede. För anspänningen är axeln

Fig. 2. Vagnsaxel med tillbehör. a mellanaxel, b axelarm, c luns, d lunsring, e stoss, f hjulbössan (i genomskärning).

fast förenad med en springvåg (fig. 3 *d*), som går framom och är parallell med axeln. Vid denna springvåg äro fästa svänglar, på en i tisteln ända befintlig krok. — För att dragarna ej skola alltför hårdt ansträngas i utförsbackar, böra ett fordons hjul kunna låsas. Fordonet förses därför med någon hjul-låsningssinrättning, hvilken kan sättas i verksamt afven under rörelse och medgifva, att motståndet kan ökas eller minskas i förhållande till backens branthet. Den allmännast begagnade hjul-låsningssinrättningen är en broms (se *d. o.*, sp. 245—246), hvilken består af en eller flera friktionsklotsar, som alltefter behöf kunna mer eller mindre hårdt pressas mot hjulskenorna (jfr fig. 1 *a o. b* samt fig. 3 *b o. c*). — För att fordonet ej alltför lätt skall välta, måste spårvidden, hvar-men menas afståndet på marken från den ena lötens midt till den andras, afpassas efter höjdläget af det lastade fordonets tyngdpunkt. Är hjulaxeln, såsom vanligen är fallet, rak, blir tyngdpunktens höjdläge beroende af hjulhöjden, och spårvidden rättar sig därför efter denna samt göres vanligen lika med de största hjulens höjd. Om

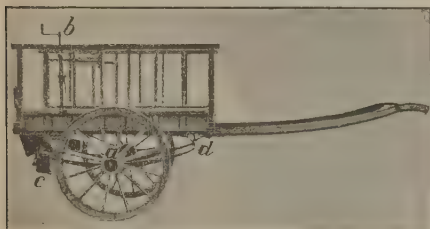

Fig. 3. Stegkärre. *a* hjulna, *b* bromsstång, *c* bromsklots, *d* springvåg.

hjulaxeln brytes in en vinkel nedåt, kan man med bibehållande af höga hjul sänka fordonets tyngdpunkt och således minska spårvidden under ofvannämnda mått. På ett krigsfordon äro vanligen alla hjulen lika höga, omkr. 1 till 1,5 m. — Har ett fordon en axel med hjul, kallas det kärra (se fig.

3). Kärror äro vanligen enspända. Såsom krigsfordon medföra de olägenheten att genom sin ringa lastningsförmåga förlänga marschkolonnerna, men å andra sidan besitta de fördelen att lättare än fyrhjuliga fordon kunna röra sig i svårframkomlig terräng. De användas därför såsom militärt transportmedel, endast då stor framkomlighet fordras, t. ex. vid transport af kulsprutor och deras ammunition. Om lyxkärre se t. ex. Cab, Dogcar. Har fordonet två axlar, kallas det vagn, den främre axeln med sina hjul hör till framvagnen, den bakre med sina hjul till bakvagnen. Vagnar kunna vara enhetsfordon eller afbröstningsfordon. På enhetsfordonet (se fig. 1) ha fram- och bakvagnen gemensamt öfverrede och äro ej afsedda att skiljas från hvarandra. Alla lyxvagnar äro enhetsfordon; för krigsbruk användas dylika fordon bl. a. såsom trängifordon. Vid ett afbröstningsfordon (se fig. 4) ha framvagnen (föreställaren, *a*) och bakvagnen (*b*) ej gemensamt öfverrede samt kunna med lätthet skiljas från och åter förenas med hvarandra. Åtskiljandet kallas afbröstning, återföreningen uppbröstning. Fram- och bakvagnen förenas antingen därigenom, att på föreställaren anbringas en upprättstående bulst (bröstnagel) och på bakvagnens framända ett uppbröstningshål, i hvilket bröstnageln kan trädas, eller ock anbringas på föreställaren en bröstkrok (*c*) och i bakvagnens framända en uppbröstningsögla (*d*), som kan hakas på uppbröstningskroken. Har föreställaren ej något öfverrede, kallas den sadelföreställare; har den ett särskildt öfverrede, är detta vanligen en kista, hvarför äfven föreställaren kallas kistföreställare. — Artilleriets pjäsfordon äro alltid afbröstningsfordon, vid hvilka bakvagnen utgöres af lavetten med sitt eldrör. Om olika slag af lyxvagnar, t. ex. diligens, droska, se artiklar rörande dem. En vändning i fordonets historia har inträffat därigenom, att den levande dragkraften fått vika för den mekaniska, och ny fordonstyp sålunda skapats. Jfr Automobil, Elektriska järnvägar och Elektriska spårvägar.

W. G. B. (G. af Wdt.)

Fordonsbroms, maskinb. Se Broms.

Fordonsfjäder. Se Fjäder 2.

Fordran, Fordringsrätt, Obligatorisk rätt, jur., rättighet för en person (borgenär, for-

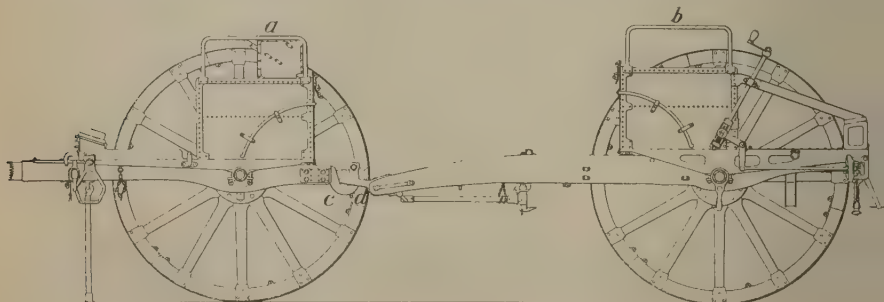

Fig. 4. Afbröstningsfordon: 7 cm:s svenska modell. *a* föreställare, *b* bakvagn, *c* bröstkrok, *d* uppbröstningsögla.

ringsegare, kreditor) att af en annan (gäldenär, *debitor*) få utförd viss handling (*prestation*), i de flesta fall betalning af en summa penningar. Prestationen kan emellertid också bestå i överlämnande af viss sak eller varukvantitet, i verkställande af arbete, trötande af tjänst m. m. Äfven underlåtenhet af viss handling (t. ex. att sätta upp konkurrerande *fjär*) kan vara innehåll i en prestation. Så omväxlande som obligationerna i detta hänseende kunna vara, måste dock hvarje prestation vara (åtminstone relativt) bestämd, möjlig och tillåten, hvarjämte den måste uppbåras af ett förnuftigt intresse hos borgeäran, om än icke nödvändigt kunna sättas till visst penningvärde. Till fordringsrätter i juridisk-teknisk mening hänföres emellertid icke sådana anspråk, som bestämmas af väsentligen andra än ekonomiska hänsyn, såsom hustrus och barns anspråk på underhåll, faders och kommunernas skattefordringar, m. fl. Öfretelser inom rättens olika områden. — En fordringsrätt uppstår vanligen genom utfästelse (*afstal*) eller skadegörelse, men kan också ha annan grund, såsom när en fabriksägare förpliktas att betala sjukgäld eller lifränta åt en genom olycksfall i fabriken skadad arbetare. — Gäldenärens skyldighet att fullböra prestationen (hans obligatoriska förpliktelse, obligation, skuld) fastställs i fall af behof genom dom eller utslag af domstol (enligt svensk rätt, i vissa fall, af öfverexekutor) och uttvingas medelst gäld från statsmaktens sida (*exekution*). I vanliga fall riktas detta tvång blott mot gäldenärens förmögenhet (*realexekution*) i form af konkurs eller exekutiv handräckning, men i särskilda tillfällen — enligt svensk rätt mot tjänstehjon eller sjöman, som icke inställer sig i tjänsten eller rymmer därifrån — användes hämtning (*personalexekution*). Dessutom förekommer, i svensk såväl som i främmande rätt, personligt tvång i form af hån (gäldsängsl, hån, arrest) för att framtvunga viss handling af gäldenären eller förhindra hans afvikande. — För somliga fordringar får betalning uttagas blott ur en begränsad del af gäldenärens förmögenhet; så "häfvar" redare enligt nordisk sjörätt högst med fartyg och frakt ("bruttofrakten för den resa, under hvilken fordringen uppkommit") för bodmerilån, haveriädrag, bärgarlön m. m. Ytterligare gifves det fordringar, t. ex. sådana, som undergått preskription, hvilka icke alls kunna på förut angifvet sätt tvångsvis förs gällande; de kallas (blott) naturliga fordringar.

C. G. Bj.

Fordringsrätt. Se *Fordran*.

Foreign office [få'rin å'fis], eng., utrikesdepartement.

Forel [få'æl]. 1. François Alphonse F., schweizisk zoolog och hydrograf, f. 2 febr. 1841 iantonen Vaud, e. o. professor i anatomi vid universitetet i Lausanne, sedermera bosatt i Morges, har utöfverat de schweiziska sjöarnas, särskildt Genèvejöns, fysiska och faunistiska förhållanden, hvarigenom han blifvit grundläggare af de i sötvatten lifvande organismernas ekologi. Bland hans skrifter märkas *Introduction à l'étude de la faune profonde du lac Léman* (1869), *Faune profonde des lacs suisses* (1885) och *Handbuch der seekunde* (1901).

L.-e.

2. Auguste Henri F., den föregående kusin, schweizisk läkare, naturforskare och nykterhetsfrämjare, f. 1 sept. 1848 i Morges, var 1879—

98 professor i psykiatri vid Zürichs universitet och föreståndare för hospitalet Burghölzli därstädes, hvarefter han bosatte sig i Chigny près Morges (Vaud). F:s verksamhetsområde är ovanligt vidsträckt: han har med framgång arbetat inom hjärnanatomien och såsom hospitalsläkare; han har varit en af de främste forskarna på hypnotismens område; han gäller som en af de störste kännarna af myrnans lif, och hans samling af myror är en af de mest betydande, som finnas; slutligen har han med aldrig sviktande intresse egnat sig åt bekämpandet af alkoholismen och är en af nutidens allra främste representanter för den totala afhållsamhetens idé. Bland hans skrifter märkas det prisbelönta arbetet *Les jouris de la Suisse* (1874), *Expériences et remarques critiques sur les sensations des insectes* (3 bd, 1886—87), *Der hypnotismus* (1889, 5:e uppl. 1907; "Hypnotismen, dess betydelse och utförelse", 1890), *Die errichtung von trinkersylen* (1891), *Gehirn und seele* (1894; 10:e uppl. 1907), *Die sexuelle frage. Eine naturwissenschaftliche, psychologische, hygienische und soziologische studie für gebildete* (1905; 7:e uppl. 1907; "Den sexuella frågan", s. å.), *Sexuelle etik* (1906; "Sexuell etik", s. å.) och *Verbrechen und konstitutionelle seelenabnormalitäten* (1907). Jämte O. Vogt och K. Brodmann utger F. "Journal für psychologie und neurologie". Inrättandet af drinkarsylen "Ellikon" är F:s verk. Ett af F. sept. 1890 för studenterna i Kristiania och Uppsala hållet föredrag om "Alkohol såsom njutningsmedel" trycktes s. å.

R. T.-dt.

Foreland [få'øland], två uddar på Englands sydöstra kust, vid Kanalen: North Foreland, vid nordliga spetsen af grefsk. Kent, en omkr. 60 m. hög kritklippa med 26 m. högt fyrhorn, och South Foreland, n. ö. om Dover, med 120 m. höga kritklippor och tvenne fyrhorn. Vid den förra udden blefvo engelsmännen under Monck 1—4 juni 1666 slagna af den holländska flottan, men vunno öfver densamma några veckor senare (25—26 juli), ungefär på samma plats, en seger, underlätadt genom afundsjukan mellan de holländske befälhafvarena Tromp och De Ruyter.

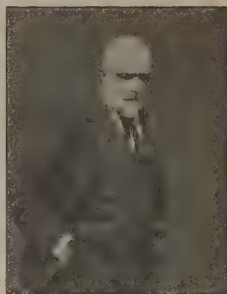
Forell. Se *Laxsläktet*.

Forellskimmel. Se *Skimmel*.

Forenade dampskibsselskab (Förenade ångfartygsaktiebolaget), danskt roderibolag. Se *Ångfartygslinjer*.

Forensisk (lat. *forensis*, af *forum*, se d. o.), till Forum hörande, som har afseende på domstols- i. rättegångsväsendet, t. ex. forensiskt tal, tal inför rätta; forensisk medicin, rättsmedicin.

Forestier-Walker [få'restie wå'kø], sir Frederick, engelsk general, f. 17 apr. 1844, inträdde 1862 i armén och deltog som generalstabsofficer i kafferkriget 1877—78, sulukriget 1879 och fälttåget i Bechuanaalnd 1884. Han var 1889—95 befälhafvare för den brittiska ockupationsarmén i Egypten,

blef sistnämnda år generallöjtnant och i aug. 1899 högste befälhafvare öfver trupperna i Kapkolonien. F. innehade 1899—1901 under boerkriget den viktiga befattningen som högste befälhafvare öfver förbindelselinjerna, på hvilken svåra post han visade stor duglighet. Därefter återtog han sitt kommando i Kapkolonien, utnämndes 1902 till general och blef 1905 guvernör öfver Gibraltar. V. S.-g.

Forest of Dean [få'rist øv dī'n]. Se Dean forest.

Forey [-rå], Élie Frédéric, marskalk af Frankrike, f. 10 jan. 1804 i Paris, d. där 20 juni 1872, genomgick krigsskolan i S:t Cyr, deltog i expeditionen till Algeriet 1830 och tjänade därstädes med utmärkelse till 1844, då han återkom till Frankrike. Brigadgeneral 1848, var han en verksam medhjälpare vid statskuppen 2 dec. 1851. Under Krimkriget förde han under en kort tid belägringsarmén utanför Sevastopol. I italienska fälttåget 1859 vann han i spetsen för sin division striden vid Montebello (20 maj). 1862 fick han befälet öfver expeditionsskåren mot Mexico och landsteg med denna i Veracruz 22 sept. s. å. Efter intagandet af fästningen Puebla (17 maj 1863), som skyddade huvudstaden Mexico, utnämndes han till marskalk. Men kort efter det han verkställt sitt intåg i Mexico och insatt en ny regering, återkallades han och ersattes af marskalk Bazaine. Han användes därefter en tid såsom minister i Petersburg. C. O. N.

Forez [fårē], landskap i Frankrike, motsvarande norra delen af nuv. dep. Loire. Det hade under medeltiden egna grefvar och förenades 1527 med franska kronan.

Forez, Monts du [må dy fårē], bergskedja i Frankrike, mellan Loires och Alliers floddalar, på gränsen mellan dep. Loire och Puy-de-Dôme. Högsta toppen är Pierre-sur-Haute, 1,640 m. Öfver bergskedjan går vägen mellan Clermont och Lyon. På andra sidan Lignon fortsättes bergskedjan af Bois-noirs och Montagnes de la Madeleine.

Forfar [få'fa]. 1. F. I. Angus, grefskap i östra Skottland, omgivet af Nordsjön, Tay-viken och grefsk. Perth, Aberdeen och Kincardine. 2,263 kvkm. 284,082 inv. (1901). Genom norra delen gå utgreningar af Grampianbergen, där kallade "Braes of Angus", ett till största delen ofruktbart, med hedar och kärrtrakter beträckt, men äfven af natursköna och fruktbara dalar genomskuret bergland; midtlandet upptages af Strathmore-slätten ("Howe of Angus"), och genom södra och sydvästra delen gå Sidlaw hills, som skilja Strathmore från det jämna och fruktbara kustlandet. Jordbruket står mycket högt, och icke blott på det fruktbara slättlandet, utan också på stora sträckor i berg- och högländet bärgas rika skördar. Industrien omfattar företrädesvis linne- och ylleväveri. — Från F. härstammar Skottlands förnämsta nötboskapslag, Aberdeen Angusrasen, som, numera talrikt före-

kommande äfven i grefsk. Aberdeen, Banff och Moray, spelar stor roll på den engelska köttmarknaden. Rasen har utpräglad gödtyp, men ej korthornets rätliniga former, utan mera afrundade sådana. Hos fullgödda djur närmar sig kroppen formen af en cylinder. Hithörande djur äro obehörnade, "polled cattle". Hufvudformen är den för hornlösa nötkreatur gemensamma: hög pannknöl och bred panna mellan ögonhålorna. Extremiteterna äro korta och benstommen fin. Mankhöjd omkr. 125—130 cm. Färgen är glänsande svart. Mr Hugh Watson, som bodde på gården Keillor i F., utförde början af 1800-talet det grundläggande afvelsarbete inom rasen, och fördenskull äras hans minne bland uppfödarna af detta boskapslag. — 2. Hufvudstad nämnda grefskap, nära en liten sjö i Strathmore 12,061 inv. (1901). Linne- och jutemaukturf. F. var fordom stundom residensstad. — Sydväst därför, vid Dean, ligger det genom Shaksperes "Macbeth" bekanta slottet Glamis, som dock ej nämnes i urkunder förr än 230 år efter den skildrade tilldragelsen. Den nuv. byggnaden uppfördes 1578—1621. I. H. F.

Forfeit [få'fit], eng. (af mlat. *forisfaccere*, *a fo'ris*, utanför, och *fa'cere*, göra), eg. förseelse, lagöfverträdelse, förfall, något som genom en förbrytelse förverkas, böter, straff. I Sverige begagnas ordet endast såsom *kapplöpningsström* och betecknar den penningssumma, som erlägges för en till löpning anmäld häst, hvilken af en eller annan orsak icke deltagit i täfingen (har fått förfall). Den afgift, som skall betalas för hvarje häst, hvilken anmäles till en löpning, kallas: insats och forfeit. Forfeitsbeloppet måste åtfölja anmälningen, och hela insatsen var erlagd, innan ryttaren väges till löpningen; i anna fall kan anmälningen förklaras ogiltig. Det föreskrives i vissa löpningar ett större och ett mindre forfeit. I propositionen till sådan löpning står t. ex.: Insats 100 kr., forfeit 50 kr., dock endast 20 kr., om anmälan göres den och den dagen, d. v. s. om forfeit anmäles på den bestämda dagen, erläggas endast 20 kr., därefter inbetalas den högre forfeiten före utgången af den tid, för hvilken den lägre gäller; motsatt fall antages, att den ifrågavarande hästen utgår ur loppet. Insats och forfeit kunna också vara lika stora, d. v. s. att för den anmälda skall erläggas hela insatsen, äfven om han ej täflar. I propositionen betecknas detta med: p. o. p., förkortning af *pay or pay*, löpa eller betala. B. C.-m.

Forfex, lat., skära. Se Cuneus.

Forficula, zool. Se Tvestjättar.

Forficulidæ, zool. Se Tvestjättar.

Forgách I. Forgács [få'ratç], gammal ungersk adelsläkt, omtalad redan på 1200-talet. — Ferenc F., f. 1530, d. 1575, var sedan 1571 kansler hos fursten af Siebenbürgen och skref en värdefull ungersk samtidshistoria (på latin) för tiden 1540—72 (utg. i "Monumenta Hungarice historica" bd 16, 1866). — Adam F., f. 1601, d. 1681, innehade under 1600-talets strider flera viktiga befä. mot Georg I Rákóczy och turkarna samt erhöll 1641 grefslig värdighet. — Simon F., f. 1669, d. 1724, deltog med stor tapperhet i Frans Rákóczys uppropp från 1704 och följde denne i landsflykt 1711. — Grefve Antal F., f. 1819, d. 1885, var en af de få ungerska magnater, som under 1848 års händelser togo parti för Österrike, innehade sedermera flera

nöga österrikiska ämbeten samt återvände 1861 till hemlandet som ungersk hofkansler, på hvilken post han utsattes för mycket hat från det nationella partiet. 1866 blef F. guvernör (obergespan) i komitatet Nógrád och invaldes 1869 i ungerska deputeradekamraren.

Forgács. Se **Forgách.**

Forgeot [färjå], Nicolas Julien, fransk öfvertärare, f. 1758, d. 1798, skref bl. a. komedierna *Les rivaux amis* (1782; "De vänfaste rivalerna", 1793), *Les dettes* (1787; "Björnarna", 1793), *L'amour conjugal ou l'heureuse crédulité* (1781; "Borgmästaren och borgmästarinnan eller den äkta träleken", 1791) samt *Le rival confident* (1788; "Det farliga förtroendet", 1794).

Forges-les-Eaux [färj lås å], kurort i franska dep. Seine-inférieure, nära Andelle, 160 m. ö. h. Omkr. 2,000 inv. Järnhaltiga mineralkällor af Fe C., hufvudsakligen hållande kolsyr. järnoxidul. Mycket besökt kurlplats.

Foring. Se **Fodring.**

Forio [färjå], hufvudort på italienska ön Ischia. 3,211 inv. (1901; som kommun 6,656 inv.). Den förstördes delvis vid jordskalfvet 1883.

Förkel, Johann Nikolaus, tysk musikhistoriker, f. 1749 nära Koburg, d. 1818 i Göttingen, blef 1778 universitetsmusikdirektor i Göttingen och 1780 filos. hedersdoktor där. Hans kompositioner äro af obetydligt värde. Däremot har han genom sin musikteoretiska verksamhet och särskildt som musikhistorieskrifningens fader i Tyskland inlagt stora förtjänster. Hans ofta klandrade brist på ömdöme och kritisk sofring motväges af tor sorgfällighet och flit i samlandet. Hans förnämsta verk äro *Musikalisch-kritische bibliothek* (3 bd, 1778—79), där han bryter en lans med Gluck, *Allgemeine geschichte der musik* (2 bd, 1788—1801; ofullb., när blott fram till 1550), och det epokgörande *Allgemeine literatur der musik* (1792).

A. L.*

Förkys (grek. Φόρυγος, lat. Phorcys), grek. myt., en hafsgud, enligt Hesiodos son af Pontos (hafvet) och Gaia (jorden), var förmäld med sin syster Keto och fader till graierna och gorgonerna samt, enligt Homeros, till nymfen Thoosa, cyklopen Polyfemos' moder och enligt yngre sagor äfven till Hesperiderna och Skylla. I motsats till sin broder Nereus representerar F. företrädesvis det hemiska och förfärliga hafvet och gällar såsom härskares öfver de i dess djup boende vidundren.

A. M. A.

Förkärla, socken. Se **Förkärla**.

Forlana, Furlana, veneziansk dans af munter karaktär, i $\frac{6}{8}$ takt, uppkallad efter forlanerna, invånarna i Friuli.

A. L.*

Forli, 1. Provins uti Italien, landskapet Emilia, omfattar södra delen af det forna Romagna. 1,879 officiellt 1,884 kvkm. 280,823 inv. (1901; 1906 beräkn. 289,327), 154 inv. på 1 kvkm. Provinsen genomskäres af den gamla *Via Emilia* och är i allmänhet bergig. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, vid floden Montone och järnvägen mellan Bologna och Ancona. 15,082 inv. (1901; som kommun 43,708 inv.). Biskopssäte, lyceum, tekniskt institut, pinakotek och museum, meteorologiskt observatorium, bibliotek (80,000 bd, stor autograf-samling). Praktfull katedral (Santa Croce), med kupolmålningar af Cignani. Silkespinnerier, till-

verkning af maskiner, lervaror, hattar och möbler. F., fördom *Forum Livii*, säges vara anlagdt af konsul Livius Salinator (207 f. Kr.). F. hörde till Exarkatet, men bildade under den senare medeltiden en republik, som 1504 af Julius II åter förenades med Kyrkstaten.

Forli, Melozzo da. Se **Melozzo**.

Forligelsescommissioner. Se **Förlikningsdomstolar**.

Forlimpopoli [-påpäli], stad i italienska prov. Forli, vid järnvägen mellan Bologna och Ancona. 2,214 inv. (1901; som kommun 5,774 inv.). Vinodling. Orten kallades af romarna *Forum Populii*.

Form (lat. *forma*), det sätt, hvarpå ett helts beståndsdelar äro förenade eller ordnade; gestalt, skapnad, figur, sammanfattningen af ett tings gränsvyter eller gränslinjer; det sätt, hvarpå något företeer 1. uppenbarar sig; det sätt, hvarpå en sak är gjord, framställd 1. behandlad; ordnande regel; konstitution, grundlag (t. ex. regeringsform); lagbundet verksamhetssätt (t. ex. åskådnings- och tankeformer i filosofien); olika sätt att uttrycka sina tankar; vedertaget sätt för vissa skriftliga akters 1. rättshandlingars uppsättande. — 1. *Fys.-kem.*, kroppars tillstånd i afseende på deras smådelars starkare eller svagare sammanhang (fast, flytande form, gasform). Se **Aggregationstillstånd**. — 2. *Estet.*, det sätt, hvarpå föremål, förlopp och idéer gestaltas i skön konst. Vid konstverk kan allting sägas bero på formen. Konstnären tänker sig innehållet från början och ovillkorligen i den form han kan gifva åt det; innehåll och form äro i det äkta konstverket innerligt sammansmälta och bilda en enhet, som bär individualitetens prägel. De starka skönhetsintryck, som formen framkallar, härröra af delarnas anordning och gestaltning, i bildverk af grupperingen, symmetriskt linjespel, färgharmonier, i poesi och musik bl. a. af rytmen, välljudet, samklanger och tonintervaller. — 3. *Språkv.* Se **Böjning** 3, **Genus** (verbs) och **Kasus**. — 4. *Mat.* Se **Binär form** och **Kvadratisk form**. — 5. *Krigsv.* Se **Formering**. — 6. *Tekn.* gjutform, urholkning, hvari gips eller smält metall gjutes för att vid stelnandet forma sig därefter. Se **Gjutning**. — 7. *Boktr.* Se **Tryckkiorm**. — 8. *Vid papperstillverkning* det underlag (af metallduk o. s. v.), på hvilket pappersmassans filt-bildning i arkform försiggår. — 9. *Vid tygtryck* träskivor, hvarpå upphöjda mönster äro utskurna. — 10. *Sporto.*, den kapacitet hästen under offentliga löpningar ådagalagt i förhållande till andra hästar. En häst kan vara i sin bästa individuella kondition och ändock visa en dålig "form" i jämförelse med andra hästar.

Forma (lat.), *bot.* Se **F.** (förkortningar), sp. 1210.

Forma, *bergsv.*, kallas den öppning, hvarigenom blästern indrives i smältugnar eller hårdar. Vid äldre masugnar och så länge kall bläster begagnades, murades formen i halfrund form af eldfast sten eller uthöggs i en sandsten samt försågs på botten med en lös plåt, den s. k. *form plåten*, genom hvars höjning eller sänkning blästerns riktning reglerades. Den murade formen ersattes, då blåsningarna började blifva längre, af en smidd plåt och slutligen af en kopparplåt. Då varm bläster infördes, kunde denna enkla tillställning för formen

ej längre motstå den starka värmen inifrån masugnsstället, och därför inrättades s. k. vattenformor, med dubbla väggar, mellan hvilka vatten ständigt cirkulerar. Dessa götos till en början af tackjärn, men göras nu allmänt af smidt järn; på senare åren har man äfven börjat göra dem af fosforbrons, eller också framställas de i ståljugods. I mynningen är formen i allmänhet rund, och hela dess yttre skapnad är en stympad, ihålig kon. För smältfärdiga begagnas numera äfven allmänt vattenformor, men för rädhärdar bibehållas ännu på många ställen kopparformor utan vatten-cirkulation, för att därigenom undvika för stark afkyllning inåt härden. Vid moderna masugnar, särskildt koksugasugnar, användes äfven en vattenkyld form för slaggens kontinuerliga aftappning; denna benämnes efter sin upptäckare Lürmanns slaggsforma. C. A. D. (G. D.)

Formal- 1. *Formell* (af lat. *forma*, skapnad), som rör formen, i motsats till material, materiell. — *Formalisera*, bringa något i sträng form, hålla strängt på formen, vidlyftigt utbreda sig öfver något. — *Formalism* (fr. *formalisme*), noggrant iakttagande af den yttre formen, ofta med förbiseende af allt annat; den ensidiga utbildningen af former (yttre lagar och regler), utan nödig hänsyn till det ideella. Inom filosofien betecknar ordet brist på tankeinnehåll, ett tomt spel med kategorier och filosofiska termer. Inom konsten åter — hvars viktigaste moment formen är, i dess betydelse af motsats mot å ena sidan det konstnärliga materialet, ämnet, och å den andra innehållet, den konstnärliga tanken — betecknar det ett stelnande i vissa konventionella skönhetsregler, som lägga ett tryckande band både på det fria förfogandet öfver ämnet och på den fria utvecklingen af idén. — *Formalist* (fr. *formaliste*), en som fäster alltför stor vikt vid formen, bokstaven, antagna bruk o. s. v. — *Formaliter*, nlat. (af lat. *forma*, form), formellt, hvad formen beträffar (motsats: materialiter); med iakttagande af vanligt bruk; uttryckligen. — *Formalistiskt* (fr. *formaliste*), yttre form, antaget bruk, formsak. — *Formalprinciper*, de grunder, som bestämma formen, sättet för vårt kännande, tänkande och handlande, utan hänsyn till dess innehåll. Om ordets teologiska betydelse se *Dogmatik*, sp. 620 — 621. — *Formell ackommodation*. Se *Ackommodation*. — *Formell* (l. humanistisk) bildning, den harmoniska utbildningen af de för människan såsom sådan egna själsanlagen; den rent språkliga och logiska bildningen, i motsats mot den reala, hvilken har till mål kunskapen om föremålen i naturen och det verkliga lifvet. — *Formell rätt*, hvarje förnuftigt väsendes allmänna befohgenhet att fritt verka i den yttre världen. — *Formell sanning*. Se *Bevis* 2. — *Formell taktik* l. *Elementartaktik*. Se *Taktik*. — *Formellt subjekt*. Se *Subjekt*. — *Formell vetenskap*, vetenskap, som mera uteslutande har formen till sitt föremål, såsom matematik, logik, estetik. A. F.*

Formaldefinition. Se *Formal-* och *Definition*.

Form-aldehyd (jfr *Aldehyd*), kem., H. CHO, erhålles, om ångor af träsprit och luft ledas öfver måttligt upphettad koppar eller platina. Form-

aldehyd, som framställdes 1867 af tyske kemisten A. W. Hofmann, är en färglös, högst irriterande gas, hvilken kan förtätas till en vid -21° kokande, färglös vätska. Den polymeriserar lätt till större molekyler, nämligen dels till paraformaldehyd (H. CHO)₂, en hvit, vattenlöslig massa dels till trioximetylen (H. CHO)₃, som uppstår vid indunstning af formaldehydlösningar och som vid destillation åter sönderfaller i formaldehyd. Alkali öfverför formaldehyd i metylalkohol och myrsyra. Kalk, blyoxid och kalciumkarbonat åstadkomma formaldehydens kondensation närmast till glykolaldehyd och vidare till en blandning af sockerarter, som kallats *formos* och som allteftersom arbetsmetoden består af endast pentoser (arabinketos) eller därjämte hexoser (inaktiv fruktos). Enligt ett antagande af A. v. Baeyer bildas under assimilationsprocessen i växtcellerna såsom först produkt formaldehyd, som därpå förvandlas till socker.

Formaldehyd har erhållit stor användning såsom antiseptiskt medel, till konservering af anatomiska och zoologiska preparat m. m. För detta ändamål användes, under namn af *formol* och *formalin*, en 35- till 40-procentig vattenlösning af formaldehyd. För desinfektionsändamål nyttjas denna lösning i olika utspädningsgrader (se vidare *Desinfektion*). P. T. C. (H. E.)

Det i Sv. farmakopén upptagna *formalin* et *Solutio formaldehydi*, är en 35-proc. vattenlösning med omkr. 1,08 eg. vikt, en klar färglös vätska med till tårar retande lukt och neutral eller svagt sur reaktion; den låter blanda sig alla förhållanden med vatten och sprit. — Formaldehyd besitter i hög grad aldehydernas allmänna egenskap att reducera många ämnen, och därpå torde väsentligen dess verkningar på organismen grunda sig. Koncentrerade formaldehydångor eller starka vattenlösningar reta levande väfnader häftigt och döda tillika direkt de yttliga väfnadslagren genom att koagulera ägghviteämnena samt förändra bindväfen ungefär så som garfämnerna (formalgarfning). Lim blir därpå hårdt och sprödt. Äfven mera förtunnade ångor samt utspädda lösningar retar mer eller mindre häftigt; 3—4 proc. lösningar angripa huden ganska starkt. Blod (blodfärgämne) förändras af formaldehyd. Denna är dock ej i högre grad giftig för högre djur och människor. En kanin dödas först af $\frac{1}{4}$ gr., införd i magen under symtom af stark lokal retning, kramp, narkos, andnöd och allmän förlamning. Vid ett svårt förgiftningsfall hos människa upphörde urinafsöndringen under ett helt dygn. I kroppen inkommen formaldehyd oxideras åtminstone delvis och anträffas i form af myrsyraadt salt i urinen. Denna blir i viss mån antiseptisk, förmodligen genom att en del formaldehyd afsöndras oförändrad. — Som antiseptiskt läkemedel användes formaldehyden delvis i form af utspädda lösningar, dels i en mängd sammanstatta preparat, bland hvilka må nämnas *urotropin*, *glutol*, *tannoform* (se dessa ord). C. G. S.

Formalgrund. Se *Formal-* och *Grund*.

Formalin. Se *Desinfektion* och *Formaldehyd*. Formalin användes äfven för betning af utsäde för att aflägsna smitta af rostsvamp.

Formalism. Formalist. Se *Formal-*.

Formaliter. Se *Formal-*.

Formalitét. Se **Formal-**.

Formålprincip, teol. Se **Formal-**.

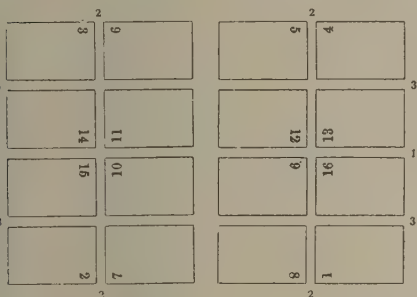
Formamid. Se **Kloralformamid**.

Formän, farm., klormetyl-mentolester, en färglös, i luften rökande vätska, som i beröring med vatten eller fuktig luft spjälkas i formaldehyd, klorätesyra och mentol. Medlet användes i särskilda apparater, ur hvilka ångorna indragas i näsan mot ufvä. C. G. S.

Formandskab. Se **Norge** (Författning och författning).

Formarskgästeri, kam. Se **Fodermarsk**-**aire**.

Formät (fr. *format*, af lat. *formatus*, *formad*). 1. storleken och formen (längd och bredd) på en bok, ett papper, en tafla o. s. v. De olika bokformaten

Ett tryckark oktav.

Folio, kvart, oktav, se fig., duodes, edes o. s. v.) uppkomma därigenom, att hvarje appersark i de olika fallen vikes (falsas) i ett olika antal blad (två, fyra, åtta, tolf, sexton o. s. v.). 2. **Boktr.,** äfven kolumnens bredd och höjd; sammanfattningen af de "steg", som skilja kolumnerna i en slutad "form".

Formation (lat. *formatio*, gestaltning, bildning). 1. **teol.,** sammanfattningen af aflagringar, som genom vissa karaktärer visa sig utgöra ett helt och hvilas bildningstid sammanfaller med någon af hufvudperioderna i jordens utvecklingshistoria, särskildt beträffande det organiska livets utveckling. Hvarje period är nämligen haft sin särskilda växt- och djurvärld, och det är de i aflagringarna inneslutna lämningarna af dessa djur och växter, icke berglagrens petrografiska beskaffenhet, som tjäna till igenkänningsbecken för de olika formationerna.

Det är i synnerhet inom Tysklands och Skandinavien geologiska litteratur, som ordet formation brukar förekomma i ofvan nämnda bemärkelse. De senare årens internationella geologiska kongresser ha mellertid utbytt benämningen formation mot namnet **system**, hvilket redan förut använts af engelska franska författare och som numera äfven i Sverige är det vanligaste. Man använder namnet formation för öfrigt ofta för att beteckna sammanfattningen af petrografiskt likartade eller i afseende på uppkomststätt m. m. sammanhörande bildningar. Å användas t. ex. ej sällan uttrycken granit-

formation, hälleflintformation, sandstensformation, kolformation m. fl.

De geologiska systemen, oafsedt urberget, äro, från de äldsta till de yngsta: *algonkiska systemet*, som är närmast yngre än de arkeiska bergarterna eller urberget, vidare *kambriskä, siluriska, devoniska, stenkolis- och permiska* eller *dyassystemen*, gemensamt benämnda *paleozoiska*; *trias-, jura- och krita-systemen*, gemensamt benämnda *mesozoiska*; *tertiär- och kvartärssystemen*, gemensamt benämnda *kainozoiska* (eller *kenozoiska*). E. E.

2. **Krigsv.,** detsamma som **formering** (se d. o.).

Formbock, bergsv., ett i sidoväggen af hårdar fastsatt tackjärnstycke af för ändamålet lämplig form, mot hvilket forman fastkilas. C. A. D.

Formbröst, bergsv., en fördjupning i den nedre, tjockaste delen af masugnsmuren, hvaruti forman har sin plats. I gamla masugnar var formbröstet mycket stort, emedan äfven bälgarna hade sin plats där. I nyare masugnar, som i allmänhet ha tunnare murar, äro formbrösten ej större, än som behöfves för att lämna nödigt utrymme för arbetet vid formornas renhållning. Vid de allra nyaste masugnarna, med s. k. *fristående ställen*, ha formbrösten försvunnit och blifvit ersatta af en rundt omkring stället gående gång, från hvilken man är i tillfälle att efterse och sköta alla formorna. C. A. D.*

Formeigarr. Se **Cigarr**, sp. 310.

Formel (lat. *formula*), ett för något visst fall föreskrifvet eller genom bruket införd uttryck eller talesätt. 1. **Mat.,** hvarje på matematiskt teckenspråk uttryckt sats, t. ex.:

$$\log(xy) = \log x + \log y.$$

Formeln har vanligen utseendet af en ekvation, men kan någon gång vara uttryckt äfven på annat sätt. Många inom matematiken förekommande formler äro uppkallade efter sina verkliga eller föregifna upptäckare, t. ex. "Cardanos formel" (för tredje gradens ekvationers lösning), "Nepers formler" (för sfäriska trianglar), o. s. v.

2. **Kem.,** ett genom sammanställning af tecknen för beståndsdelarnas atomvikter eller deras multipler bildadt skriftligt uttryck för en kemisk förenings sammansättning och molekylarvikt. Se **Atomvikt**. 1. G. E. 2. P. T. C.*

Forme//. Se **Formal-**.

Formentera [-t'ara], af sp. dial. *formente*, hvete, spansk ö i Medelhafvet, den lösbrutna sydändan af Ibiza bland Pityuserna, från hvilken den nu skiljes af ett 6 km. bredt sund. 96 kvkm. 2,258 inv. (1900). Den är bergig (La Mola, 183 m.) och till en del betäckt med skog, men till största delen bestående af betesmarker. Den frambringar säd, vin och oliver. Äfven salt utföres.

Formära (fr. *former*, lat. *formare*, af *forma*, form), gifva form, bilda, frambringa, stifta (bekantskap), tillspetsa (en pennä).

Formering (se **Formera**). 1. **Krigsv.,** betecknar i organisatorisk bemärkelse bildandet af en truppafdelning samt i taktisk det sätt, på hvilket en trupp är uppställd: i sluten ordning, i linje, i kolonner af olika slag, i spridd ordning o. s. v. I taktisk bemärkelse har ordet **formering** i de senaste svenska reglementena blifvit utbytt mot **form**, och man skiljer alltefter deras ändamål mellan marsch-, samlings-

manöver- och stridsformer. — 2. *Sjöv.*, det läge, som fartyg i förband (flotta, flottilj, eskader, afdelning, division eller grupp) under gång intaga i förhållande till hvarandra. Formering är *enkel*, då fartygen inom förbandet ligga på *en* rad, formeringslinje, vare sig i det främsta kölvatten (kolonn) eller vid sidan af — ”*tvärs från*” — hvarandra (linje) eller i *sned* riktning från det främsta (flankformerings). *Dubbel* kallas formeringen, då fartygen *är* ordnade på två parallella linjer. *Sammansatta* formeringar *äro* af flerfaldigt olika slag, men varligen förstår man därmed formeringar inom en större sjöstyrka, hvars olika divisioner intaga enkla formeringar. — Formering benämndes förr ofta *ordning*, i synnerhet under segelflottornas tid. Numera skiljer man mellan formering och ankarordning (se d. o.). — Af stor vikt är, att formering under strid ”*hålles väl*”. Detta är emellertid förenadt med ytterliga svårigheter, hvarför det är nödvändigt att under frestid flitigt öfva fartygens gång i olika formeringar under skilda förhållanden. I. C. O. N. 2. H. W.—1.

Formeringslinje, *sjöv.* Se Formering 2.

Formey [-mä], Jean Henri Samuel, tysk skriftställare, f. 1711 i Berlin af franska föräldrar, d. där 1797, sedan 1737 lärare vid franska gymnasiet i Berlin, invaldes 1744 i Vet. akad. därstädes och blef 1748 dess ständige sekreterare. F. hörde för öfrigt till Fredrik II:s närmare umgängeskrets. Bland F:s skrifter må nämnas *La belle Wolfienne* (1741—50), en framställning af Wolfs filosofi, *Bibliothèque critique ou mémoires pour servir à l'histoire littéraire ancienne et moderne* (1746) och *Histoire de l'académie des sciences de Berlin* (s. å.). Som bevis på hans oerhörda brefväxling må nämnas, att han efterlämnade öfver 23,000 bref.

Formfräs, *mek. tekn.* Se Fräs.

Formia (fordom *Mola di Gaeta* l. *Castelmola*), hamnstad med hafsbad i mellersta Italien, prov. Caserta, vid Gaetabukten, i en på vingårdar, olivplanteringar och fruktträdgårdar rik trakt. 8,108 inv. (1901). F. ligger på samma plats som forntidens *Formia*, hvars vin besjunges af Horatius. Det fick 338 f. Kr. romersk medborgarrätt och blef ett municipium. Romerska ädlingar byggde villor därstädes, och man visar ännu ruiner, som med orätt påstås vara lämningar efter Ciceros villa (*Formianum*).

Formiæ. Se Formia.

Formica, *zool.* Se Myror.

Formicidæ, *zool.* Se Myror.

Formicoxenus, *zool.* Se Gåstmyra.

Formidabel (fr. *formidable*, lat. *formidabilis*, af *formido*, fruktan, fasa), fruktansvärd, förfärlig.

Formikation (af lat. *formica*, myra), *med.*, myrkrypning, en egendomlig förmummelse, som uppkommer vanligen genom tryck eller annan retnings på en nervstav. Retningen förläggas till nervstammens utbredningsområde i form af en stickning eller liksom kryppning mellan hull och skinn. F. B. (J. E. J.—n.)

Formin. Se Urotropin.

Forminx, forngrekiskt stränginstrument, tillhörande samma klass som kitharan och lyran, från hvilka den torde ha skilt sig endast genom något större dimensioner. Hos Homeros och andra skalder omtalas forminx oftast såsom det af Apollon, tonkonstens gud, företrädesvis begagnade instrumentet.

Den bars i ett öfver skuldran hängande band och spelades med tillhjälp af s. k. plektron, en liten pinne af trä eller elfenben. A. M. A.

Formion (grek. *Φορμιον*, lat. *Phormio*). 1. En af atenarnas bästa fältherrar under Peloponnesiska kriget (431—404 f. Kr.). — 2. En föga bekant peripatetisk filosof, hvilken gjorde sig löjlig genom att införa Hannibal, under dennes vistelse i Efeso, vilja lysa med ett lärdt föredrag öfver krigskonstteori. Jfr *Phormio*. A. M. A.

Formlära, *språkv.*, den del af språkläran, som redogör för ordens form, d. v. s. deras böjning och syntax. Se vidare *Morfologi* 2.

Formnas, *metall.* Se Nas.

Formöl, *kem.* Se Formaldehyd.

Formös, *kem.* Se Formaldehyd.

Formosa (”den vackra”), kin. och jap. *Taiwan*, japansk ö vid sydöstra kusten af Kina, midtemot prov. Fukien och skild från fastlandet genom Fukien-l. Formosasundet. Den ligger mellan 120° 3' och 122° 7' ö. lgd samt mellan 25° 38' och 21° 48' n. br. Öns längd är 395 km., dess största bredd 123 km., arealen 34,753 kvkm. (jämta kringliggande småöar, men oberäknadt Pescadoreerna). Den mindre, västra, delen af F. är öfvervägande lågland, dels slätt, dels kuperad mark, den större, östra, delen är i allmänhet fylld af berg. På ön gå från n. till s. tre bergskedjor: den mellersta, Niitaka-kedjan (högsta topp Niitaka-yama l. Mt Morrison, 4,145 m.) samt längre norrut Setsu-san l. Mt Sylvia, 3,424 m.) består af veckade arkeiska och paleozoiska berg, den västra, Kalikedjan (högsta topparna Tokan-san, 2,830 m., och Kali-san, 2,142 m.), af tertiära lager, den östra Taito-kedjan, skild från hufvudkedjan genom floderna Karenkos, Shukorans och Pinans längddal, likaledes af tertiära lager, men ock af vulkaniska bergarter (mest trakty). I nordligaste F. ligger en vulkangrupp, som skjutit upp genom tertiärlagren (topparna Taiton-san och Shichiseiton-san m. fl.). Af den forna vulkaniska verksamheten återstår i ö. de många solfatarena, af hvilka en och annan ännu utstötter svafvelgaser, de heta källorna och de ofta förekommande jordbäfningarna (en sådan i mars 1906 förstörde flera städer och dödade öfver 8,000 människor). På södra F:s slätter ligger här och där platta, kupol- eller taffelformiga kullar, korallref af ej ännu fastställd ålder. Rika mineralfyndigheter finnas (guld, silver, koppar, bly, järn, svafvel samt vidsträckt brunkols- och stenkolslager och petroleum), men de ha ej mycket tillvaratagits (stenkolsrufer vid Kelung). Floderna äro korta, ha snabbt lopp och äro knappast segelbara. Endast två, som båda bära namnet Tamsui-kei (sötvattensflod), egna sig till någon del för båttrafik. Den norra uppstår vid Taihoku genom föreningen af Taikokan-kei och Shinten-kei och uttager fr. h. Kelung samt faller ut nedanför Tamsui på nordvästra kusten. Den södra strömmar längs centralkedjan och faller ut på sydvästra kusten. Den västra kusten är mer rik på bukar, hamnar och ankarplatser än den östra. F., som ligger under vändkretsen, har ett tropiskt klimat med en årstemperatur i Taihoku (nära norra ändan) af 21,0° (febr. 14,0°, juli 27,0°). Absoluta minimum där är 3,0° och maximum 36,0°. Nordöstmonsunen blåser från sept. till april, eljest sydvästmonsunen. Regnmängden är mycket stor: i Kelung,

som har två regntider, en på vintern och en på senhösten, är den 3,000 mm. (1898: 5,238 mm.). Det fuktiga och varma klimatet är i hög grad osundt. Växtvärlden är besläktad såväl med den siamesiska som med den japanska. F. är ett ständigt grönt land med ogenomträngliga snår. Till 500 m. går jämte grässlätten en tropisk vegetation af *Ficus*, *Pandanus*, palmer och *clusiaceae* och till 1,800 m. en subtropisk, alltid grön löfskog, i hvilken kamferträden gå upp till 1,980 m. höjd, därofvän vidtager barrskogsregionen med *Cryptomeria* och *Chamaecyparis*, *Picea* och slutligen, till de högsta bergstopparna, *Abies*- och *Juniperus*-arter. Enligt uppgifter i Davidsons beskrifning öfver F. äro bland öns 35 daggdjursarter 14 och af dess 145 landfågelarter 34 inskränkta till denna ö. — Folk-mängden uppgår till något öfver 3 mill. (däraf omkr. 100,000 japaner) och består i norra F. till stor del af invandrade kineser, som kallas haklo (ursprungligen från prov. Fukien) och hakka (från prov. Kuangtung). Den öfriga befolkningen visar en omisskännlig släktskap med malajerna. Att dessa malajiska invandrare därstädes påträffat en urbefolkning af negritos är icke osannolikt. Japanska lärde fördela dessa stammar, flera hundra till antalet, i 8 grupper, skilda från hvarandra ej blott till seder och bruk, utan och till språk, hvilka äro så olika, att den ena gruppen ej förstår den andra. Några ha under kinesiskt inflytande öfvergivit sina ursprungliga plägseder och språk. Andra ha dragit sig undan till de centrala bergstrakterna, där de bevarat sitt oberoende. De sistnämnda anses utgöra endast omkr. 100,000. Många af F:s stammar idka utfarande "hufvudjakt". De bo i bysamhällen i hus af sten och trä och drifva jordbruk med järnredskap, ehuru de ej förstå metallers bearbetning. De sakna ej artistisk begåning; träsnideri, keramik och flåtningskonst stå tämligen högt. Sina kläder förfärdiga de af hemväfda tyger och hemgarfvadt skinn. Äktenskap mellan nära anförvanter är förbjudet. De hålla sina äldringar i ära och äro högtidliga begrafningar; de dyrka förfäderna, tro på själens oödlighet, men betrakta de afidnas andar som onda makter. De leva i engifte, och kvinnorna intaga en aktad ställning. F:s hufvudnäring är jordbruk (potatis, hirs, tobak, ärtor), på slättlandet odlas mycket sockerrör och te (som ej öfverträffas af något annat lands), vidare batater, jama, taro, indigo och jordnötter. Industrien producerar socker, rispapper, indigo och kamfer, det sista såsom statsmonopol (sedan 1899). Öns viktigaste exportvaror äro te, ris, socker, kamfer, guld, färgväxter, växtfibrer och svaivel. Guldproduktionen har, sedan Japan förvärfvade ön, vuxit från 3 till mer än 5 mill. kr. årligen. Handelsomsättningen med utlandet utgjorde 1905 24,45 mill. yen (1 yen = 1,35 kr.) i import och 24,35 yen i export; däraf komma på Japan 13,5 mill. yen af importen och 13,7 mill. yen af exporten. F. har 12 öppna hamnar, ehuru endast 4: Tamsui och Kelung i n. samt Takao och Anping (Taiwanhu) på västkusten, begagnas af fartyg i utländsk trafik. Af järnvägar finnas linjen Kelung—Taihoku och dess hamn Tamsui samt linjen Taihoku—Shinchiku (tills. omkr. 370 km.) samt öfver 300 km. spårvägar. Vägar ha anlagts öfver hela ön, ett ordnad postväsen införts (omkr. 40 stationer) samt telegraf- och telefonlinjer

byggts (resp. 1,800 och 560 km.). Japanerna ha vidtagit hygieniska arbeten, såväl afoppsledningar i städerna som sjukhus, vattenledningar, artesiska brunnar, och upprättat ett undervisningsväsen, ej blott för japanerna, utan äfven för infödingarna, med flera hundra elementarskolor, jämte normal-skolor och en medicinsk läroanstalt. Sedan flera årtionden tillbaka ha missionärer, såväl protestantiska som katolska, verkat bland infödingarna. Hufvudstad är Taihoku.

Historia. Kineserna sammanfattade ursprungligen F. med den långa därifrån till Japan sig sträckande ökedjan under namnet Liukiu och kallade den än Lilla Liukiu, än Stora Liukiu, namn, som man äfven möter på äldre europeiska kartor, till dess det portugisiska namnet F. småningom blef allmänt. Kineserna besökte dock ön endast tillfalligtvis. Efter 605 e. Kr., sedan malajerna tagit ön i besittning och en kinesisk expedition förgäfvets sökt förmå dessa att erkänna Kinas kejsare och betala honom tribut, nämner kinesiska historien ingen officiell samfärdsel med ön under flera årh. 1430 skall ett kinesiskt fartyg ha blifvit vinddrift till F. och kinesiska hofvet därigenom fått kännedom om ön. Denna besökte sedan af kinesiska och japanska sjöförfvare och handlande, hvilka småningom slogo sig ned på ön och utan ömsesidiga fientligheter tillgodojorde sig dess naturalster. De s. k. hakka, en pariasklass, som i sitt hemland, prov. Kuangtung, förföljdes från ort till annan och därför i 14:e och 15:e årh. i stort antal utvandrat till F., blefvo därunder af stor nytta såsom mellanhänder mellan öns infödingar och de främmande köpmännen. 1624 bemäktigade sig holländarna en liten ö midtemot staden Taiwan (nuv. Tainan) på västkusten och grundade där Fort Zelandia, hvarifrån de behärskade slätten och närgränsande smärre berg. De sökte äfven genom missionärer och lärare inverka på befolkningen. Ett af spanjorer 1626 anlagdt fäste San Salvador vid det nuv. Kelung stormades af holländarna 1642. Dessa förjagades emellertid 1662 af en sjöförfvarhövding Koxinga från Amoy, hvilken på F. bildade en själfständig stat, som bestod till 1683, då ön kom under Kina. Under Kinas krig med Frankrike 1884—85 eröfrade amiral Courbet Kelung och Pescadoresarna, men de återlämnades vid krigets slut. Genom freden i Shimonoseki 17 april 1895 afstod Kina bl. a. F. jämte Pescadoresarna till Japan, hvars administration i början präglades af hänsynslös godtycklighet och gaf anledning till flera uppror. Dessa medförde ett fullständigt omslag i förvaltningen, och en bättre ordning infördes af japanske statsmannen Kodama. Man skyr nu inga ansträngningar för att göra landets öppnande och tillgodo-görandet af dess naturliga rikedomar till en ekonomisk fördel för alla parter. På offentliga arbeten har Japan utgivit mycket pengar, i synnerhet på hamnanläggningen vid Kelung, hvars hamn fördjupats från 4 till 24 fot, så att F:s produkter ej längre behöfva sändas till Hongkong eller Amoy för att där omlastas. Den kristna missionen skyddas, enär de kristnade infödingarna i regel äro laglydigare än den öfriga befolkningen.

I koloniens förvaltning ha japanerna tagit de engelska kronkolonierna till mönster. Någon egentlig författning med folkrepresentation är det dock ännu icke tal om. I spetsen för styrelsen står en general-

guvernör, som med den japanske inrikesministern som mellanman är mikadon ansvarig för utfövärdet af sitt ämbete. I exekutiva angelägenheter har han vid sin sida ett råd, som består af de olika provinsernas viceguvernörer och de högste befälhafvare för de på ön varande land- och sjöstyrkorna. Landet är deladt i län, hvilka chefer ha en liknande ställning som motsvarande ämbetsmän i Indien. De infödde längta ej efter det förra godtyckliga mandarinvärdet; endast med lugnandet af de vilda stammarna i öns inre ha japanerna en svår uppgift.

Litt.: W. A. Pickering, "Pioneering in F." (1898), N. Yamasaki, "Unsere geogr. Kenntnisse von d. Insel Taiwan" (Petermann's mitteil., 1900), och J. W. Davidson, "Island of F., past and present history" (1903). J. F. N.

Formosa, territorium i Argentina, mellan floderna Pilcomayo, Teuco och Vermejo samt Paraguay, deras huvudflod, omgivet af Bolivia, Paraguay, guv. Chaco och prov. Salta, 118,000 kvkm., med endast 4,829 inv. (1895). Det omfattar större delen af Chaco central, är skogbevuxet och till en del sumptigt. Huvudort: Formosa, nära Paraguay. 1,537 inv. (1895).

Formosasundet 1. Fukiensundet, sundet emellan ön Formosa och kinesiska prov. Fukien. Dess bredd är 130—250 km. I detsamma ligga ögruppen Pescadores och, s. v. om denna, Formosabankarna. J. F. N.

Formosaviken 1. Umgamaviken, havsvik på östafrikanska kusten, under 3° s. br. I viken utmyrna floderna Osi och Dana.

Formosus, påfve 891—896, f. omkr. 816, blef 864 kardinalbiskop af Porto, sändes 866 såsom missionär till Bulgarien och användes af påfven Hadrianus II i viktiga diplomatiska uppdrag. Han råkade emellertid i strid med den följande påfven Johan VIII (872—882) och blef 876 af honom afsatt och bannlyst. Bannet upphäffdes visserligen 878, men F. måste förbinda sig att ej återkomma till Rom eller göra anspråk på sin biskopsstol. Under Marinus (882—884) återinsattes han i sitt ämbete och blef 891 påfve. Han måste i början sluta sig till Guido af Spoleto, men råkade snart i tvist med denne, inkallade 893 Arnulf af Kärnten och krönte honom till kejsare 896. F. afled 4 april s. å. Under Stefan VII, en af Guidos anhängare, uppgärdes F:s lik; den döde blef af en synod dömd förlostigt påfvetiäran och kastades, sedan tre fingrar på högra handen afhuggits, i Tibern. Se Laugen, "Geschichte der röm. kirche von Nikolaus I bis Gregor VII" (1892), och Dümmler, "Geschichte des ostfränkischen reichs" II, III (1887, 1888). T. H.-r.

Formplåt, bergsv. Se Forma.

Formregal, boktr. Se Regal.

Formsand. Se Gjutning.

Formsnitt, benämning på de äldsta, företrädesvis tyska träsnitten från 1400- och 1500-talen hållna i handteckningsmaner, med endast konturerna och de starkaste skuggorna angifna. Se Träsnitt. Upk.*

Formstycken, maskinb., rördelar, som användas för anordnande af förgreningar eller krökar å rörledning samt för ändring i rörens diameter och form (se Rör). W. H.

Formstyfthetsmoment, skpsb. Se Styfhet.

Formtal, skogsv. Öakta formtal eller reduktions-

faktor kallas det tal, som angiver det geometriska förhållandet mellan kubikinnehållet af en trädstam och en cylinder, som har lika höjd med trädet och hvars bottenyta är lika med stammens bottenyta vid brösthöjd. Med *äkta formtal* menas det tal, som angiver det geometriska förhållandet mellan kubikinnehållet af ett träd och en lika hög cylinder, hvars diameter är lika med stammens diameter vid $\frac{1}{n}$ (vanligen $\frac{1}{200}$) af trädets höjd. *Absolut formtal* beräknas däremot endast för den del af stammen som är belägen ofvanom en konstant mätthöjd, vanligtvis 1,8 m. från roten. C. G. H.*

Formula, lat., formel (se d. o.), formülär (se Censor, sp. 1424). — *F. conco'rdia*. Se Konkordieformeln. — *F. conse'nsus helve'tica*. Se Amyraut och Heidegger, J. H. — *F. maublunne'nsis*. Se Konkordieformeln och Maulbrunn. — *F. missæ*. Se Gudstjänst.

Formulära. Se Formulär.

Formulär (fr. *formulaire*, lat. *fo'r'mula*, dimin. af *forma*, form), mer eller mindre allmängiltigt form för en tabell, ett kontrakt, en skriftelse o. d.; själva det papper, som (i tryck eller skrift) upptager ett sådant formulär, med tomrum för det speciella innehållet. Jfr Blankett. — **Formulära** (fr. *formuler*), gifva en bestånd (skriftligt eller muntligt) afattning åt ett påstående, ett förslag o. s. v., uppsätta (i behörig form), stilisera.

Formväg, metall. Se Catalansmide.

Formyl, kem., en hypotetisk, sammansatt radikal, CHO, som antages ingå i myrsyra CHO.OH. P. T. C.

Fornaldarsögur [foddn-], "forntidsagor", kallas de isländska sagorna om hjältar från förhistorisk tid, af hvilka en del säkert har en, om ock otydlig, historisk bakgrund, andra åter äro h. o. h. uppdiktade. Ehuru dessa sagor hvilat på mycket gamla traditioner, äro de i det skick vi känna dem unga: de äldsta af dem äro väl utarbetade på 1200-talet, men långt flera först på 1300- och 1400-talen. Som förebilder för dem ha de historiska sagorna tjänat. men efterbildningarna nå ej i litterärt afseende ens närmelsevis upp till dessa förebilder. De handlande personernas karakteristik, om den alls finnes, är flack och ytlig, stilen är ledsamt likadan i alla dessa forntidsagor, ofta i hög grad bombastisk, och de visor, som finnas inströdda i texten, äro allesammans öakta, ehuru väl oftast något äldre än prosatexten (mestadels från 1100-talet) och mången gång af rätt stort poetiskt värde. Sagornas huvudsakliga innehåll utgöres af strider och äfventyr i olika länder, dock mestadels i Norden, med både människor, jättar, troll och odjur af alla slag, där hjälten utför de omöjligaste bedrifter. Något historiskt värde ha de knappast, men så mycket större folkloristiskt. De utgafos af Det kongelige nordiske oldskriftselskab under titeln "Fornaldarsögur Norurlanda" (3 bd, 1829—30). Bland dem må nämnas Völsungasagan, Rolf Krakes saga, Ragnar Lodbroks saga, Hervörs och Heidreks saga, Hälfs saga, Orvar Odds saga, Hromund Gripssons saga, Herrauds och Boses saga och Fritjofs saga. B. N.-g.

Fornander, Abraham, etnografisk författare, havaiisk ämbetsman, f. 4 nov. 1812 i Gärdslösa socken på Öland, d. 1 nov. 1887, studerade i Uppsala och Lund, reste på 1830-talet till Amerika, Japan och Kurilerna och bosatte sig 1843 på Havaii-

garna, där han 1847 ingick äktenskap med dottern till en infödd hufvding, anställdes 1858 i hawaiiska regeringens tjänst och beklädde åtskilliga betydande ämbeten (öfverdomare på ön Maui, generalinspektör för skolväsendet, ledamot af rikets högsta domstol o. s. v.) och verkade äfven någon tid såsom tidsningsredaktör. Fregatten "Vanadis" besökte på sin jordomsegling Havaii, och en tid därefter blef F. riddare af Nordstjärneorden (1884). F. skref *An account of the polynesian race, its origin and migrations and the ancient history of the hawaiian people to the times of Kamehameha I* (I, London 1878, behandlande den polynesiska rasen i allmänhet, dess asiatiska ursprung, rituella bruk, fornsagor, emigrationer; II, 1880, Havaiis historia; III, 1885, språkliga jämförelser). Med en i betraktande af hans lefnadsomständigheter förvånande litteraturkännedom förenar F. en intim och vidsträckt själf-förvärfvad kunskap om polynesiska förhållanden, språk och framför allt traditioner, något som ger hans bok ett fortärande värde. I likhet med W. v. Humboldt och framför alla F. Bopp söker F. att af de polynesiska folken vindicera ett mer eller mindre ariskt ursprung eller släktförhållande, enligt F. påverkad af ett kusjitiskt (hamitiskt) kulturinflytande. N. E. H.

Fornander, Andreas, skulptör, f. 12 dec. 1820 i Kalmar, d. 4 nov. 1903, var 1845—50 lärjunge vid konstakademien, af hvilken han 1853 blef agré. Han egnade sig i synnerhet åt jakt-djuret och återgaf dem vanligen i terrakotta och i mindre skala. Hans enda större arbete torde vara *Lejon* (1866, uppställt å Luolais exercis-plats vid Tavastehus till minne af ett kejsarligt besök därstädes), bland de mindre grupperna äro *En dalkarl som fångar en varg*, *Stridande hundar* m. fl. F. sysselsatte sig äfven med landskaps-målning samt med mineralogiska och kemiska undersökningar. Han utgaf en liten skrift, *Om nya smalmuppläcker och tankar om Sveriges skalkkam-mar* m. m. (1865).

—rn. (G-N.)

Fornarina, La, it., eg. "bagarskan" l. "bagar-dottern", namn på Rafaels älskade samt på hennes i Palazzo Barberini i Rom befintliga och af mästaren själf målade porträtt. Ett i Tribuna i Uffizi (Florens) befintligt kvinnoporträtt (sign. 1512), som länge med förutt gällt för F:s porträtt, har af den nyare forskningen tillskrifvits målaren Seb. del Piombo.

Fornaris y Luque [färna'ris i lu'ke], José, spansk författare, f. 1827 i Bayamo (Cuba), blef professor först i litteraturhistoria, sedan i klas-siska språk i Habana, men flyttade 1871 öfver till Spanien, bereste England, Italien och Frank-rike och återvände till Cuba 1881. Såsom drama-tiker är F. mindre betydande, men dramerna *Hija del pueblo* (1865) och *Amor y sacrificio* ha vunnit mycket erkännande. Såsom lyriker har F. däremot producerat alster af bestående värde, såsom *Los cantos del Siboney*, en serie kubanska legender, om hvilken en framstående spansk kri-tiker yttrat: "Med samma rätt som Campoamor skapat en ny genre med sina "Dolores", har F. gjort det med sina "Cantos". Vidare att nämna äro *El libro de los amores*, *Cantos tropicales* och *El arpa del hogar* (1878). F. har äfven publicerat en del föreläsningar, *Figuras de re-tórica* m. m. Ad. H.—n.

Fornbaktriska. Se Ariskaspråk och Aves-tiska.

Fornborg (Borg) kallas inom fornforskningen primitiva forskansningar, bestående af grofva, oftast, åtminstone nu, åsformiga murar eller vallar, alltid uppförda utan användande af murbruk samt van-ligen enbart af löst på hvarandra hopade block eller stenar, ej tillhuggna och af mycket växlande dimensioner. I regel äro dessa forskansningar an-lagda å branta och otillgängliga berg. Fornborgarna voro sannolikt blott tillfälliga tillflyktsorter, ett slags befästa läger, dit bygdens befolkning under ofredstid drog sig tillbaka. I Sverige förekomma fornborgar i stort antal; ovanligt talrika äro de särskildt i Mälar-dalen. På Öland förekomma åtminstone 14 och på Gottland ett 20-tal. Flera af de öländska och gott-ländska borgarna ligga på öppna fälten, och murarna äro bildade af kalkstenshallar. Berömda äro *Is-manstorps borg* (se d. o.) på Öland och borgen på Björkö (se d. o.). Dateringen af borgarna är ännu osäker. Få ha undersökts, och fynd från dem äro sällsynta. Säkert är blott, att en del, t. ex. de på Björkö och vid Runsa nära Rosersberg i Uppland, härstamma från slutet af vikingatiden eller början af medeltiden. — Litt.: O. Almgren, "Sve-riges fasta fornlämningar från hednatiden" (1904; med ytterligare litteraturhänvisningar), och E. Ek-hoff, "Tvänne fornborgar vid Tullinge, Botkyrka socken, Södermanland" (i Sv. fornminnesförs tid-skrift, bd X).

T. J. A.

Fornbulgariska. Se Bulgariska språket.

Fornegyptiska. Se Egyptisk skrift.

Fornelius. 1. Lars F., universitetslärare, este-tiker, f. 1606 i Fornåsa socken i Östergötland, af bondesläkt, d. 7 juli 1673, blef 1624 student i Uppsala. 1628 reste han i Nederländerna, studerade för G. Vossius och D. Heinsius, disputerade 1629 utan preses i Leiden och vardt "der hedrad med Gradu magisterii". Därefter begaf han sig till Tysk-land, uppsökte Gustaf Adolf i läget vid Nürnberg och åtföljde sedan konungen, tills denne stupade. 1634 blef han k. bibliotekarie i Stockholm, utnämns 1635 till poeseos professor i Uppsala, men ut-bytte 1646 denna professur mot en inom teol. fakul-teten. — F. var en underlig, men högt bildad man, synnerligt namnkunnig för sitt mästarskap i den klassiska, särdeles romerska, poesien. Utom en mängd latinska tillfällighetsånger och dissertationer skref han två hjältedikter öfver Gustaf I:s och Gustaf II Adolfs bedrifter, den senare i en stil, så fullkom-ligt liknande Vergilius', att man, efter den lärde biskop Wallius' omdöme, "skall inthet annat veta, än som sjelfue Virgilius skrefvuo thet". Hans förnämsta arbete är emellertid *Poetica tripartita* (1643). Ar-betet omfattar, såsom af titeln synes, tre särskilda afdelningar: 1. poesiens ursprung, natur, använd-ning och omfång; 2. skaldestyckens indelning, af-handlande de olika skaldeslagen: epos, drama och lyrik, samt dessas olika arter; 3. stilen, hvilken kan vara antingen hög (sublim, tragisk, patetisk), lagom ("behagskön") eller låg (komisk). För öfrigt röjer arbetet, som nästan helt och hållet står på klassisk grund, stor bekantskap med såväl antikens skaldes som nyare poetiker, såsom Vossius m. fl. A. F.*

2. Jonas Laurentii F., den föregående son, universitetslärare, f. 1635 i Uppsala, d. 1679,

studerade i Leiden, där han 1659 blef filos. doktor, och Franecker, blef professor i astronomi 1664, i matematik 1669 och därjämte pastor i Fündo 1674. F:s föreläsningar omfattade planetteori, beräkning af förmörkelser, geografi och gnomonik samt sfärisk trigonometri. Han var en skicklig mekaniker och glasslappare, så att han själf förfärdigade sina instrument, t. ex. teleskop, tuber och mikroskop. Betecknande för F:s personlighet är akademiska konsistoriets yttrande om honom, att "han med sitt grassateridande och natteskiutande bättre, kanske, tiente vara i knechtehopen än i publico docendi munere sittia". Icke dess mindre var han två gånger akademions rektor.

Fornell, Bror Edvard, novellist, f. 28 juli 1820 på landtgården Eckran nära Göteborg, d. 22 maj 1869 i Karlskrona, ingick tidigt vid flottan, utnämndes 1859 till kapten vid Marinregementet, där han 1866 blef öfverstelöjtnant. Under den älfven sedermera bibehållna pseudonymen Jeronias Munter (en person i Fr. Bremers roman "Hemmet") uppträdde han på 1840-talet med skisser, som 1848 utkommo under titeln *Etyder*, och följdes af konstnärsromanen *En gnista* (1851), societetsskildringen *Lyckan* (1855, förut i "Svenska tidningen") samt reseskisserna *Från Italien* (1858). Därjämte utgaf han *Dramatiska etyder* (1862). F:s arbeten äro samtliga bredt resonerande och höja sig näppeligen öfver de vulmöta försökens nivå, trots en påtaglig sträfvän efter fördjupad karaktärsteckning. Se C. Eichhorn, "Svenska studier", I (1869). R-n B.

Fornengelska. Se Engelska språket.

Fornfynd, fynd af forntida minnesmärken. Se Fornminnen.

Forngutniska. Se Gottland.

Fornhögtyska, det språk, som talades af de tyska stammarna alemanner, bajrare och franker (med undantag af de nordligast boende) från och med den tid, då hos dessa stammar några språkliga minnesmärken öfver hufvud anträffas (600-talet) till omkr. 1100. Efter denna tid kallar man språket medelhögtyska (se d. o.), hvarur omkr. 1500 den nuvarande (nyhögtyskan) framgätt. Från de språk, som talades af de lågtyska stammarna, skiljer sig högtyskan hufvudsakligen genom den s. k. andra eller högtyska "ljudskridningen". Denna ljudlag för visserligen genomförts i mycket olika utsträckning i de olika högtyska dialekterna (fullständigast längst i söder, "hochalemannisch"), men gemensamt för dem alla är öfvergången från allmänt germanskt t i början af ord till z (sv. *tal*, ty. *zahl*) och af mid- och slutljudande k, p, t till resp. *ch*, *f*, *s* (*sak-sache*, *gapa-gaffen*, *fat-fass*). — Den fornhögtyska perioden egde intet gemensamt riksspråk, utan dess litteraturalster äro skrifna på sinsemellan rätt skiljaktiga dialekter, som bildade två grupper. Den ena ("oberdeutsch") omfattade två från hvarandra föga skilda dialekter, den alemanniska (i nuv. tyska Schweiz, sydvästra Bavern, Württemberg, södra Baden och Elsass) och den bajerska (i östra Bavern, Tyrolen, Kärnten, Steiermark och prov. Österrike). Den andra hufvudgruppen ("mitteldeutsch") omfattade dels de från fornhögtysk tid ytterst obetydligt kända dialekterna i Thüringen, öfre Sachsen och Schlesien ("ostmitteldeutsch"), dels tre frankiska dialekter ("westmitteldeutsch"), af hvilka den östfrankiska (i nordvästra

Bavern) och den rhenfrankiska (i Pfalz, Hessen och norra Baden) sammanfattas såsom "oberfränkisch" i motsats mot den tredje, den medelhögtyska (i Rhenprovinen och Luxemburg) som bildar öfvergången till fornlågtyskan (se Nederländska). (Jfr P. Piper, "Die Verbreitung der deutschen dialecte", 1880.) — En med fornhögtyskan besläktad dialekt (med spår af högtysk ljudskridning) talades af langobarderna, af hvilka språk man dock känner endast omkring 200 lösräckta ord samt en massa nomina propria (t. ex. Garibald, hvaraf det italienska Garibaldi). Jfr W. Bruckner, "Die sprach der langobarden" (1895). De alemanniska och bajerska dialekterna äro utförligt behandlade af K. Weinhold "Alemannische gramm.", 1863, "Bairische gramm.", 1867. En kortfattad, men fullständigen öfversikt öfver fornhögtyskan i allmänhet föreligger uti en förträfflig grammatik af W. Brauns ("Althochdeutsche gramm.", 2:a uppl. 1891). — Litteraturen är, med undantag af några få runinskrifter (se L. F. A. Wimmer, "De tyska runminnesmärken", i "Aarbøger f. nord. oldkyndighed", 1894), affattad med latinsk alfabet och förskrifver sig nästan uteslutande från klostertalorna, bland hvilka särskildt de i Fulda och S. Gallen inlagt litterära förtjänster. Endast ett fåtal och till omfånget obetydliga stycken äro af hednisk innehåll (mest trollformler). Den öfriga, rätt om fängsrika, men till innehållet skälligen värdefulla litteraturen utgöres hufvudsakligen af öfversättningar, mestadels af uppbyggligt innehåll: bibelska öfversättningar och kommentarer (t. ex. Notkers psalmbokkommentar på alemannisk dialekt från omkr. 1000), s. k. evangelieharmonier (sammanbetingade af de 4 evangelierna, t. ex. den östfrankiska dialektens hufvudarbete, den s. k. "Tatian" från 800-talet), predikningar, formulär till bikt, dop, eda (t. ex. den bekanta af Ludvig den tyskes här afgifna eden vid Strassburg 842), trosbekännelser och böner m. m. samt en mängd gloss-samlingar (t. ex. d. s. k. "Keronska glossorna", på alemannisk dialekt från 700-talet). Formen är ofta poetisk; stundom förekommer alliteration, t. ex. i den bajerska dikten "Muspilli" (en beskrifning på världens undergång) i den från 700-talet härstammande "Hildebrandslied" (till hvilken dialekt detta intressanta stycke eller rättare sagt fragment, hör, är osäkert) samt de hedniska trollformlorna. Det enda större originalarbete, som finnes, och hvilket följaktligen är fornhögtyskans ojämförligt viktigaste litteraturalster, är den rimmade evangelieharmonin, som på 800-talet författades af munken Otfried från Weissenburg (rhenfrankisk dialekt). Jfr för öfrigt R. Kögel och W. Bruckner i "Grundriss der germanischen philologie" (2:a uppl. 1901), II, 29 ff. Ad. N-n

Fornisländska. Se Fornnordiska språket och Isländska språket och litteraturen.

Fornjot, nord. myt., ett urgamalt väsende bland jättarna. Namnets olika härledningar anföras af E. Hellquist i "Arkiv f. nord. filologi", 19 s. 134 ff. Han själf anser det släkt med isl. yttar "män" och betyda "fornniskiskan, urniskiskan" som upphöf till själva elementerna, i det F. hade tre söner, L. (*Hler*), Läge (*Logi*) och Kare (*Kári*), hvilka härskade öfver hafvet, elden och vinden. — Lå har enligt sagor

sin boning på Läsö. — Dessa och deras barn utgöra tomma personifikationerna af naturföreteelser. Det angelsaxiska växtnamnet *Forneotes folme*, 'F's hand', visar, att F. och varit känd utom Norden. En halfmytisk äfventyrs saga "Om Fornjot och hans ättmän" uppräknar hans afkomlingar ända ned i den historiska tiden; och emedan man fordom fattade sagans uppgifter såsom fullt säkra och sanna, lät man vår historia börja med Fornjotska ätten, som dock af Geijer rättvisligen återförvisades till mytens område. Th. W."

Fornkunskap 1. Arkeologi (se d. o.) är i vidsträckt mening vetenskapen om människosläktets utveckling under äldre tider. Då skriftliga dokument från längre tillbaka liggande tidrymder saknas eller föreligga i blott ringa utsträckning, sysselsätter sig fornkunskapen hufvudsakligen med öfriga bevarade rester, fornsaker och fornlämningar, af mänsklig kultur. Fornkunskapens metod, den *komparativtypologiska*, är densamma, som tillämpas inom de flesta öfriga vetenskaper, särskildt naturvetenskaperna. Liksom inom biologien arternas utveckling och förhållanden till hvarandra utgöra föremål för studium, så studeras inom fornkunskapen fornsakstyperna. Särskildt är detta fallet inom den förhistoriska fornkunskapen. En gemensam indelningsgrund för fornkunskapen skulle möjligen kunna vinnas, om man lade antingen tiden eller kultursammanhanget eller lokalitet till grund för indelningen, men vanligen sammanblandas dessa olika synpunkter, och vi tala om vissa arkeologiska discipliner, som genom det på dem nedlagda intresset vuxit sig starka, såsom jämförande, förhistorisk fornkunskap, orientalisk fornkunskap, af hvilken den bibliska (se Biblisk arkeologi) är en del, klassisk fornkunskap, som omfattar den grekiska och romerska kulturen, och medeltidsfornkunskap, af hvilken den *kristliga* 1. *kyrkliga* utgör ett specialområde. Den förhistoriska arkeologien omfattar här naturligtvis hufvudsakligen Europas förhistoria, men så nära som denna är förbunden med Väst-Asiens och Nord-Afrikas förhistoria och historia, stöter den här samman med den orientaliska fornkunskapen. Ett liknande förhållande eger rum äfven mellan den förhistoriska och den klassiska fornkunskapen samt mellan den klassiska och den medeltida o. s. v. Mera isolerade stå den japanska och den amerikanska arkeologien, af hvilka den senare behandlar hufvudsakligen de amerikanska kulturfolkens historia före Amerikas upptäckt. Naturligtvis ha äfven andra nu levande eller utdöda kulturfolk haft sin förhistoria liksom också i viss mån de nu levande naturfolken, men kunskapen om deras forntid har ännu ej vuxit till den imponerande omfattning som de nämnda disciplinerna.

Såsom vetenskap är fornkunskapen af tämligen ungt datum. Intresset för forntiden tändes under renässansen, och klassiska samt förhistoriska föremål samlades i de påfliga palatsen och furstliga personers konst- och kuriosakabinett. I Sverige vaknade man tidigt till medvetande om betydelsen af de inhemska fornlämningarna, hvarom vittna Joh. Bureus' runarbeten (omkr. år 1600) och den omständigheten, att regeringen 1630 utnämnde två antikvarier, Bureus' lärjungar M. Aschaneus och J. Henrichson Axelhielm. 1667 inrättades Antikvitetskollegium (se

d. o.), som 1692 omdanades till ett Antikvitetsarkiv och som bland andra uppgifter hade att samla våra runinskrifter och undersöka fornlämningarna. 1734 års lag innehåller stadganden ang. inlösen af fornynd. Under senare delen af 1700-talet var intresset för fornkunskapen kanhända mindre starkt, men upplomstrade på nytt i början af 1800-talet, då Götiska förbundet i sin tidskrift "Iduna" intog åtskilliga uppsatser af arkeologiskt innehåll.

Klassisk fornkunskap. Den klassiska forntidens lämningar af konstalter rönt för första gången en vetenskaplig behandling, då Joh. J. Winckelmann sammanställde det då kända materialet i sin bekanta "Geschichte der kunst des alterthums" (1764). Mycket material bragtes i dagen genom de af den neapolitanska regeringen 1738—66 företagna utgräfningarna i det genom Vesuvius' utbrott förstörda Herculaneum. Medlemmar af den 1733 i London stiftade Society of dilettanti gjorde genom sina upptäcktsresor nya landvinningar på den klassiska arkeologiens område. Palmyra och Baalbek gjordes bekanta för allmänheten, och Athens minnesmärken publicerades af målaren J. Stuart och arkitekten N. Revett i ett stort verk, "The antiquities of Athens" (1762—94). En annan publikation, "The antiquities of Jonia", utgafs af samma engelska sällskap 1769 och 1797. 1800-talet hopar snart upptäckt på upptäckt, forskningsresor företagas i olika länder, föreningar bildas till de arkeologiska studiernas befrämjande, och det vunna materialet bearbetas af en väldig stab af forskare. Napoleons fälttåg till Egypten 1799 gaf upphof till studier i Egyptens förhistoria (se Egyptologi), och det af röfvade antika konstskatter bestående Musée Napoléon i Paris ökade starkt intresset för den klassiska arkeologien. Från Aten hemförde lord Elgin i början af 1800-talet till England den berömda Parthenonfrisen (se Elgin marbles), och 1811 upptäcktes de nu i München förvarade arkaiska marmorskulpturerna från Egina (se Eginetisk konst). Utgräfningar företogs i Pompeji 1808—15, och på Sicilien utgräfsdes 1822—23 två älderdomliga grekiska tempel i Selinunte. Att grekerna egt en polykrom arkitektur, påvisade den tyskfödde, men i Paris bosatte arkitekten J. Hittorf efter en resa på Sicilien. Det gamla Etrurien vaknade åter upp genom en rad märkliga upptäckter (se Etrusker). Vid Corneto upptäcktes de första etrusiska gravarna med väggmålningar 1827, och snart öppnades liknande i Chiusi, Veji, Cervetri och Orvieto. Kopior af de flesta finnas i Helbigmuseet i Köpenhamn. Ungefär samtidigt gjordes talrika fynd af målade grekiska lerkärl, s. k. vaser, vid Vulci. Såväl genom bildframställningarna innehåll som genom kärlens form och målningarnas teknik m. m. äro de af största betydelse för den klassiska fornkunskapen. Längre tillbaka i tiden trängde man genom upptäckten af den s. k. Regulini-Galassigraven i Cervetri 1836 med dess innehåll af orientaliserade föremål. 1853 blef det märkliga graffältet vid Villanova bekant med dess från Italiens äldsta järnålder stammade gravar, och i Nord-Italien blefvo upptäckterna af graffälten vid Marzabotto och Certosa 1865 och 1871 af stort vikt för forskningen. I Grekland och Mindre Asien började efter det grekiska frihetskriget (1821—29) en liflig arkeologisk verksamhet. Athens akropolis (se d. o.) började befrias från spillror, som täckte de klassiska ruinerna, och Ch.

Fellows forskningsresor i Lycien och andra delar af Mindre Asien länkade uppmärksamheten på de där befintliga ruinerna från grekisk och romersk tid. Arkipelagens öar berestes af A. Ch. L. Conze och Newton, och utgräfningsarbetet börjades där. Genom utgräfningen af gravarna vid Dipylon (se d. o.) i Aten gjorde man bekantskap med den geometriska stilen (se Geometrisk tiden), och H. Schliemanns 1871 påbörjade gräfningsarbetet vid Hissarlik-Troja öppnade oanade vidder för forskningen. Mykenaitidens härlighet blef ytterligare känd genom undersökningen af Mykenai, Tiryns och andra borgar i Grekland, och ett verkligt centrum för samma kultur har upptäckts af J. Evans på Kreta under de senaste åren. Olika nationer täfja att få upptaga de dolda skatterna ur jorden. Tyskarna ha exempelvis bedrivit utgräfningsarbetet i Olympia, Pergamon, Priene och Miletos, östrikarna vid Efesos, fransmännen vid Myrina, Delphi och på ön Delos, amerikanerna vid Sikyon och Argos, danskarna på ön Rhodos o. s. v. I Aten, Rom och Konstantinopel ha flera nationer upprättat *arknologiska institut* (se d. o.), och lärstolar i klassisk arkeologi ha upprättats vid ett flertal europeiska och nordamerikanska universitet. En mängd facktidsskrifter utges på olika språk. I Sverige meddelas undervisning i klassisk arkeologi vid universiteten i Uppsala och Lund. Svenska forskare (S. Wide, L. Kjellberg, M. P. Nilsson) ha deltagit i gräfningsarbetet i Attika, på Arkipelagens öar och i Mindre Asien (Apidna, Kalaureia, Lindos, Larissa).

Förhistorisk fornkunskap. En af den förhistoriska fornkunskapens första och viktigaste landvinningar var insikten om kulturutvecklingens gång i Europa från en stenålder (se d. o.) öfver en bronsålder (se d. o.) in i en järnålder (se d. o.). Hedern af denna upptäckt ("treperiodsystemet") bör närmast tillskrifvas dansken Chr. J. Thomsen (1832). Den naturvetenskapliga arbetsmetodens införande i den förhistoriska arkeologien daterar sig redan från Sv. Nilsson, som använde en sådan metod redan 1838—43, men fullkomnades alltså 1870-talet, då O. Montelius och H. Hildebrand, oberoende af hvarandra, började använda den vid sina undersökningar om spännets typologi. Den äldsta stenåldern blef närmare bekant först genom de första grottfynd i Syd-Frankrike (1853) samt Boucher de Perthes' upptäckt af slagna flintredskap i Sommes floddal, hvilka lifligt debatterades 1859, s. å. som Darwins äfven för fornkunskapens viktiga arbete om arternas ursprung kom ut. Redan 1879 upptäcktes i Spanien de första grottmålningarna och -ristningarna från den äldre stenåldern (se Grottinvännare), och under 1890-talet och de senast förflutna åren ha nya sådana anträffats i Syd-Frankrike och Portugal. Viktiga för kännedom om den äldre järnåldern blefvo de fynd, som från 1846 gjordes vid Hallstatt (se Hallstatt-tiden) i Österrike, och lika betydelsefulla gestaltade sig påbyggnadsfynden i Schweiz, af hvilka de första gjordes 1854. De spreda ljus öfver den yngre stenåldern och den äldre bronsåldern. Den äldre stenåldern i Norden blef först bekant genom fynden i de danska skalhögar, de s. k. kjökkenmöddingarna. Framför allt schweiziska fynd lärde oss känna en yngre, särskildt af keltiska stammar representerad fas af den mellaneuropeiska järn-

åldern. Den har af H. Hildebrand under namnet La Tène-tiden utsöndrats från järnålderns äldsta del, Hallstatt-tiden. Ett märkligt företag är den undersökning, som i Tyskland och Österrike bedrivits rörande den gamla gränsen mellan romerskt och germanskt valde af den s. k. Limeskommissionen. Om Nordens forntid har vår kunskap ökat genom talrika fynd, af hvilka några af de bekantaste äro de danska fynden af grafkistor från den äldre bronsåldern, innehållande dräkter m. m., mossfynden i Slesvig och Danmark med sina massor af föremål från folkvandringens första tid, de märkliga båtgravarna vid Vendel och graf- och stadslämningarna på Björkö i Mälaren samt de norska vikingaskeppen. I Norden finnas centralmuseer för fornlämnningarna i Stockholm, Köpenhamn, Helsingfors och Kristiania samt en stor mängd provinsmuseer. Den förhistoriska fornkunskapen står högt i Norden, och undervisning i densamma lämnas vid flera universitet. En mängd fornminnesföreningar i de olika provinserna sörja för fornninernas vård. Talrika museer för de inhemska fornlämnningarna finnas öfverallt i Europa (se Museum). Undervisning i förhistorisk arkeologi meddelas vid ett fåtal universitet och högskolor, t. ex. i Wien, Berlin, München och Paris (L'école d'anthropologie). De arkeologiska sällskapen och de af dem utgifna tidskrifterna äro synnerligen talrika. Vetenskapen befordras genom möten af forskare från skilda länder (se Arkeologiska kongresser).

Den orientaliska fornkunskapen fick sitt arbetsmaterial egentligen först genom de utgräfningsarbeten, som på 1840-talet börjades i Assyrien. Fransmännen P. E. Botta företog 1842 utgräfningsarbetet vid Khorsabad och engelsmännen A. H. Layard 1845 vid Nimrud och 1847 vid Kujundschi-Ninive (se vidare Assyrien, sp. 253—255). Nästan samtidigt företogs i Egypten en synnerligen resultatrik preussisk expedition under K. R. Lepsius' ledning. I Babylonien (se d. o., sp. 875—876) verkställde i synnerhet de Sarzec resultatrika utgräfningsarbeten vid Telloh-Lagaš (1877—81), och amerikanerna ha senare grävt i Nippur och Fara. Det tyska Orientsällskapet (Die deutsche morgenländische gesellschaft) har bekostat gräfningsarbetet i det gamla Babylon (se d. o., sp. 571—573). Assyriens och Babyloniens arkeologi benämnas med ett gemensamt namn assyriologi. I Nord-Syrien, på gammalt hettitiskt område, ha likaledes tyska gräfningsarbeten utförts under ledning af von Luschan vid Sendjirli. I Persien ha undersökningarna bedrivits hufvudsakligen af fransmän, såsom M. A. Dieulafoy och J. de Morgan, hvilka grävt i det gamla Susa.

Litt.: Ett förtäfligt arbete rörande de arkeologiska upptäckterna och arkeologiens utveckling under 1800-talet är A. Michaelis' "Die archäologischen entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts" (1906), som innehåller äfven en utförlig bibliografi. Den orientaliska fornkunskapens historia skisseras af Hilprecht i "Explorations in Bible lands" etc. (1903). De allra nyaste upptäckterna meddelas i King och Hall, "Egypt and Western Asia in the light of recent discoveries" (1907). Om den nordiska fornkunskapens historia se bl. a. O. Montelius' "Sveriges forntid" (I. Text, 1872) och "Svenska fornminnesföreningens tidskrift" (bd XII: "Det nordiska treperiodsystemet, en historik") samt S. Mül-

ers arbete "Vor oldtid". Jfr vidare O. Montelius, "Bibliographie de l'archéologie préhistorique de la Suède pendant le 19:e siècle etc." (1875) och "Svenska arkeologiska litteratur 1875—1881" (i "Sv. minnesförs tidskr.", 1877—82), samt E. Vedel, "Översigt over den danske litteratur om Nordens forhistoriske arkæologi" (1905).

T. J. A.

Fornlägfrankiska. Se Frankiska och Nederländska (Holländska) språket.

Fornlägtyska. Se Fornsachsiska.

Fornlämningar, arkeol., äro hufvudsakligen fasta fornninnen, såsom boplatser från förhistorisk tid, grafvar, borglämningar, ruiner af kloster, kyrkor och slott, hållristningar, runstenar m. m.

Asiatiska fornlämningar. Från den äldre stenåldern (se d. o.) har man i Asien påträffat minnen från norra och södra Syrien, i Sibirien samt i Deccan i Främre Indien. Den yngre stenåldern finnes representerad öfver snart sagt hela Asien, i Främre Asien, Persien, Främre och Bortre Indien, Kina, Japan och Sibirien. Affallshögar liknande de danska kjökkenhöddningarna äro anträffade vid Japans kuster (t. ex. Omori). Kännedomen om metallerna torde ha uppkommit först i Asien och därifrån spridt sig till öfriga världsdelar. Urgamla koppargrufvor finnas t. ex. vid Arghana Maden vid öfre Tigris. Grafvar från tredje årtusendet f. Kr. äro anträffade vid Mugheir och Warka (de forntida städerna "Ur" och "Erech") och ha bl. a. lämnat föremål af sten, koppar, brons, bly och guld, men ej af silver. I Persien och Kaukasus äro rika bronsåldersfynd gjorda. En kopparålder, följd af en bronsålder, har på ön Cypern gifvit rika fynd. I Mindre Asien är nära Egeiska hafvets kust ruinkullen vid Hissarlik (det gamla Troja) lämnat talrika föremål från sten-, koppar- och bronsåldern. Undersökningen af t. k. tells, af jord täckta ruinhögar, i Palestina, t. ex. Tell el Hesi och Tell Ta'annek, har bragt i dagen föremål från den yngre stenåldern och fram till historisk tid. I Främre Indien ha fynd gjorts af spjutar, mejslar, spjutspetsar m. m. af koppar och brons. Bortre Indien har äfvenledes en bronskultur äldre än järnåldern. Troligen står denna kultur liksom den senare under Kinas inflytande. I Kina synes bronsåldern ha varit ännu längre än i Europa och Väst-Asien, nämligen intill de sista århundradena f. Kr. Japans metallkultur bildar med Kinas ett rentemot öfriga kulturkretsar tämligen afslutadt område. Inflytelser härifrån ha sträckt sig till folken i norra Asien. Äfven från Väst-Asien och Öst-Europa har säkerligen den rika bronskultur influerats, som förekommer i Väst-Sibirien. I floddalarna, t. ex. Ångs Jenissei, ligga talrika högar, "kurganer", innehållande mest obrända lik i träkistor, täckta af stenplattor eller björknäver. Tillsammans med skeletten ha funnits lerkärl, kopparkittlar, knivar och andra verktyg af brons samt djurfururer af samma metall. — Järnet uppträder i Väst-Asien först i önnare hälften af 2:a årtusendet f. Kr. och troligen tskilligt senare mot ö. Från århundradena omkr. 1000 f. Kr. förskripta sig i Mindre Asien och Syrien en rad af kulturer och inskrifter, som tillskrifvas (t. i gamla testamentet samt i assyriska och egyptiska inskrifter omtalad folk, hetiterna. Gräfningar ha verkställts vid Boghaz Köi ö. om Angora, vid endjirli n. ö. om Alexandrette samt vid Djerabulus (det forna Karkemisch) s. om Bir vid Eufrat för

att sprida ljus öfver detta folks historia. I Armenien äro intressanta fynd gjorda särskildt vid Van-sjön från en begynnande järnålder. — Till asiatiska fornlämningar kan man också räkna de äldsta buddistiska monumenten i Främre Indien, i Turkestan och i Bortre Indiens övärld. Starka hellenistiska strömningar ha efter Alexander den stores tid (336—323 f. Kr.) inverkat på den buddistiska konsten (jfr Gandhara).

Litt.: Af den ofantligt rika, men i tidskrifter och reseskildringar kringströdda litteraturen om Asiens fornninnen kunna här blott några prof anföras. En sammanfattande framställning rörande upptäckterna i Väst-Asien föreligger i Hilprechts "Explorations in Bible lands" etc. (Philadelphia 1903). En del af dessa upptäckter, särskildt de i Mindre Asien, behandlas af A. Michaëlis i "Archæologische entdeckungen des XIX-ten Jahrhunderts". Där finnas äfven litteratürhänvisningar. Fornlämningarna i Ryska Asien behandlas i de tidskrifter, som utgävos af den kejsarliga ryska arkeologiska kommissionen, särskildt i dess "Materialien etc." Ett planschverk öfver fornsaker från bronsåldern i Väst-Sibirien finnes utgivet af svensken F. R. Martin: "L'âge du bronze au musée de Minousinsk". Öfver Indiens fornlämningar föreligger en mängd stora publikationer af engelska författare, t. ex. Cunningham samt de af "Archæological survey of India" utgifna. Jfr också katalogerna öfver museerna i Madras och Bombay. Öfver Bortre Indiens och Malajiska arkipelagens fornninnen ha franska och holländska forskare publicerat många skrifter. Japanska forskare ha på sitt modersmål offentliggjort en mängd arbeten öfver Japans förhistoria. I den engelska tidskriften "Archæologia" (1897) har Gowlands publicerat sina undersökningar af japanska stendösar från järnåldern. En kort öfversikt af Japans fornlämningar lämnar E. Bætz i "Zur vor- und urchgeschichte Japans" (i "Zeitschrift für ethnologie", 1907, III). Denna tidskrift samt den franska "L'anthropologie" och den engelska "Journal of the anthropological institute of Great Britain and Ireland" innehålla många värdefulla meddelanden om Asiens forntid. Publikationer om denna världsdal och dess fornninnen utgivas vidare af Der deutsche Palästina-verein, Die deutsche morgenländische gesellschaft, Society of biblical archæology, Asia Minor exploration fund, Musée Guimet, The royal asiatic society m. fl. sällskap och institutioner. En kortfattad öfverblick af Asiens fornlämningar ges i M. Hoernes' "Urgeschichte der menschheit" (i "Sammlung Göschel", 42).

T. J. A.

Afriskanska fornlämningar. Utom Egypten, som intar en särskild ställning, äro blott de sedan gamla tider för Europa bekanta trakterna af Afrika längs Medelhafvet samt de af europeer koloniserade sydliga delarna i någon mån arkeologiskt kända. I det nordliga Afrika förekomma megalitiska grafbyggnader och monument af samma art, som under namn af stendösar och dolmens äro välbekanta i Europa. Fig. 1—4 visa dylika minnesmärken från Algeriet, där de i stor mängd förekomma, i synnerhet i trakten kring Setif n. om Biskra. Fig. 5 och 6 visa exempel på de stenkretsar och tornartade byggnader, hvilka ofta förekomma jämte hvarandra i dessa trakter och som ej sällan äro förenade genom rader af resta stenar. Utom dessa grafformer finner man där i

Fig. 1. Dolmen, Algeriet.

Fig. 3. Monolit från en dö, Algeriet.

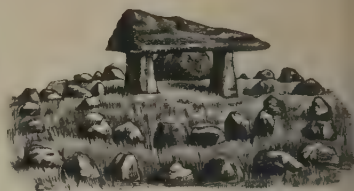

Fig. 2. Dolmen, Algeriet.

Fig. 4. Stensättning, Algeriet.

Fig. 5. Grafbyggnad (bazina), Algeriet.

Fig. 6. Grafbyggnad (schuscha), Algeriet.

Fig. 7. Grafkammare, Algeriet, Tunisien.

Fig. 8. Trilit, Cyrenaica.

Fig. 9. Trilit, Tripolis.

Fig. 10. Ruiner vid Simbabwe, Rhodesia.

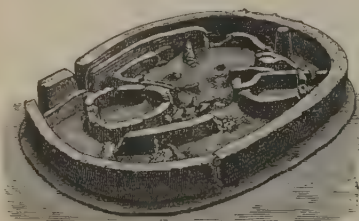

Fig. 11. Rundbyggnad, Simbabwe.

Fig. 12. Träfat från Simbabwe.

Fig. 13. Ring af skiffer, Syd- och Öst-Afrika.

Fig. 15. Stenxya, Sahara.

Fig. 16. Stenxya, Monbuttnfolket.

Fig. 14. Stenringar på järnbleck, magiskt redskap, Ufjja.

Fig. 1. Palats i Mitla, staten Oajaca, Mexico.

Fig. 6. Mexikansk stenfigur.

Fig. 2. Relief från S. Lucia Cozumalhuap, Guatemala.

Fig. 5. Hieroglyfband på ett tempel i Copan, Honduras.

Fig. 7. Mexikansk stenfigur (majsgudinna).

Fig. 4. Pyramid i Juchitlen, Mexico

bergsslutningar inhuggna grafkammare, fig. 7. Om dessa minnesmärkens upphof och ålder har man ej kommit till några bestämda resultat. Likheten med de keltiska fornlämningarna har föranledt antagandet af keltiskt ursprung, men förekomsten af liknande minnesmärken öfver mycket vidsträckt område, äfsken på Främre indiska halften, motsäger detta antagande. Fig. 8 och 9 visa prof, från Barka och Tripolis, af s. k. triliter, förmodligen äfven de grafmonument. I det inre af Syd-Afrika finnas flerstädes ruiner af betydande omfång, hvilkas undersökning tvifvelsutan kommer att lämna mycket viktiga historiska upplysningar. De tyckas ha samband med forntida gruadrift. Af dem äro blott ruinerna vid Simbabwe, i Rhodesia, närmare bekanta (fig. 10, 11). Dessa ruiner, med sina höga, runda torn och ringmurar, uppförda af väl huggna stenblock, bära vittne om en teknisk färdighet, som ligger vida öfver landets forna eller nuvarande befolknings förmåga. De omfatta väl planlagda befästningar, uppförda till förhistoriska guldgrufvors försvar, samt tempelbyggnader, af hvilkas fasta och lösa ornering man kan draga den slutsatsen, att de varit äfsedda för semitiska religionsbruk. Af inskriptioner har man först nyligen lyckats få några upplysningar, och i malagassiska språket på Madagaskar finnas ännu tydliga kvarlevor af det gamla himjaritiska tungomålet, hvilket talades i södra Arabien under sabeiska väldet. Den slutsats synes däraf berättigad, att ruinerna vid Simbabwe, jämte de öfriga med dem likartade, härröra från Syd-Arabien civiliserade inbyggare och från tiden för sökandet efter "Ofirs" skatter. Fig. 12 framställer fynd från Simbabwe. Åtskilliga fynd af stenredskap i olika trakter af Ekvatorial- och Syd-Afrika visa, att flertalet af de från Europas stenålder bekanta redskapen varit i bruk äfven här. Dessutom förekomma ringar af hård, polerad skiffer (fig. 13), hvilka antagas ha gjort tjänst som klubbhufud. Äfven i Afrika återfinnes det från Europa välbekanta förhållandet, att mystiska egenskaper under senare tider tillskrifvits föremål från stenåldern. Fig. 14 framställer ett vid religiösa ceremonier eller magiska konster användt redskap, på hvilket flera sådana stenringar fastsatts. Liknande stenåldersfynd ha gjorts i Nord-Afrika. I västra Sahara har man t. ex. funnit yxor af den typ, som fig. 15 visar, i sådan mängd, att man däraf trott sig kunna sluta till en talrik, forntida befolkning i nu öde trakter. Fig. 16 visar en vackert slipad yxa af hematit, hemförd af Emin Pascha från monbutu-folket, hvilket anser liknande redskap vara åskvägar, alldeles som förhållandet varit t. ex. hos de skandinaviska folken. Om fynden äfven i Afrika af s. k. aggripärlor se d. o. Om de märkliga fynd, som gjordes 1897 vid engelsmannens eröfring af det gamla västafrikanska konungariket Benins hufvudstad, se Benin (med bilder). Engelsmannen Seton Karr och den tyske forskningsresanden von Schweinfurth ha i Egypten, Somaliland och Sudan funnit en mängd stenredskap från den äldre stenåldern, och sådana äro funna äfven på åtskilliga platser i Syd-Afrika.

G. Stg. T. J. A.

Amerikanska fornlämningar. Nord-Amerika utom Mexico. Om människans ålder i Nord-Amerika äro åsikterna mycket delade, beroende på skilda uppfattningar rörande tillförlitligheten af de angifna fyndomständigheterna för en del artefakter, åt hvilka

tillskrifvits mycket hög ålder. Otvifvelaktigt finner man i Nord-Amerika stenredskap af paleolitisk typ, liknande de europeiska, men man vet ingenting om deras samtidighet. Utom i Mexico, därs, såsom nedan nämnes, fornlämningar från högt utvecklade folk äro funna, äro i Nord-Amerika af fornlämningar särskildt de, som härröra från *moundbuilders*, "moundbyggare", och *cliffdwellers*, "klippinvånare" (se Klippboningar), mycket omtalade. Moundbyggarna ha fått sitt namn efter de kolossala jord- och stenhögar (*mounds*), som de uppfört och af hvilka särskildt i Mississippis floddal finnas massor. För öfrigt ha dessa mounds en oerhörd stor utbredning från Klippbergen i v. till Atlantiska hafvet i ö. och från de stora sjöarna i n. till Mexikanska golfen i s. De finnas af flera typer, och några äro kolossala. Sålunda omtalas från St. Louis en mound i formen af en platt pyramid, som nedtill är 750×500 och upptill 300×160 fot. En del mounds har djurform. De återgifva sålunda väldiga fåglar, ödlor, sköldpaddor etc. i relief. Äfven omtalas en mound, som har formen af en mastodon. Mounds innehålla ofta, men ej alltid gravar, en del har varit fästningsverk. Liken blefvo ofta, men ej alltid brända. Någon gång nedtsatts de i urnor. Moundbyggarna liksom öfriga amerikanska folk kände före Amerikas upptäckt ej till järnet. Däremot använde de koppar, som de likväl ej förstodo att smälta. Mycket intressanta äro deras ofta högst smakfulla lerkärl. Cliffdwellers, från hvilka väldiga ruiner äro bevarade särskildt i grottor i Colorado och närgränsande områden, ha utom i sin byggnadskonst äfven utvecklat den amerikanske urinvånarens stortalung som lerkärlstillverkare. Af öfriga fornlämningar äro att märka de talrika kökkenmödningarna (*shell-heaps*) längs hela Nord-Amerikas kust. Litt.: E. Schmidt, i "Archiv für anthropologie" (1894); med talrika litteraturhänvisningar), S. D. Peet, "Prehistoric America" (Chicago, 1892), afhandlingar i "Annual report of the bureau of ethnology" och i "Annual report of the Smithsonian institution". G. Nordenskiöld, "Ruiner och klippboningar i Mesa Verdes Cänon" (Stockholm, 1893) samt arbeten af Clarence, B. Moore m. fl.

E. N.-d.

Mexico och Central-Amerika. Det är i synnerhet lämningar af byggnadskonstens och bildhuggerkonstens alster, som i dessa länder ådraga sig folks uppmärksamhet och visa, att en hög odling utmärkte de folk, som bodde därstädes före spanjorernas inträngande. Ehuru i allmänhet är en likartad prägel, låta de dock hänföra sig till två olika utvecklingsperioder. Till den ena, som är äldre och utmärker sig för större fulländning, höra ruinerna i Oajaca (se fig. 1, palatset i Mitla), Guatemala (reliefen, se fig. 2) och Yucatan; till den andra och yngre de, hvilka påträffas inom det forna aztekiska rikets område. För vår kännedom om dessa berömda fornlämningar stå vi i synnerhet i förbindelse till Humboldt, Kingsborough, Squier, Charnay, Seler, Hamy, Strebel, Batres, Maler m. fl. Den amerikanske forskaren J. L. Stephens, som utgivit "Incidents of travel in Central-Amerika, Chiapas and Yucatan" (Lond. 1841) och "Incidents of travel in Yucatan" (Lond. 1843), upptäckte under sina forskningar i Yucatans urskogar — utom långa murar, jordtrosser, altaren, vattenledningar, brunnar, broar, obelisker m. m. — ruinerna efter icke mindre än 44

orna städer, af hvilka de flesta hade vidsträckt och praktfullt smyckade byggnader. De mest storartade af dessa äro återstoder af tempel och palats. De förra äro vanligen byggda i stympad pyramidform; de tillåta antingen upptå med enkla, sneda väggtyper eller höja sig i flera — ända till åtta — afsatser eller terrasser. Uppför pyramiderna leda, på en eller flera öddor, breda, men branta trappor, vanligen raka, dock tundom i sicksackform, från den ena afsatsen till den andra. De egentliga byggnaderna, som äro uppförda antingen på släta marken eller på terrasserna eller på pyramidernas plattformar, äro vanligen fyrkantiga och byggda af väl sammanfogad, huggen sten. Taken äro antingen horisontella, byggda af rappformigt öfver hvarandra lagda stenar, eller välvda. Ytterväggarna äro prydda med bild-

Fig. 3. Relief från Yucatan.

uggerier i hög relief (se fig. 3) och med hieroglyfiska inskrifter. Rummen i byggnaderna äro vanligen ofantligt långa i förhållande till sin bredd, nakna fönster och emottaga sitt ljus genom dörröppningarna. De äro ofta rikt prydda med bildhuggerier och stuckarbeten samt målade med färger, som ännu äro friska. — Bland de viktigaste minnesmärkena äro Byggnadskonsten, sp. 712—713) må ämnas två större (170 fot höga) och en mängd mindre pyramider vid San Juan de Teotihuacan i Mexiko, monumentet i Cholula (se Byggnadskonsten, pl. IV), pyramiderna i San Christobal, Teobantepec, Santa Cruz del Quiche, Jochicalco (se fig. 4) m. fl. ställen. De väldiga pyramiderna vid Teotihuacan utgrävas f. n. af Batres på mexicansk regerings bekostnad. Ruiner efter hela städer ligga vid Palenque (se Byggnadskonsten, pl. IV) och Ocosingo i provinsen Chiapas, vid Copan

i Honduras (se fig. 5) o. s. v. Mycket berömda äro minnesmärkena i Uxmal, Zayi (se Byggnadskonsten, pl. IV), Chichen-Itza m. fl. orter i Yucatan. Den förmästa byggnaden i Uxmal är en praktfull pyramid i tre terrasser, af hvilka den nedersta är 575 fot lång. På den öfversta terrassen ligger ett ståtligt tempel, 360 fot långt och 30 fot bredt, med 25 fot höga murar, rikt smyckade med bildhuggerier. — Bildhuggerierna äro antingen reliefer (människo- och djurfigurer) eller fristående statyer (se fig. 6 o. 7), utförda i en sträng, men ren stil. Mexikanerna och de centralamerikanska folken kände ej bruket af järn. De använde däremot koppar, men ej brons. Guld förstodo de att gjuta på ett mäterligt sätt efter den metod, som kallas à cire perdue. Lerkärlsindustrien stod högt. Särskild beundran väckte deras stenarbeten. Sålunda förstodo de att konstruktivt bearbeta de hårdaste mineral. Berömda äro de mexikanska mosaikarbetena. Mexikanerna betjänade sig af bildskrift, mayafolket i Yucatan hade ett slags hieroglyfer. Litt.: K. Bowallius, "Nicaraguan antiquities" (Stockholm, 1886), C. V. Hartman, "Archæological researches in Costa Rica" (Stockholm, 1901), W. Lehmann, "Archiv für anthropologie" (1907; med hänvisningar till en stor litteratur öfver mexikanska fornlämningar). A. W.—n. E. N.—d.

Syd-Amerika. Man vet verkligen ytterst litet om människans ålder i Syd-Amerika, trots en ganska rik litteratur. Hvad som skrifvits om hennes mycket tidiga uppträdande där under tertiärtiden är icke tillförlitligt. Troligen har hon lefvat i Syd-Amerika samtidigt med en del nu utdöda jättedäggdjur, men detta bevisar icke någon hög ålder, då allt tyder på, att flera af dessa jätteformer dött ut i ganska sen tid. Vid tidpunkten för Amerikas upptäckt hade flera sydamerikanska stammar en själiständig, ganska hög kultur, efter hvilken nu i gravar och ruiner finnas lämningar. Framför allt finnas högst intressanta fornlämningar i Peru och Bolivia från quichua och andra folk, rester af den kultur, som vi känna från skildringar från Inkariket, såsom många ruiner, af hvilka de berömdaste äro soltemplet i Cuzco samt ruinerna vid Tiahuanaco (se fig. 8) och Pachacamac. Dessa byggnader imponera ej genom sin skönhet, utan genom de väldiga, ytterst väl sammanfogade block, af hvilka en del af dessa äro byggd. De äro från olika tider. Sålunda äro Tiahuanacoruinerna, efter allt att döma, äldre än Inkariket. F. n. vet man likväl högst obetydligt om dessa ruiners relativa ålder, liksom om åldern af de gravar af olika slag, som man finner där i massor. På ett rent af underbart sätt har klimatet i Peru gynnat arkeologerna, i det att, tack vare det torra klimatet, de finaste väfnader och fjädermantlar, i hvilka de döde varit svepta, äro bibehållna till vår tid. De folk, efter hvilka gravar och ruiner finnas i Peru och Bolivia, kände ej järnet, ej heller hade de några skriftecken. Deras redskap voro af brons och koppar samt af sten. De voro utmärkta väfvere, och deras keramik är rent af beundransvärd genom sin omväxling och sin smakfullhet. I andra delar af Syd-Amerika finnas lämningar, som visa, att indianerna före Amerikas upptäckt egt en högre kultur än nu. I Colombia ha chibchas, påverkade från Central-Amerika, lämnat märkliga spår efter sig. Bekanta äro deras guld- och

Fig. 8. Monolitisk port vid Tiahuanaco, Bolivia.

beten. I trakterna omkring Amasonflodens mynning, särskildt på ön Marajo, finnas rester af aravakisk kultur. Af de artefakter, man där finner, äro ansiktsurnorna anmärkningsvärda. I norra Argentina finnas rester af den s. k. Calchaquikulturen, som synes ha varit en blandning af quichua- och guaraniinflytande. Märkliga äro de många grafurnor, innehållande rester af barnlik, som där blifvit funna. Af öfriga fornlämningar i Syd-Amerika äro *sambaquis* (kjökkenmöddingar) på Brasiliens sydöstkust och allahanda hällristningar och hällmålningar, som träffas öfver hela kontinenten, beaktansvärda. Litt.: George A. Dorsey, "A bibliography of the anthropology of Peru. Field Columbian Museum" (Chicago, 1898), Squier, "Peru" (New York, 1877), Reiss och Stübel, "Das totenfeld von Ancon in Peru" (Berlin, 1880—87), Ehrenreich, "Archiv für anthropologie" (1904; med litteraturhänvisning), E. Nordenskiöld, "Arkeologiska undersökningar i Perus och Bolivias gränstrakter" (i Vet. akad:s Handl. bd 42, n:o 2) och "Om gravar och boplatser i nordvästra Argentina" (i "Ymer", 1903; med litteraturhänvisningar). E. N.—d.

Europeiska fornlämningar. Bättre än i andra världsdelar känner man helt naturligt de fornlämningar, som finnas i Europa. Trots detta äro våra kunskaper ännu på många punkter ytterst ofullständiga, och det torde dröja länge, innan det blir möjligt att skriva en verklig Europas förhistoria. De äldsta spåren af mänsklig verksamhet i Europa bestå af s. k. *coliter*, naturliga flintstycken, som af urmänniskan nyttjats som redskap, utan att särskildt bearbetas eller få en utpräglad form. På sin höjd

ha de som lämpliga ansedda flintstyckena försetts med några retuscher, som gjort dem mera användbara till skrapor och dylikt. Det är naturligtvis först då, när retuscherorna tydligen ej tillkommit på naturlig väg, som man kan med säkerhet påstå, att dessa flinter användts af människor. Coliter äro anträffade i Tyskland, Belgien, Frankrike, på Pyreniska halfön och i England. Atskilliga öfvergångsformer föra öfver till minnena från *paleolitisk* tid, den period, då människan använde tillslagna stenredskap. Förutom redskap af sten har man från denna tid funnit sådana af ben och horn, snäckor m. m. Än en del föremål förekomma ornament och ristningar, föreställande djur, människor och växtdelar. På grottvägg i Frankrike, Spanien och Portugal ha anträffats ristningar och målningar från samma tid. Paleolitiska fornlämningar, som anträffas mest i grottor och öfverhängande klippor, i flod- och lösslagringar samt på bergsplatåer, äro kända från Spanien, Portugal, Italien, England, Frankrike, Belgien, Tyskland, Österrike, Ungern, Polen, Schweiz och Syd-Ryssland. De paleolitiska fynden sträcka sig öfver en stor tidrymd och äro på det hela samtida med olika delar af istiden. Nya former, som uppträda, föra oss öfver till den *neolitiska* tiden, den yngre stenåldern, af hvilken minnen äro kända från alla delar af Europa. Först från denna period ega vi förutom de lösa fornsakerna i behåll egentliga fasta fornlämningar, såsom bostäder och gravar (se Stenåldern). Småningom blefvo metallerna bekanta, och efter en nästan öfverallt genomlefd öfvergångstid, en "kopparålder", stå vi inne i bronsåldern (se d. o.). Redan från början

af denna tid ega vi i Syd-Europa vidlyftigare minnen, såsom lämningar af städer, borgar, vattenledningar m. m. Till de viktigaste fornminnena höra alltifrån den yngre stenåldern lerkärlen, hvilka i skiftande former bevarats genom tiderna och gifva forskaren en ledtråd vid fyndens tidsbestämning. Samma roll kom sedan spännet att spela från tiden omkr. 1500 f. Kr. till forntidens slut. Från slutet af 2:a årtusendet f. Kr. intränger järnet i Europa och vinner slutligen som nyttighetsmetall öfvervikt öfver bronzen (se Järnåldern). Med de skriftliga dokumentens uppträdande upphör den förhistoriska tiden i de olika länderna, tidigare i södra, senare i norra Europa. Fornminnena ha satt arkeologerna i stånd att uppdelat Europa i kulturkretsar, olika under olika tider, att grundlägga en förhistorisk kronologi, som går tillbaka i tiden flera årtusenden f. Kr., samt att påvisa olika kulturströmningar och kulturutbyten. Det mesta har Europa under förhistorisk tid att tacka Orienten för.

Lit. Den arkeologiska litteratur, som behandlar Europas fornlämningar, är af en oerhörd omfattning, men till en stor del nedlagd i tidskrifter. De sammanfattande arbetena äro få och föräldras hastigt genom det arkeologiska materialets snabba tillväxt. På många punkter härskar också oenighet mellan fackmännen om företeelsernas tolkning. Ett översiktsarbete öfver hela den förhistoriska kulturutvecklingen i Europa föreligger i S. Müllers "Den förhistoriska tiden i Europa" ("Världskulturen", Ljus' förlag, Stockholm, 1905). Äldre är M. Hoernes' "Die Urgeschichte des menschen nach dem heutigen stande der wissenschaft" (Wien, 1892). En kortfattad översikt utgör M. Hoernes' "Urgeschichte der menschheit" (i "Sammlung Götschen", 42). Den äldre stenåldern behandlas af samme författare i "Der diluviale mensch in Europa" (Braunschweig, 1903). Öfver eolitrågan föreligger ett sammanfattande arbete af A. Rutot, "Le préhistorique dans l'Europe centrale" (1903). De orientaliska inflytelserna på Europas förhistoriska kultur behandlar O. Montelius i flera arbeten, särskildt "Die chronologie der ältesten bronzezeit" (Braunschweig, 1900) och "Der Orient und Europa" (Stockholm, 1899) samt det stort anlagda arbetet "Die älteren kulturperioden im Orient und in Europa" (1:a h., "Die typologische methode", 1903). Om kopparåldern handlar M. Muchs "Die kupferzeit in Europa" (Jena, 1893). Bronsåldern i Nord-, Väst- och Syd-Europa har gjorts till föremål för kronologiska studier af O. Montelius, publicerade som längre eller kortare afhandlingar bl. a. i Vitt. hist. o. ant. akad:s handlingar (1885), "L'anthropologie" (1901) och "Journal of the anthropological institute of Great Britain and Ireland" (1897). Den äldsta järnåldern, "Hallstatt-tiden", skildras öfversiktligt af M. Hoernes i "Archiv für anthropologie" (1905), uppsatsen "Die Hallstatt-periode" och den därpå följande "La Ténétiden" af P. Reinecke (i Mainz-museets festskrift, 1902). För vissa länder och kulturkretsar i Europa föreligger en del monografier, bland hvilka kunna nämnas för den förhistoriska kulturen i Grekland Tsountas och Manatt, "The mycenæan age" (London, 1897) samt publikationer af Dörpfeld och A. Evans; för Italien Montelius, "La civilisation primitive en Italie" (1895 och 1905) samt B. Modestov, "Introduction

à l'histoire romaine" (Paris, 1906); för Spanien P. Paris, "Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive" (Paris, 1903); för Frankrike E. Cartailhac, "La France préhistorique" (1889; snart ny uppl.) och ett snart utkommande arbete af J. Déchelette; för Schweiz J. Heierli, "Urgeschichte der Schweiz" (Zürich, 1901), för England Evans, "The ancient bronze implements" (1881) och "The ancient stone implements of Great Britain" (1897), samt R. Allen, "Celtic art in pagan and christian times" och British museums kataloger; för Tyskland Lindenschmits planschverk "Die alterthümer unserer heidnischen vorzeit" (bd I—V) samt monografier öfver en del tyska provinser eller stater af Mestorf, Beltz, Schumann, Lissauer, Mertins, Seger, Naue, Schumacher; för Österrike "Kunsthistorischer atlas" I ("Sammlung von abbildungen vorgeschichtlicher und frühgeschichtlicher funde aus den ländern der österreichisch-ungarischen monarchie", redig. af M. Much, Wien 1889); för Ungern J. Hampel, "Alterthümer der bronzezeit in Ungarn" och "Alterthümer des frühen mittelalters in Ungarn"; för Böhmen flera planschverk med text af J. L. Pöck; för Danmark S. Müller, "Vor oldtid"; för Norge G. Gustafsson, "Norges oldtid" (1906); för Sverige O. Montelius, "Den förhistoriska tiden" (i "Illustrerad Sveriges historia"; tysk öfv., "Kulturgeschichte Schwedens", med många litteraturhänvisningar). Ytterligare litteratur angifves i S. Müllers ofvannämnda översiktsarbete. T. J. A.

Fornmannasögur [foddn-], den nysländska titeln på en af Det kong. nordiske oldskriftsselskab 1825—37 utgifven uppl. af isländska sagorna om norska och danska konungar. Till grund för denna ligga tämligen unga och betydligt bearbetade handskrifter. Bd I—V omfatta sagorna om Olof Trygvesson och Olof den helige (mycket interpolerade), bd VI—VII sagorna om Magnus den gode och hans efterträdare t. o. m. Magnus Erlingsson, bd VIII Sverres saga af abbot Karl Jönsson, bd IX—X sagorna om Håkan Sverresson m. fl. t. o. m. Håkan den gamles och Magnus lagabötes saga af Sturla Þórðarson (den sistnämnda dock i fragmentarisk skick), bd XI, Jomsvikinga- och Knyttlingasagorna och bd XII register, förklaringar till verserna och tideräkning. En latinsk öfv. (*Scripta historica Islandorum*) af Sveinbjörn Egilsson utkom 1828—46, en dansk af Rafn och N. M. Petersen 1826—37. R. N.-g.

Fornminnen, de produkter af mänskligt arbete, som finnas i behåll från forna tider och som numera ej eller blott i undantagsfall användas för sitt ursprungliga ändamål. Fornminnena kunna delas i fasta och lösa fornminnen. Till fasta fornminnen, fornlämningar, räknas t. ex. boplatser från förhistorisk tid, gravar, borglämningar, ruiner af kloster, kyrkor och slott, stenar och bergtytor med inskrifter och bilder (runstenar, hällristningar) m. m. Om fornlämningar i Sverige och andra länder se vidare art. Fornlämningar och O. Almgren, "Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden" (1904). Till lösa fornminnen, fornsaker, räknas alla de föremål, som finnas i jorden, i gravar eller på annat sätt nedlagda, bortkastade eller förlorade, vidare äldre kyrkoinventarier och profanföremål. Från stenåldern ega vi i behåll fornsaker af sten (flinta, skiffer, diorit, diabas, granit o. s. v.),

horn, ben, trä, lera, härnsten m. m., hvartill mot slutet af denna tid komma koppar och guld. Äfven tygrestor, färgstoffer, lifsmedsrester o. d. äro funna. Under bronsåldern och järnåldern tillkomma ytterligare fornsaker af en mängd andra metaller och legeringar, t. ex. tenn, brons, silver, bly, elektron och järn. Föremål af lättare förgängligt material bli också vanligare. Fornsakerna utgöra, jämte de fasta fornlämningarna, det material, med hvilket fornkunskapen (se d. o.) arbetar. I Sverige finnes en särskild lagstiftning till fornminnenas skydd och vård (se nedan), och den fornminnesvårdande verksamheten utövas af Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien (se d. o.) genom dess sekreterare, riksantikvarien. I Finland utövas en liknande verksamhet af Arkeologiska kommissionen (se d. o.). Jfr Fornminnesföreningar.

Ang. forntida minnesmärkens fredande och bevarande har utfärdats en k. förordn. af 29 nov. 1867, med ändringar och tillägg af 30 maj 1873 och 21 april 1886. Däri stadgas bl. a. följande. Egare eller innehafvare af jord kan med Vitt. hist. o. ant. akad:s tillstånd få förändra eller borttaga en fast fornlämning. En hvar, som genom sprängning, nedrifning, gräfnig, plöjning eller på annat sätt oförligen rubbar, undanröjer, förstör eller på annat sätt ofredar fast fornlämning, straffas med böter från 5 till 500 kr., om det befinnes, att han bort känna, att det var en fornlämning, och vare pliktig att, såvidt möjligt är, återställa densamma i dess förtida varande skick; om han tredskas att sådant fullgöra, må återställandet verkställas på hans bekostnad. En hvar, som i jorden, i vatten, i gamla byggnader eller annorstädes finner forntida mynt, vapen, redskap, prydnader, kärl eller andra fornsaker af guld, silver eller koppar, är skyldig att de funna mynten eller fornsakerna, utan att desamma genom brytning, filning, skurning eller på annat sätt skada, omsorgsfullt förvarade ofördröjligen inlämna antingen till närmaste kronobetjänt eller omedelbart hos K. M:t:s befallningshafvande med noggrann uppgift om fyndstället, sättet, huru fyndet eller någon del däraf böra för statens samlingar inlösas, skall den för det, som inlöses af guld eller silver, erlägga fulla metallvärdet med en åttondedels förhöjning samt för koppar och brons hvad utöver metallvärdet kan anses motsvara fyndets vetenskapliga värde. Den, som undandöjler, nedsmälter, förskingrar, bortskänker eller förryttar fynd af guld, silver eller koppar, innan det varit K. M:t och kronan hembudet, miste utan lösen hvad han af fyndet eger kvar och böte dubbla värdet af hvad han nedsmält etc. T. J. A.

Fornminnesföreningar, föreningar af enskilda personer för att bevara och bekantgöra ett lands eller ett landskaps fornminnen. I Sverige finnas flera sådana landskapsföreningar, af hvilka den äldsta är Föreningen för Närke folkspråk och fornminnen, stiftad 1866. De öfriga äro, i den ordning de tillkommit: Hälsinglands fornminnessällskap. Södermanlands, Västmanlands, Gästriklands och Dalarnas fornminnesföreningar, Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening, Västergötlands och Östergötlands fornminnesföreningar, Föreningen för Skånes

fornminnen och historia samt Hallands fornminnesförening (dessa två äro numera förenade under namn af De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening), Upplands, Kalmar läns, Dalslands, Blekinges, Kristianstads, Västerbottens läns och Jämtlands läns fornminnesföreningar, Föreningen för Smålands fornminnen och kulturhistoria, Härjedalens fornminnesförening, Kulturhistoriska föreningen och Etnologiska föreningen i Lund samt De sju häradernas kulturhistoriska förening i Borås (omfattande sju härad i Västergötland) och Norra Smålands fornminnesförening. Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening har sedan 1887 i fråga om fornminnesvården efterträtt länets hushållningssällskap, som fört lämnat anslag till utgifvande af "Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohus läns fornminnen och historia". Först 1896 började den äldsta af våra fornminnesföreningar, Närke, att utgifva en publikation ("Meddelanden"). Flera af dessa föreningar har verkat genom utgifvande af tidskrifter. Dessutom äro föreningar under namn af Gottlands fornvänner och Västernorrlands läns museisällskap bildade för tillvaratagande af dessa traktens fornminnen. 1869 stiftades Svenska fornminnesföreningen (se d. o.), hvilken verkat genom möten, hållna i olika delar af landet, genom bekostande af undersökningar och forskningsresor samt genom utgifvande af en tidskrift och andra arbeten. — Under de senaste åren har ett nytt uppsving för sports bland fornminnesföreningarna, bland hvilka åtskilliga regelbundet utgifva egna tidskrifter. Stockholms stad eger äfven sin fornminnesförening i det 1900 stiftade Samfundet S:t Erik, som utger publikationen "S:t Eriks årsbok". 1907 bildades en fornminnesförening för Ystad med kringliggande nejd. Finska fornminnesföreningen (se d. o.) stiftades 1870. I Norge stiftades 1844 Föreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Äfven i Tyskland, England, Frankrike, Italien och andra länder finnas fornminnesföreningar. (T. J. A.)

Fornnordiska litteraturen innehåller de skrifter, som under medeltiden (12:e—15:e årh.) upptecknades på det för Norge och Island domedoms gemensamma tungomålet, som de gamle själfva benämnde *norrrönt*, men i en senare tid kallats fornordiska språket (se d. o.). Se Isländska språket och litteraturen och Norska litteraturen.

Fornnordiska språket (da. *oldnordisk*, ty. *altnordisch*) är en hos oss numera alldeles obruklig, men i Danmark och Tyskland ännu (efter Rasks och J. Grimms föredömen) gängse benämning på det fornvästnordiska — alltså isländsk-norska — litteraturspråket. Benämningen beror på den förord allmänt gängse villomeningen, att från detta språk härstammade alla de nyr. nordiska språken. Man har äfven plägat kalla detta språk — som de gamle själfva benämnde "norrrönt" — än för isländska, på grund af dess fortlevande i jämförelsevis oförändradt skick på Island, än för forn-norska (no. och da. *oldnorsk*), af det skäl, att språket borde benämnas efter moderlandet och icke efter en koloni. Numera säger man vanligen "(forn)isländska" endast då fråga är om språkliga minnesmärken från Island. och å andra sidan "fornnorska" blott då det gäller sådana från Norge. Se vidare Isländska språket och litteraturen, Nordiska språk och Norska språket. Ad. N.-u.

Fornnorska. Se Fornnordiska språket och Norska språket.

Fornovo di Taro [fårnåvå di tarå], by i italienska prov. Parma, vid floden Taro. 6 juli 1495 vann Karl VIII af Frankrike en seger därsteds öfver den förenade venezianska och påfva härén.

Fornpersiska. Se Ariska språk, sp. 1466, och Persiska språket.

Fornpreussiska. Se Lettiska språk.

Fornnordtyska (Fornlåggtyska i inskränkt mening), det språk, som talades af den tyska stammens sachsare under den äldsta period, från hvilken detsamma är känt (800—1200). Från och med 1200-talet, då detta språk började alltmer och mer öfna inflytande från högtyskan, kallas det medelågtyska och efter 1500 vanligen nylågtyska eller plattyska. — Man har trott sig inom fornsachsiskan kunna urskilja två från hvarandra föga skiljaktiga huvuddialekter, den westfaliska (i. n. v. Westfalen och västra Hannover) och den ostfaliska (i östra Hannover, Braunschweig och prov. Sachsen). Till språkområdet hörde emellertid äfven Holstein, Oldenburg och östligaste delarna af Nederländerna. — Från de närmast besläktade språken (forn)högtyska och (forn)lågfrankiska, skiljer sig fornsachsiskan huvuddiaktligen genom den konsekventa förenklingen af diftongerna *ai* och *au* till *e* (utom före *j*) och *ō* (utom före *w*), t. ex. *stēn* (ty. *stein*), *drōm* (ty. *traum*), samt genom bortfallet af *n* före *s*, *ð*, *f*, t. ex. *is* (ty. *uns*), *mūd* (ty. *mund*), *sājto* (ty. *sant*), *yngre sachte*, hvaraf sv. *sakta* är lånat. — Bland de fåtaliga litteraturalstren, som nästan uteslutande tillhöra den westfaliska dialekten, är att märka ett mycket främstående verk, en evangelieharmonicon, som bär namnet *Heliand* (Frälsaren), ett större originalarbete i allittererande versform och förattadt i förra hälften af 800-talet (förf. okänd). Öfriga skrifter äro såväl till innehåll som omfång obetydliga. Dessutom har man funnit några få runskrifter (å lösa föremål), i hvilka språket med all sannolikhet är att anse som fornsachsiska (väl från tiden före 800). Jfr för öfrigt R. Kögel och W. Bruckner i "Grundriss der germ. philologie" (2:a uppl. 1901), II, 29 ff. — En länge samtidsenlig behandling af fornsachsiskans grammatik föreligger nu i F. Holthausens "Altsächsisches elementarbuch" (1899). Ad. N.—n.

Fornsaker. Se Fornminnen.

Fornschriftsällskapet, Svenska, har till ändamål "att verka för utgifning i tryck af Sveriges bokskatt, äldre än 17:e årh., samt att understödja utgifvandet af därpå grundade historiska, filologiska, litterärhistoriska och bibliografiska arbeten" enligt ordalydelsen i sällskapets senaste stadgar, af 1896). Svenska fornschriftsällskapet stiftades 1 dec. 843 på förordnande af prof. G. Stephens och G. O. Hyltén-Cavallius, hvilka då tjänstgjorde vid k. biblioteket i Stockholm. Dessa jämte d. v. k. bibliotekarien A. I. Arwidsson inlade den största förtjänsten om sällskapets bringande till stånd. Det är alltifrån sin stiftelse utvecklat en liflig verksamhet, och dess publikationer stå i högt anseende för den på desamma nedlagda omsorgen och nogrannheten samt den stränga troheten mot handskrifterna. Bland sällskapets skrifter är en stor längd för första gången utgifven af detsamma;

andra, som förut blifvit offentliggjorda, men endast finnas i föräldrade, opålitliga eller svårt tillgängliga upplagor, ha genom sällskapets försorg framträtt i en forntrogare dräkt. 1844—1907 har sällskapet utgivit 132 häften af större eller mindre omfång. Bland medeltidsskrifterna i bunden stil må särskildt nämnas de under namn af "Drottning Eufemias visor" kända rimverken om "Flores och Blanzeflor", "Herr Ivan Lejonridderen" och "Hertig Fredrik af Normandio", den bekanta dikten om "Konung Alexander", de för svenska historien viktiga "Rimkrönikorna" samt "Svenska medeltids dikter och rim". Bland prosalitteraturens alster möta oss "Namnlös och Valentin", "Sagan om Didrik af Bern", "Skråordningarna", "Heliga Birgittas uppenbarelser", ett omfångsrikt "Fornsvensk tlegendarium", "Svenska medeltidens bibelarbeten", "Bonaventuras betraktelser öfver Kristi leverne", "Gregorius af Armenien", "Helige Bernhards skrifter", "Susos gudeliga snilles väckare", "Själens tröst", "Klosterläsning", "Medeltidspostillor", "Skrifter till läsning för klosterfolk", "Lake- och örteböcker", "Prosadikter från medeltiden", "Historia Trojana, en medeltidsroman", "Jungfru Marie örtagård, Vadstenanunnans veckoritual", "Speculum virginum", "Hel. Mechtilds uppenbarelser", "Svenska kyrkbruk under medeltiden", "Helige mäns leverne", "Skrifter till uppbyggelse" och "Svenska böner från medeltiden". Härtill komma tvenne lageditioner, "Upplandslagen" och "Södermannalagen", efter förut utgifna handskrifter, "Upplands lagmansdombok 1490—94", två bibliografiska arbeten: G. E. Klemming, "Sveriges dramatiska litteratur", och R. Geete, "Fornsvensk bibliografi", äfvensom K. F. Söderwall, "Ordbok öfver svenska medeltidsspråket" (22 häften, 1884—1906, omfattande bokst. A—Var öker). — Såsom bilagor till sällskapets tryckta årsberättelser ha dessutom 1868—81 af G. E. Klemming utgivits medeltidsskrifter af mindre omfång, utg. samlade 1881 under titeln "Smärre skrifter på forn svenska" och innehållande bl. a. skråordningar, gillestadgar, gårdsrätter, lagfragment m. m. En ny serie af dessa bilagor började 1900 att utgivas af R. Geete och innehåller bl. a. rimdikten "Den vises sten", "Två svenska rimdikter från medeltiden", "Åbo klockarelåg", "Fragment af en svensk gillestadga" (från 1300-talet), ordningar vid val af abbedissa och confessor generalis i Vadstena kloster, "Handlingar på svenska rörande värfvpenningen till Vadstena kloster" samt "Stadga för Vadstena klosters ekonomi". — Konungen är sällskapets höge beskyddare, och till främjande af dess fosterländska syfte har riksdagen lämnat bidrag, som på senare tiden uppgått till 2,000 kr. årligen. Enligt senaste årsberättelsen (1907) räknade sällskapet 137 ledamöter. Bland utgifvarna af sällskapets skrifter intages främsta rummet af G. E. Klemming, hvilken ensam offentliggjort 16 bland arbetena. Öfriga utgifvare äro bl. a. G. Stephens, G. O. Hyltén-Cavallius, F. A. Dahlgren, J. A. Ahlstrand, R. Bergström, H. Wieselgren, R. Geete (11 arbeten), K. H. Karlsson och O. von Friesen. — Om motsvarande sällskap i Danmark och Norge se Nordiske oldskriftselskabet och Norske oldskriftselskabet. Th. W. (R. G.)

Fornsvenska. Se Svenska språket.

Fornrydalag, en mindre god form för fornrydislag (se d. o.).

Fornrydislag (Fornrydeslag) nämnes af Snorre Sturlasson i hans verslära såsom en varietet bland de gamla versmått, på hvilka de kväden i den norröna poesien, som tillhöra den mera konstlösa folkdiktningen, äro affattade. I nutida skrifter användes ordet som gemensam benämning för varianterna af denna diktning's åttaradiga strof af fyreljade verser. — Fornrydislag är att betrakta som den nordiska utvecklingen af den samgermanska episka versen. Verserna, som ha två långstafviga höjningar, hvilka blott efter bestämda regler utbytas mot kortstafviga, äro åtta i hvar strof, två och två förbundna genom allitteration (se d. o.), i det en eller två bistafvar i den udda versen allitterera med en hufvudstaf på den jämna versens första höjning, som dock ej behöfde utgöra versens början. Fornrydislag brukas i alla eddasånger med namn på *-kviða* (i Atlakviða dock blott delvis) och i åtskilliga andra. En sidoform med udda verser treledade kallas *kviduhattr*, en med femledade verser *mala-hattr* (se dessa ord). En mindre god form af namnet är *fornrydalag*. Exempel på *kviduhattr* ha vi i följande strof ur Trymskviða:

Ganga hér at garðe
gullhrynðar kýr
öxn alsvarter
lötne at gamne;
fiðlð ák meðma,
fiðlð ák meðma,
einnar mér Freyio
ávant þykker.

I detta exempel äro allitterationsstafvarna antydda genom fetstil. B—e.

Fornåsa, socken i Östergötlands län, Bobergs härad. 2,552 har. 756 inv. (1906). F. bildar med Lönsås ett konsist. pastorat i Linköpings stift,

Väggmålning i Fornåsa kyrka. De tre Mariorna och ängeln vid Kristi graf.

Gullbergs och Bobergs kontrakt. Vid en 1900 företagen större reparation och tillbyggnad (tornet) af F. romanska kyrka upptäcktes å kyrkvinden ofvan hvalfven rester af väggmålningar, sannolikt härörande från senare hälften af 1100-talet. Kyrkan synes ursprungligen ha haft platt tak eller s. k. öppen takkonstruktion, och då haft väggarna målade ända ned; vid den senare skedda hvalfslagningen hade målningarna nere i kyrkan fördärfvats, men ofvan

hvalfven blifvit orörda. Romanska väggmålningar äro i Östergötland sällsynta, och de i F. upptäckta synas vara de äldsta. Närliggande fig. visar prof på dem. O. J.—e.

Fornås, östligaste punkten på norra Jyllands fastland, 7,42 km. n. n. ö. om Grenaa. Fyrtorn: sedan 1892 ett 27 m. högt granittorn.

Förönäus (grek. *Φορνεύς*, lat. *Phoroneus*) grek. myt., son af Inachos, härskare öfver Argos där han efter sin död dyrkades såsom heros och sades ha varit den förste, som sammanfört människorna i gemensamma bostäder, lärt dem eldens bruk och öfver hufvud grundlagt den äldsta kulturen. Äfven skall han ha i Argos infört Heras (Junos) dyrkan. A. M. A.

Faroni [fărăni], Jacopo Giovanni Battista, italiensk tonsättare, f. 25 juli 1825 i Valeggio nära Verona, d. (af kolera) 8 sept. 1858 i Stockholm, erhöi af sin fader en musikalisk uppfostran, men egnade sig en tid åt militäryrket och tjänstgjorde såsom ingenjöröficer. Emellertid studerade han musik i Milano för Mazzucato. Sedan några af F. utgifna kompositioner för sång och piano — på hvilket instrument han var virtuos — vunnit allmänt bifall, egnade han sig uteslutande åt den konst, som varit hans ursprungliga böjelse. Bland annat komponerade han operorna *I gladiatori* och *Margherita*, hvilka gäfvos i Milano, den senare 1848, med stor framgång. Från sitt 20:e år reste han, såsom konsert- eller kapellmästare vid italienska trupper, i Holland, Belgien, Frankrike, Spanien och Sverige, öfverallt väckande uppmärksamhet genom sin dirigentalang och sin färdighet i prima vista- och partiturspel. 1849 var han orkesteranförare för ett då i Stockholm uppträdande italienskt sällskap, komponerade för detsamma operan *Cristina di Svezia* och utnämndes efter J. F. Berwalds afgång s. å. till kapellmästare vid k. teatern. På denna post förstod han att i hofkapellet's prestationer ingjuta en eld och fulländning, som bragte detsamma på en höjd, hvilken det förut icke intagit, om ej under Du Puy. Äfven skref han musik till en mängd vådeviller och tillfällighetsstycken, bl. a. *Berthas piano* (1855), *Ett hemkomstöl* (1857) och *Veteranerne* (s. å.), samt till den klassiska operetten *Advokaten Patelin* (1858), hvars friskt porlande koloratur och blomstrande glada, musikaliska lif ännu slå an. — Spirituell kompositör och anförare. Vansäll, öppen och gladlynt till sitt väsen, blef F. snart högt uppburen i sitt nya fädernesland, för hvars angelägenheter (äfven politiska och litterära) han lifligt intresserade sig. Först i senare tid, sedan "Società del quartetto" i Italien låtit spela hans färgpräktiga och skönt modellerade *fantastiska uvertyr* i C moll (tillägnad svenska hofkapellet) och sedan orkestrern vid Scalateatern i Milano under jubel föredragit densamma och hans *konserteruvertyr* i E dur i Trocadéropalatset under

världsutställningen i Paris 1878, vaknade italienarna till insikt om, att de i F. ega en instrumental-kompositör af hög rang. Äfven Sverige kan med stolthet räkna honom som sin. Utom de redan nämnda verken komponerade F. mässor, en stråkkvartett, en triumfmarsch, solo- och flerstämmiga sånger, pianofetyder m. m. A. L.*

Fornomi (af grek. *foro's*, bärande, och *no'mos*, lag), *mat.*, vetenskapen om lagarna för rörelsen, det-samma som *kinematik*. — Adj. *foronomisk*.
Forpark (ty. *fuhrpark*), *krigsv.*, de trosskolonnerna, som i tyska armén bildas af rekvirerade fordon för att bispringa de till de större trupperheterna hörande, af reglementerade fordon bestående trosskolonnerna. De utrustas vanligen af etappväsendet. C. O. N.

Forres [få'ris], stad i skotska grefsk. Elgin, 4 km. öfvanför Findhorns mynning, 4,313 inv. (1901). Ivid staden finnes en egendomlig, 6 m. hög obelisk, kallad *Suenos stone*, som föregifves vara ett minne af konung Malcolm Mac Kenneths seger öfver danskarna (1012). F. var fordom ofta de skotske konungarnas residens och omnämnes i Shaksperes "Macbeth".

Forrest [få'rist], Edwin, amerikansk skådespelare, f. 9 mars 1806 i Philadelphia, d. där 12 dec. 1872, började 1820 uppträda på scenen, följde ett skådespelarsällskap till Västern, fick sedan anställning i New York och 1826 åter i Philadelphia. Vid besök i Europa 1836 och 1846 blef han, särskildt i London, mottagen med stort bifall. F. gällde som grundläggaren af den amerikanska skådespelarkonsten. Han egde ståtliga uttrycksmedel och starkt temperament. Största talang utvecklade han som Shakspere-framställare. Hans hufvudroller voro *Lea*, *Othello* och *Coriolanus*. Biogr. af Rees (1874), *Alger* (2 bd, 1877), Barrett (1881) och Harrison (1889).

Forrest [få'rist], sir John, australisk upp-täckningsresande och politiker, f. 1847 nära Bunbury, Väst-Australien, ledde 1869 en forskningsexpedition till det inre af kontinenten för att om möjligt finna spåren af den förölyskade Leichhardtsska expeditionen och framträngde därunder från Perth till 123° ö. lgd och 29° s. br. utan att vinna sitt mål. 1870 undersökte han, på regeringens uppdrag, sydkusten med närliggande trakter, och 1874 utförde han sin ryktbara expedition från Champion bay på västkusten österut samt nådde efter 6 månaders besvärlig vandring Peakstationen på öfverlandstelegraflinjen. 1876—82 verkade han som landtmätare i skilda delar af Väst-Australien och 1883—90 som kommissarie för koloniens kronland. När Väst-Australien 1890 fick en ansvarig regering, kallades F. att bilda dess första ministär, i hvilken han blef premiär- och finansminister (1890—1901), hvarefter han varit inrikesminister (1901—03), generalpostmästare (1903—04) och finansminister (1905—juli 1907) i Australiska statsförbundet. Han adlades 1901. — Hans broder Alexander F., f. 1849, ingenjör, deltog i dennes expeditioner 1870 och 1874 och undersökte 1879 Tasman land i Väst-Australien, hvarunder han följde floden Fitzroy 400 km. uppåt och öppnade för kolonisation det bördiga Kimberley-distriktet. Hans reseberättelse, *Journal of an expedition from De Grey to Port Darwin*, utkom 1880.

Fors, *rom. myt.*, personifikation af den oberäkneliga slumpen, se *Fortuna*.

Fors. Se *Vattenfall*.

Fors. 1. Socken i Jämtlands län, Ragunda tingslag, 50,404 har. 2,533 inv. (1906). F. utgör ett konsist. pastorat i Härnösands stift, Jämtlands östra kontrakt. — 2. F. d. socken i Södermanlands län, Väster-Rekarne härad, numera införlifvad med Eskilstuna stad, 8,602 inv. (1906). Annex till Eskilstuna stadsförsamling, Strängnäs stift, Väster-Rekarne kontrakt. — 3. Socken i Älfsborgs län, Flundre härad, 4,077 har. 1,716 inv. (1906). Annex till Romeled, Göteborgs stift, Domprostoriets norra kontrakt.

Fors, hälsobrunn i Fellingsbro socken, Örebro län, vid Blixterboda station å Krylbo—Örebro-banan, i en skogrik trakt, 192 m. ö. h. Svagt järnhaltigt vatten. Stilla, enkel plats, med vackra omgifningar, besökt äfven som rekreationsort. Ln.

Fors, järnbruk med masugn och martiaugn, kolvagnar, tegelbruk, ångsåg (1 ram och 1 hyvel) och sulfittfabrik (Östanfors, med 3 kokare, 1 pappersmaskin) vid Fors station å Norra stambanan och Garpenberg—Fors järnväg, inom Folkärna socken, Kopparbergs län, tillhör Garpenbergs aktiebolag, som inom socknen eger jordbruksfastighet med ett taxeringsvärde af 86,500 kr. och annan fastighet med ett värde af 535,500 kr. (1905). Tillverknigen vid järnbruket var 1906 4,977 ton bessemer- och martinjärn, omkr. 100 t. gjutgods och 3,646 ton martingjöt, vid sågverket 1,332 kbm. sågade och hyfjade trävaror, förutom ved, vidare omkr. 290,000 hl. träkol och vid sulfittfabriken 4,757 ton kemisk torr trämassa. Antalet arbetare var vid järnbruket 111, vid sulfittfabriken 86.

Fors, ylleväveri, med 80 väfstolar, och ull-spinneri, med 4,154 spindlar (1906), i Nyköping, tillhörigt aktiebolaget Fors ullspinneri, tillverkar dofflar, kläden, schalar, ullgarn m. m., under år 1906 för ett värde af 1,061,219 kr. vid väveriet och 1,061,678 kr. vid spinneriet, hvarjämte i förädlingslön för främmande gods erhöles 408,000 kr. Arbetarnas antal var resp. 113 och 150. Fabriken har såväl vatten- som ångkraft.

Forsa. 1. Socken i Gäfleborgs län, Forsa tingslag, 26,827 har. 4,090 inv. (1906). F. bildar med Hög ett konsist. pastorat i Uppsala stift, Hälsinglands norra nedre kontrakt. — 2. Socken i Södermanlands län, Villåttinge härad, 4,739 har. 714 inv. (1906). Annex till Ardala, Strängnäs stift, Villåttinge kontrakt. — 3. Tingslag i Gäfleborgs län, ingår i Norra Hälsinglands domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Hälsing-Tuna, Idenor, Forsa, Hög, Rogsta, Ilso. 80,420 har. 12,984 inv. (1906). Vid 1908 års början förenas detta och Bergsjö tingslag till ett, Bergsjö och Forsa tingslag.

Forsa, bruks- och landtegendom. Se *Forssa*.

Forsarum. Se *Forserum*.

Forsa segel. Se *Forsera*.

Forsavattnet. Se *Dellen*.

Forsbacka, bruks- och landtegendom i Gäfleborgs län, omfattande vid 1905 års slut 13,308 mtl inom Hedesunda, Årsunda, Torskärs, Högbo och Valbo socknar, med hufvudverksamheten förlagd till F. bruk i Valbo socken vid Gafvans utlopp ur Storsjön; genom en kortare järnväg står bruket i för-

bindelse med F. station å Gäffe—Dala järnväg. Taxeringsvärdet var nämnda år 2,152,600 kr., däraf 825,800 kr. för jordbruksfastighet. Järnbruket består af 2 masugnar, 1 martinugn (se fig. 2), 2 bessemerugnar, stångjärnshammare, valsverk, manufakturverk samt gnteri, hvartill komma ång- och vattensåg med 2 ramar samt mejeri (vid Margrete-

Fig. 1. Forsbacka herrgård.

hill). Tillverkningen 1906 var vid masugnarna 12,400 ton bessemer- och martinjärn samt vid järnbruket 16,753 ton bessemer- och martingöt, 11,446 ton stångjärn och stål af olika slag, 406 ton gjutgods, jordbruksredskap och diverse järnmanufaktur för

Fig. 2. Martinverket på Forsbacka.

omkr. 110,000 kr., hvarjämte sågades omkr. 2,000 kbm. trävaror och kolades närmare 60,000 hl. träkol. Arbetarnas antal vid järnbruket var 437. Vid bruket, i Valbo socken, har uppstått ett köpingsliknande samhälle, som hade 1,752 inv. 1900. Bruket erhöi sitt första privilegium på 1650-talet, men bruksrörelsen började först 1695 med 2 hammare och 4 hårdar med 1,600 skeppunds smide. Under 1700-talets förra hälft egdes F. af öfverstelöjtnanten P. Härleman och innehades sedan af hans arvingar såsom ett släktideikommiss till 1777, då det köptes af lagmannen, sedan landshöfdingen, frih. J. M. af Nordin, hvilken nästan helt och hållet ombyggde bruket. Nordinska släkten innehade F. bruk till 1870, då det öfvergick till "Forsbacka järnverks aktiebolag", som ock blifvit egare till landt-egendomarna, hvilka omfatta närmare 12,000 hektar,

hvaraf omkr. 10,000 hektar skog. 1907 sålde bolaget (hvars verkställ. direktör varit den bekante statsmannen Chr. Lundeberg) sina egendomar för omkr. 5,½ mill. kr. till v. häradshöfding K. Tillberg, som åter sålde större delen af skogarna till Korsnäs sågverks aktiebolag.

Forsbacka, kronopark i norra Dalsland på gränsen mot Värmland, har bildats genom upprepade markinköp. Sälunda har genom k. br. 15 mars 1901 del för 400,000 kr. inköpts Forsbacka och Hanefors aktiebolag tillhöriga fastigheter i Älfsborgs län, dels för 54,600 kr. enskilda tillhöriga hemmanen Båsen, Vardesrud, Törserud, Sigerud och Röstigen i Edsleskogs s:n och Tössbo härad. Genom k. br. 31 juli 1903 ha ytterligare inköpts hemmansdelar till Björkheden och Röstigen för 23,700 kr. Kronoparkens totalareal utgör 3,623 har. G. Sch.

Forsberg, "Lolotte". Se Stenbock (Gustaf Harald).

Forsberg, Knut, trädgårdsarkitekt. Se Berzelii park.

Forsberg. 1. Svante F., agronom, f. 19 maj 1839 i Riseberga socken, Kristianstads län, genomgick Älnarps landbruksinstitut och anställdes där 1868 som instruktör för eleverna och var 1869—1903 inspektor för landtegendomen och lärare vid den lägre landtbruksskolan och förvärfvade i den förra egenskapen en väsentlig del af förtjänsten af, att Älnarps gård utveckats till ett verkligt mönsterjordbruk. F. har författat *Om odling af sockerbeter och foderbeter* (1886; 4:e uppl. 1900), *Om sockerbetsodlingens betydelse för vårt land* (1891). Led af Landtbr. akad. 1896.

2. Nils F., den föregående kusin, målare, f. 17 dec. 1842 i Riseberga socken, Kristianstads län, var först jordbruksarbetare, rymde ur föräldrahemmet, då man ville tvinga honom att blifva skomakare, och gaf sig i målarlära till en början i Helsingborg, där han utförde sin första taffa (en kopia af Westins altartaffa i Riseberga kyrka), sedermera (1861) i Göteborg. Som elev vid slöjdskolan därstädes sysslade han med modellering och lyckades få ett skulpturverk, en *Minerva*, såld å Konstföreningen. Medelst ett understöd på 300 kr. af en privatman sattes han i tillfälle att 1867 begifva sig till Paris. Där blef han 1868 elev hos Bonnat, som redan 1869 förklarade honom vara en af sin bästa lärjungar. Sina studier hindrades han dock att i lugn få fortsätta, ty för att förtjänä sitt uppehälle nödgades han ofta hålla sig ifrån Bonnats ateljé och arbeta såsom kopist af tafflor i museerna, såsom yrkesmålare, fotograf m. m. Under Paris' belägring gjorde han tjänst som sjukvårdsoldat och sågs ofta bland dem, som midt i kulregnet buro bort sårade. Efter krigets slut återvände han till sin konst och sitt mödosamma lif samt lyckades få utföra ett och annat porträtt. På salongen, 1872, debuterade han med ett *själporträtt*. Sin första egentliga framgång vann han med genrebilden *Akrobatfamilj inför cirkusdirektören* (1877; utställd på världsexpositionen 1878, Göteborgs museum), af ett hårdt och kraftigt realistiskt skaplynne i uppfattning och framställning. Efter många års förarbeten framträdde F. 1888 med *En hvaltes död*, med motiv från Paris' belägring, skildrande en soldat, som sårad till döds drager sin sista suck i den till sjukal omdanade Notre-Damekyrkan. Tafflan belönades å 1888 års

salong med 1:a klassens medalj, en utmärkelse, som intet annat svenskt konstverk erhållit, utställdes sedermera i Stockholm och andra svenska städer samt i Köpenhamn och å världsutställningen i Paris 1889 och vannade s. å. på Nationalmuseum, bland hvars utställningar den är med full rätt en af de mest omtyckta.

Den väldiga duken fånglar genom enkelheten och renheten i den psykologiska karakteristiken, uppriktningens djupa, manliga allvar och en sällsynt gedigen och god realism i det måleriska utförandet.

F., som 1868 och 1890—91 på tillfälliga besök vistades i Sverige, har vidare utfört ett och annat porträtt. På världsutställningen 1900 uppträdde han med sin största målning, *Gustaf Adolf föreläset vid Lützen* (Göteborgs museum, dit taflan köptes af A. Röhs, som förut inköpt och bortgifvit de båda ofvan nämnda taflorna). F. har de sist förfärdiga åren mestadels uppehållit sig i hemlandet, i Skåne, och flyttade definitivt hem 1904. Han har senast varit sysselsatt med skisser till dekorativa målningar i Lunds domkyrka. F. är led. af Akad. af de fria konsterna (1889). — Hans son Nils F. junior, målare, f. 15 nov. 1870 i Paris, har studerat förstades för Cormon m. fl. och har utställt örtjänstfulla porträtt och öfriga figurmålningar. *Krukmakaren* erhöll hedersnämmande på salongen 1907). 1. H. J. Dtt. 2. J. K.-e. (G—g N.)

Forsberg, Amanda Nestoria, dansös, f. 26 febr. 1846 i Stockholm, blef 1863 premiärelev och var 1864—69 premiärdansös vid k. teatern i Stockholm. Sedan hon där såsom Fenella i "Den stumma" och abbedissan i "Robert af Normandie" samt i balletten "Målarens drömbild" gifvit prof på en anslutande talang, innehade hon 1870—82 ett förmåntigt engagemang vid hofoperan i Berlin. Hennes dans karakteriserades af en sällsynt luftighet och finhet samt en doft af "berusande jungfrulig blygsamhet", hvarjämte hon egde en ovanlig mimisk förmåga.

Forsberg, Anders Vilhelm, tecknare, f. 30 juni 1871 i Karlstad, studerade i Tekniska skolan i Stockholm och är sedan 1896 öfverlärare i frihändsteckning förstades. Han är en tyndig och originell humoristisk tecknare (förmåligast i "Strix"). 1902 utgaf han samlingen *Från svenska hem*. G—g N.

Forsberget, Norra, kronopark i Jörns socken och revir af Västerbottens län, består af f. d. Ytterstors och Karlsfors skotfångstskog, som enligt Domänstyrelsens beslut 6 okt. 1903 skall behandlas såsom kronopark. Areal 4,708 har. G. Sch.

Forsby, socken i Skaraborgs län, Kåkindes härad. 296 har. 386 inv. (1906). Annex till Sventorp, Skara stift, Billings kontrakt. Kyrkan har romansk anläggning med förlängd långhus.

Forsby, gods i Julita socken, Södermanlands län, vid västra stranden af Öljaren. Förr vida större, omfattar det nu 9^{7/24} mtl med en areal af 1,335 har, tax. till 270,200 kr. (1906). Med öfriga Julita klostergods indrogs äfven F. af Gustaf Vasa, lämnades jämte andra gods till Khevenhüllers som betalning för gjorda försträckningar till kronan, öfverläts af dennes arvingar på 1660-talet till statssekreteraren Edv. Ehrensteen och gick i arf till dottern, gift med greve Nils Gyldenstolpe, inom hvars släkt det förtannade till slutet af 1700-talet. Sedan dess har rodset haft många olika egare. Nu tillhör det H. d. d. Santesson. Egaren af F. har patronatsrätt i församlingen.

Forsby, såg i Borgå socken, Nyland, Finland, grundlagd 1869, drives med vattenkraft. Tillverkningsutgången af plankor, battens och bräder samt uppgick 1906 till 5,000 standard. Arbetarnas antal var omkr. 150. T. C.

Forsea. Se Forsia.

Forsedel, hand., den handling, som en godsafsändare vid varutransport per skjuts utställer till formannen för att tjäna till ledning vid transporten och som i allmänhet innehåller uppgifter om godsets beskaffenhet och mängd, afsändarens och mottagarens namn och adress, formannens namn samt förloren och dess erläggande. Jfr Fraktsedel. A. W. son M.

Forseen, Samuel, finsk lagöfversättare, f. omkr. 1690, d. 1742 såsom landsekreterare i Åbo. Sedan 1734 års lag blifvit antagen af ständerna och regeringen, åtog sig F. att öfversätta densamma till finska språket. Arbetet afslutades redan 1738, men underkastades därefter en långvarig granskning, hvarför det först 1759 publicerades. Detta var den första tryckta finska lagöfversättningen. M. G. S.

Forselhjälpen. Se Järnkontoret.

Forsell (om härstamningen se Forssell, svensk släkt). 1. Karl Gustaf af F., kartritare, statistisk förlätare, patriot, f. 18 mars 1783 på Skötköping i Hjälpås socken, Skaraborgs län, d. 25 okt.

1848 i Stockholm, antogs 1796 till frikadett vid krigsakademien på Karlberg, hvilken han med stor utmärkelse genomgick, och utnämndes 1800 till fänrik vid amiralitetet. Under de närmaste åren deltog han i åtskilliga sjöexpeditioner och arbetade under vintrarna vid sjökartverket. 1804—09 verkställde han, som 1806 transporterades till Fältmättningskåren, en mängd fältmätningar, bl. a. med afseende på den tilltänkta Göta kanal, öfver hvilken han tillika med en yngre broder, Jakob F., uppräddade den stora atlas, som lades till grund för K. Mts och ständernas bifall till företaget fullföljande. Vid 1809 års revolution slöt sig F. till Adlersparre, som anställde honom vid sin stab och på hvars förord han erhöi en adjutantsplats hos tronföljaren Karl August och efter dennes död hos Karl Johan samt fick 1811 i uppdrag att undervisa arfprinsen Oskar i matematik, fortifikation och topografi. Såsom kronprinsens adjutant deltog F. i tyska fälttåget 1813—14, bevisade slagen vid Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig, åtföljde staben genom Hannover till Holstein samt därifrån öfver Rhen till Flandern. Vid återkomsten från kriget, hvarunder F. utnämndes 1813 till kapten och 1814 till major vid Ingenjörkårens fältmättningsbrigad och öfverstelöjtnant i armén, återtog han sina kartarbeten och utförde på tre år sin stora *Karta öfver södra delen af Sverige och Norrige eller det fordrna Skandinavien* (9 blad; 1825). 1817 blef F. upphöjd i adligt stånd och utnämndes 1824 till öfverste i armén samt öfverdirektör vid General-landtmäterikontoret. — Utom för hans utmärkta kartverk har man

F. att tacka för flera värderika topografiska och statistiska skrifter: *Statistiska tabeller* (hörande till den ofvannämnda kartan öfver Skandinavien, 1827; ny uppl. 1830), *Statistik öfver Sverige* (1831; 4:e uppl. 1844—45), *Beskrifning jemte karta öfver Mariestads län* (1832) och *Sockenstatistik öfver Sverige* (1834). Äfven på andra områden utvecklade han en liflig skriftställarverksamhet, i det han utgaf *Militair-Journal* N:o 1 (1811), *Anteckningar i anledning af en resa till England* (1835), flera anonyma nykterhetsskrifter m. m. Därjämte intresserade han sig lifligt för en mängd allmännyttiga företag, såsom byggandet af de första svenska ångfartygen, stiftandet af nykterhetsföreningar, sparbanker, små-barnsskolor, m. m.

2. Jakob F., den föregående broder, ingenjör-officer, f. 31 okt. 1788 i Västergötland, d. 21 aug. 1832 på Överås nära Göteborg, utnämndes 1806 till underlöjtnant vid Arméns flotta, anställdes 1807 vid sjökartverket och biträdde sedermera sin broder Karl Gustaf F. vid uppgörande af kartorna öfver Göta kanal. 1809 befordrades han till kapten-mekanik vid flottan, utförde 1810—14 byggandet af Forsviks sluss och förbindelsen mellan sjöarna Viken och Vättern jämte andra undersökningar och afvägningar. 1814 fick han befallning att för infallet i Norge uppsätta ett pontonjärk kompani, för hvilket han blef chef, slog de vackra broarna öfver Svinensund och Sannesund samt inrättade äfven en s. k. flygande bro öfver Glommen vid Sannesund. 1816 transporterades F. till fortifikationsbrigaden och beordrades s. å. att uppföra karantänsbyggnaderna på Känö, blef 1817 major i armén och utförde 1818 åtskilliga byggnader vid Nya varvet eller flottans etablissemang i Göteborg. Han utnämndes 1820 till karantänsbefälhavare å Känö och 1832 till öfverstelöjtnant i armén. — F:s broschyr *Oväldiga tankar om Götha canal* (1818) väckte på sin tid stort uppseende.

3. Karl Johan (John) Jakob F., den föregående sonson, operasångare, f. 6 nov. 1868 i i Stockholm, blef 1890 underlöjtnant vid Upplands regemente och 1896 löjtnant samt efter genomgången kurs vid Gymnastiska centralinstitutet gymnastikdirektör 1894. Samtidigt (1892—94) utbildade han sig vid musikkonservatoriet i sång under Julius Günthers ledning och 1894—95 i Paris. Han debuterade 1896 på k. operan i Stockholm som *Figaro* i "Barberaren i Sevilla", anställdes där s. å. och tog 1897 afsked ur militärtjänsten, men kvarstod som löjtnant i reserven. 1901—02 var han borta från Stockholmsoperan, gaf då konserter och uppträdde på Köpenhamns scenen. F:s klara och mörklärgade barytonröst, som i pianoson klinger romantiskt vek, i forte stälfast och i synnerhet åt höjden kan utveckla bravuraktigt styrka och glans, har beredt honom stora framgångar på scenen, för hvilken han lämpar sig äfven genom förmågan att sätta hållning och i allmänhet säker karaktär på de gestalter han framställer. Hans arbetsenergi och uthållighet äro ovanliga. I klassiska operor har han utmärkt sig som *Don Juan*, *Almaviva* i "Figaros bröllop", *Agamemnon*, *Simeon*; för Wagners musikdramer har han varit ett godt stöd som *Flygande holländaren*, *Telramund*, *Wolfram*, *Wotan*, *Gunther*, *Beckmesser* och *Hans Sachs*, för nordiska operor som *Vidar* i "Tirfing", *Valdemar* i "Valdemarsskatten", *Sjö-*

konungen i "Vikingablad", och hans repertoar omfattar för öfrigt så olika uppgifter som *Vilhelm Tell*, *Amonastro*, *Nevers*, *Alfonso* i "Leonora", *Luna* i "Trubaduren", *Eugen Onegin*, *Hans Heiling*, *Tonio* i "Pajazzo", *Dulcamara*, *Petrucchio*, *Scarpia* i "Tosca" och *Ivan* i "Daria", hvarjämte han pröfvat sina krafter på spellistans flesta baryton-partier i öfrigt. F. har därjämte uppträdt som oratorie- och romanssångare, verkat som sånglärare och biträdt som solist vid svenska orkesterkonserter i Paris 1900, sångarfesten i Minneapolis 1903 samt Lunds studentkårs turnéer, bl. a. i Amerika 1904. Sångarens obehärskade lynne har inför offentligheten innefattat honom i åtskilliga konflikter både inom och utom konstanstalten. E. F.-t.

Forselles, af, svensk-finsk adlig ätt, härstammar från kommerserådet Jakob Forsell (se F. 1), som 1767 adlades med namnet af Forselles. En gren af ätten immatrikulerades 1818 på finska riddarhuset. En medlem af denna gren, senatorn Edvard Gustaf af F. (f. 1817, d. 1891), upphöjdes 1874 i friherligt stånd.

1. Jakob af F. (före adlandet Forsell), köpman och riksdagsman, f. 1696 i Fredrikshamn, d. 1768, dref betydande handel i Fredrikshamn och blef rådmann 1723. Under kriget 1741—43 gjorde han Sverige stora tjänster, men flydde kort före Fredrikshamns fall till Stockholm. Efter freden i Åbo 1743 arbetade han kraftigt för anläggandet af staden Degerby (sedermera kallad Lovisa), och han kan anses för dess grundläggare. Han bidrog äfven verksamt till dess fortsatta utveckling och var dess representant vid riksdagen 1746—47 och flera följande ständmöten. F. blef borgmästare i Lovisa 1747, fick assessorstitel 1752, tog afsked med kommerserådstitel 1765 samt adlades 1767.

2. Jakob Henrik af F., den föregående sonson, bergshauptman, f. 27 dec. 1785 på Ström-fors bruksegendom i Finland, d. 13 juni 1855 i Stockholm, blef 1802 student i Uppsala, där han 1806 aflade hofrätts- och 1812 bergsexamen. 1816 blef han led. af den kommitté, som hade uppdrag att utarbete planen till ett bergsinstitut (upprinnelsen till Bergsskolan i Falun), kallades 1817 till led. af Vet. akad. och utnämndes s. å. till bergshauptman vid Sala silfververk, vid hvilket han införde många och genomgripande förbättringar. Hans ovanliga arbetsförmåga kom äfven åtskilliga andra bergverk till godo. F:s förmåsta arbete, hvilket upptog honom från 1838 till hans död, var ledningen af de af bruksocieteten bekostade geognostiska undersökningarna af Sverige och uppträttandet af dithörande kartor. — F:s trevta skrifter utgöras af *Hydrauliska försök anställda vid Fahlus grufva åren 1811—1815* (1818—21, i förening med P. Lagerhjelm och G. S. Kallstenius), *Berättelse om Sala silfververk* (1818), *Resonerande katalog öfver en geognostisk samling af svenska allmänna bergarter* (1854) samt några uppsatser i lärda samfunds handlingar. 1. M. G. S.

Forsellön, kam., penningvärdet af det onus, som bestod däri, att jordinnehafvaren nödgades forsla sina skattepersedlar till kronans förråd, våghus och lador eller till frälseräntegarens eller den tjänstemans hemvist, hvilken skulle åtnjuta indelningen. Den skattskyldige var pliktig att jämte lösen för

persedlarna jämväl betala forsellön, i händelse vederbörande nöjde sig med penningar i stället för varor. Forsellönen för spannmål fastställdes 1803 till 16 sk. b:ko (50 öre) per tunna råst eller korn och 12 sk. (37½ öre) per tunna hafre. För stråpersedlar bestämdes den 1825 till 1 sk. 4 rst. b:ko (4½ öre) per 20 skålp. (8½ kg.) hö eller halm. Se Forsellönerskyldighet och Forsellönersättning. Kbg.

Forsellönersättning, kam., kontant, årlig ersättning för mist rättighet till forsellön. När statsmakerna vidtog förenklning i sättet för grundrätternas utgörande och deras omsättning i penningar, ikläddes sig staten på samma gång skyldighet att ersätta indelningshafvare för mistingen af denna förmån. När en indelningshafvare utfår lösen för de numera till staten indragna grundskatteanordningarna in natura, beräknas ålven forsellön efter den grund, som i art. Forsellön angives. Kbg.

Forserum. 1. (Forsarum) Socken i Jönköpings län, Tveta härad. 6,177 har. 2,326 inv. (1906). Annex till Järsnäs, Väckjö stift, Tveta kontrakt. — 2. Municipalsamhälle i F. socken vid F. järnvägsstation å Södra stambanan, 16 km. v. n. v. om Nässjö, hvarst enligt k. br. 24 okt. och 31 dec. 1890 ordnings-, byggnads- och brand- samt hälsofärdsstadgan beträffande stad tillämpas. Omkr. 1,500 inv. Platsen har liflig rörelse, bl. a. sparbank, samt flera fabriker, såsom snickerifabriker (en med specialtillverkning af spinneribobiner), en mekanisk verkstad (tillverkning af vågar), en filfabrik, mejeri m. m.

Forsete [for-sete], *nord. myt.*, en af asagudarna, var enligt Snorres Edda son af Balder och Nanna. Alla de, som till honom komma med tvistemål, gå alltid förlitka från honom. En af Balders egenskaper har således blifvit personifierad i F. Han eger den glänsande boningen Glitner, om hvilken Eddan påger, att den hvilat på guldplåtare och är täckt med silver. Namnet F. betyder "preses" (den som sitter råmst) i en rätt. Det är ovist, om F. är identisk med guden Fosite, som omkring 700 omnämnas som dyrkad af friserna på Helgoland, hvarför ön bär namnet Fositesland. Th. W."

Fors Fortuna. Se Fortuna.

Fors généraux [får fenerå], fr. Se Basker, p. 1037.

Forsgrén, Karl Robert, donator, f. 5 sept. 1838 i Stockholm, d. där 18 sept. 1901, under lång tid delegare i vinhandelsfirman Forsgrén och Wilcken, blef en välgörare för sin fädernestad genom att till densamma testamentera hufvudparten (inmot 2 mill. kr.) af sin efterlämnade förmögenhet. I sitt 16 maj 1899 upprättade testamente förordnade nämligen F., som afled ogift, att den del af hans kvarlåtenskap, som återstode efter ett antal angifna egat, skulle tillfalla Stockholms stad, att af stadsfullmäktige särskildt förvaltas under namnet Fors-

gréniska fonden, vidare att dennas kontanta medel skulle placeras i räntebärande obligationer samt inteckningar i stockholmsfastigheter, att kapitalbeloppet framtgent ej finge nedgå under 2 mill. kronor, samt att den för fem år i sänder besparade räntaafkastningen skulle vid slutet af hvarje femårsperiod användas till något af följande allmännyttiga ändamål inom Stockholms stads område (utan att den vid uppräknigen följda ordningen borde binda vederbörandes beslutandefrihet), nämligen allmänna inrättningar till handels befördran och rörelsens underlättande, välgörenhetsinrättningar af alla slag, kostsammare anstalter för befordrande af snyggheten, sundheten och hälsovården, undervisningsanstalter af alla slag, anläggande af allmänna platser, uppförande af byggnader för speciella behof i det allmännas intresse samt försköning af för allmänt begagnande upplåtna platser; börande dock endast undantagsvis redan befintliga inrättningar erhålla understöd. Vid dessa bestämmelser synes F. ha tagit till förebild den Renströms donationen för Göteborg (se Renström, S.). Stadsfullmäktige i Stockholm ha till ofvannämnda bestämmelser fogat beslutet, att af hvarje femårsperiods räntemedel högst en tiondedel må kunna afsättas till en reservfond (för inrättade anstalters underhållskostnader m. m.). Vidare beslöts hösten 1907 en första användning af de besparade räntemedlen, till ett belopp af 475,000 kr. Rättighet att inkomma med förslag till medlens användning tillkommer stadsfullmäktiges medlemmar, öfverståthållarämbetet samt hvarjehanda korporationer, styrelser och föreningar inom hufvudstaden. En marmorbyst öfver F., modellerad af K. J. Eldh, aftäcktes våren 1907 i stadsfullmäktiges samlingssal (å Börsen).

Forsgréniska fonden. Se Forsgrén.

Forshæll, Johan Henrik, farmaceutisk författare, f. 12 mars 1799 i Vänersborg, d. 20 nov. 1877 i Eksjö, blef 1815 student i Uppsala, 1816 farmacie studiosus samt 1818 examinerad provisor och apotekare. 1821 blef han, efter sin fader, egare af apoteket i Vänersborg och var 1837—43 akademiapotekare i Lund. — F., hvilken anses för en af Sveriges skickligaste farmaceuter, utgaf bl. a. *Kort underrättelse om medicinalväxters odling och om svenska växtdrogvers insamlingstid* (1832), *Lärobok i pharmaci* ("Organisk pharmaci", 1836, "Organisk pharmaci", 1838) och *Om pharmaci-verket i Sverige* (1836; ny uppl. 1837). — F. var den, som först väckte förslag om bildande af en fond till apoteksprivilegiernas amortering. (1873 verkliggjordes detta förslag.)

Forshaga, järnvägsstation i Grafva socken, Värmlands län, vid Karlstad—Munkfors järnväg. Där ligga vid Klarälven F. sulfittfabrik med 149 arbetare, 5 kokare och 1 pappmaskin och en tillverkning (1906) af 8,972 ton kemisk torr trämassa, samt sågverk med 6 ramar, hyleri och kvarn med 3 par stenar samt mek. verkstad för tillverkning af Forshaga gräddsättare, allt tillhörigt F. sulfittaktiebolag; vidare F. linoleummattfabrik (tillhörig Linoleumaktiebolaget F.) med 78 arbetare och en tillverkning (1906) af 453,578 kvm. linoleummattor. Det förra bolagets fastigheter äro taxerade till 1,160,800 kr., däraf 160,800 kr. för jordbruksfastighet, det senares till 256,000 kr. Det köpingsliknande samhället, dit ock Klara förs (se d. o.)

stora sulfätfabrik kan räknas, har en folkmängd af mer än 700 pers.

Forshaga kanal, i Värmland, fullbordad 1859, kringgår Klarälvens fall vid Forshaga och har förr förmedlat rörelsen mellan ofvanför liggande orter vid älven samt Vänern. Kanalen har en sluss af 38,5 m. längd, 7,7 m. bredd och föga öfver 1 m. djup. Efter tillkomsten af Karlstad—Munkfors järnväg har kanalen förlorat all betydelse, och tillstånd till dess nedläggande har beviljats 1907. A. G. (S. L.—k.)

Forsheda, socken i Jönköpings län, Västbo härad. 5.110 har. 767 inv. (1906). F. bildar med Bredaryd och Torskinge ett konsist. pastorat i Växjö stift, Västbo kontrakt.

Forshem, socken i Skaraborgs län, Kinne härad. 6.201 har. 1.924 inv. (1906). F. bildar med Kinne-Vedum och Fullösa ett konsist. pastorat i Skara stift, Kinna kontrakt. Kyrkan har urspr. haft romansk anläggning med långhus, kor och absid

En af Forshems kyrkas romanska reliefer.

samt (ett nu ombyggt) torn i v.; i senare tid (1760-talet) ha två stora korsarmar tillbyggt samt absiden ersatts af en rektangulär byggnad. F:s kyrka är särskildt märklig genom sina romanska stenreliefer (se fig.). Jfr N. G. Strömbom, "Kinnekulle, Vallehärad, Skara och Lidköping", och H. Hildebrand, "Från äldre tider" (fig. 25). O. J.—e.

Forsholm, under medeltiden ett slott vid Sjörsåsviken i Forshems socken, Skaraborgs län, sannolikt uppyggt under kriget mellan konung Håkan och Albrekt. Det innehades 1372 troligen af Håkan, men då Bo Jonsson 1384 skref sitt testamente, hörde F. och dess län (sannolikt Kinne och kanske äfven Källands härad) till dennes många förpantningar och hade således under tiden blifvit intaget.

Forshälla, socken i Göteborgs och Bohus län, Inlands Fräkke härad. 11.843 har. 2.486 inv. (1906). F. bildar med Resteröd, Ljung och Grinneröd ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Älfsyssels norra kontrakt.

Fo'rsia l. Fo'rsea (eg. försyn, t. ex. *gudz försyn*, guds försyn) var i Sverige under 1500-talet en benämning på hushållerska, i synnerhet en katolsk prästs hushållerska eller trilla. För rättigheten att hålla sig en forsia brukade prästen erlägga en viss afgift till biskopen. Son af en präst och en forsia fick ofta tillstånd att, utan hinder af sin öakta börd, inträda i sin faders stånd. I fall forsian öfverleefde prästen, anslog socknen stundom en pension åt henne.

Fo'rsius, Sigfrid Aronus, präst, astronom, f. på 1550-talet i Helsingfors, d. 1624 i Ekenäs, studerade vid tyska universitet och i Uppsala 1596. prästvigs sannolikt 1597, tillträdde 1602 Kimito pastorat, företog resor i Tyskland, hölls 1606 —07 fångslad i Örebro, misstänkt för stämplingar till Sigismunds förmån, förestod 1608 —10 astronomie professuren i Uppsala och var åtminstone någon tid, 1613—15, kyrkoherde i Riddarholmsförsamlingen i Stockholm. Åren 1612—19 kallar han sig "Astronomus regius". Genom sitt idkande af den

astrologiska spådomskonsten kom han i delo med domkapitlet i Uppsala, hvilket hade till följd, att han efter någon tid förlorade sina tjänster. 1621 flyttade han från Stockholm till Ekenäs, där han var pastor till sin död. 1601 skickades F. jämte von Birchholtz och Daniel Hjort af hertig Karl upp till Torne lappmark för att verkställa geometriska och geografiska mätningar. Dessa utfördes med mycken omsorg, och resultaten voro af stor betydelse för den geografiska kunskapen om dessa trakter. F:s största betydelse ligger däri, att han var en af de förste vetenskapsmän i Sverige, som sjalfständigt beräknade almanackor för någon inhemsk orts (Stockholms eller Abos) horisont. Han utarbetade almanackor för åren 1608—10, 1613—15, 1617—19 och 1621—24. För 1607, då hans första almanack trycktes, hade man i Sverige vanligen endast översättningar af utländska almanackor, till hvilkas uppgifter ofta nog ej några korrektioner blifvit anbragta, och hvilka alltså ej angävo företeelserna riktigt för någon enda ort i landet. I sina skrifter framstår F. som "utan tvivel den märkligaste af den förkarolinska tidens vittra författare" i Finland (A. Hultin). A. L.—n.

Forsk., vid växtnamn förkortning för Peter Forskäl.

Forskaölea L., bot., växtsläkte af fam. *Urticaceæ* med 5 arter i Afrika och västra Ostindien. Släktet är uppkalladt efter P. Forskäl (se d. o.). G. L.—m.

Forskäl, Peter, orientalist och naturforskare, f. 11 jan. 1732 i Helsingfors, blef 1742 student i Uppsala, där han först ärnade egna sig åt teologien, men snart, påverkad af Olof Celsius d. ä. och Linné, fattade ett varmt intresse för studiet af österländska språk och naturvetenskaperna. 1753 begaf han sig till universitetet i Göttingen, där han under den berömda Michaelis' ledning blef bekant med den rådande Wolska filosofien. Han kunde dock icke gilla alla denna filosofis lärosatser och väckte ej ringa

ppseende, då han i en disputation för magister-
raden, *Dubia de principiis philosophiae recentioris*
(1756), öppet framlade sina tvifvelsmål. Kort där-
efter återvände han till Uppsala, hvarest han antogs
till ekonomie docent; men för att vinna rättighet att
freläsa i filosofien och politiken inlämnade han till
filos. fakulteten ett specimen, *De libertate civili*.
Fakulteten, som måhända var föga välvilligt stämd
mot den i mycket från de rådande åsikterna af-
vikande unge författaren, vägrade "för ämnets grann-
lagenhets skull" sitt imprimatur, men F. beslöt att
utgå till allmänheten. 1759 utkom den svenska
utgåvan af hans ofvannämnda specimen, något änd-
adt, under titeln *Tankar om borgerliga friheten*
(ny uppl. 1792). Skriften, som, utan att direkt
ändra förhållandena i Sverige, endast i allmänna
ordalag gaf uttryck åt frisinnade åsikter angående
tryckfrihet, handel, näringar m. m., väckte detta
iaktadt vederbörandes stora misshag och gaf anled-
ning till ett tryckfrihetsmål, som är ganska karak-
teristiskt för denna tids förhållanden. F. instämde
för Kanslikollegium. Hans oförskräckt försvar var
icke egnadt att stilla höga vederbörandes missnöje,
och Kanslikollegium tvekade icke att tillstyrka
skrysser på F:s skrift, när den innehölle "öfver-
måttiga satsar, ledande icke mindre till irriga än
missnöjd och vidriga tankar om rikets regeringssätt
och den däruti för K. M:ts undersåtare befästa frihet
och säkerhet". Skriften förbjöds vid 1,000 dlr smts
och F. erhöi en allvarlig föreställning (1760).
Sedan innan denna process var afgjord, hade F.
beslutit att lämna Sverige för att i främmande länder
öka ett vidsträcktare och friare verkningssält. Han
uttog nämligen, genom Michaelis' bemedling, ett
ämbud att med professors fullmakt deltaga i en af
kanske regeringens bekostad och anordnad forsknings-
resa till Arabien. Resan, hvarmed den viktigaste
perioden i F:s lefnad begynner, anträdde i början
1761. F. ådagalade i hög grad mod och ihärdig-
het under expeditionens vidsträckt forskningsresa
till Arabien, men inom kort blef hans lefnadsbana af-
bruten. Han insjuknade i juni 1763 och afled 11
mån. i s. å. i staden Jerim. F:s arabiska forskningsresa
är rika frukter åt vetenskapen. En icke ringa del af
hans anteckningar publicerades till en början i Nie-
buhrs arbeten om Arabien. Senare utkommo hans
arbeten *Descriptio arabica* (1775), *Flora aegyptiaco-arabica* (s. å.) samt *Icones rerum naturalium*
(1776), alla utgifna i Köpenhamn. Oaktadt åtskilliga
förfärligheter, beroende på saknaden af slutlig bearbetning,
så F:s undersökningar vunnit stort erkännande såsom
viktiga och i synnerhet i västgeografiens historia.
Inn skattade F. högt och uppkallade såsom ett
visst därpå en nässelart efter honom *Forskaalea*
macissima. M. G. S.

Forslingsskyldighet, kam., skyldighet för jord-
nehafvare att försla de af hans jord till annan
person in natura utgående räntor till rättegångens
omvist. Grundskatterna erlades länge till största
delen in natura. Då staten åt sina tjänare och
ordningsregare anvisade räntor och tionden från ett
eller flera hemman och dessas innehafvare nödgas
försla skattepersedlarna till den eller de personer,
vilka egde indelningen, så uppstod mellan rante-
givaren och rättegångaren ett direkt förhållande, som
af anledning till oupphörliga tvister. Det var vis-
ligen stadsgadt, att forslingen ej fick gå utöfver

"lagsagens" gränser, men afstånden kunde ändock
blifva försvärligt långa för folk och dragare, då t. ex.
Västergötland och Dal (omkr. 21,000 kvkm.) ut-
gjorde en lagsaga, Västmanland och Dalarna (öfver
34,000 kvkm.) en. Uppå allmogens klagomål för-
ordnades 1803, att forslingsskyldigheten ej finge ut-
sträckas inom de norra länen utöfver 8 och inom
rikets öfriga landskap utöfver 6 mil från den skatt-
skyldiges hemvist. Indelningshafvarens rättighet att
fördra persedlarnas leverande in natura, eller hans
s. k. uppsägningsrätt, medförde för honom
rättighet att njuta forsellön (se d. o.) eller en
kontant ersättning med penningar, ifall persedlarna
icke levererades in natura, utan löstes. Jämväl åt
kronan måste rantegeivaren erlägga forsellön jämte
lösen, när skattepersedlarna ej levererades i kronans
förråd, våghus eller lador. Uppsägningsrätten upp-
håfdes 1855 med iakttagande af nödiga öfvergångs-
stadganden. Vid grundskatternas omsättning i pen-
ningar, 1869, bortföll forslingsskyldigheten, utom i
fråga om fräseeräntor och kyrkotioden, hvilka kvar-
stå oberörda af 1855 och 1869 årens reformer. De
betydelsefulla steg till skatteväsendets förenkling,
som dessa reformer inneburo, medförde bland andra
uppoftningar för staten äfven den, att staten måste
åtaga sig att utbetala en betydande årlig fors-
sellönsersättning. Kbg.

Forsman, Hedvig Charlotta. Se Win-
terhjelm.

Forsman. 1. Georg Zachris F. Se Yrjö-
Koskinen. — 2. Jakob Oskar F., den före-
gåendes broder, finsk universitetslärare, f. 30 juli
1839 i Lillkyro, d. 26 sept. 1899 i Helsingfors, blef
student 1857 samt promoverades 1864 till filos.
magister och 1874 till juris doktor, sedan han utgifvit
den första på finska språket författade juridiska dis-
putationen *Pakkotilasta kriminaalioikeudessa* (Om
nödvarn i kriminalrätt). Han var tillf. professor i
finska språket vid juridiska fakulteten 1869—78
och utnämndes 1879 till professor i kriminallagfaren-
het och rättshistoria. I egenskap af universitetets
prorektor handhade han sedan 1896, efter Th. Rein,
som uppehöll vice-kanslersämbetet, rektorsgöromålen.
Han fick statsrådstitel 1898. Af F:s juridiska större
arbeten må nämnas *Grunderna för läran om del-
aktighet i brott* (1879), *Bidrag till läran om skade-
stånd i brottmål enligt finsk rätt* (1893) och *Suomen*
lainsäädännön historia I (Den finska lagstiftningens
historia, I, 1896). F. var led. i flera af regeringen
tillsatta kommittéer, bl. a. 1881—84 i kommittén
för granskning af förslaget till ny strafflag. Medlem
af prästeståndet sedan 1882 års landtdag, var han
inom representationen en af det fennomanska partiets
ledare. I den finskspråkiga tidningspressen var han
en flitig medarbetare och ansågs utöfva inflytande på
"Uusi Suometars" hållning. M. G. S.

Forsmander, Erik. Se Manderström.

Forsmark. 1. Socken i Stockholms län. Frös-
åkers härad, 8,203 har. 1,172 inv. (1906). F.
utgör ett till egaren af Forsmarks bruk patronellt
pastorat i Uppsala stift, Ölands och Frösåkers kon-
trakt.

2. Gods och f. d. järnbruk, hörande till Danne-
moraverken, i ofvannämnda socken, omfattar med
underlydande i Forsmarks, Börstils, Gråss och Valö
socknar i Stockholms län 33 $\frac{1}{4}$ mtl, tax. till
1,379,600 kr. (1906), däraf 548,800 kr. för annan

Forsmarks herrgård, hufvudfasaden.

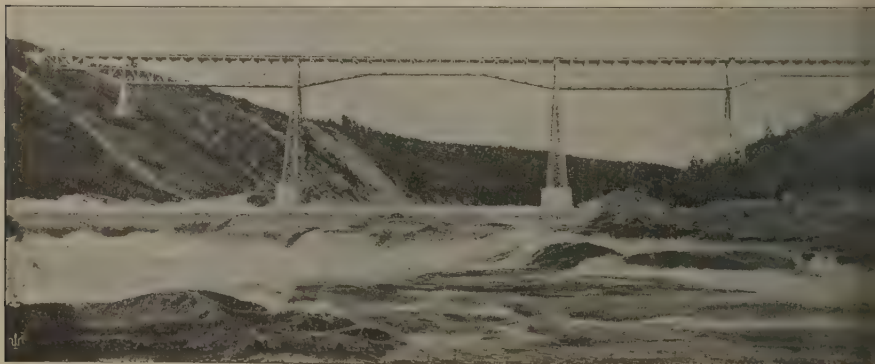
fastighet än jordbruksfastighet, bl. a. Johannisfors trämassefabrik med en tillverkning af omkr. 4,500 ton sulfatcellulosa. Den af sten i tre våningar 1767—74 uppförda hufvudbyggnaden (se fig.) omgifves af en ovanligt vacker park och innehåller en af Sveriges förnämsta enskilda taflesamlingar, som enligt testamente af expeditionssekreteraren P. Ulmgren alltid skall orubbad förvaras på F. Vid F. funnos redan 1570 tre masugnar och flera mindre hammare. Det var en tid kronoegendom, men har sedan tillhört släkterna De Besche (under hvars tid bruket 1719 brändes af ryssarna), Watrang, Grundel och De Geer, firman Finlay & Jennings samt, sedan 1782, då det köptes af sedermera excellensen greve Samuel af Ugglas, dennes släkt. Det egdes senast af dennes sonson öfversten greve K. F. L. af Ugglas, hvars arfvingar 1885 bildade aktiebolaget Forsmarks bruk. Bruksrörelsen är tills vidare nedlagd.

Forsmo, kronopark i Junsöle socken och revir af Västerbottens län, afsatt till kronopark af öfverloppsmark genom k. br. 23 mars 1877. Areal 682 har.

G. Sch.

Forsmo bro, Sveriges största och högsta järnvägsbro (se fig.), uppförd hösten 1887—sept. 1888

öfver Ängermanälven. Den har fem spann, ett på 24,3 m., ett på 44,8 m., två på 51,8 m. hvar och midtspannet på 76,4 m., räleens öfverkan ligger 40,8 m. öfver älvens högvattenyta. Öfverbyggnaden, som är konstruerad efter det s. k. kantileversystemet, hvilat på två landfästen jämt fyra pelare med järnbockar och vägar — bockarn inberäknade — 626 ton. Djupa grundgräfnings för landfästena måste företagas i älfdosseringarna som bestå af sand och lera. Underkanten af grundmuren för norra landfästet, hvilket har en totalhöj af 21 m., ligger sålunda 9 m. under naturlig markens yta. Hela murmassan för landfästen och pelare uppgår till 5,744 kbm. Bron måste läggas så högt för den anslutande terrängens skull, och kantileversystemet valdes, emedan midtspannet måste hopnitas och uppsättas utan ställningar, hvilket endast med mycket stora omkostnader skulle ha kunnat anbringas i den strida forsen med dess timmerflötning. För sidospännan uppfördes ställningar i fyra våningar på 7,4 m. höjd hvardera jämte en särskild ställningsvåning där oöfvan för transport under uppsättningsarbetet. Öfverbyggnaden är tillverkad och hopnitad af Motala verkstad. H. I.

Forsmo bro.

Forsnäs, frälsesäter i Sunds socken, Ydre härad, Östergötlands län, vid Bultsjöns utlopp i Östra Ägärens. Gården egdes och beboddes sedan 1843 af den bekante fornforskaren L. F. Rååf, som dog där 1872 och ligger begravnen på gårdens egor. F. tillhör nu (1907) det af hans arvingar 1898 bildade Forsnäs aktiebolag, som eger tills. 7¼ mtl i Sunds och Asby socknar.

Forssa, socken och tingslag. Se Forsa.

Forssa (Forsa), bruks- och landegendom i Östra Vingåkers socken, Södermanlands län, vid Forsåen, sjön Tislängens aflopp till den lilla sjön Bjälken, tillhör (sedan 1900) aktiebolaget Carl & Dan. Indebetou, som i socknen eger 2½ mtl (tax.-v. 66,000 kr.) samt F. stångjärns- och spiksmedja, kvarn med 3 par stenar och såg med 1 ram (tax.-v. 51,900 kr.) samt 1 mtl (tax.-v. 121,000 kr.) i Skedvi socken af Östergötlands län. Ett stångjärnsbruk vid F. anlades på 1650-talet af ryttmästaren S. Rosenstråle på det närbelägna Barksäter. En följande egare var generalmajoren Rutger Fuchs, som sålde bruket 1723. Från början af 1770-talet har F. egt af medlemmar af släkten Indebetou. Där finnas nu i bruk en franchecomtéhård och en spiksmedja. Tillverkningen uppgick 1906 till 42,600 kg. smaltstycken och 9,216 ton spik. Arbetsstyrka 23 man. — Stora F. kvarn med 2 par stenar tillhör annan egare. — Ett vid F. anlagd pappersbruk (tax.-v. 214,000 kr.), drifvet af såväl vatten som ånga, tillhör sedan 1897 F. pappersbruks aktiebolag.

Forssa, sågverk i Forsa socken, Gäfveborgs län, med 5 ramar och 6 hyvelmaskiner, tillhör Hudiks trävaruaktiebolag. Tillverkning 22,330 kbm. sågade och hyflade trävaror samt 42,700 hl. träkol (1906). 85 arbetare.

Forssa, bomullsmanufakturverk i Tammela socken, Tavastehus län, hör till Finlands största fabriker. 1847 anlades vid F. ett bomullsspinneri af A. W. Wahren, H. Borgström och C. Hernmarck under firma "Forssa bomullsspinneribolag". 1854 anlade den förstnämnde i närheten ett mekaniskt bomullsvärfveri under firma "Wahren et comp." Dessa bägge bolag förenades 1859 till ett enda, under namn af "Forssa aktiebolag". F. n. (1907) bestå bolagets verk af bomullsspinneri, med omkr. 42,000 spindlar, väfveri, med 1,000 väfstolar, garnfärgeri, tygfärgeri, tryckerier och apparaturverk, samt af mekanisk verkstad, gjuteri, såg, snickeri, mjölkvarn, kalkugn m. fl. verk. Tillverkningsvärdet utgjorde 1906 omkr. 6 mill. mark (¾ mill. kr.). Arbetarnas antal uppgick s. å. till omkr. 1,600, af hvilka en del bodde i bolagets byggnader, andra i egna hus, som uppförts med af bolaget beviljade räntefria lån. Vid fabriken underhållas fyra skolor, ett sjukhus, bibliotek och läsesal i ett för ändamålet uppfördt hus med festsal och teaterscen för arbetarna samt en barnträdgård (grundad och underhållen genom donation af A. Borgström). Med Forssa fabriker äro förenade et medelstort jordagods samt ett 30-tal skogshemman. R. C. (A. G. F.)

Forsberg, Johan Rudolf Ferdinand, skådespelare, f. 1 aug. 1818 i Stockholm, d. 2 juli 1879 i Uppsala, blef 1833 ballettelev och 1835 figurant vid k. teatern, debuterade 1838 som aktör där och var 1838—44 anställd vid samma scen. 1844—50 var han styresman för Djurströmska

teatersällskapet och tillhörde därefter Elfforska sällskapet till sin död. Genom sin ståtliga gestalt, malmfulla stämman och verkliga glöd i framställningen vann F. stora framgångar i det högre skådespelet samt fick det hedrande namnet "landsortsteaterns Dahlqvist". Bland hans roller må erinras om Karl Moor, Rudolf i "Korsfärdarne", Lucidor, Kean, Richelieu, Benvenuto Cellini, Engelbrekt, Birger Jarl i "Bröllopet på Ulfsåsa" och Örnulf i "Kämparne på Helgeland". F. utvecklade äfven en osökt humor i smärre komiska roller. Han var en bildad och allmänt aktad man.

Forssellius. Se Forssell, svensk släkt.

Forssell, svensk släkt, som härstammar från Lars (slutet af 1500-talet), bonde i Västergötland, Fors' socken, efter hvilken hans son Jonas (f. 1611, d. 1689, kyrkoherde i Romeled) antog namnet Forssellius. Dennes son Lars F. (f. 1653, kyrkoherde i Rångedala 1685 och i Falköping 1698, riksdagsman 1693 och latinsk skald, d. 1729) hade tio söner, af hvilka nio antogo namnet Forssell. Sonsöner till en af dessa, Daniel, voro Karl Gustaf och Jakob, som skrefvo sig Forsell (se d. o.), och brorson till dem var Nils Edvard F. (se F. 2). Sonson till Daniel F:s yngre broder Karl var Kristian Didrik F. (se F. 1).

1. Kristian Didrik F., kopparstickare, f. 22 april 1777 i Hälsingborg, d. 19 okt. 1852 i Stockholm, fick en värdad uppfostran och blef vid tretton års ålder student i Lund. Han skickades

1790 till Köpenhamn för att studera medicin. Hans böjelse låg emellertid icke åt detta håll — hvilket framgick bl. a. af hans täta besök på konstakademien —, och fadern sände honom därför 1791 till brödräfsamlingens skola i Zeist i Holland. Där fick han bl. a. inhämta guldsmedsyrket, i hvilket ritning och gravyr, hans älsklingsämnen från barnåren, ingingo.

Vid sexton års ålder var han sin lärares högra hand och styrde hela verkstaden. Mot slutet af 1794, då fransmännen inträngt i Holland, tjänstgjorde F. som tolk hos franske generalen Pichegru och deltog under en månad i det märkliga vinterfälttåget. Han arbetade ännu ett par år som guldsmed, men gick så i lära hos en kopparstickare i Amsterdam. Han egenade sig, utom åt den egentliga koppargravyren, äfven åt förfärdigandet af sigill; och hans rykte för skicklighet blef så stort, att han kunde sätta bo och alltmot utvidga sin verksamhet. Ett sigill, som han utförde för staden Amsterdam, gjorde honom bemärkt af Hollands däv. konung, Ludvig (Bonaparte). Genom dennes ynnest erhöi han ett årligt understöd af 1,000 floriner, med åliggande att flytta till Paris och där studera kopparstickarkonsten såsom konungens pensionär, för att i framtiden kunna fylla en plats vid den konstakademi Ludvig hade för afsikt att inrätta i Amsterdam.

1806 kom F. till Paris, där han blef lärjunge hos gravören Bervic. Han utgaf *Téles caractéristiques tirées des principaux tableaux du musée de France*; men egentlig uppmärksamhet väckte han först med en originalkomposition för en översättning af Dantes "Helvete" och ett 1808 fullbordadt, graveradt porträtt af *Fénelon*, i fråga om sträng och effektivt streckbehandling hans yppersta verk. Han fick stort tilllopp af elever, äfven sådana, hvilka förut handledts af Bervic. Det underhåll, som han åtnöt af konung Ludvig, indrogs, då konungen 1810 afsade sig kronan. F:s rykte var då så stadgadt, att hans ställning var någorlunda tryggad. Han fick vid denna tid öfverinseendet öfver graverandet af de planscher, hvilka tillhörde den s. k. egyptiska kommissionens stora arbete öfver Egypten, ett vidlyftigt praktverk, som länge fortgick. Efter slaget vid Paris (mars 1814) deltog F. i nationalgardet i stadens försvar. Som minne af denna sin tjänstgöring erhöi han, efter restaurationen i dec. 1814, "décoration de la fleur de lis", och han är säkerligen den ende svensk, som burit denna utmärkelse. Han stod nu på höjden af sin utveckling: porträttet af *Ducis* (1814, efter Gérard) och det därmed samtida af *Ludvig XVIII* (efter Augustin) vittna därom. Då det blef känt, att han ämnade lämna Paris, erhöi han såväl från Tyskland som från Nord-Amerika de fördelaktigaste anbud. Samtidigt anlände ett dylikt äfven från Karl Johan, och han bestämde sig för detsamma och återvände till Sverige hösten 1816.

Efter sin ankomst till Stockholm kallades F. 1817 till vice professor vid konstakademien, hvars ledamot han blifvit 1815. Där utställde han 1818 bl. a. en kopia i sepia efter Gérards porträtt af *Karl XIV Johan*, hvilket arbete så behagade denne, att han befallde dess graverande och lät teckna sig för 400 ex., för hvilka, då verket 1823 blef färdigt, erlades 5,000 rdr b.ko. Detta ypperliga blad, F:s förnämsta arbete i Sverige, väckte där ett oerhördt uppmående. F. fick nu äfven i Stockholm åtskilliga lärjungar, bland dem Johan Cardon, Billmark, Maria Röhl och Holmbergsson. Det var delvis dessa lärjungar, som utförde det stora verk, hvilket F. 1823 begynte samt på 12 år fullbordade, *Ett år i Sverige*, med kopparstick efter J. G. Sandbergs teckningar och med text af A. Grafström (12 häften, 1827—35). 1836 utkom en fransk bearbetning ("Une année en Suède"), med samma planscher, hvarjämte ett litografiskt öfvertryck af de senare, med uttryck af svenska texten, utgafs 1864. Oaktadt sitt höga pris hade detta verk en ganska storartad afsättning. F. öfvervakade arbetet och lade själf handen vid dess fulländande. Under dessa år utförde han därjämte flera blad, bl. a. *Tegnér* (1830, efter M. Röhl) och *De Geer* (efter Sandberg). — F. drabbades dock sedan af en stor motgång, i det litografin vann allt större intag äfven i Sverige, hvarigenom koppargravvren undanträngdes, först från det merkantila och litterära, sedan äfven från det konstnärliga området. Hans bästa lärjungar öfvergingo till litografin, bekymmer af flera slag infunno sig, och F. lät sin grafstickel hvilat under hela 1840-talet.

F. hade under sin långa vistelse i utlandet stått i beröring med många framstående personligheter. En del af hans minnen återfinner man i skriften

"Forssell, den siste kopparstickaren, eller en svensk konstnär i utlandet. Biografiskt utkast af T. G. Rudbeck" (1861, författadt af hans måg och tydligen grundande sig på autentiska meddelanden. F. var gift sedan sin vistelse i Holland och hade flera barn, af hvilka dottern Eugénie F. (f. 1808, d. 1833) visade konstnärliga anlag. — Såsom gravör tillhörde F. den franska skolan, sådan denn utvecklat sig under inflytande af de goda tekniska traditionerna från 1700-talet och af den antikerande riktningen inom måleriet. Han förenar sålunda en sträng och fast teckning med en viss mjukhet och rundning i modelleringen, hvilken ibland förefaller sökt och ängslig genom sitt omsorgsfulla undvikande af kraftigare, kantigare former. Sin grafstickel för han med en elegans och en finhet i de minsta enskildheter, hvilka utthårdas jämförelse med hvad i denna väg lämnats af den kopparstickarskola han tillhör. Icke förty saknar man — hvad som öfver hufvud kan anmärkas såsom en brist äfven hos hans bästa samtida — större djup och kraft i tonen, rörligare växling och större frihet i strecklagen, med ett ord: en mera pittoresk verkan. Med denna något stela strängighet visar F. äfven ej sällan en viss benägenhet för de metalliska glanseffekter, hvilka man förebrått hans lärare Bervic och flera af denna skolas ypperste. Trots dessa svagheter är F:s högt utbildade konstnärlighet obestridlig. Hans i punktermaner utförda arbeten äro ej många och lida i än högre grad än de i streckmaner af öfvan antydda brister. Han var äfven en utmärkt tecknare i sepia samt behandlade tuschen och svartkritan med öfverlägsenhet. — Bland F:s förnämsta arbeten märkas, utom de öfvan nämnda, *Camoëns*, efter Gérard och Desenne, *Pestalozzi*, efter mille Rath (1814), *Rosenstein*, efter Sergel (1838), *Petrus*, efter Moritz*, och *Magdalena*, efter Pieneman. Äfven utförde han en mängd bokillustrationer, i synnerhet i Paris.

2. Nils Edvard F., den föregående s. 903, son, veterinär, f. 31 aug. 1821 på Brandbo, i Västmanland, d. 5 juni 1883 i Karlstad. Efter att till en början ha egnat sig åt apotekaryrket blef han 1844 elev vid Veterinärinrättningen i Stockholm, utexaminerades därifrån 1847 samt förordnades s. å. och utnämndes 1848 till adjunkt vid Skara veterinärinrättning, där han 1856 blef lektor och 1858 föreståndare. 1852—57 tjänstgjorde han därjämte såsom länsveterinär i Skaraborgs län. F. företog flera utländska resor i vetenskapliga ändamål, bl. a. till Portugal och Brasilien 1846—47. Han var led. af Svenska läkarsällskapet och hedersled. af K. veterinärsällskapet i London, blef vid Uppsala universitets jubelfest 1877 hedersdoktor i med. fakulteten och fick 1880 professors titel. F. utgaf sedan 1861 årligen berättelse öfver Skara veterinärinrättnings verksamhet och förvaltning, redigerade "Skara veterinär-inrättnings tidskrift" (1865—66 i förening med G. V. Hofding och 1867—68 ensam) samt författade flera tidskriftsuppsatser och afhandlingar på veterinärvetenskapens område m. m.

3. Karl Bror Jakob F., den föregående s. 903, son, botanist, skolan, f. 26 febr. 1856 i Skara, d. 12 febr. 1898 i Karlstad, blef student i Uppsala 1875, filos. doktor och docent i botanik d. 28 dec. 1883 samt lektor i naturalhistoria och kemi vid Karl-

stads högre allm. läroverk 1885. Han skref, utom uppsatser företrädesvis rörande lafvarna i facktidsskrifter, den prisbelönta afhandlingen *Beiträge zur Kenntniss der anatomic und systematik der Gloeothecaceen* (i "Nova acta Soc. scient. Ups.", 1885), *Infledning till botaniken* (1888; 6:e uppl. 1905, utg. af J. A. O. Skärman), en utförligare *Lärobok i botanik för de allmänna läroverkens högre klasser* (1890; 4:e uppl. 1906, utg. af Skärman) och (med A. Wirén) *Jämförande framställning af djurens organsystem* (text och atlas, 1896). 1. —rn.* 3. T. K.

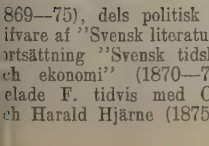
Forssell. 1. Olof Hansson F., matematiker, präst, f. 22 sept. 1762 i Järfälla socken i Hälsingland, d. 9 nov. 1838, blef student i Uppsala 1777, filos. magister därstädes 1788 och docent i

astronomi 1790. Han utnämndes 1794 till adjunkt i matematik vid krigsakademien på Karlberg och blef 1796 lektor i samma ämne därstädes. S. å. uppgjorde han, tillsammans med instruktionsofficeren, sedermera generallöjtnanten af Tibell, planen till Svenska krigsmannasällskapet, hvilket sedermera, ytterligare utveckladt, erhöll k. stadfästelse under namn af Krigsvetenskapsakademien. F. prästvigdes 1805, fick 1807 professors titel och utnämndes 1808 till kyrkoherde i Hudiksvalls och Idensors regala pastorat. Han var vid alla riksdagar 1812—23 fullmäktigt för ärkestiftets prästerskap, blef vid kröningen 1818 teol. doktor och erhöll 1824 transport till Öster-Våla pastorat i Västmanland. — F:s läroböcker i aritmetik och algebra nyttjades i ett halft århundrade vid de flesta läroverken i Sverige och Finland.

2. Hans Ludvig F., den föregående sonson, räddatecknare, politisk och ekonomisk författare, statsman, f. 14 jan. 1843 i Gäfve, d. 31 juli 1901

Ostallo (nära Bellinzona i kant. Ticino), blef 1859 student i Uppsala samt 1866 filos. doktor och docent i historia därstädes. Kort därefter flyttade han till hufvudstaden, där han utvecklade en omfattande författarverksamhet, dels rent historisk (det var nu som han förberedde sitt klassiska, i flera hänseenden banbrytande, men tyvärr ofullbordade arbete *Sveriges inre historia från Gustaf den förste*, utg. 1869—75), dels politisk och ekonomisk såsom utgivare af "Svensk literaturtidskrift" (1869) och dess fortsättning "Svensk tidskrift för literatur, politik och ekonomi" (1870—75); detta utgivararbete elade F. tidvis med C. D. af Wirén (1870) och Harald Hjärne (1875). Samtidigt fick F. till-

fälle att sätta sig in i riksdagsärendenas gång, i det han tjänstgjorde 1868 såsom sekreterare i särskilda utskottet för ämbetsverkens omorganisation och under åren 1869—73 såsom sekreterare dels i konstitutions-, dels i bankoutskottet, dels i sammansatt banko- och lagutskott. Han var därjämte 1869—70 sekreterare i myntkommittén samt 1872 vid myntkonferensen mellan Sverige, Norge och Danmark och bidrog såväl genom officiella utlåtanden och betänkanden som genom tidnings- och tidskriftsuppsatser i väsentlig mån till genomförandet af den för Sverige och Danmark, sedermera äfven Norge, gemensamma myntkonventionen. 1873 utsågs F. till verkställande direktör i Centraltryckeriets i Stockholm bolag, utnämndes 1874 till sekreterare i riksbanken och kallades 11 maj 1875 att såsom chef för Finansdepartementet inträda i statsrådet (Louis De Geers andra kabinett). Under den tid F. var chef för Finansdepartementet genomfördes nya regleringar af ämbetsverkens lönestater och i sammanhang därmed större eller mindre omorganiseringar af ämbetsverken. Han tog därjämte initiativet till beslutet om bildande af en nödhjälpsfond för bankerna under 1879 års svåra kris och genomförde på samma gång indragningen af enskilda bankernas femkronsedlar. Denna sista åtgärd stod i samklang med landtmannapartiets önskingar, och han sökte äfven tillmöteskomma dessa i en af tidens mest brännande frågor, grundskattefrågan, genom ett till 1877 års riksdag framställt förslag om en partiell afskrifning af grundskattorna i den mån statens tillgångar medgäfv, hvilket dock strandade mot landtmannapartiets fordran på en bestämd successiv afskrifning. Efter värnpliktslagens fall vid 1880 års riksdag framställde F., jämte ministärens öfriga medlemmar, begäran om sitt entledigande, men ingick likväl i det nya kabinett, som efter frih. L. De Geers afgång s. å. bildades af greve A. Posse. Redan i dec. s. å. afgick han emellertid, till följd af olika åsikter med denne rörande sanktioneringen af riksdagens beslut om majstullen, hvilken F. afstyrkte, och utnämndes några veckor senare till president i Kammarkollegium. Vid sidan af sin presidentbefattning, hvilken han innehade till sin död, mottog F. under den följande tiden viktiga allmänna uppdrag: sålunda var han Sveriges ombud vid de allmänna myntkonferenserna i Paris 1881 och i Bruxelles 1892, vid båda ifrigt verksam till bimetalismens bekämpande; vidare var han ordf. i kommittén för reglering af rikets administrativa, judiciella, ecklesiastiska och kommunala indelningar (1881—82) och (sedan 1883, efter Thyselius) i 1882—84 års läroverkskommitté samt slutligen i den 1897 tillsatta prästlöneregeringskommittén. Samtidigt deltog han lifligt i den aktiva politiken såsom Gäfveborgs läns representant i Första kammaren under två valperioder (1879—88 och 1888—97), under hvilken tid han bl. a. 1883—86 var led. af bevillningsutskottet. Till hela sin läggning starkt påverkad af engelsk liberalism (Macaulay var hans älsklingförfattare), var F. i handelspolitiskt hänseende principfast. Manchesterman och kom därför under 1890-talet i allt skarpare motsättning till Första kammarens protektionistiska majoritet, hvars hållning i unionsfrågan han jämväl vid åtskilliga tillfällen (såsom beträffande mellanrikslagens upp-

sägande 1897) skarpt kritiserade. I följd häraf blef hans riksdagsmandat ej förnyadt 1897, hvarefter hans deltagande i det politiska arbetet inskränktes till det författarskap i "Stockholms dagblad", åt hvilket han redan tidigare emellanåt enat sig. — 1876 blef F. led. af Vet. akad., 1878 af Vitt., hist. o. ant. akad., 1881 af Svenska akad., hvars ombudsmannan han under en följd af år var, 1884 af Landtbruksakad., 1889 af Vet.-soc. i Uppsala och blef 1900 led. i Nobelstiftelsens styrelse. Dessutom var han led. af åtskilliga norska och danska lärda samfund. Vid Uppsalamötetsjubileet 1893 kreerades han till juris hedersdoktor. — Under sin mångsidiga offentliga verksamhet fann F. tid för fortsatt historiskt författarskap. Här må nämnas, utom hans *Inträdetal i Svenska akademien* (med en teckning af företrädaren därstädes A. Fryxell; i "Sv. akad:s handl. ifrån år 1796", d. 57, 1882), *Minne af Erkebiskopen Doktor Erik Benzelius den yngre* (där sammast., d. 58, 1883), *Minne af Statsministern Grefve Gustaf af Wetterstedt* (i "Sv. akad:s handl. ifrån år 1886", d. 3, 1889). "minnen", som växt ut till glänsande skildringar af hela den lärda eller politiska miljö, i hvilken deras föremål rörde sig, *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet* (i Vitt. hist. o. ant. akad:s handl., 1884) och *Sköldriften Gustaf II Adolf* (1894). Han publicerade vidare *Rikshufvudboken 1573 och 1582* (1883), *Studier och kritiker* (I, 1875, och II, 1888; i den första af dessa serier ingår bl. a. den märkliga essay "Tyskland, Frankrike och Sverige", med hvilken F. i okt. 1870 under det pågående fransk-tyska kriget tog till orda mot den i Sverige då rådande tyskfiendliga stämningen) samt ombesörjde utgifningen af "H. Järtas skrifter i urval" (1882—83), hvartill han fogat en omfattande lefnadsteckning. I diskussionen om unionsfrågan gjorde F. ett inlägg med *Fjerde artikeln af fredstraktaten i Kiel d. 14 jan. 1814* (i "Nytt juridiskt arkiv", 1895), hvori han under polemik mot Alin ville bevisa, att Norge afträdde ej till Sveriges rike, utan till Sveriges konung (konungapersonen) att vara koördineradt förbundet med Sverige (jfr Alins motskrift med samma titel, 1899). F:s åskådning i unionsfrågan torde klarast framgå af hans *Uttalanden i konsulatfrågan* (1905), hvilka efter hans död publicerades af H. Hjörne. För öfrigt bör erinras, att F. som sekreterare i Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande redigerade de af detta samfund utgifna tidskrifterna "Läsning för folket; Ny följd" (1869—74), "Land och folk" (1873—74) och "Ur folkens häder" (1874). Som historiker utmärkte sig F. genom noggrann, kritisk forskning, säker intuition och glänsande framställningstalang; särskildt var hans insats för närmare studium af Sveriges äldre förvaltning och statshushållning högst betydande. Som politisk talare hörde han till tidens främste, men var mera betydande genom sin skarpsinniga kritik än genom positiva inlägg. Se biografi af C. Bildt, F:s efterträdare i Sv. akad., i "Inträdetal" i nämnda akad. 1902 ("Sv. akad:s handl. Ny följd, XVI", 1903).

Forssell, Viktor Reinhold, målare, f. 19 juni 1846 i Sala, studerade 1866—76 vid konstakademien i Stockholm, där E. Bergh och P. D. Holm voro hans speciella lärare. 1876 utställde F. i Stockholms konstförening vinterbilden *Allé*

från Bogesund, hvarefter han 1877 gjorde en resa till Düsseldorf, Paris, Bruxelles, Antwerpen och London. 1878—79 för F. omkring i nästan alla provinser i södra och mellersta Sverige och aftecknade gamla herresäten för en tidskrift. Äfven från Själland har han hämtat motiv till taflor. De flesta motiv har han dock tagit från Sverige, särskildt Gottland, Östergötland, Skåne samt Stockholm och dess omgifningar. Led. af konstakad. 1887. Bl. a. F:s taflor, som i allmänhet äro af litet format och utmärka sig för en känslig och fin uppfattning, märkas ett större svenskt *Värlandskap* (utst. 1885 i Nationalmuseum), *Vinterrafton* (1886), *Utanför södra posteyen* (utst. 1899).

Forssjö, järnbruk i Södermanlands län, Stora Malmns socken, med masugn samt kvarn och såg med 2 ramar och 1 hyvelmaskin. Tax.-v. 206,000 kr. Malmen brytes ur egna grufter vid Skalunda i Sköldinge socken, dit en elektrisk kraftledning 17 km. lång, är anlagd från fallen vid F. Från F. befordras såväl tackjärn som sågadt virke medels linbana till Katrineholm. 1906 tillverkades vid sågverket för nära 100,000 kr. värde, vid masugnen 1,757,5 ton smidestackjärn och 4,920 kg. gjutgods samt kolades 34,400 hl. träkol. 23 arb. betare. Bruket lyder under Eriksberg. (Se Eriksberg 2.)

Forsslund, Jonas, målare och skulptör, f. 1754 i Fors socken, i Jämtland, d. 9 mars 1809 i Stockholm. I Uppsala, där han i unga år varit anställd i handel, sysselsatte han sig på lediga stunder med bl. a. pastellmålning och utförde ett porträtt af Gustaf III, hvilket uppsattes på rådstugan. Hertig Karl, som vid den tiden stundom vistades i Uppsala, uppmärksammade honom och satte honom i tillfälle att komma till Stockholm där han blef elev vid målarakademien. F. åtnjöt därjämte enskild handledning af Lundberg och sysselsatte sig äfven med modellerande. 1794 blef han medlem af akademien och 1800 professor. Han var "en beskedlig och flitig man", ofta nog inresslös och torr i sina målningar, alltid samvetsgrann, ej stark i teckningen, bäst i sina pastellporträtt. I olja var han lärjunge af Pasch d. y. Han utvecklade mycken flit som porträttör och såsom skulptör af medaljonger och byster. Blanda hans arbeten nämnas *Gustaf III med gemål och stor familjetafel* i olja, som lär förvaras på Frötuna i Uppland; *Gustaf IV Adolf, promenerande med sin gemål i Hagaparken*, målning i olja (1800) Gripsholm; ett af hans bästa porträtt visar sammakonung vid 16 års ålder (1794, i samlingen på Edsberg); *porträtt*, i pastell, af greve Nils Gyllenstierna och hans grefvinna, å Björksund i Södermanland; *byster* af Mattias Rosenblad (gips), i Medicinalstyrelsen, af Linné (i brons, Åbo universitet m. fl. Därjämte utförde F. åtskilliga *medaljonger* i biskvi (hvit porslin) och gips. Minst lyckligt förefaller han som skulptör.

—rn. (G—g N.)

Forsslund, Karl-Erik, författare, f. 14 sept. 1872 i Ljusnarsberg, Örebro län, vardt student i Uppsala 1889 och afade filos. licentiatexamen där 1897. F. debuterade 1896 med en skiss-samling *Skog*, som följts af prosaböckerna *Jungfru-Jas* (1897), *Historier* (1899), *Storgården* (1900; 4: uppl. 1907), ungdomsboken *Djur* (s. å.; 2:a uppl. 1901), *Storgårds-blomster* (1901), barnboken *Gran*

kottarna (1902), *Göran Dellings* (1906), *Skogssagor och jurskisser* (1907) samt diktsamlingarna *Arbetare* (1902) och *Lantliga låtar* (1906). Ett sagospel af F., *Det otroligaste*, gafs 1901 i Stockholm. Därjämte har F. öfversatt föredrag af Hæckel och en samling dikter af Goethe (1906). F. är en af vår litteraturs mest utpräglade hembygdsförfattare och en af dess irligaste naturentusiaster, som i flödande, omedelbar dikt återger det skildrade landskapet under växlande årstider och med brinnande öfvertygelse häfdar landtlivet som det enda sunda och lyckliggörande. Jämte den rika naturlyriken ha F:s senare arbeten äfven innehållit radikalt och antikyrligt tendentiösa framställningar. F., som är bosatt på Brunnviks gård (= "Storgården") nära Ludvika, har tagit liflig del i folkbildningssträfvanerna och är förståndare för en 1906 upprättad folkhögskola därstädes, till hvilken han var en bland initiativtagarna.

R—n B.

Forssman, Edit Teodora. Se Aina.

Forssman, Magnus John Karl August, läkare, universitetslärare, f. 22 nov. 1868 i Kalmar, blef student i Lund 1887, med. kandidat 1893, licentiat 1897 och doktor 1898. Sistnämnda är förordnades han till docent i allmän patologi vid universitet i Lund och utnämndes 1900 till e. o. professor i allmän patologi, bakteriologi och allmän hälsovård darsammastädes. Bland hans skrifter må nämnas *Über die ursachen, welche die wachstumsrichtung der peripheren nervenfaser bei der regeneration bestimmen* (gradualafh., 1898), *Studien über die antitoxinbildung bei aktiver immunisierung gegen botulismus* (i "Centralblatt für bakteriologie", 1905), *Untersuchungen über die lysinbildung* (med Bang), i Hofmeisters "Beiträge", 1906). F. är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1902).

R. T.—dt.

Forsstena. Se Forstena.

Forsstrand, Karl Vilhelm, naturforskare, f. 1854 i Stockholm, filos. doktor i Uppsala 1886, har företagit flera zoologiska forskningsfärder, bl. a. som deltagare i A. E. Nordenskiölds expedition till Skottland, Island och Grönland 1883 och som Vega-stipendiat till Bermudaöarna, Förenta staterna och Canada 1889. F. har utgivit bl. a. *Det arktiska hafsområdets djurgeografiska begränsning* (gradualafh., 1886), *Bland oleandrar och liljor. Minnen från en sommar på Bermuda eller Somers öar* (1895) och A. E. Nordenskiöld och hans forskningsfärder (1901).

Forsström, Edvard August, tecknare, f. 18 sept. 1854 i Hedemora, studerade vid konstakademien i Stockholm 1876—83, uppträdde som målare med *Sandels' adjutant* m. fl., men har hufvudsakligen egnat sig åt skämtteckningar. Han har medverkat i "Söndags-Nisse" 1880—91 och från sistnämnda år i "Puck". Separat utgafs 1900 karikatyrserien *Boströms bilderbok. En statsministers saga* (2 upplagor).

G—g N.

Forsåä, trämassfabrik i Forsa socken, Gäfleborgs län, vid statsbanelinjen Hudiksvall—Ljusdal, har 4 slipverk, 2 kokare och 8 pappmaskiner och tillverkarde 1906 1,500 ton vät mek. trämassa samt 84 ton papp. 99 arbetare. Som drifkraft användas 3 vattenturbiner om 490 hkr och 2 elektriska turbiner om 160 hkr. drifna från Hamre elektriska kraftstation, som tillhör bolaget, Aktiebol. F. träpappfabrik (1888).

Forst, ty., skog, åt hvilken egnas skötsel och tillsyn. Ordet har i svenskan ingått i flera sammansättningar, såsom forstinstiut, forstlärarverk, forstman, en i skogshushållning kunnig person, forstvetenskap, forstväsen. Om hithörande ämnen se art. under rubriken Skog och sammansättningar därmed. — Forstlig, som har afseende på skogsväsendet.

Forst. 1. (F. in der Lausitz) Stad och stadskrets i preussiska reg.-omr. Frankfurt (Brandenburg), vid Neisse. 33,757 inv. (1905). Progymnasium och realprogymnasium, väfskola; stora klädesfabriker (112 fabriker med 11,000 arbetare och ett årligt tillverkningsvärde af 50—60 mill. mark) samt andra industrier. — 2. Stor fabriksby i preussiska reg.-omr. Aachen (Rhenprovinsen), nära Aachen. 6,357 inv. (1901). Textilindustri. Nära densamma ligger byn Rote erde, med stort stålverk (3,000 arb.). (J. F. N.)

Forst., vid växtnamn förkortning för Johann Adam Georg Forster, vid djurnamn förkortning för Johann Reinhold Forster.

Forstén. 1. Ina Blända Augusta F., pianist, författarinna. Se Lange, Algot.

2. Filip August Karl F., den föregåendes kusin, finsk sångare, f. 6 juli 1852 nära Helsingfors, student 1871, elev af Masset vid konservatoriet i Paris 1874—77, af Lamperti i Milano 1877—78, var engagerad i Syd-Amerika 1879, på Malta 1880 och vid k. operan i Stockholm 1883—87, företog sedan konsertresor bl. a. med fru Lucca och blef 1894 sånglärare vid konservatoriet i Wien. Hans bästa baritonpartier å svenska operascenen voro *Valentin* i "Faust", *Escamillo* i "Carmen", *Erik* i "Harald Viking", *S:t Croix* i "Paul och Virginie" samt *Trumpelaren från Säckingen*. Han uppar äfven *Don Juans* roll.

3. Georg August F., den föregåendes brylling, finsk-rysk historiker, f. 11 juni 1857 i Fredrikshamn, studerade sedan 1877 vid Petersburgs universitet, där han 1885 blef filos. magister, 1887 kallades till docent och, efter att sedan 1893 ha varit e. o. professor vid historisk-filosofiska institutet, 1896 utnämndes till e. o. professor i allmän historia samt 1899 till ord. professor i nya tidens historia. 1894 promoverades han till filos. doktor. Hans forskningar ha gällt företrädesvis striden om Östersjöherraväldet. Sedan han i *Akti i pisma k. istorij Baltijskago coprosa v XVI i XVII stoljetijah* (Akte och bref till Östersjöfrågans historia i 16:e och 17:e årh., 2 bd, 1889, 1893) samlat urkunder rörande Östersjöfrågan, utgaf han sitt på omfattande arkivforskningar stödda arbete *Baltijskij copros v XVI i XVII stoljetijah 1544—1648* (Östersjöfrågan i 16:e och 17:e årh.) i 2 bd, af hvilka det förre (1893) skildrar striden om Livland, det andra (1894) Sveriges kamp med Polen och huset Habsburg. 2. A. L.*

Forstena 1. Forsstena, urgammal sätesgård, i V. Tunhems socken, Väne härad, Ålmsborgs län, vid foten af Hunneberg. 2 mtl, tax. till 77,000 kr. (1906). Gården egdes ett par århundraden af Forstena-släkten (bl. a. af Lennart Torstenson, som 17 aug. 1603 föddes där), reducerades sedan till kronan och blef majorsboställe, men är nu (1907) utarrenderad för kronans räkning. Ett monument (granitblock) till minne af L. Torstenson har rests

”af Västergötlands fornminnesförening och befolkning” samt aftäcktes vid gården 3 sept. 1903. Om monumentet och dess tillkomst se en uppsats af Nordin i ”Västergötlands fornminnesförenings tidskrift”, II, 4—5 (1904).

Forstena-släkten, gammal västgötsk frälsesläkt, uppkallad efter sätesgården Forstena (se d. o.); dess medeltidsgenealogi är emellertid ganska osäker. Som släktens äldste man med visshet kände stamfar uppges Kröningsvärd Sven Hansson i Todene, väpnare, hvilken lefde vid 1400-talets midt. Hans son Hans Svensson till Saleby omtalas 1490 som härads höfding i Vartofta härad. Dennes son Peder Hansson d. ä. slöt sig under befrielsekriget tidigt till Gustaf Vasa och var under de första åren af dennes regeringstid medlem af riksrådet. Dennes sonson, Peder Hansson d. y., var på 1590-talet kunglig befallningsman i Arboga och Kungsörs län samt blef 1602 stathållare på Nyslott och öfver dess län. Från en annan son till Sven Hansson, Brun Svensson till Häggetorp, hvilken omtalas 1489, härstammar den sedermera på riddarhuset introducerade ättegrenen. Han hade sönerna Lindorm Brunsson till Bronäs och Torsten Brunsson till Forstena, af hvilka den förre omtalas som riksråd åren 1510—15 och den senare 1524 och 1532 innehade slottsloven på Älfsborg, 1534 var lagman i Västergötland och vid förvaltningens nyorganisation 1540 blef ett af Gustaf Vasas regementsråd. Den sistnämndes son Lennart Torstensson till Forstena var knekthöfvitsman i Västergötland och stupade 1564 vid belägringen af Bohus slott. Såväl hans broder Kristofer Torstensson som dennes son Torsten Kristoferson omtalas som befälhafvare på Älfsborg; den senare blef 1621 stathållare i Älfsborgs län och på Dal samt introducerades jämte sin kusin Torsten Lennartsson (se nedan) 1625 på riddarhuset under nr 2 bland adliga ätter. Af ättens öfriga medlemmar märkas:

1. Anders Lennartsson (Lindersson) till Restad, (se ovan), knekthöfvitsmannen Lennart Torstensson (se ovan), krigare, kom vid unga år till hertig Karls hof, omtalas 1593 bland dennes fältöfverstar och hade som sådan väsentlig andel i Karls seger vid Stångebro (25 sept. 1598), där han och Samuel Nilsson anförde de trupper, som stred vid Stora Stång. Anders Lennartsson fick 1599 befälet på Älfsborg, satt vid Linköpings riksdag i domstolen öfver de anklagade herrarna och utnämndes s. å. till marsk. 1602—03 förde han jämte Arvid Stålarms högsta befälet öfver den svenska styrkan i Livland samt deltog som krigsförste äfven i 1605 års fälttåg. Han slog sig då med 4.000 man fram från Reval till Pernau, där Karl IX landstigit, samt åtföljde sedan denne på tåget söderut. Efter lysande tapperhetsprof stupade han 17 sept. s. å. i det olyckliga slaget vid Kirkholm. Före drabbningen hade den erfarne krigaren, efter hvad Messenius berättar, tillrädt konungen att med hänsyn till truppernas trötthet uppskjuta anfalet.

2. Torsten Lennartsson (Lindersson) till Forstena, den föregående broder, blef vid unga år ”kammardräng” i Sigismunds hof, följde honom till Polen och omtalas vid konungens återkomst 1593 som kammarherre och stående i hög gunst trots sin lutherska tro. 1598 stred han på

Sigismunds sida i slaget vid Stångebro, följde den besegrade konungen ur landet och skall ha med lifsfara räddat honom vid skeppsbrottet vid Hele utanför Danzig. Genom sin broders bemedling fick han 1599 hertigens tillstånd att återvända hem. 1602 blef han fogde öfver Väne, Flundre och Ale härad samt stathållare på Älfsborg efter brodern Anders Lennartsson, hvilken då sändes som fältöfverste till Livland. Året därpå var Torsten Lennartsson inblandad i de stämplingar i Västergötland hvilka förhades af de båda Göran Posse (Nilsson och Knutsson). Då deras af Jens Bonde förmedlade förbindelser med Polen upptäcktes, flydde Possarne och Torsten Lennartsson öfver Danmark ut till Polen. Hans gods Forstena öfverlämnades då af Karl IX åt brodern och hotades, då denne 1605 stupade ogift, med indragning, men skyddades för hans son af styfadern Anders Olofsson (Oxehufvud). Genom dennes och sonen Lennart Torstenssons bemedling erhöill landsflyktingen, som varit bosatt i Danzig, omsider af Gustaf Adolf tillåtelse att återvända hem (sannolikt sommaren 1624). Han afled på Restad, nära 70 år gammal, 3 mars 1631. Jfr Ödberg, ”Om fältmarskalken Lennart Torstenssons föräldrar” (i ”Minnen från Västergötland”, 1900).

3. Om Lennart Torstensson, den föregående son, fältherre, och dennes ättlingar se Torstensson. V.S.—g.

Forster, Hans, tysk murar- och byggmästare, arbetade i Sverige sedan 1640-talets början och dog i Stockholm 1653. Han uppförde *Kristine kyrka* i Falun (tornet fulländades först 1659 af ett par andra byggmästare), fullbordade St. Jakobs kyrka i Stockholm med tornbyggnaden (1645) och var verksam vid flera andra byggnadsföretag. —rn.—

Forster. 1. Johann Reinhold F., tysk naturforskare, f. 1729, d. 1798, beklädde 1753—65 en prästerlig befattning i närheten af Danzig, men förde efter 1765 länge ett kringresande lif och åtföljde bl. a. kapten Cook på dennes andra upptäcktsresa (1772—75). Han var 1780—98 professor i naturvetenskap i Halle. F. egde en grundlig naturvetenskaplig bildning och behärskade många språk. Han författade bl. a. *Liber singularis de bysso antiquorum* (1776), *Observations made during a voyage round the world* (1778), *Zoologie rarioris specilegium* (1781) och *Geschichte der entdeckungen und schiffahrten im Norden* (1784). (Se F:s bild medaljongen å sp. 913).

2. Johann Adam Georg F., den förres son, tysk skriftställare och revolutionär, f. 1754 i närheten af Danzig, d. 1794 i Paris, åtföljde sin far på Cooks andra upptäcktsresa (1772—75). var sedermera professor i naturvetenskap i Kassel 1778—84 och i Vilna 1784—87 samt utnämndes 1788 till bibliotekarie i Mainz. Mot slutet af sitt lif blef F. en entusiastisk och verksam anhängare af franska revolutionens läror. När Custine efter Mainz' eröfring tillsatte en provisorisk regering i staden (nov. 1792), blef F. dennes vicepresident. Han var i mars 1793 vicepresident i rhen-tyska nationalkonventet och afgick s. m. såsom detta konvents ombud för att underhandla om Mainz' införlifvande med Frankrike till Paris. F., hvars prosa förbindar fransk lätthet med engelsk värdighet, räknas bland Tysklands klassiska författare. Hans förnämsta skrifter äro *A voyage round the world*

(1777; på tyska: *Beschreibung einer reise um die welt* i den Jahren 1772—75, 1778—80) och *Ansichten vom Niederrhein, Brabant, Flandern,*

Johann Reinhold Forster och Georg Forster.

Holland, England und Frankreich im April, Mai und Juni 1790 (1791). Hans *Sämmtliche schriften* (med en af Gervinus författad biografi) utgäfvos 1843—44 och hans *Briefwechsel mit S. Th. von Sömmering* 1877. Jfr Klein, "Georg F. in Mainz 1788—1793" (1883), och Leitzmann, "Georg F." 2. E. W. (1893).

Forster [fårstår], François, fransk kopparstickare, f. 1790 i Schweiz, d. 1872 i Paris, var lärjunge af P. G. Langlois i Paris och blef 1844 medlem af Paris-akademien. Såsom hans bästa graver anses *La vierge au bas-relief* (1835, efter Lionardo da Vinci) och *La vierge de la maison d'Orléans* (1838, efter Rafael). Därjämte graverade han förträffliga blad efter Gérard, Guérin, Gros m. fl. samt åtskilliga porträttbustar.

Forster [fåste], John, engelsk skriftställare, f. 1812, d. 1876, förvärfvade sig ett betydande namn såsom essayförfattare. Han lämnade bidrag till "The examiner", hvars redaktion han skötte 1847—56 och som under denna tid blef en af de inflytelserikaste tidningarna, samt till "Edinburgh review", "Quarterly review" och "Foreign Quarterly review", hvilken han under flera år redigerade. Då Dickens 1846 nedlade ledningen af "Daily news", blef F. för några månader dennes efterträdare. Ryktbarast blef F. genom sina historiska och biografiska verk, bland hvilka *The life of Charles Dickens* (3 bd, 1872—74; flera uppl.) borde vara mest kändt; bland de öfriga må nämnas *Statesmen of the commonwealth of England* (1836—39), *The life and times of Oliver Goldsmith* (1848; 8:e uppl. 1889), *Walter Savage Landor* (1869; ny uppl. 1895) och essayer öfver Oliver Cromwell, Daniel de Foe, sir Richard Steele, Charles Churchill, Samuel Foote, John Eliot m. fl.

Forster [fåste], William Edward, engelsk statsman, f. 11 juli 1818 i Bradpole, d. 5 april 1886 i London, var son af en kväkare. Han grundlade 1842 tillsammans med W. Fison den yllefabrikfirma, hvilken han kvarstod till sin död. Han kom i vänskapligt förhållande till F. D. Maurice, J. Sterling och makarna Carlyle, deltog 1846—47 i arbetet för afhjälpande af nöden på Irland samt utgaf 1849 en ny upplaga af Clarksons "Life of Penn" och

försvarede honom mot Macaulays angrepp. 1850 ingick han äktenskap med en dotter till den berömda Th. Arnold och aflägsnade sig från sina förra religiösa meningsfränder. Efter att redan förut ha

blef han i Russells kabinet understatssekreterare för kolonierna och ingick, efter att 1867 ha företagit en resa till Orienten, i den 1868 bildade första Gladstoneska ministären såsom "vice president of the privy council" och såsom sådan undervisningsminister. Under hans egid genomfördes 1870 års undervisningsreform, som bl. a. (genom den s. k. Cowper-Temple-klausulen) sökte ordna religionsundervisningen på ett sätt, som tillfredsställde sekterna. Till en god del har han ock förtjänst af genomförandet af lagen rörande slutet omröstning vid parlamentsvalen (Ballot act) 1872. När Gladstone 1875 för en tid lämnade politiken, var F. jämte lord Hartington (nuv. hertigen af Devonshire) kandidat till ledarplatsen inom det liberala partiet. Då han såg, att sympatierna voro öfvervägande för Hartington, trädde han frivilligt tillbaka för denne. Vid den nya liberala ministärens bildande 1880 erhöi F. en af de viktigaste platserna, nämligen platsen såsom sekreterare för Irland. Regeringen beslöt att uppgifva den jämförelsevis milda, men effektiva tvångslagstiftningen från 1870 (Peace preservation act) och att i stället genom en tillmötesgående arrendelagstiftning (Compensation for disturbance bill) söka vinna befolkningen; förslaget föll emellertid i öfverhuset. På Irland började under Parnells ledning den ursinnigaste agitation med åtföljande bojkottning, våldsamheter och osäkerhet till lif och egendom. F., som missuppfattade den irländska rörelsens orsaker och i denna såg ej resultat af djupgående sociala missförhållanden, utan allenast af uppvigling från ett begränsadt antal dåliga element, genomdref en ny tvångslagstiftning, som gaf regeringen rätt att låta häkta personer på skälig misstanke för vissa kategorier af förbrytelser. Lagens behandling i underhuset hör på grund af de irländska parlamentsledamöternas obstruktions-taktik till de mest dramatiska episoderna i underhusets historia och föranledde vidtgående ändringar i dess arbetsordning. F. tillämpade lagen med orädd stränghet. Men då kraftåtgärderna ej hade önskad verkan, utan agitationen tvärtom växte i våldsamhet, beslöt Gladstone att lägga om sin politik och lyckades komma till en uppgörelse-med den då fängslade Parnell, den s. k. Kilmainham-traktaten, som medförde F:s afgång. Den första tilldragelsen under den nya æran var mordet i Phoenix park 6 maj 1882 på den nye sekreteraren lord

Frederick Cavendish. Betecknande för F:s karaktär är, att han då genast erbjöd sig att återvända till Irland, om så befanns lämpligt — ett anbud, som emellertid ej antogs. Under de fyra sista åren af sitt lif framstår F. såsom en af förkämparna för den framväxande imperialistiska politiken; han var ordförande i Imperial federation league och bekämpade såväl Gladstones egyptiska politik som hans home-ruleförslag, hvaremot han understödde 1884 års parlamentsreform. F. hör tvefvelsutan till den nyare engelska politikens renaste och fastaste karaktärer. Litt.: T. Wemyss Reid, "Life of the right honourable W. E. F." (2 bd, 1888); en mängd upplysningar af värde kunna hämtas ur Winston Churchills "Lord Randolph Churchill" (2 bd, 1906). T. H.—r.

Forstföreningen, Finska. Se Finska forstföreningen.

Forstinstitut (se Forst), läroverk, där undervisning meddelas i skogens rationella skötsel.

Forstlig. Se Forst.

Forstliga försöksanstalten. Se Statens skogsförsöksanstalt.

Forstläroverk (se Forst), anstalt för undervisning i skogens rationella skötsel.

Forstman. Se Forst.

Forstmästare (se Forst) i Sverige titel på personer, som genomgått Skogsinstitutets lägre kurs, i Finland titel för högre skogstjänstemän, motsvarande jägmästare i Sverige. W. E.—r.

Forststyrelsen i Finland inrättades för vården af de betydande kronoskogarna i landet enl. förordn. 14 jan. 1851 och omorganiserades enl. kung. 7 maj 1858, förordn. 1 aug. 1863 och instr. 12 april 1876. Forststyrelsen består f. n. af 1 öfverdirektör, 1 öfverdirektörsadjoint, 2 ingenjörer, 1 sekreterare, 1 kamrerare, 2 underforstmästare och 1 kanslist. Dess ombildande till ett kollegialt ämbetsverk är ifrågasatt. Under forststyrelsen lyda forstinstitutet på Evois (se Evois), 13 öfverforstmästare, hvilka förestå hvar sitt "inspektions-distrikt", 75 forstmästare eller revirförvaltare, 2 biträdande forstmästare, 7 forstrevisorer, 4 skogstaxatorer, 3 forstmästare för statens boställen, 3 forstmästare för prästerskapets boställen, 2 skogsinstruktörer för privata skogar, 1 statens sågverk samt 4 skogsvaktarskolor. T. C.

Forstvetenskap (se Forst), vetenskapen om skogens rationella skötsel.

Forstväsen (se Forst), skogsväsen.

Forsvik, bruks- och landegendom i Skaraborgs län, vid Bottensjön och Göta kanal, omfattar förutom jordbruksfastigheter i Undenäs och Mölltorps socknar, tax.-v. 305,400 kr., gjuteri och mekanisk verkstad, såg med 2 ramar och 3 hyfvelmaskiner samt trämassfabrik med 2 pappmaskiner och 2 slipverk, med ett sammanlagt taxeringsvärde af 195,000 kr. (1906). Tillverkningen var 1906 vid sågverket: sågade och hyflade trävaror för omkr. 160,000 kr., vid trämassfabriken 512 ton mekanisk torr trämassa och vid verkstaden 758 ton gjutgods samt annan järnmanufaktur och maskingsods (specialitet: rörångpannor, brandposter, ventiler, pumpar samt trämassfabriksmaskiner) till ett sammanlagt värde af 460,000 kr. F., som nu eges af det 1868 bildade Forsviks aktiebolag, testamenterades i början af 1400-talet till Vadstena kloster, som vid

fallet mellan Viken och Bottensjön anlade kvarnar, såg och vattenhammare.

Forsyth [fäsä'th]. 1. William F., brittisk jurist och skriftställare, f. 1812 i Greenock, Skottland, d. 1899, blef 1839 praktiserande advokat i London och var 1859—72 juridisk ombudsman vid statssekretariatet för Indien samt 1874—80 medlem af underhuset, där han tillhörde det konservativa partiet. Af hans många juridiska och historiska arbeten må nämnas *Hortensius, an historical essay on the duties of an advocate* (1849), *History of trial by jury* (1852), den för guvernör Lowe apogetiska *History of the captivity of Napoleon at St. Helena* (3 bd, 1853), *The life of Cicero* (2 bd, 1863; ny uppl. 1867), *The novels and novelists of the eighteenth century* (1871) och *Essays critical and narrative* (1874). F. var 1842—68 utgivare af den samtidshistoriska publikationen "The annual register".

2. Sir Thomas Douglas F., den föregående broder, anglo-indisk ämbetsman och forskningsresande, f. 1827 i Birkenhead, d. 1886, blef 1848 anställd i Ostindiska kompaniets tjänst och tog verksam del i undertryckandet af indiska upproret 1857 samt beklädde därefter framstående poster inom den indiska förvaltningen (han var bl. a. 1860—72 regeringskommissarie i Punjab). Efter att 1870 ha på uppdrag af indiska regeringen gjort en resa till Öst-Turkestan, afgick han 1873 åter dit i spetsen för en stor beskickning, bland hvars medlemmar funnos representanter för de mest skilda vetenskaper, uppnådde i dec. Kaschgar, där han mottogs på ett lysande sätt af emiren Jakub Beg. Expeditionens lärde genomströfvade landet i olika riktningar och samlade ett betydande material, och 2 febr. 1874 lyckades F. med emiren afsluta ett för England fördelaktigt handelsfördrag. 1875 sändes han till koungen af Burma för att bilägga åtskilliga tvistigheter mellan denne och England samt återvända till hemlandet 1876. Sina båda färder till Öst-Turkestan har F. skildrat i *Mission to Yarkand* (1871) och *Report of a mission to Yarkand* (1875). Hans dotter, Ethel F., utgaf 1887 "Autobiography and reminiscences of sir Douglas F." (V. 8—g.)

Forsyth [fäsä'th], Andrew Russel, skotsk matematiker, f. 1858 i Glasgow, är sedan 1895 professor i ren matematik i Cambridge. Förutom en stor mängd afhandlingar, hufvudsakligen berörande teorien för differentialekvationer, har F. publicerat åtskilliga omfattande och värdefulla framställningar af teorien för differentialekvationer och funktionsteorien. F. är den förste, som i England och Amerika infört teorien för de analytiska funktionerna. Bland hans böcker märkas *A treatise on differential equations* (3:e uppl. 1903), *Theory of differential equations* (4 dlr, 1890—1906) och *Theory of functions of a complex variable* (1893; 2:a uppl. 1900). I. F.

Forsythia Vahl, bot., växtsläkte af fam. *Oleaceae* med 2 arter i Kina och Japan. Arterna äro 1—3 m. höga buskar med gula blommor, som utvecklas på våren före bladen. I synnerhet *F. suspensa* odlas allmänt i trädgårdar och parker. G. L.—m.

Fort [franskt uttal: fär; af lat. *fortis*, stark, fast], *fortif.*, en själfständig och stormfri befästning, som antingen ligger ensam för sig och då är hänvisad uteslutande till egen försvarsförmåga, s p a r r

fort, eller tillhör ett system af befästningsanläggningar, fortfästning, och då för sitt försvar, om dock äfven bör kunna vid behof utföras själfständigt, i allmänhet har att lita till ett mer eller mindre verksamt understöd från närliggande verk eller bakomvarande enceinte: detacherade fort l. gördelfort. Spärrfort och liknande jällständiga mindre fästen ha sedan länge användts för tillstängande af pass o. d., och redan på 1600-talet förekom i vårt land fortbenämningen någon gång för liknande befästningar. Detacherade

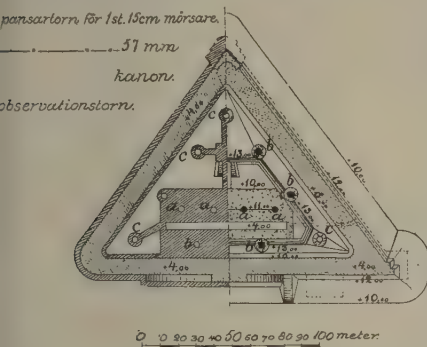

Fig. 1. Fort (Kejsar Vilhelm II) vid Strassburg.

fort föreslogos däremot ej förrän under 1700-talets senare hälft af Montalembert, som ville ha dem än runda med yttre tenaljerad enceinte, än triangulära eller fyrkantiga. Samtidigt föreslog ingenjör d'Arçon äfven hvarandra flankerande detacherade verk, s. k. *lunettes d'Arçon*, och under

första kejsardömet förordade ingenjörgeneralen Rogniat detacherade verks anläggande. Dessa olika förslag ledde dock tills vidare ej till något resultat, utan först efter 1815 började med uppkomsten af den moderna operationsfästningen de detacherade fort, särskildt de enligt Montalemberts förslag, komma till användning. De tyska fortet lades till en början nära enceinten och afsågo att gynna offensiven utanför denna. Först senare kom man till insikt om nödvändigheten af fortens framskjutande. De första tyska fortet fingo trapetsform, men denna övergick snart till mer eller mindre ren lynettform. Äfven österrikarna började nu anlägga detacherade verk med tornformiga slutvärn, och slutligen utgjordes verken endast af flervånga torn, de s. k. Maximilianstörnen. Efter 1830 började man äfven i Frankrike anordna fortfästningar med detacherade verk af olika konstruktion, men i allmänhet dock bastionerade. På 1860-talet byggdes i England flera fort, som hade formen af en mot spetsen afplattad och i ryggen slutet lynett. Samtidigt gafs åt fortet kring Antwerpen en reguljär trapetsform, under det att tyskarna nu byggde fort i form af en redan med afskuren spets och ryggen slutet med en bastionerad linje; och österrikarna öfvergingo till fort med lynettform och från kaponjär flankerad inåtböjd rygglinje, men fransmännen bibehöll sin bastionerade forttracé. Öfverallt försågos emellertid nu alla större och viktigare fästningar och särskildt de, som hade karaktär af brohufvud, med en fortgördel och blefvo sålunda moderna fortfästningar. Efter 1870 byggdes de tyska fortet visserligen för både infanteri och artilleri, d. v. s. för både när- och fjärrstrid, s. k. en hetsfort, men den höga och tätt traverserade hufvudvallen försågs dock med öfvervägande antal artilleriuppställningsplatser. I Frankrike däremot anordnades en bakre, högre vall för artilleri och en

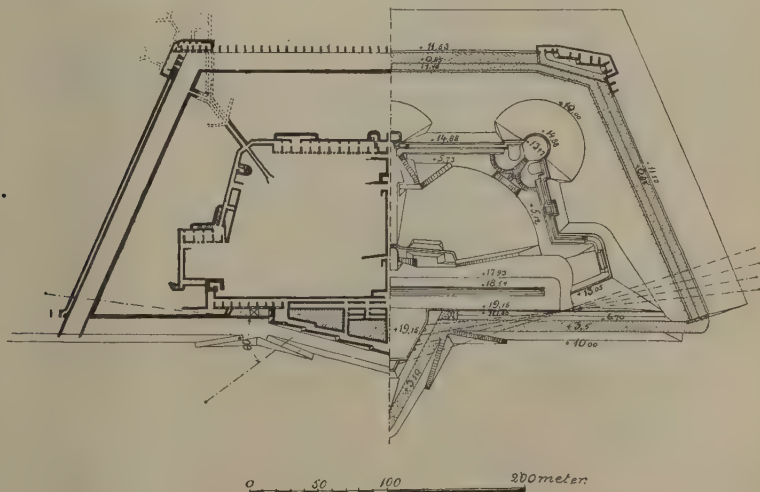

Fig. 2. Ryskt fort.

ellanbatterier, eller ock rena *artilleriwerk*, såsom i Danmark och Schweiz; men snart återgick man afven till enhetsfort med artilleri- och infanteriuppställningsplatser bredvid eller bakom hvarandra, såsom i Ryssland, Österrike, Belgien, Rumänien o. fl. länder. Infanterifortet måste själf till kunna motstå ett våldsamt anfall och förmå kraftigt be-
 stjuta äfven sidoterrängen. Den första uppgiften underlättas mycket genom uppställandet i fortet af några lätta snabbeldspjäser, s. k. stormpjäser, helst ryddade i höj- och sänktorn för att säkert vara behåll ända till stormningsögonblicket. Den andra möjligheten genom traditorartilleri eller genom några för sidobeskytning särskildt afsedda pansarskyddade kanoner, såsom i Tyskland och enligt Brialmont. Vid enhetsfort och enbart batterivärn tillkommer en tredje uppgift, fjärrstrid, som möjliggöres genom gröfre, pansarskyddadt artilleri, hvilket för lättare elledning och för att undanrugas den fientliga artillerielden. Ärna sammanföres i en batterilinj.
 Från denna grundsats afvek dock Brialmont, som ville uppställa kanoner i pansartorn äfven på infanteriallen och på andra punkter, som syntes honom lämpliga. Försvaret mot åldsam anfall anförtröts ofta ensamt t snabbeldspjäser, t. ex. i Danmark och Italien. De ryska enhetsforten ha starkt traditorförsvar, men i allmänhet intet pansarskydd. I Sverige, där etacherade fort först på senare tid börjat användas, hyllades först batteriärnsprincipen, men snart började man återgå till enhetsfort. De på senaste tid byggda svenska forten äro så till vida olika de flesta utländska, att de äro rena bergfort, d. v. s. att det af i terget djupt nedsprängda stormgrävar omgifna fortassivet utgöres af ett fristående klippblock, i hvilket låa hålrum insprängt. En del af våra fästningar moderniserade äldre och mera själfständiga verk allas nu äfven fort, t. ex. Kungsholms fort. — I stället för den utsträckt grundtyta, som 1870-talets fort hade, ger man åt nutidens mera hoptryckta fort ofta en triangular grundform för att därigenom förnkla grafflankeringen. Eldlinjen göres för öfrigt obepende af planutstakningen. Hufvudlogementsbyggnaden lägges under rygvalen och bygges af betong. Vallan göres så låg som möjligt och får ej öfver-
 öjas af traverser, om sådana äro oundgängliga. Utgångar från beredskaps- och andra hålrum undandragas den fientliga elden. För infanteriets understöd afsedda snabbeldspjäser ställas helst i allens ändpunkter. I enhetsforten anordnas det af ansar skyddade batteriet vanligen ofvanpå logementsbyggnaden eller och i fortets midt samt om-
 gifves gärna af infanterivalen. — Ett särskildt slag af fort äro kustfort (se d. o.), hvilkas konstruktion emellertid är så beroende af deras olika läge och uppgift, att några fullt allmän giltiga bestämmelser för densamma knappast kunna gifvas. — Utom be-
 tyckning samt platser för besättning och ammunition skall ett modernt fort inrymma äfven observations-, elysnings- och signalanordningar, telefonförbindel-

ser, apteringsrum, reparationsverkstad, anordning för uppvärmning, vattentillgång och kokning, förbandsrum, m. m. (jfr Fästning). L. W. son M.

Fort., vid växtnamn förkortning för Robert Fortum.

Fortaleza [fårtale'tha]. Se Ceará 2.

Fort Assiniboine [få't asinibai'n], ort i nord-amerikanska staten Montana, vid Northern Pacificbanan, en af Unionens största militärstationer.

Fort Augustus [få't ågastos], fordom fort i skotska grefsk. Inverness i Glenmore, vid öfre ändan af Loch Ness, byggdt 1726 som en nyckel till hög-
 länderna, 1876—80 ombyggdt till ett storartadt

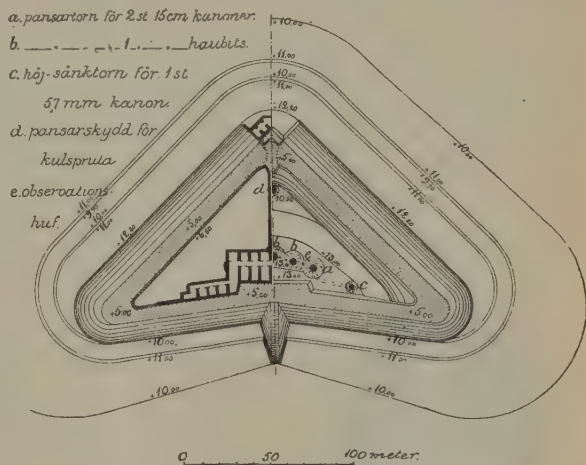

Fig. 5. Fort Lyngby vid Köpenhamn.

benediktinkloster med skola för söner till rika katoliker. J. F. N.

Fortaventura. Se Fuerteventura.

Fort Beaufort [få't bâu'fot] i. Beaufort East [bâu'fot i'st], division i Kapkolonien. 2,227 kvkm. 19,958 inv. (1904), mest bantunegrer. Det begränsas i v. och s. af Stora fiskfloden och är fylldt af berg, men har förträffliga beten och stora boskapshjor. J. F. N.

Fortbildningsläroverk. Se Finland, sp. 298.

Fort d'Aubervilliers [får dâbrvilljê]. Se Aubervilliers.

Fort Dauphin [får dâfå], en viktig fransk militärstation på sydöstra spetsen af Madagaskar, vid ändpunkten af den 2,5 km. långa halfön Tolanora, n. om hvilken F. D:s redd är belägen. Den anlades 1897. Säte för apostoliska vikarien för södra Madagaskar. J. F. N.

Fort-de-France [får-do-frâ's], förr F. Royal, F. Libre och F. National, befäst hufvudstad på fransk-västindiska ön Martinique, på öns västra kust. 22,164 inv. (1901). F. har en utmärkt hamn (le Carenage) af 8,5 m. djup. Arsenal. Export af socker, kaffe och rom. En jordbävning hemsökte staden 1839, en större eldsvåda 1890 och en cyklon 1891. — Där föddes Napoleon I:s gemål Joséphine (1763). J. F. N.

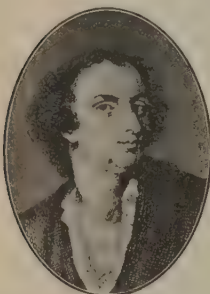
Fort de l'Écluse [fär de leklys]. Se Écluse.

Fort Dodge [fä't dā'dj], stad i nordamerikanska staten Iowa, vid Des Moines-floden. 12,162 inv. (1900). Spannmålshandel, kol- och gipsgrufvor.

For'te (förkortadt: f) it. (starkt, kraftigt, af lat. *for'tis*, stark), *mus.*, föredragsbeteckning, som betyder tonstarkt. **Forti'ssimo** (förkort. *ff*), så starkt som möjligt. I nyare tid använder man för den allra högsta styrkegraden äfven *fff*, *t. o. m. ffff*, som dock egentligen äro ett öfverbudande af själfva superlativen. Jfr *Dynamik 2*, **Fortepiano 2**, **Mezzoforte**, **Più** och **Poco**. A.L.*

Fortebraccio [färtebra'ttjä], berömd italiensk condottieresläkt under 1400-talet. En af dess medlemmar, **Andrea Braccio** da Montone, f. 1368, d. 1424, spelade en framträdande roll under den stora schismen och intog flera gånger Rom, men fördrefs slutligen 1420 af påven Martin V. Hans brorson, **Niccolò F.**, öfvertog ledningen af farbroderns krigarskaror vid dennes död, stod först i Florens' tjänst och bekämpade sedan i förbund med Frans Storza påven Eugenius IV samt fick 1434 för en tid Rom i sitt våld, men stupade kort därefter i slaget vid Capo di Monte. V.S.-g.

Forteguerra [färtego'ri], **Niccolò**, italiensk skald, f. 1674 i Pistoja, d. 1735, begaf sig efter slutade juridiska och litterära studier till Rom, hvarest han som sekreterare fick medfölja en påfåg beskickning till Spanien,

där han stannade till 1705. Han inträdde efter sin återkomst i andliga ståndet, beklädde åtskilliga kyrkliga ämbeten och utnämndes slutligen till sekreterare vid missionssamfundet *De propaganda fide*. — F. har, förutom öfv. från Euripides och Terentius samt en samling *Capitoli* (på terziner affattade epistlar) af biografiskt intresse och stundom

skarpt gisslande förmän och ämbetsbröder, efterlämnat en komisk hjältepdikt, *Ricciardetto*, tillkommen på grund af ett löfte till några vänner, tillsammans med hvilka han plägade läsa Pulcis, Boiardos och Ariostos riddardikter, att på en dag skriva en hel sång, hvars stil skulle sammansmälta de tre förebildernas. Så uppstod 1716, enligt F:s bref till en medbroder i Arkadia-akademien, Eustachio Manfredi, den första af de trottio på ottave rime affattade sångerna af "Ricciardetto", som afslutades 1725 och först tre år efter förf:s död utkom i Venezia (med Paris som falskt angifven tryckort) under pseudonymen *Carteromaco* (en grecisering af namnet F., som redan använts af en bland skaldens förfäder). I motsats till den improvisatoriska lätthet, hvarmed första sången tillkommit, tog förf. i fortsättningen sitt arbete på fullt allvar. Dess fabel är ganska enkel. Kafferkonungen *Serica*, eggad af sin dotter *Despina*, hvars broder dödats af *Ricciardetto* (en af Karl den stores paladiner), sammankallar etiopier och lappar, besluten att bemäktiga sig sin sons baneman. Denne befinner sig i Karls läger vid Paris, som af *Serica* belägras. Karl samlar sina pala-

diner, bland hvilka märkes den vansinnige *Orlando* hvilken botos med "mycket vatten, litet bröd och prygel". Under striden, som slutar med *Afrika*-konungens nederlag, har *Despina*, som följt sin fader, lärt känna *Ricciardetto* och dödligt förälskat sig i honom. Efter en mängd sällsamma äfventyr och förvecklingar och sedan förrädaren *Gano* vid *Roncevaux* med en mina sprängt *Karl*, *Orlando* och *Rinaldo* i luften, förenas de unga älskande och erhålla därtill Frankrikes krona. Kring denna kärlek knyter sig ett vimmel af burleskt fantastiska episoder, hvarvid en komisk öfverdrift nästan genomgående parodierar de mer eller mindre romantiska motiven: paddor sluka häst och ryttare, hvalar svälja hus och fält, kloster och klocktorn, jättar fånga människor i nät och släcka eldsvådor å *Is*. *Gulliver*, *Orlando* i full rustning lyftes en aln i höjden under bönen och då han med *Karl* och *Rinaldo* spränges i luften, komma de alla tre med sådan fart, att de med sina hufvuden törna emot himmelrikets portar, hvilka genast öppnats af *Sankta Per* o. s. v. Vid sidan af äfventyren och de moraliserande eller ironiskt färgade digressionerna möta ställen af lyrisk innerlighet, såsom *Despina*'s kamp mellan kärlek och familjepietet (VII, 109—118) eller realistiskt hållna idyller såsom växel-sången mellan *Ciapo* och *Lisa* (XII, 13—21) och fiskarscenen (XIII, 82—89), idyller, hvilka till tor och språk verka som toskansk folkkpoesi. Men under det skenbart sorglösa skämt- och äfventyrslynnets framträder mer eller mindre direkt som det hela mening och syfte satiren öfver det af den romerska kurian, af jesuitismen och främlingsväldet korrumpade samhället. Blodigast är den satir, som, från kardinalen till munken, drabbar det romerska prästerskapet (särskildt i sångerna XI, XX, XXIII), en satir, som dock ej dikterats af en skeptikers frivola skadeglädje, utan tvärtom afser att förhålliga den oförfälskade kristendomen genom att afslöja dess vrångbild. Att satiren, fastän maskerad i riddarsagens kostym, var fullt effektiv, visade sig, då arbetet strax efter offentliggörandet uppfördes på "index".

Jfr "Ricciardetto di N. F." med inledning af *L. Corio* (i "Biblioteca classica economica", n:r 82) samt "Capitoli di N. F.", utg. af *L. Lotti* (1874). Se vidare *Procacci*, "N. F. e la satira toscana" (1878), *F. Camice*, "Notizie della vita e delle opere di N. F." (1895), *C. Zacchetti*, "Il Ricciardetto di N. F." (1899), samt *F. Bernini*, "Il Ricciardetto di N. F., forma e continenza" (1900). Hj. Sdg.

Fortel, **Fottel** l. **Fättel** (förvrängning af *vortheil*, fördel), *boktr.*, hvarjehanda redan uppsatta typer o. d., som sättaren efteråt ånyo kan begagna (såsom kolumnitlar, signatur, rubriker) och som han därför efter formens uttryckning lyfter upp i ett "skepp" (fortelskepp).

Fortepiano, it. (eg. "starkt-svagt"), *mus.* 1. Instrument. Se **Pianoforte**. — 2. Föredragsbeteckning (förkort. *fp*), antydande, att en ton skal anslås starkt, de följande svagt. A.L.*

Forteresse [färträ's], fr., permanent befäst plats för fästning.

Fortescue [fä'tiskjö], en 280 km. lång flod på nordvästra kusten af Väst-Australien. Den uppträffas om *Mount Bruce* och utmynnar under 21° 10' n. br. i Indiska hafvet. J. F. N.

Fortescue [få'tiskjō], gammal engelsk familj från Devonshire, till hvilken hört många framstående ämbetsmän. Jfr Lord Clermont, "History of the family of F." (1880).

1. Sir John F., rättslär, f. omkr. 1394, d. omkr. 1476, blef 1442 "chief justice of the king's bench" (ordförande i en af de kungliga öfverdomstolarna), åtföljde efter nederlaget vid Towton 1461 Henrik VI till Skottland och utnämndes af den landsflyktige konungen till Englands kansler. Han vistades sedermera i Flandern och Frankrike i drottning Margaretas följe samt uppfostrade hennes och Henrik VI:s son, prins Edvard, och förde de underhandlingar mellan henne, Ludvig XI och Warwick, som ledde till Henrik VI:s kortvariga restauration 1471. F. blef fången vid Tewkesbury s. å., nödgades därefter underkasta sig huset York och drog sig från politiken. I Frankrike hade han för sin lärjunge prins Edvard författat den berömda, i form af en dialog mellan honom och prinsen skrifna afhandlingen *De laudibus legum Angliæ* (tr. 1537; utg. i engelsk öfv. af lord Clermont 1869), hvori han lofprisar sitt fosterlands fria statskick samt särskildt med stolthet framhäver folkets beskattningsrätt och dess deltagande i rättskipningen genom jury. Hans äfvenledes mycket berömda arbete *On the governance of the kingdom of England* (äfvén kalladt *The difference between an absolute and a limited monarchy*) eger stort värde som den äldsta sammanfattande framställningen af engelsk statsrätt. Verket utgafs 1714 af lord Fortescue och 1885 i en kritisk edition med värdefull inledning af Ch. Plummer. Det genomdandas af samma manliga frihetskärlek som hans ofvannämnda tidigare arbete.

2. Sir John F., den föregående brors sons son, ämbetsman, f. omkr. 1531, d. 1607, var besläktad med familjen Boleyn, öfvervakade Anna Boleyns dotter Elisabets undervisning och erhöi efter hennes tronbestigning flera hofämbeten. Från 1589 till Elisabets död var F. skattkammarskansler och tillhörde alljämt kretsen af hennes förtrogne rådgifvare.

3. Chichester Samuel F., lord Carlingford, politiker, f. 1823, d. 1898, var 1847—74 medlem af underhuset, där han tillhörde det liberala partiet och särskildt ifrade för utvidgning af religionsfriheten. Han var 1854—55 yngre skattkammarslord i Aberdeens ministär, 1857—58 och 1859—65 understatssekreterare för kolonier under Palmerston och nov. 1865—juni 1866 förste sekreterare för Irland i Russells ministär. I Gladstones första ministär innehade F. samma ämbete dec. 1868—jan. 1871, under striderna om irländska statskyrkans upphäfvande och 1870 års jordreform, samt var därefter till ministärens fall i febr. 1874 handelsminister. F., som 1862 af arsskall antagit namnet Parkinson—Fortescue, upphöjdes 1874 till peer som baron Carlingford. I Gladstones andra ministär var han apr. 1881—mars 1883 sigillbevarare (*lord privy seal*) och sedermera lordpresident till ministärens afgång i juni 1885. F. verkade ständigt för en försönlig irländsk politik och hade stor andel i 1881 års *Land act*, men ogillade Gladstones senare home-rule-politik och tillhörde från 1886 de liberala unionisterna. V. S.-g.

Fortes förtuna *a'djuvat*, lat. "lyckan står dem djärfvorn bi". Ordspråket återfinnes t. ex. i Terentius' komedi "Phormio" (1:a aktens 4:e scen).

Fortfarighetstillstånd hos maskiner, *mek.*, det tillstånd, hvarvid den verkande kraftens arbete är jämt lika med lastens och de passiva motståndens arbeten tillsammans, och hvarvid således ej någon del af det förnämnda arbetet kommer till användning för massornas accelerering, och ej heller något af det uti de i rörelse stadda massorna uppsamlade arbetet förtäres, hvarigenom rörelsen skulle retarderas. När hvarken acceleration eller retardation hos dessa massor inträder, rör sig maskinen likformigt, t. ex. vid roterande remskifvor etc. med konstant motstånd. Men denna likformighet i rörelsen behöfver ej vara absolut; att en maskin befinner sig i fortfarighetstillstånd betyder ofta, att efter en viss period, t. ex. vid en viss tidpunkt af hvarje omlopp hos vefaxeln till en ångmaskin, samma hastighet hos dess fram- och återgående delar inträder, om också under mellantiden utaf konstruktionen betingade accelerationer och retardationer förekomma. Dessas algebraiska summa är då inom den angifna tidsperioden lika med noll och således medelhastigheten för hvarje dylik period hos maskinen konstant, d. v. s. maskinen gör lika många hvarf på lika långa tider. Maskinens nyttiga arbetseffekt hänföres alltid till dess fortfarighetstillstånd. W. H.

Fortfästning, *krigsv.*, en af en fördel af långt framskjutna permanenta försvarsverk, fort, och innanför dessa ofta äfvén af en enscinte omgifven ort, som alltid bör ha ett strategiskt viktigt läge. Se vidare Fort och Fästning. L. W. son M.

Forth [få'th], flod i Skottland, uppstår vid Aberfoyle af två källfloder, som upprinna på norra sidan af Ben Lomond, och utfaller vid Kincardine i Forthviken. Längd 107 km. Farbar för flodångare till Stirling. Dess förnämsta tillflöden äro Teith, som tillför F. vattnet från Loch Katrine, Loch Venachar m. fl., Allan och Devon. Genom F.—Clydekanalen (se Forthviken) står F. i förbindelse med Clyde.

Forthelius, Israel. Se Lagerfelt.

Forthviken [få'th-], eng. *Firth of Forth* [få'th ov få'th], fjord i östra Skottland, är omkr. 80 km. lång, i sin inre del 3—4 km. bred, i sundet mellan Queensferry och North Queensferry endast 1,6 km., och vidgar sig därefter till 32 km. bredd mellan Dunbar och Fife Ness. Flodvattnet går upp till Alloa. Oceanångare kunna gå upp till Grangemouth, fartyg om 300 ton till Alloa, smärre farkoster till Stirling. På 6n May i mynningen och på Inch Keith stå fyrtorn. Stränderna äro låga, bördiga och tätt bebodda. Viken har nyligen anordnats till krigshamn. Inre delen spärras af befästningarna vid Queensferry-sundet, där på det 28 m. höga Coarlingnose flera pansarbatterier anlagts; andra befästningar ligga längs nord- och sydstränderna. Till skydd för Leiths hamn ha Inch Keith och Inch Garvie befästs. På norra sidan, innanför Queensferry, i viken S:t Margaret's Hope, är vid Rosyth en flottstation under anläggning för en beräknad kostnad af 2,6 mill. pd. Förbindelsen med stenkolsdistrikten i västra Skottland förmedlas af den 57 km långa Forth—Clydekanalen, byggd 1768—90, hvilken går från Grangemouth, vid Carrons mynning i Forth, till Forling vid Clyde. Den har 39 slussar, när en höjd af 47,6 m. öfver hafvet och är 3 m. djup. Den 51 km. långa Unionkanalen förenar densamma vid Falkirk med Edinburgh. — Öfver fjorden går vid

Queensferry en dubbelspårig järnvägsbro (se fig. till Brobyggnadskonst, sp. 211), ett af de yppersta arbeten af nutida ingenjörskonst, uppförd efter sir Benj. Bakers och sir John Fowlers plan 1882—89 för en kostnad af omkr. 45 mill. kr. och öppnad för trafik 4 mars 1890. Brons totala längd, om de båda viadukterna vid dess ändar inberäknas, utgör 2,528 m., men utom dessa 1,630 m. De båda stora brospännan öfver hafsviken mäta hvaradera 521,2 m. Den egentliga brokonstruktionen utom viadukterna utgöres af tre s. k. kantilever- eller häfstängsbalkar med en längd af 461,7 m. för de båda yttre och 493,8 för den mellersta, som är byggd på klippan Inch Garvie. Brobalkarna ha en längd af 207,26 m., så att för gallerverksspännen dem emellan återstå endast 106,7 m.; de sistnämndas underkanter ligga på 45,8 m. höjd öfver fjordens högvattensyta. Balkens höjd är 109,7 m. vid stöden och 15,24 m. på midten af spännvidden. De tre hufvudpelarna, som uppbära kantileverbalken, utgöras hvardera af en grupp af 4 runda pelare af 15,2 m. diameter, grundlagda dels på klippbotten, dels medelt kassuner på hård lerbotten. Kassunerna äro cylindriska, uppåt något afsmalnande och försedda med dubbla plåtvägar. Hela öfverbyggnaden är af martinstål. Inalles åtgingo omkr. 54,000 t. stål, sammannittade medelt 8 mill. nitar. Wbg. (L. W. son M.)

Fortifiera (fr. *fortifier*), krigsv., med försvarsverk omgifva, befästa en ort.

Fortifikation (fr. *fortification*, af lat. *fortis*, stark, och *facere*, göra), befästningskonst; befästning.

Fortifikationen, krigsv., en militär ingenjörkår i svenska armén med uppgift att bygga och underhålla rikets såväl land- som kustbefästningar äfvensom öfriga under Arméförvaltningen å Fortifikationsdepartementet eller till Kustartilleriet hörande byggnader m. m., att uppgöra planer och förslag till dylika byggnadsverks nyuppförande, ombyggnad eller förstärkande, att under krig leda större befästnings- och andra tekniska arbeten särskildt vid anfall och försvar af större befästa orter, vid förbindelsers anordnande och förstörande m. m. Slutligen ingår det i Fortifikationens uppgift att lämna befäl till ingenjörtrupperna samt att uppgöra planer och förslag till dessas öfningar och materiel m. m.

Fortifikationsstaten leder sina egentliga anor från 1635. Redan dessförinnan funnos dock militäringenjörer, i början mestadels utlänningar, anställda i svensk tjänst såväl i fred som i fält under benämningen "byggmästare" och i fält äfven "lägermästare", "vallmästare" och "skansmästare" samt från 1579 också "generalkvartermästare", "generalkvartermästarlöjtnant" och "öfverstekvartermästare". Mera framstående militärbyggmästare under Gustaf I och hans söner voro Henrik v. Cölen, Anders Larsson (Mälare), Jacob Richter, Hans Mess de Porte, Arend de Roy, Lodwich v. Hoffwen, bröderna Paar, Willem Boy, Hans Fleming, Jakob v. Stengelen, Peter Hertig, Arendt och Mauritz Asserij, Johannes Baptista Bresselsij, Hans Stuart, Peter Dionysius, Daniel Brandt, Peter Nicolaus de Kempe, Hero Janss, Hans Nykyrkie, Robert Myr och Joan Monickhouen. Bland de många af dem nyuppförda eller ombyggnadslösa slotten och andra befästningarna märkas Gripsholm, Uppsala, Vadstena, Örebro, Jönköpings och Nyköpings slott, Vaxholm, Kalmars slott och stad, Älfsborg, Gullberg, Göteborg & Hisingen,

Borkholm, Ståkeborg, Mörsills och Frösö skansar, Viborg, Nyslott, Tavastehus, Åbo slott och Kajaneborg, Keksholm, Narva, Jama och Nyen, Reval, Weissenstein och Vask-Narva, Pernau, Fellin, Dorpat, Wolmar, Marienburg och Salis, m. fl. Längre hade militäringenjörerna och särskildt de hemma i landet, men i allmänhet äfven de i fält tjänstgörande ej varit sammanförda i något gemensamt kärförband, utan vanligen anställdes hvar för sig och ofta fullständigt oberoende af hvarandra. Men 1612 inkom med Monickhouen från Nederländerna ingenjör Andreas Sersanders, hvilken 1613 återsändes dit "att antaga conducteurs" och redan s. å. återkom med bl. a. 8 konduktörer. Då många flera militäringenjörer sedermera ingingo i svensk tjänst, började Gustaf Adolf bilda fältfortifikationsstater, hvarjämte äfven fästningarna kunde fördes med mera stadigvarande fortifikationspersonal, hvilken emellertid ännu ej ställdes under gemensam chef, något, som Gustaf Adolf dock redan 1617 varit bekänt på, utan fördes "till artillerie", under det att i spetsen för fältfortifikationsstaterna sattes först fält- eller öfverste kvartermästare och sedan generalkvartermästare, bland hvilka böra nämnas Reinhold Taube, Monickhouen, Robert Myr och Patrik Ruthven under ryska, Hans Fersen, Georg Schwengeln och Georg Günther Kräill v. Bemebergh under polska samt den sistnämnde, Frans de Traytorrens, Olof Hansson Swartt m. fl. under tyska kriget. De under Gustaf Adolfs tid inom riket verkande militärbyggmästarna voro de förut omnämnde Fleming, Brandt, Janss och Andreas Sersanders samt Anders Gooson v. d. Maa, Paul v. Essen, Jost van Wierd, Johan v. Arendz, Johan Schultz, Hindrich Thome m. fl., och resultatet häraf blefvo dels nya eller förbättrade befästningar vid Jönköping, Kalmars, Älfsborg, Gullberg, Göteborg, Nyslott, Viborg, Keksholm, Nöteborg, Nyen, Narva, Reval, Pernau, Riga, Kobron skans, Nymünde, Dorpat, Kokenhusen, Eyst skans m. fl., dels utstakandet af städerna Falun, Kalmars, Göteborg och Jönköping, m. m. Bland den mängd fästnings- och skansarbeten, som af Gustaf Adolfs talrika fältfortifikationspersonal utfördes, må erinras om Mitau, Birsens och Bausko, Pillau, Braunsberg, Elbing, Marienburg, Danziger haupt och Montauer spitz, Stralsund, Peenemünde, Stettin, Demmin, Schwedt, Werben, Mainz, Gustafsburg och Nürnberg.

Först 1631 fanns en generalkvartermästare hemma i landet, nämligen Kräill v. Bemebergh, som då utsändes, men denne synes hvarken ha varit chef för den vid artilleriet stående fortifikationspersonalen eller haft ständigt inseeende öfver rikets fasta försvar. Det redan af Gustaf Adolf insedda stora behovet af en sådan chefsbefattning kvarstod emellertid, och 1634 utnämndes därför den då till Sverige återkomne Olof Hansson till generalkvartermästare "öfver fortificationerne" samt med befäl öfver den vid dessa anställda fortifikationspersonalen, som då bestod af 2 ingenjörer, 4 konduktörer och 8 verkmästargesäll; men han utkommerades samtidigt till Preussen och Livland, hvarifrån han dock återkom redan följande år, då han adlades med namnet Ö r n e h u f w u d h och fick förnyad beställning att vara "general kvartermästare och öfver all fortificationen", hvarjämte honom förlänades, "dock under generalens öfver artillerie commando, maqt

1630.

1675.

1718.

* 1735.

1770.

1783.

1790.

Svenska fortifikationsuniformer från olika tider. I.

1800.

1810.

1820.

1827.

1828.

1836.

1855.

1864.

1870.

1900.

Svenska fortifikationsuniformer från olika tider. II.

och tillstånd alle ingenieurer, verkstäare och conducteurer, synnerligast de, som till fästningarnes byggnad emplyojas till vår och cronones tjenst, at commendera och bruka, så vidt de till fortifikationen, quarteringen och byggninger nödige äre, likasom han till dato det i fullmagt och befallning haft hafver". Härmed var sålunda den nu af 3 ingenjörer, 1 verkstäare, 8 konduktörer, 2 kopister och 1 verkskrifvare bestående fortifikationspersonalen sammanförd till en särskild kår under en generalkvartermästare såsom chef, men denne kvarstod dock nominellt under generalens af artilleriet befäl ända till 1641, då fortifikationsstaten skildes från detta vapen och bildade en fristående kår, som till en början uppfördes i riksstaten under Krigskollegium, men sedermera helt och hållet för sig. Under Örnehufwudhs tid fortsattes befästningsarbetena vid Göteborg, Älfsborg och Jönköping, hvarjämte nya Kalmar och Ryssås skans påbörjades, städerna Stockholm, Norrköping och Viborg reglerades, Alingsås, nya Helsingfors, Amål, Vänersborg m. fl. utstakades, slussar byggdes vid Lilla Edet, m. m. I Keksholms län och Ingermanland lydde fortifikationsväsendet under ingenjör Trajan Becker och i Estland och Livland under generalingenjör Johan v. Rodenburg, som bl. a. ombyggde Nymünde. Örnehufwudh dog 1644 och efterträddes följande år af Johan Andersson (Lenæus) Wårnschiöldh, som afled 1674, då hans befattning gafs åt Jacob Staël v. Holstein, hvilken dock inom kort öfvergick till artilleriet, hvarpå Erik Jönsson Dahlbergh s. å. utnåmndes till generalkvartermästare. Fortifikationsstaten, som vid Örnehufwudhs död ej var större än 1641, ökades under Wårnschiöldhs tid och utgjordes 1674 af 1 generalkvartermästare, 2 generalkvartermästarelöjtnanter, 4 ingenjörer, 7 konduktörer, 1 tysk timmerman samt 1 kassör och materialskrifvare... Denna stat var dock afseend uteslutande för de svenska fästningarna, ty såväl Östersjöprovinserna som de tyska besittningarna hade sin egen fortifikationspersonal, som var tämligen oberoende af generalkvartermästaren i Sverige och småningom bildade särskilda fortifikationsstater under generalingenjörer, öfveringenjörer eller generalkvartermästare såsom chefer. Först 1680 ställdes fortifikationsväsendet i Östersjöprovinserna och 1681 det i de tyska besittningarna definitivt under generalkvartermästarens i Sverige befäl, och härigenom samt genom den utveckling i öfrigt, bl. a. genom civil- och handverkspersonals tillkomst, som fortifikationsstaten under Dahlberghs chefskap ernådde, ökades densamma högst betydligt och utgjordes vid hans död 1703 af ej mindre än 99 officerare, 66 civilbetjante och 276 handverkare eller tillsammans 441 personer, som voro fördelade på en ord. och en e. o. stat. Till rättesnöre för fortifikationspersonalens tjänstgöring hade till en början tillfälliga instruktioner utgifvits, men 1653 utfärdade K. M:t en Fortifikationsordning, som sedermera förnyades och förbättrades 1658, 1666 och 1695 samt innehöll detaljerade föreskrifter om fästningsbyggnad, räkenskapsföring m. m. Men några bestämmelser om andra vanligen åt fortifikationsofficerare anförtrödda arbeten, såsom kartläggning, uppgörande af stadsplaner, af förslag till vattendrags kanalisering m. m., eller om tjänsten i fält funnos ej i densamma. Tjänsten i fält utfördes nämligen ej till någon större

utsträckning af nu omnämnda personal, som ju äfven under krig behöfdes hemma vid generalkvartermästarens expedition, det s. k. Fortifikationskontoret, och å fästningsorterna, utan vid behov tillsattes särskilda fortifikationsfältstater, till hvilka dock flera eller färre af den ord. eller e. o. fortifikationspersonalen kunde kommanderas, och ibland gick äfven generalkvartermästaren i fält, såsom Örnehufwudh i Skåne och Halland 1644, Wårnschiöldh samma provinser 1657 samt Dahlbergh under kriget med Danmark 1675—79. Men där så ej skedde, förordnades särskilda generalkvartermästare eller generalkvartermästarelöjtnanter i fält vid hvarje armé, och bland mera framstående sådana kunna nämnas Paulus Morsheuser, Conrad Mardefelt, Simon Grundel Helfmelt m. fl. under 30-åriga kriget, samme Mardefelt, Johan Gorries v. Gorgas, Dahlbergh m. fl. under Karl X:s krig och Karl Magnus Stuart samt Axel Gyllenkrok under Karl XII.

Generalkvartermästare Dahlbergh, som i afseende å såväl fortifikationsarbetenas bedrivande som fortifikationsmedlens handhavande lydde omedelbart under konungen och sålunda var riksgeneralkvartermästare, fick vid sin förflyttning till Livland, såsom generalguvernör, Stuart till sitt biträde vid fortifikationsväsendet handhavande, och efter Dahlberghs död tillföll "General directionen öfver rikens fortificationer" Karl Magnus Stuart, men denne dog redan 1705 och efterträddes 1706 såsom generalkvartermästare och direktör öfver Fortifikationen af sin måg Magnus Palmquist, hvilken 1719, då han utnåmndes till landshöfding, ersattes af Axel Löwen.

Under Wårnschiöldhs tid fortsattes eller påbörjades förstärkandet af Kalmar, Göteborg med Ryssås, Vänersborg, Vaxholm, Halmstad, Bohus och de skånska fästningarna m. fl. samt en mängd skansar i Sverige, Keksholm och de ingermanländska fästningarna, Vask-Narva, Reval och Arensburg, de livländska orterna, Demmin, Stettin, Damm, Anklam och Greifswald i Pommern, Warnemünde och Wismar samt fästningar och skansar i Bremen; nyanläggningar voro Billingen, Kyrkogårdsholmen i. Nya Älfsborg, Andersö skans, Enholmen i. Karlsvård, Eda skans, Bodekull i. Karlshamn, Stocksårs l. Dalarö skans, Marstrand, Kirkholm och Geestendorp i. Karlsburg. Under Dahlberghs tid förstärktes eller ombyggdes nästan alla dittills underhållna eller ofullbordade befästningar inom det vidsträckt svenska väldet, hvarjämte Kronan och Göta Lejon, Karlskrona med Kungsholmen och Drottningsskär, Hvalfiken m. fl. nybyggdes. (Jfr Dahlbergh, s. 1093). Under Stuart började i följd af kriget anslagen till fästningsbyggnaderna att minskas. Större arbeten utfördes dock å Vaxholm, Dalarö, Kalmar, Karlskrona, Malmö, Landskrona, Göteborg, Nya Älfsborg, Bohus, Marstrand, Viborg, Riga, Kobron, Pernau, Reval, Narva, Nyen, Nöteborg, Keksholm, Stettin, Damm, Stralsund, Peenemünde, Wismar och Stade samt å fästningarna i Kurland, där en särskild fortifikationsstat upprättades. Ytterligare nedsättning i byggnadsanslagen egde rum under Palmquists tid, men en del arbeten utfördes dock dels å nyssnämnda fästningar med undantag af dem, som redan gått förlore för Sverige, dels för Stockholms försvar, å Kristianstad, Halmstad, Varberg, Uddevalla skans, Strömstad, Sundsborg, Eda skans, Frösö,

Järpe, Dufeds och Långå skansar, för Gottlands öfvervar samt Årensburg och Nymunde m. fl. Under öfvens chefskap omorganiserades den i följd af rigens och de stora landafträdelserna ansenligt minskade Fortifikationsstaten så till vida, att densamma enlighet med ett redan af Stuart uppgjort förslag 1721 indelades i *brigader*, af hvilka den 1:a infattade Stockholm och dess län, Södermanland och Östergötland, den 2:a Småland, Blekinge och Gotland, den 3:e Skåne och Halland, den 4:e Östergötlands och Bohus län och den 5:e Finland. Till dessa 5 brigader kom sedermera äfven den stralandska fortifikationsstaten. Samtidigt började äfven o. staten indragas utom för handverkarna. Personalen utgjordes nu af 60 officerare, 20 civiltjänstare och 33 handverkare eller tillsammans 113 personer; och 1735 tillkommo 13 e. o. officerare. Denna organisation bibehölls sedermera i det hela förändrad ända till 1778, ehuru personalstaten något växlade under tiden, hvarjämte de förut till handverkarna räknade vallmästarna från 1739, då öfven efterträdades af Lorens Christopher Tobéé, benämndes underkonduktörer (titeln ändrades snart åter till vallmästare) och bildade stommen till en fortifikationsunderofficerskår, hvars upptäande redan tidigare försökts af Stuart. Från 1741, då Stobée efterträdades af den 71-åriga Gabriel Cronstedt, ökades nämnda kår med ågra s. k. adjutanter (senare likställda med konduktörer och sålunda officerare) och från 1768 med ett mindre antal sergeantar samt sedermera äfven med några furirer, som dock snart åter försvunno. Ännas bör äfven, att 2 öfversteplatser tillkommo 1762 och att med 1764 en professorsbefattning tillkommit för ökadet af lärarkrafterna vid det informationsverk, i hvilket sedan ett sekel tillbaka undernärning meddelats inom Fortifikationskontoret och dittills uteslutande af fortifikationsofficerare ät e. "volontärer", som där antogs och med hvilka officerskåren ej blott vid Fortifikationen, utan äfven vid andra vapen delvis rekryterades. 1778 reducerades fortifikationsbrigaderna i Sverige från 4 till 3: Lif- 1. Stockholms, Västgöta och Skånska. Hvarje brigad, äfven den finska, organiserades på tab, omfattande för Lifbrigaden 7 officerare och 5 civile, men för hvardera af de öfriga 4 officerare och 5 civile, och kompanistat bestående af 10 officerare och 12 underofficerare vid hvarje brigad. Stralands fortifikationsstat kallades nu Pommerska brigaden. 1785 utbyttes en del befattningar mot andra, utan att statsumman ändrades; 1798 uppbörde brigadindelingen, och Fortifikationen organiserades på en ord. stat, bestående af stab samt kompani-, informations- och civilstater, tillsammans äknande 51 officerare, 8 underofficerare och 21 civile, samt en e. o. stat, som dock var afsedd att mån af afgång indragas; och 1806, då fältmättningsdetaljen skilts från kåren, utbyttes titeln "generalkvartermästare och direktör" mot den af "chef för Fortifikationen".

Från första början af sin tillkomst hade Fortifikationen, sin hufvuduppgift likmätigt, ombesörjt alla inom riket förefallande fästningsbyggnader, vilka sålunda stätt under generalkvartermästarens iktion; men 1727 lämnade K. M:t åt generalen Iren B. O. Stackelberg "fri disposition öfver fästnings- och fortifikationsvärken i Finland", hvilka då

ansågos vara de viktigaste och därför behöfde en högre chef på platsen. Denna separation synes emellertid ha skett med Löwens begifvande och måhända på hans direkta tillskyndan samt varade i alla händelser icke länge, ty Stackelberg dog 1734, och 1737 blef Löwen själf kommanderande general i Finland, hvarvid han dock skulle bibehålla sin generalkvartermästarebefattning. På sekreta utskottets tillskyndan skildes emellertid de nya fästningsbyggnaderna i Finland ånyo 1747 och de i Skåne 1748 från Fortifikationen och den då nära 80-åriga Cronstedts direktion; de förra sattes under ledamoten af bemälda utskott öfverstelöjtnanten A. Ehrensvärds och de senare under öfversten greve H. H. v. Liewens ledning samt under konungens "egen disposition och öfverinseende"; och 1753 skildes äfven Karlsvärds fästningsbyggnad från Fortifikationen. Öfver detta för honom och Fortifikationen föga smickrande tillvägagångssätt besvärade emellertid Cronstedt sig hos rikets ständer, men dessa funno 1756 besvären obefogade, och K. M:t ansåg äfven, att Cronstedt "haft orätt och felat", men fann sig dock böra "adelmodigt öfverse med en svaghet, hvaruti hans egit upsat mindre, än andres elake råd, synes deltaga". Detta Fortifikations "politiska svaghetsstillstånd" forlor, äfven sedan Cronstedt 1757 afgått, såväl under de år, till 1762, då direktörssysslan lämnades vakant (öfverste Fabian Casimir Wrede var då t. f. chef), som under Johan Bernhard Virgins första direktörstid. Fortifikationen hade dock återfått Karlsvärd redan 1762, och då Mössorna vid 1765 års riksdag kommo till väldet, öfverfördes både finska och skånska fästningsbyggnaderna under fortifikationsdirektören såsom "Cronans rätte man". Hvad de finska beträffade, varade detta emellertid ej längre än till 1770, enär Hattarna, till hvilka Ehrensvärd hörde, året förut blifvit de härskande och nu åter förordnade denne att leda dessa arbeten, ehuru denna gång med något inskränktere myndighet. Virgin, som ej velat finna sig i denna förändring, hade emellertid tagit afsked 1769 och efterträddes af Alexander Mikael v. Strussenfelt, som 1772, kort innan Ehrensvärd dog, återfick de finska fästningsbyggnaderna under sin ledning. Strussenfelt tog emellertid afsked s. å., och chefskapet öfvergick 1773 till Axel Magnus v. Arbin, som 1784 i sin tur öfverlämnade detsamma åt Johan v. Hermanson. Då denne tog afsked 1791, blef Nils Mannerskantz (d. 1809) generalkvartermästare och direktör. Samma år sattes fästningsbyggnaderna i Skåne till en del under generalmajor J. Kr. Tolls direktion, men de återkommo redan 1792 under Mannerskantz, och sedan dess har, som sig bör, chefen för Fortifikationen oafbrutet haft ledningen af och ansvaret för alla rikets fästningar och de arbeten, som å dem utförts. Därjämte ha kaserner, förrådshus och andra militära byggnader planlagts och uppförts genom Fortifikationsens försorg. Hermansons fordran, att äfven, såsom under 1600-talet ofta egde rum, uppförandet af civila "publique byggnader" skulle anförtros åt fortifikationsofficerare, har däremot endast i mindre utsträckning kunnat tillmötesgå.

Bland de fästningsarbeten, som efter Karl XII:s tid utfördes, må nämnas förstärkande eller ombyggnad af Fredriksskans, befästningarna i Stockholms skär-

gård, Kalmar, Karlsvärd, Karlskrona med Kungsholmen och Drottningsskär, Karlshamn, Kristianstad (fr. 1748), Malmö, Landskrona (fr. 1748), Varberg, Göteborg, Nya Älfsborg, Bohus och Karlsten i Sverige, Kajaneborg, Nyslot och Tavastehus i Finland samt Stralsund i Pommern. Nybyggda blefvo Fredriksborg å Värmdön (1724—35), Gustafsborg och Fredriksborg vid Marstrand samt Villmanstrand, Vekkelaks l. Fredrikshamn (från 1722), Degerby l. Lovisa (fr. 1744), Svartholm (fr. 1748), Helsingfors (1748—50), Sveaborg (fr. 1748) och befästningarna vid Hangö (fr. 1789). Å andra sidan slopades bl. a. Halmstad 1734 samt Malmö och Göteborg 1806.

Mannerskantz efterträdde af Nils Cedergren, men denne afgick redan 1811, då Gustaf Vilhelm af Tibell blef generalkvartermästare och chef för Ingenjörkåren, som Fortifikationen nu benämndes. Denna kår, som nu äfven fick en souschef, hade sammanslagits med den 1805 inrättade Fältmätningsskåren och bestod af en *fortifikationsbrigad* om 26 officerare och 10 underofficerare, en *fältmättningsbrigad* om 16 officerare, en *informationsstat* om 1 professor och 2 informationsofficerare, en *civilstat* om 1 sekreterare, 1 kanslist och 9 materialbokhållare (Fortifikationskammarkontoret hade nu öfverflyttats till Arméförvaltningen) samt några e. o. *handverkare*. Lägsta officersgraden var nu underlöjtnants i st. f. konduktörs eller adjutants. 1812, då Tibell afgick och Bengt Erland Franc-Sparre blef chef, försvann generalkvartermästartiteln för alltid. 1831 förenades Fältmättningsbrigaden under namn af Topografiska kåren med Generalstaben under befäl af generaladjutanten för armén, och återstoden af Ingenjörkåren benämndes Fortifikationskåren, men återfick redan följande år det förra namnet; och chefen, som nu öfverförts på generalitetets stat, benämndes "general af Fortifikationen och chef för Ingenjörkåren". Med 1834 uteslötos handverkarna, och 1845 tillkom konduktörstitel för en högre underofficersgrad; den lägre var underkonduktör.

När Franc-Sparre 1837 dött, efterträdde han af Henrik Georg af Melin, som emellertid afled redan 1839, då Johan Peter Lefrén blef fortifikationsgeneral. Han utnämndes 1847 till generalbefälhafvare och efterträdde som chef för Ingenjörkåren af Karl Fredrik Meijer. Hittills hade ej någon ingenjörtrupp tillhört Fortifikationen, ehuru af densamma beroende pionjärkompanier gång efter annan uppsatts för att snart åter försvinna; men 1855 började ett sapperkompani uppsättas, 1864 ett andra och 1867, då truppen fick namnet Pontonjärbataljonen, ett tredje, hvarjämte ett fältsignalkompani började uppsättas 1871 och en sapperbataljon om 3 kompanier 1873. Då befäl till dessa trupper skulle lämnas af Ingenjörkåren, som med 1867 återfått sitt gamla namn Fortifikationen, hade denna kår småningom ökat till (1878) 62 officerare och 54 underofficerare, som nu benämndes fanjunkare och sergenter, hvarjämte läkare, intendent och regementspastor tillkommit. Vid 1892 års omorganisation af armén ökades Fortifikationen till 77 officerare och 60 underofficerare, däraf 2 regementstrumpetare; och 1901 års härordning medförde slutligen en ytterligare ej

obetydlig ökning, som till stor del berodde på fler ingenjörtrupper uppsättande. Vid genomförd härordning skall Fortifikationen sålunda utgöras af 1 regements- och 115 kompaniofficerare, 42 fanjunkare och 66 sergenter, 1 regementspastor, sekreterare, 2 auditörer, 5 läkare, 2 veterinärer, 1 fortifikationskassör och redogörare, 10 fortifikationskassörer och fördragsförvaltare, 9 verkstämmare, tyg- och 3 gevärs-handverkare, 15 musikunderofficerare samt 1 förste och 3 fördragsvaktmästare. F. n. (1908) är fortifikationspersonalen placerad till tjänstgöring dels vid *fortifikationsstaben* och dels vid *ingenjörtrupperna* (se d. o.). Fortifikationsstaben är fördelad å hufvudstationen (Stockholm), vid arméfördelningarna och å fästningarna. Fortifikationens hufvudstation är uppdelad i chefens för Fortifikationen expedition och truppaafdelningen, hvarjämte personal från densamma placeras till tjänstgöring vid Arméförvaltningens fortifikationsdepartementets militärbyrå, dit fr. o. m. 1908 de hufvudstationen förut tillhörande fästnings- och kasernbyggnadsafdelningarna öfverflyttats, och fr. o. m. 1908 äfven vid Marinförvaltningens fortifikationsafdelning. — För befordran till löjtnant af 2:a kl. vid Fortifikationen är genomgåendet af Artilleri- och ingenjörhögskolans lägre fortifikationskurs obligatoriskt; samma skolas högre kurs är däremot frivillig. Fortifikationens uniform, som nu blivit densamma som arméns i öfrigt, har förut sedan århundradet tillbaka haft den gamla svenska mellanblå färgen; dess emblem är en af strålar omgifven femuddig stjärna.

Chefer efter Meijer, som afgick 1858, ha varit Johan af Kleen 1858—68, Broder Abraham Leijonhufvud 1868—91, Hampus Elliot 1891—1903 och Gustaf Alarik C:son Bergman. Bland de fästningsarbeterna som efter 1809 genom Fortifikationen försorg utförts, märkas dels nybyggnad af Karlsborg 1819—1907, Enholmen 1853—58, Västra Håstholmen 1863—78, Oskar-Fredriksborg 1868—77, Oskarsvärnslinjan 1871—82, Färösund 1885—86, Varberget 1889—97, Älfsborg 1899—1907, Boden från 1900 och Tingstäde från 1904, dels ombyggnad af Kungsholmen 1822—56, 1871—77 och 1891, Vaxholm 1828—63 och Färösund 1899—1901, hvarjämte på senaste tid förstärkningsarbeten utförts i Vaxholms och Oskar-Fredriksborgs fästning 1896—1906 och å Karlskrona fästning från 1896. All öfriga befästningar i Sverige ha nu slopats, senast Karlsten 1882 efter att blott några årtionden förut ha förstärkts. Slutligen ha genom Fortifikationen försorg och särskildt under senare år flera större kasernetablissemang och andra byggnader utförts för armén och kustartilleriet. — Se Ludvig W:son Munthes sedan 1901 under utgifning varande "Kungl. Fortifikationens historia". L. W:son M.

Fortifikationsafdelning. Se Marinförvaltningen.

Fortifikationsbefälhafvare, krigso. 1. Den fästning placerade fortifikationsofficer, som förut är chefen för Fortifikationen, men numera af Armén förordnats att öfvervaka och leda anbefallna nybyggnads- m. fl. arbeten inom fästningsområde samt å Arméförvaltningens fortifikationsdepartement eller vid sjöfästning å Marinförvaltningen vägnar ombesörja värden och underhållet af alla d

under nämnda myndigheter lydande byggnadsverk, som ej äro ställda under annans vård. Han har befäl öfver öfrigt till fästningens fortifikationsstab hörande personal och är styresman för fästningsfortifikationsförrådet samt ansvarar för användningen af och utöfvar insende öfver redovisningen af de utaf fortifikationskassören & fästningens förvaltdade medlen. Själfl lyder han under chefen för Fortifikationen och fästningens kommandant (å Bodens fästning omedelbart under kommandanten) samt skall lämna den senare erforderligt biträde inom området för sin tjänstverksamhet. I krigstid skall han biträda kommandanten med allt, som rör de fortifikatoriska anordningarna och till fästningens hörande ingenjörstrupper användande. — Redan 1647 anbefalles generalkvartermästaren Wårnschiöldh att å hvarje fästningssort, där arbete utfördes, förordna en ingenjör (=kapten) såsom sin fullmäktige, och i 1653 års Fortifikationsordning kallas denne fullmäktige *fortifikationsbefälhafvare*, och denna benämning på motsvarande befattning har alltsedan dess bibehållit sig.

2. Af K. M:t härtill förordnad fortifikationsofficer vid fortifikationsområde (se d. o.). Han hörde till arméfördelningschefens stab, förestod under denne fortifikationsområdets expedition och hade ansvar för tillsynen öfver inom fortifikationsområdet befintliga och under Arméförvaltningen & fortifikationsdepartementet lydande byggnader, skjutbanor, öfningsfält m. m., samt utredde och föredrog hithörande frågor. Han hade befäl öfver vid fortifikationsområdet af chefen för Fortifikationen anställd personal. Fortifikationsbefälhafvaren vid Gottlands fortifikationsområde hade dessutom tillsyn och vård öfver befästningarna vid Tingstäde samt öfver befästningar och kustartilleriets byggnader m. m. vid Fårösunds kustposition samt lydde i detta senare afseende under Marinförvaltningen. Fortifikationsbefälhafvare vid fortifikationsområde tillsattes första gången 1899 och lydde då under chefen för Fortifikationen, men 1902 bestämdes, att han skulle lyda omedelbart under arméfördelningschefen och tillhöra dennes stab. 1908, då fortifikationsområdena borttogos, förändrades hans titel till fortifikationsstabs-officer vid arméfördelningsstaben.

3. Befälhafvare af Fortifikationen kallades förr, särskildt under Karl XII:s tid, den fortifikationsofficer, åt hvilken, såsom chef för en armés fortifikationsfältstat, ledningen af alla i fält förekommande fortifikationsarbeten var anförordad. L. W:son M.

Fortifikationsbrigad, krigsv. Redan 1697 hade generalkvartermästare Stuart förslagit, att Fortifikationsstaten skulle fördelas i 8, hvaradera på 3 "kompanier" uppdelade brigader, 3 i Sverige, 3 på "Lifländska sidan" och 2 på den tyska, på det alla officerare härigenom skulle komma "under sine visse förmän, som dhem till all god ordning hålla och anmahna". Förslaget gillades emellertid ej af K. M:t, och först 1721 organiserades Fortifikationsstaten på brigader. Denna organisation upphörde emellertid 1798, men 1811—31 var Ingenjörkåren uppdelad i en fortifikations- och en fältmättningsbrigad (jfr Fortifikation). Under krig uppdelades fortifikationsfältstaten vid en armé, särskildt på 1700-talet, i underafdelningar, som under Karl XII:s tid kallades "kompanier" och senare "ingenjörbrigader"; men längre fram förändrades

benämningen till fortifikationsbrigad (jfr A. M. v. Arbin, "En svensk Ingenieur Corps uti Faldt", Greifswald 1761). L. W:son M.

Fortifikationsdepartementet. Se Arméförvaltningen.

Fortifikationsfältstat, under 1600- och 1700-talen benämning på den till en armés generalstab hörande och under generalkvartermästaren i fält eller annan "befälhafvare af Fortifikationen" lydande fältfortifikationspersonalen. L. W:son M.

Fortifikationsförråd. Se Förråd.

Fortifikationsförvaltning, krigsv., en 1895—1907 enligt Arméförvaltningens föreskrift bestående förvaltningsmyndighet vid ingenjörtrupperna och fästningsbyggnaderna för handhafvande, räkenskapsföring och redovisning inför Arméförvaltningens fortifikationsdepartement af de penningmedel, som stå under nämnda departements vård för anskaffning och underhåll af ingenjörmateriel och för fästningsbyggnad. Den utgjordes af kårchefen, resp. fortifikationsbefälhafvaren, fortifikationskassören och en af chefen för Fortifikationen förordnad officer såsom kassakontrollant. L. W:son M.

Fortifikationsgeneral, sedan 1831 benämning på chefen för Ingenjörkåren, sedan Fortifikationen. Han står dock ej å denna kårs, utan å generalitetets stat. — Redan 1631 kallade Gustaf Adolf sin generalkvartermästare i fält general af fortifikationen. L. W:son M.

Fortifikationskassör, civilmilitär tjänsteman, tillhörande förråds- och handtverksstaten, tillsattes af Arméförvaltningen, ehuru på Fortifikationens stat, samt handhar och redovisar vissa för fortifikationsändamål anslagna medel. En fortifikationskassör och redogörare tjänstgör vid fortifikationsstabens huvudstation; öfriga, som tillika äro förrådsförvaltare, tjänstgöra i regel vid fästningarna och ingenjörtrupperna. L. W:son M.

Fortifikationskontoret. Se Fortifikationen, sp. 932, 933 och 935.

Fortifikationskåren. Se Fortifikationen, sp. 935.

Fortifikationsområde, krigsv. Genom generalorder 2 aug. 1899 inddelades riket i 7 fortifikationsområden, som sammanföll med de 6 arméfördelningsområdena och Gottlands militärområde; dock må påpekas, att de 5 fästningarnas försvarsområden skilts från arméfördelningsområdena och bildade särskilda områden i fortifikatoriskt afseende. Fortifikationsområdena borttogos 1908. L. W:son M.

Fortifikationsordning, krigsv. Till en början utfärdades speciella instruktioner för hvarje större förättning, som af K. M:t uppdrogs åt en fortifikationsofficer, t. ex. 1647 för Wårnschiöldh, 1648 för v. Rodenburg o. s. v.; och först 11 juli 1653 utfärdades den första allmänt gällande fortifikationsföreläggning, efter hvilken Wårnschiöldh "och flere, som vederböre, wid Fortificationsverket uti Sverige" hade att rätta sig. Denna förordning förnyades och förbättrades 1658, 1666 och 3 juli 1695. Denna sistnämnda af Dahlbergh utarbetade "Fortificationsordning, hwarefter Fortificationsarbetet wid fästningarne böhr drifwas och vederbörande där wid skole hafwa sig att rekulera och rätta", har sedermera ej fått någon efterföljare, men då densamma icke heller är upphäfd, måste den anses vara ännu gällande. L. W:son M.

Fortifikationspark. Se Ingenjörspark.

Fortifikationsstab. Se Fortifikationen, sp. 936.

Fortifikatorisk rustning. Se Fästningskrig.

Fortiguerra, Fortiguerrri, namnformer för Forteguerrri (se d. o.).

Fortin [-tän], fr. (af it. *fortino*), mindre fort eller annan sluten befästning af mera tillfällig karaktär. L. W. son M.

Fortios, Leonardos (grek. *Λεωνάρδος Φότιος*), författade i början af 1500-talet en grekisk läro-dikt (tr. i Venezia 1531) om krigsväsendet, märklig genom den brokiga blandningen af bysantinsk-grekiska och italienska termer. Om författarens person har man sig ingenting bekant. V. Lm.

Fortis, språk., lat., stark. Ordet användes kraftig i fonetiken för att beteckna dels ett med starkt muskelverksamhet uttalladt ljud, dels en med intensitetsaccent försedd stavelse.

Fortis, Alessandro, italiensk politiker, f. 1841 i Forlì, egnade sig åt advokatyrtet och valdes 1880 att representera sin fädernestad i deputerade-kammaren, där han snart blef en af yttersta vänsterns inflytelserikaste gruppledare. Han blef 1887 inrikes understatssekreterare i Depretis' ministär och bibehöll samma ämbete under Crispi till juni 1890, då han afgick, missnöjd med Crispis alltmer antiradikala politik. Juni 1898—maj 1899 var han jordbruks- och handelsminister i kabinettet Pelloux. Då Giolitti i mars 1905 af hälsoskäl nedlagt sin befattning som konseljpresident och Tittoni därefter ej förmådde sammanhålla ministären, kallades F. att bilda en ny och tillträdde 28 mars sitt ämbete som konseljpresident och inrikesminister i en moderat ministär af ungefär samma färg som Giolittis. Efter att med lätthet ha undertryckt en vidtutseende järnvägsstrejk genomdref han i april järnväggarnas öfvertagande af staten, men hans kabinett fick sin ställning försvagad redan under förhandlingarna i juli om denna transaktions finansiella genomförande, och den rubbades ytterligare genom allmänhetens klagomål öfver bristfälligheter i nödhjälpsarbetet efter jordbäfningen i Kalabrien samt den ekonomiska intressesmotsats mellan norra och södra Italien, som kom till utbrott under förhandlingarna om ett provisoriskt handelsfördrag med Spanien. F. måste vika för de syditalienske vinodlarnas protester, ofra handelsaftalet med Spanien och (24 dec.) rekonstruera sin ministär, hvarvid han jämte inrikes-öfvertog äfven jordbruksportföljen. Den rekonstruerade ministären ansågs af radikaler na vara alltför högersinnad, utan att den å andra sidan kunde vinna stöd af högerledarna Sonnino och Rudini, hvarför F., som förgäfvats sökt af kammaren erhålla ett förtroendeotum, 8 febr. 1906 lämnade plats för en ministär Sonnino. V. S.-g.

Forti'ssimo, mus. Se Forte.

Forti'ssimus, lat., den starkaste. Se Accent, sp. 84.

Fortiter in re, suäviter in mo'do, lat., djärft i sak, men mildt i sätt. Denna vishetsregel antages förskriiva sig från jesuitgeneralen Aquaviva. I hans skrift "Industriae ad curandos animæ morbos" (1606) förekommer nämligen följande sats: "Fortes in fine assequendo et suaves in modo assequendi simus" (lätom oss vara djärva i att söka uppnå målet, men milda i sättet att uppnå det).

Fortlage, Arnold Rudolf Karl, tysk filosof, f. 1806 i Osnabrück, d. 1881 i Jena, bl. 1829 privatdocent i Heidelberg och 1845 i Berlin samt utnämndes 1846 till professor i filosofi i Jena. F. räknas bland Benekes anhängare, men h. rönt inflytande äfven af Fichte och Krause. Han kallar själf sin ståndpunkt för "transcendent panteism", och den kan kännetecknas såsom ett försök att förena teism och panteism. Hans psykologiska skrifter innehålla en mängd fina, på själfakttagande grundade iakttagelser och anmärkningar. Skrifter: *Die lücken des Hegelschen systems* (1832), *Genetische geschichte der philosophie seit Kant* (1852), *System der psychologie als empirische wissenschaft aus der beobachtung des innern sinnes* (1855), *Aesthetische psychologische vorträge* (1868), *Sechs philosophische vorträge* (1869, 2:a uppl. 1872), *Vier psychologische vorträge* (1874), *Beiträge zur psychologie der wissenschaft aus speculation und erfahrung* (1875). I hans kvarlätningskap funnos flera afhandlingar, på grund af hvilka Lipsius sammanställt och i "Jahrbücher für protestantische theologie" (bd 9) offentliggjort hans religionsfilosofi. F. lämnade äfven bidrag till hymnologien och musikens historia genom "Gesänge christlicher vorzeit" (1844), öfver af grekiska och latinska kyrkohymner, samt *Das musikalische system der griechen* (1847). S.-g.

Fort Libre [fär libr]. Se Fort-de-France.

Fort Madison [fär't mæ'disən], stad i nordamerikanska staten Iowa, vid Mississippi och flera järnvägslinjer. 9,278 inv. (1900). Mångsidig industri.

Fort National [fär't nasjō'nāl]. Se Fort-de-France.

Fortnightly review [fär'tnäitli rivjō], eng. ("fjortondags-revyn"), en engelsk tidskrift, som uppgjefes 1865 af G. H. Lewes som ett organ för "de filosofiska radikaler nas" politiska och sociala åskådning. Efter två år förändrades den från halfmånat till månadsskrift och redigerades 1867—82 af John Morley, därefter af T. H. S. Escott, 1888—93 Frank Harris och sedan af W. L. Courtney.

Fort Oranien [fär't ör'änjən]. Se Albany 1.

Fortore [fär'törē], i forntiden *Frento*, flod i mellersta Italien, upptrinner på östra sluttning af Apenninerna, strömmar i nordöstlig riktning under en stor del af sitt lopp bildande gräns mellan prov. Molise och Foggia samt faller ut i Adriatiska hafvet v. om lagunen Lesina. Längd omkr. 90 km.

Fortoul [fär'töl], Hippolyte Nicolas Henri, fransk författare och statsman, f. 1811, 1856, blef 1841 professor i litteraturhistoria i Toulouse och 1846 i Aix samt valdes 1849 till folkrepresentant. I okt. 1851 blef han sjöminister, utnämndes efter statskuppen s. å. till kultus- och undervisningsminister och blef 1853 senator. Såsom undervisningsminister gjorde han sig särskildt känt genom organisationen af undervisningen på två linjer. Utom åtskilliga uppsatser i "Revue des deux mondes" och andra tidskrifter författade han *L'art en Allemagne* (1841), *La littérature antique moyen âge* (1842), *Fastes de Versailles* (1844), *Essai sur la théorie et l'histoire de la peinture* (1845) samt *Études d'archéologie et d'histoire* (1854). S.-g.

Fortplantning. 1. Biol. Hålla vi oss utslutande till erfarenhetens lärdomar, torde numera Harveys gamla sats få anses vara gällande: att lefvande kommer ur ett ägg eller, såsom den

sats kan förallmänligas, hvarje organism härstammar från en annan organism, uppkommer genom en fortplantningsakt. Alla nyare försök och iakttagelser ha nämligen ej gifvit något som helst stöd för tillvaron af en själfalstring i uralstring (*generatio aequivoca* l. *generatio spontanea*), d. v. s. uppkomsten af levande substans genom en förenig af oorganiska grundämnen, hvarmed dock gifvetvis ej är bevisadt, att en dylik uralstring ej eger rum eller ej egt rum. De iakttagna fortplantningsarterna äro väsentligen den könlösa och den könliga.

Den könlösa (*monogena*) fortplantningen, hvilken uppträder uteslutande hos de lägre djuren, kännetecknas därigenom, att vid densamma blott en individ är verksam samt att den beror på tillväxtfenomen, en tillväxt utöfver individens mått. Försiggår nu denna tillväxt, som förbereder fortplantningen, likformigt, så att alla organismens delar förstoras, så inledes därigenom fortplantningen genom *delning*. Är tillväxten däremot olikformig, lokaliserad till en eller flera delar af kroppen, så försiggår fortplantningen genom *knoppning*. Vid delningen sönderfaller djuret i två eller flera likvärdiga delar, så att man ej kan skilja på moderdjuret och dotterdjuren. Delningen försiggår genom en afsnörning på längden, på tvären eller (mera sällan) på snedden. Fortplantning genom delning, som uppträder förutom hos de encelliga djuren och hos några af lägre fercelliga, såsom coelenterater och maskar, öfvergår till den genom knoppning därigenom, att delningsprodukterna blifva olika stora: en eller flera mindre delar af individens kropp, "knoppar", växa ut och utveckla sig till en eller flera nya individer, så att skillnaden mellan moderdjuret och den eller de nya individerna alltid är tydlig. Oftast lossna knopparna, de nya individerna, ej från moderdjuret, utan förblifva i sammanhang med detta, hvarigenom en s. k. djurstock eller koloni uppkommer. Denna fortplantningsart förekommer företrädesvis hos svampdjuren, coelenteraterna, mossdjuren och tunicata (se dessa ord). Den könlösa fortplantningen står i närmaste samband med regenerationen, d. v. s. förmågan att ersätta delar af kroppen, hvilka genom yttre skada eller ingrepp gått förlorade. Denna förmåga visar många gradationer inom djurriket. Den allmänna regeln är, att regenerationsförmågan är större, ju lägre organisationsståndpunkten är; äfven hos fostret och det unga djuret är denna förmåga större än hos det fullvuxna. I sammanhang härmed finna vi ock, att hos djur med ringa eller inskränkt regenerationsförmåga, såsom ryggradsdjur, leddjur och blötdjur, hvilka på samma gång äro de högst utbildade (mest differentierade) organismerna, under normala förhållanden ingen fortplantning genom delning eller knoppning förekommer.

Könsfortplantningens (*amfigena* fortplantningens) väsentligaste karaktär är, att ur en enda cell framgår en ny individ, vanligen efter det med denna cell (den honliga könszellen: ägget) förenat sig en annan (den hanliga könszellen: spermatozoen). Hos somliga djur kan ur ägget utvecklas en ny individ, utan att detta förenats med någon spermatozo. Denna fortplantningsform har benämnts *parthenogenes* (*parthenogenesis*) och förekommer företrädesvis hos somliga hjuldjur, lägre kräftdjur och insekter. Enligt en annan åsikt skulle parthenogenesen snarare vara en art könlös fort-

plantning, enär de partenogenetiskt sig utvecklande äggen ej vore verkliga ägg, utan ett slags knoppar. Att denna uppfattning är fullständigt förlädd, framgår däraf, att partenogenetiska ägg uppstå och utveckla sig på fullständigt samma sätt som vanliga ägg. Likvärdigheten mellan partenogenetiska ägg och sådana, som befruktas, bevisas dessutom ovederläggligt genom förhållandet hos bina, hos hvilka afgörandet, huruvida drottningens ägg skola befruktas eller icke, sker först vid själfva äggläggningen, hvaraf åter beror, om honor eller hannar komma att utvecklas ur äggen. Såsom en särskild form af parthenogenesen är *pedogenesen* (*paidogenesis*) att uppfatta: äggen, som likaledes utvecklas utan föregående befruktning, uppkomma och mogna på en tidpunkt af djurets lif, då organismen för öfrigt icke hunnit afsluta sin utveckling, m. a. o. ännu befinner sig på larvstadiet. Sålunda bildas hos larverna af vissa flugformer ägg, som utan befruktning utvecklas till nya larver inuti moderlaryns kropp; dessa nybildade larver antingen utveckla sig till fullbildade insekter eller fortplanta sig på samma sätt som modern.

Stundom uppträda hos samma djurart två slag af fortplantning vid sidan om hvarandra. Sålunda fortplanta sig många koraller och maskar såväl på könlös väg som genom ägg och spermatozoer. Hos andra åter uppträder visserligen ingen könlös fortplantning, men äggen utvecklas alltefter omständigheterna antingen partenogenetiskt eller efter föregående befruktning. Oftast är detta uppträdande af de olika arterna fortplantning regleradt på det sätt, att två eller flera på andra följande generationer fortplanta sig på olika sätt. Denna företeelse, att en eller flera generationer, som fortplanta sig på olika sätt och ofta äro helt olika organiserade, regelbundet följa på hvarandra, benämnas *generationsväxling* och uppdagades af skalden och naturforskaren Chamisso (se d. o.). Senare lämnade J. Steenstrup den första mera uttömmande framställningen af detta fenomen.

Man skiljer numera vanligtvis mellan generationsväxling i trängre mening eller metagenes och heterogoni. *Metagenes* är växlingen af åtminstone två generationer, af hvilka den ena fortplantar sig uteslutande på könlös väg genom knoppning eller delning, den andra uteslutande eller åtminstone öfvervägande på könlig väg. I sin typiska form finnes denna fortplantningsart hos coelenterata (se d. o.). *Heterogoni* en skiljer sig från metagenesen därigenom, att parthenogenes träder i stället för den könlösa fortplantningen. Denna form af generationsväxling har iakttagits hos några lägre kräftdjur, en del insekter och maskar. Äfven den s. k. årstids- l. säsongdimorfismen hos vissa fjärilar har betecknats som en form af heterogoni (se Dimorfism).

2. *Bot.* Inom växtriket, liksom inom djurriket, eger fortplantning rum på två olika sätt, nämligen dels på könlös väg, dels genom befruktning. I förra fallet alstras blott ett slags fortplantningsceller (eller cellkomplex), hvilka ega förmåga att själfständigt — utan föregående påverkan af andra celler — gro och gifva upphof till nya individer. I senare fallet fordras samverkan af två celler för åstadkommande af den nya individen. Oftast äro de vid befruktningen samverkande cellerna af två väsentligen olika slag, nämligen större, föga eller icke rörliga, h o n-

Fortifikationspark. Se Ingenjörspark.

Fortifikationsstab. Se Fortifikationen, sp. 936.

Fortifikatorisk rustning. Se Fästningskrig.

Fortiguerra, Fortiguerrí, namnformer för Forteguerrí (se d. o.).

Fortin [-tã], fr. (af it. *fortino*), mindre fort eller annan sluten befästning af mera tillfällig karaktär. L. W.-son M.

Fortios, Leonardos (grek. *Λεωνάρδος Φότιος*), författade i början af 1500-talet en grekisk läro-dikt (tr. i Venezia 1531) om krigsväsendet, märklig genom den brokiga blandningen af bysantinsk-grekiska och italienska termer. Om författarens person har man sig ingenting bekant. V. Lm.

Fortis, språk., lat., stark. Ordet användes stundom i fonetiken för att beteckna dels ett med kraftig muskelverksamhet uttaladt ljud, dels en med intensesaccensat försedd stavelse.

Fortis, Alessandro, italiensk politiker, f. 1841 i Forlì, egnade sig åt advokatyrtet och valdes 1880 att representera sin fädernestad i deputerade-kammaren, där han snart blef en af yttersta vänsterns inflytelserikaste gruppledare. Han blef 1887 inrikes understatssekreterare i Depretis' ministär och bibehöll samma ämbete under Crispi till juni 1890, då han afgick, missnöjd med Crispis alltmer antiradikala politik. Juni 1898—maj 1899 var han jordbruks- och handelsminister i kabinettet Pelloux. Då Giolitti i mars 1905 af hälsoskäl nedlagt sin befattning som konseljpresident och Tittoni därefter ej förmådde sammanhålla ministären, kallades F. att bilda en ny och tillträdde 28 mars sitt ämbete som konseljpresident och inrikesminister i en moderat ministär af ungefär samma färg som Giolittis. Efter att med lätthet ha undertryckt en vidtutseende järnvägsstrejk genomdref han i april järnvägarnas övertagande af staten, men hans kabinett fick sin ställning försvagad redan under förhandlingarna i juli om denna transaktions finansiella genomförande, och den rubbades ytterligare genom allmänhetens klagomål öfver bristfälligheter i nödhjälpsarbetet efter jordbäfningen i Kalabrien samt den ekonomiska intressesmotsats mellan norra och södra Italien, som kom till utbrott under förhandlingarna om ett provisoriskt handelsfördrag med Spanien. F. måste vika för de syditalienske vinodlarnas protester, oftra handelsaftalet med Spanien och (24 dec.) rekonstruera sin ministär, hvarvid han jämt inrikes-öfvertog äfven jordbruksportföljen. Den rekonstruerade ministären ansågs af radikalerne vara alltför högersinnad, utan att den å andra sidan kunde vinna stöd af högerledarna Sonnino och Rudini, hvarför F., som förgäfvos sökt af kammaren erhålla ett förtroendevotum, 8 febr. 1906 lämnade plats för en ministär Sonnino. V. S.-g.

Fortissimo, mus. Se Forte.

Fortissimus, lat., den starkaste. Se Accent, sp. 84.

Fortiter in re, suäviser in mo'do, lat., djärft i sak, men mildt i sätt. Denna vishetsregel antages förskrifva sig från jesuitgeneralen Aquaviva. I hans skrift "Industrie ad curandos animæ morbos" (1606) förekommer nämligen följande sats: "Fortes in fine assequendo et suaves in modo assequendi simus" (låtom oss vara djärva i att söka uppnå målet, men milda i sättet att uppnå det).

Fortlage, Arnold Rudolf Karl, tysk filosof, f. 1806 i Osnabrück, d. 1881 i Jena, bl. 1829 privatdocent i Heidelberg och 1845 i Berlin samt utnämndes 1846 till professor i filosofi vid Jena. F. räknas bland Benekes anhängare, men har rönt inflytande äfven af Fichte och Krause. Han kallar själf sin ståndpunkt för "transcendent pan-teism", och den kan kännetecknas såsom ett försök att förena teism och panteism. Hans psykologiska skrifter innehålla en mängd fina, på själfakttagande grundade iakttagelser och anmärkningar. Skrifter: *Die Lücken des Hegelschen systems* (1832), *Genetische geschichte der philosophie seit Kant* (1852), *System der psychologie als empirische wissenschaft aus der beobachtung des innern sinnes* (1855), *Aesthetische psychologische vorträge* (1868), *Sechs philosophische vorträge* (1869, 2:a uppl. 1872), *Vier psychologische vorträge* (1874), *Beiträge zur psychologie der wissenschaft aus speculation und erfahrung* (1875). I hans kvarlätnskap funnos flera afhandlingar, på grund af hvilka Lipsius sammanställt och i "Jahrbücher für protestantische theologie" (bd 9) offentliggjort hans religionsfilosofi. F. lämnade äfven bidrag till hymnologien och musikens historia genom "Gesänge christlicher vorzeit" (1844), öfver af grekiska och latinska kyrkohymner, samt *Das musikalische system der griechen* (1847). S.-g.

Fort Libre [får libr]. Se Fort-de-France.

Fort Madison [få't mæ'disən], stad i nordamerikanska staten Iowa, vid Mississippi och flera järnvägslinjer. 9,278 inv. (1900). Mångsidig industri.

Fort National [får nasi'änal]. Se Fort-de-France.

Fortnightly review [få'tnæ'tli rivjō], eng. ("fjortondags-revyn"), en engelsk tidskrift, som uppsattes 1865 af G. H. Lewes som ett organ för "de filosofiska radikalerne" politiska och sociala åskådning. Efter två år förändrades den från halfmånat till månadsskrift och redigerades 1867—82 af John Morley, därefter af T. H. S. Escott, 1888—93 Frank Harris och sedan af W. L. Courtney.

Fort Oranien [få't ör'änien]. Se Albany 1.

Fortore [fårtäre], i fortiden *Frento*, flod i mellersta Italien, upptrinner på östra sluttning af Apenninerne, strömmar i nordöstlig riktning under en stor del af sitt lopp bildande gräns mellan prov. Molise och Foggia samt faller ut i Adriatiska hafvet v. om lagunen Lesina. Längd omkr. 90 km.

Fortoul [fårtöl], Hippolyte Nicolas Henri, fransk författare och statsman, f. 1811, 1856, blef 1841 professor i litteraturhistoria i Toulouse och 1846 i Aix samt valdes 1849 till folke-representant. I okt. 1851 blef han sjöminister, ut-nämndes efter statskuppen s. å. till kultus- och undervisningsminister och blef 1853 senator. Såsom undervisningsminister gjorde han sig särskildt känt genom organisationen af undervisningen på två linjer. Utom åtskilliga uppsatser i "Revue des deux mondes" och andra tidskrifter författade han *L'art en Allemagne* (1841), *La littérature antique moyen âge* (1842), *Fastes de Versailles* (1844), *Essai sur la théorie et l'histoire de la peinture* (1845) samt *Études d'archéologie et d'histoire* (1854). E.-g.

Fortplantning. 1. Biol. Hålla vi oss utslutande till erfarenhetens lärdomar, torde numera Harveys gamla sats få anses vara gällande: att lefvande kommer ur ett ägg eller, såsom den

sats kan förallmänligas, hvarje organism härstammar från en annan organism, uppkommer genom en fortplantningsakt. Alla nyare försök och iakttagelser ha nämligen ej gifvit något som helst stöd för tillvaron af en själfalstring i uralstring (*generatio aequivoca* l. *generatio spontanea*), d. v. s. uppkomsten af levande substans genom en förenig af oorganiska grundämnen, hvarmed dock gifvetvis ej är bevisadt, att en dylik uralstring ej eger rum eller ej egt rum. De iakttagna fortplantningsarterna äro väsentligen den könslösa och den könliga.

Den könslösa (*monogena*) fortplantningen, hvilken uppträder uteslutande hos de lägre djuren, kännetecknas därigenom, att vid densamma blott en individ är verksam samt att den beror på tillväxtfenomen, en tillväxt utöfver individens mått. Försiggår nu denna tillväxt, som förbereder fortplantningen, likformigt, så att alla organismens delar förstoras, så inledes därigenom fortplantningen genom *delning*. Är tillväxten däremot olikformig, lokaliserad till en eller flera delar af kroppen, så försiggår fortplantningen genom *knoppning*. Vid delningen sönderfaller djuret i två eller flera likvärdiga delar, så att man ej kan skilja på moderdjuret och dotterdjuren. Delningen försiggår genom en afsnörning på längden, på tvären eller (mera sällan) på snedden. Fortplantning genom delning, som uppträder förutom hos de encelliga djuren och hos några af lägre fercelliga, såsom cølenterater och maskar, öfvergår till den genom knoppning därigenom, att delningsprodukterna blifva olika stora: en eller flera mindre delar af individens kropp, "knoppar", växa ut och utveckla sig till en eller flera nya individer, så att skillnaden mellan moderdjuret och den eller de nya individerna alltid är tydlig. Oftast lossna knopparna, de nya individerna, ej från moderdjuret, utan förblifva i sammanhang med detta, hvarigenom en s. k. djurstock eller koloni uppkommer. Denna fortplantningsart förekommer företrädesvis hos svampdjuren, cølenteraterna, mossdjuren och tunicata (se dessa ord). Den könslösa fortplantningen står i närmaste samband med regenerationen, d. v. s. förmågan att ersätta delar af kroppen, hvilka genom yttre skada eller ingrepp gått förlorade. Denna förmåga visar många gradationer inom djurriket. Den allmänna regeln är, att regenerationsförmågan är större, ju lägre organisationsståndpunkten är; äfven hos fostret och det unga djuret är denna förmåga större än hos det fullvuxna. I sammanhang härmed finna vi ock, att hos djur med ringa eller inskränkt regenerationsförmåga, såsom ryggradsdjur, leddjur och blötdjur, hvilka på samma gång äro de högst utbildade (mest differentierade) organismerna, under normala förhållanden ingen fortplantning genom delning eller knoppning förekommer.

Könsfortplantningens (*amfigena* fortplantningens) väsentligaste karaktär är, att ur en enda cell framgår en ny individ, vanligen efter det med denna cell (den honliga könszellen: ägget) förenat sig en annan (den hanliga könszellen: spermatozoen). Hos somliga djur kan ur ägget utvecklas en ny individ, utan att detta förenats med någon spermatozo. Denna fortplantningsform har benämnts partenogenes (*parthenogenesis*) och förekommer företrädesvis hos somliga hjuldjur, lägre kräftdjur och insekter. Enligt en annan åsikt skulle partenogenesen snarare vara en art könslös fort-

plantning, enär de partenogenetiskt sig utvecklande äggen ej vore verkliga ägg, utan ett slags knoppar. Att denna uppfattning är fullständigt förfelad, framgår däraf, att partenogenetiska ägg uppstå och utveckla sig på fullständigt samma sätt som vanliga ägg. Likvärdigheten mellan partenogenetiska ägg och sådana, som befruktas, bevisas dessutom ovederläggligt genom förhållandet hos bina, hos hvilka afgrändat, huruvida drottningens ägg skola befruktas eller icke, sker först vid själfva äggläggningen, hvaraf åter beror, om honor eller hannar komma att utvecklas ur äggen. Såsom en särskild form af partenogenesen är pedogenesen (*paidogenesis*) att uppfatta: äggen, som likaledes utvecklas utan föregående befruktning, uppkomma och mogna på en tidpunkt af djurets lif, då organismen för öfrigt icke hunnit afsluta sin utveckling, m. a. o. ännu befinner sig på larvstadiet. Sålunda bildas hos larverna af vissa flugformer ägg, som utan befruktning utvecklas till nya larver inuti moderlaryns kropp; dessa nybildade larver antingen utveckla sig till fullbildade insekter eller fortplanta sig på samma sätt som modern.

Stundom uppträda hos samma djurart två slag af fortplantning vid sidan om hvarandra. Sålunda fortplanta sig många koraller och maskar såväl på könslös väg som genom ägg och spermatozoer. Hos andra åter uppträder visserligen ingen könslös fortplantning, men äggen utvecklas alltefter omständigheterna antingen partenogenetiskt eller efter föregående befruktning. Oftast är detta uppträdande af de olika arterna fortplantning regleradt på det sätt, att två eller flera på andra följande generationer fortplanta sig på olika sätt. Denna företeelse, att en eller flera generationer, som fortplanta sig på olika sätt och ofta äro helt olika organiserade, regelbundet följa på hvarandra, benämnas *generationsväxling* och uppdagades af skalden och naturforskaren Chamisso (se d. o.). Senare lämnade J. Steenstrup den första mera uttömmande framställningen af detta fenomen.

Man skiljer numera vanligtvis mellan generationsväxling i trängre mening eller metagenes och heterogoni. Metagenes är växlingen af åtminstone två generationer, af hvilka den ena fortplantar sig uteslutande på könslös väg genom knoppning eller delning, den andra uteslutande eller åtminstone öfvervägande på könlig väg. I sin typiska form finnes denna fortplantningsart hos cølenterata (se d. o.). Heterogonien skiljer sig från metagenesen därigenom, att partenogenes träder i stället för den könslösa fortplantningen. Denna form af generationsväxling har iakttagits hos några lägre kräftdjur, en del insekter och maskar. Äfven den s. k. årstids- l. säsongdimorfismen hos vissa fjärilar har betecknats som en form af heterogoni (se Dimorfism).

2. Bot. Inom växtriket, liksom inom djurriket, eger fortplantning rum på två olika sätt, nämligen dels på könslös väg, dels genom befruktning. I förra fallet alstras blott ett slags fortplantningsceller (eller cellkomplex), hvilka ega förmåga att själfständigt — utan föregående påverkan af andra celler — gro och gifva upphof till nya individer. I senare fallet fordras samverkan af två celler för åstadkommande af den nya individen. Oftast äro de vid befruktningen samverkande cellerna af två väsentligen olika slag, nämligen större, tögä eller icke rörliga, h o n-

liga, och mindre, h an l i g a, hos kryptogamerna försedda med stark rörelseförmåga. Hos vissa lägre växter, t. ex. en del alger och svampar, äro dock de i befruktningen deltagande cellerna hvarandra fullkomligt lika, så att någon yttre könsskillnad hos dem ej förekommer (se Befruktning). — De allra lägsta växterna, t. ex. nostokacéerna, bakterierna och jästsvamparna, fortplanta sig uteslutande på könlös väg. Det öfvervägande flertalet af alger och svampar samt alla mossor och ormbunkar fortplanta sig såväl genom befruktning som på könlös väg. Hos ett mindre antal alger och svampar, t. ex. diatomacéer, desmidiacéer och äkta mögelsvampar (*Mucorinea*), äro, såsom ofvan antydtes, de båda fortplantningsscellerna morfologiskt lika, och fortplantningen kallas i detta fall konjugation eller kopulation, men hos alla de öfriga är könsskillnaden mellan befruktningsscellerna skarpt utpräglad. Hos en del *Mucorinea* m. fl. har man iakttagit, att fortplantningsscellerna, trots att de till det yttre äro hvarandra fullkomligt lika, dock förete en inre könsskillnad, visande sig däri, att en individs fortplantningssceller ej kunna förena sig sinsemellan, utan endast med en annan individs. Goda grunder tala för det antagandet, att den hos de högre organiserade växterna förekommande *könliga* befruktningen utvecklats sig ur den rent könlösa fortplantningen, sådan den ännu förekommer hos de allra lägsta växterna, genom konjugationen och svärmockkopulationen såsom mellanstadier. — Hos de allra flesta af de ofvan nämnda växterna, som fortplanta sig såväl på könlös väg som genom befruktning, eger det förhållandet rum, att den könlösa fortplantningen är bunden vid vissa individer, under det att befruktningssfortplantningen tillhör andra. Därvid omväxla oftast könlösa individer och de, som ega befruktningssfortplantning — de *sexuella* —, med hvarandra på ett mycket regelbundet sätt, så att exempelvis hvarannan generation i individens regelrätta utvecklingskedja är könlös och hvarannan sexuell. Detta utvecklingsätt pågår kallas generationsväxling (se ofvan). Jfr Frö och Spor. 1. F. B. (L—e.) 2. V. W. (G. O. R.)

Fortplantningsblad, *bot.* Se Blad, sp. 617.

Fortplantningscell, *bot., zool.*, detsamma som könscell. Se Befruktning.

Fortplantningshastighet, *fys.*, det vägstycke, som en från partikel till partikel meddelad rörelse fortskrider under tidsenheten, vanligen en sekund. Så-lunda talar man om ljusets, ljudets och andra vibratoriska rörelser fortplantningshastighet. Dennas storlek beror på beskaffenheten af det medium, som fortplanter rörelsen. Se Lj u d och Lj u s. L. A. F.*

Fortplantningsskott, *bot.* Se Stam 1.

Fort Riley [få't rai'li], militärpost i nordamerik. staten Kansas, vid Republican rivers förening med Kansas river. Unionen har där en skola för kavalleri och lätt artilleri. Platsen betraktas som unionens geografiska medelpunkt.

Fort Royal [får rwa'ja'l]. Se Fort-de-France.

Fort Saint George [få't sânt d[å'd]j]. Se Madras.

Fortsatt brott, *jur.* Se Iteration.

Fortschrittpartiet (ty. *die fortschrittpartei*), "framstegspartiet", den grupp af afgjort liberala medlemmar inom preussiska deputeradekam-

maren (och senare äfven i tyska riksdagen), hvilka 1861 skilde sig från det gammalliberala partiet och förenade sig med det demokratiska. Dess program uppsattes på ett möte i Berlin 9 juni s. å. F. i Tyskland ville det en stark centralmakt i Preussen, hand och en gemensam folkrepresentation. F. i Preussen fordrade det genomgripande reformer och förklarade sig emot den af regeringen genomförd arméorganisationen samt för vidmakthållandet af landtvärnet och en tvåårig tjänstetid. Vid valet s. å. erhöill fortschrittpartiet majoritet i deputeradekammaren och bibehöll den till 1866, under skarpt opposition mot Bismarcks inre och yttre politik. Efter det preussisk-österrikiska kriget 1866 afskildes sig en del af partiet (Benningens, Forckenbeck, Lasker o. a.) från detsamma, närmade sig till regeringen och bildade det nationalliberala partiet. Den andra delen, som leddes af Hovebeck, Virchow och Waldeck, behöll det gamla namnet. Det sålunda förminskade fortschrittpartiet förlade visserligen de gjorda annexionerna, men förklarade sig emot den af regeringen gifna ansvarsheten för de föregående egenmäktiga åtgärderna. Såväl på den konstituerande nordtyska riksdagen (1867) som på den preussiska landtdagen röstade de emot den af regeringen föreslagna författningen för Nordtyska förbundet. Däremot motsatte det sig icke antagandet af den tyska riksförfattningen 1871. F. i preussiska landtdagen röstade F:s flertal för kyrkopolitiska lagarna i maj 1873 samt i allmänhet för förvaltningsreformen. Under 1870-talet gick partiets styrka tillbaka, hvaran dess opposition mot Bismarcks tullagstiftning 1879 blef fåfång. I början af 1880-talet växte partiets antal något. I E. Richter, dess dåv. chef, under sin ständiga opposition mot regeringen trädde i nära förbindelse med andra oppositionspartier, såsom ultramontaner och partikularister, uppstod oenighet inom partiet. I mars 1884 sammansmälte det med den liberala föreningen till Tysk-frisinnade parti (C. H. H.)

Fort Scott [få't skå't], stad i nordamerikanska staten Kansas, vid Marmiton river. 10,322 inv. (1900). Järnindustri, stor spannmåls- och stenhandel. I närheten stenkolsgruvor, kalkstens- och skifferbrott.

Fort Smith [få't smi'th], stad i nordamerikanska staten Arkansas, vid västra gränsen och vid Arkansasfloden, som dit är farbar för ångbåtar. 11,587 inv. (1900). Bomulls- och spannmålshandel.

Fort Sullivan [få't sa'liven]. Se Eastport.

Fortsättl. sjö., kommandoord eller signal, angifvande, att genom befällningen "gif-akt!" afbrutet arbete eller sysselsättning får återtagas.

Fortsättningsskola. Se Folkskola, sp. 781.

Fortuna, Fors Fortuna, rom. myt. slumpens och lyckans gudinna (grekernas *Tyche*), vanligen framställd med ymnighets-

Isis-Fortuna, bronstatyett fr Herculaneum.

var den förste, som efter Goya målade med verkligt spanskt lynne — och den sydfranska stoffpraktiken med spirituellt lätthet. Den afrikanska solens glödande glans återgaf han lika starkt som öfvertygande. Han var en färgakrobat, som hade sin lust i att frossa i pikanta effekter, men hans konst var på samma gång frisk, lefnadsglad och omedelbart liffull. Hans raderingar kunna visa en djärf och egenartad fantasi, och han uppenbarade utvecklingsmöjligheter äfven i andra riktningar, än den, hvars främste representant han blef. Hos en del af hans efterföljare har hans riktning urartat till tomt virtuoso-maleri. — De allra flesta af F:s arbeten finnas i privat ego. En akvarell af F. — *Italiensk flicka* (1867) — finns i Glyptoteket i Köpenhamn. "Fortunyalbum", med 40 fotografier, utkom i Paris 1889. Jfr monografier af Davillier (1876) och C. Yriarte (1885). C. R. N. G.-g N.

Fortvaro 1. *Duratiōn*, tiden för ett fysiskt fenomen varaktighet.

Fort Wayne [få't wə'n] 1. *Summit city* [sa'mit-si'ti], stad i nordamerikanska staten Indiana, vid Maumee river, som där bildas genom föreningen af S:t Joseph och S:t Mary. 45,115 inv. (1900). Wabash—Erie-kanalen går genom staden, och järnvägslinjer utstråla därifrån i alla riktningar. F. W., som blef stad 1840, är säte för en katolsk biskop, har sju högre skolor samt en betydande industri (1900: 397 verk med 7,255 arbetare), bl. a. fem stora järnvägsverkstäder, järngjutier, maskin-, möbel- o. a. fabriker.

Fort William [få't wi'ljəm]. 1. Stad i Ontario, Dominion of Canada, vid Lake superior och mynningen af floden Kaministiquia, som omkr. 25 km. högre upp bildar det 40 m. höga Kakabekafallet. 3,633 inv. (1901). Järnvägsverkstäder. Spannmåls-export. Det ligger vid Kanadiska pacifikbanan och är afsedt att blifva östra ändpunkten för den kanadiska norra transkontinentala järnvägslinjen.

2. By i skotska grefsk. Inverness, vid öfre ändan af Loch Linnhe och Kaledoniska kanalen samt vid nordvästra sidan af Ben Nevis, leder sitt ursprung från ett af general Monck till högländarnas bevingande 1655 anlagdt fäste, som slopades 1860. Platsen har liflig turisträff.

Fort Worth [få't wə'th], stad i nordamerikanska staten Texas och stort järnvägscentrum, vid floden Trinity. 26,688 inv. (1900). Fort Worth university (1881) och Polytechnic college (1891), båda tillhöriga metodister. F. W. är en centralort för Texas' kreaturhandel och har stor spannmåls- och bomulls-handel, kvarnar samt annan industri (1900: 209 verk med 1,449 arbetare).

Fortyn. Se *Fortune*.

For'm, plur. for'a, lat. (eg. "platsen utanför"; besläktadt med vårt "dörr"). 1. I fornromerska städer namn på en öppen plats, torg, dit man samlades till marknad, handel eller offentliga förhandlingar. I smärre städer fanns vanligen blott ett salutorg, i de större, t. ex. Rom, flera. De for'a, som nyttjades för offentliga förhandlingar och större affärsverksamhet, voro omgifna af offentliga byggnader, såsom rättskipningslokaler (se *Basilika*), tempel, pelargångar. Se *Pompeji* och (särsk. om *Forum Romanum*) *Rom*. Äfven ett romerskt läger hade ett forum (se *Castra*). — 2. Den offentliga verksamhet, som utförades på forum. — 3. Köping i

mindre stad, som uppvuxit af en saluplats, t. e. *F. Cornēlii* (Imola), *F. Fulvii Valentini* (Valenza), *F. Gallorum* (Castelfranco 2), *F. Julii* (Cividade o Fréjus), *F. Livii* (Forlì 2), *F. Nerōnis* (Lodève), *Popilii* (Forlìpopoli), *F. segusianorum* (Feurs), *Sempronii* (Fossombrone).

For'm (lat., se föreg. art.; sv. uttal: *förun jur.*, laga domstol. När flera domstolar finnas i land, måste, för att upprätthålla en jämn fördel af rättskipningsarbetet och sörja för, att i hvarje pröfningen blifver den bästa möjliga, rättegångsordningen gifva bestämda föreskrifter om, hvilken särskild domstol skall vara behörig att upptaga och afdöma hvarje mål. Den domstol, som enligt dessa föreskrifter är behörig i fråga om ett visst mål, säges vara la eller rätt domstol eller forum (*forum competens*) m. afseende å detta mål. Vid bestämmande af la domstol bör naturligtvis främst tagas hänsyn därtill huruvida en viss domstol kan antagas blifva i stånd att bättre och lättare än någon annan afgöra målet på grund af tillgången på upplysningar och bevisning. Det är af sådan grund, som man i brottmålsprocessen uppställer såsom allmän regel, att den domstol är behörig att upptaga rannsakningen angående ett brott, inom hvars område brottet är begånget (*forum delicti*). Af enahanda grund gäller i tvist mål, som angå fast egendom, att de skola handläggas af den rätt, där egendomen ligger (*forum situs*). För öfriga tvistemål, där icke på förhand kan antagas, att en domstol i sakligt hänseende h. förtärd framför en annan, bestämmes behörigheten af andra hänsyn, särskildt till svaranden, han får icke tvingas att svara inför annan domstol än den, hvarunder han har sitt bo och hemvist och där sådant för honom antagligen är bekvämas. Domstolen i boningsorten (*forum domicilii*), hvarom i svensk rätt förstas mantalskrifningsorten, är i de stora flertalet fall af tvistemål den rätta. I dylika fall tillkommer det enligt främmande rätt parter behöfgenhet att efter öfverenskommelse låta målet gå till annan rätt. En sådan s. k. prorogationsrätt icke enligt allmän svensk rättegångsordning medgifven; däremot tillåter sjölagen dylik öfverenskommelse. De allmänna stadgandena om forum förkomma i 10 kap. rättegångsbalken. Enligt rättegångsformens 16 § skall konungen låta en hvar blifva dömd af den domstol, hvarunder han rättligen hör och lyder, hvaraf följer, att det i la bestämda forum för ett mål icke kan af konungen administrativt vägas ändras. L. A. (I. Af)

For'm ecclesiasticum, lat., "kyrklig domstol" Se *Domsrätt*, sp. 687.

For'm privilegiatum, lat., *jur.*, det särskilda forum, som på grund af privilegier såsom en förmå eller utmärkelse tillkommer vissa klasser af personer i stället för det forum, som enligt lagens allmänna stadganden skulle tillkomma dem. Så t. ex. äro Sverige hofrätterna forum privilegiatum i fråga om tvister om arf efter frälsemän, om deras testamentariska förordnanden och om förmyndarskap för deras barn och arvingar, som frälse äro (8 kap. 2 § R. B.). Förslag om upphäfvande af detta särskilda forum har flera gånger framställts, men förfallit, senast 1907, då urtima adelsmöte förkastade riksdagens beslut i frågan. L. A.

Forward [få'wəd], eng. ("främre"), *sportl.* affallsman i fotboll. Se *Bollspel*, sp. 1828—30.

Forzato, Forzando [färtsäta, färtsä'ndä], it., "forceradt", mus. Se Sforzato.

Foscari [fä'skari], Francesco, doge i Venezia, f. omkr. 1372, d. 1 nov. 1457, valdes till doge 1423 och riktade Venezias eröfringsplaner mot fastlandet. 1425 började Venezia i förening med flera andra italienska städer krig mot Filip Maria Visconti i Milano, som 1427 måste afstå Bergamo, Brescia och Cremona. 1433 utbröt kriget ånyo, hvarvid Venezia stöddes af påven, Florens och Genua, och fortgick till 1441, då Venezia vann Peschiera och kort därefter Ravenna. F. bildade härefter (1443) ett stort norditalienskt förbund mot Alfons II af Neapel; krig utbröt och slöts 1454 med en för Venezia fördelaktig fred i Lodi. De långvariga krigen väckte emellertid missnöje och gävo F:s fiender, bland hvilka främst märkes familjen Loredano, vind i seglen. F:s son anklagades för att ha tagit mutor, torterades och landsförvisades, och själf tvangs F. att afgå 25 okt. 1457. F:s och hans sons öde har poetiskt behandlats af Byron i "The two Foscari". T. H.-r.

Foscarini [fä'skarini], Marco, doge i Venezia, f. 1696, beklädde efter en vetenskaplig och diplomatisk karriär 1762—63 dogevärdigheten och afled sistn. år. Han påbörjade en utmärkt veneziansk litteraturhistoria, *Della letteratura Veneziana*, hvaraf en del utkom 1752.

Foscolo [fä'skålå], Niccolò Ugo (det senare tillnamnet af honom själf antaget), italiensk skald, f. 6 febr. 1778 på Zante, som den tiden hörde till Venezia, d. 14 sept. 1827 i Turnham Green, nära London. Sedan hans fader, som var af veneziansk släkt, tidigt dött, flyttade F. med sin moder, en grekinna, till Venezia samt studerade där och, under Cesarottis ledning, i Padua. Den modernekrädda kärleken till det gamla Greklands språk och litteratur gick hos F. tidigt hand i hand med hänförelsen för de vaknande patriotiska och revolutionära

idéerna. Då den af honom i ett ode som befräde hälsade Bonaparte genom uppgörelsen i Campo Formio (1797) förrätt Venezia åt Österrike, lämnade F., djupt kränkt i sin fosterlandsskänsla, Venezia och begaf sig till Milano, där han lärde känna Parini och Monti. Under de napoleonska krigsåren delande sin tid mellan litterära och militära värf, kämpade han i "cisalpinska legionen" vid Cento, Marengo och Novi, deltog under Masséna med utmärkelse i försvaret af Genua, följde i Toscana general Pinos stab och tjänstgjorde vid den italienska härafdelningen i Frankrike 1804—06. Återkommen till Italien, utnämndes han 1808 till professor i litteratur vid universitetet i Pavia, en professor, som jämte öfriga humanistiska lärostolar i hela konungariket Italien redan följande år indrogs på grund af den napoleonska regeringens skuggrädsla. Från Florens, där han vid sidan af privat undervisning fullföljt sina litterära arbeten, återvände han 1813 till

Milano för att återinträda i armén, då Italiens ställning efter fransmännens nederlag vid Leipzig syntes hotad. Efter det segrande österrikarnas intåg i Milano vägrade han den nye härskaren trohetsed, och, föredragande landsflykten, styrde han kosan först till Schweiz och däreifrån 1816 till London, där han rönt ett sympatiskt mottagande och där han fick nytt tillfälle att gagna sitt land genom att göra dess litteratur känd och älskad. Han skref där sina mest betydande kritiska och litteraturhistoriska arbeten. Men öfveranstängning och sjukdom jämte ekonomiskt obestånd hindrade honom att fullborda flera af de verk han planlagt. Hans stoft fördes 1871 till Santa Croce i Florens. — Bland F:s prosaarbeten må nämnas den i gammaltestamentlig stil på latin affattade allegoriska satiren *Didymi Clerici prophete minimi hypercalypsis*, som enligt verket bifogad nyckel var riktad mot de lärde i Italien, hvilka genom att drifva handel med sitt vetande och sitt samvete fördrifvat den fosterländska litteraturen och gifvit näring åt Napoleons ärelöshet; de i Pavia hållna universitetsföredragen, där han i inledningsföreläsningen *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura* betonar litteraturens betydelse som en uppfostrande, för lifvet fruktbringande makt; *Orazione pel congresso di Lione*, ett frimodigt uttalande angående de politiska reformerna i Cisalpinska republiken; samt det i London skrifna *Lettera apologetica*, hvari han, bemötande sina vedersakare, redogör för sin politiska hållning, en skrift, som jämte *Notizia intorno a Didimo Chierico* (under hvilken pseudonym han utgivit sin berömda tolkning af Sternes "Sentimental journey") är af stor betydelse för kännedomen om F:s karaktär, i hvilket hänseende här äfven må erinras om hans af en omedelbar liflighet och öppenhet präglade bref. — Förutom F:s till den klassiska filologien hörande verk märkas afhandlingarna öfver Petrarca, öfver texten till "Decamerone", det omfattande arbetet öfver Dante, den italienska sonettens historia, uppsatserna öfver Italiens romantiska epos och öfver dess nyare dramatik. — F:s märkligaste arbete i obunden form, *Ultime lettere di Jacopo Ortis*, utkom efter åtskilliga omarbetningar i sin definitiva form 1802. Det är hållet i form af bref från Jacopo Ortis, en ung patriot, i hvilken F. till stor del återgivit sig själf. Brevet, som äro ställda till en vän och studiekamrat, Lorenzo Alderani, omväxla med af den fingerade utgifvaren af breven, Alderani, inflickade fragment och det hela kompletterande meddelanden. Jacopo, som sett sitt fosterland (Venezia) ofröadt af en främmande makt och sin personliga frihet hotad, drar sig undan till trakten af Euganeiska kullarna, där han sammanträffar med en likaledes bitrog landsman, hvars dotter, Teresa, är trolofvad med en för henne personligen likgiltig man af rik och ansead släkt. Jacopo fattas af en snart besvarad kärlek till Teresa och ger sig döden, då hon blifvit den andres maka. Denna dikt, till hvilken Goethes "Werther" i viss mån varit förebild, har förutom de yttre hufvuddragen föga gemensamt med det tyska verket, hvilket utmärker sig för ett enhetligare motiv och en mera ingående analys af den ödesdigra passionen. För F:s hjärte är den frivilliga döden efter antik förebild det enda, som är värdigt den frie mannen, som ej kan krossa och ej vill underkasta sig det politiska träldomsocket, och själfmords-

tanken behärskar honom redan från bokens första sida. För honom blir också kärleken till Teresa blott en sista illusion, med hvilken han söker hålla sig kvar vid lifvet. Detta arbete, som enligt F:s bref till Alfieri tillkommit under tre år af sorger och landsflykt, besjålas af en glödande frihets- och fosterlandskärlek, och det eger med all sin skepsis och förtviflan en rikedom på poetiska drag, som väl förklarar dess stora och snabba spridning. Namnet på hjälten är lånat från en ung student, Girolamo Ortis, som i Pavia, af okänd anledning, beröfvade sig lifvet 1796. — Bland F:s arbeten i bunden form märkas, förutom öfversättningar från klassiska författare, de i Alfieris stil hållna tragedierna *Tieste* (uppf. i Venezia 1797), hvori F. med hänsyftning på Italien fördömer brödrastriden, *Ajace* (1811 spelad i Milano), där de mot Agamemnon (akt 2, scen 1 och 10) riktade orden syfta på Napoleons hållning mot Italien, samt den till Italiens medeltid förlagda, i Bologna 1813 uppförda *Ricciarda*, där en fader dödar sin dotter hellre än han ger henne till maka åt sin hatade halfbroders och besegrades son. Äfven här får förf. tillfälle att (akt 2, scen 3) ge uttryck åt sin harm och sorg öfver sitt lands splittring. — Som lyriker står F. bland de främste i Italien såväl genom några af sina sonetter som genom de båda oderna *A Luigia Pallavicini*, skrivet i det belägrade Genua 1800, samt *All' amica risanata* (1802), hvilka erinra om Parinis odedikning, hvilken de dock öfverträffa genom stilens klassiska fulländning. I den i tre sänger afdelade, blott i fragment befintliga dikten *Le grazie*, inspirerad af Canovas Venus, ville skalden genom en serie bilder ur den mänskliga odlingens och konstens utveckling med anknytning till Grekland, Rom och Florens förhärlika skönheten som en förädlade och lyckobringande kulturmak. I hans yppersta dikt, *I sepolcri* (1806—07), tillägnad Ippolito Pindemonte och skriven likasom "Le grazie" på elfvastafig blankvers, paras lyriken med målningar af episk grandezza. Skaldens vän och mästare Parini hade dött i fattigdom i Milano, och hans stoft hade utan hedersbetygelser jordats i en af de stora gemensamhetsgravar, i hvilka namnlöst om hvarandra hopades liken af dem, som ej efterlämnat medel till en gravård. F. protesterar mot ett bruk, som kunde låta en Parini hvilas vid sidan af en gemen förbrytare, och han visar i denna sång, under frammanande af det heroiska Greklands och det moderna Italiens stora minnen, hur pieteten för de döda är samhörig med känslan för familj, fosterland, ära, odödlighet, och huru de store hädangångnes gravar mana till storsinta handlingar och ge väckelse till odödliga sånger.

Ingenstädes har F. så som i denna dikt med dess hymniskt högtidliga och vemodigt gripande stämning inspirerats på en gång af sin fosterlandskärlek och sin kärlek till den grekiska antiken, med hvars lifsåskådning hans egen var så befyndad, om än indflyttandet af modern, både inhemsk och utländsk, diktning här äfven gjort sig gällande. "I sepolcri" är "den enda i ordets stora pindariska betydelse lyriska dikt Italien eger" (Carducci, "Bozzetti critici e discorsi letterari", 1876, sid. 315), och den har alltid haft en särskild tjusning för Italiens äldste söner — Garibaldi kunde den utantill. — F:s litterära betydelse ligger, i stort sedt, i hans sträfvan

att från akademiernas frasmakeri och tomma glöstrider höja sitt lands litteratur till en verksamt gripande faktor i det medborgerliga och politiska lifvet, till ett medel för den nationella pånyttfödelsern. I detta hänseende fullföljer han traditionerna från Alfieri och Parini, till hvilka han äfven i fråga om den poetiska formen i mycket anslöt sig, på samma gång han genom vissa drag och stämningar i sin yppersta dikt varslar om den snart inbrytande romantiken, liksom hans "Jacopo Ortis" förebådar Byron och Leopardi. Som kritiker var F. i Italien den förste, som gjorde det psykologiska betraktelsesättet gällande. — F. var af en på samma gång skeptisk och lidelsefull, lätt hänförd och lätt misströstand natur, snar till kärlek och hat, och af en stolt rätt framhet, som förskaffade honom flera fiender än vänner. Mycket tyder på, att han med hela sin ideella läggning, med sin känsla för familjebanden ådagalagd i hans ömhet för moder och syskon, uppvuxen under andra samhällsförhållanden än de frivola Venezias, skulle blifvit en annan, än den han nu blef med sin ostadighet i vänskap och kärlek med sin obenägenhet eller oförmåga att i den senare söka en varaktig lycka, en hjälp och ett stöd under sitt irrande, oroliga, af fattigdom och många oförfärdiga sorger hemsökt lif. Men med all sin ombytlighet var han orubblig i sin kärlek till fosterlandet, som han ville se fritt och stort, och som en den italienska pånyttfödelserns apostel har han blifvit ställd i rad med Dante, Machiavelli och Alfieri. — Jfr "Opere edite e postume di U. F." (11 bd, 1850—62), hvartil kommer "Appendice" utg. af G. Chiarini" (1890), biografier öfver U. F. af Pecchio (1830), Carrer (1842), De Wincke (1885), Chiarini, "Gli amori di U. F. nelle sue lettere" (1892), Carducci, "Adolescenza e gioventù poetica del F." ("Conversazioni critiche", 1884 De Sanctis, "U. F." ("Nuovi saggi critici", 1872). För den omfattande Foscololitteraturen i öfrigt se Gori, "Saggio bibliografico" (i "Opere poetiche di U. F.", 1886), samt A. Neri, "Per la bibliografia foscoliana" (i "Rassegna bibliografica della letteratura italiana", X).

Hj. Sd.

Fosen, förut ett fogderi i Söndre Trondhjems amt i Norge, bestående hufvudsakligen af västra delen af halfön mellan Trondhjems-fjorden och Atlantisk halfvet. På dess kust, som är omgärdad af en vidt sträckt skärgård, drives ett viktigt fiske. Distriktet har namn efter gården Fosen, i medeltiden kallad Fölskn.

Fosfat (fr. och eng. *phosphate*). 1. Kemiskt gemensamt namn för fosforsyrans salter.

2. *Landtbr.* Fosforsyra är ett af växternas viktigaste näringsämnen, som kommer till användning synnerhet vid bildning af fröna, hvilka innehålla jämförelsevis mycket där af. Jorden innehåller i allmänhet alltför litet af fosforsyra, för att ekonomiskt lönande skördar skola kunna erhållas, och äfven kreatursgödseln innehåller jämförelsevis litet af detta ämne. Därför tillföras vid rationellt jordbruk fosfathaltiga konstgödningsmedel till åker- och ängsjorden. Fosforsyran bindes i jorden i sådana form, att den ej kan utlösas af vatten, men upplöses småningom mer eller mindre lätt af växternas rötter och af den sura markvätskan. Lättast tillgänglig är för växterna monofosfat (enbasiskt sura fosfat), som förekomma i superfosfat, men af i jorden för

fäntliga basiska ämnen hastigt öfverföras till di- och trifosfat; äfven difosfat (tvåbasiska fosfat), som finnas i det som affall vid limberedning erhållna *precipitatet* (se d. o.), äro lätt assimilerbara för växterna, hvar- emot trifosfaten (trebasiska fosfat) äro mindre, ofta i mycket ringa grad lösliga. Åtskilliga fosfat användas som konstgödningsmedel. Äldst bland dessa är *benmjöl* (se d. o.), och af ben erhålles vid limberedning äfven *precipitat*. I långt större utsträckning än benfosfat användas mineralfosfat till beredande af konstgödsel. Bland dessa mineralfosfat är *apatit* det allmännast förekommande; denna brytes på ett fåtal ställen (se *Apatit*), men är oftast så inblandad i andra mineral, att den icke kan såsom sådan med fördel tillgodogöras, men då den finnes inblandad i järnmalm, ätternes dess fosforsyra vid basisk bessemefärskning af järnet i form af *thomasslagg*, som efter malning bildar ett mycket värdefullt konstgödningsmedel. Ett analogt fosfat, *Viborgsfosfat*, har tillverkats i Sverige, men tillverkningen har åter nedlagts såsom icke lönande. Därjämte finnas i åtskilliga länder, i synnerhet Carolina och Florida i Nord-Amerikas förenta stater, Algeriet, Tunisien, Belgien och Nassau mineralfosfat, hufvudsakligen jordartade s. k. fosforiter, hvilka i stor utsträckning användas för beredande af fosfatgödningsmedel. Dylika i Sverige förekommande mineralfosfat, t. ex. vid Boda i Dalarna, ha icke visat sig vara ekonomiskt brytvärda. Fosforsyrerika guano-sorter (se *Guanos*), hvilka förr intogo främsta rummet bland fosfatgödningsmedlen, äro nu till största delen förbrukade. Alla dessa i naturen förekommande fosfat innehålla fosforsyran såsom trebasiskt salt af hufvudsakligen kalk (trikalciumfosfat). Denna förening är olöslig i vatten och upplöses blott småningom i markvätskan. Därför beredas de flesta af mineralfosfaten, "råfosfaten", genom upplösning i svafvelsyra, till *superfosfat* (se d. o.) med fosforsyran i vattenlöslig form, men en del råfosfat, som lättare upplöses i jorden, komma efter blott malning till användning som konstgödsel, företrädesvis på mossjord och andra mulrika jordslag, hvilkas sura markvätska verkar starkare upplösande på fosfaten, så t. ex. Algierfosfat, "agrikulturfosfat" m. m.

Fosfatdiabetes. Se **Fosfaturi**.

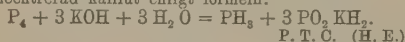
Fosfaturi (af *fosfat*, se d. o., och grek. *urē/n*, låta sitt vatten), *med.*, en sådan urinbeskaffenhet, att urinen genast vid låtandet eller strax därefter är grumlig af utfällda kalk- och magnesiafosfater. Fällningen löses ej vid uppvärmning, men lätt vid tillsats af syror, såsom ättik- eller salpetersyra. En orsak till grumlingens uppkomst är således en minskning af urinens syregrad; reaktionen är också vanligen alkalisk eller åtminstone neutral eller endast svagt sur. En dylik *alkalinuri* med däraf betingad fosfatutfällning eger rum hos äfven fullt friska personer efter förtärandet af större mängder alkaliskt vatten eller bikarbonat samt efter rikliga måltider, då blodets och urinens syregrad temporärt minskas därigenom, att en del saltsyra afsöndras till ventrikeln (s. k. *fysiologisk fosfaturi*). Då fosfaturen uppträder mera ihållande och utan påvisbara dietfel och digestionsrubningar, kallas den *patologisk*. Den anträffas hos alla åldrar, vanligen kombinerad med neurastenien skiftande symptom och ej sällan såsom svit af någon sjukdom i

urogenitalapparaten. Sendtner visade 1888, att fosfaturen i dessa fall berodde på en ökad kalkafsöndring genom njurarna med motsvarande minskning af kalkafsöndringen till tarmen, under det fosforsyrehalten i urinen ej var stegrad. Det ser ut, som om för vissa fall felet låge i en bristande tarmfunktion, för andra åter i en felaktig njursekretion. Den för patienten ledsammaste följden af fosfaturen torde väl vara den, om de utfällda fosfaterna ej hinna fullständigt utspolas från njurar och blåsa, utan bli liggande där och bilda grus och sten. Dessa fosfatstenar äro i Sverige mycket vanliga och böra helst operativt aflägnas, hvarefter dieten ordnas så, att fosfaturen om möjligt försvinner. — Principerna för den dietiska behandlingen af den patologiska fosfaturen äro: kalkfattig föda, inga starka alkaliska vatten. För att höja urinens syregrad ges saltsyra, salicylsyra, urotropin m. m. Genom dylika åtgärder kan i flertalet fall en fosfaturi bringas att försvinna och med den ej sällan de åtföljande nervösa symptomen. — **Fosfatdiabetes** (*Diabetes phosphaticus* Teissier) är en mycket sällsynt och i alla fall föga känd sjukdom, som skall förete törst, stor urinmängd och öfriga den vanliga sockersjukans symptom, t. o. m. starr, men ej socker-utan i stället en abnormt stor fosforsyreafsöndring. Experimentella undersökningar låta förmoda en rubbad sköldkörtelfunktion såsom orsak till dylika förändringar i fosforsyreomsättningen. E. Landergren.

Fosfen (af grek. *fös*, ljus, och *fa/nēin*, visa) kallas en ljusförmimelse, som framkallas genom mekanisk eller elektrisk inverkan å synnerven eller näthinnan. Dylika retningar uppkomma vid tryck å ögat. Vid hastiga ögonrörelser i mörkret får man också en del ljusförmimelser; likaså om man sluter eller afbryter en elektrisk ström genom ögat. J. E. J.-n.

Fosfor (af grek. *fös*, ljus, och *fo/ros*, bärare), *kem.*, ett i naturen mycket allmänt utbredt och högst viktigt grundämne, framställt första gången 1669 af Brand (i Hamburg), hvilken beredde fosfor af urin. Gahn upptäckte, att fosfor förekommer i ben, hvarur den bereddes af Scheele 1775. Fosfor framställes numera nästan uteslutande af ben, som hvitbrännas, då benaska eller kalciumfosfat återstår. Genom dess behandling med svafvelsyra i afpassad mängd fås gips och surt kalciumfosfat, hvilket senare genom häftig glödning med kol ger fosfor, som i den höga temperaturen afskiljes i gasform. Genom att gasen inledes i vatten förtätas fosforn. Den renas sedermera genom smältning och pressning genom sämsk under vatten. I rent tillstånd är fosforn vaxgul — s. k. *gul* l. *hvit fosfor* — vid vanlig temperatur mjuk, i köld spröd. Fosfor smälter vid 44° C. och kokar vid 290°. I luften syrsättes fosforn och utbreder därvid en egendomlig lukt samt i mörkret ett blåaktigt sken. Till följd af sin syrsättlighet förvaras fosfor under vatten. Vid 40° C. tänder sig fosforn i luften och förbrinner under stark ljusutveckling till fosforsyra, hvilken i luften sprider sig som en tjock, hvit rök. Fosfor löses föga i vatten; däremot löses den lätt i kolsvafva och äfven, fastän mindre lätt, i bensin och terpentinolja. Fosfor är ett mycket farligt gift (se därom **Fosforförgiftning**). Upphetas fosfor utan lufttillträde till 200° — 300°, förvandlas den till en allotropisk modifikation, kallad *röd fosfor*, hvilken har helt andra egen-

skaper än vanlig fosfor. Denna övergång är emellertid reversibel; destillerar man röd fosfor vid 260° i en kolsyreström, förvandlas den återigen i gul fosfor, som kan förtäta i ett förlåg. Röd fosfor är mörkröd, oxideras icke i luften, är ej giftig, löses ej i kolsvafva och antändes först vid 260° . Den har stor användning i färdsticksindustrin, i synnerhet sedan den gula fosforns användning blifvit förbjuden. I kemiskt hänseende hör fosfor till de negativa elementen eller metalloiderna. I sina föreningsförhållanden är den, liksom sina närmaste släktingar (kvävet och arseniken), ett tre- till fematomigt element. Dess atomvikt är $31,0$ och tecknas P . Med väte ger fosfor en förening PH_3 , fosforväte, motsvarande ammoniak. Den är en färglös, illaluktande, mycket giftig (se Fosforförgiftning) gas, som har betydligt mindre basiska egenskaper än ammoniak. Utif fosforvätet kan vätet, liksom i ammoniak, ersättas af organiska radikaler, då fosforhaltiga organiska baser uppstå. Vid framställning af PH_3 (ur fosforkalcium) bildas samtidigt i små mängder flytande fosforväte P_2H_4 och fast fosforväte $P_{12}H_8$. Med klor förenas fosfor i två förhållanden. Den ena föreningen, PCl_3 , är flytande, den andra, PCl_5 , är fast och kristalliserande. Vid oxidation af PCl_3 eller vid inverkan af litet vatten på PCl_5 bildas fosforoxiklorid $POCl_3$, en färglös vätska. Vid förbränning af fosfor i luft bildas fosforsyreanhydrid, P_2O_5 , en snölik, hvit kropp, som med största begärighet förenas med vatten till hydrat i fosforsyror. Af dessa hydrater känner man den vanliga fosforsyran, ortofosforsyran, H_3O_3PO , som är en stark, trebasisk syra, pyrofosforsyran, $H_4O_4P_2O_5$, som är en fyrbasisk syra, och metafosforsyran, $HOPO_3$, som är enbasisk. Dessa tre hydrater äro olika syror; de två första sönderdelas vid upphettning i vatten och metafosforsyra, som är beständig vid hög temperatur. Metafosforsyran bildar is- eller glaslika stycken, hvilka långsamt lösas i vatten till en sur vätska, och kallas *acidum phosphoricum glaciale*. Genom inverkan af vatten på PCl_5 uppstår fosforsyrighet, PO_3H_3 , som bildar färglösa, lättlösliga kristaller och lätt oxideras till ortofosforsyra. Ett ännu kraftigare reduktionsmedel är underfosforsyrighet, PO_2H_3 , som uppstår tillsammans med PH_3 , när fosfor upphettas med koncentrerad kalilut enligt förmeln:

P. T. Ö. (H. E.)

Fosforbrons, en legering af koppar och tenn, till hvilken man vid smältningen satt en mindre mängd fosfor för att befria legeringen från de koppar- och tennoxider, som bildas vid smältningen och som eljest vid gjutningen skulle göra gjutpölsen otät och förminska dess styrka. Fosforn tillsättes i form af fosforkoppar, innehållande omkr. 10 proc. fosfor och erhållen genom sammansmältning af fosforsyrad kalk, kol, kvarts och metallisk koppar. Till bronslegeringen sätts 1—5 proc. fosforkoppar, och tillsatsen afpassas så, att all fosfor åtgår för att aflägsna oxiderna; överskott af fosfor skulle bidraga till att minska bronsens styrka. Vid analys af fosforbrons finner man också sällan högre fosforhalt än 0,01 proc. Fosforbronsen har väsentligt större hållfasthet och seghet än vanliga brons med samma sammansättning. I utglödgadt tillstånd har den en sträckhållfasthet af 35—40 kg./mm.² samt en tänj-

barhet af omkr. 40 proc. Genom kallbearbetning stiger hållfastheten ända upp till 100 kg./mm.² Gjuten fosforbrons kan beräknas ha en hållfasthet af 20 kg./mm.² För fosforbrons, som skall smidas, plägar tennhalten vara omkr. 5 proc., eljest omkr. 10 proc. Fosforbrons användes inom maskintekniken för hårdare ansträngda maskindelar samt ofta till propellrar o. d., emedan den anfräses af hafsvatten väsentligt mindre än järn.

Fosforer, fys., lysstenar. Se Bolognesiska lysstenen.

Fosforescens. 1. Fys. Se Luminiscens. 2. Bot. Se Fotogena bakterier och Lysved. 3. Om hafvets "fosforescens" se Mareld.

Fosforescerande organ. Se Fiskar, sp. 409.

Fosforförgiftning. Den gula fosfor (se Fosfor) upptages långsamt ur tarmen på grund af sin ytterst ringa löslighet i vatten. Uppsugning sker mest i ångform, i det att fosfor afundstrar galla och fett i tarmen beförda fosforns inträngande genom tarmväggen. Den resorberade (uppsugna) fosforn förblir länge oförändrad i sin giftiga form emedan den är ytterst svårtillgänglig för organismens oxiderande krafter och endast småningom öfverföres till jämförelsevis oskyldig fosforsyrighet och fosforsyra. Man har sökt förklara fosforns giftighet genom antagandet, att den skulle i kroppen öfverföras till synnerligen giftigt fosforväte. Detta är dock antagligen icke riktigt, utan vid fosforförgiftning är säkerligen fosforn själf verksam. Fosfor framkallar blott en relativt obetydlig lokal retning. Bland direkta organverkingar är blott en af vikt nämligen en vid stor dos framträdande verkan på hjärtat, som medför en stark nedsättning af blodtrycket, stundom plötslig död af hjärtförämning. I öfrigt utöfvar fosforn ett genomgripande inflytande på ämnesomsättningen, på cellernas och organens näringstillstånd. Den är ett synnerligen farligt ämnesomsättningsgift. Vissa sönderdelningsprocesser, särskild af kvävehaltigt material, ägg, hvita o. d., försiggå i större omfattning än normalt, hvarigenom mängden kväve i urinen snart ökas betydligt; men dessa processer förlöpa tillika ofullständigt och på ett abnormt sätt: mängden urinämne är ofta relativt minskad, och i stället uppträda ammoniak i ökad kvantitet samt leucin, tyrosin och peptonartade kroppar jämte s. k. köttmjölk-syra och gallfärgämne, hvilket torde härröra från för stort blodfärgämne, då en mängd röda blodkroppar går under. Andra omsättningsprocesser i kroppen såsom oxidationerna, äro hämmade; upptagande af syrgas och afgifvandet af kolsyra äro därför nedsatta. Såsom uttryck för alla dessa rubbningar ämnesomsättningen äro att anse de degenerativa förändringar med anhopning af fett, s. k. fettdegeneration (se Degeneration), som uppträda i de flesta organ, framför allt i levern, njurarna, hjärtat, skelettmuskulerna och blodkärlens väggar. Delvis torde denna anhopning af fett berä på en nedsatt förmåga hos de förgiftade cellerna att på normalt sätt förbränna fett, delvis äfven på ett abnormt rikligt uppträdande af fett i nämnda organen antingen till följd af en ökad transport af fett till dessa eller möjligen genom en felfbildning på platsen. Nu antyda förändringar i stora mer eller mindre organs förrättning. Le-

ern sväller starkt, mest genom den starka fetthoppningen; gallafsöndringen aftager. Till följd af leverns sjukliga förändring samt af bildningen af gallfärgämne från förstördt hemoglobin uppträder allfärgämne i blodet och ger anledning till gulsot (*icterus*). Till följd af fettdegenerationen i blodkärlens väggar blifva dessa sköra, och på grund af att inställa sig blödningar i alla möjliga organ, s. a. näsblödningar, blodkräkningar, blodiga afföningar och blödningar från de kvinnliga könsorganen. Hos hafvande kvinnor uppträda vid fosforförgiftning blödningar i lifmodern och i moderatta, hvarigenom fostret dödas och bringas att föga. Denna egenskap hos fosfor har, särskildt hos oss i Sverige, under en följd af år gifvit anledning till en omfattande användning af fosfor (i synnerhet fosfortändstickor) såsom fosterfördrifningsmedel. Detta olycksaliga förfaringsätt har kostat många hundra kvinnors lifvet. Från mitten af 1870-talet spred sig "epidemien" från landskap till landskap, och antalet dödsfall tilltog raskt, till slutligen 30 mars 1900 en förordning utkom och städde i kraft 1 juli 1901 med förbud mot försäljning af fosfortändstickor, hvarefter antalet fosforförgiftningar hastan med ett slag sjönk till ett minimum. — Fosfors giftighet är betydande. Är den fint fördelad eller löst t. ex. i olja, förorsaka 15 mg. hos vuxen människa svår förgiftning och 50 mg. död; hela stycken fosfor äro på grund af svårslösligheten vida mindre farliga. Barn äro stundom ytterligt känsliga: en äring dög af 1,2 mg., gifva i levertran under loppet af 3 dagar. Den akuta fosforförgiftningen utvecklas på ett egendomligt sätt. En eller några timmar efter giftets intagande uppträda obehag och smärtor i magtrakten, kanske en eller annan kräkning. Dessa symptom gå emellertid snart öfver, och under några dagar känner sig vederbörande åter friska och tror, att allt är öfver. Under tiden har emellertid giftet uppsugits, och efter 2—3 dagar börja nu åter magsmärtor, kräkningar, diarré, gulsot, blödningar samt högräddig matthet och svaghet. Urinen, som snart blir mycket sparsam, innehåller som ofvannämnda abnorma produkter äfven äggvita och fettdegenererade njurepitel, fett droppar i s. m. Under tilltagande kollaps inträder döden efter några dagar, en vecka eller mera. — Den akuta fosforförgiftningen behandlas med magsköljning eller krämedel samt med ingivande af gammal, rå terpentinolja, 2—4 gr. i dosen upprepade gånger, samt slemmiga vätskor. Den råa terpentinoljan befordrar fosfors oxidation, hvarvid den blir ofarlig. Fett, olja, mjölk o. d. undvikas, då de befordra lösning och uppsugning af fosfor. På undvif utöfvar fosfor ej sällan, särskildt i små, under längre tid upprepade doser en irritation, som leda till ökad utveckling af dessa väfnader, så t. ex. i magslemhinnan, levern och njurarna. Om vid en akut fosforförgiftning patienten lever längre tid, kan allt fettigt jämte en mängd sönderfallna leverceller resorberas ur levern och till följd af ödebindväfvens förökning och efterföljande skrumpling organet blifva abnormt litet och fast — s. k. trodsk leverirros. — Intressantast är verkan af ett små, upprepade fosfordoser på benväfven, särskildt hos unga, växande individer. Hos dem utvecklas en abnormt riklig mängd fast, kompakt benväfnad, på bekostnad såväl af de rörformiga benens

märkkanaler som de korta benens svampiga (spongiosa) substans; t. o. m. de ytterst fina s. k. Haverska kanalerna (för den kompakta benväfnadens näring) blifva mycket trängre än vanligt. Denna egenskap hos fosfor ligger till grund för de förändringar i käkbenen, särskildt underkäken, hvilka väsentligen karakterisera den s. k. kroniska fosforförgiftningen, som förekommer hos arbetare i fabriker för framställning af fosfor och af fosfortändstickor. Vid dålig skötsel af mun och tänder med tandstensbildning, tandkaries o. d., då fosfor (fosforångor?) får tillfälle att komma i beröring med själva käkbenets benhinna, uppträder på denna en nybildning af ben, och då samtidigt bakterier (varmikroocker o. d.) komma till från munhålan, framkallas en sjuklig process, som leder till bortdöende (*nekros*) af käkbenet, s. k. fosfornekros, antingen i form af större stycken ("sekvstrar") eller af små fragment. Äfven den genom fosforretningen uppkomna, nybildade bensubstansen ("sekvsterlådan") kan delvis sönderfalla. Benstyckena utstötas småningom under varbildning, och stora delar af käkarna kunna under loppet af månader eller år på detta sätt förstöras, om ej i tid patienten undrdrages giftets inflytande och det sjuka aflägsnas genom en operation. Vid noggrann vård af mun och tänder är faran för fosfornekros ej stor, och på senare tid har sjukdomen blifvit sällsyntare, sedan användningen af gul fosfor förbjudits och hygienien inom fabrikslokalerna förbättrats m. m. (Jfr k. förordn. 9 dec. 1896.) —

Till följd af sin inverkan på benväfnaden användes fosfor af en del läkare, enligt uppgift med framgång, som läkemedel, nämligen vid sjukdomar, som medföra en utveckling af abnormt mjuk bensubstans, såsom vid "engelska sjukan" (*rakitis*) eller en uppmjukning och abnorm skörhet af redan utvecklade ben, t. ex. vid s. k. osteomalaci. Många barnläkare anse nyttan af fosforbehandling vid rakitis tvifvelaktig och frukta med skäl det farliga giftet, som af och till verkar skadligt äfven i de för barn brukliga, ytterst små doserna — 0,1—0,3 mg. Läkemedlet ges vanligen i form af *Oleum phosphoratum*, bestående af mandelolja med 1 proc. fosfor och 5 proc. eter, i lämplig grad utspädd med fiskleiverolja; äfven nyberedda piller kunna användas. Maximaldosen för vuxen person är 1 mg. Den för brukliga användningen af fosfor likasom af vissa moderna fosforhaltiga preparat såsom stimulerande medel vid nervsjukdomar, svåra anemier o. d. saknar säkert underlag.

Fosforväte är en särdeles giftig gas; redan 0,025—0,04 pro mille fosforväte i inandningsluften dödar katter; effekten består i kortvarig reftning och därpå förlamning af centrala nervsystemet. Små, men under ogynnsamma förhållanden dock säkerligen farliga mängder fosforväte utvecklas vid arbeten med vanlig gul fosfor och förekomma äfven (i mängder af 0,02—0,06 proc.) i acetylen, som för belysningsändamål framställas ur kalciumkarbid. Rätt betydliga mängder fosforväte (jämte spår af arsenikväte) kunna vid tillträde af vatten eller fuktig luft komma till utveckling ur s. k. kiseljärn; vid transport af sådant på fartyg ha flera gånger (jfr Tjerniak) det utdunstade fosforvätet åstadkommit förgiftningar med dödlig utgång. En sådan förgiftning yttrar sig med ångestkänsla, tryck och

smärta öfver bröstet, andnöd, torrhosta, dof hufvudvärk, yrsel, bronsusning, alltmer tilltagande svaghet, djup dvala och död genom förlämnung.

I tändsticksindustrien har efter förbudet mot användning af gul fosfor en förening mellan fosfor och svafvel, s. k. fosforeskvisulfid, P_2S_5 , kommit till användning. Preparatet utgöres af grönaktiga stycken eller ett groft blekgult pulver med en synnerligen obehaglig lukt af svafvelväte. Äfven detta ämne är i viss mån giftigt, men vida mindre än gul fosfor, då det är olösligt i alla fysiologiska lösningsmedel samt sönderdelas långsamt och med svårighet. Fara för missbruk af fosforeskvisulfid tändstickor såsom af de gamla fosforstickorna synes ej föreligga. C. G. S.

Fosforism och **Fosforist**. Se **Nyromaniken** och **Phosphoros**.

Fosforit, *miner., geol.*, är egentligen en ören varietet af mineralet apatit (se d. o.). Numera användes detta namn vanligen såsom en kollektivbenämning för sådana, sinsemellan för öfrigt ganska olika, bergarter, hvilka innehålla fosforsyra till sådant belopp, att de kunna få betydelse i praktiskt hänseende, när de förekomma i tillräcklig mängd. A. G. N.

Fosforenkrös, *med.* Se **Fosforiförgiftning**.

Fosforos (grek. *Φωσφόρος*, lat. *Phosphorus, Lucifer*), "ljusbringare", en hos forngrekiska och romerska skaldar förekommande benämning dels på morgonstjärnan (Venus), stundom tillika betecknad såsom solgudens förelöpare, dels för vissa kvinnliga gudomligheter, t. ex. Eos och Artemis (*Diana lucifera*), hvilka framställdes såsom fackelbärerskor eller ljusbringerskor. I senare tid föreställde man sig F. (morgonstjärnan) och Hesperos (aftonstjärnan) såsom ett brödrapar, motsvarande Dioskurerna. — Jfr Eos (fig. 1) och **Phosphoros**. A. M. A.

Fosforosköp (af fosfor och grek. *skopē'n*, se, skåda), *fys.*, apparat för studiet af fosforescens. Se **Luminiscens** 1.

Fosforoxiklorid, *kem.* Se **Fosfor**.

Fosforsalt, *kem.*, ett i färglösa kristaller anskjutande dubbelsalt, natrium-ammonium-ortofosfat $\text{PO}_4\text{H.Na.NH}_4 + 4\text{H}_2\text{O}$, hvilket vid glödning sönderdelas i vatten, ammoniak och natrium-metafosfat. Det senare löser i glödningsshetta de flesta metalloxider och ger med dem oftast färgade glas, hvarigenom en mängd metaller lätt kan igenkännas. Af denna anledning har fosforsalt stor användning vid blåsrörsförsök. P. T. C.*

Fosforeskvisulfid. Se **Fosforiförgiftning**.

Fosforsyra, *kem.* Se **Fosfor**.

Fosforsyreanhydrid, *kem.* Se **Fosfor**.

Fosforsyrlighet, *kem.* Se **Fosfor**.

Fosfortändstickor. Se **Tändstickor**.

Fosforväte, *kem.* Se **Fosfor** och **Fosforiförgiftning**.

Fosgengas (af grek. *fös*, ljus, och *ge'nēn*, födas), en af Davy upptäckt gas, som bildas genom förening af lika volymer kloxid och klor under inverkan af solljus (hvaraf namnet härrör). Denna gas, som för öfrigt kan framställas på många andra sätt, kallas numera vanligen *kloxidklorid*. Dess kemiska formel är CO Cl_2 . Den är färglös, har kväfvande lukt och angriper ögonen, är vid pass 3,4 gånger tyngre än luften, kan lätt förträtas till en vid + 8° kokande

vätska och sönderdelas af vatten i kolsyra och klorväte. S. J.—

Fosie, socken i Malmöhus län, Oxie härad. 1,31 har. 1,957 inv. (1906). F. bildar med Lockarp ett regalt pastorat i Lunds stift, Oxie kontrakt.

Fosite. Se **Forsete**.

Foslie, Mikal Heggelund, norsk algolog, f. 1855, blef konservator vid Tromsø museum 1885 och är sedan 1892 anställd såsom samlingsbestyrer (konservator) vid Trondhjems museum. Han har egna sina studier af halsalgerna och lämnat viktiga bidrag till kännedomen om algvegetationen vid särskilda nordliga Norges kuster. Till hans skrifter, belysande dessa traktars alger, höra: *Om nogle nye arctiske halsalger* (1881) och *Nye halsalger* (1887) samt *Contribution to knowledge of the marine algae of Norway* (1890, 1891) och *New or critical norwegian algae* (1894). Dessutom har han lämnat monografier öfver de norska formerna af några halsalgsläkten, såsom *Über die Laminarien Norwegens* (1884) och *The norwegian forms of Lithothamnion* (1895; med tillägg 1898, 1900 och 1905) samt fortsatt sina undersökningar om sistnämnda släkte och närstående kalkalger ej blott vid Norges kuster, utan äfven i andra haf och om dem publicerat en mängd meddelanden. T. I.

Foss, socken i Göteborgs och Bohus län, Tunja härad. 9,490 har. 3,974 inv. (1906). F. bildar med Häby och Svarteborg ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt.

Foss, Henrik Herman, norsk politiker, f. 17 sept. 1790 i Bergen, d. 21 sept. 1853, bl. artilleriofficer 1809 och avancerade efter hand till öfverstelöjtnant. 1827—45 var han medlem af statsrådet och från 1833 president i odelstinget samt utmärkte sig i denna ställning genom frisinnade åsikter och stor duglighet. 1845—48 var han statsråd och chef för marindepartementet. 1817—42 utgaf F., tillsammans med K. M. Falsen och Rein, "Den norske tilskuer" och 1824, tillsammans med L. Sagen, *Bergens beskrivelse* samt 1831 en lyckad öfv. af Tegnér's "Frithiofs saga". 1834 skref han den polemiska dikten *Tidsnornene*. Y. I.

Foss, Harald Frederik, dansk målare, f. 21 aug. 1843 i Fredericia, är elev af V. Kyhn och konstakademien i Köpenhamn, blef 1889 medlem af akademien plenarförsamling och har vunnit anseende namn såsom en samvetsgrann och grundfäst landskapsmålare, i synnerhet genom sina teffor från de jylländska hedarna. Han har flera gånger förestätt en teckningsskola, som besökes förnämliga af kvinnor. Konstmuseet eger tre landskap af honom. Ph. W.

Fo'ssa, lat., graf, grop. 1. F. Douglass rummet emellan lifmodern och ändtarmen. — 2. Jugularia, halsgropen.

Fossa/ta, bäck i närheten af Modena i Italien. Slag 26 maj 1249, i hvilket konung Enzo, kejsar Fredrik II:s son, blef tillfångatagen af bolognesarna.

Fossano, stad i italienska prov. Cuneo (Piemont) vid floden Stura. Omkr. 8,000 inv. (1901; sockn 18,133 inv.). Biskopssäte, en vetenskap akademien med bibliotek, gymnasium, teknisk skola, silkesodling och sidenindustri, papperfabrik. Staden var residens för Emanuel Filibert af Savoj (1553—80) och flera af hans efterträdare.

Fossano, Ambrogio da, kallad Bo

gognone, lombardisk målare, f. omkr. 1440 i Milano, d. 1523. Hans enkla andaktsbilder, troande madonnor med uppvaktande änglar, äro älskvärdt och känsligt upplättade och utöfva genom sin mildt bleka färgskala en såregen tjsuning. Tidigast åter sig hans verksamhet påvisa i Certosa i Pavia, i västret många altarbilder och fresker blifvit utförda af honom 1490—94. Åtskilliga målningar af honom i olja och fresko finnas i Milanos och Bergamos kyrkor och samlingar. F:s arbeten äro ej ovanliga i museer n. om Alperna. A. L. R.

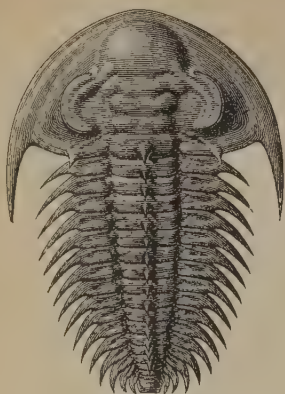
Fossesholm, sätesgård i Buskeruds amt, i Norge, vid sjön Ekern, nära Västfossen, nämnes i yngre medeltiden, tillhörde under reformationstidshvarvet Peter Little och senare Hannibal Sehested och tillföll 1651 kronan med dennes öfriga gods. På 1700-talet egdes det af familjen von Cappelen. O. A. Ö.

Fossigni [-sinji]. Se Faucigny.

Fossil (af lat. *fo'ssilis*, upprädd), *geol.* 1. Tillhörande forntidens djur- eller växtvärld samt betydligt i berg- eller jordlagen eller därifrån upprädd. — 2. (Plur. fossil eller fossilier; det förra är numera vanligare.) En i berg- eller jordlagen förekommande eller därifrån upprädd lämning af ett djur eller en växt från fornvärlden; äfven ett dylika lager förekommande spår efter forntida djur eller växter. — I några ytterst sällsynta fall ha djurlämningar från förgångna tider, nästan utan att undergå någon förändring, bevarats ända till våra dagar. Så har man i Sibirien funnit utdöda elefant- och noshörningartade djur infrusna uti is och därigenom konserverade, så att t. o. m. köttet varit bibehållet. I regel blifva emellertid djurkroppens olika delar efter döden fullständigt förstörda genom förruttnelseprocessen, och endast de fasta, mer eller mindre mineraliska delarna, såsom ryggradsdjurens skelett och fjäll- eller plåtartade hudbäckningar, kräftfötter, blötdjurens och tagghudningarnas skal samt korallernas kalkstommar, äro egnade att bevaras. Äfven ur dessa fasta delar utlösas de organiska ämnena — brosk och lim m. m. —, och de därigenom uppkomna tomrummen fyllas vanligen efter hand med småningom inträngande mineraliska ämnen, hvarigenom en förstening i egentligaste bemärkelse uppkommer. Det vanligaste försteningemedlet är kolsyrad kalk, som äfven oftast utgör hufvudbeståndsdelen i de delar af djurkroppen, som äro egnade att förstenas. Stundom tillgår försteningen så, att det ämne, som bildade djurkroppens fasta delar, helt och hållet undanränges och genom en pseudomorfos ersättes med något annat. Så finner man i Skånes alunskiffer riboliternas kalkskal ersatta af svafvelkis, och i ritilagen äro sjöborrarnas kalkskal ej sällan förvandlade till flinta. Däremot kunna djurkroppens mjuka delar under inga förhållanden förstenas, ehuru det bland allmänheten är en ganska utbredd föreställning att så kan ske, och man ofta får höra alalas om fynd af hela djur, hvilka skulle blifvit fullständigt förvandlade till sten. Någon gång kunna dock, under gynnsamma omständigheter, lämningar äfven af dem bevaras tämligen länge under form af likvax (adipocire). Kitinartade djur- ämnen, såsom insekternas och vissa hydrozoers kroppsbäckningar, kunna, liksom växtämnen, blifva bevarade genom ett slags förkolning. — Ej sällan blir ett föremål, som redan undergått försteningss-

processen och blifvit inbäddadt i ett stenlager, bortfördt genom lösande ämnen. Så är det ganska vanligt, att i vissa bergarter, i synnerhet sandstenar, hvilka lätt genomsläppa vatten, men själfva äro nästan olösliga, snäckors, sjöborrars och andra djurs kalkskal äro upplösta och bortförda. Om den omgivande stenmassan dessförinnan ernått en tillräcklig fasthet, kvarlämna de emellertid dels ett aftryck af sin utsida, dels en s. k. stenkärna. Genom att taga en afgjutning, t. ex. i gutta-perka, af det tomrum, som skiljer stenkärnan och det yttre aftrycket, kan man skaffa sig en trogen bild af det upplösta skalet. — Slutligen kunna djur, utan att några delar af dem undergå någon försteningssprocess, lämna minnesmärken efter sig genom intryck eller spår. Djur, som röra sig i det lösa lerslammet på hafsbotten, lämna spår efter sig i detta; och blifva de efter döden liggande i slammet, kvarlämna de ett intryck, sedan själfva djurkroppen blifvit upplöst. Blifva dessa spår eller intryck fyllda med ett annat ämne, t. ex. sand, så tjänstgöra de som ett slags gjutformar. Afgjutningen lämnar ett bevis på djurets tillvaro, ehuru alla dess delar äro försvunna. Sådana afgjutningar, hvilka äfven äro att räkna till fossil, äro vanliga, där lager af sandsten och lera eller lerskiffer växla med hvarandra. Lerlagen visa i sin yta intryck och spår, sandstenslagen på sin undre sida afgjutningar af dessa. Så är t. ex. fallet i Västergötlands eophyton-sandsten, hvilken innehåller bland de äldsta hittills kända säkra lämningarna och spår af forntida organismer. På det här skildrade sättet ha äfven djur, som helt och hållet sakna fasta, försteningssbara delar (t. ex. de lösa geléartade maneterna), kunnat lämna efter sig vitsord om sin tillvaro under länge sedan svunna tidsåldrar.

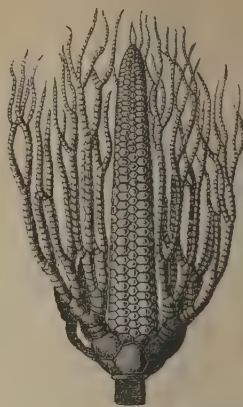
De flesta växter försvinna spårlöst genom den förmultning, som inträffar efter deras död. Då denna förmultning, såsom oftast är fallet, sker under luftens tillträde, öfvergå nämligen de organiska väfnaderna, genom förenig med luftens beståndsdelar, till vatten och gaser. Är däremot luften afstängd (t. ex. då växtdelarna, innan förmultningen egt rum, blifvit inbäddade i ett skyddande lager af lera), sker förmultningen ytterst långsamt, i det att växtens beståndsdelar med hvarandra bilda vatten och gaser. Därvid får kolet öfverhand. Vätet och syret, som jämte detta utgå växtens hufvudbeståndsdelar, försvinna småningom till större delen, och återstoden blir alltmer rent kolartad samt öfvergår slutligen till brunkol, stenkol eller antracit. De flesta till vår tid bevarade lämningarna af forntida växter äro på detta sätt mer eller mindre förkolade. Ytterst sällan finner man hela växter; vanligen påträffas blott spridda delar, såsom lösa blad, frukter, frön, grenar, bark och stycken af stammar. Själfva stenkolslagen äro bildade af växtämnen, men dessa ha undergått en sådan förvandling, att man endast sällan kan urskilja några spår af den ursprungliga byggnaden. I de lager af lera, skiffer och sandsten, som bruka ligga öfver, under eller emellan stenkolskvarven, finner man däremot växtdelarnas form väl bevarad. De förkolade bladen af t. ex. ormbunkar, som ligga mellan lerskifvorna, visa ännu med den största tydlighet de finaste detaljer af sin byggnad. Stammarna äro däremot vanligen förvandlade till en mera formlös kolmassa, men kunna

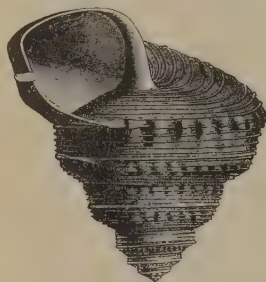
Olenellus Kjerulfi (trilobit).

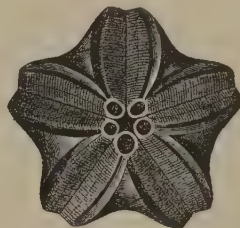
Omphyma subturbinatum
(stenkorall).

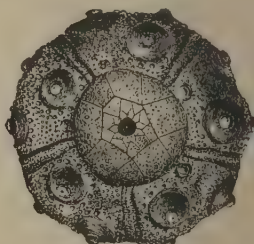
Lecythocrinus Eifelianus
(hårstjärna).

Pleurotomaria anglica (snäcka).

Pentatrematites (blastoid).

Cidaris coronata (sjöborre).

Araucarites Dunkeri (barrträd
från wealdenfloran).

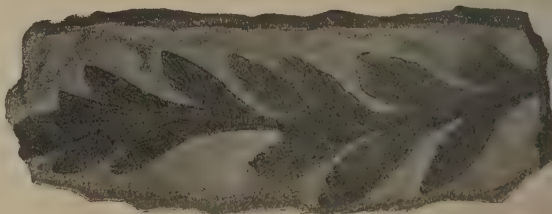
Sphenopteris Haidingeri (ormbunke från stenkolfloran).

Populus betula-
formis.

Quercus
parvifolia.

Thinnfeldia rhomboidalis (ormbunke från jurasystemets flora).

dock på sin yta visa ären efter de affallna bladen. Ofta är stammens ved upplöst och endast barken i behåll, hvars inre vanligen är fylldt af en stenmassa, lik den omgifvande. Då stammarna inbäddats i liggande ställning, ha de vanligen blifvit hoptryckta; upprättstående stammar ha däremot bibehållit sin ursprungliga cylindriska form. I brunkolet ha växtdelarna undergått en mindre betydlig förändring. Stammarna ha ofta sin inre struktur tydligt bibehållen. Ännu mer oförändrade äro växtämnen t. ex. i torflagren och i de under de senaste geologiska perioderna bildade lerorna.

Utom genom förkolning kunna växtämnen bevaras därigenom, att de småningom genomträngas af främmande, förstenande ämnen. Det viktigaste bland dessa ämnen är kisel syra. På vissa ställen, såsom i Egypten, finnas hela samlingar af kisel syrerikta trädstammar (se Fossila skogar). Under det att kisel syran undantränger de organiska ämnena, lämnar den dock ofta strukturen fullkomligt oskadad, så att celler och cellväggar med de finaste detaljer, pollenkornen i gymnospermernas pollenkammare m. m. med största tydlighet kunna urskiljas i mikroskopiska preparat. Bland andra förstenande ämnen äro kolsyrd kalk och jernavelkis de minst sällsynta. — Synnerligen väl bevarade växtlämningar förekomma i bärnsten. I den träffas ofta äfven de ömtåligaste delar, såsom blommar, ståndare, pistiller och frömjöl, fullkomligt väl bibehållna (jfr Bärnsten, sp. 856 ff.).

I det s. k. urberget, till hvilket t. ex. Sveriges gnejs- och hällelintlager höra, ha inga säkert igenkännliga fossil träffats, men i alla yngre formationer — som därför också kallas fossilförande — ännu sådana. I de äldsta afägringarna ha de till en stor del former, som mycket afvika från de nu levande växternas och djurens; ju mer man närmar sig till nutiden, dess mindre blir skillnaden. Fossilerna äro därför de viktigaste hållpunkterna för den geologiska tidräkningen. Endast med deras tillhjälp är det i allmänhet möjligt för geologen att bestämma en afägrings ålder i förhållande till andra. Af lika stor betydelse äro fossilerna för zoologien och botaniken. I den nuv. djur- och växtvärlden finnas stora luckor, och ett system, som uppöfres med ledning endast af de levande formerna, blir därför mycket fullständigt. De fossila växterna och djuren utgilla, i samma mån som de blifva kända, den ena efter den andra af dessa luckor. Vetenskapen om de fossila djuren och växterna kallades förr med ett gemensamt namn paleontologi, men numera använder man detta namn eller paleozoologi enbart för vetenskapen om de fossila djuren, medan vetenskapen om de fossila växterna kallas paleobotanik, paleofytologi eller mindre egentligt fytopaleontologi (växtpaleontologi). — Ordet fossil nyttjades fördom äfven i fråga om mineral. Numera brukas det blott om föremål af organiskt ursprung. — Subfossila kallar man stundom växt- och djurlämningar, hvilka härstamma från de geologiska tiderna närmast före den nuvarande och i regel tillhöra ännu levande arter. Å vidstående bildsida visas några prof på fossila djur och växter. Se bl. a. äfven Amoniter, Belemniter, Calamites, Cruziana, Cystitea, Encrinurus och Favosites. G. L.*

Fossila skogar l. Förstenade skogar,

geol., kallas ofta större samlingar af fossila träd, ehuru benämningen borde inskränkas till ännu på rot stående stammar och stubbar, hvilka befinna sig i sitt ursprungliga läge. Horisontalt liggande stammar, i synnerhet rotlösa, kunna ofta vara förda till stället från långt håll såsom driven. Lager af stubbar äro ej sällsynta i och under torfmassor och angiva en forntida skog på mossens forna yta eller underlag. Analoga stubblager, med stubbarna omvandlade till brun- eller stenkolk, finnas i alla geologiska system ända ned till stenkollsystemet, men utgöras i de äldre af dessa icke af löfträd, utan af barrträd, cykadofyter, pteridospermer eller kärlkryptogamer. Särskild uppmärksamhet har en fossil tertiär skog, som 1894 uppdagats i brunkolsgrufvorna vid Gross-Räschén i Niederlausitz (Brandenburg), tilldragit sig, enär stubbarna så godt som utesluta tillhöra den numera till Nord-Amerika inskränkta sumpcypressen. — Vid geisirerna i Yellowstone-parken i Nord-Amerika har man konstaterat, att de ännu levande träden småningom i sina nedre delar förkiskas och bortdö därigenom, att det i stammarna uppstigande kisel syrehaltiga vattnet i cellväfaden afägrar kisel syra. Schweinfurth antager, att äfven den till kriterperioden hörande s. k. "Stora förstenade skogen" i Mokattambergen strax ö. om Kairo i Egypten stenvandats genom förmedling af varma, kisel syrehaltiga källor. Denna förstenade skog utgöres af en stor massa kiselvandlade trädstammar — dock inga rodstubbar — och stamfragment, hvilka ligga kringspredda i öken. Äfven Arizona, Kalifornien (jfr Calistoga), Chile m. fl. länder äro bekanta för sina förkiskade trädmassor. I många fall torde dock förkiskingen ha inträdd, först sedan trädet dött och inbäddats i de omgifvande lagren. Jfr Psaronius. A. G. N.

Fossilt elfenben. Se Elfenben, sp. 387.

Fossombrone [-bråne], stad i italienska prov. Pesaro e Urbino (Romerska Markerna), vid floden Metauro och Via flaminia. 4,397 inv. (1901; som kommun 10,428 inv.). Biskopsäte. Silkesodling och sidenvärfverier (det silke, som där produceras, anses vara det bästa uti Italien). I närheten låg det forna Forum Sempronii, i hvars närhet Hasdrubal blef slagen af Romarna (207 f. Kr.).

Fossombroni [-bråni], Vittorio, italiensk statsman och matematiker, f. 1754, d. 1844, var 1796—1801 utrikesminister i storhertigdömet Toscana och från 1814 till sin död stats- och utrikesminister. Han gjorde sig högt förtjänt genom Chianadalen och Pontinska träskens uttorkande och förvärfvade sig äfven ett namn som vetenskaplig författare i matematik och mekanik.

Föstät. Se Kairo.

Föstbrödrasaga (Fosterbrödrasagan), en isländsk saga om Tormod Kolbrunnskald och Torgeir Havars-son, deras gemensamma öden, Torgeirs lif som fredlös, hans död för en grönländsk höfdings hand och Tormods därför föranledda resa till Grönland för att utkräva hämnd, vidare om dennes färd till Norge, där han blef Olof den heliges hirdskald, och om hans död i slaget vid Stiklastad. Sagan torde förskrifva sig från senare delen af 1100-talet, men föreligger endast i handskrifter från senare tid; den bästa redaktionen är den i "Hauksbók" (utg. 1892—96). F. är som fristående bok utg. 1852 af K. G. Gislason. R. N.-g.

Fostbrödralag kallades i Nordens forntid det vänskapsband, som för hela lifvet på det närmaste förenade ynglingar, hvilka blifvit uppfosttrade tillsammans. Detta namn tilldelades äfven en dylik förbindelse mellan män, som utan en sådan förutsättning lärt känna och högaktat hvarandras egenskaper, och sagorna berätta mer än en gång om våldiga kämpar, hvilka slutat en oafgjord strid med att ingå fostbrödralag. Detta afslöts medelst vissa ceremonier. Man lossade en lång grästorfvä så, att dess ändar hängde fast vid jorden, och torfvans midt upplyftes af ett spjut. Under denna jordrensas tillfogade sig fosterbröderna ett litet sår och läto blodet rinna tillsammans i mullen eller i en skål. Sedan de sålunda "blandat blod", föllo de på knä och svoro en ed, att hvardera skulle hämnna den andre som sin broder, och kallade alla gudar till vittne. Fostbrödraskapet synes ofta ha varit starkare och innerligare än det naturliga blodsbandet. Seden att ingå dylika förbindelser är säkerligen urgamal hos de germanska folken, och själfve Oden säges i tidernas början ha blandat blod med Loke. Herodotos omtalar (bok IV, kap. 70) ett dylikt bruk bland skyterna, och äfven hos andra folk finner man liknande plägseder. Efter kristendomens införande kom fostbrödraskapet med dithörande blodsblandning ur bruk såsom en heden sedvänja. Th. W.*

Foster (lat. *foetus*), *fysiol.*, kallas människan och däggdjuret under den period af sin utveckling (fosterperioden), då de ännu tillhöra moderlifvet. Under den tidigaste delen af denna period, innan formerna ännu utbildad sig, benämnas fostret vanligen *embryo* (se Ägg). Hela fosterperioden utgör hos *människan* omkr. 280 dagar eller 40 veckor (10 månader å 28 dagar). I slutet af första månaden har ägget storleken af ett dufägg, embryot är 1 cm. långt (se fig. 1) och liknar embryot hos däggdjuren. Det är starkt krökt, har gullbågar (liknande fiskarnas), tydlig svans och endast antydning till extremiteter. I slutet af andra månaden blir ägget hönsäggstort; embryot, 3 cm. långt, antager den blifvande fosterkroppens form med tydliga extremiteter (se fig. 3); i de broskartade nyckelbenen och underkäksbenen uppträda benkärnor (ossifikationspunkter). I tredje månaden blir ägget stort som ett gäsägg, fostret (se fig. 4) uppnår en längd af 7–9 cm. och en vikt af ända till 35 gr.; i de flesta benen bilda sig benkärnor, fingrar, tår och naglar, hvarjämte de yttre könsdelarna börja utbilda sig. I fjärde månaden blir fostret 10–17 cm. långt (se fig. 5) och väger ända till 41 gr. Könet kan tydligt urskiljas. I femte månaden är fostret 18–27 cm. och väger i medeltal 250 gr. Här uppträder på hufvudet och ullhår (*lanugo*) öfver hela kroppen. Muskulerna äro så utvecklade, att de rörelser fostret utför kunna af modern kännas. I sjätte månaden är fostrets längd 28–34 cm. och medelvikt 658 gr. I underhudsbindväfen börjar fett aflagra sig, men ännu ofullständigt, så att huden är starkt skrynklig. Hufvudet är ännu oformligt stort. Ett under denna månad framfödt foster kan väl göra inspirationsrörelser och röra lemmarna, men dör inom kort. I sjunde månaden är fostret 35–38 cm. långt och väger 1,343 gr. Ögonlocken äro skilda; kroppen är mager; huden är röd och betäckt med hudsmörja (*vernix caseosa*). Foster, som födas under 24:e–28:e veckan, kunna röra

lemmarna rätt lifligt, men skrika svagt och nästan alltid under de första timmarna eller dagarna oaktadt den sorgfälliga värd. I åttonde månad är fostrets längd 39–41 cm. och dess medelvikt 1,609 gr. Den hinna, som fört varit utspänd ögonens pupillöppning ('pupillarmembranen') försvinner. Foster födda vid denna tid (28:e–32:e veckan) kunna under gynnsamma omständigheter hållas vid lif, men duka ofta under. I nionde månaden är längden 42–44 cm., medelvikt 1,970 gr. Genom rikligare fettbildning äro kroppformerna rundare, ansiktet mindre skrynkligt. I tionde månaden är fostret 45–47 cm. långt och väger 2,450 gr. Ullhåret börjar på baksidan dock ännu tydligt öfverallt, i synnerhet på skuldrorna. Naglarna räcka icke ut till fingerspetsarna. Under de sista två veckorna antager foster alla karaktärer af ett fullgånget eller mogen foster. Tecknen på fostrets fullgånghet äro följande: medellängd 50 cm., medelvikt 3 $\frac{1}{4}$ kg. huden hvit, fint ullhår endast på skuldrorna; foster mer eller mindre betäckt med hudsmörja, sammansatt af epiteliel, ullhår och sekret från talgkörtlar; hufvudhåret vanligen flera cm. långt; näsans och öronens brosk hårda; äfven naglarna hårda, hornartade och näende, åtminstone på fingrarna, öfver fingerblomman; navelsträngen fast nästan intill emellan hjässan och foten; hufvudskälsbenen hårdliggande tätt intill hvarandra; benkärnan i lumbenets nedre epifys $\frac{1}{2}$ cm. i största genomsnitt. Barnet skriker strax efter födelsen med kraftstämma, rör raskt lemmarna, uttömmar urin och ur stolgången svart eller brungrönt barnbeck (*meconium*), bestående af slem, galla, tarmepitel, dermisceller och ullhår samt kristaller af cholesterolin och hæmatoidin. Omogna eller ofullgångna foster äro antingen så litet utvecklade att de efter födelsen icke kunna bibehållas vid lif eller så långt komna, att lifvet genom omsorgsfull värd kan bevaras. Ehuru undantag finnas, förhåller sig i regel så, att ett foster, som födes, innan det uppnått 28–30 veckors ålder, icke kan behållas vid lif. Ett sådant fosters framfödande kallas missfall (*abortus*). Ett foster vid 30–40 veckors ålder kan genom tjänlig värd bevaras vid lif, kallat lifsdugligt (*viabelt*); dess framfödande kallat förtidig börd l. förtidsbörd (*partus præmaturus*). Förtidsbörden kan, liksom missfallet, inträda spontant, d. v. s. genom naturens egen åtgärd, eller framkallas med konst (*partus arte præmaturus*). (Jfr Befrukting, Födelse, Lossning, Hafvandeskap och Ägg.)

Fostrets tillväxt i moderlifvet är mycket hastig. Under tiden från 5:e veckan till födelsen 5-faldig, dess längd, och dess vikt är vid födelsen 800 gång större än i 9:e veckan. Den första tiden erhåller det befruktade ägget sin näring direkt från lifmoderlemlinhan, i hvilken det ligger inbäddadt. Där följer en kort period, då embryot lever på dess fram förmiddas näringstillförseln till fostret genom ett särskildt organ, *moderkakan* (*placenta*; se d. o.). I detta organ strömmar moderns blod och fostret inom skilda kärlsystem, men bredvid hvarandra

skilda endast af en tunn mellanvägg, genom hvilken ett utbyte af ämnen försiggår mellan de båda blodsörterna. Denna process, som regleras genom väfnadscellerna i den nyssnämnda mellanväggen, erinrar i många afseenden om körtelsekretionen. Fostrets blod, som ledes till moderkakan genom de båda navelartärerna, befrias från kolsyra och andra produkter af ämnesomsättningen i fosterkroppen. Samtidigt upptagas ur moderns blod syre och för lifprocessen nödvändiga näringsämnen. Örnadt genom processerna i moderkakan, återvänder blodet genom navelvenen till fostret och kan i detta skick sägas motsvara det blod, som hos den fullbildade individen från lungorna strömmar till vänstra hjärtförmaket. Hos fostret ha lungorna ännu ej brjät tjänstgöra, och det s. k. lilla kretsloppet kan ännu icke existera. De båda hjärtförmakerna i förbindelse med hvarandra genom en öppning skiljeväggen, och mellan lungpulsådern och stora roppspulsådern (aorta) finnes likaledes en kommunikation. Blodet från moderkakan föres till högra ärthalfvan och blandas här med blod från fosterkroppens olika delar för att sedermera åter drivas

ut dels i fosterkroppen, dels till moderkakan. Det är således ej hela blodströmmen, utan endast en gren, som passerar "föryelseorganet", moderkakan. Samma anordning återfinna vi hos den fullbildade individen i fråga om cirkulationen genom njuren, som ju också är ett organ till blodets befriande från ämnesomsättningsprodukter. — Fostret utför inga andningsrörelser. Det säges befinna sig i ett tillstånd af apné. Andningsrörelserna börja i ett bestämt tidsmoment, som sammanfaller med afbrottet i placentalcirkulationen, vare sig detta afbrott förorsakas genom en tillklämning af navelsträngen eller därigenom, att moderkakan lossnar från sitt fäste å lifmoderns insida. Orsaken till den s. k. fosterapnéen har man därför velat förlägga till beskaffenheten af fostrets blod: det innehåller ej i någon högre grad ämnen, som reta det s. k. andningscentrum, d. v. s. den del af nervsystemet, från hvilken impulserna till andningsmusklerna utgå. Man vet, att retningen i andningscentrum sammanhänger med blodets halt af ämnesomsättningsprodukter, och moderkakens betydelse att befria fostrets blod från dylika ämnen är ofvann skildrad. En

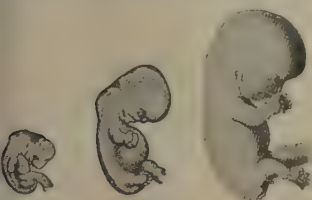

Fig. 1. 30 dagar gammalt.
Fig. 2. 6 1/2 veckor gammalt.
Fig. 3. Vid 2:a månadens slut.

Fig. 4. Vid 3:e månadens slut.

Fig. 5. Vid 4:e månadens slut.

Människofostrets naturliga storlek och utseende under de fyra första hafvandeskapsmånaderna (om 4 veckor).

annan inverkande omständighet är frånvaron af muskelrörelser (annat än de obetydliga fosterrörelserna) under fosterlivet. Vid muskelverksamheten bildas just sådana ämnen, som reta andningscentrum. Ett förhållande, som ej får förbises, är, att andningscentrum ej kan träda i verksamhet, förrän det nått en viss utvecklingsgrad. Ju tidigare ett foster framfödes, desto svårare är det att få andningen i gång. Det har också experimentellt visats, att retraheten hos andningscentrum i betydande grad tilltager ännu under dagarna närmast efter födseln. Man är således berättigad att sätta fosterapné i sammanhang med nervsystemets utvecklingsgrad. Slutligen vet man, att verksamheten i andningscentrum påverkas på reflexväg. Begjutning af huden med kallt vatten framkallar djupa inandningar, mekanisk retning af näsans eller struphufvudets slemhinna framkallar utandningsrörelser, nysning, resp. hosta. Intränger vatten i näshålan, stannar andningen i utandningsställning. Fostret är fullständigt skyddadt för inflytanden, som utöfva inandningsreflexer. Däremot skulle fostervattens inträngande i näshålan kunna tänkas betinga en andningshämmande reflex.

Rättsligt betraktas fostret icke som person; det kan alltså icke ega något, men rättssystemen innehålla dock allmänt bestämmelser till dess skyddande mot fosterfördrifning, och i fråga om arf anses barn i moderlivet potentiellt berättigadt, så att om fadern eller annan släkting, efter hvilken barnet skulle varit arfsberättigadt, om det redan varit framfödt, aflider tidigare och efterlämnar arf, så tillerkännes barnet dess vederbörliga andel däri, så snart det verkligen framfödes med lif. Enligt svensk rätt (6 kap. 2 § Ärdabalken) kan fostret i vissa fall t. o. m., utan att själv framfödas med lif, leda arf genom sig från den förut aflidne fadern till sin mor. Bvn. J. E. J.—n. C. G. Bj.

Foster [fä'stə], John, engelsk författare, f. 1770, d. 1843, var under många år baptistpredikant, men egnade sig från 1817 uteslutande åt litteraturen, som han riktade med *Essays* (1805) af moraliskt innehåll samt många förträffliga artiklar i "Eclectic review". Hans "Life and correspondence" utgafs 1846 (ny uppl. 1852).

Foster [fä'stə], Birket, engelsk tecknare och akvarellmålare, f. 1825, d. 1899, var en älskvärd skildrare af barnavärlden och illustrerade äfven dikter, bland dem Longfellow's "Evangeline" (1850), dikter af Herbert, Wordsworth, Goldsmith, Thomas Hood (1872), Beatties "Minstrel" o. a. Hans akvareller, med hvilka han började omkr. 1860, framställa landliga scener och hämta sina ämnen från barnens lif. F. har äfven målat landskap i olja. Ett "Fosteralbum" utgafs 1880 i München. Jfr Huish, "B. F." (1890). J. K.—e.*

Foster [fä'stə], Stephen Collins, amerikansk visdiktare och tonsättare, f. 1826 i Pittsburg, d. 1864 i New York, var en kunnig musiker och omtyckt folkskald, som själf skref vackra melodier till sina visor. Flera af dessa äro sånger ur negerlivet, bl. a. "Old folks at home", för hvilken han lär ha erhållit 15,000 dollars. Hans senare kompositioner äro af mer förfinad och känslös art. F:s ballader äro öfversatta på flera språk och utgifna med den af honom satta musiken.

Foster [fä'stə], sir Michael, engelsk fysiolog,

f. 8 mars 1836 i Huntingdon, d. 28 jan. 1907 i London, blef student i London 1852 och med. doktorsammastädes 1858, praktiserade såsom läkare sin födelsestad från 1861, anställdes 1867 såsom lärare i praktisk fysiologi vid University college London och utnämndes 1869 till professor i detta ämne både vid University college och Royal institution. 1870 kallades han till professor i fysiologi vid Trinity college i Cambridge, hvilken ställning 1883 förvandlades till en professor vid universitetet i nämnda stad. Från detta ämbete tog F. afsked 1903. F. blef 1896 led. af Vet. soc. i Uppsala. 1899

fick han värdighet af knight (titeln sir). Han representerade 1900—05 University of London i engelsk parlamentet. F:s vetenskapliga betydelse ligger framför allt i hans sällsynt framstående lärarverksamhet i Cambridge reformerade han smänigom den biologiska undervisningen i hela dess omfång, och han inflytande i denna riktning sträckte sig vida utöfver det egna universitetets gränser. Hans förmåga att intressera unge män för vetenskaplig forskning närmade sig Ludwigs, och från hans skola utgick en lång rad af de framstående fysiologer, öfver hvilka den engelska vetenskapen med så stort skäl kanne sig stolt. Hans *Text book of physiology* (1876; flera uppl.) är en af de bästa läroböcker i detta ämne som någonsin utgifvits. Likaså är hans *Primer of physiology* (1874; "Fysiologi", i "Naturvetenskapens första grunder", VI, 1876), ett monster af god populär framställning. Såsom ständigt sekreterare i Royal society 1881—1903 ådagalade F. ytterligare sin stora organisatoriska talang, och det var väsentligen på hans initiativ, som den internationella associationen af vetenskapsakademierna äfvensom den internationella katalogen öfver vetenskaplig litteratur ("International catalogue of scientific papers") kommo till stånd. Ett annat uttryck härfor är grundläggandet af "Journal of physiology", hvilken från 1878—94 ensam och sedan till sin död i förening med Langley redigerade. Bland F:s öfriga skrifter bör här nämnas äfven hans *Lectures on the history of physiology during the 16, 17 and 18 centuries* (1901). R. T.—d.

Foster [fä'stə], Joseph, engelsk genealog, f. 1844, d. 1905, är mest bekant för sitt arbete *Alumni Oxonienses, the members of the university of Oxford 1715—1886* (4 dlr, 1887—88).

Fosterapné. Se Apné och Foster.

Fosterbarn. Medan vår rättsordning i allmänhet betraktar fosterbarns upptagande som en åtgärd af välgörenhet och alltså reglerar förhållandet från denna synpunkt (se Fosterföräldrar), ha andra sidan genom lag 6 juni 1902 införts bestämmelser till skydd för fosterbarns lif och hälsa (se Fosterbarnsvård). C. G. B.

Fosterbarnsnämnd. Se Fosterbarnsvård.

Fosterbarnsvård. Den plikt, som naturen och samhället ålägga föräldrar gentemot sina minder

öriga barn, måste under vissa förhållanden över-
tagas af andra. Om föräldrarna äro döda eller ej
i stånd att draga försorg om barnen, om de över-
gifvit dem eller äro ökända, samt om ej nära anför-
vantar finnas, måste samhället eller enskild hjälp-
samhet taga vård om barnen. Redan i det gamla
Grekland och Rom gjordes stiftelser till värnlösa
barns vård, och äfven i den äldre svenska rätten
äro förmyndaren att sörja för myndlingens person,
hvilket under dåv. enkla samfundsförhållanden i all-
mänhet tillgick så, att den minderåriga mottogs i
och uppfostrades i förmyndarens hem. I mån af
sambhållenas utveckling och kristendomens växande
inflytande blef omsorgen om de värnlösa barnen allt
tydligare upplattad som ett viktigt intresse för det
allmänna och en plikt för barmhärtigheten. De för-
äldralösa utackorderades på enskild eller samfällid
bekostnad i familjer, där de skulle fostras och vårdas,
och i de större städerna (först i Nederländerna,
under 1500-talet) började man anlägga barnhus (se
d. o.) i ändamål att där mottaga övergifna och hjälp-
lösa barn för att rädda dem undan fördärfvet. I
allmänhet uppehölls dessa anstalter genom enskilda
gäfvor. De anslag svenska regeringen 1637 an-
visade det ännu under namnet Allmänna barn-
husinrättningen (se d. o.) fortlevande, 1624 in-
rättade barnhuset i Stockholm visade, att man i vårt
land redan tidigt ansåg plikten att taga vård om de
värnlösa såsom ett statens åliggande. Men äfven den
enskilda välgörenheten understödde denna anstalt,
och frimurarna grundade under 1700-talet barnhus
i flera städer i landet (se Frimurarbarnhus). In-
rättandet af dessa anstalter har dock ej medfört ut-
ackorderingssystemets upphörande. Tyvärr har man
insett, att barnets fostran i en anstalt, där barna-
anstaltet växt utöfver ett visst mått, icke kan nog
individuellt fullföljas. Därför lämnas i allmänhet
barnen, så snart sådant lämpligen kan ske, ut till
fosterföräldrar, helst på landet, där de under tillsyn
vårdas och uppläras. I vissa anstalter få barnen
dock kvarblifva, uppfostras i yrken och gå direkt
ut till sin verksamhet i lifvet. Så sker t. ex. vid
frimurarbarnhuset & Kristineberg vid Stockholm, vid
mindre s. k. barnhem (se d. o.) o. s. v. I lagstift-
ningen lämnas föreskrifter om fosterbarns vård i
legostadgan 23 nov. 1833, som förordnar, att där
någon upptager fattigt fader- och moderlöst barn
och om dess föda, kläder och uppfostran drager för-
sorg, han öfver sådant barn har samma tillsyn och
rätt som föräldrar. Det är befriadt från bevillnings-
afgifter och får ej utan fosterföräldrarnas
(se d. o.) medgivande lämna dem före 21 års ålder.
Fattigvårdsförordningen af 9 juni 1871 föreskrifver
att, om minderårig, hvarmed förstås den, som är
yngre än femton år, saknar egna medel samt under-
håll och vård af andra, då skall nödortfött fattigvård
honon lämnas. Tyvärr har detta åliggande, som borde
fullgöras i människokärlek och af godt hjärta, mången-
städes i landets kommuner fattats såsom en tung
påläga, som motvilligt och utan hänsyn till barnens
framtid fullgjorts på billigaste vis, i det de bort-
auktionerats till de minst fördrande eller blifvit in-
hysta i fattigårdarna tillsammans med de äldre
hjon, hvilkas ord och föredömen ej alltid varit för
barn lämpade. Såsom exempel på de svåra missför-
hållanden, som i följd af bristande lagstiftning här-
utinnan kunnat uppstå, må nämnas de s. k. ä n g l a -

m a k e r s k o r n a s samvetslösa yrke. Tillhörande
storstädernas fattigare klasser, mottaga dessa kvin-
nor mot betalning, som ofta erläggas på en gång i
förskott, till fostrning barn, i synnerhet öakta födda,
som de låta omkomma genom svält och vanvård. Så-
dant sker i värsta fall afsiktligt för att göra en
penningvinst, stundom med mödrarnas vetskap och
vilja. För att råda bot för den ofta skadliga och rent
af grymma samt brottsliga behandling, som sålunda
kommit fosterbarnen till del, har på senare år en
kraftig lagstiftning skapats. Väsentligen på initiativ
af Stockholms hälsovårds- och fattigvårdsnämnder
efter en afhandling af R. Wawrinsky, "Om foster-
barnsväsendet och dess ordnande i Stockholm"
(1891), tillkom 6 juni 1902 lag om fosterbarns vård.
Denna afser "barn, som mot ersättning fostras hos
andra än sina föräldrar, stjuvföräldrar, far- eller mor-
föräldrar eller laga förmyndare och icke fyllt sju år",
och har ålagt hälsovårdsnämnderna eller, då sådana
ej finnas, kommunalnämnderna att hvar inom sitt
verksamhetsområde egna särskild omsorg åt fosterbarn.
I fall så i stad eller landskommun finnes nödigt eller
lämpligt, kan åliggandet i stället överlämnas åt en
särskild fosterbarnsnämnd, i hvilken äfven
kvinna kan vara ledamot. Barnafostren har att
till nämnden afgifva närmare bestämda uppgifter och
kan af denna åläggas lämna barnet ifrån sig, om det-
samma icke hos honom erhåller fullt tillfredsställande
vård. För försummelse att efterkomma nämndens
beslut kunna åläggas böter, för vissa fall ända till
500 kr. Nämnden eger till sin hjälp förordna sär-
skilda biträden, män eller kvinnor, som inom be-
stämda områden utöfva närmaste tillsynen öfver
fosterbarnsvården och i viss omfattning äga handla
å nämndens vägnar. Det skydd, som ett till främ-
mande fostrare utlämnadt barn i denna lag eger,
kommer ej det barn till del, som af egna anhöriga
kroppsligen vanvårdas och hårdt behandlas. Är
barnet vanartadt eller i sedligt afseende för-
summadt, gäller i afseende å detsamma, äfven
då det fostras af föräldrar eller andra an-
höriga, en särskild lag af 13 juni 1902, af-
seende i regel barn under femton års ålder. I
hvarje skoldistrikt skall enligt denna lag finnas
en barnavårdsnämnd, som eger till sitt
biträde antaga kretsombud. Befinnes ett barn vara
i sedligt afseende försummadt, skall barnavårdaren
förmanas att bättre fylla sin plikt, och barn, som
är vanartigt, kan tilldelas lämplig aga. Hjälpa ej
åtgärderna, kan barnet skiljas från vårdaren. Är
det sedligt försummadt, överlämnas det till annat
enskildt hem eller till b a r n h e m (se d. o.); så sker
äfven, om det är vanartigt, men i svårare fall af
vanart insattes det i skyddshem. I den mån kost-
naderna ej kunna bestridas af föräldrar etc., be-
talas de af fattigvårds-samhället med bidrag af staten.
För hvarje landstingsområde samt för hvarje stad
skall finnas nödigt antal s k y d d s h e m, där folk-
skoleundervisning skall lämnas och elevantalet icke
utan K. M:ts medgivande får öfverstiga trettio.
Särskilda sådana skyddshem ha dock endast på få
håll kommit till stånd. I stället samlas från lands-
orten en större del af de vanartiga gossarna till åker-
brukskolonien Hall (se d. o.). Såsom ett ytterligare
led i samhällets åtgärder för fostran af den ungdom,
som visat onda anlag och icke kunnat af föräldrar
eller andra sina vårdare föras på rätta vägar, har

en lag af 27 juni 1902 (Straffl. kap. 5) medgifvit domstolen att, där någon, som fyllt femton, men ej aderton år, för brott dömes till böter eller fängelse i högst sex månader, förordna, att den unge brottslingen i stället för att undergå det ädömda straffet skall insättas i allmän uppfostringsanstalt (se Tvångsuppföstringsanstalter). Det har visat sig, att minderåriga, som under tillräcklig tid fått vistas vid någon välordnad uppfostringsanstalt, i de allra flesta fall därifrån utgå såsom goda arbetare, eftersökta af arbetsgivare och för framtiden räddade från brottets väg. Detta gäller äfven dem, som i barnåldern gjort sig skyldiga till verkligt svåra förbrytelser. Flerstädes i utlandet nedläggas å dylika anstalters ordnande synnerligt stora kostnader. Mot en del kan med skäl anmärkas, att barnen där vänjas vid större komfort och bättre hjälpmedel i arbetet, än sedermera kan stå dem till buds. Jfr Kommittébetänkanden 27 jan. 1897, 26 okt. 1898 och 26 okt. 1899 samt utom Wawrinskys ofvannämnda arbete samme förf: "Om barnavården, särskildt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid" (1896), samt E. Sundberg, "Lagstiftningen om barnavård" (1903).

I Danmark har sedan gammalt en storartad verksamhet utförts af "de danske plejehjemssorøener", som vid utgången af 1901 hade öfver 1,600 barn till uppfostran och s. å. för ändamålet använde 135,000 kr. En hel del andra organisationer verka i samma syfte. Tillsyn å fosterbarn intill 14 års ålder skall enligt lag af 4 mars 1895 utföras af inspektörer eller vederbörande sundhetskommision. 14 april 1905 utfärdades "lov om behandling af forbyrdske og forsømte børn og unge personer", enligt hvilken uppfostringsanstalter för synnerligen svårt vanartiga barn ("særlig vanskelige børn") skola upprättas. "Værgeraad" och "over-værgeraad" ha tillsynen öfver de sedligt försummade barnen; domstolarna döma öfver de minderåriga, som föröfvat brottsliga gärningar.

För Norge gäller lag om försummade barn af juni 1896, hvilken enl. resolution 9 juni 1900 trädde i kraft med sept. s. å.

För England märkas "reformatory and industrial schools act" af 1866 med tillägg 1894 samt "Infant life protection act" af 25 juli 1872; för Frankrike "loi relative à la protection des enfans du premier âge" af 23 dec. 1874 och en lag om sedligt försummade barns beskydd 24 juli 1889. V. A.-t.

Fosterbrödrasagan. Se Föstrbrødrasaga.

Fosterfördrifning, fördidigt afbrytande af hafvandeskap, företaget i syfte att dymedelst bringa fostret att omkomma. I allmänhet torde enahanda betingelser, som föranleda barnamorden, vara de viktigaste motiven äfven för fosterfördrifning, dock med den skillnaden, att för den senare saknas de hämmande band, som till en viss grad föreligga vid barnamord, där det gäller dödan det af en nyss framfödd, lefvande varelse. Uppfattningen, att fosterfördrifning innebure något orätt, har först helt långsamt och småningom vaknat till lif i folkens medvetande. Handlingen utföras i stor utsträckning icke blott hos halfciviliserade folkslag, utan äfven hos sådana, som lefva under de mest primitiva förhållanden, ja, hos flera af dem förekommer den i sådan utsträckning, att en af de viktigaste orsakerna till vissa stammars utdöende icke utan skäl satts i sam-

band därmed. Men äfven i kulturländerna är fosterfördrifning långt ifrån någon sällsynthet. Särskildt i Nord-Amerikas förenta stater synes, att döma af officiella rapporter, fosterfördrifning utföras i en oerhörd utsträckning; framför allt gäller detta om de större städerna, hvarest t. o. m. särskilda anstalter för ändamålet existera. Äfven i Europas kulturländer är fördrifning af foster något ganska vanligt och synes, enligt hvad statistiken ger vid handen, för flera länder vara en företeelse, som visar afgjord tendens att vinna allt större utbredning. Detta förhållande är så mycket mera anmärkningsvärdt, som man vid dylik statistik har att räkna med endast de till offentlig myndighets kännedom komna fallen; frekvensen är i själfva verket naturligtvis än större. I fråga om Sverige visa de till offentlig kännedom komna fallen af fosterfördrifning särskildt för åren 1886—1900 synnerligen höga siffror. Detta förhållande hade sin förnämsta betingelse i den stora användning, som fostor — i regel tagen från de då vanliga fostorändstickerorna — under nämnda år vunnit såsom medel att söka åstadkomma fördrifning af foster. Genom den förbudslagstiftning beträffande försäljning af fostorändsticker, som kom till stånd genom riksdagens beslut 1900, bragtes redan efter få år frekvensen ned till en jämförelsevis ringa siffra. Dock är att ihågkomma, att äfven här gäller det endast de af offentlig myndighet kända fallen af fosterfördrifning.

Vid fosterfördrifning komma än utvärtes, än invärtes medel till användning. Beträffande de senare torde man kunna säga, att knappast något ämne blifvit lämnadt oförsökt — från de mest oskadliga och overskatta till de mest häftigt verkande gifter. Nu finnes intet specifikt fosterfördrifvande medel, utan de medel, som bära detta namn, äro nästan utan undantag mer eller mindre giftiga ämnen, som verka — förutsatt att de ha någon verkan alls — därigenom, att de hos modern framkalla en lindrigare eller svårare sjukdom, som under vissa förhållanden kan medföra hafvandeskapets förtidiga afbrytande och fostrets död. Men i regel är därvid den genom medlet framkallade sjukdomen hos modern af så svårartad beskaffenhet, att äfven modern afider. Dödlighetssiffran för modern själf är därför oerhörd stor. — Litt. beträffande särskildt Sverige: H. Antell, "Fosterfördrifningsbrottet" (1895), G. Hedrén, "Om fosterfördrifning från rättsmedicinsk synpunkt" etc. (1901) och "Zur statistik und kasuistik der fruchtabtreibung" (i "Vierteljahrschrift für gerichtliche medizin", 1905). — Fosterfördrifning är straffbelagd i alla västerländska folks straffrätt. Straffet är vanligen strängare för det fall, att annan person än kvinnan själf föröfvat gärningen, och i detta fall strängare, om den föröfvats utan kvinnans samtycke än om den verkställts i samförstånd med henne. Den svenska strafflagen har för bevisningsens underlättande uttryckligen nöjt sig med, att det använda medlet *kunnat* ha den inträdda effekten till följd. Bevisning om orsakssammanhanget erfordras alltså icke. Äfven försöket är i regel straffbelagdt. G. H. N. S.-g.

Fosterföräldrar. Lagstiftningen (Legostadgan 23 nov. 1833) har, såsom naturligt, funnit sig böra uppmuntra till åtagande af fosterföräldraskap. Upptager någon fattigt fader- och moderlöst barn och om dess föda, kläder och uppfostran drager behörig försorg,

Illkommer honom öfver det samma rätt, som tillkommer föräldrar, framför allt sålunda att barnet, så länge det vistas i fosterföräldrars hus och ej upptät 21 års ålder, icke får, då fosterfader eller fostermoder dess tjänst åstundar, antaga annan tjänst. Ha fosterföräldrarna ej behof af dess tjänst, ega de för barnet utse första tjänsten samt om villkoren därvid sluta; och får icke barnet, så länge det ej fyllt 21 år, utan fosterföräldrarnas tillstånd uppsäga denna tjänst. Sådant barn är, då det förblifver i fosterföräldrars hus och tjänst, under viss tid, växlande efter åldern då det upptogs, befriadt från bevillingsafgifter. Då fosterföräldrar, innan barnet uppnått 21 års ålder, skall det kvarstanna hos den förvings, som mot samma vård och samma villkor vill det behålla, eller, i fall flera sådana arvingar annas, hos den barnet själf utväljer. — Emottager någon barn af fattiga föräldrar till uppfostran, födan- och klädande emot vissa års tjänst, skall aftal ärom skriftligen i vittnens närvaro upprättas, hvar- ter fosterföräldrarna inträda i föräldrars rätt och plikt, om de rätte föräldrarna äro af långvarig sjuk- om eller bräcklighet ur stånd att sig och barnet försörja, för sådant barn enahanda förmåner, som är öfvan åro angående föräldrabäst barn nämnda. Regstadgan §§ 18, 19, 20. Jfr ock k. förordn. om utvidgad näringsfrihet 18 juni 1864, § 15. a.) — Förhållandet mellan fosterföräldrar och fosterbarn är ock, efter analogien med föräldrar och barn, likt, att brott, som af endera mot den andre begås eller haft den till föremål, blifvit i lagstiftningen and- ett med svårare, någon gång med lindrigare, straff. Strafflagen kap. 3: 2, 7, 11; 14: 35; 16: 12; 3: 6, 12; 22: 20. Se äfven Adoption. A.Th.S.*

Fosterhinnor, anat., kallas de tre hinnor, som omgifva ägget i lifmodern, nämligen ytterst ägg- stände hinnan, *decidua*, därinnanför äderhin- nan, *chorion*, och innerst vattenhinnan, *amnion*. Se om dem Allantois, Amnion, Chorion, Foster, Förlossning, Haf- andeskap, Placenta och Ägg. Bvn.

Fosterlandsstiftelsen. Se Evangeliska fo- sterlandsstiftelsen.

Fosterlif, fostrets utveckling i moderlifvet. Se Foster, fysiol.

Fosterlijud, med. Se Hafvandenskap.

Fosterläge, med. Se Förlossning.

Fosterländska förbundet är en 20 juni 1893 i Stockholm bildad politisk högerorganisation, som enligt sitt ursprungliga program hade till uppgift att i främsta rummet "befordra en nationell politik och den ekonomiska lagstiftningen", d. v. s. en pro- tektionistisk tullagstiftning, samt vidare att arbeta för land- och sjöförsvarets stärkande och för be- randet af unionen mellan Sverige och Norge på undvalen af likställighet i skyldigheter som villkor för likhet i rättigheter. I rösträttsfrågan var för- bundet motståndare till allmän rösträtt "utan till- lätliga garantier". Förbundet, som genom lokalaf- delningar, broschyrer, tidningsartiklar och valagi- tioner sökt verka för sina syften, har tidtals ut- skäldt liflig verksamhet och spelat en afsevärd roll, en torde numera, med undantag för den ännu ricket verksamma och inflytelseegande Göteborgs- dalen, ha som politisk organisation i betydelse- rätt tillbaka för det år 1904 grundade All- ännu valmansförbundet. T.-s.

Fosterländska föreningen i Stockholm, stiftad 1869 på inbjudan af generaldirektören G. Fr. Almquist, har till ändamål att uppmuntra till själv- verksamhet för framtida oberoende företrädesvis de många, hvilka för sitt uppehälle och sin utkomst äro hänvisade till sitt arbete allena. I detta syfte har föreningen till uppgift att fästa uppmärksamheten på utvägarna för en hvar att genom insättande i lif- ränteanstalt af äfven mindre besparingar bereda sig en säker framtida årlig inkomst till betryggande mot nöd på äldre dagar. För att uppmuntra härtill erlagger föreningen för obemedlade insättare det för- valtningsbidrag, som kräves af Ränte- och kapital- försäkringsanstalten i Stockholm, samt lämnar efter vissa grunder tillskott till deras insättningar. Genom ett anslag, som under senare år utgått med 1,500 kr., från den s. k. Henrikssonska fonden, stående under förvaltning af Styrelsen för sällskapet Pro fide et christianismo, har föreningen dessutom satts i tillfälle att genom insättningar för bildande af lif- ränta särskildt uppmuntra sådana bland arbets- klassen, som ådagalagt sparsamhet och under en längre följd af år tjänat hos samme husbonde. 1905 uppgingo föreningens inkomster till 4,947 kr. 75 öre samt utgifterna till 5,047 kr. 7 öre, af hvilka 683 kr. 37 öre utbetalats till förvaltningsafgifter, 1,525 kr. till insättningar för sådana tjänare, som nyss nämnts, och 2,504 kr. till premier. Föreningens fonder uppgingo vid 1905 års slut till 86,371 kr. 2 öre. V. A.-t.

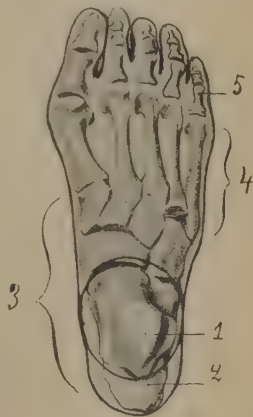
Fosterperioden, fysiol. Se Foster.

Fosterrörelse, med. Se Hafvandenskap.

Fostersvulst, med. Se Förlossning.

Fostoria [fästria], stad i nordamerikanska sta- ten Ohio, s. om Toledo. 7,730 inv. (1900). Glas- hyttor, kvarnar. Naturgaskällor.

Fot, anat. Stommen i människans fot utgöres af 26 skilda ben. Af dem bilda 7 korta, knöliga, vristbenen (se fig. vid 3), en centralgrupp i den fotafdelning, som kallas *tarsus*; af dessa ben ledar ett i ankeln (*språng- benet*; fig. vid 1) mot underbenets två pipor, ett sticker bakut i hälen (*håll- benet*; fig. vid 2), fyra leda mot den närmast utel följ- jande raden af 5 cylindriska små- ben, fotlags- benen (fig. vid 4), i *metatarsus*. Dessa ben, tillsam- mans 12, ligga alla inom ett gemen- samt hölje af hud, och de bilda den fasta massan i fo- tens hvälf, samman- hållna i sin ställning genom sin form och af starka band l. *ligament*, äfvensom af muskler (senor). Pe- riferiskt från dem ligga de 5 tårna, hvar och en med sitt särskilda hudöfverdrag. Stortån innehåller 2 ben, de öfriga fyra tårna hvardera 3, tillsammans

14 särskilda tå-ben l. *falanger*. Af dessa äro stortåns ben de största, liksom deras sida (den mediala sidan) af foten utmärker sig genom kraftigare benbyggnad, högre hvalfning och större längd än den andra (lateral) sidan. Fotens öfre yta (fotryggen) har en tunn förskjutbar hud, genom hvilken underliggande delar synas (ådror) eller kännas (ben, senor). Undre ytan (fotsulan) täckes af en tjock och hård hud, hvars yttersta del (öfverhuden) på hällen är tjockare än på någon annan kroppsdel. Under öfverhuden finnes ett tjockt lager af fett och djupare in en stark bindväfshinna (aponeuros), utspänd mellan vissa undre fotytans fasta punkter. Allt detta gör fotsulan fast och elastisk som en madrass, lämplig att stödjä på, samt afvärjar allt tryck på de än djupare in mot benen liggande blodkärlen och nerverna. Vid ståendet hvilat man dock icke med hela fotsulan på marken (underlaget), utan blott med hällen och den tjockare valk, som finnes vid tårnas bas. Hälbenet, hvilket, såsom ofvan påpekats, når ett stycke bakom underbenets pipor, utgör fäste för *akillesenan* (se d. o.), som tillhör fotens starkaste böjmuskel (den stora vadmuskeln), och funktionerar på grund häraf såsom en kort, kraftig häfstång vid gåendet eller springandet. Tårna verka såsom korta fjädrande förlängningar af den platta, som hällen bildar. (G. v. D. (B. Hgn.)

Fot (da. *fod*, ty. *fuss*, eng. *foot*, fr. *pied*, lat. *pes*, grek. *pus*), ett från längden af en mansfot lånadt längdmått, som, ehuru af olika storlek, begagnats sedan forntiden och varit gällande i de flesta stater. Det svenska fotmättet delades antingen i 12 tum å 12 linjer (verk-l. duodecimalmätt) eller i 10 tum å 10 linjer (decimalmätt). 1 fot verk-mått var $\frac{1}{8}$ famn = $\frac{1}{2}$ aln = 2 kvarter. I Sverige blef den decimala indelningen af fotmättet påbjuden genom k. stadgan 31 jan. 1855. Genom det 1879—89 införda metersystemet undanträngdes fotmättet. De vanligast förekommande utländska fotmåttén äro parisfot, engelsk fot och rhenländsk l. preussisk fot. En sv. fot är = 0,29880 m., = 0,91388 parisfot, 0,9741 engelsk fot och 0,9460 rhenländsk fot. En parisfot (*pied de roi*, "kungsfot", så kallad efter måttet på Karl den stores långa fötter) var 0,32484 m. och indelades i 12 tum (pouces) å 12 linjer (lignes) å 12 punkter (points) eller, vid geometrisk mätningar, i 12 tum å 10 linjer å 10 punkter. Den engelska foten (jfr *F o o t*), tredjedelen af en yard, är = 0,90476 m. och indelas i 12 tum (inches) å 10 linjer (lines) eller 12 linjer å 12 sekunder (seconds) å 12 tertser (thirds). Med den engelska foten öfverensstämma den ryska och den nordamerikanska. Den rhenländska l. preussiska foten, med hvilken den ännu gällande danska öfverensstämmer, var lika med 0,31895 m. och indelades i 12 tum å 12 linjer. Den norska foten är något mindre än den rhenländska eller lika med 0,31875 m. — Äfven greker och romare använde fot såsom längdmått. Den grekiska foten (= 0,3063 m.) delades i 4 handsbredder (palai-stai) l. 16 fingerbredder (daktyloi); 600 f. utgjorde ett stadion. Den romerska foten var lika med 0,2967 m. och indelades i 4 handsbredder (palmi) och 16 fingerbredder (digiti); 5 fot utgjorde en passus, 120 f. en actus, 625 f. ett stadium och 5,000 f. en romersk mil (1,478,7 m.). Om kubikfot och kvadratfot se *Kubikmätt* och *Kvadratmätt*.

Fotabjälle (af dunkel härledning), ett arkaiskt uttryck med betydelsen fotblad, fotsula. Det förekommer endast i sammanställningen "från hjässan till fotabjället" ("från topp till tå") eller "från fotabjället intill hjässan". Ordet möter först Gustaf I:s bibelöversättning (1541), t. ex. i Mos. kap. 28, v. 35 och 2 Sam. 14: 25, och har ej anträffats i medeltidslitteraturen (i dess ställe användes i medeltidssvenskan ordet *fot-* eller *fotabjäl*). R. G.

Fotangel, *bejäfningsk.*, fyra sammansmida järnspejars, hvar och en af omkr. 6 cm. längd, sammanslagna så, att, huru instrumentet än kastas på marken, det alltid hvilat på tre spejsar och vändes den fjärde rätt uppåt. Fotanglar användes förr såsom storminder framför skansar, i pass o. d., det de i stor mängd utströddes på marken, helst på högt gräs, där de voro svåra att upptäcka och bortplocka. De voro lätta att anbringa och utgjorde synnerligast mot kavalleri, ett kraftigt hinder, med tyngde mycket på trossen, hvarför de numera i allmänhet kommit ur bruk. O. A. B.

Fotartilleri, *krigsv.*, betecknade i Sverige förr den del af fältartilleriet, hvars servismanskap var gåendel. Då dylikt fältartilleri numera är afskaffadt, användes ordet ej längre i denna betydelse. Däremot nyttjas det som en direkt öfversättning af ty. *fussartillerie* och fr. *artillerie à pied*, hvilka ord beteckna det i dessa länder sammanslagna fästnings- och belägringsartilleriet. I fråga om ryska förhållande använder man det stundom för att beteckna åkande fältartilleri till skillnad från ridande, emedan motsvarande ryska ord har denna betydelse. G. af Wd.

Fotbad, ett lokalbad (se *Bad*), användt på fötterna (och smälbenen). Det kan tagas *varmt* (+ 35 till 38° C.) eller *kallt* (+ 6, + 10, + 15° C.) med vanligt vatten eller med tillsats af något hudretande medel, t. ex. senap, pottaska, lut o. d. Fotbad användas mest som derivativa, d. v. s. för att draga blodet nedåt. Stundom nyttjas de hett för att påskynda och beförarda menstruation, mer oftare användas de kalla för att vid huvudvärk, kongestion till huvudet med kalla fötter, draga blodet från detsamma. De kalla fotbaden tagas helt hastigt under en half minut till ett par minuter. De bör efterföljas af stark frotering af fötterna, hvarit för varm fotbeklädnad anläggas och, om möjligt, stark promenad tages. En utveckling af de kalla fotbaden voro de s. k. *flytande* fotbaden, hvilka voro tekniskt så anordnade, att det kalla vattnet inströmmade genom en del röröppningar på den ena sidan af fotbaljan och utströmmade på motsatta sidan. Dessa bad ha nu ersatts genom s. k. *balj* fotagång i flytande vatten (se *Kneippkur* och *stalt*). L.

Fotbeklädnad. Se *Skodon*.

Fotbjudning, *med.* Se *Förlösnings*.

Fotblock, *sjöv.*, nära däck fästa block, genom hvilka "löpande ändrar" ledas ("skäras"), för att dessa skola kunna halas längs däck. O. E. G. N.

Fotboll. Se *Bollspel*, sp. 1028—30.

Foteviken (da. *Fodevig* l. *Fodvig*), en vik i Östersjön, i Malmöhus län, Stora Hammars socker under det skånska sillfiskets blomstrigstid under medeltiden ankarplats för stora handels- och fiskflottor samt särskildt historiskt märklikt genom det strid, som där utkämpades 4 juni 1134 mellan

Danske konungen Nils och dennes son, Magnus, Knut Lavards mördare, å ena sidan, samt den mördares broder Erik Emune, å den andra. Magnus stupade, och Nils måste fly. Jfr Steenstrup, "Fotevig" (i dansk "Hist. tidskr.", 6:e række, bd IV). (V. 8—9.)

Fotfolk 1. Infanteri, *krigsv.*, är af de tre vapenslagen det, som strider till fots. Fotfolket är numera väpnadt med bakladdningsgevär, som är försett med bajonett, och det kan strida såväl anfallsvis som försvarsvis, såväl på afstånd, med eldvapen, som på nära håll, med bajonetten. Det kan således på egen hand utkämpa en strid och är det enda själfständiga vapnet; det kan uppträda i all mark, där en människa kommer fram; det är lättast att anskaffa, lätta att utbilda och underhålla, hvarför det äfven är det talrikaste och förnämsta vapnet. I de stora arméerna finnas, jämte det vanliga fotfolket, en mindre del lättare utrustadt och i skjutning synnerligen utbildadt fotfolk, såsom jägare, skyttar o. s. v. Fotfolkets grundenhet är bataljonen, som vanligen fördelas i fyra kompanier och på krigsfot räknar 800—1,000 man. Tre eller fyra (undantagsvis två) bataljoner förenas till ett regemente, två (undantagsvis tre) regementen till en brigad, och två eller (någon gång) tre brigader till en division (fördelning). I Sverige finnas i fredstid ingen enhet mellan regementet och divisionen (arméfördelningen). — Fotfolket var sedan äldsta tider antingen tungt eller lätt. Det förra bar vapen, afredda hufvudsakligen för handgemäng, såsom svärd och spjut, hade skyddsvapen, såsom hjälm, harnesk och sköld, samt uppställdes i djupa slaghopar, då läroret det senare förde kastvapen, såsom bäge, kastspjut och slunga, saknade skyddsvapen eller hade endast obetydliga sådana samt svärmade framför de tunga slaghoparna och inledde striden. Det unga fotfolket, som hade största anseendet, rekryterades af de frie medborgarna (såsom i Grekland; i Frankrike af Falang) eller af det äldre manskapet (såsom i Rom; jfr Legion), medan det lätta sammanattes af slafvar eller af de yngste medborgarna. Under hela forntiden var fotfolket härens egentliga styrka; men under medeltiden förlorade det sin betydelse i jämförelse med rytteriet, hvilket under riddarväsendets dagar helt och hållet fällde utslaget på stridsfälten. Eldvapnens införande återkänkte fotfolket öfvervikten, och dess betydelse var alltså nyare tidens början varit i stigande. Det bestod äfven då af två slag: tungt, *pikenerare*, väpnadt med rustning och blanka vapen samt uppställt i stora kvadrater, och lätt, *musketerare*, utan skyddsvapen, men försedd med eldvapen (muskot) och uppställt utomkring eller i hörnen af de tunga slaghoparna. Denna klumpiga uppställning utbyttes af Morits af Oranien mot en tunnare och smidigare. Gustaf II Adolf fortsatte i hans spår. Han förtunnade uppställningen (på 6, stundom endast 3 led), lättnade musketerarnas utrustning och åvägbragte större samverkan mellan de på såda slagen af fotfolk. Mot trettioåriga krigets slut bortlade pikenerarna rustningen, och vid öfvergången till 18:e årh. hade piken blifvit utbytt mot geväret med bajonett. Från den tiden fanns således endast ett slag af fotfolk. Under hela 17:e årh. indelades fotfolket i regementen, och under senare hälften af samma årh. infördes bataljonen såsom stridsenhet. Uppställningen förtunnades små-

ningom till tre led; fotfolket uppställdes till detta djup på två långa linjer bakom hvarandra, hvilka på inga villkor fingo brytas. Detta var den hufvudsakligen af preussiska konungen Fredrik Vilhelm I och furst Leopold af Anhalt-Dessau utarbetade linjartaktiken, hvilken bragtes till sin fulländning af Fredrik II. Ett försök att återinföra lätt fotfolk gjordes, ehuru utan framgång, medelst uppsättande af jägarbataljoner. Under franska revolutionens tider kämpade hopar af öfvade krigare, som rusade på i djupa massor, i *kolonner*, föregångna af skyttar i spridd ordning, *tiraljörer*. Småningom ordnade sig förhållandena, och ett nytt stridsätt genomfördes under Napoleon I. Fotfolket indelades i halfbrigader, sedermera kallade regementen (på 3 bataljoner), i brigader och i divisioner. Det franska fotfolkets indelning och stridsätt infördes småningom i alla arméer. Jämte det vanliga fotfolket nyttjades lätt fotfolk, som vanligen utgjorde en del af bataljonen och skulle inleda striden genom att uppträda i spridd ordning, hvarefter bataljonens slutna massa skulle utföra ett samlat anfall. Med införandet af räflade gevär och kanoner, första gången använda i italienska kriget 1859, och af bakladdningsvapen, som kommo till användning under nordamerikanska kriget 1862—65, fick den spridda ordningen allt större betydelse, och sedan österrikarnas slutna anfall 1866 misslyckats mot preussarnas kompanikolonner och utvecklade skyttar, gjorde sig ett nytt stridsätt gällande, och detta har hand i hand med vapnens ytterligare förbättring allt mera fulländats. — Fotfolkets stridsätt bestämmes i våra dagar af de snabba och långskjutande gevärrens förmåga att hastigt samla en ytterst lifvig eld på en punkt och att förlägga denna på ganska långt afstånd från de skjutande. Eldstriden har därför blifvit af öfvervägande betydelse, och bajonettstrid förekommer mera sällan. Stridsledningen måste följaktligen gå ut på att draga så stor fördel som möjligt af elden, på samma gång dennas härjningar tvinga till en gles formering af de i striden invecklade trupperna. Inkomna inom området för fiendens artillerield (stundom 3—4 km. från hans ställning), måste bataljonerna dela sig kompanivis på två eller flera linjer, af hvilka den främsta har till uppgift att utföra själfva eldstriden, under det att de andra aises att förstärka den främsta och att gifva styrka åt anfaller. Främsta linjens kompanier utvecklas på en eller flera efter hvarandra följande tunna linjer och rycka fram så långt som möjligt, innan de sluta tillsammans och öppna eld. Under skydd af denna eld springer skyttelinjen, antingen hel och hållen på en gång eller kompanieller plutonsvis eller i ännu mindre delar framåt ett stycke, stannar, kastar sig ned och skjuter. De bakom skyttelinjen varande afdelningarna, reserverna, följa efter den förra i mer eller mindre upplöst formering och insättas, hvar detta behöves, för att få skyttelinjen framåt och för att öka dess eldkraft, hvarvid artilleriet bör medverka. Visar det sig omöjligt att komma längre fram, nödgas skyttelinjen stanna och tvingas möjligen att medelst sina medförda verktyg uppkasta enkla skydd för att i dessa afbida omslag. Synes elden ha gjort afsedd verkan, d. v. s. skönjes någon afmatning i fiendens eld, skrider den förstärkta skyttelinjen

ytterligare framåt och öfvergår slutligen till bajonettanfall. Bajonettstrid kommer dock sällan i fråga annanstädes än i bebyggda orter, i skansar o. d., som enqvist försvaras. De i anfalllet icke egentligen deltagande trupperna följa efter såsom reservor för att vara till hands, om deras biträde erfordras, eller och användas de till omfattande företag e. d. Den försvarande besätter sin ställning, ofta i tätare formering än den anfallande och med kortare afstånd mellan linjerna, och söker medelst sin eld hålla den anfallande från lifvet och förmå honom att tidigt utveckla sig. Därigenom förlorar nämligen denne tid, och hans anfall mister en del af sin kraft. Det passiva motståndet kan, där det lämpligen låter sig göra, utfyllas med anfallsstötter, hvarjämte den försvarande, om fiendens kraft brytes, kan med huvuddelen af sina krafter öfvergå till anfall. Sådan är den vanliga gången af en folkskrid. Den utvecklar sig dock stundom ganska långsamt och kan ofta länge bölja oafgjord fram och tillbaka eller och läsa fast sig på samma plats. Artilleriets medverkan utöfvar stort inflytande på densamma. Kavallerianfall afvisas med lugn och med icke för tidigt öppnad eld.

C. O. N.

Fothergills ansiktssmärta [fä'thøgil's]. Se **Ansiktssmärta**.

Fotheringhay l. **Fotheringay** [fä'thøringø], by i engelska greisk. Northampton, 15 km. s. v. om Peterborough, vid floden Nen. Ruiner af slottet F., i hvilket Rikard III föddes, 2 okt. 1452, och Maria Stuart hölls fången från 1584 och där hon afrättades, 8 febr. 1587. Jakob I lät rivra detsamma.

Fotij (grek. *Fotios*), ett i den ryska kyrkans historia ej sällsynt namn. Dess märkligaste bärare äro:

1. **Fotij**, metropolit af Kiev, bördig från Peloponnesos, d. 1431. Hans vistelse i Konstantinopel samtidigt med ryska sändebuds därvaro gjorde, att han 1409 kallades till Kiev och sedan till Moskva såsom metropolit efter att ha ordnat de kyrkliga förhållandena i Litauen. Af F:s religiösa skrifter finnas i behåll några sändebref och predikningar (*slava*), som till största delen äro rena översättningar eller efterbildningar af äldre bysantinsk litteratur.

2. **Petr Nikititj Spasskij F.**, f. 1792, d. 1838, väckte såsom präst mycket uppeende genom sin skarpa opposition mot den mystiska strömningen inom Petersburgs högre samhällskretsar och afsågnades 1820 från huvudstaden, men återkallades genom grevinnan Orlova-Tjomenskajas kraftiga bemödanden två år senare från Skovorodskas klostret i guv. Novgorod. Han vann nu ett ofantligt inflytande, äfven hos kejsaren, och lyckades genom hänsynslösa ränker förmå Alexander I att afsätta furst A. N. Golitsyn från posten som undervisningsminister. Under Nikolaus I förlorade han dock betydligt af sin forna maktställning och hemföll åt asketiska excesser. Han begrofs i Jurjevskas klostret, hvars förståndare han en tid varit. F:s personliga förhållande till kejsaren, hans asketism och stora välgörenhet (med grevinnan Orlovas pengar!) gjorde honom mycket populär bland den lägre befolkningen och nästan legendarisk efter hans död. Hans självbiografiska och religiösa skrifter, tryckta i olika tidsskrifter, utmärka sig för en stark känsla, men äro ensidiga, intoleranta och lida af en svulstig oklarhet.

A—d J.

Fötios (grek. *Φώτιος*), bysantinsk patriark, politiker, vetenskapsman och skriftställare, f. omkr. 820 i Konstantinopel, d. 891, är en af den grekiska medeltidens väldigaste gestalter och öfver hufvud en af den grekiska litteraturhistoriens märkligaste personligheter. Han tillhörde en förnäm familj. Hans uppfostran fick den i Bysans vanliga, starkt filologiska läggningen, och redan som mycket ung uppträdde F. själf som filologisk lärarmästare. B. fryndad jämväl med kejsarhuset, hade F. vägen jämnad för sig upp till rikets högsta värdigheter. När patriarken Ignatios 858 på grund af sin frimodighet mot kejsargunstlingen Bardas blef afsatt, utsågs F. till hans efterträdare. På sex dagar vigdes F. till det ena andliga ämbetet efter det andra hela den hierarkiska befordringsskalan igenom och installerades juldagen 858 som patriark. Med äkta bysantinsk hämndlystnad förgrep sig F. därvid grymt mot den afsatte patriarkens släktingar och vänner, en fläck på F:s minne, som hela hans öfriga glänsande verksamhet icke kan utplåna. F:s patriarkat blef af världshistorisk betydelse genom det faktiska fullbordandet af schismen med den romerska kyrkan, som kan betecknas såsom F:s verk. I detta sönderingsverks genomförande kan F. betraktas såsom en bärare af sin nationens innersta önsknings och känslor; grekernas frigörande från hvarje beroende af det föraktade Västerlandet var djupast hvarje bysantinares politiska och kyrkliga mål. Visserligen lyckades Ignatios' anhängare, när Basileios I 867 banat sig väg till tronen, att få F. afsatt och Ignatios åter insatt som patriark, men den försoning med Rom, som åstadkoms på synoden 869, fick motsatt verkan mot den åsyftade. Påfvens och romarnas fordrande uppträdande väckte den nationella stoltheten äfven hos de greker, som den i det sista sökt uppehålla den kyrkliga unionen. Och när F., som snart lyckats vinna kejsarens gunst, 877 för andra gången insattes som patriark, kunde han utan vidare faktiskt genomföra den slutliga brytningen med Rom, äfven om påfven skenbart lyckades att ånyo vinna öfvertaget öfver F. och t. o. m. förmådde Basileios' son och efterträdare, Leon VI, att 886 på nytt afsätta F. samt sända honom i ett kloster att sluta sina dagar. En kommande generation inom den grekiska kyrkan uppskattade bättre än samtiden hans förtjänster och erkände honom som helgon. Under sitt växlingsdiga lif hann F. utveckla en verksamhet på det filologiska och teologiska området, som söker sin like i litteraturhistorien. Äfven under utöfningen af kyrkans högsta ämbete släppte F. aldrig sitt lärarkall. Inför den krets af släpungar, som han samlade omkring sig, lät han föreläsa den antika och tidigare bysantiska litteraturens förnämsta alster och förband hvarje sådan föreläsning med en karakteristisk och kritik af det lästa verket, utförd med den nästan obegränsade lärdom och mångsidighet, som förskaffat F. namn af "bysantinarnas Aristoteles". Ur denna lärarverksamhet framgick också F:s utan all jämförelse betydelsefullaste arbete, jätteverket *Myriobiblon*, vanligen kort och godt *Bibliothēke* benämndt. Hvar ett och ett af dess 280 kapitel innehåller referat eller utdrag af något litterärt arbete samt kritik af dess form och innehåll. Historiska och medicinska, teologiska och naturvetenskapliga, antika och kristna verk gömmas där i brokig

mångfald — blott poesien saknas, betecknande nog för mannen och tiden. Filologiskt och litteraturhistoriskt, är detta verk af enastående betydelse: ett stort antal författare har endast härigenom blifvit närmare kändt för eftervärlden. Viktigt, om och ej i lika hög grad, är äfven det lexikon (*Le'xeon synagoge*), som förskrifver sig från F. och hans lärjungar och hvars källor nu till betydlig del äro förlorade. Ännu omfångsrikare, men kanske ej fullt så storslaget är F:s teologiska författarskap, hvars förnämsta frukt är *Amphilochia*, en samling af mer än 300 teologiska afhandlingar, tillagnade metropoliten Amfilochios och författade under F:s första förvisning från patriarkatet. I form af frågor och svar behandlas en mängd exegetiska spörsmål; äfven profan vetenskap beröres emellertid icke så sällan. Till F:s teologiska skriftställer i höra vidare en rad af bibelkommentarer (endast i fragment bevarade) och polemiska skrifter. Tvisten om "filioque" (om den af Rom fastslagna dogmen om den helige andes utgående äfven af Sonen) fick genom F. i den största af hans afhandlingar öfver detta ämne sin klassiska skrift, förebilden för följande bysantinska århundradens lika tallösa som gagnlösa skrifter "mot latinarna". Synnerligen framstående var F. som homiletiker. Blott få af hans andliga tal äro bevarade; viktigast och intressantast äro hans två predikningar med anledning af de svenske "ryssarnas" öfverfall på Konstantinopel år 860, hvori han såg Guds straffdom öfver samtiden. Äfven som brefskrifvare var F. synnerligen flitig (mer än 200 bref af hans hand äro kända). En kritisk upplaga af F:s efterlämnade skrifter är en af den moderns bysantinologiens stora uppgifter. Tills vidare får man nöja sig med den jämförelsevis läsbara text, som föreligger i Mignes "Patrologia graeca" (vol. 101—104), samt med separatupplagor af ett och annat arbete. V. Lm.

Fotknöl, anat. Se *Ankel*.

Fotkyss var i Österlandet sedan äldsta tider ett tecken till vördnad och hyllning. I Västerlandet infördes detta bruk under de senare romerske kejsarna. I den gamla kristna kyrkan ärades därmed biskopar. Redan på 700-talet fordrade påfvarna fotkyssning äfven af furstar såsom ett tecken till den världsliga maktens beroende af den andliga. Sedan Gregorius VII:s tid (11:e årh.) måste enhvar, vid uppvaktning hos påfven, kyssa honom på foten. Regerande katolska furstar och icke-katolska bekännare äro numera frikallade från denna ceremoni, när de af påfven mottagas.

Fotlager, maskinb. Se *Axellager*, sp. 536.

Fotlagsbent. Se *Fot*.

Fotnervigt, bot., säges ett blad vara, från hvars skifvas bas utgå en medelnerv och två starka sidonerver, som utsända hvar sin kraftiga nerv; dylika blad ha exempelvis *Helleborus* och *Tussilago*. G. L.-m.

fo'to (eng. *photo*), förkortning af *fotografi*.

Fotograf (jfr *Algrafi*), ett fotomekaniskt reproduktionsförfarande, till sitt utförande liknande fotolitografi (se d. o.), men vid hvilket, i st. f. den litografiska stenen, en aluminiumplåt användes. J. Htzg.

Fotobakterier, bot., detsamma som fotogena bakterier (se d. o.).

Fotoelektricitet (af grek. *fös*, ljus) 1. Ljus-

elektricitet, *fys.* Se *Fotoelektriska fenomen*.

Fotoelektriska fenomen (af *fös*, ljus), *fys.*, verkningar af ljus på elektriska processer. Dessa verkningar kunna indelas i tre grupper: 1) fotoelektriska fenomen i trängre mening, 2) ändringar af elektrisk ledningsförmåga vid belysning (se *Fotofon*, *Sellen* och *Ionisering*), 3) framkallande af galvaniska strömmar genom belysning (se *Aktinometer* och *Fotokemi*).

Rörande den första gruppen må anföras följande. När ljus af passende våglängd träffar en metallisk yta, utkastas från denna elektroner (se d. o.) med en hastighet af 10⁷ till 10⁸ cm./sek. Befinner metallen sig i vakuum, bibehålla elektronerna denna hastighet och konstituera ett slags långsamma katodstrålar; men i gaser af atmosfärtryck absorberas elektronerna redan af ett ytterst tunt gasskikt, hvar efter deras vidare rörelse följer lagarna för gasjoner. Ljusets inverkan stiger med aftagande våglängd, och på de flesta metaller äro endast ultraviolettera strålar (se *Spektrum*) verksamma. Undantag bilda alkalimetallerna, som visa stor fotoelektrisk känslighet redan för synbart ljus. Rubidium exempelvis utsänder negativ elektricitet, om det utsättes för ljuset från en svagt glödande glasstaf. En metall, som någon stund varit utsatt för ultraviolet ljus, förlorar delvis sin känslighet, men återvinner denna vid polering och genom hvila i mörker. Dessa "trötthets"-fenomen förklaras af Hallwachs bero på inverkan af vid belysningens bildad ozon.

Den historiska gången i kunskapen om de fotoelektriska fenomenen är i hufvudsak följande. 1887 fann H. Hertz, att en elektrisk gnista slår lättare öfver mellan två metallkuler, om den negativt laddade elektroden utsättes för ultraviolet ljus. Ett år senare upptäckte Hallwachs, att en isolerad metallskiva förlorar negativ elektricitet och laddas positivt till en potential af ett par volt genom liknande bestrålning (*Hallwachs-effekt*). Värdefulla undersökningar utfördes af Righi samt Elster och Geitel, hvilka senare upptäckte alkalimetallernas stora känslighet. Slutligen påvisades 1899 katodstrålningen från en belyst metalltyta i vakuum af Lenard och (oafhångigt) J. J. Thomson. G. N.

Fotofobi (af grek. *fös*, ljus, och *fo'bos*, frukten), *med.*, ljusskygghet, ett symptom, som åtföljer de allra flesta akuta ögonsjukdomar i större eller mindre grad. Den kan bli så stark, att patienternas ögonlock krampaktigt sammandragas och ej utan våld kunna öppnas. Ljusskygghetens häftighet står likväl ej i direkt förhållande till ögonsjukdomens farlighet. Små sår och yttliga affektioner i hornhinnan, i synnerhet hos barn, framkalla i regel den häftigaste och mest oroande fotofobi och ögonlockskrämp, utan att, vid nägorunda riktig skötsel, verklig fara därvid är för handen, under det att de allra betänkligaste och mest djupliggande ögonlidanden ej sällan äro förbundna med ganska ringa eller ingen ljusskygghet. Ofta kvarstår denna lång tid efter det grundlidandet skenbart är öfvervunnet. Behandlingen måste riktas emot orsakerna till den befintliga sjukdomen. Rsr.*

Fotofon (af grek. *fös*, ljus, och *fonē*, ljud), *fys.*, en af amerikanska A. G. Bell och Sumner-Tainter 1880 upfunnen apparat, medelst hvilken ljudet kan fortplantas på större afstand genom användande af

endast ljusvibrationer såsom fortplantningsmedel, således utan tillhjälp af ledningstråd. Fig. 1 visar en form af detta instrument. M är en plan spegel, på hvilken parallella ljusstrålar falla. Efter brytning i linsen L'' förenas strålarna till en brännpunkt i D ,

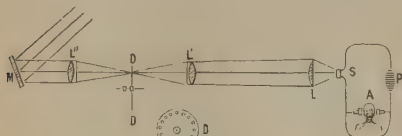

Fig. 1.

spridas vidare mot linsen L' och gå därefter parallella till linsen L , som åter samlar ljuset i brännpunkten S . I denna punkt är anbragt en skifva af selen. P är en galvanisk stapel, hvars ström går genom seleniskifvan och genom tvenne telefoner, mellan hvilka den hörande håller hufvudet, så att han har en telefon för hvardera örat. Om belysningen på skifvan S af en eller annan orsak förändras till sin intensitet, så undergår ock, till följd af selenens egenskap att vid olika belysning erbjuda olika ledningsmotstånd, strömmens styrka en förändring, och denna förändring i strömstyrkan har åter till följd vibrationer i telefonhinnorna samt däraf försakade ljudförmimmelser. Är t. ex. vid DD insatt en roterande skifva med hål i närheten af periferien, så att den af linsen L'' alstrade ljusbilden faller ömsom uti en af öppningarna i skifvan och på mellanrummen mellan öppningarna, så kommer ock ljuset att omväxlande träffa och afstängas från skifvan S . Roterar skifvan D med jämn hastighet och äro öppningarna i densamma på lika afstand, kommer alltså strömmen i telefonerna att regelbundet förstärkas eller försvagas och dessa senare att låta höra ett ljud, liknande en ton. Om åter de på spegeln M eller på linsen L'' fallande strålarna äro reflekterade från en spegel, som själf sättes i vibrationer däri-

utblåst till en kula, i hvilken en svärtad korkkulig ligger. Kulet absorberar ljusstrålarna och meddelar deras energi i form af värme till luften, som följd däraf utvidgar sig mer eller mindre allteft belysningsintensiteten. En gummislang leder likt ett talör ljudvibrationerna in i örat.

Vid nyare fotofoniska försök användes såsom sändningsapparat den s. k. talande ljusbågen Elektrisk ljusbåge). Se vidare Selen och Telefon (trådlös telefonering). L.A.F. (G.N.)

Fotofonograf. Se Fonograf.

Fotogalvanografi, ett af P. Pretsch upfunnen förfarande för framställning af djuptrycksformer avsedda för tryckning i koppartryckspressen. Det nämna förfarandet afviker något från det af Pretsch använda och tillgår på följande sätt. En under ett strecknegativ belyst bikromatgelatinpapp (jfr Pigmenttryck) öfverföres på en försilfrad kopparplåt och behandlas med varmt vatten. Därvid uppstår, på grund af att bikromatgelatinet genom ljusets inverkan förlorat sin löslighet, en gelatinrelief som efter torkning, genom inpudring med graf, göres ledande för elektricitet. Plåten neddoppas i ett kopparsulfatbad, och på galvanisk väg utfälls därur koppar på densamma. Sedan kopparfällningen erhållit tillräcklig tjocklek, hvartill åtgärd 8—10 dygn, lossas den från den ursprungliga plåten och användes som tryckform. Originalets detaljer återgifvas genom detta förfarande med utmärkt skärpa och noggrannhet. Fotogalvanografien användes huvudsakligen vid framställning af värdepapper och finare kartor. En liknande metod för framställning af tryckformer för boktryckspressen benämnes fotogalvanotypi. J. Htz.

Fotogalvanoplastik, ett förfarande, medelst hvilket man, efter en på fotokemisk väg framställd reliefbild med tillhjälp af galvanoplastik (se d. o.), kan framställa en kliché afsedd för tryckning i bok- eller djuptryckspressen (jfr Fotogalvanografi). J. Htz.

Fotogalvanotypi. Se Fotogalvanografi.

Fotogelatinografi [-jelatino-]. Se Ljustryck.

Fotogen [-sén; af grek. *fös*, ljus, och *gēnē*, födas], hufvudsakligen af blandningar af åtskilliga kolväten bestående oljor, som användas till belysning och uppvärmning. De kunna vara framställda på olika sätt, såsom genom destillation af stenkolsolja (Bogheadkol), brunkol, bituminös skiffer, torf, tjära, bergolja o. s. v., och i följd däraf ha de tämligen olika egenskaper och sammansättning. Under de senare årtiondena har bergoljan (se d. o.) nästan utträngt alla andra lysoljor ur världshandeln, och den allra största mängden fotogen beredes af denna olja. Den råa bergoljan kan nämligen, till följd af sin ofta tjockflytande beskaffenhet, sin vidrig lukt och framför allt sin stora eldarfärlighet, ingalunda direkt användas såsom belysningsmedel, utan måste först renas och raffineras. Fotogenen, som öfverdestilleras mellan + 150°—280° C., raffineras genom behandling först med koncentrerad svavelsyra och sedermera (efter tvättning med vatten) med natriumlut. Den sålunda renade oljan (fotogen, kerosen eller raffinerad petroleum) är en klar, lättflytande, färglös eller svagt gul, ofta i blott skillrand tämligen illa luktande vätska, som ej kan blandas med vatten eller sprit, däremot lätt med eter, kolvätska och terpentinolja. Eg. vikten varierar mellan

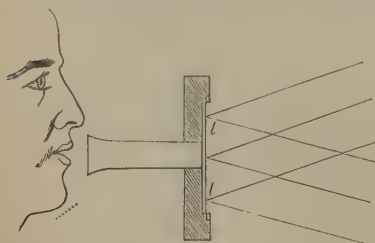

Fig. 2.

genom, att man talar framför densamma, såsom t. ex. den tunna speglande skifvan ll i fig. 2, så kommer ljusknippet att bli omväxlande konvergent och divergent, hvarigenom belysningsintensiteten på skifvan S ökas eller minskas, svarande mot membranens ll s utbuktning, och telefonerna återge hvad som talas. På detta sätt har det lyckats uppnå de resultat af fotofonen att utan ledningstråd fortplanta ljudet 200—300 m. På korta afstand kan såsom mottagningsapparat användas äfven ett glasrör, i ena ändan

O.₆₁ och O.₆₇. — Fotogen är icke någon bestämd kemisk förening, utan en blandning af en stor mängd sådana, af hvilka de flesta och viktigaste äro kolväten af summpasens serie. Till följd af denna fotogenens sammansättning af nästan endast kol och väte kräver densamma för sin fullständiga förbränning mera syre, än samma mängd af en fet olja (hvilken alltid i sig själf innehåller syre) fordrar. Detta syre måste naturligtvis tagas ur luften och fotogenlamporna således konstrueras med bättre lufttillförsel, d. v. s. starkare drag, än som t. ex. behöfdes vid de för användna s. k. moderatörlamporna, i hvilka fet olja (bomolja, rotolja) förbrändes. Af största vikt är, att fotogenen icke innehåller sådana lättflyktiga kolväten, som utgöra hufvudbeständsdelen af petroleumeter och gasolja. De redan vid vanlig temperatur afundnande ångorna af dessa oljor bilda nämligen tillsammans med luft en högst explosiv gasblandning. (Se Eldfarliga oljor.) — Fotogenen nyttjas i oerhörd myckenhet till belysningsmedel, hvar till densamma genom sin prisbillighet och vid förbränningens utvecklade betydliga ljusstyrka förträffligt egnar sig. Rörande fotogens användning som bränsle se Brännmaterial, sp. 416. S. J.—n.*

Fotogena bakterier (af grek. *fōs*, ljus, och *ge'nēn*, födas), *bot.*, sådana bakterier, hvilkas kulturer under vissa betingelser lysa med ett fosforartadt ljus, beroende på uppkomsten af en substans i cellen, som vid oxidering lyser. Äfven en ytterst obetydlig mängd af fritt syre är tillräcklig för att åstadkomma fosforescensfenomenet, hvarför dessa bakterier kunna användas som ett mycket känsligt reagens på fritt syre. Bakterielljusets färg växlar mellan hvitt, grönt och blått. De fotogena bakterierna förekomma i synnerhet i hafvet och äro orsaken till de lysande fläckar, som ofta iakttagas på döda fiskar. En art, *Micrococcus phosphoreus*, kommer lätt till utveckling på slaktadt kött, som fuktadt med saltlake fått ligga någon tid på ett svalt ställe. Dessa bakterier äro oskadliga för hälsan. G. L.—m.

Fotogenglödljus [-fēn-]. Se Glödljus.

Fotogenkök [-fēn-]. Se Kokapparater.

Fotogenlampa [-fēn-]. Se Lampa.

Fotogenmotor [-fēn-]. Se Explosionsmaskin och Petroleummaskin.

Fotoglyfi (af grek. *fōs*, ljus, och *gly'fēn*, urholka), ett föräldradt fotografvyrförfarande.

Fotoglypti. Se Woodburytryck.

Fotograf (af grek. *fōs*, ljus, och *gra'fēn*, inrista), en person, som förstår att utöfva fotografieringskonsten eller har densamma till sitt yrke. — **Fotografisk**, som har afseende på eller åstadkommes medelst fotografen; äfven i figurlig betydelse, t. ex. fotografiskt trogen afbildning: en i alla detaljer trogen afbildning. Se Fotografi. — **Fotografiera**, med hjälp af ljusets inverkan frambringa afbildningar.

Fotografi (se Fotografi), konsten att med tillhjälp af ljuset och ljuskänsliga ämnen framställa bilder; en genom denna konst åstadkommen bild.

Att vissa ämnen, i synnerhet klorosilver och andra silfverföreningar, under ljusets inverkan undergå en kemisk förändring och i allmänhet mörkna, har sedan flera hundra år tillbaka varit bekant, och i synnerhet under 1600- och 1700-talen gjordes många försök med ljuskänsliga ämnen. Dessa försök

åsyftade emellertid endast intressanta kemiska experiment eller studier öfver ljusets natur. De första kända försöken att använda ljuskänsliga ämnen för att åstadkomma afbildningar gjordes 1727 af den tyske läkaren J. H. Schulze. Han iakttog, att ett slam framställt af silfvernitratlösning och krita var ljuskänsligt och mörknade i solen. Genom att fästa schabloner, i hvilka bokstäver voro utskurna, på en glasflaska, som innehöll ett sådant slam, erhöill han efter belysning i solen afbildningar af bokstäfverna. Schulzes försök råkade emellertid i glömska. 1802 lyckades det engelsmännen T. Wedgwood och H. Davy att framställa ett ljuskänsligt papper genom att indränka vanligt papper med en lösning af silfverniträt. Genom att belysa detta papper under ett ogenomskinligt föremål erhöills en skuggbild af föremålet; de af solljuset påverkade ställena blefvo bruna, under det att de af föremålet skyddade ställena förblefvo ljusa. De på detta sätt erhållna bilderna voro emellertid af ringa värde, då man ej kände något medel att fixera dem; de hvita partierna mörknade småningom, och bilden försvann. Sedan 1814 arbetade fransmannen N. Niepce (se d. o.) på att framställa hållbara ljusbilder och lyckades att afbildna hvilka föremål som helst i naturen genom att använda den af Porta på 1500-talet beskrifna kameran, *camera obscura* (se nedan). Niepce försökte flera ljuskänsliga preparat, bl. a. asfalt. Med en lösning af asfalt i lavendelojor öfverdrog han en metallskifva och erhöill på detta sätt, sedan lösningsmedlet afundstat, en tunn asfalthinna, som hade egenskapen att efter belysning förlora sin löslighet i de för asfalten vanliga lösningsmedlen, terpentin, bensin etc. Genom att belysa en sålunda preparerad metallplåt i kameran under flera timmar och sedan behandla den med terpentin erhöill han en bild. En sådan med asfalt preparerad metallplåt, belyst i kontakt under en teckning i streckmaner och sedan behandlad med terpentin, för att aflägsna de teckningens mörka linjer motsvarande, ännu lösliga ställena af asfalthinnan, kunde genom behandling med syra etsas in i metallplåten, hvarvid asfalthinnan skyddade de icke blottade ställena mot etsmedlets inverkan. Niepce erhöill sålunda en plåt, som i likhet med en graverad plåt kunde insvärtas med färg och tryckas; han kallade detta förfarande, som sålunda blef det första fotomekaniska tryckförandet, för *heliografi*. 1829 förenade sig Niepce med Daguerre (se d. o.), som äfven, ehuru med mindre framgång, gjort försök i samma riktning. Efter Niepces död (1833) fortsatte Daguerre ensam försöken och lyckades 1837 att med joderade silfverplåtar och kvicksilfverframkallning lösa uppgiften att framställa hållbara ljusbilder på ett lätt utförbart sätt. Vid detta förfarande, som efter sin uppnåddes benämndes daguerrotypi (se d. o.), kom för första gången det ytterst viktiga tillvägagångssättet till användning, att ett genom kort belysning erhållet osynligt ljusintryck genom en annan process, *framkallning*, gjordes synligt. Daguerrotypien offentliggjordes 1839. Ungefär samtidigt meddelade engelsmannen F. Talbot ett förfarande för framställning af kontaktbilder på papper efter teckningar, kopparstick e. d. och använde därtill ett klorosilverpapper; senare framställde han ett jodsilverpapper, som belystes helt kort i kameran, hvarvid en osynlig

endast ljusvibrationer såsom fortplantningsmedel, således utan tillhjälp af ledningstråd. Fig. 1 visar en form af detta instrument. M är en plan spegel, på hvilken parallella ljusstrålar falla. Efter brytning i linsen L'' förenas strålarna till en brännpunkt i D ,

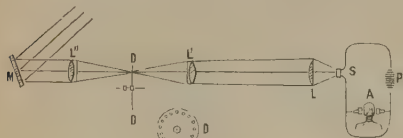

Fig. 1.

spridas vidare mot linsen L' och gå därefter parallella till linsen L , som åter samlar ljuset i brännpunkten S . I denna punkt är anbragt en skifva af selen. P är en galvanisk stapel, hvars ström går genom seleniskifvan och genom tvenne telefoner, mellan hvilka den hörande håller hufvudet, så att han har en telefon för hvardera örat. Om belysningen på skifvan S af en eller annan orsak förändras till sin intensitet, så undergår ock, till följd af selenens egenskap att vid olika belysning erbjuda olika ledningsmotstånd, strömmens styrka en förändring, och denna förändring i strömstyrkan har åter till följd vibrationer i telefonhinnorna samt däraf försakade ljudförmimmelser. Är t. ex. vid DD insatt en roterande skifva med hål i närheten af periferien, så att den af linsen L'' alstrade ljusbilden faller ömsom uti en af öppningarna i skifvan och på mellanrummen mellan öppningarna, så kommer ock ljuset att omväxlande träffa och afstångas från skifvan S . Roterar skifvan D med jämn hastighet och äro öppningarna i densamma på lika afstand, kommer alltså strömmen i telefonerna att regelbundet förstärkas eller försvagas och dessa senare att låta höra ett ljud, liknande en ton. Om åter de på spegeln M eller på linsen L'' fallande strålarna äro reflekterade från en spegel, som själf sättes i vibrationer däri-

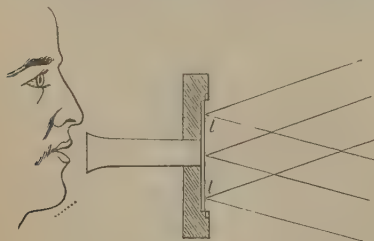

Fig. 2.

genom, att man talar framför densamma, såsom t. ex. den tunna speglande skifvan U i fig. 2, så kommer ljusknippen att bli omväxlande konvergent och divergent, hvarigenom belysningsintensiteten på skifvan S ökas eller minskas, svarande mot membranens U s utbuktning, och telefonerna återge hvad som talas. På detta sätt har det lyckats uppfinnarna af fotofonen att utan ledningstråd fortplanta ljudet 200—300 m. På korta afstand kan såsom mottagningsapparat användas äfven ett glasrör, i ena ändan

utblåst till en kula, i hvilken en svärtad korkkulig ligger. Kolet absorberar ljusstrålarna och meddelar deras energi i form af värme till luften, som följd däraf utvidgar sig mer eller mindre allteft belysningsintensiteten. En gummislang leder likt ett talrör ljudvibrationerna in i örat.

Vid nyare fotofoniska försök användes såsom sändningsapparat den s. k. talande ljusbågen Elektrisk ljusbåge). Se vidare Selen och Telefon (trådlös telefonering). L.A.F. (G.N.)

Fotofonograf. Se Fonograf.

Fotogalvanografi. Ett af P. Pretsch upfunnen förfarande för framställning af djuptrycksformer användes för tryckning i koppartryckspressen. Det numera använda utförandet afviker något från det Pretsch använda och tillgår på följande sätt. En under ett strecknegativ belyst bikromatgelatinpapp (jfr Pigmenttryck) öfverföres på en försilfrad kopparplåt och behandlas med varmt vatten. Därvid uppstår, på grund af att bikromatgelatinet genom ljusets inverkan förlorat sin löslighet, en gelatinrelief som efter torkning, genom inpudring med graf, göres ledande för elektricitet. Plåten neddoppas i ett kopparsulfatbad, och på galvanisk väg utfälls därur koppar på densamma. Sedan kopparfällningen erhållit tillräcklig tjocklek, hvartill åtgå 8—10 dygn, lossas den från den ursprungliga plåten och användes som tryckform. Originalets detaljer återgifvas genom detta förfarande med utmärkt skärpa och noggrannhet. Fotogalvanografien användes huvudsakligen vid framställning af värdepapper och finare kartor. En liknande metod för framställning af tryckformer för boktryckspressen benämnes fotogalvanotypi. J. Htz.

Fotogalvanoplastik. Ett förfarande, medelst hvilket man, efter en på fotokemisk väg framställd reliefbild med tillhjälp af galvanoplastik (se d. o.), kan framställa en kliché afsedd för tryckning i bok- eller djuptryckspressen (jfr Fotogalvanografi). J. Htz.

Fotogalvanotypi. Se Fotogalvanografi.

Fotogelatinografi [-gelatino-]. Se Ljustryck.

Fotogen [-fōn; af grek. *fōs*, ljus, och *gēnē*, födas], hufvudsakligen af blandningar af åtskilliga kolväten bestående oljor, som användas till belysning och uppvärmning. De kunna vara framställda på olika sätt, såsom genom destillation af stenkol (Bogheadkol), brunkol, bituminös skiffer, torf, tjära, bergolja o. s. v., och i följd däraf ha de tämligen olika egenskaper och sammansättning. Under de senare årtiondena har bergoljan (se d. o.) nästan utträngt alla andra lysoljor ur världshandeln, och den allra största mängden fotogen beredes af denna olja. Den råa bergoljan kan nämligen, till följd af sin ofta tjockflytande beskaffenhet, sin vidriga lukt och framför allt sin stora eldarlighet, ingalunda direkt användas såsom belysningsmedel, utan måste först renas och raffineras. Fotogenen, som överdestilleras mellan + 150°—280° C., raffinerat genom behandling först med koncentrerad svavelsyra och sedermera (efter tvättning med vatten) med natriumlut. Den sålunda renade oljan (fotogen, kerosen eller raffinerad petroleum) är en klar, lättflytande, färglös eller svagt gul, ofta i blott skillrand tämligen illa luktande vätska, som ej kan blandas med vatten eller sprit, däremot lätt med eter, kolvätsa och terpentinolja. Eg. vikten varierar mellan

O.₆₁ och O.₆₇. — Fotogen är icke någon bestämd kemisk förening, utan en blandning af en stor mängd sådana, af hvilka de flesta och viktigaste äro kolväten af sumpgasens serie. Till följd af denna fotogenens sammansättning af nästan endast kol och väte kräver densamma för sin fullständiga förbränning mera syre, än samma mängd af en fet olja (hvilken alltid i sig själf innehåller syre) fordrar. Detta syre måste naturligtvis tagas ur luften och fotogenlamporna således konstrueras med bättre lufttillförsel, d. v. s. starkare drag, än som t. ex. behöfdes vid de för användna s. k. moderatörlamporna, i hvilka fet olja (bomolja, rotolja) förbrändes. Af största vikt är, att fotogenen icke innehåller sådana lättflyktiga kolväten, som utgöra hufvudbeständsdelen af petroleumeter och gasolja. De redan vid vanlig temperatur afundnande ångorna af dessa oljor bilda nämligen tillsammans med luft en högst explosiv gasblandning. (Se Eldfarliga oljor.) — Fotogenen nyttjas i oerhörd myckenhet till belysningsmedel, hvar till densamma genom sin prisbillighet och vid förbränningen utvecklade betydliga ljusstyrka förträffligt egna sig. Rörande fotogens användning som bränsle se Brännmaterial, sp. 416. S. J.—n.*

Fotogena bakterier (af grek. *fōs*, ljus, och *genēn*, födas), *bot.*, sådana bakterier, hvilkas kulturer under vissa betingelser lysa med ett fosforartadt ljus, beroende på uppkomsten af en substans i cellen, som vid oxidering lyser. Äfven en ytterst obetydlig mängd af fritt syre är tillräcklig för att åstadkomma fosforescensfenomenet, hvarför dessa bakterier kunna användas som ett mycket känsligt reagens på fritt syre. Bakteriellusets färg växlar mellan hvitt, grönt och blått. De fotogena bakterierna förekomma i synnerhet i hafvet och äro orsaken till de lysande fläckar, som ofta iakttagas på döda fiskar. En art, *Micrococcus phosphoreus*, kommer lätt till utveckling på slaktadt kött, som fuktadt med saltlake fått ligga någon tid på ett svalt ställe. Dessa bakterier äro oskadliga för hälsan. G. L.—m.

Fotogenglödljus [-fēn-]. Se Glödljus.

Fotogenkök [-fēn-]. Se Kokapparater.

Fotogenlampa [-fēn-]. Se Lampa.

Fotogenmotor [-fēn-]. Se Explosionsmaskin och Petroleummaskin.

Fotoglyfi (af grek. *fōs*, ljus, och *glyfēn*, urholka), ett föråldradt fotografvrförfarande.

Fotoglypti. Se Woodburytryck.

Fotograf (af grek. *fōs*, ljus, och *grafēn*, inrista), en person, som förstär att utöfva fotografieringskonsten eller har densamma till sitt yrke. — Fotografisk, som har afseende på eller åstadkommes medelst fotografen; äfven i figurlig betydelse, t. ex. fotografiskt trogen afbildning: en i alla detaljer trogen afbildning. Se Fotografi. — Fotografiera, med hjälp af ljusets inverkan frambringa afbildningar.

Fotografi (se Fotografi), konsten att med tillhjälp af ljuset och ljuskänsliga ämnen framställa bilder; en genom denna konst åstadkommen bild.

Att vissa ämnen, i synnerhet klorosilver och andra silfverföreningar, under ljusets inverkan undergå en kemisk förändring och i allmänhet mörkna, har sedan flera hundra år tillbaka varit bekant, och i synnerhet under 1600- och 1700-talen gjordes många försök med ljuskänsliga ämnen. Dessa försök

åsyftade emellertid endast intressanta kemiska experiment eller studier öfver ljusets natur. De första kända försöken att använda ljuskänsliga ämnen för att åstadkomma afbildningar gjordes 1727 af den tyske läkaren J. H. Schulze. Han iakttog, att ett slam framställt af silfvernitratlösning och krita var ljuskänsligt och mörknade i solen. Genom att fästa schabloner, i hvilka bokstäfver voro utskurna, på en glasflaska, som innehöll ett sådant slam, erhöll han efter belysning i solen afbildningar af bokstäfverna. Schulzes försök råkade emellertid i glömska. 1802 lyckades det engelsmännen T. Wedgwood och H. Davy att framställa ett ljuskänsligt papper genom att indränka vanligt papper med en lösning af silfverniträt. Genom att belysa detta papper under ett ogenomskinligt föremål erhöles en skuggbild af föremålet; de af solljuset påverkade ställena blefvo bruna, under det att de af föremålet skyddade ställena förblefvo ljusa. De på detta sätt erhållna bilderna voro emellertid af ringa värde, då man ej kände något medel att fixera dem; de hvita partierna mörknade småningom, och bilden försvann. Sedan 1814 arbetade fransmannen N. Niepce (se d. o.) på att framställa hållbara ljusbilder och lyckades att afbildna hvilka föremål som helst i naturen genom att använda den af Porta på 1500-talet beskrifna kameran, *camera obscura* (se nedan). Niepce försökte flera ljuskänsliga preparat, bl. a. asfalt. Med en lösning af asfalt i lavendelolja öfverdrog han en metallskiffa och erhöil på detta sätt, sedan lösningsmedlet afundstat, en tunn asfalthinna, som hade egenskapen att efter belysning förlora sin löslighet i de för asfalten vanliga lösningsmedlen, terpentin, bensin etc. Genom att belysa en sålunda preparerad metallplåt i kameran under flera timmar och sedan behandla den med terpentin erhöil han en bild. En sådan med asfalt preparerad metallplåt, belyst i kontakt under en teckning i streckmaner och sedan behandlad med terpentin, för att aflägsna de teckningens mörka linjer motsvarande, ännu lösliga ställena af asfalthinnan, kunde genom behandling med syra etsas in i metallplåten, hvarvid asfalthinnan skyddade de icke blottade ställena mot etsmedlets inverkan. Niepce erhöil sålunda en plåt, som i likhet med en graverad plåt kunde insvärtas med färg och tryckas; han kallade detta förfarande, som sålunda blef det första fotomekaniska tryckförfarandet, för *heliografi*. 1829 förenade sig Niepce med Daguerre (se d. o.), som äfven, ehuru med mindre framgång, gjort försök i samma riktning. Efter Niepces död (1833) fortsatte Daguerre ensam försöken och lyckades 1837 att med joderade silfverplåtar och kvicksilfverframkallning lösa uppgiften att framställa hållbara ljusbilder på ett lätt utförbart sätt. Vid detta förfarande, som efter sin uppfinnare benämndes daguerrotyp (se d. o.), kom för första gången det ytterst viktiga tillvägagångssättet till användning, att ett genom kort belysning erhållet osynligt ljusinttryck genom en annan process, *framkallning*, gjordes synligt. Daguerrotypen offentliggjordes 1839. Ungefär samtidigt meddelade engelsmannen F. Talbot ett förfarande för framställning af kontaktbilder på papper efter teckningar, kopparstick e. d. och använde därtill ett klorosilverpapper; senare framställde han ett jodsilfverpapper, som belystes helt kort i kameran, hvarvid en osynlig

bild uppstod, hvilken sedan framkallades med gallussyra. Såsom fixeringsmedel använde Talbot i likhet med Daguerre efter sir John Herschels anvisning undersvafvelsyrligt natron. Efter den sålunda framställda negativa bilden framställdes sedan genom kontaktkopiering de positiva aftrycken. Förfarandet benämndes efter sin uppfinnare *talbotypi*. Till följd af papperets korniga struktur erhöå talbotypierna ett groft och oskönt utseende. Talbots förfarande förbättrades 1847 af Niepce de St Victor, som öfvergöt en glasskiva med jodkaliumhaltig ägghvita och doppade den sålunda preparerade plåten i silfvernitratlösning, hvarigenom jodsilfver bildades i hinnan. Fransmannen Le Gray och engelsmannen Archer använde 1851 kolloidum i st. f. ägghvita och erhöå därmed utmärkta resultat.

Härmed var det så viktiga *jodsilfverkolloidumförfarandet* (kolloidum-metoden) upfunnet, hvilket på grund af sin betydligt större ljuskänslighet och möjlighet att på ett enkelt sätt mångfaldigas alldeles utträngde den dittills brukade dagerrotypien och blef tills vidare det enda förfaringssättet för framställning af den negativa bilden. Utöfandet är följande. En ytterst noga rengjord glasskiva öfvergutes med kolloidum försatt med jodsalter. (I vissa fall tillsättes äfven något bromsalt.) Innan den hinna, som därigenom bildas, hunnit torka, nedsänkes plåten i en lösning af silfvernitratt (*silfverbadd*), hvarvid hinnan till följd af det bildade jodsilfret antager en gulhvitt färg. Plåten belyses, "exponeras", i vått tillstånd (däraf benämningen "våtplåt") och framkallas med järnvitriollösning, som är surgjord med svafvelsyra eller ättiksyra. Ur den silfvernitratlösning, som medföljer hinnan, reduceras vid framkallningen ytterst fint fördelat metalliskt silfver, som lagrar sig på de belysta ställena, och en negativ bild erhålles. Plåten fixeras i en lösning af undersvafvelsyrligt natron, tvättas och torkas. För tagning af porträtt, landskap o. d. är jodsilfverkolloidumförfarandet numera undanträngd af bromsilfvergelatinförfarandet (se nedan), men har fortfarande stor användning inom den fotomekaniska reproduktionstekniken.

I början af 1880-talet kom *bromsilfvergelatinemulsionsförfarandet* (bromsilfver-metoden) i allmänt bruk och är numera det utan jämförelse mest använda förfarandet för framställning af den negativa bilden, dels på grund af bromsilfverplåtens vida större känslighet, dels på grund af att bromsilfverplåtarna äro hållbara och kunna föras färdiga i handeln (i motsats till kolloidumplåtarna, som måste prepareras strax före användandet). Bromsilfvergelatinemulsion framställdes först af engelsmannen Maddox 1871, förbättrades af King, Bennett, Monckhoven, Eder m. fl. Med införandet af bromsilfverplåten kunde exponeringstiden reduceras till en bråkdel af en sekund; en springande häst, ett framållande järnvägståg, ja till och med en kanonkula i flykten kan skarpt afbildas. Bromsilfvergelatinemulsion framställer man genom att blanda en varm med alkalibromid försatt gelatinlösning med en lösning af silfvernitratt. Vid blandningen, som företages i mörkrummet vid rött ljus, uppstår bromsilfver i form af ytterst fina korn, som med gelatinlösningen bilda en emulsion. Emulsionen, som först har en jämförelsevis ringa känslighet, får undergå en s. k.

mogningsprocess genom att $\frac{1}{2}$ —1 timme hållas uppvärmd, hvarigenom känsligheten i högst betydlig grad ökas. För att befria emulsionen från öfverskott af alkalibromid och bildadt alkalinitrat, tvättas emulsionen i små stycken sönderdelade emulsionskrukar i rent vatten, hvarvid öfvan nämnda ämnen på grund af sin löslighet småningom aflägsnas. Emulsionen smältes åter och gutes med tillhjälp af därtill konstruerade maskiner på glasskivor (*plåtar*) eller celloidhinnor (*films*, se d. o.) och torkas.

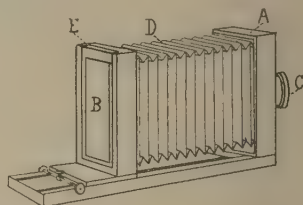

Fig. 1. Kamera.

Plåten exponeras i en kamera. Fig. 1 visar en sådan åsidd för fotografiska ändamål. På främre väggan A är objektivet C monteradt. E är en träram ljustätt förenad med A genom bälgen D, så att den kan närmast eller aflägsnas från väggan A, hvarigenom bildens skarpa inställning på den matta glasskivan, visirskivan, B möjliggöres. Den känsliga plåten inlägges i kassetten (fig. 2), en ljustätt låda försedd med en skjutlucka. Sedan bilden är skarpt inställd på mattskivan, be-

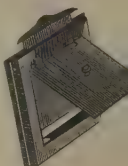

Fig. 2. Kasset.

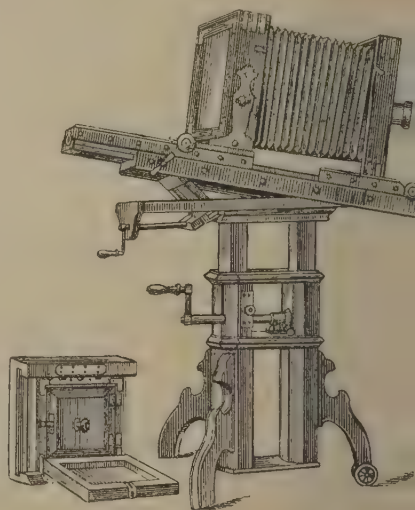

Fig. 3. Ateljékamera med stativ.

ges denna, kassetten insättes, hvarigenom den insliga plåten kommer att intaga samma läge, som attskifvan hade, och plåten exponeras för ljuset. Kameran konstrueras olika alltefter det arbete, för hvilket den är afsedd. Fig. 3 visar en ateljékamera med stativ, afsedd för porträttfotografering och andra arbeten i ateljén. År kameran afsedd för resor, göres den hopfällbar, så att den lätt kan transporteras, *reskamera* (fig. 4). Mycket stor användning

Fig. 4. Reskamera med stativ.

a på senare tiden *handkamerorna* fått. De förenammas af mycket växlande konstruktioner. Vanligen äro de afsedda för films; stundom äro de konstruerade, att såväl films som plåtar kunna användas. Fig. 5 visar en mycket vanlig handkamera, s. k. kodaktyp, afsedd för rullfilms; fig. 6 visar en handkamera för plåtar. För att obemärkt kunna fotografera använder man *detektivkamera* (se d. o.). Inställningen sker vid handkamerorna i regel med hjälp af en skala och en s. k. *sökare*. Inom den tomeaniska reproduktionstekniken användas kameror af särskild konstruktion, *reproduktionskameror* (se d. o.).

En mycket viktig del af den fotografiska apparaten är *objektivet*; på detta beror i hög grad den fotografiska bildens godhet. — Vid konstruktionen af fotografiska objektiver eftersträfvat man, att, i förening

med korrekt och skarp teckning, stor ljusstyrka och stor bildvinkel, i ett möjligast plant bildfält, så fullständigt som möjligt åter förena de från de olika punkterna hos ett mycket aflägsset föremål utgående strålarna till motsvarande punkter i bildfältet. Dessa betingelser uppfyllas närmast af de moderna *anastigmaterna*. Ett objektivs ljusstyrka är beroende af förhållandet mellan den använda linsöppningen och brännvidden; ju större linsens diameter är i förhållande till brännvidden, desto ljusstarkare är objektivet. Relativa ljusstyrkan hos två objektiver med linsdiametrarna D och d och med brännvidderna F och f förhålla sig

som $\left(\frac{D}{F}\right)^2 : \left(\frac{d}{f}\right)^2$. Vid de ljusstarkaste porträttobjektiven är förhållandet $\frac{d}{F} = 1/2,5 - 1/4$, vid vidvinkel-

objektiven $1/12 - 1/18$. Bildvinkeln, som hos de ljusstarka porträttobjektiven är helt liten, kan vid vidvinkelobjektiven uppgå till $100 - 110^\circ$. Bildens storlek är beroende på objektivets brännvidd och föremålets afstånd, så att ju längre brännvidd objektivet har och ju närmare föremålet är, desto större blir bilden. (Undantag göra teleobjektiven. Se nedan.) Djupteckningen, d. v. s. förmågan att samtidigt tillräckligt skarpt återgifva närmare och mera aflägsna föremål, är beroende endast på brännviddens förhållande till linsöppningen. Ju mindre denna senare är i förhållande till brännvidden, d. v. s. ju ljussvagare objektivet är, desto djupare skarpt tecknar objektivet. Genom att insätta blandare (se *Diafragma*), så att endast den centrala delen af linsen blir använd, erhåller man större djupskärpa. Därigenom erhålles äfven bättre allmän skärpa, men samtidigt blir naturligtvis objektivet ljussvagare. Sjämsides med den fotografiska teknikens utveckling gjordes stora förbättringar af de fotografiska objektiven. Daguerre använde 1839 ett af Chevalier beräknadt och framställt akromatiskt objektiv, som bestod af kron- och flintglas. Detta teknade emellertid ej korrekt och var synnerligen ljussvagt. Objektiver af denna typ, s. k. *landskapslins* i. *landskapsobjektiver* (fig. 8), användas ännu på grund af sin prisbillighet. Redan 1840 beräknade Petzval och fabricerade Voigtländer det första ljusstarka *porträtt-dubbelobjektivet* (fig. 9); det teknade mera korrekt och har, hvad ljusstyrka beträffar, först under de senaste årtiondena blifvit öfverträffadt. 1866 beräknade A. Steinheil *aplanaten* (se d. o. samt fig. 10 o. 11) och 1881 *antiplaneten* (se under *Aplanat*). Aplanatiska objektiver förekomma under olika namn: *euryoskop* (se d. o.), *rektilinear*, *lynkeioskop* etc. Med tillhjälp af de af Schott i Jena uppfunna nya glassorterna lyckades det 1887 A. Miethe att beräkna det första anastigmatiska objektivet, *anastigmat* (se d. o. samt fig. 12). Äfven anastigmaterna förekomma under flera olika namn. En från de nämnda, med afseende på sin konstruktion tämligen afvikande objektivtyp är *tripletobjektivet* (Dallmeyer's tripletlins 1861; Zeiss' triplet-apokromat 1890; Voigtländer's triplet-anastigmat 1901, se fig. 13, etc.). För att vid tagning af aflägsna föremål erhålla en tämligen stor bild använder man *teleobjektivet* (konstrueradt af A. Miethe 1890, utfördt af Zeiss m. fl.; se fig. 14). Rätt stor användning ha de s. k. *satsobjektiven* och *sats-anastigmaterna* fått. De bestå

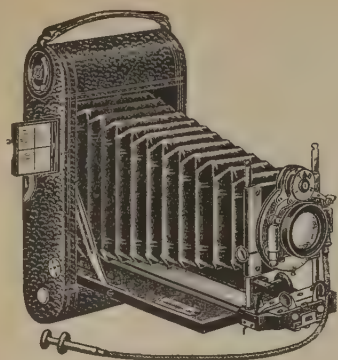

Fig. 5. Handkamera för rullfilms, kodaktyp.

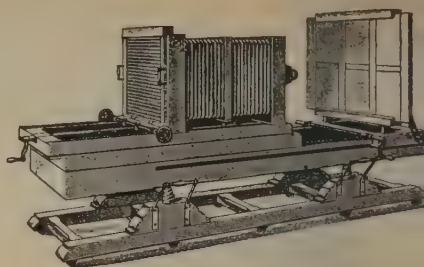

Fig. 7. Reproduktionskamera.

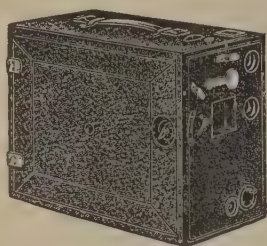
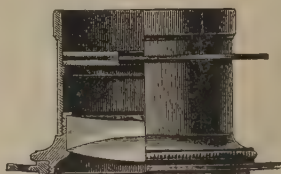
Fig. 6. Handkamera för plåtar,
s. k. lådkamera.

Fig. 8. Landskapslinse

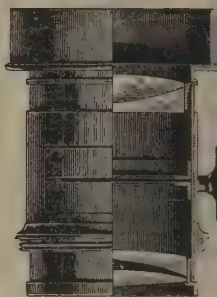

Fig. 9. Petzvals porträttobjektiv

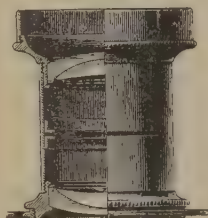

Fig. 10. Steinheils applanat.

Fig. 11. Steinheils vidvinkelaplanat.

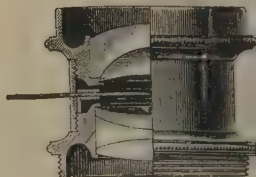

Fig. 12. Anastigmat af Zeiss.

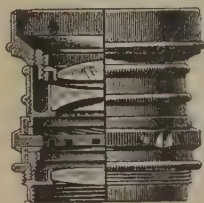
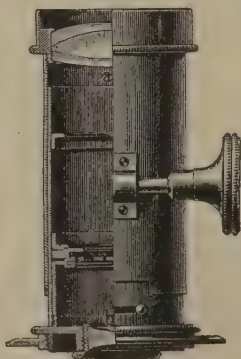
Fig. 13. Triplet-anastigmat
af Voigtländer.

Fig. 14. Zeiss' teleobjektiv.

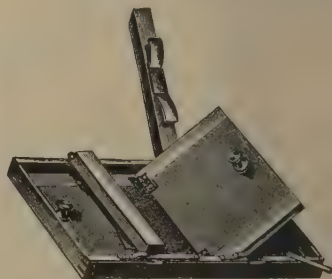

Fig. 17. Kopieringsram.

af ett antal lösa akromatiska, resp. anastigmatiska, linser, som kunna kombineras så, att objektivet af olika brännvidd erhållas, hvarigenom från samma ståndpunkt olika stora bilder kunna tagas.

Den negativa bildens framställning sker däri-
genom, att den känsliga plåten exponeras i kameran
och framkallas. Exponeringstidens längd bestämmes
af ljusets styrka och färg, objektivets ljusstyrka och
plåtens känslighet samt af sammansättningen och
temperaturen hos framkallaren. Vid exponeringen
uppstår en osynlig s. k. *latent ljusbild*, som först
efter behandling med en framkallare blir synlig och
hvars kemiska natur ännu ej är fullt utredd.
Framkallaren består af ett reducerande ämne, hvars
reducerande förmåga är så anpassad, att den redu-
cerar endast det af ljuset påverkade bromsilfret
till metalliskt silver. Emedan den vanliga brom-
silfverplåten är ytterst ringa känslig för rött ljus,
kan framkallningen ske vid en mörkrumsbelysning af
denna färg. Efter framkallningen afspolas plåten med

Fig. 15. Negativ bild.

vatten och fixeras i en lösning af undersvafvelsyrligt
natron, hvarigenom det icke reducerade bromsilfret
aflägsnas och plåten blir ljusbeständig (se *Fixe-
ring*). Man erhåller sålunda en negativ bild (se fig.
15), som består af silver i form af ytterst fina svarta
korn inbäddade i gelatinhinnan. Rester af fixerings-
lösningen och de vid fixeringen bildade salterna må-
ste omsorgsfullt aflägsnas, hvilket sker genom 1—2
timmars tvättning med vatten. Har negativet ej den
rätta intensiteten, får det undergå förstärkning eller
försvagning. Förstärkning användes, om ne-
gativets mörkare partier äro för genomskinliga. (Ett
sådant negativ kallas "tunt" och lämnar kontrast-
lösa positiva aftryck.) Till förstärkning användes
vanligast en lösning af kvicksilfverklorid (sublimat),
hvari den negativa bilden, till följd af bildad kvick-
silfverklorur och silfverklorid, blir hvit; genom be-
handling med t. ex. natriumsulfatlösning reduceras
 dessa ämnen till metalliskt kvicksilver och silver.
Det tillskott af kvicksilver, som sålunda tillkommer,
gör negativet "tätare". Försvagning användes,
om negativet är för ogenomskinligt eller är
 "hårt", d. v. s. visar för stora kontraster med af-
vande på skuggor och dagrar. Negativet behandlas
 då med något ämne, som förmår upplösa silfret.
Sålunda en allmän försvagning, användes vanligen
 "farmers försvagare", som består af rött blodlutsalt

(ferricyankalium) och undersvafvelsyrligt natron i
vattenlösning. Ferricyankaliet bildar med silfret
ferrocyanilsilver, som, i den mån det bildas, löses i
det närvarande undersvafvelsyrliga natronet. Är det
fråga om att minska kontrasterna, behandlas ne-
gativet med ammoniumpersulfatförsvagaren, som har
egenskapen att företrädesvis angripa och upplösa
silfret i de silfverrika partierna af negativet. Efter
förstärkningen, resp. försvagningen, tvättas negati-
vet ånyo, torkas och underkastas eventuell retusch.

Retuscheringen har till ändamål att af-
hjälpa felaktigheter, såsom prickar o. d., som finnas
i plåtens hinna, och att mildra eller utjämna sådana
fel, som uppstått till följd af den vanliga plåtens
oförmåga att återgifva föremålets färger i de ton-
värden, i hvilka de te sig för ögat. I porträttfoto-
grafen afses därmed stundom äfven en försköning.
Retuscheringen sker med blyertspenna eller med färg
och pensel.

Till framställning af de positiva bilderna (se
fig. 16) användes mest med klorsilfver försett
papper, s. k. kopieringspapper (fotografiskt papper).
Kopieringspapper framställes exempelvis därigenom,
att man låter ett med stärkelse och koksalt för-
prepareradt papper, s. k. saltpapper (använt
under 1850-talet), flyta på en lösning af silfver-
nitrat. Därigenom bildas klorsilfver i papperet,
som vid belysningen genom ljusets inverkan redu-

Fig. 16. Positiv bild.

ceras till metalliskt silver, hvarvid papperet små-
ningom mörknar och till sist antager en intensivt
brun eller violettbrun färg. I slutet af 1850-talet
ersattes stärkelsen med äggvita (albumin). Albumin-
papperet har sedan början af 1890-talet alltmer
utträngts af emulsionspapperen, företrädesvis klor-
silfverkollodiumemulsionspapper (kollodiumpapper,
celloidinpapper) och klorsilfvergelatinpapper l. ari-
stopapper. Utom äggvita, kollodium, gelatin an-
vändas såsom bindemedel för klorsilfret äfven andra
ämnen, t. ex. protalbin, kasein, harts (protalbin-
papper, kaseinpapper etc.). Emulsionspapperen
prepareras vanligen på ett med baryumsulfat för-
prepareradt papper, barytpapper. Mycket stor ut-
bredning fåt på senaste åren de s. k. matta celloidin-
papperen; de framställas på matt barytpapper,
och till emulsionen användes ett kollodium med min-
dre pyroxylinhalt än vanligt. Kopieringen sker däri-
genom, att det ljuskänsliga papperet i en kopierings-

ram (fig. 17) bringas i god kontakt med negativet och utsättes för ljusets inverkan, till dess bilden blivit tillräckligt mörk. Sedan bilden är färdigkopierad, tvättar man den i vatten för att aflägsna silfverniträt och citronsyra (den senare tillsättes för att göra papperet hållbart), hvilka ämnen skulle inverka störande vid den följande toningsprocessen. *Toningen* har till uppgift att gifva bilden en vackrare färgton och sker med ett s. k. *guldbad* i. *tonbad*, en neutral eller svagt alkalisk lösning af guldchlorid, hvarigenom en del af silfret ersättes med guld. Till de matta celloidinpapperen användes ofta platinatoning. Tonbadet består i så fall af en sur lösning af kaliumplatinaklorur. Äfven kombinerad guld- och platinatoning användes mycket till matta celloidinpapper. Då silfverbildens ton är brungul, guldfällningen violett och platinafällningen svart, kan en hel del olika färgtoner sålunda erhållas. Fixeringen sker i en lösning af undersvafvelsyrligt natron. Stundom ske toning och fixering samtidigt, hvarvid brukas ett s. k. tonfixerbad, som innehåller både guldchlorid och undersvafvelsyrligt natron. Efter fixeringen måste fixeringsmedlet genom omsorgsfull tvättning fullständigt aflägsnas.

Utom ofvan beskrifna kopieringspapper, som med ett gemensamt namn kallas utkopieringspapper, ha s. k. framkallningspapper erhållit stor utbredning, särskildt bromsilfvergelatinpapper i. bromidpapper, som belyses helt kort i kontakt med negativet eller på så sätt, att en bild projicieras därpå med förstoringsapparaten, hvarigenom en osynlig bild uppstår, som sedan i likhet med en bromsilfvergelatinplåt framkallas och fixeras. På samma sätt behandlar man det mindre ljuskänsliga klorbromsilfverpapperet (gasljuspapper, *velox*-, *lenta*-, *tulapaper* etc.). — Flera kopieringsförfaranden äro baserade på vissa organiska ferrisalter (ferrioxalat, se d. o., ferritrat, ferricitrat) egenskap att under ljusets inverkan reduceras till ferrosalt, som i sin tur reducerar ett närvarande eller sedan tillsatt ädel metallsalt. Med platinasalt erhålles sålunda en bild af platina, *platinotypi* (se d. o.), med silfersalt en bild af silfver, *argentotypi*, *kalltypi* (se dessa ord), med guldsalt en bild af guld, *kryso typi* (se d. o.). Närvaro af ferrioxankalium gifver en blå bild, *cyanotypi*, *blåkopiering* (se dessa ord); vid behandling med gallusyra eller tannin uppstår på de icke belysta ställena en svart färgning af bläck, *bläckförfarandet*. Af ringa eller ingen praktisk användning äro kopieringsförfaranden med uran-, koppar-, kvicksilfver-, mangan- och koboltalter. Däremot ha förfaranden med kromsalter fått mycket stor användning. Ett alkalibikromat, t. ex. kaliumbikromat, i förening med gelatin (eller annat limämne, gummi, fisklim) sönderdelas i ljuset, hvarvid bikromatets sönderdelningsprodukter färfä gelatinet, så att det förlorar sin svällbarhet i kallt och sin löslighet i varmt vatten. På denna kromatgelatinets resp. kromatgummits egenskap äro *pigmenttrycket* och *gummitrycket* (se om dem *Pigmenttryck*) baserade. Äfven *negrografi* (se d. o.) och *anilintryck* (se d. o.) äro s. k. ljuskopieringsförfaranden, grundade på kromsalternas ljuskänslighet. Med kromatgelatin kan äfven på fotografisk väg en reliefbild erhållas, hvilken genom pressning i en mjuk blyplatta eller på galvanisk väg kan formas och tjäna till tryckform. (Jfr *Woodburytryck*, *Fotogalvanoplastik* och

Fotogalvanografi.) Äro de positiva bilder afsedda för projektion i skioptikon, framställas de glas eller annat genomskinligt ämne: diapositiv, lantern- i. projektionsbilder. (Jfr *Kinematografi*.)

Den vanliga plåten återger öf föremålets färg sina rätta valörer; blått och violett bli på den fotografiska bilden ljusare, än de te sig för ögat, och rödt däremot mörkare. För att afhjälpa detta försökte H. W. Vogel 1873 att färga bromsilfverhvarigenom dess absorptionsförmåga och således af dess känslighet för olika färger förändrades (*Fotokemi*). och lyckades på detta sätt i en tydlig grad stegra känsligheten för vissa färger. Till färgning använder man lösningar af violettfärger, hvari plåtarna badas, "sensibiliseras". Sådana färgämnen, "optiska sensibilisatorer", t. ex. eosin, erytrosin (för gult och grönt), cyanin (för orange och orangerött). Genom denna process erhålles ortokromatiska i. isokromatiska plåtar. Ehuru dessa plåtar visa betydligt större känslighet än de vanliga för grönt och gult (resp. orange), är dock känsligheten för blått och violett ännu öfvervägande. Genom att framför objektivet eller framför plåten placera ett gult ljusfilter (en gulfärgad glasskiva eller en gulfärgad lösning innesluten i en glaskyvet med planparallella väggar) som till en viss grad absorberar de blå strålarna, kan man korrekt återgifva färgvalörerna. Det ortokromatiska förfarandet har stor användning, i synnerhet vid fotografering af landskap, målningar o. s. v. Medelst färgämnenä etylrött, pinakorn, ortokrom som göra plåten känslig för nästan alla spektralfärger, erhåller man s. k. pankromatiska plåtar som användas vid spektrumfotografering och i tryckfotografien.

För att oberoende af dagsljuset kunna taga fotografier använder man i stor utsträckning artificiellt ljus, mest elektriskt båglys och magnesiumljus. (Jfr *Blixtljus* och *Blixtpulver*.) Det förfarandet äfven för kopiering. Äfven den nyligen upplunna kvicksilfvergaslampan har fått användning i fotografien, i synnerhet för kopiering.

Utom sin stora användning för porträttering och landskapsfotografering, hvarvid, utom den tekniska färdigheten, äfven fordringar på konstnärlighet görs sig gällande, har fotografien mångsidig användning inom vetenskapen och tekniken (jfr *Astrofotografi*, *Fotogrammetri*, *Ljuskopieringsförfaranden*, *Mikrofotografi* och *Röntgenfotografi*).

Med tillhjälp af de *fotomekaniska tryckförfarandena* (se d. o.) kunna de fotografiska bilderna på ett billigt sätt mångfaldigas och ha såsom illustration material för tidningar, böcker etc. fått utomordentligt stor användning.

För framställning af fotografier i naturliga färger i. *fotokromier* finnas flera olika metoder. De kunna indelas i direkta och indirekta. Till de förra hör *interferensmetoden*, upplunnen 1891 af fransmannen G. Lippmann. En glasskiva förses med en kornlös bromsilfvergelatinhinna, torkas och belyses i kameran, hvarvid anordnas så, att de känsliga hinnan vid belysningen är i omedelbar kontakt med en speglade yta. Detta sker lämpligast så, att den känsliga plåten får utgöra en vägg i en kyvet, som fylles med kvicksilfver

Till art. Fotografi.

Fig. A. Additiv färgblandning.

Fig. B. Subtraktiv färgblandning.

nu ett parti af plåten belyses med homogent, ex. rött, ljus, uppstå inne i den känsliga hinnan enom reflexion mot kvicksilfverytan s. k. stående vågor. Vid amplituderna, där ljusvågorna för-
 ärka hvarandra, sker en sönderdelning af broms-
 frefret, i nodpunkterna däremot, där vågorna upp-
 äfva hvarandra, sker ingen sönderdelning. I hinnan
 uppstå alltså vissa maxima och minima af sönder-
 delning. Afstanden från dessa maxima motsvara
 allva våglängden af det ljus, som inverkat. På
 et ställe, där rött ljus inverkat, ligga alltså dessa
 onderdelningsmaxima längre från hvarandra, än
 är blått ljus inverkat, emedan det röda ljuset har
 ngre våglängd än det blåa. När plåten sedan
 amkallas, fortsättes den af ljuset påbörjade redu-
 onen, och i hinnan uppstå silfverlameller, hvilka
 stånd från hvarandra är beroende på färgen,
 v. s. våglängden af det ljus, som inverkat.
 dan det icke reducerade bromsilfret genom be-
 andling med fixeringsbadet aflägsnats och gelatin-
 nnan torkat, så att den återtagit de dimensioner,
 m den hade vid belysningen, finner man, om man i
 ftekteträtt ljus betraktar plåten, att den återgifver de
 rger, som förut inverkat på densamma. Homogena
 rger, såsom spektrets färger, återgivas med denna
 etod med utmärkt briljans och naturtrohet; svårare
 att återgifva blandfärger (de färger, som före-
 ålen omkring oss ha); men äfven detta har lyckats
 ycket väl. Metoden är emellertid svår att prak-
 skt utföra; då därtill, äfven i starkaste solljus,
 rdras en exponeringstid af flera minuter och bil-
 derna ej kunna mångfaldigas, har metoden ej fått
 ggon praktisk användning. Teoretiskt är den emel-
 lertid utomordentligt intressant. — En annan metod
 urblekningsförfarandet, till sin princip 1895 an-
 fvet af O. Wiener, 1902 utarbetadt af K. Worel
 ch R. Neuhaus, sedermera förbättradt af I. H.
 mith och W. Merckens. Detta förfarande grundar
 g på vissa tjärfärgämnen egenskap att blekas i
 uset. Om ett papper bstrykes med en blandning af
 gul, en blå och en röd, icke ljusått färg, erhålles
 svartaktigt blandning, som vid belysning under en
 rgad glasbild mer eller mindre troget återger glas-
 ldens färger. Ljuskänsligheten är emellertid ringa,
 att det under de alla gynnsammaste ljusförhållan-
 en fordras många timmar för att erhålla en bild i
 meran; då därtill färgåtergifvandet, hvad korrekt-
 et beträffar, lämnar mycket öfrigt att önska och bil-
 derna ej kunna fullständigt fixeras, har metoden ringa
 raktiskt värde. — Till de direkta metoderna hör
 ven den betydligt äldre *silfverklorurmetoden*, som
 grundar sig därpå, att silfverkloran under vissa om-
 ändigheter antager en färgton, analog med det ljus,
 ed hvilket den belyses; en iakttagelse, som Seebeck
 dan 1810 hade gjort. Försök med denna metod
 ordades på 1840- och 1850-talen af E. Becquerel
 . fl.; färgåtergifvandet är emellertid mycket ofull-
 omligt, och bilderna kunna ej fixeras. — Betydligt
 ättre praktiska resultat har man uppnått med den
 direkta l. *trefärgsmetoden*. Den grundar sig på det
 ktm, att man genom blandning af tre färger kan
 stadkomma alla i naturen förekommande. Dessa tre
 rger äro, vid den additiva färgsyntesen, orangerött,
 rönt och blåviolet, vid den subtraktiva syntesen
 dessas komplementfärger, blått, rött och gult (jfr
 anschen; se vidare Färg). Det färgade originalet
 opdelas i dessa tre färger på fotografisk väg, i det

man med användande af olika ljusfilter och s. k.
 pankromatiska plåtar (se ofvan) fotograferar föremålet
 tre gånger. Man använder ett orangerött, ett grönt
 och ett blåviolet ljusfilter. Hvar och ett af dessa
 filtra genomsläpper endast sin färgs strålar, d. v. s.
 strålar från alla de partier i föremålet, i hvilka
 färg deras resp. färg ingår ensam eller som kom-
 ponent. Man erhåller på detta sätt tre bilder af
 föremålet, som visserligen äro ofärgade, men som
 hvar och en motsvarar en af de färgkomponenter, af
 hvilka alla föremålets färger kunna tänkas vara sam-
 mansatta. Gifves nu åt hvar och en af dessa bilder
 dess motsvarande färg och förenas de på lämpligt sätt,
 erhålles en bild i naturliga färger. För att förena
 delbilderna användes antingen det additiva eller det

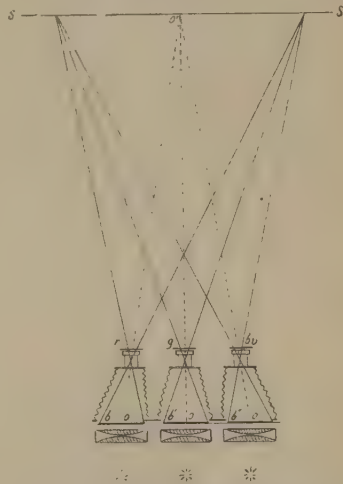

Fig. 18. Skioptikon för trefärgsprojektion.

subtraktiva förfarandet. Vid den additiva färgsyntesen blandas ljussorter af de tre olika färgerna, d. s. v. en summering af olika ljussorter eger rum. Ingå de tre komponenterna med samma och tillräcklig intensitet, blir resultatet af deras blandning hvitt. (Se planschen fig. A.) För förenig af bilderna kan användas ett tredubbel skioptikon (fig. 18). Detta inställes så, att de tre positiva delbilderna b , b' , b'' fullständigt täcka hvarandra på skärmen ss. Framför objektiven placeras de tre ljusfilterna r , g , bo så, att de resp. bilderna projiceras genom ett ljusfilter motsvarande det, som användes vid tagningen af bilden. Då den orangeröda, den gröna och den blåvioletta bilden på skärmen sammanfalla, erhålles en bild i naturliga färger. En annan apparat för förenig af delbilderna är *kromoskopet* (*folokromoskopet*). Omstående fig. visar konstruktionen af ett sådant. r är ett orangerött, g ett grönt och bo ett blåviolet färgfilter, på hvilka de motsvarande deliadiositiverna b , b' , b'' placeras. Ljuset infaller i pilarnas riktning och reflekteras af de i 45° ställda glasskifvorna s , s' , s'' , hvarvid de tre enfärgade bilderna i det vid o befintliga ögat förenas till en enda i naturliga färger. — Vill man ha en bild, där färgerna bestå af verkliga färgämnen, kommer den subtraktiva färgsyn-

tesen till användning. I detta fall är det fråga om färgämnen, som hvar och ett absorbera vissa ljus-sorter. De tre komponenterna (en gul, en röd och en blå färg) bilda här tillsammans svart. Gult och blått bilda grönt, gult och rött orange (se planschen, fig. B), alla andra blandfärger bildas i den mån de olika komponenterna ingå. Man framställer efter de tre delnegativen tre färgade positiva bilder. Den gula kopieras efter det bakom det blåviolettera filtret

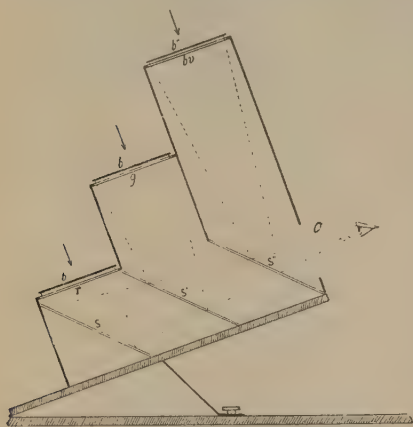

Fig. 19. Kromoskop.

tagna negativet, den röda efter det bakom det gröna och den blå efter det bakom det orange-röda filtret tagna. De färgade delbilderna framställas t. ex. genom pigmentförfarandet (se d. o.) på celluloidfolier. Om man sedan lägger dem på hvarandra, så att de noga passa, erhålles en bild i naturliga färger. Sin utan jämförelse största användning har trefärgsfotografien fått i förening med de fotomekaniska tryckförfarandena. Man framställer efter de tre delbilderna tre tryckformer, t. ex. i autotypi, och trycker dem med sina resp. färger (gult, rött, blått) öfvanpå hvarandra, hvarvid de olika blandfärgerna uppstå (se planschen, fig. B). Detta förfarande, som kallas *trefärgstryck*, har fått stor användning i praktiken. Till trefärgs-metoden hör äfven Jolys färgfotograferingsförfarande. Här äro de tre ljusfiltren förenade till ett enda, som består af ett system intill hvarandra liggande, fina, parallella linjer i de tre färgerna orangerött, grönt och blåviolett. Genom detta filter och i kontakt med detsamma tages på en pankromatisk plåt ett negativ, efter hvilket ett glaspositiv framställles. Lägges detta diapositiv i kontakt med det vid tagningen använda filtret, framträder vid genomsikt en bild i färger. På grund af linjernas finhet urskiljer nämligen ej ögat de enskilda färgerna, utan dessa sammanfalla i ögat och bilda i enlighet med den additiva färgsyntesen de olika blandfärgerna. Ett bildställe, på hvilket alla tre linjerna äro öppna, synes därför hvitt; tackas på ett ställe de blåviolettera linjerna, synes stället gult, då grönt och orangerött bilda gult, etc. (jfr planschen: additiv färgblandning).

Ett till sin princip liknande förfarande är det af bröderna Auguste och Louis Lumière utarbetade och 1904 offentliggjorda *autokromförfarande* i stället för linjer bestå filtren här af små färgade korn. En glasskiva förses med ett lager af genomskinliga, mikroskopiskt små orangerött, grönt och blåviolett färgade stärkelsekorn, fasthållna med en lämpligt bindemedel, och öfvergljutes med en pankromatisk bromsilfveremulsion. Om en sådan plåtbelyses genom glaset, tjänstgör hvarje litet korn såsom ljusfilter, och det bakom de resp. filtren liggande bromsilfret blir af ljuset påverkadt, i den mån det genomsläppes. Det efter framkallning erhållna negativet visar i genomsikt föremålets komplementfärger. Förvandlar man den negativa bilden till en positiv, hvilket sker genom att behandla den framkallade (icke fixerade) plåten med en metakvartsvafvelsyra surgiord kaliumpermanganatlösning, hvarvid det metalliska silfret löses bort, och därpå med en framkallare reducerar det återstående bromsilfret en bild, som i genomsikt visar föremålets färger.

Ång. skydd för eganderätten till fotografiska alster se Eganderätt, sp. 1413. — Litt.: "Fotografiska tidskrift", Schmidt-Roosval, "Kompendium i praktisk fotografi", G. Malmberg, "De första stegen amatörfotografi", E. Vogel, "Handbok i praktisk fotografi", H. W. Vogel, "Photochemie", A. Miethe, "Lehrbuch der praktischen photographie", I. M. Eder, "Ausführliches handbuch der photographie", A. Lainer, "Lehrbuch der photographischen chemie und photochemie", och Ch. Fabry "Traité encyclopédique de photographie". J. Htz.

Fotografiska föreningen är sedan hösten 1887 namnet på den i Stockholm 29 maj 1888 efter i bjudning af läraren i konsthistoria vid Akademien för de fria konsterna G. Tore Ericsson stiftade Svenska fotografiamatörförening, hvilken afsåg att vara en sammanslutning af personer, som utöfva fotografien för sitt nöjes skull eller för vetenskapliga o. d. ändamål. Samtidigt med namnförändringen utvidgades verksamhetsområdet på samma gång som tillträdde till föreningen steg öppet för alla. Medlemmarnas antal har varit 150-200. Sammanträdena hållas en gång i månaden utom sommarmånaderna, hvarvid förekomma föredrag i tekniska och konstnärliga ämnen, föreläsning skioptikonbilder m. m. Föreningens litterära organ har sedan 1888 varit "Fotografisk tidskrift" (d. o.). Föreningen har dessutom utgivit "Meddelanden 1894", anordnat offentliga fotografiska utställningar och tog 1890 initiativ till utredande frågan om skydd mot efterbildning af fotografiska alster. Resultatet häraf blef lagen ang. rätt att återgifva fotografisk bild, som trädde i kraft jan. 1898. — Bland öfriga svenska fotografiska föreningar märkas Svenska fotografernas förbund (d. o.), Göteborgs fotografiamatörförening, Uppsala fotografiförening, Lunds fotografiska förening, Jönköpings amatörfotografiförening, vidare föreningar Sundsvall, Karlstad och Linköping samt möjligen flera. Svenska fotografisamfundet stiftades 1900 och upphörde med 1906 års utgång.

I utlandet har föreningsväsendet inom fotografisk kretsar tagit stora dimensioner. Så hade 1906 Tyskland 162 föreningar, däraf 35 af yrkesfotografer och 122 af amatörer; s. å. hade Österrike 30, Belgien

erfordras en fotografi från ytterligare en station II. Om afståndet mellan I och II är bekant, kan då det horisontella afståndet till B samt b:s höjd öfver stationerna bestämmas. För dessa deduktioner användes i allmänhet icke sifferräkning, utan konstruktion med rätta linjer. — En stor mängd fotogrammetriska apparater har uppfunnits, såsom fotogrammetriska måtbordskameror, fotogrammetrar, hvilka kunna orienteras i horisontalplanet med kompass, samt fototeodoliter, som ha en kamera fäst på alldaden samt kikaren excentrisk. På alla dessa apparater står bilydyan vertikalt, och i allmänhet har man för fotogrammetrisk kartläggning intet behof af att kunna luta bilydyan en viss vinkel. För fotogrammetriska molnmätningar är detta däremot nödvändigt, och därtill använda fototeodoliter ha därför kameran anbragt på horisontalaxeln. En helt annan typ af molnfotogrammetrar eller s. k. molnekvatorialer har angifvits af N. Ekholm. För mätningar af molnens höjd är den fotogrammetriska metoden mycket lämplig, emedan man genom jämförelse af två från olika ändpunkter af en baslinje samtidigt tagna plåtar öfver samma moln lättare kan identifiera en viss punkt på molnet än genom beskrifning i telefon.

På senare tid har man börjat använda ballongfotografier för kartläggning, och ha för detta ändamål kameror konstruerats, på hvilka bilydyan hålles horisontalt eller nära horisontalt.

De första fotogrammetrisk-topografiska mätningarna utfördes af fransmannen Laussedat, som på världsutställningen i Paris 1867 utställde den första fotogrammetriska kartan. För uppmätning af byggnader, särskildt äldre, användes fotografien först af tysken Meydenbauer, hvars första arbete bekantgjordes 1867. Han har grundlagt Preussens mycket storartade anstalt för detta slags arbeten. Vid fotogrammetriens användning på byggnader underlättas arbetet väsentligt däraf, att i de flesta fall huvudlinjerna äro horisontala och vertikala.

Efter dessa lyckade försök har fotogrammetrien erhållit en rätt stor användning särskildt för kartläggning af bergstrakter, i synnerhet i Italien, Österrike, Nord-Amerika och Japan.

Fotogrammetrien har äfven i vårt land funnit rätt stor tillämpning. Fotogrammetrisk molnmätning har utförts under H. H. Hildebrandssons ledning i Uppsala. En del af de jämtländska fjällen har kartlagts på fotogrammetrisk väg af Generalstabens. Fotogrammetri har vidare användts af De Geer för vidlyftiga kartläggningsarbeten på Spetsbergen, af Hamberg på Spetsbergen (se Vet. akad:s handl., bd 39, N:o 6) och i Lappland, hvarjämte äfven några andra fotogrammetriska arbeten af svenskar föreligga. (Se Hamberg. "Kort framställn. af fotogrammetriens användning i Sverige", i "Fotogr. tidskr.", 1902). En vägledning i topografisk fotogrammetri erhålles i S. Finsterwalders "Die photogrammetrie als hilfsmittel der geländeaufnahme" (i Neumayers "Anleitung zu wissenschaftlichen beobachtungen auf reisen", 3:e uppl. 1905).

Fotogravyr (af grek. *fōs*, ljus, och *gravyr*, se d. o.) I. Heliogravyr (af grek. *hēlios*, sol), ett fotokemiskt s. k. djuptrycksförfarande. Det vanligaste utföringssättet är följande. En polerad kopparplåt förses i ett puderskåp med ett fint lager

af asfaltpulver, som man fastsmälter genom ett lätt värma plåten. På den sålunda "kornade" plåten öfverföres ett under ett halfton- eller streckdiapositiv belyst bikromatgelatinpapper (se Pigmenttryck), som därefter behandlas med varmt vatten, hvarvid en gelatinrelief uppstår på grund däraf, att de belysta ställena i den mån ljuset inverkat förlorat sin löslighet i varmt vatten. Denna reliefbild är tjockast på de ställen, som motsvara bildens ljuspartier. Sedan gelatinbildens torkat, etsas plåten med järnkloridlösningar af olika styrka. Ju mera koncentrerad järnkloridlösningen är, desto mindre lätt genomtränger den gelatinhinnan. Etsningen börjas med ett starkt etsbad, som genomtränger reliefens tunnaste ställen, angriper metallen och bildar de djupaste skuggorna; ett svagare etsbad bildar mellantonerna, ett ännu svagare detaljerna i dagrarna. Efter etsningen aflägsnas gelatinbilden och asfaltpulvret, och plåten retuscheras med rulett och polerstål. Plåten infärgas med fet färg med tillhjälp af tygbollar (tamponger), hvarvid de djupaste etsade ställena till följd af sin större kornighet taga mest färg. Tryckningen sker i koppartryckpressen (se Koppartryck). Fotogravyrförfarandet ger särdeles mjuka bilder med sammetsartade skuggpartier och anses med rätt såsom det finaste fotokemiska reproduktionsförfarandet.

J. Htzg.

Fotoheliograf (af grek. *fōs*, ljus, *hēlios*, sol, och *grāfēin*, inrista). Se Astrofotografi, sp. 280.

Fotokemi (af grek. *fōs*, ljus, och *kēmi*), läran om ljusets kemiska verkningar. Ljuset förorsakar ofta kemiska processer, såsom molekylarförändringar, föreningar eller sönderdelningar. Sådana genom ljuset åstadkomna reaktioner kallar man fotokemiska reaktioner eller kemiska ljusreaktioner. Vanlig gul fosfor öfvergår vid belysning genom molekylarförändring i sin röda allotropiska modifikation. Såsom ett typiskt exempel på genom ljuset åstadkomna föreningar, fotokemiska synteser, fotosyntes, må anföras kloro-förening med väte till klorväte. En blandning af klor och väte (klorknallgas) förblir, så länge den skyddas för ljus, endast en mekanisk blandning; vid belysning ingår emellertid de båda gaserna en kemisk förening och bilda klorväte, hvarvid den bildade mängden klorväte är proportionell mot ljusmängden, som inverkar. En egenskap, som Bunsen använde vid konstruerandet af sin klorknallgasfotometer (jfr Fotometer). Ljuset kan äfven åstadkomma polymerisation, fotopolymerisation, t. ex. antracens ($C_{14}H_{10}$), omvandling till paratrancen ($C_{16}H_{10}$). Ett stort antal kemiska sönderdelningar, fotolys, åstadkommes genom ljusets inverkan; sålunda sönderdelas t. ex. jodväte i sina elementer jod och väte. Många metallföreningar reduceras: vissa ferri-, merkuri- och kupriföreningar öfvergå i ferro-, merkuero- och kuproföreningar; klorsilfver sönderdelas i klor och subklorid, resp. klor och metalliskt silfver, analoga processer äga rum vid brom- och jodsilfver (jfr Fotografi). Stundom äga samtidigt sönderdelning och förening rum, så att produkter uppstå med annan sammansättning än utgångsämnenas. Starkast verksamma äro i allmänhet de blåa och violetta ljusstrålarna, som därför benämnas de kemiskt verksamma l. aktiniska strålarna. Endast de ljusstrålar, som absorberas, förorsaka en kemisk förändring.

I den organiska naturen spela de fotokemiska pro-

esserna en mycket viktig roll. Växternas assimilation af luftens kolsyra sker under ljusets inverkan. Hvarvid frigöres syre, och kolet upptages af växten och bildar med vattnets element kolhydrater. Sin första tekniska användning har fotokemien fått i fotografien. Litt.: H. W. Vogel, "Photochemie" (3:e uppl. 1906), och J. M. Eder, "Photochemie" (3:e uppl. 1906). J. Htzg.

Fotokemigräfi. Se Zinkografi.

Fotokemisk reaktion, Fotokemisk syntes. Se Fotokemi.

Fotokeramik, ett förfarande för framställning af brända fotografiska bilder på porslin, glas e. d. en pigmentbild (se Pigmenttryck), hvars färgämne består af smältlärg, överföres på porslins- eller glasföremålet och fixeras genom bränning. J. Htzg.

Fotokollografi (af grek. *fōs*, ljus, *kol'la*, lim, och *ro'fēn*, inrista). Se Ljustryck.

Fotokromi (af grek. *fōs*, ljus, och *chrōma*, färg), fotokromografi, fotografi af naturliga färger. Se Fotografi, sp. 1000 ff.

Fotokromoskōp (af grek. *fōs*, ljus, *chrōma*, färg, och *skopē'n*, se). Se Fotografi, sp. 1002.

Fotolito, förkortning af fotolitografi (se o.).

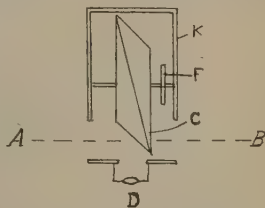
Fotolitografi (af grek. *fōs*, ljus, och *litografi*), konsten att medelst fotografi på den litografiska stenen (eller dess ersättningsmedel, zink- eller aluminiumplåt) åstadkomma en tryckbar bild. En krift, teckning e. d., utförd i streck- eller punktmått, kan med tillhjälp af detta förfarande överföras på stenen och tryckas. Man har den fördelen, att bilden efter behag kan göras mindre eller större än originalbilden, och man undgår därjämte det oönsamma direkta tecknandet på stenen. Mest brukas den 1857 först använda, af Asser utarbetade *fästertryckmetoden*: ett med gelatin öfverdraget, genom badning i kaliumbikromatlösning känsliggjort papper belyses under ett strecknegativ, hvarvid elarinet på de belysta ställena garfvas och förörr sin svällbarhet i kallt vatten. Efter belysningen lägges bilden i kallt vatten, hvarvid de icke garfvade ställena uppsuga vatten, de garfvade, t. v. s. de belysta, däremot förbli torra. Öfverdrager man bilden med fet färg, så häftar denna endast på de torra ställena, de fuktiga däremot töta den feta färgen ifrån sig. Man erhåller alltså en bild af fet färg; denna placeras på en torr litografisk sten och bringas genom pressning i god kontakt med stentytan, hvarvid den feta färgen överföres på stenen. Sedan papperet aflägsnats, behandlas stenen med gummilösning, insvärtas med ett färg och tryckes (jfr Litografi). — Bland de direkta metoderna kan nämnas följande af kemier 1853 meddelade, af Macpherson, Reiffenrein m. fl. förbättrade förfarande: stenen prepareras med en asfaltlösning, belyses efter torkning under ett strecknegativ och behandlas därpå med terpentin; denna upplöser de icke belysta ställena, de belysta ställena ha genom ljusets inverkan förlorat sin löslighet i de för asfalten vanliga lösningsmedlen (jfr Fotografi). Sedan all löslig asfalt är aflägsnad, behandlas stenen med gummilösning, invalsas med färg och tryckes. J. Htzg.

Fotolys (af grek. *fōs*, ljus, och *ly'sis*, lösning). Se Fotokemi.

Fotomekaniska tryckförfaranden, fotografiens användning i förening med de mekaniska tryckförfarandena för framställning af grafiska reproduktioner. I likhet med de rent grafiska tryckmetoderna indelas de fotomekaniska förfarandena i: *djuptrycksförfaranden* (se Fotogravyr och Fotogalvanografi), *flacktrycksförfaranden* (se Fotolitografi och Ljustryck) och *högtrycksförfaranden* (se Autotypi och Zinkografi). J. Htzg.

Fotometer (af grek. *fōs*, ljus, och *met'ron*, mått).

1. *Fys.*, apparat, hvarmed olika ljuskällors fysiska effekt på ögat (ljusstyrka) jämföres. Vid de vanliga fotometerna varierar de båda ljuskällornas afstånd från en ofärgad eller hvit yta, tills denna belyses lika starkt af båda. Då förhålla sig ljusstyrkorna som kvadraterna på afståndet, så att om den ena ljuskällan är på dubbelt så stort afstånd från den belysta ytan som den andra, så är dess styrka fyra gånger så stor; är afståndet tre gånger, är ljusstyrkan nio gånger så stor o. s. v. I Rumfords fotometer ändras ljuskällornas afstånd från en hvit skärm så, att de skuggor, de kasta på denna af ett och samma föremål, äro lika svarta. Bunsens fotometer består af en skärm af papper, på hvilken en oljeläck anbragts. De ljuskällor, som skola jämföras, ställas på hvar sin sida om skärmen, och denna flyttas, tills oljeläcken framträder lika starkt från båda sidor, hvar på afståndet uppmätas och ljusstyrkornas förhållande beräknas enligt ofvan anförda relation. För att samtidigt kunna betrakta papperets båda sidor användas snedt ställda speglar. I Lummer-Brodhuns fotometer användes, för att man samtidigt skall kunna betrakta de båda af hvar sin ljuskälla belysta sidorna af en hvit skärm, en sammansatt prisma så konstruerad, att en bit af den ena sidan af skärmen synes bredvid en bit af den andra. En annan ofta använd fotometer är konstruerad af Joly. Den belysta ytan utgöres här af mellanrummet mellan två skivor af ett halfgenomlysande ämne, t. ex. paraffin eller mjölkglas. För att afgöra, när belysningen från de båda ljuskällorna är lika, kan man äfven begagna interferensfenomenet (se Interferens); så sker i en af Lummer 1901 konstruerad apparat. En alldeles ny princip för fotometrerung speciellt af färgade ljuskällor infördes 1893 af amerikanen Rood. I hans fotometer, den s. k. flimmerfotometern, föras af de båda ljuskällorna belysta ytor växelvis i synfältet med mycket snabba ombyten, 10—30 växlingar i sekunden. När belysningen från de båda ljuskällorna är lika, får ögat intrycket af en lugnt belyst yta; så länge den är olika, ser man ett fladdrande ungefär som vid en kinematograf. Roods fotometer har modifierats af Withmann, Simmance, Krüss och andra. Fig. åskådliggör Krüss' flimmerfotometer.

Krüss' flimmerfotometer.

Den anordning, som ersätter papperet med fettfläcken i Bunsens fotometer, prisma i Lummer-Brodhuns

etc., utgöres här af en egendomligt formad kropp *C* af gips, som medelst ett remhjul *e. d.*, *F*, sättes i hastig rotation. I den ställning *C* har i fig., ser ett öga genom *D* endast en från ljuskällan *A* belyst yta; när *C* roterat ett halft hvar, synes däremot på samma plats en endast af *B* belyst yta. Vid tillräckligt hastig rotation uppträder "flimrandet". — Då man skall fotometrera olikaformiga ljuskällor, hvilkas ljusstyrka är olika i olika riktningar, måste fotometern vara försedd med anordningar för detta ändamål, vanligen speglar, som kunna anbringas i olika vinklar. Blir det fråga om att bestämma ljuskällans sfäriska ljusstyrka (se Fotometri), kan detta även ske direkt med s. k. integralfotometrar. Dessa kunna bestå antingen af ett antal speglar, som reflektera ljuset i de olika riktningarna mot fotometerskärmen, eller af en enda spegel, som roterar, eller också, såsom Blondels kulfotometer, även kallad lumenmeter, af ett invändigt med matt hvit färg måladt hölje om 0,8—1 m. diameter, hvilket på ena sidan är försedt med en mattslipad glasruta och inuti hvilket ljuskällan anbringas. Genom den mattslipade rutan utstrålar en viss brädel af ljuskällans totala sfäriska styrka. Denna brädel kan en gång för alla utrönas, och sedan man med fotometern bestämmer den genom rutan strålade ljusmängden, kan följaktligen sedan den totala sfäriska ljusstyrkan beräknas. — Är den ena ljuskällan mycket stark, kan man försvaga ljuset från densamma genom att låta framför den hastigt rotera en skifva med utskurna sektorer, hvilka sektorers vinklar äro sammanlagdt t. ex. en tiondel eller en hundradel af fyra rätta. Sektorernas yta kan äfven göras variabel. Vid de vanligen använda fotometrarna är afståndet från normallampan till den ljuskälla, som skall undersökas, 3 m., och den belysta ytan (papperet med fettfläcken, Roods apparat etc.) anbringas flyttbar mellan dem utefter en skala, hvars delstreck direkt angifva ljusstyrkan. Är fotometers längd (afståndet mellan ljuskällorna) en annan än 3 m., bör detta af skäl, som antydas i art. Fotometri, vid resultatets uppgivande anmärkas. — Selenfotometer är en apparat för bestämning af ljusets intensitet, som är baserad på grundämnet selsens egenskap att vid belysning och i mån af belysningens intensitet minska sitt ledningsmotstånd för elektricitet. Om en selencell och en galvanometer inkopplas i en strömledning, så gör galvanometern ett utslag, om selencellen belyses; detta utslag är större, ju intensivare det påverkande ljuset är. Selenfotometrar ha konstrue-

rats af Rolls, Werner von Siemens, Ruhmer m. fl. På senaste tiden har man framställt själfregistrerande selenfotometrar; en sådan är Ruhmers dagsljusregistreringsapparat.

2. Fot. Fotografisk fotometer, Kemisk fotometer l. Aktinometer, apparat för mätning af ljusets kemiska, fotografiska, intensitet. (Aktinometer benämner man äfven ett instrument, som begagnas för att uppmäta solstrålars termiska intensitet, se Aktinometer.) Det värde på ljusstyrkan, som erhålles vid uppmätning af ljusets optiska styrka, d. v. s. den optisk-fysiologiska verkan, som ljuset utöfvar på ögats näthinna, gifves intet mått på dess kemiska styrka. Detta beror därpå, att de ljusstrålar, som verka starkast kemiskt för ögat te sig jämförelsevis ljussvaga eller alldeles osynliga. Fig. 1 framställer grafiskt solspektrums optiska och kemiska ljusstyrka. Såsom man ser, sträcker sig den kemiska verkan långt utanför spektrums synliga område och har sitt maximum i dess optiskt ljussvaga indigofärgade del (för bromsilfver). Olika ljuskällors kemiska intensitet kan mätas med ljuskänsliga ämnen (gasblandningar, lösningar, fotografiska papper eller plåtar), och man utgår därvid från, att två ljuskällor äro fotografiskt lika, om de hos det ljuskänsliga ämnet på samma tid åstadkomma samma kemiska förändring. Liknande produkter af ljusintensitet och belysningstid motsvarar samma fotografiska verkan (denna regel gäller för mycket svagt ljus); därpå följer, att ju större ljusintensiteten är, desto kortare belysningstid erfordras. Belysningens kemiska intensitet förhåller sig, liksom den optiska, omvänt proportionellt till kvadraten på afståndet från ljuskällan. I fig. 1 betecknar den heldragna kurvan den kemiska ljusstyrkan, då bromsilfver användes som ljuskänsliga reagens. Denna kurvas maximum får emellertid med eller mindre olika läge vid olika ljuskänsliga ämnen; för klorsilfver t. ex. ligger det i yttersta violetta synliga spektrum, för kromgelatin i blått. Härpå följer, att ett erhållet värde på ljusstyrkan strängt taget gäller endast för det ämne, med hvilket fotometern under försöket var beskickad. — För att bestämma en ljuskällas kemiska, fotografiska, ljusstyrka eller för att bestämma den ljusmängd, som under en viss tid inverkat, använder man kemisk fotometer l. aktinometer. Bunsens och Roscoës klorknallgasfotometer (fig. 2) består af ett glaskärl *a*, i hvilket är innesluten en blandning af klor och väte, jämte vatten. Vid belysning och i mån af belysningens intensitet och varaktighet bildas klorväte, som med begär

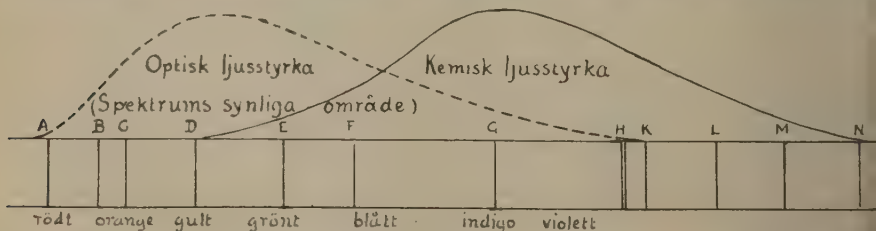

Fig. 1. Grafisk framställning af solekspetrets optiska och kemiska ljusstyrka.

ghet absorberas af det närvarande vattnet. På grund af den volymförminskning, som där af uppstår, drages den i det graderade röret *b* innesluten spärsvätskan *c* (vanligen kvicksilfver) närmare åt

Fig. 2. Bunsens och Roscoe's klorknallgasfotometer.

a; denna förflyttning är proportionell mot ljuskvantiteten, som inverkat, och därur beräknas ljusstyrkan. — Eders kvicksilfveroxalatfotometer består af en lösning af kvicksilfverklorid och ammoniumoxalat innesluten i ett glaskärl. Vid belysning utfalles kvicksilfverklorur. Ur mängden bildad kvicksilfverklorur beräknas ljusstyrkan. Flera kemiska fotometrar äro grundade på, att en lösning af ferrioxalat vid ljusets inverkan sönderdelas i ferrooxalat och kolsyra. Genom att uppmäta den bildade mängden kolsyra eller genom att på analytisk väg bestämma den bildade mängden ferrosalt eller öfver genom att bestämma den viktsförlust, som lösningen undergått till följd af den bortgångna kolsyran, kan man beräkna ljusstyrkan. — Taylors rörfotometer (fig. 3) består af ett system parallella cylindriska rör, hvilkas bottnar äro genom-

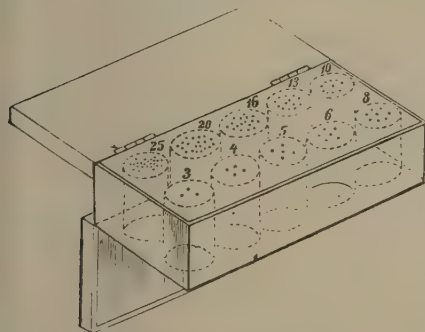

Fig. 3. Taylors rörfotometer.

borrade med ett stigande antal hål, så att olika ljuskvantiteter genomsläppas. Vid rören öppna ändar lägges en ljuskänslig plåt (resp. ett fotografiskt papper), på hvilken ljuset verkar med en med antalet hål proportionell intensitet. Detta instrument användes äfven som sensitometer (se Sensitometri). Fotometern användes äfven för bestämning af den riktiga exponeringsgraden vid kopiering, då denna ej genom direkt påseende kan afgöras (t. ex. vid kromgelatin- eller kromgummiförfarandena). För detta ändamål använder man vanligen fotometrar med fotografiskt papper. Dessa äro konstruerade efter två principer: antingen exponeras papperet, till det antagit en viss normalfärg, Woodburys fotometer, eller exponeras det under en numererad skala med gradvis aftagande genomskinlighet. Vid den förra principen motsvarar en svärtning, som är lika med normalfärgen, en viss ljusmängd,

vid den senare motsvarar antalet synliga fält den ljusmängd, som inverkat. Efter den senare principen är Vogels fotometer (fig. 4) konstruerad. Vid denna består skalan af ett antal genomlysande, hvarandra delvis täckande pappersremсор, under hvilken ett fotografiskt papper exponeras. S. k. *expositions*mätare äro baserade antingen på principen: svärtning af ett fotografiskt papper

Fig. 4. Vogels fotometer.

till en viss normalfärg, Watkins *expositions*mätare, Wynnes exponeringsur, eller på direkt okulär uppskattning af ljuset genom en skala med olika genomskinliga fält, Decouduns *expositions*mätare. För att i någon mån utjämna de fel, som den direkta optiska afläsningen ger, sker denna ofta genom ett blått glas, som absorberar de starkast optiska strålarna. Vid Heydes aktinofotometer är skalan utbytt mot ett kilformadt prisma af blått glas. 3. Astronomisk fotometer. Se Astronomiska instrument, sp. 299.

1. Wt. 2. J. Htzg.

Fotometri (se Fotometer). 1. Fys., läran om fotometrering l. jämförelsen mellan olika ljuskällors styrka, sådan den ter sig för ögat. Stundom användas för jämförelse mellan olika ljuskällor fotografiska, kemiska eller elektriska anordningar (jfr Fotometer 2). Hithörande metoder, vanligen förda under begreppet aktinometri, ge i allmänhet andra resultat än fotometreringen, beroende därpå, att den del af spektrum (se d. o.), som verkar starkast, i de särskilda fallen ligger vid olika våglängder. Äfven vid jämförelse med ögat kunna differenser i resultatet uppstå, om de jämförda ljuskällorna icke ha samma spektrala sammansättning. Dels äro olika normalt seende personers ögon något olika känsliga för de särskilda färgerna i spektrum, dels äro samma persons ögon i skymning jämförelsevis vida okänsligare för rödt och känsligare för blått och grönt än i dagsljus. Resultatet blir därför olika, om vid fotometreringen de båda ljuskällornas afstånd från den belysta ytan är stort eller litet, ty vid svag belysning gör sig ett blåaktigt, vid starkt ett rödaktigt ljus mera gällande. De praktiska olägenheterna här af framträda så mycket mera, som de vanliga ljuskällorna äro hvita, men det vid fotometrering oftast använda normalljuset, Hefnerlampan (se d. o.), rödaktigt. Utöfres fotometreringen af en färgblind person, erhållas ungefär samma värden, som om den verkställts af en normalt seende vid skymningsbelysning. Vid noggrant angivande af en ljuskällas styrka bör därför samtidigt nämnas den belysningsintensitet, vid hvilken fotometreringen utförts (resp. den använda fotometers längd); önsk-

värdt vore ju, att alla fotometreringar utfördes vid vissa fastställda intensiteter, t. ex. 100, 10 eller 1 lux (= meterljus, se Belysning), allteftersom ljuskällan är afsedd för inner- eller ytterbelysning. Enär de flesta belysningsmedel utsända ljus olika starkt åt olika håll, måste vid fullständig fotometrerings mätningar göras i alla riktningar. Resultaten sammansätts till ett diagram på så sätt, att från en punkt, som representerar ljuskällan, linjer dragas i de olika riktningarna med längder, proportionella med ljusstyrkorna i motsvarande riktningar, hvar efter dessa linjers ändpunkter förenas till en kurva.

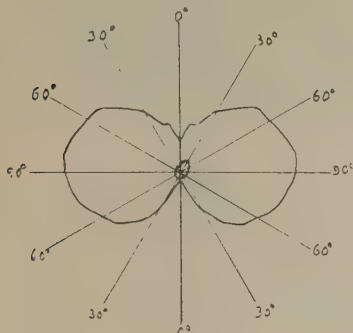

Fig. 1.

Vidstående diagram visa dels i fig. 1 ljusfördelningen från en vanlig gasglödljuslampa med cylindriskt glas, placerad i punkten O, dels i fig. 2 belysningsstyrkan i meterljus på en gata, belyst af

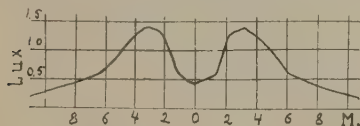

Fig. 2.

en dylik lampa, placerad på en 4 m. hög lyktstolpe. Afståndet från lyktan (punkten O) äro räknade i meter. Såsom medelljusstyrka l. sfärisk ljusstyrka betecknas hela den utsända ljusmängden, dividerad med ytan af ett klot med längdenheten till radie, hvilken yta är 4π . Om J^1 är medelljusstyrkan och J intensiteten i en riktning, som med lodlinjen bildar vinkeln ψ , fås följande integralformel:

$$J^1 = \frac{1}{4\pi} \int_0^\pi \int_0^{2\pi} J \sin \psi \, d\psi \, d\varphi.$$

Denna formel gäller för ljuskällor, hvilkas ljusfördelning är olikformig endast i vertikalplanet, såsom fallet är med fotogen, gasglödljus, kvicksilverb-lampan, vissa nernstlampor m. fl. Om ljusfördelningen, såsom fallet är med en elektrisk glödlampa med koltrådsbygel, är olikformig äfven i horisontalplanet, erfordras däremot en dubbel integrering. Se

vidare Astrofysik, Belysning och Ljusstyrka.

2. Bot. Se Heliotropism.

Fotonaastiska rörelser (af grek. *fōs*, ljus, och *na'ssein*, trycka), *bot.*, paratoniska rörelser hos växter, som inledas genom växlande belysning, men ej äro beroende af ljusets riktning. Rörelsen är hos vissa växter en krökningsrörelse, hos andra en variationsrörelse. Jfr Rörelsefenomen (bot. växterna). G. L.-m.

Fotoplastik (af grek. *fōs*, ljus, och *plastik*) l. Fotoskulptur, konsten att medelst fotografens hjälp framställa plastiska bilder. Villeme utförde i Paris 1861 statyer o. d. på följande sätt: modellen ställdes midt i ett stort cirkelrunt rum med takljus och fotograferades samtidigt från 24 olika håll, d. v. s. hvarje kameras objektivaxel bildade med den närmast ståendes 15° vinkel. De sålunda erhållna bildernas ytterkonturer öfverfördes medelst en pantograf i lera eller vax, hvarvid vändskifvan, på hvilken arbetet var placeradt, vid ombyte till nästa bild vreds 15° . Sålunda erhöles i hufvuddrag en plastisk bild, som sodan retuscherades. Ett af Selke i Berlin 1897 uppfunnet och utfördt förfarande för framställning af reliefbilder är följande: af den med ett system båg-lampor belysta modellen tager man 30—50 fotografier, så att hvarje bild motsvarar olika parallella, mot objektivaxeln vinkelräta snitt af modellen. Detta ernär man på så sätt, att modellen omgifves af en bågformad skärm, som kastar en skarp slag-skugga på densamma. Belysningen anordnas så, att första bilden återger profilen (det största snittet) därpå flyttas skärmen ett litet stycke närmare kameran, och nästa bild tages, därpå ytterligare ett stycke o. s. v. På de sista bilderna ser man endast örat, på den allra sista endast den yttersta delen däraf. Bilderna förstoras, uppfodras på kartong af motsvarande tjocklek och utskäras noga; de utskurna styckena fästas i riktig följd på hvarandra, hvarigenom en reliefbild erhålles. De trappstegsformade öfvergångarna igenfyller man med något lämpligt material, och reliefbilden afformas och gjutes i gips eller metall. Vida enklare äro de metoder, som grunda sig på kromatgelatinets egenskap att efter belysning, på grund af förändrad löslighet, resp. svällbarhet, gifva en reliefbild. Man kan på mekanisk väg förstärka en sådan reliefbild och sedan af forma den i gips eller medelst galvanoplastik. J. Htzg.

Fotopolymerisation (af grek. *fōs*, ljus, *poly's*, mycken, och *me'tros*, del). Se Fotokemi.

Fotopsi (af grek. *fōs*, ljus, och *o'psis*, seende), *med.*, subjektiv ljusförminnelse (utan motsvarighet i verkligheten), vanligen orsakad af sjukdomar i ögats inre delar. G.—d.

Fotopptometer (af grek. *fōs*, ljus, *o'psis*, seende, och *me'tron*, mått), *med.*, instrument för uppmätning af ögats ljuskänslighet med angifvande af den minsta belysning, vid hvilken ännu hvitt kan skiljas från svart. G.—d.

Fotorelieftryck. Se Woodburytryck.

Fotosfären (af grek. *fōs*, ljus, och *sfai'ra*, kula), eg. ljusklotet, är i W. Herschels solteori det yttersta, starkt glödande lagret af solens atmosfär, af hvilket solljuset utsändes. Solfläckarna äro enligt samma teori hål i fotosfären, hvilka uppkommit genom från solens inre framflyttande gasmassor och

genom hvilka den mörka solkroppen skymtar fram. Facklorna äro de delar af fotosfären, som genom eruptionen kastas åt sidan. Angående nyare åsikter om solen se Solen och Solfläckar. A. L.—n.*

Fotoskulptur (af grek. *fōs*, ljus, och *skulptur*). Se Fotoplastik.

Fotosyntēs (af grek. *fōs*, ljus, och *synthesis*, sammansättning). 1. Bot., kolsyreassimilationen under ljusets medverkan. Se Assimilation, sp. 238. — 2. Kem. Se Fotokemi. — Adj. fotosyntetisk. H. Hn.

Fototerapi (af grek. *fōs*, ljus, och *terapi*, se d. o.), ljustrålers användning vid sjukdomars behandling.

Fototropi (af grek. *fōs*, ljus, och *tropē*, förändring), en egenskap hos vissa ämnen att vid ljusets inverkan undergå en tillståndsförändring, som i allmänhet visar sig genom en färgförändring, karakteriserad därigenom, att den i mörkret mer eller mindre fort åter går tillbaka. Fototropien anses bero på en omlagring af ämnets molekyler; den är alltså en fysikalisk företeelse. Ämnen, som visa denna egenskap, äro exempelvis kinokolinoklorid, *β*-tetra-lorketonaftalin. J. Htzg.

Fototypi (af grek. *fōs*, ljus, och *typos*, aftryck), benämning på en del fotomekaniska tryckförfaranden (se d. o.); äfven den på sådant sätt framställda bilden.

Fotoxylografi (af grek. *fōs*, ljus, och *xylografi*, träsnitt), ett träsnittsförfarande, vid hvilket bilden, som skall skäras i trästocken, på fotografisk väg öfverföres på densamma (se Träsnitt).

Fotokografi (af grek. *fōs*, ljus, och *zinkografi*). Se Zinkografi.

Fotozinkotypi (af grek. *fōs*, ljus, och *zinkotypi*). Se Zinkografi.

Fotpunkt, *mat.*, kallas den punkt, där perpendikeln från en gifven punkt mot en rät linje träffar denna linje. — Med *fotpunktskurva* till en gifven kroklinje förstås den kroklinje, som bildas af fotpunkterna till de perpendiklar, hvilka fällas från en gifven punkt mot den gifna kroklinjens tangenten. G. E.*

Fotryggen, *anat.* Se Fot.

Fotscha, en namnform för Faça (se d. o.).

Fotservis, *krigsv.*, benämning på det oberidna betjäningssamskapet vid en anspråk artilleripjäns, emedan dess viktigaste tjänst, pjäsens serverande under skjutning, alltid förrättas till fots. G. af Wdt.

Fotskabb, *veter.* Se Skabb.

Fotskäl, secken i Älfsborgs län, Marks härad. 4,235 har. 1,091 inv. (1906). Annex till Surteby, Göteborgs stift, Marks och Bollebygds kontrakt.

Fotspjärn, *sjöv.*, tvärribbor vid botten i en båt, tjänande till fotfäste för roddarna. O. E. G. N.*

Fotspår, *geol.*, efter forntida djur finnas i många olika system och äro af stort intresse, ehuru det erbjuder betydliga svårigheter att bestämma, af hvad slags djur de härröra. Från yngre aflägringar känner man t. o. m. spår af elefantdjur; inom de äldre systemen mest uppmärksammade äro spåren af *Chirotherium* (se d. o.) samt de uppträttande dinosauriernas tretåiga spår, hvilka till en början ansågos härröra af fåglar, m. fl. Af spår af lägre djur må anföras sådana af kräftdjur samt de greniga maskspår, hvilka länge uppfattades såsom fossila alger, o. s. v. A. G. N.

Fots-ton, *mus.*, uttryck, som begagnas vid angivande af längden på orgelpipor. Som norm antagas

sådana öppna flöjtregister, hvilkas grofva C-pipa håller 8 fot i längd, och som kallas 8-fots-stämmor. En 4 fots öppen stämma står en oktav högre än de förra, en 2 fots två oktaver högre, en 16 fots en oktav lägre, en 32 fots två oktaver lägre än desamma o. s. v. En täckt stämma däremot behöfver endast halva längden af en öppen för att angiva samma ton som denna. — På senare tiden har man börjat ersätta fotstonbenämningarna med metermättbenämningar, hvarvid 16 fot räknas = 5 m., 32 fot = 10 m., 8 fot = $\frac{2}{3}$ m., 4 fot = $\frac{1}{3}$ m., o. s. v. A. L.*

Fotsulan, *anat.* Se Fot.

Fotsvett, en stark afsöndring af fotsulans svettkörtlar, är en obehaglig åkomma, synnerligast därigenom, att i svetten lätt bildas stinkande fettsyror, hvilka t. o. m. kunna sönderfräta öfverhuden samt försaka ömhet och sårnader. I äldre tider härledde man alla möjliga sjukdomar från "inslagen" eller för hastigt hämmad fotsvett. Genom renlighet och täta ombyten af strumporna dylika ämnen i pulverform kan man ofta utan fara häfva den envisa och besvärliga åkommans. F. B. (I. H.)

Fö'ttel. Se Fortel.

Fotträd. Se Skeppsbygggeri.

Fottvagnning, en i Österlandet under forntiden allmän plägsed, bestående däri, att värden före måltidens början lät slafvar tvätta gästernas fötter för att rena dessa från stoft eller damm, som fäste sig vid dem till följd därpå, att ingen annan fotbeklädnad än sandaler nyttjades. Enligt Johannes-evangeliet (13 kap., v. 4 och följ.) trädde Jesus själf, aftonen före sin död, lärjungarnas fötter för att gifva dem ett exempel af själförsakande kärlek och ödmjukhet. Till följd af Johannes-evangeliets berättelse blef fottvagnningen, såsom förberedelse för nattvarden, en kyrklig handling hos de kristne. Emellertid omtalas den först sedan 4:e årh. såsom sådan. I 1 Tim. 5 kap. v. 10 talas om fottvagnningen såsom uttryck af gästfrihet, ej såsom kyrklig ceremoni. Inom grekiska kyrkan anses fottvagnningen såsom ett sakrament, men är dock ej i allmänt bruk. Äfven inom romerska kyrkan framträdde den i medeltiden såsom en religiös handling. Ännu två påfven — äfvensom katolska biskopar och abboter samt vissa katolska furstar — på skärtorsdagen tolf fattigas fötter. Inom grekiska kyrkan, särskildt i klostren och vid ryska hofvet, har fottvagningsceremonien på skärtorsdagen likaledes bibehållits. Inom protestantismen har den förtelvat i den engelska kyrkan samt hos herrnhutarna, men är numera på bägge hållen afskaffad. (J. T. B.)

Fotventil, *maskinb.* Se Ventil.

Foucart [fokär], Paul, fransk vetenskapsman, f. 1836 i Paris, blef 1874 professor i grekisk epigraphik och arkeologi vid Collège de France och var 1878 —90 direktör för franska skolan i Aten. Sedan 1878 är han led. af Institutet. F. har utgivit bl. a. *Inscriptions recueillies à Delphes* (1863; tillsammans med Wescher), *Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes* (1865), *Mémoire sur l'affranchissement des esclaves par forme de vente à une divinité* (1867), *Des associations religieuses chez les grecs* (1873), *Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Eleusis* (1895), *Les grands mystères d'Eleusis*

(1901), *La formation de la province romaine d'Asie* (1904) och *La culte de Dionysos en Attique* (s. å.).

Foucault [fokå], Jean Bernard Léon, fransk fysiker, f. 19 sept. 1819 i Paris, d. där 11 febr. 1868. Efter att 1853 ha för doktorsgraden publicerat en afhandling om ljusets hastighet, utnämndes F. 1854 till fysiker vid Parisobservatoriet, en plats, som

inrättades för honom. 1862 blef han led. af Bureau des longitudes och 1865 af Institutet. Han var korresponderande led. af The royal society i London, som tilldelade honom den stora Copleyska guldmedaljen, m. fl. lärda samfund. Åt en kommission uppdrogs att förbereda utgifvandet af F:s alla

arbeten, men dess arbete blef, till följd af 1870 års händelser, fördröjt ända till 1878. Då lyckades det F:s moder att genom egna uppföringar åstadkomma en värdig, af Gariel redigerad publikation, *Recueil des travaux scientifiques de Léon Foucault*, af sonens alla arbeten. Dessa, falla företrädesvis inom optikens, den tillämpade mekanikens och elektricitetens områden. Exempelvis må nämnas experimentell bestämning af ljusets hastighet med användning af roterande speglar, bevis för jordens rotation medelst pendelförsök (se Foucaults pendelförsök), konstruktion af heliostat och siderostat, af en regulator för uniform rörelse och af induktionsapparater, studier öfver och förbättringar af galvaniska staplar o. s. v. Jfr Lissajous, "Notice historique sur la vie et les travaux de L. F." (1875). L. A. F.

Foucaults pendelförsök [fokås], fys. Om en pendel upphänges på sådant sätt, att den kan svänga fritt i hvilket genom upphängningspunkten gående vertikalplan som helst, och pendeln därefter föres åt sidan samt åter släppes, så att den rör sig endast under tyngdens inverkan, så måste den fram- och återgående rörelsen fortsätta i samma oförändrade riktning. Vid noggrann iakttagelse synes detta dock icke vara förhållandet, utan pendelsvängningarnas riktning, d. å. pendelplanet, vrider sig medels. Denna vridning är likväl, på samma sätt som himlahalvfvetts rörelse, endast skenbar och förorsakas af jordens rörelse kring sin axel i motsatt riktning. Detta blir tydligt, om försöket äfven anställes på följande sätt. På en vägrät skiffva, som är vridbar kring en lodrät axel, fästes en lodrät ram af metalltråd, på hvilken, midt öfver vridningsaxeln, upphänges en pendel, bestående af en tung kula, fäst i en fin tråd. Försättes pendeln i svängning och skiffvan därunder försiktigt kringvrides, så bibehåller pendelplanet sitt läge i rummet oförändradt och synes just till följd därav vrida sig i förhållande till skiffvan, i motsatt riktning mot denna. — Denna pendelplanets vridning iaktogs redan 1661 af Accademia del Cimento i Florens, men L. Foucault var den förste, som använde densamma såsom bevis för jordens rotation. Vid F:s första försök (1851) begagnades en pendel af endast 2 m. längd; vid ett följande, anställdt i

Panthéon i Paris, ökades pendellängden till ungefär 65 m., hvarvid pendelplanets vridning blef märkbar redan efter några få svängningar. Dylika försök med en 19 m. lång pendel anställdes 1854 i Uppsala, där vridningen uppgick till 13° på timmen. K. L.

Foucaults teleskop [fokås], astron. Se Astronomiska instrument, sp. 291.

Foucault-ström [fokå-], elektrot. Se Hvirvelström.

Foucaux [fokå], Philippe Édouard, fransk orientalist, f. 1811, d. 1894, lärjunge af Burnouf, blef 1842 professor i tibetanska vid École spéciale des langues orientales vivantes, fick samtidigt anställning vid Bibliothèque nationale och höll efter Burnoufs död 1852 föreläsningar i sanskrit vid Collège de France, där han 1862 utnämndes till professor i detta ämne. F. införde studiet af tibetanska språket i Frankrike. Bland hans skrifter märkas *Grammaire de la langue tibétaine* (1858), *Histoire du Bouddha Sakya-Mouni* (tibetansk text och fransk öfv., 1848), *Parabole de l'enfant égaré* (på sanskrit och tibetanska med fransk öfv., 1854), *Le trésor des belles paroles* (urval af tibetanska tänkespråk, text och öfv., 1858), *Onze épisodes du Mahābhārata* (i fransk öfv., 1862), *La guirlande précieuse des demandes et des réponses en sanscrit et en tibétain* (1867), *Le religieux chassé de la communauté* (buddhistisk saga, öfv. från tibetansk, 1873), *Le Lalita Vistara (développement des jeux), contenant l'histoire du Bouddha Sakya-Mouni* (från sanskrit, 1884—92). (K. V. Z.)

Fouché [fočē], Joseph, hertig d'Otrante, fransk polisminister, f. 21 maj 1759 i en by i närheten af Nantes, d. 26 dec. 1820 i Trieste, fick sin uppfostran i oratorianermunkarnas skola i Nantes och blef därefter själf oratorianermunk och skollärare. Efter revolutionens utbrott 1789 gick han ut ur munkorden, blef advokat i Nantes, anslöt sig 1791 till jakobinerna och valdes i sept. 1792 till medlem af nationalkonventet. Anhängare af Hébert och Chaumette, röstade F. i konventet för Ludvig XVI:s död. I nov. 1793 sändes han jämte Collot d'Herbois som konventskommisarie till Lyon, där han med ytterlig grumhet förföljde sina motståndare, lät afträta hundratals personer på blotta misstankar för fientlighet mot republiken och genom skamlösa utpressningar lade första grunden till sin stora förmögenhet. Efter sin återkomst till Paris hjälpte F. i juli 1794 Collot d'Herbois, Tallien och Barras att störta Robespierre. Till straff för sina i Lyon begångna brott utstöttes F. 9 aug. 1795 ur konventet och arresterades, men lössläpptes efter utfärdandet af en allmän amnesti (okt. s. å.). Han drog sig därefter för någon tid tillbaka till privatlivet. I sept. 1798 utnämndes han genom Barras' inflytande till fransk sändebud i Cisalpinska republiken (Milano). I jan. 1799 skickades han som sändebud till Bataviska republiken, och i juli s. å. utnämndes han till polisminister.

Några månader senare förfrådade han direktorialregeringen och var en af Bonapartes medhjälpare vid statskuppen 18 brumaire (9 nov. 1799). F. fortfor att vara polisminister till aug. 1802, då han måste afgå. Efter kejsardömet upprättande utnämndes F. 10 juli 1804 ånyo till polisminister. Under de närmast följande åren uppehöll han med skoningslös stränghet lugn i Paris och lyckades i lindan kväva alla sammansvärjningar mot Napoleon. Den före jakobinen blef nu despotismens mest hatade verktyg. Till belöning för sina tjänster utnämndes F. 1808 till greve och 15 aug. 1809 till hertig af Otrante (Otranto i Italien). Genom hemliga stämplingar med Napoleons fiender ådrog han sig snart därefter kejsarens misstankar, föll i onåd och afsattes 3 juni 1810. Fastän F. älfven som privatman fortsatte sina förädiska stämplingar, utnämndes han likväl i juli 1813 af Napoleon till guvernör öfver Illyrien. I nov. s. å. sändes han till Neapel för att öfvervaka Murat, ett uppdrag, som han fullgjorde på så sätt, att han uppmanade Murat till affall från Napoleon. I april 1814 öfvergick F. till Bourbonerna, men anslöt sig åter till Napoleon efter dennes återkomst från Elba (mars 1815). Under de "hundra dagarna" var han ånyo kejsar Napoleons polisminister, men underhöll samtidigt en hemlig, förädiska brevväxling med Ludvig XVIII och hertigen af Wellington. Efter slaget vid Waterloo genomdref han, att Napoleon tvangs att afsäga sig kronan (22 juni s. å.). F. blef ordi. i den af kamrarna 23 juni s. å. tillsatta provisoriska regeringen (*commission exécutive provisoire*). Sedan Ludvig XVIII 9 juli s. å. återkommit till Paris och återtagit regeringen, blef F. ånyo polisminister. I sept. s. å. utnämndes han till sändebud i Dresden, men afsattes redan i jan. 1816 till följd af amnestilagen, som stadgade landsflykt för de f. d. konventsledamöter, hvilka dömt Napoleon XVI till döden. F. flyttade s. å. till Prag, blef 1818 österrikisk undersäte, flyttade sedan till Linz och slutligen till Trieste. Denne man, hvilken börjat som fattig skollärare, efterlämnade trots sitt praktfulla och dyrbara lefnadssätt en förmögenhet af 14 mill. francs. I Paris utkommo 1822 —24 *Mémoires de F., duc d'Otrante*, hvilka likväl ej äro författade af F., utan af någon annan, måhända Alphonse de Beauchamp. Jfr Jean de Brébisson, "F., duc d'Otrante" (1906). E. W.

Foucher [foʃe], Paul Henri, fransk skriftställare, f. 1810, d. 1875, svåger till Victor Hugo, utgaf romantiska berättelser, bl. a. *Saynètes* (1831) och *La misère dans l'amour* (1832), samt skref, dels ensam, dels i förening med andra (Denney, Desnoyer m. fl.), omkr. 70 teaterpjäser, af hvilka åtskilliga uppförts i Stockholm: *Coliche* ("Coliche", 1845), *La justice du Dieu* (1843), "Slottspaviljongen eller den falska arfvingen", 1846), *Les étouffeurs de Londres* ("Polischefen och röfvarechefen", 1848), *L'héritier du czar* (1849), "Peter den store och hans son", 1850) och *Notre-Dame de Paris* (1850). F. skref dessutom texter åt operettkompositörer (t. ex. Adam).

Foucher de Careil [foʃe de kareil], Louis Alexandre, greve, fransk diplomat och författare, f. 1826 i Paris, d. 1891, gjorde vidsträckt resor, i synnerhet i Förenta staterna. Under kriget 1870—71 var han direktör för lasaretten vid Bretagnearmén, blef 1871 prefekt i dep. Côtes-du-

Nord och 1872 i Seine-et-Marne, men afsattes 1873 af Broglies regering. 1876 blef han senator och var 1883—86 Frankrikes ambassadör i Wien. F. var en grundlig kännare af Leibniz och arbetade flera år på en ny, fullständig upplaga af hans arbeten, hvaraf dock endast 7 band utkommo ("Œuvres de Leibniz", 1859 ff.; 2:a uppl. 1867 ff.). F. skref dessutom en del specialarbeten, "Lettres et opuscules de Leibniz" (1854), "Réfutation inédite de Spinoza par Leibniz" (s. å.) m. fl., *Descartes et la princesse palatine* (1862), *Descartes, la princesse Elisabeth et la reine Christine* (1879) samt *Hegel et Schopenhauer* (1862).

Foucquet [foké], Nicolas. Se Fouquet.
Fougères [foʃar], arrondissementshufvudstad i franska dep. Ille-et-Vilaine (Bretagne), vid Nançon. 19,525 inv. (1901; som kommun 20,952). Tillverkning af läder, skodon och glas; har ett collége. Det var förr en af de starkaste gränsfästningarna mot Normandie och har ännu kvar lämningar af gamla murar och torn. 1 nov. 1793 vunno vendéerna där en seger öfver en republikansk här.

Fougé [foké], Henrik, boktryckare, f. 20 febr. 1720, d. 1 dec. 1782 i Stockholm, egnade sig åt ämbetsmannabanan, där han omsider avancerade till sekreterare i Bergskollegium. Han sysselsatte sig samtidigt med åtskilliga mekaniska uppfinningar och

Henrik Fougés första boktryckarmärke.

rön, hvilka i synnerhet vände sig kring förbättrandet af boktryckarkonsten (han hade 1762 blifvit måg åt Sveriges däv. förnämste boktryckare, bankokommissarien Peter Momma). 1763 anhöll han hos K. M:t om 40 till 50 års privilegium på ett af honom upfunnet sätt att med gjutna stilar trycka musiknoter, hvarjämte han önskade anlägga ett för ändamålet lämpligt tryckeri. Emellertid blef intet af företaget. F. begaf sig 1767 till London och uppvisade året därefter inför The society for the encouragement of art, manufactures and commerce prof på sina typtryckta noter, hvilka ansågos öfverträffa de kopparstuckna. Till följd af sällskapet fördelaktiga ömdöme erhöll han patent på sin uppfinning. Han tryckte därefter med typer "Six sonatas" af Uttini äfvensom arbeten af Sabbatini, Croce, Sarti m. fl. och översände exemplar af dessa sina tryckalster till Sverige för att där göra resultaten af sin metod bekanta. Samtidigt sökte han

vinna underrättelser om konsten att gjuta stilar, hvilken då befann sig i sin första linda i Sverige. Det dröjde ej länge, innan han återvände till Stockholm, där han öfvertog skötandet af det Grefingska boktryckeriet, som 1769 genom testamente tillfallit hans svärfader. Med 1771 uppträdde hans namn jämte den förra firmans och från 1772 ensamt. Från hösten 1770 öfverflyttades till Grefingska officinen tryckningen af de k. förordningarna, och i maj 1773 erhöi F. privilegium att trycka allt, som utgafs af K. M:t och de offentliga verken. Denna förmån sökte F. på allt sätt göra sig värdig: han anskaffade de vackraste typer, de rikaste vinjetter och rössjor samt det vackraste papper. Flera prakttryck utgingo från hans officin. F. arbetade äfven för höjandet af den svenska pressen genom utgifvandet af "Svenska Masquen" (1774) och de sista årgångarna af "Stockholms weekblad" (1774—79). Han offentliggjorde dessutom en öfv. från engelskan: "Beskrifning öfver de engelska colonierna i Nord-America" (1777). Han var sedan 1762 gift med Elsa Momma (f. 14 dec. 1744 i Stockholm, d. 1826 vid Mariefred), ett ovanligt begåfvadt och vittert fruntimmer, som efter mannens död med utmärkt skicklighet förstod k. tryckeriet till i aug. 1811, då hon öfverlämnade det åt sin son. Hon tillhörde sin tids förnämre umgängeskretsar och var bl. a. en af de mest ansedda ledamöterna i Amaranorden, där hon höll ämnelsetal (sedermera utgifna af trycket) öfver fruarna Schröderheim och Théel.

Fouillée [fojå], Alfred Jules Émile, fransk filosof, f. 1838, lärare i filosofi vid École normale 1872—75 samt medarbetare i "Revue philosophique" och "Revue des deux mondes". F. är ledamot af Institutet. Han fördjupade sig först i den platoniska filosofien, öfver hvilken han utgaf det af Franska akad. prisbelönta arbetet *La philosophie de Platon* (2 bd, 1869; ny uppl. i 4 bd, 1888—89). Till samma studiumråde höra *La philosophie de Socrate* (2 bd, 1874). Därjämte har han utgivit en kortfattad *Histoire de la philosophie* (1875; 7:e uppl. 1894). Det första arbete, i hvilket han utvecklade sina egna filosofiska åsikter, var *La liberté et le déterminisme* (1872; 4:e uppl. 1895). I erfarenheten anser han sig finna en universell och absolut determinism, men i människans samvete står friheten såsom en fordran. Denna motsägelse mellan det reala och ideala söker F. lösa på det sätt, att frihetens idé väcker hos oss kärlek och sålunda enligt den allmänna orsakslagen ingriper i det reala, själf blir en faktor i determinismen. Härmed fördes F. öfver till ett försök till en allmän världsförklaring med idéerna, fattade såsom krafter, såsom de reala faktorerna. Detta sitt filosofiska system, i hvilket han på en gång är påverkad af Platon och Spencer, framställde han i *L'évolutionisme des idées-forces* (1890) och sökte tillämpa dess grundtankar äfven inom psykologien i *La psychologie des idées-forces* (2 bd, 1893). Öfver sin lärjunge Guyau (en son af F:s andra hustru i ett föregående gifte) har han skrivit en sympatisk monografi, *La morale, l'art et la religion d'après Guyau* (1889; 4:e uppl. 1900). Bland hans många öfriga arbeten må nämnas *Critique des systèmes de morale contemporaines* (1893; 4:e uppl. 1899), *L'idée moderne du droit* (1878, 2:a uppl.

1883), *La science sociale contemporaine* (1883, 2:a uppl. 1885), *Descartes* (1893), *Le mouvement positiviste et la conception sociologique du monde* (1896), *Le mouvement idéaliste et la réaction contre la science positive* (s. å.), *La France au point de vue moral* (1900) och *La conception morale et cirque de l'enseignement* (1904). Litt.: Pawlicki, "A. F:s neue theorie der ideenkräfte" (1893), och m:o Parnanik, "A. F:s psychischer monismus" (1899). S—

Foula [fo'la], den västligaste bland Shetland öarna (418 m. hög, omkr. 8 kvkm. 230 inv. (1901). Fågelberg. F. var det sista stället på Shetlandsöarna, där de gamle nordmännen bodde. Ännu för omkr. 100 år sedan talades där en gammalnorsk dialekt.

Foulard [folår], fr., tunt, mjukt tvåskaftadt sidentyg, vanligen försedt med brokigt tryckta mönster. Användes till halsdukar, näsdukar och tunnna, fina damklänningar. G. A. W.

Fould [fol], Achille, fransk statsman, f. 17 nov. 1800 i Paris, d. 5 okt. 1867 i Tarbes, var soa till en rik judisk bankir och öfvertog efter fadern ledningen af bankirhuset "Fould, Oppenheim et comp." 1842 blef F. medlem af deputeradekammaren, där han understödde Guizots politik och gällde som auktoritet i finansfrågor, 1848 invaldes han i nationalförsamlingen

och öfvertog vid bildandet af det bonapartistiska kabinettet 31 okt. 1849 finansportföljen, som han behöll till 14 okt. 1851. Efter statsstrecket 2 dec. 1851 blef han ånyo finansminister, men afgick redan i jan. 1852 till följd af förordningen om de orléanska godsens indragning. S. å. utnämndes han emellertid till senator och statsminister samt bidrog i hög grad genom sitt ordnande af kreditförhållandena att stärka kejsardörets ställning. 1860 afgick han som statsminister, men 14 nov. 1861—19 jan. 1867 var han ånyo finansminister. Under denna tid genomförde han 1863 en konvertering af 4½-procentlånet till 3 proc. E. W.

Foulé [folé], fr. (af *fouler*, valka), en mjuk, vanligen kyprad ullväfad, som genom valkvättning erhållit en svagt luden yta. Användes till damklänningar och i tjockare kvalitéer till herrdräkter. G. A. W.

Foullon [folån], Joseph François, ett af franska revolutionens första offer, f. 1715, var generalintendent vid franska armén under Sjuåriga kriget (1756—63), blef 1771 finansintendent samt utnämndes 11 juli 1789 till generalintendent vid den armé, som under hertigens af Broglie befäl stod utanför Paris. Denna utnämning väckte liflig harm hos folket, af hvilket han länge varit hatad till följd af sina skamlösa utpressningar under kriget. 22 juli greps han af massan samt hängdes vid en lyktbål på Grèveplatsen i Paris. Hans huifud bars i triumf genom gatorna med en höttap i munnen, emedan man, sannolikt med orätt, beskyllde honom

för att under en föregående hungersnöd ha yttrat: "om packet icke har bröd, kan det äta hö". E. W.

Foulpointe [folpœt] l. Marofototra, hamnplats på östra kusten af Madagaskar under 17° 40' s. br., 60 km. n. om Tamatave, med Fort Mahavelona. 1,500 inv. J. F. N.

Foulques [folk], fransk namnform för Fulco (se d. o.).

Fouqué [foké]. 1. Heinrich August, baron de la Motte-F., preussisk general, härstammade från en utvandrad fransk familj, föddes 1698 i Haag och dog 1774 i Brandenburg. F. blef 1729 kompanichef i "gamle Dessauerns" regemente af jättar, vann i hög grad däv. kronprins Fredriks (sedermera Fredrik II:s) gunst samt deltog såsom regementschef i första schlesiska kriget (1740—42). F. blef 1751 generallöjtnant och utmärkte sig mycket i sjuåriga kriget (1756—63), hvarunder han 1759 utnämndes till general af infanteriet. 22 dec. 1757 vann han en seger vid Landshut, men blef 23 juni 1760 på samma ställe anfallen af en tre gånger öfverlägsen österrikisk styrka under general Laudon och råkade i fångenskap, ur hvilken han lösgafs först efter krigets slut. Hans brevväxling med Fredrik II är tryckt i "Mémoires du baron de la Motte-F." (2 bd, 1788); hans biografi skref sonsonen 1824. C. O. N.*

2. Friedrich Heinrich Karl, baron de la Motte-F., den föregåendes sonson, tysk skald, f. 12 febr. 1777 i Brandenburg, d. 23 jan. 1843 i Berlin, blef militär och deltog i frihetskriget

1813, men fick sistnämnda år, på grund af svag hälsa, afsked som major. F. uppträdde 1804, under namnet Pellegrin, med *Dramatische spiele* efter spanska mönster, men vände sig därefter till de nordiska sagorna och den forntyska diktningen, hvilka utöfvade stort inflytande på hans följande författarskap. Den dramatiska dikten *Sigurd, der schlange-tödler* (1808; ingår jämte "Sigurds rache" och "Aslauga" i "Der held des Nordens" 1810), var den första, som han utgaf under sitt eget namn. Den fina, djupsinniga sagan *Undine* (1811; många uppl.; sv. öfv. 1819 o. s. v., senast 1873) och riddarromanen *Der zauberring* (1813; ny uppl. 1855) rönt ett entusiastiskt bifall. Bland hans öfriga skrifter märkas skådespelen *Eginhard* och *Emma* (1811; "Eginhard och Emma", 1817) och *Alboin* (1813), den romantiska hjälte-dikten *Corona* (1814), *Kleine romane* (6 bd, 1814—19, däribland *Der todesbund*, "Dödsförbundet", 1816, "Smärre romaner", öfv. häftesvis), *Die fahrt des Theodols* (1815), *Älethes von Lindenstein* (1817; sv. öfv. 1832), det historiska eposet *Bertrand du Guesclin* (1821), *Der sängerkrieg auf der Wartburg* (1828) och författarens egen sällsamma *Lebensgeschichte* (1840) samt *Abfall und busse* (1844). F:s sista roman. F. åtnöt under sitt författarskaps första tid en utomordentlig popularitet, hvilken sedan böts

i en fullkomlig likgiltighet. Af stofflig betydelse var, att F. införde den nordiska fornsagens ämnen i den tyska konst-dikten. Han sökte i sin diktning sammansmälta den fornnordiska hjälte- och kraftdyrkan med det chevalereska och äfventyrliga, sentimentala och vidskepliga i den medeltida romantiken. Denna egendomliga blandning af element från skilda håll stelnade snart i maner. Endast "Undine" har bibehållit sig i allmännyheten. Hos de svenske romantikerna, t. ex. Atterbom och Almquist, kan man icke sällan spåra påverkan från F. Han ombesörjde själf en upplaga af sina *Ausgewählte werke* (1841). Bland hans många utgifningsarbeten förtjänar framhållas *Taschenbuch der sagen und legenden* (1812 och 1817, med Amalia v. Helvig). — Se bibliografien i Goedekes "Grundriss", VI (2:a uppl. 1898), Kochs inledning till urvalet i Kürschners "Deutsche national-literatur" och Schmidt, "F., Apel, Miltitz" (1908). — F:s hustru i andra gifet, Karoline v. Briest, f. 1773, d. 1831, skref åtskilliga romaner, som tilldrogo sig ganska mycken uppmärksamhet; bland dem kan nämnas *Bodo von Hohenried*, som 1830 öfversattes till svenska. Äfven hans tredje maka, Albertine Tode, skref skönlitteratur. R—n B.

Fouquet [fokä], Jean, fransk bok- och tavelmålare, f. omkr. 1415 i Tours, d. omkr. 1480, var utbildad under inflytande af den nederländska konsten, verksam i Tours och Paris och ofta använd för hofvets räkning under Karl VII och Ludvig XI. Af väsentlig betydelse för hans stil blef en resa till Rom omkr. 1443—47. F. kom till följd af de starka italienska inflytanden han rönt att förena det fransk-burgundiska miniatyrmåleriets inträngande detaljkärlek och den nederländska konstens kraftiga realism med renässansens stegrade formsinne och ökade frihet.

De nakna putti och den antikhärande arkitekturen i hans bilder äro intet tillfälligt och yttligt lån, utan sammanhänga organiskt med hans stil och upplättning i öfrigt, på grund hvaraf han är att anse som en af de tidigaste representanterna för den nya konsten i norra Europa. Äfven oafsedt denna sin betydelse är F. en mästare af hög rang, säker och energisk i teckningen, kraftig och harmonisk i sin färg, spirituellt och fängslande i sin upplättning och originell i sättet att komponera. Utom några präktigt illustrerade handskrifter, hvaribland en *bönbok* (nu i hertigens af Aumale samling på Chantilly) utförd för skattmästaren E. Chevalier, har äfven ett mindre antal taffel af hans hand kommit till den moderna forskningens kännedom. Däraf må anföras ett träffande *själfporträtt* i emaljmalning, ett *porträtt af Karl VII*, ett dylikt af kansleren *Jouvenel des Ursins* (samtliga i Louvremuseet i Paris), ett *diptykon* från kyrkan i Melun, af hvilket den vänstra hälften (nu i Kaiser-Friedrich-museum i Berlin) framställer E. Chevalier och hans skyddshelgon Stefan och den

högra (i Antwerpens museum) Maria med barnet — ett porträtt af Karl VII:s älskarinna Agnes Sorel —, slutligen ett mansporträtt i Liechtensteingalleriet i Wien och ett annat i den Wilcekska samlingen därstädes. F:s verk voro i största möjliga utsträckning sammanförda vid utställningen af primitiva franska målare i Louvre 1904 och blefvo då föremål för många undersökningar och skildringar i periodiska och andra publikationer.

A. L. R.

Fouquet [fokä], Jeanne. Se Beauvais, stad.

Fouquet l. **Foucquet** [fokä]. 1. Nicolas F., fransk finansman, f. 1615 i Paris, inträdde 1635 i statsförvaltningen som "maitre des requêtes" och köpte 1650 generalprokuratorsplatsen vid Paris-

parlamentet. Som Mazarins ifrige anhängare i frondens strider blef han 1652 finansminister ("surintendant des finances") och begagnade sin ställning till att på ohederligt vis skaffa sig oerhörda rikedomar, som han dock delvis använde till att uppmuntra Frankrikes konst och litteratur. Sedan hans förhållande till Mazarin blifvit kyligt, sökte han efter den-

nes död bli hans efterträdare som premiärminister. Men hans öfvermod och usla finansförvaltning, som Colbert klaggjort för konungen, förmådde denne att 1661 låta fängsla F. efter en lysande fest på hans slott Vaux (vid Melun), hvilken äfven konungen bevisat. En hufvudsakligen af hans fiender sammansatt domstol dömdo honom till landsförvisning, men han insattes på konungens befallning för listiden på Pinerolos fästning, där han dog 1680. Hans länge omtvistade brottslighet är numera till fullo bestyrkt. Under sin långa fångenskap togs han varmt i försvar af forna vänner, bland dem La Fontaine, Pellisson, Saint-Evremond, m. l. de Scudéry och m. l. de Sévigné. F., som var farfar till marskalk de Belleisle, betraktades en tid, churu säkert med orätt, som "mannen med järnmasken". Litt.: Chéruel, "Mémoires sur la vie publique et privée de F." (2 bd, 1864), Bonnafé, "Le surintendant F." (1882), och Lair, "Nicolas F." (2 bd, 1890). — 2. o. 3. Charles Louis August F. och Louis Charles Arnaud F., den föregående sonsöner. Se Belleisle. E. A.-t.

Fouquier [fokiä], Jacques François Henry, fransk författare, f. 1838 i Marseille, d. 1907 i Paris, studerade juridik och medicin, företog vidsträckt resor i utlandet och slog sig sedan ned i Paris som journalist. 1862 medföljde han som korrespondent Garibaldis här mot Rom, blef efter 1870 generalsekreterare i Marseille och sedermera en tid direktör för pressen i inrikesministeriet. Tillsammans med Andrieux uppsatte han den politiska tidningen "Le petit parisien" och var 1889—93 deputerad. Som medarbetare i en mängd olika tidningar, och särskildt som teaterrecensent i "Le Figaro" efter Albert Wolffs död 1891, vann han mycket bifall. Han utgaf äfven ett stort antal böcker,

bl. a. *Études artistiques* (1859), *L'art officiel et la liberté* (1861), *Au siècle dernier* (1884) och *La sagesse parisienne* (1885).

Fouquier-Tinville [fokiä tävi'l], Antoine Quentin, allmän åklagare under den stora franska revolutionen, f. 1747, var före revolutionens utbrott prokurator vid Châtelet-domstolen i Paris. D. radikala åsikter han framställde i de politiska klubbarna förskaffade honom Dantons och Robespierres vänskap, och han utnämndes 1793 till allmän åklagare vid revolutionstribunalet.

Grym och samvetslös, tjänade han de maktbegärande villigt såsom redskap vid deras följelser och lät döma tusenden till döden. Bland hans offer voro Marie-Antoinette, girondisterna och hébertisterna. Han skonade icke ens sina forna beskyddare, Danton och Robespierre. Efter den senares fall (27 juli 1794) drogs F. i sin ordning inför rätta och dömdes till döden samt gifjotinerades 7 maj 1795. Jfr Domenget, "F. et le tribunal révolutionnaire" (1878), Wallon, "Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris" (1880—82), Lecoq, "Notes et documents sur Fouquier-Tinville" (1885).

Fourage [forä], fr. Se Furage.

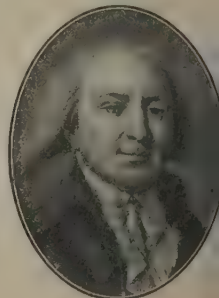
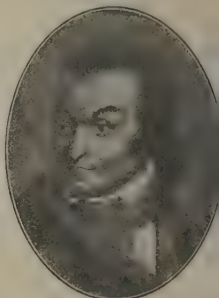
Fouray bay college [fä'ərə bæi käl'id]. Se Freetown.

Fouras [forä], hamnplats i franska dep. Charente inférieure, vid mynningen af Charente. Omkr. 1,10 inv. Därför begaf sig Napoleon 1815 öfver till Aix, där han steg ombord på det engelska skeppet "Bellerophon". J. F. d.

Fourcaud [forkä], Louis de Boussès d. fransk konsthistoriker, f. 1853 i Beaumarchés, efterträdde 1893 Taine som lärare i estetik och konshistoria vid École des beaux-arts, har författat Bastien-Lepage, *sa vie et ses œuvres* (1885), Théodule Ribot, *sa vie et ses œuvres* (s. å.), *L'évolution de la peinture en France au XIXe siècle* (1890), monografier öfver Roll (1896), Chardin (1901), Emile Gallé (1903), F. Rude (s. å.) m. m. och dessutom varit en kunnig, klarsynt och framåtvisande medarbetare i tidskriftslitteraturen. G.-m.

Fourchambault [for-fäbä], stad i franska dep. Nièvre, vid Loire. 5,918 inv. (1901). Stort metallurgiskt etablissemang med 2,000 arbetare.

Fourcroy [forkrwa'], Antoine François de, fransk kemist, f. 1755 i Paris, d. där 1809, blef professor i kemi vid Jardin des plantes 1784. Han valdes 1792 till medlem af Nationalkonven-

tet, var 1795—98 ledamot af De gamles råd och blef 1801 direktör för allmänna undervisningen och hade såsom sådan stor del i grundläggandet af École polytechnique och École normale, äfvensom i organisationen af Institut de France. F. var en af bearbetarna af den nyare kemiska nomenklaturen (1787) och utgaf flera arbeten i kemi.

Fourcroya Schult., bot., växtsläkte af underfam. *Agavoidae* af fam. *Amoryllidaceae*, innefattande jättestora örter från Amerikas varmare delar. Till utseende, användning m. m. likna de arterna af det närstående släktet *Agave*. Så fås mauritius-hampa af bladens kärlnippen hos *F. cubensis* och *F. gigantea*, en pulqueliknande dryck af *F. cubensis*. *F. longavea* (se fig.), som växer i Mexico på betydlig höjd öfver hafvet, har en trädartad stam, som på 12—15 m. höjd öfver marken bär en stor bladrosett, ur hvars midt efter, såsom det antages, ända till 400 år en blomställning utvecklas, som på kort tid (några månader) når en höjd af 10—15 m. samt bär mer än 1½ mill. blommor. Efter blomningen bortdör växten öfver jorden varande delar.

Fourcroya longavea. Ett blommande och ett icke blommande exemplar.

såsom förhållandet är hos *Agave*. Ldt. (G. L.—m.)

Fourreau [forä], Fernand, fransk Afrikaresande, f. 1850, har efter 1877 fortsatt Duvoyriers vetenskapliga undersökning af Sahara och företagit ett tiotal längre och kortare färder genom Sahara, bl. a. öfver Erg och hamman Tinghert till Tasili des Azdjers, och därom publicerat värdefulla geografiska och vetenskapliga skrifter. 1898—1900 företog han, med understöd af geografiska sällskapet i Paris och följd af en eskort under befäl af major Lamy, en expedition genom Sahara och Sudan från Biskra förbi Ouargla, Agadez och Zinder, där han förenade sig med en expedition under Joalland och Meynier, till Tsadsjön, följde Sjari uppåt och sammanträffade där med en från Ubangi kommande expedition under Gentil. F. tog därifrån vägen till Kongo och kusten, medan hans eskort, som han ställt till Gentils disposition, vid Kusseri (nära Sjari) angrep Rahab, en arabisk slafjägare, som på 1890-talet gjort eröfringar i Sudan samt angripit och slagit flera franska expeditioner. Såväl Rahab som Lamy stupade. F. har offentliggjort bl. a. *Rapport sur ma mission au Sahara et chez les Touareg Azdjer 1893 et 1894* (1894), *Mission chez les Touareg 1894 et 1895* (1895), *D'Alger au Congo par le Tchad* (1902) samt de vetenskapliga resultaten af hans sista expedition, *Documents scientifiques de la*

mission saharienne (1903—05, med atlas). F. är sedan 1906 guvernör på Mayotte och Comorobarna.

Fourés [forä's], Auguste Armand Laurent, fransk skald, f. 1848 i Castelnaudary, d. där 1891, var en tid redaktör af "Petit toulousain", tillhörde felibrens förbund och skref dikter och berättelser på Languedocs munart (*Silves piennes*, 1872, *Les Grihs*, 1887, *Les chants del soulelh*, 1890).

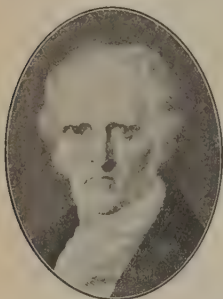
Fourichon [foriä'], Martin, fransk amiral, f. 1809, d. 1884, blef 1848 fregattkapten, kort därefter guvernör i Cayenne, 1853 konteramiral och 1859 viceamiral. Vid fransk-tyska krigets utbrott (juli 1870) erhöill han befälet öfver den eskader, som skulle blockera preussiska Nordsjökusten. Efter 4 sept. s. å. var han en kort tid sjöminister, blef 1871 led. af nationalförsamlingen (högra centern) och 1875 senator samt var 1876—77 ånyo sjöminister.

Fourier [forië], Jean Baptiste Joseph, baron, fransk vetenskapsman, f. 21 mars 1768 i Auxerre, d. 16 maj 1830 i Paris, var en tid underlärare vid École normale och därefter professor i matematik vid École polytechnique. 1798 åtföljde han Bonaparte till Egypten, där han blef sekreterare vid det nyskapade Egyptiska institutet och användes i åtskilliga diplomatiska uppdrag. Efter sin återkomst till Frankrike utnämndes F. 1802 till prefekt i dep. Isère samt blef 1808 baron och 1815 prefekt dep. Rhône. 1816 valdes han till led. af Institutet, men hans val bekräftades icke af Ludvig XVIII, förran han följande året ånyo blef vald; kort därefter blef F. vet.-akad:s ständige sekreterare. 1827 invaldes han efter Lemontey i Franska akad. — F:s första offentliga uppträdande såsom vetenskapsman skedde 1789, då han inför vet.-akad. föreläste en *Mémoire sur la résolution des équations numériques*. Hans förnämsta verk är hans arbeten om värmet. Efter några förberedande afhandlingar, af hvilka en 1812 blef prisbelönt af vet.-akad., utkom hans epokgörande *Théorie analytique de la chaleur* (1822), hvilket arbete icke endast har stor betydelse för värmeläran, utan ock genom de matematiska utvecklingar, som där förekomma, är af ett synnerligt högt intresse för matematiken. Bland F:s öfriga arbeten må nämnas hans *Préface historique* m. fl. uppsatser i det af Egyptiska institutet utgifna arbetet "Description de l'Égypte". Ett urval af F:s arbeten utgafs 1888—90 i 2 bd af Darboux. Hans staty är rest i Auxerre. K. L.*

Fourier [forië], François Marie Charles, fransk köpman och författare, grundläggare af ett socialistiskt system, f. 7 apr. 1772 i Besançon, d. 8 okt. 1837 i Paris, var son till en rik köpman, nödgades till följd af sin faders önskan egna sig åt handeln och öppnade en minuthandel i Lyon, men miste under revolutionen sin förmögenhet och var sedermera, ända till sin död, anställd på grosshandelskontor i Rouen, Marseille, Lyon m. fl. orter. —

F. var en man med spekulativt sinne, rik fantasi och djup medkänsla för mänsklighetens lidanden. De iakttagelser han under sitt affärsliif och sina handels-resor hade tillfälle att göra ledde tidigt hans uppmärksamhet på de sociala missförhållandena, och han

egnade all den tid, som hans göromål lämnade öfrigt, åt studier öfver samhällsproblemen. Han ansåg orsaken till alla samhällsolyckor ligga däruti, att människornas anlag och böjelser förkvädes eller missriktades genom skefva samhällsförhållanden. Såsom drifkraft till all mänsklig verksamhet betraktade han "passionerna", d. v. s. de naturliga drivförlusterna och böjelserna, hvilka enligt hans mening skulle för människan vara lika många källor till lycka och medel till andlig utveckling, om de tillfredsställdes på ett harmoniskt sätt. Men emedan detta ej sker, urarta de till ensidigt utvecklade begär, som undandraga sig förnufts ledning samt blifva olycksbringande för individen och skadliga för samhället. Ett harmoniskt tillfredsställeande af böjelserna förutsätter, att arbetet ordnas med fäst afseende på de individuella egendomligheterna. Detta kan ske endast i en association, där en hvar får sysselsätta sig med sådant arbete, för hvilket han har lust, och ombyta sysselsättning, när han därpå har behof, samt där likstämmiga individer få samarbeta. I stället för den oorganiska kommunen och de isolerade hushållen skall grundelementet i framtidens sociala byggnad blifva *la phalange*, d. v. s. ett samhälle af 400 familjer (omkr. 1,800 personer) med arbetslokaler och bostäder i en gemensam byggnad, en s. k. falangstär (se d. o. och Familjstär). Ett sådant samhälle är stort nog för att omfatta verksamheter, motsvarande hvarje böjelse, men tillika litet nog för att med lätthet kunna överskådas. Af falangstärrens afkastning skall först hvarje medlem få sitt nödiga underhåll, hvar efter överskottet delas i tolf delar. Fyra delar tillfalla kapitalet (d. v. s. fördelas efter insatserna bland dem, som i företaget insatt sina besparingar), fem arbetet (d. v. s. utgå såsom aföningar för fysiskt och intellektuellt arbete, som utförts för falangen); tre falangen (d. v. s. fördelas bland dem, som efter omröstning befunnits inom de olika verksamhetsgrenarna ha visat den största begåfningen och dugligheten). Det fourieristiska samhället erkänner således personlig eganderätt, liksom äfven arfsrätten. Falangen skall styras af ett årligen valdt råd, i spetsen för hvilket står en *unark*; ett visst antal falanger federerats under en *duark*, nästa grupp på skalan står under ledning af en *triark* o. s. v., och sedan samhällsskicket på hela jorden blifvit ombildadt i F:s anda, skall i spetsen för människosläktet stå en *omniark* med residens i Konstantinopel.

Af detta samhällsideals förverkligande väntade F. en period af förut ej anad lycka för människosläktet. På grund af det hemlighetsfulla samband, som han antog ega rum mellan mänsklighetens och jordens utveckling, skall, så lärde han, samtidigt med den

sociala omhvälfningen själfva den yttre naturen undergå en förändring. En strålkran skall omsluta nordpolen; polarhavets is skall smälta och ett mildt klimat härska öfver hela jorden. Människornas medellifslängd skall blifva 144 år, och milliontals vetenskapliga och vittra snillen skola uppträda. F. hyste en orubblig tro på sin idéns snara förverkligande och var öfvertygad om, att så snart den första falangstären blifvit grundlagd, exemplet snart skulle vinna allmän efterföljd. Själfrödde han sig kallad att bilda den första falangstären, men han lyckades aldrig förmå någon för idéen intresserad kapitalist att förskjuta de behöfliga penningmedlen. Först då att realisera hans plan ha sedermera gjorts, men skett i liten skala och med otillräckliga medel sammisslyckats. (Jfr *Considérant*.) Sina sociala idéer framlade F. i flera skrifter. De viktigaste är *Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales* (1808), *Traité de l'association domestique agricole* (2 bd, 1822; ny uppl. under titeln *Théorie de l'unité universelle*, 4 bd, 1841), hans mest betydande arbete, och *Le nouveau monde industriel et sociétaire* (1829). F:s *Œuvres complètes* utgafs 6 bd 1841—45 (ny uppl. 1870). Värdefullare är hans fantastiska framtidsdrömmar var i vissa punkter hans kritik öfver den bestående samhällsordningen och från hans skildringar af "garantismens" sociala utvecklingsstadium ha hämtats sådana socialistiska kraf som på garanteradt existensminimum och arbetar försäkring samt talet om "rätten till arbete". Dessa och andra praktiska socialistiska framdrag ur F:s läror af hans främste lärjunge, P. V. Considérant (se d. o.). Bland öfriga F:s mera kända lärjungar må nämnas Lemoyne, Lechevalier och Pellarin. — Litt.: Considérant, "Exposition abrégée du système de F." (1845), Pellarin, "Charles F. sa vie et sa théorie" (5:e uppl. 1872), A. Bebel, "Charles F." (1888), Warschauer, "Geschichte des Socialismus und Kommunismus im 19. Jahrhundert" (abth. 2: "F., seine theorie und seine schule" 1893), och Sambuc, "Le socialisme de F." (1900). A. F. A. (V. S.-g.)

Fourieri'sm, Fouriers system. Se Fourierism F. M. C.

Four in hand [fä'er-in-hä'nd], eng., *sportl.*, fyrspann. — **Four in hand club**, benämning på efter engelskt mönster bildade föreningar till idkandet och höjandet af körsporten, särskildt spannkörning, hvarvid med förkärlek användes mail-coach (se d. o.). B. C.-m.

Fourmies [formi], stad i franska dep. Nord, vid nordbanan, 13,379 inv. (1901). Betydande ylleindustri, glasbruk, järnverk.

Fourmont [formä']. 1. Étienne F., fransk orientalist, f. 1683, d. 1745, var sedan 1715 professor i arabiska vid Collège de France samt förvärfvade stort rykte såsom språkforskare, i synnerhet genom sina långvariga studier i kinesiskan ehuru hans djärva konjekturer, vågade härledningar och paradoxala satser ha minskat tilliten till hans arbeten. Han skref bl. a. *Lingvæ Sinarum mandarinica hieroglyphice grammatica* (1742). — 2. Miché F., den föregående broder, orientalist, f. 1690 d. 1746, blef 1720 professor i syrisk vid Collège de France och skickades 1727 i vetenskapligt ändamål till Grekland. Där samlade han ett stort antal gamla inskrifter och manuskript, men anklagades at

af forskarnit ha förstört åtskilliga dyrbara lämningar af antik konst och blef därför återkallad. En berättelse om hans resa trycktes i "Histoire de l'Académie des inscriptions", VII, men hans arbeten blefvo aldrig fullständigt utgifna. — 3. Claude Louis F., de båda föregående brorson, orientalist och arkeolog, f. 1703, d. 1780, vistades flera år i Kairo och utgaf *Description des plaines d'Héiopolis et de Memphis* (1755) samt bemödade sig att skaffa medel till publicerande af farbroderns efterlämnade manuskript, men misslyckades och dog i fattigdom. (K. V. Z.)

Fourneau [fornä], Léon, fransk författare under märket Xanrof (= lat. *fornax*, ugn), f. 1867 i Paris, där han studerade juridik och aflade juris licentiatexamen. Han började sin litterära bana med vädeaviller och visor, af hvilka senare Yvette Guilbert föredragit ett stort antal. De föreliggande i flera samlingar (*Chansons sans gêne*, 1890, *Chansons à madame*, 1891, *Chansons ironiques*, 1895 m. fl.), delvis med musik af F. själf. Småningom öfvergick han till dramatiken, som han numera utesluttande odlar, och har haft framgång med *L'heureuse date* (1892), *Madame Putiphar* (1897), *Pour être aimée* (1901; jämte Carré), *Le prince consort* (1903), *L'invité* (s. å.), *La marotte* (s. å.) m. fl. R.-n B.

Fourneauxöarna [fornä-]. Se *Furneauxöarna*.

Fournel [fornäl], Jean François, fransk rättslärd, f. 1745, d. 1820, författade, utom åtskilliga specialafhandlingar, *Histoire des avocats au parlement de Paris depuis saint Louis jusqu'au 15 octobre 1790* (1813) och *Histoire du barreau de Paris dans le cours de la révolution* (1816).

Fourneyron [fornärä], Benoît, fransk ingenjör, turbinkonstruktör, f. 1802, d. 1867, blef 1819 anställd som ingenjör vid grufvorna i Creuzot, bosatte sig sedan i Paris och deltog omkr. 1848 i det politiska lifvet. Han är i synnerhet känd genom uppfinningen eller åtminstone fullkomningen af den hydrauliska maskin, som fått namnet Fourneyronska turbinen, och för hvilken han 1834 af franska vet. akad. erhöi ett pris af 6,000 frcs. Han skref öfver denna maskin *Mémoires sur les turbines hydrauliques et leur application en grand* (1841).

Fourneyronska turbinen [fornärä-]. Se *Turbin*.

Fournier [fornjë], Jacques. Se *Benedikt XII*.

Fournier [fornjë], Jean Antoine, fransk politisk agent, f. 1761 i Grenoble, blef fransk vicekonsul i Göteborg, där han och brodern Casimir innehade ett stort handelshus. Han förvärfvade betydlig förmögenhet trots en del förluster, bland dem en af engelsmännen såsom krigskontraband 1794 kapad stor krutsändning, destinerad till S:t Barthélemy, men afsedd för Frankrike, om ersättning för hvilken F. låg i långvariga underhandlingar med svenska regeringen. Efter fem års bortovaro från Sverige återkom han 1800 som fransk vice kommissarie för handelsärenden till Göteborg, där han återtog ledningen af sin affär, men kom på ekonomiskt obestånd, delvis genom underordnades oredlighet, och blef försatt i konkurs. Efter brytningen med Frankrike lämnade han Sverige 1804 och kom

efter freden i Paris 1810 snart under fund med planen att välja Bernadotte till svensk tronföljare. Med sin kännedom om svenska förhållanden skyndade han att ställa sig till dennes och franska utrikesministeriets disposition och afreste, ehuru utan offtentligt uppdrag från något håll, till Sverige för att verka för Bernadotte. Här lyckades han skickligt och på kort tid genomföra sin själftagna mission och passade 1811 på att åter framställa anspråk på ersättning för den uppbringade krutlasten, anspråk, som inom svenska regeringskretsar ansågos berättigade. Snart därefter vid brytningen med Frankrike måste F. för alltid lämna Sverige, försedd med en årlig pension af Karl Johan. F:s vidare öden och dödsår äro obekanta. Jfr H. Fröding, "Biografiska studier" (1905). E. A.-t.

Fournier [fornjë]. 1. Marc Jean Louis F., vanligen kallad Marc-Fournier, fransk dramaturg, f. 1818 i Genève, d. 1879 i Saint-Mandé, begaf sig 1838 till Paris, där han blef tidningsman och sedan teaterförfattare. 1851 blef han direktör för Porte-Saint-Martin-teatern, som han ledde till 1868. Bland hans arbeten, hufvudsakligen sensationsskådespel, märkas *Les libertins de Genève* (1848; "Fritänkarna i Genève", 1849; "Calvin i Genève", s. å.); *Paillassé* (s. å., tills. med Dennery; "Pajazzo"; 1851) och *Annon Lescaut* (1851, tills. med Barrière). — 2. Édouard F., fransk skriftställare, f. 1819, d. 1880, skref skådespel (bl. a. *Gutenberg*, 1868) samt ett stort antal verk inom olika områden af historien, såsom *La musique chez le peuple ou l'opéra national, son passé et son avenir* (1847), *L'art lyrique au théâtre* (1810), *Histoire des hôtelleries et des cabarets* (1851—54, tills. med F. Michel), *Paris démolé, mosaïque de ruines* (1853), *L'esprit des autres* (1855; 4:e uppl. 1861), *L'esprit dans l'histoire, recherches et curiosités sur les mots historiques* (1857) och *Histoire du Pont Neuf* (1861).

Fournier [fornjë], Hugues Marie Henri, fransk diplomat, f. 1821 i Paris, d. 1898 på slottet Pâtis (dep. Indre-et-Loire), blef 1844 anställd i utrikesministeriets arkiv, tjänstgjorde därefter vid legationerna på olika orter i Tyskland samt i Petersburg och blef 1862 envoyé i Stockholm. 1872 förflyttades han i samma egenskap till Rom, där han kom i konflikt med franske ambassadören hos påven, Bourgoing, med anledning af några fartygsofficerars tillämnade nyårsuppvaktning 1 jan. 1873. Den senare afgick, men F., som var särskildt uppskattad af Viktor Emanuel, kvarstod, äfven sedan Thiers störtats (maj 1873), en kort tid på sin post. 1877 blef han ambassadör i Konstantinopel, där han visade stort nit och mycken skicklighet under de brydsamma förhållanden, som framkallades af det rysk-turkiska kriget. 1879—88 var han senator för dep. Indre-et-Loire och röstade i senaten med vänstra centern. E. A.-t.

Fournier [fornjë], Jean Alfred, fransk läkare, f. 1832 i Paris, blef med. doktor 1860 och var 1879—1905 professor vid med. fakulteten i Paris. Han är en af vår tids förnämste syfilidologer och har i sin vetenskap utgivit en stor mängd värdefulla skrifter, bland hvilka *Syphilis et mariage* (1880) öfversatts till svenskan ("Syfilis och äktenskap", 1882). R. T.-dt.

Fournier [fornjë], August, österrikisk histori-

ker, f. 1850 i Wien, blef e. o. professor 1879 i Wien och 1883 i Prag samt är sedan 1903 ord. professor i historia vid Wiens universitet. 1891—1900 var han medlem af österrikiska riksrådet, där han slöt sig till tyska framstegspartiet, och 1892—1901 af böhmiska landtdagen. F. har utfövat ett flitigt historiskt författarskap, bland hvars alster märkas *Gentz und Cobenzl. Geschichte der österreichischen diplomatie von 1801 bis 1805* (1880), *Historische studien und skizzen* (1885), som innehåller en samling smärre afhandlingar om Josef II, *Tugendbund m. m., Napoleon I.* (3 bd, 1886—89; 2:a uppl. 1904—06), *Der congress von Châtillon* (1900), *Marie Louise und der sturz Napoleons* (1902), *Lola Montez* (s. å.) och *Zur textkritik der korrespondenz Napoleons I.* (1903). E. A.—t.

Fournival [for-], Richard de, fransk författare, kirurg, kansler vid domen i Amiens, f. omkr. 1200 därstädes, d. omkr. 1260. Hans mest berömda arbete är *Le bestiaire d'amour* (utg. af Ch. Hippeau 1859). Dessa "bestiaier" (ett slags medeltida, sagoartade zoologier) voro vanligen af religiöst innehåll. F. lät däremot djuren uppträda och utveckla olika åsikter om kärlekens väsen o. s. v. Äfven ett annat af hans arbeten *La vieille ou les dernières amours d'Ovide* är utg. af H. Cocheris (1861). Hans öfriga arbeten äro otryckta.

Fourpence [få'pens], eng., fyrapennestycke, ett förältrad engelskt silfvermynt = 30 öre.

Fouurre [forryr], fr., her. Se Foderverk.

Fourth party [få'th pä'ti]. Se Fjärde partiet.

Fourtou [fortö], Marie François Oscar Bary de F., fransk statsman, f. 1836 i Ribérac, d. 1897 i Paris, var advokat och under kejsardömet senare år mår i sin födelsestad. Invald i nationalförsamlingen 8 febr. 1871, tillhörde han där högra centern. 8 dec. 1872 kallades han af Thiers till minister för allmänna arbeten, blef vid kabinetts nybildande (19 maj 1873) kultusminister, men afgick vid Thiers' fall jämte hela kabinettet 24 maj. Vid ministären Broglies ombildande 26 nov. s. å. öfvertog F. ministeriet för allmänna undervisningen,

kyrkoärendena och sköna konsterna. Vid Broglies aigång 16 maj 1874 nedlade äfven F. sin portfölj, men ingick redan 22 s. m. i ministären Cissey såsom inrikesminister. Af sina kolleger i ministerrådet, i synnerhet af Decazes, häftigt angripen, emedan han för mycket gynnade bonapartisterna och afsatte många republikanskt sinnade ämbetsmän, tog han afsked 19 juli s. å. I febr. 1876 blef han invald i deputeradekammaren och hörde där till de ifrigaste af högern. 16 maj 1877 utnämndes F. åter till inrikesminister. Nu gaf han fritt lopp åt sina anti-republikanska böjelser. Efter kammarens upplösning öppnade han ett fälttåg mot det republikanska partiet: en mängd prefekter och andra högre ämbetsmän afsattes eller förflyttades, kolporterung af

liberala tidningar och skrifter förbjöds m. m., och slutligen utverkades senatens bifall till deputeradekammarens upplösning (23 juni s. å.). Ehuru F. använde alla de medel, som innehafvandet af makten räckte honom, och bl. a. återinförde den under kejsardömet brukliga officiella kandidaturen, sände landet dock till deputeradekammaren en betydlig republikansk majoritet. Denna genomdref tillsättandet af ett utskott för undersökning af styrelsens missbruk, hvarefter F. jämte hela ministären afgick 23 nov. s. å. F:s val till deputeradekammaren förklarades ogiltigt 18 nov. 1878. Vid detta tillfälle uppstod i kammaren mellan Gambetta och F. en tvist, som ledde till en duell vid Plessis-Piquet 20 s. m., hvarvid ingendera af duellanterna skadades. F. valdes 2 febr. 1879 åter till deputerad, men lämnade deputeradekammaren, sedan han 7 mars 1880 blifvit invald i senaten, där han rustade med högern, men sällan tog till ordet. Vid omvalen i febr. 1885 till senaten föll han igenom. I sept. 1889 valdes han ånyo till medlem af deputeradekammaren, men omvaldes icke vid de nya allmänna valen 1893. Sina sista år lefde han i tillbakadragenhet. E. W.

Foussier [fosie], Édouard, fransk dramatiker, f. 1824 i Paris, d. 1882 där, gjorde lyckta på Théâtre français med den versifierade komedien *Héralde et Démocrite* (1850). Bland hans öfriga versifierade stycken må nämnas *Une journée d'Agrippa d'Aubigné* (1853) och *Le temps perdu* (s. å.). Augier hade F. till medarbetare i *La ceinture dorée* (1855) och *Les lionnes pauvres* (1858).

Fow [e't åu' da/bl-jö], hand., förkortning för *first open water* [få'st åu'p'n wå'ta], första öppet vatten. Denna förkortning taxeras dock i telegram såsom tre ord och icke, såsom fallet är med de likformigt bildade förkortningarna *cif* och *foh*, såsom ett. A. W. son M.

Fovea centralis retinæ (lat.), *oftalm.*, den centrala gropen i näthinnan. Då ljuset måste passera näthinnan i hela dess tjocklek för att nå de ljuspercipierande elementen, möjliggöres det centrala skarpa seendet därigenom, att näthinnan på motsvarande ställe är förtunnad, så att en liten grop uppstår, utefter hvars botten näthinnan på ett område af $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ mm. diameter är genomskinligare än å andra ställen. G.—c.

Foveauxsundet [fåvå-], det 30—42 km. breda sundet emellan Nya Zeelands sydö och Stewardön (Rakiura). Däri ligga ön Ruapuke och en mängd klippor, som göra det farligt för sjöfarten. J. F. N.

Fowey [fåv], hamnstad och hafsbad i engelska grefsk. Cornwall, vid mynningen (västra sidan) af floden Tovey, 2,258 inv. (1901). Hamnen är stor och lätt förgänglig, utom i tjocka. Export af sardiner, kopparmalm och porslinslera. Platsen är mycket besökt af sommargäster och turister. Den var förr mera betydande än nu; den deltog med fartyg i korstågen, och dess kontingent af fartyg var den näst största, som deltog i Edvard III:s blockad af Calais (1347).

Foville [fåv'il], Achille Louis, fransk läkare, f. 1799 i Pontoise, d. 1878 i Toulouse, studerade i Paris, blef 1824 med. doktor, var därefter öfverläkare vid hospitalet för sinnessjuka i Rouen och (till 1848) vid därhuset i Charenton. Han gjorde djupa och omfattande studier öfver hjärnans och

nervsystemets sjukdomar. Resultaten af dessa forskningar nedlade han i *Traité de l'anatomie, de la physiologie et de la pathologie du système nerveux cérébro-spinal* (1844; ofullbordadt). — Äfven hans son Achille (f. 1832, d. 1887) egnade sig åt studiet af sinnessjukdomarna och utgaf åtskilliga arbeten om dem.

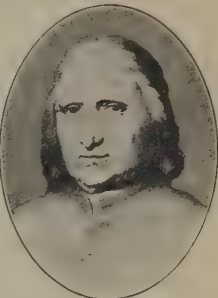
Fowler [fau'le], sir John, engelsk ingenjör, f. 1817 i Sheffield, d. 1898, började sin bana såsom vattenbyggnadsingenjör, men egnade sig sedan hufvudsakligen åt järnvägsbyggande, fulländade den af Brunel påbörjade linjen Stonebridge—Birmingham och blef 1844 ingenjör för järnbanenätet Manchester—Sheffield—Lincolnshire. Sitt största anseende vann han genom utförandet af tunnelbanan under London (påbörjad 1853) och konstruktionen af de egendomliga lokomotiven för densamma. 1870 var F. medlem af en kommission för utlåtande om anläggning af järnvägar i Norge och senare till 1880 cheffingenjör för de egyptiska järnvägarna. F. uppgjorde jämte B. Baker planen till den 1882—89 byggda Forthbron (se Forthviken) och utnämndes vid dess invigning 1890 till baronet.

Fowler [fau'le]. 1. Sir Henry Hartley F., engelsk politiker, f. 16 maj 1830 i Sunderland, egnade sig åt advokatyrket i Wolverhampton, var 1863 stadens mayor och valdes 1880 till dess representant i underhuset, där han tillhörde det liberala partiet. F. var dec. 1884—juni 1885 understatssekreterare för inrikes ärenden i Gladstones andra ministär och febr.—aug. 1886 finanssekreterare vid skattkammaren i hans tredje, blef aug. 1892 medlem af kabinettet och president i Local government board samt öfvertog vid Gladstones afgång i mars 1894 statssekreterarposten för Indien i den under Rosebery rekonstruerade liberala ministären. I ministären Campbell-Bannerman har F. sedan dec. 1905 utän portfölj sätet i kabinettet (som kansler för hertigdömet Lancaster). Den betänksamme och inom alla politiska läger högt ansedd F. tillhör ministärens högra flygel och är en af vice-presidenterna i den af Rosebery ledda liberalimperialistiska sammanslutningen The Liberal League.

2. Ellen Thorneycroft F., gift Felkin 1903, den föregåendes dotter, engelsk författarinna, f. 1860 i Wolverhampton, debuterade 1891 med *Verses grave and gay* (ingår i diktsamlingen *Verses, wise and otherwise*, 1895; ny uppl. 1905), som efterföljts af romanerna *Concerning Isabel Carnaby* (1898), *A double thread* (1899; "Dubbelspel", 1900), *The Farringdons* (s. å.), *Fuel of fire* (1902), *Place and power* (1903), *Kate of Kate Hall* (1904), skriven i samarbete af fru F. och hennes man, och *In subjection* (1906).

Fowlers arseniklösning [fau'leš]. Se *Liquor*. **Fox** [få'ks], George, stiftare af kväkarnas sekt, f. 1624 i Drayton (i Leicestershire), d. 3 jan. 1691 i London, blef som barn satt i lära hos en skomakare. På lediga stunder läste han flitigt bibeln och hängaf sig åt religiöst begundande. Från sitt nittonde år hade han visioner och fann sig af en inre röst manad att skilja sig från världen och dess väsen samt uppträda såsom botpredikant. Småningom antogs hans idéer en bestämdare form. Hufvudinnehållet af hans predikan var, att man framför allt borde akta på det inre ljuset i sin egen själ, hvilket han äfven

kallade "det inre ordet", "den inre Kristus", och som han satte högre än bibelns bokstaf. 1648 började han vandra omkring öfverallt i England och predika. Dels genom sina lärors skiljaktighet från de rådande religiösa åsikterna, dels äfven genom det djärfva och egendomliga i sitt uppträdande ådrog han sig förföljelser både från myndigheternas och folkets sida samt blef många gånger häktad. Hans anhängare kallade sig först "ljusets barn", senare "sanningens vänner" eller vanligare blott "vännerna"; redan 1650 förekommer öknamnet "kväkare" (*quakers*), som snart slog igenom. Äfven medlemmar af de högre stånden slöto sig till dem, och under senare delen af Cromwells regeringstid lämnades de i allmänhet i fred. Under Karl II (1660—85) började åter förföljelserna. F. kastades i fängelse för hållandet af otillåtna religiösa sammankomster. När han åter kommit på fri fot, reste han 1669 till Irland, dit han redan förut skickat missionärer. 1670—73 företog han en missionsresa till Amerika och 1677, åtföljd af sina mest framstående lärjungar, William Penn och Robert Barclay, till Holland. Jakob II beviljade kväkarna religionsfrihet. Denna bekräftades af Vilhelm III. F. fick sålunda under sina sista lefnadsår se det af honom stiftade religiösa samfundets ställning betryggad. — F. var en man med redlig karaktär, varm människokärlek, djupt religiös känsla, rik fantasi och originella åsikter, men föga utvecklade och ordnade begrepp. Hans tankar utvecklades samt bragtes i system, och hans samfund organiserades af hans mera bildade lärjungar, Barclay och Penn. F:s självbiografiska anteckningar, redigerade af hans vän Th. Ellwood, utgafvos i 3 bd 1694 under titeln *A journal or historical account of the life of George F.* (ny uppl. af Armistead i 2 bd, 1852). Hans förnämsta skrifter samlades i *A collection of epistles* (1698) och *Gospel truth* (1706); i Philadelphia utgafs 1831 en samlad uppl. i 8 bd af hans *Works*. Jfr från kväkarhåll skrifna biografier öfver F. af Marsh (1847), Janney (1852), Bickley ("G. Fox and the early quakers", 1884) och Hodgkin (1896). Se vidare *Kväkare*. (V. S.—g.)

Fox [få'ks]. 1. Sir Stephen F., engelsk politiker, f. 1627, d. 1716, hjälpte Karl II vid hans flykt ur England efter slaget vid Worcester, tillhörde under landsflykten hans husfolk samt utförde med skicklighet flera svåra uppdrag vid förberedelserna för restaurationen, efter hvilken han belönades med ämbeten och adelskap (1665) samt valdes till medlem af parlamentet, som han tillhörde ännu på Georg I:s tid. Under sin långa civila ämbetsmannabana samlade han småningom, dock aldrig genom oredliga medel, en betydande förmögenhet, af hvilken han anslag stora summor till kyrkobyggnader samt upprättande af fattig- och sjukhus (bl. a. grundade han det bekanta sjukhuset i Chelsea). (V. S.—g.)

2. Henry F., lord Holland, engelsk statsman, den föregåendes andre son i dennes vid 77

års ålder ingångna andra äktenskap, f. 1705, d. 1774, egnade sig efter en i slöseri och utsväfningar tillbragt ungdom åt det politiska livet som starkt utpräglad whig och trogen anhängare af Walpole samt vann genom smidighet och god debatteringsförmåga stort inflytande i underhuset, som han tillhörde 1738—63. Han var 1746—54 sekreterare för krigs-ärenden samt lät 1755 övertala sig att i samma egen-skap ingå i Newcastles ministär. Genom detta steg skilde han sig från Pitt, med hvilken han under den närmast föregående tiden varit förbunden. På hösten s. å. blef han "secretary of state" och erkänd ledare af regeringens parti i underhuset på det villkor, att han skulle söka genomdrifva husets bifall till ett par subsidiefördrag med Hessen och Ryssland, hvilka han dock själf förut synt sig ogilla; men miss-nöjd med Newcastle, medlade han i slutet af 1756 sitt ämbete. Då Pitt kort därefter kom till makten, lämnades ingen plats åt F. i den nya styrelsen, ehuru han i hög grad egde Georg II:s förtroende. Han uteslöts äfven från kabinettet, när Pitt 1757 bildade sin andra ministär, men utnämndes till general-krigs-kommissarie och åtnöjde sig med denna fämligen underordnade befattning, emedan den under det då pågående kriget inbragte honom ofantliga inkomster. Med bibehållande af detta ämbete in-trädde han 1762 i Butes kabinett och öfvertog på samma gång ledningen af regeringspartiet i under-huset. Han lyckades i sin uppgitt att vinna husets godkännande af fredspreliminärerna i Fontainebleau, men hans redan förut stora impopularitet ökades ge-nom den framstående del han tog i ministärens öar-liga och våldsamma tillvägagående för att vinna seger å sin utrikespolitik. Sedan han jämte Bute utgått ur kabinettet, 1763, vid hvilket tillfälle han upp-höjdes till lord Holland, var hans politiska roll ut-spelt. Han kvarstod emellertid såsom general-krigs-kommissarie till 1765. F. var en mycket skicklig ämbetsman och en öfverlägsen debattör samt prisad för ett intagande omgängessätt, men gaf i sitt offent-liga lif många prof på sin fullständiga brist på poli-tiska och moraliska grundsatser. E. B. (V. S.-g.)

3. Charles James F., engelsk statsman, den föregående son och genom sin moder, lady Caroline Lennox, en dotter till hertigen af Richmond, en ättling (sonsons dotterson) till konung Karl II, föddes

24 jan. 1749, d. 13 sept. 1806. Han upp-föstrades i Eton och Ox-ford, men fick esomof-tast med sin fader före-taga utländska resor, och denne uppmuntra-de i sin darskap kom-sonen redan under goss-åldern den passion för hasardspel, som sedan blef en af hans lifs olyckor. F. lämnade Oxford 1766, tillbragte ett par år på resor i Frankrike och Italien

samt invaldes vid ej fyllda 20 års ålder (för en fa-miljen tillhörig valkrets) i underhuset (1768), där han snart väckte uppmärksamhet som talare. 1770 erhöi han ett ämbete (amiralitetsslord) i lord Norths tory-ministär, afgick i febr. 1772 och ådrog sig

Georg III:s bittra fiendskap genom att motsätta sig dennes planer på ändring i äktenskapslagstiftninge för det kungliga husets medlemmar. I dec. s. a. inträdde F. ånyo i Norths ministär (som yngre skatt-kammarlord), men afskedades i febr. 1774 från si-syssla till följd af konungens missag öfver hans själ-rådiga uppträdande emot North. Under de först-åren af sitt parlamentariska lif förkätade F. grund-satser, som voro långt ifrån liberala, och inge-kunde då i honom ana den tillkommande varme och hängifne frihetsvän. Särskildt uppträdde han flera gånger mot pressfriheten, då han ansåg den-na ha kommit i konflikt med parlamentets privilegier. F. slöt sig efter sin nödtvungna afgång ur ministären till den Rockinghamska afdelningen af whigoppo-sitionen samt knöt en närmare vänskapsförbindelse med Edmund Burke och blef inom kort, till följd af så-väl sitt älskliga väsen som sitt öfverlägsna snille erkänd ledare för regeringens motståndare i under-huset. Under den tid, då han tillhörde oppositionen emot North, gjorde han sig högt förtjänt om fri-hetens sak, förklarade sig t. ex. 1780 för allmän samvetsfrihet och kämpade med outtröttlig iver för de nordamerikanska kolonierna. Dock gick han vid sina anfall emot Norths amerikanska politik ofta till-väga med en häftighet, som överskred sanningens och rättvisans gräns. Trots alla ansträngningar från hofpartiets sida blef F. 1780 vald till parlaments-medlem för Westminster — efter en af de rykt-baraste valstrider den engelska parlamentshistorien känner — och representerade sedan denna valkrets till sin död. Då North i mars 1782 måste taga afsked, inträdde F. i Rockinghams kabinett såsom utrikesminister. Där befann han sig emellertid från början i ohjälplig politisk och personlig konflikt med Shelburne, som på sin lott fått förhandlingarna med kolonierna i Nord-Amerika, medan fredsunder-handlingarna i Paris med Frankrike och Spanien stodo under F:s öfveruppsikt. Denna konflikt för-anledde F:s afgång, då Shelburne efter Rocking-hams död i juli s. å. blef dennes efterträdare, sedan F. förgäfvos skört förmå konungen att åt hertigen af Portland aftröta ledningen af kabinettet. Kort därpå begick F. det för honom själf och hans parti kanske ödesdigraste felsteget under sin politiska bana. För att stötta Shelburne, hvilken dock var whig liksom han själf, förband han sig nämligen 1783 med tory-partiets erkände anförare North, hvars statskonst och hela politiska personlighet han förut med sådan skärpa angripit. Jämte sin nya bundsförvant uppträdde han kort därpå i parlamentet emot de af rege-ringen afslutna fredspreliminärerna med Frankrike och Spanien, ehuru dessa preliminärer innehöllo så förmånliga villkor, som England under dåvarande förhållanden kunde begära. Shelburne, hvars an-hängare i underhuset lågo under för "koalitionen", måste afgå, och Portland bildade i febr. 1783 ett nytt kabinett, hvaraf både North och F. blefvo med-lemmar, den senare såsom utrikesminister och den ledande kraften. Han bragte de slutliga fredsför-dragen med Amerika, Frankrike och Spanien till stånd (1783), men hans viktigaste åtgärd var fram-läggandet i parlamentet af den s. k. ostindiska billen. Detta af Burkes idéer genomträngda lagförslag åsyf-tade framför allt att förskaffa Ostindiska kompaniets förtryckta undersätar en bättre styrelse, men afsåg därjämte — ett nytt felsteg af F. — att stärka det

läv. regeringspartiets ställning på kronans bekostnad. Billen antogs i underhuset, men föll, genom konungens inflytande, hos lorderna. Georg III, som hyste motvilja emot F., bl. a. för hans lättsinniga lefnadssätt och förbindelse med den otydliga tronarvingen, skyndade med anledning därpå att afskeda sina ministrar och uppdraga åt Pitt d. y. bildandet af ett nytt kabinett. F. stod således i dec. 1783 åter på oppositionens sida. Vid parlamentsvalen 1784 led han ett stort nederlag, i det en mängd af hans förra anhängare, förbittrade öfver hans förbindelse med North och öfver det ostindiska lagförslaget, förklarade sig för hans unge medtäffare Pitt. Under de första åtta åren efter valen 1784, under hvilka hans parti i parlamentet visserligen var ett mindretal, men dock ej så obetydligt, uppträdde han med styrkan på åtskilliga berättigade reformer, såsom en förändring af underhusets sammansättning, slafhandels afskaffande och Testaktens upphäfvande i afseende på protestantiska dissenter. Men han gjorde sig också skyldig till misstag, såsom då han 1785 bekämpade Pitts förslag om större handelsförmåner åt irländarna och 1787 klandrade det 1786 afslutna handelsfördraget med Frankrike. Ej minst genom F:s medverkan lyckades Burke få Warren Hastings ställd till rätta inför öfverhuset för det förtryck man ansåg att han gjort sig skyldig till i Indien. I början af 1790-talet uppstod en söndring i F:s läger. Sedan Burke, som ej kunde fördraga hans glädje och loftal öfver den franska revolutionen, i maj 1792 ostentativt underhuset uppsagt all förbindelse med honom, öfvergingo under de närmaste åren flera andra af hans anhängare, såsom Portland, Fitzwilliam och Spencer, till regeringspartiet. Orsaken därtill var hans ståndpunkt både i den yttre och i den inre politiken. Han påstod, att ministären ej tagit tillräckligt hänsyn till de hårda åtgärderna mot de franska kriget, tadlade, att man genom detsamma utsyftade äfven en förändring af Frankrikes inre förhållanden, och uppmanade ifrigt till fred. Han anrep styrelsens stränga åtgärder emot den demokratiska rörelsen i landet och yrkade på reformer såsom det bästa medlet att ställa de missnöjde tillfreds. 1797—1802 deltog F. endast undantagsvis i parlamentets öfverläggningar och ledde på sitt landställe i Anne's Hill, sysselsatt med omfattande studier, trädgårdsskötsel och förberedelser till en historia över den engelska revolutionen 1688, af hvilket arbete blott en ringa del hann blifva färdig. (Detta äga betydande arbete, *History of the early part of the reign of James II*, utgafs postumt 1808.) Efter sin omkomsten från Irland (1800) förklarade han sig till irmäns för katolikerna på ön och ansåg, att de hade rätt att fordra valbarhet till parlamentet. De 1801 afslutade fredspreliminärerna med Frankrike hälsades af honom med bifall. När kriget 1803 ånyo utbröt, tadlade han snarare för än emot detsamma och skulle 1804 ha blifvit medlem af Pitts andra kabinett, om den enrige konungen satt sig däremot. Efter Pitts död, 1806, måste emellertid Georg III låta allt motstånd falla, och F. bildade jämte Grenville ett kabinett, i hvilket han själf var utrikesminister ("alla slängernas ministär"). I sin förhoppning att vinna apoleon för en antaglig fred blef han snart sviken, och för hans sträfvan för slafhandels afskaffande, dödades genom en af honom genomdrifven berömd underhusresolution af 10 juni 1806, sattes döden en

gräns. — F. var en öfverlägsen debattör, kanske den störste, som England någonsin haft, en framstående statsman, en utmärkt administratör och hängifven frihetsvän, men han egde icke det lugn och den själfbehärskning, som i väsentlig mån bidrogo till Pitt d. y:s storhet. Han var en bildad man med mycken klassisk beläsenhet, kärlek för historiska studier och sinne för skön konst. Till karaktären var han fri från all falskhet, afund och fåfänga samt blid, varm hjärtad och välvillig; men ett lättsinnigt lefnadssätt, beroende både på anlag och på en förvänd uppfostran, har satt en fläck på hans namn. Hans hejdlösa spelpassion bragte honom gång på gång till ruinens rand, men sedan hans vänner 1793 ordnat hans affärer och tillförsäkrat honom en lifränta, rörde han aldrig mer ett spelkort. Sedan 1802 var han gift med sin forna älskarinna, mrs Armistead (d. 1842). Jfr lord John Russell, "Memorials and correspondence of C. J. Fox" (4 bd, 1853—57) och "Life and times of C. J. Fox" (3 bd, 1859—66), G. O. Trevelyan, "Early life of C. J. Fox" (går till 1774; 1880), Lecky, "History of England in the eighteenth century", III—VI (1882—87, äfven i svensk öfv.), samt Hammond, "Ch. J. F., a political study" (1903). F:s tal i underhuset utgäfvos i 6 bd 1815 (ny uppl. i urval 1847). E. B. (V. S.-g.)

4. Henry Richard Vassall F., lord Holland, den föregående bronson, politiker, f. 1773, d. 1840, anslöt sig som medlem af öfverhuset (sedan 1796) till farbroderns whig-politik, särskildt i fråga om katolikernas emancipation och ökade rättigheter åt irländarna, var okt. 1806—mars 1807 sigillbevarare i Grenvilles ministär, anföll som oppositionstalare 1813 häftigt Englands förbund med Sverige samt inlade upprepade gånger kraftiga protester mot den hårda behandlingen af den fängne Napoleon. När whigpartiet åter kom till makten, blef han medlem af Greys kabinett som kansler för hertigdömet Lancaster (1830—34) och innehade samma syssla i Melbournes ministär (1835—40). F. var känd som en krick och slagfärdig debattör och efterlämnade en roande anekdotssamling, *Foreign reminiscences* (1850), samt en värdefull samling politiska minnen till 1807, *Memoirs of the whig party during my time* (2 bd, 1852—54), båda postumt utgifna. — Hans hustru Elizabeth Vassall F., lady Holland, f. 1770, d. 1845, var dotter till en rik plantagegare Vassall på Jamaica och blef i släktpalatset Holland house medelpunkten i en af dåtidens mest ryktbara politiska och litterära salonger. V. S.-g.

Fox [fä'ks], William Johnson, engelsk politiker, f. 1786, d. 1864, studerade teologi och blef präst 1810 för independenterna och 1812 för unitarierna i London. Både som folktalare och som författare af flygskrifter till arbetarna och af tidsskriftsartiklar tog han liflig del i alla liberala sträfvan. Särskildt arbetade han för en förbättrad folkundervisning. 1847—63 var han (med ett par korta afbrott) ledamot af underhuset, där han hörde till de ytterligt radikale och kämpade för sekternas oberoende gentemot statskyrkan. Hans samlade arbeten utgäfvos i en minnesupplaga i 12 bd 1865—68. (V. S.-g.)

Fox [fä'ks], Gustavus Vasa, nordamerikansk sjöofficer och diplomat, f. 1821 i Saugus,

färgplanschen). Om *F. indica* se Duchesnea. Våra vilda smultron ha en synnerligen behaglig arom och smak. Personer finnas emellertid, som genom förändring af t. o. m. blott ett enda smultron få ett rödfäckt utslag jämte allmänt illamående. Linné rekommenderade förändring af smultron såsom en kur mot gikt och njurgrus samt mot reumatism. Man använder dessa *baccæ fragariae* såväl färska som insyltade med socker eller öfvergjutna med vin eller konjak till dagligt bruk under längre tid. O. T. S. (C. G. D.) (G. L.—m.)

Fragil [-il], fr. *fragile*, lat. *fragilis*, bräcklig, skör; ovaraktigt, skröpligt. — **Fragilität** [-il-], fr. *fragilité*, bräcklighet.

Fragme'nt (af lat. *fra'ngere*, bryta, krossa), afbrutet stycke, ett från det hela skildt stycke. Detta ord brukas företrädesvis om sådana större eller mindre skriftstycken, som blifvit bevarade från forntida författares skrifter. — **Wolfenbüttel-fragmenten** kallas några af Lessing 1774 —78 utgifna afhandlingar, författade af H. S. Reimarus (d. 1768) och innehållande skarpa angrepp på kristendomen såsom uppenbar religion. Dessa afhandlingar väckte vid sitt framträdande en häftig teologisk strid. — **Fragmentärisk**, afbruten, osammanhängande.

Fragmentärisk. Se **Fragment**.

Frage'mentation, bot., direkt kärndelning. Se **Cellbildning**, sp. 1396.

Fragmokön, paleont. Se **Belemnit**.

Fragonard [-gånär]. 1. Jean Honoré F., fransk målare, f. 1732 i Grasse, d. 1806 i Paris, var lärjunge af Boucher m. fl., tog äfven intryck af holländska målare, studerade i Rom 1756 till 1761 och utställde efter återkomsten därför en stor och uppseendeväckande historiemålning i tidens anda, *Kalirrhoe* (1765, i Louvre). Han behandlade sedan andra motiv i den härskande stilen och målade äfven kyrktaflor. Men hans rätta område var likväl den lilla genren och fantasikonsten, små kompositioner af mytologiskt eller realistiskt innehåll, äkta barn af

rokostilen och af det franska lynnet. Temperament och friskt behag, koloristisk finhet och grace, en käck impression af rörelsen i figurerna, ett lätt och lekande skissartadt framställningssätt utmärka hans glädiga och skämtsamma, om också ej alltid sedesamma improvisationer. "Frago" blef en af de under 1700-talets senare hälft mest uppburne konstnärerna i Paris, liksom han var en af de för hans tids lynne allra mest representativa. Ytterligt alsterrik, utförde han många hundra målningar i olja, miniatur, laveringar i sepia eller tusch, teckningar och raderingar. Han var äfven verksam som dekoratör och ej minst som illustratör. Hvilket område han med förkärlek odlade, framgår af titlarna på hans mest omtyckta målningar *Kärleksfontänen*, *Herdestunden*, *Musiklektionen*, *Drömmerskan*, *Badande*, *Kärlekseden*, *En kys*

i smyg, *Kärleksgungan*, *Kullerbyttan*, "*La chemise enlevée*". För m-me Du Barrys slott Louvecienne utförde han på beställning af Ludvig XV fer pannår, skildrande *Kärlekens framsleg i ung flickors hjärtan*, men målningarna gillades ej af konungen, som fann dem för litet pikanta — de tillhöra nu en amerikansk samlare. I *Folkfest i St Cloud* (i franska bankens ego) närmar han sig Watteau. F. målade äfven scener ur bondlivet (*Hjordens återkomst m. fl.*) med vida större realism än hos hans närmaste föregångare inom den pastoral genren. Han utförde en mängd porträtt, helst af unga damer och barn. Revolutionen gjorde slut på F:s glanstid, hans konstnärskap var h. o. h. barn af l'ancien régime, han blef nu ringaktad och bortglömd och framleide sina sista år i fattigdom. Han är representerad i Louvre (*Musiklektioner m. fl.*), i Paris' nationalbibliotek, i flera franska provinsmuseer, i Eremitagegalleriet i Petersburg och Wallacegalleriet i London, men flertalet af hans bästa verk finnes i privata samlingar. Jfr Portalis "Honoré Fragonard" (1888), Jozs, "Fragonard moeurs du XVIII:e siècle" (1901), A. Dayot "L'œuvre de Chardin et Fragonard" (1907), samt studier af Goncourt och Camille Maclair. — 2. Alexandre Evariste F., den föregående son, f. 1780, d. 1850, var elev af David och målade i klassisk och senare äfven i romantisk anda historiska ämnen med teatraliskt uppstyld komposition (i Versailles), plafonder i Louvre m. m. F. var äfven skulptör (*fontänen på Place Maubert i Paris*). G—N

Fragra'nt (lat. *frāgrans*, af *fragrāre*, dofta), väl-luktande. — **Fragra'ntia**, lat., väl-luktande ämnen.

Fraguier [-giä], Claude François, fransk humanist, f. 1666, d. 1728, var en tid jesuit, men lämnade orden 1694 och egnade sig åt litteraturen. Sedan 1706 var han redaktör af "Journal des savants" och blef 1708 medlem af Franska akad. Hans stil är elegant och kraftig. Han skref bl. a. *Mopius seu schola platonica de hominis perfectione* (1721), en poetisk resumé af Platons filosofi.

Fraiche [fräš], Fraicheur [fräšör]. Se **Fräsch**.

Fraikin [fräkä'], Charles Auguste, belgisk bildhuggare, f. 1819, d. 1893, besökte först akademien i Bruxelles för att utbilda sig till målare men nödgades, efter faderns död, i stället blifva läkare. Vid sidan af sin praktik öfvade han sig emellertid på egen hand i mejselns förande och tog åter undervisning på akademien. Efter att ha grundlagt sitt rykte som bildhuggare med en *Venusstaty*, bosatte han sig i Bruxelles och utförde där bl. a. elfva statyer för stadshusets portal. Bland F:s arbeten, utmärkta af behag och formkänsla, må dessutom nämnas gruppen *Amor och Venus* (1845), *Bacchus triumf* (museet i Bruxelles), *Minnesvård öfver drottningen af Belgien* i Ostende, och det 1864 uppsatta monumnet öfver *Egmont och Hoorn* (se *Bildhuggarkonst*, pl. VII) i Bruxelles. (G—N)

Frapont [fräpä'], Gustave, belgisk målare och gravör, naturaliserad fransman, f. 1849 i Bruxelles har företrädesvis utmärkt sig som akvarellist och illustratör, men äfven utställt värdefulla, oftast friska kompositioner i olja och pastell. Han debuterade (1877) med mycket skickligt utförda litografier. Till

sina akvareller, särskildt framstående genom ljusbekämpningen, hämtade han i början motiven från Belgien och Holland, sedermera från skilda delar af Frankrike, såsom *la Place Saint-Germain-des-Prés* (1886; en replik i olja 1904), *Deputeradekammaren* (1887), *Gammal gata i Lisieux* (1900; oljemålningen *Törörsdag i Lisieux* härrör från 1901), *Hålbåg i Bretagne* (1902). Pastellen *Samspråk på höfsstranden* (på Salongen 1888) är ett af F:s mera intressanta verk. F. har publicerat flera illustrerade afhandlingar öfver teckning och grafisk konst.

Fraise [fräs], fr. (däraf *fraiser*, krusa, vecka). Se Fräs.

Fraise [fräs], fr. (eg. smultron), en rödaktig färg lik den hos krossade smultron.

Fraises [fräs], fr., *fortif.*, mer eller mindre utputade palissad, anbringad å främre vallsluttningen eller å någon af grafbranterna. Jfr Palissad.

Fraknó l. **Fraknó-Váralja** (ty. *Forchtenstein*), urgamalt riddarslott i ungerska komitatet Jödenburg med tafvelsamling, tyghus och familjen Esterházy's arkiv.

Fraknoi (urspr. Frankl), Vilmos, ungersk historiskriftare, f. 1843 i komitatet Nyitra, blef 1875 bibliotekarie vid nationalmuseum i Budapest, 1879 generalsekreterare i ungerska vetenskapsakademien och 1892 titulärbiskop. Han lever sedan 1890 mestadels i Rom, där han upprättat ett ungerskt historiskt institut och kraftigt bidragit till utforskandet af de i Vatikanen förvarade källorna för ungerska historien. Hans många skrifter afhandla förnämligast Ungerns historia under 1400- och 1500-talen. K. B. W.

Frakt, *sjövn.* Se Befrakta.

Fraktaftal, *jur.*, är aftalet om transport af person eller gods (aftal om befordran af meddelanden utan materiellt underlag, såsom med telegraf eller telefon, hör sålunda ej dit). För personbefordran och godstransport gälla helt olika regler, och i inskränkt mening är fraktaftalet ett aftal om transport af gods, som öfverlämnats i den transporterandes vård; omvistadt är, om vårdplikten härvid bör anses likställd med skyldigheten att utföra själfva förflyttningen.

Fraktaftalet, i inskränkt bemärkelse, utgör ett arbetsbetsaftal; fraktföraren, som i sjörätten kallas bortfraktaren, ikläder sig alltså i förhållande till afsändaren, i sjörätten befraktaren, en, om också ej ovillkorlig, ansvarighet för uppnående af det åsyftade resultatet. Fraktföraren kommer regelmässigt i rättsförhållande icke blott till afsändaren, utan äfven till mottagaren, hvilken, såvitt icke annat är part vid fraktaftalets avslutande, dock under vissa förutsättningar eger rätt att fordra godsets utlämnande m. m., och som likaledes under vissa förutsättningar är ansvarig för betalande af frakt och därmed jämförliga fordringar. Genom det juridiska konossementet, hvilket kan vara ställdt till viss man, icke till order, till viss man, med eller utan uttrycklig tillåtelse att öfverlåta (order-lausli) eller till innehafvaren, förpliktar sig fraktföraren direkt i förhållande till den enligt konossementet legitimerade, och konossementet är alltså bestämmande för innebörden af ömsesidiga åttigheter och skyldigheter. Vissa viktiga arter af fraktaftal äro föremål för utförliga specialbestämmelser. Detta gäller först och främst om det redan

nämnda sjörättsliga fraktaftalet, som ofta kallas fraktslut och hvars skriftliga affattning heter certeparti (se d. o.), samt vidare äfven beträffande post och järnvägar. På alla dessa tre områden gör sig en tendens gällande att genom konventioner och öfverensstämmande lagstiftning underlätta den internationella samfärdseln. Erinras må om de i hufvudsak öfverensstämmande sjölagarna för de tre nordiska rikena, om de ansträngningar, som på officiella och privata konferenser gjorts att åstadkomma likhet mellan de sjöfarande nationernas lagstiftningar, om världspostföreningen med därinom gällande konventioner samt om den i Bern 14 okt. 1890 slutna internationella öfverenskommelsen om godsbefordran på järnvägarna. H. J. H.-d.

Fraktdisparitet. Se Differentialtariffer.

Fraktfart, *sjövn.*, segling för annan persons räkning än fartygets redare eller till platser i ändamål att söka befraktning. Detta slags sjöfart idkas af rederier, som ej använda sina fartyg för egen handelsrörelse, och är af stor betydelse för sådana sjöfartsidkande nationer (t. ex. Norge), hvilka ej på annat sätt göra någon betydande insats i världshandeln. — Sveriges fraktfart har på de senaste åren gått betydligt framåt. 1905 ankommo till utrikes orter, i last l. barlast, 20,526 svenska handelsfartyg, mätande 9,689,311 ton, och afgingo från utrikes orter 20,429 svenska handelsf., mätande 9,665,354 ton. Svenska fartyg i utrikes sjöfart intjänade s. å. i bruttofrakter (oberäknadt i s. k. tidsbefraktning intjänata belopp) 62,210,278 kr. Motsvarande siffra var tio år tidigare icke mycket mer än hälften så stor. O. E. G. N.*

Fraktion (fr. *fraction*, af lat. *fra/ngere*, bryta), eg. utbruten del; sargrupp, sammansluten grupp af likatänkande medlemmar i en församling, hvilken grupp antingen utgör en del af en större (ett parti), hvars åsikter den icke i allo hyllar, eller står utanför partierna.

Fraktionärer (fr. *fractionner*), sönderdela. Om fraktionerad destillation se d. o. och Brännvin, sp. 426.

Fraktsedel är en handling, som af en godsafsändare utställes till fraktföraren för att tjäna till ledning vid transporten af godset. Fraktsedeln förekommer såväl vid försändelse af styckegods sjöledes (där den dock vanligen ersättes af det af skepparen utfärdade konossementet; se d. o.) som vid transport af varor på järnväg. Fraktsedeln innehåller i allmänhet: 1) beteckning af godset genom märke och nummer samt uppgitt om beskaffenhet och myckenhet; 2) lägenheten, med hvilken godset försändes och fraktförarens namn eller, vid järnvägs- trafik, station och dag, då godset uppes till försändning; 3) afsändarens namn och adress; 4) mottagarens namn och adress; 5) bestämmelseorten; 6) villkor angående fraktbelopp och dess erläggande, efterkräf, tiden för transporten m. m. Järnvägsfraktsedeln består vanligen af flera delar, den i Sverige använda af tre, af hvilka en af afsändningsstationen återlämnas till afsändaren som kvitto å sändningens mottagande, den andra behålles å afsändningsstationen, och den tredje åtföljer godset och tillställles mottagaren vid godsets afhämtande. För godstrafik å statens järnvägar finnas ang. fraktsedeln utfärdande och innehåll utförliga regler i

reglementet för trafiken å statens järnvägar af 4 april 1862, hvilket i allmänhet är gällande äfven för de enskilda järnvägarna. Genom det i Bern 14 okt. 1890 afslutade internationella fördraget ang. gods-befordran å järnväg jämte därtill hörande tilläggs-fördrag etc. äro vissa bestämmelser föreskrifna be-träffande fraktsedlar i trafik mellan de länder (bl. a. äfven Sverige) och öfver de järnvägar, som anslutit sig till nämnda fördrag. Dessa s. k. internationella fraktsedlar måste bl. a., om de icke äro affattade på tyska eller franska språket, innehålla en tysk eller fransk öfv. af såväl de tryckta som de skrifna delarna. Jfr Fraktaftal. A. W. son M. A. d'A.

Fraktslut, jur. Se Fraktaftal.

Fraktur (af lat. *frangere*, bryta). 1. *Med.* Se Benbrott. Jfr Basisfraktur. — 2. *Tandläk.*, tandens afbrytande för försök att draga ut densamma. — 3. *Boktr.*, den upprättstående "brutna" (kantiga) l. gotiska tryckstilen (t. ex. *fraktur*), till skillnad från den latinska antikva (t. ex. antikva) och kursiv (t. ex. *kursiv*). Frak-turstilen utbildades i början af 1500-talet på tysk mark (i Nürnberg), med anknytning till de öfiga kansliskrifbokstäfvernas typer, och blef härskande texttryckstil (med utträngande af schwabachern) i Tyskland samt de skandinaviska och latinsk-slaviska länderna, medan däremot Frankrike, Italien, Eng-land och Nederländerna höllo sig till den mer nitida och lättlästa antikvan. Under 1800-talet öfvergick Sverige till antikvastilen, som numera delvis äfven i Danmark och Norge har brutit frakturens värde. I själfva Tyskland, där nationella strömningar emellanåt stärkt frakturens ställning, tryckes nu mer än hälften af den vetenskapliga litteraturen med antikva, medan frakturen alltför är rådande i tid-ningar, romaner och folkskrifter.

Fram, namn på det särskildt för ändamålet kon-struerade fartyg, med hvilket Fridtjof Nansen före-tog sin ryktbara polarfärd 1893—96 och hvarmed sedan Otto Sverdrup företog sin färd till Grönlands nordvästskust 1898—1902. Se vidare Nansen, Fr.

Fra Mau'ro, veneziansk kartritäre, d. 1459, var camaldulensmunk i klostret San Michele di Murano i Venezia. Sina berömdaste arbeten utförde han för venezianska regeringen och för konung Alfons V af Portugal (1438—81). Han ritade bl. a. två stora världskartor, af hvilka den ena — det märkvärdigaste kartografiska verket från medeltiden — ännu förvaras i Biblioteca marciana i Venezia. Det andra exemplaret gick till Portugal och blef en god väg-leddare för Vasco da Gamas och Kristofer Columbus' oceaniska upptäckter. Dessa kartor utfördes 1457—59 och berättiga den hederstitel, *cosmographus in-comparabilis* (öföfrliknelig kosmograf), som F. erhöi af sin samtid. Han var äfven en af sin tids lärdeste kännare af geografiska upptäckter.

Frambæsia (af fr. *framboise*, hallon), *med.*, en mera sällan använd medicinsk term, som man van-ligen brukar för att beteckna vissa tumörliknande hudutväxter (*frambæsia tropicalis*), som förekomma endemiskt å Afrikas västkust hos negerbefolkningen. Några sjukliga utväxter i nacken i nedre gränsen för hårfästet, hvilka observerats i Europa, ha också betecknats med denna term. I äldre tider be-nämndes allehanda värtligt uppträdande utväxter å huden för frambæsia, ofasdet deras olikartade ursprung, syfilis, lupus o. s. v. I. H.

Frameries [framri], kommun i belgiska prov Hainaut, vid flera järnvägslinjer, 7 km. s. v. om Mons. 11,666 inv. (1900). Stenkolsgruvor.

Framfall i. *Prolaps*, *med.*, kallas det abnorma tillstånd, å ett af kroppens inre organ genom en naturlig eller onaturlig öppning helt eller delvis råkat komma utanför organismen (t. ex. lifmoder ändrats, bukens inålvor genom ett buksår o. s. v.). Organets återbringande i dess rätta läge kallas r. position. F. B.

Framhård, metall., den utvidgade del af stället en masugn, där slagg och järn uttappas. G. H.—

Framingham [fram'ingem], stad i nordamerik staten Massachusetts, 30 km. v. om Boston, vid Sudbury river. 11,302 inv. (1900). Tillverknings af läder- och gummiskor. Statens normalskola (den äldsta i Unionen).

Framkallare, Framkallning, *fat.* Se Foto-grafi, sp. 990 och 997.

Framkommande, her., säges en människa eller ett djur vara, då hälften däraf synes omedelbart på sidan om en heraldisk skura (se d. o.).

Framladdning, det vid alla eldvapen förr bruk-liga systemet att införa krutladdning och kula från mynningen i loppet. Framladdningens olägenheter voro förnämligast, att det gick långsamt att ladda samt att kulan, för att kunna införas i loppet, måste äga något spelrum mellan sig och loppets väggar, hvarigenom krutgasen rusade förbi. Detta hindrade användningen af höga tryck och kraftiga eldvapen. Efter införandet af räfflade eldrör trädde framladd-ningens olägenheter ännu tydligare i dagen, emedan det blef svårt att få kulorna att mottaga god styrning af räfflorna. Vid gevär utgjorde framladdningen länge ett hinder för kaliberns minskande, emedan laddandet redan vid 11 mm. kaliber blef mycket försvåradt och vid mindre kaliber rent af omöjlig-jördt. Denna omständighet gjorde, att framladd-ningen afskaffades först vid handeldvapen (i Preussen 1841, i öfriga länder 1866 och närmast följande år) och kort därefter (på 1870-talet) vid artilleri-pjäser. Jfr Bakladdning. G. af Wdt.

Framljud (Begynnelseljud), *språkv.* Se Uddljud.

Frammakningsugn, metall. Se Bly, sp. 782.

Framnäs. Se Balestrand.

Framnäs, ängsäg med 2 enkla och 1 dubbelram Örnsköldsviks soeken, Västerorrlands län, tillhörig Örnsköldsviks ängsägaktiebolag. Tillverkning 1905: 38,475 kbm. sågade trävaror och 65,100 hl. träkol med ett sammanlagt värde af omkr. 605,000 kr. 121 arbetare.

Frampton [fram'mpton], George, engelsk skulp-tör, f. 1860, studerade i Schools skola och därefter på akademien och har utvecklat en mångsidig verk-samhet inom olika konstgrenar, är förutom skulptör framstående som guldsmed, juvelerare och emaljör. intager öfver hufvud på "den lilla plastikens" om-råde en af de främsta platserna i det samtida Eng-land. Han har utfört porträtt och statyer, bland dem den djärft realistiska framställningen af *drott-ning Viktoria* på tronen (kolossalstaty i Calcutta, sedan följde beställningar på andra exemplar, något förändrade, för Winnipeg och Leeds). På den med arkitektur förbundna skulpturens område har F. läm-nat sina högst ansedda arbeten: fasadutsmyckningar med figurer och fris af *Lloyds Register* i London,

skulpturer på *Electra-house* sammastädes, *St. Nungomonumentet* (med flera bifigurer) framför konstgalleriet i Glasgow, dekorerandet af *Constitutional club*, London, statyer i *Mariakyrkans* i Oxford torn m. m. Han har utfört korstolar och predikstolar i trä, spisar, friser, panelningar och annat på rumsdekorationens område, många reliefer i brons, äfven byster i brons, elfenben eller förenig af olika material, ibland och förenig af skulptur och målning. F. är äfven målare. G—G N.

Frampärk. Se Bollspel, sp. 1017—18.

Framskjutna ställningar. Se Fästningskrig.

Framskjutna utanverk, befästningsk. verk, som ligga utanför en fästnings fältvall, men ej längre därifrån, än att deras gravar kunna flankeras från huvudvallen eller dess utanverk. Sådana verk äro framför fältvallens utgående vinklar anlagda *flescher* eller *lunetter*, som sålunda äro öppna i ryggsidan eller på sin höjd slutna med en fristående mur, på det att fienden, om han lyckats intaga ett sådant verk, ej där må kunna fästa sig. De äro små och i allmänhet icke beräknade för ett själfständigt försvar, hvarför de också vanligen genom underjordiska gångar stå i förbindelse med huvudgravnen. Till framskjutna utanverk höra äfven *hornverk* och *kronverk*. De förra bestå af en, de senare af två eller tre bastionerade fronter, förenade med fästningsnet beäcktä välg genom långa raka flygelvallar. Slutligen räknas äfven *yttre beäcktä välg* till framskjutna utanverk (se Beäcktä vägen). — Förr, och i synnerhet i den nederländska skolan, användes ofta framskjutna utanverk för att främja ett successivt försvar på nära håll, men i den mån som artilleriets skottvidder på senare tiden ökats, har deras betydelse i väsentlig grad minskats. O. A. B. (L. W. son M.)

Framstam, skpsb., äldre benämning på ett fartygs förskepp. Jfr Bakstam. O. E. G. N.*

Framstegspartiet. Se Fortschrittspartiet.

Framsticka. Se Bollspel, sp. 1017.

Framtid, veckotidskrift för politiska, sociala och allmänt kulturella spörsmål, hvilken sedan 1906 utgives i Helsingfors af Herman Gummerus och Fil. Tiderman. Tidskriften representerar den radikala gruppen bland de svensktalande.

Framtiden, tidskrift för fosterländsk odling, utgafs i Stockholm af Karl F. B. von Bergen (se denne) från juni 1868 till 1871 års slut (1868 utkommo tre, 1869 åtta, 1870 till samt 1871 tilkaledes tolf häften) och ("ny följd") 1877 (tolf häften). Den behandlade viktigare företeelser inom samhällslivet och litteraturen, men hade till sin särskilda uppgift att vara ett organ för tidens fria religionsvetenskapliga forskning, att främja en friare uppläppning af kristendomen (hufvudsakligen i öfverensstämmelse med den tyska nyrationismen) samt sålunda bana väg för en ny gestaltning af det religiösa och kyrkliga lifvet. Tidskriften innehöll en mängd omväxlande, ofta förtäfliga essayer af en stor skara framstående medarbetare.

Framtidsdom, jur. De i brottmål meddelade utslag, som innefatta pröfnig af talan om straff, kunna vara antingen fallande eller friande. Friande kunna utslagen vara på olika grunder. Domstolen kan finna, att handlingen saknar någon betingelse för att karakteriseras såsom brottslig, straffet kan

vara förfallet eller bevisningen mot den tiltalade kan vara otillräcklig. I sistnämnda afseende skiljer man emellan tre olika slag af frikännande utslag: rent frikännande utslag, utslag, hvarigenom den tiltalade förklarar icke kunna sakfallas, och utslag, hvarigenom saken lämnas åt framtiden. Af 17 kap. 32 § Rättgångsbalken framgår, under hvilka betingelser domstolen kan lämna saken åt framtiden. Ett utslag, som har detta innehåll, kallar man stundom en framtidsdom; någon i det juridiska språkbruket vedertagen term kan dock denna benämning ej sägas vara. Betydelsen af att en person ställes under framtiden ligger däri, att målet utan vidare omständigheter kan återupptagas. E. K.

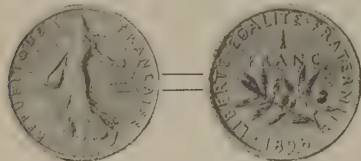
Framtidsmusik, vedertagen benämning på den art af 1800-talets musik, hvars mest karakteristiske representant är Richard Wagner. Namnet härrör — enligt Wagners egen uppgift i "Ein brief an Hector Berlioz" — från en professor Bischoff i Köln, hvilken uppfann detsamma närmast med anledning af Wagners skrift "Das kunstwerk der zukunft" (1850). A. L.*

Framvals. Se Kardning.

Franangersfors (isl. *Fránangr*), en mytisk fors, där Loke, efter att ha orsakat Balders död och smådat gudarna vid Ägirs gästabad, plågade gömma sig i skepnad af en lax. På ett fjäll hade han byggt sig ett hus med fyra dörrar för att kunna se åt alla håll. Han tänkte efter, hvilken list asarna kunde hitta på för att taga honom i fosen, tog garn och vred en maska på, som ett nät sedan är gjordt. Då såg han, att asarna ej voro långt borta, kastade nätet på elden och sprang ut i ån. Efter hvad de sågo i askan af nätet, gjorde sig asarna nät och kastade i fosen. Efter flera misslyckade försök lyckades det slutligen Tor att gripa Loke, då denne i sin laxskepnad sökte hoppa öfver fiskgarnet. Laxen fick Tor först först vid stjärten; därför äro laxarna smala om stjärten. Den fångne Loke vardt sedan lagd öfver tre skarpa stenflisor och bunden med sin sons tarmar. Se Loke. Th. W. (B.-e.)

Franco [frä], plur. francs [frä; förkortadt frcs], namn på några äldre och ett nyare franskt mynt, namnet härledande sig från lat. devisa *Francorum rex* (frankernas konung), som Johan II den gode 1360 lät anbringa på ett för honom slaget guldmynt. — 1. Johan II:s nämnda mynt (= 1 livre) kallades *franc à cheval*, därför att konungen därå var afbildad ridande. Under Karl V slogos också guldmynt, som kallades *francs à pied*, emedan kungen därå framställdes stående. Henrik III och Henrik IV låto prägla francs i silver, men Ludvig XIII ersatte dem 1641 med *louis* i silver. — 2. Franskt mynt, som infördes 1795, samtidigt med metersystemet, och definitivt sedan 1803 utgör enheten i det franska myntsytet. Francen trädde i stället för den äldre *livre tournois*, hvars finisilverhalt var $\frac{1}{61}$ ringare. 1 franc är = 20 sous = 100 centimes = 71 å 72 öre. Francsystemet som myntenhet är numera antaget äfven i Belgien (sedan 1830), Schweiz (sedan 1850), Italien (officiellt sedan 1 aug. 1866), Rumänien (sedan 1868), Grekland (sedan 1869; faktiskt dock först 1883), Spanien (sedan 1871), Serbien (1875), Finland (sedan 1877), Persien (s. å.), Venezuela (sedan 1879) och Bulgarien (sedan 1880). Medelbart tillämpas samma myntsystem i de flesta republiker i spanska Amerika

genom myntning af boliviano, peso, piaster eller sol = 5 francs. Ut i Italien kallas francen *lira*, i Rumänien *leu*, i Grekland *drachme*, i Spanien *peseta*, i Serbien *dinar*, i Finland *mark*, i Persien *kran*, i Venezuela *bolivar*, i Bulgarien *lev*. Af 1 kg. myntguld af $\frac{9}{10}$ finhet präglas 3,100 francs i guld, så att 1 kg. fint guld innehåller uti 3,444 $\frac{4}{5}$ fr. Af 1 kg. myntsilver af $\frac{9}{10}$ finhet präglades förr 200

1-franc-stycke.

fr. i silver, så att 1 kg. fint silver innehölls i 222 $\frac{2}{5}$ fr. (1 francs finvikt var då 4,5 gr., dess råvikt som nu 5 gr.); men på grund af det mellan Frankrike, Belgien, Italien och Schweiz 1865 avslutade myntfördraget, som sedan biträdades äfven af Rumänien, Grekland och Spanien, präglas silverfrancs numera af en myntmetall af $\frac{835}{1000}$ finhet, så att 1 kg. fint silver innehåller uti 239 $\frac{87}{100}$ fr. (dock präglas 5-fr.-stycket i silver fortfarande $\frac{9}{10}$ fint). Af guldmynt präglas i Frankrike f. n. myntstycken à 100, 50, 20, 10 och 5 fros, i Belgien à 40, 20, 10 och 5 fros, alla af $\frac{9}{10}$ fint guld. 20-francs-stycken kallades förr ofta napoleonörer, stundom louisörer. Af silfvermynt präglas i Frankrike myntstycken à 5, 2, 1, $\frac{1}{2}$ (50 centimes) och $\frac{1}{4}$ fr. (20 cent.; före 1848 äfven à 25 cent.), i Belgien à 2 $\frac{1}{2}$, 2, 1, $\frac{1}{2}$ och $\frac{1}{4}$ fr. (alla af $\frac{9}{10}$ finlek), i Schweiz à 5, 2, 1 och $\frac{1}{2}$ fr.

Franc, tre svenska adliga ätter, som härstamma från Petrus Petri Franc, som, bördig från Elsass, med drottning Maria Eleonora kom till Sverige och dog som kyrkoherde i Kvillinge. Hans tre söner adlades: Sven F. (f. 1625, på 1650-talet studerande i Leiden, 1660 protokollsskreterare i rådkammaren, 1673 höfråd, d. 1674) 1662, Peder F. (f. 1642, tjänsteman i Reduktionskollegiet, 1710 landshöfding i Södermanlands län, d. 1714) 1678 och Samuel F. (f. 1645, d. 1713 såsom öfverkamrerare i Bremen) 1662. Svens ätt utslodnade på svärdssidan på 1680-talet, Peders 1814. — En sonson till Peder F. var Ulrik Gustaf F., ämbetsman, f. 1736, d. 1811 i Stockholm. Han blef 1758 kopist och 1760 kanslist i k. kansliet och utrikesexpeditionen, 1762 legationsskreterare i Haag, 1773 förste sekreterare i Presidentkontoret, 1776 presidentskreterare, 1787 statskreterare och 1791 öfverpostdirektör. S. & blef han led. af Vet.-akad. Gustaf III hyste stort förtroende till honom och använde honom mycket. Han fick åttiofva konungen på dennes resor till Finland 1775, till Petersburg 1777, till Aachen 1780 samt till Italien och Frankrike 1783—84. Då J. G. Oxenstierna 1789 nedlade sin befattning med utrikesärendena, blef F. hans efterträdare och näst konungen den egentlige ledaren af utrikespolitiken. Då rikens råd afskaffades 1789, blef F. såsom statskreterare själskrifven medlem af Rikets allmänna ärendens beredning. Under konungens utländska

resa 1791 hade han en plats i den tillförordnade regeringen, och genom honom och Armfelt gingo förbundsunderhandlingarna med Ryssland s. å. När efter Gustaf III:s död Reuterholm, som tillhört Gustaf III:s ovänner, kom till makten, afsågsnaden F. från all handläggning af ministeriella ärenden. Genom sin brefväxling med Armfelt, hvars korrespondens med svenska vänner gick under F:s kuvert, blef F. invecklad i rättegången mot denne, men på grund af hans utomordentliga försiktighet kunde man icke fälla honom, utan hemställdes endast, att han måtte dömas till ansvar för missbruk af sin fribrefsrättighet vid befördrande af Armfelts brefväxling med Ehrenström och fröken Rudenschöld. Utslaget blef, att han, i händelse K. M:t så funne för godt, särskildt skulle tilltalas för ämbetsfel. Han blef också 1794 afskedad från sin befattning såsom öfverpostdirektör, men återfick den 1797. 1809 tog han afsked från detta ämbete. Se Elof Tegnér, "Armfelt" (1894).

A. B. B. (L. W.-m.)

Français [fräsä], fr., fransman, fem. française [fräsäs], franska, fransyska; adj. fransk. Jfr Å la française.

Français [fräsä], François Louis, fransk målare, f. 1814, d. 1897, började sin konstnärsbana med att teckna vinjetter och litografer, studerade sedan hos Gigoux och Corot i Paris och utställde sitt första landskap 1837. F. målade, i klar och lätt stil, italienska och franska landskap, i hvilka han försökte förena det ideala elementet med det realistiska: *Solnedgång i Italien*, *Utsikt af Roms omgivning* (1853), *De nya utgräfningsarna af Pompeji* (1866), *Mont Blanc* (1869), vidare storartade akvarellbilder från Roms Campagna. F. är representerad i Luxembourg med oljemålningar, akvareller och äfven med ett porträtt. Sedan 1890 var han medlem af Institutet. — Monografi af A. Gros (G-g N.) (1903).

Français [fräsä], Jean Charles, konstnär. Se Färgtryck.

Française [fräsäs], fr., kontradans. Se Fransäs. **Francavilla**. Se Francheville.

Francavilla Fontana, stad i italienska prov. Lecce (Apulien). 16,772 inv. (1901; som kommun 20,422). Siden- och bomullsväveri, handel med vin och olja. 1734 blef staden till stor del förstörd genom en jordbäfning.

Franc-canton [trä kätä], her. Se Fyrkant.

France [fräs], La, fr., Frankrike.

France [fräs], La ("Frankrike"), en i Paris utkommande tidning, som uppsattes 1861 för att försvara kejsar Napoleon III:s politik, efteråt redigerades 1874—81 af E. de Girardin och då vann stor spridning genom hans anfall på kabinettet Broglie, därefter blef organ för boulangismen och sedermera fört en mindre bemärkt tillvaro. Hufvudredaktör blef 1899 deputeraden Ch. Bernard.

France [fräs], Marie de F., fransk skaldinna. Se Marie de France.

France [fräs], egentligen Jacques Anatole Thibault, kallad Anatole France, fransk författare, f. 16 april 1844 i Paris. Fadern var bokhandlaren Noël Thibault, hvilken under sina bibliografiska anteckningar redan användt pseudonymen France, som sonen sedan upptog och gjorde världsberömd. I faderns boklåda, där det hufvudsakligen handlades med gamla sällsynta böcker, föddes den

lilla Anatoles läslust och närdes den kärlek till bokliga studier och flydda tiders kultur, som sedan alltid behärskat honom och varit bestämmande för hans konstnärsbana. Såsom "extern" följde han därpå undervisningen i Collège Stanislas, där han lade grunden till en synnerligen gedigen klassisk bildning och en kärlek för antiken, som senare fått så mångt uttryck i hans författarskap. Som student följde han någon tid undervisningen vid den berömda École des chartes. Redan vid 15 års ålder hade han berättat den första af de legender, som voro hans förtjusning (*La légende de Sainte-Rade-*

gonde, utgifven i fotografi på faderns förlag 1859; ytterst sällsynt). Hans första skrifter utgjordes af inledningar till franska klassiker, hvilka han skref för förläggaren Lemerres upplagor. De ådrogo sig uppmärksamhet. Samtidigt gjorde han bekantskap med *Les parnassiens*, denna lyriska skaldeskola, hvilken med sin chef, Leconte de Lisle, höll till i rummet bakom Lemerres butik. F. delade med denna skola smaken för antik skönhet och ett starkt intresse för ett rikt idéinnehåll i dikten. Däremot hyllade han icke samma dogmatiskt stränga åsikter om formen som Leconte de Lisle. Ständiga sammanstötningar ha också förekommit under de båda männens lif. Då F. 1874 erhållit en plats vid senatsbiblioteket, tvang honom den alltid våldsamma och retlige de Lisle, som var en af hans förmän, att taga afsked. Svaret kom, då de Lisle invaldes i Franska akademien. F. skref då en utsökt höfelig, men elak artikel om de Lisle (se *Vie littéraire*, I). F:s första dikter utkommo 1873 under titeln *Poèmes dorés*. Denna samling följdes 1876 af hans *Noces corinthiennes*. (Båda samlingarna sedan utgifna under titeln *Poésies* 1896.) Hans vers äro eleganta och harmoniska, men bäras icke af verklig lyrisk fläkt. Prosan skulle blifva hans egentliga område. Men han skyndade sig icke, som ungdomen eljest brukar, att debutera. Han lefde i många år bland sina böcker, och hans läsning var vidtomfattande. Han var förtrogen med de gamle grekiske och latinske författarna, han dröjde sig gärna kvar bland de naive medeltidsförfattarna, och han älskade renässansens storslagna och djärfva personligheter. Bland in egen samtid har han framför allt tagit intryck af Flaubert, bröderna Goncourt, Daudet (den senare r. kanske hans omedelbare föregångare i sentimentalitet och humor) samt icke minst af Renan, hvars kepticism och ironi funnit en förstående lärjunge i F. På så sätt dröjde det ännu länge, innan han våg allvar grip in i samtidens litteratur. Emellertid hade han 1872 sammanskriivit *Les désirs de Jean Servien*, som dock publicerades först 1882. Hans erkliga prosadebut var *Jocaste et le chat maigre* (1879). Liksom hans förnämnda prosaarbete utgöra dessa båda berättelser mera skisser än utförda romaner. De äro lifligt och kvickt skrifna verklighetsbilder, men icke utan sina svaga ställen. Det

var först med de två novellerna *Le crime de Sylvestre Bonnard* (1881, "Sylvestre Bonnards brott", 1892), prislöbenta af Franska akademien, som F. slog igenom. Denna lilla humoristiska och älskvärda skildring hör öfver hufvud till hans bästa arbeten. 1885 utkom *Le livre de mon ami*, som innehåller minnen ur hans eget barndoms- och ungdomslif, tecknade med verkligt mästarskap. Ungefär vid samma tid (1883) utgaf han två i Frankrike mycket uppskattade barnböcker, *Abeille* och *Nos enfants* (1886). Åren 1886—92 var han anställd som kritiker i "*Le temps*". Hans uppsatser i denna tidning äro samlade i 4 band under titeln *La vie littéraire*. Han häfdar i dessa ofta utsökt fina kåserier en rent subjektiv synpunkt af skaldekonsten. Människan kan se världen endast genom sina egna ögon; hon kan ej betrakta den med en flugas blick eller förstå den med en orangutangens hjärna. Några objektiva omdömen är det därför omöjligt att falla i estetiska spörsmål. Det är Renans allmänt skeptiska ståndpunkt, tillämpad på kritiken. 1889 utkom *Balthazar*, en samling smärre noveller af delvis legendartadt innehåll. Denna samling står som inledning till hans kommande författarskap. Hitintills hade han nämligen försökt sig på verklighetsskildringen; under de kommande åren vänder han sig däremot mot den historiskt legendariska skildringen, som utgör det område, där han skurit sina vackraste lagrar. Hans produktion ökas betydligt, och under 90-talet blir han en af Frankrikes och Europas mest lästa författare. Hans skrifter aflösa i publikens gunst naturalismens alster och utgöra i viss mån en reaktion mot denna riktning och kanske speciellt Zolas världsuppfattning och skriftsätt. Naturalismen hade ensidigt intresserat sig för människans natur, hans fysiologi, men däremot visat föga sinne för den historiska traditionen och det högre sjäslifvet, intelligensens och viljans. F. däremot var helt genomträngd af intresse för det förflutna — hans styrka som författare ligger bland annat i återgifvandet af svunna tiders stämningar. Redan 1888 hade han uppträdt mot naturalismen och underkastat Zolas "*La terre*", med hvilket arbete naturalismen upphörde att vara en levande makt i det franska samhället, en nedgörande kritik. Ungefär samtidigt hyllade han symbolismen (den nya romantiska riktningen i lyriken) i Jean Moréas' person. Hans eget författarskap utgjordes under de närmaste åren nästan uteslutande af skildringar ur legenden och historien. Hans *Thaïs* (1890, sv. öfv. 1891) är den uppbyggliga legenden om en skökas omvändelse; *L'étui de Nacre* (1892) utgör en hel buket af utsökta berättelser (bland hvilka kunna framhållas *Le procureur de Judée* och *Le jongleur de Notre Dame*). Därefter följer ett nytt mästerverk, *La rôtisserie de la reine Pédauque* (1893; "Drottning Gäsföt", 1899; ny uppl. 1906), en skildring af 1700-talets triviala seder med såsom hufvudfigurer l'abbé Coignard, en äkta lärjunge till Rabelais. Den senare är hufvudpersonen äfven i *Les opinions de M. Jérôme Coignard* (1893). I *Le jardin d'Épiqueure* (1895), ett slags skepticisms bibel, är det F., som själf för ordet; i *Le puits de Sainte Claire* (1895) följa nya legender och historiska noveller. 1896 intogs F. i Franska akademien. Mot slutet af 90-talet antager hans författarskap ett något olika skaplyne. Han försöker sig liksom i

sin ungdom åter i verklighetsskildringar. Äfven dessa arbeten äro intressanta och värdefulla, men de stå knappast så högt som hans kulturskildringar. Kompositionen är oftast svag, och människoskildringen är icke alltid tillräckligt nyanserad. Han tecknar bättre profiler, än han målar minutiösa oljetador. Till denna grupp hör först *Le lys rouge* (1894; "Den röda liljan", 1902, 2:a uppl. 1906), en modern tragisk kärlekshistoria, om hvilken man med rätta anmärkt, att figurerna äro för brutala i förhållande till sin samhällsställning. Därefter följa *L'orme du mail* (1897; "Under almen" 1905), *Le mannequin d'osier* (s. å.; "Korgdockan", 1906), *L'anneau d'améthyste* (1899; "Ametistringen", 1906) och *M. Bergeret à Paris* (1901; "Herr Bergeret i Paris", 1907). Dessa fyra romaner sammanhållas af den gemensamma titeln *Histoire contemporaine*. I dem alla uppträder M. Bergeret, författarens alter ego, och en skarp kritik af det franska samhället får här sitt uttryck. *Pierre Nozière* (1899) är en fortsättning på "Le livre de mon ami". Andra arbeten från de sista åren äro *Clio* (1901; "Klio", 1906), *Crainquebille*, *Putois*, *Riquet* (1902; "Crainquebille, Putois, Riquet och andra lärorika berättelser", 1904), i hvilket särskildt den första novellen utgör ett litet mäterligt inlägg i uppfattningen af rättvisans ställning till individen, *Histoire comique* (1903; "En komediantshistoria", 1905), en modern kärlekshistoria, *Sur la pierre blanche* (1905; "På den hvita stenen", s. å.). Flera af dessa sista arbeten,

hvilka F. så skarpt blottar korruptionen och kritiserar franskt samhällsskick, äro samtida med de stora rättsskandaler, som det sista decenniet upprört Frankrike: Panamaskandalen och Dreyfussaffären (som, inledd 1897, fick sin afslutning 1906). I denna senare tog F. parti på "intelligenspartiets" sida och röstade för revision. Han, den kammarlärde, har sedan med iver deltagit i denna strid och i dess fortsättning, skilsmässan mellan kyrkan och staten (*L'église et la république*, 1904). Gång på gång har han till och med uppträdt på tribunen och talat för nöfnt och rättvisa. Under dessa fosterlandets strider för sitt eget renande har skepticismen i hans väsen något trätt tillbaka och lämnat rum för ett ifrigt förkunnande af ett sanningens, frihetens och rättens ideal. Sina åsikter i sociala frågor har han under de sista åren äfven haft tillfälle att framställa vid Zolas begrafning (*Funérailles d'Émile Zola*, 1902) samt vid invigningen af Renans staty i hans fädernestad (*Discours prononcé à l'inauguration de la statue d'Ernest Renan*, 1903). I folkupplysningssyfte har man samlat åtskilliga af hans arbeten under titeln *Opinions socialistes* (I—II, 1902).

F. är en fint bildad man och en högst älskvärd författare; under de senaste årens strider har han liksom Zola försvarat revolutionens humanitära idéer på ett traditionerna fullt värdigt sätt. I Sverige har han under det sista decenniet varit mycket flitigt läst och öfvat icke obetydligt inflytande. Flera af hans arbeten ha funnit en beundrande och förstående tolkare i Hjalmar Söderberg. (Utom ofvan förtecknade översättningar finnas på svenska äfven "Noveller i urval", 1897.)

Litt.: M. Barrès, "A. F." (1883), R. de Bonnières, "Mémoires d'aujourd'hui" (1885), G. Des-

champs, "La vie et les livres", II (1895) och V (1900), J. Lemaitre, "Les contemporains", V (1896), J. Huret, "Enquête sur l'évolution littéraire" (1899), H. d'Alméra, "Avant la gloire", (1902), R. le Brun, "A. F." (1904; med bibliografi), N. Nordensvan i "Ord och bild", 1896, Algot Ruhe i "Nordisk revy", 1897, G. Brandes i "Samlede skrifter", XIV (1904), E. Lidfors, "A. F." Sv. human. förb. skrifter (s. å.), och O. Homén "A. F." (i serien "Konst och kultur", 1906). J. M.

Francesca [-tje'ska], Piero della, eg. Pier-di Benedetto de' Franceschi, italiensk målare, f. omkr. 1420 i Borgo San Sepolcro

Umbrien, d. 1492, var sedan 1439 i tio år Domenico Venezianos medhjälpare i Florens vid utförandet af hans nu försvunna fresker i kyrkan S. Maria Nuova. I själfva verket är det också Domenico's stil, utvecklad och fullkomnad, som möter oss i F:s verk. Hans gestalter präglas af en kär energi i formgifningen. Anatomierna är i regel snarare antydda än skarpt klarlagd. Färgskalan är ljus, ljusets och luftens verkningar återgivas på ett häpnadsväckande och fullständigt nytt sätt. På grund däraf äro hans målningar alltid en beundransvärd rumsillusion och figurerna synas i sällspord grad fristående och plastiska. Konstnären var genomgående naturalist och teoretiker. Han sysslade med tekniska försök och studerade luft- och linearperspektivens lagar hvilka han sökte fastställa i en utmärkt, ännu bevarad traktat. Det första daterade arbetet af hans hand, en freskomålning från 1451 i S. Francesco i Rimini, framställer *Sigismondo Malatesta knäböjande inför sitt skyddshelgon*, den helige Sigismund af Burgund. Sannolikt kort tid efteråt kallades F. till Arezzo för att i S. Francesco smycka koret med fresker ur *legenden om den heliga korset*. Denna cykel är ej blott sin mästares mest betydande verk, utan äfven en af det italienska 1400-talsmåleriets mest storslagna skapelser. I F:s födelsestad finnas två viktiga freskomålningar en *Kristi uppståndelse* och en *S. Ludvig*, samt en altarbild af hans hand. Ett rikt altarverk finnes i Pinakoteket i Perugia. Omkr. 1469 kallades F. till hofvet i Urbino. Från vistelsen där stammade bl. a. den lilla präktiga *diptyken* med de karaktäristiska porträtten af hertig Fredrik och hans gemål (nu i Uffizierna i Florens). Till F:s lärjungar hörde bl. a. Melozzo da Forlì (se denne). Jfr F. Witting, "Piero dei Franceschi" (1898). A. L. R.

Francesca da Rimini [-tje'ska], hjältinnan i en af de berömdaste episoderna i Dantes "Divina commedia" (Inferno V), var dotter af Guido da Polenta herre till Ravenna och Cervia, hvilken dog 23 jan. 1310. F:s födelseår är okänt. Hon blef omkr. 1275 till befästade af freden mellan familjerna Polenta och Malatesta, förmäld med Gianciotto (sammandr. af Giovanni ciotto, "den lytte G."), en son af Malatesta di Rimini, och hade i detta äktenskap en dotter

id namn Concordia. Enligt traditionen skulle hon genom ett svek förmåtts att gifta sig med den till ett yttre fränstötande Giacinto, i det dennes broder, Paolo eller Polo, utgifvits för hennes tillämnade rudgum — allt föga sannolikt, då Paolo var gift sedan 1269. Det kärleksförhållande, som uppstod mellan F. och Paolo, fick ett tragiskt slut (mellan 1285 och 1289), då den af svartsjuka drifne Giacinto en dag öfverraskade de två och med stickjärnan nedstötte först F., som kastat sig emellan röderna, och därefter sin broder. Det var hos en ära anhörig till F., Guido Novello da Polenta, som ante i Ravenna fann en tillflykt under de sista ren af sin lefnad. F:s historia har dramatiserats af Silvio Pellico, George Henry Baker, Martin Greif, Paul Heyse, Wildenbruch, Gabriele d'Annunzio o. fl. — Jfr H. C. Barlow, "F. da R., her lament and vindication" (1859), L. Tonini, "Memorie storiche intorno a F. da R." (2:a uppl. 1870), Ch. E. Yriarte, "Françoise de R. dans la légende de dans l'histoire" (1883), och C. U. Posocco, "F. da R. secondo la storia e secondo l'arte" (3:e uppl. 1892). Hj. Sdg.

Franceschini [-tjeskini]. 1. Baldassare F., italiensk målare, f. 1611 i Volterra, d. 1689, fick sin utbildning i Florens, där han utförde åtskilliga ora fresker. — 2. Marcantonio F., italiensk målare, f. 1648 i Bologna, d. där 1729, var lärning af C. Cignani, med hvars arbeten hans egna ofta ha en påfallande likhet. Han kallades 1711 Klemens XI till Rom, där han tecknade karaktärer till mosaikerna i Peterskyrkan. F:s arbeten äro lätt hand, behaglig teckning och vackra färger, så äro något enformiga i kompositionen. Fresker af honom finnas i Liechtensteinpalatset i Wien. Andra betydande äro hans staffbilder, bland vilka må nämnas *Den botfärdiga Magdalena* (Dresden) och *Den hel. Borromeus* (Wien). — Hans son Giacomo F. (f. 1672, d. 1745) målade i faderns manner.

Francesco [-tje'skå], italiensk namnform för Frans.

Franceville [fräsvi'l], en 1880 af Brazza anlagd station i Franska Kongo, vid föreningen af Passa och re Ogowe, omkr. 420 m. ö. h. Därifrån bäras rorna genom batekes land till Alima, på hvilken sedan fraktas till Kongo.

Franch., vid växtnamn förkortning för A. Franchet (se denne).

Franche-Comté [frä'j kätö, eg. "frigrefskapet"], frigrefskapet Burgund l. Hög-Burgund, en af Frankrikes provinser, motsvarande v. dep. Doubs, Jura och Haute-Saône (se den historiska kartan till art. Frankrike). Omkr. 13,300 kvkm. Det har rika minnen från den historiska tiden och var vid tiden för Cæsars utprädnade i Gallien bebodt af sekvanernas stam. Öfradt af honom, förenades det af Augustus 27 Kr. med Gallia belgica och blef af Diocletianus sammans med Helvetien under namnet *Provincia prima sequanorum* gjordt till en af Roms militära provinser mot germanerna. Efter Aëtius' seger på Atalauniska fälten (451) kom det under hans efterträdare burgundernas våld (jfr Burgund l.) och tillföll jämte detta frankerna 534. Vid Frankiska rikets delning 843 förenades F. med Lotharingen och delades 870 så, att västra F. med

hufvudstaden Besançon tillföll Frankrike och östra F. Tyskland. 879 inkorporerades det med konungariket Provence och 933 med konungariket Arelat (jfr Burgund, 4—6), med hvilket det 1033 kom under Tyskland. Redan då var F. emellertid faktiskt ett själfständigt grefskap, hvaraf dess namn. Under länsupplösningens tid sönderföll det alltmer, hvarvid ärkebiskoparna af Besançon vunno stor makt. 1316—22 tillhörde det Frankrike under Filip V:s regering, men kom sedan under hertigdömet Burgund (se d. o., 11). Efter dettas siste hertig, Karl den djärfves, död (1477) innehades det af Frankrike till freden i Senlis 1493, där Karl VIII afstod det till dess rätte arftagare, kejsar Maximilians son, Filip. Dennes son, Karl V, ärfde det 1506, och det upptogs därefter i den burgundiska kretsen af Tyska riket. 1556 kom F. under de spanske habsburgarna, men intogs 1668 af Condé och 1674 af Turenne och afträdades förmigen till Frankrike genom freden i Nijmegen (1678). Det uppgick nu helt i Frankrike, men hade till en början egna "états généraux" (provinständer), först i Dôle, sedan i Besançon. Dessa upphörde dock snart att inkallas, men återinfördes 1787 för en kort tid. Med departementsindelningens införande 1790 slutade F:s betydelse som särskild provins. Litt.: L. de Piepope, "Histoire de la réunion de la F. à la France" (2 bd, 1881), Ed. Clerc, "États généraux de la F." (2 bd, 1882), samt "Mémoires et documents pour servir à l'histoire de F." (3 bd, 1838—44), utg. af akademien i Besançon. E. A.—t.

Franche-comté-smide [frä'j kätö-], metall., en från Frankrike under 1850-talet till Sverige införd hårdfärskningsmetod för framställning af smidesjärn ur tackjärn. Under en följd af år vann denna smidesmetod en ganska stor spridning, till följd af den minskning i kolåtgång och den jämnhet i järnets beskaffenhet, som därvid erhöles, i jämförelse med det förut allmänna s. k. tysksmidet. Liksom vid tysksmidet verkställas vid franche-comté-smidet järnets färskning och vällning i samma hård (räckhårdssmide), men den tackjärnskrantiten, som på en gång behandlas, är vid det senare smidet mycket mindre, hvilket medger ett omsorgsfullare arbete i hård. Därjämte är hårdens liten och slutet samt tillfälle beredd till förvärmning af tackjärnet och uppvärmning af blåstern, hvilket allt bidrager till minskande af kolåtgången. Franche-comté-smidet har emellertid alltmer utträngts af fullkomligare metoder. Det erhållna stångjärnet är sålunda ojämna och mindre segt och godt än lancashirejärnet. C. A. D.*

Franchet [frä'j], Adrien, fransk botanik, f. 1834, d. 1900 i Paris, anställd vid naturhistoriska museet därstädes, utgaf bl. a. arbeten öfver Japans flora (1875—79; med Savatier) samt Turkestans (1883), Tibets (1887—92) och Kinas florer (det sistn. 1883—1900), i hvilka han sorgfälligt beskref och klassificerade växterna i samlingar, som hopbragts af olika franska resande. F. gällde för att vara en bland de främste kännarna af Öst- och Mellan-Asiens växtvärld.

Franchetti [-ke'tti], Alberto, baron, italiensk operakompositör, f. 1860 i Turin, studerade vid konservatorierna i München och (för Dräseke) i Dresden. F. har haft större eller mindre framgång med sina operor *Asraele* (1888), *Cristoforo*

Colombo (1892), *Fior d'alpe* (1894) och *Germania* (1902), hvilken sistnämnda opera, med ämne från tyska studentlivets "burschenschafts"-skede, väckte stormande bifall i Milano. Han har dessutom skrivit kammarmusik, orkesterstycken och sånger.

Francheville [frä'vi'l] 1. *Francqueville* [frankvi'l], Pierre (Pietro Francavilla), bildhuggare, f. 1548 (1553?) i Cambrai, d. omkr. 1620, tillhörde som konstnär lika mycket Italien som Frankrike. Han fick sin konstnärsbildning först i Paris och Innsbruck, sedan i Florens, där han blef G. da Bolognas lärjunge och medhjälpare. 1601 kom han åter till Paris och fick anställning som konungens förste bildhuggare. F. utförde en mängd statyer, byster och reliefer (i Florens, Genua och Paris). Bland hans förfärdigade verk må nämnas de fyra i Louvre förvarade statyerna af fängslade slavar (*De besegrade nationerna*), som urspr. voro bestämda för besättningen till Henrik IV:s af G. da Bologna utförda, 1792 förstörda ryttarstaty på Pont-neuf. F. var verksam äfven som målare, arkitekt och skriftställare (han efterlämnade bl. a. en skrift om människokroppen, med titel *Microcosmo*). Hans plastiska verk förråda liflig fantasi, men bära jämväl tydlig prägel af den manierism, som vidlådde den tidens konst. R-n.*

Fra'ncchi [-ki], Alessandro, kardinal-statssekreterare, f. 1819, d. 1878, studerade vid seminariet i Rom och erhöi tidigt anställning i statssekreterariatet för kyrkliga ärenden. 1848 skickades han af Pius IX till kejsar Ferdinand af Österrike för att förmå denne att frivilligt afstå från sina italienska besittningar, och 1859 utnämndes han till statssekreterare för kyrkoärendena. När 1871 en schism utbrutit inom den unerade armeniska kyrkan, förmådde F. turkiska regeringen att såsom denna kyrkas patriark erkänna en prelat, som valts af det parti, hvilket antog ofelbarhetsdogmen. 1873 utnämndes han till kardinal och 1874 till prefekt för propagandan, på hvilken plats han utvecklade en nitisk verksamhet. Han var Leo XIII:s motkandidat vid påvevalet 1878 och utnämndes af denne till statssekreterare. F. var varmt hängifven den romerska kurias traditioner, men erfarenheten hade lärt honom inse, att det var nödvändigt att iakttaga hofsamhet. Med den nye påvens bifall inledde han därför en ny politik (som betydligt afvek från Pius IX:s) i fråga om påvens förhållande till de europeiska makterna (se Leo XIII).

Fra'ncchi [-ki], Ausonio, italiensk filosof, f. 1820 i Genua, d. 1895, hette eg. Cristoforo Bonavino. Han ägnade sig tidigt åt det andliga ståndet och var redan såsom ung präst känd för sin omfattande lärdom. Då hans filosofiska studier förde honom allt längre ifrån den katolska kyrkans läror, nedlade han 1849 sitt prästämbete och antog — till betecknande af den fullständiga omskapning som tänkesätt och lifsåskådning undergått — ett nytt namn, Ausonio F. ("fri italienare"). I en följd af skarpsinniga och djärft vägbrytande filosofiska skrifter, affattade på ett populärt språk, bekämpade han ortodoxien och skolasticismen, från hvilkas bojar den italienska filosofien vid tidpunkten för hans uppträdande ännu icke kunnat frigöra sig. Oaktadt det motstånd och förakttrande, som han genom sitt djärva uppträdande ådrog sig, blef F. af italienska regeringen utnämnd till professor 1860 i filosofiens

historia vid universitetet i Pavia och 1863 vid Accademia scientifico-letteraria i Milano. Han ställde sig såsom tänkare fullständigt på den faktiska verklighets mark och förnekade allt öfvernaturligt. Till denna period i hans lif höra *La religione del secolo XIX* (1853; ny uppl. 1859) och *Il razionalismo del popolo* (1856; 3:e uppl. 1864), i hvilka han angriper den kyrkliga världsåskådningen och framställer grunddragen af den nya tron, *La filosofia delle scuole italiane* (1852; ny uppl. 1862), hvilken han kritiserar den dittills gängse italienska filosofien, *Lecture su la storia della filosofia moderna* (1863), *Prolosure al corso di filosofia nell' accademia scientifico-letteraria di Milano* (1868), *Sull teorica del giudizio* (1870), en redogörelse för och granskning af Kants teori om syntetiska omdöme "a priori", samt *Saggi di critica e polemica* (1870). Slutligen vände han dock sin kritik mot sig sjä. och i *Ultima critica* (3 bd, 1889—93) sökte han i öfverensstämmelse med den påfliga encyklika "Aeterni patris" af 1879 bevisa, att thomisme innehåller den enda och slutliga sanningen. Och s kunde han dö såsom änyo invigd katolsk präst. Utom sina filosofiska arbeten har han äfven utgivit ett språkvetenskapligt verk, *Nuovi elementi di grammatica generale applicati alla lingua italiana* (1866; ny uppl. 1874), och ett historisk-politiskt arbete, *La caduta del principato ecclesiastico e la restaurazione dell' imperio germanico* (1871). (S-e.)

Franchise [frä'jis], fr., betrielse, frihet från afgifter; *sfjörns*, frihet från ersättningskyldighet för enskild skada, eg öfverstigande en viss (mindre) del af försäkringsbeloppet. Vid försäkring å god angifves detta i försäkringsbrevet med klausuler "Fritt för n procent enskild skada". Jfr Fritt för enskild skada utom i strandningsfall.

Franchomme [frä'ch'om], Auguste, fransk violoncellist, f. 1808 i Lille, d. 1884 i Paris, studerad från 1825 vid Paris-konservatoriet samt verkad länge vid Italienska operan, tills han 1846 blef professor vid konservatoriet. Jämte violinisten Alar och Ch. Hallé föranstaltade han kammarmusiksoaréer och gjorde propaganda för klassisk musik. Små och uttrycksfullt föredrag utmärkte hans spel såväl som hans kompositioner. A. L.

Francia [fra'ntja], italiensk målare. Se *Mola*, 1 och *Raibolini*.

Francia [fra'ntsia], José Gaspar Rodríguez, vanligen kallad "doktor Francia", diktator Paraguay, f. troligen 1757 i. 1758 i Asuncion i Paraguay, d. där 20 sept. 1840, studerade först teologi i Córdoba de Tucuman, vann doktorsgrad i denna vetenskap, ägnade sig sedan åt juridiska studier och slog sig ned som advokat i sin födelsestad. Vid utbrottet af 1811 års revolution i Paraguay blef F. sekreterare i den nybildade republikens regeringsjunta och 1813 en af de två konsulter, som enligt de nya författningen skulle styra republiken. 8 okt. 1814 utsågs han till diktator för 3 år och erhöi maj 1816 samma myndighet för lifstid. Till sin dö var han sedan Paraguays fullständigt enväldige styresman. Han återupptog och genomförde med strängt det afsondringssystem jesuiterna tillämpat i landet, afspärrade det för alla främlingar, kvarhöll utlänningar, som kommo till Paraguay, och förbjöd all handel på utlandet med undantag för de fall, i hvilka

han utfärdade särskilda tillståndsbewis. Ett revolutionsförsök kufvades 1819 af F. med hård hand; ett 40-tal sammansvurna afsträffades därvid, bland dem hans forne ämbetsbroder som konsul, den rike gauchon don Fulgencio Yegros. Sedan vidmakthölls lugnet, hvarvid F. begagnade sig af ett vidt utgrenadt spionerisystem och strängt straffade alla ansatser till trots mot diktatorn. Ordning och reda upprättades i statens finanser, röfvarväsendet undertrycktes, och landets jordbruk och industri främjades genom noggrant reglementerande. Hufvudstaden förskönades, nya vägar anlades, prästernas förut öfvermåtkiga inflytande hölls nere. Äfven de mot F. mest fiendligt stämde skildrare af hans despotism måste erkänna, att fred och välstånd rådde i landet under hans kraftiga styrelse. — F:s personlighet har blifvit mycket olika bedömd. Längre eftersades kritiklöst alla de förkastelsedomar, som fälldes öfver honom dels af två schweiziska läkare, Rengger och Longchamps, hvilka besökte Paraguay på en naturvetenskaplig forskningsresa, där kvarhölls i 6 år, 1819—25, och vid hemkomsten skildrade sina intryck i "Essai historique sur la révolution de Paraguay et le gouvernement dictatorial du docteur Francia" (Paris 1825), dels af två unga skottar, J. P. och W. P. Robertson, hvilkas affärsplaner korsats genom F:s ingripande och som i flera böcker, bl. a. "D:r Francia's reign of terror" (1839), häftigt anföllo honom. I en genial, men sannolikt något öfverdrifven kritik ("Critical and miscellaneous essays", d. IV) af dessa arbeten framlade Th. Carlyle 1843 ett glänsande försvar för F:s härskarpersonlighet. F. tyckes ha varit en strängt oegennyttig man, sina landsmän vida öfverlägsen i intellektuell begåfning, studieintressen, rättskänsla och handlingskraft, men hård, ytterligt själfogd och vid tilltagande ålderdom högeligen misstänksam. Många uppgifter om hans grymhet hvilade dock endast på osäkra hörsägnar. Vid F:s död egnade hans landsmän hans minne stora hedersbetygelser. Frånvaron af säkra källor gör, att F:s personlighet ännu i många punkter ter sig som en olöst gåta. V. S.—g.

Franciabiagio [frantjabj'djå], eg. Francesco di Cristofano, italiensk målare, f. 1482 i Florens, d. där 1525, tog Andrea del Sarto till förebild och målade tillsammans med honom i S:t Annunziata i Florens (1513). Från F. härrör den i denna kyrka befintliga utmärkte fresken *Den hel. jungfruns förmålning*, i hvilken han likväl själf med en hamare förstörde några hufvud, bland dem själfva jungfruns. Mindre lyckad är hans fresk *Nattvarden* i S. Giovanni della Calza. Som porträttmålare intog F. ett mycket framstående rum. Utmärkte porträtt af honom finnas bl. a. i Kaiser Friedrichs museum i Berlin. (A. L. R.)

Franciade [frasia'd], fr., i franska revolutionskalendern en period af fyra år, tre vanliga och ett skottår. Skottdagen, som förlades till slutet af perioden, var bestämmd till förynandet af eden "att lefva eller dö fria". Jfr Kalender.

Fra'ncien, lat. *Francia*, sedermera kalladt *Isle-de-France*, beläget kring mellersta Seine, tillhörde under de siste karolingerna i Frankrike såsom hertigdöme den stormannasläkt, som 987 med Hugo Capet besteg Frankrikes tron; det blef därigenom kronodömet. S. F. H. (S. B.)

Francis [frä'nsis]. 1. Philip F., engelsk

skriftställare, f. omkr. 1708 på Irland, d. 1773, var präst i högkyrkan, men egnade sig snart h. o. h. åt litterära sysslor. Af sin beskyddare lord Holland användes F., som varit dennes son Charles J. Fox' (se d. o.) informator, till litterärt biträde vid skrifvandet af politiska broschyrer mot Pitt och Wilkes; hans tjänster belönades 1762 med ett stort pastorat. F. utgaf 1742—46 en Horatiusöversättning i 4 bd, som upplefde många upplagor. Taylors 1813 framställda gissning, att F. haft med de s. k. "Junius-brefven" att göra, är grundlös.

2. Sir Philip F., den föregåendes son, ämbetsman och politisk skriftställare, f. 1740 i Dublin, d. 1818 i London, fick 1756 genom lord Hollands inflytande anställning i inrikesdepartementet och innehade 1762—72 en viktig syssla i krigsdepartementet, hvars officiella korrespondens till stor del gick genom hans händer. F. blef 1773 utsedd till medlem af det nyinrättade indiska rådet vid generalguvernörens sida och anlände till Calcutta hösten 1774. Där gjorde han allt för att motarbeta och förlama Warren Hastings' verksamhet, och den häftiga konflikten dem emellan ledde t. o. m. till en duell 1779. F. lämnade Indien 1780 och var 1784—98 och 1802—07 medlem af underhuset, där hans docerande och pompösa tal emellertid väckte föga anklag. Han gaf Burke ymnigt material för dennes kampanj mot Warren Hastings och bidrog jämte honom och Sheridan väsentligt till Hastings' ställande under åtal. Hans politiska åskådning var utprägadt whig-radikal, han ifrade mot slafhandeln och var en af de förste, som i England påyrkade en grundlig parlamentsreform. Redan som ung tjänsteman egnade sig F. åt en mycket produktiv anonym politisk skriftställarverksamhet, och utöfver hvad som säkert kan uppvisas ha flutit ur hans penna torde han äfven, ehuru fullt bindande bevisning därom ännu ej föreligger, ha förlattat de berömda, på sin tid så uppscendeväckande "Letters of Junius" (se Junius-brefven och där anförd litteratur). J. Parkes och H. Merivale ha utgivit "Memoirs of sir Philip F., with correspondence and journals" (2 bd, 1867). V. S.—g.

Francis [frä'nsis], Lydia Maria. Se Child, L. M.

Francis [frä'nsis], John, engelsk publicist och förläggare, f. 1811, d. 1882, blef 1831 ekonomisk ledare och utgivare af den ansedda litterära tidskriften "Athenæum" och kunde 1881 fira sitt femtiårsjubileum som sådan. F. var en af de ifrigaste förkämparna för de engelska tidningarnas frigörande från de tyngande stämpel- och pappersavgifterna. Hans son och efterträdare som utgivare af "Athenæum", John Collins F., har skrivit hans lefnadssteckning, "John F., publisher of the Athenæum" (2 bd, 1888). V. S.—g.

Franciscea, bot. Se Brunfelsia.

Francisco Lobon de Salazar [-saladsår], pseudonym. Se Isle, I. F. de.

Franciscus den helige. Se Frans från Assisi.

Franciska, astron., en af småplanetera.

Franciskånorden. 1. (Dess medlemmar kallades äfven minoriter eller, efter färgen på ordensdräkten, gråbröder.) Jämte dominikanorden den förnämsta bland de s. k. *tiggarordenarna*, har sitt namn

efter stiftaren, den helige Franciscus l. Frans från Assisi (se d. o.). Då denne

sannolikt 24 febr. 1209 i S. Maria in Portiuncula hörde föreläsas dagens evangelium (Matt. 10: 7—10), stod det

med ens klart för honom, att förverkligandet af dess maning till apostolisk fattigdom och apostolisk predikan skulle

blifva hans lefnads mål. Iklädd den fattigaste dräkt, utan skor och med ett rep om livet började

han predika. Snart samlade sig kring honom anhängare och beundrare, hvilka han, förmodligen

s. å., gaf en regel, hufvudsakligen bestående af bibelspråk (Matt. 19:

21; Luk. 9: 3; Matt. 16: 24), men äfven innehållande föreskrifter för deras lif. Redan följande år gaf Innocentius III muntligen sin stadfästelse på den nya regeln. Medlemmarna af brödraskapet kallade sig *poenitentes de Assisio* ("botgörarna från Assisi"). De skulle bortgifva all sin egendom till de fattiga samt lefva af sina händers arbete eller i nödfall af allmosor. Deras uppgift skulle vara att för människorna predika frid och bättring. Regeln innehåller f. ö. några milda fasteföreskrifter, ett förbud mot kvinnors upptagande i samfundet äfvensom en maning till ödmjukhet. I början uppehöll sig bröderna vid Rivo Torto, ett förfallet spetskesjukhus på vägen mellan Perugia och Rom, senare vid ett litet kapell nära Assisi S. Maria in Portiuncula. Förmodligen uppstod, då samfundet vann vidare utbredning, redan tidigt (1212?) bruket att dit vid pingst och Mikaelsmässa samlas till hvad som senare benämndes kapitel. Mest vistades bröderna på predikoresor.

Om de följande årens händelser känna vi föga. Från 1216 uppträdde kardinal Hugolin (sedermera Gregorius IX) såsom franciskanernas beskyddare, och sannolikt följande år (enligt andra förest. 1219) utsändes missionärer åt olika håll, till Syrien, Frankrike, Spanien, Ungern och Tyskland, hvarvid de till de trenne sistnämnda länderna utsände bröderna delvis på grund af obekantskap med språket finga utstå inveken förföljelse. Med denna missionsverksamhet följde indelandet af missionsområdet i provinser och insättandet af ministrar inom dessa; ännu saknar dock denna indelning fasthet och afpassas efter missionens behof. 1219 företogo några bröder en mis-

sionsresa till Marokko, men ledo där martyrdöden följande år. 1221 fattade orden fast fot i Tyskland 1224 i England och utbreddes sig därefter hastigt öfriga länder.

Under den missionsresa, som Franciscus 1219—20 företog till Orienten, uppade sig stridigheter inom orden. Några af de äldre bröderna genomdrefvo på ett kapitel 1219 skärpta fasteföreskrifter, och en annan grupp sökte t. o. m. bryta sig ut och bilda en ny orden. Detta gaf anledning till utbildandet af en verklig, enhetlig ordensorganisation; kardinal Hugolin utnämndes af påven till ordensprotektor (1220); genom en bulla af 22 sept. s. å. infördes ett riktigt novitiat, och en ny regel utarbetades, som troligen antogs på kapitlet 1221. Genom denna infördes de tre munklöftena och skapades — delvis med anknytning till redan existerande förhållanden — en verklig ordensförfattning: i spetsen för orden ställdes en generalminister, under honom ministrar i de olika ordensområdena. Dessa skulle årligen vid Mikaelsmässan samla sina underlydande bröder till kapitlet, liksom de själfva årligen vid pingst skulle sammanträda vid Portiuncula. Ordensdräkten fastställdes, likaså vissa föreskrifter rörande disciplinen och de dagliga andaktsöfningarna. Denna regel efterföljdes snart af en ny, som 29 nov. 1223 vann påfåg stadfästelse. Med denna är ordensorganisationen fullfärdig. Här träder fattigdomssaken in i förgrunden; tiggandet blir själfständigt ändamål, ej som förut nödfallsutväg. Ordenshierarkien står färdig: protektoratet blir en ständig institution; orden delas i provinser under provinsialministrar, provinserna i mindre områden under kustoder; under dessa stå de olika konventen med sina gardianer. Generalkapiteln vid Portiuncula skulle sammanträda blott hvar tredje år; för provinsialkapitlens sammanträdande gäfvos inga närmare bestämmelser. I föreskrifterna rörande fastor och andaktsöfningar infördes några lättnader.

I hvad mån den organisation, som med 1223 års bulla stod färdig, motsvarade stiftarens afsikter, är omvistadt. Några forskare anse, att han endast velat grunda ett allomfattande botbrödraskap, andra åter, att redan i hans ursprungliga ideal tendensen till klosterlif är omiskännlig. Visst är emellertid, att vid den sista regelns affattning meningsskiljaktigheter rådt mellan honom och kardinal Hugolin, och under sina sista år öfverlämnade han ledningen af orden åt vikarier, af hvilka Elias från Cortona är den ryktbaraste. I sitt testamente inskröpte han hos bröderna armodsförpliktelsen och förbjöd dem att utverka några privilegier af påvestolen eller att foga några förklaringar till regeln.

Så godt som omedelbart efter stiftarens död framträdde i afseende på armodsföreskrifterna en motsättning mellan en strängare och en mildare riktning. Elias blef den senare riktningens ledare. Han började insamla pennningar till byggande af en praktfull kyrka i Assisi. Redan 1230 (bullan *Quo elongati*) började man genom påfåga förklaringar tumma på regeln, och under sin tid sades som ordensgeneral (1232—39) sträfvade Elias att förvärfa påfåga privilegier för orden liksom att uppmuntra de vetenskapliga studierna och visade ett sådant öfvermod och en sådan snikenhet, att han blef afsatt. I trots häraf bestod dock tendensen att mildra regeln, om ock under Johans af Parma styrelse (1247—57) den strängare

Franciskanmunk.

riktningen hade öfverhand. Under den följande ordensgeneralen, den berömda Bonaventura (1257—74), kodifierades på ett kapitel i Narbonne 1260 ordens konstitutioner.

Från midten af 1200-talet stå emot hvarandra en konventualistisk riktning, som önskade ordens omgestaltning efter de förändrade förhållandena, och en spiritualistisk, som fasthöll vid Frans' armossideal. 1279 (bullan *Exiit qui seminat*) sökte påfvestolen lösa frågan genom en kompromiss; franciskanerna skulle ha nyttjanderätt till jordiska egodelar, men eganderätten skulle tillkomma påfven. Därmed var striden ej bilagd; 1294 bröto sig celestineremiten ut ur orden, och då deras kongregation 1302 upphäides, bildade enskilda grupper nya föreningar (klareniner, Narbonne-minoriter). Frågan drogs senare med en af Ubertino de Casali 1305 författad skrift, "Arbor vitæ crucifixæ", inför konsiliet i Vienne, och genom konstitutionen *Exiit de Paradiso* 6 maj 1312 gjordes ytterligare medgifvanden åt den strängare riktningen, utan att dock de mera ytterliggående (de s. k. spiritualerna) tillfredsställdes. Slutligen lyckades ordensgeneralen Mikael från Cesena med påfven Johannes XXII:s hjälp (bullan *Quorundam exigit*) återställa den yttre enheten. Några år senare uppstod emellertid en ny strid. Ordens generalkapitel förklarade nämligen 1322, att det var en oomkullrunkelig sanning, att Kristus och apostlarna intet egt. Denna uppfattning fördömdes af påfvestolen (bullan *Cum inter nonnullos* 12 nov. 1323). Häremot protesterade många bland franciskanerna, några begäfv sig till Ludvig af Bajor, bland dem den nyssnämnde Mikael af Cesena och den berömda Occam, och med deras bistånd uppsattes 1328 franciskanen Petrus från Corvara såsom motpåfve under namn af Nikolaus V, hvilken emellertid redan 1330 med flertalet af sina anhängare underkastade sig. År 1430 erhöll orden omsider uttryckligen rätt att besitta både lös och fast egendom.

Den under striderna lossnande klostertukten gaf emellertid upphof till reformförsök. 1334 genomförde Johannes de Vallibus i klostret Bruliano en reform, som förnyad 1368 gaf upphof till de regulära observanterna (soccclanti, stundom äfven kallade familjebroder). Rörelsen spred sig öfver Italien, Frankrike och Spanien. 1415 erhöilo de franske observanterna af Konstanz-konsiliet tillstånd att välja en generalvikarie och hålla egna kapitel; samma privilegium erhöilo senare observanterna i Spanien; äfven i Italien började de afskilja sig. Efter flera fåfånga försök att återställa enheten mellan konventualer och observanter gaf påfven 1517 (bullan *Ite et vos in vineam*) sitt tillstånd till den definitiva skilsmässan. Snart framträdde emellertid inom observanternas egen krets nya reformkongregationer: discalceater, riformati, recollets samt kapuciner. De tre förstnämnda förenades 1897 med de egentlige observanterna och kallas *minores* ("bruna franciskaner"); de räknade då omkr. 15,000 medlemmar i 1,500 kloster. Konventualerna ("svarta franciskaner") räknade 172 kloster med omkr. 1,500 invånare. Utom nu nämnda kongregationer inom orden finnas de s. k. regulära tertianerna.

En kvinnlig gren af orden, efter sin stiftarinna den heliga Klara kallad klarissorden l. klarissinnor, men äfven benämnd damianistin-

nor (se vidare Klara, den heliga), leder sitt upphof från 1212.

För dem, som af något skäl ej kunde ingå i de egentliga ordnarna, bildades under Frans' inflytande botbrodraskap, af Nikolaus IV 1289 organiserade till *Fratres de poenitentia Sancti Francisci* l. den helige Frans' tredje orden, tertiarier. Genom konstitutionen *Misericors* 30 maj 1883 har denna orden reformerats efter nutida behov.

Franciskanorden har för den katolska kyrkan varit af en betydelse, som ej kan överskattas. Den har genom att skjuta armossförpliktelsen i förgrunden skapat ett nytt asketiskt ideal och gifvit fromheten en ny riktning. Det var genom franciskanernas (och dominikanernas) predikan, själavård och utdelande af aflat, som kyrkan nådde fram till massan af folket och som curian förmådde göra sitt inflytande och sin politik gällande. Påfvestolen har ock förlänat franciskanerna stora privilegier i nämnda afseende, privilegier, som bidrogo till den ordinarie kyrkliga förvaltningens upplösning och ledde till segslitna strider mellan det regulära och det sekulära prästerskapet. Orden har dessutom drivit en omfattande missionsverksamhet. Äfven om vetenskapen har den inlagt stora förtjänster, ehuru detta intresse låg Frans fjärran; till franciskanernas mest lysande namn på detta område höra Alexander af Hales, Bonaventura, Duns Scotus, Bacon samt Occam. Slutligen bör nämnas, att de flesta af de svärsmiska rörelser med kättersk prägel, som under den senare medeltiden uppstodo inom kyrkan, ledde sitt upphof från eller stodo i förbindelse med den strängaste riktningen bland franciskanerna.

Redan på 1230-talet vann franciskanorden insteg i de skandinaviska länderna, hvilka bildade en ordensprovinc (*Dacia*), delad i åtta kustodier, hvaraf två i Sverige. Under 1500-talets senare hälft inträdde observansen i flertalet kloster. I *Sveerie* (med Finland) funnos följande franciskankloster: Arboga, Enköping, Jönköping, Krokek eller Vårfrukloster (på Kolmården), Linköping, Nyköping, Ny Lödöse, Raumo, Skara, Stockholm, hvarest äfven fanns ett af Magnus Ladulås på 1280-talet grundadt åt S. Klara helgadt klariskloster, Söderköping, Tiokkakarl (senare Kökar, nu Hamnö, en långt ut i hafvet s. ö. från Kastelholm på Åland belägen holme), Uppsala, Viborg, Visby och Växjö. I *Danmark* funnos Flensburg, Haderslev, Halmstad, Helsingör, Kalundborg, Kjöge, Kölding, Köpenhamn, Lund, Malmö, Næstved, Nykjöbing (Falster), Nysted, Odense, Randers, Ribe, Roskilde, Slesvig, Svendborg, Sölvesborg, Tönder,

Franciskannunna (klarissinna.)

Torkö (i Blekinge), Trelleborg, Viborg, Ystad och Aalborg samt i Norge Bergen, Kungälv, Marstrand, Oslo, Trondhjem och Tönsberg.

Litt.: "Bullarium franciscanum" (7 bd, 1759—1903, de tre sista utg. af C. Eubel), "Chronicon fratris Jordanis a Jano" (utg. 1870 af G. Voigt), Wadding, "Annales minorum" (8 bd, 1625—54, nående till 1640, senare fortsatt till 1622), åtskilliga uppsatser af Ehrle, "Analecta franciscana" (1885 ff.), Müller, "Die anfänge des minoritenordens und der bussbruderschaften" (1885), Thode, "Franz von Assisi und die anfänge der kunst der renaissance in Italien" (1885; ny uppl. 1904), Eubel, "Geschichte der oberdeutschen minoritenprovinz" (2 bd, 1886), Lemp, "Die anfänge des klarissenordens" (i "Zeitschrift f. kirchengeschichte", 13, 1892), Heimbucher, "Die orden und kongregationen der kath. kirche" (1896), K. Silberstolpe, "De svenska klostren före klostret i Vadstena" (i "Hist. tidskr.", 22, 1902) samt J. Lindbeck, "Pavernes forhold til Danmark under kongerne Kristiern I og Hans" (1907). Jfr äfven den under artikeln Frans från Assisi anförda litteraturen. Ang. det afslatsprivilegium (Portiuncula-afslaten), som enligt sägnen Honorius III förlänat Frans, se Sabatier, "Etude critique sur la concession de l'indulgence de Portiuncule" (i "Revue historique", 1896).

2. En af de hemliga ordnar, hvilka i Sverige uppstodo under senare hälften af 1700-talet, såsom en frukt af tidsandans under upplysnings-tidehvarvet. Tiden, då denna orden stiftades, är obekant; men före 1781, då en filialloge upprättades i Uppsala, fanns i Stockholm en hufvudloge, i hvilken skalden Kellgren då var storkansler och bibliotekarien A. F. Ristell kansler. Orden jämförde sig med frimurarorden och hade till uppgift att strida mot fördomar och fanatism samt att utföra välgörenhet. I ordenstemplet dyrkades sanningens gudinna, och i ordenstalen prisades Voltaire, förförarsfrihet, sanningssökande, bröderlighet o. s. v. Vitterhetsidkande var föreskrifvet, och hvarje ordensbroder skulle hvar tredje månad till sekreteraren lämna något lärdt, vitt, nyttigt eller underhållande arbete. Musik ingick i ordenshögtidigheterna, och högtidsdagen firades med konsert. 1782 förkunnades, att i Stockholm inrättats ett andra tempel: "La collonie", hvarmed möjligen afsågs ombildandet af "Constance-orden". Den gamla logen kallades därefter "La primitive" och Uppsalalogen "Pallas-templet". Franciskanorden egde bestånd ännu på 1790-talet. Jfr G. Göthe, "De vittra samfunden i Sverige" (1875).

Francis Maro. Se **Francisco 2.**

Francis Trollopp. Se **Féval 1.**

Franck (Frank), Sebastian, tysk författare, f. 1499, d. 1542. orderades 1524 till katolsk präst, men anslöt sig sedan till reformationen och blef evangelisk predikant. Snart kom han dock genom sina friare åsikter i strid med Luther och hans medhjälpare. Han nedlade därför sitt prästämbete och drefs sedan från plats till plats, till dess han slutligen fann en fristad i Basel, där han dog som boktryckare. — F. var en man af ren, fläckfri karaktär och ett brinnande forskningsbegär. I motsats till de mot hvarandra kämpande protestantiska partierna tänkte han sig såsom framtidsmål en

tolerant, praktisk kristendom af mystisk-panteistisk art. Ej blott i religiöst hänseende, utan äfven i samhällsfrågor hyllade F. åsikter, som annars tillhöra en vida senare tid. Så var han t. ex. en motståndare till dödsstraffet. Hos de ledande männen inom de protestantiska kyrkosamfunderna var han särdeles illa anskriven. Luther kallade honom "djävulens mun". — Af F:s arbeten, som utmärka sig genom originella tankar samt ett vackert och kraftigt språk, må här nämnas *Von dem baum wissens gutes und böses* (1530), *Chronica: zeitbuch und geschichtsbibel von anbeginn bis 1531* (1531), kanske den äldsta världshistorien på tyska språket, det för sin tid förtjänstfulla geografiska arbetet *Weltbuch: spiegel und bildniss des ganzen erdbodens* (1534), *Paradoxa* (1533), *Guldm Arch* (1538) och *Sprichwörter* (1541). Se arbeten öfver F. af Hase (1869) och Tausch (1893).

Franck (Frank), Melchior, tysk tonsättare, f. omkr. 1573 i Zittau, d. 1 juni 1639 i Koburg, blef 1603 kapellmästare vid koburgska hofvet. Han var en af 1600-talets asterrikaste och mest betydande körkomponister och utgaf en mängd samlingar af tyska psalmer, motetter och andra kyrkosånger samt världsliga visor, hvari man finner innerlighet och sinne för melodisk gestaltning. Äfven hans orkesterviter voro omtyckta. A. L. (E. F.—t.).

Franck (Franchœnius), Johan, universitetslärare, f. 25 jan. 1590, antagligen i Dalarna, d. 16 okt. 1661 i Uppsala, blef 1610 student i Rostock, studerade sedermera medicin vid åtskilliga tyska universitet och erhöll vid ett af dem filos. doktorsgrad. 1622 återkom han till fäderneslandet samt blef 1624 e. o. professor och 1628 med. professor i Uppsala med skyldighet att undervisa i anatomi och botanik. Såsom lärare i dessa båda ämnen hade han att kämpa med stora svårigheter, ty i Uppsala fanns på den tiden ingen botanisk trädgård, och dissekerandet af lik var föremål för allmänhetens afsky. F. var en utmärkt man, men med många egenheter både i sitt lif och sina åsikter. Han beskrifves af samtida såsom en man af "gamla världen, lång, torr och bister". Han var en beundrare af Paracelsus och var homöopat (ett och ett halft århundrade före Hahnemann), hvilket bevisas af hans disputation *De nobili illa questione an contraria contrariis vel similia similibus curantur* (1641). F:s "Apoteckersordning" kan betecknas såsom Sveriges första farmakopé. Han var äfven Sveriges förste praktiske botanist, och släktet *Franckenia* har blifvit uppkalladt efter honom. Utom det redan nämnda arbetet skref F. *Signatur d. i. gründliche und wahrhaftige beschreibung der von Gott und von natur gebildeten und gezeichneten gewächsen o. s. v.* (1618), *Speculum botanicum* (1638; ny uppl. 1659: "den första egentliga svenska flora", ännu af värde genom sin skatt af svenska växtnamn), *Colloquium philosophicum cum diis montanis*. *Thet är ett lustigt och liflighit samtal emellan the förmænsta och edelste berg-gudar, och een högförjaren philosopho, Zalmoxides benämnd* (1651; jfr "Ur en antecknares samlingar", 1868—73). F:s föreläsningar i botanologi utgafvs första gången 1877 af R. F. Fristedt i "Nova acta regie soc. scient. Ups.". "Joh. Franckenii botanologia nunc primum edita, præfatione historica, annotationibus criticis, nomenclatura Linnæana illustrata").

Franck, Johann, tysk psalmdiktare, f. 1618, blef 1661 borgmästare i Guben och dog 1677 såsom "landes-älteste" i Niederlausitz. I sina bästa sånger (i *Geistliches Sion*, 1674) visar han frändskap med P. Gerhardt, men är mindre innerlig och folkligt enkel än denne. Psalmerna 112. 137. 216 och 268 i svenska psalmboken af 1819 (af hvilka de båda senare: "Jesus är min hägnad" samt "Hela världen fröjdes Herran" höra till de mera allmänt kända och begagnade) äro författade af F. Se biogr. öfver F. af Jentsch (1877).

Franck, Maria Kristina, skådespelerska. Se Ruckman, M. K.

Franck [fråk], Adolphe, fransk filosof, f. 1809 i Liocourt (dep. Meurthe) af israelitiska föräldrar, d. 1893 i Paris, blef 1840 anställd vid Collège Charlemagne i Paris. 1854 förordnades han att föreläsa natur- och folkrätt vid Collège de France, och 1856—91 var han ord. professor vid denna högskola. Från 1844 var han medlem af Institutet. F. var länge medredaktör i "Journal des débats" och uppsatte 1888 tidskriften "La paix sociale". Såsom tänkare tillhör F. de franske spiritualisterna. Han erkänner en personlig Gud och själen odödlighet, tillerkänner förnuftet förmågan att bevisa Guds tillvaro, men betonar, att människan endast genom känslan kan komma i en innerligare gemenskap med honom. Han ställer sig lika mycket i motsats till mysticismen, hvilken "uppför förnuftet för känslan, människan för Gud", som till panteismen, hvilken "frånkänner Gud t. o. m. människans fullkomligheter". Bland F:s skrifter må nämnas *De la certitude* (1847) och *Philosophie et religion* (1867—69); men sin egentliga betydelse har han genom sina åt filosofiens historia ägnade arbeten, *La Kabbale, ou la philosophie religieuse des hébreux* (1843; 9:e uppl. 1892), *La philosophie musicale en France à la fin du XVIIIe siècle* (1866), *Réformateurs et publicistes de l'Europe* 3 bd, 1863—93), *Philosophie du droit pénal* (1863), *Ph. du droit ecclésiastique* (1864) och *Ph. du droit civil* (1886) samt *Moralistes et philosophes* (1871). Med biträde af flera andra vetenskapsmän utgaf han "Dictionnaire des sciences philosophiques" (1844—52; 2:a uppl. 1875). S.—e.

Franck [fråk], César Auguste, belgisk-fransk tonsättare, f. 10 dec. 1822 i Liège, d. 8 nov. 1890 i Paris, studerade från sitt femtonde år vid

Pariskonservatoriet och lefde sedan ett tillbakadraget, åt konsten helgad lif i Paris, såsom musiklärare från 1843, organist vid kyrkan S:te Clotilde från 1859 samt orgelf professor vid konservatoriet från 1872. Han blef 1873 naturaliserad fransman. Ehuru uppburen af en hängifven lärjungeslock och beundrad som improvisator på orgeln, förblef F. i det längsta

känd, förbisedd eller motarbetad af de ledande musikkretsarna, men i synnerhet efter sin död har an framstätt som en af den nyare franska ton-

konstens märkesmän och andlig höfding för en ung-fransk skola (Vincent d'Indy m. fl.), som verksamt odlar den rena instrumentalmusiken. I F:s musikaliska alstring mötas på ett egendomligt sätt germanskt och romanskt skaplynn. Från det förra häröra hans djupsinne och sjäfullhet, som ofta får ett drag af öfversinnlig mystik. Men på samma gång har hans form romansk klarhet och linjefasthet. I sina mognare verk fortsätter han i viss mån Beethoven. Han har f. ö. lärt grundligt af de store tyske harmonikerna alltifrån Seb. Bach, eger på detta område mycken dristighet, behandlar öfverlägset kontrapunktiken samt är fångslande äfven genom ädel melodik, och om än ingifvelsen icke alltid står honom bi, åspeglar sig dock hans renhjärtanhet och varma idealism tydligt nog i hans arbeten. — F:s första opus voro 4 pianotrior. Oratoriet *Ruth* (1846) utfördes änyo 1871 och lade då grunden till hans rykte. Äfven oratoriet *Rédemption* (1872), med serafiskt vackra partier, satte sitt märke, och genom hans största verk, det i mycket sublima oratoriet *Les béatitudes* (med ämne från bergspredikan, 1879; utfördt i Stockholm 1897) blef F:s konstnärspersonlighet småningom känd i utlandet. Andra oratorier af hans hand äro *Rébecca* (1881), i likhet med "Ruth" en biblisk idyll, och ett otryckt "Babels torn". Han komponerade vidare en mässa (1860), psalmen 150 (1888), de symfoniska dikterna *Les éolides* (1876), *Le chasseur maudit* (1882) och *Les djinns* (1884; för piano och orkester), *Psyché* (1888, för kör och orkester), *Variations symphoniques* (1885; för piano och orkester), en symfoni i D moll (1888), på kammarmusikens område vidare en pianokvintett (1879), en stråkkvartett (1889), en i Sverige mycket spelad violinsonat (1886), flera anseliga orgelverk, hvari man finner flera af hans innerligaste själsutjelser, samt dessutom pianostycken (bl. a. det stora *Prélude, choral et fugue*), sånger med orgel och andra instrument, mototter, offertorier, hymner för manskör a cappella äfvensom operorna *Hulda* (1885; efter Björnsons drama) och *Ghisèle* (1890), hvilka först uppfördes i Monte Carlo. Ett monument öfver F., modelleradt af A. Lenoir, ättäcktes 1904 i Paris. Monografier af Coquard (1891), Dérépas (1897), Baldensperger (1901) och V. d'Indy (3:e uppl. 1907). E. F.—t.

Francke, August Hermann, tysk teolog och pedagog, f. 22 mars 1663 i Lybeck, d. 8 juni 1727 i Halle, studerade vid universiteten i Erfurt, Kiel och Leipzig samt grundade 1686 i sistnämnda stad ett "Collegium philobiblicum" för öfning i bibelns filologiska och praktiska tolkning. Det religiösa intrycket var hos F. tidigt det förhärskande: men först året 1687 betecknade han själf såsom tiden för sin omvändelse till en lefvande kristendom. 1690—91 var han diakon vid Augustinkyrkan i Erfurt. Hans mera uppbyggande än dogmatiska predikningar därstädes väckte mycken uppmärksam-

het och funno ett stort antal åhörare, äfven bland katolikerna. Många bland dessa föränleddes att öfvergå till protestantism, och slutligen befallde honom den katolske furstbiskopen af Mainz, under hvilken Erfurt då lydde, att inom 48 timmar lämna staden. 1692 blef F. professor i österländska språk vid universitetet i Halle och därjämte pastor i Glaucha (nu en förstad till Halle), men utbytte 1698 nämnda professor mot en teologisk vid samma universitet. Genom sin verksamhet såsom präst och akademisk lärare utöfvade han stort inflytande och blef jämte Spener, hvars bekantskap han gjort 1689, en af den s. k. pietismens grundläggare. 1695 inrättade han en fri- och fattigskola och ett par andra skolor samt 1697 en latinskola. Med fattigskolan förenade han en anstalt för fader- och moderlösa barn, och då utrymme snart saknades för det stora antal, som anmälles till inträde i densamma, lade han 24 juli 1698 grundstenen till barnhuset i Halle, förlitande sig på, att medlen till byggnadens fullbordande skulle inflyta genom frivilliga bidrag. Han misräknade sig icke, och 1701 var byggnaden färdig. Vid F:s död funnos i barnhuset 100 gossar och 34 flickor, och vid samtliga anstalterna undersådes öfver 2,200 barn, med 167 lärare och 8 lärarinnor. Utom dessa anstalter inrättade F. ett missionsinstitut (1705), och till dem knöt sig den af frih. von Canstein (se denne) 1710 stiftade s. k. cansteinska bibelanstalten för bibelns spridning. Genom inkomsterna af en bokhandel och ett apotek samt genom frivilliga gåfvor sattes han i stånd att underhålla sina stiftelser (de ännu i dag till största delen bestående s. k. Franckeska stiftelserna) utan offentligt understöd. Medelst en god organisation och stödet af goda medhjälpare kunde han, vid sidan af sin omfattande prästerliga och akademiska verksamhet, öfvervaka och leda dessa anstalter ända till sin död. F:s förtjänster såsom pedagog voro: den vikt han fäste vid barnens moraliska bildning, hans välvilja för alla de barn, som stodo under hans vård, hans grundsats att hvarje barn borde behandlas efter sin individualitet, den betydelse han tillmätte de s. k. reallämnena och hans omsorg om lärarbildningen. Bristen i hans pedagogiska system var en ensidigt religiös riktning, hvarigenom barnen upfostrades mera till kristna i pietistisk mening än till människor. Denna ensidighet, som under F:s lifstid motverkades af hans storlagna, harmoniska personlighet, framträdde ännu starkare efter F:s död, då ledningen af hans stiftelser för en tid utöfvades af hans son, Gotthilf August F. (f. 1696, d. 1769), som icke egde faderns begåfning, men den har sedermera småningom afnötts. Bönestunderna vid skolorna ha förkortats, och den klosterartade tukten har försvunnit. Varm människokärlek och outhärligt nit för sina medmänniskors upplysning och förbättring ha icke ens F:s motståndare kunnat fränkänna honom. Ett exempel på hans nit i denna riktning är, att han 1711 och följande åren skickade uppbyggelseskrifter till de svenske krigsfångarna i Sibirien. — De viktigaste af F:s skrifter äro: *Öffentliches zeugnis vom werk, wort und dienst Gottes* (1702), innehållande hans samtliga dittills utgifna skrifter, utom de polemiska, och *Segensvolle juss-stapfen des noch lebenden und waltenden liebreichen und getreuen Gottes* etc. (1702—09), en redögörelse

för hans stiftelsers utveckling. F:s bronsstaty (mo dellerad af Rauch) restes 1829 i Halle. Biogr. öfve F. af Kramer (2 bd, 1880—82), R. J. Hartman (1897), Förster (1898) och Otto (1902). (J. T. B.)

Francke, Karl Philipp, slesvig-holsteinsl politiker, f. 1805 i staden Slesvig, d. 1870, an ställdes 1835 i generalutlukkamaren i Köpenhamn men var samtidigt en af det slesvig-holsteinsl partiets ledare. Då upproret i mars 1848 utbröt sökte F. att genom falska påståenden lugna stämningen med afseende på partiets planer. Man erbjö honom därför plats i den nya ministären, i den tror att han ville gå in på Holsteins afsondrande såsom ett särskildt land; men han begaf sig hemligen från Köpenhamn och gick strax i upprorets tjänst. Som medlem af tyska parlamentet i Frankfurt (1848) genomdref han antagandet af vapenstillståndet. Malmö, men med ett tillägg, som möjliggjorde kringgåendet af dess bestämmelser, och blef i nov. s. å upprorsregeringens fullmäktige hos den tyska centralmakten och pådref dess rustningar mot Danmark I aug. 1849 blef han finans- samt i juni 1850 utrikesminister i upprorsregeringen och uteslöts därför efter upprorets undertryckande (1851), från amnestien. S. å. blef han regeringspresident och 1858 minister i Sachsen-Koburg. I dec. 1863 följde han der augustenborgske pretendenten, hertig Fredrik, till Kiel och var till 1866 hans förnämste rådgifvare. 1867 blef F. medlem af nordtyska riksdagen. E. Ebb.

Franckénus, Johan. Se Franck, J.

Franckenstein [-stajn], Georg Arbogast friherre "von und zu F.", tysk politiker, f. 2 jun 1825 i Würzburg, d. 22 jan. 1890 i Berlin. Egnade sig i yngre år hufvudsakligen åt förvaltningen af sina stora gods i Bajern och tillhörde sedan 1847 som ärftlig medlem bajerska riksrådet. F. röstade såväl mot Bajerns deltagande i fransktyska kriget 1870—71 som mot dess inträde i tyska riket. Af tyska riksdagen blef han medlem 1872 och var 1879—87 dess förste vicepresident. Från 1881 till sin död var han president i bajerska riksrådet. — F:s namn som politiker är främst förknippadt med riksfinans- och tullreformen af 1879 samt den bajerska skattereformen af 1881. Efter långvariga förtroliga förhandlingar mellan Bismarck å ena sidan samt centerledarna Windthorst och F. å den andra framlade F. 20 juni 1879 i riksdagen det på en kompromiss mellan centern och de konservativa beroende s. k. Franckensteinska förslaget ("Klausel F."), enligt hvilket den afkastning af tullar och tobaksskatt, som på ett år översteg 130 mil. mark, skulle tillfalla de särskilda tyska staterna i förhållande till deras folkmängd. Idén härtil kom sannolikt från Windthorst, och ej heller formuleringen var F:s, men han täckte förslaget med sitt anseende namn och såg däri ett välkommet botemedel mot den af honom ofta påvisade fara, hvarmed riksbeskattningsens utvidgning hotade de enskilda staternas inkomstkällor och finansiella sjelfständighet. Vid 1881 års bajerska finansreform sträfvade han af socialpolitiska skäl att från den nya inkomstskatten fritagade de lägste inkomsttagarna. I riksdagsarbetet gjorde F. för öfrigt en betydelsefull insats som ord. i de utskott 1881—89, ur hvilas verksamhet den nya tyska äldersdoms- och olycksfallsförsäkringslagstiftningen framgick. F. var typen för en allvarlig katolsk adels-

man, egde stor parlamentarisk arbetsförmåga och mycken skicklighet i att utjämna politiska motsatser, ej minst mellan söderns högkonservativa magnater och de demokratiska medlemmarna från nordens inom centerpartiet, till hvars starka sammanhållning han därigenom väsentligen bidragit. Jfr S. J. Fähr, "G. A. Freiherr von und zu Franckenstein" (i "Stimmen aus Maria-Laach", 1891) samt biografi öfver F. af M. Spahn i "Allgem. deutsche biographie", bd XLIX.

V. S.-g.

Franckeska stiftelserna. Se Francke, A. H. och Halle.

Franco-maçon [frãmasã], fr., frimurare. — **Franc-maçonnerie** [-sãnr], fr., frimureri. **Franco**, *postv.* Se Franco.

Franco (Franko), namn på två medeltida musiklärdor i förra hälften af 1200-talet, hvilka af eftervärlden förväxplats och t. o. m. sammanslagits till en. — 1. F. från Paris anses numera vara författaren till den äldsta kända behandlingen om mensuralmusiken: *Ars cantus mensuralis*, utg. af Gerbert (1784), Coussemaeker (1864) och delvis af Beller-mann (1874). F. beskriver och indelar i detta arbete hvarje not efter dess tidsvärde i längst (*maxima*), lång (*longa*), kort (*brevis*) och halfkort (*semibrevis*; den sistnämnda = vår helnot; jfr Mensural-musik). — 2. F. från Köln (lat. *Franco de Colonia*) var författare till *Compendium discantus*, som betecknar ett stort framsteg i intervall-läran genom att definiera kvarten som en tillfällig dissonans. Äfven detta verk är utgivet af Coussemaeker.

A. L. (E. F.-t.)

Franco [fra'nkã], Niccolò, italiensk skald, f. omkr. 1505 i Benevento, kom i Venezia i vänskaplig förbindelse med Pietro Aretino, som drog fördel af hans kunskaper i latin och grekiska. Men vänskapen upphörde, då F. 1538 utgaf sina *Pistole vulgari*, lockad af den framgång Aretino vunnit med sina "Lettere". Då Aretino, hamnen på medtåfaren, jagade denne ur sitt hus, svarade F. med årekränkande beskyllningar mot Aretino, och striden fortgick, till dess F. fann sig nödgad för säkerhets skull lämna Venezia. Sedan han för någon tid funnit en tillflyktsort hos guvernören i Casal Monferrato, begaf han sig till Mantua, där han drog sig fram som lärare, och kom slutligen till Rom, där han 1569 blef hängd på befallning af påven Pius V, som tagit anstöt af hans onständigheter och känt sig personligen kränkt af ett epigram. Utom den redan nämnda samlingen bref efterlämnade F. en på ottave rime utförd tolkning af en del af Iliaden, en själfsväldig kommentarie till en Vergilius tillskrifven samling *Priapea* samt en samling likaledes obscena, mot Aretino riktade sonetter (1541). Hans *Il Petrarchista* (1539) och *Dialoghi piacevoli* (1542) ha litterärt intresse som uttryck för den växande oppositionen mot den själslösa Petrarca-efterbildningen, en opposition, som på samma gång angaf en sträfvande efter en verklighetstrogna diktning. Jfr Strimani, "N. Franco" (1890; omständligt recenserad af V. Cian i "Giornale storico della lett. ital.", XV).

Hj. Sdg.

Franco [fra'nkã], Giovanni Battista, kallad il Semoleo, italiensk historiemålare och radare, f. 1510, d. 1580 i Venezia, var en beundrare af Michelangelo och tecknade flitigt efter denne mästares arbeten. Han lyckades bäst med dekorativa

saker, särskildt i verk af ringa omfång, men är i sina större målningar icke fri från maner. Lyckligt framträder hans begåfning t. ex. i hvalfmålningarna i ett kapell i S. Francesco della Vigna i Venezia. Af F:s hand finnas 108 raderingar, bland hvilka må nämnas *Kristus gisslas* (efter Tizian), *Lazarus upp-väckande* (efter Rafael), *Kristus på korset* (efter Michelangelo) samt *Amor och Psyche i badet* (efter Giul. Romano).

Franco, João (eg. João Ferreira F. Pinto de Castello Branco), portugisisk statsman, f. på 1850-talet, studerade juridik vid universitetet i Coimbra och var en tid kunglig prokurator. I politiken slöt sig F. först till det konservativa partiet (*regeneradores*) samt inträdde 1891 som minister för allmänna arbeten, handel och industri i den moderatkonservativa ministären Abreu de Souza, med hvilken han afgick i jan. 1892. F. var sedan inrikesminister febr. 1893—febr. 1897 under Hintze Ribeiro, men skilde sig därefter från denne ledare för det konservativa partiet och bildade en fristående centergrupp (*regeneradores liberais*). Sedan 1895 är han medlem af Portugals statsråd. Med stöd äfven från liberalt håll blef F. premiärminister i maj 1906, upplöste cortes i juni och invecklades sedan på hösten i häftiga strider med den nyvalda representationen, som ej ville godkänna regeringens förslag om tobaksmonopol samt vid förhandlingarna därom riktade skarpa angrepp mot monarken personligen. När det efter långvariga och resultatlösa strider och förhandlingar med de politiske partiledarna visade sig omöjligt att komma till uppgörelse med parlamentet, erhöi F. i maj 1907 af konung Karl bemyndigande att tillsvidare regera utan parlament. F. vidtog nu som ett slags diktator en mängd genomgripande reformåtgärder, hvilkas genomförande förut omöjliggjorts af partistriderna inom parlamentet. Så t. ex. bragte han större reda i finanserna, sökte förbättra undervisningsväsendet samt påbörjade en reorganisering af de byråkratiska ämbetsverken, hvarvid de lägre ämbetsmännen — liksom samtidigt äfven lägre officerare och underofficerare —ingo en drägligare ekonomisk ställning. Konungens bevägenhet för F. stärktes genom en ny-reglering af civilistan. De med F. och äfven in-bördes rivaliserande parlamentariske partiledarna iakttaga hans "diktatur" med vanmäktigt förbittring; hänsynslöst hindrade regeringen genom tvångsåtgärder mot pressen deras missnöje att taga sig öppet uttryck, och en i nov. s. å. i Lissabon och Oporto hotande revolutionär rörelse med konungens nödtvungna abdikering eller rent af republikens införande som mål fick ingen nämnvärd anslutning bland de breda folklagen samt hindrades med lätthet af F. från att utbryta i öppet uppror. Då F. i slutet af dec. ansåg, att lugnare förhållanden återinträdd, öppnade han utsikt till den häftigt klandrade "diktaturens" upphörande genom att låta utskriva nya val till cortes att hållas i april 1908. Se vidare Portugal (Historia).

V. S.-g.

Francoçã/ia, nlat., Frankrike.

François [frã'swa], fransk namnform för Frans. **François** [frã'swa], hamnstad på östra kusten af franska ön Martinique i Västindien. 12,452 inv. (1901). Stora sockerfabriker.

François [frã'swa]. 1. Jean Charles F., fransk kopparstickare, f. 1717, d. 1769, gjorde

de första verkligt lyckade försöken att i gravyr troget återgifva ritteckningar (crayonmaneret). — 2. o. 3. Charles Remy Jules F., f. 1809, d. 1861, och hans broder Alphonse F., f. 1811, d. 1888, franska kopparstickare, lärjungar af Henriquet-Dupont, förvärfvade sig rykte både inom och utom Frankrike genom sina högst framstående gravyrer efter nyare mästare, i synnerhet efter P. Delaroche (*Napoleon i Fontainebleau* m. m., af den äldre brodern; *Bonapartes öfvergång öfver Alperna* m. m., af Alphonse).

François [frä'swa]. 1. Luise von F., tysk författarinna, f. 1817, d. 1893 i Weissenfels, vann uppmärksamhet genom romanerna *Die letzte Reckenburgerin* (1871; 8:e uppl. 1904), hennes mest betydande verk och en af de förnämsta tyska romanerna efter Goethe, *Stufenjahre eines glücklichen* (1877; 2:a uppl. 1878) och *Der katzenjunker* (1879). Värme och stor gestaltungsformåga känneteckna hennes berättelser, som föreligga i samlingarna *Frau Erdmuthens zwillingsöhne* (1872; 2:a uppl. 1891), *Ausgewählte novellen* (1868), *Erzählungen* (1871), *Hellstädt und andere Erzählungen* (1874) och *Natur und gnade* (1875). Hennes brevväxling med C. F. Meyer utgafs 1905. — R. M. Meyer, "Die deutsche literatur des neunzehnten jahrhunderts" (3:e uppl. 1905). R—n B.

2. Kurt Karl Bruno von F., son till den föregående kusin, general Bruno v. F. (f. 1819, fallen vid Spicheren 1870), tysk Afrikaforskare, f. 1853 i Luxemburg, deltog 1883 i Wissmanns Kassai-expedition och undersökte 1885 ett par af Kongos sydliga tillflöden. 1888 företog han en upptäcktsfärd i Togo, utsågs 1889 till befälhafvare för trupperna, i Tyska Sydväst-Afrika och 1891 till tillförordnad guvernör (landeshauptmann) samt intog 1893 under kamp mot bastardhöfdingen Witbooi dennes bergfäste Hornkrans. 1894 aflöstes F. i Tyska Sydväst-Afrika af Leutwein, tog följande år afsked ur krigstjänsten, där han nått majors grad, och har sedermera företagit flera upptäcktsresor i skilda delar af Afrika. Bland F:s skrifter märkas *Deutsch-Südwest-Afrika. Geschichte der kolonisation bis zum ausbruch des krieges mit Witbooi, april 1893* (1899) och *Lehren aus dem südafrikanischen kriege für das deutsche heer* (1900).

François de Neufchâteau [frä'swa de nö'fatä]. Nicolas Louis, greve, fransk statsman och skald, f. 1750 i Saffais (dep. Meurthe), d. 1828 i Paris, studerade i Neufchâteau, hvarifrån han tog sitt namn, och visade redan i barn-

domen en påfallande poetisk begåfning, som förvärfvade honom Voltaire's välvilja. Efter att ha beklädt vissa ämbeten i Frankrike och på St Domingo, där han 1782—85 var generalprokurator, invaldes han 1791 i lag-

hvaren han kritiserade det jakobinska skräckväldet, kastades han s. å. i fängelse, men frigafs efter Robespierres fall (27 juli 1794). F. blef inrikesminister 1797 och efter 18 fructidor år V (4 sept. s. å.) medlem af direktorium, men återtog 1798 inrikesministerportföljen och verkade kraftigt och framgångsrikt för vetenskap, konst och industri; han var den förste, som genom allmänna utställningar sökt verka för industrien. 1804 blef han senator och greve samt 1816 medlem af Franska akad. Utom ofvannämnda skref F. bl. a. följande arbeten: *Discours sur l'art de lire les vers* (1775), *Fables et contes en vers* (1814) och *Esprit du grand Corneille* (1819). E. A—t.

François Rouel [frä'swa roä'l], pseudonym. Se Kullberg, K. A. af.

Francolinus, zool. Se Frankolinsläktet.

Francopan. Se Frankopan.

Franc-quartier [frä-kartjē], fr., her. Se Fyrkant.

Francqueville [fräkvi'l], bildhuggare. Se Francheville.

Francs-archers [fräsar'ē], fr., friskyttar, ett slags frikår till fots, som 1448 uppsattes i Frankrike af konung Karl VII, sedan han genom inrättandet af de s. k. ordonnanskompanierna skaffat sig ett stående rytteri. I hvarje församling skulle en franc-archer anskaffas, väpnas och utrustas. Francs-archers buro pansarskjorta eller linnepansar och voro väpnade med båg och pil, värja och dolk, sedermera med armborst. Antalet skulle utgöra 16,000 man i afdelningar af 500 och 4,000 man. Inrättningen förföll dock snart och upphäfdes af Ludvig XI för att lämna rum för ett slags milis. C. O. N.

Franc-Sparre, B. E. Se Sparre, B. E. F.

Francs-tireurs [frätirör], fr. (af franc, fri, och tirer, skjuta), friskyttar, de sällskap, som bildade sig i Frankrike (mest i de nordöstra och östra departementen) omkr. 1867, då man väntade ett krig med Preussen. De härstammade från förut beömtliga skyttesällskap, väpnade sig med tidsenliga gevär och höllo vapenöfningar, men stodo icke under regeringens uppsikt, hvarför de francs-tireurs-skaror, som uppträdde under kriget 1870—71, icke alltid af tyskarna erkändes såsom statens trupper. En förordning af 29 sept. 1870 ställde dem till krigsministerns förfogande, men först genom en dyli af 4 nov. s. å. indrogos de till armékärnerna eller territorialdivisionerna. Många francs-tireurs-band fortforo dock att föra krig på egen hand. I Paris funnos 1870—71 talrika francs-tireurs-legioner af alla vapen och med de mest fantastiska namn. Efter freden förbjödos de. C. O. N.

Francucci [-ko'ttji], Innocenzio, italiensk målare, f. omkr. 1494 uti Imola, hvarför han också kallas Innocenzio da Imola, d. 1550, var först lärjunge af Raibolini (Francia) och Albertinelli, men studerade sedan flitigt Rafael, likväl utan att kopiera honom. Hans flesta arbeten (altartafor) finnas i Bologna, som var hufvudorten för hans verksamhet. F:s mest betydande och vackraste målning är *Den hel. Katarinas förmålning* (1536), i S. Giacomo maggiore. Duktigt målade äro äfven hans fresker i S. Michele in Bosco. (A. L. B.)

Franeke, stad i nederländska prov. Friesland, 7 km. från Nordsjön, vid kanalen mellan Leeuwarden och Harlingen. 7,187 inv. (1901). Tegel-

bruk, skeppsvarf, spannmåls- och linhandel. Botanisk trädgård. Dess universitet, stiftadt 1585 (besökt af flera svenskar), upphäides 1811 af Napoleon I; byggnaden är nu därhus.

Frangipani [-djipani], romersk adelssläkt, som enligt egen uppgift ledde sitt ursprung tillbaka till den romerska tiden, men som i urkunderna ej kan spåras längre tillbaka än till omkr. år 1000. Familjen spelade under 1100- och 1200-talen en stor roll såsom ghibellinernas ledare i Rom och mellersta Italien. Bland släktens medlemmar märkas Cencio F., bekant för sin kamp mot påven Gelasius II (se d. o.), samt Giacomo F., som tillfångatog Konradin efter slaget vid Scurcola (Tagliacozzo) och utlämnade honom till Karl af Anjou. En Torquato Frangepani stod i förbindelse med Karl X Gustaf och skref bl. a. *Panegyricus aternaturæ gloriæ invictissimo Ioanni Chr. Königsmarchio* (1663). En gren af den romerska ätten lever ännu i Friuli; hufvudlinjen utdog på 1600-talet med en Mario F., som insatte Antonio Barberini (se d. o.) till sin arvinge.

Om en kroatisk familj Frangipani, som ofta sättes i förbindelse med den italienska, men säkerligen var af slavisk härkomst se Frankopan. (T. H.-r.)

Frango'pulos, Franko'pulos (grek. Φραγγόπουλος, Φραγκόπουλος), ett under den senare bysantinska tiden förekommande namn, som bl. a. bars af flera med kejsare af dynastierna Laskaris och Palaiologos nära förbundna skriftställare. V. Lm.

Frangula, bot. fam., det numera populära namnet på brakvedsbusken, *Rhamnus Frangula*, fam. *Rhamnaceæ*, som tämligen allmänt förekommer å

fuktiga skogsängar i hela Europa upp till polcirkeln. Grenarna äro oväpnade, bladen ovala, helbräddade (*Rh. cathartica* har tornar och bladen sågade). Blommorna äro små, grönhvita, tvåkånade, 5-taliga. Frukten är en klotrund, först röd, sedan svart, bärlik, oftast 2-fröig stenfrukt. Af yngre stammar och kraftiga grenar afskalas barken, som torkad bildar den mycket begagnade drogen frangulabark l. brakvedsbark. *Cortex*

Rhamnus Frangula. 1 gren med blommor och omogna frukter, 2 blomma, 3 mogen stenfrukt, hel och i tvärsnitt.

tex Frangulæ, hvilken förekommer såsom finger tjocka eller smalare rör eller rännor. Yttre ytan är vanligen slät, matt brun eller gråbrun, med på tvären utdragna, gråa korkvärtor. Insidan är ytterst finstrimmig och mörkt brungul. Barken brytes lätt, saknar lukt, har bitter smak och färgar saliven gul. Den ett år gamla drogen är bättre än den färskas, som försäkras knip och kväljningar. I barken finnes en eller flera, mycket sammansatta glykosider ("dubbelglykosider"), hvilka lätt sönderdelas i bl. a. socker samt *emodin*,

krysofiansyra ($C_{10}H_{15}O_4$ eller dioximetylantrakinon) och *frangulasyra* m. m. Vidare finnas i drogen fritt *emodin* ($C_{15}H_{10}O_5$ eller trioximetylantrakinon) och den gula kristalliniska glykosiden *frangulin*, som i sin ordning kan sönderdelas i drufsöcker och *emodin* (se ofvan) o. s. v. Samtliga dessa för drogen karaktäristiska ämnen äro likasom *aloin* (se Aloë) och de verksamma beståndsdelarna i rabarberrot och sennabl derivat af kolvätet antracen. De nämnda glykosiderna äro icke själva verksamma såsom afföringsmedel; men de sönderdelas småningom i tarmen vid beröring med alkali, och de därvid frigjorda antrakinonerna (*emodin*, *krysofiansyra* m. m.) reta lindrigt tarmen och framkalla en afförande verkan. Frangulabark blir därigenom ett ganska mildt verkande laxermedel, som med fördel nyttjas i form af dekokt och i dos af en till två (eller flera) matskedar, som intagas på morgonen eller på aftonen. Det begagnas ofta af personer, som lida af kronisk förstoppning. O. T. S. (G. L.-m. C. G. S.)

Frangulabark (*Cortex frangulæ*), Amerikansk, *farm.*, äiven kallad *Cascara sagrada*, *Cortex Rhamni purshianæ* l. *Cortex purshianus*, *Sagradabark*, barken af den i västra delarna af Nord-Amerika växande busken *Rhamnus purshiana*, förekommer såsom drog vanligen i stycken, som äro kortare, bredare och mer plana än stycken af vanlig frangulabark (se *Frangula*), men i öfrigt rätt mycket likna denna. Sagradabarken är upptagen i Sv. farmakopén. Dess beståndsdelar uppges vara delvis desamma som i vanlig frangulabark, men äro ännu föga kända. Dess verkan och användning äro äiven ungefär desamma som af vår frangula; den uppges dock verka ännu något mildare afförande än denna. Medlet användes ofta mot kronisk förstoppning, mest i form af *extract. fluidum Purshianæ* (se *Extrakt*), som vanligen ges i dos af $\frac{1}{2}$ –1 tesked 2–4 gånger om dagen. C. G. S.

Frangulaextrakt, *farm. med.*, ett torrt vattenextrakt, beredes på vanligt sätt (se *Extrakt*) af frangulabark och verkar på grund af frangulinet m. m. laxerande i dos af $\frac{1}{2}$ –1 gr. O. T. S. (C. G. S.)

Frangulin. Se *Frangula*.

Frank (fr. *franc*, mlat. *francus*, medlem af frankernas stam, franskis), frimodig, rättfram, öppen; hurtig, säker, ledig.

Frank, Johann. Se *Franck*.

Frank, Sebastian. Se *Franck*.

Frank, Melchior. Se *Franck*.

Frank, Jakob, eg. Leibowicz, son till en judisk rabbin i Galizien, f. 1720, d. 1791, slöt sig i Turkiet till den judiska sekten "sabbatarierna", som förkastade talmud och i stället satte den kabbalistiska boken Sohar som kunskapskälla för religionen. Sekten vann största utbredningen i polska Podolien, där F. t. o. m. ärades som Messias. Häftiga strider med talmudisterna förmådde F. med omkr. 1,000 anhängare, frankister, att övergå till katolska kyrkan. Då han fortfarande spelade rollen af Messias, grep inkvisitionen in; F. själf fick förmäktas i 13-årigt hårdt fängelse, till dess Polens delning 1772 gaf honom friheten åter. I Mähren lyckades han nu i 16 år oantastad bedriva sitt Messiasgeschäfft, stödd af sin underbart sköna dotter Eva, som den ekonomiska framgång, att han slutligen kunde köpa ett stort slott med riksomedelbarhet etc. Han kallade sig nu "baron Joseph von

Frank". Dottern Eva fortsatte i 26 år hans glänsande hofhållning. Jfr Grätz, "Frank und die franksten" (1868). H. H.-t.

Frank. 1. Johann Peter F., tysk läkare, f. 1745 i Rotalben, nära Zweibrücken, d. 1821 i Wien, blef 1763 filos. och 1766 med. doktor, 1784 1785 i Pavia samt utnämndes sedermera till generaldirektör för det lombardiska sanitetsväsendet. 1795 kallades han att reformera det österrikiska militärläkarväsendet och blef därefter direktör för allmänna sjukhuset i Wien. 1804 blef han professor i Vilna och utnämndes 1805 till lifmedikus hos kejsar Alexander I. 1808 bosatte han sig åter i Wien.

F. var en af Europas berömdaste läkare i början af 19:e årh. och förvärfvade sig oförgätliga förtjänster om den allmänna hälsovårdens utveckling. Hans *System einer vollständigen medicinischen polizei* (6 bd, 1779—1819) är såväl till omfång som innehåll ett af de mest betydande arbeten, som på detta område någonsin utgivits, och utgör grundvalen för alla följande arbeten åt detta håll. Hans *De curandis hominum morbis epitome* (6 bd, 1792—1821, flera uppl.; öfv. till tyska, franska och italienska) var på sin tid en allmänt använd handbok. Därjämte offentliggjorde F. ett stort antal tidskriftsuppsatser. — 2. Joseph F., den föregående son, tysk läkare, f. 1771, d. 1842, blef 1796 läkare vid allmänna sjukhuset i Wien och var 1804—24 professor vid universitetet i Vilna. Han var först en förfäktare af brownianismen (se Brown, John) och skref till dess försvar *Erläuterung der brownischen arzneilehre oder der erregungstheorie* (3:e uppl. 1808) samt *Grundriss der pathologie nach den gesetzen der erregungstheorie* (1803). De förmåsta af hans öfriga skrifter äro *Praxeos medicae universae praecepta* (2:a uppl. 1826—43) samt *Handbuch der toxicologie* (1800). R. T.-dt.

Frank, Michael Sigismund, tysk glasmålare; f. 1769 (1770?) i Nürnberg, d. 1847 i München, lärde i Nürnberg porslinsmåleri, men arbetade därjämte träget på att återupptäcka den bortglömda konsten att frambringa glasmålningar. Hans första, ännu ganska ofullkomliga försök datera sig från 1804. 1814—18 arbetade han på furstens af Wallenstein slott och öfvertog 1827 den tekniska ledningen af den s. å. i München inrättade anstalten för glasmåleri. En mängd glasmålningar af F. finnes i Tyskland och England.

Frank, Franz Hermann Reinhold von, tysk teolog, f. 25 mars 1827 i Altenburg, d. 7 febr. 1894 i Erlangen, blef 1857 professor i kyrkohistoria och systematisk teologi vid Erlangens universitet och erhöi 1875 hufvudprofessuren för systematisk teologi därsemasstädes. F. är näst v. Hofmann den mest betydande representanten för den s. k. Erlangen-skolan (se Dogmatik) och dess egentlige "systematiker". Hans ståndpunkt är väsentligen den luthersk-konfessionella, men till

metod och form bär hans framställning en afgjord modern prägel. Mest bekant är han genom *System der christlichen gewissheit* (2 bd, 1870—73; 2:a uppl. 1881—84), *System der christlichen wahrheit* (2 bd, 1878—80; 3:e uppl. 1893), *System der christlichen sittlichkeit* (2 bd, 1884—87), hvilka tillsammans bilda en genom djupt religiöst och sedligt allvar, enhetlig slutenhet och sällsynt systematisk enlighet utmärkt framställning af den kristna världs- och lifsåskådningen i dess totalsammanhang. Hans originalitet framträder framför allt i det sätt, hvarpå han i det förstnämnda af dessa arbeten sökt uppvisa den kristna trons bärande visshetsgrund. Sin utgångspunkt tager han i "pänthöfodelsens" begrepp. För den pänthöföddes är det "nya jaget" (fattadt i egentligaste mening) en lika omedelbart viss realitet som eljest för människan hennes naturliga jag. Reflexionen öfver detta nya jags uppkomst hänvisar nu till en öfvervärldslig kausalitet och grundlägger så vissheten om realiteten af de "transcendenta" trosobjekten (Gud, treenigheten, försönaren och försöningen o. s. v.) och de "transeunta" (nådemedlen, kyrkan). Enskildheterna i denna konstruktion ha näppeligen hållit stånd mot kritiken: den rent subjektiva utgångspunkten låter uppenbarelsens och skriftens betydelse för troslivet ej komma till sin rätt och medför betänkliga öfverdrifter i tolkningen af pänthöfodelsens erfarenheter, medan försöket att härur härleda ej blott vissa grundöfvertygelse, utan de speciellaste dogmatiska satsen leder till förkonstling. Men i sin helhet har dock F:s "visshetslära" varit af stor, ja i viss mening epokgörande betydelse för ifrågavarande problems behandling. Bland F:s öfriga arbeten må nämnas *Die theologie der Concordienformel* (4 bd, 1858—64) och *Vademecum für angehende theologen* (1892). De sista åren af hans lif upptogs framför allt af striden mot A. Ritschls teologiska åskådning (*Zur theologie A. Ritschls*, 3:e uppl. 1891, m. fl. arbeten). Postumt ha utgivits hans föreläsningar öfver *Geschichte und kritik der neueren theologie* (1894; 4:e uppl. 1907). Jfr Seeberg, "F. H. R. von Frank" i "Aus religion und geschichte", 1906, O. Pfeiderer, "Die entwicklung der protestantischen theologie" (1891), och G. Daxer, "Der subjektivismus in Franks 'System der christlichen gewissheit'" (1900). E. Bg.

Frank, Albert Bernhard, tysk botanist, 1839 i Dresden, d. 1900 i Berlin, blef privatdocent i botanik i Leipzig 1865, professor i växtfysiologi vid landbruksakademien i Berlin 1881 och 1899 föreståndare för växtfysiologiska afdelningen i Reichsgesundheitsamt. Hans mest kända arbeten äro *Beiträge zur pflanzenphysiologie* (1868), *Die krankheiten der pflanzen* (1880; 2:a uppl., i 3 bd, 1894—96), *Ueber die pilzsymbiose der leguminosen* (1890), *Lehrbuch der pflanzenphysiologie* (1890; 2:a uppl. 1896) och *Lehrbuch der botanik* (2 bd, 1892—93). Dessutom redigerade han 2:a och 3:e uppl. af den mycket använda J. Leunis' "Synopsis der pflanzenkunde" (3:e uppl., i 3 bd, 1883—86) och var tills. med prof. C. Luerssen från 1894 utgivare af den ännu fortgående tidskriften "Bibliotheca botanica". 1896 blef F. led. af svenska Landbruksakad. T. K.

Frank, Ernst, tysk musiker, f. 1847 i München, d. 1899 (sinnessjuk) nära Wien, lärjunge till Fr. Lachner, utmärkte sig som operadirigent i Mannheim

och Frankfurt a. M. samt blef 1879 H. v. Bülowes efterträdare i Hannover. Han komponerade bl. a. sånger och de tre operorna *Adam de la Halle* (1880), *Hero* (1884) samt *Der Sturm* (text efter Shaksperes drama, 1887).

Frank, Tenney, klassisk filolog af svensk-amerikansk härkomst, studerade vid University of Chicago, där han 1903 graduerades, och är sedan 1905 professor i latin vid den i Bryn Mawr, Pennsylvania, befintliga högskolan för kvinnor. F:s vetenskapliga alstring rör sig huvudsakligen på den historiska grammatikens område. V. Im.

Frankel, Zacharias, judisk teolog, f. 1801 i Prag, d. 1875 i Breslau, blef 1831 rabbin i kretsen Leitmeritz (Böhmen). 1836 utsågs han till öfverrabbin i Dresden och Leipzig samt 1854 i Breslau, hvarjämte han s. å. blef direktör för det judisk-teologiska seminariet därstädes. I Sachsen bidrog han verksam till judendomens erkännande såsom en i staten berättigad konfession. Genom sin för sachsiska landtdagen framlagda skrift *Die eidesleistung der Juden in theologischer und historischer beziehung* (1840) föranledade han afskaffandet af den föräldrade jude-eden och förberedde judarnas erhållande af fullständig medborgarrätt. Såsom vetenskaplig forskare gjorde han till sin uppgift att främja kunskapen om talmud och att gifva en historisk framställning af dess utveckling. Efter flera förberedande arbeten i denna riktning utgaf han *Einleitung in die mischna* (1859; ett häfte bilagor och register, 1867) och *Einleitung in den jerusalemischen talmud* (1870). 1844—46 redigerade han "Zeitschrift für die religiösen Interessen des Judenthums" och 1852—68 "Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums". Af stor vetenskaplig betydelse äro hans skrifter *Vorstudien zur Septuaginta* (1841) och *Einfluss der palästinensischen exegese* (1851). F. var den erkände ledaren för det religiösa medelvägspartiet inom judendomen. Han var en kraftfull man med redbar karaktär och höga syften. Hans vetenskapliga förtjänster vunno erkännande äfven bland kristna teologer. (G. K.—n.)

Franken kallas det tyska stamland, hvars befolkning till väsentlig del utgjordes af östfranker (se Frankor och Chatter). Sedan alemannerna efter sitt nederlag mot Klodvig 496 (se Franker) undanträngts från det omtvistade området vid mellersta Rhen, sträckte sig F. från Sieg, Fulda och Thüringerwald i n. söderut öfver Mains och nedre Neckars flodområden till gränsen af nuv. Württemberg och in i nuv. Baden till Rhens biflod Murg och från Fichtelgebirge och Böhmerwald i ö. västerut till Rhen samt omfattade äfven ett område på västra Rhenstranden från Selz till Bingen med städerna Speier, Worms och Mainz. När ur det frankiska riket efter 843 utsöndrats ett östfrankiskt rike, ansågs F. såsom hufvudlandet i detta, emedan dess invånare utgjorde en gren af det riksgrundande frankerfolket. Också erhöll Konrad, som under den siste tyske karolingern, Ludvig Barnet, tillkämpat sig en hertiglig ställning i F. i strid med en annan frankisk stormannasläkt — Babenbergarna —, efter Ludvig 911 konungavärdigheten. Vid hans död öfvergick denna dock till Sachsens hertigsläkt, och sedan Konrads broder och efterträdare i F. Eberhard stupat i ett uppror mot konung Otto I 939, till-

sattes ingen hertig öfver hela F. En frankisk stormannasläkt, den s. k. saliska, erhöll emellertid ännu en gång, 1024, Tysklands krona, och Henrik IV af denna ått (d. 1106) förband titeln hertig af Östfranken med de besittningar, som hans måg Fredrik af Hohenstaufen hade i F. Detta hertigdöme, också kalladt Rothenburg, förblef sedan i Hohenstaufernas ego, äfven sedan de (1138) erhållit konunga(kejsar)-värdigheten, men utgick med Hohenstauferna. F. var vid denna tid upplöst i en mängd riksomedelbara områden, till stor del andliga furstendömen, såsom Würzburg, Bamberg, och riksstäder, såsom Frankfurt a. M., Nürnberg. Af de där belägna världsliga furstendömena var pfalzgrefskapet vid Rhen nu det förnämsta.

När Tyska riket i början af 1500-talet indelades i kretsar, upprättades en frankisk krets, men till denna räknades ej Pfalz och andra frankiska områden i Rhentrakten liksom ej heller Hessen, och namnet F. kom därigenom att inskränkas till sydöstra delen af det gamla frankiska området. Såsom ledare af konventet i Heilbronn (1633) förlänade Axel Oxenstierna hertig Bernhard af Weimar med den frankiska hertigvärdigheten, men efter slaget vid Nördlingen (1634) blef detta betydelselöst. Vid Tyska rikets upplösning 1806 försvann kretsindelningen och därmed också Frankiska kretsen. Större delen däraf kom under den omgestaltning, som nu öfvergick Tyskland, till Bayern, inom hvilket däraf bildats tre regeringsbezirke: Oberfranken, Mittelfranken och Unterfranken. Befolkningen i de områden, som en gång bildade stamlandet F., framstår ännu såsom en egen grupp af det tyska folket med egen frankisk dialekt. S. B.

Frankenberg. 1. Stad i konungariket Sachsen, kretsen Chemnitz. 13,348 inv. (1905). Realskola med progymnasium, lärarseminarium, väfskola och stora fabriker för tillverkning af ylle-, bomulls-, siden- och halfsidentyger, mattor etc.; möbel-, cigarr- och maskinfabriker. — 2. Kretsstad i preussiska reg.-omr. Kassel (Hessen-Nassau), vid Eder. 2,946 inv. (1900). Lärarinneseminarium. Möbelfabriker. (J. F. N.)

Frankenberg, Johann Heinrich von, katolsk prelat, f. 1726 i Glogau, d. 1804 i Breda, blef 1759 ärkebiskop i Malines och Belgiens primas samt 1778 kardinal. Han bekämpade i Belgien ifrigt de reformer på den kyrkliga lagstiftningens område, som först kejsar Josef II och sedan (efter landets eröfring af fransmannen 1792) det franska nationalkonventet sökte genomföra. Han förlorade därför 1797 sitt stift.

Frankenhausen, stad i furstendömet Schwarzburg-Rudolstadt, vid foten af Schlachtberg och en arm af Wipper, 138 m. ö. h. 6,374 inv. (1900). Furstligt slott. Saltverk med besökt soolbad, användt af skrofulösa patienter, vid hudsjukdomar o. s. v. Säsongs midten af maj—sept. Frekvens 1,600 kurgäster. Tillverkning af cigarrer, socker, stennöts- och pärlmorknappar m. m. — Vid F. stod, under det stora bondekriget, 15 maj 1525 ett slag, i hvilket de upproriske bönderna, under Tomas Münzer, besegrades af sachsiska, braunschweigska och hessiska trupper på det efter striden uppkallade Schlachtberg.

Frankenhöhe, bergås i västra Bayern, från Härtfeld mot n. till trakten af Rothenburg, utgör vatten-

delaren mellan Neckars tillflöden å ena sidan samt Donaus och Regnitz' å den andra. Högsta höjden är Hornberg, 578 m.

Frankenstein [-staj], kretsstad i preussiska reg.-omr. Breslau (Schlesien), vid Pausebach, en biflod till Neisse. 7,890 inv. (1900). F. är ännu omgivet med murar, har progymnasium, katolskt lärarseminarium och kloster. Mångsidig industri. I närheten magnesit- och nickelgrufvor.

Frankenthal, stad i bayerska reg.-området Pfalz (Rhenpfalz) vid Isenach och genom en 1773—77 anlagd kanal (5 km.) förenadt med Rhen. 18,191 inv. (1905). Progymnasium, döfstumanstalt. Socker-raffinaderi (det största i Tyskland), tillverkning af armatur, maskiner (bl. a. snällpressar), möbler, cementarbeten, stort klockgjuteri (där göts 1874 den för Kolndomen afsedda 26,200 kg. tunga "kejsarklockan"). — F. omtalas redan på 700-talet, blef stad 1577 och omskapades efter 1608 till en stark fästning, som 1632—35 hölls besatt af svenskarna. I F. fanns 1755—1800 en berömd porslinsfabrik.

Frankenwald [-valt], en skogbevuxen bergsträckning i mellersta Tyskland, bildar föreningslänken mellan Thüringerwald och Fichtelgebirge. Medelhöjd 600 m. (högsta toppen, Kiefernle, 868 m.).

Franker. 1. Germansk folkstam. Namnet franker (lat. *franci*; enligt somliga "de frie", enligt andra härleddt ur ett forngerm. ord *francho*, spjutspets) möter i historien först på 200-talet såsom betecknande ett af de stora stamförbund, som då uppkommo hos germanerna genom förening af flera fylken eller mindre stammar. Egentligen voro dock frankerna fördelade på tre stora stammar: 1) de från chatterna härstammande östfrankerna i det tyska Franken (se Chatter och Franken); 2) de ripuariske frankerna (af lat. *ripa*, strand), som uppstodo genom förening af chamaver, brukter, chattuarier och ampsivarier; de började under 200-talet från trakten af Köln söka intränga i Gallien, tillbakakastades af Julianus (omkr. 360), förmåddes af Stilicho att tråda i romersk tjänst och försvarade, ehuru förgäves, 406 Rhongränsen mot vandalerne (se Folkvandringen); under den upplösning, hvari detta infall bragte Gallien, utbredde de sig emellertid själfva v. om Rhen öfver Maas och till Aachen och Eifels bergstrakt; 3) de saliske frankerna (troligen af *sal*, saltvatten, haf) vid Rhenmynnigarna.

De saliske frankerna gäfvu upphof till folkvandringens starkaste statsbildning. De företogo dock ej några långväga tåg såsom de östgermanska stammarna, utan deras vandring bestod, liksom de stambefryndade ripuariernas, i en försiktning in på romerskt område. Äfven deras stam uppstod genom sammansmältning af mindre stammar eller fylken, af hvilka bataverna (se d. o.) enligt en åsikt voro de förnämsta. Om så var fallet, är Tacitus' uppgift, att dessa invandrat till Bataviska ön från chatternas land, ett bevis för att de saliske frankerna och östfrankerna voro nära besläktade, hvarmed möjligen sammanhängar, att de hade samma lag (se nedan). I midten af 300-talet hade den sammansmältning mellan nederhenska stammar egt rum, hvarigenom den saliska stammen uppstod. Dessa salier besegrades 358 af Julianus, men lämnades af honom i besittning ej blott af Bataviska ön, utan äfven af Toxandrien (mellan

Maas och Schelde), som de bemäktigat sig. Härifrån utbredde de sig öfver större delen af det öfriga norra Belgien (till Silva Carbonaria l. "Kolskogen"), såsom det vill synas utan egentligt motstånd från Rom i hvars tjänst de t. o. m. uppträda såsom "foederati". Till följd af dessa utflyttningar torde en affolkning egt rum i Rhen-, Maas- och Scheldedeltat, som förklarar, att det under den följande tiden är frisiskt område (se Friserna). Vid de stora omstörtningen i Gallien efter 406 uppträdde de saliske frankerna åter såsom eröfrare samt intog området intill Somme under konung Klodio, de förste kände merovingern (omkr. 430), och omkr. 50 år därefter började de under Klodvig i samma ått de eröfringar, som skulle låta en frankisk storstat framgå ur folkvandringarnas kaos. År 486 besegrade Klodvig den romerske stathållaren Syagrius, hvilken efter Västromerska kejsardömet följande 476 regerade själfständigt mellan Somme och Loire därmed gick den sista återstoden af romerskt välde i Gallien förloradt, och Klodvig tog där sitt residens i Paris. Landet vid mellersta Rhen var denna tid ett tvisteefrö mellan alemannerna å ena sidan samt de ripuariske frankerna och östfrankerna å den andra. Klodvig kom de frankiske stamfränderna till hjälp och besegrade alemannerna 496, hvareftir alemannerna (fullständigt först under en af Klodvigs sonsöner) kommo under frankisk öfverhöghed och frankiska kolonister bosatte sig i de sedermera till stamhertigdömet Franken hörande områdena om Neckar och v. om Rhen (se Franken). Enligt traditionen var det ett under striden med alemannerna aflagd löfte, som förmådde Klodvig att (496) låta upptaga sig i den romersk-katolska kyrkan, hvilket ledde till hela hans folks kristnande. År 506 frankerna sålunda omedelbart omvändes till denna form af kristendomen, som var rådande bland de romerska befolkningen, och ej såsom de andra germanfolken till arianismen, blef af världshistorien betydelse. Såsom målsman för den "rätta" tro fräntog Klodvig västgoterna (507) Gallien s. o. Loire; den i andra nya germanriken rådande motsatsen mellan de arianske inkräktarna och de romerska befolkningen blef ej utmärkande för det frankiska riket, som härigenom erhöi en större fasthet, och detta mäktiga välde anslutning till den ortodoxa kristendomen hade till följd, att densamma slutligen lyckades h. o. h. undertrycka arianismen (se d. o.). Efter segern öfver västgoterna var stort sedt hela Gallien utom Burgund frankiskt, och äfven detta införlifvades i det frankiska riket under Klodvigs efterträddare (534). Men Klodvig gaf blott uppslaget till Galliens enande under frankisk välde; han bragte också hela den frankiska stammen under sin spira, i det han utrotade de fylkes- eller stamkonungar, som i början af hans regering funnos ej blott hos ripuarierna och östfrankerna, utan också hos saliern. Det frankiska besittningstagandet af områdena i Gallien från och med Klodvig innebar ej såsom det föregående en folkvandring, utan blott en utsträckning af den frankiske konungens regeringsmakt. Den romerska befolkningen lämnades i besittning af sin jord, och frankernas enda företärf var högre mansbot. Romare och germaner dömdes efter egna lagar (saliernas stamlag, *lex salica*, redigerades möjligen på Klodvigs tid och gällde äfven för östfrankerna; ripuariernas, *lex ripuaria*, börjad

pp-tecknas på 500-talet), men de ställdes under emensam förvaltning af den frankiske konungens mbetsmän (greifar), och det germanska rättägs-säendet (tingen) samt den germanska värnplikten sträcktes till den romerska befolkningen. Till följd afraf upptod i Gallien en sammansmältning mellan ölken, hvarvid de saliske frankerna romaniserades. Däremot bevarade ripuarier och östfranker bättre i germanska nationalitet, och då den Thüringska stammen 531 kufvades af Klodvigs son Teoderik I och den bajerska kort därpå underkastade sig det frankiska riket, erhöi detta en utsträckning på rent germanskt område, som bidrog att bevara dess germanska karaktär. De delningar af konungadömet, som företogs af Klodvigs söner och följande mero-inger, ansågos ej innebära ett upphäfvande af riks-nheten. Däremot upptod en viss nationell motsats mellan de västra romaniserade delarna och den östra germanska delen, Austrasien, och sedan den mero-ingska konungadömet vansläktats, utgick från den istänmda delen rikets återuppriktelse genom karolingerernas fransk-ripariska ätt, som kufvade de återstående germanstammarna i Tyskland (friser och achsare) samt intog langobardernas rike i Italien. Se härom Frankrike, Karolinger och Karl den store.) När det karolingiska riket efter 843 sönderföll, kallades af delrikerna v. om alperna det östra Östfranken, det västra Ästfranken. Det förra namnet undanträngdes och snart af namnet Tyskland, och namnet "fran-ernas rike" (Frankrike) kom då att användas ute-utande om det västra delriket, som motsvarade ngelaf det gamla Gallien. — Jfr Dräkt (pl. samt Fornhögtyska och Frankiska. 2. F. (turk. *frenk*, pers. *firengi*, arab. *firendsch*), Österlandet vanlig benämning på europeiska kristna. Den uppkom under korstågen och har sin grund i en stora roll, som fransmännen (frankerna) spelade dessa företag. 1. S. B.

Frankera (se Franko), ty. *frankieren*, *frei-machen*, fr. *affranchir*, eng. *to prepay letters* (om re-post), *to pay the carriage of parcels* (om paket-post), *posto.*, genom ätsättande af frimärken till ederbörligt belopp redovisa den för postförsändelse ällande befordringsafgiften. Postförsändelse, som är i riket afämnas för befordran, kan icke frankeras nörledes än medelst af svenska postverket utgifna frankotecken. Hvad beträffar försändelser från ut-landet, skall frankeringen, för att anses giltig, vara erkställd medelst i afgångslandet för enskilda bref-postförsändelser gällande frankotecken. Å brefpost-försändelser böra, såvidt möjligt, frimärkena an-bringas i öfre högra hörnet af framsidan. Om kors-andsomslag icke h. o. h. täcker innehållet, bör imärke anbringas på omslaget och icke, helt eller elvis, på innehållet. Frimärke bör anbringas å ref sålunda, att märket icke skjuter utanför eller nsluter brevfrets kant. Bref, som i detta hänseende iaktigt frimärks, mottages ej till befordran under surans eller rekommendation. Om flera än ett imärke ätsättas assureradt bref eller sådant rek-omenderadt bref, som innehåller penningar, böra rkrkena anbringas på ett afstånd från hvarandra, otvarande minst halva bredden af ett vanligt imärke. För befordran till utrikes ott mottages ke assureradt bref, beträffande hvilket sistnämnda stämelse ej iakttagits. — Frankerings-

förbindelse, postal handling, som vid försän-ning till utlandet af sådant tariffpaket, för hvilket samtliga belöpande postafgifter icke kunna på för-hand beräknas, afsändare har att utteckna, när han antingen är pliktig eller ock önskar att få vid-kännas fulla frankobeloppet, så snart detta blir bekant. Med frankosedel betecknas åter sådan af vederbörande posttjänsteman utfärdad postal handling, hvarigenom till efterrättelse för utländsk adresspostanstalt meddelas, att afsändare af ett post-paket i egentlig mening (fr. *colis postal*) åtager sig för paketet belöpande tullafigter äfvensom vissa andra, till postafgifter icke hänförliga afgifter, hvilka eljest skolat erläggas af paketets adressat. B. L.—n.

Frankeringsförbindelse, *posto*. Se Frankera. **Frankfort** [fränkft]. 1. Hufvudstad i nord-amerik. staten Kentucky sedan 1792, vid Kentucky river. 9,487 inv. (1900). Stadsbibliotek (100,000 bd). Viskybrännerier, möbel- och vagnfabriker. — 2. Stad i nordamerik. staten Indiana. 7,100 inv. (1900). Järnvägsvagnsverkstäder.

Frankfurt am Main [majn], stad och stads-krets i preussiska reg.-området Wiesbaden (Hessen-Nassau), ligger med sin huvuddel på högra (norra) stranden af Main, som där gör en bäge mot n., medan stads-delarna Sachsenhausen, Oberrad och Niederrad ligger på den västra (södra). Öfver floden förr 7 broar. "Gamla staden" (*Altstadt*) var från 1100-talet om-gifven af fästningsverk, hvilkas forna läge angifes af en serie gator, hvilkas namn sluta på -graben och som gå närmast s. om Die Zeil. "Nya staden" (*Neustadt*) började byggas 1333 och omgafs på 1600-talet med en stadsmur och fästningsvallar, hvilka 1806—12 förvandlades till vackra trädplanterade promenader, "die Anlagen". Staden har sedan vuxit långt utom dessa anläggningar genom att med sig förena angränsande samhällen, och folkmängden har stigit i proportion därmed; den var 1800 omkr. 40,000 och 1905 334,978, däraf omkr. 62 proc. protestanter och 8 proc. judar.

Altstadt, som ännu har många trånga och mörka gator, är förnämligast det lilla handtverkets och små-handels stadsdel. I dess östra del låg den gamla, numera alldeles ombyggda judegatan (nu Börne-strasse) med familjen Rothschilds ännu bevarade stamhus. Mellan torgen Römerberg och Paulsplatz ligger den förnämsta af F:s äldre profanbyggnader, der Römer (fig. 3), omtalad redan 1322, sedan 1405 stadens rådhus (fasaden ombyggdes 1896—98 i praktig sengotisk stil), 1900—03 utvidgad till ett stort byggnadskomplex. I den s. k. kejsarsalen fin-nas 1838—51 målade porträtt i kroppsstorlek af alla tyska kejsare; i det n. v. magistratsrummet valdes förr kejsarna af de där församlade kurfurstarna. Nära floden ligger Saalhof (se fig. 2), byggdt på samma ställe, där Ludvig den fromme 822 anlade sitt palats, hvilket delvis ingår i Saalhofs kapell, stadens äldsta byggnad. — I Neustadt, som är säte för penningmarknaden, lyxbutikerna och de stora hotellen, bilda Die Zeil och dess fortsättning mot v., Kaiserstrasse, hufvudpulsådern; den senare leder till hufvudbackgården och går genom en sedan 1872 uppstånden stadsdel med imponanta byggnader. I samma riktning gå mera nordligt gaturaden Hoch-strasse—Bleichstrasse—Seilerstrasse (mellan de två förra reser sig Eschenheimtornet, ett bland de få kvarstående minnesmärkena från F:s medeltida be-

Fig. 1. Eschenheimerturm.

Saalhof.

Fig. 2. Domen (S:t Bartholomeus).

Fig. 3. Der Römer (rådhus).

Fig. 4. Städtisches Institut.

Fig. 5. Opernhaus.

Fig. 6. Börse.

ästningar; se fig. 1) och än nordligare de förr nämnda planterade Anlagen med dammar, springbrunnar och 8 minnesbilder af berömda frankurtare (bl. a. af Börne och Schopenhauer). I östra Sachsenhausen har ett förnämt villakvarter uppstått, likaså vid Holzhausenstrasse i norra delen af staden. Bland torg märkas: Rossmarkt, där Die Zeil och Kaiserstrasse mötas, med staty af Gutenberg, Goetheplatz, bredvid Rossmarkt, med staty af Goethe, Schillerplatz, vid Die Zeil, med skaldens staty, Kaiserplatz, vid Kaiserstrasse, Opernplatz, vid östra ändan af Bockenheimer landstrasse, med rytterstaty af kejsar Vilhelm I. a. f. Vid Friedberger thor, nära Seilerstrasse, lännes det s. k. Hessendenkmal till minne af de hessiske soldater, som stupade vid stormningen af det af fransmännen besatta F. (1792). I det närliggande Bethmannska museet finnes Dannecker's berömda "Ariadne på leoparden". Till den nya staden östra och de stora parkerna Palmengarten, Holzhausens park och Zoologischer garten. Bland märkliga byggnader här må nämnas Thurn und Taxis'ska palatset (1732—41), som 1806—10 var furstprimas's residens och 1816—66 säte för tyska förbundsraden (nu posthus), stadsbiblioteket (1820—25) i östra delen, nära Main, innehållande 316,000 band och uttyknibinett, restaurangerna i Palmengarten och i Zoologischer garten, börsen (färdig 1879, fig. 6; en bild af gamla börsen finnes i art. Byggnadskonsten, pl. XIII) med handelsmuseum, operahuset (1873—80; fig. 5), det nya Schauspielhaus 1899—1902) samt många skolor, hufvudbangården 1883—87, som ända till 1906, då hufvudbangården i Hamburg blef färdig, var den största och ändå äldstänligaste i världen (se planritningar å planchererna till art. Bangård och afbildningar i art. Byggnadskonsten, pl. XX), Hippodromen, det största ridhuset i Tyskland, äfven användt som konsertlokal, posthuset, justiepalatset samt uttilligen en mängd stora bankhus och affärslokaler. F. har 16 lutherska, 9 katolska och 2 reformerta kyrkor samt 5 synagogor. Bland de katolska kyrkorna märkas den 852 anlagda, 1235—79 i gotisk stil byggda domen (S:t Bartholomeus; se fig. 2), de tyske kejsarnas val- och från 1652 kröningskyrka, Leonhardskyrkan (1219), Liebfrauenkirche (1314), alla i Altstadt, Deutschordenskirche, i Sachsenhausen, samt Antoniuskirche (1897—1900), i västra delen af Neustadt. Af de protestantiska kyrkorna märkas Nikolaikirche, den äldsta (1264), vid Römerberg, Katarinenkirche (1678—81), vid Schillerplatz, S:t Paulskirche (1789—1833), vid Paulsplatz i Altstadt, under 1848—49 säte för den tyska nationalförsamlingen ("F.-parlamentet"), Dreikönigskirche, i Sachsenhausen (1875—80), Lutherkirche (1889—93), i n. ö., och Neue Peterskirche (1892—95), vid Reichstrasse.

Af bildningsanstalter har F. två stadsgymnasier (Lessing- och Goethe-) och ett statsgymnasium (Kaiser Friedrich), ett flickgymnasium, två realskolor, en öfverrealskola och tre realskolor, fyra borgarskolor med progymnasium (katolskt), två tekniska realskolor i förening med högre flickskolor, Högskoleanstalt, konstindustriskola, två konservatorier. m. m. En akademi för sociala och handelsvetenskaper inrättades 1901. Ett institut för experimentell terapi (1899) utförar kontroll öfver serumtillverk-

ningen. Senckenbergiska stiftelsen (1763) omfattar sjukhus, medicinskt institut med medicinska och botaniska föreläsningar och botanisk trädgård samt ett anseeligt bibliotek, gemensamt för olika föreningar (omkr. 72,000 bd). Af samfund må nämnas Freies deutsches hochstift (bildadt vid Schillerfesten 1859 "för att främja vetenskap, konst och högre bildning"), som i Goethehuset (Goethe var född i F.) samlar ett litteraturhistoriskt bibliotek och anordnar föreläsningar; en fysikalisk förening (med elektrotekn. läro- och undersökningsanstalt), ett geografiskt sällskap samt Senckenbergiska naturforskar-sällskapet (1817), som framgått ur det Senckenbergiska medicinska institutet, men nu är själfständigt (med föreläsningar, prisskrifter och naturhistoriskt museum). Utom stadsbiblioteket (se ofvan) finnas K. von Rothschild's offentliga bibliotek (bildadt 1887; öfver 60,000 bd), stadsarkivet, stadens historiska museum (1877), stadens folkmuseum (1904) m. fl. Den förnämsta konstanstalten är det genom testamente af bankiren J. F. Städel 1817 bildade Städel'ska konstinstitutet (fig. 4) med omkr. 750 taflor (mest holländska, äldre tyska och nazarener), kopparstickssamling, bibliotek och konstskola; bland privata samlingar intager det Bethmannska museet första platsen. I F. utgifvas 7 dagliga tidningar, af hvilka den äldsta är "Frankfurter Journal" (från omkr. 1670, nationalliberal) och den mest betydande den 1856 uppsatta, demokratiska "Frankfurter zeitung". — F. förvaltas genom en magistrat på 26 ledamöter och 64 "stadtverordnete". — I F. äro förlagda kommandona öfver 18:e armékåren, öfver 21:a divisionen, öfver 21:a kavalleri-, 21:a fältartilleri- och 42:a infanteribrigaden.

F. var af gammalt en stor handelsstad, hvars rikedom på 1500- och 1600-talen ytterst berodde på dess två stora marknader (höst- och vår-), hvilka dock nu förlorat all betydelse (lädermässan och hästmarknaden äro dock ännu viktiga). Senare blef penning- och bankrörelse F:s viktigaste affärsgren, och det är fortfarande en af Europas första växel- och börssstäder, men därjämte en liflig industristad (i första rummet elektrisk industri, maskin-, metall- och kemiska fabriker). F. är ett af Tysklands största järnvägscentra (9 hufvudbanor samt flera lokalbanor mötas där i 5 bangårdar). Inom stadens förmedlas trafiken af ett elektriskt spårvägsnät (39,5 km.), som eges af staden själf. Alla Rhen-fartyg kunna nu på Main gå upp till F. Särskildt har handeln med järn och andra metaller, läder, hudar och skinn, kolonialvaror, stenkol och vin därigenom fått ett stort uppsving. Äfven omsättningen i mode- och manufakturvaror, i synnerhet siden- och konfektionsartiklar, stiger till stora summor.

Historia. F. nämnes redan 794 såsom en anseelig ort. Då höll Karl den store där en kyrkoförsamling, som fördömde adoptianerna och förbjöd bilddyrkan i den västerländska kyrkan. Ludvig den fromme uppförde där ett palats (Saalhof) samt omgaf staden med murar och gravar. Efter fördraget i Verdun (843) blef F. det östfrankiska rikets eller Tysklands hufvudstad. Stadens anseende tilltog, då den efter Fredrik Barbarossas val därstädes (1152) blef den ort, där de tyske konungarna valdes, hvilket dock blef tillagligen bestämdt först 1356 genom "Gyllene bullan". Dess själfständighet tog sin början 1245, då det blef en fri riksstad och den kejserliga fogde-

vårdigheten därstädes afskaffades. 1530 infördes reformationen; dock afskaffades ej katolicismen helt och hållet, och stadens råd, ehuru protestantiskt, sökte att så mycket som möjligt intaga en neutral ställning mellan religionspartierna, för att ej stöta sig med kejsaren. Därför höllos ofta konvent därstädes mellan de protestantiske furstarna och 1558 en fursteday, på hvilken F.-recessen afslöts. Från 1562 var F. kejsarnas kröningsstad. I andra hälften af 16:e årh. upptog F. många för religionens skull fördrifna holländska familjer, hvilka i hög grad befördade stadens företagsamhetsanda och konstskicklighet, samt senare, efter Nantesiska ediktets upphäfvande (1685), äfven franska protestanter. Enligt öfverenskommelse med F. besatte svenskarna Sachsenhausen i nov. 1631; samtidigt slöt Gustaf II Adolf förbund med F. och tillbringade sedan vintermånaderna i staden, där han och mottog sin gemål. 1681 hölls här en tysk furstekongress riktad mot Frankrikes öfvermod. I sjuariga kriget besattes staden 2 jan. 1759 af fransmännen under Soubise. I de franska revolutionskrigen intogs den af Custine, 23 okt. 1792, och af Kléber, 15 juli 1796. Medan genom riksdeputationens hufvudbeslut 1803 nästan alla riksstäder förlorade sin frihet, förléf F. fri riksstad, men då Rhenförbundet (1806) stiftades, förlorade det sin själfständighet och förenades med furst-primas K. von Dalbergs stater. 1810 blef F. hufvudstad i det nyskapade storhertigdömet F. (5,160 kvkm., 302,000 inv.), som bildades af riksstadens F:s område, furstendömet Aschaffenburg, grefskapet Wetzlar samt furstendömena Fulda och Hanau m. m. och var indeladt i fyra departement, F., Aschaffenburg, Fulda och Hanau. Vid Tysklands omgestaltung 1815 blef F. med närmaste omnejd åter en fri stad och 1816 förbundsdagens säte. 3 april 1833 egde det s. k. Frankfurt-attentatet (se d. o.) rum. 1848 och 1849 var F. medelpunkten för det politiska lifvet i Tyskland. 31 mars—3 april 1848 hade det s. k. vorparlamentet sina sammanträden därstädes och 18 maj 1848—31 maj 1849 tyska nationalförsamlingen, liksom också tyske riksföreståndaren ärkehertig Johan där hade sitt säte från 12 juli 1848 till 20 dec. 1849. I aug. 1863 hölls där en fursteday, som afhandlade frågan om en reform af Tyska förbundet. Då vid preussisk-österrikiska krigets utbrott F. ställde sig fiendligt mot Preussen, besattes det 16 juli 1866 af general Vogel v. Falckenstein och införlivades 18 okt. s. å. med den preussiska staten, hvarvid det fick en ny författning. Genom freden i F. 10 maj 1871, som definitivt bekräftade preliminärfreden i Versailles 26 febr. s. å. och afslutade det fransk-tyska kriget, bestämdes bl. a., att Frankrike skulle afträda vissa delar af Elsass och Lothringen (se Elsass-Lothringen), betala en krigsskadeersättning af 5 milliarder francs (däraf 1 milliard under 1871) och underhålla de till summans fulla betalning i Frankrike kvarstannande tyska okkupationsstyrkorna; invånarna i de afträdda landsdelarna skulle till 1 okt. 1872 ega rätt att välja emellan att kvarstanna eller utflytta till Frankrike. Fördraget biträdades 14 maj 1871 i Berlin af de sydtyyska staterna; ratifikationerna utväxlades i F. 20 maj emellan Bismarck och J. Favre. J. F. N.

Frankfurt an der Oder [äder]. 1. Regeringsområde i preussiska prov. Brandenburg. 19,198

kvkm. 1,202,021 inv. (1905), 62 inv. på 1 kvkm. däraf omkr. 4 proc. katoliker. Deladt i 22 kretsar. — 2. Hufvudstad i nämnda område, ligger, jämte förstäderna Guben och Lebus, på vänstra stranden af Oder och är genom en 260 m. lång stenbry förenad med den tredje förstaden, Damm, på andra sidan floden. 64,291 inv. (1905). Öfvanför de forna fästningsverken har en ny stadsdel, "die Halb-stadt", uppstått, hvilken ligger mycket högre än den gamla staden och är förenad med den genom en park. Betydlig järnindustri samt tillverkning af cigarrer, choklad, socker, sprit, papper, lädervaror etc. Liflig handel, som befördras genom tågmarknader. F. har gymnasium, realgymnasium och byggnadsskola. Bland anmärkningsvärda byggnader må nämnas Mariakyrkan (från 13:e årh.), rådhuset och teatern. Det 1506 af kurfursten Joakim I stiftade universitetet flyttades 1811 till Breslau, och universitetsbyggnaden användes nu af realgymnasiet. — F. erhöll stadsrättigheter 1253 och var under en del af medeltiden medlem af hansas. F. intogs af Gustaf Adolf 3 april 1631 med storm efter endast halfannan dags belägring. J. Banér byggde där efter en broskans, och G. Horn förstärkte stadens befästningar samt retrancherade sig i juni vid F. hvilken ort emellertid öfverläts till kurfursten af Brandenburg i sept., då sachsisk besättning inlades 9 okt. 1633 intogs F. af de kejserlige, men 23 maj 1634 eröfrades staden af Banér efter 11 dagars belägring samt inrymdes sedermera än en gång af brandenburgs kurfursten; i nov. 1636 besattes den åter af svenskarna, som dock kort därefter lämnade staden. Ryssarna, under Solitikov, besatte F. 1758 samt voro under de närmast följande åren herrn över detsamma. J. F. N. L. W.-son

Frankfurt-attentatet, ett dumdrigt försök, som 3 april 1833 gjordes af medlemmarna i ett, hufvudsakligen af unga exalterade män bestående, hemligt politiskt sällskap ("Der männerbund") att genom öfverrumpling spränga den i Frankfurt am Main samlade Tyska förbundsdagen.

Frankfurt-freden. Se Frankfurt am Main, sp. 1095.

Frankfurt-recessen, en 1558 mellan kurfurstar af Pfalz, Sachsen och Brandenburg samt Hessen-Pfalz-Zweibrückens och Württembergs hertigar afslutad öfverenskommelse, hvari deltagarna förklarade sig vilja fasthålla vid den augsburgiska bekännelsen och, i motsats till den strängt lutherska ortodoxien, anslöto sig till Melancthons mildare tolkning af vissa omstridade dogmer.

Frankiska var de germanske frankarnas språk, hvilket tidigt förgrenade sig i munarter. Man indelar det frankiska språkfältet — hvilket under senare delen af medeltiden från Rhens nordlig mynnningar sträckte sig i söder till sydliga delen af Rhen-Pfalz — i två väsentligt skilda språkområden, nämligen det medeltysk-frankiska och det lågfrankiska eller nederfrankiska (ty. *niederfränkisch*, holl. *nederfrankisch*). 1) Den medeltyska frankiskan bildar jämte o. (i frankiskan stundom inbegripna) hessiska och thüringska munarterna öfvergången från fornhögtyskan, i dess mera utpräglade form, till de lågtyska språken, men innefattas oftast under namnet fornhögtyska. Den medeltyska frankiskan skiljer sig från den strängare fornhögtyskan särskildt därigenom

om, att den förra icke så fullständigt genomfört den nya tyska *ljudskridningen* som den senare. Flera af de viktigaste fornhögtyska språkminnesmärkena äro offtattade i medeltysk-frankisk munart, t. ex. Othfrids evangeliebok (sydfrankiska), Isidors traktat (rhenfrankiska), Tatians evangelieharmonii (östfrankiska) o. s. f. Den medeltyska frankiskan sönderfaller i öfverfrankiska (ty. *oberfränkisch*) och medelfrankiska (ty. *mittelfränkisch*). Öfverfrankiskan delas i östfrankiska, som talades från nordvästra Bavern och nordöstra Baden upp till Thüringerwald, och rhenfrankiska, som härskade från östra Lothringen, Rhen-Pfalz, norra Baden till Lahns inflöde i Rhen och öfversta Rhen, med dettas äldre underafdelning sydfrankiska. Medelfrankiskan talades kring nedre Saar och Mosel samt kring Rhen från Koblenz till Düsseldorf och i väster till Aachen. Den frankiska renen af de högtyska munarterna har numera ett mycket vidsträckt område än fordom, i det att den del af norra Böhmens samt Schlesiens och Liebenbürgens tyskar tala östfrankiska munarter. Vid Düsseldorf och Aachen vidtog det lågfrankiska språkområdet, som i väster sträckte sig in öfver nuvarande franska Flandern. Det lågfrankiska fornspråket kallas fornlågfrankiska (ty. *altniederfränkisch*, holl. *oudnederfrankisch*) eller fornnerländska och bilär tillika med den närmast besläktade fornsachsiskan samt med fornfrisiskan och angelsaxiskan den fornlågtytiska språkgreuen. Från fornlågfrankiskan och dess yngre form medelnederländskan ha holländskan och flammandskan utvecklats sig. Till de äldsta minnesmärkena af fornlågfrankiskan höra de tyska glossorna "Lex salica", vidare en översättning af Davids salmer från 900-talet samt glossor till en del af bibeln ("Glossæ Lipsianæ") från 800-talet. Bland bearbetningar af fornlågfrankiska språket och dess minnesmärken kunna nämnas: M. Heyne, "Kleine (tsächsische und altniederfränkische grammatik)" (1873), P. J. Cosijn, "De oudnederlandsche psalmen" (1873), H. Kern, "Die glossen in der Lex salica" (1869), M. Heyne, "Kleinere altniederdeutsche denkmäler" (1867; 2:a uppl. 1877). Fr. L.-r.

Frankiska Jura, kalkstensplåt i norra Bavern, räcker sig från floden Wörnitz i en stor båge af 50 km. längd och 35—40 km. bredd till öfre Main. Plåten, som har en medelhöjd af 530 m. (Friedelberg 677 m.), är till en del skogbevuxen, till en del uppodlad. Norra delen, mellan städerna Langel, Bamberg och Baiereuth, har för sin naturöfhet fått namnet Frankiska Schweiz. Den enda trakt är jämväl ryktbar för sina många koppstensgrottor.

Frankiska kejsare l. Saliska kejsare kallas de romersk-tyske kejsarna Konrad II, Henrik I, Henrik IV och Henrik V, emedan de härstämde från Franken (se d. o.). Deras regerstid omfattar åren 1024—1125.

Frankiska kretsen, en af det forna Tyska rikets kretsar. Se Franken.

Frankiska nötkreatursrasen l. Mainthaler-rasen har sitt hemvist i bayerska Unterfranken. Dragförmågan är mest framträdande, men rasen skiljer äfven god gödförmåga, och medelmjölkningsen 2,000—2,500 kg. med 3,6 proc. fett. Lefvande

vikten växlar mellan 450 och 600 kg. hos fullvuxna kor. Färgen är rödgul till rödbrun; hornen äro ljusa. H. F.

Frankiska riket. Se Franker och Frankrike.

Frankiska Saale [säle], flod. Se Saale.

Frankiska Schweiz. Se Frankiska Jura.

Frankistån. Se Frengi.

Frankister, sekt. Se Frank, Jakob.

Frankl, Ludwig August, ritter von Hochwart, österrikisk författare af judisk börd, f. 1810 i Böhmen, d. 1894 i Wien, blef 1851 professor i estetik vid musikkonservatoriet i Wien. F. var en mycket alsterrik författare, af hvars verk likväl endast få ha intresse för nutiden; nämnas kunna balladcykeln *Habsburglied* (1832), revolutionsdikten *Die universität* (1848) och *Der primator* (1861). F. ävägabragte den första europeiska blindlärarykongressen. Hans dikter utgafvos 1880 och hans brevväxling med Anastasius Grün 1897.

Frankland [fr'æŋklənd], Edward, engelsk kemist, f. 1825, d. 1899, blef 1851 professor i kemi vid Owens college i Manchester och var 1865—85 professor vid School of mines i London. Han riktade den organiska kemien med flera viktiga upptäckter, såsom upptäckten af metyl och zinketyl. 1853 offentliggjorde han ett arbete öfver lysgasen och anknöt därvid en berättelse öfver sina epokgörande undersökningar öfver tryckets inflytande på lågors lyskraft. Han var 1868 regeringskommisarie vid undersökningen af flodernas föreningar samt lämnade viktiga bidrag till vattnets kemi och teknologi. 1881 besökte han Stockholm för att meddela upplysningar i fråga om vattenledningsverkets utvidgande. 1885 blef F. led. af Vet.-soc. i Uppsala. F. författade bl. a. *Researches on the isolation of the radicals of organic compounds* (1853), *Influence of atmospheric pressure on the light of gas, candle, and other flames* (s. å.) och *Composition and quality of water used for drinking and other purposes*. Hans son Percy Faraday F., f. 1858, sedan 1900 professor i kemi vid universitetet i Birmingham, har skaffat sig ett namn som bakteriolog. (H. E.)

Franklin [fr'æŋklin], distrikt i Canada (se d. o., sp. 1069).

Franklin [fr'æŋklin], Benjamin, amerikansk statsman och skriftställare, f. 17 jan. 1706 i Boston, d. 17 april 1790 i Philadelphia. Vid åtta års

ålder sattes han i en latinskola, men togs snart därifrån till följd af familjens medelöshet för att gå sin fader till handa i hans yrke (ljusstöpning och såpsjudning). Vid tolf års ålder sattes han i lära hos en af sina bröder, som var boktryckare, och gjorde hastiga framsteg i detta yrke. Sina lediga stunder använde han till nyttigt och bildande läsning. Han försökte sig tidigt såsom författare och skref artiklar för en tidning, som hans bröder utgaf. Hårdt och orättvist behandlad af denne, lämnade han vid

sjutton års ålder fädernestaden och begaf sig till Philadelphia (i okt. 1723), där han fick anställning hos boktryckaren Samuel Keimer. På uppmaning af Pennsylvanias guvernör, W. Keith, som lofvade att skaffa honom kredit i England för uppköp af tryckerimateriel, reste han i slutet af 1724 till London, men fann snart, att Keiths löften varit betydelselösa. Efter att ett par år ha arbetat å större engelska tryckerier återvände han hösten 1726 till Amerika. 1728 började han i Philadelphia en egen boktryckeriaffär, som snart uppnådde stor blomstring. 1729 inköpte han den af Keimer grundlagda "Pennsylvania gazette", som då hade blott 90 abonnenter, men under F:s ledning snart blef Amerikas förnämsta tidning. 1732 började han utgifva sin världsberäknade folkkalender *Poor Richard's almanac*, som utgafs i tjugufem år, gick ut i en upplaga af 10,000 exemplar och utövade ett ofantligt inflytande. Sedan F. vunnit en oberoende ställning, utvecklade han storartad verksamhet för allmännyttiga företag. Inrättandet af det första länbiblioteket (1731), den första poliskåren och den första brandkåren i kolonierna, gatornas stenläggning i Philadelphia, bildandet af en litterär klubb (*Junto*), en pennsylvansk akademi och American philosophical society (1743) — allt detta var hans verk. Han öfverhopades med offentliga uppdrag och ämbeten (var fredsdomare, kommunalrådsledamot, öfverpostmästare m. m.), men sökte aldrig sådana. Samtidigt med sin omfattande publicistiska och kommunala verksamhet egnade han sig ifrigt åt naturvetenskapliga studier och anställde de försök (jfr Elektrisk drake), genom hvilka han ådagalade blixstens elektriska natur och som ledde honom till uppfinnningen af åskledaren. Från denna tid började akademier och lärda samfund kalla honom till ledamot och tilldela honom sina utmärkelser. — Under den senare perioden af sitt lif utövade F. en högst betydelsefull och följdrick politisk verksamhet. Redan på en kongress i Albany, 1754, föreslog han en förbundsförfattning för de anglo-amerikanska kolonierna under brittiska kronans öfverhöghet. Från 1757 vistades F. i London såsom Pennsylvanias agent, till dess han 1762 af regeringen utnämndes till generalpostmästare för de amerikanska kolonierna. Vid den begynnande striden mellan kronan och kolonierna sändes han ånyo till London 1764 och förfäktade där inför regering och parlament så eftertryckligt koloniernas själfbeskattningsrätt, att han slutligen afsattes från sin generalpostmästarbefattning och var nära att blifva häktad. I maj 1775 återvände han till Amerika. Vald till medlem af förbundskongressen i Philadelphia, tog han verksam del i genomdrifvandet af oafhångighetsförklaringen (4 juli 1776) och reste därefter (s. å.) såsom underhandlare till Paris. F:s diplomatiska skicklighet bidrog till den franska regeringens beslut (1778) att officiellt erkänna Förenta staterna och aktivt understötja dem i deras frihetskamp. Han kvarstannade såsom amerikanskt sändebud i Paris, undertecknade 1783 den i Versailles afslutade fredstraktaten med England och en rad af handelstraktater med flera europeiska länder, däribland Sverige, i hvilka traktater de neutrala makternas handelsfrihet under krigstid med styrka häfdades. 1785 återkom F. till Philadelphia, hälsad af sina medborgares jubel. 1787 var han

medlem af det konvent, som uppsatte Förenta staternas konstitution. Med resultatet af dess arbete var han ej i allo nöjd: han var t. ex. emot tvkammarsystemet. S. å. stiftade han i Philadelphia ett af de första samfundet af abolitionister. Såsom detta samfunds ordf. undertecknade han några veckor före sin död en petition till kongressen om slafveriets afskaffande. Detta var hans offentliga handling. Hans bildstod restes 1855 i Boston. En kopia af densamma attacktes 1906 i Paris i närheten af Trocadero-platsen, vid riktningen till Franklin. — Utmärkande för F. voro skarpt förstånd, outsläckt kunskapsbegär, levande rikt känsla och varm kärlek till mänskligheten. Framtidsallt var han en handlingens man, outtröttligt verksam och sällsynt duglig på hvilken post han ställdes, seg och, om så behöfdes, hänsynslös i fullföljandet af sina syften, som dock alltid främjades hans amerikanska fosterlands välfärd — en ypperligt exempel på den angelsaxiska rasens sunda, praktiska begåfning och höga moraliska och patriotiska kraft. Studier och egen lifserfarenhet gjorde honom tidigt till en anhängare af 1700-talets deistiska och rationalistiska lifsåskådning, till hvilkas ädlaste och bästa representanter han hör. Genom sin publicistiska verksamhet och sina utmärkta folkskrifter bidrog han mer än någon annan att bryta de anglo-amerikanska koloniernas folk bereda inställning åt den nya tidens idéer och förmedla öfvergång från den puritanska tiden till upplysningstiden. Bland F:s många skrifter ha åtskilliga (om lafrågor, om sjöhandeln, om kaperiet, vishetsregler m. m.) ett bestående värde. Hans *Autobiography* har ofta blifvit utgiven och är öfversatt på nästan alla europeiska språk. F:s *Complete works* ha flugångit utkommit (den bästa och fullständiga uppl. är utg. af Bigelow 1887—89). På svenska ha utkommit "Benjamin Franklins utvalda skrifter jämte dess själfbiografi" (1853; ny uppl. 1871), "Benjamin Franklins själfbiografi och brevväxling" utg. af E. Laboulaye" (1868; ny uppl. 1883) och "Smärre skrifter af Benjamin Franklin, utg. af E. Laboulaye" (1871). F:s namnteckning finnes återgiven i de art. *Autografi* bilagda "Autografi af åtskilliga ryktbara personer", I. Bland den rikbiografiska litteraturen om F. märkas: J. Parton "Life and times of F." (2 vol., 1864), J. Morse, "Life of F." (i "American statesman series", 1889), och E. Hale, "F. in France" (2 vol. 1887—88). (L. S.)

Franklin [från'klin], sir John, engelsk komteralmiral, polarfarare, f. 16 april 1786 i Lincolnshire, inträdde i marinen 1800 och bevisade slagen på Köpenhamns redd (1801) och vid Trafalgar (1805) samt befordrades 1808 till löjtnant. Utå Buchans polarexpedition 1818 deltog F. såsom chef på briggen "Trent", och 1819 företog han samtidigt med Parry, som reste sjövägen till Lancaster sund, en arktisk upptäcktsresa till lands från Fort York till mynningen af Coppermine river samt undersökte kusten ö. om denna flod. Efter återkomsten från denna mödosamma färd (1822), som han skildrade i *Narrative of a journey to the shore of the Polar sea in the years 1819—22* (1823), befordrades F. till "captain". Åren 1825—27 tillbragte han äfvenledes i de arktiska regionerna och följde Mackenziefleden till dess mynning samt under

sökte kusten från Coppermine river västerut till 149° 37'. Denna forskningsfärd, för hvilken han 1829 blef adlad, skildrade han i *Narrative of a second expedition to the shores of the Polar sea in the years 1825—27* (1828). Sedan tjänstgjorde F. såsom skeppschef i Medelhafvet, där hans fartyg, "Rainbow", vann erkännande för hållning och trefnad. 1837—43 var F. guvernör öfver Tasmanien, där han utöftrade en gagnande verksamhet. Hemkallad för att om möjligt finna Nordvästpassagen, afseglade F. 18 maj 1845 till de arktiska farvatten

med två fartyg, "Erebus" och "Terror", kaptenerna Fitzjames och Crozier; deltagarna i expeditionen utgjorde 134 personer. De båda fartygen sågos sista gången 26 juli af en hvalfångare, kaptn. Danner, utanför mynningen af Lancaster sund. För att skaffa underrättelser om F:s öden utrustades sedan en mängd expeditioner från England och Amerika, åren 1847—57 ej mindre än 39. 1850 fanns af Ommanney och Penny vid Beechey-ön stället för expeditionens första öfvervintring, och 2 april 1854 erhöll dr. Rae, faktor hos Hudson bay comp., af eskimåer högst sannolika bevis för, att F. och hans följeslagare dukt under. Rae erhöll därför en af engelska amiralitetet utfäst belöning på 10,000 pd st. (180,000 kr.). F:s hängifna maka, lady Jane Griffin (f. 1792, d. 1875), som med outtröttligt nit egnade sin verksamhet och sin förmögenhet åt spaningar efter den saknade expeditionen, utsände 1857 angjakten "Fox", under befäl af M'Clintock, hvilken efter två års mödor och ansträngningar återvände med följande resultat: att "Erebus" och "Terror" 1845—46 öfvervintrat vid Beechey-ön, 74° 43' n. br., 91° 39' v. lgd., efter att ha seglat uppför Wellington-kanalen till 77° n. br. och därifrån återvänt v. om Cornwallisön; att de sedan 12 sept. 1846 suttit fast i isen n. v. om King Williams land, 71° 5' n. br., 98° 23' v. lgd.; att de öfverlevande af besättningen, 105 till antalet, 22 april 1848 lämnat skeppen och d. 25 landat vid Cap Victory, 69° 37' 42" n. br., 98° 41' v. lgd., hvarefrån de följande dag skulle bryta upp till Stora Fiskfloden, samt slutligen att F. dött 11 juni 1847. Enligt eskimåers berättelser, meddelade af en polarresande Hall 1866, skulle återstoden af besättningen dukt under på vandrigen söderut. Till vinnande af bekräftelse på dessa uppgifter utsändes 1878 från Amerika en expedition, under löjtnant Schwatka. Från Chesterfield inlet på västra sidan af Hudson bay, där Schwatka tillbragte första vintern bland infödingarna, företogs 1 april 1879 en märkelig slädersa till King Williams land, ett afstånd af 350 eng. mil. Under 5 månaders uppehåll där påträffades nästan dagligen kvarlätneskäp efter deltagarna i den olyckliga expeditionen, hvilkas lik synbarligen blifvit uppräddade och plundrade af infödingarna. Det vid Cap Victory öfvergifna fartyget hade drifvit 150 mil därifrån

och sjunkit nära halfön Adelaide. Genom Schwatkas märkliga polarfärd har man erhållit alla upplysningar man kan hoppas vinna om Franklinsexpeditionens öden. 1866 restes på Waterlooplatsen i London ett monument åt "Franklin, den store navigatören, och hans tappra följeslagare, som öfratt sina lif under fullbordandet af Nordvästpassagens upptäckande 1847—48", och i Westminster abbey afäcktes 1875 ett af F:s änka bekostadt monument. O. E. G. N.*

Franklin, Otto von, tysk rättshistoriker, f. 1831 i Berlin, d. 1905 som professor i Tübingen, skref bl. a. *Das reichshofgericht im mittelalter* (2 bd. 1867—69) och *Geschichte und system des deutschen privatrechts* (1878; 2:a uppl. 1892) samt var sedan 1897 medgiftvare af "Archiv für die zivilistische praxis".

Franklinit, miner., ett vid Franklin och Sterling i New Jersey (Nord-Amerika) förekommande, i svarta-oktaedrar kristalliserande mineral, som tillhör spinellgruppen (isomorft med magnetit) och utgöres af en blandning af magnetit med $ZnO \cdot Fe_2O_3$, $MnO \cdot Fe_2O_3$ och magnesioferrit. Frankliniten dels bildar själfständiga lager, dels ligger insprängd i kalkspat. P. T. C. (A. Hng.)

Franklins rör. Se Pulshammare.

Franklins skifva, Franklins tafla, *fys.*, en elektrisk kondensator, som utgöres af en vertikal glasskifva, stående på en isolerande fotställning och beklädd med stanniol på båda sidor. Skifvans kant är på några cm:s bredd fri från metallbeläggning och för bättre isolering öfverdragen med schellackfennissa. G. N.

Franklins tafla. Se Franklins skifva.

Franko (it. *franco*, fri). 1. (Ty. *franko*, *frei*, *frankiert*, fr. *franco de port*, *franco à domicile*, eng. *post-paid*, om brefpost, *carriage-paid*, om paketpost) *Postv.*, urspr. anteckning å postförsändelse, angifvande, att belöpande postafgift blifvit vid afsändandet guldin. Sedermera har ordet, liksom *porto* (se d. o.), kommit att, särskildt i sammansättningar, beteckna själfva postbefordringsafgiften. — Frankofrihet, rättighet att få postförsändelse till postbehandling och postbefordran mottagen, utan att belöpande postafgift vid aflämnandet erläggs. — Frankotvång, frånvaro af frankofrihet. För inrikes postförsändelser skola i regel postafgifterna erläggas vid försändelsernas aflämnande till postbefordran, för värdeförsändelser till utlandet likaså, hvaremot vanliga bref och brefkort till utlandet i allmänhet befordras utan hinder däraf, att afgift antingen alldeles icke eller endast till någon del blifvit utgjord. Dylika ofrankerade eller ofullständigt frankerade bref tillhandahållas sedan adressaterna mot lösen med dubbla beloppet af felande franko. — Frankokuvert, af postverket tillhandahållna kuvert, som å den för frimärket eljest afsedda platsen försetts med en i frankeringsändamål i papperet intryckt färgstämpel, s. k. frankostämpel. Dylika kuvert finnas i den svenska posttjänsten numera endast till valör af 2, 4 eller 5 öre. — Frankotecken, gemensam benämning för de postala värdetecknen frimärke, frankokuvert, brefkort och kortbref. — 2. *Hand.*, betydelse i fråga om varor, att säljaren skall leverera desamma "fritt", d. v. s. utan alla transportkostnader för köparen å uppgifven plats. 1. R. L.—n. 2. A. W. son M.

Franko, två medeltida musiklärde. Se *Franc* o.

Frankofrihet, *postv.* Se *Frank* o.

Frankokuvert, *postv.* Se *Frank* o.

Frankolinsläktet, *Francolinus*, *zool.*, hör till fam. *Phasianide* och ordn. *Galliformes* bland fåglarna. Hithörande fåglar stå rapphönsen nära och utmärkas genom tämligen lång näbb, kort, af 14 pennor bestående stjärt, som fullständigt överlagras af täckfjädrarna, genom förekomsten af en sporre hos hannen m. m. Öfver 40 arter i Afrika, Mindre Asien, Persien, Indien och södra Kina; en art (*F. vulgaris*) lefde förr på flera ställen i södra Europa, men är numera dörstades utrotad. Fåglarna af frankolinsläktet lefva familjewis i buskrika trakter, ofta nära vatten, och äro allätare. De springa synnerligen snabbt, och flera arter flyga aldrig upp i träden. På grund af sitt mycket smakliga kött jagas de ifrigt. L—e.

Frankomän (af lat. *francus*, fransk, och grek. *manis*, galenskap, vurm) l. *Gallomän*, öfverdrifven beundrare af Frankrike och franska förhållanden. — **Frankomanil** l. *Gallomani*, öfverdrifven förkäre för allt franskt.

Frankopan, en gammal berömd kroatisk släkt, hvars namn ofta förekommer i kroaternas äldre litteratur- och politiska historia och som sättes i förbindelse med den italienska släkten Frangipani (se d. o.). *Ivan* F. upphöjdes af kejsar Sigismund omkr. 1390 till ban af Kroatien, Slavonien och Dalmatien. *Krsto* F. understödde efter slaget vid Mohács (1526) *Johan* Zapolya i hans planer på Ungerns krona. *Franjo* F. (d. 1572), greve af Szluin, gjorde sig ryktbar genom bragder i kriget mot turkarna 1566. *Franjo* *Krsto* F. inlät sig 1667 med sin systers make, ban *Petar* Zrinjski (Zrinyi), i en sammansvärjning mot kejsar Leopold I, men båda fängslades och afrättades i Wiener Neustadt 1671. I fängelset skref *F. Garlic* za *čas kratili* (Den underhållande örtagården), en samling 1871 utgifna dikter af växlande innehåll, dels original, dels öfversättningar från italienskans, men äfven några folkvisor. Se *Rackis* af *Agram* 1883 utgifna skildring af sammansvärjningen och "Acta conjunctionem Petri à Zrinio et Francisci de Frankopan illustantia" (*Agram* 1891). A—d J.

Franko-provensalska dialektgruppen, romansk dialektgrupp, som uppvissades först af *Ascoli* (se denne) och sedan af *H. Suchier* i "Grundriss der romanischen philologie", I, närmare preciserats och begränsats, utgöres af dialekterna i franska Schweiz, i franska dep. Ain, Rhône, Loire, Savoie, Haute-Savoie och Isère samt i de närgränsande italienska alpdalarna Val d'Aosta och Val Soana. Det för dem gemensamt karakteriserande, hvarigenom de skiljas från andra romanska dialekter, består däri, att det latinska betonade, s. k. fria *a* bibehållits oförändrad, såsom fallet är i provensalskan; dock att det, likasom i fornfranskan, skrider till *ie*, då det föregås af palatalljud. Exempel från Isère: *Pra*, fr. *pré*, för lat. *pratium*, men *chauchier*, fr. *chaucher*, för lat. *calcare*. Latinskt finalt obetonadt o kvarstår inom en stor del af området. Latinskt intervokalt t eller d elideras likasom i franskan. Äldre eller yngre dialektal litteratur från detta område är ytterst knapphändig. P. A. G.

Franko-pulos. Se *Frangopulos*.

Frankosedel, *postv.* Se *Frank* o.

Frankostämpel, *postv.* Se *Frank* o. 1.

Frankotecken, *postv.* Se *Frank* o. 1.

Frankotvång, *postv.* Se *Frank* o. 1.

Frankrike (fr. *La France*), republik i västra Europa och en af denna världsdels stormakter.

Läge, storlek, gränser. F. omfattar västligaste delen af Europas fastlandskärna, smalast delen af kontinenten mellan Atlantiska hafvet och Medelhafvet. Dess nordligaste punkt, byn *Zuydcoote*, är belägen under 51° 5' 27" n. br., dess sydligaste, *Serre de la Bague de Bordeillat*, under 42° 20' n. br., den västligaste, *Pointe de Corsen*, under 4° 47' 47" v. lgd och den östligaste, i *Lieu* riska alperna, under 7° 39' ö. lgd. Hela arealen utgör 536,464 kvkm. Dess landmassa har grundformen af en sexsidig med spetsarna i *Dunkerque*, *Donon*, *Menton*, *Cap Cérbere*, *Bidassoas* mynnin och *S:t Mathieu*. Största längden i n. och s. (efte *Parisermeridianen*) är 973 km., största bredden, från *S:t Mathieu* till östligaste punkten i *Vogeserna* 888 km. I n. ö. gränsar F. till Belgien och *Luxemburg*, i ö. till Tyskland (*Elsass-Lothringen*), *Schweiz* och Italien, i s. till Medelhafvet och Spanien, i v. till Atlantiska hafvet och i n. v. till Kanalen, *Pa* de Calais och *Nordsjön*. Gränserna ha en längd af 5,290 km., hvaraf 3,120 km. äro kust- och 2,170 km. landgräns.

Kuster. Nordvästra kusten (1,120 km.) tillhör på sträckan n. ö. om Calais, *Nordsjöns* låga, dyner skyddade strand. Vid *Cap Gris-Nez* får den en sydlig riktning till *Sommes* æstuarium och ä n. om *Boulogne* klippig, s. om denna stad till *Somme* låg med dyner och träskbildningar här och där. Men 20 km. s. om *Somme* blir den till v. ö. *Fécamp* en omkr. 100 m. hög och brant samt otillgänglig kalkstenskust (*Les falaises du pays de Caux*). Mellan *Cap de la Hève*, en 105 m. hög klippa, och *Pointe de Barfleur* gör *Seinebukt* en stor inskränkning i Normandie, hvilken i sin östra del är fullständig sandkust med många badorter (*Trouville* men i v. tyld af små, men farliga klippor (*Les roches de Calvados*). Västligare springer den Normandie halvön (*Cotentin*) ut i Kanalen, slutande med udden *Cap de la Hague*. Väster om denna halvö går en stor hafsvik in mellan Normandie och Bretagne; i den ligga de till England hörande Normandiska öarna, kvarlevor af en gammal kust som sönderlitiits af vågorna och det här mycket våldsamma tidvattnet, som i vikens innersta del, *S:t Michelvik*en, visar en skillnad af ända till 15 m. mellan ebb och flod. Äfven Bretagens sönderlitiit kuster äro bevis på hafvets våldsamma framfart. Bland vikar på denna kust märkas i n. *S:t Briev* vik, på västra sidan *Rade de Brest* och *Baie de Douarnenez*, på södra kusten *Quiberon*- och *L. Vilaine*-vikarna; bland öarna: *Ouessant*, utanför landets västligaste uddar *Corsen* och *S:t Mathieu* samt *Belle-Ile*. Söder om *Loires* mynning blifva kusten låg, sandig och ofta sumpig; utanför de ligga några öar, kvarlevor af den gamla kusten, såsom *Noirmoutier*, *Yeu* samt, sydligare; *Ré* och *Oléron*, båda skilda från fastlandet genom sum (pertuis). En ännu mer typisk sandkust, *les Landes*, vidtager s. om æstuariet *Gironde*, raklinig och garnerad af dyner, bakom hvilka finnas floder från hafvet afskurna salthaltiga träsk och strand-sjöar (*étangs*); blott på ett ställe äro dynerna a

DE KAROLINGISKA RIKENA

År 888

- Östfrankiska konungariket
- Westfrankiska konungariket
- Konungariket Italien
- Kg. i Burgund
- Kg. i Lotharingen
- Kg. i England

FRANKRIKE

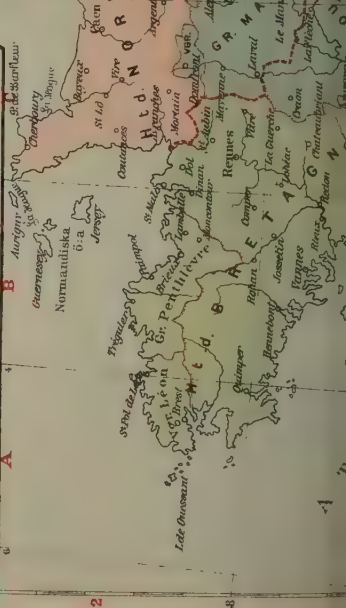
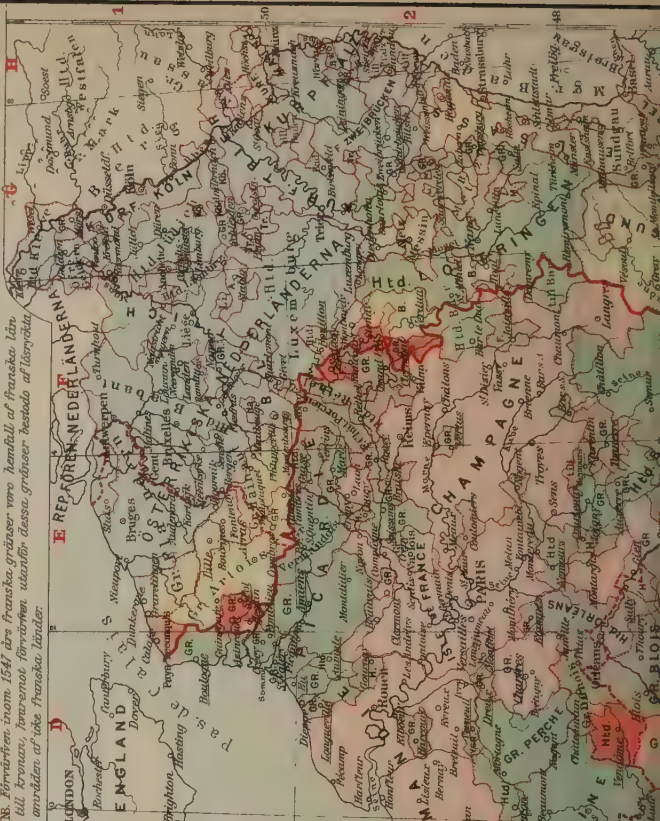
från XV:e årh. till freden i Lunéville 1801

beräknat af Karl Wolf

Skala 1 : 500 000

Kilometer

Förkortningar: A. Åbostad, B. Biskopstift, F. Furstendoms, H. Herzogtum, K. Kurfurstendoms, M. Markskout, Vg. Fregjerdistrik.
Gr. Gränslinje.
— Syd och nordöstgränserna för det franska området, som 1420-1428 erkände kon af England som Frankrikes konung.
XV. Fjörde delen inom 1547 års franska gränser varo hemfall af franska lörd till franska. Denna del förvarnas utanför dessa gränser bestod af lörderna omkring af östra franska ländar.

Full artitelin, Frankrike.

Östl. längd 4 fr. Gr. öst. W.

- Kgl. domän vid Karl V:s tronbesvärg 1422.
- Förfärf under:
- Karl VII 1422-1461
 - Ludvig XIII 1610-1643
 - Ludvig XIV 1643-1715
 - Ludvig XV 1715-1774
 - År 1789 indragna områden
 - Franska republikens förvärf 1792-98
 - Genom freden i Lunéville förvärfv omr.
 - Henrik II 1547-1559
 - Henrik IV 1589-1610
 - Ludvig XI 1461-1483
 - Karl VIII 1483-1498
 - Ludvig XII 1498-1515
 - Frans I 1515-1547

Bibliographisches Institut, Leipzig.

FRANKRIKE
omkr. år 1180

FRANKRIKE
freden i Breigny
1350

Nordisk Familjebok, 2:a uppl.

brutna, genom Arcachonviken. Halfön v. om Gironda är Médoc, som i sin östra del är en af Frankrikes förnämsta vintrakter, men i v. upptages af dyner. Hela västra kusten från Pointe de Corsen till Badassoa är 1,385 km. lång. — Äfven Medelhafskusten är längs Golfe du Lion låg och garnerad med strandsjöar, hvilka genom smala landtunger skiljas från hafvet. Det är Rhônes af en hafsström mot v. förda aflagringar, som bildat denna kust och som igensandat gamla hamnar och skilt forna sjöstäder från hafvet. Ö. om Marseille blir kusten bergig och försedd med öar, af hvilka Iles d'Hyères äro de viktigaste. — Äfven Corsica hör politiskt till F., ehuru geologiskt och etnografiskt till Italien. F:s södra kust, från Cap Cerbère, vid Pyrenéerna, till Pont St Louis, nära Menton, är 615 km.

Ytbildning. F:s yta erbjuder en rik omväxling af berg, kullar och slätter. De högsta delarna ligga i s. och s. ö., så att landet sluttar från s. ö. mot n. v. Västalperna fylla de sydöstra departementen. Till F. höra af dessa alpers inre gnejsson (jfr. Alperna, sp. 697): Hafsälperna med topparna Mont Pelat (3,053 m.) och Mont Tenibres (3,032 m.), Kottiska alperna med toppen Monte Viso (3,843 m.), liksom M:t Tenibres alldeles på gränsen till Italien, samt toppen Mont Chambeiron (3,400 m.), Grajska alperna med Mont Sassièr (3,759 m.) och Grands Couloirs (3,862 m.) samt af den yttre (västra) gnejssonen: Dauphiné-alperna med Mont Pelvoux (4,103 m.) och Savojiska alperna med toppen Mont Blanc (4,810 m.). V. om dessa s. k. huvudalper utbreda sig ända fram till Rhônedalen Franska kalkalperna (se Alperna, sp. 698) med flera toppar på 2,700—3,100 m. N. om Rhône fyller östra F. af Jurabergen (se Jura), hvilka brant och otillgängligt stupa ned i Saônedalen i v. De bestå af en rad parallella ryggar. Deras högsta toppar, Crêt-de-la-neige (1,723 m.) och Reculet (1,720 m.), ligga på franskt område. N. om dessa berg ligger en smal slätt, som skiljer dem från Vogeserna, den s. k. Burgundiska porten, som leder in mot Rhendalen och är den lättaste inmarschvägen till F. samt därför skyddad genom Belfort, Besançon och andra fästningar. Burgundiska porten öfvergår i v. i Burgundiska slätten, som med en höjd af 200—250 m. och en bredd af 40—50 km. utbreder sig v. om Jurabergen och genomflytes af den trögt rinnande Saône samt öfvergår längst i s. i den af tusentals små sjöar uppfyllda plåtån Pays de Dombes (se Dombes). Äfven s. om Lyon, där Saône flyter samman med Rhône, fortsätter dalslätten, huvudsakligen på flodens östra sida, men tränges ihop i närheten af Isères inflöde i Rhône, enär utsträngningen från Alperna där gå längst mot v. Något sydligare vidgar sig Rhônedalen åter och öfvergår i Provençes och Languedocs slätt, medan floden i trakten af Arles delar sig i flera armar, som omsluta ett sumptigt, föga bebodt land, Camargue (se d. o.). Rhône-Saône-dalen är en dalsänka, som fanns redan i miocen tid; dess öfre del var fylld af sötvattenssjöar, den nedre delen var en vik af Medelhafvet. Unga sediment af utmärkt fruktbart fylla numera densamma. Genom Languedocslätten står Rhône-Saône-bäckenet i förbindelse med ett annat vidsträckt lämland, Garonnebäckenet, som uppstått genom den tertiära sänkning, som skapade Vizcayaviken och

som äfven en gång utgjorde en del af denna vik. Det är därför täckt af tertiära och yngre bildningar; endast i dess utkanter mot n. och s. träffas mesozoiska lager (jura och krita). Vattendelaren mellan Medelhafvet och Atlantiska hafvet när ej större höjd än 189 m., och där har sedan urminnes tider den stora sträckvägen mellan hafven gått fram. På 1600-talet anlades Canal-du-midi mellan Garonne och Medelhafvet (se Languedoc-kanalen), och i våra dagar ämnar man genom en kanal i större proportioner möjliggöra direkt sjöfart mellan de båda vattensystemen. Kustområdet mot Vizcayaviken är les Landes (se sp. 1104), hvars dyner nu äro skogklädda och hvars stränder, nästan omöjliga för sjöfart, lämpa sig synnerligen väl för hafsbad (Arcachon, Biarritz). Bakom strandområdet utbreda sig vidsträckt hedar, hvilka mot ö. öfvergå i ett fruktbart åkerbruksland, där vindruvan är den viktigaste kulturväxten. S. om Garonnebäckenet resa sig de väldiga Pyrenéerna (se d. o.) såsom en skiljemur mellan F. och Spanien. I motsats till Alperna äro de mycket fatiga på pass; än i dag söker trafiken sig helst väg utefter hafs-kusten ö. och v. om bergen, där också de två enda järnvägar, som förena länderna, gå fram. De norra delarna af bergen ligga inom F., och en otalig mängd små floder (*gaves*) flyter från dem ned till Adour och Garonne, som också själva upprinna i bergen. Af Pyrenéernas högsta toppar ligga många inom F. eller alldeles på gränsen, såsom Pic de Perdighera (3,220 m.), Marboré (3,257 m.), Vignemale (3,298 m.), Pic des Posets (3,367 m.) och Mont Perdu (3,352 m.). Pyrenéerna stupa v. om Garonne nästan utan öfvergång ned i Gascognes lämland. Däremot finnes ett stycke n. om deras fot ett af kullar uppfyllt område, Lannemezanplatån (670 m.), och än nordligare Les collines d'Armagnac, hvilka delvis äro bildningar af Central-Pyrenéernas istidsfloder. Området mellan Garonnebäckenet i s., Rhône-Saônebäckenet i ö. och Seinebäckenet i n. kan betraktas såsom F:s orografiska kärna. Det upptages till största delen af "den centrala plåtån", Le massif central (omkr. 80,000 kvkm., nära en sjundedel af hela F.), som helt eller delvis uppfyller de gamla landskapen Auvergne, Lyonnais, Bourbonnais, Marche, Limousin, Guienne och Languedoc. Till alla största delen är detta en urbergsbildning, i de inre delarna täckt af yngre eruptiv från den mängd nu slocknade vulkaner, som där finnas. Dess östra kant utgöres af Cevennerna (se d. o.), som från sänkan vid Castelnau, där Canal-du-midi går fram, sträcka sig till sänkan vid Longpendu, som är genomdragen af Canal-du-centre. På västra slutningen af de södra Cevennerna upprinner Loire, hvars dal skiljer Cevennerna från de västligare Velay- och Forezbergen (1,640 m.), hvilka i v. begränsas af Alliers dal. Först v. om denna dal vidtager den egentliga plåtån. Längst i s. ligga de kristalliniska Montagnes de la Margeride (med Mont Randon 1,554 m.) och västligare Montagnes d'Aubrac (1,471 m.), alltigenom vulkaniska. Detta gäller äfven om det nordligare Auvergnens högländ. där väldiga lavaströmmar betäcka stora områden och en rad vulkantoppar (*puy*s) ännu finnes kvar. I södra delen ligger Montagne du Cantal, med Plomb du Cantal (1,858 m.), i midten M. du Luguet (1,555 m.), i norra delen gruppen Mont Dore, med

vulkantoppen Puy de Sancy (1,886 m.), den högsta i det centrala F., och Mont Dôme med Puy de Dôme, 1,465 m. (se vidare Auvergne). En mängd små kratersjöar samt heta källor, nu mycket besökta som hälsokällor, förekommer. Såsom en nord-östlig utlöpare från centralplåten torde det isolerade urbergspartiet Le Morvan (902 m.) böra betraktas. Det är genom Arrouxdalen skildt från Côte d'Or. Granitplåten, på hvilken Auvergues vulkaner höja sig, fortsätter åt v. och är genom floddalar delad i flera partier. Den högsta och ogästvänligaste är Plateau de Millevaches (978 m.) samt västligare Plateau de Limousin, det centrala höglandets avslutning åt väster. Centralplåtens västra gräns markeras, liksom den östra, af en dal, Poitoussänkan, genomfluten af Clain (åt n.) och mellersta Charente (åt s.). Här går sedan urgamla tider vägen från Garonnebäcken till Seinebäcken, och här går nu järnvägen från Paris till sydvästra F. och Spanien. På andra sidan Poitoussänkan fortsätter det centrala urberget i les Hauts de la Gâtine (M:t Malchus, 285 m.) i riktning mot Bretagne, F:s andra urbergsregion. Urberget går där i dagen dels i de södra, med kusten parallella bergen les Landes de Lanvaux, dels i det nära norra kusten strykande Montagne d'Arrée, medan sänkan mellan dem upptages af paleozoiska bildningar, till hvilka hörer Montagne noire, s. om Aune. Bretagnes berg ha en gång hängt samman med sydvästra England och Irland, bildande ett stort bergssystem, det armorikanska. Äfven västra Normandies samt Cotentins berg höra till detta paleozoiska system. De kullminera i Forêt d'Ecouvres (417 m.).

Begränsadt i v. af detta bergland och i s. af den centrala plåten ligger F:s största lågland, Seinebäcken. Äfven i n. och ö. är det omgivet af kantberg. I n. gå från Cap Gris-Nez de kritkullar, som kallas les Hauts d'Artois, en fortsättning af Ardennerna, bildande vattendelare mellan Schelde (Escaut) och Somme. I n. ö. träda Ardennerna in på franskt område, och från dem utgå mot söder den till juraformationen hörande Argonneskogen (357 m.), som är gräns mellan Seinebäcken och Lothringens högslätt (300—400 m.), hvilken genomflytes af Moselle och i ö. når fram till Vogeserna (les Vosges). Dessa berg ha en kamhöjd af 1,000 m. och nå i Honeck (1,366 m.) sin största höjd på franskt område. Utefter dem går gränsen mot Tyskland från M:t Donon (1,008 m.) mot s., där de brant slutta ned mot Burgundiska porten. Från deras södra del utgår åt v. en rad höjder i en mot n. böjd båge, les Monts Faucilles, till en längd af 65 km. och med 350 å 500 m. i höjd. S. v. om Maas' (Meuses) källor sträcker sig jurabildningen Plateau de Langres (470—516 m.) till Seines kullar. En sydligare kedja, Mont Tasselot (608 m.), brukar ofta räknas till denna plåt, ehuru väl godtyckligt. Tasselot begränsas i s. af Ouches djupa dal, genom hvilken Canal-de-Bourgogne går fram. På andra sidan denna dal höjer sig det af juralager bestående Côte d'Or (se d. o.), som i s. skiljes från Cevennerna genom sänkan vid Longpendu. — Langres plåt och Côte-d'Or äro Seinebäckens l. Parisbäckens gräns mot s. ö. Detta bäcken är alltså öppet endast mot n. v., mot Kanalen. Det är till formen nästan cirkelrunt. Långt sedan de kringliggande arkeiska och paleozoiska

bergen höjt sig ur hafvet, låg bäckenet öfvertäckt af vatten, som endast småningom drog sig tillbaka, efterlämnande de sediment, som nu fylla det. Härigenom kommo aflägringarna att bilda ringformiga zoner, de äldsta ytterst, de yngre innerst, i det att de yngre lagren här lagt sig öfver och täckt de äldre. Så upptager juran utkanterna, innanför ligga kritbildningar, innerst tertiärlägringar. En följd lagrens olika motståndskraft mot luftens och vattnets erosion är, att öfvergången från den ena zonen till den andra icke är jämn, utan tvärtom markerad genom skarpa, branta kanter (*escarpements*). Från alla sidor sluttar bäckenet mot midten till trakten af Paris, som ligger endast 25—30 m. ö. h. Där mötas bäckenets östra floder Seine, Marne och Oise, dit konvergera alla vägar från bäckenets kanter: det är F:s *pôle attractif*, dess medelpunkt och hjärta. — Äfven Loire flyter i sin mellersta del genom detta bäcken; någon markerad gräns mellan de båda flodernas områden finnes icke.

Floder. De flesta af F:s floder flyta åt n. v. i riktning mot Atlantiska hafvet och Kanalen; endast Rhône-Saône och de små kustfloderna i södra F. flyta till Medelhafvet (se kartan). F. är deladt på 42 flodområden, däraf 5 stora, Seines, Loires, Garonne-Girondes, Rhônes och Rhens (de fyra förstnämnda afvattna tillsammans 70 proc. af F.). 8 flodområden af andra rang, afvattnade genom Somme och Orne, som utfalla i Kanalen, Vilaine, Charente och Adour, som ha sitt utlopp i Atlantiska hafvet, samt Aude, Hérault och Var, som flyta till Medelhafvet, samt 29 små bäcken. Af de stora flodområdena höra Seines och Loires uteslutande Garonnes till allra största delen till F., af Rhône och Saônes är större delen fransk, medan af Rhens, Escauts blott en liten del — hufvudsakligen Meuse — med bifloder — är fransk. På stora sträckor äro floderna segelbara eller åtminstone flottbara; 141 floder angifvas tillhöra någon af dessa grupper med en sammanlagd längd af 8,387 km. De segelbara floderna ha en längd af 7,230 km. F:s längsta flod är Loire (omkr. 1,000 km.). Rörande floderna se f. ö. de särskilda uppslagsorden. Landets lyckliga nivåförhållanden ha gjort det möjligt att genomdraga det med ett storartadt nät af kanaler (se sp. 1120). Samfärdsmedel, inalles närmare 5,000 km. genom hvilket vattenförbindelse finnes mellan de olika landsdelarna; många af dessa kanaler äro anlagda för att göra floderna segelbara.

Klimat, växt- och djurvärld. F:s läge i södra hälften af Europa och vid Atlantiska hafvet gifver det ett i det stora mildt och gynnsamt klimat: öfverallt utom på de högsta bergen och i några kustrakter är sommarvärmerna tillräckliga för att bringa vindruivan till mognad, men uppnå dock endast i en liten del af södern för någon längre tid en besvärande höjd. Å andra sidan är vintern, ehuru mild, dock nog tydligt framträdande för att uppfryska människorna och skänka hvilatid åt växtvärlden. Då likväl äfven i trakten af Marseille och Montpellier köldperioder kunna inträffa, som mycket skada de här växande ömtåliga kulturväxterna, kunna icke dessa områden sägas ha de gynnsammaste klimatet, utan de västra och norra landskapen upprisa detta. Regnmängden är i allmänhet lagom, endast få trakter få alltför mycket eller alltför litet regn. De torra områdena äro

i ö. lämpade för sådan kultur, som icke kräver mycken fuktighet. Så alstra Champagnes torra kalkkullar den bästa vindruvfan. Till vissa ofördelaktiga sidor i F:s klimat äro människorna själfva skuld, hvilka genom att nedhugga skogarna beröfvat landet skydd mot vattnets förödelser, i det att detta utan hinder rinner utför höjderna, bortslitande åkerjorden, som föres ned i floderna, och bringar dessa till härjande öfversvämningar. Den varmaste delen af F. är Rivieran och slätten kring Perpignan, n. om Pyrenéerna. Årsmiddeltemperaturen är i Nizza 15,7°, i Perpignan 15,8°. Den mildaste vintern har Rivieran med 8,4° i jan. uti Nizza, Perpignan har något svalare vinter, Nîmes och Montpellier ännu svalare. Därför finnas klimatiska vinterstationer endast vid Rivieran, mellan Toulon och italienska gränsen. I Pau, som i jan. har blott 5,0°, gör luftens lugn vinterklimatet mycket angenämt. Julitemperaturen är i Nizza 23,9°, i Perpignan 24,1°, i Montpellier 24,3°. Kusten vid Atlantiska hafvet och Kanalen uppvisar större temperaturskillnader mellan vinter och sommar i sin södra del än i sin norra. Så har

	Jan.	Jul.	Året
Bordeaux.....	5,6°	20,6°	12,8°
Brest.....	6,8°	17,3°	11,7°
S:t Marie (Normandie).....	5,6°	17,2°	10,6°

Likaledes blir denna differens större i samma mån, som man aflägsnar sig från kusten. Paris, på ung. samma bredd som Brest, har i jan. +2°, i juli +18,5° och årsmedium 10,5°, Lyon, omkr. 1 grad nordligare än Bordeaux, har i jan. +2,4°, juli 21,5°, årsmedium 11,5°. Särdeles mild är vintern i Brest, där man under en fjortonårig iakttagelseperiod endast en gång observerat ett absolut minimum af -7,4°. I Paris kan däremot kölden ibland vara bitande och termometern sjunka ända till -25°. De höga bergstrakterna ha ett sträfft klimat. Somrarna äro svala, vintrarna kalla på höjderna, medan i dalarna sommarhettan kan vara tryckande och under vintern temperaturen lägre än uppe på bergen, enär den kalla luften sjunker ned i dalen. I Clermont har man t. ex. haft -15,6°, samtidigt med att på det närbelägna Puy-de-Dôme termometern visade +4,7°. De absoluta extremerna äro i Clermont 18° och -23°, på Puy-de-Dôme 13° och -18°. Ett gynnsamt bergsklimat uppvisar Le Puy i öfre Loiredalen (713 m. ö. h.) med 0,8° i jan., 19,2° i juli och i årsmedium 9,6°. Norra och västra F. har öfvervägande västliga vindar, nämligen mer sydvästliga under vintern och mer nordvästliga under sommaren, hvilket medför, att kustområdet på sommaren blir än mer afvalnad, om vintern än mer uppvärmd af vinden. Däremot är Saône-Rhône-bäckenet i fråga om vindar beroende af Medelhafvet; där äro nordliga och sydliga vindar förhärskande, beroende på den olika luftfördelningen på hafvet och i det inre landet. Mest blåser här en merendels häftig nordan, den s. k. mistralen, som i Marseille blåser omkr. 175 dagar på året och ännu oftare i Arles och Montpellier. Nederbörden är i medeltal omkr. 600 mm. per år. Mycket stor nederbörd ha vissa bergstrakter, såsom västra delen af Vogeserna, Morvan, några dalar i Pyrenéerna (till 2,000 mm.), delar af det centrala högländet, där också en mångfald foder har sina källor, samt

Vivaraibergen, där den stiger till 2,000 mm. Hela F. med undantag af den nordvästra kustzonen har öfvervägande maj- och oktoberregn; äfven sept. och nov. äro regnrika, så att dessa tre höstmånader utgöra den viktigaste regntiden (jämte maj). I regel är den tidigare våren den torraste årstiden, utom i sydvästra F., som har ett tredje regnmaximum i mars och torra i juli. Bretagne och Normandie ha en sammanhängande regntid från okt. t. o. m. jan., medan april och juni där äro torrast. Snö faller öfverallt, men blir i Garonnebäckenet och vid Medelhafvet sällan länge liggande. I landets centrala delar och i de östra gränsbergen kunna däremot väldiga snömassor hopas under vintern, vid hvilkas smältning floderna ofta öfversvämma. J. F. N.

Flora. F:s läge och klimat äro sådana, att norra och södra Europas växtlighet uppträder i olika delar af landet. I södra F. möter Medelhafsfloran med sina ständigt gröna buskar och träd. Vid Nizza trifvas *Bambusa gracilis*, *Dracena*- och *Ficus*-arter, dadelpalmen — nordligast på hela jorden —, *Chamaerops*, *Cycas* o. s. v. Medelhafsfloran tränger uppför floddalarna och går t. ex. utefter Rhône delvis ända till Genève. Garonnebäckenets flora står nära norra Spaniens och karakteriseras genom uppträdande af den alltid gröna *Quercus Ilex*, som går upp ända till Bretagne; korkeken bildar vackra alléer i södra Gascogne, och kastanjen har stor ekonomisk betydelse i hela södra och mellersta F. De stora dynerna i les Landes började i slutet af 1700-talet planteras med strandtallen (*Pinus Pinaster* Sol.) och tillhöra nu F:s skogrikaste delar. Den västra kustens flora utmärkes genom atlantiska växter, såsom *Ulex europæus* och *nanus*, *Erica cinerea*, *Ilex Aquifolium*, delvis äfven af sydlandska. På centralplåtan äro vidsträckta områden ljunghedar eller mossar, i de lägre trakterna växa ek, bok, björk, barrträd och kastanjer; öfvan barrträdsregionen träffas saftiga gräsmarker med inblandade alpina arter. En alpin flora finnes också i de östra gränsbergen från Alperna till Vogeserna, rikast utvecklad i de förra. Norra F. tillhör eljest den mellaneuropeiska löfträdszonen, bland hvars träd särskildt boken är framträdande. (G. L.-m.)

Faunan, som i äldre tider varit synnerligen rik, har numera ej mycket af intresse att uppvisa. De stora rofdjuren äro mestadels utrotade, utom vargen, som ännu är ganska talrik i många departement; björnen träffas i Pyrenéerna och i Alperna; räfven finns öfverallt; äfven gräflingar och mårddarter äro ej sällsynta. Mer egendomliga djurtyper äro genetten l. ginstkatten, murmeldjuret och bäfvern samt desmannäbbmussen (*Myogale pyrenaica*). Harar och kaniner äro allmänna, liksom rådjuren. Vildsvinet huserar ännu i de tätare skogarna. Fåglarna äro desamma som i det öfriga mellersta Europa. Lifliga flyttfågelsträck gå öfver F., där fåglarna ofta hänsynslöst dödas. Förutom den vanliga huggormen förekomma två viperaarter (*Vipera aspis* och *ammodytes*). I södra F. finnes geckon, införd från Pyreniska halvön. Vattendragen äro rika på de vanliga sötvattensfiskarna; vid kusterna fångas bl. a. sardiner och ostron, och ostronodlingen är en viktig näringsgren. (L.-e.)

Befolkningsförhållanden. Inom området för det nuv. F. lefde 1800 en folkmängd af 26,900,000 personer; vid 1906 års folkräkning upp-

gick landets invånarantal till 39,252,267. Under de fem tjuguarperioderna af 19:e seklet utgjorde Europas årliga folkkökning i ordning 6,28, 8,28, 6,00, 8,00 och 9,47 pro mille; för F. utgöra motsvarande tal resp. 5,47, 5,88, 3,88, 2,42 och 1,80 — alltså en ständigt fortgående nedsättning af tillväxten, hvilken sedan flera årtionden tillbaka är den lägsta i Europa, om man endast fransör Irland. 1800 inneslöt F., inom sina nuv. gränser, 14,38 proc. af Europas folkmängd, af var den folkrikaste stormakten näst Ryssland; numera eger F. blott 9,85 proc. af Europas folkmängd och är den minsta stormakten näst Italien. Orsakerna till dessa betydande förändringar är den ringa *nativiteten* i F. Vid midten af 18:e seklet uppgifves de föddes antal i F. ha uppgått till vid pass 37 per år och tusen inv. Under 19:e seklets fem tjuguarperioder utgjorde födelsetalet i ordning 32,8, 29,7, 26,7, 25,8 och 23,0 pro mille; numera har det sjunkit till föga öfver 20. I vissa departement, i synnerhet i Normandie och omkring Garonne, är födelsetalet ännu vida lägre, ända ned till endast 14 pro mille. Till jämförelse må anföras, att siffran i våra dagar är för Europas öfriga romanska folk 33, för de germanska 31 och för de slaviska 45, samt att intet folk ännu nått en så låg *dödssiffra* som 14 pro mille. Ett födelsetal af sistnämnda storlek innebär alltså nästan med naturöndgänglighet ett utdöende. — Blott i Bretagne samt ett eller annat industridistrikt, t. ex. det till stor del af belgier beboddä dep. Nord, är den naturliga tillväxten ännu af någon större omfattning. I våra dagars Europa öfverstiger de föddes antal antalet afdöda med 11 å 12 per år och tusen inv. och har betydligt ökat sedan hundra år tillbaka, då siffran besteg sig blott till omkr. 7 pro mille. I F. har öfverskottet under de fem tjuguarperioderna utgjort resp. 5,0, 4,8, 2,8, 2,2 och 1,2 pro mille, och är med dödlighetsöfverskottet förekomma allt oftare. Frånräknas Bretagne och den talrika främlingsbefolkningen, kan födelseöfverskottet redan nu sägas ha i det närmaste upphört. Många departement ha haft dödlighetsöfverskott i flera årtionden, numera stigande ända till 4 å 5 pro mille årligen. Dep. Orne i Normandie egde för hundra år sedan 400,000 inv., nu åter föga mer än 300,000, endast genom underskottet af födelser. — En jämförelse mellan talen här öfvan för den verkliga och för den organiska folkkökningen visar, att F. under hela århundradet haft öfverskott af *inflyttning*. Härigenom skapas så småningom en ny folkindividualitet, i mån som det rent franska elementet kommer att försvinna. Det låga födelsetalet i F. beror ej af ringa äktenskapsfrekvens, utan af ringa fruktsamhet. Mot hvarje tusental hustrur, yngre än fyrtiofem år, svara i det germanska Europa 280 äkta födelser årligen; F:s siffra utgjorde under 1860-talet 210, men numera endast 160 å 170 (i vissa kvarter af Paris 70 å 80). Denna låga fruktsamhet är åtminstone delvis frivillig ("tvåbarnssystem") och innebär då ett uttryck för de ekonomiska synpunkternas öfvervägande herravälde — ett för det franska folket utmärkande drag. — Bland öfriga för födelseförhållandena karakteristiska drag må nämnas ett under äldre tiden ovanligt stort gosseöfverskott bland de födde, hvilket numera ersatts af ett ovanligt ringa sådant, vidare ett rätt högt antal oäkta födelser, talrika dödfödselar (i synnerhet bland oäkta barn) samt ett ringa antal flerbörder. *Äktenskapsfrekven-*

sen är normalt hög och har icke förminskats under det sista århundradet. Männen gifta sig i allmänhet ganska sent (ej synnerligen tidigare än i Sverige), men välja helst unga hustrur — såsom annars bland de romanska folken. Från kvinnornas synpunkt blir härigenom giftmålsfrekvensen mycket hög i de unga åldrarna. — *Dödligheten* var länge jämförelsevis ganska ringa — betydligt mindre än t. ex. i Tyskland, om än ej så låg som i de skandinaviska länderna och England. Men de senaste årtiondenas starka nedsättning af döds-siffran i flertalet af Europas länder har i F. gifvit sig endast svagt till känna, så att dess nuv. dödstal (19 å 20 per år och tusen inv.) endast är medelmåttigt gynnsamt, från allmän västeuropeisk synpunkt. Dödligheten bland späda barn är afvenledes ung. normal, men i vissa trakter (Paris och Medelhafskusten) mycket hög, i all synnerhet bland barn af oäkta börd. Tuberkulosen är i Frankrike ovanligt starkt utbredd, i synnerhet inom stadsbefolkningen. Själmordsfrekvensen är mycket hög. Med hänsyn till befolkningens *fördelning* må anmärkas, att befolkningstätheten (73 per kvkm.) är förvånande ringa i förhållande till landets naturliga rikedom. Den öfverträffas ej blott vida af Tysklands, utan till och med af Schweiz' (!). Störst är i F. befolkningstätheten i norra delen af landet (i dep. Nord ej mindre än 328); i Alptrakterna sjunker den till 15 å 20. Proportionen mellan *könen* har under mansåldrar föga afvikit från liktalighet, tills senaste folkräkningar plötsligt visat ett betydande kvinnöfverskott (1,033 kvinnor mot 1,000 män). *Åldersfördelningen* är af utprägladt stationär typ. I stället för att, normalt, åldern 0—15 år bör vara dubbelt talrikare än åldern 50—*w*, äro talen här resp. 270 pro mille och 222 — alltså ej långt från liktalighet. Synnerligen talrikt är åldern 50—65 år representerad, ett starkt hinder för det ungdomliga elementet att göra sig gällande i samhället och härigenom, förmodligen, en orsak till det ofvan påpekade jämförelsevis sena ingäendet af äktenskapen. All folkkökning kommer i våra dagars F. *stüdderna* till godo. Stadsfolkmängden omfattade år 1861 omkr. 29 proc. af det hela, numera öfver 41 proc. Sistnämnda siffra är dock *lägre* än det västeuropeiska medeltalet, och framför allt kan F. ej längre sägas i någon högre grad vara ett *stora städernas* land. I städer med öfver 50,000 inv. bo i F. endast 19 proc. af folkmängden, mot i Tyskland 22 och i England 48 proc. Paris håller på att öfverflygla af Berlin; hvilken staden skall anses vara större, beror nu endast på huru vidsträckt man drager förstädsrayonen. Flera franska städer, äfven bland de större (t. ex. Lyon, Bordeaux, Lille, Rouen, Toulouse m. fl.), ha redan öfvergått till samma stagnation af inbyggjarantale, som utmärker landet i dess helhet. Detta gäller t. o. m. en del af de moderna industristäderna, t. ex. Roubaix och St-Etienne. G. S.—g.

Af 36,192 kommuner 1901 hade mer än hälften eller 18,471 kommuner mindre än 500 inv., 9,836 en folkmängd af 501—1,000, 5,183 1,001—2,000 inv. och 1,300 2,001—3,000 inv., hvaremot 37 hade öfver 50,000 inv. och af dessa 15 (1876 endast 9) öfver 100,000 inv. Paris hade 1906 2,763,393 inv., Marseille 517,498, Lyon 472,114, Bordeaux 251,947, Lille 205,602, Toulouse 149,438, St-Etienne 146,788, Nizza 134,232, Nantes 133,247,

Le Havre 132,430, Roubaix 121,017, Rouen 118,459, Reims 109,859, Nancy 110,570 och Toulon 103,549. — 1901 voro 1,033,871 utlänningar bosatta i F.; talrikast representerade voro italienare 330,465, belgier 323,390, tyskar 89,772, spanjorer 80,425 och schweizare 72,042. Dessutom funnos 221,784 naturaliserade fransmän.

Materiell kultur. F:s näringslif eger en mångsidighet, som icke öfverträffas af något annat land med samma areal. F. är ett af jordens fruktbärande spannmåls- och trädgårdsländer och dess yppersta vinland, och det har dessutom i sin södra del möjlighet för odling af sådana sydfruktar som oliver, apelsiner och mulbär. Dess berg äro icke fattiga på malmer och stenkol, om än dessa produkter icke finnas i tillräcklig mängd för landets behof, dess kuster och floder möjliggöra inkomstgivande sjöfart och fiske. Dock utnyttjas icke alla dessa inkomstkällor fullt så, som möjligt vore; särskildt torde detta gälla om jordbruk och handel.

Jordbruket är landets viktigaste näring, det sysselsätter nära hälften af befolkningen (45,7 proc.) och är den solida grunden till landets välmåga. I allmänhet är F:s jord fruktbar och väl odlad; dock har den franske bonden icke fullt följt med de nya framstegen på detta område, utan följer ofta ännu föråldrade metoder och använder föråldrade jordbruksredskap. Likväl ändras alltmer detta förhållande dels genom statens kloka ingripande, dels genom bildande af kooperativa föreningar; 1905 funnos 1,063 jordbrukskreditföreningar (*sociétés de crédit agricole*). Den fruktbärande delen af landet utgörå Sommes och Seines flodområden, Loires, Garonnes och Rhônes dalar samt Vendées marsk-länder. De ofruktbaraste äro, utom Alpernas, Cevennernas, Centralplatåns och Pyrenéernas högre delar, de torra kalkfalten i Champagne pouilleuse, Les Landes, Sologne och Rhônedeltat. All den odlade jorden omfattar (1901) 28,5 mill. har, d. v. s. 53,8 proc. af hela arealen, därtill komma naturligt äng 5,82 mill. har (11,1 proc.) och skog 9,95 mill. har (17,8 proc.). Improduktiv jord är endast 9,5 mill. har (17,8 proc.). — Af hela jordområdet egde 1892 staten öfver 1 mill. har, departementen 6,513 har, kommunerna 4,62 mill. har, offentliga anstalter 381,598 har, medan öfver 45 mill. har voro privategendom. Den mindre jordegendomen är i F. förhållande. 1892 funnos 5,7 mill. odlingslägenheter, hvaraf 2,24 mill. omfattade en yta af intill 1 har, 1,8 mill. en yta af 1—5 har, 788,299 en sådan af 5—10 har, 429,407 af 10—20 har, 189,664 af 20—30 har, 92,047 af 30—40 har och 138,671 en yta af öfver 40 har. Men på dessa egendomar af öfver 40 har kommo 45 proc. af hela landets areal. Af kulturarealen odlades 52,8 proc. af egarna, 36,8 proc. af arrendatorer (*fermiers*), särskildt i de norra och östra departementen, samt 10,8 proc. af hälftenbrukare (*métayers*), särskildt i det centrala F., hvilka i aföning erhålla hälften af bruttoafkastningen. Af den odlade jorden voro 1896—1900 i medeltal 6,8 mill. har besädda med hvete (1904 6,8 mill. har), 1,5 mill. har med råg (1904 1,8 mill. har), 818,000 har med korn (1904 704,000 har), 3,8 mill. har med hafre (1904 3,8 mill. har), 566,000 har med majs (1904 590,000 har) och 1,8 mill. har med potatis (1904 1,8 mill. har). Skörden af hvete, som är den hufvudsakliga brödfödan, var i medeltal 1896—

1900 89 mill. deciton (1904 88,4 mill. dt.), af råg 15,8 mill. dt. (1904 15 mill. dt.), af korn 9,8 mill. dt. (1904 9,2 mill. dt.), af hafre 42,8 mill. dt. (1904 42 mill. dt) och af majs 6,7 mill. dt. (1904 6,7 mill. dt.). Värdet af 1904 års skörd af ofvannämnda fem sädeslag beräknas officiellt till 2,810 mill. frcs. Minst odlas hvete i Medelhafs- och alpedepartementen; i de förra är majs hufvudsåden, råg odlas (men i aftagande) mest på centralplatån, korn och hafre förekomma mest i de norra och mellersta delarna, bohvete i Bretagne. Odlingen af potatis har på senare tiden mycket tilltagit. — Produktionen af spannmål täcker icke behöfvat, utan landet måste importera (1905 till ett värde af 151,7 mill. francs). — De viktigaste industriväxterna med deras skördekvantitet voro år 1904: sockerbeter 44 mill. dt. (hufvudsakligen i de norra departementen, 1905: 76,8 mill. dt.), andra betor 163,8 mill. dt., humle 35,170 dt. (i dep. Nord, Côte-d'Or, Meurthe-et-Moselle), tobak 170,850 dt. (i 22 dep., särskildt i Dordogne), lin 238,000 dt. tågor och 154,000 dt. frö (hufvudsakligen i de norra och nordvästra dep., men aftagande), hampa 159,260 dt. tågor och 95,600 dt. frö (mest i dep. Maine-et-Loire och Sarthe), raps 527,500 dt. (i synnerhet i Seine-inférieure och Calvados). Dock importerades af lin 1904 530,300 dt. och af hampa 231,500 dt. Af handelsväxter odlas f. ö. cikoria, koriander, senap (Dijon), spansk peppar, sodaväxter, tryffel (i dep. Dordogne, "Périgueux-tryffel", Corrèze, Lot, Aveyron), champinjoner (i mellersta och sydliga dep.) m. fl. Trädgårdssodling och produktion af frukt och grönsaker stå i F. mycket högt, i synnerhet i Paris' omgifningar. De franska bordsfrukterna äro mycket fina, särskildt persikor och plommon; af de senare skördades 1904 1,2 mill. dt. I Cevenerna, Pyrenéerna och på Corsica odlas ädelkastanjen (1904 3,8 mill. dt.), i de södra dep. valnötsträd (1904 1 mill. dt.). De viktigaste frukterna äro dock äpplen och päron (1904 65,8 mill. dt.), af hvilka produceras cider, särskildt i Normandie (ciderproduktionen var 1904 40,1 mill. hl., men 1905 blott 4,8 mill. hl.). I Provence produceras utmärkt olja; i mellersta och nedre Rhône-dalen utgör råsilkesproduktion en hufvudgren af jordbruket, ehuru den icke täcker industriens behof. Vid Medelhafskusten träffas slutligen sydfruktar, särskildt apelsiner och citroner. Af bordsfrukter exporterade F. 1904 för 40,8 mill. frcs.

Vinodling. F. står i fråga om vinodling främst bland alla jordens länder icke blott kvantitativt, utan äfven hvad kvaliteten angår. Enligt Strabon infördes denna odling af fokeerna, när de grundlade Massilia (omkr. 600 f. Kr.). På Cäsars tid producerades här ett utmärkt vin, och de romerske författarna Martialis och Ausonius prisade det galliska vinet; kejsarna Aurelianus och Antoninerna inlade stora förtjänster om vinodlingen på Côte d'Or, och denna trakts ädlaste vin heter än i dag Romanée. Endast 10 dep. äro utan vinodling, hvars norra gräns markeras ung. af en linje från Loires mynning öfver Paris åt n. ö. De centrala och södra trakterna äro de viktigaste vinområdena. De franska vinerna äro enastående i sin mångfald. De växa på de mest olika jordmåner, på torf och sand, på Champagnes krita, Auvergues basalt, Côte d'Ors jurakalk. I Gironde, det berömdaste af alla franska vindistrikt, kan man få se druvorna växa bredvid

hvarandra på tertiär lermärgel, på diluvialsand och på alluvialsumpbildningar, och öfver allt bära vinstockarna utmärkta, fastän naturligtvis till smaken afvikande druivor. Allra mest berömda äro de viner, som växa i Médoc och Grave i det gamla landskapet Bordelais (Bordeauxviner), i Bourgogne och i Champagne. Man har en statistik öfver vinodlingen sedan 1789, då den med vinrankor planterade ytan var 15,677 kvkm. Småningom ökades odlingen, som 1875 nådde sitt maximum, 23,961 kvkm. yta och 78,2 mill. hl. vin i produktion. Men sedan kom ett hårdt bakslag, förorsakadt af vinlusen (*Phylloxera*) härjningar. För att bekämpa denna insekt planterades den hårdigare amerikanska vinrankan. Men under tiden sjönk produktionen ända till 24 mill. hl. (1889). Sedermera har den åter stigit. 1906 var vinområdet nära 17,000 kvkm. och produktionen 52 mill. hl. Emedan de konstgjorda vinerna nedtrycka priserna (och af andra skäl), har den ekonomiska ställningen i vindepartementen, särskildt i södra F., småningom blifvit mycket dålig och framkallade 1907 t. o. m. svåra oroligheter bland befolkningen, som fordrade stränga lagar mot tillverkningen af konstgjorda viner. — En myckenhet billiga utländska viner importeras årligen för att efter särskild behandling säljas såsom franska, hvilket också nedpressar priset på de verkligt inhemska vinerna. 1904 steg denna import till öfver 6,7 mill. hl. eller till 5,1 mill. hl. mera än hela exporten, som utgjorde 1,6 mill. hl. Värdet af exporten var likvärd 210,1 mill. francs, men af importen blott 160,2 mill. francs.

Boskapsskötsel. F. har 5,6 mill. har naturliga ängar, och af den odlade jorden äro 4,7 mill. har besädda med foderväxter. Största delen af de förra finnes i Normandie och de nedre bergstrakterna i Auvergne och Lothringen. De hedar och stäpper (*pâtures* och *pâtis*), som användas till beten, ligga h. o. h. i söderns bergstrakter. Ängslandet står i ett missförhållande till den odlade jorden, hvilket hänger samman därmed, att boskapsskötseln ej motsvarar landets konsumtion. Vid 1905 års slut uppgafs kreatursstocken till 3,1 mill. hästar, 14,3 mill. nötkreatur (därför 7,5 mill. kor), 17,8 mill. får, 1,47 mill. getter, 7,6 mill. svin samt 560,000 åsnor och mulor. Hästafveln står högst i norra och nordvästra F.; de mest skattade raserna äro hästar från Normandie (rid- och vagnshästar), percheroner, bretagner, ardennerhästar (dragdjur) samt hästar från Limousin, Flandern, Bourgogne, Morbihan och Calvados. Det finnes 21 stuterier. Centralplatser för hästhandeln äro Fécamp och Fauville-en-Caux. Åsnor och mulåsnor användas mest i de södra bergsdepartementen, men deras antal minskas. Boskapsskötseln drifves intensivast i de nordvästra departementen, i Jura, Vogeserna och centrala F., minst i de södra. Af smör och ost exporterades 1904 för 77,8 mill. francs (mot en import af 46,3 mill.), af djur infördes för 47,7 mill. francs. Färfäveln (stadd i aftagande) är starkast i östra Pyrenéerna, på Centralplatan, i Berry, Orléanais, Champagne och östra Picardie. Ullproduktionen steg 1900 till 57,7 mill. kg., mycket ull (2,2 mill. dt. 1904) och öfver 1 mill. får (mest från Algeriet) importeras årligen. Getter finnas hufvudsakligen i Rhôneäbäckenet och på Corsica. Fjäderfä, i synnerhet höns, hålles i stor mängd, och af ägg exporterades 1904 12,8 mill. kg., värde 16,8 mill. francs. Likaså spelar biskötseln en ekono-

misk roll (1900: 8,6 mill. kg. honing och 2,3 mill. kg. vax). Äfven kaniner hålles i stora mängder och utgöra ett vanligt näringsmedel. Om silkesodlingen är förr taladt. Kokongproduktionen steg 1905 till 8 mill. kg.

Fisket är af stor betydelse, särskildt hafsfisket vid de franska kusterna, vid Island, Newfoundland och i Nordsjön. Stockfiskfångsten, mest vid Newfoundland, drefs 1905 af 924 fartyg med besättning af 13,290 personer och gaf ett utbyte af 40,4 mill. kg.; dess hufvudorter äro Bordeaux och Dunkerque. Silfisket gaf s. å. 50,4 mill. kg., det drifves hufvudsakligen från Boulogne och Fécamp. Kustfisket afkastade 1900 11,8 mill. kg. stockfisk, 24,1 mill. kg. sill, 5,6 mill. kg. makrill, 40,2 mill. kg. sardiner, 57,8 mill. kg. annan fisk, vidare 54,7 mill. stycken ostron, 73,4 mill. hl. musslor, 1,7 mill. stycken hummer. Hela fisket hade s. å. ett sammanlagdt värde af 99,8 mill. francs. Fiskodling i stor stil förekommer flerstädes efter kusten, särskildt vid Arcachon, ön Oléron, i Marennens och Concarneau. Stor utbredning har ostronplanteringen vunnit; den afkastade 1900 18,1 mill. francs. Flodfiske lämnar framför allt föreller i bergstrakterna, gädda, ål, karp m. m.

Skogsskötsel. Blott 17,8 proc. af F:s yta är täckt med skog, omfattande en areal af 95,215 kvkm., hvaraf (1905) 11,524 egdes af staten, 19,377 af kommuner eller offentliga anstalter och 64,300 af enskilda. De skogrikaste departementen äro Landes, Gironde, Var, Côte-d'Or, Corsica, Vogeserna, Nièvre och Haute-Marne. F. måste importera en stor del af sitt behof af trävaror (1904 för 186,8 mill. francs).

Bergsbruk. 1904 funnos 1,494 inmutade grufvor och saltverk, men af dessa bearbetades endast 580, i hvilka voro sysselsatta 191,000 arbetare. Produktionen uppgick till 40,7 mill. ton, med ett värde på platsen af 514 mill. francs. Viktigast är järnmalm, hvaraf uppförades 6,2 mill. ton (därför i Meurthe-et-Moselle 5,9 mill. ton). Produktionen af tackjärn har ökat från 1,88 mill. ton 1888 till 2,9 mill. ton 1904. Införseln af järn och stål hade 1904 ett värde af 10,8 mill., utförseln af 46,3 mill. francs. Produktionen af andra metaller är tämligen obetydlig. 1901 producerades 14,067 kg. silver, 19,000 ton bly, 6,500 ton koppar, 22,000 ton zink, 1,650 ton nickel (af nykaledoniska malmer) och 1,500 ton aluminium. Stora mängder malmer måste årligen införas (1904 för 74,8 mill. francs). — På stenkol är F. rikt, och stenkolsreviren äro fördelade öfver hela landet. Viktigast är Valenciennesbäckenet i dep. Nord och Pas-de-Calais, som ger mer än hälften af hela produktionen; vidare märkes Centralplatan, där stenkol förekommer i flera mindre bäcken, såsom vid St. Etienne, Le-Creusot, Aubin, Commentry; äfven Alaisbäckenet, vid högländets sydöstra kant, är ett af hufvudreviren. Produktionen var 1904 34,8 mill. ton stenkol, antracit och brunkol med ett platsvärde af 554 mill. francs. För att täcka förbrukningen importeras stora massor (1904 13 mill. ton kol och koks, för 224,8 mill. francs). I stor mängd har F. värdefulla stenslag, tegel- och porslinslera samt gips. Salt vinnes ur saltsjöar och dammar vid kusten samt ur saltbergverk och ur saltkällor (i Pyrenéerna). 1904: 1,1 mill. ton, värde 18,8 mill. francs. Antalet

begagnade mineralkällor var 1891 1,257: 358 svavel-, 426 alkaliska, 140 järnhaltiga och 333 saliner.

Industri. Vid midten af 1600-talet blef F:s industri, tack vare Colbert, Europas förnämsta. Men Nantesiska ediktets återkallande (1685) medförde en kännbar tillbakagång, som ytterligare ökades genom de olyckliga krigen i slutet af Ludvig XIV:s regering. Under 1700-talet följde väl någon förbättring, men den bortspades af den stora revolutionen. (1789 hade F. 17,000 sidenväfstolar, 1793 blott 900.) Napoleon I:s kraftiga regering gaf ett nytt uppsving, men först efter 1815 kom franska industrien in i en lugn och säker utveckling, hvilken särskildt under Napoleon III blef så kraftig, att F. var det enda land, som på allvar kunde täffa med England. Kriget 1870—71 beröfvade F. ett af dess största industriområden, Elsass, och från denna tid har Tyskland ryckt förbi F. i industriellt afseende. Nu står F. efter endast detta land och England; fortfarande intager F. första platsen i de industrier, där smak är af större betydelse, såsom konsthandverk, modevaror o. d. I och för sig är också den franska industrien stadd i utveckling; det bästa beviset härpå är den ökade användningen af ångmaskiner. 1840 var deras antal (i industrien) 2,591 om 34,000 hästkrafter, 1870 27,088 om 336,000 hkr och 1904 78,597 om 2,17 mill. hkr (fördelade på 60,350 anläggningar). Dessutom använde järnvägsdriften 6,8 mill. och handelsflottan 1,14 mill. hkr. 1901 arbetade i industri och handtverk 5,8 mill. personer. — Staten utför den i kulturländerna numera vanliga tillsynen öfver sundhetsförhållandena i fabriker, åtgärder till förebyggande af olycksfall, användning af kvinnor och barn i arbetet o. s. v. Genom fackskolor af olika slag söker den utbilda yrkeskickligheten och konstsmaken. Härvid biträda *Chambres consultatives des arts et manufactures* (48). Centralförvaltningen ligger hos handelsministeriet, vid hvars sida står *Conseil supérieur du travail* och ett verk för arbetsstatistik (*Office du travail*). Med arbetsförmedling syssla arbetsbörserna i Paris och andra stora industricentra (1905 114); för att bilägga tvister på detta område finnas *Conseils de prud'hommes* (124). — Af F:s hela import 1905 voro 60 proc. råvaror och af dess hela export 50 proc. fabriksvaror, som visa industriens betydelse för landet. F:s viktigaste industrigen är *textilindustrin*, hvars produkter också utgöra hufvuddelen af dess export af industrialster. I sidentillverkning öfverträffar F. alla andra länder, och den inhemska produktionen af råsilke (ärligen omkr. 470,000 kg.) kan ej fylla behovet, utan en införsel af omkr. 15 mill. kg. är nödvändig. Hufvudsätet för sidenindustrin är Lyon med ett årligt produktionsvärde af omkr. 500 mill. frcs. Andra viktiga sidenplatser äro S:t Étienne (band), Nîmes, Alais och Paris. Ylleindustrin har sitt hufvudsäte i de norra departementen (Nord, Marne, Ardennes, Aisne, Somme, Seine-inférieure och Eure samt i Paris). Sedan, Elbeuf och Louviers äro berömda för sina kläder, Lille, Roubaix, Tourcoing, Reims, Amiens och Paris för sina spinnerier och sin tillverkning af kamgarntyger, flanel, mohair, alpaka m. m.; berömda mattor och gobelänger tillverkas i Paris och Beauvais. — Bomullsindustrin blomstrar särskildt i de norra departementen och i Vogeserna. De viktiga

gaste industristäderna äro Rouen ("F:s Manchester"), Paris, Amiens, Senones, S:t Quentin. — Linneindustrin bedrivs hufvudsakligen i de norra departementen, där Lille, Valenciennes och Cambrai producera tyger samt Valenciennes och Alençon äro berömda för sina spetsar. Juteindustrin har sitt centrum i Dunkerque. Äfven konfektionsindustrin samt tillverkningen af modevaror äro storartade; här står Paris främst. — *Metallindustrin* står väl efter Englands och Tysklands, men är dock af stor betydhet. De stora stål- och järnverken ligga mest i de trakter, som ha tillgång på stenkol, såsom i dep. Meurthe-et-Moselle, Nord, Saône-et-Loire samt Loire. De viktigaste fabriksorterna äro S:t Étienne och Creusot, vidare Lyon, Paris, Rouen, Nevers. Vapentillverkning af alla slag förekommer i Paris, S:t Étienne, Passy, knifvar och kirurgiska instrument tillverkas i Nogent, Thiers, Paris, Caen, bronsvaror i Paris, guld- och bijouterivaror likaledes i Paris. Urtillverkningen har sina hufvudcentra i Franche-Comté (Besançon; fickur), Paris (pendelur) och Savoie. *Pappersindustrin*, en af de mest storartade i världen, har öfver 500 fabriker och ett produktionsvärde af 120 mill. frcs. De största fabrikena finnas i Annonay, Limoges, Lille, Angoulême och Grenoble. *Läderfabrikationen* producerar de bästa lackerade läder, marokäng och handskskinn i världen; dess hufvudorter äro Paris, Blois, Annonay, Choisy, Pont-Audemer; i handsktillverkning komma Paris, Grenoble och Niort främst. F. exporterar mer lädervaror än något annat land i Europa. — Högst står likaledes tillverkningen af *ler- och glasvaror*. F. står främst i produktion af dekorerad porslin (nationalfabriken i Sévres och en mängd enskilda fabriker, särskildt i Paris, i Haute-Vienne, Loiret, Cher, Gironde); fajans och majolika tillverkas bl. a. i Paris, Beauvais, Choisy-le-Roi, Gien, glasvaror i Paris och de norra departementen (speglar i S:t Gobin, kristallglas i Paris och Baccarat). Inalles finnas omkr. 500 fabriker för ler- och porslinsvaror med 26,000 arbetare och en årlig produktion af 80 mill. frcs samt 165 glasbruk (1901) med 25,000 arbetare och 73,8 mill. frcs i tillverkning. — *Möbelindustrin* i Paris och Bordeaux är också betydlig. — I stor mängd produceras *kemiska fabrikat*, hvaribland må framhållas parfym (Paris), tvål (Marseille) och oljor (i de södra departementen). 1905—06 funnos 292 *betsockerfabriker*, mest i departementen Aisne, Nord, Somme, Pas-de-Calais och Oise, med 42,300 regelbundet sysselsatta arbetare och en produktion af nära 1 mill. ton raffineradt socker. — *Ölproduktionen* vinner allt större utbredning (1900 8,623 bryggerier och 2,48 mill. hl. öl). — *Tobaksfabrikationen* är statsmonopol och bedrivs i 21 stora fabriker. — Världsberömda *äro franskt brännvin* och *franska likörer*: konjak, anisett (Bordeaux), munklikör (Fécamp), absint (Pontarlier). Den förr bedrifna tillverkningen af chartrös i klostret la grande Chartreuse nära Grenoble har nu öfvertagits af staten, sedan munkarna flyttat öfver till Spanien.

H a n d e l. F. är ett af jordens förnämsta handelsländer. Inrikeshandeln befordras genom ett vidsträckt kanalsystem, goda vägar och ett synnerligen skiickligt planlagt järnvägsnät. — 1892 öfvergick F. till ett starkt protektionistiskt tullsystem. Tabellen lämnar en öfersikt af värdet (i mill. frcs)

af F:s såväl samfärdade införsel och utförsel (*commerce général*) som och af dess införsel för egen förbrukning och utförsel af egna produkter och af inom landet förädlade utländska råämnen (*commerce spécial*) under femårsperioden 1901—05.

År	Commerce général		Commerce spécial	
	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel
1901	5,606, ₂	5,219, ₇	4,369, ₂	4,012, ₈
1902	5,698, ₆	5,597, ₀	4,394, ₀	4,252, ₂
1903	6,079, ₅	5,577, ₅	4,801, ₂	4,252, ₃
1904	5,721, ₅	5,744, ₅	4,502, ₃	4,451, ₀
1905	6,061, ₅	6,302, ₃	4,778, ₈	4,866, ₈
1906			5,229, ₄	5,043, ₆

Sjöhandeln är vida större än trafiken öfver landgränserna. Så gingo 1905 af införseln 68,₃ proc. och af utförseln 62,₃ proc. af värdet af hela varuutbytet sjövägen. Delar man de varor, som utgöra föremål för omsättning med utlandet, i de tre kategorierna: näringsämnen, råvaror för industrien och fabriksalster, så föllo 1906 på näringsämnena af importvärdet 18,₂, af exportvärdet 14,₆ proc.; på råvaror af importvärdet 63,₈ och af exportvärdet 27,₁ proc. samt på fabriksalster af importvärdet 18 proc. och af exportvärdet 58,₈ proc. De betydligaste in- och utförselvarorna voro 1905 (i mill. frcs) införsel: ull (446), bomull (311,₄), råsilke (267,₂), stenkol (217,₈), oljefrön (192,₈), trävaror (166,₈), hudar, skinn och pälsverk (179,₇), vin (108,₈); utförsel: sidentyger (275), råull och garn (250,₂), läder, läderarbeten, skinn och pälsvaror (338,₃), ylletyger (193,₄), vin (227,₈), bomullstyger (154,₆), Parisartiklar (213,₈), silke (148,₃) och konfektionsvaror (145,₂). Handeln med Storbritannien är lifigast, omfattande (1905) 593 mill. frcs import och 1,256 mill. frcs export; därefter följa Belgien och Tyskland i fråga om export, Förenta staterna och Tyskland i fråga om import. Värdet af Sveriges import från F. uppgifves 1905 till 15,₈ mill. kr. och af dess export till F. till 29,₈ mill. kr. Våra viktigaste importvaror därför voro oljekakor (4,₉ mill. kr.), vin (1,₄ mill. kr.) och brännvin samt sprit (1,₂ mill. kr.); de förmåsta exportvarorna till F. voro trävaror (20,₅ mill. kr.), trämassa (4,₂ mill. kr.) och metaller (3 mill. kr.).

Den franska handelsflottan, den femte i ordningen bland de handlande nationernas flottor (efter Storbritannien, Förenta staterna, Tyskland och Norge), räknade vid 1905 års början 16,514 fartyg, om 1,349,327 ton (därför 1,457 ångfartyg, om 696,059 ton). Den åtnjuter understöd af staten i form af premier; genom lagen af 30 jan. 1893 och senare beviljas sjöfartspremier, premier för byggnad och ombyggnad af oceanfartyg samt för byggnad af nya ångmaskiner och ångpannor (i 1907 års stat tillsammans 40,₇ mill. frcs). Skeppsfarten på utlandet och kolonierna 1904 visar sig af följ. tabell:

	Ingående		Utgående	
	Antal	Ton	Antal	Ton
Franska fartyg	8,407	5,153,259	8,641	5,363,046
Fremmande do	20,105	14,825,219	20,380	15,003,974
Summa	28,512	19,978,478	29,021	20,367,020

De betydligaste franska hamnarna äro (med afseende å sammanlagda värdet af in- och utförsel) 1905, i mill. frcs: Marseille (2,220), Le Havre (1,987), Paris (1,071), Dunkerque (870), Bordeaux (685) och Boulogne (437).

I fråga om samfärdsmedel är F. synnerligen väl lottadt. Af vattenvägar hade det 1905 13,763 km., hvaraf på segelbara floder kommo 8,826 km. (verkligt använda 6,725 km.) och på kanaler 4,937 km. (använda 4,852). De förmåsta kanalerna äro: Canal de l'Oureq (108 km.), längs Marne, Somme-kanalen (156 km.), som förenar S:t Quentin-kanalen (93 km.) med hafvet, Marne—Rhen-kanalen (317 km.), af hvilka 210 km. i Frankrike) som går från Marne, vid Vitry öfver Moselle till Rhen (nedanför Strassburg), Bourgogne-kanalen (242 km.), från Yonne till Saône (vid S:t Jean-de-Lozne), Nivernais-kanalen (178 km.), från Yonne (vid Auxerre) till Loire (vid Decize), Loing-kanalen (57 km.), som börjar vid Loings inföde i Seine och delar sig vid Montargis i två kanaler: Briare-kanalen (59 km.) till Loire (vid Briare) och Orléans-kanalen (74 km.) till Loire vid Combleux, ofvanför Orléans, Ost-kanalen (Canal de l'Est), från Meuse till Saône (445 km.), Canal-du-centre (121 km.), från Saône vid Châlon till Loire vid Digoign, Beaucaire-kanalen (78 km.), från Rhône vid Beaucaire till Aigues-Mortes, fortsatt af Canal-des-Etangs ända till Cette, där den förenar sig med Canal-du-midi, Rhône—Rhen-kanalen (363 km., däraf på franskt område 186 km.), från Saône vid S:t Symphorien utefter Doubs till Ille, Canal-du-midi (242 km.), från Garonne vid Toulouse till Medelhafvet i étang de Thau, hvilken kustsjö utfaller vid Cette, Roanne-kanalen (56 km.), utefter Loires västra strand från Roanne till Digoign, Canal latéral de Loire (219 km.), från Digoign till Briare, en fortsättning af den föregående, Berrykanalen (191 km.), från Loire vid Marseille-les-Aubigny till Cher vid S:t Amand, medan en annan arm går öfver Bourges till Cher nedanför Vierzon (inklusive denna arm 263 km.), Nantes—Brest-kanalen (360 km.), från Loires biflod Erdre genom mellersta Bretagne till Châteaulin vid Aulne, hvarifrån denna flod är segelbar till Brestviken, Blavet-kanalen (60 km.), som förenar staden Lorient med Nantes—Brest-kanalen samt Ille-et-Rance-kanalen (85 km.), från Vilaine vid Rennes utför Ille till Ranceviken. Då Vilaine är segelbar redan ofvan Rennes, åstadkommes genom denna kanal en vattenväg från Engelska kanalen till Atlantiska hafvet. — Sjöfarten på alla vattenvägar omfattade 1905 5,085 mill. tonkilometer (däraf 2,176 på floder och 2,909 på kanaler). — Landsvägarna äro antingen statsvägar (*routes nationales*), departementsvägar (*routes départementales*) eller sockenvägar (*chemins vicinaux*). De förstnämnda underhållas h. o. h. af staten; departementsvägarna af departementen; chemins vicinaux, som lyda under inrikesministeriet, underhållas af kommunerna eller om de äro af större vikt, af departementet. De förstnämnda utgjorde vid slutet af 1904 38,170 km., de senare vid slutet af 1903: departementsvägarna 15,519 km. och sockenvägar "af allmänt intresse" 239,455 km.

Det franska järnvägsnätet är det bäst genomtänkt och centraliserade i Europa. Från Paris utlöpa huvudlinjerna till gränserna och viktigare hamnplatser; dessa äro på flerfaldigt sätt förenade med hvarandra

nom koncentriskas banlinjer, så att man med skäl förfört det franska bannätet med ett spindelnät. Den första linje, som byggdes, var Andrézieux—St dienne—Lyonbanan (1828), hvilken till 1832 begränsade hästar som drifkraft. 1837 öppnades linjen Paris—St Germain. Ännu 1842 var linjelängden 599 km., och först med detta år började, kan man säga, järnvägsbygget på allvar. 31 dec. 1905 trafikerades inalles 46,700 km., däraf 39,820 km. hufvudlinjer och 6,880 km. lokalbanor. Till första delen egas banorna af bolag; vid slutet af 1903 voro endast 2,916 km. statsbanor. Emellertid komma de sex stora bolagens linjer att kostnadsfritt tillfalla staten vid olika tider mellan 1950 och 1960. Hufvudbanorna tillhöra nu sex stora bolag (banlängerna äfve 31 dec. 1903): Nordbanbolaget (3,766 km.), Östbanbolaget (4,908 km.), Västbanbolaget (3,846 km.), Orléansbanbolaget (7,348 km.), Medelstansbanbolaget (9,272 km.), Sydbanbolaget (3,706 km.); dessutom finnas flera mindre järnvägsbolag. Samtliga inkomster af järnvägarna stego 1903 till 1,504,5 mill. frcs, utgifterna till 799,1 mill., nettohöllningen till 705,4 mill. frcs eller 18,038 frcs per km. Äfven spårvägslinjerna (den första Louvre—Évres 1854) ha under senare år utvecklat sig raskt; slutet af 1903 funnos 3,895 km. sådana banor. — Post och telegraf, hvilka lyda under samma förvaltning, räknade 1905 12,206 postanstalter, 2,625 stats- och 3,735 privata telegrafanstalter, 64,468 km. telegraflinjer och 610,921 km. trådlängd. Telefonnätet hade 150,385 apparater och 556,608 km. i trådlängd. — Befordrade blefvo inalles 1,174,3 mill. bref, 88,3 mill. brefkort och 3,303 mill. trycksaker, vidare penningförsändelser till ett angifvet värde af 7,467,3 mill. frcs samt 5,3 mill. telegrafdepescher. Den gemensamma inkomstsiffran steg 1904 till 313,3 mill. frcs, utgifterna till 245,3 mill. frcs.

Banker och kreditanstalter. Den 1800 årättade Banque de France är landets enda sedeltgifvande bank (sedelutgifningsrättens maximum 5,3 milliarder frcs). Andra mera betydande bankanstalter med deras inbetalda grundkapital äro Crédit Foncier (170,3 mill. frcs), Crédit Lyonnais (200 mill.), Comptoir national d'escompte de Paris (150 mill.), Caisse générale de crédit industriel et commercial (100 mill.), Société générale pour favoriser le développement de commerce et de l'industrie (300 mill.), Crédit mobilier (40 mill.). Sparkassorna caisses d'épargne voro vid 1904 års slut 550 (med 4,461 filialer) med 7,4 mill. mötböcker, af hvilka 600 voro insatta 3,246 mill. frcs, dessutom Caisse nationale d'épargne (motsv. Postsparbanken), med 3,3 mill. insättare, hvilka hade en behållning af 1,187 mill. frcs.

Mått- och viktsystem är det 1795 införda metersystemet, som nu antagits i de flesta länder (se Metersystemet). Vid dess införande fastställdes de nya måttens förhållande till de äldre så, att 1 toise (à 6 pieds du roi, à 12 pouces) = 949,03631 mm., 1 lieue (25 lieues på 1 grad) = 4,452,263 m., 1 boisseau à 16 litrons = 13,0083 l., 1 pinte à 4 pots à 2 pintes = 7,40604 l., 1 livre poids de Marc à 16 onces à 8 gros = 489,5068 gr. — 1 onneau-métrique (millier) är 10 quintaux-métr. à 100 kg.

Myntväsen. Genom lag af 28 mars 1803

blef ett mynt, innehållande 5 gr. silfver af 0,900 finhet myntenhet under namnet *franc*, delad i 100 centimes. Den motsvarar i svenskt mynt 71,5 öre. Med vissa andra stater är en myntkonvention (se d. o.) ingången. Se vidare *Franc*.

Finanser. F:s statsinkomster äro af följande olika slag (storleken uppgifves enligt budgeten för 1907). 1. Direkta skatter (*contributions directes*). Dit räknas grund- och huskatten (*contribution foncière*, från 1791) 198,3 mill. frcs, mobiliarskatten (från 1791) 103 mill. frcs, dörr- och fönsterskatten (från 1798) 67 mill. frcs; yrkesskatten (*contribution des patentes*, från 1791) 140,2 mill. frcs; tillsammans 509,3 mill. frcs. 2. *Taxes spéciales assimilées aux contributions directes*: skatter på jord under "mainmorte" (se d. o.) 12,3 mill. frcs, grufavgifter 5,9 mill. frcs, afgifter för justering af mått och vikter 3,3 mill. frcs, skatt på hästar och vagnar 15,7 mill. frcs samt några andra afgifter; inalles 44 mill. frcs. 3. Inkomster från statsdomänerna (hvilkas kapitalvärde beräknas till 3,800 mill. frcs) 57,3 mill. frcs. 4. Indirekta skatter (*impôts et revenus indirects*). Dessa utgöras af inregistreringsavgifter 629,3 mill. frcs, stämpelavgifter 197,3 mill. frcs, börsskatter 7,7 mill. frcs, skatter på inkomst af lös egendom 85,3 mill. frcs, tullar 445,3 mill. frcs, konsumtionsskatter (på spirituosa drycker, salt m. m.) 592,3 mill. frcs, sockerskatten 141,3 mill. frcs; tills. indirekta skatter 2,100,3 mill. frcs. 5. Inkomster af monopol och af statens industriella verksamhet, däraf för tillverkning af tändstickor och krut 52,3 mill. frcs, tobaksvaror 450,3 mill. frcs, post- samt telegraf- och telefonmedel 318,4 mill. frcs, diverse annan verksamhet (myntregale, järnvägsmedel m. m.) 20,4 mill. frcs; inalles 841,7 mill. frcs. 6. Diverse och tillfälliga inkomster 278,3 mill. frcs. Hela inkomstbudgeten steg alltså 1906 till 3,832,3 mill. frcs.

Af statsutgifterna märkas i första rummet räntor på och amortering af statsskuden (1,233,3 mill. frcs), utgifter för presidenten (1,3 mill. frcs) och nationalförsamlingen (18,1 mill. frcs), inalles 19,3 mill. frcs, öfriga utgifter under finansministeriet 304,7 mill. frcs, under justitieministeriet 38,7 mill. frcs, under utrikesministeriet 19,1 mill. frcs, under inrikesministeriet 104 mill. frcs, under krigsministeriet 780 mill. frcs, under marinministeriet 312,3 mill. frcs, under ministeriet för den allmänna undervisningen (261,4) och de sköna konsterna (17,46) och kult (0,31), tills. 279,3 mill. frcs, under handels- och industriministeriet 56,3 mill. frcs, under kolonialministeriet 109,3 mill. frcs, under jordbruksministeriet 45,3 mill. frcs, under ministeriet för offentliga arbeten, post och telegraf 232,4 mill. frcs. Hela utgiftssumman 3,833,3 mill. frcs. — Statsskuden, som mestadels upptagits i form af perpetuella räntor, var vid 1907 års början 30,35 milliarder frcs, den största skuld någon stat egt. — Till dessa siffror komma departementens budgeter (med omkr. 351 mill. i inkomster och utgifter och en skuldsumma af omkr. 570 mill. frcs år 1903) samt kommunernas (med omkr. 847 mill. frcs inkomster 1905, däraf Paris' 331 mill., samt 816 mill. utgifter); kommunernas skulder vid 1904 års slut uppgingo till 3,992,3 mill. frcs (däraf 2,425 mill. komma på Paris). J. F. N.

Undervisningsväsendet fick sin nuva-

rande organisation 1808 och har sedermera närmare ordnats genom en mängd lagar. I spetsen för det-samma står "ministern för allmänna undervisningen och sköna konsterna". Vid ministerns sida och under hans presidium fungerar ett högre undervisningsråd (*Conseil supérieur de l'instruction publique*), som enligt lag af 27 febr. 1880 består af 5 medlemmar af Institut de France, 9 af presidenten utnämnda personer, 40 lärare vid allmänna läroverk af olika stadier, utsedda af sina kolleger, samt 4 representanter för enskilda läroanstalter (äfvän kvinnor äro valbara) och sammanträder minst två gånger om året, men af hvilket ett permanent utskott biträder ministern ständigt och förbereder de ärenden, som föreläggas rådet. Detta är ej blott rådgifvande, utan dömer äfvän som överdomstol öfver lärare. I samband med denna öfverstyrelse stå *inspecteurs généraux*, som ha att inspektera alla undervisningsanstalter i landet. Hela F. med Algeriet är deladt i 17 undervisningsdistrikt (*académies*); i spetsen för hvart och ett står en chef (*recteur*), biträdd af lika många *inspecteurs d'académie*, som det finnes departement inom distriktet (utom dep. Nord, som har 2, och dep. Seine, som har 8); dessutom finnes ett antal folkskolinspektörer, vanligen en för hvarje arrondissement. I hvarje distrikts hufvudort fungerar, under "recteur" som ordförande, ett råd (*conseil académique*), bestående af ofvannämnda "inspecteurs d'académie", fakultets-, lycée- och collegelärare, två "conseillers généraux" och två "conseillers municipaux" samt ett par af ministern utsedda lärare vid enskilda läroanstalter, och inom hvarje departement en folkskolestyrelse (*conseil départemental*) under prefektens presidium.

Den allmänna undervisningen delas i tre grader: *l'enseignement primaire*, som omfattar folkskolorna, *l'enseignement secondaire*, de allmänna läroverken, och *l'enseignement supérieur*, högskolorna (*facultés*) och fakultäroverken. Folkskolebildningen var i F. länge försummad. Genom lag 28 juni 1833 ålades hvarje kommun att uppehålla åtminstone en folkskola och hvarje departement en normalskola; genom lag 15 mars 1850 ålades hvarje kommun med minst 800 inv. (efter 1867 500) att ha en flickskola. Sedan 1878 har folkskoleväsendet utvecklats högst betydligt och omkr. 1 milliard frcs utgifvits för folkskolehus. Lagen 9 aug. 1879 ålade hvarje departement att hålla två seminarier för utbildning af folkskol-lärare och -lärarinnor (1905 funnos resp. 83 och 82). Och två högre normalskolor för utbildning af lärarkrafter vid dessa seminarier inrättades, i St Cloud och Fontenay-aux-Roses; men först genom lagen 16 juni 1881 blef primärundervisningen kostnadsfri och genom lag 28 mars 1882 obligatorisk för 6—13 års barn. Lagen 30 okt. 1886 bestämde, att alla lärare skola vara lekmän, påbjud småbarnsskolor (*écoles maternelles*), fastställde undervisningsplan och ställde alla skolor under statens uppsikt. Genom tillämpning af föreningslagen 1 juli 1901 stängdes en stor mängd skolor, som leddes af andliga. Småskolor (*classes enfantines*) förbereda för de egentliga folkskolorna (*écoles primaires*), och ofvanpå dessa finnas fortsättningskolor (*cours complémentaires*, 1-årig kurs, och *écoles primaires supérieures*, 2—4-årig kurs, de sistnämnda afsedda för dem, som ämnä egnä sig åt yrken eller handel). Kurser för äldre gifvas också om afnarna af folkskolornas lärare, därjämte och

företrädesvis i de större städerna kurser och föreläsningar med eller utan bidrag af kommunerna. Kostnaden för den offentliga primärundervisningen var i F. 1877 89,5 mill. frcs (däraf för staten 22 mill. 1897 i F. och Algeriet 200 mill. (däraf för staten 130), 1904 voro statens utgifter 172 mill. Officiell uppgift, att af 321,243 inskrifna 1903 12,31 voro okända med afseende på kunskaper och att de öfriga kunde 11,749 (3,7 proc.) hvarken läsa eller skrifa, 3,280 (1,06 proc.) endast läsa, 29,02 (9,4 proc.) både läsa och skrifa, 253,654 (82,25 proc.) fått fullständig folkskolebildning, 4,935 (1,54 proc.) fått afgångsbetyg från folkskolan och 6,25 (2,04 proc.) aflagt studentexamen.

Sekundärundervisningen, som reglerades genom lagen 15 mars 1850 och senast genom förordningar af 31 maj 1902, meddelas för gossar vid *lycées* som helt och hållet äro statens, och *collèges (communaux)*, som tillhöra kommunerna, men hvilka lärare aflönas till hälften af staten, som också nämner dem. Antalet offentliga lycées var 1876 8 med 40,995 lärj., 1906 110 (med 60,347 lärj., antalet collèges resp. 252 (38,236) och 228 (35,214). Fransedt en "division préparatoire" på 2 år och en "division élémentaire" på 1 år, varar kursen dem 7 år: 4 år i "premier cycle" och 3 i "second cycle", den förra fördelad på en klassisk och en real linje. I den förra linjen läses latin obligatoriskt i de båda lägsta klasserna ("sixième" och "cinquième"), i de båda följ. därjämte grekiska, men valfritt. Den andra cykeln, hvars klasser kallas "seconde", "première" och "philosophie" eller "mathématiques", är delad på 4 linjer: 1. latin med grekiska, 2. latin jämte lefvande språk med utförligt, 3. latin jämte naturvetenskaper, 4. lefvande språk och naturvetenskaper (utan latin, hvilken linje är en fortsättning af förra cykelns real linje och till hvilken icke-grekerna äfvän kunna öfvergå. Förr var flertalet lärjungar interner (i ackorderade i skolan), men dessa utgöra nu mindretalet. Därjämte finnas enskilda läroverk, men staten fördrar garantier för fullgod undervisning (lärarna måste vara "licenciés" och ha lärardiplom) och inspekterar dem. De få i regel ej heller kallas lycées eller collèges. 1876 funnos 494 af lekmän och 309 af andliga ledda enskilda läroverk med sammanlagt omkr. 78,000 lärj., 1906 resp. 25 och 283 med 55,136 lärj. Religionsundervisning meddelas utom läroorden. Efter genomgång af förra cykeln erhålla lärjungarna ett "certifikat" jämte betyg af lärarna, men mogenhetsexamen ("baccalauréat") afläggas vid en fakultet (se nedan) inför dess lärare. Motsvarande undervisning för flickor meddelas enl. lagen 21 dec. 1880 vid lycées, collèges och enskilda läroanstalter, med i allmänhet 5—6-åriga kurser, och dessa läroverk stå under samma inspektion som gossläroverken. 1906 funnos i F. 46 lycées med 15,969 lärj. och (med Algeriet) 57 collèges med 9,739 lärj. Lärarinnornas utbildning vid normalskolan i Sèvres, lärarna vid *École normale supérieure* i Paris.

Högre undervisning meddelas af staten vid universiteten (*facultés*) och specialskolor, af enskilda vid privata fakulteter och skolor. Den högre undervisningens frihet fastslogs genom lagen 12 juni 1875, modifierad genom den af 18 mars 1880, som förbehöll statsfakulteterna uteslutande rätt att med-

hela lärdomsgrader. Enligt lagen 10 juli 1896 kunna flera fakulteter inom samma stad förenas till ett universitet. Stora kostnader ha af stat och kommun de senare årtiondena nedlagts på högskolebyggnader, lärar- och lärjungeantalet har flerdubblats. Fakulteterna äro af 4 slag: 13 juridiska (i Paris, Aix, Bordeaux, Caen, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Poitiers, Rennes, Toulouse), 7 medicinska (Paris, Bordeaux, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Toulouse), 15 naturvetenskapliga (*facultés des sciences*: Paris, Besançon, Bordeaux, Caen, Clermont, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Marseille, Montpellier, Nancy, Poitiers, Rennes, Toulouse) samt 15 *facultés des lettres* (motsvarande den humanistiska sektionen inom de svenska universitetens filosofiska fakultet) i samma städer som de förra,utom i Marseille, och därjämte i Aix. Dessutom 2 förberedande medicinska och farmaceutiska skolor, 6 farmaceutiska högskolor (*écoles supérieures de pharmacie*), i Paris, Montpellier och Nancy, samt *écoles de plein exercice de médecine et de pharmacie*, i Marseille, Nantes och Rennes. Våren 1907 voro alla dessa läroanstalter besökta af 38,197 studerande, däraf nära hälften (15,551) vid de juridiska fakulteterna. — Fria fakulteter finnas i Paris (katolskt institut, med 3 fakulteter), i Angers 4 fakulteter och landbruksläroverk), Lille (6: teologi, juridik, medicin och farmaci, sciences, lettres, socialstatvetenskaplig fakultet), Lyon (4 fakulteter), Marseille (juridik), Nantes (juridik), Toulouse katolskt institut med 3 fakulteter), dessutom i Paris ett stort institut, *Ecole libre des sciences politiques* (se Boutmy). — Fakulteterna både meddela undervisning (åt såväl manliga som kvinnliga lärungar), anställa examina och utdela lärdomsgrader, hvilka i hvarje fakultet äro "licence" och "doctorat",utom i den medicinska, som utdelar endast doktorsgrad. Andra högre läroanstalter och institutioner under undervisningsministeriet äro: *Collège de France* (se d. o.), *Muséum d'histoire naturelle* (se d. o.), *Ecole pratique des hautes études* (se d. o.), *Ecole normale supérieure* (se d. o.), *Ecole des chartes* (se Arkivvetenskap), *Ecole spéciale des langues orientales vivantes* (grundad 1795, för nygrekiska, rumäniska, slaviska och en mängd asiatiska språk, Öst-Asiens historia, geografi, kultur o. s. v.), *Ecole du Louvre* (se d. o.), *Ecole nationale et spéciale des beaux-arts* (se d. o.), *Ecole nationale des arts décoratifs* (grundad 1767), *Conservatoire national de musique et de déclamation* (inrättadt 1793), *Bureau des longitudes* (se d. o.), observatorierna i Paris och landsorten samt franska skolorna i Aten, Rom, Kairo (se Arkivvetenskap), Egyptologi och Indo-Kina och en skola för Marokko.

Under andra ministerier lyda bl. a. följande fack- och tekniska läroanstalter: *Conservatoire national des arts et métiers* (se d. o.), *Ecole centrale des arts et manufactures* (se Polytekniska skolor), *Ecole des hautes études commerciales* och 12 handelshögskolor, alla under handels- och industriministeriet; *Institut national agronomique* i Paris, veterinärskolor i Alfort, Lyon och Toulouse, skogsskolan i Nancy, landbruksskolor i Grignon, Rennes, Montpellier, 38 praktiska landbruksskolor, trädgårdsskola i Versailles, *Ecole des industries agricoles* i Douai m. m., alla under jordbruksministeriet; *Ecole polytechnique* (se Polytekniska sko-

lor), *Ecole supérieure de guerre*, *Ecole spéciale militaire*, i St Cyr, för infanteriofficerare, *Ecole de l'artillerie et du génie*, i Fontainebleau, *Ecole de cavalerie*, i Saumur, m. fl., under krigsministeriet; *Ecole supérieure de marine*, i Paris, *Ecole navale*, i Brest, under marinministeriet; *Ecole nationale supérieure des mines*, *Ecole nationale des ponts et chaussées* m. fl., under arbetsministeriet; *Ecole coloniale* i Paris, under kolonialministeriet. Bland lärda sällskap intager *Institut de France* (se d. o.) främsta rummet. Wbg.

Religion. I F. finnes ingen statskyrka, ej heller sedan 11 dec. 1906 något af staten erkändt religionssamfund. Förut voro af staten erkända följande kyrkosamfund: det romersk-katolska, det protestantiska (lutheraner och reformerta) samt det mosaiska, hvilka och staten tillförsäkrade ekonomiskt underhåll (1905 37,5 mill. frs; af departement och kommuner 7,5 mill. frs), men detta upphörde enligt lagen 9 dec. 1905, som skilde kyrkan från staten och gaf medlemmar af alla kyrkosamfund rätt att bilda föreningar för offentlig gudstjänst (kulturföreningar, *associations cultuelles*) utan understöd af vare sig stat, departement eller kommun. Andliga af mer än 45 års ålder och 25 års tjänst berättigades till pension och öfriga till ersättningar under 4—8 år, såvida de underkastade sig skilsmässolagen. Alla byggnader för offentlig gudstjänst och prästerskapets bostäder överlämnades, efter verkställd inventering, till kulturföreningarna, de förra för så lång tid som resp. kulturförening eger bestånd, de senare endast tills vidare. Lagen 2 jan. 1907 bestämde bl. a. att, där kulturförening ej bildats, kyrkorna med sin inredning fortfarande få disponeras af prästerskapet för gudstjänsts hållande, men tillhöra staten, departementet eller kommunen, öfriga kyrkliga byggnader, såsom boställen och seminariebyggnader, öfvergå genast i statens, departementets eller kommunens ego för att af dem användas efter behag. Antalet olika trosbekännare beräknades för 1900 vara 38,146,000 katoliker (däri inräknade äfven de 7,7 mill., som vid folkräkningen 1881, den sista, som tog hänsyn till religionsbekännelserna, vägrade att angifva någon religion), 720,000 protestanter, 55,000 judar och 41,000 andra. — Det katolska F. (utom Algeriet och kolonierna) var före 1906 deladt i 17 ärkebiskopstift och dessa i 67 biskopstift. De förra voro: Paris, Aix med Arles och Embrun, Albi, Auch, Avignon, Besançon, Bordeaux, Bourges, Cambrai, Chambéry, Lyon och Vienne, Reims, Rennes, Rouen, Sens och Auxerre, Toulouse-Narbonne samt Tours. — I den reformerta kyrkan finnes ingen hierarki. Kyrkoherden (*pasteur*) utöfvar pastoralvården under medverkan af ett kyrkoråd (*conseil presbytéral*), som utses inom församlingen. Den reformerta kyrkan är indelad i omkr. 100 konsistorialdistrikt; konsistorierna (*consistoires*) bestå af ombud från de särskilda församlingarnas kyrkoråd jämte sockenprästerna. Öfver konsistorierna stå synoderna, tillfälliga sammankomster af ombud för pastorerna och konsistorierna. Högsta instansen i kyrkliga frågor tillkommer centralrådet (*Conseil central*) i Paris, hvilket består dels af präster, dels af lekmän. Den reformerta kyrkans bekännare finnas hufvudsakligen i Languedoc, Dauphiné och Franche-Comté. — Inom den lutherska kyrkan har likaledes

hvarje församling ett kyrkoråd. Församlingarna äro förenade till konsistorialdistrikt och dessa åter till två inspektionsområden (Paris och Montbéliard). *Les inspections* utgöra ett slags granskande och kontrollerande myndighet, som utövas af ett kollegium, bestående af en präst samt trenne lekmän. Högsta myndigheten är *Consistoire supérieur*, som sammanträder i Paris en gång om året; men förvaltningen tillkommer ett direktorium (*directoire*), som utnämner församlingarnas präster. Protestantisk-teologiska fakulteter finnas i Paris, för lutheraner och reformerta, samt i Montauban, för reformerta. — 1902 funnos 634 reformerta och 62 lutherska pasteurs. Högsta myndigheten inom den mosaiska församlingen tillkommer *Consistoire central* i Paris, som består af en öfverrabbin och ett antal lekmän. Öfverrabbinen utnämnes på listid af centralkonsistoriet samt ombud från de under centralkonsistoriet lydande *consistoires départementaux*. De sistnämnda medlemmar och församlingsrabbinerna väljas af församlingarna. Ett mosaiskt seminarium finnes i Paris. Rabbinernas antal var 1902 56. J. F. N.

Försvarsväsendet omdanades h. o. h. efter kriget med Tyskland 1870—71. Den nya armén fick sin form genom lagar af 1873—75 och byggdes på allmänna värnpliktens grund under sträfvan att uppdryva arméns styrka till högsta möjliga grad. Ständiga öknningar och ombildningar ha därpå blifvit följden, och särskildt var detta fallet under Freycinet's krigsministertid (1888—93). Grunden för arméns byggnad har blifvit omlagd genom 1905 års rekryteringslag, och såsom följer af denna väntas nya lagar om organisation, befordran o. d. — Högsta befälet öfver armén utövas af republikens president. Hans befallningar gå genom krigsministern, som har stor myndighet. Vid dennes sida står det 15 febr. 1903 rekonstituerade *Conseil supérieur de la guerre*, bestående af arméinspektörerna m. fl. högre officerare; under honom står ett omfångsrikt krigsministerium. För behandling af stora försvarsfrågor finnes sedan 1906 *Conseil supérieur de la défense nationale*, bestående af konseljpresidenten samt utrikes-, krigs-, marin-, finans- och kolonialministrarna, hvarjämte arméns och flottans generalstabchefer kunna tillkallas. — Armén utgöres af "gubernement" Paris och Lyon, 20 armékrår (af hvilka en, XIX:e, i Algeriet), 1 division i Tunisien och kavalleridivisioner, hvartill kommer en kolonialkår. Hvarje armékrå (utom VI:e och VII:e) utgöres af 2 infanteridivisioner (på 2 brigader om 2 regementen), 1 kavalleribrigad (med 1 dragon- och 1 chassouregemente), 1 artilleribrigad (med 2 regementen och 23 batterier), 1 genibataljon, 1 trängskvadron, egen generalstab och erforderlig förvaltningspersonal. VI:e och VII:e armékråerna ha hvardera 3 infanteridivisioner, 3 kavalleriregementen och flera batterier än öfriga krår. XIV:e och XV:e armékråerna ha utom vanligt artilleri 14 bergsbatterier. Dessutom finnas 30 fotjägerbataljoner och 18 fotartilleribataljoner. Kavalleridivisionerna räkna 2 eller 3 brigader (på 2 regementen) och 2 ridande batterier. XIX:e armékråen är delad i 3 divisioner, en i hvar af provinserna Alger, Oran och Constantine, och räknar 44 bataljoner, 40 skvadroner m. m. Enligt kaderlagen af 1893 med tillägg af 1897 består *infanteriet* af 145 regementen "subdivisionnaires" (med eget rekryteringsområde,

"subdivision") om 3 eller (numera endast ett mindre antal) 4 bataljoner (flera fjärde bataljoner på 2 kompanier), 18 regementen "régionals" på 4 bataljoner (alla bataljoner 4 kompanier), 30 fotjägerbataljoner (på 6 kompanier, 1 dock blott 4), 4 zuavregementen på 5 bataljoner och 2 depåkompanier, 5 bataljoner lätt afrikanskt infanteri (på 6 kompanier), 4 regementen algeriska tiralljörer (turkos) på 6 bataljoner och 1 depåkompani samt 2 främlingsregementen på 6 bataljoner och 2 depåkompanier; tillsammans (före fjärde bataljonernas påbörjade minskning) 685 bataljoner m. m. Kompaniets fredsstyrka utgöres af 3 officerare och föga mera än 100—110 man (vid tyska gränsen 4 officerare och 160—170 man), dess krigsstyrka af 4 officerare och 250 man. *Kavalleriet* utgöres af 13 kyrassär-, 31 dragon- och 21 chasseur-, 14 husarregementen, 6 regementen chassours d'Afrique och 4 spahis, tillsammans 8 regementen på 5 skvadroner, af hvilka 1 afsedd till depå. Skvadronen har i fred 6 officerare, 150 man och 141 hästar, i krig 7 officerare och 160 hästar. *Fältartilleriet* uppgår till 40 regementen med tillsammans 427 åkande, 52 ridande och 1 bergsbatterier (batteriet med 4 kanoner) samt dessutom 15 åkande batterier i Afrika. En ökning af antalet batterier är förestående liksom upprättandet af kulsprutsafdelningar. *Fotartilleriets* 18 för fåstningarna afsedda bataljoner ha tillsammans 113 batterier. *Genitrupperna* äro i freds tid förenade i 6 regementen med tillsammans 21 genibataljoner, 1 telegrafbataljon och 1 luftseglarbataljon hvartill kommer 1 järnvägsregemente på 3 bataljoner. Hvarje regemente har dessutom 1 kuskkompani. *Trängen* utgöres af 20 skvadroner på 3 kompanier, hvartill komma 12 kompanier i Afrika. Till allt detta komma disciplinkompanier, remonter, ryttare, artilleriärbetare och förvaltningsstrupper ordnade i kompanier, ett regemente sappeurs-pompier i Paris m. m. *Kolonialkåren* uppgår till 1 infanteridivisioner med 12 regementen och 3 bataljoner samt 3 artilleriregementen med 8 åkande, 18 fot- och 6 bergsbatterier (förutom i kolonierna förlagda afdelningar, hvilka delvis utgöras af infödingar under franskt befäl). Bakom dessa trupper i första linjen komma de 1893 bildade *reservtrupperna*, som bestå af 145 infanteriregementen på 3 bataljoner, 4 zuavregementen på 4 bataljoner, 32 jägarbataljoner, 38 kavalleriregementen på 3 skvadroner, 19 fältartilleriregementen på 12 batterier jämte fotartilleri, ingenjör- och trängtrupper, alla bildade af arméns reservs äldre årsklasser under befäl af dels aktiva, dels reservofficerare samt förenade i divisioner och möjligen armékrår. I tredje linjen slutligen komma *territorialarmétrier* trupper med 145 infanteriregementen, 10 zuavbataljoner samt öfriga vapen i mån af tillgång. Till dessa höra ytterligare den i kompanier eller bataljoner ordnade tull- och jägerpersonalen. Till armén räknas äfven *gendarmieriet*, hvilket, inberäknadt "garde republicaine" i Paris, uppgår till 27,000 man med 14,500 hästar (ingår icke i nedanstående styrkeuppgifter). — Arméns *fredsstyrka* upptogs för 1907 till 24,724 officerare, 6,300 civila militära tjänstemän, 575,516 man och 142,624 hästar. Att beräkna *krigsstyrkan* har sig icke lätt. Till fältarméns och reservtruppernas förligande sammanst 2 mill. utbildade soldater, till territorialarmén

1 mill. — För rekryteringen gäller rekryteringslagen af 21 mars 1905, enligt hvilken alla tjänstedugliga värnpliktiga utan undantag inkallas till tvåårig tjänstgöring. Efter denna tid tillhör manskapet under 11 år arméns reserv samt därefter 6 år territorialarmén och lika lång tid dennas reserv (för i tjänstgöring varande familjestöd betalar staten 75 centimes om dagen till familjen). Hvarje armékårs område utgör en "région" för rekryteringen och delas i 8 "subdivisions", af hvilka hvar och en lämnar rekryter och reservister till det infanteriregimentet, som för tillfället är eller skulle vara förlagdt inom detsamma (inom VI:e och XX:e armékärnarnas regioner motsvarar hvarje subdivision två regementen). Öfriga trupper rekryteras inom hela regionen. Subdivisionerna äro numererade från 1 till 144 i samma ordning som armékärnorna (XX:e kärnan har fått fyra områden från den VI:e), och n:r 145 har tillkommit i XV:e kärns region. Paris och Lyon äro delade hvardera mellan fyra armékärer, som stöta ihop i dessa städer. — *Underbefäl*, nämligen korporaler (vid beridna vapen "brigadjärer") och underofficerare, erhållas vid trupperna af därtill lämpligt manskap, företrädesvis af sådana, som förbundit sig kvarstå utöfver den lagstadgade tjänstgöringstiden ("rengagés"). Dessa erhålla högre aföning och särskild premie, som ökas med tjänstetiden, afvensom utsikt till civilanställning. Efter 15 tjänstår inträder pensionsrätt. *Officerare* erhållas dels (hittills till något mera än en tredjedel, framdeles till 55—68 proc.) af underofficerare, som tjänat sig upp och genomgått en 10—11 månaders kurs vid vissa militärskolor (S:t Maixent, Saumur, Versailles), dels af elever, utexaminerade från militärskolan i S:t Cyr (för infanteri och kavalleri) eller polytekniska skolan i Paris (för artilleri och geni) med tvåårig kurs, dock skola dessa numera ha gjort ett års militärtjänst. (Fråga är å bane att sammanslå de olika skolorna till en i S:t Cyr för infanteriet, en i Saumur för kavalleriet med lika kurs för alla elever.) All befördran sker inom hvarje vapenslag dels i tur, dels utom tur ("au choix") med ledning af uppgjorda befördringslistor. Efter 30 års tjänst äro officerare pensionsberättigade och vid vissa lefnadsår (53—65) skyldiga att afgå. För officers- och (under vissa villkor) underofficersöner finnes en undervisningsanstalt (Prytanée militaire) i La Flèche. Såsom *reservoofficerare* användas pensionerade officerare (krigstjänstskyldiga under fem år efter afskedet), afskedade officerare, som tillhöra reservens årsklasser, elever från polytekniska skolan eller vissa andra läroverk samt hittills enärsvilliga, i framtiden sådana lämpliga af manskapet, som undergått därtill afsedd utbildning, hvarjämte afskedade underofficerare kunna nämnas till reservofficerare. Betydlig brist finnes i det beräknade antalet. Territorialarméns officerare erhållas af reservofficerare efter öfvergång till territorialarmén samt af underofficerare, som därtill nämnas. *Generalstaben* (fr. *l'état-major*) består af särskildt kommanderade officerare, hvilka kvarstå "hors rang" vid sina regementen, men efter fyra års tjänst i staben måste för en tid af minst två år återgå till dem, såvida de icke äro generaler eller öfverstar eller "egna sig åt särskilda studier". I spetsen för generalstaben står en general med en *Comité consultatif*

vid sin sida. Generalstaben, hvars personal är mycket talrik, rekryteras af officerare, som genomgått *École supérieure de guerre* i Paris och därigenom förvärfvat sig "brévet d'état-major". *Generalstaben* (*l'état-major général*) räknar 110 divisions- och 220 brigadgeneraler samt åtskilliga generaler utan befäl. — *Beräpningen* utgöres, vid infanteriet, af det 1886 antagna och 1893 förbättrade Lebelgeväret med 8 mm. kaliber och fast magasin under pipan. Försök pågå med repetergewär med 6,7 mm. kaliber. Kavalleriet har Lebel-karbiner, sabel och (dragonerna) lans. Artilleriet har snabbskjutande kanoner af 7,5 cm. kaliber med rekyl i vapnet och enhetspatron. — *Beklädnad och utredning*. Infanteriet bär blå vapenrock eller den mellanblå syrtutformade kappan med röda epåletter, röda byxor och blå schakå med gula band. Jägarernas uniform är mörkblå med gula passpoaler och gröna epåletter. Kyrassiärer och dragoner ha stora blanka kaskar och blå vapenrock (kyrassiärerna ha aflagt kyrassen), husarer och chasseurs ljusblå attila med hvita eller svarta snören, och artilleriet samt trängen mörkblå attila med svarta snören. Schakå och röda byxor äro en för alla gemensam beklädnad. Försök pågå sedan flera år med persedlar af nytt snitt och ljusare färg. — För *remonteringen* är landet indeladt i 4 remonteringsområden; remontera dresseras vid 20 remontdepåer. I krigstid stå landets alla hästar till krigsstyrelsens förfogande. — I afseende på truppernas *utbildning* har mycket blifvit gjort under senaste årtionden. Årligen företagas stora fälttjänstövningar i obekant terräng, och i dessa deltaga vanligen halva antalet armékärer. Stundom förenas ända till 4—5 dylika till gemensamma öfningar. — Arméns *budget* var för 1907 uppförd med ett belopp af 780 mill. francs. C. O. N.

Det fasta försvaret. Sedan länge har F. underhållit en mängd fästningar dels vid kusten, dels vid gränserna hufvudsakligen i n. och ö., där Vauban under 1600-talets senare hälft anordnade en tredubbel gördel af fasta platser. Under kriget 1870—71 motsvarade dessa dock ej alla fransmännens förväntningar, hvarför ett förändradt system i det fasta försvaret började införas efter krigets slut; och till följd såväl häraf som af den ändrade gränsen mot Tyskland och af vapenteknikens framsteg måste storartade förstärkningsarbeten och nybyggnader utföras. Fästningarna vid belgiska och tyska gränserna utgöras numera af stora lägerfästningar, hvilkas förtögröddar äro sammansatta af särskilda starka positioner, som dock först på senare tid anordnats för försvar af minimibesättningar. Vid det neutrala Belgiens gräns ha nästan alla gamla fästningar slopts, men de vid inmarschvägarna liggande Lille och Maubeuge ha dock förstärkts. I öfriet till bakadrogs försvarsställningen omkr. 80 km. till Falaize de Champagne, där fästningarna La Fère, Laon och Reims bilda en enhetlig position. Vid gränsen mot Luxemburg har endast den lilla fästningen Longwy bibehållits. Däremot är gränsen mot Tyskland trots bristen på lämpliga afskärningar omsorgsfullt och väl skyddad, med undantag af sträckorna Longwy—Verdun (30 km.) och Toul—Épinal (50 km.). Hufvudstödpointerna utgöras i n., Côtes de Meuse och Meuselinjen, af Verdun och Toul, samt i s., Vogeserna och Mosellelinjen, af Épinal och Belfort. Mellanrummet mellan sistnämnda ort

och schweiziska gränsen skyddas af Montbéliardbefästningarna (Lisainelinjen) samt Lomontkedjan; och i det bakomliggande Franche-Comté har anordnats en stor fästningstriangel Langres-Dijon-Besançon, som mot ö. ansluter till Epinal och Belfort-Montbéliard. Schweiziska gränsen skyddas endast af Pontarlier, fort Rouse och l'Ecluse med det bakomliggande Besançon som reduit; men sedan Italien blef allieradt med Tyskland och Österrike-Ungern, har en mängd spärrfästningar anlagts i alla större alpdalar vid italienska gränsen, såsom Bourg St Maurice och Albertville i Iséredalen, Modane- och Chamousset-befästningarna i Arcadalen, Briançon med sina bergfort och Mont Dauphin i Durancedalen samt Tournoux och St Vincent i Ubayedalen. Bakomliggande huvudstödpunkt är Grenoble. I sjöalperna ha Colmars och Entreraux bibehållits, hvarjämte Nizza starkt befäst och vägen öfver Col di Tenda spärrats upp till Aution. Inre stora försvarscentra äro Paris i n. och Lyon i s. Vid spanska gränsen har man, tack vare Pyrenéernas oframkomlighet, kunnat nöja sig med flygelbefästningar: i v. Bayonne som huvudstödpunkt för Nivelinjen, hvars öfre ända skyddas af St Jean-Pied-de-Port, under det att Somport-vägen skyddas af fort Urdos; och i ö. fästet Mont Louis på Col de la Perche och fort Bellegarde på Col du Perthus. Som reduit tjänar Perpignan, och kustbanan spärras af Port Vendres och Collioure. — Norra kustronten bildas af Dunkerque, Calais, Le Havre och Cherbourg; vid Atlanten ligga ön Chausays befästningar, Brest med Ouessant, Lorient, anläggningarna på Belle-Isle, vid Loire och Garonnes mynningar samt mellan dem La Rochelle och Rochefort; vid Medelhafvet ligga Toulon och Antibes samt kustbefästningarna vid Cette och Marseille, äfvensom Bastia, Ajaccio och San Bonifacio å Corsica, Biceria i Tunisien samt Mers-el-Kebir vid Oran, Alger och Bône i Algeriet. För att samverkan mellan de maritima krafterna i Medelhafvet och Atlanten ostördt skall kunna ega rum, erfordras dock, att den föreslagna kanalen mellan Vizcayabukten och Golfe du Lion blir en verklighet. Tillsammans underhåller F. i Europa och norra Afrika 17 stora och omkr. 60 mindre fästningar och spärrfort, 5 primära maritima operationsbaser och omkr. 20 andra kustbefästningar eller tillsammans omkr. 100 fasta platser. — I kolonierna finnas 5 större befästa flottstationer: Saigon i Kochinkina, Diego Suarez på Madagaskar, Obok vid Röda hafvet, Dakar i Senegal, Fort de France på Martinique och Noumea i Nya Kaledonien samt såsom stödpunkter af 2:a ordningen Cap St Jacques i Kochinkina och Hongay i Port Courbet i Tonkin.

L. W:son M.

Orlogsfloflan är den största näst Storbritanniens, men har under de senaste åren icke utvecklats i sådan grad som åtskilliga andra, särskildt Förenta staternas och Tysklands, hvilka numera kunna anses nästan jämställda med F:s. Utgifterna för sjöförsvaret, som 1880 utgjorde 186 mill. frs., hade 1895 stigit till 270 och belöpa sig för 1907 till 312 mill. frs. S. å. egde franska flottan färdiga och under byggnad 40 slagskepp (af hvilka dock 17 äro gamla och mindre stridsdugliga, en del dessutom närmast hänförliga till kustförsvarsfartyg), 50 kryssare, 71 jagare, 8 avisofartyg, 322 torpedbåtar och 88 undervattensbåtar jämte en del öfnings- och

transportfartyg. Enligt marinminister Thomsons plan skall flottan 1920 bestå af 39 slagskepp, 20 pansarkryssare, 6 spaningsfartyg, 109 jagare, 170 torpedbåtar, 82 undervattensbåtar för offensiv tjänst och 49 för defensiv. — Den största svagheten hos flottans fartygsmateriel utgöres f. n. af den stora mängden olika typer, som ingå i densamma, m. a. o. bristande homogenitet. En stor del af ofvannämnda fartyg äro f. ö. mycket otidsenliga. — Flottans bemanning utgöres enl. lag 10 juni 1896 af 2,051 officerare och kadetter, 1,158 civilmilitära samt 49,828 underofficerare och menige.

H. W:son

Författning och förvaltning. F:s ännu gällande statsförfattning är bestämd genom lagen af 25 febr. 1875 ang. statsmaktens organisation, lagen af s. d. ang. senatens organisation, lagen af 16 juli s. å. ang. statsmaktens inbördes ställning och lagen af 22 juli 1876 ang. regeringens förflyttning till Paris från Versailles. Enligt dessa lagar är F. en republik, där suveräniteten, den högsta makten i samhället, hvarifrån alla ofriga utgå, "ligger hos folket". Denna sats, fastslagen genom "de mänskliga rättigheternas förklaring" (se *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*), är grunden för F:s statskicks alltsedan 1791. Den suveräna folkviljan utövas genom den sedan 1848 allmänna rösträtten. Röstberättigad är hvarje fransman, som fyllt 21 år och som icke begått någon straffvärd lagstridig handling, militärer och värnpliktiga under sin tjänstetid dock undantagna. Lagstiftande makten handhafvas af *senaten* (fr. *le sénat*) och *deputeradekammaren* (fr. *la chambre des députés*). Den förra består af 300 minst 40 år gamla medlemmar valda för 9 år (en tredjedel omväljes hvar tredje år) departementsvis (samt af kolonierna). Valen förrättas af ett elektorskollegium, bestående af departementets deputerade, medlemmarna af dess landsting (*conseil général*) och af dess arrondissementens sammanträdande kommunalråden, till ett antal beroende på vederbörande kommuners befolkning. 1875 utsågos af nationalförsamlingen 71 senatorer för lifstiden (fr. *sénateurs inamovibles*) af hvilka några få ännu lefva, men lagen af 9 dec. 1884 bestämde, att alla skulle väljas på 9 år. Hvar dep. väljer minst 2 med undantag a. dep. Haut-Rhin (Belfort), som väljer blott 1. *Deputeradekammaren* består af 589 medlemmar, valda för 4 år arrondissementensvis (med 1 representant för hvarje påbörjad 100,000-tal inv.) och i enmans valkretsar genom allmän, direkt och lika rösträtt med sluten omröstning samt oval. Valbar är hvarje valman, som fyllt 25 år. Bägge kamrarna bildas tillsammans *nationalförsamlingen* (fr. *l'Assemblée nationale*), som för vissa ändamål (presidentval etc.) sammanträder i Versailles. Kamrarnas vanliga sät är Paris (senatens i Palais de Luxembourg, deputeradekammarens i det gamla Palais Bourbon). De samlas utan kallelse hvar år andra tisdagen i jan., och den ordinarie sessionen varar minst 2 månader. Urtima sammanträde sker på presidentens särskilda kallelse. Han kan ajournera sammanträdena, dock högst på en månad och endast två gånger under samma session. Hvardera kammarer väljer sin talman (*président*) och 4 vice talmän (*vice-présidents*). I sina befogenheter äro de förbunden medt likställda inbördes, men finansfrågor skola

först afgöras af deputeradekammaren. Inga lagar få utfärdas utan samtycke af majoriteten i hvardera. Båda kamrarnas medlemmar åtnjuta ett årligt arvode af 15,000 frs. Den verkställande maktens representant är en af nationalförsamlingen för 7 år vald president (*président*), hvars mandat kan förnyas och som åtnjuter alla en konstitutionell monarks rättigheter. Han är oansvarig för sina handlingar, utom för högförräderi, kan gifva nåd och (med båda kamrarnas samtycke) amnesti, kan upplösa deputeradekammaren (med senatens samtycke) samt kan underhandla och sluta fördrag med främmande makter och (efter kamrarnas samtycke) förklara krig.

Presidenten biträdes vid statens förvaltning af 12 ministrar: justitie-, utrikes-, inrikes-, finans-, krigs-, sjö-, koloni-, undervisnings-, handels-, jordbruksministrarna samt ministrarna för de offentliga arbetena och för arbete och socialhygien (*travail et prévoyance sociale*), af hvilka en är konsejlpresident. Hvarje regeringshandling skall vara kontraserad af vederbörande ministrar. Ministrarna äro gemensamt ansvariga för regeringens allmänna politik och individuellt för sina egna handlingar. Deras (liksom presidentens) forum är senaten, konstituerad till *Haute cour de justice* (riksrätt). Anklagelse mot dem kan framställas endast af deputeradekammaren. De ega tillträde till kamrarnas förhandlingar och tagas vanligen ur folkrepresentationen. — Vid sidan af presidenten och ministären står *Conseil d'état* (se d. o.), där hvarje minister, vid frågor rörande hans departement, eger säte och stämma.

F., utom Algeriet, är deladt i 87 län l. departement (*départemens*), hvilkas underafdelningar äro arrondissement, kantoner och kommuner. I spetsen för departementsförvaltningen står en med ganska stor myndighet utrustad *prefekt* (*préfet*), som utnämnes af presidenten på förslag af inrikesministern. Vid hans sida stå två rådgivande församlingar: *conseil de préfecture*, som tillsättes af statschefen, och *conseil général*, som utses genom val. Det förre består i Paris af 8, i departementen af 4 eller 3, minst 25 år gamla medlemmar och intager till prefekten, som är dess ordförande, ungefär samma ställning som *Conseil d'état* till presidenten och ministrarna samt utöfvar liksom detta en viss domsrätt. Prefekten är skyldig att inhämta dess råd, men icke bunden af detsamma. *Conseil général* består af lika många, för sex år valda medlemmar, som det finnes kantonen i departementet. Detta råd, i åtskilliga afseenden jämförligt med det svenska landstinget, har att kontrollera prefektens handlingar och att besluta i en mängd frågor, som röra departementet. Det samlas två gånger årligen, första gången (i aug.) till högst en månads, andra gången (efter påsk) till högst fjorton dagars session. Generalrådet väljer årligen inom sig en "departementskommitté" (*commission départementale*) på minst 4 och högst 7 medlemmar, som sammanträder minst en gång i månaden och såsom generalrådets företrädare utöfvar en permanent kontroll, särskildt öfver departementets finansförvaltning. *Arrondissementet* (*l'arrondissement*) styres af en *underprefekt* (*sous-préfet*), så framt dess hufvudstad icke sammanfaller med departementets, då prefekten är dess styresman. Den förre har ungefär samma åligganden

som prefekten, hvars befallningar han har att utföra, och utnämnes, liksom denne, af regeringen. I arrondissementet finnes ett *conseil d'arrondissement*, som består af ett ombud för hvar kanton och är en endast rådgivande församling, utom i taxeringsfrågor, i hvilka det eger beslutanderätt. Det sammanträder minst en gång årligen (i aug.). *Kantonens* (*canton*) egentliga betydelse ligger däruti, att den bildar enhet vid valen och utskrifningarna samt i juridiskt hänseende; några bestämda kommunala inrättningar finnas ej i densamma. *Kommunens* (*commune*) styresman är *mären* (*maire*). Han väljes för en tid af fem år af municipalråden bland deras medlemmar och för samma tid som de själfva; mären i Paris' arrondissement angämnas af presidenten. Mären utför de order, som ministern eller prefekten gifver honom, och öfvervakar ordningen vid valen, utskrifningarna o. d. Han biträdes härvid af en eller flera *adjoints* (biträden). I hvarje kommun finnes ett *conseil municipal* (municipalråd), hvars medlemmars antal alltefter folkmängdens storlek växlar mellan 10 och 36 (i Paris 80) och som bildas genom val för 4 år. Det sammanträder fyra gånger om året, högst 14 dagar hvarje gång, men kan för en viss frågas behandling kallas till urtima möte, dock endast med prefektens eller underprefektens medgivande. Dess beslut skola i de flesta fall bekräftas af prefekten för att få gällande kraft. — I Paris skötas mären åligganden af Seineprefekten (*le préfet de la Seine*) och polisprefekten (*le préfet de police*). I hvar och ett af Paris' 20 arrondissement (rotar) finnes en mår, men denne har endast namnet gemensamt med kommunernas märer. Äfven i Lyon finnes en prefekt i st. f. mår. F:s *hufvudstad* är Paris. I F. är den civila jurisdiktionen i det närmaste skild från den kriminella. Den lägsta rättegångsinstansen bildar fredsdomaren (*jugé de paix*), en för hvarje kanton. Fredsdomarens uppgift är att söka förlika parterna, och intet mål får hänskjutas till högre rätt, utan att först ha behandlats af en fredsdomare. De första egentliga domstolarna för civilmål och vissa kriminalmål äro *tribunaux d'arrondissement* (l. *tribunaux de première instance*), en i hvar arrondissement. *Cours d'appel* (till antalet 26) äro öfverrätter, hvilka för olika måls behandling äro fördelade på flera, minst 3 afdelningar. Till dem vädjäs från *tribunaux d'arrondissement*. Den kriminella domsrätten ligger i första hand hos *tribunaux de simple police*. De få ej döma till högre straff än 5 dagars fängelse eller 15 francs' böter. De egentliga kriminalmålen afgöras af *cours d'assises*, som sammanträda minst en gång hvar tredje månad i departementens hufvudstäder. Vid dessa förekommer en jury på tolf personer. Slutligen gifves det särskilda handels-, förvaltnings- och krigsdomstolar. För att bland denna mängd af domstolar bevara enhet och likformighet i lagskippingen finnes en högsta domstol (*Cour de cassation*), som eger att, om den därtill finner skäl, annullera de domar, som de lägre rätterna afkunnat.

J. F. N. (E. A.-t.)

Kolonier. Redan på 1500-talet hade F. genom Verrazanos, Cartiers och Robervals resor till Nord-Amerika, Villeagagnons till Syd-Amerika samt genom Colignys bemödanden att grundlägga en koloni i S. Carolina sökt förvärfa sig ett kolonialvälde. Men

först under 1600-talet lyckades detta. I århundradets början grundlade Champlain o. a. Canada, senare och under den tid, då Colbert ledde F:s kolonialpolitik, höll F. på att gå förbi Europas öfriga stater på detta område. I Amerika utvidgades Canada genom djärft framträngande åt v., och Mississippibäckenet lades under franskt välde; både i den västindiska övärlden, på Senegambiens kust i Afrika och i Indien fingo fransmännen besittningar, som kunde ha blivit kärnan i ett kolonialt världsvälde. Men redan i slutet af Ludvig XIV:s regering börjar en tillbakagång, som under Ludvig XV blef än våldsamare. Genom frederna i Utrecht (1713) och i Paris (1763) blef F. nästan alldeles utdrifvet ur Nord-Amerika, under Sjuariga kriget gick England förbi det uti Indien samt frantog det Senegambien. Väl återfick F. detta land m. m. genom freden i Versailles (1783), men under de napoleonska krigen miste det åter nästan allt hvad det egde af kolonier till England. I freden i Paris 1814 lofvade detta land likväl att återlämna sina eröfringar för att på detta sätt underlätta den bourbonska restaurationen, och F. egde alltså efter denna fred Martinique och Guadeloupe samt hälften af S:t Martin i Västindien, S:t Pierre och Miquelon vid Newfoundland, Senegambien och Réunion (Bourbon) samt vissa rättigheter på Madagaskar i Afrika, vidare Mahé, Karikal, Pondichéri, Yanaon och Chandarnagar på Västra indiska halfön i Asien. En större utveckling fick det franska kolonialväldet först genom Algers eröfring 1830 och det därmed började besittningstagandet af Algeriet. Under Ludvig Filips regering besattes 1841—43 bl. a. nya områden i Väst-Afrika (Gabun etc.), 1842—47 i Oceanien (Tahiti, Tuamotu, Tubuai, Marquesas- och Mangarevaöarna), under Napoleon III förstorades Senegal och förvärfvades Kochinkina (1858—67), Nya Kaledonien (1853), och under den tredje republiken har området utvidgats med Tunisien, som ockuperades 1881, Tonkin (1885), protektoratet öfver Kambodja och Annam, intagandet af östra Siam. De franska besittningarna i Annam, Tonkin och angränsande trakter förenades 1887 till generalguvernementet Franska Indo-Kina (se d. o.). I främsta rummet har F. emellertid under senare år lagt ur sig stora delar af Afrika. Alltsedan 1878 ha fransmännen genom nästan oafbrutna expeditioner ifrån Senegambien steg för steg trängt fram till Niger, vidare till Tsadsjön och oaserna i det inre Sahara, och dessa områden ha förenats med de äldre besittningarna på Afrikas västra och norra kuster samt på Guineakusten, så att nu nästan hela nordvästra Afrika hör under det franska väldet (se Afrikas karta, bd I). Dessutom har det i andra delar af kontinenten grundlagt kolonien Franska Kongo samt Obok (1862—83) och eröfrat Madagaskar (1895), där det redan egde äldre anspråk. Däremot misslyckades Marchands försök att från v. flytta det franska väldet fram till Nilen (1899). — Grundvalen för kolonialförvaltningen bildar än i dag senatsbeslutet af 3 maj 1854, i hvilket endast mindre betydande ändringar gjorts. Den viktigaste är den, att Algeriet utbrutits ur det koloniala förvaltnings-systemet och nu förvaltas väsentligen såsom de franska departementen (se Algeriet) samt att i Borte Indien (Extrême Orient) en kolonial självstyrelse håller på att genomföras. Kolonierna lydde i äldre tider under marinministern, men 1881 upprättades

ett särskildt ministerium för kolonierna, med skyddsstaterna (protektoraten) lyda under utrikes ministeriet. — Hela kolonialväldet, inklusive Algeriet och protektoraten, beräknas omfatta 10,8 mill. kvkm. och 51,5 mill. inv. Närmare uppgifter om de olika koloniernas areal och folkmängd visas följande tabell.

	Areal i kvkm.	Folkmängd
I. Algeriet	890,000	4,801,475 (1901)
II. Öfriga Afrika:		
1) Tunisien (protektorat).	167,400	1,820,000
2) Franska Väst-Afrika	1,737,400	12,700,000
3) Intressesfären i Sahara	5,037,400	790,000
4) Franska Kongo	1,762,000	8,500,000
5) Franska Somalikusten (Obok m. m.)	21,000	50,000
6) Madagaskar	592,100	2,644,672 (1901)
7) Réunion	1,980	178,192 (1899)
8) Mayotte o. Komorerna	1,978	85,000
9) S:t Paul, N. Amsterdam och Kerguelen	3,487	—
	Afrika 10,214,700	31,600,000
III. Asien:		
1) Indiska besittningar	509	273,185 (1901)
2) Franska Indo-Kina	663,700	18,925,988 (1901)
däråf Kochinkina	58,900	2,973,128 (s. a.)
Kambodja	96,900	1,832,691 (s. a.)
Annam	135,000	7,096,465 (s. a.)
Tonkin	119,200	6,431,470 (s. a.)
Laos	255,000	912,074 (s. a.)
Kuang-tsjéou	700	180,160 (s. a.)
	Asien 664,200	19,199,173
IV. Amerika:		
1) S:t Pierre o. Miquelon	242	6,482 (1901)
2) Guadeloupe	1,603	157,806 (1901)
Dependenser	267	24,612 (s. a.)
3) Martinique	988	207,011 (s. a.)
4) Franska Guyana	78,900	32,908 (s. a.)
	Amerika 82,000	428,819
V. Söderhavet:		
1) Nya Kaledonien och Loyaltyöarna	19,828	51,865 (1901)
Chesterfieldöarna	0,8	—
2) Wallisöarna (skyddsland)	96	—
3) Futuna och Alofi (skyddsland)	159	6,000
4) Oceaniska besittningar (Tahiti, Öarna under vinden, Marquesas, Tuamotu, Gambier och Tubuai-öarna	4,140	81,000
5) Clipperton-ön	6	obebodd
	Söderhavet 24,225	89,000
	Summa 10,984,700	51,317,000

Om F:s koloniala utveckling se Lanessan, "L'expansion coloniale de la France" (1886), Petit, "Organisation des colonies françaises" (2 bd, 1898—95) och "Les colonies françaises. Petite encyclopédie coloniale" (2 bd, 1902), Gaffarel, "Les colonies françaises" (6:e uppl. 1900), samt A. Zimmermann, "Die kolonialpolitik Frankreichs von den anfangen bis zur gegenwart" (1901). Jfr äfven Pelet, "Atlas des colonies françaises" (27 kartor med text, 1903) samt den årligen utkommande officiella publikationen "Annuaire colonial".

F:s vapen innehåller en allegorisk kvinnofigur som föreställer republiken. De franska nationalfärgerna äro blått, hvitt och rödt (*tricolore*) Flaggor (se Flagga) och fanor bära dessa färger i vertikala fält. — F:s enda orden i Hederlegionen (*la Légion d'honneur*). Dessutom finnas åtskilliga andra utmärkelsetecken, såsom de s. k. universitetsdekorationerna (*palmes acad*)

miques) och den 1883 inrättade dekorationen *Mérite agricole*. J. F. N.

Historia. F. har fått sitt namn efter de germanska frankerna (se d. o.), före hvilkas uppträdande det är känt under namnet Gallien.

F. i äldsta tider. I F. ha funnits lämningar efter en okänd folkas, samtida med mammutdjurets och rens uppträdande där. Det har genomgått en stenålder i olika stadier, en bronsålder och en järnålder. De förste invånarnas ursprung är okänt. Nya folkslag invandrade sedermera: kelter och ligurer sannolikt i 9:e årh. f. Kr. och senare belgier. De senare eröfrade till slut efter oupphörliga strider hufvuddelen af landet mellan Rhen och Loire. Romarna, som funno dessa folkslag tämligen enahanda, kallade dem galler (se d. o.). Äfven ibererna i södern, som själva kallade sig *euskaldunak*, fränder eller förfäder till basckerna (se d. o.), innefattades i detta namn. Fenicierna uppträdde i södra F. redan omkr. år 1100 f. Kr., men utträngdes småningom af utvandrare från det grekiska Fokaia i Mindre Asien, som där (omkr. år 600 f. Kr.) gävo upphof till kolonien Massalia (lat. *Massilia*, nuv. Marseille), hvars roll som handels- och bildningscentrum för det dåtida F. knappt kan överskattas. Namnet *galli* återfinnes första gången i litteraturen i Catos "Origines" (omkr. 168 f. Kr.) och är måhända besläktadt med det grekiska *galater* (gr. *γαλάται*). Det af naturen gynnade F. bragtes genom feniciernas och grekernas inverkan till ett visst välstånd; bergverken bearbetades, de ädla metallerna utnyttjades, men i synnerhet jordbruk och boskapskötsel nådde hög blomstring. Folkmängden torde vid tiden för den romerska eröfringen utgjort omkr. 5 mill., hvaraf de fleste voro bosatta i Loires, Saônes, Seines, Oises och Sommes floddalar, hvaromot befolkningen utmed Atlanten och i Meuses floddal sannolikt var ringa. Landet var översålladt med byar (lat. *vici*) och befästa städer (lat. *oppida*), bland hvilka märktes *Bibracte* (nu Mont Beuvray, i Morvan), *Avaricum* (nu Bourges) m. fl. Stadslivet var ganska utvecklad i jämförelse med germanernas. Konstindustrin, särskildt i fråga om keramik och metallurgi, var högt upptriiven, folkets lefnadsvanor voro ganska kultiverade med afseende på lyx och komfort, men sederna råa. Religionen, ursprungligen naturdyrkan, öfvergick till polyteism, ledd af druiderna (se d. o.), som och voro domare, vetenskapsmän och läkare. Nationalkaraktären förete sig enligt Cäsar åtskilliga likheter med den nuvarande: utomordentligt tapperhet, liflig intelligens, utvecklad smak och begåfning för välfärdighet. Familjen var den stora enheten, och dess öfverhufvud var enväldigt, ehuru kvinnorna saknade hvarken enskildt eller offentligt inflytande. Landet bildade aldrig någon nationell eller politisk enhet, utan de olika stammarna lågo i ständiga inbördes fejder. Sociala förhållanden voro dock enahanda: den stridbara jordegande adeln hade, sedan den ditills allsmäktiga druidismen krossats, makten, böndernas ställning var jämförlig med de romerske klienternas, och de talrike slafvarna brukade husböndernas jord. Adelsn makt var stor framför allt i södra och mellersta F., där de lägre klasserna voro politiskt och ekonomiskt beroende af densamma. I andra trakter åter valde folket själf sina ämbetsmän, t. o. m. konungarna, hvilka där berodde af folket

och prästerna. Sedan romarna gjort sig till herrar öfver Italien och underkufvat där boende galler, vände de sig mot det egentliga Gallien, där de redan 125 f. Kr. bildade en romersk provins (*Provincia Narbonensis*, nu Provence). Troligen utvidgades denna besittning under kriget med cimbrerna. Först sedan Cäsar blifvit prokonsul i det romerska Gallien, blef emellertid hela landet eröfradt af romarna (58—50 f. Kr.). Litt.: Bouquet, "Recueil des historiens des Gaules et de la France", Cougny och Lebègue, "Extrait des auteurs grecs concernant la géographie et l'histoire des Gaules" (1888—92), Ruelle, "Bibliographie générale des Gaules" (1880—86), Thierry, "Histoire des Gaulois" (10:e uppl., 1877) och "Histoire de la Gaule sous la domination romaine" (4:e uppl., 1878), samt E. Desjardins, "Géographie historique et administrative de la Gaule romaine" (4 bd, 1876—93).

F. romersk provins (50 f. Kr.—486 e. Kr.). Cäsar hann ej närmare ordna den nyförvärfvade provinsen. Detta blef Augustus' verk (27 f. Kr.). Han ändrade de gamla provinernas gränser och gaf de flesta städerna nya namn. En mängd romerska kolonier anlades. Gallien delades i fyra provinser (*Gallia Narbonensis*, *Aquitania*, mellan Pyrenéerna och Loire, *G. Lugdunensis*, mellan Loire och Seine, och *G. Belgica*, n. ö. om sistnämnda flod) och sextio municipier. Somliga af de galliska stammarnaingo behålla sina lagar och erhöilo såsom "bundsfovanter" en friare ställning. De gamle gudarna fingo romerska namn, människooffer förbjödos, och politiska företrädesrättigheter gäfvos åt de städer, som afsvuro druidismen. — Diocletianus (284—305) ändrade Augustus' indelning: han bildade af Britannien, Spanien och Gallien en af rikets 4 prefekturer och indelade Gallien i 17 provinser, förēnade till 2 dieceser. Den romerska kulturen gjorde stora framsteg. Praktfulla triumfbågar, tempel, teatrar, rännarbanor, vattenledningar m. m., hvaraf storartade ruiner ännu mångenstädes finnas kvar, uppfördes i städerna. Roms språk, seder och lagar blefvo härskande. Den andliga odlingen främjades genom goda och många skolor, och flera romerska författare af rang voro till börden galler. En begränsad provinsiell själfstyrelse samt ansatser till en gemensam representation funnos. Många af stormännen blefvo romerska senatorer. Jordbruk, handel och industri blomstrade, och ett därmed sysslande medelstånd började uppkomma. Mot midten af 2:a årh. kommo kristna predikanter. Kristendomen utbredde sig, trots förföljelserna, och Gallien blef snart ortodoxiens värn mot de från östern kommande kätterierna. Redan på Cäsars tid hade Gallien utsatts för härjningar af de germanska stammarna, men hade skyddats af det då ännu mäktiga Rom. Men från midten af 3:e årh. blef Gallien ett värnslöst byte för barbariska folk. Alaner, vandaler, burgunder och västgoter hade plundrande genomtågat hela landet och bemäktigat sig delar af det-samma, då de saliske frankerna under Klodvig genom slaget vid Soissons (486) eröfrade det sista område, som, åtminstone till namnet, lydde under romerske kejsaren. Litt.: Mommsen, "Römische geschichte", d. V, Duruy, "Histoire des romains", (III—VII, 1885), Fustel de Coulanges, "Histoire des institutions politiques de l'ancienne France" (6 band, 1875—92), Viollet, "Histoire

des institutions politiques et administratives de la France" (I, 1890, med vidlyftig bibliografi), Glas-son, "Histoire du droit et des institutions de la France" (I, 1887), och Bouché-Leclercq, "Manuel des institutions romaines" (1886).

Frankiska riket. Merovingerna (486—752) blefvo genom Klodvig F:s härskare. Sedan han vid Tolbiac (Züllich; 496) besegrat alemannerna, övergick han till romersk-katolska läran s. å., hvarför han af påven fick hederstiteln "allra kristligaste konung" (lat. *rex christianissimus*, fr. *sa majesté très-chrétienne*), sålunda grundläggande den förening mellan kyrka och konungamakt, som varade till franska revolutionen. Det mäktiga prästerskapet understödde honom därför i striderna mot de öfriga i F. boende arianska germanstammarna, hvilket bidrog till hans seger öfver burgunderna nära Dijon (500) och öfver västgoterna vid Vouillé, nära Poitiers (507). Vid sin död (511) var han herre öfver hela F. med undantag af västgoternas Septimanien (mellan Cevennerna, Rhône och Medelhavet). Hans fyra söner delade riket, men fortsatte att utvidga det både i ö. och s. Den yngste, Klotar I, som öfverlefvade sina bröder, hade hela riket samlat från 558 till sin död 561, då det på nytt delades mellan hans söner, hvilka liksom deras efterkommande lågo i ändlösa inbördes strider, hvarunder lönnmord och allsköns svek rikligt användes fränderna emellan. Särskildt sönderstlets landet genom den beryktade kampen mellan Brunhilda (fr. *Brunehaut*) och Fredegunda (fr. *Frédégonde*; se Merovingerna). Slutligen förenades riket ånyo under Klotars sonson, Klotar II (613—629), men under striderna hade prästerskapet och adeln vunnit så stort inflytande, att denne genom en konstitution på konsiliet i Paris 614 måste väsentligt inskränka konungamakten till deras förmån. Efter Klotars son Dagobert I:s död 19 jan. 639 inträdde nya delningar, samtidigt som konungarna (*les rois fainéants*; se Merovingerna) försjöko i veklighet och all makten föll i stormännens händer. Af dessa var rikshofmästaren (*major domus*), en i hvarje rike, den mäktigaste och utförde såsom värdare af kronogodsen den verkliga regeringsmakten. I *Austrasien* (se d. o.), den östliga riksdelen, blef denna post småningom ärtlig inom arnulfingernas ätt. En medlem af densamma, Pippin (stundom kallad Pippin af Héristal, fr. *Pépin*), besegrade 687 vid Testry (nu Tertiary i dep. Somme, i trakten af Saint-Quentin) makthafvaren i *Neustrien* (se d. o.), den västra riksdelen, och blef ensam härskare, ehuru ej till namnet, i hela F. Denna seger innebar aristokratiens triumf öfver konungamakten och skapandet af en ny dynasti. Pippins son Karl Martel (714—741) utvidgade riket åt ö. och räddade den kristna civilisationen genom sin lysande seger öfver araberna vid Poitiers 17 okt. 732. Karls son, Pippin den lille, som till en början (till 747) delade makten med sin broder Karlman, företog med kraftig hand en inre reorganisation af riket, hvarvid särskildt de kyrkliga förhållandena ordnades. I samförstånd med påven störtade han den siste merovingiske skuggkonungen Kilderik III (742—752) och lät på ett möte i Soissons, nov. 752, välja sig själf till konung. Han blef stamfader för den efter hans son Karl (lat. *Carolus*) uppkallade karolingiska ätten.

Inre förhållanden under merovingerna. Det är

sedan länge en lifligt omtvistad fråga, hvilken roll den frankiska invandringen spelat i denna tids historia. Hufvudmassan af folket var alltjämt romaniserade galler, framför allt i västra F., och romerskt språk, romerska seder och romersk rätt behölls i öfvervägande inflytande. Konungarna blefvo enväldiga despoter. Deras lokala myndighet utfördes af grefvarna, en i hvarje grefskap, som skötte både den inre styrelsen, anförde trupperna, utkräfvade skatter och höllo ting. Under dem stod fogden (*centenarius* l. *vicarius*), ursprungligen häradsfogding, men senare blott grefvens biträde. I de förut romerska delarna af landet funnos väsentligen blott tre samhällsklasser. 1. De rike stormännen, stora godsegarne (*seniores*, fr. *seigneurs*), som oftast hade omkring sig ett väpnadt följe af fria krigare (mlat. *vassi*, urspr. = trälar), hvilka antingen under höllos på godset eller fingo en egen arrendeård (förläning (*beneficium*)). 2. Halvfria arrendatorer som, från början själfegare, på grund af tidens osäkerhet gifvit sig under en storman för att få njuta hans skydd. Detta förhållande stadfästes esomoftast af konungarna, som beviljade såväl världsliga som andliga stormän s. k. *immunitet*, d. v. s. befrielse från hvarje inblandning af kungliga ämbetsmän, senare också skattefrihet. 3. Trälarna, hvilka antal ständigt sjönk på grund af frigifning i största utsträckning. Deras ställning förbättrades också alltmär. Den andliga odlingen sjönk ansenligt under denna tid, och invandringen har ofta karakteriserats som en ren barbarisering. Efter Gregorius af Tours (omkr. år 600), hvars "Historia ecclesiastica Francorum" är den förnämsta kunskapskällan för tidens historia, försvann den litterära produktionen alldeles. Lefnadssätt och seder förråddes också väsentligt. Litt.: Gregorius' af Tours anf. arb. (Arndt, "Scriptores rerum merovingicarum". I) Longnon, "Géographie de la Gaule au VIe siècle" (1878), "Atlas historique de la France" (II, 1889) Richter, "Annalen des fränkischen reichs im zeitalter der merowinger" (1878). F. Dahn, "Die könige der germanen" (VII, 1894), Schultze, "Deutsche geschichte von der urzeit bis zu den karolingern" (II, 1896, i "Bibliothak deutscher geschichte"), Prou, "La Gaule mérovingienne" ("Bibliothèque d'histoire illustrée"). och Fahlbeck "Kritiska studier öfver det frankiska rikets äldre samhällsskick" (1880; fransk öfv. 1883).

Karolingerna (752—987). Pippin den lille kröntes af påven Stefan III i Saint-Denis till konung 28 juli 754, första gången denna då politiskt betydelsefulla ceremoni förekom i F., och gjordes samtidigt till romersk *patricius* (se d. o.), en värdighet som gaf honom högt anseende inom hela Västerlandet och uppdraget att vara Roms skyddsherre. Till guld företog Pippin två fälttåg mot langobarderna, konung Aistulf, som uppträdt fiendtligt mot påven men nu måste erkänna frankernas herravälde, och gaf påvestolen de forna grekiska besittningarna i Italien, exarkatet Ravenna och hertigdömet Rom sålunda grundläggande påvens världsliga makt. Vid Pippins död blefvo hans söner Karlman och Karl den store samregerare 9 okt. 768. Den förre dog 4 dec. 771, och Karl regerade ensam till 814. Genom sina segerrika fälttåg mot langobarderna, omajaderna i Spanien, sachsarna, bajorerna, avarerna och danskarna utvidgade han riket till Nordsjön och

Eider i n., Elbe, Saale och Raab i ö., Ebro, Medelhavet och Garigliano i s. Sedan han juldagen 800 af påven Leo III blifvit krönt till romersk kejsare, betraktades han i Västerlandet som hela kristenhetens öfverhufud och blef grundläggaren af "det heliga romerska riket", som upplöstes först 1806. Karls inre styrelse var lika kraftfull. Han införde rättskapsindelingen i de nyförvärfvade områdena, upprättade markgrefskap vid gränserna och kontrollerade de lokala ämbetsmännen genom kringresande ämbud, s. k. *missi dominici*, såsom bruket varit under romerska kejsartiden. Centralförvaltningen koncentrerades till hofvet (*palatium*), där ett talrikt kansli annars. Folksamlingarnas betydelse försvann alltmör, och folket drabbades hårdt af de ständiga krigen, där de uppbådade måste underhålla sig själva. Stormansväldet utvidgades i synnerhet genom behovet af rytteri för krigen. Det blef vanligt, att stormännen fång förlåningar af de karolingiska familjegodsens samt blevo konungens *vassi* (jfr ovan), och på deras sammankomster utfärdade Karl sina lagar och påbud (*capitularia*). Han vidrog också i hög grad till den andliga odlingens främjande (se vidare Karl, romerska kejsare). Hans son, Ludvig den fromme (814—840), förmådde ej fullfölja hans verk. 817 delade han riket mellan sina söner, men behöll själf högsta makten som kejsare. Tvister uppstodo, som ledde till krig, hvarvid sönerna vid Kolmar 833 tillångatogo Ludvig, som afsattes. Genom sönerns enighet återfick han snart kronan, och vid hans död utbröt inbördes krig, som slutade först genom fördraget i Verdun (843). Där tredelades riket, och ästra delen, v. om Schelde, Maas, Saône och Rhône, tillföll Ludvigs son, Karl den skallige (843—877), som alltså blef det egentliga F:s förste konung. Under hans svaga regering ökades stormännens makt, och landet begynte svårt härjas af nordiska vikingar. Svaga voro också hans söner, Ludvig II den tammande (d. 879), och sonsöner, Ludvig II (d. 882) och Karlman (d. 884). Dennes efterträdare Karl den tjocke (d. 888), tillika kejsare och Tysklands konung, måste, trots greve Eudos lysande försvar af Paris, dit de nordiske vikingarna ostördt kunnat framtränga, friköpa sig från dessas härjningar och tillåta dem öfvervintra i Burgund. (Om det karolingiska rikets delning vid hans död se kartong till kartan "Frankrike från XV:e årh. till freden i Lunéville 1801".) Samme Eudo (888—898), greve öfver "landet mellan Seine och Loire" (sedmera kalladt *Francien*), var den förste mer betydande kapetingern och blef af stormännen vald till konung, men nödgades under hela sin regering kämpa mot karolingern Karl den enfaldige (893—929), Ludvig II:s son, som allmätt erkändes efter Eudos död. En broder till denne, Robert I, gjorde sig till konung i F., men föll i en drabbning mot Karl (923), hvars trupper dock besegrades. Kort därefter blef han genom svek fången och dog i fångenskapen 929. Under hans regering hämmades vikingarnas härjningar i F. genom upplåtandet af Normandie (se . o.) åt nordmannahövdingen Rolf genom fördraget i Saint-Clair-sur-Epte (911) och erövrades Lothringen af F. Efter Karls tillfångatagande valde stormännen till konung Raoul (923—936), hertig af Bourgogne, som förlorade Lothringen till Henrik I

af Tyskland och måste gifva normanderna nya områden. Vid Raouls död blef Karls son Ludvig IV d'Outre-Mer (936—954) konung under beskydd af Robert I:s son Hugo den store (*dux Francorum*). Häftiga partistrider utbröto snart, och Ludvig togs till fånga af Hugo (945), men vann med tillhjälp af Otto den store af Tyskland, hans sväger, snart öfverhand och fick Hugo exkommunicerad. Sonen Lothar (954—986) och sonsonen Ludvig V (986—987) hade att kämpa en hopplös strid med stormännen, framför allt Hugo Capet, Hugo den stores son. Litt.: Warnkönig och Gérard, "Histoire des carolingiens" (2 bd, 1864), Mühlbacher, "Deutsche geschichte unter den karolingern" (1895), Richter och Kohl, "Annalen des fränkischen reichs im zeitalter der karolinger" (1885), och Kleinclausz, "L'empire carolingien, ses origines et ses transformations" (1902).

Kapetingerna (987—1792). Hugo Capet (987—996) var den förste som konung allmänt erkände medlemmen af ätten Capet på F:s tron, där den bibehöll sig i mer än 8 sekel. Hans son Robert II den helige (996—1031), sonson Henrik I (1031—60) och dennes son Filip I (1060—1108) lågo i ständiga fejder med vasallerna. Regenternas makt var, trots deras stora familjebesittningar såsom hertigar af Francien, grevar af Orléans, Paris m. m., mycket inskränkt. De vid pass 50 storvasallerna, af hvilka de förnämste voro hertigarna af Normandie, Bretagne, Guienne och Bourgogne samt grevarna af Poitou, Champagne och Toulouse (se kartong till nyssnämnda karta), voro nästan fullkomligt själfständiga, riksheten var så godt som alldeles upplöst, ingen gemensam rikslagstiftning existerade längre, och alla statsämbeten blevo faktiskt ärftliga. Under stormännen ododo som vasaller landets öfriga godsegare, hvilka omedelbara förhållande till kronan alltså upplöstes. De fria egendomarna (*allodier*) försvunno nästan helt och hållet, och all jord betraktades faktiskt som län (*beneficium*) af innehafvarens närmaste öfverordnade (fr. *nulle terre sans seigneur*), framför allt i norra F. Landet öfversållades med starkt befästa borgar, till en början som skydd mot nordmännens plundringar, men sedermera på grund af de inbördes striderna, och *feodalismen* (se Länsväsen) gjorde sitt intåg. Kraftigare än de föregående regenterna var Filip's son, Ludvig VI den tjocke (1108—37), som understödde de nu uppbloomstrande städerna i deras strid mot länsherrarna. För att undgå dessas plundringar strälvade nämligen städerna att skaffa sig frihetsbref (*chartes*), hvilka anseende de sökte stärka genom att utverka kunglig bekräftelse på dem (se Borgare, sp. 1169—70). På detta sätt blevo de konungens bundsförvanter emot storvasallerna. — På kyrkomötet i Reims (1119) ordnades förhållandet mellan stat och kyrka på det sätt, att biskoparna skulle gifva konungen vasallad. Ludvigs son, Ludvig VII den unge (1137—80), hade genom sitt giftermål med Eleonora af Akvitanien förvärfvat Guienne, Poitou och Gascogne. Men då han skilde sig från henne och hon gifte sig med Henrik Plantagenet, tillföll dessa provinser denne, som förut hade Normandie och Anjou samt 1154 blef Englands konung. Men Ludvigs son, Filip August (1180—1223), lyckades återvinna alltsammans utom Normandie, och hans framgångar gäfv

det första uppslaget till en fransk nationalkänslas uppkomst. Under hans tid grundlades universitetet i Paris, inrättades en pärdsdomstol, ordnades förvaltningen och rättsväsendet. Han lämnade sålunda ett starkt rike åt sin kraftige son, Ludvig VIII Lejonet (1223—26), som dock snart afled, efterlämnande en 11-årig son, Ludvig IX den helige (1226—70). Under dennes minderårighet rasade kriget mot albigenerna (1209—29). Ehuru Ludvig var mer böjd för fredliga värf än för krig, företog han två korståg, ett till Egypten (1249) och ett till Tunis (1270), under hvilket senare han dog. Förhållandet till England ordnades genom fördraget i Paris (1258), där Ludvig öfverlät Guienne som län åt Henrik III, som afstod från alla sina andra franska provinser. Ludvig ordnade rättsväsendet genom sin lagbok (*Établissements de St Louis*) och genom att med kraftig hand bekämpa de feodala missbruket. I pärdsdomstolen, som började kallas *parlement*, insatte han äfven skickliga jurister. Redan på hans tid hade konungamakten vunnit sådan styrka, att den kunde genomdrifva, att hvarje undersäte skulle ega rätt att väjda från länsherrarnas dom till konungen. (Om den Ludvig den helige tillskrifna *pragmatiska sanktionen* 1268, som skulle ha förskaffat franska kyrkan en friare ställning till påvestolen, än andra rikens kyrkor hade, se Gallikanska kyrkan.) För öfrigt utvidgade han, liksom hans företrädare, kronans omedelbara besittningar genom att vid hvarje lägligt tillfälle indraga större och mindre län. Hans son, Filip III den djärfve (1270—85), var svag och osjälständig, men sonsonen, Filip IV den sköne (1285—1314), var en lika kraftfull som hänsynslös regent. Genom giftermålsförbindelser och lyckosamma krig förstörde han sitt land; genom den rika Tempelherreordens tillintetgörande förvärfvade han sig betydande rikedomar; genom sin strid med påven Bonifatius VIII bidrog han mer än någon annan till påvemaktens störtande. Han förmådde äfven en af Bonifatius' närmaste efterträdare, Klemens V, att 1309 öfverflytta till Avignon, där påfvarna sedan residerade till 1376 ("påfvarnas babiloniska fångenskap"). Under striden med påven inkallade Filip för första gången (1302) det tredje ståndet i fullmäktige för borgerskapet till riksdagen, *états généraux* (se d. o.). Äfven i andra afseenden verkade han kraftigt för den inre utvecklingen. Alla hans tre söner blefvo konungar, Ludvig X ("Louis le Hutin", 1314—16) — hvilken efterträdades af sin son, Johan I Postumus (född och död i nov. 1316) — Filip V den långe (1316—22) och Karl IV den sköne (1322—28). Då med undantag af Ludvig X ingen af dem efterlämnade någon son, bestogs tronen af Filip den skönes brorson Filip af Valois. Litt.: Monod, "Études sur l'histoire d'Hugues Capet" (i "Revue historique", 1885), Imbart de la Tour, "Les élections épiscopales dans l'église de France du IX:e au XII:e siècle" (1891), Luchaire, "Louis VI le gros" (1890) och "Manuel des institutions françaises" (1892), Thompson, "The development of the french monarchy under Louis VI le gros" (1895), A. Cartellieri, "Philipp II August" (I, 1898, II, 1906), d'Arbois de Jubainville, "Histoire des ducs et des comtes de Champagne" (1859—69), Vuitry, "Études sur le régime financier de

la France avant la révolution de 1789" (I, 1879), Le Nain de Tillemont, "Vie de Saint Louis" (184—51), Lecoy de la Marche, "La France sous Saint Louis" (s. a.), och E. Boutaric, "La France sous Philippe le Bel" (1861). E. A.

Huset Valois (1328—1589). Mot Filip V (1328—50) uppträdde Edvard III af England. Filip den skönes dotterson, med anspråk på tronen och gaf uppslag till det blodiga "hundraårskriget" (1339—1453) mellan England och F. (Jfr England, sp. 613.) Fransmännens flotta blef slaget vid Sluys (1340); deras här besegrades vid Crécy (1346) och vid Poitiers (1356), där Filip:s son, Johan II den gode (1350—64), blef tillfångatagen. Under hans fångenskap uppstodo inre oroligheter. F. Ständerna hade redan 1355 fordrat och 1356 genomdrifvit att själfva få öfvervaka, hur deras beviljningar användes. Då regenten, Johans son Karl, sökte göra detta beslut om intet, utbröt ett uppror i Paris, och samtidigt därmed reste sig (1358) en hårdt förtryckte bönderna. Båda upproren (böndernas är känt under namnet *la jacquerie*) blef emellertid inom kort kufvade; men F:s härigenom nedslagna krafter nödgade till en fred med England i Brétigny (1360), hvori Edvard afstod sitt anspråk på F:s tron och på Normandie, mot erhåll med full suveränitet Guienne, Gascogne, Poitou, Saintonge, Angoumois, Ponthieu och Calais (se kartong till ofvannämnda karta). Under Johans son, Karl V den vise (1364—80), utbröt åter kriget 1368, och fransmännen lyckades under konn tabeln Du Guesclin framtaga engelsmännen all utom Calais. Då Karls son, Karl VI den förfärdiga (1380—1422), efter en kort tids regering blef vansinnig, utbröt inom F. en häftig strid mellan två mäktiga partier, det burgundiska och det orleanska (*les Bourguignons* och *les Armagnacs*) om rätten till regeringen. Förbittringen gick slutligen så långt, att det burgundiska partiets chef, Johan den oförskräckte, sökte hjälp hos England. Konung Henrik V. Denne vann slaget vid Azincourt (1415) och hyllades (1420) af partiet såsom I. konung (jfr England, sp. 614). Till landets lycka dog Henrik snart (1422). De engelska varnen fortforo emellertid att ha öfverhanden under början af Karl VII:s långa regering (1422—61). Redan var norra F. eröfradt, och Orléans, nyckeln till det södra, hotades, då Jeanne d'Arc uppträdde, ingaf de misströstande mod, väckte nationalkänslan och undsatte Orléans (maj 1429). Det var vändpunkten i kriget. Väl fick "Jungfrun Orléans", såsom hon kallades, 1431 bestiga bålmen den andra hon väckt öfverlefde henne. Den ena provinsen efter den andra återtog, och sedan engelsmännens faltherre, Talbot, stupat (1455) upphörde kriget af sig själf. Calais ocharna Kanalen utgjorde allt, som stannade i Englands egna händer. Jämsides med befrielsekrigets förtgång skedde en omgripande inre utveckling, ledd af Jacques Coeur (se d. o.). 1439 beviljade ständerna en stående skatt (*la taille*) till krigshärens underhåll, och denna skatte konungen i tillfälle att (1445) bilda en stående här (15 *compagnies d'ordonnance*), den första i Europa. — Finansväsendet ordnades (1443), parlamentens (öfverdomstolarnas) antal ökades, och en sanktionen i Bourges (1438) infördes i franska kyrkan de reformer, som beslutits på kyrkomö-

Basel. Karls sista år oroades genom upprors-
 örsk af hans son **Ludvig XI** (1461—83). Denne
 träfvade att göra konungamakten enväldig och
 kyddo därvid inga medel. Det uppror, som 1465
 till följd däraf utbröt (*la ligue du bien public*), kuf-
 vade han dels genom list och lönnmord, dels genom
 öppen strid. Mot sin farligaste fiende, Karl den
 fjärfve af Burgund, retade han schweizarna. De
 tore feodalherrarnas makt krossades, och han indrog
 i län till kronan. Han lämnade sin son, **Karl**
VIII (1483—98), ett mycket förstöradt rike och
 en i det närmaste enväldig konungamakt samt aris-
 anspråk efter det yngre huset Anjou på Neapels
 krona. Dessa förmådde den svage, men ärelystne
 Karl att med en utvald här taga till Neapel, som
 ätt intogs, 1495, men lika hastigt förlorades. Med
 Karl utslucknade hufvudgrenen af huset Valois. En
 villje af detsamma, *huset Valois-Orléans*, som här-
 tammade från Karl VI:s broder, **Ludvig** af Orléans,
 besteg tronen med **Ludvig XII** (1498—1515).
 Han skilde sig från sin första gemål, **Johanna**, **Karl**
VIII's syster, för att genom giftermål med **Karl**
VIII's änka, **Anna** af Bretagne, bevara detta stora
 än åt kronan. Äfven han hyste planer på Italien
 och gjorde, utom på Neapel, anspråk äfven på
 Milano såsom sonson till **Valentina** Visconti och
 denna släkts ende laglige arving. 1500 eröfrade
 han Milano, hvarpå han, i förbund med **Ferdinand**
 den katolske af Aragonien, intog Neapel (1501).
 Därifrån förjagades han dock (1503) af sin bunds-
 förvant, men förenade sig 1508 med **Frans Julius**
II, kejsar **Maximilian** och **Ferdinand** ("ligan i
 Imbrai") mot **Venezia** för att eröfra dess område
 i Italien. Men venezianerna förstodo att vända för-
 bundet emot Frankrike genom "heliga ligan" 1511,
 som dock upplöstes genom påfvens död, men or-
 sakade, att fransmännen utjagades ur Italien.
 Genom den lifliga beröringen med detta land spred
 sig äfven till **F.** den nyss uppväckta ifvern för konst
 och vetenskap, hvilken redan uti Italien hade burit
 rika frukter. **Ludvigs** kusins son, af huset *Valois-*
Angoulême, **Frans I** (1515—47), återupptog före-
 trädarens krigiska planer och lyckades genom segern
 vid **Marignano** (1515) eröfra Milano. Jämte **Spa-**
niens konung, **Karl I** (V), täflade han därefter om
 tyska kejsarkronan, men misslyckades och kom i
 krig med den nye kejsaren, som tillika var länsherre
 öfver Milano. Detta var början till **F:s** sekellånga
 strid med habsburgska dynastien, en strid, som
 äfven afsåg att förebygga de faror för den europeiska
 jämvikten, hvilka det habsburgska husets ofantliga
 besittningar inneburo. Utgången af **Frans'** fyra krig
 med **Karl V** (1521—26, 1527—29, 1536—38 och
 1542—44) visade också, att **F.** var starkt nog att
 bjuda sin motståndare spetsen, ty i den slutliga fre-
 den, i **Crépy** (1544), afsade sig båda härskarna de
 anspråk på hvarandras länder, hvilka anförts såsom
 hufvudsakliga krigsorsak. Dessa krig ega dessutom
 den stora betydelsen, att de först förenat Europas
 skilda stater i större förbund och t. o. m. indragit
Turket i närmare förbindelse med västra Europa.
 Äfven **Sverige** slöt nu sitt första fördrag med **Frank-**
rike (i **Montiers sur Saulx**, 2 juli 1542). **Frans I**'s
 son, **Henrik II** (1547—59), förenade sig med
 Tysklands protestanter emot kejsaren och lyckades
 på detta sätt vinna biskopstiften **Metz**, **Toul** och
Verdun, genom freden i **Vaucelles** (1556). Då **Karl**

efterträdare i **Spanien**, **Filip II**, med **Englands** hjälp
 fortsatte kriget, kom **Frankrike** äfven i besittning
 af **Calais** (1558). **Henrik** var förmäld med den sam-
 vetslösa **Katarina** af **Medici**. Deras äldste son,
Frans II (1559—60), stod under sin korta rege-
 ring under inflytande af sin gemål, **Maria Stuart**, och
 hennes morbröder, de ärkekatoiske hertigarna af
Guise. Religionsfrågan blef nu hotande för **F:s** inre
 lugn. De talrika protestanterna, eller, som de i **F.**
 kallades, *hugenotterna*, räknade bland sig flera af
F:s mest framstående män, såsom konung **Anton** af
Navarra och hans käcke broder, prins **Ludvig** af
Condé, amiral **Coligny** m. fl. Fåfångt hade **Henrik**
II, genom ediktet i **Écouen** (1559), stadgat döds-
 straff för dem, som bekände sig till protestantismen;
 hugenotterna blefvo allt talrikare och understöddes
 af ett stort med **Guisernas** makt missnöjdt parti. Ett
 religionskrig var nära att utbryta, då **Frans'** död
 ändrade ställningen. Hans broder, **Karl IX** (1560
 —74), stod nämligen under ledning af sin moder,
 som ej ville göra **Guiserna** öfvermäktiga genom att
 krossa deras motparti. Hon lät därför kanslern
l'Hôpital (1562) utfärda ett toleransedikt, men detta
 respekterades ej af hertig **Frans** af **Guise**, hvarför
 religionskriget utbröt s. å. ("Hugenottkrigen",
 1562—98). Hugenotterna hade i början öfverhand
 och intogo flera fasta platser, bland dem **La Rochelle**.
 Då beslöt **Katarina** att låta röja deras hufvudmän ur
 vägen. Natten till 24 aug. 1572 (**Bartolomei-**
natten, se d. o.) började blodbadet i **Paris** och
 fortsattes sedan i provinserna. Följden blef, att stri-
 den upplagade ännu häftigare. Hugenotternas an-
 förare var nu den unge **Henrik** af **Navarra**. När **Karls**
 broder, **Henrik III** (1574—89), ej förmådde
 bevara katolicismens öfvermakt, bildades ett fana-
 tiskt parti, *ligan* (1576), som med alla medel skulle
 bekämpa kättarna. Inbördeskriget var icke blott
 religiöst, det blef äfven politiskt. Ty då **Henrik**
III's yngste broder 1584 afled, skulle efter den barn-
 löse konungens död kronan öfvergå till **Henrik** af
Navarra. Ligan uppbjöd hela sin styrka för att
 förhindra detta och erhöi t. o. m. spansk hjälp, men
 blef slutligen så hotande för den svage konungen,
 att han tvangs att kasta sig i hugenotternas armar.
 I spetsen för deras arméer ryckte han sedan mot
Paris, då han mördades (1589). Litt.: **Viollet**,
 "Histoire du droit civil français" (1893) och "His-
 toire des institutions politiques et administratives
 de la France" (II, 1898), **Denife**, "La guerre de
 cent ans et la désolation des églises de France"
 (1899), **N. Valois**, "Le conseil du roi aux XIV:e,
 XV:e et XVI:e siècles" (1888), **Leroux**, "Re-
 cherches critiques sur les relations politiques de
 l'Allemagne et de la France" och "Nouvelles re-
 cherches ... de 1378 à 1461" (1892), **Ch. Petit-**
Dutaillis, "Histoire politique de la France au XIV:e
 et au XV:e siècle" (1902), **Du Fresne** de **Beau-**
court, "Histoire de **Charles VII**" (6 bd, 1881—91),
 och **Maulde** la **Clavière**, "Histoire de **Louis XII**"
 (6 bd, 1889—93).

Huset Bourbon (1589—1792). Den nye konungen
Henrik IV (1589—1610) hade emot sig hela det
 katolska, af **Spanien** understödda, **F.** Då hans segrar
 ej kunde kräva motståndet, öfvergick han 1593 till
 katolicismen. Då öppnade **Paris** sina portar (1594),
 och den ensa provinsen efter den andra föll i hans
 händer. För att för framtiden skydda sina förra

trosvorjanter gaf han dem genom *Nantesiska ediktet* (1598) full religionsfrihet, lika borgerliga rättigheter med katolikerna samt flera fasta platser, s. k. säkerhetsplatser, till värn för deras friheter. Vid Henriks tillträde till regeringen var rikets tillstånd bedröfligt. Redan 1580 hade, efter en samtidas beräkningar, 800,000 personer omkommit i kriget, samt 9 städer, 250 byar och 150,000 landthus uppgått i lågor. Finanserna voro i fullständig oordning; handel och jordbruk hade i det närmaste afstannat. Henrik grep sig allvarligt an med att bota dessa skador, därvid skickligt understödd af sin vän och rådgifvare, hertigen af Sully. De lyckades äfven snart att åter bringa landet i ett blomstrande tillstånd, så att Henrik kunde tänka på att föra en kraftig utrikespolitik, hvars mål skulle vara den habsburgska öfvermaktens krossande. Han stod just färdig att i Tyskland börja utföra sina planer på en fullkomlig omskaping af de europeiska staternas politiska förhållanden, då han föll för Ravaillacs dolk, efterlämnande en minderårig son, Ludvig XIII (1610—43). Denne kom under förmynderskap af sin moder, Maria af Medici, hvilken h. o. h. leddes af en italiensk äfventyrare, Concini, upphöjd till marskalk d'Ancre, och Henriks kraftfulla politik öfvergafs alldeles. Ställningen förbättrades icke, sedan konungen själf öfvertagit styrelsen (1617), ty hans allsmåttige gunstling, Luynes, kunde ej med kraft sköta statsrodret. Ett nytt hugenotkrig började (1621), och i detta stupade Luynes, lämnande riket i den största oreda. Då lades riksstyrelsen i Richelieus hand (1624—42). F:s återupprättelse var det mål, som han föresat sig, och som han äfven uppnådde. Hugenotterna blefvo kuifvade, deras fasta platser fräntogs dem, men deingo, genom ediktet i Alais (1629), behålla sin religionsfrihet. Högadeln, som ännu intog en för konungamakten farlig ställning, förstod han att böja; de gamla feodalfästena nedbrötos, storamirals- och konnetabelsvärdigheterna, som gäfvat sina innehafvare en nästan kunglig myndighet öfver flottan och hären, indrogos. En sträng kontroll öfver ämbetsmännen infördes, och dessa gjordes fullständigt beroende af konungens nåd. De förut nästan själfständiga provinsguvernörerna miste all verklig makt, och provinsstyrelsen öfverläts åt kungl. intendenten. Krigsväsendet sattes i utmärkt skick; handel och näringar väcktes åter till lif. Äfven i den utländska politiken ingrep Richelieu kraftigt. För att hejda kejsarens segrar i Tyskland understödde han Gustaf II Adolf genom subsidietraktaten i Bärwalde (1631) samt ingrep efter slaget vid Nördlingen (1634) aktivt i trettioåriga kriget. Genom att understödja Portugals uppror mot Spanien (1640) tvång han detta att draga sina trupper ur Tyskland samt eröfrade från Spanien Perpignan och Roussillon. Richelieu förberedde F:s hegemoni i Europa och det kungliga enväldet. Han beröfvade folket dess representationsrätt, i det att han aldrig sammankallade ständerna — ett exempel, som sedan till F:s olycka vann efterföljd —, samt kuifvade också det förut maktiga parlamentet i Paris. — Ludvig XIV (1643—1715) var knappt fem år, då hans fader, Ludvig XIII, dog. Hans moder, Anna af Österrike, blef hans förmyndare, och Richelieus plats intogs af kardinal Mazarin (1643—61), som fortsatte företrädarens politik. I trettioåriga kriget vunno fransmännen stora fram-

gångar, och F. erhöi i westfaliska freden (1648) bekräftelse på besittningen af Metz, Toul och Verdun, österrikiska Elsass m. m. Med Spanien fortsattes kriget framgångsrikt till 1659, då F. i den s. k. Pyreneiska freden fick Roussillon, Artois, flera platser i Flandern m. m. Under spanska kriget skakades F. äfven af ett våldsamt uppror, *Fronde* (1648—52), tillståndt af Parisparlamentets medlemmar och högadeln, som därmed gjorde ett sista försök att återvinna sin forna ställning. Upproret slutade med konungamakts fullständiga seger. Efter Mazarins död (1661) var Ludvig sin egen premiärminister. Den inre förvaltningen och finansväsendet handhades skickligt af Colbert och krigsväsendet af den skicklige, men hänsynslöse Louvois. Understödd af dessa och andra framstående statsmän och krigare samt själf ung, ärelysten och i besittning af enväldsmakt, blef Ludvig högst farlig för Europas lugn. Genom köp, vann han Dunkerque från Englands konung Karl II (1662). Från Spanien sökte han rycka de nederländska besittningarna, genom "revolutionenskriget" (1667—68), men den af England, Holland och Sverige bildade "trippelliansen" tvång honom att i freden i Aachen (1668) nöja sig med eliva fasta platser vid F:s norra gräns. För att hämnas på Holland, som egentligen stiftat trippelliansen, angrep han detta (1672), som, styrdt af Vilhelm af Oranien och understödt af flera af Europas makter, försvarade sig med framgång. Ludvig måste i freden i Nijmegen (1678) lämna det i okränkt besittning af dess område, men tvång dess bundsförvant Spanien (s. å.) att afträda tretton fasta platser i Nederländerna och hela Franche-Comté. Föga mindre betydande voro Ludvigs fredliga landvinningar. Stödd på utslag af de 1679 inrättade reunionskamrarna (*chambres de réunion*), domstolar som skulle undersöka, hvilka orter i forna dagar tillhört de i sista frederna afträdade områdena, lät han midt under freden besätta en mängd viktiga platser i Flandern och Tyskland, bland dem Strassburg (1681), af hvilka han lyckades behålla detta och en del andra genom stilleståndet i Regensburg 1684. Samtidigt utvidgade Ludvig sin makt på det kyrkliga området: genom de fyra "Gallikanska artiklarna" (1682) inskränktes påvens makt öfver den franska kyrkan, och 1685 upphäfdes Nantesiska ediktet. De reformerte, till stor del flitiga och skickligen arbetare, förföljdes och utvandrade i tusentalt till andra länder. Pfalziska kriget (1688—97), som Ludvig framkallade för att till förman för sin svägerska, den siste pfalziske kurfurstens syster, göra anspråk på en del af dennes land, och i hvilket han fick kämpa mot kejsaren, Holland, Spanien och Savojen samt England, slöts under svensk medling genom freden i Rijswijk (1697) utan landvinning för F. Ludvig hade påskyndat denna fred för att ostörd få egna sig åt frågan om tronföljden i Spanien, där det habsburgska huset var nära att utslöcka. Ludvig förmådde sin sväger, spanske konungen Karl II, att testamentera alla sina länder till Ludvigs sonson, Filip af Anjou, hvilken efter Karls död (1700) också tog dem i besittning. Men emot ett sådant sakernas skick uppträdde England, Holland, kejsaren m. fl. makter med vapen i hand, och efter en rad af motgångar mot dem i det s. k. spanska tronföljdskriget (se d. o.) 1701—13 tvång Ludvig att söka fred, till en början på fördröj-

kande villkor. Men en plötslig förändring i den politiska situationen hade till följd, att Ludvig fick en billigare fred, i Utrecht (1713), än han väntat. F. afträdde där till England Newfoundland, Akadien (Nova Scotia) och Hudsonbayländerna samt till Portugal ett litet område i Syd-Amerika. För F:s nre utveckling var Ludvigs tidehvarf (*siècle de Louis XIV*) af största vikt. Regeringen blef fullständigt absolutistisk. Riksständerna sammankallades aldrig, provinsständerna — i de få landskap, *les pays d'états*, där de sedan gammalt förekommo — blefvo antingen afskaffade eller nedjönko till blotta verkställare af konungens beslut, och hvad som återstod af den gamla municipala friheten utrotades. Den garanti för friheten, som låg i högsta domstolens (parlamentets) makt att på vissa fall kontrollera konungens beslut (se *Parlement*), försvann. Vetenskap och konst nådde en hög grad af blomstring; fransk smak och franskt språk blefvo världshärskande. — Ludvigs krig och kostsamma hofhållning åsamkade staten en skuld af 2,400 mill. livres, medan inkomsterna stego till endast 800,000 livres; handeln var genom sista kriget alldeles förstörd. Ludvig efterträddes af sin onsons son, Ludvig XV (1715—74). Som denne lå ännu var ett barn, blef Ludvig XIV:s brorson, hertig Filip af Orléans ("Regenten"), hans förmyndare. Dennes sedeslösa hof bidrog att förstöra folkets moral, och hans äfventyrliga finanspolitik, försäskild John Laws svindelartade bank, samt hans obräddade reformifver föranledde statsbankrutt och ruinerade tusentals människor. Hertigen afled 1723; hans ä. dog äfven hans förnämste rådgifvare, kardinal Dubois. Styrelsen öfvertogs då af hertigen af Bourbon-Condé och senare af kardinal Fleury, som ledde F:s politik åren 1726—43. Sparsamhet, ordning och fred voro hans styrelsegrundsatser, hvaregenom han lyckades återupprätta F: i inre och yttre afseende. Trots sin fredskärlek kunde han dock ej hindra, att landet under hans styrelse utvecklades i tvänne krig: polska successionskriget (1733—38), i hvilket F. deltog mera för att bekämpa kejsaren än för att hjälpa sin kandidat, Ludvigs svärfader, Stanislaus Leszczyński, till polska tron, och genom hvilket det förvärfvade utsikten att erhålla Lothringen och Bar, samt österrikiska successionskriget (1740—48), där F. hade till motståndare äfven England, som förstörde dess flotta och eröfrade dess kolonier. Genom sina segrar till and, framför allt Morits' af Sachsen vid Fontenoy (1745), återfick det likväl kolonierna i freden i Aachen (1748); dess ställning i Europa befästes genom det 1733 ingångna, 1743 förnyade "bourska familjefördraget". Gränsvister i Amerika framkallade snart ett nytt krig mellan F. och England (1755). Då dess konung, Georg II, för att skydda sitt arfland Hannover, förenade sig med Preussen, tvangs F. att, med uppgifvande af sin traditionella politik, ingå förbund med Österrike. Genom dessa allianser kom kolonialkriget mellan F. och England att sammansmälta med Sjuåriga kriget (1756—63). Franska arméerna, i allmänhet anförda af oduglingar, kunde icke hålla stånd mot Preussens kraftiga generaler. Samtidigt led F. stora förluster i kolonierna och på hafven. 1761 voro fransmännen fördrifna ur Ostindien; Canada och de bästa af deras västindiska öar gingo förlorade. Fä-

fängt sökte den kraftige utrikesministern och ledaren af landets politik Choiseul att genom ett nytt boursknt familjefördrag (1761) förena den del af Europa, som styrdes af bourboner (Frankrike, Spanien, Parma och Neapel), och därigenom mildra freds villkoren, ty i freden i Paris (1763) måste F. afstå Nova Scotia, Canada, Cap Breton, landet ö. om Mississippi, några västindiska öar samt Senegal i Afrika. I Europa vann F. däremot kort efteråt nya områden, Lothringen (1766) och Corsica (1768). Choiseul, hvilken 1764 utdref jesuiterna ur landet, störtdes 1770 genom de intriger, för hvilka mme Du Barry stod i spetsen. Efter hans aflägsnande inträdde en nästan fullständig anarki i landets styrelse, trots efterträdaren Vergennes' försök att i fråga om utrikespolitiken fasthålla vid F:s gamla traditioner.

F:s inre tillstånd under "l'ancien régime".

Konungen var fullständigt enväldig: han ensam stiftade lagarna och öfvervakade deras verkställande. Intet hinder fanns för honom annat än häfden om Parisparlamentets inregistreringsrätt, men äfven den blef illusorisk, och slutligen (1771) hade parlamenten upphäfts. Folkets representanter hade sedan 1614 icke varit sammankallade. Från adeln och det högre prästerskapet (de högste prelaterna till-sattes af konungen) var intet motstånd att vänta mot konungamakten, ty de hade ej mycket att beklaga sig öfver. Prästeståndet hade egendomar till ett värde af omkr. 4 milliarder livres, $\frac{1}{3}$ af landets jord, med en årlig afkastning därpå på 80—100 mill. livres, hvartill kommo tionden (123 mill. livres) samt gåvor och sporter till växlande värde. Det räknade omkr. 130,000 medlemmar, hvaraf 23,000 munkar och 37,000 nunnor. Dess stora rikedom var mycket ojämnt fördelad. 12,000 högre prelater delade sinsemellan nära en tredjedel af kyrkans inkomster, medan hela den öfriga skaran hade att leva på återstoden, hvaraf följden var, att de lägre prästerna befunno sig i djupaste elände. Adeln bestod af omkr. 26,000 familjer med högst 140,000 medlemmar, delvis ämbetsadel (*la noblesse de robe*), delvis den till sitt ursprung feodala adeln (*la noblesse d'épée*). Men adeln hade af Ludvig XIV gjorts till lydiga undersåter, som fullständigt ignorerade sina ståndsintressen för njutandet af sina personliga privilegier. Dessa voro också stora. Adelsmännen hade uteslutande rätt till statens och kyrkans högsta ämbeten; de voro fria från *la taille*, men skulle betala andra direkta skatter, ehuru en stor del af dem förstod att undandraga sig äfven dessa. Hofvets exempel hade till stor del förärfat adelsklassen i moraliskt hänseende, hvilket gjorde den lika oduglig till ämbeten som föraktad af tredje ståndet. De ofrälse hade nästan inga rättigheter, endast skyldigheter. Ehuru de ej egde mer än hälften af jorden, hade de att betala hela grundskatten, tionden och många andra betungande skatter, som blefvo ännu mer tryckande genom det sätt, hvarpå de uppburos. Skatteuppbörden var nämligen bortarrenderad åt förpaktare (*fermiers généraux*), i hvilkas intresse det låg att genom utpressningar vinna så mycket som möjligt. Bestickliga ämbetsmän skyddade dem för straff. Finansförvaltningen var usel. Ingen skillnad gjordes mellan konungens och statens kassa; den senare fick betala alla konungens anvisningar. På detta sätt utgaf Ludvig XV under ett år 180 mill.,

och under åren 1774—89 lät Ludvig XVI statskassan betala 228 mill. livres. Statsskuldens storlek var ej bekant, men beräknades några år före revolutionen uppgå till öfver 1,600 mill. livres, och under Ludvig XVI:s regering förefanns en ständig statsbrist, som redan före 1782 beräknades till omkr. 80 mill. livres. Någon gemensam lag fanns icke i F. Man skilde på *pays de droit écrit* (provinser med skriven lag) och *pays coutumiers* (provinser med sedvanerätt; jfr Code). Hvad som var tillåtet i den ena provinsen kunde vara förbjudet i den andra. Icke heller fanns likhet inför lagen; det hände t. ex., att en adelsman dömdes till lindrigt fängelsestraff för ett brott, som han begått tillsammans med en ofrälse, men att den senare blef hängd. Straffen voro liksom öfverallt barbariska: 1766 blef en person bränd på bål, och 1770 användes stegling. Krigsväsendet hade liksom allt annat förfallit. Officiersplatserna bortgäfvos på grund af börd och hade så ökat, att på en armé af 170,000 man räknades 60,000 officerare. F. var vid tiden före revolutionen fullkomligt typiskt i fråga om sociala förhållanden, såväl i godt som ondt. — Till allt detta kom, att den allmänna välmågan försvunnit. Handeln trycktes af onaturliga tullar och monopol, som hämmade den inbördes samfärdseln i F., jordbruket låg nere till följd af tunga skatter samt de store gods-egarnas förtryck. Samvetsfrihet fanns icke, och folkupplysningen var nästan ingen. Endast den ärida vördnaden för det bestående höll samhällsbyggnaden uppe. Men denna vördnad försvann på grund af dels de grofva missbruken, dels 1700-talets stora skriftställares ("de franske filosoferna", "encyklopedisterna") fejd mot det bestående. Den scepticism, som genom dem utbreddes, skonade hvarken kyrkan eller staten. — L u d v i g XVI (1774—92), Ludvig XV:s sonson, besteg tronen med de bästa föresatser att bringa ordning i detta kaos, men saknade den därtill erforderliga kraften; och hans förste förtrogne, den gamle Maurepas, förstod ej tidens kraf. Åtskilligt gjordes dock. Parlamenten återställdes, och finansförvaltningen anförtröddes åt den duglige Turgot (1774—76), som dock genom sin öfverdrifna sparsamhet stötte hovet och därför fick afsked. Efterträdaren Necker (1776—81) kunde icke heller bringa reda i statsfinanserna. Sedan Calonne (1783—87) bragt dem i ännu större oreda, inkallades, 1787, en notabelförsamling (*assemblée des notables*), medlemmar af den högre adeln och det högre prästerskapet, hvilka konungen själf utsåg. Då denna församling icke kunde förmas att gifva några bevilningar, blef det nödvändigt att inkalla *les états généraux*, riksständerna. Därmed började ett nytt skede i F:s och Europas historia. — Under denna inre oreda hade F. 1780—83 deltagit i amerikanska frihetskriget (1775—83), hvarigenom det vann Tobago, Senegal och några små för fisket synnerligen viktiga öar vid Newfoundland, men statsfinanserna ytterligare försämrades och den revolutionära andan kraftigt utbreddes i F. Litt.: Poirson, "Histoire du règne de Henri IV" (1865), Weill, "Les théories sur le pouvoir royal" (1891), Hantaux, "Histoire du cardinal de Richelieu" (1893), Avenel, "Richelieu et la monarchie absolue" (4 bd, 1884—90), Clamageran, "Histoire de l'impôt en France" (1868), P. de Vaissière, "Gentilshommes campagnards de l'ancienne France" (1903), Picot,

"Histoire des états généraux" (2:a uppl., 1888), Gaillardin, "Histoire du règne de Louis XIV" (6 bd, 1877—79), Voltaire, "Le siècle de Louis XIV" (1752), Lemontey, "Histoire de la régence" (2 bd, 1832), Jobez, "La France sous Louis XV" (6 bd, 1864—73), Tocqueville, "L'ancien régime et la révolution" (1856), samt Babeau, "Le village sous l'ancien régime" (1879) och "La ville sous l'ancien régime" (1884).

Franska revolutionen (1789—1792). Sedan riksständerna samlats i Versailles (5 maj 1789), tog dessa inom kort på grund af regeringens svaghet och hovets intransigens landets öde i sin egen hand. Sedan de konstituerat sig till en församling utan ständsskillnad, nationalförsamling (*assemblée nationale*), afskaffades 4 aug. 1789 alla privilegier under oerhörd entusiasm och under intrycket af den på landsbygden härskande anarkien samt Parispöbelns excesser (14 juli vid angreppet på Bastiljen), som 5—6 okt. äfven framtvungit den kungliga familjens afresa till Paris. Denna "konstituerande" nationalförsamling (*la Constituante*) lyckades efter oerhörda svårigheter med afseende på sin egen organisation samt i trots af konungens indirekta motstånd och hans misslyckade flykt till Varennes, åstadkomma en författning (af 3 sept. 1791), som gaf representationen hela lagstiftningsmakten och inskränkte konungamaktens inflytande härvidlag till suspensivt veto. Finansernas dåliga läge, den ursprungliga orsaken till riksständernas inkallande, sökte man afhjälpa genom utfärdande af anvisningar för krono- och kyrkodomänerna, s. k. assignater, hvilka skulle gälla som pengar. Den administrativa indelningen omlades genom F:s fördelning i efter naturliga gränser afmätta departement (dec. 1789). De medborgerliga fri- och rättigheterna fastställdes genom "förklaringen om människans rättigheter" (se Déclaration des droits de l'homme). Röst-rätten utvidgades, jury infördes, folket fick rätt att välja präster, och kyrkan erhöi en ny författning (juli 1790). De två sistnämnda besluten gjorde prästerna till revolutionens fiender. En stor del (*les prêtres réfractaires*) vägrade aflägga ed på den nya författningen, hvilket mot dem uppväckte allmän förbittring. Äfven konungen ogillade de många reformerna och sökte (juni 1791) att, liksom sina bröder och många adelsmän (de s. k. emigranterna *les émigrés*), fly ur landet. Han blef dock ertappad, återförd till Paris och, tills den nya författningen blifvit till fullo utarbetad, suspenderad från sin myndighet. 13 sept. 1791 godkände han författningen, hvarpå församlingen åtskildes 30 sept.

I den vida mer radikala *Lagstiftande församlingen* (*assemblée législative*; 1 okt. 1791—20 sept. 1792) bestod västanor af de republikanskt sinnade jakobinerna (*les jacobins*), hvilka voro delade i två fraktioner, de mera sansade, girondisterna (*les Girondins*), och de ultraradikale jakobinerna, medan högren utgjordes af de moderate konstitutionelle. — Förhållandet till konungen blef mycket spändt. Han misstänktes, som man sedan funnit, med rätta för att, jämte "emigranterna", söka egga grannstaterna till krig mot F., och den af de republikanskt sinnade girondisterna sammansatta ministären tvång konungen att utfärda krigsförklaring mot Österrike och Preussen (20 april 1792). De edvågrande

krästerna förvisades, och ett läger upprättades i Paris' närhet. Mot båda dessa beslut inlände konungen veto. Samtidigt anryckte preussarna. Då eras befälhavare, Ferdinand af Braunschweig, utträdde ett oklokt manifest (25 juli 1792), utbröt i Paris ett häftigt upplopp, riktadt mot konungen. I fallet fräntogs honom, han insattes jämte sin familj i Tempelortet (10 aug. 1792), och kommunalrådet i Paris (*la commune de Paris*) ryckte till sig makten. Robespierre, Danton och Marat voro de inflytelse- starkaste personerna. På krigsrörelserna inverkade naturligtvis denna omstörtning. La Fayette, som förde befälet, såg sig nödsakad att (aug. 1792) fly öfver till fienden, och Dumouriez blef hans efterträdare. Men denne kunde ej hindra Ferdinands frammarsch. En bland de ledande männen i Paris blef stor- en mängd för konungshet "missstänkt" häktades och mördades ("septembermorden", *les massacres de septembre*), 1792. Den hotande faran aflägsnades mellertid, ty Dumouriez tvang vid Valmy (20 sept. 1792) fienden att vända om.

Republiken (1792—1804). *Nationalkonventet* (*la convention nationale*; 21 sept. 1792—26 okt. 1795), som omedelbart efterträdde lagstiftande församlingen som folkrepresentation, var än mer radikalt till sin sammansättning. Yttersta vänstern, kallad Berget (*la Montagne*), som bestod af de rene jakobinerna, lef snart det härskande partiet, ty det stödde sig på Paris' böbel. Girondisterna uppträdde såsom berg-partiets motsändare; men emedan de vunno varken de konstitutionelles eller demokraternas understöd, kunde de ej länge fortsätta striden med framgång. Mellan dessa partier stod centern, som tilligen kallades Slätten (*la Plaine*) i. Träsket (*le Marais*). Den hade ej några skarpt utpräglade åsikter, utan understödde än det ena, än det andra partiet. — Redan vid konventets första samman- komst (21 sept. 1792) afskaffades konungadömet, och dagen därpå utropades republiken. Konungen anklagades inför konventet för stämplingar med fienderna, dömdes till döden och afträttades (21 jan. 1793). Därefter utbröt ett häftigt och långvarigt uppror i Vendée emot den nya republiken, Marseille och Lyon reste sig, och Toulon mottog t. o. m. en entlig engelsk besättning. England m. fl. stater började intaga en så hotande ställning, att konventet förklarade dem krig (1793). Därmed började den s. k. koalitionskrigen, hvilka, stödda på Englands makt och rikedom, i öfver tjugt år skulle underslita Europa. Utom emot Österrike, Preussen och England fick F. i *det första koalitionskriget* (1793—97) kämpa mot Holland, Spanien, Portugal, Neapel och Rom! Framgången följde en tid republi- kens vapen, och Dumouriez eröfrade i slutet af 1792 Belgien genom sin seger öfver österrikarna vid Jena (6 nov. s. å.). Men hans anfall mot Hol- land misslyckades, och slagen vid Neerwinden (mars 1793), sökte han förmå armén till en kontrarevolu- tion mot jakobinväldet. Detta misslyckades, och han flydde öfver till fienden. Konventet tillsatte då (6 april 1793), på Dantons förslag, för att med nödig kraft kunna upprätta mot inre och yttre fiender, det i Paris kallade Valfärdsutskottet (*Comité de salut public*), som med nästan oinskränkt makt öfvertog ledningen. Jakobinerna beskyllede girondisterna för att ha åmplat med Dumouriez och förmådde konventet att (2 juni) utvotera 32 af sina medlemmar, bland dem

de förmåste girondisterna. Yttersta vänstern blef enväldig. I Valfärdsutskottet insattes Bergets kory- féer, med Robespierre i spetsen, och det s. k. skräck- väldet (*la Terreur*, 31 maj 1793—27 juli 1794) vidtog. Utskottet gick till väga med hänsynslös stränghet och lät döma till döden en mängd verkliga eller föregifna fiender till republiken. Bland dem, som afträttades, var äfven Ludvig XVI:s gemål, Marie-Antoinette (16 okt. 1793). Mot de inre och yttre fienderna uppsattes stora härar, som underhölls genom utskrifning af lifsmedel. De ut- ländske fienderna tvungos att återtåga, och roja- listerna kuifvades med våld. En fanatisk omstört- ning af samfundsförhållandena företogs; en ny tid- räkning infördes (börjande med 22 sept. 1792, re- publikens första dag), kristendomen afskaffades, och i dess ställe infördes Förmufets dyrkan. — Robes- pierre blef småningom i själfva verket F:s herre, men egde både inom och utom Valfärdsutskottet en mängd fiender, som arbetade på hans fall. Då han med våld sökte krossa dessa, lyckades de förmå konventet att ställa honom utom lagen, hvarefter han jämte sin broder, Couthon, St Just, Fleuriot, Hanriot och en del andra af hans anhängare i och utom Konventet giljotinerades (*revolutionen af 9 thermidor* år II, 27 juli 1794). — I kriget mot utlandet hade segern följt de franska vapnen: Jour- dan slog de kejserlige vid Fleurus (26 juni 1794), hvarefter Pichegru inryckte i Holland, som eröfrades (jan. 1795) och under namnet Bataviska republiken ställdes i nära förbund med den franska. Dessa framgångar förmådde Preussen att sluta en separat- fred i Basel (1795), som tills vidare gaf F. västra Rhenstranden. Äfven Spanien drog sig tillbaka (fred i Basel s. å.), och i slutet af året ingick Österrike ett vapenstillstånd, så att det hufvudsakligen blef England, som fortsatte kriget. — Med Robespierres fall börjar revolutionens återgång. De moderate finga makten, och jakobinernas försök att åter rycka den till sig misslyckades fullständigt. Royalisterna sökte begagna sig af reaktionen till att återupprätta konungadömet. Men det uppror, som de med anled- ning därpå framkallade i Paris, nedslags (13 vendé- miaire år IV = 5 okt. 1795) med kraft af Na- po- léon Bonaparte. Konventet antog (5 fructidor år III = 22 aug. 1795) den s. k. *direktorialförfatt- ningen*: verkställande makten fördelades mellan fem direktorer och den lagstiftande öfverlämnades åt två kamrar. De gamles råd (*Conseil des anciens*) och De fenhundras råd (*Conseil des cinq-cents*), valda af alla fransmän, som uppnått 21 års ålder och betalade skatt (se Direktorium).

Direktoriet (*le Directoire*, 27 okt. 1795—10 nov. 1799). F:s inre tillstånd var vid den nya re- geringsens början mycket nedslående: laglöshet och missbelåtenhet rådde öfverallt, jordbruket låg nere, hungersnöd härjade, och en statsbankrutt stod för dörren. Regeringen uppsköt väl denna genom ut- färdande af territorialmandat (anvisningar på stats- jord), men måste, då äfven dessas antal blef för stort, vågra (16 juli 1796) att mottaga dem som betalnings- medel. Med England och Österrike fortsattes kriget. Det senare landet anfalls både i Tyskland och Italien. Bonaparte, som genom en rad lysande segrar be- maktigade sig hela Lombardiet, tvang Österrike, genom freden i Campo Formio (17 okt. 1797), att aftråda till F. hela Belgien, gifva F. löfte om

vänstra Rhenstranden samt erkänna den af Bonaparte bildade Cisalpinska republiken (se d. o.). F. tillägnade sig därjämte Joniska öarna. Kort före freden hade Direktorium med biträde af Angereau, en af Bonapartes generaler, utfört en statskupp (*revolutionen af 18 fructidor år V* = 4 sept. 1797), som hejdade den ifriga rojalistiska reaktionen. För att stärka det republikanska elementet omgaf Direktorium F. med en rad af republiker. Utom Cisalpinska skapades i Italien Liguriska, Romanska (febr. 1798) och Partenopeiska (jan. 1799) och af Schweiz Helvetiska republiken (mars 1798). För att riktiga ett slag emot den återstående fiendens, Englands, levantiska handel och makt i Asien uppgjorde Bonaparte i förening med Talleyrand redan aug. 1797 planen till ett franskt anfall på Egypten, som sattes i verket maj 1798. (Se art. *Egypten*, sp. 1488—89.) Under Bonapartes frånvaro bildade England, Neapel, Österrike, Ryssland och Turkiet en ny koalition (*andra koalitionen* 1798—1802) mot F. Fransmännens motgångar i detta krig (ryssar och österrikare ryckte från dem Italien) samt Direktoriets svaghet och oförmåga att upprätthålla den inre ordningen eggade rojalisterna till stämplingar och framkallade förvirring i F. Detta föranledde Bonaparte att återvända till F., där han landsteg i okt. 1799. För att återförta ordningen och tillfredsställa sin maktlystnad företog han en statskupp (*revolutionen af 18—19 brumaire år VIII* = 9—10 nov. 1799). Med truppernas bistånd sprängde han De femhundras råd och lät sedan utarbota en ny författning, som promulgerades 22 frimaire år VIII (13 dec. 1799). Enligt denna lades regeringen i en Förste konsuls hand. Till biträden fick han en Andre och en Tredje konsul, hvilka dock voro endast hans rådgifvare. Vid konsulernas sida stodo ett statsråd (*Conseil d'état*), hvars medlemmar utsågos af Förste konsuln, och en sig själf kompletterande senat (*Sénat conservateur*) af 80 personer. Senaten egde att, med stöd af de ur medelbara val framgångna listorna på kandidater, utse representationen, som fördelades på två kamrar, tribunalatet (*le Tribunal*), med 100 medlemmar, och lagstiftande kåren (*Corps législatif*), med 300. Förste konsul för tio år blef Bonaparte, Andre Cambracérés och Tredje Lebrun.

Konsulatet (*le Consulat*; 25 dec. 1799—20 maj 1804). Då Bonapartes fredsambud förkastades, gick han i maj 1800 öfver Alperna, slog österrikarna vid Marengo (14 juni 1800) och tvang dem till ny fred i Lunéville (9 febr. 1801), som för F. bekräftade freden i Campo Formio. Snart därpå slöto Neapel, Portugal och Ryssland (okt. 1801) samt slutligen äfven England, i Amiens (27 mars 1802), fred. I sammanhang med denna fred blef Bonaparte, efter allmän folkomröstning, 2 aug. 1802, af senaten proklamerad *för konsul på lifstid*, hvarjämte hans myndighet ökades genom åtskilliga förändringar i konstitutionen. På grund af Lunévilliefreden företog Bonaparte en fullständig omgestaltning af västra Tyskland (1803), väsentligen utmärkt af de kyrkliga riksståndens nästan fullständiga sekularisering. Samtidigt gaf han Schweiz en ny författning, som gjorde honom själf till republikens "medlare" (*Médiateur*), och förenade Holland närmare med F. Hans inrikes politik bidrog kraftigt till ordningens och det allmänna förtroendets återställande samt näringarnas raska uppbloomstring. Genom konkordatet med påven

(15 juli 1801) sökte han försona stat och kyrka och genom Hederslegionens instiftande (1802) skapade en ny verklig förtjänst-aristokrati. En ny lagbok (*Code civil* l. C. *Napoléon*, 1804) promulgerades. Bonapartes hänsynslösa uppträdande mot Holland och Schweiz samt i Tyskland och hans ostentativa sträfvän att skapa en stark sjömak samt ett nytt kolonialvälde förmådde England att bryta Amiensfreden i maj 1803. Genom att indirekt understötja en rojalistisk sammansvärjning sökte det undanröja sin motståndare, men konplotten misslyckades tack vare Bonapartes utmärkta polis (mars 1804; jfr *Cadoudal*). Bonaparte å sin sida lät fängsla och afträta en medlem af franska konungahuset, hertigen af Enghien (mars 1804). Detta brott mot folkrätten väpnades emot honom halft Europa. För att ytterligare bekräfta sitt välde inom landet lät då Bonaparte 20 floréal år XII (18 maj 1804) senaten uppdraga honom årligt kejsarvärdighet, hvarefter han två dagar senare utropades till kejsare under namn *Napoléon I* samt kröntes af den till Paris befallde påven 2 dec. s. å.

Kejsardömet (20 maj 1804—2 april 1814). Napoleon förändrade nu omedelbart Cisalpinska republiken till ett konungarike Italien (1805), hvars konung han blef och till hvars vicekonung hans styvson, Eugène Beauharnais, utsågs. Då förenade sig England, Österrike, Ryssland och Sverige i den *tredje koalitionen* (1805). Napoleon vände nu med utomordentlig snabbhet sina vid Boulogne för ett planerat infall i England samlade trupper mot Österrike, tvang 22,000 af dess soldater under Macken att kapitulera vid Ulm (17 okt. 1805), besatte Wien och slog på årsdagen af sin kröning de förenade österrikarna och ryssarna i "trekejsarslaget" vid Austerlitz (2 dec. 1805). Därpå slöt Österrike fred i Pressburg (26 dec. s. å.), i hvilken det fick göra betydliga landafträdelser dels till konungariket Italien, dels till det med F. förbundna Bavern. Napoleon gaf samtidigt sin broder Josef Neapels krona och sin broder Ludvig Hollands; flera af hans förmästa män fingro furstendömen i Tyskland och Italien (marskalk Bernadotte upphöjdes till furste af Ponte Corvo). — I Tyskland företog han på sommaren 1806 en ny omdaning. Sexton väst-tyska stater förenades till det s. k. Rhenförbundet (se d. o.), hvars högste beskyddare Napoleon blef. Detta föranledde kejsar Frans af Österrike att (6 aug.) nedlägga den tyska kejsarkronan, hvarigenom "det heliga romerska riket" faktiskt upplöstes. Då Preussen, som genom Napoleons diplomati afhållits från koalitionen, opponerade mot hans omförtörningar i Tyskland, blef det i grund krossadt vid Jena och Auerstädt (14 okt. 1806), hvarpå dess huvudstad intogs. Därifrån utfärdade Napoleon (21 nov. 1806) sitt beryktade blockaddektet, hvilket afsåg att spärra kontinentens alla hamnar för engelsmännen och så lunda gifva en dödsstöt åt deras handel, det s. k. kontinentalsystemet. Preussen, Ryssland, Sverige och England bildade då mot F. *fjärde koalitionen* (1807). Napoleon kämpade mot preussarna och ryssarna vid Eylau (7 och 8 febr. 1807) och besegrade ryssarna vid Friedland (14 juni s. å.), hvarefter fred slöts i Tilsit (7 och 9 juli s. å.). F. behöll alla preussiska länder v. om Elbe, af hvilka bildades ett konungarike Westfalen, som Napoleon gaf åt sin broder

éröme. Preussens polska länder gäfvos åt Sachsen som hertigdömet Warschau. Ryssland ingick förbund med Napoleon och godkände kontinentalsystemet, men fick fria händer mot Sverige och Turkiet. Kort efteråt ryckte Napoleon (1808) Spaniens krona ur Bourbonernas händer och gaf den åt Josef Bonaparte. Napoleons svåger, Joakim Murat, blef Josefs efterträdare i Neapel. Emot Josef tbröt (1808) i Spanien ett uppror, hvilket kraftigt understöddes af engelsmännen under Wellesley (Wellington) och hvilket Napoleon, trots sina segrar, till slut kunde kufva. Kriget fortsattes ända till hans död och anses såsom en hufvudsak därtill. Medan Napoleon var upptagen i Spanien, började Österrike ett nytt krig, men måste efter några månader (slaget vid Wagram, 5 och 6 juli 1809) sluta fred i Wien (14 okt. 1809), hvarvid Illyrien afträdades till Napoleon, under det att Ryssland, Sachsen och Bavern ingått andra områden. Under detta krig beröfvade Napoleon äfven påfven, Pius VII, hans världsliga makt och lät föra honom som fånge till F. Napoleon död nu på höjden af sin makt; hans öfvermod kände sig heller några gränser. Han lät skilja sig (1809) från sin gemål, Josefine, och förmålde sig med Maria Josefa, en dotter af Österrikes kejsare. Kontinentalsystemet skärptes så, att det förstörde Europas handel, i synnerhet Hollands, men kunde dock ej i hela sin stränghet upprätthållas ens i F. Då Hollands konung, Ludvig, ej förmådde hjälpa sitt land, nedlade han sin krona, och Holland införlivades med F. (1810). Äfven tyska Nordsjökusten inkorporerades med kejsarriket. Detta jämte en del af öfriga kejsaren Alexander för hans land viktagna områden i kontinentalsystemet grumlade vänskapen mellan Alexander och Napoleon, som då beslöt att angripa Ryssland, den enda makt på kontinenten, som kunde göra honom våldet öfver Europa stridigt. Den 1812 ryckte han in i Ryssland och tågade efter blodiga strider (framför allt vid Borodino, sept. 7. å.) till Moskva, hvarifrån han snart nödgades återvända (okt. 1812). Återgått verkställdes under förfärliga lidanden för hans mot köld och hunger årnårlösa här, och då armén äntligen uppnådde Weichsel, funnos af nära 300,000 man endast omkr. 100,000 flyktingar kvar. Denna olycka blef signalen till hela Europas resning emot Napoleon. Under sommaren 1813 kämpade han i Tyskland, en tid icke utan framgång, emot de till antalet öfverlägsna fienderna, preussare, ryssar, svenskar och österrikare, men måste efter det stora nederlaget vid Leipzig (16, 18—19 okt. 1813) draga sig tillbaka till F. De tyska och ryska arméerna följde honom. Efter en mängd blodiga drabbningar intog de i Paris (31 mars 1814), hvarefter senaten 2 april s. å. proklamerade Napoleons afsättning. Öfvergifven af sina allierade och på deras uppmaning, nedlade Napoleon, 11 april 1814, kronan mot löfte om ett årligt underhåll och ön Elba såsom furstendöme. Litt.: "L'Europe et la révolution française" (5 bd, 1875—94, ny uppl., i 11 bd, 1899—1900). "L'Europe et la révolution française" (5 bd, 1885—1903), Aulard, "Histoire politique de la révolution française" (1902) och "L'éloquence parlementaire pendant la révolution" (I—II, 1882—86), S. J. Boëthius, "Den franska revolutionen" (1887), arbeten af Thiers, Michelet, Louis Blanc, Guizot och Mignet (se dessa); för arbeten om F.

under Napoleon se bibliografien under art. Napoleon och Kircheisen, "Bibliographie Napoleons" (1902).

F. åter konungadöme. Restaurationen I. Bourbonernas återuppsättande på tronen (la Restauration; 1814—30). Ludvig XVIII (1814—24), Ludvig XVI:s broder, utropades af senaten, under de främmande makternas påtryckning, till konung. Han slöt med de förbundne en fred (första Parisfreden, 30 maj 1814), som tillförsäkrade F. 1792 års gränser, jämte en del af Savojen m. m. Frankrike fick därefter en oktrojerad författning, den konstitutionella kartan (Charte constitutionnelle, 4 juni 1814), enligt hvilken verkställde makten tillhörde konungen allena. Lagstiftnings- och beskattningsfrågor skulle afgöras af riksförsamlingen, som delades på två kamrar: pårskammaren (Chambre des pairs), hvars medlemmar utnämndes af konungen, och deputeradekammaren (Chambre des députés), hvars medlemmar utsågos departementsvis genom medelbara val. De våldsamheter, som den nya regeringen och de återvändande emigranterna tillät sig, framkallade emellertid snart allmänt missnöje. Därför begagnade sig Napoleon. 1 mars 1815 landsteg han i södra F. och hyllades åter som kejsare, under det att Ludvig XVIII flydde till Belgien. Två arméer, under Wellington och Blücher, ryckte genast in i Belgien för att bekämpa Napoleon. Denne drog dem till mötes, men blef slagen vid Waterloo (18 juni 1815) och måste fly. Ånyo öfvergifven af de sina, afsade han sig för andra gången kronan, 22 juni 1815, till förmån för sin son Napoleon II, som dock icke erkändes. Så slutades Napoleons andra valde, som kallats de Hundra dagarna (les cent jours), ty ungefär så länge hade det räckt. Napoleon gaf sig i engelsmännens våld och fördes till ön St Helena, där han hölls fången till sin död (1821). Fienderna intog åter i Paris (juli 1815), och där slöts en ny fred (andra Parisfreden, 20 nov. 1815), som inskränkte F. till 1790 års gränser. Dessutom måste det betala 700 mill. frcs i krigsomkostnader samt emottaga 150,000 man främmande trupper, som det skulle underhålla i fem år. Varnad af den plötsliga omstörtningen, sökte nu Ludvig XVIII vid sin återkomst föra en mer moderat regering, men hans bigotte broder Karl af Artois och andra "emigranter" motverkade honom och åstadkommo det s. k. "hvita skräckväldet", la Terreur blanche. (Hvitt var Bourbonernas färg.) En oerhörd mängd människor blef af politiska skäl kastad i fängelse och ännu flera, framför allt militärer, afskedades från sina ämbeten. Något moderatere blef styrelsen efter den första deputeradekammarens upplösning (1817); men sedan den utmärkte och populäre hertigen af Berry, Karls af Artois yngre son, mördats 1820, började under ministären Villèle en ny reaktion, som bl. a. sökte i samband med det politisk-religiösa samfundet kongregationen och de återkomne jesuiterna arbeta på återställandet af kyrkans alla gamla prerogativ. I öfverensstämmelse med denna politik undertryckte äfven franska trupper den mot Ferdinand VII:s absolutism riktade spanska revolutionen, 1823. Ludvig efterträdades af sin broder Karl X (1824—30), som bibehöll Villèle och understödde hans reaktionära politik. Men den växande oppositionen tvang denne att afgå (1827). Hans efterträdare, den moderata Martignac, saknade dock

konungens förtroende och understöddes föga af de liberala. Han föll därför i aug. 1829, då den reaktionäre Polignac bildade nytt kabinett. Deputeradekammaren, i hvilken de liberala hade öfvervikten, upplöstes. För att vinna allmänheten för sig vid de nya valen, utsände regeringen, under Bourmonts befäl, i maj 1830 en expedition till Algeriet. Utgången var väl lycklig (redan i juli s. å. eröfrades den gamla sjöförvarstaten), men på de nya valen inverkade den ej. Då beslöt sig konungen för en statskuip. Han utfärdade några mot författningen stridande förordningar, de s. k. *Julordonnanserna* (*Ordonnances de juillet*), genom hvilka tryckfriheten inskränktes, den ännu ej samlade kammaren upplöstes, och en ny vallag infördes. Dagen efter ordonnanserna publicerande utbröt i Paris *Julirevolutionen* (27 juli 1830). Efter tre dagars blodiga strider (27—29 juli) var Bourbonernas tron åter kullkastad. At en deras frände, Ludvig Filip, hertig af Orléans, erbjödo revolutionens ledare, Thiers, Lafitte, La Fayette m. fl., att bliva rikets generalståthållare (*lieutenant général du royaume*), hvilket han emottog. En ny, friare författning utarbetades (*Charte constitutionnelle* af 7 aug. 1830). Då Ludvig Filip lofvade att antaga densamma och revolutionens trefärgade fana, blef han (9 aug.) af pårskammaren och deputeradekammaren vald till "fransmännens konung". Litt.: Viel-Castel, "Histoire de la restauration" (20 bd, 1860—78), Vaulabelle, "Histoire des deux restaurations" (6 bd, 1844), Hamel, "Histoire de la restauration" (2 bd, 1887), och Hallendorff, "De franska bourbonernas fall" (1905); memoarer af bl. a. Viotrolles (1883), Villèle (1890), Hyde de Neuville (1889), Pasquier (1893), Barante (1890) och de Broglie (1886).

Ludvig Filip (1830—48). Den förmögna medelklassen hade gjort honom till konung "af Guds nåde och folkviljan", och på denna klass stödde han väsentligen sin regering. Under ministern Périer antogs en ny vallag, som betydligt nedsatte census både för valbarhet och för valrätt. Regeringen vann en viss popularitet och kunde framgångsrikt uppträda i Europas angelägenheter genom intervention i Portugal och Belgien. Men efter Périers död (1832) ändrades förhållandena. Både republikaner och legitimister (bourbonska partiet) anställde upprorsförsök, hvilka förmådde konungen att närma sig de konservativa och reaktionäre, och äfven bonapartisterna började röra på sig. Efter Fieschis mordförsök på konungen (1835) inskränktes tryckfriheten, och den borgerliga friheten kringkars betydligt. Detta alstrade missnöje, som ökades genom konungens tydligt framträdande snikenhet (förhöjning i civilistan, deltagande i penningsspekulationer) och hans tjänares tillgänglighet för mutor. Ett par ministrar blefvo öfverbevisade om försnillningar, och ännu flera misstänktes därför. Samtidigt uppträdde F. i sin utländska politik stolt och befallande mot små stater, men eftergifvande för de stora, hvilket gjorde, att F:s inflytande i Europas angelägenheter betydligt minskades och att oppositionen i landet sökte för sina syften utnyttja den klena utrikespolitiken. De mest framstående bland de följande ministrarna voro Thiers och Guizot. Den förras kraftiga uppträdande (1840) mot de andra stormakterna till förmån för F:s skydds-

ling Muhammed Ali i Egypten medförde hans fall. I den följande, under Soult stående ministären var Guizot den ledande. Han stödde sig på deputeradekammaren och var ända till februarirevolutionen landets ledare. Men hans motstånd mot alla reformkraf, i synnerhet i fråga om vallagen, gjorde honom och konungen synnerligen impopulära. Oppositionen, som leddes af Thiers, Lamartine, Odilon Barrot m. fl. gjorde allt flera framsteg i landet, samtidigt med att de lägre klasserna brages i harnesk mot hela den bestående samfundsordningen genom Louis Blancs, Fouriers, Saint-Simons m. fl:s skrifter af kommunistisk eller socialistisk läggning. Slutligen anordnade oppositionen en serie s. k. *reformbanketter* öfverallt i landet för att ge uttryck för den allmänna önskan om vallagens demokratisering. Och då en dylik i Paris af regeringen förbjöds, utbröt där *Februarirevolutionen* 22 febr. 1848. Ursprungligen en blott demonstration mot den impopulära Guizot, som afgick, blef oppositionsrörelsen på grund af de styrandes lika förvånande som oerhörda slapphet inom kort ett parisiskt folkupplopp. Efter en obetydlig fäktning mellan folket och soldaterna utanför konungens bostad, Tuilerierna, förmåddes konungen, trots sin manhaftiga gemåls råd, att abdikera till förmån för sin sonson, greifen af Paris (24 febr. 1848) och lämna F. Dennes moders, änkehertiginns af Orléans, fordran, att sonen skulle erkännas som konung, omintetgjordes genom en i deputeradekammaren inträngande väpnad folkhop, som ropade på republiken. Denna proklamerades (24 febr.) af en efter kamrarnas upplösning tillstås provisorisk regering, bestående af Arago, Crémieux, Marie, Garnier-Pagès, Lamartine och Flocon, Louis Blanc, Marrast, Albert samt Ledru-Rollin. Litt.: Thureau-Dangin, "Histoire de la monarchie de juillet" (7 bd, 1884—92), Hillebrand, "Geschichte Frankreichs, 1830—1848" (2 bd, 1877—79), och de Carné, "Histoire du gouvernement représentatif en France de 1789 à 1848" (1855).

Den andra franska republiken (1848—52) var ett verk af arbetarna, för hvilas uppehåll staten anordnade arbetsföretag, s. k. nationalverkstäder (*ateliers nationaux*). Inemot 100,000 arbetare inskrefvo sig till arbetes erhållande, men "verkstäderna" visade sig vara farliga upprorshårdar. Då den nya nationalförsamlingen uppdrog verkställandemakten åt ett femmannau-skott (*commission exécutive*), i hvilket Louis Blanc och Albert ej fingo plats, utbröt ett våldsamt uppror ("attentat af 15 maj"), som likväl kufvades, hvarefter beslöts, att nationalverkstäderna skulle upphöra (21 juni 1848). Detta påbud framkallade *Juninupproret*, hvilket efter ett förfärligt blodbad nedslags af den med diktatorisk makt (24—28 juni) beklädd general Cavaignac. Därefter antogs 4 nov. 1848 en ny författning, hvars hufvudinnehåll var: för fyra år genom allmän folkomröstning utsedd president; en nationalförsamling (*assemblée nationale*), bestående af en kammare, vald för tre år, med hela lagstiftningsmakten i sin hand. — Till president valdes 10 dec. s. å. prins Louis Napoléon, Napoleon I:s brorson. Maj 1849 sammanträdde en nyvald nationalförsamling, där den statliga och samhällsallige ordningens vänner utgjorde flertalet, men socialisterna visade genom ett uppror. 13 juni 1849, att de behärskade Paris. Till följd

därfattades en del reaktionära beslut, som gjorde församlingen impopulär, men höjde förtroendet till presidenten, hvilken icke kom väl öfverens med denna. Genom resor inom landet, under hvilka han stundom hälsades med ropet "lefe kejsaren!", vann han sinnena och beklädde sina förtroende med inflytelsrika ämbeten. 2 dec. 1851 företog han en statskupp: motpartiets ledare fängslades, nationalförsamlingen upplöstes, och en ny författning underställdes folkets afgörande. Dess viktigaste punkt var, att presidenten skulle väljas för tio år och erhålla en fastare ställning. Ett obetydligt revolutionsförsök i Paris stillades med lätthet, och den nya ordningen gillades med kolossal majoritet vid företagens omröstning af folket. Thiers, Victor Hugo m. å. främstående män landsförvisades; andra deporterades till Cayenne. Napoleon gick med raska steg mot kejsardömet återupprättande. Nov. 1852 beslöt senaten dess återställande, och sedan en allmän folkomröstning sanktionerat beslutet, antog Napoleon 2 dec. 1852, Bonaparternas högtidsdag, titeln "fransmännens kejsare".

Andra kejsardömet (1852—70). Napoleon III (1852—70), som vunnit sin farbroders tron genom det löfte om ordning och stabilitet inom landet, som hans trontrillträde innebar, sökte genom en nationell utveckling af näringarna i tidens anda och genom storartade allmänna företag, ombyggnad af städerna, framför allt Paris, och järnvägaras utveckling m. m., skaffa det lägre folket rikliga arbetsförtjänster. Samtidigt sökte han i utrikespolitiken oimåtteliga Wienkongressens och de båda Parisfredernas beslut, i hvad de afsågo F:s fördomjukelse. Han lyckades till en del. Industrien utvecklades och täfäde framgångsrikt vid världsutställningarna i Paris, 1855 och 1867, med utlandets. En mängd handelsfördrag, hvilande på frihandelns grundval, ingingos (bl. a. med Sverige-Norge af 14 febr. 1865). Den andliga odlingen blef på allt sätt omhulad. Men den allmänna lifaktigheten i handelsvärlden framkallade svindleri och njutningslystnad, som angrepp alla samhällsklasser och hade sin medelpunkt i hofvet. Statsutgifterna stego oerhördt, och bristen betäcktes genom lån, som gäfvö penningvärlden ett förr okänt inflytande på staten. Landets författning var nästan despotisk, ehuru Napoleon sökte till skenet bevara de konstitutionella formerna. Folkrepresentationen, delad på lagstiftande kåren (*Corps législatif*) och senaten (*Sénat*), hade föga inflytande. Senaten utsågs af kejsaren och bestod af hans högsta förtroendeämbetsmän, och lagstiftande kårens rättigheter voro starkt kringskurna. All opposition hindrades genom tryck- och församlingsfrihetens tillintetgörande samt en talrik och väl organiserad polis. Napoleon vann dock till en början sina största triumfer i utrikespolitiken. Genom sitt deltagande i Krimkriget (1853—56) förödmjukade han Ryssland och dikterade i själfva verket freden i Paris (30 mars 1856). Då Sardinien 1859 började krig för Italiens lösräckande från Österrike och för dess nationella enhet, uppräddade han som Sardiniens bundsförvant och tvang efter flera segrar Österrike till frederna i Villa Franca och Zürich (11 juli och 10 nov. 1859) samt fick i ersättning af Italien (1860) Sarajeno och Nizza. Utom Europa fullbordades Algeriets eröfring, lyckliga fälttåg företogs mot Kina (1858 och 1860), Syrien (1860) och Kochinkina

(1862). Men Napoleons dåraktiga försök att göra Mexico till kejsardöme under den österrikiske ärkehertigen Maximilian misslyckades fullständigt (1867) och var början till hans senare, i ej ringa mån af hans nationalitetssträfvanden föranledda motgångar. Hans alltför sena ingripande i kriget mellan Preussen och Österrike ledde till, att han måste vika för Bismarck i sin plan att som soulagement för Preussens maktutvidgning vinna Luxemburg (1867). Dessa motgångar förmådde honom att mildra sitt regerings-system. 1867 utvidgades tryck- och församlingsfriheten. Genast uppbloomstrade en oppositionspress, som ursinnigt anföll regeringen och predikade revolution. I slutet af 1869 togs ett nytt steg till den konstitutionella monarkien, då E. Ollivier fick i uppdrag att bilda ministär, och ett förslag till ny författning framlades, hvilket äfven godkändes genom allmän folkomröstning (maj 1870). Napoleons ställning var dock rubbad, och hans sjuklighet gaf fritt spelrum åt ett krigiskt och reaktionärt hofparti med kejsarinnan och hertig de Gramont i spetsen. Valet af en hohenzollernsk prins till konung af Spanien gaf en oväntad anledning till ett af detta parti länge önskad krig med Preussen, och franska regeringen påstod sig i detta val se ett hot från det af huset Hohenzollern regerade Preussen. 19 juli 1870 förklarade därför Napoleon Preussen krig (se art. Fransk-tyska kriget). 2 sept. nödgades kejsaren kapitulera vid Sedan och fördes fången till Tyskland. Litt.: Dan. Stern, "Histoire de la révolution de 1848" (3 bd, 1850), V. Pierre, "Histoire de la république de 1848" (2 bd, 1873—78), L. Stein, "Geschichte der sozialen bewegung in Frankreich" (1850), de la Gorce, "Histoire de la 2me république française" (2 bd, 1887) och "Histoire du second empire" (6 bd, 1894—1903), E. Wallis, "Napoleon III och hans omgivning" (1882), och T. Sæve, "Napoleon III och det andra franska kejsardömet" (1901; med rikliga litteratürhänvisningar). J. F. N. (E. A.—t.).

Septemberrevolutionen 1870. Tredje franska republiken (4 sept. 1870—). Då underrättelse om Napoleons motgångar kom till Paris, störtades genom ett folkupplöpp där kejsardömet, och republiken utropades. En nationalförsvarsregering (*Gouvernement de la défense nationale*) af nio personer tillsattes, hvars förnämsta medlemmar voro Jules Favre, Léon Gambetta, Jules Simon, general Trochu och Jules Ferry. Redan 19 sept. var Paris inneslutet af segnarna. Fåfångt sökte nationalförsvarsregeringen och i synnerhet Gambetta, som i ballong lämnade Paris och med diktatorisk myndighet öfverlag styrelsen af F. utanför Paris, att uppbjuda alla krafter för att tillbakadränga fienden. De trupper, som uppsattes, blefvo ett lätt byte för denne. 27 okt. kapitulerade Bazaine vid Metz, och Strassburg hade redan en månad förut fallit. De nya oerfarna arméerna sprängdes, och slutligen måste man råda till underhandlingarna. 28 jan. 1871 afslöts en vapenhvila, som skulle räcka till 19 febr., på villkor att Paris kapitulerade. Den stora staden hade då under Trochus befäl i fyra månader manligt försvarat sig, mera utsatt för hunger och sjukdomar än för fiendernas kulor. Under vapenhvilen sammanträdde 12 febr. en nationalförsamling i Bordeaux för att bestämma om fred eller krig. Den verkställande makten uppdrogs åt Thiers som *chef du*

pouvoir exécutif, och denne underskref jämte Favre 26 febr. i Versailles fredspreliminärerna, enligt hvilka F. afträdde Elsass (med undantag af Belfort) och en stor del af Lothringen med Metz samt förband sig att inom tre år betala 5 milliarder frs i krigskostnadsersättning. Under denna tid skulle tyska trupper på fransk bekostnad vara förlagda i Frankrike. Slutligen skulle de tyska trupperna ha rätt att i mars intåga i Paris. Dessa fredsvillkor ratificerades (mars) af församlingen i Bordeaux. — På det förhärjande kriget följde ett hemskt inbördes krig. 18 mars 1871 utbröt nämligen i Paris det s. k. *kommunardupproret*. Eggadt af socialistiska läror, reste sig det lägre folket, mördade flera framstående män, ryckte till sig våldet öfver Paris och införde ett organiseradt skräckvälde. Staden måste med vapenmakt återintagas (21—28), men dess förinnan förstördes flera af dess förnämsta byggnader af kommunarderna. De stupades verkliga antal är okänt (den officiella siffran 6,500 är mycket för låg). De öfverlevande kommunarderna blefvo strängt straffade. Till 1876 hade öfver 13,000 domar afkunnats, af hvilka 7,500 på förvisning eller deportation. — Den definitiva freden med Tyskland slöts i Frankfurt 10 maj 1871, men den nya gränsregleringen blef ej färdig förrän 26 april 1877. Regeringen lyckades med förvänsansvärd lätthet och snabbhet anskaffa den oerhörda ersättningssumman, tack vare folkets patriotism och förtroende för regeringen, så att sista delen däraf kunde betalas redan 5 sept. 1873. Följande dag lämnade de sista tyska trupperna F:s område. — De stora krigsutgifterna medförde höga skatter, hvilka drabbade så mycket tyngre, som krisen under senare delen af 1870-talet i handel och näringar gjorde sig kännbar äfven i F. Arméorganisationen blef efter freden i grund omarbetad (se F:s försvarsväsen, sp. 1127—32), och ansatser gjordes till förvaltningens decentralisering. Frågan om den nya författningen blef svårast att afgöra. Nationalförsamlingens flertal utgjordes af monarkister (orleanister och legitimister), hvilkas mål var konungadömet återinförande. De genomdrefvo, att förvisningsdomen öfver den bourboniska familjen upphäfdes (1871). Men längre sträckte sig ej de monarkiska partiernas enighet, under det att republikanerna höllo kraftigt tillsammans och småningom liksom bonapartisterna förstärktes genom kompletteringsval. Monarkisterna predikade öppet, att F. kunde räddas endast genom att kasta sig i kyrkans armar samt genom botföningar och pilgrimsfärder. Dessa läror gillades offentligen af monarkisternas chef, den bigotte greffen af Chambord, Karl X:s sonson. Under sådana förhållanden förklarade äfven Thiers, som i aug. 1871 fått titeln president, att republiken vore nödvändig. Då genomdref högren ett misstroendevotum mot regeringen, hvilket föranledde Thiers att 24 maj 1873 nedlägga sitt ämbete. Under hans efterträdare marskalk Mac Mahon bildade högerns ledare, hertig de Broglie, ett af monarkister sammansatt kabinett, och en monarkisk restauration syntes stå för dörren. I denna riktning bearbetades folket af prästerskapet, och orleanister och legitimister förenade sig om Chambord. Men denne gjorde sig omöjlig genom sin vägran att afstå från Bourbonernas hvita fana (27 okt. 1873), hvidan de monarkistiska planerna omintetgjordes. Emellertid kvarstod Broglie såsom kabi-

nettets chef till 16 maj 1874. Med hans afgång förändrades dock ej regeringens karaktär. Författningsfrågan fortfor att diskuteras och afgjordes förs 25 febr. 1875. (Se ofrån Författning och förvaltning.) Våren 1875 syntes ett nytt krig med Tyskland hota. Bismarck betraktade nämligen den pågående omorganisationen af armén såsom ett hot, men det goda förståndet återställdes genom särskild ryske kejsarens mellankomst. 31 dec. s. å. afslutades nationalförsamlingen sin verksamhet, och de nyalldkamrarna sammanträdde 8 mars 1876. Ehuru republikanerna i senaten voro nästan jämnstarka med och i deputeradekammaren öfverlägsna monarkisterna: (360 mot 170), uppgäfv de sina förhoppningar i synnerhet som de kunde räkna på presidenten 16 maj 1877 afskedade denne den republikanska ministären Simon och utnämnde åter den klerikala Broglie till kabinettchef (den mycket omtalade *seize mai*). Då deputeradekammaren följande månad gaf honom ett misstroendevotum, förmådde han senaten att medgifva kammarens upplösning (21 juni). Ehuru regeringen tillät sig att på allt sätt inverka på valen och presidenten själf i manifest top öppet parti mot republikanerna, segrade dessa ånyo, hvilket föranledde Broglie att nedlägga sitt ämbete. Detta innebar det konservativ-monarkiska partiet definitiva nederlag, hvarefrån det sedan icke förmått repa sig. Då republikanerna vid valen i jan. 1877 vunno öfverhand äfven i senaten, begagnade sig Mac Mahon af en meningsskiljaktighet med sina ministrar för att till kamrarna inlämna sin afskedsansökan (30 jan.). Deputeradekammarens talman, radikala Jules Grévy, valdes till hans efterträdare. I kammaren efterträdades Grévy af Gambetta. Waddington bildade ett nytt rent vänsterkabinett. Nu afgjordes den brännande frågan om amnesti åt de deporterade kommunarderna så, att den lämnade åt presidentens afgörande, som omedelbart benådade de flesta. Kamrarna flyttade åter till Paris (1880) och man började genomförandet af det gamla radikala programmet: tryck- och församlingsfrihet, staten inköp af järnvägarna och framför allt införandet af kostnadsfri och obligatorisk folkundervisning, som skulle framtägas de andliga och anförtrös åt lekmän. Undervisningsministern Ferry framlade 15 mars 1877 förslag till lagar, som afsågo att framtäga kyrkans dess makt öfver undervisningen i alla dess grader. De katolska universiteten skulle inskränkas till ren privatanstalt utan rätt att utdela läroinsgrader. Mellanskolorna skulle förändras till statsläroverk, och ingen, som tillhörde en af staten icke erkänd kongregation, vore det också en orden, skulle få med dela allmän undervisning. Mot detta förslag rest sig kyrkan och det klerikala partiet, som segrade i senaten, och trungo deputeradekammaren att hufvudsak gifva efter (mars 1880). Regeringen (d. Freycinets första ministär, dec. 1879—sept. 1880) riktade då ett annat slag mot kongregationerna. Några föräldrade lagar gäfv den rätt att upplösa alla ej af staten sanktionerade samfund. De fanns vid denna tid omkr. 500 dylika med 22,000 medlemmar, däraf öfver 7,000 manliga. Antale lärjungar, som dessa kongregationer undervisade var öfver 20,000. 29 mars 1880 utfärdades de riktbara *marsdekreten*, enligt hvilka den icke erkänd jesuitorden inom tre månader skulle upplösas och dess läroanstalter utrymmas; de öfriga icke erkänd

kongregationerna hade att inom samma tid till regeringen inlämna sina statuter för att få dem granskade och sanktionerade. Därpå svarade dessa med att 2 april besluta att icke efterkomma regeringens påbud. Emellertid stängdes på bestämd tid (29 och 30 juni) de flesta jesuitanstalterna. Däremot tvekade regeringen att tillämpa påbudet på de andra ordenaerna och sökte nå sitt mål genom underhandlingar med Rom. Dessa misslyckades, och en del af ministären yrkade på dekretens utförande, hvilket förmodade Freycinet att afgå. Efterträdaren Ferry lät under okt. och nov. upplösa och utvisa 261 af de trotsade kongregationerna, hvarvid ofta våld måste användas. En ny amnestilag antogs, domstolarnas organisation förändrades, och de religiösa ordnarnas gods underkastades vanlig beskattning. Ett af Gambettas understödt förslag att införa gemensamma val för hela departementet (*scrutin de liste*) för att inskränka de lokala och enskilda intressena i deputeradekammaren antogs af denna (19 maj 1881), men förkastades i senaten (9 juni). Under Ferry afslöts också, efter ett kortvarigt krig, ett fördelaktigt fördrag med Tunisien (12 maj 1881), hvarigenom F:s protektorat där grundades. Anmärkningar i den nyvalda deputeradekammaren mot krigsföringen förmodade Ferry att (10 nov.) lämna sin post att Gambetta, hvars "stora ministär", där han själf var utrikes- och Waldeck-Rousseau inrikesminister, trots berömvärda ansatser till reformer och mycken initiativrikedom, nödgades afgå efter 9 veckor (29 jan. 1882) ej minst på grund af den afundsjuka, som Gambettas överlägsna förmåga väckte bland politikerna. Freycinet bildade den nya ministären och genomdref en lag, enligt hvilken i alla kommuner, utom i Paris, kommunalråden skulle ega rätt att välja märer (förut var detta fallet blott i de mindre kommunerna), samt en ny skollag. I den egyptiska frågan sökte Freycinet förgäfväs åstadkomma en allmän europeisk intervention, och när England nödgades med våld uppträda mot det egyptiska nationalpartiet, men Freycinet afböjde det engelska förslaget om gemensam intervention, led då ett nederlag i deputeradekammaren och måste afgå (6 aug. 1882). Duclerc bildade den s. k. "förslagenhetsministären", som lefde helt och hållet på Gambettas stöd. Den genom Englands okkupation af Egypten uppkomna spänningen i F. mot England ökades genom dettas protest mot F:s anspråk på protektoratet öfver Madagaskar. Kort efter Gambettas död (31 dec. 1882) sökte också prins Napoléon Louis Jérôme, Jérômes sonson, aktivt agitera för bonapartismen. Han lät på husknutarna i Paris upplåa plakat, hvori bonapartismen förklarades vara landets enda räddning. Samtidigt höllos legitimistiska banketter i södra F., och orleanisterna började förorda hertigen af Aumale till president vid nästa val. Alla dessa anslag framkallade i deputeradekammaren ett förslag af Floquet, att alla prinsar af i F. förr regerande hus skulle utvisas från franskt område. Då regeringen icke kunde enas i denna fråga, afgick den 28 jan. 1883, och Fallières bildade ett nytt kabinett, men detta föll redan 18 febr. och efterträdades af en ministär Ferry, som till stor del bestod af f. d. gambettister. Därpå utträdde presidenten Grévy ett dekret, hvarigenom tre i armén tjänande orleaniska prinsar försattes i disponibilitet. De republikanska fraktionerna enade sig nu om att understödja

kabinettet Ferry, hvilket höll sig kvar under mer än två år. Flera nya lagar genomfördes nu: en lag, som gjorde det möjligt för regeringen att aflägsna alla mot republiken hientliga personer ur domstolarna, lag om afskaffandet af religiösa eder vid domstolarna och lag om rätt till äktenskapsskillnad. 1884 gjordes några ändringar i författningen, af hvilka de viktiga voro, att inga senatorer därefter skulle utses för lifstid, att ingen prins af ett fordom regerande furstehus skulle kunna utses till president samt att ingen författningsrevision skulle få innebära republikens afskaffande. Året förut hade genom grefvens af Chambord död (24 aug. 1883) legitimisterna förlorat sin tronkandidat, och i maj 1884 skilde sig den konservativ-klerikala delen af bonapartisterna från prins Napoléon (Plon-Plon) och slöt sig till hans son Victor. Med det ultramontana prästerskapet hade regeringen flera strider rörande skolväsendet, hvilket bl. a. framkallade en lag (1884), att ordensandliga icke skulle få undervisa i skolorna. Större svårigheter bereddes ministären genom landets dåliga finansiella ställning. Inkomsterna understego årligen utgifterna, och därigenom hade sedan 1874 uppstått ett deficit på 4 miljarder francs, hvilket måste täckas genom lån och förskott. Ferry lyckades återställa jämvikt i budgeten genom en gynnsam konvertering, som inbragte 35 mill. francs årligen, och genom att uppgifva tanken på att lägga alla järnvägar under staten, hvarigenom utgiftsbudgeten väsentligt lättades. Samtidigt tänkte Ferry utvidga kolonialväldet. På Madagaskar besattes hamnen Diego-Suares, och fördraget i Tamatave (17 dec. 1885) stärkte F:s ställning där. Genom den framgångsrika expeditionen till Tonkin (se d. o., A n n a m o c F e r r y) stärktes det franska kolonialväldet i Bortre Indien, men den tillfälliga motgången vid Lang-son (28 mars 1885) och öfverdrifna rykten därom i Paris vållade Ferrys fall. Hans fiender, som mestadels tillhörde revanschmännen, förklarade, att truppsändningarna till fjärran land afsåge att omettadt öfver ett hämdkrig emot Tyskland. De harmades äfven öfver ett af Ferry med Bismarck afslutet fördrag om Kongoområdet, och han anfördes med raseri af de radikale under Clémenceaus ledning samt förklarades rent ut för landsförrädare. 30 mars 1885 störtades han, hvarpå efterträdaren Brisson 9 juni slöt fred med Kina, som förband sig att utrymma Tonkin och afstå från sin öfverhöghet öfver Annam. Kort före Ferrys fall hade deputeradekammaren antagit lagen om listval, som 23 maj godkändes af senaten och promulgerades 17 juni. Det hittills eniga republikanska partiet delade sig definitivt i två: vänstern (*la gauche*), och republikanska föreningen (*l'union républicaine*) bildade tillsammans regeringspartiet, som kallades "opportunist", och yttersta vänstern, som nu tog namnet "radikaler" (*radicaux*). Afsikten med listvalen var att stärka republikanerna, men vid nyvalen i okt. 1885 valdes först en majoritet af konservativa samt efter omvalen 202 konservativa och 382 republikaner, radikaler och opportunister till ung. lika antal. Brisson, som erhöll blott några få rösters majoritet för sina förslag, afgick därför, sedan Grévy 28 dec. 1885 återvalts till republikens president, 6 jan. 1886 och efterträdades af Freycinet, bland hvars kolleger märktes krigsministern Boulanger. Radikalerna, som nu kände sin styrka, framställde genom

Rochefort i jan. 1886 ett förslag om allmän amnesti för politiska brottslingar, som endast med högersn hjälps kunde afväjas. Ett nytt förslag, att alla prinsar af i landet förr regerande furstehus skulle utvisas, lyckades regeringen få förkastadt. Men när greifen af Paris i maj 1886 bortgifte sin dotter med kronprinsen af Portugal och därvid uppträdde med kunglig prakt, framkallade detta så stark ovilja, att båda kamrarna enade sig om en lag, hvilken förvisade förr i Frankrike regerande familjers hufvudmän samt lämnade regeringen frihet att förvisa äfven andra medlemmar af dem. Den senare åtgärden vidtogs med hertigen af Aumale på initiativ af krigsministern Boulanger (se denne), hvars uppträdande gjorde regeringen misstänkt för revanschplaner mot Tyskland, så att Freycinet hade all möda att försöka folket om dess fredskärlek. — I okt. 1886 antogs en ny skollag, att ingen religionsundervisning skulle få lämnas i de allmänna skolorna och att endast lekmän finge vara lärare i dem. Regeringens finanspolitik var icke lycklig. Boulanger fordrade 360 mill. frs till melinitbomber, repetergevär, baracker o. a. Kamrarna fordrade sparsamhet, och radikalerna önskade göra besparingar på ämbetsmännens löner samt genom indragning af underprefekternas platser o. d. Monarkisterna förenade sig med radikalerna och förskaffade kabinettet ett misstroendeotumot, som föranledde dess afgång 10 dec. 1886. I det följande kabinettet Goblet ingingo 8 af de förra ministrarna, bl. a. Boulanger, som snart visade sig vara ministärens ledande man, med ett krig mot Tyskland som slutmål. Reformen företogs i armén, och trupperna vid tyska gränsen förstärktes; Patriotigan (jfr *Dérouté*) och en stor del af Parispressen predikade kriget. Därigenom uppstod oro i hela Europa, och Tyskland gjorde motrustningar. April 1887 blef en fransk poliskommissarie (Schnebele), som överskridit den tyska gränsen, arresterad, och detta tyddes som ett tecken, att kriget var nära att utbryta. Men de franska och tyska regeringarna uppträdde mycket hofsam i denna s. k. "Schnebele-affär", och Boulanger lyckades ej förmå sina kolleger till krig. — För att förbättra finansernas ställning föreslog Goblet flera åtgärder, men då kammaren förklarade de föreslagna besparingarna otillräckliga, afgick hela ministären. Opportunisten Rouvier bildade då ny ministär (30 maj), som mottogs med förbittring af de radikale, emedan Boulanger icke fått någon plats däri, men vann de andra partiernas understöd. Med anledning af denna splittring bland republikanerna utfärdade greifen af Paris 14 sept. 1887 en proklamation, i hvilken han påvisade de republikanska regeringarnas oskicklighet och fel samt F:s isolerade ställning i Europa. Manifestet gjorde starkt intryck, så mycket mer som presidenten Grévy förlorade en stor del af sitt anseende genom ej i okt. 1887 afslöjad skandal (försäljning af hederslegionen, ämbeten m. m.), som högeligen komprometterade hans måg Wilson (se denne). Kammaren beslöt 17 nov., att Wilson, som var dess ledamot, skulle åtalas, och man väntade, att Grévy skulle afgå. Men först då Rouvier, med afsikt att aflägsna presidenten, begagnade en obetydlig anledning till att träda tillbaka samt Grévy ej kunde få något nytt kabinett till stånd, nedlade han 2 dec. 1887 sin värdighet. Sedan Ferry afstätt från kandidaturen till följd af

radikalernas och boulangisternas hot med folkuppror, om han blefve president, valdes Sadi Carnot till republikens president (1887—94). Radikalerna började snart åter yrka på författningsrevision, och äfven monarkisterna, särskildt bonapartisterna, syntes skola instämma, enär de räknade på att därigenom kunna förbereda republikens undergång. Boulangisterna yrkade på kamrarnas upplösning och inkallande af ett konstituerande parlament, hvilket de hoppades skulle lämna diktaturen åt Boulanger. Ett af boulangisterna framställt förslag om författningsrevision, hvilket mot ministärens yrkande af kammaren förklarades trängande, ledde till kabinettet Tirards fall (30 mars 1888), hvilket Carnot utnämndt efter sitt val till president. Floquet bildade 3 april ny ministär och sökte försvaga Boulangers inflytande genom att själf yrka på författningsrevision. Men misslyckades. Boulanger afskedades från sin generalsbefattning, men valdes till deputerad. Slutligen, när han syntes alltför hotande för republikens bestånd, beslöt Ferry och hans anhängare samt de samsade republikanerna att uppträda emot honom, under det att Floquet skulle göra honom oskadlig genom att framlägga ett demokratiskt förslag till författningsändring. Men alla försök att beröfva honom hans popularitet misslyckades. Denna ökades tvärtom genom den ställning han intog till *Panamakandalen*. Detta företag, hvars aktier mestadels egdes af hundratusenden små kapitalister, var nära att gå under. Endast genom att besticka ett antal deputerade fick bolaget (april 1888) kammarens tillåtelse till ett nytt lotterilån på 600 mill. frs och till ett garantilån på 120 mill. För att stärka sin popularitet yrkade Boulanger, att staten skulle öfvertaga rättegångsprocen för Panamalanen. Men hvarken regeringen eller kammaren ville vara med härom, utan den senare vägrade i dec. bolaget t. o. m. ett betalningsuppskof på 3 månader. Boulanger uppträdde nu med än större ifver för bolaget, som 26 jan. 1889 förklarade sig insolvent. Dagen därpå besegrade Boulanger med stor majoritet regeringens kandidat vid ett partiellt val i Paris. För att hindra honom att vid nästföljande allmänna val uppställa sig som kandidat i så många departement, att valen skulle få karaktären af ett plebiscit, genomdref Floquet återinförandet af arrondissementangval (jan. 1889), men då kammaren afböjde hans förslag till en grundligare revision, afgick han. Tirard bildade 21 febr. ett kabinett, som bestod mest af opportunister och som lyckades krossa Boulanger. Förtjänsten härfor tillkom egentligen den kraftfulla inrikesministern Constans. Denne upplöste i mars 1889 Patriotigan, som ställt sig i Boulangers tjänst, och lät väcka åtal mot dess ledande män såsom farliga för staten. 4 april 1889 lät han anklaga Boulanger själf för sammansvärjning och attentat mot statens bestånd, och kammaren gaf sitt samtycke. Boulanger flydde till utlandet och var från denna stund alldeles ofarlig. En lag antogs i juli 1889, som förbjöd en kandidat till deputeradekammaren att uppställa sig i flera valkretsar på en gång. Man kunde i ro fira minnet af franska revolutionen, till hvars högtidlighållande en världsutställning hölls i Paris. Dess stortade framgång stärkte regeringens ställning; vid nyvalen i sept. och okt. erhöilo republikanerna 366 mandat, de konservative 172 och revisionisterna 38. 1 mars 1890 afgick Con-

stans, missnöjd med åtskilliga af Tirards eftergifter åt radikalerna, ur ministären, som därigenom förlorade all kredit och 14 mars inlämnade sin afskedsansökan. Den närmaste orsaken till frihandlaren Tirards fall var, att kammarens majoritet efter de sista valen blifvit protektionistisk. Det af Freycinet bildade nya kabinettet, hans fjärde, i hvilket Constans blef inrikesminister, mottogs med förtroende både af kammaren och folket. Radikalerna och monarkisterna voro nu utan inflytande, och regeringens anseende höjdes genom finansministern Rouviers kloka förvaltning, som understöddes af det stigande värländet i landet. Detta framgick bl. a. af utomordentligt höga exportsiffror för senare delen af 1889. Utrikespolitiken, som under de senare åren icke varit af större betydelse, började nu åter få sådan. Redan länge hade franska statsmän önskat ett närmande till Ryssland, och man sökte nu genom hvarjehanda diplomatiska tjänster samt genom att arresteras och döma ett antal nihilister, som tillverkade bomber i Paris, åstadkomma ett dylikt. Vilhelm II:s tronbestigning och oroande uppträdande redan i början af sin regering (1888) samt en serie lånetransaktioner mellan F. och Ryssland förberedde det också. 1891 sändes en fransk eskader till Kronstadt och rönt där det hjärtligaste mottagande. Hela F. jublade, och då Ryssland samtidigt sökte ett lån å 500 mill. frs i F., blef detta sju gånger öfvertecknad. Äfven påfven närmede sig vid denna tid franska republiken. Han gillade den af kardinal Lavigerie uttalade meningen, att franska prästerskapet skulle ansluta sig till republiken, och därmed förlorade monarkisterna ett starkt stöd. En ny konflikt mellan republiken och de klerikale höll emellertid på att utbryta såsom följd af franskfientliga demonstrationer i Rom, hvilka framkallats af en fransk pilgrim, men den afvärdades af påfven, som uppmanade (jan. 1892) F:s katoliker att till religionens skydd ansluta sig till republiken. Detta medförde, att 40 monarkistiska deputerade (de s. k. "ralliéres", fr. *les ralliés*) öfvergingo till republikanerna och att en kristlig förening, som varit en hård för agitationen mot republiken, upplöstes. 1891 höjdes ytterligare tullarna, och regeringen fick i de konservativa tullvännerna ett kraftigt stöd mot radikalerna. Men ett i febr. 1892 framlagd förslag till lag om religiösa sällskap störtade kabinettet genom de konservatives och radikales gemensamma motstånd. Loubet blef ministerpresident (27 febr.), men den nya ministärens politik blef lik den gamlas (de flesta af det förra kabinettets medlemmar hade ingått i det nya). I sina grundvalar skakades republiken genom den katastrof, som framkallades genom råttegången mot ledarna af Panamabolaget. Efter många uppskok beslöt regeringen kriminellt åtal mot den 15 nov. 1892, och 21 s. m. anklagade boulangisten Delahaye i kammaren 150 deputerade, bland dem forna ministrar och andra höga ämbetsmän, att ha i en eller annan form tagit mutor af Panamabolaget, och på hans yrkande tillsattes en parlamentarisk undersökningskommission. Den allmänna oron stegrades, när bankiren baron Reinach, som ledt Panamabolagets penningtransaktioner, dödades sig för att undandraga sig ansvar inför kommissionen. Då kammaren mot justitieministern Ricards protester beslöt, att den afldnes lik skulle obduceras, afgick

kabinettet Loubet, och Ribot bildade 7 dec. ett nytt, i hvilket alla de förra ministrarna, utom Ricard och Cavaignac, kvarstode. Men då ministrarna Rouvier, Freycinet och Burdeau på grund af angrepp för delaktighet i affären måste afgå, nödgades Ribot 1 jan. 1893 ombilda sitt kabinett. Samtidigt började inför Paris' polisdomstol rannsakingen med Panamabolagets förvaltningsråd, af hvilket den gamle de Lesseps och Eiffel voro de mest bekante. De dömdes till höga böter och fängelsestraff, ehuru domen i juni upphäfdes af kassationsdomstolen. Ännu mer sensationell blef rannsakingen inför jurydomstolen i Paris med det nämnda förvaltningsrådet såsom bestickare och en minister (Baihaut, se d. o.) samt 12 senatorer och deputerade såsom bestuckna. Alla frikändes dock utom Baihaut, Blondel och Lesseps, men den förste ansågs af opinionen ha fått tjäna som syndabock för många af de frikända. Därmed var "Panamaaffären" officiellt afgjord. Regeringen, som under processen haft kammarens understöd, blef nu störtad, och Dupuy bildade 5 apr. 1893 en ny, i hvilken dock 7 af den förra ministärens ledamöter behöllo sina portföljer. Utgången af valen till deputeradekammaren, hvori deltagandet var påfallande lamt, hösten 1893 (republikanerna fingo 513 röster, bland dem 60 radikala och socialister, de konservativa 68) stärkte regeringen och gaf ny fart åt revanschplanerna. Dessa framträdde vid de stora festligheter, som bereddades den ryska eskader, som i okt. besökte Toulon. I slutet af nov. tvangs emellertid ministären att afgå, och Casimir-Périer bildade 3 dec. en ny, som kraftigt uppträdde till ordningens bevarande mot anarkistiska och arbetaroroligheter, men efter knappt $\frac{1}{3}$ år nödgades afgå. Dupuy återkom till makten, 31 maj 1894. Bland hans kolleger utmärkte sig särskildt utrikesministern Hanotaux för sitt energiska ingripande i kolonialpolitiken. Efter Carnot, som 24 juni till allmän sorg mördades i Lyon af en anarkist, valdes 27 s. m. Casimir-Périer till republikens president. 8 sept. s. å. afled i England tronpretendenten greven af Paris, och hans äldste son, hertig Filip af Orléans, blef i stället monarkisternas kandidat. — I slutet af året beslöt nationalförsamlingen krig mot Madagaskar, som två år senare blef en fransk koloni. Då Casimir-Périer emellertid oafbrutet förföljdes af i synnerhet den socialistiska pressen, fann han sig föranlåten att afgå 15 jan. 1895, hvartill äfven andra, hittills okända skäl synas ha bidragit. Dupuy, som dagen förut också demissionerat, måste nu fortfarande funktionera, till dess ny president valts, hvilket skedde 17 jan. 1895, då nationalförsamlingen vid andra omröstningen därtill utsåg Félix Faure. Det af Ribot 26 jan. bildade kabinettet föll redan i okt., hvarpå den radikale kammarpresidenten Bourgeois 1 nov. bildade ett nytt kabinett, där ingen af det föregående medlemmar hade plats, något, som ej inträffat efter 1877. 23 apr. 1896 nödgades dock hela kabinettet afgå, väsentligen på grund af senatens fiendliga hållning, hvarefter den konservative och protektionistiske Méline bildade ett nytt. Vänskapen med Ryssland fick ett i hela F. med entusiasm hälsadt uttryck, då kejsar Nikolaus II och hans gemål i okt. 1896 voro F:s gäster i Cherbourg, Paris och Châlons. Detta liksom Faures besök i Peterhof i aug. 1897 bragte den fransk-

ryska alliansen till offentlig kändedom. Den närmaste tiden upptogs framför allt af Dreyfusaffären (se d. o.), och Méline liksom Faure trädde öppet på klerikalernas och monarkisternas, de s. k. nationalisternas, sida, men efter nyvalen till deputeradekammaren (maj 1898) fick kabinettet där ett miss-trouendevotum, som förmådde det att afgå (28 juni s. å.). Brissons följande radikala ministär varade endast till 29 okt. och föll på grund af sin tillstyrkan till revisionen af Dreyfus' dom. Äfven efterträdaren Dupuy försvagades genom striderna mellan nationalist och dreyfusarder samt framför allt, emedan F. på grund af Englands fordran måste utrymma det af major Marchands franska expedition besatta Fashoda vid Nilen (dec. 1898). Vid Faures kort efter timade plötsliga död valdes 18 febr. 1899 till republikens president den moderata, men uppriktige republikanen Émile Loubet. Republiken vann i inre styrka och yttre anseende dels genom dennes värdiga uppträdande, när han kort efter sitt val offentlig skymfades af nationalisterna, dels genom misslyckandet af Déroulèdes (se d. o.) statskupsförsök, dels slutligen genom ett fördrag med England (mars 1899), hvarigenom allt land i mellersta Afrika, v. om 23° ö. lgd tillerkändes F. Dupuys tvekygga hållning i Dreyfusfrågan och undfallenhet för nationalisterna föranledde hans störtande, hvarpå Waldeck-Rousseau 22 juni 1899 bildade ny ministär. Med kraft och skicklighet förstod denne att göra slut på den upprifvande striden om Dreyfus samt omintetgöra en orleanistisk komplott mot republikens bestånd, och samtidigt rensade hans krigsminister André (se d. o.) officerarkåren från hvarjehanda klerikala och monarkistiska element. Världsutställningen i Paris 1900 visade F. tämligen enadt, lugnt och mäktigt i de fredliga idrotternas värf och stärkte betydligt ministärens anseende. F. deltog s. å. i makternas gemensamma ingripande i Kina mot boxarupproret. Samtidigt utvidgades dess kolonialområde ständigt i Afrika, och ministären kunde med kraft gripa sig an med inre reformer. Sålunda genomfördes den viktiga lagen om föreningsrätten, som gaf regeringen makt att upplösa alla icke af staten auktoriserade andliga ordnar, dittills nationalisternas främsta stöd. Utrikesministern Delcassé (se d. o.) lyckades återupprätta ett vänskapligt förhållande till Italien, hvilket beredde F. äfven yttre fördelar (1901). Äfven det lysande mottagande han erhöll i Ryssland liksom dess kejsarparhs besök i F. ökade ministärens ansende. Men finanserna försämrades; 1901 uppvisade ett deficit på 175 mill. frs. Likväl var regeringen stark nog att förmå kamrarna antaga den socialistiske handelsministern Millerands förslag till lag om arbetarpensionering och ett synnerligen dyrbart program för utförande af allmänna arbeten. Samtidigt vann landet bekräftelse på sitt yttre anseende i Loubets på officiell inbjudan företagna resa till Ryssland (maj 1902). Genom de nya valen till deputeradekammaren (28 apr. och 11 maj s. å.) uttalade också landet sitt fulla förtroende till regeringens politik, då dess anhängare ("blocket"; se d. o.) återvaldes med stor majoritet och i förökadt antal. Nedbruten till hälsan och i medvetande af att ha afslutat sin speciella uppgift, afgick emellertid Waldeck-Rousseau frivilligt tillika med hela kabinettet. Hans efterträdare blef 7 juni den radi-

kale Combes (se d. o.), som med hänsynslös hårdhet tillämpade den nya föreningslagen mot kongregationerna, lät utdrifva munkarna och stänga de andliga skolor. Detta föranledde formliga strider mellan befolkningen och myndigheterna i en del katolska trakter, framför allt Bretagne, men regeringen lyckades öfverallt genomföra sin vilja. Samtidigt genomfördes nya lagar mot kongregationerna, och slutligen afbröts all förbindelse med Rom. Finanserna voro fortfarande dåliga (1902 års deficit uppgick till 221 mill. frs.), men upphjälptes i någon mån genom finansministern Rouviers af parlamentet antagna skatteförhöjningar. Den största triumfen yttre afseende var den genom Delcassés skickliga åstadkomna "ententen" med England (8 april 1904) hvilken sedan blifvit en hörnsten i F:s yttre politik som det synes på bekostnad i viss mån af alliansen med Ryssland. Men Combes' hänsynslösa angifvar system mot misstänkta officerare bragte slutligen regeringen i misssikt och försvagade dess från början anseende majoritet, så att han nödgades afgå (18 jan. 1905). Rouvier blef nu ministerpresident med uppgift framför allt att genomföra statens skiljande från kyrkan. 3 juli antog deputeradekammaren efter häftiga strider och 6 dec. senaten regeringens, i synnerhet genom "rapportörens" för förslaget, socialisten Briands hofsamt, modifierade lagförslag i frågan, hvarigenom allt samband mellan staten och de tre dittills statsunderstödda kyrkorna upphäffdes, dock på för prästerna synnerligen moderata villkor. 1905 utmärktes också af den hotande tvisten mellan det af England understödda F. och Tyskland ang. Marokko. Sålös omedelbar grann till detta land ville F. förverkliga sina i fördraget med England tillerkända rättigheter att sörja för ordningens och lugnets upprätthållande där i samband med "ett fredligt genomträngande" af landet i franskt intresse. Rysslands samtida svåra motgångar i Öst-Asien satte emellertid det genom det fransk-engelska ententen misstänktsamma Tyskland stånd att egga sultanen till motstånd mot F:s planens pacificering riktade förslag, bl. a. genom kejsar Vilhelms resa till Tanger (mars s. å.), samt slutligen till att helt afböja alla franska planer under hänvisning till en konferens af alla makter, som undertecknat Madridkonventionen år 1880, för att gemensamt rådslå om de i hans riket undvikliga reformerna (27 maj). Då Delcassé ickes syntes vilja ge efter, var faran för ett fredsbrött med Tyskland överhängande, och stämningen var upphetsad såväl där som i F. och England. Kabinettet gillade dock icke Delcassés politik, hvarför denne afgick (6 juni) och Rouvier såsom utrikesminister underhandlade med Tyskland om F:s villkor för anslutning till förslaget om konferens, som må slutligen enades om att förläggas till Algeciras i början af 1906. Bitterheten mot Tyskland tog sig emellertid skarpa uttryck i pressen, där en de "afslöjanden" gjordes om en eventuell fransk-engelsk militärkonvention mot Tyskland, och fruktade för ett fredsbrött blef icke på länge afägsnad. Äfven på Algecirskonferensen (16 jan.—7 apr. 1906) framträdde motsatsen mellan F. och Tyskland klart, men slutligen enades man om ett kompromissförslag, som tillerkände det af alla stormakterna utom Österrike-Ungern understödda F. dess väsentligaste fordringar, men garanterade Tysk-

land upprätthållandet af den "öppna dörrrens politik" i Marokko. Ministären Rouviers kinkigaste uppgift var genomförandet af separationslagen. I början af 1906 förekom såväl i Paris som i landsorten oroligheter vid upprättandet af inventarier öfver kyrkornas egendom, och den klerikala upphetsningen fann näring i påvens oförsonliga uppträdande. På åtskilliga platser kom det till strid mellan trupperna och folket, och detta skaffade ministären ett misstroendevotum, som föranledde dess afgång (7 mars) midt under Algeciraskonferensen. Sarrien blef ministerpresident, men själen i regeringen var inrikesministern Clémenceau. Kort förut (18 febr.) hade Clément Armand Fallières tillträtt posten som republikens president efter Loubet, hvars mandat utgätt. Regeringen uppträdde nu något hofsammare i kyrkofrågan, men den forna kyrkopolitiken fortsattes med stöd af en stark radikal majoritet, som talrikt ökats genom nyvalen till deputeradekammaren (6 och 20 maj). En del af den franska hierarkien ville genom upprättande af "kultöföreningar" trygga katolicismens fortvaro, men sedan Pius X i en encyklika (10 aug.) förbjöd dylika såsom stridande mot den kanoniska rätten, försvann hvarje möjlighet till en öfverenskommelse mellan kurian och regeringen, så mycket mer som Clémenceau (23 okt.) efterträdde den moderatere Sarrien som ministerpresident. När separationslagen skulle träda i kraft (11 dec.), gick regeringen därför fram utan misskund. Den förre nuntiens sekreterare Montagnini utvisades, hans papper beslagtogs, biskopar och seminarier måste utrymma sina staten tillhöriga byggnader, och en lag genomdrefs, som öfverlämnade alla kyrkogods åt stat och kommun. Den stora grufolyckan i Courrières (10 mars), där omkr. 1,100 arbetare omkommo, förorsakade i mars och april en stor grufarbetarstrejk i de norra koldistrikten, hvarvid militären måste ingripa. Härigenom riktades regeringens omsorg mera åt de sociala frågorna, och för deras handhavande inrättades ett arbetsministerium, hvars förste innehafvare blef socialisten Viviani.

Året 1907 började med förnyade slitningar mellan kyrkan och staten, som häftigt angreps i en ny påfif encyklika (6 jan.). De härigenom förmärkade utsikterna att ernå en dräglig "modus vivendi" för katolska kyrkan i F. förbättrades emellertid under årets lopp genom däv. kultusministern Briands hofsamma tillämpning af separationslagen, hvarigenom svårare kriser undvikits. Åtskillig sensation väcktes genom en Paristidnings afslöjande af vissa delar af Montagninis papper, och en parlamentarisk kommission nedsattes för att undersöka lämpligheten af deras publicerande. Regeringen har f. ö. icke kunnat genomföra några större reformer. Det af finansministern Caillaux i början af året framlagda förslaget till inkomstskatt, som länge stått på dagordningen, mottogs inom alla kretsar tämligen kyligt och uppskötts tills vidare. Däremot har regeringen med ovanlig kraft ingripit mot hvarje handa oroselement, i synnerhet den från socialisterna utgångna antimilitaristiska agitationen inom här och flottan. I slutet af maj uppstod i södra F. en egenartad rörelse, den s. k. "vinodlarkrisen", föranledd af ena sidan af en öfverproduktion af sämre vinsorter och af den andra af illojall konkurrens från vinförfalskare. Man kräufde regeringens ingripande till förekommande

af förfälskningar och där af förorsakad mindre af-sättning af rena druvviner samt hotade med skatte-vägran, tills denna begäran uppfyllts. En i detta syfte skyndsamt antagen lag förnämde ej lugna stämningen, utan svåra oroligheter utbröt i Narbonne, Montpellier, Perpignan, m. fl. ställen, så att en anseelig militärstyrka måste utskommenderas. Några af agitationsledarna häktades, och hela rörelsen dog småningom bort i juli. I utrikespolitiskt af-seende märkas afslutandet af en traktat mellan Japan och F. om upprätthållande af "status quo" i Öst-Asien (10 juni), där de franska besittningarna sålunda vunno en viss garanti mot japanska annexionsplaner, och framför allt stridigheterna i Marokko. Där hade i Marakesh en fransk läkare Mauchamp brutalt mördats af en fanatisk folkhop (19 mars), och för att skaffa sig gehör hos sultanen lät franska regeringen besätta staden Ujdja vid gränsen af Algeriet, hvilken skulle hållas besatt, tills F. fått fullständig satisfaktion för mordet på Mauchamp och en rad andra anledningar till missnöje undanröjts. De kringboende krigiska stam-marna skaffade emellertid under årens lopp frans-männen full sysselsättning där. I slutet af juli blefvo i Casablanca åtskilliga européer, mest fransmän, mördade af böblen, hvilket föranledde en fransk kryssare att landsätta trupper och bombardera staden. Sedan detta framkallat förnyade allvarsamma oroligheter bland den infödda befolkningen, sände franska rege-ringen dit general Drude, sedermera ersatt af general d'Amade, med en expedition på 3,000 man, och denna fick utkämpa många hård-nackade strider med den kringboende krigiska be-folkningen. F:s deltagande i de marokkanska orolig-heterna har redan kostat landet anseeliga summor utan att synas medföra några direkta fördelar, så mycket mindre som den inbördes rivaliteten mellan F. och Tyskland där synes utgöra ett allvarligt hinder för införande af ordnade förhållanden, hvilket äfven afsevärdt förhindrats genom tronstrider i landet. F. ö. har den fransk-engelska "ententen" vuxit sig allt fastare in i folkmedvetandet och stärkts genom ömsesidiga besök i de resp. hufvudstäderna af representanter för skilda korporationer.

Litt.: Daniel (pseud. för d'A. Lebon), "L'année politique" (sedan 1874 årl.), Zevort, "Histoire de la 3me république" (1896 ff.), Hanotaux, "La France contemporaine" (hittills I—III, 1900—06, omfattande tiden t. o. m. 16 maj 1877), Bodley, "France" (2 bd, 1898; flera uppl.), Vandam, "Men and manners of the third republic" (1904), och R. Millet, "Politique extérieure, 1898—1905" (1905).

Litt. för hela F:s historia eller större delar där af: Monod, "Bibliographie de l'histoire de France" (1888), Lavis, "Histoire de France" (hittills 13 bd, 1901—07), samt Lavis och Rambaud, "Histoire générale du IVme siècle à nos jours" (12 bd, 1893—1907), med en mängd bibliografiska upp-gifter. E. A.-t.

Franktirörer. Se Frances-tirours.

Frans (it. *Francesco*), konungar af Bägge Si-cilerna.

1. F. I, son till konung Ferdinand I och Karolina af Österrike, f. 20 aug. 1777, d. 8 nov. 1830, hyllade i sin ungdom konstitutionella idéer och stad-fäste 1813, då han såsom sin faders medhjälpare skötte styrelsen af dynastiens då enda kvarvarande

besittning, Sicilien, den af sicilianska riksständerna 1812 antagna konstitutionen, som var bildad efter den engelska. Efter restaurationen (1815) skickades F. 1816 såsom guvernör till Sicilien och öfvertog, efter utbrottet af revolutionen i Neapel 1820, skötseln af regeringen. Han sammankallade ett parlament, som efter monstret af 1812 års spanska konstitution skulle utarbete en efter neapolitanska förhållanden lämpad författning, hvarefter han och konungen besvoro denna nya författning. Sedan den fria författningen genom Österrikes väpnade mellankomst upphäfts (1821), lefde F. i stor tillbakadragenhet, till dess han efter sin faders död, 4 jan. 1825, besteg tronen. Såsom konung blef han sina forna liberala sympatier otrogen och slöt sig h. o. h. till Österrikes reaktionära politik. Ett långt drivet gunstlingsvälde gjorde hans despotism ytterligare förhatlig. — Han var två gånger gift: 1) med Klementina (1790), kejsar Leopold II:s dotter (moder till hertiginnan af Berry), 2) med Maria Isabella (1802), dotter af Karl IV af Spanien (moder till konung Ferdinand II och drottning Kristina af Spanien).

2. F. II, den föregående sonson, son till Ferdinand II och Maria Kristina af Sardinien, f. 16 jan. 1836, d. 27 dec. 1894 i Arco (Tyrolen), uppföstrades af jesuiterna. 22 maj 1859 öfvertog han regeringen efter sin fader, fullkomligt oförberedd för en regents kall. Hofkamarillan med änkedrottningen i spetsen fortfor att styra och utfölvade ett fruktansvärdt skräckvälde. Förgäfves uppmanades F. af de främmande makternas sändebud att ändra regeringssystem. Efter de stora tilldragelserna i öfre och mellersta Italien — störtandet af det österrikiska väldet i Lombardiet, revolutionen i Toscana, Modena, Parma och legationerna — växte i Neapel och Sicilien jäsningen bland folket, och samtidigt tilltog förtrycket. I april 1860 utbröt oroligheter på Sicilien. I maj s. å. landsteg Garibaldi i Marsala, eröfrade hela ön och flyttade sedan striden till det neapolitanska fastlandet. Förgäfves afskedade konungen sina hatade ministrar, återställde 1848 års författning och utfärdade en allmän amnesti. Folket trodde icke på hans löften. Flottan aföll, hären upplöstes sig. 7 sept. 1860 höll Garibaldi sitt intåg i hufvudstaden. I tre månader försvarade sig F. bakom Gaëtas starka murar, understödd af sin modiga gemål, Maria Sofia Amalia af Bayern (f. 4 okt. 1841), med hvilken han var föräld sedan 3 febr. 1859. Efter fästningens kapitulation (1861) begaf sig exkonungaparet till Rom och några år senare till Bayern. F:s protester mot hans rikes införlifvande med det nya konungariket Italien voro vanmäktiga. Jfr De Cesare, "La fine di un regno", bd 2: "Regno di Francesco II" (1900). Hans gemål, syster till kejsarinnan Elisabet af Österrike, är bosatt i Paris. Hennes lefnad är skildrad af Clara Tschudi, "En förglemmt heltinde" (1904; "En glömd hjältninna", s. å.). (V. S.-g.)

Frans (it. *Francesco*), hertigar af Este (se d. o.).

Frans (fr. *François*), franska konungar. 1. F. I, son af Karl af Orléans och Lovisa af Savojen, f. 12 sept. 1494, d. 31 mars 1547, blef 1 jan. 1515 Frankrikes konung efter sin svärfader, Ludvig XII. Ung och ärelysten, upptog han dennes anspråk på Milano och besegrade de med Maximilian Sforza förbundne schweizarna vid Marignano (13—14 sept. 1515), hvarefter Milano eröfrades och Sforza mot

en penningssumma och en pension afstod sina anspråk. F. lyckades därpå sluta "den eviga freden" (*la paix perpétuelle*) med schweizarna i Freiburg 29 nov. 1516, där dessa mot stora penningssummor till olika kantoner förbundo sig att icke taga tjänst mot F. i någon af hans besittningar. F. lyckades

Frans I. Efter Tizians målning (i Louvre).

också ingå förbund med Karl I af Spanien i Noyon (13 aug. 1516), där bägge monarkerna lofvade hvarandra vänskap. Men denna upphörde, när de båda friade till tyska kejsarkronan och Karl blef vald. Intressena i Italien föranledde sedermera fyra krig mellan F. och Karl. Det första (1521—26) afgjordes dels genom konnetabelns af Bourbon (se d. o.) öfvergång till fienden, dels genom slaget vid Pavia (1525), där F. blef fången. "Tout est perdu sauf l'honneur" ("allt är förloradt utom äran") skref F. vid detta tillfälle. I fördraget i Madrid (1526) återfick F. friheten, men nödgades afträda Burgund och anspråken på besittningarna i Italien. Löst från sin vid fredsfördraget aflagda ed genom påven Klemens VII, vägrade F., ytterligare styrkt af de franska ständernas gillande, att uppfylla freds-villkoren, hvilket föranledde det andra kriget med Karl (1527—29). Därunder eröfrade F:s fältherre Lautrec större delen af Neapel (1528), men då den genuesiske sjöhjälten Andrea Doria (se d. o.) öfvergick till kejsaren, återvände krigslyckan till den senare. Genom freden i Cambrai (3 aug. 1529) fick F. igenlösa Burgund, men Italien gick förloradt för Frankrike och kunde ej heller återvinnas genom F:s två följande krig (1536—38 och 1542—44) med kejsaren. Den slutliga freden i Crépy (18 sept. 1544) stadgade ung. samma villkor som i Cambrai. F. hade under dessa krig trätt i förbindelse med turkarna, af hvilka flotta han därunder haft värdefull hjälp. Striden mellan F. och Karl har

världshistorisk betydelse. F. lyckades hålla stånd mot habsburgarnas kolossala makt och gynnade därigenom indirekt reformationenens fortgång samt upprätthöll den politiska jämvikten i Europa.

För Frankrikes inre utveckling var F:s regering icke betydelselös: enväldet utbildades, den nyare tidens krigföringssätt utträngde h. o. h. riddartidens. Konungen främjade i hög grad vetenskap och konst, hvilket förskaffade honom namnet *Père des lettres* (Vetenskapens fader); han stiftade Collège de France (se Collège), pryddes Fontainebleau med konstverk och lät genom Pierre Lescot ombygga slottet Louvre i Paris. Humanismens idéer blevo förhärskande vid hofvet och i allmänhet hos de bildade. Äfven reformationens läror vunno insteg i Frankrike. Konungen själf tycktes i början ej vara ohenågen för dem, men förföljde sedan, till en del af politiska skäl, deras bekännare i sitt eget land, medan han stod på vänskaplig fot med de tyske furstar, som till protestantismens skydd ingått Schmalkaldiska förbundet. Genom konkordatet 19 dec. 1516 uppoftade han delvis gallikanska kyrkans rättigheter för att själf få med påfven dela makten öfver den. — F. hade en öppen och riderlig, men svag karaktär samt var i högsta grad opålitlig och lättsinnig. Hans utsväfvande lefnadssätt har satt en fläck på hans namn och bidrog till hans död (jfr *Ferronière*). Han var förmäld 1) med sin företrädares dotter, Claude (d. 1524), och 2), sedan 1530, med kejsar Karl V:s syster, Eleonora, änka efter konung Emanuel den store af Portugal. Några af F. författade skaldestycken och bref (*Lettres*) utgafvos 1847 af Champollion. Litt.: Bouilly, "Le règne de François Ier, état des travaux et questions à traiter" (1902), och Jacqueton, "La politique extérieure de Louise de Savoie" (1892).

2. F. II, den föregående sonen, Henrik II:s och Katarinas af Medici äldste son, f. 19 jan. 1544, d. 5 dec. 1560, förmäldes 1558 med drottning Maria Stuart af Skottland och efterträdde sin fader 10 juli 1559 på tronen. Han ledtes h. o. h. af sin gemåls morbröder, Guiserna, mot hvilkas inflytande den af de franske protestanternas chef, prinsen af Condé, ledda hugenottsammansvärjningen i Amboise (1560) var riktad. (E. A—t.)

Frans (fr. *François*), *franska furstar*. 1. F., hertig af *Alençon*, femte son af konung Henrik II och Katarina af Medici, f. 1554, deltog 1574—76 på hugenotternas sida i striden mot sin broder konung Henrik III och fick genom en fred sistn. år (*paix de monsieur*) såsom apanage hertigdömena Anjou och Berry och bar därefter titeln hertig af *Anjou*. Sedermera kämpade han mot hugenotterna och 1581—83, på nederländarnas sida, mot spanjorerna i Belgien och lät kröna sig till hertig af Brabant och Flandern. F., som var en af drottning Elisabets af England många friare, var närmaste arving till franska kronan efter sin barnlöse broder, och hans död, 10 juni 1584, gaf signalen till den våldsamma striden mellan Henrik af Navarra (Henrik IV), den närmaste tronarvingen, och släkten Guise.

2. F. II, siste hertig af *Bretagne*, efterträdde 1458 sin kusin Arthur III. När konung Ludvig XI förbjöd honom att kalla sig hertig med Guds nåde, att slå mynt, utnämna biskopar m. m., ingick han tillsammans med flera andra storvasaller ett förbund, *Ligue du bien publique*, som tvang konungen, efter

hans nederlag vid Montlhéry (1465), att tillerkänna F. alla de rättigheter och regalier, på hvilka han gjorde anspråk. Striden mellan kronan och den mäktige vasallen upplågade snart för en tid på nytt. Efter Ludvig XI:s död (1483) blef F:s hof åter en samlingsplats för de missnöjde franske stormännen, och striden utbröt på nytt. Efter nederlaget vid St-Aubin (1488) måste han, genom fördraget i Sablé (20 aug. s. å.), afsäga sig all förbindelse med konungens fiender. Död 9 sept. s. å. Han efterträddes af sin dotter Anna (se Anna, *franska furstin*), genom hvilken förmälning med konung Karl VIII *Bretagne* tillföll franska kronan. (E. A—t.)

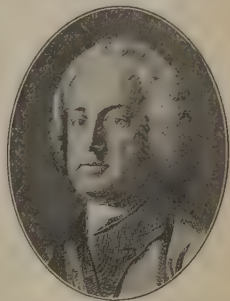
Frans (it. *Francesco*), hertig af *Modena*.

1. F. IV, som till ärkehertig Ferdinand af Österrike (Maria Teresas son) och Maria Beatrix af Este, f. 6 okt. 1779, d. 21 jan. 1846, tillträdde 1815 regeringen i Modena och årde 1829 efter sin moder äfven hertigdömena Massa och Carrara. Hans despotiska styrelsesätt och förföljelser mot carbonari (se d. o.) framkallade i febr. 1831 en revolution, genom hvilken han förjagades, men han återuppsattes redan i mars s. å. på tronen med österrikiska truppers hjälp. Därefter följde politiska processer i massa. Deltagarna i resningen dömdes till döden eller galärerna. — Han var sedan 1812 förmäld med Beatrix af Sardinien. Deras äldre dotter, Maria Teresia, förmäldes 1846 med grefven af Chambord och den yngre, Maria Beatrix, 1847 med spanske tronpretendenten, den äldre Don Carlos.

2. F. V, den föregående son, f. 1 juni 1819, d. 20 nov. 1875 i Wien, uppoftades af jesuiterna, efterträdde sin fader 1846 och regerade h. o. h. i hans anda, men med ännu större hårdhet och godtycklighet. I mars 1848 förjagades F., men återuppsattes på tronen genom österrikiska trupper i aug. s. å. Han började då med sitt gamla regeringssystem på nytt, men förjagades 1859 för alltid. Genom en folkomröstning i Modena förklarades han afsatt och beslöts landets införlifvande med Sardinien. F. tillbragte sin återstående lefnad i Österrike. Med honom utslucknade huset Österrike-Este på manslinjen. Jfr Bayard de Volo, "Vita di Francesco V, duca di Modena" (4 bd. 1878—86). (V. S—g.)

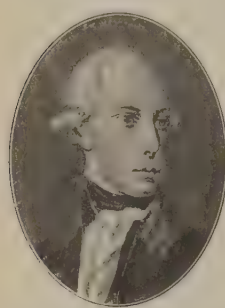
Frans (ty. *Franz*), *romersk-tyska och österrikiska kejsare*:

1. F. I Stefan, romersk-tysk kejsare, som till hertig Leopold Josef af Lothringen och Elisabet Charlotta af Orléans, f. 8 dec. 1708, d. 18 aug. 1765 i Innsbruck, efterträdde 1729 sin fader såsom regerande hertig i Lothringen. Då genom freden i Wien 1735 detta hertigdöme tilldelades den polske exkonungen Stanislaus Leszczyński, erhöi F. i stället successionsrätt till Toscana, hvars storhertig han blef 1737. 1736 förmäldes han sig med kejsar Karl VI:s dotter, Maria Teresia. 1738 anförde han utan framgång österrikiska hären mot turkarna. Då hans

gemål 1740 efterträd sin fader i de österrikiska arfländerna, gjorde hon F. till sin medregent, men lät honom dock aldrig få något verkligt inflytande på dessa länders styrelse. Efter bajaran kejsar Karl VII:s död 1745 valdes F. till romersk-tysk kejsare (13 sept. s. å.). Som hertig af Lothringen och storhertig af Toscana förde han namnet Frans Stefan, men kallades som romersk-tysk kejsare Frans I. Genom lyckliga spekulationer samlade han en betydlig enskild förmögenhet; han hade ringa politisk begåfning, men förstod genom vänlighet och välgörenhet att göra sig populär. Jfr E. Fromm, "Die kaiserwahl Franz' I." (1883). — Af F:s och Maria Teresias många barn ha kejsar Josef II, kejsar Leopold II, Marie-Antoinette (Ludvig XVI:s gemål) och Maria Karolina (Ferdinand IV:s af Neapel gemål) spelat betydande roller i sin tids historia.

2. F. I Josef Karl, kejsare af Österrike (kallades såsom romersk-tysk kejsare Frans II, som österrikisk kejsare Frans I), den föregående sonson, som till storhertig Leopold af Toscana (sedermera kejsar Leopold II) och Maria Lovisa af Spanien, föddes 12 febr.

1768 i Florens och afled 2 mars 1835 i Wien. F. uppfostrades från 1784 i Wien, deltog 1788 och 1789 i fälttåget mot turkarna och tillträdde efter sin fader 1 mars 1792 regeringen öfver de österrikiska arfländerna. 5 juli s. å. valdes han till romersk-tysk kejsare. S. å. började kriget

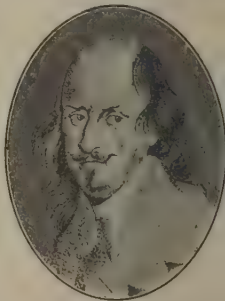
mellan Österrike och Preussen å ena sidan samt det revolutionära Frankrike å den andra. F. fortsatte detsamma, äfven sedan Preussen afslutit separattfreden i Basel (1795), men måste genom freden i Campo Formio (1797) till de segrande fransmännen afträda Österrikiska Nederländerna (Belgien) och Lombardiet. Det nya krig mot franska republiken, som han i förbund med Ryssland och England började 1799, aflopp ej lyckligare. Han måste afsluta freden i Lunéville (1801), som kostade Tyska riket hela västra Rhenstranden. Efter det årtliga kejsardömet införande i Frankrike (maj 1804) utfärdade F. en lag (11 aug. 1804), i hvilken han förklarade sig för "ärlig kejsare af Österrike", och sökte förgäves att i förening med andra europeiska makter motverka Napoleon I:s förstoringsplaner. De strider, hvilka han utkämpade mot denne 1805 och 1809, medförde blott nya förmjukelser och nya landafträdelser (genom frederna i Pressburg 1805 och Schönbrunn 1809). Då genom det under Napoleons protektorat stående Rhenförbundets stiftande 1806 Tyska riket i själfva verket upplöstes, nedlade F. romersk-tyska kejsarkronan, 6 aug. 1806. Det var icke nog med att F. fick göra landafträdelser till Napoleon; nöden tvang honom till andra åtgärder, som ginga honom djupt till sinnes: han nödgades 1810 gifva segaren sin dotter Marie-Louise till äkta och 1812 med 30,000 man understödja honom i ryska fälttåget. Men efter detta

fälttågs misslyckande slöt sig F. efter en tids fruktlösa försök att förbli neutral och mäkla fred till den nya koalitionen mot den franske kejsaren (aug. 1813). Efter Napoleons fall (1814) icke endast återvann Österrike ett lika stort område, som det förlorat, utan erhöill ett mera sammanhängande och afrundadt område, än det fört haft. Under furst Metternichs ledning följde F. en strängt konservativ politik både i den österrikiska monarkiens inre styrelse och i dess förhållande till utlandet. Alla frihetssträfvanden undertrycktes genom ett organiseradt spionsystem och en sträng censur, men de olika österrikiska ländernas gamla och häfdvunna rättigheter respekterades. I förening med Ryssland och Preussen gjorde Österrike sin frihetsfientliga politik så mycket som möjligt gällande i hela Europa. F. var fyra gånger förmåld: 1) med Elisabeth af Württemberg (1788—90), 2) med Maria Teresia af Bägge Sicilierna (1790—1807), moder till tretton barn, bl. a. Marie-Louise, Napoleon I:s gemål, kejsar Ferdinand I och Leopoldina, kejsar Peter I:s af Brasilien gemål, 3) med Maria Ludovica Beatrix af Modena (1808—16), 4) med Karolina Augusta af Bajern (1816, d. 1873). — F. var en redbar, kunskapsrik man, men envis, småsinnad, inskränkt och fiende till alla politiska själfständighetssträfvanden. Minnesmärken öfver honom ha rests i Wien, Prag, Graz och Franzensbad. Jfr Meynert, "Kaiser Franz I" (2 bd. 1871—73) och Wolfsgruber, "Franz I., kaiser von Österreich" (2 bd. 1899). (V. 8—9.)

3. Frans Josef I Karl, kejsare af Österrike och konung af Ungern. Se Frans Josef I.

Frans Albert, hertig af Sachsen-Lauenburg, son till hertig Frans II, föddes 31 okt. 1598.

Om hans ungdomsår är icke något med visshet känt. Påståendet att han någon tid uppehållit sig i Sverige synes sakna all grund. Sannolikt deltog han på pfalzgrefvens sida i det bömiska kriget (1618—20) och därefter, under ligans fältherre, Tilly, i striden emot Kristian af Braunschweig. 1625 var F. kavalleriofverste i Wallensteins armé. Sändes 1626 till Ungern, hvarifrån han snart återvände, och begagnade sig därefter till norra Tyskland, hvarest han trädde i förbindelse med hertig Adolf Fredrik af Mecklenburg-Schwerin och å dennes vägnar underhandlade med Wallenstein om Mecklenburgs utrymmande. 1629 kämpade han under Gallas uti Italien, och endast en kort tid före slaget vid Lützen öfvergick han i Gustaf Adolfs tjänst. Han deltog i detta slag och befann sig i Gustaf Adolfs närhet, då denne stupade. Denna omständighet gaf anledning till ryktet, att han mördat konungen, ett rykte, som uppstod kort efter slaget och som vann i styrka till följd af hertigens skiftande lefnadsbana och oroliga karaktär samt långt förr att vara sant. En senare tids forskare ha dock ådagalagt, att det saknar hvarje skym af bevis och trovärdighet. Icke långt efter konungen

död öfvergaf F. den svenska tjänsten. Redan i jan. 1633 underhandlade han såsom sachsisk fältmarskalk om fred med kejsaren. Han misslyckades väl i sin underhandling, men ifråde fortfarande för freden och framlade i nov. s. å. för Wallenstein Sachsens och Brandenburgs fredsanbud. I febr. 1634 var han åter i Wallensteins tjänst och användes af denne såsom sändebud till hertig Bernhard af Weimar. Under tiden blef hans herre mördad, och vid återkomsten från sin beskickning blef han själf fångslad och förd till Neustadt, där han jämte sin broder Julius Henrik kvarhölls till aug. 1635. Om han efter sitt frigifvande inträdt i österrikisk tjänst är ovist. Under åren 1637—40 vistades han ofta i Lauenburg och Mecklenburg, i hvilket senare lands inre angelägenheter han mycket ingrep. Han anklagade, ehuru utan framgång, Mecklenburgs hertig inför kejsaren för stämplingar med Banér. I febr. 1640 gifte han sig med en prinsessa af Mecklenburg-Güstrow och belönades s. å. med Pinneburg, hvaraf han dock icke kom i besittning. Efter Arnims död (1641) öfvertog han såsom general-fältmarskalk befälet öfver den kejserliga armén i Lausitz och lyckades för kort tid befria Schlesien från svenskarna, men blef vid Torstensons anryckande slagen vid Schweidnitz (1642). Svårt sårad, föll han i svenskarnas händer, kunde med möda skyddas för soldaternas raseri, hvilka i honom sågo sin store konungs mördare, och dog till följd af sina sår, 30 maj 1642. Jfr biografi af Opel i "Deutsche allgemeine biographie" (VII, 1878). J. F. N.

Frans de Assisi Maria Ferdinand, spansk titulärkonung, son af infanten Frans af Paula (se stamtafeln art. Bourbon), f. 13 maj 1822 i Aranjuez, d. 16 april 1902 i Epinay. Till följd af förarbetningar från franska hovets sida förmlades han 10 okt. 1846 med sin kusin, drottning Isabella II af Spanien, och erhöi s. d. konungattiteln. Äktenskapet var h. o. h. emot Isabellas böjelse, och F. bemöttes med den största ligkiltighet af sin gemål. Han utövade aldrig något inflytande på regeringen. Då Isabella störtades genom revolutionen i sept. 1868, gick F. i landsflykt, skilde sig 1870 från sin gemål och bosatte sig i Frankrike, där han tillbragte sin återstående lifstid. E. W.

Frans af Assisi (F. af Paola, F. af Sales). Se Frans från Assisi (F. från Paola, F. från Sales).

Franscini [-jini], Stefano, schweizisk statistiker, f. 1796 i Bodio, d. 1857 i Bern, blef 1826 rektor för en skola i Lugano. Såsom redaktör af tidsningen "Osservatore de Carefo" verkade han 1829—30 ifrigt för införandet af en författningsreform i Ticino. Sedan kantonen fått sin nya konstitution (i juli 1830), valdes F. till medlem af Stora rådet och kort därefter till statssekreterare. Sedermera tillhörde han nästan oafbrutet den högsta statsförvaltningen i kantonen och gjorde sig i synnerhet förtjänt genom undervisningsväsendets höjande samt handels och industriens främjande. Sedan 1848 års schweiziska förbunds-författning blifvit antagen, valdes F. till medlem af förbundsrådet och fick ledningen af inrikesärendena. F. är upphofsmanen till polyteknium i Zürich och kan anses som den egentlige skaparen af den schweiziska statistiken. Skrifter: *Statistica della Svizzera* (1828; ny omarbetad uppl. 1848—49), *Statistica della Svizzera ita-*

liana (3 bd, 1837—39) och *Uebersichten der bevölkerung der Schweiz* (1851). Biogr. af Gieller (1899).

Fransceky [fra'nskil], Eduard Friedrich von, preussisk general, f. 1807, d. 1890, deltog 1848 i det slesvigska fälttåget såsom officer i Wrangels generalstab, var 1855—57 generalstabschef vid tredje armékåren, blef 1858 öfverste, ledde 1860—64 omorganisationen af den oldenburgisk-hannoveranska brigaden samt trädde därefter åter i preussisk tjänst. 1865 utnämndes han till generallöjtnant och deltog som divisionsbefälhafvare på ett framstående sätt i preussisk-österrikiska kriget 1866, under hvilket han väsentligt bidrog till segrarna vid Münchengrätz (28 juni) och Königgrätz (3 juli). I fransk-tyska kriget (1870—71) utmärkte sig F. i slaget vid Gravelotte (18 aug. 1870), deltog med 2:a kåren i belägringarna af Metz och Paris samt spelade en verksam roll vid oinmätgörandet af Bourbaks försök att intränga i Elsass och vid tillbakaträngandet af dennes armé till schweiziska gränsen (jan. 1871). Efter kriget blef han öfverbefälhafvare för den i Elsass-Lothringen förlagda 15:e armékåren. 1879—82 var han guvernör i Berlin. F:s efterlämnade *Denkwürdigkeiten* utgafvs 1900 af W. v. Bremen.

Frans Ferdinand, österrikisk-ungersk tronföljare, ärkehertig af Österrike-Este, föddes 18 dec. 1863 i Graz och är son till kejsar Frans Josefs yngre broder, ärkehertig Karl Ludvig, i dennes andra äktenskap med prinsessan Maria Annunziata af Bägge Sicilierna. Namnet Österrike-Este antog han, sedan han 1875 vid hertig Frans V:s af Modena död ärfv dennes stora förmögenhet. Efter sin faders död (1896) är han närmaste tronarvinge till österrikisk-ungerska monarkien samt har inom österrikiska armén (1899) avancerat till general af kavalleriet. F. ingick 1 juli 1900 morganatiskt äktenskap med grevinnan Sofia von Chotek, furstinna af Hohenberg (f. 1 mars 1868), men måste då dessförinnan afstå från all tronföljdrätt för barnen i detta äktenskap. Han anses vara strängt klerikalt sinnad, men har hittills sällan framträdt såsom synligt påverkande rikspolitiken. V. S.-g.

Frans från Assisi (lat. *Franciscus de Assisio*), italienskt helgon, franciskanordens stiftare, föddes 1181 eller sannolikare 1182 i Assisi i italienska prov. Perugia. Hans fader, Petrus, Bernardones son, var en välmående köpman, som dref affärer på Frankrike; hans moder Pica var möjligen af sydfransk börd, och sonen var mäktigt franska språket. Man har satt hans namn Francesco i samband med denna omständighet; hans egentliga namn var Giovanni. Han tillbragte i ungdomen ett sorglöst nöjeslif tillsammans med stadens lefnadsglada unga män och öfverträfade dem i galna upptåg. 1202 deltog han i striderna mellan Assisi och Perugia och blef tillfångatagen. Hans fångenskap varade ett år. Efter hemkomsten föll han i en svår sjukdom, som kom honom att se tomheten i sitt föregående lif. Han beslöt nu först att deltaga i det krig Gauthier af Brienne i Apulien förde mot påfvedömet fiender, men han förverkligade aldrig denna sin afsikt. Han återvände i stället till Assisi, drog sig undan till en grotta utanför staden, försänt i böner och betraktelser; han visade gentemot behöfvande en gifmildhet, besläktad med hans tidigare slöseri; han företog en vallfärd till Kom och slöt sig till dem, som utanför

Peterskyrkan tiggde sitt bröd; han började besöka spetälskesjukhusen för att trösta och vårda de sjuke; han började istandsätta några förfallna kyrkor och kapell utanför Assisi, S. Damian, S. Peter och S. Maria de Portiuncula. Denna F:s nya lifsriktning, ej minst hans slösande frikostighet, ledde till en

Det äldsta porträttet af Frans från Assisi, efter en på 1220-talet målad fresk i klostret Subiaco.

oåterkallelig brytning med fadern, som utgör vändpunkten i hans lif. Vid en gudstjänst i S. Maria — förmodligen 24 febr. 1209 — mognade hos honom vid åhörandet af dagens evangelium (Matt. 10: 7—10) hans lifs stora tanke. Han beslöt att göra allvar af Kristi ord om det apostoliska predikandet och den apostoliska fattigdomen. Snart slöto sig till honom hänförliga anhängare — de förste voro Bernhard af Quintavalle, Petrus och Egidius —, och F. gaf dem en regel för deras lif, bestående blott af några bibelspråk, som rörde lärjungaskapet och fattigdomen (Matt. 19: 21, Luk. 9: 1—6, Matt. 16: 24—27) samt af några stadganden för deras leverne (rörande fastor o. d.). 1210 gaf Innocentius III sitt tillstånd till F. och hans följeslagare att fortsätta sin verksamhet enligt den af F. gifna regeln, men uppsköt den slutgiltiga bekräftelsen på den nya institutionen. Till brödraskapets ledare utsågs F.; dess samlingsplats, när medlemmarna ej voro ute på missionsresor, var först Rivotorto, senare S. Maria de Portiuncula; medlemmarna lefde af sina händers

arbete och af allmosor och kallade sig *Poenitentes de Assisio*.

Om F:s lif under de följande åren ha källorna litet att förtälja. 1212 medförde uppkomsten af en kvinnlig gren af F:s sammanslutning; han invigde själf Chiara Sciffo och lyckades utverka, att den nämnda kyrkan S. Damian uppläts åt det första konventet af Sankt Klaras orden. Uppgiften att i vid Laterankonsiliet i Rom 1215 eller något af de följande åren (1216, 1218) sammanträffa med Dominikus, en uppgift, hvars riktighet bestrids af ansedda forskare från Hase till Grützmacher, har i våra dagar funnit försvarare i Sabatier, Goetz och Thode. Säkert är däremot, att F. 1219 företog en missionsresa till Egypten och Palestina; stridigheter inom orden tvungo honom dock att redan följande år återvända. Dessa strider framtvingo en närmare reglering af det nya brödraskapets organisation genom nya regler (1221, 1223). Sabatier och åtskilliga moderna forskare se i dessa händelser en kris i F:s och hans ordens historia, en den kyrkliga politikens seger öfver F:s ursprungliga ideal: den fria föreningen af botgörare och predikanter, sådan F. ämnat den, aflöses af en hierarkiskt organiserad orden — således en djupgående och olöslig principiell motsats. Det var känslan häraf, som tvang F. att med döden i hjärtat lämna ledningen af den sammanslutning han skapat och som kastade skugga öfver de sista åren af hans lif. Säkertligen med mera rätt framhåller Goetz, att här icke förelagat någon principiell motsättning, utan att vissa missförhållanden inom orden framkallat den känsla af bitter besvikenhets, som hvarje ideellt anlagd människa erfar af oemotsvarigheten mellan de ideella krafterna och deras förverkligande i lifvet. Äfven sjukdom fördestro F:s sista år: han bar sina plågor, till hvilka hörde ett svårartadt ögonlidande, med det glada mod, som utgör ett af de mest fängslande dragen i hans väsen. Sin tid egnade han åt böner och betraktelser i ensamheten — under denna tid uppstod den berömda "solsången" — och därunder nådde han på Alvernusberget (nu la Verna, vid Bibbiena) extasens högsta stadium: stigmatiseringen (se d. o.) — antingen man nu vill förklara fenomenet såsom under extasen själf tillfogade sår eller såsom en själslifvets återverkan på det kroppsliga; något bedrägeri från lärjungarnas sida synes osannolikt. Då F. känd döden nalkas, lät han föra sig till Assisi, där han 3 okt. 1226 afled i sin älskade S. Maria in Portiuncula; han blef två år senare kanoniserad (äminnelsedag 4 okt.). Af alla medeltidens religiösa gestalter är F. den originellaste och den mest tilldragande: hans frihet från allt, som kan kallas religiös form, hans medkänsla med allt skapat, hans friska natur- och skönhetssinne och hans lika naiva som om en intuitiv människokännedom vittnande religiösa våltalighet gäfvö honom öfver samtida och eftervärld ett inflytande, som blott kommit få af människosläktets störste till del. Källorna för kännedom om hans lif äro lefnadsteckningar af Tomas från Celano (1228, 1229, 1247) och Bonaventura (omkr. 1261). Den af Sabatier framdragna *Speculum perfectionis* innehåller, ehuru i sin nuvarande form härrörande från 1300-talets andra årtionde, åtskilligt, som kan ledas tillbaka till vittnesbörd af F:s samtida; den s. k. *legenda trium sociorum* är däremot sannolikt en senare kompilation. Om de källkritiska problemen se

Torvald Højer, "Nyare forskningar rörande den helige Franciscus från Assisi och franciskanordens äldsta historia" ("Hist. tidskr." 1907). Kritiskt har F:s historia behandlats först af jesuiten Suysken (1768) och Hase (1856); af moderna arbeten märkas: Müller, "Die anfänge des minoritenordens und der bussbruderschaften" (1885), Thode, "Franz von Assisi und die anfänge der kunst der renaissance in Italien" (1889; ny uppl. 1904), Sabatier, "Vie de S. François d'Assise" (1894, sedan många uppl.; sv. öfv. 1895), Speculum perfectionis (1898), Goetz, "Die quellen zur geschichte des hl. Franz von Assisi" (1904), och Joh. Jörgensen, "Den hellige Frans af Assisi" (1907). T. H.-r.

Frans från Paola, katolskt helgon, f. sannolikt 1416 i Paola (Kalabrien), d. 1507, blef redan såsom gosse franciskan, men flyttade vid fjorton års ålder till en grotta, där han förde det mest asketiska lif. 1436 stiftade han minimernas orden (*minimi fratres*), som var en gren af franciskanorden och till hvars regler hörde att undvika allt köttätande. Han kallades 1482 till Frankrike för att rädda Ludvig XI:s lif och tillbragte där sina återstående dagar. 1519 kanoniserades han af påfven Leo X. Äminnelse-dag 2 april. Hans orden räknade under sin blomstringstid (till omkr. 1600) 450 kloster; nu finnas blott 19, däraf 15 på Sicilien. Se M. Heim-bucher, "Die orden und kongregationen der katholi-schen kirche" I (2:a uppl. 1907). (Hj. H.-t.)

Frans från Sales [sal], fr. *François de Sales*, greffe, katolsk kyrkolärare, helgon, f. 1567 på slottet Sales, i närheten af Annecy (Savojen), d. 1622 i Lyon, blef 1599 koadjutor i Genève och 1602 biskop därstädes, d. v. s. in partibus infidelium. Han använde nu sin vinnande person-lighets trollmakt lika väl som fanatiska förföl-jelser till att omvända protestanterna i södra Schweiz. Så stor var hans framgång, att han säges ha vunnit 72.000 människor för katolicis-men. 1604 kallades han som biktfadern åt baronessan Françoise de Chantal och fördes däri-

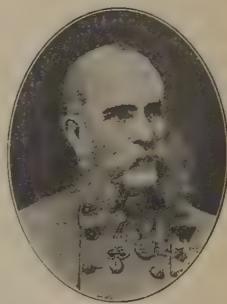
genom till studium af den heliga Teresias skrifter. Under rikt tankeutbyte med sitt begåfvade bikt-barn utbildade han nu Teresias kristniska mystik till en uppbyggelselitteratur af så mäktig kraft, att han snart blef sin tids mest fräde katolske kyrkolärare. Hans *Introduction à la vie dévote* har blifvit den katolska världens mest spridda andaktsbok näst efter Thomas a Kempis'. I *Traité de l'amour de Dieu* ger han den kanske djupaste själsanalys, som mystiken åstadkommit.

— Tillsammans med m:me de Chantal grundade han 1610 Visitationinnornas orden, hvilken enligt Luk. 1: 39 skulle ha till uppgift att besöka alla behövande (stadfäst 1618, med flickskoleundervisning som hufvuduppgift). F. kanoniserades redan 1665 af Alexander VII (hans äminnelse-dag '29 jan.); af Pius IX upphöjdes han 1877 till Doctor ecclesiae (se d. o.) F:s *Œuvres complètes* utkommo i vetenskap-

lig uppl. i 12 bd 1890—1902. Jfr F. Strowski, "S. François de Sales" (1898), och De Margerie, "S. François de Sales" (7:e uppl. 1903). Hj. H.-t.

Frans Josef I, kejsare af Österrike, konung af Ungern, sonson till kejsar Frans II och son till ärke-herztig Frans Karl och prinsessan Sofia af Bayern, konung Maximilian I:s dotter, föddes 18 aug.

1830. Hans uppfostran leddes i strängt katolsk och klerikal anda. Utvecklingen af de tilldragelser, som följde på 1848 års revolution, förde honom tidigt på tronen. Då efter undertryckandet af oktoberupproret i Wien (1848) de ledande personerna vid hovet förmått hans farbroder, kejsar Ferdinand I, att abdikera, och då hans fader afsagt sig sina anspråk, tillträdde han 2 dec. 1848 regeringen. Under hans första regeringsår var furst Felix Schwarzenberg allrådande minister. Det var under denna tid, som det ungerska upproret med rysk hjälp kufvades och Radetzky undertryckte de samtidigt pågående frihetsrörelserna i Lombardiet-Venezien. Efter Schwarzenbergs död 1852 började F. personligen bli den bestämmande i styrelsen, och han har sedan alltmått valt sina ledande ministrar och angivit regeringens allmänna riktning, hvarvid experimenterats än med strängt absolutistisk och centralistisk styrelseform, än med liberal centralism, än med eftergifter åt de många sinsemellan stridande nationaliteterna samt nu till sist med allmän rösträtt och en åtminstone delvis från partikularistiskt nationella synpunkter frigjord regeringspolitik. Om dessa växlingar i F:s politik se närmare Österrikisk-ungerska monarkien (Historia). Reaktionspolitiken på 1850-talet leddes af minister A. von Bach. Dess kyrko-politiskt betydelsefullaste tilldragelse, avslutandet af 1855 års konkordat med påfven, hvilket utplånade många af Josef II:s reformer och lade stor makt i det katolska prästerskapets händer, torde väsentligen ha berott på den ultramontant sinnade kejsarens eget ingripande. Samtidigt isolerades Österrike utåt och ådrog sig särskildt under Krimkriget (1853—56) Rysslands ovilja, utan att vinna västmakternas bevägenhet. I Österrikes krig mot Sardinien och Frankrike 1859 deltog F. personligen och visade vid Solferino stort mod. Genom fördraget i Villafranca s. å. måste han afträda Lombardiet. Sedan detta krig blottat rikets svaghet, fann kejsaren sig föranlåten att ändra system och införa representativa författningar såväl för de särskilda "kronländerna" som för monarkien i dess helhet. Med Ungern kunde ingen uppgörelse komma till stånd, så länge F. afböjde dess kraf på en själfständig ställning inom monarkien. 1864 deltog Österrike med Preussen i kriget mot Danmark, men tvisten om de i kriget eröfrade landsdelarnas öde ledde i sin ordning till 1866 års krig mellan de tyska stormakterna, Österrikes utdrifvande ur Tyskland och förlusten af Venezien till det nya konungariket Italien. Dessa olyckor förmådde F. att försona sig med ung-

rarna. Deåk kallades till Wien och fick för F. framlägga deras kraf. Beust blef ledande österrikisk minister, och F. gaf på hans råd 1867 efter för ungrarnas fordringar och lät (8 juni s. å.) i Budapest kröna sig till Ungerns konung. I det nya statsförbundet blefvo tyskar och magyarar de härskande folken, hvaradera inom sin rikshälf, medan slaverna höllos nere och grepos af starkt missnöje. Ett kortvarigt federalistiskt experiment med ministären Hohenwart (febr.—okt. 1871) misslyckades genom de icke-tjechiska nationaliteternas motstånd. De följande ministärerna (Auersperg, Taaffe, Windischgrätz, Badeni m. fl.) sökte sitt stöd hos växlande partikombinationer, hvarunder tjecher och särskildt polacker vunno ständigt stegradt inflytande. Partistriderna förlamade tidtals fullständigt riksrådets arbetsförmåga, och det i skarpa nationalitetskonflikter söndrade riket sammanhålls väsentligen genom F:s stora personliga auktoritet, hvilken med åren starkt tilltog. Utrikesärendena leddes till 1871 af Beust och därpå 1871—79 af ungraren Andrassy, som återknöt det goda förhållandet till Tyskland och genomförde ockupationen af Bosnien och Hercegovina. Såväl vid bildandet af trekejsarsförbundet 1872 mellan Tyskland, Österrike och Ryssland som vid dess aflösande — sedan Ryssland, missnöjdt öfver Berlinkongressens resultat 1878 dragit sig tillbaka — af trippellalliansen mellan Tyskland, Österrike och Italien 1882, hvilken ännu eger bestånd, har F. personligen spelat en betydande roll i den europeiska, på den väpnade fredens upprätthållande inriktade jämviktspolitiken. Österrikes materiella utveckling under hans regerings tid har varit storartad, och med uppgifvande af årda fördomar har F. djärft dragit konsekvenserna af sin nya ställning som konstitutionell monark. Han gaf sålunda bl. a. stödet af sin auktoritet åt den rösträttsreform, som, förberedd af ministärerna Gautsch och Hohenlohe, omsider 1907 genomfördes af von Beck. I Ungern har F:s af riks- och utrikespolitiska hänsyn betingade oblideliga fordran på något så när enhetlig organisation af de båda rikshälfternas arméer mött häftigt motstånd från de starka nationalistiska och separatistiska partirikningarna bland magyarerna, hvilka äfven i ekonomiska frågor mellan de båda rikshälfterna framkallat farliga konflikter, som det kraft den gamle monarkens hela erfarenhet och auktoritet att gång efter annan för stunden utjämna, utan att han dock lyckats åvägabringa någon varaktig uppgörelse. — F. var 18 febr. 1853 i Wien utsatt för ett mordförsök af ungraren Libenyi, som rätt allvarsamt särade honom med ett knifstyng. Kejsaren förmäldes 24 apr. 1854 med sin kusin, prinsessan Elisabet, dotter till hertig Max Josef af Bayern (se Elisabet, sp. 414), och hade med henne sonen Rudolf (f. 1858) och döttrarna Gisela (f. 1856) och Maria Valeria (f. 1868). Tunga familjesorger drabbade F., då först sonen Rudolf under mystiska omständigheter ljöt döden i Mayerling (30 jan. 1889) och sedan kejsarinnan Elisabet 10 sept. 1898 i Genève föll offer för en anarkistisk lönnmördares dolk. F. firade 1898 sitt 50-års jubileum som regent, och i samband därmed restes statyer öfver honom i Mährisch-Weiskirchen och Olmütz. Tronföljare är hans brorson, ärkehertig Frans Ferdinand (se d. o.). — Litt.: Emmer, "Kaiser Franz Joseph" (1880, 2:a uppl., 2 bd,

1898), Rostok, "Die regierungszeit kaiser Franz Josephs" (1899), och Schnitzer, "Franz Joseph I und seine zeit" (2 bd, s. å.). V. S.-g.

Frans Josefs fjord, en lång och smal hafsvik på Grönlands östkust, under 73 $\frac{1}{2}$ ° n. br. Den upptäcktes af den andra tyska polarexpeditionen i aug. 1870 och undersöktes närmare 1899 af Nathorst. Genom en sydlig förgrening står den i förbindelse med Konung Oskars fjord. Norr om fjorden ligger den ofantliga Waltershausen-glaciären, 1 v. Petermannspitze (2,800 m.) och Payerspitze (2,000 m.). (J. F. N.)

Frans Josefs land, en ögrupp i Norra ishafvet, n. om Novaja Zemlja, emellan 79° 45' (Kap Florapå Northbrook) och 81° 51' (Kap Fligely på Kronprins Rudolfs land) n. br. samt 41° och 65° ö. lgd. Den består af omkr. 60 öar, hvilka genom två breda, från n. till s. gående sund, Austriasundet i ö. och Brittiska kanalen i v., delas i tre grupper. Till den östligaste höra Salmis ö, Wilczeks land och Graham Bells land, till den mellersta Halls ö, Mc Clintocks ö, Hoochers ö, Zichys land, Kap Alexanders land och Kronprins Rudolfs land, till den västliga Prins Georgs land och Alexandras land. I södra ändan af Brittiska kanalen ligger Northbrookön med Kap Flora, där Jackson 1894—97 hade sin station Elmwood. Öarna Kung Oskars land och Petermanns land, som Payer trott sig se längst i n. ö., existera icke, såsom ådagalades genom hertigens af Abruzzerna expedition. Frans Josefs land är liksom Spetsbergen ett af fjordar och sund sönderskuret taffelland, bestående af horisontella lager af jura- och krittformationen, hvilka täckas af ett maktigt basalttäck. Bergen äro tämligen jämnhöga, 600—1,000 m., endast Richthofensberg i s. v. när 1,580 m. Nästan alla öarna höja sig med branta sidor terrassformigt och äro i sina öfre delar täckta af inlandsis, från hvilken talrika glaciärer skjuta ända ner till hafvet. Snögränsen ligger omkr. 300 m. ö. h. — Medelårstemperaturen är — 18°; den lägsta iaktagna temperaturen är — 48° (mars 1894), den högsta + 4. — Den södra och västra kusten har en jämförelsevis rik flora och fauna; 21 fågelarter iaktogos af Jackson. Trädvegetation saknas dock alldeles. Ögruppen är icke bebodd. — Den upptäcktes 30 aug. 1873 af den andra österrikisk-ungerska polarexpeditionen under Payer och Weyprecht och undersöktes i sina västliga delar närmare af den förre 1874. 1880—81 besöktes den af J. B. Leigh Smith, och 1894—97 genomforskade F. Jackson dess västra del. De nordöstra öarna genomströfvade Nansen och Johansen 1896. Från denna ögrupp utgingo de polarexpeditioner, som leddes af amerikanen Wellman (1898—99), prins Ludvig Amadeus af Abruzzerna (1899—1900) och amerikanen Baldwin (1901—02). (J. F. N.)

Litt.: Payer, "Upptäcktsresor i Norra Polarhafvet" (öfv. af Th. M. Fries, 1877), Jackson, "Three years' explorations" (1898) och "Thousand days in the Arctic" (1899), Ludvig Amadeus, "La Stella Polare nel mare artico" (1903) och "Osservazioni scientifiche" etc. (s. å.) samt 2:a delen af Nansens reseberättelse "Fram öfver Polarhafvet" (1897).

Frans Josefs-orden, österrikisk orden. Se Ord nar.

Franska akademien. Se Institut de France.

Franska befästningsskolan 1. Franska skolan. Se Befästningskonst, sp. 1199.

Franska Guineä (fr. *Guinée française*), fransk koloni mellan 8° 10' och 12° 30' n. br. samt 7° 30' och 15° n. lgd, utgörande en del af Franska Väst-Afrika. 275,100 kvkm. 1,5 mill. inv. (5 på 1 kvkm.). Till denna koloni höra dels kustområdet från Sierra Leone i s. (floden Scarcies l. Rio Carceres är i sitt öfre lopp gräns) till Portugisiska Guinea i n., dels ett vidsträckt inland omfattande berglandet Fouta Djalon och den öfversta delen af Djolibas (Nigers) flodområde. Kusten är en af många floder genomdragen slätt. Landet är rikt på skogar af nyttiga träd, bl. a. kautschukträd, samt har järn och koppar och i några floder alluvialt guld. Invånarna äro i västra delen negrer, i östra fulbe. De hvites antal stiger blott till omkr. 400, däribland 250 fransmän. Hufvudstad är Konakry, på ön Tumbo. Öfriga befolkningscentra äro Boké vid Rio Nuñez, Dubreka, Timbo, Kouroussa och Sigouri, de båda sista vid Niger. Koloniens hufvudprodukter äro kautschuk, palmkärnor, jordnötter, bomull, kopal och kolanötter. Handeln är i tillväxt, i synnerhet karavanhandeln med det inre Afrika. 1905 utgjorde importen 18,9 mill. frcs och exporten 16,3 mill. frcs, däraf handelen med Frankrike steg till 7,6 mill. frcs i import och 4,8 mill. frcs i export. Konakry besöktes regelbundet af två franska, ett engelskt och ett tyskt bolags ångare. En järnväg håller på att byggas från Konakry förbi Timbo till Kouroussa; 153 km. voro 1906 öppnade för trafik. Telegraflinjerna utgjorde 1902 1,866 km. Den lokala budgeten för 1907 balanceerade på 5,13 mill. frcs. Kolonien styres af en viceguvernör och ett förvaltningsråd på 6 personer (3 ämbetsmän och 3 ansedda borgare). J. F. N.

Franska Guyäna. Se Cayenne och Guyana.

Franska Indien (fr. *Établissements français de l'Inde*) utgöres af de franska besittningarna på Västra Indiska halfön, omfattande 5 "dépendances": Chandarnagar, Karikal, Mahé, Pondichéri och Janaon, delade i 10 kommuner med en areal af 509 kvkm. och 275,384 inv. (1905; 545 på 1 kvkm.), däraf omkr. 1,100 européer. Importen steg 1905 till 6,87 mill. frcs och exporten till 27,2 mill. frcs. Antalet inländska fartyg var 5,431 om 811,750 ton. Guvernören och befälhavaren för en liten truppafdelning (nägot öfver 100 man) residera i Pondichéri. Kolonien representeras i franska riksdagen af 1 senator och 1 deputerad. Budgeten för 1907 upptog inkomster och utgifter till 1,44 mill. rupier, moderlandets utgift var 305,000 frcs. 1906 beviljade moderlandet ett lån på 1,38 mill. frcs, till järnvägsanläggning samt hamnarbeten vid Pondichéri och Chandarnagar. J. F. N.

Franska Indo-Kina (fr. *Indo-Chine française*) är benämningen för de sedan 1887 till ett generalguvernement sammanslagna kolonierna Kambodja, Kochinkina, Annam, Tonkin och Laos. Sedan 1900 styr under generalguvernören äfven det 1898 från Kina förpaktade området Kwang-tschou-wan (700 kvkm.) i kinesiska prov. Kwang-tung. Jämte detta tillhör hela arealen 663,700 kvkm. med en befolkning af 15,858,514 pers. (1906), 24 per kvkm. Det beräknas i n. af Kina (Junnan och Kwang-si) i ö. af Tonkinviken och Syd kinesiska sjön, i s. af nämnda jö, i v. af Siam och Brittiska Burma. Rörande de olika ländernas fysiska och ekonomiska förhållanden, historia m. m. se de särskilda artiklarna. Förvalt-

ningen ledes enligt dekret af 17 okt. 1887 (ändradt 3 juli 1897 och 18 okt. 1902) af en generalguvernör, som har sitt officiella residens i Saigon och under hvilken sortera en viceguvernör (*lieutenant gouverneur*) i Kochinkina samt öfverresidenter (*résidents supérieurs*) i Annam, Tonkin, Kambodja och Laos. Han har en ganska vidsträckt myndighet, föreslår de högre ämbetsmän, som utnämnas af kolonialministern, och utnämner själf lägre tjänstemän, förfogar öfver de stridskrafter, som äro förlagda i kolonien, men hvilkas befäl tillkommer de militära cheferna (under en divisionsgeneral), uppgör budgeten för kolonien, hvilken godkännes af republikens president, och utanordnar utgifterna. Han biträdes af ett "conseil supérieur" (i. n. 26 högre ämbetsmän), som voterar budgeten och gifver råd. För rättskipningen finnes en appellationsdomstol med 2 afdelningar i Saigon och 1 i Hanoi, 16 domstolar af första instans samt brottmålsdomstolar analoga med de franska cours d'assises. — Budgeten, som får sina lokala inkomster från tullar, monopol, indirekta skatter, post, telegraf och järnvägar, omfattade 1907 31,298,000 piaster i inkomster och utgifter (utom koloniernas enskilda budgeter); dock kräva de militära utgifterna ett tillskott från moderlandet, hvilket s. å. var 15,6 mill. frcs för Kochinkina och 29,6 mill. för Annam och Tonkin. Sedan 1887 äro de fem kolonierna förenade genom en tullunion med hvarandra och med Frankrike, gynnande export till detta land. Handeln har under senaste årtiondet raskt utvecklats. 1895 utgjorde värdet af export och import inalles 212,9 mill. frcs, 1905 åter 423,3 mill. däraf import 254,6 (från Frankrike och andra dess kolonier 111,3) och export 168,7 mill. frcs (till Frankrike och dess kolonier 32,7 mill.), däraf ris för 71,2, bomull, garn och väfnader för 15,3, tenn för 13,8, fisk för 11,8, peppar för 5,9, stonkol för 4,6, hudar och skinn för 4 mill. frcs. 1905 inlöpte i hamnarna 1,708 fartyg om 1,38 mill. ton (698,000 t. franska) och utgingo 1,440 om 1,38 (705,000 t. franska). 1906 voro 1,143 km. järnvägar trafikerade, men ett flertal linjer är under arbete eller projekteradt. Man har bl. a. för afsikt att anlägga en "transindokinesisk" bana från Tonkin till Kochinkina samt skapa ett nordligt järnvägsnät med Hanoi och ett sydligt med Saigon till centrum. Telegraflinjerna hade 1905 en längd af 13,589 km., med omkr. 300 stationer, och telefonlinjerna 263 km., fördelade på 8 stads- och 4 interurbana nät. — Indo-Kinas bank har ett aktiekapital af 24 mill. frcs. — Vetenskapliga anstalter äro den 1901 inrättade École française de l'Extrême-Orient, som utger "bulletin", en école de médecine (båda i Hanoi), bakteriologiska institutet, meteorologiska byrån m. fl. Sedan 1902 finnes i Phulien (Tonkin) ett meteorologiskt och magnetiskt centralobservatorium. — Krigstyrkan består (1907) af 14,309 man europeiska trupper och 18,427 man inhemska, fördelade på 68 kompanier infanteri, 8 batterier samt 3 kompanier ingenjörtrupper. I Saigon är förlagd en escadre de l'Extrême-Orient, bestående af 1 pansarslagskepp, 3 pansarkryssare, 3 pansrade kryssare, 4 torpedförestärare, 1 pansarkanonbåt, 12 torpedbåtar, 4 undervattensbåtar samt omkr. ett halft tjog kanonbåtar och andra mindre stridsdugliga fartyg, med sammanlagt omkr. 4,500 man. — *Mynt.* För Indo-Kina myntas af silver piaster samt halfta,

femtedels och tiondels piaster; piastern väger 27 gr. med en halt af 0,900 (hela och halva) samt 0,888 ($\frac{1}{2}$ och $\frac{1}{10}$ piaster). Den gäller omkr. 2,20 frcs. — 1787 sökte en förjagad annamitisk prins Gia-Long Frankrikes hjälp att återvinna sin tron och förband sig att därefter afträda hälften och hamnstaden Turan (Tourane) samt ön Pulo Condor utanför Mekongs delta, hvarjämte fransmännen erhöilo handelsfrihet och rätt att sända missionärer till landet. I slutet af 1850-talet tog sig Napoleon III anledning att hjälpa de spanske och franske missionärerna i landet, och en fransk-spansk flotta eröfrade 1858 Turan och 1859 Saigon. 1862 afslöts ett fördrag i Saigon, hvori Annam afstod till Frankrike den v. om Mekong belägna delen af Kochinkina eller nedre Kambodja samt betalade 20 mill. frcs i krigskostnader. Följande år fick Frankrike på diplomatisk väg protektoratet öfver Kambodja. 1867 afstod Annam äfven den del af Kochinkina, som ligger ö. om Mekong. Tanken på att bringa äfven den norra delen af Annam, det af Song-koi genomflutna Tonkin, under franskt välde väcktes af franska resande och förverkligades 1884 efter blodiga strider i Tonkin med annamiter och kinesiska röfvarband, tillhörande "den svarta flaggan". Kina, som redan 1874 protesterat mot fransmännens tillvägagående i Annam, hade fört hemligen, därpå öppet hjälpt detta land och invecklades därigenom 1884 i ett krig med Frankrike, som slutades 1885. — Genom ett fördrag med Siam 1893 kom Laosområdet till Frankrike. J. F. N.

Franska institutet. Se Institut de France.

Franska Kongo (fr. *Congo français*), sedan 1891 benämning på en fransk koloni på västkusten af Afrika, hvilken uppstått af de franska besittningarna vid Gabunfloden och för kallades Gabun (*Gabonie* l. *France équatoriale*). Den sträcker sig från 5° s. br. till 12° n. br., där den öfvergår i Franska Väst-Afrika, samt från 8° 40' (Kap Lopez) i v. till 27° 25' ö. lgd vid Ubangis källflod M'Bomou, som jämte Ubangi och Kongo ned till Manyara bildar gräns mot Kongostaten. Den omgifves för öfrigt i s. af portugis. området Kabinda, i v. af Atlantiska hafvet, i v. och n. af spanska Guinea och tyska Kamerun samt i ö. af den brittiska intressesfären i Sudan. Arealen beräknas till 4,762,000 kvkm. med 8,5 mill. inv. (5 på 1 kvkm.). Den enformiga kusten har endast få inskärningar: i n. Corisco-bukten, vidare Gabuns breda ästuarium, Nasaréviken, Lopezviken, i s. begränsad af Kap Lopez, samt Majumbaviken. Mellan de båda sistnämnda vikarna liggå långsträcktå laguner längs den låga stranden, från hvilken landet höjer sig i parallella afsatser mot det inre. Österut skäres området i hela sin längd från n. till s. af det västafrikanska skifferberget och stiger i flera afsatser till en bred (375—450 m. ö. h.) högslett. Där ligger vattenskillnaden, från hvilken Ogowe och Kuilu gå. till hafvet samt Sanga, Likuala och Alima till Kongo. Klimatet är vid kusten ytterst osundt, äfven för infödingar. Den stora regntiden med häftiga stormar räcker från febr. till slutet af april, den lilla regntiden från okt. till dec. Medeltemperaturen är 25°—26°. Vegetationen är till en del af tropisk yppighet, men lämnar handeln få nämnvärda produkter; drakträdet och palmarter äro de vanligaste skogs-träden; ebenholts och rödrträ exporteras, likaså kautschuk af kautschuklianen; däremot äro kokos-

palmer jämförelsevis sällsynta. Af djur förekomma bl. a. leoparder, bufflar, vildsvin, flodhästar och krokodiler; stränderna kring öfre Ogowe äro gorillans och schimpansens egentliga hem.

Befolkningen tillhör olika folkstammar: de dvärglika, gula obongol. obongo, förmodligen landets urinvånare, som nu lefva undgömda i skogarna s. om Ogowe, mpongwe och okanda, bål. tillhöriga bantustammen, fan-folket, som från N. väster in invandrat för 200—300 år sedan, samt bakalai i n., hvilkas språk är besläktadt med mpongwes. Vidare märkas balumbo n. om floden Kuilu, bateke på den stora plattan n. om Kongo, ö. om dem vid Kongo ubangi l. bap-furu, bosatta i stora byar af ånda till 3,000 inv. ännu östligare baloi, på ömse sidor om Ubangi. Européerna äro helt få (några hundra). — Genom dekret 15 febr. 1906 delades Franska Kongo i 4 kolonier: Gabun (hufvudort Libreville), Mellersta Kongo (Moyen Congo; hufvudort Brazzaville) och Ubangi-Schari-Tsad (hufvudort Fort de-Possel) under politisk och administrativ ledning af en "commissaire général du gouvernement", som residrar i Brazzaville och biträdes af ett "conseil du gouvernement" och en generalsekreterare. Gabun har en viceguvernör, Mellersta Kongo en "administrateur en chef" med en viceguvernörs funktioner och Ubangi-Schari-Tsad har en viceguvernör, men militärområdet Tsad förvaltas af en officer, som är befälhavare för där förlagda trupper. Alla tre kolonierna äro i finansiellt och administrativt hänseende själfständiga och ha hvar sitt förvaltningsråd. Ofvannämnda dekret skapade och en allmän budget för hela Kongo, hvilken för 1906 slutade på 5,26 mill. frcs, medan de olika koloniernas budgeter hade följande belopp: Gabuns 396,000, Mellersta Kongos 353,400, Ubangi-Scharis 248,000 och Tsads 220,000 frcs. Moderlandets beräknade utgift för Kongo för 1907 var 3,22 mill. frcs. I området finnes ett 50-tal missionsskolor med omkr. 3,600 undervisade barn. Det råder en betydande sjöfart på Loango, men li-breville är ej tillgängligt för stora fartyg. Både hamnarna besökas af Marseille-linjen Fraissinet's fartyg. Koncessioner ha beviljats olika bolag för att tillgodogöra sig landets produkter. Infödingarna odla bananer, majs, hirs, maniok m. fl. tropiska växter européerna kaffe, vanilj och kakao. Skogarna innehålla värdefulla träslag, och kautschuk insamlas. Af malmer känner man järn, mangan, tenn, koppar och bly samt något guld. Importen hade 1905 ett värde af 13 mill. frcs (5,4 mill. från Frankrike); exporten 16,5 mill. frcs (5,8 mill. till Frankrike). mest bestående af kautschuk, elfenben, olika träslag, palmolja, palmkärnor, kaffe, kakao, kolanötter och piassava. Utvecklingen af landets tillgångar försvaras genom bristen på kommunikationsmedel, en järnväg mellan Libreville och Kongo är föreslagen. Den centralafrikanska telegraflinjen förenar Brazzaville med Loango och förbindes med Englands Atlantiska kabel. En linje anlägges mellan Brazzaville och Stanley Pool och skall slutligen förenas med Tyska östafrikanska telegrafsystemet vid Tanganjika. Hela den färdiga längden är nu 1,400 km. — Gabunområdet upptäcktes 1470 af portugiserna, som härifrån drevro en liflig slafhandel. Frankrike anlade 1842 ett handelsfaktori på högra stranden af Gabunmynningen, besatte sedermera området både n. och s. om

myningen, 1862 Kap Lopez och nedre Ogowe och något senare mellersta loppet af samma flod. Efter fransk-tyska kriget öfverläts kolonien åt sig själf. Men då Stanley 1877 hade upptäckt i Kongo en fri vattenväg från Stanley Pool långt in i kontinenten, beslöt Brazza (se d. o.) att medelst Ogowe åstadkomma en bekväm förbindelse från Stanley Pool till hafvet, och Frankrike gjorde vid sina förhandlingar med den internationella Kongoassociationen anspråk ej allenast på utsträckning af sin besittning till högra Kongostranden, utan äfven på afträdande af 18 af denna association i Kuiluområdet anlagda stationer samt fick sina anspråk erkända på Kongokonferensen i Berlin (1885), hvarefter gränsfördrag afslötos med Tyskland, Portugal och Kongostaten. På 1890-talet sökte fransmännen från Stanley Pool och mellersta Ubangi komma i besittning af landet innanför Kamerun, och genom öfverenskommelse med Tyskland 1894 tillerkändes dem området ö. om det tyska Kamerun till Tsadsjön i n. Länderna vid denna sjö och vid Scharifloden, som förut tillsammans med besittningarna i väster bildat "Franska Sudan", förenades 1902 med Kongo till ett förvaltningsområde. (J. F. N.)

Franska litteraturen. Den i Frankrike på franska språket författade litteraturens historia omfattar vid pass nio sekel och kan fördelas i tre stora perioder: medeltiden, renässansen (med den därur framgående klassiska perioden) och romantiken med dess fortsättningar intill vår nutid. Dessa tre hufvudskeden kunna dock och böra ytterligare uppdelas.

Medeltiden. — Under dennas första period, om sträcker sig till inemot slutet af 12:e årh., uppräckte vid sidan af den latinska kyrkliga litteraturen en rent nationell sådan, för hvilken begagnades landets eget språk, *langue d'oïl* l. fornfranska. Medan detta språk ännu befann sig i sin första utveckling, lämpade det sig föga för litterära ändamål, hvarför man från detta stadium eger att uppvisa endast få och ur litterär synpunkt obetydliga minnesmärken, t. ex. "Eulaliasången" (se d. o.), "La passion du Christ" och "Vie de S:t Léger", hvilka alla äro af religiöst innehåll och sannolikt från latinska original gjorda bearbetningar, om hvilka man med säkerhet kan antaga, att de äro författade före år 1000. Efter denna tid börjar litteraturen tåmlige snart att raskt växa i omfång. Redan 11:e årh. har att uppvisa ej blott rimmade helgonlegender, utan äfven episka dikter af rent nationellt ursprung. Bland dessa folkepos intager *La chanson de Roland*, som handlar om Karl den stores systerson Rolands nederlag och död, 778, i passet vid Roncevaux i Pyrenéerna, utan gensägelse första rummet ej blott för sin höga ålder, utan äfven för sin stora poetiska förtjänst. Karl den store och hans vasaller utgjorde sedan, under 12:e årh., ett omtyckt ämne för folkskaldernas dikt Konst och bildade hufvudinnehållet i en lång serie hjältedikter, af hvilka omkr. 100 ännu äro i behåll. Dessa folkepos, *chansons de geste*, igenkännas lätt äfven på sin formella behandling; de äro nämligen nästan utan undantag skrifna i s. k. *laissez* eller tirader, d. v. s. i o. l. tolstaftviga verser, af gemensamt assonanssammankallning i grupper af olika längd. Längre fram, under 12:e årh., utbildades assonansen till fullständigt rim, och den tolstaftviga versen, alexandri-

nen, fick allt oftare företräde framför tiostaftvingen. Efter innehållet kunna "chansons de geste" (*geste*, bragd, krönika, historiskt ryktbar ätt) fördelas på olika grupper, allteftersom Karl den stores ätt eller någon vasalls därtill lämnar hufvudfigurerna. — Vid sidan af dessa rent folkliga dikter, som författades af *les trouvères* och sjönges eller reciterades af *les jongleurs* inför det publikum dessa på öppna platser eller annorstädes kunde samla omkring sig, uppstod under 12:e seket äfven en mera konstnärligt utbildad episk dikteykel, till hvilken ämnen hämtades från de keltiska sagorna om konung Artur och hans riddare af det Runda bordet. De till denna cykel hörande dikterna skilja sig väsentligen från "chansons de geste" till såväl innehåll som form. Vanligen skildras i dem en namngifven riddares kärleksöden och vilda äfventyr i envigeskamp eller strid mot jättar och troll. De äro alla skrifna på parvis rimmade åtta-staftviga verser och sakna indelning i *laissez*, hvaraf framgår, att de voro afsedda att läsas eller deklameras, icke att sjungas. — Till denna grupp, men utan samband med konung Artur, hör "Tristan et Iseult", kanske det mest gripande kärleksöde, som någonsin blifvit diktadt. — Utom dessa "romans de Bretagne" författades efter ungefär samma mönster andra versifierade romaner, "romans de l'antiquité" och "romans d'aventures", af hvilka de förra behandla ämnen ur Alexander den stores under medeltiden fantastiskt omarbetade historia samt ur Roms och Greklandens historia, under det de senare hämta stoffet från spridda sagor och traditioner, oftast af grekiskt eller österländskt ursprung. — Äfven andra verk än rent episka bearbetades redan tidigt af de andlige i bunden stil (för understödjande af minnet), t. ex. krönikor, didaktiska arbeten, lefnadsteckningar af helgon m. m. — Rent lyriska dikter förekomma ännu sparsamt; dock har man i behåll *romanser* och *pastourelles* af hög ålder. De räknas tillhörda folkeposen och äro författade i konstlösa strofer med refräng och till gifven melodi. Kort och enkelt skildras ett litet kärleksdrama eller en riddares möte med en herrinna, som väcker hans kärlek, men afvisar hans ömma förklaringar. Äfven visor, *chansons*, i hvilka kärleken och därmed följande kval vanligen skildras, började tidigt nog att författas och sjungas. — Prosalitteraturen utvecklades däremot långsammare, hvilket närmast berodde därpå, att latinet hufvudsakligen nyttjades för allvarigare ämnen. De äldsta franska prosatexterna utgöras äfven mest af översättningar samt enstaka predikningar, hvilket visar, att ännu intet egentligt fält fanns för den franska prosan. — Under 13:e seket, eller, vidsträcktare taget och betecknad i runda tal, från 1170 till 1320, infaller den franska medeltidslitteraturens andra (och bästa) period. Språket var nu någorlunda rikt utvecklad, och på alla de områden, som under medeltiden bearbetades, rådde stor verksamhet. Chansons-de-geste-litteraturen var visserligen redan nu i sjunkande så till vida, att de gamla sångerna mist sin forna enkelhet och numera omarbetades och utsträcktes till en för vår smak ofta odräglig längd. Bland de *trouvères*, som bäst och skickligast underkastade *chansons de geste* en dylik omarbetning, må särskildt framhållas *Adenès le Roy*, af hvilken man känner flera sådana, som tydligen blifvit utgifna. Vid början af denna period lefde och verkade *Chrétien de Troyes*, hvars

dikter, som till största delen utgöra rimmade romaner ur Arturcykeln, allmänt räknas till medeltidens bästa skönlitteratur såväl med afseende på ämnets behandling som språkets konstnärliga utbildning. Vid sidan af honom förtjänar att ställas Raoul de Houdenc, som med mycken talang kraf en till Arturcykeln hörande roman äfvensom några allegoriska dikter. — Från denna period finnas äfven sagosamlingar, till hvilka materialet mestadels är hämtadt från Österlandets rika sagolitteratur. Förmedlade genom latinet, på hvilket språk de utgjorde samlingarna "Historia septem sapientum Rome", "Gesta romanorum" och "Disciplina clericalis", infliö de såväl på prosa som i bunden stil i folk-litteraturen och blefvo mycket omtyckta. I ett visst sammanhang med dessa utifrån hämtade sagor står den för öfrigt rent nationella fabliapoesi, som under denna tid fick en stark utveckling. *Fablia* (se d. o.) äro kortare dikter, oftast författade på parvis rimmade ättastaviga verser och innehållande en liten berättelse af satiriskt, komiskt eller burleskt innehåll. Själfrva stammen till berättelsen hämtades ej sällan från de nämnda sagosamlingarna, men togs för öfrigt hvar helst något passande ämne erbjöds, vare sig i det verkliga livet eller i traditionen. Formen och stilen äro genuint franska. Det är i synnerhet uti dessa fablia man möter den själfsväldigt kvicka, lekfullt satiriska, ofta grofkorniga ton, som är känd under benämningen *esprit gaulois* och hvilken anses vara något för det franska folklynnets egendomligt. Med rätta antages denna litteratur tillhöra det tredje ståndet, som i den fick ett passande uttryck både för sitt goda lynne och för sitt groll mot de bättre lottade samhällsklasserna. — Vid denna tid uppstodo äfven två stora dikter, som hvar för sig intaga en omfattande och betydelsefull plats inom medeltidens litteratur. Af dessa är *Roman de Renard*, sagan om Mickel Räf, den äldsta och kan i sin tidigaste och enklaste form spåras tillbaka ända in i 12:e seklet. Sedermera vidgades och förtsattes den med den ena nya episoden ("branche") efter den andra, hvilka samlades i olika grupper, så att den slutligen omfattade en hel lång serie af hvar för sig mycket omfångsrika dikter: "Roman de Renard", "Couronnement de Renard", "Renard le nouvel", "Renard le contrefait". Det, som gjorde denna dikteykel, hvars episoder bilda nästan fristående fablia, så omtyckt, var den lätthet, hvarmed man i skildringen af räfvens list och fintlighet gentemot de starkare djuren kunde inlägga satiriska anspelningar på de mäktige i samhället. Den andra stora dikten är *Roman de la rose*, med hvilken den allegoriska riktningen, som under senare delen af medeltiden blef alltmera förhärskande, gjorde sitt egentliga inträde i dess litteratur. Den omfattar ej mindre än 22,000 verser och har två författare, Guillaume de Lorris och Jean de Meung, af hvilka den förstnämnde begynte dikten omkr. 1230. Han skildrar i densamma allegoriskt alla de svårigheter en älskare har att bekämpa, innan han får se sina bemödanden krönas med framgång. Han begagnar för sin skildring bilden af en dröm, under hvilken en ros, som väcker hans lifliga ästundan; men då han skyndar dit för att plocka rosen, möter han flera allegoriska figurer, af hvilka somliga hindra, andra understödja honom i hans sträfvan.

Sedan han skrivit omkr. 4,000 verser, blef Guillaume hindrad att avsluta dikten, hvarför Jean de Meung 40 år senare, på uppmaning af Filip den sköne, fortsatte den. Han följde dock ej troget den ursprungliga planen, utan upplandade dikten med satiriska och encyklopediska element. "Roman de la rose" utgjorde icke endast under hela medeltiden en mycket omtyckt läsning, utan den låg framträdande smakriktningen blef bestämmande för den följande periodens skönlitteratur. — Äfven förbelsamlingar, "Yzopets", och annan didaktisk poesi, såsom "Bestiaires", i hvilka skildrades verkliga eller diktade djurs förmodade vanor, samt "Computi", rimmade kalendrier, finnas kvar från denna tid. — Som en öfvergång till den lyriska poesien förtjänar anföras en s. k. *chanteable*, "Aucassin et Nicolette" i hvilken med fin poetisk känsla och i korta episoder (omväxlande prosa och bunden stil) skildras två unga älskandes kärleksöden. Äfven de s. k. *lais*, ett slags versifierade noveller, hvilka ämne vanligen hämtades från någon episod ur Arturcykeln, stå på gränsen mellan episk och lyrisk diktart. Skaldinnan Marie de France har skrivit flera sådana af verkligt poetiskt värde. — Äfven inom den renala lyriken rådde mycken verksamhet. Under denna period fick smaken för den provenalska trubadurpoesien insteg i Nord-Frankrikes aristokratiska kretsar, och efter dennas mönster utbildades där nu en konstlyrik, som i strofiska diktformer af olika typer behandlade "l'amour courtois", d. v. s. kärleken, sådan man i dessa kretsar ansåg den böra te sig för att vara stilig och korrekt. Denna art af kärlekspoesi blef snart mycket modern. Den öfvades till en början nästan uteslutande af högställda trouvères, såsom Conon de Béthune, Gace Brulé, Thibaut de Champagne m. fl., men spreds vidare äfven till borgerliga kretsar, tills den blef modern och plötsligen upphörde omkr. 1280. — Mot slutet af denna period ledde Rutebeuf (namnet troligen en pseudonym); han var af låg börd, kvick och själfsväldig, och försökte sig på många olika arter af diktkonst. — Redan under 12:e årh. hade på liturgisk grund ett nationellt drama börjat uppstå i Frankrike. I begynnelsen stod det i nära samband med den kyrkliga kulturen, var ett af lockelsemedlen till de större kyrkfesterna och leddes följaktligen af de andliga, hvarpå beror, att det latinska språket först användes i detsamma. Som den stora publiken ej var mäktigt latinet, utbyttes detta dock snart mot franska språket, först delvis och sedan helt och hållet. Ämnet för dessa andliga dramer hämtades, i öfverensstämmelse med deras uppgift att lära och uppbygga, ur helgonlegenderna, då vanligen rätt kortfattade s. k. *miracles* eller ur bibeln, vidlyftiga *mysterier* med kra på stor apparat och talrik personal. Småningom frigjordes de dock alltmera från kyrkans häng, och världsliga element inblandades i dem allt starkare, liksom äfven rent profana pjäser mot slutet af denna period började framträda. Med ganska stor sannolikhet antages, att Adam de la Hale (d. 1287) gjorde första försöket i detta hänseende. Han skref nämligen ett slags borgerlig komedi, "Le jeu de la feuillée", hvari han på scenen framför sig själf, sina anförvanter och åtskilliga borgare från Arras. Han är äfven den förste, som dramatiserade en pastorell ("Robin et Marion"), hvarigenom han

ytterligare eger äran att vara den förste operett-diktaren. — Liksom poesien fick nu äfven prosalitteraturen en rask utveckling, hvilket bäst visar sig af de värdefulla krönikor, som skrefvos på folkets språk. Bland författarna af dessa förtjäna särskildt framhållas Villehardouin (omkr. 1150—omkr. 1213), som skildrade Konstantinopels eröfring af korsfarrarna, samt Joinville (1225—1317), som lämnade en skildring af Ludvig den heliges lefnad. Äfven andra prosaverk af intresse finnas i behåll, såsom Brunetto Latinis (omkr. 1210—94) "Li tresor", ett slags encyklopedi, samt predikningar och lagsamlingar m. m. — Under medeltidslitteraturens sista period (från 1320) kan man i flera och viktiga grenar af litterär produktion skönja ett bestämdt aftagande. Detta berodde därpå, att de flesta ämnen och former för verklig diktning, hvilka stodo den tiden till buds, under den föregående perioden blifvit tillgodogjorda och så konstnärligt bearbetade, att medeltidens kultur kunde medgifva. Så länge ingen ny insats i det litterära lifvet gjordes — en sådan åstadkoms först i och genom renässansen —, var man på diktens område huvudsakligen hänvisad att bearbeta det redan befintliga och att för öfrigt fortsätta i den riktning, som den litterära smaken en gång tagit. Man har därför från denna period endast få arbeten, som ega den prägel af frisk ursprunglighet, som allena gifver ett bestående värde, utan flertalet utgöres af mer eller mindre lyckliga efterbildningar af de verk från en föregående tid, som bäst öfverensstämde med tidens smak. Därpå blef en följd, att de felriktningar inom vittnerheten, som redan förut börjat framträda, nu blifva än mera märkbara och störande. — De gamla riddarromanerna lästes väl ännu med intresse, men förmågan att skapa nya sådana var i det närmaste utsädd, så att hvad som nu utträtades inom denna litteraturren egentligen bestod i omarbetningar af de nämnda romanerna från vers till prosa, ty i den mån konsten att läsa blef allmän, inskränktes området för den bundna stilen. — Inom lyriken rådde en vida större verksamhet, och många förtjänstfulla, men i synnerhet produktiva skalders kunna anföras, såsom Eustache Deschamps (omkr. 1340—omkr. 1410), Froissart (omkr. 1337—1410), Christine de Pisan (1363—1429), Alain Chartier (1390—omkr. 1440), Charles d'Orléans (1391—1465) m. fl. Dessa förtjänst ligger emellertid ej där, att de anslogo nya strängar, utan nästan uteslutande i den virtuositet, hvarmed de bearbetade gamla ämnen. Därvid ålade de sig i formellt hänseende allt större tvång, så att nu den konstmässiga balladen utträngde la chanson, under det *rondeau* och andra konstformer alltmör kommo i bruk. Hvad innehållet angår, är det påfallande, huru allegorier och den resonerande stilen, under inflytande från "Roman de la rose", alltmör får insteg. En sångare med mycken ursprunglighet var François Villon (f. 1431, d. antagl. på 1480-talet), som dock var för regellös och själfvändig att utöfva något egentligt inflytande på andras diktning. — Den dramatiska litteraturen visar däremot ett friskare lif. De sceniska föreställningarna skildes nu nästan fullständigt från kyrkan, så att rättigheten att uppföra skådespel

och därför uppbära betalning i Paris öfverläts åt utanför densamma stående korporationer, af hvilka i kronologisk ordning La confrérie de la passion, Les clercs (l. la confrérie) de la basoche och Les enfans sans souci äro de förnämsta (se om dem vidare art. Confrérie de la passion, Basoche och Enfans sans souci). Det förnämsta sällskapet, som utgjordes af handverkare, fick 1402 privilegium på uppförande af mysterier, ofta oerhördt långa, och mirakler, hvarigenom de båda öfriga sålunda voro hänvisade till andra dramatiska föreställningar. Les clercs de la basoche, parlamentsnotariernas förening, slog sig därpå på de s. k. *moraliteterna*, d. v. s. dramer af allvarlig karaktär, i hvilka allegoriska figurer uppträda, samt uppförde vidare stycken af uppsluppen art, *farser*, bland hvilka i synnerhet de äldsta ha en tydlig juridisk anstrykning, såsom man finner af bl. a. "Maitre Pathelin". Les enfans sans souci, en förening af ynglingar ur de bättre familjerna i Paris, tyckas uteslutande ha egnat sig åt stycken af lättare art, såsom *sotties*, ett slags komisk-allegoriska förspel med satirisk anstrykning, *sermons joyeux*, *monologues* m. m. Som det franska medeltidsdramats historia ännu ej blifvit fullt utredd, är det likväl omöjligt att i detalj bestämma, huru dessa sällskap sinsemellan fördelade de olika skådespelsarter, som då funnos. Inom den komiska genren råder en uppsluppen och genuin, ehuru något grof kvickhet, som skänker de bättre styckena ett bestående värde. En väsentlig brist i hela denna litteratur är emellertid saknaden af en genomtänkt anordning och fasta proportioner. — Det största intellektuella intresset erbjuder prosalitteraturen, hvilken vida mer än de poetiska alstrer vittnar om själfständighet och en lycklig utveckling af de element, som redan förut börjat göra sig gällande. I synnerhet är detta fallet med den satiriska litteraturen, som på ett förträffligt sätt följer de ansatser inom genren, hvilka under den föregående perioden (då i bunden stil) blifvit gjorda. Också finnas från denna tid flera satiriska arbeten, som ännu med nöje kunna läsas. Bland dessa arbeten, som gifva en god inblick i tidens lefnads-sätt och åskådning samt visa ett afgjordt framsteg i den satiriska stilens behandling, må särskildt nämnas "Jean de Paris" och "Petit Jean de Saintre", kortfattade romaner, samt "Les cent nouvelles nouvelles", en samling fabliau-artade noveller. Från hvilka dessa arbeten härröra, är ej säkert känt, men flera antaga, att Antoine de la Salle (d. omkr. 1460) är deras författare. — En värdig fortsättning inom krönikans litteratur bilda Froissarts och Commines' (1445—1509) bekanta arbeten. — Äfven på det religiösa området funnos framstående personer, som delvis begagnade franska språket. Den främste och den gedignaste bland dem är Gerson (1363—1429), som af många, ehuru på svaga skäl, antages vara författare till "Imitation de Jésus-Christ". Menot (1450—1518) och Maillard (1440—1502) voro på sin tid mycket ryktbara predikanter, af hvilka predikningar på franska ännu finnas kvar. — Af betydelse för språkets utveckling voro äfven de översättningar af latinska arbeten, som på denna tid företogs af t. ex. Raoul de

Presles (d. 1363) och hans samtida Nicholas Oresme (d. 1382).

Renässansen. — Med början af 16:e seklet inträder Frankrikes litteratur i ett nytt skede, som bildar ett synnerligen starkt afbrott mot det föregående. Kulturens tråd afslöts dock icke fullständigt, så att man får ej föreställa sig, att den gamla litteraturen helt och hållet ersattes af en ny sådan och att smaken helt plötsligt blef alldeles ombytt. De båda strömningar, som nu inbröto, voro emellertid så starka, att den gamla fåran hastigt blef föga märkbar. Renässansen och reformationen framkallade gemensamt denna hvälfning. Den var dock så tillvida förberedd, som bekantskapen med den latinska klassiska litteraturen redan börjat vidgas och man sedan länge vant sig att med kritiska blickar betrakta kyrkan, dess kult och kultur, hvilket framkallat en mer eller mindre medveten längtan efter nya, litterära och kulturella insatser. Genom den latinska litteraturens framdragande i fullare belysning och genom nyförvärfvad bekantskap med den grekiska (hvilket inleder renässansen) blefvo dessas rika fonder och stora formella egenskaper kända och insedda af den tidens bildningsökande. Det var från Italien rörelsen utgick, och genom den täta beröringen mellan detta land och Frankrike fördes den öfver till det sistnämnda. Där fann den en jordmån, som var i hög grad gynnsam till följd af den satiriska riktning, hvilken starkt framträdde i den senare medeltidslitteraturen och allt tillräckligt lät känna behovet af en andlig förnyelse. Af samma sak bidrog böjelsen för satir att göra nationen mottaglig för de reformatoriska rörelser på kyrkligt område, hvilka i Frankrike vållade starka slitningar inom kyrkan och staten. Också rönt alla Frankrikes märkligare skriftställare under denna period starkt inflytande från båda dessa rörelser, ehuru hos olika individer endera gör sig hufvudsakligen gällande. — Inom poesien möta vi först Clément Marot (1496—1544), som hade mycken lutning åt protestantismen, men däremot visade mindre intresse för den klassiska kulturen, för hvilken han dock ej var alldeles främmande. Med stor framgång begagnade han sig af nästan alla de diktformer, som den lyriska poesien egde kvar från medeltiden, och ökade dem vidare efter klassiskt mönster med ekloger och skaldebrief, i hvilken senare diktart han var synnerligen lycklig. Ehuru han sålunda i fråga om diktformerna följde sina föregångare, bröt han dock fullkomligt med dem i fråga om stil och upfattnings. Hans språk är klart och enkelt, utan alla konventionella bilder eller omskrifningar, och han gaf, om man fränräknar användningen af vulgära uttryck, första exemplet på den enkla stil, som Boileau fordrar inom diktkonsten. Som skald utmärker sig Marot mera för en skämtsamt kvickhet än verklig poetisk känsla, ehuru han ej utan framgång försökte sig på en så högstämmd poesi som översättningar ur Psaltaren. Vid sidan af Marot står Mellin de Saint-Gelais (1487—1558), som visserligen ej egde samma stora begåffning, men utmärker sig genom ett prydligare språk. Han stod under italienskt inflytande och anses vara den, som i Frankrikes poesi införde sonetten. — I en från den italienska Petrarkismen utgående symbolistisk riktning diktade en krets af skaldar i Lyon, bland hvilka

Maurice Scève (d. 1564) och Louise Labé (1526—66) intaga främsta rummet. Det är först under den s. k. Plejadens ledning, som den franska poesien börjar forma sig efter den grekiska och romerska klassicitetens mönster. Denna diktarskola, hvars verksamhet börjar omkring 1500-talets mitt, fick sitt namn däraf, att sju personer inom densamma hufvudsakligen voro verksamma: Dorat, du Bellay, Ronsard, Jodelle, Baif, Belleau och Pontus de Thiard. Af dem representerade Dorat (d. 1588) den klassiska lärdomen, som han meddelade åt de öfrige, hvaijämte han hos dem väckte entusiasm för den antika litteraturens mästerverk; du Bellay (1525—60) skref skolans manifest 1549; Ronsard (1524—85) var dess förnämste skald, som med oerhörd produktivitet och stor talang skref episka och lyriska dikter efter antikens olika mönster; Jodelle (1532—73) var skolans dramaturg; Baif (1532—89) gjorde misslyckade försök att på den franska poesien inympa den klassiska poesiens meter; Belleau (1528—77) översatte Anakreon och diktade i hans anda; Thiard (1521—1603) var lyriker, men som sådan föga framstående. Med ungdomlig hänförelse sträfvade dessa skaldar att å sin lands litteratur eröfva den antika poesians anda och former. Fastän de icke kunde alldeles lösgöra sig från den närmast föregående medeltidslitteraturens inflytande och sålunda icke heller maktade fullt tillägna sig antiken, gingo de dock långt i denna riktning och röjde väg för den klassiska period, hvars höjdpunkt tillhör 17:e årh. De vande allmänheten vid antikens diktarter samt utbildade språket till större rikedom och böjlighet, ehuru de i detta hänseende ej förforo med nödig varsamhet, utan ofta förföllo i ett smaklöst antikiserande, som bl. a. yttrade sig däruti, att de i franskan sökte införa rent latinska konstruktioner, ja till och med efter grekiskt mönster nybildade ordsammansättningar. I Plejadens spår följde bland andra, ehuru med en viss själfständighet, Du Bartas (1546—90), som i sitt stora epos "La septime" företog sig att i pompös stil skildra världens skapelse, samt Agrippa d'Aubigné (1550—1630), hvars förnämsta skaldeverk dock är "Les tragiques", en bitter och häftig satir mot samtiden. Både dessa skaldar, som voro hugenotter, röjde i sin poetiska stil starkt inflytande af bibeln, hvilket ej var fallet med den i religiöst hänseende indifferent Plejaden. Inom lyriken kunna i viss mån Desportes (1546—1606) och Bertaut (1552—1611) anses vara lärjungar af Ronsard, ehuru de stodo under inflytande äfven af den vokare, men äfven mera formfulländade samtida italienska poesien. Dramaturgen Jodelle hade ej nog kraft att inom dramat genomföra en bestående reform, men det blef dock under detta årh. väsentligen modifieradt, ehuru det först i det följande tog fasta klassiska former. Af tidevarfets dramatiska författare må ytterligare nämnas Grevin (omkr. 1540—70), Garnier (1534—90), Corneilles värdige föregångare, Alex. Hardy (1570—omkr. 1631), den produktivaste och mest rutinerade af dem alla, samt Pierre Larivey (omkr. 1540—omkr. 1615); till börden italiinare. bearbetade han italienska komedier och var ej utan inflytande på Molières första utveckling som dramatiker. — Ehuru, som vi sett, diktkonsten under

denna period genomgick en metamorfos, framkallad af den nya bekantskapen med antiken, är det emellertid prosalitteraturen, som lämnar den bästa bilden af tidens andliga lif. Liksom Marot inom poesien bildade öfvergången till den nya tiden, intager Rabalais (omkr. 1490—1553) inom prosan en förmedlande ställning af samma art. Denne grofkornigt kvicke, satiriske och humoristiske skriftställare förenade med en mer än vanligt kraftfull intelligens en rik fantasi och stod därjämte på höjden af sin tids lärda bildning. Hans verk "Gargantua", med dess fortsättning "Pantagruel", är en satirisk roman, i hvilken han hopblandar en lössläppt fantasi själfsväldigaste foster med den djupsinnige tänkarens mogna betraktelser. Till ram för sin framställning valde han sagan om jätten Gargantua och kastade i denna, liksom i en reservoar, allt hvad hans vidtöfvande fantasi kunde skapa eller hans sunda, skarpa förstånd uttänka. Detta underliga arbete, som ingalunda är fritt från grof cynism, har sedan varit ett ständigt föremål för kommentatorers gissningar och förklaringar. — Af helt annan art är Calvins (1509—64) "Institutio christianæ religionis", som förf. själf, nästan omedelbart efter dess författande, utgaf äfven på franska. Detta arbetes klara, enkla språk samt allvarliga och kraftfulla stil bidrogo mer än något annat samtida verk att af franskan skänka den precision, hvarför den så lyckligt utmärker sig. — Margaretas af Navarra (1492—1549) hof var länge en medelpunkt för litterär produktion, i hvilken hon själf verksamt deltog, och hon anses bland annat ha författat en efter Boccaccios "Decameron" ordnad ovelsamling med titeln "Heptaméron". — Det tillstånd af kamp och oro, som utmärkte seklet, gaf fransmännen rikt tillfälle att utveckla sin naturliga böjelse för satir. En vidlyftig, mångskiftande satirisk litteratur uppstod, bland hvars alster, jämte de redan anförda, må nämnas "Cymbalum mundi", af Despériers (d. 1544), "Le baron de Fœneste", af d'Aubigné, samt, det kanske mest betydande af dem alla, "Satyre Ménippée" (1594), som hade flera författare. — Ur den rika memoarlitteraturen må anföras arbeten af Montluc (1502—77), La Noue (1531—91), Margareta af Valois (1553—1615) samt i all synnerhet af Brantôme (omkr. 1530—1614). — Som talangfulla öfersättare utmärkte sig Herberay, hvilken på Frans I:s uppmaning från spanskan öfersatte 1540 riddarromanen "Amadis af Gallien", som blef ytterst populär och visar, att smaken för detta romanslag ännu ej dött bort, samt Amyot (1513—93), som öfersatte Plutarchos och "Daphnis och Chloe" af Longos, i hvilka båda arbeten han ådagalade en makt öfver språket, hvilken ännu beundras. — Bland de religiösa skriftställarna förtjänar Frans från Sales (1567—1622) att ihågkommas; bland de lärde märkas Guill. Budé (1467—1540), som förmådde Frans I att 1530 inrätta tre af universitetet oberoende lärostolar i filologi, den anspråklösa begynnelsen till det nu så ansedda Collège de France, samt vidare H. Estienne (1528—98), ryktbar boktryckare och filolog, Pasquier (1529—1615), de la Boétie (1530—63) och Du Vair (1556—1621), hvilka båda senare äfven höra till den tidens många politiska författare. — Till de moralfilosofiske för-

fattarna bör räknas den ryktbare Michel de Montaigne (1533—92), som dels af leda vid det öfvermod de politiska partierna visade mot hvarandra, men ännu mera af naturlig böjelse fördes in på betraktelser öfver den mänskliga naturen och därmed sammanhängande ämnen. Denna verksamhet blef för honom en estetisk njutning, och han fortsatte därmed lugnt och stilla ända till sin lefnads afton. Hans tankar och betraktelser ledde honom till en mild skepticism och den öfvertygelsen, att människan har intet att yfvas öfver, enär hon på de för henne allra viktigaste frågorna ej kan gifva något tillfredsställande svar. Dessa tankar och betraktelser satte han på papperet, allteftersom de togo form i hans inre, och han utgaf dem sedan under den då anspråklösa titeln "Essais" i ett slags serie, af hvilken första delen utkom 1580, den sista 1588. I det redan utgifna gjorde han genom senare anteckningar betydliga rättelser och tillägg, hvarför en definitiv upplaga af hans verk är ytterst svår att åstadkomma.

Under renässansperioden var den intellektuella rörelsen alltför liflig, tillfödet af nya idéer och begäret att tillgodogöra sig alla de rika litterära skatter, som nu åter drogos fram i dagen, alltför starka att medgifva plats åt en sofrande kritik. Också hade den enskilde skriftställaren då, i fråga om uppfattning och framställningssätt, större spelrum för sin individualitet än under någon föregående eller senare period i franska litteraturhistorien. Därpå blef en följd, att denna period företedde en rik litterär omväxling och mycken originalitet hos skriftställarna. I fråga om de stora snillena verkade en sådan frihet öfvervägande fördelaktigt, men på författarna af andra och tredje ordningen utöfvade den däremot ett skadligt inflytande, enär de ej kunde själfva ålägga sig den kritiska tukt, som deras verk behöfde för att blifva fullt nyjtbara. I detta förhållande har man att söka anledningen till den brist på stil och hållning, som vidlärer en stor del af den tidens litterära alster. Deras författare läto arbetet gå undan, utan att gifva sig tid att egna nödig uppmärksamhet åt språkets ans och en säker planläggning. På samma gång stil och språk hastigt utvecklades, urartade de äfven till en själfsväldig yppighet. Sedan den första entusiasmen lagt sig och starka inre politiska slitningar hämmat den litterära produktiviteten, inträdde därför en reaktion mot den regellösa friheten. Tiden blef kritisk och sofrande. I spetsen för denna riktning står Malherbe (1555—1628), hvars metod sedan under två sekel blef bestämmande för den franska poetiska stilen. Att sofra och noga pröva alla ord och uttryckssätt, innan deingo burskap i poesiens språk, att konstruera versbyggnaden efter stränga, nästan småaktiga regler, att ej låta fantasien öfverskrida vissa konventionella gränser, detta var hufvudinnehållet af hans poetik. Dennas negativa karaktär antyder, att den var framkallad af opposition mot den äldre poesiens alltför stora friheter. Emellertid utöfvade Malherbe icke genast ett väsentligt inflytande på sina samtida, och äfven långt senare funnos enstaka diktare, som mer eller mindre följde sin egen väg. Mathurin Régnier (1573—1613), t. ex., egde rika anlag för diktkonsten, men var alltför själfsväldig att vilja låta binda sig af Malherbes föreskrifter, och detsamma var förhållandet med

Viau (1590—1626). Om man jämför Régniers stil med Malherbes, finner man snart, huru genomgripande denne senares reform var, ehuru den blott tyckes träffa den yttre formen; och man måste erkänna, att den i ganska stor omfattning var fullt berättigad, ty Malherbes ädla, enkla språk och smakfulla, vårdade stil gifva honom ett stort företräde framför Régnier, fastän han ingalunda utmärker sig för högre poetisk begåfning. Af Malherbes direkta lärjungar anses Racan (1589—1670) och Maynard (1582—1646) vara de förnämste. Något senare än dessa uppträdde en skara diktare, som lämpligen kunna fördelas på tre grupper efter den genre de bearbetade. Bland dem skrefvo Voiture (1598—1648), Benserade (1612—91), Malleville (1597—1647) m. fl. — tillhörande det förnämsta kotteri, som vid denna tid samlades omkring m.me de Rambouillet (1588—1665) och utöfvade ett stort inflytande på den poetiska smaken — s. k. *vers de société*, d. v. s. smärre lyriska dikter, t. ex. sonetter, rondäer och små skaldebref, hvilka mera voro afsedda för den krets, för hvilken de först upplästes, än för den stora allmänheten. Andra åter, såsom Saint-Amant (1594—1660), d'Assoucy (1604—79) och delvis äfven Scarron (1610—60), höllo sig till den backantiska genren och skrefvo i en själfvårdig ton hållna dikter, till hvilka ämnet var hämtadt från dryckesgillen och det lägre umgängelivet. Den tredje och sista gruppen försökte sig, ehuru med föga framgång, på stora episka uppgifter. Så skref t. ex. Chapelain (1595—1674) sin sorgligt ryktbara "La pucelle" (Jeanne d'Arc), Le père Lemoine (1602—71) diktade "Saint Louis", och Georges de Scudéry (1601—67) ett bombastiskt epos "Alaric". — Det var inom dramat, som denna period hade sin glanspunkt. Med rik fantasi och ädel sinnesriktning skref Rotrou (1609—50) förtjänstfulla tragedier, som dock sakna den säkra planläggning och den vårdade klara stil, som fordras, för att ett drama skall kunna anses vara fullt klassiskt. Efter honom uppträdde den store Pierre Corneille (1606—84), som i ädel höghet ännu står oupphunden. — Inom prosalitteraturen intager Guez de Balzac (1597—1654) en ståndpunkt liknande den, som Malherbe intog inom poesien. Äfven hans begåfning var egentligen formell, och han gjorde till sin uppgift att tukta och rensa prosastilen. Hans verk fullföljdes sedan af Franska akademien, som, uppsprungen ur ett litterärt kotteri, 1635 af Richelieu gjordes till en statsinstitution, som för språkets jämna utveckling allsedan egt en stor betydelse. Under denna period genomgick romanlitteraturen, som förut ganska troget bevarat sin medeltidskaraktär, en grundlig metamorfos, framkallad af den nya smakriktning, som nu fått insteg och tydligast framträdde inom m.me de Rambouillets kotteri. Den italienska och spanska herdepoesien hade vid denna tid vunnit mycken anklank inom de förnämsta kretsarna, och efter dess mönster skref Honoré d'Urfé (1568—1625) sin ryktbara roman "Astrée", som blef så omtyckt, att det hörde till god ton att nästan kunna den utantill. Något senare vände sig smaken till den historisk-heroiska romanen, inom hvilken Gomberville (1600—74) och La Calprenède (1610—63) voro de verksamaste. Mille de Scudéry

(1607—1701) gaf denna genre ett pikant intresse därigenom, att hon i "Le grand Cyrus" framförde dagens hjältar och tilldragelser under en ganska genomskinlig förklädnad. I sin följande roman "Clélie" dref hon till sin spets den subtila analys af kärleken och den systematiska teori därför, som vid denna tid äfven hörde till modet. Inom en helt annarsfär och i realistisk anda skref Scarron sin "Roman comique", hvari han skildrar ett resande teatersällskaps skiftande äfventyr. — På det spekulativa området möter oss först René Descartes — Cartesius — (1596—1650), den moderna filosofens fader. Ett centrum för allvarlig spekulativ verksamhet var Port-Royal, ett utrymmt benediktinskloster i närheten af Paris, som blef en tillflyktsort för flera framstående tänkare och skriftställare, såsom Arnauld (1612—94), Lancelot (1615—95), Sacy (1613—84), Nicole (1625—95) m. fl. hvilka voro jansenister och där i relativ enslig sysselsatte sig med teologiska spörsmål och undervisning, för hvilket senare ändamål de utarbetade läroböcker, hvilkas metod länge åtnjöt stort anseende. Till denna krets hörde äfven Blaise Pascal (1623—62), hvars "Pensées" utgöra lösa fragment af ett arbete, som han ej fick tillfälle att ens planlägga. I sina "Provinciales" uppvisar han med fin och dräpande satir all den moraliska förvändhet, som vidlåder jesuiterna. Som stilist räknas Pascal bland de allra främste inom hela den franska litteraturen.

Ludvig XIV:s tidehvarf anses utgöra den franska klassicitetens glansperiod, och detta med en viss rätt, ty erkänns måste, att under detta tidsskede hela den litterära nivån stod högre än för och efter denna period. Sådana snillen som Corneille, Descartes eller Pascal hade det ej att uppvisa, men däremot funnos inom litteraturens alla grenar, den egentliga lyriken och det högre epos undantagna, talangfulla män, som skickligt tillgodogjorde sig sin begåfning och med mycken smak förde pennan. Inom komedien frambragte tidehvarvet till och med ett snille af första rang, Molière. Denna period gifver därför, mer än någon annan, ett behagligt intryck af nästan harmonisk helgjutning. Därtill bidrog ej obetydligt Boileau (1636—1711), som, genom sin nyktra kritik och sitt trogna fasthållande vid Malherbes principer, kraftigt bidrog att hålla uppmärksamheten fast på skaldekonstens behof af ett vårdadt språk, en säker stil och ett noggrant iakttagande af meterns fordringar. Allt detta iaktogs på ett beundransvärdt sätt af Molière (1622—73) och Racine (1639—99), hvilken senare visserligen saknade Corneilles kraftfulla begåfning, men i stället öfverträffade honom i behagfullt jämnmat och versens musikaliska välljud. I språkets konstnärliga behandling öfverträffade båda sin kritiserande mästare och vän Boileau. Till dessa skalders krets hörde äfven fabeldiktaren La Fontaine (1621—95), som inom sin genre utvecklade ett sällsynt mästarskap, såväl genom sitt lifliga, humoristiska framställningssätt som genom den virtuositet, hvarmed han behandlade den franska versen, hvilken under hans penna är rikare och böjligare än hos någon annan. Också egde han hemligheten af ett behagfullt, genialt själfsväld, som gjorde, att han ej behöfde taga det så noga med Boileaus regler och föreskrifter. — På prosans område fanns en mängd

goda skriftställare, af hvilka några i språkets konstnärliga behandling bragte det därhän, att den franska prozastilen vid denna tidpunkt hann en fulländning, som många anse, att den sedan ej kunnat behålla. Orsaken därtill torde böra sökas däri, att språket, ehuru nu rikt utveckladt, dock ej var tillräckligt bearbetadt, för att hvad man kallar "rutin" däri hunnit utbildat sig, hvarför också hvarje särskild författare nödgades att själf helt och hållet skapa sig den stil, som bäst passade hans individuella begåfning. En talang i detta hänseende var m:me de Sévigné (1626—96), hvars bref ännu studeras ej blott för sitt värde ur kulturhistorisk synpunkt, utan äfven för den lifliga, ursprungliga och på samma gång måsterfulla stilen. La Bruyère (1645—96) skildrade med liknande mästenskap i sitt verk "Les caractères" allmänt mänskliga eller för hans tid karakteristiska följ och lyten. Äfven La Rochefoucauld (1613—80) var en skarpsinnig iakttagare, om han än icke i stilens fulländning kunde täfja med den förstnämnde. Hans förtrogna väninna, m:me de La Fayette (1632—93), gaf med sina båda romaner "Zaide" och "La princesse de Clèves" första uppslaget till den moderna romanen. En annan, mera känd romanär "Télémaque", en moralpolitisk utopi, som Fénelon (1651—1715), ryktbar äfven som religiös skriftställare, i ädel ton och vacker stil skref till läsning åt sin elev hertigen af Bourgogne. Perraults (1628—1703) sagor läsas än i dag med begärlighet. Kardinal de Retz (1613—79), Tallemant des Réaux (1619—92) och Saint-Simon (1675—1755) förtättade memoarer, som intaga en framstående plats genom såväl stil som innehåll. Mézeray (1610—83) och Pellisson (1624—93) utmärkte sig som historiska skriftställare. Du Cange (1610—88) och Mabilon (1632—1707) voro män af utomordentlig lärdom och stor produktivitet. Inom den filosofiska spekulationen visade sig Malebranche (1638—1715) vara en skarpsinnig tänkare och god stilist. Thomas Corneille (1625—1709), Moréri (1643—80) och Bayle (1647—1706) utgäfvoro hvar för sig encyklopediska arbeten, utan hvilka Diderot och d'Alembert under följande årh. sannolikt icke skulle kunnat åstadkomma sitt jättearbete inom denna genre. Som en värdig afslutning till denna serie af framstående författare må nämnas de store religiösa värtalarna Bossuet (1627—1704), Bourdaloue (1632—1704) och Massillon (1663—1742), som äfven pryda Ludvigs tidevarf och gifva en god föreställning om den höga och i god mening aristokratiska anda, som då lifvade de katolske prelaterna.

Några årtionden efter Ludvig XIV:s död (*upplysningstidehvarvet*) inträdde franska litteraturen i ett nytt skede, som karakteriseras af begäret att kritisera och mästra alla härskande meningar och i sammanhang därmed af en fullkomlig brist på pietet för det bestående, den rådande uppfattningen af poesien dock undantagen, ty mot denna gjordes inga anfall, och Boileaus "Art poétique" bibehålls ännu orubbad som norm och kodex för den poetiska smaken. Det bästa och fullständigaste uttrycket af denna periods såväl förtjänster som fel utgöres af de många skrifter, som Voltaire (1694—1778) efterlämnat. Denne ryktbare man egde nämligen i hög grad alla de in-

tellectuella gåfvor, som behöfdes, för att han skulle behärska sin samtid och på sitt tidevarf trycka sin egen prägel. Han var kvick och skarpsynt, liflig och verksam, hade många och starka intressen samt egde som skriftställare en egendomlig förmåga att i en klar och lätt stil, som kryddades af en efter behöfvet än bitande, än lekande satir, på ett öfvertygande sätt yttra sig öfver alla de frågor, som då sysselsatte de bildade klasserna. Hans förmåsta vapen voro den stora kvickhet och fyndighet, hvormed han dels fängslade sina läsare, dels dräpte sina motståndare, i det han med en oerhörd säkerhet förstod att direkt träffa deras svagaste punkter. Han öfverträffas af många i känslans djup och i förmågan att tränga till bottnen af sitt ämne samt att från en sådan säker grundval konsekvent uppföra ett teoretiskt system, men ingen har i högre grad än han förenat mångsidighet med förmåga att inom en viss gräns klart och skarpt fatta sitt ämne. Genom sin mångsidighet omfattade han litteraturens alla grenar, genom sin klarhet, sin skärpa och kvickhet dominerade han på alla de områden, hvilka han beträdde. — Samtida med Voltaire voro två litteraturens stormän, som i mycket voro hans medtäflare, Montesquieu (1689—1755) och Rousseau. Den förre öfvade ett stort inflytande genom det vetenskapliga sätt, hvarpå han grundade och utvecklade sina politiska åsikter. Han var nämligen den förste, som genom samvetsgranna filosofiska och historiska studier sökte få en säker utgångspunkt för sin uppfattning af bestående politiska förhållanden. Med denna vetenskapliga anläggning förenade han en god stil och mycken kvickhet, hvarigenom hans arbeten fortfarande behålla sitt anseende och ofta citeras. — I mycket en motsats till såväl honom som Voltaire var Jean Jacques Rousseau (1712—78). Denne egde ej Voltaires blixtrande kvickhet och ej heller Montesquieus gedigna bildning, men det oaktadt ha hans skrifter haft ett större och varaktigare inflytande än de båda andras. Under det att Montesquieu kan uppskattas endast af personer med sin politisk bildning, skref Rousseau för ett vidsträckt publikum; under det att Voltaire med sin kvicka satir nedref det bestående, lämnade Rousseau de första elementen till ett nytt andligt lif. Hans stora betydelse ligger däruti, att han inom skönlitteraturen fordrade rum för hjärtats omedelbaraste och varmaste känslor, att han häfjade individens rätt inom samhället. Det var sålunda en genomgripande omhvälfning han framkallade i samtidens åskådningsätt och som sedan praktiskt ledde till revolutionen af 1789. — I mycket en själsfrände till Voltaire var Diderot (1713—84), som med d'Alembert (1717—83) till främste medarbetare utgaf sin ryktbara "Encyclopédie", under det att Bernardin de Saint-Pierre (1737—1814) med sitt rika natursinne och en något sentimental själsriktning stod Rousseau närmare. Med vetenskapsmannens forskningsbegär förenade Buffon (1707—88) en poetisk kärlek till naturens skönhet, hvilken han med en ståtlig och fulländad stil skildrar i "Histoire naturelle". — Bland mera abstrakta tänkare förtjona att framhållas Condillac (1715—80), Helvétius (1715—71) och Condorcet (1743—94). — Vid sidan af Voltaire, hvilken efter gamla mönstret skref epos, tragedier och äfven mindre lyriska dikter, bearbetades poesien fält af en skara diktare, hvilas

verk dock numera till största delen ega endast ett litteraturhistoriskt värde. Bland dessa skalders egnade sig J. B. Rousseau (1671—1741) och Louis Racine (1692—1763) icke utan framgång åt den högre lyriken; andra åter skrefvo "vers de société" och anakreontiska sånger. Som dramatiker förtjäna anföras La Motte (1672—1731) och Crébillon (1674—1762), hvilka följdes af La Chaussée (1692—1754), som skapade la *comédie larmoyante*, och Marivaux (1688—1763), som genom sina långt drifna känslöanalyser och fint tillspetsade kvickheter gaf anledning till termen "marivaudage". Piron (1689—1773) och Gresset (1709—77) skrefvo uppslupna lustspel. Beaumarchais (1732—99) angrep i sina komedier nästan alldeles direkt "l'ancien régime". — Romanen odlades med allt större framgång, och man har från denna tid i "Gil Blas" af Lesage (1668—1747) ett verkligt måsterverk; vid sidan af detta, churu underlägsna, förtjäna nämnas äfven Marivaux' "Marianne" och Prévosts (1697—1763) ryktbara "Manon Lescaut". En annan författare, Rétif de la Bretonne (1734—1806), skref i ytterst själfsväldig stil en massa romaner, hvilka med rätta anses som förelöpare till den moderna s. k. naturalistiska romanen, och detta såväl för valet af ämnen som för de krasst naturtroga skildringarna. — "Réflexions et maximes" skrefvos i en ädel och upphöjd stil af Vauvenargues (1715—47). M-me de Staals (1684—1750) memoarer läsas ännu med intresse, och bland historieskrifvare från denna period anses Fréret (1688—1749) och Rulhière (1735—91) intaga främsta rummet.

Revolutionstidehvarvet och *kejsartiden* kunna sägas tillsammans bilda en öfvergång till romantiken. Irläggvarande period frambragte emellertid endast några få snillrika skriftställare af första ordningen, och särskildt i dess början finga de litterära intressena vika för de starka svallningar, som genomgingo tidens politiska lif. — Lebrun (1729—1807) och Delille (1738—1813) egde som lyriska skalders stor begåfning, men kände dock intet behof att lämna den gamla utnötta färan, utan höllo sig troget kvar vid de gamla mönstren. André Chénier (1762—94) ensam hade nog själfständighet att direkt ur den antika grekiska poesien hämta förebilder för sina sånger, hvilka därigenom finga en frisk och ungdomlig fågning, som bildar ett hjärt afbrott mot samtidens öfriga nästan halft vissa produkter. Efter Chénier skref Millevoje (1782—1816) elegier, af hvilka några ännu läsas och beundras. Désaugiers (1772—1827) och Béranger (1780—1857) bragte visans genre till dess högsta fulländning. Arnault (1766—1834) och M. J. Chénier (1764—1811) förlättade tragedier, som, nu glömda, först mottogos med mycket bifall. — På prosans område möta vi först Mirabeau (1749—91), som i politikens tjänst använde en våltalighet, mera ljungande och kraftfull än själfve Bossuets. La Harpe (1739—1803) var en skicklig litteraturhistorisk kritiker af gamla skolan. Längre fram i perioden blir det litterära lifvet rikare, och flera af dess förmärsta skriftställare kunna sägas ha direkt förberedt romantiken. Till dem höra i främsta rummet m-me de Staël (1766—1817), som bland annat eger den förtjänsten att ha öppnat frans-

männens ögon för den tyska poesins skönhet, samt Chateaubriand (1768—1848), som med sin högstämda prosalitt, sitt varma natursinne och sin kärlek för medeltidens traditioner var en lika äkta romantiker som de, hvilka räknas till denna skola. B. Constant (1767—1830) förlättade romanen "Adolphe" samt arbeten af politiskt och religionsfilosofiskt innehåll. Xavier de Maistre (1763—1852) skref i en kvick och intagande stil "Voyage autour de ma chambre". P. L. Courier (1772—1825) utvecklade i politiska pamfletter en dräpande satir och ådagalade i dem såväl som i sina öfersättningar från grekiskan en stilistisk talang, som ger honom en plats bland Frankrikes allra främsta språkkonstnärer.

Den romantiska och den moderna perioden. — Sedan Frankrike genom restaurationen (1814) fått en tid af hvila och lugn efter den närmast föregående periodens politiska brytningar, inträdde inom litteraturen en liflig verksamhet, som under några decennier bar rika frukter och skänkte landet en litterär glansperiod. Anledningen därtill var närmast det lyckliga förhållandet, att en mängd rikt begåfvade författare samtidigt arbetade på litteraturens fält, men äfven att de element till en friare och rikare uppfattning af diktkonsten, som Rousseau, Saint-Pierre och Chateaubriand gjort gällande bland allmänheten, hvilken genom m-me de Staäls arbeten äfven fått en aning om en friare litterär rörelse i utlandet, nu hade nått den fasta utveckling, att de räckte till för åstadkommande af en revolution inom den litterära smaken. I motsats till den klassiska smakriktning, hvilken fört varit härskande, kallas den nu uppträdande riktningen romantik. Denna term är hämtad från den tyska litteraturhistorien och angiver där ett återvändande från en urartad konventionell klassicitet till medeltidens fantastiska och mystiska åskådningssätt. På fransk botten, där medeltidsmystiken ej fann passande jordmån, kan den knappt sägas betyda annat än ett öfvergifvande af den konventionella idesfären samt de tränga och småaktiga regler, af hvilka diktkonsten under den klassiska perioden blifvit allt hårdare bunden. I båda fallen innebär romantiken sålunda den skapande fantasiens frigörelse från gamla, tryckande band. Den, som i Frankrike har förtjänsten af att i dess litteratur ha fullt genomfört denna reform, är Victor Hugo (1802—85), hvars fantasi var tillräckligt rik för att kunna fylla vidare former än dem, som förr medgäfvos, och hvars formella talang var nog stor att sätta honom i stånd att genom handling visa, att språkets vällyd ingalunda fordrade alla de små föreskrifter, som Malherbe och Boileau fastställt för den franska versläran. Från medeltidens litteratur hämtade han blott ett eloment, det groteska, som han med förkärlek användt för att vinna skarpa kontraster. Emellertid får man ej antaga, att Hugo ensam dominerade sin samtid och att alla öfriga skalders bildade en skara, som blindt följde sin ledare. Detta gäller endast om hans eget koteri, utanför hvilket funnos själfständiga författare, som af den nyvunna friheten betjänade sig endast i den mån det passade dem. Alla motståndarna till klassiciteten rörde sig friare än förr, utan att man dock kan säga, att de alla tillhörde den romantiska skolan, om man tager denna term i inskränkt mening och därmed förstår Hugos

krets. Hans rättighet till främsta platsen beror endast därpå, att han med mycken framgång, i nästan alla riktningar och i högre grad än någon annan, gifvit exemplet af en fullständig frigörelse från de gamla traditionerna. Lamartine (1790—1869) och Delavigne (1793—1843) räknas ej för afgjorda romantiker, men frigjorde sig dock i mycket från den klassiska rutinen. Detsamma kan sägas äfven om Alired de Vigny (1797—1863), under det att Alfred de Musset (1810—57), en själsfrände till Byron, hade en beständ lutning åt verklig romantik. Théophile Gautier (1811—72) var att börja med excentrisk romantiker och ifrig förfäktare af teorien "l'art pour l'art"; han bildar sedan i viss mån öfvergång till naturalismen genom sitt bemödande att rikta och utveckla språket till förmåga af minutiöst naturtrogen skildring. — Men ej blott inom den egentliga poesien, utan ännu mera inom romanen och novellen var denna period verksam. Utom Victor Hugo skrefvo äfven Vigny och Alexandre Dumas d. ä. (1803—70) historiska romaner, af hvilka den senares ännu i dag lifligt intressera ungdomen. Ch. Nodier (1783—1844), Musset och Prosper Mérimée (1803—70) ha skrivit noveller, som fortfarande räknas många lifliga beundrare.

Den romantiska skolan kunde dock ej länge hålla sig uppe på den höga nivå, till hvilken den hastigt fördes af de stora skaldesnillen, som först determinerade denna starka litterära rörelse. Dess svaga punkter urartade till sentimental individualism och till vanvård i formellt hänseende, som starkt framträdde hos yngre, mindre begåfvade efterföljare. Detta väckte ett bemödande att åter höja poesins nivå, hvilket fick sitt uttryck i en ny gruppering, Les parnassiens. Denna s. k. skola utgjordes af ett antal yngre skaldar, som år 1866 slöto sig samman i syfte att hejda den franska poesien i dess riktning mot förfall och att i formellt hänseende bringa den till högsta möjliga grad af konstnärlig fulländning. Dessa reformifrare vunno för sitt syfte så framstående äldre skaldar som Leconte de Lisle (1818—94) och Th. de Banville (1823—91). Deras organ blef en antologi, "Parnasse contemporain, recueil de vers nouveaux", som utkom i en serie af tre volymer under åren 1866, 1871 och 1876. Såsom detta företags egentliga upphöfsmän nämnas Catulle Mendès (f. 1841) och Xavier de Ricard (f. 1843) i förening med bokförläggaren Alph. Lemerre. I dessa tre diktsamlingar finnas representerade skaldar af skiftande begåfning; såsom de främste må anföras Sully Prudhomme (1839—1907), J. M. de Hérédia (1842—1905), François Coppée (f. 1842) och Armand Silvestre (1837—1901). Någon egentlig skola bildade de ej, ty hvar och en följde sitt eget kynne. Deras sammanhållande uppgift kan sägas ha varit att åstadkomma ett slags "romantisme classique", d. v. s. en förening af den genom romantismen vunna friheten i val af ämnen och versformer med klassicismens säkra fasthet ej blott i sättet att objektivt framlägga det poetiska stoffet, utan äfven i språkets formella behandling. Romantismen kan sålunda sägas ha utmynnat i denna reaktionärt färgade reformrörelse, som dock, äfven den, snart nog icke befanns motsvara en senare generations poetiska kraf.

Under 1870-talet hade positivism och determinism fått allt starkare rotfäste i den filosofiska åskådningen, hvilket stod i samband med en hastig utveckling af naturforskarnas vetenskapliga metod, och detta fick inom litteraturen sin motsvarighet i en riktning åt hvad man kallat *naturalism*, d. v. s. en teori, enligt hvilken konstens enda uppgift är att troget återge naturen. På skönlitteraturens öfriga områden, romanen och i någon mån äfven dramat, kan denna riktning egas sitt berättigande, men på den lyriskt lagda känslan och fantasien verkar den som förlamande begränsning. Hos en stor skara yngre skaldenaturer uppstod därför mot denna smakriktning en reaktion, som slog öfver på mystikens område. Det af "Les parnassiens" uppställda, något nyktra kravet på klart innehåll, säker metrik och värdade rim tillfredsställde dem icke heller. Deras bemödande blef att afvinna språk och diktkonst en mystisk förmåga att återge stämningar, åt hvilka endast tonkonstnären kan skänka ett fullt adekvat uttryck. De ville bringa orden att verka som toner och ordförbindelserna som tonsater, hvilket ledde till en förkonstlad och stundom fullkomligt obegriplig språkbehandling; härtill kommer, att själva diktstoffet oftast utgjordes af vagt tecknade sinnesintryck, hvilkas symboliska uppgift var att i förening med ordmelodien hos läsaren väcka en resonans af skaldens egen dunkelt erfarna känslöstämning. Denna riktning framträdde offentligt först år 1886, och som dess föregångsman räknades Stéphane Mallarmé (1842—98) och Paul Verlaine (1844—96). Dess anhängare fingo först den till en början äfven af dem själfva erkända benämningen Dekadenter, hvilken dock snart utbyttes mot Symbolister, hvori ligger en antydning om karaktären af deras diktning. — Den profana allmänheten ställde sig dock allttjämt oförstående gentemot en art af poesi, som saknade samband med hvad den vant sig att älska och söka inom diktkonsten. Symbolisterna kunde själfva icke komma till enighet om det mål de sökte uppnå. Många återvände till de gamla traditionerna; andra åter, alltefter smakriktning eller begär att väcka uppeende, delade upp sig i smärre grupper med firmatitlar sådana som "Mager", "Romaner", "Integralister" o. s. v. Hela rörelsen tyckes ha upplöst sig i bildandet af ordnade hopar, hvilkas gemensamma kännemärke får anses vara att under förakt för den franska diktkonstens traditioner söka uttrycksformer för en ny art af lyrik. — Vid sidan af denna famlande nyhetsäffan bemöda sig "Les parnassiens" och deras efterföljare att åt den franska lyriken bereda möjligheten af en mot gamla traditioner mindre stridande och äfven mera sund utveckling. Det Nobelpris, som år 1901 tilldelades Sully Prudhomme, kan sägas lämna stöd åt denna strävan. Han bildade nämligen däraf en fond, hvaraf röntan utgår som understöd åt yngre lofvande skaldar. Med Sully Prudhomme som hederspresident grundades år 1902 "La société des poètes français", som är fast konstituerad och årligen utdelar pris åt däraf förtjända dikter. År 1907 utgafs "Anthologie de la société des poètes français", en diktsamling, till hvilken lämnats bidrag af ett tjugutal mestadels yngre författare. De i densamma intagna dikterna utgöra oftast en i fast och säker form lämnad stämmingsfull skildring med

vemodig motsvarighet i den diktandes eget själslif. Det subjektiva elementet är dock icke skarpt framträdande, ty det saknar all karaktär af sentimental själsbekännelse.

Äfven den dramatiska litteraturens historia under 1800-talet har att uppvisa starka hufvfallningar. Den fullt klassiska tragedien, som under sekler dominerat på den franska scenen, kan sägas ha dött bort omkr. 1820, då den trängdes undan af den romantiska skolans historiska drama. En så genomgripande revolution kom ej oförberedd, ty den var frukten af nya teorier, som först framställdes af Diderot och vid denna tid hade en talangfull målsmän i Henri Beyle (1783—1842), mera känd under författarnamnet *Stendhal*. Det var Victor Hugo, som kraftigt bidrog att genomföra en sådan reform. Djärft och hänsynslöst bröt han med de traditionella föreskrifterna om enhet i tid och rum och om ämnesvalens begränsning inom den klassiska antiken, och med stor frihet behandlade han ämnen, hämtade från medeltidens och den nyare tidens historia. När alltså 1830 hans "*Hernani*" uppfördes första gången, framkallade detta starka utbrott af bifall och ogillande. Men Victor Hugo saknade dock den förmåga af koncentration, som särskildt kräfvades af dramatiker, och denna brist framträdde allt starkare i hans följande dramer, af hvilka det senaste, "*Les Burgraves*" (1843), där man äfven saknade handlingens enhet, blef ett fullständigt fiasco. — Bland dramatiska författare af den romantiska skolan må nämnas äfven Alfr. de Vigny och Alexander Dumas d. ä. — Redan 1843 framträdde François Ponsard (1814—67) med "*Lucrece*", ett i klassisk stil hållet drama, som just genom sin motsats mot Hugos öfverdrifter väckte lifligt bifall. Någon återgång till den klassiska dramatiken medförde det dock icke; det konstaterade endast, att publiken fordrade fastare former än dem, som kommit till synes i det romantiska dramat. Detta kraf fylldes på ett utmärkt sätt af Eugène Scribe (1791—1861), som med fint och erfaret sinne för scenens fordringar förenade kvickhet och fyndighet. Hans arbetsfält var komedien, som dock alltefter ämnets beskaffenhet kunde närmast till karaktären af egentligt drama. Det är också från Scribe man bör leda det moderna dramatets teknik, hvilken ganska troget iakttagits äfven af dem, som i honom se endast en talangfull producent af schablonartade skådespel utan verkliga karaktärer. — På 1850-talet framträdde sedan tvenne dramatiker, Emile Augier (1820—89) och A. Dumas d. y. (1824—95), som hvar för sig höjde dramat från den Scribeska nivån af rent intrigspel till konstnärligt realistisk framställning af karaktärer och samhällskraf. Augier har med skarp satir tecknat karakteristiska typer, hämtade mestadels från Andra kejsardömet's borgerliga kretsar. Dumas åter har i flertalet af sina dramer, "*pièces à thèse*", sökt att i bestämd riktning utöfva en moraliserande inflytelse, särskildt med syfte att bibringa allmänheten en högre uppfattning af förhållandet mellan man och kvinna. I samband med Augier och Dumas bör nämnas äfven Victorien Sardou (f. 1831), som dock i mindre grad frigjort sig från Scribe; vidare Labiche (1815—88) och Pailleron (1834—99). Under de senaste decennierna har äfven inom dramatiken den realistiska

riktningen hunnit fram till naturalism, d. v. s. objektivt återgivande af oftast lägre faser af det dagliga lifvet, utan tanke på sedlig väckelse eller på känslans och fantasiens ideala kraf. Henry Becque (1837—99) nämnes såsom främst representerande denna riktning, som 1887 och sedan vidare under några år hade till sitt förfogande "*Le théâtre libre*", hvars direktör var den en tid i Paris mycket omtalade skådespelaren Antoine, som gjort till sin uppgift att i sceneri och spel med krass naturtrogenhet återge de ofta råa skildringar, som af vanligen mycket unga dramaturger, Les jeunes, ställdes till hans förfogande. En särskild art af naturalistiskt drama bildar det s. k. psykologiska, som i dyster färgton framställer sociala och individuella sjukdomsfenomen; till denna riktning hör François de Curel (f. 1854). Slutet af 1800-talet utmärkes äfven af andra försök att under olika inflytelser förnya och modifiera den dramatiska litteraturen. Mot alla dessa bemödanden har dock den stora allmänheten intagit en rätt kylig hållning, en naturlig följd däraf, att hvarken begäret att roas eller känslan och fantasien blifvit rätt tillgodosedd. Från denna synpunkt blef 1897 ett bemärkelseår, emedan Jean Richepin (f. 1849) och Edmond Rostand (f. 1868) då trädde fram med två dramer, i hvilka allmänheten med förtjusning återfann idealism och realism i en poetisk sammansmältning, som erinrade om romantismens allra vackraste skede. Richepin har i "*Le chemin*" — landstrykaren — lämnat en ädelt hållen idyll, hämtad från det franska allmogelivet; Rostand åter ger i "*Cyrano de Bergerac*" en poetisk skildring af denne fantasirike skald (1619—55), i hvars lefnadssaga fanns rikt stoff till ett romantiskt drama. Båda äro skrifna på alexandrin. I öfvergången till vårt århundrade framträdde alltså symtom till en det franska dramatets pånyttfödelse i god och väcker riktning. — Inom den genre, som speciellt benämnes sedekomedi, anses för närvarande såsom de mest distingerade: Jules Lemaitre (f. 1853), Paul Hervieu (f. 1857), Eugène Brieux (f. 1858), Henri Lavedan (f. 1859) och Maurice Donnay (f. 1860). Romanen intager en allt vidare plats inom den franska litteraturen, som på detta område i ännu högre grad än inom lyriken och dramat börjar lida af hypertrofi. Produktionen är oerhörd, och det är omöjligt att fullständigt öfverskåda denna mångskiftande massa, till hvilken man har beräknat, att under 1800-talets tre sista årtionden bidrag lämnats af inemot trehundra olika författare. Af hvad som ärligen presteras i bokmarknaden bör man först fränkilja den pornografiska litteraturen, d. v. s. rätt ösedliga romaner, skrifna i syfte att öckra på en depraverad smak; vidare arbeten af unga debutanter, som af brist på förläggare måste själfva bekosta sina publikationer. Efter denna sofring återstå många romaner, af hvilka dock ännu det stora flertalet är af tvifvelaktigt värde. — Den franska romanen kan i det stora hela sägas under 1800-talet ha haft följande utvecklingsgång. De under inflytelse från Rousseau af Chateaubriand och m. m. de Staël författade romanerna tjänade till afledare för deras starkt individuella känslolif. Längre fram under romantismen uppstod den historiska romanen, som därefter, om än sparsamt, fortsatts intill våra dagar. Genom

den historiska romanen väcktes smaken för det deskriptiva, som under inflytelse af realism och positivism ledde fram till den naturalistiska romanen. Ur denna har framgått den psykologiska romanen, som slutligen i några fall determinerat återgång till moderat idealism. — Såsom naturligt är, har det aktuella samhället i olika lager och från skiftande synpunkter lämnat det rikaste stoffet till vår tids romanaktning. En med god urskillning begärd framtida kulturhistoriker bör i denna och äfven den dramatiska litteraturen finna godt och rikligt stoff till en omfattande och trogen bild af det franska folket i dess mångskiftande kulturella lif under 1800-talet. — Inom den historiska romanen ha under de senaste åren producerats ansedda arbeten af Maurice Maïndron (f. 1857), Paul Adam (f. 1862), Maurice Barrès (f. 1862) samt Paul Margueritte (f. 1860). En efterklang af romantiken kan sägas återljuda hos George Sand (1804—76) och Octave Feuillet (1821—90); i samband med dem kan ställas Victor Cherbuliez (1829—99). Den rent deskriptiva romanen utgår från Honoré de Balzac (1799—1850); dess öfvergång till naturalistisk förmedlades genom Gustave Flaubert (1821—80) och fullbordades af Émile Zola (1840—1902). Båda ha genom sin kraftiga stil och sällsynta förmåga af noggrann iakttagelse utfövat ett mäktigt inflytande, hvilket äfven kan sägas om Guy de Maupassant (1850—93). En med poesi uppblandad naturalism har åt Alphonse Daudets (1840—97) romaner förlänat ett särregt behag. Paul Bourget (f. 1852) har gjort till sin specialitet den psykologiska romanen. Den vidtbereste Viaud (pseudonymen Pierre Loti, f. 1850) har målat och tecknat det exotiska. Bland s. k. sociologer af olika läggning böra särskildt framhållas nutidens Voltaire, den skarpsynte och kvicke Anatole France (f. 1844), Édouard Rod (f. 1857), feministen Marcel Prévost (f. 1862) samt Ferdinand Fabre (1830—98), Émile Pouillon (1840—1906), André Theuriot (1833—1907) och René Bazin (f. 1853), hvilka talangfullt tecknat skilda faser af lifvet på den franska landsbygden. Hos Melchior de Vogüé (f. 1848) röjes dragning åt det ideala. — I Frankrike, liksom i andra länder, börja kvinnorna allt lifligare deltaga i den skönlitterära produktionen. Mme Desbordes-Valmore (1785—1859) och m^{me} Ackermann (1813—90) skattas högt för sin känslofulla lyrik, och bland nutidens romanförfattarinnor nämnas aktningssfullt m^{me} Lecomte du Nouÿ (f. 1855), m^{me} Daniel Lesneur (f. 1860) och m^{me} Jean Bertheroy. Som vetenskaplig och på samma gång skönlitterär skriftställare intages allmänt erkändt främsta platsen af Ernest Renan (1823—92), som man får anse ha i sällsynt grad representerat alla den högre intelligensens egenskaper, på hvilka hans landsmän särskildt sätta värde. Med en sympatisk form af filosofisk skepticism och med klarsynt kritik förenade han rikt känslolif och rörlig fantasi samt en sinnets universalitet, som gjorde honom mottaglig för allt mänskligt; härtill kommer den tjskraft han egde i sin fängslande stil. Dennes själsfrände är i många hänseenden Hippolyte Taine (1828—93),

som äfven utfövat stort inflytande på den litterära kulturen i Frankrike, och detta kanske mest genom sin litteraturkritiska metod, som har sin grund i filosofisk determinism och karakteriseras af bemödat att liksom konstruera fram en skriftställdares hela individualitet genom noggrant studium af hans härkomst, gången af hans upfostran och honom omgifvande successiva miljöer. — Bland filologiska skriftställare, som äfven skrivit för en större allmänhet, må nämnas Gaston Boissier (f. 1823) och Gaston Paris (1839—1903). — Den historiska forskningen har i Frankrike under hela 1800-talet haft ett skede af storartad utveckling, och det är en ståtlig serie den har att uppvisa: Barante (1782—1866), Guizot (1787—1874), Aug. Thierry (1795—1856), Thiers (1797—1877), Mignet (1796—1884), Michelet (1798—1874), Duruy (1811—94), Fustel de Coulanges (1830—89), Lavisse (f. 1842), Alb. Sorel (1842—1906) och Alb. Vanda (f. 1853). — Äfven den litterära kritiken har nått en hög utveckling, och som dess främste utförare må här anföras Villemain (1790—1870), Vinet (1797—1847), Sainte-Beuve (1804—69), Nisard (1806—88), Th. Gautier (1811—72), Scherer (1815—89), Renan, Taine, Montégut (1825—95), Sarcey (1828—99), Brunetierre (1849—1906), Faguet (f. 1847), Lemaitre, G. Lanson (f. 1857) och G. Pellissier (f. 1852).

Litteraturhistoriska verk, som omfatta den franska litteraturen i hela dess förlopp, finnas i stort antal. Bland de senast utkomna förtjäna följande att särskildt uppmärksammas. "Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900", ett vidlytigt samverk i åtta volymer, som 1896—99 utgafs under ledning af Petit de Julleville (1841—1900) och består af en serie specialuppsatser, författade af ej mindre än femtioåtta, hvar för sin uppgift särskildt kompetenta personer. G. Lansons "Histoire de la littérature française" är en högt värderad lärobok på öfver 1,000 sidor (1895; 9:e öfversedda upplagan 1906). I "Histoire de la littérature française" (två smärre volymer, 1900) har E. Faguet lämnat nytt prof på sin angenäma stil och sin ovanliga förmåga att kortfattadt, men spirituellt och träffande karakterisera skriftställare och litterära perioder. P. A. G.

Franska patriotföreningen I. Patriotligan (fr. *la ligue des patriotes*). Se Déroulède.

Franska reformerta församlingen (*L'église réformée française*) i Stockholm. Franska reformerta trosförvanter funnos i Stockholm redan under Erik XIV:s regering. 1564 inlämnade de till K. M:t en ansökan om fri religionsöfning, hvilken ansökan var undertecknad af bl. a. Erik XIV:s lärare Dionysius Beurreus, men prästerskapet, med ärkebiskop Laurentius Petri i spetsen, lade sig däremot. Flera stränga religionsstadgar följde sedermera tid efter annan, och först 27 aug. 1741 utfärdades, på rikets ständers tillstyrkan, en kunglig kungörelse, hvarigenom fri religionsöfning beviljades alla dem, som tillhörde engelska och reformerta kyrkan, med tillstånd att i sjöstäderna (utom Karlskrona) få uppbygga och ha egna kyrkor. Till följd af detta tillstånd beslöto medlemmarna af den reformerta kyrkan i Stockholm, hvilka

förut under engelske ministrernas skydd haft gudstjänst i hans hus, att bygga egen kyrka. Tomt köptes vid Stora Nygatan (nuv. adressnummer 5), grundstenen till kyrkan lades 1749, och nyårsdagen 1752 invigdes kyrkan. I denna hölls sedan gudstjänst hvarje sön- och helgdag med få afbrott till början af 1876, hvarefter församlingen under några år höll sin gudstjänst i Brödräfsamlingens kyrka (vid Kungsträdgårdsgatan). 1879 började en ny kyrka uppföras vid Stora Humlegårdsgatan (nummer 13), hvilken kyrka invigdes 9 okt. 1881. Gudstjänsten förträttas på franska språket. Pastorn, som tillsättes af kyrkostämman, åtnjuter jämte bostad en bestämd årlig lön af församlingen, som dessutom bestrider alla öfriga nöda utgifter. F. n. (1907) räknar församlingen 44 medlemmar.

Franska revolutionen (Stora franska revolutionen 1. 1789 års revolution). Se Frankrike, sp. 1152 ff.

Franska revolutionskalendern. Se Kalender.

Franska Somalilandet (fr. *Protectorat de la côte française des Somalis et dépendances*), namn på det franska området på nordöstra kusten af Afrika, s. om Bab-el-Mandeb-sundet, mellan italienska kolonien Eritrea och brittiska Somalilandet samt Abessinien, mot hvilket gränsen bestämdes 1897, 21,000 kvkm. Omkr. 50,000 inv. Tadjuraviken intränger djupt i landet, och vid den ligga hamnarna Djibouti, Tadjura och Obok. Handeln är mycket liflig och omfattade 1906 13,⁹⁸ mill. frcs i import (2,¹⁷ mill. från Frankrike) samt 20,²⁷ mill. frcs i export (1,⁴ till Frankrike). En järnväg öppnades 1902 mellan Djibouti och Diré-Daouah nära Harar i Abessinien, och den förra orten står genom bolaget Messageries maritimes' ångbåtar i direkt förbindelse med Europa. Protektoratet förvaltas af en guvernör med ett förvaltningsråd af ämbetsmän. J. F. N.

Franska språket. Dess första uppkomst; *langue d'oïl*. Öfver hela det gamla romerska väldet — som från hufvudstaden Rom fick sin juridiska och civila organisation, genomförs af romerska köpmän och hölls i tukt af romerska legioner — utbreddes sig snart i jämbredd med Roms kultur äfven dess språk, latinet. Detta blef småningom det härskande och bibehöll sig äfven såsom sådant inom de delar af det vidsträckta riket, hvilkas invånare voro mest mottagliga för den nya civilisationen och därför kommo i den intimaste beröring med romarna. I dessa delar, som omfatta hela det västra Europa, nämligen Italien, Spanien och Frankrike, öfvergåfvo infödingarna sålunda sitt eget språk och antogo sina eröfrares. Detta var dock icke latinet, sådant det föreligger i Roms rika klassiska litteratur, utan sådant det talades af det romerska folket. I den mån det spridde sig öfver en stor yta, skilde det sig alltmera från det klassiska högspråket. Egenomligt nog tyckes detta latinska folkspråk en tid bortåt ha utvecklats någorlunda likformigt öfver hela riket, där det öfverallt kallades *lingua romana* eller *romancium*. Under tidens lopp blefvo dock de territoriella skiljaktigheterna, hvilka naturligen i ej ringa mån berodde på de olika idiom, som undanträngdes, allt större och mera påfallande, så att vid en tidpunkt, som kanske bör förläggas inom 4:e eller 5:e årh. e. Kr., *lingua romana* befanns ha delat sig i flera dialekter, hvilka sedan grupperade sig omkring några vissa hufvuddialekter, ur hvilka små-

ningom nya romanska högspråk uppstodo. En sådan dialektgrupp — eller exaktare två — utvecklades i det nuv. Frankrike, som före den romerska eröfringen innehades af tre olika folkstammar, ibererna i s. v., de keltiske gallerna i midten och belgierna i n. ö. Dessa stammar visade stor mottaglighet för den romerska kulturen och utbytte småningom sina egna idiom mot *lingua romana*. Under denna tiden mot de ursprungliga folkspråken förenklades alltmera dess formlära, och dess ljudsystem grumslades i en oafbruten progression. På detta sätt uppstodo dialekter, som snart ej längre kunde kallas *lingua romana* och som bildade två grupper, af hvilka den sydliga kallades *langue d'oc* (prov. oc, ja), den nordliga *langue d'oïl* ("d'oui"; nordfr. oïl, ja). Det är ur den senare, som den moderna franska utgått, hvilken som högspråk numera omfattar hela Frankrike, södra Belgien och en del af västra Schweiz. Så vidsträckt område hade dock *langue d'oïl*, hvars sydliga gräns ungefär följde floden Loire. Benämningen *langue d'oïl* utbyttes småningom mot *français* (af *lingua francisca*), frankernas språk. När frankerna öfvergåfvo sin germanska dialekt öfverflyttade de nämligen på sitt nya idiom den gamla benämningen. I inskränkt mening betecknade *français* först den dialekt af *langue d'oïl*, som talades i Ile de France, men i den mån denna dialekt blef den härskande, fick benämningen vidare omfång; under medeltiden förblandades den dock aldrig med *langue d'oc*. — *Langue d'oïl* var sålunda en ur latinska folkspråket framgången dialekt, som talades i det nordliga Frankrike. Af dess ordförråd var grundfonden hämtad ur *lingua romana*, och dess formlära hade samma ursprung som detta. Denna omedelbara fortsättning af latinet ombildades successivt, under inflytelse af fransmännens ursprungliga idiom, efter vissa bestämda lagar, af hvilkas utredande äran tillkommer den moderna lingvistikens Genom frankernas inryckande uppblandades det tidigt med germanska element, liksom äfven en del keltiska, ehuru påfallande ringa, höll sig kvar i det nya språket. Därtill kommer, att det ecklesiastiska litterära latinet, som var en fortsättning af det klassiska, ständigt öfvade ett starkt inflytande på språkets ordförråd och dit i oafbruten följd af lämnade en mängd ord och uttryckssätt. Sedan dessa ord en gång upptagits i folkspråket, följde de med dess utvecklingsprocess, hvaraf följer, att ett latinskt ord, som ingått i franska, blifvit starkare modifieradt i den mån det längre tillhör detta senare språk. Ofta fanns ett sådant ord redan förut, men intogs på nytt genom förmedling af litteraturspråket i en i förhållande till det klassiska latinet trognare form och betydelse, hvarigenom uppstått s. k. dubblettord. Som exempel må anföras ordet *causa*, orsak, som ursprungligen på franska och troget efter ljudlagarna blef *chose* samt fick den konkreta betydelsen "sak", men sedermera återupptogs under formen *cause* och då bibehöll den abstrakta betydelse det har i latinet. *Langue d'oïl* formlära stod latinet närmare och bibehöll ännu två af dess kasus, nominativ och accusativ, hvarigenom språket sålunda ännu egde kvar en deklination, och dess analytiska tendens ännu ej så skarp framträdde som längre fram i dess utveckling. Medan landet ännu saknade någon fast centralorganisation, kunde intet bestämt högspråk ut-

vecklas, hvarför hvar och en talade och skref sitt språk på sådant sätt, som han lärt det i sin hembygd. Under denna period hade språket sålunda ingen säker enhet, utan skiftade fritt dialektalt från den ena landsändan till den andra. När sedan Paris blef hela landets politiska medelpunkt, erkändes det där talade språket som det normala och intog plats som högspråk. Men innan detta kan betraktas som ett fullt afslutadt faktum, för hvilket tidpunkten knappast kan sättas tidigare än i slutet af medeltiden, hade langue d'oïl, hvars dialektala skiftningar nästan uteslutande tillhöra ljudläran, hunnit utbilda sig till organ för en rik litteratur och i sammanhang därmed vunnit en motsvarande formell utveckling. Denna dess glansperiod kan sägas infalla under 12:e och 13:e seklen, hvarefter språket småningom inträdde i det öfvergångsstadium, som slutar med dess ombildande till modern franska. Denna öfvergångsperiod karakteriseras af dess flexiviska förfall, hvarigenom det förlorade sin deklination och blef alltmera analytiskt. Detta kan visserligen kännas som ett vansläktande, men då det faktiskt ledde till den moderna franskan, hvilken är ett vida bättre redskap i kulturens tjänst, får det dock från en mera praktisk synpunkt betraktas som ett framsteg. Vidare bör man ihågkomma, att langue d'oïl aldrig hade den vidsträckt användning, som den moderna franskan fick, ty det nyttjades aldrig som vetenskapens, kyrkans eller politikens språk, på hvilket i Frankrike, liksom annorstädes, latinet under hela medeltiden hade privilegium. Ett viktigt datum i franska språkets historia är 1539, då det genom kungabref förklarades för landets officiella språk. — Till langue d'oïls historia hör äfven, att det följde med normanderna på deras eröfringståg till England (1066) och där höll sig uppe som finare umgänges- och litteraturspråk till inemot slutet af 1300-talet. På detta s. k. *anglonormandiska språk* (se d. o. och Engelska språket, sp. 576) skrefs en rik litteratur, som för litteraturhistorikern är af stort intresse.

Modern franska. — Renässans och humanism medförde, att språkets ram måste vidgas för att motsvara alla de nya kraf, som denna starka kulturrelax gjorde gällande. Vetenskapens framsteg och en omdanad poesi i förening med den då nyligen upplunna boktryckarkonsten framkallade en förut aldrig anad lifaktighet på litteraturens skilda områden. Häraf blef en följd, att ordförrådet måste riktas och att språket själf behöfde upparbetas till större böjlighet. Under 1500-talet genomgick också franska språket en stark evolution i båda dessa hänseenden. Skriftställarna ansågo sig ega fullt frihet att spåka sitt språk med nya ord, som de dels vunno genom härledning eller sammansättning, dels lånade från latinet eller italienskan, någon gång från grekiskan eller spanskan. I stilistiskt hänseende sökte de gärna att i komplicerade perioder efterlikna latinska litteraturens såsom mönstergilla ansedda författare. Dessa båda öfverdrifter framkallade dock snart nog en reaktion, som på 1600-talet ledde fram till franska språkets guldålder, under hvilken det utmärker sig för ett efter litteraturens verkliga behof väl afpassadt ordförråd och för klar precision i sin syntaktiska byggnad. Detta århundrades stora skriftställare och den 1635 stiftade Franska akademien

ega förtjänsten att ha genomfört en sådan reform. Men denna i sund riktning strama hållning urartade under 1700-talet till en öfverdriven purism, hvarigenom förrådet af litterära ord blef alltför ringa och språklökens kraf att lagbida syntaxen alltför tryckande. Med romantismen inleddes därför det franska språket i ett nytt skede, som karakteriseras af större frihet såväl med afseende på ordförrådet som på det i syntaktiskt hänseende tillätliga. Chateaubriand (1768—1848) gjorde början, Victor Hugo (1802—85) och hans efterföljare fortsatte i samma riktning, dock utan att i nämnvärd grad göra sig skyldiga till öfverdrifter. I sin åtan att lämna minutlöst trogna skildringar ha sedermera de deskriptive författarna i allt vidare omfattning häfdat sin rätt till obegränsadt ordförråd och frihet att ackommodera sitt språk efter den föreliggande miljön. Redan den realistiska skolan blef mindre varsam, och den naturalistiska har gått mycket långt i att rikta litteraturspråket med yrkestermer och glosor, hämtade från de lägre folklagren, liksom den äfven i en till själfväld gränsande utsträckning upptagit talesätt och syntaktiska lösligheter, som de bildade hittills knappast tillätit sig ens samtalsvis. Under sträfvan efter väljud och musikalisk rytm ha symbolisterna infört en mängd nya ord, delvis af eget fabrikat, och än vidare lossat på syntaxens band. Härtill kommer det tillföde af lånord och tekniska uttryck, som från skilda håll, ofta England, årligen förmedlas genom vetenskap, handel, industri, sport och modets växlingar m. m. Journalismen med dess brådska vällar därjämte, att det allmänna skriftspråket ej längre får den ans och tukt, som det förr var underkastadt därigenom, att skriftställarna i stort antal troget sökte fasthålla språket vid dess enkla stilfullhet, och att man allmänt tillhålls att följa deras mönstergilla föredöme. — Nutidens litteratur kan visserligen uppvisa författare med strängt värdad stil, men i många hänseenden befinner sig vår tids franska i ett skede, som erinrar om 1500-talet: samma yppiga ordförråd och samma individuella frihet i språkets stilistiska behandling. Många fransmän befara äfven, att deras språk för all framtid gått miste om den klara och måttfulla elegans, för hvilken det under den klassiska perioden åtnöt obestriddt anseende som världens finast utbildade skrift- och umgängesspråk. — Äfven med hänsyn till rättskrifningsfrågan förefinnes öfverensstämmelse mellan vår tid och 1500-talet; nu som då yrkas på reform enligt den grundsatsen, att för hvarje språkjud bör finnas särskild bokstaf och ingen bokstaf användas för mer än ett och samma språkjud. För en så genomgripande reform finnes ännu ringa utsikt till framgång, hvaremot ett varsamt bortrensande af starkt påfallande ortografska ojämnheter tyckes vara nära förestående.

Litt. — Af ordböcker bör i främsta rummet nämnas *Dictionnaire de l'Académie française*, hvaraf successive (1694, 1718, 1740, 1762, 1798, 1835 och 1878) utkommit sju omsorgsfullt reviderade upplagor. Denna ordbok har ända intill våra dagar egt normerande vitsord med afseende på de för det litterära språket passande orden och deras rättskrifning, äfvensom genom talrika, väl valda fraseologiska exempel. Som den är strängt konservativ hållen och följaktligen endast motsträfvigt tillgodoser nya kraf,

har dock på senaste tiden dess auktoritet börjat rubbas. I Em. Littres värdefulla historisk-etymologiska "Dictionnaire de la langue française" (4 bd, 1863—72) anges de resp. ordens härledning och lämnas talrika exempel på deras förekomst i litteraturen, från det äldsta kända till sådana från den moderna perioden. A. Darmesteters af A. Hatzfeld och A. Thomas fortsatta och avslutade "Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII:e siècle jusqu'à nos jours" (2 bd, 1890—1900) anses stå på höjden af vetenskaplig tillförlitlighet med afseende på ordens härledning och betydelseskridning, och deras däri angifna aktuella uttal eger äfven starkt vitsord. Det omfattar ett betydligt större ordförråd än akademiens ordbok, men fraseologiska exempel lämnas vida sparsammare. Encyklopediska ordböcker af stort anseende äro P. Larousses "Grand dictionnaire universel du XIX:e siècle" (15 bd, 1866—76) samt "Nouveau Larousse illustré" (7 bd jämte 1 suppl.-bd, 1897—1907). På Fr. Godefroys "Dictionnaire de l'ancienne langue française" etc. (10 bd, 1881—1903) jämte en efterskörd af fornfranska glossor grundas J. Bonnards och A. Salmons "Lexique de l'ancien français" (bd 1, 1901). Af fransk-svenska och svensk-franska ordböcker torde de, som i flera olika upplagor utgivits af F. Schulthess (se denne), ega största anseendet. — Bland tidskrifter må nämnas "Romania", som 1872 började utgivas af G. Paris och P. Meyer; "Zeitschrift für romanische philologie", grundad 1877 och fortfarande redigerad af G. Gröber; "Zeitschrift für französische sprache und literatur", uppsatt 1879, numera redigerad af D. Behrens. — Af arbeten i historisk-fransk grammatik intagas främsta rummen af Kr. Nyrops "Grammaire historique de la langue française" (2 bd, 1899— ; bd 3 och 4, omfattande ordbildning och syntax, ha ännu icke utkommit) och F. Brunots "Histoire de la langue française" (2 bd, 1905, med hvilka skildringen hunnit fram till 1600-talet). E. Schwans "Grammatik des altfranzösischen" användes mycket; efter författarens död utgavs de nya upplagorna af D. Behrens. — J. Gilliéron och E. Edmont började 1900 utgifva ett för fransk dialektologi synnerligen betydelsefullt arbete, en omsorgsfullt planlagd och i stor stil utförd "Atlas linguistique de la France", som ännu är långt ifrån avslutat. — I fransk argot (slangspråket) finnas många ordböcker; bland de mera ansedda räknas G. Delesalle, "Dictionnaire argot-français et français-argot" (1896). P. A. G.

Franska Sudan, den ö. om kolonien Senegal och Rivières du Sud belägna delen af franska besittningarna i nordvästra Afrika, sedan 1890 en själfständig koloni, upplades 1899 på kolonierna Senegal, Franska Guinea, Elfenbenskusten och Dahomey. (J. F. N.)

Franska Väst-Afrika (fr. *Gouvernement général de l'Afrique occidentale française*), namn, som 16 juni 1895 gafs åt de sex franska kolonierna i nordvästra Afrika, nämligen Senegal, Franska Guinea, Elfenbenskusten, Dahomey, Öfre Senegal-Niger samt civilterritoriet Mauretanien, som tillsammans beräknas ha en areal af 1,737,400 kvkm. med 9,1 mill. inv. Generalguvernören, som residerar i Dakar, representerar ensam den centrala makten, i det kolonierna förvaltas under hans auktoritet och kontroll af viceguvernörer, utom Mauretanien, som förvaltas

af en kommissarie. Kolonien Öfre Senegal-Niger omfattar äfven ett militärområde, Territoire du Niger som ännu icke kunnat läggas under civil förvaltning. Generalguvernören biträdes af en generalsekreterare och ett regeringsråd, bestående af en amiral (chef för Atlantiska flottafdelningen), en general (chef för stridskrafterna i Väst-Afrika), generalsekreterare, viceguvernörerna m. fl. högre ämbetsmän, en med af förvaltningsrådet i de särskilda kolonierna så utan rösträtt, Senegals representant i franska deputeradekammaren och några delegerade för kolonierna. Genom dekret af 1904 fick Väst-Afrika en egen budget afseend att bestrida utgifter och arbeten gemensamt intresse för alla kolonierna, hvilka för öfrigt ha sina lokala budgeter. Den slutar för 1904 på 17,8 mill. frcs. Moderlandets utgift upptogtes 1907 års stat till 15,8 mill. frcs. 1903 upplades en lån å 65 mill. frcs och 1907 ett å 100,25 mill. frcs. Hufvudsakligen för allmänna arbeten. Ett likformigt undervisningssystem fastställdes 1903 afseende på måra och högre samt handels- och tekniska skolor jämte en normalskola för utbildning af infödd lärare. Utgifterna för skolväsendet 1906 voro 1 mill. frcs. — Importen 1906 hade ett värde 92,5 mill. frcs (39,8 mill. frcs från Frankrike och exporten 71 mill. frcs (37,8 mill. frcs från Frankrike). (J. F. N.)

Fransk-klassisk. Se Pseudoklassisk.

Fransk lilja l. Heraldisk lilja, fr. *Fleur de lis*, her., är en figur, som utgöres af en upprättstående spets med ett nedåt böjdt blomblad å hvardera sidan, omsluten af en ring, under hvilken utskjuter en mindre spets med ett uppåt böjdt mindre blomblad å hvardera sidan. Sådana liljor förekommo redan under den äldsta kristna tiden, såsom prydnader på kronor, spiror o. s. v. samt på mynt och minnesvärdar. Som vapenbild förekommo liljorna (tre till antalet) redan i 12:e årh. i de franske konungarnas vapen, hvaraf namnet *fransk lilja* uppkommit. Figuren användes hvar för sig af de franska konungarnas vapen, emedan frankerna skola i krig burit lansar af den form. B. S.

Fransk senap. Se Senap.

Fransk-skandinaviska sällskapet (fr. *Association franco-scandinave*), en förening, som 1904 stiftad i Sverige och Frankrike och som har till ändamål att främja fransmäns och skandinavens ömsidig kännedom om hvarandras länder och folk samt sö-åstadkomma samarbete för kulturella syften. Sällskapet verkar genom att för sina medlemmar anordna resor, föredrag och diskussioner, inrätta specialbibliotek och lämna understöd för resor och studier. Sällskapet består af en fransk sektion (president f. n. Gabriel Monod) och sektioner i de skandinaviska länderna. Den svenska afdelningen, som sedan 1906 kallas Fransk-svenska sällskapet, har sitt hufvudsäte i Uppsala. Dessutom finnas underafdelningar i Stockholm och Lund. Sällskapet räknar i Sverige omkr. 350 medlemmar. C. A. F.

Fransk sköld, her., en sköld, hvars nedre ka-

är afrundad och slutar med en spets.

Fransk-svenska sällskapet. Se Fransk-skandinaviska sällskapet.

Franskt brännvin. Se Konjak.

Franskt guld benämnes en blekgul legering af guld och silver, öfvervägande den senare metallen; dessutom är legeringen vanligen försatt med koppar. Användes till bijouterier och bladmetall.

G. H.-r.

Fransk trädgårdsstil. Se Trädgårdskonsten.

Franskt vin, svensk benämning på ett svagt hvitt vin af billig kvalitet, som användes för matlagning (kallskålsvin). Det kan vara ett enkelt franskt vin, men är lika ofta renskt eller annat vin. Rester från vinlager eller sjöskadade sändningar m. m. säljas ofta nödtorftigt förskurna under detta namn.

G. H.-r.

Fransk-tyska kriget 1870—71 hade många och djupt liggande orsaker: fransmän och tyskar liksom deras regeringar misstroddes hvarandra ömsesidigt. I Frankrike såg man med bekymmer och afund Preussens stora maktillväxt efter 1866 års krig, öfverskattade den mångestades i Syd-Tyskland rådande motviljan mot hela rikets enande under preussisk ledning och hoppades, i gynnsamt fall med väpnad hjälp af Österrike, taga "revansch för Sadowa", hvarjämte äfven torde ha bidragit å ena sidan Bismarcks åstundan att "med järn och blod" fullborda det tyska enhetsverket, å den andra Napoleons samt än mer hans närmaste omgifnings förhoppningar om att genom ett ärorikt krig befästa dynastien och stäfa det växande motståndet mot regeringens inre politik. Brännbara ämnen funnos sålunda på ömse håll, och den tändande gnistan blef prins Leopolds af Hohenzollern-Sigmaringen kandidatur till spanska kronan. Om de underhandlingar, hvar till den gaf anledning, och krigsstämningens öfverhandtagande i början af juli, särskildt bland de lättrodd fransmännen, se art. Bismarck, sp. 505—506. De franska förberedelserna voro ytliga och bristfälliga, tyskarnas däremot i allo förträffliga, hvarför också kriget från början tog en helt annan vändning än den i Napoleon III:s omgifning beräknade.

Den 14 juli fattades det ödesdigra beslutet om reservernas inkallande. Dagen därpå beviljades lagstiftande kåren och senaten ett krigskreditiv på 66 mill. fros, hvilket 18 juli höjdes med 500 mill. fros. S. d. utfärdades och 19 öfverlämnades den formliga krigsförklaringen af franske chargé d'affaires i Berlin. Den franska krigsstyrelsen lyckades icke bringa tillsammans mer än 300,000 man, af hvilka största delen (gardeskåren samt 2:a, 3:e och 4:e kårerna) vid juli månads utgång samlades mellan Metz och Saarbrücken, under det 1:a kåren (Mac-Mahon) sammanfördes vid och n. om Strassburg, 5:e kåren vid Bitsch, 6:e kåren vid Châlons och 7:e kåren i öfre Elsass. Stor ordning rådde såväl under mobiliseringen som under arméns samling.

Natten mellan 15 och 16 juli 1870 utgafs mobiliseringsorder för Nordtyska förbundets armé, hvilken följdes af en liknande åtgärd inom de sydtyska staterna. Nordtyska förbundets riksdag beviljade

Fransk sköld.

120 mill. thaler och de sydtyska folkrepresentatio- nerna sammanlagt 34 mill. gulden till krigskostna- dernas bestridande. 23 juli började järnvägstrans- porterna, och 4 aug. öfverskred tyskarnas vänstra flygel gränsen. Tre arméer bildades. 1:a armén (von Steinmetz: 7:e och 8:e kårerna, senare äfven 1:a) ryckte från n. ö. mot Saarbrücken, 3:e armén (kronprinsen af Preussen: 5:e, 11:e preussiska, 1:a och 2:a bayerska och württemberg-badensiska kår- rerna; senare äfven 6:e preussiska kåren) samlades i och bakom linjen Karlsruhe—Landau, under det 2:a armén (prins Fredrik Karl af Preussen: gardeskårn, 3:e, 4:e, 9:e, 10:e och 12:e kårerna; senare äfven 2:a kåren; hvarje kår omkr. 30,000 man) afsteg vid Mainz och fortsatte vägen till fots bakom platsen mellan de båda öfriga arméerna. Högsta befälet öfver alla arméerna fördes af konung Vilhelm, med general von Moltke såsom generalstabschef. Frans- männens 2:a kår framryckte till Saarbrücken 2 aug. och fördref den där varande svaga tyska besätt- ningen, men drog sig under de följande dagarna tillbaka till höjderna vid Spicheren, där den 6 aug. blef anfallen af spetsarna af tyskarnas 1:a och 2:a arméer samt slagen. På den andra flygeln öfver- skred 3:e tyska armén gränsen 4 aug. och slog i grund den till Weissenburg framsända divisionen Douay af 1:a franska kåren. Dagen därefter fort- sattes framryckningen till Wörth, där marskalk Mac-Mahon tagit ställning med sin kår och en division af 7:e kåren. Efter ett hjältedigt försvar blef han slagen 6 aug. och drog sig då i största hast tillbaka till Châlons, dit äfven 5:e kåren begaf sig från Bitsch. Återstoden af Rhen-armén — så benämndes den franska fältarmén — drog sig små- ningom tillbaka till Metz, förenades där med 6:e kåren och ställdes 12 aug. under marskalk Bazaines befäl. Fransmännen kunde först icke besluta sig för ett återtag till det inre af Frankrike, hvarigenom en stor del af landet skulle pröfvas af fienden. När detta dock till slut blef nödvändigt och skulle utföras, hvarvid trupperna skulle öfverföras från östra till västra Moselstranden, blefvo de 14 aug. anfallna af tyskarnas 1:a armé vid Colombey-Neuilly och ytterligare fördröjda. Tyskarnas 2:a armé hade emellertid framryckt med hufvudriktning mot Pont-à-Mousson, och största delen af dess trupper nådde Mosel 15 aug. Samma dag satte fransmännen sig i marsch från Metz mot Verdun, men gingo så långsamt till väga, att de 16 aug. motades vid Vionville af 3:e och 10:e tyska kårerna, som från Pont-à-Mousson ryckt fram i nordvästlig riktning för att hugga sig fast vid fransmännen, som de trodde vara i fullt återtag. Efter det blodiga slaget vid Vion- ville—Mars la Tour, i hvilket större delen af Bazaines armé deltog, intog marskalk Bazaine ställning med ryggen mot Metz. Större delen af 1:a och 2:a tyska arméerna hade nu kommit öfver på västra Mosel- stranden, och en frontförändring om 180 grader utfördes åt höger, hvarefter tyskarna 16 aug. an- föllo fransmännen och efter slaget vid Gravelotte—Saint-Privat, det största under hela kriget, kastade dem tillbaka till Metz, där de inneslötos. Vid Châlons bildades emellertid en ny armé under mar- skalk Mac-Mahon (1:a, 5:e, 7:e kårerna och den nybildade 12:e kåren). Mot denna framryckte 3:e tyska armén och den nybildade Maas-armén (kron- prinsen af Sachsen: gardeskåren, 4:e och 12:e

kärerna ur 2:a armén, medan återstoden af denna och 1:a armén inneslöto Metz). Kejsaren inträffade vid Châlons-armén, som 21 aug. marscherade till Reims för att fortsätta vägen till Paris. Regeringen därstädes fordrade emellertid, att marskalk Mac-Mahon skulle skyndsamt förena sig med marskalk Bazaine. Mac-Mahon gaf slutligen efter och satte sig 23 aug. i marsch i nordöstlig riktning. 25 aug. på aftonen fingo tyskarna, som lunnit linjen Verdun—Vitry-le-Français, reda på denna rörelse och ändrade plötsligt marschriktning mot n. Fransmännen rörde sig mycket långsamt och upphunnos snart af tyskarna, som trängde dem åt n. mot belgiska gränsen. Därunder blef 5:e franska kåren (de Faily) jämte en division af 7:e kåren 30 aug. vid Beaumont öfverrumplad och slagen. Slutligen anföllo tyskarna fransmännen vid Sedan 1 sept. från alla sidor och nödgade dem dagen därpå att sträcka vapen. Mac-Mahon hade blifvit sårad under början af slaget, hvarvid general de Wimpffen öfvertagit befälet.

Frankrikes kejsare och den ena franska armén voro fångna, under det den andra hölls inneslängd i Metz. Det oaktadt beslöt nationalförsvarsregeringen (af 4 sept.) att fortsätta kampen. Paris' inneslutning verkställdes i midten af sept. af tyska 3:e armén och Maas-armén (4:e armén), och i denna stad bildades smäninngom en stor armé under guvernören general Trochu. Uppsättandet af nya arméer i provinserna tog fart, sedan Gambetta 9 okt. anländt till regeringsdelegationen i Tours och öfvertagit krigsportföljen. Det lyckades hans okufliga viljekraft att uppställa och utrusta icke mindre än 600,000 man. Den första republikanska armén, den s. k. Loire-armén (äfvén kallad 1:a Loire-armén, 2 kårer), bildades s. om Orléans under befäl af general d'Aurelle de Paladines. Den framryckte öfver Mer—Marchenoir och lyckades genom slaget vid Coulmiers (9 nov.) från Orléans förgäva en från inneslutningsarmén vid Paris utsänd arméafdelning (1:a bajerska kåren m. fl. trupper), hvilken sedan 11 okt. (1:a slaget vid Orléans) hallit staden besatt. Loire-armén intog en befäst ställning n. om Orléans och erhöU betydliga förstärkningar. Emellertid hade Metz dagtingat 27 okt., sedan Bazaine 31 aug.—1 sept. förgäfvés sökt bryta inneslutningslinjen (slaget vid Noisseville). Prins Fredrik Karl fick då befallning att med 2:a armén skynka till Loire. Han gjorde detta och samlade sina trupper (3:e, 9:e och 10:e kärerna) omkring Pithiviers 20—24 nov. Den på denna krigsskådeplats varande tyska arméafdelningen (1:a bajerska kåren, 2 infanteri- och 3 kavalleridivisioner) hade blifvit ställd under storhertig Fredrik Frans af Mecklenburg-Schwerin och hade dragit sig åt Dreux för att hindra franska företag från denna sida. Gambetta åstundade en framryckning mot Paris och anordnade själf en anfallsrörelse med Loire-arméns högra flygel (2 kårer) från Gien öfver Montargis. Denna misslyckades genom det afslagna anfallet vid Beaune-la-Rolande (28 nov.) mot tyska 10:e kåren. Västra flygeln (2 kårer under general Chanzy) skulle nu föras framåt, men blef slagen vid Loigny och Poupry 2 dec. af storhertigens arméafdelning. Prins Fredrik Karl, som erhöUit befäl äfvén öfver nämnda arméafdelning, passade då på att genombryta fransmännens utsträckta ställning och bemäktigade sig efter det s. k. 2:a slaget vid Orléans 3 och 4 dec. nämnda stad. General d'Au-

relle de Paladines afsattes, och Loire-armén delades i två arméer. Västra flygeln af den s. k. 2:a Loire-armén, under general Chanzy, drog sig efter häftiga strider vid Beaugency (7—10 dec.) och vid Loir (biflod till Loire) i fullständigt upplösning tillbaka till Le Mans, där den änyo anfölls af tyskarna under prins Fredrik Karl och efter en hårdnackad strid 10—12 jan. 1871 fullständigt skingrades. I norr Frankrike hade en armé, den s. k. nordarmén (2 kårer), blifvit bildad under general Faidherbe. Mot denna sändes efter Metz' fall 1:a tyska armén (1:a och 8:e kärerna) under general von Manteuffel (sedermera under general von Göben), och efter slagen vid Amiens (27 nov. 1870), Hallue (23—24 dec. 1870), Bapaume (3 jan. 1871) och St Quentin (19 jan. 1871) var fransmännens kraft här uttömd. Från hufvudstaden hade ett stort utfall blifvit gjort 30 nov. 1870 under general Ducrot i sydöstlig riktning och ett annat (slaget vid Mont Valérien) under general Trochu 19 jan. 1871 i sydvästlig. Sedan alla munförråd voro förtärda, gaf sig staden 28 jan., då samtidigt vapenhvila slöts. Denna gällde dock icke den östra krigsskådeplatsen. Där hade tyskarna under general von Werder belägrat Strassburg (som öppnade sina portar 28 sept.) och trängt fram i öfre Elsass (där de hade mot sig äfvén en friskara under Garibaldi) samt börjat belägra Belfort. Efter Loire-arméns sprängning hade dennas högra flygel (3 kårer), som först benämndes 1:a Loire-armén, sedermera östarmén, under general Bourbaki dragit sig tillbaka till Bourges. Gambetta fick den storslagna tanken att låta denna armé skynka till Belforts undsättning och att därefter tränga in i Tyskland. General von Werder tog med den nybildade 14:e kåren ställning framför Belfort och lyckades genom det förbittrade slaget vid Lisaine (Montbéliard) 15—17 jan. kasta fransmännen tillbaka. Dessa anfölls därefter i sin västra flygel af en från Troyes och Auxerre kommande nybildad armé (2:a och 7:e kärerna), under general von Manteuffel, och trängdes slutligen vid Verrières (8. om Pontalier) in på schweiziskt område, där de blefvo afväpnade. Belfort gaf sig 18 febr., då vapenstillståndet inträdde äfvén på denna krigsskådeplats. Oaktadt sin stora öfverlägsenhet i antal hade fransmännen ingens städes kunnat besegra sina motståndare. Kriget afslöts genom freden i Frankfurt am Main (se d. o.).

Detta krigs *litteratur* är synnerligen rikhaltig. A framstående arbeten må på tyska sidan främst anföras preussiska generalstabens stora verk "Der deutsch-französische krieg 1870—71, redigiert von der kriegsgeschichtlichen abteilung des grossen generalstabs" (5 bd, 1872—81) och Moltkes "Geschichte des deutsch-französischen krieges von 1870—71" (del 3 af hans "Gesammelte schriften und denkwürdigkeiten", 1891; två sv. öfv. 1892) samt vidare följande arbeten: Blume, "Die operationen der deutschen heere von der schlacht bei Sedan bis zum ende des krieges" (1872) och "Die beschliessung von Paris 1870—71 und die ursachen ihrer verzögerung" (1899), von der Goltz, "Die operationen der zweiten armee bis zur kapitulation von Metz" (1874) och "Die operationen der zweiten armee an der Loire" (1875), Verdy du Vernois, "Studien über den krieg. Auf grundlage des deutsch-französischen krieges 1870—71" (3 bd, 1891—1903; "Studier i krigsföring på grundvalen af det tysk-franska kriget

1870—71", 3 häften 1893) och "Im grossen hauptquartier. Persönliche erinnerungen" (1895; "I stora höggvarteret", 1896), Hoenig, "Der volkskrieg an der Loire" (6 bd, 1893—97), samt Kunz, "Einzeldarstellungen von schlachten aus dem kriege Deutschlands gegen die französische republik von sept. 1870 bis febr. 1871" (1891—95) och "Feldzug der ersten deutschen armee im norden und nordwesten Frankreichs" (2:a uppl., 2 bd, 1900—01). Ett godt arbete af ryssen Voids "Die ursachen der siege und niederlagen im kriege 1870" (tysk öfv. fr. ryskan, 2 bd, 1894—96). Det bästa illustrerade populära översiktsarbetet på tyska är Pfugk-Hartung, "Krieg und sieg 1870—71" (2 bd, 1895—96). Lidfigt och populärt hållna skildringar ges i "Der krieg von 1870—71" (7 bd, 1888—91) af K. Tanera m. fl. K. Tanera har äfven utgivit "Erste und heitere erinnerungen eines ordonnanzoffiziers" (1887, 8:e uppl., 2 bd, 1902; "En ordonnansofficers glada och allvarliga minnen från kriget 1870—71" (2 bd, 1890—91). — Bland franska arbeten om kriget märkas främst franska generalstabens stora verk om kriget "La guerre de 1870—71" (under utgivning sedan 1901) samt vidare Freycinet, "La guerre en province pendant le siège de Paris" (1871), Ludovic Halévy, "L'invasion" (1872; "Invasionen. Minnen och berättelser från kriget 1870—71", 1893), F. Bonnet, "Guerre franco-allemande" (1878—83; "Fransk-tyska kriget 1870—71", 3 bd, 1888—89), Dick de Lonlay, "Français et allemands" (6 bd, 1889—91), Duquet, "La guerre de 1870—71" (9 bd, 1890—97), Lehautcourt, "La défense nationale en 1870—1871" (8 bd, 1893—98), Chuquet, "La guerre 1870—71" (1895), och Rousset, "Histoire générale de la guerre franco-allemande" (ny uppl., 6 bd, 1900). Dessutom utgaf ett flertal af de handlande personerna på franska sidan (Gramont, Favre, Bazaine, Ducrot, Faidherbe, Vinoy m. fl.) under åren närmast efter kriget arbeten för att försvara sitt handlingssätt. Bland bibliografier öfver litteratur om kriget märkes Palat, "Bibliographie générale de la guerre de 1870—71" (1896). — På danska finnes en populär skildring af N. P. Jensen, "Den fransk-tyske krig 1870—71" (1896) och på svenska — utom ofvan nämnda översättningar — bl. a. följande arbeten: G. M. Björnstjerna, "Kavalleriets strategiska tjänst i fransk-tyska kriget" (1894), C. O. Nordensvans illustrerade "Fransk-tyska kriget 1870—71" (1895), och H. Jungstedt, "Kriget mellan Frankrike och Tyskland 1870—71" (2 bd, 1898—1900). C. O. N. H. J.-dt. V. S.-g.

Fransk violinklav. Se G.-K. l. v.

Fransös (af ty. *franzose*), äldre svensk benämning på fransman. Pluralen fransöser har länge varit det populära namnet på syfilis ("franska sjukan").

Fransquillon [fräskijl'], fr., i Belgien namn på flamländare, som föredrager fransk bildning och franskt språk framför flamländska; i Elsass-Lothringen betecknar det anhängare af det franskvänliga partiet.

Fransyskan, *kokk*. På slaktade oxar betecknas med tjocka fransyskan ländstycket mellan "rostbiffen" och (bakre) lärbänen, med tunna fransyskan den del af reiststycket, som är närmast rostbiffen.

Fransäs [fränsäs], fr. *française* (eg. fransk, näml.

kontradans), en serie af kontradanser, som i början af 1700-talet kom från England till Frankrike, sedermera äfven till Tyskland och Sverige, och som blifvit en vanlig sällskapsdans. Den utföres mest i gående, af flera par, uppställda midt emot hvarandra i rad eller fyrkant, och består af fem eller sex afdelningar ("turer"): *Pantolon*, *Eté*, *Poule*, *Pastourelle* l. *Trenitz* och *Boulangerie*. Musiken går i $\frac{2}{4}$ och $\frac{6}{8}$ samt består af 8-taktiga repriser af munter karaktär med melodierna i senare tider helst hämtade ur operetter o. d. Fransäs dansas olika i olika länder, i Frankrike i form af kadrilj, d. v. s. af blott fyra par. Den är urspr. identisk med *anglès* (se d. o.). A. L.*

Frantzés, Georgios (grek. Γεώργιος ὁ Φραντζῆς), bysantisk historieskrifvare, f. 1401, verkade under en stor del af sitt lif som kejserlig ämbetsman och diplomat i nära förbindelse med den kejsrerliga familjen. Vid Konstantinopels fall 1453 råkade han i turkisk fångenskap, men gjorde sig fri och flydde till Peloponnesos, Venezia och Rom samt blef munk i ett kloster på Korfu. Där författade han sitt historiska verk, som behandlar tiden 1258—1476, alltså Palaiologernas hela regeringstid samt de första årtiondena efter rikets fall. Genom den nära berättelse F. haft med sin tids mest framskjutna personligheter och den del han själf tagit i händelserna har han kunnat gifva skildringen af sin egen tid, rikets sista öden och undergång en prägel af grundlighet, älskdlighet och tillförlitlighet, som ger särskildt de sista böckerna af hans verk ett mycket högt värde. Hans stil är klar och flytande, hans språk frigidt från den stelnade bysantinska grekiskans tvångströja. F:s verk är lättast tillgängligt i Mignes "Patrologia græca" (vol. 156). V. Lm.

Fra'ntzila (fi. *Rantsila*), socken i Uleåborgs län (Finland), Salo härad, Uleå domsaga, hörde tidigare till Siikajoki pastorat. Konsist. pastorat af 3:e kl., Brahestads kontrakt, Kuopio stift. Landarealen 634 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 3,474 personer (1906). — F. kyrkoby utgjorde under 1808 års krig ett af lägerställena för greve Cronstedts fördelning af finska armén (april 1808). Runebergs poem "Fältmarskalken" ("Fänrik Ståls sägner", I) behandlar en till nämnda by förlagd episod från tiden mellan slagen vid Siikajoki och Revolaks. R. C. (A. G. F.)

Franz, Johannes, tysk hellenist, f. 1804 i Nürnberg, d. 1851, följde 1832 konung Otto till Grekland, där han två år var chef för den grekiska tolkbyrån, och vistades sedan i Rom till 1838, då han bosatte sig i Berlin för att fortsätta det af Böckh påbörjade "Corpus inscriptionum græcarum" (af hvilket han bearbetade tredje delen). 1840 blef han e. o. och 1846 ord. professor i grekiska litteraturen vid universitetet i Berlin. F. utgaf äfven åtskilliga själfständiga verk, t. ex. *Deutsch-griechisches wörterbuch* (1838), *De musicis græcis* (1840) och *Elementa epigraphices græcæ* (s. å.).

Franz, Robert, tysk tonsättare, f. 28 juni 1815 i Halle, d. 25 okt. 1892, måste på egen hand inhämta musikens element och lyckades först 1835 erhålla sin fars tillstånd att egna sig åt tonkonsten. F. studerade i två år hos Fr. Schneider i Dessau och använde därefter i Halle flera år till att noggrant studera Bachs, Handels, Beethovens och Schuberts verk, hvarjämte han äfven sysselsatte sig med komposition och vetenskapliga studier. 1841 anställ-

des han som kyrkoorganist och direktör vid sångakademien i Halle samt blef 1859 musikdirektör vid universitetet i Halle, 1861 hedersdoktor där samt 1885 hedersborgare i staden. 1843 utgaf han första häftet af sina sånger, hvilka snart väckte uppteend och af Schumann erhöles ett mycket fördelaktigt omnämnande i "Neue zeitschrift für musik". Sina befattningar måste han 1868 nedlägga till följd af en öronsjukdom. Ur den nödställda belägenhet, som därigenom hotade honom, räddades han af Joachim, Liszt m. fl., hvilka genom beneficekonserter samlade och

såsom hedersgåfva förärade honom en summa af 30,000 thaler. En minnesvärd öfver F. (obelisk med marmorbyster, modellerad af F. Schaper) afstäcktes 1903 i Halle. — F. står vid sidan af Schubert och Schumann såsom en af den nyare tidens störste romanskompositörer. Hos hans kyska sånggudinna finner man en lycklig förening af romantik och klassicism. Jämte intryck från den protestantiska koralen återklingar framför allt folkvisetonen i hans alstring, men det är en idealiserad och med den moderna konstens medel riktad folkvisa, det naturliga förädladt genom civilisation. Liedformen förhärskar i F:s synnerligen sångbara romanser renare och enklare än hos andra tyska tonsättare. Han vinnlägger sig om att alltid välja lyriskt betydande texter (af Heine, Burns, Lenoa, Eichendorff, Osterwald m. fl.), att fatta dikten i dess innersta väsen och på det samvetsgrannaste återgifva just detta i toner, med styrka och full enhetlighet i stämningen, utan att låta det poetiskt sanna förtryckas eller skymmas af det enbart musikaliska. Glädjen får hos honom nästan alltid en anstrykning af vemod, och smärtan söker kämpa sig fram till frid. Detta, som jämväl afspeglas däri, att dur och moll så ofta sammansmälta i harmonierna, förlänar åt hans sånger ett tröstrikt drag af ren mänsklighet. Hans melodibildning är förnäm, och han förstår att på ett högsligen konstnärligt sätt använda och genombilda det melodiska hufvudmotivet, utvecklar i rytm och harmoni lika stor mångfald som osökthet samt är alldeles egendomligt gedigen genom sin om Seb. Bach påminnande kontrapunkt i pianosatsen, som vanligen föres strängt fyrstämmig. Fina och öfverraskande drag träffas alltjämt såväl i sångstämmen som i ackompanjemangets detaljarbete. — Under de senare årtiondena har hans tonfärg varit försummad i det offentliga musiklivet; den sammans intima själfullhet passar ej rätt väl ihop med tidens smak för det realistiska och öfverretade, men helt visst skola hans romanser förr eller senare fira sin återuppståndelse i allmännytt. — F. utgaf sammanlagt omkr. 300 sånger. Dessutom skref han *Kyrie a cappella*, *Psalm 117* för dubbelkör och 12 vokalkvartetter. Ur hans beundran för Bach och Händel ha framgått hans "stilrikliga och nödvändiga fyllnadsbearbetningar" af åtskilliga bland dessa mästars verk, framför allt Bachs

"Matthäuspassion", "Magnificat", "Weihnachtsoratorium", "Trauerode" och kantater samt Händels "Messias", "Jubilate", "L'allegro", jämte duetter och arior af båda. Till dessa arbeten sluta sig d'Astorgas "Stabat mater" och Durantes "Magnificat". Jfr biografier öfver F. af Liszt (1872), Saran (1875), Procházka (1894) och dansken Steenberg (1896). E. F.

Franz, Julius, tysk bildhuggare, f. 1824 i Berlin, d. 1887, lärjunge af bl. a. F. A. Fischer och Rauch, var mest framstående som djurskulptör. Högst värderade äro t. ex. hans anatomiska studier af hunden och kungstigern. Af honom finnes därjämte en mängd ornamentala arbeten af allegorisk karaktär: personifikation af månader och årstider o. s. v., sandstensgrupperna *England* och *Amerika* för Berlins börs, marmorgrupperna *Preussarna* och *Hannoveranerna* på Belle-Allianceplatsen i Berlin (öfver Fischers modeller) m. m.

Franz, Karl, tysk musiker, filantrop, f. 1843 i Memel, d. 1899 i Berlin, blef i sitt andra lefnadsår blind. Han erhöles af sin far, som för ändamålet besökt flera blindanstalter, en förträfflig uppföstran, aflade 1864 organistexamen samt blef organist 1869 i sin födelsestad och 1877 vid domkyrkan i Berlin. Han bildade 1874 den ända till hans död af honom ledda allmänna blindföreningen i Berlin, som med framgång arbetat för sina medlemmars själfhjälps. G. A.

Franz, Julius Heinrich Georg, f. 28 juni 1847 i Rummelsberg, blef 1874 assistent vid observatoriet i Neuchâtel, 1877 observator vid observatoriet i Königsberg samt 1897 professor och direktör för observatoriet i Breslau. Han har utfört viktiga undersökningar särskildt öfver månen, dess form och rotation, bildningarna på månytan m. m. (se *Månen*). Bland hans arbeten märkas *Die konstanten der physischen libration des mondes* (1889), *Die figur des mondes* (1899), *Ortsbestimmung von 150 mondkratern* (1901) m. fl. Sedan 1901 utger han "Mitteilungen der k. universitäts-sternearte zu Breslau". B.-d.

Franz-Dreber. Se Dreber.

Franzén, Frans Mikael, skald, biskop, föddes 9 febr. 1772 i Uleåborg, Finland. Hans föräldrar voro handlanden Zachris Frantzén och dennes sextonåriga maka Helena Schulin. Fadern var en prosaisk natur, som uppgick i sina handelsintressen, men modern älskade sång och sagor, som skänkte sonens tidigt vaknade poetiska sinne näring. Efter att ha genomgått hemortens skola blef F. 1785 student vid Åbo akademi, där Porthan, som genast upptäckt gossens begåfning, tog ledningen af hans studier och äfven annars egnade honom omvårdnad (en tid var F. inackorderad hos honom). Läsnngen bedrefs med den fart, att F. redan 1789 promoverades till filosof. magister. Efter en hvilotid i hemmet — hans far hade dött 1787, och modern hade i öfverensstämmelse

med sonens önskan gift om sig — reste han till Uppsala, där han läsåret 1790—91 under Boëthius' och Höijers ledning satte sig in i den Kantska filosofien. Efter återkomsten till Åbo utnämndes han 1792 till docent i våltalighet.

F:s äldsta dikter från barnåren i Uleåborg äro hållna i frihetstidens diktningens stil; närmast ha mönstren varit från Nordenflycht och Creutz. I Åbo utveckledes snart nog hans själfständighet, och flera af hans vackraste dikter härröra från åren omkr. 1790. En del af dem har inspirerats af hans första kärlek, hvars föremål, dikternas "Selma", var fröken Margret Tihleman, som emellertid redan 1794 gifte sig med en annan. Till dessa "Selmadikter" höra *Människans anlete*, *Selma*, *De tre behagen*, *Den enda kyssen*. I andra åter är kärleken till hemmet centrum, vare sig den tar sig uttryck i en elegisk längtan till moderns och syskonens krets eller den visar sig i idylliska genrebilder (*Modren och sonen*, *Till de hemmavarande*, *Hemnöjet*, *De små*). Öfver alla hans dikter hvilat en stämning af ren, skär oskuld och naiv, omedveten idealism, som äfven öfver lifvets små, skenbart obetydliga tilldragelser förmår gjuta ett skimmer af äkta, oförgånglig poesi. De faror, som närmast hotade honom och hvilka han ej heller alltid undgick, voro en något gråt mild sentimentalitet och en alltför prosaisk hvardagston. Så ursprunglig denna F:s diktning än öfver hufvud är, sammanhänger den dock med den allmänt europeiska borgerliga och realistiska strömning, som under 1700-talets slut bildar en öfvergång från upplysningstidehvarfvets klassicism till nyromantiken. Af denna borgerliga riktningens representanter — Klopstock, Voss och Matthiesson i Tyskland, Baggesen i Danmark — har F. rönt en påverkan, som ytterligare stärktes genom honom inflytande från Kellgrens senare diktning och fru Lenngren samt i någon mån kanske och från Thorild.

F:s första offentliga uppträdande som skald skedde emellertid med ett i den härskande klassiskt akademiska smaken hållet sorgetal på alexandriner (ej tryckt) öfver Gustaf III vid Åbo akademis sorgefest sommaren 1792. Följande år gjorde han i Stockholm genom Porthans introduktion bekantskap med flera af den litterära världens storheter, och genom Kellgrens förmedling infördes i "Stockholms-Posten" flera af hans dikter (bland dem "Människans anlete" och *Den gamle knekten*), hvarvid Kellgren själf i en not i de mest smickrande ordalag för publiken presenterade den unge skalden. Den beundran dessa dikter öfverallt väckte, fick ett officiellt uttryck, då Svenska akad. 1794 tilldelade F. Lundbladiska priset. I början af 1794 öfvertog han redaktionen af "Åbo tidningar", hvarmed han fortfor under hela sin vistelse i Finland, och publicerade under den närmaste tiden dels där, dels i "Stockholms-Posten" en mängd dikter.

På sommaren 1795 blef F. satt i tillfälle att med en ung Bremer (Fredrika Bremers fader) företaga en resa till utlandet, som räckte öfver ett år, under hvilken tid Danmark, Tyskland, Frankrike och England besöktes. Under denna resa mottog han åtskilliga nya litterära intryck; hans motvilja mot den franska litteraturen tilltog alltmer, och i stället trädde en entusiastisk beundran för Shakspeare. Det genombrott resan framkallade i hans diktning kommer tydligt till synes i *Sången öfver Creutz*, som Svenska

akad. 1797 belönade med sitt stora pris. I denna dikt lyfte sig F. till de största höjder han nått; hans fantasi har en flykt och en klarhet, som aldrig annars, och hans form är säkrare och renare. Den bröt helt med alla de smakregler, som akademien dittills hyllat, och prisbelöningen skedde också med en viss tvekan och under många reservationer, hvilka ledde till, att dikten undergick en grundlig omarbetning, innan den trycktes.

Efter att ha brutit en sommaren 1797 ingången förlofning med fröken Elisabet Löfman från Vasa gifte sig F. 1799 med Lilli Roos, en köpmansdotter från Gamlakarleby. Han hade redan kort efter det han anträtt sin utrikesresa utnämnts till bibliotekarie i Åbo (en syssla, som dock Porthan äfven framdeles hufvudsakligen skötte), och från 1798 förenade han med denna befattning professuren i lärdomshistoria, som 1801 utbyttes mot den i världshistoria och praktisk filosofi. 1803 lät F. prästvigta sig, då han erhöi Pemar som prebende. Under hela denna tid var filosofien, närmast etiken, det främsta föremålet för hans tankar. Småningom fann han Kant alltför abstrakt och sökte stödja sedelagen på en mer empirisk grund än dennes kategoriska imperativ, hvarjämte han alltmer sökte närma filosofien och religionen till hvarandra.

Påverkad dels häraf, dels väl också af de anspråk, som från akademiskt håll ställdes på hans diktning, undergår denna samtidigt rätt stora förändringar: den blir alltmer reflekterande och filosofisk, hans numera praktiskt realistiska, något resignerade världsåskådning ger den färg, och fantasifykten stämnes ner. Utvecklingen kan tydligt följas från promotionsdikt *En blick på det adertonde seklet* (1798) till allegorien *De tre bröderna* (1805). Bland större dikter från denna tid märkas för öfrigt den fosterländska *Finlands uppodling* (1800) och idyllen *Emili eller en afton i Lappland* (tryckt 1802). Högst när han emellertid nu i några "sällskapsvisor" — *Ordensvisa för studenter*, *Glädjens ögonblick* och *Champagnerinet* —, i hvilka reflexionen förädlas till djup, klar poesi.

Hans hustru dog 1806, och ett år senare gifte han sig med sin vän och lärjunge Chorus' änka Sofi Wester. Efter Gyllenborgs död invaldes han af Svenska akad. 1808 till dennes efterträdare. Då Finland 1809 skildes från Sverige, beslöt sig F. för att flytta öfver till det senare landet, dit han redan förut längtat, och 1810 utnämndes han till kyrkoherde i Kumla; följande år på sommaren flyttade han öfver. Sitt afsked till Finland bragte han i dikten *Den inre föreningen*, som ingår i det band *Skaldestycken* han 1810 utgaf i Åbo; det innehåller för öfrigt hufvudsakligen ett urval af hans tidigare, i tidningar och tidskrifter tryckta dikter, de flesta dock mer eller mindre omarbetade.

Efter öfverflyttningen till Sverige, där han 1815 blef led. af Vet. akad. och 1818 utnämndes till teol. doktor, egnade F. sitt lif främst åt prästkallet. 1824 utnämndes han till kyrkoherde i Klara församling i Stockholm, och samtidigt utsågs han till Svenska akad:s sekreterare (efter Rosenstein). Båda dessa befattningar lämnade han, då han efter att 1831 ha utnämnts till biskop i Härnösands stift 1834 tillträdde detta ämbete (1828 hade han uppförts på biskopsförslag i Strängnäs stift).

Men han öfvergaf dock icke poesien; hans svenska tid är åtminstone lika produktiv som hans finska — lättheten att författa var hos honom nästan fenomenal. Dock ljuder den rena lyriken icke längre lika rikt. Dess mest betydande alster äro sångerna om Fanny, dem han 1824 sammanförde med några af de äldre dikterna till en cykel *Selma och Fanny*, som återspeglar de djupaste dragen så i hans första som i hans senare diktning. Skillnaden i ton mellan gammalt och nytt är dock omiskännlig: enkelheten och blidheten finnas väl kvar i Fannysångerna, och samma oskuldfullhet hvilat öfver alla dessa dikter, men den religiösa färgläggningen och sentimentaliteten ha i de senare blifvit långt starkare. Till de första åren i Sverige hör också hufvudsakligen hans *psalmdiktning*; tillsammans med Wallin utgaf han, som 1811 insatts i psalmbokskommittén, 1812 och 1813 två häften profpsalmer, och i psalboken af 1819 ingå 22 af honom författade psalmer. F:s intresse drogs emellertid alltmer till större diktverk. Från 1817 in på 1830-talet publicerade han flera stora episka dikter, som dock delvis blefvo fragment: *Gustaf Adolf i Tyskland*, *Julie de St Julien* (med motiv från franska revolutionen), *Svante Sture* eller *mötet vid Alvastra* och *Columbus*. Och 1836 utgaf han teaterstyckena *Audiensen* eller *lappskan i Kungsträdgården* och *Drottning Ingierd* eller *ordet på Eljårds*, det senare en omarbetning af ett drama, med hvilket han redan 1800 täfadt i Svenska akad. utan framgång. Men han misskände otvivelaktigt sin verkliga kallelse, då han inlät sig på dessa stora kompositioner; hans fantasi saknar den kraft och den förmåga af koncentration, som där krädes, och de ställen af lyrisk skönhet, som finnas, försvinna i den utdragna och matta helheten. I en del andra, delvis också mycket utförliga dikter upptog han till behandling aktuella, religiösa och politiska spörsmål, dem han skärskådade ur utpräglat konservativ ståndpunkt (*Tron och förruflit*, *Rabulisten* och *landtprästen*, X. Y. Z.). Däremot deltog F. till en början alls icke i den litterära fejden mellan "nya" och "gamla" skolan. Personligen var han nära lierad med gamla skolans män, men hans egen diktning hade i viss mån förbehådat nyromantiken, och dennes förkämpar behandlade därför ständigt honom med största aktning. Först då Hammarsköld 1820 i "Litteraturtidningen" strängt bedömde fru Lenngren, lät F. af sin gamla vänskap och beundran för henne förmå sig att så skarpt det öfver hufvud för honom var möjligt uppträda till hennes försvar och samtidigt för egen del afsäga sig hvarje genskap med nya skolan. Följande år gjorde han i viss mån ett inlägg i striden genom dikten *Thorilds skugga till Leopold*, där han apertiskt söker skipa rättvisa mellan dessa två motståndare, hvilkas strid varit en förberedelse till den då pågående. — De mest betydande af F:s prosaskrifter äro hans minnesteckningar, af hvilka de flesta skrivits för Svenska akad:s handlingar; särskildt märkas bland dem den biografi öfver Chöreus, hvarmed han inledde dennes "Samlade skaldestycken", samt teckningarna af fru Lenngren, Lidner och Creutz.

F:s andra hustru, Sofi, afled 1829, och två år därpå ingick han ett nytt äktenskap, med Kristina Elisabet Arwidsson. Han afled 14 aug. 1847 på Säbrå biskopsgård invid Härnösand. En byst af

honom afläcktes i Uleåborg 1881, en annan (modellerad af Milles) skall resas i Härnösand.

Till största delen finnas hans skrifter samlade i följande verk: *Skaldestycken* (7 dlr, 1824—61; ny uppl. 1867—69), *Skrifter i obunden stil* (I, 1835), *Predikningar* (5 bd, 1841—45) och *Minnestekningar* (3 bd, 1848—60).

Jfr A. A. Graströms lefnadsteckning i Franzéns skaldestycken del VII; C. D. af Wirsén, "Minn af biskopen doktor F. M. F." (i "Sv. akad:s Handlingar från år 1886", bd II, 1887), och G. Castrén, "F. M. F. i Finland" (1902). G. O.

Franzén, Jöns, skolman, f. 28 febr. 1856 i Hurva socken, Malmöhus län, aflade folkskollärarexamen 1876 och maturitetsexamen 1884, tjänstgjorde 1876—77 såsom lärare vid Stockholms folkskolor, blef hösten 1877 ord. folkskollärare och sedermera öfverlärare i Lund. 1888—1905 var han tillika slöjdlärare vid Lunds folkskollärarseminarium och förordnades 1906 till folkskollinspektör i Södermanland. F. är sedan 1895 medlem af Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollärarforening och sedan 1899 ordf. i denna förenings litteraturkommitté, hvilken utgivit ett stort antal pedagogiska skrifter. F. har både i tal och skrift verkat mycket för förbättringar i fråga om folkskollärarutbildningen samt sökt främja barnpsykologiska undersökningar. A. J.

Franzén, August, svensk-amerikansk målare, f. 1 febr. 1863, i Drothem, Östergötland, studerade vid tekniska skolan i Norrköping, begaf sig vid 18 års ålder till Amerika, blef där illustratör och sedan biträde hos fransmannen Philippoteaux vid panoramamålningar, återvände så till Europa, studerade någon tid för Carl Larsson i Göteborg och sedan ett par år i Paris. 1891 återvände han till Amerika och anordnade i New York en utställning af sina medförda arbeten, som hade stor framgång. Han målade en tid framåt genrebilder ur landtlifvet, men öfvergick snart hufvudsakligen till porträttmåleri, gjorde ännu en studieresa till Europa — till Spanien, Paris och London, där han ifrigt studerade de gamle mästarna — och blef efter sin återkomst öfverhopad af porträttbeställningar. Han är en af de tongivande målarna i New York och har erhållit medaljer därstädes, i Chicago, St Louis och Paris. G-g N.

Franzensbad, stad och (sedan 1793) kurort i Böhmen, 4,5 km. n. om Eger, 450 m. ö. h., mellan utlöparna af Böhmerwald, Erzgebirge och Fichtelgebirge, 2,325 inv. (1900). Luften är ren och frisk, ej för torr, men klimatet är ofta växlande; medeltemperaturen är 7,50° C. F. har tolf mineralkällor, hvilka äro rika på kolsyra och räknas till den alkalisk-saliniska gruppen; de äro tämligen rika på järnoxidulcarbonat, men hålla dessutom i mängd andra salter, såsom karbonat af natron, kalk och magnesia samt en särdeles stor myckenhet af Glaubersalt (omkr. 3 pro mille). De viktigaste källorna äro Franzensquelle, den äldsta, före 1803 den enda källan, med en temperatur af 11,50° C., Wiesensquelle och den jämförelsevis litet järn, men mycket Glaubersalt hållande Salzquelle. Antalet kurgäster uppgår årligen till 8—10 tusen. Säsongs maj — sept. F. är mycket bekant för sina gyttebad, de bästa, som finnas. Omkr. 500,000 flaskor Franzensbad-vatten, ofta, afven i Sverige, kalladt Eger-

vatten, utsändas årligen äfvensom gytja och gytjesalter. Ln.

Franzensburg. Se **Laxenburg.**

Franzensfeste, österrikisk fästning i Tyrolen, kretsen Brixen, vid Eisack, där vägarna från Kärnten och Italien sammanträffa och där Pusterdalbanan skiljer sig från Brennerbanan. Fästningen, som bildar centralpunkten för Tyrolens försvarssystem, byggdes 1833—38 och har sedermera förstärkts samt behärskar från sitt på högra flodstranden å dalbottnen liggande huvudverk de båda järnbanorna, af hvilka den ena går igenom fästet och invid detsamma passerar floden, på hvars andra sida ett blockhus byggts. Ett andra fäste ligger på västra sidan om dalen och 70 m. öfver dess botten. L. W. son M.

Franzens-kanalen l. **Bács-kanalen** [bät-] i ungerska komitatet Bács-Bodrog, förenar Theiss med Donau. Den byggdes 1793—1801 och är 108 km. lång.

Franzos [fra'ntsås]. 1. Karl Emil F., österrikisk romanförfattare, f. 25 okt. 1848 i Czortkow, Galizien, d. 28 jan. 1904 i Berlin, tillhörde en judisk släkt, växte upp i sin födelsestad och i Czernowitz

samt studerade sedan juridik i Wien och Graz. 1872—76 företog han vidsträckt resor, hvarunder han besökte Ryssland, Balkanhalfön, Mindre Asien och Egypten. 1877 slog han sig ned i Wien, där han 1882—85 redigerade "Neue illustrierte zeitung", och flyttade 1886 till Berlin, där han utgaf tidskriften "Deutsche dichtung".

F. hade stor framgång med sitt första verk, det brokiga och starkt personliga *Aus Halb-Asien*. *Kulturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien* (1876; 4:e uppl. 1901; öfv. till 16 språk; "Från Halb-Asien", 1881), hvilket fortsattes med *Vom Don zur Donau* (1878; 2:a uppl. 1890) och *Aus der grossen ebene* (1888; 2:a uppl. 1897). Bland hans många senare noveller och romaner må nämnas *Die Juden von Barnow* (1877; 6:e uppl. 1899; "Judarne i Barnow", 1878), *Moschko von Parma* (1880), *Ein Kampf ums recht* (1881; 4:e uppl. 1901), *Der präside* (1884; 3:e uppl. 1896; "Presidenten" 1884). *Der schatten* (1888; "Skuggor" 1895). *Judith Trachtenberg* (1890; 4:e uppl. 1893; "Judinnan" 1891, "Judith Trachtenberg" 1896), *Der wahrheits-sucher* (1894; 3:e uppl. 1896; "Sanningssökaren" 1894) samt de postuma *Neue novellen* (1905) och *Der Pojaz* (s. å.), hvilken har en självbiografisk inledning af författaren. F. utgaf äfven en österrikisk antologi (1883), "Die geschichte des erstlingswerkes" (1894), där ett antal tyska författare skildrade hvar sin debut, och Georg Büchners verk (1879) samt författade kritiker. — F:s arbeten innehålla en färgrik och stämningsfull målning af miljö och landskap; särskildt äro hans berättelser från halft eller helt barbariska folk måleriska och effektfulla. Han var också en energisk agitator för

judarnas sak och en hänförd dyrkare af den tyska kulturen. Skicklig berättare, sökte han gärna motiv, som inneburo starka konflikter och häftig spänning, men var på samma gång och i rikt mått en afgjord humorist. — Se R. von Muth, "Deutsche dichtung in Oesterreich" (1896).

2. Marie (Mizi) F., den förras dotter, tysk översättarinna under märket Francis Maro, f. 17 sept. 1873 i Wien, har sedan 1895 utvecklat en mycket omfattande verksamhet som tolkare af nordisk, särskildt svensk, modern litterhet i Tyskland. Sålunda har hon där infört Selma Lagerlöf (5 volymer), Per Hallström (6 volymer), Ellen Key (6 volymer), Oscar Levantin (3 volymer) och Hjalmar Söderberg (2 volymer) samt vidare öfversatt Gustaf af Geijerstam (5 volymer), Gustaf Jansson, Birger Mörner m. fl. 1. o. 2. R—n B.

Frao'rtes, Deioikes' son, enligt Herodotos konung i Medien omkr. 650 f. Kr., underkufvade perserna och andra asiatiska folk, men blef slutligen besegrad och dödad i en strid mot assyrierna. Enligt assyriska inskrifter var F. blott assyrisk ståthållare i Medien och fann sin död vid ett upprorsförsök. Först hans son Kyaxares lyckades göra Medien själfständigt. A. M. A.

Frapan, Ilse, pseudonym för tyska författarinnan Ilse Levenien (se d. o.).

Fra Paolo. Se Sarpi, Paolo.

Frapié, Léon, fransk författare, f. 1863 i Paris, hade rätt länge verkat som tidningsman och författare, då han 1904 erhöill Goncourtakademiens pris första gången det utdelades för romanen *La mater-nelle*. Denna har sedan följts af *Obsédés* (1905) och berättelserna *L'écolière* (1906).

Frappëra (fr. *frapper*), eg. slå; slå med förvåning, göra intryck på någon, öfverraska; falla i ögonen; afkyla viner m. m. genom is. — **Frappant** [-a'nt], slående, påfallande, öfverraskande, i ögonen fallande.

Fras [af grek. *fra'sis*, uttryck, af *fra'zein*, tala].

1. Uttryck, stående uttryck, talesätt; ett för ett visst språk egendomligt uttryckssätt; klingande, men innehållslöst talesätt. — I rent grammatisk mening förstås med fras hvarje större eller mindre fonem (se d. o.), som är inneslutet mellan tvänne pauser uti artikulationen. Dess storlek kan vara högst olika, från ett till några och tjugu ljud, och beror dels på fysiska omständigheter, såsom lungornas byggnad, mellangärdets verksamhet o. d., dels på frivilligt hänsynstagande till logiska och andra psykiska faktorer. Till öfverdrift går detta logiska hänsynstagande hos vissa talare, som pausera nästan mellan hvar ord. Att giva pauserna rätt antal, plats och tidsutdräkt — den s. k. fraseringen — är en af de viktigaste uppgifterna för utöfvaren af det muntliga föredragets konst.

2. Mus., sammanhängande afdelning, större eller mindre (taktmotiv, taktgrupp, halvesats), af en musikalisk period. — **Frasering**, musikalisk interpunktion, riktigt afdelande och framhållande af de musikaliska fraserna vid föredraget. God frasering är icke minst ett huvudvillkor för verkningsfull musikalisk deklamation (jfr *Deklamation* 2) och i allmänhet för ett uttrycksfullt föredrag äfven af instrumentala verk. Teorien för fraseringskonsten har utvecklats af Momigny (1806) och i senare tid af Westphal, H. v. Bülow, Riemann, Fuchs m. fl.

Jfr äfven Carpé, "Grouping, articulating and phrasing" (1898). 1. Ad. N-n. 2. A. L. (E. F-t.)

Fras., vid växtnamn förkortning för engelske botanisten John Fraser [fræ'sæ], f. 1750 i Skottland, d. 1811 i London, hvilken 1780—1810 flera gånger bereste Nord-Amerika och därifrån införde tall- och ekarter samt Azalea och andra trädgårdsväxter.

Frascati [-kāti], "Löfhyddor", stad i italienska prov. Rom, 17 km. s. ö. om Rom, 322 m. ö. h. 9,915 inv. (1901). Biskopssäte. Staden, som ligger på norra sluttningen af Albanobergen, nedanför ruinererna af det gamla Tusculum, är berömd för sitt härliga läge, sin rena, friska luft, som gör den såväl

vetenskapliga behandling, och ofta förekomma arbeten med titlarna "Phraseologia græca" 1. "Phr. latina". R-n B.

Fraser [fræ'sæ], Great Sandy island, ö på sydöstra kusten af Queensland, Australien, 105 km. lång, ända till 16 km. bred, 1,350 kvkm., bildar med fastlandet Hervey bay.

Fraser [fræ'sæ], vidt utgrenad skotsk högländssläkt, hvilken redan 1338 kom i besittning af staden och slottet Lovat i Inverness-shire. Jfr J. Anderson, "Historical account of the family of F." (1825).

1. Simon F., 12:e lord Lovat, f. omkr. 1667, d. 1747, var vida beryktad som intrig-

Frascati.

för främlingar som romare till en omtyckt sommarvistelseort, och i synnerhet genom de i 16:e och 17:e årh. af romerska ädlingar i trakten anlagda praktfulla villorna, såsom Villa Aldobrandini (i släkten Borgheses ego), V. Ruffinella, V. Falconieri, V. Lancellotti (förr Piccolomini), V. Torlonia (fordom Conti), m. fl. Staden har en katedral (San Pietro) jämte flera gamla kyrkor och driver stark trädgårdssodling. — F. är romarnas *Tusculum*, som förstördes 1191. Lämningar af den gamla staden ligger ofvanför F. och bestå företeträdesvis af den 1861 utgrädda s. k. "villa di Cicerone", en antik borg, cyklopiska murar, ruiner af en teater, hvilken kallas "Scuola di Cicerone", m. m. Villa Falconieri har såsom gåfva tillfallit kejsar Vilhelm II, som beslutit att upplåta den åt tyska konstakademien i Rom. (J. F. N. G-g N.)

Fra'sco [-skå], sp. ("flaska"), sydamerikanskt rymdmått för våta varor, i Argentina = $\frac{1}{32}$ barril = 2,375 l., i Paragvay = 3,025 l.

Fraseologi (af *fras*, se d. o., och *lo'gos*, lära), läran om ett språks uttryckssätt och vändningar eller en samling af till ett språk hörande (s. k. idiomatiska) uttryck. En del fraseologi innehålls i vanliga ordböcker till belysning af respektive stickords konstruktion och betydelseomfång. På svenska föreligger endast en fraseologisk samling, H. Vendells "Bidrag till svensk fraseologi" (1903). Ordet nyttjas särskildt vid de klassiska språkens

makare. 1698 hade han blifvit dödsdömd för det att han med våld tvingat arftagerskan till slottet Lovat till giftmål med sig, sedan godsens senaste innehafvare förmått att testamentera dem till hans fader. Som landsflyktig sökte han i Paris vinna jakobiternas förtroende, men förgäfvos, och nödgades tillbringa en längre tid i ett franskt fängelse. Vid 1715 års resning i Skottland höll F. med sin klan fast vid regeringen och omöjliggjorde därigenom resningens framgång i nordligaste Skottland, hvarför han 1716 erhöll full benådning; något senare återförvärfvade han äfven släktgodsen. I högländerna växte hans personliga inflytande alltmer, samtidigt med att F. sökte vidmakthålla förtroliga förbindelser såväl med regeringen som med den Stuartiske pretendenten. Vid 1745 års resning fortsatte han i det längsta sitt dubbelspel, togs i dec. s. å. som gisslan för klanens regeringstrohet, men flydde kort därpå, infångades ånyo kort efter Culloden-slaget, insattes i Tower, dömdes till döden som förrädare och blef 9 apr. 1747 afträtt under lifligt deltagande från allmänhetens sida. Jfr J. Hill Burton, "Life of Simon, lord Lovat" (1847), och Mrs Thomson, "Memoirs of the jacobites" (3 bd, 1845—56).

2. Simon F., den föregåendes son, krigare, f. 1726, d. 1782, stred 1745—46 i pretendentens här, satt fången till 1747 och erhöll full benådning 1750. Under sjuariga kriget uppsatte han en högländskår och stred som dess öfverste med ut-

närkelse under Wolfe i Canada, blef 1762 brigadgeneral och återfick genom parlamentsbeslut de förverkade familjegodsen. Äfven i kriget mot de nordamerikanska kolonierna deltog en af F. uppsatt högländskår.

3. Simon Joseph F., 16:e lord Lovat, krigare, f. 1871, uppsatte under boerkriget en spejarkår af högländare, *Lovat's scouts*, hvilken han själf med utmärkelse anförde. V. S.-g.

Fraser [fræi'se], John, engelsk botanist. Se *Fras.*

Fraser [fræi'se], sir William, skotsk genealog, f. 1816, d. 1898, var 1852—92 arkivtjänsteman i Edinburgh och har utgivit en stor mängd genealogiska och släkthistoriska arbeten om skotska adelsfamiljer, bl. a. *The Lennox* (2 bd, 1874), *Chiefs of Grant* (3 bd, 1883), *The Douglas book* (4 bd, 1885) och *The Melvilles, earls of Melville, and the Leslie's, earls of Leven* (3 bd, 1890). Säsom utarbetade på beställning äro hans släkthistorier väl panegyriskt hållna, och de sakna kritisk skärpa, men innehålla förhördt rikhaltigt material. V. S.-g.

Fraser [fræi'se], Alexander Campbell, engelsk filosofisk skriftställare, f. 1819, var 1846—56 professor i logik vid New College i Edinburgh och 1856—91 professor i logik och metafysik vid universitetet därstädes (efter Hamilton) samt höll 1894—96 Gifford-föreläsningar i naturalteologi. Sin största betydelse har F. säsom religionsfilosof. Vårt vetande grundar sig ytterst på tro. Människan får sitt högsta värde ej genom sitt tänkande, utan i ett lif af förtroendefull forskning, ädla känslor och en rättträdig vilja. Däri är den sanna filosofien att söka. Utom en mängd uppsatser i den af honom (1850—57) redigerade "North british review" och andra tidskrifter har han författat *Rational philosophy in history and in system* (1858), *Archbishop Whately and the restoration of the study of logic* (1863), *Philosophy of theism* (2 bd, 1898; 2:a uppl. 1899). Därför har han utgivit och kommenterat Berkeleys skrifter (3 bd, 1871; 2:a uppl. 1901) samt Lockes "Essay concerning human understanding" (2 bd, 1894). Öfver Berkeley har han och utgivit en förtjänstfull monografi (1881; 3:e uppl. 1899). S.-e.

Fra'sera Walt., bot. farm. Se *Sweetia*.

Fraserburgh [fræi'sebäg], hamnstad i skotska grefsk. Aberdeen, vid Nordsjön. 9,105 inv. (1901). Sillfiske. Strax i n. ligger Kinnaired head, ened fyrtorn.

Frasering. Se *Fras.*

Fraser river [fræi'se ri've], största floden i Brittiska Columbia i Nord-Amerika. Den rinner upp vid Yellow Head-passet (1,142 m. ö. h.), flyter först åt n. v. mellan Rocky mountains' hufvudkedja och Cariboo mountains, böjer sig vid sammanflödet med de norrifrån kommande bifoderna Salmon och Nechahoos åt s., hvilken riktning den behåller till nära sin mynning, då den går åt v. och utfaller i Georgiasundet med flera mynnningar. Längd 1,200 km. Till 130 km. från sitt utlopp är F. segelbar; där börja fall, men ofvan dem kan den åter trafikeras med ångbåtar. I sin öfre del är den en vild bergsström, hvars källfloder endast genom korta distanser öro skilda från närliggande flodsystem. Den viktigaste bifloden är Thompson, som infaller vid Lytton, 320 km. ofvan F:s mynning. Mellan Lytton och Yale genombryter F. under 180 km. en djup cañon,

bildande ofvannämnda forsar. Rikt laxfiske. Floden är uppkallad efter Simon Fraser, som undersökte den 1808. J. F. N.

Fraser's magazine [fræi'sæi mäges'i'n], en engelsk litterär tidskrift, som uppsattes i London 1830 af bokförläggaren James Fraser (d. 1841), sedermera egdes af J. W. Parker och 1863 öfvertogs af firman Longman, som 1882 ändrade tidskriftens namn till Longman's magazine. Denna upphörde 1905 att utkomma. Tidskriften redigerades 1860—74 af historikern J. A. Froude. Under dess tidigare skede offentliggjordes däri först åtskilliga af Carlyles och Thackerays arbeten.

Fraserville [fræi'sevil], fr. *Rivière-du-Loup*, stad i prov. Quebec (Canada), på högra stranden af St Lawrencefloden. 4,569 inv. (1901).

Frat. Se *Eufrat*.

Fräter, lat., broder; ordens- eller klosterbroder; munk, som icke är präst. — **Fraternisera** (fr. *fraterniser*), umgås som bröder, förtroligt; bli dubror med. — **Fraternitét** (fr. *fraternité*), broderskap, broderlighet. Jfr *Liberté*.

Fraternitas, astron., en af småplaneten.

Fraternité, fr., broderskap. Jfr *Liberté*.

Fratice'ller (it. *fraticelli*, småmunkar). Se *Franciskanorden*.

Frätres arvåles. Se *Arvalbröderna*.

Frätres bo'næ voluntatis, lat., "bröder af den goda viljan". Se *Bröder*, det gemensamma lifvets.

Frätres calendarii, lat. Se *Kalandsbröder*.

Frätres cellitæ. Se *Alexianer*.

Frätres communis vitæ, lat., "bröder af det gemensamma lifvet". Se *Bröder*, det gemensamma lifvets.

Frätres de poenitentia Sa'nti Franc'isci [-penit'entia-]. Se *Franciskanorden*.

Frätres eremitæ de mo'nte Oliveti, lat. ("eremitbröderna på Oljoberget"). Se *Olivetaner*.

Frätres et sorores liberi spiritus, lat. Se *Bröder och systrar af den fria anden*.

Frätres gaudentes, lat. ("glada bröder"; it. *Fratri gaudenti l. allegri*), äfven kallade *Marianer* (*Ordine de' fratri cavalieri delle B. V. Maria gloriosa*), en andlig riddarorden, som stiftades 1233 i Bologna af dominikanern Bartolomeo (sedermera biskop i Vicenza), med ändamål att återställa den genom striderna mellan guelfer och ghibelliner hotade allmänna säkerheten i norra Italiens städer samt skydda i synnerhet änkor och faderlösa. Medlemmarna voro adelsmän; de bodde delvis i kloster, men fingo gifta sig, besitta egendom och föra ett fritt, obundet lif (däraf fick orden på spe sitt glada namn). Riddarnas dräkt var hvit med en askgrå mantel, på hvilken syntes ett rött kors; hvarken de eller deras hustrur fingo bära guld, silver och brokiga kläder. Orden bekräftades 1262 af Urban IV och utdog i slutet af 1500-talet.

Frätres ignorantie, lat. Se *Ignorantbröder*.

Frätres militiæ Christi, lat. Se *Svärdsriddarorden*.

Frätres minores. Se *Franciskanorden*.

Frätres pontifices, lat. Se *Brobygggarbröderna*.

Frätres prædicatores, lat., "predikarbröderna",

benämning på dominikanerna (se Dominikanorden).

Fråtri allëgri, it. Se *Fratres gaudentes*.

Fratriark. Se *Fratrier*.

Fratricida, lat., brodermördare. — *Fratricidium*, lat., brodermord.

Fratri'er (grek. *fratri'ai*, *fratrai*, *fratrai*, eg. "broderskap"), folkafdelningar i Aten och andra grekiska stater, i hvilka man bevarade traditionen om statslivets utveckling ur familjelivet och därför äfven, så långt möjligt var, inrättade det förra efter det sistnämndas mönster. I Aten voro fratrierna tolf, af hvilka sannolikt tre innefattades i hvar och en af de gamla eller s. k. joniska fylerna (se *Fyle*), och dessa fratrier synas i det hela ha lämnats orubbad af Kleisthenes vid den af honom genomförda nya fyleindelningen. Hvarje fratri delades i ett antal (enligt en uppgift 30) släkter. Fratriernas politiska uppgift var hufvudsakligen att öfvervaka den borgerliga härkomstens renhet. För sådant ändamål måste hvarje nygift kvinna införas i sin mans fratri och vid en särskild årlig sammankomst alla under året födda barn anmälas till upptagande i fratriens barnenk. Om sådant ansågs nödigt, kunde därvid barnens äkta härkomst undersökas. Hvarje fratri hade sin egen helgedom, och dess angelägenheter handhades af en fratriöverste, fratriark (af *archos*, anförare). Jfr *Apaturierna*. A. M. A.

Fratri gaudenti, it. Se *Fratres gaudentes*.

Fra'tta maggiore [maddjäre], stad i italienska prov. Neapel, vid järnvägen Neapel—Foggia, med en mängd villor, tillhöriga neapolitanare. 13,170 inv. (1901). Vinodling.

Fra'tte di Sale'rno. Se Salerno 2.

Frauenburg, stad i preussiska reg.-omr. Königsberg (Ostpreussen), vid östra stranden af Frisches haff. 2,492 inv. (1900). Omedelbart invid staden ligger Dom-Frauenburg, som utgör biskopens af Ermeland säte och har en domkyrka med en minnesvärd öfver Copernicus. F. gaf sig åt Gustaf II Adolf 1 juli 1626, men vid stilleståndet i Altmark 1629 återlämnades F:s dom till Polen, under det att F:s hamn behölls af svenskarna till 1635. Under Karl X:s polska krig besattes F. återigen af svenskarna 1655, men redan 1656 öfverlämnades det jämte hela Ermeland till kurfursten af Brandenburg, ehuru den svenska besättningen kvarläg där ännu någon tid. 1658 besattes F. af österrikarna. — I F. dog rikskanslern Erik Oxenstierna 23 okt. 1656. (J. F. N.) L. W. son M.

Frauentdorf, by i preussiska reg.-omr. Stettin, på västra stranden af Oder, nedanför Stettin. 3,962 inv. (1900). Nära F. ligger Krafts järnverk (2,500 arbetare). J. F. N.

Frauenfeld [-felt], hufvudstad i schweiziska kantonen Thurgau, vid Murg. 4,626 inv. (1900; som kommun 7,850). Staden är artilleridepå för östra Schweiz och har ett gammalt slott, som fordom var landsfogdens säte. Bomullsindustri, vapen- och maskinfabrik. (J. F. N.)

Frauenlob [-löp], binamn på den tyske mästarsångaren Heinrich von Meissen.

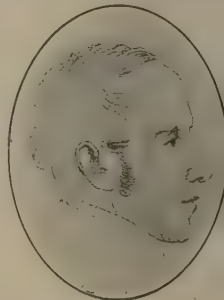
Fraustadt. Se *Fraustadt*.

Fraustädt, Christian Martin Julius, tysk filosof, f. 1813 i Bojanawo (Posen), d. 1879 i

Berlin, studerade i Berlin teologi och filosofi, blef 1844 lärare hos furst Sayn-Wittgenstein samt bosatte sig 1848 i Berlin, där han lefde som privatlärare och höll enskilda föreläsningar. F. utgaf många filosofiska skrifter, men hade sin egentliga betydelse såsom utbredare af Schopenhauers åsikter genom *Briefe über die Schopenhauersche Philosophie* (1854). I vissa punkter, särskildt inom etiken, avviker han dock från sin mästare, särskildt i *Neue Briefe über die Schopenhauersche Philosophie* (1876). Efter Schopenhauers död utgaf han enligt dennes uppdrag och plan hans "Werke" (6 bd, 1873—74, 2:a uppl. 1877; ny uppl. 1891); därjämte utgaf han nya upplagor af flera bland Schopenhauers skrifter samt redigerade en del af dennes efterlämnade skrifter samt bref och fragment. Äfvenså utgaf han ett *Schopenhauer-Lexikon* (1871). I den tyska materialismstriden deltog han genom *Der Materialismus seine Wahrheit und seine Irrthum* (1856). S-e.

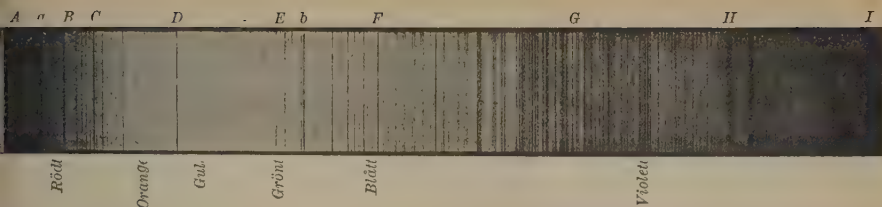
Frauenwörth. Se Chiem-see.

Fraunhofer [-häfer], Joseph von, tysk instrumentmakare och vetenskapsman, f. 6 mars 1787 i Straubing i Bayern, d. 7 juni 1826 i München, blef 1798 lärning i en optisk verkstad och fick seder-

mera anställning i Reichenbachs, Utzschneiders och Liebherrns fabrik (i München) för tillverkning af matematiska och fysikaliska instrument. Kort därefter blef han föreståndare för den optiska afdelningen i nämnda fabrik, och 1809 upprättade han i förening med Reichenbach och Liebherr det sedermera mycket berömda optiska institutet i Benediktbeuren, af hvilket han snart blef ensam egare. Detta institut flyttades 1819 till München, där F. blef led. af vet. akad. samt 1823 professor och konservator vid universitetets fysiska kabinett. Han adlades 1824. — Såsom optiker sysselsatte sig F. i synnerhet med förfärdigande af akromatiska linser och lyckades därvid komma till utmärkt resultat. För dessa arbeten var det nödvändigt att ha tillgång till homogent ljus, och vid de med anledning däraf företagna undersökningarna af solljusets spektrum upptäckte F. i detta de mörka, efter honom benämnda *Fraunhoferska linjerna* (se d. o.), hvilken upptäckt givits uppslaget till hela spektralanalysen. F. studerade äfven diffraktionsfenomenen och fann därvid bl. a., att man medelst ett galler af fina trådar kan framställa ett spektrum. Bland de många af F. förfärdigade apparaterna må nämnas den stora parallelliska refraktorn, "jättrefraktorn", i Dorpat. F:s *Gesammelte Schriften* utgafs 1888 af Lommel. Hans staty är rest i München. K. L.

Fraunhoferska linjerna [-häferska-], fys., de mörka linjerna i solljusets spektrum. Dessa linjer iakttogos först af W. H. Wollaston (1802), men föll i glömska, tills J. v. Fraunhofer 1814 ånyo observerade dem och då till ett betydligt större antal. F. betecknade de tydligast framträdande

Fraunhoferska linjerna. (Efter upptäckarens original.)

linjerna med bokstäfverna A—H (se fig.). I rött ligga linjerna A, a och B, på gränsen mellan rött och orange C; D-linjen ligger i den gula, E och b i den gröna, F i den blå färgen, samt G och H i den violetta. Fraunhoferska linjerna ha sedermera studerats af bl. a. G. R. Kirchhoff och A. J. Ångström, i hvilken senares utmärkta arbete *Spectre normal du soleil* (1868) omkr. ett tusen linjer finnas bestämda. Angående dessa linjers uppkomst och betydelse se Spektralanalys. K. L.*

Fraustadt (Frauenstadt, po. Wszowa), stad i preussiska reg.-omr. Posen, vid järnvägslinjen Lissa—Sagan. 7,462 inv. (1900), mest evangeliska. Klädesfabriker. Spannmåls- och kreaturshandel. 3 febr. 1706 vunno svenskarna, 9,400 man under general Rehnschiöld, en lysande seger därstädes öfver en förenad sachsisk och rysk här, uppgående till 18,300 man, under sachsiske generalen v. Schulenburg. De föres förlust uti slaget, som räckte endast två timmar, utgjordes af 350 döda och 740 sårade. Schulenburg förlorade 7,300 döda; omkr. 7,600 gjordes till fångar, hvarjämte 29 kanoner, 44 mörsare, 73 fanor, ammunition och fotfolkets alla gevär föllo i svenskarnas händer. Efter denna seger utnämndes Rehnschiöld till greffe och fältmarskalk, och öfver densamma präglades en minnespenning. Litt.: H. Zechlin, "Die schlacht bei F." (1896; i "Zeitschr. der historischen gesellschaft für die provinz Posen"), och E. Leijonhufvud, "Slaget vid F." (i "Ill. militärrevy", 1906). (C. O. N.)

Fravaschi (avestaspråket; pehlvi *fravahr*; npers. *farvar*, *ferver*), *iransk myt.*, lifsväsendet, själen, anden i människan, fattad såsom en liten varelse, som kan lämna kroppen och som fortlever efter döden; skyddande, motsvarande nordbornas fylgja; vidare anden i allting; "allt har sin fravaschi". "De frommes fravaschi" hjälpa den fromme zoroastriern i arbete och strider. I mängd uppträda de såsom beskyddare af växtlighet, vattendrag, stjärnor och alla Ormusds skapelser mot de onda makterna. Jfr N. Söderblom, "Les fravashis" (1899). N. S.

Fra'xinus, bot. Se Asksläktet.

Fray Bentos [fräj bentä's], officiell Independence, stad i sydamerikanska republiken Uruguay, dep. Rio Negro, vid Uruguay. Omkr. 5,000 inv. Stora slakterier och etablissemang för tillverkning af köttextrakt. (J. F. N.)

Fray Candil [fräj kandi'l], pseudonym. Se Bobadilla, E.

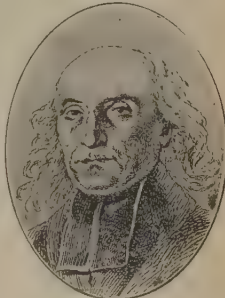
Fray Gerundio [fräj chero'ndiä], pseudonym för Lafuente, M.

Frayssinous [fräsino' l. -no's], Denis Antoine Luc de, greffe, fransk prelat och andlig vältalare, f. 1765, d. 1841, blef präst 1789, vann

under de första åren af 19:e årh. stort anseende för sina om stort mod vittnande andliga föredrag i åtskilliga af Paris' kyrkor. Han var ifrig rojalist och gallikan, och hans stora begåfning togs i anspråk af Bourbonerna. 1821 blef F. förste aumônier och

hofpredikant hos Ludvig XVIII, 1822 biskop in partibus i Hermopolis, greffe och led. af Franska akad. samt 1823 "grand-maitre de l'université". 1824—28 var han kultusminister i Villèles ministär, under hvilken tid han återkallade jesuiterna. Efter julirevolutionen 1830 följde han den k. familjen i landsflykten och ledde till 1838 hertigens af Bordeaux uppföstran. — Skrifter: *Les vrais principes de l'église gallicane sur la puissance ecclésiastique* (1818), *Défense du christianisme* (3 bd, 1828; ny uppl. 1889) och *Conférences et discours inédits* (1843). Se Henrion, "Vie de F." (2 bd, 1844), och G. Weill: "La France sous la monarchie constitutionnelle" (1902). (H. J. H.—t.)

Frazer [frä'zä], James George, engelsk religionsforskare och etnolog, f. 1854 i Glasgow, blef 1879 fellow i Trinity college i Cambridge och 1908 professor i antropologi i Liverpool. F. är led. af British academy. Inom den samtida religionsvetenskapen är han den mest berömda målsmannen för den antropologiska skolan, som belyser religionernas, äfven de högres, inrättningar och föreställningar medelst folktron och dess bruk i alla tider. Denna riktning har mer, än tillföre skett, uppmärksammat riternas betydelse, äfven för mytologien. Bland F:s många verk och uppsatser må nämnas *Totemism* (1887; 2:a uppl. 1907), den med utförlig folkloristisk, kulthistorisk och mytologisk kommentar försedda öfv. *Pausanias's description of Greece* (6 bd, 1898), följd 1900 af *Pausanias and other greek sketches*, samt hans huvudarbete, ett den jämförande religionsvetenskapens "standard work", den rikaste befintliga materialsamlingen inom sitt område, tillika utmärkt genom en mycket fängslande framställningskonst: *The golden bough* (2 bd, 1890; 2:a uppl. 1900 i 3 bd; den 3:e väntade uppl. blir ännu större), där F., utgående från Dianalundens "kung" vid Nemisjön i Albanobergen, hvilken efter att ha brutit misteln, "den gyllene grenen", hade dödat sin föregångare och stundligen väntade den, som skulle komma och i envig taga hans eget lif för att

i sin tur uppbära den heliga värdigheten, genomvandrar all världens snarlika bruk och inrättningar, där guden eller hans representant dödas, förklarande dem såsom åsyftande växlighetens främjande. Äfven i de ansehlige brottstycken, som utkommit af den väntade 3:e uppl. (*Lectures on the early history of the kingship*, 1905, och *Adonis, Attis and Osiris*, 1906), visar han en ensidig tendens att allestädes se vegetationsriter. F. har verkat befruktande på vida områden af religionsvetenskap, folkloristik och etnografi. N. S.

frcs, förkortning för fr. *francs*, plur. af *franc* (se d. o.).

fr. dl., *hand.*, förkortning för eng. *free delivered*, frött (d. v. s. utan fraktkostnader) levereradt.

Frech, Friedrich, tysk geolog och paleontolog, f. 1861 i Berlin, blef 1893 e. o. och 1897 ord. professor i geologi och paleontologi samt direktör för geologiska institutet vid Berlins universitet. F. har författat ett stort antal skrifter särskildt rörande paleozoiska systemet och är redaktör för samt hufvudmedarbetare i den år 1876 af F. Römer påbörjade "Lethæa palæozoica", en specialmonografi öfver den paleozoiska eran och ingående i det stora samlverket "Lethæa geognostica". (A. Hng.)

Fréchette [-ʃæt], Louis Honoré, kanadisk skald, f. 16 nov. 1839 i Levis, nära Quebec, advokat, tidsningsutgivare, 1874—79 medlem af Canadas parlament, anses för "Canadas nationalskald". Han har på franska diktat bl. a. *Mes loisirs* (1862), *Les oiseaux de neige* (1879; prishel. af Franska akad.), *Les fleurs boréales* (1880), *La légende d'un peuple* (1881) och några historiska skådespel (bl. a. *Papineau*, 1880).

Fred. 1. Tillstånd af ro, sänja och laglydnad. I denna bemärkelse talar man om fred i motsats till strid, inre fred i motsats till uppror, arbetsfred i motsats till arbetskonflikter genom strejk eller lockout. (Jfr ock Gudsfrid, Landsfred.) Ordet motsvarar sålunda ungef. hvad i de svenska medeltida lagarna betecknas med frid. — 2. I folkrättslig bemärkelse betecknar fred det normala tillståndet af yttre sänja folkrättsliga subjekt (stater) emellan. Det aftal eller fördrag, hvarigenom ett krig ändas och de genom kriget afbrutna vänskapliga förbindelserna återställas, kallas *freds fördrag* (se d. o.). Ett krig kan emellertid ändas äfven genom ene deltagarens fullständiga underkufvande och uppgående i eröfrarens stat; i detta fall förekommer intet folkrättsligt fördrag, utan på sin höjd ett statsrättsligen bindande aftal mellan segaren och de nye undersåtarna (t. ex. Preussen och Hannover 1866, Storbritannien och de båda eröfrade boerstaterna i Syd-Afrika 1902). Jfr *Fredsörrelsen*. C. H. H.

Fredag (se Dag). 1. Veckans sjätte dag, hette på angls. *frīgedæg*, inod. *frīdagr*, isv. *freðagher* (no. och da. *fredag*, ty. *freitag*, eng. *friday*, holl. *vrijdag*, o. s. v.) samt anses betyda antingen "Friggs dag" eller "Fröjas dag". I det sistnämnda fallet skulle således ordet Fredag vara en nordisk öfv. af det romanska "Venus" dag", lat. *Veneris dies*, hvaraf it. *venerdì*, fr. *vendredi*, sp. *viernes* o. s. v. (Portugiserna däremot säga *sexta feira*, den sjätte veckodagen"). — Såsom Jesu dödsdag firas fredagen i flera kristna länder medelst gudstjänst eller åtminstone med klockringning, af katolikerna äfven

med fasta (se Veckopredikningar). I Sverige firades till en början böndagarna på fredagar. Fredagen närmast före påskdagen kallas i Sverige *långfredag* (se d. o.). För muhammedanerna är fredag veckans heligaste dag, men bär ej karaktären af sabbat. — 2. Ordet F. förekommer någon gång äfven såsom mansnamn, hämtadt af namnet på Robinsons neger (Friday) i Defoes berättelse "Robinson Crusoe".

Fredegar (fr. *Frédégaire*) är det traditionella vedertagna namnet på förf. till en franskisk krönika från merovingiska tiden; han kallas så af Scaliger 1595 — som äfven tillägger honom tillnamnet *Scholasticus* ("skolmästaren") — och af krönikans först utgivare Freher 1613, men i bevarade handskriftet förekommer ej namnet. Det under F:s namn bekant arbetet, *Historia francorum*, inleddes med en compilation efter flera äldre författare, bl. a. Gregorius af Tours, men har stort värde för tiden 584—644 (dess femte bok, som dels återger burgundiska annaler, dels författarens egna upplevelanden) samt har af okända fortsättare ökat med tillägg ända fram till 768. Om författarens eller författarnas härkomst o. s. v. ha olika hypoteser framställt af Krusch, Monod, Schnürer m. fl. Krönikans latin är exempelöst dåligt. Den är bäst utgifven af Krusch i "Monumenta Germaniae historica", "Scriptores rerum merovingicarum" (bd 2, 1889) och i tysk öfv. af O. Abel (3:e uppl. 1888). Senast behandlas författarfrågan af Schnürer, "Die verfasser der sogenannten Fredegarchronik" (1900). V. S.—

Fredegu'nda, först frilla, sedan gemål till franska konungen Chilperik I, dog 593 efter att ha tagit en synnerligen verksam del i de vilda tronstriderna inom det merovingiska huset. Hon anklagades af allmänna meningen, i många fall med rätt, för anstiftande af en lång rad lönnmord och står i häfden som typen för det hänsynslösa hatet och den blodtörst, som utmärkte den förfallna tiden, under hvilken hon lefde. Se vidare Merovingerna. V. S.—

Fredenberg, Karl Vilhelm Astley, skogsman, f. 1 maj 1857 i Fläckebo socken, Västmanland län, blef student i Västerås 1875, utexaminerad från Skogsinstitutet 1878, extra jägmästare i Norra Hälsinglands revir s. å. samt assistent därstädes 1890, jägmästare i västra Hälsinglands revir 1890, öfverjägmästare i västra skogsdistriktet 1902, direktör för Skogsinstitutet 1904 samt generaldirektör och chef för Domänstyrelsen 1905. 1882—93 var F. skogsförvaltare vid aktiebolaget Iggesunds bruk skogar och sedan dess inspektör till 1902 samt 1899—1900 föreståndare för Gäfveborgs läns kolarskola 1895, 1900 och 1905 företog han studieresor i Tyskland, Österrike och Frankrike. 1900—04 utgaf han tillsammans med Th. Örtenblad, tidskriften "Skogsvännen". I denna tidskrift samt i "Tidskrift för skogshushållning" och "Skogsvårdsföreningens tidskrift" har han författat ett flertal uppsatser, hvarjämte han utgivit broschyrer i praktisk skogshushållning. G. Sch.

Fredenheim, Karl Fredrik, öfverintendent, f. 7 mars 1748 i Åbo, d. 6 mars 1803 i Stockholm, hette eg. Mennander och var son till biskop, slutligen ärkebiskop K. F. Mennander. Han gjorde sina grundläggande studier vid Åbo universitet, ingick 1765 i Kanslikollegium, sto

därefter fort på tjänstemannabanan och adlades 1769, med anledning af att fadern var biskop. Förste expeditionssekreterare i utrikesexpeditionen 1775 och ceremonimästare vid hovet, kom han i beröring med Gustaf III. Han företog 1787

på konungens uppdrag en utländsk resa, särskildt i syfte att uppspana konstskatter, och vistades 1788—91 i Italien. Det var under denna tid F. anställde gräfningsar i Rom, hvilka bidrogo till att bestämma läget och utsträckningen af Forum. Han hemförde vackra samlingar såväl i konst som i historia, bl. a. afskrifter af påfliga bullor rörande Sve-

rige, antika mynt och medaljer samt marmorarbeten m. m. 1792 utnämndes han till kansliråd och intendent öfver konungens konstsamlingar. I denna egenskap utvecklade F. mycken och gänelig verksamhet, särskildt genom sammanförandet af de konstverk, som 1794 blefvo "kongliga museum" och sålunda definitivt statens egendom. 1795 blef F. öfverintendent och preses i k. Målar- och bildhuggar-akademien. Såsom skriftställare efterlämnade han ett inträdestal i Vitt. hist. o. ant. akademien 1795 (framställande resultaten af hans ofvannämnda gräfningsar för Forum romanum), hvarjämte han 1794 utgaf afbildningar af de bästa antika marmorverken i k. museum. Hans dagbok och brevväxling, förvarade i k. biblioteket, äro en hufvudkälla för kännedomen om svenska konstens och konstsamlingarnas historia under hans tid. Hans bref till Gustaf III under den italienska resan finnas i Riksarkivet. "Brevväxling mellan biskop C. F. Mennander och hans son C. F. F." utgafs 1901 af H. Schück. K. E. Leinberg har utgivit "F:s dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785 samt utdrag af hans konceptbiografi" (i "Sv. litt. sällsks: i Finland Förhandl. o. uppsatser" XV, 1902). — Monumentet öfver ärkebiskop Mennander i Uppsala domkyrka (på F:s beställning utfördt af italienske bildhuggaren Giuseppe Angelini) utgör, äfven det, ett vittnesbörd om F:s kärlek till konsten. —rn.*

Fredensborg, danskt kungligt slott i nordöstra Själland, Frederiksborgs amt, på sydöstra stranden af Esrom sø. Det uppfördes 1719—22 af Fredrik IV i italiensk villastil och fick sitt namn efter den 1720 afslutade freden med Sverige. Det begagnades till sommarresidens af Fredrik IV och Fredrik V, som 1752 f. betydligt utvidgade det, samt af den sistnämnda änka, Juliana Maria 1766—96. Då Frederiksborg brunnit 1859, togs det ånyo i bruk och var särskildt 1883—95 skådeplatsen för många furstebesök, då Kristian IX:s familjekrets samlades där. Mellan slottet och sjön sträcker sig en stor ochacker park (83 har), solfjäderslikt genomkorsad af sju alléer; af särskilda delar må nämnas Marmorhaven nära slottet med dess många marmorstatyer och Normandsdalen med 55 dälliga sandstensstatyer af män och kvinnor i norska folkdräkter. Framför slottet har uppstått en liten köping med 1,160 inv.

(1906). Sedan 1864 står F. i järnvägsförbindelse med Köpenhamn och Helsingör. — Jfr F. J. Meier, "Fredensborg" (1880). E. Ebg.

Fredensborgs slott.

Fredenstierna, A d a m (före adlandet S c h u t z), ämbetsman, f. 25 dec. 1685 i Viborg, d. 4 maj 1772 i Stockholm, blef 1703 student vid Åbo universitet, ingick 1706 på den civila tjänstemannabanan och utnämndes 1716 till advokatfiskal i riksbanken. Då lagman G. Gyllencreutz och landshöfding P. Ribbing m. fl. 1716 i hemlighet uppgjorde grunddragen till en ny regeringsform, tjänstgjorde F. såsom deras sekreterare. 1721 blef han assessor i Åbo hofrätt, men förflyttades 1728 till Svea hofrätt och utnämndes 1736 till hofrättsråd. Han var en af de "gamla mössornas" förnämste kämpar samt egde stort inflytande hos sitt parti. Vid alla tillfällen sökte han göra hattarna all möjlig förtret.

Vid riksdagen 1746—47 antastades han af protokollsdeputationen för principalsvillfarelse. 1749 anklagades han jämte riksrådet Akerhielm för att ha förmått danska och ryska hofven att biträda till att störta hattarna ur rådet och öfverändakasta tronföljden, men anklagelsen förföll. Emellertid var det icke utan skäl, som han beskyldes för alltför stor förtrolighet med ryska sändebudet, ty i själfva verket hade han arbetat för beväpnad inblandning från Rysslands och Danmarks sida för hattarnas störtande. Ett separatistiskt sträfvande framlyser i hans förslag till ryske ministern Panin om sammankallande af en särskild *finsk* riksdag. 1752 erhöi F. justitiekanslers n. h. o. v., utnämndes 1755 till justitiekansler och 1758 till president i Åbo hofrätt, men förflyttades 1768 såsom president till Svea hofrätt. Vid riksdagen 1760—62 yrkade bondeståndet, att han måtte ställas under fiskaliskt åtal, emedan han under en process kallat bondeståndet "tjänstekvinnornas söner". F. blef 1726 adlad. F. var så

intagen af frihetstidens regeringssätt, att han ännu 1766 påstod, "att det ej af ånglar kunde göras bättre". Han var en "stor jurist, men större advokat och kände chikaner bättre än lagen". A. B. B.*

Frédéric, Léon, belgisk målare, f. 1856 i Bruxelles, är en af det moderna nederländska måleriets kraftiga och djärva försökare och en originell företeelse inom samtidens konst, en, som väcker uppmärksamhet och diskussion hvil han utställer. Hans förnämsta målningar äro *Krihandlare* (1882), *Aterkomsten* (1883, båda i Bruxelles' museum), *Den döde bonden* (1885, triptyk; F. var den förste, som i det moderna måleriet införde tredelade målningar), *Begravningsgillet* (friluftsbild, 1885, museet i Gent), *Landtmannens lif* (1887), *Åfven folket skall se solen* (1891), *Handverkarens lif* (triptyk, Luxembourg-galleriet i Paris), triptyken *Källan* (ett väldigt föde af små barn, som skola uttrycka naturens fruktsamhet), flera landskap (*Fullmåne*, 1898, Bruxelles' museum), *Den helige Franciscus i skogen* (triptyk, utst. 1906). F:s målningsätt är på en gång brutalt och noggrant detaljeradt, man skönjer intryck af 1400-talsmästare och af modernt luftstudium. Hans kolorit är mycket ljus och klar, det själsliga uttrycket spelar en betydande roll i hans konst. G—G N.

Fredericia, dansk stad i sydöstra Jylland, Vejle amt, på en i Lilla Belt utskjutande udde (urspr. Bersodde). 13,450 inv. (1906). F. anlades 1650 och hette till 1664 *Frederiksdodde*; det var bestämdt både till en stark fästning och en stor stad midt i rikets västra del, motsvarande Köpenhamn i dess östra, och öppnades därför tidigt för främmande trosbekännare, men var icke i stånd att draga en större befolkning till sig. Dess egentliga utveckling har skett under de senaste 50 åren. I F. finnas en katolsk (400 pers.) och en fransk-reformert (500 pers.) församling, allmänt läroverk (samskola) och döfstuminstitut. Järnguterier och textilfabriker; handeln är ringa och tobaksodlingen numera betydligt minskad. Däremot har F. betydelse som knutpunkt för de danska telegraflinjerna (sedan 1856) och järnvägarna (sedan 1868) med ångfärförbindelse till Strib på Fyns nordvästra udde. Citadellet och vallarna stå visserligen ännu kvar, och ett regemente är garnisoneradt i F., men i själva verket upphörde fästningen 1864. F. har åtskilliga minnesmärken, som erinra om dess belägring 1849 och det segerrika utfallet 6 juli s. å., främst H. Bissens "Den tapre landsoldat" (rest 1858), bronsstatyer af general Bulow (1859) och O. Rye (1876), en obelisk för kommandanten Lunding (1899) samt H. Bissens minnesmärke på Kæmpegraven. E. Ebg.

24 okt. 1657 stormades F. af svenskarna under general K. G. Wrangel, men uppgafs åter 1659. 16 maj 1849 började schleswig-holsteinerna bombardera fästningen, likväl utan synnerlig framgång. Till början af juli planlades ett utfall af danskarna, hvarför trupper öfverfördes från Fyn (utan att alls oroas af fienden). 6 juli 1849 skedde utfallet med 20,000 man mot schleswig-holsteinernas till 7,000 man uppgående vänstra flygel, som blef slagen efter ett tappert motstånd, hvarefter inneslutningen upphäldes. Under kriget 1864 inneslöt F. af fienden S mars, och efter Dybböl-ställningens fall skred man till en belägring, som danskarna dock icke afvak-

tade, enär de utrymde fästningen redan 29 april 1864. C. O. N.

Frederici kyrka l. *Friderici kyrka*. Se Finska nationella församlingen.

Frederick [fre'derik l. fre'drik], stad i nordamerikanska staten Maryland, v. om Baltimore 9,296 inv. (1900). Frederick college. Kloster och döfstumskola.

Fredericksburg [fre'driksbög], stad i nordamerikanska staten Virginia, vid Rappahannock. 5,068 inv. (1900). Staden anlades 1727 och är minnesvärk genom slaget 13 dec. 1862, då Unionens general Burnside besegrades af de konfedererade under Lee.

Fredericq, Paul, belgisk historiker och politiker, f. 12 aug. 1850 i Gent, har som professor historia vid universiteten i Liège (1879—83) och Gent (fr. 1883) gjort sig bemärkt som representant för grundliga forskningsmetoder samt dessutom liflig deltagit i de politiska partistriderna såsom en af ledarna för den flamländsk-liberala rörelsen. Blanda hans många vetenskapliga skrifter må nämnas *Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays Bas* (1875), *De Nederlanden onder keiser Karel V. De dertig eerste jaren der 16:e eeuw* (1885) och *Geschiedenis der inquisitie in de Nederlanden* (2 bd, 1892—97). V. S—G.

Frederikton [fre'drikton], hufvudstad i New Brunswick, vid St John, som är segelbar dit. 7,117 inv. (1901). Säte för en anglikansk biskop samt för provinsens högsta domstol, universitet, militärskola, lärarseminarium. Liflig trävaruhandel.

Frederik, da. och holl., namnform för *Frederik*.

Frederik Hendrik, nederländsk ö på sydvästra kusten af Nya Guinea, skild från denna genom en kanal, är låg och skogrik. Areal 11,000 kvkm.

Frederiknagor. Se Serampur.

Frederiksberg, danskt slott, 3 km. v. om Köpenhamn, byggdt 1699—1703 i italiensk renässansstil och utvidgadt 1708—10 af Fredrik IV, som stads-

bodde där om somrarna och hvars andra drottning Anna Sofia, kröntes på F. Kristian VI bodde där 1731—40 och Kristian VII 1766—71, hvarjämte Fredrik VI hade slottet till sommarresidens 1784—1839. Sedan 1869 har slottet användts till officersskola. Frederiksberg have (38 har), ursprungligen anlagd i fransk, men 1794—1801 omändrad i engelsk stil och genomskuren af kanaler samt Söndermarken (32 har) på andra sidan slottet, anlagd 1784—92, tillhöra köpenhamnarne särskildt medelklassens, mest älskade promenadplatser och förete om söndagarna ett egendomlig

folklif. 1859 överlämnades en del af parken till zoologisk trädgård och 1884 en annan del till Det danske haveseelskab. 1858 restes vid ingången till parken en bronsstaty af Fredrik VI och 1890 i Søndermarken en bronsstaty af minister Hall. — Litt.: F. J. Meier, "Frederiksborg slot", 1896. — Frederiksborg by, ett slags förstod till Köpenhamn, men en själfständig kommun, ehuru fullständigt omsluten af hufvudstaden och de därmed nyligen förenta Valby och Brønshøj. Under medeltiden låg där byn Solbjerg, som 1416 kom under kronan och lades under Köpenhamns slotts "ladegaard". I midten af 1600-talet försöktes ett bebyggande medelst Amagerbönder (däraf namnet Ny Hollænderby), men med ringa resultat; köpenhamnska familjer lågo där på sommarnöje ännu under 1800-talet, och flera ännu mycket besökta nöjesetablissemang uppfördes; 1850 var invånarantalet endast 2,900, men sedan har bebyggandet fortgått med ständigt växande omfattning, och 1907 var folkmängden 91,000 pers. Först var F. en fridfull villastad, men nu äro stora delar tätt bebyggda med höga hus och icke få fabriker. Där uppfördes 1855 anstalten för sinnesslöa, Gamle bakkehus, 1856 Landbohøjskolen, 1857 de Classenska arbetarbostäderna, 1859 Köpenhamns sjukhem och 1863 Diakoniss-stiftelsen. Äfven Köpenhamns tvångsarbetsanstalt ("ladegaarden") ligger där. Sedan 1857 utgör F. en särskild kommun, hvars förvaltnings liknar städernas, ehuru den saknar en borgmästare, har sedan 1888 egen jurisdiktion med en "birkedommer" och en särskild brottmålsdomare och är sedan 1897 eget prosteri. Där finnas fem sockenkyrkor och några mindre frikyrkor, sju kommunalskolor och flera stora enskilda "läroverk"; 1903 öppnades ett mönstergillt sjukhus. F. bildar två folketingskretsar. Jfr Eberlin, "F." (1888). E. Ebg.

Frederiksborg (Fredriksborg), fäste. Se Bergenhus.

Frederiksborg. 1. F. amt, danskt amt, omfattande nordöstra delen af Själland, 1,359 kvkm. 95,100 inv. (1906), hvaraf 24,700 i städerna Helsingör, Hillerød, Frederikssund och Frederiksværk. Roskilde-fjorden, som skjuter djupt in i amtets västra del, skiljer Horns herred, där Jægerspris ligger, från det öfriga. Landet är backigt: de högsta punkterna äro Maglebjerg vid Birkerød, 91 m., Mulebjerg vid Esrom-sø, 90 m., och Skansebacken vid Hillerød, 78 m. Vattendragen äro små. De största af de många sjöarna äro Arre-, Esrom- och Gurre-sø i norra delen, Farum- och Fure-sø vid södra gränsen. Jorden är icke synnerligen fruktbar och delvis sandig. Norr om Arrest ligga numera planterade flygsandssträckningar. Omkr. 15 proc. af området (19,500 har) äro skogsmark (bl. a. den stora Gribskov), mossarna (2,100 har) ge anledning till en betydande torfåfärd. 1901 voro 56,300 har besädda, 32,400 betesmark och äng, medan 9,700 har lågo i träde. Af husdjur funnos 1903 20,200 hästar, 68,500 nötkreatur, 20,000 får och getter, 69,000 svin, vidare 602,000 höns och kalkoner, 64,500 ankor och gäss. Färafveln har starkt minskats, men svin- och fjäderfäafveln ökat mycket på senare tid. I amtet finnas få herrgårdar, men "arvefæstee" är ganska utbredt. Amtet omfattar tre prosterier och sex härad samt delas i nio jurisdik-

tationer och 5 folketingskretsar. Två järnvägar från Köpenhamn till Helsingör genomkorsa landet, vidare utgå två banor från Köpenhamn till Frederikssund och Slangerup; från Hillerød till Gilleleje på nordkusten går Gribskovbanan. E. Ebg.

2. F. slott, beläget i F. amt, 33 km. n. v. om Köpenhamn, vid staden Hillerød, byggt på tre genom broar förenta holmar i Frederiksborgsjön. Stället hette förut Hillerødsholm och nämnes redan på 1200-talet, kom 1544 genom giftermål till Herluf Trolle, som 1560 bytte bort det till Fredrik II. Denne började genast bygga, men hann endast uppföra några tillbyggnader. Han bodde ständigt på sitt nya slott, som fick hans namn, och där föddes hans son Kristian IV. Denne lät 1602 rasera den af Herluf Trolle uppförda hufvudbyggnaden och byggde 1603 —20 det nya F. i holländsk renässans, med tre långa, inbördes förenta flyglar, fyra våningar höga samt med fyra smala torn; murarna höja sig delvis direkt ur sjön. Det var färdigt 1625, mycket praktfullt och konstnärligt utsmyckadt samt omtalas tidigt som "Nordens Versailles". Kristian IV bodde ofta där, och flera af hans barn, bl. a. Leonora Kristina, föddes på F. 1658 mottog Fredrik III där Karl Gustaf, och denne bodde där under Köpenhamns belägring, då slottet härjades och plundrades på sina konstverk och dyrbarheter. De följande konungarna bodde där mera sällan (däremot Karl XII 1700), och i slottskyrkan kröntes 1671—1840 alla konungar utom Kristian VII. Fredrik VII uppehöll sig mycket på F., där han 1850 vigdes vid grevinnan Danner, men fördrefs därifrån af eldsvådan 17 dec. 1859, då slottet till stor del ödelades. Man började snart återuppföra F.; kyrkan invigdes 1864, och 1875 voro de andra flyglarna under tak. Tack vare bryggar J. C. Jacobsens frikostighet smyckades Kristian IV:s bönstol i kyrkan 1866—80 med 23 bibliska bilder af K. Bloch. 1877 beslöts att omdana F. till ett danskt historiskt museum, hvartill Jacobsen likaledes skänkte de behöfliga medlen, och 1881 öppnades detta, sedan Kungaflygeln blifvit färdig. 1884 tillkom Prinsessflygeln, och 1893 var museet i fullständigt skick. 1888 uppsattes på slottets förgård den praktfulla Neptunusbrunnen med 17 stora bronsfigurer i stället för den, som 1659 bortfördes till Sverige (Drottningholm). De nya figurerna äro modellerade efter de gamla, med undantag af en, som modellerats af J. Börjeson. I ett af tornen har 1895 uppsatts ett sinnrikt klockspel. Slottets park är anlagd i fransk stil med terrasser och långa alléer samt klippta buxbomshäckar; där restes 1884 ett minnesmärke öfver statsmannen K. D. Reventlow. I det s. k. Indelukket, som äfven hör till slottet, ligger den likaledes af Kristian IV uppförda "Badstuen". På F. afslöts 3 juli 1720 en fred emellan Sverige och Danmark (om villkoren se Nordiska kriget, Stora). Afbildningar af F. finnas å pl. XXVI och XXVII till art. Byggnadskonsten. E. Ebg.

3. F. stuteri upprättades redan af Fredrik II och utvidgades af de följande konungarna. På 1700-talet råkade det i förfall, men ännu 1832 funnos likväl 659 hästar kvar. 1871 uppbörde stuteriet fullkomligt som statens egendom, men fortsattes ännu några år af en enskild. Som resultat af dess tillvaro utbildades en ras af lättare hästar, den s. k. frederiksborgsrasen. Jfr V. Prosch, "Frederiksborg stutleri" (1866). E. Ebg.

Frederiksborgsrasen. Se **Frederiksborg 3.**
Frederiksdal, herrgård på Själland, Köpenhamns amt, vid södra ändan af Furesø. Där låg under medeltiden Hjortholm, som förstördes under grefvefeijden (1534—36). Egendomen har sitt namn efter Fredrik III, som byggde ett lustslott där, och är sedan 1739 fideikommiss för grefvarna Schulin. Det vackra stället besökes mycket af lustresande Köpenhamnsbor. E. Ebg.

Frederiksen. 1. Nils Kristian F., dansk nationalekonom och politiker, f. 23 mars 1840, d. 4 nov. 1905 i Köpenhamn, vann 1859 universitetets guldmedalj och vardt 1862 cand. polit., 1865 docent och 1867 professor i nationalekonomi. F. utgaf flera större arbeten, *Om allmänlig formue- och inkomstskat* (1870), *Den politiske økonomis udvikling* (s. å.) och *Den politiske økonomis begreber* (1874). Som universitetslärare och i sina skrifter hyllade han den liberala nationalekonomiens grundsatser, särskildt frihandeln, hvars obetingade förkämpe han var till det sista; han blef också hedersled. af Cobdenklubben i London. Han var 1871 medstiftare och medordförande för Nationalökonomisk forening samt medarbetade flitigt i dess tidskrift. 1866 invaldes han i folkettinget, där han spelade en framstående roll, dels i förhandlingarna om åtskilliga nationalekonomiska spörsmål, dels som medstiftare 1866 och en bland ledarna af "mellanpartiet", tills han vid dess upplösning 1876 gick öfver till vänstern. Vidare åstadkom han 1871 Landmandsbankens stiftande och var en tid medlem af dess styrelse. Från 1868 köpte han stora skogsmarker i Skåne och Småland, dref omfattande trävaruhandel samt var med om att bana väg för sockerbetsodlingen i Danmark. Dessa industriella företag öfverstege likväl hans finansiella förmåga; genom misslyckade spekulationer förlorade han sin förmögenhet, och 1877 nödgades han lämna sin befattning och fara till Amerika. Där var han i flera år tidsningsredaktör, men grundlade 1881 i Chicago en affär för inköp af jord från järnvägsbolagen och dennas försäljning till nybyggare. Affären tog ett väldigt uppsving och gaf stor vinst, men växte honom småningom öfver hufvudet och slutade 1889 med en konkurs, som för andra gången tvang honom till flykt. Efter att ha lefvat omväxlande i London och i Paris, bosatte han sig 1902 i Köpenhamn. Han var medarbetare i L. Says "Nouveau dictionnaire de l'économie politique", skref politiska artiklar till danska tidningar och tidskrifter samt *Finland, dets private och offentlige økonomi* (1901). E. Ebg.

2. Erhard Kristian F., den föregående broder, dansk nationalekonom, f. 1843, d. 1903, tog 1862 landtbruksexamen, öfvertog 1866 fädernegården Nybøllegaard och banade väg för sockerbetsodlingen i Danmark genom att 1872 grundlägga sockerbruket Lolland. Sedan 1880 var F. redaktör för "Ugeskrift for landmænd", hvori han skref en mängd artiklar, och sedan 1882 sockerbrukens landtbrukskonsulent. E. Ebg.

Frederiksgave, herrgård på västra Fyn, s. ö. om Assens, var jordom kungsgård med namnet *Hagenskov* (ärkebiskop Jakob Erlandsen satt fången där 1259) och fick sitt nuv. namn efter Fredrik III, som 1687 sålde den till geheimerådet Niels Banner. 1824—54 var F. statsegendom och 1841—47 sommarresidens för kronprinsen Fredrik

(sedermera konung Fredrik VII), medan han var guvernör på Fyn. Godset eges nu af bönder, och själva gården inrättades 1882 till en familjestiftelse för ankör af släkten Wedell-Wadellsborg. E. Ebg.

Frederikshaab [-håb], den näst sydligaste af de danska kolonierna på Grönland, under 62° n. br. I dess distrikt ligger kryllibrottet Ivgit vid Arsuksfjorden. Den hade 1901 en befolkning af 118 européer samt 800 eskimår och blandade. Det finnas 1,500 m. höga fjäll och många fjordar, som utsända isberg. F:s Isblink är ett starkt utskjutande, vida synligt parti af Grönlands inlandsis. E. Ebg.

Frederikshavn, stad i Danmark, Hjørring amt, vid Kattegatt, 7,176 inv. (1906). Platsen var förmodt ett fiskeläge med namnet *Fladstrand*, och först 1812 egen präst och 1818 stadsrättigheter samt sitt nuv. namn. Sin betydelse har staden genom hamnen, som tillhör staten och som för sjöfarten och fisket i Kattegatt är af största betydelse som nödhamn. Den anlades 1830—33, men har sedan utvidgats flera gånger (särskildt 1855—70 och 1882—91) och består af en förhamn samt två inre hamnar, tillsammans 44 har i omfång, och är 7 m. djup. Fiske och handel (med boskap och landmannaprodukter) staden har regelbunden ångbåtsförbindelse med Göteborg och Kristiansand. Omkr. 150 fartyg med 3,256 ton äro hemmahörande i F. 1871 fick F. järnvägsförbindelse öfver Hjørring med Aalborg, och 1890 fortsattes denna bana till Skagen. 1899 byggdes järnvägs längs kusten till Sæby och därifrån till Nørre-Sundby Citadellet *Fladstrand*, som 1687—1712 anlades n. om hamnen, nedlades 1864 som fästning och har sedan nästan alldeles raserats. E. Ebg.

Frederiks hospital, det äldsta offentliga sjukhuset i Köpenhamn, likväl öppet för hela landet. Det stiftades af konung Fredrik V 1756 och öppnades s. å. F. n. (1908) har det 352 sängar, däraf 14 i enskilda rum, och delas i 2 medicinska och 2 kirurgiska afdelningar. Smittsamma och veneriska sjukdomar behandlas ej och af kroniska endast sådana, som kräva operation. Arligen mottagas omkr. 2,700 patienter hvaraf omkr. 2,000 äro ickebetalande. Sjukhuset begagnas dessutom för universitetets kliniska undervisning, och gratiskonsultationer ega rum. Staten lämnar ett årligt tillskott af 500,000 kr.; hela årsutgiften är 600,000 kr. I donationer finnas omkr. 1 mill. kr. Nära förbunden med sjukhuset är den kungl. Födsels- och plejestiftelse, särskild för ogifta mödrar, men äfven utbildningsanstalt för barnmorskor (32 om året). Den grundlades 1750 af Fredrik V, förenades med sjukhuset 1771 och utvidgades betydligt af änkedrottning Juliana Maria 1785. Den har 60 sängar, utom 35 i filialer i staden, och begagnades 1906—07 af 2,428 kvinnor (endast 450 gifter). Årliga utgiften är omkr. 260,000 kr., hvaraf staten lämnar 220,000 och staden Köpenhamn 10,000; i donationer eger anstalten 1,180,000 kr. — Båda sjukhusen äro föga tidsenliga och skola aflösas af ett under byggnad varand *Rigshospital*. — Se O. L. Bang, "Frederikshospital 1757—1857" (1857). A. Stadfeldt, "Kjöbenhavns födselsstiftelse" (1887), och F. Gredstedt "Det kgl. F. H. 1757—1907" (1907). E. Ebg.

Frederiksodde. 1. Se **Fredericia**. — 2. (**Fredriksodde**). Se **Larkollen**.

Frederiksoord [-ård], en i holländska prov

Drenthe, nära Steenwijk, inrättad fattigkoloni, stiftad 1818 jämte två andra kolonier, Willems-oord och Wilhelmine-oord, af ett välgörenhetssällskap, Maatschappij van weldadigheid. Sällskapet har i Drenthes mossar låtit uppdola flera hundra har och uppföra en mängd byggnader, där flera tusen fattiga fått bostad och sysselsättning. Kolonisterna äro dels fattiga familjer, dels föräldralösa barn. Disciplinen är nästan militäristiskt sträng. Omkr. 1,000 inv.

Frederiksort. Se Friedrichsort.
Frederiksstad. Se Friedrichstadt.

Frederikssted, den ena af städerna på danska ön St Croix. 3,745 inv. (1901). Staden har blott en öppen redd, men likväl ej ringa handel med Nord-Amerika. E. Ebg.

Frederikssund, stad i Danmark, Frederiksborg amt, vid Roskildefjorden, sedan 1868 förenadt med Horns herred genom en pontonbro. 2,425 inv. (1906). F., som 1879 förbands med Köpenhamn genom järnväg, var lastageplats för den forna staden Slangerup, erhöi jämte denna stadsrättigheter 1665 och vardt 1809 själfständig kommun. E. Ebg.

Frederiksværk, stad i Danmark, i Frederiksborg amt, vid Roskildefjorden. 1,664 inv. (1906). F. ligger vid en kanal, som sedan 1719 för Arresøs vatten till fjorden och hvars vattenkraft (i nyare tid förbunden med ångkraft) nyttjas till att drifva statens därvarande krutkvarnar och flera privata fabriker för tillverkning af maskiner, gutgods m. m. F. har egentligen J. F. Classen (se denne) att tacka för sin uppkomst 1768 och tillföll på grund af hans testamente 1792 landtgreven Karl af Hessen, hvilken 1804 öfverlämnade det till sin måg, kronprins Fredrik, sedermera Fredrik VI. Vid dennes död öfvergick F. till staten. Efter 1850 såldes godset och 1857 fabrikena utom krutbruken. 1862 anlades en hamn, och 1895 byggdes järnväg mellan F. och Hillerød. F. blef stad 1907 och har ej ringa skeppsfart. E. Ebg.

Frederiksoerne. Se Nikobarerna.

Fredholm, Johan Henrik Gotthard, riksdagsman, f. 8 juli 1838 i Stockholm, d. där 11 juli 1904, blef student i Uppsala 1857, genomgick Teknologiska institutet och byggnadsskolan vid Fria konsternas akademi, aflade landtmätarexamen 1864 och genomgick Ultuna landbruksinstitut 1865—67. Han tjänstgjorde 1868—70 som Landbruksakademiens stipendiat och var några år föreståndare för Palmcrantzka fabriken för tillverkning af kulsprutor och landbruksmaskiner, hvarefter han

som Letterstedts stipendiat företog 1877—79 en vidsträckt utländsk resa för studerande af landbruksmaskiner. Han var sekreterare i 1881 års stora tullkommitté och i kommittén för landbruksläroverkens omorganisation (1882—84).

Från 1885 till sin död (med undantag af 1888—90) var F., som tillhörde det liberala partiet, en af Stockholms stads representanter i Andra kammaren,

och han visade sig snart där vara en genom uttröttlig arbetslust, kunskaper och grundlighet värdefull kraft. 1886 och 1887 (januari-riksdagen) var han ordf. i kammarens andra tillfälliga utskott och 1887 (majriksdagen) samt 1891—1902 led. af bevillningsutskottet (de tre sista riksdagarna vice ordf.), där han var en af den frihandelsvänliga sidans förnämsta förkämpar. 1889 var han vice ordf. i särskilda utskottet för pensionsfrågor. Vid liberala samlingspartiets bildande slöt han sig till detta. De af honom i motioner, utskottsbetänkanden eller reservationer lämnade utredningarna voro gemenskapliga sakliga inlägg af obestriddligt och bestående värde. Särskildt beaktansvärda äro hans motioner om en förbättrad näringsstatistik (1886), om statens upphandlings- och entreprenadväsen (1887), hvilken motion efter föregående kommittéarbete ledde till en författning i ämnet, om åtgärder äsyftande hvitbetssockertillverkningsafgiftens afskaffande (1896 och 1900), om statens pensionsväsen (1897) samt hans utskottsreservation 1893 rörande principerna för ett rättvist och rationellt ordnande af beskattningen äfvensom den principiella reservationen till kommunalskattkommitténs betänkande. F. var 1887 och 1901 statsrevisor. Han var led. i kommittén ang. ordnande af statens upphandlings- och entreprenadväsen (1887—88), i kommunalskattkommittén (1897—1900) och i kommittén ang. det civila pensionsväsendet (1899—1902), hvarjämte han var af Kommerskollegium tillkallad att deltaga i utarbetande af de förberedande planerna för arbetsstatistiska undersökningar 1899—1900 och 1901—02. F. utvecklade därjämte en omfattande författarverksamhet, bl. a. i Nordisk familjebok. Bland hans utgifna skrifter märkas *Maskinerna och landbruket* (1876), *Anteckningar om patentväsendet i ålskilliga länder* (s. å.), *En lifvsfråga för svenska industrien* (1879), *Om spannmåls- och industritullar* (1886) samt *Arbetarelagstiftningen och fabriksinspektionen i utlandet* (1890), ett arbete, som, närmast en frukt af en med understöd af Lorénska stiftelsen företagen studieresa, var af betydelse för den svenska fabriksinspektionens ordnande. T.-s.

Fredholm, Erik Ivar, matematiker, f. 7 april 1866 i Stockholm, student vid högskolan där 1888—93, blef docent i matematisk fysik där 1898, byrådirektör i Riksförsäkringsanstalten 1902 och professor i mekanik och matematisk fysik vid Stockholms högskola 1906. F. väckte redan tidigt uppmärksamhet inom den matematiska världen genom den s. k. Fredholmiska serien, hvilken af Mittag-Leffler 1890 meddelades i ett bref till Poincaré ("Acta mathematica", 15). Denna serie, som är af synnerligen enkel form:

$$\sum_{n=1}^{\infty} r^n x^n x^n, \quad r \text{ konstant och mindre än } 1 \text{ samt } x$$

variabel, är en potensserie med radien 1, hvilken har den märkvärdiga egenskapen att på konvergenscirkelns periferi vara öfverallt kontinuerlig samt ega derivator af hvarje ordning, men att icke kunna försättas utöfver konvergenscirkeln. I F:s doktorsafhandling *Sur les équations de l'équilibre d'un corps solide élastique* ("Acta mathematica", 23) gifves för första gången en allmän lösning af problemet att finna fundamentaleintegralerna till vissa klasser af partiella differentialekvationer. Hans af Vet. akad. 1903 med Wallmarkska priset belönade huf-

vudarbete, *Sur une classe d'équations fonctionnelles* ("Acta mathematica", 27), innehåller en omfattande, elegant och djupgående lösning af problemet att, då $f(x, y)$ samt $\psi(x)$ äro gifna funktioner, bestämma $\varphi(x)$ på ett sådant sätt, att funktionallikheten:

$$\varphi(x) + \int_0^1 f(x, y) \varphi(y) dy = \psi(x)$$

satisfieras. Abel synes ha varit den förste, som insett betydelsen af detta problem, af hvilket han också för vissa speciella fall gifvit en lösning. Frågan upptogs därefter ånyo af Sonine ("Acta mathematica", 4) samt framför allt af Volterra. Till F:s arbete anknyter sig en hel del moderna undersökningar, af hvilka de viktigaste blifvit utförda af Hilbert i en rad af afhandlingar samt af dennes elever och äfvenså af Picard. F. är medlem af Vet. soc. i Uppsala sedan 1906 och korrespondent till Gesellschaft der wissenschaften i Göttingen sedan 1907. M. L.

Fredin, Nils Edvard, författare, f. 8 juni 1857 i Stockholm, d. 27 juni 1889 i Södertälje, egnade sig åt tidningsmannaverksamhet och författarskap samt gjorde sig tidigt känd som skicklig översättare af dikter (samlingen "Skilda stämmor" 1884). 1888 erhöi han Svenska akademis stora pris för *Vår Daniel*, en poetisk behandling af Daniel Buskovius' (se denne) tåg till Särna 1644. Efter hans död samlades hans originaldikter samt en del öfversättningar i *Vår Daniel och andra dikter* 2 uppl., 1889, med lefnadsteckning af J. A. Runström och *Efterlemnade skrifter* (1890). Femaktsdramat *Bilog* (1890, uppl. s. å.) behandlar ett folklofsmotiv från Delsbo. F. egde en snidig formell talang samt lifliga politiska och sociala intressen, som äfven kommo till orda i hans vittra verksamhet. Såsom skald stod han närmast under inflytande af Snoilsky och Bååth. R.—n B.

Fredlös, en ofta brukad ordform i st. f. fridlös (se Frid och Fägeliri).

Fredman, Johan, se Bellman 2, sp. 1290, och M. Hallman, "Hofurmakaren Jean Fredman och hans familj" (i "Målare och urnakare, flickor och lösdriifare", 1907).

Fredmans epistlar och F:s sånger. Se Bellman 2.

Fredrek på Ranssätt, pseudonym. Se Dahlgren, F. A.

Fredrik, Fredrikvin, num., namn på det svenska 2-marksmyntet under Fredrik I:s tid. Jfr Mynt.

Fredrik I, konung af Sverige, landtgreffe af Hessen, son till landtgreffen Karl af Hessen och Maria Amalia af Kurland, föddes 17 (n. st. 28) april 1676 i Kassel. Han erhöi en för sin tid vårdad uppfostran, företog i ungdomsåren resor i Holland, Schweiz, Italien, Danmark och Tyskland samt förestod 1699 regeringen under faderns besök i Italien. 31 maj 1700 gifte han sig med sitt syskonbarn, Lovisa Dorothea af Preussen, som afled redan 1705 efter ett barnlöst äktenskap. Kort efter det spanska arfjöljdskrigets utbrott (1701) sändes F. af sin fader i spetsen för en hjälptrupp till Nederländerna och deltog med stor utmärkelse för personlig tapphet på koalitionsens sida i den långa blodiga feijden ända till dess slut genom freden i Utrecht (1713). Redan 1710 hade F. inledt underhandling om giftermål

med svenska prinsessan Ulrika Eleonora, och sedan både hon och hennes broder, Karl XII, lämnat sitt samtycke, kom F. i slutet af 1714 till Stockholm, där bröllopet firades 24 mars 1715. F. var med på fälttåget mot Norge 1716 och erhöi därunder i träffningen vid Hölands prästgård ett farligt sår. Han utnämndes s. å. till generalissimus öfver svenska krigsmakten och följde sin sväger äfven på dennes tåg mot Fredrikssten, 1718. För att befordra sin gemäls anspråk på tronföljden lät han efter Karls plötsliga död häkta Görtz, hertig Karl Fredriks af Holstein främsta stöd, upphäde i spetsen för krigsrådet belägringen af fästningen och förmådde genom ifriga bearbetningar krigsbevälet att gifva ett villkorligt bifall till Ulrika Eleonoras tronbestigning. Sedan ständerna genom formligt konungaval bekräftat Ulrika Eleonoras seger öfver sin systerson och medtäflare, den ofvannämnde Karl Fredrik, önskade hon upphöja sin gemål till medregent, men lyckades icke vid 1719 års riksdag förverkliga denna plan. F. fick nöja sig med att ständerna tillerkände honom titeln "kunglig höghet". Det visade sig emellertid snart, att F. genom drottningens obegränsade tillgifvenhet och förtroende egde stort inflytande på regeringen. Generalissimusvärdigheten, som förut varit en hederstitel, blef nu ett högsta befäl öfver rikets stridskrafter med afgörande inflytande på krigsväsendet och de militäriska befordringarna. Försvaret mot de ryska härjningarna leddes i högsta hand af honom. Hans råd angående den yttre politiken bidrogo i väsentlig mån till beslutet att afträda Bremen och Verden till Hannover och en del af Pommern till Preussen, för att förvärva dessa makters och framför allt Englands hjälp mot tsar Peter. Äfven i öfrigt spelade han en stor roll, och en konflikt mellan honom och kanslipresidenten Cronhielm var anledningen till den senares snöpliga afsked. Erfarenheten af arfprinsens stora faktiska inflytande och af drottningens själfrådighet gjorde, att ständerna redan följande år gingo in på Ulrika Eleonoras plan att upphöja F. på tronen på villkor, att drottningen själf nedlade regeringen; dock skulle hon, i fall hon öfverleefde sin gemål, återinträda i sina rättigheter, och arfsrätten till kronan förblef fortfarande bunden vid hennes manliga afkomlingar. 24 mars 1720 valdes F. till Sveriges konung och kröntes i Stockholm 3 maj s. å. Upphöjelsen åtföljdes af ytterligare inskränkningar i konungamakten. — F. var vid sin tronbestigning icke utan anseende och en viss popularitet. Han var en glad, välvillig och frikostig herre med ett ståtligt yttre, ett hurtigt, friskt och omedelbart väsen och ett angenämt umgängessätt. Ett godt ömdöme, tämligen god bildning och rik erfarenhet stodo honom till buds, och hans fördomsfrihet, öppenhet och tillgänglighet förvärfvade honom lätt vänner och anhängare. Äfven energi kunde han utveckla, när omständigheterna

så kräde; det hade han visat vid flera tillfällen under sin krigarbana, vid sin gemäls tronbestigning och under den brydsamma tid, som närmast följde. Icke desto mindre blef hans långa konungabana ett af de bedröfligaste minnena i Sveriges historia. Redan efter några år hade F. förspilt det personliga anseende han egt vid trontrillträdet. Delvis berodde detta af det bedröfliga resultat, hvaruti 1719 års politik utmynnade genom Nystadsfreden (1721); det åstadkom ett allmänt klander af upphöfsmännen till denna politik, och bitterheten blandades med säkerligen ogrundade misstankar, att F. i underhandlingen med tsaren för egna syften eftergivit Sveriges intressen. Hans nöjeslystnad, ohäga vid allvarliga regeringsbestyr trots de sällsynt kräfvande uppgifter, som förelågo, och slutligen hans tydliga bemödanden att i strid mot den nygrundade författningen utvidga sin makt väckte ytterligare klander och bidrogo att förstärka den farliga opposition, som kom till utbrott vid riksdagen 1725. Ett af bondeståndet framburet förslag om konungamaktens stärkande icke blott genast kvädes, utan föranledde en sträng räfst med anstiftarna. Konungen själf skyndade att anhölla om ständernas förlätle och betyga sin trohet mot författningen. Det af Ryssland stödda holsteinska partiet (se d. o.) nådde höjdpunkten af makt, och under de närmast följande åren satt F. osäkert nog på sin tron, till dess det lyckades kanslipresidenten Horn att med stöd af gynnsamma yttre konjunkturer vid riksdagen 1726—27 krossa det holsteinsk-ryska inflytandet i riket. Från 1723 var det emellertid slut på den själfständiga roll F. spelat i Sveriges politik, och ehuru han förblef landets konung i ytterligare nära tre årtionden, hade hans person i det följande en ringa betydelse. I stället för att utvecklas i monarkisk riktning växte författningen hastigt nog ut till en fullständig parlamentarism eller ett fullständigt riksdagsvälde, och i det sjudande politiska lif, som med 1730-talet bröt igenom, blef konungadömet mer och mer en skugga eller en etikett, som nödtorftigt täckte författningens i grunden republikanska karaktär. F:s verkliga makt var reducerad väsentligen till utnämmandet af ämbetsmän inom vissa gränser och till ett visst inflytande på utrikespolitiken, hvarjämte partiernas jämvikt stundom kunde göra hans allians värdefull. I den rika ekonomiska och andliga odling, som likaledes med 1730-talet framträdde och som gaf tidevarvet dess bästa innehåll, hade F. ännu mindre någon del. Han förblef alltid en främling för Sveriges folk och lärde sig aldrig tala dess språk. F:s personliga utveckling under den senare delen af hans lefnad blef icke gynnsam. Hans medfödda bekvämlighet och njutningslystnad öfvergingo mer och mer till verklig själslättja, moralisk slöhet och karaktärens försimpling. Hans tid utfylldes väsentligen af jakt, dryckeslag och umgänge med gunstlingar och mätresser. Från 1730 ingick F. en mera stadigvarande kärleksförbindelse med hoffröken Hedvig Taube, riksrådet E. D. Taubes dotter, slutligen upphöjd till romersk riksgrefvinna von Hessenstein (se d. o.). Denna förbindelse, i hvilken två söner och två döttrar föddes, antog mer och mer, särskildt efter Ulrika Eleonoras död (1741), karaktären af ettmorganatiskt äktenskap, utan att dock, såsom ett samtida rykte visste förmåla, bekräftas af någon vigsel, och löstes först genom

grefvinnan Hessensteins död 1744. Förbindelsen väckte den tiden stor skandal såsom det första exemplet i Sveriges konungaborg af en "mätresse en titre" och egde från början till slut en viss politisk vikt. Genom att understödda konungens gryende böjelse för denna älskarinna lyckades K. Gyllenborg med flera fiender till A. Horn att innästa sig i hans ynness och lägga första grunden till ett oppositionsparti, som vid 1734 års riksdag växte ut till det stora hattpartiet, och genom att i det följande ömsom gynna den kungliga kärleksförbindelsen, ömsom hota med ständernas ingrepp och offentlig skandal visste samma parti sedan att i afgörande ögonblick binda konungens handlingsfrihet. Sålunda åstod F. 1739 från sitt motstånd mot hattpartiet för att bereda riksrådet Taube ett mildare öde än de öfrige medlemmarna af Horns rådkammare, och 1741 belönades konungens votum för kriget mot Ryssland med tillåtelse att utnämna sina båda söner till svenska grevar (se von Hessenstein). 1745 fick F. en ny älskarinna i fröken Katarina Ebba Horn, öfversten frih. Kr. Horns dotter, äfvenledes upphöjd till riksgrefvinna, hvilken dock aldrig erhöi samma inflytande öfver honom, ej heller någon politisk vikt. Till den nye tronföljaren Adolf Fredrik och hans gemål stod F. i godt, ehuru föga intimt förhållande; han bemötte dem med utmärkt godhet och uppmärksamhet, men lyckades aldrig vinna deras tillgivenhet, väl närmast på grund af sitt sedeslösa lefnadssätt. 1748 rördes F. några gånger af slag, och från den tiden fick en namnstämpel, af hvilken han förut mera undantagsvis betjänat sig, ersätta hans plats i regeringen. Han afled 25 mars 1751 i Stockholm. Sedan 1730 var F. äfven regerande landtgreve af Hessen. Han företog 1731 en resa till detta land. Dess styrelse öfverlämnade han nästan h. o. h. åt sin broder Vilhelm. L. S.

Fredrik Adolf, svensk arfrins och hertig af Östergötland, Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas yngste son, föddes 18 juli 1750 på Drottningholm. Redan 1762 blef han öfverste för ett efter honom uppkalladt regemente och utnämndes 1768 till generalmajor. I slutet af okt. 1770 anträdde kronprinsen och prins F. A., under namn af grefvarna af Gottland och af Öland, en utrikes resa, som dock afbröts genom konungens död, 1771. I aug. 1772 skickades F. A. till Östergötland och närgränsande landskap för att förnä dem att antaga den nya författningen. För öfrigt spelade prinsen icke någon roll vare sig i politiken eller på slagfältet, ehuru han slutligen blef general och fältmarskalk. Han följde konungen i ånska kriget 1788, egentligen för att han icke hemma skulle utsättas för oppositionens bearbetningar, men förde likväl icke något särskildt befäl. I förmyndarregeringen var han två gånger ordförande under hertigen-regentens frånvaro. Efter 1782 tillbragte han eljest för det mesta sitt lif på

Tullgarn, som ständerna inköpt och lämnat honom till underhåll. På de sista åren var hans hälsa mycket försvagad, och under en resa, som han för dennas återvinande företog, afled han i Montpellier 12 dec. 1803. Fredrik Adolf ansågs för den vackraste af de tre bröderna och var godmodig till lynnet, men häftig och till karaktären svag, lättsinnig och njutningslysten. Han stod under sin mors inflytande och kom liksom hon i mindre godt förhållande till Gustaf III, i synnerhet sedan denne måst ställa honom under ett slags förmynderskap. Han var en varm vän af de sköna konsterna och idkade dem äfven såsom dilettant, förmåligast musiken. Jfr Odhner, "Sveriges polit. hist. under kon. Gustaf III:s regering" (L. W.-m.)

Fredrik (ty. *Friedrich*), storhertigar af Baden. 1. Fredrik Vilhelm Ludvig, andre son till storhertig Karl Leopold och Sofia Vilhelmina af Sverige, Gustaf IV Adolfs dotter, f. 9 sept. 1826 i Karlsruhe, d. 28 sept. 1907 på slottet Mainau. Han öfvertog vid faderns död, 24 apr. 1852, regentskapet, medan hans äldre broder, den sinnessjuka Ludvig, blef storhertig endast till namnet. F. antog 5 sept. 1856 titeln storhertig, så att Baden till Ludvigs död 22 jan. 1858 hade två storhertigar på en gång. Om hans inre styrelse i Baden se närmare Ba-

den, sp. 630—632. I en svår ställning som protestantisk härskare öfver ett katolskt land sökte han taktfullt och ihärdigt, fast med växlande framgång, bekämpa ultramontanismens öfvergrepp och häfda statens myndighet mot den katolska hierarkiens härsklystnad. I materiellt hänseende genomgick Baden under hans regering en rik utveckling. Tidigt gjorde sig F. bemärkt som en af den tyska enhetstankens och den preussiska hegemoniens mest öfvertygade anhängare i Syd-Tyskland, och hans giftermål (20 sept. 1856) med prinsessan Lovisa af Preussen (f. 3 dec. 1838), dotter till prins Vilhelm, sedermera kejsar Vilhelm I, stärkte ytterligare dessa hans sympatier. Motvilligt nödgades han dock låta Baden deltaga i 1866 års krig på Österrikes sida, men hans åtgärd att 1868 anförtro den badensiska arméns omorganisation åt den preussiske generalen Beyer var en öppen bekännelse om tanken på Tysklands enande under Preussens militära ledning. Äfven under fransk-tyska kriget 1870—71 lade F. sitt nationella sinne i dagen och tog en liflig andel i det tyska kejsardömet uppträdande. Det var han, som i Versailles 18 jan. 1871 utbragte det första lefvet för den tyske kejsaren. Genom sin familjeförbindelse med kejsarhuset, sin förmedlande ställning mellan nord- och sydtyska idéer och sitt stora personliga anseende som en af "riksgrundläggarna" utförde storhertig F. ett ej obetydligt inflytande på det nygrundade rikets politik. Det badensiska folket gaf genom upprejade hyllningar (vid storhertigens 25- och 50-årsjubileum 1877 och 1902 samt på hans 80-årsdag och guldbrylllopsfest och ej minst vid hans

död) vittnesbörd om den popularitet han åtnjöt i hemlandet. F. var general i svenska armén sedan 1889. F. efterträdtes i regeringen af äldste sonen Fredrik Vilhelm (se F. 2); hans öfriga barn voro Ludvig Vilhelm (f. 12 juni 1865, d. 23 febr. 1888) och Viktoria, sedan 20 sept. 1881 förmäld med svenske kronprinsen Gustaf, sedan 8 dec. 1907 konung Gustaf V af Sverige. Jfr G. Meyer, "Die reichsgründung und das grossherzogtum Baden" (1896), A. Dove, "Grossherzog F. von Baden als landesherr und deutscher fürst" (1902), O. Lorenz, "F., grossherzog von Baden" (s. å.), och R. Goldschmidt, "Grossherzog F. von Baden" (1906). V. 8—g.

2. F. II, den föregående son, f. 9 juli 1857 i Karlsruhe, inträdde 1875 i armén som löjtnant, utnämndes 1889 till öfverste och 1891 till generalmajor och chef för 4:e gardesinfanteribrigaden med förläggning i Berlin samt återvändde 1893 till Baden som generallöjtnant och chef för 29:e divisionen. F. blef 1897 general och chef för 8:e armékåren (Koblenz), men frittogs i nov. 1902 från kårchefskapet och residerade sedan i Karlsruhe, där han biträdde sin äldrige fader i regeringsärendena under dennes sista år. F. blef 1905 generalöfverste, efterträdde 28 sept. 1907 sin fader som storhertig af Baden och utnämndes i okt. s. å. till generalinspektör för 5:e arméinspektionen. Han förmäldes 20 sept. 1885 med Hilda af Nassau, f. 5 nov. 1864, dotter till hertig Adolf af Nassau, sedermera storhertig af Luxemburg. Detta äktenskap är barnlöst, och F:s kusin, prins Max, f. 10 juli 1867, är Badens tronföljare. V. 8—g.

Fredrik (ty. *Friedrich*) och F. Vilhelm, kurfurstar af Brandenburg samt konungar i och af Preussen.

1. F. I, kurfurste af Brandenburg, grundläggaren af huset Hohenzollerns politiska betydelse, som till Fredrik V af Hohenzollern, borggreve af Nürnberg, f. omkr. 1371, d. 21 sept. 1440 å slottet Kadolzburg i Franken. Såsom borggreve af Nürnberg (sedan 1398) invecklades han i det krig, som beröfvade Wenzel kejsarkronan; detta bragte hans finanser i sådan oordning, att han 1409 såg sig tvungen att gå i österrikisk tjänst. Han genomdref Sigismunds val till kejsare (1411), och denne belönade hans nit genom att 8 juli s. å. låta honom med fulla furstliga rättigheter — med undantag af kurfurstvärdigheten — öfvertaga styrelsen i Mark Brandenburg, närmast under formen af en fingerad förpantning från Sigismunds sida. Sedan F. med energi och framgång tyglat det oroliga ridderskapet i Brandenburg och häfdat sin regentauktoritet, blef han 18 april 1417, under kyrkomötet i Konstanz, högtidligen belånad med Brandenburg och kurfurstvärdigheten. 1418 utnämndes han till riksståthållare, under det kejsaren för en tid lämnade Tyskland. Men snart misstänkte Sigismund grundlöst F. för försumlighet under husitkriget, hans ovilja stegrades genom afundsmäns inverkan till den grad, att han 1427 tänkte på att framtaga F. Brandenburg. Trots brytningen med Sigismund förblef F., som sedan början af 1426 personligen lämnat det oroliga brandenburgska landet (där han invecklades i strid äfven med den nordiske konungen Erik af Pommern) och nu egnade sig åt sina frankiska besittningar (vunna genom hans äldre broder Johans död 1420) samt åt riksaffärerna, det förnämsta stödet för kejsarens

auktoritet och inlade särskild förtjänst om husit-
krigens billagande. Vid Sigismunds död (1437)
sökte F., ehuru förgäves, vinna kejsarkronan för
en af sina söner. Han lämnade vid sitt frånfälle
Brandenburg åt sin andre son, Fredrik; hans öfriga
söner erhöilo släkten Hohenzollerns franska be-
sittningar. F. var förmäld med Elisabet af Bavern
(d. 1443). Bronsstaty (af Calandrelli, 1902) i
Friesack, Havelland, och marmorstaty (af Manzel)
i Siegesallee i Berlin.— Litt.: Riedel, "Zehn Jahre
aus der geschichte der ahnherren des preussischen
königshauses" (1851), Droysen, "Geschichte der
preussischen politik" (1855), och Prutz, "Preussische
geschichte" (1900). C. H. H.

2. F. II, den föregående son, kurfurste af
Brandenburg, f. 19 nov. 1413, d. 10 febr. 1471 i
Plassenburg, besteg tronen 1440, emedan äldste bro-
dern, Johan Alkemisten, afsagt sig densamma. F.
bröt städernas själfständighet, särskildt dubbel-
staden Berlin-Köllns (1442) och byggde där det första
kurfurstliga slottet. Han förvärfvade bl. a. Kottbus
och Neumark, men misslyckades i sitt försök att
bemäktiga sig de Pommern-Stettinska länderna efter
hertigligen ättens utslocknande (1464). 1470 nedlade
F. regeringen till förmån för sin broder Albrekt
Achilles och drog sig tillbaka till Franken.

3. F. Vilhelm, "den store kurfursten", kur-
furste af Brandenburg, f. 16 febr. 1620 i Berlin, d.
9 maj 1688 i Potsdam, son af kurfursten Georg Vil-
helm och Elisabet Charlotta af Pfalz. Under

trettioåriga kriget vi-
stades F. V. bl. a. en kortare tid i Pommern
hos sin faster, den sven-
ska drottningen Maria
Eleonora, och var åsyna
vitne till Gustaf II
Adolfs likfärd i Wol-
gast; under denna tid
voro planer å bane om
hans förmlning med
kusinen, drottning Kris-
tina af Sverige, sär-
skildt för att så vinna
en utjämning mellan
brandenburgarnas arfs-

anspråk på Pommern och svenskarnas faktiska vålde
öfver detta land. Närmast gjorde Brandenburgs defi-
nitiva anslutning till det kjerseliga partiet (1636)
under inverkan af Georg Vilhelms förtrogne, greve
Adam von Schwarzenberg, slut på dessa planer,
hvilka dock efter F. Vs regeringstillträde skulle
åter af honom själf upptagas, ehuru åfven då för-
gäfvos. Från 1634 vistades den unge F. V. fyra års
tid i Nederländerna, där han knöt nära förbindelse
med huset Oranien samt i allmänhet rönt starka
och varaktiga intryck af holländarnas uppdrifna
materiella och andliga odling. 1 dec. 1640 efter-
trädde F. V. sin fader, och därmed inleddes en
ny tid för det brandenburgska våldet.

F. V. började sin regering med att draga sitt land
ut ur de krigshemsökelse, som följt af faderns bryt-
ning med svenskarna. 14 juli 1641 slöt han med
Sverige ett tvåårigt stillstånd, hvilket sedan fak-
tiskt gällde fram till den allmänna freden. Men han
underhöll tillika förbindelser med motsidan, skapade
under neutralitetens skydd en liten duglig armé och

var under den westfaliska fredskongressen nära att
öppet bryta med Sverige för att vinna sitt ifrigt
eftertraktade mål, Pommern och särskildt våldet
öfver Odermyningarna. Det var vid denna tid
(1646), som han genom gifte med prins Fredrik
Henriks dotter Lovisa Henrietta sökte vinna stöd i
Nederländerna och draga fördel af den där efter
Brömsebrofreden uppväxande misstron mot Sveriges
nordiska öfvermakt. Dessa förhoppningar sveko, och
F. V. måste då i ett preliminärt aital med Sverige
foga sig efter dess anspråk i Pommern (28 jan.
1647); han förstod emellertid att sälja sin eftergift
så dyrt, att Brandenburg vid den slutliga freden
gjorde högst betydande territoriella vinster, n^o-
ligen utom det mesta af Hinterpommern med
Kammin, biskopsödena Halberstadt, Minden och
Magdeburg. Då han dessutom under fredskongressen
kraftigt förfäktat alla tyska protestanters intressen
i motsats till Kur-Sachsens envist antikalvinistiska
hållning, höjde detta betydligt hans anseende, och
från denna tid kunde Brandenburg göra anspråk på
ledarställning bland Tysklands evangeliska stater.

Fästn Brandenburg tämligen lyckligt kommit ut
ur krigets svårigheter, var dess ställning framgent
prekär. Dess västliga besittningar (Kleve-Mark och
Minden) gjorde det känsligt för Frankrikes politiska
planer vid Rhen, dess östliga (Ostproussen) samma-
lunda för konflikterna mellan Sverige och Polen, hvar-
jämte det delade Pommern alltid var en ömtålig
punkt gentemot Sverige. Tillika placerad mellan
afundsjuka tyska grannar, som fruktade för hans äre-
lystna och skrupelfria politik, var det för F. V. mycket
vanskligt att nå det mål, han ställt för sig, nämligen
sina länders närmare sammanslutning, inre stärkande
och tillväxt utåt. Hans ställning försvårades genom
den materiella ruin, som kriget medfört, och genom
de af ålder själffrågida landständernas olust att efter
freden bära några drygare bördor eller öfver hufvud
böja sig för sin härskares vilja. Med hjälp af sin
förtrogne rådgifvare greve Georg Fredrik af Wal-
deck förstod emellertid F. V. att betvinga det inre
motståndet, reformera förvaltningen och höja sty-
relsens auktoritet samt särskildt hålla sin armé vid
makt åfven under fredstiden. Den kom honom väl till
pass under det svensk-polska kriget, som utbröt 1655.
Till en början nödgades F. V. genom Königsbergs-
fördraget 17 jan. 1656 ställa sig till Karl X Gustafs
disposition och mottaga Ostproussen som svenskt län,
hvarefter han medverkade i slaget vid Warschau.
Han begagnade sig emellertid härefter skickligt af
de svårigheter, som inom Polen uppväxte mot Karl
X Gustaf, så att denne genom fördraget i Labiau
(20 nov. 1656) tillförsäkrade honom suveränitet öfver
Ostproussen. När så den svenske konungen af-
marscherat mot Danmark, sålde F. V. sin öfvergång
till hans fiender mot polske konungens erkännande af
samma suveränitet (fördragen i Wehlau och Brom-
berg 19 sept. och 6 nov. 1657). Det krig, som för
denna öfvergång efter Roskildefreden hotade honom
från Sverige, afvändes genom Karl X Gustafs nya
anfall på Danmark, hvarför och F. V. skyndade att
jämte Nederländerna kraftigt taga danskarnas parti;
han förfred svenskarna ur Holstein och Slesvig samt
eröfrade största delen af svenska Pommern, men
måste i freden i Oliva (1660) återlämna dessa eröf-
ringar, hvaremot han då fick Ostproussens suveräni-
tet allmänt erkänd. De närmaste åren upptogs af

inre omsorger. Landtständerna i Ostpreussen, som nu befärade maktinskränkning i följd af kurfurstens vunna friare myndighet, protesterade mot skilsmässan från Polen, men bragtes med hot om våld till underkastelse. Äfven på andra ställen inom hans stater gjorde de privilegierade klasserna motstånd mot den centraliserade styrelse, som F. V. sökte genomföra, och oftast genomdref han sin vilja med stöd af vapenmakt. Under tiden fortfor nydaningsarbetet. Utländska handverkare inkallades, fabriker anlades, ödelagda landsträckor koloniserades, kanaler (så Fredrik-Vilhelmskanalen mellan Oder och Spree-Elbe, 1662—66), vägar och broar byggdes, och en ordentlig postgång inrättades. I synnerhet omhulldades handeln af F. V., och han gjorde äfven, särskildt med tanke på faran från Sverige, början till bildandet af en örlogsflootta, hvilken dock efter hans död fick förfalla. Af särskildt vikt blef, att han öppnade sina stater för religiöst förföljda från andra länder, så i synnerhet efter Nantesiska ediktets upphäfvande (1685) för flyktiga franska hugenotter: omkr. 20,000 "refugiés" vunnos till stor förmån för Brandenburgs industri. Äfven den andliga odlingen befordrades, gymnasier och universiteten understöddes, och framstående lärda (bl. a. Samuel von Pufendorf från Sverige) och konstnärer inkallades i landet. Så framgångsrikt stärkte och utvecklade F. V. sina stater, att han med fog hedras som det moderna Preussens grundläggare. Mindre lycklig än den inre styrelsen var F:s senare utrikespolitik. Hans första försök att bispringa Nederländerna mot Ludvig XIV:s angrepp (1672) ändade med, att han tvangs till separatfred i Vossem (1673). När han kort därpå förnyade kriget mot Frankrike, angreps han i ryggen af dettas allierade Sverige. Segern vid Fehrbellin (se d. o.) 1675 öfver svenskarna gaf honom med ens stort rykte, och han lyckades därpå (1676—78) för andra gången eröfra Vorpommern, ehuru under hårdnackadt motstånd från de fåtalige försvararna, samt nödgade (jan. 1679) genom sin raska anmarsch öfver de frusna hafven de i Ostpreussen infallne svenskarna till förvirrad reträtt. Till sin harm tvangs han emellertid, öfvergifven från sina allierades sida, af Ludvig XIV genom freden i St Germain (1679) att afstå från sina eröfringar. Denna bittra erfarenhet föranledde honom att framgent söka bättre lycka genom förbund med Frankrike (25 okt. s. å.); hans förhoppning att härigenom lättare vinna Pommern sveks, men däremot underlättade han mot sin vilja Ludvig XIV:s reunjoner. De sålunda alltjämt svikna förhoppningarna och risken för en ny katolsk reaktion (Ludvig XIV:s förbund med Jakob II af England samt Nantesiska ediktets upphäfvande) förmådde F. V. att 1685 åter sluta sig till sina forna allierade, främst Nederländerna; han tog därpå liflig del i bildandet af 1686 års förbund i Augsburg och sysselsatte sig med rustningar för kriget mot Frankrike, när döden drabbade honom. — Sedan F. V:s första äktenskap med Lovisa Henrietta af Oranien 1667 upplösts af döden, förmådde han sig 1668 med Dorotea af Holstein-Glücksburg, som öfverleefde honom. Af sönerna af det senare gifvet inrymde han genom sitt testamente en half själständigt furstlig ställning, den blifvande kurfurstens öfverhöghet dock oförkränt. — I bild förövigades F. V. genom Schlüters berömda ryttarstaty (1703) på kurfurstesteborn vid slottet i Berlin, hvarjämte "die Ruhmeshalle" i Berlins tyghus har i

senare tid utförda målningar öfver hans krigiska bedrifter. Hans lifsänging förhårligades af den officielle historiografen S. von Pufendorf i "De rebus gestis Frederici Wilhelmi Magni electoris Brandenburgici commentariario libri". På grundvalen af detta verk har 1800-talets prussiska historieskrifning under intryck af den moderna politiska utvecklingen framhållit F. V. ej blott som grundläggaren af de senare Preussen, utan också som den nationella rikstankens förfäktare under Ludvig XIV:s tidevarf (så särskildt J. G. Droysen i "Geschichte der preussischen politik"). Mera ingående studier, särskildt i samband med den stora publikationen "Urkunden und aktenstücke zur geschichte des kurfürstlichen Friedrich Wilhelm von Brandenburg" (hittills 18 bd, 1864 ff.), ha korrigerat denna åskådning och under betoning af F. V:s storartade förtjänster om Brandenburgs inre utveckling framhållit svagheter och opålitligheten i hans yttre politik. Jfr särskildt B. Erdmannsdörffer, "Deutsche geschichte vom westfälischen frieden bis zum regierungsantritt Friedrichs des grossen" (1890—93), H. Prutz, "Preussische geschichte" (1900—02), A. Waddington, "Frédéric Guillaume de Brandebourg" (1905). C. H. H.

4. F. I, den föregående och Lovisa Henriettas son, konung i Preussen, såsom kurfurste af Brandenburg F. III, f. 11 juli 1657 i Königsberg, d. 25 febr. 1713. Redan under de senare åren af faderns lifstid deltog F. i styrelsen och fullföljde, sedan han 9 maj 1688 efterträdit honom i kurstolen, hans utrikes politik samt deltog i kriget mot Frankrike (1688—97), men lyckades ej i freden i Rijswijk (1697) utvidga sitt område. Äfven hans inre politik visade särskildt till en början ett fullföljande af faderns grundsatser. Sålunda häftrade F. centralregeringens auktoritet genom att underkänna den store kurfurstens testamentariska dispositioner af landområden till de yngre sönerna och i stället tillfredsställa dessa med apanagesummor (1692). Under Danckelmanns (se d. o.) ledning vidtog en rad af kloka styrelseåtgärder. Efter dennes död saknade F. någon motsvarande betydande rådgivare; hans praktlystnad och utgifter för kriget mot Frankrike bragte nu snart oreda i statens affärer. — Mest känd är F. genom förvärfvandet af Preussens konungakrona. Tanken härpå var en naturlig följd af det brandenburgska våldets uppsving, af tidens starka intresse för ceremoniäsen och af den upphöjelse, som andra tyska kurfurstar samtidigt vunnit eller motsägo. Konungaplanen blef den ledande tanken för F., och i följd häraf blef den brandenburgska politiken ännu mera ängsligt försiktig än någonsin. Efter långa underhandlingar lyckades F. förnä kejsar Leopold till den s. k. krontraktaten (Wien 16 nov. 1700), hvori kejsaren mot löfte om understöd i det motsedda spanska tronföljds-kriget samt vid framtida tyska kejsarval utfäste sig att, när F. tog titeln af konung i det suveräna Ost-

preussen, genast formligen erkänna denna titel. 18 jan. 1701 satte F. själf i Königsberg kronan på sitt huvud. Under Stora nordiska kriget intog F. en mycket odeciderad hållning, sliten mellan sin ätts gamla traktan efter svenska Pommern och sina farhågor för Karl XII:s militära öfvermakt, mot hvilken han kände sig vanmäktig, då hans trupper mestadels voro sysselsatta mot Frankrike. Ehuru ganska djupt invecklad i hemliga underhandlingar med August den starke, vågade han ej öppet närma sig denne förrän efter Karl XII:s stora motgångar i Ryssland, men afled, innan det kom till något afgörande steg. Genom arf, köp eller underhandlingar lyckades F. utvidga sitt land med flera områden, såsom Quedlinburg, Geldern, Mörs, Lingen m. m. För den andliga odlingen var F. mycket verksam (Leibniz stiftade vetenskapsakademien i Berlin) och omhuladade, praktlysten som han var, de sköna konsterna, hvilas utförelse alltid voro gärna sedda vid hans hof. Han var förmåld tre gånger: 1) med Elisabeth Henrietta af Hessen-Kassel (1679—83), moder till Lovisa Dorotea, konung Fredrik I:s af Sverige första gemål, 2) med Sofia Charlotta af Hannover (1684—1705), moder till F:s efterträdare Fredrik Vilhelm, och 3) med Sofia Lovisa af Mecklenburg (1708). F:s staty (af G. Eberlein) finnes i Siegesallee i Berlin. Litt.: Droysens, Erdmannsdörffers och Prutz' ofvan under 3. citerade arbeten, C. v. Noorden, "Europäische geschichte im 18. jahrh." (1870—82), A. Waddington, "L'acquisition de la couronne royale de Prusse par les Hohenzollern" (1888). C. H. H.

5. F. Vilhelm I, den föregående och Sofia Charlottas af Hannover son, konung i Preussen, f. 15 aug. 1688, d. 31 maj 1740. F. V. representerar för Preussen en inre organisationsperiod, motsvarande

Karl XI:s i Sverige. Fostrad i strängt allvarliga grundsatser af sin ungdomsledare greve Finckenstein, var han i mycket motsatsen till sin praktlystne fader: varmt religiös, ytterst sparsam, inriktad blott på det praktiskt nyttiga, framför allt ordningsam. Den krigiska tiden gjorde honom väl förtrögen med krigsväsendet. Sina krigiska lärospän aflade

han 1709 i Nederländerna under Marlborough och knöt tidigt nära förbindelse med den sedan så inflytelserike Leopold af Anhalt-Dessau. Det blef hans ögonmärke att stärka Preussens militäriskt och finansiellt. Vid sin tronbestigning inrättade han en ytterst enkel hofstat i st. f. faderns praktfulla och lät sälja dennes samlade lyxartiklar. Han beslöt att blifva sin egen finansminister och krigsminister, och under hela hans regering voro armén (som växte från 38,000 man år 1713 till 83,000 år 1740 samt då utgjorde den 3:e af Europas stora härar) och finansväsendet (tack vare sträng hushållning, centraliserad förvaltning och skarp kontroll lämnade han efter sig en skatt af omkr. 9 mill. thaler) ständiga föremål för hans omtanke. Hans förkärlek för armén såsom statens yppersta stöd tog sig

ett bisarrt uttryck i hans vurm för långa soldater ("jättegardet"), men framträdde gagnariskt i omsorgen för truppernas beväpning, öfning och disciplin; för öfrigt framhöll F. V. armén i det allmänna medvetandet genom att själf som regel bära uniform i stället för den gängse hofdräkten. Inom den civila förvaltningen lade han grunden till den preussiska byråkratien, fixerade i detalj ämbetsmännens uppgifter, öfvervakade skarpt deras laglydnad samt gaf styrelsen i det 1723 upprättade "General-, oberste-, finanz-, kriegs- und domänen-direktorium", en centralpunkt under konungens eget omedelbara öfverinseende. Af näringarna låg jordbruket honom särskildt om hjärtat; så gynnades det hemsoökta Ostpreussen därigenom, att tusentals protestantiska salzburgare, som förtryckts i hemlandet, fingo slå sig ned där. Genom denna ordnande verksamhet förberedde F. V. sitt rikets glänsande framtid och satte sin frejdade son Fredrik II i stånd att lyfta Preussen till en stormakt i Europa. Däremot begrep han sig ej på tidens ränkfulla diplomati, hvilken han, med sitt utpräglade sinne för småsaker, ej förmådde öfverblicka. Sedan han under sina första regeringsår (fr. 1715) deltagit i det allmänna angreppet på Sverige och genom freden i Stockholm 1720 vunnit Stettin och södra Vorpommern, undvek han ångsligt krigiska brytningar och visade gärna de utländska sändebuden från sig af fruktan att bli öfverlistad af dem. — I sitt privatliv var han mönstret för en borgerligt enkel familjefader, men tillika barskt tyrannisk. Hans stränga äktenskapliga trohet stod i skarpaste kontrast till mätressväldet vid de flesta samtida hof. Enkelt rättframt umgicks han med sina undersåtar utan hänsyn till stånd och ställning, men snabbt uppbrysande, kunde han af obetydlig anledning egenhändigt med sin fruktade käpp pryglja upp dem, som väckte hans misshag, äfven kvinnor. Så var han ytterligt fruktad, men knappt af någon älskad, ej ens af sina närmaste anhöriga (om hans brytning med tronföljaren se Fredrik II). För estetiska njutningar hade han intet sinne, och vetenskapens värde förstod han ej. Däremot älskade han jämte exercis jakt samt förströelserna uti "tobaks-kollegiet", hvilket bestod af en skara förtrögne, som under konungens presidium samlades i ett enkelt rum och där, vid ölkanan och tobakspipan, samtalade om allt, om statsangelägenheter och om skandaler. — F. V. var förmåld med Sofia Dorotea af Hannover, med hvilken han hade 14 barn, bland hvilka, utom kronprins Fredrik, må nämnas sönerna August Vilhelm (1722—58), Henrik (1726—1802) och Ferdinand (1730—1813) samt döttrarna Vilhelmina (1709—58), g. m. en markgreve af Baireuth, och Lovisa Ulrika (1720—82), g. m. konung Adolf Fredrik af Sverige. Hans staty (af R. Siemering) finnes i Siegesallee i Berlin. — Litt.: de ofvan under 3 cit. arbetena af Droysen, Erdmannsdörffer och Prutz, S. Isaacsohn. "Geschichte des preussischen beamtentums" (1874—84), och G. Schmoller, "Die innere verwaltung des preussischen staates unter Friedrich Wilhelm I" (i "Preussische jahrbücher", 26). C. H. H.

6. F. II, den föregående och Sofia Doroteas af Hannover son, konung af Preussen, f. 24 jan. 1712 i Berlin. Vid F:s uppfostran afsåg fadern icke att utveckla sonens rika anlag, utan att forma honom efter sin egen, h. o. h. praktiskt anlagda natur. I

prinsens böjelse för finare bildning och förkärlek för fransk litteratur såg han endast kvinnlig svaghet; den brutalitet, med hvilken han, t. o. m. genom kroppslig aga, försökte ingripa i gången af F:s utveckling, dref denne 1730 till ett flyktsförsök, hvar-

efter konungen lät en krigsrätt döma honom såsom desertör till döden och tycktes besluten att låta domen gå i verkställighet. F. straffades med två års fängelse i Küstrin, hvarunder han, såsom råd i därvarande regering, lade grunden till sin kännedom om rikets inre förvaltning. Sedan han mot sin vilja blifvit för-
mäld med Elisabeth Kristina af Braunschweig,

vistades han 1732—40 såsom regementschef i Ruppin eller på slottet Rheinsberg. Han tycktes helt och hållet egna sig åt konst och vetenskap (han brefväxlade med Europas yppersta snillen, bl. a. Voltaire), men följde med spanande uppmärksamhet världshändelserna och förtärdes af kvalfull otålighet öfver faderns misslyckade politik och de främmande makternas ringaktning för Preussen. Han uppsteg på tronen 31 maj 1740 i full afsikt att genast öfvergå till en energisk handlingspolitik. Tillfälle därtill erbjöd sig, när huset Habsburg med kejsar Karl VI utslucknade på manslinjen (20 okt. 1740). Åberopande sig på gamla förlegade anspråk på vissa delar af Schlesien, ryckte F. 16 dec. 1740 in i detta land och satte sig raskt i besittning därpå. Det 1741 utbrytande österrikiska tronföljdskriget (se d. o.) tvang Maria Teresia att, sedan hon fåfängt sökt återeröfra Schlesien, afstå större delen därpå till Preussen genom freden i Breslau (12 juni 1742). De österrikiska vapnens oväntade framgångar mot Frankrike och Bavern under den närmast följande tiden oroade F., och för att trygga Schlesiens besittning bröt han i aug. 1744 ånyo freden och inföll i Böhmen. F:s nya segrar öfver Österrikes och Sachsens härar förmådde Maria Teresia att genom en fred i Dresden (25 dec. 1745) bekräfta Schlesiens afträdelse mot det af F. erkände hennes gemål, den nyvalde kejsaren Frans I, såsom tysk-romersk kejsare. Den glänsande eröfringen af det rika Schlesien gjorde med ens Preussen till en europeisk stormakt och ådagalade F:s utomordentliga begåfning såsom statsman och krigare, men också den trolöshet och egoism, som gjort honom till en af de mest typiske representanterna för det 18:e årh:s kabinetspolitik. De följande tio fredsåren voro rika på fruktbringande åtgärder för landets andliga och materiella förkoinran (t. ex. kansleren Coccejus ryktbara reform af lagskippningsväsendet). Under dessa år inföll också hufvudsakligen konungens omfattande litterära verksamhet, både på vers och prosa. Alla hans arbeten, t. o. m. hans historiska skrifter, äro författade på franska och sakna, delvis, icke ett originellt värde. Voltaires vistelse (1750—53) vid preussiska hofvet utöfvade stort inflytande på F:s formella bildning. Efter freden i Dresden bemödade sig F. att afhålla

sig från inblandning i de europeiska förvecklingarna. Då han fruktade, att en närmare förbindelse med någon af stormakterna skulle draga honom in i nya äfventyrligheter, sökte han stärka sin ställning genom allianser med staterna af andra rangen (defensivallians med Sverige ^{18/28} maj 1747). När Ryssland efter freden i Aachen 1748 uppträdde allt mera hotfullt mot Sverige, sökte F. i nära samverkan med Frankrike hindra utbrottet af ett krig, som läte kunde utveckla sig till allmänt, och rådde ifrigt sin syster Lovisa Ulrika att afstå från planer på en förfätningsändring för att betaga Ryssland hvarje förändring till anfall. Den farliga krisen i norra Europa gick lyckligt öfver, och efter tronskiftet i Sverige 1751 kunde all fara anses förbi. Preussen och Frankrike, till hvilka Sverige slöt sig, bildade en motvikt mot Ryssland, Österrike och England, och detta politiska system blef för några år bestående för de europeiska förhållandena. Några år därefter hotade en ny fara genom utbrottet af sjökriget mellan England och Frankrike 1755. För att förhindra krigslågans spridning till Tyskland närmade sig F. till England och ingick med denna makt (i Westminster 21 jan. 1756) en öfverenskom- melse att med gemensamma krafter upprätthålla Tysklands neutralitet. Detta förslag hade blott den verkan att föra tillsammans de gamla arfviderna Frankrike och Österrike, utan att minska vänskapen mellan denna senare makt och Ryssland. Maria Teresia, som endast längtade att hämnas på F. för Schlesiens förlust, såg äntligen tillfället kommet, och en fruktsamvärd anfallslika sammanslöt sig mot Preussen. F. beslöt att förekomma sina fiender och inbröt i aug. 1756 djärft i Sachsen, som inom kort var fullständigt i hans händer. Hans hopp att genom ett raskt angrepp framtvunga ett förnyande af freden gick emellertid alldeles om intet. Under 1757 förklarade Ryssland, Frankrike och Sverige honom krig, och F. hade att så godt som ensam kämpa mot en oerhörd öfvermakt. Den långvariga förtviflade kamp för Preussens bestånd, som därmed började, är ständigt minnesvärd genom de glänsande segrar, som F. vann än öfver österrikarna (Prag, Leuthen, Liegnitz), än öfver fransmännen (Rossbach) eller ryssarna (Zorndorf, Torgau) och som förskaffat honom ett af de största namnen i krigshistorien, den själsstyrka, hvarmed han uppbar motgångarna (Kolin, Kunersdorf), och den oerhörda seghet, med hvilken han höll ut i de mest förtviflade lägen. Att han icke dukade under i den ojmäna kampen, därför hade han att tacka i främsta rummet sin egen kraft och det preussiska folkets trohet och pliktänsla, därnäst det rika ekonomiska stöd, som Englands genialiske statsman William Pitt d. ä. från 1758 beredde honom, och slutligen ej minst odugligheten hos hans motståndare eller bristen på samverkan dem emellan. Icke desto mindre syntes ställningen mer och mer hopplös, till dess att Elisabeth af Ryssland död i jan. 1762 med ens förändrade hela läget. Det sällsynt växlingsrika kriget (se Sjuåriga kriget) slutade genom freden i Hubertsburg (15 febr. 1763) utan någon territoriell förändring. Preussen behöll Schlesien och utgick således med bevarad stormaktsställning ur den fruktansvärda krisen. — En svår uppgift förestod F. efter kriget. Preussiska statens välstånd tycktes i grund fördärfvad: knappt en enda ort hade för-

skonats från krigets härjningar, folkmängden hade minskats med en niondedel. F. afhjälpte den mest trängande nöden genom utdelningar af spannmål ur kronans magasin, genom omfattande skatteindringar m. m. Nödmynnet, hvaraf landet öfversvämmats under kriget, afystes helt enkelt, och de obligationer, hvarmed ämbetsmännen aflönats, inlöstes blott till en ringa del — en hänsynslös bankrutt, som befriade F. i ett slag från en öfvermäktig skuldbörda. Genom tullskydd och premier i en ytterligt gående merkantilistisk anda sökte han beförtra fabriksanläggningar. Genom omorganisation af tull- och accisuppbörden ökades kronans inkomster. Den stående hären beständes till en fredsstyrka af 151,000 man och exerceades flitigt, och hela statsförvaltningen förvandlades till en maskin, som arbetade med utomordentlig precision, men hvars enda lifgivande kraft var F. själf. Redan 1770 kunde F. anse uppgiften att återställa statens inre ordning och motstånd såsom väsentligen löst. — Efter kriget blef en nära förbindelse med Ryssland grundvalen för F:s utrikespolitik. Rysslands inblandning i Polen oroadе emellertid F., och dess framgångar mot Turkiet hotade betänkligt Österrikes intressen. Detta föranledde från 1769 ett närmande mellan Preussen och Österrike, hvilket tvang Katarina II att betydligt inskränka sina planer på Polen samt unna hofven i Berlin och Wien en andel af den polska landmassan, hvilken hon helst velat lägga odelad under sitt välde. Vid Polens första delning (1772) fick F. på sin lott Westpreussen (utom Danzig och Thorn). Den s. å. inträffande revolutionen i Sverige väckte i början F:s bekymmer, emedan han fruktade en protest från Rysslands sida mot utvidgandet af den kungliga myndigheten och genom en artikel i sitt alliansfördrag med Ryssland förpliktat sig att upprätthålla 1720 års författning. 1778 drog F. ännu en gång i fält mot Österrike och lyckades hindra Josef II:s försök att förvärva Bajern. Förtroligheten mellan Österrike och Ryssland sedan 1781 föranlät honom att under de sista åren af sitt lif söka inom riket ett nytt stöd mot Josef II:s imperialistiska politik: af denna grund uppkom Tyska fursteförbundet (1785). — F:s lefnadsafton var dyster och ensam. Hans hängifna ungdomsvänner hade tidigt gått bort. Känslan af öfvergifvenhet och ensamhet samt följderna af de öfvermänskliga själs- och kroppsanssträngningarna under sjuariga kriget framkallade hos den gamle konungen ett svärmod, som stegrades ända till världs- och människoförakt och står i en tragisk motsats till den hyllning, som kom honom till del i hans eget land, och till den popularitet han åtnjöt långt utom den preussiska statens gränser. Han dog barnlös 17 aug. 1786 i slottet Sanssouci vid Potsdam. — Det egendomliga i hans begåfning ligger i föreningen af fältherresnille och intresse för den militära detaljen, af sinne för den inre förvaltningens alla grenar och mästernskap i diplomatien och den högre politiken samt af praktisk mångsidighet och en ovanlig litterär fruktsamhet. Skuggsidor i hans bild kunna lätt påpekas. Men värd erkännande är den pliktthet, med hvilken han egnade sig åt sitt rikets väl och hvarigenom han gjorde verklighet af sin (redan i *Antimachiavel*, ou *examen du prince de Machiavel*, 1739, uttalade) sats, att "fursten är sitt folks förste tjänare". Stor visade han sig i olyckan, som hvarken nedslag hans

mod eller förvandlade honom till en äfventyrare, utan fann honom på hans post orubblig, uppbyggande alla sin själs och sitt förstånds krafter. I den allmänna historien intager han en plats såsom den förste representanten för den "upplysta despotismen". För Tysklands historia var hans styrelse af betydelse icke endast därigenom, att alla den gamla riksförfattningens obotliga fel trädde i dagen, utan måhända ännu mera genom den allmänt erkända återverkan hans personlighet utövade på nationens andliga utveckling. Åt preussiska staten lämnade han i arf dess ställning såsom en af Europas stormakter och den för det lilla landet svåra förpliktelsen att upprätthålla denna ställning. F:s litterära arbeten äro utgifna under titeln *Œuvres de Frédéric le grand* (31 bd, 1846—57), bland hvilka märkas dikter, hvaraf en del utgafs rodan under hans lifstid (*Œuvres ou poésies diverses du philosophe de Sans-Souci*), historiska verk (t. ex. *Histoire de mon temps; Réflexions sur les talens militaires et sur le caractère de Charles XII*). Af den stora publikationen *Politische korrespondenz Friedrichs des grossen* ha sedan 1879 till 1906 utkommit 30 bd. F:s brefväxling med åtskilliga medlemmar af hans familj utgafs 1903 af Berner, med *Voltaire* s. å. af Koser. F. var en stor amatör på flöjt och även kompositör (25 hans sonater för flöjt och klaver samt 4 konserter utgafs af Spitta i 4 bd, 1889). F:s namnteckning finnes återgifven i de art. Autograf bilagda "Autografer af åtskilliga ryktbara personer", I. Litt.: R. Koser, "Friedrich der grosse als kronprinz" (1886) och "König Friedrich der grosse" (2 bd, 1893—1903), hufvudarbetet för kännedomen om F:s person och regering. Af äldre arbeten förtjäna framhållas Ranke, "Zwölf bücher preussischer geschichte" (3 bd, "Sämtl. werke" XXV—XXIX), Droysen, "Geschichte der preussischen politik" (5 dlr), Carlyle, "History of Friedrich II" (6 bd, 1858—65), tyska generalstabens verk "Die kriege Friedrichs des grossen" (hittills 3 dlr i 12 bd, 1890—1904). Bland mängden af monument öfver F. må nämnas Rauchs ryttarstaty i Berlin (1851; se pl. VII till art. Bildhuggarkonst), Uphues' staty, i Siegesallee därstädes, och den af kejsar Vilhelm II till Förenata staterna skänkta statyn i Washington (1904).

R. Koser. (L. S.)

7. F. Vilhelm II, den föregående brorsen, son till prins August Vilhelm och Lovisa Amalia af Braunschweig, f. 25 sept. 1744 i Berlin, d. 16 nov. 1797. — Han fick en ganska försummad uppfostran och försöknä tilltid i djup sinnlighet samt blef hela sitt lif en lekbo för sina alskinnor, af hvilka grefvinnorna Lichtenau och Dönhoff voro de mest beryktade. Han var för öfrigt af ett mildt sinne samt en stor älskare af konst och musik. Vid sina regeringshandlingar visade han framför allt brist på ihållighet och energi. Efter sin tronbestigning (17 aug. 1786) sökte han på allt sätt mildra den hårda militära despotism, som hans farbroder ansett nödvändig, och vidtog, till allmän belåtenhet, flera andra förändringar i liberal anda; men snart undanträngdes hans frisinna rådgifvare och ersattes af skenheliga lismare (konungens personlige gunstling sacharen J. R. v. Bischoffswerder och f. d. pastorn J. C. Wöllner, hvilka genom sin förtrogenhet med Rosenkreutzarnas då på modet

varande ordensmystik imponerade på F. V.), hvarigenom styrelsens skaplynne blef ett helt annat. Genom ediktet öfver religionsväsendet (9 juli 1788) sökte man återskaffa de gamla kyrkliga dogmerna deras forna anseende, och s. å. infördes sträng censur. Det var under en orolig tid, som F. V:s regering inföll; hans utrikespolitik, förd af Hertzberg, bragte honom föga heder. Först uppstod i Nederländerna en strid mellan de sju provinserna och deras ståthållare, F. V:s svåger. Denne uppträdde därför till ståthållarens hjälp och lyckades efter en lätt strid förjaga rörelsens ledare (1788). Därefter började franska revolutionen, som i främsta rummet blef hotande för Preussen och Österrike. Dessa båda makter förenade sig därför om att återinföra den gamla ordningen i Frankrike. Redan i aug. 1791 slöto de i detta syfte ett fördrag (i Pillnitz), men Frankrike bröt först freden (20 april 1792). Kriget gick icke så, som de allierade väntat, hvadan Preussen drog sig tillbaka och slöt en separatfred i Basel (1795). Under F. V:s regering vann Preussen, genom Polens båda senare delningar (1793 och 1795), en utvidgning af omkr. 82,000 kvkm.; F. V:s opålitlighet härvid, då han först lofvade polackerna sitt understöd (1790), men sedan biträdde Rysslands våldsplåner, skadade i hög grad Preussens anseende. Det lättsinniga lefnadssätt F. V. fört bröt honom i förtid. Han var förmodat först (1765) med Elisabet Kristina af Braunschweig (d. 1840), från hvilken han lät skilja sig (1769), och sedan med Fredrika Lovisa af Hessen-Darmstadt, moder till 4 söner och 2 döttrar. Staty (af A. Brütt) öfver F. V. i Siegesallee i Berlin. J. F. N. (O. H. H.)

8. F. Vilhelm III, den föregående och Fredrika Lovisas af Hessen-Darmstadt son, f. 3 aug. 1770 i Potsdam, d. 7 juni 1840, fick en borgerligt enkel uppfostran. Han egde icke någon större begåfning, men han var pliktrogen, hederlig och, i motsats till fadern, en sedligt ren karaktär. 24 dec. 1793 ingick han äktenskap med den sköna, högt begåfvade och ädla prinsessan Lovisa af Mecklenburg-Strelitz. Då han 16 nov. 1797 bestigit tronen, blef hans första omsorg att rensa hof et från svärmen af hans faders manliga och kvinnliga gunstlingar. Olyck-

ligtvis var den högre preussiska förvaltningen full af obetydliga lyckosökare, hvadan konungens omgifning ej motsvarade tidens kraf, och själf egde han ringa omdöme, så snart det blef fråga om annat än detaljer. Följden blef, att Preussens utrikespolitik i intet afseende höjdes genom regentombytet. Däremot vidtogos goda förändringar i inrikespolitiken, bl. a. upphäffdes censuren (som dock snart återställdes, sedan tryckfrihetens missbruk förskräckt konungen), religionsediktet, monopolen och konungens omedelbara ingripande i rättsväsendet. F. V. iakttog samvetsgräns den neutralitet, som Preussen lofvat i Baselfreden. Men då under det tredje koalitionskriget (1805) Bernadotte och Marmont, utan att fästa ringa-

ste afseende vid neutraliteten, genomtågade de preussiska området, tycktes F. V. vilja bryta sin översamhet och tillåt ryssarna att tåga genom Schlesien. Han förmåddes genom sin gemål och kejsar Alexander af Ryssland att med den senare ingå ett fördrag, som förband Preussen till väpnad bemanning och, under vissa villkor, till öppet deltagande i kriget. Till följd därpå sändes ministern Haugwitz till Napoleon för att meddela denne Preussens fördrag; men slöt i stället, efter Napoleons seger vid Austerlitz (1805), ett nytt vänskapsförbund med Frankrike, hvilket F. V. var svag nog att godkänna. Emellertid uppstodo under 1806 nya tvisteanledningar: af Napoleon lofvat Preussen det från engelske konungen tagna Hannover, men kort därpå utan underrättelse åt F. V. erbjudit sig återlämna det åt England sårade i hög grad preussarnas stolthet. Hårtill kom att Napoleon förför med Tyskland (bl. a. Rhenförbundets bildande), som om det varit honom underdånigt. Krigspartiet i Berlin, till hvilket drottningen slutit sig, fick öfverhanden. 9 okt. 1806 utgick F. V:s krigsmanifest, men redan 14 s. m. blef preussisk armén krossad vid Jena och Auerstädt; följande å segrade Napoleon åter, vid Friedland, och nu måste F. V. genom freden i Tilsit (1807) afträda näral hälften af sitt område. Nederlagen hade dock en god följd. Konungen lösgjorde sig från de oduglingar som dittills fått leda honom, tog den honom personligen osympatiska Stein till ledande minister och satte män som Scharnhorst och Gneisenau i spetsen för den militära förvaltningen. Under deras, främst Steins ledning började en reorganisation af riket (lifegenskapen upphäffdes, skräfväsendet lindrades, förvaltningen rensades och omskapades). Armén ombildades efter den nya krigskonstens fordringar, och en ny anda ingöts i folket. Napoleon såg ej detta kunna blida ögon. Han tvang därför F. V. att afskeda Stein (1808), hvars aflägsnande för en tid hejade det raska framåtskridandet. Men sedan Hardenberg (i juni 1810) blifvit statskansler, började det åter med ännu större fart. Denne vågade visserligen ej genast bryta med Frankrike, utan preussiska trupper deltog i Napoleons tåg mot Ryssland (1812). Men redan under återtåget öfvergingo dessa till ryssarna, och 28 febr. 1813 slöt Preussen förbund med Ryssland mot Napoleon. Konungen kallade hela folket till vapen och lofvade det, i det bekanta uppropet "Till mitt folk" (17 mars 1813), en fri författning såsom belöning för befrielsekrigets mödor. Det framgångsrika kriget bragte Preussen på Wienkongressen ersättning för dess territoriella förluster, hvaremot F. V. hvarken kunde eller ville realisera de tyska enhetsförhoppningar, som Tysklands patrioter fäst vid rörelsen inom Preussen. Under den närmaste tiden gick F. V. helt i Alexanders af Ryssland och Metternichs ledband, den utlofvade författningen uteblef, och de reformvänligare ministrarna (Wilhelm v. Humboldt) aflägsnades. 1823 utfärdade F. V. en förordning om landtståndens införande, men de saknade hvarje sken af konstitutionella rättigheter. Det lifligaste intresset visade F. V. för kyrkliga frågor. Vid reformationsjubelfesten 1817 sökte han å det andliga området åstadkomma ett slags närmande emellan de båda protestantiska hufvudkyrkorna genom den s. k. unionen (27 sept. 1817), men framkallade därigenom endast missnöje å ena och religiöst förtryck å den andra sidan. Under konungens

sista regeringsår uppstodo häftiga kyrkliga stridigheter mellan regeringen och katolikerna rörande de s. k. blandade äktenskapen. (Jfr art. Bunsen, K. K. J. och Droste zu Vischering.) Dessa strider, som ytterst härrörde från motsatser mellan Preussen och Rom beträffande de af Preussen nyförvärfvade Rhenlänternas ställning, bildades först under Fredrik Vilhelm IV:s regering. I sitt äktenskap med Lovisa (d. 1810) hade han bl. a. sönerna konung Fredrik Vilhelm IV och kejsar Vilhelm samt döttrarna Charlotta, förmäld med kejsar Nikolaus I af Ryssland, och Lovisa, förmäld med prins Fredrik af Nederländerna. 1824 ingick hanmorganatiskt äktenskap med Augusta v. Harrach, upphöjd till furstinna af Liegnitz. Litt.: H. v. Treitschke, "Deutsche geschichte im 19. Jahrhundert" (1879 ff.), Prutz' ofvan vid F. 3 citerade arbete, v. Hartmanns art. i "Allg. deutsche biographie". Baillieu har utgivit F. V:s och hans gemåls brefväxling med kejsar Alexander I (1900) och drottningens med F. V. (1903). Öfver F. V. finnas tre statyer i Berlin (af Drake, Wolff och G. Eberlein), en i Breslau (af Kiss) och en i Köln. C. H. H.

9. F. Vilhelm IV, den föregående och Lovisas af Mecklenburg-Strelitz son, f. 15 okt. 1795, d. 2 jan. 1861 i Sanssouci. Han åtnjöt under sin utmärkta moders öfverinseende en värdad uppfostran,

som utvecklade hans synnerligen rika naturliga anlag, men icke rådde bot för hans främsta fel, bristen på fast vilja och verklig plikt-känsla, icke heller tyglade hans upprörande, befallande natur. Under befrielsekriget följde han den segrande armén till Paris och insöp härunder öfvertygelsen om det preussiska kungadömet gudagifna kall att besegra re-

volutionens omstörtande och kristendomsfientliga grundsatser. Denna öfvertygelse stärktes genom nyromantikens politiska och religiösa idéer, hvilka han under sin långa kronprinstid, som mest egnades åt historiska och estetiska studier, tillägnade sig. F. V. tillträdde styrelsen 7 juni 1840. Hans första regeringshandlingar vittnade om upplyst omdöme och försönlighet: amnesti gafs åt alla, som dömts för högförräderi, de fängslade katolske ärkebiskoparna lösgäfvos, de stränga åtgärderna mot de med unionen missnöjde protestanterna mildrades, större tryckfrihet medgafs o. s. v. Men samtidigt som dessa frisinna steg förstämde de dittills rådande reaktionäre, visade F. V., att han ej på allvar ville tillmötesgå de liberala krafven: hans reaktionäre kultusminister J. A. F. Eichhorn (se d. o.) framkallade mycken harm i de bildade kretsarna, och F. V. själf afslög en af de preussiska ständerna framställd och af hela det liberala partiet understödd anhållan om en konstitution. I dessa och liknande kraf såg han blott farliga uttryck af den revolutionära anda, som han trodde sig kallad att bekämpa. Slutligen sökte han på kompromissens väg bryta udden af den växande liberala rörelsen och utfärdade så en

kungörelse (3 febr. 1847), att en "förenad landtdag" skulle hållas i Berlin. Men dennas sammansättning och funktioner (konungen egde uteslutande initiativ) tillfredsställde ej sinnen. Stämningen blef därför allt bittrare, i synnerhet som en svår missväxt och det öfverdrifna spänningssystemet åstadkommit allmän nöd. Jäsnngen blef, synnerligen i Berlin, än våldsammare, då underrättelsen kom om revolutionen i Paris (febr. 1848). Redan 13 mars 1848 skedde en sammanstötning mellan folket och trupperna, men först sedan underrättelsen anländt, att revolution utbrutit äfven i Wien, utbröt upproret (18 mars) i full låga. Ehuru trupperna segrade, tappade F. V. alldeles hufvudet, förmäddes af de liberala ledarna att draga trupperna ur staden och sökte genom nedlåtande uttalande att undgå vinna massan, men råkade så helt i dess våld, nödgades med blottadt hufvud äse, huru den långa raden af stupade bars förbi hans fönster, red omkring på gatorna, höll tal till de fallne barrikadkämparnas ära o. s. v. Genom den beryktade förklaringen, att Preussen nu ginge upp i Tyskland, hoppades han binda vid sig den starka tysknationella rörelsen. Men hans liberalism blef kortvarig. En preussisk nationalförsamling sammanträdde 22 maj, i hvilken det ena tumuldet afstöße det andra, under det att påbelen spelade herre i Berlin. Konungen blef därför snart betänkt på en statskupp och lät med trupper, under general Wrangels befäl, spränga församlingen, hvilken sedan upplöstes (5 dec.). Samma dag utfärdades en konstitutionell författning, som efter att ha blifvit granskad och modifierad af representationen stadfästes af konungen 31 jan. 1850. — Den i Frankfurt samlade tyska nationalförsamlingen valde 28 mars 1849 F. V. till Tysklands kejsare. Ehuru tanken på den tyska kejsarkronan starkt fängslade hans romantiska sinne, vågade F. V. ej mottaga detta val, emedan ett antagande af detsamma skulle ha föranlett krig med Österrike. Af fruktan för Österrike uppgaf han likaledes tanken på en närmare union mellan Nord-Tysklands stater och medverkade genom Olmütz-fördraget (29 nov. 1850) till tyska förbundets återupprättande — en lika fullständig seger för Österrike som förkrossande motgång för de vid Preussen tysknationella förhoppningarna. Under de sista åren af sin regering kastade sig F. V. helt i armarna på de reaktionäre (ministerpresidenten Otto Th. v. Manteuffel och general Leop. v. Gerlach). Han undvek sorgfälligt att blanda sig i de stridsfrågor, som då upprörde Europa, men Preussen förlorade därigenom sitt anseende. Redan i okt. 1857 lämnade F. V. till följd af en svår sjukdom regeringen åt sin broder Vilhelm, hvilken 9 okt. 1858 erhöll regenttitel och suverän myndighet. I sitt äktenskap (sedan 1823) med Elisabet af Bayern hade F. V. inga barn. Statyer öfver honom äro resta i Siegesallee i Berlin (af H. Beyrs) och i Potsdam (af Bläser). Litt.: De ofvan vid F. 8 citerade arbetena af Treitschke och Prutz, Rankes art. öfver F. V. i "Allg. deutsche biographie". C. H. H.

10. F. III (F. Vilhelm Nikolaus Karl), ända till sin tronbestigning kallad Fredrik Vilhelm, den föregående brors son, tysk kejsare och konung af Preussen, f. 18 okt. 1831 i Potsdam, d. 15 juni 1888 på Friedrichskron vid Potsdam, var son af sedermera kejsar Vilhelm I och Augusta af Sachsen-Weimar. Han erhöi en omsorgsfull upp-

fostran och studerade 1849—52 vid universitetet i Bonn juridik, statsvetenskap, historia och språk. Ungdomsintycken af dessa studier, under bl. a. E. M. Arndt och F. C. Dahlmann, och af den vid de tyska universiteten då jäsande nationellt liberala strömningen blefvo grundläggande för F., som anknöt varaktiga personliga förbindelser inom Tysklands intellektuella värld. Utbildningen fortsattes de närmaste åren genom resor i Tyskland och utlandet, hvarvid tidvis sedermera fältmarskalken Moltke var F:s adjutant och handledare. Jämsides med studiearbetet bedrefs näm- ligen prinsens mili-

tära utdanning. När striden mellan konung Vilhelm och landtdagens andra kammare utbröt, intog F. en från fadern skiljaktig hållning, påverkad af sina ungdomssympatier (nu stärkta genom historikern Max Duncker, som var hans föredragande råd), men ock af intyck från England, särskildt genom hans gemål samt genom den intima korrespondensen med hans svärfar, prins Albert. F. ansåg sålunda vissa eftergifter för oppositionen vara nödvändiga och ogillade Bismarcks hänsynslösa uppträdande, liksom han ock under den holsteinska krisen åtminstone till en början ville tillmötesgå huset Augustenborgs önsknigar. Genom Bismarcks dominerande kraft då och framgent ställd väsentligen utanför politiken, fann F. ett själfständigare verksamhetsfält å det militära området. I 1864 års fälttåg följde han Wrangels högkvarter, ställdes vid krigsutbrottet 1866 i spetsen för 2:a armén, som från Schlesien inryckte i Böhnen och afgjorde definitivt segern vid Sadowa (Königrätz, 3 juli 1866) genom sitt inträffande på slagfältet i rätta stunden. Efter den definitiva segern understödde han kraftigt Bismarcks ansträngningar (emot konungen och Moltke) att bereda Österrike en dräglig fred. I kriget emot Frankrike 1870—71 förde F. — nu som förut med Blumenthal som stabschef — den i nord- och sydtyska trupper sammansatta 3:e armén, besegrade Mac-Mahon vid Weissenburg 4 och vid Wörth 6 aug. 1870, deltog energiskt i operationerna före och under slaget vid Sedan i sept. samt därefter i inneslutningen af Paris. I okt. 1870 utnämndes han till generalfältmarskalk. Den popularitet, han som arméchef förvärfvat bland sydtyskarna, torde ej obetydligt underlättat de på hösten s. å. förda underhandlingarna om Syd-Tysklands anslutning till Nordtyska förbundet och konung Vilhelms utropande till tysk kejsare, underhandlingar, i hvilka F. lifligt och framgångsrikt deltog. Under det att F. sålunda förträffligt samarbetat med Bismarck i allt, som angick det tyska enhetsverket, gingo deras meningar alltjämt i sår rörande den inre styrelsen. Efter freden blef det också slut på den mera framträdande ställning, som F. under kriget intagit. Bismarck misströdde F:s och hans gemåls liberala sympatier och intresse för sociala reformer (bl. a. understödde F. ungdomsvännen pastor v. Bodelschwing) och höll honom helst fjärran från styrelsen. De förhoppningar, som oppo-

sitionen mot Bismarck fäste vid F:s tronbestigning, skulle ej förverkligas. Ovisst torde väl ock vara om F. trots sina sympatiska personliga egenskaper varit egnad att inledda en verkligt ny era i den inre styrelsen. I början af 1887 angreps F. af en elakartad halssjukdom, som slutligen visade sig vara kräfta; en 7 febr. 1888 i San Remo företagen operation (luftrörssnitt) kunde blott för kort tid förlänga lifvet. Efter kejsar Vilhelms död 9 mars 1888 besto F., som då tog namnet Fredrik III, Preussens tron och blef därmed tysk kejsare. Hans korta regerings- tid var fylld af bittra fysiska lidanden, hvilka han med adelt jämnmod fördrog, men ock af skarpt intrigspel mellan Bismarcks motståndare och den mäk- tige rikskansleren. Något systemskifte kom icke till stånd, ty efter blott 99 dagars styrelse afled F. — 25 jan. 1888 förmlades F. med Viktoria af England, dotter af drottning Viktoria och "the prince-consort" Albert af Sachsen-Koburg. Af deras barn nådde två söner, kejsar Vilhelm II och prins Henrik, samt fyra döttrar, Charlotte (f. 1860, förmlad 1878 med arf- prinsan af Sachsen-Meiningen), Viktoria (f. 1866, förmlad 1890 med prins Adolf af Schaumburg-Lippe), Sofia (f. 1870, förmlad 1889 med kronprins Konstan- tin af Grekland) och Margareta (f. 1872, förmlad 1893 med prins Fredrik af Hessen), mogen ålder. F:s *Tagebücher über die kriege 1866 und 1870—71 sowie über seine reisen nach dem Morgenland und nach Spanien* utgafvs af Marg. v. Poschinger (2:a uppl. 1902). En mängd statyer har rests öfver F., bl. a. två i Berlin (af Brütt och Maison). — Litt.: H. v. Sybel, "Die begründung des deutschen reiches durch Wilhelm I" (1889—94), Müller-Bohn, "Unser Fritz" (6:e uppl. 1896), Margaretha v. Poschinger, "Kaiser F. in neuer quellenmässiger dar- stellung" (3 bd, 1898—1900), Philippson, "Das leben kaiser F:s II" (1900). C. H. H.

Fredrik (da. *Frederik*), dansk-norska och danska konungar.

1. F. I, Kristian I:s son, f. 3 sept. 1471. Hans moder, Dorotea af Brandenburg, som föredrog honom framför hans äldre bröder, konung Hans, arbetade på att få honom vald till hertig i Slesvig och Holstein samt utverkade, att ständerna i dec. 1482 hyllade båda bröderna som hertigar, och att hertigdömena i aug. 1490, när F. blifvit myndig, delades mellan dem. F. valde den gottorpska delen och tog sitt säte på Gottorps slott. Han kände sig alltigenom som en tysk furste och kunde näppe- ligen tala danska. F. gjorde emellertid an- språk äfven på halfta Norge och några danska öar som arf, men en riksdag i Kalundborg 1494 afvisade alldeles dessa anspråk. 1500 deltog F. i anfall på Dithmarschen men undgick nederlaget. Med sin brorson Kristian II stod F. i flera år i godt förhållande, lämnade honom 1520 hjälp till härleden mot Sverige och mätade s. å. förlikning mellan honom och Lybeck. Men då Kristian 1521 af sin sväger kejsar

Karl V erhållit Holstein i förläning och själf icke ville gifva F. länsbref för hans del af Slesvig, blef förhållandet mycket spändt. Val ingicks i aug. 1522 en förlikning, men redan några månader därefter knöt F. i hemlighet förbindelser med de missnöjde nörrejsdske adelsmännen. I jan. 1523 mottog han deras anbud af kronan samt slöt därpå förbund med Lybeck mot Kristian II. 26 mars s. å. hyllades han på Viborgs ting, men Köpenhamn och Malmö gjorde fortfarande i sju månader motstånd, och ännu 1525 måste F. i Skåne kämpa mot Kristians anhängare Sören Norby. I aug. 1524 kröntes F. i Köpenhamn af ärkebiskop Gustaf Trolle, erkändes samtidigt af norska riksrådet och slöt i sept. s. å. förlikning med Gustaf I. I sin handfästning för Danmark, afgifven i Viborg 1523, utvidgade han riksrådets makt och adelsns rättigheter öfver deras bönder "til en drabelig frihed, hvis lige ingen konge i Danmark har givet" (Huitfeld). F. uppehöll sig mest i Gottorp och lät riksråd och länsherrarna styra tämligen fritt i landet; dock tilltvång han sig skatter och ett visst inflytande. 1526 utfärdade han en viktig stadsstadga, som upphäfde gillen och skrän samt gaf Köpenhamn och Malmö själfständig styrelse. Därjämte lofvade han att värna kyrkan mot det lutherska kätteriet, ja att med förlust af lif och gods straffa dem, som sökte utbreda detsamma. 1522 tillät han H. M. Tast att predika evangelium i hertigdömena, och i okt. 1526 tog han reformatorn Hans Tausen under sitt beskydd samt gjorde honom till sin kaplan. Ehuru biskopar och riksråd klagade, forlor han att hålla sin hand skyddande öfver reformatorerna. På herredagen i Odense 1527 häfde han kraftigt samvetsfrihetens sak, ja t. o. m. prästers och munkars rätt att gifva sig, medan det samtidigt ålades biskoparna att söka stadfästelse på sitt val hos ärkebiskopen och ej hos påven samt att till konungen erlägga de stora afgifter de förut betalt till påven. 1529 tvang F. de nyvalde biskoparna Gyldestjerne i Odense och Rönnov i Roskilde att tillåta evangelisk predikan och prästers giftermål. Liknande förbindelser måste ärkebiskop Torbern Bilde afgå 1532, hvarjämte konungen såg genom fingrarna med, att tiggarmunkarna förjagades ur sina kloster. Däremot vågrade han (1530) att tillmötesgå reformatorernas önsksningar om ingrepp i den katolska kyrkans ordning. När Kristian II 1531 gjort sitt tåg till Norge, men sedermera måst öfverlämna sig åt Knud Gyldestjerne, ville icke F. godkänna den lejd, som denne gifvit Kristian. utan kastade sin brorson i fängelse på Sönderborg (1532). Han förpliktade sig t. o. m. inför riksrådet och adeln att aldrig sätta Kristian på fri fot. F. dog 10 april 1533 på Gottorps slott och begrofs i Slesvigs domkyrka. — F. ingick två gånger äktenskap: 1502, med Anna af Brandenburg (f. 1487, d. 1514), och 1518, med Sofia af Pommern (f. 1498, d. 1568). Han var fader till Kristian III, hertigarna Hans d. å. och Adolf samt till Fredrik (f. 1529, d. 1556 som biskop i Slesvig) och tre döttrar. Se Allen, "De nordiske rigers historie 1497—1536", IV och V (1870—72) och Paludan Müller, "De første konger af den oldenborgske slægt" (1874). E. Ebg.

2. F. II, den föregående sonson, äldste son till konung Kristian III, f. 1 juli 1534 i Haderslev, vardt redan 1536 på riksdagen i Köpen-

hamn vald till tronföljare och hyllades 1542 på de danska landstingen samt 1548 i Oslo. Han fick en dansk uppfostran och slog sig 1554 ned på Malmöhus, där han leide ett lustigt ungarlslif tillsammans med unga adelsmän och förälskade sig i sin hofmästare Eiler Hardenbergs dotter Anna. Han stod ej på god fot med sina föräldrar, särskildt var han harmsen på sin moder, Dorotea af Sachsen-Lauenburg, som motarbetade hans plan att äkta Anna Hardenberg. Vid faderns död, 1 jan. 1559, besteg han tronen och kröntes i aug. s. å. i Köpenhamn. Under mellantiden hade han jämte

sina farbröder Adolf och Hans betvingit Dithmarschen. I fantastiska stormaktsdrömmar om att kunna återupprätta Kalmarunionen började han en enfaldig träta om riksvapnen med Gustaf Vasa och sin kusin Erik XIV, och efter några års bittra underhandlingar förklarade han mot ånkedrottningens råd och riksrådets önskan 1563 Sverige krig (se Nordiska sjuårskriget). Men kriget vardt en afjord misräkning, och missnöjet steg till den grad, att man 1565 tänkte på att af-sätta honom. I jan. 1570 hotade han själf att ned-lägga regeringen, om folket icke ville stödja honom. Emellertid slöts det ändtligen s. å. fred, som föga svarade mot de stora förhoppningarna och de stora offren, men samtidigt synes F. ha kommit till ro och fogade sig sedermera villigt efter sina stormäns råd. Återstoden af hans regering vardt också i många hänseenden en lycklig tid för landet; i stats-hushållningen infördes ordning, och man fortsatte ombildningen af länen till konungamaktsens fromma, handeln triftes, och flottan utveckledes till rikets förnämsta värn. Hufvudändamålet var att åt Dan-mark häfda öfverväldet i Östersjön (lybeckarna måste 1575 återlämna Bornholm och de nordliga hafven, där sjöröfveriet florerade. För att befästa väldet öfver Öresund byggdes 1574—84 Kronborg. Första början till ett fyrräsen förskriver sig från F:s tid. 1560 fick F. sin bror Magnus vald till biskop på Ösel och i Kurland, ehuru han ej kunde trygga hans makt där, och gaf 1564 en mindre del af hertigdömena Slesvig och Holstein åt den yngre Hans, dock icke som regerande furste. Efter långvariga förhandlingar åstadkoms 1579 förlikning mellan F. och hans farbröder, som 1580 mottogo sina delar af Slesvig som förlänningar. Vid den äldre Hans' död s. å. erhöi F. hälften af dennes del och årde 1583 Ösel efter Magnus. Vetenskaperna främjades genom stiftandet af Komunitetet (1569) och Sorö skola (1586) samt genom förlänningen af Hven till Tyko Brahe. För att häfda den rätta kyrkoläran utfärdades 1569 25 trosartiklar, som alla utlänningar måste antaga för att få uppehålla sig i landet, och Niels Hemmingsen aflägsnades 1579 från sitt professorsämbete, emedan han lutade åt kalvinismen. Däremot förkastade F. bestämt kon-kordieformeln införande 1580, ehuru hans sväger,

kurfursten August af Sachsen, starkt tillrådde det. Personligen var F. högsint och vänsäll, älskade jakt och sällskaplig munterhet samt starka drycker, hvilket sistnämnda förkortade hans lif. Han började bygandet af Frederiksborg, som (liksom staden Fredrikstad i Norge) fick namn efter honom och byggde om Antvorskov kloster till ett jaktslott. Där dog han 4 april 1588. En präktig gravård restes i Roskilde domkyrka. Efter flera fåfänga försök att ingå äktenskap i politiskt syfte (Elisabet af England 1569, Kristian II:s dotterdotter Renata af Lothringen och Maria Stuart af Skottland) gifte han sig 1572 med Sofie af Mecklenburg, Fredrik I:s dotterdotter, som var endast 15 år gammal, och lefde med henne ett lyckligt familjelif, lika trogen sin gemål som förut sin ungdoms älskade. Med Sofie hade han tre söner, bland dem Kristian IV, och 4 döttrar. Litt.: Troels Lund, "F. II" (i "Museum", I, 1891) och "Peder Oxe" (3:e uppl. 1907), Bricka, "F. II:s ungdomskjærlighed" (1873), och Fr. Krarup, "F. II:s ægteskabsforhandlinger" (s. å.). E. Ebg.

3. F. III, Kristian IV:s son, f. 18 mars 1609, blef 1623 vald till biskop i Verden och 1634 till ärkebiskop i Bremen, men kom icke i lugn besittning af dessa länder, som 1648 afträdades till Sverige. Då hans äldre broder, den till faderns efterträdare utsedde prins Kristian, dött 1647, öppnade sig för F. utsikter till tronen. Fadern dog 1648, innan valriksdagen hade hunnit samlas, och F. måste köpa sitt kungaval (4 maj) med en handfästning, som gjorde honom nästan alldeles beroende af adels och riksrådets vilja. Först

(6 juli) och krönt (23 nov.). Genast riktade han sina sträfvanter på att tillintetgöra Ulfelds och dennes svägrars inflytande ("svigersönnepartiet"), på hvilket det närmast berott, att hans makt blifvit så kringskuren. Redan i juli 1651 flydde Ulfeld ur landet, och Hannibal Sehested måste lämna sin plats i riksrådet. För att hindra vidare delningar genomdref F. (1650) införande af arifsöljd efter förstfödsloft för den kungliga delen af Slesvig och Holstein. Ehuru landet var utarmadt och dess försvarsväsen i det uslaste skick, lät F. dock af romerske kejsaren m. fl. förleda sig att öfverfalla Sverige (1657). Han hoppades att återvinna de landsdelar, som Danmark förlorat 1645; men detta kom att stå Danmark dyrt. Karl X skyndade i hastiga marscher mot Danmark, eröfrade Jylland, gick öfver Belten och tvang F. genom freden i Roskilde 26 febr. 1658 att afträda Skåne, Halland, Bleking, Hven och Bornholm samt Trondhjems och Bohus län och afsäga sig länshögheten öfver hertigen af Gottorp. Som motvikt häremot tillade han sig suveränitet öfver sin del af Slesvig. När Karl fem månader därefter bröt freden, utvecklade emellertid F. mod och kraft samt eldade därigenom Köpenhamns borgare till tappert motstånd. Sedermera kom hjälp utifrån. Kejsarliga, brandenburgska och polska

trupper gjorde sig till herrar öfver Nörrejylland, en holländsk flotta anlände i nov. 1658 efter en mördande strid med den svenska i Öresund till Köpenhamns undsättning, och i nov. 1659 blefvo svenskarna slagna på Fyn. Då hvarken England eller Holland ville tillstådja, att Skåne åter kom under Danmark, måste F. i freden i Köpenhamn 6 juni 1660 nöja sig med att återfå Bornholm och Trondhjems län. Tillståndet i Danmark var vid denna tid ytterst uselt, och för att få medel att upphjälpa det sammankallade F. en riksdag i Köpenhamn (8 sept.). Då adeln, med stöd af sin skattefrihet, vägrade att utgöra den konsumtionsskatt, som konungen föreslog, uppväckte detta den största ovilja hos de båda andra (präste- och borgar-) stånden, inom hvilka väcktes vidtgående förslag om ändringar i lagstiftningen och förvaltningen. Med mycken klokhet, men med stor varsamhet i sitt uppträdande ledde F. denna strid mot riksrådet och adeln. Redan 8 okt. erbjödo borgar- och präteståndet konungen arfsrätt till riket, såväl för hans manliga som för hans kvinnliga efterkommande, och 13 okt. såg sig adeln tvungen att göra samma eftergift, hvarefter handfästningen upphäfdes, och det uppdrogs åt F. själf att författa en ny regeringsform. 18 okt. hyllades F. som arfkonung, och därmed var enväldet infördt i Danmark för 188 år. Visserligen stadfäste F. de särskilda ståndens rättigheter, men han gick icke in på det ursprungliga förslaget om att dela makten med ständerna och bildade ett nytt riksråd, där äfven präster och borgare skulle ha säte. Enväldet vardt likväl ej formellt kungjordt förrän 10 jan. 1661. Med stor kraft och ihärdighet arbetade konungen på att upphjälpa ställningen i landet. Finanserna ordnades, adels skattefrihet bortföll; flottan sattes i ypperligt skick; en stående här på 24,000 man bildades, och landets fästningar förbättrades. Förvaltningen omskapades fullkomligt därigenom, att fem kollegier samt en Højesteret inrättades och att länen förvandlades till amt med fullkomligt beroende ämbetsmän. 1665 redigerades "kongeloven", hvari arfsöljden och enväldets omfång närmare bestämdes; 1661—69 utarbetades af en kommission en ny lagbok (som 1683 trädde i kraft under namn af "Kristian V:s danske lov"). Genom försäljning af en stor mängd kronogods till statens kreditorer skapades en borgerlig godesgarklass jämte den adliga. 1667 förenades Oldenburg och Delmenhorst med kronan (sedan den oldenburgska grefveätten utdött). Med England fördes 1666—67 ett kort, nästan resultatöst krig. F., som själf var lär och älskade vetenskapliga sýsselsättningar, främjade den andliga odlingen bl. a. genom att uppträtta det kungliga biblioteket (1667) och "kunstammeret" (1650). Däremot upphäjde han "den ridderliga akademien" i Sorø (1665) och införde (1667) censuren, till värn för enväldet. För guldmakeriet offrade han stora summor. Under det konungen visade stor tacksamhet mot de män, med hvilka hjälp han vunnit sin makt, ådagalade han — säkerligen påverkad af sin härslyktna och hämndgiriga drotning — ytterlig härdhet mot Ulfeld och hans hustru, Kaj Lykke samt öfriga veder-sakare. Girigt vakade han öfver sin enväldsmakt och sökte undertrycka hvarje frihetsyttring. Menighetens inflytande på prästvalen och rättskipningen bortogs. F. var klok och beräknande, sluten och

behärskad i tal som handling, höll fast vid sina föresatser och var icke noggrann i fråga om medlen. Tyska gunstlingar hade stort inflytande vid hovet. F. dog 9 febr. 1670 samt lämnade riket i ett tillstånd af betydlig makt och blomstring. Han ligger begravnen i Roskilde. Med sin drottning Sofia Amalia af Braunschweig-Lüneburg (f. 1628, d. 1685), med hvilken han trädde i äktenskap 1643, hade han sex barn, som hunno mogen ålder: sönerna Kristian V och Jörgen I. Georg, den engelska drottningen Annas gemål, samt döttrarna Fredrika Amalia, som blef förmåld med hertig Kristian Albert af Gottorp, och Ulrika Eleonora, Karl XI:s af Sverige gemål, samt två andra, som åktade tyska furstar. Med Margrete Pappen, som 1683 blef baronessa Löwendal, hade F. en okäta son, U. F. Gyldenlöve. Se F. W. Becker, "Samlinger til Danmarks historie under F. III:s regering" (2 bd, 1847—57), E. Holm, "Danmark-Norges indre historie under enevælden 1660—1720" (2 bd, 1885—86), K. Bruun, "Enevældens inførelse i Danmark" (1887), och Fridericia, "Adelsveldens sidste dage" (1894). E. Ebg.

4. F. IV, som till Kristian V, f. 11 okt. 1671, besteg tronen 25 aug. 1699. Hans uppfostran hade mycket försumrats, så att han saknade just de kunskaper, som kräfdes för hans kall. I sept. 1699

slöt han ett hemligt förbund med August af Sachsen-Polen och tsar Peter af Ryssland mot Karl XII. I mars 1700 anföll F. Sveriges bundsförvant, F:s egen kusin, hertig Fredrik IV af Gottorp. Men snart tvungos danskarna af svenska och hannoveranska trupper att upphäva belägringen af Tönning, och en svensk-engelsk-holländsk flotta lade sig utanför Köpen-

hamn samt bombarderade staden. Denna försvarades tappert af F:s moder, Charlotta Amalia, men då Karl XII landsteg vid Humlebæk och hotade hufvudstaden, måste F., 18 aug. 1700, sluta fred, i Traventhal, och återinsätta hertigen af Gottorp i hans rättigheter. Efter Karl XII:s nederlag vid Poltava (1709) fick F. lust att åter upptaga striden med Sverige och förnyade därför förbundet med August II och tsar Peter samt landsteg i Skåne, men blef slagen vid Helsingborg (28 febr. 1710) och måste vända åter till Själland. Därefter ställde han sitt tåg till Nord-Tyskland, hvarest han bl. a. intog Bremen och Verden, men led (1712) ett nytt nederlag, vid Gadebusch i Mecklenburg. Då segaren, Magnus Stenbock, inträngde i Holstein och Slesvig samt fästningen Tönning öppnades för honom (ehuru den hertiglaga regeringen 1711 och 1712 ingått förlikning med Danmark), tog F. den gottorpska delen af Slesvig i besittning (1713) och behöll densamma, då Tönningss kapitulation (1713) lämnade fullgiltiga bevis på gottorparnas hemliga förstånd med fienden. 1715—16 deltog danska hären i intagandet af Rügen och Pommern, men förnämligast utmärkte sig flottan under Torden-

skjöld. För en landstigning i Skåne öfverfördes en stor rysk här till Själland 1716; men snart öfvergafls planen till följd däraf, att tsar Peter visade sig som en mindre ärlig bundsförvant. Fred slöts dock först 1720, i Frederiksborg, däri Sverige bl. a. förband sig att icke understödja hertigens af Holstein-Gottorp anspråk på de slesvigska länderna, hvarjämte Frankrike och England garanterade Danmark besittningen af dessa. 22 aug. 1721 förenades hela Slesvig med danska kronans länder, och 4 sept. s. å. mottog F. hyllning af dess ständer såsom arfsberättigad enligt "kongelovens" bestämmelser. Verkligt införlifadt med riket blef Slesvig dock icke, och intet steg togs för att hindra befolkningens fortsatta förtyskning. I Holstein ökade F. (1726) sina besittningar med grefskapet Rantzau. — För den inre styrelsen var F. mycket verksam, ehuru icke alltid lycklig i sina beslut. Redan som kronprins hade han frigjort bönderna på Møen, och 1702 afskaffade han för alla, som föddts efter 1699, vorndeskabet, som hårdt tryckte bönderna på Själland och på småöarna, men den därmed åsyftade förbättringen i deras ställning utblef genom stavnsbaandets införande (1724), närmast med hänsyn till den 1701 upprättade landtmilisen. För vetenskaperna visade F. ej i allmänhet stort intresse, men han tog Holberg i sitt hägn och tillät (1722) inrättandet af den första danska teatern. Hednissionen främjade han genom att utsända missionärer till de danska besittningarna uti Indien, till Grönland och Finnmarken och genom att stifta ett missionskollegium (1714). 240 folkskolor inrättades på kungsgårdarna. F. var en sträng hushållare och mycket misstänksam mot sina ämbetsmän, i synnerhet sedan han upptäckt underslef och besticklighet t. o. m. hos många af de högre. Med stor kunglig värdighet förband han mycken älskvardhet och enkelhet i uppträdandet och vann därför i hög grad folkynnest. Likaledes visade han den största misstro till den gamla danska adeln, och för att trygga enväldet ålade han i sitt testamente (liksom hans dagböcker skrifvet på tyska) sin son att icke åt någon af den gamla adeln anförtro något af de viktigaste ämbetena. Ehuru riket under hans regering hemsöktes af flera stora olyckor (pest i Köpenhamn och Helsingör 1711, stora öfversvämningar på Slesvigs västkust 1717, eldsvåda i Köpenhamn 1728), och ehuru krig slukade stora penningssummor, hade F. ändå medel till att uppföra Fredensborgs och Frederiksborgs slott m. å. byggnader. Han dog 12 okt. 1730 på Odense slott och ligger begravnen i Roskilde. — 1695 förmålades F. med prinsessan Lovisa af Mecklenburg (moder till F:s efterträdare, Kristian VI). 1703 gifte han sig i hemlighet med Helene von Viereck (d. 1704), som blef grefinna. 1709—11 hade han en dylik förbindelse med Charlotte von Schindel (d. 1752), som också upphöjdes till grefinna, men bortstöttes för otrohet, och 1712 bortförde han den då nitton-åriga Anna Sofie Reventlov (d. 1743), gifte sig med henne till västanter samt två dagar efter drottning Lovisas begravning (1721) till höger och förklarade henne för drottning. — Se A. Højer, "Friedrich des vierten gloriwürdiges leben" (2 bd, 1829), och E. Holm, "Danmark-Norges historie 1720—1814" (I, 1891). E. Ebg.

5. F. V, Kristian VI:s son, f. 31 mars 1723,

hade 1743 stora utsikter att blifva vald till tronföljare i Sverige, där dalkarlarna t. o. m. ställde till ett uppror för att genomdriva hans val, men danska regeringen visade sig föga intresserad för planen. Så snart F. bestigit tronen, 6 aug. 1746,

bortlades den stela hållning, som härskat vid hofvet under hans pietistiske faders tid, och förbuden mot offentliga nöjen upphäfdes. Konungen, som hade ett intagande väsen och stor personlig mildhet, vann därför i hög grad folkets tillgifvenhet, och denna blef ännu större, då hans gemål, Lovisa af England, i motsats till många föregående, tyskfödda drottningar,

visade kärlek till danska språket. För statens styrelse hade F. ringa intresse och förmåga samt öfverlämnade den därför åt sina ministrar, J. L. Holstein, J. H. E. Bernstorff och O. Thott, samt åt sin gunstling A. G. Moltke. Det spända förhållande, som egt rum mellan det danska konungahuset och Adolf Fredrik af Holstein-Gottorp, sedan denne blifvit föredragen vid tronföljarvalet i Sverige, häfdes genom en förlikning 1750; och för att befästa vänskapen aftalades 1751 ett giftermål mellan Adolf Fredriks son, sedermera Gustaf III, och F:s dotter Sofia Magdalena, hvilket äktenskap ock kom till stånd 1766. 1755 slöts ett neutralitetsförbund mellan de nordiska rikena. Däremot uppnåddes 1751 ingen öfverenskommelse med hertigen af Holstein-Gottorp Karl Peter Ulrik om att öfvertaga hans del af Holstein mot Oldenburg och en stor summa penningar, och ett nytt förslag 1761 hade icke bättre resultat, utan höll på att inveckla Danmark i krig med Ryssland, sedan hertigen 1762 blifvit kejsare (Peter III) dördes. Efter Peters afsättning, s. å., öppnades emellertid nya underhandlingar, hvarjämte Danmark 1765 slöt ett förbund med Ryssland och förband sig att upprätthålla den då gällande författningen i Sverige. — Man egnade stor omvårdnad om handel och sjöfart; men det var endast den ostindiska handeln, som blomstrade, hvarför också det asiatiska kompaniet lät uppföra F:s staty till häst (fullbordad 1771 af den franske bildhuggaren Saly). Industrien gynnades genom monopol, införselförbud och stora statsbidrag. Tyska nybyggare inkallades (1759) för att uppodla de jylländska hedarna. Samtidigt gick dock jordbruket tillbaka, till följd af bondeståndets förtryckta ställning, hvilken ännu mera förvärrades, när man 1765 började bortsalja kronogods. Dock gjordes ett och annat försök att förbättra bondens ställning. Konst och vetenskap främjades på många sätt: en ny dansk teater öppnades 1748, målar- och bildhuggarskolan utvidgades 1754 till en konstakademi, Sorø akademis återupprättades 1747, en botanisk trädgård anlades 1753, och ett stort hospital (Frederikshospital) stiftades i Köpenhamn 1756. En mängd tyska och franska författare och vetenskapsmän (bl. a. Klopstock) inkallades och understöddes af staten. Finansernas tillstånd var dåligt, och statsskulden

växte betydligt. F. dog 14 jan. 1766 på Kristiansborg och ligger begravnen i Roskilde. I synnerhet under sina senare år var F. begifven på dryckenskap och utsväfningar, så att hans lefnadssätt väckte mycken anstöt. Han var två gånger gift, första gången (1743) med Lovisa af England (moder till bl. a. Kristian VII och Sofia Magdalena), andra gången (1752) med Juliana Maria af Braunschweig-Wolfenbüttel (moder till arfprins Fredrik). Se E. Holm, "Danmark-Norges historie 1720—1814", III (1896). E. Ebg.

6. F. VI, den föregående sonson, ende son till Kristian VII, föddes 28 jan. 1768. Han var endast fyra år gammal, när hans moder Karolina Matilda förvisades ur landet, och hans barndom förfört glädjefullt under den hårda och förödmjukande behandling han rönt af faderns styf-mor, änkedrottningen Juliana Maria och hennes son, arfprinsen Fredrik. F. var icke synnerligen begåfvad och blef icke heller vidare väl utbildad, men hans kammarjunkare Joh. Bülow visade honom uppriktig vänskap och vann hans förtroende. Eljest var hans väsen kallt,

hårt och inbundet. Redan 1782 hade F. satt sig i förbindelse med den två år förut aflägsnade ministern A. P. Bernstorff, och senare ingick han en sammansvärjning äfven med andra misshöjda. Då han efter sin konfirmation fick sätta i statsrådet (14 apr. 1784), blef han därigenom i stånd att förskaffa sig makten i sin sinnessvage faders namn samt att adågsna änkedrottningen från styrelsen och afskeda Guldbergs ministrar. De första tretton åren, under hvilka A. P. Bernstorff var hans förnämste rådgifvare, utgjorde en af de lyckligaste perioderna i Danmarks historia. Då genomfördes bondeståndets frigörelse, genom "stavnssbaandets" upphäfvande (1788, fullständigt först 1 jan. 1800), hofveriets reglerande och bättre bestämmelser om förhållandet mellan godsegare och fästebönder. F. visade personligen stor iver för främjandet af denna sak och lät ej skrämma sig, när 102 godsegare i Jylland 1790 anhöllo om återkallandet af de gjorda förändringarna. Därigenom vann han en folkgunst, som han bevarade till sin död, t. o. m. under de stora olyckor, som sedermera inträffade. Därjämte genomfördes flera andra reformer af stor vikt: förbudet mot spannmålsutfuhrsl upphäfdes, handeln på Island och Finnmarken frigafs, en friare tullagstiftning än något annat europeiskt land då kunde uppvisa infördes 1797, negerhandeln förbjöds 1792 (dock först fr. o. m. år 1803), pressen befriades från polismyndighetens godtycke 1790, och rättsväsendet förbättrades genom upprättande af förlikningskommisioner (1795) samt genom förräffliga regler "om rettens vedbörliche og hurtige pleje" (1796). Danmarks utrikespolitik var fredlig, med undantag af kriget med Sverige 1788, hvilket framkallats af förbundet med Ryssland och bejdades genom engelsk påtryckning. Medan det öfriga

Europa var upptaget af strider mot franska revolutionen, blomstrade Danmarks handel och sjöfart mer än någonsin förr, till följd af den neutralitet Bernstorff klokt och värdigt förstod att häfda bl. a. genom ett särskildt förbund med Sverige 1794.

Bernstorffs död (1797) blef en vändpunkt i F:s regering, i det att han — som redan 1793 aflägsnat Bülow för att frigöra sig från dennes allvarliga råd — nu fick växande lust och själf tillit att utöfva enväldsmakten, ehuru han saknade den därtill nödvändiga begåfningen och öfverblicken. För att trygga handelsfartygen, närmast mot franska kapare, började Danmark utsända konvojerande krigsskepp, men detta upptogs illa af England, och efter en blodig sammanstötning mellan de två rikenas örlogsfartyg afslöts aug. 1800 ett aftal, hvarigenom Danmark lofvade att upphöra med konvojereringen. Icke dess mindre lät F., som sept. 1799 under rysk påtryckning inskränkt tryckfriheten — hvarigenom efter hand de politiska intressena förväldes hos folket — förmå sig att i dec. 1800 afsluta ett väpnadt neutralitetsförbund med de tre andra Östersjömakter a. Han ådrog därigenom Danmark angreppet af en engelsk flotta och sjöslaget på Köpenhamns redd, 2 april 1801, hvarvid F:s själfdråga inblandning gaf Nelson större fördelar, än han eljest skulle ha vunnit. Oktadt den då erhållna varningen och oktadt Ryssland lämnade Danmark i sticket, förtor F. dock under de följande sex åren att intaga en tvekydig hållning mellan de två kämpande stormakterna England och Frankrike samt ådrog sig bådas misstankar och ovilja. Han höll sedan 1803 en stor truppstyrka i Holstein för att häfda rikets neutralitet mot franska hären i Nord-Tyskland, men för att ej stöta England fick flottan ligga outrustad. Faktiskt var F. som utpräglad legitimist ovänligt stäm mot Napoleon, men hans ministrar, särskildt Kr. Bernstorff, afgjort engelsksinnade, och man önskade att till det sista förhålla det slutliga afgörandet. 1807 bröt stormen ut öfver landet. När England efter freden i Tilsit fruktade, att Napoleon med våld skulle göra sig till herre öfver danska flottan, fordrade det, att Danmark skulle lämna sin flotta i pant till krigets slut, hvaremot det till gengäld lofvade att garantera Danmark alla dess besittningar. Ehuru F. från flera håll fått varningar om den hotande faran, vidtoges inga åtgärder för att sätta landet i försvarstillstånd, och ehuru engelska flottan och landstigningshären voro så stora, att allt motstånd emot ett plötsligt angrepp syntes omöjligt, afslög F. dock Englands fordran, enär han kände sig kränkt i sin ära genom engelska sändebudets brutala uppträdande. Själf flydde han från hufvudstaden med sin fader till Holstein, öfverlämnande åt andra ansvaret för det afgörande, som det ålåg just honom att träffa. Efter fyra dagars (2—5 sept.) ödeläggande bombardemang måste Köpenhamn kapitulera och flottan utlämnas. Ånyo erbjöd England neutralitet eller förbund med full ersättning för flottan och landutvidgning i norra Tyskland, men fastän F. under tiden fått veta, att äfven Napoleon skulle ha bekriat Danmark för att vinna flottan, var han dock alltför upprörd öfver Englands betedande för att låta förnuftet råda, utan förklarade England krig och bragte därigenom öfver landet nya olyckor, framför allt tillintetgörelse af dess handel och välstånd, utan att vinna det minsta

på förbundet med Frankrike. Såsom Rysslands bundsförvant förklarade F. våren 1808 krig äfven mot Sverige och underlättade därigenom den ryska eröfringen af Finland, samtidigt med att han själf närde fantastiska planer om att förvärfa södra Sverige. Den möjlighet, som 1809 öppnade sig för honom att bli vald till svensk tronföljare, förspillde han genom att hänfullt kalla svenskarna "insurgerer", därför att de afsatt Gustaf IV Adolf, samt genom sin vägran att gå Norge och Danmark gifva en fri författning, hvilken för Sverige kunde vara en borgen mot hans enväldslustnad. Efter svenske kronprinsen Karl Augusts död sökte F. ånyo bli vald, men då var det för sent, i synnerhet som Napoleon, fast han önskade F:s val, dock af hänsyn till Ryssland ej öppet ville stöja honom. Valet föll i stället på den franske marskalken Bernadotte, och dennes af Ryssland gynnade planer på att som ersättning för Finland åt Sverige eröfra Norge vållade Danmark nya olyckor. För att afvärja förlusten af Norge tillrådde F:s ministrar och tronföljaren Kristian Fredrik (sedermera Kristian VIII) att söka fred med England, men i sin kortsynhet och styfsinhet dröjde F. därmed så länge, att Sverige hann tillträda koalitionen mot Frankrike och därigenom vinna äfven Englands anslutning till planerna på Norge. F:s tidigare ovilja mot Napoleon hade nämligen förbytts till blind beundran och tillit till kejsarens lycka; han höll därför troget fast vid förbundet med honom t. o. m. efter dennes nederlag vid Leipzig (okt. 1813). Kort därefter inryckte en svensk-rysk-tysk här i Holstein, och utan att våga någon afgörande strid afstod F. genom freden i Kiel (14 jan. 1814) Norge. Det enda vederlag han sedan fick var det usla hertigdömet Lauenburg.

F:s ledning af utrikesärendena var sålunda mycket olycklig, och hans inre styrelse saknade ej heller grova fel. Ånda sedan han i mars 1808 bestigit tronen, utvecklades en ren kabinettsregering, i det att han mer och mer sköt ministrarna och kollegierna åt sidan och föredrog att styra genom sina adjutanter, hvilka hvarken visade duglighet eller hederlighet, midt under krigets olyckor förde ett slösaktigt lif och gäfvö konungen smak för råa och simpla nöjen. Parader och truppexercis voro hans största glädje, och medan han fördypade sig i förvaltningens många enskildheter, miste han alldeles öfverblicken öfver det hela. Visserligen genomfördes flera viktiga reformer, såsom införande af ordnad fattigvård (1799—1803), afskaffande af värfning af främmande soldater (1802), lifegenkskapens upphäfvande i Holstein och södra Slesvig (1804), grundläggningen af universitetet i Kristiania (1811), hvartill 1814 kom nyorganisation af folkskoleväsendet, judarnas likställande med andra medborgare (inlett 1788) samt 1818 grundläggningen af nationalbanken. Men ehuru han 1806 efter tyska rikets upphörande hade med danska staten införlivat Holstein samt hyste planer på att där införa dansk tronföljd och lagstiftning samt kraf på kunskap i danska språket, så kunde han dock icke öfvervinna sina tyska ämbetsmäns motstånd och gifva danska språket tillräckligt skydd i norra och mellersta Slesvig. Det dröjde länge, innan krigets följder utplånades; efter det allmänna välståndet vid tiden omkr. 1800 följde en period af svårt ekonomiskt betryck. F:s milda regering, outtröttliga verksamhet och uppriktiga nit

för folkets väl bragte småningom de många olyckorna och missgreppen i glömska, och han återvann folkets kärlek. Under intrycket af julirevolutionen (1830) tillkännagaf F. 1831, att han ämnade införa rådgivande provincialständer. Samtidigt med förordningen om dessas införande (1834) upprättades för Slesvig och Holstein en gemensam regering och högsta domstol, hvarvid monarkiens tudelning och slesvig-holsteinismen framträdde. Huru litet F. i verkligheten kunde förlika sig med politisk frihet, visade sig 1835 i hans svar på en adress, hvari man anhöll, att han ej måtte ytterligare inskränka tryckfriheten: "Vi ensamma kunna bedöma hvad som är statens och folkets sanna gagn och bästa". Landets sorg var dock allmän, när F. dog, 3 dec. 1839, efter att ha styrt landet mer än 55 år, längre än någon annan dansk konung. 1845 restes en minnesstod åt honom vid Skanderborg och 1858 en bronsstaty i Frederiksbergs slottspark, hans älskingsställe. F. förmådde sig 1790 med sitt syskonbarn Maria Sofia Fredrika af Hessen-Kassel (d. 1852) och hade med henne åtta barn, af hvilka endast två döttrar, Karolina (se Ferdinand, dansk arfurprins) och Vilhelmina (se Fredrik VII), nådde vuxen ålder. 1808 knöt han dessutom en förbindelse med en kvinna af lågt stånd, som fick namnet fru D a n n e m a n d (se d. o.).

Litt.: A. Thorsöe, "Den danske stats politiske historie fra 1800—14" (1873) och "Den danske stats historie fra 1814—48" (1877), "Meddelelser fra krigsarkiverne 1794—1813" (9 bd, 1883—1903), E. Holm, "Danmark-Norges udenrigske historie under den franske revolution og Napoleons krige fra 1791 til 1807" (2 bd, 1875) och "Danmark-Norges historie under Kristian VII", del III: 1784—91 (1907) samt "Fra hoffet og byen, stemninger og tilstande 1793—1822 i breve til Joh. Bülow" (1906). E. Ebg.

7. F. VII, som till Kristian VIII och Charlotta Fredrika af Mecklenburg-Schwerin, f. 6 okt. 1808 på Amalienborg, var knappt årsgammal, då hans moder aflägsnades på grund af äktenskaplig otrohet, samt

rönte sedermera föga nytta af sin styfmorders, drottning Karolina Amalias, omvårdnad. Han hade godt naturligt förstånd, men fick ingen god utbildning, i det att undervisningen ej afpassades efter hans begåfning och anlag, och han visade sig tidigt nyckfull med en böjelse för öfverdrifter, som sedermera kunde taga sig högst fantastiska uttryck. 1826 företog F.

en utrikes resa, studerade ett år i Genève och förmäldes 1828 med Fredrik VI:s yngsta dotter Vilhelmina. Hans husliga lif blef icke lyckligt, och F. sökte förströelse i dåliga nöjen; redan 1834 ingick han förbindelse med en ung dansös, Louise Rasmussen, hvilken många år senare (1850) blef hans morganatiska gemål som grefvinna D a n n e r (se d. o.). 1834 blef han skild från sin gemål och sändes i onåd till Island (han var den förste danske prins, som besökte denna ö) samt blef efter hemkomsten

regementschef i Fredericia. Vid faderns tronbestigning 1839 blef F. general i Nörrejylland och guvernör på Fyn, där han bodde i 8 år. 1841 förmådde han sig ännu, med prinsessan Mariana af Mecklenburg-Strelitz, men icke heller detta äktenskap blef lyckligt, närmast till följd af hans oslipade maner; prinsessan återvände 1844 till Strelitz, och äktenskapet upplöstes 1846. Tidigt sysselsatte han sig med antikvariska undersökningar och utgräfningar, hvilka han fortsatte äfven som konung och hvilka lämnade ett verkligt vetenskapligt resultat (F. skref 1857 en afhandling om *Jattestuerne* bygning). Till sin fader kom F. flera gånger i spändt förhållande, emedan hans starka nationalkänsla väckte hans ovilja mot slesvig-holsteinerna och hans missnöje med regeringens svaghet gentemot dem, liksom han afgjort gillade sträfvandena för det danska modernismens bevarande i Sönderjylland och tillstyrkte utfärdandet af en fri författning. Han vann därigenom tidigt popularitet hos allmogen, i synnerhet i Nord-slesvig. När efter Kristian VIII:s död, 20 jan. 1848, F. besteg tronen, behöll han visserligen faderns ministrar, men upptog dessutom i regeringen sin ungdomsvän och rådgivare, den frisinnade Bardenfleth. 28 jan. s. å. kungjordes faderns plan till en konstitutionell, om än mycket konservativ författning för hela staten, dock med en tudelning i ett Danmark och ett Slesvig-Holstein. Ehuru hertigdömena härigenom starkt gynnades på konungarikets bekostnad, mötte den dock mest motstånd hos det tyska partiet, som önskade fullständig skilsmässa från Danmark.

Under den allmänna orede februarirevolutionen vållade i Europa fördrade en församling af Slesvigs och Holsteins ständerdeputerade 18 mars 1848 båda ländernas förening under en författning och Slesvigs inträde i Tyska förbundet. Vid underrättelsen härom gaf den upphetsade folkstämningen i Köpenhamn sig så starkt uttryck — först vid ett möte i Kasino, sedan genom ett väldigt folktåg till slottet —, att F. fann sig böra afskeda sin gamla ministär. Innan en ny ministär af frisinnade nationella män hann bildas, hade man i Kiel gjort uppror, tillstätt en provisorisk regering och genom öfverrumpling intagit fästningen Rendsborg under den förevärdningen, att konungen "icke var fri, utan i den Köpenhamnska pöbelns våld". Den till F. afsända slesvig-holsteinska deputationen fick nu det svar, att Slesvig skulle få en med Danmark gemensam författning, medan däremot Holstein fritt änge följa enhetssträfvandena i Tyskland. F. slöt sig sålunda innerligt till det danska folket, som ville värja kronans rätt på samma gång som sin egen, och under alla växlingar i det följande treåriga kriget höllo konung och folk troget tillsammans. Efter 5 månaders strid slöts under svensk förmedling en vapenhvila i Malmö, och under de därpå följande fredsunderhandlingarna föreslog England en delning af Slesvig, men därpå ville ej F. ingå, och vid en tvepprev vid Vejle lät han hänföra sig till att uttala de ödesdigra orden: "det skall ej ske". Detta ledde i nov. till marsministärens afgång, enär den till en del föredrog delningen framför ett lossande af bandet mellan Slesvig och konungariket, och sedan gled F:s regering alltmer ut mot denna s. k. "Slesvigs själfständighet". Kriget 1849 fördes länge med föga lycka för Danmark, men slutade med slaget vid Fredericia (6 juli), där upprorshären blef drifven på flykten.

Preussen, som dittills understödd upproret, drog sig nu ur striden och slöt fred (1850). Upprorsmännen fortsatte striden, men blefvo slagna vid Isted och tillbakakastade vid angreppen på Frederiksstad. Slesvig var således med vapenmakt återtaget, men danska hären var ej nog stark att gå anfallsvis till väga och kufta upproret i Holstein, hvarför ingen verklig lösning af striden erätnäts. Det danska språket hade emellertid 1850 vunnit sin naturliga rätt i Slesvig. Midt under kriget hade statsförfattningen blifvit alldeles ombildad. I okt. 1848 samlades en grundlagsstiftande församling, och 5 juni 1849 utfärdade F. den mycket frissnade "Danmarks riges grundlov", hvilken dock ej, som först afsetts, kom att omfatta Slesvig. Konungariket fick senare en mängd betydelsefulla lagar dels till närmare utveckling af den genom grundlagen vunna friheten (tryckfrihet, näringsfrihet), dels rörande landboreformer, dels af allmänt human karaktär (t. ex. kvinnans myndighet och lika arfsrätt med mannen). Däremot misslyckades alla försök att åvägabringa ordnande af hela monarkiens författning. Enär man i Danmark ej ville helt släppa förbindelsen med Holstein och F. fasthöll vid sina ärfda rättigheter till detta land, nödgades han 1851 under rysk påtryckning sluta aftal med de båda tyska stormakterna om att ej knyta Slesvig närmare än Holstein till konungariket, och därefter utfärdades 28 jan. 1852 en ny "fællesforfatning" för alla monarkiens länder. De följande åren upptogs af allvarliga slitningar mellan regering och riksdag, dels om gemensam tronföljds lag och tull-lag, dels om junigrundlagens inskränkning till att gälla blott konungariket. När F. i sin otålighet öfver detta motstånd egenmäktigt utfärdade en förordning om en gemensam författning för monarkien (26 juli 1854) och dessutom öppet tog parti för den reaktionära ministären Ørsted, var det goda förhållandet mellan honom och folket nära att brytas, men förtroendet återställdes, när han i dec. s. å. aflednade ministären och sedermera slöt sig närmare till det nationalliberala partiet. 1855 kom slutligen "fællesforfatningen" till stånd, hvarigenom (i motsats till 1848) konungarikets naturliga öfverfikt häfades, men holsteinarna ville icke finna sig i att vara i förutbestämd minoritet och lyckades 1858 genom tyska förbundsdagens inblandning få "fællesforfatningen" satt ur kraft rörande Holstein och Lauenburg. Då enighet ej kunde vinnas, enär F. höll fast vid Danmarks oberoende af Tyskland, vidtog han 1863 åtgärder för att lösgöra Holstein från förbindelsen med konungariket och Slesvig och lät riksrådet öfverlägga om förslaget till en ny författning för dessa två länder. För att finna stöd mot eventuell tysk inblandning slöt F. sig närmare till Karl XV, med hvilken han sedan 1847 var personlig vän, och underhandlade med denne om ett nordiskt försvarsförbund. Intet hade dock hunnit ordnas, då F., efter utflykter till befästningarna vid Dannevirke, sjuknade på Glücksborgs slott och dog af ros, 15 nov. 1863. De efter hans död inträffade olyckorna gjorde, att folket med ännu större saknad blickade tillbaka på hans regering såsom på en lycklig tid. Det hade också under hans regering vants vid nationellt lif, såväl i konungariket som i Slesvig, och friheten hade i hög grad främjat dess utveckling. Oktadt sina personliga svagheter förtjänar han tack för den trohet han

i farans stund visade sitt folk; han åtnjöt och en popularitet, som har endast få motstycken, och skattade själf folkets tillgifvenhet såsom det mest eftersträfvansvärda. "Folkets kärlighet er min styrke" var hans valspråk. 1873 restes F:s kolossala ryttarstaty (modellerad af H. Bissen) framför Kristiansborgs slott, och omkr. 40 minnesmärken ha rests rundtom i landet öfver F. som "grundlovens" stiftare och frihetens beskyddare.

Litt.: H. P. Giessing, "Kong Frederik den syvendes ungdoms- og regeringshistorie" (1865), A. Thorsøe, "Kong Frederik den syvendes regering" (2 bd, 1884—89), och N. Neergaard, "Under juni-grundloven" (2 bd, 1892—1906). E. Ebg.

8. F. VIII, son till konung Kristian IX och Lovisa af Hessen-Kassel, f. 3 juni 1843 i Köpenhamn, hette till 1859 Kristian. Han fick sin första undervisning i en offentlig realskola, men erhöi sedan egna lärare. 1860 utbildades han till officer, men tillbragte 1863 en kort tid vid Oxfords universitet. I kriget 1864 följde han med general Hegermann-Lindencrones division i Jylland. Alltifrån faderns tronbestigning i nov. 1863 hade han som kronprins säte i statsrådet och var flera gånger regent under konungens bortovaro, liksom han ett par gånger var truppernas befälhafvare under manövrer. Sedan 1891 var han inspektör för armén och ordf. i generalkommissionen, och som president i Det geografiska selskab (sedan 1876) samt hedersled. af Videnskabernes selskab (sedan 1894) tog han flitigt del i dessa sällskaps sammankomster. Han är ifrig frimurare och har städes visat stort intresse för fångvård samt allsköns sociala och humanitära institutioner. Vid Kristian IX:s död, 29 jan. 1906, tillträdde han regeringen. Han behöll de förutvarande ministrarna och synes ännu följa det parlamentariska styrelsesätt, som vidtog 1901. I sept. 1906 besökte han som konung Stockholm och i nov. s. å. Berlin, i maj 1907 London och Paris, företog i juli s. å. en resa till Färdarna och Island samt bevästade i dec. Oskar II:s begravning i Stockholm. F. blef 15 juli 1868 förlovad och 28 juli 1869 förmäld i Stockholm med Karl XV:s enda dotter, Lovisa, f. 31 okt. 1851, och fick med henne fyra söner: kronprins Kristian, f. 1870, Karl (sedan 1905 konung Håkan VII af Norge), prins Harald (f. 1876) och prins Gustaf (f. 1887), samt fyra döttrar: Lovisa (f. 1875, 1896 g. m. prins Fredrik af Schaumburg-Lippe, d. 1906), Ingeborg (f. 1878, sedan 1897 g. m. prins Karl af Sverige), Tyra (f. 1880) och Dagmar (f. 1890). E. Ebg.

Fredrik (da. *Frederik*), dansk arfprins, konung Fredrik V:s yngre son, f. 1753, d. 1805, deltog 1772 i den sammansvärjning, som störtade Struensee, och var jämte sin moder, änkedrottning Juliana Maria, och sin forne lärare Guldberg statens egentlige styresman, tills hans halvbrors son Fredrik (senare Fredrik VI) 1784 tog makten i sina händer. I

slottsparken vid Jägerspris lät han 1778—82 resa 54 minnesmärken öfver frejdade danskar, normän och holsteinare. I sitt 1774 ingångna äktenskap med Sofia af Mecklenburg-Schwerin (f. 1758, d. 1794) blef han fader till konung Kristian VIII, till arprinzen Ferdinand (se denne) och till drottning Lovisas af Danmark moder, landtgrefinnan Charlotta. E. Ebg.

Fredrik (eng. *Frederick*), *engelska* prinsar.

1. F. Ludvig (Frederick Louis), prins af Wales, äldste son till konung Georg II och far till Georg III, f. 6 jan. 1707 i Hannover, d. 20 mars 1751 i London, uppfostrades i Tyskland, fick 1717 titeln hertig af Gloucester och 1727 hertig af Edinburgh samt kom 1728 till England, där han med ytterlig köld emottogs af sin fader, med hvilken han i giftermålsangelägenheter blifvit oense. Han samlade omkring sig en oppositionell krets och intrigerade mot den ledande ministern Walpole. Tvisterna med fadern fortsattes, äfven sedan F. 1736 ingått äktenskap med Augusta af Sachsen-Gotha, och 1737 fördrefs han formligen från hofvet. Prinsen var föga begäfvad, utsväfvande och opålitlig, men åtnöt likväl en viss popularitet till följd däraf, att hans fader och brodern hertigen af Cumberland voro så impopulära.

2. F. August (Frederick Augustus), hertig af York, andre son till konung Georg III, f. 16 aug. 1763, d. 5 jan. 1827, utsågs redan 1764 genom faderns inflytande till furstbiskop af Osnabrück (hvilken värdighet han innehade till 1803) och blef 1784 hertig af York och Albany. Hemkommen från Tyskland 1787, blef F. genast mycket populär och gynnades på allt sätt af fadern, som gärna ville framhålla sin älsklingsson på bekostnad af den oppositionelle prinsen af Wales (sedermera Georg IV). F. erhöll 1793 befälet öfver den engelsk-hannoveranska hären i Nederländerna, men blef där upprepade gånger slagen af fransmännen och återvände 1795 till England, där han af fadern utsågs till fältmarskalk (s. å.) och högste befälhafvare öfver armén (1798). Ej heller 1799 års expedition till Flandern inbragte honom någon krigsära: han blef slagen vid Bergen och måste ingå på den förödmjukande kapitulationen vid Alkmaar (17 okt. s. å.). Som arméns högste befälhafvare visade han sig däremot mycket dugande, understödde Dundas' arméreformer och ingrep kraftigt mot gunstlingsväsen vid officersbefordringar. Han måste emellertid afgå (mars 1809) till följd af en mycket uppmärksammande skandal (hans mätress, Mary Anne Clarke, hade mot kontant erkänsla lofvat utverka befordran åt unga officerare och fick efter en brytning med F. denne angifven för delaktighet i denna mutningsaffär, utan att dock något sådant kunde bevisas under ärendets behandling i underhuset). F:s broder prinsen-regenten återgaf honom emellertid 1811 kommandot öfver armén, och parlamentet betygade honom 1814 högtidligen sin tacksamhet för de förträffliga anordningar han vidtagit under kriget. F. var efter sin brorsdotter prinsessan Charlottas död 1817 närmaste tronarvinge och var som sådan högt uppburen af hög-tories, framför allt efter sitt skarpa uppträdande 1825 mot förslaget om katolikernas emancipation. V. S.—g.

Fredrik (ty. *Friedrich*) II med silfverbenet, landtgreve af Hessen-Homburg, landtgreve Fredrik

I:s son, f. 1633, d. 1708, vistades en längre tid vid akademien i Genève, hvarefter han gjorde vidsträckt resor i Italien och Frankrike för att studera krigsväsendet. Då Karl X Gustaf 1654 uppstigit på tronen i Sverige, skyndade F. till Stockholm och erhöi af konungen öfverstefullmakt samt uppdrag att värva ett tyskt kavalleriregemente.

Elter åtskilliga äfventyr ankom F. med sitt regemente till hufvudkvarteret i Danzig, deltog i de polska fälttågen och befordrades till generalmajor. 1657 följde han Karl Gustaf till Danmark. Vid Köpenhamns belägring (1659) miste han sitt vänstra ben, hvarefter han måste begagna ett konstgjordt ben med silfverleder. Af Karl X lär han ha varit bestämd till ståthållare i Livland, men efter konungens död lämnade han den svenska tjänsten. F. förmalde sig i Stockholm 12 maj 1661 med den trettio år äldre Margareta Brahe (se Brahe 9), änka efter greve Johan Oxenstierna. De rikedomar F. erhöi med sin gemål använde han till inköp af vidsträckt egendom i Tyskland. Sedan Margareta efter ett barnlöst äktenskap afidit 1669, äktade han 1670 hertig Jakobs af Kurland dotter, Lovisa Elisabeth (d. 1690), och öfvergick samtidigt från lutherska till reformerta läran. S. å. gick F. i brandenburgsk tjänst, där han 1672 erhöi befälet öfver samtliga trupperna. I slaget vid Fehrbellin (1675) öppnade han såsom anförare för förtruppen striden. 1681 blef F. landtgreve, sedan hans äldre bröder afidit utan att efterlämna manliga afkomlingar. Om sitt lands utveckling vinnlade han sig mycket, befordrade invandringen af de från Frankrike fördrifne hugenotterna och byggde den nya staden Homburg. F. var på en gång skicklig ryttieranförare och duglig regent. "Hans beslutsamma och praktiska sinne lag står i rak motsättning till den vekliga romantiska figuren, som H. von Kleist har framställt i sorgspelet 'Prinz Friedrich von Homburg'." F. ingick 1691 ett tredje äktenskap, med Sofia Sibylla af Leiningen-Heidesheim. Jfm Jungfer, "Der prinze von Homburg in seinem verhältnis zu Karl X und dem grossen kurfürsten" (1890). V. K.—r.*

Fredrik (ty. *Friedrich*), hertigar af Holstein-Gottorp.

1. F. II, hertig Adolfs äldste son, f. 1568, efterträdde sin fader 1586, men afed redan 1587.

2. F. III, son till hertig Johan Adolf och Kristian IV:s syster Augusta, f. 22 dec. 1597, tillträdde 1616 regeringen öfver den gottorpska delen af hertigdömena. Han visade stort intresse för vetenskapen, särskildt astronomi, och en för hans tid ovanlig religiös fördragsamhet; så lät han t. ex. holländska arminianer och katoliker bosätta sig i det 1621 grundlagda Frederiksstad. Både 1627, då Tilly och Wallenstein ryckte in i hertigdömena, och 1643, vid Torstensons genomtåg, visade han, trots sitt länsförhållande till Danmark, stort tillmötesgående mot rikets fender

för att skydda sitt land mot härjning. Efter freden 1645 knöt han närmare förbindelse med Sverige och 1657 hemligt förbund. När Danmark 1657 började

krig med Sverige, intog det först hans fästningar, men måste i freden 1658 gifva honom suveränitet öfver den hertigliga delen af Slesvig och dessutom afstå amtet Schwabstedt i Sydslesvig. F. dog 10 aug. 1659 i Tönning. Han gifte sig 1630 med Maria Elisabet af Sachsen (f. 1610, d. 1684) och hade med henne sexton barn, bland dem Kristian Albrekt, hvilken efterträdde honom såsom hertig, och Hedvig Eleonora, hvilken 1654 förmlades med Karl X Gustaf. E. Ebg.

3. F. IV, den föregående sonson, som till hertig Kristian Albrekt och Fredrika Amalia af Danmark, f. 18 okt. 1671, tillträdde regeringen 1694. Han ärfde sin faders och farfaders fiendskap mot Danmark, slöt förbund med Sverige och gifte sig 1698 med Karl XII:s äldsta syster, Hedvig Sofia (se denna). Under sitt uppehåll i Stockholm hängaf han sig jämte sin sväger åt ganska vilda nöjen. Af Karl XII utnämndes han till generalissimus öfver trupperna i Sveriges tyska landskap. Redan 1695 hade han uppfört skansar i södra Slesvig, Kristian V lät

rasa dem 1697, men F. återuppförde dem strax efter konungens död. Dennes efterträdare, Fredrik IV, började 1699 krig med F. och besatte största delen af Slesvig, men måste vid freden i Traventhal (1700) utrymma hans land och gifva honom skadeersättning. F. följde sedan sin sväger på fälttåget i Polen och stupade 9 juli 1702 vid Klissov. Hans hat mot Danmark gick så långt, att han hotade med att utplåna danska språket i sitt land, när han komme hem från kriget. Hans änka bodde till sin död 1708 i Stockholm. Han hade blott en son, Karl Fredrik (se denne). E. Ebg.

Fredrik (ty. *Friedrich*) Karl Josef, kurfurste af Mainz. Se Erthal 1.

Fredrik (ty. *Friedrich*), storhertigar af Mecklenburg.

1. F. Frans I, storhertig af Mecklenburg-Schwerin, f. 10 dec. 1756, d. 1 febr. 1837, efterträdde sin farbroder, hertig Fredrik, 1785 och är i svenska historien bekant därigenom, att Gustaf IV Adolf 1 nov. 1795 förlofvade sig med hans dotter Lovisa Charlotta, men 1796 bröt förbindelsen, och därigenom, att konungen till honom 26 juni 1803 för 1,250,000 rdr hamb. b:ko pantsatte Wismar med område. Efter slaget vid Jena (14 okt. 1806)

inblandad i revolutionskrigen, måste hertigen i jan. 1807 fly till Altona, men återfick redan i juni af Napoleon, på kejsar Alexanders begäran, sitt land. 1808 måste han ingå i Rhenförbundet, men var den förste tyske furste, som efter Napoleons ryska fälttåg utträdde ur detta förbund (14 mars 1813). 1815 antog han titeln storhertig. Han var en duglig regent, som med framgång arbetade på sitt folks utveckling. F. var föräldrad med prinsessan Lovisa af Sachsen-Gotha. (V. S.-g.)

2. F. Frans II, den föregående sonsons samt son af storhertig Paul Fredrik och Alexandrina af Preussen, storhertig af Mecklenburg-Schwerin, f. 28 febr. 1823, d. 15 april 1883, efterträdde sin fader 1843. F. Frans blef 1842 general i preussisk tjänst och stod 1866 i spetsen för 2:a reservkåren, som samlades vid Leipzig och i slutet af juli ryckte till Bayern, men icke kom till användande. Efter fredsslutet ökades de mecklenburgska trupperna, och 1868 afslöts militärkonvention med Preussen. Vid utbrottet af kriget med Frankrike 1870 fick F. Frans befälet öfver de till kusternas skydd kvarlämnade trupperna, deltog från aug. med dessa (13:e armékåren) i inneslutningen af Metz och inryckte 24 sept. s. å. i Toul och 16 okt. i Soissons samt afgick därefter till belägringen af Paris. Där fick han jämte befälet öfver sin division (den 17:e) befälet äfven öfver württembergiska divisionen. Då fransmännen i början af nov. återtog Orléans och framträngde mot Paris, fick F. Frans befälet jämväl öfver den tillbakaträngda 1:a bajerska armékåren, hvarefter han med sin arméafdelning från n. framryckte mot Orléans, under det 2:a armén, under prins Fredrik Karl, anryckte från n. ö. Han deltog därefter i striderna vid Loire i början af dec. och vid Le Mans i jan. 1871. F. Frans erhöill 1873 generalfältmarskalks rang. Han var gift 1) med Augusta af Reuss-Schleiz (d. 1862). 2) med Anna af Hessen (d. 1865) och 3) sedan 1868 med Maria af Schwarzburg-Rudolstadt. Bland hans barn må nämnas efterträdaren (se F. 4) och dennes halfbroder Henrik, f. 1876, g. m. drottning Vilhelmina af Nederländerna 1901 och från s. å. prins af Nederländerna. C. O. N.

3. F. Vilhelm, storhertig af Mecklenburg-Strelitz, som till storhertig Georg, f. 17 okt. 1819, efterträdde sin fader 6 sept. 1860, d. 30 maj 1904. Han var länge kallsinnig mot de tyska enhetssträfvandena och undvek att på Preussens sida deltaga i 1866 års krig. — Hans son Adolf Fredrik, f. 22 juli 1848, är sedan faderns död storhertig af Mecklenburg-Strelitz.

4. F. Frans III, storhertig af Mecklenburg-Schwerin, som till storhertig F. Frans II, f. 19 mars 1851, d. 10 apr. 1897 i Cannes, tillträdde regeringen 1883, men måste till följd af bröstsjukdom mest vistas i utlandet. Han efterlämnade en son (se F. 5) och två döttrar: Alexandrina, f. 1879, g. m. kronprins Kristian af Danmark 1898, och Cecilia, f. 1886, g. m. kronprins Vilhelm af Tyskland 1905.

5. F. Frans IV, den föregående son, storhertig af Mecklenburg-Schwerin, f. 9 apr. 1882 i Palermo, efterträdde 10 apr. 1897 sin fader, men tillträdde själf regeringen först vid uppnådd myndighetsålder 9 apr. 1901 (regentskapet hade förts af hans farbroder, hertig Johan Albrekt). Han är

sedan 7 juni 1904 förmäld med Alexandra, f. 1882, dotter till hertig Ernst August af Cumberland. Han anses ega en frissnad läggning och har 1907 tagit initiativet till en reform af de mecklenburgska hertigdömenas gammalmodiga ständsförfattning. V. S.-g.

Fredrik Henrik, prins af Oranien, ariståthållare i Nederländerna, son till Vilhelm I af Oranien och Louise de Coligny, f. 1584, d. 1647, efterträdde 1625 sin broder Morits såsom ariståthållare och visade i striderna mot Spanien prof på utmärkt fältherreskicklighet och stor diplomatisk försäghet. Särskildt var han känd som en mästare i belägringskonsten, och i hans högkvarter hade fältherrar sådana som Turenne, Karl X Gustaf och "den store kurfursten" i unga år sökt militär utbildning. Ståthållaren förde en moderat inrikespolitik

och sökte särskildt att utjämna de rådande religiösa partistridigheterna. Han var förmäld med Amalia af Solms, moder till hans efterträdare Vilhelm II. Hans fältslag äro beskrifna i "Mémoires de Frédéric Henri" (Amsterdam 1733). (V. S.-g.)

Fredrik (holl. *Fredrik*) Vilhelm Karl, prins af Nederländerna, andre son till konung Vilhelm I af Nederländerna och Vilhelmina Lovisa af Preussen, f. 28 febr. 1797, d. 8 sept. 1881, uppfostrades vid preussiska hofvet,

deltog i 1813 års krig samt stred i holländska hären under Wellington vid Belle-Alliance 1815. Enligt 1815 års familjefördrag skulle F. erhålla storhertigdömet Luxemburg, så snart hans äldre broder, Vilhelm, blef konung i Nederländerna. Men 1816 afstod F. från sina anspråk på Luxemburg, hvaremot han erhöi stora domäner (med 190,000 floriners årlig afkastning) och titeln prins af Nederländerna. Kort därefter blef F. fältmarskalk samt 1829 amiral och befälhavare för artilleriet. Då den belgiska revolutionen utbröt (1830), erhöi F. befallning att besätta Bruxelles. I stället för att inskränka sina åtgöranden till att återställa lugnet i denna stad, begick han den oklokheden att i en proklamation hota revolutionens upphofs män med de strängaste straff samt befalla de brabantiska färgernas borttagande. Alla samhällsklasser i Belgien förenade sig mot styrelsen, striden antog en nationell karaktär, och efter flera dagars blodiga strider måste prinsen, natten mellan 26 och 27 sept., retirera från den belgiska hufvudstaden. Om den nederländska härens och krigsförvaltningens organisation inlade F. stora förtjänster.

Då Vilhelm I 1840 nedlade regeringen, drog F. sig tillbaka från det offentliga lifvet. Af sin vän och svager kejsar Vilhelm I utnämndes han 1873 till tysk generalöfverste med generalfältmarskalks rang. 21 maj 1825 förmäldes han sig med Lovisa af Preussen, en dotter till konung Fredrik Vilhelm III. Med henne, som afled 6 dec. 1870, hade han dottrarna Lovisa (f. 1828, d. 1871), hvilken 19 juni 1850 förmäldes med svenske kronprinsen Karl (Karl XV) och Maria (f. 1841), som 18 juli 1871 förmäldes med prins Vilhelm af Wied. Jfr De Bas, "Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd" (1884—1900), och Hartmann, "Prinz Friedrich der Niederlande" (1895). (V. S.-g.)

Fredrik (ty. *Friedrich*), kurfurstar af Pfalz.

1. F. I den segerrike, äfven kallad "onde Fritz", f. 1425, d. 1476, blef efter sin äldre broder Ludvig IV:s död dennes barns förmyndare och använde den makt han därigenom fick till att försäkra sig om regeringen för hela sitt lif, dock mot villkor att han adopterade sin arfsberättigade brorson och själf aldrig gifte sig efter sitt stånd. De mäktiga vasallerna sågo ej gärna en så kraftfull herre vid styret, utan gjorde uppror; men F. slog dem alla och vann därigenom ett anseende, som satte honom i stånd att ingripa äfven i det tyska rikets angelägenheter. Krig såväl mot kejsaren som mot flera tyska furstar upptogo hela hans tid; men som F. var segersäll i sina strider och dessutom förstod att låta kriget föda sig själf, lämnade han efter sig landet i ett blomstrande skick. — Med sin brors sons medgifvande hade F. 1472 förmått sig med Klara Dett af borgerlig härkomst, adlad von Dettinge, Jfr Feeser, "F. der siegreiche, kurfürst von der Pfalz" (1880). J. F. N.

2. F. II, f. 1482, d. 1556, var yngre son till kurfurst Filip och tillbragte sin ungdom som lättsinnig och slösaktig kavaljer vid burgundiska, franska och spanska hofven, blindt tillgifven habsburgarnas sak, ehuru hans upprepade fririer till Karl V:s syster Eleonora möttes af ständiga afslag. 1529 och 1532 var han riksfältherre mot turkarna utan att med de fåtaliga trupper, som stodo honom till buds, kunna något uträtta. F. blef 1535 på föranstaltande af kejsarhofvet förmäld med Kristian II:s då femtonåriga dotter Dorothea och sökte sedermera — efter broderns död 1544 kurfurste af Pfalz — med föga framgång, men mycken envishet göra gällande sina genom giftermålet vunna anspråk på de nordiska ländernas kronor. Bl. a. sökte han under Dackefejden med kejsarens bistånd komma i förbindelse med Nils Dacke (1543), men det hela inskränkte sig till några i hans intresse till Dacke och Smålandsbönderna aflätna skrivelser, som af Dacke inför såväl bönderna som konungens utskickade återopades som bevis på hans vänskapliga förbindelser med mäktiga furstar i utlandet. (Se "Sveriges historia intill tjugonde

Fredrik II af Pfalz. (Efter en 1522 präglad medalj.)

seket", III, 201—202.) Då kejsar Karl 1544 slöt fred med Kristian III af Danmark och därmed offerade sin alltid med tomma löften affärdade trogne anhängares danska anspråk, öfvergick denne för några år till schmalkaldiska förbundets religionspolitik, publicerade en reformationsvänlig kyrkoordning (1545) och sökte förmå Melanchthon att emottaga en lärostol vid Heidelberguniversitetet. Redan 1548 vann han emellertid ånyo öfver till kejsrerliga sidan och genomförde s. å. Augsburg-interim i sina länder. Universitetet gynnade han alltjämt, och hans förhållande till de evangeliske blef aldrig direkt fiendtligt. Jfr Häusser, "Geschichte der rheinischen Pfalz" (2 bd, 1845). V. 8—g.

3. F. V, son till kurfursten Fredrik IV af Pfalz och Lovisa Juliana, en dotter af den store Vilhelm af Oranien, f. 16 aug. 1596 i Amberg, d. 29 nov. (a. st.) 1632 i Mainz, förlorade redan 1610 sin fader och sattes därför under pfalzgrefve Johan IV:s förmynderskap. Denne

gaf sin myndling en mycket värdad uppföstran och sände honom till ett franskt hof för att lära hofseder. Redan vid 17 års ålder gifte han sig (febr. 1613) med Elisabet af England, dotter till Jakob I. I juli 1614 öfvertog han själf styrelsen. Goda föresatser saknade han icke, men inhärdighet och kraft hörde ej till hans egenskaper. Han var framför allt en lysande hofman, som mer älskade glänsande fester än regeringens allvarliga värf. Dessa sköttes till största delen af hans rådsherrar (Camerarius, Rusdorf m. fl.). Genom sin släktskap med Englands konung syntes F. mest lämpad att blifva det protestantiska partiets chef. Olyckligtvis saknade han dock hvarje annan egenskap, som kunnat göra honom berättigad därtill. Emellertid vände sig Böhmen, sedan det 1618 brutit med kejsaren, till den pfalziske kurfursten och erbjöd honom kronan. Trots sin moders tårar emottog han anbudet. 31 okt. 1619 höll han sitt lysande intåg i Prag. Men kejsaren var ej hägad att utan strid mista ett af sina största arfländer, och till hans undsättning rustade sig nästan hela det katolska Europa. F. däremot vände sig fäfängt icke blott till sin svärfader, utan ock till de tyske protestantiske furstarna. Den mäktigaste af dem, Sachsens kurfurste, sände t. o. m. sina trupper till kejsarens bistånd. Gustaf II Adolf ensam förstod att rätt bedöma ställningens vikt, men han hindrades af förhållandet till Polen att ingripa till F:s förmån. Slaget på Hvitå berget vid Prag (8 nov. 1620) slutade hans vælde och tvang honom att fly från Böhmen. Äfven hans arfland Pfalz fräntogs honom 1623 och gafs till hertig Maximilian af Bayern, och F. — som till följd af sitt korta herravælde fått tillnamnet "vinterkonungen" — tvangs i sin fattigdom och olycka att leva på almosor. Då sedermera Gustaf Adolf började sitt segertåg i Tyskland, skyndade F. till honom, var med i hans lysande intåg i Maximilians hufvudstad München och var säker på att ge-

nom honom återfå makten öfver sitt arfland. Men han bedrog sig äfven i denna förhoppning. Hans son Karl Ludvig insattes däremot 1648 i kurvärdigheten. J. F. N.*

Fredrik (ty. *Friedrich*), romerska kejsare och tyska konungar.

1. F. I Barbarossa ("Rödskögg"), f. omkr. 1121, var son till konung Konrad III:s broder hertig Fredrik II den enögde af Schwaben och welfen Henrik den stoltes syster Judit — alltså ättling af båda de täffande furstehusen.

Efter att en tid ha stått på welfernas sida i deras kamp mot Konrad III (1143) åtföljde han denne på korståget 1147. Genom den skickligt medlande hållning han under Konrads senare år intog i striden med welferna var han vid dennes döds situationens herre, valdes 5 mars 1152 enhälligt till konung och kröntes 9 s. m. i Aachen. Vidsträckt voro de uppgifter, som förelägo F.: det gällde att återerörå åt kungadömet den maktställning inom Tyska riket, som genom Konrads svaghet gått förlorad, ej mindre än att återställa fred och endräkt i landet. Och i öfre Italien hade städerna alltmera utvecklat sig till själfständiga republiker utan samband med riket, ja Milano sökte att uppnå hegemonien i Lombardiet. Det gällde alltså äfven att reorganisera det italienska konungariket. I påfven och det normandiska riket på Sicilien hade den tysk-romerske

Fredrik Barbarossa. Efter en omkr. 1180 skulpterad stenrelief i korsgången till klosteret St Zeno, Oberbayern.

kejsaren härvidlag mäktiga vedersakare. De sex första åren af sin regering egnade F. — fränsedt ett tag till Italien 1154—55, hvarunder han gjorde slut på den af Arnold af Brescia ledda rörelsen och kröntes till kejsare 18 juni 1155 — helt åt den första uppgiften. Med kraft häftrade han sin maktställning på alla områden. För att helt kunna egna sig åt sin rikspolitik undanröjde han det främsta fröet till oron inom riket genom att 1156 till Henrik Lejonet återställa Bayern, hvarvid dock

Östmark afskildes såsom särskildt hertigdöme (Österrike) och med vidsträckta privilegier gafs åt Henrik af Babenberg. Äfven inom kringliggande länder gjorde han sitt inflytande gällande: på en riksdag i Merseburg 1152 erkände han sålunda Sven Grade såsom Danmarks konung. Vid sitt reorganisationsarbete i Tyskland liksom senare i Italien hade F. sina förnämsta medhjälpare dels i riksministerialerna dels — liksom Otto I — i den högre hierarkien. Själven i hans politik var till sin död 1167 kansleren, slutligen ärkebiskopen af Köln Rainald af Dassel.

Från 1158 var Italien hufvudfältet för F:s verksamhet. Han företog då sitt andra tåg öfver Alperna. Milano förklarades i akt och tvangs till en förlikning, hvarigenom dot afstod från sina expansionsplaner, och på en riksdag på de romkaliska fälten fastställde kejsaren i samråd med representanter för Bolognas rättsskola de kejsarliga rättigheterna (*jura regalia*), öfver hvilka en förteckning uppgjordes. De skulle bilda det rättsliga och finansiella underlaget för F:s maktställning i Italien. Utörandet af det sålunda fastställda programmet ledde till nya strider med Milano och dess bundsförvanter. Crema eröfrades efter sju månaders belägring och jmnades med jorden. Och 1162 gaf sig det uthungrade Milano, hvarefter staden och dess befästningar förstördes. Kungarikets styrelse reorganiserades därefter på grundval af Roncaglia-besluten. Till påfvestolen hade F. från början kommit i ett spändt förhållande genom sina sträfvaner att göra biskoparna till de främsta verktygen för sin politik. Efter Hadrianus IV:s död (1159) kom det till ett dubbelval: en del af kardinalerna utsåg till påfve det mot kejsaren gunstigt sinnade partiets ledare Octavianus, som antog namnet Viktor IV, en annan och mera betydande del af kollegiet valde kardinal Roland, den ultrakyrkliga riktningens ledare, såsom påfve känd under namnet Alexander III. F. sammankallade 1160 till Pavia ett af tyska och italienska prelater besökt kyrkomöte samt erkände i enlighet med dess beslut såsom den rätte påfven Viktor IV och efter honom Paschalis III och Calixtus III, hvaremot Alexander fann stöd hos Frankrike och England. Därmed började striderna i Italien ånyo. 1164 bildade Venezia tillsammans med Padua, Verona och Vicenza ett förbund mot F. Alexander å sin sida lyckades 1165 med Siciiliens stöd blifva herre i Rom. 1166 anträdde F. efter att ha förmått den tyska hierarkien att hålla fast vid Paschalis III ett nytt tåg till Italien för att föra denne till Rom, och 30 juli 1167 introniserades han i Peterskyrkan. F. tvangs emellertid inom kort af en pestepidemi, som bl. a. borttryckte Rainald af Köln, att anträda återfärden till Tyskland. Den kejsarliga härens aftåg gaf signalen till bildandet af en ny, mot kejsarmakten riktad koalition af de lombardiska städerna. Men i Tyskland var F:s maktställning ej rubbad. 1169 lät han till sin efterträdare välja sin son Henrik. 1174 företog F. ett nytt tåg till Italien för att krossa städerna. Sedan hans försök att intaga Alessandria misslyckats och de därefter inledda fredsunderhandlingarna strandat, drog F. till sig förstärkningar från Tyskland, men förlorade i trots därpå slaget vid Legnano (29 maj 1176). F. inleddes nu med påfven och städerna underhandlingar, som 1177 ledde till fördraget i Venezia. F. erkände

Alexander såsom påfve, hvaremot denne afstod från efterräkningar mot det kejsarligt sinnade tyska prästerskapet. Med städerna aftalades ett stillstånd för sex år. Den definitiva freden slöts i Konstanz 1183, hvarvid städerna visserligen erkänd kejsarens öfverhöghet, bl. a. hans rätt att bekräfta konsulerna i deras ämbete, men i gengäld erhöill stora friheter. Vid återkomsten till Tyskland 1179 fann F. Henrik Lejonet i strid med ärkebiskopen af Köln. Då Henrik icke brydde sig om kejsarens stämningar, förklarades han 1180 i akt, miste alla sina besittningar utom Braunschweig och Lüneburg samt gick i landsflykt till England. Folkfantasierna har häri velat se en vedergällning från kejsarens sida för uteblifven hjälp under det italienska kriget. I själfva verket föll Henrik för den ovilja han genom sin utvidgnings- och eröfringspolitik ådragit sig från de sachsiska grefvarna och biskoparna. 1184 företog F. sitt sista tåg till Italien, kringjublad såsom fredsfursten. Under detta tåg lyckades han 1185 till brud åt sin son Henrik vinna Roger II:s dotter Konstantia, arftagerska till konungariket Sicilien. Sedan Jerusalem 1187 fallit i de otrognes händer tog han 1188 korset. Med vanlig omsorg rustad och ledde han tåget, men drunknade 10 juni 1190 i floden Saleph i Mindre Asien. F. är en af de tyska medeltidens glansfullaste gestalter, en af dem som sökte återupplifva kejsartidens stora traditioner. Detta var att i själfva verket kämpa mot tiden och kunde blott uppskjuta det sammanstörtande, som följde efter sonens död 1250. F. hade 1152 för målt sig med Beatrix, arftagerska till Burgund. Se Prutz, "Kaiser F. I" (3 bd, 1871), samt Jastrow och Winter, "Deutsche geschichte im zeitalter der Hohenstaufen" (2 bd, 1897).

2. F. II, den förres sonson, son till kejsar Henrik VI och Konstantia af Sicilien, f. 26 dec. 1190.

Kejsar Fredrik II. Efter en miniatyr i hans arbete om falkenärkonsten.

Jesi i Mark Ancona. Vid tre års ålder förlorade han 1197 sin fader, och det hohentstaufiska husets många fiender med den påfåga kurian i spetsen såg nu tiden kommen att störta det från dess örna maktsställning. F:s moder tvangs att taga Sicilien såsom län af påfven, och i Tyskland måste hans farbroder Filip låta 1198 välja sig till konung för att rädda kronan åt ätten. Det antihohentstaufiska partiet valde till sin konung Henrik Lejonets son Otto, och kampen mellan de båda tronpretendenterna fyller de närmaste åren i Tysklands historia. Konstantia afled redan 1198. Hon hade insett till förmyndare för F. påfven Innocentius III, vilken lika litet som modern förmådde upprätthålla ordningen i det sicilianska konungariket. F. hade en glädjefull barndom; han egde af naturen en lyande begåfning, förvärfvade vidsträckt insikt på olika områden, särskildt i språk, och blef för sin årdom berömd både i Öster- och Västerlandet. Men hos honom grundlades under intrigerna och förvirringen i landet misstro mot människor, opålitlighet och maktbegär, egenskaper, som prägla hela hans statsmannabana. 1208 blef F. myndig, och 1209 åkade han enligt påfvens önskan den ungerske konungen Smeriks änka, Konstantia af Aragonien, som var mycket äldre än han. Under de båda följande åren vekades Otto IV eröfra en del af konungariket Siciliens besittningar på fasta landet. Sedan han emellertid blifvit bannlyst och af oroligheterna i Tyskland tvungits att lämna Italien, erbjöd det hohentstaufiska partiet bland de tyske furstarna kronan till F. Planen understöddes af påfven, dåmera Ottos hände, och franske konungen Filip II August. Efter att ha låtit kröna sin spåde son Henrik till Siciliens konung, begaf F. sig i hemlighet öfver Alporna samt kröntes i Mainz 9 dec. 1212. Följande år stadfäste han genom "gyllene bullan" de medgifvanden Otto IV på sin tid gjort påfveaktens åde i afseende på dess territoriella anspråk i Italien och i afseende på kapitelns valrätt, den yrkliga rättsskipningen o. s. v. Genom Filip Augusts seger vid Bouvines 1214 var F:s tyska krona betryggad. Han kröntes ånyo 1215 i Aachen och afgaf vid detta tillfälle ett korstågslofte, hvars uppfyllande senare beredde honom stora svårigheter. Rundtankarna i den nye kejsarens politiska system voro väsentligen olika de äldre tysk-romerske kejsarnas. För F. var det sicilianska konungariket samt öfriga italienska besittningar själfva kärnan hans valde; Tyska riket och kejsarkronan voro endast en tillökning i hans makt. För att få fria händer till att konsolidera sin makt i Italien måste han genom eftergifter eller gunstbevisningar söka till de tyske furstarna vid godt lynne. Medan han sålunda i Italien skapade ett af samtidens stråest centraliserade välden, var det under hans regering som Tyska rikets upplösning i småstater tog a början. F:s italienska politik bragte honom i en upplöslig motsats till påfvedömet. 1216 måste F. fra Innocentius att, så snart han vunnit kejsarsonen, upphöra att kalla sig konung af Sicilien samt t under Henriks minderårighet lämna styrelsen ver nämnda rike åt en i samförstånd med påfven sedd förmyndare. Efter Innocentius' död utumde F. emellertid Henrik till hertig af Schwaben i afsikt att själf såsom kejsare handhafva Siciliens rvaltning. I april 1220 lät han, trots sin förnyelse

af löftet från 1216, välja sonen till tysk konung och belönade samtidigt de andlige riksfurstarna med privilegier, som lade grunden till deras territoriella suveränitet. S. å. kröntes F., efter att förut ånyo ha erkänt sitt länsförhållande till påfven, till kejsare och tog samtidigt korset. De följande åren egnade F. i trots af korstågsloftet åt att omskapa Siciliens styrelse och förvaltning. Detta arbete, som kulminerade i konstitutionerna af 1231, förvandlade det anarkiska rike F. mottagit till en stat med en nästan enväldig centralmakt, en strängt reglementerad förvaltning och ett effektivt skattesystem. På Sicilien, där den muhammedanska och den kristna kulturen möttes, samlade han i Palermo ett hof, som utmärktes lika mycket genom bildningens och förfiningens glans som genom seder- nas försämning. Korståget lyckades F. undan för undan få påfvens tillstånd att uppskjuta; genom fördraget i S. Germano 25 juli 1225 — samma år som han genom sitt äktenskap med drottning Jolanta af Brienne förvärfvade anspråk på konungariket Jerusalem — förband han sig omsider att i aug. 1227 vid äfventyr af bannlysning anträda tåget. Då F. s. å. af sjukdomar inom sin här

Guldmynt (aureus), slaget för kejsar Fredrik II.

hindrades att infria sitt löfte, blef han af den nye påfven Gregorius IX bannlyst. I trots därpå anträdde han 1228 sitt korståg och lyckades 18 febr. 1229 genom ett fördrag för en period af något öfver 10 år vinna Jerusalem. I mars s. å. satte han själf konungarikets krona på sitt huvud. Under kejsarens frånvaro löste påfven F:s undersåtar från deras trohetsed samt öppnade i förening med städerna i öfre Italien, med hvilka F. tidigare råkat i misshälligheter, fientligheter mot hans sicilianska besittningar. Efter sin hemkomst tillbakalag F. de förbundnes anfall, men inledde därefter underhandlingar och löstes genom fördraget i Ceperano (28 aug. 1230) från bannet mot vissa medgifvanden åt kyrkan i konungariket Sicilien. Vid denna tid började förhållandena i Tyskland att tillvinna sig F:s uppmärksamhet. 1228 hade hans son Henrik gjort sig myndig. Han gjorde vidtgående eftergifter åt furstarna (Wormsprivilegiet 1 maj 1231), men ställde sig afvisande mot faderns mot städerna fientliga politik. Spänningen växte, då Henrik skilde sig från Margareta af Babenberg för att gifta sig med en böhmisk prinsessa, och då han ej infann sig vid en till Ravenna utlyst riksdag 1231, utbröt striden i full låga; Henrik tillfångatogs och dog i fångenskap 1242. 1235 frade F. sitt bilager med Isabella af England, och s. å. höll han i Mainz en riksdag, som bildar utgångspunkten för följande landsfredslagsstiftning, liksom och reformer genomfördes i riksriktsskipningen. Två år senare valdes F:s son Konrad till tysk konung. Förhållandet till de lombardiska städerna hade efter fredsslutet 1230

varit ömtåligt, och 1236 utbröt kriget i full låga. F. tillfogade städerna 1237 afgörande nederlag vid Cortenuova, och 1238 eröfrade han så godt som hela Lombardiet. Han stod nu nära sina planers förverkligande; genom eröfringen af norra Italien var det sicilianska maktområdet förbundet med det tyska, och F. började redan i det eröfrade landet ordna en kejsarlig förvaltning. Då trädde påfve-domet ånyo i spetsen för kampen mot F. Han bannlystes 1239. I anledning häraf utspann sig en häftig pennfejd mellan det påfliga och kejsarliga kansliet, hvarunder F. beskyldes för de gröfsta hädelser, en beskylldning, som vann stöd i hans bekanta förkärlek för orientalisk vetenskap liksom i hans sedeslösa lif. Påfven sökte ock, ehuru för-gäfvat, att uppsätta en motkonung i Tyskland och förband sig med de lombardiska städerna samt med Frankrike. 1240 hade F. och hans naturlige son Enzo (se denne) i trots häraf så betydande mili-tära framgångar, att påfven såg sig tvungen att predika korståg mot F. Denne hotade Rom, när Gregorius 1241 afled. Under efterträdaren, Inno-centius IV, skärptes striden. Konsiliet i Lyon (1245) förklarade F. afsatt. I Tyskland uppsattes 1246 Henrik Raspe, landtgreve af Hessen, och efter hans död 1247 grefve Vilhelm af Holland såsom motkonungar. Äfven i Italien led F. mot-gångar: hans försök att återeröfra Parma miss-lyckades, och hans här led 1249 vid Fossalta ett nytt nederlag, hvarvid Enzo tillfångatogs. Små-ningom förbättrades dock F:s ställning genom segrar till lands och sjöss, påfvens anhängare började af-falla, och en vändning syntes förestående, då F. afled 13 dec. 1250 i Fiorentino, på dödsbädden försonad med kyrkan. F:s regering betecknar en vändpunkt i både kejsardörets och påfvedörets historia. Det gamla af Otto I grundade tysk-romerska kejsardömet med dess ideala anspråk och verkliga maktställning i Tyskland och Italien var korsadt; men under kampen hade påfvedömet tvungits till att söka stöd hos Frankrike, och det fördes därigenom in på den väg, som förde till "fångenskapen" i Avignon och den stora schismen. Få medeltida regentpersonligheter ha satt folkfanta-sien i lifigare rörelse än F. För sin samtid var han ett under af lärdom, och hos den följande tiden anknötos till hans person drömmarna om Tyska rikets förnyelse. Ty F. II, ej F. Barbarossa, är Kyffhäuser-sagens slumrande kejsare, som en gång skall vakna och föra sina skaror till seger. Litt.: Huillard-Bréholles, "Historia diplomatica Friderici II" (11 bd, 1852—61), Schirmacher, "Kaiser Friedrich II" (4 bd, 1859—65), Winkelmann, "Geschichte k. Friedrichs II und seiner reiche" (1863—65) och "Kaiser Friedrich II" (2 bd, 1889—97), Blondel, "Étude sur la politique de l'empereur Frédéric II en Allemagne ..." (1892), samt Jastrow och Winters under F. I omnämnda arbete.

3. F. III, den sköne, tysk konung, son till konung Albrekt I af huset Habsburg och Elisabet af Kärnten, f. 1286, d. 13 jan. 1330, öfvertog efter sin faders död (1308) för sig och sina yngre bröder styrelsen öfver hertigdömet Österrike. Efter Henrik VII:s död (1313) valdes F. af det öster-rikiska partiet 19 okt. 1314 till tysk konung och kröntes 25 nov. s. å. i Bonn. Under tiden hade — 20 okt. — det talrikare luxemburgska partiet

till konung valt hertig Ludvig af Bavern, hvilka tidigare varit nära hierad med habsburgska huse-men sedan 1313 var dess motståndare. I den kamp som nu utbröt mellan de båda motståndarna, fö-lamades visserligen det österrikiska partiets kra-ge genom den seger, som schweizarna 1315 vunno öf-fer F:s broder Leopold och som blef ursprunget till schweiziska edsförbundet, men fr. o. m. 1319 lut-vågskålen alltmot till dess fördel, tills Ludvig geno-slaget vid Mühldorf 1322 lyckades krossa sin mot-ståndare, som föll i hans händer. Efter tre å-ångenskap utfäste sig F. genom fördraget i Trau-nitz att aistå från kronan, erkänna Ludvig sam-med honom förbinda sig mot en hvar, påfven i begripen. Om F:s bröder hindrade fördragets u-förande, skulle han återvända i fångenskap. Fördraget strandade på hertig Leopolds motstånd, återvändande trogen sitt löfte, men upptogs genom ett nytt fördrag till Ludvigs medregent; under den e-konungens tåg till Italien skulle den andre styra Tyskland. Men äfven rörande denna nya öfveren-kommelse upplamade stridigheter, som slutade med att F. med bibehållande af sin konungatitel drö-sig tillbaka till Österrike, som han efter broder Leopolds död (1326) ensam styrde. Litt.: Mü-ling, "Geschichte der doppelwahl des jahres 1314" (1882), Schrohe, "Der kampf der gegenkönig Ludwиг und Friedrich um das reich bis zur en-scheidungsschlacht bei Mühldorf" (1902).

4. F. IV, tysk konung, såsom tysk kejsare F. II såsom ärkeherlig af Österrike F. V, son till Ern-den järnhårde och Cimburgis af Masovien, sons-sonen till Albrekt I, f. 1415, d. 19 aug. 1440. Sedan sin faders död herre öfver Steiermark, Kärnten, Krain och Görz, valdes F. till tysk konung febr. 1440 samt kröntes i Aachen 17 juni 1441. Redan från början af sin regering ådagalade de nye konungen svaghet och obeslutsamhet geno-nderlåtenhet att tillvarata sin myndling Ladi-laus Postumus' intressen och därigenom åts Habsburg bevara dess härskande ställning i Böhme och Ungern. Efter åtskilliga strider erkändes stället såsom riksföreståndare i det förra land-Georg Podiebrad, i det senare Johan Hunyad. F:s uppträdande gentemot påfliga kurian präglas samma brist på kraft. Genom en 1445 afslut-separatöfverenskommelse med F. liksom genom d-tre år senare afslutna Wienkonkordatet (se Ko-kordat) lyckades påfveaktens krossa den kon-siliära rörelsen och genom obetydliga eftergift-undanskjuta Baselkonsiliets reformkraft. F. för s-del erhöi utnämningssätt till ett mindre antal kyr-liga ämbeten inom sina territorier, löfte om kejsa-kronan samt ett penningbidrag för bestridande kostnaderna för kröningsfärden till Rom. Krönin-— den sista under medeltiden — egde rum 19 ma-1452; tre dagar tidigare hade F. frist sin förmå-ning med Eleonora af Portugal. Efter Ladislau-död 1457 valdes till Böhmens konung Georg Podi-brad; i Ungern uppträdde F. såsom tronkandidat men hans motkandidat Mattias Corvinus afgick med segern 1458. Följande år valdes visserligen F. oppositionen till ungersk konung, men måste eft-flera års strider 1463 mot en penningssumma af-från den ungerska kronan, ehuru han behöll titeln dessutom aftalades att, om Mattias afled utan man-bröstarfvinge, arfsrätten skulle öfvergå till F. 145

kom det emellertid till öppet krig emellan F. och Mattias, som 1485 eröfrade Wien, under det F. såsom hjälpsökande drog sitt rike rundt, underhållen af städer och kloster. Samtidigt lades dock grunden till habsburgska husets världsvälde. Efter stora svårigheter avvägragades nämligen 1477 ett giftermål mellan F:s son Maximilian och Karl den djärfves dotter Maria, arftagerska till huset Burgunds besittningar. Denna förnämning gaf visserligen anledning

Fredrik IV:s grafsten med hans bild i Stefanskyrkan, Wien (monumentet påbörjadt under hans lifstid).

till långvariga strider med Frankrike, först med Ludvig XI (fred i Arras 1482), sedan med hans efterträdare Karl VIII, men genom freden i Senlis 1493 tillförsäkrades huset Habsburg största delen af de burgundiska arfvärderna. På grund af F:s slapphet framträdde redan tidigt planen att vid hans sida ställa en romersk konung såsom medhjälpare, en plan, som F. länge motsatte sig. 1486 gick han slutligen in på, att hans son Maximilian valdes till romersk konung, sedan denne lofvat sitt bistånd till Österrikes återeröfring från ungrarna. Efter Mattias' död (1490) lyckades också Maximilian befria Österrike och afslöt 1491 med hans efterträdare konung Vladislav ett fördrag, som inne-

bar ett förnyande af 1463 års aftal. De under F:s sista tid uppdykande planerna på en riksreform ledde däremot ej till något resultat. F. beskrifves såsom en man med enkla lefnadsvanor, utpräglat sparsam, utan intresse för politiska ting, mest road af trädgårdsskötsel. Hans regering betecknar det tysk-romerska kejsardömet djupaste förnedring. Litt.: Bachmann, "Deutsche reichsgeschichte im zeitalter Friedrich III. und Maximilian I." (2 bd, 1884—93), v. Kraus, "Deutsche geschichte im aus-gange des mittelalters" (1894). T. H.—r.

Fredrik (ty. *Friedrich*) och F. August, kur-furstur af konungar af Sachsen.

1. F. I den stridbare, kurfurste af Sach-sen, son af markgreven Fredrik III af Meissen, f. 1369, d. 1428, efterträdde 1381, jämte sina två yngre bröder, Georg och Vilhelm, sin fader i re-geringen och blef, sedan dessa aflidit (Georg 1401, Vilhelm 1424) utan arvingar, ensam herre öfver det betydliga området. I sin tids politiska strider tog han en framstående del. Han var bl. a. medlem af det förbund, som afsatte den oduglige tyske konungen Wenzel. Då denne därefter som konung i Böhmen fördref de tyske lärarna och studenterna (1409) från universitetet i Prag, emottog F. dem i sitt land och blef därigenom grundläggare af det berömda uni-versitetet i Leipzig. Under husitkriget, som hotade äfven det till Böhmen gränsande Sachsen, upp-trädde F. såsom kejsar Sigismunds bundsförvant och vann genom sin seger vid Brüx (1421) större ära än någon annan af husiternas fiender. Då den sachsiska kurfursteätten utslöcknade, fick F. dess land och värdighet (6 jan. 1423), under villkor att han skulle fortsätta kriget mot husiterna, en förbindelse, åt hvars uppyllande han med större tapperhet än framgång egnade sig.

2. F. II den saktmodige, den föregående son, f. 1411, d. 1464, erhöi efter faderns död (1428) ensam kurvärdigheten, men regeringsmakten delades mellan honom och hans tre bröder. Efter ett förkrossande nederlag vid Taus (1431) tvangs han att sluta separatfred med husiterna. Mestadels på underhandlingens lugna väg (däraf hans tillnamn) lyckades F. vinna betydliga områden, bl. a. Meissen. Sedan en af hans bröder aflidit och en annan ingått i det andliga ståndet, råkade han i strid med den återstående om delningen af deras land ("sachsiska brödrakriget", 1446—51). Några år därefter, 1455, sökte en missnöjd riddare bortröfva F:s båda söner för att med dem såsom gisslan be-tvinga fadern; om detta "sachsiska prinsrof" se Altenburg.

3. F. III den vise, son af kurfurst Ernst, f. 17 jan. 1463, d. 5 maj 1525, ärfde 1486 kurvärdigheten efter sin fader, men delade rege-ringen med sin yngre bröder, Johan. Endråk-ten mellan bröderna stördes aldrig. F. såg klart den fara, som hotade de tyske furstarne från det mäktiga habsburgska

Fredrik den vise. (Efter ori-ginalgravyr af A. Dürer.)

husets sida, och sökte, ehuru fåfångt, förena dem till gemensamt värn. Kejsar Maximilian visade flera gånger sin ovilja mot F:s politik, men denne undvek dock att med vapen söka sig upprättelse. Efter Maximilians död (1819) blef F. riksvikarie, och kejsarkronan blef honom erbjuden, men dess glans lockade honom ej. Han genomföred tvärtom, att Maximilians sonson Karl valdes till kejsare, ty han ansåg, att endast denne hade makt nog att skydda riket mot turkar och fransmän. Karl visade sig emellertid föga tacksam, bl. a. därför att F. tog Luther i sitt skydd och efter riksdagen i Worms (1521) gömde honom undan hans förföljare på slottet Wartburg. F. omfattade icke offentlig den nya läran, men lät den fritt förkunnas i sitt land. Lifvad af tidens vetenskapliga ifver, grundlade F. 1502 universitetet i Wittenberg och befordrade äfven på andra sätt en högre bildnings allmänna spridande. Jfr Kolde, "Friedrich der weise und die anfänge der reformation" (1881), och Bruck, "Friedrich der weise als förderer der kunst" (1903).

4. F. August I. Se August, kurfurstar af Sachsen 2.

5. F. August II. Se August, kurfurstar af Sachsen 3.

6. F. August I, konung af Sachsen, såsom kurfurste F. August III, den föregåendes sonson, kurfursten Fredrik Kristians äldste son, f. 1750, d. 1827, efterträdde 1763 sin fader under sin farbroder prins Xavers förmynderskap, blef 1768 myndig och deltog 1778 å Preussens sida i bayerska tronföljds-kriget. Ehuru han hållit sig tillbaka från konventionen i Pillnitz (1791), slöt han sig dock senare till koalitionen mot Frankrike, men ingick 1796 ett neutralitetsfördrag med denna makt, hvilket han höll till 1806. Detta år uppträdde han på Preussens sida mot Napoleon, men fick redan 11 dec. s. å. sig fred beviljad. Då Napoleon dessutom skänkte honom konungatiteln och (i freden i Tilsit, 1807) hertigdömet Warschau, syntes han med de starkaste band vara förenad med Frankrikes härskare. Efter fransmannens olyckliga fälttåg i Ryssland (1812—13) öfvergaf han dock Napoleon, trädde åter på dennes sida efter de allierades nederlag vid Lützen (2 maj 1813), men lät till sist i slaget vid Leipzig (okt. s. å.) sina trupper förråda Napoleon. Trots detta förräderi förklarades han 19 okt. för de förbundnes fänge. Hans rike minskades, genom kongressens i Wien (1815) beslut, med tre femtedelar af sitt omfång. Jfr Bonnefons, "Un allié de Napoléon. Frédéric-Auguste" (1902).

7. F. August II, konung af Sachsen, den föregåendes brorson och son till prins Maximilian, f. 1797, d. genom följderna af ett olycksfall 9 aug. 1854, erhöi god undervisning i militära, juridiska och framför allt i naturvetenskapliga ämnen. Till-sammans med Goethe beskref han *Flora marien-badensis* (utg. 1837). Efter att ha 1822 fått stäm-ma i geheimerådet kallades han af sin farbroder, konung Anton, till medregent, 1830. Både som med-regent och såsom konung, från 6 juni 1836, förde han regeringen i moderat-liberal anda, ända tills 1848—49 års revolution förmådde honom att kasta sig i reaktionens armar. Som han afled barnlös, efterträddes han af sin broder Johan. Jfr Schlade-bach, "Friedrich August II" (1854).

8. F. August III, konung af Sachsen, den

föregåendes brorsons son och son till konung Georg föddes 25 maj 1865 i Dresden, egnade sig efter studier i Strassburg och Leipzig åt militäryrket, in-trädde 1883 i sachsiska armén, där han 1898 blif- generallöjtnant, och 1893 i den preussiska, in- hvilken han 1902 blef general af infanteriet och befälhavare för 12:e armékåren. På Sach-sens tron efterträdde han 15 okt. 1904 sin fader. — F. August in-gick 21 nov. 1891 äk-tenskap med ärkeher-tiginna Lovisa af To-scana, f. 2 sept. 1870, och hade med henne tre söner — den äldste, kronprins Georg, är född 15 jan. 1893 — och två döttrar. Deras äktenskap upplöstes emellertid 11 febr. 1903 t-följd af hennes äktenskapsbrott med den belgis-präkläraren André Giron, och hon erhöi i ju-ni s. å. af konung Georg titeln grefvinna af Mo-tignoso. Hennes 4 maj 1903 födda dotter P-Monica har af F. August erkänts som hans äk-barn och öfverlämnades hösten 1907 till konung-georg för att uppfostras, sedan grefvinnan vigt sig vid- italiensk musiker Toselli. 1—7, J.F.N.* 8. V.S.—

Fredrik (da. *Frederik*), åtskilliga hertigar Slesvig-Holstein-Sönderborg-Augustenburg. Se A-gustenburg, hertiglig släkt.

Fredrik, tyska konungar. Se Fredrik, rom-ska kejsare.

Fredrik III, tysk kejsare. Se Fredrik, ku-rfurstar af Brandenburg etc., 10.

Fredrik (ty. *Friedrich*) I Vilhelm Kar- konung af Württemberg, f. 1754, d. 1816, var so-n till hertig Fredrik Eugen af Württemberg, tjänade sin ungdom i preussiska armén, där han avancerat- till generalmajor, var sedermera anställd i rysk tjänst- blef generallöjtnant samt var 1783—87 guvernör- i ryska delen af Finland. Efter sin faders död i de- 1797 blef F. regerande hertig af Württemberg, de- tog i början ifrigt i kriget mot fransmännen, me- flydde 1800 med alla sina kassor till Wien, där ha- stannade till freden i Lunéville (1801). Från den- tid visade han sig vänligare stämd emot Frankri- och erhöi såsom belöning därfor i "riksdepu- tionens hufvudbeslut" (1803) flera områden o- kurfurstevärdighet. F. tvangs af Napoleon att förel- sig med honom i kriget mot tredje koalitionen (180- och erhöi därfor i Pressburgfreden (s. å.) konung- titel och nya områden. Genom despotisk styrel- och slösaktigt hofhållning förtryckte och utarmat- han sitt olyckliga land. Med Napoleon förband- sig närmare, då han bortgifte sin dotter Katarin- med Jérôme Bonaparte. Han deltog sedan på Nap- leons sida i dennes tyska och ryska fälttåg änn- till nov. 1813, då han öfvergick till de allierad- mot villkor att få konungavärdigheten och lande- gränser bekräftade. Med det af Wienkongress- skapade Tyska förbundet var han mycket mis- nöjd, enär det måste minskas hans oberoend- harför han först i sept. 1815 undertecknade fö- bundsakten. Jfr Pfister, "König Friedrich vo-

Württemberg und seine zeit" (1888) samt Schlossbergers edition af F:s brevfrämling med Napoleon (1886—89). J. F. N.*

Fredrik, "kejsarinnan F." Se Viktoria, tysk kejsarinna.

Fredrika, socken i Västerbottens län, Åsele lappmarks tingslag. 1,221 kvkm. 1,351 inv. (1906). F utgör ett konsist. pastorat i Luleå stift, Lappmarkens första kontrakt.

Fredrika Dorotea Vilhelmina, svensk drottning, dotter af badensiske arfprinsen Karl Ludvig och Amalia Fredrika af Hessen-Darmstadt, föddes 12 mars 1781. Efter att i Leipzig ha blifvit

förlofvad med Gustaf IV Adolf (1797) blef den för sin sällsynta färging utmärkt prinsessan 6 okt. s. å. "par procuration" i Stralsund vigd med honom. 31 okt. 1797 firades bilägret i Stockholm. Hennes äktenskap, i början å båda sidor kyligt, utvecklade sig, särskildt under den långa utrikesresan 1803—05, till ett verkligt lyckligt förhållande, hvilket dock stördes

genom konungens alltmer tilltagande nervsjukdom. För sin stora välgörenhet var hon i Sverige mycket afhållen. Efter revolutionen 13 mars 1809 delade hon från juni månad sin makes fängelse och följde honom sedermera ur riket, hvarefter hon mest stades i Baden. Trolle-Wachtmeister (i "Anteckningar och minnen") påstår, att hon tillsammans med Adlercreutz, Stedingk, Ehrenheim m. fl. under tiden närmast efter statshvalfningen 1809 uppgjort en plan, att konungen skulle abdikera till förmån för sin son och drottningen föra regeringen under dennes minderårighet. Tilltagande kallsinnighet, mest från konungens sida, föranledde 1812 en skilsmässa, hvarefter drottningen, enligt hvad det säges, i Schweiz ingick morganaestiskt äktenskap med sin äldste sons lärare, schweizaren baron de Pollier Vernaud. Hon afled 25 sept. 1826 i Villamont, stadd på resa till Italien för att söka bot för sin hälsa. — Jfr "Drottning Fredrika af Sverige, född prinsessa af Baden. Memoirer från hennes lefnad och hennes tid, antecknade af en hofdame" (öfv. fr. tyskan, 1856). (L. W.—m.)

Fredrika-Bremer-förbundet, en öfver hela Sverige spridd kvinnoförening med uppgift "att verka för en sund och lugn utveckling af arbetet för kvinnans höjande i sedligt och intellektuellt såväl som i socialt och ekonomiskt hänseende". Förbundet stiftades 3 dec. 1884 på initiativ af fru S. L.-d Adlerparre och antog namn efter Fredrika Bremer, som i Sverige först fört den moderna kvinnörelsens orol. Ledamotsantalet år 1907 var 2,530, män och kvinnor. Förbundets angelägenheter handhafvas af en styrelse, hvilken har sitt säte i Stockholm och utses vid årsmötet i maj månad. I landsorten verkar förbundet genom ombud samt genom s. k. F.-B.-F:s-kretsar, sammanslutningar inom olika provinsstäder och orter med det dubbla syftet att

utbreda förbundets allmänna idéer och att arbeta för något lokalt önskemål af socialt intresse. Förbundet arbetar för sina syften genom särskilda af styrelsen utsedda kommittéer, bland hvilka märkas följande (1907). *Sjukkassan* är afsedd för lärarinnor och med dem likställda arbetande kvinnor. *Stipendieinstitutionen*, med fonder till belopp af 278,500 kr. (1906), utdelar studie- och yrkesstipendier åt kvinnor i akt och mening att bereda dem tillfälle till själförsörjning. *Kommittén för lagfrågor* arbetar efter samma program som den 1896 upplösta Föreningen för gift kvinnas eganderätt och utarbetar förslag på lagfrågornas område. *Sjukvårdskommittén* verkar för höjandet af sjuksköterskornas ställning och har anordnat en platsförmedlingsafdelning, F.-B.-F:s sjuksköterskebyrå, och (1906) ett hem för sjuksköterskor. Af andra kommittéer må nämnas *Kommittén för hemstudier* (nedlagd 1899), *Dräktreformföreningen* (se d. o.), *Bokkommittén* och *Trädgårdskommittén*. En byrå i Stockholm utgör en föreningslänk mellan förbundet och allmänheten samt utför det praktiska arbetet. Detta består bl. a. i att meddela upplysningar i sociala och ekonomiska m. fl. frågor, att gifva råd angående arbetsområden och kurser för kvinnor, att förmedla platser för kvinnliga tjänstökande tillhörande de bildade klasserna o. s. v. Förbundets organ "Dagny" (se d. o.) utkom till 1907 års slut som tidskrift, men ombildades 1908 till "tidning för svenska kvinnorörelsen" och utgifves med 1 n:r i veckan genom förbundet af en ekonomisk förening "Dagny". Förbundet utgifver äfven (sedan 1906) veckotidningen "Hemtrefnad", praktisk tidning för kvinnan, hufvudsakligen afsedd för kvinnan af folket.

Genom de insatser det kunnat göra för höjande af kvinnan inom olika områden af samhällslifvet har förbundet kommit att intaga ställningen af ett slags kvinnodepartement med en viss officiell befogenhet. Så har det verkställt utredningar och statistiska undersökningar rörande löne- och arbetsvillkoren för telefonister, i post och telegraf anställda kvinnor, butik- och kontorsbiträden, kvinnliga biträden vid statens ämbetsverk m. fl. Den första petitionen till K. M:t om "kvinnans politiska rösträtt" inlämnades 1899 af förbundet, hvilket deltagit i organisationen af den 1903 bildade Föreningen för kvinnans politiska rösträtt. För kvinnans begagnande af sina kommunala rättigheter liksom för hennes inval i skolråd, fattigvårdsstyrelser, kommittéer etc. arbetas flitigt, liksom för förbättrande af den kroppsarbetande kvinnans ställning, för motverkande af de svenska allmogeflickornas utvandring, för upprättande af kvinnliga landbruksskolor o. s. v. En skola för utbildande af lärarinnor i landtushållning har af förbundet 1907 upprättats vid Rimforsa i Östergötland, där den genom donation af konsul O. Ekman (d. 1907) kostnadsfritt disponerar ett större corps-de-logis jämte andra byggnader samt en jordareal af 10 tld. Kursen, som varar 1½ år, omfattar bl. a. matlagning, hemmets skötsel, mjölkhus-hållning, trädgårdsskötsel, jordbrukslära och skötsel af ett smålandbruk samt afser att utbilda lärarinnor, som kunna meddela landtbe-folkningens kvinnor ett ökad mått af kunskaper inom de arbetsområden, som deras verksamhet omfattar. Eleverna, som böra ha genomgått högre flickskola eller folk-

skola, betala för undervisning, logis, kost och lyse 600 kr. om året. Plats finnes för 20 elever. Initiativ har äfven tagits till flera företag af bestående gagn, såsom Stockholms lärarinnehem, Svenska sjuksköterskornas allmänna pensionsförening, Sällskapet barnavård, Kvinnliga kontoristföreningen m. fl.

Fredrik Adolf, hertig af Östergötland. Se **Fredrik**, sp. 1258.

Fredrik af Normandie [närmädi], Hertig, medeltida riddardikt. Se *Eufemiavisorna*.

Fredrika revir består af Fredrika och Örträsk socknar samt af Lycksele socken: första blocket af kronoparken Örlandet och öfverloppsmarken Knösen samt Granträsk, Flakaträsk, Nyby och Vänjaurträsk byområden, allt i Västerbottens län. Reviret är uppdeladt i 4 bevakningstrakter (Storbergets, Lögdeå, Högåsens och Örträsk) och omfattar 96,000 har, hvaraf 92,000 har utgöras af kronoparker. Dessa lämnade 255,000 kronors bruttointkomst 1904, utgifterna belöpte sig s. å. till 30,000 kr., hvadan revirets nettobehållning utgjorde 225,000 kr. eller något mer än 4 kr. per har produktiv skogsmark. G. Sch.

Fredrik Karl (ty. *Friedrich Karl*) Nikolaus, prins af Preussen, son af prins Karl (kejsar Vilhelm I:s broder) och Maria af Sachsen-Weimar, f. 20 mars 1828, d. 15 juni 1885. Han deltog i kriget med Danmark 1848 i general Wrangels högkvarter och i fälttåget i Baden 1849, tjänade därefter vid kavalleriet och blef 1860 chef för 3:e armékåren (Brandenburg). Till lif och själ soldat, bildade han sig genom trägna krigsvetenskapliga studier till hufvudsak. En af honom författad och utan hans vetskap utgiven skrift,

Eine militärische denkschrift von P. F. C. (1860), i hvilken fransmännens stridsätt och bästa medlen att besegra dem afhandlas, väckte stort upseende. 1864 fick han befälet öfver den i kriget mot Danmark deltagande preussiska armékåren, med hvilken han belägrade och stormade Dybbölställningen 18 april. I maj öfvertog han högsta befälet efter Wrangel. 1866 ställdes han i spetsen för 1:a armén, med hvilken han genom Lausitz inryckte i Böhmen och i förenig med Elbe-armén 3 juli upptog slaget vid Königgrätz, där hans ställning var ytterst svår, till dess 2:a armén på middagen ryckte upp på hans vänstra flygel och afgjorde segern. Efter kriget återtog han befälet öfver 3:e armékåren. Vid krigsutbrottet 1870 fick han befälet öfver 2:a armén, som samlades kring Mainz, ryckte fram i midten och utkämpade de blodiga drabbningarna vid Metz 16 och 18 aug. 1870 samt inneslöt därefter nämnda fästning. Efter dess dagtingan (27 okt. 1870) sändes han med sin armé mot Orléans, som han återtog, hvarefter han besegrade den nybildade franska 2:a Loire-armén under general Chanzy i flera slag vid Loire, i början af dec., och tillintetgjorde densamma i sjudagarslaget vid Le Mans, som slutade 12 jan.

1871. Efter kriget blef F. Karl generalfältmarskalk och arméinspektör. Hans krigsföring utmärkte sig städes för synnerlig kraft och bestämdhet. — Han var sedan 1854 förmild med prinsessan Maria Anna af Anhalt. En af hans döttrar, prinsessan Lovisa Margareta (f. 1860), sedan 1879 g. m. hertig Arthur af Connaught, är moder till kronprinsessan Margareta af Sverige. C. O. J.

Fredriksborg. Se *Gravendal*.

Fredriksborg. 1. Befästning vid inloppet till Stockholm. Redan 1710 föreslog fortifikationsmajoren Gabr. Cronstedt att å Värmdöns invid Oxdjup skulle till skydd för det härigenom ledande inloppet till Stockholm anläggas en lägre liggande redutt eller ett s. k. vattenbatteri för 4 st. 24 & kanoner och en redutt ”uppe på Värmdö”. Dessa befästningar

Gamla Fredriksborgstornet. Efter modell.

som utstakades något n. om de nuvarande, utfördes under de följande åren, och 1719 byggdes vid ön redutten ett retranchemang af kvistiga trän. Samtliga verk förstärktes 1720—22. Enligt ständernas beslut 1723 påbörjades där 1724 arbeten med en stor permanent befästning under Cronstedts ledning enligt med en af gen.-kvartermästaren A. Löwen utarbetad ritning: högst upp ett kolossalt, muradt batteri; 2 s. k. kaponjärer närmare stranden, de norra med 3 och den södra med 2 våningar, hvar jämte båda hade takbatterier; en murklädd dubbelstenalj mellan kaponjärerna och längst ned ett murklädt vattenbatteri med ingångsport, corps de gard och stentrappor. Befästningarna, som blefvo färdiga redan 1735, kallades F. Enligt de 1822 fastställda grunderna för Sveriges fasta försvar skulle förslaget uppgöras till tornets demolerande, men de öfriga verkens förstärkande; och 1826 års sjöförsvarskommitté ansåg också, att tornet, ”denna vackra architecture pièce”, ej hade något militäristiskt ändamål, hvareför det borde raseras och segelledens försvar stället anförtros åt en af kaponjärer eller mutad

blockhus skyddad kedjespärning. Ett par år senere började man försänka Öxdjupet, och härmed var det vackra F:s öde besegladt. Redan dessförinnan hade emellertid förfallets tid börjat. Begärda reparationsmedel beviljades nämligen ej, och 1826 hotade kaponjärerna att falla i ruiner. Den södra kaponjären refs därför 1838—39. Sedermera iståndsattes norra kaponjären och användes till kasern för kronoarbetskarlar, men tornet, som mestadels användts till krutmagasin, fick förfalla; slutligen nedrefs dess öfversta del, och 1871 bortrefs allt hvad som återstod af sandstensklädnaden för att användas vid en befästning, Oskar-Fredriksborg, som då påbörjades på sundets andra strand, på Rindön. I gengäld lades dock ett spåntak öfver den ruin man sålunda med vett och vilja åstadkommit, och tack vare detta, som sedermera nödtorftigt underhållits, har åtminstone denna kvarleva af det fordom så ståtliga F. kunnat bevaras till vår tid. — 2. Strandverk vid Marstrand. Åren 1734—40 uppfördes vid norra hamninloppet ett strandbatteri, som från 1779 började förlängas och förstärkas samt delvis kasematteras. Ritningen till den nya befästningen, som fick namnet F., fastställdes 1780, och bestyckningen blef 9 kanoner och 4 haubitzer. 1782 biföll K. M:t en framställning om, att judarna i Marstrand skulle få hyra corps de gardet i F. till synagoga. Under 1800-talet framlades flera förslag till förstärkning eller ombyggnad, men allt utan resultat. Sedan 1882 delar F. Karlstens öde att tills vidare endast nödtorftigt underhållas. L. W. son M.

Fredriks församling är en sällan använd benämning å Finska nationella församlingen i Stockholm.

Fredrikshald, stad i Smaalenenes amt, Norge,

vid Tistedalsälvens utlopp i Idefjorden och vid järnvägen Kristiania—Dalsland. Staden ligger omsluten af berg och har efter 1826 års brand väl reglerats. Skeppsfart och trävaruhandel. 11,957 inv. (1900). Platsen hette ursprungligen Halden; den fick 1665 stadsprivilegier och namnet F. 1644—45 byggdes vid Halden ett palissadverk, ett bålverk "vid Gaderne" och ett bestyckadt vakthus vid sjön. Samtidigt anlades på berget strax ö. om Halden befästningen Cretzenstein, som blef begynnelsen till fästningen Fredriksten (se d. o.). 1658 iståndsattes befästningarna, och 16 sept. s. å. voro borgarna behjälpliga att afslå H. Stakes anfall mot Cretzenstein. I början af 1659 byggdes en skans på den framför älfmynningen liggande Sauøen, hvarjämte ett provisoriskt bröstvärn uppfördes vid Sörhalden längs stranden och på isen tvärs öfver älfmynningen samt vid Nordhalden. 4 febr. s. å. eröfrade Stake dock Sauøen och Nordhalden, som af de retirerande normännen antändes, men öfver bron till det viktigare Sörhalden kunde svenskarna ej komma, hvarför Stake drog bort. Härefter förstärktes Haldens befästningar, Borgerskansan anlades, och en gammal skans på Rödsberget n. om älven iståndsattes, hvarigenom Halden kunde motstå Lars Kaggis eröfringsförsök i jan. och febr. 1660. Staden afbrann 1667, 1676 och 1703, och i sammanhang därmed förstördes äfven dess befästningar. En del befästningsarbeten utfördes visserligen, men F. var vid svenskarnas infall i Norge 1716 tämligen försvarslöst, hvarför i hast palissader, bröstvärn och batterier uppfördes, och först efter en förbittrad strid kunde Karl XII 4 juli bemäktiga sig staden, som då antändes af normännen själfva, hvarigenom svenskarna

Fig. 1. En del af Fredrikshald, med fästningen Fredriksten. (Jfr kartan sp. 1821—22.)

åter utdrefvos. Under Fredrikstens belägring 1718 vände Karl XII sig ej på allvar mot F. Under fästningens beskjutning 1814 led staden däremot mycket och ingick till slut ett slags vapenstillstånd med svenskarna. Vid F. restes 1860 en vård

Fig. 2. Den af svenska armén 1860 vid Fredrikshald resta vårdnen till minne af Karl XII:s död.

(se fig. 2) till minne af Karl XII:s död (vården står dock ett godt stycke norr om den plats, där konungen träffades af det dödande skottet). Jfr C. O. Munthe, "F:s og Fredrikstens historie indtil 1720" (1906). L. W. son M.

Fredrikshald—Sunnanå järnväg, gemensam benämning för norska statshanelinen Fredrikshald—Riksgränsen och Dalslands järnväg (se d. o.), så länge dessa järnvägar stodo under gemensam förvaltning och trafikerades såsom en järnväg, d. v. s. till 1 juli 1896. A. d'A.

Fredrikshamn (fl. *Hamina*), befäst stad i Viborgs län (Finland), vid en bukt af Finska viken. 3,257 inv. (1906). Invånarnas taxerade inkomster uppgingo 1905 till 2,215,000 mk, hvaraf 650,300 upptogs för hus och tomt, 837,900 för näring och yrke samt 726,800 för öfrig inkomst. Stadens skuldbörda var s. å. 852,000 mk och dess utgiftsstat 169,000 mk. Handlandenans antal var 32 och tull-uppbörden 1897—1906 i medeltal 207,000 mk. Staden hade 1906 en handelsflotta af 5 segelfartyg om 254 reg.-ton och 3 ångfartyg om 87 reg.-ton. Förnämsta exportvarorna äro trävaror och träpapp samt fisk (obetydligt); importen utgöres i första rummen af spannmål, tobak och kaffe. Fabriksverksamheten är obetydlig. I F. finnas en privat svensk femklassig samskola och en privat finsk åttaklassig sådan. Till F. var förlagd Finska kadettkåren (se d. o.). Jämte Vekkelaks bildar F. Fredrikshamns och Vekkelaks imp. pastorat af 2:a kl. i Fredrikshamns kontrakt af Nyslotts stift. Genom Fredrikshamn—Ingerois privata

järnvägslinje står staden sedan 1901 i förbindelse med Finlands järnvägsnät.

Från mitten af 1600-talet fanns i Vekkelaks en obetydlig stad, hvilken h. o. h. förstördes under Karl XII:s krig med Ryssland. Sedan Viborg genom freden i Nystad (1721) afträds till Ryssland, önskade svenska regeringen leda östra Finlands handel från Viborg till Vekkelaks och gärdärför denna ort betydande privilegier (af 18 juni 1723). Staden, som fick namnet F. efter Fredrik I, förklarades för stapelstad och skulle åtnjuta 15 års frihet från alla utskylder samt 8 års helfrihet från stora sjötullen för utländska skepp. Uppstäderna Villmanstrand och Nyslott blefvo marknadsplatser under F. Till följd däraf uppbloomstrade F. hastigt och blef särskildt sätet för en liflig tjärlexport. Men sedan staden genom freden i Åbo (1743) förenats med Ryssland, gick den hastigt nedåt, och äfven sedan "Gamla Finland" 1811 förenats med det öfriga landet, återvann den endast i ringa mån sin förra betydighet. 15 maj 1790 angrep Gustaf III med sin skärgårdsflotta den vid F. förlagda ryska eskadern och gick med seger ur striden. I F. slöt 17 sept. (n. st.) 1809 Sverige fred med Ryssland samt afträdde däri den återstående delen af Finland, Åland och Västerbotten till Muonio och Torne älvar; svenska underhandlare voro K. Stedingk och A. F. Skjöldebrand, ryska N. Rumjantsev och D. Alopæus (jfr E. Hamström, "Freden i F.", 1902). Samtidigt med F:s anläggande 1722 påbörjades äfven dess befästningar, efter en af dåv. generalkvartermästaren greve A. Löwen, med biträde af kaptenen frih. Grundel utbetad plan, som var så vidlyftig, att 8,000 man sedan kräfdes för verkens fullständiga besättande. Som byggnadsmaterialier användes endast sand, torv och faskiner, hvarjämte de torra gravarna palissaderades; rikets utarmade tillstånd tillät nämligen ej "ständigare verks" utförande. "Fästningen" var färdig redan 1726, men kunde ej betraktas annat än som "ett slätt retranchement". Förslaget till nya verk uppgjordes 1741, men tid och penningar för sådana utförande felades. När kriget s. å. förklarades, voro F:s vallar så dåliga, att man kunde rida öfver dem. Efter nederlaget vid Villmanstrand började man emellertid söka iståndsätta försvarsverken. 1742 bestyckades vallarna, och nya batterier byggdes åt sjösidan. Allt var dock utan nytta. Sandvallarna rasade vid minsta beröring och f. ö. behärskades de från kringliggande höjder. F. öfvergafs därför och brändes 28 juni 1742. A. G. F. L. W. son M.

Fredrikshof, en statsverket tillhörig egendom. Oskars församling på Östermalm i Stockholm, vid Storgatans slut, midt för Djurgårdsbron. Tomten som förut tillhörde kronan, skänktes 1652 af drottning Kristina till arkitekten Jean de la Vallée, som fick tillstånd att där bygga ett världshus, tillhörande efter 1668 fältmarskalken O. V. Königsmarck; sedermera reducerades den. Fredrik I blef 1733 egare af stället och lät där anlägga två trädgårdar samt uppföra ett stenhus. Egendomen fick då sitt nuvarande namn. Sedermera öfvergick F. till presidenten friherre E. Broman och längre fram till riksrådet friherre K. O. Hamilton, hvilken där anlade ett stororangeri. 1772 inköptes F. till vinterbostad åt änkedrottning Lovisa Ulrika, hvarefter det, på statens be-

rostnad, tillbyggdes och iordningställdes af Adel-
brantz. Efter drottningens död, 1782, disponerades
F. någon tid af prinsessan Sofia Albertina. Vid 1789
års riksdag insattes där i fängelse flera af adelns mer

betydande medlemmar. På F. förvarades äfven de
 arresterade medlemmarna af Anjalaförbundet, och
 här fördes rättegången emot dem. 1793 förvandlades
 nedre våningen först till tyghus, sedan till span-
 ningsmagasin, samt den öfre till förvaringsplats för
 proféer m. m. 1802—88 var F. kasern för Svea lif-
 varet och inrymmer nu expeditiionslokal för 4:e
 arméfördelningens stab, krigshofrätten, krigsfiskals-
 ambetet, förråd för armén m. m. Å en del af
 omtan ligger Oskarskyrkan. B. S.*

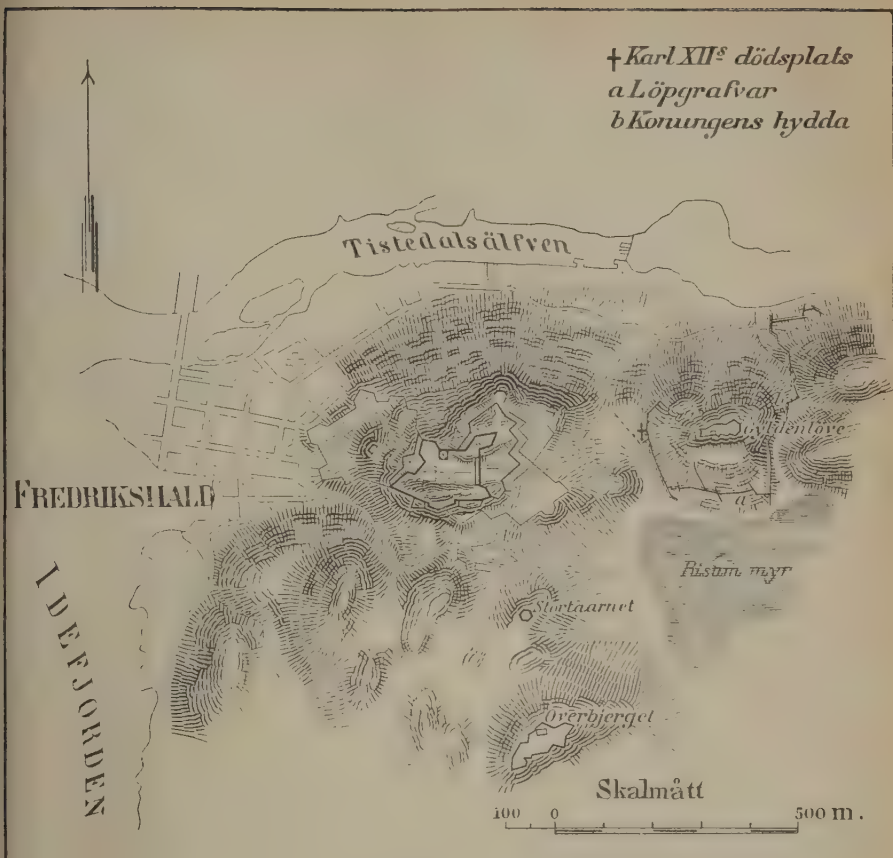
Fredriksholm, befästning vid Flekkerö (se
 F. o.).

Fredrikson, Johan Gustaf, skådespelare,
 vaterledare, f. 31 juli 1832 i Stockholm, blef 1851
 student i Uppsala och aflade där kamalexamen
 1860, hvarefter han inskref sig såsom e. o. tjänste-
 man i verken. Redan

under sin Uppsalatid
 hade han flitigt öfvat
 sig som skådespelare,
 och hans dramatiska
 anlag hade tillgodogjorts
 såväl vid nationsspek-
 taken å Stockholms na-
 tion som vid större säll-
 skapsspektakel; i Stock-
 holm fortfor F. att göra
 sig känd såsom en skat-
 tad sällskapsaktör, men
 det var först efter ett
 besök i Paris, där han
 mera intimt studerade
 den dramatiska konsten,
 som han beslöt välja denna
 i sitt lefnadskall. Han
 debuterade 4 nov. 1862
 dåv. K. teatern (i Operahuset)
 i en liten enakts-
 spels "Min tants planer"
 af Nicolle samt beteck-
 nades redan då såsom
 "en god akquisition för den
 rare komedien och öfver
 hufvud taget för salongs-
 teatern". I sitt val af
 debutroll i ett konversations-
 stycke hade han gifvit en
 antydning om sin håg och
 sin läggning, och det
 yttrades i pressen, att
 han inom den genre
 hade valt komme att
 fylla ett länge känt
 behof å K. teatern".
 Då 1863 den

dåv. Mindre teatern
 införlifvats med den
 kungliga scenen, blef
 det också rikt tillfälle
 för F. att å den
 numera s. k. K.
 dramatiska teatern
 odla sin favoritrepertoar:
 konversationskådespe-
 len. "Han kom",
 har det sagts, "in i
 teaterns officersklass,
 utan att hafva passerat
 graderna". Detta
 innebär ju alltid i
 viss mån en fara;
 för F. låg denna
 mindre i hvad som
 rörde den själsliga
 sidan af skådespe-
 larens konst, där
 han särskildt tidigt
 nådde mästern i
 repliksågningen,
 än i det yttre,
 herraväldet öfver
 figuren, där
 gifvetvis hans
 förstudier å den
 uppsalienska
 sällskapsscenen
 gäfvö en mindre
 tacksam för-
 bildning, än en
 balettskola skulle
 gjort. Detta
 bidrog och till,
 att han mindre
 vann sina fram-
 gångar i
 kostympjaser,
 som ställde
 stora kraf på
 den yttre
 aktionen, än
 inom de
 roller, som
 rörde sig i
 nutida dräkter.
 F:s repertoar
 omfattade till
 en början
 älskarfacket,
 men han
 öfvergick
 senare allt
 mera dels
 till resons-
 roller, dels
 till karak-
 tärsroller.
 Bland hans
 uppgifter i
 den klassiska
 repertoaren
 märkas
 främst hans
 Benedict i
 Shaksperes
 "Mycket väsen
 för ingenting"
 och den
 svage *Karl den
 sjunde* i
 Schillers
 *Jungfrun af
 Orléans*".
 Andra
 uppgifter
 inom det
 högre
 dramat
 voro
 *Ivan den
 förskräcklige*
 i
 Bäckströms
 "Dagvard
 Frej",
 greve
 Rysoor i
 Sardous
 "Allt för
 fosterlan-
 det" och
 Amaury
 i
 Borniers
 "Rolands
 dotter";
 i
 Björnsons
 "Maria
 Stuart i
 Skottland"
 har han
 utfört
 såväl
 Rizzios
 som
 Darnleys
 roller.
 Inom
 kon-
 versations-
 komedien
 har
 emellertid
 F. haft
 sin främsta
 styrka,
 och
 särskildt
 ha
 resons-
 rollerna i
 de
 franska
 skådespe-
 len
 lämnat
 honom
 tacksamma
 uppgifter,
 exempelvis
 *Gaston de
 Présles* i
 Augiers
 "Klädes-
 handlaren
 och hans
 mäg",
 titelrollen
 i
 Léon
 Layas
 "Hertig
 Job",
 *Olivier de
 Jalini* i
 Dumas d. y:s
 "Falska
 juveler",
 Jacques i
 "Från
 Amerika",
 *Des
 Prunelles*
 i
 "Lätom
 oss
 skiljas",
 underpre-
 fekten
 Raymond
 i
 "Sällskap
 där
 man
 har
 tråkigt",
 Bolingbroke
 i
 Scribes
 "Ett
 glas
 vatten"
 m. fl.,
 liksom
 motsvarande
 roller i
 tyska
 komedien,
 exempelvis
 greve
 Trast
 i
 Sudermanns
 "Ära" och
 den
 manliga
 hufvudrollen
 i
 Fuldas
 "Lifvets
 maskerad"
 — en
 roll,
 som
 F.
 skapat
 så
 sent
 som
 1905 —,
 tillhört
 hans
 mest
 lyckade
 uppgifter.
 Men
 vid
 sidan
 af
 dessa
 roller
 har
 han
 upparbetat
 ett
 tacksamt
 område
 inom
 den
 moderna
 nordiska
 dramatiken,
 särskildt
 Ibsen-
 reper-
 toaren,
 där
 han i
 "De
 unges
 förbund"
 utfört
 Stensgård
 —
 kanske
 något
 mindre
 naiv
 än
 förfin-
 afsett —,
 i
 "Dockhemmet"
 Helmer,
 i
 "Kärlekens
 komedi"
 Guldstad
 och i
 "Vildanden"
 Relling,
 en
 af
 hans
 yppersta
 figurer,
 liksom
 han i
 Björnsons
 "Det
 nya
 systemet"
 skapat
 en
 förträfflig
 Riis.
 Den
 härskande
 förmågan
 i
 hans
 konst
 är
 intelligensen,
 och
 de
 starkt
 reflekterande
 rollerna
 ligga
 främst
 för
 hans
 naturell,
 men
 han
 kan
 äfven
 finna
 naturliga
 uttryck
 för
 känslolivet,
 och
 hans
 repliksågning
 är
 icke
 blott
 elegant
 och
 kvick,
 den
 kan
 också,
 där
 så
 fordras,
 bli
 vara
 varm
 och
 hjärtlig.
 F.
 tillhörde
 Dramatiska
 teatern
 1863—77
 och
 1878—87
 samt
 var
 intendent
 1879—84.
 Spelåret
 1887—88
 var
 han
 anställd
 vid
 Göteborgs
 Stora
 teater,
 men
 återvände
 sistnämnda
 år
 till
 Dramatisk
 teatern,
 för
 hvars
 då
 bildade
 associationssällskap
 han
 blef
 verkställande
 direktör
 och
 1891
 ensam
 direktör.
 1897
 lämnade
 han
 emellertid
 direktörskapet
 och
 gasterade
 dels
 i
 landsorten,
 dels
 vid
 Ranfts
 scener,
 men
 återinträdde
 1902
 såsom
 Dramatiska
 teaterns

Karta öfver Fredriksten. (Jfr vy sp. 1313—14.)

förstärktes befästningarna och motstodo lyckligt H. Stakes anfall 16 sept. s. å. och 4 febr. 1659. Därefter anlades flera försvarsverk, och Cretzenstein, som redan i juli 1659 började benämnas Fredriksten, utvidgades, hvarigenom äfven L. Kaggs anfall 14 jan.—22 febr. 1660 kunde tillbakavisas. Efter freden fortsattes förstärkningsarbetena efter en 1660 fastställd plan, och 1673 var den oregelbundna femhörning, som bildade det egentliga F., färdig. Sedermera utvidgades fästningen 1682—1701 samt försågs med åtskilliga utanverk och detacherade fort, bland hvilka Gyldenløve 500 m. ö. samt Stortårnet 250 och Overbjerget 400 m. s. om F., och 1705—09 utfördes ytterligare förstärkningsarbeten, synnerligast å utanverken, hvidan F. var i godt stånd, då Karl XII 4 juli 1716 förgäfvos anföll detsamma. 9 nov. 1718 hade Karl XII än en gång kringränt F., hvarefter batteribygandet börjades 20 samt löpgräfsarbetet 24. Artillerielden öppnades 25 mot fortet Gyldenløve, som 27 intogs med storm, men sedan konungen 30 nov. skjutits, af-

bröto svenskarna beläringen och drogo hem. Under freden vidmakthölls F:s försvarsverk. Sedan svenskarna 1814 sett sig tvungna att inrycka i Norge, inneslöt F. 2 aug., och då kommandanten gen.-major Ohme ej ville öppna fästningens portar, öppnades eld från 7 svenska roddfartyg. 12 aug. voro samtliga anfallsbatterier färdiga, hvarefter beskjutningens våldsamhet ökades. Elden besvarades dock kraftigt från F., men sedan konventionen i Moss slutits, inryckte svenska trupper 15 sent på natten i fästningen, från hvilken normännen 16 utdrogo. 23 mars 1815 återlämnades F. till normännen. — Genom k. resol. 17 juni 1872 bestämdes, att F. med omliggande verk skulle blifva stående såsom ett historiskt monument, men "uden fortifikatorisk vedligeholdelse". Detta oakadt utfördes i början af 1900-talet en hel del moderna fortifikatoriska arbeten såväl å ett par detacherade fort som å själfva F., som då benämndes Hovedfortet, och där uppställdes då en 12 cm. kanon under pansarkupol i hvardera af bastionerna

Overdragen och Prins Christian, ett pansardt observationstorn i batteriet Overkongen och 2 af pansarskoldrar skyddade haubitser i hvartera af Envelopens batterier n:r 1 och 2, hvarjämte uppställningsplatser för smärre snabbskjutande pjäser och för strålkastare anordnades. Såväl denna nya bestyckning som allt pansarskydd m. m. bortogs emellertid från F. under vintern och våren 1906 i följd af konventionen i Karlstad mellan Sverige och Norge 26 okt. 1905, men de gamla fästningsverken, som ligga inom den neutrala zonen, kvarstå fortfarande såsom ett för norrmännen ärorikt historiskt minnesmärke. L. W. son M.

Fredriksvärn, f. d. fästning och örlogsvarf i Jarlsberg og Larviks amt, Norge, vid "strandstedet" i Stavørn, vid Larviksfjorden. Omkr. 1750 anlades där ett galärvarf. Efter 1814 hade norska flottan under några år sin hufvudstation i F. Platsen har på senare tiden fått någon betydelse som badort, och å egendomen Skraaviken utanför staden öppnades 1892 (provisoriskt redan 1889) ett kushospital för skrofulösa barn (nu med omkr. 100 sängar), till hvars upprättande nödiga medel anskaffades af konung Oskar II, drottning Sofia samt norska män och kvinnor och till hvilket stortinget årligen bidragade med 15,000 kr. Y. N. Ln.

Fredrik Vilhelm (ty. *Friedrich Wilhelm*), kurfurst af Brandenburg och preussiska konungar. Se **Fredrik**, sp. 1261—64.

Fredrik Vilhelm (ty. *Friedrich Wilhelm*), hertig af Braunschweig-Lüneburg-Üls, f. 1771, d. 1815, ingick tidigt i preussisk militärtjänst och visade i kriget mot Frankrike 1792—93 prof på tapperhet samt avancerade till generalmajor. Då Napoleon 1807 införlivade hans faders hertigdöme Braunschweig med konungariket Westfalen, intogs hertigen-ironföljaren af ett lifligt hat till fransmännen. Därför, då krig 1809 utbröt emellan Frankrike och Österrike, bildade han en frikår för att såsom "tysk riksfurst" bekämpa fienden. Han förenade sig till en början med österrikarna och fortsatte, sedan dessa inom kort tvungits till fred, på egen hand kriget. Därefter företog han ett mycket berömt tåg från Böhmen till Nordsjökusten. Med en hand full folk bröt han sig fram den 600 km. långa vägen genom ett af till antalet öfverlägsna fiender besatt land, slog i elfva drabningar de kärer, som sändes emot honom, inskeppade sina trupper på oldenburgskt område, slogade utför Weser och förenade sig med den utanför kryssande engelska flottan. 15 aug. ankom han till London, där han mottogs med stora hedersbetygelser och fick ett årligt anslag af parlamentet. I England uppehöll han sig till 1813, då han återvände till sitt land, dock utan att taga någon mer framstående del i befrielsekriget. Efter Napoleons återkomst från Elba ryckte han ånyo i fält mot den hatade usurpatorn och fann hjälte-döden i slaget vid Quatrebras (16 juni 1815). Hans rytтарыstaty restes 1874 i Braunschweig och ett minnesmärke öfver honom vid Quatrebras 1890. Jfr biografi af Spehr (1861) och v. Kortzfleisch, "Des herzogs Fr. W. von Braunschweig zug durch Norddeutschland im Jahre 1809" (1894). J. F. N.*

Fredrik Vilhelm (ty. *Friedrich Wilhelm*), kurfurst af Hessen-Kassel, Vilhelm II:s och Augustas af Preussen son, f. 1802, d. 1875, blef 30 sept. 1831 till namnet sin faders medregent, men

faktiskt ensam regent, enär hans fader då för alltid lämnade Kassel. F. V:s egensinne och oeffterättlighet inledde honom snart i strid med representationen. Då Vilhelm II dött (1847), ämnade F. V. genom en statskupp göra slut på 1831 års författning, men planen strandade på officerskårens vägra att medverka. Han blef tvärtom 1848 tvungen att antaga flera lagar, genom hvilka författningen för första gången blef en verklighet. Men knappt hade i Tyskland de första förebudet till en allmän revolution visat sig, förrän F. V. försökte återinföra de gamla regeringssättet och vågade ålägga folket att trots representationens vägran, utgöra de vanliga skatterna. De därigenom uppkomna stridigheterna nödgade F. V. att (sept. 1850) fly från sin hufvudstad, men en österrikisk-bajersk här inryckte i Hessen (nov. s. å.) och återställde kurfurstens valde. I den stora striden mellan Österrike och Preussen 1866 slöt sig F. V. till Österrike, men blef redan 23 juni af preussiska trupper tillfångatagen på Wilhelmshöhe och fördd till Stettin. Hessen införlivades med Preussen. Genom ett fördrag med preussisk regeringen (17 sept. 1866) löste F. V. sina undersåtar från deras trohetsed, hvaremot han erhöi löfte att få behålla sin privategendom. Från sin nya bostad, Horowitz i Böhmen, började han snarastämplingar, hvilka hade till följd, att Preussen början af 1869 lade beslag på hans egendom. F. V. lefde sedan 1831 i morganatiskt äktenskap med Gertrud Falkenstein (f. 1806, d. 1882), som hade upphöjtt till grefvinna af Schaumburg och furstinna af Hanau. Jfr Grebe, "Friedrich Wilhelm I. kurfurst von Hessen" (1902). (V. S—)

Fredro, gammal polsk adelsätt. 1. **Andrzej Maksymilian F.**, kastellan af Lemberg och vojvod af Podolien, f. 1621, d. 1679, utgaf utom åtskilliga moraliserande och militära skrifter *Gesta populi poloni sub Henrico Valesio* (1652; polsk öfvers. 1855). — 2. **Aleksander F.**, greve, dramatiker, f. 1793, d. 1876 i Lemberg, deltog i Napoleon fälttåg mot Moskva, blef tillfångatagen 1813, merymde från sjukhuset och kom med de allierade till Paris, där han lifligt intresserade sig för teatern. Hans dramatiska alstring, som begynte 1819, omfattade 32 komedier, däraf 15 postuma, samt de svaga allegoriska djurdrat *Brytan Brys*, och skaffade honom hedersnamnet "Polens Molière". Ehuru han ännu var bunden af den moliéreska komediens stillagar, är innehållet originellt eller nationellt och fullt af satir och humor. Några af hans komedier — t. ex. *Herr Geldhab* ("Le bourgeois gentilhomme") — tillhåra allt fortfarande de polska repertoaren. Hans samlade verk utgafvos 13 dlr 1880. — 3. **Jan Aleksander F.**, greve, dramatiker, den föregående son, f. 1829, d. 1891 i prov. Posen, hade deltagit i ungerska revolutionen 1848, flydde till Paris och fick först 1857 tillstånd att återvända till Galizien, där han med framgång fortsatte sin faders verksamhet som komediförfattare. Hans satir är godmodig och lustig, men trängde ej så djupt in i det sociala lifvet som Fredro d. äldres. Hans samlade komedier utkommo 1872 och 1881. A—d.

Fredsborg, socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 7,832 har, 2,101 inv. (1906). F. bildades med Bäck och Björkäng ett regalt pastorat i Skaraborgs stift, Norra Vadsbo kontrakt.

Fredsborg (oriktig form Fridsborg), Olof, målare, f. 1728, d. 24 maj 1795 i Stockholm. Om hans konstnärliga utveckling känner man endast, att han en längre följd af år bodde och njöt beskydd hos K. G. Tessin på Åkerö. Han skall där ha målat salen i hufvudbyggnaden med landskap efter Claude Lorrain. F. utförde äfven miniatyrer, bl. a. i en rikt illustrerad handskrift, som Tessin 1763 skänkte en ung släkting och hvilken bar titeln: "Figures de fables avec leur explication" (4 vol. fol.). I sin dagbok 1757 kallar Tessin konstnären "en stilla, gudfruktig, stadig, flitig, ärlig och from man". Efter sin gynnarens död flyttade F. till Stockholm, blef 1774 agré och 1791 led. af målar- och bildhuggarakademien, vid hvars principskola han från 1778 meddelade undervisning. Han bar titeln hofmålare, såsom varande i konungens tjänst, särskildt på Ekolsund. Se S. Leijonhufvud i "Ord och bild" 1906.

—rn. (A. L. R.)

Fredshyrån i Bern. Se Fredsrörelsen.

Fredsdomare (eng. *justice of the peace*; fr. *juge de paix*). I England är fredsdomarens ämbete gammalt. Det har varit en bestående institution från 1360, då en stadga förordnade, att konungen skulle i alla grefskap utse personer för fredens upprätthållande i stället för de *conservators of the peace*, hvilka tidigare valts af de frie jordägarna och haft betydligt mindre myndighet. Den engelske fredsdomarens kall är fortfarande ett icke afönadt heders-ämbete, hvilket i allmänhet eftersträvas af orternas rikaste och mest ansedda män, såsom ett trappsteg till den politiska banan. Dock har man i de största städerna funnit nödigt att gifva fredsdomaren afön-
gning. — Fredsdomarna utnämnas för lifstid af konungen; i praktiken utövas härvid bestämmanderätten af lordkanslern, som för grefskapen inhämtar förord af lordlöjtnanten och för städerna stundom emottager hemställan från borough councils. Vissa förtroendeuppdrag, såsom ordförandeskap i grefskaps- eller distriktsråd, befattningen som mayor i en borough m. fl., ge innehafvaren fredsdomarbefogenheter under ämbets tiden. Intill nyaste tid har fredsdomaren bildat medelpunkten i de till själfstyrelsen (*self government*) hörande inrättningarna och varit utrustad med en högst omfattande myndighet såväl å rättskipningens som å den egentliga förvaltningens område. Han var representant för konungen såsom upprätthållare af allmän frid och säkerhet (*custos pacis*). I denna egenskap utöfvade fredsdomaren en vidsträckt polisuppsikt. Så egde han hänga för brott misstänkta personer, fordra borgen af dem, af hvilka fridsbrott kunde befaras, verkställa förberedande undersökning i brottmål och ådöma straff för vanliga polisförseelser. Dessutom tillkom det honom att öfvervaka, att lag och ordning iakttoges å en mängd till näringar och förvaltning hörande områden. Sålunda utöfvade han uppsikt öfver fabriker och yrken, jakt och fiske, allmänna vägar och transportväsen, fattigvård och lödrifveri, skatteuppbörd m. m. Hans åtgärder framträdde dels såsom tillämpning af gifna straffbud (*convictions*), dels och såsom själfständiga anordningar till främjande af det allmänna bästa (*ordres*). I det hela har hans verksamhet den yttre formen af en rättskipning (*jurisdiction*). Den egentliga civila rättskipningen — afgörande af tvister om mitt och ditt — har dock aldrig fallit inom hans behörighetsområde. Genom den nya lagstiftningen om

själfstyrelse (*local government act*) 1888 öfverflyttades största delen af fredsdomarens befogenhet i förvaltningsärenden till grefskapsrådet, *county council*, en genom val utsedd myndighet, som numera är den kommunala själfstyrelsens förnämsta organ, eller till distriktsrådet, *district council* (se County och District). Däremot har fredsdomaren fortfarande kvar en god del af sina gamla domarbefogenheter. I vissa mindre betydande mål om polisförseelser, t. ex. rörande fylleri, smärre öfverträdelse af fabrikslagarna, tvister mellan arbetare och arbetsgivare o. s. v., utövas denna domsrätt af fredsdomaren ensam (se därom art. "Summary convictions" i "Encyclopedia of the laws of England", vol. 12). I egentliga brottmål utövas fredsdomar-myndigheten af flera domare gemensamt, samlade till *sessions of the peace*, bland hvilka urskiljas flera olika slag med växlande befogenheter: *petty sessions* (mest för polisförseelser och förberedande förhör), *special sessions* (bl. a. för afgörande af besvär öfver kommunalbeskattning, utdelande af utskänkingslicenser m. m.), *quarter sessions* och *general sessions* (i större distrikt för vad i summariskt afdömda mål och afdömande i första instans af vissa brottmål). De gråsta brottmålen falla ej under fredsdomarens behörighet; i vissa fall ha de inför en fredsdomare åtalade rätt att påkalla medverkan af jury. Jfr Stone, "Justice's manual" (37:e uppl., 1905).

En väsentligt annan ställning intaga fredsdomarna i Frankrike, ehuru visserligen efter den nya engelska lagstiftningen olikheten är mindre än förr. Äfven i Frankrike utöfva de en viss polis-verksamhet, men af mycket underordnad natur. Deras egentliga uppgift är att besörja rättskipningen i mindre saker, såväl tvistemål som brottmål. I tvistemål döma de i regeln såsom första och sista instans, när sakens värde icke öfverstiger 100 fros (omkr. 71 kr.), och såsom första instans, när värdet icke går öfver 200 fros; i brottmål utgör 5 dagars fängelse eller 15 fros böter det högsta straff de kunna ådöma. Vid sidan af denna rättskipande verksamhet tillhör det fredsdomaren att söka media mellan tvistande parter, innan saken drages inför rätta. De franske fredsdomarna intaga ingalunda samma upphöjda ställning i samhället som de engelske; befattningen är afönad och beklädes ofta af underordnade tjänstemän, som lämnat sin förra befattning. De nämnas af republikens president och kunna af honom afskedas. Jfr Godart, "Manuel des juges de paix" (2 bd, 1898). — I de länder, hvilka bildat sin lagstiftning efter den franska, såsom Belgien och Italien, har fredsdomarinrättningen blifvit införd, ehuru i mer eller mindre ändrad form.

I. Atz. (V. S.—g.)

Fredsfot, krigsv. Se Fredsstyrka.

Fredsfurste (sp. *principe de la paz*), heders-titel, som tillagts spanska statsmän, som gjort sig förtjänta om fredens bevarande eller återställande, såsom Luis de Haro och, särskildt, Manuel Godoy.

Fredsfördrag. Fredstraktat, Fredsslut, det folkrättsliga aftal, hvarigenom ett krig mellan två eller flera stater ändas och de genom kriget afbrutna vänskapliga förbindelserna återställas. Ett fredsfördrag ingås följaktligen mellan folkrättsliga subjekt, helt eller halft själfständiga stater. I äldre tider med mindre klart utvecklade folkrättsliga begrepp förekommo ofta fredsafstal äfven mellan en-

skilda menigheter och landsändar inom de i krig invecklade staterna (se t. ex. Bondedred); detta slags aftal betydda då närmast en på menigheternas eget initiativ åstadkommen fridlysning eller neutralisering af de genom aftalet berörda områdena.

Från själva fredsfördraget skiljer man den vapenhvila och det formliga stilleståndsfördrag, som ofta föregå detsamma. Ett stilleståndsfördrag kan stundom till alla bestämmelser motsvara en definitiv fred, men gäller dock alltid för begränsad tid, längre eller kortare (Stuhmsdorfsfördraget mellan Sverige och Polen 1635, slutet på 26 år, är ett exempel på långvarigt stilleståndsfördrag), under det att fredsfördraget åsyftar att bli varaktigt, därför ock tidigare gärna betecknades som "evigt". — Fredsfördraget förberedes ofta genom intervention af intresserade neutrala makter, antingen under den mindre högtidliga formen af *bona officia*, som vid ännu pågående fientligheter bana vägen för underhandlingar, eller såsom formlig *medling* (mediation), hvarvid förutsattes fientligheternas upphörande, så länge medlingen pågår. De genom dylik intervention eller på direkt initiativ från de krigförande ävägabragta underhandlingarna kunna, därest de medföra positivt resultat, antingen genast leda till definitivt fredsfördrag eller ock till *fredspreliminärer*, hvilka slutligen i bindande form fastslå den blifvande fredens hufvudbestämmelser, men överlämna åt en fortsatt underhandling att genomföra alla med fredens återställande sammanhängande omständigheter och sammanfatta dessa i det *slutliga fredsfördraget*. Detta senare skall alltså grunda sig på preliminärerna, då dylika förekommit, så att segraren ej vid den avslutande underhandlingen bör kunna framställa några nya anspråk, den besegrade lika litet återkalla sina offergifter. I regel följer det slutliga fördraget snart nog på preliminärerna, men stundom (såsom efter polska successionskriget 1733—35) kunna år förflyta mellan dem. Orten för fredsunderhandlingarna valdes förr gärna på gränsen mellan de krigförandes statsområden (sådana gränsmöten hölls mellan Sverige och Danmark t. o. m. Brömsebrofreden 1645), men bestämmes nu vanligen genom det allmänna krigsläget, så att den oftast väljes i krigsskådeplatsens närhet. Ätminstone gäller detta om preliminärerna, medan underhandlingarna om den definitiva freden lättare föras å annan ort. Särskildt när flera makter deltagit i kriget och det vanliga fredsmötet sålunda sväller ut till en *fredskongress*, lägges underhandlingsplatsen gärna på afstånd från krigsteatern. Det har inträffat, att tvister om det diplomatiska ceremonielet vid en kongress nödgat till underhandlingsorter på skilda ställen (såsom under westfaliska fredskongressen). — När under ett allianskrig någon af de förbundne tidigare än de öfriga sluter fred, kallas denna *separatfred* (i motsats till allmän fred). De punkter, om hvilka man vid fredsunderhandlingen enats, affattas skriftligen och sammanföras i fördragsurkunden (det s. k. *fredsinstrumentet*), hvilken undertecknas och beseglas af parternas ombud samt af medlarna, där sådana förekommit, hvarvare öfverenskommen bekräftas (ratificeras) genom en af hvar och en af de kontraherande staternas öfverhufvud utfärdad och undertecknad skriftelse (ratifikation). Då fredsfördraget har till uppgift att göra slut på krigstillståndet, gälla

dess första och viktigaste artiklar återknytandet af vänskapliga förbindelser och undanskaffandet af de tvisteorsaker, som vållat kriget. Till dessa hufvudartiklar sluta sig vanligen åtskilliga andra, såsom om landafdrädelse, i regel såsom ersättning åt segraren för återställandet af ockuperade områden, stundom som säkerhet för fredsfördragets uppfyllande i någon viss punkt (t. ex. Brömsebrofredens bestämmelse om Hallands överlämnande till säkerhet för Sveriges tullfrihet i Öresund); vidare om krigsskadestånd och om amnesti för alla under krigstiden utförda handlingar af militärisk eller politisk art. Till själva fredsfördraget sluta sig vanligtvis specialkonventioner rörande detaljer, som i fördraget kunnat blott omnämnas, t. ex. angående fredens exekution, de nya gränsens reglerande och fastställande (gränslagerings- eller rågångstraktat) och angående samfärdseln mellan rikena.

Fredsfördraget träder i kraft fr. o. m. ratifikationernas utväxlande. Till säkerhet för dess verkställande kan en del specialbestämmelser inryckas i fördragsurkunden, såsom om temporär ockupation från segrarens sida af en del af den besegrades område. Likaledes förekomma stundom särskilda garantibestämmelser för fredens bestånd (såsom Nederländernas rätt att besätta belgiska fästningar jämlikt det s. k. barriärtraktaterna 1713 och 1715 i samband med freden i Utrecht). I synnerhet vid fredsfördrag, som ordna mera invecklade och därför lätteligen ny strid föranledande förhållanden, förekommer, att en eller flera makter gifva sin garanti (*fredsgaranti*) för bestämmelsernas uppfyllande. Denna garanti bör vara i fredsfördraget uttryckligen angifven eller förutsatt. En helt annan sak är, när någon kontrahent genom specialafta med annan makt förskaffat sig dennas garanti för vissa särskilda i fredsfördraget angifna intresser (*garantitraktat*).

Rättigheten att sluta fredsfördrag tillkommer all tid statens folkrättsligt erkända öfverhufvud. Huruvida inom enskilda stater denna statsöfverhufvud befogenhet är genom särskilda förätningsbestämmelser inskränkt, är en inre, statsrättslig fråga. En underlåtenhet från den ena kontrahentens sida att i detta stycke fylla alla förätningsbestämmelser (t. ex. om Sveriges konung ej enligt § 13 af 1809 års R. F. framlade fredsfrågan inför statsrådet samtliga ledamöter, utan afgjorde den i något mindre konselj) kan på sin höjd föranleda en statsrättslig konflikt inom själva denna stat, men gifver ingen hemul för det formigen avslutade och ratificerade fredsfördragets upphäfvande. — Litt.: Calvo "Le droit international théorique et pratique" (5:e uppl. 1896), v. Liszt, "Das Völkerrecht" (2:a uppl. 1902). C. H. H.

Fredsföreningar. Se Fredsrörelsen.

Fredsgaranti. Se Fredsfördrag.

Fredshjälp, kam., en tillfällig beviljning, som 1720 års riksdag beslöt till "krigets utförande och en anständig freds vinande", var fortsättningen af den vid 1719 års riksdag beslutade beviljningen för riksgäldens afbetalande och efterträdades i sin ordning vid 1723 års riksdag af en efter hvars och en samhällsställning och förmögenhet lämpad lön och betalningsafgift. Kbg.

Fredsinstrument. Se Fredsfördrag.

Fredskonferens. Se Fredsrörelsen.

Fredskongress. Se Fredsfördrag.

Fredskyrkor (ty. *friedenskirchen*), tre kyrkor, som de evangeliske kristne i de schlesiska städerna Glogau, Jauer och Schweidnitz genom westfaliska freden 1648 på Sveriges yrkande fingo rättighet att bygga. De uppfördes utanför stadsmurarna af trä och lera, utan torn och klockor. Medlen därtill erhöles genom gåfvor. Genom den af konung Karl XII med kejsar Josef I afslutade konventionen i Altranstädt af 1 sept. 1707 fingo protestanterna i Schlesien rättighet att vid de tre kyrkorna underhålla "så många präster, som till deras gudstjänstöfning äro nödiga" samt därinvid änyo "inrätta skolor till deras barns upptuktelse". Genom fördraget återgafs åt protestanterna ett stort antal kyrkor, som mot westfaliska fredens bestämmelser framtägs dem, och de fingo sedan rätt att bl. a. förse äfven fredskyrkorna med torn och klockor. (V. S.—g.)

Fredsmarsch, *krigs*, kallas vanligen en sådan truppförflyttning på landsväg, medelst fotmarsch, som utföres under sådana förhållanden, att hänsyn icke behöfver tagas till en fiend. Härvid anordnas marschen med iakttagande af all tillåtlig bekvämlighet. Jfr Marsch. C. O. N.

Fredsmil l. Frihetsmil, beteckning i Sverige under 1500- och 1600-talen på radien, i regel en mil, uti ett af särskilda bestämmelser hägnadt område rundt kring ett slott eller en gård.

1. Vanligen afses därvid adelsn sätesgårdar, omkring hvilka adelsn landbönder "på en mil väg när" genom 1569 års adelsprivilegier frikallades från utskrifningar i vanliga fall och genom 1617 års privilegier därtill befriades från gårdar — de vissa räntorna inberäknade — samt skjutsning och ästning (dock med undantag för bönder i gref- och friherreskap samt andra stora län, hvilka fortfarande skulle deltaga i skjutsning och ästning). I praxis blef emellertid frihetsmilprivilegiet alltför 1620-talet aldrig tillämpadt i fråga om utskrifningar och nyttillkomna gårdar (boskapspenningar, skjutsfärdspenningarna af 1649, som trädde i stället för skjutsningsskyldigheten, m. fl.), utan alla dessa pålagor blefvo på riksdagarna af adeln beviljade såväl inom som utom frihetsmilnen. Under senare delen af 1600-talet hör man detta privilegium ej vidare omtalas — det torde försvunnit med rå- och rörsfrihetens reglering —, och i 1723 års adelsprivilegier återfinnes det icke.

2. Under godsafsnödringstiden hade afsöndring varit förbjuden bl. a. af omgifningarna till åtskilliga slott och kungsgårdar (jfr Förbudna orter). Då dessas återkallelse beslöts genom 1655 års reduktionsbeslut, bestämdes om vissa af dem, att äfven afsöndrade gods inom deras omgifning skulle återbringas till kronan, i det att adeln förpliktades att vid sina fjärdeparters återgifvande i första rummet lämna gods inom denna omgifning samt kronan erhöi inlösningsrätt till återstoden därstädes. Äfven rörande dessa områden begagnades beteckningen "frihetsmil"; de voro 1 mil kring resp. Upsala, Nyköping, Alvastra med Ömberg, Linköping, Kalmar, Jönköping och Örebro samt 2 mil kring Åbo och Viborg. Vid reduktionens utförande bestämdes 1658, att afståndet skulle mätas "in linea recta", 1663 efter de vanliga vägarna. S. C.

Fredspipa (fr. *calumet*), en hos Nord-Amerikas indianer vid fredsunderhandlingar brukad, lång to-

bakspipa med hufvud af en mörkröd mjuk stenart (catlinit) och skaft af rör eller trä samt prydd med flätadt hår och örnfjädrar. Det ena partiets höf-

dingar drogo i tur ett bloss ur pipan och räckte den sedan till den fientliga stammens sändebud, hvar efter den gick laget rundt.

Fredspreliminärer. Se Fredsfördrag.

Fredspris. Se Fredsrörelsen, sp. 1332.

Freds rörelsen utgår från den upfattningen, att kriget och krigsmoralen äro oförenliga med ett högre kulturstadium och att samma utveckling, som efter hand afskaffat fejderna man mot man, familj mot familj, stam mot stam, slutligen skall göra sig gällande äfven med afseende på nationerna. Fredsrörelsens närmaste mål är en utveckling af den internationella rätten, hvarigenom ett rättstillstånd skulle bli rådande mellan de civiliserade folken, liknande det, som nu eger rum mellan individerna i ett kultursamhälle. Det medel, genom hvilket man äsyftar att göra krigen allt sällsyntare och slutligen aldeles öfverflödiga, är framför allt *mellanfolklig skiljedom*.

Tanken på ett varaktigt fredstillstånd mellan folken spåras redan tidigt hos enstaka tänkare eller inom vissa meningsgrupper. Vissa företeelser, såsom "amfiktyonförbundet" i antiken och bestämmelserna om gudsfriden (*treuga dei*) under medeltiden, kunna sägas förebåda de sträfvanen, som utmärka den moderna fredsrörelsen. Bland statschefer, som tidigt omfattat tanken på fredlig organisation af förhållandet mellan staterna, må nämnas den böhmiske konungen Georg Podiebrad, som 1462 framkastade idén till ett "allmänt kristligt freds förbund", och Henrik IV af Frankrike (d. 1610), som under sina sista regeringsår sysselsatte sig med planer på bildandet af ett europeiskt statsförbund, inom hvilket alla tvister skulle afgöras af en gemensam högsta domstol. På 1600- och 1700-talen framtråda som förespråkare för den internationella rättens princip tänkare sådana som Hugo Grotius, Spinoza, Leibniz, abbé de St Pierre, Bentham, Rousseau och Kant. Den sistnämnde formulerade klart i sitt 1795 utgifna arbete "Zum ewigen frieden" principer, som ännu äro ledande inom fredsrörelsen.

Den praktiska, organiserade fredsrörelsen i modern mening leder sitt ursprung från Amerika, där den första fredsorganisationen kom till stånd 1815. Den efterföljdes snart af flera sådana, hvilka 1828 sammanslöt sig till en centralorganisation, American peace society, som ännu eger bestånd. Rörelsen, som i början hvilade på religiös grund och hade sitt förnämsta stöd inom kväkarkretsar, öfverfördes snart till Europa, där Peace society bildades i London 1816. Sedan liknande organisationer uppstätt äfven i Frankrike och Schweiz, gjorde sig snart

behovet af internationell samverkan gällande, och 1867 grundades af V. Hugo, Garibaldi och Ch. Lemonnier den första *internationella* fredsorganisationen, Ligue de la paix et de la liberté. Medan rörelsen vinner allt större utbredning, utbildas förmerna för det internationella samarbetet än vidare. 1889 egde den första världsfredskongressen rum i Paris. Sådana ha sedermera regelbundet återkommit, vanligen med ett års mellanrum, och förlagts till olika länder; till dessa kongresser sändas representanter från fredsorganisationerna i alla länder. Ett sammanhållande centrum fick rörelsen 1892 i den s. k. internationella fredsbyrån i Bern, som samlar, ordnar och tillhandahåller alla fredsfrågan belysande dokument, upprätthåller förbindelsen mellan de olika fredsorganisationerna, förbereder och organiserar världsfredskongresserna och utför deras beslut. Bernbyrån upprätthålles genom frivilliga bidrag från organisationer och enskilda och åtnjuter dessutom årligt statsanslag från Schweiz, Sverige (sedan 1901), Danmark och Norge. Högsta ledningen af dess angelägenheter är anförtrord åt en ständigt internationell kommitté, som representerar ett stort antal nationer. Byrån meddelar i sin publikation "Correspondance bimensuelle" underrättelser om freds-rörelsen i olika länder samt en bibliografi rörande alla hithörande litteratur.

De organiserade anhängarna af freds-rörelsen kunna numera räknas i millioner, tillhörande en mångfald olika freds-föreningar inom alla europeiska och några utomeuropeiska länder. Särskildt talrika äro fredsorganisationerna i Frankrike och England, där regelbundet återkommande nationella kongresser dessutom bidraga att utbreda intresset för fredsiden. Bland de mest ansedda utländska organisationerna må nämnas: Société française pour l'arbitrage entre nations (Paris), Association pour la paix par le droit (Nîmes), Société de l'éducation pacifique, Peace society, International arbitration league, International arbitration and peace association (alla tre i London), Unione Lombarda (Milano), Österreichische friedensgesellschaft (Wien) och Deutsche friedensgesellschaft (Stuttgart).

Utom fredsbyrån i Bern ha på senare år uppstått flera institutioner, som hvar i sitt slag utgöra gemensamma organ för den internationella freds-rörelsen; *Krigs- och fredsmuseet i Luzern*, upprättadt 1902 af J. Bloch, har till syfte att illustrera dels det moderna krigets verkningar och den väpnade fredens ödesdigra ekonomiska resultat, dels också freds-rörelsens och skiljedomsidens landvinningar. *Det internationella freds-institutet i Monaco*, grundadt 1903, afser att publicera och samla dokument angående den internationella rättens utveckling, lösningen af mellanfolkliga tvistefrågor, statistiska data angående krigen och rustningarna, angående freds-faktornas utveckling m. m. Ett vetenskapligt studium af folkrätten och fredsiden är syftet med *norska Nobel-institutet*, som trädde i verksamhet 1904 och står i samverkan med den af norska stortinget tillsatta Nobelkommittén, hvilken har att utdela Nobels fredspris. Det arbetar på tre sektioner (folkrätt, politisk historia och national-ekonomi) samt har bl. a. upprättat ett synnerligen värdefullt bibliotek för studier inom dessa områden.

Freds-rörelsen i *Sverige* daterar sig från 1883, då

Svenska freds- och skiljedomsföreningen bildades i Stockholm på initiativ af dåv. riksdagsman K. P. Arnoldson. Föreningen vann under sin första år liflig anslutning, bl. a. också i riksdagskretsar. Efter några år började emellertid rörelsen aftaga och förde under en tid ett tämligen tynat lif. I samband med hela den internationella freds-rörelsens kraftigare utveckling har emellertid äfven i Sverige intresset för saken börjat visa sig lifligt. Svenska freds- och skiljedomsföreningen kan nu konstatera ett snabbt växande medlemsantal; 1907 års slut omfattade den 13 lokalföreningar och ett medlemsantal af omkr. 2,500; dess publikation "Fredsbladet", utkommer en gång i månaden. De jämte arbetet för freds-idens utbredning i vårt land *Sveriges kvinnliga freds-förening* (1898), som samlar speciellt kvinnornas intresse kring fredsfrågan samt för ändamålet utgifver en serie skrifter och en årsbok, och *Sveriges freds-förbund* (1905), som har sitt centrum i Örebro, men omfattar medlemmar och lokalföreningar äfven i andra orter samt har sitt organ i "Svensk fredstidning". Å flera orter finnas äfven lokala fredsorganisationer, som ej anslutit sig till någon ofvannämnda centralorganisationer. Ett samarbete mellan de flesta af de svenska fredsorganisationerna eger emellertid rum genom *Sveriges freds-föreningssamarbetskommitté*, som 1906 kom till stånd för att utgöra organ för deras gemensamma uppträdande. Att intresset för fredsiden är utbredt inom våra kretsar i Sverige har visat sig bl. a. däraf, att Svenska freds- och skiljedomsföreningens petition 1893 till konungen och riksdagen om en utpräglat freds-politik samlade nära 250,000 underskrifter och att, då Sveriges kvinnliga freds-förening 1898 ville stödja arbetet vid den första Haagkonferensen, insamlades på två månader 228,000 underskrifter till ett uttalande till förmån för mellanfolklig skiljedoms-rörelse.

Medan de svenska freds-föreningarna å ena sidan stå i samverkan med hela den internationella freds-rörelsen, har å den andra ett särskildt samarbete rum mellan fredsorganisationerna i de nordiska länderna, och *nordiska fredsmöten* ha flera gånger hållits, första gången i Göteborg 1885, det senaste i Köpenhamn 1904.

En alldeles särskild insats i fredsarbetet gjordes från svensk sida, då Alfred Nobel 1896 testamenterade en femtedel af sin förmögenhet till årlig prisutdelning åt dem, som "verkat mest och bäst för folks förbättring och afskaffande eller minskning af ständiga arméer samt bildande eller spridande af fredskongresser". Nobels *fredspris*, som utdelas af "ett utskott af 5 personer, som väljas af norska stortinget", har hittills tillfallit H. Dunant (1901), Fr. Passy (1901), E. Ducommun (1902), A. Gobat (1902), R. Cremer (1903), Institut för droit international (1904), B. v. Suttner (1905), T. Roosevelt (1906) samt E. T. Moneta och J. Renaut (1907).

Den opinion mot krig och för fredlig lösning mellanfolkliga konflikter, som fredsorganisationerna gjort till sitt mål att väcka och stärka inom alla nationer, har ej varit utan inflytande på den praktiska politiken. Riksförsamlingarna i olika länder ha tid efter annan haft att sysselsätta sig med spörsmål, som framsprungit ur denna opinion. Redan 1837 väcktes inom Förenta staternas ko-

gress för första gången frågan om upprättande af en *internationell skiljedomsstol*, och 1842 framlades för första gången förslag om ett *skiljedomsfördrag* mellan ett par länder, Förenta staterna och England. År 1848 afslöts mellan Nord-Amerikas förenta stater och Mexico en generell skiljedomsstraktat. I preussiska riksdagen framträdde redan 1869 R. Virchow med ett förslag om *allmän afrustning*. På 1870-talet var skiljedomsiden föremål för överläggning inom ett flertal riksförsamlingar, och i början af 1890-talet föranledde en framställning från Förenta staterna om skiljedomsafrens ingående frågans förnyade behandling inom de europeiska parlamenten. På det hela kan det sägas, att frågan omfattats med intresse i de folkvalda kamrarna, men däremot rönt motstånd inom överhusen. Bland märkligare tillfällen, då svenska riksdagen haft anledning att taga ståndpunkt i fredsfrågan, må erinras om, huru Andra kammaren 1874 biföll en motion af J. Jonasson i Gullaboås om skriftelse till regeringen med anmodan att taga skiljedomssaken under övervägande, huru en år 1883 af K. P. Arnoldson och K. Adelsköld väckt motion om Sveriges neutralisering afslögs mot 53 röster i Andra kammaren, huru skiljedomsanbudet från Amerika 1890 afslögs med stor majoritet i Första och knapp majoritet i Andra kammaren, huru S. A. Hedins motion om inledande af underhandlingar rörande en samfällig deklaration af de tre skandinaviska ländernas principiella och permanenta neutralitet afslögs i Första kammaren utan debatt, medan den i Andra kammaren samlade 62 röster, samt slutligen huru E. Wavrinssky motion om ett anslag af 750 kronor till fredsbyrå i Bern bifölls af riksdagen 1901, hvilket sedan dess årligen förnyats.

Behöfvet af samverkan mellan de representanter inom olika riksförsamlingar, som omfatta fredsiden, har lett till en särskild sammanslutning mellan dessa, den på Fr. Passys och R. Cremers initiativ 1888 bildade s. k. *interparlamentariska unionen*, som nu (1908) omfattar 20 nationella grupper och omkr. 5,000 medlemmar. Svenska riksdagens fredsgrupp bildades 1892 och räknar nu över 130 medlemmar. I spetsen för den interparlamentariska unionen står ett interparlamentariskt råd, sammansatt af representanter för de olika nationerna, och såsom dess organ tjänstgör den år 1892 upprättade *interparlamentariska byrån* i Bern. Sedan 1889 ha den interparlamentariska unionens medlemmar i regel årligen samplats i olika länder till interparlamentariska konferenser. Utom dessa konferenser ha vid ett par tillfällen sammankomster egt rum mellan parlamentsledamöter från olika länder; så mellan engelska och franska i London och Paris 1903, närmast på initiativ af baron d'Estournelles de Constant, utan tvifvel af betydelse för närmandet mellan Frankrike och England, samt emellan franska, svenska, danska och norska i Paris 1904 på inbjudan af den franska interparlamentariska fredsgruppen.

En samverkan mellan de nordiska ländernas fredsfrämjande riksdagsgrupper har så till vida förberedts, som ett nordiskt interparlamentariskt möte mellan delegerade för dessa grupper 1907 egde rum i Köpenhamn, hvarvid man enades om grunderna för ett nordiskt interparlamentariskt förbund, egnadt att

möjliggöra ett samfälligt och därför mera verkningsfullt uppträdande af de nordiska staterna i det interparlamentariska arbetet.

Ett stort framsteg har freds rörelsen gjort däri-genom, att på sista tiden *regeringarna*, som förut stätt tämligen oberörda af fredssträfvandena, börjat egna sin uppmärksamhet åt hithörande frågor. Då en begränsning af de alltjämt växande krigsrustningarnas bördor syntes eftersträfvansvärd, inbjöd kejsar Nikolaus II 1898 de europeiska och utom-europeiska makterna till en *regeringskonferens* för överläggning om detta spörsmål. På den med anledning häraf 18 maj 1899 sammanträdande *freds-konferensen* i Haag kom visserligen frågan om rustningarnas begränsning att intaga en mindre framskjuten plats. Överläggningarna kommo att desto mera röra sig om en lösning af skiljedomsfrågan (se vidare art. Skiljedomsstol), hvars lösning enligt fredsännernas mening är den viktigaste förutsättningen för en fruktbart diskussion om afrustningsproblemet. Konferensen beslöt också upprättandet af en permanent *internationell skiljedomsstol*, men den fattade äfven beslut, som afsågo dels att underlätta användandet af *medling* och erbjudandet af *bona officia* för fredligt ordnande af uppkomna tvister, dels bestämmelser om bildande af *internationella undersökningskommissioner*, som vid tvistigheter beröende af skiljaktigt upplattning af faktiska förhållanden kunna framlägga opartiska utredningar, som dock ej ha karaktären af skiljedom. Den sistnämnda bestämmelsens värde för undanröjande af krigsfara visade sig 1905, då "Doggerbanksaffären" (se därom *Doggerbank*) hänskjutande till en sådan undersökningskommission afvärdade en hotande konflikt mellan Ryssland och England. Såsom en direkt praktisk följd af den internationella skiljedomsstolens upprättande kunna de skiljedomsafrens anses, hvilka sedan 1903 i stort antal träffats mellan enskilda stater och som förplikta dessa att i större eller mindre utsträckning underställa uppkommande tvistefrågor Haagdomstolens afgörande.

Vid den af regeringarna hållna andra freds-konferensen i Haag, 1907, enades man bl. a. om formerna för en ny dylik. Dessa konferenser ha blifvit en ny och mycket betydelsefull institution i fredssträfvandenas tjänst. Då vid dem inga beslut fattas, om hvilka ej så godt som fullständig enighet råder, äro visserligen svarigheterna för ernående af positiva resultat stora. Men själva det faktum, att fredssträfvandena göras till föremål för studium och överläggning inom en representation för alla civiliserade folks regeringar, innebär ett stort framsteg. Ett annat är den starkt framträdande tendensen att låta *rättsliga* bestämmelser reglera själva kriget. Värdefulla äro i detta afseende den andra Haagkonferensens beslut om upprättande af en *internationell prisdomstol* och om *neutrala makters rättigheter och plikter*.

Ett allmerta framträdande motiv för freds rörelsen är insikten om de oerhörda ekonomiska offer, som krigsförberedelserna ålägga folken äfven under djupaste fred. Den gradvis och så godt som likformigt i alla länder, särskildt efter 1870, tilltagande stegringen har ofantligt ökat dessa bördor (se diagrammet), utan att åstadkomma någon väsentlig ändring i de olika staternas maktställning eller

Arméernas styrka

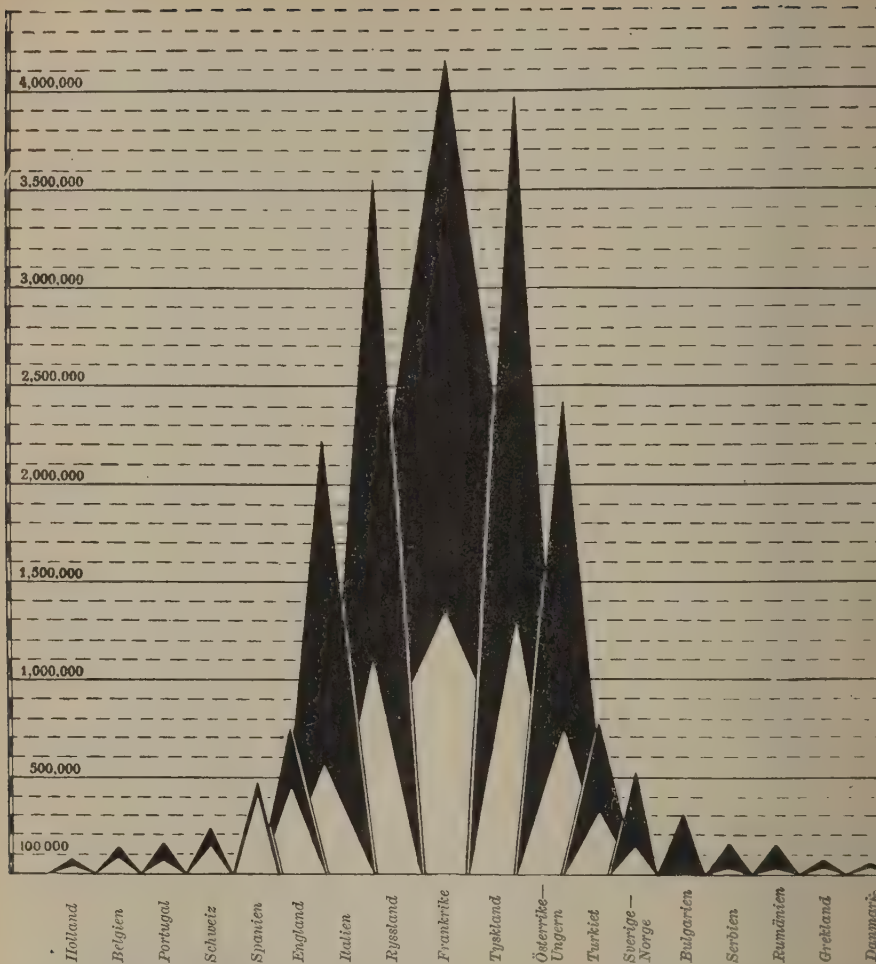

Diagram öfver den 1869—1900 föresiggångna ökningen af de europeiska staternas arméer. (Det hvita föreställer resp. krigsstyrkorna år 1869, det svarta desamma 1900.)

i deras relativa trygghet. Den tanken har då legat nära till hands att i stället söka åstadkomma en internationell och likformig minskning af rustningarna eller åtminstone ett stillestånd i deras ökning. Särskildt kraftigt stöd fick denna tanke af den interparlamentariska konferensen i London 1906, som varmt rekommenderade denna uppgift till den andra Haagkonferensens öfvervägande. Resultatet af denna uppfordran blef dock endast en till regeringarna uttalad önskan om, att frågan måtte göras till föremål för studier. Ett par fakta kunna dock betecknas som praktiska framsteg i afseende på afrustningsfrågan. Då Chile och Argentina 1902 — i stället för att vädja till krigslyckan i

anledning af en uppkommen konflikt — ingågo skiljedomsaftal, förbands detta med ett verkligt rustningsfördrag mellan de båda staterna, och 1903 beslöt Frankrikes representation i anledning af det fransk-italienska skiljedomsfördraget en nedsättning af anslaget till gränsbevakningen mot Italien. Måhända på afrustningsfrågan förekomma bland fredsrörelsens anhängare mera skiftande meningar än i afseende på skiljedomsfrågan. Den organiserade fredsrörelsen har emellertid på grund af den i senare tid i olika länder framträdande antimilitariska rörelsen föranledts att närmare precisera sin ställning till de militära försvarsåtgärderna. Genom uttalanden å världsfredskongresserna i Milano

1906 och i München 1907 har ett bestämdt afståndstagande egt rum från såväl den antimilitaristiska som den ofosterländska agitationen. Då fredsvännerna se det säkraste värdet för folkens själfständighet i etablerandet af ett verkligt rätts-tillstånd mellan nationerna, anse de emellertid, att arbetet för detta mål har icke mindre rätt än omsorgen för det materiella försvarets ordnande att blifva ur patriotisk synpunkt uppskattadt.

Litt.: G. Björklund, "Om nationernas sammanväxning" (1887), A. Wicksell, "Fredsörelsen" (i "Verdandis småskrifter", 1893) och "Fredsörelsen på 1890-talet" (därst., 1901), M. Revon, "Philosophie de la guerre" (1896), G. Moch, "Ce que coute la paix armée et comment en finir" (särtryck), J. von Bloch, "La guerre" (1899; sammandrag i svensk öfv. "Framtidens krig", s. å.), K. P. Arnoldson, "Seklernas hopp" (1901), J. Ask, "Fredsörelsen och folkrätten" (1902), K. Sundblad, "Svenska fredsörelsens historia under åren 1883—1903" (3 bd, 1903—04), Fr. Passy, "Histoire du mouvement de la paix" (1904), A. H. Fried, "Handbuch der friedensbewegung" (1905) och "Die moderne friedensbewegung" (1907), d'Estournelles de Constant, "Die beschränkung der rüstungen" (1906), E. Wavinsky, "Parlamentens fredsarbete" (i "Vår tids lifsfrågor", 1907), och A. Carnegie, "För mellanfolklig skiljedom" (1907) samt tidskrifterna "Die friedenswarte", "La paix par le droit" och "Concord".

E. B.—é.

Fredsslut. Se Fredsfördrag.

Fredsstyrka, krigsv., den styrka af officerare, underofficerare, manskap, tjänstemän och hästar, som en armé och hvarje dess afdelning skola underhålla i fredstid. Landets finanser bjuda, att fredsstyrkan bör vara så liten som möjligt, hvilket äfven är af vikt, på det att icke för stora arbetskrafter skola dragas från de borgerliga sysselsättningarna. Å andra sidan kräva de militära fordringarna, att fredsstyrkan icke för mycket nedringas, emedan manskapet då får ringa öfning och tjänstens upprätthållande samt öfvergången till krigsstyrka försvåras. Dessa olägenheter kunna dock något minskas därigenom, att man under tiden för sommaröfningarna har en större fredsstyrka, hvilken för öfrigt måste vara större vid de beridna trupperna än vid de obero-ridna till följd af den svårare utbildningen för de först nämnda. Rekryteringssättet är af synnerligt inflytande på bestämmandet af fredsstyrkan. Denna utgör i de länder, där den allmänna värnplikten strängt tillämpas, vanligen omkr. $\frac{1}{3}$ af hela krigsstyrkan, men måste vara större, där värning utgör grunden för rekryteringen, t. ex. i England. I några stater, såsom England, Österrike och Italien, bestämmes fredsstyrkan årligen af representationen, i andra, såsom Frankrike, gäller den tills vidare. I Tyska riket är den bestämd för 5 år, senast från 1905. I Sverige har fredsstyrkan hittills utgjorts af de till sin numerär bestämda värfvade och indelta trupperna, i framtiden kommer den att utgöras endast af befäl och ett ringa antal fast anställt manskap samt af det för kortare tider inkallade värnpliktiga manskapet, när och i den mån detta är samman- draget. Till detta kommer flottans fredsstyrka. Rörande fredsstyrkans storlek se under de olika staternas härvesen och flotta.

C. O. N.

Fredstraktat. Se Fredsfördrag.

Fredstrup, Petrine, dansk danserska, f. 1827, d. 1881, väckte redan 1839 uppeende genom sin vackra danskonst och var 1845—71 en af den kungl. teaterns yppersta konstnärinnor, sedan 1851 solodansös, i synnerhet i starkt utpräglade mimiska roller; hon var tillika lärarinna för balettkärens kvinnliga elever.

E. Ebg.

Free church federation movement [fri' tʃə'tʃ fəderi'ʃn mōv'mənt]. Se England, sp. 597.

Free church of Scotland [fri' tʃə'tʃ] av skå't-länd. Se Skotska frikyrkan.

Freehold [fri'höld], eng., kallas jord af den natur, som i England mest närmar sig odaljord. Ursprungligen afsågs med denna term (lat. *liberum tenementum*), hvilken kom i bruk i slutet af 11:e eller början af 12:e årh., sådan form för jords innehafvande, som var värdig en fri man. Någon bestämd tid fick ej vara utsatt för jordens innehafvande. De bördor, som ålago innehafvare af freehold, *freeholder*, voro ganska lindriga, t. ex. vissa afgifter till läns-herren vid utomordentliga tillfällen och underkastelse under dennes giforätt m. m. (regleradt i Magna charta 1215) för dem, som innehade jord mot vapen-tjänst (*knight service*), samt diverse afgifter för s. k. *sochemanni*. Enär subinfodation förbjöds och de förut gällande afgifterna gjordes permanenta genom statutet *Quia emptores* af 1290, ha de på freehold hvilande afgifterna numera genom jordvärdets stegring och penningvärdets fall blifvit allenaft nomina, och jordinnehafvaren betraktas som egare, dock med bibehållande af grundsatsen om att all jord medelbart eller omedelbart är län under kronan. Man skiljer på olika slag af freehold: *estates in fee simple*, hvilka faktiskt innehas med full egaderätt och gå i arf efter vanliga regler; *estates in fee tail*, hvilka gå i arf endast till innehafvarens lifsarfvingar, *estates for life*, hvilka tillhöra en person endast för hans egen, långlivarens eller en tredje persons lifstid. Utvecklingen går f. n. hän emot att förvandla annan jordnatur (*copyhold* och *leasehold*, se d. o.) till freehold. En särskild form af freehold är s. k. *frankalmoin* (lat. *libera elemosyna*, "fri allmosa"), den medeltida formen för andliga korporationers innehafvande af jord utan afgifter till länsherren och endast mot andlig tjänst (läsande af mässor o. s. v.). Denna form står nu den fullständiga egaderätten mycket nära. Jfr Kenelm Digby, "An introduction to the history of the law of real property" (1875, ofta omtryckt).

V. S.—g.

Freeman [fri'mən], Edward Augustus, engelsk historiker, f. 2 aug. 1823 i Harborne (Staffordshire), d. 16 mars 1892 i Alicante, inskrefs 1841 vid Trinity college i Oxford och blef där 1845 graderad. Efter att ha uppgifvit tanken på att blifva präst eller arkitekt egnade han sig åt historiska studier och utgaf *A history of architecture* (1849) och *Essay on ... window tracery in England* (1850). Under de följande åren utvecklade han en om-

fattande publicistisk verksamhet samt sökte vid ett par tillfällen förgäves blifva vald till medlem af underhuset. Hans planer på att blifva professor regius i modern historia i Oxford (1858), Camden-professor i antik historia (1861) eller Chichele-professor i modern historia i Oxford (1862) misslyckades. Däremot var han 1857—58, 1863—64 samt 1873 examinator i "the school of law and modern history" vid samma universitet. Han deltog äfven i det politiska lifvet såsom en ifrig anhängare af Gladstone, särskildt i den antitürkiska agitationen 1876 och följande år. Efter att ha varit medlem i 1881 års kyrkodomstolskommitté utnämndes han 1884 till professor regius i modern historia i Oxford, hvilken plats han innehade till sin död, men på hvilken han icke utförde något vidsträcktare inflytande. Han behöll sitt politiska intresse och var en varm anhängare af 1886 års home-rule-förslag. Ifrån 1861 utförde han ett mycket omfattande och betydelsefullt historiskt författarskap, bland hvars förnämsta frukter må nämnas *History of federal government* (I, 1863; verket blef ej fullbordadt), *History of the norman conquest* (5 bd samt register, 1865—79; bd 1—3 i 2:a uppl. 1870—75; bd 1, 2 i 3:e uppl. 1877), hans mest kända arbete, *Historical geography of Europe* (1881; 2:a uppl. 1882), *The reign of William Rufus* (1882) och *History of Sicily from the earliest times* (3 bd, 1891—92; bd 4 utgafs 1894 af hans måg A. J. Evans). Af F:s öfriga arbeten märkas *Old english history for children* (1869), *History of the cathedral church of Wells* (1870), fyra samlingar *Historical essays* (1871—92), *The growth of the english constitution* (1872; "Två föredrag öfver den engelska konstitutionen", 1876) samt *The ottoman power in Europe* (1876). Om den historiska vetenskapens utveckling i England inlade F. stor förtjänst genom att betona nödvändigheten af ett kritiskt studium af källmaterialet, af noggrannhet i detaljer samt af en enhetlig uppfattning af historien. Hans arbeten äro för sin tid förtjänstfulla, men lida af författarens doktrinära liberalism i uppfattningen samt af en tröttnande bredd i framställningen. Äfven hans metod har i våra dagar gjorts till föremål för en skarp kritik. Se Stephens, "Life and letters of Edward A. Freeman" (2 bd, 1895). T. H.—r.

Freeman's journal [fri'məʊs dʒə'nəl], Irlands förnämsta tidning, utkommande i Dublin, uppsattes 1763 och var under Francis Higgins' ledning (1779—1802) officiellt organ för regeringen i Dublin. Higgins testamenterade tidningen till en släktning, hvars dotter var gift med en son till Henry Grattan, och därigenom kom den vidt spridda och inflytelserika tidningen att blifva det förnämsta pressorganet för den irländska nationalismen. V. S.—g.

Free of particular average [fri ɒv pə'tikjələ ə'vɔɪdʒ], eng. Se F. p. a.

Free on board [fri ɒn bɔ:d], eng. Se Fritt ombord.

Freeport [fri'pɔ:t], stad i nordamerikanska staten Illinois, vid Pecatonicafloden. 13,258 inv. (1900). Järnvägsknut. Vagn-, sko- och instrumentfabriker. J. F. N.

Free public employment offices [fri pa'blik im'plɔimənt ə'fisiʃ], Se Arbetsförmedling.

Free sale [fri sə'l], eng. Se F. F. F.

Freesia [fresia] Bak., bot., växtsläkte af fam.

Iridaceæ med 2 arter i Kaplandet. Blommorna äro trattformiga eller klocklika, gula, orangefärgade eller hvita, ofta vålluktande som liljekonvaljen och

Freesia refracta.

sitta i ensidiga ax. De om våren blommande freesiorna äro allmänt odlade krukväxter, mycket användbara som finare bukettblommor. G. L.—m.

Freesoilers [fri'säiləʃ, "frijordsmän", l. Free soil party, namn på ett kortlivadt politiskt parti i Nord-Amerikas förenta stater under striden om negerslafveriet. Namnet betecknar, att partiet energiskt motsatte sig slafveriets införande på förut därifrån "fri mark", d. v. s. i territorier och nybildade stater inom unionen. Redan 1847 började utbröt följande vär, då denna fraktions ledande män (John van Buren, Tilden m. fl.) vägrade erkänna Cass som presidentkandidat och i stället på ett möte i Utica nominerade Martin van Buren. Samtidigt hade utseendet af Taylor, en slafegare från södern till whigpartiets presidentkandidat föranlett många af Nya Englands strängt slafverifientliga s. k. "conscience-whigs" att utgå ur partiet och till Buffalo i aug. utlysa ett eget partimöte. De båda missnöjda grupperna förenade sig där om van Buren som president och C. F. Adams som vice presidentkandidat, en representant för hvardera gruppen. Sen lösensord i valstriden användes "fri jord för ett fritt folk" samt "fri jord, fritt tal, fritt arbete och fria män". Till van Burens kandidatut slöto sig äfven abolitionisterna (se d. o.), hvilka förut uppsatt J. P. Hale. Free-soil-partiet samlade vid valet omkring 300,000 röster, men lyckades ej få in några representanter i valmanskollegiet. Äldre partimotsatsen hade visat sig för starka för den nya sammanslutningen. Den minskning i demokratorsterna särskildt i New York den framkallat vållade emellertid republikanen Taylors seger öfver Cass. Redan 1849 återgick flertalet demokratiska freesoilers till sitt gamla parti, medan whigfraktionen och abolitionisterna

höllo partiet uppe äfven under presidentvalskampanjen 1852, då dock freesoilers med Hale som kandidat ej lyckades samla många röster. I Nya England utöfvade de ännu ett par år ett visst lokalt inflytande och uppgingo 1856 i det nybildade republikanska partiet.

V. S.-g.

Free soil party [fri säll pā'ti]. Se Freesoilers.

Freetown [fri'taun], hufvudstad i brittiska kolonien Sierra Leone, i Väst-Afrika, i en osund dal på södra sidan af Sierra Leone-floden. 34,463 inv. (1901, inberäknadt militären), de flesta negrer. Staden är väl byggd, har raka gator, flera kyrkor och skolor, bl. a. en teknisk skola samt det närbelägna Fourah bay college (grundadt 1827, sedan 1876 tillaf af Durhams universitet), med 15 studerande (1906), missionsinstitut, botanisk trädgård. Betydande handel med negrerna. F., som är brittisk kolstation och säte för en anglikansk biskop, har den bästa hamnen i hela Väst-Afrika, försvarad af flera batterier med grofva kanoner, och är utgångspunkt för en 364 km. lång smalspårig järnväg till Baiima, nära gränsen af Liberia. Det anlades 1787 af ett engelskt sällskap för understödjande af besträade negerslafvar.

(J. F. N.)

Free-trade [fri trād], eng., frihandel (se d. o.).
Free-will-baptists [fri wil bā'ptists], den del af de engelske baptisterna, hvilken vid dessas splittring 1691 förkastade kalvinska läran om *gratia particularis* (nåden blott åt några utvalda). De kallades äfven generalbaptister (se Baptister, sp. 883).

H. J. H.-t.

Fregatt (it. *fregata*), skpsb., urspr. ett lätt, snabbt, med 12—24 roddare samt ett enda segel försedd *roddfartyg*, som förekom från 14:e ända till

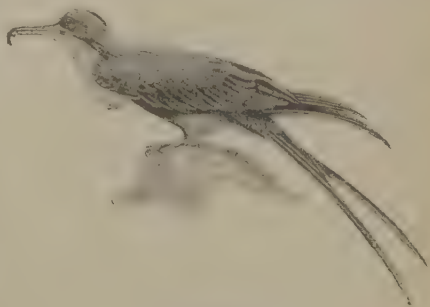

1600-talet dvergick benämningen på ett sjögående *fulltackladt* *art*, som förde 10—30 kanoner på ett för- och återut täckt däck. Från denna typ utvecklade sig under 18:e årh:s fregatter därigenom, att back och kans förenades och bildade ett täckt batteri, på vilket back och skans vanligen byggdes för- och återut. Dessa fartyg förekommo långt in i 19:e årh., förde ända till 40 lättare kanoner samt omkr. 100 mans besättning och kallades *lätta fregatter* (a; jfr äfven bilden af fregatten Eugénie, bd VII,

sp. 1043), till åtskillnad från s. k. *svåra fregatter*, hvilka bildade öfvergången till linjeskeppen och voro afsedda att kunna intaga deras plats i slaglinjen. De svåra fregatterna förde ända till 60 kanoner af olika kaliber på två batterier, af hvilka det ena var täckt, och därjämte stundom *lätta pjäser* på skansen; besättningen kunde uppgå till 500 man. Vid rangerade sjöbataljer låg eljest fregatten vanligen ej i linjen, utan gjorde tjänst såsom rekognoscer och repetitor eller tjänade till betäckning och understöd för skeppen. Såsom kryssare och kapare spelade dessutom fregatten en framstående roll. Sedan ångan och propellern fällt domen öfver linjeskeppen, syntes den snabba, kraftigt bestyckade, järnbyggda *skruifregatten* (b) komma att blifva härskare på hafvet; den utvecklades vid pansarets införande till *pansarfregatten* (c), som i själva verket var endast en vanlig skruifregatt — af järn eller trä —, hvars sidor till större eller mindre del voro pansarklädda. Dessa fartyg utgjorde under en tid en sjögående flottas kraftigaste fartyg. Men den för segelföring afsedda riggens försvinnande från stridsfartygen har emellertid äfven benämningen fregatt medföljt, så att densamma numera förekommer endast å några äldre fartyg, kvarlevor sedan en förgången tid. I stället för pansarfregatten och den rekognoscerande fregatten ha kommit det moderna *slagskeppet* (i Tyskland kalladt *linjeskepp*) och *kryssaren*.

O. E. G. N. (C. K. S.)

Fregattfågelsläktet, *Fregata* l. *Atagen*, zool., är representanten för familjen *Fregatidae* inom fågelordningen *Ciconiiformes*. Kroppen är smärt, halsen kraftig, näbben af hufvudets dubbla längd, i spetsen nedböjd; framtårna ha utskuren simhud, långa krökta klor; vingarna äro långa och spetsiga, stjärten lång, djupt klufven; mycket stor strupsäck. Den vanliga fregattfågeln (*F. aquila*, se fig.) hanne är

Fregattfågel.

svart med metalliskt grönt och purpurfärgad anstrykning; längd 108 cm. Skelettbenen äro i synnerligen stor utsträckning luftfyllda, hvarför och hela den stora fågeln uppgifves ej väga stort mera än 1,5 kg. Fregattfågeln lever öfver de mellan vändkretsarna liggande haven. Större delen af dagen tillbringar den ensam eller parvis under flykt öfver vattnet, ur hvilket den hämtar sin näring. Dess flygförmåga är utomordentligt stor, sannolikt större än andra vattenfåglars. Fregattfågeln kallas äfven *skräddaren* med anledning däraf, att den ömsom öppnar och

sluter den djupt klufna stjärten. Fångna fregattfåglar ha stundom lefvat i de zoologiska trädgårdarna under flera år.

Fregatt-tackladt, *sjööv.*, kallas ett fartyg med mäsars och rår på alla tre masterna. O. E. G. N.*

Frege/llæ, i forntiden en volskisk stad i Latium, n. om Liris (Garigliano). Den intogs af romarna i samnitkriget och koloniserades 328 f. Kr. 125 f. Kr. förstördes den, till följd af ett uppror, af L. Opimius. Neiden var bekant för sitt vin. Ruiner vid nuv. Ceperano. (J. F. N.)

Fregenal de la Sie/rra [f'rechena'l], stad i spanska prov. Badajoz, n. om Sierra Morena, vid järnvägen Zafra—Huelva. 9,615 inv. (1900). (J. F. N.)

Freher, Marquard, tysk historieskriifvare, f. 1565, d. 1614 som juris professor i Heidelberg, är bekant som utgivare af viktiga källor för Tysklands historia: "Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes" (3 bd, 1600—11; ny uppl. 1717), "Rerum bohemicarum scriptores aliquot antiqui" (1602) m. fl.

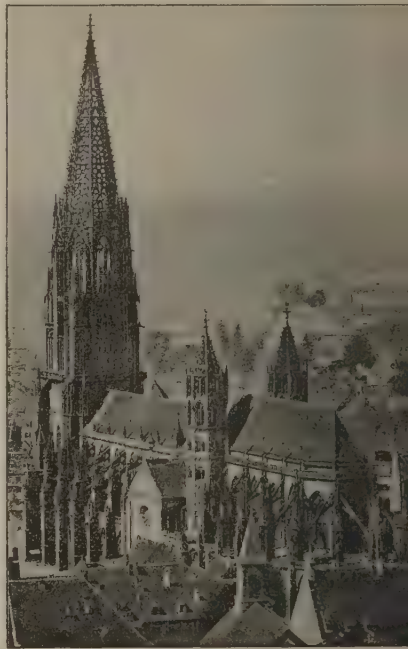
Freiberg [fra'j-], stad i Sachsen, reg.-omr. Dresden, på norra sluttningen af Erzgebirge, vid Münzbach, ett tillflöde till Freiburger Mulde. 30,860 inv. (1905). Staden är väl byggd och omgifves till en del ännu af murar och gravfvar, hvilka senare förvandlats till promenader. De märkligaste byggnaderna äro det gamla slottet Freudenstein, nu militärmagasin, samt den gotiska domkyrkan, ombyggd efter en eldsvåda 1484, renoverad 1893, men en rikt sirad sydportal i bysantinsk stil, kallad "gyllene porten" (en detalj däraf är afbildad å pl. VI till art. Bildhuggarkonsten) och flera monument, bl. a. ett öfver kurfursten Morits af Sachsen. F. är säte för Sachsens högsta bergverksmyndigheter, har en bergsakademi (stiftad 1765), som besökes af lärjungar från hela Europa, en bergsskola, gymnasium, realskola m. m. Bergsakademien eger ett bibliotek af omkr. 50,000 band. Staden har liflig industri, bl. a. fabriker för tillverkning af guld- och silfvergaloner, maskinfabriker och järngjuteri, hagel- och krutfabriker, linspinneri, tillverkning af kemikalier, cigarrer, instrument, lädervaror m. m. I grannskapet finnas flera silfver-, bly-, koppar- och koboltgrufvor. De största grufvorna öfvergingo 1886 till staten. I de två viktigaste sysselsattes 1902 2,300 bergsmän, och årsproduktionen var 12,000 kg. silfver och 1,7 mill. kg. bly. I de staten tillhöriga smälthyttorna, hvarest äfven amerikanska och australiska malmer smältas, var årsproduktionen 1902 947 kg. guld, 91,716 kg. silfver, öfver 7 mill. kg. blyprodukter samt antimon, nickel, zink, arsenik, svafvelsyra och kopparvitriol. Vid en hytta ligger det kungliga myntverket, flyttadt dit 1887 från Dreden. — F. anlades 1175, efter upptäckten af traktens silfvermalmlager (1163), hvilka från 1170 till slutet af 19:e årh. lämnat 5,5 mill. kg. silfver. 1884 bearbetades ännu 60 grufvor, men 1902 blott 30. I trettioåriga kriget intogs staden 1632 af svenskerna och belägrades 1642—43 förgäves af svenskarna under Torstenson. (J. F. N.)

Freiberger Mulde [fra'j-]. Se Mulde.

Freibergit [fra'j-], *minér.*, till falertsgruppen hörande silfverhaltigt mineral, bestående af 13, proc. koppar, 33,5 proc. silfver, 5,5 proc. järn, 25,5 proc. antimon och 21,7 proc. svafvel. Namnet efter mine-rälets sedan gammalt bekanta fyndort Bräunsdorf

vid Freiburg; andra fyndorter äro Klausthal i Hannover och Nevada och North-Carolina. A. H.

Freiburg [fra'j-]. 1. F. i m Breisgau, huvudstad i badensiska kretsens F. (2,193 kvk 234,717 inv. 1900) vid Dreisam, i en frukthar trädgård på västra sidan af Schwarzwald. 74,098 inv. (1900). Årkebiskopssäte. Ett mästerverk af gotisk byggnadskonst är mynstern af röd sandsten, af hvilken tvåskeppet byggdes omkr. 1130, det gotiska längan

Mynstern i Freiburg.

omkr. 1260, det sengotiska koret 1354—1513; så det inre som det yttre är rikt smyckadt med korvverk; särskildt betraktas det 116 m. höga tornet som ett af de vackraste i världen. Andra anmärkningsvärda byggnader äro den evangeliska Ludvigskyrkan (1829—39), det storhertiglga palatset (1770), muséet, teatern och universitetsbyggnaden. Universitetet ("Ludovico-Albertina") stiftades 1457 af ärkebiskop Albrekt VI af Österrike, men öppnades först 1460. Med universitetet äro förenade ett bibliotek med omkr. 270,000 bd, och andra samlingar (1813—136 lärare, 2,400 studerande). F. har dessutom gymnasier, 3 öfverrealskolor, ett katolskt seminarium samt andra undervisningsanstalter. Staden driver betydande handel och industri. Den sen omfattar tillverkning af siden, papper, musserarvår, viner, musikalska och kirurgiska instrument, maskiner m. m. F. är Berthold Schwarz' och historieskriifvaren K. von Rottecks födelseort, och båda ha monument i staden. — F. fick stadsrättigheter 1120. 1368 tillföll staden genom köp

Habsburg. Säsom betydande fästning eröfrades den 1632, 1634 och 1638 af svenskarna samt 1644 af bajrarna under Mercy. Fransmännen under Creci intogo den i nov. 1677 och återlämnade den först genom freden i Rijswijk (1697). 1713 och 1744 intogo fransmännen den ånyo och återlämnade den resp. 1714 och 1748, sedan de förstört fästningsverken. Genom freden i Campo Formio (1797) tillföll F. Herkules III Este, hertig af Modena, efter dennes död (1803) ärkehertig Ferdinand och 1806 åter Baden. 1821 bildades ärkebiskopstiftet af delar af stiftet Konstanz, Basel, Strassburg, Speier, Worms och Mainz; det omfattar Baden och Hohenzollern. — 2. F. an der Unstrut, stad i preussiska reg.-omr. Merseburg (Sachsen), vid Unstrut. 3,296 inv. (1900). Vinodling. — 3. F. under dem Fürstenstein (F. in Schlesien), stad i preussiska reg.-omr. Breslau (Schlesien), vid Pölsnitz. 9,606 inv. (1905). Stort linspinneri samt tillverkning af ur. I närheten ligger "die ständesherrschaft Fürstenstein", tillhörigt fursten af Pless. — 4. Kanton och stad i Schweiz. Se Freiburg.

Freiburg-alperna [fra'j-]. Se Fribourg-alperna.

Freiburg-nötkreatursrasen [fra'j-]. Se Fribourg-nötkreatursrasen.

Freidank [fra'j-] kallas författaren till en gammal tysk dikt, *Freidanks bescheidenheit* (Den fria tankens lefnadsvishet). Dikten (från förra hälften af 1200-talet) omfattar 3,000 vers och är det värdefullaste större alstret af medelhögtysk tankespråksvisdom. Bland dessa tänkespråk må anföras:

In einem dinge stell' ich mich
Dem kaiser gleich: er stirbt wie ich.

och

Wie heimlich ein mann dem weibe sei,
Sie bleibt ihm fremd genug dabei.

I modern tysk öfv. har dikten utgifvits af Simrock (1867), Bameister (1875) och Panjer (1878). KJ-t.

Freie Bühnen [fra'je bynen], ty., "fria skådebanor", gemensam benämning på åtskilliga sedan 1889 i Berlin, München och Wien stiftade privata föreningar för skådespels uppförande, hvilka efter mönstret af Théâtre libre i Paris haft till mål att införa sina medlemmar låta spela sådana moderna dramer, som på grund af sin skarpa realism ej vunnit inträde vid offentliga teatrar. Endast en kort lifstid har varit flertalet af dylika föreningar beskär. Den tidigaste var Freie bühne i Berlin (se vidare Brahm, J.), den mest långlivade Neue freie volksbühne i Jena, 1892—1903 ledd af Bruno Wille, läroref af J. Ettlinger. Äfven i London, Köpenhamn och Stockholm ("Intima teatern", 1907) ha dylika sceniska företag försökts. E. F.-t.

Freieck, her. Se Fyrkant.

Freie deutsche presse [fra'je döjtje]. Se Freie deutsche zeitung.

Freienwalde [fra'j-], stad i preussiska reg.-omr. Potsdam (Brandenburg), vid Oder och nordvästra änden af Oderbruch. 7,995 inv. (1900). Gymnasium. Tegellbruk. F. är en af berlinare mycket beökt sommarvistelseort och kurort med flera svaga ärnkällor.

Freiersbach [fra'jers-], kurort i badensiska kretsen

Offenburg, ett af de s. k. Kniebisbaden, 388 m. ö. h. Där finnas 7 mineralkällor, hvilka vatten innehåller fri kolsyra, järnbikarbonat, kolsyrad kalk m. m. Säsong maj—okt. Frekvens 1,200—1,500 kurgäster. Ln.

Freifrau [fra'j-], ty., en friherres hustru.

Freight [fræ't], eng., frakt. Se Cif.

Freiligrath [fra'jigrat], Ferdinand, tysk skald, f. 17 juni 1810 i Detmold, d. 18 mars 1876 i Kannstatt, utbildades till köpman, var anställd på kontor i Amsterdam till 1836 och i Barmen till 1839, då han beslöt att h. o. h. egna sig åt litteraturen, sedan hans 1838 utgifna *Gedichte* (många uppl.) vunnit allmänt bifall. 1842 erhöill han ett årligt understöd från konungen af Preussen, hvilket han likväl två år senare afsade sig för att vara politiskt oberoende. Med *Ein glaubensbekenntniss* (1844; 2:a uppl. 1849), *Ca ira! Sechs gedichte* (1846) och *Neuere politische und sociale gedichte* (2 häften, 1849 och 1851) ställde han sig i ledet af de demokratiska tyske samhällslyrikerna från denna tid; den till minne af de under marsoroligheterna i Berlin 1848 skrifna dikten *Die toten an die lebenden* ådrog honom fängelse (se Chr. Petzet, "Die blütezeit der deutschen politischen lyrik", 1902), och upprepade konflikter med myndigheterna drefvo honom i landsflykt. Efter många svårigheter och bekymmer erhöill han plats på ett bankkontor i London, där han stannade till 1867, då banken inställde sina betalningar och F. kom på bar backe. En nationalsubskription anställdes emellertid i Tyskland med så godt resultat, att F:s framtid betryggades. Tack vare ett amnestidekret kunde han 1868 åter bosätta sig i Tyskland, där hans dikter med anledning af kriget mot Frankrike vunno allmänt bifall. — F:s tidigare lyrik gjorde epok genom exotismen i motiv, bildernas friskhet och den betonadt visuella karaktären af framställningen, som bildade den skarpaste motsats mot den heineska lyrikens sentimentalitet och epigrammatiska kvickhet. Heine m. fl. angrep också F. för bisarreri och formell extravagans, men utan gensägelse har F. lämnat en rad färgrika, fantasigjörande dikter från främmande länder, hvilka innehåll och form visade inflytande från V. Hugo och i sin tur påverkade både tysk och utländsk diktning. De politiska dikterna ega lidelsefullhet och agitatörskraft; dikterna från hans äldre år visa större känslodjup och dröja helst vid inhemska ämnen. Utom redan nämnda diktsamlingar utgaf F. *Zwischen den garben* (1849), *Neue gedichte* (1876), och en rad måsterliga översättningar, "Englische gedichte der neueren zeit" (1846), Shakesperes "Venus and Adonis", Longfellow "Hiawatha", dikter af V. Hugo m. fl., en engelsk och en tysk antologi m. m. F:s *Gesammelte dichtungen* utkommo 1870 (flera uppl.), *Nachgelassenes* 1883; *Gesammelte werke* utgafvs 1907 i 5 bd af W. Heichen. Se arbeten om F. af Schmidt-Weissenfels (1876), Buch-

ner (2 bd, 1881, hufvudarbetet), Gisberte Freiligrath (1889), Breitfeld (1890), Rodenberg (1899), Richter (s. å.), A. Volbert, "F. F. als politischer dichter" (1908) och R. M. Meyer i "Deutsche charaktere" (1897). R—n B.

Freimund Reimar [fra'jmont ra'jmar], pseudonym för skalden Friedrich Rückert.

Freinsheim (latiniseradt Freinsheimius l. Freinshemius), Johann, tysk filolog, f. 1608 i Ulm, d. 1660 i Heidelberg, blef 1642 — med anledning af ett tal öfver Gustaf II Adolf, *Panegyricus Gustavo Adolpho scriptus* (1632) — från Strassburg kallad till Uppsala som innehafvare af Skytteanska lärostolen i våltalighet och politik samt utnämndes 1647 till drottning Kristinas bibliotekarie och svensk historioGRAF, men lämnade 1651 Sverige, hvars klimat han icke kunde uthärdas, och mottog 1656 kallelse till en professur i Heidelberg. —

F. var en man med rik begåfning och djup bildning. Som talare var han synnerligt berömd. Hans *Orationes (XXIII) in Suetia habitae* utkommo 1655. Bekanta äro äfven hans kommentarer till Tacitus m. fl. klassiska författare samt hans på latin skrifna supplement till Livius och Curtius. Därjämte författade han ett epos om hertig Bernhard af Weimar: *Deutscher tugendspiegel, oder gesang von dem stamm und thaten des alten und neuen Hercules* (1639).

Freinsheimius. Se Freinsheim.

Freising l. Freysing [fra'j-], stad i bayerska reg.-omr. Oberbayern, vid Isar. 13,586 inv. (1905). Domkyrka (från 1160). Lyceum för teologer, gymnasium, realskola, lärarseminarium. Maskinfabriker, torfberedning. Strax invid staden ligga Neustift, med ett f. d. premonstratensklöster, nu kasern, samt det forna benediktinklostret *Weihenstephan*, nu kunglig landbruksskola och berömd ölbruggeri. — F. var fordom hufvudort i det riksomedelbara, under Salzburg lydande biskopsstiftet F., som stiftades 724 och hvars biskop af Ferdinand II upphöjdes till furstbiskop. Genom riksdeputationsrecessen 1802 sekulariserades stiftet och gafs som furstendöme åt Pfalz-bajern; endast de i Österrike och Tyrolen liggande besittningarna tillföllö Salzburg. F. n. residerar biskopen af F. i München och här titeln ärkebiskop af München-F. (J. F. N.)

Freisinnige zeitung [fra'j-sinnige ts'a:toŋ; "Frisinnade tidningen"], tysk daglig tidning, som utgafs i Berlin af politikern E. Richter från 1885 till hans död i mars 1906 (från 1904 under det ändrade namnet "Freie deutsche presse") och först var organ för Tyskfrisinnade partiet, men efter dettas upplösning 1893 förde Frisinnade folkpartiets talan.

Freistadt [fra'j-]. 1. Stad i Öfre Österrike, vid Feldaiz, med ett gammalt slott och ringmurar. 3,493 inv. (1900). Linnemanufaktur. — 2. Stad i österrikiska Schlesien vid Olsa. 3,173 inv. (1900). 3 km. s. om staden ligger badorten Darkau med jod- och bromhaltig saltkälla, mycket star-

kare än Kreuznachs, besökt företrädesvis af skroflösa. Freckvensen omkr. 1,200 kurgäster. — Freystadt, stad i preussiska prov. Schlesien reg.-omr. Liegnitz. 4,622 inv. (1900). Ylle- och juteindustri. 1 o. 3. (J. F. N.) 2. l.

Freistadt [fra'j-], ung. *Galgóc*, köping i ugerska komitatet Neutra, vid Waag, midt emot det forna fästningen Leopoldstadt (Lipótvár). 8,833 (1901). Slott, tillhörigt greve Erdödi. Handelsträvaror. (J. F. N.)

Freitag [fra'j-], A. d. a. m., militäringenjör, f. i Nederländerna, ingick senast 1631 i svensk tjänst som ingenjör och fick då äfven ett kompani följande. Han var med vid intagandet af Frankfurt a. d. O. 1631 och sändes af Gustaf Adolf s. å. till Stads Hög för att ombesörja förstärkandet af nämnda stads försvar. Krossens försvarsverk samt byggde sedan skansar i Landsberg; 1632 hade han bl. a. i uppdrag att förstärka Windsheim. F., som var den egentliga stiftaren af den äldre nederländska befästningsskolan, utgaf *Architectura militaris nova et aucta* (1634). Leiden, nya uppl. 1631, 1635, 1642 och 1734 öfv. till tyska 1665 och till franska 1668). Genom sin tjänstgöring i Gustaf Adolfs armé bidrog han mycket till nederländska styrelsens införförande i Sverige. L. W. son

Freiwaldau [fra'j-], stad i österrikiska Schlesien i en vacker dal i Sudeterna, n. v. om Troppa. 4,953 inv. (1900). Linnemanufaktur. 2 km. n. om staden ligger kallvattenkuranstalten Gräfenberg (se d. o.).

Frej (isl. *Freyr*), nord. myt., en af vaner enligt Lokasenna son af Njord och hans syster, s. å. i Snorres Edda vara son af Njord och Skade och ypperst bland asarna. Han råder öfver regn och solken samt jordens gröda och lycka i penningsak och honom bör man anropa för god årsväxt och frukt. Hans häst heter Blodughofe, men han åker och en vagn efter galten Gullenburste eller Slidrugtan som var smidd af dvärgarna Brock och Sindri. Ivaldes söner. Då han skänkt bort sitt svärd, må han döda jätten Bel med ett hjorthorn. Af gudarnas erhöål han enligt Grimmesnal Alfheim i tandgåf och Ivaldes söner gjorde åt honom Skidbladner, bästa af skepp. Enligt Skirnesnal satte sig F. dag i Lidskjalf, fick se den fagra jättemön Gerd och fattade kärlek till henne. Hans skoven Skirnir fick hans häst och hans svärd, som sväng af sig själf, red till hennes fader Gymlers gård i Jotunheim och tvang med besvärjelser den mästärfräva Gerd att lofa möta F. i lunden Barre. Lokasenna prisas F. som den bästa af asar, han bedörfvar hvarken mö eller mans hustru och löd ur fjättrar, men Loke säger han skall sakna svärd vid ragnarök, och Voluspa förtäljer, hur han faller mot Surt. F:s tjänare äro ock Byggvir och Beyla (se dessa ord). F. dyrkades mer än norstades i Sverige, där många ortnamn äro sammansatta med hans namn (såsom Frövi, Frötun, Frösö, Frökind), och hvarifrån hans dyrkan sägas vara införd till Trondalagen i Norge. Enligt Ynglingasaga kallade honom svearna *veraldar-god*, "världens gud", hvilken benämning återfunns i namnet på lapparnas fruktbarehetsgud Varalden-olm. Hans bild fördes omkring till olika bygder jän en kvinna, som skulle vara hans hustru, och i Uppsala frädes guden med stora offer af oxar och

srin. I Uppsala tempel stod enligt Adam af Bremen jämte Oden och Tor en bild af Fricco, hvilket namn på F. ser ut att vara en latinsk form af en annars okänd maskulin motsvarighet till gudinnena Frigg (se d. o.). Namnet F. betyder "herre". Jfr got. *frauja*, herre, och Freja. — Jfr Ynglingaätten. B.—e.

Freja (isl. *Freya*), nord. myt., Frejs syster, enligt Lokasenna dotter af vanaguden Njord och hans syster, enligt Snorres Edda af Njord och Skade. Hon är den härligaste af asynjorna och den förnämsta näst Frigg. Hon är närmast för människor att åkalla, ännu behag i kärleksvisor och är god att anropa i fråga om kärlek. Hon har gården Folkvang i himmelen, hennes sal Sessrumner är stor och fager. När hon rider till strid, har hon hälften af de fallne och hälften Oden. När hon färdas, åker hon efter sina katter och sitter i en vagn. F. gifte sig med Od, som för bort, och F. gråter efter honom tårar af guld. F. egde Brisingsmycket, som en gång stals af Loke. Hon heter Mar-doll, Horn, Gefn, Syr och Vangadis. I Hyndlylod rider F. galten Hildesvine med gyllene borst, hvilken två dvärgar smidt. I Lokasenna försvitas F. kärlekshandel med alla asar och alfer och med hennes egen broder. I Trymskvida lånar hon Loke sin falkhamn att söka efter Tors hammare, men vägrar att blifva jättens brud för att få hammaren åter. F. som pris betingade sig ock den byggmästare, som byggde asarnas borg. F. nämnes blott uti norsk-isländska fornskrifter, hennes väsen tillkommer annars Frigg, af hvilken hon torde vara en norsk-isländsk dubbelform och som hon i dessa isländska sagor träder i stället för. Namnet F. är samma ord som fru och betyder "härskarinna". Jfr Schück, "Stud. i nord. litt. o. religionshist.: Gudamjödet" (1904). B.—e.

Freja, astron., en af småplaneterna.

Freja, namn på en till formatet liten politisk och litterär tidning, som utgafs i Stockholm från 29 juli 1836 till 8 mars 1844 (första året 1 gång i veckan, därefter 2 gånger i veckan) och utgjorde ett talangfullt och oförskräckt organ för dåtidens "unga Sverige". Hufvudredaktörer voro K. A. af Kullberg 1836—38, A. Blanche 1839—42 och J. Kiellman-Göranson 1843—44. Bland medarbetarna märktes J. Johansson, utgivare af den kort förut upphörda tidningen "Argus", skalderna G. H. Mellin, Nicander, Dahlgren, Böttiger, Ingelman och Sommelius, artisten F. Tollin samt från och med 1839 de rikt begåfvade publicisterna T. Sandström och J. V. Snellman, hvarjämte bidrag lämnades af J. G. Carén, O. Fryxell, Talis Qualis, H. Säterberg, Lénström, Nybom, v. Braun m. fl. Tidningen var till sin hållning i början moderat, men blef genom Blanche mer utprägladt liberal; den drabbades åtskilliga gånger af åtal och indragning. Den var från 1837 inveklad i en synnerligen hätsk polemik med L. J. Hiertas "Aftonbladet" och särskildt med dess medarbetare skalden Almquist. Se vidare Blanche, sp. 644—645. "Freja" fick en omedelbar fortsättning i tidningen "Den konstitutionelle", utg. 1844—45 af den nämnde Johansson. E. F.—t.

Frejd. Se Medborgerligt förtroende.

Frejdbetyg. Se Betyg.

Frejfaxe (isl. *Freyfaxi*), nord. sagohist., namn

på en häst, som egdes af Hrafnkel Frejsgode (Frejs präst). Hrafnkel var en ifrig dyrkare af Frej och hade åt denne sin "vän" gifvit halva eganderätten till hästen. Han hade ock aflagt löfte att döda den, som utan hans tillstånd red på F., och löftet hölls, såsom det berättas i Hrafnkels saga. Th. W.*

Fréjus [frejy's l. frejy/], stad i franska dep. Var, på en höjd nära mynningen af ån Reyran, 2 km. från Medelhafvet (Bay de F.), i en sumpig och osund trakt. 3,612 inv. (1901). Biskopssäte. Tillverkning af kork. Stenbrott och stenkolgruvor. Sardiniske. — F., sannolikt urspr. en anläggning af massilier, koloniserades af Julius Cæsar och kal-

Ruiner af romerska amfiteatern i Fréjus.

lades därefter *Forum Julii*. Augustus lät där anlägga en stor vattenledning (som ledde floden Siagnes vatten till F.), amfiteater, flera bad samt den stora hamnen, som var en station för romerska flottan, men som blifvit utfyllt genom Argens' aflagringar. Ruiner af den väldiga hamnkajen, af en teater, af en triumfbåge, termer, bågar af vattenledningen m. fl. romerska byggnadsverk. Vid F:s hamn, S:t Raphael, landsteg Bonaparte vid sin återkomst från Egypten 9 okt. 1799, och där inskeppade han sig äfven 28 april 1814 till Elba. F. är födelseort för romerske fältherren Agricola, talaren Q. Roscius, skalderna Cornelius Gallus och Désaugiers samt statsmannen Sieyès. (J. F. N.)

Fréjus [frejy's l. frejy/], Col de, alpass vid fransk-italienska gränsen, mellan Kottiska och Grajiska alperna, 2,528 m. ö. h., förenar Arcs dal med Dora Ripariats. 1,234 m. under passhöjden går den s. k. Mont-Cenis-tunneln.

Freke, nord. myt., en af de bägge ulfvar, som tillhörde Oden. Den andre hette Gere. Oden gifver dem den på hans bord framsatta maten, ty själf lefver han endast af vin. — Freke betyder "glupsk". Th. W.*

Frekve'ns (fr. *fréquence*, lat. *freque'ntia*), förekomst i större eller mindre antal, tätt upprepande: talrikt besök, tillopp. — **Frekve'nt** (fr. *frequent*, lat. *fre'quens*), ofta förekommande, tät, ofta upprep. — **Frekventēra** (fr. *fréquenter*, lat. *frequentēre*), ofta besöka, talrikt bevista.

Frekvensmätare, elektrot. Se Elektriska mätinstrument, sp. 299.

Frekventativ, lat. (af *frequentāre*, ofta göra), språkv. Se Iterativum.

Frelinghuysen [fri'liŋ-hu:sn], nordamerikansk, i New Jersey inflytelserik släkt, härstammande från

prästmannen Theodorus Jacobus F. (f. 1691 i Väst-Friesland), hvilken utvandrade till New Jersey 1720 för att bli pastor vid en holländsk reformert församling och vid sin död 1747 hunnit bli en af koloniens andliga ledare. Dennes sonson, Frederick F., f. 1753, d. 1804, deltog i oafhångighetskriget som milisöfverste, blef 1794 generalmajor och var 1793—96 medlem af unionens senat. Hans son, Theodore F., f. 1787, d. 1861, en af New Jerseys mest ansedda jurister, var 1829—35 medlem af unionens senat och vid 1844 års presidential whigpartiets kandidat till vicepresident, blef 1850 president vid Rutgers college och intog en ledande ställning i många af de stora organisationer för kristlig välgörenhet, som hade sitt säte i Nya-Englands-staterna. Hans brorson och adoptivson Frederick Theodore F., f. 4 aug. 1817, d. 20 maj 1885, ärde sin farbroders stora juridiska praktik och var sedermera äfven (1866—70 och 1871—77) medlem af unionens senat, där han bl. a. genomdref en lag mot polygami. Under Arthurs presidentskap var F. (dec. 1881—mars 1885) dennes statssekreterare och afled några månader efter det han lämnat denna post, utsliten af det ansträngande arbetet. Han delade sin släkts starkt religiösa läggning och var, liksom före honom farbrodern, president för amerikanska bibelsällskapet. V. S.—g.

Fremantle [fri'mäntöl], Väst-Australiens hufvudhamn, belägen vid mynningen af Swan river, 20 km. från Perth, med hvilken stad F. står i förbindelse medelst järnväg. 23,000 inv. (1903) med förstäder. Hamnen var förr osäker, men är nu skyddad genom två stora stendammor och har genom sprängningar gjorts tillgänglig för postångare. (J. F. N.)

Frémiet [fri'mäntöl], engelsk släkt, som vann stort anseende genom vice-amiralen sir Thomas Francis F. (f. 1765, d. 1819), en af Nelsons förtrognaste vänner och tappraste underbefälhavare; som befälhavare öfver engelska Medelhafslottan intog han 1813 Fiume och 1814 Trieste samt upphöjdes 1815 till österrikisk riksfriherre. Till minne af dennes förtjänster erhöill sonen Thomas Francis F., sedermera lord Cottesloe (f. 1798, d. 1890), baronetvärdighet 1821. Han tillhörde underhuset 1826—46, var 1844 en kortare tid krigsminister, 1845—46 minister för Irland (i Peels ministär), och 1846—73 chef för engelska tullverket (*board of customs*) samt upphöjdes 1874 till peer som baron Cottesloe. Af hans söner är William Henry F., f. 1831, domprost af Ripon sedan 1895 och mycket känd såsom religiös författare; sir Charles William F., f. 1834, var 1870—94 chef för engelska myntverket, och sir Edmund Robert F., f. 1836, tillhör den brittiska flottans allra mest kända officerare. Han ingick i flottans tjänst 1849, fick officersfullmakt 1857, blef 1885 konteramiral, 1890 vice-amiral och 1896 amiral. 1852 deltog F. i expeditionen till Burma, gjorde 1864—66 tjänst i Nya Zeeland under maorikriget samt tog framträdande del i bevakningen af Asjantikusten under kriget 1873—74. Som befälhavare (1888—91) för ostindiska eskadern ledde han 1888—89 blockeringen af östafrikanska kusten och anförde personligen 1890 den straffexpedition, som sändes mot sultanen af Vitu. 1892—95 var F. befälhavare öfver Kinaeskadern, en särskildt under

kinesisk-japanska kriget 1894—95 ansvarsfull post och 1896—99 förde han befälet i Plymouth. 1900 drog han sig tillbaka ur aktiv tjänst. Bland hans många sjömilitära skrifter märkas en taktisk essä *Naval tactics* (1880), och *The navy as I have known it* (1904). V. S.—g.

Frémienblätt (ty., "Främlingsbladet"), en i W. sedan 1846 utkommande, officiös tidning för politisk litteratur, konst och handel, hvilken utgifves med morgonnummer och 5 aftonnummer hvarje vecka i litet folioformat om minst 20 sidor. Den har militära bilagor, "Die vedette" och "Reichswehr" samt meddelar i afd. "Reisezeitung" förteckningar öfver alla resande på hotellen i kejsarstaden.

Frémiet [-miä], Emmanuel, fransk bildhuggare, f. 1824 i Paris, systerson till Rude, värd på ett fattigdom och måste för sitt uppehälle ge vetenskapliga litografier och en tid med färg öfver

tacka fläckarna på de i La Morgue utställda liken. Han blef elev af Rude och debuterade på salongen 1843 med en *Gasell* i gips. Flera djurstudier följde, bland dem *Säråd jakthund* (1850, Luxembourggalleriet). Den humoristiska gruppen *Ung färd leker med björningar* (marmor, Luxembourg) tillhör F:s tidigare skede. Han vände sig snart till monumental-skulpturen, utställde *Gallisk härförare till h* (1864), *Romersk ädling* (1867), *Napoleon I* (ryttarstaty, 1868), *Ludvig af Orléans* (ryttarstaty med den historiska karaktären långt drifven, 1881 slottet Pierrefonds). Sedan följde ryttarstatyer af *Jeanne d'Arc* (1874, place de Rivoli i Paris), annan, olika den förra, i Nancy 1889), *Etienn Marcel* (1883, utanför Hôtel de ville). *Den st Condé*, *Stefan den store*, *Velasquez* (1890, utan Louvre) och bland de allra nyaste *Konnetab Du Guesclín* (1902, i Dinan) och *Frans I* (salong 1904). En pikant motsättning till dessa alltid stliga ryttarstatyer bilda F:s statyetter af jockejer, moderna rashästar; här är karakteristiken hos statyetter som björn betnad med en skärpa, som är utan sin satir. Samma orädda realism utmär hans porträttstatyer till fots — exempelvis *Monsiers* staty i Poissy —; *Lessepss* staty vid Suezkanalen (uppställd 1900) är mera officiellt håll. — Ett eget område skapade sig F. genom skulpturer af urvärldsmänniskor, som i själva verket stå synnerligen aflägsna från hans djurframställningar. Till hans arbeten inom detta område h. *Strid mellan en centaur och en björn* (1863, exemplar i brons i Glyptoteket i Köpenhamn), *Människa från stenåldern* (1872), *En gorilla röf i en kvinna* (1887), *Strid mellan en vilde och en gorilla* (1895, naturvetenskapliga museet, Paris). Gruppen *Lejoninna i strid med noshörning* ses i Tuileriestädgården, en *Elefantunge* utanför Trocadéropalatset, en *Hästgrupp* på fontänen vid Avenue de l'observatoire. Rastlöst verksam och mångsidig som få, har F. utfört ännu många alster på olja.

områden. En våldsamt gestaltningskraft utmärker hans storartade alstring, lif och fart är det i allt han åstadkommer; att förena häftigt rörelse med monumental karaktär är hvad han ej minst sträfvat efter. — F. är sedan 1892 medlem af Institutet (1896) och sedan 1897 af svenska Akademien för de fria konsterna. Jfr J. de Biez, "Un maître imagier" (1896) och "E. Frémiet, sculpteur" (1900). G—g N.

Frémin [-mä], René, fransk bildhuggare, f. 1673, d. 1744 såsom direktör för konstakademien i Paris, var en af hufvudrepresentanterna för den fadda elegans och det sliskiga koketteri, hvori den franska bildhuggarkonsten slog öfver under loppet af 1600-talet. Han var verksam i Paris och i Madrid samt lyckades bäst med arbeten i en slirig, dekorativ stil.

Frémot [-miä], Jeanne Françoise F. de Chantal, stiftarinna af Besökelseorden (äfven kallad Salesianerinnornas l. Visitantinnornas orden), f. 1572 i Dijon, var gift med Christophe de Rabutin, baron de Chantal. På uppmaning af Frans från Sales grundade hon 1610, sedan hon blifvit änka, nämnda orden, hvilken vid hennes död, 1641, räknade 87 kloster. Hon förklarades af påven Klemens IX för helgon. Se vidare Frans från Sales. Litt.: Aubineau, "Leben der heiligen Franziska von Chantal" (1871), och M. Heimbucher, "Die orden und kongregationen" I (2:a uppl. 1907). (Hj. H—t.)

Fremling, Matthæus (Mattias), filosof, f. 17 okt. 1745 i Malmö, d. 20 juli 1820 i Lund. Efter fullbordade akademiska studier dels i Lund, där han 1762 blifvit student, dels i Greifswald, där

han 1770 blef filos. magister, utnämndes F. 1771 till docent i fysik samt 1777 till adjunkt och 1782 till professor i teoretisk filosofi. 1773—77 vistades F. i Stockholm såsom informator hos riksrådet Ribbing. F. hade i sin ungdom idkat grundliga och omfattande studier i naturvetenskaperna, den klassiska litteraturen, historien och filosofien. Från att i sina

valgre år ha omfattat den wolfska rationalismens läror öfvergick han snart till den under 1700-talets senare hälft härskande empirismen, sådan denna, utgången från Locke, framställdes af encyklopedisterna, särskildt af d'Alembert och Bonnet. F:s filosofska åskådning fördjupades sedermera betydligt genom studiet af Kant, mot hvilken han emellertid vände sig kritiskt, i det han dels med ganska mycket skarpsinne angrep grunderna för Jennes praktiska filosofi (*Försök till en granskning af kantiska grunderna för själens odödlighet och en Gud*, 1798), dels äfven, ehuru mindre lyckligt, angrep hans lära om rummet (*De spatio secundum decreta Kantiana*, 4 disp. 1796—97). Från katedern föredrog han utförligt först Kants läror och sedermera äfven Fichtes och Schellings. Af dessas läror, särskildt Schellings, röntes därigenom naturligen äfven hans egna åsikter inflytelser. Det sätt, hvarpå han i brevväxlingen med kansleren L. v.

Engeström försvarade den akademiska lärofriheten, vittnar inför eftervärlden om hans känsla för vetenskapens värdighet och om den manliga själfständigheten i hans karaktär. "F. var i sitt umgänge liflig, glad, lekande, ofta kvick; hans föredrag från katedern var klart och lättfattligt, likasom i hans skrifter, i hvilka han bemödade sig att kläda sina tankar i Ciceros uttryck". Han efterlämnade 99 akademiska disputationer; alla på latin. C. v. F. (S—e.)

Fremont [fremä'nt]. 1. Stad i nordamerikanska staten Ohio, vid floden Sandusky, som är segelbar dit. 8,439 inv. (1900). — 2. Stad i nordamerikanska staten Nebraska, vid Platte river, omkr. 50 km. n. v. om Omaha, 7,241 inv. (1900). Handel med nötboskap och spannmål. Båda städerna äro uppkallade efter politikern J. Ch. Fremont. (J. F. N.)

Frémont [fremä'nt], John Charles, nordamerikansk upptäcktsresande och politiker, f. 21 jan. 1813 i Savannah i Georgia, d. 13 juli 1890 i New York, var son till en till sydstaterna inflyttad fransman, blef 1838 underlöjtnant vid topografiska kåren och kom som sådan att syssla med kartläggning i "vilda västern". Under fem stora expeditioner till Klippbergen och Stilla-hafs-kusten utstakade han nya vägar till Oregon och Kalifornien samt utforskade närmare den amerikanska västerns förut föga kända geografi. Den första expeditionen (1842)

gaf ökad kännedom om Nebraska och Wyoming samt särskildt om Sydpasset, vägen genom Klippbergen till Oregon. På den andra expeditionen (1843—44) utforskade F. hela området mellan Klippbergen och Stilla oceanen, särskildt Utah, hvars kolonisering genom mormoner företogs med anledning af de skiltringar af trakten kring Stora Saltsjön F. lämnat. Hans tredje expedition (1845—46) kom genom inverkan från den pågående konflikten med Mexico att från en forskningsfärd förvandlas till ett eröfringsföretag. F. råkade nämligen i tvist med de mexikanska myndigheterna i Kalifornien, somlade då kring sig där bosatta amerikanska nybyggare och eröfrade på kort tid landet åt Unionen, hvars regering uppmuntrade honom därtill af fruktan för engelsk inblandning. Han valdes 4 juli 1846 till den nya statens förste guvernör, men invecklades sedermera i tvisterna mellan de om högsta befälet stridande amerikanske militärer, som regeringen ditskickat, åtalades för insubordination och dömdes förlustig sin militära grad (jan. 1848), men benådades af presidenten Polk. F. tog nu asked ur statstjänsten och företog i okt. s. å. på egen bekostnad en ny upptäcktsfärd, hvarunder han fann den väg till Kalifornien öfver Rio Grandes flodområde, hvilken sedermera följts af Södra Pacificbanan. I Sacramentos floddal inköpte han ett rikt guldbringande område, Mariposa, bodde en tid där som privatman samt var 1850—51 en af senatorerna för den nybildade staten Kalifornien. Sin femte expedition

företog F. 1853—54 i syfte att finna en lämplig route för en järnväg från Mississippi-dalen till Stilla oceanen. Alla dessa upptäcktsfärder, hvilka ställde oerhörda prof på ledarens uthållighet under alla-handa umbäranden, äro skildrade i *Colonel C. J. Fremonts explorations* (2 bd, 1859).

F. uppställdes vid 1856 års valkampanj som det nybildade republikanska partiets presidentkandidat, men föll igenom. Vid inbördeskrigets utbrott blef han generalmajor i nordstaternas armé och befälhavare i "västra distriktet" med högkvarter i S:t Louis. Hans förhastade proklamation af 31 aug. 1861, hvori han förklarade alla de slafvar fria, som tillhörde de stridande på motsidan, beredde regeringen i Washington svårigheter, annullerades af Lincoln och påskyndade F:s entledigande (nov. 1861). Mars—juni 1862 stred han mot "Stonewall" Jackson i Kentucky och Tennessee, men fick sedan intet befäl under kriget och ansågs på många håll som förföljd af intriger. Den med Lincoln missnöjda fraktionen inom det republikanska partiet sökte 1864 drifva fram den populäre F. till presidentkandidat, men han nödgades på hösten s. å. träda tillbaka för Lincoln. Under sina senare år sysslade han med åtskilliga järnvägsföretag, som finansiellt visade sig förlustbringande och kastade en oförtjänt skugga på hans redlighet. 1878—81 var han guvernör i territoriet Arizona och räddades under sitt sista lefnads-år från nöd genom en af kongressen beviljad generalmajorspension. En påbörjad självbiografi *Memoirs of my life* utgaf han 1887. V. S.—g.

Fremont peak [frem'nt pik], bergstopp i Wind river range, i nordamerikanska staten Wyoming, 4,202 m.

Frensynthed, no. Se Andeskådning.

Fremtiden, en på initiativ af direktör Jul. Hellmann 1865 stiftad dansk försörjningsförening för män och kvinnor, hvilkas hufvudsysselsättning är litteratur, vetenskap, undervisning eller konst. Föreningens hufvudändamål är att lämna ålderdomsförsörjning (efter 60 år) och änkepension i mån af hvar medlems tillskott, men den utdelar äfven begrafningshjälp och lånar billiga lån. Dessutom är föreningens grundtanke den att söka sätta sina medlemmar i stånd att lämna sina tillskott i form af alster af deras vanliga verksamhet, hvilka föreningen gör fruktbringande genom lotterier, utställningar, utgifning af kalendrar och planschverk m. m. 1907 egde F. 365 led., hvaraf 127 hade pension, dessutom voro 56 hustrur medlemmar och 27 änkor uppburo pension. 1869—1906 ha 427,000 kr. utdelats i pensioner och 26,400 kr. i understöd. Årliga intäkten är 30,000 kr., kapitalbehållningen 31 dec. 1906 var 571,000 kr. och ett legat på 100,000. E. Ebg.

Frémy [-mi']. 1. Arnould F., fransk romanförfattare, f. 1809, 1854—59 en af redaktörerna af skämttidningen "Charivari", skref ett stort antal romaner samt några litteraturhistoriska arbeten. — 2. Edmond F., den föregående broder, fransk kemist, f. 1814, d. 1894, blef professor vid Ecole polytechnique i Paris 1843 och vid Muséum d'histoire naturelle 1850 samt var 1879—91 direktör för sistnämnda anstalt. Han skref bl. a. *Traité de chimie générale* etc. (i samarbete med sin lärare Pelouze; 3 bd, 1847—50; 2:a uppl. 6 bd, 1854—56) och redigerade "Encyclopédie chimique" (10 bd, 1881—94; register 1898).

F:s forskning utmärkes af originalet i uppslag, hvilka vid fortsatt bearbetning af andra kemister lämnat viktiga resultat, såsom svaftelkvävesrör, ammoniakiska kobolt- och kromföreningar, pektinämne, cellulosa, klorofyll m. m. Under sina sista år sysselsatte F. sig med lyckade försök att med konst framställa rubin. P. T. C.

French [fren'], Daniel Chester, amerikansk skulptör, f. 1850 i Exeter (New Hampshire), af T. Ball, vann som helt ung ett berömt pris genom sitt *Monument öfver skulptören Milmore*. Boston med dess vackra relief *Konstnären och döngöreln*. Senare följde *Gallaudet-monumentet* i Washington, där döfstumlärares framställes undervisande ett barn i teckenspråket, den irlands skalden J. B. O'Reillys *monument* i Boston med vackra allegoriska figurer, arkitekten *Hunts monument* i New York med statyer af *Maleriet och Arkitekturen* och *Washingtons ryttarstaty* i Paris. Behåller sin formkänsla utmärkt i främsta rummet i alster. G.—g.

French [fren'], sir John, engelsk krigare, f. sept. 1852 i Ripple, Kent, tjänade 1866—70 flottan och inträdde 1874 i armén, deltog i Sudafälttåget 1884—85, kommenderade 1889—93

husarregemente, var 1893—97 generaladjutant och hade vid sydafrikanska krigets utbrott 1899 nått generalmajors grad. Han stred först under sir George White i Natal och vann 21 okt. 1899 segern vid Eldslaagaet. När Ladysmith inneslöt af boerna, lyckades F. slippa ut med det sista slag, som före belägringens början lämnade platsen, och utmärkte sig i striderna kring Colesberg i norra Kapkolonin (nov. 1899—jan. 1900). Han ställdes i febr. 1900 högst befälhavaren lord Roberts i spetsen för en kavalleridivision vid framryckningen mot Bloemfontein (15 febr.). Kimberley och upphann två dagar senare den flyende Cronje vid Paardeberg. F. deltog sedan med utmärkelse i Roberts' operationer, skildt i den stora framryckningen från Bloemfontein till Pretoria, och blef, då Kitchener i nov. s. å. öfvertog högsta befälet, utsedd till befälhavare öfver de brittiska trupperna i södra Transvaal. I okt. 1900 utnämndes han till generallöjtnant samt be kallades i okt. 1901 för att öfvertaga befälet öfver den i Aldershot förlagda armékåren. Han lämnade 1907 denna post för att bli generalinspektör för brittiska armén och utnämndes s. å. till general. utmärkte sig under hela boerkriget för raskheter i sina trupperörelser och anses som den brittiska arméns dugligaste kavalleribefälhavare. V. S.—g.

Frenchman's bay [fren'man's bæ'], vik på kust af nordamerikanska staten Maine, 40 km. lång, 611 km. bred, med många goda hamnar och vacker öar, bl. a. Mount Desert (260 kvkm.) med tusentals badgäster under sommaren (Bar Harbor öfver 20,000). (J. F. L.)

Frenckell. 1. Johan Kristofer F., fin

boktryckare, f. 1721, d. 1779, inflyttade från Sachsen till Åbo omkr. 1744 och blef där faktor hos boktryckaren J. Merckell samt 1758 dennes kompanjon. Från 1761 begagnades F:s namn såsom firma på de från akademiska boktryckeriet utgånga skrifterna. — 2. Johan Kristofer F., den föregåendes son, boktryckare, f. 1757, d. 1818, 1778 filos. magister, blef 1785 ensam egare af akademiboktryckeriet i Åbo och utvidgade ansenligt dettas rörelse genom tryckning af särskilda tidsningar, af det officiella trycket (efter 1809), af statskalendern, almanackan m. m. Därjämte förenade han med tryckerirörelsen en pappersbruks- och från 1789 en bokhandelsaffär, som numera gått ur släktens ego. — 3. Johan Kristofer F., den föregåendes son, boktryckare, f. 1789, d. 1844, student i Åbo 1804, blef 1814 faderns bolagsman och öfvertog efter dennes död den redan betydande affären, som ytterligare utvecklades af honom, bl. a. genom anläggning (1825) af det första stilgjuteriet i Finland samt genom inköp (1832) af ett pappersbruk i Tammerfors. Detta utvidgades 1840—42 genom inrättande af den första maskinpappersfabriken i Finland. Vid Åbo brand (1827) förlorade han största delen af sin betydande förmögenhet, men omedelbart efter denna olycka återupptog han med kraft affärerna, hvilka då till största delen flyttades till Helsingfors, under det en mindre del fortfarande sköttes i Åbo. Från denna tid började F. framför allt utveckla en betydande förlagsverksamhet. — 4. Frans Vilhelm von F., den föregåendes son, affärsman och politiker, f. 1821, d. 1878 i Schweiz, student i Helsingfors 1838, öfvertog först faderns affär i förening med sina bröder, Johan Kristofer F. (f. 1819, d. 1856) och Otto Reinhold F. (se F. 5), men innehade sedermera ensam firman J. C. Frencell & sons samtliga affärer. Dessa, särskildt pappersfabriken i Tammerfors, utvecklades och förkofrade han betydligt samt kunde 1862 fira firmans hundraåriga tillvaro. Han grundlade äfven en klädes- och en tändsticksfabrik i Tammerfors och var en föregångsman äfven på jordbrukets område. F., som 1865 erhöi kommerserådstitel, deltog verksamt i det offentliga lifvet, bl. a. såsom medlem af borgarståndet vid landtdagen 1863—64, såsom detta ständs talman vid landtdagen 1867 och, sedan han 1868 blifvit adlad, såsom medlem af ridderskapet och adeln vid landtdagarna 1872 och 1878. Vid F:s död öfvertogs affärerna af hans barn. — 5. Otto Reinhold F., den föregåendes broder, f. 1823, d. 1880, student 1839, egnade sig åt affärsverksamhet och ekonomiskt skriftställeri. Han utgaf broschyrerna *Börsen i Paris*, *dess historia, inrättning och förvaltning* (1858) samt *Om det industriella arbetet i förhållande till nationalförmögenheten* (1860). Han blef 1863 ordf. i Hypoteksföreningens och s. å. i Föreningsbankens direktioner. I det politiska lifvet tog han liflig del, grundlade 1862 "Helsingfors dagblad" och blef dess ansvarige utgivare och förste huvudredaktör, hvilken plats han dock lämnade redan 1863. Han blef 1866 direktör i Finlands bank och var 1875—79 förste öfverdirektör i statskontoret. Hans son, Arthur F., f. 1861, är egare af "Hufvudstadsbladet" i Helsingfors. M. G. S.

Freneau [fre'nå], Philip, amerikansk skald, f. 1752 i New York, d. 1832 i New Jersey, var

en ifrig kämpe för koloniernas frihet genom dikter och tidsningsartiklar. *British prison-ship* (1781), med dess skildring från hans fångenskap på en engelsk kryssare under frihetskriget, *The wild honey-suckle* m. fl. af hans vackra naturskildringar och den Poe förbådade *The house of night* bevara hans minne, ehuru på det hela taget lätt gods. 1786—88 utkommo 2 bd af hans dikter. R-n B.

Frenesis l. Frenitis (fr. *frénésie*, af grek. *frénesis*, af *fren*, egentl. mellangärde, själsförmögenheter), ursinne, raseri; namn, hvarmed äldre författare betecknade än inflammation i hjärnan och dess hinnor, än feber med yrsel, än sinnessjukdom. — Frenetisk (fr. *frénétique*), ursinnig, rasande. F. B.*

Frengi, firengi (pers.), frenk (turk.), firendsch (arab.), "franker", sedan korsstågens tid i Österlandet benämning på européer; Fren-gistan (Firengistan, Frankistan), frankernas land, Europa.

Frengistån. Se Frengi.

Frenitis. Se Frenesis.

Frenk. Se Frengi.

Frenninge, socken i Malmöhus län, Färs härad. 5,785 har. 2,306 inv. (1906). F. bildar med Vollsjö ett konsist. pastorat i Lunds stift, Färs kontrakt.

Frenologi (af grek. *fren*, sinne, själsförmögenheter, och *logos*, lära), läran om själsförmögenheternas lokalisering i hjärnan vid vissa organ. I slutet af 1700-talet uppträdde Gall (se d. o.) med den läran, att olika själsförmögenheter och själsförmögenheter äro lokaliserade till olika delar af hjärnans yta. Ju mera utpräglad en dylik egenskap är, desto mera utveckladt är det motsvarande hjärnområdet, hvilket åter ger sig till känna genom en motsvarande upphöjning å skallens yttre yta. Af skallens yttre form skulle man således kunna sluta sig till personens karaktär. Gall kallade sin lära kranioskopi. Hans vän och medhjälpare Spurzheim införde namnet frenologi. Läran utbreddes af hängifna lärjungar. Men den röntte äfven motstånd. Hvad som i synnerhet stötte den tidens tänkande människor var Galls uppdelning af själen i ett antal "förmögenheter" eller "sinnen". Onekligen förefaller det egendomligt att ordna upp bredvid hvarandra särskilda hjärnområden för fortplantning, vänskap, moral, list, färgupfattning, metafysik, skaldskap, godmodighet, gudsfruktan o. s. v., inalles 27 olika "sinnen", hvar till Spurzheim lade 8 nya och senare efterföljare än flera. Belysande för tillvägagångssättet vid de olika "sinnenas" förläggning är följande. Som skolyngling tyckte sig Gall ha märkt, att de kamrater, som utmärkte sig för godt ordninne, hade utstående ögon. På grund häraf förlade han "sinnet" i fråga till den del af hjärnan, som ligger ofvan och bakom ögonhålor. Betraktar man en genomsågad skalle af människa eller djur, är det ingen svårighet att finna, att upphöjningar å yttre ytan ingalunda motsvaras af fördjupningar å insidan, som möjligen kunde lämna plats för särskildt utvecklade hjärnpartier. Emellertid synes det just vara läran om "geniknollarna", som segast hållit sig kvar hos allmänheten, långt efter det att frenologien inom vetenskapen förlorat all betydelse. — För hjärnfysiologiens utveckling har frenologien visst icke varit utan betydelse. Galls

lära riktade forskarnas uppmärksamhet på hjärnan, som blef föremål för experimentella undersökningar. Särskildt bekanta äro de arbeten, som Galls motståndare Flourens utfört. Gall är visserligen ej den förste, som uttalade idén om hjärnan och särskildt hjärnbarken såsom organ för sjuksverksamheten. Men han hör till dem, som mest energiskt förfäktat denna åsikt. Galls förslag att indela hjärnan i områden motsvarande vissa "sinnen" måste visserligen betraktas som ett fantasifoster, men däri fanns likväl idén om en lokalisering i hjärnan, en idé, som den moderna hjärnforskningen utvecklade (se Hjärnan).

J. E. J.-n.

Galls lära finnes utvecklad i följande huvudskrifter: Gall och Spurzheim, "Recherches sur le système nerveux en général, et sur celui du cerveau en particulier" (1809) och "Sur l'origine des qualités morales et des facultés intellectuelles de l'homme et sur les conditions de leur manifestation" (1825), Spurzheim, "Phrenology or the doctrine of the mind and of the relations between its manifestations and the body" (3:e uppl. 1825) och "Phrenology in connexion with the study of physiognomy" (1826), G. Combe, "System of phrenology" (1824, 5:e uppl. 1853; "Frenologisk vägvisare"), J. Vimont, "Traité de la phrénologie humaine et comparée" (1832—36) m. fl. — Frenologien har naturligtvis haft en mängd vedersakare, bland hvilka i vårt land den viktigaste torde vara A. Retzius ("Phrenologien, bedömd från anatomisk-etnologisk ståndpunkt") i "Skandinaviska naturf.-mötet förhandl.", 1847).

G. v. D.*

Frenopati (af grek. *fren*, sinne, och *pa'thos*, lidande), *med.*, lidande i hjärnan och rubbning af förståndet; sinnessjukdom.

Fre'nssen, Gustav, tysk författare, f. 19 okt. 1863 i Barlt i södra Dithmarschen såsom son till en snickare, fick skolundervisning i Barlt, Meldorf och Husum, studerade teologi i Tübingen, Berlin och Kiel och vardt 1892 pastor i Hemme, norra Dithmarschen. 1902 lämnade han sitt prästämte för att egna sig åt författarskap och är bosatt i Meldorf. Af universitetet i Heidelberg har han kreerats till teol. doktor. F. debuterade med romanen *Die sandgräfin* (1896; 44,000 ex. 1905, "Sandgrefvinnan", 1903), som följdes af *Die drei getreuen* (1898; 77,000 ex. 1905; "De tre", 1903; 2:a uppl. 1904), där F. betonar hembygdskärleken, *Dorfpredigten* (1899 ff.; 7:e uppl. 1905; "Bypredikningar", 1904) och F:s huvudverk, *Jörn Uhl* (1901; 200,000 ex. 1906; sv. öfv., 3 uppl., 1903), hvars varma etiska allvar och milda, något känslösa personskildring skaffat boken en oerhörd framgång. F. sluter sig i det hela till 1800-talets tyska "heimatkunst"; man har påpekat hans samband med Keller, Raabe, Storm, Reuter m. fl. F:s senaste arbeten äro *Hilligenlei* (1905; 120,000 ex. 1907; sv. öfv. 1906), *Peter Moors fahrt nach südwest.*

Ein feldzugsbericht (om tyskarnas strider i Sydvästafrika, 1906; "Peter Moors färd till Sydvästafrika", 1907) och *Das leben des heilandes* (s. å.). Se om F. arbeten af Rehtwisch (1902), Löwenberg, Roos, Schian och Brandt (alla 1903).

R-n i

Frentaner. Se Italiska folk.

Frento, flod. Se Fortore.

Fre'nzel, Karl Wilhelm Theodor, tysk författare, f. 1827 i Berlin, redigerade 1863—Gutzkows "Unterhaltungen am häuslichen herde" var 1866—67 medredaktör af "Deutsches museum" samt har sedan 1861 skrivit teaterrecensioner i "Nationalzeitung". Hans rykte grundar sig förnämligast på hans låda historiska romaner, till hvilka ämnet merendels är hämtadt från slutet af 18:e årh.: *Papst Ganganelli* (1864), *Watteau* (s. å.), *Charlotte Corday* (s. å.), *Freier boden* (1868) m. fl. men äfven från nutiden såsom i *Melusine* (1860), *Vanitas* (1861) och *Die drei grazien* (1862) m. fl. Atskilliga af hans kritiska uppsatser äro samlade i *Dichter und frauen* (3 bd, 1858—66), *Büsten und bilder* (1864; 2:a uppl. 1895), *Neue studien* (1868) och *Berliner dramaturgie* (1877). F. har som kritiker varit doktrinär och ställt sig fiemlig mot Ibsen, Hauptmann m. fl., men har haft stort inflytande. Hans *Gesammelte werke* (6 bd, 1890—91) innehåller endast ett urval. Jfr biografi af E. Wechsungen (1891).

R-n i

Fre'nzel, Oskar, tysk målare, f. 1855 i Berlin var först litograf, studerade vid akademien i Berlin och för Eug. Bracht och blef en framstående framställare af landskap, gärna med staffage af hjortar. Bland hans arbeten må nämnas *Favoriten* (1888), *Nya pinakoteket*, (München), *Från Elbe* (1891), *Königsberg*, *Rivalen* (1893, Magdeburg), *Fårherde dynerna* (s. å., Berlins nationalgalleri).

G-g N

Freppe'l, Charles Emile, fransk biskop och kyrkohistoriker, f. 1827 i Obernai (Elsass), d. 1891 i Paris, erhöi sin prästerliga bildning i Strassburg, vid hvars seminarium han sedermera blef lärare. 1855 kallades han till lärare vid Sorbonne i Paris, där han utmärkte sig genom sina andliga föredrag. 1866 blef han dekan vid kyrkan St. Geneviève i Paris och 1870 biskop i Angers. På Vatikanska konsilien 1869—70 uppträdde han såsom förkämpe för ofelbarhetsdogmen och var sedan ett af de främsta stöden för ultramontanismen i Frankrike. Sedan 1880 var han ledamot af deputeradekammaren och trädde där spetsen för det klerikala partiet. — Såsom skriftställare har han särskildt utmärkt sig genom sin skarpa polemik mot Renan i arbetena *Examen critique de la vie de Jésus-Christ par E. Renan* (1863), 15:e uppl. 1866) och *Examen critique des apôtres par M. Renan* (1866). Hans arbeten äro samlade i *Œuvres* (12 bd, 1880—94).

(Hj. H.-t)

Frère [frär]. 1. Charles Théodore Frère, fransk målare, f. 1815 i Paris, d. där 1888, lärjunge af Coignet och Roqueplan, målade landskaps- och genrebilder från Algeriet, Turkiet och Egypten i hvilka länder han tillbragte större delen af sitt lif. — 2. Pierre Édouard F., den föregående broder, fransk målare, f. 1819 i Paris, d. 1886 i Écouen, lärjunge af Delaroche, målade scener ur hvardagslivet, i synnerhet barnens lekar. Hans bilder spredos i stick och litografer och blefvo populära. — Hans son Charles Édouard F., f. 1837, d. 1894, målade genre och landskap. (G-g N)

Frere [fri'ə], sir Henry Bartle Edward, kallad sir Bartle F., brittisk statsman, f. 29 mars 1815 i Clydach, Wales, d. 29 maj 1884 i Wimbledon, kom 1834 ut till Ostindien som civil tjänsteman, inlade som sådan stora förtjänster särskildt som brittisk resident i Sattara (1844—50), blef 1850

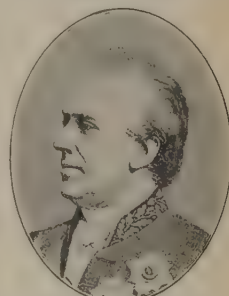

styresman (*chief commissioner*) öfver den stora, nyannekerade provinsen Sind samt ledde framgångsrikt dess genomgripande omdaning från halft anarkiska förhållanden till rättssakerhet, materiellt välstånd och lofvande utveckling på det andliga området. Under seapoyupproret 1857 gjorde F. regeringen ovärderliga tjänster genom att djärft sända nä-

stan alla i Sind tillgängliga europeiska trupper till de mest hotade områdena, med sitt personliga anseende och en handfull europeiska soldater (178 man) krävande smärre upprorsförsök och upprätthållande ordningen inom provinsen. F. blef 1859 medlem af vicekonungens råd och stödde som sådan kraftigt lord Cannings försönliga politik. 1862—67 var han guvernör i presidentskapet Bombay, där han klandrades för att ej nog skarpt kontrollerande ha ingripit i skötseln af Bombaybanken, hvilken 1866 ramlade under den ekonomiska kris, som följde på den speulationsfeber de under amerikanska kriget högeigen gynnsamma konjunkturer för den indiska bomullsodlingen framkallat. Vid sin hemkomst till England blef F. 1867 medlem af indiska rådet, afslöt 1873 i Sansibar ett fördrag med sultanen om slafhandelns upphörande i dennes stater, ledde 1875—76 prinsens af Wales politiskt betydelsefulla indiska resa och upphögdes efter hemkomsten till baronet. Följande år sände honom kolonialministern lord Carnarvon till Syd-Afrika för att som guvernör i Kapkolonien och *high commissioner* för hela brittiska Syd-Afrika genomföra dennes otillräckligt genomtänkta planer på dessa koloniers federering efter Canadas mönster. Vid framkomsten möttes F. af underrättelsen om den brådstörtade annektionen af Transvaal, och svårigheterna ökades ytterligare genom med möda undertryckta kafferoroligheter inom Transkei-området och den tilltagande spänningen med sulkungen Cetewayo. F:s ultimatum till denne i dec. 1878 (se Cetewayo) ledde till sulu-kriget. Då de militära motgångarna i krigets första skede framkallade häftiga angrepp på regeringens syd-afrikanska politik, blef F. syndabocken och lämnades utan stöd af regeringen, som dock tidigare i stort sedt gillat hans åtgärden. Ett i Transvaal apr. 1879 hotande uppror förebyggdes genom F:s raska och kloka åtgärder, men kort därpå framtog man honom befattningen som *high commissioner* och därmed befogenhet att ingripa i de alltmer kritiska förhållandena i Transvaal. Gladstone hade under sin Midlothian-kampanj häftigt angripit F. och lät fort efter den liberala valsegern af det nya regeringspartiets radikala flygel förmå sig att entlediga F., en åtgärd, hvars ödesdigra följder för Syd-Afrika

snart framträdde. Sina sista lefnadsår egnade F. i hemlandet åt filantropisk verksamhet. Han var en ridderlig, sällsynt osjälvisk och varmt religiös personlighet, och om hans statsmannabegåfning har eftervärlden dömt rättvisare, än hans samtid under hans sista år gjorde. F. utgaf bl. a. *Correspondence respecting sir Bartle Frere's mission to the Eastcoast of Africa 1872—73* (1873) och *Eastern Africa a field for missionary labour* (1874). Jfr Martineau, "Life and correspondence of sir Bartle F." (2 bd, 1895). F:s sulupolitik kritiseras skarpt af miss Colenso, "History of the zulu war and its origin" (1880). V. S.-g.

Frère-Orban [frä'rərbä], Hubert Joseph Walthère, belgisk statsman, f. 1812 i Liège, d. 1896 i Bruxelles, fick en helt och hållet fransk uppfostran och blef 1832 advokat i Liège. Han

kastade sig snart på journalistik och kämpade för liberalismens idéer samt var medlem af representanternas kammare (1847—94), där han blef en af det liberala partiets chefer. 1847 blef han arbetsminister samt var 1848—52 och 1857—70 (med några månaders afbrott 1861) finansminister, därjämte jan. 1868—juli 1870 ministerpresident. Sedermera var han oppositionens erkände ledare till 1878, då han blef ministerpresident och utrikesminister; han störtades 1884 genom ultramontanerna samt sin obenägenhet för införandet af allmän rösträtt, hvilket ledde till det liberala partiets sprängning, och trädde då åter i spetsen för oppositionen. F. genomförde en mängd viktiga reformer, bl. a. revision af lagen, upprättande af sparkasser, förmåliga handelsstrukturer, afskaffande af kommunala acciser, inrättandet af ett undervisningsministerium m. m. 1879 genomdref han också en ny skollag, som ålsåg att frigöra folkundervisningen från prästernas inflytande och som vållade en ytterst häftig agitation från ultramontanernas sida och en brytning mellan Belgien och Vatikanen, när påven befanns stå bakom dem (se Belgien, sp. 1259—60). F. föll igenom vid allmänna valen 1894, då den allmänna rösträtten första gången tillämpades i Belgien. F. skref bl. a. *La mainmorte et la charité* (1854—57), *La question monétaire* (1874), *La question monétaire en Belgique en 1839. Echange de vues entre M. M. Frère-Orban et E. de Laveleye* (1890) och *La revision constitutionnelle en Belgique et ses conséquences* (1893). E. A.-t.

Frères de la charité [frä'r de la [ar]itë]. Se Barmhärtiga bröder.

Frères ignorantins [frärs injärätä], fr. Se Ignorantbröder.

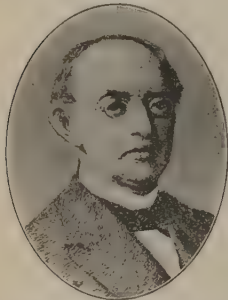
Frères pontifes [frä'r pänti'f], fr. Se Brobygggar-bröderna.

Freret [-rä], Nicolas, fransk lär, f. 1688 i Paris, d. där 1749, egnade sig åt vetenskapliga forskningar på snart sagdt alla områden. I Académie des inscriptions, hvars ständige sekreterare han blef 1742, höll han 1714 ett tal öfver frans-

männens härstamning, *Discours sur l'origine des français*, som kullkastade en mängd äldre oriktiga föreställningar och därför blef anledning till, att F. för en tid sattes i fängelse. Hans öfriga förnämsta arbeten äro *Défense de la chronologie contre le système chronologique de Newton* (1758), *Réflexions sur l'étude des anciennes histoires* (1727) och *L'origine des grecs*. De båda efter hans död utkomna skrifterna, *Lettre de Thrasypule à Leucippe* och *Examen critique des apologistes de la religion chrétienne*, ha med orätt ansetts vara författade af F. Hans *Œuvres complètes* utkommo 1796 i 20 bd (ny uppl. i 20 bd, 1825 ff., hvars 1:a band innehåller en biografi öfver F. af Champollion-Figeac).

Freretown [fr'etåun]. Se Mombasa.

Frerichs, Friedrich Theodor von, tysk läkare, f. 24 mars 1819 i Aurich (Hannover), d. 14 mars 1885 i Berlin, var från 1842 praktiserande läkare i sin födelsestad och bosatte sig 1846 som privatdocent i Göttingen samt blef 1850 professor och föreståndare för akademiska sjukhusets poliklinik i Kiel, 1851 professor i patologi och terapi samt chef för den medicinska kliniken vid universitetet i Breslau och var 1859—84 professor i invärtes medicin i Berlin. Därjämte blef han äfven föreståndare för medicinska kliniken på Charité-sjukhuset i nämnda

stad och ministeriets föredragande råd i medicinalärenden. F. adlades 1884. — F:s vetenskapliga bana inföll vid den tid, då det stora genombrottet inom tyska medicinen egde rum. Med lefvande intresse och afgjord framgång ställde han sig bland den nya riktningens förkämpar. Redan hans artikel *Verdauung* i Wagners "Handwörterbuch der physiologie" gjorde hans namn högt skattadt. När så hans arbete om den Brightsche njursjukdomen, *Die Brightsche nierenkrankheit und ihre behandlung* (1851), såg dagen, hälsades han såsom en af sitt lands främste kliniker, och ännu mera steg hans rykte genom hans klassisk vordna *Klinik der leberkrankheiten* (2 bd, med atlas, 1859—62), af Franska institutet belönad med monthyoniska priset. F. utgaf 1884 en värdefull monografi *Ueber den diabetes*. Med Leyden grundade han "Zeitschrift für klinische medicin".

R. T.—dt.

Fréron [-rã]. 1. Élie Catherine F., fransk författare, f. 1719, d. 1776, var någon tid lärare vid Collège Louis-le-grand. Han uppsatte 1746 en kritisk journal, som först kallades "Lettres de madame la comtesse de *** sur quelques écrits modernes", sedermera "Lettres sur quelques écrits du temps" (1749—54) och slutligen "Année littéraire" (1754—76). Orsaken till namnets förändring var, att tidskriften två gånger förbjöds med anledning af några i densamma förekommande häftiga anfall på Voltaire och åtskilliga andra skriftställare, företrädesvis encyklopedisterna. — 2. Louis Marie Stanislas F., den föregående son, fransk författare,

f. 1754, d. 1802, fortsatte till 1790 utgivandet "Année littéraire" och redigerade under revolutionen den ryktbara tidningen "Orateur du peuple". Af Paris valdes han till medlem af nationalförsamlingen och konventet, hvarst han, liksom i Cordeliersklubben, stod på Robespierres sida samt utförde 1794 på ett fruktansvärdt sätt republikanernas hämd mot den royalistiska befolkningen i Toulon. Emellertid bidrog han sedermera till Robespierres störtande och blef anhängare af konventsregeringen. 1802 skickades han såsom underprefekt till San Doming. Skrifter: *Mémoire historique sur la réaction royale et sur les malheurs du midi* (1796) och *Réflexions sur les hôpitaux et particulièrement sur ceux de Paris* (1800).

Frescati. Se Djurgården, sp. 574.

Fresco [fr'eska], it. (af fnhty. *frisco*, ty. *fisch* sv. *frisk*, *färsk*). Måla af fresco. Se Freskomåleri.

Frescobaldi [freskå-], Girolamo, italiensk musiker, f. 1583 (döpt i Ferrara), d. 1644 i Rom, blef 1608 organist vid Peterskyrkan i Rom. Han var 1600-talets förnämsta orgelspelare och kompositör för sitt instrument samt intager en betydande plats i tonkonstens historia. Han var den förste, som använde den s. k. "tonala" fugan (se Fuga), i stället för den "real", som redan förekommer hos Gabrieli. F:s kompositioner utgöras af madrigaler, canzoner, motetter, capricier, toccater o. s. v. Hans förnämste lärjunge var Froberger. En monografi öfver F. skrefs af Haberl (1887), hvilken äfven utg. 68 orgelstycken af F. A. L.

Frese, Jakob, skald, f. 1690 eller 1691 i Västborg, d. 31 aug. 1729 i Stockholm, inskrefs 1705 som student vid Åbo universitet, där han började sitt författarskap med tillfällighetsdikter. Han öfverflyttade, antagligen 1711, till Sverige, där han tjänstgjorde som e. o. kanslist vid kungl. kansliet. 1714 erhöi han fullmakt som sekreterare vid amiralitetens eskader, men tjänsten indrogs af ständerna innan F. hann tillträda den. Vid det samkväm, som 28 jan. 1715 egde rum på Riddarhuset till frände Karl XII:s hemkomst, var F. festskald; hans tal vid titeln *Echo å Sveriges allmänna fråge-gråden* och är varmare, enklare än den vanliga dåtidserotiken. S. å. vardt han af guvernören i Skåne, J. Bure sköld, kallad till handsekreterare, en beställning som upphörde redan 1 juni 1716, då guvernören afsked. F. återinträdde i kansliet och befordrad 1719 till kanslist vid den nyinrättade civilexpeditiörens. Redan vid unga år hade F. angripits af "svår och häftig skälivesot", som ärligen återkom o. från 1724 tilltog i våldsamhet och af hvilken han efter långvariga plågor rycktes bort. — Utom tillfällighetsdikter lät F. trycka *Andelige och världsliga dikter* (1726), *Korta sede-läror och sedetillämpningar* (s. å.), korta prosafablar, *Passions-tankar* (1728) o. *Någre poetiske samlingar* (s. å.). I dessa dikter

visar sig F. som en lyriker af utprägladt subjektiv art. Han utgick ifrån de vid hans debut tongifvande skalderna, särskildt Runius, hvilken han efterliknade uti skämtsamma och ordlekande tillfällighetsvers. Småningen fann han likväl ett eget uttrycks sätt i skildringen af sitt eget inre. Dels hans eget gry, dels hans lifs bekymmer och sorger förlånade åt hans diktning det vemodiga, blida, resignerade drag, som utmärker särskildt hans *Värbetraktelser* och som ansetts förena honom med Creutz, Franzén och andra finländska skaldar. Påverkad af den samtida pietistiska riktningen, gaf F. i sina andliga dikter uttryck för en innerligare religiös uppfattning, ett personligt religiöst lif än den tidigare svenska psalmdiktningen i allmänhet hade egt. Hans naturstämningar äro veka och behagliga. Beundrare af Karl XII, hyllade han i sin tidigare alstring krigarkonungen för att sedermera bli en öfvertygad förkunnare af fredens nödvändighet och välsignelser. Här, liksom i sin subjektivitet och sin konstnärligt utarbetade, väljudande och uttrycksfulla form, visar sig F. som en övergångsförfattare. — F:s *Valda skrifter* utgafvos af P. A. Söndén 1826; hans samlade skrifter ingå i Hansellis "Samlade vittnerhetsarbeten", XX, hvarjämte A. Hultin 1902 utgaf *Valda skrifter* af F. jämte lefnadsteckning. Se vidare Atterbom i "Svenska siare och skaldar", II, G. H. J. Ljunggren, "Minne af J. Frese" i "Sv. akad:s Handl. ifrån år 1796", XLI (1867), V. Vasenius, "Hist. undersökningar om J. F." (i "Hist. arkisto", VIII, 1884) och gammalt om J. F." (i "Nordisk tidskr." s. å.), samt E. Wrangel, "Fritidens odlingshistoria" (1895). R—n B.

Fresenius, Johann Philipp, tysk luthersk teologisk författare, f. 1705, d. 1761, blef 1727 kyrkoherde i Oberwiesen, var tidvis slottspredikant (1742—43 äfven e. o. professor) i Giessen, 1736—

42 hofdiakon i Darmstadt och från 1743 predikant i Frankfurt am Main. F. arbetade i Speners och Franckes anda, men uppträdde afgjordt mot herrnhutismen. Han räknas bland 18:e årh:s asketiska skriftställare. Hans *Heilsame betrachtungen* ("Dr J. Ph. F:s utvalda andra betraktelser" etc., 1764; 3:e uppl. 1864) och *Buss-, beicht- und communionbuch* (i

flera svenska öfv. och bearbetningar bl. a. "Dr P. Ph. F:s skriftermåls- och communionbok", 1753; många uppl.) ha icke endast på grund af sitt innehåll, utan äfven tack vare stilens enkelhet och skönhet ända till senaste tid utgått i en mängd upplagor. Åtskilliga andra af F:s många skrifter ha översatts på svenska. — Goethe har egnat honom ett vackert erkännande i "Bekanntnisse einer schönen seele", hvarest han är införd såsom hofpredikant, och i 4:e boken af "Dichtung und wahrheit". (Hj. H.—t.)

Fresenius, Karl Remigius, tysk kemist, f. 1818 i Frankfurt am Main, d. 1897 i Wiesbaden, blef 1845 professor vid landbruksinstitutet i Wiesbaden, där han 1848 inrättade ett kemiskt labora-

torium, som 1862 förenades med en farmaceutisk läroanstalt (indragen 1877) och 1868 med en agrikulturkemisk och enologisk försöksstation. Efter hans död ledes denna anstalt af hans söner prof. R. Heinrich F. (f. 1847) och prof. Th. Wilhelm F. (f. 1856), båda analytiska kemister. F. inlade stor förtjänst om den analytiska kemiens utveckling och gällde på detta område som auktoritet. Hans förnämsta arbeten äro de vidtbekanta *Anleitung zur qualitativen chemischen analyse* (1841; 16:e uppl. 1895; öfv. på många kulturspråk) och *Anleitung zur quantitativen chemischen analyse* (1846; 6:e uppl. 1875—87, i 5:e trycket 1905). 1862 började han utgifva "Zeitschrift für analytische chemie", som nu redigeras af F:s öfvannämnda söner och E. Hintz. (H. E.)

Freshman [freʃ'mən]. Se College.

Fresk (fr. *fresque*, af it. *fresco*, se d. o.), freskomålning. Se Freskomåleri.

Freskomåleri, målning med vattenfärger på friskt (it. *al fresco*, af *fresco*, frisk), ännu vått kalkbruk, hvarvid kalken förenar sig med och binder de använda färgstoffen, som jämväl rivas med kalkvatten. Detta målningsätt utmärkes genom varaktighet och lämpar sig därför till monumentala ändamål, helst själfva tekniken kräver behandling i stora drag. Denna är nämligen förenad med svårigheter och fordrar både vana och säkerhet, enär målningen kan utföras, endast så länge bruket är fuktigt. Teckningen kan sålunda ej göras med en gång, utan styckvis, medelst kalkering ifrån en i den afsedda skalan utförd kartong. Färgen anbringas med ledning af färgskisser, hvarvid är att iakttaga den förändring färgerna undergå vid torkandet. Ändringar ske genom nedhuggande af felaktiga ställen. Till följd af utförandet stycke efter stycke uppstå vid freskomålning sömmar, hvilka böra sammanfalla med teckningens hufvudlinjer. Freskomaleriet har anor från antiken (t. ex. Pompeji), hade en blomstrings-tid i Italien fr. o. m. 1300-talet, då det undanträngde mosaiktekniken. I synnerhet kyrkor och kloster, men äfven rådhus, palats och villor smyckades under 1300-, 1400- och 1500-talen med massor af fresker, och alla italienska målare af betydelse under dessa århundraden utförde större eller mindre bildeyklar i denna teknik. Ej blott byggnadernas inre, utan äfven yttermurar pryddes med fresker. Fresker finnas rundt om i flertalet af Italiens orter och städer. Venezia utgör dock ett undantag, emedan man där till följd af hafsklimatet föredrog det mindre ömtåliga oljemaleriet på duk. De freskomålningar, som funnits i Venezia, ha också gått förgångens till mötes — däribland oersättliga skapelser af Giorgione och Tizian. Under barocktiden förföll freskomaleriet i Italien, samtidigt med att dess teknik upptogs litet hvarstades i det öfriga Europa, i synnerhet för arkitektonisk-dekorativa uppgifter. I Sverige äro de af svensken Johan Sylvius 1686—87 utförda

väggmålningarna i Drottningholms trapphus de första freskerna. Sedan freskomaleriet under 1800-talets första årtionden åter kommit till heders, upplivades konstarten äfven hos oss, med J. G. Sandbergs 1831—38 målade bilder ur Gustaf Vasas historia i Uppsala domkyrka. Därefter drojde det ända till 1896, innan en svensk konstnär fick försöka sina krafter på en uppgift af detta slag. Detta år smyckade Carl Larsson sex väggfält i Nationalmuseets trapphus med freskoframställningar ur svenska konstens historia, som räknas till det yppersta af nutida svenskt måleri. 1901 utförde han en freskomålning i Norra latinläroverket i Stockholm, och 1906 erhöi han beställning på ännu en stor freskobilid i öfre trapphusets fond i Nationalmuseum, hvilken målning emellertid kom att utföras i olja (se vidare Larsson, C.). De af honom 1891 utförda väggmålningarna i en flickskola i Göteborg äro ej att betrakta som fresker i egentlig mening, emedan de äro målade med s. k. kemiska mineralfärger och deras varaktighet därför synes osäker. Utom Larsson ha af nutida svenskar Georg Pauli (bl. a. i Göteborgs musei trapphus och Riksbankens nya hus) och Julius Kronberg (i hvalfen i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm) utfört freskomålningar (jfr Väggmålning). — Jämte freskomålningen på fuktig grund nyttjades under medeltiden det mindre varaktiga målningssättet med vatten- och temperafärger på torr kalkgrund (it. *al secco*, af *secco*, torr). Så äro takmålningarna i de svenska medeltidskyrkorna utförda. Under 1800-talet sökte man ersätta freskotekniken med s. k. stereokromatisk målning på torr grund, med vattenglas som bindmedel, men försöken höllo icke profvet.

Uppk. (A. L. R.)

Fresnel [fræ'nɛl], Augustin Jean, fransk fysiker, f. 10 maj 1788 i Broglie, d. 14 juli 1827 i Ville d'Avray vid Paris, genomgick École polytechnique och École des ponts et chaussées och erhöi ingenjöranställning i offentlig tjänst. Från denna blef han såsom ifrig rojalist för kort tid skild vid Napoleons återkomst från Elba (1815), men fick senare befattnings såsom sekreterare i kommittén för fyrväsendet och blef slutligen ingénieur-en-chef des ponts et chaussées. F. blef 1823 led. af l'Académie des sciences och 1825 af Royal society i London, hvilket

sällskap 1827 tilldelade honom stora Rumfordsmedaljen. — Då F. (antagligen 1814) började sina epokgörande undersökningar till förklarande af ljusfenomenet, hyllade de fleste fysiker emissions-teorien (se d. o.). F. förkastade denna, men bekräftade med både matematiska och experimentella bevis i en af Institutet 1819 prisbelönt afhandling vibrationsteorien (se Ljus), användande därtill dels företeelserna vid ljusets brytning, dels diffraktionsfenomenen. Därefter fortsatte F. dels ensam, dels tillsammans med Arago sina undersökningar, som utsträcktes till optikens alla delar. Äfven de prak-

tiska användningarna af ljuset voro föremål för F. arbeten. Han uppgjorde bl. a. ett nytt system för fyrar, enligt hvilket de förr begagnade metallspieg-larna ersattes af glaslinser, hvilka gjordes af flera koncentriskt ringar. Dessa linser genomsläppa $\frac{9}{10}$ af det från ljuskällan utgående ljuset, medan speglarna återkastade endast $\frac{9}{10}$. Emedan ljuset från en dylikt fyr koncentreras i en enda riktning, gjordes lysapparatens roterande, så att den kom att utsända ljusbliks. Därigenom skiljes den lätt från andra fyrar på stranden och, genom sättet för blinkarnas anordning, från andra fyrar. *Euvres complètes* (med biograf. af honom af Arago) utgäfvos 1866—70 i 6 bd på franska statens bekostnad.

Fresnels formler [fræ'nɛls], fys., matematiska formler, med hvilka tillhjälp man kan beräkna intensiteten af det ljus, som reflekteras vid gränssyftet mellan två genomskinliga ämnen. Formlerna framställes af Fresnel från den elastiska ljusteoriens ståndpunkt, men de kunna äfven härledas ur Maxwell's elektromagnetiska teori för ljuset.

Fresnels parallelepiped [fræ'nɛls], fys., ett parallelepipedisk form slipadt glas, med hvilket elliptiskt eller cirkulärt polariseradt ljus kan erhållas genom totalreflexion. Parallelepipedens vinkel är så bestämda, att en ljusstråle, som ingår vinkelrätt genom ena ytan, utgår vinkelrätt genom den motsända efter att två eller tre gånger ha undergått total reflexion.

Fresnels spegelförsök [fræ'nɛls]. Se Interferens, ljusets.

Fresnillo [fräsn'iʎa], stad i mexikanska staten Zacatecas, vid en biflod till Santiago, 2,195 m. ö. f. 6,309 inv. (1900). Stora silfvergruivor (upptäckta 1569) i det närliggande Cerro de Proaño. (J. F. N.)

Fresno [frɛ'snəʊ], stad i nordamerik. staten Kalifornien, s. ö. om S. Francisco, vid södra Pacificbanan. 12,470 inv. (1900; 1880 endast 1,200). Vid sträckta vin- och fruktträdgårdar. (J. F. N.)

Fresta, socken i Stockholms län, Vallentuna härad. 2,356 har. 435 inv. (1906). F. bildar med Hammarby ett konsist. pastorat i Uppsala stift. Roslags västra kontrakt.

Frestadius, Anton Vilhelm, köpman och industriidkare, f. 2 mars 1801 i Stockholm, d.

aug. 1867 på Furusund, öppnade redan 1822 i Stockholm kommissions- och expeditiionskontor för järnvaror samt blef därjämte någon tid senare förläggare för åtskilliga, företrädesvis norrländska, järnbruk. Såsom egare af Bergsunds gjuteri och mekaniska verkstad invid Stockholm (se Bergsund), hvilken anläggning under hans hand vann en storartad utveckling, intog han en framstående plats äfven såsom industriidkare. Han var ledamot i många kommittéer och direktioner, direktör för Frimurarebarnhuset och Borgerskapets änkhuss samt medlem bland stiftarna af Ränte- och kapitalförsäkringsanstalten, Försäkringsaktiebolaget Skandia, Gasly-

ningsbolaget m. m. F. utföde en omfattande vålgörenhet.

Frestelse, *teol.*, förledelse till synd. Frestelsen är väl i allmänhet föranledd genom en utifrån kommande eggelse, en "förförelse" (Matt. 18:7), men har sin betingelse i människans egen onda "begärelse", som härigenom väckes till lif och så "drager och lockar" människan till synd (Jak. 1: 14 f.). Bakom de närmaste frestande makterna ("världen", "köttet") skönjer den kristna åskådningen en ond andemakt: djävulen är för den också "frestaren". På grund af människans syndighet kan emellertid också sådant, som i och för sig är godt, blifva en anledning till, att synden "lefver upp" (Rom. 7: 7 f.) och så tillvida indirekt få frestande betydelse. Såsom en särskild art af frestelse plågar anfuktelsen betecknas: den frestelse, som ej blott indirekt angriper troslivet, utan direkt vänder sig mot tron själf i dess centrum, antingen i objektiv riktning (tvivel på uppenbarelseens sanning, det öfvervärldsligas realitet e. d.) eller i subjektiv riktning (tvivel på rätten att för egen del tillägna sig Guds nåd), och som ej framträder med lockande karaktär, utan fastmer står i rak strid mot den kristnes djupaste önsningar och innersta viljering. E. Bg.

Frestetid, *jur.* (i vårt äldre lagspråk *fræstmark*), tid (af tre dygn), inom hvilken den, som köpt (eller tillbytt sig) häst (någon gång äfven annat föremål), egde lämna den tillbaka mot återfående af sin valuta — efter äldre uppfattning i händelse af upplagadt fel hos hästen, enligt senare rättstillämpning äfven utan sådant skäl. Stadgandet om frestetid, intaget i 1 kap. 4 § handelsbalken af 1734 års lag, upphäfdes genom lag 20 juni 1905, och frestetid förekommer således hos oss numera blott i händelse af särskild öfverenskommelse, därvid vanligen begagnas uttrycket öppet köp i köp på prof. C. G. Hj.

Fretum gallicum, lat. ("Galliska sundet"), Bonafacio-sundet. Se Bonifacio.

Freudenau [fröj-], kapplöpningsbana i Pratern vid Wien, den största och mest betydande kapplöpningsbanan i Österrike. B. C-m.

Freudenreich [fröj-], Josip, kroatisk lustspelsförfattare, f. 1827, d. 1881, skref dramer i folklig stil, som äro föga betydande i sceniskt afseende, men lämna rätt värdefulla bidrag till kroaternas sociala historia i midten af 1800-talet. Mest populärt är hans ännu spelade folkskådespel *Graničari* (Gränsboarna, 1856), som skildrar det dåtida lifvet i den forna s. k. Militärgränsen. A-d J.

Freudenstadt [fröj-], stad och luftkurort i württembergiska Schwarzwaldkretsen, 740 m. ö. h. 7,915 inv. (1905). Klädes- och möbelfabriker m. m. F. är en mycket besökt sommarvistelseort, med subalpint klimat. Till staden hör byn Christophthal, vid Forbach, med järnverk, ull- och silkespinneri. Staden anlades 1599 af protestantiska flyktingar från Salzburg. Ln.

Freudenthal [fröj-], tjech. *Bruntál*, stad i österrikiska Schlesien, v. om Troppau. 7,759 inv. (1900). Linne- och bomullsfabriker. 15 km. n. v. därifrån ligger, vid foten af Altvater, badorten Karlsbrunn. (J. F. N.)

Freudenthal [fröj-], Axel Olof, språkforskare, f. 12 dec. 1836 i Sjundeå socken, Nylands län, blef

student 1854, filos. kand. 1859 och magister 1860. Med understöd af universitetet företog han 1860 —61 resor i Nyland för arkeologiskt och lingvistiskt ändamål. 1861—62 idkade han fornnordiska studier i Uppsala under Sæve och arkeologiska studier i Stockholm och Köpenhamn. 1866 förordnades han till docent i fornnordiska språket och antikviteterna vid universitetet i Helsingfors och erhöll 1878 den nyinrättade e. o. professuren i svenska språket och litteraturen, som han innehade till 1904. Han var nyländska studentafdelningens kurator 1868—80 och inspektör 1884—86. F. promoverades till hedersdoktor i Uppsala 1877 och är medlem af flera inhemska och utländska lärda sällskap. Han bröt väg för den svenska språkforskningen i Finland, och särskildt ha de östsvenska dialekterna genom honom och hans lärjungar blifvit undersökta. Äfven på ortnamnsforskningens gebit var han initiativtagare. På hans initiativ stiftades 1874 Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors, hvars ordförande han var till 1900. Skrifter: *Einar Skåglags Vellekla*, öfv. och förklarad (1865), *Om svenska ortnamn i Nyland* (1867), *Om svenska ortnamn i Egentliga Finland* (1868), *Om Alands ortnamn* (s. å.), *Om svenska allmogemålet i Nyland* (1870), *Upplysningar om Rågö och Vichterpalmet i Estland* (1875), *Om nyländska mans- och qvinnonamn under medeltiden* (1877), *Bidrag till ordbok öfver Närpesmålet* (1878), *Über den Närpesdialekt* (s. å., för professor), *Ordbok öfver de estländska-svenska dialekterna* (1887, tills. med H. Vendell), *Vårömdet* (1889), *Östgötalagen med förklaringar* (1895), *Skiljaktigheterna mellan finländska svenskan och rikssvenskan* (1902). Dessutom har F. författat flera smärre uppsatser af arkeologiskt och lingvistiskt innehåll. F. har varmt intresserat sig för folkbildningens höjande bland landets svenska allmoge, hvarom vittna flera tidningsuppsatser äfven som uppsatser i "Pennibibliotek för svenska allmogen i Finland utgifvet af nyländingar" (1866—79) och i kalendern "Odalmannen" (1881). F. var en af Svenska litteratursällskapets i Finland grundläggare, medlem af dess styrelse 1885—1908 och styrelsens vice ordförande 1885—94. I egenkap af skriftställare och redaktör för artiklar rörande Finland i "Nordisk familjebok" deltog F. verksam i detta arbete från dess början en tid framåt. M. G. S.

Freund [fröjnd]. 1. Herman Ernst F., dansk skulptör, f. 15 okt. 1786 af tyska föräldrar nära Bremen. d. 30 juni 1840 i Köpenhamn, var en tid smedslärling, egenade sig åt gravering, studerade med uppsåt att bli medaljör eller möjligen skulptör vid konstakademien i Köpenhamn och vann 1817 dess guldmedalj jämte resestipendium för reliefen *Abraham fördrifver Hagar*. Han begaf sig till Rom och blef vänligt mottagen af Thorvaldsen, som lät honom arbeta på sin ateljé. Hans första arbete i marmor var en grupp, *Kloe*,

som ger ett lamm att dricka (1818, förstördes vid Kristiansborgs slotts brand), sedan följde en stående *Mercurius*. F. gjorde och skisser till apostlabilder för Fruekirke. En af stöterna utfördes i full storlek, och flera af de andra voro under arbete. Men vid Thorvaldsens besök i Danmark 1819—20 mottog denne uppdraget att ensam dekorera hela kyrkan, hvar på beställningen hos F. blef återtagen. Öfver hufvud hade F. otur med sina officiella beställningar och blef flera gånger behandlad på ett sätt, som föga hedrar vederbörande. Han utförde (1825) en staty af *Lukas* för slottskyrkan — den uppställdes först efter hans död och betalades först då med hälften af det bestämda priset. Ett nytt område öppnade sig för honom, då han började studera den nordiska mytologien. Vid den af skandinaviska litteratursällskapet i Köpenhamn 1821 utsatta täflingen om konstverk med nordiskt mytologiska motiv fick F. pris för en relief *Mimer och Balder rådföra nornorna* (Glyptoteket) och för några skisserade gudabilder. Den sittande *Oden* utfördes som statyett i brons (Köpenhamns konstförening), *Tor* utfördes i marmor af Kristian F. (se nedan) — denne *Tor* liksom den djärf karakteriserade *Loke* finns på konstmuseet. F:s hufvudverk och ett af den danska konstens hufvudnummer på hans tid blef den figurrika *Ragnaröksfrisen*, ”en guldgruva af energisk och genial fantasi”. Påbörjad i Rom 1825, fullbordades den efter F:s död af andra konstnärer, uppsattes i Kristiansborgs slott och förstördes totalt vid slottets brand 1884 (en del gipsafgjutningar efter figurer i frisen finnes i Glyptoteket, konturteckningar af frisen utgafos af Köpenhamns konstförening 1857). — 1827 lämnade F. Rom och begaf sig från Florens till fots öfver Paris, München, Dresden och Berlin till Köpenhamn. Han blef medlem af akademien och 1829 professor vid modellskolan. Han utförde under de följande åren förtäfliga porträttbyster, grafreliefer i grekisk stl (professor *Jens Möllers* och biskop *Minters* minnesstenar i Fruekirke), andra reliefer och medaljer, fontänggruppen *Gosse, som rider på en svan* (i Rosenborg have), var för öfrigt en af de mest nitiske och verksamaste för Thorvaldsens museums tillkomst och uppiörande — han lönade Thorvaldsens självfiskhet med en rörande hängivenhet och gaf endast i bref till sina allra närmaste luft åt sin smärta och harm öfver mästarens handlingssätt emot honom. F. var en själfständig, djup och temperamentsfull konstnär, en solid, karaktärsfast, älskvärd människa, allt för blyg och stolt för att hålla på sin rätt mot andra, äfven då den var solklar. I motsättning mot Thorvaldsen visar han intryck af florentinsk skulptur, något intryck äfven af gamla tyska mästare. Intryck af antiken tillkommo, men blefvo aldrig hämmande eller tyngande. Af hans nordiska bilder var *Loke* den mest originella — där spåras ej någon reminiscens från antiken, såsom i hans *Oden* eller i Fogelbergs nordiska gudar. F. var äfven en konstsamlare med fin smak. Som dekoratör gjorde han sitt mästerverk i utsmyckandet af sitt eget hem i Köpenhamn, såväl i rumskdekoration som i möbler, allt blef smakfullt och vackert (flera af möblerna finnas nu i Frederiksborgsmuseet, andra i Konstindustrimuseet). I Glyptoteket är F. rikt och mångsidigt representerad (65 nummer), konstkademien eger också många modeller af honom. Hans son,

Viktor F., skref ”H. E. Freunds levned” (utg. 1883). Se Langes uppsats i ”Udvalgte skrifter” del I (1900).

2. Georg Kristian F., den föregående brorson, bildhuggare, f. 7 febr. 1821 i Altona, d. 1900, studerade vid konstkademien i Köpenhamn och vistades i Rom 1854—60. Hans arbeten äro både hagliga och älskvärda. Bland dem märkas *Blomsterplockerska*, *Bocciaspelaren* och *En häst, som vattas* (alla tre i konstmuseet), gruppen *Tobias och ängeln* (jämte porträttbyster, medaljonger och reliefer med antika ämnen i Glyptoteket). Han utförde flera upprepningar af delar af H. E. Freunds Ragnaröksfris efter originalskisser och ur minnet — han hade själf varit med om att utarbete det första exemplaret. G—g l

Frej, nord. myt. Se Frej.

Frej, tidskrift för vetenskap och konst, utgafs i Uppsala 1841—50, första året tre, 1842—45 i sex, 1846 i sju och de återstående åren i nio häften årligen. Redaktionen synes hufvudsakligen af flera personer, bland hvilka såsom hufvudredaktörer nämnas F. G. Afzelius (1841—42), K. E. Zedritz (1842—43 och 1847—48) samt L. F. Bergstedt (1844—46 och 1849—50). Innehåll är gediget och ännu i dag högligen läsvärdt. Bland medarbetarna märkas åtskilliga af den tidens förmästa män på de lärda och vittna områdena, såsom utom de redan nämnde, L. A. Anjou, J. Arrhenius, N. Arfwidsson, Atterbom, Bergfalk, N. J. Berlioz, Bowallius, Böttiger, F. F. Carlson, E. Fries, C. Glas, Hwasser, Järta, B. E. och K. G. Malmström, K. J. Malmsten, G. R. Rabe, J. H. Schröder, J. Schlyter, K. G. Styffe, A. F. Svanberg, P. L. Svedbom, V. E. Svedelius, V. Tham, K. J. Torberg, A. Appström, J. Ångström samt dansken K. I. Paludan-Müller. ”Frej” upphörde med utgången 1850, då den efterträddes af ”Tidskrift för litteratur”, utgifven af K. F. Bergstedt. C. v. F.

Frej. 1. Jakob F., schweizisk författare, 1824 i Aargau, d. där 1873, var redaktör i Aarau och i Bern samt en kortare tid sekreterare i Aargaus stora råd. Hans berättelser från Schweiz — *Zwische Jura und Alpen* (1858—62), *Schweizerbilder* (1860) och *Neue Schweizerbilder* (1877) — tillhöra landets klassiska litteratur. Ett urval utgafs 1897. — 2. Adolf F., den förres son, schweizisk författare, 1855 i Aarau, v. 1898 professor i tysk litteratur i Zürich. Han har skrivit flera litteraturhistoriska arbeten rörande tysk-schweiziska författare (*Albrecht von Haller*, 1879, *J. Gaudenz von Salis-Seewis*, 1889, *Erinnerungen an Gottfried Keller*, 1892, 2 uppl. 1893, en biografi öfver sin fader, 1897, och *Conrad Ferdinand Meyer*, 1900), ett par diktsamlingar m. m. R—n

Frej, Emil, schweizisk statsman, f. 1838 i kant. Basel, deltog som frivillig på nordstaternas sida i nordamerikanska inbördeskriget (1861—65), där han avancerade till major, återvände 1865 till sitt hemland samt valdes 1866 till led. och ordförande i kantonen Basels regering. 1872—82 var han redaktör för ”Baseler nachrichten” och samtidigt ledare för vänstern i nationalrådet, hvars president han var 1875—76. 1882—88 var han envoyé i Förenta staterna, blef 1890 led. af Förbundsrådet och var året 1894 förbundsresident. 1897 blef han direktör för internationella telegrafbyrå i Bern.

F. har särskildt arbetat för arméns utbildning och försvarets stärkande i Schweiz.

Frey, Hermann, tysk skald. Se Greif, Martin.

Frey [frä], **Henri Nicolas**, fransk general, f. 1847, blef 1884 öfverstelöjtnant och ledde med framgång fälttåget vid Senegal och Niger 1885. Som öfverste deltog han med utmärkelse i striderna i Indokina 1890—91 och var som brigadgeneral med i expeditionen till Kina 1900, befordrades s. å. till divisionsgeneral och fick senare befälet öfver kolonialtruppkåren. Han har författat bl. a. *Campagne dans le Haut-Sénégal et le Haut-Niger* (1888), *Côte occidentale d'Afrique* (1890), *Annamites et extrême-occidentaux* (1894), *L'armée chinoise* (1903) och *Français et alliés au Pé-tsch-li* (1904). E. A.-t.

Frey, Johan Hjalmar, finsk bassångare, f. i Viborg 1856, student 1873, elev af Lamperti och fru Della Valle i Milano 1880, debuterade i Trieste 1881 och var 1881—82 anställd vid Apolloteatern i Rom. Därefter konserterade han i hemlandet, studerade romanssång i Leipzig och är sedan 1885 öfvergerad vid kejs. operan i Petersburg. F. har gjort flera konsertresor, hvarunder han besökte Stockholm 1886 med finska manskören M. M. ("Muntra musikanter") och 1896 ensam. A. L.*

Freya, nord. myt. Se Freja.

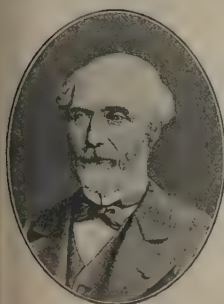
Freyburg. Se Freiburg 2.

Freycin., vid växt- och djurnamn förkortning för franske världsomsegaren Louis de Freycinet.

Freycinet [fräsinä']. 1. **Louis Claude de Saulses de F.**, fransk världsomsegare, f. 1779, d. 1842, följde 1800 kapten Baudin på dennes expedition till sydskusten af Australien och Tasmanien, besörjde redigeringen och utgifningen af den aflidne Baudins hydrografiska arbeten 1805—15, blef 1811 fregattkapten och företog 1817—20 på regeringsuppdrag en upptäcktsresa till Söderhafvet. Resultaten af denna resa nedlade han med biträde af flera vetenskapsmän i praktverket *Voyage autour du monde pendant les années 1817—20* (1824—44). Han var led. af Académie des sciences och en af stiftarna af Geografiska sällskapet i Paris.

2. **Charles Louis de Saulses de F.** af samma familj som den föregående, fransk statsman, f. 14 nov. 1828 i Foix (dep. Ariège),

genomgick Polytekniska skolan i Paris och blef bergsingenjör i statens tjänst. 1858 blef han trafikdirektör vid syd-banbolaget, där han ådagalade en storartad organisationsförmåga, samt återgick 1862 i statens tjänst och nådde 1883 generalinspektörs grad. 1862—67 företog han på regerings uppdrag en del vetenskapliga studier i utlandet, hvar-

under han bl. a. undersökte den offentliga hygienien samt kvinnors och barns arbete i industrien. Hans rapporter öfver dessa undersökningar voro mycket uppmärksammade och blefvo 1867 prisbelönta af

Institutet. Efter kejsardömet's fall (sept. 1870) blef F. prefekt i dep. Tarn-et-Garonne och kort därefter chef för Gambettas militärkabinett. F. möjliggjorde de stora truppuppbåden, visade stor strategisk begåfning, men kom i konflikt med åtskilliga militära befälhavare och förorsakade fransmännen en del svåra förluster. 1876 invaldes han i senaten som anhängare af Gambetta, blef 1877 minister för allmänna arbeten i kabinettet Dufaure och behöll samma post i Waddingtons ministär, tills han dec. 1879 blef konseljpresident och utrikesminister. Under denna tid utarbetade han en storartad plan för statens öfvertagande af de enskilda järnvägarna, för byggnad af nya statsbanor och för kanalsystemets utveckling. Han afgick sept. 1880, men var jan.—aug. 1882 ånyo konseljpresident och utrikesminister. April 1885 blef han utrikesminister i kabinettet Brisson och var jan.—dec. 1886 tillika för tredje gången konseljpresident. Hans kandidatur till platsen som republikens president 1887 misslyckades på grund af radikalerens motvilja mot hans utpräglade opportunism, men april 1888—jan. 1893 var han oafbrutet krigsminister, den förste civile, som innehaft denna post sedan 1848, samt mars 1890—febr. 1892 därefter konseljpresident. Under denna tid fullbordade han med stor skicklighet och framgång arméns reorganisering, införde den treåriga värnplikten, upprättade generalstab, ett högsta krigsråd m. m. Invecklad i Panamaskandalen, nödgades han afgå 10 jan. 1893, men var nov. 1898—maj 1899 ånyo krigsminister i Dupuys kabinett. F., som oafbrutet omvalts till senator för Seine-departementet, har varit en af den tredje republikens mest inflytelserika politiker och skickligaste parlamentariker. 1882 invaldes han i Franska vet.-akad. och 1890, efter Émile Augier, i Franska akad. Han har äfven utöfvat flitigt författarskap såväl i vetenskapliga som andra ämnen. Bland hans arbeten märkas *Traité de mécanique rationnelle* (1858), *De l'analyse infinitésimale* (1860; ny uppl. 1881), *Des pentes économiques en chemin de fer* (1861), *Emploi des eaux d'épout en agriculture* (1869), *Principes de l'assainissement des villes* (1870), *Traité d'assainissement industriel* (s. å.) och *Essais sur la philosophie des sciences* (1896) samt en del mycket uppmärksammade artiklar i "Le Contemporain" under signaturen Alceste. Till försvar för sin verksamhet under kriget 1870—71 utgaf han 1871 *La guerre en province pendant le siège de Paris* (13:e uppl. 1888). E. A.-t.

Freydorf [frä-j], **Rudolf von**, badenskisk minister, f. 1819 i Karlsruhe, d. där 1882, blef 1866 president i ministeriet för det storhertigliga huset och utrikesminister samt var från 1871 äfven justitieminister och badenskisk fullmäktig i tyska Förbundsrådet. Han inlade stora förtjänster om Tyska rikets bildande. 1876 drog han sig från det politiska lifvet.

Freyfaxi. Se Frejfaxe.

Freyia. Se Freja.

Freylinghausen [frä-j], **Johann Anastasius**, tysk teolog och författare af andliga sånger, f. 1670, d. 1739, blef 1695 pastorsadjunkt åt den ryktbare A. H. Francke i Halle, biträdde denne i hans författarskap och lärarverksamhet och blef efter hans afgång (1727) i förening med dennes son föreståndare för barnhuset och pedagogium i Halle.

— F. diktade åtminstone 44 andliga sånger (ny uppl. 1856) och besörjde utgifvandet af flera samlingar sånger för kyrklig uppbyggelse. "Freylinghausensches gesangbuch" (1704) utkom i flera uppl. Äfven F:s *Grundlegung der theologie* utkom till 1744 i många (14) uppl. (Hj. H.—t.)

Freyr. Se Frej.

Freysing. Se Freising.

Freystadt. Se Freistadt 3.

Freystein [fra'jstajū], Johann Burchard, tysk psalmförfattare, f. 1671 i Weissenfels, d. som hof- och justitieråd 1718 i Dresden, var en af den pietistiske lärofadern Speners personliga lärjungar och tillhörde den krets af andliga diktare, som skapade en af dennes kristendomsuppfattning genomträngd poesi. F. författade flera om verklig skaldbegåfning vittnande psalmer, af hvilka särskildt en, den af ett kraftigt helgelsenit burna "Mache dich, mein geist, bereit" (fr. 1697), räknas till den tyska protestantismens kärnsånger. E. N. S.—g.

Freytag [fra'j-], Georg Wilhelm Friedrich, tysk orientalist, f. 1788 i Lüneburg, d. 1861 i Bonn, kom som fältpräst med preussiska armén till Paris 1815, där han stannade en tid för att under S. de Sacys ledning uteslutande egna sig åt studiet af de österländska språken. Sedan 1819 var han professor i denna vetenskap vid universitetet i Bonn. Hans hufvudarbete är *Lexicon arabico-latinum* (4 bd, 1830—37), som, grundadt på två af de mest berömda arabiske lexikografernas arbeten, länge utgjort en allmänt använd och nästan oundgänglig handbok, ehuru det i rent vetenskapligt hänseende lämnar mycket öfrigt att önska. Af hans andra arbeten äro följande de mest betydande: *Hamasæ carmina* (2 bd, 1828—47), *Darstellung der arabischen verskunst* (1830), *Ibn Arabschah, fäkihat-el-chulafä*, "fructus imperatorum" (2 bd, 1832—52), *Arabum proverbia* (3 bd, 1838—43), *Eingleitung in das studium der arabischen sprache* (1861). H. A.*

Freytag [fra'j-], Gustav, tysk författare, f. 13 juli 1816 i Kreuzburg i Schlesien, d. 30 april 1895 i Wiesbaden, student 1835 vid universitetet i Breslau, där han af Hoffmann von Fallersleben

drogs till den upplomstrande germanistiken och 1839—44 var docent i tyska språket och litteraturen. 1848—70 var han medredaktör af den spridda och betydande liberala tidskriften "Die Grenzboten" i Leipzig, var en kort tid riksdagsman, åtföljde kronprinsen af Preussen under första delen af fransk-tyska kriget och ledde sedan väsentligen i

Wiesbaden. 1893 hade han af sin gynnare och vän hertig Ernst II af Koburg-Gotha utnämnts till geheimeråd med titeln excellens. — F. började sin vittna verksamhet med ett lustspel, *Die brautfahrt* (uppl. 1842), som rönt scenisk framgång, liksom skådespelen *Die Valentine* (1846) och *Graf Waldemar* (1847), hvaremot en svag diktsamling *In Breslau*

(1845) förblef obemärkt. Redaktörskapet af sin tidskrift skötte han med skicklighet och klokhet under stundom rätt kinkiga tidsförhållanden; dess riktning bestämdes af honom i politiskt afseende till preussisk tysk och i litterärt till realistisk med afvisande af efterromantisk och ungtyiska sträfvan. F. lämnade tidskriften ett stort antal ypperliga kritiska artiklar samt kulturhistoriska skildringar från äldre tiders Tyskland; de senare samlades under titeln *Bilder aus der deutschen vergangenheit* (5 bd, 1850—67; 30 uppl.); genom sin värme och åskådlig tillhöra de hans förnämsta verk. Sin dramatiska verksamhet afslöt F. med det ur dåtidens lif hämtade, ännu ytterst populära lustspelet *Die journalisten* (1852; 20:e uppl. 1906), som är tekniskt förträffligt och prägladt af harmlös godmodighet, samt det af hans vän Mommsens romerska historia framkallade sorgespelet *Die Fabier* (1859). Ett förträffligt resultat af hans kunskaper och intresse för dramatiken är det empiriskt teoretiska *Die techniken des dramas* (1863). Sitt betydelsefullaste verk skapade han emellertid som romanförfattare med *Skuld och haben* (1855; 65:e uppl. 1906; "Debet och credit", 1857; nya sv. öfv. 1888 och 1901), en bred tids- och karaktärsskildring, som hyllar enkelt sundt hvardagslif och med utgångspunkt från de engelska romanens borgerliga realism, ger en sympatisk bild af den dåtida tyska borgarklassen. Äfven det polska upproret och motsättningen mellan polsk och tyskt kynne behandlas i boken, som har stor betydelse som folkläsning. *Die verlorene handschrift* (1864, 41:a uppl. 1906; "Det förlorade manuskriften", 1867) är ett mindre lyckadt motstycke till den förra romanen. *Die ahnen* (1871—81; många uppl., "Förfäderna", I—IV, 1871—76) är en rad historiska romaner, afsedda att verka som en sammanhängande patriotisk epik. F. *Gesammelte werke* (22 bd, 1886—88) meddela äfven hans själfbiografiska *Erinnerungen*, en briljant biograf öfver Karl Mathy (från 1869) och ett urval af hans tidskriftsuppsatser. Dessutom har E. Elster utgivit F:s *Vermischte aufsätze* (2 bd, 1901—05 med inledning); F:s bref till H. von Treitschke utkommo 1900, breven till hans förläggare S. Hirzel 1903. Se biografier öfver F. af Neubauer (1897) och Seiler (1898) samt E. Schmidt, "Charakteristiken", II (1901). R.—n I.

Fria församlingar, religiösa samfund, som sig från stats- eller folkkyrkorna och konstituerat sig själfständigt. I Sverige användes beteckningen "fria församling" vanligen om de till Svenska missionsförbundet hörande församlingarna, hvilka icke separerats ur statskyrkan. — Historiskt knyter sig beteckningen vanligen till de *Freie gemeinden*, hvilka i Tyskland på 1840-talet bildades under rationalismens kampanj mot å ena sidan den protestantiska pietetistiska ortodoxien, å den andra den katolska ultramontanismen. 1840 hade en predikant Sintenis i Magdeburg gentemot pietismen förklarat tillbedjandet af Kristus som vantrö. Då det lutherska konsistoriet inskräddes honom, organiserade två grannpräster, Uhlich och König, till skydd för den rationalistiska uppfattningen, en förening, Ljusvännerna (ty. *Lichtfreunde*), som snart räknade tusentals medlemmar. Den höll årliga offentliga möten; på ett af dessa, 1844, klargjorde G. A. Wislicenus en föreläsning, "om skriften eller anden skulle vara tron"

norm", att ljusvännerna ställde sig utanför kyrkans och bibelns mark. Föredraget väckte oerhördt uppteckande, och snart började ljusvännerna förföljas. De sökte då anknytning till tysk-katolikerna. — 1844 hade biskop Arnoldi i Trier (se d. o.) utställt Kristi undergörande kjortel för tillbedjan. Däremot uppträdde med en ljungande protest den suspenderade prästen Johannes Ronge (1813—87). Samtidigt bildade en annan katolsk präst, Johan Ozerski, en friförsamling med egen bekännelse, hvilken förnekade det romersk-katolska i kristendomen, utan att acceptera det protestantiska — alltså en hufvudsakligen negativ, rationalistisk bekännelse. Rörelsen vann, tack vare Ronge, hastig utbredning öfver större delen af Tyskland, och en mängd s. k. *tysk-katolska* församlingar bildades (1845 redan 298 stycken). Ronge höll triumftåg genom Tyskland, hvarunder dock rörelsens religiösa nihilism alltmåra blottades. Ozerski och många utgingo, församlingarna sprängdes genom inre strider eller blefvo med 1848 politiska revolutionsföreningar. Då räddade sig en rest genom att sluta sig till ljusvännerna. Den gemensamma rationalistiska grundskådningen sammanförde de två betryckta rörelserna. De begynte nu bilda *fria religiösa församlingar* i Halle, Königsberg etc. Sedan 1862 äro de sammanslutna till ett Förbund af fria religiösa församlingar och ha bevarat sin yttre utbredning; 1899 utgjorde de 50 församlingar med omkr. 22,000 medlemmar. Deras åskådning har alltmåra lösgjorts från allt positivt religiöst, och f. n. tendera de att bli rena fritänkarföreningar. Litt.: O. Thierbach, "G. A. Wislicenus" (1904), Drews, "Die freien religiösen Gemeinden der gegenwart" (1901). H. J. H.-t.

Fria konstér (lat. *artes liberales, inge-nuæ l. bonæ*) kallades af romarna de vetenskaper och färdigheter, som anstodo en fribornen man, i motsats till *artes illiberales*, d. v. s. slafvarnas låga förrättningar. I medeltidens skolor förstod man med fria konstér musik, aritmetik, geometri och astronomi ("quadrivium") samt grammatik, dialektik och retorik ("trivium"). Ett par gamla minnesverser lyda:

Mus. canit, Ar. numerat, Geo. ponderat, Ast. colit
astra;

Gram. loquitur, Dia. vera docet, Rhe. verba colorat.

En kvarleva af den gamla betydelsen finnes ännu i uttrycket *artium liberalium magister* (se d. o.). Nu menar man med Fria konstér detsamma som Sköna konstér, särskildt byggnads-, bildhuggar- och målarkonst. — Om Fria konsternas akademier i Stockholm se Konstakademien.

Fria lekar (Friluftsslekar). Se Lek.

Friant [fri'ä], Louis, greve, fransk general, f. 1758 i Villers Morlancourt (dep. Somme), d. 1829 vid Meulan, deltog med utmärkelse i franska revolutionskrigen 1792—97 och blef 1794 brigadgeneral. 1798 var han med på expeditionen till Egypten, blef efter Desaix guvernör öfver Öfre Egypten samt anförde högra flygeln i slaget vid Heliopolis 20 mars 1800, hvarefter han utnämndes till divisionsgeneral. Hemkommen, blef han generalinspektör för infanteriet, deltog i krigén mot Österrike, Preussen och Ryssland 1805—07 och blef 1808 greve. 1809 utmärkte han sig särskildt vid Eckmühl och Wagram, 812 vid Smolensk och Moskva samt deltog i spetsen för en division af gardet i 1813 och 1814 års fältåg. Ludvig XVIII utnämnde honom till befäl-

hafvare för de kungl. grenadjärerna i Metz, men under "de hundra dagarna" (1815) slöt F. sig till Napoleon, blef medlem af pärskammaren och anförde en division vid Waterloo, där han blef sårad. Han tog s. å. afsked. Jfr "Vie militaire du lieutenant-général comte F." (1857) af F:s son general François F. B. A.-t.

Friant [fri'ä], Émile, fransk målare, f. 1863 i Dieuze (Elsass), studerade vid École des beaux-arts, har målat generer i stor stil: *Alla helgons dag* (1889, Luxembourg-galleriet), *Lyckliga dagar* (Hôtel de ville i Nancy), *Brödet m. fl.* F. är äfven porträttmålare och dekoratör. G.-g N.

Fria rummet kallas inom järnvägstekniken den luftarea öfver och på sidorna om järnvägsspåren, inom hvilken byggnader ej få uppföras eller föremål uppläggas, på det att den rullande järnvägsmaterielen med sin last må kunna hinderfritt framföra. I järnvägarnas reglementen är det fria rummet fastställt genom en med höjd- och sidomått försedd profil, anpassad efter banornas spårvidd och beskaftenheten af deras rullande materiel. H. L.

Fria's, president. Se Bolivia, sp. 1010.

Fria städer kallas i Tyskland, sedan 1815, de städer, som bibehållit sin suveränitet. De voro urspr.: Hamburg, Lybeck, Bremen och Frankfurt am Main. men 1866 införlivades Frankfurt med Preussen. De fria städerna utgöra den enda återstoden af de gamla riksstäderna (se d. o.).

Fria Tatariet. Se Turkestan.

Friaul. Se Friuli.

Fri axel, mek. Se under Permanent.

Friberg, Charles Vilhelm, skulptör, f. 15 apr. 1868 i Malmö, studerade vid Slöjdföreningens skola i Göteborg och vid akademien i Stockholm 1886—90, i Paris vid École des beaux-arts och för Falguière 1890—95. Han vistades sedan i Amerika till 1904, därefter ett år i Paris och återvände till Stockholm 1905. Han har utställt mycket sparsamt i hemlandet — ett par porträttbyster och statyetter (*Bohemartist*, utst. 1905). Vid pristäfning 1905 om Karl XV:s rytlastatyl vann F. första priset. Statyn fullbordades 1907. G.-g N.

Fribladig, bot., detsamma som eleuteropetal. Jfr Blomkrona och Gamopetal.

Fribonde. 1. Så kallades vid indelningsverkets inrättande den jordegare i Hälsingland, som befriades från rotering mot skyldighet att efter viss taxa lämna "husrum, ved och värme, sängkläder och kokkärl" åt en officer.

2. *Schackl.*, bonde, som under sitt framträngande ej hindras af flentlig bonde på sin egen vertikallinje och ej kan slås af bonde på de två angänsande linjerna. 1. C. O. N. 2. R-n B.

Fribord, skpsb., höjden öfver vattenytan vid fartygets midt, å odäckade fartyg af relingens öfverkant och å däckade fartyg af öfversta vattenåttå däckets, mått bordvarts till däcksbeklädnadens öfverkant. Fribordets höjd inverkar betydligt på fartygets sjövärdighet. Handelsfartygs minsta tillåtna fribord är i vissa länder bestämt i lag; det kontrolleras med ett på hvardera fartygssidan anbragt s. k. Plimsollmärke, hvilket angiver den lägsta vattenlinje, hvar till fartyget får nedstas. Man talar om fartyg med lågt fribord (t. ex. monitörer, som ha synnerligt lågt) och med högt fribord (t. ex. stora kryssare, afsedda för oceanfart). C. K. S.

Friboren. Se Frälseman.

Fribourg [fribör], ty. *Freiburg*. 1. Kanton i västra Schweiz, bestående af en hufvuddel, som begränsas af Vaud (Waadt) och Bern och på två ställen stöter till Neuchâteljön, samt tre enklaver i kantonen Vaud. 1,669 kvkm. 127,951 inv. (1900), 77 på 1 kvkm. Landet genomflytes i hela sin utsträckning af Saane (Sarine), som upptager flera mindre bäckar och delar kantonen i två nästan lika stora delar. Södra delen, som uppfylles af Fribourg-alperna, har fullständig alpnatur; norra delen har skogrika höjder och berg, mellan hvilka bördiga åkerfält och grönskande ängar ligga. Denna del är ett af de bästa åkerbruksdistrikten i Schweiz. Den produktiva jorden upptager 87,6 proc. af kantonens hela yta, däraf 309,1 kvkm. skog, 341 kvkm. alpbeten (båda hufvudsakligen i s. ö.), 819 kvkm. åker, äng och trädgårdsländ. Jordbruket lämnar under vanliga år tillräckligt med spannmål (hvete, råg), frukt, grönsaker och vitbetor. Vinodling förekommer vid Neuchâtel- och Murten-sjöarna. Befolkningens hufvudnäring är boskapskötsel och särskildt mjölkhushållning; mycket ost (Gruyères-ost) utföres. — 1901 funnos 78 fabriker (däraf 30 garfverier) med 2,682 arbetare. Trävaror utföres. — Befolkningen är företrädesvis af fransk-burgundisk härkomst och katolsk konfession. 1900 voro 68,2 proc. fransktalande och 84,9 proc. katoliker. De sistnämnde lyda under biskopen af Lausanne-Genève, som har sitt residens i F. — Enligt författningen af 7 maj 1857 bildar kantonen en representativ-demokratisk fristat och som sådan en lem i Schweiziska edsförbundet. Lagstiftande makten ligger hos "stora rådet" (*le grand conseil*), hvars medlemmar (1 på hvarje 1200-tal invånare) väljas för fem år; verkställande makten tillhör ett "statsråd" (*conseil d'état*) af 7 personer, som väljas af stora rådet på 5 år. Stora rådet väljer och de 6 personer, som utgöra kantonsdomstolen. Stora rådet kan föreslå och 6,000 röstberättigade medborgare kunna begära författningsändring, som sedan afgöres genom allmän folkomröstning. Hufvudstad är Fribourg. — F:s historia börjar med grefvarna af Zähringen, som hade stora besittningar i denna del af Schweiz. Berthold IV grundlade 1179 staden F. samt gaf den stora friheter. 1277 kom landskapet genom köp till Rudolf af Habsburg. 1452 eröfrades landet af hertigen af Savoien, men 1477 gjorde sig F. fritt och slöt sig 1481 till edsförbundet. Den i början demokratiska författningen efterträdades i 16:e årh. af en oligarkisk, som bibehöll sig ända till franska ockupationen 1798, då en demokratisk författning infördes. Efter Napoleons fall återställdes den aristokratiska med få modifikationer. Ehuru landet i jan. 1831 fick en friare författning, behöll aristokratien sin öfvervikt och begagnade den i klerikalt intresse, hvilket i synnerhet visade sig i frågan om jesuiterna samt genom F:s inträdande i Sonderbund (1846). Först i nov. 1847, sedan edsförbundets trupper besatt staden F., blefvo jesuiterna fördrifna och en frisinnad författning infördes. 1856 segrade det klerikala partiet vid valen, och författningen ändrades i klerikal riktning. Flera kloster återupprättades, jesuiterna återingo sin egendom, och skolväsendet öfverlämnades i prästerskapets händer. Sedan den tiden har F. varit hårdn för den ultramontana riktningen i Schweiz, hvarför i det tyska och protestantiska distriktet Murten röster höjt sig för en anslut-

ning till kantonen Bern. — 2. (Ty. *Freiburg im Uechtland*) Hufvudstad i ofvannämnda kanton, vid Saane, omgifven af murar och torn, består af den tysktalande nedre staden i den tränga floddalen och den fransktalande öfre staden, som höjer sig terrassformigt på en sandstensklippa. 19,450 inv. (1907) däraf 86 proc. katoliker och 61 proc. fransktalande.

Del af Fribourg (nedre staden).

Biskopssäte. Förmästa byggnaden är den gotiska S:t Nikolaikyrkan, med ett 76 m. högt torn och en berömd orgel. Märkliga äro den storartade hängbron öfver Saane (265 m. lång och 51 m. öfver floden), hängbron öfver Gotteronklyftan (180 m. lång och 75 m. öfver dalbotten) samt järnvägsviadukten. F. har många kloster och kyrkor, gymnasium, prästseminarium och industriskola samt ef. 1889 grundad, af påfven godkänd internationell katolsk högskola (4 fakulteter, ännu icke medicinsk) omkr. 600 stud., hvars viktigaste lärostolar innehaflas af dominikaner. (J. F. N.)

Fribourg-alperna [fribör-] 1. Freiburg-alperna, västra delen af Bernalperna, mellan Rhône- och Aardalarna, i ö. begränsade af Gemmipasset och Kanderdalen. De delas i den sydliga höga alpina Wildhornkedjan med flera, delvis af glaciärer täckta spetsar på öfver 3,000 m., däribland Wildhorn (3,268 m.), Wildstrubel (3,253 m.) och Diableret (3,213 m.), Simmengruppen i n. ö. med Albristhorn (2,767 m.) samt Saanegruppen i n. v. med Vanil noir (2,386 m.), Dent de Brenlaire (2,357 m.), Stockhorn (2,193 m.) samt Tour d'Ay (2,334 m.) ö. om Genèvejön. — F. ligger till största delen i kantonen Fribourg, till mindre delar i Bern, Vaud och Valais. (J. F. N.)

Fribourg-nötkreatursrasen [fribör-] 1. Freiburg-nötkreatursrasen, hvars förmäst afvelsområde är södra delen af kantonen Fribourg, hvars svartbrokig färg, men liknar f. ö. Simmerthalrasen.

Fribref. 1. *Jur.*, en handling, som utfärdades af Kommerskollegium och innehöll ett fartygs "bref" och "mätebref" m. m. samt tillförsäkrade fartyget alla de rättigheter och förmåner, som tillkomma svenska fartyg. Fribref utfärdades iek

vidare efter den senaste sjölagens antagande. — 2. *Postv. Se Fribrefsrätt.* O. E. G. N.*

Fribrefsrätt, postv., rätt för vissa myndigheter, ämbetsmän och offentliga institutioner till afgiftsfri postbefordran af tjänsteskrifvelser och andra, ej till enskild brevfaxling hänförliga meddelanden. I Sverige hade alltifrån tiden för inrättandet af statens postverk en dylik rätt funnits, ehuru bestämmelserna om, hvilka däri skulle vara delaktiga — första gången meddelade genom k. förordn. 2 jan. 1643 — från början voro synnerligt sväfvande. På grund af "fribrefsstaten" af 16 dec. 1697 och fribrefsförordn. 8 juni 1704 hade genom en Kanslikollegiets "specifikation" af 6 maj 1719 sammanfattats, hvad härutinnan väsentligen vore att iakttaga. Sedan, blefvo i förnyad förordn. om fribref af 27 april 1756 villkoren för fribrefsrättens utöfning ytterligare till sina grunddrag fastställda. Men äfven därefter rådde i fråga om rättens tillämpning i särskilda fall mycken tvekan. Redan härigenom vållade fribrefsrätten afsevärda olägenheter. De tidt och ofta uppgadade missbruket åstadkommo och mycken förgärlse. Men framför allt utgjorde fribrefsrätten ett för postverkets ekonomi ödesdigert institut. Medan exempelvis 1669 "postpengarna" vid Stockholms postkontor utgjorde 15,658 dal. smt för betalta bref, beräknades den genom fribrefven förlorade intäkten till 10,394 dal. Tid efter annan väcktes i och utom riksdagen fråga om fribrefsrättens upphäfvande. Men först sedan svenska postverket kommit under W. Roos' ledning (1867—89) bragtes frågan till mognad. Det var också på tiden. För år 1867 beräknades den genom fribrefsrätten postverket åsamkade portoförlusten till förtvåfemtedel af 1 mill. rdr. I utlåtande af 24 okt. 1872, närmast i anledning af väckt förslag om skiljande från jordbruket af den s. k. kronobrefbäringen (se d. o.), framhöll poststyrelsen kraftigt nödvändigheten däraf, att äfven hos oss, liksom under de närmast föregående åren skett i Danmark, Tyskland, England m. fl. länder, fribrefsrätten afskaffades. Så skedde ock. Jämlikt riksdagens medgifvande blef genom k. förordn. 5 dec. 1873 bestämdt, att för befordran af ifrågakvarande slags försändelser skulle utgå vanliga postafgifter och att för försändelsernas frankering skulle användas särskilda tjänstefrimärken, hvarjämte tjänstebrefkort finge användas för de meddelanden, för hvilka sådana lämpligen egnade sig. De till dylika frankateckens användande berättigade skulle åtnjuta ersättning af allmänna medel för de utgjorda postafgifterna enligt särskilda bestämmelser. En förordning af 15 juni 1900 innehåller jämkningar i dessa bestämmelser. R. L.—n.

Fribustjär. Se Flibustjär.

Fribyggarne, ett litterärt och pedagogiskt sällskap, som stiftades i Stockholm 1787. Det började 1796 utgifva *Journal för allmänna uplysningen och sederna*, hvilken måste upphöra redan 1798 till följd af, att k. privilegium nekades. 1799 utgaf sällskapet *Skrifter uppläste i sällskapet F. B.*, hvarefter man icke mer hör talas om Fribyggarne. De grundlade därjämte i Stockholm ett "Lyceum", som egde bestånd någon tid och i hvilket undervisningen meddelades i form af föreläsningar. Jfr G. Ljunggren, "Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död" (III: 395 ff.), och Ahnfelt, "Ur svenska hofvets och aristokratis lif" (I, 7 ff.).

Fribytare. Se Flibustjär.

Fríó [fritj]. 1. Josef Václav F., tjechisk politiker och poet, f. 1829 i Prag, d. 1891, måste efter 1848 års rörelser fly till Ungern, där han understödde den slovakiska resningen mot magyarerna. Återkommen, såråd, till Prag, dömdes han 1849 till 18 års fängelse, benådades efter 3 år, arresterades 1858 ånyo och landsförvisades 1859 för alltid. Han återkom hemligt till Böhmen under fransk-tyska kriget, då han föreslog Bismarck det "gammaltjechiska konungarikets" proklamerande. En tid redigerade han "Agramer zeitung", var rysk krigskorrespondent i Turkiet 1877—78 och fick 1879 lof att återvända till Prag. Säsom poet är F. numera tämligen glömd, men han hade ej ringa betydelse för sin tid genom att införa nya stoff i den tjechiska poesien, dels öfversättningar, dels efterbildningar från tyska och engelska vitterheten (Byron och de polske romantikerna). F. skref *Kochan Ratiborský* (1846), *Scalopluk a Rostislav* (1857), *Libušin soud* (Libusas dom, 1862) m. fl. nationella skådespel, *Ulrik Hutten* (1852), *Mazeppa* (1865) och *Asjenöv pad* (Asens fall), hans mest lyckade tragedi. Han utgaf vidare den revolutionära kalendern "Lada Niola" (1855), Valda dikter (1861) och Samlade skrifter (4 bd, 1879—80) samt i tidsskrifter sina memoarer, *Paměti*.

A—d J.

2. (Tysk namnform Fritsch) Anton F., den föregående broder, böhmisk zoolog, f. 30 juli 1832 i Prag, professor i zoologi vid tjechiska universitetet i Prag, har gjort sig känd särskildt genom sina undersökningar rörande ryggradsdjuren ur Böhmens permformation: *Fauna der gaskohle und der kalksteine der permformation* (4 dlr, 1879—1901). Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Naturgeschichte der vögel Europas* (1853—72) och *Reptilien und fische der böhmischen kreideformation* (1878). F. har varit verksam äfven på det praktiska fiskeriområdet. L—e.

Fricandau [frikadå], fr., kokk., späckad och medelst buljongsåsen glaserad kalfstek (gädda, stör).

Fricassée [-sè], fr. (jfr Frikassé), mus., under 1500-talet skämbenämning på förstämiga sånger med olika text till de särskilda stämmorna.

Fricellbildning, bot. Se Cellbildning.

Frich, Joachim, norsk målare, f. 1810 i Bergen, d. 1858, elev vid Köpenhamns akademi, af Dahl i Dresden och Rottmann i München, bosatte sig sedan i Norge och är mest känd genom sina poetiserande, men måleriskt föga framstående norska utsikter i Oskarsdal vid Kristiania. Han är representerad i Nationalgalleriet. Ett norskt landskap af F. finns bland Karl XV:s kvarlätskap (på Rosersberg). F. blef 1841 medlem af Akad. för de fria konsterna. G—g N.

Fricke, Gustav Adolf, tysk teolog, f. 1822 i Leipzig, professor 1851 i Kiel och 1867 i nytestamentlig exeges i Leipzig, 1890 domherre i högstiftet Meissen, är ordförande i Gustaf-Adolfs-föreningens centralstyrelse i Leipzig och har inlagt stora förtjänster om föreningen. Han var dess ombud vid den till minne af Gustaf II Adolfs födelse firade 300-årsfesten i Stockholm 9 dec. 1894 och predikade då därstädes i Tyska kyrkan. F. har utgivit bl. a. *Lehrbuch der kirchengeschichte* (1850, öfver de 3 första årh.), *Metaphysik und dogmatik* (1882), *Aus d. feldzug 1866* (bref och predikningar, 1891), *Ist Gott persönlich?* (1896) och predikossamlingen *Gottesgrüsse* (2 bd, 1883—86). (H. J. H.—t.)

Frid (isl. *fridr*, fsv. *friper*) var enligt den äldsta germanska rätten det ordnade och tryggade tillståndet under rättens herravälde. Hvar och en, som var i folkets frid, hade därigenom sin rätt garanterad. Genom kränkande af den enskildes rätt var därför i hans person allas frid bruten. Denna allmänna frid kunde emellertid dels utvidgas, i det att handlingar, som förut icke betraktats såsom fridsbrott, erhöå denna egenskap, dels förstärkas, i det att en högre grad af okränkbarhet i vissa fall erkändes, med afseende på tid, ort eller vissa andra omständigheter. I dessa sistnämnda fall ådömdes gärningsmannen utöfver det straff, som eljest för gärningen kunde ifrågakomma, en särskild bot för det att friden blifvit bruten. I de gamla lagarna nämnas många slags sådana frider, såsom julfriden från julaftonen till tjugonde-dagen; påskfriden från dymlensdagen till åttonde dagen efter påsk eller, på somliga orter, till påskdagens afton; pingstfriden från pingst-aftonen till åttonde dagen efter pingst; vårfrid (se *Andfrid*); andfrid (se d. o.); hemfrid (se d. o.); kyrkofrid (se d. o.); ölfrid (gästbudsfrid); tingsfrid (se *Rättegångsfrid*); köptingsfrid (marknadsfrid); kvinno-frid (se d. o.). — Straffet för fridsbrott var ursprungligen, att gärningsmannen blef fridlös (fredlös). Fridlöshet innebar uteslutandet ur frids- och rättsgemenskap, d. v. s. den icke blott betog den, som därå träffades, rättsskyddet (därpå syftar det isländska uttrycket *vargr*, det engelska *utlægr*, *outlaw*, det svenska *ugilder*) och försatte honom i en fullkomligt främmandes ställning, utan beteck-nade honom också såsom en folkets och konungens fiende. Följderna af fridlöshet voro således: att hvem som helst kunde, utan bot, döda den fridlöse; i äldsta tider, att den fridlöse förverkade hela sin förmögenhet (ännu enligt den äldre Västgotalagen var detta händelsen, då fridlösheten föranleddes af "nåpingsværk", hvaremot enligt de yngre land-skapslagarna de fridlöse äfven vid de svåraste för-brytelser förverkade endast den lösa egendomen), vidare, så länge fridlösheten bibehöll sin gamla stränga betydelse, att alla den fridlöses rättigheter tillintetgjordes, och att fridlösheten medförde hans borgerliga död; slutligen (en följd, som dock tidigt försvann ur lagarna i allmänhet) att spåren och minnet af den fridlöse skulle utplånas genom upp-brännandet af hans boning. — Fridlösheten blef emellertid öfver hufvud småningom alltmer till sin användning inskränkt; och äfven där den kvarstod försvann mycket af den gamla hårdheten. Sålunda, då den ursprungligen mera hade närmast sig döds-straffet, övergick den småningom till ett slags lands-flykt, hvilket visar sig i landskapslagarnas uttryck: "frigæra landsvist", "frif flya", "land flya". — För öfrigt inträdde äfven tåmligen tidigt den för-ändringen, att fridsbrottet — där det ej var af viss svårare beskaffenhet — kunde försönas genom böter, hvilka den kränkte var skyldig att mottaga. — Ordet frid eller fred i sammansättningar sådana som vårfred, julfred o. s. v. betecknar ofta, att man under de angifna tiderna var fri för lagsök-ningar (friper i soknum). Jfr äfven Frids-brott och Konungsfrid. Om Frodefriden se Frode.

I. L.*

Frid, Karl Ludvig, figur-, genre- och land-

skapsmålare, f. 26 jan. 1855 i Skede socken, Jönkö-pings län, studerade vid konstakademien 1873—81, erhöå 1882 kungl. medaljen för *På kyrkogården*, har sedermera målat genretafor och landskap, bland hvilka *Motiv från Emmån* (1885; inköpt af konung Oskar) och *Näckastolen i Emmån* (1887). På senare tider har F. hufvudsakligen egnat sig åt målandet af altartafor och äfven freskomålningar i kyrkor Apunna, Halmstad, Hvetlanda m. fl.). J. K.-e.

Frida, Emil Bohus, tjechisk skald. Se Vrchlický.

Fridafors, papp- och trämassefabrik i Almunds-ryds socken, Kronobergs län, vid Mörrumsån och F. station å Karlshamn—Vislanda järnväg. Fabriken, som tillhör F. fabriks aktiebolag, har 14 pappmaski-ner och 6 slipverk samt tillverkade 1906 885 ton papp och 4,312 ton mekanisk våt trämassa. Arbets-styrkan var 92 pers.

Frideborg, enligt en sägen en from svensk änka på 800-talet, hvilken var den första svenska kvinna, som döptes af Ansgarius, och ville följa den kristna lärans föreskrifter äfven däri, att hon på sotsängen gaf all sin egendom åt de fattiga. Då för tiden ansågs det emellertid i Norden för en skam att vara fattig, hvarför ingen kunde eller ville mottaga henn-es gifva, som fördenskull sändes till Dorestad. Efter henne är en "kristlig folkalender" uppkallad, hvilken från 1867 årligen utgifvits af B. Wadström.

Fridene, socken i Skaraborgs län, Vartofta härad. 2,667 har. 819 inv. (1906). Annex till Fröjered, Skara stift. Kåkindes kontrakt.

Fridericia, Julius Albert, dansk historiker, f. 10 juni 1849 i Köpenhamn, tog 1872 magister-konferensen i historia samt 1876 doktorsgraden. 1874 blef han anställd vid universitetsbiblioteket och 1891 underbibliotekarie, men föredrog 1899 ställningen som professor i historia. Hans hufvud-arbete är *Danmarks ydre politiske historie i tiden fra freden i Lybek till freden i Kjöbenhavn* (2 bd, 1876—81, intill 1645), som afslutades med *Adels-vældens sidste dage* (1894). I sammelvecket "Dan-marks riges historie" skref han 1903 fjärde bandet, omfattande tiden 1588—1699; samma år utgaf han *Revolutionen og Napoleon I*, som han fortsatte i *Fra Wienerkongressen til Februarrevolutionen, 1815—48* (1905). Dessutom har han skrivit afhandlingar om adelsn tillbakagång och enväldets införelse samt utgitvit i förening med K. F. Bricka "Christian IV:s breve" (7 bd, 1878—91) och ensam "Aktstykker til oplysning om stavnsbaandets historie" (1888). Härtill anslöt sig *Den danske bondestands under-trykkelse og frigjorelse i det 18. aarhundrede* (1888). Sedan 1897 har han varit redaktör af dansk "Histo-risk tidsskrift". E. Ebb.

Friderici kyrka. Se Finska nationella församlingen i Stockholm.

Friedrik, Christiane, tysk författarinna under märket Ada Christen, f. 6 mars 1844 i Wien, d. 22 maj 1901, först skådespelerska, gift två-gång, skref diktsamlingar (*Lieder einer verlorenen*, 1868, flera uppl., *Aus der tiefe*, 1878, m. fl.) och sedeskildringar från Wien (*Unsre nachbarn*, 1884, *Jungfer mutter*, 1892). Hon framställde med ska-kande realistisk kraft proletarietets elände och gaf hänsynslöst subjektiva biktur ur sitt eget känslö-lif. R.-n B.

Fridhem är namn på en annexförsamling, som

skall bildas inom Söderåkra, Kalmar län. — (Fridhem har ock gifvits som namn åt den för tre af Tengene, i Skara stift, annexförsamlingar gemensamma kyrkan.)

Fridhem, på Gottland, Vesterhejde socken, 8 km. s. om Visby, friskt och vackert belägen villa i schweizisk stil, som prinsessan Eugenie lät uppföra 1861—62 och där hon hvarje sommar plägade tillbringa några månader. Genom testamente tillföll F. hennes brorson prins Oskar Bernadotte.

Fridigern. Se **Fritigern**.

Fridlef, dansk sagokonung, son af Frode den fridsamme och sonson af Dan den stolte. — I den historiserande och af medeltidslärdom uppfyllda inledningen till Snorres edda säges en F. vara fader till Oden; en annan F. var sonson af Oden och son af Sköld samt fader till Frode den fredgode. Om F. se A. Olrik, "Sakske oldhistorie", s. 62 ff. — En Fridlef, af gotisk härkomst på fadernet och flamländsk på modernet, nämnes bland Islands förste bebyggare. — Åtskilliga andra personer med samma namn omtalas dessutom i fornskrifterna. Th. W.*

Fridlefstad, socken i Blekinge län, Medelsta härad. 10,579 har. 2,943 inv. (1906). F. bildar med Sillhöfda och Rödby ett regalt pastorat i Lunds stift, Medelsta kontrakt.

Fridlysning (af *frid*, lugn, säkerhet, och *lysa*, i dettas betydelse af göra känd, kungöra; jfr lysning till äktenskap, efterlysning o. s. v.), *jur.*, nyttjades i den äldre lagstilen för att beteckna kungörandet af den frid, som skulle härska vid vissa tillfällen eller af den säkerhet viss (fredlös) person skulle ega att åtnjuta. Numera begagnas ordet mest om det hägn, som genom allmän kungörelse eller stadgande gifves åt jordegendom med tillbehör (fridlysa mark, skog, plantering o. d.), åt anläggningar för allmän nytta (såsom järnvägar, kanaler, telegrafnät o. d.) eller ock, såsom i jaktstadgan, fiskeristadgan och internationella konventionen ang. skydd åt för äkerbruket nyttiga fåglar (ratificerad i Stockholm 30 maj 1902), åt de djur, som under viss tid äro fredade för jakt och fångst. — Fridlysningen innebär i allmänhet, att ofredande eller skadegörelse straffas enligt allmän lag eller författning eller särskilda i kungörelsen meddelade politibestämmelser. A. Th. S.*

Fridlöshet. Se **Frid**.

Fridolin, katolskt helgon, var enligt en föga trovärdig berättelse af munken Balther från St. Gallen (omkr. 1000) af en förnäm släkt på Irland, kom under Klodvig I såsom missionär till Frankrike och blef abbot i Poitiers. Därefter förkunnade han evangelium i Nederländerna och i Schweiz samt stiftade där flera kyrkor och kloster. Död efter 511. — Historiskt är måhända namnet Fridolin som tillhörande stiftaren af klostret Seckingen i Zürich. Jfr Hauck, "Kirchengeschichte Deutschlands", I (4:e uppl. 1904). H. J. H.-t.

Fridolins visor. Se **Karlfeldt**, E. A.

Fridsberg, Olof. Se **Fredsberg**.

Fridsbrott, *jur.*, benämndes i äldre tider förträdesvis brott mot de särskilda högre frider den germanska rättsuppfattningen kände vid sidan af den allmänna friden (se härom **Frid**). En del af dessa särskilda frider bekräftades i Sverige genom edsörelagarna, och brott mot dem blefvo då såsom edsörebrott (jfr **Edsöre**) underkastade särskilda påföljder. Missgärningsbalken i 1734 års lag upptog

de flesta af de gamla fridsbrotten. Vissa svårare fridsbrott stämplades äfven där såsom edsöreförbrytelser. I samma mån som edsörebrotten, särskildt genom k. förordn. 20 jan. 1779, trängdes tillbaka, trädde de gamla fridsbrotten åter i förgrunden. I den nu gällande strafflagen äro fridsbrotten emellertid af långt mindre betydelse. Åtskilliga handlingar, som förr utgjorde fridsbrott, anses ej mer som sådana. Lagen egnar emellertid ett särskildt kapitel åt fridsbrotten. Så gör äfven den finska strafflagen, ehuru de brott, som därstädes behandlas, äro än färre. Äfven den nya norska strafflagen har ett kapitel med överskriften: "Om förbrydelser mot den almindelige orden og fred", men sammanställningen är där gjord ur helt andra synpunkter. I andra lagar, speciellt i dansk, har denna brottsgrupp upplöst och de därunder förut inbegripna brotten fördelats på skilda håll (i dansk lag behandlas såhunda störande af gudstjänst och griftefrid såsom religionsbrott, af hemfrid såsom ärekränkingsbrott). — I den nyare kriminalpolitiken saknas emellertid icke tendenser till att återinföra en dylik brottsgrupp ur en ny synpunkt, nämligen såsom en sammanfattning af de brott, som rikta sig mot den enskildes subjektiva rättsfrid, d. v. s. endast gå ut på att störa hans känsla af trygghet under rättsordningens hägn. Dylika förörfaranden straffas nu endast undantagsvis (såsom hot, Straffl. 15: 23, eller ur annan synpunkt såsom resande af lifsfarligt vapen, Straffl. 14: 15). I så fall borde väl till denna grupp hänföras äfven hemfridsbrotten, om hvilkas placering meningarna efter de gamla fridsbrottens upplösning varit i hög grad delade. (N. S.-g.)

Fridsbudbäraren, tidskrift för den inre missionen. Se **Elmblad** 1.

Fridskyssen. Se **Broderskyssen**.

Fridjöfs saga ens frækna. Se **Fritjöfs saga**.

Fridygn, *bergsv.*, kallades förr vid tackjärnsblåsningen de dygn, för hvilka intet tiondejärn erlades till staten. Frihetsdygnen kallades äfven kalldygn. Jfr k. mäsårstärordningen 1766. Th. N.-m.*

Frie andens bröder och systrar. Se **Bröder och systrar af den frie anden**.

Frieberg [frib-], Frans Alfred, tonsättare, f. 13 dec. 1822 i Appuna socken, Östergötlands län, aflade musikdirektörsexamen 1843 och bosatte sig 1845 i Norrköping, hvarest han blef musiklärare vid elementarskolan och anförare för Musikaliska sällskapet i staden. 1857—66 var han klädesfabrikant. Han utnämndes 1866 till musikdirektör vid Första lifregnadjårregementet och blef s. å. ledamot af Mus. akad. En operett af F., *Skogsfrun*, är uppförd på en sällskapsteater i Norrköping. Han har äfven komponerat tillfällighetsmusik, pianostycken, marscher och flera häften solosånger vid piano. Bland de sistnämnda märkas balladen *Ljungby horn* och romansen *Där växte på Bråvikens ödsliga skär* (båda ur operetten "Skogsfrun", i 3:e häftet af *Sånger vid pianot af F. A. Frieberg*) samt *Korpal Brandts visor*, men är mest känd genom sina melodiska och stämningsfulla kvartetter för mansröster: *Sångarfanan*, *Suck på en sommarafton* och serenaden *Sakta, hon slumrar redan* höra till våra mest populära sånger af detta slag. A. L.*

Fried [frid], Heinrich Jakob, tysk målare,

f. 1802, d. 1870 i München, studerade för Cornelius och i Rom. F. behandlade ämnen ur Tysklands medeltidshistoria och den romantiska poesien: *Den sårade riddaren, Riddar Toggenburg, Gretchen vid spinrocken, Blå grottan på Capri* (Nya pinakoteket) m. m. Han utgaf äfven en samling dikter, *Epheuranen* (2 bd, 1840—41). (G.-g N.)

Friedberg [frid-]. 1. Stad i bayerska reg.-omr. Oberbayern, vid Ach. 3,009 inv. (1900). Fruktträds- och humleodling. 24 aug. 1796 vunno fransmännen under Moreau en seger därstädes öfver österrikarna under Latour. — 2. (F. in der Wetterau) Stad i hessiska prov. Oberhessen, nära Usbach. 7,806 inv. (1900). F. har ett mycket ålderdomligt utseende och är omgivet af murar och torn. Stadsdelen Burgfriedberg var fordom säte för ett mäktigt ridderskap, som förvärfvade anseende besittningar i nejden, ofta låg i fejd med stadens borgare och upplöstes först 1806. Där ligger ett storsluttigt slott. F. har flera fabriker för tillverkning af socker, handskar, läder och albumin-papper. Fransmännen under Jourdan segrade vid F. 10 juli 1796 öfver österrikarna under Wartensleben. — 3. Stad i Schlesien. Se Hohenfriedberg. (J. F. N.)

Friedberg [frid-]. 1. Heinrich von F., tysk jurist, f. 1813 i Westpreussen, d. 1895 i Berlin, blef 1873 understatssekreterare och 1876 statssekreterare i justitieministeriet samt var 1879—89 preussisk justitieminister. Sin förnämsta förtjänst inlade han såsom skapare af Nordtyska förbundets (nu Tyska rikets) strafflag, hvilken, sedan uppställningen af första planen 1868 blifvit honom anförtrödd, hufvudsakligen genom hans energi fullbordades inom otroligt kort tid (1870). Likaledes tog han en framstående andel i öfverläggningarna om en militär strafflag för Tyska riket och författade *Entwurf einer deutschen strafprozessordnung* (1873). F. adlades 1888.

2. Emil Albert F., den föregående brorson, kyrkorättslärare, f. 22 dec. 1837 i Konitz, Westpreussen, blef 1862 docent i Berlin, 1865 e. o. professor i Halle, 1868 ord. professor där och 1869 i Leipzig, vid hvars universitet han ännu innehar lärstolen i kyrkorätt, statsrätt och tysk rätt. F. har i striden mellan stat och kyrka framträtt som en af de grundläraste förfäktarna af statens öfverhöghetsanspråk, dels i en rad skrifter — t. ex. *Die Geschichte der zivilen* (1870; 2:a uppl. 1877), *Das deutsche reich und die katholische kirche* (1872), *Die grenzen zwischen staat und kirche* (s. å.) och *Der staat und die bischofswahlen in Deutschland* (1874) —, dels som verksam medarbetare vid redigeringen af 1872 års preussiska kyrkolagar. Bland F:s kyrkorättsliga arbeten märkes främst den högt skattade handboken *Lehrbuch des katholischen und evangelischen kirchenrechts* (1879; 5:e uppl. 1903), *Die geltenden verfassungsgesetze der evangelischen deutschen landeskirchen* (1885, med 4 supplementband 1890—98) och *Das geltende verfassungsrecht der evangelischen landeskirchen in Deutschland und Österreich* (1888). Jämte R. Dove redigerade F. 1864—90 "Zeitschrift für kirchenrecht" och utger sedan 1891 jämte E. Schling "Deutsche zeitschrift für kirchenrecht". Dessutom har F. utgivit aktstycken om Vatikanska konsiliet (1872) och om den gammalkatolska rörelsen (1876), en ny kritisk edition af

"Corpus juris canonici" (2 bd, 1879—81) samt den vidt spridda handboken *Handelsgesetzgebung des deutschen reichs* (1890; 7:e uppl. 1904). 2. V. S.-g.

Friedberg [frid-], Robert, tysk nationalekonom och politiker, f. 28 juni 1851 i Berlin, 1877 docent i Leipzig, blef 1885 e. o. och var 1894—1904 ord. professor i statsvetenskap i Halle. Sedan 1886 tillhör han preussiska deputeradekammaren, där han är en af det nationalliberala partiet i debatterna oftast framträdande ledare. 1893—94 var F. medlem af tyska riksdagen. Bland F:s skrifter märkas *Die Börsensteuer* (1875) och *Die Besteuerung der gemeinden* (1877). (V. S.-g.)

Friedeberg [fride-], stad i preussiska reg.-omr. Frankfurt (Brandenburg). 6,056 inv. (1900).

Friedek [frid-], stad i österrikiska Schlesien, vid Ostravica, som skiljer den från den märiska staden Mistek. 9,037 inv. (1900). Bomullsmanufaktur.

Friedel [fridäl], Charles, fransk kemist, f. 1832 i Strassburg, d. 1899 i Montauban, blef 1876 professor i mineralogi och 1884 i organisk kemi vid universitetet i Paris (Faculté des sciences). Han var led. af Institutet (1878) och af sv. Vet. akad. (1894). F:s undersökningar rörde sig hufvudsakligen om aceton och aldehyder, aromatiska föreningar och olika minerals kemiska egenskaper. (H. E.)

Friedenau [fride-], sydvästlig förstad till Berlin i preussiska reg.-omr. Potsdam, grundlagd 1871 som villastad. 18,011 inv. (1905). Optisk anstalt (C. P. Goerz, 600 arb.), mekan. verkstäder, farmaceutisk fabrik. (J. F. N.)

Friedenskirchen [frid-]. Se Fredskyrkor.
Friedenthal [frid-], Karl Rudolf, preussisk statsman, f. 1827 i Breslau, d. 1890, hade innehafv. åtskilliga juridiska ämbeten, då han 1864 lämnade statens tjänst. 1867 blef han led. af Nordtyska förbundets riksdag och sedermera af tyska riksdagen. I början af sin parlamentariska bana höll han sig till de gammalliberala, men blef sedan stiftare och ledare af tyska rikspartiet. De genom Nordtyska förbundet införda reformerna belyste han i skrifterna *Reichstag und zollparlament. Gesetzgeberische resultate der sessionen von 1867 und 1868* (1869). I nov. 1870 kallades F. till tyska högkvarteret i Versailles för att deltaga i de förberedande öfverläggningarna för uppgörandet af planen till tyska riksförfattningen. S. å. invaldes han i preussiska deputeradekammaren, där han 1873 blef vice president och bl. a. verksamt bidrog till den omfattande förvaltningsreformens genomförande. I sept. 1874 utnämndes han till jordbruksminister och förstod därjämte okt. 1877—mars. 1878 inrikesministeriet. Vid landtdagen 1878—79 genomdref han antagandet af lagförslagen om vattenrätten och om hypoteksbanker. F. afgick ur ministären i juli 1879, sannolikt enär han ogillade furst Bismarcks agrariska tullpolitik. Han utnämndes i okt. s. å. till led. af preussiska herrehuset. (V. S.-g.)

Friederich [frid-], Andreas, tysk bildhuggare, f. 1798, d. 1877, studerade hos bl. a. Bosio i Paris och Thorvaldsen i Rom samt bosatte sig 1826 i Strassburg. Många tyska städer prydas af monumentala verk af F:s hand (*minnesvårdar och stoder*). Han arbetade mestadels i sandsten och granit. Jh. Mühl, "Der elsässische bildhauer A. F." (1876).

Friederichs [frid-], Karl Heinrich Friedrich Wilhelm, tysk arkeolog, f. 1831 i Delmen-

horst, d. 1871 i Berlin, blef 1868 direktör för antik-samlingen i Berlin och skref bl. a. *Praxiteles und die Niobegruppe* (1855) och *Berlins antike bildwerke* (mera kändt under sin andra titel: *Bausteine zur geschichte der griechisch-römischen plastik*, 2 bd 1868—72; 1:a bandet i ny bearb. af P. Wolters 1885). En samling af F:s resebref från Grekland, Orienten och Italien utkom 1872 under titeln *Kunst und leben*.

Friederike [frid-], astron., en af småplaneterna.

Friedland [fridlant]. 1. Stad i norra Böhmen och hufvudort i det liknämnda allodialherrs-kapet, vid Wittich. 6,241 inv. (1900). Textilindustri. Invid staden på en basaltklippa ligger det fordom fasta slottet F., med värdefulla målningar och vapensamlingar. Den nedre delen har i nyare tid blifvit ombyggd. Staden gaf fordom namn åt det af Albrecht von Waldstein (Wallenstein) bildade hertigdömet F., som omfattade inalles 9 städer samt 57 slott och byar. Sedan han 1634 blifvit mördad, skiftades hertigdömet bland deltagarna i och anstiftarna af mordet, hvarvid greffe Gallas erhöill herrskapet F. Detta tillhör nu linjen Clam-Gallas. — 2. Stad i Mecklenburg-Strelitz. 7,175 inv. (1900). — 3. Stad i preussiska reg.-omr. Königsberg, prov. Ostpreussen, vid Alle. 2,824 inv. (1900). Napoleon besegrade där 14 juni 1807 ryssarna under Bennigsen. (J. F. N.)

Friedland [fridlant], Valentin, vanligen kallad Trotzen-dorf, tysk skolman, f. 1490, d. 1556, blef 1515 lärare vid skolan i Görlitz. Luthers uppträdande förmådde honom 1518 att nedlägga sitt ämbete och flytta till Wittenberg, där han slöt sig till reformatorerna. 1523—27 och 1531—54 var han gymnasie- rektor i Goldberg i Schlesien. Under hans ledning vann skolan därstädes ett mycket stort anseende. Läroverket var organiseradt efter den romerska republikens mönster med konsul-er, sena- torer, censorer, kvestorer samt med ordnade församlingar och förhandlingar, och öfver hela den lilla staten stod F. såsom "dictator perpetuus". 1554 flyttade han sitt läroverk till Liegnitz. — "Han var", sade Melancthon, "född till rektor, liksom Scipio Africanus d. ä. var född till fält- herre". (P. E. L.-m.)

Friedländer [frid-], Axel Emanuel, hymno- log, f. 9 jan. 1849 i Öxnevala, Älfsborgs län, stu- dent i Lund 1869, filos. doktor och docent i estetik där 1879 samt lektor i kristendom och filosofisk prope- deutik i Jönköping 1888 och i Göteborg 1902. F. har bl. a. utgifvit *Pärlor ur den evangelisk- lutherska kyrkans psalmskatt* I, II (1897—98), inne- hållande 100 psalmer i öfv., och påbörjat en historisk öfversikt af psalmdiktningen och den andliga sången inom den kristna kyrkan under titel *Den kyrkliga diktningen* (I, 1900). B. R.-g.

Friedländer [frid-], Julius, tysk numismatiker, f. 1813 i Berlin, d. där 1884, lade grunden till museets i Berlin nu så betydande myntkabinett, hvars direktör han var sedan 1868. Skrifter: *Die münzen der ostgothen* (1844), hvartil slöt sig *Die münzen der vandalen* (1849), *Die oskischen münzen* (1850) och *Die italienischen schaumünzen des 15. jahrhunderts* (4 häften, 1880—82).

Friedländer [frid-], Ludwig, klassisk filolog och arkeolog, f. 1824 i Königsberg, 1856—92 professor därstädes, sedermera bosatt i Strassburg. F. är

en synnerligen framstående kännare af Roms kultur- historia; särskildt berömda äro hans *Darstellungen aus der sittengeschichte Roms* (7:e uppl. 1901) samt kommentarupplagor af Petronius (2:a uppl. 1906), Juvenalis (1895) och Martialis (1886). 1905 utkom *Erinnerungen, reden und studien*. H. Sgn.

Friedländer [frid-], Friedrich, österrikisk målare, f. 1825, d. 1901, var lärjunge af Wald- müller och målade hufvudsakligen soldatbilder samt figurrika scener ur Wiens och Schwabens folkli- v. *Politikerna i verkstaden*, *Mordbrännaren ertrapad på bar gärning*, *Invaliderna*, *Kärleksförklaringen*, *I müssen* (Kejs. målningssalleriet i Wien) m. fl. F. var den hufvudsaklige stiftaren af Wiener konst- lergenossenschaft (1869) och af dess konstnärshus, som blef förebilden för flera föreningar af samma art på andra orter. (G.-g. N.)

Friedländer [frid-], Max, tysk publicist, f. 1829, d. 1872, började 1856 sin publicistiska verk- samhet i tidningen "Presse" i Wien, ingick senare i nämnda tidsnings redaktion och uppsatte 1864, tillsammans med M. Étienne, Wientidningen "Neue freie presse" och var, tillika med denne, dess redaktör till sin död. F. väckte först uppmärksamhet genom sina statsekonomiska artiklar, sedan kämpade han för införfandet af en konstitutionell författning i Österrike och blef en auktoritet för det tysk- österrikiska författningspartiet. Mot det klerikal- feodala partiet förde han en ifrig strid.

Friedländer [frid-], Max, tysk musikskrift- ställare, f. 1852 i Brieg, utbildade sig hos M. Garcia och J. Stockhausen till god konsertsångare (bas), studerade musikhistoria under Ph. Spittas ledning samt blef 1887 filos. doktor, 1894 docent i musikhistoria vid Berlins universitet och 1903 e. o. professor därstädes. Ett omfattande arbete af mycken förtjänst är F:s *Das deutsche lied im 18. jahrhundert* (2 bd, 1902). Han har vidare utgifvit reviderade upplagor af Schuberts, Schumanns och Mendelssohns sånger, en samling tyska folkvisor, "Gedichte von Goethe in composition seiner zeit- genossen" (1896) m. m. E. F.-t.

Friedmann [frid-], Siegwart, tysk karaktärs- skådespelare, f. 1842 i Budapest, debuterade 1863 i Breslau och var sedan omväxlande anställd i Ber- lin, Wien och Hamburg, senast (1883—92) vid Deutsches theater i Berlin. Hans spel utmärktes af betydande originalitet och lifssanning i högtagiska roller (Shaksperes och Schillers dramer m. m.), men han var äfven en god komiker. E. F.-t.

Friedreich [fridraich], Nicolaus, tysk läkare, f. 1825 i Würzburg, d. 1882 i Heidelberg, blef 1850 med. doktor, 1857 e. o. professor i patologisk ana- tomi i Würzburg och 1858 ord. professor i patologi och terapi i Heidelberg. Bland hans skrifter märkas *Beiträge zur lehre von den geschwülsten innerhalb der schädelhöhle* (1853), *Die krankheiten der nasen- höhlen etc.* (1854), *Krankheiten des herzens* (1861; 2:a uppl. 1867), *Ueber progressive muskelatrophie* (1873), *Ueber wahre und falsche muskelhypertrophie* (s. ä.), *Der akute milztumor und seine beziehnungen zu den akuten infektionskrankheiten* (1874) m. fl. F. hörde till sin tids förnämsta kliniker; hans ar- beten hvilat på den patologisk-anatomiska forskningens fasta botten samt utmärka sig genom sin klarhet och grundlighet. På kallelse af drötning Sofia besökte F. 1876 Sverige. (R. T.-dt.)

Friedrich [frid-], tysk namnform för Fredrik.

Friedrich [frid-], F. von Hausen l. von Huse, tysk minnesångare, deltog i Fredrik I:s korståg 1189 och föll utanför Filomelium 1190. Hans sånger äro utgifna af Lachmann och Haupt i "Des minnesangs frühlung" (1857; 4:e uppl. 1888).

Friedrich [frid-], Kaspar David, tysk målare, f. 1774 i Greifswald, d. 1840 i Dresden, vid hvars konstakademi han var professor sedan 1817. F:s sträfvän att återgifva den poetiska stämningen i landskapet förebådade brytningen med det andefattiga vedutmåleriet, och hans förkärlek för nordiska motiv (t. ex. bilder från Östersjö kusterna) hade den följd, att äfven andra landskap än italienska och schweiziska småningom blefvo ansedda som användbara för konsten. Hans flesta målningar ha en allvarlig, melankolisk och romantisk karaktär (stormar på hafvet, nattscener med mänsken, dystra skogs-partier o. d.). De äro i ordets fulla betydelse stämningmålningar, skildra det själstillstånd, hvilket naturen öfverför till den förstående betraktaren. F. är representerad i museer i Berlin, Dresden, Hamburg, Weimar, Kristiania m. fl. — Hans son Gustav Adolf F., f. 1824, d. 1889, var landskapsmålare. (G—g N.)

Friedrichsdor. Se Friedrichsd'or.

Friedrich Halm [frid-], pseudonym för E. F. J. von Münch-Bellinghausen.

Friedrichroda [fridrichråda], stad i hertigdömet Gotha, i en vacker dal vid Schiltwasser på Thüringerwalds norra sluttning, 450 m. ö. h. 4,396 inv. (1900). Blekerier och stora trättärrättningar. Tillverkning af leksaker och möbler. På grund af sitt härliga läge är F. en besökt luftkurort och sommarvistelseort (öfver 10,000 kur- och sommargäster), med svenskt sjukgymnastikinstitut och sanatorium samt goda badanstalter. Ln.

Friedrichs [frid-], Fritz, tysk operasångare, f. 1849 i Braunschweig, blef 1869 skådespelare, öfver-gick 1884 till operascenen (i Bremen) och har utmärkt sig genom sin karaktärsfulla framställning af olika barytonpartier, främst Wagners *Beckmesser* och *Alberich*, hvilka roller han utfört äfven i Stockholm (1902). Han har medverkat vid festspelen i Baireuth. E. F.—t.

Friedrichsd'or [fridrichsdår] l. Friedrich-d'or, num. 1. Preussiskt guldmynt, som var gångbart 1750—1874, höll 21 $\frac{2}{3}$ karat och motsvarade 5 $\frac{2}{3}$ thaler (omkr. 15 kr.). Det präglades äfven såväl halfta som dubbla friedrichsd'orer. — 2. Äldre württembergskt guldmynt = 11 gulden = nära 17 kr.

Friedrichsfelde [frid-], by och sydöstlig förstad till Berlin. 14,072 inv. (1905). Stora kreaturs-stallar. Gås- och svingödnin, trädgårdsskötsel. Slott.

Friedrichshafen [frid-], stad i württemberg-ska Donaukretsen, vid Bodensjöns norra strand, 410 m. ö. h. 4,627 inv. (1900). F. består af två delar: den gamla f. d. riksstaden Buchhorn samt klostret och byn Hofen, hvilka förenades 1811 och fingo namnet F. Slott, den kungliga familjens vanliga sommarresidens, på en udde vid sjön. F. är den förnämsta handelsplatsen vid Bodensjön. Det är ock en klimatisk kurort, mycket besökt som öfver-gångsstation till alpina klimatkurer. — Buchhorn omtalas redan 837 och blef 1275 fri riksstad. Klostret

Hofen var ett nunnekloster af benediktinorden 1050—1802. J. F. N. Ln.

Friedrichshagen [frid-], by i preussiska reg.-omr. Potsdam, vid Sprees utlopp ur Müggelsee. 13,204 inv. (1905). Stort bronsgjuteri, handskfabrikation ängsågar. J. F. N.

Friedrichshall [frid-], mineralkälla i byn Lindena i Sachsen-Meiningen, vid Kreck, 15 km. v. om Koburg, innehåller ett mineralvatten, som handeln bär namnet "Friedrichshaller bitterwasser" och ännu har stor användning, i synnerhet i Tyskland. Vattnet hör till bittersaltkällornas grupp (se Bittervatten) och håller på 1,000 delar 25,74 fasta beståndsdelar, af hvilka koksalt och magnesiumsulfat ("engelskt salt", "bittersalt") äro de förnämsta. På grund af dessa sina beståndsdelar intager detta vatten en viktig plats bland de s. k. lösande bittervattnen, men räknas nu till de svagare sådana. Det är ej så modernt som för omkr. 50 år sedan och har fått vika för Apenta, Hunyadi János ("ungerskt bittervatten") m. fl. Dosen är 1—2 glas om dagen, mest vid kroniska magkatarrer med åtföljande obstipation. Årliga försändningen är omkr. 420,000 flaskor. Vattnet finnes på alla svenska apotek dels som naturligt, dels som konstgjordt. Ln.

Friedrichshof [fridrichsháf], lustslott. Se Kronberg.

Friedrichsholmen [frid-], i Düna ofvannför Riga. På holmen anlades 1641 en redutt för handelsfartygens visitation. Under anfallet på Riga 1700 byggde sachsarna batterier på F. L. W.—son M.

Friedrichskron [fridrichskrån], palats. Se Potsdam.

Friedrichsort [fridrichsår't], fästning i preussiska prov. Schleswig-Holstein, kretsen Eckernförde, vid inloppet till Kiels hamn. 2,541 inv. (garnisonen inräknad). Fästningen anlades af danske konungen Fredrik III 1661—63 i stället för den lilla af Kristian IV byggda fästningen Kristianspris, som i dec. 1643 togs med storm af svenskarna under Torstenson och slopades 1648. F. uppgafs 19 dec. 1813 till svenskarna efter några dagars inneslutning från landsidan och innan något skott från deras sida lossats. 1848—50 hölls F. besatt af schleswig-holsteinarna, hvarefter fästningen nedlades. Efter 1867 istandsattes den ånyo af preussarna och skyddar nu i förening med flera fort och kustbatterier Kiels viktiga krigshamn. L. W.—son M.

Friedrichsruh [fridrichsrö], gods med slott i preussiska reg.-omr. Holstein, kretsen Lauenburg, vid järnvägen Berlin—Hamburg, gafs jämte det om-givande, af vackra löfträd bestående Sachsen-wald 1871 åt furst Bismarck (se Bismarck-Schönhausen, sp. 509—510), som dog där 1898. Mausolé, där han bisattes 16 mars 1899, samt en "Bismarcksäule" (1903).

Friedrichstadt [frid-]. 1. Stad i preussiska prov. Schleswig-Holstein, kretsen Schleswig, mellan floderna Eider och Treene samt genomskuren af flera flodarmar och kanaler. 2,401 inv. (1900). Staden anlades 1621 af holländska arminianer och uppkallades efter hertig Fredrik III. I kriget 1850 intogs staden 7 aug. af danskarna, som där uppkastade tre försvarslinjer. Dessa besköts och stormades 29 sept. —4 okt. af schleswig-holsteinarna under general von der Tann, men stormningen afslogs, hvarefter

tyckarna genom en häftig gevärsk- och artilleriefeld-lade en stor del af F. i aska. — 2. Distriktsstad i ryska guv. Kurland, vid Düna. 5,223 inv. (1897). (J. F. N.)

Friedrichsthal-Bildstock [frid-], by i preussiska reg.-omr. Trier. 12,090 inv. (1905). Stenkolsgrofvor, glashyttor.

Friedrich-Wilhelmshafen [frid-], hufvudhamn och säte för tyska förvaltningen i Kaiser Wilhelms land på Nya Guinea, n. om Astrolabeviken. 24 hvita inv. (1902).

Friel, socken i Skaraborgs län, Åse härad. 1,770 inv. 512 inv. (1906). Annex till Tun, Skara stift, Källands kontrakt.

Friele [frile], Kristian Fredrik Gotfried, norsk tidningsman, f. 22 maj 1821 i Bergen, d. 24 jan. 1899 i Kristiania, blef student 1838 och juridisk kandidat 1831. 1854 blef han medarbetare i "Morgenbladet" och var dess redaktör 1857—93, då han trädde tillbaka. Sedan 1865, då F. vid A. B. Stabells död vardt tidningens ende ledare, och till midten af 1880-talet, då det konservativa partiet organiserade sig i föreningar, behärskade han genom "Morgenbladet" hufvudstadens kommunala förhållanden och afgjorde dess stortingsval. "Morgenbladet" var under hans ledning något annat och mera än det byråkratisk-konservativa partiets hufvudorgan; det utvecklade sig nämligen under årens lopp till en tidning med europeiskt snitt. — Hans broder Joakim F., f. 1823, med. studerande, utvandrade 1852 till Australien samt utgaf på offentlig bekostnad *Norske land- og ferskvandsmøstusker* (1853). — Deras farbroder, Joakim F., f. 1793 i Bergen, d. 1881 i Quimper, skänkte betydliga belopp till Bergens museum för utfästade af prisuppgifter och till bekostande af vetenskapliga arbetens offentliggörande. — Herman F., brorson till de två förnämnde, f. 27 maj 1838 i Bergen, sedan 1850 handlande darrsteds, har vunnit ett anseende namn genom sina arbeten öfver de lägre hafsdjurens fauna, deltog 1876—78 såsom zoolog i den norska nordpolsexpeditionen och utgaf 1882—84 i redogörelsen öfver denna sin viktiga *Beskrivelse af molluskerne*. O. A. O.

Friendly societies [fre'ndli sosa'tiis], eng. ("hjälpssamhetsföreningar"), i Storbritannien benämning på sjuk- och begravningskassor och dylika föreningar för inbördes bistånd.

Friends of peace [fre'ndz of pi's], eng., freds-vännernas sällskap. Se Fredsrörelsen.

Frierfjorden, den inre delen af Langesundsfjorden, i Bratsbergs amt, i Norge. F. skär sig in till staden Porsgrund mellan Brevik och Stathelle; i F. utmynar Skienelven.

Fries [fris], d. e., holländska konstnärer och lärde. Se Fries, d. e.

Fries [fris], svensk släkt, som härstammar från spormakaren i Norrköping Adam Jonsson Frijs (f. 1688?, d. 1710 i Linköping).

1. Elias Magnus F., botanist, universitetslärare, f. 15 aug. 1794 i Femsjö socken, Jönköpings län, hvarest hans fader, den kraftfulle och kunnige prosten Teodor Fries, sväger till den bekante domprostén Håkan Sjögren, under 47 år var kyrkoherde.

Det gammaldags, patriarkaliska hemmet, där latinet af husfadern med sådan förkärlek begagnades, att ej ens tjänstfolket fritogs från att använda det-

samma för att beteckna allmänna föremål och förhållanden, lärde han sig nästan förr att tala latin än svenska, hvadan han ock allt framgent såväl muntligen som skriftligen med lätthet använde det förra språket, på hvilket också hans flesta och förnämsta arbeten äro författade.

Men därjämte ingöts hos honom, liksom hos Linné, redan tidigt af fadern kärlek till naturens studium, och att utsädet föll i god jord, bevisades snart därpå, att hans lärare i Växjö skola ansåg sig böra offentligent förklara lärjungarna vara sin öfverman. Ej blott till de högre, lättare bestämda naturalstren sträckte sig hans vetgirighet, utan ock till växtrikets lägsta former. Redan vid 12 års ålder drogs hans häg med oemotståndlig makt till svamparnas förut nästan förbisedda och föraktade klass, och trots bristen på litterära hjälpmedel fortsatte han sina forskningar på detta område med sådan iver, att han vid sin inskrifning såsom student i Lund 1811 redan kände och noggrant beskrifvit flera hundra olika svamparter, af hvilka en stor del förr ej af botanister uppmärksammats. Också ådrog sig den unge naturforskaren genast den gamle linnéanen prof. A. J. Retzius' och dennes efterträdare C. Å. Agardhs uppmärksamhet och fick glädja sig åt deras välvilliga hjälp under sina fortsatta, numera företrädesvis botaniska studier. — Vid sidan af dessa skötte F. äfven de studier, som fordrades för filos. kandidatexamen, med synnerlig iver, så att han 1814 promoverades till filos. doktor. S. å. utnämndes han, ännu ej myndig, till botanices docens, och från sitt 23:e år fick han, under Agardhs nästan ständiga frånvaro från universitetet såsom riksdagsman, ledamot i kommittéer m. m., fullgöra en professors åligganden. 1819 utnämndes han till adjunkt i botanik, 1824 till professor regius och 1828 till botanices demonstrator — befordringar, som medförde alls ingen eller ytterst obetydlig ekonomisk fördel. Då därtill kom, att utsiktarna till befordran vid Lunds universitet syntes vara så godt som inga, ombesörjde däv. universitetskanslern, kronprinsen Oskar, att innehafvaren af den s. k. Borgströmska professuren i praktisk ekonomi vid Uppsala universitet fick utbyta denna torftigt aflönade plats mot ett godt pastorat, hvarefter (1834) sagda professor med något förhöjd lön tilldelades F. Först efter ytterligare några års förlopp blef denna lärarplats i hvarje hänseende likställd med öfriga professorer. 1851, då efter Wahlbergs död Linnéanska professurens läroämnen fördelades på flera lärare och botaniken, liksom zoologien, från medicinska fakulteten öfverflyttades till den filosofiska, förändrades F:s titel till professor i botanik och praktisk ekonomi, hvarjämte botaniska trädgården och museum ställdes under hans öfverinseende. Detta behöll han ännu ett par år, sedan han 1859 blifvit emeritus. Död 8 febr. 1878 i Uppsala.

Under hela den långa tid, som förflöt från F:s första anställning vid universitetet till hans frånfälle,

idkade han rastlös och mångsidig författarverksamhet. Hans viktigaste vetenskapliga skrifter behandla svamparnas stora klass, och allmänt erkändt är, att det var genom honom, som dessa naturalster först blefvo föremål för en mera vidtomfattande och grundlig vetenskaplig behandling. Allmänt, så inom som utom Sverige, nämnes därför F. såsom "mykologiens grundläggare". Men också ligger en tid af 63 år mellan det första och det sista af de arbeten, i hvilka han behandlade dessa sina favoritväxter. Under denna långa följd af år svalnade aldrig hans ungdomskärlek, och från världens mest skilda delar sändes till "der altmeister" samlingar för att granskas och bestämmas. Bland hans många mykologiska skrifter intages främsta rummet af *Observationes mycologicae* (1815, 1818), *Systema mycologicum* (1821—32), *Elenchus fungorum* (1828), *Epicrisis systematis mycologici* (1836—38), *Novæ symbolæ mycologicae* (1851), *Svamparnes calendarium under medelster Sveriges horisont* (1857), *Monographia Hymenomycetum Sueciae* (1857, 1863) samt *Hymenomyces europæi* (1874), hvilket sistnämnda digra arbete (utgörande 2:a uppl. af det oifvannämnda "Epicrisis system. mycol.") lämnade pressen samma dag, som författaren fyllde sitt 80:e år. "Det finnes endast en, som förmår att rätt bedöma detta efterlängtrade verk", yttrade den framstående svampkännaren, prof. de Bary, "och denne ende är författaren själf." Af största vikt är dessutom det dyrbara planschverket *Icones selectæ Hymenomycetum nondum delineatorum*, hvilket började utgifvas 1867, och hvaraf vid F:s död 11 häften utkommit (fortsättningen ombesörjdes, enligt af honom uppgjord plan, af hans söner, professor Tore F. och med. dokt. Robert F.). Han utgaf äfven svampexsickatet *Scleromyces Sueciae* (1819—22). — Bland de kryptogama växterna var det, näst svamparna, företrädesvis lafvarna, som utgjorde föremål för F:s undersökningar. Såsom frukter af dessa må här nämnas blott hans *Schedulæ critica de lichenibus suecanis* (1824—28), exsickatverket *Lichenes Sueciae exsiccati* (1824—27) och framför allt *Lichenographia europæa reformata* (1831), hvilket är särskildt anmärkningsvärdt, emedan därigenom det våldsamma litterära tumult, som efter Acharius' död uppstått inom lichenologien, alldeles dämpades. Detta verk ansågs nämligen allmänt i det väsentliga så fullständigt ha utfött sitt ämne, att vidare arbete på detta fält var så godt som lönlöst. "Lichenographia europæa" förblef också under ett par årtionden "lichenologernas bibel", tills på 1850-talet mikroskopet äfven här öppnade nya, förr ej anade fält till bearbetning.

Vidare gjorde F. den skandinaviska florans fanerogamer till föremål för en djupgående, kritisk granskning, så att med fog torde kunna påstås, att hans arbeten i detta afseende ej blott ha utöfvat ett väsentligt inflytande på den nuvarande kännedomen om nordens växtlighet, utan ock för framtiden komma att ega ett varaktigt värde. Dit höra bl. a. *Novitæ floræ sueciæ* (1814—23; 2:a uppl. 1828) och *Nov. flor. suec. continuatio, sistens mantissam 1—3* (1832—42), *Flora hallandica* (1817—19), *Flora scanica* (1835—37), *Summa vegetabilium Scandinaviæ* (1846, 1849) samt det viktiga exsickatverket *Herbarium normale* (fask. 3—16; 1836—65). Bland mera omfattande monografier öfver svårbestämda släkten böra särskildt framhållas *Symbolæ ad historiam Hie-*

raciorum (1848) och *Epicrisis generis Hieraciorum* (1862). — Att F. dessutom gjorde växtvärlden systematiska anordning till föremål för själfständiga studier, är välbekant. Det "Friesiska systemet" hvartill grunddragen företrädesvis framlades i *Systema orbis vegetabilis* (1825) och *Flora scanica* (1835—37), lämnar nya och viktiga bidrag till lösning af frågan om ett naturligt system för växtriket i det att där framställas åsikter, hvilka i mer än ett afseende stå i skarpaste motsats till dem som förut af de mest framstående systematiker omfattats. Visserligen ha nyare undersökningar i vissa fall visat ohållbarheten af dessa åsikter, hvilka där emot i andra fall — de väsentligaste — vunnit bekräftelse och erkännande. Särskildt gäller detta de viktiga frågan om, hvilka växter äro de fullkomligaste, hvilken fråga F. äfven i en särskild af handling (1835) sökte besvara med *Compositæ* (korgblommiga). — Vid sidan af dessa rent vetenskapliga, afhandlingar stå andra af mera praktisk betydelse såsom *Om brand och rost på växter* (1821), *Anmärkingar öfver de i Sverige växande pilartern och deras ekonomiska nytta* (1859) m. fl. och framför allt hans *Anteckningar öfver de i Sverige växande ätliga svampar* (1836) samt planschverket *Sveriges ätliga och giftiga svampar* (1860—66) genom hvilka han lyckats i ej oväsentlig mån rubben i Sverige inrotad fördom mot dessa växters användande till födoämne. Ej ringa värde måste dessutom tillmätas hans mera populära skrifter, hvilka på sätt och vis äro inom det naturvetenskapliga området banbrytande inom vårt land. Främsta rum med bland dessa intaga hans *Botaniska utflygter* (I, 1843; 2:a uppl. 1853; bd II, 1852; bd III, 1864), utmärkta lika mycket genom sitt innehåll som genom det fängslande i framställningssättet. — Ej blott som författare verkade F. oförtrutet in och för sin älskingsvetenskap, utan äfven såsom undervisare, hvarvid såväl hans framstående föreläsare som ock hans sympatiska personlighet kring honom samlade en talrik skara åhågliga lärjungar. Varmaste uttrycket af de studerande ungdomens kärlek till den framstående läraren gafs, då, omedelbart efter hans förflyttning till Uppsala, botaniska lärostolen i Lund, genom Agardhs utnämning till biskop, blef ledig. I en med hundratals namn undertecknad adress uppmannad Lunds studenter honom då att dit återvända — hotande förlust för Uppsala, som dess studenter genom sina kuratorer sökte och lyckades förekomma.

Trots den rastlösa verksamheten på det vetenskapliga området hann F. att egna sig äfven åt annan, mera praktisk verksamhet. Så var han t. ex. en nitisk medlem i kommittéerna för utarbetande af de nya universitetsstatuten och för Uppsalas universitets pensionsinrättning, mångårig ledamot i styrelsen för Ultuna landbruksinstitutet m. m. Vid två riksdagar (1844—45 och 1847—48) var han universitetets representant och intresserade sig såsom riksdagsman förnämligast för frågor, som gällde de andliga odlingen och landbruket. Den lika arf-rätten hade i honom en ifrig förkämpe, hvilken våltaliga anföranden icke voro utan betydelse vid frågans afgörande i prästeståndet. Det på 1860-talet beviljade understödet åt de kvarlevande veteranerna från finska kriget 1808—09 hade sitt egentliga upphof i en af F., under signaturen "f. d. Riksdags-

man", i tidningarna införd, varmhjärtad "motion till alla adla hjärtan". — Yttre utmärkelser, hvilka få torde ha skattat ringare än han, tillföll honom i rikt mått. 1821 blef han led. af Vet. akad., som 1881 lät slå en medalj öfver honom, 1831 af Vet. soc. i Uppsala (var länge dennas sekreterare), 1854 hedersled. af Landbruksakad. och 1855 af Vitt. hist. o. ant. akad. Vid Lunds universitets jubelfest 1868 kallades F. till hedersdoktor af medicinska fakulteten. 1847 blef han led. af Svenska akad., en utmärkelse, som gaf anledning till flera afhandlingar öfver växternas svenska namn samt till en efter F:s död af nämnda akademi utgifven *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen* (1880). Dessutom var F. led. af flera in- och utländska lärda samfund, "än han själf hade reda på". — Under sin långvariga och lifliga förbindelse med flertalet af 1800-talets förnämste botanister sammanbragte han högst betydande och värdefulla botaniska samlingar, nu tillhöriga Uppsala universitets botaniska museum. Efter F. äro uppkallade svampsläktena *Friesula* Speg. och *Friesites* Karst. samt fanerogamsläket *Friesia* DC. etc. — Jfr J. Arrhenius' biografi öfver F. i "Lefnadsteckn. öfver K. sv. vet. akad:s efter år 1854 aflidne led." (bd 2, 1881) och "Inträdestaft" af C. R. Nyblom i "Sv. akad:s handl. ifrån år 1796", del 56, 1880). (T. K.)

2. Teodor (Tore) Magnus F., den föregående son, botanist, f. 28 okt. 1832 i Femsjö socken, Jönköpings län. 1851 blef han student i Uppsala, 1857 filos. doktor och docent i botanik.

1862 adjunkt i botanik och praktisk ekonomi samt var 1877—99 professor i samma ämnen. Han har sysselsatt sig företrädesvis med lafvorna och sökt utreda mera kritiska i synnerhet högnordiska eller arktiska fanerogamer. För deras studium har han utom färder till åtskilliga delar af fäderneslandet företagit botaniska resor, bl. a. 1857 och 1864 till

Finnmarken, 1868, såsom deltagare i "Sofias" polarexpedition, till Spetsbergen, 1871 till Grönland; dessutom har han i vetenskapligt syfte besökt många af Europas länder. Bland hans utgifna arbeten märkas *Monographia Stereocaulorum et Pilophorum* (1858), exsikatverket *Lichenes Scandinaviae rariorum et critici* (1859—65), *Lichenes arctoi Europæ Grœnlandiaque* (1860), *Genera Heterolichenum europæa recognita* (1861), *Om Finnmarkens natur och folk* (i "Svensk literaturtidskr." 1865), *Lichenes Spetsbergenses* (1867), *Bilder ur växtvärlden* (1868), *Svenska polarexpeditionen år 1868* (i förening med C. Nyström, 1869), *Lichenographia Scandinavica* (I, 1871; II, 1874), *Grönland, dess natur och innerånare* (1872), *Om växternas blomning* (1875), *On the lichens collected during the English polar expedition of 1875—76* (1879), *Om växternas spridning* (1880), *Växtriket* (1884—85), *Lärobok i systematisk botanik* (I. De fanerogama växterna, 1891; II. De kryptogama växterna, 1897) och

Naturalhistorien i Sverige intill medlet af 1600-talet (1894), universitetsprogram. F:s som universitetsprogram i 8 häften 1893—98 utgifna *Bidrag till en lefnadsteckning öfver Carl von Linné* utgafs 1903 i 2 dlr i omarbetadt skick (ny uppl. 1907) med titeln *Linne. Lefnadsteckning*, belönades af Vet. akad. med Letterstedtska priset och är enligt Jul. Wiesners omdöme "ett af de största och mest betydande arbeten, som i biografisk riktning utförts på botanikens område". F. redigerade tidskriften "Botaniska notiser" 1857—58, 1865—68 och "Vetenskap för alla" 1878—79 samt har i såväl dessa som flera andra tidskrifter författat åtskilliga uppsatser, betydande särskildt Finnmarkens, Spetsbergens och Novaja Zemljas fanerogamflora. Senast har han till Linnéfesten 1907 ombesörjt ny uppl. af Linnés "Classes plantarum" (1906) och till svenska språket öfversatt dennes "Flora lapponica" (1905) jämte "Valda smärre skrifter af allmänt naturvetenskapligt innehåll" (1906) samt påbörjat redigeringen af "Bref och skrivelser af och till Carl von Linné" (I:1, 1907). F. är led. af Vet. akad. (1865) och Fysioгр. sällskapet i Lund (1882) samt hedersled. af Landtr. akad. (1897; led. 1879), Vet. soc. i Uppsala (1907; led. 1866) och Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1907; led. 1878); han blef med. hedersdoktor i Uppsala (1900). Han var led. i styrelsen öfver Ultuna landbruksinstitut 1878—89 och led. af kommittéerna för organisation af rikets landbruksläroverk (1882—84) samt för utredning ang. undervisningsväsendet m. m. vid de filos. fakulteterna i Uppsala och Lund (1888—89), var Uppsala universitets rektor 6 år från juni 1893, ordf. i 1899 års läroverkskommitté och är sedan 1904 ordf. i examenskommisionen vid Stockholms högskola; han var 1882—1902 inspektor för Linnéanska stiftelsen på Hammarby. F:s särdeles värdefulla samlingar af lafvar samt skandinaviska och arktiska fanerogamer tillhöra nu Uppsala universitets botaniska museum. T. K.

Fries [fris], svensk släkt, härstammar från Jöns Peter F. i Råå, hvilken i början af 1700-talet inflyttade från Danmark till Skåne.

1. Bengt Fredrik F., zoolog, f. 24 aug. 1799 i Hälsingborg, d. 7 april 1839 i Stockholm, blef student i Lund 1810 och egnade sig till en början åt den juridiska banan; men hans håg för naturhistorien förnämde honom att, då han nästan slutat sin juridiska kurs, ändra studieplan. 1823 blef han filos. magister i Lund och utnämndes 1824 till docent i naturalhistoria. 1827 blef han med. licentiat och 1828 docent i anatomi, med bibehållande af docenturen i naturalhistoria, samt förestod 1831 professuren i zoologi. Sistnämnda år blef han professor och intendent vid zoologiska afdelningen af riksmuseum i Stockholm och kallades 1837 till led. af Vet. akad., som 1864 lät slå en medalj öfver honom. — Bland F:s arbeten märkas *Observationes entomo-*

logicae (1824), *Årsberättelse om nyare zoologiska arbeten och upptäckter* o. s. v. (1832—37), det i förening med K. U. Ekström och K. J. Sundevall utgifna praktverket *Skandinaviens fiskar, målade efter levande exemplar och ritade på sten* af W. v. Wright (1836—38; 2:a uppl., bearb. o. forts. af F. A. Smitt, 1892—95), *Ichtyologiska bidrag till Skandinaviens fauna* (1839) samt åtskilliga uppsatser i Vet. akad:s handlingar och i "Tidskrift för jägare och naturforskare". — F., som var en mångsidigt bildad zoolog, sysselsatte sig först med entomologien, egnade därefter sina forskningar åt de högre vertebrerade djuren samt öfvergick slutligen till studiet af fiskarna och de lägre hafsdjuren. Om ordnandet af riksmuseets zoologiska afdelning inlade han en synnerlig förtjänst. (L.-e.)

2. Samuel Andreas F., präst, teologisk skriftställare, f. 15 mars 1867 i Linköping, blef 1886 student i Uppsala, där han aflade filos. kandidatexamen 1888, blef teol. kandidat 1894 och teol. licentiat 1895, disputerade för teol. doktorsvärdigheten s. å. och utnämndes 1897 till teol. doktor. Efter sin prästvigning 1894 anställdes F. till en början som vice och 1898 som ord. komminister i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm samt utnämndes 1907 till kyrkoherde i Oskars församling därstädes. Tidigt egnde F. sig åt den moderna bibelforskningen, och första synliga resultatet däraf var den i Wellhausens anda skrifna *Israels historia* (1894), i hvilken han dock delvis beträdde nya vägar, hvilka han än noggrannare markerade i doktorsafh. *Den israelitiska kulturens centralisation* (1895) och slutförde i afh. *Die Gesetzesschrift des Königs Josia* (1903). I den nytestamentliga evangeliekritiken en anhängare af den s. k. tvåkällsteorien i den synoptiska frågan, har F. dock i anslutning till Schweitzer, Delft o. a. i *Det fjärde evangeliet och hebreerevangeliet* (1898) sökt häfda en annan mening om Johannes-evangeliets ursprung, komposition och trovärdighet än både den, som omfattas af den äldre exegetiken, och den moderna i Baur's anda fortsatta kritiken. För den gestaltning af Jesu lif, som härigenom blir en naturlig följd, har F. sökt gifva ett uttryck i *Jesu lif* (1902). Tre gånger har F. sökt professur vid våra universitet; detta har gifvit anledning till häftiga strider om hans vetenskapliga produktion och teologiska ståndpunkt öfver hufvud, ty han har visat sig vara starkt påverkad af Ritschl och Harnack. I filosofiskt hänseende har F. bekant sig som anhängare af den Boströmska idealismen och samhällsläran, särskildt i den riktning G. Björklund (se denne) anvisat i sina skrifter. I enlighet härmed är F. en varm anhängare af statskyrkoiden, men kräver kyrkans ombildning på starkare demokratisk bas och den obligatoriska religionsundervisningens omändning i religionshistorisk riktning. F. blef starkt påverkad af F. Fehr, har skildrat honom i *Fredrik Fehr, hans verksamhet och betydelse som teolog* (1896) och fortsatt hans skriftserie "I religiösa och kyrkliga frågor". I "Aftonbladet" och "Sv. Dagbladet" har han ofta yttrat sig i på dagordningen stående religiösa och kyrkopolitiska frågor och verkat som religiös litteraturkritiker. F. har deltagit i åstadkommandet af religionsvetenskapliga kongressen i Stockholm (1897) och har stiftat Religionsvetenskapliga sällskapet i Stockholm (1906).

Fries [fris], svensk släkt, hvars äldste kände stam-

fader var Nils Nilsson Frijs (d. hundraårig 1737), egare af Tarsta rusthåll i Sköllersta socken, Närke.

1. Patrik Konstantin F., militär, f. 29 sept. 1826 på Storebro, Vimmerby socken, Kalmar län, d. 21 dec. 1905 i Stockholm, blef 1845 underlöjtnant vid Svea artilleriregemente, där han sedermera befordrades till kapten och batterichef, 1856 inspektör för kanon- och sedermera krutstillverknings- och 1858 artilleristabsofficer samt var 1859—97 lärare i artillerivetenskap vid däv. Högre artilleriläroverket på Marieberg. Major 1873, inkallades han s. å. såsom öfverstelöjtnant i den nybildade generalstaben, för hvars militärstatistiska afdelning han utöftrade chefskapet, tills han, sedan 1882 öfverste, 1884 erhöll afsked. 1874—1900 var F. utgivare af "Krigsvet. akad:s Handlingar och tidskrift" och 1880—1900 samma akademis sekreterare. Han utgaf bl. a. *Föreläsningar i artilleri* (1866—69). C. O. N.

2. Ellen F., den föregåendes dotter, historiker, lärarinna, f. 23 sept. 1855 på Rödsle, Törnfalls socken, Kalmar län, d. 31 mars 1900 i Stockholm, aflade mogenhetsexamen 1874 och blef student i Uppsala 1877, där hon 1879 aflade filos. kandidat- och 1883 licentiatexamen och s. å. promoverades till filos. doktor, den första kvinnan, som i Sverige graderats. 1884—85 var hon medlem af redaktionen af kvinnosaksorganet "Tidskrift för hemmet", genomgick 1889—90 profärskurs och blef 1890 studierektor vid Ahlinska skolan, hvars gymnasium hon organiserade och ledde till sin död. — Delad mellan tre olika slags intressen, kvinnosak, pedagogik och historia, fick Froken F. aldrig helt egna sig åt det historiska författarskap, hvilket hon betraktade som sin egentliga lifsuppgift. Redan 1885 utgaf hon såsom resultat af en pedagogisk studieresa med statsunderstöd *Den qvinliga elementarundervisningen i Frankrike*, och sitt studium af kvinnofrågan har hon dokumenterat i "Reports from the Swedish ladies' committee to the world's Columbian exhibition 1893", som hon delvis författat, samt i den vid samma tillfälle utgifna *Den svenska kvinnans sociala ställning*. Hon var också en bland stiftarna af Fredrika-Bremerförbundet (1884) och af Nya Idun (1885) samt tog initiativet till bildande af Svenska kvinnornas nationalförbund (1896). — Utom gradualhändlingen, *Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering* (1883), utgaf hon de på själfständig forskning grundade arbetena *Erik Ozenstierna. Biografisk studie* (1889) och *Tekningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider* (I, 1895, 2:a uppl. 1901; II, utg. efter förf:s död af S. Leijonhufvud, 1901). Äfven i den af henne författade serien *Märkvärdiga kvinnor* (2 bd, 1889—91) finnas biografier (t. ex. Ebba Brahes), hvilka helt och hållet grunda sig på arkivforskning. Detta är också fallet med de båda längre artiklarna i "Hist.

tidskr." Erik Oxenstierna såsom Estlands guvernör 1646—1653 (1885), egentligen ett kapitel ur hans förut nämnda biografi, och Johan Classon Risingh (1896). I hufvudsakligen pedagogiskt syfte tillkommo *Den svenska odlingens stormän. Lefnads-teckningar för skola och hem* (I—III, 1896—99) samt *Svenska kulturbilder ur 16- och 1700-talens historia* (1901, utg. af L. Wahlström). — Framställningssättet, alltid enkelt och färdlöst, är i hennes tidigare arbeten något tungt och detaljöverlastadt, men blef slutligen allt mera liffullt och öfverskådligt. I alla hennes arbeten, men särskildt i "Sv. adelns familjelif", framträda för öfrigt de mest utpräglade dragen i hennes egen personlighet: anspråkslöshet, ideell lifssyn, humor och utpräglad svenskhets.

L. W.-m.

3. Karl Henrik August F., den föregående syssling, högt förtjänt om den kristliga ungdomsrörelsen, f. 8 sept. 1861 i Stockholm, blef 1879 student och 1887 filos. kandidat samt 1892 filos. licentiat och doktor i Uppsala. Han är sedan 1888 afhörd sekreterare i Kristliga föreningen för unga män (K. F. U. M.) i Stockholm och i Förbundet mellan Sveriges K. F. U. M. samt sedan 1895 ordf. i det väldiga Kristliga studentvärldsförbundet (se d. o.). F. har medverkat vid kristliga studentmöten och K. F. U. M.-världskonferenser i snart sagdt alla europeiska länder och för studier af K. F. U. M.-rörelsen vistats i Nord-Amerika (1889, 1906). Han har lett kristliga studentvärldsförbundets konferenser på skilda platser i Europa och 1907 i Tokio samt besökte i sammanhang med sistnämnda konferens de viktigaste platserna på Ceylon samt i Indien, Japan och Kina. Utom sin gradualafh. *Weddæ Märjam, in äthiopischer lobgesang an Maria* (1892) har F. författat ett antal småskrifter i ämnen, som stå i samband med hans ofvannämnda verksamhet, hvarjämte han öfversatt ett 10-tal arbeten af liknande art.

Fries [fris]. Jakob Friedrich, tysk filosof, f. 23 aug. 1773 i Barby (Sachsen), d. 10 aug. 1843, intogs vid 19 års ålder i den herrnhutska läroanstalten i Niesky, studerade sedan vid universiteten i Leipzig och Jena, där då Fichte stod på höjdpunkten af sitt anseende, vistades några år såsom informator i Schweiz, verkade såsom docent i Jena och blef 1804 professor i filosofi därstädes, 1805 i filosofi och matematik i Heidelberg och 1816 ånyo i filosofi i Jena. 1819 suspenderades han från denna befattning (emedan han deltagit i Wartburg-

festen, 18 okt. 1817), men insattes 1824 till professor i fysik och matematik samt fick tillstånd att från 1825 åter hålla filosofiska föreläsningar. Skrifter: *Wissen, glauben und ahndung* (1805), *Neue oder anthropologische kritik der vernunft* (1807; 2:a uppl. 1828—31), hans förnämsta arbete, *System der logik* (1811; 3:e uppl. 1837), *Vom deutschen bund und deutscher staatsverfassung* (1817;

2:a uppl. 1831), som af alla tyska patrioter motogs med hänförelse, *Handbuch der praktischen philosophie* (1817—32), *Handbuch der psychischen anthropologie* (1820—21; 2:a uppl. 1837—39), *Geschichte der philosophie* (1837—40) m. fl. — F. upptager och populariserar i allmänhet resultaten af Kants filosofi, men förkastar dennes metod. Han söker för den Kantska kunskapsteorien en empirisk grundval, vunnin genom psykologisk analys. Härvid påverkades han af Jacobi, hvars betonande af det omedelbara medvetandets och känslans grundläggande betydelse öfverensstämde med hans egen uppfattning. Men under det att Kant gick för långt i försöken att bevisa och därigenom förledde till transcendental-filosofiens nya dogmatism hos Reinhold och Fichte, ansåg han Jacobi bevisa för litet och därigenom stanna utanför den vetenskapliga filosofien. F. antager Kants aprioriska kunskaformer, men dessa kunna enligt hans åsikt ej upptäckas på apriorisk väg, utan endast genom empirisk själfiafattagelse. Därför kan heller icke vårt tänkandes objektiva giltighet bevisas. Sanning betyder ej kunskaens öfverensstämmelse med sitt föremål, utan blott med den omedelbara uppfattningen. En viss subjektivism vidlärer därför all vår kunska. Vetandet kan aldrig nå till ett afslutadt helt, utan måste alltid stanna inom det ändliga. Blott genom tron kan man gripa det eviga och oändliga, och detta sker genom negation af ändligheten och bristerna. Därför kan man om det oändliga bilda endast negativa begrepp. Så snart man söker fatta det oändliga positivt, måste man nöja sig med bildliga symboler. Söker man i dessa kunska, uppstår mytologi och ej filosofi. Likaså är det omöjligt att ur det oändliga (det absoluta) vetenskapligt härleda det ändliga (fenomenen). De spekulativa försöken till en världsförklaring ur det absoluta äro endast filosofiska romaner, som en hvar berättar på sitt sätt. Blott genom känslan eller aningen kunna vi se det eviga i det timliga. "Om fenomenen ega vi *vetande*, på tingens sanna väsen *tro* vi, *aningen* låter oss se det senare i de förra". — Etikens princip söker F. i tron på det godas realitet såsom något med evigt värde, och såsom sedlighetens mål uppställer han mänsklighetens förädlande. — F. har bildat en talrik skola, till hvilken räknas teologerna de Wette och Karl Hase, botanisterna Schleiden och Hallier, filosoferna Calker och Apelt, och som ännu räknar många anhängare. Biogr. af Henke (1867). S.-e.

Fries [fris]. 1. Ernst F., tysk målare, f. 1801, d. 1833 i Karlsruhe, utbildade sig genom resor i Schweiz och Italien. Han visar i sina landskap en poetisk uppfattning af naturen, och hans färg är kraftig och harmonisk. Han är representerad i Berlins nationalgalleri af ett italienskt landskap, ett Rhenmotiv och en Heidelbergstämning, i Leipzig af en utsikt från Sabinerbergen, i Pinakoteket i München af *Vattenfallet vid Sora*. — 2. Bernhard F., den föregående broder, målare, f. 1820, d. 1879, vistades 1838—45 uti Italien och var därefter för det mesta verksam i München. Han är representerad i Nya pinakoteket och i Schacks galleri genom italienska landskap. F. målade ock en cykel af 40 dylika — ett slags motstycke till Rottmanns bekanta grekiska landskap. Två af dem äro uppsatta i Tekniska högskolans trappuppgång i München. (G—g N.)

Friese [friše], Richard, tysk målare, f. 1854, målar hufvudsakligen afrikanska landskap med lejon, öfverflar och andra djur, lurande eller i strid, t. ex. *Lejon och lejoninna på lur efter en karavan* (1884, Dresdengalleriet) och *På valplatsen* (1890, Berlins nationalgalleri). 1898 gjorde F. en resa till Spetsbergen, som gaf honom en ny motivkrets (isbjörnar, älgar, äfven norska högfjällsbilder). G—g N.

Friesen [frißen], Karl Friedrich, tysk frihetskämpe och en af den tyska gymnastikens grundläggare, f. 1785, blef 1810 lärare vid en skola, inrättad efter Pestalozzis system, där äfven Jahn var anställd. F. biträdde 1810—12 denne vid grundläggandet af det tyska gymnastikväsendet. 1813 hjälpte han Lützow att värfva och organisera dennes friskara och tjänstgjorde sedan såsom hans adjutant. Under fälttåget i Frankrike 1814 blef F. (15 mars) skjuten af franska bönder vid byn La Lobbe i dep. Ardennererna. Hans ben flyttades 1843 till invalidkyrkogården i Berlin, och 1893 restes ett monument öfver honom i hans födelsestad Magdeburg. (Jfr Euler, "Friedrich F." (2:a uppl. 1899). (V. S—g.)

Friesen [frißen], von, gammal sachsisk adelsläkt, som sedan 1592 innehaft stamgodset Rötha invid Leipzig och 1653 upphöjdes i riksfriherrligt stånd. Många dess medlemmar ha i sachsisk eller kejslerlig tjänst innehaft viktiga civila och militära ämbetsbefattningar. Om släktens genealogi och historia se E. von Friesen, "Geschichte der reichsfreiherrlichen familie von F." (1899). Samma vapen som denna familjs föres af den i Sverige kända släkten von Friesen (se d. o.). Af den tyska släktens medlemmar märkas följande:

1. Julius Heinrich, greve von F., kejslerlig fältmarskalk, d. 1706, var en tid kursachsiskt geheimeråd och president för krigsrådet i kurfurst Georg III:s tjänst, öfvergick därifrån i kejslerlig tjänst som fältmarskalklöjtnant (1690) och upphöjdes 1702 af kejsaren i greffligt stånd. S. å. försvarade han Landau mot fransmännen under Tallard och tilltvang sig, när alla förord voro slut, fritt åttåg under militäriska hedersbetygelser. Han blef sedan generalfälttygmästare och deltog särskildt i fälttåget 1705, hvarunder han med 16,000 man framryckte mot Trier i juni för att understödja Marlboroughs planerade frammarsch öfver Mosel samt sedan stridde mot Villars i Pfalz och Elsass. Jfr H. von Friesen, "Julius Heinrich, graf von F." (1870).

2. Heinrich Friedrich, greve von F., den föregående son, krigare, f. 1681, d. 1739(?), deltog på rysk sida i slagen vid Poltava (1709) och vid Pruth-floden (1711), hvarefter han 1712 som öfverste inträdde i sachsisk tjänst, där han 1715 under pommerska fälttåget blef generalmajor, följande år gjorde sig hatad genom omänsklig hårdhet vid undertryckande af en resning i Polen och sedermera innehade flera befattningar vid sachsiska hofvet samt 1734 blef guvernör i Dresden.

3. Hermann, friherre von F., Shaksperereformskare, f. 1802, d. 1882, ifrade som medlem af Sachsens andra kammare på 1830- och 1840-talen för frissinnade reformer och var en varm vän af de tyska enhetssträfvandena. 1860 blef han sachsisk hofmarskalk och var 1866—73 öfverhofmarskalk vid Dresdenhofvet. F., som i ungdomsåren som förtrogen vän till Tieck sysslat med estetisk kritik, egnade sig sedan 1859 åt grundliga Shaksperestudier, hvilkas

resultat bl. a. föreligga i hans *Shakspere-studier* (3 bd, 1874—76). Han skref äfven en biografi öfver fältmarskalk von F. (se ofvan) samt *Ludwig Tieck Erinnerungen eines alten freundes aus den jahren 1825—42* (2 bd, 1871).

4. Richard, friherre von F., sachsisk statsminister, f. 1808, d. 1884, blef 1841 regeringsråd i inrikesdepartementet, hvars ledning han provisoriskt öfvertog under majupproret i Dresden 1848. Dess ord. chef blef han 1849. Bris på öfverensstämmelse med statsministern von Beus föranledde emellertid F. att 1852 nedlägga detta ämbete. 1853 utnämndes han till kretsdirektor i Zwickau och 1858 till finansminister. F. var 1860 led. af den kommission, som under konungens fränvaro i kriget förde regeringen, och öfvertog sedermera, s. å., äfven utrikesportföljen. 1867 deltog han i underhandlingarna rörande stiftandet af Nordtyska förbundet samt nämndes s. å. till restegande förbundskommissarie för Sachsen. 1870 utsågs F. till kommissarie vid förhandlingarna med de syd-tyska staterna rörande deras förening med Nordtyska förbundet och bildandet af Tyska riket samt kallades i denna egenskap s. å. till Versailles, där han ledde underhandlingarna för afslutande af fördragen med Württemberg, Baden och Hessen. Han blef 1871 konseljpresident och lämnade 1876 stats-tjänst. F. utgaf 1880 memoarverket *Erinnerungen aus meinem leben* (2 bd, ny uppl. 1881), hvilket genast framkallade en skarp kritik från Beus ("Erinnerungen zu erinnerungen", 1881) och historikern Flathe (en uppsats i "Hist. zeitschrift", 1881).

Friesen [frißen], von, svensk släkt, som för samma vapen som den sedan 1500-talet i Sachsen kända adliga ätten von F., härstammar från Fredrik Vilhelm von F., hvilken tjänade i ryska hären, blef fången vid Narva, gick i svensk tjänst 1704 och utnämndes till major 1710.

1. Karl Sebastian von F., sonsöns sonsöns af den ofvannämnde Fredrik Vilhelm von F., skolman, kommunalman, politiker, f. 10 sept. 1846 Hökhufvuds prästgård, Stockholms län, d. 10 jun 1905 i Stockholm, blef 1863 student i Uppsala, där han idkade humanistiska studier samt 1868 aflade filos. kandidatexamen och 1869 promoverades till filos. doktor. Efter tjänstgöring vid Stockholms gymnasium sedan 1868 utnämndes han 1879 till lektor i latin och grekiska vid Södermalms högre allm. läroverk och var 1884—1902 rektor därstädes. 1881—86 var han ledare af den teoretiska profärskursen i Stockholm, tillhörde 1885—90 öfverstyrelsen för Stockholms stads folkskolor samt var 1889—99 led. af direktionen för blindinstitutet och 1891—1903 ledamot af direktionen för Stockholms stads undervisningsverk. Han var sekreterare i 1878—79 års lärarexamenskommitté och i 1882—84 års läroverkskommitté och vice ordf. i 1899—1902 års läroverks

kommitté m. m. 1888—1902 var han stadsfullmäktig och därunder från 1892 led. af drätselnämndens första afdelning. Af stadsfullmäktige insattes han 1896 i Första kammaren, och när E. G. Boström 5 juli 1902 bildade sin andra ministär, blef F. statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet, i hvilken befattning han kvarstod till sin död. F. författade bl. a. *Horatius och Kellgren* (i Stockholms gymnasii årsredogörelse 1870), *De vita et scriptis M. Annæi Lucani* (lektorsspecimen; 1879), *Litteratur och konst 1789—1871* (i "Illustr. världshistoria"), texten till planschverket "Schweiz" (1882) samt uppsatser i "Pedag. tidskr.", "Ur folksk. häfder", "Ny svensk tidskr." och Nordisk familjebok jämte årsredogörelser för Södermalms läroverk. Han översatte och bearbetade S. Müllers "Handbok i världslitteraturens historia" (1883) och utgaf 3:e omarbetade uppl. af Bjurstens "Läsebok" med titeln *Öfversigt af svenska litteraturen* (1890).

Såsom lärare var F. synnerligen lycklig genom mångsidig bildning, säker upplåtning och godt framställningssätt, hvartill kom det icke minst viktiga draget, att han hyste och lade i dagen ett sant intresse för sina lärjungar. Såsom rektor var han, med frihet från allt pedanteri, allvarlig och noggrann i ledningen och tillgodogjorde skickligt läroverket lärarkamraternas olika egenskaper samt vann deras tillit och förtroende. När han från skolans värld trädde fram att deltaga i kommunens värf, dröjde det ej länge, förrän hans sunda omdöme, förmåga att uttrycka sig klart och snabbt i replikerna tillförsäkrade honom en aktad plats vid rådslagen. Då han blifvit stadens representant i Första kammaren, där han slöt sig till minoritetspartiet, var han där i början icke tillräckligt känd, men ordet och mannen bakom ordet togo snart ut sin rätt. Trots sin genomförlighet ådragna heshet — han hade af naturen en ovanligt stark och ljudande stämma — förstod han genom det fängslande i föredraget med sin humoristiska läggning hålla åhörarnas uppmärksamhet spänd och göra sig känd såsom en af riksdagens bästa debattörer. Det 1899 framkomna förslaget om en läroverksreform med uppskjutande af de klassiska språkens studium och främjande af allmänt medborgerlig bildning fick i honom en uppriktig och kraftig försvarare, och helt naturligt spelade han en viktig roll i den för slagets behandling tillsatta kommittén. Likaså kunde det anses tillämpligt, att F. skulle inträda i 1902 års ministär, med uppgift att genomföra läroverksreformen och den därmed sammanhängande löne-regleringen. Den uppgiften fullgjorde han också med kraft och skicklighet vid 1904 års riksdag, då hans parlamentariska talang visade sig mäktigt att vinna seger åt de nya idéerna. Själ kände han sig och genomträngd af tillförsikten att kunna gifva behörig tillämpning åt beslutet. Det var helt visst medvetandet om hvad man därutinnan väntade, som för- anledde honom att på hösten 1904, då tal var om ombyte af statsminister, afböja alla förslag att själf ingå såsom sådan. För öfrigt torde han icke ha funnit sig kallad att taga den vidtomfattande politikens trådar i sin hand, och det lider intet tvifvel, att han kände sig obehagligt berörd mindre af ansträngningarna — ehuru han nog tyngdes äfven af dessa — än af svårigheterna vid alla den tidens öfverläggningar i den unionella frågan. Att hans

tidiga bortgång var en förlust för vårt statslif i mer än ett hänseende, lär tryggt kunna påstås. F:s byst (modellerad af J. Börjeson), åstadkommen genom insamling bland kamrater och vänner, har, under medverkan af Stockholms stad, blifvit rest å gården till Södermalms högre läroverk och afstäcktes 31 maj 1907.

2. Sixten Gabriel von F., den föregående broder, skolman, kommunalman, politiker, f. 11 dec. 1847 i Hökhufvuds socken, Stockholms län, blef student i Uppsala 1865, filos. kandidat 1870 och filos. doktor 1877 efter att ha försvarat afh. *Studier öfver de negativa kvantiteterna*. Sedan han 1871—76 tjänstgjort såsom extra lärare och e. o. lektor vid Stockholms gymnasium, förordnades han att från 1876 vara vice rektor vid Stockholms nymrättade realläroverk, hvilket blef fullständigt 1880, och sistn. år utnämndes han till lektor i matematik och fysik därstädes, hvarjämte han 1880—91 var rektor för realläroverket, om hvars utveckling han inlade stor förtjänst. Sedan 1894 har han varit tjänstledig från sin lärarbefattning därstädes. F. satt som led. i läroverkskommittén 1882—84, var 1880—91 led. af direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk, 1880—89 led. i öfverstyrelsen för Stockholms stads folkskolor och 1889—91 öfverstyrelsens ordf. och är led. sedan 1881 af direktionen öfver Gymnastiska centralinstitutet, sedan 1891 af direktionen öfver Folkskollärarnas pensionsinrättning och sedan 1903 af Försäkringsinspektionen. Han var 1890—91 led. af den kommitté, som förberedde införandet af småskollärares m. fls ålderdoms-understödsanstalt och 1904 led. af kommittén för ordnande af förvaltningen af det af staten inköpta Trollhätte kanal- och vattenverk. — F. var en af Stockholms stads representanter i riksdagens Andra kammare 1885—87 (äfven vid maj-riksdagen 1887) och 1891—juni 1895 samt var därunder 1886 och 1887 ordf. i kammarens första tillfälliga utskott, som bl. a. hade undervisningsfrågor om hand, samt led. 1892—1903 af statsutskottet, vice ordf. i 1897 års särskilda utskott i riksbanksfrågan, 1901 led. i särskilda utskottet för härrödningsfrågan samt 1903 —05 af talmanskonferensen. Han utsågs 1892 och 1893 till statsrevisor och har sedan 1893 varit fullmäktig i Riksbanken. 1905 invaldes han af Stockholms stadsfullmäktige i Första kammaren. 1887 valdes F. till stadsfullmäktig och har i kommunens angelägenheter ådagalagt framstående duglighet såväl i beredningsutskottet och i fattigvårdsnämnden (hvars ordf. han var 1890—1904) som i stadsfullmäktiges debatter och i ordförandestolen. Sedan öfverståthållaren 1904 upphört att vara fullmäktiges själfskrifne ordf., har nämligen F. varit deras valde ordf., och på ett värdigt sätt representerat Stockholms stad.

Äfven som riksdagsman har F. såväl i Andra kammaren som i utskott haft en stark ställning genom grundlig behandling af ärendena, betydande förmåga i debatten samt snabb och säker uppfattning af förmerna. Tillhörande de frisinnades krets, har han särskildt i undervisningsfrågor varit reformvän, men hans ord ha varit tungt vägande äfven på andra områden, i synnerhet i fråga om statsregleringen och bankväsendet. Vid 1899 års riksdag stod han i spetsen för dem, som togo initiativ till den samling af Andra kammarens frisinnade element,

som ledde till Liberala samlingspartiets (se d. o.) organiserande vid 1900 års riksdag, och fungerade några år som detta partis ledare. Han var också den främste frambäraren vid 1899, 1900 och 1902 års riksdagar af det betydelsefulla s. k. von Friesenska rösträttsförslaget, som åsåg en rösträttsreform byggd på principen politisk rösträtt för de kommunalt röstberättigade män, som uppnått 25 års ålder. I spetsen för en stor del af Liberala samlingspartiet yrkade F. vid 1901 års riksdag på uppskof med härordningsfrågans afgörande, tills i sammanhang med denna rösträttsfråga kunde lösas och en rättvis skattelagstiftning beträffande fördelningen af de ekonomiska bördorna för försvaret kunde genomföras samt, enligt hans mening, mera rättvisa krigslagar och sakkunnigare rättskipning kunde tillförsäkras de värnpliktiga. F. var medlem i 1902—03 års kommitté, som hade att tekniskt utreda frågan om proportionellt valsystem vid val till Andra kammaren. Men det väckte ett visst uppeende, när han några månader efter betänkandets afgifvande förklarade sig visserligen helst taga en rösträttsreform med proportionella val, men och gärna taga allmän rösträtt utan ett sådant tillägg, och vid 1904 års riksdag yrkade han afslag på regeringens proposition om proportionella val till Andra kammaren, såsom stridande emot känsla och uppfattning hos större delen af svenska folket, allt under det han erkände det teoretiskt rättvisa i proportionsval. Efter sitt inträde i Första kammaren har F. föga deltagit i debatterna.

3. Otto von F., son till den föregående kusin, språkforskare, f. 11 maj 1870 i Kulltorp, Jönköpings län, student 1889, filos. doktor 1898, docent i nordiska språk vid Uppsala universitet 1897 och e. o. professor i svenska språket därstädes 1906, efter att sedan 1900 ha förestått professuren, har författat ett antal arbeten i nordisk ljudhistoria, framför allt rörande äldre tider, samt i runologi och paleografi, af hvilka särskildt äro att nämna *Om de germanska mediageminatorna* (1897), *Till den nordiska språkhistorien* (1901 och 1906), *Om runskriftens härkomst* (1904—06), hvori F., i anslutning till B. Salins arkeologiska arbeten, härleder runskriften väsentligen från en grekisk kursivskrift, *Vår äldsta handskrift på fornvänska* (s. å.) och *Kylfoerstenen* (i "Antiqv. tidskrift", XVIII), samt utgifvit *Upplandslagen* efter Ängsöhandskriften (1902) och Olaus Petris afskrift af Hednialagen (i "Samlaren", XXIII) samt uppsatser i "Arkiv för nord. filologi", "Uppland", Uppsala univ. årsskrift m. fl. F. har vidare för det af Vitt. hist. o. ant. akad. planerade stora runverket undersökt en mängd svenska runinskrifter. F. vardt 1904 led. af Human. vet.-samfundet i Uppsala.

1. R. Tdh. 2. T-s. 3. R-n B.

Friesendorff [fris-], von, friherrlig ätt, urspr. från Westfalen, hvarifrån den flyttade till Bremen. Ätten fick 1665 tysk riksfriherrlig och 1705 svensk friherrlig värdighet. En gren af densamma upptogs bland friherrar på finska riddarhuset 1877; en annan gren af ätten hade redan 1818 blifvit immatrikulerad på finska riddarhuset, men utgått 1829.

1. Johan Fredrik von F., diplomat, friherre, f. 1617 i Bremen, d. 1669 i Stockholm, utnämndes 1649 till svensk resident i Portugal, 1653

till kammarråd samt senare till hof- och kommerseråd. Emedan han i grund kände kabinetts- och handelshemligheterna, nyttjades han vid många diplomatiska förhandlingar. Bland annat afslöt han som svenskt sändebud 1661 Sveriges allians med England, om hvars förhållanden hans sändebudsberättelse innehåller flera värdefulla uppgifter. Under vistelsen i England upphöjdes F. s. å. till engelsk baronet. 1665 blef han tysk riksfriherre.

2. Karl Gustaf von F., den förres son, friherre, diplomat, f. 14 aug. 1663 i Stockholm, d. 13 sept. 1715 i Stralsund, ingick 1683 i svenska diplomaternas dåv. plantskola, Riksarkivet, hvar-efter han tjänstgjorde dels såsom privatsekreterare hos svenske ministern i Wien, greve K. Oxenstierna, dels såsom kommissionssekreterare och resident i Holland. 1705 skickades han som envoyé till lüneburgska hofvet och stod för sin regerings räkning i en hemlig brevafväxling med sachsiska hofvet samt var 1712—15 ministre plénipotentiaire vid hofvet i Berlin. Han erhöll 1705 friherrlig värdighet. B. S.*

3. Fredrik von F., den förres son, friherre, riksråd, f. 15 nov. 1707, d. 26 aug. 1770 på Vallstanäs, ingick 1730 i Riksarkivet och 1731 i Utrikesexpeditionen. Han var en tid hofmarskalk hos arfprinsen Adolf Fredrik och blef 1747 lands-höfding i Västmanlands län. Vid brytningen mellan det unga hofvet och hattarna följde F. de senare. Har var medlem af sekreta utskottet både 1751 och 1755 och utmärkte sig vid sistnämnda riksdag bland hofvets främsta motståndare. En sorts belöning för detta välförhållande var det anslag, som ständerna gäfvö hans båda söner till utrikes resor under 4 år. 1760 blef F. ånyo medlem af sekreta utskottet och insattes 1761 i rådet. Han hade då redan börjat skilja sig i åtskilliga frågor från sitt parti, och hans affall från detsamma blef öppet. 1764 röstade han i rådet mot subsidieuppgörelsen med Frankrike. Följden af denna omsvängning blef, att F. fick behålla sitt rådsämbete vid hattregeringens fall 1765. Han utnämndes s. å. till rikskansliråd och tjänstgjorde efter Löwenhjelm död 1768 såsom kanslipresident. Vid hattarnas seger 1769 blef F. jämte de fleste öfrige medlemmarna af mössregeringen afsatt från rådsämbetet.

L. S.

Friesland l. Vriesland [fris-], provins i nordvästra delen af Nederländerna, begränsad af Groningen, Drenthe, Overijssel, Zuiderzee och Nord-sjön. 3,320 kvkm. 357,423 inv. (1907), 108 inv. på 1 kvkm. Hela landet är flackt och vid kusten så lågt, att det genom dammar måste skyddas för öfversvämningar. Det består dels af fruktbart marskland, dels (i s. och ö.) af hedar och mossar, med rika torflager. En mängd fiskrika sjöar, som uppstått genom torfupptagning och kallas "meer", såsom Tjeuke-, Slot-, Heeger-, Sneeker- och Bergumer-meer, små floder (Lauwers, Kuinder, Boorn, Linde m. fl.) samt kanaler erbjuda såväl riklig bevattning som viktiga kommunikationsmedel. Invånarna, afkomlingar af de gamle friserna, äro till största delen reformerta, bibehålla troget sitt gamla språk, dräkt (se fig. å sp. 1409) och seder samt anses som synnerligen redbara och trofasta. Värmågan är allmänt spridd. Ladugårdsprodukter utforas i stor mängd. Med undantag af tegelslagning och kalkbränning är industrien obetydlig. Hufvudstad: Leeuwarden; viktigaste sjöstaden är Har-

lingen. — Till F. höra flera ärar, bl. a. Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, Boschplaat och Rottum. — Jfr Friser, Frisiska språket och Frisiska ärnarna. (J. F. N.)

Frisiskt äkta par i helgdagsdräkt. (Till art. Friesland.)

Frietzky [fritsky], Klas de, bruksegare, riksdagsman, f. 25 jan. 1727 på Alkvätters bruk, Karlskoga bergslag, d. 9 okt. 1803 i Säbylund i Närke, härstammade från en bömsk släkt, som 1699 blifvit naturaliserad och 1700 introducerad på svenska riddarhuset. Han studerade i Uppsala, tjänstgjorde en kortare tid vid Örebro landskansli och landskontor, egenade sig sedan åt bergsbruk och landthushållning och blef 1754 disponent vid Storfors bruk nära Filipstad. F. var en af den värmländska bergslagens mest betydande brukspatroner med växande anseende i hemorten för

Kl. de Frietzky. (Efter medaljong af Sergel.)

duglighet och ekonomiska insikter. 1760 gjorde han sitt inträde i det politiska lifvet och slöt sig från början till mösspartiet, till hvars bästa män han i det följande hörde. Redan vid riksdagen 1765—66 var han en af partiets ledare, insattes i sekreta utskottet och den viktiga bankodeputationen samt erhöi jämte två andra ledamöter af samma deputation uppdraget att utarbete de slutliga föreskrifterna ang. bankens förvaltning, åsyftande att så mycket som möjligt påskynda sedelindragningen. 1769 framstod F. såsom oförkräckt försvarare på riddarhuset för den fallande mössregeringen och öfver hufvud för den föregående riksdagens verk, dess bankpolitik och dess bekanta förordning om lagarnas verkställighet och bekämpade ifrigt både hattarnas finansplan och författnings-

reformen. 1771 hade hans parti åter vind i seglen, och F. tog åter plats i sekreta utskottet och bankodeputationen. Vid kampen mellan adel och ofrälse stånd om den nya konungaförsäkrans ordalydelse insattes han i den jämkingsnämnd, som skulle försöka förena de stridiga anspråken, och rådde ifrigt adeln att ge vika. Han var den egentlige upphofsmannen till det nya realisationsförlaget af 1772, hvilket vittnade om klarare insikter i det ekonomiska lifvets villkor, och sökte återhålla de segnande mössorna från de öfverdrifter, till hvilka de efter hattrådets fall på våren 1772 gjorde sig skyldiga. När revolutionen af 19 aug. inträffade, hade F. lämnat Stockholm. Han insåg säkerligen statskupens nödvändighet och uppmnade sina partivänner att underkasta sig den nya ordningen. Vid riksdagen 1778—79 slöt sig F. helt naturligt till den begynnande oppositionen på riddarhuset, utan att dock särskildt framträda. 1786 åter var han en af adelsoppositionens främste och talade ifrigt mot passvolansen och mot kronbrännerierna. Hans ryktbara diktamen i brännvinsfrågan, hvori han häfdade husbehoisbränningen såsom "svenska folkets urgamla rättighet", bidrog väsentligen till, att ständerna afslögo konungens förslag att frigifva brännvinsbränningen mot en ständig årlig beviljning. 1789 stod F. likaledes i främsta leden på riddarhuset, beredd att försvara friheten och författningen, och påyrkade ifrigt instruktion för hemliga utskottet och tillsättandet af särskildt statsutskott. Han arresterades vid statskuppen 20 febr. jämte oppositionens öfriga ledare och frigafs först efter riksdagens slut. Vid Gustaf III:s sista riksdag, i Gäffe 1792, var F. oppositionens mest bemärkte person. Konungen erbjöd honom vid hemliga utskottets sista sammanträde Vasaordens kommendörsvärdighet såsom bevis på sin aktning, men F. undanbad sig denna utmärkelse, hvilket väckte stort jubel hos konungens många fiender. Sin återstående lefnad tillbragte F. i landlifvets lugn på Säbylund, där han samlade ett storartadt bibliotek. F. var högt aktad för oegen nytta, klokhet och frimodighet, en redbar och ädel karaktär och en betydande parlamentarisk förmåga. Ehuru ingalunda fri från partifördomar och partilidelser, tillhör han de mest sympatiska gestalterna i det upprörda politiska lifvet från 1700-talets senare hälft. Biogr. af E. Herlenius i Halmstads högre allm. läroverks program 1902—03. L. S.

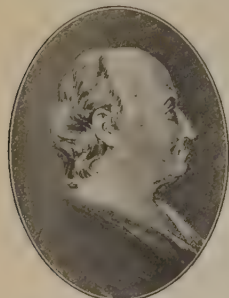
Friexemplar. Se Eganderätt, sp. 1417.

Fri flyttning. Se Flyttning 2.

Fri församling. Se Fria församlingar.

Frige'l, Per, musiker, f. 2 sept. 1750 i Kalmar, d. 24 nov. 1842 i Stockholm, idkade tidigt musikaliska studier jämte humaniora. Han blef 1770 student i Uppsala och 1776 filos. magister, hvarefter han antog en enskild lärarbefattning i Stockholm. Intagen i sällskapet "Utile dulci", gjorde han sig där snart känd såsom tonsättare af två symfonier, hvarefter d. k. teaterdirektören Ehrensvärd föreslog att låta honom på konungens bekostnad i utlandet studera musikteorien och operaväsendet. Då denna plan omsider af den nya teaterdirektionen väsentligen inskränktes, föredrog F., som icke ville underkasta sig en förödmjukelse, att utbyta konstnärens bana mot ämbetsmannens och ingick 1779 som e. o. i handels- och finansexpeditionen, där han 1781 blef kopist och 1783 kanslist. 1785

—1809 var han sekreterare i Statskontoret. Redan vid 27 års ålder invald i Mus. akad., blef han där 1796 ständig sekreterare, en befattning, som han beklädde ända till 1841, och 1815 professor i harmonilära, med uppdrag att tillika ha öfverinseende öfver akademiens undervisningsverk. Efter 1809 beträdde han vid reformen af koralboken och fortfor därmed till 1818, då han undanträngdes af Hæffner. — F:s kompositioner utgöras af symfonier, koraler, kantater (bland hvilka Wallins "Guds lof" uppfördes 1816), sorgmusik (vid minnesteften öfver Wik-

manesson, 1801), åtskillig musik till "Eremiten" (1798), operan *Zoroaster* samt framför allt oratoriet *Försonaren på Oljoberget* (1815; text af Sam. Ödman). Hans närmaste förebilder voro Händel, Gluck, Haydn och Kraus. F. uppträdde äfven som skriftställare, med en karakteristik öfver Kraus samt med åtskilliga anmärkningar mot Hæffner i "Stockholmsposten" och — under pseudonymen Philalethes — i "Allmänna journalen". Gentemot Hæffners grundsatser för koralsättning ville F. nämligen bibehålla koralerernas forna rytmiska och melodiska liffullhet. Se om F. vidare B. von Beskows "Minnesbilder" (d. 2, 1866). A. L.*

Frigell, Anders, universitetslärare, filolog, f. 22 maj 1820 i Gillstads socken, Skaraborgs län, d. 8 dec. 1897 i Uppsala, blef student i Uppsala 1842, filos. doktor 1851, docent i latinska språket 1854, e. o. adjunkt i samma ämne 1862 och e. o. professor 1882. Säsom riksstatusens stipendiat reste F. 1855—57 i Tyskland, Italien, Frankrike och Holland för latinska handskriftsforskningar. F. utgaf bl. a. *Cæsars De bello gallico* (1854; 1861), *Kommentarier till Cæsars Bellum gallicum* (2:a uppl., 1862—68), *Horatius' Carmina et epodon liber* (1870; kommentarer och öfv., s. å.), *Ciceros Epistolæ selectæ XXIII. Med förklaringar* (1872); *Livianorum librorum primæ decadis emendandæ ratio* (1875); *Dionysios Halikarnasseus. Roms historia året 461 f. Chr. Med förklaringar och kritiskt bihang* (1878); *Collatio codicum Livianorum I* (1878); *T. Livii ab urbe condita liber XXI* (1871; 2:a uppl. 1879), *liber XXII* (1879), *liber I* (1880), med förklaringar; *Livius som historieskrifvare* (1880); *Epilegomena ad T. Livii libros I. XXI* (1881) m. m.

Frigg, nord. myt., den förnämsta af alla asynjorna, kallas i Snorres Edda Fjorgyns dotter, Odens maka, Balders moder, Jordens, Rinds, Gunnlods och Gerdas rival, Nannas svärmoder, drottning öfver asar och asynjor, öfver Fulla, falkhamnen och Fensalarna. När Balder drömde om sin död, tog F. ed af alla skapade ting, att de ej skulle skada Balder; endast af misteltenen kräfde hon ingen ed, emedan den syntes henne för ung och spä. I Voluspa begråter F. i Fensalarna (se d. o.) Balders död. Odens död varder hennes andra sorg. Ut i inledningen till "Grimmesmal" sitter hon med Oden uti Lidskjalf och ser ut öfver hela världen samt sänder sin tjäna-

rinna med ett budskap för att föra Oden bakom luset. I "Vafrudnesmal" rådfrågas hon af Oden om hans färd till jätten. I "Lokasenna" säges hon veta alla äden, men säger dem icke och tillvitas af Loke otrohet, hvarom och berättas hos Saxo. Genom sina tjänarinnor främjar hon kärlek och äktenskap. Kvinnor anropa henne i barnsnöd och för ofruktsamhet. Stjärnbilden Orions bälte benämnes af svenska allmogen "Friggs rock" (på somliga orter "Fröjrock") eller "Friggs ten", och i Varend får torsdagshelgens firande namn af att "helga Tore gud och Frigge". — Myterna om Frigg och Freja sammanblandas ofta, likasom deras namn icke sällan förväxlas. Den sjätte veckodagens namn, Fredag, betyder sålunda "Friggs dag", men är en översättning af lat. *dies Veneris*. Den angelsaxiske abboten Aelfric i slutet af 900-talet säger Venus på danska heta Fryc. F. har till tjänarinnor åtskilliga kvinnliga gudomligheter af lägre rang, bland hvilka må nämnas: Fulla, Lofn, Hlin, Gna m. fl. F. förekommer äfven hos andra germanska folk. I en langobardernas historia från 700-talet berättas, hur Freja (Frigg) genom list får Godan (Oden) att hjälpa hennes skyddslingar (jfr ofvan Grimmesmal); i den ena Merseburgsbesvärjelsen, äfvenledes från 700-talet, nämnas Friia och Folla, hennes syster. Namnet sammanfaller med sanskr. *priyā*, "käreasta", "maka" och betecknar alltså F. som den högste gudens gemål. Jfr Freja. Th. W. (B—e.)

Frigg, astron., en af småplaneterna.

Friggeråker, socken i Skaraborgs län, Gudhems härad, 1,300 har. 487 inv. (1906). Annex till Falköpings stadsförsamling, Skara stift, Falköping kontrakt.

Friggs rock (F:s spinnrock). Se Frigg.

Frigidarium, lat. (af *frigidus*, kall), rum i ett romerskt badhus, förmodligen användt till kroppens afkylning efter varmluftsbadet i laconicum. Se Romerska bad.

Frigifna fångar. Om deras understödjande se Fångvårdssällskap.

Frigorifer (af lat. *frigus*, köld, och *ferre*, bära), ismaskin (se d. o.).

Frigrefve. Se Femdomstolar.

Frigrefskapet Burgund. Se Franche-Comté.

Frih., förkortning af friherre.

Frihamn (it. *porto franco*), en hamn, dit varor från alla länder få tullfritt införas. Frihamnen är ett noga begränsadt område, som betraktas liggande utanför rikets tullgräns, hvaran allt, som finnes därinom, är befriad från såväl all tullafgift som all eftersyn och kontroll från tullverkets sida. Naturligtvis ha dock varorna att draga andra afgifter: vid hvilkas fabrikation utländskt material användes. Den förnämsta fördelen framför frilagrät (se d. o.) är den att den besvärliga och kostsamma kontrollen undviks. — Frihamnsinstitutionen är gammal. Den första frihamnen var Livorno (1547). Därefter följde Genua (1596), Neapel (1633) och Venezia (1661). I Frankrike var Marseille frihamn sedan 1669, men beröfvades denna förmån af nationalkonventet (1792).

—95). I Tyskland behöllo Hamburg och Bremen äfven efter Tyska rikets bildande (1871) sina särskilda tullområden; då dessa städer 1888 tvingos att inträda i Tyska tullföreningen (se d. o.), afskildes vissa områden, som förblefvo frihamnar. Dessa äro jämte Trieste och Köpenhamn (sedan 1894) kontinentens förmästa frihamnar. Af andra europeiska frihamnar må nämnas Emden, Stettin, Neufahrwasser (uthamn till Danzig), Fiume, Venedig, Malta, Gibraltar och Sulina. Dock ha vissa andra hamnar s. k. entrepôt-institutioner, som i betydelse och omfattning kunna mäta sig med eller öfvergå åtskilliga af de nämnda frihamnarna. Till denna grupp höra bl. a. Amsterdam, Rotterdam, Gent, Le Havre och Bruxelles.

I Sverige utfärdade Karl XII 1712 befallning om inrättande af en frihamn vid Slite, men någon verkställighet följde icke. Sedermera väcktes, ehuru utan påföljd, vid riksdagarna 1747, 1762 och 1771 förslag, att Marstrand skulle förklaras för porto franco. (Vid de bägge senare riksdagarna framkastades därjämte plan till frihamn vid Visby och Slite.) Men på grund af en af Marstrand 1774 gjord och af Kommerskollegium tillstyrkt ansökan utfärdades 15 aug. 1775 en k. kung. om inrättande af frihamn därstädes. Utom de bestämmelser, som afsågo själfva frihamnsinstitutionen, stadgades fri religionsöfning för alla slags utlänningar, som slogo sig ned i staden. Alla stadens invånare befriades från personliga utskyder och beviljningar, och slutligen förklarades staden äfven för en *fristad*, där alla, som flytt ur Sverige för gäld eller brott, hvilka icke gingo å lif och ära eller voro statsbrott, skulle få slå sig ned utan fara för sig själfva och sin egendom. Både Göteborgs stad och Ostindiska kompaniet sökte väl lägga hinder i vägen för Marstrands privilegier, men fåfångt. Emellertid medförde icke frihamnen de påräknade fördelarna. Visserligen tilltogo stadens handel och inkomster rätt betydligt, men för det öfriga landet var frihamnen utan betydelse. Den blef en hufvudort för smugglerierna på västkusten. Till följd däraf upphäfdes 15 maj 1794 frihamnsprivilegiet. — Frågan om en frihamns inrättande hölls vid lif vid riksdagarna 1809, 1812, 1823, 1828—30 (det gällde då Visby och Slite) och 1844—45 (Höganäs) samt kom på 1880-talet åter under riksdagens ompröfvande. Motioner härom väcktes 1886, 1891, 1892 och 1894, i väsentlig grad till följd däraf, att i Köpenhamn upprättades ett frihamnsområde. En af K. M:t 5 okt. 1894 tillsatt kommitté för frågans utredning framlade i utlåtande af 22 juni 1895 förslag till förordning om inrättande af frilager och frihamn i Sverige, ett förslag, med anledning hvaraf Kommerskollegium och Generalullstyrelsen i und. utl. 30 maj 1896 visserligen framhöllo frilagersinstitutionen såsom god, men ansågo inrättandet af frihamn vara af minst sagdt tvifvelaktig nytta för Sverige.

Från vissa städer, Malmö, Göteborg och Stockholm, framställdes dock petitioner till K. M:t om åtgärders vidtagande för inrättande inom riket af frihamnar, utan att detta ledde till någon åtgärd från regeringens sida. Frågan kom dock snart åter upp. Den af K. M:t 1 juli 1898 tillsatta handels- och sjöfartskommittén hemställde i betänkande af 12 dec. 1900, att ett förslag borde föreläggas riksdagen om

frihamnsinstitutionens införande i vårt land, en hemställan, som understöddes genom petitioner från vissa städers kommunalrepresentationer. Samtidigt började stadsfullmäktige i Göteborg och Malmö vidtaga förberedande åtgärder för frihamnsanläggningar. Sedan i den förra staden 1903 och 1904 omfattande utredningar egt rum, uppdrogo stadsfullmäktige 8 dec. 1904 åt en beredning att inkomma med förslag till plats för blifvande frihamnsanläggning samt förklara, om ett bolag upprättades för sakens genomförande, vore de villiga att med detsamma förhandla om de närmare villkor, på hvilka staden kunde vara villig att samverka med bolaget. Ett sådant bolag bildades också 1905, och staden inköpte s. å. fastigheter till flera mill. kronors värde för utvidgande af sin hamn. Till K. M:t afläts 2 juni 1905 en anhållan om de åtgärders vidtagande, som kunde finnas nödiga för att åt staden måtte beredas möjlighet att anlägga och drifva en frihamn. Äfven i Malmö har hamnområdet betydligt utvidgats och förslag utarbetats om anläggande af en frihamn. Detta förslag pröfvades 1906 af en kommitté, som med stöd af ett stadsfullmäktiges beslut i slutet af 1906 hos K. M:t hemställde om åtgärders vidtagande, för att Malmö stad måtte få möjlighet att anlägga och drifva frihamn eller frilager.

Med anledning af det intresse, som sålunda visats för frihamns- och frilagersinstitutionerna, framlade K. M:t på förslag af finansministern C. Swartz till 1907 års riksdag ett förslag om deras införande, hvilket förslag med vissa mindre ändringar antogs af riksdagen.

De regler, som härigenom fastställdes för svenska frihamnsanläggningar, äro i hufvudsak följande. I stapelstad, hvarst tullkommunare under tullförvaltarens öfverinseende finnes, eller, där lokala förhållanden det betinga, i närheten af sådan stapelstad må, efter särskildt tillstånd af Konungen, inrättas sådan under tullverkets uppsikt och bevakning stående, till allmänt bruk för handelsörrelse och industriell verksamhet afsedd anstalt, benämnd frihamn, hvarom i den med anledning af riksdagens beslut utfärdade förordningen stadgas. Frihamn, som skall utgöras af ett till sina gränser noga bestämdt område, omfattande dels hamn med anstalter för fartygs lossning och lastning, dels ett därtill beläget, genom hägnad från vidliggande mark åspärradt landområde med byggnader och upplagsplatser, skall i fråga om tull- och tillverkningsavgifter äfvensom sockerskatt anses såsom utrikes ort; och skola såväl fartyg som gods inom frihamn icke vara underkastade vidare tillsyn från tullverkets sida, än som erfordras för utförelse af kontroll å efterlefnaden af de ang. frihamn meddelade allmänna eller särskilda föreskrifter. Till frihamn från inrikes ort inkomna varor skola i fråga om rätt till restitution af tull- och tillverkningsavgifter samt sockerskatt äfvensom i öfrigt i tullhänseende betraktas såsom från riket utförda samt således vid återinförsel behandlas lika med annat gods, som från frihamn införes. — Tillstånd att inrätta frihamn, hvilket jämväl innefattar rätt att drifva anstalten, kan beviljas stadskommun och för ändamålet bildadt aktiebolag, däri samtliga delegare äro svenska undersåtar och hvars styrelse består af här i riket bosatta svenska undersåtar. — För frihamn skall finnas särskildt reglemente, innefattande bestämmelser ang. de tider, då frihamnen skall hållas öppen och

då tull Expedition där skall ega rum, ang. behörighet att förrätta arbete inom frihamnen samt ang. persontrafiken till och från densamma. Frihamnen skall stå under uppsikt af en af Generaltullstyrelsen godkänd föreståndare, som har att övervaka de för densamma gällande föreskrifterna. Inom frihamn må byggnad eller lägenhet icke upplåtas till eller användas såsom bostad; dock att härbärge för den vid frihamnen anställda tullbevaknings- och arbetspersonalen må i särskild byggnad anordnas. — För rättighet att inom frihamn idka industriell verksamhet fordras särskildt tillstånd af Konungen; dylikt tillstånd må dock ej afse vare sig boktryckerirörelse eller annan verksamhet, som i följd af gynnsammare produktionsvillkor är egnad att å den inhemska marknaden afsevärdt skada inom riket anmorstådes än i frihamn drifven enahanda verksamhet, ej heller verksamhet af beskaffenhet att kunna medföra fara eller olägenhet för anstalten eller där intagna varor. — Inom frihamn må ej idkas detaljförsäljning af därstädes befintliga varor; dock må efter särskildt tillstånd af Konungen försäljning af proviantartiklar och andra skeppsförnödenheter ega rum under de villkor, som af Konungen föreskrifvas. — I frihamnen må ej införas brännvin och sprit af säd, potatis eller andra jordfrukter, såframt varan ej skall inom frihamnen användas vid beredning af andra tillverkningar; varor, som äro till införsel i riket förbjudna, samt explosiva varor, eldfarliga oljor, frätande syror o. a. varor, som kunna medföra faror eller olägenheter för frihamnen eller där intagna varor. — Tillträde till frihamn är förbjudet för däckadt fartyg, hvars dräktighet icke öfverstiger 40 ton, och öppen båt, utom för dylika farkoster, som under de särskilda villkor, Konungen bestämmer, användas för forslung af gods inom frihamn eller emellan frihamn och tullhamn i eller vid samma stapelstad eller för bogsering af fartyg till och från frihamn eller inom sådan hamn; och för annat fartyg, än nyss nämnda, då detsamma till någon del innehar last, destinerad till inrikes ort, som icke är frihamn, och fartyget icke ankommer direkt från utrikes ort eller annan svensk frihamn. — Förtullning af gods, som införes från frihamn, skall ske efter de taxor och förtäffningar, som äro gällande, då införseln eger rum. — Varor, beträffande hvilka i tulltaxan stadgas, att afdrag i vikten ej skall göras för askar, fodral, omslag, kartor m. m., må icke från frihamn uttagas för uppläggning å nederlag, med mindre de äro emballerade på sådant sätt, som eljest vid införsel af enahanda varor är brukligt. Ej heller må dylika varor, med mindre emballeringen är på nämnda sätt verkställd, från frihamn uttagas för att efter förtullning införas i landet, såframt de icke äro vid förtullning från frihamn underkastade särskild förhöjd tullafgift. — Införsel från frihamn af gods i sådana kvantiteter och under sådana omständigheter i öfrigt, att bestämmelsen om förbud mot detaljförsäljning inom frihamn uppenbarligen komme att därigenom kringgå, må icke medgifvas.

Förordningen om frihamn utfärdades 15 nov. 1907 och trädde i kraft 1 jan. 1908; men tillstånd till frihamns öppnande för användning får icke meddelas att gälla tidigare än efter utgången af år 1910. Jfr W. Fellenius, "Frihamnar i Europa" (i tidskr. "Vår flotta", juli 1907). J. F. N.

Frihandel (eng. *free trade*, ty. *freihandel* l. *handelsfreiheit*, fr. *libre échange*), i inskränkt betydelse

det internationella varuutbyte, som lämnas ostördt af hämmande inflytelser i form af in- eller utförselsförbud, tullar o. d. I vidsträcktare mening betecknar ordet full frihet i förvärf, naturligtvis inom lagliga gränser. Från begreppet frihandel i denna mening uteslutas således alla genom lag eller förordning påbjudna inskränkningar i förvärf och varuutbyte, såsom privilegier, monopol, koncessioner, skrän. stadganden af maximalpris på varor, ockerlagar, ö. verldsförordningar o. s. v. Enligt denna teori, som visserligen aldrig praktiskt kunnat tillämpas och hvars mest konsekvente anhängare är John Prince-Smith (se d. o.), skall all ekonomisk verksamhet regleras uteslutande af den individuella friheten. I allmänhet använden man dock ordet frihandel i den förra betydelsen, d. v. s. såsom motsatt till skyddstullsystemet (protektionismen). Medan det senare söker genom tullar skydda den inhemska produktionen mot konkurrens från utlandet, anse frihandels författare, att den fria konkurrensen är grundvillkoret för en sund ekonomisk utveckling. Endast genom den kunna kapital och människokraft rätt tillgodogöras, inkomsterna fördelas i proportion till arbetsprodukten, således rättvist, och produktionen fördelas efter ländernas naturliga förutsättningar. Frihandelen förkastar således allt hvad skyddstullar heter, men medgifver staten rätt att uppbära s. k. finansstullar, hvilka vanligen läggas på kolonialvaror och endast tjäna till att gifva staten inkomster. Af importförbud gillas inga andra än sådana, som afse landets skyddande mot farosoter o. d.

Frihandelen framträdde först såsom en naturlig reaktion emot det särskildt under 1600- och 1700-talen härskande merkantilsystemets öfverdrifna prohibitivism (sträfvän att hindra införsel af främmande varor, särskildt industrialster). Redan på 1600-talet möta vi uttalanden i frihandelsanda, t. ex. hos Boisguillebert (se d. o.), men det är dock från de under 1700-talets midt framträdande fysiokraterna (se d. o.), som den bestämda protesten emot det förtullande tullsystemet egentligen utgår. Då de, närmast i jordbrukets intresse, fordra, att staten icke skall förgripa sig på de lagar, som reglera utvecklingen, utan låta full frihet råda — deras lösen var nämligen: *laissez faire, laissez passer* —, så uttala de sig nästan på alldeles samma sätt som den följande tidens frihandlare. En representant för dessa nya åsikter var den finske kommunistern Chydeni (se d. o.), som 1765 framlade sina tankar i ämnet. — Såsom frihandelsystemets egentliga upphöfsmän räknas likväl nationalekonomen Adam Smith, hvilken såsom professor i Glasgow 1752—53 framställde de lärosatser i ämnet, hvilka han sedan offentliggjorde i sitt världsberömda arbete "An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations" (1776—77). Hans lärar ha vidare utvecklats af en rad betydande nationalekonomiska författare både inom England och på kontinenten, särskildt i Tyskland. I praktiken mötte de nya åsikterna ett starkt motstånd men lyckades under förra hälften af 1800-talet till en viss grad bryta sig igenom, fullständigast i sitt hemland England. Där bildades på 1820-talet ett frihandelsparti, hvars program utvecklades i under huset 17 maj 1826 af Huskisson (se d. o.). I frihandelsvänlig riktning, ehuru inom ett inskränkare om råde, verkade också den för spannmålstullarnas upphäfvande bildade s. k. Anti-corn-law league (s.

d. o.), hvars mest betydande män, såsom Cobden, Bright o. a., ifrigt arbetade äfven för andra tullars afskaffande och för frihandelns genomförande i hela dess omfattning (se *Manchester skolan*). Såsom dessa idéers första genombrott kan spannmåls-tullarnas upphäfvande 1846 betraktas. 1849 slo-pades hvad som var kvar af navigationsakten (se d. o.), hvilken förbehöll engelska fartyg fraktfriadt vid Eng-lands kuster, införsel af främmande länders produkter m. m., under 1850-talet sänktes eller afskaffades andra tullsats, och slutligen blef frihandeln fullt genomförd genom handelstraktaten med Frankrike 1860. — Än i dag står England kvar på den stånd-punkt det härigenom intog. Men äfven i detta land ha under de senaste åren yrkanden börjat med kraft framställas på införande af skyddstullar, i främsta rummet af Joseph Chamberlain i ett ryktbart tal 15 maj 1903. (Se därom Chamberlain 1, sp. 35.) — *Frankrike* hade väl flera framstående frihandels-vänliga författare, såsom Bastiat och Chevalier (se dessa), men ute i landet omfattades frihandelsidéerna icke med något större intresse. Handelsfördraget 1860 med England var därför närmast ett verk af Napoleon III personligen, och det var i f. ö. icke lika genomgripande för Frankrike som för England. Det framkallade starka protester, men obekymrad häraf, ingick regeringen äfven en rad andra handelstrak-tater, som betydligt nedsatte tullarna och under-lättade importen samt äfven väsentligen bidrogo att sprida frihandelsidéerna öfver Europa. Men efter kejsardömdets fall (1870) och under trycket af statens finansläge inträdde en protektionistisk strömning, som omhuldades af Thiers och finansministern Pouyer-Quertier och som genom tariffen af 7 maj 1881 samt maximal- och minimaltariffen af 11 jan. 1892 ytter-ligare skärpts. Frankrike har nu ett genomgående protektionistiskt tullsystem. — I *Tyskland* vunno frihandelsläroarna en liflig anslutning, i synnerhet i hansestäderna, inom den preussiska ämbetsmannakåren och vid universitet, och på initiativ af John Prince-Smith bildades i senare delen af 1840-talet en frihandelsförening, som utvecklade en liflig verksam-het. Resultatet häraf blef en småningom fortgående sänkning af tullarna, hvarjämte vid de omdaningar inom Tyskland, som blefvo en följd af händelserna 1866 och 1870, andra sidor af denna friare uppfattning på det ekonomiska området tillgodosågos. De ekonomiska svårigheter, som gjorde sig gällande under senare delen af 1870-talet och hvilka af många ansågos ha sin grund i den utländska konkurrensen, framkallade dock ett omslag i tänkesätten och för-anledde Bismarck att framlägga och i riksdagen ge-nomdrifva en protektionistisk tulltariff, utfärdad 12 juli 1879, och denna blef ytterligare skärpt 1881, 1885 och 1888. Efter Bismarcks afgång sökte Caprivi genom de efter 1891 afslutade handelsfördragen mildra skyddssystemet, men den nya tariffen af 25 dec. 1902 höjde åter en mångfald tullsats. Men-ningen härmed var möjligen att tvinga andra stater att med Tyskland sluta tarifftraktater, som skulle medgifva ömsesidiga tulllättnader. Flera sådana ha också därefter ingåtts. — Tysklands exempel med-förde i nästan alla länder återinförande af protekti-onistiska tullsats, så att numera endast England, Holland och Danmark behålla den under 1860-talet intagna ståndpunkten. — Endast *Amerikas* förenta stater ha aldrig accepterat frihandeln ens

i moderat form. De bomullsodlande sydstaterna önskade väl detta, men de industriidkande nordsta-terna fruktade för konkurrensen från Europa och satte sig bestämmt emot en sänkning af tullarna. Denna tvist var den viktigaste anledningen till sydstaternas secession ur unionen och det därpå följande inbördes-kriget 1861—65, hvilket alltså också kom att afgöra tullfrågan i unionen. De redan förut höga tullarna ha under senare tider ytterligare skärpts, särskildt genom den s. k. Mac-Kinley-billen af 6 okt. 1890, så att de ofta verka såsom importförbud. Att Förenta staterna, hvilkas industri- och åkerbruksprodukter synnerligen nedtryckt prisen i Europa, aldrig omfat-tade frihandeln och därför icke erbjödo Europas stater någon motsvarighet till de fördelar, som unionen åtnjöt i Europa genom dess låga tariff, har utan tvifvel varit en hufvudsak till, att de europeiska industriländerna (utom England) öfvergivit frihan-deln och återgått till protektionismen.

I *Sverige* infördes, såsom i alla länder, efter de napoleonska krigens slut en mycket sträng protekti-onism genom tulltaxan af 1816, men redan vid riks-dagen 1823 uttalade sig ständerna för införselsför-budens borttagande, skrämbetenas upphäfvande och en utvidgad handtverksfrihet, ehuru regeringen ännu icke ville veta af sådana nyheter. Dock afskaffades redan under Karl XIV Johans regering flera gamla inskränkningar i näringslivet. Samtidigt utvecklades tullagstiftningen i frihandelsvänlig riktning. Epok-görande på detta område är riksdagen 1853—54, vid hvilken man i princip bröt med prohibitivsystemet, och om också ständerna ännu icke vågade taga steget fullt ut, så föreslogo de dock upphäfvande af de flesta in- och utförselsförbud afvensom tullsatsernas jäm-ning i närmare öfverensstämmelse med varornas verk-liga värden. I enlighet med dessa principer utfärdas en ny tulltaxa att gälla från ingången af 1855, hvilken inleder frihandelsregimen i vårt land. Än tydligare framtråda frihandelssterierna i 1857 års tulltaxa, som bl. a. fullständigt afskaffade alla import-förbud samt det enda exportförbud, hvilket återstod efter 1855, förbudet mot utförsel af malm. Dessutom borttogs tullen på spannmål, mjöl, kreatur, kött, fläsk, ost, gröfre järnartiklar, de flesta råvaror, maskiner, redskap och fartyg, hvarjämte en mängd andra tullar nedsattes. Vanligen brukar man anse, att frihan-deln blef genomförd med den franska handelstrak-taten 1865, genom hvilken tullarna på franska ex-portvaror nedsattes mot att vissa lättnader medgäfvos för Sveriges och Norges sjöfart på Frankrike. Denna traktat stadgade upplattningen om frihandelns nytta, så att under många år knappast några gensagor emot den hördes. Under 1870-talet fortsattes med ned-sättningar eller fullständigt borttagande af tullsats. Att man dock ej ville fullt genomföra frihandelns principer, visade riksdagen, då den 1875 och 1877 afslag ett par förslag i denna riktning. Emellertid inträffade i Sverige liksom annorstädes i senare delen af 1870-talet svåra ekonomiska rubbningar, och den under de föregående goda åren stegrade tillverkningen fann ej nödg afsättning, utan ett prisfall upstod, som var ruinerande för både industri och jordbruk. Då af dessa orsaker Tyskland, Frankrike och andra länder återgingo till protektionismen, började denna vinna anhängare äfven i Sverige. Det första försla-get till en revision af tulltaxan i denna anda gjordes 1878, och under hela 1880-talet var striden om nya

tullsatser den viktigaste politiska frågan inom och utom riksdagen. Slutligen segrade den protektionistiska uppfattningen 1888, då en skyddsvänlig tulltaxa antogs, så långt detta var möjligt på grund af trakaten med Frankrike. Sedan denna från fransk sida 1891 uppsagts, hade riksdagen 1892 fria händer att komplettera besluten af 1888 med en rad af tullförhöjningar å industriartiklar. Därmed var Sveriges tullsystem fullt protektionistiskt. — Den nya afspärrning emellan staterna, som blifvit en följd af skyddstullsystemets allmänna antagande, måste synnerligen skada de länder, hvilka industrier arbeta för export. För att öppna nya vägar för afsättningen af deras alster ha regeringarna åter börjat ingå handelstraktater. För att bereda marknad inom Tyskland för en mängd af sina exportvaror afslöt också Sverige 8 maj 1906 en sådan, till 31 dec. 1910 gällande traktat med detta land, hvilken medgifver detsamma vissa friheter mot att Sveriges export erhåller vissa undantag från de stränga tullsatserna i den tyska taxan af 1902. J. F. N.

Frihandelsvänliga centern. Se Center 2.

Frihandsteckning. 1. På fri hand (fr. *à main levée*), d. v. s. utan hjälp af mätinstrument eller linjal, endast efter ögonmått utförd bildframställning å en yta hvilken som helst. Vanligen förstås med frihandsteckning en med "stift", blyerts, krita eller bläckpenna å papper i linjer eller toner utförd framställning, såsom teckning ur minnet, fantasiutkast, afbildning efter verkligheten eller kopia efter annan afbildning. Litt.: G. Schentz, "Handbok i ritkonsten" (1832; 2:a uppl. 1842), J. Way, "Lärobok i de tecknande konsternas första grunder" (1842), C. Ehrenberg, "Die kunst des zeichnens" (1898), och K. Kimmich, "Die zeichenkunst" (1900).

2. Öfningsämne i allmänbildande och tekniska skolor m. fl. I fråga om dettas benämning är språkruket något vacklande. Stadgan för de allmänna läroverken har alltid upptagit ordet "teckning", men vid folkskolorna och i dagligt tal begagnas ofta ordet "ritning", ehuru med båda dessa benämningar såväl ursprungligen som i vår tid afses samma sak, frihandsteckning. Inom de tekniska läroverken och fackskolorna heter ämnet i fråga alltid frihandsteckning och har därstädes äfven blott en betydelse. Litt.: Und. betänkanden om teckningsundervisningens orande (1879), om den lägre tekniska undervisningen (1874) och ang. Slöjdskolan i Stockholm (1875). J. E.-m.

Frihedsstöten ("Frihetspelaren"), ett 1797 tillbordadt monument i Köpenhamn, utanför den forna Vesterport, till minne af bondeståndets frigörelse och särskildt stavnsbaandets upphäfvande (1788). Det består af en 15 m. hög obelisk af röd sandsten, hvars fotstycke omgäfs af fyra marmorfigurer, sinnbilder af trohet, tapperhet, landbruk och medborgardyg. Abildgaard lämnade ritningen, Th. Thaaup författade inskriften, och Wiedewelt högg den förstnämnda af statyerna. (E. Ebg.)

Frihemman. Se Beställningshemman.

Friherre (ty. *freiherr*), adlig titel på en person, som innehar rang närmast efter greve. Ordet var i Tyskland urspr. (sedan 1300-talets slut) benämning på en feodalherre, som icke var tjänstskyldig åt någon annan herre. — Friherrlig värdighet, likasom grefvevärdighet, infördes i Sverige af

Erik XIV vid hans kröning i Uppsala 29 juni 1561; kring det ärliga konungadömet ville han därmed skapa liknande "ärliga herrligheter", som ökade tronens glans i andra länder. Friherrevärdigheten tilldelades därvid följande nio medlemmar af högadeln: Gustaf Olofsson (Stenbock) till Torpa, Sten Eriksson (Leijonhufvud) till Gräfsnäs, Birger Nilsson (Grip) till Vinäs, Gabriel Kristersson (Oxenstierna) till Mörby, Lars Fleming till Sundholm, Karl Höggersson (Gera) till Björkvik, Göran Holgersson (Gera) till Allonö, Klas Kristersson (Horn) till Äminne och Erik Gustafsson (Stenbock) till Torpa. Inviingen försiggick med lysande ceremonier. De närvarande af de tilltänkte grefvarna och friherrarna framfördes hvar efter annan inför tronen, kläddes nya praktfulla dräkter, kröntes med grefve-, resp. friherrekronor (se fig. å art. Krona) och svoro där-efter konungen trohetsed. Någon tid därefter utdelades friherrebref, hvilka tillförsäkrade friherrarna och deras äkta mansarvingar den nya värdigheten "till evärdlig egendom" och rättighet att, med vissa undantag, uppbära konungens andel i de böter, som dömdes deras landbönder. Därjämte tillerkändes dem 1562 rätt att från rusttjänst undantaga två af sina sätesgårdar. Ingen erhöi däremot friherreskap. Först Johan III utdelade dylika, nämligen följande: åt Erik Gustafsson Stenbock (28 nov. 1568 och 9 april 1582) friherreskapet Kronobäck och Öresten (beläget i Småland och Västergötland), åt Nils Gyllenstierna (4 juni 1570) Lundholm (i Småland), åt Klas Fleming (4 juli 1570) Vik (i Finland), åt Hogenskild Bielke (27 feb. 1571) Läckö (i Västergötland), åt Pontus De la Gardie (27 juli 1571) Ekholm (i Uppland) och åt Olof Gustafsson Stenbock (1572) Kungs-Lena (i Västergötland). — De viktigaste af de villkor, hvarunder dessa län gäfvos, voro följande. Friherreskapet skulle, efter förstfödsrätt, gå i arf inom den friherrliga ättens manslinje; innehavaren egde att af detsamma uppbära 1) den ärliga räntan, d. v. s. den skatt, som från urminnes tid utgått till konungen och kronan, 2) konungens andel i de sakören, som ädömdes såväl friherreskapsbönderna som landbönderna på friherrens arf- och egna gods, samt 3) häradshöfvingerättigheter inom länet. Med sistnämnda privilegium följde äfven rätt att tillsätta häradshöfving för friherreskapet. (Från häradshöfvingen skulle vädjas till friherren, ifrån denne till rikets råd och ifrån detta till konungen. För öfrigt skulle inom friherreskapet Sveriges lag och alla löndan till efterättelse, hvarjämte konungen förbehöll sig benädningsrätten i lifssaker.) Friherren skulle utgöra rusttjänst för länet efter samma normer, som gällde för adelsmän, samt egde gifva en mindre del af friherreskapet åt sin hustru såsom morgongåfva, dock endast för den tid han själf lefde. Änka efter siste friherre egde rätt att under sitt änkestånd behålla friherreskapet. Yngre söner skulle erhålla en penningssumma och dottrarna vid giftermål en brudskatt. — Några af dessa friherreskap ingo blott en kort tillvaro. Efter konung Sigismunds nederlag i striden mot hertig Karl (1598) indrogs nämligen för alltid till kronan Läckö och Vik. Äfven Erik och Olof Stenbock förlorade sina län, men den förres son, Gustaf, återick 1603 Öresten och 1613 Kronobäck; Kungs-Lena återgafs 1603 åt Karl Gustafsson Stenbock, men hemföll redan 1609, vid dennes död, till

kronan. Då Sigismund icke utdelade något friherreskap och Karl IX blott ett enda, nämligen Ny n ä s gård i Finland (22 april 1610) åt Abraham Leijonhufvud till Ekeberg (de två andra af Karl IX 12 aug. 1608 utnämnde friherrarna, Svante och Nils Bielke, fingo åtnöja sig med blott värdigheten), funnos således vid Karl IX:s död tillsammans 4 friherreskap i Sveriges rike. Gustaf II Adolf utdelade sex nya, i det han gaf såsom friherreskap åt Axel Oxenstierna (6 febr. 1614) Kimito (i Åbo län); betydligt ökad genom en ny donation 27 nov. 1627), åt Karl Karlsson Gyllenhielm (27 juni 1615) Bergkvara (i Småland, med en mängd strögoods i Västergötland), åt Reinoud van Brederode (12 juni 1616) Wesenberg (i Estland), åt Johan Skytte (16 juni 1624) Duderhoff (i Ingermanland), åt Jakob Vilhelmsen Spens (28 april 1628) Orreholmen (i Västergötland) samt åt holländaren Abraham Sixt (21 april 1630) Sixenborg (i Ingermanland); Nynäs hade emellertid 1619 efter innehafvarens död sammanlagits med Kimito och Bergkvara 1622 och 1624 öfvergått till allodialdonation. Drottning Kristinas förmyndare utdelade inga friherreskap, men hon själf bortskänkte dess flera, nämligen åt Gustaf Adolfs naturlige son, Gustaf Gustafsson, (20 aug. 1646) den honom förut donerade Vibyholms kungsgård med underlydande hemman (i Södermanland), åt Lennart Torstenson (5 febr. 1647) Virestad (i Småland), åt Peder Eriksson Sparre (6 maj 1647) Kronoberg (i Småland), åt Nils Bielke (30 aug. 1649) Korpo (i Egentliga Finland), åt Seved Bååt (29 jan. 1650) Härlunda (i Småland), åt Per Brahe (18 sept. 1650) Kajana (i Österbotten och Savolaks), åt Otto von Yxkull-Gyllenband (19 okt. 1650 och 23 dec. 1651) Pyhäjärvi (i Keksholms län), åt Johan Adler Salvius (12 mars 1651) Örneholm (i Keksholms län), åt Herman Fleming (26 mars 1651) Libelits (i Keksholms län), åt Erik Gyllenstierna (s. d.) Uleåborg (i Österbotten), åt Axel Lillie (s. d.) Kides (i Keksholms län), åt Arvid Wittenberg (s. d.) Loimijoki (i Satakunta), åt Mattias Soop (s. d. s. å.) Limingo (i Österbotten), åt Gustaf Horn (30 aprils. å.) det honom förut donerade Marienburg (i Livland), åt Göran Pajikull (20 sept. s. å.) Vöråborg (i Österbotten), åt Lars Kagg (16 okt. s. å.) Tohmajärvi (i Keksholms län), åt Gustaf Pedersson Banér (20 nov. s. å.) Gamla karleby (i Österbotten), åt Erik Rynning (15 dec. s. å.) Sund (i Södermanland, Närke, Värmland och Ängermanland), åt Karl Bonde (22 dec. s. å.) Laihela (i Österbotten; betydligt tillökadt 20 maj 1652), åt Klas Bielkenstierna (20 april 1652) Pyhäjoki, åt Åke Axelsson Natt och Dag (s. d.) Ijo, åt Schering Rosenhane (3 juni s. å.) Ikalaborg, åt Berndt Taube (28 aug. s. å.) Karlö — alla de fyra sistnämnda belägna i Österbotten —, åt Knut Posse (28 febr. 1653) Arnäs (i Ängermanland och Medelpad), åt Gustaf Adolf Leijonhufvud (18 mars s. å.) Vinberg (i Halland), åt Karl Gustaf Wrangel (6 april s. å.) Lindeberg (i Halland), åt Lorens von der Linde (14 maj s. å.) Lindeborg (i Medelpad), åt Pierre Bidal (2 okt. s. å.) Willenbruch (i Pommern) och Harzeveld (i Bremen), åt Hans Wrangel (8 okt. s. å.) det honom förut donerade Ludenhoff (i Livland), åt Reinhold Lieve (15 nov. s. å.) Eksjöstad och åtskilliga honom förut donerade hemman i Småland,

åt Mårten Leijonköld (10 mars 1654) hans donationer i Älfla karleby socken (i Uppland) och i Dalsland under friherreskapsrätt. — Utom ofvan uppräknade utnämndes äfven en mängd andra adelsmän till friherrar utan att erhålla friherreskap, men med rätt att i sin friherretitel upptaga namnet å någon förut erhållen donation. Dessa områden kunde till storleken jämföras med många af friherreskapen och voro ej sällan nära nog likställda i ekonomiska förhållanden, hvarför de äfven ofta nog ansågos såsom verkliga friherreskap. Så blef år 1651 Lars Krus (20 mars) friherre till Gudhem (i Västergötland); Knut Posse (26 mars) till Hedesunda (i Gästrikland), sedermera (28 febr. 1653) till Arnäs; R. Douglas (29 mars) till Skälby (i Småland); H. Wachtmeister (8 april) till Björkö (i Viborgs län); Jöns Kurck (12 april) till Lempälä (i Åbo län); Jakob och Anders Lilliehöök (10 nov.) friherrar till Nerpes (i Österbotten); 1653 Kasper och Karl Henrik Wrede (18 aug.) till Elimä (i Finland); 1654 Erik Fleming 12 maj friherre till Lais (i Livland) m. fl. Åtskilliga adelsmän fingo friherrlig värdighet med expektansrätt till sina anförvanners friherreskap, och många fingo endast titeln, med rätt att i densamma upptaga namnet å något af sina egna allodiala gods. — Den hastiga tillväxten i friherreskapens antal hade föregåtts af en högst betydande förbättring af de förmåner friherrarna dittills åtnjutit af dem. Genom det s. k. privilegiet för adeln 7 dec. 1644, som utvidgat dess uppboordsförmåner, likställdes nämligen friherrarna, likasom grefvarna, i stort sedt därutinnan med den öfriga adeln och erhöilo alltså rätt att utom ofvannämnda skattetitlar uppbära äfven de s. k. "övissa" räntorna och att för sina friherreskapsbönder deltaga likasom det öfriga frälset i "kontributioner" (bevillningar) och utskrifningar endast till hälften mot krono- och skattebönderna. De fleste friherrarna erhöilo äfven friherreskapets kronotionde, och den ojämförligt största delen af de från detsamma utgående skatterna ingick således numera i deras uppbörd. De af Gustaf Adolf och Kristina utfärdade privilegierna skilde sig för öfrigt, för så vidt de berörde friherrarnas familje- och länsförhållanden, endast i några punkter från de af Johan III utfärdade privilegierna, såsom t. ex. däruti att den friherrliga värdigheten, men ej länet, gafs åt friherrns både manliga och kvinnliga "lifs- och bröstarfvingar" och att de flesta länens innehafvare erhöilo rätt att anlägga städer på sina områden. I politiskt afseende åter hade den nya samhällsklassen förvärfvat ett viktigt privilegium, då genom Riddarhus-ordningen af 6 juni 1626 fastställdes, att grefvar och friherrar skulle tillsammans bilda den första af de tre klasser, i hvilka riddarhuset indelades, samt att ärendena skulle afgöras genom omröstning icke per capita, utan klassvis. Denna grefvarnas och friherrarnas särställning på riddarhuset, det stora inflytande de fleste af dem egde inom rikets förvaltning samt den rikedom de erhöilo bl. a. genom de ärtliga länens gifvo dem en mycket betydande ställning i samhället. Men denna deras makt var ofta oförenlig med kronans och andra samhällsklassers intressen, och särskildt ledo statens finanser samt förvaltningens enhetlighet genom den naturliga godsafsöndringen under drottning Kristina. En reaktion inträdde därför som bekant genom reduktionerna (se Reduktion), af hvilka den 1655 beslutade drab-

bade äfven gref- och friherreskapen, i den mån dessa träffades af dess allmänna bestämmelser. Utdelandet af friherrlig värdighet fortsattes emellertid i stor utsträckning, och åtminstone två friherreskap tillkommo, nämligen åt P. Würtz, som 1 april 1657 fick Adler Salvius' förra, efter dennes död hemfallna friherreskap Örnehelm, och åt R. von Aschenberg, som 18 dec. 1673 erhöi till friherreskap Kastell-ladugården vid Kungälf. Vid den nya reduktionen 1680, då motsättningen mellan hög- och lågadel alltmer skärpts, beslöts emellertid bl. a., att alla återstående gref- och friherreskap skulle till kronan indragas, och detta skedde därpå under de följande åren med en räntevinst för kronan i ordinarie och ovissa räntor af för grefskapen inemot 134,000 dal. smt och för friherreskapen omkr. 70,000 dal. 17 sept. 1688 förbjöd Karl XI slutligen grefvar och friherrar att i sina titlar fortfarande bära sina forna läns namn. Äfven friherrarnas betydelse vid riksdagarna gick förlorad, då (1719) klassindelningen upphäfdes på riddarhuset. Klassindelningen återinfördes 1778, men upphörde ånyo 1809, då omröstning per capita infördes. Efter denna tid ha friherrarna icke egt några särskilda företrädesrättigheter framför den öfriga adeln (se Adel). Antalet friherrliga ätter, som introducerats på svenska riddarhuset, utgjorde 1908 406, däraf dock blott 140 kvarleefde. — På *finska* riddarhuset ha introducerats 51 friherrliga ätter. Jfr Adelsstatlar och Baron. G. F. (S. C.)

Friherrekronor. Se Krona.

Friherreskap, en åt en friherre på vissa villkor gifven förläning. Se Friherre.

Frihet, filos. 1) Negativ frihet, oberoende af något, följaktligen bestämdhet enligt sin egen natur, tillkommer i egentlig bemärkelse endast det lefvande eller organiska. 2) Positiv frihet, förmåga af val emellan olika möjliga bestämningsgrunder, tillkommer blott viljor och säges vara *formell*, om valet sker emellan olika sinnliga bestämningsgrunder, och *abstrakt l. moralisk*, om valet sker emellan sinnlighet och förnuft. Se Determinism och Indeterminism. — Om viljans frihet se Vilja. L. H. A.*

Frihet, jämlikhet och broderskap. Se Liberté.

Frihetsbref, benämning särskildt under medeltiden på urkunder, i hvilka suveränerna åt folket beviljade politiska fri- och rättigheter eller ock hugnade städer eller korporationer af olika slag med ekonomiska eller rättsliga privilegier. Jfr Charter och Magna charta. V. S.-g.

Frihetskrig, i allmänhet hvarje krig, som ett folk för i syfte att befria sig från ett annat folks öfvervalde, t. ex. amerikanska frihetskriget, grekiska frihetskriget m. fl. Under denna benämning förstå tyskarna särskildt kriget mot Napoleon I 1813.

Frihetsmil. Se Fredsmil.

Frihetsmössa l. Jakobinmössa (fr. *bonnet rouge*, "röd mössa"), en under den stora franska revolutionen allmänt brukad spetsig hufvudbonad af rödfärgadt ylle, prydd med en stor trefärgad kokard. Enligt traditionen bragtes den på modet i Paris 1792 af de dit återvändande lössläppte galärslafvarna, hvilka förut tjänat i regementet Lullin de Châteaueux, men på grund af myteri dömts till

galärerna. Den blef en frihetssymbol för de ifrige revolutionsmännen, hvilka uppträdde i denna mössa vid politiska folkmöten och på klubbarna. Vid upplöppet i Paris 20 juni 1792 tvangs Ludvig XVI att sätta på sig en frihetsmössa, och äfven kvinnor använde den någon gång. F. ö. förekom frihetsmössan på offentliga handlingar, stämplat, sigill o. s. v. Robespierre, Danton, Saint-Just m. fl. terrorister använde den dock aldrig. Efter 9 thermidor (1794) gick den alltmer ur bruk, och senare försök att bringa den på modet misslyckades alldeles. Jfr Bonnet rouge, Frihetssträd och Frygisk mössa.

Frihetsrättigheter. Se Medborgerliga rättigheter.

Frihetsstraff, jur. Ordet tages stundom så vidsträckt, att det omfattar alla straff, som medföra en inskränkning i en persons rörelsefrihet. I denna vidsträckt betydelse sönderfalla frihetsstraffen i två grupper: a) förvisning från bestämda orter. Dit höra t. ex. landsförvisning, förbud att begifva sig till bestämd ort inom riket (norska strafflagen § 33) samt det i nyare strafflagstiftning stundom förekommande förbudet att besöka utskänkningsställe; b) förvisning till bestämda orter. Dit höra deportationsstraff, konfinitionsstraff, d. v. s. förbudet att lämna ett visst område inom riket (förekommer t. ex. i Ryssland i form af förbud att lämna sitt gods, i Italien i form af förbud att lämna en i domen bestämd kommun). Till denna grupp höra äfven de frihetsstraff, hvilka ha karaktären af inspärrande. Vanligen afses med uttrycket frihetsstraff endast åtgärder af detta sistnämnda slag. För äldre tiders straffsystem voro frihetsstraff i denna bemärkelse antingen fullkomligt obekanta eller af ytterst underordnad betydelse. Deras plats intogs af dödsstraff med eller utan skärpningar, stympningar och andra kroppsstraff, skamstraff samt landsförvisning eller deportation. Under tiden från midten af 1600-talet t. o. m. början af 1800-talet undanträngdes i Väst-Europa dessa straffåtföljder först i rättspraxis och sedan äfven i lagstiftningen af de egentliga frihetsstraffen. Numera utgöra dessa straffsystemets centrum. De äldsta frihetsstraffen voro dock föga bättre än de straff de undanträngt. I tukthusen och spinnhusen blandades alla slags brottslingar om hvarandra, och äfven de bästa utingo därifrån såsom förfallna varelser, ty andan där var ytterst demoraliserande. Först med Howards 1777 utgiifna arbete öfver fängelseväsendet i England grydde i detta afseende en ny tid. Äldre strafflagar upptogo ofta en mängd olika arter af frihetsstraff, men utvecklingen har i allmänhet gått i riktning till en förenkling af systemet, så att många strafflagar numera endast två arter af frihetsstraff komma till användning. Därjämte ha meningarna alltmera stadgat sig därhän, att verkställigheten af längre straff bör vara progressiv, d. v. s. straffet bör från början drabba med högsta intensitet och dess tyngd därefter gradvis aflyttas, så att fången först hålles viss tid h. o. h. i cell, därefter får om dagen arbeta tillsammans med andra inom straffanstalten, på ett senare stadium kan sysselsättas med arbete äfven utom straffanstalten och slutligen under vissa förutsättningar villkorligt frigifves. I stort sedt är detta system numera den

svenska strafflagens. Enligt denna äro de frihetsstraff, som ädömas omedelbart: straffarbete och fängelse. Därjämte förekommer fängelse såsom förvandlingsstraff för böter. (I krigslagarna förekommer dessutom ännu en art af frihetsstraff, nämligen arrest, se d. o.) Straffarbetsfänge skall hållas till arbete, får ej njuta underhåll, beklädnad eller andra förmåner utöfver hvad i straffinrättningen bestås och eger icke utan särskildt tillstånd mottaga eller afsända bref eller mottaga besök. Han skall, såvidt ske kan, hållas i enrum hela strafftiden, dock högst 3 år, där denna är längre. Fängelsestraff verkställas alltid i enrum, och sådan fänge är icke underkastad några andra inskränkningar i den personliga bekvämligheten än dem, som krävas af ordningen och säkerheten inom fängelset. Enligt lagstiftning af 22 juni 1906 åligger honom emellertid numera arbetsplikt, därvid han dock har rätt att själf förskaffa sig arbete. Enligt nämnda lagstiftning kan därjämte såväl straffarbete som fängelse förbindas med skärpningar, nämligen hårdt nattläger under viss tid vid båda dessa straffarter, dock med afbrott för hvar 10:e dag, samt vid straffarbete äfven mörkt enrum—detta dock endast vid vissa arter af brott, i allmänhet våldsförbrytelser mot person eller egendom, och endast för det fall, att synnerlig råhet eller ondska genom brottet ådagalagts. Samtidigt har såsom sista stadiet i straffverkställigheten införts villkorlig frigifning (se d. o.). — Den nya norska strafflagens system liknar i stort sett den svenskas; dock med den viktiga olikheten, att de båda straffarterna, där kallade fängsel (= straffarbete) och hefte, äro till tidslängden nästan jämlöpande (båda kunna ädömas intill 20 år, fängsel dock äfven på lifstid) samt att skärpningar kunna förekomma endast vid den svårare straffarten. Lagen ger därjämte domaren en generell fullmakt att oafsedt lagens straffbestämmelser i öfrigt låta den mildare straffarten komma till användning, om det kan antagas, att brottet icke har sin rot i ett fördärfadt sinnelag. Lagstiftaren har alltså velat reservera de olika straffarterna för olika psykologiska typer af förbrytare. I en egendomlig motsats härtill står emellertid, att lagen tillagt förbrytaren valrätt mellan de olika straffarterna. I fråga om förbrytare, som dömes till den svårare arten af frihetsstraff, har lagen vidare för att boreda samhället skydd mot vissa farligare arter af förbrytare tillagt domaren befogenhet att under vissa förutsättningar besluta, att den dömde skall kvarhållas i straffanstalten äfven utöfver den bestämda strafftiden, så länge detta anses nödvändigt, dock högst under ytterligare femton år (s. k. obestämd straffidom). Mörkt enrum såsom skärpning är för den norska lagen okänt, medan den däremot upptagit fängelse å vatten och bröd såsom sådan (dock icke för personer under 18 år). — Den danska strafflagen eger däremot ännu ett flertal arter af frihetsstraff. Den har två arter af straffarbete: tukthusarbete och förbättringshusarbete. Dessa straffarter betraktas af lagen såsom lika svåra. Det förra skall ädömas mera förhårdade brottslingar, det senare användas, om den afsöndring från andra fångar, som utmärker detta straff, kan antagas ha ett gagneligt inflytande. Fängelsestraffet förekommer i icke mindre än 4 arter: statsfängelse (användes såsom straff för poli-

tiska förbrytelser), fängelse å vatten och bröd (dock icke för personer under 18 eller öfver 60 år; användes före lagen 1 april 1905 äfven såsom förvandlingsstraff), fängelse å vanlig fängkost (efter lagen 1 april 1905 förbundet med arbetsplikt), enkelt fängelse (med rätt för fången att skaffa sig bättre kost). Därjämte har nyligen, senast genom lagen 1 april 1905, anordnats ytterligare en straffart, tvångsarbete, afsedd att komma till användning vid vissa grupper af brott, i allmänhet våldsförbrytelser mot saklös person och vissa sedlighetsförbrytelser. Samma lag har för dylika fall af brottslighet infört kroppsstraff såsom skärpning af frihetsstraffet. — I finsk strafflag finnas däremot endast två arter af frihetsstraff: tukthus och fängelse. N. S.—g.

Frihetstiden benämnes den period af Sveriges historia, som begynner med Karl XII:s död 30 nov. 1718 och slutar med statshvalfningen 19 aug. 1772. Anledningen till namnet är, att det stats-skick, som upprättades efter det kungliga enväldets fall, af samtiden prisades såsom frihetens yppersta värn och rätta uttryck. Se Sverige. L. S.

Frihetsträd (fr. *arbre de la liberté*), träd, som under den stora franska revolutionen af 1789 planterades öfverallt i Frankrike som symboler på den återuppståndna friheten. Den gamla, hos nästan alla europeiska folk vanliga seden att "kläda med grönt" till firande af vårens ankomst, af folkfester och kyrkofester ledde under amerikanska frihetskriget (1774—83) till plantering af träd, särskildt popplar, som tecken på den vunnna friheten. 1790 skall det första frihetsträdet ha planterats i Paris, och snart hade hvarje by i Frankrike ett sådant, vid hvars fot medborgarna samlades för att aflägg medborgareden och för andra viktiga handlingar. Där höllos patriotiska tal, och där dansades carmagnolen under afsjundande af "Ça ira" (se d. o.). Frihetsträden voro vid strängt straff fridlysta, men kommo småningom ur bruk. Vid julirevolutionen 1830 och i synnerhet vid februari-revolutionen 1848 kommo de åter för en kort tid på modet. Äfven utanför Frankrike planterades under den stora revolutionen på många platser frihetsträd, mest af de segrande franske soldaterna. Frihetsträden voro vanligen ekar eller popplar och i toppen krönta med en frihetsmössa (se d. o.). E. A.—t.

Frihetsår, den tid, under hvilken för en jordpossession eller industriell anläggning beviljats frihet från skatt och ränta eller andra skyldigheter (vid afsöndring från den årliga afgälden). Frihetsår åtnjutas numera endast för nybyggen i de norra länen. Vid frihetsårs beviljande afsåg man hufvudsakligen befrielsen från utgörandet af grundskatt till kronan; men frihetsåren medföra, äfven sedan grundskatterna afskrifvits, befrielse från åtskilliga andra utskylder såväl till kronan som till kommunen och prästerskapet. Antalet frihetsår är för nybyggen i Jämtland bestämdt till 15—30, i de öfriga norrländska länen till 25—50 (afvittringsstadgan för Jämtland 8 dec. 1820, § 9, för de öfriga länen afvittringsstadgan 10 febr. 1824, § 8, k. kung. 24 juli 1783 och 15 aug. 1789 m. fl.). Det säges äfven, ehuru mindre egentligt, att de odlingar, hvilka en boställsinnehafvare upptagit af alldeles oländig mark, med rättighet för sig och sina rättsinnehafvare att få besitta dem under en viss tid (från 40 till högst 50 år; k. förklar. 17 juli 1747 och 12 aug. 1752 samt

Krigskollegiets och Kammarkollegiets kung. 6 sept. 1803), äro upptagna under frihetsår. I detta fall menas emellertid med frihetsår endast odlarens rätt att viss tid få, oberoende af om han fortfarande är boställsinnehafvare, innehafva odlingen och uppbära afkastningen af densamma. G. T.

Frihult, *sjöo.*, korta bjälkar, spiror eller hopbuntadt tågverke o. d., hängda utombords till skydd mot "skamflinng" och stötar. Frihult, tillverkad af flätadt tågverke och fylldt med kork, kallas korkfiender eller fientert. O. E. G. N."

Frihultslist, *skpsb.* Se List.

Friis [fris], namn på flera nu utdöda danska adliga ätter från Slesvig, hvilka man åtskiljer genom att benämna dem efter deras vapen: "sorte (svarta) Friiser" (med tre svarta ekorrar i vapnet), "skaktavf-Friiser" (med ett schackbräde i rött och blått fält) o. s. v. — 1. Jørgen F., biskop i Viborg 1521—36, var förut Kristian II:s sekreterare. Ehuru han hade konungen att tacka för sin upphöjelse på biskopsstolen, var han dock 1523 en bland dem, som uppsade honom tro och lydnad. Som biskop uppträdde F. med största iver mot reformationen. Han sökte 1526 hindra Hans Tausen att predika den nya läran i Viborg, men mötte därvid ett kraftigt motstånd hos stadens borgare. 1536—38 hölls F., liksom de andre biskoparna, fängslad, men fick sedan stora förläningar. F. dog 1547. — 2. Johan F., f. 20 febr. 1494, d. 5 dec. 1570, blef student 1514 och magister i Köln 1519. Han stod i vänskaplig förbindelse med Luther och Melanchthon, af hvilka han blifvit vunnit för reformationen. 1524 blef han sekreterare hos Fredrik I, och 1534 erhöj han dennes son, Kristian (III), på den fynska adelns vägnar kronan, men hölls sedan en tid fängslad af greife Kristofer af Oldenburg. 1536 blef han riksråd och konungens kansler samt 1537 universitetskansler. F. visade stort intresse för vetenskaperna, uppmannade Vedel att översätta Saxos "Historia danica" och Svaning att skriva Danmarks historia samt hade väsentlig del i kommunitetets inrättande, 1569. Han skänkte 1555 universitetet dess första legat, till understöd åt studenter. F. byggde 1538 den präktiga herrgården Hesselager på Fyn och bildade 1548 af detta gods det första stamhuset i Danmark. — 3. Kristian F. till Borreby, den föregående brorson, f. 21 dec. 1556, d. 29 juli 1616, studerade vid främmande universitet 1571—81, var länsmän i Trondhjem 1583—89 och blef konungens kansler 1596. F. användes i flera diplomatiska beskickningar, bl. a. vid fredsunderhandlingarna med Sverige 1612—13. Ehuru F. var en vän af vetenskaperna, hade han dock en väsentlig del i att Tyko Brahe förlorade det län och det statsbidrag han förut hade åtnjutit. — 4. Kristian F. till Kragerup, sonson till biskop Jørgen F:s broder, f. 4 nov. 1581, d. 1 okt. 1639, studerade likaledes i utlandet 1599—1607, utmärkte sig 1611 i Kalmar-kriget och blef 1615 hofmästare för Kristian IV:s söner. Han var 1616 en af de tolf adelsmän, som konungen slog till riddare, samt blef s. å. riksråd och konungens kansler. 1619 var han konungen följaktigt till Halmstad, för att möta Gustaf II Adolf, och förde 1627—28 underhandlingarna i Stockholm om förbund mellan de två rikena. Under konungens fälttåg i Tyskland (1625—27) förestod han regeringen, och 1629 undertecknade han freden i Lybeck. F. var det

ena af de två riksråd, som 1634 biföllo Kristian IV:s förslag att upphäva vörnedskabet, och var närmaste upphöfsman till den lagsamling, som kallas Kristian IV:s recess (1643). Han främjade ifrigt den historiska vetenskapen. — 5. Hans F. till Klausholm i Jylland, den föregående son, f. 1625, d. 1697, utmärkte sig i kriget mot Sverige 1658—59 dels genom ett tappert försvar af sitt herresäte, dels såsom öfverste för ett regemente ryttare, som han själf värfvade. — 6. Mogens F., f. 1623, d. 1678, köpte efter 1660 så stora jordegendomar, att han blef en af Danmarks rikaste adelsmän och var därför också bland de förste grefvar, som Kristian V utnämnde (1671). Af några af hans gods upprättades 1672 grefskapet Frijsenborg och baronet Frijsenbold. F. blef 1657 räntmästare, 1661 medlem af skattkammarkollegiet, 1673 geheimeråd och 1674 stiftsbefalingsmand i Aarhus. Hans släkt utdog på svärdssidan 1763 med hans sonson Kristian F.; men då dennes dotterdotter, som ärde Frijsenborg 1799, afstod det till sin son Fredrik Karl Krag-Juel-Vind, kallade denne sig tillika Frijs. — 7. Kristian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs, f. 8 dec. 1817, d. 12 okt. 1896, F. K. Krag-Juel-Vinds (se F. 6) sonson, öfvertog 1849 grefskapet, ehuru fadern dog först 1860, och var en af de förste länsinnehafvare, som bortsålde festegods i stort omfång. Han var 1850 en bland stiftarna af Grundeierforeningen, som väl ville böja sig för den nya tidens friare förhållanden, men dock häfda godsegarnas inflytande, samt hörde i riksrådet, i hvilket han invaldes 1858, till helstatsmännan; han röstade dock 1863 för november-författningen. 1865 var han upphöfsmannen till "Oktober-föreningen", som ville förena godsegare och bönder mot det nationalliberala partiet, och från 6 nov. 1865 till 28 maj 1870 var han konseljpresident och utrikesminister, hvarunder han genomförde grundlagens revision (1866), de nya försvarslagarna (1867) och andra viktiga åtgärder. Sommaren 1871 förde han underhandlingarna med det franska sändebudet, hertigen af Cadore, som ville indraga Danmark i fransk-tyska kriget. Han byggde 1860—67 ett nytt praktfullt Frijsenborg (se d. o.). Till 1880, då han utträdde ur landstinget, var han godsegarnas förnämste ledare därstädes. — 8. Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs, den föregående son, f. 4 maj 1849, invaldes 1880 i landstinget, där han sedan oafbrutet haft plats som en af godsegarnas ledande män; sedan 1900 är han ledare af det nya frikonservativa partiet. 1882 öfvertog han skötseln af grefskapet Frijsenborg och besitter således Danmarks största landtegendom. E. Brg

Friis [fris], Peder Claussøn, norsk präst och författare, f. 1545, d. 1614 såsom kyrkoherde i Undal, Kristiansands stift, var en sträng kyrkman, som med iver genomförde lutherska läran sitt prosteri och utrotade de sista spåren af katolicism. Som sagogestalt ihågkoms han sedermera a

allmogen. Mest känd är han likväl för sin översättning af Snorre Sturlassons "Konungasagor" (tryckt 1633). Denna översättning, som är fri och något förkortad, var länge en omycket folkläsnings, tills den aflöstes af J. Aalls översättning. F. efterlämnade dessutom en *Norges beskrivelse* (tryckt 1632). Hans *Norges naturhistorie* har blifvit framdragen först i nyare tid. Hans samlade skrifter utgafvos 1881 af G. Storm med biografi. O. A. Ö.

Friis [fris], Jens Andreas, norsk vetenskapsman, f. 2 maj 1821 i Sogndal i Sogn, d. 16 febr. 1896 i Kristiania, blef student 1840 och teol. kandidat 1844 samt egnade sig därefter åt studiet af lapparnas språk och etnografi. Från 1851 höll han vid Kristiania universitet föreläsningar öfver lapska och finska, blef 1863 lektor vid universitetet och 1866 landets förste professor i detta ämne. Bland hans många skrifter må nämnas *Lappisk grammatik* (1856), *Lappiske sprogprøver* (s. å.), *Ethnografisk kart over Finnmarks amt* (1861—62 och i omarb. uppl. 1888), *Ethnografisk kart over Tromsø* (1890), *Lappisk mytologi, eventyr og folkesagn* (1871), *En sommer i Finmarken* (s. å.; "En sommar i Finnmarken", 1872), *Kong Oscar II:s reise i Nordland og Finmarken* (1873), *Tilfelds i ferierne eller jeger- og fiskerliv i høifjeldene* (1876) och *Skildringer fra Finmarken* (1891). Hans betydligaste verk är *Ord-bog over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring* (1885—88), i hvilket han i skriftspråkets form ger den hittills fullständigaste framställningen af de norsklapska dialekternas ordförråd. Hans romantiska lappnovell *Fra Finmarken* (1881; sedermera med titeln *Lajla* upplagd flera gånger och öfv. till många språk, till svenska 1882) vann stor popularitet. Äfven *Klosteret i Petschenga*, en historisk skildring från ryska Lappland (1884), översattes till flera språk. F. översatte flera läroböcker till lapska och tog verksam del i översättandet af bibeln och psalmboken. Bland sportsmännen var han en stor auktoritet på fiskets och jaktens, särskildt vildrenjaktens, områden. K. B. W.

Friis [fris], Frederik, dansk landtbrukare, f. 1836 på Lyngbygård vid Aarhus, vardt 1861 landtbrukskandidat och köpte 1862 afvelsgården Duellund i hedlandskapet nära Viborg, hvilken han utvecklade till en mönstergård, var 1866—89 ordf. för traktens landtbruksförening, blef 1876 medlem af samstyrelsen för Jyllands landtbruksföreningar och 1878 af landthushållningssällskapets styrande råd. Han kom därigenom i nära förbindelse med N. J. Fjord, vardt hans medarbetare vid landtbruksexperiment och vid hans död 1891 föreståndare för försökslaboratoriet, 1894 direktör för landtbrukshögskolan och var ordf. 1900—juli 1901 jordbruksminister. Sedan 1881 bär han titeln höfjägmästare och vardt 1899 led. af svenska Landtbruksakad. E. Ebg.

Friis [fris], Hans Gabriel, dansk målare, f. 7 sept. 1839, d. 20 juli 1892, genomgick konstakademien i Köpenhamn, framträdde 1863 inför offentligheten och väckte genom sina bilder dels från Jyllands hedar, dels från Själlands skogstrakter rätt mycken uppmärksamhet. Han är representerad i Konstmuseet. Ph. W.*

Frijs [fris] och Krag-Juel-Vind-F. Se Friis 7 och 8.

Frijsenborg [fris-], grefskap i Jyllands östra del. är den största privata egendomen i Danmark.

Det upprättades af greve Mogens Friis 1672 och omfattade 1848 45,400 har, men omfattar numera endast 3,650 har samt 7,170 har skog. Dit höra 10 hufvud- och 3 afvelsgårdar samt 7,6 mill. kr. i fidei-

Frijsenborg (hufvudgården).

kommisskapital och 29 kyrkor. De två viktigaste hufvudgårdarna äro F., som före 1665 hette Jernit och som ligger 22 km. n. v. om Aarhus, och Boller (se d. o.) vid Horsens. F. ombyggdes 1860—67 i fransk-nederländsk renässansstil (se fig.). Nuv. innehafvaren (sedan 1896) är greve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs. E. Ebg.

Frikadeller (fr. *fricadelles*, *kokk.*, små bullar af fårs eller kokt kött (kalf, höns, vildt, fisk m. m.), tillredda med ägg och kryddor samt serverade i soppor eller raguer o. s. v. Jfr Queneller.

Frikallelse, *krigsv.*, befricelse från värnplikten fullgörande, medgifves endast den, som på grund af lyte, sjukdom eller annan orsak är oduglig till krigstjänst. Frikallelse meddelas af inskrifningsnämnd, undantagsvis af inskr.-revision, vid inskrifningsförrättning och kan meddelas äfven redan inskrifven, som drabbats af lyte e. d. Den frikallade erhåller frisedel. C. O. N.

Frikandä. Se Fricandeau.

Frikassé (fr. *fricassée*, *kokk.*, maträtt af småskurna stycken kalv, lamm, höns e. d., stufvade med olika slags sås. — Frikassöra (fr. *fricasser*), göra frikassé af ett stycke kött.

Frikativa ljud, Frikativor (af lat. *fricare*, riva, gnida), "rifljud", i. Spiranter kallas de konsonantljud, vid hvilkas frambringande man åstadkommer en hörbar gnidning af andningsströmmen mot det icke tillslutna ansatsrörets (de ofvanför struphufvudet belägna talkanalernas) väggar. Vanligen alstras denna hörbara gnidning vid en i ansatsröret (väl alltid i munhålan) bildad förträngning, och då uppstå s. k. "lokala frikativor", t. ex. de svenska ljuden /, v, j, s, sj (angående *tje-ljudet*, se Dor-sal-alveolarer). Om luftströmmen åstadkommer en hörbar gnidning mot ansatsrörets väggar, utan att gnidningen i märkbar grad koncentreras vid någon förträngning, uppstår en "diffus frikativa". H-ljudet utgör en kombination af en diffus friktion i ansatsröret med ett i struphufvudet bildadt ljud, som kan vara antingen spirantiskt eller klingande. Jfr Aspirata, där benämningen *frikativa* i. *spirant* dock tilläggas blott de lokala frikativorna. H. P.

Frikativor. Se Frikativa ljud.

Frikoni's, stad. Se K y m e.

Frikonservativa (ty. *frikonservative*), namn på ett moderat-konservativt parti, som bildades i preussiska landtdagen efter kriget 1866 och i den nordtyska riksdagen 1867—70 motsvarades af Fria konservativa föreningen. I preussiska landtdagen bär partiet sitt gamla namn, medan det i tyska riksdagen efter rikets grundläggning kallat sig Tyska rikspartiet. Partiet bildades ursprungligen af de medlemmar af landtdagens gamla tysk-konservativa parti, som gillade Bismarcks nationella politik i Tyskland, särskildt annekteringarna af småstater och grundandet af Nordtyska förbundet, samt påyrkade en försiktig inre reformpolitik. Partiet var länge det egentliga regeringspartiet, och Bismarck tog ur dess led flera af sina förnämsta medhjälpare inom ministären, t. ex. Achenbach och Falk. Partiet stödde Bismarck under den s. k. kulturkampen och vid det 1879 påbörjade tullpolitiska systemskiftet, men bekämpade jämte de nationalliberale — hvilka det alltid sökt bringa i kontakt med de konservative — 1892 års klerikala skollagsförslag. I tyska riksdagen räknade det 1871 38 medlemmar, nådde sin höjdpunkt vid 1878 års val med 56 mandat och har sedan gått tillbaka i numerär, så att det vid 1907 års val fick blott 23 af sina kandidater valda. V. S.—g.

Friktion (af lat. *friçare*, rifva, gnida), *fys.* 1. Yttre friktion, motståndet vid en fast kropps rörelse utefter ytan af en annan fast kropp, förorsakas dels af de båda beröringsytornas ojämnheter, hvilka gripa in i hvarandra, dels af adhesion mellan de två kropparna. Motståndet är olika, allteftersom den ena kroppen glider eller rullar utefter den andra. Glidnings- i. släpningsfriktionen mätes af den kraft, som behöfver verka på en kropp, för att denna skall glida på underlaget med jämn hastighet. Friktionen är, såsom Coulomb (1781) funnit, inom vissa gränser proportionell mot det tryck, som eger rum mellan glidytorna vinkelrätt mot dessa, men oberoende af yornas storlek, såvida ej den ena bildar en skarp kant eller spets, som skär in i den andra, och af hastigheten. Innan glidningen börjat, kan dock den s. k. hvilofriktionen blifva större än friktionen under rörelsen, så att större kraft erfordras till att sätta i gång en kropp än till att sedan bibehålla den i jämn rörelse. Om normaltrycket kallas N och friktionskraften F , så gäller relationen $F = fN$, där f är den s. k. friktionskoefficienten, hvars storlek beror på glidyornas beskaffenhet. För undersökning af glidningsfriktionen begagnade sig Coulomb af följande inrättning, kallad *tribometer* (af grek. *tribein*, gnida, framläpa, och *metron*, mått). På en horisontell skifva ställes en låda med botten af det ämne, hvars friktion mot skifvan skall undersökas. Ett snöre är fastgjordt i lådan, går parallellt med skifvan till en blocktrissa och uppbär vid sin andra ända en viktskål. I lådan lägges en lämplig tyngd, och viktskålen belastas med småningom ökad antal vikter, till dess lådan sätter sig i rörelse. — Friktionskoefficienten kan bestämmas äfven därigenom, att den till underlag begagnade kroppen från vågrätt läge erhåller ett alltmärka lutande, tills den andra därpå liggande kroppen börjar glida utför, hvarvid hvilofriktionskoefficienten är lika med trigonometrisk tangenten för underlagets lutning mot horisontalpla-

net, den s. k. friktionsvinkeln. Nedanstående tabell anger friktionskoefficienten vid rörelse och hvila i några fall.

Ämnen	Ytornas beskaffenhet	Friktion	
		rörelse	hvila
Trä mot trä	torra	0,88	0,50
» » »	bestrukna med torr tvål	0,15	0,36
» » »	» » talg	0,07	0,19
» » »	fuktade med vatten	0,25	0,68
Trä mot metall	torra	0,42	0,60
» » »	fuktade med vatten	0,24	0,65
Metall mot metall	torra	0,18	0,18
» » »	bestrukna med svinfett	0,08	0,10
Läder mot trä	lädret något fettigt	0,30	0,47
» » »	glutjärn » » »	0,23	0,28
Hamplina mot trä	träytan skroflig		0,50
» » »	» » » polerad		0,33
Sandsten mot stål	stenen finkornig, våt	0,94	
» » »	smidesjärn » » »	1,0	
Stål mot is		0,014	0,027

Dessa tal äro att anse endast såsom ungefärliga. Coulombs lagar för friktionen gälla f. ö. endast inom ganska tränga gränser; friktionskoefficienten f växer sålunda, när trycket N ökas, och aftager vid stor hastighet. Friktionen minskas dels därigenom, att glidytorna äro polerade, dels därigenom, att de äro smorda med passande ämnen, t. ex. olja, såpa, talg, fett upplandadt med grafit etc. Smörjmedlens verkan beror dels därpå, att genom dem ojämnheterna i glidytorna fyllas, dels i många fall därpå, att smörjvätskan bildar ett tunt sammanhängande skikt mellan de båda fasta ytor, hvarigenom den vanliga friktionen hindras uppstå och i stället den inre friktionen i smörjmedlet (se 2) ensam spelar en roll. Det friktionsmotstånd, som uppträder vid en axels kringvidande i ett lager, kallas *tappfriktion*. — Friktionen har betydelse vid hopsättning af föremål medelst spikar eller skruvvar, vid arbetsöverföring medelst remmar och friktionshjul o. s. v.

När en rund kropp, t. ex. ett hjul, rullar fram på ett fast underlag, uppträder ett vridande moment, som söker hindra rullningen. Detta moment är ett mått på rullningsfriktionen. I fall hjulets rörelse vidmakthålles genom en kraft, som verkar på hjulaxeln, kan rullningsfriktionen äfven, i likhet med glidningsfriktionen, anges såsom en motverkande kraft proportionell mot belastningen. Friktionskoefficienten är i detta fall betydligt mindre än vid glidning och uppgår på horisontell yta för järnvägståg till 0,004—0,008, för vanliga arbetsvagnar på en jämn landsväg till 0,05, på god stenläggning till 0,02 och på en asfaltgata till 0,01. — Det arbete, som utträttas, då en kropp förflyttas mot friktionskraften, öfvergår i värme.

2. Inre friktion uppträder i en gas eller vätska i rörelse och är orsaken till, att rörelsen småningom afstannar af sig själf. Härvid öfvergår rörelseenergien i värme. En ideal, d. v. s. friktionslös, vätska skulle, om den en gång bragts i hvirflande rörelse i ett kärl med fasta väggar, aldrig stanna. Vi betrakta det fall, då vätskan strömmar fram öfver ett horisontellt underlag af stor utsträckning; det vätskeskikt, som gränsar omedelbart vid botten, håfter fast vid denna (under förutsättning att vätskan fuktar det ämne, hvaraf botten är

gjord) och befinner sig således i hvila. Hastigheten ökas uppåt, och vi antaga, att den ökas proportionellt med höjden öfver bottenytan. På hvarje kvcm. af ett vätskeskikt, som befinner sig på höjden h cm och har hastigheten u $\frac{\text{cm}}{\text{sek}}$, verkar då en återhållande kraft $T = \eta \frac{u}{h}$ dyn. Denna kraft kan tänkas

möjlig att direkt observera, om experimentet modifieras därhän, att vätskeskiktet får häfta vid undre ytan af en fast skiiva, som med jämn hastighet u glider fram på höjden h . På denna skiiva verkar då per tytenhet kraften T riktad åt motsatt håll mot skifvans rörelse; en lika stor kraft verkar på det stillastående bottenplanet, men åt samma håll som vätskan strömmar. η är den s. k. inre friktionskoefficienten och är måttet för vätskans viskositet (klibbighet, af lat. *viscōsus*, klibbig). Inre friktionskoefficienten är vid 18° C: för vatten 0,0108, kvicksilfver 0,0159, eter 0,0026; vid 20° C: för olivolja 0,0808 och för vaselinolja 0,911. Viskositeten hos vätskor aftager hastigt med stigande temperatur. För gaser är inre friktionen betydligt mindre och ökas med temperaturen; vid 20° är för vätsgas $\eta = 0,00002$, för syrgas 0,000212. Enligt kinetiska gasteorier skall inre friktionen vara oberoende af gasens täthet; detta märkvärdiga teoretiska resultat, först härleadt af Maxwell, bekräftas genom erfarenheten. 1. K. L. (G. N.) 2. G. N.

Friktionsbreccia [-brä'ksia], *geol. petrogr.*, detsamma som rifningsbreccia. Se Breccia.

Friktionsbroms, *maskinb.* Se Broms.

Friktionselektricitet. Se Elektricitet.

Friktionshammare, *mek. tekn.* Se Hammare.

Friktionshjul, *maskinb.* 1. Detsamma som friktionsrullar (se d. o.).

2. Hjul, som tjäna att direkt öfverföra kraft och rörelse från en axel till en annan medelst friktion, för hvilket ändamål hjulens omkretsar pressas tillräckligt hårdt mot hvarandra till åstadkommande af det för friktionens alstrande erforderliga normaltrycket mellan dessa ytor (jfr Friktion). Friktionshjulens medgifva — förutsatt att de utföras noggrant — en mjuk, ljudlös och eftergifvande rörelsetransmission samt möjliggöra lätt och bekväm till- och fränkoppling af maskindelarna under drift, hvarför de funnit mycken användning vid lyftkranar, hissar, centrifuger, ventilatorer m. m.

Den enklaste formen af friktionshjul äro de *cylindriska* (fig. 1) för parallella axlar, där friktionen framkallas genom det

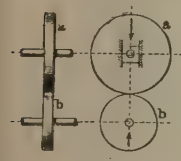

Fig. 1. Cylindriskt friktionshjul.

drifvande hjulets a anpressning mot det drifna b därigenom, att det förras axeltappar gå i flyttbara lager, på hvilka vikt- eller fjäderbelastning anbringas. Detta anpressningstryck giver emellertid ett lika stort normaltryck i lagergångarna med däraf följande jämförelsevis stor tappfriktion, som föranleder såväl arbetsförlust som stark afnötning. Till undanröjande af dessa olägenheter bör den erforderliga friktionskraften alstras genom litet anpressningstryck, men stor friktionskoefficient vid hjulens omkrets, d. v. s. det använda materialet

skall medföra stor glidningsfriktion och således förete skrofliga beröringsytor. Vanligen utföras båda hjulringarna af grofsvarfvadt gjutjärn eller den ena hjulringen (helst det drifna hjulets) af gjutjärn och den andra af hoppressade pappers- eller läderplattor eller af trä eller båda af trä, hvilka material gifva i nu nämnd ordning allt större och större friktion.

Ett annat sätt att öka friktionshjulens arbetsöfverföringsförmåga, utan att det vinkelrätt mot hjulaxlarna riktade anpressningstrycket behöver stegras, är att förse hjulens omkretsar med kilformiga ringar och motsvarande spår, då *kilhjul* (fig. 2) uppkomma. Kilverkan gör här, att trycket för samma periferkraft utfaller väsentligen mindre än vid hjul med cylindriska beröringsytor, sålunda t. ex. får gjutjärnshjul med 30° kilvinkel ung. blott en tredjedel af anpressningstrycket vid cylindriska hjul.

Fig. 2. Kilhjul (tvärsnitt af omkretsarna).

Kilspärens antal rättas sig efter den arbetseffekt, som skall öfverföras, och det specifika trycket mellan beröringsytorna. Kilhjulena lida dock af det felet, att kilspärens ytor slitas ojämnt, så att de snart måste svarfas om, hvidan sistnämnda tryck bör hållas lågt. — En särskild sorts kilhjul bilda *lamellhjul*en, hvilka utgöras af ett antal bredvid hvarandra uppsatta, i axiell led flyttbara ringar, som med sina svagt kilformade kanter ingripa mellan hvarandra, under det att ett elastiskt axiellt tryck pressar dem tillsammans.

Koniska friktionshjul (fig. 3) användas för axlar, hvilkas centrumlinjer skära hvarandra — vanligen under 90° vinkel. Anpressningen sker här genom att i axiell led på det ena hjulet utöfva erforderligt

Fig. 3. Koniska friktionshjul.

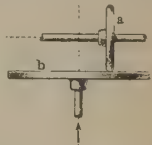

Fig. 4. Planhjulsväxel.

tryck. Utföres det ena hjulet a (se fig. 4) cylindriskt med något hvalfid omkrets och det andra b såsom en plan mot det förra pressad skiiva, uppstå *planhjulsväxlarna*, hvilka äfven medgifva ändring af hjulens utväxlingsförhållanden under drift genom hjulets a förskjutning mot eller från det andra hjulets centrum.

Sammanfalla hjulaxlarnas centrumlinjer med hvarandra, öfvergå friktionshjulena i friktionskopplingar (se Axelkoppling, sp. 532). Såsom friktionshjul kunna betraktas äfven drifhjul å lokomotiv (se Drifhjul).

Friktionskoefficient. Se Friktion.

Friktionskoppling, *maskinb.* Se Axelkoppling, sp. 532.

Friktionsmaskin. Se Elektricitetsmaskin.

Friktionsmätare 1. Tribometer (se Friktion, sp. 1431).

W. H.

Friktionsrullar, *maskinb.*, rättare antifriktionsrullar, metallrullar, som anbringas mellan roterande kroppar i ändamål att omsätta glidningsfriktionen i rullningsfriktion. Man förser ofta axellager med dylika rullar för att göra axeltapparna så lättroliga som möjligt, de s. k. rull-lagren (se *Axellager*). — Hvarje vagnshjul eller hjul å andra fordon är ur nyss anförda synpunkt att betrakta såsom ett antifriktionshjul i jämförelse med t. ex. en slädes framdrifvande. W. H.

Friktionsrör, *sjöw.*, vid sjöartilleriet förr brukliga antändningsrör, bestående af en med tändsats fylld gäspenna, i hvilken satt en sågtandad mässingstråd ("rifvaren"), hvaruti fyrsträngen hakades. O. E. G. N.*

Friktionsspär, *maskinb.* Se Spärhjul.

Friktionståndstickor. Se Tåndstickor.

Friktionsvinkel. Se Friktion.

Frikula. Se Friskytt.

Fri kyrka i fri stat, *it. Libera chiesa in libero stato*, Cavours sista ord, riktade till den munk, som gaf honom dödsakramentet (han aflid 6 juni 1861). För Cavour betydde — enligt hvad en annan italiensk statsman, Minghetti, förklarar — den fria kyrkan i den fria staten samvetsfrihet för alla, föreningsfrihet för bekännare af hvarje religion, frihet att organisera sig i öfverensstämmelse med sin tro och sin tradition och att uttala och söka sprida sin öfvertygelse utan inblandning från regeringens sida. Till detta sitt ideal kom Cavour under sin sträfvan att finna en utväg till det nya konungariket Italiens försoning med påvestolen, hvari han såg ett lifsinnes för den nya staten. Påfvedömet utsträckte sina händer efter Rom och ansåg ett romerskt påfvedöme vara det enda tänkbara, men italienarna kunde ej tänka sig ett Italien utan Rom. Cavour å sin sida ville göra Rom till den nationella statens hufvudstad och samtidigt till sätte för ett påfvedöme, som, befriad från världsliga regeringsplikter, så mycket säkrare skulle kunna utöfva ledningen af den katolska kristenheten. Den religiösa auktoriteten, utöfvad utan hinder öfver katolska själar, skulle till civilisationens framsteg samverka med den politiska makten, hvilken skulle skaffa aktning åt allas rätt, alltså åt friheten. På så sätt hoppades Cavour, att man skulle undgå den despotism han ansåg hota från den religiösa och politiska maktens samlande i en hand, i regeringens, och påfvedömet oberoende skulle viss tryggs genom den andliga och den världsliga maktens skiljande från hvarandra och genom vidsträckt användning af frihetens grundsats vid det borgerliga och det religiösa samfundets inbördes relationer. Detta var hans mening med orden om, att Italien uttalade den stora principen om kyrkans skiljande från staten och om kyrkans frihet (fri kyrka i fri stat). Ask.

Frikyrkliga, *Frireligiösa*, kallas medlemmarna af de protestantiska religiösa samfund, hvilka icke tillhöra statskyrkan. Såsom frikyrkliga i vidsträckt bemärkelse, i motsats mot högkyrkliga, räknas de medlemmar af svenska kyrkan, hvilka genom att gilla lekmanaförkunnelse på vissa punkter träda i opposition mot statskyrkans nuv. organisation. — De frikyrkliga rörelserna togo fart på 1840-talet, mest i Norrland, där de s. k. läsarna, på grund af sin förkärlek för gamla psalmboken och gamla handboken, skilde sig från kyrkan. På 1850-talet sprängdes till en del den fullkomliga uniformitet i

lära och kult, som dittills varit rådande i Sverige, men då icke längre kunde upprätthållas genom föräldrade förordningar, såsom konventikelplakatet (hvilket upphäfdes 1858). Samtidigt inträngde från England metodism och baptism — senare också andra sekter — och lyckades vinna anhängare på olika håll, baptismen också bland de norrländske läsarna. Genom dissenterlagen af 1873 ordnades de kyrkliga förhållandena. Dock äro medlemmarna i de separerade samfunden skyldiga att bidraga till statskyrkoprästerskapets aflöning, hvilket delvis kan förklaras af dettå säregna ställning i Sverige såsom stats tjänare i en mängd administrativa och ekonomiska ärenden. Ändring i denna dissenternas ställning är nu att vänta. — 1870-talet bevitnade ett kraftigt uppsving af de frikyrkliga rörelserna genom lektor P. P. Waldenströms uppträdande, som föranledde bildandet af Svenska missionsförbundet. Icke minst genom honom ha de frikyrkliga utöfvat ett visst politiskt inflytande. Sociala frågor, t. ex. nykterhetsfrågan, ha legat dem varmt om hjärtat, likaså i hög grad hednamiSSIONEN. F. n. är den frikyrkliga rörelsen icke i stigande, och öfver hufvud taget har den icke på långt när nått den omfattning, som statskyrkans ifrigaste förkämpar på 1850-talet befarade. Den ursprungliga bitterheten mellan de frikyrkliga och statskyrkan, särskildt dess prästerskap, har till stor del vikit undan. Redan från början hade en del präster ställt sig sympatiska till frihetssträfvandena på det kyrkliga området. Som en mellanlänk mellan de frikyrkliga och statskyrkan kan räknas Evangeliska fosterlandssittelsen. I rundt tal torde de frikyrkligas antal uppgå till omkr. 200,000, hvaraf icke långt från hälften kommer på Svenska missionsförbundet; därefter komma baptisterna, omkr. 40,000, metodisterna omkr. 17,000, frälsningsarmén m. fl. E. M. R.

Frikår, *krigsv.*, en mindre truppafdelning, som i krig bildas af frivilliga. Frikårerna höra icke till armén, men lämpa sina rörelser efter dennas företag och söka att oroa fiendens rygga och förbindelser, borttaga sändningar, förstöra upplag, understödja folkresningar o. s. v. Därför äro hastiga rörelser, öfverraskning, djärighet, kännedom om trakten och godt förstånd med befolkningens nödvändiga. Genom brist på militärisk duglighet, lydnad och disciplin blifva frikårens ofta till mera skada än nytta. Lützows frikår (1813) och Garibaldi's frikskaror (under kriget för Italiens enhet) äro historiskt ryktbara. C. O. N.

Frikännelse, *jur.* 1. Hufvudförhandlingen inför rätta i brottmål afslutas genom ett utslag (eller, såsom dylikt utslag af Ehrenstråle uti "Inledning till then svenska processum criminalem" benämnas, *ändeligdom*), hvarigenom, i öfverensstämmelse med den under rannsakingen åstadkomna bevisningen, antingen den tilltalade förklaras skyldig till brottet samt straff ådömes honom och, om skada genom brottet skett, det ålägges honom att ersätta denna, eller och den tilltalade frikännes. Enligt den svenska straffprocessen förekommer jämte rent frikännande (*absolutio a causis*) en annan form, som innebär frikännelse endast i den förevarande rättegången (*absolutio ab instantia*), eller såsom det heter i 17 kap. 32 § rättegångsb., "saken lemnas till framtiden, då den kan uppenbar varda". Har detta skett, kan målet när som helst utan vidare ånyo upptagas. Att så-

lunda lämna saken till framtiden är medgifvet, när i svårare brottmål mer än halft bevis mot den anklagade finnes, och han ändock nekar gärningen, samt domaren finner, att fara är för mened — en fara, hvilken gällande praxis antager alltid vara för handen i svårare brottmål.

2. Verklig befrielsesedom, vare sig nu denna har formen af ett uttryckligt frikännande eller den tilltalade förklarar i brist af full bevisning icke kunna åt saken fällas, medför den verkan, att den tilltalade enligt stadgandet i nyssnämnda lagrum, sådant det lyder i förordn. 20 jan. 1779, ehvad skäl emot honom sedermera yppas, njuter denna befrielse till godo i alla mål, där böter ega rum, äfvensom i fråga om alla statsbrott, ändock att dessa äro urbotna mål. I de fall, då sålunda, oakadt den brottslige fått befrielseslag, målets upptagande ånyo är möjligt, beror det på hofrätten att, då nya skäl och omständigheter förekomma, därom förordna. L. A. (I. Afz.)

Fri kärlek. Se Äktenskap.

Friköp, jur., förvärf af fri eganderätt till ofri tomt i stad mot erläggande af en viss köpeskilling. I äldre tider voro dylika friköp vanliga. Exempelvis ha i början af 1800-talet i Stockholm många tomter friköpts mot erläggande till staden af ett belopp motsvarande det efter 3 proc. kapitaliserade värdet af de tomtören, som förut utgått för besittningensrätten. Friköp har sin motsvarighet i s. k. skatteköp af kronhemman, som besittas med stadsgädbörätt. V. Sen.

Friköpfung, krigsv., kallas vanligen den i äldre krigsförfattningar medgifna rättigheten att mot erläggande af en bestämd afgift vinna befrielse från kristjänst eller från tjänstgöring i fredstid. I Frankrike var denna friköpfung för ordentligt satt i system och kallades *exonération* (se d. o.). I sammanhang med den allmänna värnpliktens fullständig genomförande har friköpfningen numera nästan öfverallt försvunnit. I Sverige var det enligt beväringstördsordningen af 1860 hvarje beväringsskyldig tillåtet att mot erläggande af 100 kr. vinna befrielse från vapenöfningarna i fredstid. Denna rättighet afskaffades 1872. C. O. N.

Frilager (fr. *entrepôt*, ty. *niederlage*) kallas den lättadt i tullen, då varorna utan föregående undersökning få uppläggas i landet, utan att någon tull behöfver erläggas; egaren har dessutom rätt att med godset vidtaga hvilken bearbetning och ompackning som helst, endast det sker å frilagrets område, som är ställt under särskild tullbevakning. Denna institution infördes efter holländskt föredöme af Colbert i Frankrike, afskaffades snart, men återupprättades 1803. I Sverige har frilagersätt 1874 lämnats Malmö, Landskrona och Hälsingborg för proviantering af fartyg i Öresund samt spritfabriken i Karlshamn för rening af utländskt råbrännvin för export. Vid 1886 års riksdag föreslog K. M:t införande af allmänt frilager, men förslaget förkastades på grund af de dryga omkostnader, som hyra för lokal, kontroll m. m. skulle medföra och hvilka endast rika firmor på gynnade orter och inom vissa affärsbranscher skulle kunna betala. Man befardes äfven, att tullinkomsterna skulle minskas, i det att emballaget vid en mängd varor bildar en betydlig del af varans vikt, enligt hvilken förtullningen sker, men frilagret skulle tillåta varans ompackning och försäljning utan emballaget. Likaledes skulle äfven

lockelser till smuggling och ren oärlighet uppstå. För öfrigt kunde antagas såsom säkert, att införseln af utländska varor skulle främjas, medan utførseln af svenska varor icke synnerligen skulle tillväxa, då någon större reexport eller tillverkning af exportvaror knappast vore att vänta. Af huvudsakligen dessa skäl ha alla förslag om inrättande af frilager hittills af riksdagen afslagits. Vål anhöll riksdagen 13 april 1894, att K. M:t måtte låta utreda, under hvilka villkor frilagersinstitutionen måtte lämpligen kunna införas, men den med anledning häraf till 1900 års riksdag framlagda propositionen om införande af frilager förkastades af Första kammaren. Ett nytt kungligt förslag i samma riktning framlades 1907 i samma proposition, som föreslog införande af frihamnsinrättningen, men äfven då förklarade riksdagen, att frilager icke borde f. n. inrättas här i landet. Jfr Frihamn. J. F. N.

Friledning, elektrot. Se Elektriska ledningar.

Frillestad, socken i Malmöhus län, Luggude härad. 1,102 har. 549 inv. (1906). F. bildar med Ekby ett regalt pastorat i Lunds stift, Luggude kontrakt.

Frillesås, socken i Hallands län, Fjäre härad. 4,553 har. 1,089 inv. (1906). F. bildar med Gällinge och Idala ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Fjäre och Viske kontrakt.

Friluftselekar. Se Lek.

Friluftsmuseum, en samling af under bar himmel och i naturomgifningar utställt, förnämligast etnografiskt äskådningsmaterial, såsom allmogebostäder o. d., som ger en fyllig och mångsidig bild af ett folks lif i forna dagar. Den berömdaste typen för friluftsmuseer är Nordiska museets Skansen på Djurgården, Stockholm.

Friluftsmåleri, den konstnärliga arbetsmetod, vid hvilken målaren utför sitt verk i det fria (i motsats till arbete inomhus i ateljé) och sträfvat att återgifva ljus och luft omedelbart efter den verkliga han har för ögonen. Af de franske målarna under 1800-talets senare hälft blef friluftsmåleriet upptaget som ledande princip och efter deras föredöme erkändt som sådan äfven i öfriga kulturländers konst. A. L. R.

Frimaire [frimär], fr. (af *frimas*, fnisl. *hrim*, rimfrost), "frostmånaden", den franska republikanska kalenderns tredje månad, hvilken åren I—III (22 sept. 1792—22 sept. 1795) och V—VII (22 sept. 1796—22 sept. 1799) började 21 nov. och slutade 20 dec., åren IV (23 sept. 1795—21 sept. 1796), VIII—XI (23 sept. 1799—23 sept. 1803) och XIII—XIV (23 sept. 1804—1806, då den kristna kalendern återinfördes) började 22 nov. och slutade 21 dec., samt år XII (24 sept. 1803—22 sept. 1804) började 23 nov. och slutade 22 dec. Jfr Kalender.

Frimann. 1. Klaus F., norsk skald, f. 1746, d. 1829, var 1780—1823 kyrkoherde i Daviken (Bergens stift). F. författade en beskrifvande dikt, *Horneelen* (1777), hvartil ämnat var hämtadt från ett i hans födelsebygd beläget fjäll af samma namn, och vann därmed ett af Selskabet för de skönlöne videnskaber utfäst pris. I *Almuens sanger* (1790) försökte F. sig, med stor framgång, som folkskald. Ett urval af F:s diktur utgafs 1851 af Welhaven, som satte F. mycket högt.

2. Peter Harboe F., den föregående broder,

norsk skald, f. 1752, d. 1839, skref en dikt, *S:t Synneves kloster paa Selløe* (1777), hvilken prisbelönades af Selskabet för de skönne vetenskaber, och tillfäde sedermera med sin broder med skaldestycket *Horneelen*. Den äldre brodern vann segern, men den yngres dikt har sedermera alltid ansetts vara vida öfverlägsen. F. öfvergaf därefter poesien och egnade sig uteslutande åt ämbetsmannabanan. Efter 1814 kvarstannade han i dansk tjänst. Y. N.

Frimarknad. Se Marknad.

Frimmel, Theodor von, österrikisk konst- och musikskriftställare, f. 1853 i Amstetten, blef 1879 med. doktor, men egnade sig åt konststudier och var 1884—93 anställd vid holmuseet i Wien. Som intelligent konstforskare af Morellis skola framstår han i *Kleine galeriestudien* (1891—97), *Handbuch der gemäldkunde* (1894; 2:a uppl. 1904), *Modernste kunst* (1903) m. fl. arbeten. På det musikaliska området har han inlagt förtjänst som Beethovenforskare med bl. a. *Neue Beethoveniana* (1887), biografin *L. van Beethoven* (1901; 2:a uppl. 1903) och *Beethoven-studien* (2 bd, 1905—06). E. F.-t.

Frimodt, Jons Kristian Rudolf, dansk präst, f. 24 dec. 1828, d. 21 mars 1879, blef 1854 teol. kandidat, 1857 adjunkt vid den lärda skolan i Sorø och 1861 kyrkoherde vid Johanneskyrkan i Köpenhamns förstad Nørrebro. Såsom en värtalig och allvarlig predikant samlade F. där omkring sig en talrik åhörarskara och utförde ett väckande inflytande i vida kretsar. Hans ihärdighet har man att tacka för, att två nya kyrkor uppbyggdes i hans församling (1874 och 1877) och att ett Magdalena-hem inrättades för fallna kvinnor (1877). Därjämte var han sedan 1875 själen i inre missionens verksamhet i Köpenhamn. Han utgaf flera predikosamlingar: *Tyve prædikener* (1867), *Nogle prædikener fra Trinitatistiden* (1871) och *Fire og tyve prædikener* (1879). En fullständig samling, *Prædikener paa kirkeaarets søn- og helligdage*, utkom 1896. Jfr biografi öfver F. af H. Stein (1880). E. Ebg.

Frimont [frimã], Johann Maria, greve von F., furste af Androdocco, österrikisk general, f. 1759 i Lothringen, d. 1831 i Wien, utvandrede 1791 och tjänade i prinsens af Condé här, efter hvars upplösning han gick i österrikisk tjänst.

1799—1809 deltog han i alla fälttågen uti Italien och blef sistnämnda år fältmarskalklöjtnant. 1813—14 anförde han som kavallerigeneral en armékår i den stora förbundshären mot Napoleon och fick 1815 befälet öfver de österrikiska trupperna i öfre Italien. F. stannade vid Po, där han samlade en armé af 60,000 man, med hvars ena hälft han förekom Suchet i besättandet af Alppassen, och bröt därefter in i Frankrike, där han, såsom chef för en del af ockupationsarmén, kvarstannade till 1818. 1821 marscherade han mot Neapel, hvilken stad till följd af hans seger i Abruzzerna, 7 mars s. å., kapitulerade 24 s. m. till Österrike. Till belöning därför gjorde honom konungen af Bägge Sicilierna till furste af Androdocco. Kejsaren af Österrike gaf honom 1825 öfverbefälet i det österrikiska Lombardiet samt upphöjde honom till greve, sedan han undertryckt upproren i Modena, Ferrara, Parma och Kyrkostaten.

Frimurarbarnhus, af frimurare stiftadt och underhållet barnhus. I Sverige finnas fyra sådana barnhus. 1. Frimurarbarnhuset i Stockholm stiftades 1753 till minne af prinsessan Sofia Albertinas födelse. Styrelsen sammanträdde första gången 17 nov. s. å., och K. M:t sanktionerade stiftelsen såsom "publik inrättning" genom bref 5 dec. s. å. Till lokal förhyrdes en egendom, nuv. n:r 16 Storgatan (Östermalm). Tjugu barn af ett års ålder intogos till vård och uppfostran. Staten skyndade att uppmuntra stiftelsen med årligt anslag af 2,000 dal. smt (k. br. 6 juli 1756) och ökade på 1770-talet detta bidrag genom att gifva inrättningen andel i rasp- och spinnhus-medlen (upphörde 1851) och i kortstämplingsafgiften (upphörde 1874). F. n. utgör statsanslaget 2,750 kr., däri inbegripet ersättning för nämnda andelar. 1756 beviljade rikets ständer ett byggnadslån af 100,000 dal. kmt, som sedermera efterskänktes. Styrelsen sattes därigenom i tillfälle att för stiftelsens räkning inköpa riksrådet frih. F. Wredes egendom i hörnet af Malmteggsgatan och Jakobs-gatan (nu badinrättningen n:r 3 Malmteggsgatan). Byggnaderna härjades af eldsvåda julaftonen 1783, hvarvid Sofia Albertina lämnade de husvillla härbärge i det af henne kort förut inköpta Torstensonska palatset vid nuv. Gustaf Adolfs torg;

Frimurarbarnhuset på Kristineberg.

därefter inhystes de för en tid i Stora barnhuset. Antalet af intagna barn växte efter hand, och stiftelsen lämnade dessutom understöd åt ett alltjämt ökad antal barn utanför anstalten (500 och därutöver). 1785 erhöll direktionen af K. M:t tillåtelse att utackordera barn på landet (de sändes till olika delar af riket, ända upp till Norrland). Barnhuset blef alltmer en uppfostringsanstalt för mer uppväxta barn. I början af 1800-talet inrättades i frimurarbarnhuset en skola. A. A. Afzelius var lärare där 1809—15; i barnhusets stora sal höll då Götska förbundet från början och under flera år sina vintersammankomster. P. H. Ling afprovade sitt gymnastiksystem först med barnhusets skyddslingar. 1857 inträdde en genomgripande förändring, då anstalten upphörde att lämna understöd åt fosterbarn utom hus och i stället omgestaltades till ett barnhem. Antalet barn var då 100 och lokalerna olämpliga. 1864 inköptes för 120,000 kr. hertigens af Dalarna egendom Kristineberg, utanför Kungsholmstull, med lägenheten Fredhäll (den gamla egendomen såldes för 200,000 kr.). Nya, dyrbara byggnader uppfördes vid Kristineberg (se fig.), och anstalten inflyttade därstädes 1867. Vid 1908 års ingång funnos intagna 150 barn, och 1 jan. 1907 uppgick stiftelsens fond till 2,099,570 kr. Bland donationerna märkas garverifabrikören A. W. Lundins (d. 1893), 200,000 kr. — Bland inkomsterna märkes (förutom årliga kollekter i hufvudstadens kyrkor) särskildt behållningen af en konsert hvarje långfredag (då vanligen oratoriet "Skapelsen" gifves, utförd af k. teaterns vokal- och instrumentalkrafter) samt af en generalrepetition dagen förut. I protokollet 1766 omnämnes konserten ha egt rum på Kristi himmelsfärdsgång. 1771 tillförsäkrades en sådan långfredagskonsert frimurarbarnhuset för all framtid. 1801 års långfredagskonsert på Riddarhuset är märklig, ty då uppfördes första gången i Stockholm "Skapelsen", hvartill svenske ministern i Wien, greve J. G. De la Gardie, skaffat musik och text. Jfr Bergö, "Frimurarbarnhuset i Stockholm. Ett 150-års-minne" (1903). Kbg.

2. Frimurarbarnhuset i Göteborg öppnades 1757 på Gustaf III:s 12:e födelsedag, då 10 späda barn intogos. 1831 upphörde stiftelsen att själf vårda sina skyddslingar och har sedan haft dem utackorderade på landet. Vid 1907 års ingång var pensionärernas antal 65. Samtidigt var tillgången 325,000 kr. Uppfostringsbidragen utgå med 100—500 kr. Årligen jänte kläder, hvilka bekostas af en särskild "6:e juni fond", stiftad till minne af konung Oskars och drottning Sofias silverbröllop och uppgående till 42,000 kr. Kbg.

3. Frimurarbarnhuset i Karlskrona stiftades Mariebebådelsedag 1762 och fick rättighet till årliga kollekter i Karlskrona och Karlshamn. Stiftelsen understödde 1905 8 barn med penningar, kläder och undervisning. Tillgången var 4,500 kr. Kbg.

4. Frimurarbarnhuset i Kristianstad stiftades 1846 och understödde 1905 35 barn med 40—100 kr. hvardera. Tillgången var 55,600 kr. Kbg.

Frimurare. Se Frimureri.

Frimurarhuset i Stockholm kallas inom samundert ordens stamhus. Redan 1783 blef frimurarorden bofast i Stockholm, då genom greve Fredrik Horn Rosenhaneska huset i Riddarhusen (nuv. generalstabens lokal) inköptes för ordens räkning.

Då lokalerna därstädes på grund af ordens starka tillväxt befunnos för trånga, inköptes 1 okt. 1874 det vid Blasieholmstorg belägna Fockska l. Adelsvärdshuset, som sedan dess är ordens stamhus i Sverige (se fig. 1). Detta palats byggdes af riksskattmästaren

Fig. 1. Frimurarordens stamhus i Stockholm.

Seved Bååt (d. 1669) under ledning af Nikodemus Tessin d. ä., kom efter Bååts död genom köp i rikssamiralen K. O. Stenbocks ägo och innehades därefter af hans arvingar. Bland senare egare må nämnas prinsessan Sofia Albertina; vid frimurarordens köp innehades det af greve A. H. R. Hamilton. — Det ursprungliga palatset innefattade nuv. midtpartiet med ingång från v. samt de båda flyglarna, som omsluta gården. Efter ritning af J. E. Söderlund uppfördes 1875 —77 en tillbyggnad af två flyglar åt ö. mot Nybroviken till. Planen till dekorerings af de nya lokalerna uppgjordes af F. V. Scholander. Genom palatsets hufvudingång i v. inkommer man i en monumentalt anlagd förstuga, hvilken åt baksidan leder

Fig. 2. Riddarsalen i frimurarhuset, Stockholm.

till en elegant dubbeltrappa, som för till den rektangulära gården i nybyggnaden. Till höger från förstugan kommer man in i det i gamla södra flygeln belägna trapphuset med ett kvadratisk midtrum, kring hvilket trapporna leda upp till de båda öfre våningarna, dit en mindre trappa i gamla norra flygeln likaledes lämnar tillträde från förstugan. Midtpartiet öfver denna upptages en trappa upp af två samlingssalar, som urspr. utgjort en enda sal. Ofvanpå denna är den s. k. Oskarssalen belägen, med ett af de ståtligaste stucktak från den karolinska

tiden, som finnes i vårt land. Södra gamla flygeln användes till bostäder. Norra flygeln innehåller en för allmänheten tillgänglig restaurant ("Frimurarkorsens restaurant"), tre rum, som disponeras af konungen och de furstlige medlemmarna af orden och af hvilka det största har en plafond, som hör till de alla praktfullaste, som finnas i vårt land från 1600-talet, vidare ordens arkiv och bibliotek. — I de åt öster tillbyggda flyglarna finnas ordenslokaler, bl. a. de två stora ordenssalarna två trappor upp, båda treskeppiga och upptagande flyglarnas hela bredd. Den södra, riddarsalen (se fig. 2), är hällen i gotisk stil med smäckra kolonner och krysshvaf. Den norras midtskepp täckes af ett tunnkvälf, som bäres af gröfre kolonner. S-n.

Frimurarkors. Se Kors.

Frimurarlöge [-lä]. Se Frimureri.

Frimurarorden. Se Frimureri.

Frimureri (ty. *freimaurerei*, eng. *freemasonry*, fr. *francmaçonnerie*) är namnet på den verksamhet, som utövas inom och af Frimurarorden. Detta öfver hela världen spridda ordenssamfund är så till vida hemligt, att dess medlemmar, frimurarna, genom löfte förbindas att hemlighålla allt, som vid sammanträdena förekommer, såsom receptioner, ceremonier, tecken o. s. v. Men dess verksamhet framträder i den yttre världen synlig för alla, och det är lätt att af den sluta sig till samfundets riktning och syften. Utan att binda sig vid någon särskild religiös doktrin bär likväl denna verksamhet tydligen en djup religiositets prägel och träder alltid fram såsom en yttring af de grundsatser, som en allvarlig känsla af den allmänna religionen måste väcka i hvarje människas bröst. Särskildt har frimureriet skrivit ordet "människokärlek" på sin fana, och välgörenhetsinrättningar i mängd vittna i alla länder om dess sträfvan till denna riktning. Fast, broderlig sammanslutning mellan medlemmarna är äfven ett frimurardrag, som gjort sig känt för den yttre världen. Orden består af många olika afdelningar, s. k. *loger*, hvilkas inre enhet är det gemensamma syftet, då däremot yttre samband logerna emellan endast delvis och tillfälligtvis finnes. Betydelsen af själftva namnet "frimurare" sammanhänger nära med ordens historia, hvars yttre drag naturligtvis äfven äro allmänt kända. Frimureriet leder sitt historiska ursprung ur de byggnadsgillen (ty. *bauhütten*), som under medeltiden i Tyskland bildades vid hvarje större byggnadsverks företagande. Alla de olika grader af arbetare — från verkets mestare ned till den simple handtlångaren —, hvilka t. ex. vid en katolsk tempelbyggnad voro i verksamhet, hade i dessa gillen sin enhet. Gillena hade egna lagar och särskilda former, som noggrant iakttagos såväl vid en ny arbetares intagande i gillet som vid den i gillet förekommande undervisningen i murandets och byggandets hemliga konst samt vid hvarje på grund af gjorda framsteg vunnne befordran inom gillet olika grader. Man finner i dessa gillen ej endast simpelt arbetsfolk, utan äfven bildade konstnärer, särskildt munkar, och t. o. m. furstliga personer. Det var inom dem, som den gotiska byggnadsstilen skapades och utbildades. I början stodo dessa gillen h. o. h. under munkars ledning, och endast ett begränsadt antal "lekmannabroder" antogs; men redan på 1200-talet finner man bygg-

nadsgillen under ledning af lekmän. Liksom inom andra medeltidens institutioner började äfven inom byggnadsgillena lifaktigheten att aftaga mot 1400-talets slut, men gillena funno då en gynnsammare jordmån i Britannien, dit de från Tyskland öfverflyttats och där medlemmarna mera allmänt erhöello namn af "fria murare" (*free masons*). Där lossades äfven något på den stränga yrkesmässighetens band i det äfven förnämna personer och vetenskapsmän, såsom "antagna murare" kommo med i gillena. Dock hade dessa ännu i det hela nästan uteslutande karaktären af byggnadsskrån och kommo såsom sådana till stor blomstring efter den stora branden i London 1666. Men sedan stadens ombyggnad blifvit verkställd och Paulskyrkan fullbordad, minskades åter logernas antal, så att i London år 1717 endast fyra sådana funnos kvar. Då sammanträdde dessa under ledning af en präst J. Anderson, samt en rättslärd och naturvetenskapsman, J. T. Desaguliers, till en *storloge*, i hvilken man beslöt, att verkmuriet och byggnadsväsendet skulle upphöra att vara frimureriets ändamål och att detta i stället skulle sträffa att främja *den andliga byggnaden*, d. v. s. mänsklighetens höjande och enhet. Det är därifrån man har att datera frimurarorden i dess moderna form och mening. Anderson utarbetade 1721 en konstitution för frimureriet på de nya principernas grundval, och den sålunda nybildade orden, som af de gamla gillena hade kvar blott en symbolisk form, utbreddes sig raskt öfver hela den civiliserade världen. Så stiftades logerna i Paris (1725), Bengalen (1729), Boston (1733), Hamburg (1737), Berlin (1740) o. s. v. Frimureriet var under 18:e årh. utsatt för två inre fiender, hvilka det dock efter hårda strider lyckats öfvervinna. Den ena var den *politiska* partiandan, som med sina syften sökte intränga på den fridlysta marken, den andra var *svärmeriet* och *mysticismen*, som genom rosenkreutzare (se d. o.) och alkemistor sökte blanda sina galenskapen i i frimureriet och därigenom vända det från dess mål. I vår tid har orden gjort sig alltmer fri från all sådan inblandning och kan därigenom kraftigare verka för de humanitetens, upplysningens och människokärlekens grundsatser, som i 1721 års konstitution uppställdes för densamma. Men äfven till följd af dessa grundsatser har frimureriet varit utsatt för yttre förföljelse, beroende på missförstånd eller misskännande, och särskildt på påfvärna gång på gång funnit lämpligt att uttala bannlysningssdomen öfver detsamma, t. ex. Pius IX, i allokutionen af 25 sept. 1865. — Till Sverige kom frimureriet ganska snart efter dess omdaning i England, men ej direkt därifrån, utan från Frankrike. Den första loge i Sverige, som man med säkerhet känner, var den s. k. *Gref Wredes Sparres loge* i Stockholm, som synes ha trädt i verksamhet 1735 och spåras till 1746. Det berättas, att konung Fredrik I skall ha funnit sig föranlåten att vid dödsstraff förbjuda alla frimurarsammankomster i landet genom ett reskript af 31 okt. 1738, men att detta reskript upphäffdes s. å. och att frimurarna i anledning häraf låtit slå en medalj. Båda uppgifterna äro dock osäkra, ty hvarken har reskriptet, lika litet som medaljen, kunnat återfinnas, ej heller finner man den senare uppgiften eller omnämnd i de arbeten, som beröra svenska skådepenningar och medaljer. 1752 upp-

rättades i Stockholm af friherre, sedermera greve Karl Fredrik Scheffer på grund af fullmakt från Frankrike logen *S:t Jean Auxiliaire*, till hvilken sedermera de fleste medlemmarna af Wrede-Sparres loge anslöto sig och som en tid betraktades som svenska frimureriets moderloge. Nya loger tillkommo alltjämt. Konung Adolf Fredrik stiftade själf en loge med sitt namn i början af 1753 och öfvertog 7 juli s. å. ledningen af svenska frimureriet, hvilket sedan dess ständigt styrts af Sveriges konungar. Samma år grundlades af frimurarorden den storartade välgörenhetsinrättningen frimurarbarnhuset i Stockholm (se *Frimurarbarnhus*). — Sin egentliga fasthet fick frimurarorden i Sverige genom Karl Fredrik von Eckleff (se denne), som genomförde dess första organisation, ett verk, som efter honom nitiskt och framgångsrikt fortsattes af däv. hertigen af Södermanland, sedermera konung Karl XIII, hvilken bl. a. som utmärkelse för ordens förnämsta ombudsmän stiftade en särskild orden (se *Karl den XIII:s orden*). Frimureriets styrande myndighet, *Svenska stora landslogen*, som har sitt säte i Stockholm, fick jämte de öfriga logerna därstädes 1783 egen bostad i Rosenhaneska huset på Riddarholmen, hvarifrån den 1877 flyttade till sitt nya hus, det förr s. k. Adelsvärdskas palatset vid Blasieholmstorg (se *Frimurarhuset*). — I Sverige, som ur frimureriets synpunkt kallas *Den IX:e provinsen*, finnas utanför Stockholm loger i Göteborg (1754), Karlskrona (1762), Kristianstad (1776), Jönköping (1800), Karlstad (1806), Linköping (1807), Halmstad (1820), Kalmår (1857), Norrköping (1858), Gäfle (1861), Malmö (1863), Örebro (1873), Visby (1874), Vänersborg (1875), Skövde (1878), Oskarshamn (1880), Sundsvall (1883), Eskilstuna (s. å.), Hålsingborg (1884), Östersund (1901) och Härnösand (1903), hvarjämte tre nya öger äro färdiga att träda i verksamhet under 1908, näml. i Växjö, Umeå och Borås. Vid 1907 års ingång räknade frimurarorden i Sverige 12,649 medlemmar.

C. v. F. (S—n.)

Frimurarlogerna äro till antalet i Storbritannien och Irland 3,299, i Tyskland 475, i Frankrike 144, i Italien 198, i Schweiz 33, i Holland 94, i Danmark 13, i Norge 8 och i Förenta staterna 11,506 (se Chicago, pl. I). Om frimureriet i Finland se K. G. Leinberg, "Bidrag till frimureriets historia i Finland" (i "Sv. litt.-sällsk:s i Finland förhandl. och uppsatser", XIX, 1905, s. 197—236). Öfver 10,000 skriftr ha alltsedan 1723 utgifvits ingående frimurarorden, dess lära, institutioner och historia. De viktigaste bibliografiska arbetena äro Kloss, "Bibliographie der freimaurer" (1844) med tillägg af R. Barthelmess, "Bibliographie der freimaurer in Amerika", och J. G. Findel, "Bücherammlung", samt framför allt R. Taute, "Bücherkunde mit literarischen nachweisen" (1886). Af de olika ländernas litteratur om frimurarorden är Tysklands såväl kvalitativt som kvantitativt den mest betydande. Frimurartidskrifter utkomma på Åstan alla språk.

Frimånader, den tid, inom hvilken båtsmansakanser skulle af rotarna återbesättas. Enligt l. br. 24 april 1684, 13 juni 1732 och 24 sept. 1744 voro frimånaderna för indelningen, roteringen och städerna i allmänhet tre.

O. E. G. N.*

Frimåndag. Den bland handverksgesällerna för-

dom gängse plägseden att ej arbeta på måndagen kallades att hålla eller fira frimåndag. Detta bruk omtalas redan i äldre skråordningar såsom ett missbruk, och skråordningen af 1669 förbjuder gesällerna att genom frimåndagar göra mästarna förfång. I nyare förordningar stadgas plikt för oordentlighet medelst frimåndagar. Se vidare *Måndag*.

Frimärke (ty. *briefmarke*, fr. *timbre-poste*, eng. *postage stamp*), ett af allmän postinrättning tillhandahållt litet stämpelpapper, genom hvars anbringande å postförsändelse angifves, att afgift för postbehandling och postbefordran erlagts till ett stämpelvärdens motsvarande belopp. — Frimärkets införande har underlättat postinrättningarnas arbete och möjliggjort deras snabbare utveckling genom att medföra en sinnrik och i afseende å såväl effektivitet som apparatens prisbillighet öfverfräfflig kontroll öfver postafgiftternas behöriga redovisande. Därjämte har förmedelst frimärkena den oskattbara fördelen vunnits, att en hvar, som önskar för vanliga brefförsändelsers befordran anlita allmänna posten, kan på det enklaste tänkbara sätt, utan någon mellanhand, verkställa breffrens fraktering och sedan, genom användande af de offentliga brefflådorna, utan nämnvärdt besvär eller tidsspillan få försändelse åt posten anfördrödt. 1653 hade i Paris en viss de Vélayers fått anordna en stadspost genom att å offentliga platser uppsätta brefflådor och saluhålla till pris af 1 sou frakteringstecken i form af en pappersremsa (*billet de port payé*) försedd med hans stämpel och ett formulär för angivande af dagen för nedläggandet i brefflådan. De Vélayers stadspost egde bestånd blott några få år, och hans frakteringsmetod råkade i glömska. Bland de sedan å spridda orter framträdande föregångarna till frimärket kan särskildt framhållas ett i Sardinien 1818—36 begagnadt system med breffpapper, hvilket

Fig. 1. Carta postale bollata.

af postverket saluhölls och var försedd å den för utanskriften afsedda sidan med en stämpel, *carta postale bollata* (fig. 1), som emellertid ingalunda gällde som frakteringsbevis, utan endast angaf, att den sålunda utmärkta försändelsen finge utan hinder från det monopoliserade postverkets sida med enskild post, naturligtvis mot särskild betalning, fortskaffas. Det synes ej osannolikt, att det varit just denna sardinska anordning med postalt stämpelpapper, som kom löjtnant C. G. Treffenberg att vid 1823 års riksdag framlägga ett rätt mycket omtaladt förslag om införande af "någon sorts stämpelplatt papper af olika valeur, som kunde mot contant i likhet med cartæ sigillatæ — — få köpas för att begagnas till omslag å bref, hvilka åter därmed förseddes å postcontoiren utan vidare omständigheter skulle emottagas och upptecknade å postcharta fortsändas". Detta förslag framhålls ej sällan af frimärkets historieskriivare som en beaktansvärd förelöpare till frimärkets införande i den allmänna rörelsen. Det dröjde sedan halftannat decennium, innan frågan om införandet af frimärkssystemet någonstades på allvar kom upp på dagordningen.

Dess genomförande kunde ske först i sammanhang med en förenkling af brefportot. Man hade ännu vid denna tid icke inom något enda lands postväsen kommit till insikt om vikten och betydelsen af det uniforma brefportot, d. v. s. en af väglängden oberoende postafgift för brefbefordringen inom ett land. Öfverallt betingades ännu poströrelsen af ett mer eller mindre strängt genomfördt zonsystem. Så t. ex. gällde för brefbefordringen inom England några och trettio olika portosatser, betingade af dels den väglängd ett bref hade att tillryggelägga, dels antalet ark, hvaraf det bestod o. s. v. På detta sätt blef taxeringen till ytterlighet tidsödande och besvärlig, portot öfver höfvan betungande. En 1835 tillsatt postal kommitté afgaf visserligen förslag till förbättringar i taxeväsendet, men dess arbete ledde ej till något resultat. Då föreslog Rowland Hill (se denne) 1837 i sin världsberömda broschyr "Post office reform" i hufvudsak följande: för bref om högst $\frac{1}{2}$ uns (ung. = 14 gr.) ett porto af 1 penny, oafsedt adressortens afstånd, för bref vägande mer än $\frac{1}{2}$, men ej öfver 1 uns ett porto af 2 pence o. s. v.; portots erläggande på förhand — såsom regel — genom stämpadt papper eller stämpade kuvert, som å postkontoren borde saluhållas; stämpelpapperets uppdelning i små rutor, hvardera gällande ett enkelt porto (1 penny), och papperets preparering med en gummilösning å baksidan, så att afsändaren kunde fästa en eller flera af portostämpelarna å brefvet i mån af dess tyngd.

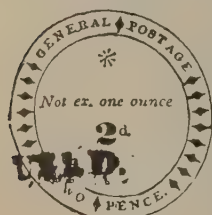

Fig. 2. Chalmers' frankeringemärke.

förhand genom inköp af särskilda officiella tidningsomslag, försedda med 1 penny-stämpel. Tanken på postportots utgörande genom anbringande å försändelserna af ett i förväg inköpt frankeringsmärke var sålunda icke Hills ursprungliga tillhörighet, utan Chalmers är att anse som uppfinnare af det för upplistring apterade frimärket. Hills storhet är, att han lyckades trots det segaste motstånd, icke minst från postmyndigheternas sida, föra sin vidtomfattande dubbelreform segerrikt igenom. I form af den s. k. "penny-porto-biller" antogs förslaget i aug. 1839 af parlamentet, och dess beslut sanktionerades s. m. af regeringen. Därefter föranstaltade, sedan det Chalmerska förslaget till frimärkstyp förkastats, brittiska regeringen en täflan för erhållande af olika prof å frankeringstecken. Prisen tillföll: för teckning till frankokuvett målaren Mulready och för frimärksförslag en viss Cheverton. De första frankokuvetten, som utgäfvos 5 maj 1840 i två valörer, näml. å 1 penny (svart tryck) och 2 pence (blått), hade å adress-sidan, förutom värdebe-teckningen, en artistisk utstyrsel, innefattande sym-

bolisk framställning af Britannia, utsändande genier åt alla fyra väderstrecken till representanter för folken i de olika världsdelarna. De första frimärkena utkommo en dag senare. De gällde 1 penny och utvisade i svart tryck å guiljocherad botten drottningens silhuett (fig. 3). Vid de första frimärkesemissionerna hade man ännu ej upfunnit metoden att genom perforering underlätta märkenas särskiljande från arket, hvarå de voro tryckta. Denna ej oväsentliga förbättring tillskrifves en viss G. F. Train. Frimärkena, hvaraf 1-penny-valören redan efter några veckor efterföljdes af en 2-pence-valör i blått tryck, vunno genast — i motsats till de stämpade kuverten, hvilken frankoteckens-typ hvarken då eller senare lyckats uppnå mera afsevärd spridning — en ofantlig popularitet, och tillverkningen kunde icke hålla jämna steg med allmänhetens oafbrutet inströmmande rekvisitioner af de omtryckta "Queen's heads". Reformen vann insteg 1843 i Brasilien, 1845 i Finland, 1846 i Nord-Amerikas förenta stater, 1848 i Ryssland, 1849 i Frankrike, Belgien, Bavern och Nya Syd-Wales, 1850 i Spanien, Österrike, Schweiz, Preussen, Sachsen och en del tyska småstater, 1851 i Danmark, Sardinien och Toscana, 1852 i Thurn und Taxis' postområde, Luxemburg och de flesta italienska staterna, 1853 i Portugal, 1854 i Norge, 1855 i Sverige, 1857 i Mexico, 1861 i Grekland och Italien, 1863 i Turkiet, 1871 i Japan o. s. v.

Fig. 3. Det första frimärket.

Vid tiden för det ifrågavarande postala genombrottet i Storbritannien var man äfven i vårt land i afseende å brefbefordringen betungad med ett på afståndsböräkning byggdt tariffsystem, om än ej så omständligt och för rörelsen besvärande, som det aflysta brittiska varit. Befordringsafgiften för enkelt bref utgick då i Sverige efter följande taxa:

för afstånd af	3	mil med 2 skilling banko
»	»	3 $\frac{1}{4}$ —5 » » 3 » »
»	»	5 $\frac{1}{4}$ —10 » » 4 » »
»	»	10 $\frac{1}{4}$ —20 » » 5 » »
»	»	20 $\frac{1}{4}$ —35 » » 6 » »
»	»	35 $\frac{1}{4}$ —50 » » 7 » »
»	»	50 $\frac{1}{4}$ —70 » » 8 » »
»	»	70 $\frac{1}{4}$ —90 » » 9 » »
»	»	90 $\frac{1}{4}$ —110 » » 10 » »
»	»	110 $\frac{1}{4}$ —130 » » 11 » »
samt för längre afstånd	12	» »

För sjötransporten till Gotland uppbars en särskild afgift af 2 sk. b.ko.

Med tillämpning af denna tariff utgjorde portot för enkelt bref från exempelvis Stockholm till Södertälje 3, Uppsala 4, Norrköping 5, Karlstad 6, Göteborg 7, Malmö 8, Skellefteå 9, Luleå 10 och Haparanda 11 sk. b.ko. Den enkla brevrikten var bestämd till $\frac{1}{4}$ lod; och för hvarje öfverskjutande helt lod utgick nytt porto, dock med iakttagande af viss portomoderation för tyngre bref. 1 lod motsvarade 13,25 gr. och 1 skilling b.ko $\frac{3}{4}$ öre. Frågan om utbyte af detta system mot det enhetliga portot och frimärket blef hos oss mycket segsliten. Vid riksdagen 1847—48 väcktes motion inom bondeståndet af Peter Mårtensson från Jönköpings län om tillämpning af likformigt brefporto — om

frimärkens införande var ännu ej tal. Förslaget afstyrktes af bevillningsutskottet, hufvudsakligen på grund af yppade farhågor i afseende å portonedställningens ekonomiska verkningar för statskassan. I synnerhet genom en af sedermera kommerserådet T. Willerding 1848 utgifven broschyr "Uppgifter om postväsendet i England" vändes den i början å många håll trevssamma stämningen mera allmänt till förmån för reformen. Och vid riksdagen 1850 —51 väcktes fyra olika motioner i ämnet, två i borgarståndet och två i bondeståndet. Bland förslagsställarna var ånyo förenämnde Mårtenson, som denna gång, i likhet med två af de andre motionärerna, ställde förslaget om likformigt porto i uttryckligt samband med yrkande på införande af "stämpladt papper" såsom betalningsmedel för postavgiften. Det hela resulterade emellertid endast i en riksdagsskrivelse till K. M:t med begäran om föreläggande för poststyrelsen att "låta upprätta på tillförlitliga beräkningar grundadt förslag till införande af ett, i den syftning motionärerna antyd, förändradt system i afseende på postväsendet" ävensom med hemställan, att proposition i ämnet där-efter skulle framläggas för rikets ständer vid nästa riksmöte. Frågas utredning öfvertogs af generalpostdirektören frih. O. W. Staël von Holstein och föreståndaren för poststyrelsens kammarkontor, postkamreraren P. E. T. Winroth. Den senares utmärkte memorial i ämnet har med allt skäl framhållits såsom den grundsten, hvarpå reformen sedan kom att byggas. En k. proposition till riksdagen i mars 1854 antogs i hufvudsak, och i enlighet med riksdagens beslut utfärdades 9 mars 1855, för tillämpning från och med 1 juli s. å., en k. kung., hvarigenom bl. a. bestämdes, dels att vid inrikes brefväxlingen skulle för bref, som med posten befordrades mellan de orter, där postanstalter funnes, ett visst och lika medelporto — tills vidare 4 skillingar banko — erläggas för hvarje bref af enkel vikt (hvarmed tills vidare skulle förstås vikt intill $1\frac{1}{4}$ lod), dels ock att vid inlämnandet af bref å postanstalt finge och vid brefs nedläggande i breflåda oivillkorligen skulle till portoavgiften erläggande begagnas "så kallade frimärken", hvilka borde vara breffven åsatta. Här genomfördes en reform, som för svenska postverkets utveckling tvifvelsutan varit den viktigaste. — Nödig detalj-föreskrifter utfärdades i poststyrelsens kung. 24 maj 1855, som jämte bestämmelserna om medelporto och frimärken meddelade föreskrifter jämväl rörande breflåda (se d. o.) och dess användning. Hvad särskildt frimärkena beträffar, innehöll kung. beskrifning af deras utseende och värde: de skulle vara "försedda med konstsvarfning, innefattande svenska vapnet Tre Kronor, med kungl. krona öfver, i öfre kanten: "Sverige", på sidorna: "Frimärke", på nedre kanten och i öfre hörnen valören, samt rundtomkring taggade, och tillverkade af 5 olika valörer, näml.:

- af 4 skill. blå färg
- » 8 skill. gul d:o
- » 24 skill. mörkröd d:o
- » 3 skill. grön d:o
- » 6 skill. violett d:o."

Därjämte förordnades bl. a., att frimärken skulle påsättas brefs adress-sida i öfre vänstra hörnet (enligt nyare bestämmelser böra de, så vidt möjligt, anbringas i öfre högra hörnet af framsidan; se

Frankera). Af de fem första gången utgifna frimärksvalörerna afsågos de å 4, 8 och 24 sk. b:ko att hufvudsakligen användas som betalning för inrikes brefportot, delvis ock för redovisande af rekommendationsavgiften samt för utgörande af portot å bref till Norge; hvaremot valörerna å 3 och 6 sk. voro ämnade att underlätta betalningen för bref till utlandet i öfrigt, i den mån frimärken ännu kunde härtill användas. De första svenska frimärkenas utseende framgår af fig. 4. — Redan 1856 utsläpptes i

Fig. 4. De första svenska frimärkenas typ.

Fig. 5. 1856 års lokalbref-frimärke.

rörelsen ett *frimärke för lokalbref* (fig. 5), i svart tryck utan valörbeteckning. Detta märke var icke ett frankotecken i egentlig mening, enär lokalbrefavgiften, utgörande vid denna tid 2 sk. banko, ännu var en sportel, som delades lika mellan postförvaltaren — i Stockholm "föreståndaren för lädbrefsexpeditionen" — och brefbäraren. Den förre erhöll rätt att, för kontrollerande af den honom tillkommande sportel-andelen, på egen bekostnad utgifva dessa lokalfrimärken. De gällde 1 sk. b:ko (postförvaltararvodet; den andra skillingen erlades af mottagaren till brefbäraren direkt) samt voro afsedda att begagnas endast i Stockholm och kunde icke användas som betalningsmedel för vanligt brefporto. De upphörde att gälla vid 1861 års slut, då lokalportot indrogs till postkassan. Utgifvandet af särskilda tjänstefrimärken började med ingången af 1874 i samband med tillämpning af bestämmelsen om upphörande af fribrefsrätten (se d. o.). För att lätt skiljas från vanliga märken gjordes tjänstefrimärkena dubbelt större än dessa. 1874

—91 utgafvos s. k. porto-märken i lösenmärken (fig. 6), som voro afsedda för kontroll af redovisningen af det porto, som skulle å ankomstorten uppåras för ofrånkerade eller ofullständigt frankerade försändelser, men icke fingo begagnas till betalning af franko eller andra avgifter, som borde erläggas å afgångsorten. De skulle i tjänsteväg anbringas å baksidan af ifrågavarande slags försändelser och utlämnades icke till allmänheten. (Beträffande de svenska frimärkenas historia i öfrigt se det af Sveriges filatelistförening utg. arbetet "Sveriges frankotecken 1855—1905. En minnesskrift vid de svenska frimärkenas 50-års jubileum".) De första svenska frimärkenas förläggades för postverkets räkning af en greve P. A. Sparre, som sedan med något afbrott, delvis med auditören G. Scheutz och dennes son E. Scheutz såsom ställföreträdare, innehade leveransen t. o. m. 1871. Senare leverantörer ha varit P. O. Bagge,

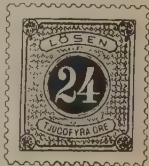

Fig. 6. Lösenmärke.

J. Bagge samt, från 1 april 1893, aktiebolaget Jacob Bagges sedeltryckeri. Frimärkenas tryckning hade från början utförts hos vederbörande leverantör, men deras perforering ("prickning", som termen i början lydde) har sedan 1864 försiggått i posthuset. Det till frimärkena använda papperet, som numera under kontroll af utsedda posttjänstemän tillverkas vid Klippans pappersbruk i Skåne, är försedt med vattenmärken, så anbragta, att i hvarje frimärke ett vattenmärke, bilden af en kunglig krona, förefinnes.

Af de frankotecken, som nu (1908) utgifvas af postverket, förekomma följande frimärksvalörer, näml.: af vanliga frimärken: 1, 2, 4, 5, 8, 10, 15, 20, 25, 30 och 50 öre samt 1 krona och 5 kronor; af tjänstefrimärken: 2, 3, 4, 5, 10, 20, 30 och 50 öre samt 1 krona.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 7—11. Typer af nu (1908) gällande svenska frimärken.

Dessa frimärkstyper åskädliggöras i fig. 7—11. Sedan april 1904 tillhandahållas å postkontoren frimärkshäften, innehållande 30 märken af valören 5 eller 10 öre. De ha till syfte att för allmänheten underlätta förvarandet af de slags frimärken, hvilkas användning oftast förekommer. Frimärke (eller frankostämpel), som makulerats med postanstalts datumstämpel, får icke vidare användas till utgörande af postafgift, ej heller frimärke, som

sammanfogats af delar utaf särskilda frimärken eller öfverkursats eller som eljest är i väsentlig mån söndrigt eller smutsigt. Däremot är det numera, såväl i den inrikes som den internationella brefutväxlingen, korrespondent tillåtet att, vare sig för egen privatkontroll eller i reklamsyfte, med kännetecknande perforeringar (initialer e. d., t. ex. ett inregistrerat varumärke) förse de frimärken, hvilka af honom i frankeringsändamål användas. — I den internationella postutväxlingen gäller, att "ingen som helst försändelse kan frankeras anordnades än medelst de i afsändningslandet för enskilda brefpostförsändelser gällande frankotecken". Ett svenskt frimärke kan sålunda icke godtagas som porto för ett bref från exempelvis Tyskland till Sverige. För att docköck bereda den korresponderande allmänheten tillfälle att på ett kraftigt sätt medverka till ett snabbt besvarande af bref, som aflåtits till korrespondenter i ett annat land, har man i den internationella poströrelsen från okt. 1907 infört s. k. svars-kuponger (fr. *coupons-réponse*). Sådan kupong, hvars salupris i Sverige utgör 25 öre, kan i hvar och ett af de i utväxlingen af dylika deltagande länderna utbytas mot ett frimärke å 25 centimes (det internationella världsportot) eller motsvarande belopp i det lands mynt, där utbyte begäres (i Sverige 20 öre). Man har sålunda härigenom infört åtminstone ett surrogat för det såsom ett tämligen fantastiskt projekt ansedda, mycket omdebatterade världsfrimärket. Inom världspostföreningens förefinnes emellertid i afseende å frimärkenas färg enhetlighet så till vida, att de, som motsvara grundbeloppet för postafgifterna inom föreningen, 25, 10 o. centimes, eller dessa beloppss öfverenskomna ekvivalenter (för Sverige 20, 10 o. 5 öre), böra, i nu nämnd ordning, vara mörkblå, röda och gröna. — I Sverige kunna frimärken i vissa fall användas äfven för utgörande af telegramporto (se Telegrammbref). — Tid efter annan påga postförvaltningarna utgifva s. k. jubileumsfrimärken och jubileumsbrefkort, afsedda att hugfästas någon viss tilldragelse af större allmänt intresse och jubelfestlig natur, t. ex. konung Oskar II:s år 1897 firade regeringsjubileum. I världspostföreningens hufvudkonvention är stadgått förbud för användande såsom betalningsmedel i den internationella postutväxlingen af dylika jubileumsfrimärken och andra jubileumsfrankotecken af öfvergående giltighet och med uteslutande intresse för det land, där de utgifvits. I ett visst samband med dem stå de s. k. välgörenhetsmärken, hvilka säljas i något välgörenhetssyfte och ättas postförsändelse. Sådana lära redan 1862 ha förekommit i Nord-Amerikas förenta stater. Det första europeiska välgörenhetsmärket utgafs 1890 i England i sammanhang med firandet af de engelska frimärkenas 50-års jubileum, gällde allenast en dag och egde vanligt frimärksvärde af 1 penny, men vid försäljningen ett öfverskottsvärde, allmänna välgörenhetssyften till godo, af ytterligare 5 pence. Välgörenhetsmärken ha införts i Sverige (julen 1904). Danmark och Norge; de ha ingen som helst karaktär af frankotecken, utgifvas af enskilda (i Sverige af Svenska nationalföreningen mot tuberkulos), men ha till väsentligaste delen distribuerats genom postverkens försorg. Af svenska välgörenhetsmärken ha hittills utgifvits fyra olika typer, bland hvilka de

två senaste äro afbildade i fig. 12 o. 13. I rundt tal ha genom postverket af dessa märken, som haft ett saluvärde af 2 öre stycket, hittills (1908) försålts

Fig. 12 o. 13. Svenska nationalföreningens mot tuberkulos nyaste välgörenhetsmärken.

14½ mill. st., hvarigenom tillförts nämnda förening nära ¼ mill. kr. netto.

Efter en nyligen gjord beräkning äro f. n. mer än 15,000 olika slag af frimärken i bruk jorden rundt. Proportionsvis kommer största antalet på det brittiska världsväldet. I moderlandet äro omkr. 150 olika frimärkssorter ute i rörelsen, i kolonierna mera än 4,000. I Europa i dess helhet äro omkr. 4,000 slags frimärken i omlopp, i Amerika bortemot 5,000. För öfriga världsdelar blifva siffrorna väsentligen lägre. Man har beräknat, att öfver hela världen äro omkr. 800,000 människor sysselsatta med att fabricera, sälja eller afstämpla frimärken. Omkr. 25 milliarder dylika fabriceras årligen, och fabrikationen af dessa små värdepapper drager en kostnad af 35 millioner kr. om året. Sedan frimärkena användts för poständamål och därvid makulerats, förlora de ej helt och hållet sitt värde; de få snarare ett nytt, som ökas i förhållande till deras ålder och sällsynthet (se därom Filateli). R. L.-n.

Frimärksautomater, apparater, afsedda att på automatisk väg till allmänheten leverera frimärken i utbyte mot myntstycken till motsvarande värde. Tillvaron af sådana apparater kan, såsom lätt inses, bereda anseelig lättnad för både postfunktionärerna och allmänheten. Emellertid har konstruktionen af fullt pålitliga dylika automater visat sig vara förenad med stora svårigheter, mest därigenom, att frimärkena ha benägenhet att vid rå väderlek taga åt sig fuktighet och sedan, på grund af gummieläggningen, fastna inom apparaten samt bringa dennas rätt ömtåliga mekanism i olag. På senaste tiden ha dock förts i marknaden två automat-typer, en tysk och en svensk, hos hvilka antydde svårighet synes öfvervunnen och som äfven i öfrigt synas motsvara mycket högt ställda fordringar. Den ena är upfunnen af en tysk ingenjör W. Abel, den andra har till uppfinnare ingenjör C. R. Wedelin i Stockholm. Den senare automaten är i motsats till den Abelska afsedd att medelst armatur anbringas *utomhus* och i omedelbar närhet intill breflådorna. Med dessa nya frimärksautomater, hvaraf den

svenska ställer sig betydligt billigare — 300 kronor mot 875 för den tyska —, synes frågan om dylika automaters allmänna införande ha tagit ett stort steg framåt. R. L.-n.

Frimärkshäften. Se **Frimärke**, sp. 1451.

Frimärkssamlarföreningen. Se **Filateli**.

Frimästare. Se **Skråväsen**.

Fringi'lla, *zool.* Se **Finksläktet**.

Fringi'llidä, *zool.* Se **Finkartade fåglar** och **Finksläktet**. Om den hit hänvisade **Aliskan** se **Sisksläktet**.

Frinarryd, socken i Jönköpings län, Norra Vedbo härad. 4,058 har. 808 inv. (1906). F. utgör ett regalt pastorat i Linköpings stift, Norra Vedbo kontrakt.

Fripön [-pål], fr., kvick och listig tjuf, skålm; skålmunge, skalk, odygding, munter putsmakare. — **Friponnerie** [-pauri], fr., bedrägeri, skålmstycke.

Firelogisösa. Se **Frikyrkliga**.

Friryttare, *krigsö.* Vid de indelta kavalleriregementenas återuppsättande efter 1709 befallde Karl XII, att vid hvarje kompani skulle antagas sex öfvertaliga s. k. friryttare. De skulle anskaffas genom värfning, men då detta blef svårt, uttogos till friryttare de duktigaste ryttarna, hvarefter de rusthåll, till hvilka de hörde, mot erhållande af legan, förklarades skyldiga att anskaffa ny ryttare. C. O. N.

Fri rörelse, *mek.* En kropps rörelse är fri, om kroppen, utan att möta hinder, rör sig den väg, som bestämmas af de rörelsen åstadkommande krafterna. Så t. ex. har en kropp, som faller i lufttomt rum, fri rörelse. Faller däremot kroppen längs ett lutande plan, så tvingas den af dettas motstånd från den väg, lodlinjen, som betingas af den verkande kraften, tyngden, och därför är dess rörelse icke fri. K. L.*

Fris (fr. *frise*), *bygnk.*, a) ett vägrätt bandlikt fält löpande under taklist eller kordonglist på en byggnads yttervägg eller under taklisten på en rumsvägg. Frisen är vanligen sirad med ornament-

Del af en fornromersk fris.

eller bildframställningar i målning eller relief (se fig.). Äfven liknande partier under krönande listen på fristående monument, panelverk o. d. kallas fris. Jfr **Entablement** och **Pelarrörning**; b) (Frisbräda, **Stenfris**) den intill ett rums väggar löpande ram, innanför hvilken golfbeläggningen (plank, parkett, konstgjorda eller naturliga stenplattor) ordnas. Frisen är i allmänhet af samma material som golfbeläggningen i öfrigt; i rum från 1600—1700-talen ser man dock här i landet ofta stenfris af kalksten eller marmor omkring vanliga plank- eller parkettgolf. I. G. C.

Fris, ett groft, tjockt ylletyg liknande doffel, men gröfre och långhårigare än denna. Namnet är trolig-

gen härleddt från Friesland, enär holländare varit våra läromästare i yllefabrikationen. G. A. W.

Frisboken, isl. *Frissbók* (Codex Frisianus), en isländsk handskrift i Arnemagneanska samlingen, i universitetsbiblioteket i Köpenhamn. Frisboken, som fått namnet efter sin förre egare, är skriven omkr. 1325. Den innehåller Snorre Sturlassons konungasagor (utom Olof den heliges saga) samt Sturla Thordssons saga om Håkan Håkansson. Codex Frisianus utgafs i Kristiania 1871. Se F. Jönsson, "Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie" (1894—1902).

Frisbräda. Se Fris, bygnk.

Frisch, Johann Leonhard, tysk språkforskare, f. 1666 i Oberpalz, d. 1743, blef 1726 rektor vid ett gymnasium i Berlin, författade den viktiga *Deutsch-lateinisches wörterbuch* (1741) samt ornitologiska arbeten.

Frisch, Karl Friedrich, tysk geograf och översättare, f. 1808 i Demmin (Vor-Pommern), d. 1874 i Stockholm, 1827 student i Greifswald, blef 1833 lärare vid Tyska nationallyceum i Stockholm, där han först som subrektor och från 1851 som konrektor verkade till 1866. 1855 blef han filosof. licentiat i Greifswald. Bland hans arbeten må nämnas *Stockholm mit seinen umgebungen* (1844; 3:e uppl., med titel "Stockholm und umgebungen", 1852, i "Griebens reisebibliothek") samt *Schweden. Handbuch für reisende* (1860; 5:e uppl. 1874). Därjämte skref han geografiska uppsatser i "Petermanns mittheilungen", "Globus", "Aus allen welttheilen", "Ueber land und meer" samt skildrade Sverige, Norge och Danmark i 7:e uppl. af "Handbuch der geographie und statistik" (1862). F. översatte romaner af fru Flygare-Carlén, Onkel Adam m. fl. samt historiska arbeten af Strinholm ("Königszüge, staatsverfassung und sitten der alten skandinavien", 1839—41), Swederus ("Schwedens politik und kriege 1808—14", 1866) m. fl.

Frisch, John Didrik, dansk målare, f. 4 maj 1835, d. 23 nov. 1867 i Florens, genomgick konstakademien i Köpenhamn och egenade sig förträdesvis åt figurmålning. 1857 exponerade han sin första taffa. Efter en tid kände han sig dock mera intresserad för djurlifvet och landskapet samt målade med förkärlek bilder från Dyrehaven med villebråd, hästar eller andra djur i fritt tillstånd. Hans tafflor utmärkas genom varm naturkänsla och kraftig stämning. Ph. W.*

Frischbier [-bir], Hermann, tysk folklorist, f. 1823 i Königsberg, d. 1891, var lärare vid flera skolor, slutligen rektor för en flickskola i sin födelsestad, var framgångsrikt verksam som samlare och ordnare af preussiskt folkloristiskt material (*Preussisches wörterbuch*, 1882—83, m. fl.). Se tidskriften "Am urquell" (III).

Frischen, Peter Karl von. Se Ridderstolpe.

Frische nahrung. Se Frisches haff.

Frisches haff l. Das frische haff, en 860,5 kvkm. stor strandsjö i preussiska provinserna Ost- och Westpreussen. Det sträcker sig, med en längd af 80 km. och en bredd af 2—18 km., från Elbing till Königsberg och skiljes från Östersjön genom Frisches nahrung, en 52 km. lång och 2—3 km. bred, af sanddyner bestående landremsa, samt står i förbindelse med Östersjön endast genom det 380

m. breda Pillauer tief, som uppstod under en storm 10 sept. 1510. Djupet är 3—5 m., men genom den 1894—1901 anlagda Königsbergkanalen mellan Pregels mynning och Pillau har till Königsberg åstadkommits en farled genom F. af 6,7 m. djup. I Frisches haff utmyнна Nogat, Passarge, Frischling och Pregel. (J. F. N.)

Frisch, fromm, froh, frei! [fri], främm, frä, fraj], ty. Se F. F. F. F.

Frischlin, Philip Nicodemus, tysk skal- och filolog, f. 1547, d. 1590, professor i Tübingen,

utmärkte sig som lärdd och författare, hvarvid särskildt hans latinitet beundrades. Kvickhet och satir präglade hans komedier (*Rebecca*, 1576, *Susanna*, 1578, *Julius redivivus*, 1584, m. fl.), hvilka äro hans förnämsta vittra verk, för hvilka hans sorgespel och ännu mer hans på tyska författade dikter stå långt tillbaka. F. skref dessutom förtjänstfulla arbeten i grammatik och kritik. Se biografi af D. F. Strauss (1856), som äfven gaf ut F:s tyska dikter (1857).

Frisco. Se San Francisco.

Frisedel. 1. *Krigsv.*, intyg om befrielse, på grund af kroppsligt fel eller kroppslig svaghet, från skyldigheten att fullgöra värnplikt. Se Frikallelse.

2. *Kam.*, det intyg om gjord anmälan i vederbörlig tullkammare, hvilket en skeppare under tullkontrollens strängaste tid måste skaffa sig, innan last intogs, för att ej riskera konfiskation af varorna. Denna sedel, som innehöll hvarjehanda uppgifter om last, destinationsort, returfrakt m. m., skulle öfverlämnas till den vakthafvande "besökaren". Frisedeln motsvaras nu, fastän i mildare form, af den s. k. inlastningssedeln. 1. C. O. N. 2. Kbg.

Frisel (ty. *friesel*, lat. *febris miliaris*), med., en egendomlig, af stark svettning och ymnigt utslag af små klara vattenblåsor kännetecknad feber. Den uppträdde första gången i Leipzig 1650, hos barsängskvinnor, och härskade sedermera, under 1700-talet och i början af 1800-talet, epidemiskt i Sachsen, Thüringen, Frankrike och norra Italien, hvar emot denna äkta frisel-feber aldrig torde ha förekommit i Sverige. Med densamma får nämligen ej förblandas det friselliknande utslag, som rättare kallas *sudamina* och förekommer i en mängd olika, med stark svettning förenade, febersjukdomar, i synnerhet den reumatiska febern. F. B. (J. E. J.-n.)

Frisenheim, Johan Henrik (före adlandet Frisius), friherre, ämbetsman, f. på 1600-talet i Nyen, d. 1737 i Villmanstrand, lefde som handlande i Nyen, tills det 1703 eröfrades af ryssarna, då han flyttade till Viborg. Under Viborgs belägring och i synnerhet under de hårda krigsåren 1713—14, gjorde han, begagnande sig af den stora kredit han åtnjöt i affärsvärlden, krigsförvaltningen i Finland stora tjänster genom att på egen risk uppgjörade betydande summor för dess räkning. Han ut-

nämndes till krigskommissarie och assessor i Kommerskollegium samt handhade arméns hela proviantväsen, hvarvid han vann allmänt erkännande för redbarhet och oegennyttia. Han vardt krigsråd 1716 och upphöjdes s. å. i adligt stånd. Efter fredsslutet i Nystad 1721 utnämndes F. till landshöfding i Kymmenegårds och Nyslotts höfdingdöme, hvarjämte han fick i uppdrag att öfverwaka Finlands "evaluation och första inrättning". Han verkade med framgång för ordningens återupprättande, för återsändandet af de i Ryssland kvarhållne fångarna m. m. F. upphöjdes 1727 i friherrligt stånd. M. G. S.

Frisens park, en vacker öppen plats på södra Djurgården till höger om stora landsvägen mellan Bellmans byst och Manilla, med praktiga lindalléer och gångar samt betäckt af yppiga gräsmattor. Parken är uppkallad efter en grosshandlare Fris, som i början af 1800-talet var egare till Biskopsuddens. Förslag föreligger till anordnande af en konstartställning i F. 1909.

Friser (lat. *frisii*, senare *frisones*, *frisiōnes*, troligen af samma stam som inty. *frisais*, försöka, och betydde i sådant fall "de företagsamme", "de djärfve"), en germansk folkstam, som vid tiden för Kristi födelse bodde vid Nordsjökusten mellan Maas och Ems. Friserna bragtes vid denna tid under romarnas värde genom Drusus (12 f. Kr.), reste sig 28 e. Kr., blefvo åter kufvade, men återfingo sin frihet, då kejsar Claudius (41—54) drog tillbaka de romerska legionerna från högra Rhenstranden. Vid början af 600-talet hade de i s. utbredd sig till gränsen af nuv. Belgien och i n. v. med sig samman smält de mellan Ems och Weser boende chaukerna (se d. o.). Senare (under den karolingiska tiden) finner man friser äfven på Slesvigs västra kust och öarna därutänför, i Dithmarschen samt på Helgoland, men sambandet mellan dessa "nordfriser" och de egentlige friserna är ej klart. Genom sin hedniska vildhet voro de sistnämnde besvärliga grannar för det frankiska riket. Sedan detta vunnit ny styrka genom de karolingiske rikshofmästarna, kufvades de därför af frankerna, dock först efter en hårdnackad frihetskamp (de besegrades 689 af Pippin af Herstal och 734 af Karl Martell), och kristnades, förnämligast af missionärerna Willibrord och Bonifatius (se dessa), hvarefter Karl den store ordnade landets förvaltning. Vid karolingiske rikets delning mellan Ludvig den frommes söner (843) kom Frisland till den landsträcka mellan Medelhafvet och Nordsjön, som jämte Italien tillerkändes Lothar, ingick vid delningen af dennes rike mellan hans söner i det stycke, som tillföll Lothar II (Lothringen) och förenades efter Lothar II:s död (869) med Tyskland. Hos friserna bibehöll sig urgamla germanska rättsförhållanden mera oförändrade än hos andra germanfolk, som uppgått i det frankiska riket, och deras rättshistoria är därför synnerligt intressant. Deras gamla lag upptecknades troligen redan genom Karl den stores försorg och sammanfördes med senare rättskunder ej långt därefter till ett samlingsverk, *Lex frisionum*. Frisland var vid denna tid indeladt i Väst-Frisland (v. om Zuiderzee), Mellan-Frisland (nuv. prov. Friesland) och Öst-Frisland (nuv. prov. Groningen, det preussiska Ost-Friesland och en del af Oldenburg). När länsväsendet utvecklade sig i de karolingiska delrikena, uppstod i Väst-Frisland stora världsliga och adliga

feodalvälden (såsom grefskapen Holland, Zeeland, Gelderland och biskopstiftet Utrecht), men i Mellan- och Öst-Frisland upprättade de frie bönderna jämte adliga höfdingar en på forgermanska grundsatser hvilande förbundsförfattning, och endast hos dessa, "de frie friserna", bibehöll sig den frisiska nationaliteten, hvarför namnet Frisland efter denna tid betecknar blott landet ö. om Zuiderzee. Förbundet utvecklade på sina landt- och förbunds dagar en liflig lagstiftande verksamhet, hvars resultat föreläggas i bevarade s. k. *Küren*. På 1200-talet började emellertid förbundet försvagas genom inre strider och anfall af feodala grannar. Den östligaste delen af Öst-Frisland kufvades under häftiga strider slutligen fullständigt (1514) af grefvarna af Oldenburg, i hvilkas land den uppgick. Groningen kom under stiftet Utrecht, och öfver den återstående delen, som nu ensam behöll namnet Öst-Frisland, upphöjde kejsaren på 1400-talet en förbundsanförare af släkten Cirksena till ärtlig tysk riksgrefve (se Ostfriesland). I Mellan-Frisland, om hvilket namnet Frisland utan vidare nu uteslutande började användas och som ännu behåller detta namn, underkastade sig befolkningen på 1400-talet hellre en riksståthållare än de holländske grefvarna. Vid nya tidens början uppgick därefter hela området mellan Dollart och nuv. belgiska gränsen (d. v. s. Frisland i dess gamla mest vidsträckt betydelse med undantag af tyska riksgrefskapet Ostfriesland och den med Oldenburg införlivade östfrisiska delen) i habsburgska husets "burgundiska arf" (se Burgund 11) och kallades sedan jämte de belgiska provinserna Nederländerna, men skilde sig från de förra genom nederländska frihetskriget (se Nederländerna). Inom den härigenom uppkomna nederländska republiken intog prov. Friesland (se d. o.), det forna Mellan-Frisland, så till vida en särskild ställning, att ståthållarskapet däröfver ej tillhörde Vilhelm af Oranien och hans ättlingar, utan en från hans broder härstammande gren af det oraniska huset. En medlem af denna gren, Vilhelm Friso, förvärfvade 1747 ärtlig ståthållarvärdighet öfver hela den nederländska republiken, och från honom härstammar den nuv. nederländska (oraniska) konungafamiljen. S. B.

Frisera (fr. *friser*, af okänd härledning), krusa, lägga i lockar, bränna och ordna håret, kamma. — **Frisyr** (fr. *frisure*), håruppläggning, kamning. — **Frisör**, Hårfrisör (fr. *friseur*), fem. (hår-)frisörsk. l. frisös, person, som har till yrke att ordna (bränna, krusa, upplägga o. s. v.) andras hår.

Friseringsmaskin. Se Appretera, sp. 1252.

Frisholmén. Se Karlshamns kastell.

Frisi, Paolo, italiensk vetenskapsman, f. 1728 i Milano, d. 1784, blef 1753 professor i filosofi i Novara och 1756 i Pisa samt utnämndes 1764 till professor i matematik vid Scuola palatina i Milano. 1766 tog han afsked från sistnämnda syssla och företog därefter vidsträckt resor. Han författade ett stort antal vetenskapliga afhandlingar rörande algebra, geometri, differentialekvationer, mekanik och fysik, speciellt elektricitetslära. Flera af hans skrifter blefvo prisbelönda af lärda sällskap. K. L.*

Frisinnade klubben, stiftad i Stockholm i jan. 1900, har till ändamål "att sammanföra personer af frisinad politisk åskådning till sällskapligt

umgänge och arbete för frisinnade idéers förverkligande". Styrelsen utgöres af 12 personer. Klubben, som har egen lokal i Arsenalsgatan 2 A n. b., sammanträder till ord. sammankomst den tredje torsdagen i månaderna oktober—april, hvarvid i regel förekommer diskussion öfver någon på dagordningen stående fråga af politisk eller kulturell innebörd. Klubbens verksamhet har vid flera tillfällen visat sig ha betydelse för vårt politiska lif. Antalet medlemmar är f. n. (1908) något mer än 300.

Frisinnade landsföreningen, Sveriges frisinnade partis landsorganisation, bildades, efter förarbeten af en på det åttonde och sista allmänna svenska rösträttsmötet i Linköping 1900 tillsatt kommitté, på sammanträde i Stockholm 22—24 febr. 1902. Dess ändamål angifves i stadgarna (efter 1907 års revision af dessa) vara "att till samfälligt arbete och uppträdande samlar alla de reformvänner, som ej tillhöra någon annan allmän politisk landsorganisation; att verka för val af riksdagsmän, hvilka ansluta sig till det program, som till de allmänna valen hvarvt tredje år uppställas af föreningen; samt att öfver hufvud främja en sund samhällsutveckling i demokratisk riktning inom stat och kommun". — I första rummet arftagare af de under 1890-talets förra häft lifaktiga, men sedan småningom aftynande rösträttsföreningarnas uppgift, har Frisinnade landsföreningen under sina första fem verksamhetsår nästan uteslutande koncentrerat sitt arbete på rösträttsfrågans lösning, till en början i enlighet med Liberala samlingspartiets förslag om det s. k. kommunalstrecket, men fr. o. m. 1902 års val på den allmänna rösträtts grund med majoritetsval och enmansvalkretsar. Det proportionella valsättets införande har af föreningen motarbetats. Föreningen har vid 1902 och 1905 års val med framgång arbetat för val af frisinnade riksdagsmän, särskildt sådana, som anslutit sig till Liberala samlingspartiet. Dess verksamhet har företrädesvis bestått i utsändandet af talare och skrifter, anordnandet af opinions- och valmöten o. d., hvarjämte särskildt de senare åren arbete nedlagts på de frisinnade valmännens organiserande i lokala föreningar och s. k. länskommittéer. I fråga om offentlig tal af framstående politiska personer, regeringsmedlemmar och riksdagsledare, kan Frisinnade landsföreningen sägas ha brutit mark i Sverige. Sedan dess tillkomst har af föreningen utsändats ett 60-tal smärre politiska skrifter och uttalanden, såsom valprogram, val- och andra agitationsskrifter m. m., i en sammanlagd upplaga af omkr. 700,000 ex. Bland programuttalanden märkas särskildt föreningens allmänna program 1902, dess rösträttsmanifest i mars 1902, dess valprogram 1902 och 1905 samt dess utförliga, å landsmötet 2—4 nov. 1907 reviderade allmänna program. Föreningen utgifver äfven en politisk broschyrserie: "Skrifter, utgifna af Frisinnade landsföreningen" (8 n:r 1906—07) och från 1906 ett medlemsblad, "Politiskt kvartalsblad", med 4 nummer årligen.

Frisinnade landsföreningen räknade vid slutet af 1907 omkr. 1,500 direkt anslutna medlemmar och ett 70-tal anslutna lokalafdelningar med sammanlagt omkr. 9,000 medlemmar, hvarjämte funnos 15 länskommittéer med uppgift att organisera de frisinnade valmännen inom resp. län. Genom beslut

vid sammanträdet 2—4 nov. 1907 har landsföreningens organisation undergått en rätt väsentlig förändring, hvilken i hufvudsak går ut på hållandet af årliga länsmöten, vid hvilka landsföreningens direkta medlemmar samt valda ombud för de anslutna lokalafdelningarna inom länet äro röstberättigade och hvilka länsmöten utse ombud (inalles för landet 230) till det fr. o. m. 1908 likaledes årliga landsmötet, som väljer förtroenderåd för förening och till riksdagsvalen hvarvt tredje år utfärdar valprogram. Förtroenderådet, som förut bestått af 20 ord. medlemmar och 10 suppleanter, består fr. o. m. våren 1908 af 30 ord. medlemmar med lika många suppleanter, minst 1 ledamot och 1 suppleant från hvarje län. Förtroenderådet utser inom eller utom sig ett verkställande utskott af 9 personer, däribland rådets ordf. och ombudsmannen som själfskrifna medlemmar, samt väljer en afönad ombudsman (sekreterare och kassaförvaltare) för de löpande ärendenas handläggning. Förtroenderådets ordf. från föreningens bildande har varit direktören E. Beckman och dess sekreterare A. Grundel, hvilken fr. o. m. 1903 äfven varit föreningens kassaförvaltare. Bland ledande män inom föreningen från dess början må särskildt nämnas v. härads höfdingen K. Staaff och filos. doktor D. Bergström. ^{Gl.}

Frisiska ryttare, krigsv. Se Spanska ryttare.

Frisiska språket hör till den lågtyska språkgruppen och är närmast besläktadt med angelsaxiska språket (se Engelska språket). Handskriftliga litteraturminnesmärken af frisiskan ännas först från 1200- och 1300-talet (lagar); frisiska namn och glossor finnas dock från vida äldre tider (t. ex. i "Lex frisionum", från början af 800-talet). Fornfrisiska kallar man vanligen språket intill början af 1500-talet; sedan vidtagna nyfrisiskan. Det frisiska språket har från sitt ursprungliga område på kusten och öarna mellan Maas och Ems tidigt utbredd sig längre såväl åt v. som åt ö. Enligt den karolingiska *Lex frisionum* sträckte sig västliga Frisland då (omkr. 800) ända till Sinfel l. Zwin, ö. om Brügge i Flandern, det östliga till Weser, och traditionen härom fortlefde ännu på 1200-talet. Inom Nederländerna synes emellertid frisiskan snart ha fått vika för de frankiska munarterna; dess västligaste område var under medeltiden norra delen af nuv. prov. Noord-Holland, som ännu bär namnet Westfrisland. Omkr. 1300 talades fornfrisiska utmed Nordsjöns kuster, från trakten strax n. om Alkmaar ända in i norra Slesvig, dock med afbrott vid södra stranden af Zuiderzee, kring Wesers och Elbes mynningar samt från Elbe till Eider. Fornfrisiskan sönderföll i tre hufvudmunarter: 1) västfrisiska, från Alkmaar till Groningen (Lauwerzee; språket mellan Zuiderzee och Groningen kallas dock stundom medelfrisiska); 2) östfrisiska, från Groningen t. o. m. de då befintliga öarna i Wesers mynning samt på en liten landsträcka (Wursten) ö. om denna; 3) nordfrisiska, i Slesvig (nordfrisiska handskrifter från medeltiden finnas dock ej). Genom en under många århundraden fortgående inverkan af grannspråken, nederländska, plattyska och danska, har frisiskan alltmer undanträngts. Så att den numera kvarlefvit i blott smärre trakter af det gamla språkområdet. Af nyfrisiskan finnas fem nu levande hufvudmunarter:

1) västfrisiskan, holl. vanligen *landfriesch*, som talas i nederländska prov. *Friesland* mellan Zuiderzee och Lauwerzee på landsbygden och i smärre orter samt omfattar flera dialekter, af hvilka den i Hindelopen är den älderdomligaste. Från dessa skiljer sig betydligt dialekten i städerna, Leeuwarden, Bolsward, Sneek m. fl., hvilken är starkt uppbländad med lågtyska och holländska och till skillnad från den egentliga frisiskan kallas stadsfrisiska. Till den västfrisiska dialekten kunna och räknas språken på öarna Terschelling och Schiermonnikoog; 2) saterländskan, som talas i västligaste delen af mellersta Oldenburg, det s. k. Saterland, i dettas tre af moras omsluta byar; 3) wangeroogskan, nu så godt som utdöd, på den lilla ön Wangeroog, midt emot västliga delen af Oldenburgs kust; 4) den mycket uppbländade helgoländskan, på ön Helgoland; 5) nordfrisiskan, i västra Slesvig (Tönders och Husums kretsar) samt å de flesta öar, såsom Sylt (fris. *Söld*), Föhr, Amrum m. fl. Den numera s. k. östfrisiskan är endast en i det hannoverska Ostfriesland talad plattsky munart, i hvilken enstaka frisiska ord upptagits ur den där förr lefvande frisiskan. Ett utbildadt litteraturspråk kan icke någon af de nyfrisiska munarterna sägas vara. Dook ha bemödanden gjorts att höja västfrisiskan därtill. På 1600-talet utgaf Gysbert Japicx (f. 1603, d. 1666) "Friesche rymlyere" (1668; ånyo utg. 1821 och 1824 med ordbok af Epkema), en ryktbar västfrisisk diktsamling; men detta försök att använda nyfrisiskan som skriftspråk vann under lång tid föga efterföljd. Först på 1800-talet började västfrisiskan mera allmänt odlas i skrift. Poetiska och prosaiska arbeten ha författats och utgivits af J. H. och E. Halbertsma, R. Posthumus, P. C. Salverda m. fl. En mängd folkdikter har dessutom tryckts. Ett sällskap för frisisk historia, forn- och språkkunskap utgiver sedan 1839 i Holland tidskriften "De vrije fries". Nyfrisiska (västfrisiska) grammatik har utgivits af Sytstra ("Friesche spraakkunst". 1-3, 1854-62) och G. Colmjon ("Beknopte friesche spraakkunst", 1863; ny uppl. af P. van Blom 1889). Början till en nyfrisisk ordbok har Th. Halbertsma utgivit ("Lexicon friscum", A-Feer, 1874), en annan ordbok öfver det nyfrisiska språket i Holland är under utgifning (Waling Dijkstra, "Friesch woordenboek", A-T, 1896 fl.). Medarbetare i denna ordbok var i början F. Buitenerust Hettema, f. n. måhända den främste vetenskaplige kännaren af det nyfrisiska språket. Fornfrisiska språkets grammatik har behandlats af Rask, Grimm, Heyne, Kern, Möller, van Helten m. fl., men en nyare, strängt vetenskaplig bearbetning däraf saknas ännu, ehuru omfattande försök till en sådan föreligga i L. van Heltens "Altostfriesische grammatik" (1890) och i Th. Siebs' "Geschichte der friesischen sprache" (2:a uppl. 1901, i H. Pauls "Grundriss der germanischen philologie"). De fornfrisiska lagarna ha utgivits af K. v. Richtshofen ("Friesische rechtsquellen", 1840) och M. de Haan Hettema; den förra har ock utgivit den bästa fornfrisiska ordboken ("Altfrisches wörterbuch", 1840), jämte hvilken må förtjäna att nämnas den senares "Idioticon friscum" (1874) och Bui-

tenrust Hettemas "Bijdragen tot het oudfriesch woorden-boek". Den sistnämnde har gjort sig förtjänt om frisiskan genom sin bearbetning af de västfrisiska ortnamnen fr. o. m. äldsta tid i sammelvecket "Nomina geographica neerlandica" (1899); personnamnen ha samlats och bearbetats af J. Winkler ("Friesche naamlijst", 1898). En jämförande grammatisk behandling af fornfrisiskan och de nyfrisiska munarterna har Mins-sen lämnat i "Friesches archiv" (I, II; 1849, 1854), hvilken tidskrift innehåller många andra värdefulla bidrag till kännedom om de nyfrisiska folkspråken, särskildt wangeroogskan och saterländskan. En helgoländsk ordbok med samtalsöfningar har utgivits af Oelrichs. Öfver nordfrisiskan finnas ganska många arbeten, såsom en ordbok af Outzen (1837), grammatikaliska bearbetningar af särskilda trakters munarter af Lyngby, Bendzen, Johansen, Siebs m. fl. En vetenskaplig framställning af de viktigaste nyfrisiska dialekterna från synpunkten af deras ljudsystem lämnar Siebs i sitt ofvan nämnda verk. — Bland språkliga kännetecken för frisiskan kunna påpekas en mycket utvecklad vokalism (rikedom på diftonger i nyfrisiskan) och en långt drifven assibilation, bortfall af infinitivändelsen -n, i vissa fall vokallisk brytning, t. ex. i fornfrisiskt *sionga* (ty. *singen*; jfr sv. *sjunga*), genom hvilka sistnämnda egendomligheter frisiska språkets utveckling öfverensstämmer med de nordiska språkens, något, som röjer sig äfven i andra fall, såsom då i nyfrisiska munarter det gamla begynnande *th* ofta blifvit *t*, liksom i svenskan och danskan, men i motsats till förhållandet i tyskan, där det blifvit *d* (jfr fornfris. *thiaf*, fnod. *þjófr* med nyfris. *tjeaf*, sv. *tjuf*, nyhty. *dieb*), eller som då i flera nyfrisiska munarter *w* bortfallit framför *v* (jfr fornfris. *ulle*, nyfris. *ull*, *oll*, nyhty. *wolle*, sv. *ull*). Att i några nordfrisiska munarter dualpronomen (se Dualis) — hvaraf i fornfrisiskan intet spår finnes — ännu fortlever (t. ex. *wat*, *vi två*, *jat*, *i två*), kan slutligen förtjäna anmärkas. — Se f. ö. om frisiskan de bibliografiska uppgifterna i Siebs' "Geschichte der englisch-friesischen sprache" (1889); om dess geografiska utbredning i äldsta tider se K. v. Richtshofen, "Untersuchungen über friesische rechts-geschichte" (1880-86). Fr. L-r. (Hj. P-r.)

Frisiska öarna, en lång rad af öar på den nederländska och tyska Nordsjökusten från spetsen af Helder i Nord-Holland till tysk-danska gränsen i Jylland, med afbrott endast utanför Wesers och Elbes mynningar. Öarna äro återstoden af det forna fastlandet, som bortrycktes genom hafvets inbrott företrädesvis åren 1277, 1287, 1511 och 1634 och följa kusten på ung. samma afstånd och stå vid ebb ännu i förbindelse med densamma genom de då torra "watten". Man fördelar öarna i tre grupper: väst-, öst- och nordfrisiska öarna, de båda förra utanför den nederländska, östfrisiska och oldenburgska kusten, den senare vid Slesvigs västkust. Till den första gruppen, som tillhör Nederländerna, höra Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, Boschplaat och Rottum, till den andra gruppen Borkum, Memmert, Juist, Norderney, Baltrum, Langeoog, Spickeroog och Wangeroog, hvilka tillhöra prov. Hannover, med undantag af den sistnämnda, som tillhör Oldenburg, medan Nord-

strand, Pellworm, Hooge, Langeness, Amrum, Föhr, Sylt, Röm, Fanö m. fl. mindre bildade den sista gruppen, som tillhör prov. Schleswig-Holstein, utom Fanö, som tillhör Danmark. (J. F. N.)

Frísus, J. H. Se Frisenheim.

Friska (ty. *frischen*), *metall.*, i ugn eller hård med kol reducera och smälta bly ur glete (blyoxid) och hård bly (i hårdmassan insupet glete). Smältprocessen kallas friskning. Se Bly. L. R.*

Friska 1. Friska i, *sjöv.*, säges om brisen, när den tilltager. F. på sarvingen (eng. *serving*, klädsel af matta l. segelduk rundt en kabel eller förtöjningstross på de ställen, där de äro utsatta för "skamfilning"), hala in eller släppa ut så mycket, att andra ställen, på samma sätt klädda, få i sin ordning vidkännas den oundvikliga frestningen. F. tåget, släppa ut ("sticka") ett litet stycke af ankartåget, på det att ej samma ställe måtte nötas i klyset och mot förstäven. O. E. G. N.*

Friskbetyg. Se Läkarityg.

Friskbly. Se Bly.

Friskgymnastik. Se Gymnastik.

Friskilling, *jur.*, en afgift, som i stad vid lagfart af fastighet, hvarvid eganderätten till tomten eller jorden medföljer, skall erläggas. Enligt k. förordn. ang. expeditionslösen 7 dec. 1883 skall i friskilling, då egendomens värde icke öfverstiger 1,000 kr., erläggas 1 krona, men då det uppgår till högre belopp 2 kr. Dock skall i sådan stad, för hvilken härutinnan särskildt förordnande är meddeladt, detta förordnande fortfarande lända till efterrättelse. Benämningen friskilling användes någon gång äfven om den rekognitionsavgift, som i en del städer utgår af de ofria tomtarna vid köp, t. ex. i Karlskrona. G. T.

Friskning, *metall.* 1. Se Friska. — 2. Sammansmältning af bly med silfverhaltig koppar till så kallade segerstycken. Genom lämplig upphettning af dessa stycken utsegras blyet från kopparn, hvarvid det förre tager silfret med sig. L. R.*

Friskott. Se Friskytt.

Friskulptur. Se Bildhuggarkonst, sp. 359.

Friskytt, enligt folktron (redan under medeltiden) en skytt, som, på grund af förbund med djäfulen, är i besittning af frikulor, hvilka göra friskott, d. v. s. äfven på största afstand träffa hvad man önskar. Detta är dock endast fallet med sex kulor: den sjunde tillhör den onde och tager den riktning han föreskriver. Först begagnade J. A. Apel denna saga i novellen "Der freischütz", efter hvilken Fr. Kind bearbetade texten till Webers berömda opera med samma namn. Jfr Grässe, "Die quelle des freischützen" (1875).

Friskytt, en i Stockholm 1848—57 af Rudolf Wall utgifven och redigerad veckotidning med "pigs" hållning. Den utkom de två första åren med 1 fyrsidigt nummer hvarje söndag, därefter om lördagarna och sista året med 2 nummer i veckan. Medarbetare voro bl. a. K. H. Rydberg, J. M. Rosén, K. V. A. Strandberg (Talis Qualis), H. B. Palmér, N. Lilja, F. Hedberg, J. Jolin, K. H. Schönbeck, P. Westerstrand och Johan Johansson ("Argus" förre redaktör). E. F.-t.

Friska (ej Frisla), socken i Älfsborgs län. Marks härad. 3,587 har. 2,747 inv. (1906). Annex till Seglora, Göteborgs stift, Marks och Bollebygdsk kontrakt. Se vidare Frisla.

Frísland, det af friser (se d. o.) bebodda området.

Frison [-sɪ], fr., kallas de tilltrasslade kokongtrådar, hvarmed silkeslarven fäster sitt puppomhölje (kokongen) vid mulbärsträdets kvistar, äfvensom de yttersta trådlager af kokongen, hvilka icke kunna redigt afhasplas; detta affallsilke användes till spinning af s. k. florettsilke (se Sidenindustri). G. A. W.

Frist, ty., tidrymd, inom hvilken något skall ske uppskof, rådrum, ledighet.

Fristad. Se Asyl, Asylrätt och Fristäder. Jfr Eskilstuna och Frihamn, sp. 1413.

Fristad, socken i Älfsborgs län, Vedens härad. 5,693 har. 1,579 inv. (1906). F. bildar med Borgstena och Gingri ett regalt pastorat i Skara stift, As kontrakt. — I socknen ligger Fristad hed. Älfsborgs regementes exercisplats.

Fristad (Hemmet Fristad), en anstalt, som "har till ändamål att upptaga och till nyttiga samhällsmedlemmar, företrädesvis tjänarinnor, uppfostra unga kvinnor, hvilka från ett sedeslöst lif vilja återgå till en hederlig vandel", började sin verksamhet i Stockholm i juni 1896, men flyttade hösten s. å. till Sundbyberg, där den uti en förhyrd villa var inrymd till okt. 1902. Genom gåfobref af 21 juli 1900 öfverlät bankiren Karl Cervin en från egendomen Bromsten, Spånga socken, Stockholms län, afsöndrad lägenhet till en stiftelse, som skulle benämnas Hemmet Fristad och stå under samma styrelse som det 1896 grundade Hemmet Fristad, hvilket då uppgick i stiftelsen. Medelst gåfvor af stiftaren och andra uppfördes en större byggnad vid Bromstens järnvägsstation med utrymme för en hushållsskola med 32 elever af antydd kategori, hvilka utbildas till tjänarinnor i en 3-årig fullständig kurs, som omfattar äfven hushjurs- och trädgårdsskötsel. Sedan 1904 står stiftelsen i organisk förbindelse med Diakonissanstalten, hvars föreståndare är själfskrifven ordf. uti styrelsen, utan att hemmets karaktär af själfständig stiftelse förändrats. Hemmet, som ej eger några tillgångar öfver jordbruksfastigheten (omkr. 26 tld) med åbyggnader och inventarier, har från början åtnjutit ett mindre understöd af fängvårdsstyrelsen, sedan 1905 ett dylikt af Stockholms stads fattigvårdsnämnd för skyddsling, som i Stockholm eger hemortsrätt, men är öfrigt beroende af frivilliga bidrag från allmänheten för att kunna uppehålla verksamheten. A. Hjt.

Fristad hed. Se Fristad, socken.

Fristat, stundom använd benämning på en republik i motsats mot monarki, d. v. s. på en stat, i spetsen för hvilken står ett på viss tid valdt öfverhufvud. Den sydafrikanska boerrepubliken Oranjeristaten (nu brittisk besittning, *Orange-river colony*) präglade i dagligt tal ofta kallas blott Fristaten. V. S.-g.

Fristedt, Robert Fredrik, universitetslärare, farmakolog, f. 19 juni 1832 i Stockholm, d. 16 febr. 1893 i Uppsala, blef student i Uppsala 1851, filos. doktor 1857, med. licentiat 1861, amanuens vid universitetets farmakologiska museum s. å., med. doktor 1862, adjunkt i medicinsk naturalhistoria och kemi vid Uppsala universitet s. å. samt e. o. professor i farmakologi och medicinsk naturalhistoria 1877. 1869—77 var han medicinska fakultetens notarie. F. företog botaniska forskningsresor i Lappland och Norrland, Tyskland, Italien och England.

F. författade *Lärobok i organisk pharmacologi* (1873; med en farmakognostisk karta) samt en stor mängd uppsatser och meddelanden i periodiska skrifter, synnerligast i "Upsala läkareförenings förhandlingar", hvilken

publikation han redigerade 1865—72 och 1874—92. Därjämte samlade och utgaf han exsiccaturverket *Sveriges pharmaceutiska växter* (740 arter; 1863—72) samt offentliggjorde (1877) J. Francks föreläsningar i botanologi (se Franck, Johan). F. besatt djupa kunskaper i sin vetenskap och var såsom lärare ett mönster af klarhet, reda

och enkelhet i framställningen. Med kärlek och hängivenhet egnade han sig åt sitt arbete och var af kamrater och lärjungar högt värderad för sin blida och gedigna personlighet. Jfr biografier af Hedbon (i "Upsala läkareförenings förh.", 1893) och af Lennmalm (i "Hygiea" s. å.). R. T.—dt.

Fristående gymnastik. Se Gymnastik.

Fristäder, kungliga, kallas de i Ungern med municipalsamt försedda städer, som utöfva själfstyrelse rörande sina inre angelägenheter och tillika utgöra förmedlande länkar i statsförvaltningen. Deras antal har betydligt minskats genom 1876 och 1883 års kommunalreformer.

Frisyr. Se Frisera.

Frisör, Frisörskå, Frisös. Se Frisera.

Fritflugan l. Slökorflugan (*Oscinis frit* L.), zool., är en mycket liten, svart flugart, hvars skadlighet för våra sädeslag redan i mitten af 1700-talet påpekades af Linné, men som det oakadt först under de sista årtiondena börjat ådraga sig våra entomologers uppmärksamhet. Det är förnämligast korn och hafre, som angripas. Fritflugan lägger på sommaren sina ägg i axen, hvarefter de utkläckta larverna borra sig in i hvar sitt korn, hvars innehåll de förtära, vanligen dock ej fullständigt. Det kvarstående skalet finnes mer eller mindre fyllt af larvens ekskrementer i form af ett gulaktigt pulver. Synnerligast det sexradiga kornet är utsatt för denna flugas hemsökelse, mindre däremot det tvåradiga. Mot slutet af sommaren utvecklas dessa larver till flugor, som anses lägga sina ägg på höstsädens brodd, inuti hvars strån de utkläckta larverna öfvervintra för att nästa vår gifva upphof till en ny generation af flugor. Enligt hvad man tror sig veta, lägga dessa på våren utkläckta flugor sina ägg i vårsädesbrodden, ur hvilka slutligen åter utvecklas den generation, som på sommaren lägger sina ägg i kornaxen. Tre årliga generationer skulle således finnas, alla på olika sätt skadliga. Tills vidare står man tämligen maktlös emot denna fiende, hvilken t. ex. 1891 inom södra och mellersta Sverige beräknats ha orsakat en förlust af ända till 12 proc. af skörden af sexradigt korn. Bland direkta utrotningsmedel, som föreslagits, kan nämnas ett: att plöja upp starkt angripna fält med höstsädesbrodd, hvarigenom larverna nedmyllas och dödas.

Ett indirekt utrotningsmedel åter, fastän ej tillräckligt, skulle vara att inskränka odlingen af det i högre grad hemsökta sexradiga kornet. G. A.—z. (G. G.)

Frith [fri'th], eng. Se Firth.

Frith l. Fryth [fri'th], John, engelsk reformator och martyr, f. 1503, blef 1525 anställd i Cardinal college i Oxford. Det lifliga intresse, som han visade för den tyska reformationen, ådrog honom några månaders fängelse. Försatt på fri fot, flydde han 1528 till kontinenten, hjälpte Tyndal med bibelns översättning till engelska och vistades en tid vid det protestantiska universitetet i Marburg. Han utgaf några afhandlingar mot katolska kyrkans läror, bl. a. *An antithesis wherein are compared together Christes actes and our holys father the popes* (1529). 1532 vågade han återvända till England, där han på lordkanslern Thomas Mores order blef häktad s. å. och insatt i Tower. Han skref där en afhandling om sakramenten, i hvilken han förnekade transsubstantiationen och förklarade, att "Kristi naturliga lekamen och blod äro i himmelen och icke här". Då denna afhandling utann hans vetenskap spreds, ställdes F. under åtal, dömdes till döden såsom kättare och brändes lefvande 4 juli 1533. Han var en varmt religiös, rikt begåfvad man samt en af reformationens mest framstående vägbrytare i England. (Hj. H.—t.)

Frith [fri'th], William Powell, engelsk målare, f. 1819, började 1835 sina studier, under ledning af Sass, vid Londons konstakademi. Hans flesta målningar framställa scener ur Shaksperes, Walter Scotts och andra engelska diktares arbeten. F:s penselföring är fin och elegant, men koloriten ofta, om icke ocharmonisk, likväl något brokig. Utom en mängd scener af det ofvan nämnda slaget har han målat framställningar ur sin samtids lif i England, såväl folkets som de högre klassernas: *Barnets aftonbön* (1852), *Sjöbaden vid Ramsgate, Derbydagen* (1858, nationalgalleriet i London), *Järnvägsstationen* (1861), *Prinsens af Wales förmålning i St Georges kapell* (1863) m. m. Den utomordentliga popularitet F. åtnjuter beror kanske i främsta rummet på hans förmåga att med trohet och humor återgifva det typiska i den engelska nationalkaraktären. Han blef 1873 medlem af Akademien för de fria konsterna i Stockholm. Han utgaf 1887 sin *Autobiography* (2 bd), 1888 *Further reminiscences* och 1891 *John Leech, his life and work*. (G—g N.)

Fritiofs saga. Se Fritiofs saga.

Fritigern l. Fridigern, västgotisk furste under 4:e årh. e. Kr., råkade i strid med en annan mäktigare västgotisk furste, Atanarik (se d. o.), samt sökte och fann hjälp hos romarna, hvarefter han med flertalet af sitt folk öfvergick till kristendomen (i ariansk form), medan Atanarik förblef hedning. Vid hunnernas anstormande (375) flydde F. och större delen af västgoterna öfver Donau in på det romerska området, där stathållaren Lupicinus gaf dem till pris åt nöd och elände. Men då Lupicinus vid ett gästbud äfven sökte bringa F. om lifvet, gjorde F. och hans goter uppror samt slog romarna i det blodiga slaget vid Adrianopel 378, där kejsar Valens, som skyndat till hjälp, miste lifvet. F. dog omkr. 380.

Fritillaria L., bot., växtsläkte af fam. *Liliaceæ*, har lutande blommor, bestående af sex klocklikt sam-

manslutna kalkblad, hvarvt och ett med en honungs-
grop nära basen; ståndarknapparna äro balanse-

Fritillaria Meleagris. 1 lök
och stjälkbas, 2 stjälkens
öfre del med blomman, 3
ståndare och pistill, 4 pistill,
5 moget fröhus, 6 frö.

en bladsamling i toppen af den ofta meterhöga
stjälken. Den blommar under våren. O.T.S. (G.L.-m.)

Fritiofs saga (isl. *Fríðþjófs saga ens froekna*),
en fornisländsk saga, som i sin nu kända form ej
är äldre än från omkr. 1300. Dess innehåll är följande.
Kung Bele i Sogn hade två söner, Helge
och Halfdan, samt en dotter, Ingeborg. På andra
sidan fjorden bodde kungens vän Torsten Vikings-
son, hvars son Fritiof (*Fríðþjófr*, "fridtjuf", med
tillnamnet *hinn froekni*, "den djärve") var den tapp-
raste af alla unga män. Fritiof hade tillika med
kungadottern blifvit uppostrad hos bonden Hilding.
Både Bele och Torsten dogo, hvarpå kungasönerna
togo riket i samarf, men Fritiof tog sitt fädernearf
oskiftadt. Hans utmärkte egenskaper väckte emel-
lertid konungarnas afund, och dessa nekade honom
hänfullt systemens hand. Därefter förde de henne
till den heliga Baldershagen, där ingen vågade till-
foga människor eller djur något ondt och där
det ej tilläts män hafva samkväm med kvinnor.
Fritiof besökte likväl där sin allskade, ty hennes
kärlek var honom dyrbarare än gudens ynnest.
Till straff därför ålades honom af konungarna att
kräffa skatt af Orkenarna, och då han af denna
orsak var borta, brände de hans gård och gifte
hort systemen med den gamle kung Ring i Ringe-
rike. Fritiof vände nu åter med skatten, brände
upp gudatemplet i Baldershagen, drog ut på
vikingatåg och kom slutligen efter tre år för-
klädd till kung Ring, hos hvilken han tillbragte
vintern. Kort före den gamle kungens död var-
dett det dock uppenbart, hvem främlingen var, och då
insattes han af kungen såsom förmyndare för dennes
och Ingeborgs minderåriga barn samt erhöi jarl-
namnet. Efter Rings död åktade han Ingeborg och
blef konung i Sogn. Han fällde därpå den ene af
hennes bröder i kriget och gjorde den andre sig

underdånig. — Sagan är, i original och svensk öfv.,
utgifven i Björners "Nordiska kämpadater" (1737).
Den fornisländska texten har i nyare tid utgifvits af
L. Larsson (1893 och 1901); den översattes på
svenska af Arwidsson (1839) och af F. G. Nystrom
(1867). Se afhandl. af H. Falk i "Arkiv f. nord.
filol.", VI. — Denna saga har poetiskt behandlats af
dansen O. J. Samsø samt af Esaias Tegner, hvars
romanscykel "Frithiofs saga" (utkommen 1825) är
den svenska litteraturens världskändaste dikt. Om
Tegnér's dikt se jubelfestupplagan af skaldens skrif-
ter med där beäntlig bibliografi; särskildt kunna
nämnas Th. Hagberg, "Om Frithiofs saga såsom
svensk nationaldikt" (1866), G. H. J. Ljunggren,
"Om Tegnér's Frithiofs saga" (i "Sv. akad:s handl.
ifrån år 1796", d. 52 o. 53), en artikel af Robinson
i "Nord. tidskrift" 1887 och P. G. Lyth, "Tegnér
och Frithiofs saga" (1894). A. F.*

Fritot [-tå], fr. (af *frire*, steka), *kokk.*, skivor af
kalnbräss o. d., doppade i mjöl och stekta i flottyr.

Fritsch, Ahasverus, tysk rättslärd, f. 1629,
d. 1701 såsom kansler i Schwarzburg-Rudolstadt,
författade utom många skrifter af juridiskt, publi-
cistiskt och politiskt innehåll, samlade af M. H.
Griber (1731—32), flera teologiska och asketiska
verk, bl. a. *Christenthumsfragen* och *Himmelsüsse
Jesuslieder*. Af F. är originalet till n:o 215 i 1819
års Svenska psalmbok. Åtskilliga af F:s uppbyg-
gelseskrifter, t. ex. "Christendomstrågor" och "Da-
gelige morgen-, middags- och aftonsignelser", ha
utkommit på svenska i flera bearbetningar och up-
plagor ända inemot midten af 1800-talet. (B.R.-g.)

Fritsch, Anton. Se **Frīð** 2.

Fritsch, Gustav Theodor, tysk anatom, f.
1838 i Kottbus, blef 1862 med. doktor, gjorde vid-
sträckt resor, utnämndes 1869 till docent i Berlin
och 1874 till e. o. professor där sammastädes. Han
har med förkärlek egnat sig åt studiet af de elektriska
fiskarnas anatomi, men därjämte offentliggjort
värdefulla etnologiska arbeten (*Die eingeborenen
Süd-Afrikas*, 1872) samt genom sina med Hitzig
utförda undersökningar öfver verkan af elektrisk
retning af hjärnbarken (1870) inlagt en mycket be-
tydande förtjänst om utvecklingen af våra kunskaper
om det centrala nervsystemet. R.T.-dt.

Fritsch, Karl von, tysk geolog och geografisk
forskningsresande, f. 1838 i Weimar, d. 1906, varit
professor i geologi i Halle 1873, utgaf bl. a. *Reise-
bilder von den Canarischen Inseln* (1867), *Geologische
beschreibung der Insel Tenerife* (i förening med
Reiss; 1868), *Vulkanausbrüche bei Santorin* (s. å.),
Das Gotthardsgebiet (1874) och *Allgemeine geologie*
(1888), en särskildt för geografer afsedd bok. R.E.

Fritsch, Heinrich, tysk läkare, f. 1844 i
Tübingen, blef 1868 med. doktor, 1882 professor i
obstetrik i Breslau och 1893 professor i samma
vetenskap i Bonn. Han har bl. a. utgifvit flera mycket
använda läroböcker i sin vetenskap, såsom *Klinik
der geburtshilflichen operationen* (1875; 5:e uppl.
1894), *Die krankheiten der frauen* (1881; 11:e uppl.
1905), *Gerichtsarztliche geburtshilfe* (1900) och *Geburtshilfe,
einführung in die praxis* (1904). F.
utger "Zentralblatt für gynäkologie" (sedan
1877). R.T.-dt.

Fritsla. 1. Socken. Se **Frísia**. — 2. Järn-
vägsstation inom nämnda socken vid Varberg—Borås
järnväg. Platsen har bankkontor (Göteborgs han-

delsbank) samt ett flertal handlande, handverkare och några fabriker, bl. a. F. mekaniska väfveri och appreturverk för bomulls- och ylleväfnader, färgeri m. m., som 1874 anlades af L. J. Wingqvist och som nu eges af B. Wingqvist och I. Andén. Det hade 1906 114 väfstolar för ull, 443 för bomull och 10 för lin och hampa samt tillverkade omkr. 156,000 kg. ylleväfnader (värde 775,350 kr.), 433,345 kg. bomullsväfnader (värde 1,350,650 kr.) och 13,000 kg. linne- och hampväfnader (värde 28,000 kr.). Antalet arbetare var 556. Fabriksområdet F., med en befolkning af 1,205 pers. (1900), bildar ett köpingsliknande samhälle.

Fritsö, gammal adlig sätesgård nära Larvik, i Jarlsberg og Larviks amt i Norge, var till 1616 i familjen Jernskjægs ego, tillhörde sedermera ståt-hållaren U. F. Gyldenlöve och blef en del i det af honom upprättade Larviks grefskap. Sedan 1835 innehafves R., liksom hela det öfriga forna grefskapet, af släkten Treschow. Förr fanns där Norges betydligaste järnverk, men detta är numera nedlagdt. Y. N.

Fritt fall. Se Fallrörelse.

Fritt farvatten. Se Farvatten.

Fritt för enskild skada utom i strandningsfall, *sjöförs.*, ett i försäkringsbref ofta gjordt förbehåll, hvarigenom assuradörerna icke ikläda sig ersättningsskyldighet för annan enskild skada, än som uppkommit därigenom, att fartyget strandat, stött mot fast eller flytande föremål eller sjunkit till botten, eller som orsakats af eld eller explosion. Andra förbehåll af liknande art äro: Fritt för n procent enskild skada (se Franchise) och Fritt för partiellt haveri. Jfr Allmän svensk sjöförsäkringsplan § 56. A. W. son M.

Fritt gods, *jur.* Detta uttryck, likasom uttrycket ofritt gods, förekommer tillsammans med ett af uttrycken fritt skepp eller ofritt skepp samt betecknar, alltefter de olika kombinationer, hvari dessa termer äro förenade med hvarandra, den vidsträcktare eller inskränktare makt, som tillkommer en krigsförande stat att på öppna hafvet eller i de krigsförandes territorialvatten uppbirga och såsom krigsbyte tillägga sig fiendens och i vissa fall äfven neutral makt's handelsfartyg eller därå befintlig last eller båda dessa. Såsom allmän folkrättslig regel gäller vid krigsföring till lands, att endast fiendens offentliga egendom, och icke ens all sådan, utgör föremål för krigsbyte. Annat är förhållandet till sjöss. Krigsförande makt's krigsfartyg ha ansett berättigade att på öppna hafvet uppbirga och göra till föremål för krigsbyte äfven enskild fientlig egendom, såväl fartyg som gods, äfven om detta fraktats under neutral flagg. Då vid krigsföring eljest gäller som grundsats, att neutral makt och dess undersåtar ej rubbas i de förbindelser de ha med hvar och en af de krigsförande, och då, särskildt hvad handeln rör, neutral makt anses behörig att idka handel med hvilkendera af de krigsförande makterna som den finner för godt, utan att neutraliteten därigenom krytes, så uppstå kollisioner mellan krigsförande makt's rätt att till sjöss bemäktiga sig fienden tillhörigt skepp och gods samt den rätt, som tillkommer neutral makt's undersåtar att drifva handel med hvar och en af de krigsförande makterna och deras undersåtar. En sådan handel kan lätt brukas till förstärkning af krigsförande makt's hjälpkällor till

krigets fortsättande. Därför har folkrätten ansett nödvändigt att ej allenast stanna vid den regeln, att krigsförande makt skall genom afspärning, blockad, faktiskt förhindra fiendens samfärdsel med neutral makt, utan har därjämte fastställt vissa positiva inskränkningar uti de neutrala rätt till sjöfart och handel med krigsförande makt och dess undersåtar. Först och främst anses såsom ovillkorligen förbjudet för neutral makt att, vid äfventyr af uppbirgning af det fraktande fartyget med all därå befintlig last, tillföra fienden krigskontraband, d. v. s. allt, som är egnadt att öka krigsförande makt's hjälpkällor samt anfalls- och försvarsmedel. Till följd däraf anses också krigsförande makt's krigsfartyg berättigadt att visitera ej allenast fienden tillhöriga handelsfartyg, utan äfven neutral makt's fartyg, så snart dessa ej segla under konvoj af dess krigsfartyg. Till följd af den rätt, som krigsförande makt har att bemäktiga sig fienden tillhörig, på öppna hafvet befintlig egendom, vare sig att denna utgöres af fartyg eller af last, borde den naturliga regeln vara att, om icke bådadera, såväl skeppet som därå befintlig last, tillhöra fienden, det därå, som tillhör denne, men ej det, som tillhör neutral makt, skall tagas såsom krigsbyte. Denna regel har fått sitt uttryck i regeln: fritt skepp, ofritt gods — ofritt skepp, fritt gods. Enligt denna regel, som äfven kallas *suum cuique* (åt hvar och en sitt), är det neutrala fartyget ej att anse såsom föremål för krigsbyte, därför att det för fienden tillhörig last, och det neutrala godset, som finnes på ett fientligt fartyg, anses ej heller förbrutet. Denna grundsats tillämpades under medeltiden i den för Medelhafvet gällande sjölagen, *Consolato del mare*, och har i allmänhet af England återopats ända till 1856. Då emellertid tillämpningen af denna grundsats, hvilken, om också den neutrala slutligen vann rätt, dock till följd af visitationer, uppbirgningar af fartyg och dessas förande till hamnar i uppbirgarens hemland samt därmed sammanbundna rättegångar, medförde stora olägenheter och stor skada för den neutrala handeln, så sökte man att fastställa grundsatsen, som, om de också i visst afseende lände till förmån för den krigsförande makten, dock sökte undanröja de svåraste olägenheterna. Man sökte först göra gällande såsom grundsats: fritt skepp, fritt gods — ofritt skepp, ofritt gods, hvilket inbegriper, att skeppets flagga bestämmer, huruvida pristagning får äga rum, hvadan, enligt denna regel, neutral flagga skyddar fienden tillhörig last, som ej är kontraband, medan däremot neutralt gods på fienden tillhörigt fartyg anses förbrutet i och med fartygets uppbirgande. Denna grundsats uppställdes af Sverige, Ryssland och Danmark 1780 emot England. Jämte denna grundsats, som i sin tillämpning blir fördelaktigare för den neutrala handeln än den förut nämnda, finnes en annan regel, som blifvit vid vissa tillfällen proklamerad af Frankrike och hvilken är till sin grund alldeles rättsstridig, hvarför ej ens Frankrike själf följt densamma. Denna regel lyder: ofritt skepp, ofritt gods — ofritt gods, ofritt skepp, hvilket betyder, att så snart vare sig skepp eller last tillhör fienden, är den neutrala egendom förbruten, vare sig att den består af skeppet, som för fienden tillhörigt gods, eller af

lasten, som föres å fientligt skepp. Nyare tidens alltmer utvecklade rättsmedvetande hos folken har ledt till fastställande af en grundsats, som förenar till ett helt det, som för den neutrala handeln är fördelaktigast uti de båda förnämnda reglerna. Pariskongressen 1856, som jämval upphäjde kaparieret, antog såsom grundsats i förevarande hänseende: fritt skepp, fritt gods — ofritt skepp, fritt gods, och enligt denna regel skyddar neutral flagg fienden tillhörig egendom, som ej är kontraband, medan neutralt gods, som ej är kontraband, anses fritt, äfven om det föres å fienden tillhörigt handelsfartyg. H. L. R.*

En mildring i de krigförandes system att uppbära fientlig privategendom ligger drutit, att fientliga handelsfartyg, som vid krigets utbrott äro på väg hem, icke pläga tagas, och att dylika fartyg, som vid krigsutbrottet befinna sig i en hamn, tillhörig deras hemstats fiende, erhålla en bestämd frist att begifva sig därifrån. Det anses likaledes folkrättsvidrigt att uppbära smärre fiskarbåtar, förutsatt att de icke på något sätt kunna tjäna krigiska ändamål. Uppbringas få icke heller fientliga privatfartyg, som blifvit utrustade att göra tjänst vid sjukvård i krig till sjöss med vederbörlig auktorisation af den krigförande makt, de tillhöra, samt under förutsättning tillika, att underrättelse härom, innan de tagas i bruk, meddelats motsändaren (konventionen i Haag 1899 om användning af principerna i Genèvekonventionen på krig till sjöss art. 2). Ask.

Fritt haf (lat. *mare liberum*). Se *Mare clausum*.

Frittning, Frittugn. Se *Glasfabrikation*.

Fritt om bord (eng. *free on board*, förk. *Fob*), handelsterm, hvarmed betecknas, att köparen af en vara får densamma fritt (utan omkostnader för sig) levererad om bord å fartyg i viss hamn. Jfr *Cif* och *Bräder*, sp. 407. A. W. SON M.

Fritto misto (it. *fritto*, stekt, och *misto*, blandad) kallas en berömd italiensk nationalrätt, som består af små på italienskt vis bakade och stekta skifvor hjärna, lever, lunga, njure, kalkkött, blomkål, tomat, jordärtskocka o. s. v. Uttrycket användes stundom i öfverflyttad mening om en oredig blandning af heterogena saker. V. LM.

Frittporslin. Se *Porslin*.

Fritt skepp, jur. Se *Fritt gods*.

Frityr (fr. *friture*, af *frire*, steka, fräsa), stekning; smält smör till stekning; flottyr (se d. o.).

Fritze, Carl Edvard, bokhandlare och bokförläggare, f. 16 juli 1811 i Stockholm, d. 21 mars 1894 i Berlin, öppnade 1837 bokhandel i Stockholm tillsammans med d. r. C. A. Bagge, hvilken 1841 utträdde ur affären. F. bosatte sig 1862 i Berlin. C. E. Fritzes k. hofbokhandel och förlag öfvertogs 1862 af P. B. Eklund och Em. Giron, hvilken senare 1 jan. 1867 blef ensam egare af bokhandeln, medan Eklund behöll firmans dåvarande förlag. 1870 sålde Giron hofbokhandeln till K. F. Kruhs och B. Söderberg, under hvilkas händer densamma blef en af de största i riket, på samma gång de utvecklade en liflig förlagsverksamhet. Från och med 1907 är affären delad på två aktiebolag, C. E. Fritzes bokförlagsaktiebolag och Aktiebolaget C. E. Fritzes kgl. hofbokhandel. Bland

firmans förlagsartiklar märkas läro- och läseböcker, såsom serierna "Mästerskapsystemet", "Praktiska läroböcker", "Fritzes parlörlexika", "Landbrukets bok" (red. af H. Juhlin-Dannfelt), Rösö's "Landtmannens bok", flera praktverk, historiska arbeten, K. V. A. Strandbergs (*Talis Qualis*) och J. O. Wallins samlade arbeten.

Fritzen, Aloys, tysk politiker, f. 1840 i Kleve, studerade juridik i Bonn och Heidelberg, deltog därpå i fälttåget mot Österrike samt var 1875—80 landträd i Rhenprovinsen. Sedan 1881 ledamot af tyska riksdagen och sedan 1889 medlem af preussiska riksdagens andra kammare — åren 1890—1902 äfven af provinsiallandtdagen i Rhenprovinsen — har F. tagit en viktig del i det parlamentariska arbetet såsom en af centrens ledare, särskild på statshushållningens område. — F:s broder Adolf F., f. 1838, är biskop i Strassburg sedan 1891; en tredje broder, Karl F., f. 1814, är riksdagsman.

Fritzlar, kretsstad i preussiska reg.-omr. Kassel, prov. Hessen-Nassau, vid Eder. 3,226 inv. (1900). F. är en mycket gammal ort och kristendomens vagga i Hessen. I Buraburg, s. om F., grundlade Bonifatius 741 ett biskopsstift och i F. en kyrka, ett benediktinkloster samt en klosterschola. 786 flyttades biskopsätet till F., som till 1803 hörde till ärkebiskopssömet Mainz, men därefter (till 1866) till Kurhessen. F. var residens för den konradiska grefvesläkten, som konung Konrad I tillhörde, och på en riksdag i F. valdes 919 den af honom föreslagna Henrik I till hans efterträdare. (J. F. N.)

Fritzner, Johan, norsk språkforskare, f. 9 apr. 1812 på Myren i Asköens socken vid Bergen, d. 17 dec. 1893 i Kristiania, blef student 1828 och aflade tool. examen 1832. 1838—45 var han kyrko-

herde i Vadsö i Finnmarken och innehade därefter åtskilliga prästerliga ämbeten i det sönderfjeldske Norge. 1877 tog han afsked och bosatte sig i Kristiania. 1879 blef han filos. hedersdoktor i Köpenhamn. Redan vid mycket unga år började F. studera fornspråket samt de nyare norska dialekterna, och som frukt af dessa studier utgaf han *Ordbog over det gamle norske sprog* (1861—67; 2:a uppl. 1883 ff., h. o. h. omarbetad, hade vid F:s död framskridit till bokst. S och afslutades 1896 i 3 bd af C. R. Unger). En liten del af de intressanta undersökningar F. därvid haft tillfälle att göra angående äldre samhällsförhållanden o. d. offentliggjorde han i en mindre afhandling, *Språkliga och kulturhistoriske studier over gamle norske ord og udtryk* (i "Kristiania Videnskabselskabs forhandlinger", 1880). Äfven Lapplands språk, mytologi och kultur behandlade han i flera värdefulla uppsatser (i tidskriften "Nor" och i "Norsk historisk tidsskrift"). Y. N.

Fritzsche, Claudius Ditlev, dansk målare, f. 1763 i Kiel, d. 1841, var en ansead blomstermålare i olja och gouache, som utbildad sig efter holländ-

ska förebilder och äfven lärt af 1700-talets fransmän. F. var medlem af danska konstakademien. Han är representerad i Köpenhamns konstmuseum. G—g N.

Fritänkare i ordets vidsträcktare bemärkelse kallas en hvar, som särskildt i religiösa frågor vågar lita på sitt eget tänkande; i en inskränktare bemärkelse kallas så de engelske deisterna (se Deism) samt sådana tänkare på det europeiska fastlandet, som i religiösa frågor intogo en liknande ståndpunkt, såsom Spinoza, Voltaire m. fl. Fattas ordet i denna historiskt gifna bemärkelse, så kan det sägas beteckna en person, som under försök att fasthålla religionens värde och betydelse i allmänhet likväl ej i någon historisk form af religion ser ett uttryck för ren religiös sanning, denna form må ha framträdtt eller framdeles vara att förvänta. Fritänkeriet skiljer sig således ej blott från den historiskt gifna kristendomen och judendomen (hvilken under erkännande af egen ofullkomlighet väntar en fulländning vid Messias' ankomst), utan jämväl från den med detsamma nära besläktade rationalismen, som under sin sträfvän att rena kristendomen från hvad den anser vara för denna främmande håller fast vid den kristna religionens sanning. — Under sin opposition mot religionens historiskt gifna former ledes fritänkeriet i allmänhet af en tendens att reducera det religiösa innehållet till minsta möjliga rikedom och är i allmänhet benäget att fatta religionen som ett korollarium af sedligheten. Fritänkeriet vill häfda utvecklingens betydelse på det religiösa området och framhålla, att sann religioniset ej med nödvändighet är fäst vid en viss religiös form. Men man har emot detsamma anmärkt, att all utveckling hvilat på fasthållandet af en gång vunna resultat samt att en utvecklings-epok kan vara af en så bestämmande betydelse, att den följande utvecklingen blir väsentligen ett tilläggande af det innehåll, som i densamma framträdde. (Skillnaden mellan kristendomens subjektiva och objektiva fullkommande.) L. H. A. (S—c.)

Friuli l. Furlaner. Se Friuli.

Friuli [frioli], ty. *Friaul*, fordom hertigdöme i norra Italien. Under sin största utsträckning omfattade det nuv. prov. Udine (det fordom venezianska F.), furstliga grefskapet Görz och Gradisca samt det nu till hertigdömet Krain hörande området Idria, tillsammans en areal af omkr. 9.000 kvkm. Invånarna, friuler l. furlaner, äro sannolikt latiniserade kelter, till stor del blandade med italiener och sloverer. De äro katoliker och tala en egen romansk dialekt. F. har sitt namn efter fornrömerska staden *Forum Julii*. I 2:a årh. eröfrades landet af romarna och blef en del af *Gallia transpadana*. I 6:e årh. intogs det af langobarderna och gjordes till ett hertigdöme. Den förste hertigen var, enligt Paulus Diaconus, langobardkonungen Alboins frände Gisulf, hvilken stupade omkr. 610 mot avarerna. (Hans graf upptäcktes 1874 i Cividale.) Karl den store insatte 776 i landet en franskisk greve, hvars efterföljare, än kallade markgrevar, än hertigar, tidtals äfven hade uppsikten öfver södra delen af den avariska och pannonska marken samt hade många strider att utkämpa mot bulgarer och andra barbariska grannfolk. 828 delades detta frankiska markgrefskap i fyra grefskap: Kärnten, Nedre Ungern, F. och Krain. Markgreven eller hertigen Berengar af F., Ludvig den frommes

dotterson, förklarade sig 888 för konung af Italien, men hade att utkämpa ständiga strider med flera medtäflare om kronan. Efter Berengars död (924) styckades F. och kom under åtskilliga herrar, tills kejsar Konrad II i 11:e årh. skänkte största delen därpå (det s. k. venezianska F.) till patriarken Poppo i Aquileja. Under dessa patriarkers välde förblef F. till 1385, då borgarna i Udine med veneziansk hjälp gjorde sig fria. 1420 måste de dock i stället underkasta sig venezianarna. Det s. k. österrikiska F. tillhörde till 1500 grefvarna af Görz, men togs då i besittning af kejsar Maximilian I. Det venezianska F. tillhörde Venezia till freden i Campo Formio (1797), kom då till Österrike och 1805 genom freden i Pressburg till det af Napoleon bildade konungariket Italien, i hvilket det, jämte en del af österrikiska F., bildade dep. Passariano, med huvudstaden Udine. 1809 förklarade Österrike äfven den öfriga delen genom afträdandet af de illyriska provinserna, men återvann 1814 hela F., och kejsaren var sedan såsom hertig af F. och furstgreve af Görz och Gradisca i besittning af detta landskap, tills i freden i Nikolsburg (1866) det venezianska F. afträdades till det nya konungariket Italien. — Franske marskalken Duroc bar sedan 1808 titeln "hertig af F.". Litt.: Manzano, "Annali del Friuli" (7 bd. 1858—79) och "Compendio di storia friulana" (1876), v. Czörnig, "Das land Görz und Gradisca" (1873), Zahn, "Friaulische studien" (1878), och Fracasetti, "La statistica etnografica del Friuli" (1903). Öfver Friuli-dialekten utgaf Pirona 1868 en ordbok, "Vocabulario friulino". (V. S—g.)

Friuli [frioli], hertig af. Se Duroc.

Friuli-alperna [frioli-], namn på norra delen (Premaggioregruppen) af Venezianska alperna.

Friuli-nötkreatursrasen [frioli-] är till färgen grå i olika skiftningar.

Frivakt, *sjöv.*, det vaktmanskap ombord å fartyg, som är i tur att för tillfälligt vara befriadt från vakt. — Frivaktare kallas den del af besättningen, som ej deltagit i vaktgåringen, såsom läkare, kokkar, föräddskarlar m. fl.; de äro i allmänhet arbetsskyldiga blott under dagen. Jfr Båda vakterna. O. E. G. N.*

Fri vikt, *sportv.* Se Vikt.

Frivillig (fr. *volontaire*), *krigsv.*, kallas hvar och en, som utan tvång, af fri vilja ingår i krigstjänst. Sålunda sammansattes alla sold- och legotrupper under såväl forntiden som medeltiden samt alla värfvade trupper under 17:e och 18:e årh. af frivilliga. Sådant är ännu fallet med Englands stående trupper och har ända till närvarande tid varit förhållandet med Sveriges stående trupper, såväl de värfvade som de indelta. Inom arméer, som rekryteras på grund af allmän värnplikt, menar man med frivilliga dem, som utan att afvakta lottdragningen anmäla sig till tjänst, eller som, efter den föreskrifna tjänstetidens slut, frivilligt kvarstanna i tjänst. De frivillige erhålla ofta rätt till förkortad tjänstetid. (Se Enärsfrivillig.) Vid krigsutbrott värdar man ofta till frivilligheten. Särskilda trupper kunna vid sådana tillfällen äfven uppsättas af frivilliga (jfr Frikår). Ett särskildt slag af frivilliga trupper äro engelska *volunteers*, hvilka emellertid stå under krigsstyrelsen, samt Sveriges frivilliga skarpskytteföreningar (se

d. o.). Om frivilligheten och någon gång vid tillfällen af stor nationell hänförelse utträtt storverk, såsom under amerikanska frihetskriget (1775—83), franska revolutionskrigen (1792 f.), tyska frihetskriget (1813), så är den dock oberäknelig och iörmär icke tillgodose nutidens behof, hvarför den icke kan ensam användas för en armés rekrytering. C. O. N.

Frivilliga flottan, ett antal handelsångare, tillhöriga ett rederibolag i Odessa, hvilket subventioneras af ryska staten (600,000 rubel pr år), mot det att ångarna vid behof — såväl under freds- som under krigstid — ställas till marinministeriets förfogande för transport- och trängtjänst. Artilleribestyckning bestående af 15 cm:s och lättare pjäser för dessa ångare finnes ständigt i beredskap i Sevastopol och Odessa. Frivilliga flottan, som f. n. räknar 12 ångare om 6—12 tusen ton, bildades 1878, då man i Ryssland fruktade krig mot England. Till en början förvaltdes den h. o. h. af sitt rederi; men sedan 1892 står den under marinministeriet, som förordnat en "sammansatt kommission" för dess ledning. H. W.-I.

Frivilliga skytteväsendet. Se Skytteväsen.

Frivillig fattigvård. Se Fattigvård.

Frivillig rättsvård, lat. *jurisdictio voluntaria, jur.*, är en sådan domstols eller annan offentlig myndighets verksamhet, som frivilligt påkallas till följd af lagens stadgande om iäkttagande af vissa formaliteter såsom villkor för grundläggande eller bevarande af vissa rättigheter eller förekommande af rättstvister och rättsovisshet eller af vissa rättskränkningar. Till den frivilliga jurisdiktionen räknas sålunda proceduren för vinlande af lagfart eller inteckning, för bevakande af testamente, för erhållande af patenträtt, för registrering af särskilda förhållanden m. m. — Motsatsen till jurisdiktion voluntaria är *jurisdictio contentiosa*, den rättskipning, som sliter tvister mellan parter. A. Th. S. (Rld.)

Frivillig sjukvård i fält. Se Sjukvård.

Frivillig skarpskytteförening. 1860, då nödvändigheten att stärka det svenska försvarsväsendet började göra sig kännbar, uppstod hos många tanken på att bilda frivilliga trupper efter mönstret af de kort förut uppkomne engelske *volunteers* (frivilliga kårer). Från tanke skred man snart till handling, och innan nämnda år gått till ända, hade en mängd s. k. frivilliga skarpskytteföreningar bildat sig i olika delar af landet. Medborgare af alla samhällsklasser inträdde i dem för att öfva sig i vapnets bruk, så att de i krig skulle kunna användas vid ortförsvaret (d. v. s. såsom landstorm). Regeringen tog snart rörelsen om hand och utfärdade 8 mars 1861 en kung., enligt hvilken hvar och en af dessa föreningar skulle omfatta ett visst område. Föreningarna egde rätt att välja sitt befäl, men skulle stå under en af K. M:t bland tre föreslagna personer utsedd öfverbefälhavare. I krigstid skulle de, efter uppbad, tjänstgöra inom ett af dem själva bestämt område, och endast vid sådant tillfälle skulle de stå under krigslagarna. Nästan alla föreningarna ställde sig ifrågasvarande kungörelse till efterrättelse. Rörelsen spred sig öfver hela landet, och vid slutet af 1865 utgjorde föreningarnas styrka omkr. 40,000 män. De hade särskild uniform, fingo till läns gevär från kronans förråd, vapenöfvade sig företrädesvis om söndagarna och utbildade sig i skjutning. Genom k. kung.

11 aug. 1863 och 26 april 1864 erhöill medlem af frivillig skarpskytteförening, som ådagalagt en viss färdighet, befrielse från vapenöfning med första beväringssklassen. Riksdagen 1862—63 beviljade åt de frivilliga skarpskytteföreningarna ett anslag af

Stockholms frivilliga skarpskytteförenings uniform på 1860-talet. (Aug. Sohlman som kompanichef).

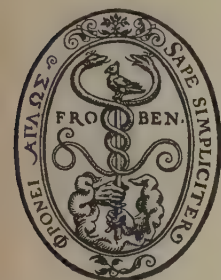
Göteborgs frivilliga skarpskytteförenings (korprals-) uniform på 1860-talet.

75,000 kr. till inköp af gevär och ett årligt understöd af 40,000 kr. till instruktörers aflöning, anskaffande af skarp ammunition och målskjutningspremier. Detta årliga anslag steg småningom till 100,000 kr. En gemensam prisskjutning anordnades sedan 1868 årligen i Stockholm. Delaktiga af detta anslag voro endast de föreningar, som årligen till Landförsvarsdepartementet insände vederbörlig rapport. Den hänförelse, med hvilken skarpskytterörelsen först omfattades, höll sig omkr. tio år, men började sedan märkbart aftaga, så att föreningarna och ledamöternas antal oupphörligt minskades och verksamheten vid dem, som ännu fortlevde, alltmer mattades. Vid 1880 års utgång funnos redovisade endast 11,691 frivilliga skarpskyttar. Anslaget nedattes af 1876 års riksdag till 50,000 och af 1879 års till 30,000 kr. Skarpskytteföreningarna började strax före denna tid att ombildas till skytteföreningar (se Skytteväsen) med skjutöfningar såsom uteslutande ändamål, och upplösnings af skarpskytteföreningarna gick sedan ganska fort. — Skarpskytteföreningarnas sammansättning var alltför löslig och deras öfningar alltför knapphändiga, för att på frivillighetens väg en fäldtuglrig trupp skulle vinnas. Skarpskytterörelsen har emellertid varit af stort inflytande därigenom, att den fast allmänhetens uppmärksamhet på försvarsväsendet, att den lät denna inse, att krigarens yrke kräver arbete och att den bidragit att öka skjutskickligheten bland en del af de män, som skulle ingå i beväringen. C. O. N.

Frivol [vål], fr. *frivole* (af lat. *frivolus*, lumpen, ringa), ytlig, fäfänglig, innehållslös, tom; flärdfull, lättsinnig, lättfärdig, onständig. — **Frivolitet** (fr. *frivolité*), ytlighet, flärdfullhet, lättsinne, lättfärdighet; i plur. lapprisaker; (l. Frivolitets-spetsar), ett slags fina spetsarbeten af bomullstråd. **Frjär**. Se Jubelår.

Froben [frå-], Johannes, tysk boktryckare, f. 1460, d. 1527, upprättade 1491 en officin i Basel.

F:s första tryck var en latinsk bibel (1491), hvar-på följde upplagor af åtskilliga latinska kyrkofäder samt arbeten af Erasmus v. Rotterdamus. Han var en af de förste, som i Tyskland använde antikva och kursiv i st. f. den dittills allmänt brukliga frakturen. Hans tryckalster voro mycket beundrade för sitt korrekta tryck och sitt goda papper, och till deras konstnärliga utsmyckning bidrog bl. a. Hans Holbein med prydliga inramningar och randsirar-

Joh. Frobens boktryckar-märke.

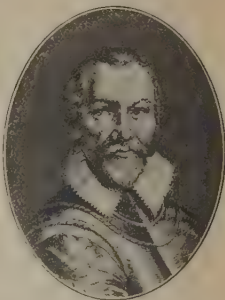
ter. Hans verksamhet fortsattes med framgång af hans son Hieronymus F. (d. 1563) och dennes två söner Ambrosius och Aurelius F. R. G.

Frobénus [frå-], Ferdinand Georg, tysk matematiker, f. 1849 i Berlin, lärjunge till Weierstrass och Kronecker, blef 1874 e. o. professor i Berlin och 1875 professor vid polyteknikum i Zürich samt är sedan 1902 professor i matematik i Berlin. F. har utgivit en stor mängd viktiga afhandlingar öfver algebraen och den därmed sammanhängande gruppteorin samt teorin för kvadratiska former. Han är led. af Vet. soc. i Uppsala (1902). I. F.

Froberger [frå-], Johann Jakob, tysk organist och tonsättare (födelseår och -ort okända), var 1637—57 hoforganist i Wien och studerade under denna tid, 1637—41, med kejsarligt understöd för Frescobaldi i Rom. Död 1667 såsom lärare hos hertiginnan Sibylla af Württemberg. Vid sidan af Buxtehude var han den berömdaste af 1600-talets tyska organister och tonsättare för orgel. Han var äfven virtuos på clavicymbalum och utvecklade en ny, mer fri och smakfull stil för klavermusiken. Hans arbeten bestå i toccater, canzoner, ricercerar, kapriser, orgel- och klaversviter m. m. F:s verk utgafvos 1903 i 3 bd af Guido Adler (i "Denkmäler der tonkunst in Österreich"). Biogr. af F. Beier (1884). A. L.*

Frobisher [frå'bijs], sir Martin, engelsk sjöfarande, f. omkr. 1535, företog 1576 med två små fartyg på 20 ton och 35 man en arktisk expedition för att söka en nordvästlig genomfart till Kina. Han uppnådde den efter honom uppkallade Frobisher's bay, som i hans tanke var ett sund, och hemförde från denna fjärd några jordklumpar, som ansågs innehålla guld. Detta fynd föranellede 1577 en af drottning Elisabet understödd ny expedition, bestående af ett 200 tons fartyg och 120 man. F. tog i besittning en landsträcka, som fick namnet *Mela incognita*, och intog en last "guld-jord". En tredje expedition, bestående af 15 far-

tyg, utrustades 1578, för att under F. kolonisera det nu funna guldlandet, men hela företaget strandade. Jorden befanns nästan värdelös, och F. återvände till England s. å., sedan han landstigit på Grönland samt undersökt öfre delen af Frobisherviken. 1586 deltog han såsom viceamiral uti Drakes expedition till Västindien, och 1588 utmärkte han sig bland de sjöhjältar, som besegrade den "oöfvervinneliga armadan". F. kommanderade 1589 en liten flotta mot Spanien och sändes 1594 med 10 skepp att understöja Henrik IV af Frankrike, men blef vid angreppet på ett fäste nära Brest sårad och afled kort därefter s. å. Jfr F. Jones, "Life of F." (1878). O. E. G. N.*

Frobisher's bay [frå'bijs bœ], vik i sydöstra delen af Baffins land, under 63° n. br., hvilken förr antogs vara ett sund. Se Frobisher.

Frode, namn på flera danska sagokungar. 1. Fred-F., hufvudpersonen i Grottesången och nämnd i Bjarkamal, stamfader till konungarna af Skjoldungaätten i Lejre. Hans tid är en lycklig fredstid, ingen skadar en annan, om han än funne sin broders baneman bunden för sig (Frodefriden). F. egde kvarnen Grotte, som drogs af jättemöarna Fenja och Menja; de mala guld och lycka, men då ingen hvila unnas dem, slutligen undergång åt F. Hos Saxo är F. en vanlig viking. — 2. F. fredgode, son af Dan och stamfader till Skjoldungaslätten: Fridlef, Frode, Ingjald, eg. samma som föreg. Till F. hänförs sagan om en guldring, som tre år låg på Jalongrshed (Jællinge), utan att någon röorde den, och lagbestämmelser, som gällt för ett krigarsamfund under vikingatiden (Frodes lagar). — 3. F., broder till konung Halfdan i Lejre, som han störtar och hvars söner Helge och Roar han förföljer, men han dödas af dem, Rolf Krake eller Halfdan. Som historisk person har F. varit konung öfver danskarnas motståndare, hadubarderna. — 4. F., fader till Ingjald och son af Fridlef, eg. samme som föreg., en gifmild krigare, som dödas af den underkufvade sachsiske konungen Sverting, men hämnas af Starkad och Ingjald. Se A. Olrik, "Kilderne til Saksens oldhistorie" (1892—94). B-e.

Frodefriden, Nordens guldålder. Se Frode. **Frodeparken**, kronopark om 136 har i Asigs socken, Arstads härad, Hallands län, har bildats därigenom, att från 14 mars 1906 ställdes det s. k. Frostorpsskiftet af utmarken till f. d. löjtnantsbostället Öinge nr 4 Skutegården under skogsstatens omedelbara vård och förvaltning. En grafhög å området anses enligt sägnen bevara kung Frodes kvarlevor. Kronoparken är beväxt med Hallands kanske vackraste bokskog, som tillika är häckningsplats för ett större antal hägrar. G. Sch.

Frodoard [frå'daar]. Se Flodoard.

Frognerstæren. Se Kristiania.

Frohavet, namn på en lång och bred sträcka af

hafvet utanför kusten af Søndre Trondhjems amt. På yttre sidan begränsas F. mot n. v. på en sträcka af 30 km. af Froöarna, en talrik grupp af öar, skär och holmar. (O. A. Ö.)

Frohschammer [fråʃ-], Jakob, liberal tysk teolog och filosof, f. 1821, d. 1893, professor i filosofi vid Münchens universitet 1855—63, blef 1871 bannlyst för opposition mot ofelbarhetsdogmen. N. S.

Frohsdorf [fråʃdårʃ], by i ärkehertigdömet Österrike, vid Leitha, 52 km. s. om Wien. 706 inv. (1900). Slott, där greven af Chambord residerade från 1846 till sin död, 1883. J. F. N.

Froissart [frøasår], Jean, fransk krönikeskriivare och skald, f. 1337 i Valenciennes, d. troligen omkr. 1404, lämnade 1361 fäderneslandet för att till drottning Filipa af England överlämna en krönika på vers öfver samtida händelser, hvilken sedan blef kärnan i hans stora verk. Hon utnämnde honom till en af sina sekreterare med särskild uppgift att skriva kärleksdikter, och på hennes bekostnad företog han vidsträckt resor till Skottland, Frankrike och Italien för att sätta sig in i tidens händelser. Då drott-

af händelserna, men omarbetades sedan i franskvänlig anda. De tre sista böckerna, skrifna för Guy de Blois, äro franska till sin uppfattning. F:s krönika är jämte Villehardouins den betydligaste i den franska medeltidslitteraturen. F. införde en ny metod, som han tillägnat sig vid läsningen af Jean le Bels krönika (hvilken han följde i sin 1:a boks äldre delar). Under det att de öfrige krönikeskrifvarna icke äro stort annat än memoarförfattare och berätta hvad de själva sett, eller också okritiskt kompilera, hvad de läst, återgaf F., hvad han hört andra berättat. Resorna, som gäfvö honom tillfälle att sammanträffa med en mängd personer, som på ett eller annat sätt stött händelserna nära, voro därför af stor betydelse för honom. Af samtiden var hans krönika högt skattad, och den lästes ännu under 1500-talet samt har fortfarande stort värde genom sin lifliga och dramatiska, i ett rikt, rent och färgrikt språk hållna framställning af sederna under hans tid. Med rätta har man sagt, att han målat sin tid utmärkt, men föga förstätt den. Såsom historisk källskrift är krönikan däremot numera af underordnad betydelse. F.

är ofta opålitlig och föga noggrann i sina uppgifter; han återspeglar äfven alltför naivt ögonvittnenas uppfattning. Icke heller är det någon stor och upphöjd anda, som genomströmmar hans framställning; han är alltför mycket furstetjänare och hofman vid bedömandet af tidens allvarliga händelser. Emellertid berömmar han sig af att icke blott framställa händelserna, utan äfven deras orsaker och sammanhang. F. efterlämnade talrika, men tämligen obetydliga dikter samt en riddarroman, *Meliador*. F:s arbeten äro utgifna af Kervyn de Lettenhove i 29 bd, 1870—77 (19:e bandet innehåller ett af Scheler utarbetadt "Glossaire des chroniques de F.") och kritiskt af S. Luce, i 8 bd, 1869—88 (hvar till slöto sig bd 9—11 af Reynaud, 1894—99). — Hans poesier utgävos af A. Scheler i 3 bd 1870—72. 1856 restes hans bildstod i Valenciennes. — Litt.: M. Darmesteter, "Froissart" (1894) och G. Paris och A. Jeanroy, "Extraits des chroniqueurs français" (1891). J. M.

Fromage [fråmäʃ], fr. (it. *formaggio*, af mlat. *formaticum*, eg. hvad som är gjordt i form). 1. Ost. Ordet förekommer i en mängd sammansättningar (vanligen med ortnamn) till betecknande af olika ostsorter, t. ex. *fromage de Brie*, f. de Chester, f. de Roquefort, f. de Gruyère (schweizerost), o. s. v. — 2. *Kokk.*, fransk benämning på en del efterrätter, som innehålla gelatin, gräddor, ägg, socker o. s. v. förutom någon karakteristisk beståndsdel, t. ex. choklad, ris o. d. — 3. *Fromage de cochon* [då kåʃã], fr., pressylta (af svinhud). — 4. *Fromage d'Italie* [ditali], fr., leverkorf.

Frome [fråu'm], stad i engelska greåsk. Somerset, vid Frome, en biflod till Avon. 11,057 inv. (1901). Tillverkning af yllevävar (nu i aftagande) samt konstföremål af metall.

Froissart, skrifvande sin krönika. Bild ur manuskriptet till densamma i Bibliothèque de l'arsenal, Paris.

ningen dog 1369, återvände han till Frankrike och fann där snart nya beskyddare. 1373 erhöi han ett prebende i Lestines-au-Mont. 1378 företog han en lång resa till Béarn och var därunder gäst hos greifen af Foix, Gaston Phoebus. Efter 1388, då han fullbordat 2:a delen af sin krönika, begaf han sig åter ut på resor och gästade därunder ånyo England (1395). F:s hufvudarbete är hans stora *krönika* i 4 böcker, hvaraf den sista är ofullbordad (tryckt första gången, utan årtal, i Paris i 4 bd med titeln *Croniques de France, d'Angleterre, d'Ecosse, d'Espagne, de Bretagne*, sedermera 1503 och flera ggr). Den omfattar åren 1325—1400 och handlar hufvudsakligen om kriget mellan England och Frankrike. 1:a boken var urspr. skriven för Robert de Namur och återgifver den engelska uppfattningen

Fromentin [främätä], Eugène, fransk målare och skriftställare, f. 1820 i La Rochelle, d. där 1876. Han egnade sig först åt studier och ämnade bli advokat, men övergick till måleriet och blev lärjunge af landskapsmålaren Cabat. F. debuterade 1847 med ett par motiv från Algeriet, dit han gjorde flera

resor och där han långa tider uppehöll sig. Han målade ryttere, beduiner, jakt, arablager och stämningar öfver ödemarkens stora vidder. Först och sist målade han den arabiska hästen. Han var en förfinad kolorist, en intelligent och temperamentsfull konstnärnatur, lika mycket diktare som målare. Han utgaf 1857 *Un été dans le Sahara* (många

uppl.), 1859 *Une année dans le Sahel* (många uppl.) och 1863 romanen *Dominique*. Bland hans taflor må nämnas *Place de la Brèche i Constantine* (1849). Morisk begrafning (1853), Audiens hos en kalif (1859), Ridande bud i öknen (1861), Arabiskt läger, Falkjägare (1863, båda, jämte flera af F:s taflor, i Louvre), Arabisk bivack vid dagens inbrott (1863), Bedjande araber (1867) och Araber, anfallna af en lejoninna (1868). 1869 reste F. till Egypten och 1875 till Belgien och Holland. Fruktan af sistnämnda resa blef den betydande boken *Les maîtres d'autrefois* (1876), där han upplysfullt analyserar de nederländske mästarnas konst. I La Rochelle har rests ett monument öfver F. — Jfr L. Gonse, "E. F., peintre et écrivain" (1881). C. R. N. (G—g N.)

Froment-Meurice [främä-möri's], F. D. Se Meurice.

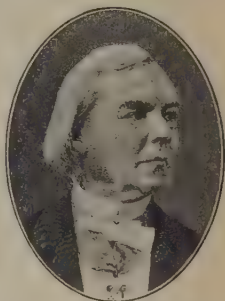
Frommann [frä'm-], Georg Karl, tysk språkforskare, f. 1814 i Koburg, d. 1887 i Nürnberg, blef 1865 andre föreståndare för Germanisches museum i Nürnberg, sysslade med forskningarna öfver de tyska munarterna samt utarbetade 1867 en språkligt reviderad upplaga af Luthers bibelöversättning (nya testamentet 1870, ett proftryck af hela bibeln 1883), ett arbete, som afslutades först 1892. Se biografi af Vogt (1889).

Fromma stiftelser. Se Milda stiftelser.

Frommel [frä'm-]. 1. Karl Ludwig F., tysk kopparskickare och målare, f. 1789 i Birkenfeld, d. 1863 i Ispringen vid Pförzheim, studerade i Paris och Italien, blef 1817 professor i målning och kopparskickarkonst i Karlsruhe och grundade där 1818 en konst- och industriförening för Baden. Sedan han 1824 i England gjort sig förtrogen med ståltecknet, inrättade han i Karlsruhe en ateljé för denna konst- art, som han tillämpade på italienska vyer och illustrationer till klassiska författare. 1829 blef han galleridirektor, ordnade Karlsruhes konstsamlingar och genomdref uppförandet af en "Kunsthalle", som blef färdig 1846 och hvilken han förestod till 1858. F:s landskap åro på ett innerligt och poetiskt sätt upptattade (*Vesuvius' utbrott*, *Blå grottan på Capri*, *Utsikt af Rom*, bilder från Sorrento m. m.). F. utgaf jämval ett arbete för undervisning i teckning (48 blad, 1844) och, i förening med Lindemann,

Skizzen aus Rom und der umgegend (ny uppl. 1854—56).

2. Emil Wilhelm F., den föregående son, tysk präst, skriftställare, f. 1828 i Karlsruhe, d. 1896 i Plön. Efter prästerlig verksamhet i Karlsruhe och Barmen kallades han 1869 till garnisonspastor i Berlin, blef under fransk-tyska kriget fältpräst och 1872 hofpredikant. Framstående och flitigt anlitad öfver hela Tyskland såsom talare, öfvade F. sitt största inflytande genom ett vidsträckt skriftställarskap. Särskildt såsom folkskriftsförfattare står han bland de främste; hjärterenhets och mannamod, barnslig glädje och djupt allvar para sig i hans skildringar. Utom predikningar öfver Lukas' evangelium samt öfver de tio buden och Herrens bön finnas af honom en hel rad berättelsesamlingar under titlarna: *Aus der chronik eines geistlichen herrn* (1867, 5:e uppl. 1901; "Ur en prästmans krönika" I—III, 1897), *Nach des tages last und hitze. Wanderungen durch werkstatt, schlachtfeld und pfarrhaus* (1877, 4:e uppl. 1900; "Efter dagens möda. En vandring genom verkstad, slagfält o. prästgård. Berättelser", 3 dlr, 1897), *Festhamnen* (1890, 9:e uppl. 1896; "Våra högtider. Tankar o. bilder", 1895), *Aus lenz und herbst. Erinnerungen* (1893, 4:e uppl. 1897; "Från vår o. höst. En själsörjares minnen", 1895; 2:a uppl. 1897). Jfr O. Frommel, "F:s lebensbild" (1900), samt G. Mayer, "E. F. als christlicher volksschriftsteller" (1898).

3. Max F., den föregående broder, präst, skriftställare, f. 1830 i Karlsruhe, d. 1890 som general-superintendent i Celle, utgaf tre större predikosamlingar (*Haus-, herz- und pilgerpostille*) samt åtskilliga smärre skrifter, t. ex. *Charakterbilder zur charakterbildung* (1885; 4:e uppl. 1896) och *Einwärts, aufwärts, vorwärts. Pilgergedanken und lebenserfahrungen* (1886, 7:e uppl. 1896; "Inåt, uppåt, framåt", 1889). 1. (G—g N.) 2 o. 3. J. T. B.

From sounds to things [from sau'nd's to thi'ngs], eng., "från prat till handling", är ett från Pope hämtadt uttryck, hvilket förekom som motto på G. Adlersparres "Läsning i blandade ämnen" (1797—1801) och därigenom vann burskap i Sverige.

Fron, fordom socken i Gudbrandsdalen, Hamars stift, Kristians amt, Norge, numera delad i två socknar, Nordre Fron (eller Sötorp med annexen Kvam och Kvikne) och Søndre Fron. Den förstnämnda, som i administrativt hänseende hör till Nordre Gudbrandsdalen, hade 1900 4,444 inv., den senare, som hör till Søndre Gudbrandsdalen, hade 3,009. (O. A. Ö.)

Fronde [fränd], La a (jfr följande art.), en i Paris sedan 1897 utgifven daglig tidning för kvinnorörelsen, med kvinnlig redaktion och medarbetarstab.

Fronden [fränden], fr. la Fronde (eg. slunga), kallades, antagligen efter de små slungor Paris' gatpojkar brukade i sina slagsmål, den period af oroligheter, som rådde i Frankrike under Ludvig

XIV:s minderårighet från aug. 1648 till 1653. De voro hufvudsakligen riktade mot premiärministern Mazarin och började med en strid mellan hofvet och parlamentet. Mazarins stora inflytande, ordningen i finanserna, missbruket i förvaltningen och den växande skattebördan hade länge vållat stort missnöje. Parlamentet trädde i spetsen för oppositionen och vägrade i jan. 1648 att i en "lit de justice" (se d. o.) inregistrera några nya finansiella förordningar. Efter att ha öfverlagt med stora rådet (*le grand conseil*), räkningekammaren (*la cour des comptes*) och skattekollegiet (*la cour des aides*) framställde det till regeringen begäran, att inga skattepåbud skulle ha gällande kraft utan parlamentets godkännande, att "lits de justice" skulle upphöra, att intendents-ämbetena skulle iädras och att hvarje häktad inom tjugufyra timmar skulle ställas inför rätta. Långt ifrån att bevilja dessa fordringar, lät regeringen häkta tre af oppositionens ledare, Novion-Blancmesnil, Broussel och Charton (26 aug. 1648), men tvingas af Paris' befolkning, som med barrikader inneslöt Palais Royal, att efter två dagar försätta dem i frihet. Änkedrottningen med den unge konungen för då från Paris till Rueil (senare till St-Germain), hvarifrån underhandlingar inleddes med parlamentet, hvilka ledde till den viktiga ordonnansen af 22 okt. Här vann parlamentet fullständig seger och fick till stånd en förmälig reglering af landets finanser och rättsväsen. Men Mazarin sökte ett tillfälle att kufva frondörerna, och sedan han vunnit "den store" Condé för hofvet, begaf sig detta hemligen från Paris till St-Germain (natten till 6 jan. 1649), där trupper sammandrogos till parlamentets och hufvudstadens betvingande. Äfven parlamentet rustade sig under ledning af koadjutorn af Paris, Paul de Gondi (sedermär kardinal de Retz), prinsen af Conti, hertigen och hertiginnan af Longueville, hertigarna af Bouillon, Beaufort, Montmorency m. fl. Äfven parlamenten i Aix och Rouen, adel, borgare och stormän på flera platser i landet gjorde gemensam sak med Parisparlamentet. Men sedan Condé vunnit några framgångar, och då Paris hårdt ansattes samt parlamentet märkte, att herrarna eftersträfvade endast egen makt och ära, ingick det i Rueil (11 mars 1649) med hofvet ett fördrag, som slutade den första perioden af fronden (*la vieille fronde* l. *la fronde parlementaire*). 18 aug. 1649 återvände regeringen till Paris, men hotades snart af en ny fara, när Condé, af personliga skäl, slöt sig till dess motståndare. Då regeringen arresterat honom, hans bröder Conti och hans sväger Longueville (18 jan. 1650), reste sig åter parlamentet och herrarna (*la jeune fronde* l. *la fronde des seigneurs*). Mazarin måste släppa de fångslade prinsarna och själf begifva sig till Brühl nära Köln (febr. 1651). Condé, som stötte sig med båda parterna, begaf sig till Guienne och Poitou och förband sig i hemlighet med Spanien. Snart rasade striden i södra Frankrike. Änkedrottningen tillbakakallade Mazarin, hvilken i spetsen för 6,000 man återuppträdde i Frankrike, oaktadt parlamentet på hans hufvud satt ett pris af 150,000 livres. Mellan Condé och Turenne, hvilken blifvit befälhavare för regeringens trupper, utkämpades flera blodiga strider, den mest bekanta i Paris' förstörd St-Antoine, hvarvid Condés armé räddades därigenom,

att hertiginnan af Montpensier, dotter till hertigen af Orléans ("la grande Mademoiselle"), lät rikta Bastiljens kanoner mot Turenne och förmådde sin fader att låta öppna portarna för prinsen (2 juli 1652). Med pöbelns bistånd tvang Condé parlamentet att utnämna hertigen af Orléans till konungens ställföreträdare och Condé själf till franska härens öfverbefälhavare. Emellertid började parlamentet och borgarna i Paris längta efter fred, och då Mazarin hvilken betraktades såsom upphofvet till hela oron frivilligt lämnade hofvet, syntes ingen orsak finnas att längre fortsätta striden. Condé gick i spansk tjänst. 21 okt. 1652 intogade Ludvig XIV i Paris, sedan han förut utlofvat en allmän amnesti. Detta oaktadt afskedades 12 parlamentsråd, hertigen af Orléans förvisades till Blois, prinsen af Condé dömdes in contumaciam till döden, och kardinal de Retz arresterades. Icke långt därefter (3 febr. 1653) intogade Mazarin i hufvudstaden, under folkets jubel. Så slutades detta aristokratiens och byråkratiens gemensamma anfall på konungamakten. Enda följden af frondeupproren var, att konungamakten blef fullkomligt enväldig. — Litt.: Sainte-Aulaire, "Histoire de la Fronde" (1827; 2:a uppl. 1860), Chéruel, "Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV" (1879—80), och Challamel, "Histoire anecdotique de la Fronde" (1860). V. K.—r. (E. A.—t.)

Frondera (fr. *fronder*, se *Fronden*), eg. kasta med slunga; vara missnöjd med, klandra (styrelsen eller de bestående förhållandena). — *Fronderi* (fr. *fronderie*), politiskt missnöje, klander mot de bestående förhållandena. — *Frondör* (fr. *frondeur*), missnöjd person, häcklare, kritiklysten tädare af dem, som ha makten.

Frondescära (lat. *fronde/scere*, af *frons*, löf), löfvas, slå ut.

Fron dipär, bot. Se *Diafys* 2.

Fron dösä, bot. Se *Lefvermossor*.

Fron dör [fråndör]. Se *Frondera*.

Frons, lat., anat. Se *Panna*.

Front [frånt], fr. *front* (af lat. *frons*, panna), framsida. — *Krigso.*, den sida af en trupp, som är bestämd att vara främst, eller främre sidan af en stridsställning; såsom kommandoord, där sådant förekommer: vändning åt fronten, när truppen förut är vänd åt en annan sida. — *Frontställning*, kallas den ställning, i hvilken truppen är vänd åt fronten; *frontmarsch* uppkommer, då truppen från denna ställning rör sig rakt framåt eller bakåt; *frontlinje* kallas den linje, som bildas af fronten, och *frontriktning* det håll, hvaråt fronten är vänd. Förändras frontens riktning (vanligen från stället), uppstår *frontförändring*. — *Frontanfall* kallas det anfall, vid hvilket fienden anfallas i fronten. Till följd af eldvapnets fullkomning i vår tid är det förenadt med stor svårighet att företaga frontanfall, hvarför man alltmer använder flankanfall med skenstrid i fronten. För att ännu mera försvåra frontanfall kan man framför en försvarsställnings front anbringa hinder, hvilka då ofta benämnas *fronthinder*. — *Fortif.*, en fästnings, teoretiskt af flankerna begränsade främsta hufvudlinje, hvilken för anfallsfallets allsidiga beskjutning brytes till en polygon, d. v. s. bildar lika många fronter, som den har polygon-sidor. I fortgårdeln räcker en *front* från fort-

spets till fortspets, hvarvid mellanrummen förut-sättas besatta och försvarade af den rörliga försvarsstyrkan.
C. O. N. L. W:son M.

Frontäl (af lat. *frons*, panna), *anat.*, tillhörande eller befintlig vid pannan, t. ex. frontalknölar, frontala blodkärl och nerver, hjärnans frontallobber. Frontal brukas ock för att beteckna en med pannans yta parallell riktning, t. ex. frontalplan, frontal-snitt.
G. v. D.*

Frontalitetslagen (af lat. *frons*, panna), *estet.*, kallas en af danske konstforskaren Julius Lange (d. 1896) upptäckt lag i konsthistorien, hvilken han framlagt i "Billedkunstens fremstilling af menneskeskikkelsen i dets ældste periode indtil højdepunktet af den græske kunst" (1892). Denna lag gäller människostatyframställningen i den s. k. inledningskonsten, med hvilket begrepp Lange förstår all egyptisk, gammalbabylonisk och assyrisk konst, den grekiska konsten före perserkrigen (till omkr. 500 f. Kr.) samt alla vilda folkslags konst. De satser, hvilka Lange i denna lag fastslår, äro följande: antingen en staty är framställd i sittande, gående eller stående ställning, kommer det midtplan, som tänkes draget genom figuren från hjässan, på längden genom ryggard, näsa, bröstben, nafs, könsdelar o. s. v. och som delar den i två symmetriskt formade hälften, aldrig ut ur sin plana hållning, d. v. s. det böjes eller vrides aldrig åt någondera sidan. En staty i inledningskonstens tid kan sålunda visserligen böja sig *framåt* eller *tillbaka*, röra arm eller sätta ben fram, men det försiggår aldrig någon vridning af hufvudet eller någon *vändning* af kroppen, den kan aldrig hvilas mera på det ena än på det andra benet, ty därigenom förskjutes höfternas ställning; höfterna ligga alltid i samma höjd och skuldrorna alltid i samma höjd. Den frontala figuren är väsentligen uppfattad ensam för sig, och äfven när statyerna sammanställas i grupper, är all framställning af ett samkväm mellan de olika figurerna utesluten.

Genom denna lag, hvars innebörd och orsak Lange på ett genialt sätt närmare förklarat ur hänsynen till det korrekta, det passande, det symmetriska vid framställande af människor, förklaras det ångsliga, stela, strama i "inledningskonstens" människostatyer i motsats till djurfremställningar, hvilka äro betydligt friare. En berömd tysk konstforskare (Furtwängler) har betecknat upptäckten af frontalitetslagen och den därmed sammanhängande anmärkningen såsom ett konsthistoriskt resultat af första rangen, jämförbar med upptäckten af en naturlig, som med ett slag förklarar en rad af företeelser.
K. W.-g.

Frontanfall, *krigsö.* Se Front.

Frontaura y Vázquez [i va'skäh], Carlos, spansk dramatiker och journalist, f. 1834 i Madrid, departementschef i inrikesministeriet, därefter guvernör i flera provinser, grundläggare af den populära tidsningen "El Cascajal", som kämpade för Alfonso XII:s restauration, senare direktör för "Gaceta de Madrid". F:s litterära produktion uppgår till ett 70-tal volymer, hvaribland romanerna *Miedo al hombre* och *Brigida*, humoristiska skildringar, såsom *Las tiendas*, *Los sermones de doña Paquita*, *Tipos madrileños*, *Galería de matrimonios etc.*, *Blancos y negros*, en intressant samling sociala taflor i novellform och ett stort antal teaterstycken, hvaribland många haft en fabulös framgång, såsom *Un caballero particular*, *En las astas del toro*, *Pepe Carranza*,

Las tres rosas. Dessutom har F. vunnit mycket erkännande för sina barnböcker. Många af hans arbeten ha blifvit översatta till portugisiska, franska och tyska.
Ad. H.-n.

Fronteira, stad i portugisiska prov. Alemtejo, distriktet Portalegre. 1,890 inv. (1900). Portugiserna, anförda af marskalk Schomberg, vunno där en seger öfver spanjorerna 1663.
(J. F. N.)

Frontispis 1. Frontispis (fr. *frontispice*, af lat. *frons*, gen. *frontis*, panna, framsida, och *spicere*, se, skåda). 1. *Bygnk.* a) En byggnads hufvudfasad. — b) Ett mer eller mindre starkt framspringande midtparti på en byggnads hufvudfasad, afslutadt med en fronton (se d. o.). — c) Ett öfver en byggnads taklist och på byggnadens midt uppskjutande parti, afslutadt med fronton. Våra herrgårdar äro oftast försedda med dylika frontispiser med fönster till vindrum (rum i frontispisen såsom de kallas). — 2. Titelblad, i synnerhet om det är prydt med gravur eller träsnitt; titelgravur. 1. G. C.

Frontförändring, *krigsö.* Se Front.

Fronthinder, *krigsö.* Se Front.

Frontignac [frätinjä'k]. Se Frontignan.

Frontignan [frätinjä'], stad i franska dep. Hérault, vid strandsgång Ingoul. 3,236 inv. (1901). Brännerier. Saliner. I trakten växer ett utmärkt hvitt muskatvin (Frontignac).
(J. F. N.)

Frontinus, Sextus Julius, romersk fältherre, stred med framgång i Britannien 75—78 e. Kr. Under Domitianus' styrelse ledde F. i tillbakadragenhet, men fick 97 af Nerva uppsikten öfver vattenledningarna i Rom. F. är känd såsom författare till ett verk i fältmättningskonsten, hvaraf kvarlevor finnas i senare kommentarer till 2 böcker, till en nu förlorad bok om krigsväsendet, vidare till några böcker *Strategemata*, innehållande berättelser ur krigshistorien, samt slutligen till en handbok om vattenledningarna i Rom.
R. Tdh.

Frontispis. Se Frontespis.

Frontinje, *krigsö.* Se Front.

Frontmarsch, *krigsö.* Se Front.

Fronto, Cornelius, romersk vältalare och författare, f. i Afrika, förvärfvade sig anseende och rikedom i Rom under Hadrianus (117—138) och Antoninus Pius (138—161) såsom sakföreläsare och lärare i vältalighet, blef utsedd att uppfostra de unge furstarna M. Aurelius och L. Verus och var konsul 143. Han afled under M. Aurelius' kejsartid (161—180). F. prisades af sina samtida som en vältalare och författare af första rangen, och en hel skola uppstod efter honom; men de af hans skrifter, som finnas i behåll (upptäckta 1815), särskildt hans bref, gifva icke bekräftelse åt samtidens starka loford. Han tog sina mönster från den aflägsna forntiden och sökte efter arkaistiska uttryck och vändningar. B. Tdh.

Fronton [frätä', sv. uttal fräntön], fr. (af lat. *frons*, panna), *bygnk.*, urspr. de triangelformade gaffarna på de grekiska templen (se sp. 1487), bestående dels af ett undre, på kolonner hvilande entablement (se d. o.) med samma lister och profiler som entablementet å templets långsidor, om man undantager den öfversta krönande listen, den s. k. cimaisen; dels af de båda taklutningen följande kornischerna med samma profilering som långsidornas kornisch (alltså med cimaise, men utan arkitrav och fris); dels slutligen det af dessa listverk omfattade, vanligtvis med skulpturverk fyllda triangelformade

fältet, det s. k. tympanon (se d. o.). Frontonen var alltså ett af templets konstruktion och takets form naturligt framkalladt byggnadsparti. Liksom öfriga af den grekiska byggnadskonsten utbildade

(fig. 2), c) med de öfre kornischerna afbrutna (fig. 3), d) med både entablement och kornischer afbrutna (fig. 4), e) flera frontoner inuti hvarandra (fig. 5). I. G. C.

Frontriktning, krigsv. Se Front.

Frontställning, krigsv. Se Front.

Frosch, ty., kloss; *mus.*, en liten, vid stråkens nedre ända befintlig kloss, genom hvars upp- och nedskrufvande det i densamma fästa stråktaget kan spännas mer eller mindre hårdt. A. L. *

Froschauer [frå-j-], Christoph, boktryckare i Zürich 1519—64, var ifrigt tillgifven reformationen och sin vän Zwingli, hvars flesta skrifter han utgaf. 1524 tryckte han den första bibeln på schweizertyska. Genom lord Cromwell erhöi F. uppdrag att trycka den första af Miles Coverdale översatta engelska bibeln (1535). F:s broder Eustach och dennes söner, Eustach och Christoph, fortsatte efter F:s död boktryckeriaffären. Se Rudolphi, "Die buchdruckerfamilie Froschauer in Zürich" (1869). (R. G.)

Frosinone [fräsinäne], stad i italienska prov. Rom, vid Cosa och järnvägen Rom—Neapel. 5,751 inv. (1901; som kommun 11,191 inv.). Vinodling. F. är det gamla *Frusino*, i hernikernas land. Ännu finnas lämningar af en stor amfiteater. (J. F. N.)

Frossa, lat. *febris intermittens*, it. *maläria*, med. Vår kännedom om frossan (frossfebern, växel-febern, hvarjedsfebern, hvarannandagsfebern) har på sista åren gjort högst betydande framsteg. Sjukdomen beror på en parasit, och dennas naturalhistoria är oss numer så pass väl bekant, att beskrifningen af sjukdomens symtom, förlopp och spridningssätt liksom redogörelsen för våra metoder att bekämpa sjukdomen lämpligen grundas omedelbart på våra kunskaper om parasiten (se beskrifningen af malariaparasiten i art. Bakteriologi, sp. 731). Vi känna 3 arter af denna parasit, som gifva upphof till 3 visserligen närsläktade, men dock från hvarandra fullt afgränsade former af frossa eller malaria; hvarannandagsfrossa, tredjedagsfrossa och tropisk malaria. Hvarannandagsfrossan förekommer tämligen allmänt i stora delar af de tempererade zonerna, tropisk malaria är ytterst utbredd i tropikerna, och tredjedagsfrossan uppträder inom mer afgränsade områden, så att säga hädvis, framför allt i Medelhafsländerna och här och hvar i tropikerna. I Sverige var särskildt hvarannandagsfrossan, men äfven tredjedagsfrossan tidigare, i synnerhet längs Östersjökusten, i Mälardalen och Hjälmardalen samt i trakten kring Göta älf en mycket vanlig sjukdom, men härutinnan har en fullständig förändring af delvis obekanta anledningar inträffat — säkert har en förbättrad kinabehandling gjort sitt till —, så att sedan 15—20 år tillbaka endast enstaka fall (af typisk frossa) förekommit. Hvarannandagsfrossans parasit kallas *Plasmodium vivax*. Då en människa blifvit stucken af en med denna parasit infekterad mygga (*Anopheles*), öfverfallas hon inom någon tid, den s. k. inkubationstiden (se d. o.), vanligen efter 10—12 dagar, af ett i typiska fall särdeles karakteristiskt feberanfall; under svåra frossbrytningar stiger temperaturen hastigt till 40—41°, köldkänslan efterföljes af intensiv hotta, som jämte hufvudvärk och svart allmänt illamående kvarstår, så länge febern håller sig vid sitt maximum. Efter några timmar

Grekiskt doriskt tempel.

arkitekturformer upptogs och användes äfven frontonen af romarna som ett rent *dekorativt* arkitekturmotiv utan hänsyn till, om bakom densamma fanns något tak med motsvarande form. På så sätt har den ock alltsedan renässansens första dagar både vid de dyrbaraste monument och de enklaste privathus fått tjänstgöra som afslutning icke blott å byggnadernas hufvudpartier, utan ock på port och fönsteromfattningar, såväl inre som yttre, på spisar o. d. Den ursprungliga enkla triangelformen brukas visserligen ännu den dag i dag är, men under tidernas lopp har frontonen antagit en mängd varierande former, frammanade företrädesvis af 1500- och 1600-talens formglada och själfsväldiga barockkonstnärer.

Närstående figurer visa några af de vanligare

Fig. 1

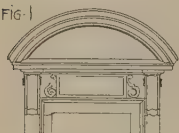

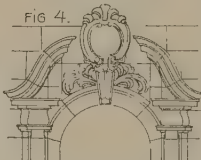
Fig. 3.

Fig. 2.

Fig. 4.

varianterna: a) med cirkelrund öfvertäckning (fig. 1), b) med det horisontala entablementet afbrutet

Fig. 5. Fronton från Louvre, Paris.

inställer sig ofta våldsamt svettning, hvarunder febern försvinner lika hastigt, som den kommit, och patienten blir åter fullkomligt välmående. Undersöktes nu den sjukes blod strax före eller i början af feberanfall, påträffas en stor mängd plasmodier, fullt utvuxna och stadda i delning, efter febern däremot en mängd små runda "unga" parasiter; fullföljas blodundersökningarna, finner man, huru dessa unga plasmodier, enhvar i sin röda blodkropp, växa och bli allt större, och 48 timmar efter sedan de uppkommit genom delning af den förra generationen af utvuxna plasmodier, äro de själfva färdiga att dela sig. Nu uppkommer ett nytt feberanfall, som sålunda börjar 48 timmar efter det föregående början. Så fortgår det undan för undan med regelbundna feberanfall och lika regelbundna mellantider af välbefinnande, hvarje ny delning af plasmodierna åtföljes af ett nytt feberanfall. Överlämnas sjukdomen åt sig själf, bli anfallen småningom kortare och lindrigare och upphöra till sist; en kortare eller längre feberfri tid följer, men vanligen inställer sig ett eller flera recidiv. Det enskilda feberanfall, är vid denna form af frossa aldrig lifsfarligt, men däremot efterlämnar sjukdomen ofta ganska långvarig blodbrist — vid hvarje anfall förstöres en mängd röda blodkroppar — och kan stundom bli kronisk. Särskildt om samma person, hvilket i frosstrakter ingalunda är sällsynt, ådrager sig ny smitta, kan till sist ett dödligt förorsakande allmänt kraftförfall inställa sig (*malaria-kakexi*). Redan här må påpekas det ju tämligen allbekanta förhållandet, att vi i kinabarken ega ett specifikt, synnerligen verksamt botemedel mot frossa, såväl mot den nu beskrifna som mot de öfriga formerna. Ett viktigt villkor för framgång är emellertid, att kinan gifves i rätt tid (5—6 timmar före anfallens början); kinan inverkar nämligen hufvudsakligen på de i delning stadda parasiterna. — Tredjedagsfrossans parasit kallas *Plasmodium malariae* i inskränkt bemärkelse; den behöver för sin utveckling 72 i stället för 48 timmar, och på grund häraf följa feberanfallen med mellantider på 72 timmar, patienten "frysar" och får feber hvar tredje i stället för hvarannan dag. För öfrigt är förloppet väsentligen detsamma som vid hvarannandagsfrossa, dock i flera afseenden svårare än vid denna; hvarje anfall är visserligen i och för sig ofarligt, men kronisk malaria och kakexi uppkomma oftare. — För särskilde man som en själfständig sjukdom äfven en s. k. hvarjedagsfrossa, men senare undersökningar ha visat, att denna sjukdom endast är en särskild form af någondera af de föregående; 2 generationer af hvarannandags- eller 3 af tredjedagsfrossans parasiter ha börjat sin utveckling i blodet med 24 timmars mellantid. — Den tropiska malarias parasit kallas *Plasmodium immaculatum*. Principiellt förloppet sjukdomen på samma sätt som de öfriga formerna af frossa, d. v. s. med typiska feberanfall, som följa efter hvarandra, betingade af plasmodiernas delning, men dels komma dessa ofta så nära hvarandra, att ett anfall börjar, innan det näst föregående fullständigt upphört, dels följa de ej fullt regelbundet — från delning till delning förlöper ibland kortare, ibland längre tid —, hvaran hela sjukdomsbilden ej blir så typisk. Sjukdomen är vidare ojämförligt farligare än hvarannan- och

tredjedagsfrossorna; de enskilda anfallen äro i hög grad lifsfarliga, kronisk malaria och kakexi följa i en stor mängd fall. Den tropiska malarian är för stora delar af jordklotet på en gång den vanligaste och den farligaste af alla på platsen förekommande sjukdomar — för européerna det kanske svåraste af alla de hinder, som ställa sig i vägen för tillgodogörandet af tropikernas rikedomar.

Stundom förorsaka malariaparasiterna ännu mestadels ganska outhärliga sjukdomstillstånd, som erbjuda föga likhet med de ofvan beskrifna, s. k. larverad malaria; i sådana fall uppträda periodiskt-entastika symtom från det ena eller andra organet, med eller utan feberstegring; vanligast är en periodisk ansiktsneuralgi.

Icke blott de olika malariaparasiternas utveckling inom människokroppen är oss på det hela synnerligen väl bekant; äfven deras tillvaro utanför den samma har på den sista tiden blifvit grundligt utforskad. Om ej med visshet, så med mycket stor sannolikhet kunna vi påstå, att malariaplasmodier förekomma hvarken i luft, vatten eller jord, utan endast i människokroppen och hos vissa myggor, de s. k. Anophelesmyggorna. När en människa smittas med malaria, sker det (sannolikt alltid, säkert i flertalet fall) genom stick af en mygga, som någon tid, i regel omkr. 10 dagar tidigare, sugit blod af en annan malariasjuk människa. Vi känna tämligen i detalj gången af malariaparasitens utveckling inom myggan och ha vunnit en mängd viktiga kunskaper om Anophelesmyggornas förhållande och existensvillkor.

Upptäckten, att malariaparasiterna kunna existera endast under en oafbruten cirkulation från en människa till en mygga och från en mygga till en människa — den s. k. malaria-moskito-läran — har gifvit oss förklaringen på en mängd redan långt tidigare dels genom småningom vunnit erfarenhet, dels genom skarpsinnig epidemiologisk forskning fastställda rön angående villkoren och betingelserna för malarias uppträdande och spridning. Malaria förekommer ej i de kalla länderna, och nya sjukdomsfall uppträda i de tempererade endast under vissa årstider, emedan myggorna endast vid en viss, ganska hög temperatur kunna vidare utveckla insugna malariaparasiter. Malaria förekommer framför allt i sumpiga trakter, därför att myglarverna utvecklas väsentligen i stillastående vattensamlingar. Man ådrager sig malaria vida lättare om natten än om dagen, emedan de flesta Anophelesarterna flyga om natten, men ej om dagen. Sjukdomen förekommer mer på landet än i välordnade städer på grund därav, att för larverna nödvändiga vattensamlingar i de senare äro jämförelsevis sällsynta — kanaler med stillastående vatten göra många städer mygg- och malariarika. Gräfningsarbeten i jorden framkalla ej sällan malariaepidemier därigenom, att de ofta gifva upphof till ofatiga små vattengölar, som bli kläckningsställen för myglarver m. m. m.

Malaria-moskito-läran har därvid också visat vägen till sjukdomens framgångsrika bekämpande. Det gäller å ena sidan att utrota Anophelesmyggorna eller att i största möjliga mån skydda sig mot deras stick, å den andra att utrota malariaparasiterna hos människan. I malarialänderna och

framför allt således i tropikerna är ett storslaget systematiskt arbete i bägge dessa riktningar i själva verket redan dels utförd, dels igångsatt. Man dränerar marken genom kloakanläggningar; man utsänder s. k. "moskitbrigader", under ledning af en läkare arbetande sakkunniga personer, som gå från hus till hus och förstöra alla kläckningsställen för mygglarver. I staden Ismailia har det lyckats Ronald Ross (se Bakteriologi, sp. 731) att genom den senare metoden nedbringa antalet sjukdomsfall från 2,000 till 200 per år. Man skyddar genom en mängd anordningar dels bostäderna, dels den enskilda individen mot myggorna och deras stick; man sprider genom flygskrifter och föreläsningar kunskapen om malaria-moskito-läran och om myggornas lefnads-vanor. Med hjälp af en rationell kinabehandling bekämpar man malariaparasiterna hos människan. Särskildt R. Koch har i detta afseende utträtt ett storverk. Enligt af honom angifna metoder anställas massundersökningar af ortens invånare, och alla, som befinnas ha malariaparasiter i blodet, behandlas med kina, inflyttade personer undersökas och behandlas, om så behöves; ju färre malaria-sjuka, desto färre infekterade myggor. Enligt Kochs föreskrifter tillämpas redan i stor skala också den s. k. profylaktiska kinabehandlingen, d. v. s. friska personer, som inflyttat i malariatrakter, underkasta sig med vissa mellantider systematisk kinabehandling och undgå därigenom visserligen ej i alla, men dock i en mängd fall den eljest på vissa orter i tropikerna nästan oförläpbar påkommande sjukdomen — när malariaplasmodierna inkomma i blodet, mötas de redan från början af kina, som hindrar deras utveckling. G. F.-r.

Frossard [fräsär], Charles Auguste, fransk militär, f. 1807, d. 1875, deltog som brigadgeneral i Krimkriget (1853—56) samt blef 1857 kejsarens adjutant och 1858 divisionsgeneral. Under italienska fälttåget 1859 var han chef för ingenjörsväsendet och blef sedermera chef för kejsarens "maison militaire" samt guvernör för kejsarprinsen. Vid krigsutbrottet 1870 förde han befälet öfver den i lägrat vid Châlons sammandragna armékåren (nr 2) och afgick till Saarbrücken, där han utförde den beryktade rekognosceringen 2 aug. 6 aug. blef han slagen vid Forbach, på höjderna vid Spicheren. Han deltog sedan med sin armékår i slagen vid Metz 16 och 18 aug. samt blef fången vid nämnda fästnings dagtingan (27 okt. 1870). Efter kriget tog han en verksam del i nybildandet af Frankrikes fasta försvar. C. O. N.

Frossfeber. Se Frossa.

Frossört, bot., namn på *Scutellaria galericulata* L.

Frost, meteor., betecknar i allmänhet temperaturens sjunkande under fryspunkten. I vissa landsdelar användes benämningen frost, endast när en sådan temperatursänkning åtföljes af en utfällning af luftens fuktighet, som ålsätter sig å marken, växterna m. m. i form af ett tunt, kristalliniskt lager. Detta kallas rätteligen rimfrost (jfr Frostdimma). Rimfrost inträffar, när daggen fryser eller när vattenångan direkt utfalles såsom is, och dess uppkomst beror därför på samma förhållanden som daggeus. Under den varma årstiden förekommer frost endast om natten och benämnas då nattfrost. Nattfrost förorsakas af värmeutstrålning från marken

mot den kalla natthimmelen. Den befordras därför af klar himmel. Men nattfrost förhindras, om värme-förlusten ersättes genom värmeledning från de underliggande jordlagren. De jordlager, som äro dåliga värmeledare, såsom kärr och mossar, äro därför mest utsatta för nattfrost. Om de äro vattendränkta, hindras de dessutom att under dagen uppvärmas. Men å andra sidan är den våta mossen mera värmeledande än den torra. Utdikning ensam är således icke tillräcklig att förbättra dylik frostdänd mark utan därtill fordras också, att mossjorden genom uppblandning med grus, lera o. d. göres bättre värmeledande. Nattfrost förhindras af bläst, enär denna uppvärmer jordytan. De svåraste nattfrosterna inträffa under klara och lugna nätter, sedan marken blifvit afkyld genom kall bläst och mulen himmel under dagen. Starkast blir frosten, om daggpunkten (se Dag) ligger under fryspunkten, ty då kan ej vattenångans frigjorda ångbildningsvärme fördröja markens och de lägsta luftlagrens afkylning. På ojämn, gräsbevuxen mark inträder frosten förr å de lägre ställena, mellan kullarna, än ovanpå dessa, emedan den afkylda luften stannar kvar i fördjupningarna och där alltmere afkyles, under det att den rinner bort ifrån kullarna och ersättes af varmare luft från sidorna. Ett medel att förekomma frost är att antända fuktigt ris eller torf, hvarifrån röken utbreder sig öfver marken och minskar värmeutstrålningen. Detta medel användes stundom i norra delarna af Skandinavien, vid vindodlingarna vid Rhen o. s. v. — I mellersta Europa och norra Asien inträffa med tämligen stor regelbundenhet under förra delen af maj (vanligen omkr. 12) några frostnätter, hvilka i Tyskland kallas *die drei gestrengen herren* eller *die drei eismänner* och i Frankrike *les trois saints de glace*. Äfven de hos oss förekommande s. k. järnnätterna inträda oftast vid vissa årsdagar under våren, sommaren och hösten. För minskning af frosten har staten trädt emellan (se därom Frostminskningsslag). Jfr H. E. Hamberg, "Die sommernachtsfröste in Schweden 1871—1900" (i Vet. akad:s handl., bd 38, nr 1) och "Om frostländighet" (i Vet. akad:s "Årsbok", 1907) samt Th. Homén, "Om nattfroster" (Helsingfors, 1893). K. L. (N. E.-m.)

Frosta, halfö. Se Frosten.

Frosta. 1. Härad i Malmöhus län, utgör F. härads domsaga och ingår i Frosta och Färs härads fögderi samt omfattar socknarna Fulltofta, Östra Espinge, Hörby, Lyby, Östra Sallerup, Svensköp, Högeröd, Norra Rörum, Södra Rörum, Hör, Munkarp, Bosjöklöster, Harlösa, Hammarlunda, Östra Strö, Skarhult, Gudmuntorp, Huriva, Holmby, Borrlunda, Skeglinge, del af Gårdstunga. 74,862 inv. 24,271 inv. (1906). — 2. Kontrakt i Lunds stift, omfattar följande 13 pastorat: Östra Sallerup och Långaröd; Hörby och Lyby; Högeröd; Fulltofta och Östra Espinge; Södra Rörum och Häglinge; Hör och Munkarp; Norra Rörum och Hallaröd; Bosjöklöster; Gudmuntorp och Huriva; Borrlunda och Skeglinge; Harlösa och Hammarlunda; Östra Strö och Skarhult; Gårdstunga och Holmby. 84,717 inv. 26,764 inv. (1906).

Frostating. Se Frostatingslagen.

Frostatingslagen, norsk tingstörening, hade sitt namn efter Frostating, de tröndiska fylkenas hufvudting, hvilket hölls på halfön Frosten.

Tingsföreningens gamla lag finnes i behåll och är tryckt i "Norges gamle love". Y. N.

Frostdimma, meteor. Om en dimma, som är afkyld under fryspunkten, kommer i beröring med träd, buskar eller andra fasta föremål, så afsätter sig ofta i hastigt i ganska stora, vackert förgrenade massor på de fasta föremålen, som sålunda täckas med rimfrost. En dylik dimma benämnes frostdimma. Den på detta sätt uppkomna rimfrosten är af ett annat slag än den, som uppstår genom nattlig utstrålning (se Frost). De båda slagen åtskiljas i flera främmande språk genom olika namn. Den nattliga rimfrosten heter på tyska *reif*, på franska *gelée blanche*, den ur frostdimma bildade däremot på tyska *rauhfrost* l. *duft* och på franska *givre*. Nämda åtskillnad är inom meteorologien fastställd genom internationell öfverenskommelse och olika tecken (L och V). K. L. (N. E.-m.)

Froste l. Jokul, nord. myt., Kares son, äro namn på en af sagokonungarna i den till myten förvisade Fornjotska ätten. — Froste är äfven ett dvärgnamn. Th. W.*

Frosten (Frosta), halfö i Trondhjemsfjorden, bildar härad och socken i Nordre Trondhjems amt med 3,090 inv. (1900). O. A. Ö.

Frosterus, finsk-svensk släkt, som härstammar från kyrkoherden i Karlö Ericus Henrici Frosterus (d. 1616), som tog sig namnet.

1. Henrik F., sonsons son till Ericus F:s äldste son, son af kyrkoherden i Appuna, Östergötland, Anders F. (d. 1739), författare i krigslagfarenhet, f. 4 aug. 1727 i Vadstena, d. 9 maj 1773, blef 1747 student i Uppsala samt 1753 filos. kandidat och docent i juridik, hvarefter han några år tjänstgjorde vid åtskilliga verk i Stockholm. Han blef 1763 juris doktor i Uppsala och utnämndes 1771 till logices och metafysices professor därstädes, men utbytte s. å. denna professur mot den i ekonomi och handelsrätt. — F. författade det förtjänstfulla arbetet *Inledning till svenska krigs-lagfarenheten* (1765—70).

2. Johan Gustaf F., ättling i sjätte led af Ericus F:s tredje son, finsk historieforskare, f. 6 juni 1826 i Åbo, d. 3 april 1901 i Helsingfors, blef 1845 student i Helsingfors, 1850 filos. kandidat, 1857 filos. doktor och 1860 docent i historia. Han förestod professuren i historia 1861—63 och i allmän historia 1868—69, utnämndes 1867 till e. o. professor och 1869 till öfverinspektör vid öfverstyrelsen för skolväsendet i Finland. F. egnade sig tidigt åt forskning inom Frankrikes äfvensom Italiens

medeltidslitteratur och historia samt utgaf såsom akademiska afhandlingar *Chevalieriet i Frankrike under fjortonde århundradet* (1856), *Ludvig XI och Frankrikes sociala förhållanden under hans tid* (1860) och *De belgiska landskapens utbildning till en stat* (1862). 1857—58 tillbragte F. för studier i Paris och fattade därunder

lifliga sympatier för den franska protestantiska kyrkans historiska minnen samt anställde 1866 i Schweiz och Frankrike forskningar rörande de franske protestanternas historia, hvilkas resultat voro *Souvenirs de la guerre des Camisards; mémoires inédits d'un gentilhomme protestant* (i "Bibliothèque universelle et revue suisse", 1866; den "protestantiske adelsmannen" är Rossel d'Aigaliers, som spelade en märklig roll vid pacifikationen af Languedoc, 1704), *Les insurgés protestants sous Louis XIV. Etudes et documents inédits* (1868; bland dokumenten märkas främst memoarer af J. Cavaliers forne stridskamrat Bonbonnoux, hvilken efter den förras kapitulation fågelfri irrade bland bergen och sedermera slöt sig till A. Court) och *Les généraux de Louis XIV en Languedoc* (i "Acta soc. scientiarum Fenniae", 1869). Ut "Öfversigt af Finska vet. soc:s förhandl." (1879) publicerade F. *Coup d'œil sur les peuplades finnoises occidentales dans l'antiquité*. 1863—65 var F. medlem uti redaktionen af "Litterär tidskrift". Finlands historia efter 1808 belyste han i *En vändpunkt uti Alexander I:s regering* (Sv. lit. sällsks i Finland "Förh. o. upps.", 11). Jfr M. G. Schybergsons minnestal öfver F. i Finska Vet. soc:s acta 1901.

3. Alexandra Teodora F.-Sältin, den föregående syster, finsk målarinna, f. 1837 i Ingå, elev af Ekman, studerade i Düsseldorf från 1857 och i Paris från 1862—63, vann beröm för kompositionstalang, men hade att strida med tekniska svårigheter. Hon målade figurtaflor (*Veteranen* 1860, *Herdegosse och Sydländsk krinna med drufvor*, båda 1863 m. fl.) samt ett femtiotal altartaflor. Hon gifte sig 1866 med läkaren i Vasa, F. V. Sältin (d. 1873). Hon var 1874—89 lärarinna vid konstföreningens skola i Åbo och är sedan 1900 bosatt i Vasa. Fru F.-S. är representerad i konstföreningens galleri i Helsingfors. 2. M. G. S. 3. G.-g N.

Frostfjälil, zool. Se Cheimatobia.

Frostfjälilslim, zool. Se Cheimatobia.

Frostförsäkring. Den skada å odlade växter, som vållas genom frostens inverkan under växtlighetsperioden, har först under senare tid blifvit föremål för försäkring. Initiativet härtill kom från Frankrike, där man bildade ett frostförsäkringsbolag, "Equinoxial", med uppgift att ersätta den skada, som vårfrosten åstadkommer å ömtåliga fruktträd och buskar. Sverige är det enda land, som gjort ett försök att tillämpa denna idé på sädesväxterna. 1901 bildades här Sveriges frostförsäkringsbolag, ömsesidigt, med uppgift att lämna försäkring mot frostska å samtliga stråsådesväxter, rotfrukter och tobak, såväl under sommaren före skörden som för höstsäd under vintern (s. k. uppfrysning). Vid sommarförsäkringen lämnas ersättning för frostska, som inträffat efter axsättningen och före en viss, för de särskilda länen olika dag, motsvarande den normala skördetiden. För bestämmande af premien indelas egorna alltefter läge och frosthöllanden under de senaste åren i riskklasser. Skulle något år premierna icke räcka till full ersättning, så sker ingen uttaxering, utan ersättningsbeloppet reduceras i proportion. Ansvarssumman för frostförsäkringar har under de senaste åren varit omkr. 3 mill. kr. N. V. E. N.

Frostlister, skogsv. Se Frostsprickor.

Frostminskningsanslag, förr. Riksdagen har i

stigande omfång erbjudit medel för utförandet af sådana myrutdikningar och vattenaftappningar, hvilka afse att på verksamt sätt minska frostländigheten för närliggande bygd. Det för ändamålet på extra riksstat uppförda anslaget uppgick 1906 till 700,000 kr. (80,000 kr. 25 år förut). Under riksdagsdebatten och i tidningar användes benämningen "frostminskningsfonden", men någon sådan fond finnes icke. De delar af ett visst års anslag, som möjligen icke åtgå för ändamålet, få icke reserveras, utan användas som tillgång för nästföljande statsreglering, och någon fond har alltså icke kunnat bildas. Villkoren för erhållande af dylika statsunderstöd utan återbetalningsskyldighet föreskrifvas i k. kung. 29 mars 1899 och 6 juni 1902. Kbg.

Frostminskningsfonden. Se Frostminskningsanslag.

Frostmätare, fys. Se Kryometer.

Frostnatt, meteor. Se Frost.

Frostnäste, landbr., kallas sank trakter, från hvilka kall luft sprides i kringliggande trakt och hvilka sålunda gifva upphof till nattfrost. H. J. Dft.

Frostskada, med. Genom inverkan af köld, antingen en högregradig sådan eller en lindrigare, som under längre tid utöfvar inflytande, kan en mängd (äfven lokala) sjukliga förändringar uppkomma. Kölden åstadkommer nämligen på en gång ett hämmande af blodcirkulationen och en nedsättning af nervverksamheten i de träffade delarna. Däraf häröra de första, två kända, symtomen: affärgning och känsloslöshet. Genom lämplig behandling (icke hastig uppvärmning, utan långsamt upptinande under frottering) öfvervinnas lätt mindre frostskador. Vid betydligare sådana uppstå blåsor å huden, inflammation i densamma, slutligen också brand (gangren). I de svåraste fallen kunna hela delar af extremiteterna, oftast tår och fötter, blifva ohjälpligt förstörda. Behandlingen i dessa svåra fall består i att om möjligt återkalla lifvet i de förkyllda delarna och att, om gangren inträffat, beforda det dödas afskiljande. Efter lindrigare förfrysningar kvarstår ej sällan ett egendomligt slag af tumörer, hvarå huden är ytterst ömtålig och lätt inflammation, ja, till och med blir sårig. Äfven utan uppkomst af sådana knölar kan ett ställe å huden, såsom å händerna, länge förblifva ömtåligt och rodnad vid kall temperatur. Behandlingen består i användandet af retande medel och gnidningar, tyvärr ofta med ganska torftigt resultat. Bsr.*

Frostsprickor, skogsv., förekomma på åtskilliga trädslag och uppstå därigenom, att vedträderna vid sträng köld sammandraga sig olika starkt i radiens och tangentens riktning, hvarigenom långsgående sprickor bildas, som understundom sträcka sig tvärs igenom trädet. När dessa sprickor blifvit öfvervuxna med bark, synas de som lodräta, skarpt upphöjda valkar i barken, som benämnas frostlister. Frostsprickor förekomma hufvudsakligen på de ädlare löfträden, särskildt alm, lönn o. d., men någon gång äfven å björk och gran. Ö. G. H.*

Frostvaxskifling, bot. Se Hygrophorus.

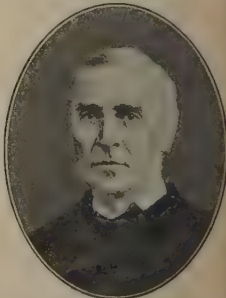
Frostviken, socken i Jämtlands län, Hammerdals tingslag. Omkr. 4,800 kvkm. 2,093 inv. (1906). F. utgör ett eget pastorat i Härnösands stift, Jämtlands norra kontrakt, med kyrkoherde utnämnd af konsistorium. Pastoratet omfattar äfven F:s lappförsamling med här ofvan ej inräknade 282

pers. (1906), af hvilken lappbefolkning en del vistas i F. och en del i andra socknar.

Frottera (fr. *frotter*), gnida (en kroppsdel i medicinskt syfte). — Frottera sig med, ostentativt, af fåfänga eller egennytta umgås med förnämare eller mera bemärkta personer.

Fro'tola, en under italienska litteraturens första århundraden bruklig form af didaktisk poesi, hvars mer egentliga namn var *motto confetto*. Den bestod af ett obestämt antal rader, hvilka kunde vara elfva-, sju-, fem- eller fyrstafviga, vanligen rimmande tre och tre: *aaa, bbb* o. s. v. Formen kunde också vara mera regelbunden med två rimmande justafviga rader, följda af en femstafvig, hvars rim upptog af nästföljande justafviga verspar: *aab, bbc, ccd* o. s. v., eller ock med endast parvis rimmade verser af lika längd (den för ordspråk vanliga distikonformen), hvartil dock vanligen hörde, att de med hvarandra rimmande verserna skulle till innehållt vara skiljaktiga, de icke rimmande däremot samhöriga. Likasom till formen var denna art af F. äfven till innehållt omväxlande, än moraliserande och religiös, än burlesk med satiriska ordstäf och infall, och förekom ofta inlagd i prologen i de religiösa skådespelen. — F. blef senare äfven namnet på en varietet af den under slutet af 1400- och början af 1500-talet i Italien blomstrande karnevalsäng (canto *carnavalesco*), såsom sådan äfven kallad *barzelletta*, bestående af tolf eller fjorton i regel åttastafviga verser enligt rimskemat: *abba* (ripresa), *cacd* (mutazioni), *ab* eller *da* (volta), hvarefter de båda sista raderna af ripresan eller hela ripresan upprepas. Fastän mycket omväxlande till ton och innehåll, ger denna form af F. oftast uttryck åt en uppsluppen stämning med den öfliga maningen att njuta lifvet, innan ungdom och skönhet förgå. På hithörande art af F. erbjuda åtskilliga af Lorenzo de' Medicis karnevalssånger typiska exempel. Jfr R. Schwartz, "Die F. im 15. Jahrhundert" (1886), och P. E. Guarnerio, "Manuale di versificazione italiana" (1893). Hj. Sdr.

Froude [frô'd], James Anthony, engelsk historieförskrifare, f. 23 april 1818 i Dartington nära Totnes (Devonshire), d. 20 okt. 1894, inskrefs 1835 vid Oriel college i Oxford och tog 1843 sin grad. Under sin universitetstid påverkades han starkt af Newman, Oxfordrörelsens ledare, och då prästvigning på den tiden fördrades för en universitetskarriär, lät han 1844 viga sig till diakon (*deacon*). Han fördes emellertid snart öfver till en rationalistisk åskådning — Newmans öfvergång till katolicismen och Carlyles skrifter torde därtill ha medverkat — och utgaf 1849 *The nemesis of faith*, hvari hans nya åskådningssätt ålspeglar sig. Sedan han i anledning af denna bok tvungits lämna sin ställning såsom "fellow" vid Exeter college, egnade han sig åt skriftställarverksamhet och blef 1850 medarbetare i "The Westminster review" och "Fraser's

magazine", hvilken senare publikation han redigerade 1860—74. Hans intresse samlade sig snart kring historiska studier; särskildt fängslade honom reformationstidens historia, och 1856 utgaf han de båda första delarna af sitt största och mest berömda verk *A history of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth* (12:e och sista delen utkom 1870 och förde skildringen fram till 1588; titeln hade från 11:e bandet förändrats till *A history of England from the fall of Wolsey to the destruction of the great armada*, 5:e uppl. 1893), där han är afgjordt partisk mot katolicismen och drottning Elisabet. Bland hedersbevisningar, som detta verk tillskyndade F., må nämnas kallelsen till rektor vid St Andrews universitet (1868). Sedermera kastade sig F. på studiet af den irländska historien, och frukten blef *The english in Ireland in the 18th century* (3 bd, 1872—74; ny uppl. 1890—81), som närmast kan karakteriseras såsom ett försvar för Englands irländska politik under det angfina tidsskedet. En yttring af hans intresse för denna sak var äfven den föreläsningsturné han 1872 företog i Förenta staterna för att upplysa detta lands befolkning om den irländska frågans verkliga innebörd, ett företag, som knappast kan sägas vittna om godt omdöme och hvars utgång heller ej motsvarade hans förväntningar. 1874 sändes F. af kolonialministern lord Carnarvon till Syd-Afrika för att utröna möjligheterna för ett syd-afrikanskt statsförbund efter kanadensiskt mönster, och 1875 representerade han såsom officiellt ombud kolonialministern vid en konferens af de sydafrikanska länderna i Kapstaden, inkallad just för att dryfta sammanslutningsfrågan. Planen strandade, hvartill F:s egen oförsiktighet ej alldeles var utan skuld. Efter F:s bosättning i London 1860 utvecklade sig mellan honom och Carlyle, hvars bekantskap han gjort redan 1849, ett varmt vänskapsförhållande; ingen har — med undantag af Newman — starkare påverkat F. än Carlyle, och på grund af dennes önskan att F. skulle förfoga öfver hans efterlämnade papper och skriva hans biografi, utgaf F. i enlighet med sin uppfattning af Carlyles önskan Carlyles "Reminiscences" (1881), sin lefnadsteckning *Thomas Carlyle etc.* (4 bd, 1882—84) och "Letters and memorials of Jane Welsh Carlyle" (1883). För det sätt, hvarpå han i dessa arbeten behandlat Carlyles litterära kvarlätningskap, har F. beskyllits för att genom indiskretioner ha svärtrat sin väns och lärars minne; i själva verket har han rest honom en oförgånglig minnesvård i en af de bästa biografierna på engelskt språk. Efter dessa arbetens fullbordande företog F. vidsträckt resor, hvarar flera arbeten framgingo, bl. a. *Oceana or England and her colonies* (1886). 1892 kallades F. till professor i modern historia i Oxford, efter Freeman, den hätskaste bland hans litterära motståndare. Hans talrikt besökta föreläsningar ha dels af honom själf, dels efter hans död utgivits i bokform; de innefatta en studie öfver Erasmus Rotterdams (1894) samt skildringar af *English seamen of the sixteenth century* (1895) och *The council of Trent* (1896). Af F:s öfriga arbeten märkas essaysamlingen *Short studies on great subjects* (4 bd, 1867—83), en biografi öfver Caesar (1879), där han låter föra sig för långt af sin benägenhet att finna paralleller med nutiden, en studie öfver

Bunyan (1880) samt *The spanish story of the Armada* (1892). Såsom historiker utmärktes F. af stor iderikedom, omfattande studier och glänsande formgifning, men ock af mycken ensidighet i uppfattningen och en ofta förekommande opålitlighet i detaljuppgifter. I den åskådning af förhållandet mellan England och dess kolonier, hvaråt han i flera af sina arbeten gifvit uttryck, är han en föregångare till den moderna imperialistiska rörelsen. Se H. Paul, "The life of Froude" (1905). T. H.-r.

Froward [fråw'əd], Kap (Punta de Santa Agueda), sydspetsen af amerikanska fastlandet, under 53° 53' 43" s. br., på halfvn Brunsvik vid den del af Magalhães' sund, som kallas Froward Reach.

Fröarna. Se Frohavet.

F. R. S., förkortning för eng. *Fellow of the Royal society*, medlem af Royal society.

Fr. & Sav., vid växtnamn förkortning för Franchet & Savatier (se Franchet, A.).

Fru (fsv. *frugha*, *fru*, fnod. *frū*, fnhty. *frouwa*, eg. härskarinna; jfr got. *frauja*, sanskr. *prabhu*, härskare), en alltifrån 13:e årh. i Norden bruklig hederstitel för gifta kvinnor af de högsta klasserna. Dess motsvarighet på den manliga sidan var *herro*, herre. Benämningen "fru" syftade på kvinnans ställning såsom den härskande i förhållande till hennes underlydande. Såsom mannens följeslagarinna åter kallades hon *husfrugha* (*husprea*, *hustru*, fnod. *hús/renja*), en benämning, som tilldelades äfven kvinnor af lägre stånd. Under medeltiden hedrades, bland privatpersoner, endast riddares och riksråds hustrur samt abbedissor med frutiteln. Numera tilldelas den alla gifta kvinnor, knappast ens med undantag för dem, som tillhöra kampsarbetarnas klass, inom hvilken benämningen *madam* eller *mor* dock ännu någon gång höres. Jfr Dame och Fröken. R. G.

Fru Alstad, socken i Malmöhus län, Skytts härad. 986 har. 595 inv. (1906). Annex till Västra Alstad, Lunds stift, Skytts kontrakt.

Fruchtbringende gesellschaft, ty. Se Palmorden.

Fructidor [fryktidär], fr. (af lat. *fructus*, frukt), "fruktmånaden", den franska republikanska kalenderns tolfte månad, hvilken åren I—VII (22 sept. 1792—22 sept. 1799) började 18 aug. och slutade 16 sept. samt åren VIII—XIII (23 sept. 1799—22 sept. 1805) började 19 aug. och slutade 17 sept. Historiskt ryktbar är 18 *fructidor* år V (4 sept. 1797), då direktorialregeringen genom ett förmedlat militär verkställt statsstreck krossade den royalistiska agitationen för republikens störtande och genom häktningar och deporteringar inom regeringen, representationen och pressen för en tid lyckades befästa republiken i Frankrike. E. A.-t.

Fructifloræ, bot. Se Monocotyledonæ.
Fru'ctus co'cculi, Kockelkärnor. Se Anamirta, *farm.*

Fru'ctus juni'peri. Se En, sp. 500.

Fru Elisabeth, pseudonym. Se Brummer, T. C. von.

Frug, Semen Grigorjevitj, rysk poet af judisk börd, f. 1860, behandlar i sina i elegisk ton hållna dikter (4 bd, 1885, 1887 och 1898 och Zionider 1902) hufvudsakligen judiska ämnen från äldre och nyare tid. Bäst är han i den sentimentala

lyriken; hans episka försök äro totalt misslyckade, och hans judiska ballader äro mestadels svaga efterbildningar af Schiller. På grund af de ryska jedeförföljelserna har F. i sin diktning anslutit sig till den s. k. zionistiska utvandrarrörelsen. F. har äfven skrivit vers på tysk-judiskt jargonspråk och under märket *Ieronym Dobryj* medarbetat i ryska hufvudstadsblad med satiriska epigram och tillfällighetsdikter. A—d J.

Frugäl (af lat. *frūgi*, redbar, ordentlig), måttlig, enkel, tarflig, sparsam. — **Frugalitēt** (lat. *frugalitas*), måttlighet, enkelhet, tarflighet.

Frugoni [frogāni], Carlo Innocenzo, italiensk skald, f. 1692 i Genua, d. 1768. Vid sexton års ålder möt egen kallelse lockad att inträda i en andlig orden, löstes han tjugufem år senare af påfven

från sitt klosterlöfte, men ej från celibatet och tillhörde alltjämt som abbe det andliga ståndet. Sedan han som lärare i litteratur och vältalighet undervisat i Brescia, Rom, Genua och Bologna, kom han 1725 till Parma, där han stannade till sin död. Genom sina inställsamma hyllnings-sånger vann han en gynnad ställning vid hovet i Parma, först under

den siste ättlingen af huset Farnese, hvars historia han skref, och ännu mer under den bourbonska dynastien, då han anställdes som hofpoet, teaterintendent och dramaturg samt sekreterare vid konstakademien. F:s författarskap, som utmärkte sig för en utomordentlig lätthet och en inom lyriken kanske enastående alstringsrikedom, rörde sig mest på lofkvädets och den mer eller mindre officiella tillfällighetsdiktens område. I sin sträfvan att öfvervinna den arkadiska skolans fadda vekhet sökte han, särskild i den elfvastafviga blankversen, åstadkomma en kraftigare och klangfullare diktning, men uppnådde med sitt hopande af onödiga epitet och tvungna inversioner ofta blott ett ordsvall, som mer talar till örat än till känslan och fantasien — det s. k. frugonianska maneret. Eftervärlden har ej heller godkamt den utomordentliga beundran, som en gång kom F. till del. *Opere poetiche dell' abate C. I. F.* utkommo 1779; ett urval af hans dikter i "Poeti erotici del secolo XVIII" utgafs af Carducci 1878 och i "Biblioteca classica economica", n:r 49. Se Fabroni, "Elogi di illustri italiani" (vol. I), samt Bertana, "Intorno al Frugoni" (i "Giornale storico della letteratura italiana", XXIV).

Hj. Sdg.

Frugård, egendom i Mäntsälä socken, Nylands län, Finland. Areal 1,278 har, hvaraf 400 åker och äng. Bland de gods Karl IX tilldelade Henrik Wredes familj voro 12 skattehemman ut Nummis by af ofvannämnda socken. A dessa byggde Wredes änka, Gertrud, född v. Ungern Sternberg, en sätesgård, som efter henne benämndes F. 1706 öfvergick F. från k. rådet greve F. Wrede till öfverinspektoren J. Nordberg, hvars son, öfversten K. F. Nordenskiöld, ärfde egendomen. Efter skilda

delningar tillföll 1832 en fjärdedel af den ursprungliga egendomen den bekante mineralogen N. G. Nordenskiöld och eges f. n. af en bland dennes söner. R. C.*

Frugården, 1 mtl frälsesäteri i Vänersnäs socken, Skaraborgs län, nära Dettern, med 8 $\frac{1}{2}$ mtl underlydande inom socknen, jämte tegelbruk och mejeri taxerad till 260,000 kr. (1906). F. har egt af bl. a. riksrådet frih. Ture Bielke och hans son fältmarskalken greve Nils Bielke samt, i början af 1800-talet, af Göta kanals upphöjman, greve Baltzar von Platen. Nuv. egare (1908) är Henry Wærn.

Frugårdit, miner. Se Vesuvian.

Fruholmen, norsk fyr och meteorologisk observationsstation, den nordligaste haisfyr på jorden, belägen under 71° 5' 35" n. br. och 23° 59' 35" ö. lgd (fr. Greenw.). Fyren tändes 1866 och har en lysvidd af 19 minuter. A. G.

Fruin [fröjn], Robert, nederländsk historiker, f. 14 nov. 1823 i Rotterdam, d. 29 jan. 1899 i Leiden, studerade i Leiden och blef 1847 filos. doktor på en egyptologisk afhandling; anställdes 1849 som lärare i historia och geografi vid Leidens gymnasium samt blef 1860 innehafvare af den nyupprättade professuren i historia vid därvarande universitet. Denna lärostol innehade F. till 1894 och lade därunder genom en fruktbringande lärarverksamhet grunden till den moderna metodiska och källkritiska historieskrifningen i Nederländerna. Hans förnämsta arbete är *Tien jaaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588—1598* (1861, 5:e uppl. 1899), en banbrytande öfversikt öfver ett af det nederländska frihetskrigets betydelsefullaste skeden. I öfrigt nedlade F. resultaten af sina omfattande forskningar i nederländsk historia (särskildt under frihetskriget) i en mängd tidskriftsartiklar och smärre afhandlingar i lärda publikationer. Dessa ha sedermera samlats och utgifvits af hans lärjungar, professorerna P. J. Blok och P. L. Müller samt riksarkivarien S. Müller, under titeln *Robert Fruins verspreide geschriften met aantekeningen* (10 bd, jämte bibliografi och register, 1899—1905). Här förekomma bl. a. en mängd monografier till Vilhelm I:s af Oranien historia, studier öfver Oldenbarneveldt, Grotius samt Vilhelm III:s engelska politik. F:s värdefulla collegium i nederländsk författningshistoria, *Geschiedenis der staatsinstelling in Nederlanden tot den val der republiek*, utgafs efter hans egna utkast och åhörares anteckningar 1901 af H. Colenbrander. I det politiska lifvet var F. rätt framträdande som en af det liberala partiets ledare. Jfr biografier af P. J. Blok i "Jaarboek van de akademie te Amsterdam" (1899) och af F. Raehfahl i "Hist. zeitschrift" (1907). V. S.—g.

Frukoststycke, stillebensmålning med dukad bord, hvarå förekomma vinbägare, pastejer, ostron, bröd och frukt m. m. Tafel med dylika ämnen voro särskildt på modet i Holland under 1600-talet. A. T. R.

Frukt. 1. Bot., uppkommer af frukttämet vid pistillens (se d. o.) befruktning och vidare utveckling. Det eller de blad, som bilda pistillen, kallas därför fruktblad. Frukten består af fruktväggen samt af ett eller flera frön. Frukttväggen utgöres af de utvecklade fruktbladen, fröna af de utvecklade fröämnen. Frukttväggen har en dubbel uppgift,

nämigen dels att skydda fröna under deras utveckling, dels att tjänstgöra vid eller befördra deras spridning. På grund af fruktväggens olika utbildning skiljer man mellan torra och saftiga frukter. Torra frukter med flera frön kallas fröhus 1. kapsel, de med ett frö nöt. Af kapslar skiljer man mellan flera olika slag, särskildt med hänsyn till deras öppnande. Nöten har ofta en mycket hård och fast fruktvägg. Typen för en nöt är hasselnöten. Bland saftiga frukter skiljer man mellan bär, som innehåller flera frön, och stenfrukt, som innehåller endast ett. Hos stenfrukten (plommon, körsbär, fläder m. fl.) är fruktväggen utbildad som två olika lager, ett yttre, saftigt (exokarp) och ett inre, hårdt och fast (endokarp). Sådana bildningar, som se ut som frukter, men som bestå äfven af andra delar än det utvecklade fruktämnet, har man benämnt skenfrukter. Exempel härpå lämna nypon och smultron, hos hvilka det saftiga utgöres af blombotten, som uppbär ett flertal smärre nötter, smånötter, samt fikön, där den saftiga delen bildas af blomställningsaxeln, som uppbär en mängd blommor, hvar och en alstrande en nöt. Se vidare Balja, Bär, Kapsel, Nöt, Stenfrukt och Spridningsanordning. — 2. I dagligt tal endast större, köttiga eller saftiga, ätbara frukter af vissa träd (äpplen, päron, kajsiner) eller örter (meloner, pumpor, bananer). I. H. Hn.

Fruktblad (lat. *carpophyllum*), bot. Se Frukt.

Fruktbladstekeln, *Eriocampoides limacina*, zoöl., en till växtsteklarna hörande art, hvars larver angripa bladen af fruktträd och diverse andra löfträd. Den fullbildade stekeln är glänsande svart och omkr. 5 mm. lång. Larven, hvars längd är omkr. 10 mm., har svart huvud och gulgrön, bakåt afsmalnande kropp. Den omger sig med ett slemmigt överdrag och kommer därigenom att vid flyktigt påseende likna en snigel, hvarpå det latinska artnamnet syftar. G. G.

Fruktdrifning, trädg. Se Drifning 4. — **Fruktdrifverier**. Se Växthus.

Fruktjun, bot., kallas den samling af fina hår, som är fäst å öfversta ytan eller spetsen af skalfrukterna hos en del växter inom fam. *Compositæ*. Jfr Pensel, bot. O. T. S.*

Fruktfäste (lat. *receptaculum*, af *recipere*, upptaga), den öfversta, vanligen utvidgade eller förlängda delen af växtens axel (vare sig huvud- eller sidoaxel) eller stjälkens (blomskäftets) spets, som uppbär antingen en samling af frukter eller en ensam frukt. Fruktfästet kan vara formadt och utveckladt på många olika sätt, hvarigenom frukterna få olika ställning. Ibland blir fruktfästet köttigt och saftigt, under det själva frukterna äro torra och saftlösa, t. ex. smultron. Fruktfästet kan vara naket eller besatt med fjäll eller hår o. s. v., hvarigenom skiljemärken för olika växter kunna erhållas. Se Frukt. O. T. S.*

Fruktgudinnan. Se Pomona.

Fruktgus, trädg., ett växthus, lämpadt för drifning af trädfukter. Se Drifning 4 och Växthus.

Fruktificera (fr. *fructifier*, lat. *fructificare*, af *fructus*, frukt, och *facere*, göra), sätta frukt, bära frukt.

Fruktifikation (lat. *fructificatio*), fruktsättning.

Fruktifikativ (jfr *Fruktificera*), bot., fruktbildande, sporbildande.

Fruktkropp 1. Sporfrukt, bot., den synliga, sporbildande delen (i dagligt tal kallad "svamp") af högre *Ascomycetes*, *Basidiomycetes* och lavar. G. L.—m.

Fruktlager, bot. Se Hymenium.

Fruktmåleri. Se Blomster- och fruktmåleri.

Fruktmögel, sjukdom å fruktträd, framkallad af svamparter, tillhörande släktet *Monilia*, å äpple och päron, kärnfruktmögel (*M. fructigena*), samt å körsbär och plommon, stenfruktmögel (*M. cinerea*). Sjukdomen framträder i tre perioder, den första tidigt på våren, innan blad- och blomknoppar ännu brutit, den andra omedelbart efter avslutad blomning och den tredje vid fruktmognaden. Vid det första utbrottet visar svampen sig å de efter förra årets angrepp kvarvarande, nu döda grenpartierna och blomsamlingarna såsom gråaktiga, mögelliknande värtor, stora som ett knappålshufvud. Värtorna innehålla talrika sporer, ordnade i pärlbandslika rader (fig. 1). Medelst dessa sporer smittas de snart utsprickande blomsamlingarna. Svampen växer ned genom pistillen, därifrån in i blomskäftet och så vidare in i grenen ett kortare eller längre stycke. De smittade delarna dö. och efter ett par veckor ser man i träden nedhängande, döda, svarta blomsamlingar (fig. 2) och grenar. Nu framträder också å dessa, särskildt å blomskäft och blommor, svampen i sin andra period såsom gråa värtlika blomsamlingar, lika de nyss beskrifna.

I dessa båda former uppträder sjukdomen sedan några år tillbaka synnerligen förhärjande, särskildt å surkörsbär, men äfven stundom å äpplen, både hos oss och i sydligare länder. Skörden å träden felslår mer eller mindre fullständigt, och trädet ser ut, som om elden gått öfver det. För sjukdomen så härja flera år å rad, dör trädet.

Det tredje sjukdomsutbrottet visar sig på hösten å den mogna frukten i form af gråa, värtlika, ofta ringformigt ordnade beläggningar (å äpple, fig. 3,

Fig. 1. Sporkedja af stenfruktmögel.

Fig. 2. Körsbärsblommor, dödade af stenfruktmögel, med sporsamlingar på blomskäften vid a.

päron, plommon, fig. 4), eller ock blir hela frukten på ytan slät, hård, svart och glänsande. I förra fallet affaller frukten snart, i det senare sitter den kvar utöfver den vanliga tiden, ja ofta in på nästa år som en förhårdnad "mumie".

kg. kopparvitriol, löst i 50 l. vatten, + 2 kg. nysläckt kalk, utrörd i 50 l. vatten); omedelbart efter blomningen bortskäras alla döda kvistar och uppbrännas; strax efter bortskärningen besprutas träden för andra gången med 2-procentig bordeaux-vätska; de

Fig. 3. Äpple, angripet af kärnfruktmögel.

Man har på senare tid upptäckt, att från äppelmumierna, sedan de legat ute i naturen öfver två vintrar, utvecklas skålformiga svampkroppar, tillhörande bägarsvampsläktet *Sclerotinia*, och vore i enlighet därmed svampen å äpple och päron att benämna *S. fructigena*, de å körsbär och plommon *S. cinerea*.

För att bekämpa fruktträds mögel har man att iakttaga följande: tidigt på våren, innan blad- och blomknoppar brustit, besprutas de träd, som varit sjuka förra året, med en 2-procentig bordeaux-vätska (2

Fig. 4. Plommon, angripna af stenfruktmögel.

å träden kvarsittande eller till marken nedfallna, mumifierade eller ruttna frukterna hopsamlas på hösten och uppbrännas; på senhösten, efter löffällningen, besprutas träden ånyo med 2-procentig bordeauxvätska, och marken under träden göres väl ren från möjligen nedsmittade växtdeelar samt kalkas starkt.

J. E.-n.

Fig.

